DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13932

Płock Memorial Book

Plotsḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

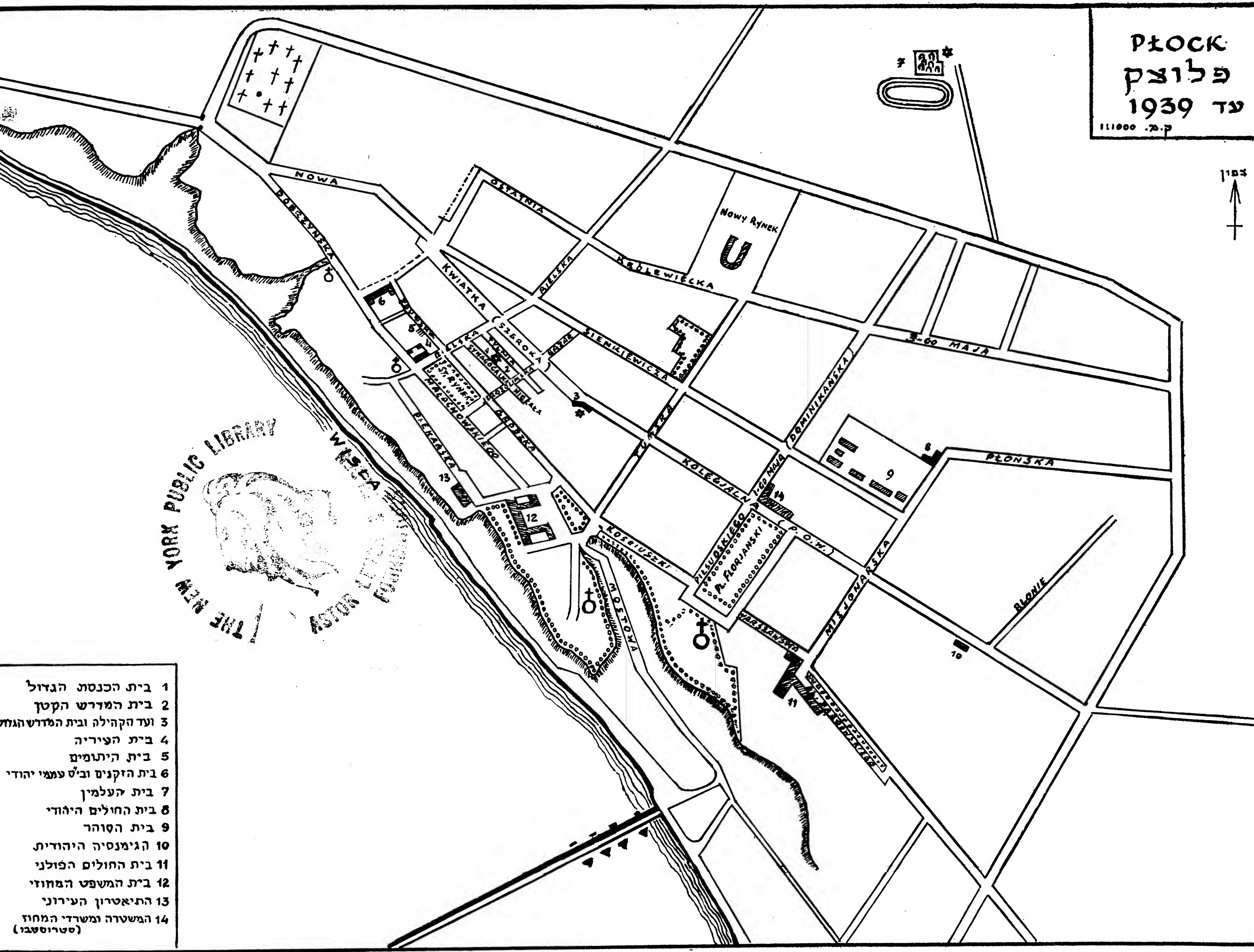
TITLE	Plotsḳ : toldot ḳehilah 'atiḳat-yomin be-Polin / ha-'orekh, Eliyahu Aizenberg.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : ha-Menorah, 727 [1967]
DESCRIPT	684, 96 p. : ill., facsims., maps, ports. ; 32 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Płock.
	Płock (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Płock.
ADD'L NAME	Eisenberg, Eliyahu.
ADD'L TITLE	Plotzk (Plock); a history of an ancient Jewish community in Poland

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

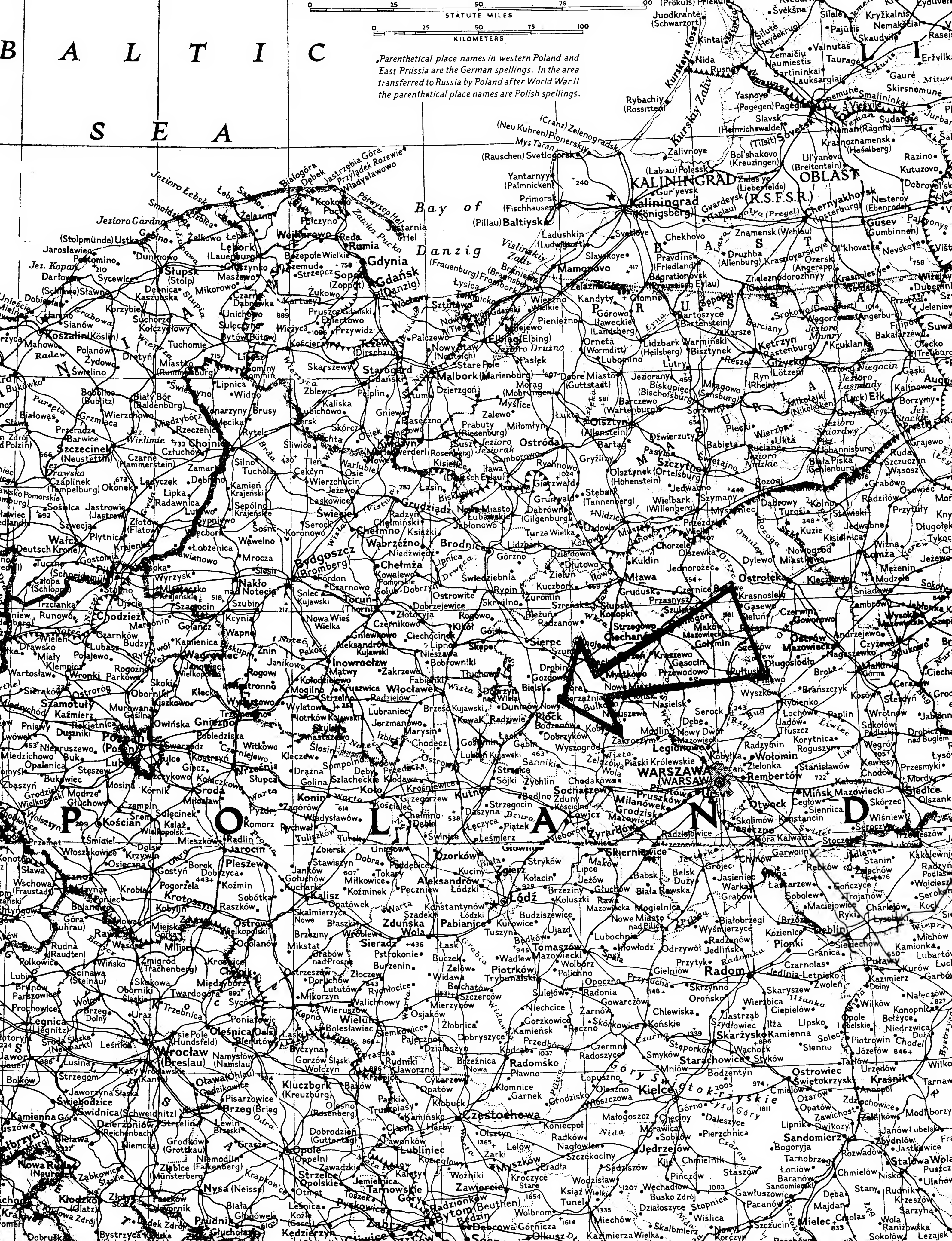
PRINTED IN THE U.S.A.

PŁOCK
פלוצק
עד 1939

ק.מ. 1:11000

1 בית הכנסת הגדול
2 בית המדרש הקטן
3 ועד הקהילה ובית המדרש הגדו
4 בית העיריה
5 בית היתומים
6 בית הזקנים וביס עממי יהודי
7 בית העלמין
8 בית החולים היהודי
9 בית הסוהר
10 הגימנסיה היהודית
11 בית החולים הפולני
12 בית המשפט המחוזי
13 התיאטרון העירוני
14 המשטרה ומשרדי המחוז (סטרוסטבו)

0 25 50 75 100
STATUTE MILES
0 25 50 75 100
KILOMETERS
Parenthetical place names in western Poland and East Prussia are the German spellings. In the area transferred to Russia by Poland after World War II the parenthetical place names are Polish spellings.
BALTIC
SEA
Bay of
Danzig
KALININGRAD
OBLAST
(R.S.F.S.R.)
Kaliningrad
(Königsberg)
Gdańsk
(Danzig)
Gdynia
WARSZAWA
(WARSAW)
Łódź
Poznań
(Posen)
Wrocław
(Breslau)
Bydgoszcz
(Bromberg)
Toruń
(Thorn)
Olsztyn
(Allenstein)
Kielce
Radom
Częstochowa
Opole
(Oppeln)
Szczecinek
(Neustettin)
Koszalin (Köslin)
Słupsk
(Stolp)
Elbląg
(Elbing)
Malbork (Marienburg)
Płock
Kalisz
Lublin
P
O
L
A
N
D

פלוצק
תולדות קהילה עתיקת־יומין בפולין

הועד העולמי להוצאת ספר זכרון
לקהילת פלוצק

ארגון יוצאי פלוצק
בישראל

פלוצק

תולדות קהילה עתיקת־יומין בפולין

העורך:
אליהו אייזנברג
סגן יו"ר ארגון יוצאי פלוצק בישראל

הוצאת „המנורה" תל־אביב
תשכ"ז — 1967

נשיא־כבוד של הועד העולמי להוצאת ספר זכרון
לקהילת פלוצק
יצחק גרינבוים

ועדת המערכת

יושב־ראש: **משה רובין**

חברים:

יצחק בן־שי (פוקס) **שלמה גרינשפאן**
בנימין גלבסקי **יצחק טינסקי**

ארגון יוצאי פלוצק בישראל
ארגון יוצאי פלוצק בניו־יורק, ארה"ב
ארגון יוצאי פלוצק בארגנטינה
ארגון יוצאי פלוצק והסביבה בצרפת
קבוצות יוצאי פלוצק באוסטרליה, באנגליה,
בקנדה ובחוף המערבי של ארה"ב

עיטורים: **יעקב גוטרמן**

ציור השער: **ר. דיין**

„המנורה", הוצאת ספרים, רח' זנגביל 24
דפוס „ארזי" בע"מ, רח' אילת השחר 4
תל־אביב, ישראל

התוכן

חינוך, דת, תרבות, זכרונות על אישי ציבור ומאורעות

מפלגות, תנועות נוער, קרנות לאומיות

צ י י ר י ם

אישים, אנשי ציבור

חורבן קהילת פלוצק

עדויות ניצולי השואה

נסיונות שיקום אחרי החורבן

פעולות ועד ניצולי קהילת פלוצק

פלוצקאים בארץ ובתפוצות

לזכר הנעדרים

פלאצקער לאנדסלייט אין ישראל און אין דער וועלט

צום אָנדענק פון אומגעקומענע

דברי מבוא

הננו מביאים בפני ציבור יוצאי פלוצק והקהל הרחב את ספרנו זה מתוך חרדת קודש וביראת כבוד. סוף סוף, לאחר עבודת איסוף ועריכת החומר הרב, שנמשכו למעלה מ־5 שנים, יש בידינו להביא בפניכם את פרי עמלנו הרב. ושעה שאנו מברכים על המוגמר, מוטל עלינו לציין כי לצערנו לא הצלחנו לגאול מתהום הנשיה אחדים מהפרקים והמאורעות שמן הדין היה שימצאו ביטוי בספרנו זה. ייתכן גם שפרקים מסויימים וכן מאורעות ואישים שונים לא תוארו כראוי להם ולערכם, וזאת משום שחסרה לנו האינפורמציה.

לכן עלינו לבקש סליחה מכל יוצאי קהילת פלוצק באשר הם שם, שזכרון קהילתם החרבה חי בלבותיהם, ומכל חוקרי ושוחרי תולדות עם ישראל, הבקיאים בהיסטוריה של קהילתנו עתיקת־היומין, ומאלפי יהודים אחרים החיים אתנו שהיו להם קשרי משפחה או קשרים שבעבודה ציבורית עם פלוצק. ידונו־נא את מאמצינו לכף זכות, שהרי גם אנו יודעים שקצרה ידנו ואין באפש־רותנו לשחזר בנאמנות כל מה שעלה בתמרות אש של אבדון והשמדה. ולמרות כל המיגבלות הללו, כל מה שעשינו, לא עשינו אלא כדי לכבד את זכרה של הקהילה כולה, על כל בניה, בנותיה ויוצאיה ללא יוצא מן הכלל. כל אותם עשרת אלפי יהודיה, שחיו בה עם פרוץ מלחמת העולם השניה ושכולם, פרט לכ־300 נפש שניצלו, הלכו לאבדון — מי באש, מי בחרב, מי ברעב ומי בצמא, מי במגפה ומי בחניקה — מידי טורפי האדם, החיות הנאציות־הגרמניות ועוזריהם. הם כולם, גדולים כקטנים, משכילים כפשוטי־עם, עניים כאמידים, ללא הבדל השקפות ודעות, קדושים וטהורים בעינינו ובעיני כל עדת ישראל וזכאים לאות זכרון וכבוד במידה שווה.

כיבוד זכרון הקדושים היה נר לרגלינו. עם זאת שאפנו שהספר לא ייהפך לאוסף של דברי יזכור משפחתיים־פרטיים אלא ישקף את ציבור יהודי פלוצק בכללותו בכל התקופות והזמנים, על מאבקיו והישגיו, כשלונותיו ושגשוגו, עליותיו וחורבנו. חוויותיו של הפרט הובאו בספר רק במידה שהן תורמות להבנת התקופה, משקפות את מאוויי הכלל ומשפיעות על חיי הציבור בדרך זו או אחרת.

כיוון שלא היה לאל ידינו, מחמת חוסר חומר מהימן, לתאר בצורה כרונו־לוגית את תולדותיהם ופעולתם של הרבה מהמוסדות ומהמפעלים הציבוריים של הקהילה — החינוכיים, הדתיים, הכלכליים או הפוליטיים למיניהם — ערכנו לכסיקון שמי של אישים ועסקני ציבור מחוגים שונים, שפעלו — כל אחד לפי מידתו ויכולתו במסגרת מוסדותיו — ותרמו מזמנם ומרצם למען הכלל. ושוב, למרות שמספר פעמים פנינו בענין זה ליוצאי הקהילה בעולם ופירסמנו רשימות של עסקנים שהיו בידינו וביקשנו להשלימן, אין הלכסיקון משקף, לצערנו, את כל הרצוי. וגם הפרטים כפי שפורסמו בו אינם יכולים להוות קנה־מידה לחשיבותו של עסקן זה או אחר, שהרי הגיעו לידינו בדרך מקרה. על עסקנים רבים, שעליהם פורסמו שורות בודדות בלבד, היינו ברצון כותבים יותר אילו היה החומר מצוי בידינו. ובודאי היינו מרחיבים את רשימת השמות, אילו הומצאו לנו במועד.

לכן, עם הופעתו של הספר אחרי לבטים ודחיות, עומדים אנו בפני משפט הציבור ואנו יודעים את האחריות הכבדה הרובצת עלינו. עשינו את העבודה

הקדושה הזאת בתום לב, ללא משוא־פנים וללא שמץ של כוונה לשכוח או להשכיח משהו או מישהו, אלא לשרת את האמת ההיסטורית ולכבד את זכרון הקדושים ואת רגשות אחינו ואחיותינו בישראל ובתפוצות.

הוא הדין גם לגבי רשימת „יזכור" המובאת בספר. ידענו שאין אפשרות לערוך רשימה מלאה של רבבת שמות אחינו ואחיותינו, אשר מצאו את מותם האכזרי בתקופת השואה, שהרי נכרתו משפחות שלמות ולא נשאר להן גואל. בכל זאת רצינו שכל יהודי פלוצקאי החי כיום ימצא בספר סימן ואות ליקיריו, לבני משפחתו, לקרוביו וידידיו שנספו. ולכן אספנו בעמל רב את השמות מפי השרידים ועל פעולת האיסוף הזאת הודענו במשך שנים בכל אחד מחוזרינו, מכתבינו ובאסיפותינו. לבסוף נאספו רק 2640 שמות וביניהם רבים שלא גרו בפלוצק עם פרוץ מלחמת העולם השניה. אין הדבר הזה משנה את העובדה שהספר הינו מצבת־עד לכל בני הקהילה, בין ששמותיהם מוזכרים ובין שלא נמצא כיום איש שיזכרם.

*

עורכי הספר הזה ידעו היטב שהם אינם אלא ממשיכים צנועים של עבודת נמלים שנעשתה ע"י קודמיהם ושהם מקיימים צוואה אילמת של יהודי פלוצק, אשר מאז ומתמיד שאפו שתולדות הקהילה ייכתבו וייהפכו לנכס היסטורי של העם כולו. השאיפה הזאת מצאה את ביטויה המעשי בפעולות הועד לציון 700 שנה לקיום הקהילה שהתארגן בשנת 1937 ושאחת מפעולותיו הראשונות היתה הופעת ספרו של ישעיה טרונק בשנת 1939, שלא זכה להיות מופץ. הטלנו על שכמנו, איפוא, חובה קדושה של הבאת תוכן הספר ההוא (אם־כי בקיצור) לקורא העברי ופרסום החלק השני של המחקר ההיסטורי שחובר על ידי י. טרונק לפי הזמנה מיוחדת של המערכת. אנו משוכנעים שערכן של שתי העבודות הללו מבחינה היסטורית וחברתית־תרבותית חשוב לא רק ליוצאי הקהילה אלא גם לכל חוקר ומתעניין בתולדות יהודי פולין.

מחיבוריו של י. טרונק וממאמרים רבים אחרים שבספר משתקף בנאמנות רבה דיוקנה של קהילה יהודית שיש בה משהו מיוחד הנובע ממיקומה הגיאוגרפי ומהרכב מקורותיה של אוכלוסיתה היהודית בדורות שונים. בתוכה התקיים המיפגש של יהדות אשכנז הנאורה עם יהדות־המזרח, השמרנית והמקורית. בתוכה נשבו רוחות המהפכה הכלל־אנושית והיהודית וממנה יצאו חולמים ולוחמים לתחיית העם ולשינוי פני האנושות. מהו האקלים הטבעי והחברתי שיצר כל אלה? מהו הקסם המיוחד שהשרה המקום על תושביו עד שאי־אפשר להשתחרר ממנו אפילו אחרי עשרות שנים של ניתוק?

ייתכן שהספר לא יצליח לתת תשובות מלאות וממצות לשאלות אלה, אבל הוא בודאי יתרום תרומתו להרחבת הידיעה על שורשינו באדמת פולין, שהודות להם הצלחנו להמשיך ולבנות את חיינו מחדש.

מאמציהם של פלוצקאים להנציח את זכר הקהילה בצורה של ספר התחדשו מיד לאחר תום המלחמה. הקדימו את כולם יוצאי פלוצק בארגנטינה שפירסמו את ספרם כבר בשנת 1945 („יידן אין פלאצק, בלעטלעך געשיכטע פון יידישן לעבן אין דער אלטער היים", בואנוס איירס, 1945, 264 ע') בעריכתו של יוסף הורן. הספר הזה לא התיימר להקיף את כל ענפי חייהם של יהודי פלוצק, אלא שיקף רק את הדברים הידועים למחברי המאמרים השונים שחיו באותה תקופה בארגנטינה. ד"ר יעקב שאצקי הקדיש לספר זה מאמר בקורתי ארוך (יוו"א בלעטער,

כרך 27, 1946), שבו הוא מעריך את רצונם הכן של הפלוצקאים להקים מצבה לקהילתם. נצטט קטע מדבריו: „המוציאים לאור שמו לעצמם מטרה לערוך ספר נחמות לצאצאיה של אותה עיר רומנטית פולנית שעל גדות הויסלה (ע׳ 106). אין ספק שזוהי לעצמה מטרה נעלה. פלוצק היתה הרבה יותר ממה שיודעים יוצאי אותה עיר יהודית, מופלאה ורבת־הגוונים, החיים בארגנטינה. שמה יצא לתהילה לא רק מחמת בניה הדגולים והמפורסמים, אלא בעיקר הודות לתפקידים שהיא מילאה בתקופות שונות של תולדות יהודי פולין...״ ובסוף מאמרו מציין ד״ר שאצקי: „הספר הודפס והוצא לאור בהרבה אהבה ורגש״.

הערותיו של ד״ר שאצקי ועוד יותר מזה הרשימה הביבליוגרפית העשירה שהוא הביא במאמרו המצוטט, תרמו ללא ספק תרומה חשובה לחיבורו של שלמה ג ר י נ ש פ א ן ז״ל („יידן אין פלאָצק, ניו יורק 1960, 328 ע׳). ספר זה אף הוא איננו בבואה מלאה של הקהילה, אולם יש בו משום התקרבות לאופי של מחקר מדעי־היסטורי טהור. הוא זכה להדים חיוביים רבים מפי מבקרים שונים באמריקה ובאירופה ודירבן את ציבור הפלוצקאים בישראל לפרסום מונוגרפיה מקיפה ומושלמת יותר.

ש. גרינשפאן, שהיה במשך השנים האחרונות מומחה מוכר לתולדות הקהילה, לא החסיר אף הזדמנות כדי לחשוף פרטים מההיסטוריה שלה בכל התקופות והשתדל להביאם לידיעת הכלל במאמריו הרבים בעתונות היידית באמריקה. הוא היה חסר אמצעים חמריים כדי להרחיב את יריעת ספרו, שפירסם בכוחות עצמו בלבד. הוא נרתם בכל מרצו לעבודות עריכת הספר שלנו ותרומתו לא תסולא בפז. סידרת מאמריו, המעובדת מחדש, על רבני פלוצק הגדולים, על א. י. פפיירנא, ובעיקר עבודת־הנמלים השקדנית שלו באיסוף הכתבות על פלוצק שהופיעו בעתונות העברית במחצית השניה של המאה ה־19, הן הוכחה בולטת לחלקו הנכבד במפעל הנצחת הקהילה. בשלב מסוים נמסרה לו גם עריכת לכסיקון האישים והוא המציא תוכן הערכים לכ־120 שמות. יש לומר בכל הוודאות שעריכת הספר, ובעיקר החלק הראשון שלו (עד מלחמת העולם הראשונה) לא היתה אפשרית ללא השתתפותו של שלמה גרינשפאן ז״ל, וצריך להדגיש שהוא המציא גם חומר רב על התקופה המאוחרת יותר ועל שנות החורבן וחיסול הקהילה.

פטירתו ללא עת, מבלי שזכה לראות את העבודה המושלמת, היא אבידה כבדה לכולנו.

*

הקדשנו תשומת לב לעריכתו של החלק השלישי והאחרון של הספר, הבא לתאר את תקופת השואה והחורבן. ואף על פי שרק חלק מהפלוצקאים החיים אתנו כיום חזו מבשרם את האימים, הרי אין בית אחד שלא נפגע ישירות ולא איבד את רוב יקיריו (אם לא את כולם) בשנים ההן. ולכן לא ייתכן שפרשת הסבל והעינויים, המאבק הנואש לקיום והפרפורים שלפני המוות של בני קהילתנו, לא ימצאו את ביטויים המלא, המקיף והנאמן בספר. הפרק הזה נכתב בדם לבנו, אולם כדי להוסיף תמונה כוללת ואוביקטיבית של מאורעות האימים, הקדמנו לו מחקר מדעי־היסטורי שנכתב לפי הזמנתנו המיוחדת על ידי אחד מגדולי חוקרי השואה בדורנו, ד״ר יוסף קרמיש. אנו סבורים שמחקר זה יהפוך את תולדות חיסול קהילת פלוצק לנחלת העם כולו וזוהי גם האנדרטה הראויה לשמה שהקימונו לקדושינו. בארכיון רינגלבלום בוורשה ניצלו מכתבים שנכתבו בידי מגורשי פלוצק והם בחלקם רואים אור בספר. נדמה, שאין עוד קהילה בגודלה

של פלוצק, אשר ליוצאיה ניתנה האפשרות לפרסם דבריהם של אחים הקוראים אלינו ממש מעל סף קברותיהם...

מבין מאות התצלומים שנשלחו אלינו מכל פינות העולם, נבחרו למעלה מ־260 כמתאימים ביותר לפרסום בספר. השתדלנו להימנע מפרסום תצלומים שאין להם קשר לחיי הציבור; במידה רבה הכריע כאן המצוי את הרצוי. לדאבוננו, חסרים תצלומים של מוסדות וארגונים רבים שהיינו ברצון מפרסמים אותם, אילו היו בידינו.

המערכת שקדה רבות כדי להקנות לספר לבוש אסתטי נאה, ולמרות שהדבר העלה בהרבה את ההוצאות, לא ויתרה והקפידה בשטח זה בידעה שזהו מאמץ חד־פעמי ולמען הצלחתו אין לקמץ יתר על המידה. כסיוע רב באה לה עזרתו של הצייר בן־עירנו, יעקב גוטרמן, שעשה רבות בתרמו לספר את עיטוריו המדברים כה הרבה אל לבו של כל יהודי פלוצקאי.

תודתנו נתונה לידידנו ובן־עירנו הדגול, מר יצחק גרינבוים, שנאות לבקשתנו לשמש כנשיא־כבוד של הועד העולמי להוצאת ספר הזכרון לקהילת פלוצק.

המערכת חשה צורך להביע את הוקרתה לכל אלה, אשר עזרו לה בשלבים שונים בהכנת החומר ועשו מלאכתם בנאמנות ובאחריות מלאה, והם: מר אדם רוטקובסקי, מהמכון ההיסטורי היהודי בוורשה, שמיין והמציא את מכתבי הפלוצ־קאים מעיירות הגירוש; הוא גם הכין חומר היסטורי חשוב מתוך ספרי הפרוטו־קולים של עירית פלוצק, אולם משלוח החומר מוורשה התעכב ולא הגיע, לצערנו הרב, ליעודו; מר צבי ישיב, עתונאי־עורך, שסיגנן את החומר בעברית וביידיש וכן כתב את התמציות באנגלית; מר אברהם פרנק, שערך את החומר בשפה האנגלית. מר מרדכי זונשיין, המו״ל, שגילה הבנה רבה לבעיות הקשורות בהוצאת הספר.

הוקרתנו מובעת בזה גם לבית־הדפוס „ארזי" בע״מ וצוות עובדיו בעד עבודתם המסורה.

הערכתנו המלאה לכל מחברי המאמרים המתפרסמים בספר, לכל אלה ששלחו חומר ותצלומים ולכל חברי ארגונינו בישראל ובתפוצות שלא חסכו מזמנם וגייסו אמצעים שאיפשרו הוצאתו לאור. יבואו־נא כולם על הברכה ועל הסיפוק הנפשי, בראותם את העבודה גמורה ויקויים בהם הכתוב בספר תהילים (פרק קל״ט, ט״ז) „ועל־ספרך כלם יכתבו"...

הקדמה

מיט יראת הכבוד ברענגען מיר דאָס דאָזיקע בוך פאַר דער שארית-הפליטה פון די פּלאָצקער יידן. דאָס יזכור-בוך איז די פּרוכט פון אונדזער אומדערמידלעכער און אומאויפהערלעכער אַרבעט פון זאַמלען און רעדאַגירן פיל מאַטעריאַלן, אין משך פון מער ווי 5 יאָר.

דאָך האַלטן מיר פאַר אַ חוב אונטערצושטרייכן, אַז ס'איז אונדז ליידער נישט געלונגען צו ברענגען אין דער עפנטלעכקייט אַ סך געשעענישן און געשטאַלטן פון אונדזער פּלאָצק, וואָס וואָלטן געדאַרפט זיין באַשריבן אין דאָזיקן בוך, און אויב עס זענען באַשטימטע געשעענישן און געשטאַלטן נישט געהעריק באַשריבן געוואָרן, איז עס געשען דערפאַר, ווייל עס האָט אונדז געפעלט די פּאָסיקע פולע אינפאָרמאַציע.

דעריבער בעטן מיר אַנטשולדיקונג ביי אַלע פּלאָצקער יידן אויף דער גאַרער וועלט, וואָס דער אָנדענק פון זייער חרוב-געוואָרענער קהילה לעבט טיף אין זייערע הערצער, פון אַלע זאַמקענער און פאָרשער פון דער יידישער געשיכטע, וועלכע זענען בקי אין דער היסטאָריע פון אונדזער אַלטער קהילה פּלאָצק, און פון אַלע די, וואָס האָבן אַמאָל געהאַט משפּחהדיקע, אָדער אַנדערע פאַרבינדונגען מיט פּלאָצק — שאַצט אָפּ מיט חסד אונדזערע באַמיאונגען.

ס'איז פאַר אונדז קלאָר געווען, אַז מיר זענען נישט בכוח געטרייער אָפּצושפּיגלען דאָס אַלץ וואָס איז פאַרלוירן געגאַנגען אין פייער פון אומקום און פאַרניכטונג. אָבער, דאָס אַלץ וואָס מיר האָבן געטאָן האָט געהאַט איין איינציקן הייליקן ציל: צו באַערן דעם זכרון פון דער גאַנצער קהילה, פון אַלע אירע זין און טעכטער, פון כמעט אַלע 10 טויזנט יידן, וואָס האָבן דאָרט געלעבט ביים אָנפאַנג פון דער מלחמה, און זענען — מיטן אויסנאָם פון אַרום 300 נפשות — אַלע פאַרלוירן געגאַנגען אין פייער, פון אַ קויל, פון הונגער און דורשט, פון מגיפה און אין די גאַז-קאַמערן, דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע בעסטיעס און זייערע מיטהעלפער — זיי אַלע, קליינע און גרויסע, „עמך" און געלערנטע, אָרעמע און רייכע, אָן אונטערשיד פון זייערע פּאָליטישע און אידעאָלאָגישע מיינונגען, זענען קדושים וטהורים אין אונדזערע אויגן און אין די אויגן פון כלל ישראל. געהייליקט זאָל זיין זייער אָנדענק!

דאָס פאַרהייליקן דעם זכרון פון אונדזערע קדושים איז אונדזער הויפּטציל. דערביי האָבן מיר געשטרעבט, אַז דאָס בוך זאָל נישט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ זאַמלונג פון פּריוואַטע משפּחהדיקע יזכור-בלעטער, נאָר זאָל אָפּשפּיגלען די גאַנצקייט פון דעם פּלאָצקער יידישן ציבור אין פאַרשידענע עפּאָכן און צייט-אָפּשניטן, אין זיינע ראַנג-לעניישן און דערגרייכונגען, זיינע נידערלאַגעס און אויפבלי-פּעריאָדן, אין זיין אויפגאַנג און צעשטערונג.

אינדיווידועלע איבערלעבענישן האָבן געפונען זייער פּלאַץ אינעם בוך בלויז אין פאַל, ווען זיי העלפן בעסער צו פאַרשטיין די פאַרגאַנגענהייט און שפּיגלען אָפּ שטרע-בונגען פון דעם כלל, אָדער האָבן משפּיע געווען אויפן לעבן פון דער קהילה.

צוליב דער אוממעגלעכקייט — מחמת מאַנגל אין פּאַסיקן מאַטעריאַל — צו באַשרייבן כראָנאָלאָגיש און גענוי די טעטיקייט פון אַ סך אינסטיטוציעס און געזעל-שאַפטלעכע אַנשטאַלטן פון אונדזער קהילה: דערציערישע, רעליגיעזע, עקאָנאָמישע

און פאָליטישע, האָבן מיר צוזאַמענגעשטעלט אַ נאָמענטלעכן לעקסיקאָן פון פער־זענלעכקייטן און כלל־טוער, וואָס האָבן מיטגעווירקט — יעדער לויט זיין מאָס און מעגלעכקייטן, אין די ראַמען פון כל מיני אינסטיטוציעס און פאַראיינען — און געווידמעט פאַר זיי זייער מי און כוחות. מיר ווילן אונטערשטרייכן, אַז טראָצדעם, וואָס מיר האָבן זיך אין דעם ענין לעקסיקאָן עטלעכע מאָל געווענדעט צו אַלע פּלאָצקער אין דער וועלט, פאַרעפנטלעכט צוזאַמענגעשטעלטע רשימות פון כלל־טוערס און געבעטן זיי צו דערגאַנצן, איז אונדז דאָך נישט געלונגען, אַז דער לעקסיקאָן זאָל אַרומנעמען אַלץ פון אונדזער צעצווייגטער געזעלשאַפטלעכקייט. עס דאַרף אויך זיין קלאָר, אַז טייל מאָל שפּיגלט נישט געהעריק אָפּ דער טעקסט, וואָס איז צוגעשריבן געוואָרן דער געשטאַלט פון דעם אָדער אַ צווייטן עסקן. פאַר עסקנים, וועמען ס'איז געווידמעט געוואָרן בלויז עטלעכע שורות, וואָלטן מיר זיכער באַשטימט מער פּלאַץ, ווען מיר וואָלטן געהאַט מער אויספירלעך מאַטעריאַל. עס וואָלט זיכער אויך פאַר־ברייטערט געוואָרן די רשימה, ווען מיר באַקומען מער אינפאָרמאַציע און צו דער ריכטיקער צייט.

איצט, ווען נאָך אַזוי פיל ספקות און ראַנגלענישן דערשיינט דאָס יזכור־בוך, גיבן מיר זיך אָפּ אַ דין־וחשבון פון דער שווערער אחריות, וואָס מיר האָבן גענומען אויף זיך, און מיר שטעלן זיך צום געזעלשאַפטלעכן משפּט.

די אַרבעט האָבן מיר געטאָן בתמימות, אָן קיין שום כוונה צו פאַרגעסן וועמען־עס־איז אָדער וואָס־עס־איז, בלויז איין ציל האָבן מיר געהאַט פאַר זיך, צו פאַר־עפנטלעכן דעם היסטאָרישן אמת און אָפּצוגעבן כבוד דעם אָנדענק פון די קדושים און די געפילן פון אונדזערע ברידער און שוועסטער אין ישראל און אין גאָר דער וועלט.

דאָס זעלבע דאַרף געזאָגט ווערן וועגן דער „יזכור"־רשימה אינעם בוך. מיר האָבן געוווּסט, אַז עס איז נישט פאַראַן קיין שום מעגלעכקייט צוזאַמענצושטעלן אַ פולע רשימה פון די בערך 10 טויזנט שוועסטער און ברידער, וואָס זענען אַכזריותדיק אומגעקומען, ווייל פאַרניכטעט זענען דאָך געוואָרן גאַנצע משפּחות און קיין שפּאָר איז פון זיי נישט פאַרבליבן. דאָך האָבן מיר געוואָלט, אַז יעדער לעבנגעבליבענער פּלאָצקער ייד זאָל געפינען אין דעם בוך כאָטש אַ סימן פון זיינע טייערסטע קרובים און פריינד, וואָס זענען מער נישטאָ. מיט גרויס מי האָבן מיר, מיט דער הילף פון צירקולאַרן, בריוו און דערמאָנונגען במשך פון יאָרן, געזאַמלט זייערע נעמען צווישן די פּלאָצקער אין גאָר דער וועלט. ביים סוף זענען אויפגעקליבן געוואָרן ביז 2640 נעמען, און צווישן זיי אַ סך, וואָס האָבן נישט געוווינט אין פּלאָצק ערב דער מלחמה. דאָס ענדערט אָבער נישט דעם פאַקט, אַז דאָס בוך איז אַ הייליקער אָנדענק פאַר אַלע, אָן אויסנאַם, פּלאָצקער יידן. בלויז אַ טייל פון זייערע נעמען ווערט דערמאָנט, ווייל עס האָט זיך נישט געפונען קיינער, וואָס זאָל אויך אַנדערע נעמען דערמאָנען.

*

פאַר דער רעדאַקציע פון דעם בוך איז געווען קלאָר, אַז זי איז נישט מער ווי ממשיך די מיזאַמע אַרבעט, וואָס איז אָנגעפאַנגען געוואָרן דורך פריערדיקע מחברים און אַז זיי רעאַליזירן די צוואה פון די פּלאָצקער יידן, וואָס האָבן זייט לאַנגע יאָרן געשטרעבט, אַז עס זאָל אָנגעשריבן ווערן די געשיכטע פון זייער קהילה. די דאָזיקע שטרעבונג האָט געפונען איר אויסדרוק אין דער טעטיקייט פון דעם 700־יאָריקן יובליי־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך אָרגאַניזירט אין 1937, און איינע פון זיינע ערשטע אויפטוען איז געווען, דאָס פאַרעפנטלעכן ישעיה טרונקס בוך פון יאָר 1939, וועלכעס מען האָט שוין,ליידער, נישט געקאָנט פאַרשפּרייטן. אונדזער בוך דערפילט דעריבער דעם הייליקן חוב צו ברענגען פאַרן לייענער דעם געקירצטן אינהאַלט פון דעם

דאָזיקן בוך, ווי אויך דעם צווייטן טייל פון טרונקס היסטאָרישער אָפּהאַנדלונג, וואָס איז אָנגעשריבן געוואָרן אויף אונדזער ספּעציעלער באַשטעלונג. מיר זענען איבערצייגט, אַז פון היסטאָרישן און סאָציאַל־קולטורעלן שטאַנדפּונקט זענען די בײדע אַרבעטן זייער וויכטיק, נישט בלויז פאַר אונדזערע לאַנדסלייט, נאָר אויך פאַר יעדן, וואָס פאָרשט און אינטערעסירט זיך מיט דער געשיכטע פון די פּוילישע יידן.

אין י. טרונקס אַרבעטן, ווי אין אַ סך אַנדערע אַרטיקלען אינעם בוך, שפּיגלט זיך געטריי אָפּ דער כאַראַקטער פון אַ יידישער קהילה, וואָס האָט אין זיך עפּעס אָריגינעלעס צוליב איר געאָגראַפישער לאַגע, און אין איר ספּעציפישן צוזאַמענשטעל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לויף פון דורות. אין איר האָבן זיך צוזאַמענגע־טראָפן די שטרעבונגען פון די דייטשע, וועלטלעך־געבילדעטע יידן, מיט די אָרטאָ־דאָקסישע טראַדיציאָנעל־איינגעוואָרצלטע מזרח־אייראָפּעאישע יידן. צווישן אירע ווענט האָבן געבלאָזן ווינטן פון אַלגעמיין־מענטשלעכער און נאַציאָנאַלער רעוואָלוציע, און פון איר זענען אַרויס באַרימטע טרעגער פון וועלטלעכע און ציוניסטישע אידעאַלן. וואָס איז דאָס געווען פאַר אַ געאָגראַפישער און סאָציאַלער קלימאַט, וואָס האָט געווירקט אויף דער דאָזיקער אַנטוויקלונג ? וואָס פאַר אַ ספּעציעלן חן האָט געהאַט די דאָזיקע שטאָט, אַז מענטשן קענען זי נישט פאַרגעסן אַפילו נאָך צענדליקער יאָרן ?

דאָס בוך וועט מן הסתם נישט קענען געבן קיין צופרידנשטעלנדיקן ענטפער אויף אַלע פראַגן, אָבער עס וועט זיכער זיין אַ ביישטייער צום באַקענען זיך מיט די וואָרצלען פון אונדזער אַמאָליקן לעבן אין פּוילן, וואָס אַ דאַנק זיי איז אונדז געלונגען ממשיך צו זיין און אויף ס'ניי אויפצובויען אונדזער נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ.

די באַמיאונגען פון פּלאָצקער צו פאַראייביקן די קהילה אין פאָרעם פון אַ בוך זענען באַנייט געוואָרן באַלד נאָכן קריג. די ערשטע זענען געווען די פּלאָצקער לאַנדס־לייט אין אַרגענטינע, וואָס האָבן נאָך אין יאָר 1945 פאַרעפנטלעכט זייער בוך: „יידן אין פּלאָצק, בלעטלעך געשיכטע פון יידישן לעבן אין דער אַלטער היים", בוענאָס־איירעס, 1945, 264 ז', אונטער דער רעדאַקציע פון יוסף האָרן. דאָס דאָזיקע אַרגענ־טינער בוך האָט זיך נישט אונטערגענומען צו באַשרייבן אַלע לעבנס־געביטן פון די פּלאָצקער יידן. עס זענען געשילדערט געוואָרן אַ ביסל זכרונות פון די מחברים פון די פאַרשידענע מאמרים. ד"ר יעקב שאַצקי האָט געווידמעט דעם בוך אַ לאַנגע אָפּהאַנדלונג (ייוו"אָ־בלעטער, באַנד 27, 1946), אין וועלכער ער שאַצט אָפּ דעם אויפ־ריכטיקן ווילן פון די פּלאָצקער יידן אויפצושטעלן אַ מצבה פאַר זייער קהילה. מיר ציטירן עטלעכע פון זיינע ווערטער: **„...די אַרויסגעבערס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו מאַכן פון דעם דאָזיקן בוך אַ טרייסט־ספר פאַר די קינדער פון דער אַלטער ראָמאַנטישער פּוילישער שטאָט ביי דער ווייסל... אַוודאי איז דאָס אַ דערהויבענער ציל... פּלאָצק איז געווען אַ סך מער, ווי די אַרגענטינער לאַנדסלייט ווייסן וועגן דער דאָזיקער מערקווירדיקער קאָלירפולער יידישער שטאָט. איר חן באַשטייט ניט אין די צופעליקע גדולים, וואָס זי האָט אַרויסגעגעבן, נאָר אין איר ראָל אין פאַרשידענע תקופות פון דער פּויליש־יידישער געשיכטע..."** צום סוף פון זיין אַרטיקל באַטאָנט ד"ר שאַצקי: **„דאָס בוך איז געדרוקט און אַרויסגעגעבן מיט אַ סך ליבע און צערט־לעכקייט"...**

ד"ר שאַצקיס באַמערקונגען און נאָך מער — די רייכע ביבליאָגראַפישע רשימה, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין זיין אָפּהאַנדלונג, האָבן אָן ספק פיל געהאָלפן **שלמה גרינשפּאַן** ז"ל ביים אַרויסגעבן זיין בוך „יידן אין פּלאָצק", ניו־יאָרק, 1960, 328 ז'. הגם עס איז אויך נישט קיין פולע אָפּשפּיגלונג פון דער קהילה, דאָך דער־נענטערט עס זיך, לויטן כאַראַקטער, צו אַ היסטאָריש־וויסנשאַפטלעך ווערק. דאָס בוך האָט נאָך זיין דערשיינען זוכה געווען צו אַ סך פּאָזיטיווע אָפּקלאַנגען פון קריטיקער

אין אמעריקע און אייראָפּע, אָבער די פּלאָצקער יידן אין ישראל האָט עס אָנגערעגט אָנצושרייבן אַ גרעסערע און ברייטערע פּלאָצקער מאָנאָגראַפיע. שלמה גרינשפּאַן, וועלכער איז אין די לעצטע יאָרן באַקאַנט געווען אַלס ספּעציאַליסט אין פראַגן פון געשיכטע פון די פּלאָצקער יידן, פלעגט נישט דורכלאָזן קיין שום געלעגנהייט כדי אויפצוקלערן פּרטים וועגן זייער לעבן אין פאַרשידענע דורות, און האָט כסדר פאַר־עפנטלעכט אַרטיקלען אין דער יידיש־אַמעריקאַנישער פּרעסע אויף דער דאָזיקער טעמע. ער האָט נישט געהאַט גענוג מאַטעריעלע מיטלען צו פאַרברייטערן די ראַמען פון זיין בוך, ער האָט עס אַליין פינאַנסירט. ער האָט זיך אָבער מיט זיין גאַנצער ענערגיע איינגעשפּאַנט אין דער רעדאַגירונגס־אַרבעט פון אונדזער יזכור־בוך. זיין ביישטייער איז זייער גרויס און אַנזעעוודיק. די סעריע מאמרים זיינע וועגן די גרויסע פּלאָצקער רבנים, וועגן א. י. פּאַפּיערנאַ, און הויפּטזעכלעך זיין מיפולע אַרבעט פון צונויפזאַמלען קאָרעספּאָנדענצן וועגן פּלאָצק, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין העברעאישע צייטשריפטן אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט — זענען אַ בולטער באַווייז פון זיין אַנטייל אין דעם דענקמאָל, וואָס ווערט געשטעלט פאַר דער פּלאָצקער קהילה. אין אַ געוויסער סטאַדיע איז אים אָנפאַרטרויט געוואָרן דאָס רעדאַגירן פונעם לעקסיקאָן פון די פּלאָצקער עסקנים, און ער האָט צוגעשטעלט פּרטים וועגן איבער 120 נעמען. עס דאַרף מיט דער פולסטער אחריות געזאָגט ווערן, אַז דאָס דערשיינען פון דאָזיקן בוך, בפרט זיין ערשטער טייל, ביז צו דעם ערשטן וועלט־קריג, וואָלט כמעט אוממעגלעך געווען אָן דער באַטייליקונג פון שלמה גרינשפּאַן ז״ל. דערביי דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז ער האָט אויך צוגעשטעלט אַ סך מאַטעריאַל פאַרן צווייטן טייל און פאַר דעם טייל וואָס באַשרייבט דעם אומקום־פּעריאָד.

זיין פריצייטיקער טויט, נאָך איידער ער האָט זוכה געווען צו זען דאָס פאַר־ענדיקטע ווערק, איז פאַר אונדז אַלע אַ שווערע אבידה.

✶

גרויס אויפמערקזאַמקייט האָבן מיר געווידמעט דעם דריטן, ד. ה. דעם לעצטן קאַ־פּיטל, ווו עס ווערט געשילדערט דער פּעריאָד פון גבורה און אומקום. טראָצדעם, וואָס בלויז אַ טייל פון די לעבן־פאַרבליבענע פּלאָצקער יידן האָבן פּערזענלעך דורכגעמאַכט דאָס דאָזיקע גיהנום, איז נישט פאַראַן קיין איין משפּחה, וואָס דאָס גרויסע אומגליק האָט זיי אויסגעמיטן און אַ סך, אויב נישט אַלע, פון זייערע קרובים זענען צווישן די קרבנות. עס איז דעריבער קלאָר, אַז די דאָזיקע פּרשה פון ליידן און פּיין, פון פאַרצווייפלטן געראַנגל פון אונדזערע קהילה־אָנגעהעריקע, ערב זייער טויט, האָט געמוזט געפינען דעם געהעריקן און בולטן אויסדרוק אינעם יזכור־בוך. דאָס דאָזיקע קאַפּיטל איז באַשריבן געוואָרן מיטן בלוט פון אונדזערע הערצער.

כדי צו געבן אַן אַלגעמיינע און, ווי ווייט מעגלעך, אָביעקטיווע באַשרייבונג פון די שוידערלעכע געשעענישן, האָבן מיר די חורבן־אָפּטיילונג געעפנט מיט אַ וויסנ־שאַפטלעך־היסטאָרישער אָפּהאַנדלונג, געשריבן דורך איינעם פון די בעסטע היסטאָ־ריקער פון אומקום־פּעריאָד, ד״ר יוסף קערמיש. מיר האָפן, אַז די דאָזיקע אָפּהאַנדלונג וועט פאַרוואַנדלען די אומקום־געשיכטע פון דער פּלאָצקער קהילה אין אַ קנין פון גאַנצן פאָלק. אַזוי אַרום האָבן מיר אויפגעשטעלט דעם בכבודיקסטן זכרון־מאָנומענט פאַר אונדזערע קדושים.

אין רינגעלבלום־אַרכיוו אין וואַרשע זענען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן בריוו, געשריבן פון די גירוש־שטעטלעך דורך די דעפּאָרטירטע פּלאָצקער יידן. די דאָזיקע בריוו ווערן פאַרעפנטלעכט אינעם בוך. מיר הערן שטימען פון אונדזערע ברידער און שוועסטער בשעת זיי זענען געשטאַנען אויפן שוועל פון זייערע קברים...

✶

פון צווישן די הונדערטער פאָטאָגראַפיעס, וואָס זענען אונדז צוגעשיקט געוואָרן פון אַלע עקן וועלט, זענען אויסגעוויילט געוואָרן איבער 260, אַלס די פּאַסיקסטע פאַרן בוך. מיר האָבן זיך באַמיט נישט צו פאַרעפנטלעכן קיין בילדער, וואָס האָבן נישט קיין שייכות צום געזעלשאַפטלעכן לעבן. אין עטלעכע פאַלן אָבער, האָבן מיר זיך געמוזט באַגנוגענען מיט דעם, וואָס איז געווען בנמצא. צום באַדויערן פעלן אַ סך בילדער פון אַ ריי אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן, וואָס וואָלטן באַדאַרפט פאַראייביקט ווערן אין דעם בוך.

די רעדאַקציע האָט געזאָרגט, אַז דאָס בוך זאָל האָבן אַן עסטעטישן אויסזען. הגם דאָס האָט מיט אַ סך געהעכערט די הוצאות, האָבן מיר אָבער נישט געטאָרט שפּאָרן, ווייסנדיק, אַז דאָס איז אַן איינמאָליקע אָנשטרענגונג פאַר פאַראייביקן אונדזער היימשטאָט. אין דער הינזיכט דאַרף הויך אָפּגעשאַצט ווערן די מיטאַרבעט פון אונדזער בן־עיר, דעם צייכענער יעקב גוטערמאַן, וועמענס סקיצן רעדן צום הארצן פון יעדן פּלאָצקער ייד.

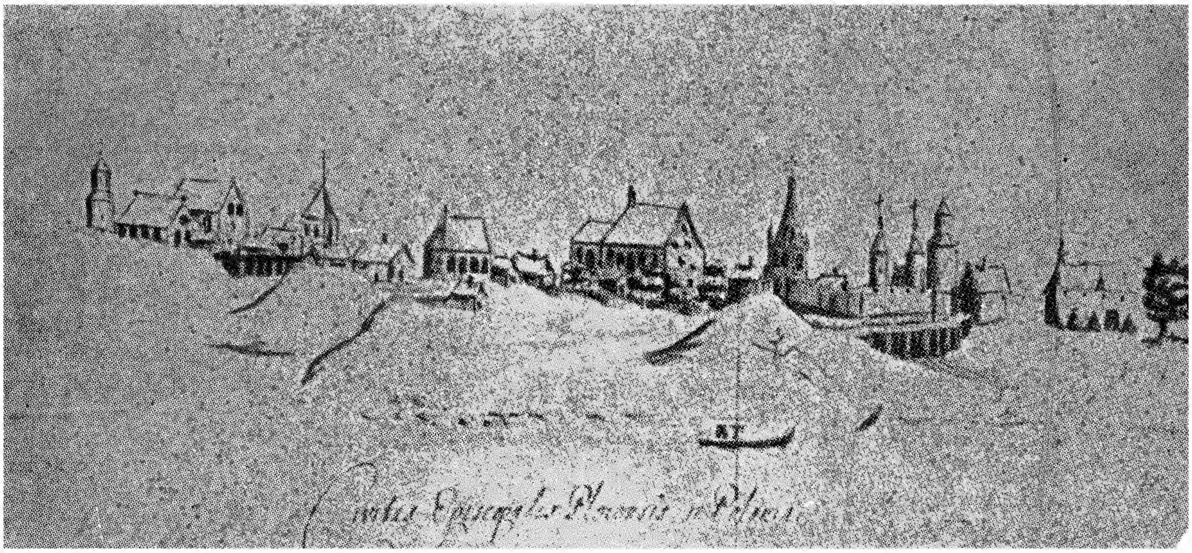
מיר דריקן אויס דעם טיפסטן דאַנק אונדזער פריינד און בכבודיקן לאַנדסמאַן מר **יצחק גרינבוים**, וואָס האָט איינגעשטימט צו געבן זיין נאָמען אַלס ערן־פּרעזידענט פון וועלט־קאָמיטעט פון פּלאָצקער יזכור־בוך.

די רעדאַקציע האַלט פאַר נייטיק אויסצודריקן איר דאַנק און אָנערקענונג די אַלע, וואָס האָבן געטאָן מיט דער פולסטער אחריות און געטריישאַפט זייער אַרבעט פאַרן בוך: ה׳ אדאַם רוטקאָווסקי, פון דעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין װאַרשע, וועלכער האָט אויסגעקליבן פון דעם אַרכיוואַלן מאַטעריאַל די בריוו פון פּלאָצקער דעפּאַרטירטע; ס׳איז אויך צוגעגרייט געוואָרן אַ וויכטיק היסטאָריש מאַטעריאַל, לויט די פּראָטאָקאָל־ביכער פון דעם פּלאָצקער שטאָט־ראַט, ס׳איז אָבער ליידער נישט מעגלעך געווען דאָס צו באַקומען צו דער פּאַסיקער צייט; ה׳ צבי ישיב, זשורנאַליסט און ליטעראַט, האָט קאָרעגירט דעם מאַטעריאַל אין העברעאיש און יידיש, און אָנגע־שריבן די ענגלישע פאַרקירצונגען; ה׳ אברהם פראַנק האָט קאָרעגירט די ענגלישע טעקסטן און איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן גאַנצן ענגלישן טייל; ה׳ מרדכי זאַנשיין, דער אַרויסגעבער, האָט באַוויזן אַ סך געדולד און פאַרשטענדעניש פאַר די פּראָבלעמען פון דער בוך־אויסגאַבע.

אַ וואַרעמען דאַנק דער דרוקעריי „ארזי" בע"מ און זיינע מיטאַרבעטער.

מיר דריקן דערמיט אויס אונדזער אָנערקענונג און דאַנק די צאָלרייכע מחברים פון די פאַרעפנטלעכטע אַרטיקלען; די אַלע, וואָס האָבן אונדז צוגעשיקט פאָטאָ־גראַפיעס, און אויך אַלע חברים אין ישראל און אויסלאַנד, וואָס האָבן געווידמעט זייער צייט, מאָביליזירנדיק געלט־מיטלען, און דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פונעם בוך.

זייט אַלע געבענטשט און האָט אַ ביסל נחת זעענדיק די פאַרענדיקטע אַרבעט. זאָלן אויף אייך מקויים ווערן די ווערטער פון תהילים (קאַפּיטל קל"ט, ט"ז) „ועל־ספרך כלם יכתבו..." (אין דיין בוך, גאָט, וועלן זיי אַלע פאַרשריבן ווערן).

המראה הכללי של פלוצק בשנת 1627
מתוך כתב־עת: „Notatki Plockie" 5/39, 1966

דער אַלגעמיינער אויסזען פון פלאָצק אין יאָר 1627

General View of Plotzk in 1627

קהילת פלוצק מראשית קיומה עד מלחמת העולם הראשונה

(1237–1914)

לתולדות יהודי פלוצק בימי הביניים ובראשית העת החדשה (1233-1657)

(תמצית ספרו של י. טרונק: די געשיכטע פון יידן אין פלאָצק — הוצאת שנת 1939)

מבוא

ההיסטוריונים היהודים לא הצליחו עד כה לקבוע שתי עובדות חשובות בנוגע לתולדות יהדות פולין, זו היהדות אשר הטביעה חותם מכריע על תולדות עמנו בכל ארצות הגולה ועל בנין המולדת המחודשת:

1. מתי החל הישוב היהודי בפולין?

2. מאין הגיעו לפולין המתישבים היהודים הראשונים?

משערים שהיהודים ישבו בפולין עוד לפני שהיתה לממלכה, כלומר לפני שנת 966. אשר לארצות מוצאם, מחולקות הדעות. יש הטוענים — גרץ ובלבן — שהיהודים באו לפולין מהמערב, מארצות הקיסרות הפראנקונית. לעומת זאת סבור יצחק שיפר שהם באו מהמזרח, לאחר התפוררותה של ממלכת הכוזרים.

הקהילה היהודית של פלוצק נחשבת, יחד עם הקהילות של קאליש ופוזנאן, לאחת העתיקות ביותר ויש להניח שהיהודים התישבו בה זמן רב לפני שנת 1237. מאז נשתייר מיסמך היסטורי המזכיר במפורש את הישוב היהודי בזו הלשון: „גבולות העיר (פלוצק) נמשכים מבית הקברות, אשר על יד הדרך לצ׳רסק, עד הבאר של כנסית ויסלב ועד הבאר היהודית הקרובה".

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נאבקה יהדות פולין הגדולה מאבק מתמיד ונואש עם מסע האנטישמיות שהתחולל במדינה זו, שנהנתה לא פעם מתמיכה גלויה או מוסוית של השלטונות. מנהיגיה של יהדות פולין, אנשי רוח ופרנסים, היו מעונינים להדגיש כל מאורע המוכיח את עתיקותו ושורשיותו של הישוב היהודי בפולין ולהזים את טענות האויבים שהיהודים הם נטע זר על אדמת פולין.

היתה, איפוא, עילה מוצדקת לקיים חגיגות 700 שנה לישוב היהודי בפלוצק ולצורך זה הוקם ועד יובל ציבורי שעם חבריו נמנו:

נתן קוז׳ן — צייר מפורסם, יליד פלוצק, שהיה בין יוזמי החגיגות;

יצחק ברנשטיין — עסקן ציבורי ומחבר של מספר מסות פילוסופיות;

ד״ר ה. טמרסון — רופא ועסקן ציבורי;

מגר׳ י. טרונק — היסטוריון;

ד״ר י. פליישר;

ד״ר ע. רינגלבלום — היסטוריון (מנהל הארכיון החשאי של גיטו וורשה במלחמת העולם השניה).

ד״ר יצחק שיפר — היסטוריון ידוע של יהדות פולין.

מיד לאחר שהתארגן החליט ועד היובל להוציא לאור ספר תולדות קהילת פלוצק. בינואר 1939 הופיע החלק הראשון של הספר, כפרי מחקריו של מגר׳ ישעיהו טרונק, בהוצאה משותפת של המכון היהודי למדע (ייווא) וועד היובל לציון 700 שנה לקהילת פלוצק. הספר, שרק מספר מצומצם מאוד של עותקיו נשתייר עד לימינו, דן בתולדות יהודי פלוצק רק בשנים שבין 1237 עד 1657.

הספר הזה, שנכתב ביידיש, מהווה היום מקור חשוב לחקר תולדות יהדות פולין וביחוד כשרוב המקורות, אשר נחקרו על ידי המחבר, הושמדו בזמן המלחמה או שלא ניתן להשיגם. שיטת המחקר, שבה השתמש המחבר, היא מודרנית ובנויה על נושאים נפרדים, המעניקים לקורא תמונה נאמנה על התהוותה, מאבקיה, סבלותיה ובעיותיה של קהילה יהודית בפולין בימי הביניים ובראשית העת החדשה. לאור חשיבותו המדעית של הספר היה מן הראוי לתרגמו בשלמות לעברית כדי לאפשר לדור הצעיר של חוקרים ומתענינים בתולדות עמנו בגולה, שמספרם בארצנו הולך ורב, גישה חופשית לחומר העשיר המצוי בו.

בהגישנו להלן תמצית נאמנה ומדוייקת של הספר הננו ממלאים, לדעתנו, חובה זו לפחות באופן חלקי, ובכך הננו הופכים אותו לנחלת הרבים.

א. א.

מעמדם החוקי של יהודי מזוביה

נראה שתקנון קאליש משנת 1264, שהגדיר לראשונה את מעמדם המשפטי של יהודי פולין, לא חייב במזוביה. שכן בניגוד לתקנון זה יכלו יהודי מזוביה להלוות כסף לנוצרים נגד משכנתה של נכסים דלא ניידי. כמו־כן מסתבר שנוהלי השיפוט בוורשה, וישגרוד ומקומות

אחרים עמדו בסתירה לתקנון קאליש. כנראה שהיתה מחייבת במזוביה חקיקה מיוחדת לגבי היהודים, אולם אין כל מיסמכים חרותים על כך. הדבר ידוע רק על סמך התהליכים המשפטיים עצמם. במקרים בהם הואשמו היהודים בתקיפת נוצרים, טענו הנאשמים להגנתם בבית המשפט שהם אינם כפופים לנוהל שיפוטי רגיל ושהם עומדים תחת חסותו של jus judaicale. במקרה אחר טענו יהודים שאין לשופט הסמכות להטיל עליהם קנסות משום שהם נהנים מזכויות האצילים.

לעומת זאת ידועים מקרים בהם היה הנוהל השיפוטי דומה לנוהל של התקנון הקאלישאי, כגון אופן מסירת שבועה בבית המשפט, הנוהל של פדיון משכנתה ועוד. ברם, בערי מזוביה יכלו היהודים עד למחצית המאה ה־15 לתת הלוואות לנוצרים נגד משכנתה של נכסי־דלא־ניידי. בניגוד לתקנון הקאלישאי היו, למשל, יהודי וורשה אחראים לאובדן המשכון, אפילו אם נשבעו שנאבד להם שלא באשמתם.

מהאמור לעיל ניתן, איפוא, להסיק שבמזוביה חייבו את היהודים חוקים מיוחדים, שונים מאלה שבשאר חלקי פולין; הידועים ביניהם:

החלטות שליט מחוז סוכאצ׳ב בענין סכסוכים בין יהודים לנוצרים;

הצוו של נסיך וורשה, קונראד ה־3, משנת 1469, בנוגע לאוטונומיה של יהודי וורשה;

הוראות נסיכי מזוביה על מתן זכויות מיוחדות ליהודים שונים.

באותם הזמנים היה הנסיך בעל הסמכות השיפוטית הגבוהה ביותר והוא היה שופט את יהודיו שמצאו בו מחסה מפני האוכלוסיה הנוצרית. והנה מה שאומר במשפטו היהודי שלמה מוישגרוד ב־1482: „אסע לאדוני הנסיך ואתלונן בפניו שהנך רוצה לקחת ממני את כספי״.

למרות שמספר היהודים במזוביה במאה ה־15 לא היה רב, היוו הם מקור פרנסה בטוח לנסיכים. המלך הפולני קאזימיז׳ הגדול כותב באחת מהוראותיו המינהליות: „צריך שליהודים שלנו תמיד יהיה כסף למילוי דרישותינו, כי הם נתינינו״. כנראה שבכלל זה נקטו גם נסיכי מזוביה. בדרך כלל נבעו הכנסותיו של הנסיך מ„מס הנסיך״, ממסי רכוש שהיו גבוהים במיוחד לגבי יהודים ומקנסות. הנסיך היה יכול להעביר את זכות גביית המסים למישהו אחר. כך, למשל, העביר נסיך פלוצק, קאזימיר בשנת 1474 את מסי היהודים שלו לקנצלר רטיבור מגולייב.

כאמור הידיעה הראשונה על יהודי פלוצק היא משנת 1237, אולם על התקופה של כ־200 שנה לאחר מכן חסרה כל ידיעה. גם הידיעות שהגיעו לידינו מהמאה ה־15 מתייחסות ליהודים בודדים ולא לכלל ולכן מן הנמנע הוא לשחזר את חיי הקהילה מהתקופה ההיא. וכך אנו מוצאים שבשנת 1425 הופיע בפני בית המשפט בוורשה יהודי מפלוצק בשם מיסטרלין שתום־העין, כעד בסכסוך בין יהודיה ורשאית בשם הדסה ואזרח ורשאי יעקב. מהשנים 1433־45 קיימות ידיעות בודדות על עסקיו של יהודי פלוצקאי מושקו שמהן מסתבר שהוא היה בעל אחוזה ברונובו, שנתגלגלה לידיו בעקבות אי־סילוק חוב. נאמר שהיהודי מכר אחר כך את האחוזה הזאת לאחיו של החייב. מושקו זה, ביחד עם פרנס בשם מאי מוישגרוד ויהודי זודקו מראווה, נתנו ערבות לנסיך שימסרו לידיו את היהודי סלומון בקנס של 200 שאַק גרוש. משנת 1448 נשתמרה שבועתו של יהודי מסקו בפני רשם בית המשפט בגוסטינין (ויתכן שזהו מושקו הפלוצקאי הנ״ל) בנוגע למשכון בצורה של כפיות כסף.

על יהודי פלוצקאי אחר, איזק (יצחק), ידוע שהוא הלווה בשנת 1427 סכום כסף לאציל יאן מניגוֹצ׳ין והערב בעיסקה זו היה ניקולאי מצ׳רסק. כדאי לציין שהארכיבישוף הפלוצקאי נובובייסקי כתב בספרו שבמאה ה־15 היה חי בפלוצק רב בשם יצחק והוא קנה את ביתו מהרוקח הפלוצקאי פיוטר. שתי העובדות מתייחסות אולי לאותו האיש.

עיסקות יהודים מפלוצק אנו מוצאים גם במיסמכים של בתי־הדין בוישגרוד ובוורשה מהזמן ההוא.

כן התחייב הבנקאי הוורשאי אלכסנדר בשנת 1435 לשלם ליהודי פלוצקאי בשם ליאון השחור סכום של כסף. ומאחר שההתחייבות לא כובדה, הובא הענין בפני בית המשפט.

בסוף המאה ה־15 אישר בית המשפט בוישגרוד פסק־דין של בוררות בין יהודי מקומי בשם מאי לבין אשתו גליקכן, שמוצאה היה מפלוצק, בדבר חלוקת רכוש המשותף.

קיומה של קהילה יהודית מאורגנת בפלוצק במאה ה־15 מתאשר על ידי העובדה שכיהן בה רב, ומהעברת מסי היהודים מרשותו של הנסיך קאזימיר לנסיך רטיבור (הסכום לא היה, כנראה, מבוטל) הננו למדים שפלוצק היתה אז מאוכלסת.

בשנת 1495 צורפה הנסיכות הפלוצקאית לכתר הפולני וזה בהכרח הביא לידי שינוי מרחיק־לכת במעמדם הפוליטי והמשפטי של יהודי פלוצק. בכל זאת עובדה היא שהקהילה הפלוצקאית המשיכה להתקיים ואף התפתחה במאה ה־16 ובמחצית הראשונה של המאה ה־17. באותו זמן התדלדלו ואף פסקו מלהתקיים קהילות יהודיות גדולות וחשובות כגון אלה של ורשה ווישגרוד בעקבות גירושם של היהודים ב־1498 וגורלם נחתם עקב התקנה המלכותית של זיגמונט ה־1 על „אי־סבילת היהודים״ בוורשה בשנת 1527.

צרור פרטים סטטיסטיים

השתיירה רשימת המלאי (אינבנטר) של שלטון מחוז פלוצק (סטארוסטבו) שנעשתה ב־22 במאי 1572, ובה כתוב:

„היהודים תופסים בפלוצק רחוב אחד ועוד מספר בתים ברחובות אחרים".

רשימת המלאי משנת 1616 מציינת שבפלוצק קיימים 25 בתים של יהודים. במיסמכים אחרים מאותה תקופה נזכרים 30 בתים. ההיסטוריון יצחק שיפר סבור שבכל בית היו 30 נפשות, אולם מספר זה נראה מוגזם, כי, למשל, ידוע שבאותו זמן היו מתגוררים בכל בית יהודי בלבוב או בפשמישל לא יותר מ־12־11 נפשות. ניתן לשער שבפלוצק היתה הצפיפות של האוכלוסים בכל בית יהודי בגבולות של 20 נפש, זאת אומרת, שכלל האוכלוסיה היהודית הגיע ל־550 או 500 נפשות.

המספר הנ"ל תואם את אומדן המסים של יהודי פלוצק שהגיע בשנת 1578 לסכום של 124 זהובים ואם נקח כחשבון זהוב אחד למשפחה של 4 נפשות בממוצע, הרי שהסיכום הוא שוב בקירבת 500 נפש.

המסחר היהודי בפלוצק

העיר פלוצק היתה מאז ומתמיד תחנת־מסחר חשובה על גדות הנהר ויסלה בכיוון גדאנסק (דאנציג). סוחרי פלוצק היו באים במגע עסקי עם מרכזי השיווק הגדולים ביותר באירופה ואנו מוצאים עקבותיהם בנירנ־ברג, בערי וולכיה, בפוזנאן, קאליש, גניזנו, טורון ועוד. המלך הפולני אלכסנדר שיחרר ממסי הובלה על פני הנהר ויסלה את כל הסחורות שהובלו מפלוצק לטורון. בשנת 1523 ניתן צוו שעל כל מובילי הסחורות לירידים בגניזנו, פוזנאן, לנצ'יצה, לעבור את הויסלה בנמלה של פלוצק. בעקבות הוראה זאת גדלו ביותר הכנסותיה של העיר.

על יסוד רשימות תשלומי המכס מאותם הזמנים מסתבר בברורות שסוחרי פלוצק היהודים עסקו במסחר רב־גווני הכולל שמות כל הסחורות שהיו בשוק. ניתן להבחין ב־28 שמות של סוחרים יהודים ומהם הבולטים ביותר במחצית השניה של המאה ה־16 היו:

יוסף מרינקה; יעקב ובנו; פליקס ואשתו, שרה; יצקו צלניק.

מביניהם היה יוסף מרינקה מנהל מסחר מגוון ביותר: צמר, בדים, שורשים יקרים, זעפרן, סוסים וכו'. ביוני 1553 הוא הביא ליריד בפוזנאן 5 סוסים, 75 אריזות בד, 120 חרמשים וכו' ובדצמבר אותה שנה: 99 אריזות בד, 200 אריזות צמר, 2 סוסים.

ידוע ממקורות רבים שפלוצק היתה למרכז חשוב של מסחר בעורות. יעקב ובנו היו בין הסוחרים הבולטים ביותר בענף זה. שמו מופיע ברשימת המכס משנת 1530 בקאליש עם כמות של 724 עורות שונים. פרט לזאת עסק גם במסחר של בדים, נוצות וזעפרן. במיסמכים המשפטיים מוזכר שמו בקשר לאי־מילוי התחייבותו לספק נוצות לסוחרי גדאנסק מיד לאחר הפשרת הקרח על הויסלה. המשפט לא התקיים בגלל אי־הופעתם של התובעים מגדאנסק. לאחר מותו של יעקב המשיך בנו בעסקי המסחר וב־1590 הוא נתבע למשפט על ידי ראש עירית פלוצק, מרצ'ין גיינובסקי, שערב לסכום כסף שהיה חייב יעקב המנוח לסוחר אחד מגדאנסק.

עם הסוחרים היהודים העשירים בפלוצק היה נמנה סלומון. הוא סחר בבדים, צמר ועוד. לסוחר יצקו צלניק היו יחסים מסחריים עם גדאנסק כפי שמעיד מיסמך משנת 1586 על דחיית המועד של דיון משפטי בקשר לחוב, שהגיע לסוחר מגדאנסק.

בקשרי מסחר עם גדאנסק עמדו גם פליקס ברמנוביץ' וכן משה פוזננצ'יק (המכונה כך בגלל מוצאו מהעיר פוזנאן). סוחר מגדאנסק, שטען נגדו שהוא נמלט בכוונה רעה כדי להימנע מתשלום חוב, השיג פסק דין המאפשר לו שימת יד על קישוטיו של הסוחר היהודי שהיו ממושכ־נים אצל הנסיך יאסטשמבסקי.

סוחרים יהודים רבים היו מגיעים לפלוצק מלובלין, אפטא, קראקוב ועוד. סוחר יהודי פלוצקאי, פליקס שלימאן, ניהל עסקים מסועפים עם סוחרי וורוצלב. סוחר אחר מוורוצלב, בשם ארניוס, האשים את הסוחר היהודי באי־פרעון חוב והענין הגיע עד למשפט המלך, זיגמונט ה־1, אשר אישר בשנת 1546 סופית את פסק דינו של המושל הפלוצקאי שאין כל מקום לתביעה זו.

לא תמיד הסתיימו התביעות לטובת הסוחרים היהודים. הנה שני סוחרים פלוצקאים, שותפים לעסק, בשם אדם וסלומון, נתבעו על ידי סוחרי נירנברג לשלם חוב של 202 זהובים והפעם אישר בית המשפט את התביעה. לפעמים סבלו הסוחרים היהודים משרירות־לבם של פקידי המכס.

הסוחרים הפלוצקאים אברהם, בייניש ומשה הגישו תלונה נגד פקיד המכס בדובנינוב (על יד פלוצק) שגבה מהם מכס בזמן שהיו בידיהם קבלות על תשלום המכס בקובל.

הסוחרים שמעון יכמוביץ ומשה היו בקשרים עסקיים עם טורון. משה היה נוסע לקניית עורות בוולכיה. בירידי גניזנו היו מופיעים יהודים, סוחרים מפלוצק: שמעון, לוי קרקובצ'יק, יעקב בן לבק, פליקס ברמן, פליקס דומרצקי, וולף. ידוע שהסוחר לוי קרקובצ'יק ניהל מסחר בקנה־מידה גדול, כי בשנת 1581 נרשמו על ידו בתחנת המכס בפוזנאן 75 אריזות בדים, 235 אריזות צמר, כמות גדולה של עורות וכו'. היו לו קשרים עסקיים עם הוויאבודה (המושל) סטאניסלב קריסקי מדרובנין.

במחצית הראשונה של המאה ה־17 צצים שמות של סוחרים יהודים גדולים אחרים, כגון מרק מוכה ואנזלם. הם מופיעים בירידי לוביץ'. אנזלם התמחה במסחר בדגים שהיה קונה בלבוב. סוחר חשוב אחר היה יעקב קורמן שסחר בעורות.

פרט לסוחרים הגדולים שהוזכרו לעיל, היו בפלוצק סוחרים זעירים שהתפרנסו מהמסחר המקומי. מהם נשתמרו

שמות והם של אברהם, אשר היה בעל חנות לבדים ולמכשירי חקלאות, של פליקס שהיה מוכר דבש ושל אשתו של קספר שהתפרנסה ממכירת צמר ומסמרים.

מלחמת מאה שנים בין יהודי פלוצק והעיריה על זכויות מסחר

במחצית השניה של המאה ה־15 פתחו העירוניים הנוצרים בפולין מלחמה נגד המסחר היהודי. הערים הגדולות, כגון לבוב, קראקוב, פוזנאן ולובלין, אף התקשרו ביניהן למען הצלחת הענין. בשנים 23־1521 פירסם המלך, זיגמונט ה־1, תקנות המצמצמות את המסחר היהודי. בתקנות הסיים בפיוטרקוב משנת 1521 אנו מוצאים הגבלות המכוונות נגד המסחר של יהודי פלוצק. לפי תקנות אלה:

1. מותר לסוחרים יהודים בפלוצק לעסוק במסחר אך ורק בירידים שעל ככר השוק.
2. מותר ליהודים לסחור בצמר ובשורשים (פלפל, בשמים וזעפרן) אך ורק בסיטונות.
3. אלה שלא יצייתו לתקנות האלה, דינם החרמת הסחורות עד להכרעת המלך.

מסתבר שהתקנות הנ״ל לא בוצעו הלכה למעשה, ובשנת 1523 נוספו עליהן הגבלות חמורות יותר כשעל היהודים נאסר לפתוח דוכנים בשוק ומכירת סחורותיהם יכלה להיעשות רק מתוך חנויותיהם הקבועות. יותר מאוחר, בשנת 1537, פורסם צו שלפיו אסור ליהודי להחזיק חנות פתוחה ועליו למכור את סחורותיו אך ורק בחלק האחורי של דירתו.

יהודי פלוצק, בראותם עצמם משוללים מקורות מחיתם, לא נרתעו מלצאת למאבק גלוי נגד ההגבלות. הם ניצלו את ניגוד האינטרסים שהיה קיים תמיד בין נציגו של המלך בפלוצק, הוא הוויֶאבוֹדה הפלוצקאי, לבין העיריה. מכיוון שעל המושל היתה מוטלת האחריות להפעלתם של חוקי המלך, באו אליו לעתים קרובות נציגי העיריה ודרשו שיפעיל את התקנות בנוגע למסחר היהודי. לעומתם טענו פרנסי הקהילה היהודית שאין להגבלות אלה תוקף חוקי. המושל, נוכח טענות שני הצדדים, החליט להעביר את הענין לבירור משפטי. הבירור הזה נמשך זמן רב, בגלל דחיות מרובות והפסקות מסיבות פוליטיות שונות. היהודים הסתמכו על אזהרת המלך לוויבודה משנת 1537, שבה נאמר שאין להפריע ליהודים במסחר במקומותיהם המ־קובלים. אי־הבהירות שבתקנה זו גרמה לפירושים שונים ומנוגדים. ברור הוא שהמלך רצה בהסוואה של מלים כדי למנוע צמצומו של המסחר היהודי שהיה מכניס לאוצר המדינה סכומי כסף גדולים. בכל זאת פירש המושל את התקנה כך, שהכוונה היא לאפשר ליהודים ניהול מסחר במקומות אחוריים בלבד, ולא בחנויות. היהודים הגישו מיד ערעור, אולם מתנגדיהם טענו שהערעור לא הוגש מיד, אלא חצי שעה לאחר הוצאת פסק־הדין, ולכן אין לו תוקף חוקי. בנסיבות אלה החליט המושל להעביר את הענין למשפטו של המלך. שלוש שנים אחרי כן מונתה ועדה מלכותית מיוחדת לבירור ענין הסכסוך בין עירית פלוצק לבין הקהילה היהודית. חברי הועדה היו ההגמון מקראקוב פיוֹטר והקשטלן הפלוצקאי אַנדז׳י גולצ׳בסקי. הועדה לא הגיעה לכל מסקנה, אלא החליטה להחזיר את הענין למושל תוך הוראה שפסק דינו לא יפגע בזכויות התושבים הנוצריים של פלוצק. תשע שנים לאחר מכן, כלומר בשנת 1549, אישר המלך זיגמונט אוגוסט את מסקנותיה של הועדה. דבר זה מוכיח שהענין נשאר עד אז עדיין תלוי ועומד.

שנים אחדות לאחר מכן חל מפנה במצב הענינים. בשנת 1555 העניק המלך הפולני זיגמונט אוגוסט ליהודי פלוצק זכות למסחר חפשי ולמלאכה במידה שווה לזו של שאר תושבי העיר ובשנת 1576 פירסם המלך סטיפאן באטורי צו האוסר על העיריה להפריע ליהודים במסחר ובמלאכה והמבטל כל ההוראות הקודמות הנוגדות את האיסור.

הצד שכנגד, כלומר העירוניים הנוצרים, לא השלים עם המצב החדש והמשיך במאבקו נגד היהודים. פרנסי הקהילה נאלצו לא פעם לפנות לבתי המשפט בתלונות ואף לבית המשפט המלכותי הגיע הענין. אמנם לא ידוע מה פסקו השופטים, אולם יש להניח שהודות ליחסו החיובי של המלך הזה ליהודים לא נגרם להם כל נזק. בשנת 1578 אנו עדים לסכסוך משפטי בין העיריה הפלוצקאית והקהילה היהודית, אולם הנושא איננו יותר בעית זכויות המסחר אלא גובה המסים בלבד.

בשנת 1579 התקינה עירית פלוצק תקנה פנימית האוסרת על יהודי העיר לקנות תבואות, עורות וכל דברי הלבשה עד שעה 3 אחרי הצהרים. נציגי הקהילה הגישו מיד ערעור חריף על תקנה זו ורק לאחר שנתיים של דיון משפטי הגיעו הצדדים לידי פשרה שתוכנה לא נודע לנו.

גם ארגוני בעלי המלאכה ניהלו מאבק משלהם נגד היהודים. וכך השיג ארגון הרצועָנים בפלוצק, בהסתמך על תקנותיו של המלך זיגמונט ה־III, צו האוסר על היהודים לקנות עורות טריים. האיסור הוא משנת 1601 וייתכן שהוא חל על ימי השוק בלבד.

הסוחרים היהודים לא נהנו זמן רב מהפשרת הקרח ביחסים שביניהם לבין העיריה. בשנת 1617 נחתם הסכם חדש בין נציגי הקהילה ובין העיריה ותוכנו מוכיח שהיהו־דים היו נאלצים להסכים להגבלות ולאיסורים כדי למנוע חיסול גמור של מקורות הפרנסה שלהם. ההסכם הזה, שעליו חתומים פרנסי הקהילה: אנסלמוס (אנשל), מרק מוכה, יעקב בן ישראל, בייניש ואברהם דוביזיניאק, קובע כדלהלן:

1. הפקת משקאות ומכירתם מוגבלות לצריכה עצמית בלבד; הוגבל, מבחינה כמותית, המסחר בבגדים, דגים מלוחים, שמן, ממתקים ומוצרי ברזל.

2. המסחר בתבואות נאסר לחלוטין, פרט לצרכים פרטיים של היהודים.

3. מכירת עורות כבשים ונעליים מוכנות — נאסרה.

4. נאסרו על היהודים הקניות בשוק הנוצרים.

5. אין לנהל מסחר יהודי בימי א׳ ובימי חג נוצריים.

6. שחיטת עופות ברחוב נאסרה.

למרות ההגבלות הרבות הכלולות בהסכם הנ״ל, אפשר לטעון שהוא מהווה התקדמות־מה לגבי האיסורים שפורסמו בימי מלכותו של זיגמונט I ושלפיהם היו עלולים היהודים להיות מנושלים לחלוטין ממקורות הפרנסה. אמנם בתקופת המלך סטיפאן באטורי, שגילה יחס אוהד ליהודים, השתנו פני הדברים לטובה, אולם מיד לאחר מותו, הורע המצב מחדש.

מאידך לא היתה במציאות להסכם זה השפעה שלילית על המסחר היהודי בפלוצק, כי כנראה לא דקדקו בשמירה על ביצועו. המקורות מעידים שחלה אפילו התרחבות בקשרי המסחר ואנו מוצאים שטר מכר משנת 1624 שלפיו מכר האציל הפולני וויצ׳ך סולק כמות גדולה של יי״ש. גם הסוחר אנשל היה נמנה באותו הזמן עם הספקים הגדו־לים של משקאות לנוצרים. הוא היה מגיע עד ללבוב כדי להביא משם דגים מלוחים וכן עסק במסחר של מוצרי ברזל. סוחרי פלוצק היהודים נכללו ברשימות של ירידי ירוסלב והמשיכו, למרות האיסור הרשמי, לסחור בצמר. מענין הוא שמאותה תקופה לא נותרו כמעט שום מיסמכי בית דין בנוגע לסכסוכי מסחר בין יהודים ונוצרים. כנראה שהסכסוכים מסוג זה היו נדירים ביותר. לכן ניתן להסיק שההגבלות נשארו בבחינת אות מתה, כי לא יכלו לעמוד בפני המציאות.

האשראי

המקורות מעידים על כך שבמזוביה היו קיימים יחסי אשראי מפותחים בין יהודים לנוצרים. נהוג היה לרשום כל עיסקת אשראי ב„ספרי היהודים״, אולם הרשימות האלה לא נשתמרו. ידיעותינו על המצב בשטח האשראי שאובות בעיקר ממיסמכי בית הדין, אשר היה דן בסכסוכים שבין הצדדים. על סמך זה ניתן להסיק שלרוב היה האשראי קשור בעיסקות מסחריות. יהודי פלוצק היו מקבלים לעתים קרובות הלוואות מהאצילים, מעירוניים נוצריים ומאנשי הכמורה לצרכי השקעה במסחר. אולם רק בודדים, וביניהם מספר נשים יהודיות, עסקו במתן הלוואות כבמשלח־יד. ההלוואות היו ניתנות כנגד בטחונות ולרוב היו ממשכנים מטלטלים או נכסי דלא ניידי. הסוג האחרון הוא נדיר מאוד בגלל האיסור על הלוואות כנגד מישכון של מקרקעים — איסור שחזרו עליו הרבה פעמים החל מתקנות וישליץ משנת 1347. סיבת האיסור היתה מניעת אפשרות של העברת המקרקעים לידי היהודים במקרה של אי־פרעון החוב.

במאה ה־17 נעשה מתן הלוואה כנגד שטר־חוב לצורה המקובלת ביותר. הערבות המוחלטת ועונש המאסר נעלמים כליל מתנאי האשראי והדבר בא בעקבות פיתוח המסחר והצורך בקיום מחזור כספי נוח יותר. רוב השטרות הנוגעים לעיסקות אשראי בהשתתפות היהודים נכתבו בפולנית, אולם אנו מוצאים גם שטרות הכתובים ביידיש. אחוז הרבית היה משתנה מזמן לזמן ובסוף המאה ה־16 הגיע לשער גבוה מאוד — 40—45%. (במאה ה־17 נע האחוז בין 7% ל־12% לשנה).

העירוניים הנוצרים היו בין הלקוחות הקבועים של האשראי היהודי בפלוצק. הכמורה והאצילים נזדקקו לאשראי זה לעתים רחוקות. מקרי הלוואות לכפריים היו נדירים ביותר. הסכום הממוצע של הלוואות היה נע בתחום של כמה עשרות זהובים, אולם במאה ה־16 ניתנו גם הל־וואות גדולות והשיא הוא למעלה מ־400 זהובים. במאה ה־17, כשירד ערך הכסף, הממוצע הוא כבר בקירוב של 100 זהובים וההלוואה הגדולה ביותר היתה בסך של 900 זהובים. המשכון העיקרי היוו מטלטלים והיו מקרים בהם היו כמרים, מקבלי הלוואות אצל היהודים, ממשכנים גם כלי קודש. כשהלווה לא היה מחזיר את ההלוואה במועד הנקוב, היו שולחים אליו שלוש פעמים, בהפסקות קצרות, שליח בית הדין כדי להזהירו. כשאזהרות אלה לא נתנו פרי, היה המשכון עובר אוטומטית לידי המלווה. במאה ה־17 נעשה התהליך פשוט יותר, כי המלווה היה יכול להביא את המשכון להערכה שבועיים לאחר מועד הפרעון, למכור אותו מיד ולהחזיר את עודף הכסף, אם היה, ללווה. אם נאבד המשכון שלא באשמת המלווה, היה עליו למסור על כך שבועה בבית המשפט והיה פטור מכל אחריות. בשנת 1588, למשל, נשרף בדרובנין בית שהיה שייך ל־3 יהודים מפלוצק, אשר העידו שהיו טמונים בו משכונים שונים. הם מסרו על כך הודעה בבית המשפט והשליח (Woźny) של בית הדין אישר את העובדה. היהודים קיבלו עותק מהצהרתו. לפי מיסמכי בית המשפט היה קיים סכסוך ממושך, אשר עבר את כל הדרגים המשפטיים, בין יהודי פלוצקאי פליקס לבין פולני, בנאי ממקצועו, גרגור שליבקה. הפולני תבע מהיהודי החזרת המשכון בצורה של שלוש חליפות, אולם היהודי הוכיח שהמשכון עבר לבעלותו עקב אי־פרעון החוב ולאחר שהלווה קיבל שלוש פעמים התראה על ידי שליח בית הדין. הענין הגיע עד למשפט המלך, אשר קבע ועדת בוררות.

בשנת 1580 התלונן בפני בית־המשפט היהודי פליקס שהאציל סטאניסלב ירושבסקי, החייב לו 18 זהובים כנגד משכון של מטלטלים, פרץ לדירתו של המתלונן, החזיר לעצמו בכוח את המשכון ואף הכה קשות את היהודי.

פליקס זה היה בעל מטוויה ואפוטרופסו היה סגן המושל (וויצה־סטארוסטה) קובירניצקי.

אם נסיק מכך שהמקרה דלעיל הנהו אופייני לתקופה ההיא, אין קושי לתאר מה היתה מידת הבטחון של האשראי היהודי.

אשתו של אותו פליקס, ששמה היה שרה, היתה מצא־צאי משפחה אשר בעיקר הנשים שבה עסקו במתן הלוואות כבשלח־יד. אחותה, אלז'ביטה, היתה מלווה סכומים גדולים ובנה, סלומון, מימן את ההלוואה הגדולה ביותר בפלוצק, במאה ה־16, בסכום של 413 זהובים, שניתנה לחבר מועצת העיר וויצ'יך קילינסקי. היו בפלוצק עוד נשים יהודיות שעסקו במתן הלוואות, כגון פריידה ורוחמה, אשתו של יעקב. לרוחמה היה פעם סכסוך עם הכומר יאַן ויטינסקי, בנוגע למשכון של 5 כפות כסף שלפי טענותיו של הכומר היו גנובות. באשראי עסקה גם מלגוז'טה (מלכה), אשתו של לווק. שני בעלי מלאכה — פליקס, בעל המטוויה, והזוג יעקב — היו נותנים הלוואות, כנראה לשם הכנסה נוספת. הלוואות היו נותנים גם סוחרים, כגון הסוחר הידוע יוסף מריינקה וחתניו שמעון ויעקב.

בעיסקת־מלווה מסוימת קיבל מריינקה הנ"ל מאת הממונה על נכסי המלך בווילון, ניקוליי קורצקי, כמשכון נחלה כנסייתית ומלבושים. זהו אחד המקרים הקונ־קרטיים של קבלת נחלה כמשכון. איצקו צלניק בשות־פות עם המושל ברווה, הלווה לקשטלן בשרפץ סכום של 924 זהובים. זוהי ההלוואה הגדולה ביותר שנרשמה במקורות, כנגד 3 שטרי חוב. במחצית הראשונה של המאה ה־17 נעשו עיסקות־מילווה, וכולן בקשר לעסקים מסחריים, על ידי סוחרי פלוצק כגון אנשל, מרק מוכה ואברהם דובזיניאַק. יהודים היו אף בין מקבלי הלוואות מידי הכמורה והאצולה המקומית. קספר, בנו של יוסף מריינקה, קיבל מאת הפריץ ברונובסקי הלוואה בסך של 92 זהובים והלווה סילק את החוב למינזר הדומיניקנים בפלוצק בהתאם לצוואתו של הפריץ שנפטר בינתיים. לאיצקו צלניק היה אשראי רב אצל האצילים. המקורות מספרים שאשתו של המושל ברווה היתה מלווה לעתים קרובות לסוחרי פלוצק. בשנת 1556 פסק לטובתה ביה"ד הפלוצקאי תפיסת המטלטלים של יוסף מריינקה על סך של 30 זהובים. במאה ה־17 מסתמנת עליה בהיקף התחייבויותיהם של יהודי פלוצק אצל האצולה והכמורה. בשנת 1623 לווה מרק מוכה מהפריץ זיגמונט פרוז'ינסקי, סכום של 900 זהובים. ובשנת 1624 לוו בייניש ואשתו ממיסדר הישועים בפלוצק 100 זהובים כנגד משכנתה על הבית שלהם ברחוב היהודים, אולם עוד באותה שנה נפדתה המשכנתה על ידי שלמה שמוקלר. העירוניים הנוצריים לא היו נוהגים להלוות ליהודי פלוצק, אולם לעומת זאת הלוו ליהודים בערים אחרות. במקורותינו מופיע רק איצקו צלניק כחייב סכום קטן לאשת היועץ העירוני, אננה קילינסקה. במאה ה־17 התרבו מקרים של עיסקות פיננסיות בין עירוניים ויהודים. בשנת 1652 לוותה הקהילה היהודית מהפריץ מרטין קז'יז'נובסקי סכום של 600 זהובים, בכדי לממן קניות של הסוחרים היהודים. המקרה הזה הנהו הוכחה לכך שכנראה קשה היה באותו הזמן ליהודי בודד להשיג אשראי.

בזמנים של מחסור כספי אפשר היה להשיג דחיית מועדי הפרעון לתקופה של שנה או אף שנתיים (מורא־טוריום). בפסיקה זו היו עוסקים במיוחד משפטי המלך. כך, למשל, קיבל יהודי פלוצקאי אליהו הזך שלושה מכתבי דחייה — שניים מידי המלך זיגמונט ה־1 ואחד מיורשו, זיגמונט אוגוסט. היתה לו, כנראה, השפעה בחצר המלך, כי במכתבים נאמר שהוא פטור מכל אח־ריות משפטית ויכול להישפט רק על ידי ביה"ד של המלך. גם יהודיה פלוצקאית, שרה, וכן בתה אלישבע (ששתיהן היו עוסקות במתן הלוואות) קיבלו מכתבי דחייה. ידוע גם מקרה של דחייה קולקטיבית. הדבר אירע בשנת 1621 כשהמלך, זיגמונט וואזה, התיר לדחות למשך ½ שנה כל טענות ותביעות לגבי יהודי פלוצק.

היהודים היו גם, כמובן, מלווים ביניהם לבין עצמם, אולם נרשמו רק מקרים בודדים בלבד, כי רוב העיסקות לא הגיעו, כנראה, אף פעם לדיון משפטי.

המלאכה

מלאכת האריגה היתה מאז ומתמיד מפותחת בפלוצק. בשנת 1494 היה קיים שם „צאֶך" (איגוד האורגים ומספר רב של מטוויות שהתרכזו ברחוב האור־גים. האריגה התפתחה גם בערי הסביבה כגון בויש־גרוד וזאקרוצ'ים. המקורות מהמאה ה־16 מזכירים מספר פעמים שלושה יהודים אורגים: פליקס, לבק ויוסף וכן אחרים ללא ציון שמם. ניתן להניח שחלקם של היהודים במלאכת האריגה היה ניכר. ידוע כי פליקס היה עוסק גם במתן הלוואות וללבק — היה בית משלו ברחוב היהודים.

נזכרו גם שני זגגים: יעקב ואיצקו וכן מרק שהיה לו בית מלאכה לכלי נשק. בדרך כלל מצומצמות הידי־עות על המלאכה היהודית בפלוצק במאה ה־16. אין להניח שלא התעוררו בעיות רבות וחמורות בעקבות הזכויות שניתנו על ידי המלך סטיפאן באַטורי בשנת 1586, שלפיהן מותר היה ליהודים לעסוק בכל עבודה ומקצוע. באותם הזמנים נרשם מקרה של התנפלות הקצבים הנוצרים על הקצב היהודי שמואל. התנפלות זו היתה, כנראה, במסגרת המלחמה בשחיטה היהודית. מהמאה ה־17 נשתמרו פנקסי הכנסות של ה„צאֶכים" ומהם נודע שחלק מחייטי פלוצק היהודים היו משתייכים במידה מסוימת ל„צאֶך" החייטים הנוצריים. הם היו

משלמים דמי כניסה גבוהים למדי וכן תשלומים רבע־שנתיים, מסי חניכים וכל מיני תשלומים מיוחדים. היה גם תשלום המיועד למלחמה בבעלי מלאכה שאינם שומרים על רמה מקצועית. עם זאת לא היו היהודים שווי זכויות עם החייטים הנוצריים. הפנקס מזכיר 9 חייטים יהודיים: מרק ובנו יוסף, שלמה, בנו של מרק „הגדול", יעקב „השמן" ושני בניו, יעקב שנקר. מבין אלה היה מרק איש אמיד ובעל בית. פרט לחייטות עסק גם בשיווק משקאות. הוא שלווה סכומים גדולים מחבר ועד העיר, פשובסקי, וכן מהפריץ, זלסקי, ולבסוף איבד את ביתו עקב אי־יכולתו לפרוע את חובותיו.

מסתבר שלא כל החייטים היהודיים השתייכו ל„צאֶך" ובעיקר אלה אשר נמנו עם „הפּאַרטאַצ'ים" (בעלי מקצוע גרועים), שהיו מתחרים רציניים לבעלי מקצוע נוצרים ויהודים כאחד. לא תמיד היה ה„צאֶך" מסגרת משותפת לחייטים היהודים והנוצרים כי, למשל, ההסכם משנת 1791 מציין את עובדת שובם של החייטים והפרוונים היהודים ל„צאֶך" לאחר שעזבוהו קודם (או אולי הוצאו ממנו בעל כורחם). הסיבות לעזיבה לא צוינו ולא ניתן לקבוע אם מצב דומה היה קיים בצאֶכים אחרים. ידוע ש„צאֶך" האופים ניהל מלחמה באופים יהודיים. הוא השיג בימי המלך זיגמונט וואזה הוראה האוסרת על היהודים למכור לחם מחיטה בכלל ובפרט בשוק (רינק קְנוביצ'ני) וכן הוגבלו היהודים בקניית קמח לפני שהאופים הנוצריים מילאו את כל צרכיהם במיצרך זה. גם „צאֶך" הרצוענים ניהל את מאבקו ביהודים שעסקו במקצוע זה ובמסחר בעורות.

מעניין לציין שב„פנקס החייטים" מהמחצית השניה של המאה ה־18 לא הוזכרה בכלל עובדת השתייכותם של החייטים היהודים ל„צאֶך" הנוצרי. מכאן אפשר להסיק שבזמן הזה הפסיקו סופית את השתייכותם לאיגוד הנוצרי.

החכרת מסים והכנסות המדינה

האצילים היו מנהלים מלחמה נגד החכרת מסי המדינה ליהודים והחלטות ברוח זו היו מתקבלות לעתים על ידי הסיימיקים (אסיפות כלליות של האצולה ממחוזות הממלכה במשך המאה ה־16. בשנת 1581 אסר „ועד ארבע ארצות" את חכירת המסים על ידי יהודים, כנראה מתוך רצון להסל אחת הסיבות לשנאת היהודים, אולם ההחלטה נשארה על הנייר. בשנת 1623 ניהלה עירית פלוצק משפט נגד המוכס היהודי מפורדון שחכר את המכס בפלוצק. לעתים היה המכס הכללי במזוביה מוחכר ליהודים מקרקוב — כדוגמת משה ויעקב פישל — בשנים 1504־7. איש הכספים הגדול מברסט־ליטובסק, יצחק ברודבקה, חכר את מסי המלוכה במזוביה ובחלקי פולין אחרים. במקורות נזכרים סכסוכים אחדים שהיו לו עם מוכסים אחרים. כאחד הגובים החשובים שלו שימש, בין היתר, שלמה בן יעקב מפלוצק. כמוכס פלוצקאי התבלט איצקו צלניק (מוכס), וכשמו כך גם מקצועו. יצא לו שם של איש נוקשה ותקיף. פעם נתפס על ידי אנשי בת המושל בלנצ'יצה ונכלא למשך 5 שבועות. לאחר שיחרורו תבע את „הפריצה" למשפט ודרש ממנה 20 אלף מרק כפיצויים, אולם לא ידוע האם זכה במשפט. במקרה אחר היה לו סכסוך עם משרתו של הארכי־הגמון מגנייזנו, אשר הוביל דרך בית־המכס בפלוצק דגים מלוחים מגדאנסק. הוא החרים אצלו 6 חביות וכן את סוסיו ואף סירב לקבל ממנו מכס.

בשנת 1616 חכרו יהודי פלוצק את מס השוק בסכום של 40 זהובים לשנה. גם את מס הקרקע היה חוכר יהודי מפלוצק. מס גולגולת מהיהודים נמסר בשנת 1598 לקבוצת יהודי פלוצק על ידי תת שר האוצר, יאן פירליי.

חקלאות

מעטים הם המקורות על יהודים כפריים בסביבות פלוצק. מוזכרים היהודים מרק ויעקב מכפר וורונקי, לווק מרדזיביה ויעקב מ„דלוגה ויאש". קיימים כפרים בשם ז'ידובקה ומשנת 1621 ישנם ברשומות שני תשלו־מים על חשבון „מס שדה" שסולקו על ידי יהודים.

הרופאים היהודים

הרופאים היהודים בפולין נהנו מהשפעה ניכרת ומרובים היו ביניהם פרנסי הקהילות.

במקורות מהמאה ה־16 נזכרים בפלוצק ששה שמות של רופאים יהודיים: הרופא לווק־לייב, היה פרנס הקהילה בשנים 57־1543. בנו, יוסף, היה קרבן לפגיעות מצד הנוצרים. בשנת 1542 התנפל עליו ופצעו הפריץ סטאניסלב ויניצקי, וב־1544 נוצרי אחד בשם וויצ'יך גורקה מגומבין, אשר נידון אחר כך ל־6 שבועות מאסר. בשנת 1561 היה יוסף זה פרנס בקהילה. אחיו, יצקו, התישב בגומבין, והיה מעורב במשפט עלילה. התנהלה נגדו חקירה שנמשכה שנתיים. יוסף, שבינתיים הוסמך להיות רופא, התנצר לבסוף ושמו הוסב לזיגמונט. המקרה הזה הסעיר מאוד את כל הקהילה. המשומד ניתק את כל קשריו עם משפחתו, אולם השאיר ל־4 בניו מאשתו הראשונה בית ולבתו, מרים, בית שני. הוא נשא אשה נוצריה, ידביגה בילבסקה, שילדה לו שני ילדים. בתו האחת נישאה לפריץ אוסטרובסקי מאוסטרוב ובנו היה בשנת 1617 חבר בועד העיריה.

הרופא המשומד הזה היה איש עשיר מאוד. היו לו בתים ומגרשים רבים ובמקורות מוזכרות עיסקות רבות שעשה. כרופא היה מקובל מאוד ואפילו המלך,

סטיפאן באטורי, שיחרר אותו מכל המסים וההתחייבויות שהוטלו על נחלאותיו בפלוצק. הוא מת בשנת 1586.

מוזכרים גם רופאים יהודים אחרים: מרק, אברהם, פליקס מוכה. לרופא מרק היה פעם סכסוך עם לקוחו סטאניסלב שלטקובסקי שלא שילם בעד הרפואות במ־לואן ובית המשפט עיקל את ביתו. לאחר זמן־מה עבר מרק זה לגור בסוכאצ׳ב. הרופא פליקס היה פרנס הקהילה בשנים 1589 ו־1595.

המצב החוקי והמשפטי

החל משנת 1495, לאחר צירוף מזוביה לכתר פולין, כאמור לעיל, השתנה מצבם של יהודי פלוצק. בהדרגה מתחילות לחול עליהם התקנות של הכתר בנוגע לשבר־עות, עדויות, משכונים וכו׳.

כדוגמה והוכחה לכך אפשר להביא מקרים אלה:

הכומר הפלוצקאי, יאן קוזיבוג, ניהל משפט נגד יהודי והאשימו בקבלת משכון גנוב. היהודי נתבע להי־שבע, בהתאם לסעיף 6 של התקנון הקאלישאי, על יד שער בית הכנסת (הסכום היה פחות מ־50 מארק), אולם הכומר דרש שהיהודי יישבע על ספר תורה והגיש ערעור לבי״מ המלך.

בסכסוך משפטי של פליקס נגד נוצרי בשם שליבקה, נפסק שעל הנוצרי להישבע בנוכחותם של שני עדים: אחד יהודי ואחד נוצרי, גם זאת בהתאם לתקנון הקא־לישאי.

מאז צורפה מזוביה לכתר, לא היו חלים על יהודיה החוקים העירוניים אלא חוקים יהודיים מיוחדים שהיו מכונים:

jus castrense judaicum — חוק התושבים היהודיים

jura et privilegia judeis concessa — חוקים וזכויות שהוענקו ליהודים

statuta judeorum — תקנות בנוגע ליהודים

האפוטרופוס הרשמי של היהודים בשם המלך היה wojewoda שהיה הממונה הישיר על סדרי השלטון הקהי־לתי והיה מתקין תקנות משלו (porządki wojewodzińskie). היהודים הזדקקו לעזרתו בעת הצורך.

בתי המשפט שנועדו ליהודים ידועים בשמותיהם הלטיניים.

judicium judeorum forum judaicum — בית הדין ליהודים ובפולנית:

Sąd Żydowski Płocki — בי״ד יהודי בפלוצק או Sąd Synagogi Płockiej — משפט בית הכנסת בפלוצק. ישיבותיו של בי״ד זה התקיימו בממוצע 3—4 פעמים לחודש.

ניתן לקבוע שבביה״ד הזה היו קיימות 3 ערכאות:

הערכאה הראשונה — שבה היו השופטים מבין פרנסי הקהילה — משופט אחד עד ארבעה ולפעמים היה מצטרף אליהם סגנו של הוויבודה.

השניה — שבה שפטו 3—2 פרנסי הקהילה ותמיד בנוכחותו של סגן הוויבודה.

השלישית והאחרונה — שהשופט בה היה הוויבודה בעצמו. לעתים, אמנם נדירות ביותר, היה מבטל את פסק הדין של שתי הערכאות הנמוכות יותר ודן בעצמו בתביעה.

באם התובע היה נוצרי והנתבע יהודי, היה המשפט מתנהל בביה״ד היהודי. היה זה בהתאם לנוהג ימי הביניים actor seqitur forum rei ז. א. ש„התובע הולך אחרי הנתבע״.

כך, לדוגמה, הופיע הרשם העירוני בפלוצק בשנת 1603 בבית המשפט היהודי והאשים, בשם הסוחר מגדאנסק, זיגמונט קארפף, את פרנסי הקהילה בעזרה ליהודי פלוצקאי, משה פוזנר, שהיה חייב סכום ניכר לסוחר הנ״ל, לברוח דרך חלון ביתו משבאו להזמינו למשפט. לדבריו של הרשם, סירבו הפרנסים לשים יד על נכסיו של הנתבע ובעורמתם הגדולה אף השפיעו על הוצאת פס״ד של הוויבודה לרעת התובע. מסיבה זו נדרשו הפרנסים לשלם פיצויים.

תלונה כזאת היתה עשויה לפגוע בשמם הטוב של השופטים היהודיים, אולם מאידך היה זה בודאי נסיון, אולי אף זדוני, לעשות את השופטים אחראיים למעשיהם של הנאשמים.

הרשם (notarius judeorum) היה משתייך לקולגיום השיפוטי, כי הפרוטוקולים היו צריכים להיכתב לטינית או פולנית. לרוב במאה הט״ז היה מתמנה נוצרי לתפקיד זה ולפעמים היה קשור באחד הצדדים וזה, כמובן, היה פוגע באוביקטיביות של השיפוט.

לצוות של בית המשפט היה משתייך גם שליח בית־הדין מהעדה הנוצרית. מהמאה הט״ז היה בתפקיד זה השמש של בית־הדין היהודי. הוא ועוד 2 יהודים היו מהווים משרד של ההוצאה לפועל אשר גם ביצע את המאסרים.

סוגי תביעות אלה נדונו בפני בתי־הדין היהודיים: א) אי־פרעון חובות. ב) סכסוכים בעניני משכונים. ג) גניבות (מיסדר הישועים תבע פעם לדין ילד יהודי והאשימו בגניבת תפוחי עץ, מגן המיסדר). ד) עלבונות. ה) אובדן של חפצים. ו) מסחר בסחורות גנובות. ז) קטטות ועוד.

באם נאמר בפסה״ד שהיהודי צריך להישבע והוא לא הופיע לצורך זה במועד שנקבע — היה מפסיד במשפט. סוגי העונשים לא היו מגוונים ביותר: היו פוסקים בקשת סליחה בפרהסיה מהנפגע יחד עם מתן יין או כמות שעווה לבית־הכנסת. כעונש חמור יותר

נחשבה הקשירה לעמוד הקלון — ה„קונה" המפורסמת. כך למשל נשפט חייט יהודי בשל אי־ביצוע הזמנת לקוחו, שבעדה קיבל תשלום מראש, ונענש בתשלום 10 פונט שעווה לבית־הכנסת ובקשירה ל„קונה" עד להחזרת הכסף.

כל הדיונים המשפטיים ופסה"ד היו נרשמים בספר יומן המשפט (Acta judeorum או Liber) שהיה נמצא ברשותו של הווייבודה ואפשר היה לקבל העתק ממנו, בעת הצורך.

בדרך כלל מסתבר מהמקורות שהיהודי לא נקרא civis (אזרח) אלא incola (תושב), אם כי ישנם גם כמה מקרים יוצאים מהכלל. בכתב חסות של המלך זיגמונט אוגוסט מ־1570 ישנה פיסקה: „נתינינו היהודים הישרים ואזרחי פלוצק" וכך גם כתוב ב„מכתב החסד" של זיגמונט וואזה מ־1621: „אזרחינו הפלוצקאים" וה־כוונה ליהודים. מאידך שללה העיריה הפלוצקאית מיהודי העיר זכויות של עירונים, אולם לא היססה להטיל עליהם חובות ולהביאם תחת שיפוט עירוני. היהו־דים מחו בכל תוקף נגד האוזורפציה הזו והם נתמכו בזה ע"י אי־אלה ממלכי פולין כגון המלך סטיפאן באטורי שבהוראתו משנת 1585 אסר להביא יהודים בפני בתי דין אחרים פרט לאלה של הווייבודה או של המלך. כנראה שעל יסוד זה ערער הסוחר הפלוצקאי, פליקס סלומונוביץ', שנשפט ע"י ביה"ד העירוני לטובת שני סוחרים זרים בקשר לעיסקת עורות, על עצם סמ־כותו של ביה"ד העירוני לשפוט אותו. בכל זאת באותם הסכסוכים שבהם היה הצד הנתבע אזרח העיר, התקיים הדיון המשפטי בפני בית דין עירוני. בהסכם העיריה עם יהודי פלוצק משנת 1581 הובטח להם שבכל מקרה של תביעה נגד אזרח עיר נוצרי, ייעשה הצדק.

סכסוכים בין היהודים הובאו בפני בית דין פנימי ואף ידועים מקרים בהם הסכימו נוצרים להישפט בפני בית דין רבני כאותו נוצרי מסוכאצ'ב אשר תבע לדין יהודי פלוצקאי, שלמה.

אחת הבעיות שהיתה גורמת דאגה לצד היהודי במשפט היתה צורת השבועה. במקרים בהם הסתכמה התביעה בסכום של לא יותר מ־50 מרקים מקובל היה לפסוק שבועה על ספר התורה או על „השרשרת שבשער הכניסה לבית הכנסת" (צורת שבועה זו אינה ידועה במקורות יהודיים). משגברה המלחמה ביהודים ניסו להקנות לשבועה היהודית צורה מעליבה עד שהדבר נאסר על ידי המלך בהוראותיו משנות 1576 ו־1585. ברם ההתערבות מצד המלך לא הועילה ובמשך המאה ה־17 אנו נתקלים שוב בשבועה על „עורו של החמור" או „על הצלב" (מקרה שהיה בשנת 1648). מקרה אחר מספר על יהודי שפסקו עליו שבועה והוא היה צריך להת־עטף בטלית ובתפילין, לעמוד על רגל אחת יחף על סף בית הכנסת ולהחזיק בידיו את שרשרת דלת הכניסה. באשר לעדים הרי במקרה כשנוצרי נדרש להישבע היה זה ביחד עם 2 עדים נוצריים ואחד יהודי וכשהנתבע היה יהודי — היה עליו להישבע ביחד עם שני עדים נוצריים.

זכויות הבעלות של יהודי פלוצק

ברובע היהודי הצר היה שורר דוחק רב ולכן ניהלו יהודי פלוצק מאבק קשה על רכישת כל בית מחוץ לגבולות הרובע והפעילו לשם כך שתדלנות ענפה בחצר המלך.

הרובע היהודי בפלוצק נזכר לראשונה בשנת 1532. במיסמך אחד הוא נקרא „העיר היהודית". לפי הדו"ח משנת 1572 היו בפלוצק „לא מעט בתים יהודיים" ובהתאם למיפקד משנת 1616 היה מספר הבתים שברשות היהודים — 25. בראשיתו היה רובע זה נמצא סמוך לחומות העיר מצד צפון על יד השער לבילסק ובשכנות לרחוב בילסקה ורחוב הסנדלרים שמוצאם היה בככר השוק. בזמן השריפות הגדולות בשנים 1641 ו־1688 נהרס הרובע היהודי כליל, אולם כל פעם נבנה מחדש באותו מקום. בהתאם לזכיון שניתן על ידי המלך יאן קאז'ימייז'. בשנת 1658 ניתנה ליהודי פלוצק הרשות להקים מחדש את בתיהם שנחרבו בעת פלישת השוודים ב־1656. גם במפות המודרניות יותר של העיר כגון זו של גפנר משנת 1794, של לנוולד מ־1798 ושמידט מ־1803, אנו מוצאים את מיקומו של הרובע היהודי ללא שינוי. ההבדל הוא רק בזה שבינתיים נעשה קרוב יותר למרכז העיר, אשר התרחבה ברבות השנים בכיוון צפון. מכל מקום, הרחובות ירוזולימסקה וסינאגוגאלנה היו ונשארו העורקים העיקריים של הרובע.

מאידך היו בפלוצק יהודים אשר התגוררו מחוץ לגבולות הרובע וכן היו נוצרים שהתגוררו בתוך הרובע. לראש העיר ולכמרים היו שייכות נחלאות אחדות בגבו־לות הרחובות היהודיים והיהודים השתדלו כל פעם לרכוש אותן מידיהם. היהודים שאפו לגור בסביבת השוק המרכזי והדבר גרם לסכסוכים רבים. בשנת 1537 נאסרה על ידי המלך, בהשתדלות העירוניים, כל קניית נחלאות ע"י יהודים מחוץ לרובע וכל היהודים שהחזיקו באותו זמן בבתים ברחובות נוצריים נדרשו למכרם מיד ולא — יוחרמו הבתים. כנראה שאיסור זה לא פעל רבות, כי היהודים המשיכו לקנות בתים מידי הנוצרים בכל הזדמנות טובה. ישנם פסקי דין של בית משפט העיריה בהם נאמר שאסור להעביר בעלות על בית לאנשים שאינם אזרחי העיר — והכוונה היתה ליהודים. לפעמים אנו מוצאים בחוזה, הכרוך במסירת בית של נוצרי כמש־כון ליהודי, פיסקה המחייבת את היהודי למכור את הבית, באם יפול לידיו, אך ורק לנוצרי אחר.

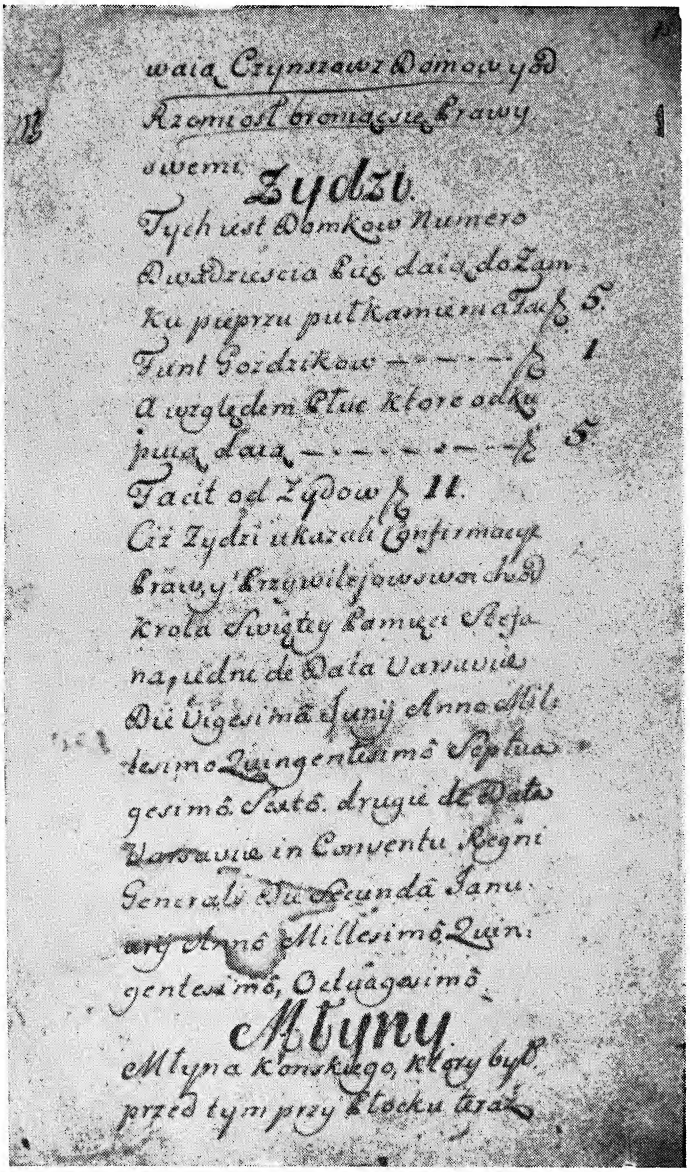
אחד הסכסוכים הבולטים בעניני בעלות בפלוצק

היה ענין הקרקע לבית הקברות. הסכסוך נמשך משנת 1568 עד 1592. המלך זיגמונט אוגוסט העניק בשנת 1568 ליהודי פלוצק היתר לקנות קרקע ועוד 3 בתים בתנאי שהשטח יהיה בפרוור ורחוק מהמרכז. על סמך היתר זה רכשו בשם הקהילה הפרנסים יעקב ויוסף מריינקה מגרש בפרוור בילסקי שהשתרע בין הגנים של יאן פיז'ונק ומחסן המלח הפלוצקאי. בשנת 1570 ניתן צו המלך המתיר הקמת בית קברות יהודי על מגרש זה. ואם כי גם המלך סטפאן באטורי אישר את ההיתר הזה, היו יהודי פלוצק נאלצים לוותר על השטח ובהסכם עם העיריה מוזכר כבר מגרש אחר, אשר נקנה בשנת 1578 מידי יאן גז'ולקה. בכל זאת לא תמו הצרות, כי משפחת גז'ולקה רצתה לחזור ולקבל לידיה את המגרש והסכסוך אתה נמשך 13 שנה. הקהילה היתה מוכנה אמנם להחזיר את המגרש לבעליו הקודמים, אולם לתובעים לא היה די כסף לשלם בעדו. בינתיים, בלית ברירה, החלו לקבור על המגרש הזה ואנשי משפחת גז'ולקה ערכו יום אחד התנפלות, הרסו מצבה, עקרו עצים וקצרו עשב. בכל זאת נשארו היהודים בעלי המגרש והסכסוך חוסל לחלוטין בשנת 1592.

במקורות נרשמו סכסוכים אחדים בקשר לשמירת הנקיון ברובע היהודי, תביעה לרצף את הרחובות והקמת בתים ללא רשיון מחוץ לחומת העיר. היהודים בנו את הבתים על סמך היתרי המלך, אשר לא הוכרו על ידי העירוניים ומכאן התביעה בקשר לבנייה ללא־רשיון. בשנת 1581 נתנה העיריה היתר ליהודים לרכוש 3 בתים שהיו בבעלותם של נוצרים והם בגבולות הרובע היהודי. באותו זמן היה קיים הסכם עם העיריה שלפיו כל בית יהודי שיעבור לבעלות נוצרית, תהיה ליהודים זכות ראשונה לקנותו מחדש. מכל מקום כוונת העיריה היתה להקפיא את מצב הבעלות היהודית. למרות זאת התגברו החיים על ההגבלות והמקורות רושמים קניות אחדות שנעשו:

בשנת 1581 קנה איצקו צלניק מגרש מידי הסנדלר, מיקוליי דודה, ברחוב הסנדלרים; שנתיים לאחר מכן מכרה האלמנה דורותה גיבלינה בית לישראל אדמקביץ'; בשנת 1587 נתנה העיריה הסכמתה שהיהודים ירכשו 6 מגרשים ברחוב היהודי וברח' הסנדלרים; בשנת 1617 נעשה הסכם בדבר חכירת חנויות על ידי יהודים בבנין העיריה וקניית 4 מגרשים בתנאי שלא יהיו בקרבת השוק.

באם אלה הן כל הקניות, מסתבר שבמשך כ־35 שנה גדלה הבעלות היהודית ב־13 מגרשים נוספים. לעומת זאת בשנים 1609־47 נרשמו 4 קניות בלבד. בתנאים אלה נאלצו היהודים לחפש דרכים אחרות, כדי להגדיל את שטח מחיתם. הם נאלצו לנצל את החומות שבסמוך לרובע היהודי ואף השתדלו להוסיף קומה בבתיהם. כל המעשים הללו שוב היוו רקע לסכסוכים מתמידים עם העיריה. אמצעי אחר במלחמה נגד הצפיפות ברובע היהודי היה המאמץ למנוע השתכנותם של הנוצרים, אפילו אם הבית עצמו היה בבעלותו של נוצרי.

waia Czynszowz Domow y od
Rzemiosł ktoremacie prawy
ewemi
Zydzi.
Tych iest Domkow Numero
Dwadzieścia kilka daią do Zam
ku pieprzu pułkamienia Funt 5.
Funt Goździkow — 1
A względem Placu ktore odku
pili daią — 5
Facit od Zydow 11.
Ci Zydzi ukazali Confirmacyą
Prawy Przywilejow swoich od
Krola Swiętey Pamięci Stefa
na, w dniu de Data Varsaviae
Die Vigesima Junij Anno Mil
lesimo Quingentesimo Septua
gesimo Sexto. drugi de Data
Varsaviae in Conventu Regni
Generali Die Secunda Janu
arij Anno Millesimo Quin
gentesimo, Octuagesimo
Młyny.
Młyna Konskiego, ktory był
przed tym przy Płocku araz

דף מספר רישום רכוש העיר פלוצק בשנת 1616
(הארכיון הכללי לתולדות ישראל — ירושלים)
אַ בלאַט פון דעם אינווענטאַר־בוך, יאָר 1616
Page of the Plotzk communal inventory-book (1616)
(Historical Archives, Jerusalem)

על סמך המקורות ניתן לשחזר רשימה של בעלי הבתים היהודיים בפלוצק במאה ה־16:

פליקס ה„אורג"; מרק „השמש"; יוסף מריינקה — שהיה בעל מגרשים אחדים; יוסף, חתנו של לבק; הרופא יוסף; יעקב; הזקנה מריינקה; יעקב ה„חזן" מרק סלומונוביץ'; אחיו: יעקב, אפרים ובנו שלמה; חתנו של מרק; יעקב בן טרייטל; הרופא פליקס מוכה; ישראל; חתנו של ברמן; יואכים; לזר; חתנו של יעקב; מרק לבקוביץ'; משה יוסקוביץ'; שמעון יואכימוביץ'.

נוסף לנ"ל היו ליהודים בתים ברחובות אחרים ובעיקר ברחוב הסנדלרים. בעלי הבתים ברחוב זה היו:

יוסף לבקוביץ׳; פליקס; שמעון; יעקב ה„שחור״; אדם; הרופא יוסף — שהיו לו שני בתים ברחוב הסנד־לרים ובית אחד בפרוור ה„גדול״; איצקו צלניק; יואכים מרקוביץ׳; אברהם; ישראל אדמקביץ׳; האחים מיכאל ולזור; שלמה.

הרשימה דלעיל כוללת 30 בתים, אם כי היא, כנראה, איננה מלאה משום שידוע שהיהודים התגוררו גם ברחוב האורגים וכנראה היו גם שם בתים בבעלותם. באם נקח בחשבון 4 משפחות לבית, הרי זה כ־120 משפחות ביחד, זאת אומרת שוב כ־500—600 נפשות. בהתאם למיפקד משנת 1616 היו בפלוצק 25 בתים יהודיים. חוץ מזה היו בבעלותה של הקהילה: בנין בית הכנסת, ההקדש, בית הקברות ועליו שני בתים.

מסי היהודים

בעית המסים היוותה רקע מתמיד לסכסוכים בין העיריה לבין יהודי פלוצק. לאחר סיפוחה של העיר לכתר הפולני, חויבו היהודים לשלם את אותם המסים שהוטלו על שאר יהודי פולין. באופן מהותי התחלקו המסים לשני סוגים עיקריים: א) המסים למלך, ב) מסי העיריה.

את מסי המלך ניתן לפרט כך:

1) מס גולגולת, 2) מס רכוש (מבתים) „Szos"; 3) מס דיור „podwoda".

מסי העיריה:

1) מס רכוש דלא־ניידי, מס שמירה „Strasz" 3) מס הרובע, 4) מס מים, 5) מס מפתח, 6) „grabarski" (מס קבורה). מהות שני סוגי המסים האחרונים אינה ידועה. העיריה היתה גובה גם תשלום בעד מקום בשוק בזמן הירידים. כן היה על היהודים לשלם מסים בצורת סחורות (בעיקר בפלפל) לסטארוסטה.

פרט לכל המסים הנזכרים לעיל, שהיו קבועים, היו גם תשלומים חד־פעמיים, יוצאים מן הכלל, אלא שהיו נגבים לעתים קרובות למדי. ההיטלים הכבדים של כ־6 סוגי מסים עירוניים הביאו לידי סכסוכים ממושכים בין היהודים לבין העיריה, בפרט כשמשלמי המסים, היהודים, לא נהנו כמעט לגמרי מהזכויות העירוניות, אלא להיפך: היו נתונים במאבק עם העיריה שרצתה לגזול מהם את מקור פרנסתם. המקורות רשמו שבשנים 1538 ו־1540 סירבו היהודים לשלם לעיריה מסי רכוש והענין הובא לפני בית המשפט, אשר חייב את היהודים לשלם את כל המסים ועוד נוסף לזאת 10 גרושים מכל בית לשנה. בשנת 1555 מציין המלך זיגמונט אוגוסט בהוראתו שעל יהודי פלוצק לשלם את כל המסים העירוניים שנקבעו בהתאם לחוק ובצוו משנת 1567 הוא הוסיף שבאם היהודים יתחמקו מתשלום מסים לעיריה, מותר יהיה להחרים את רכושם לטובת המלך והעיריה.

בהוראתו משנת 1570 מזכיר המלך את הקובלנה של היהודים על היטלים בלתי־חוקיים ומציין שיש לגבות מהיהודים אך ורק מסים אלה שנזכרו במפורש בזכיונו־תיהם או ב„אוניברסלים״ (כרוזים) של המלך. כנראה שהמצב נעשה חמור למדי, כי בשנת 1571 הסכימה העיריה לבוררות כשבשם העיריה מופיעים הלבלר סבאסטין וחבר הועד פבל גרגל ובשם הקהילה — יוסף מריינקה ושלמה בן־אפרים. אולם לא הושגה כל פשרה ולכן יצא כרוז לרובע היהודי שעל ראשי הקהילה — יוסף מריינקה ופליקס ברמן, — להופיע בפני משפט המלך כאחראים לחוב בסך של 3000 זהובים, שהיה סכום גדול מאוד באותם הזמנים.

לא נודע במה נגמרה תביעה זאת.

מצב היהודים בשטח המיסוי השתפר כשבשנת 1576 נאסרה, לפי הוראתו של סטיפאן באטורי, הטלת מסים מיוחדים על יהודי פלוצק, אלא לפי החלטותיו של הסיים בלובלין. שוב נקרא פרנס הקהילה, יוסף מריינקה, למשפט, אבל השיג דחייה מתוך תקווה שתהיה פשרה. רק בשנת 1581 הגיעו הצדדים לידי הסכם:

א) היהודים התחייבו לשלם לעיריה תשלום שנתי של 20 זהובים מכל בית, ולא — יהיה צפוי להם קנס של 20 זהובים נוספים.

ב) בעד בית הקברות והבית שנמצא עליו (ושנר־כשו בשנת 1568) ישלמו לעיריה 18 גרושים לשנה.

ג) החוב המגיע כמסי רכוש, שהוא 10 גרושים מכל בית, יסולק כך שבעלי הבתים יוכלו לפרעו בתשלומים.

בזה נסתיים הסכסוך בענין המסים שנמשך יותר מ־40 שנה ואין לנו כל סימנים לכך שהוא התחדש. כנראה שהצדדים קיימו את סעיפיו. אמנם היו עוד מקרים של נסיון להטיל מסים נוספים, כגון מסי שיווק, אבל המושל המחוזי, אנדז׳י קריסקי, אסר לגבותם מהיהודים כי, לדבריו, הם פוגעים בזכויותיהם[1]. מס הבתים היה עולה בהתמדה, בגלל ירידת ערך הכסף וכך הגיע בשנת 1587 ל־21 זהובים מכל בית ובשנת 1617 הוסכם להגדילו ל־30 זהובים. באותה שנה היה התשלום בעד רשיון שניתן לכל יהודי זר להתישב בפלוצק — 1 זהוב, אולם מאנשים עניים גבו רק 15 גרושים. בכל זאת נראה שהיהודים לא היו מקפידים בתשלומים האלה ולכן החליטה העיריה בשנת 1622 שבאם לא ישולמו תשלומים אלה, יוטל קנס על כל הקהילה.

---

1. Płockie grodzkie wieczyste 83, 581 : „Stanisław Kryski w Drobninie, wojewoda generał Księstwa Mazowieckiego... oznajmuję, iź przypatrzywszy się privilegiam Żydów płockich, którem jako od inszych rzeczy tak i też od targowego i przezmianu, który tam biorą, są wolnemy jako y mieszczanie płoccy... Dlatego ja też... rozkazuję tedy wam, abyście od nich takowego targowego nie brali ani przezmianu, tako w targi jako w jarmarki..."

במחצית הראשונה של המאה ה־17 רבו התשלומים החד־פעמיים. היהודים נדרשו לשלם בעד התקנתו של השעון העירוני. בשנת 1616, כשנשרף בנין העיריה, הוטל על היהודים לכסות את הוצאות הבנייה מחדש באמתלה שהשריפה החלה ברובע היהודי. שנה לאחר מכן חויבו היהודים להכניס לקופת העיריה, לכיסוי צרכיה המיוחדים, סכום של 200 זהובים ומזה 100 מיד והשאר — בתשלומים במשך 3 שנים; במקום רבית היה עליהם לספק בדים לעובדי העיריה. בשנת 1638 שילמו היהודים סכום של 100 זהובים, הוצאות החזקת פלוגה של חיילים שחנו אז בעיר (מתוך סך כל ההוצאות של 129 זהובים). על רקע התביעות הללו התקיימו מדי פעם בפעם דיונים משפטיים, כי במיסמך אחד של העיריה מצאנו שאזרח נוצרי של העיר התלונן על ראש העיריה שקיבל 20 זהובים מידי היהודים כשוחד כדי שיסכים לדחות את משפטם.

לטירת המושל היו היהודים משלמים מסים בצורת סחורות. וכך בשנת 1616 שילמו לו ½ פונט פלפל (ששווין 6 זהובים) ועוד. מאוחר יותר, בעקבות הסכם עם ה„סטארוסטה" וויצ'ך קרשינסקי, שילמו היהודים לטירה 60 זהובים במזומן לשנה ותמורת זאת החזיק המושל 2 חיילים שהיו ממונים במיוחד על הבטחון ברובע היהודים.

מס גולגולת היה ההיטל העיקרי של המלך על היהודים בפולין. גם העירוניים מהעדה הנוצרית היו חייבים בתשלום זה. „ועד ארבע ארצות" הגיע לכלל הסכם עם שר האוצר בענין המס הזה ונקבעה מכסה כללית על כל יהודי פולין שהועד חילק אותה בין כל הקהילות. בשנים בין 1507—10 שילמה קהילת פלוצק 16 זהובים בלבד, אולם בשנת 1578 הוגדל התשלום לסך של 124 זהובים. באותו הזמן שילמו האזרחים העירוניים הנוצרים ביחד לא יותר מ־152 זהובים. המכסה הארצית הכללית של מס זה מאת היהודים של הכתר היתה בשנת 1581 אלף זהובים.

יהודי פלוצק ניצלו את האפשרות של חכירת הגבייה של מס הגולגולת ובשנת 1598 חכרו משר האוצר, יאן פירליי, את הגבייה בכל מחוז פלוצק. במכתבו לפקיד השומה בפלוצק אסר פירליי גביית מס זה מהיהודים ודרש החזרת הסכומים שנגבו עד אז [1].

1. Płockie grodzkie wieczyste, 101, 460:

„Jan Firley z Dembrowic, Podskarbi Koronny..., Panu Poborcy Województwa Płockiego... oznajmuje, iź za uchwałą sejmu przeszłego warszawskiego w roku niniejszym, jako inszy pobór, tak i na Żydy uchwalony jest, według której uchwały Żydowie województwa Płockiego zawierają(!) Arendowali u mnie Pogłówne swe za pewną sumę, za czym już od wszelakich Poborów tak sami od siebie jako sług y czeladzi swey także u przekupieństw swych w koronie wolni bydź mają..."

„ועד ארבע ארצות" קיבל באותם הזמנים החלטה האוסרת על היהודים חכירת מסי מדינה ואכן היה מעשה קהילת פלוצק בניגוד להחלטה זו, אשר נבעה, כנראה, מהרצון למנוע הגברת השנאה ליהודים שהיו מופיעים כגובי מסים.

גובה מס הגולגולת ואופן גבייתו היו נתונים לשי־נויים תכופים וזאת בהתאם להחלטות הסיים וליחס המלך ליהודים.

הארגון הקהילתי בפלוצק

בעזרת השלטון היהודי הקהילתי הצליח המלך הפולני לגבות ביתר הצלחה ובזריזות את המסים ובעיקר את מס הגולגולת. ריכוז גבית המסים בידי היהודים עצמם נתן את הדחיפה ליהודים להתארגן גם במסגרת מחוזית ואף כלל־ארצית. מסיבה זו, וכן מסיבות פנימיות שונות, הוקם בסוף המאה ה־16 בפולין מרכז האוטונומיה היהודית. המבנה היה בערך כזה: ביסודו היתה הקהילה הבודדת שבדרך כלל היתה נוהגת להחליט בעצמה בענ־יניה הפנימיים. שלב הבינים היתה נציגות של קהילות ממחוז אחד, והשלב הגבוה — „ועד ארבע ארצות", כלומר של פולין הגדולה, פולין הקטנה, רוסיה האדומה (רו־טניה) וליטא. בועד הזה השתתפו הפרנסים והרבנים של הקהילות החשובות ביותר שהיו מתכנסים פעם או פעמיים בשנה.

מזוביה היתה שייכת, יחד עם מחוזות פרוסיה, ל„פולין גדול" (וילקופולסקה) שמרכזה היה בעיר פוזנן. במזוביה, לפני צירופה לכתר, היתה האוטונומיה הקהי־לתית היהודית מצומצמת למדי. הוכחה לכך מהווה הצו של נסיך וורשה, קונראד ה־3, משנת 1469, בו הוא קובע שהסכסוכים בין היהודים יידונו בדרג הראשון בפני שופט של הנסיך. רק כשבי"ד הנסיך, אשר בשבתו לדון בענין יהודי מצוי היה בו תמיד מומחה לעניני דת יהודית (אססורים), לא היה מסוגל לקבוע הלכה, היה הענין מועבר לשופט עליון מיוחד המכונה scolasticus ועל החלטתו לא היה ערעור. יוצא, איפוא, שרב הקהילה לא היה בעיני השלטון דיין מוכר והגישה הזאת מאפיינת את הצורה האוטוקראטית של שלטון הנסיך במזוביה. ראויה לציון העובדה שאף לאצילים היו בנסיכות זו פחות זכויות מאשר בחלקי פולין האחרים.

רק לאחר צירוף מזוביה לכתר הפולני, הושוו הזכויות האוטונומיות של קהילות מזוביה לאלה של שאר חלקי פולין.

הכינוס הראשון של ארץ „פולין גדול" התקיים באינובורוצלב בשנת 1519 והשתתפו בו נציגי 11 קהילות וביניהם גם נציגים מפלוצק. על סדר היום עמדה חלוקת מס גולגולת לשנת 1520־21 שנקבע בסך של 200 זהובים (אינו כולל קהילת פוזנאן).

ישנן ידיעות מועטות על המשטר הפנימי של השל־טון הקהילתי. ניתן להגדיר בערך את תפקידי פרנס הקהילה כך: הוא ייצג את הקהילה בפני המלך, המושל והעיריה; היה עליו לעשות למען הגנת האינטרסים של בני הקהילה; מוסמך לחתום על הסכמים בשם הקהילה; היה שתדלן בכל פעם כשנדרש הדבר; הגן על בן קהילתו כשזה הואשם במשפט עלילה; משתתף כשופט בבית־הדין הממשלתי בשביל היהודים וכן היה נוכח בדיון בביה״ד העירוני באם אחד הצדדים היה יהודי, בן הקהילה; אחראי לגביית מסים; מקבל צווי התיצבות שנועדו לכל יהודי, אשר נעדר זמנית מהעיר; משתתף בכינוסים בכל דיון על בעיות המינהל השוטף בקהילה.

ניתן לערוך רשימה של ראשי הקהל בפלוצק בין השנים 1532 עד 1657. על סמך רשימה זו אפשר לקבוע כמה כללים, שאגב היו אופיניים גם לשאר הקהילות היהודיות בפולין. בדרך כלל היתה המנהיגות נמצאת בידי קבוצה קטנה של פרנסים, לרוב למשך כל ימי חייהם. כך, למשל, יוסף מריינקה, סוחר אמיד שהוזכר פעמים רבות במקורות, היה פרנס הקהילה במשך 27 שנה (בשנים 1556־83); חתנו שמעון, החזיק בשלטון במשך 16 שנה (1576—92); פליקס ברמן במשך 30 שנה (1572—1602) ועוד.

ברשימת הפרנסים בפלוצק אנו מוצאים לפעמים גם רופאים: כגון הרופא ליאו, שנבחר פעמיים, וגם בעלי מלאכה או בעלי משרות בקהילה כגון אברהם ה„חזן״. תופעת ה„נֶאפּוטיזם״, כלומר תמיכה בבני משפחה או השתלטות על הקהילה מצד קבוצות משפחתיות, היתה אופינית לשלטון הקהילתי ופלוצק לא היתה יוצאת מן הכלל הזה.

הבחירות לועד הקהילה היו מתקיימות כל שנה. לועד הקהילה היו נבחרים 6—5 פרנסים ותוצאות הבחי־רות היו מועברות לאישורו של הווייבודה. כל חודש שימש פרנס אחר יושב ראש הועד („פרנס החודש״). הפרנסים המוזכרים לעיל ישבו כדיינים בבית המשפט „היהודי״ והערכאה לערעור על פסק דינם היה בית הדין של הווייבודה. הקהילה העסיקה כלי־קודש: רב, חזן ושמש וכן היו משרות אחדות שמילאו אותן נוצרים: הכתב ושמש בית הדין.

בית הכנסת היה הנכס החשוב ביותר של הקהילה. בשנת 1534 היה נמצא בית הכנסת בפלוצק בין בתיהם של פליקס דומרצקי ולזר, בקרבתו היו ההקדש והמקווה. בשנת 1616 נשרף בית הכנסת וכעבור שנה נתקבל היתר לבנותו מחדש באותו מקום כנגד תשלום של 30 זהובים. הבנין הזה שוב נהרס בימי הפרעות ברובע היהודי שאירעו בשנת 1656, בזמן המלחמות השבדיות. המגרש בשביל ההקדש נרכש מידי פליקס דומרצקי בשנת 1596 כנגד סכום של 150 זהובים. ברכוש הקהילה היו אז עוד 2 בתים בסמוך לבית הקברות.

לפי מקורות רבים מסתבר שהקהילה הפלוצקאית עמדה זמן רב בראש כל הקהילות במזוביה כחשובה ומכובדת ביותר. היא הגנה על קהילות אחרות, כגון סוכצ׳ב בעת המשפט של עלילת חילול הקודש ב־1556 ועוד. בגלל כך נמסר כתב האישור בנוגע לזכויות יהודי פולין בשנת 1580 על ידי המלך סטפאן באטורי לידי באי־כוח קהילת פלוצק שהופיעו בפני המלך כנציגי כל יהדות פולין.

החיים הפרטיים של יהודי פלוצק

מהמקורות ניתן לקבל מושג קלוש ביותר על חיי הפרט. ישנן מספר הוכחות לכך שהרמה התרבותית של הציבור היהודי בפלוצק היתה גבוהה יחסית. עצם העובדה שבמחצית השניה של המאה ה־16 היו בקהילה שמנתה אז בסך הכל כ־600 נפש, חמישה יהודים בעלי תואר רשמי של „דוקטור מדיצינה״, מהווה אחת ההוכחות לכך. מהמקורות ניתן לקבל תמונה על צורת הלבוש של היהודים ומסתבר שבמקרים רבים היה מהודר. כך, למשל, היה אחד מפרנסי הקהילה, אפרים בן שלמה, לובש מעיל עם פרווה בשווי של 4 זהובים. ד״ר מרק היה מופיע ברחוב כשהוא חובש כובע מהודר שהיה אז, כנראה, באופנה. אצל יעקב פוזננצ׳יק החרימו בגדים: מעיל מבד שחור איטלקי עם סרטי משי, מקטורן מאותו בד, חליפת קיץ מבד תורכי ארוך־שיער, עורות אדומים עדינים, כלי נחושת ועוד. היהודי מרק התלונן שדירתו נפרצה ונשדד ממנו: בגד מבד כחול עם בטנת פרווה אדומה וצווארון ארוך. במיסמכי בית הדין אנו מוצאים רשימות של חפצי־בית יקרים שהיו ברשות יהודים. במקום אחד הוזכר שלפרנס אנזלם היתה חרב, אולם לא ידוע אם היתה לו רשות לשאתה בפומבי.

אמנם אוירת השנאה, שיהודי הקהילה היו נאלצים לחיות בה כל ימי חייהם, היתה לגורם המאחד את כולם, אולם בכל זאת היו פורצים גם סכסוכים פנימיים חריפים למדי. כך מסופר שבשנת 1567, בעצם חג השבועות, פרץ בבית הכנסת ריב בין מרק, בנו של שלמה סוחה, וחתנו שלמה לבין כל המתפללים. שניהם שברו את עמוד התפילה, אבל ספגו מכות קשות. הענין הובא למשפט המושל, כי מרק הפורע סירב לעמוד בפני בית דין הפרנסים והיה מגדפם. לא ידוע איך נגמר הענין.

היו עוד מקרים נוספים של הכאות. בשנת 1565 האשים יצחק בן יעקב את הפרנס יוסף מריינקה שזה גרם לו 4 פצעים קשים וכו׳.

מבחינת האונומטיקה מענינת מציאותם אצל היהו־דים של שמות פרטיים נוצריים, וכמובן בהשפעת הסבי־בה. אנו נפגשים לעתים קרובות בשמות כגון: אנזלם,

בוגוסלב, אגידיוש, פליקס, פרנצישק, הנזל, ילן, ילונק, ינושק, קספר — אצל גברים. ישנן נשים יהודיות בפלוצק בשם: אננה, דומברוכנה, פליציה, קטז׳ינה, מריינה, מרינה, מרוס׳קה, רגינה וכו׳. אנו נתקלים גם בכינויים רבים: גמבה, קשיבוגלובקה, סוחה, שקלאש, שמוקלש, טטרקה וכד׳. ישנם גם כינויים לפי עיר המוצא: דובז׳י־ניאק, פוזננצ׳יק, או לפי מקצוע (שקלאז׳ — זגג) ואף לפי מום. (קז׳יבוגלובקה — עקום־הראש).

יחד עם זאת אפשר לשער שייתכן כי הכתב של בית המשפט היה משנה על דעת עצמו את השמות שלא ידע איך לכתבם במיסמכים וכך הפך השם פרלה ל„מר־גריטה" והשם מרים — למרינה, או מלכה — לרגינה. בכל זאת אין להכחיש שהיו אז שמות רבים בעלי צליל לועזי ואין לערער על האוטנטיות שלהם.

המצב הסניטרי של הרובע היהודי היה כנראה גרוע ביותר ובעקבות הדבר באו תלונות רבות של העיריה בפני ועד הקהילה על כך שמשאירים זבל ברחובות וכד׳. הצנחה היתה גדולה גם בגלל שחיטת העופות ברחובות, שהיתה מקובלת בימים ההם. גם ברובעים הנוצריים לא היה מצב הנקיון שפיר, ואכן פרצו לא פעם מגיפות בגלל הלכלוך. הגרועה שבמגפות בפלוצק פרצה בשנת 1603 כשכמעט כל האוכלוסיה ברחה מהעיר מפחד הידבקות.

הצפיפות בין הבתים גרמה לשריפות תכופות. שנות השריפות הגדולות בפלוצק: 1511, 1545, 1616, 1641, 1657, 1688. בשנים 1641, 1657 ו־1688 נהפך הרובע היהודי, עקב השריפות, לעי־הריסות.

משפטי עלילה

משפטי עלילת דם ו„חילול הקודש" היו לתופעת־קבע בחיי יהדות פולין, אשר היתה מגייסת את כל כוחותיה ואמצעיה להגנה בפני מזימות שנרקמו נגדה. עוד מימים קדומים היו קיימות תקנות מלכי פולין האוסרות הפצת האשמות מסוג זה והדבר מוזכר גם בתקנון קאליש מ־1204 וכן חזרו על האיסור המלכים קאזימיז׳ הגדול, קזימיז׳ היאגלוני, זיגמונט הזקן ואחרים.

מהמפורסמים בין משפטי העלילה במזוביה היה המשפט משנת 1556 על חילול הלחם הקדוש (הוסטיה) המסמל, כידוע, את גופו של ישו הנוצרי. משפט זה התקיים בסוכאצ׳ב והיה לו קשר רב עם יהודי פלוצק.

בהתחלת השנה אירע בעיר זו שאשה נוצריה, בשם דורוטיאה לאזינצקה, שהיתה משרתת בביתו של יהודי ביינוש, האשימה אותו שבהשפעתו גנבה את ה„לחם הקדוש" מכנסית הכפר הסמוך, והוא בעזרת עוד 3 מיהודי סוכאצ׳ב דקרו את הלחם עד „זוב דם". האשה וארבעת היהודים נאסרו ועונו קשות. הם „הודו" באשמתם ונידונו למות בתלייה. שלושת היהודים ניתלו בפלוצק מאחורי החומות וגופותיהם נשארו שם תלויים במשך 6 חדשים למען יראו וייראו. אחר כך נמסרו, לפי פקודת המלך, לקהילת פלוצק ונקברו בבית הקברות המקומי. האשה וביינוש הוצאו להורג בסוכאצ׳ב.

ההיסטוריון שמעון דובנוב, בתארו את המקרה הזה, מציין שלפני מותם חזרו בהם קדושי פלוצק מהודאתם והכריזו ללא פחד: „מעולם לא עלה בדעתנו לדקור את הלחם, כי איככה יכולנו להאמין שזהו גוף אלוהים והרי אלוהים איננו גוף, ממש כמו שהלחם הוא מחוסר דם".

זמן קצר לאחר הוצאתם להורג של האנשים האומ־ללים האלה, שהיו חפים מכל פשע, הסתבר שהוראות המלך זיגמונט אוגוסט בנוגע לעריכת חקירה מדוקדקת והוגנת זויפו על ידי מישהו שהיה מעונין שלא לעכב את ההוצאה להורג. כן נודע שהאשה הנוצריה, זש״י הלשינה על היהודים, ואף היא נדונה אחר כך למות, הודתה לפני מותה שההאשמה היתה האשמת שוא, שהיא בדתה הכל מלבה בגלל שנאתה לאחד הנאשמים (ביי־נוש). כמה מההיסטוריוגרפים, אשר חקרו אחר כך את הענין, באו לידי מסקנה שכל העלילה הזאת בוימה על ידי סגן־הקנצלר, ההגמון יאן פשרמבסקי, בהשראתו של שליחו של האפיפיור, ההגמון ליפומנו.

לאחר ביצוע גזר הדין, התחיל במזוביה גל של פרעות ביהודים. רכוש יהודי נשדד ויהודים רבים נאסרו על לא עוול בכפם. לאור המצב הזה ראה המלך צורך לפרסם „מכתבי חסות" בהם הודיע על ערבותו לבטחון היהודים ואסר הפצת עלילות והאשמות־שוא נגדם. תוכן מכתבי המלך הוקרא ארבע פעמים ע״י השמש בבית המשפט בפלוצק וכן בכל ערי המחוז. במכתבי המלך נזכרו טענות היהודים שאין כל ערך וממש בכל הידיעות על חילול הקודש וכל אלה ש„הודו" בכך עשו זאת לאחר עינויים. המלך אסר כל מעשי אלימות ביהודים והודיע שהעביר את כל הענין למשפט המלכותי אשר יברר אותו בדרך של שיפוט הוגן.

לאחר זמן־מה התקיים בפלוצק משפטם של האשמים בהוצאה להורג של קדושי עלילת סוכאצ׳ב. מהצד היהודי הופיעו כתובעים פרנסי קהילת פלוצק ד״ר לווק ויעקב „השחור". הנתבעים היו הווייבודה של רווה וה„סטארוסטה" של סוכאצ׳ב. בשנת 1557 פורסם פסק הדין במשפט זה ולפיו זוכו הנתבעים, מאחר שהשופטים קבעו שהם פעלו בהסכם עם צווי המלך והסתמכו על עדותה של האשה הנוצריה שרק סמוך למותה הודתה בשקריה. בכל זאת קבע בית המשפט שלמען מניעת עיוותי דין בעתיד אין זכות לאף גוף משפטי, פרט לבית המשפט של המלך, לשפוט אנשים המואשמים בחילול הקודש או הדם. היהודים שהואשמו בעוונות כאלה לא ייאסרו מיד, אלא יוכלו להמציא ערבות של כמה מבין נכבדי קהילתם, ובאם ייאסרו, אין לכבול אותם

באזיקים ואין לענות אותם עד שהאשמה תיחקר על ידי שופטי המלך.

פסק־דין זה נרשם במיסמכי בית הדין הפלוצקאי.

בפלוצק התקיימו גם משפטי־עלילה אחרים, בעלי אופי קל יותר. בשנת 1611 הואשמו שתי נשים יהודיות, שאחת מהן היתה אשת חזן, בקניית נרות ביודעין שהן נגנבו מכנסית „פארה״ בפלוצק. בית המשפט שיחרר אותן לאחר שנשבעו שהדבר נעשה בלא־יודעין.

בשנת 1561 התקיים בגומבין משפט עלילה שהיו מעורבים בו גם יהודי פלוצק. נוצרי אחד מגומבין, בשם טרמבינסקי, הודה שאיצקו, בנו של רופא יהודי, לבק, מפלוצק, קנה מידו את ה„לחם הקדוש״ שנגנב על ידי הכומר מהכנסיה המקומית. הנאשם, בהסתמכו על פסה״ד משנת 1557, המציא ערבים מבין ראשי הקהל בפלוצק, שהתחייבו להביאו למאסר באם ההאשמה תוכח. החקירה בענין זה נמשכה שנתיים ואחרי כן התברר שהאשמה היתה מבויימת וכולם שוחררו מאחריות כלשהי.

במשפט עלילה אחר, שהתקיים בוישגרוד ב־1600, הופיע כסניגור הפרנס הפלוצקאי פליקס ברמן.

פרט מענין הוא שברוב המקרים של משפטי העלילה מקור העלילה היו נשים נוצריות, שכנראה היוו מטרה קלה למסיתים, אשר פעלו נגד היהודים ברוח האינק־ביזיציה. מכל מקום, במקרים בהם עסקו בחקירת האשמות בתי דין של המלך, היו סיכויים יותר טובים שהנתבעים יצאו זכאים בדין.

יחסי יהודי פלוצק עם הסביבה הנוצרית

המקורות מצביעים על כך שהיחסים בין העדות לא היו תקינים ביותר, אם כי היו תקופות ארוכות של חיי שלווה ושקט לשני הצדדים.

חלק ניכר של המיסמכים מספר על מקרים של התקפות והכאות וכאן יש להדגיש שלא תמיד היו היהו־דים הצד הפסיבי; לא פעם היו היהודים התוקפים ואף היו נותנים מנה אחת אפיים. מבין 85 מקרי התקפה, שנודע עליהם מהמקורות, כ־30% באו מהצד היהודי ואין להניח שתיאורי הפגיעות שנפגעו הנוצרים על ידי היהו־דים סולפו או הוגזמו במשהו. עובדה היא, שיהודי פלוצק התגוננו ביעילות והיו אף מקרים של התגוננות מזויינת בזמן פרעות.

ידועים חמישה מקרים של פרעות המוניות ברובע היהודי בפלוצק והם אירעו בשנים: 1534, 1570, 1579, 1590, 1656. רובם חלים, איפוא, במחצית השניה של המאה ה־16 שבתחילתה חל משפט העלילה המפורסם בסוכאצ׳ב; באותה תקופה אירע גם רוב מקרי ההתקפה הבודדים.

כאמור, היו גם תקופות שקטות. למשל, במשך 9 שנים, בין השנים 1603—12, לא רשמו המקורות אף מקרה אחד של התנגשות בין העדות השכנות ובדרך כלל מאפיינים את המחצית הראשונה של המאה ה־17 חיי שלווה ושקט בין יהודים לנוצרים.

הפרעות שעליהן נודע לנו לראשונה, היו בפלוצק בפסח שנת 1534. המקרה תואר במיסמכי ביה״ד של ה„סטרוסטה״ כך:

בליל סדר פסח פרצה קבוצת תלמידים ושוליות, כשבראשם בנדיקט, בנו של צורף, והבנאי יאן יגרקו, לבתי היהודים ולבית הכנסת. הם שברו דלתות, חלונות וגרמו נזק רב. במשפט, שהתקיים בעקבות המאורע הזה בביה״ד העירוני, הופיע כקטיגור מטעם המושל, מריאן אולשקו. בנאומו האשים את האוכלוסיה הנוצרית באי־מתן עזרה ליהודים המותקפים ודרש להעניש את המת־פרעים בהתאם לסעיף 35 של חוקת קאליש. לנאשמים היתה טענת „אליבי״ והיו מוכנים להישבע שבאותו לילה היו בכנסיה, מקום שם התוודו, בכדי לטהר את נפשותיהם. הקטיגור לא הסכים למוצא „מכובד״ זה והוחלט לבסוף להעביר את הענין לבי״מ מלכותי. לא ידועה השתלשלות הענינים.

על קיום אי־שקט רב שהשתרר בפלוצק לאחר שנת 1556, בעקבות משפט העלילה בסוכאצ׳ב, מוכיח „מכתב חסות״ של המלך שבו מובעת דאגה מיוחדת לבטחון יהודי פלוצק. במכתב זה מוזכר שנאסרו יהודים רבים חפים מפשע ורכוש יהודי רב נשדד או הושמד.

בשנת 1570 הגישו פרנסי הקהילה, יעקב ופליקס ברמן, תלונה לביה״מ העירוני נגד מנהל בית הספר הכנסייתי (הקתדרלי) בפלוצק על כך שתלמידי בית ספר זה התפרצו בלילה לתוך 13 דירות יהודיות, שברו חלונות ודלתות, ביצעו מעשי אלימות שונים ופצעו מספר יהודים, שגילו התנגדות. לתלונה צורפה רשימת הניזוקים: אברהם בן לווקו, דוברוכה, אלמנתו של יוסף בן לווקו, אברהם וסלומון בני אדם, פליקס „האורג״, הפרנס שלמה, שלמה בן אפרים, יעקב בן לווקו, בנו של שלמה פליקס, יוסף מריינקה ושני בניו: אגידיוש (איצקו) וקספר, מיכאל ויעקב „ראש עקום״ (קשיבוגלובקה).

בין שמות הנאשמים אנו מוצאים: מטאוש פיפ־שינסקי, מרצין וויצ׳ינסקי, אדם קווקה, סטאניסלב גו־לצקי, מטאוש מהכפר פסיארי ועוד תלמידים אחרים מפלוצק, שרפץ וצ׳רבינסק — כולם בני „פריצים״ מפלוצק והסביבה. שמש בית הדין אישר בחתימתו את נכונות המקרה, אולם לא נשארה לנו ידיעה על תוצאות המשפט. ידוע רק שאחרי כן השתדלו יהודי פלוצק לקבל מהמלך „מכתב חסות״ ואף קיבלוהו. המלך, במכתבו מיום 6 ביולי 1570, הבטיח ליהודי פלוצק את מלוא חסותו והביע את ערבותו לשלומם, לרכושם ולמסחרם.

אחרי 9 שנים (בשנת 1579) אירעה שוב התנפלות על הרובע היהודי בפלוצק. מקור הפרטים מצוי בדו״ח של שמש ביה״מ העירוני, יאן אולשק, אשר לפי הזמנתם

של ראשי הקהל, שלמה בן־אפרים, פליקס „הקטן" ויעקב, בא לרובע היהודי וכאן ראה סימני התפרעות בבתיהם של הפרנס שלמה, יעקב ואלמנתו של לווק: שמשות שבורות, חלונות ודלתות פרוצים וכו׳. הוא האשים כאחראים למעשים הללו את מנהל בית הספר הכנסייתי (הפאראפיאלי) של פלוצק וחבריו.

שנת 1590 הצטיינה באוירה מתוחה מחמת השנאה המוגברת ליהודים. אלמונים התפרצו לדירתו של אברהם חזן וכשנה לאחר מכן אירעו הפרעות הגדולות ביותר בפלוצק לאחר תקופת החורבן בימי המלחמה השוודית בשנים 7־1556. בערב שבת, בשעה 1 בלילה, חדרה לרובע היהודי קבוצה גדולה של תלמידים ובראשם סימון בוקרט, סוקולובסקי, אומנסקי ואחרים, שברו דלתות וחלונות ב־18 דירות יהודיות, ביצעו בתוכן מעשי הרס, ונוסף לזאת שברו כל השמשות בבנין של המקווה ואף לא היססו לשבור את שער הכניסה לבית הכנסת. בין הנפגעים היו: אלמנתו של יוסף מריינקה, אברהם חזן, ביניש, איצקו, יעקב בן לווק ואשתו (שביתם סבל מפרעות זו הפעם השלישית), אפרים, פליקס, ד"ר אב־רהם, שמואל, וולף (שבביתו נקרעו הספרים מספריתו לגזרים), בנימין (שממנו נגזלו משכונים שונים ושטרות), שמש בית הכנסת. בתלונתם הדגישו הפרנסים שלמרות ההסכם עם שכניהם הנוצרים בנוגע לעזרה הדדית, לא באו אלה לעזרתם ולמרות קריאות הצלה נשארו שלווים בבתיהם.

גם הפעם היה, איפוא, לתלמידי בית הספר הכנס־ייתי (ה„ז׳אקים") תפקיד ראשי בארגון ובביצוע הפר־עות ואין ספק שהם עשו זאת כתוצאה מההסתה של מחנכיהם, הכמרים. עובדה זאת הודגשה וצוינה לא פעם בכרוזים מטעם מלכי פולין, אשר הוציאום למען שמירת בטחון היהודים. כך, למשל, בצוו של זיגמונט אוגוסט מ־1557 ושל סטפאן באטורי מ־1580 צויין שהמס „kozubalec" שהיו מטילים על היהודים לטובת בתי ספר קתוליים־דתיים, איננו חוקי ויש לבטלו. על כך חזר בצוו גם זיגמונט ה־3. בכל הצווים הללו גונו ההשתוללויות של ה„ז׳אקים". כידוע, היתה מערכת החינוך בפולין החל מהמאה ה־17 תחת השפעתו הבלעדית של מיסדר הישו־עים, שהיו ממפיצי ההסתה האנטישמית המובהקים ביותר. ראוי להזכיר שבשנת 1599 אסר הבישוף הפלוצ־קאי, ברנובסקי, על היהודים לגור ולנהל עסקי מסחר בכל ערי ה„דיאָצזיה" (מחוז כנסייתי) הפליצקאית, אולם עוד באותה שנה ביטל הוא עצמו, משום־מה, את האיסור הזה.

יחד עם זאת מן הראוי להזכיר תופעות של יחס חיובי ליהודים מצד הכמורה הגבוהה בפלוצק. כך, לדוג־מה, בשנת 1494 הועמד בפני בי"מ של הבישוף הפלוצ־קאי, פיוטר, „ז׳אק" אחד שהואשם בתקיפת סוחרים יהודיים בעיר לומז׳ה. הוא נשפט למאסר והשופט הסתמך על הוראותיו של הבישוף להעניש חמורות את התלמידים המעיזים להתנפל על היהודים.

גם השלטונות העירוניים, כפי שסופר בפרוטרוט לעיל, ניסו לנשל את היהודים ממקורות הפרנסה שלהם. בשנת 1580 קיבלה עירית פלוצק מכתב מהמלך סטיפאן באַטורי שאין לגרש עדרי צאן ובקר השייכים ליהודים מהמרעה העירוני, אין למנוע מהיהודים את הספקת המים או להתיר מעשי שוד בדוכני היהודים בשוק. העיריה לא רק שהיתה נמנעת מלהגן על היהודים אלא לעתים בעצמה היתה יוזמת מעשי הפקרות. כך, למשל, בשנת 1563, סגרו חברי מועצת העיריה, ליאונרד ז׳ימיילקה ואנדז׳יי קרול, את שער בית הכנסת ומנעו מהיהודים כניסה לשם תפילה. היה זה מעשה נקמה בעקבות המלחמה על זכויות מסחר שהתנהלה אז בין העיריה לבין יהודי פלוצק. היהודים הגישו מיד תלונה לבית־המשפט של הסטארוסטה. היריבים השלימו אחר כך.

אמצעי לחץ אחר בידי העיריה שימש הסירוב להוציא העתקים ממיסמכים שונים שהיו נמצאים בארכיוני העיריה בנוגע לעניני היהודים ואף בבעיות אלה היתה דרושה לא פעם התערבות המלך לטובת היהודים.

לא פעם נוצלה התנהגותם הבלתי הוגנת של יחידים מבין העדה היהודית על מנת לנגח את הכלל. מקרה כגון זה אירע כאשר בחצרו של פליקס, מיהודי הקהילה, מצאו ערימה של אבנים שנאספו על ידי העיריה לשם ריצוף רחוב חדש.

פרט לסבלותיו של כלל הציבור היהודי היו גם מקרים של התנפלות או מעשי הפקרות ביחס לבודדים מבין היהודים. בשנת 1582, למשל, נאסרה ללא כל סיבה קבוצה של יהודי פלוצק שהיו בדרכם לעיירה בודזנוב והם הוחזקו שם בכלא קשורים באזיקים. על פי רוב היו ההתנפלויות למטרת שוד של כסף או בגדים והן היו מבוצעות בעיקר על ידי העירוניים ובמיעוטן — על ידי בני האצולה או הכפריים (7 מקרים כאלה הוזכרו במקורות). בכל שנה אירעו מקרים כאלה, אולם רובם היו בשנים 65—1560. קרו גם רציחות ובשנת 1584 נרצחו בפלוצק כמה יהודים בידי אלמונים. בשנת 1640 נרצח על ידי הפריץ יז׳בסקי ועוזריו ברציונז׳ יהודי פלוצקאי בשם אגידיוס בבואו לשם בדרכו מאחד הירידים. ב־1655 מצאו ליד פלוצק גוויות של שני יהודים, שאחד היה תושב כפר קושלסק, ולפי כל הסימנים נרצחו על ידי האכרים. אין ספק שהרציחות מ־1648 ו־1655 היו קשו־רות בתקופת התוהו ובוהו שהשתררה אז בפולין בעקבות מרד הקוזקים והמלחמה עם השוודים. (תקופת „המבול" „Potop"). התנגשויות תכופות עם הסוחרים היהודיים היו קורות בתחנות המכס וכן היו מקרים של פריצת דירה יהודית פה ושם.

ראויים להדגשה מקרים אופיניים אחדים בהם היו היהודים הצד התוקפני בהתנגשויות:

ב־1554 התלונן בפני ביה"מ העירוני בנו של פריץ, מיכאל ז'ורבסקי, וטען שהוא סבל מכות מהיהודים ובפרט הוכה קשות על ידי יוסף מריינקה עצמו, שהיה, כידוע, פרנס חשוב של הקהילה.

פקיד ממשלתי, סטרשבסקי, התלונן בביה"מ שקיבל מכות בראש ובאף מיהודים בבואו לבתיהם לשם גביית מסים.

האזרח גרגור הגיש קובלנה וטען שהיהודי לווקו, בראש של קבוצת תלמידים יהודיים, פרץ לדירתו ושדד ממנו חפצים.

רופא יהודי פלוצקאי, ששמו לא הוזכר במקורות, הואשם בפציעת שתי נשים נוצריות.

דוגמאות אלה, שהן רק חלק ממעשי התוקפנות אשר נרשמו במקורות שלנו, מוכיחות שהיחסים בין שתי העדות היו רחוקים מלהיות הוגנים. יחד עם זאת אין להגיע למסקנה שהאוירה בפלוצק היתה תמיד מתוחה וגדושה רגשות איבה. כדי למנוע פגיעות פיזיות משני הצדדים, נעשה באותם הזמנים הסכם בין היהודים והנוצרים שלפיו כל צד, אשר יפר את השלום, ישלם קנס (Vadium). וכך כשפעם סטר מרק, בנו של יוסף מריינקה, על לחי בתו של האופה אולשק, הוא נדרש לשלם 1000 זהובים קנס. ברם, במקורות שלנו נרשמו עובדות המעידות על יחסים תקינים והוגנים בין שתי העדות. לא מעט נתבקשו היהודים להיות בוררים בסכ־סוכי הנוצרים וכן היו הנוצרים משמשים עדי סניגוריה בהאשמות נגד היהודים ואף נגד הנוצרים והיו עוזרים במאבקם של היהודים נגד אפליות. רבים מבין יהודי פלוצק היו מתגוררים בסביבה נוצרית. יהודים היו מתאכסנים באכסניות נוצריות, שותים עם הנוצרים „לחיים" לאחר גמר מוצלח של העיסקה, מעסיקים משר־תים מתוך האוכלוסיה הנוצרית ובעלי מלאכה נוצ־ריים היו מעסיקים לפעמים שוליות מבני ישראל.

עם איכרי הסביבה היו ליהודי פלוצק בזמנים אלו קשרים מצומצמים למדי. במקרים נדירים לוו האכרים כספים מידי מלווים יהודיים. לפעמים אירע שנחלתו של הפריץ היתה נופלת לידיו של יהודי עקב אי־פרעון חוב וכך הפכו נתיני הנחלה, האכרים המשועבדים, לקנינו של היהודי. במקורות אין כל זכר לכך שהיהודים היו מנצלים את מעמדם המשועבד של האכרים וכן לא היו מקנים לעצמם את זכותו של הפריץ לשפוט אותם. מסתבר שהיהודים לא יכלו ליהנות מכל אותן הזכויות שמהן נהנה מעמד האצילים בפולין ביחס לאכרים בתוקף הבעלות על הקרקע. הדבר הזה נאמר בפירוש בסעיפים 32 ו־34 של הפריווילגיות שהעניקו ליהודי פולין הנסיך בולסלאב והמלך קאזימיר שלפיהן אין ליהודי, בעל הנחלה, זכות לשפוט את הנתינים הנוצריים. במאה ה־16, עם התגברות שעבודם של האכרים, אירעו מקרים בהם היו הפריצים „מוכרים" את אכריהם ליהודים. במקורות פלוצקאיים משנת 1611 נאמר, לפי עדותו של הפריץ פיוטר קשיצקי, שהוא מכר ליהודי פלוצקאי, מרק, שני „אנשי עבודה" ב־6 שאק גרושים פולניים. מכיוון שהאנ־שים האלה ברחו, הגיע הענין לבית המשפט, אולם הצדדים לבסוף התפשרו.

אישי הקהילה היהודית

עם אישי הקהילה היהודית בפלוצק החשובים והפ־עילים ביותר במחצית השניה של המאה ה־16 נמנה, בהתאם למקורות, יוסף, בנה של מרים (ולכן כינויו — מריינקה). הוא מוזכר במקורות לראשונה ב־1546 ולאחרונה ב־1585 (נפטר בשנת 1589). היה איש עשיר וניהל מסחר מסועף ועסקי־אשראי נרחבים. היה לו בית ברובע היהודי ושני מגרשים ברחובות אחרים, חכר חנויות לתקופות ארוכות, עמד בקשרי אשראי עם פריצים עשירים, לווה כסף מאשת הוויבודה כנגד משכנתה על נחלאותיו. היו לו משרתים, סוסים, מר־כבות וכד'.

יוסף מריינקה היה פרנס הקהילה, בהפסקות קצרות, במשך 27 שנה (1556—83) ובאמצעותו נתקבלו רוב הוראות המלך וכתבי החסות. היו לו, כנראה, קשרים טובים בחצר המלך. לפי אופי המקרים שבהם היה מעורב, מסתבר שהיה איש חם מזג, תקיף ומסוגל אף למעשי אלימות (כגון במקרה של פגיעה בבנו של פריץ, כמוזכר לעיל). היה לו פעם סכסוך פרטי עם העיריה בגלל גובה ביתו, אשר הגביה מעל לקו חומות העיר. היה זה, כנראה, אחד הסממנים לרצונו להתבלט. הוא היה תקיף אף לגבי אחיו, היהודים, ופעם בשעת כהונתו כפרנס, פצע קשה יהודי פלוצקאי בשם יצחק יעקובו־ביץ. הוא לא היסס לקבל במשכון תשמישי קדושה נוצ־ריים על אף האיסור.

השני בחשיבותו בקהילה היה פליקס ברמן שהמ־קורות מזכירים אותו בשנים 1565—1602. הוא היה ראש קהל במשך 30 שנה בהפסקות קטנות. רגיל היה להופיע כסניגור במשפטי עלילת חילול הקודש וכאפוטרופוס של קטינים. ברמן ניהל מסחר ער בפרט עם הנמל בגדאנסק והיה נוסע תכופות לירידים בגניזנו. גם הוא היה תקיף למדי ולא נרתע מהשימוש בכוח.

אישיות בעלת תכונות אופיניות היה איצקו (או אגידיוש), בנו של יוסף מריינקה. הוא היה חוכר מכס ומכאן כינויו „מוכס" (צלניק). הוא היה מנהל עסקים רבים בשמו של הוויבודה, אולם היה תמיד חייב כספים לפריצי הסביבה. היה לו בית ברחוב הסנדלרים שנבנה על ידי ראש העיריה לשעבר, וויצ'ך קולינסקי. מענין שלמרות קשריו ההדוקים עם המושל, לא הגיע אף פעם למעמד של פרנס הקהילה. כנראה שכמוכס לא היה מקובל ביותר על הציבור.

עם היהודים העשירים ורבי־ההשפעה בפלוצק נמנה שמעון, חתנו של יוסף מריינקה. הוא היה ראש קהל 16 שנה (1576—1592). במקורות חולקים לו הרשמים כבוד מיוחד, כי תמיד בסמוך לשמו נזכר הכינוי „מפורסם" או „הגון" (sławny, honestus) בזמן שבדרך כלל היה מקובל לכתוב ליד שמו של יהודי את המלה „הכופר" (perfidus). עסקיו של שמעון היו בעיקר בשטח האש־ראי. היה מלווה לפריצים ולבעלי מלאכה כנגד משכונים טובים. יחד עם יוסף מריינקה, מחותנו, החזיק בחכירה 4 חנויות על ככר השוק.

בפרק קודם הוזכרו כמה טיפוסים מעניינים ממש־פחת רופאים יהודיים בפלוצק, כמו הרופא ליאו ובנו זיגמונט, המשומד.

במחצית הראשונה של המאה ה־17 התבלטו בקהילת פלוצק הפרנסים אנזלם ומרק מוכה.

יהודים זרים בפלוצק

בפלוצק, שהיתה תחנת־מעבר חשובה בדרך של הנהר ווייסלה לכיוון גדאנסק, היו מבקרים יהודים רבים. היתה קיימת גם תנועת הגירה של יהודים לפלוצק מערי הסביבה ואף ממקומות מרוחקים כגון מפוזנאן, שמוטולי, קראקוב ואפילו מפראג הצ׳כית. העיריה השתדלה לצמ־צם את תנועת ההתישבות היהודית בפלוצק. התושבים החדשים נדרשו לציית לחוקי העיר ולפרוע תשלום מיוחד בעד הרשות להתישב בה.

מאידך היתה גם תנועת הגירה של יהודי פלוצק לערים כגון לובלין, פוזנאן, לנצ׳יצה ועוד. העוזבים לא היו מנתקים לרוב את קשריהם עם עיר מולדתם והיו ממשיכים בקשרים המסחריים שהיו להם בפלוצק. קשרי מסחר ערים היו ליהודי פלוצק עם גדאַנסק (דאַנ־ציג), בריסק דליטא ועוד. גם הקשרים עם הקהילה היהו־דית של פוזנאן היו הדוקים למדי והמצב הזה נמשך עד למחצית הראשונה של המאה ה־17.

יהודים זרים היו באים לפלוצק גם בעקבות תביעות משפטיות שונות, אשר נדונו על ידי בתי המשפט המ־קומיים. להלן מספר מקרים אופיניים:

יהודי, בשם יוסף מגומבין, התלונן בשנת 1570 בפני ביה״מ בפלוצק שהוא נחבל ע״י נוצרי, נפצע ברגלו ונאסר באופן בלתי חוקי. ביה״מ ציווה לשחררו כנגד חתימת שני ערבים. אברהם, מהעיר פאַקושטש (ליד טורון) האשים בשנת 1620 את הפריץ דז׳נגלבסקי, שהיה אז החוכר של המעבורת שעל הוויסלה בפלוצק, שלמרות מזג האויר הסוער וההתראות שאין להפעיל במצב כזה את המעבורת, ציווה להעביר לחופו השני של הנהר סחורות שהיו קנינו של סוחר יהודי. הסירה טבעה בנהר ועמה הסחורות וכן מספר אנשים, בתוכם הסוחר היהודי. סוחר יהודי אחר מהעיר ינוביץ׳ (ליד גניזנו) הגיש תלונה נגד הפריץ מפלוצק בשם קמינסקי אשר התחייב להעביר בספינתו סחורות וחפצים שונים לפורדון (נמל על גדות הוויסלה), אולם הסחורות לא הגיעו לתעודתן. קמינסקי זה היה, כנראה, שודד־נהרות מובהק, כי גם הסוחר היהודי במלח, יעקב ילן מסולץ, האשימו בגזל של 60 שקי מלח.

לאחר הפרעות בפלונסק בשנת 1594 הופיע בבית המשפט העירוני של פלוצק, היהודי ישראל מפלונסק והגיש תלונה בקשר להשתוללות של „ז׳אקים", אשר פצעו אותו ויהודים אחרים וגם שדדו מהם רכוש. תלו־נות דומות הוגשו לבתי משפט פלוצקאים מטעם יהודי דרובין, סקמפנה, שרפץ ועוד. על עובדת בירור משפט העלילה המפורסם בסוכאצ׳ב הוזכר בפרוטרוט לעיל.

סיכום

תולדות יהודי פולין מלמדות אותנו מה גדול היה הנזק שנגרם ליהדות זו בשנים 1648—1660, תקופת המלחמות עם הקוזקים, הטטרים, השוודים והפרוסים. לתקופה ההיא נודעת השפעה מכרעת על תהליך חורבן מלכות פולין בסוף המאה ה־18. גם יהדות פולין לא התנערה יותר ולא חזרה לתקופת שגשוגה הקודם. באותן השנים התרבו גם מעשי ההרס, הגזילה והרצח בעיר פלוצק.

השוודים כבשו את פלוצק, כנראה, באוגוסט 1655 ואין במקורות כל פרטים על יחסם ליהודים. בעיר חנה חיל־מצב קטן, אשר גורש בפסח 1656 על ידי קבוצת פרטיזנים מבני האצולה המקומית, אשר ציינו לאחר מכן את נצחונם בעריכת פרעות ביהודים. הם התפרצו לרובע היהודי, גזלו ורצחו על ימין ושמאל. המעשה הזה בא, כביכול, כתגמול בעד סיועו של יהודי פלוצקאי למסירת שני אנשי כמורה, שהיו מעורבים בהריגת שלושה חיילים שוודיים, לידי השוודים. לא ניתן לקבוע מהי מידת האמת בעלילה זו, אולם עובדה היא שבאותם הזמנים היתה רווחת הדעה בתוך האוכלוסיה הפולנית שהיהודים הם אוהדי השוודים. לא ברור לגמרי מהו מקור הדעה הזאת, שהיא בסתירה לעובדה שגם השוודים מצדם היו רודפים בימים ההם את היהודים ואסרו עליהם את הישיבה בכל הארצות הסקנדינביות. היתה זו, כנראה, אחת מעלילות השוא שנפוצו בעם, כנראה בכדי לטשטש את מעשי הבגידה של האצולה הגבוהה הפולנית מבתי ראדזיביל או אופולינסקי. מכל מקום גם יהודי פלוצק שילמו מחיר יקר בעד עלילות שקר אלה, אם כי גם מהעירוניים הנוצריים לא נחסך סבל מידי הפרטיזנים „האצילים".

לאחר תקופה קצרה של שלטון פולני חזרו השוודים לפלוצק, אולם עזבוה חיש מהר בגלל המגיפה שפרצה בעיר והפילה קרבנות רבים ללא הבדל דת וגזע. לפני

יציאתם את העיר ביצעו השודדים מעשי שוד ורצח בין כל תושבי העיר. במשך כשלושה חדשים לאחר עזיבת השודדים נשארה העיר הפקר ללא מגן וישע. כתום הקיץ הגיעה לפלוצק פלוגת חיילים אוסטריים, אשר התנהגותם לא היתה טובה מזו של השודדים.

זהו, בערך, תיאור תמציתי של שנות היסורים (1655—7) אשר עברו על פלוצק ויהודיה. על גודל החורבן של קהילת פלוצק מעידה העובדה, שבמכתב חסותו של המלך יאן קאזימיר בשנת 1658 מצוטטת תלונתם של יהודי פלוצק שבשנות המלחמה עם השודדים לא רק שנשדדו ונרצחו רבים מהם, אלא כמעט כל בתיהם נחרבו, וכן נהרס גם בית הכנסת[1]

לפי הסקר הסטאטיסטי של פלוצק, אשר נערך בשנת 1661, נמצאו בה לא יותר מ־7 בתים יהודיים בסך־הכל.

---

1. Archiwa miasta Płocka 62, 32 :
Suplikowali Nam Niewierni Żydzy w Mieście Naszym Płocku będący, że podczas teraźniejszego w Państwo Nasze Nieprzyjaciół koronnych wtargnięcia, nietylko są porabowani, pozabijani, ale tyz Skoła y domy ich są z gruntu zniesione...

יידן בירגער!

אין דעם לויפענדן יאָר 1937 פֿערענדיגט דאָס יידישע קהלה וועזען אין פּלאָצק א תקופה פון איר **700** יעריגער עגזיסטענץ.

דער ערשטער אָפיציעלער פויליש־מלוכישער דאָקומענט, דאַטיערט פון יאָהר **1237** באַשטעטיגט דעם פאַקט, אז מיט **700** יאָהר צוריק איז שוין אין פּלאָצק געווען בעטיג אַ אָרגאַניזירטער יידישער קבוץ, אַ יידישע קהלה.

דאָס איז אַ היסטאָרישער פאַקט פון זעהר גרויסע בעדייטונג נישט נור פאַר אונז פּלאָצקער יידען, נאָר אויך פאַר די גאַנצע יידישע בעפעלקערונג אין פוילן.

מיטן צוועק צו באַעהרען אזאַ וויכטיגן היסטאָרישען יובילעום איז ענטשטאַנען אין פּלאָצק אַ קאמיטעט פון כלל טוער און היסטאָריקער וועלכער האָט זיך געשטעלט אַלס צוועק ארויסצוגעבן אין פויליש און יידיש א יובילעום ווערק מיטן נומען: **„די היסטאריע פון יידן אין פלאצקער מאזאווישע פון יאהר 1937 — 1237“.**

דער קאָמיטעט ווענדעט זיך צו אַלע קהלות אין פּלאָצקער אומגעגנד, צו אַלע שבניתדיגע שטעט און שטעטלעך, צו אַלע יידישע אינסטיטוציעס און ענצעלנע פּערזאָנען וואָס באַזיצען דאָקומענטען, זאַמלונגען, בילדער וועגן דאָס לעבען פון די יידן אין פּלאָצק און אומגעגנד זיי צוצישיקן צו אונזער רעדאַקציע (זעלבסטפערשטענדליך וועלן אלע דאָקומענטן ווערן צוריקגעגעבן). די קהלות פון פּלאָצקער אומגעגנד ווערן אויפגעפאָדערט אונז צו העלפן צו דעם צוועק מאַטעריעליש און גייסטליך.

דאָס יובילעום־בוך וועט ענטהאַלטען: מאָנאָגראַפיעס, ביאָגראַפיעס, היסטאָריש וויסענשאַפטליכע אָבהאַנדלונגען וועגן וויכטיגע פערזאָנען פון דער יידישער בעפעלקערונג אויף דער מאַזאָווישער ערד, און אויך די ענטוויקלונגס־געשיכטע פון יידישע אנשטאַלטען הן קולטורעלע פילאַנטראָפישע און הן ווירטשאַפטליך־עקאָנאָמישע אינ׳ם לויף פון יאָהרן הונדערטער אויף דעם פּלאָצקער באָדען. מיר בעטען דאַריבער די געערטע מחברים עסקנים אין אַרויסגעבער זייערע שריפטען אונדז צוצישיקן.

מיר ווענדען זיך צו די אלע פלאצקער בירגער אין גאר דער וועלט: העלפט אונדז אין אונדזער גרויסער אויפגאבע!

מיר האפן אז אונדזער רוף וועט האבן די געהעריגע ווירקונג אין די יידישע באפעלקערונג וועט נישט אבזאגן אונדז זייער מיטהילף!

דער פרעזידיום־קאָמיטעט:

פאָרזיצענדער **מ. אלטבערג**
וויצע־פאָרזיצענדער אינזשיניער **י. סארנא**
„ „ אַדוו. **ש. ניכטבערגער**
סעקרעטאַר **א. פלאנסקער**
קאַסירער **א. בליי**

די פארוואלטונג דער יידישע קהלה
דער סוחרים פעריין,
דער האנטווערקער פעריין
אלע אנדערע פעריינען אין פּלאָצק.

אַדרעס פון רעדאַקציע **Płock P.O.W. 4 m. 5**

Obywatele Żydzi!

W roku bieżącym upływa **700** lat od chwili, kiedy po raz pierwszy w urzędowym dokumencie z **1237** r. znalazła się wzmianka o istnieniu zorganizowanego życia żydowskiego w Płocku. Okoliczność ta ma doniosłe znaczenie nie tylko dla żydów płockich lecz także dla ogółu ludności żydowskiej w Polsce. Wskazuje ona na fakt współpracy przy organizowaniu i rozwoju zamieszkiwanych przez nich ośrodków miejskich.

Celem uczczenia tej rocznicy powstał Komitet Jubileuszowy, składający się z działaczy społecznych i historyków, który postanowił wydanie księgi jubileuszowej. p. t. „HISTORJA ŻYDÓW NA MAZOWSZU PŁOCKIM od roku 1237 do 1937".

Komitet zwraca się do wszystkich gmin żydowskich na ziemi Mazowieckiej, do wszystkich żydowskich instytucji i pojedyńczych osób, posiadających zbiory, dokumenty, obrazy, pamiętniki i t. p. z życia Żydów w Płocku i jego okolicy, by łaskawie nadsyłali je do redakcji. Dokumenty będą po wykorzystaniu zwrócone właścicielom. Zarządy gmin są proszone o poparcie moralne i materjalne. Książka jubileuszowa będzie zawierała: prace historyczne, monografje, życiorysy wybitnych jednostek, historję rozwoju instytucyj żydowskich, kulturalnych i gospodarczo - ekonomicznych, które istniały na Mazowszu w ciągu stuleci.

Zwracamy się do społeczeństwa Żydowskiego w Płocku, do wszystkich ziomków płocczan rozsianych po całym świecie, oraz do wszystkich Żydów w Polsce.

POPIERAJCIE NASZ WYSIŁEK!

Niechaj ten apel nie przebrzmi bez echa, a wezwanie nasze dotrze do was!

Komitet wierzy, że znajdzie zrozumienie wśród społeczeństwa Żydowskiego i zdobędzie wkrótce liczne grono interesujących się wydawnictwem.

Prezydjum:

Prezes: **M. Altberg**
Wiceprezesi: Inż. **I. Sarna** mec. **Sz. Nichtberger**
Sekretarz: **A. Płońskierowa**
Skarbnik: **A. Blay**

Zarząd Gminy Żydowskiej w Płocku
Związek Kupców Żydów
Związek Rzemieślników
oraz wszystkie Organizacje Żyd. w Płocku.

Adres redakcji: **Płock P.O.W. 4 m. 5**

Druk. Szpigel Płock P.O.W. 6

כרוז מטעם ועד „ספר היובל" לציון 700 שנה לקיום הקהילה (1937)

אַן אויפרוף פון דעם „יובילעאום־בוך" קאָמיטעט צו 700 יאָר פון דער קהילה

An appeal by the Jubilee Volume Committee, published on the occasion of the community's 700th anniversary

ישעיה טרונק

תולדות קהילת פלוצק
מאמצע המאה ה־לו עד מלחמת העולם הראשונה

הקדמה

בחודשי האביב של שנת 1939 יצא לאור הכרך הראשון של ספרי „די געשיכטע פון יידן אין פלאָצק" (תולדות יהודי פלוצק), הכולל מבחינה כרונולוגית את התקופה המסתיימת באמצע המאה ה־17. הספר הוצא על־ידי „ועד חגיגות יובל ה־700 של קהילת פלוצק" והמדור ההיסטורי של המכון המדעי היהודי בווילנה (יוו"א). לשם הוצאתו של הכרך השני, שצריך היה לכלול את התקופה שעד חורבן ממלכת פולין במאה ה־18, הצטבר כבר חומר ארכיוני רב שהיה צריך לראות אור בשנת 1941. אולם בלהבותיה של וורשה בספטמבר 1939 נשרפו כליל הארכיון והספריה שלי, ובתוכם החומר שהכינותי בשביל כרך ב'.

לאחר הפסקה שנמשכה כעשרים וחמש שנה, ובכללן תקופת החורבן הגדול ביותר בתולדותינו, לקחתי על עצמי, לפי בקשתו של ועד יהודי פלוצק בישראל, לחדש את כתיבת תולדותיה של הקהילה, כדי להביא אותן עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ההיקף והאופי של אותו „כרך ב'" שונים לגמרי מאלה של הספר שתוכנן בשנת 1939. כיום אינן קיימות יותר אותן האפשרויות האוביקטיביות לחיבור מונוגרפיה היסטורית של הקהילה הפלוצקאית כדוגמת הכרך הראשון. המקורות ההיסטוריים של הארכיון הוורשאי, שמהם שאבתי חומר בשביל הכרך הראשון ובעזרתם התכוננתי בזמנו להופעתו של השני — רובם ככולם הלכו לאיבוד בשנות המלחמה. לכן הייתי נאלץ להסתמך בעבודתי זו על מקורות שכבר התפרסמו קודם והם מפוזרים בעשרות כתבי־עת וספרים שונים. על יסוד חומר מקובץ זה יכולתי לשחזר את תולדות קהילת פלוצק ומאורעותיה העיקריים ואף לציין קווי־התפתחותה במשך כ־250 שנה.

אם אמנם הצלחתי במשימה זו, הרי מילאתי תפקידי.

י. ט.

מאמצע המאה הי״ז עד לחיסולה של ממלכת פולין

אחרי חורבן הקהילה בשנים 1657—1656 (ראה על כך בחלק א׳), היא נשארה במשך תקופה ארוכה נחלשת וקטנה. חלפו שנים עד שהצליחה להיבנות מחדש מחור־בנה. זוהרה הקודם הלך ונעלם, וביחוד כשתקופת 150 השנה (בערך), הנדונה בפרק זה, לא הצטיינה כלל וכלל ביציבות. ההיפך מזה — אסון אחד רדף אחר משנהו. שריפות, מגיפות ומלחמות היו באותה תקופה סוערת של תולדות ממלכת פולין לתופעות־קבע.

כך, למשל, בשנת 1688 — שלושים שנה לאחר פלישת השוודים — הפך הרובע היהודי בפלוצק למאכולת של שריפה גדולה. נוסף לזאת פרצה מגיפה, אשר עשתה שמות באוכלוסיה, והיהודים בתוכה. לא הספיקו האנשים להתאושש במקצת מהאסונות הללו, והנה, 12 שנה לאחר מכן, פרצה „מלחמת הצפון הגדולה", אשר השתוללה בפולין במשך 8 שנים (1709—1701) והביאה בחובה גל חדש של גזילות, רציחות, שריפות ומגיפות שמהן סבלו בעיקר הקהילות היהודיות שבמחוזות פולין הגדולה וקויאבי. אין ספק שלא ניצלו מפגעים אלה גם הקהילות השכנות במזוביה המערבית וביניהן פלוצק [1].

בשנת 1705 נכבשה פלוצק מחדש על ידי הצבא הרוסי מידי השוודים, שהחזיקו בה באותה שנה[2]. בהז־דמנויות כאלה התרגלו שני הצדדים הלוחמים לעשות כאוות נפשם ברכושם של התושבים היהודים.

ושוב, בשנים 1711—1709, פרצה בשטחי פולין הגדולה ובמחוזות גובלים, כתוצאה מתלאות המלחמה, מגיפה, שאף היא עלתה במספר רב של קרבנות.

בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־17 היו קהילות מזוביה נתונות בסכנת גירוש („גירוש מאזי"). מהמיס־מכים המועטים הנוגעים לענין זה אין להסיק ברורות, האם הכוונה היתה לגירוש כללי ממזוביה או לגירושם של תושבים יהודיים חדשים בלבד. מתוכנו של הכרוז, אשר פורסם בבית הכנסת של טיקטין בצום גדליה שנת ת"ל (1669) מסתבר לפי הקטע: „...מהיום והלאה אף אחד אשר בשם ישראל יכונה בל יעיז לבוא בכדי לקבוע דירה במדינת מאזי", שהכוונה להחיל את תוקפו של צו הגירוש רק על אלה שהתישבו שם לאחרונה („וחדשים מקרוב באו כמה אנשים שהתישבו") [3].

ממיסמך אחר, אשר נרשם בפנקס קהילת טיקטין הנ"ל בשנת 1672, אפשר להסיק שענין זה היה קשור בהתחרות הכלכלית שמספר קהילות, וביניהן קהילת טיקטין, סבלו מצד יהודים מהגרים „המקפחים פרנסות ומביאים נזק רב" [4].

לא ידוע, כמו כן, מתי קיבל ועד ד׳ ארצות החלטה („תקנת קודמים") „שאף בר ישראל לא יגור במדינת מאזי", שבה גם מצוטט המיסמך, המוזכר לעיל, משנת 1669, ואף לא הוכח שהחלטה זו הוצאה לפועל. ההנחה היא שהיא אמנם לא בוצעה מעולם. מן הסתם נאלץ ועד ד׳ ארצות לקבל החלטה זו תחת לחץ מבחוץ, אולם לאחר מכן, כנראה בעזרת האמצעי הבדוק של שוחד, נגנזה גזירת איסור ישיבת היהודים במזוביה [5]. נודע לנו על כך מתוך רישום בפנקס טיקטין משנת תל"ח (1678) הנוגע לסכסוך על רקע של תביעות כספיות בין ועד ד׳ ארצות והועד של ליטא ושבו נאמר שלראשון היו הוצאות רבות „מחמת גירוש מאזי" [6].

מעמדה החוקי של קהילת פלוצק התבסס על כתב־זכות שהוצא על ידי המלך יאן קאזימיר ב־30 באוגוסט 1658, שבו ניתנה ליהודי פלוצק הרשות לבנות לעצמם בתים חדשים במקומם של השרופים ולעסוק במלאכה ובמסחר בחנויות ובאיטליזים בגבולותיה של העיר ללא כל הגבלות [7]. אותה זכות יסודית של יהודי פלוצק התאשרה מחדש על ידי המלכים מיכאל ווישניוֹביצקי בשנת 1671, יאן סובייסקי ב־1676, אוּגוסט ה־3 ב־1690 וסטאניסלב אוגוסט פוניאטובסקי בשנת 1770.

במאה ה־18 הורע מצבם של יהודי פולין מחמת התחזקותה של הריאקציה הקתולית וכן בגלל התוהו־ובוהו וההפקרות שכירסמו את גופה של ממלכת פולין. בפלוצק, שהיתה מקום מושבו של הבישוף, הורגשה הריאקציה הקתולית ביתר שאת. וכך, למשל, החליט הסינוד של המחוז הכנסייתי הפלוצקאי („הדיאֶצזיה הפלוצקאית") שהתכנס בשנת 1733, להטיל עונשים כנסייתיים חמורים על אותם ה„פריצים" המחכירים פונדקים ליהודים ומרשים להם להתגורר בגבולות נחלאותיהם [8].

באותו קטע של המאבק נגד פרנסותיהם של היהודים הכפריים היתה הכמורה נהנית מתמיכתם המלאה של בני־האצולה מהשכבות הבינוניות והמרוששות. זה נובע מהחלטותיו של כינוס האצולה („סיימיק"), אשר התקיים בתקופת ה„סיים של 4 השנים" (1792—1788), שלפיהן יש לבטל את ההחכרות וההשכרות של פונדקים ליהודי „הישוב" [9]. יחסי־שכנות טובים בין יהודים ונוצרים היו כקוץ בעיני הכמורה הקתולית. מעידות על כך החלטותיהם התכופות של כינוסי ה„דיאֶצזיה" הפלוצקאית שכוונתן ליצור מחיצות בין היהודים לבין שכניהם הנוצרים. הבישוף לֶנְבֶּרן שכיהן בפלוצק משנת 1752 קיטרג ב„אגרת רועים" שלו על „מעילות" של יהודי פלוצק [10]. מהדו"ח של שֶמבֶּק, עוזרו („קאואדיוטור") של הבישוף הפלוצקאי, משנת 1775, אנו למדים שהוא ציווה להזמין אליו את פרנסי הקהילה והטיף להם מוסר על שהם בנו

בתי כנסת חדשים (כי הרי לשם הקמת בית כנסת היה נדרש אישורו של הבישוף) וקיימו יחסים אסורים עם הנוצרים. בנוסף לזאת הורה הבישוף שהעיריה תשגיח על כך שבימי א׳ ובחגים לא יעסקו היהודים במסחר בין השעות 9 בבוקר עד 5 אחרי הצהרים; עם זאת מותר להם עד 9 בבוקר לקנות צרכי אוכל חיוניים בלבד. בעת התהלוכה של „קורפוס כריסטי" (המתקיימת כל שנה ביום ה׳ „הירוק") העוברת בככר השוק הישנה בקרבת הרובע היהודי, יש לחסום את מוצא הרחוב היהודי, בכדי שהיהודים לא יראו את התמונות הקדושות [11].

לא ידועות הנסיבות שהניעו את המרפא („פלדשר") הפלוצקאי היהודי, יעקב, להתנצר, אולם כשהוא נפטר זמן קצר אחרי מעשהו זה, ערכה לו העיריה לוויית־פאר ואחרי ארונו צעדו אישים חשובים ממועצת העיריה, אנשים ממעמד הכמורה הגבוהה, נזירים, נזירות ותלמידי בתי הספר [12].

באותה תקופת הריאקציה הקתולית החריפה לא פסח על פלוצק גם מקרה של עלילת־דם — ונופעה אשר נחשבה לרגילה בפולין במשך המאה ה־18. בשנת 1754 נפטר בכפר דרגוניה שליד פלוצק תינוק תיכף לאחר היוולדו. מיד החלה להתפשט השמועה שהיהודים רצחוהו. מושל המחוז („סטארוסטה") הפלוצקאי עצמו, טומש דמבובסקי, סייע להפיץ שמועה זו וציווה לאסור ללא השהיה את חוכר הפונדק באותו כפר, יהודי בשם דוד. חקירתו של הנאסר בוצעה במרץ תוך שימוש בכל העינויים המקובלים באותה התקופה, והפונדקאי הוציא את נשמתו בבית הסוהר תוך זמן קצר. ברם המושל היה צמא לדם נוסף וחיפש קרבנות חדשים עד ששליחי ועד הקהילה הצליחו להרגיע את מצפונו הקתולי בסכום של 2,400 זהובים. חוץ מזה התחייבה הקהילה לשלם לו סכום דומה בשלוש השנים הקרובות בשלושה תשלומים שווים. הכסף היהודי היה כנראה „כשר" בעיני המושל, כי בשנת 1758, לאחר שנפרע התשלום השלישי והאחרון, הוא ניסה להפוך את הענין לשוחד קבוע ודרש תשלום של 800 זהובים בכל שנה. פרנסי הקהילה סירבו להיענות לתביעותיו החמורות ואז ציווה להשליכם לבית הכלא העירוני ושם עינה אותם בכל האמצעים שהיו ברשותו (אחד הפרנסים, בשם ישעיהו „הגדול" — מגנוס — אף הוצלף בשוט דוקרני). בכל זאת העדיפו הפרנסים האמיצים לשאת בסבל ובעינויים ובלבד שלא להעמיס על הקהילה המרוששת עומס כספי חמור. איך נגמר הענין, שהוא טיפוסי לאקלים ההפקרות שבו חיו אז יהודי פולין בשל שלטונם של המושלים הפולניים מסוגו של ה„סטארוסטה" דמבובסקי, לא ידוע [13].

תקופת המרד הנקרא „קונפדרציה של בר" (1768—1772), שהיה מכוון נגד ההשתלטות הרוסית על הממלכה הפולנית המעורערת, היתה מלווה התנגשויות וזעזועים, אשר פגעו גם במצבה של הקהילה הפלוצקאית. מאורע אחד מאותם הזמנים מוכיח שהקהילה היתה „מעורבת" במאבקה של האצולה הפטריוטית נגד הצבא הרוסי. זה אירע כשהמפקד („מארשאלק") של נפת ווישגרוד, יוזף סובה־צלינסקי, היה נאלץ להתחבא מפני הרוסים ומצא מקלט בעזרת הקהילה, בתחילה בבנין המקווה ואחר כך בהתחפשו כחולה ב„הקדש". לבסוף נמלט מהעיר מחופש כבעל־עגלה [14]. מה היתה הסיבה שבגללה נהנה הפריץ הזה מיחס אהדה ועזרה מצד יהודי פלוצק — על כך שותקים המקורות.

בעקבות מאורעות המלחמה פרצה בשנת 1768 בפלוצק שריפה, שממנה סבלה גם האוכלוסיה היהודית. על כך נודע לנו מפיסקה שנכתבה על ידי עזריאל, בנו של רב פלוצקאי שמואל, מחבר „חגורת שמואל", אשר הוציא לאור את ספרו של אביו בפרנקפורט שעל האודר בשנת תקל"ב (1772). בפיסקה ההיא נאמר: „...הסכמות מהגאונים המאה"ג המפורסמים דד"א (ד׳ ארצות) יצ"ו ונשרפו בעו"ה בשריפת קהילתנו בשנת הקכ"ח לפ"ק". והלאה הוא טוען שהסכמות אחרות הלכו לאיבוד בדרך „מחמת שערוריות ובעיתות מאנשי בני מלחמה במדינתנו מדינת פולין".

שני העשורים האחרונים של המאה ה־18 שייכים לתקופת האנרכיה הפנימית ההולכת והגוברת, אשר חיסלה בהדרגה את הממלכה הפולנית והביאה בסופו של דבר לחלוקתה של המדינה. האוכלוסיה היהודית סבלה קשות מההפקרות שהשתלטה על מנגנוני המימשל הממלכתי הפולני. נצטט שוב מקרה שנרשם בפנקס הקהילה הפלוצקאית ב־20 ביוני 1792 והמעיד על שיטות הלחץ המביש שהפעיל המנגנון המינהלי. בסוף שנות ה־80 בחרה הקהילה ברב המוזכר בשם יואכים [15] ועל כך קיבלה הסכמת מושל המחוז, פודוסקי. מושל העיר החדש, ברוניבסקי, ציווה על פרנסי הקהילה להופיע במשרדו ביחד עם הרב. הם נדרשו לפרוע מס שנתי בגובה של 800 זהובים. הפרנסים הציגו העתק ה lustracja starostwa * של המושל הקודם ואף כתב־זכות מלכותי שלפיהם על הקהילה לפרוע מדי שנה לקופת המושל לא יותר מ־60 זהובים, אולם המושל החדש לא הרפה מתביעתו ואף דרש תשלום חד־פעמי של 100 זהובים בעד הסכמתו לבחירת הרב. כשהמושל יצא מהחדר, הרים פקיד, עושה דברו, אגרוף על הרב ואחר כך ציווה לכלוא את כולם. כעבור זמן־מה אמנם שוחררו ראשי הקהילה, אולם מיד לאחר מכן נשלחה לרובע היהודי פלוגת „הוצאה לפועל", אשר גבתה בכוח את הסכום הנדרש [16].

אלה היו מעשי־הפקר אחרונים מצד מנגנון של מדינה שנמצאה על סף ההתפוררות. שנה לאחר מכן התקיימה החלוקה השניה של פולין, שכתוצאה ממנה

———

* דו"ח הכנסות של משרד המושל הכולל נתונים סטטיסטיים.

נפלה פלוצק ביחד עם חלק גדול של מזוביה תחת שלטונה של מלכות פרוסיה. בתולדותיה של הקהילה הפלוצקאית התחיל פרק חדש שנמשך 15 שנה בערך, כלומר עד להקמתה של דוכסות וורשה בשנת 1807 [17].

ידוע אך מעט על החיים הפנימיים של הקהילה בתקופה הנסקרת. לידיעתנו הגיעו רק אי־אלה שמות של רבניה בלבד.

במחצית השניה של המאה ה־17 כיהן בפלוצק כרב צבי הירש מונק, בנו של הרב בוינה פייטל מונק (אשר נפטר בשנת 1630) [18]. בשנת 1684 אנו מוצאים חתימתו של רב פלוצקאי ר׳ מנחם נחום ז״ק בן הקדוש ישראל מתחת לכרוזם של רבני פולין נגד הקהילה האשכנזית באמסטרדם לטובת הרב שלה ר׳ דוד לידא [19]. הוא היה קודם רב בשניידמיל (פילה) ונפטר קרוב לשנת תנ״א (1691).

ממוצא פלוצקאי היה זליג מרגולית בן יצחק אייזיק (אביעזרי), מחבר „כסף נבחר" (אמסטרדם, 1712), „חידושי ש״ס" (אמסטרדם, 1715) ו„חיבורי ליקוטים" (ונציה, 1718) [20]. באחרון מהספרים הנ״ל פירסם המחבר תיאור שלילי של היחסים השוררים בקהילות פולין: שררה ורקבון של שכבת המנהיגים, צמצום השפעת הרבנים, גילויי יחס בלתי־אוהד וגאוותני מצד רבני גרמניה לתלמידי־החכמים מפולין, אשר היגרו משם בעקבות גזירות ת״ח ות״ט. זליג מרגולית יצא את פלוצק בעודו צעיר ובמשך כ־20 שנה התעכב בקאליש בין שנות ה־70 עד ה־90 של המאה הי״ז. שם למד מפי הרב המקומי ישראל שפירא וגם שימש כדרשן. יותר מאוחר מילא תפקיד דומה בפראג והחל משנת 1703 כיהן כרב ב„קלויז" של ברמן בהאלברשטאט [21].

מבין יתר רבני פלוצק במאה ה־18 ראויים להיזכר שמואל בן ישראל [22] וחיים גינזבורג, אשר היה אב״ד בפלוצק ואף בכל פלך מזוביה בשנת 1777. הוא היה בין נותני ההסכמה לספר „עטרת יוסף" (ז׳ולקב, תקל״ז). ממלא מקומו לפני שנת תקמ״ג היה ישכר בר בן יהודה לייב, אשר נתמנה אחר כך לרב בסלוצק [23].

הערות לפרק א׳

1. Louis Lewin, „Aus dem nordischen Kriege", Historische Monatsblaetter fuer die Provinz Polen, No. 12, 1909.
2. J. Nowowiejski, „Płock", Monografia, 1931, p. 121.
3. Jewrejskaja Starina, 1912, p. 80.
4. Ibidem, p. 83-84
5. קביעתו של ד״ר יצחק שיפר שבשנות ה־60 נאלצו היהודים לעזוב את פלוצק וכל יתר ישובי מזוביה „בהתאם לדרישתו של הסיים של נבחרי יהדות המדינה" (והכוונה היא לועד ד׳ ארצות), שהועלתה במאמרו („פלאצק, בלעטלאך געשיכטע", בואנוס איירס, 1945, עמ׳ 170) מבוססת יותר על השערה מאשר על עובדות מקוריות. אין גם כל הוכחה למסקנתו שאחרי ביטול הגזירה חזרו היהודים למקומות מגוריהם.
6. ישראל היילפרין, „פנקס ועד ד׳ ארצות", ע׳ 162, תל״ח; סעיף שצ״ב, תמ״א, סעיף ת״ה, תמ״ג.
7. Akta miasta Płocka, No. 62, p. 320.
8. Constitutiones et decreta synodi dioecesis plocensis, Warszawa, 1735, Cap. III, § 8.
9. רפאל מאהלר, „יהודים בפולין הקדומה" וכן „יהודי פולין", ניו־יורק, 1946, ע׳ 359.
10. יצחק שיפר, שם, ע׳ 172.
11. J. Nowowiejski, O. c., p. 449
12. Emanuel Ringelblum, „Żydzi w świetle prasy warszawskiej w XVII wieku", Miesięcznik Żydowski, No. 7/8, p. 46—47.
13. Woschod, IX, 1894, p. 121-123.
14. Ringelblum, O. c., Miesięcznik Żydowski, No. 7/8, p. 46-47.
15. יתכן שזהו שיבוש של השם ירוחם. במחצית השניה של המאה ה־18 היה בפלוצק רב בשם ירוחם פישל. גם בנו עוזיאל יהודה היה רב בפלוצק והוא נפטר בי״ג סיון תקפ״ה (1825) — יעוונין, „נחלת עולמים", ע׳ 13־12.
16. הסכום הזה נקבע בהסכם עם המושל וויציך קרישינסקי במחצית השניה של המאה ה־17. ראה ספרי „תולדות יהודי פלוצק", 1939, ע׳ 101.
17. Woschod, IX, 1894, p. 123-124.
18. Louis Lewin, Geschichte der Juden in Lissa, 1904, p. 318.
19. ספר היובל לכבוד נ. סוקולוב, ע׳ 470.
20. „דעת קדושים", ע׳ 8, 43.
21. M. Guedeman, Quellenschriften fuer Geschichte des Unterrichts und der Erziehung bei den deutschen Juden, 1891, pp. 188-191.
22. ישראל היילפרין, שם, סעיף תשי״ד, ע׳ 384. בשנת 1753 היה לו סכסוך עם הרב מוישגרוד, ר׳ מאיר בן אייזיק (שם).
23. יצחק שיפר, שם, ע׳ 172.

קהילת פלוצק בתקופת נפוליאון (1793-1813)

1. תחת שלטון פרוסיה (1793—1807)

כשנערך ביום 21 באוקטובר 1793 בפלוצק מיפגן חגיגי לקראת בואו של מלך פרוסיה, פרידריך ווילהלם השני, יצאו לקבל פניו בשערי העיר ראשי הקהילה בליווי 12 נערים לבושים במעילי משי לבנים (כנראה מקהלה) [1].

בשנת 1795 נקבעה פלוצק כמרכז של מחוז „פרוסיה הדרומית" החדש (שני מרכזים אחרים נקבעו בפוזנאן ובפיוטרקוב). לאחר החלוקה השלישית של פולין בשנת 1795, כששלטון הכיבוש הפרוסי הפך את השטחים החדשים ליחידה מחוזית נוספת בשם „פרוסיה מזרחית חדשה", נכללה בה פלוצק כדפוטאציה (שלוחה) של ה„קאמר" * ביאליסטוק. בשנת 1798 הועלתה פלוצק לדרגה של „קאמר" עצמאי במסגרת מחוז „פרוסיה מזרחית חדשה" [2]. הודות לכך שבעיר השתכנו משרדי ממשלה מחוזיים, הלכה חשיבותה והתגברה. מספר דוחים של פקידי פרוסיה אודות מצב הענינים בפלוצק בכלל והאוכלוסיה היהודית בפרט, זורקים אור על התקופה הנדונה. אחד הפקידים הללו היה משורר, צייר ומוסיקאי ידוע, ארנסט תיאודור אמדיאוס הופמן (1770—1822), אשר היה יועץ משפטי של ה„קאמר" הפלוצקאי מאביב 1802 עד אביב 1804. וזה מה שאנו קוראים בדו"ח שלו על פלוצק באותם הזמנים: „...מבין 389 בתים רק 27 בנויים לבנים. מספר רב של בתי־עץ מכוסה גגות־קש", אולם יחד עם זה הוא מציין שקיימת בנייה גדולה ובפרט הולך ומוקם רובע מיוחד בפרבר העיר בשביל הגרמנים המקומיים ובעיקר בשביל פקידים חדשים. הוא מוסיף עוד שבעיר אין בתי חרושת וכל הסחורות מברזל ומבדים מובאות ממרחקים וכל המסחר הוא בידי היהודים [3].

קיומה של תנועת בנין ערה בפלוצק באותו הזמן מתאשר גם על ידי מקור אחר. משה וסרצוג, יהודי מקורניק (מחוז פוזנאן), אשר התיישב בסוף שנות ה־90 של המאה ה־18 בפלוצק, כתב באוטוביוגרפיה שלו שהוא ניצל הזדמנות של מתן הלוואות לקבלני בנין על ידי השלטונות הפרוסיים והקים בפלוצק אכסניה מודרנית גדולה. לצורך מימון הבנייה הלווה לו בנק ברלינאי 2500 טאלרים וה„קאמר" הפלוצקאי נתן לו הלוואה של 1500 ברבית של 5% [4].

מדו"ח של פקיד אחר בשנת 1802 נודע לנו שבכל סביבת פלוצק אין אף בעל־אדמות יהודי אחד (קיים רק גנן יהודי אחד) ואין יהודים בענף ההובלה. מסקנתו של הדו"ח היא שה„קאמר" צריך להתחשב בעובדה שאין כל אפשרות להפוך יהודים לבעלי־מלאכה, לאכרים או לפועלים [5].

תמונה, אם כי חלקית, על מצבה החומרי והרוחני של קהילת פלוצק, אנו מקבלים מהאוטוביוגרפיה, המוזכרת לעיל, של משה וסרצוג. בהיותו תושב של מחוז אחר („פרוסיה דרומית"), היה עליו להשיג רשות מגורים משלטונות פלוצק. כשהגיע לפלוצק ללא רשיון ה„קאמר" הפלוצקאי, הוא הוצא ביחד עם משפחתו, על ידי המשטרה אל מחוץ לגבולותיה של העיר. השתדל למענו גביר פלוצקאי ועסקן־קהילה ידוע, יצחק הכהן (עליו להלן). לבסוף הורשה להתגורר בעיר והקהילה סיפקה לו חדר ב„הקדש" — ועל כך הוא מספר לנו בסגנון בקורתי למדי [6]. על כך שהוא גילה אחר כך יוזמה לעשיית עסקים, הוזכר כבר לעיל. בכל זאת, עקב המלחמה שפרצה בשנת 1806 בין נפוליאון ופרוסיה, הוא היה נאלץ להפסיק את הבנייה. אולם כשהמלחמה נסתיימה והוקמה „דוכסות וורשה", חידש וסרצוג את פעילותו והקים בפלוצק גוש של בנינים, אשר נקראו עד מלחמת העולם הראשונה „בתי וסרצוג" [7].

למרות שהשלטונות הפרוסיים ביטלו את גזירת הגיטו וליהודי פלוצק הותר להשתכן ברובעים הנוצריים של העיר, הם לא ניצלו היתר זה ונשארו לגור ברובע היהודי העתיק.

פרט למשה וסרצוג הגיעו לפלוצק בתקופה הקצרה של השלטון הפרוסי עוד יהודים, ובעיקר ממחוזות פרוסיה השכנים. על הזרימה החזקה הזאת מעידים המספרים: בשנת 1800 נפקדו בפלוצק 731 יהודים לעומת 1874 נוצרים, אבל שנתיים לאחר מכן — ב־1802 — מונה פלוצק כבר 1783 יהודים, ז"א שתוך שנתיים בלבד גדלה האוכלוסיה היהודית ב־150%. גידול בלתי רגיל כזה אפשר להסביר אך ורק על ידי הגירה מהחוץ. כהוכחה שרוב הבאים היו ממחוזות פרוסיה יכולה לשמש העובדה שמבין 77 בעלי־בתים יהודיים, אשר סומנו בתוכנית העיר על ידי האדריכל הפרוסי שמיד באפריל 1803, אנו מוצאים מספר רב של שמות, אשר מוצאם הגרמני הוא ללא כל ספק. ישנם ברשימה זו שמות של בעלי־בתים כגון: ארנדט, דויד, ראוך, גרומאן, שיינמאן, מוזס, סמסון, קאופמאן, פוזנר, אלכסנדר, לעמא, נויפלד ועוד [8].

כן היתה קיימת הגירה מצומצמת של יהודים מישובי הכפר, שמהם גורשו בהתחלה על־ידי השלטונות הפרוסיים.

בין היהודים שהגיעו ממחוזות פרוסיה לפלוצק היו, ללא ספק, כאלה אשר נשאו אתם את רעיונות

---

* לשכה מחוזית.

„ההשכלה". אלה, כמובן, לא עוררו רגשי אהדה אצל היהודים החרדים המקומיים. בדו"ח ה„קאמר" הפלוצקאי מ־4 בינואר 1800 אנו קוראים שהיהודים הגרמניים החפשיים נתקלים ביחס של שנאה מצד יהודים פולניים חרדים ושכל האמצעים שנוקט בהם השלטון למען התבוללותם של יהודי הקהילות במחוז פרוסיה המזרחית החדשה מתקבלים בהרגשות לא־ידידותיות ביותר[9].

בהדרגה החלו המהגרים להטביע את חותמם על אופיה התרבותי של הקהילה, וסייעה להם בזאת העובדה שרובם היו משתייכים למעמד של בעלי־הון. כסימן חיצוני להשפעתם מהווה העובדה שהגרמנית, וביתר דיוק — שפת ה„דאטש" — החלה לחדור למיסמכי הקהילה הרשמיים. בלשון זו, למשל, נרשם נוסח ההתחייבות שלקח על עצמו הועד הנבחר החדש של איגוד החייטים היהודי בשנת 1806. כך גם נרשם באותה שנה מיסמך קבלתו של חבר חדש לארגון זה[10].

בשנות התקופה הפרוסית ישב על כסא הרבנות בפלוצק חלוץ נודע של השכלה שמרנית בפולין ובגרמניה, הוא יהודה לייב מרגולית (1811—1747). הרי"ל מרגולית נולד בזבורוב (גליציה מזרחית)[11]. משרותיו הרבניות הראשונות היו בסוכסטב ובקופיצ'יניץ[12] (מחוז טרנופול), אולם לא ידוע במשך כמה זמן — מכל מקום בודאי לפני שנת 1778[13]. כנראה בסוף שנות ה־70 עזב את ארץ מולדתו והיה לרב בקהילה קטנה במזוביה — בודזנוב[14]. הוא לא נשאר שם זמן רב ועבר לשברשין[15] ורק משם בא לפלוצק[16]. מפלוצק נסע ללסלאו (בפולנית אינוברוצלב ואין לערבב עם וולוצלבק, שהיתה מכונה ביידיש גם כן לסלאו, אולם אז לא התגוררו בה עדיין יהודים). בלסלאו קיבל הרב מרגולית הזמנה לכהן כרב בפרנקפורט שעל האודר ושם נפטר בשנת 1811.

לא ידוע בדיוק מתי כיהן מרגולית כרב בפלוצק, אולם חלק מהזמן הזה חל בתקופה הפרוסית שבתולדות הקהילה[17].

פרט לשני אוספים של שאלות ותשובות וחידושי הלכות (קרבן ראשית, פרנקפורט ע"נ אודר, 1778; פרי תבואה, נובי דוור, 1796), פירסם מרגולית כמה חיבורים על מדעי הטבע, פילוסופיה ואֶתיקה, המעידים על כך שהוא התמצא בספרות פילוסופית אירופאית בת־זמנו[18]. זמן רב נהנה ספרו „אור עולם" (הוצאה ראשונה בפרנקפורט על האודר, 1777) מפופולריות רבה, וזכה במשך 6 שנים (כלומר עד 1783) לשתי הוצאות נוספות. בשנת 1811 הופיע הספר הזה בפרנקפורט בשם „טל אורות".

בהשקפותיו מרגולית הוא בן המאה ה־18, היא המאה הרציונליסטית. בספריו הוא מדגיש את חשיבותה של ידיעת הטבע לצרכים שימושיים ורוחניים של האדם. בכאב עמוק הוא קובע את עובדת הרמה האינטלקטו־אלית הנמוכה של היהודים, אשר הצטיינו בדורות קודמים בריבוי אנשי מדע, אולם כיום — לדברי מרגולית — אין חולקים כבוד לישראל, כי אנו נראים בעיני האומות כמחוסרי דעת ומושוים לבהמות[19].

מרגולית היה רציונליסט שמרני ולא ראה כל סתירה בין אמונה למדע אלא נהפוך הוא — המדע מבהיר את האמונה שלגביה יש להתיחס ללא כל פשרות וויתורים (ומכאן נובעת בקורתו החריפה על „ירושלים" של מנדלסון). כדוגמת מחברים אחרים בני־דורו, מעורר גם י. ל. מרגולית בעיות חברתיות בכתביו, המצטיינים בתפיסה סטירית ובציור תמונה בולטת של היחסים הסוציאליים בזמנו. הוא מצביע על השחיתות של השכבה האוליגרכית בקהילות ועל מנהיגיהן הרוחניים, כלומר הרבנים המשרתים בהכנעה את ראשי־הקהל לטובת עניניהם הפרטיים ולרעת המוני העם. בחיבורו „בית המדות" (הוצאה ראשונה שקלוב, 1786), המוקדש לנושאים מוסריים־חברתיים, הוא מתאר את מנהיגי הקהילות ומעשיהם בדיכוי השכבות העניות בזו הלשון:

„ועינינו תראינה בדורותינו קצת ממנהיגי ישראל שלא ישימו מגמת פניהם להשתמש במדת הגבורה על תקון הדת, ולא יחוסו על כבוד קונם, כ"א על כבוד עצמם משתמשים בגבורה להטיל אימה על הציבור... ובכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו וחרבות שינם ומאכלות מתלעות יה' לאכול עניים בערץ, ולפרוק עול המסים מעצמם ולהעמיסם על חבריהם והאיש אשר נמצא הגבי"ה בידו הוא בקי בטומאת המ"ס בכל חוקותיו... ולהעריך הנתינה מערכ"ה גדולה ולהרויח.. ולא יתן שום חמלה וחנינה... ויתנו יד לפושע ורשע מערי"ך ברעתו לעשות כרצונו... ואת העניים ודלים ידין מלא גביו"ת. ומה יעשו העניים האומללים אם אומר תנו נותנים... כפל כפליים מה שיתן העשיר... ואם יבקשו העניים הנאנחים והנאנקים על כל תועבותיהם לשלוח רסן מפניהם או יחשבו על משכבותם עד היסוד אותם לערות, וילשינו עליהם לפני השרים הסרים על המסירות... וכמעט בכל עיר ועיר אשר יש ביניהם מליץ אשר נשמע קולו בבואו אל החצ"ר משכח שכיחי קטר"י. קשר בוגדים כי יתחברו את אישים פועלי און ויפסלו כל בני חבור"ה הבאים עמו בברית יחד לנהוג שררה על הצבור... ותמצ' כקן ידם את העניים האומללים...".

מרגולית האשים ביצירת מצב טראגי גם מנהיגים רוחניים וכך כתב עליהם:

„...ואמרתי אלכה לי אל הגדולים ואדברה אותם, הלא המה הרבנים... אך המה יחדיו שברו עול וגם אל רהבים פונים, ללכת אחר עצת התקיפים והשליטים אשר בעיר ולמקום אשר יהיו שמה הרוח ללכת, שמה ילכו להיות זרוע ומגן לנרגן ואומץ לחומץ... וישת ידו עם רשע לגדל ולחזק יד עושי רשעה, ומצדיק יגרע עיני השגחתו והמור"ה אשר נתן ה' לצדקה, הנה צעקה... הלא המה דיינינו ושופטינו ומחוקקינו בכל מקומות מושבותם אשר ה' אמר עליהם זה יעצר בעמי ושלום

ירדפו... לא כן שופטינו ומחוקקינו, כי יראו חמס וריב בעיר והוא הפונה כמו רגע, ונוספו גם הם להחניף את העשירים ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע"[20].

גם בהקדמה ל„אור עולם" (פראג) השמיע מרגולית בקורת חריפה על „האלופים והראשים אשר חטאת העם יאכלון" ועל הרבנים, אשר „משניאים את תורתם, נתנו חכמים עיניהם במחת׳ם ונסכי׳הם בעד ככר לחם מחניף ואמר לרשע צדיק כהלכה...".

הערותיו החריפות האלה בנוגע ליחסים הסוציאליים בקהילות נובעות, כנראה, מהסתכלותו של הרי"ל מרגולית בתקופת היותו רב במקומות שונים במזרח ובמרכז פולין. למסקנות אלה הוא הגיע, מן הסתם, על יסוד נסיונו האישי המר. לכן אין פלא שבעקבות גישתו הבקורתית לראשי הקהל לא היה סיפק בידו להאריך בכהונה על כסא הרבנות ובדומה למטיפים ודורשי־מוסר אחרים היה נאלץ להיות נע ונד כל ימי חייו. לפחות שבע פעמים שינה את מקום מגוריו ורק תקופה כהונתו בפרנקפורט היה השקטה והמאושרת ביותר בחייו, כי באותה עיר פרוסית מצא חוג יהודים משכילים (כגון ד"ר שלזינגר ואחרים) שאליהם חש קירבה נפשית והם אשר סייעו לו בפרסום חיבוריו (ראה הקדמה ורשימת מינויים בספר „אור עולם", הוצאת פראג).

מבין אישי פלוצק ידועים בתקופה ההיא יש להזכיר את יצחק אייזיק בן שמואל הכהן (שהיה ידוע בשמו: ר׳ איציק׳ל פלוצקר), אשר היה סוחר עשיר העומד בקשרים עם פראנקפורט ודאנציג, סַפק הצבא וחוכר מסי ממלכה. הוא עסק גם בחכירת יערותיו של הנסיך רדזיויל[21]. וסרצוג, המוזכר לעיל, מספר באוטוביוגרפיה שלו שאותו „שר היהודים" ר׳ אייזיק, אשר אגב השתדל, כפי שכבר הזכרנו, להשיג רשיון מגורים לווסרצוג, היה לפעמים קובע פגישות עם לקוחותיו רמי המעלה בבנין התיאטרון העירוני וסרצוג החרדי היה נאלץ ללוותו לשם בלב קשה[22]. ר׳ איציקל פלוצקר ייצג את הקהילה בכנס ראשי־הקהל של מחוזות פרוסיה החדשים שבפולין הכבושה, שהתקיים ביום ח׳ באלול תקנ"ז (30 באוגוסט 1797) בקלצ׳בו (ע"י פוזנאן) לשם קביעת עמדה לגבי התחוקה הפרוסית בנוגע ליהודים בשטחי פולין לשעבר („הרגלמנט היהודי הכללי" מ־17 באפריל 1797). אחרי הכינוס בקלצ׳בו הוא חי 10 שנים ונקבר בבית העלמין הישן בפלוצק. על מצבתו נחרת התאריך ג׳ בשבט תקס"ז (1807)[24].

אישיות פלוצקאית מוכרת שניה באותה תקופה היה דניאל לנדא, אף הוא סַפק הצבא. הוא היה מספק מזון וסחורות לחיל הצרפתי בתקופת המלחמה נגד הקואליציה האנטי־נפוליאונית ובגלל מפלתו של נפוליאון בשנת 1812 איבד הון רב. הוא ייצג את קהילות המלך הפלוצקאי בכנס הקהילות של נסיכות וורשה (ראה להלן) והיה חבר יהודי יחיד של הלשכה המסחרית בפלך פלוצק[25].

לתקופה זו שייך הפנקס המחודש של חברת החייטים שאמנם התאריך המוקדם ביותר הנקוב בו הוא ד׳ בשבט תקנ"ח (1798), אולם מנוסח ההיתר שהאגודה המקצועית הזאת קיבלה מאת הרב הפלוצקאי דאז (י. ל. מרגולית?) ומראשי הקהל מסתבר בברורות שהפנקס הונהג קודם לכך, כנראה בזמנו של הרב שמואל בן עזריאל לנדסברג, מחברם של „עמודי עולם" (ברלין 1741) ו„חגורת שמואל", אשר נפטר בפלוצק בשנת 1772, בערך. מכאן שהפנקס הראשון הונהג לא יאוחר משנת 1772[26]. מבין 41 סעיפי הפנקס דנים למעלה מחציים (22) בבעיות היחסים ההדדיים בין אומני המקצוע מתוך כוונה לספק עבודה לכל אחד ולמנוע התחרות. באם, למשל, ייכנס חייט עם לקוחו לחנות בדים ויפגוש שם חייט אחר, עליו להציע לו ביצוע העבודה בשותפות אע"פ שהלקוח מסר אותה רק לו. ואפילו אם יודיע הלקוח בפירוש שהוא מעונין רק בבעל־מלאכה אחד, ייהפכו כל החייטים (עד שלושה) שהיו נוכחים בשעת חיתוך הבד לשותפים בביצוע ההזמנה וברווחים (תקנה ה׳). כוונתן של התקנות היתה גם להכביד על זרים כניסה למקצוע. וכך על החייט לשלם בעד כל פועל מקומי 6 זהובים לקופת האגודה, אולם בעד פועל מהחוץ — סכום כפול (12 זהובים). כל זמן שהחוזה עם הפועל („כתב־התקשרות") נמצא בתוקף, אסור לחייט אחר להעסיקו (תקנה כ"א). פועל מהחוץ אסור להעסיק יותר משנתיים (תקנה כ"ז). מערכת ההתחייבויות בין הפועל ומעבידו נקבעה בתקנון כדלהלן: באם האחריות להפסקת חוזה־עבודה נופלת על המעביד, עליו לשלם בתקופת הקיץ את שכרו של הפועל בעד כל עונת הקיץ ובחורף — $\frac{2}{3}$ משכרו. אולם באם המעביד יוכיח שהפועל אינו „עוסק במלאכתו באמונה" ישלם לו בקיץ $\frac{1}{3}$ משכרו ובחורף — חצי, ואז אין רשות לחייט אחר להעסיק את הפועל המפוטר עד תום תקופת החוזה (תקנה ל"ו).

מסתבר שהשפעת הקהל על ניהול עניני האגודה, בניגוד לקהילות אחרות בתקופות קודמות, לא היתה גדולה. הקהל לא היה מיוצג בהנהלת האגודה ורק לעתים רחוקות הועברו ההכנסות מקנסות לקופת הקהילה. חברי ההנהלה (11 במספרם) היו נבחרים בבחירה בלתי־ישירה על־ידי שני „כשרים" שנתמנו לכך בדרך של הגרלה על־ידי הוצאת שתי פתקאות מקלפי שאליו הושמו פתקאות ועליהן שמות כל חברי האגודה. לא היתה לקהל כל השפעה ישירה על מהלך הבחירות. ההנהלה היתה מורכבת איפוא מ־11 חברים: שלושה גבאים, שלושה נאמנים וחמישה רואי־חשבונות. האגודה העסיקה שמש משלה. היחסים ההדדיים בין אגודת החייטים היהודיים לבין הנוצריים היו רק לעתים רחוקות משביעי רצון. בשנת הנהגת הפנקס החדש (1798) היו החייטים היהודיים במצב של סכסוך עם האגודה הנוצרית ועל ההנהלה החדשה הוטל להגיע אתה לידי פשרה. כדאי

להעיר שבהסכם, אשר נחתם בין שתי האגודות שבע שנים קודם לכן, כלומר ב־12 באפריל 1791, נאמר שהחייטים והפרוונים היהודיים חוזרים לאגודה הכללית (הנוצרית) שאותה עזבו לפני כן[27]. אותה השתייכות כפולה לאגודה עצמית וגם לאגודה כללית באה כתוצאה מהתנאים המיוחדים שבהם היו נאלצים לחיות בעלי־המלאכה היהודיים. למעשה התבטאה ההשתייכות לאגודה כללית בהתחייבויות בלבד (תשלום דמי חבר) ללא כל זכויות כמעט. סמיכותם של שני התאריכים (1791 ו־1798) מעידה על כך שתקופת השלום בין שתי האגודות — היהודית והנוצרית — לא ארכה זמן רב.

הערות לפרק ב׳, חלק 1

1. Jarochowski, Opowiadania Historyczne, Poznań, 1860.
2. J. Jacobson, „Die Stellung der Juden in den 1793 und 1795 von Preussen erworbenen polnischen Provinzen zur Zeit der Besitznahme", Monatshefte fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Heft 7/9, 1920.
3. Hans von Mueller, „E. T. A. Hoffman in Plotzk, 1802-1804", Deutsche Rundschau, vol. 157, p. 426.
4. „קורות משה וואסרצוג ונדיבות לב אביו המנוח ר׳ איסרל ז״ל" ראה Jahrbuch der Juedischen literarischen Gesellschaft, Frankfurt a. Main, VIII, p. 445
5. Simmerfeldt, „Die Judenfrage als Verwaltungsproblem in Suedpreussen" (עבודת דוקטורט של זומר־פלדט בארכיון יוו״א).
6. קורות משה וואסערצוג... ע׳ 105, 109. הוא מעיר שם שבעיני הפלוצקאים היתה זו דירה יפה, „כי לא היו להם טובות יותר".
7. שם, ע׳ 445.
8. J. Nowowiejski, O. c., p. 125, sq.
9. זומרפלדט, שם ע׳ 82־81.
10. עמנואל רינגלבלום, „פנקס חברת חייטים בפלוצק (סוף המאה ה־18)", כתבים כלכליים (עקאָנאָמישע שריפטן), יוו״א, ווילנה, 1932, ע׳ 31.
11. בכתב הסכמה לספר „קרבן ראשית, שו״ת חידושי הלכות" (1788) משל המגיד מלבוב, ר׳ יוסף, נאמר שזבורוב היא מקום הולדתו של ר׳ י. ל. מרגולית („יהודה ליב מרגולית בזבורוב, מכירו הייתי לשעבר").
12. על כך נמסר בשער הספר „קרבן ראשית" („שהיה אב״ד בק״ק סוחסטב וקופיצ׳יניץ"). שמרגולית היה גם רב בסוכסטב קובעים בהסכמותיהם לספר הנ״ל הרב מלבוב, ר׳ מרדכי זאב, והרב מריישה, ר׳ אהרון הלוי איטינגא.
13. בהסכמות הנזכרות ל„קרבן ראשית" מוזכר ענין רבנותו בסוכסטב ובקופיצ׳יניץ בלשון עבר.
14. שמה של עיירה זו, השוכנת בין פלוצק ווישגרוד, נרשם בטעות על ידי כל המחברים שכתבו על י. ל. מרגולית בשם בוסנוב. מקורה של טעות זו היא בכך שבספריו העבריים של מרגולית נרשמה העיירה בשם בוזנוב ואיש לא טרח לקבוע אם בכלל קיים מקום בשם „בוסנוב" (ולמעשה מקום בשם זה אינו קיים כלל).
15. בנו, אשר זליג, היה ממלא מקומו בשברשין — ראה דף השער בספר „עצי עדן": „חידושים מבן הרב המחבר אשר זליג מרגולית אב״ד דק״ק שברשין".
16. גם פה טועים כמה מבין המחברים בכתבם פולוצק במקום פלוצק. ראה, למשל, אצל ישראל צינברג (תולדות הספרות היהודית, כרך ח׳, ע׳ 302), יעווריייסקיה אנציקלופדיה, כרך י׳, ע׳ 618. דף השער של „עצי עדן" (פפד״א, 1802) מציין בפירוש: „ומשם (משברשין) נתקבל לרב אב״ד בק״ק פלאצק, אשר היתה ראש פינה לגליל מאזיה" ואין כל ספק שאין הכוונה לפולוצק שברוסיה הלבנה.
17. יצחק שיפר (פלאָצק, דפי היסטוריה, ע׳ 174) מציין עובדות מקוריות שהרב מרגולית היה רב בפלוצק בשנים 1798—1805. דעתו הוא שמפלוצק הוא עבר לפראנקפורט שעל האודר בשנת 1805, אולם אין זה נכון כפי שמסתבר מדף השער של „טל אורות" שעם נאמר בפירוש: „...ולפנים היה לרב אב״ד בכמה קהילות פולין ובק״ק פלאצק ובק״ק לעסלא ומשם נתקבל לרב אב״ד בק״ק פ״ט ד״א (פרנקפורט על האודר)". מקביעתו של לוי לוין שבשנת 1800 הוא היה רב באינוברוצלב (לעסלא) ראה בספרו Geschichte der Juden in Inowrozlaw, p. 62 ניתן לוודא ששנת 1800 היא ה־terminus ad quem של תקופת רבנותו בפלוצק.
18. בחיבורו הפילוסופי־מוסרי „בית מדות" (שקלוב, 1786, דף כא) מעיד מרגולית על עצמו: „והנה אני עברתי משער לשער בספרי הפילוסופי׳ ויודע אני בעצמי שלא נתוסף לי מהם שום יראה ואהבה"; ראה גם „עצי עדן", ע׳ 16.
19. „בית מדות", עמ׳ כ׳, ע״ב.
20. שם, מא־מב.
21. Deutsche Blaetter in Polen, v. VI, p. 201.
22. „קורות משה וואסערצוג"... שם, ע׳ 108.
23. L. Lewin, „Ein Judentag aus Sued- und Neuostpreussen", Monatsschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Heft 11/12, p. 296.
24. ראה צילום של מצבתו בבית העלמין הישן בספר „פלוצק, דפי היסטוריה", עמ׳ 175.
25. א. אייזנבאך, „מוסדות ייצוג מרכזיים של היהודים בנסיכות ורשה (1815־1807)", דפי היסטוריה, כרך 2, וורשה 1936, ע׳ 64 (יידיש).
26. עמנואל רינגלבלום, „פנקס החייטים בפלוצק", כתבים כלכליים, ייוו״א, 1932, ע׳ 21 (יידיש). הפנקס תורגם לגרמנית לצרכי השלטון הגרמני בשנת 1801 על ידי אחד בשם ווסרצוג, המזדהה, כנראה, עם משה ווסרצוג שלנו (שם, ע׳ 21).
27. ראה ספרי „תולדות יהודי פלוצק", כרך 1, וורשה 1939, ע׳ 55 (יידיש).

2. בתקופת דוכסות וורשה (1807—1814)

דוכסות וורשה הוקמה כתוצאה מחוזה שלום שנכרת בין נפוליאון לבין אלכסנדר ה־1 בטילזיט בשנת 1807 ובגבולותיה נכללו רוב המחוזות, אשר זכתה בהם פרוסיה מהחלוקה השניה והשלישית של פולין. אחרי מפלתה של אוסטריה ליד אוסטרליץ בשנת 1809 סופחו לשטחה של הדוכסות הוורשאית גם אותם השטחים שנפלו בידי אוסטריה בזמן החלוקה השלישית.

מחוז (דפארטאמנט) פלוצק היה אחד מבין ששת המחוזות שמהם הורכבה דוכסות וורשה. מצבה של האוכלוסיה היהודית לא השתפר בעקבות השינוי הפוליטי ובמובן מסוים, כגון בשטח עומס המיסים, אפילו הורע בהשוואה לתקופה הקודמת. ואם כי בחוקת הדוכסות היה סעיף מפורש שלפיו הושוו זכויותיה של האוכלוסיה היהודית לזכויות יתר האזרחים, למעשה נשללו ממנה באמצעות שתי תקנות — מ־17 באוקטובר ו־19 בנובמבר 1808 — כל אותן הזכויות האזרחיות והמדיניות שהוענקו לה באופן תיאורטי על־ידי החוקה. גזירות ישנות חודשו ועליהן נוספו חדשות. במיוחד הכביד על היהודים לחץ המסים שהיה עליהם לשלם נוסף על המסים הממלכתיים

הרגילים, כגון מס־גולגולת, מס־כלכלה (על בשר כשר), מס מיוחד בעד היתר מגורים בוורשה, „טאג־צעטל" („הפתק היומי") וכו'. הקהילות בשטחי הדוכסות השתדלו להקטין את עומס המס בעד בשר כשר, שהונהג על סמך התקנה מיום 25 במרס 1809 בסכום של 3.3 מיליון זהובים ושהיה צריך לבוא במקומם של כל יתר מסי היהודים. הסכום הנקוב היה למעלה מיכולת התשלום של האוכלוסיה היהודית, אשר דולדלה עד מאוד כתוצאה מהתקופה הממושכת של מלחמות רצופות. שתיים מבין הקהילות הגדולות ביותר, פוזנאן וליסה, לקחו על עצמן את היוזמה לפתוח בהשתדלויות למען הקטנת המס. לאחר שני נסיונות של מו"מ, שלא הביאו כל תוצאות, נשלח מכתב־חוזר לכל הקהילות הגדולות של הדוכסות (וורשה, קאליש, פלוצק, לומז'ה ואינובּרוֹצלב) ובו הצעה לכנס ביום 15 באוקטובר 1809 בעיירה שלשין אסיפת נציגיהן של אותן הקהילות. תשובתה של קהילת פלוצק מיום 2 באוקטובר כללה הצעה לכנס את האסיפה בבירת המדינה, וורשה, כי ממילא לא ניתן להחליט דבר בלי השתתפותה הנאותה של הקהילה הוורשאית. במכתב תואר המצב הכלכלי הקשה של קהילת פלוצק, הכורעת תחת עומס החובות שהיא חייבת במסים שלא נפרעו, נוסף על המסים הרבים שנקבעו לפי שומה בלתי צודקת[1]. פרנסי פלוצק התלוננו שלפי מיפקד התושבים משנת 1808, נקבע גודל האוכלוסיה היהודית במחוז ל־8172 משפחות, אולם הספירה כעבור שנתיים הוכיחה קיומן של 5432 משפחות בלבד. ומאחר שהמס על בשר כשר נקבע לפי כמות ממוצעת של בשר הנצרך על־ידי משפחה (6 גרושים לפונט בשר), הרי הוטל על יהודי המחוז הפלוצקאי לפרוע סכום נכבד של למעלה מ־686 אלף זהובים, או, כפי שציינו הפרנסים במכתבם, 33 זהובים בממוצע למשפחה[2].

לא ידוע אם אמנם התקיים הכינוס המוצע בשלשין. כנראה שלא, כי המקורות מציינים שביולי 1810 התקיים כינוס בוורשה ואין זה מתקבל על הדעת ששתי אסיפות כונסו בתקופה של 10 חדשים. בכינוס הוורשאי היה המחוז הפלוצקאי מיוצג על־ידי דניאל לנדא, המוזכר לעיל[3]. אותו לנדא נתמנה על־ידי מושל (פרפקט) המחוז לייצג את יהודי המחוז בכינוסן של הקהילות היהודיות מכל 10 הדפארטאמנטים של הדוכסות, שהתאסף לפי הוראותיו של משרד הפנים בנובמבר—דצמבר 1811[4].

משרד האוצר היה נענה לפעמים לערעוריהם הרבים של נציגי הקהילות ומתוך התחשבות במצבה הכלכלי הקשה של האוכלוסיה היהודית היה מחליט להקטין את עומס המסים באותם המקומות שבהם המצב נעשה ללא־נשוא. כך, למשל, בשנת 1810 הוקטנו המסים במחוז פלוצק בסך של 165 אלף זהובים לערך. כשהוטל בשנת 1812 על האוכלוסיה היהודית מס חדש — מס טירונות, שבא במקום שירות־חובה — נקבע למחוז פלוצק סכום של 65,818 זהובים על חשבון מס זה[5].

לפי תקנה ממלכתית מיום 30 באוקטובר 1822 נאסר על היהודים לעסוק בייצור משקאות ובמסחר בהם. על חלק ניכר של האוכלוסיה היהודית, שהתפרנס מייצור משקאות ומכירתם ריחפה הסכנה של הרס כלכלי גמור. נציגי הקהילות בכל רחבי הארץ התכנסו בוורשה כדי להרים קולם נגד הגזירה החמורה. הפניות למיניסטריון הפנים והאוצר נשאו לבסוף פרי והוגשה הצעת תיקון לדחות את ביצוע התקנה עד ל־1 ביולי 1815. למרות זאת, הזדרזו מספר פרפקטים, וביניהם גם הפלוצקאי, וניגשו במרץ לביצוע התקנה כלשונה. שוב התעורר גל של פניות והשתדלויות ולבסוף אישרה מועצת המדינה ביום 28 ביוני 1814 שביצוע התקנה יידחה עד ל־1 ביולי 1815. בכל ההשתדלויות האלה יוצגה האוכלוסיה היהודית של מחוז פלוצק על־ידי תושב הקהילה הפלוצ־קאית, יוסף פרנקל[6] (שעליו עוד יסופר להלן).

בשנת 1810 נפגעה הקהילה הפלוצקאית על־ידי אסון גדול — שריפה רבתי החריבה את כל רחוב בית־הכנסת (שולגאס), שהיה העורק הראשי ברובע היהודי, וכ־90 בתים נשרפו כליל. הנפגעים עברו לגור לרובעים אחרים שבהם הותר להם לגור זמנית. באוגוסט 1811 הציעה מועצת המיניסטרים למלך פרידריך אוגוסט מזאכּסן, שמלך גם על הדוכסאות הוורשאית, לקבוע רובע־מגורים נפרד ליהודי פלוצק, כדוגמת הרובעים שבוורשה או בווסכאווה (מחוז פוזנאן). השרים טענו שהמשך מגוריהם של היהודים ברובעים הנוצריים יביא לדחיית בנינו־מחדש של הרובע היהודי השרוף וכן שהצטופפותם של יהודים בעיר תגרום לשריפות ולמחלות „ולזיהום העיר בגלל נטייתם הטבעית ללכלוך". למרות ההנמקה „המשכנעת" הזאת, דחה המלך את הצעת השרים והעיר שנוכח המצב שנוצר אחרי שריפת הרובע היהודי לא יהיה זה מן היושר לגרש את היהודים ממקומות מגוריהם מבלי להתחשב בחוזי השכירות שלהם עם בעלי הבתים הנוצ־רים ולצוות עליהם לשוב ולגור ברחובות שאין בהם בתים בכלל. המלך הורה גם לשנות, בהתאם לכך, את הצעת רובע־המגורים שתוכנן. בכל זאת הגיש משרד הפנים מחדש את ההצעה בצירוף אותם הנימוקים והפעם נתן המלך את הסכמתו. ב־8 בנובמבר 1811 פורסם בפלוצק תוכן ההוראה של הדוכסות שלפיה נקבעו רחובות אסורים למגורי היהודים. הותר להם לגור רק בשמונה רחובות ובין היתר ברחובות ירוֹזוֹלימסקה וסינאגוגאלנה[7]. רובע־המגורים היהודי בפלוצק התקיים עד שנת 1862.

בתקופת הדוכסות הוורשאית ובשנותיה הראשונות של פולין הקונגרסאית כיהן בפלוצק כרב ר' אריה לייב בר' משה צינץ (או צילץ), שהיה ידוע בשמו הפופולארי ר' לייביש חריף. הוא חיבר ספרים רבים (בשנות חייו

פורסמו 17 ספרים) שחלק מהם נשארו בכתב־יד ויצאו לאור לאחר מותו. לא ידוע כמה שנים היה רב בפלוצק. מפלוצק עבר לפרגה ושם כיהן זמן־מה כרב. יותר מאוחר התישב בוורשה ושם נפטר בשיבה טובה בשנת 1833 [8]. עם תלמידיו נמנו המפורסם בזמנו ר׳ אברהם לאנדא (1785—1875), הרב מצ׳יכאנוב, שקיבל את שמו מחתנו הגביר הפלוצקאי ר׳ דן לאנדא (ר׳ אברהם התגורר בפלוצק 30 שנה וניהל בה ישיבה בתקופה כשר׳ לייבוש חריף היה רב בפלוצק); תלמידו היה גם הרב הכולל הוורשאי האחרון, ר׳ יעקב (יוקעל) גזונטהייט, ומלומדים אחרים [9].

כשר׳ לייבוש חריף עזב את פלוצק, בא במקומו ר׳ עוזיאל יהודה, בנו של הרב הפלוצקאי, המוזכר לעיל, ר׳ ירוחם פישל. הוא נפטר בפלוצק בי״ג בסיון תקפ״ה (1825) [10].

הערות לפרק ב׳, חלק 2

1. בהתאם לרשימה שנערכה על ידי ועדת־החיסול, אשר נקבעה להסדרת חובות היהודים לכמורה ולפריצים לאחר ביטול ועד ד׳ הארצות, נשאר הועד חייב לקהילה הפלוצקאית סך של 6 אלפים זהובים. לא נמסר תאריך מתן הלוואה זו, אולם יש להניח שהיא ניתנה בשנות ה־60 של המאה ה־18. ראה יצחק שיפר, „חורבנה הכלכלי של האוטונומיה היהודית בפולין״, כתבים כלכליים, יוו״א, כרך ב׳, 1932, ע׳ 6 (יידיש).

2. א. אייזנבך, „מיסמכים לתולדות ועדי הדפארטאמנטים ולתיכנון הועדים המרכזיים בדוכסות וורשה״, דפים להיסטוריה, וורשה, 1936, כרך ב׳, עע׳ 138־136; 142־141 (יידיש). בצד הכתובת של המכתב נמצאת הותמת־שעווה של הקהילה הפלוצקאית, אולם חלק ניכר ממנה מקולקל. מהכתובת שעל החותמת אפשר לקרוא: „Insiegel de/r/ juedischen Gemeinde /in/ Plock /עדת/... ישורון דק״ק פלאצק״. הציור באמצע מראה שער בית הכנסת ולצדו שני עמודים.

3. א. אייזנבך, „מוסדות ייצוג יהודיים מרכזיים בדוכסות וורשה״, דפים להיסטוריה, כרך ב׳, ע׳ 51.

4. שם, עע׳ 64־61.

5. שם, ע׳ 52.

6. שם, עע׳ 83־82.

7. Juli Hessen, „W efemiernom gosudarstwie. Jewrei w warszawskom gercogstwie — (1807-1812)" Jewrejskaja Starina, 1910, str. 23-25 Jewrejskaja Encyklopedja, XII, str. 588.

8. יעוונין, „נחלת עולמים״ עע׳ 15־14; י. שאצקי „תולדות יהודי וורשה״, כרך ג׳, 1953, ע׳ 295.

9. המליץ, גליון 15, 1878; המגיד, גליון 9, 1875 (הוספה).

10. יעוונין, „נחלת עולמים״, עע׳ 13־12.

פרק ג׳

תקופת הפריחה והמרד (1815-1864)

הדוכסות הוורשאית לא האריכה ימים. לאחר מפלתו של נפוליאון ברוסיה בשנת 1812 נתפסה הטריטוריה הפולנית על־ידי הצבא הרוסי. נפילתה של המדינה הקיקיונית בעלת מדיניות אנטי־יהודית מובהקת, בודאי שלא יכלה לעורר צער בלבות אזרחיה היהודיים, משוללי הזכויות. מן הסתם קיוו שעם שינוי המצב הפוליטי יחול שינוי־מה לטובה במצבם. כשביקר אלכסנדר ה־1 בפלוצק בשבוע שבין 6 ל־12 בדצמבר 1813, ערכה לו הקהילה קבלת־פנים חגיגית [1]. במסגרת חלוקתה האדמיניסטרטיבית של „מלכות פולין״ החדשה (שהוכרז עליה בקונגרס וינה בשנת 1815 — ולכן כינויה היה „פולין הקונגרסאית״), נעשתה פלוצק למרכז מחוז (שנקרא כעת שוב „וויבודזטבו״, כי השם הצרפתי הקודם „דפארטאמנט״ בוטל) ומקום מושבם של מועצת ועדת המחוז ובית משפט פלילי ואזרחי, בקיצור — מרכז מינהלי ומשפטי של כל המחוז (החל מינואר 1816).

בשנות 1816—1830 נוספו בפלוצק בתים חדשים ורחובותיה, וביניהם ירוזולימסקה וסינאגוגאלנה, רוצפו באבנים. ליהודים היה חלק פעיל בתהליך שיפור פני העיר. בתקופה ההיא חל גם גידול מהיר של האוכלוסיה, כנוצרית כיהודית (ובפרט זו האחרונה). בשנת 1816 היה מספרם הכללי של תושבי העיר בערך 4000 נפשות ומזה כ־⅕ יהודים. כעבור 6 שנים, כלומר בשנת 1822, מונה פלוצק כבר 6466 תושבים ומהם 2447 יהודים, זאת אומרת שבשעה שהאוכלוסיה הנוצרית גדלה ב־61.6%, גדל מספר היהודים פי שלושה. עליה כה ניכרת במשך זמן כה קצר יחסית נגרמה על־ידי הגברת זרם המתישבים מהחוץ, כי פלוצק, כמרכז המחוז, הפכה לנקודת משיכה ליהודים מכל רחבי מזוביה. אנו נתקלים באותה התקופה ביהודים שעברו מנשלסק, ווישגרוד, מאקוב, פלונסק ומיתר המקומות [2]. נוסף לזאת עזבו את מקומותיהם יהודים כפריים רבים, שנפגעו על־ידי גזירת איסור המשקאות, ובאו העירה, בכדי לחפש בה את פרנסתם.

אפשרות להצצה מענינת במצבה התרבותי של הקהילה הפלוצקאית בשנות ה־20 של המאה ה־19 מקנה לנו תזכיר הועד המחוזי הפלוצקאי משנת 1825, אשר נשלח ל„וועד היהודים״ (Komitet Starozakonnych), שנוסד על־ידי הממשלה בשנת 1823 למטרת עיון בהצעות רפורמה של יהודי פולין הקונגרסאית (ממחוז פלוצק התמנו לחברי „הועד היהודי״ דניאל לנדאו ויוסף פרנקל). כש„ועדת עניני הפנים״ של הממשלה ציוותה על וועדי המחוזות לאסור על מניני החסידים ולהשגיח בשבע

עיניים על ה„כת" החסידית בכלל לבל תתפשט, ניגשה ועדת המחוז הפלוצקאית בהתלהבות רבה לביצוע ההוראה הזאת. בהתאם לדו"ח, שנערך על־ידי המזכיר הכללי סוקולובסקי, הטילה על עצמה הועדה שני תפקידים. הראשון — ברוח שאיפת הממשלה להפיץ עקרונות ההשכלה ולעודד התבוללות — „לעקור אמונות טפלות יהודיות" והשני „על־ידי השכלה להביא בהדרגה יהודים לדרגה תרבותית שיפסיקו מנטיתם לרווחים קלים". לשם השגת המטרה הראשונה אסרה הועדה המחוזית את הפצתה של התורה החסידית שחדרה לכאן מוורשה והורתה — כפי שמציין הדו"ח — לסגור את כל המנינים הפרטיים וה„שטיבלעך" של החסידים.

בתזכיר נאמר, אגב, שידם של החסידים היתה על העליונה כמעט בכל פולין הקונגרסאית, פרט למחוזות קאליש ופלוצק.

אותה „מלחמת תרבות" בחסידות מטעם ועדי המחוזות הגיעה לקיצה עם פרסום כתב „הועדה לעניני אמונות והשכלה" מיום 8 ביולי 1842 שבו הוזהרו כל הועדים המחוזיים שלא לבצע הוראות רדיפה מטעם „הועדה לעניני הפנים" עד שהממשלה תגיע להחלטה סופית בענין.

בנוגע למטרה השניה, כלומר הפצת השכלה בין היהודים, הציעה ועדת המחוז הפלוצקאי להרבות בפתיחת בתי־ספר שבהם ילמדו גם מדעי־טבע, אומנויות ומלאכות ואף סמינרים להכשרת מורים. הועדה לא הסתפקה במתן עצות טובות בלבד. מתוכן התזכיר אנו לומדים שכבר קודם לכן ניתנה הוראה לא לאשר כרב מועמד שאינו מוכיח ידיעה מספקת של השפה הפולנית בע"פ ובכתב. ולא זו בלבד אלא שלהוראה הזאת היה תוקף ריטרואקטיבי לגבי כל הרבנים הממלאים את תפקידיהם, אשר הוזהרו שבאם עד מועד מסויים (שלא נקבע) לא ילמדו קרוא וכתוב בפולנית, הם יורחקו ממשרותיהם. „ההוראה הזאת — נאמר בתזכיר — השפיעה על כך שיהודים רבים, גם מבין הקשישים, החלו ללמוד את השפה הפולנית".

בין הצעות רפורמה שונות, הציעה הועדה שבחירתו של רב לא תהיה תלויה בראשי־קהל, משום שהפרנסים שייכים לשכבות העשירים ומנצלים את מעמדו של הרב, הנשמע לקולם, למען האינטרסים שלהם על חשבון השכבות העניות. התזכיר מסתיים בהצעת תקוה שלאחר ביצוען המוצלח של הרפורמות המוצעות, יתחילו היהודים ליהנות מזכויות פוליטיות ואזרחיות [3].

באותם הזמנים היה כבר קיים בפלוצק חוג קטן של משכילים בראשותו של יוסף פרנקל, שהוזכר לעיל. החוג הזה היה כנראה מורכב בעיקר מיהודים שהושפעו על־ידי ההשכלה הפרוסית והגיעו לפלוצק ממחוזות פרוסיה השכנים. לחוג זה השתייך מן הסתם גם הדוקטור לרפואה פייוול־פיליפ לובלסקי (1879—1788), שמוצאו היה מלובלין. הוא למד רפואה באוניברסיטת ווינה עד שנת 1811 ושירת בצבא נפוליאון בתפקיד של רופא צבאי. בשנת 1813 נפצע בקרב על יד לייפציג ובשנת 1815 התישב בפלוצק ופה שימש כרופא עד שנת 1840, שבה עבר לגור לוורשה. בשנות המרד הפולני 31—1830 נגד רוסיה שימשה פלוצק זמנית כמרכז שלטון המתקוממים ושל בית הנבחרים (ה„סיים") הפולני, לאחר שהמורדים וצבאותיהם נאלצו לעזוב את וורשה. בעיר התרכז מספר ניכר של קצינים, חברי ה„סיים" וחיילים. פלוגת קוזקים, בפיקודו של האטאמאן וולטוב, אשר חנתה קודם בעיר, הביאה אתה חיידקי החולירע שהחלה להתפשט במהירות, מחמת הצפיפות ששררה בעיר. במלחמה נגד המגיפה השתתפו הרופאים הצבאיים ובראשם הד"ר לובלסקי, אשר התמנה לרופא מטה הצבא הפולני. הוא כבר היה אז בעל אותות הצטיינות אחדים וביניהם „אות הלנה הקדושה" של צבא נפוליאון ובשנת 1831 הוענק לו גם אות „וירטוטי מיליטארי". בשנים מאוחרות יותר קיבל מדליה מאת ניקולאי ה־1 בעד שירותו במלחמת קרים (1856—1853) וכן הוענקו לו זכויות אזרחיות מיוחדות שרק יהודים בודדים היו נהנים מהן. בשנת 1867 החליטה הממשלה הצרפתית לקבוע בשבילו פנסיה שנתית בסך של 600 פרנקים בעד שירותו בחיל הקיסר הראשון [4]. פנסיה זו שולמה לו עד מותו בגיל שיבה.

הפלוצקאי זיגמונט פרקאל היה אף הוא רופא. הוא נולד בשנות ה־30 של המאה ה־19 ולמד במדרשת הרבנים בוורשה. אחר כך החל ללמוד רפואה ועם סיום הלימודים חזר לעירו ושם רכש לעצמו פופולריות רבה. במשך תקופה מסוימת שימש כיושב ראש אגודת הרופאים בפלוצק [5].

לחוג משכילי פלוצק השתייך גם יצחק הכהן נשלסקר (שמוצאו היה כנראה מנשלסק השכנה). במודעת אבל לאחר מותו בשנת 1869 אנו קוראים: „ידיעתו היתה עצומה בפילוסופיא האלקית והיה יודע בטוב איזה לשונות מהשפות החיות" [6].

משכיל באותו מובן היה גם ש. פרנקל (כנראה מאותה משפחת משכילים), כי גם עליו נאמר במודעת אבל: „היה בין נכבדי העיר ושועיה, כי המשכילים ההולכים לרוח עת החיה, בין חכמים ונבונים ואנשי המדע ובין תופשי התורה היראים והחרדים" [7].

עם פרוץ ההתקוממות נגד רוסיה בשנת 1830, התגייסו צעירים פטריוטיים מחוג המשכילים לשורות ה„גבארדיה הפולנית" ול„פלוגת הרובאים החפשית" [8]. בכל זאת לא חילצה התלהבותם הפטריוטית של קומץ צעירים את הקהילה הפלוצקאית מצרות צרורות. יעקב הלוי לוין, גיסו של עסקן וגביר ידוע שלמה זלמן פוזנר, מספר בזכרונותיו, כי בזמן שהובל יחד עם בנו של פוזנר,

שמואל, מקוכארי (שם אחוזתו של פוזנר) לכלא פלוצק באשמת ריגול לטובת הרוסים, השתררה אוירת דכאון בקרב האוכלוסיה היהודית עד „שאף אחד מאחינו לא היה נראה ברחוב, כי הגויים רצו להרוג את היהודים בחשדם שהם מתכוננים להוציאנו בכוח מבית הכלא"[9]. החשד שהיהודים עוסקים בריגול לטובת הרוסים עלה במספר קרבנות אדם, כי בין הנתלים על ידי הצבא הפולני באשמת ריגול אנו מוצאים גם יהודים פלוצ־קאים[10].

השפע הכלכלי בפולין הקונגרסאית של שנות ה־40 וה־50 לא נתן אותותיו בפלוצק בגלל מצבה הגיאו־פוליטי של העיר ושל המחוז כולו. עורקי היצוא החקלאי לא עברו דרך פלוצק אלא דרך ליפנה ודובז'ין בכיוון פרוסיה ודרך וישגרוד בכיוון וורשה. העיר וחלק ניכר מהמחוז היה משוללים קשר ישיר עם קו הרכבת. קווי מסילת הרכבת הראשונים בפולין הקונגרסאית היו מרוח־קים מפלוצק קילומטרים רבים. (קשר הרכבת הראשון הוקם בפלוצק רק בשנות ה־20 של המאה שלנו). היבוא של סחורות מוכנות מפרוסיה — לרוב בדרך בלתי־חוקית — ומוורשה, השפיע השפעה שלילית על התפת־חותם של ענפי מסחר ותעשיה מקומיים. רק ענף כלכלי אחד זכה להתפתחות ראויה לשמה בעיר והוא ענף המלונאות, אשר שירת את שכבת הפקידים רבת המשקל ואת הפריצים, שהיו באים בהמוניהם העירה כדי לסדר בה את עניניהם במשרדים, בבתי משפט ובבתי הספר.

במשך התקופה הנדונה גדלה ביותר אוכלוסית העיר, כפי שמסתמן מהטבלה דלהלן:

טבלה מס' 1

גידול האוכלוסיה בפלוצק במחצית הראשונה של המאה ה־19:

שנה	ס"ה אוכלוסיה	יהודים	% יהודים	גידול האוכלוסיה היהודית ב־%	גידול האוכלוסיה הנוצרית ב־%
1808	4,018	1,932	48.3	—	—
1822	6,466	2,247	34.7	16.2	60.9
1841	11,556	4,333	37.5	92.8	78.7
1856	12,403	5,251	42.3	21.2	7.3

מטבלה מס' 1 אנו למדים שקצב גידולם של שני חלקי האוכלוסיה, היהודים והנוצרים, היה שונה בתקו־פות שונות. במשך כ־15 שנה, משנת 1808 עד 1822, גדלה האוכלוסיה הנוצרית ב־61% כמעט, כשגידול היהודים היה רק ב־16%. באותו זמן ירד האחוז שלהם באוכלוסיה הכללית מ־48.3% ל־34.7%. לעומת זאת גדלה בהרבה האוכלוסיה היהודית במשך 20 השנים שבין השנים 1822 עד 1841 ובמשך 16 השנה מ־1841 עד 1856. בתקופה ראשונה גדלה האוכלוסיה היהודית ב־92.2% והנוצרית ב־78.7% ובשניה — ב־21.2% לעומת 7.3%. כמו כן הלך וגדל חלקם של היהודים בסך כל התוש־בים — 42.3% בשנת 1856 לעומת 34.7% ב־1822. אולם כשאנו סוקרים את התקופה כולה של כ־50 שנה (1808—1856), אנו קובעים שעם השלשת המספר הכללי של תושבי פלוצק, גדל מספר יהודיה רק פי 2½ בערך. קשה היום לדעת מה הם הגורמים, אשר השפיעו על אותו ההבדל בגידול האוכלוסיה על חלקיה השונים.

העשור שבין השנים 1840—1850 היה בחיי יהודי פלוצק הקונגרסאית תקופת זמן קשה: הנהגתה של חובת שירות צבאי ליהודים, אם כי בצורה נוחה יותר מאשר ברוסיה (ללא שיטת הקנטוניסטים), נתקבלה כגזירה קשה שבעקבותיה נגרמו טרגדיות בחיי משפחות רבות, אשר נאלצו לוותר על דרך חייהן המסורתית. פלוצק, כמרכז מחוזי, שימשה נקודת איסוף הטירונים היהודיים מהמחוז כולו. במשך אותם ימי קֶלֶט („פריזיוו") היתה שוררת ברובע היהודי אוירה של מתיחות ורעש־נות.

לגזירה חמורה, בפרט להמוני החסידים, נחשב האי־סור לשאת לבוש יהודי מסורתי (עם יוצא מהכלל לרבנים ולבודדים שקיבלו „סמיכה"). האיסור נכנס לתוקפו באוקטובר 1846 ועד ינואר 1850 אפשר היה להתחמק ממנו על ידי תשלום מס מיוחד בסך של 3 עד 50 רובלים בהתאם להשתייכות לאחת משש קבוצות כלכליות. המוני החסידים ראו בגזירה זו התנקשות בעקרונות הדת ונצי־גיהם הפעילו שתדלנות ונתנו שוחד לנציב פסקביץ' שיבטל את הגזירה או שירכך אותה על ידי הרחבת שיטת ההיתרים. חסידים עניים היו משלמים פרוטותיהם האחרונות למס־המלבושים, בכדי לשמור לעצמם ולילדיהם את הזכות להתלבש כיהודים[11].

לכל זאת התווסף המצב הכלכלי הקשה שנוצר ראשית כל בגלל כך שממשלת רוסיה הנהיגה מחדש, כעונש על ההתקוממות, את גבול המכס בינה לבין פולין הקונ־גרסאית והדבר הכביד ביותר על אפשרויות היצוא של תעשית האריגים הפולנית הצעירה. במיוחד נעשה קשה המצב בערי השדה. במחוזות אוגוסטוב ופלוצק (בשנת 1837 נעלמו כל סימני האוטונומיה של פולין וה„וויווד־סטבו" הפלוצקאי הפך לאחד מבין 10 המחוזות שנקראו כעת „גוברניות") השתרר רעב שממנו סבלו יותר מכולם היהודים. במקורות מאותם הזמנים אנו קוראים תיאורים מזעזעים של עוני ומצוקה בקרב היהודים. מצוקתם אילצה אותם לחפש פרנסה בעבודות אדמה ובכל מיני עבודות גופניות, כדוגמת סלילת כבישים[12].

באותה תקופה (בין השנים 1841—1844) נוסדו במחוז פלוצק שלושה ישובים חקלאיים יהודיים: קוכַרי, קודלובוביצה ו־איצקוביצה. מיסדם היה זלמן פוזנר (1766—1848), שהוזכר כבר לעיל. כבר בשנת 1823 הקים באחוזתו קוכרי בית־חרושת גדול לאריגים שהעסיק

מספר ניכר של יהודים. בשנת 1828 היו בבית החרושת 43 מטוויות ו־1700 נולים והתוצרת השנתית הגיעה ל־60,000 ארשינים (אמות) של בד[13]. בשנת 1840 הגיש פוזנר לשלטונות בקשה להרשות לו ייסוד ישוב חקלאי יהודי בקוכרי „בכדי להרגיל אותם לעבודת אדמה". בהתאם לתוכנית שהוגשה לנציב פסקביץ' היו צריכות להתישב על האדמה באביב 1841 כ־12 או 15 משפחות ובמשך שלוש השנים הבאות כ־15 משפחות נוספות. ב־22 באוקטובר 1840 קיבל פוזנר אישור לבקשתו ותיכף, למרות תקופת החורף, ניגש להכנות: נבנו בית כנסת, בית־מדרש, מקווה ובית קטן לכל משפחה שלצדו מחסן ורפת. באביב 1841 התישבו בקוכרי 12 משפחות יהודיות. שדות, שנזרעו על־ידי אכרים נוצריים, וכן כל המכשירים והמשק החי נמסרו מיד לידיהם. האדמה הועברה להם בזכות של חכירה נצחית ובעד כל היתר היה עליהם לשלם במשך 25 שנה. המתישבים שוחררו מחובת מס הבשר הכשר והחל משנת 1845 היו אף פטורים מחובת שירות בצבא[13].

במשך שלוש השנים הבאות נוסדו ביוזמתו של פוזנר עוד שני ישובים: קודלוביצה ואיצקוביצה. בהתאם לדו"ח הגוברנטור הפלוצקאי משנת 1861 היה נע גודלו של כל משק בקוכרי מ־25 עד 56 מורגים — ז"א, יחד עובדו שם 176 מורגים. באיצקוביצה היה לכל משק מ־14 עד 16 מורגים — יחד 240 מורגים ובקודלוביצה מ־13 עד 16 מורגים — יחד 125 מורגים. בסך הכל היו מעבדים בכל שלושת הישובים שטח של 540 מורגים (מורג = כ־5 דונם) ומספר המשפחות שהתישבו בהם בין השנים 1844 עד 1850 היה כ־170. בעבודה חקלאית עסקו כ־110 גברים ולצדם עוד 11 פועלים חקלאיים. הגוברנטור קובע בדו"ח שלו ש„המתישבים עוסקים ברצינות בעבודת אדמה"[14]. כפי שנראה להלן, היתה לישובים חקלאיים אלה השפעה על כל הסביבה, כולל הקהילה הפלוצקאית.

בשנת 1862 התקיימו בפולין הקונגרסאית הבחירות הראשונות למוסדות השלטון המקומי שבהן השתתפה גם האוכלוסיה היהודית. למועצת עירית פלוצק נבחרו אז היהודים הבאים: שמואל הירש לוינזון ושמריה אולשביץ; סגניהם היו: שמואל נוימרק, דניאל שטשי־גלסקי, יצחק פוגל, מרדכי שנוויץ ויחזקאל גולדמן. למועצה האזורית נבחרו עוזר לויטה שסגניו היו יצחק הלוי שנוויץ וצמח סרנה[15]. שנה לאחר מכן — כלומר ב־1863 — פרץ המרד הפולני והשלטון המקומי בפולין בוטל לחלוטין.

במשך השנתיים שקדמו למרד, 1861—62, נמשך בערים רבות, ובתוכן גם בפלוצק, תהליך של התקרבות בין הפולנים לבין היהודים והסיסמה המקובלת היתה „אחוה". סוחרים יהודיים, למשל, נתקבלו כחברים לארגון „אחוות הסוחרים הנוצריים". בחודשי החורף שנת 1863 היתה אוכלוסית פלוצק, והיהודים בתוכה, נתונה בתנאים של סבל. העיר נקבעה כמושב הממשלה הפולנית הזמנית, אולם תוכנית כיבוש העיר על ידי המתקוממים לא הצליחה. חיל־המצב הרוסי ביצע פעולות נקם בתושבי העיר כשחייליו מתפרצים לתוך הבתים, אוסרים ומכים אנשים חפים מפשע. כמה מעשירי העיר ברחו לרוסיה. רבים מבין משתתפי ואוהדי המרד הוגלו לירכתי סיביר. לא התפרסמו שמות של יהודים מבין משתתפי המרד ורק שניים מהם — מנדל אברמוביץ, בן 16, והרמן שטיבל, בן 33, נזכרים בחומר החקירה של המשטרה הרוסית ועליהם נאמר שהם הושלכו לבית כלא פלוצקאי לתקופות של 3 ו־4 שנות מאסר. אין כל ודאות בנוגע למוצאם של שני אלה מפלוצק[16].

מצבה הכלכלי של הקהילה בשנות ה־60 לא היה מהמשופרים. ביטולו של המס על בשר כשר בשנת 1862, עוד בטרם שהונהג מס־הקהילה הישיר („האָטאט"), צימצם ביותר את ההכנסות שעד כה היו מבוססות בעיקר על היטלי שחיטה. מאבק פנימי חריף פילג את הקהילה לשני מחנות של חסידים מחד ומתנגדיהם מאידך, שהיו קרואים „קולוקוטניקים" ושבסיסם היה בחוג המתנגדים „הקהל הקטן" מיסודו של זלמן פוזנר מהאחוזה קוכרי ביחד עם מקורביו, המשכילים. על החוג הזה שצף על רקע הסביבה הפלוצקאית־הפלונסקאית, מוצאים אנו אצל הפלוצקאי, הסמיטולוג הנודע, מרק לידזברסקי (1868—1928), פרטים דלהלן: „החפשיים נקראו „קולקוט־ניקים" (מקור הכינוי הזה נשאר בלתי ידוע) ומעמדם היה בין התלמודיסטים (הכוונה לחסידים) לבין אלה שלא רכשו חינוך יהודי... התענינותם היתה חורגת מגבולות התלמוד. הם אמנם התלבשו כחרדים, אבל הקפידו יותר על צורת הלבוש: המעיל לא היה אצלם ארוך עד הקרסוליים והיה תפור בהקפדה, הצווארון צחור ומגוהץ היטב, המגפיים מצוחצחים... הליכתם היתה זקו־פה, הראש מורם והידיים שלובות על הגב. היו מרבים ללמוד דקדוק עברי ואלה מביניהם שהיתה להם נטייה למחקר, קראו ב„מורה נבוכים"[17].

מן הראוי להקדיש תשומת לב להופעה תרבותית־היסטורית זו שצצה מהקרקע של ה„גוברניה" הפלוצקאית במאה ה־19. זוהי אחת הפרשיות של תרבות מחוזית בקרב יהדות פולין שעדיין לא נחקרה. מחמת מחסור במקורות היסטוריים קשה לשחזר במלואה תופעה תרבו־תית זו ולכן יהווה המשך תיאורנו נסיון לקשר ביחד בצורה הגיונית שלבים נפרדים אחדים מאותו זרם רעיוני מהמחצית הראשונה ושני העשורים של המחצית השניה של המאה ה־19, אשר נשכח כמעט כליל.

ניתן לשער שהוגה הרעיון היה שלמה זלמן פוזנר, המוזכר לעיל, אשר איחד באישיותו דתיות, למדנות ומשהו משאיפות ההשכלה, כגון לימודים חילוניים ושיפעול (פרודוקטיביזציה) של המוני העם. הוא שלח

את בניו ללמוד לסירוגין אצל מלמדים, כגון המלמד הפלוצקאי ר' דוד, אביו של ר' ישראל יהושע טרונק שאח"כ היה רב בקוטנה וכן ד"ר אברהם מאיר גולד־שמידט, המטיף בבית הכנסת של ה„דייטשים" בוורשה. בנחלתו של פוזנר, בקוכרי, למדו בין היתר ישראל יהושע הצעיר (שאביו שימש שם כמלמד), חיים רייגרודר (פיליפובר) מפלונסק, אשר נודע אח"כ כמשכיל, לוחם בחסידות, הרב משרפץ ר' מרדכי כהן גרינבוים (סבו של יצחק גרינבוים). שיטת הלימוד בבית מדרשו של פוזנר היתה שונה והתרחקה מדרכי הפלפול המקובלות. שם היו נותנים לעיין בספרי מחקר או בחיבור עברי במדעי הטבע. חוג זה של לומדים, אשר הוחזקו בנחלת קוכרי, היה ידוע בשם „קהל קטן" ומתוכו יצאו תלמידי חכמים בעלי נטיה ללימודים חילוניים ומחקר, עם חיבה לרעיו־נות מסוימים של ההשכלה והתנגדות חריפה לחסידות. היתה זו כאילו מהדורה מחודשת של ההשכלה השמרנית שמפיצה היה כ־50 שנה לפני כן ר' יהודה לייב מרגולית. מתקבל על הדעת שרעיונותיו מהתקופה כשהיה רב בבודזנוב ובפלוצק קמו שוב לתחיה במרוצת השנים ונקלטו על־ידי חוג „הקהל הקטן" של פוזנר בקוכרי.

פרט לקוכרי היו גם הערים פלונסק ושרפץ (שעפס) למרכזים של ה„קולוקוטניקים". בפלונסק יסדו את חברת „חכמה ותושיה", או „דורשי התורה והחכמה" (אין לקבוע בדיוק מה היה שמה של החברה), אשר יסדה חדר מודרני שהפך לאב־טיפוס של החדר המתוקן בסבי־בה וספריה שעל מדפיה אפשר היה למצוא ספרות השכלה מהוצאות ברלין ווילנה.

חוגי החסידים התיחסו באיבה גלויה לאנשים הללו ובעיניהם היה הכינוי „קולוקוטניק" או „קולוקוטקה" שם־נרדף למשכיל־אפיקורס. ניסו אפילו למצוא קשר בין התנועה הזאת לבין תנועות שבתאי צבי ויעקב פרנק. (כאן בודאי מילא את תפקידו הדמיון המילולי של שם העיר שעפס (שרפץ) לכינויי הגנאי שבהם היו פעם מכנים את אנשי שבתאי צבי: „שעפסן"). שלמה זלמן פוזנר נחשב על־ידי החסידים כראשם של אותם האפיקורסים והמינים. שנאתם אליו העמיקה ככל שהיו מחוסרי אונים לפגוע בו ובפעליו, כי פוזנר היה עשיר מופלג, פרנס וורשאי מיוחס ואף מקורב למלכות — קשריו הידידותיים עם הנציב פסקביץ' היו ידועים לכל.

מכל מקום אין זה מקרה ששלמה זלמן פוזנר, מנהיגה הרעיוני של התנועה, הפך גם למגשימו העקבי והמצליח של נסיון נועז של פרודוקטיביזציה בקרב האוכלוסיה היהודית באחד ממחוזותיה של פולין — היא מזוביה.

הערות לפרק ג'

1. S. Ginzburg, Oteczestwiennaja wojna 1812 goda i ruskije jewrei, St. Petersburg, 1912, p. 123.

2. על כך מעידים השמות כגון יצחק נשלסקר, לייב פלונסקר, לייבוש קמפנר, מוטל דנציגר וכד'.

3. Dawid Kandel, „Komitet Starozakonnych", Kwartalnik, poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce, v. II, pp. 93-95.

4. I. Schipper, Żydzi Królestwa Polskiego w dobie powstania listopadowego, Warszawa, 1932, aneks No. 6, pp. 204-206. כשהנציב פסקביץ' שלח לו אחרי דיכוי המרד 500 דוקאטים דמי־טירחה בעד הטיפול בחיילים רוסיים פצועים, לא קיבל את הכסף וביקש להודיע לפסקביץ' שהיה זה מילוי חובתו ושהמשכורת הממשלתית מכסה כל צרכיו.
J. Nowowiejski, O. c., p. 136
Notatki Płockie, Płock, 1961, p. 17
Jerzy Danielewicz, „Sejm Powstańczy 1831 r. w Zakroczymiu i Płocku"

5. יצחק שיפר, שם, 177. שיפר טועה בקבעו שד"ר פרקל נפטר בגיל של 40 וכמה שנים — שכן הוא היה עוד בחיים בהתחלת שנות ה־90.

6. המגיד, מס' 24, 1869.

7. המגיד, מס' 44, 1873.

8. J. Nowowiejski, O. c., p. 136.

9. היהודים והמרד הפולני, זכרונותיו של יצחק הלוי לוין מימי המרד הפולני בשנת 1830־1831. התקין לדפוס מ. נ. גלבר, מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"ג, ע' 79—2. מפלוצק הם הובלו דרך גומבין, סוכאצ'ב ובלוניה לוורשה ושם שוחרר מיד זלמן פוזנר, אולם גיסו, לוין, הוחזק עוד זמן־מה בכלא העירוני.

10. Żydzi w Odrodzonej Polsce, Warszawa, 1932, v. 1, p. 447 בחול המועד פסח 1831 נתלו בידי המתקוממים הפולניים שני יהודים במצודת מודלין — ישראל ודובר הלוי מנאשלסק (לפי הרשום בפנקס החברה קדישא בזאקרוצ'ים, אשר קטעים ממנו פירסם רב יהודה אבידע (י. ל. זלוטניק) ברשומות, סדרה חדשה, כרך ה', תשי"ג, ע' 121־119).

11. מרק לידזברסקי, יליד פלוצק, מספר בזכרונותיו שיהודי, אשר הופיע ברחוב לבוש בגד ארוך, היה מובל על ידי שוטר לתחנת המשטרה ושם היו מקצצים במספריים את מעילו.
M. Lidzbarski, Auf rauhem Wege, Jugenderinnerungen eines deutschen Professors, Giessen, 1927, p. 19.

12. יעקב שצקי, „מדיניות החינוך היהודי בפולין, 1806—1866" (יידיש), יוו"א, ניו יורק, 1943, ע' 100. וגם „יהודי פולין משנת 1772 עד 1914" בספר „יהודי פולין", ניו יורק, 1946, עע' 578, 594.

13. Juljan Bartyś, „Żydowskie Osadnictwo rolnicze w Królestwie Polskim", Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, Warszawa, 1962, No. 43-44, p. 33.
מושל המחוז הפלוצקאי מציין שבית החרושת היה מהגדולים בכל המחוז. בשנת 1843 היו בו 64 מטוויות שלידן עבדו 149 יהודים (המספר של 1000 משפחות יהודיות המועסקות בבית החרושת, כפי שמוסר ע. נ. פרנק בחיבורו „מספר היהודים ועיסוקיהם בערים וכפרים של פולין הקונגרסאית" (יידיש), בדפי הדמוגרפיה, הסטטיסטיקה וכלכלה יהודית, חוברת 3, ברלין, 1923 — הנהו מוגזם ביותר. מירב המועסקים הגיע ל־240 (י. שצקי, שם, ע' 525); השווה גם אצל ב. וויינריב, „לתולדות התרומה היהודית לתעשיה בפולין", (יידיש), כתבים כלכליים, יוו"א, כרך 2, ווילנה 1932, ע' 40.

14. ע. נ. פרנק, „לתולדות ההתישבות היהודית בפולין הקונגרסאית" (יידיש), דפים לדמוגרפיה, סטטיסטיקה וכלכלה יהודית, חוברת 5, 1925, ע' 19־18.
Julian Bartyś, O. c., p. 33.

15. הצפירה, מס' 10, ניסן תרכ"ב (1862).

16. Żydzi, a powstanie styczniowe, Materiały i dokumenty, opracowali A. Eisenbach, D. Fajnhauz, A. Wein, Warszawa 1963, pp. 132, 153. J. Nowowiejski, O. c., p. 460. מסורת היתה בידי המשפחה הפלוצקאית קופיטו שהסבא איצ'ה מאיר השתתף בהתקוממות וקיבל אות הצטיינות בעד גבורתו. ראה: פייבל קופיטו, „משפחה יהודית בפלוצק" (יידיש), פלוצק, דפי היסטוריה של חיים במולדת הישנה, ע' 66.

17. M. Lidzbarski, O. c., pp. 122-123; יצחק גרינ־

בוים בספרו „הדור שלי" ,תל־אביב, 1959, ע' 12־11, מספר שבספריה הפלונסקאית של החברה „חכמה ותושיה" (לפי המליץ, מס' 20, 1871, היא נקראת „דורשי התורה והחכמה"), שאביו היה מבין מייסדיה, היו ספרוני השכלה מהתקופה הברלינאית והווילנאית. מאוחר יותר, כשהמשפחה עקרה לפלוצק, תרם גרינבוים, בהסכמת אביו, את רוב הספרים לספריה הציונית שנוסדה על ידו והיתה מסונפת לאגודה הציונית בפלוצק. החרדים נתנו לספריה זו שם גנאי „קולוקוטקה" (כרמז שאותה האפיקורסות הציונית החדשה מקורה ב„קולוקוטניקים", אולם גרינבוים בעצמו אינו יודע מהו מקור הכינוי הזה). לפי תיאורו היה אביו „קולוקוטניק" מובהק ואפילו קיצוני כלשהו. בגלל קשריו הקודמים עם המושבות החקלאיות של פוזנר, נרשם בפלוצק כשייך למעמד האכרים (שם, ע' 20־12).

18. המליץ, מס' 23 ו־22, 1879 ; יהודה אלזט, „ר' זלמן, איש פוזנא", המזרחי, וורשה, מס' 53 ו־52, דצמבר, 1919 ; היהודים והמרד הפולני... מבוא מאת נ. מ. גלבר, ע' 19־17. בבית־האחוזה קוכרי למד ביחד עם בנו של פוזנר חברו, משה אהרון צילקוב, אשר בשנת 1854 התמנה למורה תלמוד במדרשה לרבנים בוורשה. בקוכרי בילה גם את שנות נעוריו, בנו, ד"ר יצחק צילקוב, שהיה אחר כך מטיף בבית הכנסת הגדול בוורשה ובשנת 1865 התמנה לדרשן בבית הכנסת של „המתקדמים" בוורשה („דייטשע שול") במקומו של מרקוס יסטרוב.

פרק ד'

הקהילה הפלוצקאית במחצית השניה של המאה ה־19

בכתבה מפלוצק שהופיעה בשבועון „יוטשאֶנקה" (צפרירים) בשנת 1862 (בטאון פולני יהודי בהוצאת חוגי המשכילים־המתבוללים שיצא לאור בשנות 1861—1863) תואר מצב הקהילה בצבעים שחורים למדי תוך הטעמה, שבהשוואה לשנים הקודמות הולך ומורגש תהליך של ירידה רוחנית וחומרית כאחת. מחבר הכתבה מתלונן שאין במקום בית ספר לילדים יהודים (אם כי „חדרים" קיימים לרוב), אין בית־מחסה לזקנים ויתומים, בית הכנסת עומד בחורבנו וכו'. הוא מאשים את בעלי־הבתים העשירים, שדירותיהם מקושטות בחוסר טעם ובבזבזנות, והם עצמם חיים חיי מותרות ומרוצים מהשגיהם הפרטיים ומחייהם האנוכיים[1]. כעבור 14 שנה, בשנת 1876, העלה ב„הצפירה" פלוצקאי מפורסם אחד, נחום סוקולוב, דבר תלונתו על הירידה הרוחנית של הקהילה. וכך כתב, בין השאר: „...מלפנים התנוססו בה למודי ה' ותהי היא הסוכנת לערים אחרות ברבנים ומורים, כאשר עוד עתה רבנים מרבני פולין המפוארים עליה יתיחשו, גם העשירים ובה"ב שאפו צל התורה והכסף יחדיו, בתי המדרש היו מלאים מפה לפה צעירים וזקנים, אשר הקדישו את כל ימיהם לתלמוד... ועתה?... בתי המדרש ריקים... בעלי בתים שטופי מסחר, המון העם הסכין להקל בכבוד תופשי תורה הנשארים משטף הזמן... ותהי פלאצק לשמה ולשריקה ליושבי סביבותיה. רבים ייראו לקחת מבנותיהם להם לנשים או לתת את בניהם לפלאצק". סוקולוב אינו טוען שההשכלה היא אשר גרמה לחורבן רוחני זה, כי „...אין לעדת פלאצק חלק בהשכלה, דרשו נא בין בה"ה ובקשו לי עשרה אנשים שוחרי השכלה, אם תמצאו"[2]. לאחרי דברי הנמקה ארוכים מסביב לבעיות תרבותיות־היסטוריות, קובע סוקולוב שהסיבה נעוצה בפער התרבותי שבין יהודי פולין ואירופה המערבית, בשיטת חינוך גרועה וברדיפה אחרי תענוגות והתעשרות, המאפיינת את הנוער היהודי בפולין[3].

כתב פלוצקאי, אשר פרסם בשנת 1875 בכתב־עת פולני־יהודי „איזראֶעליטא", מאמר בקורתי חריף על הקהילה, קבע שהסיבה העיקרית לתופעות השליליות נעוצה גם בעובדה שלתפקידי ראשות הקהילה נבחרים אנשים שלפי השכלתם ואופיים אינם ראויים לכך וגם בשוויון נפשם ובלא־איכפתיות של „המתקדמים". כתוצאה מכך נמצא הגה הקהילה בידי „הקנאים ואנשים המגלים בפירוש רצון רע"[4].

גם אם נסכים לכך שהכתבות המוזכרות לעיל, שחוברו על־ידי משכילים בסגנון הנהוג באותם הזמנים ובמטרה להטיף ולחנך, לא דייקו במיוחד בתיאורן של העובדות, הרי עדיין היה המצב רחוק מלהשביע רצון. מבלי לברר את מהותן של הסיבות, דבר אחד הוא למעלה מכל ספק: עיקר האשמה ביצירת מצב קשה בקהילה נעוץ במחלוקת הממושכת שהיתה קיימת בשנות ה־60 וה־70 (ואף יותר מאוחר) בין החסידים מכאן ולבין המתנגדים ומקורביהם — קבוצה זעירה, אבל רבת־ההשפעה, „המתקדמים" — מכאן.

מחלוקת חריפה התלקחה מסביב לאישיותו של הרב, ר' עוזיאל אריה לייב רקובסקי (1818—1893), שהתמנה כרב בפלוצק בשנת 1863. הוא השתייך לטיפוס רבני ליטא המתנגדים, אשר היתה להם הבנה להשכלה חילונית ולמוסדות־קהילה סוציאליים מודרניים. הרב רקובסקי ידע רוסית בכתב ובע"פ וקיים יחסים טובים עם הגוברנטור הפלוצקאי דאז, הברון מיכאיל פון וורנגל. ביוזמתו של הרב ובעזרתו הכספית של הגביר גוסטב פוגל (בנו של יצחק פוגל), נקבעה סטיפנדיה על שמו של הגוברנטור בסך של 900 רובלים לשני תלמידים יהודיים מצטיינים בגימנסיה הפלוצקאית[5]. בכתבה ב„איזראֶעליטא" תואר הרב על ידי אחד מ„המתקדמים" הפלוצקאים כאחד „אשר בשדה התרבות השאיר רחוק מאחוריו את החסידים"[6]. נכדתו, המחנכת הנודעת והעסקנית הציונית, פועה רקובסקה, מזכירה את הסבא שלה בזכרונותיה כ„מתנגד גדול ששנא את החסידים תכלית שנאה ובגלל זה היו החסידים גורמים לו צרות צרורות".

כבר במקום כהונתו הראשון כרב — בסטוויסק (מחוז לומז'ה), רדפוהו ללא חמלה עד שנאלץ לעבור משם לפלוצק [7]. אולם גם כאן לא ישב בשקט וניהל מאבק קשה עם החסידים [8]. כעבור 4 שנים, בהיותו מיואש בשל המחלוקת, עקר ר' רקובסקי ללומז'ה ושם התמנה לרב בשנת 1867.

באותה שנה פרצה בחלק מהמחוזות של פולין הקונגרסאית, ובתוכם גם בפלוצק, מגיפה של חולירע, אשר הפילה קרבנות רבים. אנשים ראו במגיפה עונש מהשמים בגלל הבזיונות שנגרמו לרב. עד מהרה הורגש חסרונו של מנהיג רוחני שידאג לעניים (הרב היה אוסף נדבות באופן אישי) והנה כעת לא היה מי שיארגן עזרה ליתומים חדשים ולאלמנות. הוחלט, איפוא, באסיפה שיש לבקש מאת הרב רקובסקי שיחזור לפלוצק.

בהתאם לעדותו של בן־עיר, אפילו מתנגדיו מקרב החסידים הודו שהפעם הגדישו את הסאה במלחמתם נגד הרב. לאחר הפצרות ממושכות נענה לבסוף הרב רקובסקי לבקשותיהם של שליחי הקהילה ובסוף אוגוסט 1867 חזר לפלוצק. שלום, אם כי לא בר־קיימא, הוחזר על כנו בקהילת פלוצק [9].

עם שובו המשיך הרב רקובסקי לנהל את עניני הרבנות בפלוצק במשך 17 שנה (עד 1880) וגם השנים הללו היו, בהתאם לעדותו של כתב פלוצקאי ב„המליץ", גדושות מחלוקת מתמדת בין הרב ותומכיו מחד לבין החסידים והמשכילים הקיצוניים, מאידך. וכרגיל לאותם הזמנים, לא נרתעו המתנגדים מהלשנות באוזני השלטונות, כגון שהרב אוסף תרומות בשביל עריקים מהצבא, שהוא מעודד מגוייסים להתחמק מהשירות וכד'. נמצא אפילו שמש שמסר עדות נגד הרב בבית משפט ורק הודות ליחס ההוקרה שממנו היה נהנה הרב מצד המושל הפלוצקאי ופקידים בכירים אחרים, הוא הצליח להיטהר מההאשמה. לאחר כל הבזיונות המרים הללו ונסיונות קשים, החליט הרב רקובסקי סופית לעזוב „עיר ריב ומדון" זו והגיש בקשת התפטרות למושל. הגוברנטור, סרגיי טולסטוי, זימן ישיבת נכבדי הקהילה ובה ביקש מהרב לחזור בו מהתפטרותו, אבל הרב עמד על החלטתו ובשנת 1880 יצא סופית מפלוצק. כעבור זמן קצר הוא התמנה לרב באמשטיסלב, אולם מסיבות לא ידועות עזב את המקום כעבור זמן קצר. כהונתו האחרונה כרב היתה בעיר מרימפול (מחוז סובאלקי) ושם נפטר ביום כפור, תרנ"ד, בגיל של 75 שנה [10]. הרב רקובסקי לא חיבר ספרים במשך כל ימי חייו. בתקופת כהונתו הממושכת בפלוצק נוסדו בה, למרות המצב הפנימי המעורער שנגרם על ידי המחלוקת, מוסדות אחדים חשובים ביותר בשטח החינוך, הצדקה והרפואה.

1. חינוך ותרבות

עד לשנת 1865 לא עמד לרשות האוכלוסיה היהודית בפלוצק אף מוסד אחד של חינוך חילוני. בית הספר היהודי הקתולי נהג לקבל ילדים ממשפחות יהודיות עניות ואף שיחרר אותם משכר־לימוד. למעשה יכלו ליהנות מבית־הספר הזה רק הורים אמידים שהיה ביכולתם להחזיק לילדיהם מורה או מלמד לכתבי־קודש. לכן היה מספר הילדים היהודיים בבית הספר מגיע רק לעתים רחוקות לעשרה. היוזמה לייסד בית ספר מודרני יצאה מהמורה שיינמן, אשר סמוך לשנת 1850 היה עוסק במתן שעורים פרטיים לילדי משפחות אמידות. בתחילת שנות ה־60 הגיש שיינמן בקשה לועדה ממשלתית לעניני חינוך לתת לו רשיון לפתוח בית ספר יהודי והבקשה הזאת נענתה בחיוב. בייסוד בית הספר עסק במרץ גם מנהל מחוז פלוצק לעניני חינוך, הגנרל פופוב, ולבסוף, במאי 1865, נפתח המוסד בחגיגה ציבורית. בטקס הפתיחה נאמו ראש העיר וגנרל פופוב, אשר הבטיח את מלוא תמיכתו לבית הספר. בשנת 1866 לימדו בבית הספר שלושה מורים — המורה הותיק שיינמן ללימודי קודש, עברית ורוסית ושני מורים נוצרים שהאחד מהם לימד פולנית וחשבון והשני — ציור וכתיב. בשנת 1866 התקיימו הבחינות הפומביות הראשונות והכתב, שהודות לו נודע לנו על המאורע הזה (לצערנו הוא לא ציין בכתבתו כמה ילדים ניגשו לבחינות אלה), מציין שהן עברו בהצלחה [11].

לא ידוע כמה זמן התקיים בית ספר „ממשלתי" זה לילדי ישראל. ייתכן שהוא נסגר בשנת 1871, כשהמי־ניסטריון לחינוך סגר הרבה בתי ספר יהודיים ממשלתיים, בפרט באותן הערים שבהן היו קיימים בתי ספר כלליים, עירוניים או מחוזיים, יסודיים ותיכוניים. כוונת השלטונות היתה להחליש את הנטיה ל„ספרטיזם יהודי מזיק" על ידי הכנסת יהודים למוסדות חינוך כלליים. מכל מקום בשנת 1888 אנו נתקלים בפלוצק בבית ספר יהודי ממלכתי בעל מבנה ארגוני שונה בהחלט ועם צוות הוראה אחר. הוא היה מורכב מכתה אחת בלבד, שמנתה 93 תלמידים והורו בה 3 מורים: אברהם יעקב פפיירנה (שעליו ידובר להלן), נתן מנדל בלומשטיין ומאוריצי יז'ומבק [12].

בחודש ניסן שנת 1877 הופיעה ב„המגיד" מודעה משל אליהו קפלן מפלוצק שהוא עומד לפתוח בחודש אייר, בהרשאת השלטונות, בית ספר יהודי לילדי ישראל החל מגיל 7. בתוכנית הלימודים נכללו: תנ"ך, משנה, דקדוק, רוסית, גרמנית, חשבון וגיאוגרפיה. בהמשך המודעה נמסר על נכונות להכין תלמידים לבחינות־כניסה לגימנסיה הפלוצקאית ולהבטיח לתלמידים מערים אחרות דיור והחזקה במחירים נוחים [13]. לא ידוע אם

מודעה זו זיכתה את אליהו קפלן, שהיה בין חלוצי החינוך היהודי המודרני בפלוצק, בהצלחה.

בשנת 1868 נוסד בפלוצק ה„תלמוד תורה". למען החזקתו תרם, בעקבות השפעתו של הרב רקובסקי, הגביר רפאל סגל את ההכנסות של אחד מבתיו, אולם המוסד הזה לא מילא את התקוות שתלו בו מייסדיו ובדומה לרוב הקהילות ברוסיה, היה נמצא במצב ירוד. בכתבתו המוזכרת לעיל כותב על כך נחום סוקולוב: „...בית התלמוד־תורה נעזב ופינותיו נשמו... כי בית ת"ת אשר לקרית פלוצק הנהו חדר חשוך וצר, אשר בו כלואים ילדים ערומים ויחפים, הלומדים כמעט עד חומש..." [14]. בסוף שנות ה־80 עבר ה„תלמוד־תורה" מאפוטרופסותה של החברה לידי קבוצת משכילים, שביצעו שינויים לפי רוחם והנהיגו לימודים חילוניים. לקבוצת המחדשים הללו השתייכו, בין השאר, המחנך הידוע אהרן כהנשטם (1859—1920), לייבוש קמפנר ומ. זקס [15]. כעבור זמן־מה פחתה התלהבותה של קבוצה זו. כהנשטם עבר ללודז והתמנה שם למנהל ה„תלמוד־תורה" המקומי. הדתיים — החסידים — היו מגנים בחרי־פות את ההנהלה החדשה והמצב הכספי החמיר עוד יותר עד כדי כך שהמשכורת למורים לא שולמה במשך חודשים. כשהחליטה ההנהלה לפטר מלמד אחד, עורר הדבר התנגדות חריפה מצד החוגים הדתיים. לאות מחאה הפסיקו המלמדים את שעוריהם והתלמידים החלו להתרוצץ ברחובות בגלל בטלה. בראותם זאת קראו ראשי הקהל לישיבת־חירום בהשתתפות אנשי החברה הקודמת וחברי ועד המשכילים החדש. בישיבה זו הוחלט להחזיר את ההנהלה לידי החברה הקודמת בתנאי שהיא תקבל על עצמה את השגחתו של ועד הקהילה [16].

מסתבר שהשינוי הזה השפיע להטבת המצב. ההנהלה המחודשת נקטה באמצעים מעשיים כדי ללמד את התלמידים מקצוע וכתוצאה מכך נפתחו ביום 9 בספטמבר 1894 על יד ה„תלמוד תורה" קורסים למסגרות. לצורך זה נרכש בית חדש שעלה 3,200 רובל. מהסכום הזה נתרם על ידי הגביר ישראל קירשטיין סך של 2,000 רובל ועל ידי יהודה מייזלר — 1000 רובל. הקורסים האלה נוסדו הודות ליוזמתה של הגב' פפיירנה, א. כהנשטם וש. אשכנזי. בשנת הלימודים 1895/96 השתתפו בקורסים אלה 14 חניכים [17].

הרוב המכריע של ילדי ישראל למדו ב„חדרים". שלטונות החינוך הרוסיים ניהלו אז לגבי ה„חדרים" האלה מדיניות שהיתה צריכה להובילם לידי חיסול או לכל הפחות לידי רפורמה ברוח הרוסיפיקציה. בשנת 1874 הורה מנהל הגימנסיה הפלוצקאית, לוטנסקי, שהיה גם ראש המחוז לעניני חינוך, שבמשך 4 חדשים צריכים כל המלמדים להתיצב בפני ועדת בחינות בשפה הרוסית ומי שלא יעמד בבחינה, יאבד את רשות ההוראה. למעלה מ־50 מלמדים בפלוצק הועמדו בפני סכנה לאבד את מקור פרנסתם, אבל הודות להשתדלותו של הרב רקובסקי אצל המנהל, הסכים האחרון לשנות את הוראתו במובן זה שלכל אחד מה„חדרים" חויבו המלמדים לצרף מורה לרוסית [18].

אופינית לעמדת השלטונות המקומיים הרוסיים לבעית ה„מודרניזציה" והרוסיפיקציה של יהודי פלוצק היא תוכניתו של הגוברנטור הפלוצקאי פ. ב. פבלוצקי בשם „זאפיסקה פו יאֶברייסקוֹמוּ ווֹפּרוֹסוּ" (סקירה בשאלת היהודים) שפורסמה ב־22 בספטמבר 1872. הגוברנטור מציע בסקירה זו, בין השאר:

1. לסגור את ה„חדרים" ולהעמיד את המלמדים תחת פיקוח חמור;
2. להורות את הדת היהודית במתכונת ה„קטכיזם", בדומה לשיטה הנהוגה בגרמניה ובצרפת, בשפה רוסית (לפי השיטה המנדלסונית);
3. להנהיג כיתות מיוחדות ללימודי קודש במסגרת בתי ספר כלליים לאלה הרוצים להיות מורי דת;
4. להכריח ילדים יהודיים לבקר בבתי ספר כלליים תחת איום של איבוד זכויות אזרחיות;
5. להתנות קבלת רשיונות לניהול מסחר, תעשיה או מלאכה בידיעת השפה הרוסית;
6. להקים מוסד הדומה ל„קונסיסטוריה" בצרפת, אם כי פה הביע המציע ספק האם ייהנה המוסד הזה מתמיכת האוכלוסיה [19].

בנוגע ל„חדרים" בפלוצק כתב בדו"ח שלו המבקר הרפואי, ד"ר מרטין ארליך, לאחר שערך בהם ביקורת בשנת 1879, בין השאר: „את האויר במקומות אי־אפשר לטהר על ידי פתיחת חלונות או דלתות. בגלל עצם העובדה שתמיד הם מלאים אנשים, המסדרים שם את עניניהם הכלכליים או המשפחתיים, וזוהמה היא כמות החמצן ולעומת זה גדולה כמות תחמוצת־הפחמן, ריחות השמנים השונים וגזי האמוניאק... בגלל נמיכות התקרות נמצאים ראשי הילדים באויר שהוא תמיד מורעל" [20]. אודות אחד ה„חדרים" האלה כתב סוקולוב באחד הפלי־טונים שלו „משבת לשבת", כי הוא היה „חשוד כחדרם של מינים... תנ"ך עם תרגום אשכנזי והרבה דקדוק... תרגמו „קרבן" לא קרבן, כי אם „אפפער"... ומשם יצאו הדייטשן הראשונים, אבל גם שם למדו מ־י"ב עד י"ד שעות ביום. זה היה החדר המתוקן של הדור ההוא" [21].

היו גם מורים פרטיים. נוסף לשיינמן, המוזכר לעיל, היה מתגורר בפלוצק והתפרנס ממתן שעורים בבתים אמידים המשכיל הידוע מסייני, טוביה פסח שפירא. בשנת 1871, כשהתגורר כבר בוולוצלאבק, שלח כתבה ל„המליץ" על פלוצק ובה ביקר קשות את המצב בתלמוד־תורה, במקוה וכן את היחס הנוקשה לעניים, ועוד צדדים שליליים של חיי הקהילה. בהתווכחו עם פלוצקאי אחד שפירסם קודם באותו כתב־עת הערכה

חיובית על הרב רקובסקי, ניסה שפירא להוכיח את צדקת עמדתו שהיתה שלילית אף לגבי הרב [22].

עם המורים הפרטיים המקובלים ביותר בפלוצק נמנה שמואל פנסון. הוא הגיע מאיישישוק, עיירה ליד ווילנה, וכאן נשא אשה. בהיותו חסיד גדול של השפה והספרות העברית וכן מחנך דגול, חינך פנסון דורות של תלמידים ברוח של ידע ואהבה לעברית. תלמידו, יצחק גרינבוים, כתב עליו, כי „הוא קנה את שמו בתור מורה מצויין, לימד את תלמידי הגימנסיה שהוריהם רצו להקנות להם ידיעת עברית, או, כפי שזה היה אז מקובל בקרב משפחות „מתקדמות", שיתכוננו לבר־מצוה על מנת שיוכלו להבין את פירוש המלים..." [23]. עם תלמידיו היה נמנה גם המשורר זישה לאנדא. כשנפתחה בשנת 1918 בפלוצק הגימנסיה היהודית, התמנה פנסון כמורה לעברית. הוא נפטר עם פרוץ מלחמת העולם השניה.

הגימנסיה הפלוצקאית, שהיתה היחידה בכל הגוברניה, שימשה מרכז של השכלה חילונית. היא נוסדה בתחילת שנות ה־60 ועד להנהגת שיטת ההגבלה בשנת 1887, למדו בכיתותיה מספר נכבד של תלמידים יהודיים. בכתבה שנשלחה ל„הצפירה" על ידי אחד מתלמידיה, יצחק פרנקל, נאמר שמתוך 59 תלמידים בכיתה ב׳ — 9 הם יהודים ושלכיתה ח׳ עלו 5 תלמידים, ומהם 4 הם יהודים [24]. בשנים בהן כיהן הגנרל פופוב כמנהל הגימנסיה, היו נוהגים לשחרר תלמידים יהודיים מהכתיבה בשבתות ובחגי ישראל [25]. כתב פלוצקאי מספר ב„המליץ" שאפילו אבות אדוקים היו מסכימים לשלוח את ילדיהם לגימנסיה (הכוונה כנראה לבנות — כי הרי היתה קיימת גם גימנסיה לבנות). בכל זאת, מציין הכתב, נחלשה לאחרונה הנכונות הזאת מצד המאמינים מחמת החלטתם של המורים להתיר את קבלתם של אותם התלמידים היהודיים (בשנת־הלימודים 1890/91) שהוריהם יתחייבו בכתב להרשות לילדים את מלאכת הכתיבה בשבתות וחגים, כולל אפילו יום־כפור. הכתבה מסתיימת בפנייה למורה הגימנסיה, פפיירנה, לעשות למען ביטול הגזירה [26]. בדרך כלל הצטיינה באותה התקופה הנהלת הגימנסיה ביחס הוגן וסובלני ליהודים. סוציולוג פולני ידוע, לודוויג קשיביצקי, שמוצאו מפלוצק ולמד בגימנסיה המקומית, מספר בזכרונותיו שלאחר שתלמידים נוצרים רגמו סוכה, נענש אחד מהם, כנראה המנהיג, על ידי מלקות ובהזדמנות זו ערך המפקח יז׳רסקי מיסדר הכיתה והסביר שיש להתיחס לאמונתו של כל אדם, ללא הבדל לאום, בסובלנות ובדרך ארץ [27].

הגימנסיה מילאה גם תפקיד בחייה הכלכליים של העיר. עשרות משפחות התפרנסו באופן חלקי על ידי החזקת תלמידים מחוץ־לעיר בבתיהם ולפעמים היה מספרם מגיע עד ל־20 נפש [28]. בגימנסיה למדו בין השאר: הרופא הפופולארי בזמנו, ישראל פרנקל (שנולד בריפין בשנת 1857), מחברו של הספרון הרפואי „שומר הבריאות", הרופא המפורסם ד"ר אדוורד פלטאו (1868—1932), יצחק גרינבוים, בנו של י. ל. פרץ מאשתו הראשונה — לוציאן, ד"ר שלמה מינץ ואחרים [29]. תלמידים יהודיים ביקרו גם בגימנסיה הריאלית, שקיבלה אותם ללא הגבלות. בשנת 1891 למדו בה 40 יהודים. בגלל זה היה ועד הקהילה נותן לה הקצבה שנתית, אם כי סירב להחזיק מורה לדת יהודית כפי שדרש המפקח. כתוצאה מכך לא היו התלמידים מקבלים כל הוראת דת בגימנסיה זו. הקהילה היתה מקציבה גם 1500 רוב׳ לשנה לטובת הגימנסיה לבנות. בשנת 1891 למדה בבית ספר זה רק תלמידה אחת מחוץ־לעיר [30].

במשך שנים רבות שימש כמורה לדת בשתי הגימ־נסיות הפלוצקאיות אברהם יעקב פפיירנה (1919—1840), סופר עברי ומחנך ידוע *. נוסף לזאת מילא תפקיד חשוב בחיי הקהילה הפלוצקאית. מסיבה זו מן הרצוי להאריך יותר את הדיבור על פעילותו בפלוצק:

א. י. פפיירנה נולד בעיירה קופול (רוסיה הלבנה). בשנת 1862, לאחר שנשא אשה, למד בביה"ס הרבני בז׳יטומיר ואח"כ בווילנה ושם סיים בשנת 1867 את הכיתה הפדגוגית. ראשית עבודתו החינוכית עשה בזאקרוצ׳ים, עיירה במחוז פלוצק, בבי"ס יסודי ממלכתי ליהודים, בו שימש קרובו כמנהל [31].

עוד בהיותו בזאקרוצ׳ים חיבר חוברת שבה הגן על העיקרון של ייסוד בתי ספר ממלכתיים נפרדים בשביל ילדי ישראל והתנגד לכך שילמדו בבתי ספר כלליים יחד עם ילדי הפולנים, כי לדעתו, עלול הלימוד המשותף לכּנוע מילדי היהודים חינוּך ברוח פטריוטית רוסית. הוא הביע גם דעתו בעד פתיחה־מחדש של הסמינר הרבני בוורשה, אשר נסגר בשעתו בשל המרד משנת 1863, והציע שהלימודים בו יתנהלו בשפה הרוסית. פפיירנה שלח את החוברת שלו לגנרל פופוב, שעמד בראש המחלקה לחינוך בפלוצק, וההוא, לאחר שקרא את תוכנה, העבירה למפקח הראשי של מחוז החינוך הוורשאי, הברון וויטה, אשר הגיב עליה באופן חיובי ביותר. בהתאם להמלצתו של וויטה, מסר פופוב את החוברת למערכת העתון הרוסי „דניעבניק וורשבסקי" שפירסם תמצית ממנה (גליון מס׳ 167 משנת 1868). טייף שפירא, אשר ביקר באותה התקופה אצל פפיירנה בזאקרוצ׳ים ואשר הודות לו הגיעה אלינו הידיעה הנ"ל, מספר שחוברתו של פפיירנה נשלחה על ידי אפוטרופסו, הגנרל וואורונוב, לפרסום בעתון בעל ההשפעה „מוס־קובסקייה וויאֶדומוסטי" [32]. השקפתו התרבותית־הפוליטית של פפיירנה היתה רוסופילית והוא השתייך לקבוצת של משכילים, אשר ראו את עתידם של יהודי רוסיה בהת־

* על א. י. פפיירנה ר׳ לדלן עמ׳ 79.

בוללות הלשונית עם הרוסים ובנאמנות למדינת רוסיה הגדולה. משנת 1870 ואילך מילא פפיירנה תפקיד של מורה־דת בשתי הגימנסיות הממשלתיות, לבנים ולבנות, בפלוצק. במקום מושבו החדש זכה להוקרה הן מצד האוכלוסיה היהודית והן מצד חוגי השלטון וההוראה. כל מורה גימנסיה חשב לחובתו לבקר בביתו של פפיירנה כדי לברכו בימי חג ומועד. כמו כן היה כל מורה חדש נוהג לכבדו בביקור. ביחד עם אשתו — בתו של בעל אחוזה יהודי מפולין הקונגרסאית — ניהל בביתו פנסיון בשביל תלמידים (כ־10 בערך) מהחוץ. אחת התלמידות שהתגוררה שם, א. פ. וויגודסקה, מספרת בזכרונותיה, שעם פפיירנה היו משוחחים אך ורק רוסית, אבל הבנות ביניהן דיברו פולנית ואפילו היו מחברות שירים בשפה זו [33]. גם לודוויג קשיביצקי, המוזכר לעיל, מספר בזכרונותיו על תקופת הרוסיפיקציה בגימנסיה הפלוצקאית ומציין שבעת אחת ההופעות הרוסופיליות של המורה לרוסית הגיבו התלמידים באמרם: „זה טוב בשביל הפפיירנאים". קשיביצקי מעיר שפפיירנה היה מפגין על כל צעד ושעל את הרוסופיליות שלו, אבל בענין הזה לא היו לו תומכים בקרב האוכלוסיה היהודית המקומית [34]. מאידך היה מעורר אצל תלמידיו, שהש־פעתו עליהם היתה חזקה, נטיה ללמוד את השפה העברית וספרותה, והם היו מתיחסים אליו ביראת כבוד כאל סופר עברי מוכר. הזכרנו כבר לעיל שהוא היה גם מורה בבית הספר הממלכתי לילדים יהודיים. בדרך כלל השתתף פפיירנה באופן פעיל בחיי הקהילה בהיותו מפקח על ה„חדרים" מטעם משרד החינוך המחוזי (בשנת 1884 הופיעה ברוסית חוברתו „על ה,חדרים' בכלל ועל ה,חדרים' בפלוצק בפרט") [35]. הוא היה גם חבר ועדי־הפיקוח של כל מיני מוסדות הקהילה (ובין השאר היה יושב ראש הועד המפקח של בית החולים היהודי במשך 15 שנה), הוא שיתף פעולה עם הועדה שעיבדה הצעת רפורמה בשביל ה„תלמוד־תורה" ואף מילא במשך מספר שנים תפקיד של „רב מטעם" וניהל את תיקי האזרחות של יהודי פלוצק. בכל מיני אירועים חגיגיים בקהילה, שבהם השתתפו נציגי השלטון, היה הוא הנואם הרשמי בשפה הרוסית.

בשנת 1909 עקר פפיירנה מפלוצק והתישב בבוב־רויסק, בה התגורר בנו הרופא. נציגי הקהילה הפלוצ־קאית, יחד עם חוגי האינטליגנציה המקומית, שביניהם היו רבים מתלמידיו לשעבר, נפרדו ממנו במסיבה חגיגית, שבה שיבחו אותו הן בגלל פעילותו הציבורית והן בגלל הישגיו הפדגוגיים [36].

פפיירנה, אשר היה נוהג להתפסס חוגים של קוראי עברית במאמריו הבקורתיים על ספרות ההשכלה בת־זמנו, נשכח כמעט לגמרי בשנותיו האחרונות בשבתו בבוברויסק [37]. בהשפעת התעוררותה של הספרות האידי־שאית, חזר בו לבסוף מהתנגדותו לאידיש. במסיבה החגיגית שסופרים אידישאים ערכו לכבוד הגיעו ל־70 (בשנת 1910) בפטרבורג, הביע בפומבי חרטתו על כך שכל ימי חייו כתב בשפה שהיא זרה להמוני העם. פפיירנה נפטר באודיסה בשנת 1918 [38].

שאיפתו של הדור הצעיר להשכלה, ובעיקר של בני המשכילים הותיקים, הביאה מספר צעירים מוכשרים לידי עזיבת עירם ופיזרה אותם בעולם הגדול. מרק לידזוברסקי, הנזכר לעיל, בנו של משה לידזוברסקי, שהיה ראש הקהילה במשך שנים רבות ו„מתנגד" בעל נטיות להש־כלה, ברח מביתו בגיל 14 לפוזנאן ושם סיים גימנסיה אוונגלית. אחר כך עשה זמן קצר בברלין, אולם נאלץ לחזור לפלוצק כדי להתייצב לצבא. לאחר מכן התיישב סופית בברלין, למד שם באוניברסיטה מדעי המזרח ואחר כך התמנה לראש הקתדרה לשפות שמיות באוני־ברסיטה של גטינגן. במרוצת הזמן הפך לאחד הסמיטו־לוגים המפורסמים ביותר בדורו [39].

גוסטב לוויטה (1855 — 1889), בנו של העסקן הקהילתי לודביג לוויטה, גילה מילדותו כשרונות מוסי־קליים בלתי רגילים. הוא נסע ללמוד בקונסרבטוריון הווינאי וסיימו בהצטיינות. מווינה, בה הופיע בחצר הקיסר, נסע לפריז מקום שם ניגן ב„פה דה לו" המפורסם. הוא הוזמן גם להופעות בקונסרבטוריון הוורשאי. בשובו ממסע מוצלח בארצות הברית ובברזיל, נפטר לפתע בפריז בשנת 1889 בהיותו בסך־הכל בן 34 [40].

לודביג לוינסון (נולד ב־1854) ודוד ליכטנשטיין (נולד ב־1848) הפכו, לאחר סיום לימודיהם בוורשה, למשפטנים מצליחים. דיוניזי שטשיגלסקי (1871—1911), בנו או קרובו של דניאל שטשיגלסקי, המוזכר להלן, היה תעשיין מצליח בוורשה ואף חיבר ספרים על בעיות כלכלה.

אחדים התרחקו לגמרי מהסביבה היהודית ותוך כדי התבוללות בציבוריות הפולנית, השתתפו באופן פעיל בתנועה הפולנית הסוציאליסטית הצעירה. עם אלה נמנה שמואל רוגלסקי (נולד בפלוצק ב־1858), בן של סוחר וולוצלבקאי, שלאחר התנצרותו נקרא סטניסלב. בשנים 77־1876 למד באוניברסיטה הוורשאית ומילא תפקיד חשוב בקבוצה הוורשאית של המפלגה הסוציאליסטית הראשונה „פרולטריאט". הוא אף חיבר חוברות סוציא־ליסטיות. בשנת 1879 נאסר ביחד עם קבוצת חבריו והוגלה לסיביר [41]. אחר, בישופסוורדר יצחק למל, בן של פלוצקאי, למד בגימנסיה, אולם נאלץ לברוח לשווייץ ושם השתייך לחוג מהגרים פולניים בשם „פולוניה". ביולי 1888 נאסר כשניסה לעבור את הגבול הרוסי [42]. בן פלוצק היה גם הסופר הפולני יאן זהורסקי (יונה גולדברג) — 1872—1902. הוא המשיך את לימודיו באוניברסיטה לאחר שזכה במילגה מטעם קרן התמיכה באנשי מדע פולניים ע"ש ממנובסרי. גם הוא התנצר. את שנות נעוריו בילה בפלוצק המתרגם, הפובליציסט

והסופר העברי אברהם אבא רקובסקי, בנו של הרב רקובסקי (הוא נולד במריאמפול בשנת 1856 כשאביו היה שם רב). משנת 1872 ואילך התחיל לפרסם מאמרים על נושאי הטבע וההיסטוריה ב„המגיד", ב„הצופה למגיד", ב„הצפירה" וב„המליץ". הסטירה על נושא סוציאלי „מסכת שטרות" (וורשה, 1894) והסיפור „נספה בלא משפט, או רבי מאיר מרוטנבורג" („האסיף", 1885) הם מפרי עטו. הוא תרגם את הרומן ההיסטורי של ד'איזראלי „דוד אלרואי" ופרסם אותו בשני כרכים בשם „חוטר מגזע ישי, או דוד אלרואי" (וורשה, 1883־5) וכן את סיפורה של עליזה אוז'שקובה „על אדמת נכר, ספור מחיי היהודים ברומא" (האסיף, 1884, תרגום מפולנית) וגם סיפור „על אדמת נכר, ספור מימי המאה הט"ז" (וורשה 1883). הוא היה משתמש בשם הספרותי אברבנאל.

כפי שכבר הוזכר לעיל, בילה בפלוצק את שנות נעוריו — בין השנים 1865—78 — נחום סוקולוב שהתפרסם כ„עילוי" בבית המדרש „הקטן".

בפלוצק עצמה לא גילתה קבוצת „המתקדמים" שום פעילות חיובית מיוחדת. כתב של „איזראליטה" (גליון 14, 1875) מאשים קבוצה זו באדישות כלפי הענינים הציבוריים, עד כדי כך שאפילו לא הצליחו לייסד מניין מתפללים משלהם כדוגמת המשכילים בערים אחרות (היו שוכרים אולם של מסעדה, כדי להתפלל בו בימים הנוראים). הזכרנו לעיל את דבריו הבקורתיים של סוקולוב על חוגי „הקידמה" הפלוצקאים. המאבק התרבותי בפלוצק התנהל בעיקר לא בין הדתיים והמשכילים, אלא בין החסידים והמתנגדים ובפרט עם הקבוצה הלוחמת של הקולוקוטניקים *, אשר במאבקם נגד החסידים היו נהנים מתמיכתם של „המתקדמים".

2. מוסדות של עזרה רפואית וסוציאלית

כמו בקהילות רבות אחרות, הוקמו גם בפלוצק מוסדות של עזרה רפואית וסוציאלית לא הודות לפעולה מכוונת של הציבור, אלא לפי יוזמה של יחידים ובתמיכת השלטונות.

בית החולים. בשנת 1865 התארגן, לפי יוזמת הגוברנטור הפלוצקאי, ועד שהציב לעצמו תפקיד לבנות בית חולים. הועד היה בראשותו של יועץ השלטונות הרוסיים, סלופצקי, וחבריו היו: וולפסון, דוד וולדנברג, לודביג לוויטה, מרקוס שנוויץ, לודביג פלטאו, קאהאן וסברין ניימרק. לרשות הועד הועמדו כספי קרן הייסוד כדלקמן: מצוואתו של יעקב שנוויץ 2800 רובל, 1500 כספי הקהילה בבנק פולסקי והתחייבות של לודביג פלטאו על 1000 רובל. הועד הצליח לאסוף במשך שנה עוד 1500 רובל מהציבור. כעבור 4 שנים, לפני שהוחל בבנייה, החליטו אלמנתו ובנו (גוסטב) של הגביר הנפטר יצחק פוגל לבנות את בית החולים על שמו של המנוח מכספיהם הם בלבד בתנאי שכספי הקרן ינוצלו להחזקתו של המוסד [44]. ביום 8 ביוני 1870 הונחה אבן הפינה על מגרש שנרכש מכספי העיריה בסכום של 1000 רובל וכבר בשנת 1872 התקיימה, בנוכחותו של הגוברנטור פבלוצקי ונציגי־שלטון בכירים, חנוכת הבית החגיגית של בית החולים. נאומים השמיעו הרב רקובסקי והמורה פפיירנה. המוסד הכיל 30 מיטות ולרופאו הראשי התמנה ד"ר זיגמונט פרקל, שנהנה מפופולריות רבה בקרב האוכלוסיה הפלוצקאית ובקרב חבריו הרופאים [45]. מסביב לענין בית החולים התנהל לאחר מכן פולמוס חריף על דפי „איזראליטה" ובו באו לידי ביטוי אמביציות וסכסוכים מקומיים שונים. כך, למשל, התפרסמה בגליון 14 משנת 1875 סקירה בקורתית על התנאים השוררים בבית־החולים, על טיפול רשלני בחולים ועל כך שלשם כיסוי ההוצאות הונהג מס מיוחד המגיע עד ל־90 רוב' לשנה. שבועיים לאחר מכן, בגליון 16, הכחיש רופא בית־החולים, קזימיז' גרובסקי, כי הטיפול הוא רשלני ובהזדמנות זו הכחיש גם סברין ניימרק נמרצות את ההאשמה שבביה"ח שוררים תנאים רעים ואי־סדר בניהול עניני הקהילה. מדי פעם בפעם היה מתמנה אפוטרופוס ציבורי לבית־החולים ובשנת 1888 כיהן בתפקיד־כבוד זה מרקוס שנוויץ [46].

כשהשתוללה בשנים 1892־3 מגיפת החולירע, התארגן בית חולים מיוחד לטיפול בחולים. באותם הזמנים נוסדה החברה של „אנשי משמורת סדר הבריאות", אשר הִיתה מפקחת על תנאי התברואה ושמירת הנקיון ברובע היהודי. גם חברות ותיקות אחרות, כגון „חברה קדישא" ו„ביקור חולים", אשר כבר הצטיינה בפעילותה בעת המגיפה של שנת 1867, מילאו תפקידים על ידי טיפול בחולים [47].

מהדו"ח על מהלך המגיפה מסתבר שבמחוז פלוצק היא היתה נפוצה יותר בקרב האוכלוסיה היהודית מאשר בין הנוצרים. בשנת 1892 חלו 135 אנשים, ומהם 83 יהודים ו־52 נוצרים; מתו 77: 43 יהודים ו־34 נוצרים [48].

בית זקנים. בתקופה ההיא זכתה פלוצק, הודות ליוזמתה של קבוצת נשים, לבית זקנים שנפתח בשנת 1891. המגרש להקמת הבית נתרם על ידי לודוויג פלטאו. בהשגת הציוד והריהוט של המוסד טיפלו שתי עסקניות ממשפחת גולדה — הגב' ליבה רחל, אשתו של אברהם גולדה, וברוניסלבה, אשתו של בנימין גולדה. הודות ליוזמתן של שתיהן נפתח באותה שנה גם בית מחסה לנערות עניות. בית הזקנים נמצא מראשיתו בהשגחתו הרפואית של ד"ר קוניג.

באותה שנה התקיימה, ייתכן לראשונה, הצגה של

---

* בזכרונותיו מספר לידזברסקי שבמסיבות חתונה של מתנגדי החסידים היו הבדחנים נוהגים לשיר פזמוני־לעג על החסידים.

תיאטרון יהודי. באולם התיאטרון העירוני הוצג המחזה „אוריאל ד׳אקוסטה" וההכנסות בסך של 200 רובל היו קודש לבית זקנים[50]. על יחסו החיובי של הגוברנטור הפלוצקאי למוסדות צדקה יהודיים מוכיחה העובדה שהוא הקציב סכום של 50 רובל לבית זקנים מתוך כספים שנאספו בנשף ראש השנה הנוצרי, אשר נערך על ידי אנשי הפקידות הרוסית בפלוצק[51].

הודות לעזרה פרטית התארגן בשנת המגיפה 1892 בית תמחוי לעניים, שהוחזק על ידי אברהם גולדה[52].

3. ועד הקהילה

בהתאם לחוקי שנות 1821 ו־1823, צומצמו ביותר תפקידו וסמכויותיו של ועד הקהילה והאוכלוסיה היהודית בכל עיר היתה מיוצגת בפני השלטונות על ידי קולגיום של 3 איש שהיו נקראים „דוזורים" (מפקחי בית הכנסת). בעלי הזכות לבחור ב„דוזורים" היו רק בעלי בתים ששילמו מסי הקהילה בגובה מתאים. העניים ומעוטי־יכולת, שהיו משוחררים ממסי קהילה או שילמו פחות מהמינימום הדרוש, היו משוללים זכות בחירה. בשנת 1901 כשמינימום המס בפלוצק נקבע ל־3 רובל, נשארו ⅔ מהאוכלוסיה היהודית ללא זכות בחירה[53].

בדרך כלל היו נבחרים לראשי הקהילה „מתנדבים" עשירים או „מתקדמים" המקובלים אצל השלטונות. בשנת 1892 היו אלה: רוזן, איזידור וסרמן ומשה לידזברסקי. ב־1896 נבחר פישל בנט, נציג ה„חסידים" וביחד אתו לייב פלונסקר ומשה לידזברסקי[54].

בגלל המצב הכלכלי הקשה וההגירה אל מעבר לים הסתמנה ירידה בהכנסות הקהילה. ואכן בשנת 1891 הוחלט לקצץ את משכורתו של הרב מ־1400 רובל לסך של 700 רובל ובאותה מידה להקטין גם את משכורתו של מורה בית הספר היהודי, פפיירנה, שהשתכר קודם לכן 700 רובל. כמו כן צומצמה לחצי ההקצבה לגימנסיה של בנות (שהיתה בסך 1500 רובל) ובוטלה לחלוטין ההקצבה לגימנסיה הריאלית, למרות האיום שביטול זה יסגור בפני היהודים את שערי המוסד[55]. בגלל המצב הכלכלי הקשה התמשך למשך שנים בנינו של בית־הכנסת החדש שאבן־הפינה שלו הונחה עוד בשנת 1866[56]. הקשיים הכספיים הכריחו את הועד להלוות את כספיו, שהחזיק בבנק ממשלתי (בערך 80 אלף רובל), ברבית של 6% לשנה בכדי להחזיק מהכנסות הרבית את בית־החולים[57].

בשנת 1901 הסתכם תקציב הקהילה בסך של 8761.40 רובל. עיקר הוצאותיה של הקהילה הופנה למשכורתם של כלי־קודש, להחזקתם של שני בתי המדרש (ביה״מ הגדול וביה״מ החדש) ושל בית החולים[58]. ההוצאות לצרכי צדקה כוסו בעיקר הודות לתרומות הציבור שנאספו על ידי חברות־צדקה שונות. מובן מאליו שבתקופות־דחק היו עולות הוצאות הקהילה בהתאם למצב. בעת מגיפת החולירע ב־1892 פורסמו תקנות אחדות לשם שיפור מצב הבריאות של האוכלוסיה כגון סיוד כל הבתים (על חשבון הבעלים), חלוקת תה חינם בשבתות לעניים כדי שלא ישתו מים קרים לאחר אכילת ה„טשולנט", מתן פונט לחם לכל אחד מבני העניים וכד׳[59]. נראה שעם שוך המגיפה בוטלו כל התקנות הטובות הללו.

4. הרבנות

במחצית השניה של המאה ה־19 כונתה הקהילה הפלוצקאית על־ידי בן־עיר אחד כ„עיר אשר אוכלת את רבניה". הרבנים בפלוצק נאלצו לסבול תכופות מריב ומדנים ולא אחד מהם הוכרח בגלל כך לוותר על כס הרבנות הפלוצקאית ולעבור למקום שקט יותר. קשה היה למצוא רב שישביע את רצונם של כל הצדדים, כלומר גם של החסידים וגם של המתנגדים ומצדדיהם — המתקדמים. בין החסידים הששים לקרבות ולבין ה„קולר־קוטניקים" הנמרצים לא פחות, שנמנו עם מחנה המתנג־דים, היתה נטושה כמעט ללא הרף מלחמה בנוגע לבחירת מועמד לכס הרבנות. המחלוקת מסביב לאישיותו של הרב רקובסקי שהיה נאלץ בגלל התנגדותם החריפה של החסידים למועמדותו לוותר פעמיים על הרבנות, כבר הוזכרה לעיל. אולם עוד לפניו עזב את פלוצק רב אחד, והפעם לא בגלל יחסם השלילי של החסידים אליו, אלא להיפך, בגלל המתנגדים והמשכילים. היה זה ר׳ אליעזר הכהן, בנו של גביר ורשאי, סוחר בירידי לייפציג, זאב וולף לייפציקר, שכיהן בשנים 1861—1853. ר׳ אליעזר הכהן היה חסיד קוצקאי ואויב המתנגדים. בקונטרסו „עץ אבות", המהווה חלק מספרו „חידושי מהרא"ך" (ורשה, 1899), הוא מספר שפלוצק התפרסמה כעיר „שרובה הם מתנגדים וילכו בערכאות בשבת וגם ילכו לטייל בגנות ופרדסים... בערבוביה משולבים בחורים ובתולות" (דף 15—13). ר׳ אליעזר, בהיותו בעל אופי של לוחם העומד על דעותיו, פתח במערכה נגד מנהגים לא־יהודיים כאלה. בעקבות הדבר התלקח בעיר ריב חריף. ממקור, אמנם בלתי מוסמך, נודע לנו שאחד מבין המשכילים העשירים ניסה לשחד אותו ב־20 דוקאטים זהב שיעזוב את העיר מרצונו הטוב. אולם הוא יצא מפלוצק, עיר המתנגדים־המשכילים, רק כעבור 8 שנים ועבר לכהן כרב בפולטוסק (מכאן כינויו ר׳ אליעזר פולטוסקר), בעוד שהרב הפולטוסקאי, ר׳ ישראל יהושע טרונק, הוזמן לכהן כרב בקוטנה. משם יצא בשנת 1870 (כי גם פולטוסק לא היתה עיר חסידית) והתישב שוב בסוכאצ׳ב, בה כיהן כרב לפני בואו לפלוצק[60].

לאחר שעזב הרב רקובסקי את פלוצק בשנת 1880, הזמינה הקהילה לכהן בה כרב את הרב יהושע פאלק

אוירבך, בנו של הרב המפורסם מקונין, ר׳ צבי הירש, שמילא באותו הזמן תפקיד של רב בקהילה הקטנה של בריסק דקוייבה. הרב אוירבך נולד בעיר הפרוסית ליסה, שבה היה אביו דיין, ולכן ספג מנעוריו במקצת מההשכלה הכללית בנוסח רבני גרמניה האורתודוכסיים. הוא שלט בשפה הגרמנית ולאחר שהוצג בפני הגוברנטור הפלוצ־קאי, ניהלו השניים ביניהם שיחה בשפה זו — דבר שהעלה מתחילה את כבודו בעיני הגוברנטור והמשכילים הפלוצקאים. הכתב הפלוצקאי של „המליץ" תיאר אותו כאחד „אשר ידע ויבין מה העת דורשת ממנו". אותו כתב הודיע בסיפוק שסוף סוף מצאה פלוצק רב שיהיה מקובל הן על החסידים והן על המתקדמים. שבע שנים כיהן כרב, אבל בסוף 1887 נאלץ, בהיותו אזרח פרוסי, לעזוב את פלוצק וכן את גבולות פולין הקונגרסאית [61].

במקומו בא רב חיים נפתלי יהודה בהמן, אולם הוא כיהן בסך הכל 5 שנים, כי נפטר בשנת תרנ"ב (1892), בהיותו בן 58. לצערנו חסרים נתונים ביוגרפיים כלשהם עליו לפני בואו לפלוצק [62].

אחריו שימש כרב יחזקאל ליפשיץ (1862—1932), בנו של הרב הידוע מראדום, ר׳ הלל אריה, שנולד ברסיינה (מחוז קובנה). הוא השתייך לסוג רבני פולין בעלי השכלה מעמיקה ואף כללית. הוא היה מחונן בכשרון ספרותי ובנעוריו פרסם ב„האסיף" שירים וגם סיפור מחיי היהודים בגרמניה בשם „גלגל חוזר". הוא שלט היטב ברוסית והיה משמיע נאומים בבית הכנסת כשהיו נערכים בו טקסים רשמיים בנוכחותם של נציגי השלטון [63]. בשנת 1904 הופיע בווילנה אוסף דרשותיו הרוסיות שהשמיע בבית הכנסת הפלוצקאי. הוצאתו־לאור של האוסף, אגב, אורגנה ומומנה על־ידי הגוברנטור הפלוצקאי ונכללו בו בין השאר: נאום־הספד לקיסר אלכסנדר השלישי, דרשה להכתרתו של ניקולאי השני עם נוסח של תפילה בעברית וברוסית, נאום לחנוכת הבית של ה„תלמוד־תורה" בשנת 1903 (אשר נערכה ביום הולדתו של הקיסר) ודרשה לטירונים יהודיים שגוייסו לצבא בשנת המלחמה הרוסית־יפנית [64].

אולם, בהתאם למסורת של הקהילה הפלוצקאית, עוררה הרמה ההשכלתית הגבוהה של הרב נגדו את חמתם של חוגי החסידים. „מסורת" זאת דבקה גם ברב ליפשיץ. „פירוד הלבבות", כלשון כתבו של „הצפירה", התחיל מענין ה„תלמוד־תורה". בשנת 1897 הרחיק הרב ליפשיץ מלמדים אחדים, אשר לפי דעתו לא עשו את „מלאכתם באמונה" והביא אחרים במקומם. המעשה הזה עורר רוגזם של כמה מבין בעלי־הבתים החסידיים ואלה הגיבו בסירובם להעלות את תרומתם לטובת בתי המלאכה למסגרות שהיו קיימים ליד ה„תלמוד־תורה" וגרמו על־ידי כך למשבר בהתפתחותו של המוסד [65].

כנראה שהרב ליפשיץ התכונן כבר אז לעזוב את פלוצק, כי בשנת 1901 הציע את מועמדותו כרב בוורשה. ברם, הוא לא זכה להיבחר, כי חסרו לו 4 קולות (95 הצביעו לטובתו) [66]. לכן נשאר הרב ליפשיץ בפלוצק עד שנת 1909 ואז הוזמן לכהן כרב בקאליש. בשנת 1903 זכו ה„תלמוד־תורה" ובתי המלאכה שלה למעון גדול ומתאים הודות למאמציו של הרב ובדצמבר אותה שנה נערכה חנוכת הבית, כפי שהזכרנו כבר לעיל, ובהזדמנות זו נשא הרב ליפשיץ נאום בבית הכנסת. בחנוכת הבית נכחו גם פקידים בכירים מקרב השלטונות [67]. אין ספק שהרב ליפשיץ השתייך לרבני פולין הנאורים ביותר בתקופתו. בשנות עצמאותה של פולין אחרי מלחמת העולם הראשונה נבחר ליושב ראש „אגודת הרבנים". הוא נפטר בשנת 1932.

לאחר שהרב ליפשיץ עזב את פלוצק, עלה על כס הרבנות הרב מרדכי יונה זלוטניק, נולד ב־1859, אשר נבחר בשנת 1891 לרב בשרנצק ומשם עבר לזאקרוצ׳ים, בה כיהן עד שנת 1909. בשנה זו נתמנה כרב בפלוצק, בה שימש בקודש עד לפטירתו, 1922 [68].

5. המצב הכלכלי

בתקופה הנסקרת עסקו יהודי פלוצק בעיקר במסחר בתוצרת חקלאית — לרוב בתבואות. לפי המיפקד משנת 1897 היוו סוחרי התוצרת החקלאית שליש מכלל המועס־קים במסחר. אולם אם נוסיף אליהם את כל המתווכים שעבדו בשרות בעלי־האחוזות וכל הרוכלים שהיו נודדים על פני הכפרים, תהווה שכבת האנשים שהתפרנסו מהמסחר בתוצרת חקלאית כ־40% מכלל הסוחרים.

המסחר בתבואות התנהל בעיקר עם פרוסיה. לנמלה הגדול של פלוצק שעל נהר ויסלה היו מגיעים במשך כל השנה סוחרים ודוברות מפרוסיה המערבית כדי להוביל ממנה תבואות ותוצרת חקלאית אחרת מפרי אדמת מזוביה הפוריה. מפרוסיה היו האחרים מביאים את סחורותיהם, מוברחות לרוב, על מנת להציען ליהודים במחירים נוחים. סוחרי פלוצק היהודיים נהגו גם בעצמם לייצא תוצרת חקלאית לפרוסיה. מהם היו מבקרים גם בירידי לייפציג המפורסמים [69].

בתחילת שנות ה־80 פגע משבר חמור בתנועת המסחר הזאת עם פרוסיה. מלחמת־המכס שהתנהלה בין רוסיה וגרמניה בשנים 1879—1893 * הנחיתה מכה על המסחר שבין פולין הקונגרסאית לבין פרוסיה. פלוצק, שבה תפס היצוא של תוצרת חקלאית לפרוסיה מקום חשוב בחיי הכלכלה של העיר, חשה במיוחד את תוצאותיה של

* בשנת 1879 החלה גרמניה להעלות בהדרגה את מכסי היבוא על תבואות ורוסיה ענתה על כך על ידי העלאת המכס על תוצרת תעשייתית גרמנית. מלחמת־מכס זו הרסה את מסחר התבואות עם פרוסיה ורק בשנת 1893 הסתיים הענין על ידי חתימת הסכם בין שתי הארצות.

מלחמת־מכס זו [70]. פגיעה נוספת בסוחרי התבואות היהו־דיים היתה הקמתם של „מרכזי קניות" („Domy zleceń") אשר צצו בפולין הקונגרסאית משנות ה־50 של המאה ואילך. „מרכז קניות" מסוג זה לתוצרת חקלאית הוקם בפלוצק בשנת 1859 [71]. מאורע זה נתן את אותותיו רק כעבור זמן רב, כי היו דרושות שנים עד שאפשר היה להניע את האכר השמרני הפולני לנתק את קשריו עם הסוחר היהודי, שהיה מקובל עליו במשך דורות שלמים, ולמכור את תוצרתו ל„מרכז הקניות" שהיה בניהולם של בעלי־האחוזות, אשר לא נהנו מאמונם של האכרים. אולם בכתבה של פלוצקאי ב„הצפירה" משנת 1883 (גליון 18) אנו קוראים שבפלוצק, פולטוסק והסביבה התארגנו בעלי־האחוזות כדי להוציא את המסחר בתבו־אות מידיהם של היהודים.

הסוחרים היהודיים החלו כמו כן להרגיש ביתר שאת את התחרותם של בני המקום. שחרורם של איכרי פולין הקונגרסאית משיעבודם בשנת 1863 גרם להרס של אחו־זות רבות. רק אלה שהיו בעלי קשרים יכלו להיעזר על־ידי הלוואות של ה„אגודה לאשראי חקלאי" „Towarzystwo Kredytowe Ziemskie", אולם אלה, שלא השיגו אשראי עברו לגור בעיר ופה, בעיקר נשותיהם, החלו לנסות את מזלם במסחר. בדרך זו נוצרה בעיר שכבה של סוחרים חדשים, שהתחרותה במסחר היהודי התחזקה בהדרגה. השכבה הזאת הפכה במרוצת הזמן לנושאת דגלה של האנטישמיות הכלכלית החריפה [72]. על רקע זה אירע בשנת 1884 מקרה של התנקשות דמים ביהודים. כפי שסופר ב„המליץ" (גליון 90), התנפלה קבוצת אכרים על יהודים שהשתתפו בהלווייתו של ש. אולשביץ, בעברם בדרך לבית הקברות דרך שדה שהוחכר על ידי בעל־אחוזה. בעלי השדה סירבו לתת מעבר להלוויה וכשיהודים ניסו לעבור, הם הותקפו על ידי האכרים אשר פצעו 30 איש. הגוברנטור, צ׳רקסוב, הוציא פקודה להשאיר את המעבר חופשי ללוויות יהודיות ושני בעלי אחוזות ומספר אכרים נשפטו לשבועיים מאסר.

בתחילת שנת 1891 הופיע בפלוצק קונטרס בשם „שנתון פלוצקאי" (Rocznik Płocki) שנערך על ידי כתבו הפלוצקאי של העתון „קורייר וורשבסקי", נֵיימסקי, ובו נכללו מאמרים אנטישמיים על יהודי פלוצק. נודע שהעורך לווה כסף למימון הוצאות הדפוס מיהודי, אבל לבסוף נגנזה ההוצאה ולא זכתה לתפוצה [73].

מאידך קיימים מיסמכים היסטוריים המעידים על שיתוף פעולה פולני־יהודי בשטחי הכלכלה. לודביג קשיביצקי מספר בזכרונותיו, שכבר צוטטו לעיל, שבבית סבו, איווניצקי, היו מבקרים יהודים לא רק לצורך עסקים אלא לשם ניהול שיחות על ענינים פוליטיים וכלכליים. בחנות־היינות של דניאל שטשיגלסקי, היו רגילים להתאסף בערבים פולנים בגיל העמידה, בעיקר מחוגי המשפטנים, והיו מנהלים שם על כוסית יין וצלחת דגים ממולאים ויכוחים שקטים שבהם השתתף גם בעל הבית, אשר השתדל תמיד לספק חדשות על האירועים הפנימיים ופוליטיקה בין־לאומית (כרך א׳ דף 36).

לידזברסקי רשם בזכרונותיו שהיה נהוג להזמין ידידים פולניים למסיבות חתונה ולהושיבם במקומות מכובדים (שם, ע׳ 107). יהודים מתקדמים היו מבקרים בתיאטרון הפולני שנוסד באותה התקופה (שם, ע׳ 119).

בשנת 1870 הוקם, לפי יוזמתם של גוסטב פוגל והפולני וולריאן ינדזייבסקי, מוסד כלכלי שאיחד בתוכו קואופרטיב צרכני עם קופת גמילות חסדים — Towarzystwo Spożywcze i Kasa Pożyczkowa „Zgoda". בהתאם לתקנון האגודה, שאושר על ידי השלטונות ב־1 ביולי 1870, יכול היה להתקבל כחבר „כל אדם ללא הבדל מין ומעמד, אשר... ישלם דמי־כניסה בסך 1 רובל, „דמי מועמד" („Wniosek") בסך של 5 רובל ועד סכום מסוים בהתאם לתקנות כהשתתפות בהון יסוד של קופת גמילות־חסדים". באסיפת היסוד של האגודה, שהתקיימה ביום 25 באפריל 1870, הוחלט שהרווח מהמחזור המסחרי ינוצל למתן הלוואות לחברים וכן שמכספי ההון של קופת ההלוואות אפשר יהיה לממן את הצרכניה. בשנת 1875 הראו ספרי „זגודה" רווח בסך של 622 רובל ו־15 שנה לאחר מכן היו לה נכסים בשווי של 15,000 רובל, מתוך זה 14,000 בסחורות. עם זאת לא היתה התפתחותה של האגודה ללא הפרעות והיא סבלה לעתים ממשברים. הסיבות לכך היו: מספר קטן יחסית של חברים, פיגורים בתשלום דמי־חבר וחוסר הבנה לענייני הקואופרציה מצד האוכלוסיה. אפשר להיווכח על כך מסקירת מספר החב־רים בתקופות שונות. בשנת היסוד היה מספרם 185 ובמשך שלוש השנים הראשונות גדל מספרם והגיע בשנת 1873 עד ל־250, אולם מיד אחר כך החלה ירידה ובשנת 1875 היו בה רק 165. שנת 1890 היתה שנת שיא בירידה מספר החברים — 84 איש בלבד. בעשור האחרון של המאה הוטב המצב בהרבה ובשנת 1900 היו באגודה 367 חברים. ב„זגודה" הורגש תמיד חוסר של הון־חוזר ולכן היתה נאלצת להסתפק במסחר מוגבל ובפעולות אשראי מוגבלות עוד יותר [74]. כמובן שבקרב הסוחרים היהודיים לא נהנתה האגודה מתמיכה עקב גורמי התחרות ומייסדה היהודי, גוסטב פוגל, הותקף אפילו בענין הזה בכתבה ב„המליץ" (גליון 25, 1871).

בשנת 1886 הוקמה עוד אגודת אשראי משותפת, יהודית־פולנית, שריכזה בתוכה סוחרים ובעלי הון יהו־דיים ונוצריים. היא נקראה „אגודת אשראי עירונית־פלוצקאית" [75]. בשנת 1888 היו 5 יהודים בועדת הבקורת של האגודה: מרקוס שנוויץ, דוד וולדנברג, מרקוס פרנקל, וולפסון ויחזקאל גולדמן — כשכל הועדה מנתה 9 חברים. לא ידוע אם יושב ראש הנהלת האגודה, גוסטב קין, היה ממוצא יהודי [76].

באותם הזמנים היה האשראי הפרטי יקר והגיע ל־12% רבית.

*

המצב הכלכלי הקשה עודד את ההגירה אל מעבר לאוקיאנוס. יהודי פלוצק התחילו להגר כבר בשנות ה־60 של המאה ה־19 [77]. במחצית השנייה של שנות ה־80 ובתחילת שנות ה־90 היתה זו כבר תופעה המונית. בכתב־עת ורשאי־פולני „גלוס" (הקול) פורסם בשנת 1892 מכתב ארוך מפלוצק ובו תוארו המחסור והעדר המעש שהשתררו בעיר בעקבות ההגירה הגדולה בשנים האחרונות. המחבר מונה מספר רב של בתים שנתרוקנו ובתי עסק שנסגרו. לדעתו נעוצה הסיבה העיקרית להגירת היהודים בהתחרות החזקה מצד הסוחרים הפולניים, שמספרם הלך וגדל מדי שנה בשנה וכן בעובדה שהעיסקות למתן אשראי ברבית חדלו להיות שטח בלעדי של מלווים יהודיים [78].

פרטים על הרכבן החברתי של קבוצות המהגרים מסתברים לנו מכתבה ב„המליץ", שבה מסופר על האחוז הגדול של דלת העם בתוכן. נאמר שם שיוצאים לדרך אנשים, אשר יש להם הוצאות הדרך רק עד ברלין, משום שהם מקווים להמשיך בדרכם עד ניו־יורק בעזרת הועד של ברלין. וכך יצאה, בשבוע הראשון של חודש יולי 1891, קבוצה של 80 נפשות [79]. להלן כמה מספרים היכרלים לתת מושג על היקפו של גל ההגירה: בשנת 1883 מנתה הקהילה 7633 נפשות, שהיוו 37% מכלל תושבי העיר. במשך 4 שנים, כלומר עד 1887, גדל מספר היהודים עד 10,500 נפשות, דהיינו עליה ב־37.5%, שאירעה בעקבות התישבותם בעיר של יהודים מעיירות וכפרי הסביבה ובעיקר מאיזור של 50 ק"מ לאורך הגבול שבו אסרו השלטונות על היהודים להתגורר. והנה, 10 שנים אחר כך (ב־1897), ירד שוב מספר היהודים והגיע ל־7661 (28.4% מכלל האוכלוסיה). מסתבר, איפוא, שמספר התושבים היהודיים לא רק שלא עלה בעשור הנדון, אלא ירד ב־2839 נפשות, כלומר ברבע בהשוואה לשנת 1887. ההגירה הקיפה לא רק את הגידול הטבעי, אלא פגעה גם במצב המספרי היסודי של יהודי פלוצק. רק בעשור הראשון של המאה ה־20 השתפר קצת המצב במובן זה.

טבלה מס' 2 דלהלן מתארת את תנודת האוכלוסיה היהודית בפלוצק במחצית השניה של המאה ה־19 ובעשור הראשון של המאה ה־20:

טבלה מס' 2

שנה	מספר התושבים בכללם	יהודים	% היהודים
1883	20,639	7,633	36.9
1887	24,187	10,500	43.4
1897	26,966	7,661	28.4
1905	30,075	11,780	39.2
1910	30,000	12,017	40.6

טבלה מס' 3 דלהלן תתן לנו תמונה אודות הרכבה המקצועי של האוכלוסיה היהודית בסוף המאה ה־19, בהתאם להוצאות המיפקד הכללי שנערך בשנת 1897.

טבלה מס' 3

	המקצוע	עצמאיים	בני־משפחה	ס"ה	עצמאיים ב־%	ס"ה
1.	מסחר ואשראי	656	2136	2792	23.5	35.7
2.	מלאכה ותעשיה	660	1669	2329	28.3	30.9
3.	משרתים ופועלים יומיים	393	485	878	44.7	11.6
4.	בעלי־בתים ובעלי הון	294	450	744	39.5	9.8
5.	כלי־קודש	33	113	146	22.6	1.9
6.	מלמדים ומורים	52	140	192	22.0	2.5
7.	אינטליגנציה מקצועית	16	29	45	35.5	0.5
8.	תחבורה והובלה	36	149	185	19.4	2.5
9.	חקלאות	19	14	33	57.5	0.4
10.	פקידים ממשלתיים וציבוריים	3	4	7	42.8	0.1
11.	נתמכים ע"י קרנות צדקה ציבוריות וממשלתיות	25	13	38	65.8	0.6
12.	ללא־תעסוקה ומקצועות בלתי־מוגדרים	18	9	27	66.6	0.3
13.	שונים	245	—	245	100.0	3.2
	סך־הכל	2450	5211	7661	32.0	100.0

כפי שמסתבר מהטבלה דלעיל, חי למעלה משליש האוכלוסיה היהודית על מסחר ואשראי ופחות משליש על מלאכה ותעשיה. מבין הסוחרים היו 30% סוחרי תוצרת חקלאית (196 משפחות), אחריהם באים סוחרי אריגים והלבשה (101 משפחות — 15.4%), אולם 25% סחרו בכל הבא ביד (עיסקות רוח — „לופט־געשעפטן”). בעלי־המלאכה היו מועסקים רובם בענף ההלבשה — 364 משפחות (55.1% מכלל בעלי־המלאכה), במקום השני היה ענף המזון (14.0%), בשלישי — ענף המתכת (10.6%) ובחמישי — ענף הדפוס (6.6%). אפשר להיווכח שמספר המועסקים העצמאיים מהקבוצה „מלאכה ותעשיה” היה גדול יותר מזה של הקבוצה „מסחר ואשראי” (28.3% לעומת 23.5). עובדה זאת יש לייחס לתופעה שבניהם של בעלי מלאכה מקדימים להיות עצמאיים מאשר בני הסוחרים. יחד עם זאת אופינית לזמנים הללו התופעה שבתעשיות מסוימות היו מועסקות רק נשים: 19 נשים בתעשיה כימית ו־38 בייצור כוהל, בהתקנת מכשירים אופטיים ופיסיקליים וכן בייצור צעצועים — 19 ובצורפות — 8 נשים. במשרדי הובלה שעל הוויסלה היו מועסקות 11 נשים. מענין שבתוך קבוצת ה„אינטלי־גנציה המקצועית” אין אף עורך דין יהודי אחד. לעומת זאת גדול יחסית הוא מספר הרופאים וה„פלדשרים” (16). אפסי הוא מספר המועסקים בחקלאות (0.4%) והפקידים הממשלתיים (0.1%). מספר הסוחרים האמידים שהיה ביכולתם לקנות לעצמם „היתר מסחרי” (פטנט) מתוך שלוש הקטגוריות הקיימות היה — 47. 76 משפחות נרשמות כ„אכרים” ואלה היו בודאי תושבי כפרים, או בניהם, שפעם התגוררו באחד מכפריו של זלמן פוזנר ואחר כך התישבו בפלוצק.

תמונה על המצב הכלכלי־הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית לפי קבוצות מתפרנסים בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20, מתקבלת מרשימת משלמי המסים לקהילה בשנת 1901. מספר המשפחות הרשומות בקהילה היה בשנה זו 1338 וההכנסות ממס הקהילה הגיעו ל־8761 רובל. מבין אותן המשפחות שוחררו לחלוטין מתשלום המס 438 משפחות (כלומר 32.7%), 35 משפחות (2.6% מכלל האוכלוסיה) הכניסו 3474 רובל (כלומר 39.6%) כשעל כל משפחה בממוצע היה מוטל מס בסך 99 רובל. 119 משפחות (8.8%) שילמו 2650 רובל (30.2%) — בממוצע 23 רובל למשפחה, 225 משפחות (16.8%) שילמו 1767 רובל (20.2%) — בממוצע כ־8 רובל, ולבסוף 521 משפחות (38.9%) הכניסו 869 רובל (10.1%) כשהממוצע למשפחה מתוך קבוצה זו הוא 1.67 רובל בלבד[80].

מהמספרים המובאים לעיל מתברר, כי שליש מה־אוכלוסיה היהודית היה כל כך מרושש שלא היתה ברירה אלא לשחררו לגמרי מתשלום מסים ועוד כ־40% שילמו מסים מינימליים בלבד ועל כן היו משוללים זכות בחירה למוסדות הקהילה.

הערות לפרק ד'

1. הכתבה חתומה באותיות: Jutrzenka, No. 37,1862, M-g
2. הצפירה, מס' 6, 1876.
3. שם.
4. Izraelita, No. 14, 1875.
5. המגיד, מס' 22, 1869.
6. Izraelita, No. 16, 1875.
7. פועה רקובסקי, זכרונותיה של מהפכנית יהודיה (יידיש), בואנוס איירס, 1954, ע' 29.
8. על שיטות המאבק, שהיו משתמשים בהן מתנגדיו של הרב, מספרת רקובסקה בספרה על מעשה ה„בלבול” שנעשה באמצעותו של גוי מחופש (פרטים ראה בעמ' 104), (שם, עמ' 30).
9. המגיד מס' 34, 1867.
10. המליץ, מס' 33, 1880; הצפירה, מס' 212, 1893; האסיף, 1894, ע' 173.
11. Izraelita, No. 4, 1866.
12. Pamjatnaja knižka Płockoj Gubernji na 1888, Płock, 1888, str. 115.
13. המגיד, מס' 14, 1877.
14. המליץ, מס' 33, 1880; הצפירה, מס' 1, 1876.
15. הצפירה, מס' 30, 1887.
16. הצפירה, מס' 93, 1892.
17. הצפירה, מס' 220, 1895.
18. המגיד, מס' 20, 1874.
19. Materjały komisji po ustrojstwu byta jewrejew po Carstwu Polskomu, Czast II, str. 462-464.
ניתן לשער שאותה הצעה משכילית־רדיקלית צצה בראשו של המושל תחת השפעתו של פפיירנה, אשר היה באותם הזמנים מורה בגימנסיה הפלוצקאית.
20. Sbornik materjałow ob ekonomiczeskom położenji jewrejew w Rosji, tom II, str. 299.
21. הצפירה, מס' 45, 1914. שמו של המלמד היה וולף קוזה, אולם סוקולוב לא למד אצלו.
22. המליץ, מס' 25, 1878. בין השאר מאשים שפירא את הרב רקובסקי בכך שנמנע מלעזור לקבוצת משכילים מפלונסק שנקראו „דורשי התורה והחכמה” ושעליהם הלשינו מתנגדיהם החסידים בפני השלטונות (המליץ, מס' 20 ו־29, 1871).
23. יצחק גרינבוים, הדור שלי, עע' 29־23.
24. הצפירה, מס' 25, 1878. הכתב הצעיר שלנו מתלונן, אגב, שהתלמידים היהודיים אינם מגלים ענין בלימודי הקודש.
25. המגיד, מס' 15, 1872, מתוך כתבה על קרינקי. מסופר שם שפופוב הוכיח פעם תלמיד יהודי, אשר כתב באצבעו על השמשה ביום השבת ואמר לו שאם יוודע הדבר הוא עלול להגביר את התנגדותם של היהודים לגימנסיה.
26. המליץ, מס' 147, 1890. אולם אחר כך הוכחש כל הענין (שם, מס' 200). קשה היום לקבוע מי מהכתבים כתב את האמת. יתכן שהיתה זאת רק הצעה מצד מספר מורים אנטישמיים והענין הפך לנושא של שיחות בין היהודים, אלא שההצעה הזאת לא יצאה לפועל.
27. Ludwik Krzewicki, Wspomnienia, t. I., Warszawa, 1947, str. 85-86.
28. שם, ע' 77.
29. ספר זכרונות לסופרי ישראל, בעריכת נ. סוקולוב, וורשה, תרמ"ט (1889), ע' 200; יצחק גרינבוים, כדלעיל, ע' 386 והלאה; מכתבים של פרץ ללוציאן משנים 1887־1886, יוו"א־בלעטער, כרך 12, מס' 3־1, 1937, עע' 143־135 (יידיש) (לוציאן התגורר אצל פפיירנה); י. מ. פרייד, ימים ושנים, כרך ב', תל־אביב, 1939, ע' 135.
30. המליץ, מס' 123, 136, 1891.
31. A. P. Wigodskaja, Istorja odnoj żyzni, Riga, 1938, str. 41-42.
32. המליץ, מס' 32, 1868. ישנה סברה שהודות לחיבור רוסופילי זה הוא קיבל את המשרה בגימנסיה הפלוצקאית, מאחר שבאותו הזמן עסקו שם שלטונות החינוך בפעולת הרוסיפיקציה.

33. ויגודסקה, כדלעיל, ע' 62, 64־66, 69.

34. ל. קשיביצקי, כדלעיל, ע' 95 בעד עבודתו הפדגוגית קיבל בשנת 1891 אות הצטיינות ממשלתי (המליץ, מס' 123, 1891).

35. O chederach woobszcze i o chederach Płocka w osobennosti, Płock, 1884.

36. הבוקר, מס' 148, 1909.

37. י. מ. פרייד, כדלעיל, ע' 176־178.

38. ויגודסקה, כדלעיל, ע' 63.

39. מ. לידזברסקי, כדלעיל; מחקרו העיקרי מהווה ספר ב־2 כרכים ע"ש: „ספר שימושי לחקר האפיגרפיקה של השמיים הצפוניים" (בגרמנית) שהופיע בשנים 1898 ו־1907. לידזברסקי עבר לדת הנוצרית.

40. האסיף, כרך ו', עמ' 134, 1889.

41. Procesy polityczne w Królestwie Polskim, 1907, str. 92-95; Katorga i Ssyłka, Istoriko-rewolucjonnij Wjestnik, Kniga XIII, Moskwa, 1927, str. 152.

42. קיבלתי ידיעה זו מידי ד"ר יעקב שצקי.

44. „Izraelita", מס' 26 ו־29, 1870.

45. שם.

46. Pamjatnaja knižka Płockoj Gubernij, str. 92, 1888.

47. הצפירה, מס' 263, 1893.

48. הצפירה, מס' 30, 1892.

49. הצפירה, מס' 2, 18, 30, 1891.

50. הצפירה, מס' 27, 1891.

51. הצפירה, 24, 1891.

52. הצפירה, מס' 279 ו־282, 1892.

53. J. A. Papierna, „Obszczynnoje uczereždenja carstwa polskawo", Woschod, 1901, kn. XI, str. 119-111.

54. הצפירה, מס' 27, 1892; מס' 297, 1896.

55. המליץ, מס' 123, 1891.

56. המליץ, מס' 24 ו־33, 1880. הכתב מוסר שהרב רקובסקי, שיצא את פלוצק באותה שנה, הספיק לאסוף למטרה זו כמעט 10 אלפים רובל.

57. הצפירה, מס' 279, 1896.

58. לדעתו של הרב י. ל. זלוטניק (אבידע), נבנה בית המדרש, שהיה קרוי „ביה"מ הקטן", על ידי בנו של ר' אברהם דנציג, מחברו של הספר „חיי אדם" (הוא אינו מזכיר מה היה שמו). ר' ב„פנקס חברה קדישא לקהילת זקרוצ'ין, פלך ורשה" שהוא פירסם ב„רשומות", סדרה חדשה, כרך ה', תשי"ג, ע' 104. לא מצאנו את שמו של דנציג ברשימת בעלי הבתים בפלוצק משנת 1880, לעומת זאת בין החתומים על ספרו של ר' אברהם לאנדא „זכותא דאברהם", תרנ"ה, מצאנו בין שמות הפלוצקאים את השם מוטל דנציגר. האם זהו שמו של בן מחברו של „חיי אדם" ששונה מדנציג לדנציגר?

59. הצפירה, מס' 190 ו־220, 1892.

60. חידושי מהרא"ך, קונטרס עץ אבות, ע' 13־15.

61. המליץ, מס' 24, 1880; Louis Lewin, Geschichte der Juden in Lissa, 1904, s. 235.

62. הצפירה, מס' 126, 1893. יתכן שהוא נפל קרבן למגיפת החולירע שהתפשטה אז בפלוצק. תוך זמן קצר התחבב הרב בהמן על האוכלוסיה היהודית הודות למעלותיו האישיות המצוינות. כדאי להביא כאן תיאור הלוויתו, כפי שהובא בגליון „הצפירה", המוזכר לעיל, כי הדבר הוא טיפוסי לאופן עריכת לוויות של רבנים מקובלים בקהילות פולין של המאה ה־19: ביום ההלוויה נסגרו כל החנויות. מאחורי הארון צעדה כל האוכלוסיה היהודית מקטון ועד גדול. בבית הכנסת ספדו למנוח 14 רבנים מקהילות הסביבה. שבע פעמים הקיפו את ה„בלמ"ר" עם מיטת המת. ראשי הקהילה יצאו העירה ואספו מיד כ־1000 רובל בשביל האלמנה והיתומים. הם התחייבו כמו כן לדאוג לצרכיה של משפחת המנוח.

63. כשביקר מושל פולין (הגנרל־גוברנטור), הנסיך אימ־ריטינסקי, בפלוצק, נשא הרב ליפשיץ לפניו בבנין בית החולים היהודי ובביה"כ נאומים ברוסית. הכתב מציין שהרב מצא חן בעיני הנסיך. (הצפירה, מס' 136, 1897).

64. W Carskije dni, Nieskolko reczej skazanych na russkom jazykie w płockoj synagoge płockim gubern. Rawinom. Izdanie napieczatannowo po rasporjaženiu gosp. Płockawo Gubernatora, Wilna, 1904.
ר' גם הצפירה, מס' 253, 1894, ומס' 135, 1896.

65. הצפירה, מס' 13, 1897.

66. הצפירה, מס' 254, 1901. מועמדותו הוצעה על ידי קואליציה של מתנגדים עם משכילים. סוקולוב, בסדרה של מאמריו ב„הצפירה", בשם „דברי שלום ואמת", ביקר קשות את התוצאות של הבחירות אולם שיבח מאוד את תכונותיו של הרב ליפשיץ, המכשירות אותו לכהונה של רב בוורשה. המועמד שנבחר אז היה ר' אברהם הירש פרלמוטר מראדום. (הצפירה, מס' 251, 252, 262, 1901).

67. בדרשתו התלונן הרב על הזנחת ה„תלמוד־תורה" ועל המצב הירוד של הילדים מבחינה פיזית ורוחנית (כדלעיל, ווילנה, 1904).

68. אהלי שם, פינסק 1912, ע' 368.

69. לידזברסקי, כדלעיל, ע' 97.

70. כתבה מפלוצק, היום, מס' 128, 1886.

71. Franciszek Dorobek, „Stan gospodarczy Płocka w 1859 r.", Notatki płockie, No. 10, 1958, s. 28.

72. לודביג קשיביצקי, כדלעיל, ע' 147.

73. המליץ, 56, 1891. אופיינית לשינוי בעמדתה של האינטליגנציה הפולנית ליהודים, בניגוד לתפיסה המקובלת בתקופת הפוזיטיביזם שהיה באופנה עשרים שנה קודם לכן, היא העובדה שבשנים 1875 ו־1876 מימן לודביג קמפנר את ההוצאה לאור של Kalendarz Płocki אשר הופיע בוורשה בעריכתו של מישהו, אשר הוזכר על ידי נובובייסקי (ע' 569) בראשי תיבות A. F. הקמפנרים החזיקו בפלוצק בית מסחר לספרים ובית הוצאה. בשנת 1898 החל להופיע בפלוצק שבועון בשם Echa płockie i łomżyńskie, בו השתתף בשנים הרא־שונות סטניסלב פוזנר, שהיה אחר כך לאחד ממנהיגיה של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פוזנר היה, אגב, נכדו של שלמה זלמן פוזנר). באותם הזמנים נקט השבועון בעמדה ליבר־לית כלפי היהודים. ראה:
Franciszek Wybułt, „Postępowy nurt w dawnej prasie płockiej, 1961, p. 20.

74. Stanisław Chrzanowski, „Śladami działalności Płockiej Zgody", Notatki płockie, No. 15, 1960; „Izraelita", No. 24, 1870.

75. היום, מס' 128, 1886.

76. וולדנברג היגר בשנות ה־60 לאמריקה, אולם כעבור זמן־מה חזר והיה לגביר. בשנת 1886 הוא רכש מידי משפחה מבני האצולה הידועה בסביבה, אחוזה בשווי של 200 אלף רובל. המקרה הזה עורר התעניינות מרובה ותרם מצדו להגברת הרגשות האנטישמיות בין האוכלוסיה הנוצרית.

77. Pamjatnaja knižka... str. 109.

78. מצוטט ב„הצפירה" (מס' 45, 1892).

79. המליץ, מס' 150, 1891. ב„הצפירה" (מס' 134, 1891) מסופר שאין שבוע שלא תהגרנה בו מ־5 עד 10 משפחות. מהגרים אפילו כאלה שמצבם הכלכלי אינו גרוע ויש להם אפשרויות פרנסה במקום. זרם הגירה קטן יותר יצא לארגנטינה (הצפירה, מס' 26, 1892).

80. ר' מאמרו המצוטט לעיל של פפיירנה ב„ווסכוד".

פרק ה'

הקהילה בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה (1900-1914)

בתולדותיו של הישוב היהודי בפלוצק זוהי תקופה של המשך ההתקדמות בשטח הסוציאלי והתרבותי. מופי־עות תנועות פוליטיות חדשות, הציונית והסוציאליסטית, ומוקמים מוסדות תרבות נוספים. אמנם כשלון המהפכה של שנת 1905 הביא לידי אדישות פוליטית, אולם עובדה זו שיחררה מרץ ציבורי לכיוון הפעילות התרבותית בדרכים חוקיות וכמעט־חוקיות. ראשית עלינו לציין גידול מספרי ניכר של האוכלוסיה היהודית. בין השנים 1897 ו־1910 גדלה האוכלוסיה היהודית מ־7761 ל־11,780 — בשנת 1905 ועד ל־12,017 בשנת 1910. כלומר, במשך 8 שנים נוספו 4,019 נפשות, ופירוש הדבר גידול ב־52%! האוכלוסיה הנוצרית גדלה באותו זמן בקצב קטן בהרבה (השווה עם טבלה מס' 3). תנופת הגידול של האוכלוסיה היהודית במשך זמן כה קצר (באותו הזמן תרם הגידול הטבעי לא יותר מ־130 נפשות) * באה כתוצאה מהקיצוץ החריף בממַדי ההגירה אל מעבר לים, אולם בעיקר בגלל תהליך יציאתם ההמונית של היהודים מעיירות וכפרי הסביבה. מבין הקהילות הגדו־לות שבסביבה הקרובה התגוררו בשנת 1910: בקוטנו — 9,245 יהודים, בוולוצלאבק — 6,919 ובסוכאצ'ב — 4,810. אכן היתה פלוצק הקהילה הגדולה ביותר בכל המרחב שבין וורשה עד קאליש, כלומר לכל אורכו של הגבול הפרוסי־רוסי בצפון ובמערב.

מבין התנועות הפוליטיות המודרניות, הותיקה ביותר היתה התנועה הציונית. „חובבי־ציון" התארגנו בפלוצק בשנת 1891. בכתבה ב„הצפירה" מסוף יולי 1891 (מס' 157) מסופר על אסיפה שהתקיימה בדירתו של טוביה פישמן במטרה לייסד בפלוצק סניף חברת „חובבי ציון" מאודיסה. הוחלט לשגר שליח ל„חובבי־ציון" בוורשה על מנת לקבל מהם את נוסח התקנון לצורך ייסוד הסניף בפלוצק. תוך 8 ימים נרשמו כ־200 חברים וסכום ההתחייבויות לשלם דמי־חבר הגיע ל־600 רובל לשנה.

לפני שנת 1905 הוקם גם חוג מקומי של מפלגת פועלים ציונית־סוציאליסטית (צ. ס.). ב־28 באוגוסט 1905 פירסמה קבוצה זאת כרוז הקורא להחרמת הבחירות ל„דומה" הראשונה [1].

קבוצת „בונד" ראשונה התארגנה בפלוצק בשנת 1900. מבין הבונדאים הפלוצקאים הראשונים נודעו: משה וורשא, הצעיר (הוא היגר לאחר כשלון המהפכה לארצות הברית, שם התקיים בקושי כסופר־מתחיל ולבסוף התאבד בגיל 25); יחיאל ברקנפלד ואלכסנדר גולדה (בנו של בנימין גולדה הידוע). בהשפעתו של אלכסנדר גולדה, אשר היה נוהג לנהל תעמולה סוציאליסטית בקרב תלמידי הגימנסיה, נעשה לבונדאי, ברוניסלב גרוסר, אחד ממנהיגי „בונד" בתקופה מאוחרת יותר, אשר הגיע לפלוצק בשנת 1901 ופה השתייך לחוג מכריהם של משפחת גולדה [2]. עם 17 הצירים שהשתתפו בועידת „בונד" הראשונה בפולין הקונגרסאית בשנת 1906, נמנה גם נציג הסתדרות ה„בונד" מפלוצק [3].

בהתאם לסקירה שמסר באותה ועידה הנציג של פלוצק, היתה השפעתה של קבוצת „פועלי־ציון" בפלוצק חזקה יותר מזו של „בונד" [4]. עם חלוצי תנועת „פועלי־ציון" בפלוצק נמנו האחים גרויברט, שמואל אוסטרובר (אחיו של הסופר היהודי־רוסי לייב (לב) אוסטרובר, שנפטר לפני זמן קצר), מיכאל פלקס ואחרים.

גם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ. פ. ס.) היתה מונה בשורותיה יהודים ופעולת שניים מהם, כגון זו של אסתר גולדה ויוסף קווייטק (1874—1910), חרגה מגבו־לות של פעולה מקומית שכן מילאו בתנועה הסוציאליס־טית הפולנית תפקידים חשובים בהיקף ארצי. יש, איפוא, ענין להתעכב על אישיותם, שהרי שניהם גדלו באוירה המהפכנית האופיינית למסורת הפלוצקאית.

יוסף קווייטק נולד בבית שברחוב שירוקה בפלוצק ב־22 בינואר 1874. הוא למד בגימנסיה הפלוצקאית ואחר כך נרשם לפקולטה של רפואה באוניברסיטה הוורשאית. בשנת 1891, בהיותו אחד ממארגני הפגנה של סטודנטים, הורחק מהאוניברסיטה והוא נאלץ להמשיך בלימודיו באוניברסיטה של דורפט, לטביה. לא ידוע אם עלה בידיו לסיים את חוק לימודיו. הוא חזר לוורשה ונעשה פעיל במסגרת חוג יהודי של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית. הוא וכן סטניסלב גולדברג, ווצלב מוטרמילך, מוריץ הרץ, שטנצל ואחרים, עמדו בראש הועד למען הפצת השכלה יהודית־פולנית, אשר שם לו למטרה להשריש את התורה הסוציאליסטית בקרב הפועלים היהודיים. בשנת 1902 פירסם חוברת על בעית היהודים בפולין בשם „יהודי פולין" (בפולנית) שהיתה חתומה בשם וורונסקי. החוברת הזו הודפסה ב־3000 עותקים. קווייטק השתתף בכנס הקבוצה היהודית של פ. פ. ס. שהתקיים בגרודנה ושם הכיר את הסופרת הפול־נית הידועה, עליזה אוז'אשקובה. הוא תירגם ליידיש את כתביו של מ. רובינשטיין, כתב בעצמו שירים ביידיש, ביקר לעתים קרובות בביתו של י. ל. פרץ ואפילו השתדל

* בשנים 1900—1905 נמדד גידולם הטבעי של יהודי רוסיה ל־18.2 על כל 10,000 נפש.

לרכוש אותו למען האידיאלים של פ.פ.ס. כפי שציין יצחק גרינבוים בזכרונותיו, התיחס באהדה לרעיון הציוני והביע בקורת חריפה על התפקיד שמילאו הפועלים הפולניים, וביניהם אף חברי פ.פ.ס., בעת הפרעות האנטי־יהודיות בלודז' בשנת 1892. עם גבור הפעילות המהפכנית בפולין תופס קווייטק אחד המקומות המרכזיים בתנועה. בשנת 1903 ערך את הבטאון המרכזי של המפלגה „רובוטניק" ואחר כך, בשנות המהפכה, נעשה לאחד ממארגניה של קבוצת המחץ („בויובקה") הסוציאליסטית בוורשה, שארגנה סידרה של שביתות ועמדה בראש ההפגנה ההיסטורית המפורסמת של פועלי וורשה, שהתקיימה בככר גז'יבובסקי בחודש נובמבר 1904. כתוצאה מפעולות אלה נעשה קווייטק לגיבורם הנערץ כמעט של פועלי וורשה. בהיותו נרדף על־ידי המשטרה, הסתתר לעתים קרובות בביתו של ד"ר סטניסלב סלונימסקי, בנו של עורך „הצפירה", חיים זליג סלונימסקי. בינואר 1905 נאסר — זו הפעם השניה — ונידון לגלות באשמת הפצת הסברה מהפכנית בקרב פועלים יהודיים. הוא הצליח להתחמק מהעונש, אולם באוקטובר 1906 נאסר שוב — והצליח גם הפעם להשתחרר. אחרי הפילוג בפ.פ.ס. בשנת 1906, הצטרף קווייטק בניגוד לרוב חבריו היהודיים, לפלג הימני של התנועה בראשותו של פילסודסקי. לאחר כשלון המהפכה ברח לקראקוב ופה, יחד עם פילסודסקי, אירגן קאדרים למאבק למען שחרורה של פולין. ב־20 בינואר 1910 נפטר יוסף קווייטק בקראקוב, לאחר שהתאבד בגלל אהבה מאכזבת[5]. בשנת 1935 הוצב בקיר הבית שבו נולד ובילה את נעוריו יוסף קווייטק, לוח־זכרון שהוכן לפי יוזמת הועד המחוזי של פ.פ.ס. על הלוח היה כתוב כדלהלן (בפולנית):

> „יוזף קווייטק, 1874—1910, מנהיג המוני הפועלים של פ.פ.ס., גיבור המהפכה של שנות 1905—1907, אסיר, גולה, הוגה, סופר, לוחם למען פולין משוחררת סוציאליסטית, בילה את נעוריו בבית הזה בעיר מולדתו פלוצק. במלאות 25 שנה למותו הציב הועד המחוזי של פ.פ.ס. לוח־זכרון זה ביום 28 באפריל 1935".[6]

דמות יהודית שניה, בעלת חשיבות בפ.פ.ס., ושמוצאה היה מפלוצק היא אסתר גולדה־סטרוז'בסקה, בתו הצעירה של הגביר הפלוצקאי בנימין גולדה ואחותו של אלכסנדר, המוזכר לעיל. היא רכשה השכלה תיכונית בגימנסיה הפלוצקאית, בה השתייכה לחוג תלמידים חשאי, סוציאליסטי. אחר כך הגיעה לוורשה ופה למדה רפואה ובאותו זמן היתה פעילה בחוג פ.פ.ס. של הבירה. לעתים קרובות למדי „התאכסנה" בבתי סוהר וורשאים. בפעם הראשונה נאסרה בסוף 1893, אחר כך בפברואר 1898 ובשנת 1899 היא ישבה סגורה במשך 5 חדשים במצודה הוורשאית עד ששלחו אותה למספר שנים לאחד המחוזות המרוחקים של צפון־רוסיה בסביבות ווייטקה. היא אמנם הצליחה כעבור זמן־מה להשתחרר, אבל נאלצה לגור תחת פיקוח משטרתי בפלוצק בלי רשות לעזוב את העיר. כשחלפה תקופת העונש, נשלחה על־ידי המפלגה לקאטוביץ (שהיתה אז תחת שלטון הגרמנים; לשם קבלת רשיון־כניסה ערכו לה חתונה פיקטיבית עם סוציאליסט גרמני בשם אמיל קספרי), כדי שתנהל שם עבודה סוציאליסטית בין פועלי המכרות. ב־1905 חזרה לוורשה ובה מילאה תפקיד ראשון־במעלה בועד הוורשאי של פ.פ.ס., בפרט בשטח הפיננסי (ייתכן שאחד ממקורותיה הכספיים היה, בלא יודעין, אביה העשיר...), כך שניתן להגיד שהיא היתה ממש שר הכספים של המפלגה. באותה שנה נישאה לחבר מהמפלגה, יאן סטרוז'בסקי, שזה עתה חזר מגלות בסיביריה. בועידה ה־8 של המפלגה בשנת 1906 הצטרפה לפלג השמאלי, אשר ניתק את כל הקשרים עם קבוצת פילסודסקי. קשריה עם בעיות היהודים היו מאז ומתמיד רופפים מאוד, כי היתה מתבוללת קיצונית (אמה, ברוניסלבה, חינכה את ילדיה ברוח של התבוללות פולנית מלאה). גם היא ניסתה בזמנו לרכוש את י. ל. פרץ, שהכירה אותו היטב מביקוריו התכופים בביתם של אלטברג, למען פ.פ.ס. אסתר גולדה היתה פעילה כסוציאליסטית־מהפכנית גם בפלוצק. כפי הנראה עמדה בשנת 1905 בראש ההפגנות והשביתות בפלוצק. י. מ. פרייד מספר בזכרונותיו שהמשטרה הפלוצקאית אסרה אותה פעם בעיצומו של יום הכפורים והעבירה אותה מיד למצודה הוורשאית. אביה, בנימין, הקציב למען שחרורה סכום כסף גדול והודות לקשריו עם מפקד המצודה (בכלל היו לו קשרים טובים עם אנשי השלטון בתוקף היותו סַפק הצבא) עלה בידו לשחרר את בתו. ברם מיד לאחר שחרורה חזרה לפעילותה ביתר שאת ובמרץ האופייני לה. לאחר כשלון המהפכה נסעו היא ובעלה לפאריז ופה עבדה כרופאה (בעלה טבע בנהר הסינה כשניסה להציל ילד מטביעה). בתום מלחמת העולם הראשונה חזרה לפולין וכדוגמת רוב חברי הפלג השמאלי של פ.פ.ס. הצטרפה לשורות המפלגה הקומוניסטית הפולנית. רק הודות לקשריה הישנים עם פ.פ.ס. וההיכרות עם פילסודסקי לא נאסרה ובסוף שנות ה־20 היגרה לברית המועצות. מכאן, לאחר שהחלו לפי פקודתו של סטאלין לאסור קומוניסטים פולניים, ברחה לפאריז ושם נפטרה גלמודה ושכוחה[7].

בשנת השיא של המהפכה — 1905 — עברו על פלוצק ימי סערה וגעש. הדבר החל בסידרה של שביתות. שבתו פועלים (פולנים ברובם המכריע) בשני בתי החרושת למכונות חקלאיות שהשתייכו ליהודים מרגוליס וסרנה. שבתו גם העובדים בענפי־מלאכה יהודיים כגון פועלי מחט, כובענים, פרוונים וכד'. שביתה פרצה גם בין תלמידי הגימנסיה. כעונש על כך וגם בעקבות גילוי

ספריה סוציאליסטית חשאית, הורחקו מהגימנסיה לוציאן אלטברג, בנו של משה אלטברג (שאחר כך היה למשפטן ידוע והתנצר), שני האחים גולדה — אלכסנדר ויוליאן.

ביום 1 במאי פרצה בעיר שביתה כללית: תנועת הספינות על הנהר הופסקה כליל, בבתי החרושת ובסדנאות שבתה העבודה והחנויות היו סגורות במשך יום שלם[8]. בעתון הרוסי „ורשבסקיה דני" תואר היום הזה במלים אלו: „בערך כ־500 איש התאספו בככר של „השוק הישן" לפני בנין העיריה, שעליו הונף הדגל האדום. השלטונות הזעיקו את הצבא. המפגינים התחלקו לשתי קבוצות שאחת מהן יצאה לרחוב שירוקה והשניה לרחוב טומסקה. אז הופיע המושל בחברת מספר פקידים. מתוך שורות ההמון יצאה אשה — סבורים שהיתה זו יהודיה — לבושה בשמלה אדומה והקריאה כרוז. כתות צבא ניסו לפזר את המפגינים ואלה אשר ניסו להתנגד הובאו לתחנת המשטרה... מספר אנשים נפצעו על־ידי סוסי הקוזקים. בשש בערך שוב הופיעו המוני אדם ברחובות. ביניהם נראו הרבה חייטים וביניהם יהודים ויהודיות בראש. כוחות משטרה וצבא הקיפו את ההמון. באותו זמן נסגרו החנויות תחת לחצם של המפגינים. ברחוב נראתה קבוצה של נערים יהודיים בגיל 8—10 שנים... הקצין פקד שלוש פעמים על הקהל שיתפזר ואחר כך נתן פקודה לחייליו לדרוך את הנשק. בהשפעת הפקודה הזאת החל הקהל להתפזר"[9].

בימי אוקטובר 1905 (בעקבות הכרזת־אוקטובר של הקיסר) חזרו שנית אותן התופעות: שביתה כללית השתיקה כמעט לגמרי את החיים בעיר וכל החנויות נסגרו. מזמן לזמן התקיימו אסיפות־רחוב והפגנות ורק באמצע אוקטובר שבו החיים למסלולם הרגיל[10].

המאורעות הללו היו מלווים התקפות טירור שבוצעו בעיקר על־ידי קבוצת מחץ של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית נגד אנשי משטרה וז'נדרמים מבין השנואים ביותר. בקבוצה זו השתתפו גם פועלים יהודיים. תפקיד פעיל במיוחד מילא בה הרש פייוול בומזון („הרש'ל החיגר"). בפיקודו עשו שפטים בשוטר רוסי והכוהו עד זוב דם. שוטר אחד נורה לפני בנין התיאטרון העירוני. בסופו של דבר נאסר הרשל בומזון ונידון ל־4 שנות עבודת פרך[11].

בשנת 1906 החריף המאבק נגד המשטר האנטי־דמוקרטי והמושחת של הנהלת הקהילה. באותה שנה התארגנה קבוצה דמוקרטית, אשר פירסמה בעתונות קול־קורא לבוחרים ערב בחירת דייני הקהילה. תוכנו זורק אור על יחסי הציבור ששררו בקהילה ועל ההתנגדות של רוב האוכלוסיה היהודית לשיטות הניהול שסיגלו לעצמם ראשי הקהל. להלן מובא קטע גדול מהקול־קורא הנ"ל (בשינויי סגנון קלים):

„...ואלה הם הסדרים השוררים במוסדותינו... אין אצלנו מקוה ואין גם מוסדות יהודיים וכלליים אחרים הקיימים ביתר הקהילות. התשלומים אצלנו גבוהים מאוד ובכל זאת תמיד חסרים כספים והקהילה חייבת כסף לנושים. רוב האוכלוסיה מתלונן על התנהגותם של ראשי הקהל ומשרד הקהילה נחשב על ידי רבים למאורת גזלנים. מנצלים את האסונות ואם אצל מישהו נפטר, חלילה, מישהו במשפחה אזי פושטים את העור משארי בשר... אנא זכרו נא, אחים, איך הצלחנו אשתקד בקושי לשכנע את ראשי הקהל שיקיימו עוד אסיפה ויכינו דו"ח של ההוצאות וההכנסות של הקהילה. אז מצאנו הרבה דברים שאפשר ומוכרחים לשנות, כגון להקטין את הוצאות השכר ב־2000 רובל. רצינו להביא לידי כך שתפחתנה הוצאות החזקתו של בית הספר לבנות... ושהתמיכה הכספית לבני העניים לצורך הספקת חמרי הסקה יחלקו העסקנים מחברת צדקה ולא חברי ועד הקהילה... שבית המדרש, העולה כל שנה לקהילה כמה מאות רובל, יעבור לניהול פרטי, אשר יחזיק את השמשים ויכסה את הוצאות התאורה וההסקה מהכנסות עצמאיות... אולם ראשי הקהל שמעו אז הכל ואפילו רשמו הכל ולבסוף הכל נשאר כמקודם... ואולי זכור לכם איך בזמן האסיפה נגש לחבר ועד אחד שוחט ובפומבי אמר לו: „לקחת מאתנו כסף ואין סימן ממנו". אולם הלז עשה את עצמו כאילו לא אליו הדברים מכוונים... ובאנשים כאלה בוחרים, כי הם מנהלים תעמולה בלתי כשרה, אולם בכל זה אשמה אדישותו של הבוחר. כולנו מתרוצצים ומודאגים בהבטחת פרנסתנו הדלה ואין לנו שהות להתעניין מה נעשה בעניני הקהילה. ואז מזדמן אדם המצליח בערמתו לפתות בוחרים והוא מוביל עיר שלמה על חבל כך שכולנו מאבדים את התקוה להיפטר ממנו אי־פעם..."

לבסוף מוצגים בקול־קורא התנאים הבאים למועמדים:

1) בכל שנה יש לפרסם ולחלק בין כל משלמי המסים דו"ח הכולל רשימה שמית של כל המשלמים וגובה התשלום וכמו כן פירוט כל יתר ההכנסות וההוצאות של הקהילה. 2) פעם בשנה יש לקיים אסיפה כללית שבה יהיה כל אחד רשאי להעלות בעל פה או בכתב את טענותיו שיש לו לגבי ניהול עניני הקהילה. 3) בכל הישיבות הרגילות של הועד יוכלו להשתתף באי־כוח הציבור — בעלי־מלאכה, סוחרים ואחרים — ולהביע את דעותיהם. 4) כל התרומות שהקהילה מקבלת אינן צריכות סתם להירשם על־ידי המזכיר בתורת נדבות, אלא כל תורם צריך לחתום ולציין לאיזו מטרה הוא תרם את הכסף. 5) חלוקת התמיכה לעניים לצרכי הסקה, מצות וכד' צריכה להיות מבוצעת על־ידי עסקנים של חברת־צדקה.

הקול־קורא מסתיים בכרוז לבוחרים „לבחור באנשים

שיסכימו לדרישותינו... אל תיראו, אחים, ואל תפחדו. אנו ננצח, כי הצדק אתנו"[12].

מה היו תוצאות הבחירות לועד הקהילה בשנת 1906 ולאיזה הישגים הגיעה אותה קבוצה שניסתה לגרום לדימוקרטיזציה של המשטר בקהילה — לא ידוע לנו.

כפי שהוזכר כבר לעיל, לאחר התגברות הריאקציה הפוליטית בשנים שאחרי 1905, הופנה מרצם של הצעי־רים לאפיק העבודה התרבותית כשטח־פעולה אפשרי יחידי. הספריה הציבורית שהיתה קיימת משנת 1896 הורחבה ובכל פעם נרכשו בשבילה ספרים חדשים. בשנת 1901 קיבלה הספריה מחברת „מפיצי השכלה" בפטרבורג 150 „ספרי השכלה שונים יקרי ערך". דברי תודה פירסם ב„הצפירה" בשם הנהלת הספריה אדם בשם סובוטקה[13]. ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה מנתה הספריה כבר כמה אלפי ספרים. עוד בשנת 1907 התארגנה חברה תרבותית „הזמיר" והיא קיבלה על עצמה לנהל את הספריה שמעתה נקראה אף היא „הזמיר". במשך שנים רבות עמד בראש החברה אהרן בקר. באולם של „הזמיר" היה י. ל. פרץ (שנהג לבקר לעתים קרובות בפלוצק, כי פה התגורר אחיינו משה אלטברג, מנהיג ידוע של חוג המתבוללים) משמיע את הרצאותיו עשירות־התוכן. ליד „הזמיר" היה קיים גם חוג דרמטי בניהולו של דוד הרמן[14].

עבודה תרבותית נעשתה גם על ידי קבוצה ששמה היה „תקות ישראל" (נוסדה בשנת 1900). במועדונה של החברה התקיימו שעורי היסטוריה וספרות יהודית. בכתבה ב„הצפירה" מסופר שהקבוצה נמצאת בסכנת פי־רוק מחמת מחסור בעסקנים פעילים[15].

אנו פוגשים ביהודים גם בשטחי פעולה תרבותיים־כלליים בעיר. כך, למשל, נמנים עם מיסדיה של „האוני־ברסיטה העממית", שנוסדה בשנת 1907, לודביג פלטאו ואשתו המורה אוברפלד[16]. בית ההוצאה של קמפנרים שהיה מוציא לאור ספרים חשובים בעלי ערך לא רק מקומי אלא כללי — כבר הוזכר לעיל.

זמן־מה לפני מלחמת העולם הראשונה נפתחה בפלוצק „ישיבה". ראש הישיבה הראשון היה ר' מיכאל רובינשטיין ואחריו ר' מנדל מנדלסון. „הישיבה" התפרסמה בכל הסביבה ונהרו אליה בחורים אפילו ממקומות מרוחקים.

הערות לפרק ה'

1. הצפירה, מס' 157, 1891. ארכיון יוו"א: תיק „פולין בין שתי המלחמות".
2. „הפנקס האדום" (יידיש), וורשה, 1921, דפים 88—87.
3. ש. י. הרץ, „המהפכה הרוסית הראשונה" (יידיש), תולדות ה„בונד", כרך ב', ניו־יורק, 1962, עמ': 107, 354.
4. עם, עמ' 355.
5. Księga Pamiątkowa P. P. S., Warszawa, 1923; J. Krzesławska, Józef Kwiatek, Warszawa, 1935.; יצחק גרינבוים, דלעיל, 426, 423.
6. „פלוצק, דפי היסטוריה" (יידיש), עמ' 203.
7. Adam Próchnik, Kobieta w polskim ruchu socjalistycznym, Warszawa, 1948, p. 32. Niepodległość, XIV, p. 129; י. גרינבוים, כדלעיל, ד' 430, 426, פרייד, כדלעיל, כרך ב', ד' 55, 136, 135. השגתי רשימה ביבליוגרפית של מקורות פולניים על יוסף קווייטק ואסתר גולדה הודות לאוספו של יעקב שצקי בנוגע לתולדות יהודי וורשה, הנמצא בארכיון של יוו"א.
8. הצפירה, מס' 47, 1905; מס' 82, 1905.
9. הצפירה, מס' 91, 1905. באסיפת־עם על יד בנין התיאטרון נאמה גם כן פליציה קמפנר, בת משפחת קמפנר הפלוצקאית, פעילה של פ.פ.ס. וסטודנטית בפקולטה לרפואה באוניברסיטה של ז'נבה. ראה: Apolonia Askanas: „Wspomnienia z pracy oświatowej w l. 1903-1908", Notatki płockie, No. 9, p. 21.
10. הצפירה, מס' 219, 1905. בולטת כוונתו של הבטאון הרוסי הרשמי להבליט את השתתפותם של יהודים במהפכה, כדי להוריד על ידי כך את ערכה בעיני הציבור הנוצרי.
11. Adam Próchnik, „Żydzi w P.P.S.", Głos Gminy Żydowskiej, No. 10-11, 1938, p. 244.
12. נח פרילוצקי, „בפולין, יומן כמעט פובליציסטי, 1905—1911" (יידיש), מס' 29, וורשה 1921, ד' 69—65.
13. הצפירה, מס' 258, 1901.
14. א. פלוצקר, „י. ל. פרץ וברוניסלב גרסר בפלוצק" (יידיש), מתוך: „פלוצק, דפי הסטוריה..." עמ' 205—204.
15. הצפירה, מס' 258, 1901.
16. „פלוצק, דפי הסטוריה...", עמ' 63.

ד״ר יצחק שיפר

הפעילות הקהילתית בפלוצק

ד״ר יצחק שיפר, מגדולי ההיסטוריונים היהודיים בפולין, כתב את עבודתו, המובאת להלן בחלקה, בשנת 1937 לקראת 700 שנה לקיום קהילת פלוצק ופירסם אותה בעתון היהודי־פולני „כווילה". העבודה תורגמה מפולנית ליידיש על־ידי ד״ר ל. ז׳יטניצקי ופורסמה במלואה בספר „פלוצק", בואנוס איירס, 1945.

הקהילה היהודית בפלוצק בשנים 1793—1650

התפתחותה של הקהילה היהודית בפלוצק הופסקה למשך תקופה ארוכה מחמת „המבול" של מלחמות הקוזקים והשוודים, אשר הציפו את פולין במחצית השניה של המאה ה־17. השוודים החריבו את פלוצק, רחובות היהודים נשרפו ומה שנשאר לפליטה נשדד על ידי החיילים. החיים היהודיים בפלוצק נהרסו כליל.

עם חלוף הסערה התחילו לחפש דרך לשיקומו של הרובע היהודי וליציאה מהמצוקה הרבה. בשנת 1657 העניק המלך הפולני יאַן קאַזימיר ליהודי פלוצק את הזכות לבנות מחדש את בתיהם שנשרפו, לנהל מסחר חפשי ולפתוח בעיר חנויות ואיטליזים ללא כל הגבלות. הזכויות הללו אושרו וניתן להן תוקף על ידי מלכי פולין האחרים, כגון מיכאל וישניוביצקי בשנת 1671, יאַן סובייסקי בשנת 1676, אוגוסט ה־3 בשנת 1760 וסטאניסלאב אוגוסט בשנת 1770.

למרות זאת, לא הצליחו יהודי פלוצק לשקם את חייהם שנפגעו קשות בשנות המלחמה השוודית, אלא רק בסוף המאה ה־17. זמן קצר לאחר שבנו מחדש את בתיהם, היה עליהם לעזוב את העיר בתוקף החלטה שנתקבלה על ידי ה„סיים" הפולני. לא ידוע מה גרם להחלטה זו. אולם עובדה היא שבעקבותיה נאלצו היהודים לעזוב את כל ערי מאזוביה. הדבר קרה בשנת 1669 ורק הודות למאמציו הרבים של „ועד ארבע ארצות", בוטלה הגזירה. יהודי פלוצק חזרו לעירם בשנת 1671 ובאותה שנה חודשו הזכויות שניתנו להם בשנת 1657. מאז החלה העבודה הקדחתנית לשיקומו של הרובע היהודי, אולם כעבור 17 שנה, כשרבים מהבתים החדשים עמדו כבר על תילם, פגע אסון חדש קשות בקהילת פלוצק. בשריפה הגדולה שפרצה ברובע היהודי הצפוף הפכו שוב הבתים לתילי חרבות ועבודת פרך של למעלה מעשר שנים עלתה עם העשן לשמים. למרבה האסון פרצה גם באותה שנה מגיפה, אשר הפילה חללים רבים מבין יהודי הקהילה.

בכל זאת לא אמרו יהודי פלוצק נואש והחלו לבנות את בתיהם מחדש. הם היו מרוששים לחלוטין ולכן הוטלה על ועד הקהילה המעמסה לגייס את האמצעים הדרושים למימון הבנייה. הלוואות בסכומים ניכרים נתקבלו מהאצולה הפולנית ומהכמורה כנגד משכנתאות. וכך היו חיי הקהילה במאה ה־18 תמיד תחת לחץ החובות הגדלים והולכים. מהמקורות ידוע שרק למיסדר הישועים בפלוצק היתה הקהילה חייבת 50 אלף זלוטי ובודאי שלא היה זה החוב היחידי, כי לא ידוע כמה היו חייבים היהודים לבני האצולה ולזכאים אחרים. אפשר להבין עד כמה העיק העומס הרב של החובות שהיה מוטל על הקהילה אם נביא בחשבון את מיעוט האוכלוסיה היהודית באותם הזמנים. מנתוני המיפקד שערכו השלטונות בפלוצק בשנת 1764 מתברר שבאותה שנה התגוררו בפלוצק ובכפרי הסביבה בסך הכל 725 יהודים ומתוך כך אפשר להניח שבעיר עצמה לא היו אז יותר מ־130—120 משפחות.

מהתקופה ההיא נשארו לנו מיסמכים הנותנים מושג על הפעילות הכלכלית של יהודי פלוצק, והחשוב ביניהם הוא הפנקס של אגודת בעלי המלאכה מסוף המאה ה־18 והתחלת המאה ה־19, שנוהל על ידי חייטי פלוצק. על הפנקס הזה פירסם מאמר ד״ר ע. רינגלבלום והודות לכך יש לנו תמונת־מה על המצב הכלכלי של הקהילה היהודית. מסתבר שאגודת החייטים היתה קיימת בפלוצק עוד לפני שנת 1789 ושהשתייכו אליה כמה עשרות בעלי מקצוע, אשר פרט לעניני העבודה דאגו גם לבעיות הדת והחברה. הם השתדלו למנוע התחרות והחזיקו בית כנסת משלהם שבו היו גם עורכים את אסיפותיהם. הם קבעו תקנות של העסקת שוליות וכל תנאי העבודה במקצוע. מהפנקס מתברר שהיתה קיימת גם אגודת פרוונים ולכן ניתן לשער שבפלוצק היה כשליש האוכלוסיה היהודית מתפרנס ממלאכה. היסוד להתפתחות ענפי המלאכה היה, מן הסתם, המסחר היהודי המבוסס, כי היה מקובל שסוחרי אריג יהודיים ימסרו סחורות לעבודה לבעלי מלאכה יהודיים, חייטים ופרוונים. התקשרות כזאת בין סוחרי אריגים ופרוות לבין בעלי מלאכה היתה אופינית בהרבה קהילות יהודיות בפולין במאות ה־17 וה־18 וכך היה בודאי המצב גם בפלוצק. מימי מלכותו של סטאניסלאב אוגוסט (90—1770) השתמר

מיסמך שממנו נודע על פנייתם של כמה מבין סוח־רי פלוצק היהודיים בדבר הפקת מלח ממכרות בסבי־בות העיר, ופנייה זו היא הוכחה לכושר היוזמה שהיו מגלים הסוחרים.

פרטים מועטים ביותר ידועים לנו על החיים הפנימיים של הקהילה. ניתן רק להזכיר שלושה שמות של רבנים, חכמי התלמוד. בשנת 1695 היה רב הקהילה איציק אייזיק בן יהודה לייב, שהיה בעל סמכות מוכרת במחקר התלמוד ורבים היו פונים אליו לשם קבלת עצה ואסמכתא. בסמוך לשנת 1777 היה המנהיג הרוחני של הקהילה הרב חיים גינזבורג שאף הוא נחשב כבר־סמכא גדול בעניני התלמוד. בשנת 1783 בא במקומו יששכר־בער בן יהודה־לייב שכיהן אחר־כך כרב בסלוצק.

נראה שהיחסים בין האוכלוסיה היהודית לבין הנוצרית היו טובים בדרך כלל. הדבר מסתבר מתוכן ההחלטות שהיו מתקבלות בכינוסים (סינודים) המחו־זיים של הכמורה שהיה להן קשר לעניני היהודים וכן ממכתבי הבישופים שבהם מובלטת המדיניות המסור־תית של הכנסיה להחזיק את האוכלוסיה היהודית במצב של בידוד. כך, למשל, החליט הכינוס בשנת 1773 שהתאסף אז בפלוצק, על שורה של תקנות נגד היהודים וזאת רק בגלל קיום יחסים הדוקים עם הנוצרים. בשנת 1775 פירסם הבישוף מכתב שבו אסר על היהודים לנהל מסחר ביום א׳ אחרי שעה 9 בבוקר והורה שבשעת עריכת תהלוכה דתית בככר השוק יש לסגור את הרחוב היהודי הפונה לככר על ידי מסך מיוחד. ההוראה הזאת נשמרה היטב ונשארה בתוקפה עד מחצית המאה ה־19.

על מידת הקשר שהיה קיים בין היהודים והנוצ־רים מוכיח מקרה שאירע בתקופת מרד האצולה בשנת 1768 („קונפדרציה בארסקה"). מנהיג המור־דים בסביבה היה אז יוזף סלווה־צלינסקי, יושב־ראש ה„סיים" (מארשאלק) המחוזי בווישוגרוד. הוא נרדף על ידי הקוזקים של הצאר וברח לפלוצק ובה היה מסתתר קודם אצל ראש העיר, ולאחר מכן קיבל מחסה אצל היהודים, אשר החביאוהו זמן רב בבנין המקוה ואחר כך בין מאושפזי המוסד „ביקור חולים" של הקהילה. לבסוף התחפש לבעל־עגלה והצליח להימלט מהסכנה שהיתה נשקפת לחייו.

הקהילה הפלוצקאית בשנים 1858—1794

לאחר חלוקתה השניה של פולין עברה פלוצק לשטח הכיבוש הגרמני ונשארה בו עד הקמת נסי־כות וורשה בשנת 1807. תקופת מעבר זו היתה מכרעת לגידולה המספרי ולהתפתחותה הרוחנית של הקהילה היהודית.

כפי שהוזכר לעיל מנתה הקהילה בשנת 1764 לא יותר מ־130—120 משפחות, כלומר בערך 650—600 נפשות. עד סוף המאה ה־18 הסתמן גידול מועט ביותר של האוכלוסיה, כך שבשנת 1800 מנתה הקהילה לא יותר מ־731 נפשות, אשר היוו 28.3% מכלל האוכלוסיה העירונית שמנתה בסך הכל 2578 נפשות. התמונה הזאת משתנית במידה ניכרת בשנים 8—1807.

כבר בשנת 1802 גדלה האוכלוסיה הכללית בפלוצק ל־3714 נפשות ובתוכה היו 1783 יהודים, כלומר 48% מכלל האוכלוסיה. היהודים ממשיכים להתגורר ברובע שלהם הכולל שני רחובות: סינגר־גאלנה וירוזולימסקה (רחוב ירושלים). מתוכנית הרובע היהודי, שהשתמרה משנת 1803, מתברר שליהודים היו שייכות 77 חלקות ועליהן עמדו בתי מגורים ובניני ציבור שונים.

חמש השנים הבאות עומדות בסימן גידול מת־מיד של האוכלוסיה היהודית בפלוצק. בשנת 1808 התקיים המיפקד הראשון של האוכלוסיה בנסיכות וורשה וממנו מסתבר שבפלוצק התגוררו בסך הכל 4000 נפשות ומהן 1932 יהודים, ז"א, מחצית אוכלו־סית העיר.

בסיכום אפשר לקבוע שבתקופת השלטון הגר־מני, כלומר בשנים 1807—1794, גדל פי שלושה מספר יהודי פלוצק והאחוז שלהם עלה מ־28% ל־50%. גידול זה חל בעיקר בשנים 1802—1800, בהן קפץ מספר היהודים בפלוצק מ־731 ל־1783 נפשות. העליה הפתאומית הזאת, שאין להסבירה על ידי גורמים טבעיים, באה בעקבות הגירת יהודים ממקומות אחרים והסתכמה בערך ב־1000 נפשות. בהתאם למיסמכים מאותן השנים, הגיעו רוב המהג־רים לפלוצק מתחומי גרמניה ופרוסיה. העובדה הזאת מתאשרת על־ידי חומר הקשור בחיי הרוח של קהי־לת פלוצק במחצית הראשונה של המאה ה־19. לפיכך ניתן לקבוע, שהקהילה היהודית בפלוצק שימשה מעין „נאות־מדבר" בתוך יהדות פולין, והרעיונות אשר הופצו על ידי משה מנדלסון בגרמניה, כלומר רעיונות ההשכלה מצאו בה כר נרחב, בו בזמן שיהודי הנסיכות הוורשאית היו תחת ההשפעה המכ־רעת של החסידות, אשר נלחמה קשות בתיקוני מנדלסון.

ברור לגמרי שבואם של יהודי גרמניה ופרוסיה השפיע רבות לעיצוב דמותה הרוחנית של הקהילה הפלוצקאית. העובדה הזאת מתאשרת גם באמצעות אותו פנקס החייטים שהוזכר לעיל. שם נרשם פרו־טוקול של האסיפה משנת 1806 בגרמנית ובאותיות עבריות, למרות שעד אז היו הפרוטוקולים נרשמים בעברית עם בליל מלים ביידיש.

לא פחות אופייניים הם הפרטים אודות הרב הפלוצקאי שהיה למנהיגה הרוחני של הקהילה החל מסוף המאה ה־18 והתחלת המאה ה־19. על כסא הרבנות ישב אז יהודה ליב מרגוליס (מרגלית) בן אשר זליג, אשר היה, לפי הידיעות שבידינו, ל„מאור המתנגדים", לוחם בחסידות ומגלה ענין רב בתנועת ההשכלה שבמנהיגותו של מנדלסון [1].

הרב הפלוצקאי המשכיל היה פעיל גם בשטח הציבורי־פוליטי של יהודי פולין. כנציגה של הקהילה הפלוצקאית השתתף בכנס הקהילות של שטח הכי־בוש הגרמני וביחד עם נציגי הקהילות של ביד־גושטש, לומז'ה ואחרות חיפש דרכים למלחמה בהיטלי מסים („טקסה") ובגיוס היהודים לשורות הצבא הגרמני.

וכעת מגיע תורם של מיסמכים מעניינים המתא־רים את חיי הרוח של יהודי פלוצק. המיסמכים הם משנת 1825 והם כלולים בתיקי הועדה המפורסמת בזמנו (Komisja Starozakonnych) שהוטל עליה להכין הצעות לתיקון מצבם של יהודי „הממלכה הקונגרסאית". במיוחד בולט ערכו של תזכיר, אשר הועדה שיגרה למשרד המחוזי בפלוצק בשנת 1825 ובו תיאור מלא של המצב התרבותי שבו היו שרויים יהודי העיר. התיאור הזה מאשר במלואו את הנחתנו בדבר ההשפעה הרוחנית שנודעה לתושבים היהודיים החדשים שהגיעו מגרמניה ומפרוסיה המזרחית. מה־תזכיר מסתבר שבפלוצק נמצאו רבים, אשר תמכו ברעיונותיו של מנדלסון, כלומר „משכילים" ואפילו היה קיים חוג של לומדי תורת מנדלסון שבראשו עמד סוחר פלוצקאי ידוע, יוסף פרנקל. הודות למא־מציהם של „המשכילים" הושגה תמיכת השלטונות המחוזיים בהפצת לימודים חילוניים וב„פרודוקטיבי־זציה" של השכבות — ובלשון השלטונות: למען הבאתם של היהודים לדרגת התרבות הכללית והר־חקתם מרווחים קלים. בפרט הורגשה השפעתם של ה„משכילים" על כל מיני הוראות ואיסורים שכוונו נגד החסידים. הצו שפורסם בשנת 1823, בחתימתו של מזכיר המחוז, סוקולובסקי, אסר את הפעילות של „הסקטות" היהודיות וחייב סגירתם של ה„שטיב־לעך", כלומר בתי תפילה פרטיים, שבהם היו מת־אספים החסידים. בדרך זו, כפי שקובע התזכיר, רצו למנוע בדרך חוקית התפשטותה של החסידות, אשר „בני־הכוזרים וצדיקים — עושי־נסים ניסו לנטוע בקרקע של הקהילה הפלוצקאית". אולם, כפי שנאמר הלאה בתזכיר, כל המאמצים נכשלו כי כבר ביולי 1823 התיר המיניסטריון לדת ולהשכלה פתיחתם של ה„שטיבלעך". לכן ממליצה הועדה שמשכילי פלוצק ישתדלו לפתוח רשת של בתי ספר, אשר בהם ילמדו לצד העברית גם מקצועות הטבע, „אמנויות" ומלאכה.

מהתזכיר מסתבר שהשלטונות המחוזיים דרשו מרבני ועסקני הקהילה להיות בקיאים בענינים חי־לוניים ולכן סיכמה הועדה שאין לאשר מועמד למשרה של רב אלא אם הוא יודע קרוא וכתוב בפולנית ומצטיין בהתנהגותו המוסרית. הועדה מציינת שלאור הדרישה הזאת רבים מבין המבוגרים החלו ללמוד פולנית.

רשימת הרבנים שכיהנו בפלוצק בשנים 1810—1840 כוללת שמות של למדנים אלה:

הרב אריה לייב שהוסמך בשנת 1814;

ר' אריה לייב צונץ מוורשה, פעל בפלוצק בשנים 1823־33;

ר' נתן בן שמעון הורוביץ, הסמכה משנת 1835;

ר' אלכסנדר כהן.

מבין הנזכרים לעיל הנודע הוא ר' אריה לייב צונץ, מחברם של ספרים כגון „גרוש רוחם", „עלת מן", „פני אריה", „מלא עומר" ועוד [1], ביחד עם הרבנים הורוביץ ואלכסנדר כהן הוא מייצג טיפוס של „מתנגד" מלומד, אשר איננו מתיחס בשלילה להשכלה חילונית, אם כי מעמיד במרכז את מדעי היהדות.

מאותם הזמנים נשארו פרטים על „משכילים" מתקדמים בפלוצק שהלכו בעקבות תיקוניו של מנדל־סון. אחד מהם הוא ד"ר פיליפ לובלסקי [2] והשני ד"ר זיגמונט פרקל [3].

לפי מיסמכים שנמצאו באגודת המהנדסים בוורשה עבד ד"ר לובלסקי כרופא בפלוצק בשנים 1815—40. הוא נולד בלובלין בשנת 1787 ושירת כרופא צבאי בחילותיו של נפוליאון. מסופר עליו שהיה ממלא את תפקידיו בהתלהבות גדולה ובקרב לייפציג סיכן את חייו באספו פצועים במו ידיו משדה הקטל. בעד מעשיו אלה ניתנו לו ההצטיינויות „לגיון ד'הונר" ו„צלב הלנה הקדושה". לאחר מפלתו של נפוליאון התישב ד"ר לובלסקי בפלוצק ועסק ברפואה עד מרד הפולנים בשנת 1830. עם פרוץ המרד מונה כרופא של מטה הצבא הפולני המתמרד וזכה לצלב

1. פרטים על הרב י. ל. מרגלית, השקפותיו ויצירתו הספרותי תראה להלן, עמ' 91.

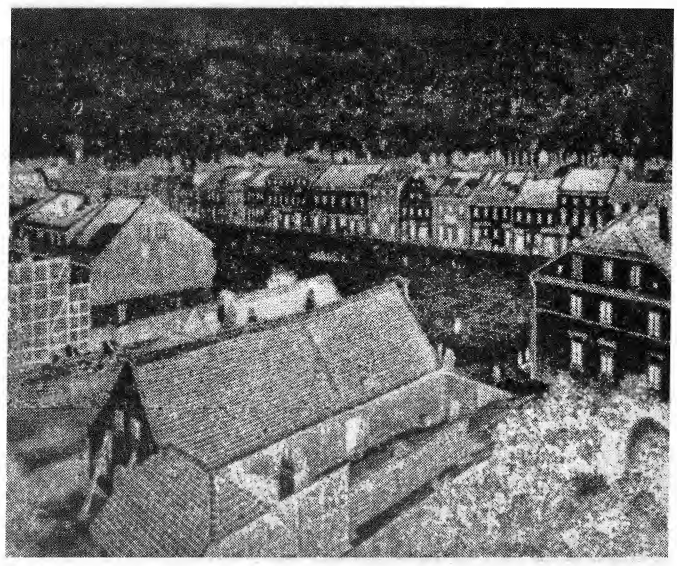
1. על הרב צונץ — ראה להלן, עמ' 97.
2. ד"ר לֻבלסקי — ראה עמ' 46.
3. ד"ר פרֻקל — ראה עמ' 46.

ההצטיינות. לאחר כשלונו של המרד חזר לעבודתו הרפואית בפלוצק ובשנת 1840 עבר לגור בוורשה ושם נפטר בשיבה טובה בשנת 1879.

לד"ר לובלסקי, אשר חי בפלוצק במשך כ־25 שנה, נודעת השפעה רבה על עיצוב דמותה של הקהילה היהודית בעיר זו.

גם המשכיל השני, ד"ר זיגמונט פרקל, היה רופא. הוא נולד בפלוצק בשנות השלושים של המאה ה־19. בשנת 1852 החל בלימודיו בביה"ס הרבני בוורשה ולאחר סיומו למד רפואה. לאחר הסמכתו כרופא חזר לפלוצק ועבד במקצועו. הוא היה אהוד ומקובל על כל שכבות האוכלוסיה בעיר ובסביבה. תקופת־מה כיהן כיושב ראש אגודת הרופאים בפלוצק. נפטר בדמי ימיו בהיותו רק בגיל של ארבעים וכמה שנים.

שתי הדמויות, שהוזכרו כאן, היו אנשים נאורים, אשר למרות היותם בעלי־השכלה חילונית לא ניתקו את קשריהם עם עמם ונשארו נאמנים למוצאם. זוהי הוכחה נוספת לכך שבניגוד לאוירה, אשר היתה שוררת בזמנים הללו ברוב הקהילות היהודיות בפולין, היתה קיימת בפלוצק אווירה של שאיפה לתרבות מודרנית ללא התכחשות לערכי היהדות הנצחיים.

ככר השוק הישן בשנת 1870

דער אַלטער מאַרק אין יאָר 1870

The old market square in 1870

פנקס „חברת החייטים" בפלוצק

(מתוך עבודת מחקר שפורסמה בכרך ב׳ של „מסות כלכליות"
בהוצאת המכון המדעי היהודי „ייווא" בוילנה)

פנקס חברת החייטים בפלוצק הופיע בסוף המאה ה־18. על הדף הראשון של הפנקס ישנה כותרת: „למזל טוב פנקס דחברה חייטים דפ״ה ק״ק פלוצק בשנת תקנ״ח (1798) לפ״ק". אכן שנת ההוצאה היא 1798, אולם חברת החייטים והפנקס עצמו היו קיימים זמן רב לפני השנה הזאת כשעדיין היתה העיר פלוצק בשטח ממלכת פולין העצמאית. כנראה התבלה הפנקס הישן מרוב שימוש ודפיו נתמלאו כולם ברשימות ולכן התיר נציגו של המושל בפלוצק, שהיה אז מאַצ׳יי סטארצ׳בסקי, להעתיק בשנת 1798 את כל התקנות לספר חדש.

בשנת 1793, לאחר החלוקה השניה של פולין, עברה פלוצק לממלכת פרוסיה. הממשלה הפרוסית השתדלה לפתור את בעית היהודים והענין הזה העסיק במידה רבה את הפקידות בשטחי פולין המסופחים. הכוונה היתה להכיר את החוקים והזכויות שחלו על האוכלוסיה היהודית ולהסדיר את היחסים בין העדות. לכן היו השלטונות הפרוסיים אוספים את התקנות ומתרגמים אותן לגרמנית. במיוחד שמו את הדגש על התקנות הנוגעות לאגודות מקצועיות של היהודים שהיוו אחר כך יסוד לפרסום „חוק יהודי כללי" משנת 1797. באותן השנים נעשו תרגומים של תקנות אגודות בעלי־מלאכה יהודיות במחוז פוזנה (כגון קור־ניק, גניזנו, פניאָב ועוד) וכן של הפנקס שבו עסקינן, שהועתק מחדש ואושר על ידי השלטונות. נכתבו בו רק פרקים שאינם בעלי ערך חולף, ז״א, רק התקנות של חברת החייטים כולל כמה תוספות משנת 1796. הנוסח הסופי בצורה בה הגיע לידינו מקורו, איפוא, משנת 1798 שאז הועתקו סופית תקנות החברה. הפנקס נכתב על נייר עם סימני מים בולטים המכילים כתובת בלטינית: pro patria (למען המו־לדת) עם ציור של אֵל הים היווני פוסידון. כל דף ממוספר ובסך הכל ישנם בפנקס 108 דפים.

ארבעת הדפים הראשונים הוקדשו לכל מיני ציו־רים, בדפים מ־5 עד 47 נכתב החלק העיקרי של הפנקס, כלומר התקנות עצמן, הדפים 55 עד 91 ריקים והחל מהדף ה־91 מתחילות רשימות בעלות חשיבות פחותה, שנעשו בין השנים 1801 עד 1820 והמכילות שמות חברי הנהלת החברה בשנים הללו, שמות חברים חדשים וכד׳.

התרגום הגרמני של התקנות, נוסף למיסמכים רשמיים אחרים, בוצע בשנת 1801 על ידי וסרצוג (אשר היה כנראה בזמנו עסקן ציבורי ידוע בפלוצק) המכנה את עצמו interpretator juris (פרשן החוקים). הוא היה כנראה פקיד, אשר בדומה לאחרים עזר לשלטונות בהתקשרותם עם האוכלוסיה המקומית והיה מתרגם את החוקים. נוסף לתקנות תורגמו לגר־מנית גם מיסמכים אחרים כגון „כתב התקשרות" (המופיע בדף 46 של הפנקס) שהנהו מין של חוזה בין אנשי חברת החייטים והנהלת האגודה שמנתה 11 נבחרים, או כתב־אישור של ועד קהילת פלוצק עם הרב בראש לכל 41 התקנות של חברת החייטים וכן רשימת 11 החברים שכיהנו בשנת 1798.

המעתיקים השתדלו מאוד להעניק לפנקס צורה יפה. הכריכה היא מעולה ובדפים הראשונים שלו אנו מוצאים תמונות יפות אם כי פרימיטיביות. הצייר העממי לא חסך פה צבעים: ירוק, זהוב, ורוד, אדום, צהוב ועוד. נושאי הציורים הם לרוב פרחים, ענפים, אריות המוציאים לשונות אדומות וכד׳. כנראה השת־דל הצייר האלמוני לשמח את עין הרואה בציוריו הצבעוניים.

המעתיק עצמו היה כנראה סופר מנוסה. אותיות הכתב הן יפות למדי, כאילו חתוכות, והמחיקות הן נדירות מאוד. לכן כל הכתוב, עד דף 46, הוא קריא מאוד. הכותב לא חסך גם פה אפקטים וכך, למשל, בדף 45 בהגיעו לתקנה מ״א צייר אות „מ" גדולה והעביר ממנה לכל שורה המסתיימת באות זו קווים הבאים במקומה של האות.

לעומת זאת הדפים האחרונים של הפנקס, שנכ־תבו בשנים מאוחרות יותר על ידי גבאי החברה השונים, כתובים לגמרי אחרת, בכתב פשוט וגס.

כאמור מהוות התקנות את החלק החשוב ביותר של הפנקס. הן קצרות וללא כל פירושים. לשונן לשון צווים ונאמר בהן ש„מי שיעבור על זה" יוטל עליו קנס כספי כזה וכזה לטובת מוסד פלוני ותו לא. בפנ־קסים אחרים של חברות החייטים, כדוגמת זה של החברה מהעיר פשמישל, צורף לכל תקנה פירוש רחב. יש לציין שפנקס פשמישל שייך לאחד העתיקים ביותר בפולין מהידועים לנו. הוא נכתב בזמנים כש־רק החלו להתארגן אגודות בעלי מלאכה יהודיים והתקנות היוו חידוש שהיה צורך לפרשו כהוגן. אחר הוא הפנקס של פלוצק, שמוצאו מאמצע המאה ה־18

והוא מהווה, למעשה, חזרה על תקנות ישנות וידועות היטב לציבור ולכן מיותר היה לפרשן.

אף על פי שמגיעים למעתיק הפנקס דברי שבח, בכל זאת יש לציין לגנאי שהתקנות נרשמו ללא סדר הגיוני. כך, למשל, נוגעים הסעיפים 22־20 בתנאי „הפועלים" ו„השוליות" ולפתע בסעיף 23 ישנה קפיצה לענין איסור עבודה משותפת עם פרוונים. ושוב מדברים הסעיפים 25־24 על עניני הפועלים כשהסעיף 26 קשור בשמירה על מועדי ההזמנה. כן גם הסעיף 35 קשור למעשה עם הסעיפים 16־5 ו־19־18.

וכך ניתן לסווג את הבעיות בהן עוסקות התקנות:

1) ארגון החברה: ההנהלה, בחירתה, סמכו־יותיה וחובות החברים לגביה.

2) היחסים בין האומנים ובעיקר דרכי מניעת התחרות ביניהם.

3) יחסי האומנים לפועלים ולשוליות.

4) בעיות הפולחן הדתי.

רוב הסעיפים דנים ביחסים של האומנים לבין עצמם. מספר קטן ביותר של הסעיפים עוסק בעניני דת, כי לחברה היה גם אופי דתי. החברה של חייטי פלוצק גאה היתה על תשמישי הקדושה שלה, כגון ספרי תורה, פרוכות וידיות.

בראש החברה של פלוצק עמד ועד של 11 איש הקרוי „אחד עשר הנבחרים". בתקנות אמנם לא נאמר דבר מי הם 11 אלה, אולם מתוך פרוטוקול הבחירות משנת 1801 מסתבר שהיו אלה: 3 גבאים, 3 נאמנים (גזברים) ו־5 מבקרי חשבונות, או כפי שנקראו על ידי השלטונות הפרוסיים: קלקולטורים (כלומר חַשָׁבים). נוסף לאלה היו עוד שמשים, או לפחות שמש אחד. הועד הזה היה נבחר לא על ידי האסיפה הכללית אלא על ידי שלושה „כשרים" שנקבעו על ידי הפלת גורל. סמכויותיהם של „11 הנבחרים" פורטו ב„כתב ההתקשרות" בשנת 1798: „מותר להם להתעסק בכל הדברים וידיהם כמו ידינו אנו", כלומר כידי כל חברי האגודה „ומעשיהם כמעשינו". יש להם הזכות להוציא כספים לטובת החברה, הם יכולים לייצגה בפני המושל, העיריה וכו'. הגבאים היו מתחלפים כל חודש והגבאי המכהן נקרא „גבאי־החודש". הגבאים היו אחראים לשמירת נוסח התקנות ובגמר תקופת כהונתם היו צריכים להציג את פנקס התקנות בפני הרב לשם בדיקה שלא הוכנס בו כל שינוי.

מתפקידיו של הועד היה לעסוק בקבלת חברים חדשים ולנהל את כל עניני החברה: לגבות מס־חבר ולפקח על כספי החברה. סמכות הפיקוח של ועד הקהילה בפלוצק על חברת החייטים היתה קטנה מזו שהיתה לועד הקהילה בפשמישל. אמנם נכון שתקנות החברה זקוקות היו בשנת 1798 לאישורם של הרב ושל ועד הקהילה, אולם לא היתה כאן לקהילה אותה מידת השפעה כמו לקהילת פשמישל. בפרוטו־קולים על בחירת „11 הנבחרים" אין כל רמז לכך שבחירתם אושרה על ידי ועד הקהילה, כפי שדרשו זאת תקנות פשמישל משנת 1786. בפלוצק גם לא היה נהוג, כפי שהיה בפשמישל, לשגר להנהלת החברה שני נציגים. בתקנות פשמישל נאמר תכופות שהעובר על התקנות ישלם קנס לטובת הקהילה ובפלוצק צויין הדבר רק פעם אחת ויחידה. מכאן שלועד הקהילה בפלוצק לא היתה שליטה על בעלי המלאכה כדוגמת פשמישל. ניתן לפרש את ההבדל הזה בכך שהחברה בפשמישל היתה עתיקה יותר והוקמה בזמנים שלועד הקהילה היה כוח שלטוני רב והאוטונומיה היהודית בפולין עמדה במלוא שג־שוגה. לעומת זאת החברה הפלוצקאית מופיעה באמצע המאה ה־18 כשהאוטונומיה היהודית היתה על סף גסיסתה בפולין.

ההבדל הזה נעשה בולט עוד יותר כשמשווים את חברת החייטים הפלוצקאית עם חברות בעלי־מלאכה בפוזנה באותה התקופה. שם נבחרו חברי הועד על ידי „כשרים" לא מטעם בעלי־המלאכה אלא מטעם ועד הקהילה ועל כל שלושה נציגים מטעם החברה באים שניים מטעם ועד־הקהילה. על כל אגודה מתמנה על ידי הקהילה „מדריך" שהוא איש־אמונים של ועד הקהילה וסמכויותיו רחבות ביותר. אף ענין חשוב אחד, כגון הסכמי משרה בעת סכסוכים פנימיים, קבלת חברים חדשים וכד', אינו יכול להסתדר ללא השתתפותו.

הכנסותיה של החברה באו ממס־חדשי, דמי כני־סה וקנסות. דמי־החבר החודשיים היו בגובה של 6 גרושים מכל אחד. בפשמישל שילמו החברים בשנת 1766 גרוש אחד לשבוע הזהה בערך עם הסכום ששולם בפלוצק, אם נקח בחשבון את הירידה המת־מדת בערך המטבע הפולני. דמי כניסה הסתכמו בפלוצק ב־2 טלרים בזמן שבפשמישל בשנת 1734 הם עלו 18 גולדנים. הקנסות הכספיים שולמו לטו־בת מוסדות דת כגון „תלמוד תורה", בית המדרש, בית הכנסת וגם לטובת החברה עצמה. הקנס המקובל ביותר היה בגובה של טלר אחד אדום.

ההכנסות היו מיועדות לכיסוי משכורתם של בעל־הקורא והשמש ולתשלום ה„רבע־שנתי" (קוואַר־טאלני). יש להניח שהתשלום הזה היה לטובת אגודות בעלי מלאכה נוצריות, דבר שהיה מקובל בפולין. הכינוי הפולני של התשלום הנהו הוכחה

לכך וכן גם בפשמישל קיים היה תשלום דומה שצריך היה לפרעו כל רבע שנה („מעות המגיע להצורך של ערלים בכל קוואַרטאַל — רבע שנה — מאנשי החברה קדושה מלבישי ערומים").

הגבאים היו אחראים בפני החברה למצב הקופה. כספי החברה היו מופקדים אצל אחד „הנאמנים" וכל גבאי, עם סיום תקופת כהונתו היה צריך למסור דו"ח כספי. ה„נאמן" היה מסכים להוצאה קופתית למעלה מ־2 גולדנים רק כש־5 מבין 11 הנבחרים נתנו את אישורם לכך.

תפקידה העיקרי של חברת בעלי־המלאכה היה לשמור על האינטרסים הכלכליים של חבריה ולהקפיד על כך שלא יקופחו עניניו של אף אחד מביניהם. לכן נוגעים רוב סעיפי התקנות לבעית ההתחרות והיחסים בין האומנים. מורגשת הכוונה להיכנס לכל פרטי פרטים, לקחת בחשבון כל מיני השתלשלויות ענינים על מנת למנוע הסגות גבול על ידי חבר אחד לגבי זולתו. במובן זה דומות תקנות פלוצק לאלו של העיר קוידאנוב (ליטה) שגם בהן הושם הדגש על בעיות כלכליות ומניעת התחרות. בכל זאת שונים האמצעים להשגת המטרה בפלוצק מאלה שבקוידאנוב. שם השתמשו בעיקרון הנקרא „מערופיא"[1]. בקיידן היו רוב הלקוחות מבין הפריצים ולכל בעל־מלאכה יהודי היתה חזקה לשרת פריץ מסוים. לחזקה זו היו קוראים „מערופיא" והתקנות משתדלות להסדיר את כל הסכסוכים האפשריים בקשר לזה כגון: איך להתנהג כשהפריץ נמצא בפונדק, ברחוב, כשהוא נפרד מאשתו או כשהוא מתקשר עם פריצים אחרים שהינם בחזקת „מערופיא" של בעלי־מלאכה אחרים וכד'.

אחר היה המצב בפלוצק שמקומה במחוז מאַזוביה, ארץ שהרוב בה היו שייכים לשכבת האצולה הזעירה. בתקנות החייטים לא הוזכרה לגמרי המלה „פריץ" אלא רק „הקונה" גרידא, בין שהוא יהודי או נוצרי, חילוני או איש דת. המושג „מערופיא" אינו ידוע כאן לחלוטין. אין לאף אחד כאן חזקה לקונים קבועים ומי שקיבל את ההזמנה הוא גם „האוחז ביד". כאן התקנות אף משתדלות להשיג עבודה וכוונתן לאפשר למספר בעלי מלאכה לבצע את העבודה בשותפות. אם, לדוגמה, נכנס חייט עם לקוח לחנות בדים ופוגש שם בחייטים מובטלים המחכים לעבודה, מחובתו להציע לאחד מהם ביצוע העבודה בשותפות למרות שרק הוא בלבד קיבל את ההזמנה (סעיף 11).

על מנת לרכך את ההתחרות בין החברים ולאפשר לכולם תעסוקה, מנסות התקנות להגביל את תעסוקתם של חברים חדשים ובפרט בעלי־מלאכה שאינם חברים. על חברי האגודה נאסר בהחלט לבצע עבודה כלשהי בשותפות עם חייט שאיננו חבר (סעיף 3). הנוהג של אי־הסגת גבול אינו חל על מי שאיננו חבר וממנו מותר לחטוף עבודה אפילו מהחנות. (סעיף 4).

חברים חדשים, שנקראו „צעירים" (Młodzi) אינם רשאים להעסיק שוליות במשך 3 שנים אחרי חתונתם בזמן שלוותיקים היו שוליות ופועלים ללא הגבלה. בכלל, הסעיפים הנוגעים לפועלים ושוליות חדורים רצון להכביד על זרים את הכניסה למקצוע. בעד כל שוליה מבני המקום היה על האומן לשלם לחברה (כמובן לא מכיסו הוא אלא מכיסו של השוליה) סכום של 6 גולדנים, אולם בעד שוליה שמוצאו היה מעיר אחרת — 12 גולדנים, ז"א, סכום כפול. לפני סיום תקופת היותו שוליה, כפי שנקבעה ב„כתב ההתקשרות", אסור היה לקבלו לעבודה כפועל. בדרך כלל אין התקנות נוחות לפועלים ולשוליות כשאלה אינם בני האומנים. לפי סעיף 25, נאסר על הפועלים להיות עצמאיים לפני שיתחתנו אלא אם כן יקבלו על כך הסכמתם של „11 הנבחרים". לפי סעיף 28, פועל אשר עבד אצל אומן אחד ועזב את מקום עבודתו, איננו יכול להתקבל על ידי אומן שני במשך שנתיים. לא נשאר לו, איפוא, אלא ליהפך לעצמאי, דבר אשר דרש השקעות לא קטנות, או לנדוד לעיר אחרת בחיפושי עבודה.

אמנם סעיף 36 נועד כאילו למתן סיוע וסעד לפועלים ולשוליות, אולם למעשה אף הוא נובע מגישה אנוכית של האומנים. לפיו יוצא, שאם התנהגות האומן כלפי הפועל היתה רעה וההוא נתן הוכחות לדבר, הרי החוזה ביניהם מתבטל והפועל רשאי לחפש עבודה במקום אחר. אולם גרוע יותר הוא מצבו של הפועל אשר לא מצא חן בעיני „בעל־הבית" שלו, המתלונן עליו ומוכיח את צדקתו. אז מפטרים את הפועל ואין לו רשות להתקבל לעבודה אחרת עד תום תקופת החוזה. אין קושי לתאר מי היה תמיד הצודק בסכסוכים כאלה באם נזכור שכל הדעה היתה בידי האומנים ורק הם יכלו לקבוע מהי מידת אשמתו של הפועל. אכן מצבם של הפועלים והשוליות היה קשה למדי.

יחד עם זאת, התקנות הפלוצקאיות הן יותר נוחות לגבי הפועלים בהשוואה למקומות אחרים. בתקנות חברת החייטים והפרוונים בפלוצק נאסר בפירוש לשלם לפועלים יותר מכפי שקובע התעריף. ברוגזה רבה מוזכר שם „בדבר אשר מבזבזים ממון הרבה בשכירות הפועלים" וכל אחד אשר ישלם יותר „ענש

---

1. מערופיא או מערופה — מושג מספרות השאלות ותשובות שפירושו „מכר" או מו"מ עם הלקוח, גם שותפות במו"מ זה.

יענש בקנס עצום". דברים דומים אנו מוצאים בתקנות אגודת הפרוונים של העיר ליסה. מסתבר שבקהילות גדולות יותר קיבל מאבקם של הפועלים במעבידיהם צורות חריפות יותר ומכאן ההתראות החמורות לא לשלם להם שכר יותר מכפי שקובע התעריף. בפלוצק, שהיתה עיר קטנה יחסית, הגיע כנראה מספר החייטים היהודיים לכל היותר לכמה עשרות בלבד ולכן הניגודים ביניהם לבין הפועלים לא היו בולטים כל־כך כמו בקהילות גדולות יותר. מכאן גם נובעת הנימה המתונה של התקנות.

סעיפים מועטים בלבד עוסקים בעניני דת. סעיף 1 מטיל חובה על כל חבר להתפלל יום יום ועליו להופיע השכם בבוקר לתפילה; חוב מיוחד מטיל הסעיף הזה על הגבאים, הנאמנים ומבקרי החשבונות: בשבת אסור להם להתבטל אלא עליהם לשמוע דברי תורה מפי חכמי העיר. נוסף לזאת מחוייבים הגבאים לבוא כל שבת לקריאת התורה באותם המקומות שבו מתפללים חברי האגודה. גם סעיף 35 עוסק בעניני דת כגון בעית העליה לתורה וההופעה בשמיני עצרת. קשה לדעת האם היה קיים בפלוצק בית מדרש נפרד לחייטים.

בדף השלישי של הפנקס ישנה רשימת הרכוש של החברה: ספרי קודש, 3 ספרי תורה, מגש כסף, ידית כסף ופרוכת משי. לא נאמר באיזה מקום הוטמן הרכוש הזה. נאמר שאין למסור במשכון דבר מכלי קודש המשתייכים לחברה. איסור דומה נמצא גם בפנקס פוזנה ובכל יתר פנקסי החברות משנת 1794 — כנראה שדברים כאלה היו קורים פה ושם.

בפנקס פלוצק לא הוזכר לחלוטין ענין השעטנז [1]. לעומתו עוסקים בדבר הזה במידה ניכרת התקנות של חייטי פלוצק או פשמישל. בפשמישל נקבע לכך אפילו דיין מיוחד שרק בידיו נמצאו חוטים. העדר הבעיה בפנקס פלוצק אנו מסבירים בזאת שהאיסור היה כל כך מושרש בתודעת האמנים שלא היה כל צורך להזכירו בתקנות. הסבר דומה אפשר לתת גם להעדרה של תקנה חשובה בענין אריכות תקופת לימוד המקצוע ועבודת הפועל עד שהוסמך לקבל תואר של אומן וכד'. היו אלה, כנראה, דברים כה ידועים ומוסכמים שנמנעו מלהעלותם בכתב. לעומת זאת, בעיות אקטואליות אחרות שכולם סבלו בגללן, כגון ענין ההתחרות המחריפה, מצאו את ביטויין בפרוטרוט בסעיפי תקנות החברה במידה בלתי פרופורציונאלית לבעיות אחרות. באף פנקס תקנות אחר לא נתקלנו בכל כך הרבה סעיפים הנוגעים לבעית ההתחרות. מסתבר, איפוא, שמחברי התקנות נהגו להשמיט מתוכן דברים ישנים, ידועים היטב לכלל הציבור, ולכלול ביתר פירוט הוראות אקטואליות, בעלות חשיבות ראשונה, על מנת להחדירן היטב לראשיהם של החברים.

(תורגם מיידיש, לפי המאמר מהספר „פלוצק, דפי היסטוריה", בואֶנוס איירס, 1945).

---

1. שעטנז — ארג משני מינים — צמר ופשתים יחדו (ראה ספר ויקרא — יט, יט וספר דברים — כב, יא).

זכויות היהודים בעיר פלוצק

(קטעים מעבודת ההסמכה במדעי הרוח של מיכאל שפרלינג)

1. „הלקסיקון היהודי" (בשפה הגרמנית), כרך 4, עמ' 991, רושם, בהסתמך על מייזל, שהקהילות המאורגנות הותיקות ביותר בפולין הן אלה של קאליש ופלוצק.

2. מיסמכי הזכיונות הם מקור לאינפורמציה מסוימת על היהודים. ברשימה משנת 1237 אנו מוצאים הערה בנוגע לקיום באר יהודית וזוהי הוכחה שהיה קיים ישוב יהודי בפלוצק, לכל המאוחר, כבר במאה ה־13.

המלך זיגמונט „הזקן" בתקנתו שהתפרסמה בקראקוב בשנת 1523 קבע שהיהודים זכאים לבצע קניות ומכירות רק בככר השוק; עליהם לנהל מסחר בבדים ובחוטי סריגה רק בסיטונות ובצרכי מכולת רק בצנטנארים (צנטנאר = 100 ק"ג). מטרת תקנה זו היתה להגביל את חלקם של היהודים במסחר ולמנוע התחרותם בסוחרים נוצריים.

בשנת 1617 נחתם הסכם בזו הלשון:

„Stała się pewna Ugoda między Sławetnymi Pany Burmistrzem Raycami Woytem Ławnikami Cechmistrzami y Wszystkim Pospólstwem Miasta Płocka a Żydami Obywatelami Miasta Tegoż, którym to Żydom Ci Panowie Mieszczanie pozwalają za tą zgodą wszelkemi Handlami Towarami kupczyć y handlować wolno im będzie y Potomkom ich jako y Mieszczanie."

(הסכם בין האדונים המהוללים, ראש העיר, חברי מועצת העיר ונציגי האומנים וכל ציבור התושבים של העיר פלוצק לבין היהודים אזרחי אותה העיר, שעל יסודו מרשים תושבי העיר ליהודים לקנות ולסחור בכל הסחורות, להם ולצאצאיהם, כלכל תושבי העיר).

נאסר עליהם רק ייצור הי"ש, היין והדבש. מאלה מותר היה להם לסחור רק בינם לבין עצמם. כן הותר להם לשכור מרתפים שבבנין העיריה לצורך איחסון הסחורות.

ועוד נאמר בהסכם הזה:

„W dniu jarmarku wolno będzie Żydom wszelkich rzeczy zakazanych y niezakazanych na rynku jako inszym Mieszczanom przedawanie i Szynkowanie."

(בימי היריד מותר יהיה ליהודים למכור את כל הסחורות, בין המותרות ובין האסורות, על ככר השוק כלכל תושבי העיר).

נשארה בתוקף התקנה שלפיה אסור ליהודי פלוצק לנהל מסחר בפרוורים וברחובות (רק על ככר השוק מותר היה הדבר).

כתמורה בעד הזכויות הנ"ל חויבו היהודים לשלם היטל מסוים. חוץ מזה חייב היה כל יהודי שרצה להתישב בפלוצק לשלם לעיריה אגרה: עשיר — זהוב אחד, עני — 15 גרושים (זהוב = 30 גרושים).

אך ההסכם המצוטט, שתלו בו תקוות רבות, לא הביא לידי שיפור הרמה הכלכלית של העיר. המלחמות עם השוודים גרמו להרס רב ובמיוחד סבל הרובע היהודי. המלך יאן קאזימייז', בהיותו במחנה צבא על יד טורון, בשנת 1658, העניק, לפי בקשת יהודי פלוצק הניזוקים, זכויות אלה:

„Skłoniwszy się miłościwie do ich supliki, prawa ich i dawne zwyczaje w cale zachowując, pozwalamy tym listem naszym, aby na tymże miejscu Szkołę i Kierców, także domy popalone de novo wystawić i wybudować, w nich spokojnie mieszkać, pożywienia sobie jakie przedtem mieli szukać i nabywać, żadnej w tym od nikogo nie odnosząc trudności, a nadto pozwalamy im na tychże miejscach, na których pierwej kramy i jatki do przechowania różnych towarów, jako przedtym używali mieć i używać."

(בהיענותנו ברוב חסדנו לבקשתם, תוך שמירה על זכויותיהם ומנהגיהם מהעבר, הננו מרשים באגרתנו זו שבאותו מקום יקומו וייבנו מחדש בית הספר ובית הכנסת וכן הבתים שנשרפו, על מנת שיגורו בהם בשקט, שימצאו להם מזון כמקודם, ישיגו ויקנו ללא כל קשיים מכל מקור שהוא. וחוץ מזה אנו מרשים שבאותם המקומות כמקודם יהיו להם חנויות ואיטליזים לשמירת הסחורות, כפי שנהגו תחילה).

המלך פנה לכל המשרדים העירוניים והמחוזיים בבקשה שלא יגרמו קשיים ליהודים בכל מעשיהם.

הזכויות הנ"ל קיבלו אחר כך את אישורם של המלך מיכאל (1671), המלך יאן 3 (סובייסקי) (1676), אוגוסט 3 (1760) וסטאניסלב אוגוסט (1770).

3. בשנת 1688 פרצה בעיר שרפה, אשר הרסה לחלוטין את הרובע היהודי.

4. לתשומת־לב ראויות ההערות בנוגע לאהדת היהודים כלפי הקונפדרציה של באר.

הקטעים דלעיל נמצאו ראויים לפרסום משום שמצוטטים בהם מיסמכים היסטוריים שאינם יותר בנמצא. על מאבקם של יהודי פלוצק לזכויות המסחר והמלאכה נסקר בהרחבה בעבודתו של י. טרונק.

החומר נשלח מפולין על־ידי בן־עירנו, השופט מ. קניגסברג. מיכאל שפרלינג היה בנו של עסקן ציבורי ידוע, וולף שפרלינג. (המערכת)

קורותיו של ר' משה בן ישראל איסרל וואסרצוג

(בעל האכסניה היהודית הראשונה בפלוצק)

מועטים הם היהודים מהמאה ה־19 ולפניה שכתבו זכרונות. מחברי הספרות הרבנית רחוקים היו מלתאר את החיים הסובבים אותם, בהיותם שרויים בכל נפשם בעולם הרוח והפלפול. רק פה ושם הסתננו לתוך כתביהם פרטים מועטים על אירועי התקופה ועל עצמם הם. ומשום כך עד תקופת ההשכלה וההתעוררות אין כמעט אף חיבור אחד שיתן לנו מושג־מה על החיים היום־יומיים של היהודי הפשוט.

יהודים כותבי זכרונות

מבין ספרי הזכרונות שראו אור, המפורסמים ביותר הם זכרונותיה של גליקל האמיל, עקרת־בית יהודית, שהחלה לרשום אותם בשנת 1691 והגיעה בסיפוריה עד 1719. הזכרונות הללו הם אספקלריה רבת־ערך של חיי הציבור היהודי בגרמניה עד לתקופת ההשכלה והם מבוססים על נסיונה האישי של המחברת, שהתאלמנה וניהלה בעצמה במשך שנים רבות את עסקי בעלה המנוח. זכרונותיה התפרסמו בשנת 1896 ב־7 כרכים על ידי דויד קויפמן ואף תורגמו לעברית על ידי א. ז. רבינוביץ' (תרפ"ט).

גם מחברת זכרונות יהודית אחרת, פאולינה וונג־רוב, בתו של תלמיד־חכם, יהודה אפשטיין מבוברויסק (רוסיה), ואשתו של עסקן ציבורי ידוע ממינסק, חנן וונגרוב, קנתה את עולמה על ידי כתיבת „זכרונות של סבתא, תמונות מתולדות התרבות של יהודי רוסיה במאה ה־19" שהתפרסמו בשנת 1908. בכתביה משתקף המשבר שהתחולל במשפחה היהודית בעקבות ההשכלה.

בשנת 1909 פירסם היינריך לווה, מוציא־לאור יהודי בברלין, זכרונותיו של א. ה. היימאנס שנכתבו בתחילת המאה ה־19 עד לשנת מותו של המחבר, ברבע האחרון של אותה המאה. אנו מוצאים שם תיאור חי ותוסס של קהילה יהודית קטנה בפרוסיה המזרחית.

שנתיים לאחר מכן, ב־1911, ראה אור, באותה הוצאה, ספרון קטן המכיל זכרונותיו של משה וסרצוג. ובהק־דמה אנו קוראים בין היתר:

„הנני מוציא לאור את הזכרונות האלה לא משום המאורעות המצויירים בהם. הם כולם מקרים קט־נים ובלתי חשובים ואין בהם ערך, כי אם רק לבעליהם, אבל הסביבה המצוירה בהם הוא תיאור חיי היהודים בערים הקטנות, אשר כעת על מחוז פוזן תחשבנה ואשר אז היו בהן קהילות ישראל גדולות, והתוים הקטנים מקהילות הפעוטות במ־דינת פומרניה מסופרים בכל־כך תמות ותמימות עד שנוכל להביט על ידם אל תוך מעמקי החיים של הערים האלה באותה תקופה. והדבר הזה איננו בלי ערך לחקר דברי הימים".

מאותה הקדמה מסתבר שהמו"ל קיבל את כתב־היד מאת חתנו, ר' ברוך מנחם אוירבאך, רב של קהילת גולאנץ'. מסתבר שבביתו של ר' משה וסרצוג בפלוצק התחנך יתום בשם ברוך מנדל (מנחם) אוירבאך, שמוצאו היה ממשפחת רבני קאליש המתיחסת על יוסף קארו. ההוא קיבל לידיו את זכרונותיו של מחנכו, אולם לאחר שנפטר בגיל 44 שנה, עבר כתב־היד לבתו, הנריטה יעקובסון, אשר לבסוף מסרה אותו לידי הרב הנזכר לעיל. ואנו ממשיכים לקרוא בהקדמה:

„כתב יד זה, אשר ממנו הדפסתי את הקורות האלה, כתוב בידי גבור הציורים בעצמו ונמצא עתה בידי. הכ"י כתוב במחברת קטנה בתכנית שמינית קטנה בת שלשים ושנים עמודים והכותב רשם על כל עלה ועלה את המספר מא' עד ט"ז... אני מוציאו לאור בחשבי שהידיעות על דבר קורות הימים ההם מעטות מאוד וגם דלות מאוד, לפיכך פרסום הזכרונות הללו, זכרונות מחיי יהודי פולני פשוט, יהיה כמו תרומת־ענוה לדברי ימי הקהילות של היהודים הפולנים (כעת אשכנזים־מזרחיים)".

משה וואסרצוג השתדלן

מחבר הזכרונות נולד בשנות האמצע של המאה ה־18 כבן של סוחר יהודי בקהילה קטנה סקוקי, הנמצאת כ־30 ק"מ מצפון לעיר פוזנאן. בבית הוריו קיבל השכלה יהודית מסורתית שהיתה כנראה כבר מושפעת במקצת על ידי הזרמים החדשים. בהיותו צעיר התחיל לעזור לאביו בעסקי הצמר שלו, אולם כשהחלו העסקים להת־דלדל נסע לפוזנאן הקרובה ושם למד דיני שחיטה. לאחר שסיים חוק לימודיו וקיבל אסמכתא למילוי תפקידו של שו"חט, התחילו נדודיו על פני קהילות רבות. בתחילה הגיע לפראנקפורט, ביודעו שלשם באים נציגי קהילות קטנות לחפש מועמדים לתפקידים שונים בעיירותיהם. ואכן הוא מוצא את עצמו מוזמן לקהילת קארלין הקטנה ומשם עובר לגרייפנהאגן (כיום גריפינו שעל האודר) כדי למלא שם תפקיד של שתדלן למען הסוחרים היהודיים הנאש־מים בעבירות מכס שונות. באותם הזמנים היתה גרמניה

מפולצת לנסיכויות וממלכור רבות, כשכל אחת מהן מקימה גבולות מכס משלה ודורשת תשלומים שונים מהסוחרים המעבירים את סחורותיהם מנסיכות אחת לשניה. בתנאים אלה פרחה ההברחה וגדול היה הפיתוי להתחמק מתשלומי המכס הגבוהים. ר' משה ווסרצוג מנסה את מזלו בתיווך בין הסוחרים היהודיים והמוכסים, אולם אינו רואה ברכה בפעולותיו. לבסוף הוא נאלץ לחזור לעיירת מולדתו ולמכור את אחד מבתי אביו כדי לפרנס את עצמו ומשפחתו. לאחר מכן הוא מחליט לקבל על עצמו תפקיד של שוחט קהילת קורניק (ע"י פוזנאן) שהיתה באותם הזמנים אחת הקהילות הגדולות שבמחוז. הודות לידיעותיו בשפה הגרמנית הוא ממלא שם גם תפקיד „נאמן" הקהילה בפני השלטונות בכל עניני המסים. ככל היהודים היה עליו לקבל בהתאם לצו השל־טונות הפרוסיים, שם־משפחה חדש והוא בוחר בשם וסרצוג. את זכרונותיו הוא פותח בהסברת הסיבה שבגללה בחר בשם זה:

„מפני ב' טעמים המבוארים פה כניתי לי שם וואסערצוג. א' — בהיותי בן ה' או ו' שנים צחקתי עם הנערים כדומה לי... סמוך לביתנו בק"ק סקוק... ואחורי בית הכנסת היה נהר ועל שפת הנהר שתולים אילני סרק. וכל אחד מהנערים המשחקים עלו על ראש האילן לחתוך לעצמו זמורה אחת לשחק בה וגם אני כמוהם עליתי למרום אילן אחד ששם ראיתי זמורה אחת... והיה ראשו מגיע לאמצע הנהר ההוא. אמנם ענף אשר עמדתי עליו לחתוך את הזמורה נשבר מתחתי ונפלתי בתוך הנהר..."

סוף טוב — הכל טוב. איכשהו הצליחו להוציא את הילד מהמים לפני שנפל מתחת לגלגל טחנת הקמח שהיתה שם.

והסיבה השניה?... „ידוע הוא שמשה רעה בקר ועל שם זה כי מן המים משיתיהו" ולכן „בררתי לי את שם הנ"ל להיות לזכרון לחסד ה' אשר עשה לי אלקים להצילני ממים רבים ומטעם השני שהוא מקור של השם משה. ובזה יצאתי ידי פקודי המלך ולא עברתי על דברי תורה שצותה לא לשנות את השם כי הוא אחד מזכות אבותינו הקדושים..."

משה וואסרצוג בפלוצק

חמש שנים עשה ר' משה שלנו בתפקיד שוחט ו„נאמן" של קהילת קורניק, אולם לבסוף נמאסה עליו עבודת השחיטה בעיקר בגלל החשד שהיו מעלים נגדו הקצבים, אשר היו מעבירים באמצעותו לשלטונות את דמי השחיטה. לאחר מעשה ריב אחד שעליו הוא מספר בזכרונותיו ביתר פרוטרוט הוא נסע לפוזנאן ושם „מצאתי את מר יוסף פוזנר מפלאצק. ובעת הזאת לא היה אב"ד בפלאצק והתחיל מוהר"ץ סקאק לדבר עם מר יוסף בענין רבנות לפלאצק. וענה הוא... בפלאצק יש ויש לומדים מופלגי תורה יודעי הוראה ואין מן הצורך לאב"ד. אמנם אם אוכל להניע איש אשר ידע לשוננו ולשון עמים ומוכתר בנימוסי פרייסין ושאר דברים אזי הייתי מתאמץ להביאו לפלאצק להיות לנו לעינים..."

בו במקום הציע ר' משה את מועמדותו למשרה המוצעת וההצעה הזאת מצאה כנראה חן בעיניו של ר' יוסף פוזנר, כי זמן קצר לאחר שובו לפלוצק נשלחה למועמד אגרת־הזמנה רשמית.

לא קל היה לר' משה להיפרד מהמקומות שהתרגל אליהם ומהסביבה בה גדל ובה רחשו לו הבריות כבוד. יהודי קורניק ניסו לשכנעו שיישאר וימשיך לשרת אותם כשוחט ואף הביעו רצונם להעלות את משכורתו, אולם לא יכלו לשכנעו, כי גמר בלבו לא להיות יותר שוחט, כי נמאס לו לריב עם הקצבים, כפי שקרה לו לעתים קרובות בזמן מילוי תפקידו בקורניק.

וכך, לאחר שהתגבר על כל קשיי הפרידה, יצא ר' משה לדרך:

„...נסעתי לדרכי וכל העם הנמצאים בעיר למג־דול ועד קטן וגם הרב אב"ד ליוו אותי עד מחוץ לעיר וכמה אנשים מאנשי אמוני נסעו על עגלות עד עיר שרייד (שרודה) רחוק מן קארניק ב' פרסאות... ונסעתי אני וב"ב על ב' עגלות ובהגי־ענו אל עיר וולאצלאוויג פגשתי נגיד אחד מעיר קובל ומ' גרשון שמו וגם לו היתה לו דרך משם לפלאצק... וכאשר באתי לפלאצק והראה לי את ההקדש מלון ארחי פרחי ועניים מרודים מתגור־רים בחצי בית וחצי בית השני לדירתי הכינו, ואשא עיני להביט על הבית מחוצה לו והנה כמראה אוהל הנמתח ללון רועה צאן מראהו ונב־הלתי ומה מאוד אחזוני השבץ כי באתי לפני ולפנים החדר אשר יחדו לי והיה חדר קטן ונמוך ולא יכולתי לעמוד תחת התקרה...".

גדולים היו צערו ותדהמתו של ר' משה מקבלת פנים זו, אולם בהיותו איש מעשה לא נפל ברוחו והתחיל לחפש דירה אחרת, אבל לא מצא. לדבריו „בעיני תושבי פלאצק היתה דירה זאת נאה וטובה מאוד כי גם המה לא היו להם דירות יותר טובות וכמעט יצאתי מבינת איש מדאגה יגון ואנחה..."

אבל בזאת עוד לא תמו כל הצרות. כשחזר למחרת ר' משה לאשתו שחיכתה לו עם עגלותיו מחוץ לעיר, היא הקבילה את פניו בבשורה רעה. בעת העדרו בא פקיד המלך והזהיר שאין להם כל רשות להיכנס לתחומי העיר ולהשתקע בה, כי לשם כך דרוש רשיון ממשלתי מיוחד. בהתאם לחוק אסור היה ליהודים לעבור ממחוז למחוז

ללא רשיון והרי קורניק ופלוצק שייכות היו לשני מחוזות שונים.

כשנודע הדבר לפרנסי פלוצק, שלחו לר׳ משה, שעמד עם משפחתו ורכושו הטעון על שתי עגלותיו מחוץ לעיר והיה אובד עצות, את השמש ר׳ יוסף „והראה לי את הדרך לכפר בארישאווי* אשר שם היה דר בעת ההוא איש נכבד ושמו ר׳ זעליג. והלך השמש עמי לר׳ זעליג לבקש ממנו שאתאכסן אצלו איזה ימים עד שיעבר זעם. ר׳ זעליג קבל אותי וב״ב בסבר פנים יפות ור׳ יוסף שמש הלך אל העיר וחזר והביא לנו בשר ושאר דברי תבשיל להחיותינו כיום הזה...״

ביתו של ר׳ זליג היה קטן מדי כדי לשכן בו את ר׳ משה עם משפחתו ולכן נאלצו האורחים ללון בחצר תחת כיפת השמים והיו נכנסים לפנים הבית רק לשם אכילה. עם התקרב „הימים הנוראים״ כאשר „כל הדרים בכפרים יתכנסו לבוא העירה בקושי נתנו לי רשות להיות כמוהם אך באופן ובתנאי שלא אקרב א״ע לשום שירות הקהל״, הצליח ר׳ משה להתגבר על הקשיים והתיצב בפני ראשי העדה שהזמינוהו ממרחקים כדי שימלא תפקיד ציבורי. ואמנם אין הוא מרחיב את הדיבור על הסיבה האמיתית שבגללה נערמו לפניו קשיים כה רבים מרגע בואו לפלוצק, אבל אפשר להניח מהרמז שהוא משמיע („נתוודע לי ממי הרעה הזאת״) שמישהו מבין הפרנסים — וכנראה אדם בעל השפעה רבה — לא היה מעונין שהמינוי יצא לפועל. כששמעו יהודי קורניק על קשייו של ר׳ משה, הריצו אליו מכתב וביקשוהו שיחזור אליהם, אולם הוא כבר גמר בלבו להישאר בפלוצק ויהי־מה. לאחר השתדלויות רבות השיג רשיון מגורים בעיר ויכול היה להתחיל במילוי תפקידיו. לא עברו ימים רבים והבריות החלו — לדבריו — להעריך ביותר את מעשיו. וכך הוא כותב על עצמו: „...אחר שנתכרתי פה וראו את עבודתי עבדתי להם ולכל תושבי העיר הזאת וייטב בעיניהם את כל הנהגותי והייתי להם לתפארת. ואמרו מיום היותם לא היה להם משועבד כמוני והייתי לכל דרכי משכיל ועלי תמכו הפו״מ כל התנהגות הקהל ואין איש מאנשי מנהיגי קהלה יודעים מה שנעשה בעניניהם כי הכירו אותי לאיש נאמן רוח וכל פקידי המלך ושריו הן בעניני כתיבת לשונם והן להמליץ בעדם אם היו צריכים נעשה על ידי והייתי איש מצליח וכל המתנגדים נעשו בעלי בריתי. ואת בתי נתתי לאיש אחד מבני ביתו לאשה ושקטה העיר״.

החתן הזה היה אותו ברוך מנדל, היתום, שכבר הוזכר לעיל. הוא התחנך בביתו של הנגיד הפלוצקאי ר׳ איציק הכהן והיה לפני גיל בר־מצוה כשנערך טקס כתיבת התנאים לארוסיו עם אידל בתו של ר׳ משה.

* הכוונה אולי לכפר בשם בורוויצ׳קי, שבו היה ביח״ר לסוכר.

בד בבד עם תיאור הצלחותיו במילוי תפקידיו הציבוריים אינו מסתיר כותב הזכרונות את המשברים שפקדוהו מזמן לזמן. וכך הוא מספר שכעבור מספר שנים לאחר בואו לפלוצק חלה השוחט, ר׳ אייזיק, והפרנסים דרשו שר׳ משה וסרצוג ימלא את מקומו. למרות התנגדותו הנמרצת נאלץ היה לציית, כי נאמר לו „מעלתו משועבד לכל דברי הקהלה לכל אשר יצוה״. עד כדי כך מאס ר׳ משה במלאכת השחיטה — כי הרי בגללה עקר מקורניק — שחלה קשה ואפילו הרופאים אמרו עליו נואש.

וכשהתגבר על חליו, חזר שוב, באין מפריע, למילוי תפקידו הקודם.

המשבר השני, שבא עליו, בשנה הששית לישיבתו בפלוצק, הרי תיאורו כלשונו:

„ויהי ככלות לערך ששה שנים לשבתי פה בפלאצק צמחו פורה ראש ולענה בלב הנראים לי לאנשי בריתי... ונהפכו אלי לאויבים להתקנאות בי... ופיתאום באו איזה אנשים בחדר המיוחד לי לעסוק בצרכי הציבור ושם היו כל הכתבים וכל החשבונות. ואמרו לי: צא מן המקום הזה, לא צריכים אנחנו לא לך ולא לעבודתך. ועמדתי מרעיד על המראה הזאת ולא ידעתי על מה ולמה ומה הכעס הגדול הזה פיתאום. ולא אמרתי להם דבר ויצאתי חוצה והמה סוגרים את הדלת בעדי ונטלו את המפתח והלכו...״

המאורע הזה שם קץ לשירותו הציבורי של ר׳ משה. הוא אמנם אינו מפרש את הנסיבות שהביאו לידי סיום בלתי מכובד זה, אבל יש להניח שחדל להיות נוח לנגידי הקהלה עד שהעדיפו לסלקו ללא התראה מוקדמת. עם זאת מסתבר מהמשך דבריו שהפיטורים האלה לא באו עליו כמהלומה, כי „...כבר מקודם עלה על רעיוני לעזוב את עבודתם ולעשות לי איזה פרנסה להחיות את נפשי ואת נפש ב״ב כדי להחיותינו מטוב ברכת ד׳ ולא לידי מתנת בשר ודם... וקניתי פלאץ אחד מחוץ לחומת עיר...״

אכסניה בפלוצק

בהתאם לידיעות שהיו ברשותו של ר׳ משה, עמדו השלטונות לבצע תכנית פיתוח העיר מחוץ לחומות ואף נודעו לו פרטי התכנית הזאת. הוא לא היסס הרבה ורכש לעצמו מגרש שעל ידו צריך היה להיסלל רחוב חדש גדול. ועתה, כשפוטר ממשרתו, החליט להקים על המגרש הזה אכסניה מהודרת, אשר כמותה טרם היתה בעיר. בהיותו בקי בהלכות המדינה, ידע שהוא זכאי לקבל תמיכה ממשלתית בגובה של שליש מהשקעותיו, כי באותם הזמנים עודדה הממשלה בנייה חדשה בערים.

לאחר שקיבל רשיון בנייה, ניגש ר׳ משה מיד להקמת האכסניה. היה זה בשנת 1803 וכעבור שנה אחת עמד כבר הבית על תלו. היו בו כ־35 חדרים, מרתפים ומטבח גדול. על ידו נבנו אורוות, רפתות ומחסנים. מבנה מיוחד הוקם לצרכי שריפת הי״ש ולבישול השיכר.

מובן מאליו שלבנייה גדולה כזאת היה דרוש ממון רב. וכאן גילה ר׳ משה כשרון רב בגיוס הכסף. הוא השיג הלוואות מבנקים שונים ואף מאחד הבנקים בברלין וכך עמד בהתחייבויותיו.

מיד לאחר שהסתיימה הבנייה, נפתחה האכסניה ור׳ משה החל לראות ברכה במפעלו. וכך הוא מעיד בעצמו: „...כל יום ויום בלי הפסק התאכסנו אצלי סוחרי תבואות ושאר סחורות כי לא היתה להם אכסניה אחרת ואספתי לי חיל״. הוא הצליח עד כדי כך שאפילו לא נפגע ביותר מאי־קבלת התמיכה הממשלתית המקווה, כי בטרם הספיק לקבלה בהתאם לחוק עידוד הבנייה בשנת 1806, ניצחו הצרפתים את מלך פרוסיה והעיר פלוצק עברה לשטח שלטונה של נסיכות וורשה.

כבעל אכסניה היתה לר׳ משה וסרצוג הזדמנות להיפגש עם עוברי־אורח רבים ועל כמה מהם הוא מספר בזכרונותיו. וכך אירע פעם שנפגש בסוחר יהודי שהכירו עוד מימי שהותו בקורניק. אותו סוחר היה חרות בזכרונו היטב. סוחר זה רימה אותו בקשר לגביית שטר על סכום ניכר. בכל זאת, כבעל אכסניה טוב ומסור לאורחיו, לא ניסה להכביד על אורחו ולא דרש החזרת הכסף. במקרה אחר בא אליו להתאכסן יהודי שהיה מחצרו של ראדזיביל „...והנה בא איש אחד שר היהודים ושמו ר׳ אייזיק... ונתאכסן אצלי. ויהי ביום ההוא לעת ערב שאל אותי אם יש פה טרטאות (תיאטרון) הנקרא קאָמעדיע. ואמרתי: הן. ואמר לי: בבקשה מן מעלתו שאלך עמו לטרטאות. והנה עמדתי משתומם לאיש אשר תוארו כנגידי עמנו, זקן בא ברוב ימיו לעלות על דעתו לילך במקומות כאלה? ואמרתי לו: מיום היותי לא היתה מדרך רגלי במקומות כאלה ולא נכון פה לאיש כמוני להתראות שם. והפציר בי עד מאוד ונתרציתי לו. והלכנו לשם. והיה אך באנו שמה ובאו יותר מן 20 ראשי בעלי מלחמות ומסבבים את ר׳ אייזיק הנ״ל וחבקוהו ונשקוהו ושאלו אותו איה מקום אכסניה שלו. והגיד להם: בבית וואסערצוג — וברגע זה פנה אלי ואמר: נלך לביתי כי לא באתי הנה כי להתראות להאנשים האלה בכדי להודיעם שאני כאן״.

כה גדול היה עושרו של ר׳ משה שלא נפגע אפילו מהשריפה שכילתה בשנת 1808 חלק ניכר מבניניו. והוא כותב: „...בזמן מועט בניתי הכל מחדש והוא רפתים גדולים המחזיקים יותר על 70 סוסים וגם אוהלים להע־מיד שם עגלות וחדר מיוחד לתבואה ושחת ושאר דברים המצטרכים לאכסניה״.

אולם הוא לא הספיק לסיים את הבנייה החדשה והנה ירדה עליו צרה חדשה, כי במדינה החלו ההכנות למסע מלחמתי גדול נגד הצאר הרוסי. „...לקחו את הכל לצורך בעלי מלחמות (ז. א. הצבא) במשך 6 שנים בלי הפסק ונתמעט ע״י זה פרנסתי בענין אכסניה. וגם לקח המאגיסטראט כל כלי עץ אשר בביתי... והבי־אום אל לאזארעט וכל הכתיבות שכתבתי... היו ללא הועיל״.

אולם לא אדם כר׳ משה וסרצוג יתיאש. כשנוכח לראות שהכנסותיו מהחזקת האכסניה מתמעטות והולכות בגלל ההחרמות והמצב הפוליטי שבודאי שיתק במידה ניכרת את תנועת הנוסעים בדרכים, השיג מהשלטונות רשיון לגביית דמי שחיטה כשרה בפלוצק ובווישגרוד. אמנם אין הוא מפרט בזכרונותיו באיזה דרכים ושיטות השתמש כדי לגבות את המס, אולם מהרמזים ניתן להבין שלפנינו מקרה של חכירת מס מידי השלטונות. כרגיל היו החוכרים מתחייבים לספק לאוצר המדינה סכום מוגדר של כסף וכל העודף שהיו מצליחים לגבות היה הולך לכיסיהם. ואמנם חוכרים אלה היו מתעשרים ואף ר׳ משה מציין זאת באמרו „...הרווחנו בזה סך גדול ועצום...״ טבעי הוא הדבר שהחוכרים הללו היו שנואים על הנישומים ולא פעם היו מסתבכים בתביעות שונות ובמשפטים. גם לר׳ משה היו לא מעט סיבוכים כאלה ועל אחד מהם שהסתיים בתביעה משפטית, אשר נדונה בבית משפט לערעורים בוורשה, הוא מספר בפרוטרוט. המשפט הזה נמשך שנה שלמה ואילץ את ר׳ משה להפסיק את עסקיו הרגילים ולהיות במשך כל אותו הזמן בוורשה. הוא התרושש שם לגמרי אולם המזל שוב האיר לו פנים, כי זכה בסכום גדול בהגרלה. והת־ביעה המשפטית עצמה הסתיימה בפשרה שבעקבותיה שילם לו הנתבע מחצית החוב.

לפני הסיום חוזר עוד ר׳ משה לאותו מקרה עגום, שכנראה גרם לו רגשי דאבה רבים, והיה קשור בהפסקת עבודתו בשרות ועד הקהילה:

„ועתה אספר נידן החשבון של אלופי קהל פלאצק — את כל הכתבים וכל החשבונות מסרו למר ראובן ז״ל לראות בחשבוני אם נכונים המה או לו. אף כי מר ראובן ז״ל היה איש ישר ונאמן עם כל זה לא ידע התנהגות בענינים כאלה אם לא שאל את פי. והוא לא שאל אותי וחשב חשבונות הרבה כפולים מן הכנסות ולא עלה על לבו כי כפולים המה ועשה סוגר החשבון שמגיע ממני 5000 ואיזה מאות זהובים...״

הרבה טרח ר׳ משה כדי להוכיח שאכן טעות נפלה פה עד שהצליח בדבר ולבסוף התברר שלא הוא החייב אלא אפילו זכאי לסכום מסויים מידי ועד הקהילה.

בצדק מעיר בהקדמתו היינריך לווה: פרסומם של

הזכרונות לא יתרום רבות להבנת מאורעות היסטוריים גדולים, אבל הם בעלי ערך להכרת אי־אלה צדדים מחייהם הפנימיים של יהודי פולין בשלהי המאה ה־18. על דברים כגון אלה אי־אפשר לקבל מושג מקריאת ספרי היסטוריה, אבל אין ספק שהכרתם עשויה להקל עלינו הבנת רוח התקופה ואירועיה. אין ספק שאיש עסקים מסוגו של ר׳ משה ווסרצוג הטביע את חותמו על עיצובו של הציבור היהודי בפלוצק, שבה ריכז את פעילותו במשך שנים רבות. לכן — נוסף לתרומה שתרם להבנת תקופתו על ידי זה שטרח לכתוב את זכרונותיו — מגיע לו ששמו ייפקד וייזכר בתולדות הקהילה.

א. א.

שלמה גרינשפאַן

אברהם יעקב פפיירנא (1919-1840), המורה והמבקר הספרותי

מן המוסכמות שהבקורת הספרותית העברית החלה בשנות הששים של המאה הקודמת. שלושה הם המבקרים הראשונים, אשר הרימו את קולם לשלילת דרכה של ספרות ההשכלה, אשר התרחקה מעמה והתנכרה לצור מחצבתה. הם יצאו למערכה ודרשו שהספרות תשקף נאמנה את חיי העם, תמלא תפקיד של מורה דרך ותעלה רמתו של הביטוי הספרותי הלשוני. שלושה אלה היו: שלום יעקב רבינוביץ׳, (שהתפרסם בכינויו: מנדלי מוכר ספרים), אורי קובנר ואברהם יעקב פפיירנא.

מנקודת ראות הבקורת הספרותית נחשב זה האחרון — וזו גם דעתו של יעקב פרישמן — כבולט ביותר מכולם, משום שלא זו בלבד שניהל את מאבקו עם הסופרים למען טהרת הספרות אלא שגם היה המבקר הראשון, אשר הצביע על דרכים חדשות שעל הספרות העברית המחודשת לסלול לעצמה.

כשהופיע בשנת 1862 ספרו העברי הראשון של מנדלי „תולדות הטבע" (תרגום מספרו של לנץ), כתב עליו פפיירנא־הצעיר הערכה חיובית, כי הבין היטב חשיבותו של ספר זה הבא לפתוח עולמות חדשים בפני הנוער היהודי המסוגר בחומות ה„ישיבה". מס־תבר שמנדלי החשיב ביותר את בקורתו של פפיירנא, אשר פירסם בינתיים מאמר בקורתי מקיף על ספרו „האבות והבנים", והודיע לו במיוחד במכתב על ההכנות לפרסם את ספרו ,די טאַקסע׳ (1869) כדל־הלן: „בקרוב אשלח לך את ספרי „די טאקסע", אשר למרות שהוא נכתב ביידיש הפשוטה הרי ודאי שזכו־תו יהיה להימנות בין ספרות ישראל. דעתי היא שכל יצירה ששורשיה נעוצים במקור היהודי שייכת לספרות ישראל בין אם לבושה קודש בין אם בגדיה חול".

באותן השנים מקובל היה על סופרי ההשכלה להרבות בשבח עצמי. בפניות הדדיות מעל דפי הקונטרסים וכתבי־העת היו משתמשים בכינויים כגון „גאון" או „נביא" והיו מרבים הלל על יצירותיהם. המבקר החריף פפיירנא היה שם ללעג מנהגים פסולים אלה המשפילים את כבודה של הספרות. הוא אף חיבר כמה שירים סטיריים שבהם התקיף את בורותם של הסופרים הדתיים שיצירותיהם סוטות מן הדיוק ומלאות דברי הבל.

פפיירנא לא זכה לתודה בעד פעילותו בשדה הבלתי חרוש של הבקורת הספרותית. נהפוך הוא: הוא סבל מעלבונות רבים ופגיעות בכבודו. תשובותיו היו תמיד שקולות ולענין. הוא לא התיאש מלטעון שוב ושוב שתפקידה העיקרי של הספרות הוא לתאר את המציאות המסובבת ולא להיתפס על ידי חזיונות נטולי־קרקע שאין להם כל אחיזה של ממש. הוא היה מצביע על היצירה התנ"כית, אשר שאבה את נושאיה מהחיים היום־יומיים והיתה אספקלריה של דמות העם, שמחותיו ואסונותיו.

במאמרו „קנקן חדש מלא ישן" יצא פפיירנא נגד לשון המליצה שהיתה מכערת את הספרות ובמ־יוחד פשטה במה שקרו אז „שירה". הוא טען ששאי־פתו היא „לטהר את הספרות העברית מהשקפות שאבד עליהן הכלח, מחובבנות (דילטנטיזם) ומנטיות להת־פארות־שוא שפשו בה בימינו". בהיותו מושפע על ידי היצירה האירופאית הגדולה בכלל, והרוסית בפרט, ניסה לנטוע בספרות העברית כמה מהערכים העי־לאיים מספרות הגויים, להפרותה ולהעשירה על מנת שתוכל אף היא לשגשג ולפרוח.

בשאיפתו זו נתקל בקשיים גדולים עד למאוד. בתקופה ההיא עדיין היו החיים היהודיים בארצות מזרח אירופה מנותקים לחלוטין מיצירתם של עמי אירופה הנאורים. מאידך לא הבינו עדיין הסופרים העברים את ערכה של בקורת ספרותית והיו מת־יחסים בבוז ובלעג למבקר. אדם הכהן (לבנזון) שהיה נמנה עם גדולי המחברים העברים באותן השנים ושמו הלך לפניו, התקשה לעכל את בקורתו של

פפיירנא על ספרו „אמת ואמונה" וכתב עליו ש„על ידי הבקורת שלו הוא מרחיק את הנוער מלימודים ומבייש את הסופרים העברים". גם מחברים אחרים היו לעתים מתקיפים את המבקר הספרותי בכתבותיהם ב„המגיד" וב„המליץ". התקפות אלה נחלשו במקצת כשהופיעה הערכה חיובית מפרי עטו של ד"ר לוי־סון, רב קהילת שטוקהולם, על פעילותו הבקורתית של פפיירנא.

למעשה היה פפיירנא בהשוואה למבקר אחר, בן זמנו, אורי קובנר, מתון יותר בבקורתו ובתשר־בותיו למתקיפים. קובנר בפרסומו „חקר דבר" ניסה ללא רחמים להוריד את הסופרים מהאולימפוס המ־דומה שבו היו שרויים. לעומתו, פפיירנא, אשר היה מחנך מטיבו, כתב ביתר עדינות והיה נמנע מלהש־תמש בביטויים חריפים. ואכן דבריו שהשמיע בחי־בורו „קנקן" נשמעים ביתר רצון מאלה של קובנר. בכל זאת, בהיותו מטבעו איש מתון ושקט, החליט פפיירנא לבסוף לעזוב, לאחר עשרים שנה של פעי־לות, את שטח הבקורת הספרותית ולהתמסר בעיקר להוראה ולחינוך. עם זאת הוא נשאר תמיד ער למת־רחש בשדה הספרות העברית. לציון מיוחד ראויה תגובתו על הופעת קובץ שיריו של שאול טשרני־חובסקי „חזיונות ומנגינות" בשנת 1901. בשייכות לזה כתב קלויזנר:

„...הבקורת העומדת על משמרת ה„יהדות" ראתה בו (בטשרניחובסקי) — לא בלא יסוד — מורד רוחני „ומשנה כל הערכים". ואמנם, טשרניחובסקי פרץ את כל הגדרים שבין היהדות ולבין האנושי־הכללי והפר את כל „חוקי הלשון". במאמרים יצאו נגד „צעיר מחוצף" זה ראשי הספרות העברית אז (וביניהם — ליליענבלום ב„השילוח") ורק שני סופ־רים צעירים העזו להגן עליו. ופתאום בא ב„ספר השנה" של סוקולוב לשנת תרס"ב מאמר בזכותו של טשרניחובסקי ועל החתום אברהם יעקב פאפיירנא!... לפאפיירנא כבר מלאו אז ששים שנה. זקן היה האיש. אבל המתקומם הגדול לכל הבלה והעובר־בטל בספ־רות העברית, המטיף הגדול להתאירופיותה — הר־גיש קירבה נפשית אל „הפורץ כל הגדרים" הצעיר. וכשיצאה לאחר שנתיים המחברת השנייה של „חזיו־נות ומנגינות" לטשרניחובסקי, קידם פאפיירנא הזקן את המשורר הצעיר במאמר נלהב בשם „שירה חדשה" („ספר השנה" לשנת תרס"ב). אין פאפיירנא מסכים להשקפות הניטשאניות של טשרניחובסקי, אבל הוא משבח ומרומם את תפיסת הטבע ואת תאורי הטבע של טשרניחובסקי, את שלמות הרגשתו, את רומ־מות־תמונותיו ואת בהירותן, את עשירות־צבעיו ואת רעננותם ואפילו את העוז של לשונו, זו הלשון „הברברית" ששום סופר עברי לא יכול אז ל„עכלה". חיה ורעננה כל כך עדיין היתה אז הרגשתו הספ־רותית של המבקר הזקן והאוביקטיבי. כך היה יחסו אל הכשרונות המתהוים שעל פי רוב אין „הזקנים" יכולים להשלים עמהם..."

בזכרונותיו מספר פפיירנא שבשנת 1862 הגיע לז'יטומיר כדי ללמוד שם בבית אולפנא לרבנים. בביתו של ראש האולפנא, ח. צ. לרנר, הוא פגש באיש צעיר, רזה ובהיר־שער ששמו היה אברהם גולדפדן. באותם הזמנים היה גולדפדן מפרסם ב„המליץ" שירים עבריים ומורו לעברית היה המ־שורר גוטלובר, אשר — לדבריו של פפיירנא — היה משרה עליו מאישיותו הפיוטית. מפגישות מעניינות אחרות מזכיר פפיירנא את קשריו עם הרמן שפירא, הוגה הרעיון של הקרן הקיימת לישראל שהיה לא פעם בא אליו לקבל עצה במקצועות הלימוד. פפיירנא עצמו לא התקרב לרעיון הציוני. יצחק גרינבוים מספר בזכרונותיו מפלוצק שפעם בשעה שבביתו של פאפיירנא התאספו הצעירים והשיחה נסבה על הציו־נות, היה הוא מקשיב לדברים בהתרכזות והיה מתקבל הרושם שכאילו עולמות חדשים נתגלו לפניו. הוא השמיע אז מלים שבהם הורגש צערו העמוק שאין הוא מסוגל להיות שותף לאמונתם הנלהבת של הצעירים.

השקפותיו של פפיירנא על דרכי פתרונה של בעיית יהודי רוסיה היו קשורות בתהליך של רוסי־פיקציה. הוא חיבר אף תזכיר לשלטונות שבו הביע השקפותיו אלה. המשכילים היהודיים בפולין התנגדו לרעיון הרוסיפיקציה; הם היו שותפים לשאיפות הפולנים בדבר השגת עצמאות לפולין, כי קיוו להשיג בה שוויון מלא ליהודים. לעומתם טען פפיירנא שלפו־לנים חלק ניכר בתהליך ניוונם של היהודים ומכאן ההבדל הגדול בין רמתם לבין רמת היהודים באר־צות מערב־אירופה. על רקע הניוון הזה קמה והת־פתחה לדעתו החסידות ורק פולין יכלה להיות ארץ מולדתה — סבר פפיירנא.

בדומה לרוב המשכילים אז, התנגד גם פפיירנא לשימוש בשפת היידיש. נח פרילוצקי בספרו „במעלה ההר", מספר שפפיירנא אמר פעם שהוא נמנע מל־דבר יידיש זה כ־35 שנה. בקשר לכך יהיה זה אולי מענין לציין שבנו של פפיירנא, רופא במקצועו שהתגורר בפטרבורג, היה חסיד נלהב של שפת היידיש ופעל במסגרת חוג חובבי המוסיקה העממית היהודית. הוא עמד בקשרים עם סופרים יידישאיים, ובין היתר גם עם אופאטושו.

פפיירנא התגורר בפלוצק 45 שנים. הוא הגיע לשם בהיותו בן 30 בתפקיד של מורה לדת יהודית בגימנסיה הממשלתית הרוסית. פעילותו החינוכית הממושכת בפלוצק הטביעה חותם ניכר על דורות רבים של צעירי קהילת פלוצק. זמן־מה היה גם מנהלו של „תלמוד־תורה" בפלוצק וכמו כן התמנה למפקח מטעם השלטונות על כל „החדרים" בעיר. הוא היה יוצא לביקורי הפיקוח שלו, כשעל חזהו אות ההצטיינות שזכה בו מהשלטונות הרוסיים בעד פעילותו למען הרוסיפיקציה. מדי פעם היה מעביר למשרד החינוך הרוסי תזכירים על מצב ההוראה ב„חדרים" בפלוצק. בשנת 1884 פירסם קונטרס ברו־סית על שיטת ההוראה ב„חדרים" אלה.

באותן השנים היה קיים בפלוצק מספר מצומצם של „חדרים", אשר נהנו מזכויות ממשלתיות. אחד מהם היה „חדר" של ר' קלמוס ברחוב ברייטע, ששם, פרט ללימודי הדת, היו מלמדים גם את השפה הרו־סית. מספרים על פפיירנא שפעם בבואו לביקור ב„חדרו" של המלמד דוד קושרקביץ' שם לב שתמונתו של הקיסר הרוסי תלויה על הקיר בצורה עקומה. הוא ציווה מיד לתקן את המעוות והמלמד קיבל ממנו בו במקום „פסק" הגון... לעומת זאת היה מגלה יחס אבהי וידידותי ביותר לתלמידים. לא היה קיים כל דמיון בין שיטותיו בהוראה לבין שיטות יתר ה„מלמדים" באותם הזמנים. היהודים החרדים בפלוצק היו מפיצים שמועות שפפיירנא מחלל את השבת ומזמין לביתו יהודים למשחק שח ביום המנוחה הקדוש. למעשה, היה מקפיד לבקר בשבת בבית־הכנסת והיה נמנה עם המתפללים הקבועים של ה„מנין" שעל יד בית החולים היהודי.

על מידת הכבוד שהיה נהנה ממנו פפיירנא בפלוצק מעידה הכתבה ב„המליץ" מיום 5 ביוני 1891 המספרת על המשבר הכלכלי העובר על הקהילה שבגללו יהיו נאלצים להקטין את משכורתם של הרב ושל יתר „כלי־קודש" וגם של המורה פפיירנא. אנו קוראים שם: „לא יצטרכו מנהלי העדה להזיק לדברים נכבדים מבלי להכרית לחם מפי הרב או לעשוק שכר המורה המצוין ה' פפיירנא, המורה בביה"ס לעברית, אשר זה עשרים שנה הוא עומד על משמרתו זו באמונה ובישרת לב ובעד חריצותו ושקידתו לטובת התלמידים נתכבד מהממשלה הרוממה באות כבוד. הרי זה הגמול אשר נגמול למורה זה?"

אחת הסיבות שבגללן נמנעו ההורים היהודיים לשלוח את ילדיהם לבתי הספר הממשלתיים היה הפחד מפני ההכרח שילדיהם יאולצו לכתוב בשבתות ובחגים ויתרחקו מדת אבותיהם. אנו מוצאים ב„ה־מליץ" משנת 1890 כתבה על הנושא הזה מפלוצק ובה נאמר שהחובה להשתדל בפני השלטונות שת־בוטל הגזירה של כתיבה בשבת „מוטלת על החכם הסופר ה' א. י. פפיירנא, אשר פקודתו, מורה דת־אל לבנ"י בגימנזיום תדרש זאת מידו. והיה אם ה' פפיירנא ישמע לדברינו וחפצנו אשר גם הוא חפצו בידו יצלח, נודה לו מקרב לב עמוק ונאמר לו: בחות דעתך הנחת את דעתנו ודעת המקום".

פלוצק היהודית חגגה בשנת תרע"ג (1913) את יובל השבעים של פפיירנא. בשנת 1915, לאחר שהגר־מנים כבשו את העיר, הוא עזב אותה ועבר לבנו בבוברויסק, ומשם נסע לבתו באודיסה. פה פרסם את זכרונותיו ב„רשומות". ביום ה' באדר תרע"ט (18 בפברואר 1919), נפטר ונקבר בבית העלמין של אודיסה בשכנות לקברותיהם של מנדלי, ליליינבלום וסופרים אחרים מבני דורו.

פרט למאמרים רבים פרסם פפיירנא את הספרים הבאים: מורה שפת רוסיא (וורשה, תרכ"ט), מסלת הלימוד לבן־זאב (תרל"א), קיצור דקדוק הלשון העברית (תרל"ג), מרוץ אגרות בשפת עבר ורוסיא (תרל"ה), ספר לימוד השפה הרוסית לפי שיטת אולנדורף (תרל"ו), תורת כתיבת מכתבים (תרל"ו), ה„חדרים" בפלוצק (פלוצק, תרמ"ד).

בשנת תשי"ב הופיעו בתל אביב כל כתביו של א. י. פפיירנא בהוצאת „מחברות לספרות".

אליהו אייזנברג

אהרן בן משה כהנשטם - סולל דרך לפדגוגיה העברית

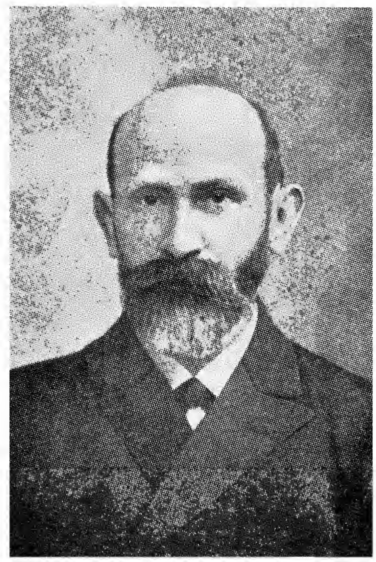
לזכר אבי המורה

„רגשי הוקרה עמוקים ממלאים את לבי בהעלותי את זכרו של אהרן בן משה כהנשטם, זכרו של האיש שהיה לסמל של נאמנות, הכרת חובה ואהבת האדם".

בן־ציון די־נור (דינבורג)

קובץ „ראשונים"

מונח לפנינו הספר הצנוע, בן כמאתיים עמוד, שעטי־פתו ודפיו פה ושם כבר הצהיבו. הוא הוצא לאור בתל־אביב בשנת תרצ"ו (1936) בהוצאת „תלמידים" ובעריכת שלושה מביניהם: מ. א. ביגל, י. הן וי. רובין. מההקדמה הקצרה של המערכת אנו למדים שזהו קובץ שהוקדש ל„קורסים הפדגוגיים הגרודנאיים" ולזכר המורים

המורה והמחנך, אהרן בן משה כהנשטם
דער פעדאַגאָג, אהרן בן משה כהנשטאַם
Ahron Kahnstam, the teacher and educator

א. כהנשטם וד"ר ש. ז. טשרנא. מטרת הספר היתה „להקים יד למוסד הראשון להכשרת מורים לבית הספר העממי העברי בגולה הרוסית וליוצרי המוסד הזה". בשנת תרצ"ה מלאו 15 שנה לפטירתו של אב"ם כהנשטם, שהיה ראש המוסד ומעצב דמותו, ותלמידיו שחיו באותו הזמן בא"י החליטו לפרסם קובץ מאמרים מוקדש לזכרונות ולהערכה וגם לדברי עיון בשאלות חינוך ותרבות.

הקובץ חולק, איפוא, לשני חלקים עיקריים: א. זכ־רונות ודברי הערכה; ב. מאמרים עיוניים. בחלק הראשון שובצו 22 מאמרים שהוקדשו להערכת אישיותם של שני המחנכים הדגולים: כהנשטם וטשרנא. מהמאמרים האלה מתגלה לעינינו, מנבכי העבר הלא־כל־כך־רחוק, דמות מופלאה של אדם ומחנך, של לוחם וחולם, של מורה אשר בו התמזגו מזיגה מושלמת ביותר תכונות של איש הלכה ומעשה כאחד. על האיש הזה כתב בשנת 1936 אחד מתלמידיו, שמעון זאק, את המלים הללו: „...דואב וכואב הלב על שאין היום בתוכנו עסקנים חינוכיים מטיפוסו של אותו ,הזקן' — הצעיר, שהלך מאתנו בלא עת, כי דברים רבים היו מוצאים את תיקונם אלמלי היו כאלה בקרבנו".

באנציקלופדיה ובלקסיקונים מתואר האיש כ„אבי הפדגוגיה העברית המודרנית" ואין חולקים על העובדה הזאת, כפי שכולם מסכימים שאליעזר בן־יהודה היה המעצב הראשון של העברית המודרנית. עם זאת יודעים רק מעטים, אלה העוסקים ישירות בהוראה ובחינוך, מהו ערכו של כהנשטם ומה היו פעולותיו בשדה החינוך. דור תלמידיו שפירסם את הקובץ הולך ונעלם בהדרגה מזירת החינוך העברי בארץ ופרט לעירית תל־אביב שדאגה לכנות אחד מרחובותיה בשמו של המורה הגדול, לא נעשו עד כה שום צעדים כדי להציג כראוי את דמותו הנאצלת בפני המוני מורים ומחנכים שקמו לנו במדינת ישראל.

אנו, שרידי הקהילה הפלוצקאית, שמתוכה יצא אהרן בן משה כהנשטם לעולם הרחב של החינוך היהודי, חייבים להצטרף למוקירי זכרו ולהשתדל שדמותו ופעולותיו יוסיפו להשפיע על הדור שלנו שבו מצאו רבים בהוראה קרדום לחפור בה, אך אינם חדורים תודעת השליחות הגדולה שעליהם להגשימה. והרי בנקל יכול להיאמר: „פני הדור כפני מוריו", ואין ספק כי אמת גדולה טמונה באימרה זאת ותוקפה קיים לעולם.

אנו מתגאים בכך שאהרן בן משה היה יליד קהי־לתנו ואנו זכאים להעלות את דמותו על דפי הספר שהוקדש לתולדות הקהילה ואישיה. פעולותיו היו אמנם כולן מחוץ לפלוצק, אבל אנו גאים על כך שהוא צמח מתוכנו ומסביבתנו ינק את הערכים שכיוונוהו אחר כך בדרכו כמבוגר. אמנם אנו מסכימים עם דעתו של ד"ר יעקב שאצקי (ייווא־בלעטער, כרך 27, 1946) שחנה של קהילת פלוצק אינו מושפע „על ידי גדולי הדור שהיא סיפקה במקרה, אלא בתפקיד המיוחד שמילאה בתקו־פות שונות של תולדות יהדות פולין", אולם היום כשאנו

מעלים מחדש את דמויותיהם של גדולי־דור אלה ומסיי־עים על ידי כך שלא יטבעו כה מהר בים השכחה, נדמה לנו שהננו ממשיכים במילוי תפקידה הלאומי של אותה קהילה עתיקת־יומין שנעלמה ואיננה.

ילדות ונעורים — הישגים ואכזבות

באֶנציקלופדיה הרוסית־עברית צויין שאהרן בן משה — אב"ם — כך כינוהו מתוך חיבה תלמידיו־מעריציו וכך נמשיך לכנותו גם אנו — נולד בפלוצק בשנת 1860. בנו, ד"ר הנריק כהנשטם, קבע בזמנו שזוהי טעות ושאביו נולד ביום כ"ב בכסלו תרי"ט (1859). אין לנו הרבה ידיעות על שלשלת היוחסין של משפחת כהנשטם. בפלוצק היתה להם הנות לדברי סידקית. סבו של אהרן היה כנראה אדם משכיל, כי חיבר ספר לימוד בחשבון, ראשון בשפת יידיש. אביו לא היה „חסיד" ורק שומר מסורת ומקובל על הבריות כסוחר ישר ואדם ללא דופי. לבנו היחיד, אהרן, הקנה חינוך מסורתי ב„חדר". בבית היתה גם אחות גדולה שאליה היה קשור הילד באהבת נפש עזה. מדפי היומן שכתב אחר כך כעבור 25 שנה (בשנת 1895) משתמע שלא היה זוכה להדרכה שיטתית ואף סבל מידו הקשה של מורו ב„חדר". כנראה שהמצב החומרי של הוריו לא איפשר להם בזמנו מתן השכלה מעולה יותר לבנם. הוא היה בן 15 כשהמשפחה עברה לגור לכפר בקרבת פלוצק ושם יסד אביו בית־חרושת קטן. שנים אחדות עברו על אהרן בכפר הזה ללא כל התקדמות בשטח ההשכלה. לבסוף הבינו הוריו שיש לעשות משהו כדי שבנם ימצא איזושהי תכלית בחייו. שלחוהו, איפוא, לדודו שהחזיק בפלוצק חנות למכשירי כתיבה וספרים. כאן התעורר הצעיר כאילו מחדש לחיים. הוא עבד בחנות בחריצות רבה ואנשים ניבאו לו שיהיה פעם סוחר מצויין. אולם למעשה היתה נפשו של העלם כמהה ללימודים ולהרחבת אופקיו בהשכלה. אולם איך יגשים את מאווייו כשהוא כבר כבן 17 ומאחוריו אף שנה אחת של לימוד שיטתי חילוני־מוכר? והרי באותם הזמנים היתה הדרך ללימודים תיכוניים חסומה בפני הנוער היהודי ורק מעטים זכו לבוא בשערי הגימנסיות הממשלתיות. אהרן הצעיר לא נרתע בפני הקשיים. מסתבר שהאופי המוצק שלו שהפליא אחר כך את תלמידיו ואת חבריו לעבודה חושל והגיע לידי יציבות עוד בימי נעוריו בעיר מולדתו. אחרי יום של עבודה חרוצה בחנות היה מתפנה ל„לימודים החיצוניים" ומת־כונן לבחינות כניסה לגימנסיה. למען המטרה הזאת עשה לילות כימים, ויתר על תענוגות נעורים ושקד על הלי־מודים עד שקלט כל מה שהיה נדרש כדי להצליח בבחינות. ואמנם ההצלחה לא איחרה לבוא. בפלוצק לא ידעו האנשים לספר על עוד מקרה של הצלחת נער יהודי להתקבל לכיתה שביעית של הגימנסיה הרוסית. ההישג המזהיר של אהרן היה, איפוא, יוצא־דופן וראוי לשבח מיוחד.

כעבור שנתיים גמר את חוק לימודיו בגימנסיה ונרשם לפקולטה למשפטים של האוניברסיטה בוורשה. מרשימותיו שכתב בשנים מאוחרות יותר נודעו לנו פרטים על תנאי חייו בוורשה. מבחינה חומרית היו אלה חיים קשים והוא כותב ש„תמיד נלחם על מצבו בחיים". הוריו לא יכלו כנראה לעזור לו הרבה ולכן היה נאלץ להפסיק לזמן־מה את לימודיו ולקבל על עצמו תפקיד של מחנך של ילדי משפחה יהודית שהתגוררה בכפר. הזיקה לחינוך ילדים היתה אמנם טמונה בנפשו כבר משחר נעוריו, אולם באותם הזמנים היא לא היתה עדיין ממלאה את כל לבו. ברשימותיו הוא מציין שסבל הרבה מבדידות ומהעול הנפשי הקשה. גם בריאותו נחלשה והוא חש בכאבים שונים, אשר יתכן ומקורם היה במערכת העצבים של הצעיר ששאיפותיו להתקדמות לא באו על סיפוקן. כדי להתגבר על המועקה הנפשית הוא לומד בשקידה שפות זרות ועושה הכל על מנת לנצל את הזמן החולף.

בתנאים אלה עוברת עליו שנה שלמה. לבסוף הוא מחליט לעזוב את מקומו השקט והנוח מבחינה חומרית ולחזור לחיי עוני של סטודנט בוורשה. רצונו העז הוא „לסדר את חייו מחדש" ולשם כך הוא קובע לעצמו כלל שמכאן ואילך היה ליסוד מוסד בכל מעשיו. ברשימותיו הוא מגדיר את הענין כך: „סדר ומשטר נפש כל מלאכה ועבודה היא — יאמר המשל הקדמוני. המשל הזה הוא לקו ואבן משקולת בכל מעשי". ואמנם מאז הפך „סדר ומשטר" לסיסמתו בכל ימי חייו. עם שובו לוורשה הוא ממשיך בלימוד משפטים, אולם אינו מפסיק ללמוד שפות ומקדיש זמן ניכר להכרת הספרות העברית החדשה. לשם כך הוא מבקר בקביעות בספריה שעל יד בית הכנסת הגדול ושם הוא מרחיב את ידיעותיו בשטח מדעי היה־דות. חיי המחסור והבריאות הרופפת אינם מצליחים להורידו מהדרך שבחר לעצמו ומהסדר והמשטר שהטיל על עצמו במשך כארבע שנים. אחר במקומו היה בודאי נשבר וחוזר לבית הוריו בכפר כדי לעסוק שם בשקט בעיסוקו של אביו. אולם לא איש כמוהו יוותר. לבסוף הגיע הרגע הנכסף של הגשת עבודת הגמר. הנושא: „חוק הירושה הרומאי". בעבודה זו השתלבו השוואות רבות עם חוק הירושה העברי. ואמנם זכתה העבודה להערכה חיובית של הפרופסורים והקנתה למחברה את התואר האקדמי הנכסף.

זמן קצר אחרי סיום האוניברסיטה הוא נושא אשה ומתיישב בעיר מולדתו, פלוצק. הוא עושה את הצעדים הראשונים במקצועו כמשפטן ומתקבל למשרה בתפקיד עוזר לעורך־דין מושבע. ואז מתברר לו חיש מהר שהמק־צוע איננו לפי רוחו. הוא חש כי בתנאים ששררו אז יש במקצוע זה משהו מהשתדלנות המבזה. הסתבר

שעורך־דין הרוצה לפרנס את עצמו בכבוד נאלץ לעתים לבוא במגע עם כל מיני סרסורים ואנשים המוכנים לעבור על חוקי המדינה ועל כללי הסדר הציבורי הטוב כדי להפיק מכך תועלת חומרית. לשם ביצוע מעשיהם זקוקים הללו תכופות לסיוע של עורך־דין. והוא שואל: האם זוהי האוירה שבה יהיה עליו לעבוד כל ימי חייו? הוא מתמלא ספקות חמורים ואף על פי שהוא ממשיך במאמציו להשיג רשיון של עורך־דין מושבע, הוא מתחיל להתכונן לעזיבת המקצוע. הוא לומד מלאכת צורף־זהב ואנגלית במרץ רב וכנראה חושב על הגירה לארצות הברית. בינתיים מתקבלת תשובה שלילית לבקשתו להתמנות כעורך־דין מושבע והעובדה הזאת מחזקת בו עוד יותר את הנטייה לעזוב לחלוטין את המקצוע.

ואז קורה דבר ההופך להיות גורלי למשך כל חייו.

מנהל בית הספר „תלמוד־תורה" בלודז'

הזיקה להוראה היתה כנראה טמונה בנפשו של אהרן כתכונה מלידה. ייתכן שירש את התכונה הזאת מסבו שחיבר בזמנו ספרי למוד לילדים יהודיים. בשבתו כעורך־דין מתמחה בפלוצק מצא לעצמו עיסוק ציבורי שהיה לפי טעמו. הוא טיפל שם בבית הספר המקומי של „תלמוד־תורה" ודאג במיוחד שישררו בו תנאים היגייניים נאותים. ובאמת, כפי שידוע לנו מהתכתבות מפלוצק שפורסמו בעתונות העברית דאז, המצב בשטח זה היה זקוק לטיפול ודאגה מיוחדים. גם הרכב צוות המורים היה אומר דרשני. אהרן כהנשטם המשכיל השתדל שיוחלפו המורים מהטיפוס הישן במודרניים יותר. ושם, בין כתלי ה„תלמוד תורה" הפלוצקאית, הוא חש לראשונה עד כמה זקוק החינוך היהודי בגולה לקאדרים של מורים טובים שבלעדיהם אין לדבר על תחיית האומה.

אין כל ספק שחבריו הקרובים ביותר של אהרן ידעו היטב על נטייתו הטבעית להוראה. וכך אירע שאחד מחבריו, גולדמן מלודז', כשנודע לו על משרה פנויה של מנהל בית הספר המקצועי „תלמוד־תורה" בעירו, לא התמהמה הרבה והציע שאהרן יגיש את מועמדותו למשרה זו. עם שובו מלודז', לאחר שהציג את עצמו בפני הועד המפקח, רשם אב"ם ביומנו: „שבתי מלודז' לפלוצק בתקוה לקבל משרה חדשה שתתן לי גם סיפוק רוחני..." ובמרץ 1895, כשקיבל הזמנה רשמית לבוא ללודז', כתב: „שמחתי גדולה, מעתה תתחיל תקופה חדשה בחיי..."

פלוצק היהודית נפרדה בצער מבנה הצעיר, הכשרוני והמבטיח רבות. אילו נשאר במקום בתפקיד של עורך־דין וכעסקן בשטח החינוך היה יכול להביא תועלת רבה לציבור. עם זאת הבינו כולם שפניו לאופקים רחבים יותר ושאיפתו היא לצאת מהמסגרת המצומצמת של הקהילה. לאות הוקרה ערכו לו מסיבת פרידה והגישו לו דברי מזכרת. הרב מסר לו מכתב־הוקרה וזקן מורי העיר, י. א. פפיירנא, העניק לו ספר מפרי־עטו עם הקדשה מיוחדת. גילויי־אהדה אלה יישארו לתמיד חרותים בזכרונו ויהדקו את קשריו עם העיר שבה עמדה עריסתו ובה בילה שנות נעוריו ותקופת נסיונותיו הראשונים בחייו העצמאיים.

ביום 23 באפריל 1895 התחיל אהרן בן משה באופן רשמי בעבודתו כמנהל בית הספר וכעבור 4 ימים הגיש לועד המפקח תזכיר הכולל דרישותיו לתיקונים שונים. חיש מהר הוא מגיע למסקנה שעליו לנקוט בעמדה תקיפה כלפי הועד, אשר לא התחשב עד אז בדרישות פדגוגיות שונות שהעלו המורים. יושב ראש הועד היה אז הגביר הלודז'אי הידוע, פוזננסקי. פגישתם הראשונה לא עודדה ביותר את המנהל החדש. הגביר קיבל אותו בפתח ביתו, החליף אתו רק משפטים קצרים סתמיים ונפרד ממנו חיש מהר מבלי להושיט לו ידו. אנו מוצאים ביומן תיאור המקרה הזה ובשוליו הערה עוקצנית: „...ולו גם הושיט את היד, לא הייתי זוכה בין כך ליהנות ממגעה, כי ידי היו בכסיות..."

שום קשיים ומכשולים אינם מפחידים אותו במילוי התפקיד שקיבל על עצמו. כחודש וחצי לאחר התחלת עבודתו הוא מציין ביומנו: „יותר ויותר אני נמשך לעבודה המענינת. קודם הייתי בא לביה"ס בשעה 8, אחר־כך — ב־7.30 והיום באתי בשבע בבוקר. לאט לאט אני שוכח את הכל בגלל עבודה זו המושכת את לבי מאוד". ואף על פי שהוא שם דגש רב על בעיות ניהול ופדגוגיה ומקפיד שמורי בית הספר יעסקו בעבודה חינוכית ממשית ולא רק בהרבצת תורה, הוא אינו מסתפק במילוי תפקידו הפורמלי בלבד. מענין אותו לדעת מהי סיבת ההעדרויות הרבות של התלמידים בשעורים. הוא הולך למקומות מגוריהם ונפגש פנים אל פנים עם הדלות והעוני שבהם חיים עניי לודז'. מעתה הוא מתחיל לשלב במילוי תפקידו עבודה סוציאלית למען ילדי השכבות העניות והמרודות. מתבהר לו שבית הספר יכול לתרום רבות לפתרון הבעיות החמורות באם יצליח ללמד ילדים אלה מלאכה שממנה יוכלו לפרנס את עצמם ואף לעזור להוריהם. מאותו רגע הוא שוקד על כך שתעלה רמת שעורי המלאכה אפילו על חשבון המקצועות העיוניים. הוא מבקר בבתי ספר מקצועיים אחרים כדי ללמוד מהם ולהכיר את יתרונותיהם ושגיאותיהם. השטח האחר שהוא מתמסר לו הוא הקניית יסודות ההיגיינה לאותם הילדים שהורגלו לחיות בלכלוך וזוהמה. הוא לומד ביסודיות את הבעיה על כל צדדיה ואינו נרתע מלהתקין תקנות היגייניות חמורות בבית ספרו כדי שייהפכו להרגל לתלמידיו גם מחוץ לכתליו.

הוא אינו שוכח את האומללים ביותר מבין הילדים, את „הדפקטיביים" שסביבתם הפכה אותם לפושעים

צעירים. הוא עוסק בבעיה, שהיא כאובה במיוחד בעיר תעשיה כלודז׳, ביסודיות המאפיינת אותו בכל אחת מפעולותיו. הוא אוסף חומר סטאטיסטי, קורא ספרות מתאימה ומבקר בועידות הדנות בבעיה. בשנת 1896 הוא נוסע לחוץ לארץ ומסייר במוסדות ובמעונות ליל־דים פושעים. בשובו ללודז׳ הוא מיסד מחנה־קיץ בשביל נוער יהודי עזוב בלודז׳ ובו גינת ירקות ופרחים המע־סיקה כ־40 ילדים. מיבצעו זה מצליח וחיש מהר מתווס־פים למחנה עוד 60 ילדים. בהתרוממות רוח הוא רושם ביומנו: „אני מביא תועלת יום יום. הפעם עשיתי צעד חשוב במובן הפידגוגי: יסדתי גנה לקולוניה של קיץ בשביל 40 ילד. היום נסעתי אל הקולוניה, הבאתי שמה כלים וזרעים. הילדים שמחו מאוד לבואי ואני שבתי משם שבע רצון״.

בלודז׳ עשה אב״ם גם את צעדיו הראשונים בשטח שהקדיש לו אחר כך הרבה ממרצו וכשרונו: ארגון המורים העבריים. הוא טיפל בהקמת ארגון עצמאי של מורים יהודים, למרות שרבים נטו להשתלב בארגון הכללי.

אך למרות שהיה לו סיפוק נפשי רב מעבודתו, לזרא היו לו הסביבה ובמיוחד התערבותם הטרדנית של האפוטרופסים מבין גבירי הועד המפקח. בעיניהם היו המורים כולם בבחינת מלמדי דרדקים שיש להת־יחס אליהם בחמלה כאל לא־יוצלחים. ביומנו הוא מספר בשאט נפש על כך שאחד מהגבירים הללו בצאתו לטיול בחו״ל השאיר כדמי־פרידה 5 רובלים לכל אחד ממורי בית־הספר.

ואכן אין להפלא שכשהציעו לו ניהול בית הספר של „חברת מפיצי ההשכלה״ בפטרבורג, קיבל את ההצעה מבלי לחשוב הרבה.

פטרבורג — תחנת ביניים בדרך למפעל חייו בגרודנה

הוא קיבל את המשרה החדשה בפטרבורג כמעט מבלי להתיעץ בבני משפחתו. שאיפתו להשתחרר מאפו־טרופסותם הקרתנית של הגבירים הלודז׳אים ורצונו לצאת למרחב היו חזקים מכל. הוא לא התחשב לחלוטין בעובדה שהוא עומד לעזוב משרה במשכורת גבוהה בהרבה מזו שהוצעה לו וכן דירה צמודה כולל כיסוי הוצאות החזקתה. בשבילו הדבר הקובע היתה התקוה שבמקום עבודתו החדש ימצא כר נרחב לעבודה חי־נוכית וציבורית מבלי שיהיה נתון לחסדיהם של פי־לנטרופים.

ואם כי יש לציין שתקוותיו אלו לא באו על סיפוקן, בכל זאת החזיק מעמד בעבודתו החדשה במשך תשע שנים רצופות. גם בפטרבורג היה עליו לנהל מלחמות בפי־לנטרופים השואפים להטביע את חותמם על דרכי החי־נוך מבלי שיהיה להם מושג כלשהו בעניני חינוך. הגירסה „הגביר תמיד צודק״ קנתה לה שליטה אף בשורותיה של „חברת מפיצי השכלה״ שבפטרבורג ואהרן בן משה שלנו משקיע כוחות רבים כדי לשחרר את החינוך היהודי מההשפעות המזיקות הללו. עמדתו העקשנית והעקבית מזכה אותו בידידים ומעריצים רבים, אולם גם אויבים לא חסרים לו, אם כי אינם מסוגלים להזיק לו במילוי תפקידיו.

אנשי „חברת מפיצי השכלה״ באים לידי הבנה שבתוכם צמח אילן, אשר לא רק סביבתו הקרובה נהנית ממנו אלא שפירותיו עשויים להשתבח גם במרחקים, וכשמחליטים בשנת 1907 לפתוח את הסמינר הראשון (או כפי שנקרא אז „קורסים״) להכשרת מורים לבתי ספר עממיים יהודיים, אין איש שיחלוק על כך שהאדם היחיד המוכשר למלא תפקיד מנהל המוסד הוא אהרן בן משה כהנשטם.

עם התקבל ההחלטה הזאת הגיע אב״ם לסף מפעל חייו החשוב ביותר שהיווה שלב מכריע בהתפתחותה של ההוראה העברית ברוסיה ובפולין.

„הקורסים הפדגוגיים הגרודנאים״ (1917—1907)

מיום שהתחיל לעסוק בהוראה ועד להתמנותו למנהל־מייסד של המוסד הפדגוגי עברו רק 12 שנה. ותק כזה בהוראה אינו נחשב אפילו היום, כשהכל נעשה בקצב מהיר יותר, כרב במיוחד. בכל זאת נמצא אהרן בן משה ראוי למשרה זו וכשיר להיות מורה דרך למאות מורים בישראל. הדבר שקסם לו ביותר בתפקיד הזה היתה עבודת הבראשית. הוטל עליו להקים יש מאין, לבנות את הבנין מהמסד עד לטפחות, לתכנן הכל בעצמו ולהגשים רעיונות שנולדו אך ורק במוחו הוא.

יסודיותו וכושרו לעבוד לפי שיטה שנקבעה מראש עומדים לימינו מהיום הראשון לבואו לגרודנה. כוח ההתמדה אינו מאכזב לא אותו ולא את שותפיו הנאמנים למפעל. הוא אינו סובל שום התערבות מהחוץ ובסתר לבו הוא אף שבע רצון מכך שהשלטונות אינם מעניקים רשיון רשמי לניהול הקורסים. בקשה מתאימה הוגשה אמנם למיניסטריון החינוך, אולם מעולם לא זכתה לאישור והיתה מונחה שם כל השנים כאבן שאין לה הופכין. אמרו שמנהל הקורסים היה מרוצה ממצב כזה של הענינים, כי טען שאם יבואו מטעם השלטונות לבקר את תוכנית הלימודים של הקורסים, ממילא יצוו לסגרם... האוירה השקטה ששררה בגרודנה סייעה לניהול הקורסים ללא רעש ופרסומת ולכן, כשהציעו פעם להעבירם לווילנה, התנגד לכך מנהלם בתוקף.

מדברי תלמידיו־מוקיריו

צעירים יהודיים שראו בהוראה שליחות וחובה לאומית נהרו לגרודנה מדי שנה בשנה ומחזורי הבוגרים שהיו עוזבים אותה ומתפזרים על פני ישובי היהודים שעל פני המדינה הגדולה הוציאו מוניטין לקורסים. נקשיב־נא לדבריהם של כמה מהם כפי שהשמיעו אותם בקובץ „ראשונים", 15 שנה לאחר סגירתו של המוסד. כותב א. קרון בסיכום מאמרו הממצה „הקורסים הפדגוגיים העבריים בגרודנה" (עמ' 107):

„גרודנה נעשתה כעין מרכז להוראה ולחינוך העברי. הקורסים משכו אליהם שנה שנה מאות צעירים. מספר המתקבלים בשנה היה 30 ובקשות־קבלה היו יותר ממאה. הקורסים הוציאו במשך שנות קיומם מאות מורים שהתפזרו בכל קצות רוסיה וגם בחו"ל. בארץ עובדים כיום* עשרות אחדות מהם בבתי הספר של כל הזרמים: הכללי, של „המזרחי" ושל העובדים, בעיר ובכפר, גם בבתי הספר התיכוניים.

הקורסים נתנו לחניכים את ההכשרה לעבודת החינוך ועוד יותר את השאיפה להשתלמות בעבודתם, פיתחו בהם את הכרת האחריות כלפי האידיאל של החינוך העברי העממי...

אהרן בן משה הוסיף להיות מדריכם ויועצם של תלמידיו גם בעבודתם בבית הספר. אליו פנו בכל ענין חשוב, אותו שיתפו בשמחתם ובצערם ולפניו שפכו את לבם. הוא השתדל למצוא לו זמן לבקר בכל שנה לפחות אחדים מתלמידיו בעבודתם ולבחון את ההוראה והחינוך שלהם לאור ההכשרה אשר קיבלו בקורסים. על ידי המגע המתמיד עם בתי הספר השונים שבהם עובדים תלמידיו ועל ידי שעורי הקיץ למורים שניהל מפעם לפעם, נעשה למדריך ולמורה גם להרבה מורים שלא מתלמידיו. הוא שאף לעשות את הקורסים בגרודנה למרכז של השתלמות בהוראה ובחינוך העברי והשתדל תמיד לשכללם ולהעלותם. אך המלחמה העולמית הפסיקה את הפעולה הברוכה הזאת".

ובאותו מאמר (עמ' 100):

„הקורסים מצאו באהרן בן משה את המנהל והמחנך המתאים ואהרן בן משה מצא בקורסים כר נרחב לפיתוח כחותיו ולהגשמת שאיפותיו החינוכיות. על כן התמזגו הקורסים ואהרן בן משה ביצירה אחת. מכאן ההרמוניה ששלטה בינו לבין חניכיו. וכאן מצא אהרן בן משה את הלבוש העברי לאידיאל החינוך שלו. הוא בא לקורסים כמחנך, ונעשה למחנך עברי, ואחר כך לעומד בראש הלוחמים לבית הספר העברי ולחינוך העברי".

---

* בשנת 1935.

תלמיד אחר, נחום חיניץ, נזכר בשעוריו הראשונים („אהרן בן משה — קוים לדמותו", עמ' 48):

„אזכור את שעורו הראשון בפסיכולוגיה. שאלתו הראשונה היתה: „מה עלינו לדעת?". התחילו התלמידים, הני אשלי רברבי, להתנגח כתורי ולהראות כי „ידיהם רב להם". פסיכולוגיה — זוהי „תורת הנפש"! ומאי קא משמע לן? וכי תורה זו קשה כל כך?

סוקר אותנו הזקן במבט פקחי ובבת צחוק על שפתיו, ואומר במתינות רבה:

— עלינו לדעת, כי אין אנו יודעים כלום ואז יתברר שעלינו ללמוד... יחשוב לו כל אחד כי האמת שבו היא הברורה ביותר. ילך לו כל אחד בשם אלהיו. אבל העיקר, שתיקר בעינינו בקשת האמת והשאיפה להגיע אליה. ויחד עם זה צריך להיות ברור, ש... איננו יודעים כלום.

קיתון של צוננים נשפך עלינו. הרגשנו באפסותנו. עלינו, איפוא, להתחיל מ„בראשית". והאיש העומד לפנינו אין לפניו משוא פנים והוא דורש עבודה ודייקנות.

כבר בימים הראשונים ראינו בו איש המעשה שאינו בז לקטנות. ספסל חורק ואינו כשורה, הרי „הזקן" מופיע מיד, פטיש בידו, מקיש ומתקן. וכשהתאוננו לפניו כי אין זמן ללמוד, לקרוא ולעבוד, חייך ואמר:

— לי יש פנאי לכל דבר. העיקר — חלוקת הזמן וסידורו. כיצד? כיצד כתוב? הלא בקי הנך במאי דקאמרי רבנן: „לעולם ישלש אדם זמנו: שליש למקרא, שליש למשנה ושליש לתלמוד". אם המורה אינו דיקן, מרושל בעבודתו, בהילוכו ובתנועותיו — איך יוכל לדרוש זאת מתלמידיו?

גם מהמורים המרצים בקורסים דרש סדר, בהירות, הדרגה, רציפות והתכוננות לשעור. כל שעור ושעור שלו עצמו היה רשום במחברת, שהיה מביא אותה לכתה.

— אנוכי, בהכנסי למחלקה, — היה אומר — אינני יודע כלום, ורק המחברת היא העוזרת שלא אטעה ולא אקפוץ מענין לענין.

גדול כנראה ביותר היה הרושם שעשה על תלמידיו המחנך הדגול, כי כותבים על כך גם רבים אחרים. הנה קטע ממאמרו של ב. פישקו „שני מאורות הקורסים" (עמ' 31):

„זכורני הרושם שהיה לי בפגישה הראשונה, הפליאוני השנים (כלומר: א. כהנשטם וד"ר ש. י. טשרנא) ממעוף ראשון. דק וצנום היה אהרן בן משה „הזקן", קטן קומה וכולו התעוררות של חיים. שרטוטי פניו הדקים מעולפים היו מחשבה אשר נחרתה עמוק על מצחו ההוגה, שהשתרע לאורך כל קדקדו עד שערות הכסף שעטרוהו. שתי עיני אור בהירות חיות התרוצצו במהירות ושפעו מרץ ומסירות אין קץ. פניו היו נד־

לקים לסרוגין והבהבו בזיו מיוחד שחדר ללב ועורר חמימות וקרבת נפש. שיעבד והכניע איזה כוח פנימי בו, איזה רצון עז, שחושל ורוקע, דומה לעשת ופלדה. הוא ידע מה הוא רוצה ולאן הוא הולך, והמעשה והעבודה היו נשמת אפו. זר היה לרוחו הרישול הבטלני — פליטת ירושת בית המדרש של האדם התורני המופשט, ששנה הרבה וקנה חכמה לשם חכמה סתם. הוא כפר בתורניות ולא הכיר בשכל מופשט. העיקר היה אצלו המעשה, הממש...

והשפעתו היתה כבירה. הוא, דומה, „יצר" את תלמידו, ברא אותו מחדש ונתן בידיו כלי עבודה, נשק במלחמת הקיום. מספיק היה לראותו פעם שלא תשכחנו לנצח. בכל חזותו היה משהו משום כהן צדוקי, שעינו עין הנשר המביטה למרחקים, שהתנגד לחניטת האומה וביקש לחסנה בכוח, ברצון ובמעשה".

ועל גודל תרומתו להקמת קאדרים של המורות העבריות — דבר שהיה בו משום שיא המהפכה בשדה ההוראה היהודית, כותבת דבורה שכטר („דמותו הנערצת", עמ' 77):

„למראה הדורות שנתמעטו בשעת המלחמה הצליח לפתוח את שערי הקורסים הגרודנאים גם לצעירות. הוא האמין תמיד שאפשר עוד למצוא גם בין בנות ישראל צעירות הראויות לאיצטלה זו... ובראשית שנת הלימודים 1916—17 הופענו אנחנו — הסנוניות הראשונות.

קבלת הפנים מצד אהרן בן משה לתלמידות היתה לבבית מאוד. כבר בימים הראשונים הרגשנו בו לא רק מורה ומנהל הקורסים, אלא אב טוב, הדואג לילדיו הרכים ומכוון צעדיהם. הוא האמין בכוח ההתמדה והחריצות של האשה העבריה, ותמיד היה מעודד אותנו, מחזק את ידינו בעבודה ונוטע בלבנו אמונה בכוחותינו".

ברי לכל קורא דברי הערכה והערצה אלה שחלק ניכר מהצלחת הסמינר הפדגוגי העברי הראשון בגרודנה יש לזקוף על חשבון קסמו האישי, כוח התמדתו וחזונו של המנהל, אשר ביחד עם עוזרו הנאמן ד"ר טשרנא, הצליח ליצור אוירה של „בית יוצר לנשמת האומה". והתוצאות לא איחרו לבוא. מדי שנה בשנה היו נוהרים בוגרי הקורסים בגרודנה לרשת החינוך העברי ברחבי רוסיה ופולין. בתחילה היתה „חברת מפיצי השכלה" מציעה להם משרות פנויות, אולם כעבור שנים אחדות התחיל לעסוק בזה אהרן בן משה בעצמו. הוא לא היה מסתפק בשליחת חניכו למקום עבודה, אלא היה שומר על המשך הקשר אתו לשם ייעוץ והדרכה לפי הצורך. וכך הפך בהדרגה למעין משרד ארצי לחינוך, הקשור בנימי נפש ועבודה עם רוב בתי הספר העבריים במדינה. הוא חלם על ביצוע מסע גדול ברחבי רוסיה לשם ביקור כל חניכיו במקום עבודתם. בינתיים היה שומר על קשר מכתבים עם רבים והשתדל להודיע להם על חידושים בשדה הפדגוגיה, אשר אותם למד בנסיעותיו הלימודיות לחו"ל שהיה מבצע כמעט בכל שנה בחודשי החופש הגדול. אמצעי נוסף לשמירת הקשר היו קורסים להשתלמות ש„חברת מפיצי השכלה" אירגנה בקיץ בהשתתפותו של אהרן בן משה. שעורי קיץ אלה היו לכלי חשוב נוסף בהקרנת השפעתו החינוכית של כהנשטם.

שנות המלחמה — שאיפות מתנפצות אל סלע ההרס

ראשית מלחמת העולם הראשונה מצאה אותו באנגליה, שאליה נסע לשם השתלמות וחקירת דרכי ההשכלה העממית האנגלית. הוא ממהר לחזור לביתו, אולם כעבור זמן קצר, כשהחזית התקרבה לגרודנה, הוחלט להעביר את הקורסים בתחילה לסלונים ומשם לחארקוב. שם שוכן המוסד במעון של גן־ילדים והתלמידים נאלצו לשבת על ספסלים קטנים שנקראו בפיהם „שבעה־בענקלעך". מכל הציוד העשיר של הקורסים נוצלו רק שני ארונות שהכילו אוסף מינרלוגי וחלק מספרית המוסד. רבים מהתלמידים גויסו לצבא וכך הלך והשתבש מהלך הלימודים.

אולם לא אדם כאהרן בן משה יפול ברוחו. הוא לא נשבר לא בגלל נסיבות המלחמה ולא כתוצאה מהויכוח הפנימי שהתחולל עקב דרישתה של „חברת מפיצי השכלה" להכניס את שפת היידיש כאחד ממקצועות ההוראה. כהנשטם נכנע לדרישה זו, כי לא רצה, כפי שהתבטא בועידת החברה שהתקיימה בפטרבורג בשנת 1916, להיות כ„לבן שביקש לעקור את הכל". דאגתו העיקרית היתה לשמור על קיום הקורסים שנועד להם תפקיד חשוב באותם הימים הטרופים כשלרוסיה הפנימית הגיע נחשול גדול של פליטים יהודיים והיה צורך בכוחות הוראה לחינוך ילדיהם. ואז, למרות ההתנגדות העיוורת שהוא נתקל בה, הוא מגשים את סיסמתו: „פנו דרך למורה העברית!" ופותח לרווחה את שערי מוסדו לבנות ישראל צעירות.

פולמוס הלשונות הלך והחריף עוד יותר לאחר מהפכת פברואר 1917. במשך כל השנים לשון ההוראה בקורסים היתה רוסית, אולם לימודי היהדות נלמדו בעברית. במשך הזמן החל ד"ר טשרנא ללמד פיסיקה וחימיה בעברית — וזאת ללא היתר מהשלטונות — והיה זאת לראשונה בתולדות החינוך היהודי בגולה. הכרתו המלאה של כהנשטם בלשון העברית כשפת ההוראה החל מגן הילדים, נתגבשה בהדרגה. ימים ספורים אחרי ועידת „חובבי שפת עבר" שהתקיימה בשנת 1917 במוסקבה, הוא מקים ביחד עם ד"ר טשרנא בחארקוב סניף של חברת „תרבות" ולפי יוזמתו מתאחדים כל המורים היהודיים בעיר לאגודה אחת.

בחודש יוני אותה שנה התקיימה בפטרוגרד הועידה הארצית של המורים היהודיים ברוסיה ובה הסתמן הפילוג הגמור בין המורים היידישאיים והעבריים. אהרון בן משה נעמד בראש המחנה העברי. הוא השמיע בועידה מספר נאומים קצרים, אבל חריפים וקולעים ביותר. למתווכח אחד אשר טען נגד המורים העבריים שבהכריחם את הילד ללמוד בלשון „זרה" הם מתנהגים „בניגוד לחוקיה ולרוחה של הפדגוגיה האמיתית", ענה אהרון בן משה: „הפדגוגיה אינה מטרה. היא אמצעי. פדגוגיה אמיתית משמשת את צרכי האומה ואם חוקיה נמצאים בסתירה לאידיאל של האומה, אז — הלאה הפדגוגיה".

עם שובו מהועידה הניח יסוד להסתדרות המורים העבריים בשם „המורה" ונבחר בועידתה הראשונה באור־דיסה לראש המרכז שלה. בחארקוב, מבלי להזניח את עבודת ניהול הקורסים הפדגוגיים, הוא מארגן סניף של „המורה" ורוקם תכניות לייסוד הגימנסיה העברית. הוא משקיע מאמץ עצום להכנת ספרי לימוד כלליים בעברית, שוקד על השתלמות עצמית בשפה ועוסק ביחד עם ד"ר טשרנא וצוות תלמידים בעריכת מינוח מדעי עברי במקצועות לימוד שונים.

בינתיים נשמט הקרקע מתחת לרגליו כש„חברת מפיצי השכלה" מחליטה על הנהגת יידיש כשפת הור־ראה החל משנת הלימודים 1918/19. לא בלי כאב נפשי עמוק מחליט אהרן בן משה לעזוב את המוסד שהוקם על ידו יש־מאין, ושלו הקדיש מיטב שנותיו ומאווייו. הוא משאיר את משפחתו בחארקוב ועובר לקיוב כדי להקים שם סמינר למורים „תרבות". הזמנים הם ימי שלטונה של ממשלת קרנסקי כשהיהודים, ביחד עם יתר עמי רוסיה, מַשלים את עצמם שאכן הגיעו ימי חופש ועצמאות לאומית אחרי שנות הדכאון והסבל שהיו מנת חלקם ברוסיה הצארית. ההד והתקוה שמעוררת הצהרת בלפור מכים גלים בין יהודי רוסיה וגורמים להתנערות לאומית מחודשת. אהרן בן משה מוצא לו מיד בקיוב קרקע פורה לפעילותו הנמרצת. הוא מקים סמינר למור־רים ולצידו ספריה עברית גדולה. הוא אינו מסתפק בחוג תלמידים קבוע אלא מארגן קורסים להשתלמות במקצועות שונים. בהשתתפותו הפעילה נוסדה בקיוב הגימנסיה העברית והתארגנו שעורי ערב למבוגרים. הוא נבחר לחבר ועדת החינוך והתרבות של ועד הקהילה ונלחם במסגרתה ברודפי העברית ושונאי הציונות.

מצוקת הרעב וכניסת הבולשביקים שמו לאל כל התפתחות נוספת ואף החריבו את הקיים. הסמינר העברי בקיוב לא החזיק מעמד אלא שנת לימודים אחת. עם תום הלימודים ארז אהרן בן משה את הספרים והציוד בארגזים והשאירם אצל מכרים שונים לשמירה „עד יעבור הזעם". הוא עצמו חוזר למשפחתו בחארקוב בתקוה שבעיר זו, אשר יד היבסקציה טרם השתלטה עליה, יוכל להמשיך בעבודתו החינוכית.

ימיו האחרונים

„...כל זמן שישאר האחד — אמשיך!"

חארקוב באותם הזמנים היתה מוכת רעב וסבל לא פחות מקיוב או כל עיר אחרת ברוסיה. וכעבור זמן קצר לאחר שחזר אליה אהרן בן משה הונפה גם בה החרב של היבסקציה מעל להוראה העברית. למרות זאת לא היסס להירתם לתפקיד של מורה בגימנסיה של „תרבות". רבים סבורים היו שכל זמן שהוא נמצא בתוך המוסד לא יעיזו היבסקים לסגור אותו. על ימיו האחרונים מעלה זכרונותיה לאה קריניס („וזכרם לא יסוף...", עמ' 80):

„חגיגת ט"ו בשבט — האחרונה בחייו של אהרן בן משה. מבחוץ מתנקשים כוחות ההרס במפעלנו ומבפנים — התלהבות רבה. ובשעת השירה והריקודים הנלהבים עמד אהרן בן משה ובכה. לשאלת אחד החב־רים: „מורי ורבי, על מה ולמה הנך בוכה?" השיב: „דמעות שמחה הן בראותי את המון הילדים החוגגים, ודמעות צער, על אשר לא אזכה להיות אתם יחד בארץ ישראל".

כעבור ימים אחדים חלה במחלת טיפוס הבהרות שבה נדבק כשטיפל בבנו החולה. לאה קריניס שהיתה ליד מיטתו ברגעיו האחרונים, מספרת:

„בדמדומי החום הגבוה של מחלתו נשמעו מפיו כפעם בפעם קטעי הרצאות ושיחות, עתים ברוסית ועתים בעברית... ובאחד הלילות האחרונים כשהאחות שטיפלה בו התחילה לשדל אותו שיפסיק את ההרצאה מכיון שלבו נחלש, הפסיק ואחרי רגעים מעטים נשמעו שוב דברי הרצאתו. אני, שעזרתי באותו לילה על יד האחות, נסיתי להשפיע עליו באמרי: „אהרן בן משה, בפני מי אתה מרצה? הלא כולם התפזרו כבר!". הוא נשתתק, הסתכל סביבו כמחפש וענה: „לא כולם. שם בפינה יושב עוד אחד. וכל זמן שישאר האחד — אמשיך..." והוא המשיך.

בא' באדר תר"פ הובילוהו משפחתו, תלמידיו־מעריציו וידידיו בדרכו האחרונה. חברו הנאמן לעבודה, ד"ר טשרנא, ספד לו בקול חנוק רווי צער:

„...עם מותו של אהרן הכהן נסוגו היהודים המדברה. הלואי ועם מותו של אהרן בן משה הכהן לא נסוג אנחנו המדברה...".

היו אלה דברי אזהרה נבואיים, כי כעבור שבועיים סגרו השלטונות את הגימנסיה ועל החינוך העברי נסתם הגולל. את עצרת האבל ליום השלושים ניהל בחארקוב ארגון המורים היידישאיים ואחד הנואמים בעצרת זו אמר:

„עם מותו של אהרן בן משה מת מצפון המורה. בנוכחותו לא העיז איש למעול בשליחותו".

כזה היה האיש אף בעיני מתנגדיו.

ר ב נ י ם

קובץ מסות על רבני פלוצק

מאת שלמה גרינשפאן

הרב יהודה לייב מרגלית - חלוץ המדע ולוחם למען הצדק

זכתה קהילת פלוצק שבשנות השמונים של המאה ה־18 ישבה בה על כסא הרבנות אישיות דגולה שהט־ביעה את חותמה על דרך המחשבה של יהדות אירופה במחצית השניה של המאה ההיא והחלה לקרוע אשנב בחומת הגיטו, שבה הקיפו את עצמם המוני היהודים בזמנים ההם.

היה זה ר׳ יהודה לייב מרגלית, הידוע גם בשם ר׳ יהודה פרלה. מצד אביו היה נכדו של הגאון בעל ה„מטה משה״ ומצד אמו נכדו של „בעל הלבו־שים״. הוא חי בשנים 1741—1811 (לפי גירסה אחרת נפטר בשנת 1818). בזמנים ההם החלו לנשוב באירופה רוחות חזקים של חופש ושוויון אשר בסופו של דבר הציתו את האש הגדולה של המהפכה הצרפתית. המוני היהודים בשטחי פולין, אוקרא־אינה ורוסיה חיו במצב של הסגר רוחני מוחלט וניתוק גמור מהעולם החיצוני והתיחסו ללימוד כלשהו, פרט לגמרא ומפרשים, כאל עבירה חמורה המוציאה את האדם מכלל ציבור המאמינים, שלומי אמוני ישראל.

והנה י. ל. מרגלית, נצר גדולי המפרשים בדו־רותיהם, רב דגול בקהילות קדושות, רבות התהילה, כגון פלוצק, וולוצלבק ואף פרנקפורט שעל האודר, וכן בעיירות של יראי אלוקים אדוקים — בודזנוב ושברשין, לקח על עצמו את התפקיד, כראשון בדורו, להפיץ בין היהודים את הרעיון של הכרת הטבע. וכה גדולה, כנראה, היתה סמכותו שלא קם נגדו אף אחד מבין החרדים ולא האשימוהו באפיקורסות.

הפך, איפוא, י. ל. מרגלית לתופעה תרבותית־רוחנית מיוחדת של זמנו שהיסטוריונים־מבקרים רבים מנסים להגדירה. הערתו של אהרן צייטלין במאמרו ב„הדואר״ (י״ז, תשי״ט) „הרב מוהרי״ל מרגלית — משכיל אנטי־מנדלסוני״ נשמעת כקולעת למדי: „הרואים במוהרי״ל מרגלית מראשוניה של תנועת ההשכלה בישראל יש להם על מה שיסמכו, אלא שיש לברר: בצד תנועת ההשכלה החילונית נת־קיימה תמיד תנועה של השכלה דתית, כשם שנת־קיימה אחר כך תנועה ציונית דתית בצד תנועת הציונות החילונית. מהרי״ל מרגלית היה מראשוני ההשכלה הדתית״.

בכרך ה׳ של „תולדות הספרות של היהודים״ לד״ר י. צינברג אנו מוצאים תיאור מקיף של הש־קפותיו המתקדמות של הרב מרגלית: „הוא יצא חוצץ נגד ה„קופצי־בראש״ מבין החרדים, אשר שול־לים כל חקירה וכל חכמה „חיצונית״. הוא הצהיר שזהו „שקר בזוי״ לטעון שהפילוסופיה והחקירה מוציאות את האדם מהדרך הישרה ומובילות אותו לקראת האפיקורסות. הטוענים כך — קבע מרגלית — נותנים פתחון־פה דווקא לאפיקורסים, הרוצים להוכיח שה־חכמה ה„חיצונית״ נמצאת בסתירה לאמונה. כל אחד החושב כמוהם גורם לכך שאנשי האמונה נש־ארים להיות בורים אמיתיים, כי הרי גירסתם היא שכל הרוכש דעת מתרחק מהאמונה. לכן כל המתנג־דים ל„למודי החכמים״ והמתנקשים באלה העוסקים בהם, אינם אלא „שוטים ובערים בעם או צבועים״.

במסתו שפורסמה ב„הזמן״ (ספר א׳, הוצ׳ פטר־בורג תרס״ג, 1903) בשם „תולדות השכלת היהודים ברוסיה״ עוסק בן־ציון כ״ץ בהרחבה בדמותו של הרב מרגלית ובהשפעת זרמי־הזמן על השקפותיו המתקדמות. וכך הוא כותב:

„כל הדברים האלה (של הרב מרגלית) מעידים כי הרוח הצרפתי החל לנשב בחזקה גם בפולין, כי גם שם החלו ללמד את צעיריהם לשון צרפת, אשר האדונים הפולנים למדוה, והחלו ללכת בכל דרכיהם ביחוד העשירים בישראל... אנחנו רואים כי יחד עם הרוח הצרפתי החל לנשב רוח אחר המתנגד לרוח ההוא — היא החסידות, אשר החלה למצא קן בערי פולין ולאנשים ההולכים באמ־צע, אשר אהבו את התורה והחכמה, כמעט לא נשאר שם מקום. וחזון יקר הוא באמת לראות בעת ההיא בפולין איש האומר בפירוש כי „האומרים שהחכמה סותרת היראה מחללים את האמת... כבהמה נדמינו, החפץ לד׳ שאוי־בינו פלילים יחשבו אותנו לסכלים ואוילים? הלא הדבר גלוי וידוע כי יסודות אלו החכמות משלנו הם, אך יען גלינו מארצנו אזלה ידנו ואבדה חכמת חכמינו ומגורל נחלתנו יגרע״.

ואמנם ד"ר יוסף קלויזנר בהזכירו את הרב מר־גלית ב„היסטוריה של הספרות העברית החדשה" (כרך א' ירושלים, תר"ץ) מתעכב בעיקר על הבקורת שהשמיע הרב בקשר לספרו של מנדלסון „ירושלים", ועם זאת הוא מציין:

„יצא נגד השקפותיו של מנדלסון הרב המפורסם בזמנו שהיה רב בפלוצק, שברשין ופרנקפורט ד'אודר, ר' יהודה מרגלית, אחד מראשוני הרבנים המשכילים..."

*

הרב מרגלית חיבר תשעה ספרים ואלה הם: „טוב ויפה" (ספר קטן על חכמת הדקדוק); „אגרת המליצה ומשפט לשון הקודש"; „אור עולם"; „טל אורות"; „קרבן ראשית"; „פרי תבואה, שאלות ותשובות" בשני חלקים; „עצי עדן"; „בית מדות". הנושאים העיקריים של הספרים האלה הם פילוסופיה, בקורת, בעיות דקדוק וכד'. אולם עיקר החידוש בכתביו הן מסותיו על מדעי הטבע. בשטח זה מתבלט ספרו „אור עולם", שחיבר בהיותו רב בעיירה בודזנוב (ע"י פלוצק) והופיע בדפוס בשנת 1777. העובדה שהספר זכה לכמה מהדורות מוכיחה על ההתעניינות המרובה שהיו מגלים יהודים, מבין שומרי מסורת, בתעלומי הטבע ונפלאותיו. אופקים חדשים התגלו בפני קוראיו המרובים של ספר זה שעד כה היו שרויים באפילה נוסח ימי הביניים. וראייה למפנה שחל בהשקפותיהם יכולה לשמש העובדה שכ־25 שנה לאחר הופעת הספר, נפתח בוורשה בית ספר דתי ראשון שהנהיג לימודים חילוניים לצדם של לימודי הקודש.

לספר „אור עולם" מספר פרקים שתכנם מוכיח, כי מחברו היה בקי ברוב שטחי המדע, בהם דשו מלומדים מאומות העולם מאז תקופת אריסטו. הוא עוסק ב„חכמות לימודיות", כלומר במתימטיקה ואס־טרונומיה וכן ב„חכמות טבעיות", כלומר הפיסיקה. להלן הוא מסביר את כללי האנטומיה („מלאכת הניתוח") והפיזיולוגיה. לאחר מזאת באה המטפיסיקה, כלומר „הפילוסופיה של האלוהות" שמתפקידה להס־ביר „מה שמאחורי הטבע". הוא לא שכח את אחד המקצועות החשובים עוד מתקופת יוון ורומי הקדו־מות והיא הרטוריקה ולצדה „חכמת ההגיון" — הלו־גיקה. לבסוף הוא עוסק ב„חכמת הנהגת האדם" — כלומר בלימודים סוציאליים, שהוא מחלקם לשלושה חלקים: בעיות המדינה, שאלות כלכלה ועניני האתיקה האנושית.

שיטת ההסבר בה השתמש י. ל. מרגלית בספריו מעידה על כך שהיה חסיד האסכולה הפילוסופית של אריסטו. לדעתו אין השקפה זו נמצאת בשום סתירה לתורת משה, כי אין בפילוסופיה זאת משום הסרת האדם מדרך הישר. לעומת זאת היא מרחיבה את האופקים ומקנה לאדם דעת.

ידוע ידע המחבר שכתביו מהווים מהפכה בדרכי המחשבה של עמיתיו ולכן היה לא פעם, כנראה, מלא חרדת קודש לגורל רעיונותיו. מצב רוחו זה מצא אף ביטוי בהקדמה לספר, בה הוא כותב בין היתר: „פחד קראני ורעדה נפשי מאוד. ואמרתי בלבי המלאכה הזאת מלאכת הקודש היא יקרה ונכ־בדה. וכל באיה זכו לנפשם חוק וזכרון כל ימי עולם שלא תהא נסיעתם כמנוסת הצללים. וזכרם לא יסוף מזרעם והוא קשוט נאה לנפש כחתן יכהן פאר וכבוד בבואה בפני מלך הכבוד. ובעבור זה ראוי שיתלווה אל זה המעשה טהרה ופרישות לא מעט".

בספרו „טל אורות" שהופיע בפרסבורג בשנת 1843 (ז. א. כ־25 שנה לאחר מותו) מתגלה יחסו הליברלי של הרב מרגלית לדתם של עמי אירופה שלדעתו אין להשוותם לעכו"ם: „אבל האומות שאנו דרים ביניהם בכל חלקי אירופה עוסקים בישוב העולם ומאמינים באחד האמיתי ואנו חייבים לדרוש שלומם וטובתם. ואלו האומות אינם בכלל עכו"ם ומה שאינם מקיימים תרי"ג מצוות שלנו הם מנוקים מעון זה לפי שלא נצטוו עליהם כישראל".

„טל אורות" הנהו ספר בעל תוכן פילוסופי מע־מיק שמטרתו היתה, כדברי המחבר, „לעזור לאנשים להורות דרכם בחיים, דרך שתובילם לחופי האושר". באמצע כתיבתו חלה י. ל. מרגלית וזמן ממושך היה רתוק לערש דווי. הוא היה אז אמנם כבר שבע שנים, אולם התפלל לאלוהים שירפאהו על מנת שיוכל לסיים את ספרו ולראותו יוצא לאור. ועל כך הוא מעיר בהקדמה לספר: „על משכבי זחלתי ואירא מאורתא רחיקא. ואירא כי ערום אנוכי דלות מן המצוות. בעיקר רציתי שיודפס „טל אורות" שיש בו זכוי לרבים להדריך אנשים על פי משלי חכמים וחדותם... וממעמקים קראתי חזקני נא אך הפעם לגמור זה החבור בדפוס. וברוך ה' אשר לא הסיר תפלתי ויט עלי חסד עד שקמתי ממטתי וחזרתי לעבודתי. ועתה גמרתי בלבי לנסוע לארץ הקדושה אולי תכפר זקנתי על ילדותי". מסיבות בלתי ידועות, אולי עקב מצב בריאותו, לא זכה הרב מרגלית להגשים את תכניתו לעלות לארץ הקודש.

ב„טל אורות" מצאה את ביטויה נפשו הפיוטית של י. ל. מרגלית. את ספרו חילק ל„שערים" וכל „שער" נפתח בפיוט מיוחד. לדוגמא נביא שני פיוטים:

שער שני „טל אורות" — ידובר בו מאהבת רעים:

קנה דודים כאמרי חן וכבוד
תהא נפשם בלא הון לך מכורה
לשון הרע והאמורי תתעב
כשלח היא ותער שכירה.

שער חמישי „טל אורות" — שרשים וענפים במידת גאווה וענוה:

רדוף ענוה וכבוד ירדפך
ונוס מגאוה תשיג שררה
ראה אך כי תהא קנין פנימי
בלב אך לא בדבור ואמירה".

*

י. ל. מרגלית, בהיותו רועה נאמן של צאן קדשיו, לא רק נאה דרש בכתביו הפילוסופיים־המו־סריים אלא אף נאה קיים. בכל הקהילות בהן כיהן היה נלחם למען קיום הערכים המוסריים והטיף מוסר למנהיגי הקהל, אשר גרמו עוול לעניים ונכ־שלים. ד"ר י. צינברג מציין בספרו המוזכר לעיל „בצבעים שחורים מתאר אחד מבין הרבנים המש־כילים הספורים, יהודה מרגלית, את ההכנעה המבישה מצד הרבנים כלפי שליטי הקהילות המושחתים".

אכן, גרמה עמדתו התקיפה הזאת של י. ל. מר־גלית לכך שהיה נאלץ תכופות להעתיק את כסא רבנותו ממקום אחד למשנהו, כי עמידתו לצדם של העשוקים והנגזלים לא פעם היתה מעוררת זעמם של התקיפים, אשר שאפו לסלקו מתחומי קהילתם. למרות זאת, לא היה מתיאש והיה ממשיך בדרכו, דרך הצדק והיושר, בכתב ובדרשה. באחד מחיבוריו אנו קוראים: „מחשבתם (של תקיפי הקהילה) היא רק למען עסקיהם וכל שלטונם מנוצל בכדי לחזק פחדם על הציבור. בשיניהם החדות הם טורפים את העניים ומעמיסים עליהם את עול המסים במקום לשאת בהם בעצמם. בו ברגע שמישהו מהם מקבל את השלטון לידיו הוא מיד נעשה בקי בכל דרכי הזיוף. וכך יוצא, שהמסים שמשלמים העניים הם כפליים מזה שמשלם הגביר. וזה שעליו להיות שומר הצדק הנהו למעשה שומרם של גנבים ושודדים".

אכן מלים כדרבנות, ואין פלא, איפוא, שדרכו של י. ל. מרגלית כרב לא היתה סוגה בשושנים.

תכונותיו של הרב מרגלית שעשוהו מנהיג העם משכמו ומעלה והבדילוהו מבין יתר רבני דורו, התגלו גם בעת כהונתו כרבה של פלוצק. הוא השתתף באופן פעיל בכינוסי הקהילות שהיו מוקדשים לפעולה משותפת נגד גזירות־מלכות, כגון ענין „הטקסה" והגיוס לצבא.

*

ר' י. ל. מרגלית נפטר בפרנקפורט שעל האודר בשנת תקע"א (1811), או בשנת תקע"ח (1818) לפי סברה אחרת, ושם מנוחתו. דרכו כרב, מנהיג, כהוגה רעיונות ומחדש לא היתה בלי השפעה חשובה על עיצוב דמותה של יהדות מזרח־אירופה במאה ה־19. הוא היה אדם פעיל וסופר פורה למדי. לא כל כתביו זכו לראות את אור העולם. כפי שהוא מזכיר בספרו „עצי עדן" נשרפו כתבי־יד רבים שלו בשריפה בהיותו בעיר חוטין.

הוא היה מלומד בדורו ומאורו נהנו רבים במשך תקופה ארוכה.

ר' זישה פלוצקר*

(דמות מעניות מימים עברו)

ר' זישה וחברו ר' פייבל

ר' אלכסנדר זישה, שנודע אחר כך בשם ר' זישה פלוצקר, נולד בשנת תקנ"ה (1795) לאביו ר' אברהם ולאמו צרטיל, שהיתה בתו של ר' שמחה, דיין נודע בוורשה. קראו לו זישה על שם אביו של ר' שמחה — אלכסנדר זיסקינד.

ר' זישה למד תורה מפי גאון הימים ההם, הרב מליסה ר' יעקב, מחבר הספרים „חוות דעת" ו„נתיבות המשפט". בישיבה שבליסה התידד זישה הצעיר עם שרגא פייבל, שנהיה אחר־כך לרב בגומבין ובגריצה. הרב של ליסה קירב מאוד את שניהם כי היו מטובי תלמידיו. לאחר שנפרדו מהרב של ליסה, יצאו השניים לוורשה ושם המשיכו בלימודיהם ובהתעמ־קותם בים התלמוד.

בזמן ההוא עלה שמשו של הרבי מלובלין ר' יעקב יצחק הלוי הורביץ. אלפי חסידים נהרו כדי לשמוע תורה מפיו. גם בוורשה נמצאו חסידים של הרבי מלובלין. ר' זישה וידידו התמלאו התלהבות מהשמועות על הרבי מלובלין. אמר האחד לרעהו: „הן רואים אנחנו כי רבים משלומי אמוני ישראל היראים וחרדים לדבר ה' נלוו עתה אל החסידים ובדרכם אשר יורו מוריהם — ילכו. ועד מתי אנו מחשים?"

* לפי „מראה כהן" של הרב צבי יחזקאל מיכלזון ומקורות אחרים.

חברו של ר׳ זישה, ר׳ שרגא פייבל, צריך היה להיות בלובלין. בהיותו שם נכנס לרבי מלובלין. דבריו של הרבי נכנסו ללבו והציתו בו אש של מסירות לרבי. לאחר סעודה שלישית נכנס אל הרבי לומר שלום ולתת לו „קוויטל" בשביל עצמו ובשביל חברו ר׳ זישה. אך למרבה הפלא דיבר הרבי קשות על ר׳ זישה. ר׳ פייבל שהכיר את חברו כאיש צדיק ותמים הלומד תורה יומם ולילה השתומם מאוד.

דברי תרעומת ושבחים בפי הרבי מלובלין על ר׳ זישה

לפני צאתו את לובלין חזר אל הרבי כדי להיפרד ממנו. הגיש לו מחדש שתי פתקאות (קוויטלעך) בעד עצמו ובעד חברו זישה. הפעם אמר הרבי: „מה טוב ומה נעים כי מתחבר אתה עם ר׳ זישה כי הוא צדיק גדול", והפליג בשבחו מאוד. השתומם ר׳ פייבל על ששינה הרבי את דעתו על חברו.

בשובו לוורשה סיפר לחברו ר׳ זישה מה שראו עיניו בלובלין: אור גדול וחדש אשר לא פילל לראות כמוהו. הוא יעץ לר׳ זישה לנסוע ללובלין ולראות במו עיניו את „האור הבהיר הזה כי טוב הוא". לאחר מכן סיפר לו על הרבי כי לראשונה דיבר עליו קשות ואחר־כך החל לשבחו.

סיפר לו ר׳ זישה מה שקרה לו שעה שר׳ פייבל שהה אצל הרבי מלובלין: יהודי אחד למדן וירא שמים נכנס אל ביתו וסיפר על מצבו ודחקותו הרבה וביקש ממנו לאסוף נדבות בשבילו אצל כמה מעשירי וורשה מכיריו, שלעולם לא סירבו לו. אולם הוא, ר׳ זישה, השיב לו כי אין לו כוח לזה. בינתיים אמר לו האורח דבר פלפול ור׳ זישה בגודל חריפותו דחה וסתר את כל פלפולו. נחלשה דעתו של האורח ויצא מעם זישה בפחי נפש. באותו רגע דיבר עליו הרבי רעות.

התיישב ר׳ זישה בדעתו ואמר: מה זאת עשיתי? לא די שלא השתדלתי לאסוף נדבה למענו, גם תורתו דחיתי. הלך אחריו עד שמצאו והכניסו לביתו, ביקש ממנו שיחזור על דבר הפלפול. משסיים, אמר לו ר׳ זישה כי פלפולו טוב והתחרט על דבריו הראשונים. ר׳ זישה גם טרח למען האורח ואסף נדבה הגונה בשבילו. באותו מעמד הרבה הרבי מלובלין בשבחו של ר׳ זישה.

משראו שני החברים כי רוח הקודש שורה בתוך בית מדרשו של הרבי מלובלין, נסעו אליו שנית „וכה הסתופפו בצל קדושת הרבי מלובלין עד עת פטירתו".

ר׳ זישה כשליח מצווה של ר׳ בונים מפשיסחה

הרבי מגור, ר׳ יצחק מאיר „בעל הרי"ם", שהיה מתגורר בוורשה, היה כאח לר׳ זישה. ר׳ זישה וידידו השפיעו עליו עד שהיה לחסיד של הרבי מלובלין.

משנסתלק הרבי מלובלין בשנת תקע"ה, התפלגו חסידיו לכיתות שונות. ר׳ זישה וחברו ר׳ פייבל בחרו להם כרבי את ר׳ שלמה בונים מפשיסחה. ר׳ זישה היה מסור בלב ונפש לרבי זה והרבי היה מקרב אותו ומגלה לו את כל סתרי תורתו.

מספרים שבליל־שימורים, אחר התפילה, נשאר בבית הכנסת אורח אחד שאיש לא רצה לארחו בביתו בגלל בגדיו המזוהמים, מראהו המגושם והריח הרע שנדף ממנו. כשראה זאת ר׳ זישה לקח את האורח הזה לביתו. הושיבו ליד השולחן וכיבדו בסעודת יום־טוב. ר׳ זישה שהיה מן המפונקים, סבל הרבה מהאורח אבל בכל זאת לא אמר לו דבר. וכך התעכב בביתו האורח שני ימי חג הפסח עד כי הלך ממנו. אחרי החג נסע ר׳ זישה לרבי ר׳ בונים. כשדרכה רגלו על מפתן ביתו אמר לו הרבי: „נו, אלכסנדר זישה, אורח הגון היה לך בפסח?" התפלא ר׳ זישה מאוד.

ר׳ זישה היה לאחר מכן אחד מארבעת שליחי מצווה שהרבי ר׳ שמחה בונים שלח לחתונה הגדולה שבאוסטילה. תפקידו היה להגן על כבודו של ר׳ שמחה בונים ולעמוד כחומה בצורה נגד מתנגדיו המוציאים דיבה עליו ועל חסידות פשיסחה בכלל. ומעשה שהיה כך היה:

ר׳ אברהם יהושע השל, הרב מאפטא, בעל „אוהב ישראל" ערך נישואים לנכדו באוסטילה ובהיות הרב מאפטא נערץ על כולם, באו לכבודו לחתונה זו צדיקים ורביים רבים, ביניהם ממתנגדיו של ר׳ בונים, שקיוו „להפיק זממם ולהלשין עליו בפני הצדיקים בכדי להרע לו", ולהמאיסו בעיני הצדיקים. הללו דאגו שגם לר׳ בונים יישלח מכתב הזמנה לחתונה זו. ר׳ בונים, שהרגיש בכוונתם של מתנגדיו, לא נסע אל החתונה בכבודו ובעצמו אלא בחר ושלח במקומו ארבעה מתלמידיו החשובים, „אנשי־שם מצויינים שיהיו נכונים לעת הצורך לסתום פיות מקטרגיו. אחד מהנבחרים היה ר׳ זישה".

ר׳ זישה, רב בפלוצק; מחלוקת עם ראשי העיר

שמו של ר׳ זישה נודע לתהילה. ממרחקים נהרו אנשים לשמוע את תורתו. ממקומות שונים פנו אליו וביקשוהו שיפאר את כסא הרבנות אצלם, אולם הוא לא נענה למבקשים. פרנסה היתה לו ולבני ביתו

וחותנו, הגביר יעקב כהן מוורשה, סיפק את כל צרכיו. גם כשפנו אליו וביקשוהו להיות רב בשדלץ, רצה לסרב, אולם הרבי שלו ר׳ בונים אמר לו: מן הראוי שתלמידים מגזע הבעל־שם־טוב יורו הוראה בין יהודים. וכך היה לרב בשדלץ בשנת תקפ״ו.

ר׳ זישה אסף ורשם דברי תורה של הרבי מפשיסחה, אלה ששמע במו פיו ואלה שסיפרו חסי־דים. דברי תורה אלה נתפרסמו בספר „קול שמחה" שנדפסו על ידי נכדיו שלושים שנה לאחר פטירת הרבי מפשיסחה, בשנת תרי״ט. בספר זה מתפרסם, בין השאר, מכתב שכתב ר׳ בונים לר׳ זישה בכתב ידו בתקפ״ו.

ר׳ אברהם משה, בנו של הרבי מפשיסחה, ניהל את „החצר" לאחר מות אביו ור׳ זישה וחברו המשיכו לנסוע אליו. אולם הבן מת צעיר לימים, בן 31, שנתיים לאחר מות אביו. ר׳ זישה וחברו דבקו אחר־כך ברבי מוורקה.

ר׳ זישה היה נערץ לא רק בפי החסידים. בין אלה שהיו מזכירים את שמו ביראת הכבוד היה גם הרב הפלוצקאי המפורסם ר׳ אריה לייב צונץ, מחברם של עשרות ספרים.

בשנת תק״צ (1830) נהיה ר׳ זישה לרב בפלוצק, לאחר שר׳ אריה לייב צונץ עבר לוורשה. בימי שבתו על כסא הרבנות בפלוצק היו לו סכסוכים עם ראשי העיר. פלוצק היתה אז עיר שבה היתה להשכלה השפעה עצומה. המתנגדים לא היו שווה בשווה עמו. מצוי מכתב שנכתב בידי הרבי הזקן מגור, בעל „חידושי הרי״ם", בו הוא פונה לרב הראשי של וורשה, ר׳ שלמה זלמן ליפשיץ, ומבקשו שיסע לפלוצק ויביא לידי שלום בין ר׳ זישה לבין בעלי הבתים.

והנה בספר „ראשוני הרבנים בוורשה" לא. י. ברומברג (ירושלים תש״ט), מובאים דבריו של הרבי מגור, שאמר:

„אגב אבקש מכבודו דבר קטן עבור ידידי הגדול אבד״ק פלוצק שיש לו מחלוקת מאנשי בליעל בעירו והלשינו עליו שיש כתות חלוקות בעמנו (הכוונה לכת החסידים) ואין ראוי לאחד להיות אב״ד. ונצרך לי מאוד שכבודו שיחי׳ יכתוב מכתב לשם שחס ושלום אין שום חילוק בבני עמנו, שכולנו שווים ומהראוי לעשות כן שיכול חס ושלום לבוא הרבה גלגולים מזה".

ואחר־כך?

בספר „מראה כהן" מספר הרב מיכלזון עליו כמה וכמה פרטים המבהירים את אישיותו של ר׳ זישה. מסופר שם בין השאר:

מנהג היה בחברה „ביקור חולים" של פלוצק לערוך תענית אחת לשנה, בז׳ אדר. לאחר התענית היו עורכים סעודה גדולה. בא הגבאי של החברה אל ר׳ זישה והזמינו לסעודה. שאלו ר׳ זישה: במה יכבדו את האורחים? השיב לו הגבאי: ביי״ש ובעו־גות. שאל ר׳ זישה: ואחר־כך? השיב הגבאי: אחר־כך יהיו חלות. והרב ממשיך ושואל: ואחר־כך? הגבאי: דגים. כך חזר רבנו על שאלתו כמה וכמה פעמים. הגבאי בחשבו לתומו שהרבי רוצה לדעת כל מה שהכין הגבאי לסעודה, מנה כרוכל את כל המא־כלים והמעדנים שהכין לסעודה. לאחר שסיים הגבאי, שאלו ר׳ זישה שוב: ואחר־כך? רק אז הרגיש הגבאי כי הרב רומז בשאלה זו כי צריך האדם לזכור סופו ואחריתו. התעורר הגבאי מאוד ועיניו מלאו דמעות. לא יכול להתאפק עד כי געה בבכי וקשה היה להרגיעו.

בשנת תקצ״ד, בתקופת חנוכה, נערכה חנוכת בית המדרש החדש, שבנה ר׳ מרדכי דנציגר בביתו. ר׳ זישה נשא דברי דרשה בשעת חנוכת הבית. מקום זה, שהיה ידוע כל השנים כ„בית המדרש הקטן", היה למרכז ללימודי תורה בעיר. (בבית מדרש זה למד גם נחום סוקולוב בימי בחרותו).

בפנקס של חברת משניות של פלוצק, שהיה נמצא לפני המלחמה בידיו של הגבאי ר׳ נפתלי אליעזר זילברברג נרשם בכתב ידו של ר׳ זישה דבר התקשרותו אל החברה. הוא כותב שם:

„אמרתי הנה באתי במגילת ספר להיות נטפל לעושי מצוה רבה ויקירא הלזו — — — לקבוע עתים לתורה אשר קבל משה מסיני — — — בצלה נחיה בגויים ובזכותה נקווה למבשר ציון וירושלים.

אלכסנדר במוהר״א זצ״ל כהנא".

בימים ההם נתגלע סכסוך בדבר הדפסת ש״ס בין מדפיס מסלאווטה לבין בית־דפוס בווילנה. ר׳ זישה הכריע אז לטובת הווילנאי. היה אז דוחק רב בספרי ש״ס והלומדים היו זקוקים להם מאוד.

מחלתו ומותו של ר׳ זישה

בחורף תקצ״ז נסע ר׳ זישה לגוסטינין לברית מילה של נכדו. כשהתכונן, לאחר הברית, לחזור לפלוצק, דיבר מחותנו מרדכי ויינגארט על לבו שלא יסע. לבו אמר לו שסכנה מרחפת עליו בדרך. ר׳ זישה לא שעה לו ואמר: אני מרא דאתרא בפלוצק וחובתי לחזור בלי שהיות. כשהפליג ר׳ זישה על פני הויסלה בסירה קטנה (גשר לא היה שם עדיין) הרטיב במקרה את רגליו בנהר, הצטנן וחלה.

השמועה על מחלתו התפשטה חיש מהר. בני אדם הרעישו עולמות בתפילותיהם ובאמירת תהילים.

סיפרו גם למקורבי הרבי מפשיסחה וביקשום שיתפללו בעדו. בין אלה שביקרו אותו בעת חוליו היו גם הרבי מוורקה והרבי מגריצה. בדרך, כשנסעו הרביים בעגלה לפלוצק, נשבר גלגל של העגלה והרביים ראו בכך סימן רע.

בפלוצק הקהילו רביים אלה את הציבור לתפילה ולבקשת רחמים. הוורקאי בכבודו ובעצמו היה שליח ציבור ואמר תפילות עד כדי פתיחת שערי שמים. אולם מצבו של הרבי החמיר.

בליל ו׳ אדר ישבו ליד מיטתו אנשי ה„חבריא הקדושה" ור׳ זישה ביקש מהם שיתנו לו גמרא. הוא דיפדף בה ודיפדף עד שהתעכב ליד עמוד אחד ובשעת מעשה הופיעה בת־צחוק של אושר על פניו.

כשעיינו אחר־כך באותו מקום התברר שהמדובר היה בו בענין גסיסה. ר׳ זישה נראה כשקוע בשינה. בחצות הלילה הרים ראשו ואמר: „חצות הלילה אקום להודות לך". באמרו זאת נפח נשמתו הקדושה בהיותו בן מ״ב.

למחרת, ביום ז׳ אדר תקצ״ז (1837), הגיעו למקום אלפי יהודים מהערים הסמוכות, ביניהם רבנים רבים, כדי לחלוק כבוד אחרון לר׳ זישא. כל יהודי פלוצק, מקטן ועד גדול, השתתפו בהלוויתו. כשהגיעה ההלוויה עד הכניסה לבית העלמין, התייצב שם נוצרי אחד ואמר שלא יתן לקברו אלא אם כן ישלמו לו חוב המגיע לו מהקהל, בסכום של 400 רובל, בעד שטח אדמה שהקהילה קנתה ממנו להקמת בית העלמין.

בין מלוויו של ר׳ זישה נמצא הגביר הפלוצקאי מרדכי דנציגר, שהבטיח לנוצרי שחובו ישולם לו והגוי הסכים לכך. (מעשהו זה של הגביר מצא חן בעיני הרבי מוורקה שכן על ידי כך הציל את הנפטר מבזיון המת, וכדי לחלוק לו כבוד בא להתפלל מנחה לבית המדרש הקטן שהגביר עסק בבנייתו).

ליד הקבר הפתוח אמרו הרבי מוורקה והרבי מגריצה: „הרב מפלוצק, אנחנו עומדים פה. אין אנו מסלקים אותך מחברותנו".

ר׳ זישה נקבר בבית הקברות הישן בשכנות עם קברו של הצדיק ר׳ יצחק איציק שהיה ידוע בשמו „איטשעלע פלאָצקער". ביום השנה למותו וכן בעת צרה היו יהודי פלוצק מתכנסים ליד קברו, אומרים תהילים ומניחים „קוויטלעך".

בין מספידיו היה גם ר׳ אהרן קויל, מחבר הספר „בית אהרן" והרב מגומבין, ר׳ אלכסנדר יהודה. דברי ההספד שלהם נתפרסמו ב„בית אהרן".

בנו של ר׳ זישה וחיבוריו

אחד מבניו של ר׳ זישה, ר׳ אברהם יחיאל מיכאל, היה רב באויאזד ומת בגיל 37. עליו מסופר: כשעמד לדרוש את דרשתו הראשונה באויאזד והקהל הרב התכנס כדי לשמוע את דבריו, נשאר הרב עומד ליד העמוד ומחריש. לאחר מכן הרים ראשו ופנה אל הקהל ואמר: רבותי, באתם לשמוע את דרשתי. אמנם באתי כדי לדרוש אך לא אומר דבר. אבקשכם שתבקשו רחמים עלי שתהיה לי אריכות־ימים.

הוא לא הוסיף דבר וירד מהבימה.

כתב ידו של ר׳ זישה „יקר מפז" נקנה לאחר מותו מידי הרבי מגור ר׳ אברהם מרדכי אלטר, שהחזיק בכתב היד שלושים שנה. נכדו ר׳ יצחק מאיר אלטער, שנספה בזמן המלחמה מידי הנאצים, הדפיס אותו בשנת תרצ״ב (1932) בבית הדפוס שלו, קרוב למאה שנה לאחר פטירת ר׳ זישה. ספרו השני „תורת כהן" נדפס זמן־מה לפני המלחמה, בשנת תרצ״ט (1939). ספר זה מכיל דברי תורה ששמע מפי רבו, ר׳ שמחה בונים מפשיסחה וכן תשובות אחדות של ר׳ אריה לייב צונץ, שר׳ זישה העריכו מאוד. בסופו של הספר נמצאת עבודתו של הרב הוורשאי ר׳ צבי יחזקאל מיכלזון, הכותב על חייו ומעשיו הטובים של ר׳ זישה. את הספר הוציא נכדו של ר׳ זישה בוורשה.

העברת עצמותיו לבית הקברות החדש ק״ג שנה לפטירתו

בשנת 1940, כשהנאצים ימ״ש הורו להסיר את המציבות מבית העלמין הישן כדי להפוך את המקום לגן ולהשתמש במצבות לריצוף הרחובות, וההוראה הזו נודעה ברבים, הלכו כמה מאנשי ה„חברה קדישא" לבית הקברות למרות הסכנה שבדבר, פתחו את הקבר כדי לפנותו ולהעבירו לבית הקברות החדש.

מענין כי 103 שנים לאחר מותו, נשארו עצמותיו שלמות. עטפוהו בטלית, הכניסוהו לארון וקברוהו מחדש בבית־העלמין החדש. המתעסקים במצווה זו גנזו בשעת מעשה גם את ספרי התורה הישנים, שנשרפו ע״י הנאצים.

הרב ר׳ שמואל בן עזריאל

במחצית השנייה של המאה ה־18 כיהן בקהילה הפלוצקאית רב שנמנה עם אסכולת רבני גרמניה. אביו, ר׳ עזריאל, היה רב קהילת לנצברג והוא בעצמו, בנ־עוריו, למד בישיבת אמסטרדם. אחר כך חי זמן־מה בפוזנה והתמנה לרב בשורין. משם הגיע לקוטנה ופה קיבל מינוי לכהונת רב בפלוצק, שבה בילה עד סוף ימי חייו בשנת 1772. מחותנו היה הרב מסוכאצ׳ב, ר׳ פנחס כ״ץ.

ר׳ שמואל התפרסם על ידי חיבורם של שני ספריו: „עמודי עולם״ שהופיע בברלין בשנת 1741 ו„חגורת שמואל״ שהופיע בשנת מותו בפרנקפורט שעל האודר, מלווה על ידי הסכמתו של הרב מני־קולסבורג, הגאון ר׳ גרשון פוליץ׳.

בספר „עמודי עולם״ אנו מוצאים תיאור פרשה מתולדות חיי המחבר, אשר אירעה שעה שהתגורר בעיר פוזנה ושבעקבותיה היה נאלץ לברוח משם. באותו הזמן — כפי שמסופר בספר — נמצאה בערב ראש השנה תצ״ו בסביבות העיר גופתו של ילד נוצרי שנוקבה בחורים. מיד נפוצו השמועות שהיה זה מעשה היהודים — עלילת־דם לפי מתכונת ימי הבי־ניים. מיד הגיעה המשטרה לרובע היהודי ואסרה את הרב, ר׳ אריה לייב ואת שתדלן הקהילה, ר׳ יעקב. החלה החקירה המלווה בעינויים רבים. לשניהם גילחו זקן ופיאות, כדי „למנוע מהם עשיית כישופים היות וכידוע מאפשרים הזקן והפיאות לא להרגיש את כאבי העינויים״. הרב אמנם התחנן שישאירו לו את הזקן והוא מצדו יסכים שיענו אותו זמן ממושך יותר — אולם לא שעו לבקשותיו. באותו לילה נאסרו עוד 5 יהודים ואז נשאו כשני שליש מהאוכלוסיה היהודית את רגליהם ועזבו בחיפזון את העיר מיד למחרת היום. בין הבורחים היה גם מחבר הספר, ר׳ שמואל.

הוא נדד לעיר לנצברג, שבה אביו היה פעם רב, אולם שומרי החומות אסרו עליו את הכניסה עד ששילם להם את כל כספו כשוחד. בספרו הוא מתאר גם את סופה של עלילת הדם בפוזנה. מסתבר שלמרות העינויים הקשים לא הצליחו צורריהם להו־ציא מהמעונים כל „הודאה״. יהודי פוזנה הנותרים שיגרו בדחיפות שתדלן יהודי ידוע, ר׳ וולף רופא, שיופיע בפני המלך הפולני וישתדל למענם. לא ידוע האם הצליח השתדלן בשליחותו, אולם ר׳ שמואל מספר בספרו שבדרכו חזרה לפוזנה הוזהר שלא יחזור לעיר הזו, כי חייו יהיו שם בסכנה חמורה. ובאמת, הוא שינה מיד את כיוונו ונסע לברלין. אותו ר׳ וולף רופא עזר לר׳ שמואל אחרי שנים מספר להוציא את ספרו בברלין.

בשנת ת״ק החליט קנצלר המדינה הפולנית לה־ביא לידי גמר את פרשת עלילת הדם בפוזנה. הוא ציווה להעמיד 6 עדים מבין האצולה הפולנית שי־שבעו בפומבי בדבר נקיון הידיים של הנאשמים. באותו מעמד חויבו גם הנאשמים בעצמם להישבע, כשהם עטופים בטליתות וב„קיטלים״, שידם לא היתה ברצח ואין להם כל שייכות לדבר.

לאחר קיום השבועה הזאת שוחררו הנאשמים שסבלו זמן ארוך על לא עוון ביחד עם האוכלוסיה היהודית בפוזנה.

הרב ר׳ אריה לייב צונץ (ר׳ לייבלה חריף) — „רב פלוצקאי״

בעשור הראשון של המאה ה־19 ישב על כסא הרבנות בפלוצק גאון אמיתי בעולם הרבנות, הוא אריה לייב צונץ, שבגלל בקיאותו הרבה וכשרונותיו הגאוניים היה מכונה בפי הבריות ר׳ לייב׳לה חריף. לפלוצק הגיע מיד לאחר התפטרותו של ר׳ י. ל. מרגלית והוא רק בן 30. כבר אז יצאו לו מוניטין, כי עוד בהיותו בן ח״י שנה חיבר ספר בשם „יעלת חן״, שעשה רבות לפרסום שמו ברבים.

ר׳ א. ל. צונץ כיהן כרב בפלוצק במשך 10 שנים, אולם גם לאחר מכן היה קשור לעיר בכל נימי נפשו, עד כדי כך שהיה רגיל להוסיף לשמו בכותרות ספריו הרבים — הוא חיבר עד 25 ספר — את הכינוי „רב פלוצקאי״. בכינויו זה היה ידוע לבריות כל ימי חייו. להוי ידוע שלאחר עזבו את ק״ק פלוצק שימש ר׳ א. ל. צונץ עוד כרבה של קהילת פרג ע״י וורשה, אולם לאחר מכן החליט שלא יעשה עוד תורתו קרדום לחפור בה והקדיש את שארית שנותיו לכתיבת ספרים כידו הטובה עליו.

עובדה מענינת היא, שפרט לבודדים הופיעו רוב ספריו אחרי מותו בשנת תקצ״ג (1833) ואחדים מהם אף הודפסו במהדורות אחדות. יש המיחסים את הדבר הזה לברכה שהיתה חקוקה על מצבתו בזו הלשון:

„פה נטמן הרב מ״ו אריה לייב ב״ר משה ז״ל מחבר ספר גט מקושר ושאר ספרים אשר כבר באו לדפוס ושאר ספרים כתיבת־יד כמ־בואר בהקדמת ספר ברכת השיר. ומי שישתדל בהדפסתן יהי׳ לו המחבר למליץ אם יהי׳ לו זכות. נפטר ביום ג׳ תקצ״ג לפ״ק תנצב״ה״.

והנה בהקדמה לספר „קומץ המנחה" שהודפס בשנת 1910, כותב הרב הפרגאי, ר' ישעיהו מוש־קאט: „כל איש אשר יתעסק להביא לבית הדפוס חידושיו יהיו לו למליץ למלט נפשו מפגעי הזמן. ושמעתי כי נבחנו דבריו". מכל מקום עובדה היא שהחל כשנת 1848 עד שנת 1931, כשהופיעה בוורשה מהדורה מחודשת של „גט מקושר" ו„טיב גיטין", לא פסקו מלהופיע מדי פעם בפעם ספריו שהובאו לדפוס על ידי מעריציו ותלמידי תלמידיו.

גדולים ומפורסמים מבין רבני פולין נמנו עם תלמידיו של ר' א. ל. צונץ, ביניהם מיסד שושלת רבני גור, האדמו"ר מגור, ר' יצחק (איטשע) מאיר אלטר. הוא, אשר הוציא, בשנת 1849 — כ־15 שנה לאחר פטירת מורו — את חיבורו „משיבת נפש".

בעם היו מתהלכות אגדות על אודות ר' לייבלה חריף ונהוג היה להאמין באמונה שלמה שברכותיו תתקיימנה תמיד. אחד הסיפורים האלה נוגע לר' אברהמ'לה מצ'כאנוב שהוא עצמו נעשה אחר כך מפורסם. ומעשה שהיה, כך היה:

באחד הכפרים שבקרבת פלוצק החזיק בפונדק יהודי חסיד ובר־לבב בשם ר' רפאל, שכינוהו „דוב־ז'ינסקי" משום שהדרך לידה עמד הפונדק הובילה לעיירה דובז'ין. את אורחיו, יהודים, או להבדיל גויים, היה מקבל בסבר פנים יפות. האכרים כיבדוהו ורומ־מוהו באמרם שרק אצלו אפשר לקבל משקה מהטיב המעולה ביותר. נמצאה לו, איפוא, פרנסה בשפע, ולולא היה חשוך ילדים, אפשר היה לראותו כאדם שלא חסר לו דבר.

והנה יום אחד, בהתקרב ימי חג הפסח, הכריז הכומר בכנסיית הכפר שבל יעיז אף נוצרי אחד מבני עדתו לקנות אצל היהודי הפונדקאי את החמץ שלו כפי שנהוג היה מדי שנה בשנה. כומר זה, שחמתו בערה בו על שהאכרים היו מכבדים ומחבבים את היהודי, החליט הפעם לצאת להתקפה על מנת לאלץ את ר' רפאל לעזוב את כפרו. ר' רפאל, שלא נמנה עם הפחדנים, הבין כנראה את הרמז והחליט שלא להיכנע. בערב החג, בראותו שאין באים אליו לקנות את החמץ, יצא מפתח ביתו והכריז בקול רם: להוי ידוע לכולם שהנני מפקיר את כל החמץ שלי ויוצא העירה לחוג שם את שני ימי החג. כל הרוצה, רשאי להיכנס לביתי ולקחת לעצמו כאוות נפשו...

לקח את אשתו ויצא העירה.

בחזרו ביום א' חוה"מ מצא את ביתו שלם כפי שהיה ביציאתו. אמנם, נכון הוא — כמה מבין האכרים היו מוכנים להיכנס לביתו כדי להרוות צמאונם בי"ש חינם אין כסף, אולם — כפי שסופר לו — בהתקרבם לדלת נתקלו בשני כלבים שחורים שחרקו שן ולא נתנו להם להיכנס. בשמעו זאת הרגיש ר' רפאל שיש כאן כנראה התערבות מן השמים. מבלי לחשוב הרבה, ניגש לחביות הי"ש שעמדו במחסנו, הוציא את הפקקים ונתן למשקה לזרום באופן חפשי החוצה. הרי חמץ הוא ויש בו איסור הנאה. האכרים בהריחם את ריח הי"ש התאספו חיש מהר על יד הבית והחלו ללקק מהשלוליות שנאגרו פה ושם. בראותה שכל רכושם הולך לטמיון, הרימה אשת ר' רפאל קולה בבכי. היא הפצירה בבעלה שיסע אתה מיד לרב בפלוצק על מנת לשמוע דעתו.

וכך ניצבו בני הזוג בפני הרב, ר' לייב'לה חריף, ושפכו לפניו את לבם. הרב, בשמעו את המעשה יצא ממש מכליו. הוא רגז מאוד על הפונדקאי שבזבז את רכושו וערער את מעמדו בשעה ששמרו על נכסיו מן השמים בהעדרו מן הבית. לבסוף, כדי לפייס את היהודי הטוב, רפאל ואשתו, העניק להם ברכה והבטיחם שבקרוב יולד להם בן שיהיה למאור הגולה, כגדול בתורה ובמעשי צדקה.

ברכתו זו של ר' לייב'לה התקיימה במלואה: בנם של הזוג היה לא אחר אלא הגאון והצדיק ר' אברהמ'לה מצ'כאנוב.

כתבי ר' א. ל. צונץ — „רב פלוצקאי"

„יעלת חן" — **הוצא בפרגה** 1793;
„הספדא" — **וינה** 1793;
„טיב גיטין", „גט מקושר" — **וורשה** 1812 (**מהדורה שניה — וורשה** 1931);
„טיב חליצה" — **וורשה** 1848;
„משיבת נפש" **חלק א' — וורשה** 1849, **חלק ב' — פיוטרקוב** 1900;
„טיב קידושין" — **וורשה** 1856;
„גרש ירחיים" — **וורשה** 1869;
„מעיני חכמה" — **וורשה** 1875, **מהדורה שנייה — וורשה** 1895;
„מקצוע בתורה" — **פיוטרקוב** 1878;
„שמחת יום־טוב" — **וורשה** 1881;
„חידושי מהר"ל" — **וורשה** 1884;
„אילת אהבים" — **וורשה** 1888;
„יין משמח על ש"ע" — **וורשה** 1889;
„שו"ת מהר"ל" — **וורשה** 1889;
„קומץ המנחה" — **בילגוריי** 1910;
וכ"כ „מלא עומר על התורה", „ברכת השיר על האגדה", „גור אריה", „פני אריה", „ליקוטי הש"ס" (**ג' חלקים**), „מגן אלף", חידושי הלכות.

אמנם, כפי שסופר בפרק הדן בחייו של הרב י. ל. צונץ, מוצאו של ר׳ אברהם, האדמו״ר מצ׳כא־נוב, היה מפשוטי עם, אולם מסתבר שסבו היה צדיק גדול — הוא ר׳ בריש הגדול מקוטנה, אשר בחייו היה ידוע בתור „נסתר״ וההשגחה — כפי שהיו מספרים — הועידה אותו להיות בעולם הבא חברו של ר׳ יונתן אייבשיץ, בעל „האורים ותומים״.

ר׳ אברהם עצמו מעולם לא שאף לתהילה וכמעט כל ימי חייו, במשך חמשים ושש שנים, היה רב בעיירה צ׳כאנוב ומשם הקרין מדעתו, צדקתו וענוו־תנותו למרחקים, אף כי בחייו לא פרסם אפילו ספר אחד. על כך מזכיר י. ל. גרויברט בחיבורו „ספר הזכרון״ (הוצאת „מסורה״ תרפ״ו):

„ר׳ אברהם לנדא היה למופת וילמד על הכלל. אחשב כי לא יצא שמו בליטא ואין יודעים מיהו והוא היה ראש גדולי פולין. והנני מדייק היטב באמרי, כי מסופק אני מאוד, אם בתקופתו היה עוד למדן כמוהו בליטא. והוא לא הוציא כל ספר וארבעים שנה לפני מותו חדל לכתוב דברי תורה, אף כי ישב בישיבה עד יומו האחרון. ואחרי מותו הדפיסו יורשיו איזה חוברת חידושיו״.

למרות זאת שלא היה ר׳ אברהם רב בפלוצק, מן הדין הוא שלא ייעדר שמו מרשימת מחנכי הציבור היהודי של פלוצק ומעצבי דמותו הרוחנית במחצית הראשונה של המאה ה־18. ר׳ אברהם היה קשור בנימי נפשו לציבור זה וכן הניח יסוד למשפחה פלוצקאית עטירת נכסי רוח. קשרו זה עם הקהילה הפלוצקאית מצא ביטוי בכינוי שהוענק לו על ידי מעריציו — „העילוי הפלוצקאי״ — כי בעודנו נער נשלח ע״י אביו, הפונדקאי ר׳ רפאל דובז׳ינסקי, לפלוצק ללמוד שם תורה. חיש מהר יצא שמו לתהילה מחמת בקיאותו ולמדנותו וגבירי פלוצק החלו לשגר שליחים לבית מגוריו בחפשם אחרי שידוך נאות לבנותיהם. והנה שלח אחד מעשירי קהילת פלוצק אף הוא שליח כזה — את חתנו, ר׳ דן לנדא, אשר הוא עצמו היה יהודי עשיר למדי — שהוא יעמוד אישית על תכונותיו של הצעיר. ר׳ דן, אב לבת שהגיעה לפרקה, בראותו מה גדולה בקיאותו של הצעיר ומה רבה חכמתו, לא היסס לבגוד בשולחו והציע לו בו במקום את בתו. הענין הגיע לדין תורה ושני הצדדים הסכימו שר׳ אברהם בעצמו יהיה הפוסק. ומספרים שהמועמד לחופה ראה במקרה הזה „אצבע אלוקים״ ופסק שהשידוך של ר׳ דן בעינו יעמוד. וכך נעשתה בתו של ר׳ דן לנדאו מפלוצק, איטה, אשתו של ר׳ אברהם מצ׳כאנוב. הוא היה, כנראה, מרוצה מאוד משידוך זה, כי מעתה ואילך החל להשתמש בשם משפחתה של אשתו והיה חותם על מכתביו: ר׳ אברהם לנדאו.

עד להתמנותו רב בצ׳כאנוב ישב ר׳ אברהם על שולחן חתנו הגביר ועסק בתורה. אין להסיק מכך ששררו תמיד יחסי שלום ושלוה בינו לבין מחותנו. בהשפעת מורו התכונן פעם לבקר אצל הצדיק מפשיסחה, שהיה מכונה על ידי חסידיו „היהודי הקדוש״ ואף יצא לדרך. כשנודע הדבר לר׳ דן, שהיה „מתנגד״ מושבע, התקצף עד למאוד ושלח אפילו בעקבותיו שוטרים שיחזירוהו בכוח לביתו. דבר זה העלה רוגז רב בלבו של ר׳ אברהם במידה כזו שהבטיח לקרוא את מחותנו לדין תורה... כעבור 120 שנה.

בשנת תקע״ט נתמנה לרב בצ׳כאנוב ושם, כעבור זמן קצר, התקרב ביותר לחוגי החסידים. בהשפעת ר׳ אלעזר הכהן, אשר באותן השנים עבר מכס הרבנות בפלוצק לפולטוסק, ור׳ יחיאל מאיר מגוסטינין, הסכים לשמש למעריציו, שמספרם הלך וגבר, כאדמו״ר. לאחר פטירתו של ר׳ יצחק מאיר אלתר, בעל חידושי הרי״ם״ החלו רבים לפנות לר׳ אברהם, אולם הוא, שעניו היה, התבטא: „אבותי יכלו להסתיר עצמם, אבל אני בחטאי מנערותי רצים אחרי״. וכך מציין יצחק רפאל בחיבורו „ספר הח־סידות״, תל־אביב, תשט״ו: „מכל התפוצות פנו אליו בשאלות ותשובות. ביניהם גם רבי אליהו גוטמכר בענין ישוב ארץ־ישראל. לאלפים נהרו אליו להנות ממנו עצה ותושיה״.

סיפורים רבים היו מתהלכים בפי העם על פש־טותו ועממיותו של ר׳ אברהם. יום אחד פנה אליו יהודי עשיר מהעיר הסמוכה שרצה לשדך את בנו עם בתו של הרב מצ׳כאנוב. ר׳ אברהם הסכים לשידוך והודיע על קביעת מועד לחתונה. כעבור כמה ימים כתב לו הגביר שהוא מבקש לדחות את המועד מחמת היותו טרוד באותו יום בעסקיו. תשובה זו הרגיזה את הרב מאוד והוא ציווה מיד להזמין לביתו את הפונדקאי, שהיה יהודי פשוט. כשהופיע הלז והוא מלא השתוממות על שקראהו הרב, שאלו: „מה מעשיך בבוקר, מדי יום ביומו?״. ענהו הלה בתמי־מות: „אני מתלבש, נוטל את ידי ומיד יוצא לחצרי, בכדי להאכיל את העופות והבהמות. אחר כך אני חוזר הביתה, מתפלל ואוכל פת שחרית״.

„כך, ובכן הנך דואג ראשית כל לבהמתך ורק אחר כך אתה מתפלל ודואג לעצמך? יהודי כזה ראוי שיהיה חתני״.

וכך הווה.

פעם סיפרו לר׳ אברהם שהומצאה עגלה, אשר תסע ללא סוסים. כששאל לאיזו מטרה הומצאה העגלה, אמרו לו שעגלה כזאת תסע יותר מהר. התמלא התפעלות: מהי הסיבה שיש למהר כל כך?...

נכדו ותלמידו, ר׳ מנחם מנדל חיים לנדא אבד״ק זאווירצ׳ה פרסם בשנת תרצ״ו חיבור „ויעש אברהם", הכולל נוסחי תפילה ומנהגים של ר׳ אברהם ובו אנו קוראים:

„היה פזרן גדול בצדקה. וכל מה שנתנו לו הדורשים לשכנו פזר לאביונים ולא נהנה מהם מאומה. והיה רושם וכותב כל אשר היה מחלק לצדקה. והיה מקפיד שלא להלוות אפילו לקרוביו ולבניו ללא שטר.

מאוד היה נזהר שלא לדבר משום אדם אפילו בשבחו.

שמעתי כי מעת שנפטר אביו הר׳ רפאל ז״ל, היה נוסע בכל שנה לקבל פני אמו האלמנה הצדקת בעיר זגיז׳ לכבדה ולשמח נפש אלמנה. ובכל פעם עשה לו בגד חדש ללבוש לכבודה".

במאסף לאטנוגרפיה ופולקלור בישראל, כרך א׳, הערוך על ידי א. דרוינוב, בהשתתפות י. ח. רב־ניצקי וח. נ. ביאליק, שהופיע באודיסה בשנת תרע״ח, פורסם מאמרו של יהודה אלזט ז״ל (הרב י. ל. זלוט־ניק) ע״ש „ממנהגי ישראל". במאמר הזה מספר מחברו:

„רבי אברהם מצ׳כאנוב רגיל היה בכל תשעה באב לבוא לבית הכנסת ו„קינה" חדשה בידו. הוא היה אומר את הקינות ולאחר שסיים זרק את ה„קינה" לתיבה שמתחת לבימה. משנשאל לפשר מנהגו זה אמר: הרי בטוח אני שבמשך השנה יבוא הגואל ולא יהא עוד צורך לומר קינות".

בספריו, אשר הודפסו לאחר מותו, כגון „אהבת חסד" הדן על סדר נשים וטהרות, „זכותא דאברהם", שהנהו לקט כמה סוגיות בש״ס, אנו מוצאים פנינים רבות בדברי חכמתו וחידושיו. והנה כמה מהן: „עיקר מצות צדקה הוא ליתן בסבר פנים יפות ולשמוח בנתינת צדקה" (זכותא דאברהם). „כל איש אשר יראת ה׳ על פניו מהראוי לו לשמוח כעל כל הון בהזדמן לפניו אורח הגון אשר יוכל לגמול חסד עמו וזה דורון מאת הקב״ה אליו" (שם). „בבוא צרה על איש ישראלי העיקר הוא שמחוייב להצדיק עליו את הדין שהוא ראוי לזה לפי מעשיו הרעים" (שם).

בדרשה אחת שדרש בשבת הגדול אנו מוצאים אף פתיחה פיוטית:

„החל בעשור לחודש הראשון
רבון העולמים ישמור על עמו בית ישראל
כבבת עין וכאישון
כי בנו בחר מכל עם ולשון
ויאמר במהרה להשיב נדחינו מבשן
וכימי צאתנו ממצרים יראנו נסים ונפלאות
לפני כל עם ולשון".

(זכותא דאברהם).

בנו ר׳ זאב מסטריקוב פרסם בספרו „זר זהב כתר תורה" ובו הרבה בציטוט אמרותיו של אביו, ר׳ אברהם. הנה אחת מהן: „פעם אחת בהיותי בחדר קדשו של אדמו״ר מקוצק זי״ע הבנתי פירוש הפסוק: איש אימונים מי ימצא, והא כתיב אחד מאלף מצאתי, אלא כך פירושו: איש אמונים, הנאמן באמת, אין למצוא, כי הוא באמת בהסתר גדול".

מבין הכינויים הרבים שהיו מעניקים לו מעריציו ביד רחבה היה גם: „המתפלל" (דער דאַווענער). הוא התפרסם כמיטיב להתפלל לבוראו מאין כמוהו. היו אומרים עליו שבאם תפילתו לא תעזור, הרי אין עוד כל תקנה לדבר.

גם אשתו, הרבנית איטה, היתה ידועה כצד־קנית גמורה. היא היתה רגילה לחלק את כל כספי הפדיון, שבעלה היה מקבל, בין העניים והנצרכים. היא נפטרה בשיבה טובה שנה אחת לפני מותו של ר׳ אברהם שהלך לעולמו בשנת תרל״ה (1875) בהיותו בן 90.

כארבעים שנה לאחר מכן הלהיבה דמותו העמ־מית של ר׳ אברהם את בן־נינו הפלוצקאי, זישה לנדאו, שהיה משורר בן־זמננו. קרבת הדם והרוח מצאה ביטויה בשירתו:

„לא, אינני הפקר — מאבי אבותי
נמשכת מאחורי השרשרת.
אינני הפקר — כל אחד מצעדי
מלווה בזוג עיני המשמרת!
בלאט, אבל בכל כוח ידי
חושל אני וממשיך השרשרת.

זה מקרוב הנך בדמי, רבי מצ׳כנוב,
וכלאחד כמוך חיי הם לי לחובה,
אם כן או לא באהבה קבלתים,
הרי מול פני גורל הנחושה

לא ירעד הלב בקרבי,
כי כמוך חש אני בקדושת החובה.

כאן, במבוך של חוקים ומצוות,
כמה טמון מאוצר החדוה והדרור,
כי הרי רק עבד יחשב שהנשר
ימאן לפרש כנפיו במצור.

ואני, ר' אברהם מטשכנוב,
כמוך פורש כנפי במצור!".

התוכן עובד לפי ספרו של ש. גרינשפן „יהודי פלוצק", 27—33; הציטטים לפי ספרו של י. רפאל „ספר החסידות" תמא—תמה; תרגום שירו של ז. לנדאו — א. א.; על תולדותיו של ר' אברהם מצ'כאנוב ר' גם בספר „ר' זאב ליפשיץ", מאת פ. ז. גליקסמן, לודז', תרצ"ד.

רבו של נחום סוקולוב - ר' ישכר דב גרויברט

„אבותינו היו ידידים ובסקרנות מיוחדת הייתי מסתכל אל אבא כיצד נהגה מחברתו של ר' בריש וכיצד היו שניהם יהודים פקחים, בני־תורה, מחודדי־מוח ובעלי הומור. למדתי ממנו כמה דברים וחייב אני לקרוא לו „רבי". יותר שלמדתי ממנו, למדתי מחייו ותהא נא לי הרשות להקדיש לזכרונו פרח עני זה מן הפרחים הצנועים תחת גל של החורף.

נחום סוקולוב.

ר' י. ד. גרויברט היה נמנה עם הרבנים המ־פורסמים ביותר בפולין במחצית השניה של המאה ה־18 ובהתחלת המאה ה־19. הוא נולד בשנת תר"ז (1847), ולמד בישיבת שרנסק ומכאן כינויו „העילוי משרנסק". בחיבורו „דברי ישכר", שהופיע בפיוטר־קוב בשנת 1910, מציין המחבר בהקדמה:

„נולדתי בעיר שרנסק ודירתי היתה בעיר פלוצק, בה נעשיתי לרב בקהל, וברצ'ונז ואח"כ בעיר הגדולה שדלץ. וכעת אני יושב בתוך עמי בקהלת בנדין".

קשרי משפחה השפיעו כנראה על ר' ישכר שיאריך ישיבתו בפלוצק ויזכה להעמיד בה שורה של תלמידים, אשר שמותיהם של כמה מהם יצאו אח"כ לתהילה. המחותנים שלו היה הדיין הפלוצקאי, ר' אשר, אשר אשתו היתה בתו של ר' יצחק, שכיהן במשך שנים רבות כרב בפלוצק. מצד אמו מגיעה שרשרת היוחסין לגאון מנימירוב, ר' יחיאל מיכל. עם תלמידיו נמנו, פרט לנחום סוקולוב, המעיד על כך בעצמו בקטע המצוטט מלעיל — גם ר' יונה זלוטניק שהיה אח"כ אף הוא רב בפלוצק וכן ר' יהודה לייב זלוטניק (אלזט), שהיה רב ראשי של יהדות קנדה וחוקר מפורסם של הפולקלור היהודי (ר' להלן).

שמו של הרב גרויברט יצא לפניו בגלל למדנותו ובקיאותו, אבל בראש וראשונה עקב פשטותו, עמ־מיותו וענוותו. היה ידוע כאיש נוח לבריות ומסביר פנים לכל אחד. במרכז דאגתו היו פשוטי־עם ואליהם, ראשית־כל, נשא פניו. בספרו, המוזכר לעיל, רשם כדלהלן:

„בהגיעי לימי זקנה שבאבות, אמרתי אחרית על חלק מחידושי תורה, אשר לי בכתובים: אולי אזכה שדברי ימצאו חן בעיני יושבי בית־המדרש הפשוטים, אשר כמוני".

התפיסה הזאת ציינה את כל מעשיו בשעת מילוי תפקידו כרב ופוסק. מעשיות רבות היו מתהלכות בעם על נוהגו זה. מעשה ביהודיה עניה שחסכה פרוטה לפרוטה, בכדי לקנות תרנגולת לבישול מרק בשביל בעלה החולה ומצאה, לפני ששמה את הבשר לסיר, שלתרנגולת אין כיס מרה ולכן היא פסולה למאכל. מלאת יאוש היא רצה לר' ישכר ושפכה לפניו את כאב־לבה.

„מר לי, אוי מר לי" — התיפחה לפניו.

„מר לך?" נתפס הרב למלה „ובכן יש לתרנגולת כיס־מרה והיא מותרת באכילה".

ר' בריש היה, איפוא, „מקיל" בקיום המצוות ואף התיחס בסובלנות ל„חפשיים" מחמת אהבת ישראל. מעולם לא היה נלאה מלהופיע בפני השלטונות ולתבוע בקול רם את עלבונם של בני עמו וביטולן של גזירות שונות שהוטלו עליהם. סיפרו עליו שהיה באופן בלתי רשמי נמנה עם התומכים ב„חובבי־ציון". בכתב־הסכמתו לספרו של ר' מרדכי אשכנזי „גאולת הארץ" (וורשה, תרנ"ט) נכללת קריאה להג־ברת הפעילות הציונית לישוב ארץ־ישראל. מאידך, השתתף בכינוס היסוד של „אגודה", אשר התקיים בקאטוביץ בשנת 1912, אולם היה זה שנה אחת לפני פטירתו ולכן לא היתה לו כל יד בפעולתה של „אגודה" נגד התנועה הציונית.

ר' י. ד. גרויברט נפטר בשנת תרע"ד (1913) בבנדין. בנו, ר' יקותיאל, המשיך במפעלו של אביו לאחר שנתמנה לרב הקהילה הבנדינית. הוא הלך בדרכיו ולכן היה נתון להתקפותיהם הבלתי פוסקות של החרדים הקנאים. מישהו מקבוצת חסידי גור הל־

שין עליו בפני השלטונות שהוא מדרבן בחורים יהודיים להשתמטות משירות בצבא. מעשה זה הביא אותו לידי החלטה להגר לארצות הברית ושם כיהן כרב בברוקלין, בשיקאגו ולבסוף בקנדה.

בתו של ר׳ גרויברט, רוזה יעקובוביץ׳, (ראה עליה להלן), היתה משוררת אידישאית ידועה בפולין אחרי מלחמת העולם הראשונה. נצטט פה משירה בשם „אל אבי״ בתרגומו העברי:

מתוך ערפל בוקר אפור — שלו
עולה דבקות מבטיך
לתוך עולם הנצח —
לתוך ההוה והמחרת —
מבין העבר המקרין תמיד
כאותו הסנה הבוער
שלעולם איננו אוכל.

והנני שומעת קולך —
והוא כרעש יערות הלבנון.
והנני צופה בזקנך הלבן —
והוא כשלג החרמון!
אני נשטפת כולי במעיינות השרון...
אבי, אבי הגדול!

בערפילי בוקר מעוטף,
מורכן על אמרי פי־אלוהים,
הנך גדול, אבי,
כשגרירו של המשיח.
בעיניך מרצדים אורותיו
ובהאבקם עם צללי המצח
זורעים בלבי הצעיר
אור שיאיר לנצח,
כי מקורו בנר התמיד,
הקדוש והבוער בתוככה בפנים.

הרב ר׳ אלעזר כהן - ועירו

הקשרים מתקופת הילדות

כהונתו של ר׳ אלעזר כהן כרב בקהילת פלוצק החלה אמנם כשהיה כבר כבן 65, אולם קשריו עם העיר מקורם בימי ילדותו. הוא נולד בוורשה בשנת תקנ״א (1791) וכבר בהיותו בן חמש גילה כשרו־נותיו בלימודי התורה. כשהגיע לגיל תשע נשלח על ידי אביו, הגביר הוורשאי, ללמוד בישיבת פלוצק. מורו, שאצלו התגורר, היה קמצן מופלג, אשר למרות התשלום הטוב שקיבל כדמי הוראה והחזקת תלמידו, סיפק לו לא הרבה יותר מפת לחם שחורה וספסל עץ כמשכב לינה. הילד המסכן, שהיה מתמיד בלימודיו, חשב כנראה שכל זאת נעשה לפי הוראות אביו, אשר למעשה לא ידע על כך מאומה.

מי יודע כמה זמן היו נמשכים סבלותיו אילולא מקרה שאירע. כשטייל פעם בחברת רעיו מספסל הלי־מודים על פני רכס ההר המתנשא על גדות הויסלה חמד אחד מבין החבורה לצון ודחף את אלעזר הקטן לעבר המדרון. אכן היתה זו בדיחה קלוקלת, כי הילד איבד מיד את שיווי משקלו והתחיל להתגלגל במהירות מטה כשכל חבורת „בחורי־הישיבה״ עומדת קפואה, אחוזת מורא ופחד. לבסוף נעצר הילד באבן גדולה והאנשים שבאו בריצה להרימו מצאוהו שותת דם מהחבורות שקיבל בראשו.

שבועות אחדים שכב אלעזר במיטה, בביתו של המלמד, אשר בתחילה פחד להודיע להורי הילד על המקרה. בגלל הזעזוע שהיה מלווה בחום נרפאו פצעיו בקושי. לבסוף נודע הענין לאביו והוא הגיע בכדי להחזיר את בנו הביתה. כשהתרפא כליל לא חזר עוד לפלוצק, אלא המשיך בלימודיו בוורשה ובין היתר נעשה גם תלמידו של ר׳ אריה לייב צונץ (ר׳ לייבלה חריף) שאף הוא שימש תקופה ידועה כאב״ד בפלוצק.

המינוי לרב שעורר ספקות

עברו שנים רבות ואנו מוצאים את ר׳ אלעזר כהן על כס הרבנות בקהילת מאקוב. והנה מגיעה אליו השמועה שלאחר מות הרב בפלוצק מוצעת לו רבנות העיר. ר׳ אלעזר אינו מגלה חשק רב לעבור לפלוצק, כי — לדבריו — „דומה הקהילה הפלוצקאית לאגם בו שטים דגים מכל המינים״. ידוע ידע היטב שישנן בין יהודי פלוצק סיעות מסיעות שונות וביניהן אף כאלה שאינן נוהגות לדקדק במצוות. ומה יהיה באם לא יקשיבו לדבר המוסר של הרב החדש?

הרבנית — בתו של ר׳ יעקב, הגאון מליס, מחברו של „חוות דעת״ — הכריעה את הכף בטענתה „משנה מקום משנה מזל״. כוונתה היתה למצב בריאותם הרעוע של בני משפחת הרב כתום ישיבתם במאקוב במשך שש שנים. ר׳ אלעזר הסכים, איפוא, לבסוף להציג את מועמדותו, אולם בתנאי שכל חשובי קהילת פלוצק וגבאיה יביעו את תמיכתם בו. בתשובה לכך נשלח אליו נוסח כתב־הרבנות.

ואלה תנאי הכתב...

הקהילה התחייבה כדלהלן:

הר׳ב יקבל שכר שנתי בסך של 2700 גולדן. בידו תהיה הזכות הבלעדית להביא את היהודים, בני הקהי־לה, בברית אירושים ונשואים. מכירת אתרוגים תבוצע

אך ורק על ידי הרב. בעד כל דרשה שישא יקבל סכום „אקסטרה" של 8 גולדן. דירת־מגורים מרווחת תוקצב לו בבנין בית המדרש הגדול ותובטח לו הספקת עצים חינם במשך חודשי החורף. מקומו בבית המדרש יימצא מימין ארון־הקודש, למען כבודו יוזמן לשמש סנדק פעמיים בחודש ועליה לתורה בכל שבת ובכל יום ראשון של חג. מחובתו לשאת דרשת שבת פעם בחודש ונוסף לזאת בשבת הגדול ובשבת־שובה וכמו כן ללמד את קהל המאמינים דיני איסור והיתר, קי־דושים וגירושים.

תוקפו של כתב־רבנות זה נקבע לשש שנים.

תנאי הכתב תאמו, כנראה, את דרישות הרב, כי בביתו החלו בהכנות לדרך.

מכשולי הדרך

הרב ופמליתו יצאו בשעה טובה ממאקוב וכולם ציפו שיעברו בעזרת השם ללא פגע ומכשול את המרחק של כ־100 ק"מ המפריד בין מאקוב לפלוצק. אולם לא כך רצתה ההשגחה... אמנם למאקוב הגיעו שנים מנכבדי קהילת פלוצק כדי ללוותו בכבוד רב לעירם, אולם הרב החליט להתעכב קמעה בצ'כאנוב בכדי לבקר אצל הרב דמתא, ר' אברהמ'לה, שהיה חתנו של גביר פלוצקאי, ר' דן לנדוי (אבי־סבו של המ־שורר זישה לנדוי) ולקבל ממנו את ברכתו למינויו כרב בפלוצק.

לאחר שהיה קצרה אצל ר' אברהמ'לה המשיכה הפמליה בדרכה והגיעה לראצ'ונז. כשהתישבו לנוח שם באכסניה הופיע לפתע חסיד מבין עוברי־אורח ושאל את ר' אלעזר לאן פניו מועדות. כששמע שיעורו הוא פלוצק, החווירו פניו והחל מיעץ שלא להמשיך לשם אלא לחזור מיד „באשר ובכן בפלוצק פרצה מגיפה והדבר כרוך בסכנת נפשות רחמנא לצלן". בשמעו זאת התרגש מאוד ר' אלעזר ואמר למקורביו שכנראה מן השמים אוסרים עליו לקבל על עצמו את הרבנות בפלוצק. הוא ציווה לעגלון לחזור מיד לצ'־כאנוב. בבואו לשם נכנס לבית מחותנו וסיפר לו שבדעתו לכתוב מכתב לרבי מקוצק כדי לשאול בעצתו. המחותן, אשר ידע שר' אלעזר אינו שש להיות רב בפלוצק, זקף את חששותיו מפני המגיפה על חשבון היסוסיו העקרוניים. הוא החל להוכיחו שכתיבת מכתב לקוצק תשימהו ללעג בעיני היהודים בפלוצק, שהיא עיר גדולה ובתוכה חסידים וגם מתנגדים, הלועגים לאדמו"רים. כתיבת מכתב לרבי מקוצק תיחשב בעי־ניהם כמעשה בטלנות ובמקום זאת יש פשוט לכתוב מכתב לקהילת פלוצק שעקב הידיעה על פרוץ המגפה בעיר מן הנמנע עליו להגיע כעת, אלא יגיע בעזרת השם מיד עם שוך הסערה.

אמנם ר' אלעזר לא כתב את המכתב המוצע אולם החליט בכל זאת לבקש גם את עצתו של ר' אברהמ'לה. לתמהונו היה ר' אברהמ'לה עוד יותר קיצוני בדעותיו. הוא קבע שר' אלעזר עשה שטות בסטיתו מדרכו ובהאמינו בסיפור בדים על מגיפה ששמע מפי עובר־אורח. אולם ספקותיו של ר' אלעזר לא תמו והוא יצא לכיוון וורשה בהתכוונו לבקר אישית אצל הרבי מקוצק. בדרך סר לרבי מגור, ר' איצ'ה מאיר, שאליו הגיעו אז גם שני שליחים מנכ־בדי פלוצק: בנימין לייב נידז'בידז' וולף מקובר, שהיה חסיד קוצקאי. בכוונתם היה ללוות את ר' אלעזר לפלוצק, אולם הרבי מגור יעץ לו בכל זאת להתיעץ ברבי מקוצק.

הרבי מקוצק הוא אשר פיזר את כל ספקותיו של ר' אלעזר ועמד בתוקף על כך שיקבל על עצמו את התפקיד ללא מורא ופחד מפני מגיפה ושאר פורענויות. הוא צווה עליו לשאת את דרשתו הרא־שונה בתקיפות ולדרוש נמרצות מיהודי פלוצק לקיים כל מצוה קלה כחמורה. כי הנה הגיעו לאזניו שמועות שבפלוצק נוהגים לטייל זוגות צעירים בשבילי השד־רות והגנים כשזרועותיהם שלובות. והרי עבירה גוררת עבירה, כידוע. ולכן על ר' אלעזר להרים קולו כשופר ולהכריז שהוא מקבל על עצמו את הרבנות אך ורק בתנאי שעבירות מסוג זה ואחר תיפסקנה כליל ולא — אין הוא מוכן להישאר במקום והוא דורש שישולמו לו הוצאות הדרך חזרה למאקוב.

הרב בא

וכך יצאו הרב ופמליתו בשנייה לפלוצק. בהגיעם לכפר דובז'יקוב, כשרק פרסאות אחדות מפרידות אותם ממחוז חפצם, החיש ר' וולף מקובר שליח מיוחד שיבשר ליהודי פלוצק את דבר בואו של הרב. המון רב — גברים, נשים וטף ובראשם כלי זמר המשמיעים קולם ברוב שמחה וצהלה — יצא לקראת הרב. בזמרה, בתופים ובמחולות הובל הרב למקום כהונתו החדש כשכולם חולקים לו יקר וכבוד רב.

בשבת הצטופף בבית המדרש הגדול קהל רב שבא לשמוע את דרשתו הראשונה של ר' אלעזר. כמצוות הרב מקוצק חצב הנואם להבות והוכיח בדבריו קשות את העם באמרו שבגלל חטאיו נפגעה הקהילה על ידי מכת המגיפה ובאם לא תיפסק הרעה הרי עוד היד נטויה. הוא דרש במפגיע שמיד ייפסקו טיולי הזוגות בשדרות ושהשבת תישמר בכל ההקפדה ואף גזר „תוספת שבת" לאחר שקיעת השמש.

לאחר הדרשה הזאת התחלקו מיד הדעות. החר־דים הביעו את תמיכתם הנלהבת ברב החדש, אבל לעומתם קמו רבים שהיו מוכנים לתת לו להוצאות

הדרך כדי שיחזור מיד למאקוב. ואמנם למחרת היום שלחו לו מתנגדיו את הסכום הדרוש למטרה זו ור׳ אלעזר אף שלח לשכור עגלה. כשנודע הדבר לחסידיו באו הללו בהמוניהם וברוב זעמם היו מו־כנים לשבור את העגלה לרסיסים, כדי למנוע עזיבתו של הרב. בו במקום שכר הגביר ר׳ בנימין לייב נידזבידז עגלה שתסע מיד למאקוב ותביא משם את כל בני משפחת הרב.

פעליו של ר׳ אלעזר כהן

במשך שש שנים, משנת 1856 עד 1862, כיהן ר׳ אלעזר כרב בפלוצק. היתה זאת בחייו תקופה סוערת למדי, רווית דין ודברים בינו לבין גבאי הקהילה. לא פעם היה צורך להזעיק את רבני הסביבה, כגון את ר׳ יחיאל מאיר מגוסטינין או את ר׳ נתן פוזנר מנובי־דבור, שיבואו לפלוצק לשם עשיית שלום בין הניצים. לכן, כשתמו שש השנים של תוקף כתב־הרבנות, לא היה ר׳ אלעזר מעונין להאריכו, למרות שהרבי מגור והרבי דב בר מייזלס מוורשה יעצו לו לעשות כן. מפלוצק עבר לשבת על כס הרבנות בפולטוסק ומשם לסוכאצ׳ב. מפעל חייו היה כתיבת הספר „חידושי הרד״ק״ שלא זכה לר־אותו בדפוס. הספר פורסם על ידי בנו, יהושע, בשנת תרע״ג (1913) בוורשה, ביחד עם חידושי תלמידו ר׳ יחיאל מיכל ובתוספת הקונטרס „עץ אבות״, בו תוארו תולדות חייו של ר׳ אלעזר. מסתבר שר׳ אלעזר היה, כדוגמת אביו שבשנת 1814 השתתף במשלחת לקיסר הרוסי אלכסנדר, לבקש ביטול גזי־רות קשות שהוטלו אז על היהודים, עוסק בשתדלנות ובכך עמדה לו שליטתו המצויינת ברוסית, בגרמנית ובפולנית.

רבו של נחום סוקולוב

כשר׳ אלעזר היה רב בפלוצק, למד שם תורה ובינה עילוי צעיר מוישגרוד — נחום סוקולוב. בכת־ביו ובזכרונותיו על פלוצק מהימים ההם אנו מוצאים עדות נאמנה לכך שבעקבות קשרי מסחר עֵרים שני־הלו יהודי פלוצק עם המערב, חדרו לקהילה זרמי השכלה חזקים והחלה נושבת בה רוח אחרת מזו ששלטה בקהילות יהודיות בסביבה הקרובה והרחוקה. ברשרושם של עלי העץ העומד במבואות העיר בו־אכה מצפון שמע נחום סוקולוב הצעיר באזני דמ־יונו את המלים הללו שאחר כך העלה אותן על הנייר:

„הנה פה, ילדים, מסתיים הכביש הבא מפלונסק וכאן מתחילה העיר פלוצק. העולם כאן לגמרי אחר. כאן המרא דאתרא הוא ר׳ אלעזר וכאן הגבאים מתהלכים כשמכנסיהם מעל למגפיהם. כאן ישנו רחוב גרודזקה ובו בתי גזית גדולים ועליה מטיילים ה„דייטשים״, אשר מנהלים את המסחר עם גדאנסק. המנ־הגים פה לגמרי אחרים כמו באיזושהי פלונסק או בילסק ואין אומרים פה „ארך אפיים״ החל מפסח עד ראש החודש אייר״.

אין פלא, איפוא, שר׳ אלעזר, למרות היותו רב גדול ועסקן דגול, לא יכול היה להחזיק מעמד בקהילה מרדנית כפלוצק.

הרב עזריאל אריה לייב רקובסקי - העסקן וה„מתנגד״ הלוחם

המחלוקת החריפה והתהום הפעורה בין המש־כילים לבין מתנגדיהם וכן בין החסידים לבין „המת־נגדים״ שהפכו לתופעות יום־יומיות בחיי יהדות פו־לין וליטא במאה ה־19 לא פסחו על קהילת פלוצק. קהילה עתיקת־יומין זו שהיתה קולטת אז יהודים מפרוסיה וגרמניה המזרחית בממדים רציניים, הפכה חיש מהר לאחד השערים העיקריים שדרכו הסתננו מזרחה רוחות ההשכלה והקידמה, שהיה בהם הרבה מאוירת ההתבוללות. מאידך החלו להתישב בפלוצק רבים מבין פשוטי העם מעיירות הסביבה, שלבותיהם וכל הוויתם היו עם דרכי החסידים והם ראו בכל חידוש סכנה ממשית לעצם קיום היהדות. „המתנג־דים״ ישבו מאז ומתמיד ישיבת־בטח בפלוצק ואף ראו את עצמם מדי פעם בפעם מתחזקים על ידי זרם דק של מלומדים מהאסכולה של רבנות ליטא ווולין שהיו מגיעים העירה.

במחצית השנייה של המאה ה־19 התחזקה כנראה כל כך סיעת החסידים בפלוצק שמתנגדיהם, אשר בידיהם היה השלטון בקהילה, החליטו להזמין לשבת על כס הרבנות הפלוצקאית, אישיות שיצאו לה מוניטין כלוחם אמיץ ללא פשרות נגד השתלטותם של הח־סידים.

המוזמן היה ר׳ עזריאל אריה לייב רקובסקי, נצר ממשפחת רבנים מני דורות שיחוסיה היו מגיעים עד לר׳ ישעיהו הורביץ, בעל השל״ה („שני לוחות הברית״). מורו היה דודו המפורסם, ר׳ יעקב מקרלין, מחברו של „משכנות יעקב״. בגיל צעיר התמנה לרב בעיירה סטביסקי ומיד יצא במלחמת־חרמה נגד

החסידים שכוחם בעיירה זו היה ניכר. היחסים החריפו עד כדי כך, שפעם ניסו אפילו להתנקש בחייו על ידי כך שתקעו מסמרים גדולים באמבטיה בה טבל. זמן קצר לאחר המקרה הזה החליט לעזוב את סטביסקי וקיבל את הצעתם של פרנסי פלוצק לכהן בה כרב.

רק הגיע לכאן והחסידים החלו בהשמצותיהם. הרב, בראותו שאין לו מה לסמוך על תמיכת ראשי הקהל, אשר כנראה חשו בו אישיות חזקה מדי, החליט לעזוב את פלוצק ונסע ללומז׳ה, ששם הוצעה לו הרבנות. והנה, מיד אחרי עזיבתו, פרצה בפלוצק מגיפה והבריות ראו בה „אות מן השמים". סימן לכך אנו מוצאים במכתבו של פלוצקאי אחד בשם י. מייזלר בעתון „המגיד", מס׳ 34, שנת 1867:

„ויהי מעת עזב עירנו היתה בנו יד ד׳ לרעה ורבו חללי המגיפה רחמנא ליצלן. ויתאספו נכבדי העדה מה לעשות בימים רעים כאלה, באין מורה ומנהל, באין מי שם לב על העניים והיתומים והאלמנות, כאשר עשה הרב בהיותו עמנו".

בהמשך הכתבה הנ"ל מסופר כי גבאי הקהילה, בראותם את הרעה הזאת, היו אובדי עצה ותושיה. אפילו שונאיו ומקטרגיו של הרב החלו להתחרט על מעשיהם ונתנו את הסכמתם שתשוגר משלחת מיוחדת ללומז׳ה כדי לשדל את הרב שיחזור לפלוצק. ואמנם יצאה המשלחת לדרך ורק לאחר שחבריה שפכו את מלוא תחנוניהם בפני הרב, הוא נאות לבסוף לשוב ונתקבל בשערי העיר ברוב שמחה וצהלה, ממש כמלאך גואל. וכך אנו קוראים בסיומה של הכתבה ההיא ב„המגיד":

„ד׳ ברחמיו יאמר למלאך המשחית: הרף! ותעצר המגפה".

מסתבר שעם שובו של הרב בשלום לעירו השתררה בקהילה אוירה של עידוד ובטחון בכוחות העצמיים עד שחברי האגודה „בקור־חולים" התמלאו מרץ, שינסו את מתניהם ויצאו למלחמת תנופה נגד המחלה והמגפה דעכה.

הרב בהרגישו, כנראה, שהשפעתו התחזקה ועמדתו נעשתה איתנה כמקודם, ניגש אף הוא במרץ רב לפתח את פעילותו הקהילתית. הוא נתקבל לראיון נימוסין אצל מושל המחוז („גוברנטור"), אשר לפי דברי כתבו של „המליץ" דרש ממנו „שישים עין פקוחה על החרדים אשר אי־סדרים בהם במידה גדולה", כי הרי ממשלת הקיסר הרוסי לא היתה אוהדת את תנועת החסידים משום שראתה בהם את מפיצי הקנאות הדתית היהודית הקיצונית וכנראה אף היתה נרתעת מאופיים העממי — ההמוני.

הרב רקובסקי, למרות התנגדותו הנמרצת למחנה החסידים, לא נקט נגדם אף פעם באמצעים בלתי־כשרים. לעומת זאת לא היו החסידים, לאחר תקופה קצרה של שלום־בית מלאכותי, מבררים באמצעיהם נגדו. אחד משטחי־המריבה העיקריים היו סדרי הלימוד ב„תלמוד־תורה" אשר בעיר. הרב עשה רבות כדי לחזק את השפעתו על דרך הלימודים ודאג רבות הן לרמה והן לתנאים הסניטריים. היה מבקר באופן אישי בבתי היהודים ואוסף תרומות למען ה„תלמוד־תורה". הוא הצליח להשפיע על אחד מגבירי הקהילה, בשם סגל, שיתרום הכנסות אחד מבתיו להחזקתו של ה„תלמוד־תורה". הוא לא נרתע מפעילותו זו אפילו כשהחסידים האשימוהו בפומבי שהוא אוסף כסף לעזרת מגורשים פוליטיים, והשלטונות עמדו לאסרו. פעם אמר בדרשתו בביה"כ שיש להעלות את רמת הלימודים, כדי להחדיר היטב את היהדות בלבות הצעירים שלא ישכחוה כשישרתו בצבא. לאחר מכן הלשינו עליו מתנגדיו שהוא דירבן את הצעירים שישתמטו מהצבא ויברחו. בחקירה שנערכה על ידי השלטונות העיד אחד המלשינים שאכן נכונה היא האשמה הזו. הרב ניצל ממאסר רק הודות לכך שיושרו ונקיון כפיו היו ידועים היטב לכמה מהפקידים הבכירים של השלטון והללו ביטלו את ההאשמה.

ב„המליץ" משנת 1880 פורסמה כתבה מפלוצק ובה אנו קוראים:

„כל הימים האלה שבע כעס ומכאובים, כי מלחמה היתה להחסידים ומורדי האור בו, כי שטמוהו וירדפוהו בלי חמלה, על כי לא מחשבותיו — מחשבותיהם".

באותה כתבה מסופר בפרוטרוט אודות פעילותו של הרב רקובסקי למען הרמת קרנו של ה„תלמוד תורה" בפלוצק.

במקור אחר (ששמו נעלם מאתנו) צויין כדלהלן:

„בפלוצק הוציאו בכתב שבועון בז׳רגונית בשם „קול מבשר" שהיה כולו מוקדש לדברי התולים, נאצים ושיקוצים על הרב ועל משפחתו, כעל אחד הריקים. ויפיצו זה בראש הומיות, בבתי התפלה והמדרש. ולמין מצוה ועבודת הקודש נחשב בעיניהם להשתתף בשבועון. אבל לא יכלו לו והרב שכל העדה שבעה ממנו רצון שחק להמונם ולשאונם ויהי מושבו איתן".

נכדתו, פועה רקובסקה, מחנכת־סופרת ומנהיגה ציונית ידועה, מעלה ב„זכרונותיה של מהפכנית" זכרונות מילדותה ומספרת על מעשה משונה שבאם אירע באמת, הרי הוא מוכיח על פירוד־הלבבות

המסוכן, שהיה שורר באותם הזמנים בקהילה הפלוצ־קאית:

„סבי היה ידוע כאיש רודף אמת. כשהיה עליו להגיד למישהו את דברו, לא נרתע אפילו באם היה זה אחד מנכבדי העיר, היינו־הך תומכו או מתנגדו — והיה מטיח בפניו ישרות. לכן רדפוהו החסידים ואני אינני יכולה לשכוח עד היום מקרה אחד שהם עוללו לו. היה זה ביום כפור לפני תפילת הנעילה. סבי היה אז באמצע דרשתו, כשלפתע החלה לעלות על מד־רגות הבמה אשה־גויה עם תינוק בזרועותיה. היא התקרבה לרב ובקול רם החלה לדרוש ממנו שיתן אוכל לילדו. הרב, בהרגישו מהו הטעם של העלילה הזאת, לא איבד עשתו־נותיו וענה בשקט „באם זה ילדי הרי את מכירה את כתובת ביתי ולכן מוטב שתפני לשם" והמשיך בדרשתו כאילו דבר לא קרה.

למחרת נודע שהיה זה גוי מחופש לאשה והוא כל כך התבלבל מהופעתו מלאת ההוד של הרב שמיד מסר את שמות האנשים אשר שידלוהו למעשה זה. אמנם האנשים האלה לא שבעו נחת מתעלולם הנבזה, אבל הרב תיכף עם גמר התענית הזמין עגלה ובחיפזון עזב את העיר. מיד יצאו מעריציו בעקבותיו, עצרו את העגלה והובילוהו בחזרה ברוב פאר".

היתה זאת, איפוא, בריחתו השנייה של הרב רקובסקי מפלוצק ויש להניח שאף האחרונה.

רבים היו השטחים של החיים הקהילתיים, נוסף על הדאגה ל„תלמוד־תורה" שלרב רקובסקי היתה בהם יד, אולם בעיקר התבלטה פעולתו למען הקמת בית־חולים יהודי בעיר. פרטים על כך הוא פרסם בעצמו בגליון מס' 24 של „המגיד" (1870) ומהם מסתבר שהודות לשידוליו תרם הגביר הפלוצקאי, פוגל, סכום של 15 אלף רובל להקמת בית החולים כדי להנציח בדרך זו את זכר אביו המנוח. מתרומה זו נבנה מקום אישפוז נאה ומועיל, אשר הפך לדוגמה לקהילות אחרות. אותו תורם, פוגל, כפי שמספר במא־מרו הרב רקובסקי, היה איש היוזמה הכלכלית והציע לשלטונות ליסד בפלוצק מרכז לצרכנות ואשראי אשר ימכור סחורות ברווח של 5% בלבד ויתן אשראי זול לקמעונאים קטנים. התוכנית הזאת מצאה חן בעיני השלטונות, אולם לא ידוע אם הוצאה אי־פעם לפועל.

העשייה למען עניי הקהילה היתה בראש דאגו־תיו של הרב רקובסקי. בחורף היה נוהג לעסוק באיסוף חומרי הסקה לטובת העניים ולשם כך היה מחזר אישית על פתחי הבתים. בשנת 1878 חנו בפלוצק שני גדודים של הצבא הרוסי ובשורותיהם כמה מאות חיילים יהודים. הרב רקובסקי ארגן מיד הספקת בשר כשר ודאג ליתר צרכי הדת של החיילים האלה.

במשך 17 שנה כיהן הרב עזריאל אריה לייב רקובסקי כרב בפלוצק, אולם בשנת 1880, בגבור המחלוקות והמדנים, החליט לעזוב את הקהילה סופית ועבר למריומפול. באותו הזמן נכתב ב„המליץ" שקהי־לת פלוצק היא „אוכלת רבניה", אולם ייתכן שהח־לטתו של הרב היתה קשורה בדכאון נפשו לאחר מותו ללא עת של בנו בכורו, דב־בר, אשר נפטר בשנת 1879 בהיותו בן 38 שנה. בן זה נחשב כיורשו הרוחני של האב וכן היה מצטיין בדאגתו הרבה לעניים.

בנו השני, אברהם אבא, הצטיין בכשרונותיו לש־פות זרות ועליו מספר חברו ובן־גילו, נחום סוקולוב, ב„אישים", שפעם למד בעל־פה ספר שלם של לימוד צרפתית מבלי לדעת אפילו איך צריך לבטא את המלים. הוא היה סופרו הקבוע של „המגיד" ואחר כך של „הצפירה", בהם פירסם מאמרים על נושאי הטבע וגיאוגרפיה. אחר כך יצאו לו מוניטין כמחבר הספר „חוטר מגזע ישי" ומתרגם ספרו של לורד ביקונספילד „דוד אלרואי".

לאחר פטירת הרב רקובסקי בשנת 1883 במריומ־פול הופיע ב„המאסף", באותה השנה, מאמר מקיף המתאר את פעולתו כרב, עסקן ציבורי ומחבר.

החיים היהודיים בפלוצק

באספקלריה של העתונות העברית במחצית השניה של המאה ה־19

ליקט וערך **שלמה גרינשפאן** (ניו־יורק)

„המליץ" על ניצני הציונות בפלוצק

שאיפתם של יהודי פלוצק להגשים את הרעיון של שיבת ציון הקדימה בשנים רבות את הקמתה של ההסתדרות הציונית ואפילו את תנועת „חובבי ציון". ר' יצחק לדברג (אבי־אבי־סבא של המדען היהודי המפורסם, חתן פרס נובל, ד"ר יהושע לדרברג), עלה מפלוצק לארץ־ישראל כבר בשנת 1830. עד כה לא נודעו שמותיהם של רבים מבין העולים מקהילת פלוצק, אשר הגשימו את חלומותיהם על ציון. לפני כ־100 שנה היה ידוע בין יהודי ירו־שלים, ר' טוביה הפלוצקאי, שכינויו בא לו משום שעלה מפלוצק.

הפעילות הממשית למען שיבת ציון החלה כש־נוסד בפלוצק סניף של „חובבי ציון" בשנת 1891, כלומר שש שנים לפני כינוסו של הקונגרס הציוני הראשון. משפחת גולדה הידועה, אשר נרשמה היטב בתולדות הציבור היהודי בפולין בראשית המאה ה־20, נתנה את ידה למעשה זה, כשאב המשפחה היה יוזמו. על כך אנו מוצאים ב„המליץ", מס' 136, מיום כ"ו בניסן תרנ"א (19 ביוני 1891) כתבה של פלוצקאי החתומה „אשנ"ב":

„ישמח לבי לבשר הפעם בשערי ,המליץ' כי גם בעירנו התעוררו אנשים נכבדים לצאת לעזרת הרעיון הקדוש ישוב ארץ־ישראל בפו־על. עוד בשנה העברה (1890) קרא הגביר הנדיב, ר' אברהם גולדה את נכבדי עדתנו לאספה בביתו, אך אז לא עשו ידיו תושיה; יען כי נפלגו הנאספים בדעותיהם בעצם הרע־יון, ולכן נתפרדה החבילה ונשתכח הדבר עד היום. אולם בימי האביב העבר התעוררו עוד אנשים נכבדים והא' גולדה בראשם ויתאספו בבית ה' פישמן לטכס עצה איך להוציא את הדבר לפעולת ידם וכלם כאחד החליטו להעיר ולעורר את נדיבי עירנו לתת ידם לחובבי ציון ואיש איש מהם התנדב כפי יכלתו לישוב ארץ־ישראל. זה שבועיים אשר יום ביומו, יסובבו שני אנשים להבין לעם תועלת החברה המאושרת מאת הממשלה וכי ראוי וישר כי כל מי אשר נאמנה רוחו לעמו ולאמונתו וזכר ארצנו הקדושה לא נשכח ממנו, ישתתף במע־שה הצדקה הגדולה ההיא להיות חבר לה־חברה הקדושה. ועמלם לא עלה בתוהו, כי בזמן קצר כבר באו בברית חובבי ציון יותר ממאתיים חברים והכסף אשר יביאו לשנה עולה לפי החשבון כשש מאות ר'. תרומת החברים תאסף בעתים מזומנות על ידי אנשים נאמנים לשלחה להועד האודעססי. תחילה לה־חברים המעשיים אשר לא יחשכו עמל ויגיעה להרבות חברים. מספר הכותבים ידם לחובבי ציון הולך הלוך וגדול מיום ליום ויש תקוה כי בקרב הימים יוכלו חובבי ציון מפלוצק לעמוד בשורה הראשונה עם יתר בני הערים הגדולות הדבקים ברעיון ישוב ארץ־ישראל ובשנה הבאה לא יפקד מקומה גם היא בר־שימת החברים לתמיכת אחינו העובדים על הרי ישראל.

עוד יתרה עשו חברי החברה חובבי ציון, כי קיבלו עליהם שלא לברך מהיום והלאה על אתרוג אי־הדמים קארפו ורק מפרי ארצנו הקדושה יביאו אתרוגים לשמוח בימי חג הא־סיף. למטרה זו נדב ה' גולדה ועוד רבים מראשי חו"צ פה להוות כסף לקנית 300 את־רוגים מאה"ק ולמכור אותם לאחרים והריוח יהיה קדש לישוב ארץ־ישראל. ויפנו במכ־תב לאחד מסוחרי האתרוגים ביפו בבקשה להודיע להם מחיר האתרוגים וכמה דמי קדימה עליהם לשלוח. ומחכים בשבוע זה לתשובה. מי יתן והיתה עירנו למופת ליתר הערים בפולין.

אשנ"ב".

על הקמת סניף „חובבי ציון" בפלוצק מוזכר גם ב„הצפירה" (מס 157, 1891). בין היתר נאמר שם, כי

„...נתקבלה הצעת הנדיב הא' גולדה לשלח אחד מביניהם לאגודת חובבי ציון בוורשה למען יתחקה היטב על סדרי חובבי ציון ותקנו־תיהם שם וכמתכונתם יעשה גם פה", והלאה נאמר עוד „...כסף הנדבות יה' מונח תחת יד ה' פישמן עד כל רבע שנה ואז ישולח להועד האודעססי..."

יצחק גרינבוים ואהרן בקר — שני עמודי התווך של התנועה הציונית בפלוצק

במסתו „יהודי פלוצק" מספר יצחק גרינבוים שבסוף המאה ה־19 נוסדה בפלוצק אגודה ציונית בשם „מזכרת שמואל" לכבודו של הרב שמואל מוהילבר, שהיה נהנה מיחס של הוקרה רבה מצד חובבי ציון ובפרט מצדם של יהודים דתיים שתמכו ברעיון ישוב ארץ־ישראל. יצחק גרינבוים ואהרן בקר, שבא מליטא והתישב בפלוצק, היו בין יוזמי הקמתה של האגודה הציונית בעיר. בקר רכש אחוזה במבואות העיר ובה עבדו כל בני ביתו לפרנסתם. אהרן בקר, שהיה משכיל ובקי בתורה, הפך למנ־היגם של הציונים הצעירים בפלוצק. בהשפעתו, כנראה, התחילו תלמידי הישיבה, שכבר הספיקו לט־עום ממעין ההשכלה, לשאוף ליציאה לעולם הרחב.

גרינבוים מזכיר שמות אחדים של צעירים, אשר הצטרפו באותם הזמנים לפעילות הציונית: גולדקורן, אדם צעיר, מחונן בכשרונות בלתי רגילים, נפטר בגיל צעיר; מרדכי קושרקביץ', שהיגר אחר כך לא־מריקה; זוסמן ר־גרויבירד; ובמיוחד תלמיד הגימנסיה גולדה, נצר ממשפחת גולדה, הראויה להיות נושא של מאמר מיוחד.

ייסודה של האגודה הציונית בפלוצק מוזכר ב„המליץ", מס' 192 מיום 25 באוגוסט 1900, בכתבה החתומה על ידי „א. ז. פ.":

> במוש"ק לסדר שופטים היתה פה אספה ע"ד יסוד אגודה ציונית בעירנו. החלטנו ליסד אגודה ציונית בשם „דורשת ציון" אשר מט־רתה להפיץ את הרעיון הציוני בקרב העם, להיות גם לעזר חמרי לאיזה מפעלים ציונים כפי שתשיג ידה ועוד. על כל אחד ואחד מבני האגודה לשלם בכל חודש וחודש מעשרה עד 25 קופ' ולאסוף במשך השנה חמשה שקלים".

אודות אגודה אחרת שהיתה בעלת מטרה לאור־מית בשטח חינוכו של הדור הצעיר מוסר ב„הצפירה" (מס' 258, 1901) אחד בשם „ציוני":

> „מעיר פלאצק מעורר ה' ציוני את מפלגת הנאורים אשר בקרב העדה אשר ישימו לב למסור בידי מנהלים חרוצים הנהגת האגודה תקות ישראל שנוסדה בשנה העברה (כלומר בשנת 1900) ואשר במשך שנת קיומה מלאה באופן נעלה את תעודתה להפיץ את דברי ימי עמנו ותולדות התפתחות ספרותו בין בני הנ־עורים. אך עתה מאפס מנהלים עתידה האגודה להתפרד והמפעל המועיל יהרס אם לא ישתדלו בעוד מועד למנוע את החסרון".

על אגודה „שפה ברורה", שכנראה פעלה למען הפצתה של השפה העברית, נאמר ב„הצפירה" משנת 1903, מס' 66:

> „האגודה שפה ברורה אשר נוסדה בעירנו לפני שנה וחצי בהשתדלות הסטודנט הצעיר מר גאלדע, נתמוטטה ותרד פלאים מיום אשר עזב הצעיר רב הפעלים הנזכר, את עירנו".

מחבר הכתבה, זרח פליישר, מתלונן:

> „צעירים רבים מבני עירנו מתאוננים על חסרון מורים ביתיים בעירנו הגדולה ורבת האוכלוסין ותלמידי הגימנזיום המקומי דור־שים תמיד מחיר יקר בעד הוראת שעה".

הסימנים להתגברות ההשפעה הציונית

ניתן לקבוע שכבר בסוף המאה ה־19 חדר הרעיון הציוני חדירה עמוקה בין שכבות הציבור היהודי בפלוצק. הציונים החלו להטביע השפעתם אף על החיים הקהילתיים. ב„המליץ", מס' 45 משנת 1902, אנו נתקלים בכתבה של יהודי פלוצקאי זרח פליישר, בענין ירושה שהורישה לקהילה הפלוצקאית אשתו של הגנרל דומברובסקי.

חסרים לנו פרטים אודות האשה הזאת ושייכותה לקהילה היהודית בפלוצק. האם דובר פה באשתו של גנרל דומברובסקי המפורסם שנלחם למען חירות פולין לצדו של נפוליאון ושמו נזכר בהמנון הלאומי של פולין? אין תשובה לשאלה זו, אולם ב„המליץ", הננו קוראים כדלהלן:

> „פלאצק. בנין בית האולפנא החדש נמשך לחרפת עדתנו זה כשלוש שנים ועד עתה עוד לא נשלם. ראשי העדה טוענים, כי סבת הדבר היא — חסרון האמצעים. אך מדוע לא יש־תמשו לתכלית הנזכרת בכסף הירושה של אשת הגנרל מרת דומברובסקא, הנפטרת, אשר עזבה כחמשת אלפים רוב' לצרכי עדת יהודי פלאצק? האמנם רבים בתי צדקה פה, כאשר הסכום הנ"ל דרוש בשבילם ואין סיפק לכלות את הבנין? וההמון עומד וקורא: הציונים מה הם עושים? ולא ילין על העוסקים בצרכי ציבור שרק בהם האשם תלוי. הלא הציונים עוד לא כבשו את הקהילה פה ודבריהם טרם נשמעים.
>
> זרח פליישר".

ובכל זאת מוכיח תוכן הכתבה שהציונים החלו לקבל על עצמם את האחריות לניהול עניני הקהילה.

אגב, גם ב„הצפירה" משנת 1901 (מס' 234), מוזכר ענין התרומה של מרת דומברובסקא, אלא שנוקטים בסכום גדול יותר:

„מעיר פלאצק מעוררים את ראשי העדה ומנהליה שישתדלו להשלים מלאכת בנין האגף החדש ע"י התלמוד תורה שנפסקה באמצע מחסרון האמצעים ומה גם כי הרשות קימה נדבת הגבירה דאמבראווסקא בסך אחד עשרה אלף רוב' שהרימה לצרכי עדתנו וכסף לא יחסר איפה להרחיב גבול בית האולפנא ולעשות בו את התקונים הדרושים".

התקופה הטרום־ציונית של נחום סוקולוב

מסתבר שבראשית פעילותו העתונאית לא היה נחום סוקולוב מתייחס בהתלהבות יתרה לרעיון הציוני. שמעון דובנוב בספרו „ספר חיי", כרך א', מספר על ביקורו אצל נחום סוקולוב בוורשה בשנת 1887 וקובע ש„באותו הזמן נקט סוקולוב עמדה נאוטרלית לגבי דעותיהם של „דורשי פלשטינה" ומתבוללים". ב„המגיד", מס' 13, מחודש מרץ 1883, אנו מוצאים מכתב מפלוצק, החתום ע"י רבק'סין, ובו נאמר:

„מה לכם כי תתחקו על אמונתנו בעת אשר עליכם לדאג על תקומתנו? אל נא סופרים יקרים! אל נא אחי תריבו ואל תתקוטטו! גם ה' סאקאלאוו אשר היה ראש המתנגדים בראשית ימי התנועה לרעיון ישוב ארץ־ישראל, כעת שנה את טעמו ויאמר גם הוא מחזיק בהצעה הזאת. ישר כוחו".

ובהמשך דבריו דורש מחבר המכתב שמר סוקולוב יגלה פעילות נוספת למען הרעיון הציוני. והנה בגליון של „המגיד", מס' 19, מחודש מאי 1883, עונה אותו רבק'סין מפלוצק לסוקולוב, אשר התקיפו קודם בעתון:

„אהבתי אליך כי גדלה מאד תגיעני להשיב לך דבר על דבריך וקצפיך על ב„המגיד" נר. 16. אהבתיך נאמנה ולכן רחם ארחמיך. צעיר לימים הנך ואני איש זקן בא בימים ולכן הנני ללמדך בינה ולהורותך כי תשנה על דרכיך לבל תהיה עוד לשחוק בעיני כל קוראי דבריך. הגד לי שעשועי, האם לא גאוה וגאון לבשת באמריך כי כל הנוגע בספרך „שנאת עולם לעם עולם" מקיים המ"ע של „עלילת דם" וכל החושב כי מתנגד הנך לרעיון ישוב ארץ־ישראל מעליל עליך עלילת „טיסא עס־לאר"? ראה כי השיבותי לך היום דבר מפני הכבוד כי באמת כבד אכבדך ומאהבתי אותך אסלה לפשעיך, כלומר „להרגשתך הנמרץ יותר מדי" ואיעץ: חכם, הזהר בדבריך ובכל דרכיך. דע, כי עוד צעיר לימים הנך, עוד לא הבשלת כל צרכיך ודע, כי

עס איזט אונזינען, רייִנער וואהן
ווען איין הענכען נאַך אַהנע צאַהן
שטאַט זיך צו ברעכען באהן
קרעהט שוין ווי איין אַלטער האַהן

(זו שטות ושגעון גדול כשאפרוח ללא שניים בפה, במקום לסלול לעצמו דרך, כבר משמיע קריאות כתרנגול)

רבק'סין מפלאצק".

צורת בקורת זו, בעלת נימות אישיות, היתה, כידוע, לתופעה רגילה בפי המשכילים באותם הזמנים. עלינו לזכור שסוקולוב, הצעיר, המלא מרץ ומעוף מחשבתי, היה מעלה רעיונות, אשר לא נראו בעיני הדור הקשיש שניער חצנו מבקורתו של נחום סוקולוב, הכוכב העולה בעתונות, בספרות ובתנועה הציונית.

על החינוך וחיי תרבות

בהשפעת תנועת ההשכלה התעוררה, מוקדם יותר מאשר בשאר ערי ועיירות פולין, אצל בודדים ואף בקבוצות שלמות של יהודי פלוצק, השאיפה לרכוש ידע כללי לצדם של מדעי היהדות. אף אירע שרב הקהילה בעצמו היה בקי בשטחי ההשכלה הכללית והחזיק בדעה שאין בדבר כל עבירה אם לומדים קצת את לשון המדינה ויחד עם זאת גם קצת מתימטיקה. רוח הזמנים החדשים והמאורעות הפוליטיים שהיו מתחוללים בשטחי הכבוש הרוסי בפולין זכו אף הם להד עמוק בקרב יהודי הקהילה בפלוצק.

כת „המתנגדים", שהיתה ניכרת מבחינה כמותית, חתרה למציאת פשרה בין החינוך הדתי ולבין „קצת" השכלה כללית. עם זאת, רק הורים אמידים יכלו לשלוח את ילדיהם לגימנסיה. ה„חדרים" של תלמוד־תורה, אשר הוחזקו על ידי הקהילה, קלטו ילדים משכבות בינוניות ועניות בעיקר. קבוצת המתבוללים — אם כי עדיין במספר מצומצם — היתה מורכבת מיהודים עשירים, אשר דעתם היתה נשמעת בחיי הציבור, ואלה היו שולחים ילדיהם לגימנסיה.

לקראת סופה של המאה ה־19, כשגם הרעיון הציוני החל לעשות נפשות בין בני הדור הצעיר, החריף המאבק למען שינוי אפיים של החיים הרוחניים בקהילה. בקרב בחורי הישיבות התגבר הרצון

ללימודים חילוניים, אולם היתה צפויה להם התגוששות חמורה עם המתנגדים לרצונם זה.

מורה הגימנסיה, פפיירנא, עשה רבות למען החדרת ההשכלה בקרב הדור הצעיר היהודי בפלוצק. אחד האמצעים לכך היתה הוראת השפה העברית ועל כך כותב ב„הצפירה", מס' 50 משנת 1899, י. יגודה:

„מבורך יהיה ה' פפיירנא שהתנדב להקדיש עתו בכל מוצש"ק ללמוד לאגודת הצעירים קרוא וכתוב בשפת קדשנו עפ"י סדר טוב ונכון".

פפיירנא היה פעיל מאוד בשדה החינוך היהודי בפלוצק ושמו הוזכר בעתונות לעתים קרובות. ב„הצפירה", מס' 44 משנת 1900, אנו קוראים:

„בהשתדלות א. י. פאפירנא נתן רשיון להחובבים הצעירים אשר בזה לפתוח בית עקד למקרא ספרים שחסרונו היה מרגש בעירנו. והנה אך זה מקרוב נפתח הבית וכבר רכש לו אוצר ספרים גדול בכל מקצועות ספרותנו ומבקרי הבית להגיח בספרים ירבו מיום ליום.

ש. סאבאטקא".

שנה אחת מאוחר יותר פרסם סאבאטקא („הצפירה", 258, 1901) הודעה זו:

„בשם מנהלי בית עקד הספרים — תודה וברכה לחברת מרבצי השכלה בפטרסבורג על אשר הואיל לשלוח בעד בית העקד מאה וחמשים כרך ספרי השכלה יקרי ערך".

נחום סוקולוב, שהיה אז בן 15 בסך הכל, הרבה לכתוב ל„הצפירה" על עקשנותם המהפכנית של הצעירים: ללא מנוחה במשך היום וללא שינה בלילה, מחוסרי אמצעים כספיים, נזונים מפת לחם שחורה עם בצל, ללא סיוע של ארגון כלשהו, נרדפים ומבודדים, כמהים אחרי כל ניצוץ של דעת, כשאחד מעודד את חברו שלא להיכנע — הם גילו גבורה ומסירות נפש למען הלימוד לשמו. כמה תעניתות, כמה לילות נדודים, קטטות בקרב המשפחה שהיו מגיעות למכות, בזיונות, קללות וחרם היה עולה כל פרק בפיסיקה, שיעור במתימטיקה או במקצוע אחר, שחינו היה דווקא הולך ומתגבר לפי מידת הקושי וההקרבה שהיתה נדרשת לצורך למידתו.

מכתבותיו של סוקולוב אנו למדים על החיים הרוחניים בפלוצק החל משנת 1875, כשהופיעה כתבתו הראשונה. הוא האשים את גבאי הקהילה שאינם עוסקים בפעולות בעלות ערך אלא דואגים רק לגביית המסים. ה„תלמוד־תורה" מוזנח והילדים, בבלויי סחבות ויחפים, מצטופפים בחדר אפל. מורגש מחסור במלמדים מתאימים. בית־המדרש הגדול הנהו יפה רק מבחוץ — מציין סוקולוב — אולם בפנים מראהו דוחה ביותר וערב־רב של שובבי העיר מתרוצצים בתוכו.

בכתבתו כעבור שנה חידש סוקולוב הצעיר את תלונותיו על התנוונותם של החיים הרוחניים בקהילה. הוא קבע שפלוצק היתה פעם עיר שהתפרסמה במלומדיה, אולם היום הפכה לנושא לעגן של עיירות הסביבה ורבים נזהרים אפילו מפני חתניה. גם בשטחי ההשכלה הכללית מסתמנת, לדבריו, נסיגה והשאיפה לרכוש אותה הולכת ונחלשת במקום להתגבר. סוקולוב מסיים את כתבתו בקריאה נרגשת לעמיתיו הפלוצקאים:

„...ואתם יושבי פלוצק, יחידי סגולה, אשר בכם נפגשו יחד השכלה והצלחה! הן ערכתי לפניכם שאלה קשה מאד, ודעת לנבון נקל, כי מצבנו ההוה לא יתן לנו כל תקוה לימים יוצרו, אם לא אנשים ידועים וחכמים יתקנו את המעוות בידי הזמן, ובמועצת השכל, בטיב טעם ודעת, ואז אודיע בקהל קוראי הצפירה את אשר פעלתם, וכאשר תכבד העבודה כן ירבה שכרכם ותהלתכם".

מתוך כתבה ב„המליץ" משנת 1878 אנו למדים שכבר בשנת 1872 היו מבקרים בגימנסיה הפלוצקאית 9 תלמידים יהודיים מתוך כלל 57 תלמידים בשנה ההיא. אין, איפוא, ספק שכבר לפני 90 שנה, בהשפעת ה„השכלה", החלו הורים, יהודי פלוצק, לשלוח את ילדיהם לגימנסיה. באחד מגליונות „המליץ" מאותם הזמנים הננו קוראים מכתב גלוי לעורך מאת קבוצה של תלמידי הכתה השמינית הרוצה לדעת מהי האמת בשמועה שרק בני האצולה הפולנית יכולים להמשיך לימודיהם באוניברסיטה בזמן שהם, היהודים, לא יזכו „לראות אור הדעת בעצם זהרו"?

בתקופת כהונתו של הרב רקובסקי בפלוצק התנהל בינו לבין גבאי הקהילה מאבק קשה לשם הבטחת תקציב נאות ל„תלמוד־תורה" והעסקת מלמדים מתאימים. הכתב הפלוצקאי בגליונו מס' 24 של „המליץ" (1880) מציין בכאב גלוי (ומכך אנו למדים שדבר לא השתנה מאז תיאר את המצב סוקולוב ב„הצפירה"):

„הנערים ילכו יחפים, קרועים ומטולאים ומדי פעם נפגשים בהם בחוצות מבקשים נדבות מכל עובר. גם המלמדים לא ידעו את המלאכה אשר לפניהם..."

ענין ה„תלמוד־תורה" היווה מאז ומתמיד סלע

מחלוקת בין מתנגדים וחסידים, שכן אלה התנגדו בתוקף לשינויים כלשהם בשיטת הלימוד. הרב רקובסקי ניהל נגדם מאבק עקשני ולא היה נרתע אפילו ממעשי ההשתוללות הבלתי מרוסנים שלהם שהיו מזעזעים את חיי הקהילה[1].

ברם דאגתם העיקרית של עסקני הקהילה היתה נתונה להושטת עזרה לתלמידים העניים, אם כי גם בשטח הזה בלטו סימני המאבק בין שני המחנות. בכתבתו של בנימין מרדכי כהן ב„הצפירה" (77, 1888), אנו מוצאים תאור המצב:

„גם להישרים נאוה תהילה: להנגיד מו"ה ראובן זיגעלבערג ורעיתו היקרה, כי יומיים לפני התקדש החג נאספו ובאו לביתם עניים השומרים סף בית ת"ת פה מאה ועשר במספר, ולכלם נתנו כתנת חדשה וחליפות שמלות לא ממותר כסף נשף חשק והמחולות, רק ריוח מהסך אלף רוב' אשר נדבו לטובת ת"ת. זה שנה חמשית עת שלטה מחלה עזה עליהם, אשרו וקיימו שניהם ונתנו אפותיקא על בית חומה ובעד הריוח עושים מדי שנה בשנה מחלצות בית ספר ת"ת. חברת ת"ת הזאת נוסדה זה עשרים שנה וכעת התלמידים השוקדים בלימוד מאה וארבעים במספר המנהלים החרדים למצוה ועליהם כבוד הרב הגאון בחרו בחורים ומורים טובים ורבים מהתלמידים עושים חיל בלימודיהם ובהכנסה יש די צרכי הוצאה. אכן כעת רפה כוח המנהלים מן ההולכים קדימה. שברו זרוע האורטודוכסים מבלי תת למי מהלכים לנהל את בית הספר בסדר אשר גבלו הראשונים. לכן חרצו משפט ליסד חברה חדשה".

בגלל הקשיים התקציביים היו עסקני החינוך נאלצים לחפש אחרי דרכים שונות לצורך גיוס כספים. לשם כך לא היססו להשתמש באמצעים שהיו בתקופה ההיא לגמרי בלתי־מקובלים בקרב העדה היהודית בפולין: הם ארגנו נשפי מחולות והצגות תיאטרוניות שהכנסותיהן היו קודש להחזקתו של ה„תלמוד־תורה". על כך אנו קוראים ב„הצפירה" (50, 1888):

„בקיץ העברה הודעתי לקוראי הצפירה מהתקונים הטובים שנעשו ב„תלמוד־תורה" דפה ע"י הועד החדש שנבחר מטובי עירנו ונדיביה ומקיים מטעם הממשלה לפקח על הבית הזה שממנו תצא תורה לילדי ישראל העזובים מכל חנוך והשגחה בבית הוריהם העניים, הנרדפים על צואריהם כל היום לבקש טרף לביתם. לשמחת לב כל אוהב עמו, מלאו חברי הועד עד הנה את תפקידם בשקידה יתירה, באימון רוח, בהשכל ודעת את המטרה הנכבדה אשר לפניהם. לא הניעום ולא הפריעום מעבודתם, עבודת הקודש כל המכשולים וההתחתחים אשר פגעו על דרכם זה על כל צעד וצעד מעבר מזה מאנשים שלא נתבשלו כל צרכם להבין ערך הסדרים החדשים באופני חנוך ולמוד, ומעבר מזה מאנשים שנתבשלו יותר מדי צרכם, אשר יביטו בעין רעה על בתים כאלה בישראל, המעכבים את גאולתו ע"י התבוללות גמורה.

אולם השנויים הטובים בכלכלת ת"ת והתקונים הנחוצים בדרכי הלמוד, וביחוד הלמודים החדשים שנתוספו בביה"ס ההוא: כלמוד שפה רוסית ופולנית וידיעת החשבון, דרשו הוצאות רבות. לעומת זה הכנסת בית הספר נתמעטה מיום ליום לרוע העתים וג"כ לסבת התנגדות מורדי האור אשר קראו על התקונים האלה „מות בסיר"! ועל המתקנים: „לא מדבשם ולא מעקצם"!

לכן ראו טובי הועד ובראשם ה' לודוויק קעמפנער, ה' ר' ניימארק וה' מ. זאכס למלאות חסרון כיס ביה"ס בעשותם ביום הפורים הזה משתה ערבים ומחולות מחניים לצעירי הימים וכסף הפדיון הקדישו לבית הת"ת. המשתה הזה בהשתדלות חברי הועד ובעזרת ה' מארקוס שאנוויץ, אשר פנה את כל חדרי ביתו המהודרים והמרווחים לחפץ, עלה יפה לכל פרטיו. לבושי המין היפה היו מתאימים עם המדה (מאָדע) החדשה וכמראה אשר הראו בהזשורנאלים האחרונים מפריז; הנערים והנערות (לשמה ושלא לשמה) מלאו כל חקי הרקוד בדקדוקיהם ובדקדוקי דיקדוקיהם; והאחרון הכבד שבית הספר לת"ת הרויח מזה, אחרי נכיון כל ההוצאות, מאתיים רוב'. ובכן ידע הועד לחבר את הערב והמועיל, את היפי והטוב ויעש לנו את יום הפורים כמצוה ליום משתה ושמחה ומתנים לאביונים! נזכרה אלה לטובה להנדיבים הנזכרים ולכל נכבדי עירנו, אשר מהרו לעזרת בית החנוך הנחוץ הזה בדקיו ולקומם הריסותיו.

א. פ."

ההצלחה לא תמיד האירה פנים לעסקני החינוך ועל כך מודיע „המליץ" (מס' 150, 1891):

„מנהלי התלמוד־תורה בעירנו משתדלים

1. פרטים על כך ר' במאמר על הרב רקובסקי בעמ' 104.

לעתים לא רחוקות להרבות הכנסות ע"י „שפי חשק" וכדומה. גם ביום ג' הציגו מחזה בבית התיאטרון בשפה הפולנית לטובת התלמוד־תורה. אבל בעד התלמוד־תורה נשאר רק סכום קטן שאין כדאי להזכירו, כי מעטים מאד היו הבאים הפעם הזאת לתיאטרון. לא בעד שהמחזה הוא מאחד הגרועים שבמחזות הפולנים וגבור המחזה ישחק ויהתל לפעמים לה„זשידים". זאת ולא זאת, כי באמת אחינו הנאורים בעירנו, שרק הם מבקרי התיאטרון, לא מקפידים לדברים קלים כאלה..."

סיבת כשלון ההצגה — ממשיך הכתב הפלוצקאי — לא היתה נעוצה כלל ועיקר בתוכנו הכמעט־אנטישמי של המחזה, אלא בעובדה שרוב יהודי פלוצק הנמנים על המבקרים הקבועים בתיאטרון יצאו כבר באותו הזמן לחופשת קיץ והיו נעדרים מביתם. קשה לנו להבין מה טעם ראו עסקני „תלמוד־תורה" להשתמש לצורך מגביתם דווקא במחזה המתהל ביהודים? כמו כן לא ידוע מי היו השחקנים שהשתתפו בו.

באותה שנת 1891 התקיימה עוד הצגה תיאטרונית אחת לטובת „התלמוד־תורה". הפעם הוצג מחזה יהודי בשם „אוריאל אקוסטה" ומארגן המאורע היה א. כהנשטם, כפי שנמסר ב„הצפירה" (27, 1891).

„...מה מאד ימלא לבנו רגשי גיל בראותנו את שני בתי החסד המתנוססים בעירנו לכבוד ולתפארת אנשי עדתנו. מעבר מזה הננו רואים את נשי עירנו הגבירות והעדינות עוסקות בידים חרוצות לפאר ולשכלל את בית המחסה לזקנים ולזקנות אשר ידיהן כוננו זה לא כבר. ואמנם תעשינה חיל, כי מיום ליום יעלה הבית הזה מעלה מעלה בתכלית השלמות וכמעט לא יחסר כל בו כאחד הבתים האלה בערים הגדולות. ומעבר השני הננו רואים את הועד הנכבד לבית הת"ת דפה יעבד בשקידה עצומה לקבוע בו את כל הלמודים הנחוצים ולעשות בהנהגתו סדרים ומשטרים נכונים. ועיניו צופיות תמיד על תהלוכת הבית הזה להטיב מצבו, להרבות הכנסותיו ולהעמידו על בסיס נכון. בהשתדלות הועד הנכבד הזה הוצג בבית התיאַטרון בעירנו במוש"ק העבר החזיון הנודע „אוריאל אקאסטא", אשר פרי תבואתו הורם והוקדש לטובת בית ת"ת הנ"ל והודות לגביר הנכבד ה' ל. קעמפנער והעורך־דין ה' א. כהנשטם, אשר השתדלו הרבה ע"י אמצעים שונים להמעיט בהוצאות הדרושות לזה, עלתה ההכנסה אחרי נכיון כל ההוצאות במאתיים רוב'. ביחוד יאתה תודה להגביר ה' זאכס, אשר כתת את רגליו על שערי נדיבי עירנו למכור את הפתקאות. גם למנצח על בית החזיון בעירנו ה' לאסקא (נוצרי) ראויה תודה וברכה על הואילו לקחת על שכמו את כל ההוצאות הדרושות במחיר מועט, שמונים רוב', יען כי ההכנסה נקדשה למעשה הצדקה.

אכן כרוב הכנסות הבית הזה כן תרבינה הוצאותיו הנחוצות מאד מאד, ובשבוע העבר הלבישו והנעילו חברי הועד הנ"ל את תלמידי בית הת"ת וגם לשלשים נערים יתומים תנתן ארוחת הצהרים מדי יום ביומו".

החיבה להצגות תיאטרוניות היתה מושרשת כנראה בקרב יהודי פלוצק והוכחת־מה לכך אנו מוצאים בדברי בקורתו של ד"ר י. שאצקי על מחקרו של ד"ר י. שיפר „ראשית תולדותיו של התיאטרון היהודי". ד"ר שאצקי מספר שפעם — היה זה, כנראה, בסוף המאה ה־18 — התאכסן אצל משה וסרצוג, מחבר פרקי זכרונות מעניינים מהתקופה ההיא, ראש קהילת פלוצק בשם ר' אייזיק. הלה התעניין האם קיים במקום מוסד „הנקרא קומדיה" וביקש ממארחו שילוונו לשם. וסרצוג מציין בזכרונותיו „עמדתי משתומם לאיש אשר תוארו כנגידי העם". הוא מדגיש שסירב ללכת אתו משום „שלא נכון לאיש כמוני להתראות שם". ד"ר שאצקי ציטט את הסיפור הנ"ל, בכדי להדגים את היחס השלילי של היהודים לתיאטרון, אולם בשבילנו זוהי הוכחה שאדם, מבין נגידי הקהילה הפלוצקאית, היה מגלה התענינות בתיאטרון ולא ראה בביקור בו משום פחיתות כבוד לעצמו.

בקשר לענין המשחק התיאטרוני בפלוצק כדאי גם להזכיר שחקן יהודי בשם בוגומיל דוידסון (נולד בשנת 1818), שהיה מופיע בתיאטרון הפולני בפלוצק בין השנים 1847—1839.

עסקני הקהילה לא הסתפקו באיסוף כספי תרומות, אלא חיפשו גם אחרי פתרונות קונסטרוקטיביים למען שיקומם של הנחשלים. לשם כך נוסדו ב„תלמוד־תורה" כתות למוד מלאכה אף על פי שהדבר הכביד מאוד על תקציבו של המוסד. על כך אנו קוראים ב„הצפירה" (93, 1893):

„אנשי ועד ת"ת החליטו לחבר אל ת"ת מחלקה ללמודי מלאכה. מה יפה הרעיון, מה טוב ומה נעים. האין זאת? אך אליה וקוץ בה. בצאתם על פני העיר לקבץ נדבות בעד הרעיון הזה ויאספו איזה מאות רוב' ובראותם כי הכסף הנאסף אינו מספיק לצרכי המחלקה ללמודי מלאכה שהם אומרים לתקן, נמנו וגמרו להרחיק את אחד מן ארבעה מלמדי הת"ת

ולהעמידם על שלשה. הדבר הזה עשה את עירנו כמרקחה, כי באמת לו הואיל הועד לעבוד בלב נכון הלא לא חסר לו מוצא לכסף, כי תושבי עירנו נתבעים ונותנים וחוזרים ונותנים גם לרעיון ללמד את בני העניים מלאכת יד. אך הרחקת אחד המורים וביטול תורה בגלל אי־השתדלות הועד, זאת עוררה את חמתם כי עז. בין כה וכה, כי הנה מורי ומלמדי ת״ת, אשר לא באו על שכרם זה ירחים אחדים בראותם את שעת הכושר הזאת, גרשו את התלמידים העניים מן הת״ת ויתפשטו ברחובות העיר וירוצו וישתובבו עד שהיה הדבר לשיחה בפי כל.

כראות זאת ראשי העדה קראו לאספה בבית פקודות הקהל את אנשי הועד הנאורים וגם את בני החברה ת״ת והסדרים שבו על תלם והמורים על עבודתם״.

כתות מלאכה אלה הוקמו כבר בשנת 1891 ועל כך מוסר ב„הצפירה״ (21, 1891), כתב בשם מ. אסטרייכר:

„מדי דברי בהת״ת דפה אזכיר לטוב את שם הגביר הנדיב ר׳ ישראל קירשטיין, אשר הוזיל כסף רב מכיסו לקנות בית חומה בנוי לתלפיות בעד הת״ת וכפי הנשמע יש את לב הועד הנכבד ליסד בבית הזה „בית למוד מלאכה״ להנערים אשר יגמרו את חוק למודם בבית הת״ת. נדיבים אחדים בעירנו כבר נדבו למטרה הזאת איזה מאות רוב׳ ויש תקוה כי לא יארכו הימים והרעיון הטוב הזה יצא לפעולת ידים ובית נכון ונשא ללמוד מלאכה לבנ״י יקום על תלו...״

מסתבר שמשברים היו פוגעים תכופות במוסד ה„תלמוד־תורה״ ומדי פעם נאלצו עסקני הקהילה מבין המשכילים להחלץ לעזרתו:

„בעירנו נמנו וגמרו מתי מספר לחזק עמודי בית הת״ת אשר לרגלי סבות שונות רופפו מאד. בראש האגודה עומד הד״ר מ. לעבמאן והוא המוציא והמביא כל עניניה. נקוה כי להלאה יבואו המלמדים והמורים על שכרם ויכוסו מערומי התלמידים אשר סמרה שערת בשר איש למראיהם״ („הצפירה, 121, 1894).

בעית הנהגת תיקונים ברמת הלימודים היתה אף היא מעסיקה ביותר את עסקניה של „התלמוד־תורה״. צעדים חשובים בכיוון נעשו בהדרכתו של א. י. פפיירנא ועל כך אנו קוראים ב„הצפירה״, מס׳ 66 משנת 1903:

„בעצת שר מחוז הלמודים ה׳ ס. עלמאנא־וויץ, ערך הסופר והמורה א. י. פאפירנא הצעת חוקים ע״ד רשיון לפתוח חדרי למוד בערי המדינה. אחד מעיקרי התקנות האלה הוא: כי המלמד הרוצה לפתוח „חדר״, לבד מקבל׳ת תואר „מורה־חדר״ מחויב גם לעמוד לנסיון לפני מועצת מומחים בידיעת חכמי ישראל ושפת עבר ולא להסתפק בקבלת תעודה והתרה מאיזה רב המתנהג ברחמים יתר מן המדה בפרט זה ונותן התרה ורשיון לכל הפושט יד... התקנות נשלחו ע״י השר הנזכר לורשה, לשר גליל הלמודים״.

באותו גליון של „הצפירה״ אנו מוצאים גם הוכחה לכך שניתנת גם הדאגה למצב ההיגיני של „תלמוד־תורה״:

„התקנות הנערכות על ידי הד״ר הנכבד מר טמרסון ע״ד חוקי תורת הבריאות בחדרים נתאשרו ע״י שר מחוז הלמודים ונשלחו לכל מלמדי תינוקות הנמצאים בעירנו״.

בעיות ההשכלה החילונית היוו נושא רציני שהע־סיק את דעת הציבור בפלוצק. למעשה אפילו בתי־אב מקרב החסידים לא הצליחו להתחמק מהשאיפה הכללית לתת לילדים השכלה חילונית לצד לימודי היהדות. המכשול העיקרי בפניהם היתה בעית הכתי־בה בשבתות. על כך אנו מוצאים בכתבתו של מר״ש ב„המליץ״ (147, יולי 1890):

„אף כי עירנו סמוכה לגבול פרוסיא, נטלה חלק גדול מהעשרה קבים חסידות שירדה לעו־לם וחסידים למאות נמצאים בה. בכ״ז רבו האבות — גם מהחסידים — החפצים להכניס את בניהם לביה״ס הכללי אשר בעירנו. גם לרגלי התקנה אשר תקנו המורים בהגימנזיום להתלמידים העברים, בין לאלה הנכנסים עתה לבית־הספר בין לאלה שכבר ביקרו את בית הספר לבלי תת להם לבוא בחדרי בית־הספר מראשית שנת לימוד הנוכחי עד אשר הוריהם או אומניהם יתנו את הסכמתם בכתב כי בניהם יכתבו בשבתות ומועדי ישראל וגם ביום הכפורים. לרגל „התקנה״ הזאת כבר התיאשו רבים מאנשי עירנו מלהכניס את בניהם לביה״ס וגם אלה אשר יראת ה׳ לא נגעה בלבבם יבושו להתרצות לחפץ המורים ולכתוב ידם לדבר שהוא למורת רוח לכל שומר מצוה. ומה גם אחרי אשר הממשלה בעצמה נתנה צו לא אחת לבלי למחות ביד אלה התלמידים שהוריהם או הם בעצמם אינם

חפצים לכתב בימים שהמלאכה הזאת אסורה ע"פ דת ישראל. לכן, מה טוב יעשו עתה משכילי עירנו לו הואילו להשתדל אצל מי שהיכלת בידו לבטל את התקנה הזאת שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה ולנסות דבר להמשגיח על בתה"ס בעוד מועד לבטל את התקנה. ובלא כלום לא ישיב את בקשתם — המתאמת לחוקי הממשלה — ריקם".

בסיום מאמרו פונה מר"ש למורה־דת, א. פפירנא, ומציע את התערבותו, העשויה לבטל את גזירת הכתיבה בשבת.

מכתבה אחרת ב„המליץ" (מס' 123, יוני 1891), החתומה ע"י „אשנ"ב", נודעים לנו פרטים בנוגע לקשיי מימון שבהם היה נתקל ועד הקהילה, וכתו־צאה מהם היו נפגעים בראש וראשונה מפעלי החינוך בעיר. בכתבה זו אנו קוראים, בין השאר:

„האמת היא, כי לו חפצו מנהלי העדה, אז יוכלו לעשות באופן כזה שיהיה גם זאב שבע והגדי שלם. לדוגמא: מקופת העדה יתנו בכל שנה לכלכלת ב"ס הגימנזיום לנערות אלף רוב' (עתה יחפצו להמעיט ולקצוב רק 500 רוב') ולפ"ד יוכלו לחדול מתת מאומה. כי מה תועלת אשר יביא ביה"ס זה בעירנו? הן רק נערה עברית אחת מבקרת את ביה"ס הזה. וגם זו האחת מעיר אחרת היא! וגם אם יעלה על לב אחדים מבני העדה בזמן מן הזמנים להשכיל ולשלחן לביה"ס הזה, הלא אנשים אלה ע"פ רוב בעלי־כיס המה. דוגמא שניה: הגזבר הכללי הממונה על קופת העדה מקבל שכרו 500 רוב' לשנה. גם הדבר הזה הוא רק רשות ולא חובה. ומדוע לא יקח אחד מנאמני רוח בעירנו (לא מעטים הם אנשים כאלה בעיר) להיות הממונה להמספר הכסף המובא — בלי שכר טרחה? לא יצטרכו מנהלי העדה להזיק לדברים נכבדים, מבלי להבריח לחם מפי הרב..."

ולא רק את משכורתו של הרב ניסו לקצץ, אלא גם את זו של מורה־הדת הותיק, פפירנא, והאשנ"ב ממשיך:

„כן לא יתכן להמעיט מטכסת הכסף הקצוב לתמיכת ביה"ס הרעאלי בעת הזאת אשר דל־תות בית ספר הגימנזיום סגורות לפני אחב"י ורק החלק העשירי יוכל לבא בו. ולא כל אדם זוכה להיות מהעשירים. ורק ביה"ס הרע־אלי הוא היחיד אשר בו יוכלו נערי בני־ישראל לבוא מבלי הגבלה ופדות. ואם יחדלו לתומכו, יסגרו גם דלתותיו לפני בני־ישראל. שימו נא ראשי עדתנו **לבבכם לדברים האלה.** נקל לקלקל מלתקן וחרטה לאחר זמן אינה ולא כלום".

שבועיים לאחר פרסום הכתבה הנ"ל הופיעה ב„המליץ" כתבה נוספת מאת אשנ"ב, שבה הוא דורש מינוי מורה־דת ישראל לתלמידים היהודיים באותו ביה"ס הריאלי:

„מספר התלמידים מבני ישראל המבקרים את בית הספר הרעאלי בעירנו עולה בעת האח־רונה לארבעים. לפי חוקי המדינה הרשות ביד כל מפלגה דתית לשכור לה מורה אמונה, אשר יורה לתלמידים בני אמונתם פרק בתורת אמונתם. אולם ראשי עירנו לא התעוררו בעצ־מם למנות מורה דת לתלמידים בבית הספר הרעאלי".

הדאגה המתמדת של עסקני העדה לחינוך והור־ראה בכל זאת לא פסקה ומדי פעם נשמעו הדים על השגים מעשיים בשטח חשוב זה. ב„הצפירה" (92, 1903) אנו קוראים:

„ברוב פאר הנהגה פה פתיחת חדר מתוקן. את החגיגה פתח הרב יחזקאל ליפשיץ בבארו לכל הנאספים את ערך המוסד. וידבר גם נכבדות ע"ד החינוך העברי בפרט ותחית שפ־תנו ותחית אומתנו. ככלות החגיגה הרים הרב כוס ברכה לחיי מורי החדר: מר שלמה קלמן אש ומר ישראל אפשטיין ויביע את תקותו בפעולותיו הפוריות של החדר לימים יבואו. הלמוד יתנהל על פי השיטה עברית בעברית".

הרבנות

פלוצק התברכה בשורה של רבנים, אשר לא היו מסתפקים בכך ששימשו רועי העדה הרוחניים, אלא גם השתדלו להיהפך לגורם קובע בכל שאר שטחי הפעילות הציבורית. שליטי הקהילה מקרב „המתנגדים" היו תמיד בוחרים ברב לפי טעמם אך הרב לא היה מקובל על החסידים. המאבק החריף של החסידים להוביש את פניו של הרב הגיע לשיאו בשנות כהונתו של הרב א. ל. רקובסקי, אולם בסופו של דבר היתה ידם על התחתונה. ב„הצפירה" מצאנו שתי כתבות הדנות במיוחד בבחירות רבני פלוצק. באחת מהן (מס' 115, מאי 1888) אנו קוראים:

„בחירת הרב בעירנו — אחרי הרב הגאון הקודם אשר הוסר ממשמרתו מטעם הממשלה מפני שהוא מילידי חו"ל — הגיעה בשבוע

העבר עד מרום קצה. שני רבנים גדולי הערך עמדו לקבל את משרת הרבנות על שכמם בעדתנו. הרב הגאון מו״ה אריה לייב רקובסקי, אשר כבר כיהן פאר פה לפני שמונה שנים וכעת הוא רב דק״ק אמשציסלאוו. והרב הגאון מו״ה יודל בוימאן, רב דק״ק אוסטראווע. ברוב דעות 139 נגד 55 נבחר הרב ר׳ אריה לייב. אמנם גם פה לא עברה בחירת הרב בשלום ושלווה, כי עוד זעיר שם, זעיר שם, נמצאו בעירנו מתנגדי הרב הנבחר הנ״ל והמה חתרו בכל עוז לשים לאל הבחירה הנכחית ולקרא בחירה חדשה. ומי יודע עד כמה היתה פה שאלת הרבנות למכשול לולא חזקת פקודת שר הפלך על ראש הקהל: למהר ולהודיעו דבר נכון מתוצאות הבחירה, ואם לא, נכון הוא להנחיל את כסא הרבנות לאיש אשר ימצא חן בעיניו מבלי שאול את פי הקהל. הדבר הזה היה רב כוח לאחד ולקשר גם את מתנגדי הרב לאוהביו ולמוקיריו ויחד קבלו עליהם להרכיבהו אלוף לראשם. בשבוע הבא יסעו מפה שלשה אנשים מכובדים לעיר משכנו כעת להביאהו הנה ברב כבוד ותפארת כיאות לרב גאון כזה״.

הכתבה השניה היא משנת 1894 (גליון מס׳ 39), כשנפטר הרב בוימן ושוב התלקח הקרב בין המתנג־דים והחסידים:

„מאז מעולם אשר עירנו על תלה בנויה לא היתה לעדת ישראל שבה „שאלת הרבנות״ לצור מכשול ולאבן נגף כמו בעת הנוכחית זה ירחים מספר — אחרי שהרה״ג המנוח מוה״ר יהודה בעהמאן ז״ל שבק חל״ח וכסא הרבנות פנוי הוא בעירנו.

הרב הראשון אשר שמו נכתב בין העומ־דים על הפרק להבחר הוא הרה״ג אב״ד דק״ק זאבלודאווי הוא בא למבחן בעירנו. אך לקול הקריאה הקדים לבוא בראשונה לפני ירחים אחדים הרה״ג אב״ד דק״ק זיעלעכאוו ואחרי אשר דרש דרשתו לא השאיר אחריו בצאתו מעירנו שום ריב מפלגות.

הקאנדידאט השלישי הוא הרה״ג גרשון רא־בינזאן דק״ק טשענסטאכאוו. אחריו הואיל לבוא בין חומות עירנו ע״י הפצרת ראשי העדה הרה״ג מו״ה ר׳ יחזקאל ליעבשיטץ, אב״ד בעיר בויסק (קורלאנד). בפה מפיק מרגליות חונן הרב הנעלה הזה ובאמרותיו הטהורות משך אחריו לבות הנבונים בעם.

הקאנדידאט החמישי הוא הרה״ג מוה״ר יהודה לייב גארדאן אב״ד בעיר אגוסטאוו.

והנה מהומה ומבוכה בקרב המפלגות. לא נוכל להגיד העתידות מראש מי מהקאנדידאטים יצא בנזר הנצחון על ראשו, אף כי להרב הגאון מאוגוסטאוו נפלה בחלקו המפלגה היותר גדולה בעירנו, כי ההמון הוא רוב מנינה ובנינה. נאר־רים מעטים פה וגם ההולכים בשביל הזהב יחידי סגולה. בכ״ז תלוי הדבר עתה במפלגת החסידים (אשר ת״ל מבורכת היא עירנו בהם). תקוותם לרב מפואר וגדול לפי רוחם ע״י נסבה נשארה מעל ועתה הם פוסחים על שתי הסעיפים״.

א. ביעזונסקי

עם זאת תהיה זו טעות לטעון שבחירת הרב היתה תמיד לסלע מחלוקת וריב־אחים בקהילה. ב„המליץ״ (מס׳ 122, 1894) אנו מוצאים כתבה שתוכנה מכחיש את הטענה שהועלתה באותו עתון, 27 שנים קודם לכן, שכאילו פלוצק היא „...עיר האוכלת רבניה״:

„ביום רביעי 16 במאי היתה בעירנו בחירת רב וברוב דעות נבחר הרה״ג רבי וחכם מוה״ר גרשון בהגאון יוסף ראווינזאהן, אשר כהן פאר בק״ק טשענסטאכאוו. לבחירה זו עמדו שבעה. חמשה מהם באו הנה בכבודם ובעצמם ע״פ בקשת ראשי העדה לראות ולהראות. כמובן חלק לב העם למפלגות שונות, אולם הבוחרים חוו דעתם רק בזכות שלשה. והרב הגאון הנ״ל זכה למאה ועשרים ואחת דעות כנגד 66. הבחירה היתה בסדר ובמשטר נכון ואף כי כל אחת המפלגות חתרה בכל עוז לנצח את רעותה, בכל זאת קם שאון העם לדממה אחרי גמר הבחירה. בזאת מצטינת עדתנו, כי מעולם לא היתה בתוכה שאלת הרבנות תואנה לריבות ומדנים, קטטות ורדיפות כמו בערים אחרות.

עתה, אחרי שהשכילו אנשי עירנו למנות עליהם את הרה״ג הנ״ל, איש חכם ונבון... כמו שנראה ממפעליו בק״ק טשענסטאכאוו הראויים לראות למופת לרבנים רכים — עתה נקוה כי רבנו החדש עשה יעשה גם בתוכנו תקונים וסדרים אשר חסרונם מרגש מאד וש־לום יהיה לרועה הנאמן ולצאן מרעיתו כל הימים.

גר ותושב״.

ניתן להניח שלא קל היה לרב החדש למלא את החלל אחרי מות קודמו, הרב עזריאל אריה רקובסקי, אשר הסתלקותו היתה לאבידה גדולה לא רק בשביל יהודי פלוצק אלא לכלל יהדות פולין. במאמר לזכרו, אשר הופיע ב„הצפירה״ (212, 1893) אנו קוראים בין השאר:

„הוא היה נצר מגזע היחש, נכד לגאונים בעל „זרע ברך" ולמעלה בקודש עד משפחת של"ה. יצק הרב המנוח בנעוריו מים על יד דודו ורבו הגאון ר' יעקב זצ"ל מקארלין בעל „משכנות יעקב". כבן ע"ה היה במותו. מפני אשר לא חפץ להוציא פירושו רק כאשר יהיה מנופה בי"ג נפה ובכל דקדוקי סופרים, לא הספיק לכלות פירושו רק על ד' המסכתות הראשונות אשר יש את לבב בניו המפורסמים נ"י להוציא לאור עולם. לבד גודל הרב המנוח ז"ל בנגלה ובנסתר היה אחד מבני העליה המעטים במדות ודעות, ברוחו הנדיבה ובענות צדקו, כי היה שפל רוח בפני כל אדם, חכם כמלאך אלקים ומימיו היה נחבא על הכלים. רק תורתו היתה שעשועיו ועד רגעיו האחרונים. יחונן ד' עפרו וינחם אבליו".

פרנסי העיר דאגו לכבודו של רבם וכשפעם אחת פירסם ברבים מישהו מבין תושבי העיר כרוז שתוכנו לא היה לפי רוחם, הם מיהרו להודיע ב„המליץ" (27, 1903) שאין לאדם זה כל שייכות לכסא הרבנות בעיר, בזו הלשון:

„נודע לנו כי אחד מגרי עירנו שלח לרבנים רבים „קול קורא" בדבר החזקת הדת ובענין ביאת הגואל ובכדי לתת לקול הקורא יתר תוקף נדפס על מעטפות הקול הקורא ברוסיש וגם בשפת אשכנז: „אוברראבינר פלאָצק", אולי למען יוליך שולל את הרבנים מקבלי הקול הקורא כי הוא רב עירנו וישאו את פניו להשיב לו על חלומותיו ועל דבריו. לזאת הננו מודיעים כי רבננו היושב על כסא הרבנות בעירנו הוא הרב הגדול תפארת ישראל מרן כש"ת מוה"ר יחזקאל ליפשיץ ולא יתלו בוקי סרוקי בהאילן הגדול הזה.

פרנסי העיר:

בנימין גאלדע, יעקב שענוויץ,
משה לידזבארסקי".

היה בכך, כנראה, משהו מסימני התסיסה והכמיהה להחזקת הדת והחשת בואו של הגואל, אם שלושת פרנסי קהילה, מן המכובדים ביותר, מצאו לנכון לחתום על כרוז כזה בעתון. לדאבוננו, לא השתמר עותקו של ה„קול קורא".

ב„המליץ" (139, 1890) קובל קשות כתב פלוצקאי על חסידי גור, אשר הלשינו בפני השלטונות על הרב הגאון בקוטנו, ר' ישראל יהושע*, שהוא אוסף כספים למטרות סתר. מסתבר שהרב נתבקש על ידי יהודי עיר מלווה לסייע באיסוף כספים לרכישת קרקע שהיתה שייכת לנוצרי ושעליה היה בנוי בית הכנסת במקום. אכן, רגישים היו אנשי פלוצק לכבודם של הרבנים אף מערי הסביבה. ב„הצפירה" (51, 1891) מסופר על משפט נגד „כלי־קודש" בפלונסק הסמוכה, אשר התנהל בפלוצק והסעיר את יהודי העיר:

„אתמול ביום 20 לפברואר היתה עירנו כמרקחה ואלפי אנשים נהרו אל בית משפט הגליל דפה וימלא הבית מפה לפה מרוב הנאספים לשמע את דבר המשפט על אודות כל כלי קודש של העיר פלאנסק הקרובה אלינו. על ספסל הנאשמים ישבו: רב העיר הנ"ל מו"ה משה הירש ניימאן נ"י, שלשה ראשי הקהל וארבעה שוחטים, אשר מפלגת הבריונים מפלאנסק המצטינת באנשי מדון ומחרחרי־ריב מאין כמוה הביאה את דבת האנשים הנ"ל רעה לפני „השולחן הירוק" ונמתחו עליהם עוונות ואשמות אין מספר כמו: לקיחת שוחד, סתירת בנין ההקדש ותקון בדקי בית התפלה בלי רשיון; העלאת מחיר השחיטה; הטלת חרם על ראש בריוני העיר ועוד דברים כוזבים ובדוים אשר לא אובה להעלותם על הגליון.

כל הנאשמים יצאו נקיים בהשפטם".

בשנת 1890 הופיע ב„המליץ" (מס' 31, מחודש ינואר) מאמרו של מ. רא. (כנראה מ. ראזנשטרייך) בשבחו של הרב יונה מרדכי זלוטניק, שהיה אהוב על כולם, והצליח באופן מזהיר בבחינתו בשפה הרוסית:

„בימים האלה עמד בעירנו למבחן בידיעת שפת רוסית, הרב הג' בתורה והשלם במעלות ובמדות מו"ה יונה זלוטניק שליט"א, יליד ווישעגראד ותושב פלאצק. ובעזר כשרונו הנפלא עלתה בידו לרכוש לו ידיעה רבה בשפה הנ"ל במשך ירחים אחדים. המורים מבית הגימנאזיום אשר נסו אותו, ראו כן תמהו על עומק ידיעתו ובשפת רוסיא. גם הצטיין מאד בידיעות המשפטים השייכים לרב מטעם הממשלה ובעבור זאת זכה להצטיינות בתעודתו הנתונה לו מאת סגן שר הפלך. והוא היה הרב הראשון אשר עמד למבחן בעירנו ואשר עמד בנסיונו. הרב הזה יוכל להיות למופת לכל הרבנים האדוקים, כי מלבד ידיעתו הרבה בש"ס ובפוסקים יש לו ידיעה עמוקה בשפת עבר וספרותה ואוהב הוא כל דורשיה ותומכיה. ובגלל זה הוא אהוב

* ישעיה טרונק, מחברם של „תולדות יהודי פלוצק", הנהו נינו.

ורצוי לכל מפלגות עירנו, אבל „לא לחכמים לחם". גם החכם הזה לא בצל הכסף הנהו ולכן הוא נאלץ לקבל משרת הרבנות בעיר אשר תבחר בו. ומאושרת תהיה העיר אשר תשים על שכמו המשרה הזאת, כי מאד קשה למצוא בימינו עתה בין הרבנים החרדים איש מצוין ושלם בכל כאיש הזה".

כאחת הדוגמאות לפופולריות של רבני פלוצק בקרב העם ראוי לצטט את סיפורו של הרב י. ל. גרויברד על ר' יצחק אוירבך:

„בילדותי שמעתי ספור: הרב ר' יצחק אויר־בך בעל „דברי חיים" שהיה רב בקאוואהל ונתקבל לרב בפלאצק, נסע שמה דרך קוטנה ויסר אל הרב ר' משה אהרן ויציע לפניו את הפלפול אשר הכין לו להגיד בדרשתו הראשונה. הרב מקוטנא, אשר למד מישרים בעיון עמוק ולא היה בעל פלפולים, אך מבקר חרוץ להכיר כל בדק, סתר כל חידושיו של הרב החריף מן המסד עד לטפחות בלתי השאיר לו שריד. ברגע הראשון נפלו פני הרב מפלאצק ויצר לו כי היה פלפולו למפלה ולא עמדו דבריו. אך תכף התעשת ובחכמתו הגיד להרב הקוטנאי: ישמע נא מר לדברי. הנה אחרי מות האדם מכניסים אותו לדין ואומ־רים לו: קבעת עתים לתורה? פלפלת בחכמה? (שבת, ל"א) והיה אם ישאלו אותי אם פלפלתי בתורה, אשיב: כן. ואם לא יאמינו לדבר שפתים ובמתיבתא דרקיע יפקידו עלי להגיד דבר חידוש בתורה, אז אעשה כן לאמור אחד הפלפולים. והיה אם הקב"ה יסתור את דברי ויבטלם ופלפולי לא יתקיים, לא אבוש ולא אכלם, כי אצטדק ואענה: אני חידשתי לפי שכלי, אבל ודאי אתה ה' נותן התורה, יודע יותר טוב ממני ומכל החכמים והגאונים. אבל כאשר ימלאו ימי הרב מקוטנא והמסיבתא תצוה להגיד מה שחידש, הלא ישיב: אני אינני מחדש ועוסק בפלפולים, אך אשר אחרים מחדשים, אני מבקר וסותר. ייטיב נא ה' להגיד איזה פלפול ואני אסתור את דבריו עד היסוד".

המוסדות הציבוריים והעזרה הסוציאלית

תהליך התרוששותה של האוכלוסיה היהודית וה־זרם המתגבר של ההגירה העמידו בפני ראשי הקהל בפלוצק בעיות חמורות. על כך מספרת כתבה ב„המליץ" (123, 1891) תוך ציון שהקיצוצים בשכרם של „כלי הקודש" נבעו לא מחוסר תקציב בלבד. בהזדמנות זו אנו למדים איזו שיטת שומה ומיסוי היתה נהוגה בימים ההם:

„לצרכי הצבור עדת בנ"י בעירנו כמו שכי־רות להרב וליתר כלי־קודש, לכלכלת ביה"ס להמתחילים ועוד ועוד ישימו מס על כל בית־אב לשלם בכל שנה. בתי האבות מחולקים לחמש מדרגות ולפי מדרגתם ישלמו את המס המוטל עליהם. המס הזה יערך מדי שנה בשנה לפי ראות עיני שלשת פרנסי העיר הנבחרים אחת לשלש שנים ע"פ רוב דעות ומקויימים מפקידי הממשלה. ע"פ הסדרים הקבועים יקבלו הרבנים וכלי הקדש שכרם בדרך כבוד בארבע תקופות השנה מיד הגזבר הממונה על כסף העדה ולא ידעו מחסור. אבל זה כשתי שנים אשר בעלי המדרגות האחרונות ירדו ממצבם וידם תקצר לשלם את המס אשר הטילו עלי־הם. גם רבים יצאו לחו"ל ועוד מרבים העם בכל יום לצאת לאמריקה מפני הלחץ והדוחק. והכנסות העדה הולכות וחסרות מיום ליום. ע"כ התחכמו ראשי העדה להמעיט גם על ההוצאות לצרכי הצבור ויאמרו לתת להראב"ד שכרו לשנה רק שבע מאות רוב' (תחת 1400 אשר קבל עד כה), לכלכלת ביה"ס לילדי בני ישר־אל ושכר להמורה רק 350 (תחת 700 רוב'); וכן גם לכלכלת יתר הדברים יתנו רק את החצי. ולפי הנשמע יגישו הדבר בפני שר הפלך לאשרו ולקיימו כדבעי. שמעתי אומרים כי לא רק חסרון הכסף בלבד עורר את המנ־הלים לעשות כדבר הזה, כ"א גם מפני איזה שינאה שיש בהם למשרתי העדה".

לעתים קרובות עמדו עסקני הקהל בפני הברירה: להגדיל את המסים (בתנאי שיהיה ממי לגבותם) או לצמצם את תקציב ההוצאות. ועל הענין הזה אנו קוראים ב„הצפירה" (28, 1889):

„החוק החדש אשר יפטור את הגרים ממסי הקהל נתן ענין רב לענות בו לכל הקהלות כי ע"פ רוב מצאו הכנסה רבה לקופת העדה מהמסים אשר שמו על בעלי העסקים תושבי ערים אחרות שבאו לגור לרגלי עסקיהם בעיר ההיא. עתה נטל על כל בני הערים לבקש להם מוצא לכסף צרכי הקהל מתוכם והבור אינו מתמלא מחוליתו. גם עירנו זאת לא נופלת היא משאר הערים בענין הזה ובימים האלה אספו אספה לישא וליתן בדבר השאלה: אם להרבות עול המסים על בני העיר או לשמוע לקול המתנגדים לדבר ולהמעיט את ההוצאות

לצרכי הקהל. המשא ומתן עוד לא נגמר ועוד העדה מחולקת לשתי מפלגות".

הצעתו של הגביר הפלוצקאי י. פוגל להקים בפלוצק מחסן־סחורה סיטוני שממנו ייהנו הקימעו־נאים, ושעליו כתב בזמנו הרב א. ל. רקובסקי ב„המ־גיד" — התעוררה בודאי על רקע של התרוששות מעמד הסוחרים הזעירים, אשר רובם היו יהודים. הכ־וונה היתה להצילם מתשלומי רבית גבוהה, שהיו משלמים לסיטונאים פרטיים שנתנו סחורות באשראי. התוכנית הזאת מצאה חן בעיני פקידי המחוז, אולם לא הגיעה לידי ביצוע.

אירע גם שהמשבר הכלכלי, אשר פגע במדה שוה בכל האוכלוסיה, גרם לפעולה משותפת של הסוחרים היהודיים עם עמיתיהם הנוצרים. כתב על מקרה כזה א. ביז'ונסקי ב„הצפירה" (93, 1893):

„שני בעלי אניות הקיטור ה' פאיאנס וגור־ניצקי ושותפיו, אשר אניותיהם הולכות בין הערים פלאצק־ווארשא ואשר התחרות עצומה גברה ביניהם זה שנים מספר — השלימו ביניהם בשנה הזאת והעלו את מחיר הנסיעה כפליים. לרגלי הדבר הזה סוחרי עירנו, יהודים ונוצרים, אשר כבר הורגלו לנסוע במחיר קטן מפה לווארשא, בראותם את הקנוניא שעשו ביניהם בעלי האניות, התאספו בשבוע העבר ויעשו כולם אגודה אחת ויחליטו להביא אניות קיטור בשם „אניות סוחר" על אקציות בעד חברת הסוחרים דפה אשר ישתתפו בממונם. מחיר כל אקציה 200 רוב'. אתמול החלו לאסוף את הכסף ועוד בשבוע הזה יסעו לעלבינג לקנות אניות קיטור".

כנראה שהפעולה הזאת נתנה תוצאות, כי כעבור זמן קצר הופיעו על פני הנהר חברות שיט חדשות ודוקא בבעלות יהודית (פרידמן, רוזנצווייג ואחרים). מכל מקום בלעדיותם של פאיאנס וגורניצקי נשברה.

ידוע שבפלוצק היו קיימות חברות אחדות שהיו ממלאות בנאמנות תפקידיהן הציבוריים. ב„המגיד" (4, 1869) מוזכרת „חברת משמורים" שקיבלה על עצמה לערוך ביקורים בבתי חולים ולחלק תה וסוכר לחולים. החברה היתה מקיימת כל שבת ויום טוב מנין בבית החולים היהודי. החברה „תיקון ספרים" דאגה לכריכת ספרי קודש בבתי המדרש כדי שתלמידי הישיבות יקבלו את ספרי הלימוד שלהם במצב טוב. חברה אחרת היתה מושיטה עזרה ליהודים העצורים בבית הכלא, סיפקה להם אוכל כשר ואירגנה מנינים שהת־פללו בבית הסוהר בימי חג. בדרך כלל רק לעתים רחוקות היה נמצא בכלא אסיר יהודי, אלא שלפעמים היו מושיבים בו יהודים־סוחרים שנתפסו בעבירות מכס.

חברת „ביקור חולים" שייכת לאחת הותיקות ביותר בפלוצק. היא עשתה רבות להגשת עזרה סו־ציאלית וידועה מלחמתה נגד מגיפת הטיפוס שפרצה בעיר בשנת 1867.

בשנת 1873 נוסדה חברת „גמילות־חסדים" שהיתה פעילה עד תקופת הכיבוש הנאצי. על פעו־לותיה הוזכר ב„הצפירה" (14, 1900):

„ראשי אגודת גמ"ח ומנהליה מתעתדים לחוג ערב ראש חודש אדר א' הבא את פעולות האגו־דה שהשפיעה רב טובה להחנונים והסוחרים הקטנים בתתה מלוה כסף לאיש איש לפי מע־מדו וערכו בלי תשלומי רבית לשלם את החוב לשיעורין במניות קטנות. ביחוד חייבים אנו להודות להנכבדים ה' טויב וה' גאזען על עמלם והשתדלותם להרבות מספר החברים וסכום הנדבות. ה' יברך חילם".

באותו העתון, מס' 6 משנת 1901, נאמר:

„בעמל האדונים הר"ש גרין, הרשל"פ, הר' קעניגסבערג ועוד, הורם המוסד גמ"ח משפ־לותו. המפעל הזה נוסד עוד בשנת תרל"ג (1873) אך מאפס מנהלים חרוצים התנהל הענין בכבדות עד היום שקמו האדונים הנ"ל ויעשו סדרים טובים בתקנותיו, אשר על פיהן תנתן מלוות כסף לכל דורשיה בתשלום החוב לשיעורין במניות קטנות".

בעלי־המלאכה היו מאורגנים באיגודים מקצועייב אחדים, שעיקר מטרותיהם היה לתת עזרה סוציא־לית. נוסף ל„חברת חייטים" הותיקה ביותר, הוקם בשנת 1869 (על כך אנו קוראים ב„המגיד") ארגון־גג של כל בעלי־המלאכה בעיר „לתכלית תמיכת יד אחד מהם בעת ימוך ומטה ידו או כי יפול למשכב".

אין ספק שהרוח החיה והגורם המפעיל ברוב שטחי הפעולה הסוציאלית היה הרב רקובסקי ומעשיו היו לא פעם לנושא של כתבות נלהבות ב„המגיד" כי מסירותו ומרצו היו לדוגמה. במיוחד הודגש חלקו בייסודו של בית החולים היהודי בשנת 1872 מכספי צוואתו של הגביר הפלוצקאי יצחק פוגל.

בנו של המנוח, גוסטב, מילא בנאמנות אחרי רצונו של אביו וללא השהיה ניגש להקמת הבנין שהנציח את שמו של הנפטר. המגרש נתקבל בחלקו במתנה מידי מושל המחוז דאז, הגוברנטור ברון וורנגל, אשר היה בעל דעות ליבראליות והתיחס בא־הדה ליהודי פלוצק. הוא הוציא רשיון לערוך מגבית לשם הקמת הבנין והרב רקובסקי היה יוצא־ובא

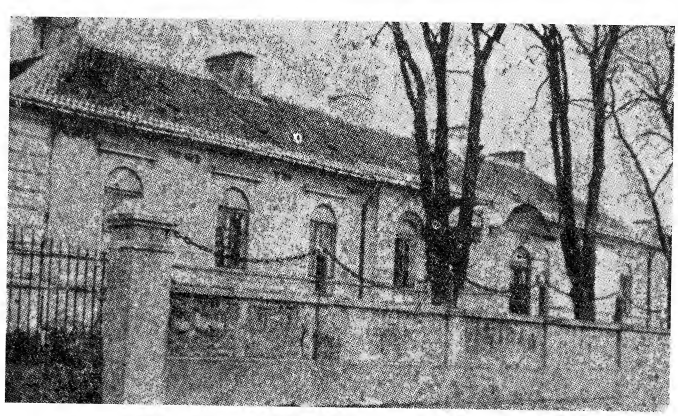
בביתו בכל עניני הקהל. לאות תודה בעד עזרתו בהקמת בית החולים הוגש לברון וורנגל, ביום הו־לדתו, שי בשם הקהילה בצורה של קרן סטיפנדיה על שמו בשביל שני תלמידי גימנסיה המצטיינים מבין היהודים. הרב רקובסקי עצמו, יחד עם בנו ר' דוב בר, אספו לקרן הזאת 900 רובלים. „המגיד", שהודיע על כך, מציין שזהו מקרה ראשון של פעולת רב לשם מטרה „אפיקורסית" מעין זו.

בניית בית אישפוז ליהודי פלוצק היה, ללא ספק, מפעל חיוני ביותר. בתקופה ההיא הסתמנה ירידה בולטת במצב הבריאות של היהודים בערי פולין ועל כך אנו מוצאים פרטים בספרו של ד"ר שאצקי „יהודי פולין בשנים 1914—1772", שבו הוא מצטט דו"ח של רופא פולני בשם קוסוקובסקי, אשר חקר את הבעיה וקבע שאחוז התמותה בין יהודי פולין גבוה יותר מאשר בין לא־יהודים. אכן, המגפות שהיו פורצות מזמן לזמן, היו עושות שמות בין הי־הודים שחיו בצפיפות רבה. טיפוס־בהרות, למשל, אשר השתולל בפלוצק בשנת 1879, דלדל באופן רציני את האוכלוסיה היהודית בעיר ובסביבה. גא־וותם של יהודי פלוצק היתה על בית החולים שלהם ועל כך מוסר י. יגודה ב„הצפירה" (43, 1891):

„לפני כמה שנים נוסד בעירנו בית מרפא לחו־לים עברים כנדבת המנוח ר' יצחק פויגעל ז"ל על המגרש אשר הניח ר' עוזר לעוויטע ז"ל לכונן עליו הבית הזה והוא נבנה לתלפיות. הסדרים והמשטרים מבית ומבחוץ מלאים זיו ומפיקים נוגה ומשמחים אלהים ואנשים, אשר יתבוננו איך יתנהל הבית הזה לרגל הצחות והנקיות, משכב החולים, המאכלים והבגדים אשר יחליפו בכל פעם. והבית כולו אומר כבוד. וכעת הזאת התעוררו מחדש רגשי חמלה בלב מנהלי הבית הזה ביתר שאת ויתר עז על חולי ישראל העניים להשגיח עליהם בעיניים פקוחות. אם יפול איש למשכב ואזלה ידו לכלכל את מחלתו, יאספוהו הנה ובכל יום ויום יבקרו שני רופאים. והגדילו לעשות להו־אומללים האלה ואם אנושה מחלת איזה חולה, יבואו הרופאים פעמיים בכל יום. גם נעשה בו חדר מרחץ עם אמבטי נחושת. ועל החצר נטוע גן נחמד ושדרות אלונים מעבר מזה ומזה. ושם גם ספסלי עץ ובתוך מסלה להחל־שים האלה כי יבואו להתענג לשאוף רוח צח. והחברה „משמרים" קבעו להם בו בית תפלה עם תקנותיהם הטובות לשמור בכל לילה ולש־מש את החולים וגם יתנו להם חמין ומיני מתיקה. ואף גם בעת הזאת רבו נגועי אלהים כי מנהלי ביה"ח הנוצרים הציעו שאלתם באמ־רם: הוצאותינו מרובות מהכנסותינו ואין לנו די כח לכלכל את החולים העברים המוכים בשגעון. ויפתחו גם להם איזה חדרים ויאספו גם אותם. וישכרו עוד משרת אחד לשרתם ולשמרם".

בשנת 1892 השתוללה במדינה מגיפת החולירע ועסקני הקהילה פעלו כמיטב יכולתם, כדי למנוע התפשטותה בעירם. באותו הזמן היו מופיעים ב„ה־צפירה" מאמרים מפרי עטו של ד"ר שלמה מינץ, מבוגרי הגימנסיה בפלוצק, על דרכי המלחמה במ־גיפה. בגליון מס' 190 של אותה השנה, אנו קוראים:

„לקדם את פני הרעה הנשקפת לרגלי החולי־רע הנורא, המתרחב ומתפשט והולך וקרב אלינו, מלבד כי רבה התכונה מצד הועד הממונה מצד שר הפלך להשגיח בזריזות יתירה על הנקיון והטהרה. ומדי פעם בפעם יוציאו תקנות טובות ומועילות איך להשמר ולעצור בעד המשחית מבוא בגבולנו, כי כל פנות העיר טוהרו על פי חוקי ההיגיענע...
...ואחרי אשר הרבו אחדים ובראשם הרופא המהולל והמצוין ד"ר פערקאל לדרוש מעניני דיומא ולתאר איך החולי־רע ירחיב צעדיו

בית החולים היהודי The Jewish Hospital דער יידישער שפיטאָל

ואיך יכול לפרוץ חלילה בקרב דלת העם בעירנו..."

בהמשך הכתבה נאמר שהוצאו שלש הוראות: א) לסייד את הבתים, ב) ישטפו את רצפות הבתים לפחות פעמיים בשבוע, ג) לא ישתו מים קרים אחרי אכילת „הטשולנט" בשבתות. ומכיוון שלא היה בידי העניים לעמוד בהוצאות של סיוד הבתים, נבחר ועד „אשר יאסף ויקבל מאת עשירי העיר וקציניה. והודות לשניים מאנשי הועד, האדון ראש הקהל הגביר ה' ראזען וה' א. י. פאפיערנא, אשר למחרת האספה יצאו תכף על פני העיר ויכתתו רגליהם על פתחי הנדיבים, נאסף כסף תועפות למכביר לצרכי הדבר וכבר היתה ביום השבת השתיה כדת אין אונס.

א. ביעזונסקי".

פעולות המנע התרחבו והלכו בעיר ועל כך מצאנו שוב ב„הצפירה" (263, 1893):

„בהשתדלות מנהלי עדתנו נוסד בעירנו בית חולים מיוחד לנגועי חולי־רע מבני יש־ראל. גם בית תבשיל מאכל כשר נוסד עבור החולים אשר אין להם קרובים בעיר הזאת. וגם אנשי משמרת סדרי הבריאות נתמנו אשר עליהם לטפל עם החולים להביאם אל בית החולים ולמלאות אחרי חוקי הנקיון והתמרוקים. נוסף על כל התקנות האלה יספק בית פקודות העדה חמין חנם לכל דורש ובכל לילה יעמדו שם על המשמר ארבעה אנשים מהח"ק וביקור־חולים להיות נכונים לעזרה בכל עת הצורך.

י. יאגודא".

הקמתו של „מושב זקנים" השתקפה בכתבות רבות מפלוצק. אכן, היה זה מפעל סוציאלי חשוב עבור הקהילה. נצטט כאן כמה מהכתבות האלה:

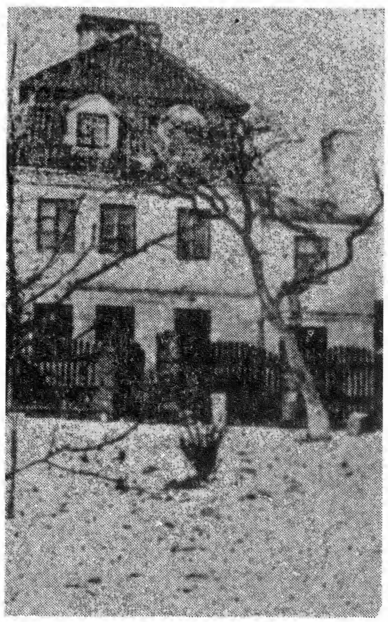
„המליץ", מס' 15, משנת 1891:

„הגביר לודוויק פלטאו הביא תועלת לא מעטה לעניי עירנו בנדבתו הגדולה: סך 5000 רוב' שהשאיר אחרי מותו — זה כחצי שנה — לבנות בית מחסה לזקנים וזקנות אשר כשל כוחם ולא יוכלו לכלכל עוד את שיבתם. ובהשתדלות הנשים הנכבדות, מ. גאלדע וכ־לתה, אשר כתתו רגליהו מבית לבית לאסף נדבות לדבר יקר ערך כה, שכרו ג' חדרים מרווחים ונאים ויושיבו בהם י"ג זקנים לפי שעה. לימי הקיץ הבא הבטיחה הגברת אלמנת הגביר המנוח הנ"ל להקים על חשבונה בית חומה בנוי לתלפיות וחדרים מרווחים בתוכו בעד חמישים זקנים וזקנות יגיעי כח.

מ. י. ראקאווסקי".

„הצפירה", מס' 3, משנת 1891:

„רוח נדיבה התעוררה בלב אחינו ישרי לב בעירנו ליסד בית מחסה לזקנים ולזקנות ולאנשים אשר כלו כוחם מהעבודה. ויאספו כסף וישכרו בית, אשר בו חדרים מרווחים

בית מחסה לישישים ע"ש משפחת פלטאו
דער מושב זקנים
Old Age Home, founded by the Flatau family

ונאים, עם חדר התבשיל, גם שני משרתים ואחד מהנדיבים התנדב לתת שש מטות ברזל עם מצעים. ועוד אחד — מטות ברזל אחדות ובגדים ומנעלים. והשלישי התנדב לתת מאור והסקה וכה הביאו כל דבר על מכונו וביום עש"ק פ' ואראה נפתח הבית הזה ויחלו לתת להם שם כל צרכיהם".

ועוד ב„הצפירה" (40, 1892):

„הרעיון ע"ד יסוד בית מחסה מנידבות העדינות בעדתנו עלה בראשונה על לב הע־דינה ונדיבת רוח מרת ליבה רחל גאלדע, רעיתו של הגביר הנכבד ה' בנימין גאלדע... אמנם ראויה היא הנדיבה הנ"ל לתהלה ולברכה על אשר העירה את לב הגבירה אלמנת ה' ל. פלאטוי לקנות אחוזת נחלה לטובת „בית האוסף" ורק בהשתדלות הגבירה כנס מתנוסס

עתה „בית המחסה" בעירנו לגאון עטרת.

והכי נכבד הוא הרופא הישר באדם המהולל בפי כל יושבי עירנו ה' ד"ר קוניג, אשר יפליא חסדו ויראה לעין כל את מדת הרחמים המקננת בלבו ברפאו חולים עניים בעירנו חנם אין כסף. וטרם יקראוהו ימהר לבוא פעמיים ביום לבקרם. וישתדל בכל עוז ובחמלה רבה לרפאם ולהקימם מחליים. וידבר על לב בני הבית וינחמם. את מדותיו הנעלות והתרו־מיות נראה בעין גם בבית המחסה, אשר בלבד שיתמוך את הבית בנדבותיו, יופיע פע־מים רבות בשבוע בבית המחסה להשגיח שיהיה האויר צח ובריא ויבקר אם בריאים הזקנים. תשואות חן חן לו".

מסתבר שקיומו של „מושב זקנים" בפלוצק היה מחויב מציאות, כי רב היה באופן יחסי מספרם של הזקנים והזקנות בעיר שהגיעו לגיל מופלג. אברהם אבא רקובסקי, בנו של הרב ר' עזריאל אריה, שהיה מרבה בפרסום כתבות על פלוצק על דפי העתונות העברית דאז, מספר ב„המגיד" משנת 1872 שהקהילה הפלוצקאית היתה מתגאה בזקניה ולכן כל פעם כשאחד מהם, שהיה שייך לנופו הקבוע של הרחוב היהודי, היה הולך לעולמו, שבע שנים ותלאות, היה גורם הדבר להרגשת אבל כללית. והנה בעשרת החדשים האחרונים — אנו קוראים ב„המגיד" — נפטרו זקנים אחדים בגיל שלמעלה מ־100 שנה. בחול המועד סוכות אותה שנה נפטר זקן, שהיה ידוע כ„מבקר חולים" מסור, והוא בגיל 113 שנה. בחודשי הקיץ של אותה השנה נפטרה גם הישישה שהיתה מכונה „הקבצנית שיינה", בגיל 110 שנה.

אין כל ספק, איפוא, שהקמתו של בית מחסה לישישים היתה דבר בעתו.

צדקה גוררת צדקה. ב„הצפירה" מס' 279 מאותה שנת 1892 אנו מוצאים תיאור מקיף של מטבח זול שבא לפתור בעיה סוציאלית חמורה:

„בקרתי את בית התמחוי בזול אשר כונן ויסד הגביר הנכבד ה' בנימין גאלדע בעצמו, בכספו ובהוצאותיו, בעד אחינו העניים ובני דלת העם. בשמענו על המפעל הכביר אשר לב האדון הנ"ל ירחש לעשות, ספק היה בעי־נינו בתחלה אם יוכל להוציא חפצו הנעלה לפעולות ולהעמיד בהוצאותיו בית תבשיל כזה על מכוניו. לא בגלל ההוצאות, כי ידענו שהוא רצה להקימו בתכנית זעיר דאנפין, אך ספקנו אם ביתו יוכל לשאת את העבודה הכבדה והעצומה אשר בית כזה דורש. אכן עתה עינינו רואות זה כשני שבועות כי בית תמחוי בזול על תלו יעמד ומתנהג בסדרים נכוחים. האדון הגביר המו"ה בנימין גאלדע בגמרו את עסק הקבלנות הגדול העולה יותר ממאה וחמשים אלף רוב' שקבל לבנות בעירנו על חשבונו קסרקטין של צבא הרכב בעד הגדוד הדראגוני הפערעיעסלאַווסקי מספר 46 של הדר מלכותו יר"ה אשר שולח מקוקז לקחת מעמדו פה בעירנו — נדב לבו אותו לעשות דבר טוב בעד אחיו עניי העיר. בחורף הנוכחי המר המציק להם מאד בקחתו לו את העיר וארשה למופת, פנה בביתו שני חדרים בעד בית תמחוי בזול. האחד הקציע לחדר המבש־לות והשני חדר מרווח לבית אכל".

והכתב ממשיך בתיאור מפורט של כל הכלים והרהיטים אשר נרכשו בשביל המוסד ואחר כך מתאר את התפריט המגוון של הארוחות, שמחירן אינו עולה על 2 קופייקות, אם כי רבים משלמים אפילו פחות מזה:

„מחיר קערת תבשיל מלאה כדי לשבעה בעד כל מיני מאכל הוא רק 2 קאפ', אף כי ביום שמבשלים מרק קטניות או מרק קמח מקבלים הרעבים גם פת לחם, בכ"ז המחיר אחד הוא. האורחים באי הבית לסעוד את לבם המה אנשים, נשים וטף מאביוני העיר אשר אכלם די ספוקם יקנו גם ארוחות ויקחו אתם בעד ב"ב הנשארים. נקל להבין כי בין הבאים נמצאים גם אביונים שאין להם אף פרוטה לפורטה וגם הם לא יצאו בבטן חסרה. הנחה יעשו לאלה מן התלמידים העניים השוקדים על דלתות הת"ת אשר בשובם לביתם אין להם אף כף אחת של תבשיל חם להשיב את נפשם העיפה. והם מן 40 עד 50 במספר יבואו לאכל בבית התמחוי והמה משל־מים רק קאפ' אחד בעד ארוחת הצהרים.

הממשלה הראשית נתנה את הרשיון לזה בתשואות חן, באשר רק משפחת גאלדע תכלכל את המפעל הכביר והנשגב הזה בהוצאותיה ואין לזר חלק בו. ע"כ השגחת השלטון המ־קומי על ההוצאות וההכנסות ללא צורך".

כנראה לא עלה בידי מפעלי צדקה אלה לפתור לחלוטין את מצוקת הרעב והעוני. ב„הצפירה" מס' 177 משנת 1896 אנו מוצאים סימן לנסיון נוסף לצאת לעזרת עניי הקהילה:

„בימים אלה קראו ראשי העדה אספה להמתיק סוד מה לעשות לתקנת עניים לבל יצטרכו

לחזור על הפתחים. ויחליטו ליסד מוסד של צדקה בשם „צדקה לעניים". הרעיון ההוא אמנם טוב ונכבד ומי יתן והצליח חפץ המעוררים להוציאו לפעולות ידים ואנשי העדה יואילו לתמוך בידם.

לפני שבועות מספר מתה פה הגבירה הנדיבה מרת ראזאליא שרייער ולפני מותה צותה לתת מעזבונה איזה מאות רוב' שבצדקה מבלי פרוש את הסכום. והנה עתה הואילה אחותה מרת עטא פוקס למלאות אחרי הצואה ותתן מעזבון הנדיבה סך חמש מאות רוב' לקרן קימת לקופת ת"ת".

מסתבר שנשי פלוצק היהודיות היו נרתמות לעי־תים קרובות לפעולות סעד וצדקה. ב„הצפירה" מוז־כר מקרה של פעולת עזרה ליולדות עניות:

„חברת הנשים לבקור יולדות עבריות עניות, אשר הודעתי מהוסדה זה כבר ב„הצפירה", עומדת על בסיס נכון וממלאת את תפקידה באמונה, לב „האחיות הרחמניות" האלה רחש דבר טוב להכין ארוחת בוקר בכל יום ויום לידי הת"ת העניים".

ושוב ב„הצפירה" (50, 1899):

„בין הנשים המצוינות בעירנו ראויה לתהלה הנדיבה מרת וואלפזאהן, אשר בעמלה וחריצותה הוקם בית מחסה ליתומות עבריות בעזרת הנשים הנדיבות שחשו לעזרתה במפעל צדקה זה. הבית הוא בעל ארבעה אולמים גדולים ונקיים. ליתו־מות החוסות בצל הבית תנתן ארוחה תמידית במאכלים טובים ומבריאים. יש להן מורה המ־למדת אותן קרוא וכתוב. ועלמה העומדת לשרת לפניהן ולמלא כל משאלותיהן".

השלטונות הרוסיים החזיקו בפלוצק חיל מצב בכוח של 2 גדודי צבא. עסקני הקהילה דאגו שהחיילים ממוצא יהודי, אשר מספרם בשנת 1888 היה כ־250 נפש, יחוגו כראוי את חגי ישראל וירגישו עצמם כבקרב משפחתם. ב„הצפירה" (77, 1888) מסופר איך נערך בשבילם חג הפסח:

„נעים לי להודיע בשער מפעולות צדקה וחסד אשר נעשו בעירנו בחג העבר עת נאספו הלום 2 מאות וחמשים יהודים אנח"י (אנשי חיל) העובדים בלגיונות מוראמסקי וניז'גור־רודסקי לחוג פה בעירנו כל ימי החג. אז הת־אזרו חיל הנגיד מו"ה אברהם גאלדע המספק עצים בעד אנח"י עם הנגיד ר' שמואל לא־זינסקי, כתתו רגליהם על פתחי נדיבים עד אשר נאותו לאסוף האורחים האלה ולהאכילם כל ימי החג. איש לא נעדר מלבד שנים עשר אנח"י החונים בכפר ביאלע, אשר לא נתן למו חופש לבוא העירה. המציא למו גאלדע ע"י עגלון שלו מצות ומזון לכלכל אותם שמונת ימי החג".

וב„הצפירה" (96, 1889) הודפסו דברי תודה מטעם החיילים היהודיים בזו הלשון:

„הננו מגישים תודה וברכה להגביר הנדיב ר' אברהם גאָלדע נ"י אשר השתדל עבורנו אנה"ח העובדים בגדוד מוראמסקי פה, לערך מאתיים איש, ויכין לנו מזון לכל ימי הפסח, ואף כי שיבה זרקה בו והוא גבר אין אונים, לא חס על כבודו ובריאותו לדפוק על דלתי נדיבים. ובעזרת ה' הוציא הדבר לפעלו וכלנו היינו שבעים ושמחים מטוב לב. ברכותינו תעלינה לראשו ולראש כל נדיבי העיר. יאריך ה' ימיהם בנעימים ותתענג בדשן נפשם עד נצח.

הכותב בשם כל חבריו

אריה לייב תאנקום

איש צבא".

יחסי שכנים

אין בעתונות העברית כל סימן לכך שבמשך אותו פרק זמן שאנו עוסקים בו התחוללו בפלוצק מעשי פרעות ביהודים. יחד עם זאת רבות ההוכחות לכך שהאנטישמיות לא פגה ואירעו מזמן לזמן מעשי התקפה שעוררו פעולות התגוננות מצד היהודים.

על מאורע רציני אחד מסוג זה מספר „המליץ" (90, 1884). המעשה קרה בעת הלוויתו של אחד מזקני העדה המכובדים בשם אולשביץ' כשקהל רב ליווה אותו למקום מנוחתו. הדרך לבית־העלמין הו־בילה דרך חלקת־שדה שהיתה בחכירת יהודים במשך 40 השנים האחרונות. לפתע הופיעו שני בעלי־אחוזה נוצריים בליווי פועליהם וחסמו את הדרך בטענה שהחלקה שייכת להם. היהודים ניסו לפרוץ בכוח מעבר להלוויה, אולם נרגמו באבנים ובשעת מעשה נפצעו כשלושים איש עד זוב דם. ומי יודע איך היה נגמר הענין לולא הגיעה המשטרה, אשר פילסה דרך ליהודים לבית־העלמין. כשנודע הדבר למושל המחוז, שהיה אוהד יהודים, הוא הביע את צערו על המקרה וציווה מיד לסלול דרך רחבה בשטח החלקה כדי שלא יהיה כל ספק שליהודים הזכות המלאה לעבור

בה בדרכם לבית־העלמין. הפורעים הובאו בפני בית המשפט ונענשו במאסר של שבועיים.

מתוכן הכתבה, שפורסמה ב„המליץ" בשנת 1891, אפשר להסיק שכבר אז, כפי שזה אירע לא פעם בשנים האחרונות לפני 1939, טענו הפולנים שהיהודים מבזים את הכנסיה הקטדראלית הפלוצקאית. אנו קוראים שם:

„אחד מאזרחי עירנו הוציא לאור בראשית השנה האזרחית הזאת „ספר שנה של פלוצק" (Rocznik Płocki) ובאחד ממאמריו אשר בו יהלל את הככר הנחמד אשר עליו נבנתה עירנו ואת הגנים ושדרות האלונים המעלים ריח ניחוח באף כל עובר על פניהם, אשר יעטרוה, — הרבה להשליך שיקוצים על „אורחת הצר־ענים הז'ידים", אשר ימלאו את הגנים שנעשו למקומות הטיול העיקריים והאזרחיים עד אפס מקום ובקול שפתם הנלעגה יצפצפו ויש־רקו, עד כי אזני ההולך תחרשנה. ועוד בתארי „כבוד" שונים יכנה אותנו, ובכלל בכל מקום אשר יזכיר שם יהודי ירבה לדבר תועבה לחרפנו.

מו"ל הספר הנ"ל ה' נייעמסקי, היה קארעס־פאָנדענט למ"ע „קוריער ווארשאווסקי" ועד כה לא דבר בנו מטוב ועד רע, כי לקוראי מה"ע הנ"ל — אשר רובם יהודים — לא ינעמו „מטעמים" כאלה. רק עתה כאשר היה ה' נייעמסקי למו"ל העומד ברשות עצמו, ראה לנכון לפניו להשתמש בתחבולה נבזה ויראנו לדעת, כי גם הוא ישא את דגל האנ־טיסעמיטיזם בידו למען יתמכוהו צוררי ישראל בימין צדקם. אך נייעמסקי טעה בחשבונו אשר עשה לפני היהודי שממנו לוה את הכסף לצרכי הדפוס ויבטיחוהו נאמנה, כי לא ימכור את ספרו רק להנוצרים מתושבי עירנו, הקוראים פולנית, כי אז יראה פרי ברכה בעמלו ושכרו נכון לפניו. אולם עד מהרה נוכח הנייעמסקי לדעת כי שגה ברואה, כי ספרו מונח בביתו למאות אקזעמפלארים כאבן שאין לה הופכין, באין דורש ומבקש אותו והנשך והתרבית יגדלו מיום ליום למעלה ראש. ויהי אנוס למ־כור ספרו 5 קופ' האקזעמפלאר.

מ. ראזענשטראוך".

בכל זאת אין להניח שכשלונו הפיננסי של מחבר השנתון האנטישמי השפיע במשהו על הרגעת אוירת ההשמצה והשנאה.

תנועת ההגירה

כבשאר יישובי היהודים ברחבי פולין ורוסיה באותם הזמנים הביאו האנטישמיות, המצב הכלכלי הירוד וחיי הניוון ללא אופקי התפתחות — למחשבה על הגירה. שעריה הפתוחים של אמריקה קסמו לה־מוני היהודים ורמזו על מקלט בטוח. מאידך לא סיפקה קהילת פלוצק מהגרים רבים יחסית, כי בהש־וואה לקהילות אחרות היא היתה מתקדמת יותר והניוון והדלדול לא הציקו לה במדה מסוכנת ביותר. נוסף לזאת לא פקד אותה גל הפרעות שהשתולל בקהילות אוקראינה ובסרביה באותם הזמנים. בכל זאת תופסת בעית ההגירה מקום נכבד בין הנושאים שנדו'נו על דפי העתונות. כך, למשל, פירסם משכיל פלוצקאי החותם בשם סג"ל, מאמר פולמוסי שפורסם ב„המגיד" (46, 1882) ובו נאמר:

„אחי, אל נא תהיו כהרבה מן הרבנים, אשר כעת כי העם ירעב ללחם, הם ילעיטוהו בדר־שות, פלפולים, חומרות, חידושים וגימטראות! אחת לכם לדעת כי בצרה גדולה אנחנו! אחינו הנוצרים ירדפונו וידריכונו מנוחה כמעט בכל הארצות ועלינו למצוא מקום מקלט, מקום אין מגור ופחד לנו מאויבים סביב. אנחנו, אשר הפצנו אור בתבל, למדנו את העמים שם אל אחד ועתה „צאן טמא" יקראו לנו והננו להם עמוד ענן אשר יחשיך דרכם. שנות ראינו רעה, אלצונו לשים אל המסחר עינינו ואחרי אשר בעמלנו ובחריצותנו העלינו את המסחר למעלה ראש, יאמרו לנו כי במרמה וביד חזקה לקחנו את כל רכוש הארץ. ולהם אין עינים לראות אם העשירה או התרוששה שפאַניען * אחרי גרשונו משם...".

נוסף על ההגירה מעבר לים, היתה קיימת גם תנועת הגירה של יהודים מעיירותיהם לערים הגדו־לות שבהן התפתחה התעשיה הגדולה. במרחק לא רב מפלוצק התפתחו באותם הזמנים שני מרכזי תעשיה גדולים — וורשה ולודז' — ואלה משכו יהודים רבים מבין מחוסרי העבודה של פלוצק והסביבה. לא קל היה לפועל היהודי להתקבל לעבודה בבית החרושת, כי אפילו בעלי התעשייה יהודיים סירבו להעסיק יהודים מחשש תגובות שליליות של הפועלים הנוצ־ריים.

על בעיות ההגירה של יהודי פלוצק מדווח „המליץ" (150, 1891):

„מפני צוק העתים וחוסר פרנסה יוצאים אחינו

* הכוונה לספרד.

מפה בהמון רב לבקש עבודה ומחיה מעבר לים האטלאנטי. רוב היוצאים הם עניים מרודים, חסרי־כל, אשר כבר פסחה כל תקוה מהם להטיב מצבם בארץ מולדתם. עד העת האחרונה יצאו רק אלה שהשיגה ידם לכלכל את הוצאות הדרך הרחוקה, אולם מיום שנודע כי אחינו האשכנזים יסדו ועד בברלין למשען היוצאים דרך עירם לאמריקה, התגברה היציאה מעירנו פלאצק ביתר שאת וגם עניים שאין בידם פרוטה אחת מוכרים את יתר הפליטה ומאספים עשרה, חמש עשר רוב׳, מחיר המסע עד ברלין בצמ־צום, כי יבטחו על הועד שיתן להם כרטיסי מסע ולכל הדרוש עד יוכלו להגיע למחוז חפצם, כאשר קרה באמת לאחדים מעירנו בראשית ימי הוסד הועד. ואף כי כבר נודע שהועד חדל לתת תמיכה לכל הפושט יד, רק לאלה שיש תעודה שמוכרחים לצאת. גם מכתבים באו לעירנו מלאי קינה מיוצאים כאלה אשר נכזבה תקוותם בהועד. והנה עתה בכל רע ובאין תקוה למצוא כסף להוצאות הדרך רוצים לשוב לכל הפחות על עקבם. בכל זאת עוד גם עתה יוצ־אות עשרות משפחות בידים ריקניות וישימו מבטחם בהועד״.

גם ב„המגיד״ משנת 1894 אנו קוראים התראה חמורה למהגרים לאמריקה שאין להם לצפות לעזרה כלשהי בנמל גלאזגו, משום שאזלו כל הכספים שהיו ברשות הועד המקומי. למרות כל ההתראות האלה לא פחתה תנועת ההגירה, אף על פי שלא עמד מאחוריה כל ארגון ולא היתה קיימת פעולה מסודרת למתן העזרה.

על תלאותיהם של המהגרים כותב ב„המליץ״ האשנ״ב מפלוצק ביולי 1891:

„זה כשני ירחים אשר יצא החוק מטעם הממ־שלה לפטור לפי שעה תושבי נפות פולין מל־שלם מאה רוב׳ בעד תעודת מסע לחו״ל להש־תקע, להקל ע״י זה להיוצאים למען יוכלו לצאת בהיתר ולא באיסור. בכל זאת לא השתמש אף אחד מהמון אחינו היוצאים בזכות הזאת. סבת הדבר היא, כי היוצאים בתעודת מסע זו לחוץ־לארץ לא יחשבו עוד לעבדי רוסיא, כי אם לילידי חו״ל אשר לפי החוקים השוררים באר־צנו זה שלש שנים אינם רשאים לשבת ברוסיא. ואחינו עיניהם בראשם ויודעים בנפשם, כי לא כהרי אמריקה ארץ הזהב לפנים היא היום, ומפחדים פן לא ימצאו שם עבודה להחיות נפ־שם ויהיו מוכרחים לשוב למקומם. ומפני זה עוד כר נרחב לפני הסרסורים המעבירים את הגבול לצוד תמימים ברשתם ולמלא אמתחותיהם כסף משוד עניים ומאנקת אביונים. ולמרות כל האזהרות, יוצאי חפזון לא ישימו לב. גם בשבוע זה יצאה דרך עירנו ע״י הסרסרים שיירה של שמונים איש לאמריקא. גם בערים סביבותינו רבו מאד היוצאים לאמריקא, כי אפפו עלינו חלאות רבות וכל צנורות הפרנסה נסתמו. וע״כ ילכו אחינו אל כל מקום אשר יש למצוא שכר לרעבון ביתם״.

מצוקה כלכלית ורדיפות פוליטיות אילצו אף המוני פולנים להגר מארצם לעבר הים. ביחד עם גלי ההגירה היהודית הם הגיעו לארצות הברית וכן לאמריקה הדרומית. רבים מבין הפולנים הצעירים, בדומה ליהודים, רצו בדרך זו להתחמק משירות חובה בצבא הרוסי. למרות זאת מצאה העתונות הפולנית האנטישמית לנכון לגנות את היהודים בעוון בגידה. ב„הצפירה״ (288, 1890) מצטט הכתב הפלוצקאי עתון פולני „סלובו״:

„בין הנוסעים לברזיליה לא נמנו היהודים עד כה, אך לפני ימי קריאה לבא צררה רוח ברזיליה בכנפיה גם את הצעירים מבני ישראל החפצים להשתמט ולהתעלם מעבודת הצבא וירימו פע־מיהם גם המה לארץ ברזיליה. אך נתפסו על הגבול וייבואו פלוצקה בלוית אנשי צבא. אך בכל זאת עוד נגרע מספר היהודים הקרואים״. והכתב מוסיף הערה משלו:

„נפלא הדבר מאין ידע סופר הסלאווא כי היהודים שנתפשו על הגבול בראזיליה היתה מחוז חפצם?״

וכאן אולי המקום להביא ציטוט מכתבה אחרת ב„הצפירה״ (220, 1892) המתארת בקצרה את המ־בוכה שהשתררה בקהילה בהתקבל צווי הגיוס:

„ימי הקריאה לצבא ממשמשים ובאים וכאשר נודע לנו נמצאים בין הנקראים בעירנו לצבא בשנה זו יותר משנים־עשר צעירים מבני־ישראל שכבר מתו ולא נמחקו מספר הנולדים. מלבד צעירים רבים שהלכו לאמריקה וישרשו שם גזעם. ולדאבון לבנו אין איש מתעורר בעי־רנו למחוק מספרי הנולדים״.

עם התקבל הידיעות של קשיי הקליטה בארצות הברית הפכו ברזיל וארגנטינה לארצות היעד העי־קריות של ההגירה מפלוצק. עובדה זאת מסתברת ממספר כתבות ב„הצפירה״. בגליון מס׳ 30 משנת 1891 כתב א. ביז׳ונסקי:

„שאלת היציאה לברזיליה, אשר לפני בוא הסתיו בגבולינו ראינו את התנועה ביתר שאת

וביתר עז בגלילותינו ואשר על אודותיה הודענו ב„הצפירה" בזמנו — מונחת עתה כאבן שאין לה הופכין, כי לרגלי החורף העומד לשטן לקראתנו לא נוכל להוציא משפט נכון כי לא נדע איך יפול הדבר. אף כי השמועה עשתה לה כנפיים, כי בעלי מלאכה ועובדי אדמה רבים יושבים ומחכים בכליון עיניים על האביב ומתעתדים לצאת את הארץ, אבל לא נאמין לשמועה הקלוטה מן האויר. אכן לקדם פני הרעה הדביק שר הפלך האדון יאנאוויטש בימים אלה אזהרות וכרוזים בראש כל חוצות העיר ויזהיר בם את עם הארץ ועובדי האדמה, כי ישמרו את נפשותיהם וחדלו מעזוב את ארצם, בהפיל עליהם פחד ואימה כי אם לא ישמעו בקול הדורש טובתם אז מרה תהיה אחריתם. היעשו דברים אלה פרי ויועילו לעצור בעד העם? ימים ידברו".

ובשנת 1892 כתב סופר פלוצקאי אחר, ח. ל. ראזענשטראוך („הצפירה", 26):

„תנועת היציאה לאמריקה חדלה כמעט ומקומה לקחה תנועת היציאה לארגנטינה, אבל רק במחשבה ולא בפועל, כי החורף האכזר יעמוד לשטן על דרכם. אולם לקיץ הבא לא יתעתדו יושבי ערינו לצאת בחפזון במספר רב לארגנטינה. החוברות בשפה המדוברת המדברות על אודות ארגנטינה אשר תזהירנה את קוראיהן לבל יהינו לצאת טרם ינתן הרשיון על זה, כי לא תהיה תפארתם על דרכם זה..."

כעבור מספר שנים דווח ב„הצפירה" מפלוצק י. פרידמן (גליון מס' 94 משנת 1896) על קשיים חדשים בתנועת ההגירה ועל ארץ יעד חדשה:

„לרגלי מכתבים הבאים מאמריקה, כי שכר האדם שם לא נהיה והפרנסה דחוקה, חדלה תנועת היציאה מעירנו לארץ החדשה. לעומת זה נכונות משפחות אחדות להרים פעמיהן לטראנסוואהל".

בגלל פחד מפני השלטונות לא יכלה, כמובן, העתונות העברית לעודד את תנועת ההגירה היהודית. יחד עם זאת אנו מוצאים בכתבות המצוטטות ביטוי נאמן למצב הענינים בשטח זה.

*

המדפדף בעתונות העברית של אותם הימים מתמלא הרגשות מנוגדות. מצד אחד רבים הם הסימנים של התעוררות, יציאה מד' אמותיו של הגטו, ניצני התחיה הלאומית ושאיפה לקידמה — ומצד שני ערעור מעמדם הכלכלי והחברתי של המוני היהודים בקהילותיהם, התגברות השנאה והמשטמה אמנם כתופעה לא חדשה בחיי הגולה, אבל בגלל ממדיה והיקפה אפשר לראותה כמבשרת את שואת המאה העשרים.

תופעות התקופה, אם כי אולי בקצב ובהיקף שונים מאשר בקהילות אחרות, הסתמנו גם בפלוצק. על סמך החומר שחשפנוהו מתהום הנשייה ניתן לקבוע בוודאות שקהילת פלוצק היתה מהראשונות בפולין אליה חדרו קרני אור ומשבי הרוח החדשה של התקופה.

נעוריו של נחום סוקולוב בפלוצק

(פרקים מביוגרפיה, כתובים בידי בנו)

לאחר שהגיע מ"ישגרוד לבית משפחת אמו בפלוצק, השתנתה לחלוטין סביבתו של נחום הקטן. היתה זו משפחה מסועפת של בני כהן, שיף, סגל, גלובוס וזיגלברג, אשר היו נמנים עם חוגי הבורגנות העשירה והנתונה להשפעת תרבות אירופה. היו אלה סוחרים, בנקאים, בעלי־בתים, שהיו נ:הגים לבקר בחוץ־לארץ, שולחים את ילדיהם לבתי ספר חילוניים ומתלבשים בבגדים קצרים. אמנם בני דור המבוגרים שמרו עדיין על המסורת הדתית, מה שאין לומר כן על הנוער.

נחום שקד על לימודיו, בתחילה בהדרכת אביו, ואח"כ בבית המדרש. כעבור זמן קצר ידע את כל ה„חומש" בעל פה. הסבא היה נוהג לבוא לעתים קרובות מוישגרוד ולפקח על חינוך נכדו ודעתו היתה הקובעת. בכל זאת החלו כבר אז השפעות אחרות לתת את אותותיהן. נח:ם בעודנו ילד — ואין לשכוח שבאותם הזמנים היו הילדים מקדימים להתבגר — כבר היה נתון במצב של מאבק פנימי. מצד אחד סבו הנערץ מוישגרוד, שכל חפצו הוא שנכדו יהיה „גאון", יסגור את עצמו בד' אמותיהם של ספרי קודש וייפרד לחלוטין מה„אפיקורסים" הפלוצקאים, ומצד שני — עולם שונה, מלא וגדוש פיתויים, עולם התנועה והדרור, עיר קסומה, אחת היפות בפולין, עשירה בנופים נפלאים על גדות הויסלה. לעולם זה היתה השפעה מכרעת על דמיונו של הילד הרגיש באופן יוצא מהכלל.

נחום הרגיש את עצמו מדוכא בזמן שילדים אחרים, בני גילו, החלו לבקר בגימנסיה. אין גבול לצמאונו ללימודים. הוא משיג מילונים וספרי דקדוק, לומד בחשאי שפות זרות וכך, בהיותו בסך הכל בן שמונה, הופך לבלשן מתחיל. הידיעה על ילד הפלא, היודע כמה שפות, מתפשטת חיש מהר בעיר ולא רק בחוגי היהודים. הסב אינו שבע נחת, אבל עם זאת אינו נמנע מלהתגאות בנכדו. בהיותו נציג קהילת וישגרוד הכיר את המושל הפלוצקאי, הרוסי הליברלי, הברון וורנגל, ולאחד מביקוריו הרשמיים אצלו הוא לוקח אתו גם את הילד. המושל ואשתו בוחנים את נחום הקטן והם מלאי התפעלות בשמעם שהוא קורא בשטף בצרפתית, גרמנית, פולנית ורוסית. ספרים עם הקדשות, שהוא קיבל אז מהם, נשתמרו בספריתו של סוקולוב.

הסיפורים על אודות כשרונותיו הנדירים של הילד הולכים ומתפשטים עד שהם מגיעים לידיעת המפקח המחוזי של משרד החינוך. מתחיל לחץ מצד המושל ומצד משפחת האם שנחום יבקר בגימנסיה, אולם אביו מהסס וסבו אינו נרתע מלסרב, כי מפחידה אותו המחשבה שנכדו, אשר נועד להיות רב וגדול בישראל, ייאלץ לבקר בבית הספר בשבתות. לבסוף הסכים לפשרה, כלומר שנחום יקבל שעורים פרטיים אצל מורי הגימנסיה בשעותיו הפנויות מהלימודים בבית המדרש. בדרך זו הוקנו לו הלימודים לפי תוכנית הלימודים של הגימנסיה. מאוחר יותר היה אבי מזכיר ברגשי תודה את מוריו הפולניים — מסלובסקי, דמביצקי ושולץ — אשר לימדוהו לטינית, יוונית והיסטוריה. חבריו הפלוצקאים, שהפכו אחר כך לרופאים ועורכי דין, היו לא פעם מזכירים איך נחום הקטן היה מתרוצץ ברחובות העיר, כשצרור ספרים תחת זרועו, מבית המדרש וחזרה. הוא היה בולע את המדעים החילוניים בשעות היום ועל התלמוד והגמרא היה רכון לא רק ביום. לפחות פעמיים בשבוע היה מקדיש לילות שלמים לחידוד מוחו בבעיות הפלפול התלמודי.

יחד עם זאת היתה פלוצק עיר ילדותו המאושרת של אבי. המאמץ הלימודי לא השפיע לשלילה על בריאותו. נהפוך הוא. מאז ומתמיד היה העיון גורם המחזק את גופו וסם מרפא לנעוריו המלבלבים. אולם יש להודות שר' אפרים יצחק הזקן לא פחד לשוא. פלוצק לא היתה מקום מתאים ביותר ללימודי הקודש, כי רבו הפיתויים בין חומותיה. בהשוואה לוישגרוד היתה זו פאריז ממש. עובדה היא שכבר מהתחלת המאה ה־19 התפתח שם מרכז המשכילים הגדול ביותר אחרי וורשה. גבאי הקהילה המקומיים היו יהודים שמוצאם מפרוסיה, שלזיה ומוראביה, אשר העבירו בזמנו את עסקיהם לפולין, התישבו בה והתעשרו מעסקי אספקה לצבא בתקופת מלחמות נפוליאון. אין פלא, איפוא, שהקהילה הפלוצקאית היתה מושפעת על ידי תרבות אירופה במידה הרבה יותר גדולה מהקהילה הוישגרודאית. יהודי פלוצק דיברו פולנית רהוטה ורבים מהם ידעו גרמנית טובה. לחסידים היתה שם השפעה קטנה יותר מאשר בכל מקום אחר.

מענין הוא שלמרות זרמי התרבות שהיו מגיעים לפולין מגרמניה, למרות שנביאם של המשכילים היה משה מנדלסון והם היו מתלהבים מקריאתם ביצירות שילר, גטה ולסינג, השפעתה של התרבות הגרמנית היתה שטחית למדי. יהודי פולין מעולם לא חיבבו את הגרמנים ולא התיחסו אליהם באמון. התקשרו אתם בקשרי עסקים, אבל עם זאת פחדו מפניהם, כאילו היו חשים בהם את תליינהם לעתיד. לעומת זאת היתה

בכל השכבות היהודיות מושרשת ביותר האגדה הנפו־ליאונית. סבו של נחום מצד אמו, שמואל כהן, ראה במו עיניו את נפוליאון בעמדו על הגשר בפלוצק והדבר נחשב כאות כבוד לכל המשפחה.

אבי היה בן עשר כשפרצה המלחמה הפרוסית־צרפתית. באחד מזכרונותיו מאותה התקופה הוא מספר על זגג עני אחד שהיה מכונה אברהמ'לה הצרפתי („פראנצויז"). הלז היה רגיל להתפלל בבית הכנסת של ה„שולגאס" ולפעמים היה משמש שם כעוזרו של החזן, כי היה מחונן בקול ערב. כשהיה שומע את האנשים משוחחים על המלחמה, היה מתקרב אליהם ומקשיב היטב לחדשות. האנשים היו מתבדחים על חשבונו, אולם התברר שגורל המלחמה עניין אותו יותר מעניני מלאכתו, ביתו ותפילתו בבית הכנסת. לא היה לצרפת בן־ברית טוב ממנו ואפילו מפלותיה הראשונות לא דיכאו תקוותו לנצחון הסופי. לבסוף שברוהו לחלוטין הידיעות על גרבלוט, מץ וסדן. חדוות החיים אבדה לו והוא לקה במרה שחורה. נימת תפילתו נעשתה עצובה ביותר והוא היה שופך את כל מרי לבבו על גורל הצרפתים המו־בסים. הוא לא האריך ימים וכעבור זמן קצר לאחר תבוסתה של צרפת — נפטר, כפי שאומרים, מעגמת־נפש.

ההרגשות שמצאו את ביטויין הטרגי בחיי הזגג העני, חיו עמוק בלבם של המוני היהודים בפולין. הגר־מני הוא מחוסר לב, גס, אינו מסוגל להבין את הזולת, אין לו חוש דמיון, ממש טיפש („דייטש נאַר") וזאת למרות תרבותו וכשרונותיו הארגוניים. חשו זאת היהודים הפולניים ולפעמים היו להם דעות דומות גם על היהו־דים הגרמניים, המגלים כלפיהם רגשות בוז כאל „אוסט־יודן".

✶

הזקנה רויזה, סבתו של נחום, ישבה על מפתן ביתה שברחוב גרודזקה בפלוצק מוקפת ילדיה, נכדיה וניניה. הם היו רבים והיא היתה כבר זקנה מדי שתוכל לזכור את שמות כולם. ישבה דומם וללא נוע באדרתה השחורה ובצעיף התורכי, כשעל ראשה מצנפת מקושטת באבני־חן מיושנות. מחרוזות פנינים היו תלויות על צווארה המקומט. המימרא היהודית אומרת שאֵם הבית היא כמו מזוזה — שומרת על הבית וכל הנכנס נושק אותה. הסבתה רויזה היתה מעין מזוזה כזאת. מעט מאוד ידעה על המתרחש בסביבה ורק לעתים רחוקות היתה פותחת את פיה בהזכירה דברים קדומים. כל משפט היתה מתחילה מהמלה „אני חולמת...", כי כנראה לא היתה כבר מסוגלת להבחין בין חלום לבין מציאות.

נחום הקטן היה אוהב את בית סבו ומבקר בו תכופות. שם היה נפגש עם בני דודיו וביחד היו עורכים טיולי ערב בגנים שעל שפת הנהר. יותר מכולם היה קשור לאחותו צלינה שנפטרה בגיל צעיר. צילומה היה שמור אתו תמיד על שולחן־הכתיבה.

את תכונותיו הפיסיות ירש נחום ממשפחת אמו, ובפרט קווי פניו ותבנית עיניו, אם כי מצחו היה מעיד על אבותיו, הרבנים. הוא היה רזה, צנום ובעל שער זהבהב גלי. בתצלומיו מימי ילדותו אנו רואים לפנינו נער בעל מבט פקחי עם ספר בידו, מלובש יפה ומסורק. אמו ואחיותיו המבוגרות דאגו, כנראה, למראהו החיצוני של העילוי הקטן, שעליו היתה גאוות המשפחה. לעומת זאת בני דודיו, נערים ונערות, אשר היו שואפים להתבוללות פולנית, לא היו מתרשמים ביותר מנחום הקטן. והוא, מצדו, דווקא היה להוט אחרי חברתם ורצה מאוד להשתתף בכל משחקיהם. סוף סוף היה עדיין ילד ומטבעו שנא התבודדות. חושו האסתטי המפותח, שאחר כך השפיע כה רבות על יצירתו, משך אותו בכוח אל העולם האחר — זה שמחוץ לבית המדרש.

נחום היה מתקדם מהר בלימודי התלמוד וכן בלי־מודיו החילוניים. היה מרבה לכתוב בשפות שונות וצורת הכתב שלו, שהיה זעיר אולם ברור עד למאוד, מוכיח על כשרונות לריכוז מחשבתי טוב כבר בגיל הילדות. בהתחלה היה משתמש בשני שמותיו: נחום טוביהו וכך היה חותם בעברית. בשנים מאוחרות יותר זנח את השם טוביהו, אבל כנראה, שגם השם נחום לא היה מתאים בצלילו בלועזית ולכן היה חותם רק באות נ. בבית היו קוראים לו בשם נתן. שם זה היה אז באופנה וגם היו עוד סיבות אחרות שבגללן התחבב עליו, כי היה מעריץ ביותר את אחד מאבי־אבותיו, הרב נתן ספירו, וכן לעונג היה לו להקרא בשמו של החכם הלסינגאי, נתן. היה, איפוא, קרוי בשם נתן על ידי כל בני המשפחה, ידידיו וחבריו ורק אחר כך, בהיותו כבר מחוץ לפולין, חזר לשמו המקורי: נחום.

הוא היה מצליח ביותר בלימודיו אצל מורי הגימנסיה עד שעלה בידיו לסיים בשנה אחת תוכנית־לימודים של שנים אחדות. המורים החלו ללחוץ על כך שיגש לבחינת קבלה לאחת מהכיתות הגבוהות. דרישתם גרמה למשבר חדש במשפחה, כי סבו ואביו נעמדו שוב בפני הסכנה שהוא אמנם יצליח בבחינה ואז כבר אי־אפשר יהיה לנתקו מהלימודים שבגימנסיה ולכוונו להשכלה רבנית. בגלל סכנה זו החליטו להרחיק את נחום באופן דחוף מפלוצק האפיקורסית.

לדאבוני אינני יודע הרבה על התקופה ההיא בחיי אבא. לא ידוע לי בן כמה היה כשנשלח מהבית וכמה זמן נמשכו נדודיו בחצרות הרבנים והצדיקים.

ליוביץ', קוטנו, סומפולנו, לוביץ', קולו — היו במסלולו של נחום לפי התוכנית שנקבעה על ידי רבו, ר' חיים ישׂשכר, בהסכמת הסבא והאב. אולם בזה לא היה סגי. אמנם לא היה מרבה לספר לנו על כך, אבל ידוע שהנודד הקטן היה מגיע למקומות אסורים בהחלט

בברחו מרוח הנוקשות השמרנית. היה לו צר בד׳ אמותיה של הפורמליסטיקה הדתית והוא היה מתמרד נגדה בלבו פנימה בכל חום נפשו וכוח דמיונו שעמדו בניגוד לחוקי הדת הנוקשים. הוא היה נמשך אחר האמת העמוקה של התלמוד ובהיותו מוקסם, כדוגמת רוב חבריו מבית המדרש, על ידי הקבלה, שאף להכיר את סודות הזוהר. למורת רוחם של אפוטרופסיו, התקשר הנער עם חוגי החסידים ובעזרתם מצא מקלט בחצרותיהם של האדמו״רים בגור ובקוצק. שם מצא הנמלט הקטן, נצר למשפחת מחברו של „מגלה עמוקות״ והרבי מסוקולוב, אוירה אוהדת. רעיונות החסידות היו, ללא ספק, טבועים עמוק בדמו של הנער, כי הרי כתביו הראשונים כבר מעידים בציוריותם, סלסוליהם וסגנונם על השפעת האגדה והקבלה.

מכל מקום, שנות הנדודים האלה במקומות שריחוקם מפלוצק נע ברדיוס של כ־100 ק״מ, לא היו לשוא, כי בסופו של דבר חזר נחום מהם עם מטען רוחני רציני למדי. הוא הכיר את שרשי חייהם הרוחניים של יהודי פולין, התעמק בחכמת היהדות, העשיר את שפתו העברית וכל אלה הפכו אצלו ליסוד מוצק של ידיעותיו הענפות בשטח מדעי היהדות בתקופת בגרותו והתפתחות כשרונו. אין ספק שלעולם לא היה מגיע להשגים כאלה תוך כדי לימוד בגימנסיה בלבד. לכן, אם כי הכרעתם של הסבא והאב לא הובילה לקראת המטרות שלהם, נודעת הצלחה רבה לתוצאותיה.

הוא חזר לסביבה ממנה נעקר. חבריו, ידידיו — כל הסביבה כולה שלתוכה נקלע — נעשו „אפיקורסיים״ עוד יותר מאשר קודם. אחיותיו ובנות־דודיו נישאו, בני־דודיו נשאו נשים, בני גילו יצאו ללמוד לחו״ל, וכמה מהם, בעלי מזג רוח סוער, היגרו לאמריקה. נחום התאקלם מהר בחיים החילוניים וקשר קשרי־חברות חדשים. יש לומר שבמשך כל שנות נדודיו לא הסתפק בלימודי קודש, אלא המשיך לקרוא ולהרחיב אופקיו, אף על פי שהיה לו לכך זמן מצומצם בלבד.

באותו זמן חדל כבר מלהיות „ילד פלא״ והפך לעלם משכיל למעלה מגילו ובעל נטיה ושאיפות ספרותיות. הוא חלם על ערים גדולות ונסיעות למרחקים ופלוצק נראתה בעיניו כעיר קטנה מדי. יחד עם חבריו החל להוציא בכתב־יד עתון עברי בשם „שושנה״, כתב שירים, תירגם את ה„ליסטים״ של שילר, את „מריה סטיוארט״, „רומיאו ויוליה״. אין גבול לרצונו להמשיך ולתרגם עוד ועוד. כמו כן הוא שולח כתבות לעתונים עבריים ומרבה לכתוב פולנית, צרפתית וגרמנית...

בימים ההם היתה פלוצק עיר של נוער יהודי משכיל ובעל כושר דמיון, שהיה נמשך למדעים ולהרפתקאות. הדבר הזה מצא ביטויו בדרכים שונות. חברו האחד של נחום היה, למשל, מתלהב למתימטיקה ופיסיקה ויושב ימים ולילות בעלית־גג, כדי להמציא „מנוע נצחי״ (פֶּרפֶּטוּאוּם מוֹבּילֶה). אחרים, בדומה לנחום, היו נמשכים אחר שפות זרות והיו מתכתבים בכל אותן השפות שמילוניהן היו ברשותם. מבין כולם היו שני האחים דובז׳ינסקי נמנים עם המקורבים ביותר לנחום. האחד היה יוסף, נמוך קומה ומתבודד, שהיה בעל ידיעות מושלמות בעברית, פולנית ובשפות קלסיות והשני — אחיו — וולדיסלב, עלם יפה־תואר, שמראהו היה כשל בן־אצולה. וולדיסלב זה היה אחר כך מלווהו האהוד ביותר של אבא בעת נסיעות־הנופש שלו באירופה ואם כי פרט לזכרונות הנעורים לא היה דבר שיקשר ביניהם, היו נאמנים איש לרעהו עד ימיהם האחרונים ורק אליו, פרט לבני משפחתו, היה אבא פונה בלשון „אתה״, כי בדרך כלל לא היה נוח להתידדות.

מבין יתר חבריו מהתקופה הפלוצקאית עמד זמן ממושך בקשרים עם ד״ר איזידור פרנקל, רופא וורשאי ממולח, שהיה מחבר מאמרים פופולאריים ב„הצפירה״ על נושאים רפואיים, ועם ד״ר סלומון מינץ, שהיה בקיא במדעי היהדות וחבר התנועה הציונית מאז ייסודם של „חובבי ציון״. זליג ווייצמן מוישגרוד, גיסו של ר׳ חיים, וכן יצחק גרינבוים הצעיר מפלונסק, שהיה במיוחד אהוד על אבא — נמנו עם חברי החוג הרעיוני של אבא בתקופה מאוחרת יותר. זכורני כמה שמח כשנודע לו שבן־גוריון, שהיה מחבבו ומעריכו ביותר, מוצאו מפלונסק, הסמוכה כל כך למחוז פלוצק.

בזמנו קם רעש גדול בקשר למוצאו של הסופר הצרפתי הנודע, ז׳יל וורן, לרגלי השמועות שהוא בן למהגר עני מפלוצק בשם אולשביץ׳, אם כי משפחת וורן הכחישה עובדה זו. אבי חקר שמועות אלה ואמנם היו בידיו הוכחות שיש בהן משהו מהאמת. מכל מקום, באותם הזמנים רבו בפלוצק צעירים שניחנו בכושר דמיוני של ז׳יל וורן.

*

רוב בני משפחת אבי התפזרו על פני תבל כולה. במסעותיו הרבים היה לעתים, ובמיוחד באמריקה, פוגש בקרוביו ובעמיתיו הפלוצקאים, בני דור שני או שלישי, וכמה מהם אף עשו דרך־חיים מעניינת למדי. פעם אחת, בסט. לואיס, התיצב לפני אבא קולונל מודיעין צבאי אמריקאי, מומחה לדיכוי תנועות המרד במכסיקו, והוא בנו של אחת האחייניות שלו. קרוב אחר היה לשחקן קולנוע בתפקידי מאהב. בנסיעותיו המרובות על פני יבשת אמריקה לא היה כמעט כנס ציוני אחד שבו לא היה אבי פוגש קרובים מפלוצק או ממאקוב, עיר מולדתה של אמי.

הגבירים הפלוצקאים היו בהתחלה מתיחסים בספקנות לידיעות על הנסים של ה„ארץ היעודה״, אמריקה. אבא סיפר שבפלוצק היה יהודי זקן אחד, אשר בכלל לא האמין שאמריקה קיימת. הוא היה טוען: „זה הכל

שקר וכזב". וכשהיו מעירים לו שהרי כתוב על כך בעתונים ואפילו ב„הצפירה", היה עונה ש„הנייר הוא סובלני ולכתוב מותר". וכשעמדו על כך שהרי בנו, גדליה, נמצא שם ושולח לו משם מכתבים, היה יוצא מכליו וצועק: „מה? גדליה זה, שהביא עלי חורבן — אתם רוצים שאאמין לו? הוא מעולם לא אמר מלה של אמת, ואין שקרן גדול הימנו!", כעבור כמה שנים, כשהחלו להגיע מהבנים הבזבזנים הוכחות בצורה של מטבע טוב, השתנו דעות קדומות אלה.

באחת השנים שלפני מלחמת העולם הראשונה הופיע לפני אבי בלונדון קרוב פלוצקאי, טיפוס מוזר אף הוא, ז"ק פלקה, אחיו של דודנו האהוב, סטאניסלאב. אבי וכל משפחתנו התידדו אחר כך אתו עד למאוד. עברו עליו הרפתקאות דמיוניות בנדודיו על פני ימים ויבשות. הוא היה מלח, פועל, חקלאי במאדאגאסקאר, עד שהגיע לרודזיה לחפש בה זהב. הוא עמל שם קשות תוך כדי מצוקת רעב עד שנתקל, בסביבה שכולם כבר זנחוה, בעורק זהב עשיר והפך להיות שותף למכרה גדול. כעבור זמן מה חיסל את עסקיו וחזר לאירופה. מכאן התקשר עם אבי והיה מלווה אותו בנסיעותיו ובין היתר הגיע יחד עם הורי לחופי הארץ במסעם הראשון ב־1914.

עד כמה שזכרוני מגיע, היתה תמיד המלה „פלוצ־קאי" מבוטאת בביתנו באהדה רבה והיוותה תעודת כניסה הטובה ביותר לנושאיה. פעם כתב אבי לבתו סופיה:

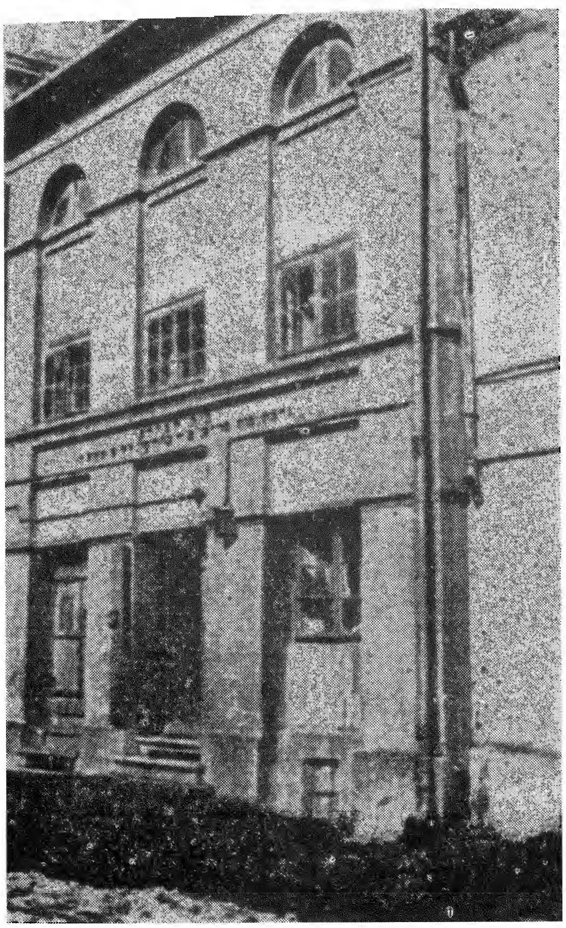
„אני שמח מאוד שהנך מבלה בעיר פלוצק האהובה עלי ואני טוען שאינני מוכן להחליף את אנגליה, צרפת או הולנד בגן העדן מימי הילדות שבו הנני קשור בחוטי־זכרון כה רבים. כשתטיילי ברחוב גרודזקה, דעי לך ששם התגוררה כל משפחתנו וסבתי המנוחה היתה רגילה לערוך שם את ביקוריה בבתי בני משפחתה. גופותיהם הטהורות מצאו מנוחת עדן בבית העלמין הפלוצקאי ואותי ספק אם מישהו זוכר שם. נדמה לי שהדברים אירעו לפני זמן קצר — כאילו רק אתמול. היכנסי לביתם של בני שיף ומסרי דרישת שלום ממני וגם למשפחת יעקב כהן — הגרה בשכנות. תציצי לרחוב זלוטה („גיל־דענע גאַס"): שם עמד ביתו של סבי המנוח מצד אמי, אשר זכר את נפוליאון והיה נוסע לירידים בלייפציג. הוא התיחס אלי תמיד באהבה רבה. כשתהיי ברחוב סינאגוגאלנה, דעי לך ששם למדתי תלמוד ובככר „סטארי רינק" (השוק הישן) דגרתי על הלטינית אצל פרופסור מסלובסקי, שדיבר גרמנית והיה בעל זקן „אַ לה פרנץ יוזף". בגן העירוני חיברתי שירים ובשדרות ה„טום" קראתי יחד עם חברי ספרות קלסית וחלמתי על אידיאלים, בזמן שהמציאות שלי היתה מצומצמת לעלית־גג צרה בביתו של אברהם פוקשיבה ב„סטארי רינק". שם היתה נמצאת ספריתי הקטנה שעוררה בזמנו יותר התלהבות מאשר אחר כך ה„מוזיאון הבריטי". היו אלה זמנים טובים.

ובדרכך חזרה בספינת קיטור על פני הנהר, העיפי מבט על גבעותיה של וישגרוד: שם נולדתי ושם עמד בית אבי, החל מאבי־סבי שהגיע מסוקולוב שבמחוז שדלץ. בעיירה זו התגורר סבי, יהודי מהודר, ששמו הלך לפניו עקב למדנותו ומידותיו היהודיות. מראהו היה כשל אברהם אבינו והוא היה לבוש כרב אם כי סירב לשאת במשרה זו. לעתים קרובות הייתי מבקרו ויושב לרגליו בכדי ליהנות מחכמת אבותי. שלשלת היוחסין שלו הובילה מגדולי רבני פולין והוא קיווה שאמשיך במסורת האבות. הדבר אמנם לא התגשם, אבל זכרונם לא ימוש מקרבי ומבוקשי הוא שתדעי עליהם גם את..."

*

לאחר שובו של נחום סוקולוב לפלוצק עשו אביו וסבו עוד נסיון אחד כדי לכוונו לדרך הרבנות, אולם גם הפעם לא הצליחו. יצא, איפוא, ששני הנסיונות לא ר"ק שלא הכשילו את תכניותיו של אבי, אלא, נהפוך הוא, סייעו להגשמתן.

באותם הזמנים השתדלו חוגי החרדים להביא את

בית הכנסת של דאנציגר; כאן למד בנעוריו נחום סוקולוב
דאַנציגערס שול (דאָס קליינע בית־המדרשל)
דאָ האָט געלערנט נחום סאָקאָלאָוו אין זיינע יוגנט־יאָרן
Danziger Synagogue — Nachum Sokolov studied here in his youth

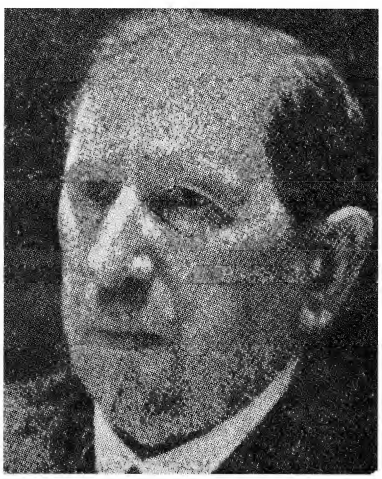
ילדיהם לחופה בגיל צעיר עד כמה שאפשר. אבי התארס בהיותו בן 16 כשהורי הכלה והסב מסייעים בכך בהאמינם שעם השתקעותו בעיירה קטנה יקדיש את עצמו ללימודי הקודש ויהיה לרב. אולם הדברים השתלשלו אחרת. ארוסתו, רגינה סגל, קרובתו הרחוקה ממאקוב, עלמה יפה ואינטליגנטית, לא רק שלא הפריעה לו בשאיפותיו הספרותיות, אלא אף דירבנה אותן בכל לבה. במשך כל שלוש שנות מגוריהם במאקוב היתה לו, כבמשך כל חייה, למשענת ועזרה, לאשה אידיאלית וחברה בעבודה. כבר במכתבים שהיו כותבים איש לרעותה בתקופת האירוסים — שהיו כתובים בפולנית בסגנון קל ורציני לסירוגין — קרא נחום לרגינה בשם „מלאך" והיה מתוודה לפניה על כל תכניותיו וקשייו. מסתבר שמצבו הכספי של אבי לא היה אז מזהיר ביותר כי ביומנו משנת 1876 נמצאת רשימת חסכונותיו: 10 פרנקים, שני טלרים, 10 מרקים ושני רובל וחצי. נראה, שהיה מתיחס באמון רב יותר למטבע זר...

הנני זוכר מילדותי שאמי היתה מטפלת במיוחד באשה זקנה, גבוהה ובעלת רגליים ארוכות. היא היתה לעתים באה אלינו ואמי היתה נותנת לה כל פעם משהו מהמטבח. יותר מאוחר נודע לי שאשה זו מילאה בזמנו תפקיד חשוב כדוורית של הורי. היא היתה נודדת בין פלוצק ומאקוב בשאתה אתה את המכתבים הסודיים של הזוג הצעיר.

חסידי פלוצק ונחום סוקולוב

מספרו של קורט בלומנפלד: 25 שנה של ציונות בגרמניה, שטוטגארט 1962

שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה דרש ממני סוקולוב שאקח על עצמי את עריכתו של הבטאון „די וולט". העירותי שרוב בעלי המאמרים שולחים מפרי עטם בשפת היידיש ולכן על העורך להתמצא היטב

בשפה זו. לזאת ענה סוקולוב: „הרי כולנו ציונים ועל ידי כך ביטלנו כל הבדלי מוצא". בכל זאת המשכתי להביע ספקות על יכולתי לרכוש לעצמי את ציוני המזרח, משום שלמרות היות „די וולט" בטאון רשמי של המדיניות הציונית הוטל עליו להשיב גם על בעיות אחרות של החיים היהודיים. והרי ישנם הבדלים בין היהודים שבנוגע אליהם התבטא פעם סוקולוב עצמו: מה שונה תגובתם של יהודי פולין לבעיותיה של הציונות מזו של הציונים, אשר נולדו והתחנכו בגרמניה!

סוקולוב ענה בחיוך: „למעשה תמיד הנך מצליח להסתגל לדרכי המפשרת. אולם לענין הזה ברצוני לספר לך מעשיה ואם תבין אותה כראוי, הרי זו תשובתי".

והוא המשיך:

„יהודי פולין מקורבים במיוחד ליהודי גרמניה המזרחית. וכידוע התגוררו 2/3 מיהודי גרמניה בחלקה המזרחי. יהודי פוזן ושלזיה העליונה לא ידעו לפני דורות מעטים על כל גבול מדיני ביניהם לבין יהודי פולין. בכל זאת התפתחו הבדלים בהרגשות ובאורח המחשבה. בהיותי עלם דובר הרבה על השפעתו של ר' אליה גוטמאכר, הרבי מגרץ, עיירה במחוז פוזן, שכינוה ביידיש „גריידיץ". כמה מבין חסידי פלוצק נתפסו על ידי סקרנות להכיר אישית את הרבי מגריידיץ. כשחזרו מנסיעתם, הפך סיפורם לסנסציה בפלוצק. שאלו אותם על כל פרטי הפרטים, בכדי לוודא שאצל הרבי מפרוסיה מקובלים אותם המנהגים כמו אצל צדיקי פולין.

חסידי פלוצק לא יכלו ממש לתפוס שאותו רבי, שיצאו לו מוניטין כעושה נפלאות, באמת ראוי ששמו ילך לפניו. וכששמעו שאפילו אחיהם, החסידים, מצאו לנכון להישאר שם לשבת ושבחצרו של הרבי נמצאים גבאים ממש כמו בפולין ושחסידיו יושבים ליד שולחנו כמו בפלוצק, המשיכו לשאול: „האם גם חילק שיריים?" „מובן מאליו" — היתה התשובה. „והאם חטפתם גם אתם?". „כן..." השיבו להם, ולאחר היסוס מה „גם אנו חטפנו, אולם רק דגים. סוף סוף — זה רבי מפרייסן...".

ואכן הרבי מגריידיץ לא היה די כשר בעיני חסידי פלוצק, בכדי שירצו לאכול בשר משולחנו.

„אם כך" אמרתי „הרי שהבעיה נעשתה ברורה לגמרי". על כך השיב סוקולוב: „הרי אנו ידידים, בלומנפלד היקר", אולם אני הוספתי בלחש: „סוף, סוף... מפרייסן..."

קטעי זכרונות

(מדברים שהושמעו באסיפת „יזכור" לקהילת פלוצק)

קשור אני בפלוצק בזכרונות נעורי ובחרותי. ביליתי בפלוצק 9 שנים של לימודי בגימנסיה וגם אחר כך לא נותק הקשר. מכיר אני את פלוצק מה־תקופה שקראו לה תקופת ההתבוללות. נתקלתי שם בקבוצה של מתבוללים, אולם אינני חושב שהם היו אומרים על עצמם שהם מתבוללים. השפעתם בפלוצק לא היתה גדולה ועלינו, על הנוער, לא השפיעו.

אדם אחד שברצוני להזכירו, הוא המורה העברי שמואל פנזון, שהיה אז נותן שעורי עברית לנוער. הוא היה אדם צנוע ועניו, שמסופקני אם ידע מה הוא ערכו ומה השפעתו בעיר ההיא. לא פעם היה מתמרמר על תלמידיו, ועוד יותר על הוריהם, שהיו מזלזלים בלימוד. אבל היו לו גם תלמידים טובים והוא העמיד דור של יודעי עברית, שהיה קשור בתורתו ספוגת תקוות העם. הוא היה נוטע בלבבות אהבה לעם, לעברו ולנפתוליו והיה מעורר תשוקה עזה ללחום לעתידו. אני חייב לו תודה שהכניס אותי לעולמו של העם היהודי, עברו, צרותיו, תקוותיו ומלחמותיו. ועוד היו שם רבים כמוני. במקומות רבים היו רבים כמוהו ואנו לא הערכנו את עבודתם של אותם המו־רים שלימדו עוד לפני קום בתי ספר יהודיים והש־פעתם היתה כה רבה. אחר כך הוא היה מורה בגימ־נסיה היהודית שהוקמה בפלוצק.

כשלמדתי באחת הכיתות הגבוהות של הגימנסיה הכרתי את פאפיירנה שהנהו אחד מסופרי דור ההש־כלה. הוא הגיע אז לפלוצק והתמנה למורה דת ישראל בגימנסיה. אינני חושב שהיה לו עונג רב מהמקצוע שלימד אותו בגימנסיה. כל הזוכר מה היה מעמדו של מורה דת ישראל בגימנסיה ממשל־תית־רוסית יכול לתאר לעצמו שזילזלו בלימוד ובמו־רה כאחד. אני וחברי היינו תחת השפעתו של המורה פנזון כי למדנו אצלו עברית. היחס אליו היה אחר לגמרי. בשעת השעור קראנו את מאמריו של דובנוב שהיה מנהל פולמוס עם אחד העם על היהדות הישנה והחדשה. אילו היו שלטונות הגימנסיה יודעים על מה אנחנו משוחחים בשעוריו בודאי לא היו משב־חים את המורה פפיירנה. אחר כך, כשגדלתי והת־קרבתי יותר אליו, לא הסתיר מפני שאותם השעו־רים היו לו לתענוג. ככל המשכילים מאותו הדור לא האמין בכוחו של העם היהודי לקום לתחייה והיה מקנא בנו בגלל אמונתנו העמוקה. נזכר אני בנשף אחד שנערך בביתו ושם דיברנו אנו, הצעירים, בהת־להבות ובאמונה והוא הסתכל בנו בקנאה גדולה כאומר: מהיכן הנערים הללו לוקחים את אמונתם והבטחון שאכן יעשו את העבודה וישיגו את המטרה?

נזכר אני ביוסף קווייטק, איש מעולם אחר שהקריב את כל כוחותיו על מזבח הסוציאליזם הפולני. נפגשתי אתו לראשונה כשהייתי תלמיד כיתה שביעית או שמינית של הגימנסיה. היה זה אחרי הקונגרס הציוני הראשון, אשר עשה רושם כביר על כל חוגי היהדות בפולין והדיו הגיעו גם לפלוצק ואף לאותה קבוצה של צעירים יהודים, אשר חשבו את עצמם לפולנים וניתקו כל קשר עם העם היהודי ותקוותיו לעתיד. יוסף קווייטק חזר אז משירות בצבא הרוסי שמילא במסגרת פלוגות העונש בעד השתת־פותו בהפגנה באוניברסיטת וורשה. לאחר הפגנה זו גוייס לצבא ונשלח לפלוגת עונש. אז נפגשתי אתו ושוחחתי אתו ארוכות. היה לי הרושם שהוא יחזור אלינו כי היה נדמה שגם הוא נמצא תחת השפעת נאומיהם של נורדוי והרצל ותחת הרושם המפואר שעשה הקונגרס. כבר חשבתי שניפגש אתו בעבודה הציונית ואמנם ערכנו כמה אסיפות שבהן השתתפו קווייטק, קמפנר, בליי ואחרים ולא נשמעה מפי קווייטק כל התנגדות. אחר כך, כשעזבתי את פלוצק, נותק הקשר עם קווייטק והנה בשנות המהפכה הרו־סית (1905) היה קווייטק בין ראשי המדברים. הוא עמד בראש הועד המהפכני המרכזי ומספרים אגדות עליו, על עוז רוחו וזכויותיו הגדולות בתנועת השח־רור של פולין.

אפשר ואפשר לספר רבות על אותה התקופה של מעבר מההתבוללות לראשית ההתעוררות הציונית בפלוצק.

אחרי שעזבתי את פלוצק המשיכה התנועה הציו־נית שם להתפתח. היא הצליחה למשוך לשורותיה את הנוער ואפילו נוער מבית המדרש שהיה חדור ערכי היהדות. בראש התנועה עמד אז יהודי־ליטאי אחד שמחצית פרנסתו באה לו מהחקלאות ואני הכרתי אותו בזמן שיסדנו את הספריה של האגודה הציונית בפלוצק. זה היה אהרן בקר.

מענין הוא שגם פנזון היה ממוצאו „ליטבאק". הליטבאקים היו נושאי התרבות העברית בפולין הקונגרסאית. אני לכשעצמי חייב רבות להשפעתם של אהרן בקר ושמואל פנזון כאחד.

ברצוני להזכיר גם אדם מהעולם הישן אשר עזר

לנו בייסוד הספריה בפלוצק. זה היה טוביה פישמן. הוא היה לובש בגדים ארוכים, מתפלל שלוש פעמים ביום ושומר מצוות. האיש הזה עזר לנו בהקמת הספריה שעיקר מטרתה היה להתחרות בבית המדרש. ואמנם לא עבר זמן רב ומספר בחורי ה„חדר" הפכו לקוראי הספריה. כיום אינני יודע מה קרה ליהודי הזה במרוצת הזמנים.

כשעזבתי את פלוצק, לא נותק הקשר ביני לבינה והייתי מבקר בה מדי פעם בפעם. ראיתי כי הזרע שנזרע גדל ופלוצק נתברכה, כיתר הקהילות, בריבוי המפלגות. הספריה שיסדנו היתה עוברת מיד ליד, ז"א, מהשפעה של מפלגה אחת לשנייה בהתאם לנ־סיבות. פעם היה רוב בהנהלתה ל„אגודת ציון", פעם ל„צעירי ציון" ופעם אחרת אף ל„בונד".

ידוע לי על פעולותיהן של משפחות עסקניות בפלוצק כגון של משפחת אלטברג, על הקמת הגימ־נסיה היהודית והמאבק למען הבטחת קיומה. בבחירות לסיים הפולני לא הצלחנו אף פעם להעביר מועמד יהודי מהאיזור. לשם כך לא היה שם מספר מספיק של מצביעים יהודיים.

אחרי מלחמת העולם השניה הייתי פעמיים בפלוצק. פעם אחת, בשנת 1948, עברתי ברחובותיה שהכרתי מנעורי, חיפשתי יהודים ולא מצאתי. רק בפינה אחת, בקטע של רח' שירוקה (ברייטע גאַס), החל מהבנין בו היתה לשכת ועד הקהילה היהודית עד רח' בילסקה, — בקטע יחידי זה, אפשר היה עוד לפגוש ביהודי. אפשר היה להיכנס לבית מלאכה ולראות בו יהודי עובד. חנויות כבר לא היו שם. היתה לי הרגשה מוזרה שלא היתה דומה לזו שהיתה למראה וורשה ההרוסה. פה נשארו כל החנויות שהיו פעם של קמפנר, ברומברגר ואחרים — אתה נכנס לתוכן והנה יושבים בהן אנשים אחרים, לא יהודים. היהודים אינם ואת מקומם תפסו אחרים ומי שאינו מכיר את המקום מקודם לא ידע שמשהו חסר. ואנו בתמימותנו חשבנו שאם ייעלמו מפולין היהודים יורגש חסרונם. בוורשה חסר רובע שלם. פלוצק לא נחרבה. רק על יד בית הכנסת לשעבר אין יותר רחובות אלא ככר ריקה בלבד. מלבד זאת דבר לא השתנה. להיפך, העיר יפתה. יצאתי לשדרות הטיול הידועות בפלוצק בהן היינו מטיילים בהיותנו סטודנטים, שד־רות ה„טום" המפורסמות, והנה ישנם שיפורים רבים במקום הזה וגם במקומות אחרים. לא נהרס, איפוא, דבר, רק שהיהודים אינם ולא נשאר מאחריהם שום חלל ריק וזהו אולי הדבר האיום.

בביקורי בפלוצק היתה לי פגישה עם שרידי היהודים. זכורני שבביקורי לפני המלחמה היינו עור־כים אסיפות־עם בתיאטרון העירוני. על התיאטרון הזה היתה גאוות כל העיר. במעמד כזה תמיד חשבתי על כך שבהיותנו סטודנטים בגימנסיה רוסית בפלוצק לא יכולנו לחלום על אירגון אסיפה ציונית בתיאטרון. וכעת גם התיאטרון איננו וגם היהודים אינם. באולם הקהילה היהודית לשעבר התכנסו כ־100 איש. לאחר מכן נודע לי שכ־80 מהם עזבו את העיר חיש מהר.

בראשם עמד אז אלפרד בליי. זכרתי אותו מרא־שית נעורי. הוא היה רגיל להשתתף באסיפות שלנו אם כי תמיד נשאר נאמן להשקפותיו הלאומיות־הפולניות המהולות קצת בסוציאליזם. הוא סיפר לי שניצל בוורשה בה הסתתר כשהוא מצוייד בניירות „אריים". התגורר בז'וליבוז' ושיחק לו המזל שאיש לא הלשין עליו. מיד עם השחרור חזר לפלוצק. חוץ ממנו לא ראיתי אף אדם שהנני זוכר אותו מנעורי.

הנה כי כן אחרי המלחמה הנוראה הזאת נכתב הדף האחרון בדם העם היהודי בפולין. עם זאת נגמרה ההיסטוריה של העם היהודי בפולין. הזמנים הללו — וזאת אפשר לומר בבטחון גמור — לא יחזרו לעולמים. לא יהיה יותר המשך לתולדות העם היהודי בפולין. אף אם יישאר שם איזשהו קומץ של יהודים, לא ידוע אם יוכל לחיות כיהודי; מכל מקום יותר מקומץ לא יהיה.

עלינו, יוצאי יהדות זו אשר יש לה חלק גדול בבנין ישראל, לדעת זאת, אנו שבדמנו בנינו את המולדת, חייבים להעמיד יד ושם ליהדות פולין ולהחיות את זכר הדורות של יהודי פולין שלהם אנו חייבים את יניקתנו וקיומנו. עלינו להנציח את יהודי פולין, את הוד הקדושה של אבדנה, סבלה, גבורתה, הגנתה והתקוממותה.

נמלא את החובה המוטלת עלינו.

יצחק גרינבוים

ראשית ההתעוררות הציונית בפלוצק

(זכרונות)

אם אין זכרוני מטעה אותי, קרה הדבר בין הקונגרס הציוני הראשון לשני. יום אחד נודע לי, שהגיע לפלוצק מגיד, שינאם בבית המדרש על הציו־נות. החלטתי ללכת לשמוע מה יאמר. אף פעם לא שמעתי דרשה של מגיד. רק קראתי עליהן, על הדרשות, בעתונות העברית. איני זוכר את תוכן הדרשה, רק הניגון נשאר בזכרוני. כשסיפר המגיד אגדה או משל, היה שר את דבריו וניגונו עשה עלי רושם עמוק יותר מדבריו. היה בו, בניגון, מן העצב ומן הכמיהה ומן האמונה. לא היתה לי שמיעה מוסי־קלית ולא תפסתי את הניגון, אך הרגשתי שמתנגן בלבי מיתר טמיר, וצליליו מעוררים געגועים ושאי־פות שלא ידעתים. מוקסם יצאתי מבית המדרש ואז, כנראה, גמלה החלטתי לפתוח בפעולה ציונית.

ושוב איני זוכר איך נתארגנה האסיפה הראשונה, מי מצא את בחורי בתי המדרש שלא הכרתי אותם, מי מצא את הדירה שבעלה הסכים שנתאסף בה. זוכר אני רק שהאסיפה נתקיימה בדירתו של אחד טוביה פישמן, ואני קראתי בעברית מעין הרצאה, בה הצע־תי להקים אגודה ציונית ולידה ספריה וחדר־קריאה. כתבתי את הרצאתי בעברית ולא ביידיש משום שאז עוד לא הייתי רגיל להשתמש ביידיש בדיבור, אע״פ שהבינותי כל מה שנאמר בלשון זו. אבא דיבר אתי יידיש ואני עניתיו פולנית.

בוויכוח שנתעורר אחר הרצאתי לא השתתפתי. הוא התנהל ביידיש ולא העזתי לדבר בה, אולם הצעותי נתקבלו. נוסדה אגודה ציונית, ובעל הדירה, בה נתאספנו, — יהודי פשוט — שהיה עוד לובש ארוכות, הסכים לפנות לשלטונות בבקשה בדבר פתיחת ספריה וחדר־קריאה בצדה — כעסק פרטי.

אגודות ציוניות היו קיימות אותו זמן במקומות שונים שלא ברשות. השלטונות ידעו, כמובן, על קיומן ולא הפריעו. היחס לציונות היה סובלני, אולם לא היו מרשים רשמית את פעולותיה. השלטונות לא עמדו עדיין על טיבה של תנועה חדשה זו, אולם ראו שהיא מושכת את הנוער מתנועות סוציאליסטיות מהפכניות ואף מגבירה את ההגירה — ומצאו שאין להפריע להתפתחותה.

קראנו לאגודה שהקימונו בשם „מזכרת שמואל״. הכוונה היתה לרב שמואל מוהילבר, אחד הרבנים המועטים, שנענה לקריאתו של הרצל. מדוע בחרנו בשם זה ומי הציע אותו — איני זוכר. בהרצאתי, שפתחתי בה את האסיפה, הדגשתי שהנוער עוזב את בתי המדרש ואת לימודי התורה וצריך להפנותו לדרך חדשה, שלא יתעה בחיים בלי מטרה ובלב ריק מכל שאיפה לאומית ומכל אידיאל. לא עלה אז על דעתי שאת סוף ימי אבלה בקיבוץ של „השומר הצעיר״, הנושא את שמו של הרב מוהילבר.

(בני הבכור, שעלה ארצה בשנת 1929, הצטרף לקיבוץ של „השומר הצעיר״ בסביבות חדרה. המו־שבה שהוקמה על ידי „חובבי ציון״ ונקראה בשם „גן שמואל״, לא הצליחה ועברה מיד ליד, כלומר מקבוצה לקבוצה, עד שנכנסו אליה חברי „השומר הצעיר״ שעבדו בבנימינה. הם ביססו את המושבה בעמלם עד שהפכה לישוב משגשג ופורח, אולם את שמה לא החליפו חברי הקיבוץ, אע״פ ש„המזרחי״ דרש זאת מהם).

לספרית „מזכרת שמואל״ העברתי את ספרי השכלה הברלינאית והווילנאית וכן את הספרות הפי־לוסופית מתקופת הזהב בחיי יהודי ספרד. היו אלה שרידי הספריה, שהיתה לחברה „לחכמה ותושיה״ שיסד אבא שלי בפלונסק בימי קיומה של „הקולוקוטקה״ — זכר לקהילה קטנה של מתנגדים מתבוללים בשרפץ, שסבא שלי היה רב בה. אבא לא רצה לכהן כרב באותה הקהילה הקטנה שהקים בפלונסק. החברה שיסד הקימה חדר מטיפוס חדש, שלימדו בו עברית ודקדוק נוסף ללימודי הקודש הרגילים ב„חדרים״. „חדר״ זה בישר את הקמת ה„חדרים המתוקנים״, שלימדו בהם עברית בעברית.

לשרידי הספריה של „חברת חכמה ותושיה״ הפלונסקאית הוספתי את הספרים העבריים, שקניתי כשהתחלתי לקרוא עברית. אלה היו ספרי הוצאת „אחיאסף״ ו„תושיה״. חברים אחרים הביאו מספריהם הם. כך קמה בפלוצק ספריה יהודית, דומני הראשונה בפולין. היא נתקיימה שנים רבות ועם התפתחות התנועה הציונית והתפרדותה למפלגות שונות עברה ממפלגה למפלגה.

מראשי אגודת „מזכרת שמואל״ אזכיר כאן את אהרן בקר, משכיל וציוני מהטיפוס הליטאי. הוא ומשפחתו היו באים שנה שנה לפלוצק והיו חוכרים גן פירות, מעבדים אותו ומתפרנסים מרווחיו. לימי חורף היו חוזרים לעיירתם בליטא. בסופו של דבר עברה המשפחה כולה לפלוצק ונשתקעה בה. אהרן בקר היה בר־אוריין ובעל השכלה עברית, ציוני

נאמן, שעמד זמן רב בראש האגודה והפעולה הציונית בפלוצק בכלל.

מבין חברי האגודה הצטיין בחור אחד בשם גולדקינד, שבכתיבתו ניכר כשרון ספרותי. עוד בהיותי בפלוצק הוא עבר למלאווה ונתקבל למשפחה עשירה כמורה לעברית לבניה. הוא היה כותב לבקר ופעם קראתי אחד ממכתביו והתפלאתי לתוכנו וסיג־נונו. אפשר היה לקוות ממנו הרבה אלא שחלה בש־חפת ונפטר באביב ימיו.

זכורים לי עוד חברים ואחד מהם מרדכי קושר־קביץ', שלמד מסגרות אצל אבי גיסתי, והיה בא לביתנו ומקבל ממני ספרים לקריאה. בימי „משבר אוגנדה" עבר למפלגת הציונים־הסוציאליסטים, שב־קונגרס השביעי היו מעמודי התווך של התנועה הטריטוריאליסטית ועזבו את ההסתדרות הציונית, כשנתקבלה ההחלטה בדבר ארץ־ישראל הקשורה בציונות כמולדת העם העתיקה קשר אורגני בל־ינותק. נפגשתי אתו בברלין, שעבר אליה והשתלם שם בבית חרושת במקצועו.

הקונגרס הציוני הראשון עשה רושם כביר על יהודי פולין. גם המתבוללים התענינו בנאומים, שנש־מעו בו ובמיוחד של הרצל ונורדוי, וכן בוויכוחיו ובהחלטותיו. השתתפתי בוויכוח על הציונות שסודר בקבוצה קטנה של אינטליגנציה יהודית צעירה, ובתוכה חברים של המפלגה הסוציאליסטית הפו־לנית (פ. פ. ס.), ביניהם האחים קמפנר וקוויטק, שנתפרסם בימי המהפכה של 1905 כאחד מראשי התנועה. הוא פקד על ההפגנה המזוינת הראשונה בוורשה שהתקיימה בכיכר גז'יבוב. באותם הימים, שאני מספר עליהם, חזר מגדוד־עונשין של הצבא הרוסי, שנשלח אליו כראש הפגנת תלמידי האוניבר־סיטה הוורשאית. הייתי נפגש אתו בטיילת על הר, שנשקף על הוויסלה. שוחחנו הרבה על הבעיה היהו־דית, האנטישמיות, הסוציאליזם הפולני והציונות. זוכ־רני שאמר לי פעם שהתנועה הסוציאליסטית הפו־לנית לא נשתחררה מהאנטישמיות, שבה היו נגועים המוני העם והפועלים ביניהם. הוא סיפר לי על הפר־עות בלודז', שפרצו בשנת 1892 בימי שביתת פוע־לים. המשטרה החשאית הרוסית הפריחה שמועות שהיהודים פגעו בכנסיה ברובע הבלוטי, פרוור של לודז', שבו גרו בני דלת־העם היהודים. מיד פלשו המונים לפרוור זה והתחילו מכים את היהודים שנת־קלו בהם ברחוב. בין המוני המכים והפורעים היו גם פועלים, חברי פ. פ. ס.

ראש המדברים בוויכוח, שהזכרתיו לעיל, היה רפאל קמפנר, שנתמנה לאחר שנים אחדות למזכיר קהילת וורשה. יחסם לרעיון הציוני, לפי הסברתו של הרצל ונורדוי, לא היה שלילי אלא שדנו בו כאילו היו אנשים זרים ליהדות: אמנם הדבר כולו מעניין, אבל אינו נוגע להם. האזנתי לדבריהם ולא העזתי עדיין להשמיע דעותי בפני אנשים בעלי נסיון, שכבר גמרו את האוניברסיטה ואחד מהם אף נענש קשה בעד דעותיו.

אולם לא תמיד הייתי רק מאזין לדברי אחרים. הייתי מעיז באותה תקופה גם להשמיע דעותי ולהת־ווכח עם גדולים ממני, סותר את האמיתות המקובלות ועושה רושם בבטחוני העצמי ובאמונתי באמת שלי. הדבר קרה בפעם הראשונה בנשף פורים, שסידרתי יחד עם אחד מבני משפחת גולדה בבית הוריו. קיבלתי עלי לפתוח את הנשף בנאום בפולנית נגד תנועת ההתבוללות ובעד הציונות. כמובן שכתבתי את נאומי וקראתיו מן הכתב. כשעמדתי לפני הקהל סרה ממני האימתא דציבורא ודברי היו לפעמים נועזים ומשכ־נעים באמונתם התמימה. בנשף הושמעו גם פרקי נגינה על פסנתר. המנגן היה בן המשפחה, ששיתף אתי פעולה ציונית — יואל גולדה. משפחת גולדה תפסה בפלוצק מקום ניכר והטביעה את חותמה על הנוער היהודי בעיר.

ראש המשפחה, אברהם גולדה, היה גיסו של אבא שלי. אחותו היתה אשתו הראשונה של אבא. היא היתה חולנית ומילדיה שילדה לאבא נשאר בחיים רק אחד, קשיש ממני בעשרים שנה. הוא מת ממחלת לב בהיותו בן ארבעים וארבע. אברהם גולדה היה יהודי משכיל, שהצליח בעסקיו, אולם נהג בחייו כשומר מצוות וחינך את בניו לפי רוח הזמן. בביתו היה „מנין" קבוע בו היה אבא שלי קובע הלכה, כשנתעורר ספק בדבר סדר התפילות. בנו בכורו של אברהם גולדה, בנימין, נשלח לבית הספר לרבנים גאורים, שהיה קיים בוורשה, שבו שלטה רוח נאמנות לפולין ורבים מתלמידיו הצטרפו למרד שנת 1863. אף רב אחד לא יצא מבית ספר זה לרבנים. בנימין גולדה לא הספיק לסיימו והלך בדרכי אביו. עסקי המשפחה שיגשגו. בבתי בניו ובנותיו של אברהם גולדה השתלטה הלשון הפולנית. כולם גמרו גימנסיות ואחדים אף אוניברסיטאות. אשתו של בנימין היתה אשה פשוטה, אולם זו של אחיו, לודוויג, היתה אשה אינטליגנטית ומשכילה שהכניסה לביתה את הלשון הפולנית, את תרבותו ושאיפותיו של העם הפולני. בכל זאת נשאר „המנין" שיסד אבי המשפחה, ר' אברהם. שמרו עליו הבנים והנשים לא פגעו בו. הנכדים למדו עברית מפי המורה פנזון. רק אחד מהם, יואל, שיתף אתי פעולה ציונית. הוא למד אגרונומיה בברלין ועלה ארצה ביחד עם דיק, האגרונום הראשי של חוות

כנרת, וכיהן כעוזרו. כשפרצה התמרדותם המפורסמת של הפועלים בגלל דרישתם שתוענק להם הנהגה עצמית של עניניהם, עזב גולדה את משרתו ואת ארץ־ישראל. אז נפרדו דרכינו. כעבור שנים אחדות נודע לי שהוא עבר לברית המועצות ועבד כאגרונום במושבות היהודים בדרומה של רוסיה בימי ה„אגרו־ג'וינט" ששיתף פעולה בהתישבות היהודית עם ממ־שלת ברית־המועצות. הגיעו אלי במשך הזמן ידיעות שהוא נשאר במוסקבה ועובד באחד ממשרדי הממ־שלה. אחיו, אלכסנדר, הצטרף ל„בונד", אולם נדמה לי שהיו לו ספקות כלשהם בדעותיו או אולי רצה להשפיע עלי ועל אחיו, יואל, הצעיר. הוא הזמין אחד ממנהיגי ה„בונד", דומני שהיה זה ליבר, שהתווכח אתי בדבר הציונות וה„בונד". בוויכוח הזה לא הצלחתי ושנים רבות חלמתי, שניפגש עוד פעם ואני אמחוק את חרפתי בוויכוח שני. שמעתי הרבה על ליבר כשהייתי בפטרוגרד בתקופת שתי המהפכות של שנת 1917 ובימי הנצחון של הבולשביקים, שה„בונד" נלחם בהם יחד עם הס"רים והמינשביקים. ליבר נעלם ולא נודע לי גורלו.

באותה התקופה של ראשית ההתעוררות הציו־נית בפלוצק חזרה לביתה בתו הצעירה של בנימין גולדה, אסתר, שהצטרפה לפ. פ. ס. היא גמרה את האוניברסיטה בשווייץ, דומני הפקולטה לרפואה. זמן־מה היתה בקבוצת אנשי פ. פ. ס„ היהודים, שהיו מבאי ביתו של י. ל. פרץ. היתה זו תקופת ה„יידישע ביבליאָטעק" (הספריה האידישאית) וה„בילדונג" (השכלה) של פרץ. היא היתה בעלת מרץ וטמפרמנט סוער. בפלוצק הזמינה פעם את חברי המחלקה השמי־נית של הגימנסיה וניסתה להשפיע עלינו ולקרבנו לסוציאליזם הפולני. אני התווכחתי אתה וניסיתי לקרבה לציונות. הצלחתי רק בדבר אחד: היא ביקשה ממני ספר על תולדות העם היהודי. הבאתי לה את „דובנוב הקצר". היא קראה אותו והתפלאה כשנודע לה שגם באנגליה היו עורכים פרעות ביהו־דים וגירשו אותם מהאיים הבריטיים ורק קרומבל, המנצח במהפכה הראשונה באירופה, הוא שהחזירם. „גם באנגליה נרדפו היהודים" — שמעתי לא פעם מפיה דברי השתוממות שבארץ זו, שהיתה סמל החופש ושימשה ארץ מיקלט לכל הנרדפים בארצות אירופה, נרדפו היהודים.

פעם הזמין אותנו מורנו לדת, הסופר העברי, פאפיירנה, לנשף שערך לכבוד בתו. הוא הזמין גם את אסתר גולדה. היא באה והבחינה שכולנו משתע־ממים. היא סידרה ריקודים, לימדה שירים מהפכניים פולניים, שרוב האורחים הצעירים שמעו אותם בפעם הראשונה בחייהם. הנערות והנערים התלכדו סביבה והנשף קיבל אופי של מסיבה פולנית־לאומית־מהפכנית. איני יודע מה חשב אז פאפיירנה, אבל לי כבר ידוע היה שמץ מהמאמרים הרוסופיליים שהדפיס בעתונים הרוסיים הרשמיים כשבא מליטא ונתמנה למורה בבתי ספר ליהודים. אותי לא משכו השירים והריקודים. ניגשתי לשולחן הזקנים ומיד נפתחה השיחה על הציונות ואני התלהבתי מהסברותי ותשו־בותי לפקפוקי הזקנים. בטחוני הלך וגבר, אולם פא־פיירנה סיים את השיחה באנחה מתוך צער, כנראה, שאין בלבו אמונה זו שהתפרצה מעומק נפשי.

עם אסתר נפגשתי עוד בימי המהפכה של שנת 1905 באסיפות עם שנערכו על ידי פ. פ. ס. באולם הפילהרמוניה של וורשה. מבין כל הנואמים באסיפות אלה איש לא הזכיר את היהודים, את סבלם ודרישו־תיהם. נטלתי אני אז את רשות הדיבור וסיפרתי על מצבו של העם היהודי, על השאיפות הציוניות ועל דרישותינו אנו שהן משותפות עם אלו של הסיעות הפולניות, הצועדות בראש למחנה המהפכני, והמיו־חדות לנו באשר גם אנו נאבקים לתחית עמנו.

מוזרים היו דברי לשומעיהם הפולניים ולא פחות ליהודים שהשתתפו באסיפות ההמוניות האלו, אשר האמינו שעם נצחונה של המהפכה ייהנו היהודים משוויון מלא ושערי ההתבוללות ייפתחו לפניהם לרווחה.

דרך החיים של אסתר גולדה הוציאה לא רק מתחומי היהדות אלא גם מאלה של העם הפולני. החנינה, שהוכרזה בראשית המהפכה של 1905, הח־זירה לה את אהובה, ממנהיגי פ. פ. ס. הפולניים, סטרוז'צקי. כשנתפלגה פ. פ. ס. בתקופת מלחמת הטירור בשלטונות רוסיה שנמשכה גם אחרי תבוסת המרד במוסקבה, עברה משפחת סטרוז'צקי לצרפת. שם קרה להם אסון: לעיניה טבע בעלה, שקפץ לנהר, כדי להציל נער טובע. אסתר היתה אז כבר אם לשני ילדים. היא עברה לפ. פ. ס. השמאלית שהצטרפה לקומוניסטים. כשנקראו חברי הועד המרכזי הקו־מוניסטי למוסקבה ערב מלחמת העולם השניה, היתה גם אסתר בבירת ברית המועצות, אולם הצליחה לברוח וניצלה מגורלם של חבריה, מנהיגי התנועה הקומוניסטית בפולין, שהוצאו כולם להורג. נפגשנו בפריס בשנת 1932 כזרים. מה היה גורלה בימי השואה — איני יודע, אולם יודע אני שילדיה הפכו להיות צרפתים ממוצא פולני.

דודתה שנתגרשה מבעלה הראשון היתה גם היא עסקנית של פ. פ. ס. היא היתה ידידתה של גיסתי ולא פעם נפגשתי אתה בבית אחי. היא נישאה לד"ר גומפלוביץ', בנו של הסוציולוג הידוע פרופ' גומפלוביץ', שהתנצר עם משפחתו. כשעברתי פעם את קראקוב בדרכי לגרמניה התארחתי בביתם ימים אחדים. נפגשתי אתה גם באחת מקבלות הפנים,

שנערכו על ידי פילסודסקי, בהיותו ראש המדינה ובחיר האסיפה המכוננת של פולין שקמה לתחיה אחרי תבוסת גרמניה במלחמת העולם הראשונה. הייתי כבר אז ציר ל„סיים" המכונן. ניגשתי, כמובן, לגברת גומפלוביץ', אבל הרגשתי שזכרונות הימים שהיתה מבלה בבית אחי כבר התנדפו עד כדי כך שגם עובדת היותי ציר ה„סיים" לא כיפרה על יהדותי. החלפנו רק מלים אחדות ועזבתיה — לשמחתה.

באותו נשף ראיתי בנות פלוצק אחדות שלמדו בגימנסיה לבנות בימי לימודי אני. אחרי גמרן את הגימנסיה הן עברו לאוניברסיטה הפולנית בקרא־קוב שקסמה להן יותר מהאוניברסיטאות של שווייץ או צרפת. העיר קראקוב היתה אז מרכז לתנועות נוער פולניות מהפכניות. הורגשה בה התקרבות של המל־חמה וההכנות של פ. פ. ס. המהפכנית שבראשה עמד פילסודסקי. הוא היה מגייס שם מתנדבים ללג־יונות שלו למלחמת שיחרורה של פולין. בנות פלוצק היהודיות נסחפו על ידי הזרם הכללי וביניהן היפה־פיות קמפנר וסרנה מצאו חן בעיני מנהיגי פ. פ. ס. בקמפנר התאהב דאשינסקי ועזב בגללה את משפחתו. השניה מצאה חן בעיני העורך דין מארק, שאחר כך נבחר גם הוא לסיים המכונן. מספרים שיוסף קווייטק, שסיפרתי עליו, היה גם הוא אז בקראקוב. הוא היה מאוהב בעלמה קמפנר, אולם היא העדיפה את דא־שינסקי הזקן, המפורסם כמנהיג המפלגה הפולנית הסוציאליסטית באוסטריה. היא דחתה את קווייטק והוא איבד את עצמו לדעת.

עלי להזכיר עוד את משה אלטברג ואלפרד בליי. אלטברג עבר לפלוצק מזאמושץ' לאחר שנשא את בתו של בנימין גולדה. הוא היה קרובו של הסופר י. ל. פרץ, ידע עברית והיה מחותמי „השילוח". לאחר תקומת פולין, בתקופה שבין שתי המלחמות, התחיל עוסק בעניני ציבור יהודיים ודאג שבנו ידע עברית, אבל לא הצליח בזאת. אם איני טועה, נבחר לחבר העיריה על ידי היהודים וגם היה חבר ועד הקהילה או ראשה.

את בליי הכרתי בימי למדי בגימנסיה בפלוצק. הוא היה נוהג לטייל לבדו בטיילת שליד ה„טום" — הכנסיה הקתדראלית של פלוצק. סיפרו עליו שהיתה לו פרשת־אהבים אומללה ולכן נשאר רווק כל ימי חייו. הוא השתתף בשיחות על הציונות שהזכרתי, אבל לא נתקרב לתנועה. נפגשתי אתו כשביקרתי בפלוצק לאחר תום מלחמת העולם השניה. את ימי השואה בילה בוורשה והיה גר בז'וליבוז' כלא־יהודי בעל ניירות טובים וניצל, אע"פ שהיה מתהלך ברחו־בות בלי מורא. בשעת ביקורי בפלוצק הוא היה ראש הקהילה של קומץ היהודים שחזרו לעיר.

אלטברג גם הוא היה בוורשה בימי השואה. שמעתי שבנו, אשר היה עורך דין שהתנצר, פחד להסתיר את אביו בביתו.

בתקופה שבין שתי המלחמות גברה התנועה הציונית בפלוצק. הוקמה גימנסיה יהודית ופנזון, מורי לעברית, נמנה עם מוריה.

גן שמואל, דצמבר 1962

צרור זכרונות מימים עברו

אנסה להזכיר דמויות ומאורעות מהשנים שבערוב המאה הקודמת. זכורני שהרבה תלמידי חכמים ובני־תורה התרכזו אז בעירנו מסביב לשני בתי המדרש העיקריים של הקהילה. לבאי בית המדרש „הקטן" השתייך, בין היתר, ר' טוביה ברנשטיין, חתנו של הרב לייבל רקובסקי, וכן ר' יהודה בראון ובנו מרדכי, ר' יעקב מקובר, ר' משה גולד, ר' מרדכי דנציגר, נכדו של ר' מרדכי דנציגר, תורם הבנין ומייסד בית המדרש. זכורני שר' מרדכי קוטלז' ור' זליג קובל היו באים יום־יום ללמוד יחד משניות. עם באי בית המדרש „הגדול" נמנו ר' מנדל כהן, ר' יעקב כהן ועוד. בעל התפילה והשמש שם היה ר' ברל נתן, שהצטיין במראהו החיצוני הנאה. יחד עם זאת צריך לקבוע למען האמת שהסלתא והשמנא של פלוצק החרדית נמנתה עם חוגי החסידים. באותו זמן התקיימו בקהילה „שטיבלעך" חסידיים מכל המינים: חסידי גור, אלכסנדר, סטריקוב, זבולין, ז'יכלין, אוט־בוצק, ניישטאט, ראַדזימין ועוד. החשוב ביותר מכל אלה היה ה„שטיבל" של חסידי גור שהיה נמצא בחצרו של אלטמן ואליו השתייכו יהודים בני־תורה רבים: ר' איטשה יעקב הדיין, ר' שמעון מוהל הדיין, ר' מטות בזורה הדיין, ר' זיסמן הדיין, ר' מנדל רוזנשטראוך (הרב לשעבר מז'יראַרדוב), ר' מיכאל רובינשטיין, ר' לייב ברוך אפשטיין ובנו, ר' ישראל, ר' ברוך שיף, ר' נתן כהן, ר' משה ספקטור, ר' יששכר קרישק, ר' נפתלי גלובוס, ביחד עם שני חתניו ר' יעקב אריה ור' ברוך ורשביאק, ר' משה נתן גלובוס עם חתנו ר' דוד ורשביאק, אחיו של ברוך. משפחת ורשביאק היתה מקורבת עם חצרו של הרבי מגור, שבראשו עמד בזמן ההוא הרבי „שפת אמת", זצק"ל. כן היו שם ר' שלמה כהן, ר' הרש ניימן יחד עם שלושת בניו: לייב, משה ושלום, ר' יצחק וולף שוחט עם בנו מנחם מאיר, שוחט בז'יכלין, אשר היה אחר כך לתושב תל־אביב, ועם חתנו ר' ישראל יוסף שוחט. יש להזכיר עוד את חותנו של ר' משה אהרן הולנדר, ר' אברהם וולף. לצערי אינני זוכר את שמותיהם של כל אותם החתנים שהיו מהווים את קבוצת ה„צעירים" ב„שטיבל" של גור. בראשם עמד ר' מיכאל רובינשטיין, ר' לייבל קלישר ור' שלמה קור־בלסקי ושלושת בניו: מנדל, יעקב ואיטשע. ל„שטיבל" זה נהגו לבוא להתפלל פרנסי־קהילה ידועים כגון לייב־ביש כהן, חנוך שיליט ואחרים. גם אבי מורי ז"ל ובנו — אחי מנחם מנדל, היו מתפללים שם.

דמויות מבין חסידי גור

רבות הן הדמויות, אולם על חסידים מועטים בלבד אוכל להעלות קוי זכרון קלושים.

זכור לי ר' איטשע יעקב הדיין שאליו היו שולחים אותי מביתי ומבקשים אותו שיפסוק בדבר כשרותו של עוף ולפעמים בבעיה אחרת. באותו זמן היה כבר זקן מופלג. בשבתות היה נוהג להתפלל בבית המדרש, אולם לקדושה של מוסף בשבת היה בא אל ה„שטיבל". בעיר היה נהנה ממעמד מיוחד. הסימן החיצוני לכך: הוא היחידי, פרט לרב, כמובן, שחבש „שטריימל".

ר' שמעון מוהל הדיין נחרת בזכרוני מהשיחות שני־הל אודותיו אבי מורי ז"ל עם ר' שמואל טורנר בשבתם יחד בסוכה. סיפרו עליו שבחכמתו וידיעותיו הוא עולה על חברו, ר' בריש, שהתמנה לרב בבנדין. היו מהללים את בקיאותו הרבה בדינים ורבים היו הפונים אליו שיפסוק ביניהם. כמו כן רכש לעצמו הוקרה רבה כמוהל. מעולם לא קיבל שכר בעד קיום המצוה של הכנסת ילדי ישראל בבריתו של אברהם אבינו. כשהזדקן וידיו החלו לרעוד, הוריש את קיום המצוה לבנו ר' איטשע מאיר זילברברג. בזכות זו, בודאי, ניצלו שארי בשרו מהשמדה והם מתגוררים כיום בארצנו הקדושה וגם באנגליה.

ר' מטות בזורה היה יהודי בעל הדרת פנים מעוררת כבוד. התפרסם כבעל תפילה מעולה. היה גם בעל היתר הוראה, אולם משום־מה לא הצליח לעלות על כס הרבנות. בתחילה היה חסיד אלכסנדר, אולם אחר כך מסיבה כלשהי עבר למחנהו של הרבי מגור. לבסוף נבחר לשמש דיין הקהילה.

ר' זיסמן היה, אף הוא, דיין ושמו הלך לפניו בגלל למדנותו הרבה. זכה להימנות בין תלמידיו של ר' אברהמ'לה מסוכאצ'ב, שמידו גם קיבל היתר־הוראה.

ר' מנדל רוזנשטראוך היה תלמידו של ר' יחזקאל ליפשיץ ומידו קבל היתר־הוראה. לאחר מכן התמנה לרב בז'יראַרדוב.

ר' מיכאל רובינשטיין התבלט במיוחד בדבקותו הרבה בלימודי תורה לשמה. הוא היה טיפוס מובהק של מתמיד ולעתים לא היה מפסיק את לימודיו אף לשעה אחת במשך מעת לעת. אט אט החלו מתרכזים סביבו תלמידים והוא היה מרביץ להם תורה בהתלהבות רבה. בגלל קנאותו היה נמנה עם מתנגדיו של הרב ליפשיץ ובעקבות הדבר הסתכסך עם תלמידו של הרב, ר' מנדל רוזנ־שטראוך. מסיבה שאינה ידועה לי עזב את ה„שטיבל" והקים לו מקום תפילתו בחצר סמוך לבית המדרש, שם ישב

עם אנשי שלומו ולמד כל הימים, ואף בלילות, יחד עם תלמידיו.

ר׳ משה ספקטור התפרסם בסביבתנו כבעל־תפילה טוב שקולו מצטיין בחמימות יתרה. אודה שאני לכשעצמי העדפתי את תפילתו של ר׳ הרש קייללר, אשר היה זמן־מה בעל־המוסף אצל הרבי מסטריקוב והצטיין כבעל תפילה מעולה. מאז, כשהיה בא אלינו היו כולם מתמוגגים לשמע רינוניו שהיה משמיע בשבתות ובמועדי ישראל בליווי המקהלה של ארבעת בניו. לפעמים היה מחזק את המקהלה על־ידי צירופם של 2־3 משוררים נוספים. מה גדול היה התענוג לשמוע את ר׳ הרש ומקהלתו שעה שכולנו היינו יושבים במסיבת „שלוש סעודות", או מאזינים ל„אקדמות" בתפילת חג השבועות! ר׳ הרש הצטיין ביחוד בזמן אמירת „סליחות" ובמוספיו בימים הנוראים.

לר׳ לייבל קלישר יצאו אצלנו מוניטין בתור מקיים מצוה של ביקור חולים. מעולם לא החמיץ הזדמנות של קיום מצוה זו בכל התנאים. אפשר היה למצוא אותו ליד מטתו של חולה אף בלילות וכן בימי קור או סערה. תמיד היה נענה לכל קריאה ומציע את עזרתו לכל נזקק. ירא שמים גדול היה ועם זאת לא היסס להזניח את עבודת הבורא ולהחליפה במתן עזרה לסובל.

כשאני מחטט בזכרונותי עולים לפני עוד ועוד דמויות. ל„שטיבל" שלנו היו באים גם אנשים שונים מחוגי המסחר בפלוצק כגון יואל לנדא, נתן כהן, שיטקא ואחרים. ואף מחוגי האינטליגנציה היו מזדמנים אלינו כמו ברוך שיף, שלמה כהן ואחרים.

איני יכול שלא להזכיר את אבי מורי ז"ל, שהיה בין המתפללים הקבועים ב„שטיבל" של חסידי גור. אבי, ר׳ אלטר רוזן ז"ל, היה בנו של ר׳ ישראל רוזן מוורשה, אשר שימש בזמנו רבם של החיילים היהודיים ששרתו בצבא רוסיה בוורשה ובסביבה. למרות שבתוקף תפקידו זה היו לו מגעים עם השלטונות, לא ידע אף מלה רוסית. כשגדל בנו, כלומר אבי, אשר למד רוסית, היה נעזר בו למילוי תפקידו כשהיה צורך לנהל מו"מ עם הקצינים הרוסיים. אחר כך, כשאבי נשא אשה והתישב בפלוצק — המשיך כאן בפעולותיו למען החיילים היהודיים. במשך שנים רבות היה היחידי שהשתדל להשיג אצל השלטונות שחרור החיילים לימי החג ודאג להארחתם בבתים יהודיים.

אחי, מנחם מנדל, היה מתלווה תמיד לאבא והיה נמנה עם הפעילים של חסידי גור. הוא היה מלמד בציבור ב„שטיבל" בקביעות את „הדף היומי" בגמרא.

גם ב„שטיבלאך" אחרים היו, למען האמת, יהודים יקרים, תלמידי חכמים, כמו למשל ר׳ חיים איצק וויינמכר, יהודי עני שהתגורר במרתף השוק ובכל זאת תמיד היה שמח בחלקו, וכן חסידי אלכסנדר ר׳ אברהם משה מדמכר או ר׳ מנדל תנחום. אך עובדה היא שחסידי גור היוו את הכוח העיקרי של החסידות בפלוצק ובקרבם נוסדה „אגודת ישראל", שבראשה עמד לאחר שנים ר׳ לייביש קילברט. לרוב היתה ידה של ה„אגודה" על העליונה במלחמותיה נגד „מזרחי" והציונים האחרים. כשר׳ יונה זלוטניק היה רב הקהילה, עלתה השפעתה של „מזרחי", אבל לבסוף עבר שוב השלטון לידי ה„אגודה". זה אירע, כידוע, כשעל כסא הרבנות בפלוצק ישב הרב איידלברג.

באי בית המדרש

בבית המדרש היו מתאספים בעיקר בחורים רווקים, אם כי להתפלל היה בא לשם ציבור המורכב משכבות שונות: סוחרים, בעלי־מלאכה, עגלונים, פועלים. כבר בשעה 6 בבוקר היה בית־המדרש מלא וגדוש מתפללים. אנשים היו יושבים על הספסלים הארוכים שמסביב לשולחנות, מניחים תפילין, אומרים תפילותיהם בקול רם ובלחש, קוראים מהתורה ובין כה וכה משוחחים בעניני דיומא. כשהיו נכנסים הבחורים הרווקים, מבין יושבי קבע של בית המדרש, היו מפנים בשבילם את מקומותיהם הקבועים וההללו היו מתפללים שחרית ואחר כך פותחים את גמרותיהם ומתחילים בלימוד.

עם נגידי בית המדרש היו נמנים ר׳ יהודה בראון, ר׳ פישל ליכטצייר, ר׳ משה גולד, ר׳ טוביה ברנשטיין ויהודי אחד ממשפחת שנוויץ (אינני יכול להיזכר מה היה שמו הפרטי). מובן מאליו שמשפחת דנציגר, בזכותו של ר׳ מרדכי דנציגר, אשר תרם את הבנין של בית־המדרש, היתה בעלת השפעה ניכרת ביותר.

מבין „בחורי" בית המדרש באותם הזמנים הנני זוכר את אלה: ר׳ איטשע מאיר בורשטין, הרב בגוסטינין, ר׳ גרשון קוטנר, ר׳ דוד קובדלו, שהיה אחר כך שוחט בפלוצק, ר׳ יוחנן מקובר, בנו של ר׳ יעקב מקובר, שהיה בהנהלת בית המדרש, לייבל ז׳יכלין, שנפטר בגיל צעיר, וכן בניו של ר׳ שמעון הדיין: איטשע מאיר ונפתלי, ר׳ אברהם פלקס, ר׳ יחזקאל בר ור׳ משה לייב קנורפל.

היתה קיימת גם קבוצה צעירה יותר שעמה נמנו: אחי ר׳ ישראל רוזן, שמואל הרש גולדקינד, אברהם מיירנץ, פישל כהן, משה ניימן, שלמה ווילנסקי, יעקב אשכנזי. שני האחרונים יסדו אח"כ את אגודת „מזרחי" בפלוצק. בקבוצה הזאת היו גם ישראל וולף צינמון, שאחר כך היה מורה בביה"ס היהודי העממי, ומשה מנדלזון, אחיו של ר׳ בנימין מנדלזון, כיום רב במושב „קוממיות". מבין כל אלה הנני מזכיר בחיבה יתירה את שלמה ווילנסקי, שהיה מקסים בחכמת החיים שלו ובבקיאותו בתורה. זכרו לא ימוש מלבות כל אלה שהכירוהו אי־פעם.

אני עצמי הייתי שייך לקבוצה הצעירה ביותר, אשר היוותה כאילו דור שלישי. לקבוצה זו השתייכו בין היתר גם יעקב יוסף בורשטין, שמואל נורדנברג,

ד"ר יעקב יוסף פישמן, גיסי, אנשל צינמון, הרש חיים גולדברג, לייב זלוטניק, ששמו התפרסם אחר כך בתור רב אבידע. חוץ מאלה היו גם אצלנו מיכאל זיסקינד, הרש בער מנדלזון (אף הוא אחיו של הרב מ„קוממיות"), אברהם משה זילברברג, תנחום יעקובוביץ (כיום תושב כפר הס) ואחיו טרייטל.

לרוב למדו הצעירים מפי המבוגרים מהם והדבר הזה הפך לשיטה. בדרך כלל יצא לבחורי בית־המדרש הפלוצקאי שם של יודעי תורה. ומעשה בדרשן שנזדמן אלינו והבריות החלו מדברים עליו שהנהו „עילוי". הוא היה דורש בפני קהל פשוטי־עם ועושה עליהם רושם בציטוטיו מהרמב"ם, כביכול. השמועה על כך הגיעה לבחורי פלוצק הלמדנים שהחליטו לעמוד על בקיאותו של הדרשן הזה. חיש מהר התברר שהדרשן מתלבש באיצטלה של מלומד ובקיא ושלמעשה הלמדנות ממנו והלאה. מיד התקיפוהו בשאלות ובעיות עד שנאלץ לרדת מהבמה ולהסתלק מהעיר.

רוח הקידמה

לא עברו ימים רבים ורוח הקידמה שהחלה נושבת בחוזקה ברחוב היהודי שבעירנו, הגיעה אף לכותלי בית המדרש. שרשרת הלימוד המסורתי החלה להיקרע והדור הצעיר פנה לדרכים חדשות. לתוך בית המדרש החלו להציץ פנים חדשות, כגון יצחק גרינבוים הצעיר ביחד עם חברו יולק גולדה. לפתע התעורר בין צעירי בית המד־רש החשק ללימודי חול. אמנם המבוגרים פתחו מיד בהתקפת־נגד ואף הרב ליפשיץ השמיע נאומי מוסר, אולם לא הצליח להחזיר את הבחורים אל דפי הגמרא. רבים יצאו אז מבית המדרש ואף אני הייתי ביניהם.

אינני רוצה לומר שעם זאת נהרס, חלילה, בית המדרש והתערער קיומו. לא עבר זמן רב ושוב התמלאו הספסלים מסביב לשולחנות הארוכים ושוב נשמע בין כתליו קול לימודם של צעירים בהדרכתו של ר' מיכאל רובינשטיין.

בעקבות רבים ניסיתי גם אני ללמוד מלאכה. נסעתי לקאליש ושם למדתי את מלאכת הטוויה, אלא שפרצה מלחמת העולם הראשונה ונאלצתי לחזור לפלוצק. פה נשאתי לאשה את בתו של ר' מרדכי דנציגר, נכדו של מיסד בית המדרש, אולם לחוג החסידים לא חזרתי. הצ־טרפתי ל„מזרחי", שעם מייסדיו בפלוצק נמנו יעקב אש־כנזי, שלמה ווילנסקי, אברהם פלקס, ישעיהו מושקאט, ראובן קאנארק, הרשל מיירנץ, אפרים דוד אלברג, יחיאל ווסולק ואחרים. מעונה של „מזרחי" בפלוצק הפך להיות בית כנס לציונים ולשם היו באים ראשי ציבור כגון יוסף גלבסקי, יחזקאל בער שפרלינג ועוד. „המזרחי" דאג לחינוך העברי בעירנו וביוזמתו נפתח גן ילדים עברי ראשון בפלוצק ולגננת התמנתה מירלה בעראן (הזן). גן זה התקיים עד אשר נפתחה הגימנסיה היהודית.

הרב ר' יחזקאל ליפשיץ

הרב יחזקאל ליפשיץ הצטיין מאוד באינטליגנציה שלו; הוא ידע שפת המדינה, רוסית, על בוריה וכן צרפתית, וגם היה נואם מצטיין. השפעתו הרוחנית על הסביבה היתה רבה מאוד ולא על היהודים בלבד. אבי ז"ל לא פעם היה מתלווה עמו בפגישותיו עם השלטונות הרוסיים בעיר. הוא היה מצליח בשתדלנותו למען הקהילה הודות לקסם דבריו שהיה משמיעם בשפה רוסית רהוטה. היו נוהגים להזמינו לקבלות פנים שונות שנערכו לכבוד ביקוריו של המושל מוורשה בפלוצק. הרב ליפשיץ היה מתהלך בין אנשי הפקידות הבכירה והקצונה הגבוהה כאילו היה אחד מהם. הוא היה איש־שיח מענין וכולם כיבדוהו בגלל חריפות מוחו ואמרות־כנף שהיה משזר בדבריו. פעם אחת האריך אתו שיחה הגוברנאטור בכבודו ובעצמו עד שאשתו, הגוברנאטורית, העירה בכעס בשפה הצרפתית, שבעלה משוחח כל כך ארוכות עם „היהודי השחור". ר' יחזקאל לא איבד את עשתונותיו וענה מיד בצרפתית רהוטה: „הרי ידוע שדווקא האדמה השחורה מניבה את הפרי המשובח ביותר".

ר' יחזקאל ליפשיץ לא רווה נחת מקהילתו, כי היו לו מתנגדים רבים בין החסידים. עם זאת היתה תקופת כהונתו כרב בפלוצק ברוכה ביותר ורבת־מעש.

משפחת קמפנר

ראויה משפחת קמפנר שתיזכר במיוחד. בימי נעורי היו שני האחים קמפנר, לייביש והערשל, אזרחים מכו־בדים בעירנו והשפעתם היתה רבה על הציבור. הם הש־תייכו לחוג המתבוללים, אבל זקני הקהילה זכרו שמוצאם היה ממשפחה יהודית מיוחסת. היו מספרים רבות על רוחב לבה ונדבנותה של אסתר'ל קמפינסקי, אשר ניהלה בזמנו עסקים גדולים והיו לה קשרים טובים עם השל־טונות. היא ידעה לנצל קשרים אלה לטובת הקהילה. בעלה היה הרב ממלאווה, אולם היא התגרשה ממנו כי לא רצתה להיות רבנית. אחותה, מרים, נישאה לר' שמלקה הורוביץ, שהתייחס על של"ה הקדוש וכבודו היה רב בחצרם של חסידי אלכסנדר. אחותה השניה, פייגה, היתה אמם של שני אחי קמפנר. במרוצת השנים פתח אחד מהם, לייביש, בית מסחר גדול לספרים ברח' גרודזקה ועל ידו ניהל בית דפוס שהיה מוציא לאור ספרי לימוד, תווי

נגינה וכתבי עת[1]. בזמני היה כבר איש חולה, משותק למחצה, ומשרתו היה מוביל אותו בכורסה על גלגלים. בנו, רפאל, התמנה למזכיר הקהילה היהודית בוורשה ואחת מבנותיו נישאה למנהיג ידוע של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ. פ. ס.), דאשינסקי. בת אחרת היתה אשתו של רופא יהודי, פופולארי מאוד בפלוצק, ד"ר פיינברג, אשר היה ציוני נלהב ואף ביקר לפני המלחמה בארץ־ישראל.

הרשל קמפנר היה בעל בית מרקחת, מהגדולים ביותר בעירנו, אשר התנהל בשם „מיידה" (גם כן ברחוב גרודזקה). אחת מבנותיו השתתפה באופן פעיל במהפכה של שנת 1905 כנואמת בציבור.

צאצאי הקמפנרים, רובם ככולם, הלכו בדרך ההתבוללות הגמורה ולא היה להם כל מגע עם חיי הקהילה היהודית בפלוצק.

„עמך" שעל יד „שער הברזל"

כשמזכירים את החיים היהודיים בפלוצק, אי אפשר, לדעתי, לפסוח על ה„באזאר" שהיה קרוי: „שער הברזל". היתה זו חצר־מעבר ארוכה, המקשרת את רחוב שנקביץ' (קודם רחוב וינז'ננה) עם רחוב שירוקה (קווייטקה). לאורך כל החצר עמדו בתי מגורים והכניסה אליה מצד רחוב שירוקה היתה דרך שער ברזל רחב־מידות. כאן היה מקומם של מספר איטליזים, שבהם היו מוכרים בעיקר בשר עוף. קצב אחד היה מכונה בשם „מאדאמה", כי היה משתמש אלף פעמים ביום בביטוי הזה בפנותו לנשים יהודיות שבאו לחפש „מציאות" באיטליזו. שני בנים היו לו, לאיש הזה, ושניהם בלתי שפויים בדעתם. אחד מהם בשם אביגדור, הפך לדמות של שוטה העיר — דמות שאין להפרידה מהנוף הכללי של הרחוב היהודי בפלוצק.

שתי הרוכלות הוותיקות ביותר של „שער הברזל" היו חוה ומרקה, אשר עסקו במכירת ירקות. חוה היתה יהודיה שמנה ולעומתה מרקה היתה רזה כמו מקל. הן התחרו אחת ברעותה ומהבוקר עד הערב הטיחו קללות נמרצות זו בזו. במלאכה זו הצטיינה במיוחד מרקה שקולה היה חד וחודר יותר. צעקותיהן של שתי הרוכלות הללו אפשר היה לשמוע ממרחקים.

יהודיה מרודה אחרת, שהיתה בתולה זקנה, ניהלה שם רוכלות של דברי סידקית ועל ידה היתה חנותו של הזגג, ר' משה מינץ.

בפנים החצר היה נמצא ה„חדר" הגדול ביותר בעיר שבו שלט מלמד־דרדקי ר' משה אהרן הולנדר ולצדו עוזריו. במשך כל שעות היום הם היו אומרים את הפסוקים ואחריהם נשמע, כמקובל, קולם של הילדים במקהלה.

היה שם בית מלאכה של החייט מזובייצקי. חייט זה שמימיו לא למד תורה, היה לקוי בגלל זה בתסביכי נחיתות. הדבר הזה היה בא לידי ביטוי במיוחד בחג הסוכות. הוא היה מסרב להיכנס לסוכה משותפת יחד עם החסידים והעדיף לבנות סוכה נפרדת לעצמו. שם הוא היה סועד ביחד עם בני ביתו ושוליותיו ולאחר האוכל היו כולם פותחים בשירה, אלא שבמקום ניגונים חסידיים היו אלה שירי־לכת רוסיים שמזובייצקי הכירם מזמן שירותו בצבא.

רב ומגוון היה הציבור היהודי שהתגורר ב„באזאר", מהם בעלי־מלאכה זעירים שבדוחק היו מפרנסים את עצמם, מהם רוכלים או סתם בטלנים שלא היה ידוע ממה הם מתפרנסים. ה„באזאר" היה כאילו פרוזדור לרחובות היהודיים האחרים, כגון רחוב שירוקה והרחובות ירוזולימסקה וסימטאותיה, שבהם היו מפכים החיים היהודיים מאז ומתמיד. עם זאת היה ה„באזאר" כאילו עולם בפני עצמו, מין עיירה נידחת בתוך תוכו של הכרך.

1. הארכיבישוף נובובייסקי בספרו המקיף על פלוצק מזכיר את פעילותו של קמפנר בשדה התרבות ומציין שהוא „ניהל את מקצועו בערנות ועסק, ליד המסחר בספרי לימוד, גם בהפצת ספרי מדע וספרות יפה" (עמ' 657). זהו כמעט המקום היחידי בספר שבו המחבר האנטישמי מזכיר יהודי לשבח. (המערכת)

זכרונותיו של תלמיד הגימנסיה הרוסית

לילדי היהודים — 10%

אמי, זכרונה לברכה, שרה־מרים מבית פביאן, היתה מורה. היא סיימה את הגימנסיה הרוסית לבנות בפלוצק וחלמה על כך שגם בנה יזכה להשכלה תיכונית. ולכן בשנת 1907, כשהייתי בן 8 ועדיין ביקרתי, ככל ילדי היהודים בעירנו, ב„חדר", התחלתי להתכונן לבחינות קבלה לכיתה א' בגימנסיה הרוסית. בחודש אוגוסט רשמה אותי אמי כמועמד להתקבל לגימנסיה וזמן קצר לאחר מכן התקיימו הבחינות. כעבור ימים אחדים רצתי לראות את רשימת התלמידים שהצליחו בבחינות, שפורסמה על לוח המודעות בפרוזדור הגימנסיה. והנה מה רבה היתה שמחתי בראותי שגם שמי נמצא בין המצליחים. אולם שמחה זו קצרה היתה. חיש מהר התברר שזוהי רשימה של אלה אשר אמנם הצליחו בבחינות, אולם בגלל חוסר מקום לא נתקבלו לכיתה. אין צריך לומר שהכלולים ברשימה זו היו כמעט כולם יהודים, כי ל־40 המקומות בכיתה א' נתקבלו רק 4 יהודים, כלומר לפי שיעור של 10% בלבד. לאלה שלא נתקבלו נשארה הזכות להתקבל בשנה הבאה לבחינות לכיתה ב'.

אף על פי שכבר ידעתי על קיום האפליה כלפי היהודים ולעתים שמעתי את המלה „שנאת ישראל", לא יכולתי להבין מדוע מפלים דוקא אותי לרעה והת־יפחתי מרוב יאוש. אמי התאזרה עוז והלכה למנהל הגימנסיה לבקש את חסדו. הוא ענה לה קצרות: „מחמת חוסר מקומות פנויים יכול בנך ללמוד כאֶקסטרן ושמורה לו הזכות לגשת לבחינות בשנה הבאה. באם יעמוד בבחינות ויצליח, יתקבל ישירות לכיתה ב', אבל אינני יכול להבטיח מאומה". זו היתה תשובתו השיגרתית לכל אם יהודיה, שבאה להתחנן בפניו.

בבית ספרו של המורה יז'ומבק

אמי החליטה שמוטב לרשום אותי לבית ספרו של המורה יז'ומבק, כי על ידי כך לא אפסיד את זמני.

בבית הספר הזה היו 4 כיתות ותוכנית הלימודים שלו היתה שווה לזו של שנתיים בגימנסיה הרוסית הממשלתית. מורי בכיתה א' היה אז גולומב. מתקופת לימודי בבית הספר הזה נשאר חרות בזכרוני ביקור המפקח המחוזי שבא אלינו בלווית אשתו ובתו. המנהל, מר יז'ומבק, הטיל עלי את התפקיד להגיש פרחים לגבירות. אחרי הטקס נשאלנו האם יודעים אנו לדקלם שירים רוסיים. מר יז'ומבק בחר מבינינו ארבעה תל־מידים (זכיתי להיות בתוכם) ואמר לנו לדקלם מיצי־רות קרילוב. האורחים היו מופתעים, כי הדיקלום בוצע למ־פת. כשסיימנו, אמר המפקח שמצא חן בעיניו מבטאנו הרוסי המצויין. זמן קצר אחרי הביקור הזה הגיע לבית הספר פקיד ממשלתי ומסר למנהלנו, מר יז'ומבק, מעטפה גדולה, סגורה בחותמת שעווה ממשלתית. במעטפה היתה מדלית־כסף מלווה מכתב־הוקרה מיוחד. קשה לתאר מה גדולה היתה גאוותו של מר יז'ומבק על אות ההצטיי־נות שזכה בו בית ספרו. וגם אנו, התלמידים, שמחנו מאוד, שהרי זאת היתה בעיקר הצלחתנו שגרמה להענקת האות.

מכל מקום מדלית־כסף זו לא הצילה את מר יז'ומבק שלנו מידיו של קוזק פורע, אשר התנפל עליו והרביץ בו מכות רצח. זה אירע כשנה, או קצת יותר, לאחר הענקת המדליה, כשפלוגת הקוזקים ערכה פרעות ביהודי פלוצק. שניים או שלושה קוזקים שיכורים התפרצו אז לדירתו של מורנו ודרשו ממנו כסף. הם שברו רהיטים ואחד מהם נטפל במיוחד למר יז'ומבק עצמו. כעבור מספר חדשים נפטר מורנו מפצעיו.

מענין להזכיר שהקוזקים התנפלו אז ברחוב על שופט בית המשפט המחוזי, שהיה רוסי, אלא בעל זקן ארוך. ומי יודע כמה קרבנות נוספים היו נופלים מידי הקוזקים, לולא ההבטחה שניתנה ע"י הגוברנטור למש־לחת היהודים שפלוגת הקוזקים תפונה מהעיר. וכך הווה.

אני, אחרי שלמדתי שנה בבית ספרו של יז'ומבק, שוב ניגשתי לבחינות בגימנסיה הרוסית והפעם לכיתה ב'. ושוב אותו הדבר: הצלחתי בבחינות אלא מחוסר מקום... וכו'. ושוב הלכה אמי למנהל הגימנסיה לבקש ממנו רחמים על בנה. לבסוף נמצא הפתרון: הסכימו לקבלני לכיתה א' של הגימנסיה. אמנם צריך הייתי להתחיל בלימודים מחדש, אבל המטרה העיקרית הושגה: אני תלמיד הגימנסיה הממשלתית ועתידי, כביכול, מובטח...

בעיותיהם של התלמידים היהודיים; מורה הדת — א. י. פפיירנה

האנטישמיות הגלויה לא הורגשה כמעט בין כותלי הגימנסיה. לולא ההסתה מצד התלמידים הפולניים הלאו־מניים שהיו מעונינים כל פעם להוסיף שמן למדורת השנאה, לא היינו חשים בשום סבל כיהודים. הלאומנים הפולניים האלה היו טוענים שליהודים אין זכות ללמוד בגימנסיה וכל מקום שהם תופסים על ספסל הלימודים

שייך לפולני. מענין הדבר שדווקא התלמידים היהודיים היו בין מארגני השביתות למען הגברת הלימודים בשפה הפולנית. הם היו עושים זאת למרות שהיתה צפויה להם סכנת גירוש מהגימנסיה עם „כרטיס־זאב" שפירושו היה שלילה מוחלטת של הזכות ללימוד תיכון בכל רחבי המדינה. לעומתם היו רבים מבין הפולנים הלאומניים שנימנו עם מפירי השביתות. הם ששיתפו פעולה עם המורים האנטישמיים שלימדו בגימנסיה.

לבסוף, כהוצאה מהמאבק למען השפה הפולנית, נקבעה שעה אחת לשבוע של לימוד פולנית כמקצוע בלתי מחייב. במרוצת הזמן הוסיפו עוד שעה ולמעשה הפך המקצוע הזה למחייב את כל התלמידים.

דמותו של מורה־הדת שלנו, א. י. פפיירנה, יישאר לעולם חרות בלבי. הוא היה אדם בעל קומה נמוכה, בעל שערות וזקן שיבה, קצת שמנמן ומתהלך בצעדים קצרים, אבל מהירים. מראהו היה של אדם משכיל עם קלסתר פנים נעים ביותר.

זכורני שפעם בשעת שעור ביקשנו אותו שיסביר לנו מדוע אחוז כה קטן של יהודים מתקבל לגימנסיה. בתחילה היסס לתת לנו תשובה מלאה ורק העיר שהמצב ישתנה בודאי פעם לטובה. אחר כך, כשהרהר במקצת בשאלה, הטעים שלדעתו ההגבלות האלה הן, למעשה, לטובת היהודים ולא לרעתם. והרי נימוקיו שהעלה אז לפנינו:

היות שהתלמידים היהודיים יודעים כמה קשה להתקבל לגימנסיה, הם מעריכים יותר את לימודיהם, מגיעים להישגים מצויינים והופכים להיות תלמידים לדוגמה.

שיעור היהודים שהיו מסיימים את הגימנסיה בהצ־טיינות היה גבוה בהרבה משיעור המצטיינים בין הגויים.

כן גדול שיעור היהודים הממשיכים לאחר סיום הגימנסיה בלימודיהם הגבוהים במדינה ובחו"ל ורבים מהם מגיעים לתוארים אקדמאיים.

וכאן הזכיר את שמותיהם של חניכי הגימנסיה היהודיים, כגון ד"ר סטופאי, ד"ר יאגודה, ד"ר ברסלר, ד"ר ווידנפלד, שני האחים ד"ר טמרסון, ד"ר ווינוגרון ואחרים; כל אלה למדו בגימנסיה הרוסית בפלוצק והשיגו את המטרה הנכספת — תואר אקדמאי.

בימי חג של המדינה הצארית היו התלמידים הנוצרים מתאספים בכנסיה, בעוד שאנחנו, היהודים, היינו הולכים בסך לטקס שהתקיים בבית הכנסת הגדול. המורה פפיירנא היה מלווה אותנו לבוש חגיגית ועל צווארו מדלית־הכסף שקיבל מהשלטונות הודות להשגיו בחינוך. הוא היה תמיד הנואם הראשי בטקס. החזן, מר הזנשפרונג, היה שר את התפילה „הנותן תשועה למלכים" ואחר כך היתה מקהלת התלמידים שרה את ההימנון „אל, שמור על הצאר". בבית הכנסת היו נוכחים תמיד הרב ועמו נציגי ועד הקהילה. מטעם השלטונות היה נוכח סמל־משטרה מזוקן שהופעתו היתה מעוררת כבוד בנו, הילדים.

*

למעלה מיובל שנים חלפו מאותם הזמנים ואין פלא שקשה לדייק בהעלאת הזכרונות מאז, ביחוד שהמאורעות שבאו אחר כך טישטשו בגלל חומרתם את אירועי תקופת הנעורים. תחיית פולין בתום מלחמת העולם הראשונה מסמלת בשבילי תקופה של עינויים וסבל, כי הייתי בין אותם החיילים היהודיים שהושמו על ידי הצבא הפולני האנטישמי במחנה־הסגר ביאבלוננה. עברו עלינו שם תלאות רבות ושני חיילים מתוכנו, שניסו לברוח מהמחנה, נורו למוות. לבסוף שוחררנו בפקודתו של פילסודסקי וחזרנו, כל אחד, לביתו.

אולם, כל זה היה כאין וכאפס לעומת השואה שפקדה אותנו בשנות מלחמת העולם השניה. עולמנו נהרס לחלוטין ונשארנו אודים מוצלים מאש. יהדות פלוצק אינה קיימת עוד ואתה צללו לאבדון כמעט כל יקירינו. יהיו־נא זכרונותי המקוטעים האלה מוקדשים לזכרם הנצחי.

פתיחת בית ספר תיכון יהודי ראשון בפלוצק

נאומו של רב העיר ר׳ יונה מרדכי זלוטניק ז״ל

לפנינו ספרון קטן, בסך הכל 16 עמודים קצרים, שדפיו בלו מאז הוצא לאור בשנת 1917:

„ככר וספר מכורכים, הוא הנאום אשר נשאתי במקהלות אני יונה מרדכי במהרא״י ז״ל זלוטניק, אב״ד דקהלת פלאצק יצ״ו ביום ט״ז לחודש מרחשון תרע״ז לכבוד חנוכת בית הספר התיכוני היהודי שנפתח אז בעירי״.

ב„דבר אל הקורא״ המקדים את נאומו, מרגיע הרב את „אחינו החרדים הקיצוניים״ ומציין שאין כוונתו „למשוך ולהטות אל בית הספר התיכוני, אשר נוסד בעירנו״ את ליבותיהם. מבין הוא היטב שישנם אנשים החוששים מפני כל תיקון חדש בענינים העומדים ברומה של היהדות כמו החינוך ולדעתו אין בזה כל רע אלא „אדרבא, תבוא עליהם הברכה!״. למה הדבר דומה? לאותם האנשים שפחדו בשעתו לנסוע ברכבת. בכל זאת — מקווה הוא — בסופו של דבר יבחר עמנו בשביל הזהב ולא באחת הדרכים הקיצוניות: החרדית הקיצונית או החופשית, המובילה להתבוללות.

הנאום עצמו פותח ב„ברכה על הפתיחה״. מוצאים אנו בה כמה מבעיות הזמן, אשר העסיקו את יהודי פלוצק כפי שהעסיקו יהודים בקהילות רבות אחרות בפולין. ידוע שרוחות ההשכלה שהחלו מנשבות בישובי היהודים באירופה המזרחית, וביתר שאת במחצית השניה של המאה ה־19, לא חדרו באותה מידה לתחומי כל הקהילות. אפילו בעיר כפלוצק, ששכבת המתבוללים בה היתה רחבה יחסית ורבת־השפעה, עדיין היה צריך בעשור השני של המאה ה־20, לשכנע את הבריות כי נחוצה גימנסיה יהודית. ולכן — מדגיש הרב זלוטניק — „אמנם אוצר הרוח ומבצרה הם בתי־כנסיות ובתי־מדרשות״ אבל „לדאבוננו, עכשיו מבצרנו האחרון הזה רופף ובית המדרש כבר כמו ריקן ושומם״ והוא מצייר תמונה עגומה של המצב: „בני הנעורים שלנו הולכים ומבקרים את בתי הספר הכלליים גם בשבת, וחינוכם מקבלים שם באתמוספירה זרה ליהדות... שואפים אל קרבם רוח של בוז וקלס לכל היקר והקדוש לישראל״. ובהמשך דבריו קובע הנואם שצורכי האדם הם עכשיו מרובים פי מאה מאשר בדור הקודם ולבית המדרש אין היכולת להקנות לחניכיו דבר, פרט לידיעת התורה ולכן עוזבים אותו „והולכים באשר הולכים״.

בפתיחתו של בית ספר תיכון רואה הרב אמצעי יעיל לביצורו של העם סביב קניני תרבותו על ידי כך שתקויים אימרתם של חכמינו ז״ל: יפה תלמוד־תורה עם דרך־ארץ. וכשאומרים „דרך־ארץ״ מתכוונים לכך שיש להוסיף על לימודי הקודש גם את הידיעות והמדעים „המתהלכים בין תושבי הארץ״. מסיבה זו מוצא הרב לנכון לברך ללא כל פקפוק נפשי על פתיחת הגימנסיה היהודית בפלוצק.

בהמשך דבריו מחלק הנואם דברי תודה למועצת המיסדים, אשר מנתה 7 איש, ומהם רק אחדים היו הפעילים האמיתיים אשר לא חסכו עמל ויגע כדי להקים את המוסד. הם ראויים להשתוות לגדולי הדור בזמנם: רבי חנינא ורבי חייא, אשר אף פעם לא נלאו במאמציהם להפיץ תורה לישראל, בעצמם כתבו ספרי לימוד, ואפילו עסקו בהכנת הקלף מעור הצבי כי בימיהם שרר מחסור בקלף לכתיבת ספרים. כך גם עסקני הגימנסיה בפלוצק: בזמנים קשים, כשהורגש מחסור רב בכוחות הוראה, הצליחו למצוא „דירקטור״ מתאים לניהול המוסד ואף גייסו צוות של מורים ומורות, אשר הסכימו לבוא להורות בבית הספר החדש, למרות שהיו להם הצעות טובות של מוסדות חינוך וותיקים ומבוססים.

אולם בזאת לא סגי. העסקנים הצליחו גם לרשום לבית הספר „תלמידים ותלמידות די הצורך״, הם שכרו בית מתאים, תיקנו והתקינו אותו ליעודו, והעיקר: התרימו אנשים פרטיים מבין יהודי קהילת פלוצק שלא הצטיינה אף פעם במספר רב של עשירים, והצליחו לאסוף סכום כסף שהיה נדרש „ליצירת מוסד גדול כזה״. „ובכן״ — סיים הרב את ברכתו למייסדים — „ראויים הם לכבוד ולהם יאתה תהילה, כי הגדילו לעשות״.

והרב הנכבד אינו מהסס ברגע מרומם זה של פתיחת הגימנסיה היהודית בפלוצק להגיד את אותם דברי התפילה שנאמרו בשעתם על הקמת משכן בית המקדש: „יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם״ ומיד הוא מסביר שנאותה ביותר אותה תפילה למעמד זה, היות שכבר חכמינו ז״ל אמרו: בוא וראה כמה חביבין תינוקות לפני הקב״ה: גלתה סנהדרין לא גלתה שכינה, גלו משמרות ולא גלתה שכינה וכיוון שגלו תינוקות גלתה שכינה עמהם.

ראוי עולם הילדים שנדע להעריכו, כי בניגוד לעולם הגדולים שבו שולטים הגסות, העריצות, השקר והתרמית, ועוד דברים דומים „שאין להקב״ה נחת מהם״, מוצאים אנו בעולם הקטנים: רוך, השתתפות, רחמנות, חיבה, אמון, תום ויושר. אולם — טוען הרב — המידות הטובות האלה מתגלות ומתחזקות רק בהשפעת מחנכים טובים ולכן הוא פונה למורים שימלאו את חובתם באמנות כי הרי „אנחנו מפקידים בידיכם את היותר יקר לנו בחיים, את צאצאינו שהם תקוותנו, נחמתנו, אחריתנו ועתידנו״. הנואם משווה את עבודת המחנכים לעבודת הכהן הגדול

בבית המקדש ביום כיפור כשהיו משביעים אותו הפרושים שיפעל לפי דיני התורה על כל דקדוקיהם ולא יכשיל את שולחיו. הוא היה רוצה להשביע בשבועה דומה את המחנכים שלא יעשו את לימודי התורה „לארעי וטפל, לרקלמה ריקה או לשלט מתעה". עליהם, על המורים, לדעת ולזכור שהם אינם עדיין רצויים על ידי כל הזרמים ויש המתנגדים להם מימין ומשמאל. לכן עליהם להיזהר שלא ימצא, חלילה, כל דופי בלימודיהם כי „אז לא יחסכו מכם חבריכם מימין ומשמאל כלימות ורוק".

הנואם ראה בהקמת בית ספר תיכון בפלוצק חלק מהתהליך התרבותי שעבר באותם הזמנים על כל יהדות פולין והוא מטעים: „עתה מתחילה אצלנו התקופה של ייסוד בתי ספר תיכוניים יהודיים ואתם (כלומר המורים) הנכם חלוצים ובעתיד תיעשו לבני־אדם היס־טוריים". ואם ימעלו המורים בקדושת משרתם תנקום בהם ההיסטוריה בחריצת משפטה, אבל אם ימלאו את חובתם באמונה, ייכתבו שמותיהם באותיות זהב.

לטוענים שהתלמידים ייאלצו ממילא לאחר סיום חוק לימודיהם בגימנסיה להשתלם בבתי ספר גבוהים בסביבה בלתי־יהודית ואז יישכח מלבם כל מה שלמדו בשטח הדת והמסורת, עונה הרב שלעולם אין שוכחים את הגירסא דינקותא ורשמי הילדות אינם נמחקים לעולם. על ההורים לדעת שאסור להם למנוע מילדיהם את קבלת זיק האמונה בילדותם. דוגמאות רבות בהיסטוריה שלנו מוכיחות שלעת צרה עמדו בה האנשים והתגברו על מכשו־לים רבים ובאותו זמן משוללי האמונה הלכו ואבדו מן העולם.

להלן נשמעים בדבריו של הרב געגועים להקמת אוניברסיטה עברית שבה יתמזגו רוח היהדות עם הלי־מוד המודרני: „כשם שזכיתם ליסד ולפתוח בית ספר תיכוני, כך תזכו ליסד ולפתוח בית ספר יהודי עליון בתכנית גדולה ורחבה".

וכעת פונה הנואם במלים אחדות ל„שכנים", כלומר לנוצרים. הוא מסביר להם שהקמת בית ספר תיכון יהודי איננה משמשת את מטרת ההיבדלות מעל האזרחים המקומיים אלא דוקא להיפך: „להכשיר את צאצאינו שיהיו לאזרחים מועילים לעבוד יד ביד עם שכנינו לטובת המדינה". אין אפשרות לתת חינוך דתי יהודי בבית ספר כללי פולני „מפני שהאויר הנוצרי מרחף שם" בדיוק כפי שאי אפשר לתת חינוך נוצרי לילד נוצרי בבית ספר יהודי. הדעה הזאת מתאימה לדעות טובי הנוצרים החוש־בים שהיהודי מלבד שעליו „להיות מלומד ומנומס, הוא מחויב להיות גם דתי". הרב מצטט את הערתו של הבישוף הפלוצקאי, אשר העיר בהזדמנות מסוימת באוזניו שישנה תופעה שלילית אצל היהודים היות שהנאורים מביניהם אינם שומרי דת. גם נוצרי אחר הביע דעתו באוזני הרב „שנחוץ לקבוע בעד ילדי היהודים בית ספר מיוחד, מפני שהתלמידים היהודים המבקרים את בתי הספר הכלליים (כלומר הפולניים), הם בלתי דתיים ובזה פועלים הם לרעה על חבריהם הנוצריים בנוגע לדת ואמונה".

סיומו של הנאום מוקדש לפנייה אל התלמידים והתל־מידות. הרב מעלה לעיניהם את הדמויות של מוכה־גורל, איש עני ואביון, עבריין ופושע, גס רוח ומושחת. כל אלה הגיעו למצבם המיואש בעיקר מפני שלא למדו בנעו־ריהם, לא רכשו לעצמם ידע והשכלה. הם אומללים, אולם מאוחר מדי לתקן את המעוות. לכן צריכים הצעירים לנצל את ההזדמנות הטובה הניתנת להם, כשהוריהם עושים למענם כמיטב יכולתם, ולהתאמץ בלימודים בכל כוחו־תיהם. בפנייה מיוחדת פונה הרב לתלמידות שבהן הוא רואה את דור הנשים העתידות המהוות את עמוד התווך של המשפחה היהודית. כעת מורגש — טוען הרב — חסרון רב בנשים — „גם אצלנו וגם מהעבר השני של האוקינוס האטלנטי" — שהיהדות איננה בשבילן כספר חתום והמסוגלות למלא את תפקידיהן כאמהות נאמנות בישראל.

את כל הסגולות הטובות הללו יש להחדיר בנוער שלנו בין כותלי הגימנסיה כדי שהכל „יכירו בצדק הדרישה לשבץ אתכם מחדש במשבצתכם הישנה, היא ארץ אבות".

אלה הם דברי נאום הפתיחה שהשמיע הרב הפלוצ־קאי הגאור, הרב יונה מרדכי זלוטניק ז"ל, בשנת 1915. נדמה שחיוניותם טריה עדיין גם כיום לגבי החינוך היהודי בארצות הגולה ואף לגבי החינוך במדינת ישראל.
א. א.

הערך „פלוצק" באנציקלופדיות יהודיות

THE JEWISH ENCYCLOPEDIA
(FUNK AND WAGSHALL, 1913)

במחוז פלוצק מתגוררים כ־70 אלף יהודים מתוך אוכלוסיה כללית של 770.500 נפש. בעיר פלוצק מנתה האוכלוסיה בשנת 1910 30,770 נפשות ומזה למעלה מ־10,000 יהודים. היו בה בתי כנסת אחדים, „תלמוד־תורה" (שנוסד בשנת 1868), קופת „גמילות־חסדים" (הת־ארגנה ב־1873) ובית־חולים. המורה לדת, א. י. פפיירנא, ייסד בשנת 1900 ספריה.

ר' עזריאל אריה רקובסקי היה רב הקהילה במשך 17 שנה וכיהן עד שנת 1880. הרב אריה לייב צונץ נמנה בין רבני הקהילה. החל משנת 1897 היה רב ר' יחזקאל ליפשיץ, שנולד ברוסיני שליד קובנה ב־1864, כבנו של ר' הלל ליפשיץ מלובלין.

JEWREJSKAJA ENCYKLOPEDJA, PETROGRAD

יהודים, תושבי העיר, נזכרים החל משנת 1474. לפי מיסמך משנת 1616 היו ברובע היהודי 25 בתים ובעליהם שילמו מיסים בצורה של פלפל, צפורן וכד'. בעד שכירת מקום בשוק שילמו 40 זלוטי לשנה. בשנים 7־1656, בתקופת המלחמה בשוודים, ערכו חיילים פולניים פרעות וכמעט כל יהודי העיר נהרגו. בשנת 1658 התיר המלך יאן קאז'ימייז' ליהודים לבנות מחדש בית כנסת ובתי מגורים וכן לעסוק במסחר. ב־1688 נהרס שוב הרובע היהודי בגלל שריפה. בשנת 1754, כשהמושל היה הפולני דמבוסקי, העלילו על היהודים שרצחו תינוק נוצרי. נאסרו מספר יהודים ובעל בית מרזח כפרי אחד בשם דוד הולקה עד מות. היהודים שיגרו בענין זה משלחת לסיים הפולני. הטילו עליהם לשלם בו במקום כופר בסך של 2400 זהובים ועוד 8000 זהובים בתשלומים במשך שלוש שנים. כשגמרו בשנת 1758 לסלק את התשלומים, נדרשו להוסיף ולשלם. כשסירבו נאסרו כל אנשי ועד הקהילה והוכו. בשנת 1792 נדרשו היהודים לשלם 800 זהובים מס, אולם לפי טענתם לא הגיעו לעיריה אלא 60 זהובים בלבד. שוב התקיימו מאסרים ורב הקהילה, יואכים, הולקה. לפי המקורות התגוררו בפלוצק בשנת 1765 — 725 יהודים. כשסופחה פלוצק בשנת 1811 לנסיכות וורשה, ניתנה הוראה המג־בילה את רובע היהודים ל־8 רחובות וביניהם הרחובות ירוזולימסקה וסינאגוגאלנה. ההוראה מסבירה כי לאחר שנשרף בשנת 1810 הרובע היהודי, עברו הרבה מתושביו לגור ברחובות אחרים של העיר. מעתה יורשה לגור ברחו־בות שמחוץ לרובע היהודים, רק לאלה הלובשים בגדים אירופיים. נוסף לזאת נאמר בהוראה שאין לאלץ את היהודים לעבור מיד לרובע שלהם אלא רק עם תום חוזי השכירות. ההוראה הזאת היתה בתוקף בפלוצק עד שנת 1862. בשנת 1856 התגוררו בפלוצק 7152 נוצרים ו־5251 יהודים. בשנת 1897 — 27,000 נוצרים ו־7721 יהודים.

ישוב יהודי מהמאה ה־11 נחשף בפולין

וארשה (עתי"ם). ארכיאולוגים פולניים עובדים זה זמן־מה בחקי־רת האתר של ישוב יהודי מימי־הביניים, שנתגלה בחלק העתיק של העיר פלוצק שעל גדות הוויסלה.

החקירות העלו, כי תחילתו של ישוב זה היתה במאה ה־11, וכך הוא שייך לקהילות היהודיות העתיקות ביותר בפולין.

החפירות שנערכו עד כה הבי־או כבר לגילוי חומר רב־ערך ביותר להכרת חייהם ומנהגיהם של היהודים בפולין בתקופת שושלת פיאסט — היא השושלת הראשונה של מלכי פולין.

(כתבה שפורסמה בעתון „דבר", ביום 11.10.1963)

News for Abroad Department

WARSAW September 23rd, 1963
Al. Jerozolimskie 7

AIR MAIL SERVICE

MEDIEVAL JEWISH SETTLEMENT

For some time now Polish archeologists have been working in the terrain of the medieval Jewish settlement in the old part of Plock on the Vistula, Warsaw Voiwodship. The beginning of this settlement goes back to the 11th century and so it belongs to the oldest communities of Jewish people in Poland.

The excavations have already brought a lot of very valuable materials for the cognition of the life and customs of the Jewish people in Poland of the Piast /the first dynasty of Polish monarchs/.

\- - -

געשיכטע פון יידן

אין פלאצק

1657 - 1914

ישעיה טרונק

געשיכטע פון דער יידישער קהילה אין פלאָצק

הקדמה

פרילינג 1939 איז דערשינען דער ערשטער באַנד פון מיין „געשיכטע פון יידן אין פלאָצק", וואָס דערגייט כראָנאָלאָגיש ביז דער ערשטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט. דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דעם „קאָמיטעט צו פייערן דעם 700־יעריקן יובל פון דער פלאָצקער קהילה" און פון דער היסטאָרישער סעקציע פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע. צום צווייטן באַנד, וואָס האָט באַדאַרפט אַרומנעמען די תקופה ביז דעם אונטערגאַנג פון אַמאָליקן פוילן, סוף 18טן יאָרהונדערט, איז שוין געווען צונויפגעזאַמלט אַ היפשער אַרכיוואַלער מאַטעריאַל און האָט געזאָלט דערשיינען אין... 1941. אין די פלאַמען פון די שריפות אין וואַרשע אין סעפּטעמבער 1939 איז פאַרברענט געוואָרן מיין אַרכיוו און ביבליאָטעק און צווישן זיי די מאַטעריאַלן צום צווייטן באַנד.

נאָך אַן איבעררייס פון אַ קנאַפּן פערטל־יאָרהונדערט, וואָס אין זיינע כראָנאָלאָגישע גרענעצן איז איינגעשלאָסן אונדזער גרעסטער געשיכטלעכער חורבן, האָב איך זיך אונטערגענומען, אויף דער בקשה פון דעם קאָמיטעט אויף אַרויסצוגעבן אַ פלאָצקער יזכור־בוך אין ישראל, ממשיך צו זיין די געשיכטע פון דער פלאָצקער קהילה פון דעם מאָמענט, ווו איך האָב איבערגעריסן אין 1939 און דערפירן זי ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דער פאַרנעם און כאַראַקטער פון דעם דאָזיקן „צווייטן באַנד" זענען שוין בהכרח גאַנץ אַנדערע אין זייער קאָנסטרוקציע, ווי איך האָב בשעתו פּלאַנירט אין 1939. עס עקזיסטירן שוין היינט נישט די אָביעקטיווע מעגלעכקייטן אָנצושרייבן אַ געשיכטלעכע מאָנאָגראַפיע פון דער פלאָצקער קהילה לויטן מוסטער פון ערשטן באַנד. דאָס רוב היסטאָרישע מקורות אין די וואַרשעווער אַרכיוון, פון וועלכע איך האָב געשעפּט מאַטעריאַל פאַרן ערשטן באַנד און געגרייט בשעתו דעם צווייטן, זענען אין דער לעצטער מלחמה אויך געגאַנגען לאיבוד. איך האָב זיך דעריבער געמוזט סומך זיין אין מיין אַרבעט אויף געדרוקטע מקורות, וואָס זענען צעשפּרייט אין צענדליקער צייט־שריפטן און ביכער. אויף זייער סמך האָב איך געקאָנט רעקאָנסטרואירן די געשיכטע פון דער פלאָצקער קהילה אין אירע הויפּט־מאָמענטן ווי אויך אָנצייכענען אירע אַנטוויקלונג־ליניעס במשך העכער צוויי און אַ האַלבן יאָרהונדערט. אויב דאָס איז מיר געלונגען, האָב איך מיין אויפגאַבע דערפילט.

י. ט.

פון דער העלפט 17טן יאָרהונדערט ביזן אונטערגאַנג פון דער פּוילישער מלוכה

נאָכן חורבן פון דער קהילה אין די יאָרן 1657—1656 (זע אויבן) איז זי במשך פון אַ לענגערן פּעריאָד גע־בליבן אַ קליינע און אַ שוואַכע. עס זענען פאַרביי פיל יאָרן ביז זי האָט זיך צוריק אויפגעבויט פון אירע חור־בות. דער אַמאָליקער גלאַנץ איז פאַרשוווּנדן. בפרט וואָס די דאָזיקע בערך 150־יעריקע תקופה, וואָס מיר באַהאַנדלען אין דעם דאָזיקן קאַפּיטל, איז לגמרי נישט געווען קיין פּעריאָד פון רו און סטאַבילקייט. פאַר־קערט — איין אומגליק האָט נאָכגעיאָגט אַ צווייטן. שריפות, מגיפות און מלחמות זענען אין דעם דאָזיקן שטורמישן פּעריאָד אין דער געשיכטע פון דער פּוי־לישער מלוכה אַן אָפּטער תושב.

אַזוי, למשל, האָט אין יאָר 1688 — דרייסיק יאָר נאָכן שוועדישן חורבן — אַ גרויסע שריפה חרוב גע־מאַכט דעם יידישן ווינפּערטל. חוץ דעם איז אויסגע־בראָכן אַ מגיפה, וואָס האָט פאַרקלענערט די באַפעל־קערונג, די יידישע בתוכה. קוים געקומען אַ ביסל צו זיך פון דעם דאָזיקן אומגליק, ווי מיט צוועלף יאָר שפּעטער ברעכט אויס „די גרויסע צפון־מלחמה", וואָס האָט אויף דער פּוילישער טעריטאָריע אָנגעהאַלטן במשך אַכט יאָר (1709—1701) און געבראַכט מיט זיך אַ פרישע כוואַליע פון רויב, מאָרד, שריפות און מגיפות, פון וועלכע עס האָבן בעיקר געליטן די יידישע קהילות אין גרויספּוילן און קויאַווע. זי האָט מסתמא אויך נישט אויסגעמיטן די שכנותדיקע קהילות אין מערב־מאַזאָוויע, צו וועלכע עס האָט געהערט פּלאָצק [1].

אין 1705 האָט דאָס רוסישע מיליטער צוריק דעראָ־בערט פּלאָצק פון די שוועדן, וואָס האָבן דעמאָלט גע־האַלטן די שטעט אין זייערע הענט [2]. אין אַזעלכע פאַלן פלעגן ביידע צדדים על־פּי טראַדיציע זיך לאָזן ווילגיין אויפן האָב און גוטס פון דער יידישער באַפעלקערונג. די מגיפה וואָס האָט געבושעוועט אין גרויספּוילן און אין די שכנותדיקע געביטן אין די יאָרן 1711—1709 (נאָכוויען פון דער מלחמה) האָט פאַרשלונגען אַ גרויסע צאָל קרבנות.

אין די 70קער און 80קער יאָרן פון 17טן יאָרהונ־דערט האָט איבער די מאַזאָווישע קהילות געהאַנגען די געפאַר פון אַ גירוש („גירוש מאַזי"). פון די ווינציקע דאָקומענטן, וואָס זענען נוגע דעם דאָזיקן ענין דרינגט נישט קלאָר אַרויס, צי דאָס האָט געמיינט אַן אַלגע־מיינעם גירוש פון מאַזאָוויע, צי נאָר פון ניי־איינגע־וואַנדערטע יידן. פון איין דאָקומענט, פון דעם כרוז, וואָס איז אויסגערופן געוואָרן אין דער טיקטינער שול אין צום גדליה ת"ל (1669), ווו מיר לייענען אויף איין אָרט: „דאָס מהיום והלאה זאָל זיך קיינער אשר בשם ישראל יכונה זיך ניט דער וועגין איין צו פאַרין קובע דירה צו זיין במדינת מאזי", וואָלט מען געקאָנט דרינגען אַז דער גירוש האָט געזאָלט חל זיין נאָר אויף די, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין דער לעצטער צייט („וחדשים מקרוב באו כמה אנשים האָבן זיך באַזעצט") [3].

פון אַ צווייטן דאָקומענט, פאַרשריבן אין פּנקס פון דער טיקטינער קהילה פון 1672, וואָלט מען געקאָנט דרינגען אַז דער דאָזיקער ענין איז געווען פאַרבונדן מיט אַן עקאָנאָמישער קאָנקורענץ, וואָס געוויסע קהילות, אין אונדזער פאַל די טיקטינער, האָבן געליטן מצד צוגעוואַנדערטע יידן, וואָס זענען „מקפּח זייערע פּרנסות און ברענגען גרויס שאָדן" [4].

עס איז אויך נישט באַוווּסט, ווען דער וועד ד' ארצות האָט אָנגענומען דעם באַשלוס („תקנת הקוד־מים") „דאָס קיין בר ישראל זאָל ניט וווינען במדינה מאזי", ווי עס ווערט איבערגעגעבן אין אויבן־ציטירטן דאָקומענט פון 1669; עס איז אויך נישט פעסטגעשטעלט צי דער באַשלוס איז אויסגעפירט געוואָרן. גיכער נישט. מסתמא איז דער וועד ד' ארצות געווען געצוווּנגען אונטערן דרוק פון דרויסן אָנצונעמען די החלטה, וואָס אסרט יידן זיך צו באַזעצן אין מאַזאָוויע, אָבער די גזירה איז שפּעטער מיטן אויסגעפּרוּווטן מיטל פון שוחד אָפּ־געשריגן געוואָרן [5]. מיר ווערן וועגן דעם געוויר פון אַ פאַרשרייבונג אין טיקטינער פּנקס פון תל"ח (1678), וואָס איז נוגע אַ פינאַנציעלן סכסוך צווישן וועד ד' ארצות און דעם וועד מדינת ליטא, ווו עס ווערט באַ־מערקט, אַז דער ערשטער האָט „מחמת גירוש מאזי" געהאַט גרויסע הוצאות [6].

דער רעכטלעכער סטאַטוס פון דער פּלאָצקער קהילה האָט זיך באַזירט אויף דער פּריווילעגיע פון קעניג, יאַן קאַזימיר פון 30סטן אויגוסט 1658, וואָס האָט גאַראַנטירט די פּלאָצקער יידן דאָס רעכט צו בויען נייע הייזער אויפן אָרט פון די חרוב געוואָרענע, ווי אויך די פרייהייט פון האַנדל און מלאכה מיט דעם רעכט אויפצושטעלן קראָמען און יאַטקעס אין דער שטאָט אָן באַגרענעצונגען [7]. די דאָזיקע פונדאַמענטאַלע פּריווי־לעגיע פון די פּלאָצקער יידן האָבן שפּעטער באַשטעטיקט די מלכים מיכאַל ווישניעוויעצקי אין 1671, יאַן סאָ־ביעסקי אין 1676, אויגוסט דער דריטער אין 1690 און סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי אין 1770.

אין 18טן יאָרהונדערט האָט זיך דער מצב פון די פּוילישע יידן זייער פאַרערגערט, מחמת דער פאַר־שטאַרקטער קאַטוילישער רעאַקציע און דער אַנאַרכיע

און הפקרות, וואָס האָבן געטאָטשעט דעם מלוכה־אָרגאַניזם. אין פּלאָצק, וועלכע איז געווען די רעזידענץ פון די ביסקופּן פון דער פּלאָצקער דיעצעזיע, האָט זיך די קאַטוילישע רעאַקציע געלאָזט באַזונדער שטאַרק פילן. אַזוי, למשל, האָט דער סינאָד פון דער קאַטוילישער גייסטלעכקייט פון דער פּלאָצקער דיעצעזיע, וועלכער איז זיך צונויפגעקומען אין פּלאָצק אין 1733, אָנגענומען אַ באַשלוס, וועלכער דראָט מיט שווערע קירכלעכע שטראָפן די פּריצים, וואָס וועלן פאַרדינגען יידן קרעטשמעס און בכלל לאָזן יידן וווינען אין זייערע נחלות [8].

אויפן דאָזיקן אָפּשניט פון קאַמף מיט די יידישע דאָרפישע פּרנסות האָט דער קלער געהאַט פולע אונטערשטיצונג מצד דער מיטעלער און פאַראָרעמטער שליאַכטע. מיר זעען דאָס פון דעם באַשלוס פון דעם שליאַכטישן צוזאַמענפאָר („סיימיק") אין פּלאָצק בעת דעם 4־יאָריקן סיים (1788—1792) אַוועקצונעמען ביי די יידישע יישובניקעס די פּריצישע אַרענדעס און קרעטשמעס [9]. ווי אַ דאָרן אין אויג זענען דעם קאַטוילישן קלער געווען די גוט־שכנותדיקע באַציִונגען צווישן יידן און קריסטן. עס זאָגן וועגן דעם עדות די אָפּט זיך איבערחזרנדיקע באַשלוסן מצד די סינאָדן פון דער פּלאָצקער דיעצעזיע, וואָס זייער כוונה איז צו סעפּאַרירן די יידן פון זייערע קריסטלעכע שכנים. דער בישאָף לענעבערן, וועלכער איז אָנגעקומען קיין פּלאָצק אין 1752 האָט אין אַ פּאַסטאָר־בריוו געטאַדלט די „מיסברויכן" מצד די פּלאָצקער יידן [10].

פון דעם פּראָטאָקאָל פון דער וויזיטאַציע, וואָס דער פּלאָצקער בישאָפלעכער קאָאַדיוטאָר שעמבעק האָט אין יאָר 1775 אַדורכגעפירט, דערוויסן מיר זיך, אַז ער האָט געלאָזט רופן צו זיך די פּלאָצקער פּרנסים און זיי אויסגעמוסרט פאַר וואָס זיי האָבן אויפגעבויט נייע שולן (אויף צו בויען אַ נייע שול האָט זיך אין דער פּראַקטיק געפאָדערט אַ דערלויבעניש פון בישאָף פון דער שייכדיקער דיעצעזיע) און פאַר אָנהאַלטן נישט דערלויבטע באַציִונגען מיט קריסטן. חוץ דעם האָט ער פאַראָרדנט דעם מאַגיסטראַט און קהל אַכטונג צו געבן, אַז אין די זונטאָגס און בעת אַנדערע חגאות זאָלן יידן זיך נישט פאַרנעמען מיט האַנדל פון 9 פרי ביז 5 נאָכמיטאָג און אַפילו ביז 9 מעג מען קויפן נאָר דאָס, וואָס איז אומבאַדינגט נייטיק צום עסן. בעת דער פּראָצעסיע פון „קאָרפּוס קריסטי" („גרינער דאָנערשטאָג"), וואָס גייט אַדורך דעם אַלטן מאַרק, זאָל די שכנותדיקע יידישע גאַס פאַרצוימט ווערן, בכדי די יידן זאָלן נישט קאָנען זען די הייליקע בילדער [11]. עס איז נישט באַוווּסט אין וואָס פאַראַ אומשטענדן עס האָט זיך אין יאָר 1761 געשמדט דער יידישער פעלדשער יעקב. ווען דער משומד איז באַלד נאָך דער שמד־צערעמאָניע געשטאָרבן האָט אים דער מאַגיסטראַט איינגעאָרדנט אַ פּאַראַדנע לוויה: נאָך דער טרומנע, געטראָגן דורך די חשובֿע שטאָטראַט־הערן, זענען נאָכגעגאַנגען מאָנאַכן און מאָנאַשקעס, הויכגעשטעלטע גייסטלעכע און שילער [12].

פּלאָצק האָט אויך אין דעם דאָזיקן פּעריאָד פון פאַרשאַרפטער קאַטוילישער רעאַקציע נישט אויסגעמיטן קיין עלילת־דם־פּראָצעס, וואָס גייט אין פּוילן פון 18טן יאָרהונדערט נישט אַראָפּ פון סדר היום. אין 1754 איז אין דאָרף דראַגאָניע, נישט ווייט פון פּלאָצק, געשטאָרבן אַ ניי־געבוירן קינד. תיכּף האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז יידן האָבן דערמאָרדעט דאָס קינד. דער פּלאָצקער סטאַראָסטע טאָמאַש דעמבאָווסקי האָט אַליין געהאָלפן פאַרשפּרייטן דעם דאָזיקן בלבול און נישט מאַכנדיק קיין לאַנגע שהיות, באַפוילן איינצוזעצן אין דער שטאָטישער תפיסה דעם אַרענדאַר פון דאָרף דראַגאָניע מיטן נאָמען דוד. דער סטאַראָסטע האָט מיט אַזאַ ענערגיע געפירט די אויספאָרשונג מיט די דעמאָלטדיקע פּייניקונגס־מעטאָדן, אַז דער אַרענדאַר איז אין גיכן געשטאָרבן אין תפיסה. דער אומגעזעטיקטער סטאַראָסטע האָט ווייזט אויס געזוכט פרישע קרבנות. סוף כל סוף האָבן שליחים פון דער טעראָריזירטער קהילה באַרויִקט זיין קאַטויליש געוויסן מיט 2400 גילדן. אויסער דעם, האָט זיך קהל מתחייב געווען צו צאָלן אים במשך די נאָענטסטע דריי יאָר פון 1755 ביז 1757 די זעלביקע סומע אין דריי ראַטעס. דאָס יידישע געלט האָט דעם סטאַראָסטע אַזוי פאַסמאַקעוועט, אַז אין יאָר 1758 האָט ער געפאָדערט פון קהל צו פאַרוואַנדלען דעם שוחד, וואָס זיין דריטע ראַטע איז אָפּגעצאָלט געוואָרן אין דעם דאָזיקן יאָר, אין אַ שטענדיקן יערלעכן אָפּצאָל אין דער הויך פון 800 גילדן. די פּרנסים האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו נעמען אויף זיך אַזאַ שווערע לאַסט. אויפן סטאַראָסטעס באַפעל זענען זיי אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין דער גראָדזקער תפיסה, ווו ער האָט זיך גענומען צו זיינע אויסגעפּרוווטע פּייניקונגס־מעטאָדן (איינעם פון זיי מיטן נאָמען ישעיה דער גרויסער [magnus] האָט מען געשמיסן מיט שטעכיקע ריטלעך). די מוטיקע פּרנסים האָבן בעסער גענומען אויף זיך די פּיין, איידער אַרויפצוּוואַרפן אויף דער פאַראָרעמטער קהילה אַזאַ שווערע פינאַנציעלע לאַסט. ווי אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דער דאָזיקער ענין, וואָס איז אַזוי טיפּיש פאַר דעם קלימאַט פון הפקרות אין וועלכן עס האָבן געלעבט די פּוילישע יידן אונטער דער ממשלה פון סטאַראָסטעס פון דעם מין, וואָס דער פּלאָצקער סטאַראָסטע דעמבאָווסקי, איז נישט באַוווּסט [12].

די צייט פון דער אַזוי־גערופענער „באַרער קאָנפעדעראַציע" (1768—1772), וואָס איז געווען געווענדט קעגן דער רוסישער איבערהערשאַפט אין דער צעררודערטער פּוילישער מלוכה, איז ווידער געווען אַ פּעריאָד

פון אומרוען און אויפטרייסלונגען, וואָס האָבן זיך אויך אָפּגערופן אויפן מצב פון דער פּלאָצקער קהילה. אַן עפּיזאָד פון יענער צייט ווייזט, אַז די פּלאָצקער קהילה איז געווען „פּאַרמישט" אין דעם דאָזיקן קאַמף צווישן דער פּאַטריאָטישער שליאַכטע און דער רוסישער אַרמיי. ווען דער מאַרשאַלעק פון ווישאָגראָדער פּאָוויאַט יוזעף סאַוואַ צאַלינסקי האָט זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן פאַר די רוסן, האָט ער געפונען אַ מקום־מקלט, פריער אין דער יידישער מקווה, שפּעטער — ווי אַ כלומרשט קראַנקער — אין הקדש, ביז ער האָט זיך אַרויסבאַקומען פון שטאָט, פאַרשטעלט ווי אַ בעל־עגלה [13]. פאַר וואָס דער דאָזיקער פּוילישער פּריץ האָט גענאָסן פון דער סימפּאַטיע און אַקטיווער הילף פון די פּלאָצקער יידן — דערציילן אונדז נישט די מקורות.

אין שייכות אַ פּנים מיט די מלחמה־געשעענישן, איז אין יאָר 1768 אויסגעבראָכן אין פּלאָצק אַ שריפה, פון וועלכער די יידישע באַפעלקערונג האָט ווייזט אויס אויך געליטן. וועגן דער דאָזיקער שריפה ווערן מיר געוווירר פון אַ צושריפט פון עוזריאל, זון פון דעם פּלאָצקער רב, שמואל, און מחבר פון „חגורת שמואל", וואָס האָט געלאָזט אָפּדרוקן דעם פּאָטערס ספר אין פראַנקפורט ד'אָדער אין תקל"ב (1772). אין דער צושריפט דערציילט ער, אַז „...הסכמות מהגאונים המאה'ג המפורסמים דד'א (דד' ארצות) יצ"ו ונשרפו בעו"ה בשריפת קהילתנו בשנת תקכ"ח לפ"ק". אַנדערע הסכמות זענען אים פאַרלוירן געגאַנגען אויפן וועג „מחמת שערוריות וביעתות מאנשי בני המלחמה במדינתנו מדינת פולין".

די לעצטע צוויי צענדליקער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט זענען געווען אין פּוילן אַ תקופה פון צעפּרעסנדיקער אינעווייניקסטער אַנאַרכיע און בהדרגהדיקער אויפלייזונג פון דער מלוכה, וואָס האָט אין רעזולטאַט דערפירט צו די צעטיילונגען פון פּוילן. פון דעם דאָזיקן צושטאַנד פון הפקרות, וואָס האָט געהערשט אין די אָרגאַנען פון דער מלוכה־אַדמיניסטראַציע האָט שטאַרק געליטן די יידישע באַפעלקערונג.

מיר ברענגען ווייטער אַ פאַקט, וואָס איז פאַרשריבן געוואָרן אין פּלאָצקער קהלשן פּנקס, אונטער דער דאַטע פון 20סטן יוני 1792 און וואָס דערציילט אונדז וועגן די מעטאָדן פון אומפאַרשעמטער אויספּרעסונג מצד דעם מלוכהשן אַדמיניסטראַטיוון אַפּאַראַט. סוף 80קער יאָרן האָט די קהילה אויסגעוויילט פאַר איר רב, איינעם, וועלכער ווערט אין דער רוסישער איבערזעצונג פון דער פאַרשרייבונג אָנגערופן יאָאַכים, אויף וואָס זיי האָבן בשעתו באַקומען אַ הסכמה פון וואָיעוואָדע פּאָדאָסקי. דער נייער פּלאָצקער סטאַראָסטע בראָניעווסקי האָט אויפגעפאָדערט די קהילה־פּרנסים זיי זאָלן פאַר אים דערשיינען צוזאַמען מיטן רב. דעם סטאַראָסטעס קאָמיסאַר האָט פאַרלאַנגט פון זיי אַ יערלעכן אָפּצאָל לטובת דעם סטאַראָסטע אין דער הייך פון 800 גילדן. די פּרנסים האָבן פאָרגעלייגט אַ קאָפּיע פון אַ סטאַראָסטישער „לוסטראַציע", ווי אויך קעניגלעכע פּריווילעגיעס, לויט וועלכע קהל דאַרף צאָלן דעם סטאַראָסטע נאָר 60 גילדן יערלעך [15], אָבער דער קאָמיסאַר האָט זיך געהאַלטן ביי זיין פאָדערונג און חוץ דעם נאָך געפאָדערט פון רב 100 גילדן פאַר דעם רבנישן „קאָנסענס". ווען דער סטאַראָסטע איז אַרויס פון צימער, האָט דער קאָמיסאַר געשלאָגן דעם רב און אים צוזאַמען מיט די ראשי הקהל איינגעזעצט אין תפיסה, פון וואַנען זיי זענען באַפרייט געוואָרן ערשט נאָך אַ לענגערער צייט. אויפן דריטן טאָג נאָך זייער באַפרייונג האָט דער קאָמיסאַר געשיקט קיין פּלאָצק אַ „שווערע עקזעקוציע", ד. ה. אַן אָפּטיילונג סאָלדאַטן, וואָס האָט געצוווּנגען קהל צו באַצאָלן די 800 גילדן, חוץ די 100 גילדן פאַרן רב [16]. דאָס זענען געווען אַ פּנים די לעצטע הפקרדיקע אַקטן לגבי דער פּלאָצקער קהילה מצד פאַרדאָרבענע באַאַמטע פון אַ מלוכה, וואָס האָט געהאַלטן אין פּראָצעס פון צעפאַלונג. אַ יאָר שפּעטער איז פאָרגעקומען די צווייטע צעטיילונג פון פּוילן, וואָס אין איר רעזולטאַט איז פּלאָצק צוזאַמען מיט אַ גרויסן טייל פון מאַזאָוויע אַרונטערגעפאַלן אונטער פּרייסישער הערשאַפט. פאַר דער פּלאָצקער קהילה הייבט זיך אָן אַ נייע קאַפּיטל געשיכטע, וואָס האָט געדויערט קנאַפּע 15 יאָר, ביז דער אַנשטייאונג פון וואַרשעווער פירשטנטום אין 1807.

וועגן אינעווייניקסטן לעבן פון דער פּלאָצקער קהילה אין דער באַהאַנדלטער תקופה איז ווייניק באַוווּסט. מיר קאָנען נאָר די נעמען פון אַ פּאָר רבנים. אין דער צווייטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט איז פּלאָצקער רב געווען צבי הירש מונק, דער זון פון ווינער רב פייטל מונק (דער לעצטער איז נפטר געוואָרן אין 1630) [18]. אין 1684 האָט דער פּלאָצקער רב מנחם נחום ז"ק בן הקדוש ישראל, אונטערגעשריבן דעם כרוז פון י"ג טבת תמ"ד פון די פּוילישע רבנים קעגן דער אַשכנזישער קהילה אין אַמסטערדאַם און אין שוץ פון איר רב ר' דוד לידא [19]. פריער איז ער געווען רב אין שניידעמיל (פּילא) און איז נפטר געוואָרן אַרום תנ"א (1961) [20].

פון פּלאָצק האָט אויך געשטאַמט זעליג מרגולית בן יצחק אייזיק (אבי עזרי), מחבר פון כסף נבחר (אַמסטערדאַם, 1712), חידושי ש"ס (אַמסטערדאַם, 1715) און חיבורי ליקוטים (ווענעדיג, 1718). אין לעצטן ספר גיט ער זייער אַ קריטישע שילדערונג פון די פאַרהעלטענישן אין די פּוילישע קהילות: תקיפות און פאַרדאָרבנקייט פון די קהלשע מנהיגים, אָפּגעשוואַכטע אויטאָריטעט פון רבנים, ווי אויך פון דער אומפאַריינטלעכער און גאַוודיקער באַציִונג מצד דייטשע רבנים לגבי

פוילישע תלמידי־חכמים, וואָס האָבן נאָך גזירת ת״ח ות״ט אויסגעוואַנדערט קיין דייטשלאַנד. זעליג מרגולית האָט פרי פאַרלאָזט פלאָצק, אין די 70קער ביז די 90קער יאָרן פון 17טן יאָרהונדערט זיך אויפגעהאַלטן אין קאָליש, ווו ער האָט געלערנט ביים אָרטיקן רב ר׳ ישראל שפּירא. ער איז דאָרט געווען בעל־דרשן, שפּעטער האָט ער דעם דאָזיקן אַמט פאַרנומען אין פּראַג, און פון 1703 איז ער געווען רב אין דער בערמאַנישער קלויז אין האַלבערשטאַט [21]. פון באַקאַנטע פלאָצקער רבנים אין 18טן יאָרהונדערט דאַרפן דערמאָנט ווערן: שמואל בן ישראל [22], חיים גינזבורג, וואָס האָט אין יאָר 1777, ווי דער אב״ד פון פלאָצק און גאַנצן מאַזאָווישן גליל, געגעבן זיין הסכמה אויף דעם ספר עטרת יוסף (זשולקווע, תקל״ז). זיין ממלא מקום איז געווען (פאַר 1783) ישכר בער בן יהודה לייב, וואָס איז שפּעטער געוואָרן רב אין סלוצק [23].

באַמערקונגען:

1) Louis Lewin „Aus dem nordischen Kriege", **Historische Monatsblätter für die Provinz Posen** No. 12, 1909.

2) J. Nowowiejski, Płock, Monografia, 1931, p. 121

3) Jewrejskaja Starina, 1912, p. 80

4) Ibidem, p. 83-84

5) דר. יצחק שיפּערס פעסטשטעלונג, אַז אין די 60קער יאָרן האָבן די יידן געמוזט פאַרלאָזן פלאָצק און אַלע יישובים אין מאַזאָוויע „אין הסכם מיט דער פאָדערונג פון סיים פון דער יידישער גענעראַלשאַפט פון דער מלוכה" (געמיינט דעם ועד ד׳ ארצות) אין זיין אַרטיקל אין פלאָצק, בלעטלעך געשיכטע, (בוענאָס איירעס, 1945, ז׳ 170), שטיצט זיך מער אויף אַ השערה ווי אויף מקורותדיקע באַווייזן. עס איז אויך נישטאָ קיין באַווייז פאַר זיין טעזע אַז נאָך דעם ווי די פאַראָרדענונג איז בטל געוואָרן האָבן זיך די יידן אומגעקערט אין זייערע פריערדיקע וווינערטער.

6) ישראל היילפּרין, פנקס ועד ד׳ ארצות, ע׳ 162, תל״ח; סעיף שצ״ב תמ״א, סעיף תה, תמ״ג.

7) Akta miasta Płocka, No. 62, p. 320, sq.

8) Constitutiones et decreta synodi dioecesis plocensis, Warszawa, 1735, Cap. III, § 8.

9) רפאל מאַהלער, „יידן אין אַמאָליקן פוילן" אין יידן אין פוילן, ניו־יאָרק, 1946, ז׳ 359.

10) יצחק שיפּער, צ״וו, ז׳ 172.

11) J. Nowowiejski, **o. c.** p. 449

12) Emanuel Ringelblum, „Żydzi w świetle prasy warszawskiej w XVIII wieku **Miesięcznik Żydowski,** No. 7/8, 1932, p. 54.

13) Woschod, IX, 1894, p. 121-123.

14) Ringelblum, **o. c. Miesięcznik Żydowski,** No. 7/8, p. 46-47.

15) דער נאָמען איז אפשר פאַרגרייזט געוואָרן פון ירוחם. אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט איז אין פלאָצק געווען רב ירוחם פישל; אויך זיין זון עוזיאל יהודה איז געווען פלאָצקער רב; ער איז נפטר געוואָרן י״ג סיון תקפ״ה (1825), יעווניץ, נחלת עולמים, ז. 12—13.

16) די דאָזיקע סומע איז נאָך פעסטגעשטעלט געוואָרן אין אָפּמאַך מיטן סטאַראָסטע וויטשעך קרישינסקי אין דער צווייטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט. זע מ״ין בוך געשיכטע פון די יידן אין פלאָצק, 1939, ז. 101.

17) Woschod, IX, 1894, p. 123-124.

18) Louis Lewin, Geschichte der Juden in Lissa, 1904, p. 318.

19) ספר היובל לכבוד נ. סאָקאָלאָוו, ז. 470.

20) דעת קדושים, ז. 8, 43.

21) M. Güdemann, Quellenschriften zur Geschichte des Unterrichts und der Erziehung bei den deutschen Juden, 1891, pp. 188-191.

22) ישראל היילפּרין, דצ״וו, סעיף תשי״ד, ע׳ 384. אין 1753 האָט ער געהאַט אַ סיכסוך מיטן ווישעגראָדער רב מאיר בן אייזיק (דאָרטן).

23. יצחק שיפּער, דצ״וו, ז. 172.

קאַפּיטל צוויי

די פלאצקער קהילה אין דער נאפּאלעאנישער תקופה (1793-1813)

1. אונטער פּרייסישער הערשאַפט (1793—1807)

ווען דער פּרייסישער קעניג פרידריך ווילהעלם דער צווייטער האָט דעם 21סטן אָקטאָבער 1793 אָפּגעהאַלטן זיין פאַראַדנעם אריינפאָר קיין פלאָצק, האָבן אים ביים שטאָט־טויער מקבל פנים געווען די ראשי־קהל, אַקאָמפּאַנירט פון 12 ייִנגלעך אָנגעטאָן אין זיידענע ווייסע מלבושים (אַפּנים אַ כאָר) [1].

אין 1795 איז פלאָצק אין דער ניי־געשאַפענער פּראָווינץ „זיד־פּרויסען" געוואָרן דער צענטער פון אַ באַזונדערן דעפּאַרטאַמענט — דעם פלאָצקער (די צוויי אַנדערע זענען געווען דער פּויזנער און דער פּיעטרקאָווער). נאָך דער דריטער צעטיילונג פון פוילן אין 1795, ווען די פּרייסישע אָקופּאַציע־מאַכט האָט פון די ניי־דעראָבערטע פּוילישע טעריטאָריעס געשאַפן אַ נייע אַדמיניסטראַטיווע פּראָווינץ „נויאָסט־פּרויסען" (ניי־מזרח־פּרייסן), איז פלאָצק איינגעגלידערט געוואָרן אין דער נייער פּראָווינץ ווי אַ „דעפּוטאַציע" פון דער ביאַליסטאָקער „קאַמער". אין 1798 איז די פלאָצקער „דעפּוטאַציע" דערהויבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ זעלבסשטענדיקער „קאַמער" אין דער ניי־מזרח־פּריי־סישער פּראָווינץ [2].

אַ דאַנק דעם פאַקט, וואָס די שטאָט איז געוואָרן דאָס זיצאָרט פון די צענטראַלע רעגירונגס־אָרגאַנען פון דער גאַנצער פּראָווינץ, האָט זי זיך אויפגעהויבן אויף אַ העכערער מדרגה. אויף דעם מצב פון פלאָצק בכלל און פון דער יידישער באַפעלקערונג בפרט אין באַהאַנדלטן פּעריאָד, וואַרפן אַ ליכט אַ פּאָר באַריכטן פון פּרייסישע באַאַמטע. איינער פון זיי איז געווען דער באַקאַנטער דיכטער, צייכנער און מוזיקער ערנסט

טעאָדאָר אמאַדעאוס האָפמאַן (1822—1776), וועלכער איז געווען פּלאָצקער „קאַמער־געריכטס־ראַט" פון פרי־לינג 1802 ביז פרילינג 1804. אָט וואָס מיר לייענען אין זיינס אַ באַשרייבונג פון פּלאָצק אין דער דאָזיקער צייט: „...פון די 389 הייזער זענען נאָר 27 געמויערטע, אַ גרויסע צאָל הילצערנע הייזער האָבן שטרויענע דעכער". ער באַמערקט אָבער, אַז מען בויט זייער אַ סך און אַז עס ווערט אויפגעשטעלט אַ באַזונדערער פערטל אין אַ פאָרשטאָט פאַר די פּלאָצקער דייטשן, בפרט די צוגערייזטע באַאַמטע. ער גיט נאָך צו, אַז די שטאָט פאַרמאָגט נישט קיין פאַבריקן און אַזעלכע אַרטיקלען ווי אייזן, טוך און לייוונט מוז מען אימפּאָרטירן פון דער פרעמד, און אַז דער גאַנצער האַנדל געפינט זיך אין יידישע הענט[3].

די אינטענסיווע בוי־באַוועגונג אין פּלאָצק אין יענער צייט ווערט אויך באַשטעטיקט פון אַן אַנדערן מקור. משה וואַסערצוג[4], אַ ייד פון קורניק (פּויזנער געגנט), וועלכער האָט סוף 90ער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט אויסגעוואַנדערט קיין פּלאָצק, דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע אַז ער האָט אויסגענוצט די גוטע קאָניונקטור, וואָס די פּרייסישע מאַכט פלעגט אַרויסהעלפן מיט הלוואות בוי־אונטערנעמערס, און אויפגעשטעלט אין פּלאָצק אַ גרויסע און מאָדערנע אַכסניה. אויף צו פינאַנסירן די אונטערנעמונג האָט ער אין אַ בערלינער באַנק געבאָרגט 2.500 רייכסטאַלער און ביי דער פּלאָצקער קאַמער האָט ער באַקומען אַן הלוואה פון 1.500 אויף 4.5%. אַ צווייטער באַריכט פון אַ פּלאָצקער באַאַמטן פון מאַי 1802 וויסט צו דערציילן, אַז אין גאַנצן פּלאָצקער באַצירק איז נישטאָ קיין איין יידישער לאַנד־באַזיצער (פאַראַן נאָר איין יידישער גערטנער) און אַז אויך אין טראַנספּאָרט געפינט מען זיי זעלטן. דער באַריכט שליסט זיך מיט דער מסקנה, אַז די „קאַמער" באַטראַכט דאָס פאַרוואַנדלען יידן אין האַנטווערקער, פּויערים און אַרבעטער פאַר אוממעגלעך[5].

אַ בילד, הגם פראַגמענטאַריש, פון דעם דעמאָלטדיקן מאַטעריעלן און גייסטיקן מצב פון דער פּלאָצקער קהילה באַקומען מיר פון דער אויבן דערמאָנטער אויטאָביאָגראַפיע פון משה וואַסערצוג. ווי אַ תושב פון אַן אַנדערער פּראָווינץ („זידפּרויסען"), האָט ער אויף צו באַזעצן זיך אין פּלאָצק, וואָס האָט געהערט צו ניי־מזרח־פּרייסן, געמוזט האָבן אַ דערלויבעניש פון דער פּלאָצקער מאַכט. ווען ער איז אָנגעקומען קיין פּלאָצק, נישט האָבנדיק קיין באַווייליקונג פון דער פּלאָצקער „קאַמער", האָט די פּאָליציי אים מיט דער גאַנצער משפחה אַרויסגעפירט הינטער דער שטאָט. עס האָט זיך פאַר אים משתדל געווען דער באַקאַנטער פּלאָצקער גביר און קהלשער עסקן יצחק הכהן (וועגן אים וויטער). סוף כל סוף האָט מען אים נאָך אַ קורצער צייט דערלויבט זיך צו באַזעצן אין פּלאָצק. קהל האָט אים דערווייל צוגעטיילט אַ חדר אין הקדש, וועלכן ער באַשרייבט אין נישט קיין געהויבענע טערמינען[6].

אַז דער נייער פּלאָצקער תושב האָט געהאַט אַ גוטן חוש פאַר געשעפטן האָבן מיר שוין אויבן דערציילט. ער האָט אָבער געמוזט אָפּשטעלן די בוי־אונטערנעמונג צוליב דער מלחמה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין 1806, צווישן נאַפּאָלעאָנען און פּרייסן. ווען די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט מיט דער גרינדונג פון „וואַרשעווער פירשטנטום", האָט וואַסערצוג באַנייט זיין בוי־טעטיקייט און אויפגעשטעלט אין שטאָט אַ גרויסן קאָמפּלעקס בנינים, וואָס האָט נאָך ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה זיך גערופן „וואַסערצוגס הייזער"[7]. הגם די פּרייסישע מאַכט האָט אָפּגעשאַפט אין פּלאָצק דאָס געטאָ און יידן האָבן באַקומען די מעגלעכקייט זיך צו באַזעצן אויך אין קריסטלעכן טייל פון דער שטאָט, האָבן אָבער פּלאָצקער יידן די דאָזיקע מעגלעכקייט נישט אויסגענוצט און פאַרבליבן אין דעם אַלטן יידישן ווינקוואַרטאַל.

חוץ משה וואַסערצוג האָבן אין דעם קורצן פּעריאָד פון פּרייסישער הערשאַפט איינגעוואַנדערט קיין פּלאָצק יידן פון דער פרעמד, בעיקר פון די שכנותדיקע פּרייסישע פּראָווינצן. וועגן דער דאָזיקער אינטענסיווער אימיגראַציע דערציילן צוויי ציפערן: אין 1800 זענען אין פּלאָצק פאַרצייכנט געוואָרן 731 יידישע נפשות אויף 1874 קריסטלעכע, אָבער מיט צוויי יאָר שפּעטער (1802) ציילט שוין פּלאָצק 1783 יידן, ד. ה., אַז במשך 2 יאָר האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פאַרגרעסערט אַנדערהאַלבן מאָל אַזוי פיל. אַזאַ אויסערגעוויינטלעכן צוואַקס במשך אַזאַ קורצן צייט־שפּאַן, קאָן מען נאָר דערקלערן מיט אַ שטאַרקער איינוואַנדערונג פון דער פרעמד. אַז דער רוב איינגעוואַנדערטע איז געקומען פון פּרייסישע פּראָווינצן קאָן מען אויך דרינגען פון דעם פאַקט, וואָס צווישן די 77 יידישע בעלי־בתים פון הייזער, וואָס זענען פאַרצייכנט אויף דעם שטאָט־פּלאַן פון דעם פּרייסישן אַרכיטעקט שמיד פון אַפּריל 1803, געפינען מיר אַ היפּשע צאָל נעמען, וואָס זייער דייטשער אָפּשטאַם איז אויסער יעדן ספק. מיר געפינען דאָרט אַזעלכע נעמען פון יידישע הייזער־באַזיצער ווי: אַרענד, דוויד, ראַוד, גראַהמאַן, שעהנמאַן, מאָזעס, סאַמטאַן, קאַופמאַן, פּאָזנער, אַלעקסאַנדער, לעמאַ, נויפעלד, א. א.[8]. אַ געוויסע צוואַנדערונג איז געקומען פון די דאָרפישע יישובים פון וואַנען די פּרייסישע מאַכט האָט תחילת געטריבן די אָרטיקע יידן.

צווישן די צוגעוואַנדערטע יידן פון די פּרייסישע פּראָווינצן זענען בלי־ספק געווען אַזעלכע, וואָס האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך די השכלה פון זייערע היימערטער. ביי דער היימישער אָרטאָדאָקסישער מאַסע האָבן

זיי, נאַטירלעך, נישט אַרויסגערופן קיין פריינדלעכע געפילן. אין אַ באַריכט פון דער פּלאָצקער „קאַמער" פון 4טן יאַנואַר 1800 לייענען מיר, אַז די מער פרייזיניקע דייטשע יידן רופן אַרויס צו זיך שנאה ביי די אָרטאָדאָקסישע פּוילישע יידן, אַז אַלע מיטלען וואָס די מאַכט ווענדט אָן, בכדי צו אַסימילירן די יידן אין די ניי־מזרח־פּרייסישע קהילות זענען זייער אומבאַליבט[9]. בהדרגה האָבן די אימיגראַנטן געלייגט זייער חותם אויף דעם קולטור־פּרצוף פון דער קהילה, בפרט, וואָס זיי האָבן אין זייער רוב געהערט צום בעל־הבתיש פאַרמעגלעכן שיכט. אויסער־לעך האָט זיך די דאָזיקע פרעמדע השפעה אויסגעדריקט אין דעם פאַקט, וואָס דייטש, בעסער געזאָגט „דאַטש", האָט אָנגעהויבן אַריינדרינגען אין אָפיציעלע קהלשע דאָקומענטן. בלשון „דאַטש" איז פאַרשריבן, למשל, דער טעקסט פון די התחייבותן, וואָס עס האָבן אויף זיך גענומען די אויסגעקליבענע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון יידישן שניידער־צעך אין 1806. בלשון „דאַטש" איז אויך פאַרשריבן געוואָרן אין דעם זעלביקן יאָר דער טעקסט פון אויפנעמען אַ נייעם מיטגליד[10]. אין דעם דאָזיקן פּרייסישן פּעריאָד איז אויך במשך אַ פּאָר יאָר געזעסן אויפן פּלאָצקער כסא־הרבנות דער באַוווסטער פּיאָנער פון דער קאָנסערוואַטיווער השכלה אין פּוילן און דייטשלאַנד יהודה לייב מרגולית (1747—1811). הרי"ל מרגולית האָט געשטאַמט פון זבאַרעוו (מזרח־גאַליציע)[11]. זיינע ערשטע רבנות־פּאָסטנס האָט ער פאַרנומען אין סוכעסטאָוו און קאָפּיטשיניעץ[12]. (טאַרנאָפּאָלער געגנט). ווי לאַנג ער איז געווען רב אין די דאָזיקע פּאָדאָלישע קהילות איז נישט באַוווסט, אין יעדן פאַל איז דאָס געווען פאַר 1778[13]. ווייזט אויס, אַז סוף 70קער יאָרן האָט יהודה לייב מרגולית פאַרלאָזט זיין היימלאַנד און געוואָרן רב אין דער קליינער מאַזאָווישער קהילה באַדזאַנאָוו[14]. מרגולית איז נישט לאַנג געזעסן אויף איין אָרט: פון באַדזאַנאָוו איז ער אַוועק קיין שעברעשין[15] און פון דאָרטן קיין פּלאָצק[16]. פון פּלאָצק איז ער אַוועק קיין לעסלע (אויף פּויליש אינאָווראָצלאַוו) ; (נישט צו פאַרבייטן מיט וולאָצלאַוועק, וואָס ווערט אויך אין יידישע און דייטשע מקורות אָנגערופן לעסלע; אין וולאָצלאַוועק האָבן נאָך יידן דעמאָלט נישט געוווינט). פון לעסלע איז מרגולית פאַרבעטן געוואָרן אַלס רב אין פראַנקפורטביים אָדער, ווו ער איז געשטאָרבן אין 1811. די גענויע צייט ווען ער איז געווען רב אין פּלאָצק איז נישט באַוווסט, אַ טייל פון דעם דאָזיקן פּעריאָד איז זיכער אויסגעפאַלן אין פּרייסישן פּעריאָד אין דער געשיכטע פון דער פּלאָצקער קהילה[17]. חוץ צוויי זאַמלונגען פון שו"ת און חידושי הלכות (קרבן ראשית, פראַנקפאַרט ד'אָדער, 1778) און פּרי תבואה (נאָווי־דוואָר, 1796) האָט רי"ל מרגולית פאַרעפנטלעכט אַ צאָל חיבורים איבער נאַטור־ווּיסנשאַפט, פילאָסאָפיע און עטיק, וואָס פאַרראַטן ביים מחבר אַ גוטע באַקאַנטשאַפט מיט דער דעמאָלטדיקער אייראָפּעישער פילאָסאָפישער ליטעראַטור[18]. דאָס פּאָפּולערסטע ספר זיינס איז אַ לאַנגע צייט געווען דער אור עולם (ערשטע אויסגאַבע, פראַנקפאַרט ד'אָדער, 1777), וואָס האָט במשך 6 יאָר (ביז 1783) אויסגעהאַלטן נאָך צוויי אויפלאַגעס. דאָס דאָזיקע ספר איז אין יאָר 1811 אין אַן אויסגעברייטערטער פאָרם דערשינען אין פּפד"א א.נ. טל אורות.

אין זיין וועלט־אַנשויאונג איז מרגולית אַ זון פון 18טן, ראַציאָנאַליסטישן יאָרהונדערט. אין זיינע דעראָנטע ספרים שטרייכט ער אונטער די באַדייטונג פון נאַטור־קענטעניש און שכלדיקייט פאַרן פּראַקטישן און גייסטיקן לעבן פון מענטש. מיט טיפן ווייטאָג שטעלט ער פעסט די אינטעלעקטועלע ירידה ביי יידן, וואָס האָבן אין אַמאָליקע דורות געהאַט גרויסע ווּיסנשאַפטלער און „איצט האָט זיך אָפּגעטאָן דער כבוד פון ישראל, מיר קוקן אויס אין די אויגן פון די פעלקער ווי אומוויסנדיקע און זענען געגליכן צו בהמות"[19]. מרגולית איז אַ קאָנסערוואַטיווער ראַציאָנאַליסט, וואָס ביי אים איז נישטאָ קיין סתירה צווישן אמונה און ווּיסנשאַפט. פאַרקערט, די ווּיסנשאַפט לייטערט די אמונה, וועלכע ער פאַסט אויף שטרענג אָרטאָדאָקסיש, אָן שום פּשרות און וויתורים (פון דאַנען נעמט זיך זיין שאַרפע קריטיק פון מענדעלזאָנס „יערוזאַלעם"). ווי פיל שרייבער פון זיין דור איז י. ל. מרגולית אַ סאָציאַלער שרייבער, וואָס צייכנט מיט טעמפּעראַמענט און שאַרפער סאַטירע אַ בולט בילד פון די סאָציאַלע פאַרהעלטענישן פון זיין צייט. ער שטעמפּלט די פאַרדאָרבענע קהלישע אָליגאַרכיע ווי אויך די גייסטיקע מנהיגים — די רבנים וואָס דינען מיט הכנעה די ראשי־הקהל און זייערע עגאָיסטישע אינטערעסן צום שאָדן פון דער פאָלקס־מאַסע. אין זיין סאָציאַל־עטיש ספר בית מדות (ערשטע אויפלאַגע: שקלאָוו, 1786) שרייבט ער וועגן די מנהיגים פון די קהילות און זייער אונטערדריקונג פון די אָרעמע שיכטן בזו הלשון: „...ועינינו תראינה בדורותינו קצת ממנהיגי ישראל שלא ישימו מגמת פניהם להשתמש במדת הגבורה על תקון הדת, ולא יחוסו על כבוד קונם, כ"א על כבוד עצמם משתמשים בגבורה להטיל אימה על הציבור... ובכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו וחרבות שינם ומאכלות מתלעות יה' לאכול עניים בארץ, ולפרוק עול המסים מעצמם ולהעמיסם על חבריהם והאיש אשר נמצא הגבי"ה בידו הוא בקי בטומאת המ"ס בכל חוקותיו... ולהעריך הנתינה מערכ"ה גדולה ולהרויח, ...ולא יתן שום חמלה וחנינה... ויתנו יד לפושע ורשע מערי"ך ברעתו לעשות כרצונו... ואת העניים ודלים ידין מלא גביו"ת. ומה יעשו העניים האומללים אם אומר תנו נותנים... כפל כפליים מה שיתן

העשיר... ואם יבקשו העניים הנאנחים ונאנקים על כל תעבותיהם לשלוח רסן מפניהם, און יחשבו על משכבותם עד היסוד אותם לערות, וילשינו עליהם לפני השרים הסרים על המסירות... וכמעט בכל ע״ר ועיר אשר יש ביניהם מליץ א׳ אשר נשמע קולו בבואו אל החצ״ר משכה שכיחי קטר״י, קשר בוגדים כי יתחברו את אישים פועלי און ויפסול כל בני חבור׳ה הבאים עמו בברית יחד לנהוג שררה על הצבור... ותמצ׳ כקן ידם את העניים האומללים...״

מרגולית באַשולדיקט אין גורם זיין דעם דאָזיקן טראַגישן צושטאַנד אויך די גייסטיקע מנהיגים. אָט וואָס ער שרייבט וועגן זיי: „...ואמרתי אלכה לי אל הגדולים ואדברה אותם, הלא המה הרבנים... אך המה יחדיו שברו עול וגם אל רחבים פינים, ללכת אחר עצת התקיפים והשליטים אשר בעיר ולמקום אשר יהיה שמה הרוח ללכת, שמה ילכו להיות זרוע ומגן לנרגן ואומץ לחומץ... וישת ידו עם רשע לגדל ולחזק ידי עושי רשעה, ומצדיק יגרע עיני השגחתו והמור״ה אשר נתן ה׳ לצדקה, הנה צעקה... הלא המה דייננו ושופטינו ומחוקקינו בכל מקומות מושבותם אשר ה׳ אמר עליהם זה יעצור בעמי ושלום ירדפו... לא כן שופטינו ומחוקקינו, כי יראו חמס וריב בעיר והוא הפונה כמו רגע, ונוספו גם הם להחניף את העשירים ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע״ [20]. אויך אין דער צווייטער הקדמה צו אור עולם (פראג) גיט אונדז מרגולית אַ בייסיקע קריטיק פון די „האלופים והראשים אשר חטאת העם יאכלון״ און פון די רבנים וואָס „משניאים את תורתם, נתנו חכמים עיניהם במחת״ם ונסכי״הם, בעד ככר לחם מחניף ואמר לרשע צדיק כהלכה״...

די דאָזיקע שאַרפע אָבסערוואַציעס פון די סאָציאַלע פאַרהעלטענישן אין די קהילות האָט רי״ל מרגולית ווייזט אויס געמאַכט ווען ער איז געווען רב אין פאַר־שידענע קהילות אין מזרח־ און צענטראַל־פוילן. דאָס זענען מסתמא מסקנות פון פערזענלעכער ביטערער דערפאַרונג. נישט קיין וואונדער דעריבער וואָס ביי אַזאַ קריטישער איינשטעלונג צו די ראשי־הקהל האָט ער לאַנג אויף איין רבנות־פּאָסטן נישט געקאָנט בלייבן, און איז ווי אַנדערע מוכיחים און אויפקלערער פון זיין צייט געמוזט פירן אַ לעבן פון נע־ונד. זיבן מאָל לכל הפחות, האָט ער געביטן זיין וווינאָרט. דער רויקסטער און גליקלעכסטער פּעריאָד אין זיין לעבן איז אָפּנים געווען דער פראַנקפורטער. אין דער דאָזיקער פרייסישער שטאָט האָט ער געפונען א קרייז פון אויפגעקלערטע יידן (ד״ר שלעזינגער א. אַ.), וואָס זענען אים געווען גייסטיק נאָענט און האָבן אים געהאָלפן אַרויסגעבן זיינע חיבורים (זע, למשל, הקדמה או רשימה פון פרענומעראַנטן צום ספר אור עולם, פראַגער אויסגאַבע).

פון אַנדערע באַקאַנטע פלאָצקער פערזענלעכקייטן פון דעם דאָזיקן פעריאָד דאַרף מען דערמאָנען יצחק אייזיק בן שמואל הכהן (געווען באַקאַנט אונטערן פּאָפולערן נאָמען ר׳ איציקל פלאָצקער), אַ רייכער סוחר, געהאַנדלט מיט דאַנציג און פראַנקפורט, מיליטערישער ליפעראַנט און פאַקטער פון די מלוכהשע צאָל־הכנסות. ער האָט אויך אַרענדירט וועלדער ביים פירשט ראַדזיוויל [21].

דער אויבן ציטירטער וואַסערצוג דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, אַז ווען דער „שר היהודים״, ר׳ אייזיק, וואָס האָט זיך, אגב, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, משתדל געווען ביי דער שטאָטישער מאַכט מען זאָל אים, וואַסערצוגן, לאָזן וווינען אין פּלאָצק, האָט זיך געדאַרפט טרעפן מיט זיינע הויף־געשטעלטע קליענטן („ראשי בעלי מלחמה״), פלעגט ער זיך טייל מאָל מיט זיי באַגעגענען אין אָרטיקן טעאַטער און דער פרומער וואַסערצוג פלעגט אים באַגלייטן אַהין מיט אַ שווער האַרץ [22].

ר׳ איציקל פלאָצקער האָט רעפּרעזענטירט די פלאָצקער קהילה אויף דער אסיפה פון די ראשי־הקהל פון די ניי־געשאַפענע פּרייסישע פּראָווינצן אין אָקופּירטן פוילן, וואָס איז צונויפגערופן געוואָרן ח׳ אלול תקנ״ז (דעם 30סטן אויגוסט 1797) אין קלעטשעווע (פּויזנער געגנט), בכדי צו נעמען שטעלונג צו דער נייער פּרייסישער געזעצגעבונג בנוגע יידן אין די דראָבערטע געוועזענע פּוילישע געביטן („דער גענעראַל־יודען־רעגלאַמענט״ פון 17טן אַפּריל 1797) [23]. ער האָט נאָך געלעבט 10 יאָר נאָך דער קלעטשעווער אסיפה. זיין קבר געפינט זיך אויפן פלאָצקער אַלטן בית־עולם. אויף זיין מצבה געפינט זיך די דאַטע פון ג׳ שבט תקס״ז (1807) [24].

אַ צווייטער פלאָצקער נאָטאַבל פון יענער תקופה איז געווען דניאל לאַנדאַ, אויך אַ מיליטערישער ליוועראַנט. ער האָט אויך צוגעשטעלט פּראָדוקטן און סחורות פאַר דער פראַנצויזישער אַרמיי בעת די מלחמות מיט דער אַנטי־נאַפּאָלעאָנישער קאָאַליציע. צוליב נאַפּאָלעאָנס מפּלה אין 1812 האָט ער פאַרלוירן אַ גרויס פאַרמעגן. דניאל לאַנדאַ איז אויך געווען רעפּרעזענטאַנט פון די קהילות אין פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט אויף די קהילות־צוזאַמענפאָרן אין וואַרשעווער פירשטנטום (זע ווייטער) און דער איינציקער יידישער מיטגליד אין דער האַנדלס־קאַמער פון פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט [25].

פון דער דאָזיקער צייט שטאַמט אויך דער באַנייטער פנקס פון דער חברה חייטים, וואָס זיין עלטסטע דאַטע איז ד׳ שבט תקנ״ח (1798), אָבער פון דעם טעקסט פון דער באַשטעטיקונג וואָס דער צעך־סטאַטוט האָט באַקומען מצד דעם דעמאָלטדיקן פלאָצקער רב (י. ל. מרגולית?) און די ראשי־קהל איז קלאָר, אַז דער פנקס איז פאַרלייגט געוואָרן פריער, אין דער צייט ווען פלאָצ־

קער רב איז געווען שמואל בן עזיאל לאַנדסבערג, מחבר פון עמודי עולם (בערלין, 1741) און חגורת שמואל וועלכער איז נפטר געוואָרן אין פלאָצק אַן ערך 1772. דער פריערדיקער פנקס איז בכן פאַרלייגט געוואָרן נישט שפּעטער ווי אין 1772[26]. פון 41 סעיפים פון פנקס פאַרנעמען זיך מער ווי אַ העלפט (22) מיט די קעגנזייטיקע באַציִונגען צווישן די מייסטערס, און זייער טענדענץ איז צו באַזאָרגן מיט אַרבעט אַלעמען און אויסצומיידן קאָנקורענץ. קומט, למשל, אַ שניידער מיט אַ קונה אין אַ טוך־קראָם און טרעפט דאָרט אַנדערע שניידערס, מוז ער צונעמען פאַר אַ שותף נאָך אַ צווייטן שניידער, הגם דער קונה האָט נאָר אים פאָרגעלייגט די אַרבעט. אַפילו אין פאַל ווען דער קונה וועט בפירוש זאָגן, אַז ער באַשטייט נאָר אויף איין בעל־מלאכה, זענען אַלע שניידער (ביז דריי), וואָס זענען געווען אַנוועזנד בעתן אָפּשניידן די סחורה, שותפים צו דער אַרבעט און פאַרדינסט (תקנה ח׳). די טענדענץ פון סטאַטוט איז אויך שווערער צו מאַכן פאַר פרעמדע דעם צוטריט צום האַנטווערק. פאַר אַ היימישן פּועל צאָלט איין דער מייסטער 6 גילדן אין דער חברה־קאַסע, פאַר אַ פּועל פון דער פרעמד — טאָפּלט(12). אַזוי לאַנג ווי ־עס גילט דער קאָנטראַקט מיטן פּועל („כתב־התקשרות"), טאָר אים קיינער נישט דינגען (תקנה כא). אַ פרעמדן פּועל טאָר דער מייסטער נישט האַלטן לענגער ווי צוויי יאָר (תקנה כז). די התחייבותן צווישן מייסטער און פּועל ווערן אין סטאַטוט רעגולירט אויף פאָלגנדיקן אופן: פאַלט די שולד פון איבעררייסן דעם אַרבעט־קאָנטראַקט („חזרה") אויפן מייסטער, מוז ער באַצאָלן דעם פּועל אין זומער דאָס פולע שכירות פאַרן גאַנצן זומער־סעזאָן, אין ווינטער נאָר צוויי דריטל פון זיין געהאַלט פאַרן ווינטער־זמן. אויב אָבער דער מייסטער וועט באַווייזן אַז דער פּועל „איז נישט עוסק במלאכתו באמונה" באַצאָלט ער אים זומערצייט אַ דריטל פון זיינע שכירות, ווינטער — אַ העלפט און דער אָפּגעזאָגטער פּועל טאָר זיך נישט פאַרדינגען צו אַן אַנדערן מייסטער במשך פון דער גאַנצער צייט פון דער גילטיקייט פון ערשטן קאָנטראַקט (תקנה לו).

די השפעה פון קהל אויף דער אָנפירונג פון די ענינים פון צעך איז להיפוך צו אַנדערע קהילות אין פריערדיקע דורות נישט געווען קיין גרויסע. קהל איז נישט רעפּרעזענטירט אין דער פאַרוואַלטונג פון צעך. די געלט־שטראָפן גייען זעלטן לטובת דער קהלשער קאַסע. די מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג (11 אין צאָל) ווערן אויסגעוויילט אויף אַן אומדירעקטן אופן דורך צוויי כשרים (עלעקטאָרן) אַרויסגעצויגענע דורך אַ גורל פון דער קלפּי, אין וועלכער מען האָט אַריינגעוואָרפן די נעמען פון אַלע צעך־חברים. קהל האָט אויף די וואַלן קיין דירעקטע השפּעה נישט געהאַט. די פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען, ווי געזאָגט, פון 11 מיטגלידער: דריי גבאים, דריי נאמנים און פינף רואי־חשבונות. די חברה האָט געהאַט איר אייגענעם שמש. וואָס שייך די קעגנזייטיקע באַציִונגען צווישן יידישן און קריסטלעכן שניידער־צעך זענען זיי זעלטן געווען פריידלעכע. אין דעם יאָר פון אָננעמען דעם נייעם סטאַטוט (1798) געפינען זיך די יידישע שניידער אין אַ קאָנפליקט מיט דעם קריסטלעכן צעך און די נייאויסגעוויילטע פאַרוואַלטונג איז באַאויפטראַגט געוואָרן צו קומען מיט אים לידי פשרה. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז אין דעם אָפּמאַך, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן צווישן ביידע צעכן מיט זיבן יאָר פריער, דעם 12טן אַפּריל 1791, רעדט זיך וועגן דעם, אַז די יידישע שניידערס און קירזשנערס קערן זיך אום צום אַלגעמיינעם (קריסטלעכן) צעך פון וועלכן זיי זענען פריער געהאַט אַרויסגעטראָטן[27]. די דאָזיקע טאָפּלטע אָנגעהעריקייט צו דער אייגענער חברה און — פאָרמעל — אויך צום אַלגעמיינעם צעך איז געווען אַ רעזולטאַט פון די ספּעציפישע באַדינגונגען, אין וועלכע עס האָט געווירקט דאָס יידישע האַנטווערק. פאַקטיש האָט די דאָזיקע אָנגעהעריקייט צום אַלגעמיינעם צעך זיך אויסגעדריקט אין התחייבותן (אָפּצאָלן לטובת דעם צעך) און פיל ווייניקער — אין רעכט. ווי מיר איבערצייגן זיך פון די צוויי דאַטעס (1791, 1798) האָט דער שלום, וואָס האָט געשאַפן אַ „מאָדוס וויווענדי" צווישן די קריסטלעכע און יידישע שניידערס לאַנג נישט אָנגעהאַלטן.

באַמערקונגען:

1) Jarochowski, **Opowiadania Historyczne,** Poznań, 1860.

2) J. Jacobson, „Die Stellung der Juden in den 1793 und 1795 von Preussen erworbenen polnischen Provinzen zur Zeit der Besitznahme", **Monatshefte für Geschichte und Wissenschaft des Judentums,** Heft 7/9, 1920, Pruemers, **Das Jahr 1793,** p. 333.

3) Hans von Müller, „E. J. A. Hoffmann in Plozk, 1802-1804", **Deutsche Rundschau,** Vol. 157, p. 426.

4) „קורות משה וואַסערצוג ונדיבת לב אביו המנוח ר׳ איסרל ז"ל" אין **Jahrbuch der Jüdischen-literarischen Gesellschaft,** Frankfurt a Main, VIII, p. 445.

5) Sommerfeldt, „Die Judenfrage, als Verwaltungsproblem in Südpreussen" (זאָמערפעלדטס דאָקטאָר־דיסערטאַציע און אַרכיוו פון ייוו"אָ).

6) קורות משה וואַסערצוג..., ז. 105, 109. ער באַמערקט דאָרט, אַז פאַר די פּלאָצקער יידן איז דאָס געווען אַ שיינע דירה, „היות זיי האָבן נישט געהאַט קיין בעסערע".

7) דאָרטן, ז. 445

8) J. Nowowiejski, o. c. p. 125, sq.

9) זאָמערפעלדט, דצ"וו ז. 81—82.

10) עמנואל רינגעלבלום, „פּנקס פון דער חברה חייטים אין פּלאָצק (סוף 18טן יאָרהונדערט"), עקאָנאָמישע שריפטן, ייוו"אָ, ווילנע 1932, ז. 31

11) אין דער הסכמה צום ספר קרבן ראשית, שו"ת חידושי הלכות (1788) פון לעמבערגער מגיד ר׳ יוסף ווערט אָנגעגעבן

זבאַרעוו ווי דאָס אָפּשטאַם־אָרט פון ר׳ י. ל. מרגולית („יהודה ליב מרגולית מזבארוב, מכירו הייתי לשעבר״).

12) אַזוי ווערט אָנגעגעבן אויפן שער־בלאַט פון קרבן ראשית („שהיה אב״ד בק״ק סוחסטאוו וקאפוטשניץ״). אַז מרגולית איז געווען אויך רב אין סוכעסטאוו דערמאָנען אין זייערע הסכמות צו דעם דערמאָנטן ספר דער לעמבערגער רב ר׳ מרדכי זאב און דער רײשער רב ר׳ אהרן הלוי איטינגא (דאָרטן).

13) אין די דערמאָנטע הסכמות צום קרבן ראשית ווערט וועגן זיין רבנות אין סוכעסטאוו און קאָפּיטשיניעץ גערעדט בלשון עבר.

14) דער נאָמען פון דאָזיקן שטעטל, וואָס ליגט צווישן פּלאָצק און ווישעגראָד, איז בײַ אַלע מחברים, וואָס האָבן געשריבן וועגן י. ל. מרגולית פאַרגרייזט געוואָרן אויף בוסנאוו. דער טעות נעמט זיך דערפון, וואָס אין העברעיִש ווערט דער נאָמען באָדזאַנאָוו אין מרגוליתעס ספרים אויסגעלייגט בוזנאוו און קיין איינער פון זיי האָט זיך נישט געגעבן די מי פעסטצושטעלן צי עס עקזיסטירט בכלל אַ מקום מיטן נאָמען „בוסנאוו״ (אַזאַ שטאָט מיט אַזאַ נאָמען איז גאָר נישט בנמצא).

15) זיין זון אשר זעליג איז געוואָרן זיין ממלא מקום אין שעברעשין, זען שער־בלאַט פון עצי עדן: „חידושים מבן הרב המחבר אשר זעליג מרגולית אב״ד דק״ק שעברשין״.

16) אויך דאָ מאַכן אייניקע מחברים אַ טעות אָנשטאָט פּלאָצק שרייבן זיי פּאָלאָצק. זען למשל בײַ ישראל צינבערג (געשיכטע פון ליטעראַטור בײַ יידן, באַנד אַכט, ז. 302), יעווריעיסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ, באַנד צען, ז. 618. דער שער־בלאַט פון עצי עדן (פּפד״א, 1802) זאָגט בפירוש: „ומשם [שברשין] נתקבל לרב אב״ד בק״ק פלאָצק, אשר היתה לראש פינה לגליל מאזיה״ און דאָס מיינט געווגט קלאָר, אַז דאָ האַנדלט זיך נישט וועגן פּאָלאָצק אין ווייסרוסלאַנד.

17) יצחק שיפּער (פּלאָצק, בלעטלעך געשיכטע, ז. 174) גיט אָן מקורותדיקע באַווייזן, אַז הרב מרגולית איז געווען פּלאָצקער רב אין די יאָרן 1798—1805. לויט שיפּערן קומט אויך אויס, אַז פֿון פּלאָצק איז ער אַוועק קיין פראַנקפורט ביים אָדער אין 1805, וואָס איז נישט ריכטיק ווי מען קאָן זיך איבערצייגן פֿון שער־בלאַט פון טל אורות (פּפד״א, אָן דאַטע), ווו עס זאָגט זיך בפירוש „...ולפנים היה לרב אב״ד בכמה קהילות פולין ובק״ק פלאָצק ובק״ק לעסלא ומשם נתקבל לרב אב״ד בק״ק פ״ט ד״א [פראנקפארט דאדער]״. פון דער פעסטשטעלונג בײַ לוי לעווין, אַז אין יאָר 1800 איז ער געווען רב איִן אינאָוראָצלאַוו (לעסלע) (זען זיין (Geschichte der Juden in Inowrozlaw, p. 62, קאָן מען באַשטימען דעם „טערמינוס אַד קוועם״ פאַר זיין פּלאָצקער רבנות, דהיינו דאָס יאָר 1800.

18) אין זיין עטיש־פילאָסאָפיש ווערק בית מדות (שקלאָוו, 1786, דף כא), זאָגט מרגולית וועגן זיך: „והנה אני עברתי משער לשער בספרי הפלוסופי׳ ויודע אני בעצמי שלא נתוסף לי מהם שום יראה ואהבה״; זען אויך עצי עדן ע׳ 16.

19) בית מדות, דף כ, ע״ב.

20) דאָרטן, מא־מב.

21) Deutsche Blätter in Polen, V. VI, p. 201

22) „קורות משה וואַסערצוג״... דצ״ו, ז. 108

23) L. Lewin, „Ein Judentag aus Süd-und Neu-ostpreussen", **Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums,** Heft 11/12, p. 296.

24) פאָטאָגראַפיע פון זיין מצבה אויפן אַלטן בית־עולם אין פּלאָצק, בלעטלעך געשיכטע, ז. 175.

25) א. אייזענבאַך, „די צענטראַלע רעפּרעזענטאַנץ־אָרגאַנען פון די יידן אין וואַרשעווער פירשטנטום (1807—1815)״, בלעטער פאַר געשיכטע, באַנד 2, וואַרשע, 1936, 64.

26) עמנואל רינגעלבלום, „דער פּנקס פון דער חברה חייטים אין פּלאָצק״, עקאָנאָמישע שריפטן, ייוו״אָ, 1932, ז. 21. די דייטשע איבערזעצונג פון פּנקס פאַר דער דייטשער מאַכט האָט אין יאָר 1801 געמאַכט אײנער מיטן נאָמען וואַסערצוג, וואָס איז מסתמא אידענטיש מיט אונדזער משה וואַסערצוג (דאָרטן, ז. 21).

27) זען מיין בוך געשיכטע פון די יידן אין פּלאָצק, באַנד 1, וואַרשע, 1939, ז. 55.

2. אין דער תקופה פון וואַרשעווער פירשטנטום (1807—1814)

דער טילזיטער שלום צווישן נאַפּאָלעאָנען און אַלעקסאַנדער דעם ערשטן אין 1807 האָט געשאַפן דאָס וואַרשעווער פירשטנטום, וואָס אין זיינע גרענעצן איז אַריין דער רוב פּוילישע פּראָווינצן, וואָס פּרייסן האָט צוגענומען בעת דער צווייטער און דריטער חלוקה פון פּוילן. אין 1809, נאָך עסטרייכס מפּלה ביי אויסטערליץ, איז מיטן וואַרשעווער פירשטנטום נאָך פאַראייניקט געוואָרן דער חלק פּוילן וואָס עסטרייך האָט באַקומען בעת דער דריטער חלוקה. דער פּלאָצקער דעפּאַרטאַמענט איז געווען איינער פון די זעקס דעפּאַרטאַמענטן, וואָס אויף זיי האָט זיך געטיילט דאָס וואַרשעווער פירשטנטום. דער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך מיטן פּאָליטישן בייט נישט געענדערט צום בעסערן. אין געוויסע הינזיכטן, ווי, למשל, אין דעם פּרט פון שטייערן־באַלאַסטונג, איז די לאַגע געוואָרן ערגער אין פאַרגלייך מיטן פריערדיקן פּעריאָד. הגם לויטן אות פון דער קאָנסטיטוציע פון פירשטנטום איז די יידישע באַפעלקערונג געוואָרן אויסגעגליכן אין אירע רעכט מיט דער איבעריקער באַפעלקערונג, האָבן צוויי דעקרעטן פון 17טן אָקטאָבער און 19טן נאָוועמבער 1808 פאַקטיש אָפּגענומען ביי די יידן די ציווילע און פּאָליטישע רעכט, וואָס די קאָנסטיטוציע האָט זיי טעאָרעטיש געשאָנקען. עס זענען באַנייט געוואָרן אַלטע און עס זענען צוגעקומען נייע גזירות. באַזונדערס שטאַרק האָבן געדריקט אויף דער יידישער באַפעלקערונג די ספּעציעלע יידישע שטייערן, וואָס די יידן האָבן געצאָלט חוץ די אַלגעמיינע מלוכהשע שטייערן, ווי קאָפּגעלט, דערנערונג־שטייער (פון כשר פלייש), אַ ספּעציעלער אָפּצאָל פאַר די רעכט זיך אויפצוהאַלטן אין וואַרשע („טאָגצעטל״) א. אַ.

די קהילות אין וואַרשעווער פירשטנטום האָבן זיך באַמיט צו פאַרקלענערן די לאַסט פון כשר פלייש־שטייער, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן לויטן דעקרעט פון 25סטן מערץ 1809 אויף אַ כוללדיקע סומע פון 3.300.000 גילדן און געדאַרפט פאַרטרעטן אַלע ביז־איצטיקע יידישע שטייערן. די דאָזיקע סומע האָט אָבער איבערגעשטיגן די צאָלונג־פעיִקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז מחמת די מלחמה־יאָרן פון דער דאָזיקער אומרויִקער תקופה שטאַרק פאַראָרעמט געוואָרן. די איניציאַטיוו אין דער השתדלות וועגן פאַר־

קלענערן דעם כשר פלייש־שטייער האָבן אונטערגע־
נומען די צוויי גרעסטע קהילות, די פויזנער און די
ליסער. נאָך צוויי רעזולטאַטלאָזע השתדלותן, שיקן זיי
אַרויס אַ צירקולאַר־בריוו צו אַלע גרעסערע קהילות אין
וואַרשעווער פירשטנטום (וואַרשע, קאַליש, פלאָצק, לאָמ־
זשע און אינאָוראַצלאַוו), מיט אַ פּראָיעקט צונויפצו־
רופן אויפן 15טן אָקטאָבער 1809 אין דעם גרויספוילישן
שטעטל שלעשין אַן אסיפה פון פאָרשטייער פון די דער־
מאָנטע קהילות. אויף דעם צירקולאַר־בריוו האָט די
פלאָצקער קהילה געענטפערט דעם 2טן אָקטאָבער מיט
אַ בריוו, ווו זיי לייגן פאָר צונויפרופן דעם צוזאַמענפאָר
נישט אין שלעשין, נאָר אין דער הויפטשטאָט פון דער
מדינה, אין וואַרשע, ווייל אַן די פאָרשטייער פון
דער וואַרשעווער קהילה וועט מען סיי ווי גאָרנישט
נישט קאָנען באַשליסן. אַגב, דערציילט אונדז דער
בריוו וועגן דעם שווערן עקאָנאָמישן מצב פון דער
פלאָצקער קהילה, וואָס ווערט דערדריקט אונטער דער
לאַסט פון אַלטע נישט־באַצאָלטע חובות [1], און פון
גרויסע שטייערן, וואָס זענען נישט־יושרדיק אויסגע־
מאָסטן געוואָרן. די פלאָצקער פרנסים באַקלאָגן זיך אַז
די ציילונג פון 1808 האָט פעסטגעשטעלט פאַרן גאַנצן
פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט 8.172 משפחות בעת די
ציילונג מיט צוויי יאָר שפּעטער (1810) האָט אויפגעוויזן
נאָר 5.432 פאַמיליעס. היות דעם כשר פלייש־שטייער
האָט מען גערעכנט לויט דעם דורכשניטלעכן סכום
פלייש, וואָס ווערט קאָנסומירט פון יעדער משפחה (6
גראָשן פון אַ פונט) איז אויף דעם פלאָצקער דעפּאַר־
טאַמענט אויסגעפאַלן די היפשע סומע פון 686.747,16
גל., וואָס האָט באַטראָפן, ווי זיי שרייבן אין בריוו, 33
גילדן אויף אַ משפחה [2].

צי דער קהילות־צוזאַמענפאָר אין שלעשין איז צו־
שטאַנד געקומען איז נישט באַוווּסט. גיכער נישט, ווייל
אין די אַקטן איז פאַרנאָטירט אַ צוזאַמענפאָר אין וואַר־
שע, אין יולי 1810 און עס לייגט זיך נישט אויפן שכל,
אַז במשך אַ קורצן צייט־שפּאַן פון 10 חדשים זאָלן
פאָרקומען צוויי קהילה־אסיפות. אויף דער וואַרשעווער
אסיפה האָט דער פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט רעפּרעזענ־
טירט דער אויבן דערמאָנטער דניאל לאַנדאַ [3]. דער זעל־
ביקער לאַנדאַ איז נאָמינירט געוואָרן פון פלאָצקער
פּרעפעקט אַלס דער פאָרשטייער פון דער יידישער באַ־
פעלקערונג פון פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט צום צוזאַמענ־
פאָר פון אַלע יידישע קהילות פון די 10 דעפּאַרטאַמענטן
פון וואַרשעווער פירשטנטום, וואָס איז זיך צונויפגע־
קומען לויט די אינסטרוקציעס פון אינערן־מיניסטעריום
סוף נאָוועמבער און תחילת דעצעמבער 1811 [4].

אויף די אָפטע אינטערווענצן פון די קהילה־רעפּרע־
זענטאַנטן פלעגט דער פינאַנץ־מיניסטער טייל מאָל נעמען
אין אַכט דעם שווערן מצב פון דער יידישער באַפעל־
קערונג און פאַרקלענערן די שטייער־סומעס פאַר איי־
ניקע דעפּאַרטאַמענטן, ווו די שטייער־באַלאַסטונג איז
שוין געוועזן באַשיימפערלעך אַ באַוואונדיקע. אַזוי, אַ
שטייגער, איז פאַרן פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט די
שטייער־סומע פאַרן יאָר 1810 פאַרקלענערט געוואָרן
מיט 164.879 גילדן. ווען עס איז אין 1812 איינגעפירט
געוואָרן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אַ נייער
שטייער — דער רעקרוטן־שטייער (אַנשטאָט דירעקטן
מיליטער־דינסט) איז פאַרן פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט
באַשטימט געוואָרן די סומע פון 65.818 גילדן [5]. אַ מלוכה־
דעקרעט פון 30סטן אָקטאָבער 1812 האָט איינגעפירט
פאַר יידן דעם פאַרבאָט זיך צו פאַרנעמען מיט דער
פּראָדוקציע און האַנדל מיט משקאות. דער דאָזיקער
דעקרעט האָט געדראָט אַ גרויסן טייל פון דער יידישער
באַפעלקערונג, מחמת איר שטאַרקן אָנטייל אין דער אַל־
קאָהאָל־אינדוסטריע און דיסטריבוציע, מיט ווירטשאַפט־
לעכער רואין. קיין וואַרשע זענען זיך צונויפגעקומען
דעלעגאַטן פון די קהילות פון גאַנצן לאַנד בכדי אָפּצו־
שרייען די שווערע גזירה. די אינטערווענצן ביי די
מיניסטאָרן פון אינעווייניקסטע און פינאַנץ־ענינים
האָבן געפועלט אויף אַזוי פיל, אַז זיי האָבן אין מלוכה־
ראַט אַריינגעטראָגן אַ פּראָיעקט צו פּראָלאָנגירן דאָס
אויספירן דעם דעקרעט ביזן 1טן יולי 1815. אָבער
איינע פּרעפעקטן, צווישן זיי אויך דער פלאָצקער,
האָבן זיך גענומען ענערגיש אויספירן אין זייערע
דעפּאַרטאַמענטן די תקנות פון דעקרעט פון 30סטן אָק־
טאָבער 1812. עס גייט ווידער אָוועק אַ סדרה אינטער־
ווענצן, לסוף האָט דער עכסטער ראַט אויף זיין סעסיע
פון 28סטן יוני 1814 באַנייט דעם אַלטן באַשלוס אָפּ־
צושטעלן דאָס אויספירן דעם פאַרבאָט־דעקרעט ביזן 1טן
יולי 1815. אין די אַלע אינטערווענצן אין וואַרשע האָט
דעם פלאָצקער דעפּאַרטאַמענט דאָס מאָל רעפּרעזענ־
טירט דער פלאָצקער תושב יוסף פרענקעל [6] (וועגן אים
וועט נאָך זיין די רייד ווייטער).

אין 1810 האָט דער פלאָצקער קהילה געטראָפן אַ
גרויס אומגליק — אַ שריפה האָט חרוב געמאַכט די
גאַנצע שול־גאַס, וואָס איז געוועזן די הויפטגאַס אין
יידישן וווינפערטל (עס זענען אָפּגעברענט געוואָרן קרוב
90 הייזער). די נשרפים האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין
אַנדערע שטאָטטיילן, ווו עס איז זיי צייטווייליק דער־
לויבט געוואָרן צו וווינען. אין אויגוסט 1811 האָט דער
מיניסטאָרן־ראַט פאָרגעלייגט דעם קעניג פרידריך אוי־
גוסט פון זאַקסן, וועלכער איז גלייכצייטיק געוועזן דער
מאָנאַרכישער הויפט פון וואַרשעווער פירשטנטום, צו
באַשטימען אַן אָפּגעטיילטן קוואַרטאַל („רעוויר”) פאַר
די יידן אין פלאָצק, ענלעך, ווי דאָס איז געשען אין
וואַרשע און ווסכאָוואַ (פויזנער דעפּאַרטאַמענט). די
מיניסטאָרן האָבן מאָטיווירט זייער פאָרשלאָג מיטן אַר־

גומענט, אַז לאָזן יידן ווייטער וווינען אין קריסטלעכן שטאָטטייל וועט גורם זיין, אַז דער אָפּגעבערענטער יידישער קוואַרטאַל וועט בלייבן נישט באַבויט, און אַז דאָס דערלויבן אַ קאָנצענטראַציע פון יידן אין דער שטאָט וועט אַרויסרופן שריפות און קראַנקייטן און „פאַרשמוצונג פון דער שטאָט, מחמת דער איינגעבוי־רענער ביי זיי נטיה צו אומריינקייט”.

נישט געקוקט אויף דער דאָזיקער „איבערצייגנ־דיקער” אַרגומענטאַציע האָט דער קעניג אָפּגעוואָרפן דעם פאָרשלאַג פון מיניסטאָרן־ראַט, אָנווייזנדיק אויף דעם אומשטאַנד, וואָס אין פלאָצק איז דער יידישער קוואַרטאַל פאַרברענט געוואָרן און עס וואָלט געווען צו האַרט און נישט־יושרדיק אַרויסצוטרייבן די יידן פון זייערע וווינערטער, אָן צו נעמען אין אַכט די טערמינען פון די קאָנטראַקטן מיט די קריסטלעכע בעלי־בתים און צווינגען די פאַרטריבענע צו באַזעצן זיך אויף פלעצער, וואָס פאַרמאָגן נישט קיין פאַרטיקע הייזער. דער קעניג האָט פאַראָרדנט צו ענדערן אַנט־שפרעכנדיק דעם רעוויר־פראָיעקט. דער אינערן־מיניס־טער האָט ווידער פאָרגעלייגט דעם אַלטן געזעץ־פראָ־יעקט מיט די אַלטע מאָטיווירונגען און דער קעניג האָט דאָס מאָל נאָכגעגעבן. דעם 8טן נאָוועמבער 1811 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער פירשטלעכער דעקרעט, וואָס האָט איינגעפירט אין פלאָצק גאַסן, פאַרבאָטענע פאַר יידן. מען דערלויבט זיי וווינען נאָר אויף אַכט אויסגערעכנטע גאַסן, צווישן אַנדערע אויף יעראָזאָלימסקאַ און סינאַגאָגאַלנאַ[7]. דער יידישער רעוויר אין פלאָצק האָט עקזיסטירט ביז 1862.

אין דער תקופה פון וואַרשעווער פירשטנטום און אין די ערשטע יאָרן פון קאָנגרעס־פוילן איז פלאָצקער רב געווען ר׳ אריה לייב ב״ר משה צינץ (אָדער צילץ), באַקאַנט אונטערן פאָפולערן נאָמען ר׳ לייבוש חריף. ער איז געווען אַ מחבר פון פיל ספרים (ביים לעבן האָט ער אָפּגעדרוקט 17 ספרים) און אַ היפשע צאָל זענען פאַרבליבן אין כתב־יד, וואָס זענען דערשינען שוין נאָך זיין טויט. ווי לאַנג ער איז געווען פלאָצקער רב איז נישט באַוווּסט. פון פלאָצק איז ער אַוועק קיין פראַגע, ווו ער איז אַ געוויסע צייט געווען רב. ער האָט זיך שפעטער באַזעצט אין וואַרשע, דאָרט איז ער נפטר געוואָרן אין 1833 אין טיפן עלטער[8]. זיינע תלמידים זענען געווען דער שפעטער באַרימטער טשעכאַנאָווער רב אברהם לאנדא (1785—1875), גערופן אַזוי נאָך זיין שווער דעם פלאָצקער גביר דן לאנדא (ר׳ אברהם האָט געוווינט אין פלאָצק 30 יאָר און געפירט אַ ישיבה אין דער צייט ווען ר׳ לייבוש חריף איז געווען פלאָצקער רב); זיינס אַ תלמיד איז אויך געווען דער לעצטער וואַרשעווער רב הכולל ר׳ יעקב (יוקעלע) געזונטהייט און אַנדערע לומדים[9].

נאָך דעם ווי ר׳ לייבוש חריף האָט פאַרלאָזט פלאָצק איז זיין ממלא מקום געוואָרן עוזיאל יהודה, דער זון פון דעם שוין דערמאָנטן פלאָצקער רב ירוחם פישל. ער איז נפטר געוואָרן אין פלאָצק י״ג סיון תקפ״ה (1825)[10]

באַמערקונגען:

1) לויט אַ רשימה צונויפגעשטעלט פון דער ליקווידאַציע־קאָמיסיע, וואָס איז נאָכן אָפּשאַפן דעם וועד ד׳ ארצות באַ־שטימט געוואָרן צו רעגולירן די פראַגע פון יידישע חובות ביים קלער און פריצים, איז דער וועד געבליבן שולדיק דער פלאָצקער קהילה אַ סכום פון 6.000 גילדן. די דאַטע ווען די הלוואה איז געמאַכט געוואָרן איז נישט אָנגעגעבן, זי שטאַמט משמעות פון תחילת 60קער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט. (זען יצחק שיפער, „פינאַנציעלער חורבן פון דער יידישער אויטאָ־נאָמיע אין פוילן” אין עקאָנאָמישע שריפטן, ייוו״אָ, באַנד צוויי, 1932, ז. 6).

2) א. אייזענבאַך, „דאָקומענטן צו דער געשיכטע פון די דעפאַרטאַמענט־וועדים און געפלאַנטע צענטראַלע וועדים אין וואַרשעווער פירשטנטום” אין בלעטער פאַר געשיכטע, וואַרשע, 1936, באַנד צוויי, זז. 136—138; 141—142. אויף דער אַדרעס־זייט פון בריוו געפינט זיך אַ טריוואַקס־זיגל פון דער פלאָצקער קהילה. אַ גרויסער טייל פון זיגל איז באַשעדיקט. פון דער אויפשריפט קאָן מען איבער־לייענען: „Insiegel der jüdischen Gemeinde [in] Plock [עדת]... ישורון דק״ק פלאָצק”. די צייכענונג אין מיטן האָט פאָרגעשטעלט אַ טויער פון אַ שול און צוויי זיילן ביי די זייטן.

3) א. אייזענבאַך, „די צענטראַלע רעפרעזענטאַנץ־אָר־גאַנען פון די יידן אין וואַרשעווער פירשטנטום”, בלעטער פאַר געשיכטע, באַנד צוויי, ז. 51.

4) דאָרטן, ז. 61—64

5) דאָרטן, ז. 52.

6) דאָרטן, ז. 82—83.

7) Juli Hessen, „W efemiernom gosudarstwie. Jewrei w warszawskom gercogstwie — (1807-1812)”. Jewrejskaja Starina, 1910, str. 23-25; Jewrejskaja Encyklopedja, XII, str. 588.

8) יעווניך, נחלת עולמים, ז. 14—15; י. שאַצקי, געשיכטע פון יידן אין וואַרשע, ב׳ דריי, 1953, ז. 295.

9) המליץ, נומ׳ 15, 1878; המגיד, נומ׳ 9, 1875 (הוספה).

10) יעווניך, נחלת עולמים, ז. 12—13.

קאַפּיטל דריי

אין פּעריאָד פון אויפשטייג און אויפשטאַנדן (1815—1864)

דאָס וואַרשעווער פירשטנטום האָט געהאַט אַ קורץ־דויערנדיקע עקזיסטענץ. נאָך נאַפּאָלעאָנס מפּלה אין רוסלאַנד אין 1812 איז די פּוילישע טעריטאָריע פאַרנומען געוואָרן פון רוסישן מיליטער. דאָס פאַלן פון דער דאָזיקער עפעמערישער מלוכה מיט איר אויסגעשפּראָכן אַנטי־יידישער פּאָליטיק האָט זיכער נישט געקאָנט אַרויסרופן קיין באַדויערן ביי אירע רעכטלאָזע יידישע בירגער. מען האָט זיך גיכער געריכט, אַז די ענדערונג אין פּאָליטישן מצב וועט אפשר ברענגען אַ שינוי צום בעסערן. ווען אַלעקסאַנדער דער ערשטער האָט געווײלט אין פּלאָצק אין דער וואָך צווישן 6טן און 12טן דעצעמבער 1813 האָט די קהילה איינגעאָרדנט פאַר אים אַ פייערלעכן קבלת־פּנים[1]. אין דער אַדמיניסטראַטיווער פאַרטיילונג פון דעם ניי־געשאַפענעם „פּוילישן קעניגטום" (אויפן ווינער קאָנגרעס אין 1815 — דעריבער גערופן אויך „קאָנגרעס־פּוילן"), איז פּלאָצק געוואָרן דער צענטער פון דער פּלאָצקער וואָיעוואָדשאַפט (די פראַנצויזישע באַצייכענונג דעפּאַרטאַמענט איז אָפּגעשאַפט געוואָרן), דאָס זיצאָרט פון דעם וואָיעוואָדישן ראַט און וואָיעוואָדישער קאָמיסיע, פון קרימינעלן און ציווילן טריבונאַל, פון ציווילן געריכט — מיט איין וואָרט דער אַדמיניסטראַטיווער און געריכטלעכער צענטער פון דער גאַנצער פּלאָצקער וואָיעוואָדשאַפט (פון יאַנואַר 1816).

אין די יאָרן 1816—1830 האָט פּלאָצק באַקומען אַ צאָל נייע הייזער און ברוקירטע גאַסן, צווישן אַנדערע זענען אויך ברוקירט געוואָרן די יעראָזאָלימסקאַ און די שול־גאַס. יידן נעמען אין דעם דאָזיקן אורבאַניזירונג־פּראָצעס פון דער שטאָט אַ טעטיקן אָנטייל. אין דעם דאָזיקן פּעריאָד איז אויך שטאַרק אויסגעוואַקסן די באַפעלקערונג, סיי די קריסטלעכע סיי די יידישע (בפרט די לעצטע). אין 1816 האָט די אַלגעמיינע צאָל איינוווינער באַטראָפן בערך 4,000 נפשות, וואָס אַ פינפטל פון זיי בערך זענען געווען יידן. מיט 6 יאָר שפּעטער (1822), ציילט שוין פּלאָצק 6,466 איינוווינער, צווישן זיי 2.447 יידן ד. ה. אַז בעת די גאַנצע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרגרעסערט מיט 61.6% האָט זיך די צאָל יידן פאַרגרעסערט אויף קנאַפּע דריי מאָל אַזוי פיל. אַזאַ אימפּעטיקער צוּוואַקס במשך אַזאַ פאַרהעלטניסמעסיק קורצער צייט איז אַ רעזולטאַט פון אַן אינטענסיווער אימיגראַציע פון דער פרעמד. פּלאָצק אַלס וואָיעוואָדישער צענטער האָט באַקומען אַ צוציִונגס־קראַפט פאַר יידן פון דער גאַנצער מאַזאָווישער פּראָווינץ. מיר טרעפן טאַקע אין דער צייט אין פּלאָצק יידן, וואָס האָבן איינגעוואַנדערט פון נאַשעלסק, ווישעגראַד, מאַקאָווע, פּלאָנסק א. אַ. מקומות[2]. חוץ דעם האָבן מחמת דער משקאות־גזירה דאָרפישע יידן, וואָס זענען דורך איר אַממייניסטן געטראָפן געוואָרן, זיך באַזעצט אין די שטעט, זוכנדיק דאָרט זייער חיונה.

אויף דעם קולטור־מצב פון דער פּלאָצקער קהילה אין די 20־קער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט וואַרפט אַן אינטערעסאַנט ליכט דער מעמאָריאַל פון דער פּלאָצקער וואָיעוואָדישער קאָמיסיע פון 1825, צוגעשיקט דעם „יידישן קאָמיטעט" (Komitet Starozakonnych), וואָס די רעגירונג האָט געשאַפן אין 1823 מיט דער אויפגאַבע צו באַטראַכטן פּראָיעקטן צו רעפאָרמירן די יידן אין קאָנגרעס־פּוילן. (פון דער פּלאָצקער וואָיעוואָדשאַפט זענען ווי מיטגלידער־קאָרעספּאָנדענטן פון „יידישן קאָמיטעט" נאָמינירט געוואָרן דניאל לאַנדאָ און יוסף פרענקעל). ווען די „קאָמיסיע פאַר אינעווייניקסטע ענינים" פון דער רעגירונג האָט דעם 24סטן פעברואַר 1824 באַפוילן די וואָיעוואָדישע קאָמיסיעס צו פאַרווערן די חסידישע מנינים און בכלל שטרענג אַכטונג צו געבן אויף דער חסידישער „כת", בכדי נישט צו דערלאָזן איר פאַרשפּרייטונג, האָט זיך די פּלאָצקער וואָיעוואָדישע קאָמיסיע גענומען אויספירן די רעגירונגס־אינסטרוקציעס מיט ממש משכילישן אייפער. ווי די קאָמיסיע האָט באַריכטעט דורך איר גענעראַל־סעקרעטאַר סאָקאָלאָווסקי, האָט זי זיך געשטעלט צוויי אויפגאַבעס. ראשית — אין גייסט פון דער אויפקלערעריש־אַסימילאַטאָרישער טענדענץ פון דער רעגירונג — „אויסוואָרצלען די יידישע אָבערגלויבנס, שנית, דורך בילדונג דערפירן בהדרגה די יידן צו אַ ציוויליזירטן מצב און זיי אָפּגעוויינען פון לייכטע פאַרדינסטן". בכדי צו דערגרייכן דעם ערשטן ציל האָט די פּלאָצקער קאָמיסיע פאַרווערט צו פאַרשפּרייטן די חסידישע תורה, וואָס איז אַריינגעדרונגען פון וואַרשע און האָט פאַראָרדנט, ווי זי דערציילט אין איר באַריכט, צו שליסן אַלע פּריוואַטע מנינים און חסידים־שטיבלעך. די קאָמיסיע שטעלט, אַגב, פעסט אין איר מעמאָריאַל, אַז חסידות האָט אין גאַנץ קאָנגרעס־פּוילן אָפּגעהאַלטן אַ דעצידירנדיקן נצחון מיטן אויסנאַם פון די קאַלישער און פּלאָצקער וואָיעוואָדשאַפטן. אָבער אַ שטריך איבער דעם דאָזיקן „קולטור־קאַמף" קעגן חסידות מצד דער קאָמיסיע האָט געמאַכט דער רעסקריפּט פון דער „קאָמיסיע פאַר אמונות און בילדונג" פון 8טן יולי 1824 צו אַלע וואָיעוואָדישע קאָמיסיעס אין לאַנד, אין וועלכן זיי ווערן געוואָרנט נישט אויסצופירן די רעפּרעסיווע אינסטרוקציעס פון דער „קאָ־

מיסיע פאַר אינעווייניקסטע ענינים" פון 24סטן פעברואַר בנוגע דער חסידישער כת, ביז די רעגירונג וועט אין דער פראַגע אָננעמען אַן ענדגילטיקן באַשלוס.

וואָס שייך דעם צווייטן ציל, ד. ה. די פאַרשפרייטונג פון בילדונג צווישן יידן, לייגט פאָר די פלאָצקער קאָמיסיע צו עפענען וואָס מער שולן, ווו מען זאָל לערנען אויך נאַטור־וויסנשאַפט, קונסט־געווערבע און מלאכות, ווי אויך אַ סעמינאַר אויסצובילדן לערערס. די קאָמיסיע האָט זיך נישט באַגנוגנט בלויז מיט גוטע עצות. ווי עס ווערט איבערגעגעבן אין מעמאָריאַל האָט זי שוין פריער געהאַט פאַראָרדנט, נישט צו באַשטעטיקן קיינעם אויפן אַמט פון אַ רב, אָן אַ גענוגנדיקער קענטעניש פון דער פוילישער שפּראַך אין וואָרט און שריפט. די קאָמיסיע איז געגאַנגען נאָך ווייטער: זי האָט די דאָזיקע פאַראָרדענונג אָנגעוואָנדן רעטראָאַקטיוו אויף די שוין אַמטירנדיקע רבנים און זיי געוואָרנט, אַז זיי וועלן באַזייטיקט ווערן פון זייערע אַמטן, אויב זיי וועלן ביז אַ געוויסן טערמין (נישט אָנגעוויזן) זיך נישט אויסלערנען לייענען און שרייבן פויליש. „די דאָזיקע פאַראָרדענונג — ווערט דערציילט אין מעמאָריאַל — האָט דערפירט אַז פיל יידן — אַפילו דערוואַקסענע — האָבן זיך גענומען צום לימוד פון דער פוילישער שפּראַך". צווישן אַנדערע רעפאָרמען לייגט די קאָמיסיע פאָר אַז דאָס אויסוויילן אַ רב זאָל נישט זיין אָפּהענגיק פון די ראשי־הקהל, היות די פרנסים, וועלכע געהערן צו דער רייכער שיכט באַנוצן זיך מיטן אויטאָריטעט פון רב, וועלכער ווערט געצוווּנגען נאָכצוקומען זייערע פאַרלאַנגען, וואָס זענען געצילט אויף צו ציִען פון די אָרעמע שיכטן מאַטעריעלן נוצן. דעם מעמאָריאַל האָט די קאָמיסיע פאַרענדיקט מיט דער האָפענונג, אַז נאָכן אַדורכפירן די פאָרגעלייגטע רעפאָרמען וועלן די יידן זיין צוגעגרייט צו געניסן פון פאָליטישע און בירגערלעכע רעכט[3].

פלאָצק האָט שוין דעמאָלט פאַרמאָגט אַ קליינעם קרייז משכילים מיט דעם אויבן־דערמאָנטן יוסף פרענקעל בראש. דער דאָזיקער קרייז איז מסתמא באַשטאַנען פון יחידים, באַאיינפלוסטע פון דער פּרייסישער השכלה, וועלכע האָבן איינגעוואַנדערט קיין פלאָצק פון די שכנותדיקע פּרייסישע פּראָווינצן. צו דעם דאָזיקן משכילישן קרייז האָט מסתמא אויך געהערט דער דאָקטער מעדיצין פּייוול פיליפּ לובעלסקי (1788—1879). אַן אָפּשטאַמיקער פון לובלין האָט ער געענדיקט מעדיצין אויפן ווילנער אוניווערסיטעט אין 1811. אַלס מיליטערישער דאָקטער האָט ער געדינט אין דער נאַפּאָלעאָנישער אַרמיי, פאַרוווּנדעט געוואָרן אין 1813 אין דער שלאַכט ביי לייפּציג און אין 1815 זיך באַזעצט אין פלאָצק, ווו ער האָט פּראַקטיצירט מעדיצין ביז 1840, ווען ער האָט זיך אַריבערגעקליבן קיין וואַרשע. בעת דעם פּוילישן אויפשטאַנד פון 1830/1831 קעגן רוסלאַנד איז פלאָצק געווען די צייטווייליקע רעזידענץ פון דער אויפשטענדלערישער רעגירונג און פון סיים (פּוילישן פּאַרלאַמענט), נאָך דעם ווי די רעבעלישע רעגירונג און דאָס מיליטער האָבן געמוזט פאַרלאָזן וואַרשע. עס האָט זיך דעמאָלט קאָנצענטרירט אין דער שטאָט אַ גרויסע צאָל אָפיצירן, סיים־דעפּוטאַטן און זעלנער. אַ רוסישער קאָזאַקן־אָטריאַד פון אַטאַמאַן וולאַסאָוו האָט פאַרשלעפּט קיין פלאָצק די כאָלערע, וואָס האָט זיך אין דער הערשנדיקער ענגשאַפט אָנגעהויבן שנעל פאַרשפרייטן צווישן דער באַפעלקערונג. אין דער באַקעמפונג פון דער כאָלערע האָבן גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל די מיליטערישע דאָקטוירים מיט דר. לובעלסקי בראש, וואָס איז געווען שטאַב־מעדיקער פון דער פּוילישער אַרמיי. פאַר זיינע פאַרדינסטן אַלס מיליטערישער דאָקטאָר האָט לובעלסקי באַקומען אַ ריי אויסצייכענונגען ווי דעם נאַפּאָלעאָנישן „אָרדן דער הייליקער העלענע" (1821), דעם פּוילישן גאָלדענעם קרייץ „ווירטוטי מיליטאַרי" (1831) און אַ מעדאַל פון ניקאָלאַי דעם ערשטן, פאַר זיין מיליטערישן דינסט אין דער קרימער מלחמה אין די יאָרן 1853—1856. עס איז אים אויך געשאָנקען געוואָרן ירושהדיקע בירגער־רעכט, פון וועלכע יידן זענען דעמאָלט מיט ווינציקע אויסנאַמען געווען אויסגעשלאָסן. אין 1867 האָט אים די פראַנצויזישע רעגירונג באַשטימט אַ יערלעכע פּענסיע פון 600 פראַנק פאַר זיין מיליטערישן דינסט אונטער דעם ערשטן קייזער[4]. ער איז געשטאָרבן אין טיפן עלטער. מעדיצינער איז אויך געווען דער פלאָצקער זיגמונט פערקאַל. געבוירן אין די 30קער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט האָט ער געענדיקט די וואַרשעווער ראַבינער־שול, גענומען שטודירן מעדיצין און אַלס געענדיקטער דאָקטער זיך אומגעקערט אַהיים, ווו ער האָט זיך דערוואָרבן אַ גרויסע פּאָפּולאַריטעט. אַ געוויסע צייט איז ער געווען פאָרזיצער פון פלאָצקער מעדיקער־פאַרבאַנד[5].

צום קרייז פלאָצקער משכילים האָט אויך געהערט יצחק הכהן נאַשעלסקער (מסתמא געשטאַמט פון שכנותדיקן נאַשעלסק). אין אַ נעקראָלאָג וועגן אים (ער איז געשטאָרבן אין 1869), לייענען מיר, אַז: „ידיעתו היתה עצומה בפילוסופיא האלקית והיה יודע בטוב איזה לשונות מהשפות החיות"[6]. אַ משכיל פון אַן ענלעכן שניט איז אויך געווען ש. פרענקעל (משמעות פון דער זעלבער משכילישער משפחה). אויך וועגן אים זאָגט זיך אין אַ נעקראָלאָג: „היה נמנה בין נכבדי העיר ושועיה בין המשכילים ההולכים לרוח עת החיה, בין חכמים ונבונים ואנשי המדע ובין תופשי התורה היראים והחרדים"[7].

בעת עס איז אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד אין 1830 קעגן רוסלאַנד, האָבן זיך פאַטריאָטיש־געשטימטע בחורים פון משכילישן קרייז פאַרשריבן אין דער פּוי־

לישער „באַוועגלעכער גוואַרדיע" און אין דעם „פרייעם שיסער־באַטאַליאָן" [8]. דער פּוילישער פּאַטריאָטיזם פון יחידים האָט אָבער נישט פאַרשוינט די פּלאָצקער קהילה פון קיין צרות. יעקב הלוי לעווין, דער שוואָגער פון דעם באַוווסטן גביר און קהלשן עסקן שלמה זלמן פּאָזנער, דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז ווען זיי זענען צוזאַמען מיט פּאָזנערס זון שמואל געבראַכט געוואָרן ווי אַרעס־טירטע פון קוכאַרי (פּאָזנערס גוט) קיין פּלאָצק, אונטערן חשד פון שפּיאָנאַזש לטובת די רוסן און אין פּלאָצק פאַרשפּאַרט געוואָרן אין תפיסה (כ"ד אדר 1831), איז די שטימונג צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט געווען אַזאַ „אַז פון אונדזערע ברידער האָט מען קיינעם נישט געזען אין גאַס, היות די גויים האָבן גע־וואָלט אויסראָטן די יידן, וועמען זיי האָבן חושד געווען אַז זיי זאַמלען זיך כדי אָפּצושלאָגן אונדז מיט גע־וואַלט" [9]. דער חשד פון שפּיאָנירן לטובת די רוסן האָט געקאָסט אַ צאָל קרבנות. צווישן אײַנגעהאַנגענע דורכן פּוילישן מיליטער ווי רוסישע שפּיאָנען געפינען מיר אויך פּלאָצקער יידן [10].

דער עקאָנאָמישער אויפשטייג פון קאָנגרעס־פּוילן אין די 40קער און 50קער יאָרן האָט נישט געהאַט קיין קאָנטיקע השפּעה אויף פּלאָצק און דאָס מחמת דער געאָפּאָליטישער לאַגע פון דער שטאָט און דער גאַנצער גובערניע. די עקספּאָרט־שליאַכן פון לאַנדווירטשאַפט־לעכע פּראָדוקטן האָבן אויסגעמיטן פּלאָצק, פירנדיק דורך ליפּנא און דאָברין קיין פּרייסן און דורך ווישע־גראַד קיין וואַרשע. פּלאָצק און אַ גרויסער טייל פון דער פּלאָצקער גובערניע האָבן נישט געהאַט קיין דירעקטע פאַרבינדונג מיט דער אײַזנבאַן־ליניע. די ערשטע באַנליניעס אין קאָנגרעס־פּוילן האָבן אויסגעמיטן פּלאָצק אויף אַ מרחק פון פיל קילאָמעטער. (די ערשטע דירעקטע אײַזנבאַן־פאַרבינדונג האָט פּלאָצק באַקומען זייער שפּעט — ערשט אין די 20קער יאָרן פון אונדזער יאָרהונדערט). אַ נעגאַטיווע השפּעה אויף דער אַנט־וויקלונג פון האַנדל און אינדוסטריע אין פּלאָצק האָט געהאַט דער אימפּאָרט פון אינדוסטריעלע אַרטיקלען פון פּרייסן, אָפּט אויף אַ נישט־לעגאַלן קאָנטראַבאַנדישן וועג, און פון וואַרשע. איין ווירטשאַפטלעכער צווייג האָט זיך יאָ שטאַרק אַנטוויקלט, דהיינו די באַדינענדיקע האָטעל־אינדוסטריע, וואָס האָט באַדינט דעם צאָלרייכן באַאַמטן־שיכט און די פּריצים, וואָס פלעגן מאַסנווײַז קומען קיין פּלאָצק צו דערליידיקן זייערע ענינים אין די אַמטן, געריכט און שולן.

אין משך פון דעם באַהאַנדלטן פּעריאָד איז אויך שטאַרק געוואַקסן די באַפעלקערונג, ווי עס ווייזט די אונטערשטע טאַבעלע:

טאַבעלע 1.

וווּקס פון דער באַפעלקערונג אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט

יאָר	צאָל איינוווינער בכלל	דערפון יידן	% יידן	וווּקס פון יידישער באַפעלק. %	וווּקס פון קריסטלעכער באַפעלק. %
1808	4,018	1,932	48.3	—	—
1822	6,466	2,247	34.7	16.2	60.9
1841	11,556	4,333	37.5	92.8	78.7
1856	12,403	5,251	42.3	21.2	7.3

פון דער טאַבעלע 1 זעען מיר, אַז דער ריטעם פון וואַקסן איז ביי בײדע טיילן פון דער באַפעלקערונג, ביי דער קריסטלעכער און יידישער, אין פאַרשידענע צייטאָפּשניטן געווען אַ פאַרשידענער, אין די יאָרן פון 1808 ביז 1822 איז די קריסטלעכע באַפעלקע־רונג געוואַקסן אויף קנאַפּע 61%, בעת די יידישע — נאָר אויף עפּעס מער ווי 16%. גלייכצייטיק איז אויך שטאַרק געפאַלן דער פּראָצענט יידן אין דער אַלגע־מיינער צאָל איינוווינער פון 48.3% אויף 34.7%. דאַ־קעגן איז דער וווּקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אַ פיל גרעסערער ווי ביי דער קריסטלעכער אין דעם 20־יעריקן פּעריאָד פון 1822 ביז 1841 און אין דעם 16־יעריקן פון 1841 ביז 1856. אין דעם ערשטן פּעריאָד האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פאַרגרעסערט אויף 92.8% און די קריסטלעכע אויף 78.7%, אין צווייטן — זענען די אַנטשפּרעכנדיקע ציפערן 21.2% און 7.3%. עס וואַקסט אויך דער פּראָצענטועלער חלק פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער אַלגעמיינער צאָל איינ־וווינער — 42.3% אין 1856 לגבי 34.7 אין 1822. ווען מיר נעמען אָבער דעם גאַנצן בערך 50־יעריקן פּעריאָד (1808—1856) קאָנסטאַטירן מיר, אַז בעת די אַלגעמיינע צאָל איינוווינער האָט זיך מער ווי פאַרדרייפאַכט האָט זיך די צאָל יידן פאַרגרעסערט, נאָר עפּעס מער ווי צוויי און אַ האַלב מאָל אַזוי פיל. אויף דער פראַגע, וואָס פאַראַ דעמאָגראַפישע און עקאָנאָמישע פּראָצעסן האָבן גורם געווען דעם פאַרשידנאַרטיקן וווּקס־ריטעם ביי בײדע טיילן פון דער באַפעלקערונג איז היינט שוין שווער צו געבן אַן ענטפער.

אין דעם יאָרצענדלינג 1840—1850 האָבן די יידן אין קאָנגרעס־פּוילן אַדורכגעמאַכט אַ שווערע צייט. דער אין 1843 איינגעפירטער מיליטער־דינסט פאַר יידן, הגם אין אַ מילדערער פאָרעם ווי אין רוסלאַנד (אָן דעם קאַנטאָניסטן־סיסטעם), איז געווען אַ שווערע גזירה, וואָס האָט אין טויזנטער יידישע משפחות גורם געווען טראַגעדיעס און אַ טיפן איבערבראָך אין דעם טראַדיציאָ־נעלן לעבנס־שטייגער. פּלאָצק, אַלס גובערניאַלע שטאָט, איז געווען דאָס זאַמלאָרט, ווו מען פלעגט קאָנצענטרירן

די יידישע רעקרוטן פון דער גאַנצער גובערניע. אין די דאָזיקע אַזוי־גערופענע „פּריזיוו"־טעג איז אין פּלאָצקער יידישן קוואַרטאַל צוגעגאַנגען טומלדיק און אין אַ געשפּאַנטער אַטמאָספער.

אַ שווערע גזירה, בפרט פאַר דער פרומער חסידישער מאַסע איז געווען די מלבושים־גזירה, וואָס האָט פאַרווערט צו קליידן זיך אין דער טראַדיציאָנעלער יידישער הלבשה, (אַן אויסנאַם איז געמאַכט געוואָרן פאַר רבנים און פאַר די וואָס האָבן באַקומען סמיכה). דער פאַרבאָט איז אַריין אין קראַפט אין אָקטאָבער 1846 און ביז יאַנואַר 1850 האָט מען זיך געקאָנט באַפרייען פון דער מלבושים־גזירה דורך צאָלן אַ באַזונדערן שטייער פון 3 ביז 50 רובל לויט 6 פאַרמעגלעכקייט־גרופּעס. די חסידישע מאַסע האָט געזען אין דעם פאַרבאָט צו טראָגן די טראַדיציאָנעלע הלבשה אַן אַטענטאַט אויף די עיקרי הדת. אירע פאָרשטייער האָבן זיך באַמיט דורך פאַרשידענע מיטלען ווי אינטערווענצן און שוחד ביי דעם נאַמיעסטניק פּאַסקעוויטש די גזירה אָפּצושרייען, אָדער לכל־הפּחות מילדערן דורך אויסברייטערן די קאַטעגאָריע פון די אויף וועלכע זי איז נישט חל. אָרעמע חסידים האָבן געצאָלט די לעצטע רובל מלבושים־שטייער, בכדי צו קענען אָפּראַטעווען פאַר זיך און די קינדער דעם יידישן מלבוש[11]. צו דעם אַלעם איז נאָך צוגעקומען דער שווערער עקאָנאָמישער מצב, קודם־כל מחמת דעם וואָס רוסלאַנד האָט, ווי אַ שטראָף פאַרן אויפשטאַנד, צוריק איינגעשטעלט אַ צאָל־גרענעץ צווישן זיך און קאָנגרעס־פּוילן, וואָס האָט זייער באַשווערט די עקספּאָרט־מעגלעכקייטן פון דער יונגער פּוילישער טעקסטיל־אינדוסטריע. בפרט שווער איז געווען די לאַגע אין דער פּראָווינץ. אין אויגוסטאָווער און פּלאָצקער גובערניעס (אין 1837, ווען עס זענען בטל געוואָרן די לעצטע שפּורן פון דער אויטאָנאָמיע פון קאָנגרעס־פּוילן, איז די פריערדיקע פּלאָצקער וואָיעוואָדשאַפט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איינער פון די 10 פּוילישע גובערניעס) איז אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכער הונגער, פון וועלכן עס האָט צום שטאַרקסטן געליטן די יידישע באַפעלקערונג. אין מיטצייטלעכע דאָקומענטן און באַשרייבונגען לייענען מיר אויפטרייסלענדיקע שילדערונגען פון טיפער יידישער נויט. מחמת דער דאָזיקער נויט האָבן זיך יידן געריסן צו ערדאַרבעט און בכלל צו דער שווערער פיזישער אַרבעט ווי, למשל, ביים לייגן שאָסייען[12].

אין יענעם פּעריאָד זענען אין דער פּלאָצקער גובערניע געגרינדעט געוואָרן דריי יידישע קאָלאָניעס: קוכאַרי, קאַדלובאָוויצע און איצקאָוויצע (1841—1844). זייער גרינדער איז געווען דער אויבן דערמאָנטער שלמה זלמן פּאָזנער (1766—1848), וועלכער האָט נאָך אין יאָר 1823 געגרינדעט אין זיין גוט קוכאַרי אַ גרויסע טוךפאַבריק, וואָס האָט באַשעפטיקט אַ גרעסערע צאָל יידן. אין 1828 האָט די פאַבריק פאַרמאָגט 43 וועבער־שטולן און 1,700 שפּינדלען, די יערלעכע פּראָדוקציע האָט באַטראָפן 60,000 אַרשינען טוך[13]. אין 1840 האָט פּאָזנער דערלאַנגט דעם נאַמיעסטניק אַ בקשה וועגן דערלויבן אים צו גרינדן אין זיין גוט קוכאַרי אַ יידישע לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָלאָניע, „כדי יידן צוגעוויינען צו ערדאַרבעט". לויט דעם פּלאַן, וואָס פּאָזנער האָט פאָרגעלייגט פּאַסקעוויטשן האָבן אין פרילינג 1841 זיך געדאַרפט באַזעצן אויפן לאַנד פון 12 ביז 15 משפּחות, און נאָך דריי יאָר ווייטערדיקע 12—15 פאַמיליעס. די באַווילִיקונג פון זיין בקשה האָט פּאָזנער באַקומען דעם 22סטן אָקטאָבער 1840 און תיכף, הגם עס איז געווען ווינטער, איז ער צוגעטראָטן צו דער אַרבעט: עס איז אויפגעבויט געוואָרן אַ שול, אַ בית־המדרש, אַ מקווה און פאַר יעדער פאַמיליע אַ הייזקע, אַ שייער און אַ שטאַל. אין פרילינג 1841 האָט ער באַזעצט אין קוכאַרי 12 יידישע פאַמיליעס, אָפּגעגעבן זיי שוין פאַרזייטע פעלדער, וואָס זענען באַאַרבעט געוואָרן דורך קריסטלעכע פּויערים, מיט אַלע נייטיקע מכשירים און לעבעדיקן אינווענטאַר. די ערד איז זיי אַוועקגעגעבן געוואָרן אויף אייביקער פּאַכט און פאַר אַלץ איבעריקע — אויסצוצאָלן במשך 25 יאָר. די קאָלאָניסטן זענען באַפרייט געוואָרן פון כשר פליישׁ־שטייער און אין 1845 אויך פון דער פליכט צו דינען אין מיליטער. אין די ווייטערדיקע דריי יאָר זענען פון פּאָזנערס איניציאַטיוו געגרינדעט געוואָרן נאָך צוויי קאָלאָניעס, קאַדלובאָוויצע און איצקאָוויצע, אָדער אידזשיקאָוויצע. לויט אַ ראַפּאָרט פון פּלאָצקער גובערנאַטאָר פון 1861 האָבן די אינדיווידועלע ווירטשאַפטן פון קוכאַרי געציילט פון 25 ביז 56 מאָרגעס, צוזאַמען 176 מאָרגעס, אין קאַדלובאָוויצע — פון 13 ביז 16 מאָרגעס, צוזאַמען 125 מאָרגעס, אין איצקאָוויצע פון 14 ביז 16 מאָרגעס, צוזאַמען 240 מאָרגעס. אין סך־הכל האָבן די דריי קאָלאָניעס פאַרמאָגט אַ שטח פון 540 מאָרגעס. אין די דריי קאָלאָניעס האָבן אין דעם פּעריאָד 1844—1850 געלעבט פון 160 ביז 170 משפּחות. אין דער ווירטשאַפט האָבן געאַרבעט 110 מענער צווישן זיי 11 „פּאַראָבקעס". דער גובערנאַטאָר שטעלט פעסט אין זיין באַריכט אַז, „די קאָלאָניסטן באַשעפטיקן זיך באמת מיט אַקערבוי"[14]. ווי מיר וועלן ווייטער זען האָבן די דאָזיקע לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָלאָניעס געהאַט אַן השפּעה אויף דער גאַנצער געגנט, די פּלאָצקער קהילה נישט אויסגענומען.

בעת די ערשטע אין קאָנגרעס־פּוילן וואַלן צו די אָרגאַנען פון קאָמונאַלער זעלבספאַרוואַלטונג אין 1862 מיטן אָנטייל פון דער יידישער באַפעלקערונג זענען אין שטאָטראַט אויסגעוויילט די יידישע ראַטמענער: שמואל הירש לעווינזאָן און שמריה אָלשעוויץ; און

זייערע פּאַרטרעטער: שמואל ניימאַרק, דניאל שטשי־געלסקי, יצחק פּאָגעל, מרדכי שענוויץ און יחזקאל גאָלדמאַן. אין פּאַוויאַטאַוון ראַט זענען אויסגעוויילט געוואָרן עוזר לעווינטאַן און ווי פּאַרטרעטערס יצחק הלוי שענוויץ און צמח סאַרנע[15]. צוליב דעם אויסברוך פון אויפשטאַנד אין 1863 איז דער גאַנצער ענין פון קאָמונאַלער זעלבספּאַרוואַלטונג אין פּוילן בטל געוואָרן.

אין די צוויי יאָר פאַרן אויפשטאַנד קעגן רוסלאַנד, אין די יאָרן 1861—1862, איז אויך אין פּלאָצק, ווי אין אַ צאָל אַנדערע שטעט פאַרגעקומען אַ דערנענטערונג צווישן דער יידישער און פּוילישער באַפעלקערונג, די אַזוי גערופענע יידיש־פּוילישע „פאַרברידערונג”. יידישע סוחרים, למשל, זענען צוגעלאָזט געוואָרן ווי מיטגלידער אין דער קריסטלעכער „סוחרישער ברודערשאַפט”. אין די ווינטער־חדשים פון 1863 האָט די פּלאָצקער און בתוכם די יידישע באַפעלקערונג נישט ווייניק געליטן. פּלאָצק איז געווען באַשטימט אַלס רעזידענץ פון דער צייטווייליקער פּוילישער רעגירונג, אָבער דער פּלאַן צו פאַרכאַפּן פּלאָצק האָט זיך נישט איינגעגעבן. דער רוסישער גאַרניזאָן אין דער שטאָט האָט זיך דערפּאַר נוקם געווען אין דער ציווילער באַפעלקערונג. זעלנער האָבן זיך אַריינגעריסן אין די הייזער, שלאָגנדיק און אַרעסטירנדיק אומשולדיקע מענטשן. די געשעפטן זענען געווען געשלאָסן, די שולן פאַרמאַכט, די גאַסן פּוסט, עס איז געווען אַ מורא זיך צו באַווייזן אויף די גאַסן, ווו עס האָט געבושעוועט דאָס רוסישע מיליטער. רייכערע בירגער זענען אַנטלאָפן קיין אויסלאַנד. סימפּאַטיקער און אָנטיילנעמער פון אויפשטאַנד זענען פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. וואָס שייך סימפּאַטיקערס און אָנטייל־נעמערס אין אויפשטאַנד צווישן יידן זענען זייערע נעמען געבליבן אומבאַקאַנט. אין די אויספאָרשונג־מאַטעריאַלן פון גענעראַל־פּאָליציי־מייסטער פאַר קאָנגרעס־פּוילן פיגורירן 2 יידן, מענדל אַבראַמאָוויטש, 16 יאָר אַלט, און הערמאַן שטיבעל, 33 יאָר אַלט, וועלכע זענען צוגעשטעלט געוואָרן פון דער פּלאָצקער טורמע אין זענען פאַרמשפּט געוואָרן — דער ערשטער אויף דריי יאָר און דער צווייטער אויף פיר יאָר „אַרעסטאַנטסקער ראָטע”. ס׳איז אָבער נישט פאַראַן די זיכערקייט, אַז זיי זענען געווען פּלאָצקער תושבים[16].

אין די 60קער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט זיך די קהילה געפונען אין נישט קיין געהויבענעם מצב. דאָס אָפּשאַפן דעם כשר פלייש־שטייער אין 1862 האָט אין דער ערשטער צייט, ביז מען האָט איינגעפירט דעם אַזוי גערופענעם „עטאַט” (דירעקטער קהילה־שטייער), שטאַרק פאַרקלענערט די הכנסות פון קהל, וואָס זענען פריער באַשטאַנען בעיקר פון די אָפּצאָלן פאַר שחיטה. חוץ דעם איז אין דער קהילה אָנגעגאַנגען אַ שאַרפער קאַמף צווישן די חסידים פון איין זייט, און דער אַנטי־חסידישער גרופּע פון שאַרפע מתנגדים, די אַזוי גערופענע „קאַלאַקאַטניקעס”, וועלכע האָבן געצויגן זייער טראַדיציע פון זלמן פּאָזנערס מתנגדיש־לומדישן קרייז „קהל קטן”, אין זיין גוט קוכאַרי, און זייערע פאַרבינדעטע — די משכילים, פון דער אַנדערער. וועגן די „קאַלאַקאַטניקעס”, וועלכע זענען געווען אַ לאָקאַלער פּראָדוקט פון דער פּלאָנסקער—פּלאָצקער געגנט, געפינען מיר ביי דעם פּלאָצקער בן־עיר, דעם באַקאַנטן סעמי־טאָלאָג מאַרק לידזבאַרסקי (1868—1928), וועלכער האָט זיינע יונגע יאָרן פאַרבראַכט אין פּלאָצק, די ווייטער־דיקע כאַראַקטעריסטיק: „די פרייגייסטער, וואָס מען האָט גערופן „קאַלאַקאַטניקעס” (אַ נאָמען פון אַן אומ־באַקאַנטן אָפּשטאַם), האָבן פאַרנומען אַ מיטעלע פּאָזיציע צווישן די תלמודיסטן [געמיינט חסידים] און די, וואָס האָבן שוין באַקומען אַ נישט־יידישע דערציִונג... זייער אינטערעס איז אַריבער די גרענעצן פון תלמוד. זיי האָבן זיך געקליידט ווי די אָרטאָדאָקסישע יידן, אָבער געלייגט מער וואָג אויף זייער הלבשה. דער ראָק, וואָס האָט נישט געגרייכט ביז די קנעכל איז געווען גענייט זאָרגפעלטיקער, זיי האָבן געטראָגן ווייסע, געפּרעסטע קראַגנס, די שטיוול ריין אויסגעפּוצט... זיי האָבן זיך געהאַלטן שטייף, געגאַנגען מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ, די הענט פאַרלייגט אויפן רוקן. אָנגעהויבן האָבן זיי זייער אָפּנויג מיט שטודירן די העברעיִשע גראַמאַטיק. די פון זיי, וואָס האָבן געהאַט אַ נטיה צו חקירה, האָבן עוסק געווען אין מורה־נבוכים”[17]. עס איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף דער דאָזיקער קולטור־היסטאָרישער דערשיינונג, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן אויפן באָדן פון דער פּלאָצקער גובערניע אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט. דאָס איז אַ קאַפּיטל פון רעגיאָנעלער קולטור־געשיכטע פון פּוילישן יידנטום, וואָס איז נאָך נישט אויסגעפאָרשט געוואָרן. מחמת קנאַפּקייט פון געשיכטלעכע מקורות איז אוממעגלעך צו רעקאָנסטרויִרן אַ פול בילד פון דעם דאָזיקן קולטור־געשיכטלעכן פּענאָמען; דאָס וואָס מיר דערציילן ווייטער, איז אַ פּרוּוו פון צונויפבינדן אין אַ לאָגישער, היסטאָרישער קאָנסטרוקציע, אָפּגעריסענע און לויזע פראַגמענטן פון אַ כמעט אין גאַנצן פאַרגעסענער אידעיִשער שטרעמונג אין אַ געוויסער פּוילישער פּראָווינץ אין דער ערשטער העלפט און אין די ערשטע צוויי צענדליקער יאָרן פון דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט.

איר גייסטיקער פאָטער איז אָפּנים געווען דער אויבן דערמאָנטער שלמה זלמן פּאָזנער, וועלכער האָט פּאָראַייניקט אין זיך אָרטאָדאָקסישע פרומקייט, לומדות און געוויסע אידעען פון דער השכלה, ווי וועלטלעכע בילדונג און פּראָדוקטיוויזאַציע פון דער יידישער פאָלקסמאַסע. זיינע זין האָט ער געלאָזט לערנען סיי ביי מלמדים, ווי, למשל, ביי דעם פּלאָצקער מלמד ר׳ דוד, דעם פאָטער פון

ר׳ ישראל יהושע טראַנק, דעם שפּעטערדיקן קוטנער רב, סיי ביי דעם דייטשן ראַבינער, דעם מטיף פון דער „דייטשער" סינאַגאָגע אין וואַרשע, דר. אברהם מאיר גאָלדשמידט. אין דעם בית־המדרש אין זיין גוט קוכאַרי, האָבן אַ געוויסע צייט געלערנט דער יונגער ישראל יהושע (אַפּנים ווען דער פאָטער איז דאָרטן געווען מלמד), דער שפּעטערדיקער משכיל, דער פּלאָנסקער חיים רייגראָדער אָדער פיליפּאָווער, דער קעמפער קעגן חסידות, דער שערפּצער רב ר׳ מרדכי כהן גרינבוים (דער זיידע פון יצחק גרינבוים). דער סיסטעם פון לערנען איז אין פּאָזנערס בית המדרש געווען אַן אַנדערער, ווייט פון דעם דעמאָלט גאַנגבאַרן פּלפּול. מ׳פלעגט אויך מעיין זיין אין אַ ספר חקירה אָדער אין אַ העברעיִש ספר פון חכמת הטבֿע. פון דער דאָזיקער גרופּע לומדים, וואָס ער האָט אויסגעהאַלטן אין זיין גוט קוכאַרי און איז געווען באַקאַנט, אָדער האָט זיך אַליין גערופן מיטן נאָמען „קהל קטן", זענען אַרויס תלמידי־חכמים מיט אַ נייגונג צו וועלטלעכער בילדונג און חקירה, אָנגעשטעקטע מיט געוויסע אידעען פון דער השכלה און שאַרפע קעגנער פון חסידות. דאָס איז געווען אַ מין נייע אויפלאַגע פון דער קאָנסערוואַטיווער השכלה, וואָס איר פּיאָניער מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט פריער איז געווען דער אויבן דער־מאָנטער יהודה לייב מרגולית. עס איז זייער מעגלעך אַז זיין השפּעה פון דער צייט ווען ער איז געווען רב אין באָדזאַנאָוו און פּלאָצק האָט געלאָזט שפּורן, וואָס האָבן אין אַ געענדערטער פאָרם אויפגעלעבט מיט יאָרן שפּעטער אין דער סביבה פון פּאָזנערס „קהל קטן" אין קוכאַרי.

חוץ קוכאַרי זענען צוויי שטעט פּלאָנסק און שערפּץ געווען אין אַ געוויסן זין צענטערס פון די „קאָלאָקאָטניקעס". אין פּלינצק האָבן זיי געגרינדעט אַ חברה „חכמה ותושיה", אָדער „דורשי התורה והחכמה" (דער נאָמען פון דער חברה איז נישט געניי פעסטגעשטעלט), וואָס האָט געעפנט אַ מאָדערניזירטן חדר — דעם פּראָטאָטיפּ פון אַ חדר מתוקן אין דער געגנט — ווי אויך אַ ביבליאָטעק, ווו מען האָט געקאָנט געפינען די דעמאָלטדיקע השכלה ליטע־ראַטור פון בערלין און ווילנע.

עס האָט געהערשט אַ שאַרפער אַנטאַגאָניזם צווישן זיי און די חסידים, ביי וועלכע דער נאָמען „קאָלאָקאָטניק", אָדער „קאָלאָקאָטקאַ" איז געווען אַ סינאָנים פון אַ משכיל־אַפּיקורס. מען האָט אַפילו זייער אָפּשטאַם פאַרבונדן מיט שבתי צבי און יעקב פראַנק (עס האָט דאָ מסתמא מיט־געשפּילט די ריין אויסערלעכע שפּראַכלעכע אַנאַלאָגיע צווישן דעם יידישן נאָמען פון דער שטאָט שעפּס (Sierpc) און דעם צונאָמען „שעפּסן", „שעבסן", מיט וועלכן מען האָט אין אַלטן פּוילן גערופן די שבתי־צביניקעס. שלמה זלמן פּאָזנער האָט ביי די חסידים געהאַט אַ שם ווי דער ראש פון די דאָזיקע אַפּיקורסים און מינים און זיי האָבן זיך באַצויגן צו אים מיט אויסגעשפּראָכענער שנאה, וואָס איז נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן צוליב דעם געפיל פון זייער אָנמעכטיקייט לגבי אים. פּאָזנער איז געווען אַ גרויסער עושר, אַן אָנגעזעענער וואַרשעווער ראש־הקהל און אַ מקורב למלכות — געשטאַנען אין פריינטלעכע באַציִונגען מיטן נאַמיעסטניק פּאַסקעוויטש.

עס איז זיכער נישט קיין צופאַל, וואָס שלמה זלמן פּאָזנער, דער גייסטיקער פאָטער פון דער דאָזיקער אידע־ישער ריכטונג, איז געווען דער קאָנסעקווענטער און דער־פאָלגרייכער רעאַליזאָטאָר פון אַ געוואַגטן פּראָדוקטיווי־זאַציע־עקספּערימענט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין דעם דאָזיקן ווינקל פון דער פּוילישער פּראָווינץ מאַזאָוושע [18].

באַמערקונגען:

1) S. Ginzburg, Otczestwiennaja wojna 1812 goda i ruskije jewrei, St. Peterburg, 1812, p. 123.

2) וועגן דעם זאָגן עדות אַזעלכע נעמען ווי יצחק נאַשעלסקער, לייב פּלאָנסקער לייבוש קעמפּנער, מאָטל דאַנצי־גער וכדומה.

3) Dawid Kandel, „Komitet Starozakonnych", **Kwartalnik, poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce,** V. II, pp. 93-95.

4) I. Schipper, **Żydzi Królestwa Polskiego w dobie powstania listopadowego,** Warszawa, 1932, aneks No. 6, pp. 204-206. ווען דער נאַמיעסטניק פּאַסקעוויטש האָט אים נאָכן אונטערדריקן דעם אויפשטאַנד צוגעשיקט 500 דוקאַטן ווי אַ פאַרגיטיקונג פאַר הייל̃ן די פאַרוווּנדעטע רוסישע גע־פאַנגענע, האָט ער זיי נישט אָנגענומען און באַפוילן צו ענט־פערן פּאַסקעוויטשן, אַז ער האָט נאָר דערפילט זיין חוב און אַז די פּענסיע, וואָס ער באַקומט פון דער רעגירונג קלעקט אים אויף זיין אויסהאַלטן, זען: J. Nowowiejski, o. c., p. 136; Jerzy Danielewicz, „Sejm powstanczy 1831 r. w Zakroczymiu i Płocku";
Notatki Płockie, Płock 1961, p. 17.

5) יצחק שיפּער, דצ״ו, 177. שיפּער מאַכט אַ טעות, אַז דר. פערקאַל איז געשטאָרבן יונג ביי עטלעכע און פערציק יאָר, ער האָט נאָך געלעבט תחילת 90קער יאָרן.

6) המגיד, נומ׳ 24, 1869

7) המגיד, נומ׳ 44, 1873

8) J. Nowowiejski, o. c., p. 136

9) היהודים והמרד הפולני, זכרונותיו של יצחק הלוי לוין מימי המרד הפולני בשנת 1830—1831. התקין לדפוס מ. נ. גלבר, מוסד ביאליק, ירושלים, תשי״ג, ע׳ 79־2. פון פּלאָצק זענען זיי דורך גאָמבין, סאָכאַטשעוו, בלוינע אָנגעקומען קיין וואַרשע, ווו זלמן פּאָזנער איז באַלד באַפרייט געוואָרן, אָבער דער שוואָגער לעווין ערשט נאָכן אָפּזיצן אַ געוויסע צייט אין דער וואַרשעווער שטאָטישער תפיסה.

10) **Żydzi w Odrodzonej Polsce,** Warszawa, 1932, V. I, p. 447.
חול המועד פּסח 1831 זענען אין דער מאָדלינער פעסטונג אויפגעהאָנגען געוואָרן דורך פּוילישע אויפשטענדלער צוויי יידן, ישראל דובער הלוי פון נאַשעלסק (פאַרערייבונג אין פּנקס פון דער חברה קדישא אין זאַקראָטשין, וואָס אויסצוגן פון אים האָט אָפּגעדרוקט הרב יהודה אבידע (י. ל. זלאָטניק) אין רשומות, סידרה חדשה, כרך ה׳, תשי״ג, ע׳ 119־121.

11) דער פּלאָצקער בן־עיר מאַרעק לידזבאַרסקי דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז ווען אַ ייד האָט זיך באַוויזן אין גאַס אין אַ צו לאַנגער קאַפּאָטע, פלעגט אַ פּאָליציאַנט אים אָפּפירן

אין פאַליציי־צירקל און אַן שהיות אָפּגעניידן מיט אַ עער אַ שטיק שטאָף אַרום דעם מלבוש.
M. Lidzbarski, Auf rauhem Wege, Jugenderinnerungen eines deutschen Professors, Giessen, 1927, p. 19.

12) יעקב שאַצקי, „יידישע בילדונגס־פּאָליטיק אין פּוילן" 1806—1866, ייוו"א, ניו־יאָרק, 1943, ז. 10. דער זעלבער, „די יידן אין פּוילן פון 1772 ביז 1914" און די יידן אין פּוילן, ניו־יאָרק, 1946, זז. 578, 594.

13) Juljan Bartyś, „Żydowskie Osadnictwo rolnicze w Królestwie Polskim, **Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego**, Warszawa, 1962, No. 43-44, p. 33. דער פּלאָצקער גובערנאַטאָר באַצייכנט די פאַבריק ווי די גרעסטע אין דער גובערניע. אין 1843 האָט זי פאַרמאָגט 64 וואַרשטאַטן, ביי וועלכע עס האָבן געאַרבעט 149 יידן (די ציפער פון 1.000 יידישע פאַמיליעס באַשעפטיקטע אין דער פאַבריק, וואָס עס גיט אָן ע. נ. פרענק אין זיין אַרבעט „די צאָל יידן און זייער באַשעפטיקונג אין די שטעט און דערפער פון קאָנגרעס־פּוילן" (אין בלעטער פאַר יידישער דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, העפט 3, בערלין, 1923), איז שטאַרק איבערגעטריבן. די מאַקסימאַלסטע צאָל באַשעפטיקטע האָט באַטראָפן 240 (י. שאַצקי, דצ"ו, ז. 525); פאַרגל' ב. וויינריב „צו דער געשיכטע פון יידישן אָנטייל אין דער פּוילישער אינדוסטריע", עקאָנאָמישע שריפטן, ייוו"א, באַנד צוויי, ווילנע, 1932, ז. 40.

14) ע. נ. פרענק, „צו דער געשיכטע פון יידישער קאָלאָניזאַציע אין קאָנגרעס־פּוילן", בלעטער פאַר יידישע דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, העפט 5, 1925, ז. 18־19; Julian Bartyś, **o. c.**, p. 33

15) הצפירה, נומ' 10, ניסן תרכ"ב (1862).

16) **Żydzi, a powstanie styczniowe, Materiały i dokumenty,** opracowali A. Eisenbach, D. Fajnhauz, A. Wein, Warszawa, 1963, pp. 132, 153; J. Nowowiejski, **o. c.**, p. 460.

אין דער פּלאָצקער משפחה קאָפּיטא איז געווען אַ פאַמיליע־טראַדיציע, אַז דער זיידע איטשע משה איז געווען באַטייליקט אין אויפשטאַנד און אַז פאַר זיין העלדישקייט האָט ער באַקומען אַ ספּעציעלע אויסצייכענונג. זען: פייוול קאָפּיטא, „אַ יידישע פאַמיליע אין פּלאָצק" אין פּלאָצק, בלעטלעך געשיכטע פון אידישן לעבן אין דער אַלטער היים, ז. 66.

17) M. Lidzbarski, **o. c.**, pp. 122-123

יצחק גרינבוים דערציילט אין זיין מיין דור, תל־אביב, 1959, ז. 11־12, אַז אין דער ביבליאָטעק וואָס איז אַנטשטאַנען אין פּלאָנסק ביי דער געזעלשאַפט „חכמה ותושיה" (אין המליץ נומ' 20, 1871 ווערט זי אָנגערופן „דורשי התורה והחכמה"), וואָס זיין פאָטער איז געווען צווישן אירע מיטגרינדער, האָבן זיך געפונען השכלה־ביכלעך פון דער בערלינער און ווילנער תקופה. דער גרעסטן טייל ביכער האָט גרינבוים שפּעטער, ווען די משפחה איז אַריבער קיין פּלאָצק, אַוועקגעשאָנקען מיט דעם פאָטערס הסכמה דער ציוניסטישער ביבליאָטעק וואָס ער האָט געגרינדעט ביים ציוניסטישן פאַראיין אין פּלאָצק. פרומע פּלאָצקער יידן האָבן די ביבליאָטעק גערופן מיט שפּאָט „קאָלאָקאָטקאַ" (מסתמא ווי אַ רמז, אַז די דאָזיקע נייע ציוניסטישע אַפּיקורסות שטאַמט פון די „קאָלאָקאָטניקעס"; גרינבוים קען עווין ניט דעם אורשפּרינגלעכן באַדייט פון דעם דאָזיקן אויסדרוק). לויט ווי ער שילדערט זיין פאָטער, איז ער געווען אַ טיפּישער „קאָלאָקאָטניק" פון אַ מער ראַדיקאַלן שניט. מחמת זיין אַמאָליקער פאַרבינדונג מיט איינער פון פאָזנערס לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָלאָניעס איז ער געווען פאַרשריבן אין פּלאָצק ווי אַן אָנגעהעריקער צום פויערים־שטאַנד (דאָרטן, ז. 12—20).

18) המליץ, נומערן 22 און 23, 1879; יהודה עלזעט, „ר' זלמן איש פוזנא"; המזרחי, וואַרשע, נומערן 52 און 53, דעצעמבער 1919; היהודים והמרד הפולני, מבוא מאת נ. מ. גלבר, ע' 17־19. אין קוכאַרער „הויף" האָט מיט פאָזנערס זין אויך געלערנט זיין פריינד משה אהרן צילקאָוו, וואָס איז אין 1854 באַשטימט געוואָרן אַלס אַ לערער פון תלמוד אין דער ראַבינער־שול אין וואַרשע. אין קוכאַרי האָט אויך פאַרבראַכט זיינע יונגע יאָרן דער זון זיינער, דער שפּעטערדיקער מטיף פון דער וואַרשעווער גרויסער סינאַגאָגע ד"ר יצחק צילקאָוו, וואָס איז אין 1865 באַשטימט געוואָרן ווי אַ פריידיקער אין דער „דייטשער" שול אין וואַרשע, אויף מאַרקוס יאַסטראָווס אָרט.

קאַפּיטל פיר

די קהילה אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט

אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון פּלאָצק, פאַרעפנטלעכט אין דעם משכיליש־אַסימילאַטאָרישער „יוטזשענקאַ" (פּויליש־יידיש וואָכנבלאַט דערשינען אין וואַרשע אין די יאָרן 1861—1863) אין 1862, ווערט אין זייער טונקעלע פאַרבן געשילדערט דער מצב אין דער קהילה, וועלכע גייט אַדורך, לויט דער מיינונג פון קאָרעספּאָנדענט, אין פאַרגלייך מיט די פריערדיקע יאָרן, אַ פּראָצעס פון גייסטיקער און מאַטעריעלער ירידה. ער באַקלאָגט זיך, אַז עס איז נישט פאַראַן קיין שולע פאַר יידישע קינדער (חדרים זענען דאָ לרוב), קיין היים פאַר זקנים און יתומים, אַז די שול שטעלט מיט זיך פאָר אַ חורבה, א. אַ. וו. ער באַשולדיקט די רייכע פּלאָצקער בעלי־בתים, וואָס זייערע הייזער זענען איינגעריכטעט מיט געשמאַקלאָזער פאַרשווענדערישקייט, אַז זיי זענען סיבאַריטן, וואָס זענען צופרידן מיט זייער פּערזענלעכן דערפאָלג און לעבן נאָר פאַר זיך[1]. מיט 14 יאָר שפּעטער, אין 1876, באַקלאָגט זיך ווידער אין דער „הצפירה" אַן אַנדערער שפּעטער באַרימט־געוואָרענער פּלאָצקער בן־עיר, נחום סאָקאָלאָוו* אויף דער גייסטיקער ירידה פון דער קהילה. ער שרייבט אין דער הצפירה: „...מלפנים התנוססו בה למודי ה' ותהיא היא הסוכנת לערים אחרות ברבנים ומורים, כאשר עוד עתה רבנים מרבני פּאָלען המפוארים עליה יתיחשו, גם העשירים ובה"ב שאפו צל התורה והכסף יחדיו, בתי המדרש היו מלאים מפה לפה צעירים וזקנים, אשר הקדישו את כל ימיהם לתלמוד... ועתה?... בתי המדרש ריקים... בעלי בתים שטופי מסחר, המון העם הסכין להקל בכבוד תופשי תורה הנשארים משטף הזמן... ותהי פלאצק לשמה ולשריקה ליושבי סביבותיה. רבים ייראו לקחת מבנותיהם להם לנשים או לתת את בניהם לפלאצק". אויף דער

* סאָקאָלאָוו איז אייגנטלעך געבוירן געוואָרן אין ווישעגראָד (1860), ער האָט אָבער באַטראַכט פּלאָצק, ווו ער האָט פאַרבראַכט די יאָרן פון זיין יוגנט, אַלס זיין געבורטס־שטאָט. ער רופט אָן פּלאָצק: „פלאצק עיר מולדתי" (הצפירה נומ. 125, 1905).

פראַגע צי האָט דעם דאָזיקן גייסטיקן חורבן נישט גורם געווען די השכלה, ענטפערט סאָקאָלאָוו: „...אין לעדת פלאָצק חלק בהשכלה, דרשו נא בין בה'ב ובקשו לי עשרה אנשים שוחרי השכלה; אם תמצאו [2]". דעם ענטפער געפינט סאָקאָלאָוו, נאָך אַ לאַנגן קולטור־היסטאָרישן דיס־קורס, אין דעם אונטערשיד צווישן דעם קולטור־מצב ביי די יידן אין פוילן און אין מערב־אייראָפּע, אין דעם שלעכטן חינוך־סיסטעם און אין דעם גײַציג נאָך רייכטום און תענוגים, וואָס האָט פאַרכאַפּט די יידישע יוגנט אין פוילן [3].

אַ פלאָצקער קאָרעספּאָנדענט, וואָס האָט אין 1875 אָפּגעדרוקט זייער אַ קריטישן בריוו וועגן דער קהילה אין דער פויליש־יידישער צייטשריפט „איזראַעליטאַ", געפינט די עיקרדיקע סיבה פון די נעגאַטיווע דערשיי־נונגען, פון איין זייט אין דעם פאַקט, וואָס אַלס ראשי־קהל ווערן כסדר אויסגעקליבן מענטשן, וועלכע זענען, משפטנדיק פון זייער בילדונג און כאַראַקטער, נישט ראוי צו דעם דאָזיקן אַמט, פון דער אַנדערער זייט, אין דער גלייכגילטיקער באַציִונג און אינדאָלענץ מצד דער גרופּע „פּאָרטגעשריטענע", וואָס אין רעזולטאַט געפינט זיך דער קהילה־רודער אין די הענט פון „פאַנאַטיקער און מענטשן מיט אַ בפירוש שלעכטן ווילן" [4].

ווען מיר זאָלן אַפילו אָננעמען, אַז די אויבן־ציטירטע קאָרעספּאָנדענציעס, געשריבן פון משכילים, זענען איבער־געטריבן לויטן סטיל פון יענער צייט, וואָס זענען געווען מער אויסן צו פּראָפּאַגירן און צו דערציִען ווי אָביעקטיוו צו אינפאָרמירן, איז דאָך דער געשילדערטער מצב נישט קיין דערפרייענדיקער. וואָס עס זאָלן נישט האָבן געווען די סיבות, איין זאַך איז אויסער ספק: אַ גרויסע שולד פאַר דעם שווערן מצב פון דער קהילה אין דעם דאָזיקן פּער־יאָד טראָגט די כמעט פּערמאַנענטע מחלוקת, וואָס איז אָנגעגאַנגען במשך פון די 60קער און 70קער יאָרן (און אויך שפּעטער) צווישן די חסידים, פון איין זייט, און די מתנגדים און זייערע פאַרבינדעטע — די ווינציקע אָבער איינפלוסרייכע גרופּע „פּאָרטגעשריטענע" — פון דער אַנדערער. אַ שאַרפע מחלוקת האָט זיך געפירט אַרום דער פּערזאָן פון רב ר' עזריאל אריה לייב ראַקאָווסקי (1818—1893), וועלכער איז געוואָרן פלאָצקער רב אין 1863. הרב ראַקאָווסקי האָט געהערט צום טיפּ ליטווישע, מתנגדישע רבנים מיט אַ פאַרשטענדעניש פאַר דער נויטווענדיקייט פון וועלטלעכער בילדונג און פאַר מער מאָדערנערע סאָציאַלע קהילה־אינסטיטוציעס. ער האָט באַהערשט די רוסישע שפּראַך אין וואָרט און שריפט און געווען אין גוטע באַציִונגען מיטן דעמאָלטדיקן פלאָצקער גובער־נאַטאָר באַראָן מיכאַיִל פאָן וראַנגעל. לויט דעם רב'ס השתדלות און מיט דער פינאַנציעלער הילף פון דעם גביר גוסטאַוו פּאָגעל (זון פון יצחק פּאָגעל), איז געשאַפן גע־וואָרן אַ סטיפּענדיע אויף אַ סומע פון 900 רובל אויפן נאָמען פון גובערנאַטאָר פאַר צוויי זיך אויסצייכנדיקע יידישע תלמידים אין דער פלאָצקער גימנאַזיע [5]. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין דער „איזראַעליטאַ" ווערט ער פון איינעם פון די פלאָצקער „פּאָרטגעשריטענע" כאַראַקטע־ריזירט ווי איינער, וואָס האָט „אויפן געביט פון קולטור איבערגעיאָגט מיט אַ פאַר שריט די חסידים" [6]. זיין איי־ניקל, די באַוווסטע פּעדאַגאָגין און ציוניסטישע טוערין פּועה ראַקאָווסקי, דערמאָנט דעם זיידן אין אירע זכרונות ווי „אַ גרויסן מתנגד, וואָס האָט פיינט געהאַט חסידים בתכלית השנאה און זיי די חסידים האָבן אים דערפאַר אָנגעטאָן געברענטע צרות". נאָך אויף זיין ערשטן רבנות־פּאָסטן אין סטאַוויסק (לאָמזשער גובערניע) האָבן אים די חסידים אַזוי שטאַרק געדרודפט, אַז ער האָט געמוזט פון דאָרטן אַוועק קיין פלאָצק [7]. אָבער אויך אין פלאָצק איז ער נישט געזעסן בשלווה נאָר געהאַט אויסצוטראָגן אַ ביטערן קאַמף מיט די אָרטיקע חסידים [8]. נאָך 4 יאָר איז הרב ראַקאָווסקי, מיד פון דער מחלוקת, אַוועק אַ רעזיגנירטער קיין לאָמזשע, וווּ ער איז אין 1867 אויפגע־נומען געוואָרן אַלס רב פון דער אָרטיקער קהילה.

אין יענעם יאָר איז אין אַ טייל ערטער אין קאָנגרעס־פוילן, און בתוכם אויך אין פלאָצק, אויסגעבראָכן די מגיפה פון דער כאָלערע, וואָס האָט צוגענומען פיל קר־בנות. ווי אין אַזעלכע פאַלן אין יענע צייטן האָט מען אין דער מגיפה, וואָס האָט געבושעוועט אין דער שטאָט געזען גאָטס שטראָף פאַר די בזיונות, וואָס מען האָט אָנגעטאָן דעם רב. חוץ דעם האָט מען אין דער קהילה געפילט דאָס פעלן פון דעם רב, וועלכער פלעגט זאָרגן פאַר די אָרעמעלייט (דער רב פלעגט אַליין אַרומגיין און צונויפזאַמלען נדבות); עס איז נישט געווען ווער עס זאָל זאָרגן פאַר די פרישע יתומים און אַלמנות. אויף אַן אַסיפה איז באַשלאָסן געוואָרן צוריק צו פאַרבעטן הרב ראַקאָווסקי קיין פלאָצק. אַפילו זיינע חסידישע קעגנער האָבן, לויטן עדות פון אַ בן־עיר, מודה געווען, אַז זיי האָבן איבערגעכאַפּט די מאָס. נאָך לאַנגע הפצרות איז הרב ראַקאָווסקי נאָכגעקומען דער בקשה פון די פלאָצקער שליחים און איז סוף אויגוסט 1867 צוריקגעקומען קיין פלאָצק. עס איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ נישט־לאַנג דויערנדיקער שלום אין דער פלאָצקער קהילה [9]. זיבעצן יאָר האָט ראַקאָווסקי געפירט נאָך דעם דאָס פלאָצקער רבנות (ביז 1880) און זיי זענען ווידער, לויטן עדות פון אַ פלאָצקער קאָרעספּאָנדענט אין „המליץ", געווען אויסגעפילט מיט כמעט אַן אומאויפהערלעכער מחלוקת צווישן דעם רב און זיינע אָנהענגער, פון איין זייט, און די חסידים און עקסטרעמע משכילים, פון דער אַנדע־רער. ווי דער שטייגער, האָבן זיך די קעגנער נישט אָפּ־געשטעלט אַפילו פון מסירות ביי דער מאַכט, למשל, אַז דער רב זאַמלט געלט פאַר אַנטלאָפענע פון מיליטער־דינסט, אַז ער רעדט צו יידישע רעקרוטן זיך אַרויסצו־

דרייען פון מיליטער־דינסט, א. אַ. וו. עס האָט זיך אַפילו אָפּגעפונען אַ שמש, וואָס האָט עדות געזאָגט אין געריכט קעגן רב, און נאָר אַ דאַנק דעם רבס אָנזען ביים פּלאָצקער גובערנאַטאָר און אַנדערע הויכע באַאַמטע איז ער אַרויס ריין פון דער באַשולדיקונג. נאָך די אַלע ביטערע בזיונות און דערפּאַרונגען האָט הרב ראַקאָווסקי באַשלאָסן ענד־גילטיק צו פאַרלאָזן די דאָזיקע „עיר ריב ומדון" און דערלאַנגט דעם גובערנאַטאָר אַ בקשה אים צו באַפרייען פון זיין אַמט. דער גובערנאַטאָר סערגיי טאָלסטוי האָט גערופן אַ פאַרזאַמלונג פון די נכבדי העיר און דאָרט געבעטן דעם רב צוריקצוציִען זיין בקשה־רעזיגנאַציע, אָבער דער רב איז געבליבן ביי זיין באַשלוס און אין 1880 האָט ער ענדגילטיק פאַרלאָזט פּלאָצק. נאָך אַ קור־צער צייט איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס רב אין אַמשטשיסלאַוו. צוליב אומבאַקאַנטע סיבות איז ער אויך פון דאָרט אַוועק. זיין לעצט רבנות איז געווען אין מאַר־יאַמפּאָל (סוואַלקער גובערניע, צום צווייטן מאָל), ווו ער איז נפטר געוואָרן אין יום־כיפור תרנ"ד, אין עלטער פון 75 יאָר [10]. קיין ספרים האָט הרב ראַקאָווסקי נישט איבערגעלאָזט.

במשך די 17 יאָר פון ראַקאָווסקיס פּלאָצקער רבנות זענען געגרינדעט געוואָרן נישט געקוקט אויף די אומ־גינסטיקע אינעווייניקסטע באַדינגונגען, וואָס די מחלוקת האָט גורם געווען, די וויכטיקסטע אַנשטאַלטן אויף די געביטן פון חינוך, צדקה און געזעלשאַפטלעכער מעדיצין.

1. חינוך און קולטור

ביז 1865 האָט די יידישע באַפעלקערונג נישט געהאַט קיין אַנשטאַלט פאַר וועלטלעכער בילדונג. די קאַטוי־לישע עלעמענטאַר־שול פלעגט אָננעמען קינדער פון אָרעמע יידישע עלטערן און זיי באַפרייט פון שכר־לימוד. פּאַקטיש האָבן פון דער דאָזיקער קריסטלעכער שול גע־נאָסן קינדער פון עלטערן, וואָס האָבן זיך געקאָנט דער־לויבן צו האַלטן פאַר זייערע קינדער אַ לערער, אָדער מלמד פון לימודי קודש, וועלכער האָט מיט זיי געלערנט פּריוואַט. די צאָל יידישע קינדער אין דער קאַטוילישער עלעמענטאַר־שול איז זעלטן דערגאַנגען צו דער ציפער 10. די איניציאַטיוו צו גרינדן אַ מאָדערנע שול איז גע־קומען פון דעם לערער שענמאַן, וועלכער האָט זיך פון 1850 פאַרנומען מיט געבן פּריוואַטע לעקציעס אין פאַר־מעגלעכע יידישע היימען. תחילת 60קער יאָרן האָט שענ־מאַן אַנגעגעבן אַ בקשה אין דער רעגירונגס־קאָמיסיע פאַר בילדונג, וועגן אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ יידישע שול און זיין בקשה איז באַוויליקט געוואָרן. מיט דער גרינדונג פון דער דאָזיקער שול האָט זיך אויך ענערגיש פאַרנומען דער נאַטשאַלניק פון דער פּלאָצקער שול־דירעקציע גענעראַל פּאַפּאָוו, און אין מאַי 1865 איז גע־עפנט געוואָרן די שול אויף אַן עפנטלעכער פייערונג. בעת דער דערעפענונג־צערעמאָניע האָבן גערעדט דער שטאָט־פּרעזידענט און גענעראַל פּאַפּאָוו, וואָס האָט פאַר־זיכערט דער שול זיין פולע אונטערשטיצונג. די שול האָט אין 1866 געהאַט דריי לערערס — דעם עלטערן לערער שענמאַן פאַר די לימודי קודש, העברעיִש און רוסיש און צוויי קריסטלעכע לערער, וואָס איינער פון זיי האָט גע־לערנט פּויליש און אַריטמעטיק און דער צווייטער — צייכענען און קאַליגראַפיע. אין 1866 איז אויך פאָרגע־קומען דער ערשטער עפנטלעכער עקזאַמען, וואָס דער קאָרעספּאָנדענט, וועמען מיר פאַרדאַנקען די דאָזיקע ידיעות, האָט באַצייכנט אַלס אַ דערפאָלג (ער גיט, ליידער, נישט אָן די צאָל קינדער) [11].

ווי לאַנג די דאָזיקע ערשטע „קאַזיאָנע" שול פאַר יידישע קינדער האָט עקזיסטירט איז נישט באַוווּסט. זי איז אפשר פאַרמאַכט געוואָרן אין 1871, ווען דאָס ביל־דונגס־מיניסטעריום האָט געשלאָסן אַ סך יידישע מלוכה־שולן אין די שטעט, ווו עס האָבן עקזיסטירט אַלגעמיינע, שטאָטישע, אָדער פּאָוויאַטאָווע אָנפאַנג־ און מיטל־שולן (די כוונה דערביי איז געווען, אַז דורך צולאָזן יידן אין די אַלגעמיינע בילדונגס־אַנשטאַלטן וועט מען אָפּשוואַכן „דעם שעדלעכן יידישן סעפּאַראַטיזם"). יעדנפאַלס טרעפן מיר אין 1888 אַ יידישע מלוכה־שול מיט גאָר אַן אַנדערן אָרגאַניזאַציאָנעלן בוי און אַן אַנדערן לערער־פּערסאָנאַל. זי איז דעמאָלט געווען נאָר איינקלאַסיקע און געהאַט ס"ה 93 יינגלעך און 3 לערער: אברהם יעקב פּאַפּירנאַ (וועגן אים וועט נאָך זיין די רייד ווייטער), נתן מענדל בלומ־שטיין און מוריצי יאַזשאָמבעק [12].

אין חודש ניסן 1877 האָט זיך אין „המגיד" אָנאָנסירט איינער אליהו קאַפּלאַן פון פּלאָצק, אַז ער טרעט צו אין חודש אייר צו עפענען מיט דער דערלויבעניש פון דער שול־דירעקציע אַן אָנפאַנג־שול פאַר יידישע קינדער, אָנהייבנדיק פון 7־יעריקן עלטער. אין פּראָגראַם זענען געווען פאָרויסגעזען די לימודים פון תנ"ך, משנה, דקדוק, רוסיש, דייטש, אַריטמעטיק און געאָגראַפיע. ער אָנאָנסירט אויך זיין גרייטקייט צוצוגרייטן תלמידים צום איינטריט־עקזאַמען אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע, פאַרזיכערנדיק שילער פון דער פרעמד פולע אויסהאַלטונג און דירה פאַר אַ צוגענגלעכן פּרייז [13]. צי האָט אליהו קאַפּלאַן, איינער פון די פּיאָנירן אויפן געביט פון מאָדערנעם יידישן שול־וועזן אין פּלאָצק, געהאַט דערפאָלג מיט זיין אָנאָנס איז נישט באַוווּסט.

די תלמוד־תורה איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1868. פאַר איר אויסהאַלטונג האָט דער גביר רפאל סגל אונטערן איינפלוס פון הרב ראַקאָווסקי געשאָנקען די הכנסה פון זיינס אַ הויז, אָבער זי האָט נישט דערפילט די האָפענונגען, וואָס די גרינדער האָבן מיט איר פאַר־בונדן און, ווי אין רוב קהילות אין רוסלאַנד, זיך געפונען

אין אַ קלאָגעדיקן מצב. אין דער אויבן־ציטירטער סאָקאַלאָווס קאָרעספּאָנדענץ וועגן פּלאָצק שרייבט ער וועגן דער תלמוד־תורה: „...בית התלמוד־תורה נעזב ופינותיו נשמו... כי בית הת״ת אשר לקרית פלאצק הנהו חדר חשוך וצר, אשר בו כלואים ילדים ערומים ויחפים, הלומדים כמעט עד חומש״ [14]. סוף 80קער יאָרן איז די תלמוד־תורה איבערגעגאַנגען פון דער אַפּוטרופּסות פון דער חברה ת״ת צו אַ גרופּע משכילים, וואָס האָבן זי רעפאָרמירט אין זייער גייסט. עס זענען איינגעפירט געוואָרן וועלטלעכע לימודים. צו דער גרופּע רעפאָרמאַטאָרן פון דער ת״ת האָבן געהערט דער געהילף־אַדוואָקאַט און באַקאַנטער פּעדאַגאָג אהרן כהנשטאם (1920—1859), לייבוש קעמפנער און מ. וואַקס [15]. מיט דער צייט איז דער אייפער פון דער גרופּע משכילים אָפּגעקילט געוואָרן. כהנשטאַם איז אַוועק קיין לאָדזש, ווו ער איז געוואָרן דער מנהל פון דער אָרטיקער ת״ת, די חסידים האָבן די נייע אָנפירונג שאַרף באַקעמפט, איר מאַטעריעלער מצב איז נאָך ערגער געוואָרן — מען האָט די מלמדים און לערער, חדשים נישט געצאָלט קיין געהאַלט. די אָנפירונג האָט באַשלאָסן צו רעדוצירן איינעם פון די מלמדים, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ פּראָטעסט אין די פרומע קרייזן. די מלמדים האָבן אַהיימגעלאָזט די קינדער, וואָס האָבן אַרומגעבלאָנקעט און געבעטלט אין די גאַסן. די ראשי הקהל האָבן צונויפגערופן אַן אסיפה פון דער אַלטער תלמוד־תורה חברה און דעם נייעם משכילישן קאָמיטעט. אויף דער אסיפה איז באַשלאָסן געוואָרן אָנצופאַרטרויען די אָנפירונג פון דער ת״ת דער אַלטער חברה מיט דעם באַדינג אַז זי וועט זיך געפינען אונטער קהלס השגחה [16]. די דאָזיקע ענדערונג האָט וויַיזט אויס פאַרבעסערט איר מצב. די נייע אָנפירונג האָט זיך פאַרנומען אויפן פּראַקטישן וועג אויסצולערנען די תלמידים אַ פאַך און דעם 9טן סעפּטעמבער 1894 זענען ביי דער תלמוד־תורה געעפנט געוואָרן שלאָסערייַ־וואַרשטאַטן. פאַר דעם דאָזיקן צוועק איז געקויפט געוואָרן אַ נייַ הויז פאַר 3,200 רובל, אויף וואָס דער גביר ישראל קירשטיין האָט מנדב געווען 2,000 און יהודה מייזלער — 100 רובל. די שלאָסערייַ־וואַרשטאַטן זענען געגרינדעט געוואָרן אַדאַנק דער איניציאַטיוו פון פּרוי פאַפּיערנאַ, אַ. כהנשטאַם און ש. אשכנזי. אין דעם שול־יאָר 1895/1896 האָבן זיך אין די וואַרשטאַטן געלערנט 14 תלמידים [17].

דער איבערוויגנדיקער רוב יידישע קינדער האָט געלערנט אין די חדרים. די רוסישע בילדונגס־מאַכט האָט דעמאָלט געפירט לגבי די חדרים אַ פּאָליטיק, וואָס האָט אין רעזולטאַט געדאַרפט דערפירן צו זייער ליקווידאַציע, לכל הפחות, צו זייער רעפאָרמאַציע אין גייסט פון רוסיפיקאַציע. אין 1874 האָט דער דירעקטאָר פון דער פּלאָצקער גימנאַזיע (לוטאַנאָווסקי) אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, אַז במשך 4 חדשים דאַרפן זיך אַלע מלמדים שטעלן צום עקזאַמען פון דער רוסישער שפּראַך און די פון זיי, וואָס וועלן דעם עקזאַמען נישט אויסהאַלטן, וועלן פאַרלירן זייער קנעלונג. עס האָט געדראָט אַ געפאַר, אַז העכער 50 מלמדים זאָלן פאַרלירן זייער פּרנסה. אַ דאַנק דער השתדלות פון הרב ראַקאָווסקי ביים דירעקטאָר, האָט דער לעצטער מאָדיפיצירט די פאַראָרדענונג אין דעם זינען, וואָס זי האָט פאַרפליכטעט די מלמדים אָנצושטעלן אין די חדרים לערער פאַר רוסיש [18]. סימפּאַטאַמאַטיש פאַר דער שטעלונג פון דער אָרטיקער רוסישער מאַכט צו דער פראַגע פון „אויסלייטישן״ און רוסיפיצירן די פּלאָצקער יידן איז דער פּראָיעקט פון פּלאָצקער גובערנאַטאָר פ. ב. פאַוולאָצקי אונטערן נאָמען „זאַפּיסקאַ פּאָ יעווריעיסקאָמו וואָפּראָסו״ (אַ מעמאָריאַל וועגן דער יידן־פראַגע) פון 22סטן סעפּטעמבער 1872. דער גובערנאַטאָר לייגט דאָרט פאָר:

1. שליסן די חדרים און שטעלן די מלמדים אונטער אַ שטרענגער קאָנטראָל; 2. לערנען דעם יידישן דת אין דער פאָרם פון אַ קאַטעכיזם, לויטן מוסטער פון דייטשלאַנד און פראַנקרייך, אין אַ רוסישער איבערזעצונג (ער דערמאָנט „מענדעלסאָנס שולע״); 3. איינפירן ספּעציעלע קלאַסן פאַר יידישע לימודים ביי די אַלגעמיינע שולן פאַר די, וואָס ווילן ווערן לערערס פון רעליגיע; 4. צווינגען יידישע קינדער צו באַזוכן די אַלגעמיינע שולן אונטער אַ שטראָף פון צונעמען, אָדער באַגרענעצן די בירגער־רעכט; 5. מאַכן אָפּהענגיק דאָס אַרויסגעבן פאַטענטן און ליצענזן אויף מסחר, אינדוסטריע און האַנטווערק פון קענען די רוסישע שפּראַך; און ענדלעך, 6. שאַפן אַ קאָנסיסטאָריע לויטן מוסטער פון פראַנקרייך, הגם ער צווייפלט צי אַזאַ אינסטיטוציע וועט האָבן אויטאָריטעט [19].

וועגן די פּלאָצקער חדרים האָט דער מעדיצינישער אינספּעקטאָר דר. מאַרטין עהרליך אַדורכגעפירט אַ סאַניטאַרע אויספאָרשונג אין 1879 און אין זיין באַריכט לייענען מיר „אַז די לופט אין אַזעלכע חדרים קאָן קיין מאָל נישט ווערן געענדערט דורך עפענען די פענצטער אָדער טירן. דאָס וואָס דאָרט האַלטן זיך כסדר אויף מענטשן און דער פאַקט וואָס מען דערליידיקט דאָרט פאַרשידענעווירטשאַפטלעכע און משפחה־ענינים, פאַרקלענערט אין דער לופט דעם סכום פון זויערשטאָף, אָנפילנדיק זי מיט קוילנשטאָף, מיט פאַרשידענע סובסטאַנצן פון פעטס און אַמאָניאַקאַלע גאַזן, ...מחמת די נידעריקע סופיטן געפינען זיך די קעפ פון די קינדער אין אַ לופט וואָס איז שטענדיק פאַרפעסטעט״ [20]. וועגן איינעם פון די דאָזיקע חדרים שרייבט סאָקאָלאָוו אין זיין פעליעטאָן „משבת לשבת״, אַז ער איז געווען „חשוך כחדרם של מינים... תנ״ך עם תרגום אשכנזי עם הביאור והרבה דקדוק... תרגמו קרבן לא קרבן, כי אם אפפער... ומשם יצאו הדייטשן הראשונים, אבל גם שם למדו מיב׳ עד

יד' שעות ביום. זה היה החדר המתוקן של הדור ההוא" [21].

עס זענען אויך געווען פּריוואַטע לערער. חוץ דעם אויבן דערמאָנטן שענמאַן האָט זיך אין פּלאָצק אויפגעהאַלטן און געגעבן לעקציעס אין פאַרמעגלעכע היימען דער באַקאַנטער משכיל פון סיני, טוביה פסח שפּירא. אין 1871, ווינענדיק שוין אין וולאָצלאַוועק, האָט ער אין „המליץ" אָפּגעדרוקט אַ קאָרעספּאָנדענץ וועגן פּלאָצק, וווּ ער האָט שאַרף קריטיקירט דעם מצב פון דער תלמוד־תורה, פון דער מקווה, די האַרצלאָזע באַציִונג צו די אָרעמעלייט און אַנדערע נעגאַטיווע זייטן פון קהלשן לעבן. פּאָלעמיזירנדיק מיט אַ פּלאָצקער, וואָס האָט געהאַט אָנגעדרוקט פריער אין דעם זעלבן „המליץ" אַ לויבנדיקע אָפּשאַצונג פון הרב ראַקאָווסקי, פּרוּווט שפּירא צו באַווייזן די ריכטיקייט פון זיין קריטישער שטעלונג צום רב [22].

איינער פון די פּאָפּולערסטע פּריוואַטע לערערס אין פּלאָצק איז געווען שמואל פענזאָן. פענזאָן איז געקומען קיין פּלאָצק פון איישישאָק, אַ שטעטל לעבן ווילנע, און דאָ חתונה געהאַט. אַ גרויסער ליבהאָבער פון דער העברעישער שפּראַך און ליטעראַטור און אַ באַגאַבטער פּעדאַגאָג, האָט פענזאָן דערצויגן דורות תלמידים מיט קענטשאַפט און ליבע צו העברעיִש. זיין תלמיד יצחק גרינבוים שרייבט וועגן אים, אַז „ער האָט זיך קונה שם געווען ווי אַן אויסגעצייכנטער לערער און ער פלעגט אונטערריכטן גימנאַזיע־שילער, וואָס זייערע עלטערן האָבן פאַרלאַנגט, אַז זיי זאָלן אויך קענען העברעיִש, אָדער ווי עס האָט זיך געפירט אין יענער צייט ביי האַלב „פּאַרטגעשריטענע" פאַמיליעס, זיי זאָלן זיך צוגרייטן צו בר־מצווה און פאַרשטיין דעם פירוש המלות..." [23]. צווישן זיינע שילער איז אויך געווען דער דיכטער זישע לאַנדא. ווען עס האָט זיך אין 1918 געעפנט אין פּלאָצק אַ יידישע גימנאַזיע איז פענזאָן דאָרט געווען לערער פון העברעיִש. ער איז געשטאָרבן נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אַ צענטער פון וועלטלעכער בילדונג איז געווען די פּלאָצקער גימנאַזיע, וואָס איז געווען די איינציקע אין דער גובערניע. זי איז געעפנט געוואָרן תחילת 60קער יאָרן און ביזן איינפירן די פּראָצענט־נאָרמע אין 1887 געהאַט אין אירע קלאַסן אַ היפּשע צאָל יידישע תלמידים. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ צוגעשיקט פון אַ שילער פון דער גימנאַזיע, יצחק פרענקל, צו דער „הצפירה" ווערט איבערגעגעבן, אַז פון 59 שילער פון 2טן קלאַס, צווישן זיי 9 יידן, זענען צום 8טן קלאַס דערגאַנגען 5, צווישן זיי 4 יידן [24]. אין דער צייט ווען דירעקטאָר פון דער גימנאַזיע איז געווען גענעראַל פּאַפּאַוו, האָט מען יידישע שילער באַפרייט פון שרייבן שבתים און יום־טובים [25]. אַ פּלאָצקער קאָרעספּאָנדענט פון „המליץ" דערציילט, אַז אַפילו חסידישע טאַטעס זענען וויליק צו לערנען זייערע קינדער אין דער גימנאַזיע (געמיינט מסתמא די טעכטער — עס איז אויך געווען אַ מיידלעך־גימנאַזיע). דער קאָרעספּאָנדענט דערציילט אויך, אַז די דאָזיקע התפעלות ביי פרומע טאַטעס פאַר דער גימנאַזיע איז לעצטנס אָפּגעקילט געוואָרן מחמת דעם באַשלוס פון די לערער צוצולאָזן אין קומענדיקן שול־יאָר 1890/1891 נאָר אַזעלכע יידישע שילער, וואָס זייערע עלטערן וועלן זיך שריפטלעך מתחייב זיין צו דערלויבן זייערע זין שרייבן שבת און יום־טוב, אַפילו יום־כיפור. די קאָרעספּאָנדענץ ענדיקט זיך מיט אַ ווענדונג צום גימנאַזיע לערער פּאַפּיערנאַ אָפּצושרייען די גזירה [26]. בכלל האָט די אָנפירונג פון דער גימנאַזיע אין יענעם פעריאָד געהאַט אַ טאָלעראַנטע און קאָרעקטע באַציִונג צו יידן. דער באַקאַנטער פּוילישער סאָציאָלאָג לודוויק קזשיוויצקי, וואָס האָט געשטאַמט פון פּלאָצק און געלערנט אין דער אָרטיקער גימנאַזיע, דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז ווען אַ גרופּע קריסטלעכע שילער האָבן איין מאָל אין סוכות באַוואָרפן מיט שטיינער אַ סוכה, איז איינער פון זיי, אַפּנים דער אָנפירער, באַשטראָפט געוואָרן, ווי דער מעמואַריסט איז זיך משער, מיט שמיץ און דער שול־אינספּעקטאָר יעזשערסקי האָט ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט אויסגעמוסרט דעם קלאַס און זיי געגעבן אַ לעקציע, אַז צו דער רעליגיע פון יעדן מענטש אָן אונטערשייד דאַרף מען זיך באַציִען מיט דרך־ארץ [27]. די פּלאָצקער גימנאַזיע האָט אויך געשפּילט אַ ראָל אין עקאָנאָמישן לעבן פון דער שטאָט. צענדליגער פאַמיליעס האָבן געהאַט אַ טייל פון זייער פּרנסה פון האַלטן ביי זיך אויף „סטאַנציע" תלמידים און תלמידות פון דער פרעמד, אייניקע ביז 20 [28]. אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע האָבן געלערנט: דער פּאָפּולערער בשעתו דאָקטאָר ישראל פרענק (געבוירן אין ריפּין אין 1857), מחבר פון מעדיצינישן ביכל שומר הבריאות, דער באַרימטער מעדיצינער דר. עדוואַרד פלאַטאַו (1868—1932), יצחק גרינבוים, פּרצעס זון פון דער ערשטער פרוי לוציאַן, דר. שלמה מינץ [29], א. אַ.

יידישע תלמידים האָט אויך געהאַט די רעאַל־גימנאַזיע, וועלכע פלעגט אָננעמען יידן אָן באַגרענעצונגען. אין 1891 האָבן זיך דאָרט געלערנט 40 יידישע תלמידים. קהל האָט דערפאַר געצאָלט דער גימנאַזיע אַ יערלעכע סובווענץ, האָט זיך אָבער אָפּגעזאָגט אויסצוהאַלטן אַ לערער פאַר יידישער רעליגיע, הגם דער שול־אינספּעקטאָר האָט דאָס געפאָדערט. די תלמידים פון דער רעאַל־גימנאַזיע האָבן דעריבער נישט באַקומען קיין שום רעליגיעזן אונטערריכט. קהל האָט אויך סובסידירט די גימנאַזיע פאַר מיידלעך מיט 1,500 רובל יערלעך. אין 1891 האָט דאָרט געלערנט איין יידיש מיידל פון דער פרעמד [30].

אַ לאַנגיאָריקער לערער פון רעליגיע אין די צוויי פּלאָצקער גימנאַזיעס איז געווען אַברהם יעקב פּאַפּיערנאַ (1840—1919), דער באַקאַנטער העברעישער שרייבער און פּעדאַגאָג. פּאַפּיערנאַ האָט אויך געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל

אין דעם קהלישן לעבן פֿון די פּלאָצקער יידן. עס איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף אים אַ ביסל גענויער אין שייכות מיט זיין טעטיקייט אין פּלאָצק. א. י. פּאַפּיערנאַ איז געבוירן געוואָרן אין ווייסרוסישן שטעטל קאַפּול. אין 1862, שוין נאָך דער חתונה, טרעט ער אַריין צוערשט אין דער זשיטאָמירער און שפּעטער אין דער ווילנער ראַבינער־שול, ווו ער פֿאַרענדיקט אין 1867 דעם פּעדאַגאָגישן אָפּטייל און הייבט אָן זיין לערערישע קאַריערע אין זאַקראָטשים, אַ קליין שטעטל אין פּלאָצקער גובערניע, אין דער אָרטיקער מלוכה־שול פֿאַר יידישע קינדער, ווו זיין ברודער (אָדער קרוב) האָט פֿאַרנומען דעם פּאָסטן פֿון פֿאַרוואַלטער[31]. נאָך זייענדיק אין זאַקראָטשים האָט ער אָנגעשריבן אַ בראָשור, אין וועלכער ער פֿאַרטיידיקט דעם שטאַנדפּונקט פֿון גרינדן באַזונדערע מלוכהשע שולן פֿאַר יידישע קינדער און איז קעגן איינשליסן זיי אין די אַלגעמיינע שולן צוזאַמען מיט פּוילישע קינדער, ווייל דאָס איז אַ מניעה פֿאַר דערציִען זיי אין רוסישן פּאַטריאָטישן גייסט. ער זאָגט זיך דאָרט אויך אַרויס פֿאַר עפֿענען אויפֿסניי די וואַרשעווער ראַבינער־שול, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן אין שייכות מיטן אויפֿשטאַנד פֿון 1863, און אַז די לימודים זאָלן דאָרט געפֿירט ווערן אין דער רוסישער שפּראַך. די דאָזיקע בראָשור האָט פּאַפּיערנאַ צוגעשיקט דעם נאַטשאַלניק פֿון דער פּלאָצקער שול־דירעקציע, גענעראַל פּאָפּאָוו, וואָס האָט זי, נאָכן באַקענען זיך מיט איר אינהאַלט, איבערגעשיקט צום קוראַטאָר פֿון דער וואַרשעווער שול־דירעקציע, באַראָן וויטע, וועלכער האָט זיך וועגן איר זייער גינסטיק אָפּגערופֿן. לויט וויטעס רעקאָמענדאַציע האָט זי פּאָפּאָוו צוגעשיקט אין דער רעדאַקציע פֿון דער רוסישער צייטונג „וואַרשאַווסקי דניעווניק", ווו זי איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין אַ פֿאַרקירצטער פֿאָרם אין נומ' 167 פֿון 1868. ט'ף שפּיראָ, וואָס איז דעמאָלט געווען אין זאַקראָטשים ביי פּאַפּיערנאַ און וועמען מיר פֿאַרדאַנקען די דאָזיקע ידיעה, דערציילט אויך אַז פּאַפּיערנאַס בראָשור איז דורך פּאַפּיערנאַס פּראָטעקטאָר גענעראַל פּ. א. וואָראָנאָוו צוגעשיקט געוואָרן צום פֿאַרעפֿנטלעכן אין דער אָנגעזעענער צייטונג „מאָסקאָווסקיִע וויעדאָמאָסטי"[32]. פּאַפּיערנאַס קולטור־פּאָליטישע אָריענטאַציע איז געווען אַ רוסאָפּילישע, ער האָט געהערט צו דער גרופּע רוסישע משכּילים, וועלכע האָבן די צוקונפֿט פֿון יידן אין רוסלאַנד געזען אין דער פּערספּעקטיוו פֿון שפּראַכלעכער אַסימילאַציע מיטן רוסישן פֿאָלק און גרויס־רוסישן פּאַטריאָטיזם. פֿון 1870 האָט פּאַפּיערנאַ פֿאַרנומען דעם אַמט פֿון לערער פֿון רעליגיע אין די צוויי מלוכהשע גימנאַזיעס פֿאַר יינגלעך און מיידלעך. ער האָט זיך אין זיין נייעם ווינאָרט דערוואָרבן אָנזען צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג און אין די רעגירנדיקע און פּעדאַגאָגישע קרייזן. יעדער לערער פֿון דער גימנאַזיע האָט באַטראַכט פֿאַר זיין חוב צו קומען צו פּאַפּיערנאַ אין יידישע יום־טובים מיט אַ באַגריסונג, יעדער נייער לערער פֿלעגט קומען צו אים מיט אַ וויזיט. פּאַפּיערנאַ האָט צוזאַמען מיט זיין פֿרוי — אַ טאָכטער פֿון אַ יידישן גוטבאַזיצער אין קאָנגרעס פּוילן — געהאַלטן אַן אינטערנאַט פֿאַר תּלמידים פֿון דער פֿרעמד (ביז 10 יינגלעך און מיידלעך). איינע פֿון זיינע תּלמידות, וואָס האָט זיך אויפֿגעהאַלטן אין אינטערנאַט, א. פּ. וויגאָדסקאַיאַ, דערציילט אין אירע מעמואַרן, אַז מיט פּאַפּיערנאַ האָט מען גערעדט אויסשליסלעך רוסיש, אין דער צייט ווען די מיידלעך האָבן צווישן זיך גערעדט פּויליש (האָבן אַפֿילו געשריבן פּוילישע לידער)[33]. אויך דער אויבן־ציטירטער לודוויק קזשיוויצקי דערציילט אין זיינע זכרונות וועגן דעם רוסיפֿיקאַציע־פּעריאָד אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע, אַז אויף אַ רוסאָפֿילישער אַרויסטרעטונג מצד דעם לערער פֿון רוסיש האָבן די שילער רעאַגירט מיט אַ זאָג: „דאָס איז גוט פֿאַר די פּאַפּיערנאַס". קזשיוויצקי גיט צו זיין קאָמענטאַר, אַז פּאַפּיערנא האָט אויף טריט און שריט דעמאָנסטרירט זיין רוסאָפֿילסטוואָ, האָט אָבער אין דעם פּרט נישט געהאַט קיין נאָכפֿאָלגער צווישן דער אָרטיקער יידישער באַפֿעלקערונג[34]. פֿון דער אַנדערער זייט האָט ער געוועקט ביי זיינע תּלמידים, אויף וועלכע ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה, אַ דראַנג צו באַקענען זיך מיט דער העברעיִשער שפּראַך און ליטעראַטור. מען האָט געהאַט גרויס דרך־ארץ פֿאַר אים ווי פֿאַר אַן אָנערקענטן העברעיִשן שרייבער. אַז ער איז אויך געווען פֿאַרוואַלטער און לערער אין דער „קאַזיאָנער" שול פֿאַר יידישע קינדער — איז שוין געווען דערמאָנט. פּאַפּיערנא האָט גענומען אַ טעטיקן אָנטייל אין קהלישן לעבן, געווען אויפֿזעער איבער יידישע חדרים מטעם דעם שול־אײַנספּעקטאָר (אין 1884 איז דערשינען אין רוסיש זיינס אַן אָפּהאַנדלונג „וועגן חדרים בכלל און פּלאָצקער חדרים בפרט"[35]). ער איז געווען מיטגליד פֿון אויפֿזיכט־קאָמיטעטן פֿון פֿאַרשידענע קהלישע אינסטיטוציעס (צווישן אַנדערן פֿאָרזיצער פֿון אויפֿזיכט־ראַט פֿון יידישן שפּיטאָל במשך 15 יאָר), ער האָט מיטגעאַרבעט מיט דער קאָמיסיע, וואָס האָט רעפֿאָרמירט די תּלמוד־תּורה, אַ רייע יאָרן האָט ער פֿאַרנומען דעם פּאָסטן פֿון הרב מטעם און געפֿירט די ציוויל־אַקטן פֿון די פּלאָצקער יידן. ביי פֿאַרשידענע פֿייערלעכע געשעענישן אין דער קהילה מיטן אָנטייל פֿון דער מאַכט פֿלעגט פּאַפּיערנא זיין איר אָפֿיציעלער רעדנער אין דער רוסישער שפּראַך.

אין 1909 האָט פּאַפּיערנא פֿאַרלאָזט פּלאָצק און זיך באַזעצט אין באָברויסק, ווו זיין זון איז געווען דאָקטער. די פֿאָרשטייער פֿון דער פּלאָצקער קהילה צוזאַמען מיט דער אָרטיקער יידישער אינטעליגענץ, צווישן וועלכע ער האָט געהאַט אַ סך תּלמידים, האָבן אים געזעגנט אויף אַ פֿייערלעכן באַנקעט, אויף וועלכן מען האָט געלויבט סיי זיין געזעלשאַפֿטלעכע, סיי זיין פּעדאַגאָגישע טעטיקייט[36].

די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן איז פּאַפּיערנא, וועלכער האָט אַ מאָל מיט זיין שאַרפער קריטיק פון דער משכּילישער העברעיִשער ליטעראַטור פון זיין צייט אויפגערודערט די העברעיִש־לייענענדיקע קרייזן, כמעט אַ פאַרגעסענער געזעסן אין באָברויסק [37]. ער האָט אונטערן איינפלוס פון דעם אויפבלי פון דער ליטעראַטור אין יידיש געענדערט זיין אַמאָליקע קעגנערישע שטעלונג צו יידיש. אויף אַ באַנקעט אין פּעטערבורג, וואָס די יידישע שרייבער האָבן איינגעאָרדנט לכבוד זיין 70־יעריקן געבוירן־יאָר אין 1910, האָט ער עפנטלעך אויסגעדריקט זיין חרטה, וואָס ער האָט דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן געשריבן אויף אַ שפּראַך, וואָס איז פרעמד דער יידישער מאַסע. ער איז געשטאָרבן אין אָדעס אין 1918 [38]. דער דראַנג צו בילדונג ביי דעם יונגערן דור, אָפּט זין פון משכּילים פון דער עלטערער גענעראַציע, האָט מאַנכע טאַלענטירטע יונגע־לייט אַרויסגעריסן פון דער היימישער באַגרענעצטער סביבה און זיי צעשפּרייט איבער דער גרויסער וועלט. מאַרעק לידזבאַרסקי, דער זון פון לאַנגיאָריקן ראש־הקהל משה לידזבאַרסקי, אַ משכּילישער זירנדיקן מתנגד, איז צו 14 יאָר אַנטלאָפן קיין פּויזן, האָט דאָרט געענדיקט די עוואַנגעלישע גימנאַזיע, געווען שפּעטער אַ קורצע צייט אין בערלין, צוריקגעקומען קיין פּלאָצק צום פּריזיוו און זיך ענדגילטיק באַזעצט אין בערלין, געענדיקט דאָרט דעם אוניווערסיטעט (אָריענטאַליסטיק) און באַקומען אַ קאַטעדרע פון סעמיטישע שפּראַכן אויף דער אוניווערסיטעט אין געטינגען. ער איז געווען איינער פון די פּראָמינענטסטע סעמיטאָלאָגן פון זיין דור [39].

גוסטאַוו לעוויטא (1855—1889), אַ זון פון דעם קהלשן עסקן לודוויק, האָט קינדווייז שוין אַרויסגעוויזן גרויסע מוזיקאַלישע באַגאַבונג. ער פאַרלאָזט פּלאָצק, טרעט אַריין אין דער ווינער קאָנסערוואַטאָריע, וועלכע ער ענדיקט מיט אַן אויסצייכענונג. פון ווין, ווו ער האָט אין 1885 געשפּילט פאַר דער קייזערלעכער פאַמיליע, קומט ער קיין פּאַריז, ווו ער שפּילט אין דעם באַרימטן Pas de Loup. פון דאָרט איז ער פאַרבעטן געוואָרן אין דער וואַרשעווער קאָנסערוואַטאָריע. אויף זיין צוריקרייזע פון אַ דערפאָלגרייכן טור אין די פאַראייניקטע שטאַטן און בראַזיל איז ער פּלוצלונג געשטאָרבן אין פּאַריז, אין מערץ 1889 אין עלטער פון 34 יאָר [40]. לודוויק לעווינסאָן (געבוירן אין 1854) און דוד ליכטענשטיין (געבוירן אין 1848), האָבן נאָכן פאַרענדיקן די „שקאָלאַ גלוונאַ" אין וואַרשע פּראַקטיצירט אַלס דערפאָלגרייכע יוריסטן. דיאָניזי שטשיגעלסקי (1871—1911), דער זון, אָדער אַ קרוב פון דעם אויבן דערמאָנטן דניאל שטשיגעלסקי, איז געוואָרן אַ מוצלחדיקער אינדוסטריעלער אין וואַרשע און אַ מחבר פון אָפּהאַנדלונגען און ווערק איבער עקאָנאָמישע פּראַגן.

אייניקע האָבן זיך אין גאַנצן דערווייטערט פון יידן, טיף אַריינגעדרונגען אין דער פּוילישער געזעלשאַפט און זיך באַטייליקט אין דער יונגער פּוילישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. צו זיי האָט געהערט שמואל ראָגאַלסקי (געב. אין פּלאָצק אין 1858), אַ זון פון אַ וולאָצלאַוועקער סוחר. נאָכן שמד האָט ער באַקומען דעם נאָמען סטאַניסלאַוו. אין די יאָרן 1876—1877 האָט ער שטודירט אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט און געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אַלס „טעכניקער" פון דער וואַרשעווער גרופּע פון דער ערשטער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי „פּראָלעטאַריאַט". ער האָט אויך פאַרפאַסט סאָציאַליסטישע בראָשורן. אַרעסטירט אין 1879 מיט דער גרופּע „פּראָלעטאַריאַטשיקעס", איז ער פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר (אין יעניסעיסקער און אירקוטסקער גובערניעס [41]).

אַ צווייטער, בישאָפסווערדער יצחק לעמעל, זון פון דעם פּלאָצקער לייזער (געב. אין 1866) האָט געלערנט אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע, געמוזט אַנטלויפן אין דער שווייץ (זשענעווע) און פאַרקערט אין דעם דאָרטיקן פּוילישן עמיגראַנטישן קרייז „פּאָלאָניאַ". דעם 5טן יולי 1888 איז ער אַרעסטירט געוואָרן בעת אַ פּרווו אַריבערצוגיין די רוסישע גרענעץ [42]. פון פּלאָצק האָט אויך געשטאַמט דער פּוילישער שרייבער יאַן זאַהאָרסקי (יונה גאָלדבערג) (1872—1902), וועלכער האָט שטודירט אַלס אַ סטיפּענדיאַנט פון דער פּוילישער וויסנשאַפטלעכער קאַסע א. נ. פון מיאַנאָווסקי. ער האָט זיך געשמדט.

זיינע יונגע יאָרן האָט אין פּלאָצק פאַרבראַכט דער העברעיִשער פּובליציסט, דערציילער און איבערזעצער אברהם אבא ראַקאָווסקי, דער זון פון הרב ראַקאָווסקי (געב. אין מאַריאַמפּאָל אין 1856, ווו דער פאָטער איז נאָך אַלס יונגער־מאַן געווען רב אָן שכירות). אין 1872 האָט ער אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן אַרטיקלען וועגן נאַטורוויסנשאַפט און געשיכטע אין „המגיד", „הצופה להמגיד", אין דער „הצפירה" און „המליץ". פון זיין פעדער שטאַמען: מסכת שטרות, אַ סאָציאַלע סאַטירע (וואַרשע, 1894), נספה בלא משפט, או רבי מאיר מרוטינבורג („האסיף", 1885). ער האָט איבערזעצט ד׳יזראַעלים היסטאָרישן ראָמאַן „דוד אלראי" א. נ. חטר מגזע ישי, או דוד אלראי אין צוויי טיילן (וואַרשע, 1883, 1885), עליזאַ אָזשעשקאָוואַס אַ דערציילונג א. נ. על אדמת נכר, ספור מחיי היהודים ברומא („האסיף, 1884), און אויך פון פּויליש אַ דערציילונג א. נ. הנקמה, סיפור מימי המאה הט״ז (וואַרשע, 1883). זיין ליטעראַרישער פּסעוודאָנים איז געווען אברבנאל. ווי שוין דערמאָנט, האָט אין פּלאָצק פאַרבראַכט זיינע יונגע יאָרן (1865—1878), נחום סאָקאָלאָוו, וועלכער איז דאָ, אין דעם „קליינעם בית המדרש", מפורסם געוואָרן אַלס עילוי. אין פּלאָצק גופא האָט די אָרטיקע גרופּע „פאָרטגעשריטענע" נישט אַרויסגעוויזן קיין שעפערישע טעטיקייט. דער אויבן ציטירטער קאָרעספּאָנ־

דענט פון דער „איזרעאַליטא" (נומ. 14, 1875) באַשולדיקט זי, אַז זי איז אינדיפערענט לגבי געזעלשאַפטלעכע ענינים, אַז זי האָט אַפילו נישט באַוויזן צו גרינדן אַן אייגענעם מנין לויטן נוסח פון די משכילים אין אַנדערע אויפגעקלערטע שטעט (ימים נוראים דינגען זיי אַ צימער אין אַ גאַסטראָנאָמישן לאָקאַל). מיר האָבן שוין אויבן ציטירט סאָקאָלאָווס נישט־געהויבענע מיינונג וועגן דער פּלאָצקער „פּאָרטגעשריטנקייט". דער קולטור־קאַמף האָט זיך אין פּלאָצק אָפּגעשפּילט בעיקר נישט צווישן חסידים און משכילים, נאָר צווישן חסידים און מתנגדים, בפרט מיט דער קעמפערישער גרופּע „קאָלאָקאָטניקעס" *, וועלכע האָבן אין זייער קאַמף מיט די חסידים, אָפט געהאַט די אונטערשטיצונג פון די „פּאָרטגעשריטענע".

2. אינסטיטוציעס פון מעדיציניש און סאָציאַלער שוץ

זייער אַנטשטייונג האָבן די דאָזיקע אינסטיטוציעס געהאַט צו פאַרדאַנקען, אַזוי ווי אין פיל אַנדערע קהילות, נישט דער ציל־באַוווסטער טעטיקייט פון קהל, נאָר דער פּריוואַטער איניציאַטיוו פון יחידים אונטערגעשטיצט פון דער מאַכט.

דאָס שפּיטאָל. אַרום 1865 איז פון דער איניציאַטיוו פון פּלאָצקער גובערנאַטאָר אַנטשטאַנען אַ קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע אויפצובויען אַ שפּיטאָל, אין באַשטאַנד פון: וואָלפסאָן, דוד וואָלדענבערג, לודוויק לעוויטאַ, מאַרקוס שענוויץ, לודוויק פּלאַטאַו, קאַהאַן און סעווערין ניימאַרק, אונטערן פאָרזיץ פון דעם רוסישן „סאָוויעטניק" סלופּעצקי. אַלס אַ גרינדונגס־פאָנד זענען צו דער דיספּאָזיציע פון קאָמיטעט פאַראַן געווען: אַ צוואה־פאַרשרייבונג פון יעקב שענוויץ אויף 2,800 רובל, 1,500 רובל קהלש געלט אין „באַנק פּאָלסקי" און אַ חוב ביי לודוויק פּלאַטאַו אויף 1,000 רובל. אויסער דעם האָט דער קאָמיטעט באַוויזן צונויפצוזאַמלען במשך אַ פּאָר יאָר ביי דער באַפעלקערונג 1,500 רובל. נאָך 4 יאָר, ווען מיטן בוי פון שפּיטאָל האָט מען נאָך אַלץ געהאַלטן ביים אָנהויב, האָבן די אַלמנה און זון (גוסטאַוו) פון פאַרשטאָרבענעם גביר יצחק פּאָגעל באַשלאָסן אויפצובויען דאָס שפּיטאָל אויפן נאָמען פון זייער מאַן און פאָטער אויף אייגענע הוצאות, מיט דעם תנאי אַז דער פאַראַנענער פאָנד וועט פאַרווענדעט ווערן אויף אויסצוהאַלטן דעם אַנשטאַלט[44]. דעם 8טן יוני 1870 איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין אויפן פּלאַץ, וואָס איז געקויפט געוואָרן ביי דער שטאָטישער קאַסע פאַר 1,000 רובל און אין כסלו 1872 איז מיט גרויס פּאַראַד, אין אָנוועזנהייט פון גובערנאַטאָר פּאַוולאָצקי און אַנדערע הויכע באַאַמטע, געפייערט געוואָרן די חנוכת־הבית פון נייעם שפּיטאָל. אַנטשפּרעכנדיקע רעדעס האָבן דערביי געהאַלטן הרב ראַקאָווסקי און פּאַפּיערנא. דאָס שפּיטאָל האָט געקאָנט אַריינגעמען 30 בעטן, דער הויפּט־דאָקטער איז געווען דער זייער פּאָפּולערער אין דער פּלאָצקער מעדיצינישער וועלט און ביי דער באַפעלקערונג, דר. זיגמונט פּערקאַל[45]. אַרום דעם שפּיטאָל האָט זיך שפּעטער געפירט אַ שאַרפע פּאָלעמיק אין דער „איזראַעליטא", אין וועלכער עס זענען געקומען צום אויסדרוק לאָקאַלע און פּערזענלעכע אַמביציעס און פאַרדרוסן. אין נומער 14 פון 1875 האָט זיך דאָרט באַוויזן אַ קריטישע שילדערונג פון די פאַרהעלטענישן, וואָס הערשן אין שפּיטאָל, וועגן דער שלעכטער באַהאַנדלונג פון די קראַנקע, אַז בכדי צו דעקן די שפּיטאָל־הוצאות איז איינגעפירט געוואָרן אַ באַזונדערער שפּיטאָל־שטייער, וואָס דערגייט ביז 90 רובל יערלעך. מיט צוויי וואָכן שפּעטער האָט דער שפּיטאָל־דאָקטער קאַזשימיעזש גרובסקי אָפּגעלייקנט אין דער „איזראַעליטא" (נומער 16) די באַשולדיקונג וועגן דער שלעכטער באַהאַנדלונג פון די קראַנקע און סעווערין ניימאַרק האָט בייסיק געענטפערט דעם קריטיקער אויף דעם פאָרוואורף וועגן דער שלעכטער אָרדענונג אין שפּיטאָל און אין דער קהילה בכלל. דאָס שפּיטאָל האָט געהאַט זיין אָפיציעלן אַפּוטרופּוס („פּאָפּיעטשיטעל"), וועלכער פלעגט זיך בייטן אויף זיין אַמט. אין 1888 האָט דעם דאָזיקן בכבודיקן אַמט פאַרנומען מאַרקוס שענוויץ[46].

בעת עס איז אין די יאָרן 1892—1893 אויסגעבראָכן די מגיפה פון דער כאָלערע, איז געשאַפן געוואָרן אַ באַזונדערער שפּיטאָל פאַר די קראַנקע אויף כאָלערע. די דעמאָלט געגרינדעטע חברה „אנשי משמרת סדר הבריאות" האָט אַכטונג געגעבן אויף די חולאים און אויף ריינקייט אין יידישן קוואַרטאַל. אויך די פון לאַנג עקזיסטירנדיקע חברות ווי די חברה קדישא און ביקור־חולים, בפרט די לעצטע, וואָס איז נאָך געווען זייער טעטיק בעת דער כאָלערע־עפּידעמיע פון 1867, האָבן דיזשורירט ביי קראַנקע[47]. פון אַ סטאַטיסטיק פון דער עפּידעמיע־פאַרלויף אין די דאָזיקע יאָרן זעען מיר, אַז אין דער פּלאָצקער גובערניע איז זי מער געווען פאַרשפּרייט צווישן דער יידישער ווי צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. אַזוי, למשל, זענען במשך 1892 קראַנק געוואָרן 135 פּערזאָן (83 יידן און 52 קריסטן), וואָס פון זיי זענען געשטאָרבן 77 (43 יידן און 34 קריסטן)[48].

מושב זקנים. פּלאָצק האָט אויך אין דעם דאָזיקן פּעריאָד באַקומען אַ מושב־זקנים, אַ דאַנק דער פּריוואַטער איניציאַטיוו פון אַ גרופּע פרויען (געעפנט אין 1891). דעם פּלאַץ פאַר דעם בנין האָט געשאָנקען די אַלמנה פון לודוויק פּלאַטאַו. פאַר דער אינעווייניקסטער אויסשטאַטונג און אָרדענונג אין דעם אַנשטאַלט האָבן געזאָרגט צוויי

* לידזבאַרסקי דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז אויף חתונות ביי קעגנער פון די חסידים, פלעגט אַ בדחן זינגען אַ סאַטירישן אַנטי־חסידישן פּזמון (דצ"ו, ז. 107).

פרויען פון דער משפחה גאָלדע (די פרוי פון אברהם ג. ליבע רחל און זיין שנור, די פרוי פון בנימין ג. — בראָניסלאַוואַ). אַ דאַנק זייער איניציאַטיוו איז אויך אין דעם זעלבן יאָר געעפנט געוואָרן אַ היים (בית מחסה) פאַר אָרעמע מיידלעך. דער מושב־זקנים האָט זיך געפונען אונטער דער מעדיצינישער אויפזיכט פון דעם דאָקטער קוניג [49].

אין דעם דערמאָנטן יאָר איז אפשר צום ערשטן מאָל געשפילט געוואָרן אין פלאָצק יידיש טעאַטער. עס איז נעמלעך אויסגעפירט געוואָרן אין שטאָטישן טעאַטער די פיעסע „אוריאל אַקאָסטאַ“, וואָס האָט אַריינגעבראַכט הכנסה 200 רובל פאַר דעם מושב־זקנים [50]. פאַר דער פאָזיטיווער באַציִונג פון דעמאָלטדיקן פלאָצקער גובער־נאַטאָר צו יידישע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס איז כאַראַקטעריסטיש דער פאַקט פון שענקען 40 רובל פון אַ סומע, וואָס איז געזאַמלט געוואָרן אויף אַ ניי־יאָר באַל צווישן דער רוסישער באַאַמטן־קאָלאָניע, לטובת דעם מושב־זקנים [51].

אַ דאַנק יחידישער איניציאַטיוו איז אין דעם מגיפה־יאָר פון 1892 געשאַפן געוואָרן אַ ביליקע קיך פאַר אָרעמע לייט, אויסגעהאַלטן פון אברהם גאָלדע [52].

3. קהל

לויט די געזעצן פון 1821 און 1823, וואָס האָבן שטאַרק פאַרשמעלערט די פונקציעס און קאָמפּעטענצן פון קהל, איז די יידישע באַפעלקערונג אין קהילה געווען רעפּרעזענ־טיר'ט לגבי דער מאַכט דורך אַ קאָלעגיע פון דריי פּערזאָן, דעם אַזוי־גערופענעם „דאָזאָר בוזשניטשי“. רעכט צו קלייַבן די „דאָזאָרעס“ האָבן געהאַט נאָר די בעלי־בתים, וועלכע האָבן געצאָלט דעם קהלישן שטייער, דעם אַ. ג. „עטאַט“ אין אַ באַשטימטער הייך. די אָרעמע און נישט־באַמיטלטע באַפעלקערונג, וואָס איז געווען באַפרייט פון קהלישן שטייער, אָדער געצאָלט ווייניקער ווי דער מיני־מום, האָבן נישט געהאַט קיין וואַלרעכט. אַזוי, למשל, האָבן אין יאָר 1901, ווען דער מינימאַלער שטייער אין פלאָצק וואָס האָט באַרעכטיקט צו וויילן די „דאָזאָרעס“ האָט באַטראָפן 3 רובל — כמעט צוויי־דריטל פון דער באַפעלקערונג נישט געהאַט קיין וואַלרעכט [53].

בדרך כלל פלעגן אויפן אַמט פון די ראשי הקהל געוויילט ווערן פאַרמעגלעכע מתנגדים און אָנגעזעענע ביי דער מאַכט „פאָרטגעשריטענע“. אין 1892 טרעפן מיר אויך פון דאָזיקן אַמט די נעמען: ראָזען, איזידאָר וואַסער־מאַן, און דעם אויבן דערמאָנטן משה לידזבאַרסקי. אין 1896 איז אויך אויסגעקליבן געוואָרן אַ פאָרשטייער פון די חסידים (פישל בענעט), זיינע צוויי קאָלעגן אין אַמט זענען געווען לייב פלאָנסקער און לידזבאַרסקי [54], א. אַ. וו. מחמת דעם שווערן עקאָנאָמישן מצב און דער עמי־גראַציע מעבר לים (זע ווייטער) איז שטאַרק געפאַלן די הכנסה פון קהל. מחמת דעם האָט קהל באַשלאָסן אין 1891 צו רעדוצירן דעם רב זיין שכירות אויף אַ העלפט (פון 1,400 רובל אויף 700), שניידן אויך אויף אַ העלפט די שכירות פון דעם לערער פון דער יידישער שול י. א. פּאַפּיערנא (זיין פריערדיקע פּענסיע האָט באַטראָפן 700 רובל), ווי אויך צו רעדוצירן אויף אַ העלפט די סובווענץ פון 1,500 רובל פאַר דער מיידלעך־גימנאַזיע און צו שטרייכן די גאַנצע סובסידיע פאַר דער רעאַל־גימנאַזיע, הגם דאָס וואָלט פאַרשלאָסן די טירן פאַר יידישע שילער [55]. מחמת דעם פּערמאַנענטן שווערן מצב פון דער קהילה האָט אויך גענומען יאָרן ביז עס איז פאַרטיק געוואָרן דער בנין פון דער נייער שול, וואָס דער גרונטשטיין אירער איז נאָך געלייגט געוואָרן אין 1866 [56]. די כסדרדיקע פינאַנציעלע שוועריקייטן האָבן אין 1896 אויפגעצוווּנגען אויף קהל אַ פּלאַן אויסצולייזן דאָס געלט, וואָס קהל האָט געהאַט ליגן אין דער מלוכה־באַנק (בערך 80,000 רובל) אויף 6% בכדי צו זיין אימשטאַנד אויסצוהאַלטן פון די פּראָצענטער דאָס שפּיטאָל [57]. אין 1901 האָט דער קהילה־בודזשעט באַטראָפן 8761.40 רובל.

די הויפּט־הוצאות פון קהל זענען געגאַנגען אויף שכירות פאַר די כלי־קודש, אויף אויסהאַלטן די שול און די צוויי בתי־מדרשים (ביהמ"ד הגדול און ביהמ"ד החדש [58]) און דאָס שפּיטאָל. די הוצאות אויף צדקה זענען געדעקט געוואָרן בעיקר אַ דאַנק פּריוואַטע געלט־זאַמלונ־גען ביי דער באַפעלקערונג דורך פאַרשידענע חברות. בשעת הדחק פלעגן די הוצאות פון קהל נאַטירלעך שטייגן. בעת דער כאָליערע־מגיפה אין 1892 האָט קהל אַרויסגעגעבן אַ רייי תקנות, וואָס האָבן געצילט צו הייבן דעם סאַניטאַרן מצב און צו פאַרהיטן דאָס געזונט פון דער יידישער באַפעלקערונג, ווי אויסצוווייַסן מיט קאַלך אַלע הייזער אויפן חשבון פון די בעלי־בתים; יעדן שבת צו געבן אָרעמעלייט טיי בחינם, כדי מען זאָל נישט טרינקען קיין קאַלט וואַסער נאָכן טשאָלענט; אויסצוטיילן צו 1 פונט ברויט אויף יעדן קאָפּ פון אַן אָרעמער משפחה [59]. מסתמא זענען די דאָזיקע אַלע ווילע תקנות בטל געוואָרן נאָך דעם ווי די מגיפה איז פאַרשוווּנדן.

4. דער ראַבינאַט

די פלאָצקער קהילה אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט איז פון אַ פלאָצקער בן־עיר גופא באַצייכנט געוואָרן ווי אַן „עיר אשר אוכלת את רבניה“. פלאָצקער רבנים האָבן געהאַט אויסצושטיין אָפטע מחלו־קות און נישט איין רב האָט מחמת דעם אויפגעגעבן דאָס פלאָצקער רבנות און זיך באַזעצט אין אַ מער רויִקער שטאָט. עס איז שווער געווען צו געפינען אַ רב וואָס זאָל

צופֿרידנשטעלן ביידע צדדים, סיי די חסידים און סיי די מתנגדים מיט זייערע פֿאַרבינדעטע — די „פֿאָרטגעשריטענע”. צווישן די קעמפֿערישע חסידים און די נישט ווייניקער מיליטאַנטישע „קאָלאָקאָטניקעס” פֿון צווישן די מתנגדים איז אָנגעגאַנגען כמעט אַן אומאויפֿהערלעכער קאַמף, ווער עס זאָל פֿאַרנעמען דעם פּלאָצקער כסא הרבנות. וועגן דער מחלוקת אַרום דער פּערזאָן פֿון הרב ראַקאָווסקי, וואָס האָט מחמת דער שאַרפֿער קעגנערשאַפֿט צו אים מצד די חסידים צוויי מאָל רעזיגנירט פֿון פּלאָצקער רבנות, איז שוין אויבן געווען די רייד. אָבער נאָך פֿאַר אים איז פֿון פּלאָצק אַוועק אַ רב נישט מחמת דער פֿיינטלעכער שטעלונג מצד די חסידים, נאָר להיפּוך, צוליב דער קעגנערשאַפֿט מצד מתנגדים און משכּילים. געווען איז דאָס ר׳ אליעזר הכהן, דער זון פֿון דעם באַקאַנטן וואַרשעווער גביר און לייפּציגער סוחר זאב וואָלף לייפּציקער, וואָס איז געווען פּלאָצקער רב אין די יאָרן 1853—1861. ר׳ אליעזר הכהן איז געווען אַ קאָצקער חסיד און אַ שאַרפֿער קעגנער פֿון מתנגדים. אין דעם קונטרס „עץ אבות” פֿון זיין ספר חידושי מהרא״ך (וואַרשע, 1898), דערציילט ער אַז פּלאָצק האָט געהאַט אַ שם אין דער חסידישער וועלט פֿון אַ שטאָט „שרובה הם מתנגדים, וילכו בערכאות בשבת וגם ילכו לטייל בגנות ופרדסים וילכו בבית טרטאות(!)... וילכו בערבוביה משולבים בחורים ובתולות” (ז. 13—15). ר׳ אליעזר איז געווען אַ קעמפֿערישע און קאָמפּראָמיסלאָזע נאַטור און איז אַרויס אין מלחמה קעגן אַזעלכע נישט־יידישע דרכים. עס האָט זיך אין שטאָט צעפֿלאַקערט אַ מחלוקת. אַ נישט אין גאַנצן פֿאַרלאָזלעכער מקור גיט איבער, אַז איינער פֿון די רייכע משכּילים האָט געפּרוּווט משחד זיין דעם רב מיט 20 גאָלדענע דוקאַטן, ער זאָל איינוויליקן צו פֿאַרלאָזן די שטאָט. נאָך אַכט יאָר האָט דער רב באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן די דאָזיקע נישט־פֿריינדלעכע, מתנגדיש־משכּילישע שטאָט און אָנגענומען דאָס רבנות אין פּולטוסק (פֿון דאַנען זיין צונאָמען ר׳ אליעזר פּולטוסקער), פֿון וואַנען דער אָרטיקער רב ר׳ ישראל יהושע טרונק איז אין דעם זעלביקן יאָר פֿאַרבעטן געוואָרן קיין קוטנא. אין 1870 האָט ער אויפֿגעגעבן דאָס פּולטוסקער רבנות (פּולטוסק איז אויך נישט געווען קיין חסידישע שטאָט) און זיך באַזעצט אין סאָכאַטשעוו צום צווייטן מאָל (ער איז דאָרטן געווען רב איידער ער איז אָנגעקומען קיין פּלאָצק) [60]. נאָך דעם ווי הרב ראַקאָווסקי האָט פֿאַרלאָזט פּלאָצק אין 1880 האָט די קהילה פֿאַרבעטן אַלס ממלא־מקום הרב יהושע פֿאלק אויערבאַך, דעם זון פֿון באַוווּסטן קאָנינער רב ר׳ צבי הירש, וואָס איז ביזן אָנגערופֿענעם יאָר געווען רב אין דער קליינער קהילה פֿון בריסק־קויאַווסק. הרב אויערבאַך איז געבוירן געוואָרן אין דער פּרייסישער שטאָט ליסע, ווען דער פֿאָטער ר׳ צבי הירש איז געווען אָרטיקער דיין און ווו ער האָט איינגעזאַפּט אין זיך אַ ביסל וועלטלעכע קולטור נוסח דייטשע אָרטאָדאָקסישע רבנים. ער האָט באַהערשט די דייטשע שפּראַך און ווען ער האָט זיך פֿאָרגעשטעלט פֿאַרן פּלאָצקער גובערנאַטאָר האָבן ביידע גערעדט דייטש, מיט וואָס ער האָט אויסגענומען סיי ביים גובערנאַטאָר און סיי ביי די פּלאָצקער משכּילים. אַ פּלאָצקער קאָרעספּאָנדענט פֿון „המליץ”, כאַראַקטעריזירט אים ווי איינעם „אשר ידע ויבין מה העת דורשת ממנו”. דער זעלביקער קאָרעספּאָנדענט איז מיט פֿרייד מודיע, אַז ענדלעך האָט פּלאָצק געפֿונען אַ רב, וועלכער איז אָנגענומען סיי ביי די חסידים, סיי ביי די „פֿאָרטגעשריטענע”. זיבן יאָר איז ער געווען פּלאָצקער רב. סוף 1887, אָדער תחילת 1888 האָט הרב אויערבאַך, אַלס פּרייסישער בירגער, געמוזט פֿאַרלאָזן פּלאָצק און בכלל קאָנגרעס־פּוילן [61]. זיין אָרט האָט פֿאַרנומען הרב חיים נפֿתלי יהודה בעהמאַן, וועלכער איז געווען פּלאָצקער רב נישט מער ווי 5 יאָר. ער איז געשטאָרבן אין פּלאָצק כ״ח סיון תרנ״ב (1892), אין עלטער פֿון 58 יאָר. (מיר האָבן לײַדער נישט קיין שום ביאָגראַפֿישע ידיעות וועגן אים איידער ער איז אויפֿגענומען געוואָרן אין פּלאָצק) [62]. זיין ממלא־מקום איז געווען הרב יחזקאל ליפּשיץ (1862—1932), דער זון פֿון באַקאַנטן ראַדאָמער רב הלל אריה, געבוירן אין ראַסיינע (קאָוונער גובערניע). ער האָט געהערט צום טיפּ געבילדעטע און מער וועלטלעכע פּוילישע רבנים. ער איז געווען ליטעראַריש באַגאַבט — אין דער יוגנט פֿאַרעפֿנטלעכט שירים אין „האסיף” און אַ דערציילונג פֿון יידישן לעבן אין דייטשלאַנד א. נ. „גלגל החוזר”. ער האָט גוט גערעדט רוסיש און פֿלעגט האַלטן אין דער פּלאָצקער שול דרשות אין דער רוסישער שפּראַך בעת באַזוכן פֿון הויכגעשטעלטע באַאַמטע און ביי אָפֿיציעלע מלוכהשע פֿייערונגען [63]. אין 1904 איז אין ווילנע דערשינען אַ קליינע זאַמלונג פֿון זיינע רוסישע דרשות געהאַלטן אין דער פּלאָצקער שול. זי איז דערשינען אויף דער פֿאַראָרדענונג און אַפּנים אויך פֿון די פֿאָנדן פֿון פּלאָצקער גובערנאַטאָר. זי אַנטהאַלט צווישן אַנדערע: אַ הספד אויף אַלעקסאַנדער דעם 3טן, אַ דרשה צו ניקאָלאַי דעם 2טנס קאָראָנאַציע מיט אַ תפילה אין העברעיש און רוסיש, אַ דרשה צו דער חנוכת־הבית פֿון דער תלמוד־תורה אין 1903 (עס איז אין דעם טאָג אויך אויסגעפֿאַלן דער קייזערלעכער געבורטס־טאָג...) און אַ רעדע צו יידישע רעקרוטן בעת דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה [64]. ווי דאָס איז שוין געוואָרן כמעט אַ כלל אין דער פּלאָצקער קהילה, ווען דעם רבנות־אַמט האָט פֿאַרנומען אַ מער וועלטלעכער און געבילדעטער רב, האָט ער געהאַט קעגן זיך אַ חסידישע אָפּאָזיציע. הרב ליפּשיץ איז נישט געווען קיין אויסנאַם פֿון דעם דאָזיקן כלל. אָנגעהויבן האָט זיך דער „פּירוד הלבבות” (אויסדרוק פֿון קאָרעספּאָנדענט אין דער „הצפירה”) צוליב דער תלמוד־תורה. אין 1896

אַדער 1897 האָט הרב ליפּשיץ באַזייטיקט די מלמדים, וועלכע האָבן לויט זיין מיינונג נישט געטאָן זייער „מלאכה באמונה״ און אַנגעשטעלט אַנדערע אויף זייער אָרט. דאָס האָט אַרויסגערופן אומצופרידנקייט ביי אַ גע־וויסער צאָל בעלי־בתים פון די חסידישע קרייזן און זיי האָבן דערויף רעאַגירט מיט אַן אָפּזאָג צו באַשטייערן זיך לטובת די שלאָסעריי־וואַרשטאַטן ביי דער ת״ת, וואָס האָט גורם געווען אַ סטאַגנאַציע אין זייער אַנטוויקלונג [65].

הר׳ב ליפּשיץ האָט זיך, וויזט אויס, געטראָגן מיטן געדאַנק צו פאַרלאָזן פּלאָצק און אַרויסגעשטעלט אין 1901 זיין קאַנדידאַטור בעת וואַלן אויף רבנים אין וואַרשע. זיין קאַנדידאַטור איז דורכגעפאַלן, עס האָבן אים אויסגעפעלט 4 שטימען (ער האָט באַקומען 95) [66]. הרב ליפּשיץ איז פאַרבליבן אין פּלאָצק ביז 1909, ווען ער איז פאַרבעטן געוואָרן קיין קאַליש. אין 1903 האָט די תלמוד־תורה מיט די וואַרשטאַטן באַקומען אַ דאַנק זיינע באַמיִונגען אַ גרעסערן און פּאַסיקערן לאָקאַל און אין דעצעמבער פון דעם יאָר איז דער חנוכת־הבית פון דעם נייעם בנין געפייערט געוואָרן, ווי מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט, מיט דעם רבס אַ רעדע אין שול, ווו עס זענען אויך געווען פאַרזאַמלט הויכע רוסישע באַאַמטע [67]. הרב ליפּשיץ האָט געהערט צו די פּראָמינענטע פּוילישע רבנים פון זיין דור. אין דעם נייעם פּוילן איז ער אַ רייע יאָרן געווען יושב ראש פון דער „אגודת הרבנים״. ער איז גע־שטאָרבן אין 1932. נאָך דעם ווי הרב ליפּשיץ האָט פאַר־לאָזט פּלאָצק האָט די שטאָט אויפגענומען אַלס רב דעם פּלאָצקער בן־עיר הרב יונה מרדכי זלאָטניק, געב. אין יאָר 1859. אין 1891 איז הרב זלאָטניק אויפגענומען געוואָרן אַלס רב אין שרענצק, פון דאָרטן איז ער אַוועק קיין זאַקראָטשים (ביידע שטעטלעך אין פּלאָצקער גובער־ניע). אין פּלאָצק האָט ער געפירט דאָס רבנות פון 1909 ביז זיין פטירה, יאָר 1922 [68].

5. דער ווירטשאַפטלעכער מצב

דער עיקרדיקער מסחר ביי די פּלאָצקער יידן אין באַהאַנדלטן פּעריאָד איז געווען דער האַנדל מיט לאַנד־ווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן, בעיקר מיט תבואות. לויט דער פאַלקסציילונג פון 1897 האָבן הענדלער מיט אַגראַר־פּראָדוקטן באַטראָפן אַ דריטל פון אַלע באַשעפטיקטע אין האַנדל. ווען מיר גיבן נאָך צו צו דער דאָזיקער ציפער אַלע מעקלערס ביי די פּריצים און די דאָרפגייער, וועט די קאַטעגאָריע מענטשן, וואָס זייער פּרנסה איז געווען פאַרבונדן מיט לאַנד־ווירטשאַפט באַטרעפן בערך 40% פון אַלע באַשעפטיקטע אין מסחר. דעם דאָזיקן תבואה־האַנדל האָט מען בעיקר געפירט מיט פּרייסן. אין דעם אויסגעבויטן וועסל־פּאָרט פון פּלאָצק פלעגן יאָר־יערלעך קומען לענגאויס דעם טייך סוחרים און באַרזשעס פון מערב־פּרייסן און אַהיימפירן תבואות און אַנדערע אַגראַר־פּראָדוקטן פון דער פּרוכטבאַרער מאַ־זאָווישער ערד. פון פּרייסן פלעגן זיי מיטברענגען אַרטיקע סחורות (אָפט געשמוגלטע) און זיי אַנבאָטן אין יידישע היימען צו ביליקע פּרייזן. פּלאָצקער יידישע סוחרים פלעגן אויך אַליין עקספּאָרטירן אַגראַר־פּראָדוקטן קיין פּרייסן. מען האָט אויך צווישן אַנדערע באַזוכט די באַ־רימטע לייפּציגער ירידים [69].

תחילת 80קער יאָרן איז אין דעם דאָזיקן עקספּאָרט־האַנדל מיט פּרייסן אַריינגעטראָטן אַ קריזיס. די צאָל־מלחמה, וואָס איז אָנגעגאַנגען צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד צווישן 1879 און 1893 * האָט געגעבן אַ שווערן קלאַפּ דעם סחורות־אויסטויש צווישן קאָנגרעס־פּוילן און פּרייסן.

פּלאָצק, ווו דער עקספּאָרט פון לאַנד־ווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן קיין פּרייסן האָט פאַרנומען אַ וויכטיקע פּאָ־זיציע אין מסחר פון דער שטאָט, האָט באַזונדערס שווער אָפּגעפילט די רעזולטאַטן פון דער רוסיש־דייטשער צאָל־מלחמה [70]. אַ קלאַפּ פאַר די יידישע אַגראַר־סוחרים זענען אויך געווען די אויפקויף־הייזער, די אַ. ג. Domy Zleceń וואָס האָבן אָנגעהויבן אַנטשטיין אין קאָנגרעס־פּוילן אין די 50קער יאָרן. אין פּלאָצק איז אַזאַ אויפקויף־הויז פון לאַנד־ווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן געגרינדעט געוואָרן אין 1859 [71]. די רעזולטאַטן האָבן זיך ערשט געלאָזט פילן נאָך אַ לענגערן פּעריאָד, היות עס האָט געדויערט ביז מען האָט געקאָנט באַוועגן דעם קאָנסערוואַטיוון פּויער איבערצורייסן זיינע יאָרהונדערטער דויערנדיקע ווירט־שאַפטלעכע פאַרבינדונגען מיט דעם יידישן סוחר און צו פאַרקויפן זיינע פּראָדוקטן אין דעם פּריצישן איינקויף־הויז, צו וועלכן ער האָט לכתחילה קיין גרויסן צוטרוי נישט געהאַט. ערשט אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון פּלאָצק אין דער „הצפירה״ פון 1883 (נומ. 18), לייענען מיר, אַז „אין פּלאָצק, פּולטוסק און אומגעגנט האָבן די פּריצים זיך אָרגאַניזירט, בכדי אַרויסצונעמען דעם תבואה־האַנדל פון די הענט פון יידישע סוחרים״.

יידישע הענדלער האָבן אָנגעהויבן אויך שטאַרקער צו פילן די קאָנקורענץ פון אויפגעקומענע היימישע פּאַר־קויפער. די פּויערים־באַפרייונג אין קאָנגרעס־פּוילן אין 1863 האָט גורם געווען אַ ווירטשאַפטלעכן רואין אין פיל פּריצישע ווירטשאַפטן. די, וועלכע האָבן געהאַט

* אין 1879 האָט דייטשלאַנד אָנגעהויבן סיסטעמאַטיש צו העכערן דעם אַריינפיר־צאָל פון תבואות און רוסלאַנד האָט דערויף געענטפערט מיט העכערן דעם צאָל אויף אימפּאָרטירטע אינדוסטריעלע אַרטיקלען פון דייטשלאַנד. די דאָזיקע טאַריף־מלחמה האָט רואינירט דעם תבואה־האַנדל מיט פּרייסן. ערשט אין 1893 האָט אַן אָפּמאַך צווישן די ביידע לענדער פאַרענדיקט די צאָל־מלחמה.

פאַרבינדונגען פלעגן זיך אַרויסהעלפן מיט הלוואות ביי דער „געזעלשאַפט פון לאַנדווירטשאַפטלעכן קרעדיט" (Towarzystwo Kredytowe Ziemskie). די ווידער, וועלכע האָבן קיין הלוואות נישט געקאָנט קריגן, פלעגן זיך באַזעצן אין די שטעט און זיי, בעיקר זייערע פרויען, פלעגן פּרוּוון מזל אין מסחר. אַזוי אַרום האָט זיך ביסלעכווייז געשאַפן אין שטאָט אַ קלאַס היימישע הענדלער, וואָס זייער קאָנקורענץ האָבן יידישע קרעמער אָנגעהויבן, וואָס ווייטער, אַלץ שטאַרקער צו פילן. די דאָזיקע פריש־אויפגעקומענע היימישע סוחרים זענען מיט דער צייט געוואָרן אַ גורם פון פאַרשטאַרקטן עקאָנאָמישן אַנטיסעמיטיזם [72]. אויפן דאָזיקן באָדן האָט אין 1884 געהאַט אָן אָרט אַ בלוטיקער אָנפאַל אויף יידן. ווי עס ווערט דערציילט אין „המליץ" (נום. 90) פון דעם יאָר איז אַ גרופּע פּויערים אָנגעפאַלן אויף דער לוויה פון פאַרשטאָרבענעם ש. אלשעוויץ, בעת זי איז אויפן וועג צום בית־עולם דורכגעגאַנגען דאָס פעלד, וואָס צוויי פּריצים האָבן אַרענדירט. די פּוילישע בעלי־בתים פון פעלד האָבן די לוויה נישט געוואָלט אַדורכלאָזן און ווען די יידן האָבן געפּרוּווט מיט כוח זיך אַדורכצורייסן, זענען אויף זיי אָנגעפאַלן די אַרומיקע פּויערים און פאַרוווּנדעט קרוב 30 מאַן. דער דעמאָלטדיקער גובערנאַטאָר לעאָניד איוואַנאָוויטש טשערקאַסאָוו האָט פאַראָרדנט די פּריצים פריי צו האַלטן דעם וועג דורכן פעלד פאַר לוויות. די צוויי פּריצים און די פּויערים זענען פאַרמשפּט געוואָרן אויף צוויי וואָכן אַרעסט. תחילת 1891 איז ווידער דערשינען אין פּלאָצק אַ יאָרבוך א. נ. „Rocznik Płocki", אַרויסגעגעבן פון דעם פּלאָצקער קאָרעספּאָנדענט פון „קוריער וואַרשאַווסקי" נאַיעמסקי מיט אַנטיסעמיטישע נאָטיצן וועגן פּלאָצקער יידן. דאָס געלט אויף אַרויסצוגעבן דאָס בוך האָט דער אַנטיסעמיטישער מחבר געבאָרגט ביי אַ פּלאָצקער ייד (דער קאָרעספּאָנדענט גיט נישט אָן דעם נאָמען). ער דערציילט אָבער, אַז דאָס בוך איז נישט פאַרקויפט געוואָרן און איז געבליבן ליגן [73].

פון דער אַנדערער זייט האָבן די היסטאָרישע מאַטעריאַלן פאַרנאָטירט פאַקטן פון יידיש־פּוילישן צוזאַמענלעבן און צוזאַמענאַרבעט אויפן עקאָנאָמישן געביט. לודוויק קזשיוויצקי (געבוירן אין 1859) דערציילט אין זיינע אויבן ציטירטע זכרונות, אַז אין זיין זיידנס הויז (איוואַניצקי) פלעגן פאַרקערן יידן נישט צוליב געשעפטן, נאָר „בכדי זיך אונטערצוהאַלטן וועגן פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע ענינים" און אַז אין דעם קאָלאָניאַל־און וויין־געשעפט פון דניאל שטשיגעלסקי פלעגן אין די אָוונטן זיך צונויפקומען עלטערע פּאָליאַקן, בעיקר פון דער געריכטס־וועלט, און מען פלעגט דאָרט ביי אַ גלעזל פּאָרטער און יידישע פיש „פירן שטילע געשפּרעכן פון לאַנדסלייט, אין וועלכע עס האָט אָנטיילגענומען דער בעל־הבית, וועלכער האָט געהאַלטן פאַר זיין פליכט צו האָבן גרייט תמיד די לעצטע נייעס וועגן אינערלעכע און אויסערן־פּאָליטישע געשעענישן" (באַנד 1, ז. 36).

לידובאַרסקי ווידער האָט פאַרנאָטירט אין זיינע מעמואַרן, אַז אויף יידישע חתונות פלעגט מען פאַרבעטן פּוילישע פריינד און זיי אַוועקזעצן אויבנאָן (דצ"וו ז. 107) ; „פאָרגעשריטענע" יידן פלעגן אויך באַזוכן דאָס פּוילישע טעאַטער, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דאָרטן ז. 119). פון דער איניציאַטיוו פון גוסטאַוו פּאָגעל און דעם פּאָלאַק וואַלעריאַן יענדזשעיעווסקי איז אַנטשטאַנען אין 1870 אַ ווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציע, וואָס האָט פאַראייניקט אין זיך אַ קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו און אַ גמילות־חסדים קאַסע א. נ. Towarzystwo spożywcze i Kasa pożyczkowa, p. n. „Zgoda". לויט די סטאַטוטן פון דער געזעלשאַפט, באַשטעטיקטע פון דער מאַכט דעם 1טן יולי 1870, האָט אַ מיטגליד געקאָנט ווערן „יעדע פּערזאָן אָן אונטערשיד פון געשלעכט און שטאַנד, וואָס... וועט איינצאָלן איינשרייב־געלט 1 רובל, דעם אַזוי־גערופענעם „ווניאָסעק" אין דער הויך פון 5 רובל און אַ געוויסע אין סטאַטוט פאָרגעזעענע סומע, וואָס איז נייטיק צו שאַפן דעם קאַפּיטאַל פאַר דער גמילות־חסדים קאַסע". אויף דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג דעם 25סטן אַפּריל 1870 איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער ריווח פון דעם האַנדל־אומזאַץ דאַרף ווערן פאַרווענדט אויף הלוואות פאַר די מיטגלידער און אַז די קאַפּיטאַלן פון דער הלוואה־קאַסע קענען אויך פינאַנסירן דעם קאָנסום־פאַראיין. אין 1875 האָט „זגאָדאַ" אויפגעוויזן ריווח 622 רובל, מיט 15 יאָר שפּעטער — אין 1890 — האָט זי שוין פאַרמאָגט אין אַקטיוו העכער 15,000 רובל און דער ווערט פון דער סחורה — 14,000 רובל. די אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפט איז אָבער נישט געווען קיין גלייכמעסיקע און זי פלעגט ליידן דורכפאַלן. די סיבות זענען געווען: די בדרך־כלל ווינציקע צאָל מיטגלידער, די נישט־רעגולערע מיטגליד־אָפּצאָלן און די שוואַכע פאַרשטענדעניש פאַר דער נויטווענדיקייט פון קאָאָפּעראַטיווער אָרגאַניזאַציע ביי דער באַפעלקערונג. מיר קאָנען זיך וועגן דעם איבערצייגן ווען מיר פאַרגלייכן די צאָל מיטגלידער אין פאַרשידענע פּעריאָדן. אין גרינדונגס־יאָר האָט די צאָל מיטגלידער באַטראָפן 185. אין די ערשטע דריי יאָר איז די צאָל כסדר געוואַקסן און האָט באַטראָפן אין 1873 — 250, אָבער פון דעם יאָר הייבט זיך אָן אַ ירידה ; אין 1875 — 165, אין 1890 איז די צאָל מיטגלידער געפאַלן אויף אַ מינימום פון 84 פּערזאָן. אין דעם לעצטן יאָרצענדלינג פון יאָרהונדערט האָט זיך דער מצב פיל פאַרבעסערט — אין 1900 איז די צאָל מיטגלידער געוואַקסן אויף 367.

„זגאָדאַ" האָט כסדר געפּילט אַ דוחק אין אומזאַץ־קאַפּיטאַל און זיך געמוזט באַגרענעצן צו אַ באַשיידענער האַנדלס־טעטיקייט און נאָך באַשיידענער קרעדיט־טעטיקייט [74]. ביי די יידישע סוחרים האָט נאַטירלעך די געזעל־

שאַפֿט נישט געקאָנט אַרויסרופֿן קיין סימפּאַטיע מחמת איר האַנדלס־טעטיקייט (קאָנקורענץ!) און איר יידישער גרינדער גוסטאַוו פֿאַגעל האָט אַפֿילו געהאַט אַ נעגאַטיווע קאָרעספּאָנדענץ וועגן דעם ענין אין דעם „המליץ" אין 1871 (נומ. 25). אין 1886 איז אַנטשטאַנען אַ צווייטע געמיינזאַמע, יידיש־פּוילישע קרעדיט־געזעלשאַפֿט, וואָס האָט גרופּירט אַרום זיך יידישע און קריסטלעכע סוחרים און קאַפּיטאַליסטן. זי האָט זיך גערופֿן „פּלאָצקער שטאָטישע קרעדיט־געזעלשאַפֿט" [75]. אין 1888 זענען אין דער רעווידיר־קאָמיסיע פֿון דער געזעלשאַפֿט געווען 5 יידישע מיטגלידער: מאַרקוס שענוויץ, דוד וואַלדענבערג, מאַרקוס פּרענקעל, וואָלפֿזאָן און יחזקאל גאָלדמאַן, אויף ניין מיטגלידער בכלל. צי איז דער פּאָרזיצער פֿון דער קרעדיט־געזעלשאַפֿט פּאַרוואַלטונג גוסטאַוו קין אויך געווען אַ ייד איז נישט באַוווסט [76]. פּריוואַטער קרעדיט איז געווען גענוג טייער און האָט באַטראָפֿן 12%.

דער שווערער עקאָנאָמישער מצב האָט געשטויסן צו עמיגראַציע מעבר לים. פֿון פּלאָצק האָט מען אָנגעהויבן שוין עמיגרירן אין די 60קער יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט [77], אין דער צווייטער העלפֿט 80קער יאָרן און תחילת 90קער האָט זי אָנגענומען אַ מאַסן־כאַראַקטער. אין דער פּוילישער וואַרשעווער צייטשריפֿט „גלאָס" איז אין 1892 געווען אָפּגעדרוקט אַ לענגערער בריוו פֿון פּלאָצק, אין וועלכן עס ווערן געשילדערט די נויט און פּוסטקייט אין דער שטאָט אין שייכות מיט דער גרויסער אויסוואַנדערונג אין די לעצטע יאָרן. דער בריוו־שרייבער רעכנט אויס אַ צאָל הייזער, וואָס זענען געבליבן אויסגעליידיקט און געשעפֿטן, וואָס האָבן זיך ליקווידירט. לויט זיין מיינונג איז די הויפּט־סיבה פֿון דער יידישער עמיגראַציע די שטאַרקע קאָנקורענץ מצד די פּוילישע סוחרים, וועלכע פֿאַרגרעסערן זייער באַזיץ פֿון יאָר צו יאָר, ווי אויך דער פֿאַקט וואָס קרעדיט־געשעפֿטן האָבן אויפֿגעהערט צו זיין אַ מאָנאָפּאָל פֿון פּריוואַטע יידישע מלווים בריבית [78].

וועגן דעם סאָציאַלן צוזאַמענשטעל פֿון די עמיגראַנטן דערוויסן מיר זיך פֿון אַ קאָרעספּאָנדענץ אין המליץ, ווו עס ווערט דערציילט וועגן דער גרויסער עמיגראַציע פֿון דער פּלאָצקער דלת־העם קיין אַמעריקע. עס פֿאָרן אַזעלכע — ווערט דאָרט איבערגעגעבן — וועלכע האָבן נאָר אויף הוצאות ביז בערלין און לאָזן זיך אין וועג אַריין מיט דער האָפֿענונג, אַז דער בערלינער קאָמיטעט וועט זיי העלפֿן פֿאָרטצוזעצן די נסיעה קיין אַמעריקע. אין דער ערשטער וואָך פֿון יולי 1891 איז אַוועק קיין אויסלאַנד מיט אַגענטן אַ גרופּע פֿון 80 נפֿשות [79]. אַ פּאָר ציפֿערן וועלן אילוסטרירן דעם פֿאַרנעם פֿון דער דאָזיקער עמיגראַציע־כוואַליע. אין 1883 האָט די קהילה געציילט 7,633 נפֿשות, וועלכע האָבן באַטראָפֿן 37% פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. במשך 4 יאָר — ביז 1887 האָט זיך די יידישע באַפֿעלקערונג פֿאַרגרעסערט אויף 10,500 נפֿשות — אַ צווואַקס אויף 37.5%, וואָס האָט נאָר געקאָנט זיין אַ רעזולטאַט פֿון אַן אינטענסיווער איינוואַנדערונג פֿון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפֿער, בעיקר פֿון דער פֿאַרבאָטענער פּרייסישער גרענעץ־זאָנע, פֿון וואַנען מען האָט ווידער דעמאָלט אָנגעהויבן טרייבן יידן. אָבער מיט 10 יאָר שפּעטער (1897) איז די צאָל יידן געפֿאַלן און האָט באַטראָפֿן נאָר 7,661 נפֿשות (28.4% פֿון דער אַלגעמיינער צאָל איינוווינער). ווי מיר זעען איז די יידישע באַפֿעלקערונג במשך דעם דאָזיקן קריטישן יאָרצענדליק (1887—1897) נישט נאָר נישט געוואַקסן, נאָר זי האָט זיך פֿאַרקלענערט מיט 2,839 נפֿשות, ד. ה. מיט מער ווי מיט אַ פֿערטל אין פֿאַרגלייך מיט 1887. די עמיגראַציע האָט צוגענומען נישט בלויז דעם נאַטירלעכן צווואַקס, נאָר האָט שוין שטאַרק אָנגערירט דעם קרן. אין ערשטן צענדליק פֿון 20סטן יאָרהונדערט האָט זיך אין דעם פּרט די לאַגע פֿאַרבעסערט. די אונטערשטע טאַבעלע (נומ. 2) אילוסטרירט די דעמאָגראַפֿישע באַוועגונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין דער צווייטער העלפֿט 19טן און אין ערשטן צענדליק פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט:

טאַבעלע 2.

יאָר	צאָל איינוווינער בכלל	דערפֿון יידן	פּראָצענט יידן
1883	20,639	7,633	36.9
1887	24,187	10,500	43.4
1897	26,966	7,661	28.4
1905	30,075	11,780	39.2
1910	30,000	12,017	40.6

אַ בילד פֿון דער פּראָפֿעסיאָנעלער סטרוקטור פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג ביים סוף 19טן יאָרהונדערט גיבן אונדז די רעזולטאַטן פֿון דער ערשטער אַלגעמיינער פֿאָלקסציילונג פֿון 1897. דאָס ווייזט אונדז טאַבעלע נומ. 3.

טאבעלע 3.

באשעפטיקונג	עקאנאמיש זעלבשטענדיקע	פאמיליע־מיטגלידער	צוזאמען	פראצענט זעלבשטענדיקע	פראצענט בכלל
1. מסחר און קרעדיט	656	2,136	2,792	23.5	35.7
2. מלאכה און אינדוסטריע	660	1,669	2,329	28.3	30.9
3. דינערשאפט און טאגלוינער	393	485	878	44.7	11.6
4. הויז־בעלי־בתים, פון אייגענע קאפיטאלן	294	450	744	39.5	9.8
5. כלי־קודש	33	113	146	22.6	1.9
6. מלמדים און לערער	52	140	192	27.0	2.5
7. פראפעסיאנעלע אינטעליגענץ	16	29	45	35.5	0.5
8. טראנספארט, קאמוניקאציע	36	149	185	19.4	2.5
9. לאנדווירטשאפט	19	14	33	57.5	0.4
10. מלוכהשע, געזעלש. באאמטע	3	4	7	42.8	0.1
11. פון מלוכהשער און געזעלש. צדקה	25	13	38	65.8	0.6
12. אן באשעפטיקונג און נישט־דעקלארירטע פאכן	18	9	27	66.6	0.3
13. אנדערע	245	—	245	100.0	3.2
סך־הכל	2,450	5,211	7,661	32.0	100.0

ווי מיר זעען פון דער אויבנדיקער טאבעלע האט מער ווי א דריטל פון דער יידישער באפעלקערונג גע־לעבט פון מסחר און קרעדיט און נאר א קנאפ דריטל פון מלאכה און אינדוסטריע. פון די סוחרים בילדן די הענדלער מיט לאנד־ווירטשאפטלעכע פראדוקטן 30% (196 משפחות), דאן גייען די הענדלער מיט טעקסטיל־אויסארבעטונגען און מלבושים (101 משפחות — 15.4%), 25% פון דער האנדלס־גרופע האבן געהערט צו דער קא־טעגאריע „הענדלער בכלל”, ד. ה. אזעלכע, וואס האבן געהאנדלט מיט אלץ, וואס איז זיי געקומען אונטער דער האנט — די אזוי־גערופענע „לופטמענטשן”. וואס שייך מלאכה איז דער גרעסטער פראצענט געווען באשעפטיקט אין דער באקלייד־אינדוסטריע — 364 משפחות (55.1% פון אלע בעלי־מלאכות), אויפן צווייטן ארט זענען די באשעפטיקטע אין דער באשפייזונג־בראנזשע (14.0%), אויפן דריטן אין דער מעטאל־אינדוסטריע — (10 6%) און אויפן פערטן — אין דער פאליגראפישער — (6.6%).

מיר זעען אויך אז די צאל עקאנאמיש־זעלבשטענדיקע איז אין דער גרופע „מלאכה און אינדוסטריע” לפי ערך א גרעסערע ווי ביי דער גרופע „מסחר און קרעדיט” (28.3% און 23.5 פראצענט). ביי בעלי־מלאכות זענען זין און טעכטער געווארן פריער עקאנאמיש זעלבשטענדיק ווי אין סוחרישע משפחות. עס איז כאראקטעריסטיש פאר יענע צייטן, אז אין א גאנצער ריי אינדוסטריעס זענען געווען באשעפטיקט בלויז מיידלעך: אין דער כעמישער אינדוסטריע 19, אין דער אלקאהאל־אינדוסטריע — 38, אין דער אויסארבעטונג פון פיזיקאלישע און אפטישע אינסטרומענטן און שפילצייג — 19 און אין יוווילערײ — 8 מיידלעך. אויך אין וואסער־טראנספארט ביי דער ווייסל זענען געווען באשעפטיקט 11 מיידלעך. עס איז אויפ־פאלנדיק וואס אין דער גרופע „פראפעסיאנעלע אינטע־ליגענץ” פעלט לחלוטין א יידישער אדוואקאט, דאקעגן גרויס איז לפי־ערך די צאל דאקטוירים און פעלדשערס (16). פארשווינדנדיק קליין איז די צאל באשעפטיקטע אין דער לאנדווירטשאפט (0.4%) און אויף מלוכהשע אמטן (0.1%). צו דער גרופע פארמעגלעכע סוחרים א. ג. „קופצי”, וועלכע האבן זיך געקאנט דערלויבן אויסצוקויפן איינע פון די דריי קאטעגאריעס „גילדיע־פאטענטן” פאר־רעכנט די ציילונג 47 משפחות און 76 משפחות זענען געווען צוגעשריבן צום פויערים־שטאנד („קרעסטיאני”). אין דער דאזיקער קאטעגאריע האבן זיך מסתמא געפינען געוועזענע יידישע פויערים, אדער זייערע זין פון זלמן פאזנערס דערפער, וועלכע האבן זיך באזעצט אין פלאצק.

א בילד פון דער סאציאל־עקאנאמישער גלידערונג פון דער יידישער באפעלקערונג לויט פארמעגלעכקייט־גרופעס סוף 19טן און תחילת 20סטן יארהונדערט גיבן אונדז דער בודזשעט און רשימה פון שטייער־צאלער פון דער קהילה פון יאר 1901. די צאל משפחות פאררעגיס־טרירטע אין דער קהילה האט אין דעם יאר באטראפן 1338 און די הכנסה פון קהילה־שטייער — 8,761.40 רובל. פון די 1,338 משפחות זענען אין דעם יאר 1901 — 438 (32.7%) לחלוטין געווען באפרייט פון קהילישן שטייער מחמת ארעמקייט, 35 משפחות (2.6%) האבן געצאלט 3,474.34 רובל שטייער (39.6%) — אויף יעדער משפחה איז אויסגעפאלן אין דער דאזיקער גרופע 99.62 רובל, 119 פאמיליעס (8.8%) האבן געצאלט 2,650.75 רובל

(30.2% פון בודזשעט) און אויף יעדער משפחה אין דער קאַטעגאָריע איז אויסגעפאַלן אין דורכשניט 22.75 רובל, 225 משפחות (16.8%) האָבן געצאָלט 1,767.17 רובל (20.2%) און אין דורכשניט 7.85 רובל אויף אַ משפחה, און לסוף, 521 פאַמיליעס (38.9%) האָבן אַריינגעבראַכט אין קהלישן שטייער 869.14 רובל (10.1%) און אין דורכשניט איז אין דער דאָזיקער פאַרמעגלעכקייט־גרופּע אויסגעפאַלן 1.67 רובל אויף אַ משפחה[80].

פון די אויבנגעבראַכטע ציפערן דרינגט אַרויס, אַז אַ דריטל פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען אַזוי פאַראָרעמט, אַז זי איז לגמרי געווען באַפרייט פון קהלישע שטייערן און אַז קנאַפּע 40% האָבן געקאָנט צאָלן נאָר אַ מינימאַלן שטייער און האָבן דעריבער נישט געהאַט קיין וואַלרעכט.

באַמערקונגען:

1) Jutrzenka, No. 37, 1862 די קאָרעספּאָנדענץ איז געחתמעט מיט די איניציאַלן M-g

2) הצפירה, נומ. 6, 1876

3) דאָרטן

4) Izraelita, No. 14, 1875

5) המגיד, נומ. 22, 1869.

6) Izraelita, No. 16, 1875

7) פועה ראַקאָווסקי, זכרונות פון אַ יידישער רעוואָלוציאָנערין, בועגאָס־איירעס, 1954, ז. 29

8) וועגן די קאַמף־מעטאָדן, וואָס זיינע קעגנער האָבן באַנוצט אין דער מחלוקת, זאָגט עדות אַ פאַקט וואָס ראַקאָווסקאַ ברענגט אין איר בוך: יום־כיפור, פאַר נעילה, ווען דער רב האָט געהאַלטן אין מיטן פון דער דרשה, האָט זיך אויף דער בימה פלוצלינג באַוויזן אַ גויע מיט אַ קינד אויף דער האַנט, וואָס האָט זיך דערנענטערט צום רב און געפאָדערט פון אים בפני קהל ועדה אַלימענטן פאַר דעם קינד. דער רב האָט זיך באַהערשט און רויִק געענטפערט דער גויע, אַז אויב דאָס איז זיין קינד ווייסט זי דאָך ווו ער וווינט, טאָ זאָל זי קומען צו אים אַהיים אוּן ער האָט פאַרענדיקט די דרשה. שפּעטער האָט מען דערציילט אין שטאָט, אַז די כלומרשטע גויע איז פאַקטיש געווען אַן איבערגעטוענער גוי, וואָס האָט זיך אַליין דערשראָקן פאַר זיין טאַט און אַרויסגעגעבן די נעמען פון די חסידים, וואָס האָבן אים געשיקט אין שול אַריין. (דאָרטן, ז. 30).

9) המגיד, נומ. 34, 1867.

10) המליץ, נומ. 33, 1880; הצפירה, נומ. 212, 1893, האסיף, 1894, ז. 173.

11) Izraelita, No. 4, 1866

12) Pamiatnaja knižka Płockoj Gubernji na 1888, Płock, 1888, str. 115.

13) המגיד, נומ. 14, 1877.

14) המליץ, נומ. 33, 1880; הצפירה, נומ. 1, 1876

15) הצפירה, 30, 1887.

16) הצפירה, נומ. 93, 1892

17) הצפירה, נומ. 220, 1895

18) המגיד, נומ. 20, 1874

19) Materiały komisji po ustrojstwu byta jewrejew po Carstwu Polskomu, Czast II, str. 462-464.
מען דאַרף משער זיין אַז דער דאָזיקער ראַדיקאַל־משכילישער פּראָיעקט איז געבוירן געוואָרן ביים גובערנאַטאָר אוּנטערן איינפלוס פון פאַפּיערנאַן, וואָס איז שוין דעמאָלט געווען לערער אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע.

20) Sbornik materjałow ob ekonomiczeskom położeni jewrejow w Rossii, tom II, str. 299.

21) הצפירה, נומ. 45, 1914. דער מלמד האָט געהייסן וואָלף קאזע. סאָקאָלאָוו האָט אין דעם דאָזיקן חדר נישט געלערנט.

22) המליץ, נומ. 25, 1878. צווישן אַנדערן וואַרפט ט״ף שאפירא פאַר הרב ראַקאָווסקי, אַז ער האָט מיט גאָרנישט נישט געהאָלפן דער פּלאָנסקער משכילישער גרופּע „דורשי התורה והחכמה״, וואָס איז אָפּנים דורך אירע חסידישע קעגנער פאַרמסרט געוואָרן פאַר דער מאַכט (המליץ, נומ. 20, און 29, 1871).

23) יצחק גרינבוים, מיין דור, ז. 23—29.

24) הצפירה, נומ. 25, 1878. אַגב, באַקלאָגט זיך אונדזער יונגער קאָרעספּאָנדענט, אַז די יידישע תלמידים האָבן אַ שוואַכן אינטערעס פאַר די לימודי קוֹדש.

25) המגיד, נומ. 15, 1872, אין אַ קאָרעספּאָנדענץ וועגן קרינעק. עס ווערט אויך דאָרט איבערגעגעבן, אַז פאָפּאָוו האָט איין מאָל אויסגעמוסרט אַ יידישן תלמיד, וועלכער האָט מיטן פינגער געשריבן שבת אויף דער שויב, זאָגנדיק, אַז אויב מען וועט וועגן דעם געוויר ווערן, קאָן דאָס פאַרשטאַרקן ביי יידן די קעגנערשאַפט צו דער גימנאַזיע.

26) המליץ, נומ. 147, 1890, אָבער אין זעלבן „המליץ״ ווערט די גאַנצע געשיכטע אָפּגעלייקנט (דאָרטן, נומ. 200). עס איז היינט נאַטירלעך שוין שווער פעסטצושטעלן ווער פון די קאָרעספּאָנדענטן האָט דערציילט דעם אמת. עס איז זייער מעגלעך אַז דער דאָזיקער באַשלוס איז נאָר געווען אַ פּראָיעקט מצד אַ גרופּע אַנטיסעמיטישע לערער, וועגן וועלכן מען האָט גערעדט אין יידישע היימען, וואָס איז אָבער נישט רעאַליזירט געוואָרן.

27) Ludwik Krzywicki, **Wspomnienia,** t. I, Warszawa, 1947, s. 85-86.

28) דאָרטן, ז. 77.

29) ספר זכרון לסופרי ישראל... בעריכת נ. סוקולוב, וואַרשע, תרמ״ט (1889), ע׳ 200; יצחק גרינבוים, דצ״וו, ז. 386 און ווייטערע; פּרצעס בריוו צו לוציאַנען פון די יאָרן 1886—1887, ייוו״אָ־בלעטער, באַנד 12, נומ. 1—3, 1937, ז. 135—143 (לוציאַן איז איינגעשטאַנען ביי פאַפּיערנאַן); י. מ. פרייד, ימים ושנים, כרך 2, תל־אביב, 1939, ז. 135.

30) המליץ, נומ. 123, 136, 1891.

31) A. P. Wigodskaja, Istoria odnoj żyzni, Riga, 1938, str. 41-42.

32) המליץ, נומ. 32, 1868. עס איז אַ סברא, אַז אַ דאַנק דער דאָזיקער רוסאָפילישער בראָשור האָט ער באַקומען דעם פּאָסטן אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע, ווו די רוסישע שולמאַכט האָט זיך דעמאָלט געשטעלט די אויפגאַבע פון רוסיפיקאַציע.

33) וויגאדסקאיא, דצ״וו, זז. 62, 64־66, 69.

34) לודוויק קזשיוויצקי, דצ״וו, ז. 95. פאַר זיין פּעדאַגאָגישער אַרבעט האָט ער אין 1891 באַקומען אַן אויסצייכענונג פון דער רעגירונג. (המליץ, 123, 1891).

35) O chederach woobszcze i o chederach Płocka w osobennosti, Płock, 1884.

36) הבוקר, נומ. 148, 1909.

37) י. מ. פרייד, דצ״וו, זז. 176—178.

38) וויגאדסקאיא, דצ״וו, ז. 63.

39) מ. לידזבאַרסקי, דצ״וו, זיין הויפּט־ווערק איז די 2־בענדיקע אויסגאַבע „האַנדבוך דער סעמיטישן עפּיגראַפיק״ (דייטש), דערשינען אין 1898 און 1907. לידזבאַרסקי האָט זיך געשמדט.

40) האסיף, כרך ו׳, 134, 1889

41) Procesy polityczne w Królestwie Polskiem, 1907, s. 92-95.

42) די אינפאָרמאַציע פאַרדאַנק איך דר. יעקב שאצקי.

44) „איזראַעליטאַ״, נומ. 26, 29, 1970.

45) דאָרטן.

46) Pamiatnaja knižka Płockoj Gubernji, str 91, 1888.

47) הצפירה, נומ. 263, 1893.

48) הצפירה, נומ. 30, 1892.

49) הצפירה, נומ. 2, 18, 30, 1891.

50) הצפירה, נומ. 27, 1891.

51) הצפירה, נומ. 24, 1891.

52) הצפירה, נומ. 279, 282, 1892.

53) J. A. Papierna, „Obszczynnoje uczereżdenja carstwa polskawo", Woschod, 1901, kn. XI, str. 110-111.

54) הצפירה, נום. 27, 1892 ; נום. 297, 1896.

55) המליץ, נום. 123, 1891.

56) המליץ, נום. 24, 33, 1880. דער קאָרעספּאָנדענט דער־ציילט, אַז הרב ראַקאָװסקי װאָס האָט אין דעם יאָר פאַרלאָזט פּלאָצק, האָט שוין געהאַט צונױפגעקליבן פאַר דעם צװעק קרוב 10,000 רובל.

57) הצפירה, נום. 279, 1896.

58) לויט הרב י. ל. זלאָטניק (אבידע) ע"ה האָט דאָס דאָזיקע ביהמ"ד, װאָס מען האָט גערופן „דאָס קלײנע ביהמ"ד", אױפגעבױט דער זון פון ר' אברהם דאַנציגער, מחבר פון „חיי אדם" (ער גיט נישט אָן קײן נאָמען). זען זײן „מפנקס החברה קדישה דקהילת זאקרוצין, פלך ווארשה" אין רשומות, סידרה חדשה, כרך ה', תשי"ג, ע. 104. מיר האָבן דעם נאָמען דאנציג נישט אָנגעטראָפן אין דער רשימה פון פּלאָצקער בעלי־בתים פון 1880, דאַקעגן אין דער רשימה פון פּרענומעראַנטן אויף דעם ספר פון ר' אברהם לאנדא, „זכותא דאברהם" פון תרנ"ה גע־פינען מיר צװישן די פּלאָצקער דעם נאָמען מאָטל דאַנציקער. זאָל דאָס זײן דעם „חיי אדמס" זון, װאָס האָט דעם פאַמיליע־נאָמען געענדערט פון דאַנציג אויף דאַנציגער ?

59) הצפירה, נום. 190, 220, 1892.

60) חידושי מהרא"ך, קונטרס עץ אבות, זײטן 13—15.

61) המליץ, נום. 24, 1880 ;
Louis Lewin, **Geschichte der Juden in Lissa,** 1904, s. 235.

62) הצפירה, נום. 126, 1893. עס איז מעגלעך, אַז ער איז געװען אַ קרבן פון דער כאָליערע־מגיפה, װאָס האָט דעמאָלט געהערשט אין פּלאָצק. במשך דער קורצער צײט האָט הרב בעהמאַן זיך דערװאָרבן אַ גרויסע פּאָפּולאַריטעט בײ דער יידישער באַפעלקערונג, מחמת זײנע גרויסע פּערזענלעכע מעלות. עס איז כדאי דאָ צו ברענגען די שילדערונג פון דער לוויה, װאָס מיר געפינען אין דעם ציטירטן נומער פון דער „הצפירה", װאָס איז משמעות טיפּיש פאַר דעם אופן װי אַזױ עס זענען אײנגעאָרדנט געװאָרן לוויות פון באַליבטע רבנים אין פּױלישע קהילות סוף 19טן יאָרהונדערט: אין טאָג פון דער לוויה זענען אַלע געשעפטן געװען געשלאָסן. דאָס גאַנצע פאָלק מקטן ועד גדול איז נאָכגעגאַנגען נאָך דער מיטה. אין דער שול האָבן דעם נפטר מספּיד געװען פערצן רבנים פון די שכנותדיקע קהילות. זיבן מאָל האָט מען מיט דעם מת געמאַכט הקפות אַרום דעם בעלעמער. די ראשי קהל האָבן זיך אַרויסגעלאָזט איבער דער שטאָט און צונױפגעזאַמלט בערך 1,000 רובל פאַר דער אַלמנה און די יתומים. זײ האָבן זיך אויך מתחייב געװען צו זאָרגן פאַר דער מאַטעריעלער אױסקומעניש פון דער פאַר־יתומטער משפחה.

63) װען דער גענעראַל־גובערנאַטאָר פירשט אימערעטינסקי האָט באַזוכט פּלאָצק, האָט הרב ליפשיץ געהאַלטן לכבוד אים דרשות אין רוסיש אין יידישן שפּיטאָל און אין דער שול. דער קאָרעספּאָנדענט איז מוסיף, אַז דער רב האָט שטאַרק נושא חן געװען בײם פירשט. (הצפירה, נום. 136, 1897).

64) W Carskije dni. Nieskolko reczej skazanych na russkom jazykie w płockoj synagoge płockim gubern. Rawinom. S izdania napieczatannowo po rasporjaszeniu gosp. Płockawo Gubernatora, Wilna, 1904.
זען אויך הצפירה, נום. 253, 1894, נומ' 135, 1896.

65) הצפירה, נום. 13, 1897.

66) הצפירה, נום. 254, 1901. זײן קאַנדידאַטור איז אַרויס־געשטעלט געװאָרן דורך אַ מתנגדיש־משכּילישער קאָאַליציע. סאָקאָלאָװ האָט אין אַ סעריע אַרטיקלען אין דער „הצפירה" א. נ. „דברי שלום ואמת" קריטיקירט דעם אויסגאַנג פון די װאַלן, לױבנדיק שטאַרק די קװאַליפיקאַציעס פון הרב ליפשיץ פאַר דעם אַמט פון װאַרשעװער רב. עס איז דעמאָלט אױס־געקליבן געװאָרן אברהם הירש פּערלמוטער פון ראַדאָם. (הצפירה, נום. 251, 252, 262, 1901).

67) אין דער דרשה האָט דער רב זיך באַקלאָגט אויף דער פאַרװאָרלאָזטקייט פון דער תלמוד־תורה און אויף דעם שלעכטן פיזישן און גײסטיקן מצב פון די קינדער (ציטירטע בראָשור, װילנע, 1904).

68) אהלי שם, פּינסק, 1912, ז. 368.

69) לידזבאַרסקי, דצ"ו, ז. 97.

70) קאָרעספּאָנדענץ פון פּלאָצק אין היום, נום. 128, 1886.

71) Franciszek Dorobek, „Stan gospodarczy Płocka w 1859 r.", **Notatki płockie,** No. 10, 1958, s. 28.

72) לודװיק קזשיװיצקי, דצ"ו, ז. 147.

73) המליץ, 65, 1891. סימפּטאָמאַטיש פאַר דער געענ־דערטער שטעלונג פון דער פּלאָצקער פּױלישער אינטעליגענץ צו יידן אין פאַרגלײך מיט צװײ צענדליקער יאָר פריער (די צײט פון דער הערשאַפט פון אַזױ גערופענעם פּאָזיטיװיזם), איז דער פאַקט, אַז אין די יאָרן 1875 און 1876 האָט לודװיק קעמפּנער פינאַנסירט די אויסגאַבע פון דעם Kalendarz Płocki, װאָס איז דערשינען אין װאַרשע אונטער דער רעדאַקציע פון אײנעם, װאָס װערט אָנגערופן דורך דעם מחבר װאָס ברענגט די דאָזיקע ידיעה, מיט די איניציאַלן A. F. (נאָװאָװיעיסקי, דצ"ו, ז. 569). די קעמפּנערס האָבן געהאַט אין פּלאָצק אַ װאָכנ־בלאַט Echa płockie i łomzynskie, װוּ עס האָט אין די ערשטע יאָרן מיטגעאַרבעט סטאַניסלאַװ פּאָזנער, דער שפּעטער־דיקער פירער פון דער פּױלישער סאָציאַליסטישער פּאַרטײ (פּאָזנער איז, אַגב, געװען אַן אײניקל פון שלמה זלמן פּאזנער). די צײטונג האָט דעמאָלט געהאַט אַ ליבעראַלע באַציִונג צו יידן. זען Franciszek Wybult, „Postępowy nurt w dawnej prasie płockiej", **Notatki płockie,** 1961, p. 20.

74) Stanisław Chrzanowski, „Śladami działalności płockiej Zgody", **Notatki płockie,** No. 15, 1960, **Izraelita,** No. 24, 1870.

75) היום, נום. 128, 1886.

76) Pamjatnaja knižka..., str. 109.

77) װאָלדענבערג האָט אין די 60קער יאָרן אויסגעװאַנדערט קײן אַמעריקע, נאָך אַ געװיסער צײט איז ער צוריקגעקומען און געװאָרן אַ גרויסער גביר. אין 1886 האָט ער אָפּגעקױפט פון אַ באַקאַנטער פּריצישער משפּחה אין דער געגנט, די אויאַזדאָװסקיס, דאָס גוט זײערס פאַר 200,000 רובל (דאָרטן). דער דאָזיקער פאַקט האָט אַרויסגערופן גרויס אויפזען און פון זײן זײט בײגעטראָגן צו דער פאַרשטאַרקונג פון אַנטיסעמיטישע שטימונגען צװישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

78) ציטירט אין דער הצפירה, נום. 45, 1892.

79) המליץ, נום. 150, 1891. אין דער הצפירה (נום. 134, 1891), װערט דערציילט, אַז עס גײט נישט אַדורך קײן װאָך עס זאָלן נישט עמיגרירן פון 5 ביז 10 משפּחות, אַז עס עמיגרירן אַפילו אַזעלכע, װאָס זײער מאַטעריעלע לאַגע איז נאָך נישט אַזאַ שלעכטע און װאָלטן אין דער הײם נאָך געהאַט פּרנסה. אַ קלענערער עמיגראַציע־שטראָם איז אויך געגאַנגען קײן אַרגענטינע (הצפירה, נום. 26, 1892).

80) פּאַפּיערנאָס ציטירטער אויבן אַרטיקל אין „װאָסכאָד".

די קהילה אין די יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה (1914—1900)

דער דאָזיקער פּעריאָד באַדייט אין דער געשיכטע פון פּלאָצקער יידישן ישוב אַ צייט פון אַ ווייטערדיקן געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן אויפשטייג. עס באַווייזן זיך די נייע פּאָליטישע באַוועגונגען, די ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע, און עס גרינדן זיך נייע קולטור־אינסטיטוציעס. די דורכגעפאַלענע רעוואָלוציע פון 1905 וואָס האָט אַרויסגערופן אַ פּאָליטישע אַפּאַטיע, האָט די געפּענטעטע געזעלשאַפטלעכע ענערגיע אַ שטויס געטאָן אין דער ריכטונג פון לעגאַלער און האַלב־לעגאַלער קולטור־אַרבעט. קודם־כל האָבן מיר צו פאַרצייכענען זייער אַ שטאַרקן צוואַקס פון דער באַפעלקערונג. צווישן 1897 און 1910 האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פאַרגרעסערט פון 7,761 אויף 11,780 אין 1905 און אויף 12,017 נפשות אין 1910, ד. ה. אַז במשך 8 יאָר האָט דער צוואַקס ביי יידן באַטראָפן 4,019 נפשות און קנאַפּע 52%! די פּוילישע באַפעלקערונג איז געוואַקסן אין אַ פיל קלענערן טעמפּאָ (פאַרגלייך טאַבעלע 3). דער דאָזיקער שטורמישער וווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין משך פון אַזאַ קורצער צייט (דער נאַטירלעכער צוואַקס האָט פאַר די דאָזיקע 8 יאָר געקאָנט באַטרעפן מאַקסימום בערך 130 נפשות) * איז געווען אַ רעזולטאַט פון דער דראַסטישער פאַרקלענערונג פון דער עמיגראַציע מעבר לים, פון איין זייט, אָבער בעיקר פון אַן אינטענסיוון איינוואַנדערונגס־פּראָצעס פון די שכנותדיקע שטעטלעך און דערפער, פון דער אַנדערער. פון די נענטערע גרעסערע קהילות האָט קוטנע געציילט אין 1910, 9,245 יידן, וולאָצלאַוועק — 6,919 און סאָכאַטשעוו — 4,810 יידן. פּלאָצק איז בכן געווען די גרעסטע יידישע קהילה אויף דעם גאַנצן שטח צווישן וואַרשע ביז קאַליש, ד. ה. לענגאויס דער פּרייסיש־רוסישער גרענעץ אין צפון און מערב.

פון די מאָדערנע פּאָליטישע באַוועגונגען איז די עלטסטע געווען די ציוניסטישע. די חובבי־ציון אין פּלאָצק האָבן זיך אָרגאַניזירט אין 1891. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין דער הצפירה פון סוף יולי 1891 (נומ. 157) ווערט דערציילט וועגן אַ פאַרזאַמלונג, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין דער וווינונג פון טוביה פּישמאַן מכוח גרינדן אין פּלאָצק אַן אָפּטיילונג פון דער חברה חובבי־ציון אין אָדעס.

עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצושיקן אַ שליח צו די וואַרשעווער חובבי־ציון און לויט זייערע סטאַטוטן גרינדן אַן אָפּטיילונג אין פּלאָצק. במשך 8 טעג זענען פאַרבירט געוואָרן בערך 200 מיטגלידער און דאָס געלט פון שטענדיקע באַשטייערונגען האָט דערגרייכט די סומע פון 600 רובל יערלעך. פאַר 1905 איז אויך אַנטשטאַנען די אָרטיקע גרופּע פון ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַרטיי (צ. ס.). אונטער דער דאַטע פון 28סטן אויגוסט 1905 האָט די פּלאָצקער גרופּע פאַרעפנטלעכט אַן אויפרוף, וואָס רופט צו באָיקאָטירן די וואַלן צו דער ערשטער דומע [1].

אַ בונדישע גרופּע האָט זיך באַוויזן אין פּלאָצק אַרום 1900. פון די ערשטע פּלאָצקער בונדיסטן זענען באַקאַנט: דער יונגער משה וואַרשע (אויסגעוואַנדערט נאָך דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע קיין אַמעריקע, געפירט דאָרט אַ שווער לעבן פון אַ שרייבער — אַן אָנפאַנגער און לסוף באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אין עלטער פון 25 יאָר), יחיאל בערקענפעלד, און אַלעקסאַנדער גאָלדע, פון דער באַקאַנטער משפחה בנימין גאָלדע, (אַ זון). אונטערן איינפלוס פון אַלעקסאַנדער גאָלדע, וועלכער איז געווען טעטיק מיט סאָציאַליסטישער אויפקלערונג צווישן די שילער פון דער פּלאָצקער גימנאַזיע, איז דער שפּעטער באַקאַנט געוואָרענער בונדישער טוער בראָניסלאַוו גראָסער, וועלכער איז געקומען אַרום 1901 קיין פּלאָצק און דאָ זיך באַקאָנט מיט די גאָלדעס, געוואָרן אַ בונדיסט [2]. צווישן די 17 דעלעגאַטן צו דער ערשטער קאָנפערענץ פון פאָרשטייער פון דער בונדישער באַוועגונג אין קאָנגרעס־פּוילן, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין יולי 1906, איז אויך געווען אַ דעלעגאַט פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע אין פּלאָצק [3]. די השפּעה פון דער פּועלי־ציוניסטישער גרופּע איז, ווי עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אין באַריכט פון פּלאָצקער דעלעגאַט, געווען צווישן די יידישע אַרבעטער שטאַרקער, ווי פון „בונד" [4].

צווישן די פּיאָנירן פון דער פּועלי־ציוניסטישער באַוועגונג זענען געווען די ברידער גראַבאַרד, שמואל אָסטראָווער (אַ ברודער פון דעם נישט לאַנג פאַרשטאָרבענעם יידיש־רוסישן שרייבער לייב[לעוו] אָסטראָווער), מיכאל פלאַקס, א. אַ.

אויך די פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי (פּ. פּ. ס.) האָט געהאַט אין אירע רייען יידן, וואָס צוויי פון זיי אסתר גאָלדע (פון דער זעלבער משפחה) און יוסף קוויאַטעק (1910—1874), זענען אַריבערגעוואַקסן די לאָקאַלע גרענעצן פון זייער היימשטאָט און האָבן געשפּילט אין לאַנדמאַסשטאַב אַן אָנגעזעענע ראָל אין דער פּוילישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. עס איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אַ ביסל גענויער אויף דיביידע געשטאַלטן, וואָס זענען

* אין די יאָרן 1905—1900 האָט דער נאַטירלעכער עודף ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין אייראָפּעיִשן רוסלאַנד באַטראָפן 18,2 אויף יעדע 10,000 נפשות.

טיילווייז אַ פּראָדוקט פון דער ספּעציפישער רעוואָלוציאָנערער טראַדיציע פון פּלאָצק.

יוסף (יוזעף) קוויאַטעק איז געבוירן געוואָרן אויף דער שעראָקאַ־גאַס, דעם 22סטן יאַנואַר 1874. ער האָט געלערנט אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע און נאָכן פאַרענדיקן די גימנאַזיע — האָט ער שטודירט מעדיצין אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט. אין 1891 איז ער, אַלס איינער פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָנסטראַציע מצד די סטודענטן, באַזייטיקט געוואָרן פון דער אוניווערסיטעט. זיינע מעדיצינישע שטודיעס האָט ער פאָרטגעזעצט אויפן אוניווערסיטעט אין דאָרפּאַט (לעטלאַנד). צי ער האָט געענדיקט, איז נישט באַוווּסט. צוריקקומענדיק קיין וואַרשע, איז ער געוואָרן אַקטיוו צווישן דער יידישער גרופּע פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. ער איז צוזאַמען מיט סטאַניסלאַוו גאָלדבערג, וואַצלאַוו מוטערמילך, מאָריץ הערץ, שטענצל א. אַ. געווען טעטיק אין דעם קאָמיטעט פאַר יידיש־פּוילישער בילדונג, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו פאַרשפּרייטן בילדונג און סאָציאַליסטישע אויפקלערונג אין דער פּוילישער שפּראַך צווישן יידישע אַרבעטער. אין 1902 האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ בראָשור וועגן דער יידן־פראַגע אין פּוילן א. נ. Żydzi w Polsce אונטערן פּסעוודאָנים פון וורואַנסקי. זי איז דערשינען אין 3,000 עקזעמפּלאַרן. קוויאַטעק האָט זיך באַטייליקט אין דער קאָנפערענץ פון דער יידישער פ.פּ.ס.־גרופּע אין גראָדנע, ווו ער האָט זיך באַקאַנט מיט דער באַוווּסטער פּוילישער שריפטשטעלערין עליזאַ אָזשעשקאָוואַ. ער האָט איבערזעצט אויף יידיש די בראָשור פון מ. רובינשטיין, געשריבן יידישע לידער, געווען אַן אָפטער באַזוכער, כמעט אַ בן־בית ביי פּרצן, וועלכן ער האָט געוואָלט געווינען פאַר דער אידעאָלאָגיע פון דער יידישער פּ. פּ. ס.־גרופּע. לויט ווי יצחק גרינבוים דערציילט אין זיינע זכרונות, האָט קוויאַטעק געהאַט סימפּאַטיעס פאַרן ציוניזם און איז געווען זייער קריטיש לגבי דער ראָל, וואָס פּוילישע אַרבעטער, אַפילו פּ. פּ. ס.־אָוצעס, האָבן געשפּילט אין דעם פּאָגראָם אויף יידן אין לאָדזש אין 1892. מיט דער שטייגונג פון דער רעוואָלוציאָנערער כוואַליע אין קאָנגרעס־פּוילן הייבט קוויאַטעק אָן צו שפּילן אַ צענטראַלע ראָל אין דער דאָזיקער באַוועגונג. ער באַטייליקט זיך אין דער געהיימער קאָנפערענץ אין קיעוו (18טער אויגוסט 1904) און ווערט אַרעסטירט סוף יאַנואַר 1905 (שוין צום צווייטן מאָל; דאָס ערשטע מאָל — אין 1894) און פאַרמשפּט אויף פאַרשיקונג פאַר פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן יידישע אַרבעטער. אין וואַרשע פלעגט ער זיך אויסבאַהאַלטן אין הויז פון דר. סטאַניסלאַוו סלאָנימסקי, דעם זון פון „הצפירה"־רעדאַקטאָר, חיים זעליג סלאָנימסקי. אין 1903 האָט ער רעדאַגירט דעם צענטראַל־אָרגאַן פון דער פּאַרטיי — דעם „ראָבאָטניק". אין די רעוואָלוציע־יאָרן 1904—1906 איז קוויאַטעק געווען פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון פּ.פּ ס. קאַמף־גרופּע (די „באָיוווקאַ"), פון די אָפטע שטרייקן און, לסוף, פון דער גרויסער גאַסן־דעמאָנסטראַציע אויפן גזשיבאָווער פּלאַץ אין נאָוועמבער 1904. קוויאַטעק ווערט דער ליבלינג און דער כמעט לעגענדאַרער העלד פון פּוילישן פּראָלעטאַריאַט אין דער הויפּטשטאָט. אין אָקטאָבער 1906 ווערט ער ווידער אַרעסטירט, אָבער אין גיכן איז ער אַרויס אויף דער פריי. בעת דער שפּאַלטונג אין דער פּ. פּ. ס. אין 1906 איז קוויאַטעק, אין קעגנזאַץ צו דעם רוב פון זיינע יידישע חברים אין דער פּ. פּ. ס., געבליבן ביי דעם רעכטן פּילסודסקי־פליגל פון דער פּאַרטיי. נאָך דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע אַנטלויפט ער קיין קראָקע, ווו ער איז צוזאַמען מיט פּילסודסקין טעטיק אין אָרגאַניזירן די באַוועגונג פאַר אַן אומאָפּהענגיק פּוילן. מחמת אַן אומגליקלעכער ליבע איז קוויאַטעק באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דעם 20סטן יאַנואַר 1910 [5].

אין 1935 האָט דער פּלאָצקער קרייז־קאָמיטעט פון דער פּ. פּ. ס. איינגעמויערט אין דעם הויז ווו קוויאַטעק האָט פאַרבראַכט זיין קינדהייט אַן אָנדענק־טאָוול מיט דער פאָלגנדיקער אויפשריפט (אין פּויליש):

יוזעף קוויאַטעק 1874—1910 / דער פירער פון די אַרבעטער־מאַסן פון דער פּ.פּ.ס. / דער העלד פון דער רעוואָלוציע אין די יאָרן 1905—1907 / אַרעסטאַנט, פאַרשיקטער, דענקער, שרייבער / קעמפער פאַר אַן אומאָפּהענגיק / סאָציאַליסטיש פּוילן / די קינדער־יאָרן האָט ער פאַרבראַכט אין דעם דאָזיקן הויז / אין זיין היימשטאָט פּלאָצק / צו דער 25־יעריקער יאָרצייט / האָט דער קרייז־קאָמיטעט פון פּ. פּ. ס. / איינגעמויערט דעם דאָזיקן טאָוול / דעם 28סטן אַפּריל 1935 [6].

די צווייטע וויכטיקע יידישע פיגור אין דער פּ. פּ. ס., וואָס האָט אויך געשטאַמט פון פּלאָצק איז געווען אסתר גאָלדע־סטרוזשעצקאַ, די יינגערע טאָכטער פון דעם פּלאָצקער גביר בנימין גאָלדע און אַ שוועסטער פון דעם אויבן דערמאָנטן אַלעקסאַנדער. איר מיטלשול־בילדונג האָט זי באַקומען אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע, ווו זי האָט שוין אַנגעהערט צו אַ געהיימען סאָציאַליסטישן שילער־קרייז. זי קומט שפּעטער קיין וואַרשע, ווו זי שטודירט מעדיצין און ווערט טעטיק אין די פּ. פּ. ס.־קרייזן אין דער הויפּטשטאָט. זי איז אַן אָפטער תושב אין די וואַרשעווער תפיסות. סוף 1893 ווערט זי אַרעסטירט צום ערשטן מאָל, דאָס צווייטע מאָל אין פעברואַר 1898. אין 1899 איז זי 5 חדשים געזעסן אין דער וואַרשעווער ציטאַדעל. געווען אויך פאַרשיקט אויף איניקע יאָר אין וויאַטקאַ, אין צפון־אייראָפּעיִשן רוסלאַנד. זי ווערט באַפרייט, און געפינט זיך אַ פּאָר יאָר אונטער פּאָליציייִשער אויפזיכט אין איר היימשטאָט אונטער דעם פאַרבאָט צו פאַרלאָזן פּלאָצק. ווען דער טערמין פון דער פּאָליציייִשער אויפ־

זיכט האָט זיך פאַרענדיקט, ווערט זי פון דער פאַרטיי געשיקט קיין קאַטאָוויץ (דעמאָלט דייטשיש שלעזיע; זי האָט פאַר דעם צוועק פיקטיוו חתונה געהאַט מיט דעם דייטשן סאָציאַליסט עמיל קאַספּארי), כדי אָנצופירן מיט דער סאָציאַליסטישער אַרבעט צווישן די פוילישע אַרבעטער אין דעם אָרטיקן קוילן־געביט. אין 1905 קומט זי צוריק קיין וואַרשע און שפּילט אַן ערשט־ראַנגיקע ראָל אין דעם וואַרשעווער קאָמיטעט פון פ. פּ. ס. זי האָט מאַטעריעל שטאַרק געשטיצט די פאַרטיי־קאַסע (אפשר האָט דער רייכער טאַטע, בלא יודעים, איר אין דעם מיטגעהאָלפן...) און געווען כמו דער פאַרטיי־פינאַנץ־מיניסטער. אין 1905 האָט זי חתונה געהאַט מיט איר פאַרטיי־חבר יאַן סטרוזשעצקי, ווען ער איז אַ דאַנק דער אַמנעסטיע צוריקגעקומען פון פאַרשיקונג. אויף דעם 8טן צוזאַמענפאָר פון דער פאַרטיי אין 1906 האָט זי זיך אָנגעשלאָסן אין דער לינקער פראַקציע, וואָס האָט איבערגעריסן מיט פּילסודסקיס גרופּע. מיט יידישע ענינים האָט זי געהאַט אַ קנאַפּע שייכות, געווען דורכויס אַסימילירט (די מוטער בראָניסלאַוואַ האָט דערצויגן די קינדער אין גייסט פון פּאָלאָניזאַטאָרישער אַסימילאַציע). אויך זי האָט געוואָלט געווינען פּרצן, וועלכן זי האָט גוט געקענט פון זיינע אָפטע באַזוכן ביי די אַלטבערגס, פאַר דער פּ. פּ. ס.ישער יידישער גרופּע.

אסתר גאָלדע האָט אויך געפירט סאָציאַליסטישע אַרבעט אין איר היימשטאָט. אין 1905 האָט זי, דוכט זיך, אָנגעפירט מיט די גאַסן־דעמאָנסטראַציעס און שטרייקן. י. מ. פרייד דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז די פּלאָצקער פּאָליציי האָט זי אַרעסטירט איין מאָל אין אַ יום־כיפּור (ער גיט נישט אָן דאָס יאָר) און זי איינגעזעצט אין דער וואַרשעווער ציטאַדעל. דער פאָטער בנימין האָט זיך געלאָזט קאָסטן אַ סך געלט און אַ דאַנק זיינע באַקאַנטשאַפטן מיט די קאָמענדאַנטן פון דער ציטאַדעל (ער איז געווען מיליטערישער פּאָדריאַטשיק און געוואָרן אויסגעצייכנט פון דער רעגירונג) איז די טאָכטער באַפרייט געוואָרן. תיכף נאָך דער באַפרייונג האָט זי זיך ווידער אַריינגעוואָרפן מיט איר אייגנטימלעכער ענערגיע אין דער אומלעגאַלער אַרבעט. נאָך דער מפּלה פון דער רוסישער רעוואָלוציע איז זי אַוועק מיטן מאַן קיין פּאַריז, וווּ זי האָט פּראַקטיצירט מעדיצין (דער מאַן איז דערטרונקען געוואָרן אין דער סיינע ביים ראַטעווען אַ קינד). נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז זי צוריקגעקומען קיין פּוילן און, ווי דער רוב פון דער לינקער פּ. פּ. ס.ישער פראַקציע, זיך אָנגעשלאָסן אין דער ניי־אַנטשטאַנענער קאָמוניסטישער פאַרטיי. אַ דאַנק איר אַמאָליקער פאַרבינדונג מיט דער פּ. פּ. ס. און באַקאַנטשאַפט מיט פּילסודסקין, איז זי נישט אַרעסטירט געוואָרן. סוף צוואַנציקער יאָרן אויסגעוואַנדערט קיין ראַטנפאַרבאַנד. ווען מען האָט אויף סטאַלינס באַפעל אָנגעהויבן אַרעסטירן פּוילישע קאָמוניסטן, איז זי אַנטלאָפן און זיך ווידער באַזעצט אין פּאַריז, וווּ זי איז געשטאָרבן אַ פאַר־געסענע [7].

אין רעוואָלוציע־יאָר פון 1905 האָט פּלאָצק איבערגעלעבט שטורמישע טעג. קודם־כל איז אַוועק אַ סעריע שטרייקן. עס האָבן פאַרשטרייקט די אַרבעטער (ס'רוב פּוילישע) אין דער פאַבריק פון לאַנדווירטשאַפטלעכע מאַשינען, וואָס האָבן געהערט צו די יידישע בעלי־בתים מאַרגולעס און סאַרנע. עס האָבן אויך געשטרייקט די יידישע פאַכן ווי שניידער־געזעלן, היטלמאַכער, קירזשנער א. אַ.*

דעם ערשטן מאַי איז אין שטאָט אויסגעבראָכן אַן אַלגעמיינער שטרייק: דער דאַמפּער־פאַרקער האָט זיך אין גאַנצן אָפּגעשטעלט, אין די פאַבריקן און וואַרשטאַטן האָט מען נישט געאַרבעט. אויך די געשעפטן זענען געווען געשלאָסן אַ גאַנצן טאָג [8]. וועגן דעם פאַרלויף פון 1טן מאַי־טאָג אין דער שטאָט געפינען מיר אין דעם רוסישן אָרגאַן „וואַרשאַווסקיא דני״ די ווייטערדיקע שילדערונג: „אַ המון פון בערך 500 מאַן האָט זיך פאַרזאַמלט אויפן אַלטן מאַרק פאַרן מאַגיסטראַט, וואָס אויף זיין בנין איז אַרויסגעהאָנגען געוואָרן אַ רויטע פאָן. די מאַכט האָט טעלעפאָניש אַרויסגערופן מיליטער. די דעמאָנסטרירנדיקע האָבן זיך צעטיילט אויף 2 גרופּעס, איינע איז אַוועק מיט דער שעראָקאַ־גאַס, די צווייטע מיט דער טומסקאַ. דאָ איז אָנגעקומען דער גובערנאַטאָר אין דער באַגלייטונג פון אַ גרופּע באַאַמטע. פון המון איז אַרויסגעטרעטן אַ פרוי, מען זאָגט אַ יידישקע, אין אַ רויט קלייד און איבערגעלייענט אַ פּראָקלאַמאַציע. די מיליטערישע פּאַטרולן האָבן געפּרוווט פונאַנדערצוטרייבן די דעמאָנסטראַנטן און די וואָס האָבן זיך קעגנגעשטעלט זענען געבראַכט געוואָרן אויף דער פּאָליציי־וואַך... אייניקע מענטשן זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן פון די קאָזאַקישע פערד. 6 אַ זייגער אין אָוונט האָט די מאַסע ווידער אָנגעהויבן צו שפּאַצירן אין די גאַסן. צווישן איר זענען געווען פיל שניידערקעס, מיט יידן און יידישקעס בראָש. דער המון איז אַרומגערינגלט געוואָרן פון פּאָליציי און מיליטער. די געשעפטן זענען אויפן באַפעל פון דער מאַסע געוואָרן געשלאָסן, עס האָט זיך באַוויזן אַ גרופּע יידישע יינגלעך אין עלטער פון 8—10 יאָר... דער אָפיציר האָט דריי מאָל געוואָרנט דעם עולם זיך פונאַנדערצוגיין. נאָכן דריטן מאָל האָט ער אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו גרייטן דאָס געווער. דער דאָזיקער באַפעל האָט געווירקט

---

* אויך די שילער פון די פּלאָצקער שולן האָבן געשטרייקט. פאַר דעם דאָזיקן חטא און פאַר אַנטדעקן אין דער גימנאַזיע אַ געהיים סאָציאַליסטיש ביבליאָטעקל, זענען באַזייטיקט געוואָרן פון דער גימנאַזיע: לוציאַן אַלטבערג, דער זון פון משה אַלטבערג (שפּעטער באַקאַנטער יוריסט, זיך געשמדט) און די ביידע ברידער גאָלדע אַלעקסאַנדער און יוליאַן.

און די מאַסע האָט זיך אָנגעהויבן פונאַנדערצוגיין״ [9]. בעת די אָקטאָבער־טעג פון 1905 (אין שייכות מיטן צאַרישן אָקטאָבער־מאַניפעסט) האָט זיך דאָס זעלבע כמעט איבערחזרט: דער אַלגעמיינער שטרייק האָט פּאַראַליזירט כמעט דאָס גאַנצע לעבן אין דער שטאָט, די געשעפטן זענען געווען געשלאָסן. פון צייט צו צייט זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן גאַסן־מיטינגען מיט דעמאָנסטראַציעס. ערשט אַרום האַלב אָקטאָבער האָט דאָס לעבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו ווערן צוריק נאָרמאַל [10].

די אויבן־געשילדערטע געשעענישן זענען געווען באַגלייט דורך טעראָר־אַקטן קעגן באַזונדער פֿאַרהאַסטע פּאָליציייִשע באַאַמטע און זשאַנדאַרן, אויסגעפֿירט בעיקר פון דער קאַמף־גרופּע פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. אין אירע רייען האָבן זיך אויך געפונען ייִדישע אַרבעטער. אַ גאָר אַקטיווע ראָל האָט אין איר געשפּילט הערש פּייוול באמזאן („הערשל דער לאָמער״). אונטער זיין אָנפירונג האָט מען מקיים פּסק געווען אַ רוסישן פּאָליציאַנט, וועלכער האָט זיך געפונען אין שול בעת אַ צאַרישער חגא. אַ מיטגליד פון דער „באַיוווקאַ״ האָט אים מיט אַ שטעקן אַזוי צומזיקט, אַז דער פּאָליציאַנט איז געבליבן ליגן אין אַ קאַלוזשע בלוט. מען האָט אויך דערשאָסן אַ פּאָליציאַנט־„רעוויראָווי״ פאַרן שטאָטישן טעאַטער. הערש פּייוול באמזאן איז אַרעסטירט געוואָרן און מען האָט אים פֿאַרמשפּט אויף פיר יאָר קאַטאָרגע [11].

אין 1906 האָט זיך אויך אין דער קהילה פֿאַרשאַרפט דער קאַמף קעגן אומדעמאָקראַטישן און פֿאַרדאָרבענעם סיסטעם פון דער קהילה־אָנפירונג. אין דעם יאָר האָט זיך געשאַפן אין דער קהילה אַ דעמאָקראַטישע גרופּע, וואָס האָט פֿאַרעפנטלעכט אין דער פּרעסע אַן אויפרוף צו די וויילער, וועלכע האָבן געדאַרפט אויסקלייבן נייע „דאָזאָרעס״. דער אויפרוף וואַרפט אַ העל ליכט אויף די סאָציאַלע פֿאַרהעלטענישן אין דער קהילה און אויף די אָפּאָזיציאָנעלע שטימונגען, וואָס האָבן געהערשט ביי גרויסע טיילן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג קעגן די פֿאַרוואַלטונג־מעטאָדן מצד די ראשי־קהל. מיר ברענגען דעריבער אַ לענגערן אויסצוג פון דעם דאָזיקן כאַראַקטעריסטישן אויפרוף (דער אויסלייג מאָדערניזירט):

...וואָס פאַר אַן אָרדענונג הערשט אין אונדזערע גמינע־אינסטיטוציעס... נישטאָ קיין מקווה, קיין ייִדישע און קיין וועלטלעכע אַנשטאַלטן, וואָס אַנדערע שטעט באַזיצן, די סקלאַדקעס* ביי אונדז זענען אומגעהייער גרויסע — און שטענדיק פעלט נאָך געלט און די גמינע איז אַ בעל־חוב. דער רוב שטאָטמענטשן קלאָגט זיך אויף די דאָזאָרעס מיט זייער פירונג. די קהל־שטוב זעט אויס ביי מענטשן ווי אַ גזלנים־שטוב. געלט אויף ייִדישקייט נעמט מען פון מענטשנס אומגליק, ווען בא איינעם שטאַרבט, חלילה, אַ מיטגליד פון זיין פאַמיליע, דאַן רייסן קהלס פאַרזאָרגער די הויט פון דער לעבעדיקער משפחה... דערמאָנט אייך נאָר ברידער פאַראַיאָרן, ווען מיר האָבן קוים געפועלט בא אונדזערע דאָזאָרעס, זיי זאָלן דאָך אַ מאָל מאַכן אַן אסיפה און דורכזעען די אויסגאַבן און די איינקונפטן פון קהל. מיר האָבן דעמאָלט געפינען פיל ענינים וואָס מען קאָן און דאַרף ענדערן און דאַדורך מיט 2,000 רובל קלענער מאַכן דעם עטאַט. מיר האָבן געוואָלט מאַכן, אַז די מעדכענשולע זאָל נישט טייער קאָסטן... אַז דאָס געלט פאַר אָרעמעלייט אַף קוילן און האָלץ, אַף רפואות און מצות זאָלן טיילן די גבאים פון די „טאָוואַרזשיסטוואָ דאָבראָטשינאָשטשי״** ניט די דאָזאָרעס... אַז דאָס בית־המדרש, וועלכעס קאָסט דער גמינע עטלעכע הונדערט רובל אַ יאָר, זאָל איבערגעגעבן ווערן אין פּריוואַטע הענט, וועלכע האָבן געוואָלט ווייזן, דאָס אַ בית־המדרש קאָן אויסהאַלטן די שמשים און האָבן אויף הייצן און ליכט פון אייגענע דאָכאָדן [הכנסות]... דעמאָלט האָבן אונדזערע דאָזאָרעס אַלעס גלייכגילטיק אויסגעהערט, זאָגאַר פאַרשריבן אַלעס, אָבער אַלעס דערנאָך געמאַכט ווי פריער איז געווען... אָדער געדענקט איר ווי אויף דער אסיפה איז געקומען אַ שוחט און געזאָגט דעם דאָזאָר פאַר דעם גאַנצן עולם „איר האָט פון אונדז געלט גענומען און ניט געגעבן קיינעם״ און דער דאָזאָר האָט זיך רויִק אָוועקגעקוקט, גלייך ווי מ׳רעדט צו דער וואַנט, ניט צו אים... דאָך ווערן אַזעלכע מענטשן געווילט. זיי פירן אַן אומערלעכע אַגיטאַציע... אין אַלעם איז שולדיק די גלייכגילטיקייט פון די וויילער... מיר זענען ליידער פאַריאָגט און פאַרפלאָגט צוליב דער ביטערער פרנסה און האָבן קיין צייט ניט אַריינצוקוקן אין קהלס געשעפטן. דאָ טרעפט זיך אַ כיטרער מענטש, וועלכער פאַרשטייט די קונסט ווי בא מענטשן אויסצונאַרן שטימען, אָט דער מענטש פירט די שטאָט בא דעם קאָפּ און מיר מיינען דאָס מיר וועלן שוין קיין מאָל פון אים נישט פטור ווערן...

דער וואַל־קאָמיטעט האָט אינעם אויפרוף אַרויסגעשטעלט די פאָלגנדיקע פאָדערונגען צו די קאַנדידאַטן אויף דאָזאָרעס: 1) „יעדעס יאָר זאָל אַ בראָשור געדרוקט און צוגעשיקט ווערן צו אַלע די וואָס צאָלן די סקלאַדקע, וואָס זאָל האַלטן אַ רשימה פון אַלע, וואָס צאָלן די סקלאַדקע אויף קהל און וויפל זיי צאָלן ווי אויך אַ חשבון פון אַלע קהלישע אויסגאַבן און איינקונפטן, הוצאה והכנסה פון קהלישן פאַרמעגן. 2) איין מאָל אין יאָר זאָל געמאַכט ווערן אַן אסיפה גדולה. דאַן זאָל יעדער קענען קומען און פאָרלעגן זיינע פרעטענזיעס צו קהל מינדלעך און שריפטלעך און דאָס זאָל דורכגעזען ווערן דורך די פאַרזאַמלטע. אויך זאָל יעדער מענטש קריטיקירן, זאָגן וואָס אים געפעלט נישט אין די דאָזאָרעס פירונג... 3) אויף

* קהילה־שטייער.
** צדקה־חברה.

אַלע געוועגליכע אסיפות זאָלן זיין אויסגעוויילטע פון דער שטאָט — פון גרויסע חברות, פון בעלי־מלאכות און סוחרים, וועלכע זאָלן זייער מיינונג דאַן זאָגן. 4) אַלע געלטער וואָס די גמינע באַקומט פון מענטשן... זאָלן נישט פאַרשריבן ווערן פון סעקרעטאַר אַליין אַלס נדבות, נאָר יעדער וואָס גיט געלט, ברויכט זיך אונטערצושרייבן אף וואָס ער גיט דאָס געלט, ווי אויך ...צו וועלכן צוועק זאָל דאָס געלט פאַרווענדט ווערן. 5) דאָס פונאַנדערטיילן געלט פאַר אָרעמע אף קוילן, מצות וכד׳ זאָל איבערגעגעבן ווערן דער „טאָוואַרזשיסטוואָ דאָבראָטשינגאָשטשי״.

דער אויפרוף ענדיקט זיך מיט אַן אַפּעל צו די וויילער: „אויסצוקלייבן מענטשן, וואָס ווילן איינגיין אויף אונדזערע פאָדערונגען... שרעקט אייך נישט ברידער, פאַרלירט נישט קיין מוט. געווינען די מלחמה מוזן מיר, דען מיט אונדז איז די גערעכטיקייט״ [12]. וואָס איז געווען דער אויסגאַנג פון די וואַלן אויף דאָזאָרעס אין 1906 און וואָס פאַרע רעזולטאַטן זיי האָבן געבראַכט דער דאָזיקער גרופּע, וואָס האָט געפּרווט דעמאָקראַטיזירן דעם קהלישן פאַרוואַלטונגס־סיסטעם אין דער שטאָט — אין נישט באַוווסט.

ווי שוין אויבן באַמערקט האָט נאָך אין 1905, מיט דער פאַרשטאַרקונג פון דער פּאָליטישער רעאַקציע אין לאַנד, די געזעלשאַפטלעכע ענערגיע פון יונגן דור זיך אַ קערעווע געטאָן אין דער ריכטונג פון דער איינציק לעגאַל־מעגלעכער קולטור־אַרבעט. די פון 1896 עקזיס־טירנדיקע געזעלשאַפטלעכע ביבליאָטעק איז זיך פונאַנ־דערגעוואַקסן. זי פלעגט כסדר צוקריגן אָדער צוקויפן נייע ביכער. אין 1901, למשל, האָט זי באַקומען פון דער חברה „מפיצי השכלה״ אין פעטערבורג 150 „ספרי השכלה שונים יקרי ערך״. אין נאָמען פון דער ביבליאָ־טעק־פאַרוואַלטונג האָט אַ געוויסער סאָבאָטקא פאַר־עפנטלעכט אין דער „הצפירה״ אַן עפנטלעכן דאַנק [13]. פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די ביבליאָטעק געציילט עטלעכע טויזנט ביכער. אין 1907 איז אַנטשטאַנען די קולטור־געזעלשאַפט „הזמיר״. זי האָט איבערגענומען די ביבליאָטעק, וואָס האָט אויך באַקומען דעם נאָמען „הזמיר״. איר לאַנגיעריקער פאָר־זיצער איז געווען אהרן בעקער. אין זאַל פון „הזמיר״ פלעגט י. ל. פּרץ, וועלכער פלעגט פון צייט צו צייט באַ־זוכן פלאָצק (אין פלאָצק האָט געוווינט פּרצעס שוועס־טערקינד משה אַלטבערג, וועלכער האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אַלס פירער פון דער פלאָצקער אַסימילאַנטן־גרופּע) האַלטן זיינע גייסטרייכע לעקציעס. ביים „הזמיר״ האָט אויך עקזיס־טירט אַ דראַמאַטישער קרייז אונטער דער רעזשי פון דוד הערמאַן [14].

אַ קולטור־אַרבעט האָט אויך געפירט אַ גרופּע, וואָס האָט זיך אַ נאָמען געגעבן „תקות ישראל״ (געגרינדעט אין 1900). אין דעם לאָקאַל פון פאַריין פלעגן פאַרקומען לעקציעס וועגן יידישער געשיכטע און ליטעראַטור. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין דער „הצפירה״ ווערט דערציילט, אַז די גרופּע שטייט פאַר דער געפאַר זיך פונאַנדערצו־פאַלן מחמת דוחק אין אַקטיווע טוער [15]. מיר טרעפן אויך יידן אויף פּאָזיציעס אין דעם אַלגעמיינעם קולטור־לעבן פון דער שטאָט. אַזוי אַ שטייגער האָבן צו די גרינדער פון „אוניווערסיטעט פאַר אַלע״ (אַנטשטאַנען אין 1907), געהערט די פרוי פון לודוויק פּלאַטאו און די לערערין אבערפעלד [16]. וועגן דעם פאַרלאַג פון די קעמפּנערס, ווו עס פלעגן דערשיינען וויכטיקע אויסגאַבעס פון אַ לאָקאַלן און אַפילו אַן אַלגעמיינעם כאַראַקטער איז שוין אויבן געווען דערמאָנט.

אַ פּאָר יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געעפנט געוואָרן אַ ישיבה. דער ערשטער ראש־הישיבה איז געווען ר׳ מיכאל רובינשטיין און נאָך אים ר׳ מענדל מענדלזאָן. די ישיבה איז געווען באַרימט אין דער געגנט און פון ווייטע שטעט און שטעטלעך פלעגן בחורים קומען לערנען אין דער פלאָצקער ישיבה.

באַמערקונגען:

1) הצפירה, נום. 157, 1891. אַרכיוו פון ייוו״אָ, טעקע „פוילן צווישןביידע וועלט־מלחמות״.

2) רויטער פנקס, באַנד 1, וואַרשע, 1921, ז. 87—88.

3) ש. י. הערץ, „די ערשטע רוסלענדער רעוואָלוציע״. די געשיכטע פון „בונד״, באַנד 2, ניו־יאָרק, 1962, ז. 107, 354.

4) דאָרטן, ז. 355.

5) Księga Pamiątkowa P. P. S., Warszawa, 1923; J. Krzesławska, **Józef Kwiatek,** Warszawa, 1935.
יצחק גרינבוים, דצ״וו, 423—426.

6) פלאָצק, בלעטלעך געשיכטע... ז. 203

7) Adam Próchnik, **Kobieta w Polskim ruchu socjalistycznym,** Warszawa, 1948, p. 32. **Niepodległość,** XIV, p. 129.

י. גרינבוים דצ״וו, ז. 426—430; פרייד דצ״וו, באַנד 2, ז. 55, 135—136. די ביבליאָגראַפיע פון די פוילישע מקורות צו יוסף קוויאַטעק און אסתר גאָלדע פאַרדאַנק איך יעקב שאַצקיס ע״ה, זאַמלונג פון מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידן אין וואַרשע אין אַרכיוו פון ייוו״אָ.

8) הצפירה, נום. 47, 1905; נום. 82, 1905.

9) הצפירה, נום. 91, 1905. אויף אַ מאַסן־מיטינג לעבן דעם טעאַטער־בנין האָט גערעדט פעליציא קעמפנער, פון דער פלאָצקער קעמפנער־פאַמיליע, אויך אַ טוערין אין דער פּ. פּ. ס. און אַ סטודענטקע פון מעדיצין אין זשענעווער אוניווערסיטעט. זען: Apolonia Askanas ,,Wspomnienia z pracy oświatowej w l. 1903—1908, **Notatki płockie,** No. 9, p. 21.

10) הצפירה, נום. 219, 1905. מען זעט דאָ באַשיימפער־לעך די אַנטיסעמיטישע טענדענץ פון דעם רוסישן אָפּיציאָז זייער בולט צו מאַכן דעם יידישן אָנטייל אין דער רעוואָלוציע, בכדי זי צו קאָמפּראָמיטירן אין די אויגן פון דער קריסטלעכער עפנטלעכער מיינונג.

11) Adam Próchnik, ,,Żydzi w P. P. S.", **Głos Gminy Żydowskiej,** No. 10/11, 1938, p. 244.

12) נח פריילוצקי, אין פוילן, כמעט אַ פּובליציסטיש טאָג־בוך 1905—1911, נום. 29, וואַרשע, 1921, ז. 65—69.

13) הצפירה, נום. 258, 1901.

14) א. פלאָצקער, „י. ל. פּרץ און בראָניסלאַוו גראָסער אין פלאָצק״, פלאָצק, בלעטלעך געשיכטע... ז. 204—205.

15) הצפירה, נום. 258, 1901.

16) פלאָצק, בלעטלעך געשיכטע... ז. 63.

יצחק טינסקי

זכרונות

ווען די ערשטע וועלט־קריג איז אויסגעבראָכן

אין יאָר 1914 איז תשעה באב אויסגעפאַלן פרייטיק, אָבער אַזוי ווי ערב שבת לייענט מען נישט קיין „איכה", האָט מען דוחה געווען דעם יום צום אויף זונטיק. דאָך איז אָבער דער פרייטיק פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אמתן טרויער־טאָג, ווייל אין דעם טאָג האָבן זיך אין פלאָצק באַוויזן אויף די מויערן גרויסע מאָביליזאַציע־פלאַקאַטן און קיינער האָט שוין מער נישט געצווייפלט אין דעם, אַז די מלחמה איז פאַקטיש אויסגעבראָכן. קרייזלעך מענטשן האָבן זיך געזאַמלט אויף די ייד־שע גאַסן און יעדעס קרייזל האָט אַנדערש קאָמענטירט די געשאַפענע לאַגע. עס איז צוגעפאַלן שבת און די שול מיט די בתי מדרשים האָבן זיך אָנגעפילט מיט מתפללים מער ווי געוויינלעך. די שטימונג איז געווען אַ געדריקטע און קיין שום שבת־זמר׳ל האָט זיך נישט געלאָזט הערן. אויך אויף צומאָרגנס זענען די בתי תפילה געפאַקט געווען און עליות האָבן באַקומען דאָס מאָל בלויז יענע, וואָס האָבן באַדאַרפט אויף צומאָרגנס זיך שטעלן צום מיליטער. נאָך מיטאָג האָט מען אין די גאַסן נישט שפּאַצירט ווי געוויינלעך און ווי נאָר מען האָט דערזען דעם ערשטן שטערן, האָט מען זיך אָנגעהויבן זאַמלען צום לייענען איכה.

„איכה ישבה בדד..." דער ניגון האָט זיך צעטראָגן אויף די יידישע גאַסן און ער איז געווען נאָך טרויעריקער ווי אַלע מאָל. אַפילו קינדער האָבן זיך אָנגעשטעקט מיט דער טרויעריקייט און נישט געוואָרפן זייערע שטעכערס אין די בערד.

באַלד אין דער פרי צומאָרגנס האָט זיך אויף דער ברייטער גאַס געמאַכט אַ גערודער. יידישע רעזערוויסטן פון דער גאַנצער געגנט האָבן אָנגעהויבן צו קומען אויף פורן און צוזאַמען מיט זיי זייערע טאַטעס, מאַמעס און שוועסטער. אויפן „טשאַרני דוואָר", כמעט אין סאַמע מיטן פון יידישן קוואַרטאַל, איז געעפנט געוואָרן דאָס מאָביליזאַציע־ביוראָ. די מלחמה האָט זיך שוין ממש געלאָזט פילן אין דער לופט.

אַזוי גייען אַדורך 2—3 טעג און דאַן פלוצלינג פאַרשפרייט זיך אַ קלאַנג, אַז דער מיליטערישער קאָמיסאַריאַט ווערט אויפגעלעזט, אַלע רעזערוויסטן ווערן צוריקגעשיקט אַהיים און אַז די רוסישע מאַכט עוואַקואירט זיך ווי אַמשנעלסטן פון שטאָט. וואָס איז געשען?! קיינער ווייסט נישט. ס׳איז אָבער דאָך אַ פאַקט. זעענדיק אַז די שטאָט איז פאַרבליבן שוצלאָז, אָרגאַניזירן די פּאָליאַקן גלייך אַ בירגער־קאָמיטעט, מיטן גלח בראש. צוויי יידישע גבירים — משה אַלטבערג און איזידאָר סאַרנע — ווערן איינגעלאַדן צום קאָמיטעט. עס ווערט אויך אָרגאַניזירט אַ בירגער־מיליץ, וווּ עס ווערן צוגעלאָזט אויך יידן, וואָס די קהילה, מיט אַלפרעד בליי בראש, רעקאָמענדירט זיי.

די פלאָצקער „בירגער־מאַכט" האָט אָבער געדויערט בלויז 3 טעג, ווייל באַלד נאָך דעם זענען די רוסן ווידער צוריקגעקומען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די גאַנצע בהלה ביי זיי האָט אַרויסגערופן אַ נישט פעסטגעשטעלטע ידיעה וועגן אַ קליינער גרופּע פון דייטשן מיליטער, וואָס האָט כלומרשט פאַרנומען דאָס גרענעץ־שטעטל דאָבזשין־דרווענץ.

נאָך דער דאָזיקער קורצער הפסקה האָבן די רוסן ווייטער געפירט זייער מאָביליזאַציע־אַרבעט. זיי האָבן רעקווירירט אַלע סטאַטקעס אויף דער ווייסל פאַר מיליטערישע צוועקן און אַזוי אַרום איז באַלד איבערגעריסן געוואָרן די קאָמוניקאַציע מיט וואַרשע און וולאָצלאַוועק. אַזוי ווי מ׳האָט אויך רעקווירירט אַ סך פערד, איז די אַפּראָוויזאַציע פון דער שטאָט זייער באַשווערט געוואָרן און די באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן צו באַלאַגערן די שפּייז־געשעפטן בכדי צו שאַפן זיך אַ ביסל רעזערוון. אַפילו קליין־געלט האָט אויסגעפעלט און דעריבער איז דער מאַגיסטראַט געווען געצוווּנגען אָפּצודרוקן פּאַפּירענע באָנעס אויף 5, 10 און 20 קאָפּיקעס.

די ערשטע צייטונגען זענען אָנגעקומען קיין פלאָצק ערשט נאָך 8 טעג פאַרשפּעטיקונג. ערשט איצט האָט מען זיך דערוווּסט וועגן די ערשטע שלאַכטן, וואָס זענען שוין פאָרגעקומען צווישן די צדדים. די פּוילישע אַנטיסעמיטישע פּרעסע האָט באַשולדיקט יידן אין פאַרראַט, באַהויפּטנדיק אַז זיי באַהאַלטן זילבערנע מטבעות פאַר די דייטשן. די יידישע פּרעסע באַווייזט זיך בלויז אויף איין בלעטל זייענדיק געצוווּנגען צו פאַרעפנטלעכן בלויז אָפיציעלע קאָמוניקאַטן אָן שום קאָמענטאַרן. די רעגירונג האָט פאַראָרדנט אַ מאָראַטאָריום אויף אַלע חובות, שלאָגנדיק אַזוי אַרום ספּעציעל די יידן.

ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן זענען עטלעכע צענדליקער פלאָצקער יידן געווען אויף די קורערטער אין אויסלאַנד און נישט געקאָנט אַהיים קומען. דאָס זעלבע איז געווען מיט דער יוגנט, וואָס האָט שטודירט אין אויסלאַנד.

דאָס אַלץ האָט שטאַרק געווירקט אויף די געמיטער

און געשאַפן אַן אומצופרידנקייט. מיט שרעק האָט מען געוואַרט אויפן מאָרגנדיקן טאָג.

אינציקוויז פלעגט מען זיך צוגעוווינען צו די צרות, אָבער פלוצלינג אַ ניי געשעעניש:

עס קומט אָן אַ ידיעה, אַז דאָס דייטשע מיליטער שווימט מיט אַ דאַמפער אויף דער ווייסל און דער־נענטערט זיך צו פלאָצק. עס אַנטשטייט אַ בהלה צווישן די רוסן און זיי מאַכן גלייך „ויברח". טאַקע דעם זעלבן טאָג קומט אַ גרויסע מאָטאָר־שיף. עס גייט אַראָפּ אַן אָפּטיילונג פון דייטשן מיליטער און מאַרשירט אַרויף דעם באַרג צו דער שטאָט. באַלד ביים אָנפאַנג טרעפן זיי אָן אויף דעם יונגן לאַנדוי, וואָס זיינע עלטערן האָבן געהאַט אַ רעסטאָראַן, און פאָדערן פון אים ער זאָל זיי ווייזן דעם וועג אין שטאָט. אין צענטער פון שטאָט האָבן זיי פאַרהאַלטן יוליאַן גאָלדע און געצקע, אַ דייטש, און באַפוילן זיי זאָלן זיי צופירן צו דער געביידע פון דער רוסישער גובערנאַטאָרסטווע. אין דער געביידע, וואָס איז געווען פולקאָם וואַקואירט, האָבן זיי אַ ביסל גע־נישטערט אין די פאַפירן און דאַן אַראָפּגעריסן פון די ווענט דעם צאַרס פאָרטרעטן און זיי צעריסן. נאָך דעם האָבן זיי זיך רואיק צוריקמאַרשירט צו דער ווייסל, אַרויף אויף די שיף און אַוועקגעפאָרן.

דער דאָזיקער אינצידענט האָט געהאַט שווערע קאָנ־סעקווענצן פאַר דער פלאָצקער יידישער באַפעלקערונג. אין אַ פאָר טעג שפעטער האָט זיך אויף דער ברייטער גאַס באַוויזן אַ „סאָטניע" פון קאָזאַקן, וועלכע האָבן זיך צעלאָזט איבער די יידישע הייזער, ראַבירנדיק און שלאָגנדיק. לאַנדוי, גאָלדע און דער דייטש, געצקע, זענען געוואָרן אַרעסטירט און געשטעלט פאַר אַ פעלד־געריכט. מ'האָט באַלד אַלאַרמירט דעם בירגער־קאָמיטעט ער זאָל שנעל אינטערווענירן לטובת די אַרעסטירטע. איינער פון די אַרעסטירטע, לודוויק גאָלדע, דער פעטער פון משה אַלטבערג, איז געווען זייער אָנגענומען ביי דער פוילישער באַפעלקערונג. אַחוץ דעם איז געווען דער יושב ראש פון דעם קאָמיטעט, דער גלח ליאַסאָצקי, אַ זייער ליבע־ראַלער מענטש און האָט באַשלאָסן אונטערצונעמען גלייך ענערגישע שריט בכדי צו באַפרייען די באַשול־דיקטע. ער האָט זיך אַליין געשטעלט אין דער שפיץ פון אַ דעלעגאַציע צום פעלד־געריכט און אָפּגעגעבן דאָרט אַ שבועה אַז די אַרעסטירטע זענען אומשולדיק. דאָס האָט געווירקט און מען האָט די באַשולדיקטע געשאַנקען דאָס לעבן און זיי פאַראורטיילט בלויז אויף פאַרשיקונג קיין סיביר.

נאָך לאַנג נאָכן דאָזיקן פאַל האָבן זיך די געמיטער פון דער יידישער באַפעלקערונג נישט געקאָנט באַרואיקן. די קאָזאַקן זענען פאַרבליבן אויפן „טשאַרני דוואָר" — זייער נאָענט צו די יידישע גאַסן — און דאָס האָט געהאַט אויף אַלע אַ זייער נעגאַטיווע ווירקונג. דערצו האָט זיך דער עקאָנאָמישער מצב נאָך מער פאַרערגערט. יידישע האַנטווערקער זענען פאַרבליבן אָן אַרבעט און נישט געהאַט מיט וואָס מפרנס זיין זייערע משפחות. דער יקרות איז כסדר געשטיגן און הגם מ'פלעגט ברענגען געוויסע סחורות פון וואַרשע, איז דער מאַרק פאַרבליבן זייער באַגרענעצט. די איינציקע, וואָס האָבן געאַרבעט אין פלאָצק, אָפט אַ גאַנצן מעת־לעת, זענען געווען די מילן, וואָס זייער פּראָדוקציע פלעגט געשיקט ווערן אויך קיין וואַרשע.

אין דעם דאָזיקן מצב האָט זיך אויך דאָס יידישע קול־טורעלע און געזעלשאַפטלעך לעבן זייער איינגעשרומפן. די רוסישע גימנאַזיע, וווּ עס פלעגן זיך לערנען יידישע קינדער, איז געוואָרן עוואַקואירט. אויך די מערהייט „חדרים" איז געווען פאַרמאַכט, ווייל עלטערן האָבן מורא געהאַט צו שיקן זייערע קינדער אויף דער גאַס. בכלל פלעגן זיך יידן זייער זעלטן באַווייזן אין דרויסן, אויב נישט פאַר לעבנסוויכטיקע ענינים. מ'איז געזעסן ליבער אין דער היים, פאַרשלאָסן אויף זיבן שלעסער, ווייל מ'האָט מורא געהאַט פאַר אַ פּראָוואָקאַציע מצד די קאָזאַקן.

די דייטשן קומען

קורץ פאַר די ימים נוראים האָט זיך פונאַנדערגע־שפרייט אין שטאָט אַ ידיעה, אַז די דייטשן רוקן זיך צו צום צווייטן ברעג ווייסל. דאָך אָבער זענען די ימים טובים אַדורך בשלום, הגם מ'האָט נישט אויפגעבויט דאָס מאָל קיין סוכות נאָר געגעסן אין שטוב. עסנוואַרג איז געווען גענוג, ווייל די פויערן פלעגן ברענגען אַלץ פון די דערפער. דער קהילה־קאָמיטעט האָט אָבער גדאַרפט פאַרגרעסערן די סאָציאַלע הילף ווייל אַ סך פאַראָרעמטע משפחות האָבן נישט געקאָנט איינקויפן אויף יום־טוב.

באַלד נאָך סוכות איז פאָרגעקומען דער ערשטער אַרמאַטן־דועל צווישן די ביידע מחנות. אַ דייטשער אַר־מאַטן־גראַנאַט האָט געטראָפן דעם הויכן וואַסער־טורעם און באַלד איז די שטאָט פאַרבליבן אָן וואַסער אין די רערן. יידישע בעלי־עגלות פלעגן מיט סכנות נפשות אַראָפּפאָרן צו דער ווייסל מיט פוסטע פעסער און ברענגען וואַסער פאַר דער באַפעלקערונג. איין בעל־עגלה, אַ ייד מיטן נאָמען קראַנץ, איז טאַקע געהרגעט געוואָרן דערביי דורך אַ דייטשער קויל.

ס'האָט זיך אָנגערוקט דער ווינטער און מ'האָט אָנ־געהויבן צו שפירן די קעלט, בפרט, אַז עס האָט געפעלט די קוילן־פאַרזאָרגונג און אַפילו האָלץ איז געווען זייער ווייניק. מ'האָט זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלן, וואָס וועט זיין, אויב דער דאָזיקער מצב וועט זיך נאָך פאַרלענגערן און פלאָצק וועט נאָך לאַנג זיין אָפּגעשניטן פון איר וויכטיקסטן קאָמוניקאַציע־וועג, דאָס הייסט פון דער ווייסל.

דאַן, אין מיטן נאָוועמבער, האָבן זיך באַוויזן אויף די גאַסן די דייטשע אינפאַנטעריסטן. באַלד נאָך דעם האָט זיך באַוויזן די אַרטילעריע און דאַן לאַנגע קאַראַוואַנען פון וועגענער אָנגעלאָדענע מיט פּראָוויאַנט. די יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט, אָבער נישט געוואָלט אויסדריקן זייער שמחה, מורא האָבנדיק, אַז אויך דאָס מאָל וועלן די רוסן צוריקקומען.

די דייטשע הערשאַפט אין פּלאָצק האָט דאָס מאָל געדויערט ביז מיטן מאָנאַט דעצעמבער. די פאַרבינדונג מיט וואַרשע איז געווען איבערגעריסן און די באַוועגונג אויסער דער שטאָט זייער באַגרענעצט. די דייטשן האָבן דורכגעפירט אַ סך רעקוויזיציעס, אָבער זיך באַצויגן ליבעראַל צו דער באַפעלקערונג. קורץ פאַר די קריסטלעכע חגאות האָבן זיי ווידער פּלוצלינג עוואַקואירט די שטאָט און באַלד נאָך דעם האָט אָנגעהויבן צו ציען דורך די גאַסן אַ גרויסע צאָל פון רוסיש מיליטער.

אַ גרויסער פּחד איז באַפאַלן די יידן, ווייל מ׳האָט שוין ווידער מורא געהאַט פאַר רעפּרעסיעס. צום מזל איז מען אָבער דאָס מאָל פאַרבליבן בלויז ביים פּחד. די רוסן האָבן זיך אַרויסגעוויזן ווייכער ווי פריער. די ציווילע קאָמוניקאַציע האָט זיך שנעל איינגעשטעלט און ווער עס האָט בלויז געוואָלט און געהאַט אַ ביסל געלט האָט געקאָנט זיך פאַרנעמען מיט האַנדל. צוויי פּלאָצקער יידן, איינער אַ שניידער, משה באָרענשטיין, און אַ צווייטער זאַיאָנץ, וועלכער איז געווען אַן אויפזעער אין דער פּלאָצקער מקווה, זענען געפאַלן קרבנות פון דער דאָזיקער האַנדלס־אַטמאָספער. זיי זענען געפאָרן קיין ווישעגראָד איינקויפן האָניג. אַ רוסישער פּאַטראָל האָט זיי פאַרהאַלטן און געפינענדיק ביי זאַיאָנצן דעם פּלאַן פון דער מקווה, האָט ער זיי באַשולדיקט אין שפּיאָנאַזש. מען האָט זיי ביידע אויפגעהאָנגען.

די צייטונגען פלעגן ברענגען כסדר ידיעות וועגן גרויסע רוסישע נצחונות. מען האָט שוין אָנגעהויבן שטאַרק גלייבן, אַז די צאַרישע מאַכט וועט פאַרבלייבן אין פּלאָצק לעולם ועד. אָבער פּלוצלינג אַ נייע ענדערונג: עס האָט זיך אָנגעהויבן די דייטשע קאָנטער־אָפּענסיווע, אָנגעפירט דורך הינדענבורגן. דער פראָנט רוקט זיך נענטער צו אונדזער שטאָט. די רוסן פאַראָרדענען, אַז אַלע דייטשע קאָלאָניסטן זאָלן פאַרשיקט ווערן טיף אין רוסלאַנד. גרויסע קאַראַוואַנען פון די דייטשן פון מאַשעוואַ און אַנדערע דערפער הייבן אָן זיך צו ציען דורך דער שטאָט. יידן, וואָס פלעגן האָבן די בעסטע באַציאונגען מיט די דייטשע קאָלאָניסטן, געזעגענען זיך מיט טרערן אין די אויגן און טרייסטן זיי אויף זייער שווערן וועג.

אין עטלעכע וואָכן שפּעטער איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך דער רוסישער מיליטער־מאַכט אַ פאַראָרדענונג, אַז אין חודש מערץ מוזן אַלע יידן פאַרלאָזן פּלאָצק. אַזוי ווי די יידן זענען נישט אַ גענוג לאָיאַלער עלעמענט פאַר די רוסן, מוזן זיי עוואַקואירן די פראָנט־ראַיאָנען און אַרויסגעשיקט ווערן טיף אין רוסלאַנד. מ׳קאָן זיך פאָרשטעלן די פּאַניק, וואָס איז אויסגעבראָכן אין די יידישע הייזער! אין חודש מערץ הערשט נאָך דער קאַלטער ווינטער און ווי אַזוי וועט מען זיך לאָזן אין וועג אַריין נישט האָבנדיק קיין שום טראַנספּאָרט־מיטלען? און וואָס וועט ווערן מיטן יידישן פאַרמעגן, וואָס וועט פאַרבלייבן אויף הפקר אין די הייזער? אַזעלכע און נאָך אַנדערע דראַמאַטישע פראַגן פלעגט זיך שטעלן יעדער ייד אין פּלאָצק, באַטראַכטנדיק מיט אַ צעבראָכן האַרץ די נייע רוסישע גזירה.

אַזוי אָבער, ווי די צייט שטייט נישט אויף איין אָרט האָט מען זיך אָנגעהויבן צוצוגרייטן צום גירוש. מ׳האָט זיך געוואָנדן צום בּיסקופּ פון דעם יידן־פריינטלעכן מאַריאַוויטישן קלויסטער און געבעטן, אַז ער זאָל מסכים זיין צו באַהאַלטן אַ טייל פון יידישן האָב־און גוטס. דער ביסקופּ האָט געגעבן דערויף זיין הסכמה און צוגעזאָגט אַז אַלע יידישע סחורות וועלן באַהאַלטן ווערן אין די סקלאַדעס פון דעם גרויסן קלויסטער און וועלן צוריקגעגעבן ווערן זייערע אייגנטימער, ווי נאָר זיי וועלן צוריקקומען פון גירוש.

דער טאָג פון דער גזירה האָט זיך דערנענטערט. דעם לעצטן שבת פאַרן טערמין זענען אַלע שולן און שטיבלעך געווען געפּאַקט מיט עולם. האַרצרייסנדיקע תפילות פלעגן זיך טראָגן פון יעדן אָרט, אַז עס זאָל געשען אַ נס און די גזירה זאָל צו־נישט ווערן. אין דעם זעלבן טאָג איז די שטאָט פאַרפלייצט געוואָרן מיט רוסיש מיליטער, וואָס האָט זיך געפונען אויף זיין ריקצוג פון די מלחמה־פראָנטן. אין דער לופט האָט זיך געפילט אַז דאָס מאָל האָבן די רוסן געליטן אַן אמתע, גרויסע מפּלה. וועט אָבער די ישועה קומען צו דער ריכטיקער צייט? מ׳האָט געהאָפט, אַז דאָס יידישע פּלאָצק וועט זוכה זיין צו אַ נס פון פּורים. ס׳איז דאָך בלויז אַ פּאָר טעג פאַר פּורים און אפשר וועט געשען אַ נס און מיר וועלן פאַרבלייבן אין אונדזערע הייזער און נישט דאַרפן זיך וואַלגערן ערגעץ־ווו אין דער פרעמד? — האָבן זיך געפרייט די פּלאָצקער יידן.

און דער נס איז טאַקע געשען. צוויי אָדער דריי טעג פאַרן גירוש האָט זיך די שטאָט אויפגעוועקט פון איר נאַכט־שלאָף און דערזען אויף אירע גאַסן דאָס מאַרשירנדיקע דייטשע מיליטער. מ׳קאָן זיך לייכט פאָרשטעלן די שמחה פון יידן! דאָס מאָל האָט מען זיך נישט איינגעהאַלטן און מ׳האָט האַרציק באַגריסט די אויסלייזער. קיינער האָט זיך דעמאָלט נישט געקאָנט פאָרשטעלן אַז מיט 25 יאָר שפּעטער, און אין זעלבן חודש מערץ, וועלן די דייטשן דורכפירן אַ סך מער אַכזריותדיקן יידישן גירוש, וואָס וועט ברענגען מיט זיך דעם סוף פון דער 800־יעריקער יידישער קהילה אין פּלאָצק...

דער אויפבלי פון יידישן לעבן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע

טראָצדעם, וואָס ביז איצט זענען די דייטשן, זייט דעם מלחמה־אויסברוך, דריי מאָל אַריין אין פּלאָצק און דאַן זיך צוריקגעצויגן, האָבן דאָס מאָל די יידן געפילט, אַז איצט וועט זיין אַנדערש און אַז די דייטשע מאַכט וועט פאַרבלייבן אויף לאַנג און אפשר אויך אויף תמיד. מ'האָט זיך געלאָזט צום מאַריאַוויטישן קלויסטער, בכדי אַרויסצונעמען די דאָרט באַהאַלטענע סחורות. מ'האָט געעפנט די געשעפטן און אָנגעהויבן דעם האַנדל. האַנט־ווערקער האָבן געעפנט זייערע וואַרשטאַטן און אָנגענומען באַשטעלונגען. אָבער באַלד נאָך דעם האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן ספּעציעלע פאַראָרדנונגען, וואָס האָבן רעגולירט דעם האַנדל. אַלע סחורות פון ערשטן געברויך זענען רעקווירירט געוואָרן און דער פּריוואַטער האַנדל מיט זיי איז פאַרווערט געוואָרן. מען האָט געשאַפן שטאָאַטס־מאָנאָפּאָלן און די פאַרטיילונג פון שפּייז און סחורות פאַר דער באַפעלקערונג דורך שפּייז־קאַרטן.

די דייטשן האָבן איבערגעגעבן די לייטונג פון עטלעכע מאָנאָפּאָלן אין יידישע הענט. אַזוי צ. ב. האָט זאַווערוכע איבערגענומען דאָס אָנפירן פון דעם פלייש־מאָנאָפּאָל און מיטן תבואות־איינקויף האָבן אָנגעפירט די יידן זשיכלינסקי און קראַקאָווסקי. מיטן צוקער־מאָנאָפּאָל האָט געלייטעט לאַנדוי. אמת, אַ סך יידישע הורט־סוחרים האָבן פאַרלוירן זייער פּרנסה, אָבער דאָס האָט נישט געשטערט די אַלגעמיינע צופרידנהייט פון דער דייטשער מאַכט. אַ גרויסע צאָל יידן איז אָנגענומען געוואָרן אַלס באַאַמטע אין די רעגירונגס־ און קאָמונאַלע אַמטן, ווו פריער האָט מען קיין שום ייד נישט באַשעפטיקט.

עס האָט זיך אָנגערוקט פּסח פון יאָר 1915 און די יידן אין פּלאָצק האָבן אים דאָס מאָל געפּייערט אין אַ גוטן געמיט, אָטעמענדיק פריי די פרישע פרילינגס־לופט. די קהילה האָט אָרגאַניזירט די פאַרטיילונג פון מצות און געזאָרגט, אַז יעדע יידישע משפּחה זאָל באַקומען 4 קילאָגראַם מצות אויף אַ קאָפּ.

גלייכצייטיק אָבער האָט מען נישט געטאָרט פאַרגעסן וועגן דעם קריגס־צושטאַנד, וועלכער האָט פון צייט צו צייט אַרויסגערופן נייע צרות און פאָדערונגען מצד דער מאַכט. אַזוי ווי די פראָנט־ליניע האָט זיך אָפּגעשטעלט נישט ווייט פון וואַרשע, האָבן די דייטשן באַשלאָסן צו פאַרבעסערן די בלאָטיקע „פּוילישע" וועגן. מ'האָט אָנגעהויבן כאַפּן אויף דער גאַס מענטשן צו דער אַרבעט אויף די וועגן. די קהילה האָט באַלד אינטערווענירט ביי דער מיליטערישער מאַכט און האָט גע־פּועלט, אַז מען זאָל אויפהערן מיט דער מענטשן־כאַפּעריי. במשך פון אַ פּאָר וואָכן פלעגן זיך שטעלן צו דער אַרבעט אויף די שאָסייען פרייוויליקע יוגנטלעכע גרופּן, סיי גימנאַזיסטן און סיי פון די אַרבעטער־שיכטן, און דאָס האָט פולקאָם באַפרידיקט די מאַכט־אָרגאַנען.

אַלס רעזולטאַט פון די דייטשע פאַראָרדענונגען האָט זיך שנעל געענדערט דער סאַניטאַרער מצב אין שטאָט. יידישע געוועלבער, וואָס האָבן זיך אויפסניי געעפנט, האָבן אָנגעהויבן לייגן אַ ספּעציעלן אַכט אויף ריינקייט און היגיענע. די סוחרים האָבן זיך באַמיט ווי אַמבעסטן צו באַדינען זייערע דייטשע קליענטן און מקפּיד געווען אויפן אויסערלעכן צד פון זייערע געשעפטן און סחורות. אויף דער גאַס פלעגט מען אַרויסגיין אין ריינע מלבושים, די בערד האָט מען אַ ביסל קורצער צוגעשוירן און אַפילו באַגריסט האָט מען זיך אויף דייטש: „גוט־מאָרגען", אָדער „מאַלצייט"...

די פרייע אַטמאָספער האָט געהאַט אויך איר פּאָזיטיווע השפּעה אויף דער יידישער יוגנט. הגם די גימנאַזיע איז געווען פאַרשלאָסן און מיט די צענטראַלעס פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס האָט מען נישט געקענט האָבן מער קיין שום קאָנטאַקט, דאָך אָבער האָט מען די דערציערישע טעטיקייט נישט פאַרנאַכלעסיקט. אַלס איינער פון די וויכטיקסטע געשעענישן אין דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין פּלאָצק אין יענער צייט דאַרף באַטראַכט ווערן דאָס אָרגאַניזירן זיך פון דעם טורן־פאַראיין „מכבי". דאָס ערשטע מאָל האָבן פּלאָצקער יידן זוכה געווען צו זען יידישע ספּאָרט־אימפּרעזן אין דעם שטאָטישן טעאַטער. די „מכבי" האָט אויך אָרגאַניזירט אויספלוגן אין אַרומיקע שטעטלעך און האָט מאַרשירט איבער די גאַסן מיט געזאַנג און מיט דער אויפגעפלאַטערטער בלוי־ווייסער פאָן. די דאָזיקע אימפּרעזן האָבן שטאַרק געהויבן דעם נאַציאָנאַל־יידישן גייסט. דער קולמינאַציע־פונקט פון דער דאָזיקער מלחמה־צייט־טעטיקייט פון „מכבי" איז געווען דער צוזאַמענטרעף פון דער ספּאָרט־יוגנט פון וואַרשע און וולאָצלאַוועק, וואָס איז פאָרגעקומען אין פּלאָצק. מער ווי טויזנט יידישע ספּאָרטלער זענען דעמאָלט אָנגעקומען קיין פּלאָצק און מאַרשירט איבער די גאַסן מיט אַן אָרקעסטער אין דער שפּיץ און אונטער בלוי־ווייסע פענער. גרויסע ספּאָרט־איבונגען זענען פאָרגעקומען אויפן גרויסן מיליטער־פּלאַץ און בייגעווען זענען אויך אַ גרויסע צאָל פון דער פּוילישער באַפעלקערונג און פאָרשטייער פון דער דייטשער מאַכט.

נייע ווינטן האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן אויך אין דעם יידישן טראַדיציאָנעל־רעליגיעזן דערציונגס־וועזן. עס זענען אַנטשטאַנען אַ סך נייע „חדרים" לויטן סיסטעם פון „חדר־מתוקן", ווו מען האָט געלערנט אויך דקדוק און די מאָדערנע העברעאישע שפּראַך.

עטלעכע „חדרים"־לערער, ווי צום ביישפּיל ראָזענבוים און יאַגאָדע, האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערן

מער וועלטלעכן צוגאַנג צו דער קינדער־דערציִונג. אַפּילו אין די קרייזן פון דער „אגודה" האָט מען דערשפירט נייע ווינטן.

די דאָזיקע אַנטוויקלונג איז אָפּט געשטערט געוואָרן דורכן אַלגעמיינעם מלחמה־מצב. דער קריג האָט זיך פאַרצויגן און די אַפּראָוויזאַציע איז געוואָרן באַשווערט. פון וואַרשע און אַנדערע שטעט פלעגן קומען פּראָוויאַנט־שמוגלערס און אויפקויפן די עסנוואַרג־פּראָדוקטן, און דאָס האָט שטאַרק באַווירקט די פרייזן. די אָרעמערע שיכטן האָבן אָנגעהויבן צו הונגערן און דאָס האָט אַרויסגערופן אַ טיפוס־עפּידעמיע. די מאַכט האָט פאַראָרדנט שטרענגע היגיענישע מיטלען. אין דער אַקציע קעגן דער קראַנקהייט האָט געווירקט אויך דער „מכבי", בפרט אין די אָרעמע הייזער. אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשן פאַראָרדנט, אַז יעדער בירגער דאַרף באַזיצן אַן אידענטיפיקאַציע־קאַרטע מיט אַ פאָטאָגראַפיע. צום ערשטן מאָל האָבן געמוזט פרומע יידן זיך לאָזן פאָטאָגראַפירן.

צו די וויכטיקסטע געשעענישן אין יידישן פלאָצקער לעבן אין יענער צייט געהערט אָן ספק דאָס שאַפן פון אַ קאָמיטעט פאַר אַ יידישער גימנאַזיע. דער געדאַנק איז אַנטשטאַנען בשעת דעם באַזוך פון קרינסקי פון וואַרשע, וועלכער איז געקומען אָנטיילצונעמען אין דער „מכבי"־מאַניפעסטאַציע. ער איז אויפגענומען געוואָרן אין דער וווינונג פון לייביש כהן און דאָרט איז אויפגעשווומען דער פאָרשלאַג צו גרינדן אין פלאָצק אַ יידישע גימנאַזיע. באַלד איז געשאַפן געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט, וועלכער האָט נאָמינירט דעם ה' העלינג אַלס ערשטן דירעקטאָר פון דער גימנאַזיע. און טאַקע, מיט אַ קורצער צייט שפּעטער, זענען געעפנט געוואָרן די ערשטע 4 קלאַסן, און די יידישע יוגנט, וואָס האָט געהאַט איבערגעריסן איר לערנען זיך נאָכן שליסן פון דער רוסישער גימנאַזיע און געווען טיילווייז געצוווּנגען פאָרן זיך לערנען אין גאָסטינין, האָט באַקומען אַ נייעם לערן־אַנשטאַלט, וואָס האָט זיך שנעל דערהאָבערט אַ גרויסן אָנזען אין אַלע קרייזן.

די ידיעה וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט דערפרייט אַלעמענס הערצער. נישט קוקנדיק דערויף וואָס די דאָזיקע דעקלאַראַציע איז אָפּגעגעבן געוואָרן דורך דעם שונא פון די דייטשן, האָבן די ציוניסטישע פאַרטייען אין שטאָט באַשלאָסן עפנטלעך צו מאַניפעסטירן זייער שמחה. אין דער גרויסער שול איז פאָרגעקומען אַן אימפּאָזאַנטע פאָלקס־פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס זענען אויפגעטראָטן מיט רעדעס די ה"ה בעקער און קוואַשני. יידישע סוחרים האָבן געשלאָסן זייערע געשעפטן און געפּראַוועט יום־טוב. יידישע פרויען האָבן אָפּגעגעבן זייערע גאָלדענע רינגלעך און כל מיני צירונג לטובת דעם יידישן נאַציאָנאַלן פאָנד. יידן זענען אַרומגעגאַנגען פריילעך אין די גאַסן און זיך באַגריסט מיט אַ „מזל־טוב". דער פּרעסטיזש פון די ציוניסטן איז שטאַרק געוואַקסן און זייער טעטיקייט האָט זיך פאַרברייטערט.

דערווייל האָט זיך דער פּאָליטישער מצב אויף דער וועלט זייער פאַרערגערט. הגם די רוסישע רעוואָלוציע האָט סטאַביליזירט צום סוף דעם דייטשן מזרח־פראָנט, דאָך האָט אָבער דאָס צוטרעטן פון אַמעריקע צום קריג קעגן די דייטשן אָפּגעשוואַכט די אָפּטימיסטן, וואָס האָבן נאָך געגלייבט אין אַ דייטשן ניצחון. דאָך אָבער ביזן לעצטן מאָמענט זענען די יידן אין פלאָצק געווען זיכער אַז די דייטשן וועלן זיגן.

אין די לעצטע חדשים פון דער דייטשער הערשאַפט האָט געהערשט אין שטאָט אַ גרויסער מאַנגל אין פּראָדוקטן. מען האָט נישט געקאָנט באַקומען קיין שום קאָלאָניאַל־פּראָדוקטן, ווי אויך נישט קיין זייף, נעפט אָדער לעדער. קורץ פאַר דער דייטשער קאַפּיטולאַציע האָט איבער דער שטאָט שוין געהאָנגען דער קאָשמאַר פון אַ שטאַרקן הונגער.

דער ערשטער פעריאָד פון דער פוילישער הערשאַפט

פוילישע נאַציאָנאַליסטן, וואָס האָבן אַנטוואָפנט די דייטשע פּאַטראָלן, וועלכע האָבן געשיצט דאָס עוואַקוירן זיך פון די דייטשן פון שטאָט, האָבן גלייכצייטיק געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע, אַז מען דאַרף זיך נוקם זיין אין די יידן, וואָס זענען פאַוואָריזירט געווען דורכן דייטשן אָקופּאַנט און האָבן געלעבט בעסער ווי אַלע אַנדערע. אין דער פוילישער פאָלקס־מיליץ, וואָס האָט זיך געשאַפן, האָט מען קיין שום ייד נישט אַריינגענומען. אַ געוויסער יידישער יונגערמאַן — נישט אַ פלאָצקער — איז אויף דער גאַס באַפאַלן און שיער נישט דערשאָסן געוואָרן. צוויי פלאָצקער יידן — אַדלער און לייב ניימאַן — זענען אַרעסטירט געוואָרן און באַשולדיקט געוואָרן אין קאָלאַבאָראַציע מיט די דייטשן. ערשט נאָך גרויסע באַמיונגען איז געלונגען זיי צו באַפרייען, נאָך דעם ווי מען האָט באַוויזן, אַז זיי האָבן נישט קיין שום פאַרברעכן אויף זייער געוויסן.

נישט קוקנדיק אויף דער דאָזיקער אַנטיסעמיטישער העצע, וואָס איז געפירט געוואָרן דורך פוילישע נאַציאָנאַליסטישע עלעמענטן, האָט זיך די פלאָצקער יידישע יוגנט געשטעלט פרייוויליק אין די רייען פון פוילישן מיליטער, וואָס איז מאָביליזירט געוואָרן כדי צו קעמפן פאַר פוילנס פרייהייט קעגן דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע. אין דער זעלבער צייט פלעגן קומען כסדר שרעקעוודיקע ידיעות וועגן די פּאָגראָמען, וואָס ווערן אָרגאַניזירט אין אַ ריי שטעט דורך

סאָלדאַטן פון אַנטיסעמיטישן גענעראַל האַלערס אַרמיי. אין פּלאָצק האָט זיך באַלד אָרגאַניזירט אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר די געליטענע פון די פּאָגראָמען און עס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן טראַנספּאָרטן פון מלבושים. אין פּלאָצק אַליין, טראָץ דער אָנגעשטרענגטער אַטמאָספער, זענען קיין שום ערנסטע אינצידענטן נישט פאָרגעקומען.

דער ערשטער געזעלשאַפטלעכער אַקט אין וועלכן עס האָט זיך באַטייליקט די יידישע באַפעלקערונג אין פּלאָצק, אין דער זעלבשטענדיקער פּוילישער מדינה, איז געווען דער אָנטייל אין די מוניציפּאַלע וואַלן. די פּאַליאַקן האָבן געטאָן אַלץ בכדי אָפּצושוואַכן דעם כּוח פון דעם יידישן וויילער. צום מוניציפּאַלן וואַל־קרייז זענען אַריינגערעכנט געוואָרן אַרומיקע פּוילישע דערפער, ווו יידן האָבן נישט געוווינט. מ'האָט פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז יידן באַזיצן בכלל נישט קיין שום וואַל־רעכט און דאַרפן זיך נישט מישן אין פּאָליטיק א. אַ. וו. טראָצדעם אָבער איז געלונגען, אַ דאַנק דעם פּאָפּולערן יידישן אַרבעטער־עסקן, בנימין קאַשערקעוויטש, צוזאַמענשטעלן אַן איינהייטלעכע יידישע אומפּאַרטייאישע וואַל־ליסטע און אַ דאַנק דעם איז געלונגען אויסצוויילן 5 יידישע ראַטמענער צום ערשטן פּלאָצקער שטאָט־ראַט. אַזוי אַרום זענען אויסגעוויילט געוואָרן די ה"ה אַלטבערג, סאַרנאַ, בליי, מיידע און קאַשערקעוויטש. דאָס איז געווען אַ שיינער דערפאָלג פון דער יידישער סאָלידאַריטעט.

מיט אַ סך קלענערן דערפאָלג פאַרן פּלאָצקער יידנטום זענען פאָרגעקומען די וואַלן צום ערשטן פּוילישן סיים. דער יידישער פּאַרלאַמענטאַרישער בלאָק אין וואַרשע האָט אַרויסגעשטעלט אין פּלאָצקער קרייז די קאַנדידאַטור פון אינזש. א. סאַרנאַ, אָבער ס'איז נישט געלונגען צו מאָביליזירן אַ גענוגנדיקע צאָל שטימען און די קאַנדידאַטור איז דורכגעפאַלן.

דערווייל האָט זיך די עקאָנאָמישע סיטואַציע פון די יידישע מאַסן, וואָס איז שוין געווען בשפל המדרגה אין לעצטן יאָר פון קריג, נאָך מער פאַרערגערט. די פּוילישע האַנטווערקער האָבן אָנגעהויבן אַרויסצושטופּן איבעראַל דעם יידישן בעל־מלאכה און אויך דער קליין־האַנדל איז געווען זייער באַגרענעצט צוליבן מאַנגל פון סחורות. ווען נישט די פאַרברייטערטע הילפס־אַקציע פון „דזשאָינט", וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין אַ גרויסן פאַרנעם, וואָלט עס זיכער געקומען צו אַ גרויסער קאַטאַסטראָפע. מיט דער הילף פון די „דזשאָינט"־געלטער איז אין פּלאָצק אַנטשטאַנען אַ גמילות־חסד־קאַסע, אָנגעפירט דורכן זייער פּאָפּולערן עסקן ה' אַלטבערג און דאָס האָט צוגעהאָלפן דורכצוהאַלטן די שווערע צייטן. אין די געוועלבער האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן כל מיני אויסלענדישע סחורות, וואָס האָבן געשטאַמט הויפּטזעכלעך פון די הילפס־פּעקלעך, וואָס יידן פלעגן באַקומען פון זייערע קרובים אין אויסלאַנד און דאָס האָט אין אַ גרויסער מאָס אויפגעלעבט דעם מסחר. די פּאַליאַקן, ווילנדיק באַגרענעצן דעם יידישן האַנדל, זענען אַרויס באַלד צום קאַמף אונטער דער לאָזונג „מלחמה קעגן ספּעקולאַציע", כאָטש, דווקא די פּוילישע געשעפטן האָבן אַממייסטן ספּעקולירט און געריסן די הויט פון דעם קונה, פאַדערנדיק די העכסטע פּרייזן.

אָנפאַנג 1920 איז די באָלשעוויקן געלונגען איבערצורייסן דעם פּוילישן פראָנט און זיך דערנענטערן צו דער ווייסל. אין פּלאָצק איז דערקלערט געוואָרן מלחמה־צושטאַנד און מ'האָט באַפוילן, אַז אַלע מענער ביז 40 יאָר דאַרפן פאַרלאָזן די שטאָט און גיין אין דער ריכטונג פון לאָנצק־גאָסטינין. אַ סך פון די יידן, וואָס האָבן זיך געלאָזט אין וועג, זענען שלעכט באַהאַנדלט געוואָרן דורך די פּוילישע זעלנער. דער באַקאַנטער יידישער דאָקטאָר און שרייבער, ד"ר טעמערזאָן, איז ביי דער געלעגנהייט שיער נישט געהרגעט געוואָרן. די פּאָליאַקן האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ קאָמוניסט און זיך געלויערט אויף אים אין ראַדזיווייע, ווילנדיק אים דערשיסן. על־פּי טעות האָבן זיי פאַרהאַלטן יוליאַן דאַמב, און עס איז אים קוים געלונגען צו באַווייזן, אַז ער איז נישט ד"ר טעמערזאָן.

אין דער האַלב־פּוסטער שטאָט זענען אַריין די באָלשעוויקעס, אָבער געמוזט שנעל זיך עוואַקואירן, נאָך דעם ווען זייער הויפּט־כּוח האָט געליטן אַ שווערע מפּלה נישט ווייט פון וואַרשע. איבער די פּלאָצקער יידן האָט זיך דעמאָלט פאַרהאַנגען אַ שוואַרצער וואָלקן ווען מען האָט זיך דערוווּסט וועגן דעם אַרעסטירן פון דעם רב, ר' שפּירא הי"ד, זצ"ל. דאָס איז געווען אַ שוידערלעכע עלילת־דם און דער טראַגישער טויט פון דעם אומשולדיקן רב האָט אויפגעציטערט דאָס גאַנצע פּוילישע יידנטום.

נאָכן נצחון איבער די באָלשעוויקעס האָט זיך אין פּוילן אָנגעהויבן די פּרשה פון דעם יאַבלאָנער־לאַגער. דאָרט האָבן די פּאָליאַקן אינטערנירט יידישע זעלנער און אָפיצירן, וואָס האָבן געקעמפט קעגן דעם בשותפותדיקן שונא. אויך אַ סך יוגנטלעכע פון פּלאָצק זענען געווען דאָרט אינטערנירט און שטאַרק געליטן.

איבער דער פאַרסמטער אַנטיסעמיטישער אַטמאָספער, וואָס האָט געהערשט אין פּלאָצק אין די ערשטע יאָרן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט קען עדות־זאָגן דער אינצידענט, וואָס איז פאָרגעקומען בשעת אַ פייערלעכער זיצונג פון דעם פּלאָצקער שטאָט־ראַט בשעת דעם וויזיט פון דעם פּוילישן פּרעמיער־מיניסטער, וויטאָס, אין פּלאָצק. בשעת דער דאָזיקער זיצונג האָבן עטלעכע פּוילישע ראַטמענער פאָרגעשלאָגן אַ רעזאָלוציע צו

טאַדלען די יידישע באַפעלקערונג אין פלאָצק, דערפאַר, וואָס יידן האָבן כלומרשט געגאָסן הייס וואַסער אויף די קעפּ פון פוילישע זעלנער בשעת דעם קאַמף קעגן די באָלשעוויקעס. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ הייסע דיס־קוסיע און די יידישע ראַטמענער האָבן געפירט אַ שווערן קאַמף קעגן די העצערס, וואָס האָבן געוואָלט אויפסנייי אויפבלאָזן די פּאָגראָם־אַטמאָספער אין שטאָט. צום סוף זענען זייערע העצע־פּלענער צו־נישט געוואָרן, ווייל דער הויפּט־אָרדינאַטאָר פון פוילישן שפּיטאָל, ד"ר זאַ־לעווסקי, האָט אָפּגעגעבן אַן אָפיציעלע מעלדונג, אַז נאָכן קאַמף האָט זיך אין שפּיטאָל נישט געמאָלדן קיין איין איינציקער אָפּגעבריטער סאָלדאַט...

אויך במשך פון די שפּעטערדיקע יאָרן פון דעם לעבן אונטער דער פוילישער מאַכט, האָבן די פלאָצקער יידן פאַרשטאַנען צו פאַרטיידיקן מיט כבוד און אויס־דויער זייערע גייסטיקע און עקאָנאָמישע לעבנס־פּאָ־זיציעס. נישט אַלע האָבן אָבער פאַרשטאַנען צו דער ריכטיקער צייט, אַז אונדזער גאַנץ לעבן ווערט אייגנט־לעך געפירט כסדר על פּי התהום... און אַז מען האָט זיך דערוועקט — איז שוין געווען,ליידער, צו שפּעט.

ק ה י ל ת פ ל ו צ ק

בין שתי מלחמות עולם

(1918-1939)

מוסדות הקהילה, סעד, כלכלה ויחסי שכנים

יצחק בן־שי (פוקס)

ועד הקהילה היהודית בפלוצק

(זכרונותיו של מזכיר)

רק כשנתיים כיהנתי בתפקיד מזכיר הקהילה היהודית בפלוצק, ולפני כן שימשתי תקופה מסוימת מזכיר ועדת הבחירות, וכשלושים שנה בלבד חייתי בפלוצק מאז שנולדתי בעיר הזאת ועד עלותי ארצה.

קהילת פלוצק היתה אחת העתיקות בקהילות ישראל אשר בפולין המדינה; היא התקיימה עד חורבנה הגמור בשנת 1941 — 704 שנים (למן שנת 1237).

בעת כהונתי באתי במגע עם רבים מוותיקי העדה ועם זקנים שכיהנו בתפקידים וכן שמעתי דברים שנמסרו מדור לדור. לא הכל העליתי בכתב, כי ברצוני להתייחס רק לתקופה של 50 השנים האחרונות, אולם הדברים שהנני מוסר הם בדוקים ונכונים. פסחתי על פרטים רבים, אשר אינם זכורים לי דיים או שאינני בטוח במהימנותם.

א

כפי שכולם זוכרים, היה מושב הנהלת הקהילה היהודית בפלוצק, בשני חדרים אשר על יד בית המדרש הגדול ברחוב שירוקה (הרחוב הרחב, ששמו הוסב בשנים האחרונות לרחוב ע"ש יוסף קויאטק, הלוחם היהודי־פולני). החדר הגדול היה לישיבות וכינוסים והחדר הקדמי — למזכירות. Zarząd Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Płocku היה שם המקום בפולנית וזה היה השם הפופולרי גם בין רבים מהיהודים דוברי אידיש. פלוצק נקראה בשם „עיר האינטליגנציה" ובין הסיבות לכינוי זה, היו הביטויים הרבים בשפה הפולנית שנישאו בפי כל והשימוש הנפוץ בשפה הפולנית. בניירות הרשמיים העתיקים של הנהלת הקהילה היה השם מודפס בשלוש שפות. אחרי הפולנית באו הכתובת באידיש מעורבת בגרמנית, „פערוואַלטונג דער אידישער קולטוס געמיינדע אין פלאָצק" ובעברית: „שלטון הקהילה העברית בפלוצק". היתה גם חותמת עגולה גדולה בשלוש השפות.

זכור לנו, כי בנין בית המדרש הגדול עם חדרי הנהלת הקהילה, עומד היה באותו החלק של רחוב שירוקה אשר נמשך לכיוון רחוב ביילסקה וכך נראה הרחוב שירוקה ברובו הגדול, כרחבה שלפני בית המדרש. בוודאי נבנה בית המדרש בתקופה של שיגשוג ליהודי פלוצק, אם השלטונות הירשו להעמיד את הבית בקצה, אל מול הרחוב, כפי שמעמידים ארמון או בית מייצג. ההנחה הזאת מוסברת בעובדה, שהחלק הרחב של רחוב שירוקה הוא ללא ספק החלק העתיק, אשר היה קיים לפני שנבנה בית המדרש ואילו החלק הצר לכיוון רחוב טומסקה נוסף אחר כך ונמשך, בהכרח המציאות, לפי קו הקיר הצפוני של בית המדרש.

ב

בחדר המזכירות של הקהילה, בקיר המזרחי, מול החלון הפונה אל רחוב שירוקה, היה ארון בנוי לכל רוחב הקיר ועד התיקרה הגיע. בארון זה נשמרו התיקים, המיסמכים וכל חומר המזכירות. בחלק העליון של הארון, מתחת לתקרה, היה מקום לכל מיני ניירות ישנים שהתגלגלו ללא סדר, מפני שלאיש לא היה צורך אלא במה שדרוש לעבודה היום יומית.

כאשר נכנסתי לשרת כמזכיר הקהילה, דאגתי להכניס סדר משלי בחומר המצוי, כדי לדעת מקומו של כל דבר. במרוצת הזמן חשקה נפשי גם לדעת, מה נמצא באותו מקום שבו הצטברו הניירות שלא היה חפץ בהם. הקדשתי למלאכה זאת הרבה זמן, אך השתדלתי לעשותה בעת שלא ראני איש, כי חששתי שילעגו לי. על סיפוקי החלקי באתי רק באותו לילה שאת כולו הקדשתי לחיפושים עד אור הבוקר.

נשען על סולם, תלוי על בלימה, חיטטתי בניירות וליכלכתי ידי באבק רב ובזבל ניירות רב. גיליתי שם דפים צהובים שונים, המספרים הרבה מפרקי העבר. דפים כתובים בשפות שונות; בשפת התנ"ך, באידיש שהיתה למעשה גרמנית משובשת כתובה באותיות עבריות, בפולנית עתיקה, בפולנית רגילה וברוסית. דפים עם תוכן שונה; חלק מהם עוררו צער רב, חלק — ממלאים את הלב גאווה, וניירות אחרים הכילו חומר היסטורי עשיר.

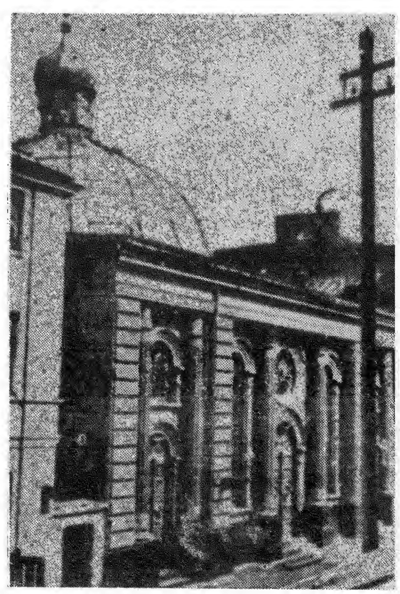
מי יכול היה לדעת בעת ההיא כמה חשוב הוא לגלות את המצוי באוצר הבלתי ידוע ההוא וכמה זה חשוב היה להוציא את הנמצא שם ולהביאו למקום־מבטחים.

מי יכול היה אז להעלות על הדעת שבעוד שנים אחדות יעמדו רגליו הטמאות של הצורר על רחבת „פלאץ סאַסקי" בוורשה ומפיו יצאו השאגות הרצחניות כאות ופקודה לשואה הנוראה אשר עמדה לפקוד את עמנו? החיטוט בניירות העתיקים של הקהילה היה, איפוא, מבלי שאמסור לעצמי דין־וחשבון על כך, מעין עיון במיסמכיו של עולם שלם העומד לשקוע ולהיחרב.

ג

בתום לילה של חיפושים, החזקתי בידי עטיפה עם כתבים מהמאה החמש־עשרה. בין דפים ממורטים רבים מצאתי דף די ברור, כתוב בשפה הפולנית העתיקה, אשר דן במקרה של עלילת דם על יהודי פלוצק. הם הואשמו ששחטו ילד נוצרי כדי להשתמש בדמו למצות לפסח. כל פרטי סיפור המעשה ודאי אפשר היה למצוא בניירות אחרים באותו מקום, כשם שאפשר היה למצוא עוד הרבה הרבה דברים אחרים. המיסמך הזה סיפר רק את סוף המעשה והיה כתוב בו לאמור: המושל רב־החסד לא התייחס באמון להאשמות וציווה לשחרר את נציגי הקהילה העצורים. אולם כדי להרגיע את הרוחות, גזר המושל עונש מלקות על רב הקהילה והרב הולקה, בנוכחות ראשי הקהל ובנוכחות נציגים עירוניים. המקום המתואר באותו המיסמך התאים בדיוק למקום, שבו עמד בית הכנסת — ה„סינאגוגה", ברחוב סינאגוגאלנה.

אני מאשים את עצמי בכך שהמיסמך הזה ועוד מיסמכים רבים אחרים, אינם עתה בידינו ואת חטאי הנני

חזית בית הכנסת הגדול
דער פראָנט פון דער גרויסער שול
Great Synagogue — Front view

מזכיר: לא הוספתי לעלות ולחפש. מיבצע זה הרי היה רק פרי סקרנות אישית שלי ובאותו הזמן ממורמר הייתי, כי נלחמו בי לנשלני ממשרתי. חשבתי לכן: נראה אם יבינו האחרים אשר יבואו, כי מן הראוי לגלות את פרקי העבר וקורות הקהילה.

ד

הסדר חוקי דמוקרטי במידה מסויימת לניהול הקהילה היהודית בפולין, ניסו לקבוע הגרמנים עוד בתקופת שלטונם בפולין (1918—1915), ברם לא היו תוצאות מעשיות להסדר זה. נציגים נוספים אחדים מונו במועצה („בייראַט"), אך השליטים בקהילה (הדוזורים) נשארו על כנם והמשיכו לשלוט כדרכם.

לפני כן, נתון היה ניהול הקהילה בידי שלושה „דוזורים" בלבד, אשר נבחרו בבחירות לפי החוק של השלטונות הרוסיים, לתקופה של מספר שנים והבחירות היו מתקיימות בבית המדרש ובמשרדי הקהילה שהיו צמודים אליו. בעלי זכות הבחירה, היו גברים נשואים, משלמי מס לקהילה, אשר הוערכו בתשלום משלושה רובל ומעלה.

הערכת גובה המס לכל יחיד היתה בידי הדוזורים, חברי הנהלת הקהילה, המחזיקים בשלטון ואלה השתמשו בהערכת המס להבטחת המשך שלטונם ובחירתם מחדש בבחירות הבאות. אם רצו השליטים לשלול זכות בחירה מאדם, שהיה מתנגד להם, קבעו לו, לאותו איש, מס נמוך מהסכום הקובע ואף אם היה זה אדם אמיד שיש ביכולתו ומוכן לשלם פי כמה. בו בזמן כללה הרשימה של חייבי מס, שמות רבים, אשר הוערכו בסכום המס המספיק בשביל להקנות זכות בחירה, למרות שלא היה ביכולתם לשלם. המעשים האלה נעשו מפעם לפעם על ידי אי־אלה מהתקיפים, אשר רצו בכל מחיר להבטיח את המשך שלטונם, ולא למסרו לאחרים.

לעתים שילמו את הסכום המגיע חייבי־מס עניים בכספי תמיכה. יש גם שביטלו כעבור זמן את החיוב לתשלום מס, באמתלה שחל שינוי במצבו הכלכלי של האיש. אבל הקולות ניתנו בינתיים והמשך השלטון הובטח לתקיפים המחזיקים בו.

שלטונם של רבים מהדוזורים היה ממושך, אף עשרות בשנים, חצי דור, אחרי שחודש בבחירות מתקופה לתקופה. מבין אלה שנבחרו, נמצא לפעמים אחד תקיף שבתקיפים, אשר על פיו יקום הכל והוא בלבד היה המופיע והוא בלבד היה השלטון. על פי החוק, צריך היה להיבחר יושב ראש — ראש הקהל — וזה היה כמובן התקיף החזק. במרוצת הזמן, נשתכחו אנשי הצוות שנבחר וידוע היה רק האחד, הראש, אליו היו הכל פונים.

אחרון ה„ראשים" מהתקופה ההיא היה סאלומון (זלמן) ברומברגר, שהיה באמת תקיף וחזק. ממנו עבר השלטון למוסדות הקהילה הנבחרים הראשונים, שנבחרו על פי

הוראותיה של ממשלת פולין, בשנה הראשונה של עצ־מאותה המחודשת.

אמנם עוד קיים היה צנז כספי לבחירות אלה, אבל זכות הבחירה לא יכלה להינתן או להישלל באופן שרי־רותי. ועדת הערכה ציבורית, זכות ערעור ורצונו של אדם למלא אחרי תנאי הצנז — אלה הבטיחו זכות בחירה חופשית לכל המעונין. חשבו אז, כי אלה הם צעדים ראשונים לקראת דמוקרטיה מלאה בניהול עניני הקהילה היהודית בתפוצות והיו אף שראו בכך ניצנים ראשונים של אוטונומיה יהודית. אחרי כמה שנים, פורסם חוק הקהילות היהודיות אשר ביטל כל צנז כספי והסדיר ניהול עניני הקהילה באורח מקיף. אולם יותר מאוחר, לקראת תחילת שנות השלושים, חל שינוי לרעה. עקב המחלוקת והריב במחנה היהודי בפנים, הוכנסו שינויים בחוק ועל כך עוד ידובר.

זלמן ברומברגר היה בצוות הנבחרים לשלטון הקהילה, במשך תקופה ארוכה, אבל בתחילה היה הניהול בידי משה לידזברסקי, שהיה ראש הקהילה והוא היה נחשב אדם עדין, חברותי, אשר לא היה נוהג בתקיפות.

לא ידוע לי בדיוק מי עמד בראש הקהילה לפני משה לידזברסקי, אולם שמעתי שבתקופה ההיא — במחצית השניה של המאה התשע־עשרה — השתתפו בניהול הקהילה בנימין (בישקה) גולדה הידוע, אסקאנס, שבנה את הבזר ברחוב שירוקה עם המעבר לרחוב שנקביצ׳ה וטמרסון אשר בניו היו רופאים ואחד מהם רופא ידוע בפלוצק.

על תקופה מוקדמת יותר, על המחצית הראשונה של המאה, ידוע לי ממסורת המשפחה וקבעתי עובדה זאת גם לפי מיסמכי הקהילה בעת שרותי שם, כי בראש הקהילה עמד אז במשך שנים רבות אבי זקני ר׳ אלכסנדר רו־בינשטיין. על בנו של ר׳ אלכנדר, זקני ר׳ טוביה רו־בינשטיין, ידוע, כי הוא נחשב לראשון העולים מפלוצק לארץ־ישראל. הוא עלה לירושלים בשנת תרל״ה (1875) וליד הכותל המערבי היה מוכר כ„רבי טוביה פלאָצקער". נפטר בירושלים ואת קברו פקדתי בהר הזיתים.

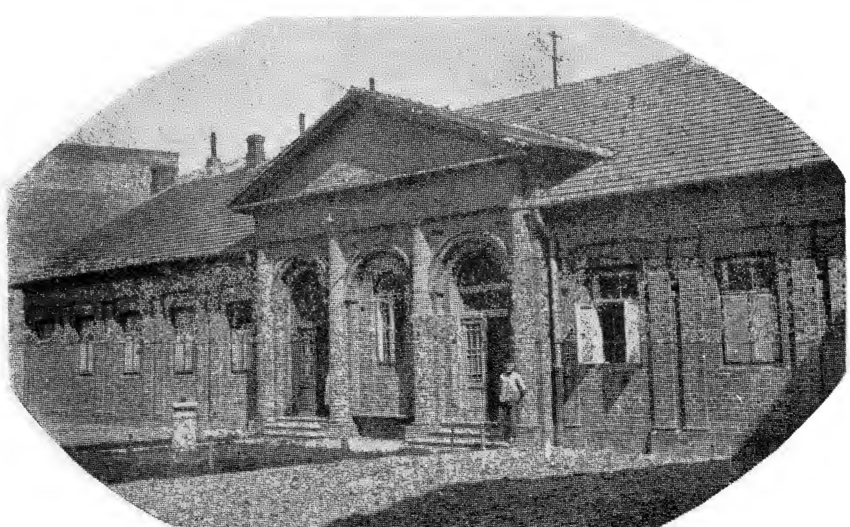
ה

הבחירות הראשונות למוסדות הדמוקרטיים של הקהי־לה הכניסו התעוררות רבה לתוך חיי הציבור היהודי בפלוצק. שלוש רשימות הופיעו לבחירות. רשימה של הציונים עם „המזרחי", רשימה של החרדים אשר נקראו אז „שלומי אמוני ישראל" (רק אחד כך כונו בשם „אגודת ישראל") ורשימה של בלתי מפלגתיים (בעלי בתים). למפלגות הציוניות־סוציאליסטיות היו אז בפלוצק רק תאים קטנים ולא היתה להם עדיין השפעה על הציבור היהודי. לאנשי ה„בונד" לא היה ענין בבחירות לקהילה היהודית בכלל. הם לעגו ובזו לקהילה ולכל מוסדותיה.

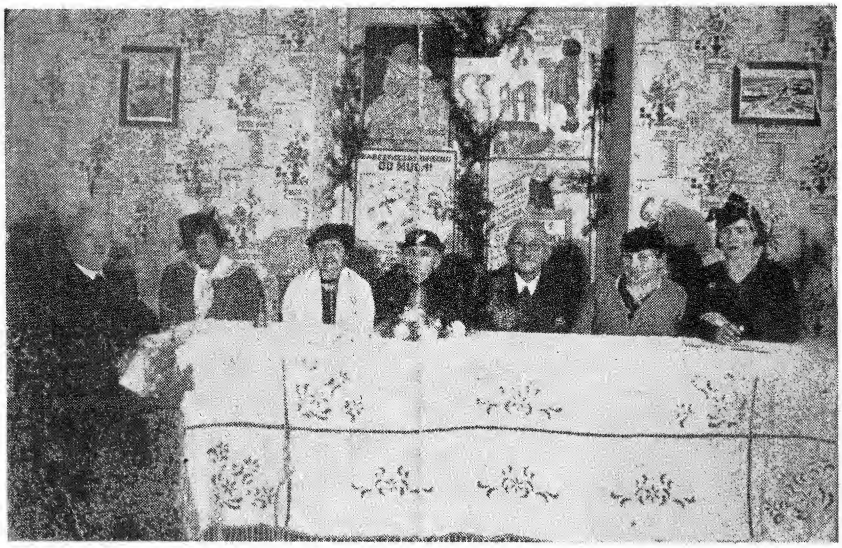
לפני כן לא היה הציבור היהודי בפלוצק רגיל לבחי־רות לפי רשימות, אם כי במיבחן ראשון כבר עמד בעת ההיא, בבחירות לעיריה. אז התגבשה, ביוזמת החרדים, הנציגות של השתדלנים היהודים, מחוגי המתבוללים, אשר החרדים סמכו ידיהם עליהם: משה אלטברג, אלפרד בליי, מיטשיסלב מיידה, איזידור סרנה. הציונים ניסו להיכנס להתחרות על הנציגות של הציבור היהודי, אולם הם לא זכו לנצחון. נבחר רק מועמד ציוני אחד.

עם פרסום רשימות המועמדים למוסדות הקהילה, טעם הרחוב היהודי בפלוצק בפעם הראשונה טעמה של מלחמת בחירות בין זרמים ורשימות, אם כי מספר הזרמים והרשימות היה עוד מצומצם.

הציונים היו ידועים בדרך כלל בציבור, אפילו פעי־לותם לא היתה רבה בימים ההם, הימים שלאחרי מלחמת העולם הראשונה. התארגנותם מחדש החלה יותר מאוחר. פעילותו של „המזרחי" אשר הלך ביחד עם הציונים היתה בזמן ההוא די ניכרת, כי התארגנותו התחילה בתקופת השלטון הגרמני. למיפגש היה לאנשי „המזרחי" בית

בית המקוה The Mikve (Ritual Bathhouse) די מקוה

ועד „טיפת חלב" (1936) דער קאָמיטעט פון „מילך־טראָפּן"
. . . , גב' פלונסקר, ליפשיץ, גב' ליפשיץ, גב' קובלסקה, גב' גולדקינד, בליי.
"Milk for Babies" Committee (1936)

התפילה המודרני יותר אשר הם הקימו בבית פרשקר וכן קירב אליהם את בני העיר בית הספר אשר נוהל על ידם.

גם החרדים היו ידועים ומוכרים בציבור. ה„שטיב־לעך" הרבים אשר היו בשליטתם, היוו מיפגש להרבה מאות בוחרים. הם מצאו בינם לבין עצמם לשון משותפת, למרות הניגודים והמחלוקות שהיו קיימים בין חסידי הרביים השונים. חסידי גור לא השלימו עם חסידי אלכ־סנדר ובוודאי לא עם אלה של סוכאטשוב, או עם חסידי סטריקוב וזוולין ואחרים, אך בבחירות לעיריה הם סמכו כולם את ידיהם על השתדלנים המתבוללים, וכשהגיע זמן הבחירות לקהילה, היה מובן שהם יציגו מועמדים דתיים משלהם.

לא כן אלה שהופיעו ברשימת הבלתי־מפלגתיים. כל אחד מהם היה ידוע אישית כפרט: ליב כהן, יצחק קובדלו, נתן ליפשיץ, רפאל פלונסקר, יוסף רוגוזשיק, אשר רוגו־זשיק ועוד אחרים. קשר אירגוני בין כל אלה לא היה עד אז ושום ציבור קבוע לא עמד מאחוריהם. התחברותם היתה רק לצורך הבחירות ומשום כך הפתיעו מאוד תוצאות הבחירות.

מטיף ציוני בא לפלוצק לעזור למערכת הבחירות של הרשימה הציונית ונאם בבית הכנסת. אני נזכר בכמה מדבריו: „אינני מתווכח עם אנשי המאה השחורה (הד־תיים), מי יצביע בעדם? אני רק שואל את אלה המכנים עצמם „בלתי־מפלגתיים", מה הם רוצים? דיברתי אתם והם אמרו לי כי אינם רוצים ימין (דתיים) ולא שמאל (ציונים), כי הם הולכים באמצע. רבותי, צאו לרחוב והסתכלו לשני עברי הכביש. מימין הולכים אנשים ומשמאל הולכים אנשים, ובאמצע רק בהמות וסוסים".

בכל זאת ולמרות דברי התעמולה הקולעים של המ־טיף הציוני, קיבלה הרשימה של הבלתי־מפלגתיים יותר קולות מאשר כל אחת מהרשימות האחרות ולשתי הרשי־מות של הציונים ושל „שלומי אמוני ישראל" היה מספר קולות כמעט שווה. ההנהלה של הקהילה הורכבה אחר כך תוך הסכם בין הבלתי־מפלגתיים לבין הציונים. לראש הקהילה נבחר יוסף רוגוז'יק ולסגנו חיים רוזנצוייג. רורגוז'יק היה איש הרוח ורוזנצווייג היה מסור לאידיאל הציוני.

ו

מוסדות הקהילה התחילו להתארגן יפה מאוד. עלתה קרנה של קהילת פלוצק ועסקניה החלו לתכנן פעולות

הועד למתן סעד לילדים
עומדים: ד"ר מ. מרינשטראס, גב' אוסטרובר, ביז'ונסקי ועוד
דער הילפס־קאָמיטעט פאַרן יידישן קינד
Children's Welfare Board

מעשיות רבות. אבל מצב אידיאלי זה נמשך רק תקופה קצרה ולאחריה התחילו התפתחויות שליליות. את רוזנצוייג פקדו קשיים כספיים בעסקים שלו ובהיותו איש ציבור ישר, ראה צורך לפרוש מהמשרות הציבוריות שתפס. הוא התפטר מתפקידו כחבר הנהלת העיריה („לאַוניק״) וגם מתפקידו כסגן ראש הקהילה. ראש הקהילה יוסף רוגוז־זשיק, עסקיו הרחיקו אותו מפלוצק. הוא לא התפטר מתפקידו, כי נתבקש להחזיק בו, כדי לשמור על היוקרה של הקהילה, אבל הוא לא יכול היה להתמסר לענינים היום יומיים, כי שימש במשרה מכובדת של מנהל כללי לחברה גדולה, חברת השיט על הוויסלה, אשר מושבה היה בווארשה. רוגוז׳יק היה בא במיוחד לפלוצק, לישיבות הנהלת הקהילה וביקש לקיים אתו קשר מתמיד בכל הענינים הנוגעים לניהול הקהילה. ראשות הקהילה בפועל עברה לרפאל פלונסקר אשר נבחר בינתיים אחרי התפטרותו של רוזנצוייג — לסגן ראש הקהילה.

יוסף רוגוז׳יק לא פסק מלהתענין במצב הענינים בקהילה, אף לאחר סיימו את התפקיד, וכאשר כבר לא עמד שוב לבחירה ומוסדות הקהילה נבחרו מחדש. עד לתקופה האחרונה של ישיבתי בפלוצק, היה רוגוזשיק מתכתב אתי ומציף אותי בשאלות על שמועות שהיו מגיעות אליו על ההתפתחויות בקהילה. הוא היה מעונין לדעת פרטי פרטים. הוא ביקשני לבקר אותו במשרדו, בכל עת בואי לווארשה והיה לי סיפוק לראות כיצד איש זה מבכר אותי על פני רבי־מדינה פולניים, אנשי הסיים והסינט, אשר היו שם שותפים אתו בעסק הגדול אשר הוא עמד בראשו. במיוחד יש לציין שהוא לא התבייש לספר לעמיתיו החשובים והמכובדים, כי הוא שומע עתה על עניני הקהילה שלו וזה מענין אותו ביותר. הוא ביקש בגלל זה לדחות ישיבות, פגישות, התיעצויות וכו׳ שהיו על סדר יומו בחברה.

גם במחנה החרדים היתה התפתחות בלתי רצויה. כיוון שזו היתה אז הופעתם המאורגנת הראשונה של הדתיים בבחירות לקהילה, השתדלו גם הם, כמו האחרים, להציג כמועמדים לבחירה אנשים מצוינים ומקובלים על הציבור. בראש הנבחרים שלהם היו ר׳ איצל בורשטין (אביו של ישראל גרשון בורשטין) ור׳ יעקב אריה ישייביץ. שני אלה התכוונו בפעולתם לטובת עניני הקהי־לה בכלל והם לא שעו לענינים הכיתתיים, ולמה שניסו להכתיב להם הפוליטיקנים המפלגתיים הדתיים. הנציג החשוב שלהם, קלמן ליב קילברט, עוד לא היה אז פופולרי כדי להופיע לבחירה והוא פעל רק מאחורי הקלעים. שני הנבחרים הנ״ל (בורשטין וישייביץ) לא יכלו זמן רב להמשיך ולציית לחבריהם, כפי שהם נדרשו לעשות בעני־נים שהיו לא לרצונם ונגד מצפונם, והם התפטרו מתפ־קידיהם.

עיקר התנגדותם והענין אשר הניע את השניים לצעדם המכריע, היה בשאלת בחירת רב לקהילת פלוצק. קיימת היתה מסורת, כי רב לקהילת פלוצק היה נבחר מבין המועמדים שהיו בעלי־כהונה ידועים מקודם, מבין האישים הדגולים והמוכרים. בתקופה ההיא, אחרי פטירתו של הרב ר׳ יונה מרדכי זלוטניק, עמדו בפעם הראשונה להפר את המסורת הזאת ולהכניס כגורם את הפוליטיקה המפ־לגתית הדתית. שני הנציגים החרדיים, בורשטין וישייביץ, אוכזבו לא רק על ידי חבריהם מ„שלומי אמוני ישראל״, אלא גם על ידי הציונים. במצעם לבחירות הבטיחו הציו־נים לציבור, לאפשר, שהרב ייבחר לא על ידי נציגי הקהילה (חברי המועצה) אלא על ידי כל חברי הקהילה, כלומר על ידי כל יהודי העיר. אחר כך אמרו הציונים גם לכבד הבטחתם וזה היה למורת רוחם של כל נכבדי הקהילה מכל הזרמים.

תקופת הכהונה של הנהלת הקהילה ומועצתה עברה בכל זאת בשלום ותוך הישגים די ניכרים. חודשו פעולות כל המוסדות של הקהילה שאחדים מהם היו בתקופה הקו־דמת משותקים ובלתי פעילים. בית החולים שוקם ונפתח מחדש לתועלתם של חולים יהודים הזקוקים לאישפוז. מושב הזקנים (ה„פשיטולק״) אורגן מחדש ונקבעה לו הנהלה ציבורית מסורה. מוסד הילדים (ה„אוכרונקה״) התרחב ושופר והגברת פאולינה אלטברג עם צוות נשים אשר היא התאימה להנהלתו, הצליחו להעלות את הבית הזה לדרגה של מוסד סוציאלי רב־הישגים. בית „תלמוד־התורה״ הופעל מחדש וכן נפתח בית „הכנסת אורחים״.

ז

הבחירות החדשות שהתקיימו עד כמה שזכור לי בשנת 1926 הביאו רק שינוי קל בהרכב הכוחות של הנהלת הקהילה, כי גברה במקצת הנציגות של הזרם הציוני. אלה שהופיעו מקודם ברשימה של הבלתי־מפלגתיים עזבוה ולא הופיעו בנפרד. מהם שהצטרפו לרשימות הציוניות ומהם שירדו מעל הבמה הציבורית.

לראש הקהילה נבחר חנוך שיליט ולסגנים אפרים דוד אלברג ויוסף גלבסקי. ליושב ראש המועצה נבחר נתן ליפשיץ ולסגן — יעקב אשכנזי.

בפעם הראשונה בתולדות הקהילה אושרו בתקופה ההיא הקצבות מתקציב הקהילה לקרן הקימת ולקרן היסוד, אולם ביצוע הקצבות אלה לא יצא אל הפועל בגלל שמ־רנותו של מזכיר הקהילה הרמן ציבולסקי אשר בידו היה הניהול המעשי של הקהילה.

ציבולסקי היה מזכיר הקהילה במשך עשרים וכמה שנים. לפני זה כיהן כמזכיר במשך שנים מספר איזידור גרינבוים שהיה בן־דודו של המנהיג הציוני יצחק גרינ־בוים, אשר אף הוא היה קשור בפעילותו בעיר ובקהילת פלוצק. ציבולסקי היה נחשב כבעל־הבית הראשי של הקהילה ובשנות כהונתו האחרונות במיוחד היה רגיל לעשות בקהילה כבתוך שלו. במקרה זה של התנגדותו להקצבות החדשות, נעזר ע״י נציגי „אגודת ישראל״, אשר פעלו בדרך שלהם אצל השלטונות והשתדלותם נשאה

פרי. הסעיפים הציוניים נמחקו מהתקציב ע״י הרשות המאשרת (ה„סטארוסטבו״) אשר סירבה להרשות לקהילה פעולות הנחשבות לפוליטיות.

ברם, אושר סעיף אחד, אשר מוכרח היה להיחשב כפעולה סוציאלית ולא פוליטית — הקצבה לתמיכה בעולים לארץ־ישראל. כך ניתנו בזמן ההוא למספר חלוצים־עולים צעירים תמיכות, אשר קידמו את עלייתם ארצה.

ח

עברו חמש שנים ושוב התקיימו בחירות — בשנת 1931. בבחירות אלה הגיעה המלחמה בין החלקים השונים של הציבור היהודי בפלוצק לשיא המיאוס. קדמה לבחירות בזמן ההוא הפעולה המדינית של „אגודת ישראל״, אשר השיגה את מבוקשה אצל שלטונות פולין ולחוק הקהילות הוכנס סעיף הפוסל מתנגדים לדת מלהיבחר למוסדות הקהילה. בכוחו של סעיף זה חשבו אנשי „אגודת ישראל״ לכבוש את הקהילות על ידי פסילת מועמדים מהרשימות הציוניות, כמובן, הרבה יותר ממה שמתיר החוק עצמו.

בעיר ריפין, אשר במחוז פלוצק, למשל, תבעו אנשי „אגודת ישראל״ מהשלטונות לפסול את ר׳ שמואל זינבל פוזנר, אשר היה אז המועמד של הציונים לראשות הקהילה והם ניהלו בנדון זה מלחמה קשה משום שהם ידעו כי הציונים עתידים לנצח בבחירות, בעיקר הודות לכבוד שרחשו יהודי ריפין לר׳ שלמה זינבל.

ר׳ שלמה ז. פוזנר מוכר היה גם ליהודי פלוצק ובני־משפחה רבים היו לו שם. הוא היה בר־אוריין, איש דתי מובהק, שאפילו לבש את הבגדים המסורתיים הארוכים. כל עוונו וכל פשעו היו רק ציונותו, ז. א. השתייכותו ל„מזרחי״. כמובן שבסופו של דבר לא הצליחה המלחמה נגדו וההשפעה היתה הפוכה.

בפלוצק, הקרבן צריך היה להיות ד״ר הנריק ברום־ברגר, אשר היה אמנם אדם חילוני, חופשי בדעותיו, אבל יהודי־לאומי הגאה ביהדותו. עליו כתבו אנשי „אגודת ישראל״ לשלטונות, כי הוא גורם לחילול הרגשות הדתיים („פרופאגאציה״). כיוון שכתב־הפלסתר, אשר כתבו באותו ענין הכיל עוד ביטויים נוספים, הפוגעים במוסר ובכבוד האדם, גרם דבר זה למשפט בבית המשפט, אשר הוסיף הרבה בזיון לקהילה היהודית, אבל על זה עוד ידובר במקום אחר.

ט

את הבחירות בזמן ההוא ציינה עובדה מיוחדת במינה, באמת משהו יוצא מגדר הרגיל, אשר שימש להיסטוריון הידוע ד״ר יצחק שיפר הי״ד, כחומר למאמר־מערכת, בעתון הציוני בשפה הפולנית „נובה סלובו״, תחת הכותרת „הנס השני על הויסלה״. המדובר בהסכם שבין ה„בונד״ לבין „אגודת ישראל״ בנוגע לבחירות לקהילה בפלוצק.

לפי ההסכם צריך היה ה„בונד״ להורות לתומכיו הרבים להשתתף אותה פעם בבחירות למוסדות הקהילה ולהצביע באופן שיאפשר ל„אגודת ישראל״ לקבל רוב ולזכות בראשות בקהילה. תמורת זה התחייבו אנשי ה„אגודה״ למנות איש מסוים מראשי „בונד״ בפלוצק לתפקיד מזכיר הקהילה.

ידוע היה עד אז ש„בונד״ אינו משתתף בבחירות, בז לקהילה ומנצל את קיום הבחירות כדי לצאת בהת־קפות נגד ה„קלריקליזם״, נגד „כלי־הקודש״ ונגד הציונים השותפים לאותה קנוניה קלריקלית, בנוסף על „פשעם״ העצמי — הציונות.

הפעם נעשה ההסכם בדעה צלולה ובלב שלם. אלא ששיחק ל„בונד״ המזל וקרה נס בתוך הנס. כיוון שבעלי המלאכה הלכו אף הם ברשימה שלהם לבחירות, הפעילו אנשי ה„בונד״, שרבים מחבריהם היו פעילים באירגוני בעלי המלאכה, על המועמדים שברשימה הזאת, לחץ כבד, שיצטרפו אף הם להסכם הזה אשר יבטיח לאיש המסוים את משרת המזכיר.

הלחץ הזה השפיע ובעלי המלאכה הצטרפו לאותו הסכם, בפרט כשראו אפשרות לעצמם להיות שותפים לתפקידים הייצוגיים. הודות לכך יכלו אנשי ה„בונד״ להפחית את קלון הסכמם עם הדתיים השנואים על ידי כך שרשמית, למרות ההסכם הפנימי, הוציאו כרוז מלא גידופים על „הקלריקלים המושחתים״ של „אגודת ישראל״, על קילברט המַלווה ברבית קצוצה ושונא האדם העובד, על גרמן העושק משפחות אומללות ועומד על דם יהודים עניים. בסוף כרוז זה המליצו אנשי ה„בונד״ להצביע בעד הרשימה של בעלי המלאכה. למעשה, חולקו קולות אנשי ה„בונד״ בין רשימת „אגודת ישראל״ לבין רשימת בעלי המלאכה, כדי לקיים את ההסכם המחייב והמבטיח את התמורה.

י

משרת המזכיר התפנתה סמוך לתקופה ההיא עם פטי־רתו של הרמן ציבולסקי. התמניתי אז לתפקיד מזכיר ועדת הבחירות לשם ארגון הבחירות ונקבע כי אחר כך אכנס לתפקיד מזכיר הקהילה. ואכן נכנסתי לאותו תפקיד ופעלתי בו כמעט שנתיים. תקופה כזאת עברה עד לייצוב השלטון בראשותו של לייב קילברט, בגלל פסילת הבחירות ועריכתן מחדש אחרי שורה ארוכה של ערעורים ומחאות. לנציגים הציוניים היה זה ענין עקרוני וחשוב שהמזכיר יהיה ציוני כדי שלא יהיה ניגוד בין ההנהלה המייצגת והקובעת לבין הניהול המעשי והטכני — היומיומי. בנידון זה התנסו בנסיון רע וקשה בעבר והיו מעונינים למנוע הישנות מצב כזה.

הציונים קיוו להחזיק בשלטון למרות כל ההתפתחות

שהיתה, כי מלכתחילה הובטחה להם תמיכת בעלי המלאכה. בעלי המלאכה באופן טבעי לא יכלו להתחבר אל הדתיים הקיצוניים וכמה מהנציגים שלהם, אשר עמדו להיבחר, אף היו ציונים מוצהרים ופעילים. היה גם קשר עודפים בין הרשימה של בעלי המלאכה לבין הרשימות הציוניות.

ההשפעה האחרת של בעלי המלאכה היתה רק בענין הסידור שה„בונד" ביקש בשביל האיש שלו והבעיה היתה אישית בהחלט. המועמד היה למעשה אדם מכובד ונעים־הליכות. רבים ראו את הענין כשאלה של קיום לאדם נצרך. אישית, הייתי מוכן לוותר, אם כי באופן עקרוני הייתי חייב לעמוד על זכותי, כי הנציגים הציוניים לא הסכימו לפשרה. בסופו של דבר, כאשר התבסס השלטון החדש בראשות לייב קילברט, אחת מפעולותיו הראשונות היתה לפטרני ממשרת המזכיר, כדי לקיים את ההסכמים שנעשו. בגלל כך הקדמתי את עליתי לארץ־ישראל וכך ניצלתי מהשואה.

יא

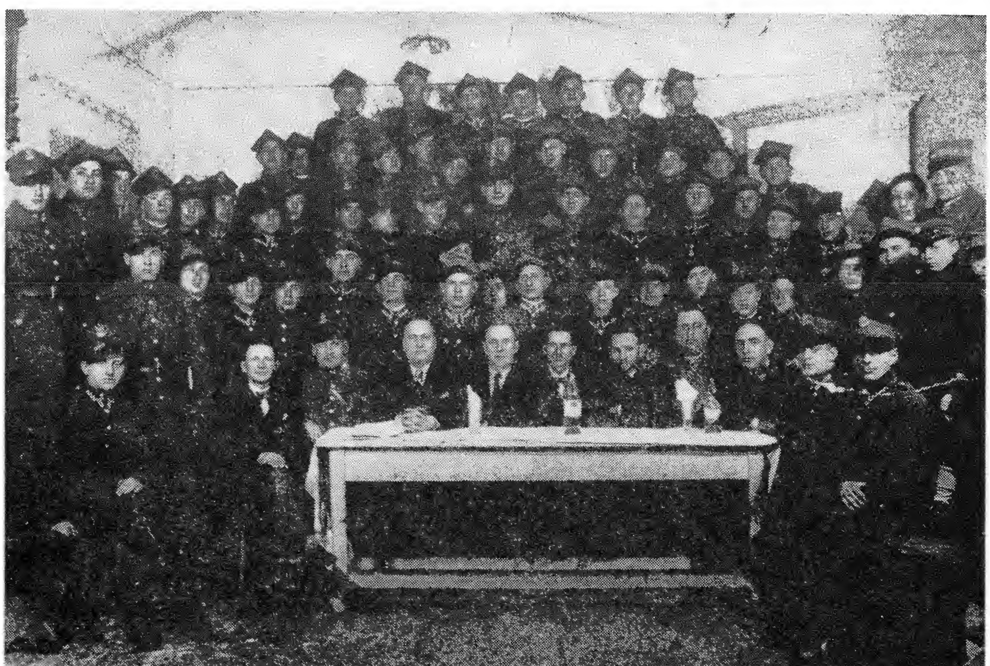
באווירה כזאת התקיימה מלחמת בחירות כבדה וממו־שכת והתוצאה היתה מפתיעה. שתי הרשימות הציוניות של „המזרחי" ושל הציונים זכו ב־6 מנדטים וגם שתי רשימות ההסכם של „אגודת ישראל" ושל בעלי המלאכה הנתמכים על ידי ה„בונד", קיבלו 6 מנדטים. הקולות היו, איפוא, שקולים ואנשי „האגודה", שכבר התבזו בהסכמים שלא היו לפי רוח דתיותם ולפי כבודם, עמדו עתה בפני אפשרות של כשלון מוחלט והישארות במיעוט קטן. נציגי בעלי המלאכה, אשר בכלל לא היו קרובים להם, יכלו להסתלק ואי־אפשר היה לבטוח בהם. אילו היו הציונים מוותרים בשאלה הפרסונלית של המשרד, הרי כל עמלם יכול היה להיות לשווא. לכן אחזו האורטודוכסים במהרה בנשק ההשתדלות אצל השלטונות בנידון אפשרות שינוי תוצאות הבחירות.

האמתלה היתה ענין התקשרות העודפים, אשר נעשתה בשלב מוקדם יותר בין הציונים לבין בעלי המלאכה ואשר בגללו קיבלו הציונים את המנדט המשווה. הם ניסו להס־ביר לשלטונות, כי ההתקשרות הזאת צריכה להחשב כבלתי חוקית או בלתי מתקבלת על הדעת לאור שינוי היחסים שבין הרשימות במשך הזמן ודרשו לבטל את ההתקשרות ולפי זה לחשב את התוצאות מחדש. התפתחה מערכת בירורים אדמיניסטרטיביים ארוכה אך לא נמצאה עילה חוקית למילוי הבקשה לביטול ההתקשרות. במקום זה החליטו השלטונות לפסול את הבחירות וציוו לערכן מחדש.

יב

לפי פקודת השלטונות נערכו הבחירות מחדש בשנת 1932. התחדשה והתלקחה מלחמת־בחירות חריפה ועק־שנית, הפעם ביתר עוז ובפחות הגינות. התוצאה היתה זהה לזאת שבבחירות הקודמות, מבלי שהתקשרו בעודפים, וכך נחלו נצחון נוסף הרשימות הציוניות, אשר קיבלו הפעם אפילו יותר קולות מאשר הרשימות היריבות, אבל מספר המנדטים היה שווה.

בשלב זה ערערו נציגי הרשימות הציוניות על ההח־לטה של השלטונות המקומיים, שלפיה נערכו הבחירות

סדר של פסח עם חיילים יהודים מחיל־המצב   ביים „סדר" מיט יידישע זעלנער

יושבים: דראבינקה, שימאנסקי, פוטרמן, זווירק, טורקלטויב, ד"ר ברסלר, זווירק

Passover Seder with Jewish soldiers

המחודשות עם אותן רשימות הבוחרים ועם אותן רשימות המועמדים שהוכנו לבחירות הקודמות, אשר נפסלו, למרות שבינתיים חלפה שנה מאז נערכו אותן הרשימות. היה יסוד להאמין, כי בתנאים של עריכת רשימת בוחרים חדשה ועם אפשרות הצגת רשימות מועמדים חדשות, תהיינה התוצאות עוד יותר לטובת הרשימות הציוניות. לכן השתדלו למצות את כל דרכי הערעור האפשריות, אבל המערכה לא הצליחה ותוצאות הבחירות אושרו, בסופו של דבר, ע״י השלטון, שהרי זאת היתה זכותו.

היו עוד נסיונות של דחיות ותביעות לשינויים והנס־יונות האלה באמתלאות שונות יכלו להימשך זמן רב

נרשמה בפרוטוקול של הישיבה והועברה למחרת לידי מושל המחוז.

סדר היום של הישיבות היה קבוע בצו הכינוס, והוא היה קצר ופשוט: בחירת יושב ראש וסגנו בישיבת המו־עצה ובחירת ראש ההנהלה וסגנו בישיבת ההנהלה. הוחלט לקיים קודם כל את ישיבת ההנהלה, כי בה היה מוקד ההתמודדות.

המועמדים היו: חנוך שיליט וקלמן לייב קילברט. 8 חברי ההנהלה הטילו פתקים ובספירה נמנו 4 קולות בעד שיליט ו־4 קולות בעד קילברט. הוראות החוק חייבו לחזור על הבחירה שנית ואחר־כך, בהעדר הכרעה, להטיל

ועד הקהילה עם ועד תלמוד־תורה (1936)
יושבים: פוטרמאן, סוכאצ׳בר, אלברג, ד״ר ברומברגר, שימאנסקי, . . . , זילברברג אליהו (מזכיר הקהילה).
זילברברג יצחק מאיר, לייב קילברט (יו״ר הקהילה), גרמן, רב איידלברג, קאנארק, שפרלינג.
דער קהילה־קאָמיטעט און דער „תלמוד־תורה״ קאָמיטעט
The members of the "Vaad Hakehila" with the Talmud Tora Committee (1936)

נוסף, אך לאנשי „האגודה״ דחקה השעה והם ניצלו מחדש את כוח שתדלנותם אצל השלטונות. לפי דרישתם כפה מושל המחוז באיום של קנסות את כינוס המועצה לשם כינון הנהלתה ולשם התחלת ניהול שוטף של מוסדות הקהילה.

יג

באווירה של מתח רב נתכנסו הנבחרים למוסדות הקהילה. שררה הרגשה של דכאון חמור. נציגי הקהילה, אשר לחמו שנים למען הרעיון של שלטון עצמי בתחומי הקהילה, צריכים היו להתכנס כשהם אנוסים לעשות זאת על ידי השלטונות ומחויבים לבחור במוסדותיהם שלא לפי מצפון רוב הנציגים הנבחרים עצמם ולא לפי רצון הבו־חרים בקהילת פלוצק. הצהרה חריפה ותקיפה ברוח זאת, שהוכנה בכתב, נקראה על ידי ד״ר הנריק ברומברגר,

גורל. בגורל זכה קילברט. לסגן ראש ההנהלה נבחר הרש ליכט, נציג בעלי המלאכה, ב־4 קולות, אחרי שהציונים לא הציגו מועמד ולא השתתפו בהצבעה. אחר כך התקיימה ישיבת 12 חברי המועצה. רובם של הנבחרים הרגישו, כי הם נתונים במצב מביך מבחינה ציבורית. נציגי בעלי המלאכה היו למעשה כולם שותפים טבעיים לציונים וכלל לא ל„אגודת ישראל״ על פי השקפותיהם. בין חבריהם היו ציונים מוצהרים. ברם, היה ידוע כי הגורם הקובע הוא ה„בונד״ ואי־אפשר היה לבטל את ההסכמים הפרסו־נליים. הענין הוכרע באסיפות של חברי התאחדות בעלי המלאכה וההחלטות היו מחייבות את כל נציגיהם ללא הבדל השקפותיהם. נציגי בעלי המלאכה ניסו ליצור שיווי־משקל כלשהו והם הציעו לציונים את ראשות המו־עצה. גם החרדים היו מוכנים להסדר זה. הראשונים חשבו ע״י כך להקנות לעצמם הופעה נייטראלית ופשרנית,

בעוד שהאחרונים קיוו שבדרך זו יוכלו לנהל את העניינים כרצונם כשההתנגדות מצד יריביהם לא תהיה בכל זאת כל כך תקיפה וקיצונית.

הנציגים הציוניים גמרו אומר לא להשלים בשום פנים ואופן עם המצב שנוצר. מגמתם היתה לחשוף את הכיעור. אדרבא, אמרו, ישלטו קילברט והחרדים בקהילה לפי דרכם מבלי שיהיה להם, למעשה, רוב. לכן בישיבת המועצה לא השתתפו הציונים בבחירות לראשותה ולא הציגו מועמדים לבחירה. מצד נציגי בעלי המלאכה הוצעה מועמדותו של ד"ר יצחק פיינברג לראשות המועצה, אך הוא דחה אותה. התוצאה: יעקב נגל נבחר לראש המועצה וליב שימנסקי כסגנו. כל אחד מהם קיבל 6 קולות, מחצית מספר חברי המועצה.

הציונים ניסו עוד מערכה ציבורית וכל נציגיהם — 6 חברי המועצה ו־4 חברי ההנהלה — הגישו התפטרויות מתפקידיהם. עשרה מכתבי־התפטרות מנומקים נמסרו לידי שלטונות המחוז. אבל היתה זאת דרך הפגנתית בלבד. כי השלטונות לא קיבלו את ההתפטרות, הפעילו לחץ, הטילו עוד הפעם קנסות והכריחו את הנבחרים להחזיק בתפקידיהם.

כך נתכונן השלטון החדש לקהילה היהודית בפלוצק לתקופה של שנים. אחת הפעולות הראשונות של השלטון הזה היתה לפטר את המזכיר הציוני של הקהילה, כדי לקיים את ההסכם. כפי שכבר הזכרתי לעיל, הקדמתי מהאי טעמא עליתי לא"י.

יד

באותו זמן התנהלה מערכה משפטית ממושכת בעק־בות תביעתו של ד"ר הנריק ברומברגר נגד קלמן לייב קילברט ואחרים בענין השמצה. הדיונים בבית המשפט נדחו מפעם לפעם ונמשכו חדשים רבים. את הצד הציוני ייצג העו"ד ליאון פורברט, שהיה יהודי מומר, ואת החרדים ייצג גדול שונאי ישראל בפלוצק וראש האנטי־שמיים במקום, עו"ד מארק קוז'לסקי. עדים רבים הובאו לבית המשפט, שאלות של הלכה ובעיות תלמודיות הוצגו בפני השופט הגוי ולא חסרו השמצות הדדיות גם בפני כס בית המשפט. התוצאה של המשפט היתה מפתיעה עקב עקשנותו של עד דתי אחד, הישיש, ר' משה אברהם איינפלד, שסירב להישבע. הוא הוזמן למסור עדות על ידי ד"ר ברומברגר ורבים ציפו לשמוע ממנו עדות קשה נגד חבריו הדתיים. הכוונה היתה לגילוי הכנות שנעשו מראש בשטיבל של חסידי גור בקשר להופעות עדים. החילונים האמינו שהעד הזה, שהיה ידוע כישר ותמים, לא יוציא דבר שקר מפיו ויגלה אמת מרשיעה, כשייתבע להשיב לשאלות בבית המשפט. לכן הסכים ד"ר ברומ־ברגר לשחרר את העד משבועה, אך קילברט סירב לוותר ודרש להשביעו, כי הרי ידע שעל ידי כך הוא מסכל את מסירת העדות בכלל.

כאשר סירב ר' איינפלד למסור שבועה וגרם בזאת את דחיית הדיון, דן אותו השופט על בזיון בית המשפט וקנס אותו בעונש כספי פעם ופעמיים. אחר כך, והיה זה ערב יום הכיפורים, עמד השופט לגזור על כליאת העד עד שיודיע על הסכמתו להישבע. ואז הודיע ד"ר ברומ־ברגר על נכונותו לבטל את התביעה ובלבד שהיהודי הישיש יינצל מכליאה. בהתערבותו של השופט הוקמה ועדה ציבורית שבנוכחותה התנצל קילברט בפני ד"ר ברומברגר והדבר קיבל אישורו של בית המשפט.

טו

נזכר אני במספר אפיזודות שקרו בקהילה במשך שתי תקופות השלטון. עלי להקדים הסבר על עמדתו של רב הקהילה האחרון, ר' מרדכי איידלברג, כי אחת האפיזודות נוגעת לסכסוך שהיה בין הרב לבין הנהלת הקהילה.

הרב היה נחשב לפי החוק כחבר הנהלת הקהילה בתוקף תפקידו. הוא היה יכול להצביע ולהכריע את הכף כאשר הקולות היו שקולים. לזכותו של הרב איידלברג ז"ל ייאמר כי הוא אף פעם לא השתמש בזכותו זאת, אף כשהתנהלה מלחמה קשה על השלטון בקהילה בשנת 1932 והיה הכרח להפיל גורל. הרב שידל אז את הצדדים להגיע לידי הסכם אך לא נתן קולו לשום צד. אך קרה מקרה והרב ראה צורך להילחם בחברי הנהלת הקהילה ונגד רצונם להפחית את משכורתו. הוא השמיע דברים חריפים ביותר ונזדמן לי להתערב בסכסוך הזה. והרי סיפור המעשה:

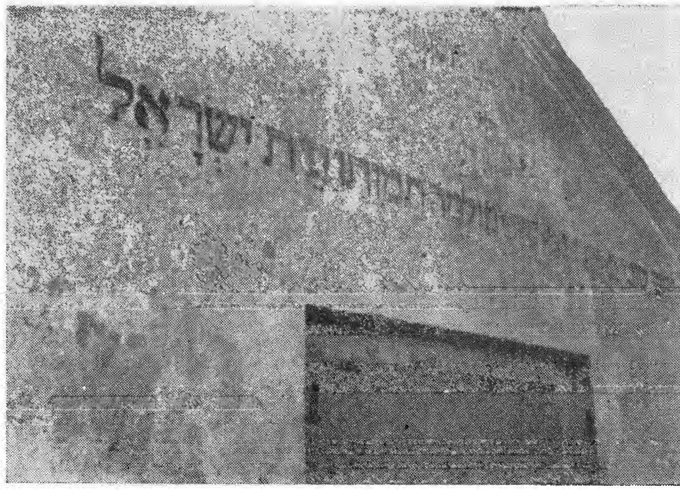
לפני שנגמרה הקדנציה של השלטון הציוני, מוטל היה על הנהלת הקהילה היוצאת לטפל בעריכת תקציב הקהילה, למרות שמערכת הבחירות, שנמשכה זמן רב, היתה כבר בעיצומה. היות שהמצב הפיננסי של הקהילה היה קשה, וגם זאת בעטיה של תקופת הבחירות הארוכה, ראו צורך לעשות קיצוצים מסוימים בתקציב. קיצוצים אלה נדרשו גם על ידי שלטונות המחוז, שהתקציב היה מוגש לאישורם. במסגרת הצמצומים הוחלט על הקטנת משכורת העובדים ב־10%. הרב התנגד לצמצום משכורתו וטען שזהו ענין של כבוד, אבל אפילו במקרה זה לא רצה להשתתף בהצבעה ולהכריע לטובת עצמו, אם כי היה באפשרותו החוקית לעשות זאת, כי האופוזיציה של הדתיים עמדה לצדו בנדון. הוא בחר בדרך שכנוע אחרת: כדי לזעזע את חברי ההנהלה הוא השמיע בהתלהבות דברים, אשר נראו לנאספים כדברי אזהרה: „אלה שהתנגדו בזמנו לרב, סופם היה רע. לנדוי, שהתנגד לבחירתו כרב הקהילה, לא האריך ימים וכמוהו גם מתו ציבולסקי ופלונסקר, אשר היו ממתנגדיו. אל לכם — הוא קרא — להביע בהחלטתכם התנגדות לרב"...

הדברים הללו היכו בתדהמה את חברי ההנהלה, שהיו כולם קשישים, רגישים להשפעה של כוח עליון, כי דברי

הרב נשמעו בעיניהם כקללה ממש. בנצלי את ההזדמנות שהרב בדבריו הזכיר גם את מאמצי להגן על שכר העוב־דים, מצאתי לנכון לקום ולהשמיע דברי הרגעה לשם הפגת הדכאון הנפשי שהשתרר. אמרתי שאינני שותף לדברי הרב, כי הרי הוא טוען רק להגנת שכרו ולא להגנת שכר כלל העובדים ואני מצטער על תוכן דבריו. אם מאמין הרב כי יש בידו כוח עליון להמית, יחשוב נא, אם ניתנה לו גם הרשות לנצל כוח זה. אכן, עזרה התער־בותי להשיב את רוחם של חברי הנהלת הקהילה הנרגשים והדיון חזר למסלולו הרגיל.

טז

האפיזודה השניה נוגעת אף היא ליחסים עם הרב בתקופה שקדמה למאורע שתואר לעיל. התכוונתי אז להרחיב את מסגרת שיעורי הערב לעברית וקיבלתי אישור הנהלת הקהילה להשתמש לצורך זה במעונה של „תלמוד תורה". הרב התנגד לכך בטענו שבית „תלמוד־תורה" הוא מקום קדוש כמו בית כנסת ואסור להשתמש בו למטרות חילוניות ולהתכנסות בנים ובנות ביחד, העלולה להיות בלתי מוסרית. הוא הראה לי שיש לו בנידון זה התכתבות עם רבנים חשובים וברי־סמכא, כגון הרב הראשי של רומניה, הרב צירלסון, ואחרים. הרבנים שאליהם הוא פנה בשאלותיו הורו לו בתשובותיהם לאסור. הוכחתי לרב כי בהיותו שלא מבני המקום, אינו מתמצא במצב הענינים ולכן שאלותיו לא היו עובדתיות ומשום כך גם התשובות הן לא לענין. הסברתי לו שביתה של „תלמוד־תורה" שימש בעבר למטרות שונות. היתה שם חנות למיצרכי מזון שסופקו על ידי יהודי ארצות הברית בשנות המצוקה של מלחמת העולם הראשונה. אחר כך היה שם מחסן לבגדים שנאספו לחלוקה בין הנצרכים, מחסן לגרוטאות של ועד הקהילה ואף סדנה, בה לימדו ילדי ישראל מלאכה. ביקשתיו שיבוא ויראה במו עיניו את הפעולה של הקניית ערכי יהדות לנוער ורק אחר כך יסיק את מסקנותיו. לזאת הסכים. הוא קבע את מועד ביקורו ואף

הקיר והכתובת שנשארו בבית הקברות
די וואַנט און איפשריפט וואָס זענען פאַרבליבן אויפן בית־עלמין
The wall and inscription which remained at the cemetery

הופיע במקום בשעה היעודה. הכל היה מסודר ומוכן לקבלת הפנים. הבנים והבנות ישבו בכיתה בשני טורים נפרדים. כל הבנים חבשו כיפות והמורה, זליג וסרמן, לימד שיר שמילותיו היו „יום ליבשה נהפכו מצולים, שירה חדשה שיבחו גאולים...". הרב הביע סיפוקו מכך שהנוער לומד עברית, אולם ציין שהתלמוד קובע במפורש „אין אפוטרופסות לעריות...". זכורני שהתרגזתי והתווכחתי אתו קשות על כך שאין כל קשר בין האימרה הנ"ל למקרה. לבסוף הודה לפני הרב שהתנגדותו נובעת מדרישתם של הדתיים, שהפצירו בו ודרשו שיאסור על הקורסים לעברית. הוא מצדו השתדל למלא את מבוקשם, כי חשש באמת מאפשרות של חילול השם.

יז

אפיזודה נוספת היא מהתקופה האחרונה של פעולתי, בזמן שלטונה של „אגודת ישראל", זמן קצר לפני ההחלטה על פיטורי. היתה זאת תקופה של חוסר עבודה בעיר שממנו סבלו גם העובדים היהודיים, ובעיקר הצעירים. במועצת העיריה קיימו דיון מיוחד בשאלה הזאת והוחלט על פעולות מסוימות להקלת המצב. להנהלת הקהילה הופנתה דרישה שאף היא תעלה את הבעיה לדיון ותעשה למען הקלת הסבל של הפועלים היהודיים. למרות זאת לא התקיים הדיון, כי ראשי־הקהילה החדשים סירבו להע־לותו בישיבה. באחד הימים, כשבבית ועד הקהילה הת־קיימה ישיבת ההנהלה, התארגנה בחוץ הפגנה של עשרות צעירים יהודיים, שרצו להיכנס פנימה לשם השמעת טענותיהם. כיוון שלא נענו, התפרצו בכוח, ניתקו את הטלפון, הפסיקו את זרם החשמל והפכו שולחנות וכסאות. במהומה ובחשכה נשבר גם כד המים שעמד על השולחן וראש הקהילה, שחש כי נרטבו פניו, החל לצעוק שפצעו אותו. מה שנשאר במיוחד חרות בזכרוני מאותה המהומה, שאגב יחסי אליה היה שלילי בהחלט, זוהי

הדרך לבית הקברות — דער וועג צום בית עולם
The road to the cemetery

העובדה שבחשכה התקרבו אלי מספר צעירים, הקיפוני מכל צד ושמרו עלי שלא אפגע...

יח

לפי הידיעות שקיבלתי בהיותי כבר בארץ־ישראל, הסתבר ברורות שהשלטון החדש בקהילה לא שבע נחת. המצב הלך והחמיר מיום ליום. הסכסוכים בין השותפים, נציגי „אגודת ישראל" ובעלי המלאכה, הלכו והתרבו. מושל־

פישל פלידרבלום, היו"ר האחרון של ועד הקהילה (1939)
פישל פלידערבלום, דער לעצטער יושב ראש פון דער קהילה
Fishel Fliderblum, the last Chairman of the Kehila

המחוז הפולני שימש מפשר וקובע בהתאם לרמזים שהיה מקבל ממקורביו. בשנת 1937 התקיימו בחירות חדשות וכתוצאה מהן נבחרו 3 נציגים מ„אגודת ישראל", 3 נציגי הציונים ו־2 מבעלי המלאכה. במצב זה יכול היה השלטון לעבור לידי הציונים, אולם הם לא היו מעונינים בדבר ואף אני יעצתי להם להימנע. לבסוף הוקמה בכל זאת קואליציה וקילברט נבחר שוב ליו"ר וד"ר ברומברגר לסגנו. אחד השיקולים של הציונים לא להישאר בחוץ היה הרצון לתכנן ולקיים חגיגות לקראת ציון יובל 700 שנה לקיום הקהילה הפלוצקאית.

ברם המצב הלך והתדרדר, וכעבור זמן קצר היו נאלצים לפנות שוב לבוחר כדי שיכריע בענין השלטון הפנימי. וכך, כעבור שנה וחצי, קוימו שוב בחירות חדשות. היה זה בשנת 1939, ששה חדשים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. בשלב זה נכנס למערכה כוח חדש — פועלי־ציון — והם אמנם קיבלו את האחריות לשלטון בקהילה בתמיכתם של כל יתר הנציגים הציוניים. פישל פלידרבלום, העסקן הצעיר והתוסס, האהוב על כלל הציבור היהודי בפלוצק והמוכר מפעילותו במועצת העיריה במשך שנים רבות, נבחר לראש הקהילה.

היתה זאת הזדמנות להחזיר עטרת קהילת פלוצק ליושנה. אבל כבר התקרבה שעת הקץ. המלחמה והשואה הגדולה סיכלו את הכל. החיים היהודיים בפלוצק הת־קיימו עוד כשנה וחצי במסגרת הגיטו והעבודה הכפויה עד החיסול המוחלט. בתקופת קיום הגיטו פעלו מספר אנשים שהגורל בחר בהם להיות ממונים על ידי הקל־גסים הנאציים כנציגי היהודים. היום אפשר לציין בגאווה שמלבד יוצא־מהכלל אחד, מילאו כל יתר הנציגים הכפויים שליחות לאומית יהודית נאמנה ועשו פעולות חיוביות תוך מסירות נפש וסיכון עצמי לטובת אחיהם ככל שניתן היה לעשות בתנאים ההם.

בסוף חודש שבט תש"א העיפו אלפי יהודי פלוצק, שרוכזו ברחבה לפני בית המדרש ומשרד הקהילה, מבטם האחרון על עירם בטרם הועמסו על המשאיות, כמו בהמות, באיום מגלבים ומוטות־ברזל, בדרכם למקומות הגירוש וההשמדה.

מבין מתי־המספר ששרדו אחרי מפלת הצורר רק מעטים הגיעו שוב לפלוצק והשתהו שם תקופה קצרה בלבד. בית המדרש ומשרדי הקהילה היו להם למקום מחסה ומיפגש. שם נקבע המטבח המשותף ושם הוקמו בתי המלאכה ומוסדות החינוך.

בית־הקברות חולל ונהרס. אף מצבת הזכרון שהוקמה על שטחו מתפרקת אט־אט. גם בית הכנסת נהרס. ורק בית המדרש ובית משרד הקהילה עדיין עומדים על תלם, ואף על פי שיעודם כעת הוא אחר לגמרי, הם משמשים סמל לחיים היהודיים שזרמו בפלוצק במשך למעלה מ־700 שנה.

מוסדות וארגונים יהודיים בפלוצק בשנת 1934

(לפי הפרסומים בלוח השנה של מחוז המזוביה — Kalendarz-Informator Mazowsza Płockiego, 1934)

ועד הקהילה: **יו"ר — ל. קילברט, סגן יו"ר — ה. ליכט; חברי הועד: הרב איידלברג, ד"ר ה. ברומברגר, ל. בריגרט, י. גלבסקי, י. גרמן, ח. שיליט, פ. וואלרט.**

מועצת הקהילה: **יו"ר — י. נאגל, סגן יו"ר — י. טורקלטויב; חברי המועצה: י. אשכנזי, ד"ר י. פיינברג, ר. קאנרק, א. קרבר, נ. ליפשיץ, י. ליפפלד, וו. שפרלינג, ל. שימנסקי, י. זילברברג, ד. ז'וירק. מזכיר המועצה: אליהו וולף זילברברג.**

אגודת הסוחרים: **יו"ר — אלפרד בליי, סגן יו"ר — ד"ר הנריק ברומברגר.**

ארגון בעלי המלאכה: **יו"ר — י. דומב, סגן יו"ר — ל. בריגרט, מזכיר — י. טורקלטויב.**

ספרית „הזמיר": **יו"ר ההנהלה — יעקב קוניג.**

בית־מחסה לזקנים ונכים („פשיטולק"): — **אפוטרופוס („קוראטור") — יעקב יוסף גלובינסקי.**

בית־יתומים: **יושבת ראש הועד — גב' פאולינה אלטברג.**

אגודת „טיפת־חלב": **בראש הועד גב' ליפשיץ וגב' קובלסקה.**

האגודה „תומכי־עניים": **יושב ראש הועד — מיכאל רובינשטיין.**

האגודה „גמילות־חסדים" — **יו"ר חנוך שיליט.**

אגודות בעלי־מלאכה („צכים") יהודיות

פחחים — זקן האגודה: ישעיהו רוזנברג;
ספרים — זקן האגודה: יוליוש דומב;
חייטים — זקן האגודה: אברהם גרטנר;
אופים וקונדיטורים — זקן האגודה: אליעזר בריגרד;
קצבים — זקן האגודה: יונה לוברניצקי;
נגרים — זקן האגודה: יצחק טורקלטויב;
סנדלרים — זקן האגודה: שלמה טאוב;
מסגרים, נפחים ודודאים — זקן האגודה: חיים מרדכי זיג.

פלוצק (מחוז ווארשה)

(פורסם ב„אלמנך של הקהילות היהודיות בפולין", וורשה 1939 — „Almanach Gmin Żydowskich w Polsce", Warszawa 1939)

האוכלוסיה של פלוצק מונה כעת כ־35.00 ומזה מספר היהודים הוא כ־9000, כלומר 22 אחוזים.

בבחירות לועד הקהילה בפלוצק, שהתקיימו ביום:

לייב (לווק) קילברט
Lejb (Levek) Kilbert

5 בדצמבר 1937, נבחרו: קילברט לווק (אגודה) — יושב ראש, ד"ר ברומברגר הנריק (ציוני) — סגן יושב ראש אידלברג מרדכי, הרב, בריגרד לייזר (בעל מלאכה), גלבסקי יוסף (ציוני), גרמן יצחק לייב (אגודה), כהן יצחק מאיר (אגודה), שיליט חנוך (מזרחי), וואהלרט פסח (בעל מלאכה).

המועצה מורכבת מ־14 חברים ומהם 4 בעלי־מלאכה, 3 מ„אגודה", 3 ציונים ו־2 מ„מזרחי". יושב ראש המועצה הוא יעקב נאגל (אגודה), סגן יושב ראש המועצה הוא יצחק טורקלטאוב (בעל־מלאכה).

משרד ועד הקהילה נמצא בהנהלתו של מר אליהו זילברברג (החל משנת 1932). רכוש הקהילה: בית הכנסת הגדול שנבנה לפני למעלה מ־300 שנה, בית כנסת קטן הקיים מזה 100 שנה מייסודו של דנציגר (למד בו בין היתר נחום סוקולוב), בית חולים מייסודו של יצחק פוגל, בית מחסה לזקנים ונכים ע"ש הזוג פלאטאו; תלמוד־תורה ע"ש י. קירשטיין, בית־יתומים, בית־שחיטה לעופות,

מקווה, בתי־עלמין חדש וישן, בית טהרה, מגרש שנתקבל כתרומה לטובת אגודת „גמילות חסדים" לפי צוואתה של אשת הגנרל דומברובסקה ע"ה.

הרב הוא מר מרדכי איידלברג. הקהילה מעסיקה גם

א. סמסון — חזן ראשי של בית־הכנסת
א. סאַמסאָן — דער לאַנגיאַריקער חזן פון דער גרויסער שול
A. Samson, Cantor of the Synagogue

3 שוחטים, חזן, 4 מלמדים, 2 קברנים ועוד. צוות ההוראה בתלמוד־תורה" מונה 7 איש. מנהל בית הספר הוא מר י. אשכנזי.

התקציב השנתי הכללי של הקהילה הוא בסך של 125,000 זל'. ההכנסות הן: מסי הקהילה („האַטאַט") 47,000 זל', הכנסה מבתי הכנסת 3000 זל', מהשחיטה 30,000 זל', מבית הקברות 6000 זל', מחברת „גמילות־חסדים" 1500 זל', מצוואות 2000 זל', מנכסי דלא־ניידי 4000 זל'. מספר משלמי המסים הוא 808 והתשלומים הם החל מ־5 עד 1400 זל'.

ההוצאות של הקהילה הן: מינהל (עובדי המשרד, מקווה, הרבנות, שוחטים, פנסיה, החזקת בנינים וביטוח סוציאלי) 61,000 זל'. רשת החינוך הקהילתי 10,000 זל'. עזרה סוציאלית (תמיכה לימי חג, לכיסוי גרעון של בית החולים, בית היתומים ובית מחסה לזקנים וכו') 15,000 זל'. הקהילה נותנת מענקים אלה: לבתי ספר דתיים פרטיים 4000 זל', למוסדות צדקה („עזרת חולים", „טיפת חלב", האגודה לטיפול בילד ועוד) 4000 זל'.

אברהם שמואלי (פלוצר)

בית־החולים היהודי ע"ש יצחק פוגל

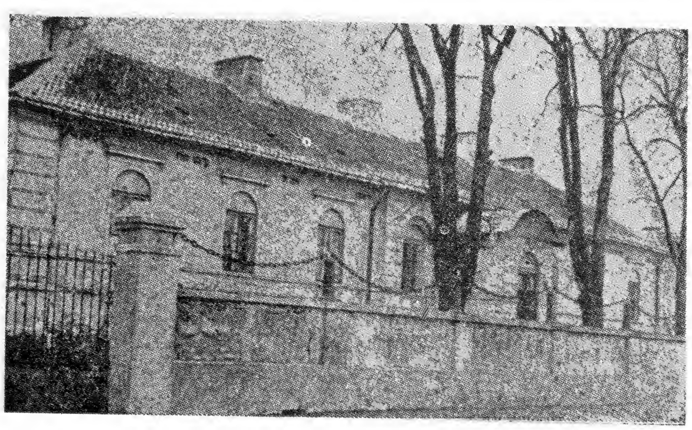
בשנת 1926, כשבע שנים לאחר תקומת פולין העצ־מאית, עלה בידי הציבור היהודי בפלוצק להפעיל מחדש את בית־החולים שלו, שהוקם בשנות השבעים של המאה הקודמת מתרומתה של משפחת פוגל וזכה לאהדה והוקרה בקרב האוכלוסיה היהודית*. פעולתו של בית־החולים, שבנינו נמצא ברחוב מיסיונרסקה 7, הופסקה לאחר כיבוש העיר על ידי הגרמנים בשנת 1916. הם החרימו את הבנין לצרכיהם ופקדו שהאזרחים היהודיים יאשפזו את חוליהם בבית־החולים הפולני הכללי ע"ש השלישיה הקדושה.

לאחר צאת הגרמנים והתבססות השלטון הפולני הוח־זרו הבנינים לידי ועד הקהילה ומאז החלו המאמצים לחידוש פעילותו של בית החולים היהודי, שהיה הכרחי ביותר, כי במוסד הפולני לא היו קיימים תנאים נאותים לאישפוז יהודים שומרי מסורת.

לצורך הגשמתה של התוכנית הזאת הוקם ועד מיוחד בראשותו של רפאל פלונסקר ולבסוף, בשנת 1926, נפתח המוסד כשבו 35 מטות, חדר ניתוחים, חדר להקרנה במנו־רות קווארץ, מרפאה לקבלת חולים מהחוץ (ללא תשלום) וחדר לעזרה ראשונה. נוסף למחלקה הכללית נפתחה גם, באותו הזמן, המחלקה ליולדות.

בועד הציבורי שדאג לכל עניני המוסד נכללו מספר עסקני ציבור ידועים וביניהם: רפאל פלונסקר (יושב ראש), אפרים דוד אלברג, יצחק קובדלו, קלמן לייב קילברט, יוסף גלבסקי ועוד. הצוות הרפואי היה מורכב מה"ה: ד"ר ברסלר, ד"ר קדיש, ד"ר פרנקובסקי (רופא ממוצא פולני שהיה מקובל ביותר על האוכלוסיה היהו־דית) וד"ר מריינשטראס. בראש צוות הרופאים עמד ד"ר י. פיינברג.

מנהלו האדמיניסטרטיבי של בית החולים היה בנימין

בית החולים היהודי — דער יידישער שפיטאָל
The Jewish hospital

* על בית החולים בתקופה שלפני מלחמת העולם הרא־שונה ראה בחלק א', עמ' 55, 106, 119.

לושינסקי. כמנהלת המשק היתה מועסקת הגב' בינה יוכבד פלוצר. כאחיות עבדו: הלה גוטרמן, רגינה מדליון, באסיה גצל ושרה הזן וכסניטרים: יהושע ושרה רוזנפלד. זמן־מה עבדה כמנהלת המטבח הגב' חנה פאלוך.

המשברים הכלכליים התכופים שהיו פוקדים את האוכ־לוסיה היהודית בפלוצק היו מטביעים חותמם על בית החולים ולעתים קרובות היה קשה ביותר לכסות את הגרעונות של המוסד, שבדרך כלל כוסו ע״י קופת ועד הקהילה, במידה שהיו ברשותו אמצעים לצורך זה. עם זאת יש להדגיש שבית החולים החזיק מעמד ואף התפתח הודות לנאמנותו של צוות עובדיו ומסירותו של הועד הציבורי שעמד בראשו. למרות ציודו הרפואי הדל הצליח לשמור על רמה רפואית נאותה ואף יצאו לו מוניטין לא רק בקרב האוכלוסיה היהודית, כי לעתים היו גם חולים נוצריים מתדפקים על שעריו. מדי פעם בפעם היו מבו־צעים בו ניתוחים רציניים על ידי רופאים, אורחים מהחוץ, וביניהם המנתח הוורשאי המפורסם. ד״ר גראבר, וכן רופאים מבית־החולים הפולני בפלוצק.

האווירה הדתית היא שאיפיינה את בית־החולים היהודי בפלוצק. מיד עם פתיחתו חידשה את פעילותה גם חברת „משמרים" שעסקניה הטילו על עצמם את המצווה לשמור כל לילה ליד מיטותיהם של חולים מסוכנים, להגיש להם משקה חם ולסייע להם כפי הצורך. באופן כזה נמשכה המסורת היפה של ההתנדבות שהיתה קיימת גם בתקופה הראשונה לקיומו של המוסד. מתפקידיה של החברה היתה גם הדאגה לבית הכנסת שהיה נמצא בבית החולים ובו היו נערכות תפילות בשבתות ובחגים. בראש חברת „משמורים" עמדו העסקנים הרש ראובן זילברברג, הרש ליכט ולאקס. בימי חג הפסח היו תמיד נערכים בבית החולים „סדרים" על כל דקדוקיהם, כשבראש השולחן היה יושב ר' שמואל יונה פלוצר ומסביבו כל החולים שלא היו מרותקים למיטותיהם. המטבח של בית החולים היה מתנהל על טהרת הכשרות ודבר זה היה מאפשר אישפוזם של כל היהודים, אפילו מבין החרדים ואירע שאף הרב עצמו אושפז בו.

רב היה ערכו של בית החולים היהודי בשטח העזרה הסוציאלית לנצרכים. חולים מבני העניים היו מקבלים טיפול ללא כל תשלום, וביניהם היו רבים שהיו מאוש־פזים תקופות ממושכות.

הנאצים, לאחר שפלשו לפלוצק, חיסלו מיד את ההנהלה היהודית ופתחו במקום תחנת מיון ומחלקה למח־לות מידבקות. בכל זאת המשיך עוד במשך זמן־מה הצוות היהודי בעבודתו ולא פעם אירע שעסקן יהודי, שהיה מבוקש על ידי הנאצים, מצא מחסה בבית חולים בהסוואה של היותו חולה. בין המסתתרים נמנה גם הרב מריפין, ר' נטע נוטקביץ', ששהה במקום כחודש וחצי עד שהצליח לברוח לוורשה.

בסוף 1940 חוסל כליל בית־החולים והאנשים שהיו מאושפזים בו הועברו לבנין בית מחסה לזקנים ברחוב דובז'ינסקה.

צוות רופאים ואחיות של בית החולים היהודי בשנת 1930.
יושבים: אחיות־מדליון, רוזנפלד, פלוצר; רופאים — ד״ר קדיש, ד״ר ברסלר, ד״ר פיינברג, ד״ר פרנקובסקי; בנימין לושינסקי, אחות ש. הזן, פלדשר רוזנפלד (עומד).
אַ גרופּע דאָקטוירים, קראַנקן־שוועסטער און סאַניטאַרן פון יידישן שפּיטאָל אין יאָר 1930.
Physicians and nurses of the Jewish Hospital, 1930

„עזרת חולים"

החברה „עזרת חולים" היתה קיימת בפלוצק במשך כל השנים והיא נהנתה מתמיכת ועד הקהילה, אף על פי שרוב הכנסותיה באו לה מתרומות וממתן בסתר. תקופת השיא בפעולות החברה חלה בשנים הראשונות להתחדשותו של בית החולים היהודי בפלוצק, כלומר החל מ־1926. בתחילת שנת 1928 התקיימה בתיאטרון העירוני עצרת חגיגית שכל הכנסותיה הוקדשו ל„עזרת חולים". התוכנית האמנותית של העצרת היתה מגוונת ביותר. נוגנו יצירותיהם של שוברט בביצועם של רוזנטל ובורנשטיין. ב. פניגשטיין ויוסף גונשר השמיעו מספר מונולוגים הומוריסטיים של שלום־עליכם ואחרים והוצג מערכונו של טונקלר „יהלומים", בהשתתפותם של י. גונשר, ל. יגודה, ול. פרוסאק. „מסמר" הערב היתה הופעתו של ילד־הפלא הפלוצקאי, הקסילופוניסט בן ה־9, יז'יו (ישראל נשרי), שביצע את הרפסודיה של ליסט ויצירות אחרות על הקסילופון.

ההכנסות מעצרת זו איפשרו קיום שרותיה של „עזרת חולים" במשך מספר חדשים.

בשנת 1934 עמדו בראש החברה: יצחק־מאיר זילברברג — יושב ראש ויעקב קניגסברג — סגן יושב ראש.

הסיוע ש„עזרת חולים" היתה מגישה לנצרכים התבטא בעיקר במתן עזרה רפואית לחולים עניים, המצאת רפואות חינם ודאגה למשפחה במקרה שמפרנסה אושפז בבית החולים. כל פעיליה של החברה עבדו שלא על מנת לקבל פרס ומילאו תפקיד חשוב במערכת העזרה הסוציאלית העצמאית שפיתחו יהודי הקהילה.

ומה שנאמר על חברי אגודות הצדקה של יהודי וורשה (ד"ר ראובן בן־שם „מוסדות עזרה וסעד", אנציקלופדיה של גלויות, וורשה, כרך א') חל ללא־ספק גם על חברי „עזרת חולים" או „חברת משמורים" בפלוצק:

„...ערב ערב היו חבריה הולכים לבתי־החולים היהודיים. על בהונות רגליהם היו נכנסים לחדרים. החולים כבר נרדמו. המבקרים היו מחליקים בידיים זהירות על יצועי החולים ומשאירים על שולחנם מיני מתיקה: תפוחים, תפוחי־זהב וכדומה. בבוקר, כשהחולה פקח את עיניו, ראה שיש מישהו הדואג לו ומתעניין בו. יש שהרופאים אמרו שהמבקרים הנסתרים עזרו לחולים יותר מהרפואות... בוארשה היו מאות יהודים כאלה. איש לא הכירם, איש לא ידע את שמם. הם באו מחוגים שונים. היו ביניהם חסידים בעלי־זקן ופיאות, לומדים ואנשי־מעשה. והיו יהודים לבושים אירופית ומגולחים למשעי. היו נשים צדקניות מהטיפוס הישן, נשים העוסקות במצוות ובמעשים טובים. והיו יהודים עשירים ויהודים עובדים קשה לפרנסתם. כל אלה היו מאוחדים ברעיון אחד: לעזור ולגמול חסד... הם עזרו והם חזרו על פתחי־נדיבים, והם דפקו על לבות קשוחים, והם דרשו, והם ביקשו, והם חשו לכל מקום, אם רק שמעו קול הקורא לעזרה... (שם, ע' 595).

גוסטב פוק

בית־היתומים היהודי („OCHRONKA")

מעלה אני בזכרוני את הבית בו גדלתי, התחנכתי וממנו יצאתי לעולם הרחב. היה זה בית היתומים היהודי בפלוצק, שכינויו העממי בפולנית היה „Ochronka" (בית מחסה). בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה שכן המוסד בבית ברחוב דובז'ינסקה 18, שבו היה נמצא גם בית ספר קדם־יסודי. ילדי העניים היו מקבלים בו ארוחות צהרים. המנהלת היתה העלמה קוז'ן.

בשנת 1928 הועבר המוסד לרחוב זדונסקה 1 ושם נשאר עד לחיסולו על ידי הנאצים.

אשתדל להיזכר בכל אותן הנשים היהודיות שעמדו במשך השנים בראש המוסד וכמה מהן אף הקדישו לו את מיטב כוחותיהן. הראשונה היתה הגברת בליי. אחריה באה הגברת ליפשיץ, שבנה היה אחר כך רופא מפורסם. שלישית היתה הגב' סרנא (היא חיה בוורשה בשם שייקו) והיא הוחלפה על ידי הגב' לוטקה זילברניק. מבין המנהלות האחרונות אני זוכר את הגברת יאדביגה זנד (מבית לווינסון מוורשה) וכשהיא נפטרה לפתע באה אלינו הגב' צלינה בוגטה.

מספר הילדים במוסד היה תמיד בגבולות 32—36 וביניהם היו גם מספר יתומים שהגיעו אלינו מוורשה. בתחילה הוחזק המוסד מהקצבותיהם של ה„ג'וינט" ו„טאז". אחר כך הוא הוחזק בכספי ועד הקהילה. מועצת העיריה היתה משלמת סכום של 30 זהובים לחודש בעד כל ילד שנתקבל באמצעותה. אך למרות כל זאת לא היו ההוצאות מתכסות ולכן היה צורך לארגן הצגות שבהן היו מופיעים ילדי המוסד. מדי פעם בפעם היו מתארגנות גם הגרלות של פרסים שהכרטיסים להן היו נמכרים בבתי היהודים. המחסור בכספים היה נותן את אותותיו ברמת התזונה

שלרוב לא היתה גבוהה ביותר. היה צורך גם לקמץ בהוצאות להלבשה, אף על פי שמחסן הבגדים היה נהנה מתרומות תכופות.

גב׳ אלטברג, העסקנית הידועה עם בתה אֶמה, הפסנתרנית.
די באַקאַנטע פרויען־טוערין, אַלטבערג, מיט איר טאָכטער, אַ באַרימטע פּיאַניסטין.
The well known public worker Mrs Altberg, with her daughter Emma, the Piano player.

בראש דאגת ההנהלה היתה השמירה על הנקיון, ואכן החדרים והילדים נראו תמיד נקיים ומצוחצחים. כל שנה, בחופשת הקיץ, היו הילדים יוצאים למעון כפרי, שהיה נמצא באחוזתו של מר לובראניצקי, בכפר אמילין. היו אלה הימים המאושרים ביותר בשביל הילדים.

כל חניכי המוסד למדו בבית־ספר עממי יהודי ולאחר סיומו היו משתדלים ללמדם מקצוע כדי שיוכלו להיות עצמאיים. חלק היה נשלח להשתלמות במסגרת בתי־ספר של „אורט" ולכשרוניים ביותר היו מאפשרים המשך הלימודים בבית־ספר תיכון.

במשך רוב שנות קיומו של המוסד טיפלה בו האשה העסקנית הידועה, הגברת פאולינה אלטברג. בית היתומים היה בבת־עינה והיא לא חסכה שום מאמץ כדי להעלות את רמתו. היא היתה בשבילנו, הילדים, כאם, אשר אליה היינו פונים בצר לנו. היא תישאר בלבותינו כסמל של אם יהודיה, מסורה ודואגת, וכסמל של הטוב אשר בנפש האדם.

גורלם של חניכי המוסד, שהיו בו בעת הפלישה הנאצית, היה כגורלם של כל יהודי פלוצק. כיום נשארו בחיים רק חמישה ומהם 3 בישראל, אחת בפולין ואחת ברוסיה.

ג. פוק עבד עד פרוץ המלחמה בתחנת החשמל הפלוצקאית. בשנות המלחמה התנדב לשורות הצבא הפולני בברית־המועצות ועלה לדרגת קצין. הוא זכה, כמפקד פלוגתו, להיות מהראשונים ששיחררו את פלוצק. בעד הצטיינותו במלחמה עוטר ב־5 אותות קרביים. השתתף בקרב על כיבוש ברלין.

„צדקה תציל ממוות"

(דמות עסקן סעד עממי)

לא היה קיים בעירנו אף מוסד סעד או צדקה אחד מבלי שתהיה לר׳ משה אהרן נגיעה ישירה בו. הוא היה מעין מוסד. לא הסתפק באיסוף העזרה מאחרים אלא הוא עצמו היה נותן משלו, ולרוב בעילום שם, כדי שלא לבייש את הנצרכים ולקיים את המצווה שלא על מנת לקבל פרס.

התלהבותו לפעול בשדה הצדקה לא בבת אחת צמחה. בתחילה עסק בצדקה כיהודי הרואה בזאת את עיקר המצוות, כי הרי „תשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה"... בהיותו צעיר עדיין התנדב לפעולת חברת „משמורים" שאנשיה לקחו על עצמם לבקר חולים, לשמור על מיטותיהם בלילות, להגיש להם תה חם ולעזור בעשיית צרכיהם. ר׳ משה אהרן היה אז הצעיר שבחבורה וכוחותיו היו במתניו. משום כך היה מסוגל יותר מאחרים להקדיש משעות שנתו לשמירה על החולים המסוכנים בבית־החולים היהודי. אנשי ה„משמורים" לא הסתפקו בסיוע לחולה בלבד, אלא ניסו לעזור גם למשפחתו שנשארה ללא מפרנס. ר׳ משה אהרן היה אז צריך לדאוג להספקת אוכל, חומרי הסקה ובגדים חמים לילדי החולה. כל זה דרש מאמץ רב, אולם הוא לא ידע ליאות עד שסיפק את כל הדרוש.

כשהתבגר ונשא אשה, הרחיב את מסגרת פעולות הסעד שלו. ביחד עם עוד שני חברים התחיל להסתובב בין המסובים בנשפי חתונות ולהתרימם לטובת „עזרת כלה". הכסף שנאסף היה מיועד לבנות העניים שהגיעו לפרקן, אולם לא יכלו לזכות בחתן מחמת חוסר פרוטה אצל הוריהן. ועוד יותר גרוע היה מצבן של יתומות הנתונות לחסדי הכלל. ואיך תנשא בת־ישראל כשרה, כשאין בידיה נדוניה כלשהי ותהי הדלה ביותר? ר׳ משה אהרן וחבריו לא היו אוספים כספים סתם כך בעלמא

אלא תמיד לטובת מטרה מסוימת ומוגדרת, וכשהצטבר בידיהם סכום כסף מתקבל על הדעת היו מוסרים אותו לידיה הנאמנות של השדכנית הזקנה שרה־ביילה מקובסקה, אשר התמחתה בזיווג בני העניים. היא היתה מעבירה את הכסף ליעודו ודואגת שהזוג יועמד תחת החופה כדת וכדין מבלי שיוודע מנין בא הכסף לנדוניה, להוצאות החתונה ואף לצרכיה הראשונים של המשפחה החדשה. וכך בעזרת ה„מתן בסתר" נוסדו בישראל משפחות ולא אחת מהן הצליחה לאחר מכן בדרכה בחיים.

כשפקדה מצוקת המלחמה את יהודי עירנו, הפך ר' משה אהרן מפעיל חובב לאחד מעמודי התווך של מפעלי העזרה לנזקקים. עסקנותו זו מילאה את כל תוכן חייו והוא ניסה להדביק בה את כל בני משפחתו וסביבתו. הדבר קרה בהשפעת מקרה אסון מחריד: באותם הימים החלו להגיע לעירנו משפחות פליטים מעיר הבירה שהיתה נתונה אז ברעב ובמחסור. יהודי עירנו עצמם היו שרויים במצב קשה, אבל קיבלו את הפליטים בלבביות והתחלקו אתם בכל. ניכר היה כי רבות מבין משפחות הפליטים זו להן הפעם הראשונה לחיות במצוקה ולא הורגלו ליהנות מעזרת הכלל...

בוקר אחד נשמעה דפיקה בדלת ביתו של ר' משה אהרן ועל הסף ניצב גוי־מכר עם הבעת פנים מבוהלת ביותר. מהמשפטים המקוטעים שהשמיע הסתבר שהוא השכיר בביתו דירה למשפחת פליטים. הם סיפרו לו שהיו פעם אנשים אמידים, אולם המלחמה רוששה אותם כליל עד שנשארו מחוסרי־כל. והנה זה כשבוע ימים אין אף אחד מהם יוצא מפתח דירתם ולא ידוע מה קרה שם. יבוא־נא מישהו אתו ויבדוק את המצב, אולי דרושה עזרה כלשהי... ר' משה אהרן לא התמהמה אף רגע. הזעיק מיד את שכניו ורץ יחד אתם לביתו של הגוי. כשלא נענו לדפיקות בדלת, הוציאוה בכוח מציריה ואז התגלה לפניהם מחזה מחריד. הגופות של שני ההורים ושל בנם הקטן היו כבר בשלב של רקבון. הבדיקה הרפואית העלתה שהם מתו מרעב, כי לא אזרו כוח לבקש סעד ציבורי ואיש לא התענין בגורלם בעוד מועד.

מאותו יום החליט ר' משה אהרן לקחת את היוזמה לידיו. הוא הבין שפעולת סעד עשויה שלא להצליח באם לא תהיה מכוונת לנזקקים לה באמת. וכדי שיוכל להיות בין המתווים את מדיניות העזרה של הקהילה, השתדל להיבחר כחבר במוסדותיה, לא הרפה ולא שקט עד שעלה בידיו להעביר את פעילות הסעד לפסים נכונים, כלומר להבטיח שהסכומים הזעומים שעמדו לרשותו יינתנו לנצרכים ביותר. כדי להרחיב את מסגרת הסעד ארגן התרמה וגם השפיע על התורמים שבעצמם ישתתפו בחלוקת העזרה ישירות בבתיהם של העניים. היה זה אמצעי יעיל כדי לפתוח את עיני האמידים לראות את גודל מצוקתם של העניים והמרודים. הוא היה מטלטל את עצמו למרתפים ולעליות גג ובא במגע ישיר עם דלת העם ומצוקותיה. לא פעם אירע שהעניים התביישו לקבל את הסיוע ואז היה מודיעם שאין זו נדבה אלא הלוואה שיוכלו להחזירה לכשירחיב. ולאות הוכחה היה רושם את הסכום בפנקס ההלוואות שתמיד היה אתו. וגדולה עד מאוד היתה שמחתו כשמישהו היה מחזיר את הכסף כעבור חודשים ואף שנים, כי אז ידע שהעזרה נשאה פרי ואיפשרה למשפחה להתאושש ממצוקתה.

שנים רבות נמשכה פעילות הסעד של ר' משה אהרן בעירנו. הוא נבחר כגזברה של קופת „גמילות חסדים" ומאז חל שיפור רב בפעולתה. הוא דאג שמעזרת הקופה ייהנה מספר רב של חנוונים ורוכלים זעירים שאפילו הלוואה קטנה יכלה להעמידם על רגליהם בשעת דוחק. לכן הפסיקו, בהשפעתו, כמעט לחלוטין להעניק הלוואות גדולות והתרכזו במתן סיוע רק לנחשלים ביותר. כשהגיעו לעירנו משלוחי בגדים ומזון מאמריקה אחרי מלחמת העולם הראשונה לא נמצאה אישיות מתאימה יותר מר' משה אהרן שתפקח על חלוקתם הצודקת בין הנצרכים. ושוב כיתת את רגליו בין מעונות העניים כדי להשגיח במו עיניו שהעזרה תינתן לזקוקים לה באמת ורק להם...

ולא רק מכספי אחרים נתן, כי אם במקרים רבים גם מכספו הוא. אלא שעל כך לא ידע כמעט איש ואפילו לא הנהנה מצדקתו. כשנפתח מחדש בית־החולים היהודי שיגר למחסן המטבח ארגז של צרכי מזון.

אשתו שלחה בהזדמנות זו חבילת כלי־מיטה בנפרד. כששאלוה הבריות מדוע היו צריכים לשלוח שני ארגזים נפרדים, ענתה שיש לה חשבון־מצוות משלה ואין היא מערבבן עם אלה של בעלה...

כשהתקרב לגיל 70, לקה ר' משה אהרן בשיתוק כללי ורותק למטתו. בכל זאת כעבור זמן־מה הוטב במקצת מצבו והוא חי עוד ארבע שנים. ומספרים הבריות שאפילו ממטת חוליו לא הפסיק לסייע לנצרכים אף על פי שהפרוטה לא היתה מצויה בשפע בביתו.

*

פרטים על חייו ופעליו של ר' משה אהרן סדזובקה רשמה הלה וואיטקובסקה־שלכטר, מפיה של דינה ברלנד.

ישראל גרשון חנכוביץ' (קנט)

על בנקים קואופרטיביים ואגודות מקצועיות

א

בנקים*

עד פרוץ המלחמה בשנת 1939 היו קיימים בפלוצק שלושה בנקים קואופרטיביים יהודיים. היו אלה: הבנק להלוואות („בנק פוז'יצ'קובי"), בנק הסוחרים („בנק קופייצקי") והבנק לאשראי („בנק קרדיטובי").

הראשון מכולם היה הבנק להלוואות. הוא נוסד זמן קצר אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשבחיי הכלכלה השתרר מצב של תוהו ובוהו ומצבם החמרי של היהודים ירד פלאים. נוסף לזאת נמצאו בפלוצק פליטים רבים מערי הסביבה, ואפילו מוורשה, שהיו מנותקים ממקורות הפרנסה שלהם והיה צורך לבוא לעזרתם. בשנת 1924 הוצע לפתוח בנק שיתן הלוואות קטנות לבעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, כדי לאפשר להם לפרנס את עצמם מיגיע כפיהם או ממסחר. בעזרת הכספים יכלו בעלי המלאכה לרכוש לעצמם כלי־עבודה והסוחרים יכלו לקנות קצת סחורה בשביל דוכניהם בשוק. הפרנסות אמנם היו דלות, אבל בכל זאת איפשרו קיום בצמצום ומנעו מהם הזדקקות לעזרה סוציאלית.

מימושו של ייסוד הבנק היהודי הראשון התאפשר הודות לעזרתו של ה„ג'וינט", אשר השקיע את הסכום הראשון. נוסף לזאת היה כל חבר המצטרף לבנק מחויב לפדות מספר מסוים של מניות. המארגן המקומי של הבנק היה משה אלטברג וביחד אתו פעלו גם גרויברט, קרוק ואחרים. מראשית קיומו הצטיין הבנק הזה בסידוריו הטובים. השפיעה על כך במידה ניכרת אישיותו של המנהל הראשי, אלטברג, אשר שאף לכך שהבנק יתנהל לפי כל הכללים של הבנקאות המודרנית. הוא חתר אפילו לכך שהבנק יהיה פתוח גם בשבתות ואף השיג את המטרה הזאת, למרות התנגדותה החריפה של האוכלוסיה היהודית, בשנים האחרונות לפני המלחמה.

הודות לניהול הטוב והמוניטין שיצאו לו היה הבנק מרחיב מדי שנה את היקף פעולתו. בכוחו היה להעניק הלוואות גדולות יחסית ומספר חבריו הגיע עד 400. מדי שנה היה מתפרסם דין וחשבון ומאזן באישור המבקרים והיתה מתקיימת אסיפה כללית לצורך אישור הדו"ח ובחירת ההנהלה. בשנים האחרונות כיהן כמנהל כללי נתן גרויברט ועם עובדיו הקבועים של הבנק נמנו הגב' מנדלסון, קסלמן, קראסק, נחמנוביץ', שורץ, טאוב ובלוטניק.

בנק הסוחרים („בנק קופייצקי")

הבנק הזה נוסד בשנת 1927 הודות לפעילותו של העסקן הציבורי הנמרץ קלמן לייביש קילברט. הבנק שם לו למטרה להעניק הלוואות בהיקף גדול יותר לאנשי המסחר והתעשיה. במקרים מסוימים היה גובה ההלוואות מגיע עד לסכום של 10 אלפים זלוטי. מהאשראי יכלו ליהנות גם סוחרים פולניים מפלוצק ומהסביבה. נוסף למתן הלוואות פותחו גם כל יתר השירותים הבנקאיים המקובלים והבנק רכש לו בהדרגה את אמונם של היהודים. רבים היו משקיעים בו את חסכונותיהם שהיו מיועדים לשמש נדוניה לבנותיהם. באותן השנים ניהל המרכז של הבנקים היהודיים בוורשה מסע תעמולה למען החסכון. אחת מהתוכניות האלה היתה מיועדת לחוסכים קטנים, ולפיה כל החוסך סכום של 1.50 זלוטי בשבוע, יכול היה לקבל מהבנק 1000 זל' כעבור 10 שנים. הבריות היו מכנים תוכנית זו כחסכון לצרכי „השעה השחורה". מספר החוסכים במסגרת תוכנית זו היה ניכר יחסית בבנק הסוחרים, אולם הם — כיתר יהודי פולין — לא זכו ליהנות מחסכונותיהם כשהגיעה „השעה השחורה"...

הבנק היה מסונף למרכז הבנקים היהודיים ומדי פעם בפעם היתה מתנהלת בו בקורת מטעם המרכז. המבקרים שהיו נוהגים לבוא לפלוצק היו האינז' שלמן וד"ר שושקס.

בעקבות הניהול הסדיר של עניניו והיקפו הפיננסי הניכר השיג בנק הסוחרים בפלוצק אישור ממשלתי למסחר בניירות ערך ובמטבע זר. להנהלת הבנק השתייכו מספר אישים בולטים בחיי הציבור ובכלכלה היהודית בפלוצק: ק. ל. קילברט, קרול כהן, יוסף גלבסקי, י. זליגמן, מ. סוכצ'בר. במועצת המנהלים ישבו: לייב כהן, ד"ר י. ברומברגר, שיליט, גלובינסקי, יחזקאל בר, ב. צ. גלובוס, י. ב. ניידורף, אינז' גוזיק, פנטופל, זיידרמן, ברוך זלקוביץ', קרוטנברג. מבין פקידיו הקבועים של הבנק יש להזכיר את מ. מדליון, עובד ישייביץ', ז. קסלמן, ל. זילברברג (גלובוס), ל. מנצ'יק, צ. גצל, ג. אלטר (קרישק), ה. ניידורף.

בשנת 1933 התגלה קרע בהנהלת הבנק שהרקע שלו היה פוליטי וללא כל קשר עם עניניו הפנימיים של המוסד. חלק מחברי ההנהלה שהיו חברים פעילים בתנועה הציונית התנגדו לאישיותו של יושב ראש ההנהלה, קילברט, שהיה נשיא „אגודת ישראל" בפלוצק וגם יושב ראש ועד הקהילה. המחלוקת הלכה והחריפה עד כדי כך שקילברט היה נאלץ להתפטר. הוא עזב לחלוטין את הבנק ויסד בנק חדש. ליושב ראש הנהלת בנק הסוחרים נבחר משה

* החומר למאמר זה נאסף בסיוע הגב' לידיה גלובוס (זילברברג).

כינוס מחוזי של עובדי הבנקים הקואופרטיביים היהודיים בפלוצק, אפריל 1933
באמצע: **מפקח המחוז, אינז' שלמן**
דער רעגיאָנאַלער צוזאַמענפאָר פון אָנגעשטעלטע אין די יידישע
קאָאָפּעראַטיווע בענק אין פּלאָצק, אַפּריל 1933
The regional conference of the Jewish Cooperative
Bank Workers in Plotzk, April 1933

ההנהלה ועובדי הבנק הקואופרטיבי לאשראי
יושבים: **ש. אפשטיין, י. קרוק, מ. אלטברג — המנהל הראשי, א. גראוברד, נ. גראוברט**
עומדים (למעלה): **שוורץ, נחמנוביץ', קרוין, מנדלסון, טאוב, קאראסק**
עומדים (באמצע): **פלאקס, י. מאגנס, גרינשפאן, קאלמן**
די דירעקציע און די אָנגעשטעלטע פון דער קאָאָפּעראַטיווער קרעדיט־באַנק
The management and staff of the Jewish Cooperative Credit Bank

סוכצ'בר, שכיהן במשרה זו עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

הפולשים הגרמניים שדדו את הבנק כבר בשבועות הראשונים של שליטתם בפלוצק. בתחילת אוקטובר חדרה למשרדי הבנק חולית גסטאפו בראשותו של הנאצי הפלוצקאי, האופטיקאי ליפינסקי, שאשתו היתה גרמניה.

הנהלת בנק הסוחרים וצוות עובדיו, 1930
יושבים: חברי ההנהלה — י. גלבסקי, מ. סוחצ'בר, ל. קילברט, י. זליגמן, ק. כהן
עומדים: אלתר (קרישק), י. ג. חנכוביץ', גצל, ישייביץ', מנצ'יק, קסלמן, זילברברג (גלובוס), מדליון
די לייטונג פון סוחרים־באַנק און זיינע אָנגעשטעלטע
Management of Merchants Bank and its staff, 1930

שניהם עזרו לפולשים במעשי השוד של הרכוש היהודי בפלוצק. כשהכספת של הבנק עברה לידי הגרמנים נעשה ברור שכל חסכונותיהם של היהודים ל„שעה השחורה" הלכו לטמיון. אמנם בימים הראשונים לאחר ההחרמה, קיבלו מעטים מבין החוסכים שהעזו לפנות לבנק סכומים של 100 או 200 זלוטי על חשבון כספיהם, אבל הדבר הזה הופסק חיש מהר וכך נסתם הגולל על פעילותו של בנק הסוחרים.

הבנק לאשראי („בנק קרדיטובי")

כפי שהוזכר לעיל, נוסד הבנק בשנת 1933, אחרי שקילברט עזב את בנק הסוחרים. הודות להשפעתו המכ־רעת של היושב ראש על חוגי היהודים הדתיים בעיר, הוא הצליח להתפתח ולהתבסס בקצב מהיר. כל חברי הנהלתו ופקידיו היו דתיים ובזמן מילוי תפקידיהם היו לבושים בלבושיהם המסורתיים, דבר שהיה מוזר בעיני החברה היהודית המתקדמת בפלוצק. עם זאת לא מנע האופי הדתי של הבנק רכישת לקוחות אפילו בקרב הצי־

אולם קבלת קהל של בנק הסוחרים
אין זאַל פון סוחרים־באַנק
General Offices of the Merchants Bank

בור הפולני שהיה משתמש בשרותיו. שני הבנקים — „קופייצקי" ו„קרדיטובי" — היו נמצאים בשכנות קרו־בה — בית ליד בית — ובעסקיהם היום־יומיים היו משתפים פעולה בצורה מסודרת. עובדי הבנק הקבועים היו: ל. זילברברג, י. הורוביץ, ל. גליבטר, מ. ניידורף וקמלז' *.

מוסדות כספיים אחרים

למוניטין וליחס של אמון מצד האוכלוסיה היהודית זכה הבנק הפרטי הותיק של האחים רוגוזיק, או כפי שכינוהו הבריות „בנק רוגוזיק". היה זה מוסד פופולרי לא רק בפלוצק אלא גם מעבר לגבולותיה. משפחת רוגוזיק היתה עתירת נכסים ויוזמה, בעיקר בתקופת השלטון הגר־מני בפלוצק בשנות מלחמת העולם הראשונה, בהקמתם של מפעלים כלכליים חשובים ובין היתר הקימה חברת ספינות־נהר לתחבורה עם וורשה וגדאנסק (דאנציג). במשך זמן־מה היה רוגוזיק מכונה על ידי הבריות בשם „הרוטשילד הפלוצקאי". יהודים רבים היו מאמינים באמונה שלמה בעוצמתו הכלכלית של הבנק והיו מביאים אליו את כל חסכונותיהם כפקדון ברבית טובה. לבנק היה גם היתר לסחור במטבע זר והוא היה גם למקור המידע המוסמך ביותר בפלוצק על תנודות השערים בשוק. לאחר קום השלטון הפולני, כשהונפק המטבע הפולני החדש („מרקה פולסקה") יעץ רוגוזיק ליהודים רבים, שפנו אליו לשם קבלת עצה, ליהנות מהשער הגבוה ולהחליף את המטבע הזר שבידיהם — בעיקר דולרים — למרקים הפולניים. רבים עשו כעצתו וכך איבדו את כספם באינ־פלציה הדוהרת שהתחוללה זמן קצר לאחר מכן.

המקרה הזה וכן מספר השתלשלויות כלכליות אחרות גרמו לכך שבנק רוגוזיק התחיל לאט לאט לאבד את השפעתו והוא נסגר עוד לפני מלחמת העולם השניה. בבנק עבדו רוגוזיק (הבן), י. קוניג (אחיו של הרופא), ו. ווסרמן־זילברברג.

*

קופת „גמילות חסד" היתה שייכת למוסדות פיננסיים רבי־ערך ברחוב היהודי בפלוצק. לא אחד מהסוחרים הזעי־רים ובעלי־המלאכה הקטנים נעזרו על ידה בשעת מצוקה והצליחו להתגבר על המשברים החמורים שהיו פוקדים אותם. ההלוואות, בגובה של כמה מאות זלוטי, היו ניתנות ללא רבית ובתשלומים נוחים שלא הכבידו על המלווים. הקופה התנהלה תחת בקורת ציבורית נאותה וכל שנה היו מתקיימות בחירות של הועד. במשך שנים רבות ניהל את עסקיה של הקופה ר' אברהם לווין.

ב

האגודות המקצועיות

רוב העובדים היהודיים בפלוצק היו מאורגנים והשת־תייכו לאגודות מקצועיות. את דרכם להתארגנות המקצו־עית הם היו עושים בעזרת מפלגותיהם הפוליטיות, כגון „בונד", „פועלי־ציון שמאל", „התאחדות" או המפלגה הקומוניסטית, אליהן השתייכו ובמסגרתן גיבשו את הכרתם המעמדית ואת הדחף לשמור על זכויותיהם ולהתארגן למען מאבק יעיל נגד מנצליהם. מאידך הביאם לידי הת־ארגנות שכר־העבודה הירוד וחוסר היכולת לפרנס את משפחותיהם למרות העבודה המפרכת, בה עסקו לרוב 12 שעות ביממה ויותר.

העיר, כידוע, לא היתה בעלת אופי תעשייתי ושני המפעלים הגדולים, של סרנא ומרגוליס, העסיקו אמנם מאות פועלים, אבל לא יהודים, למרות שהיו בבעלותם של יהודים. רק בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה התחיל מרגוליס, בלחץ הארגונים היהודיים, להעסיק כעשרה צעירים יהודיים. הפועלים הפולניים, שהיו להם איגודים מקצועיים נפרדים הנשענים על מפלגת הפ. פ. ס. וביניהם היה ארגון פועלי המתכת החזק ביותר, התיחסו בשלילה להעסקת יהודים בתעשיה ואף הביעו התנגדות גלויה כשנתקבלו פועלים יהודיים למפעליהם של שפרלינג או של מרגוליס.

מעודדים על ידי סיסמאות הממשלה הפולנית לנשל את היהודים מעמדות כלכליות (בעקבות האימרה המפור־סמת של ראש הממשלה סקלאדקובסקי: „ארגון חרם נגד היהודים — אדרבא!") סרבו מוסדות הממשלה והעיריה למיניהם להעסיק יהודים. לא היתה, איפוא, ליהודים בפלוצק, בדומה לשאר המקומות במדינה הפולנית, כל ברירה אחרת אלא להתרכז בענפים שהפכו ל„מקצועות יהודיים" מובהקים: חייטות, נגרות, סנדלרות, תובלה זעירה, פקידות פרטית, זבנות ושרתות.

ארגון פועלי המחט בפלוצק

לחייטי פלוצק היהודיים יש היסטוריה ארוכה * והם, כנראה, היוו את האגודה המקצועית הראשונה של יהודי העיר. מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה החלה התאר־גנותם של פועלי המחט וכבר בשנת 1918 הם קיימו שביתה שנמשכה זמן רב, עד שהיה צורך לארגן ועד עזרה לשובתים הרעבים. אחר כך הוכרזו במשך השנים בעיר עוד מספר שביתות ובעיקר בבתי המלאכה של המעבידים הגדולים, כגון בבתי המלאכה של בודניק,

---

* פרטים נוספים על הבנק, ר' במאמרו של ל. גליבטר על „אגודת ישראל".

* ר' מאמרו של ד"ר רינגלבלום, עמ' 70.

גולדברג וגוטקינד. שביתה אחת פרצה פעם גם אצל מעביד, שהיה נמנה עם מנהיגיו של „בונד". כעבור מספר ימים נכנע המעביד לדרישות פועליו שהיו, אגב, ברובם חבריו למפלגה. התקרית הזאת לא הפריעה שהארגון יצטרף, זמן קצר לפני המלחמה, לשורותיו של „בונד". הארגון מנה בתקופה ההיא כ־100 חברים.

ארגון פועלי התובלה

השתייכו אליו כל העגלונים והסבלים היהודיים. המפ־לגות הסוציאליסטיות, כגון „בונד", „פועלי־ציון שמאל" ו„התאחדות", עשו מאמצים רבים כדי למשוך אליהן את חברי הארגון. ידוע היה שהמפלגה המצליחה למשוך לצדה את הסבלים יכולה לסמוך עליהם שהם ישמרו על הסדר בעת קיום אסיפות בחירות ויסלקו את כל המפריעים בצורה המהירה והיעילה ביותר. חוץ מזה היתה לסבלים עמדה מיוחסת בין העמלים היהודיים והם ידעו לנצל זאת כדי ליצור אוירה אוהדת לטובת אותה המפלגה, שהם החליטו לתמוך בה.

בשנת 1935 מנה ארגון פועלי התובלה כ־100 חברים, חציים עגלונים וחציים סבלים. באותה תקופה היו תומכים ברובם ב„פועלי־ציון שמאל", כי רבים מהם רצו לעלות לארץ־ישראל. אחד ההישגים החשובים של הארגון היתה הרשמת כל חבריו לקופת חולים הממשלתית תמורת תש־לום סמלי של כל אחד מהם. הסבלים היו בעיקר מתרכזים ברחוב שירוקה על יד „שער הברזל", או כפי שקראו למקום הזה „הבאזאר". הם היו השולטים האמיתיים ברחוב היהודי המרכזי הזה ושום קבוצה של סטודנטים פולניים אנטישמיים לא העיזה לחדור לתחומם. השוטרים הפולניים היו אמנם משתדלים להרחיק אותם מעמדותיהם המסור־תיות ברחוב, אולם לרוב ללא הצלחה. היו בין הסבלים מספר טיפוסים פופולריים ביותר בעיר ולכל אחד נדבק כינוי, כגון „פופטשיק" *, „ראַספוטין", „שלמה טופ", „בולק", „שייע חיש", „גזלן", „לוקש" ועוד.

מנהיגו של האירגון היה אנשל קלישר. הוא בעצמו היה עגלון, אדם שקט, נוח לבריות ובעל שכל ישר. היה מחונן בכשרון לרסן את חבריו שהתיחסו אליו תמיד באֵמון וביראת כבוד. היה נוהג לטעון שכולם ידידיו פרט לשניים: סוסתו והאוטומובילים. הוא אמנם טיפל בסוסתו בנאמנות והיא היתה סוסה למופת, אולם קשה היה לו לרסנה כשפגשה בדרך בסוס. אז היה על אנשל לעשות מאמץ על־אנושי כדי לשמור על עגלתו העמוסה בסחורה שלא תתהפך, חלילה. והאוטומובילים היו אויביו מכיוון שסוסתו היתה נבהלת מפניהם...

בבחירות לועד הקהילה בשנת 1935 תמכו העגלונים ברשימה 5, של „פועלי־ציון שמאל". הם הצמידו לעגלו־תיהם כרוזים ונסעו אתם בכל הרחובות היהודיים. חברי ארגון התובלה עזרו לקיים אסיפות תעמולה שבהם נאמו אולשניק, מקובסקי, אולייניק ואחרים. לבסוף, זמן קצר לפני פרוץ המלחמה, הם שינו את האוריינטציה המפלג־תית והצטרפו כולם לשורותיו של „בונד".

ארגון עובדי משרדים וזבנים

הארגון הוקם בשנת 1935 והוא היה מסונף לסניף „פועלי־ציון—התאחדות". הצטרפו אליו פקידי הבנקים ומש־רדים פרטיים יהודיים וכן זבנים בחנויות. מצבם של הזבנים היה קשה **במיוחד**, כי הם היו נתונים לחסדי מעבידיהם שניצלום ואילצום לעבוד שעות נוספות ללא כל תשלום. יזם את הארגון ואף נבחר ליושב ראש שלו פקיד בטחנת קמח בשם גולד. סגן יושב ראש היה אחד מעובדיו בעסקו של אלברג בשם ארז'ל, שהיה קומוניסט. כותב השורות האלה, שהיה באותה התקופה פקיד בבנק הסוחרים, היה מזכיר הארגון.

קשה מאוד היה להנהיג סדר ומשמעת בארגון, כי השתייכו אליו חברי מפלגות שונות וכל קבוצה ניסתה לרכוש את הארגון לטובת מפלגתה. האסיפות היו לפעמים סוערות ביותר ובמיוחד הן הופרעו על ידי הקומוניסטים, אשר ניסו להחדיר את סיסמאותיהם באמצעות הארגון. מסיבה זו שמה המשטרה עין על פעולות הארגון וזה הכ־ביד עוד יותר על המצב.

בכל זאת עלה בידי ההנהלה להתגבר על הקשיים ולהביא לידי הצטרפותם של כמעט כל היהודים המוע־סקים במקצוע הפקידות והזבנות. נרכש אפילו מעון נפרד שמקומו היה ברחוב גרודזקה מס' 3. במרוצת הזמן עלה בידי הארגון להביא לידי שיפור במצבם של חבריו. הושגו העלאות בשכר, הובטחו זכויות לחופשה שנתית והוגבלו שעות העבודה. כשאירע שבעל חנות גדולה לסחורות ברזל פיטר ללא סיבה מוצדקת אחד מזבניו, הוכרזה שביתה והארגון אף הציב משמרות על יד הכניסה לחנות כדי לשכנע לקוחות שיקנו במקום אחר. בעל החנות הזעיק לעזרתו את המשטרה, שפיזרה את המשמרות ואיימה שראשי הארגון ייאסרו. הודות לעזרה בלתי צפויה של אחד המנהיגים הצעירים ממפלגת האכרים הפולנית, אשר השפיע על האכרים להפסיק קניותיהם בחנות זו, נמנע כשלונו של הארגון. בעל החנות ראה את עצמו נאלץ לבטל את הפיטורים ואז הושב הסדר על כנו. נצחונם של העובדים עשה רושם רב על כל הציבור והענין היה נושא לשיחה בכל החוגים.

רבה היתה חשיבותה של פעולת הארגונים המקצועיים בקרב יהודי פלוצק. הם לא רק שהצליחו לשפר את מצבם הכלכלי והחברתי של העמלים היהודיים אלא אף עשו רבות להעלאת רמת ההשכלה שלהם ודאגו להתקדמותם.

* ראה עליו בתיאור המרד בטרבלינקה.

ארגון המסחר הזעיר בפלוצק

ארגון של סוחרים זעירים ורוכלים הוקם בפלוצק בשנת 1935. עד אותו הזמן השתייכו כולם לארגון סוחרים כללי, אבל התגברות האנטישמיות והסיוע שהיו מקבלים הסוחרים הפולניים מידי שונאי ישראל ומידי השלטונות, אילצו אותנו לשנות את צורת ארגוננו. האגודות האנטי־שמיות קראו להחרמתם של הסוחרים היהודיים וערכו „רשימות שחורות" של הלקוחות הפולניים שביקרו בחנויות יהודיות. בימים ג' ו־ו', כשהיה מתקיים השוק, והאכרים היו באים בהמוניהם העירה כדי למכור את תוצרתם ולקנות את מיצרכיהם, היו משמרות של תלמידים פול־ניים מפריעים למסחר היהודי. המצב הזה פגע במיוחד במסחר היהודי הזעיר. חובותיהם של החנוונים גדלו, כי הם לא יכלו למכור את סחורותיהם. שטרות לא נפרעו והאשראי בבנקים הופסק. רבים היו חייבים כסף יותר מהשווי של הסחורות שהחזיקו בחנויותיהם ופרנסתם קופחה כמעט לחלוטין. נוסף לזאת נאלצנו להתחרות עם הסוחרים החדשים ולהסתפק ברווח זעום ולפעמים להסת־פק אפילו במכירה ללא כל רווח. במצב כזה אי־אפשר היה, כמובן, לסלק את המסים המגיעים לאוצר המדינה ואז היו משרדי ההוצאה לפועל מוציאים ללא רחמים צווי החרמה של הסחורה.

נוכח המצב החמור הזה, הוחלט להקים ארגון מיוחד להגנת האינטרסים של המסחר הזעיר. נקראה אסיפה כללית שבחרה בהנהלת הארגון בהרכב הבא: גמפל, למאניץ, ברסלר, מלונק, זילבר, מלצר וכן היושב ראש של ארגון הסוחרים הכללי, א. בליי, שהבטיח לנו את מלוא עזרתו למען הצלחת פעולתנו. כעבור זמן קצר הוקמה קופת „גמילות חסדים" שהיתה נותנת הלוואות לנצרכים ללא רבית. הסכומים הראשונים לקופה נאספו מתרומות שנתקבלו מכל שכבות העם וההתרמה בוצעה בהתלהבות רבה. לשם הגדלת הונה של הקופה אורגנו כל מיני ערבי־בידור ומופעים כגון הצגה בתיאטרון בהשתתפותה של לולה פולמן כשכל ההכנסות קודש לטובת הקופה.

זמן־מה עמד בראש הארגון ה' ברסלר ואחריו ה' למאניץ; כגזבר כיהן ה' גמפל וכמזכיר — מלונק. אחת הפעולות שלנו היתה לספק לרוכלים בשוק צריפי־עץ בתשלומים נוחים או אפילו ללא כל תשלום. כמו כן פעלנו רבות להשגת הקלות ושחרורים ממסים בשביל מעוטי־יכולת ובפרט לאלמנות ונכים. בשטח זה רבה היתה עזרתו והשפעתו של ה' בליי והודות לכך זכו רבים מהסוחרים הזעירים והרוכלים להנחות ניכרות ואף לשחרורים מתשלומי מס. לפי הוראותיו של בליי ערך מזכיר ארגון הסוחרים, מר לייזרוביץ', בקשות לשלטונות בענין המסים וגם נתן הדרכה מקצועית בערי־כת דו"חות ומילוי טפסים.

הנהלת ארגוננו קיימה כל שבוע ישיבות שבהן היו נדונים הענינים השוטפים. קופתנו, אשר בתחילה היתה מעניקה הלוואות בסך של 30 זלוטי, הגדילה אותן עד 50 ואף 100 זלוטי. התשלומים היו לרוב בשיעור של 2 זלוטי לשבוע.

בשנים 1938־39 הלך המצב והחמיר בהדרגה. קופת ההלוואות התרוקנה כמעט לגמרי אך הבקשות התרבו, כי על המסחר היהודי הזעיר עברה התרוששות רבה. חלק מהסוחרים אף סגרו את חנויותיהם, כי אפסה התקוה לשיפור המצב. ארגוננו המשיך בכל זאת בפעולתו ועשה כמיטב יכולתו כדי לסייע לנצרכים ביותר. ישיבתנו האחרונה התקיימה עוד ביום השלישי לאחר פרוץ המלחמה, ואז חילקנו את שארית הכסף שבקופה בין החנוונים העניים ביותר של קהילתנו.

יהושע זווירק

אגודת בעלי־המלאכה בפלוצק

קרבתה הגיאוגרפית של פלוצק לוורשה והקשר ההדוק שהיה לעסקניה עם המנהיגות היהודית בעיר הבירה הפולנית היו מאז ומתמיד נותנים את אותותיהם על פעילו־תם של הארגונים המקומיים. אגודת בעלי־המלאכה בפלוצק לא היתה במובן זה יוצא־מן־הכלל ונציגיה גילו תמיד עירנות רבה לגבי כל דבר שהיה קורה בשטח הארצי בידעם שיש לכך השפעה רבה על הצלחת פעילותם.

מקצועות המלאכה תפסו בפלוצק, מבחינת התעסוקה, את המקום השני בקרב האוכלוסיה היהודית, לאחר העוסקים במסחר. בשנות פריחתה מנתה האגודה למעלה מ־500 בעלי־מלאכה עצמאיים, מאורגנים בענפי המלאכה השונים („סקציות"). לכל ענף היה נציג אחד בהנהלת האגודה וזאת ללא קשר עם מספר חבריו. לעובדה זאת היתה חשיבות מכרעת במניעת השתלטותם של ענפים גדולים על הקטנים והיא סיכלה לא פעם משברים פנימיים ופילו־גים, שהיו לעתים קרובות פוגעים בארגוני בעלי־המלאכה בוורשה ובערים אחרות בפולין.

בפלוצק, כמו בוורשה וברוב המקומות האחרים בפולין, השתדלו בעלי־המלאכה להישאר מחוץ לפירוד הפוליטי הפנימי שהיה מאפיין את הציבור היהודי. האוריינטציה העיקרית שלהם היתה שמירה על האינטרסים הכלכליים והמקצועיים של חבריהם, אשר במשך כל שנותיה של פולין העצמאית נאלצו לנהל מאבק מתמיד קשה נגד אמצעי נישול והפלייה שננקטו נגדם על ידי השלטונות או על ידי המתחרים הפולניים. המנהיגים הארציים של בעלי־המלאכה, כגון נח פרילוצקי, גומברג, רסנר ואחרים, הקימו אף מסגרת פוליטית נפרדת („פולקיסטים"), שבתחילה הצליחה להיות לכח ניכר ברחוב היהודי ורק אחר כך נאלצה לחפש התקרבות עם ה„בונד" ואף עם „אגודת ישראל". מאוחר יותר הצליחו הציונים לחדור לשורות בעלי־המלאכה והשפעתם הלכה וגדלה כשהתברר שעתידם הכלכלי של היהודים בפולין מתערער ורבים חיפשו את הפתרון על ידי עליתם לא"י או בהגירה לארה"ב.

כל ההתפתחות הזאת מצאה את ביטויה גם בפלוצק והשפיעה על פעילותה של האגודה במקום. בשנות 1924־25, כשעל יהודי פולין עבר משבר קשה בגלל מדיניות המסים (תקופת גראבסקי) רצו רבים לעלות לא"י והנטיות הציוניות בקרב בעלי המלאכה התגברו. בגלל חוסר אמצעים כספיים וסרטיפיקטים, עלו רק בודדים מהם.

חוק אגודות האומנים שפורסם על ידי הממשלה בשנת 1927 ושלפיו הותנה מתן רשיון עבודה לבעל־מלאכה רק עם הצגת תעודה של גמר לימוד המקצוע, היווה סכנה חמורה לבעלי־המלאכה היהודיים, כי מגמתו היתה להפחית באופן דרסטי את מספרם. מרכז בעלי־המלאכה בוורשה אירגן פעולת מחאה המונית נגד חוק קטלני זה וגם האגודה בפלוצק הצטרפה במלוא המרץ לפעולה.

הודות לפעולה זו הושגו לבסוף הקלות ניכרות בניסוח החוק לגבי בעלי־המלאכה הותיקים והם הורשו לעבוד במקצועם. אלה מביניהם, אשר ידעו את השפה הפולנית התמנו על ידי השלטונות ל„זקני" הצכים וניתנה להם הזכות להיות „בוחנים". לשינויים האלה היתה השפעה רבה על התפתחותה של תנועת בעלי־המלאכה היהודית והיא איבדה מאז את אופיה העממי שלה. בכל זאת הדאגה לחבר מהשורה המשיכה להוות את העיקר בפעילותה של האגודה בפלוצק. האופייני לתכונה זו של האגודה היה מקרה שאירע לפני חג הפסח בשנת 1932. המאפיות, שאף הן היו מאורגנות באגודה, החליטו לאפות כמות קטנה של מצות ועל ידי כך להעלות את מחירן. הנהלת האגודה התנגדה בכל התוקף לפעולה שרירותית זו ואירגנה בכוחות עצמה אפיית מצות בכמות מספקת לכולם. לצורך זה הובאה אפילו מכונת אפייה מיוחדת שנרכשה בעיר השכנה, שרפץ. הפעולה הזאת קיבלה את ההכשר של הרב, למרות שבתחילה אסר עליה מסיבה דתית, וכתוצאה מכך סופקו המצות במחיר זול לכל דורש.

במשך שנים רבות עמד בראש האגודה בפלוצק משה גוטקינד, שהיה בעל סדנא לחייטות גברים מן הגדולות בעיר. אחריו כיהן בתפקיד היושב ראש יוליוס דומב, בעל צלמניה ידועה בעיר. במשך זמן־מה שימש בתפקיד מזכיר־כבוד של האגודה כותב השורות הללו. בשנת 1934 הרכבו של ועד האגודה היה כדלהלן: יו"ר — י. דומב, סגן יו"ר — אליעזר בריגרט, מזכיר — י. טורקלטויב. בתור מזכיר טכני של האגודה הועסק ישראל נחמנוביץ. באותה השנה היו קיימים במסגרת האגודה הענפים הבאים: פחחים — יו"ר ישעיהו רוזנברג, ספרים — יו"ר י. דומב, חייטים — יו"ר א. גרטנר, אופים וקונדיטורים — יו"ר א. בריגרט, קצבים — יו"ר י. לוברנייצקי, נגרים — יו"ר י. טורקלטויב, סנדלרים — יו"ר ש. טאוב, מסגרים — יו"ר ח. מ. זיג.

האגודה קיימה מועדון גדול בביתו של פרשקר, אשר חדריו היו תמיד מלאי קהל בכל הערבים. מדי פעם בפעם היו מתקיימים מיפגשים חברתיים ואורגנו הצגות תיאטרון שונות שהכנסותיהן היו קודש לכל מיני מטרות סעד.

ההרס והאבדון שפקדו את הקהילה בשנת 1939 שמו לאל את כל המאמצים שנעשו במשך שנים רבות למען העלאת רמתו של בעל־המלאכה היהודי. נשארו רק זכרונות והכרת תודה עמוקה לכל אלה שעמלו למען הכלל.

הרחוב היהודי - „די גילדענע גאס"

רשימה זו פירסם המחבר ב„פלאצקער וואָרט", מינואר 1936. גליון זה, היחידי שהו־פיע, הוצא לאור על ידי קבוצת חברי „פועלי ציון" (גינצברג, גרינשפן, קלישר, מינץ) ונערך על ידי חיים פלאקס.

השעה מאוחרת. המון צללים סמיכים התפרסו על הרחוב ועל הבנינים וחסמו בפני העין כל אור וכל צבע. עלטה מסביב. אין אור בוקע מהחלונות ואין הבהוב מציץ מתוך סדק. כל הבתים התמזגו והיו לארגז ארוך ושחור שמעליו פרוס כוילון אָפל רקיע קודר של חשוון.

שקט מסביב. נשמע קול הדהוד צעדים.

לאחר ששקוע היה בשינה ממושכת של ליל־חורף, מיישר עתה את גבו ומחלץ את עצמותיו הרחוב היה־הודי, — „די גילדענע גאַס" — זה הרחוב ההומה, המת־הולל והסוער בשעות היום.

צר הוא הרחוב, רחוב הגטו הפלוצקאי לשעבר. עשרות ומאות שנים חלפו מעליו, אך העלטה שבו נשארה כשהיתה וכן דומית־הלילה, הדוחק ודאגת הפרנסה.

גטו יהודי! הנני חש את נשימתך ואת דופקך. הנני רואה אתכם, סבים וסבות עם גביכם הרכונים, הכתפיים הצרות, החזה הנפול, הפנים החיוורות שנבלו בלא עת ובהן העיניים הכבויות־למחצה, העגומות, את אלה שגדלו ללא שדות וגנים, ללא נהרות, שמש וחדווה, וללא תאווה!

מהקתידרה מתמשכת ונמשכת תהלוכה הפונה אל כנסית ברטלומאָוס הקדוש. בדרכה לכנסיה, הנמצאת

הכניסה לרובע היהודי:
פינת הרחובות ירוזולימסקה, גרודסקה, סטארי רינק
די גילדענע גאַס
The entrance to the Jewish quarter

ליד בית המועצה, היא משתרכת על פני רח' גרודזקה ועוד מעט תחלוף על פני קרן ה„גילדענע גאַס". הנה שומעים את תיפופו של התוף ולאוזן מגיעים צלילי שירי הדת שלהם, והמסך, מסך־הגטו, שנועד כמחיצה בין שני הרחובות, רח' גרודזקה ורח' ה„גילדענע", מורד חיש מהר.

עתה מופרשים אתם מכל העיר ונשארתם לנפ־שכם ולפחדכם הטמיר.

שם, מהעבר ההוא של המסך, משתרעים ברחבות רחובות שטופי־שמש ובהם שדרות עצים, ככרות דשא וערוגות פרחים. התלבלבו עתה עצי הערמון, התרזה, הלילך והשיטה. חופשית ומלאת־עוצמה כמעין נובע משתפכת על פני הגנים שירת החדווה של מקהלת הזמירים, החוחים והירקונים. האויר ספוג שם בושמה של השירה.

וכאן, אצלכם, אפור וחדגוני הוא הרחוב, עבש ודחוס האויר. אף עץ לא הכה שורשים ברחובכם, פרח לא ליבלב על אדמתכם וצפור־שיר לא פצחה ברינה במ־חיצתכם.

שכן זהו רחוב היהודים.

משמימים ואפופי אימה התמשכו ימיכם, עלילות וגזירות לא חסרו. וגם שחיטות.

וכשצר ומחניק הגטו ואין אויר לנשימה, יוצאים לטיול בשדות התורה, טובלים בים התלמוד ומתרעננת הנשימה. הוקל לה. הנעים האויר.

צר הוא הגטו, אך די מקום בו לחרדים ולישיבות, לבתי מדרש ול„שטיבלעך".

מתמשך הניגון העגום של תלמודכם, מנסר בחלל כשהוא רדום ומחפש דרך כדי להתחמק מהמראות האיו־מים המקיפים את חייכם, אך אינו מוצא אותה.

מבית־הקברות, שמאחורי בית הכנסת, קמים אתם מקברותיכם, נעמדים בשורה ומספרים לי על חייכם: קבורים היינו פה בימי חיינו ובפני אפנו סגרו את הדרך לחיים. עשרות ומאות בשנים התענינו כאן, אך לא נס־פינו. החזקנו מעמד ונותרנו.

רחוב הגטו היהודי, גם אתה נותרת ונשארת כשהיית, אם כי שונה במקצת מראך.

שריפות כילו את בתי העץ שלך ובמקומם באו

בתים אחרים, בתי־אבן, אולם על הרוח שבין חומותיך, רוח הפחדים והמחנק, לא היו ללהבות שליטה. רוח זו מרחפת עדיין על הבתים הקטנים, הדחוסים, הרכובים כאילו האחד על משנהו, בתי־הקומותיים הזעירים השוקעים והולכים יחד עם גגות־הרעפים המונמכים והמשוקעים. רוח זו שורה עדיין על החנויות הקטנות המתקיימות

אחת הסימטאות ברובע היהודי העתיק
אַ געסל אין דעם יידישן קוואַרטאַל
A lane in the old Jewish quarter

בקושי, הן וחלונותיהן המזוגגים בשמשות בעלות צורות גיאומטריות שונות.

רוח זו קמה לתחיה על שלטי הקמעונאים שלידם משוטטים הלוך וחזור, בעיצומו של יום, בטלים ומתבטלים, כשהמקל ביד וסיגרה תקועה בפה, גנדרנים הלבושים מעילים מגוהצים־קשה שכאילו נוצקו במיוחד בשבילם. רוח זו מרחפת בין ערימות הכובעים ממידות, צבעים, דרגים ואופנות שונים; בין מגפיים ממינים שונים, נעליים גבוהות ונמוכות, בין השלטים עליהם מצויירות מכונות תפירה של חייטים, תפרים ומטליאי־טלאים. רוח זו מציצה מתוך חלונות־הראווה המאובקים של שמיכות צמר גפן מגווני התכול־בהיר והברונזה, של חנויות מעבדי צמר גפן שליד דלתותיהן הפתוחות־תמיד מצויות, במקום שלטים, פקעות מרופרפות של צמר גפן.

כעורב על פני קנו מנפנפת רוח רעה זו בכנפיה השחורות על פני בתי המסחר לאריגים, חנויות הסידקית והמכולת.

רוח זו מוסיפה להתעורר מעל לסמל המבעית, האפוקליפטי „כשר" המרחף כחודה של סכין־שוחטים מול ראש־הפרה האדמוני, היחיד שבאותו רחוב, המרגיש עצמו כאן, בין בתי הגטו העגמומיים כמו בעולם הדמיון ומשום כך לוטש ימים שלמים את עיניו מתוך געגועים לביתו שנטש אי־שם בתוך כפר, לביתו הירוק והבהיר בין שדות. אך מעשה־שטן נתקעת עינו האחת של ראש־פרה זה בשפעה שחורה של נעלי החנות האחת בקרן רחוב בית הכנסת מצד שמאל, ובעינו השניה במנעליה של חנות שניה, עם מדרגותיה הנפולות שבמדרכתה השניה מצד ימין.

גטו יהודי! שוב מנסים לדחוף אותנו אל בין זרועותיך ודומה שעוד מעט יצוו מחדש להוריד את הוילון. הנה שוב שומעים קול קורא: כבר הגיע הזמן! שובו אל הגטו שלכם!

אך השתנו הזמנים!

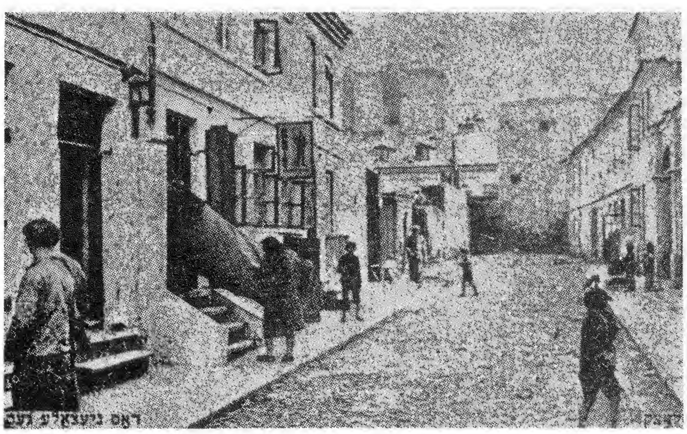
כשפנינו מופנות הצדה, הלאה מרחוב החושך והמחנק, מפונדקי הירח וירידי השמים וכשעינינו פונות למקום שם מהדהדת הלמות הפטישים של אחינו בבתי החרושת והסדנאות וקרקע השדות מתפלחת על ידי המחרשה שבידיהם — לא נשוב יותר אליך, הגטו היהודי!

עם היותנו נרדפים ומושפלים בדרכנו הארוכה, דרך שנות אלפיים של יסורים ועינויים, מנוסים ומזוקקים באש ובדם, גברה בנו תחושת המשטמה כלפי המדכאים אך גם נתחשל עוזנו וגבנו התקשה.

פסיעות בני הנעורים שלנו מהדהדות עתה כשהן נועזות ורעננות; הגב התיישר וגאה ההילוך.

כבר מפציע הבוקר, מתרענן האויר והצללים נסים.

סור מכאן, הלילה!

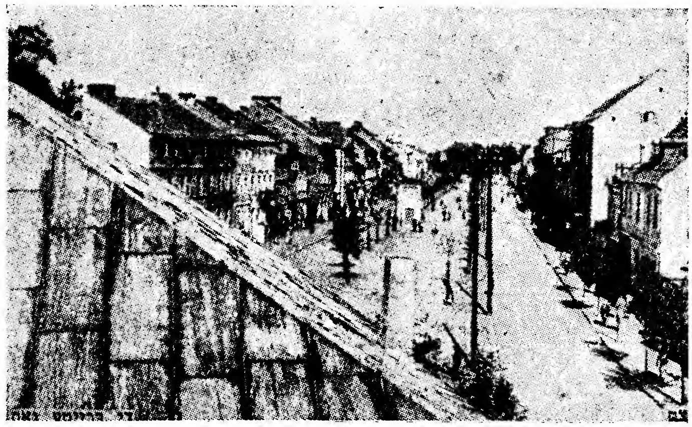

אחת הסימטאות ברובע היהודי העתיק
אַ געסל אין דעם יידישן קוואַרטאַל
A lane in the old Jewish quarter

חצרו של אלטמן ברחוב ברייטע (שירוקה) 10

בפלוצק, כבשאר הערים בפולין, היו קיימות חצרות שהיוו לכשעצמן עיירות קטנות ולמעשה עולמות סגורים. בחצר כזאת היו מתגוררים כל ימי חייהם יהודים משכ־בות ומעמדות שונים: סנדלרים, חייטים, נגרים, שרברבים פשעים. בקיצור: החל מהקודש עד לטומאה. ברצוני לצייר פה תמונה של אחת החצרות הללו.

בשם „חצרו של אלטמן", קראו למקום שבו נולדתי, בדומה לילדי עוני אחרים, בתנאי צפיפות ומחסור. היינו

הרחוב הראשי (רחוב שירוקה) של הרובע היהודי
די ברייטע גאַס — הויפּט־אַרטעריע פון יידישן קוואַרטאַל
The Main street of the Jewish quarter

ובעלי־מלאכה אחרים. נוסף לזאת היו נמצאים שם „חדרים" של חסידים, אולמי־ריקודים, מלמדי־גמרא, סופ־רי סת"ם, סבלים, מזונונים, חוצבי מצבות ואפילו מאורות

בית פראשקר ברחוב שירוקה — אחד המרכזים של חיי הציבור היהודי.
פראַשקערס הויז אויף דער ברייטער גאַס — אַ צענטער פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.
The Prashker House on Szeroka Street, one of the centers of Jewish social life.

כל כך רגילים לסביבה ההיא על כל מגרעותיה שלפרקים היה נדמה לנו שכך צריך להיות ואי אפשר אחרת. היינו פשוט אוהבים את ה„חצר" ואת עולמה הקטן, כי היינו קשורים בה באלף חוטים שאי־אפשר היה לנתקם. רק כיום, כשהנני כל כך רחוק מפלוצק ומחצרו של אלטמן, מסוגל אני לראותה ראייה אחרת.

בפלוצק היו קיימות גם חצרות גדולות אחרות: חצרו של פרשקר, חצר „קאַלך־ייד", חצרו של ברוזדה ועוד, אולם אף אחת מהן לא יכלה להשתוות לחצרו של אלטמן. פרט לזאת שחצר זו היתה כעיירה שלמה, היא היתה גם דרך־מעבר המקשרת שני רחובות של העיר ודרכה עברו אנשים מבית המדרש שהיה נמצא ברחוב „ברייטע" לבנין המקוה שהיה ברחוב השני — רחוב שנקביצ'ה. ובכן מיהו זה שלא היה נאלץ לעבור דרך חצרו של אלטמן? בערבי חגים ובעיקר ערב ראש השנה וערב פסח רגילה היתה דלת העם להחליף את התבן במזרוני שינה. אז לא היה צורך לטאטא את חצרו של אלטמן, כי הנשים בסחבן את חבילות הקש היו משפשפות היטב את אבני החצר בהשאירן פה ושם גבעולים שהתפזרו בכל הסביבה. היה זה מחזה החוזר בקביעות ולכן נחרת היטב בזכרוני.

בחצר היו מתגוררות כ־50—40 משפחות, כלומר כ־250 נפשות, תושבי קבע. על אלה יש להוסיף אוכלוסיה נודדת, אשר היתה באה לשם כדי ללון במרתפים. עם

אורחי החצר הקבועים היו נמנים חסידי הרבי מגור ושלושת החדרים של ה„שטיבל" שלהם היו מתמלאים ברעש של למעלה ממאה ילדים הלומדים ב„חדר". אם נוסיף לאלה את הלקוחות של כל בעל מלאכה ואורחי אולם־הריקודים, הרי לא פעם היו נמצאות בחצר כ־1000 נפשות ואולי אף יותר מזה.

לא קשה להעלות בדמיון את הרעש וההמולה שהיו שוררים בחצר כשדייריה היו פותחים בעיסוקיהם היום־יומיים. הראשונה שהיתה מבשרת לשכניה את בואו של יום חדש היתה תמיד האשה הזקנה שעסקה בחריתת אותיות על המצבות. בקולי־קולות היתה בוכה על גורלה המר ותוך כדי כך משמיעה קללות לרוב. היא היתה גם מתפרנסת מהספקת לחם טרי בוקר בוקר לבתיהם של האמידים יותר. עם הישמע צעדיו הכבדים של השמש מיכאל, שהיה יוצא לעבודת הבורא בבית המדרש במגפיו הכבדים, היו כולם מתעוררים. מיד לאחר מכן היה נשמע שיעולו של אליהו הנגר ואחריו של משה־בריינים השרברב, ושל שלמה טופ הסבל, הירש־אהרן הכובען, בריש חורת־המצבות, דרקסלר החרש, השוחטים, הסופר, החזן ועושה הרשתות. כל אחד מהם היה משמיע קולות לפי סגנונו שלו וכך היה מתכונן לתפילת השחרית. יותר מאוחר קצת היו יוצאות הנשים שפניהן נראו כאילו נפוחות משינת הלילה, עם קומקומים בידיהן. הן היו יורדות למרתפה של גולדה־לאה לקנות ממנה קצת מים חמים להכנת התה של ארוחת הבוקר. ואז כבר היו עולים קולות הרעש, ההמולה, הצוויחה והשבר מכל חדרי החצר עד רדת היום. בשעות בין־הערביים היו מתקיימות כרגיל מלחמות בין תלמידי ה„חדרים" שהיו מסתיימות לרוב בניפוץ של כמה שמשות.

וכך, יום אחר יום, שנה בשנה, היו עוברים החיים בחצרו של אלטמן בפלוצק.

חיים פלאקס

גרונים (גרוינעם)*

בלילה ההוא לן גרונים בעלית־התבן של דיר. באחד הקירות שהיה פונה לצד המגרש הריק היו חסרים שני קרשים. החורף היה כבר בעיצומו ובחוץ שרר קור־כלבים. כל הלילה רעד מקור ושיניו היו נוקשות זו בזו. נוסף לזה גירוד מעיק בכל גופו בגלל האבע־בועות שנדבק בהן מסוסיו המצורעים של שמרל העגלון. כאילו צבא שלם של פשפשים התנפל על גופו. לרוע המזל גם חתיכת הבקניק הקשה שבו סעד את לבו בצה־רים מתגלגלת עדיין בקיבתו החצי־ריקה כשהיא בלתי־מעוכלת ומעוררת בחילה עד לעילפון. במצב כזה לך ותישן... הלילה התמשך, בעיניו של גרונים, עד לאין סוף. הוא ראה הזיות מבלי להבין האם הוא שרוי בחלום או בהקיץ. בכל זאת ייתכן שעלה בידו להירדם לרגע קט.

באותו חלום הלילה ראה את עצמו כשהוא מוצא את אמו שוכבת תחת שיח בשדה עם חייל אחד. בראותו זאת, התנפל עליה גרונים והתחיל לסטור על לחיה. הוא סטר וסטר ללא הרף עד שידיו התעייפו ונעשו אדומות כאש. תוך כדי מעשה זה הרגיש כי מעיו מתכווצים בבטנו ומטרידה אותו המחשבה שהוא עושה מעשה לא טוב, שהרי אין מכים אמא, גם אם חטאה ועשתה מעשה שיש עמו קלון.

ברגע זה הסתער עליו החייל, כשפניו אדומות ומבטו מביע רצח, ובידיו כידון אותו הוא מתעתד לתקוע בכל כוחו בבטנו של גרונים. אולם בטרם הצליח החייל לבצע את זממו, קפצה ממקומה האם וכאותה התרנגולת המגנה על אפרוחיה הרכים מפני הנץ הטורף, סככה בגופה על גרונים בנה, כשפיה יורק גידופי חימה:

„בן־זנונים שכמוך, דם כלבים! את בני הנך רוצה לרצוח, את ילדי יחידי, את בני אהובי?!

איבד החייל לפתע את עשתונותיו, התבלבל כלשהו, תקע מבט תמהוני בזוג שלפניו והחזיר בצייתנות את הכידון לתוך הנדן כשעל פניו מבע ילדותי של אשמה. הסתלק בשקט וגרונים נשאר לבדו עם אמו.

והיא, האם, נשארה עומדת נשענת על גזע של עץ, שמוט למטה, עומדת שם ושותקת, ללא נוע, כאילו מאובנת. מדי פעם בפעם היא נועצת בו מבטים חטופים בעינים פרועות ופעורות לרווחה, שהטיפו מדי פעם טיפות מתנוצצות, כבדות.

* פורסם ב„פלאָצקער וואָרט", 1936.

את לבו של גרונים מילאה חרטה רבה על שהרים ידו על אמו. למה הכה אותה, הרי מוכית היא בלאו הכי וחייה אינם אלא שבר אחד גדול. אין לה קורת גג, אף פינה, אף מלונה בה תוכל להניח ראשה; משוטטת בכפרים ומושיטה ידה ללחם נדבה, תמיד ללא פרוטה, תמיד להוטה למתת מידיו של מישהו, כדי שתוכל לקנות לעצמה לחם עם דג מלוח. והוא עצמו — וכאן נודדות מחשבותיו של גרונים לגורלו הוא — האם אין הוא חי חיי כלב, ללא בית, ללא כף אוכל חם, לן בלילות כפור בעלית גג, בדירים, בחדרי מדרגות, ללא כסות לגופו? ולולא טוב־לבה של מאנקה, היצאנית השמנה, הנותנת לו מדי פעם כמה פרוטות לקניית אוכל, היה מזמן נופח נשמתו.

האם אלה הם החיים שנפסקו לו ולאמו?

בראשו של גרונים מסתחררות מחשבות ממחשבות שונות, בדומה לאותה אשפת־רחובות שרוח סערה מפיצה אותה לכל עבר ואז מתחיל מחול האפר, הניירות, הנוצות והאשפה סחור־סחור, סביב־סביב, במעגל הרוח המת־גברת. אין באפשרותו, אמנם, להבהיר לעצמו את המח־שבות הללו, אולם הן לוהטות בראשו ומקציפות את דמו. ומתוכן עולה טענתו הברורה והמגובשת היחידה: האם הכל מגיע רק להם, לאותם הברנשים השבעים, לאותם הבטלנים המפורכסים, לגבירים החסידים ולו, לגרונים, ולאמו, לא מגיע כלום? האם יהיה עליו לסבול כל ימי חייו ורק להסתכל באחרים הסובאים וזוללים ונהנים? האם עליו לעמוד מרחוק כמו אותו חתול מסכן לפני קדירת בשר, מבלי לנגוע בה ומבלי ליהנות ממנה? והם שם ירמו, יתנכלו, יגנבו — כל אותם הזוללים ובני הבליעל יתכבדו במשרות של גבאים? האם יצליחו תמיד לחטוף מתחת לאפו את חלקו, והוא אפילו לא ידע מעולם מיהו החוטף, ולא יוכל להלום כהוגן בפרצופו של המתנכל ולהוציא את שיניו מפיו?!

לא! לא! הוא לא יניח להם, לגזלנים הארורים הללו, להוסיף ולעשוק אותו. הוא לא יסלח להם!

אולם בינתיים הולך ומתגבר הגירוד שגורמות לו האבעבועות וחתיכת הנקניק תקועה עדיין בקיבתו כעצם בגרון שאין להזיזה.

מרוגז עד עמקי הווייתו מהזיות חלומו, מיסורי גופו ומכאבי הבטן, מניף גרונים את אגרופו באויר, יורק ברעש לפניו ונוהם לעצמו:

„לעזאזל הכל! שיתפגרו כולם ותקח אותם המגיפה!"

„אורט" בפלוצק

הנישול ההדרגתי והמתמיד של יהודים מעמדות המסחר שנתמך בגלוי על ידי הממשלה הפולנית עורר בקרבם נטיה ללימוד מלאכה. רבים הבינו שמוקדם או מאוחר יהיה עליהם לחשוב על הגירה ובמקרה זה ידיעת מקצוע כלשהו יכול להבטיח קיום. רבים מאלה שעסקו כבר במלאכה החלו לשאוף להעלאת רמתם המקצועית וחיפשו מסגרת מתאימה להשתלמותם.

על רקע שאיפות אלה עלתה ביותר חשיבותו של „אורט", אשר הוקם עוד בשנת 1880 ברוסיה, במטרה להפיץ מקצועות עבודה בין יהודי הגולה. הוא אירגן בפולין רשת של בתי ספר ושיעורים מקצועיים והקים משקי־תעשיה ובתי־מלאכה, בהם למדו אלפי תלמידים.

פעילותו של „אורט" בפלוצק החלה למעשה רק בשנת 1938. באותה שנה התקיימה בעיר אסיפה ציבורית, שבה הנואם הראשי היה העו"ד ניכטברגר, מוקדשת לבעית ארגון השתלמות מקצועית. נבחר ועד בהשתתפותם של עו"ד ניכטברגר, אינז' מרגוליס, וואלראט, גולדברג, י. י. בורשטין, נ. גראוברט, י. טינסקי. הוועד שיגר שניים מחבריו לוורשה לצורך משא־ומתן עם הנהלת „אורט". כעבור זמן קצר נשכר מעון מתאים בביתו של פרשקר ולשם הגיעו 12 מכונות תפירה ראשונות שנשלחו על ידי „אורט" ביחד עם מדריך. נפתח קורס ראשון לחייטות שנמשך חדשיים. אחר כך התארגן קורס למקצוע תפרות נעליים וכן קורס לסריגה. כל הקורסים זכו להצלחה רבה ולמסיימיהם נמסרו תעודות־גמר מתאימות. בין תלמידי הקורסים היו רבים שקודם התפרנסו מהמסחר הזעיר וכעת ניתנה להם ההזדמנות לעבור למקצוע המלאכה.

כבכל יתר שטחי החיים היהודיים, הופסקה גם הפעולה הברוכה הזאת לאחר פלישתם של הנאצים. המכונות של „אורט" הוחרמו מיד ונמסרו בתחילה לקואופרטיב של חייטים פולניים. הקואופרטיב הזה העסיק זמן־מה מספר חייטים יהודיים שנאלצו לעבוד בשכר אפסי.

יצחק טינסקי

האנטישמיות בפלוצק בין שתי מלחמות העולם

מאז ומתמיד נראתה האוכלוסיה היהודית של פלוצק בעיני בני־העיר הנוצריים כנטע זר שיש לעשות הכל, כדי להפריע להתפתחותו. ואם כי הישוב היהודי בפלוצק התקיים ברציפות במשך למעלה מ־700 שנה, לא פסק המאבק של הלא־יהודים לנשלו מעמדותיו הכלכליות שכבש לעצמו הודות לחריצות, התמדה וקיום קשרים מסועפים במישור ארצי ובין־לאומי, שבסופו של הדבר תרמו להעלאת קרנה של העיר כולה. לא בכדי מצאו מלכי פולין מסוימים לנכון להגן על המסחר והמלאכה היהודיים בפלוצק, שהרי התפתחותם של הענפים האלה בעזרת היהודים תרמה רבות לאוצר הממלכה.

יהודי פלוצק, למרות שלא ויתרו אף פעם על ניהול מאבק עקשני ועקבי למען שמירת זכויותיהם, השתדלו יחד עם זאת לקיים יחסים תקינים עם שכניהם הפולניים. טובי בניהם השתתפו במאבק המזוין נגד הפולשים ובבתי הספר הרוסיים דווקא ילדי היהודים הם אשר הגנו על כבודה ומקומה של השפה הפולנית. כל זאת לא עמד להם כשבפלוצק, כמו בערי ועיירות פולין אחרות, החלה ההסתה האנטישמית, אשר התלקחה בשנים הראשונות של עצמאות המדינה. יחד עם זאת יצויין שבימים ההם, כשבשטחים רבים של פולין היו משתוללים הפורעים משורותיו של צבא האלר, בפלוצק לא אירעו מקרים חמורים של התנקשויות באוכלוסיה היהודית. שופר־ההסתה העיקרי של החוגים הפולניים הלאומניים היה השבועון האנטישמי „מַאזוּר" (Mazur) שהיה מופיע מאז שנת 1903 בעריכתו של הכומר סטניסלב פיגלסקי. בגליון מס׳ 39 מיום 25 בספטמבר 1913 אנו קוראים במאמר הראשי של אותו בטאון בשם „אנחנו והיהודים": „... באם היהודים מועברים כגורם מזיק משטחי רוסיה אלינו, הרי אין פירוש הדבר שנרשה להם לאכול אותנו. ובאם זהו המצב, אי אפשר לשלול מאתנו את הזכות להגנה עצמית". והמחבר רואה בארגון החרם הכלכלי ומניעת קשר כלשהו עם היהודים את האמצעי היעיל ביותר לצורך „הגנה עצמית". „עלינו בשקט לבצע מה שנהוג לעשות לעצירת המגיפה: הנהגת משטר בידוד חמור". וכדי להיות איכשהו בסדר עם עקרונותיה של „האהבה הנוצרית" כותב הלאה הכומר האנטישמי: „אנו יודעים שהפרולטריון היהודי שרוי בעוני ולא פעם גווע מרעב, אבל אנו גם יודעים שהאכר והפועל הפולני מתגוררים בבקתה עלובה ולעומתם הסוחר והתעשיין היהודי, החיים על חשבונם, תופסים ארמונות ודירות פאר". וכדי שלא יאשימוהו בחיבה לעמלים היהודיים הוא מוסיף מיד: „חייטים, סנדלרים, שרברבים ותעשיינים גדולים יותר — הם ברובם יהודים שמחייתם עלינו". ויש לו תכנית „נוצרית־רחמנית" מוכנה מראש בשביל כל אלה: „שאף פולני לא יקנה מיהודי ולא ימכור לו במשך שנה שלמה ואז יגווע מרעב העם הנבחר ויהיה נאלץ להגר לארץ־ישראל או לחפש לעצמו אפוטרופסים אחרים".

בהשפעת ההסתה הזאת הצטבר, איפוא, בפלוצק חומר נפץ מספיק, כדי להביא את ההמונים להתקפה על היהודים, אשר נהגו מחופש יחסי בשנות הכיבוש הגרמני מאז 1916 והיה יסוד לחשוד בהם שהם אינם מתלהבים מתפיסת השלטון על ידי הפולנים. המתיחות בפלוצק הגיעה לשיאה בימי הפלישה הבולשביסטית. הזרם העצום של פליטים יהודיים מברית המועצות לא שימש לאנטישמים הפולניים כל הוכחה שהיהודים אינם אוהדים את המשטר הקומוניסטי. הם העדיפו להפיץ שמועות שבראש הצבא האדום הפולש עומדים בעיקר מפקדים יהודיים, הנעזרים על ידי האוכלוסיה היהודית בפולין. כמו כן לא עזרה העובדה שנוער יהודי החל להתגייס מרצון לשורות הצבא הפולני תוך הבעת רצון ללחום למען חרותה של פולין. השלטונות, תחת לחץ הלאומנים, שלחו אלפי מתנדבים יהודיים למחנה־הסגר ביאבלוננה והחזיקו אותם שם בתנאי השפלה. גם עשרות צעירים יהודיים מפלוצק נמצאו באותו מחנה, שהיה ידוע אחר־כך לשמצה. המקרה המחריד של הוצאה להורג של הרב שפירא הי"ד בעקבות הלשנה נבזית שכאילו נתן ממרפסתו סימנים לבולשביקים, היתה אחת החוליות המכאיבות ביותר במסע נגד היהודים, שהתנהל באותם הזמנים בכל רחבי פולין (בפינסק הוצאו באותו זמן להורג 34 חברי „צעירי ציון" באשמה שבמעונם התארגנו הקומוניסטים להתקיף את הצבא הפולני).

ובאם לא הגיע אז לשפיכה רבתי של הדם היהודי בפלוצק ובמקומות אחרים בפולין, הרי היה זה בעיקר הודות לידו החזקה של פילסודסקי, אשר לא רצה שפולין תושמץ בועידת־השלום שהתקיימה אז בוורסיי כמדינה של פרעות אנטישמיות ותפסיד על ידי כך את תמיכת המערב ובעיקר את הסיוע של ארצות הברית.

בהמשך השנים השתלב מאבקם של יהודי פלוצק להבטחת קיומם ושמירת זכויותיהם במאבק הכללי שניהלו מנהיגי יהדות פולין, ובראשם יצחק גרינבוים, משה קרנר, ד"ר יהושע טהון ואחרים. פולין אמנם אולצה לחתום על הנספח לחוזה־השלום בנוגע לזכויות המיעוטים, אבל למעשה לעולם לא הגשימה את עקרונותיו. השלטונות סירבו להעניק אזרחות ליותר מחצי מיליון יהודים „ליטבאקים" שהיו או תושבי־קבע של השטחים במזרח אשר סופחו לפולין או התישבו במערב המדינה אחרי בריחתם מברית־המועצות. כמה עשרות יהודים מסוג זה היו גם בפלוצק. הממשלה, מתוך רצונה לדכא את המסחר היהודי אסרה על פתיחת החנויות בימי א׳ ופגרא נוצריים ועל ידי כך אילצה את היהודים לנוח יומיים בשבוע תוך קיפוח פרנסתם. על מנת לסגור בפני היהודים את הדרך

לכיבוש עמדות־מפתח בשלטון המוניציפאלי ובעיקר בערים ובעיירות שבהן היוו רוב או מיעוט ניכר של האוכלוסיה, חולקו אזורי הבחירות באופן מלאכותי ולשטחי הערים סופחו כפרים שבהם התגוררו רק הפולנים. גם בפלוצק נעשה הדבר הזה ועל ידי כך לא קיבלו אף פעם היהודים, שהיוו רבע מאוכלוסית העיר, נציגות הולמת במועצת העיריה. כל נסיונותיהם של היהודים להתחבר עם מיעוטים אחרים בפולין, שאף הם היו מנושלים מזכויותיהם, על מנת ליצור חזית התנגדות משותפת, נראו בעיני השלטונות כצעדים עוינים נגד המדינה והוסיפו שמן למדורת ההסתה האנטישמית. אפילו המפלגות הסוציאליסטיות הפולניות — ובפלוצק היתה מאז ומתמיד קיימת רוח של הבנה טובה ביו היהודים והפ. פ. ס. הפולנית — נמנעו להופיע לטובתם של היהודים כדי שלא יוקיעו אותן כעושות רצונם של היהודים.

במשך רוב השנים של העשור הראשון לפולין העצ־מאית, ובמיוחד כשהממשלה היתה מורכבת מנציגי מפ־

ברחוב ביילסקה
אויף דער ביעלסקער גאַס
Bielska Street

לגות הימין הלאומני והמרכז האכרי־הנוצרי, הוכתבה המדיניות לגבי היהודים על ידי גורמי שנאה והסתה נגד היהודים. אמנם הובטחו (בהסכם משנת 1925) זכויות בשטח החינוך והשלטון האוטונומי הקהילתי, אולם ההב־טחות לא קוימו ומנהיגי הסיעה היהודית בסיים הפולני נאלצו אף לוותר בפומבי על דרישותיהם הלאומיות.

יצחק גרינבוים מסכם את התקופה ההיא במלים הבאות:

„מציאותם של מיליוני יהודים בפולין, חייהם ושאי־פותיהם הורגשו כמעמסה כבדה, שאין לדעת איך להיפטר ממנה או להקל עליה. למפלגות הבורגנות הפולנית, האי־כרים הימניים, הפועלים הלאומיים והנוצרים הדמוקראטיים נתברר רק דבר אחד: שיש להמשיך, לגבי היהודים, במ־דיניות של דחיקת־הרגליים וניצול פינאנסי ויש להש־תדל בכל הדרכים להתיש את כוחם הכלכלי של היהודים ולשבור את כושר־התנגדותם" („הגורם האנטישמי", אנצי־קלופדיה של גלויות, וארשה, כרך א', 1953, ע' 109).

התקוות שהתעוררו אחרי נצחונה של המהפכה הצב־אית של פילסודסקי ומתן פירסום לפרוגרמה החדשה על שינוי לטובה במדיניות לגבי היהודים בפיו של ראש הממשלה החדש, פרופ' בארטל, התבדו אף הן חיש מהר. שלטון ה„סאנאציה" (ההבראה) התחיל להתחשב יותר ויותר בהתקפותיה האנטישמיות של האופוזיציה הימנית ולמרות שהעניק בתחילה ליהודים אי־אלה הקלות מדומות בשטח הדת בעיקר, המשיך ואף הגביר את הניצול הכלכלי. נעשה מעט, או כמעט כלום, כדי למנוע פרעות בפוזנאן (ב־1928), בלבוב וביתר מרכזי האנטישמים. כשהתגברו בשנת 1931 ההתנכלויות לסטודנטים יהודיים באוניבר־סיטאות, הוכיחו השלטונות אוזלת־יד וחוסר רצון להתערב להשלטת הסדר.

שונאי ישראל בפלוצק עשו באותן השנים מאמצים רבים כדי להוציא את האנטישמיות המקומית מתרדמתה, שהיתה אופיינית לעיר שקטה זו. היו סיבות אחדות שהר־דימו את פעילותם של גורמי האנטישמיות. אחת מהן, שכבר הוזכרה לעיל, היתה השפעתה של הפ. פ. ס. על הפועלים שיימנעו מלהשתתף באופן פעיל במהומות נגד היהודים. אמנם, אותם הפועלים היו משביתים את עבודתם באם מעבידם היהודי היה מעסיק פועלים יהודיים, אבל סירבו להשתתף בפוגרומים בהנהגת הלאומנים הפולניים. התעמלנים האנטישמיים הפלוצקאיים לא הצליחו גם להסית את אכרי הסביבה שיבואו עם מקלותיהם, יכו ביהודים בשוק ויהפכו את דוכניהם. למרות הכל ידע האכר הפולני היטב שרק אצל הסוחר היהודי הוא יכול לקנות את מיצרכיו במחיר זול ונמנע מלהיכנס לחנות פולנית שדווקא היא היתה פושטת ממנו את העור.

האינטליגנציה הפלוצקאית הפולנית היתה אמנם נגועה בחידק האנטישמיות, אולם היחסים הטובים שרבים מתוכה היו מקיימים עם חוג המתבוללים היהודיים מנעו ממנה השתתפות גלויה במסע נגד היהודים. גורם אנטישמי חזק היוותה מתמיד בפלוצק הכמורה ובמיוחד כשעל כס הבישופות ישב נובובייסקי, שהיה אנטישמי גלוי וידוע.

אם כי אין לציין מקרי התנקשות רבים, בכל זאת מדי פעם בפעם זועזע הרחוב היהודי על ידי מעשה־זוועה של שונאי ישראל.

בספטמבר 1930 התנפלו בריונים על ילד יהודי בן 10, משה נלקין, בנו של חוכר גני־פרי, יצחק נלקין, שנפטר כעבור זמן קצר מהמכות שקיבל בראשו. המשטרה אף לא התאמצה לחפש אחרי האשמים והענין לא הובא לבית המשפט.

מדי פעם בפעם היו פושטות בגנים הציבוריים וברח־ובות הראשיים חבורות של תלמידים פולניים, שהיו

מכים ביהודים וסוגרים בפניהם את הכניסה לשדרות הטיול. נעשו גם פעולות למנוע את הופעותיהם של היהודים במספר בתי־קפה ומקומות בידור אחרים. הנוער היהודי הפלוצקאי, ובעיקר חברי „מכבי" ותנועות ציו־ניות, לא נכנעו לבריונים. היו מחזירים להם מנה אחת אפיים ושמרו היטב על כבודם הלאומי.

באותה התקופה החל להתחזק המאבק הכלכלי נגד היהודים בפלוצק. במספר מקומות נראו ה„פיקטות" (מש־מרות) של ארגון „Związek Polski" (האגודה הפולנית) לפני החנויות היהודיות ששידלו את הלקוחות הפולניים שלא לקנות אצל היהודים. הסיסמה היתה „Swój do swego po swoje" (משלנו קונה רק אצל משלנו) או „אל תקנו אצל הזרים".

המלחמה הכלכלית ביהודים הפכה להיות גלויה ונת־מכת על ידי השלטונות לאחר הכרזתו המפורסמת של ראש ממשלת פולין, הגנרל סקלאדקובסקי: „מלחמה כלכלית ביהודים — אדרבא". בפלוצק הופיעו כרוזים רבים וחוברות אנטישמיות בהוצאתה של „האגודה הפולנית", שבראשה עמד סוחר פולני גוסטב נובק. מתוך אותה „ספרות" של שנאה הגיעה לידינו חוברת בשם „איך לטהר את פולין מהיהודים?" שנדפסה בפלוצק ביוני 1937. מחברה, גוסטב נובק, אחרי שהוא מפרט סעיפי התוכנית של חיסול היהו־דים, מספר על הפעולות למיגורם של המסחר והמלאכה היהודיים. לפי דבריו הוקמו בפלוצק במשך שנתיים, החל מ־1935, 92 עסקים פולניים, וענפים רבים, שעד כה „שלטו" בהם היהודים, הם כעת גם בידי הפולנים. נעשו מאמצים כדי להעביר מגליל פוזנאן לפלוצק סוחרים ובעלי־מלאכה פולניים והדבר התחיל לשאת פרי. וכדי שלא יהיה כל ספק היכן נעוצים שורשי ההשראה שקיבל מחבר כתב־ההסתה, כדאי לצטט קטע קטן מדבריו: „... מבוקשינו

Płocczanie!

Fala uświadomienia narodowego wzbiera w całym kraju.

Wszyscy stają do walki o unarodowienie życia gospodarczego Polski, o wyzwolenie się spod przemocy żydowskiego kapitału.

Powstają polskie warsztaty, stragany, sklepy, a nawet hurtownie i fabryki. Tysiące Polaków — dotychczas często bez kawałka chleba — znajduje zatrudnienie w zawiązującym się gospodarstwie polskim. **Oto pozytywne rezultaty pracy Stronnictwa Narodowego.**

Wielu jednak jest jeszcze takich Polaków, którzy nie mogą zrozumieć, że nie należy zanosić

polskich pieniędzy w żydowskie ręce.

Są tacy i w Płocku. Oni są powodem, że w naszym mieście obok polskich placówek istnieją jeszcze tak liczne placówki żydowskie.

Do nich przemawiamy! Do nich apelujemy!

OCKNIJCIE SIĘ!

Zrozumcie, że od Was zależy przyszły los Waszych braci — głodujących Polaków. Przyczyńcie się do zrealizowania hasła:

Miejsce każdego żyda w Płocku musi zająć POLAK!

A Wy, którzy zrozumieliście już te prawdy, nie przyglądajcie się biernie naszej pracy, **lecz stajcie wraz z nami w narodowych szeregach.** Im więcej nas walczyć będzie tym prędzej osiągniemy cel ostateczny, a jest nim:

PŁOCK bez żydów!

STRONNICTWO NARODOWE
w Płocku.

WSZYSCY na zebranie publiczne,

poświęcone zagadnieniu żydowskiemu, które odbędzie się **w czwartek dnia 26 maja o godz. 12 min. 15** w sali „Sokoła" przy ul. Kościuszki nr. 5.

Wstęp wolny dla wszystkich Polaków.

Przemawiać będą:

Kol. Prof. Kazimierz Pytko z Włocławka
Kol. Adw. Jerzy Kwasieborski z Płocka.

Druk. B-cia [illegible] Płock. 1031-38

כרוז אנטישמי, 1938 אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע

An antisemitic leaflet

פינת הרחובות טומסקה וגרודזקה — די טומסקע גאַס
בין העומדים בפנה: זילבר, רוזנבלט, קורשטיין, ברלנד ושיף
Corner of the Tumska and Grodzka streets

הם קטנים לאין ערוך בהשוואה עם מה שמבוצע בגרמניה, בה עוקרים את הגידול השמי הממאיר ממש משורשיו..."

בהזדמנות זו כדאי אולי גם לציין שבתקופת השלטון הנאצי בפלוצק ניסה גוסטב נובק לשרת היטב את הכובשים, אולם לבסוף נורה על ידם למוות.

בידינו גם „רשימה שחורה מס' 21" שפורסמה על ידי אותו בוגד פולני באפריל 1938 ובה דברי לעג על מספר פולנים, אזרחי העיר, שראו אותם נכנסים לחנויות יהודיות. הם מוזהרים שיצלמו אותם בפעם הבאה באם ימשיכו לתמוך ביהודים.

ההסתה האנטישמית היתה נעזרת ע"י היומון הפלוצקאי הימני "Głos Mazowiecki„ שהיה מנצל כל הזדמנות כדי להקניט את האוכלוסיה היהודית ולהאשימה באופן סיטוני בכל מקרה כשהורשע אחד היהודים. עילה מצויינת הזדמנה לעתון זה כשבפלוצק התנהל משפטם של מספר יהודים, אשר הואשמו במתן הלוואות ברבית קצוצה (המשפט נגד ליפסון, טיקוצ'ינר וקילברט).

נחשול של טרור אנטי־יהודי שעבר על יהודי פולין בשנים שלפני מלחמת־העולם השניה וששיאיו התבטאו בפרעות בפשיטיק, בריסק, ווילנה, לבוב ועוד, עבר גם על פלוצק, אף על פי שלא גרם להתנגשות־דמים. הגל הזה, יותר משערער את מעמדם של היהודים, הכין את האווירה לפלישתם של קלגסי היטלר. העם הפולני, אכול השנאה, לא היה מסוגל להבחין מאין אורבת לו הסכנה האמיתית וכך הוחלשה ביותר עמידתו בפני האויב. גם בפלוצק, כבמקומות אחרים, נתגלו מעשי בגידה רבים שבוצעו על ידי המסיתים האנטישמיים.

א. א.

י. ג. חנכוביץ' (קנט)

כת המריאוויטים בפלוצק

ברח' דובז'ינסקה מס' 29, במקום שהפלוצקאים כינוהו „המחסום הדובז'יני" ושהיה מחוץ לתחומי העיר, בין חומות גבוהות ומובדל מהעולם החיצוני ושאליו אין כניסה לזר ואיש לא ידע מה מתרחש בין החומות האלה, נמצא מרכזם של המריאוויטים לכל פולין, ולעולם כולו.

מבין החומות השקיפה כנסיית המריאוויטים ההדורה. מחודה של הכנסיה הציץ למטה צלב גדול, ומתחתיו אורלוגין המצלצל כל שעה וקורא, כביכול, את המאמינים לתפילה, אם כי אנשים מהחוץ לעולם לא באו אל בין החומות. רק מזמן לזמן, ובאורח מקרי, היינו רואים נזירות העוטות לבוש לבן וארוך והנועלות סנדלים לרגליהן, ולפעמים גם כומר (או כפי שהיו קרויים „אחים" ו„אחיות") המשתרכים לאיטם ליד הקיר ונכנסים לתוך הכנסיה.

המריאוויטים היו לשם דבר וכוח מושך בשביל תיירים, שהיו מגיעים מכל פולין, וכן מחוץ לארץ, כדי לראותם.

זכורני כי הם עשו עלי רושם עצום, כשביקרתי אצלם. הם היוו מעין מדינה בפני עצמה, שכן נוסף על הכנסייה היו להם בית חולים משלהם, מאפיה וסדנאות שונות כגון: נגריה, מסגריה, מתפרה ללבנים וסנדלריה, שבה היו יושבים המריאוויטים על דרגשים, כשפטישים בידיהם, ומייצרים נעליים. הנקיון שם היה מופתי. כל זה היה עושה על המבקר רושם אדיר שנחרת היטב. המריאוויטים סיפקו את כל צרכי עצמם ולא היו זקוקים לעזרה מהחוץ. היו להם אפילו חוות חקלאיות גדולות. כל זה איפשר להם להיות בלתי תלויים בזולת. הם נהגו כך משום שנרדפו על ידי הכנסייה הקתולית (הם פרשו וניתקו עצמם מהואתיקן) וכן על ידי העתונות הקתולית והאֲנדקית, שראו בהם בוגדים.

מי היו המריאוויטים?

כת קתולית זאת נוסדה ב־1887 על ידי אשה בשם פליכסה מגדלינה קוזלובסקה. בני כת זו היו ידועים גם בשם „קוזלי" (קיצור שם המייסדת) ובכינוי „מאַנקייטניצי" (מהמלה הפולנית „מאַנקייט" שפירושה שרוולית). כינויים אלה היו של ביטול ובוז שרחשו אליהם הקתולים בהשפעת הואתיקן.

המייסדת של הכת נולדה בשנת 1862 בפולניה, בכפר ווייליצ'נו, שבסביבת וונגרוב. עוד בהיותה קטנה גילתה כשרונות גדולים בלימודיה, היתה מלאת יוזמה ובלתי תלויה וביצעה כל מה שהציבה לעצמה כמטרה.

בשנת 1887 באה לפלוצק, פתחה מינזר לנערות שהיה מן המחמירים. תחת השגחתה היו הנזירות עורכות תפילות ותעניות, עבדו קשה ולבשו בגדים ארוכים עד כף הרגל. פלוצק היתה, איפוא, מקום הולדתה של הכת, שהתפשטה חיש מהר בכל פולין וכן בארצות־חוץ כמו גרמניה, שווייץ והולנד. מטרתם של המריאוויטים וסיסמתם היו: תיקון האנושות, אהבה לברית הקדושה, תיקון אורח חייהם של הכמרים הקתוליים, שהמייסדת היתה מותחת עליהם ביקורת קשה, וכן תפילות ל„אמא קדישתא" מרים.

הפופולריות של המריאוויטים גברה בקרב העם הפולני ובשנים 1904—5 כמעט העמידה בסכנה את שליטתו של האפיפיור דאז פיוס העשירי.

בגלל כך קרא אליו האפיפיור את קוזלובסקה, מייסדת המריאוויטים, ונזף בה על נטיותיה הבדלניות. הוא איים עליה שאם לא תפסיק את „פעולתה המזיקה" יאחז בצעדים דרסטיים נגדה. אולם המריאוויטים פתחו במלחמה גלויה נגד האפיפיור ופנו ישירות אל הקתולים הפולניים ודרשו באסיפותיהם שהאפיפיור יכיר בקוזלובסקה כקדושה של האנושיות ושהקתולים לא יקשיבו לדברי נציגיו של האפיפיור.

לאחר שאזהרותיו לא הועילו, הוציא האפיפיור ב־5 בדצמבר 1906 חוזר שהכריז על קוזלובסקה וחסידיה כמתנגדי הכנסייה, שלל משום כך את זכויות־היתר שלהם כאנשי־דת והוציא אותם מהכנסיה הקתולית. מעתה אסור היה לקיים אתם מגע משום שהוטל עליהם חרם.

ואם כי המריאוויטים הוצאו מהכנסיה ובאופן רשמי לא היה כל דבר משותף בינם לבין הקתולים, נמשך במשך שנים האנטגוניזם בין אלה לאלה. עד לידי סנסציה עולמית הגיע הסכסוך ביניהם כשלאחר מות המייסדת קוזלובסקה (גופתה הוטמנה בכנסייה ונר תמיד דלק לידה יומם ולילה) תפס את מקומה ההגמון קובאלסקי. לפתע, בשנת 1925, נחרד העולם על ידי האשמה שטפלו עליו והיא: כל ערב הוא מכנס את הנזירות, מעמיד אותן סביב קברה של קוזלובסקה ומכריח אותן להתפשט ולמעשי פריצות, כשהן מנגנות במנדולינות ושרות. האשמה זו נגד ההגמון קובאלסקי נוצלה על ידי העתונות הקתולית והאנדקית לשם הסתה נגד המריאוויטים בתבעה לסגור את המינזר שלהם ולאסור את קיומם. נערכו נגדם משפטים שנמשכו בלי סוף. אולם

בחוגים נייטרליים היתה ההרגשה כי כל התעמולה נגדם כוונתה להבאיש את ריחם בעיני הפולנים.

המריאווויטים והיהודים

כפי שנזכר לעיל קמה כת המריאוויטים ב־1887. בהיותם נרדפים על ידי הקתולים ובהיות היהודים נר־דפים על ידי הפולנים, הוקמו יחסים ידידותיים בין שתי הכיתות הנרדפות. יחסים אלה התמידו מאז מלחמת־העולם הראשונה והתהדקו עוד יותר בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

במרוצת הזמן התרחבו היחסים בין היהודים למר־יאוויטים גם לתחומים אחרים, וביחוד לתחום הכלכלי.

המצב הכלכלי הקשה בפולין לפני המלחמה לא פסח על המריאוויטים. העסקים שלהם, וביחוד המסעדות שהיו להם בעיר, סבלו גם מחרם סמוי מצד הפולנים. רק לעתים רחוקות היה פולני מבקר בהם. אי לזאת היו זקוקים לאשראי בגלל המצב הכלכלי הדחוק. וכיוון שעמדו בקשרי מסחר הדוקים עם היהודים, היו מקבלים מהם את האשראי, שבלעדיו אי אפשר היה לנהל עסקים. ואכן האמון ההדדי בין המריאוויטים לבין היהודים היה רב בשטחים רבים. הדברים הגיעו אף לידי כך שרופא המריאוויטים, שלעולם לא טיפל בחולים מחוץ למנזר, היה בא שלוש פעמים בשבוע העירה ומרפא חולים יהו־דיים (היהודים רחשו אליו אימון רב יותר מאשר לרופאים אחרים). במקרים רבים היה רופא זה מסרב לקבל שכרו מידי חולים יהודיים. ראוי לציין שלחולה פולני לא היה בא.

אחד הידידים המובהקים של המריאוויטים ושל מנ־היגם, ההגמון פלדמן, היה העסקן הציוני הידוע וחבר לשעבר של מועצת הקהילה הרוקח ד״ר הנריק ברומ־ברגר.

המריאוויטים והגרמנים

כשפרצה מלחמת־העולם השניה, כבשו כידוע הגר־מנים בפלישתם המהירה את פלוצק כבר בימים הראשו־נים. המריאוויטים החלו מהרגע הראשון לקיים יחסים טובים עם הגרמנים והיו היחידים שהכובשים הרשו להם לנהל את בתי המלאכה שלהם. הם עבדו באינטנסיביות כל־כך מרובה שבפעם הראשונה בתולדותיהם החלו להע־סיק גם פועלים מהחוץ.

ההגמון פלדמן, שהיה באותו זמן ראש הכת, היה זה שקשר את היחסים הטובים עם הגרמנים. כפי שהעלתה לאחר מכן החקירה היה „פולקס־דויטשה" ובשנת 1942 יצא לגרמניה. ואכן, הממשלה הפולנית התייחסה לאחר המלחמה בחשדנות־מה כלפי המריאוויטים בגלל זכויות־היתר שמהן נהנו בימי הגרמנים. רק ב־1957 החזירה הממשלה הפולנית להגמון פלדמן את כבודו והרשתה לו לחזור לפולניה.

הם לא סייעו ליהודים

כפי שסופר לעיל היו היהודים ביחסים טובים עם המריאוויטים. ולכן, עם בואם של הגרמנים לעיר, כש־צפויה היתה השמדה ליהודים, פנו אל המריאוויטים ידידיהם שיעזרו להם ויתנו להם מחסה. המריאוויטים היו אז במצב כזה שאיפשר להם לתת עזרה ליהודים הנרדפים. קודם כל מסוגלים היו להציל ילדים יהודיים על ידי העברתם לחוות שהיו להם באזורים שונים של פולין. כמו כן יכלו להסתיר יהודים במינזרים שלהם וגם להעסיקם בבתי המלאכה שלהם. מובן שדבר זה לא היה קל והיה בו משום סיכון. אולם אין לציין אף מקרה אחד של עזרה, הצלה או הסתרת יהודי אחד. ההגמון פלדמן טען כי רצה לתת לידידו ד״ר ברומברגר ומשפחתו מכתב למינזר בעיר אחרת כדי להסתתר בו, אך לא היה מסוגל להבין למה לא בא ד״ר ברומברגר לקבל את המכתב...

מה היה על הרכוש היהודי?

וכאן אנו מגיעים לענין כאוב נוסף. יהודים רבים זכרו כי בימי מלחמת העולם הראשונה הסתירו במינזר המריאוויטים את רכושם וכספם וקיבלו אותם אחר־כך. משום כך חשבו להם, עם פרוץ מלחמת העולם השניה, כי גם עתה מוטב להם להפקיד את מה שיש להם בידי המריאוויטים ובלבד שלא יפול בידי הגרמנים והפולנים. יהודים רבים האמינו כי סערת ההיטלריזם חלוף תחלוף ואז יוכלו לקבל חזרה את רכושם ומשום כך הפקידו דברי ערך רבים במינזר. מובן שהכל נשאר בידי המר־יאוויטים ולא היה מי שיבוא לקבל את הפקדון הרב, שנשאר אצלם.

כפי שאנו רואים לא עזרו המריאוויטים, בדומה לכנסיה הקתולית, ליהודים. אמנם לא היו עוינים ליהודים בשנות המלחמה אך נשארו אדישים לסבלם. אף פעם לא הראו נכונות להגיש עזרה של ממש.

ככנסיה הקתולית בימי האפיפיור פיוס ה־12 כך גם המריאוויטים, תחת הנהגתו של ההגמון פלדמן, עברו בשתיקה על הרציחות. ולכך יש להוסיף עוד האשמה: אם כי במו ידיהם לא רצחו, בכל זאת ירשו חלק מהרכוש של היהודים שחוסלו, אשר הופקד בידיהם.

חינוך, דת, תרבות, זכרונות על אישי ציבור ומאורעות

הגימנסיה היהודית

מיטב שאיפותיהם של יהודי פלוצק הנאורים היה מכוון למתן חינוך חילוני מתקדם לילדיהם. בית ספר חילוני יהודי ראשון נפתח כבר בשנת 1865* ולאחר שנסגר, כעבור שנים מועטות על ידי השלטונות, עשו הורים יהודיים רבים מאמצים כדי לאפשר לימודי ילדיהם בגימנסיה הרוסית המקומית. בשנת 1888 שוב חודש הנסיון לקיים בית ספר יהודי חילוני (ביה"ס של יז'ומבק) ובאותו הזמן כבר היה פועל למעלה מעשרים שנה „חדר מתוקן" של רשת „תלמוד־תורה" שתוכנית לימודיו כללה גם מקצועות חילוניים.

הכמיהה של יהודי פלוצק להקים בית ספר תיכון יהודי לפי מתכונת מודרנית מלאה הוגשמה בשנות מלחמת העולם הראשונה (1915) כשהונחו יסודותיה של „הגימנסיה היהודית" שהטביעה במשך השנים חותמה על חינוך הנוער היהודי. היא התקיימה למעלה מעשרים שנה**. ניתן לומר שהגימנסיה היהודית, למרות המשברים שהיו עוברים עליה תכופות, היתה גולת־הכותרת במערכת החינוך היהודי בפלוצק.

הקמתה התאפשרה הודות להשראה והסיוע שקיבלו עסקני החינוך בפלוצק מאלה שעמדו בראש מוסדות החינוך היהודי החילוני בפולין וקודם כל מאת מרדכי ברוידא מלודז', (1869—1949), שהיה מחלוצי החינוך העברי בפולין ועמד בראש של רשת בתי ספר תיכוניים שהוקמו ביוזמתו. ברוידא קיבל את הגימנסיה תחת חסותו הפדגוגית, מינה מפקח פדגוגי קבוע (בתחילה היה זה המשורר העברי יעקב כהן ואחריו בא ד"ר אריה טרטקובר), דאג לגיוס צוות הוראה מעולה ועשה למען השגת זכויות של גימנסיה ממלכתית והכרת השלטונות בתעודת־הבגרות של מסיימי הגימנסיה היהודית.

האישיות החינוכית הדגולה השנייה, שסייעה לגימנסיה היהודית בפלוצק בראשית דרכה, היה קרינסקי, מנהל גימנסיה יהודית מפורסמת בוורשה. בהשפעתו תרמו מספר עשירי הקהילה סכומי כסף רציניים, שאיפשרו

---

* ר' מסתו של י. טרונק בחלק א', עמ' 51—55 וכן על א. י. פפיירנא, מאת ש. גרינשפאן, עמ' 79, ו„זכרונותיו של תלמיד הגימנסיה הרוסית" מאת י. ברוזדה, עמ' 141.

** ר' נאומו של הרב י. מ. זלוטניק בפתיחת הגימנסיה, עמ' 143.

שכירת בנין גדול ברחוב קולגיילאנה 28, שהתאים לצרכי הגימנסיה ושימש אותה שנים רבות. בין הפעילים למען הקמת הגימנסיה היו לייב כהן והרש כהן.

באותן השנים התנהל בקרב העושים למען החינוך היהודי בפולין פולמוס קשה בנוגע לשפת ההוראה בבתי הספר היהודיים. במחוזות המזרח ובערים הגדולות בכל רחבי פולין התפתחה רשת בתי־ספר „תרבות" ששפת ההוראה בהם היתה עברית והיא נתמכה בהתלהבות על ידי כל הזרמים הציוניים. מאידך דגלו ה„יידישאיים", בעיקר מחוגי ה„בונד", בקיום רשת בתי־ספר ששפת הוראתם היא יידיש. בשתי השיטות האלה היה משום שחייה נגד הזרם, כי בתי־הספר הנ"ל לא הבטיחו למסיימי הלימוד התיכון המשך לימודיהם באוניברסיטאות הפולניות. מסיבה זאת, לעומת ריבוי יחסי של בתי ספר עממיים של „תרבות" שבהם למדו בשנת 1935 כ־35 אלף ילדים, למדו בבתי הספר התיכוניים של אותה הרשת רק כ־3 אלפים תלמידים.

נוכח העובדה הזאת התחילו להתרבות בפולין גימנסיות יהודיות ששפת ההוראה בהן היתה פולנית, תוך הדגשת מקצועות היהדות ולימוד השפה העברית המודרנית. הגימנסיה של קרינסקי בוורשה שימשה מעין אב־טיפוס של השיטה הדו־לשונית („אוטרקביסטית") הזאת ובהדרגה החלו גם בתי־הספר של רשת ברוידא לחקותה.

הגימנסיה היהודית התנהלה, כאמור, לפי השיטה הדו־לשונית כבר מראשית צעדיה וזה הבטיח לה מספר ניכר של תלמידים מהעיר ומהסביבה. את ההצלחה הפדגוגית והמינהלית כאחת של הגימנסיה ב־5 שנותיה הראשונות יש לזקוף במידה ניכרת לזכות מנהלה הראשון, מגר' הלינג, שידע לגבש צוות מורים טובים ולהקנות למוסד החדש ערכים חינוכיים מעולים. למרות היותה מרוחקת מבחינת מיקומה ממרכזי המגורים היהודיים בעיר, הפכה הגימנסיה חיש מהר למרכז החיים הלאומיים והתרבותיים*. הצוות הראשון של מורי מקצועות היהדות הורכב ממיטב כוחות ההוראה והדבר הבטיח רמת לימודים גבוהה כבר בשלב

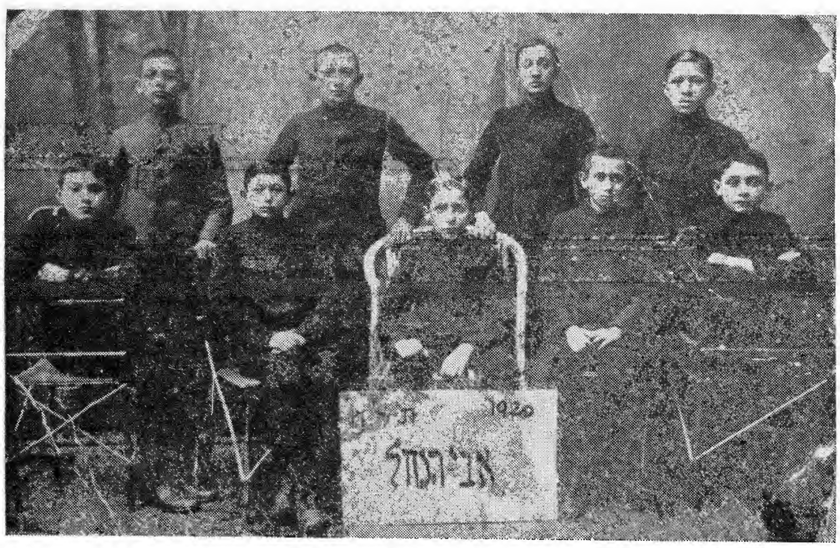
* ההצגות הראשונות של תלמידי הגימנסיה בוימו ע"י חיים פרידמן.

הראשון. המורה לתנ"ך וספרות היה חיים פרידמן (אב־שלום) ולתולדות העם היהודי — יקיר וורשבסקי. המורים לספרות עברית היו שמואל פנסון, משה אינדלמן, פועה רקובסקה. החל משנת 1920 לימד בגימנסיה עברית ותנ"ך המורה דוד אייזנברג ובשנים מאוחרות יותר המו־רים פלאם, שקארלאט והורונסקי. מקצועות היהדות תפסו בכל כתה כ־2 עד 3 שעות הוראה בכל יום והבחינה בהם לקבלת תעודת בגרות היתה חובה מוחלטת. העברית וספרותה החדישה נלמדו לפי הכריסטומטיה „לשון וספר" בעריכתו של יעקב פיכמן; ספרי התנ"ך נלמדו לפי ביאורו של ש. ל. גורדון ותולדות העם היהודי לפי גרץ, דובנוב ומדזיני.

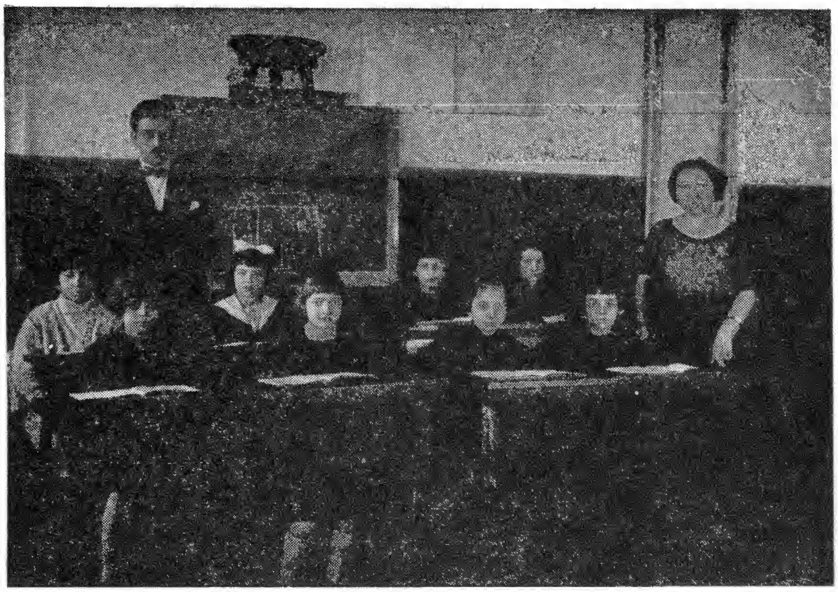
הוראת המקצועות הכלליים בפולנית, ובהתאם לתוכ־נית־לימודים ממלכתית, הצטיינה אף היא ברמה נאותה וההוכחה לכך היו הציונים הגבוהים שהושגו על ידי מסיימי המחזורים הראשונים, שנבחנו על ידי מפקחים מהחוץ, כיוון שבשנים הראשונות לא היו לגימנסיה זכויות של בית־ספר ממלכתי ובחינות הבגרות היו נערכות על ידי מפקחים פולניים שהתמנו לכך על ידי מיניסטריון החינוך. במשך שנים רבות לימד בגימנסיה טבע, פיסיקה וגיאוגרפיה המורה יז'ומבק, שהיה אהוב על כל התל־מידים ובהשתדלותו צויד חדר המעבדה לטבע ופיסיקה. כשהוא עזב בשנות ה־30, החלה ללמד את מקצועות הטבע המורה נויבאור שגם היא קנתה את לב התלמידים.

כיתה ד' של הגימנסיה היהודית (1919/20)
באמצע: המנהל ש. הלינג
די 4־טע קלאַס פון דער יידישער גימנאַזיע
Grade Four of the Jewish Gymnasium (1919/20)

מערכת עתון הגימנסיה היהודית בשנת 1920
עומדים: גלובינסקי, סטשיק, הולצמן, בקר
יושבים: קוטוביץ', ווידבסקי, שיבק, שטרן, מוצני
די רעדאַקציע פון אַ שילער־צייטונג אין דער יידישער גימנאַזיע
The students editorial committee of the Jewish Gymnasium, 1920

כיתת מכינה לגימנסיה עם המחנכת
חוה מייזלס והמנהל הירשברג
אין דער פּאָרגימנאַזיע־קלאַס
Class with their teacher, Chava Meisels and Director Hirshberg

כיתת גימנסיה עם המורה כהן
אַ גימנאַזיע־קלאַס
A class with their teacher, Miss R. Cohen

כיתת גימנסיה עם המנהל הירשברג,
ומורים ד. אייזנברג וח. זמל
אַ גימנאַזיע־קלאַס
A class with the Director Hirshberg and teachers D. Eisenberg and H. Zemel

כיתה ז' של הגימנסיה היהודית — 1925, עם המנהל והמורה צופס
די 7־טע קלאַס פון דער גימנאַזיע
Grade Seven of Jewish Gymnasium with their teacher Mr. Tzofes, 1925

כיתה ה' של הגימנסיה היהודית עם המנהל והמורה גולדקינד, 1925 די 5־טע קלאַס
Grade Five of the Jewish Gymnasium with their teacher Mrs. Goldkind (1925)

היא ביימה הצגה מוצלחת של תלמידי הגימנסיה בתיאטרון העירוני ועשתה רבות לפיתוח החוגים הדרמטיים. המורים למתימטיקה היו בתחילה גב' וויגודסקי, יעקבסון, מורונוביץ' ואחריהם באו ברוך זילבר, פלאקס ואחרים. כשנתיים לימדה טבע חנה זמל והיו אלה שנות הוראתה הראשונות (חנה זמל היתה אחר כך במשך שנים רבות, ועד ליציאתה לפנסיה בשנת 1965, מנהלת של גימנסיה ביאליק בחיפה). רב היה גם מספר המורים המעולים במקצועות הומניסטיים כלליים. היסטוריה כללית לימד בתקופה הראשונה ד"ר רוזנבאום (מרוז), שאחר כך עמד שנים רבות בראש מחלקת החינוך של עירית תל־אביב, אחריו לימדה היסטוריה כמעט עד לסגירת הגימנסיה המורה גולדקינד. ספרות פולנית לימדה המורה המצויינת, הגברת הפטר ובשנות השלושים לימד את המקצוע הזה ד"ר שבדרון. בכיתות הנמוכות לימדה ספרות פולנית העלמה רוזנברג, בתו של מנהל המקווה הפלוצקאי. בהתאם לתוכנית הלימודים של גימנסיות הומניסטיות בפולין לימדו החל מכיתה ד' (בסך הכל היו בגימנסיה ח' כתות ועוד 3 כתות קדם־תיכוניות) את השפה הלטינית. היות שבמקצוע הזה היה תמיד מורגש מחסור בכוחות הוראה, היו

המורים מתחלפים כמעט מדי שנה בגלל חיפושיהם אחרי משרות־הוראה טובות יותר. תלמידי הגימנסיה יכלו לבחור בין שתי שפות מודרניות: צרפתית או גרמנית, אשר נלמדו כבר החל מכיתה א׳. הגברת רומה כהן היתה המורה הותיקה לצרפתית ורמת ההוראה במקצוע הזה היתה תמיד גבוהה למדי. עובדה זאת הקלה על בוגרים רבים שנסעו אחר כך לצרפת לצורך לימודים גבוהים. במשך שנים רבות לימדה גרמנית העלמה גולדמן שאף היא היתה מורה מסורה ומקפידה ביותר על התקדמותם של תלמידיה. המורה הראשון לגרמנית היה ש. וויגודסקי, ששימש גם כמזכיר הראשון של הגימנסיה.

שעורי התעמלות התנהלו בתחילה בהדרכתו של ברק זליגמן (ששמו התפרסם אחר כך בישראל כסגן אלוף י. ברק, ממפקדיו הראשונים של חיל החימוש בארגון „ההגנה" ואחר כך בצה"ל) והם היו ברמה גבוהה. בבנין הגימנסיה היו קיימים בכל קומה אולמות רחבים ואחד מהם (בקומת הקרקע) צויד במכשירי התעמלות כגון סולמות קיר, חבלים, ווי תקרה וכד׳. בימי שמש התקיימו השעורים והמשחקים בחצר הרחבה שהיתה מוקפת גנים. לאחר עליתו של ברק זליגמן ארצה, בא במקומו בן־אחיו דוד (דודק) זליגמן ואף הוא עשה רבות למען העלאת הכושר הפיסי של תלמידי הגימנסיה.

ב־3 הכיתות הקדם־תיכוניות, שהתמקמו בקומה ג׳ של בנין הגימנסיה, לימדה במשך כל השנים המחנכת המסורה והאהובה על הילדים, חוה מייזלס.

פעולותיה החינוכיות של הגימנסיה לא הצטמצמו לשעות הוראה פורמליות בלבד. למרות המרחק ממקומות מגוריהם נהרו רבים מבין התלמידים בשעות אחרי הצה־רים לבית ספרם, מי לחוגי היסטוריה, ספרות, טבע, ציור, דרמה וכד׳, מי לאסיפה בקן „השומר הצעיר", שעד שנת 1924 היווה חלק אינטגרלי של מערכת החינוך בגימנסיה, ומי לתרגילי תזמורת כלי־נשיפה שהיתה בניצוחו של המוסיקאי הידוע מושקוביץ׳־אורלוף. רבים מבין המורים היו מקדישים מזמנם בהתנדבות כדי לסייע לנוער בפעו־לותיו ומבין אלה יש לציין במיוחד את ויגודסקי, אינדלמן, פרידמן (אבשלום), וורשבסקי, ברק זליגמן, ברוך זילבר, דוד אייזנברג ויותר מאוחר שקארלאט וגב׳ נויבאור. בשפי חנוכה ופורים של הגימנסיה הפכו למסורת והם תרמו רבות להפצת הערכים הלאומיים בקרב ההורים, שהיו תמיד מוזמנים להשתתף בחגיגות.

כמעט במשך כל שנות קיומה של הגימנסיה היו קיימים בה מוסדות של שלטון עצמי של תלמידיה. באמצע שנת הלימודים היתה נערכת אסיפה כללית של כל התל־מידים, שהיתה בוחרת בועד וביושב ראש קהילית התל־מידים. נוסף לזאת היתה כל כיתה בוחרת ועד כיתה משלה. במשך השנה היו מתקיימות ישיבות משותפות של המועצה הפדגוגית עם ועד תלמידי הגימנסיה, שבהן נדונו בעיות חינוכיות הדורשות שיתוף פעולה והבנה הדדית. חוץ מזה היה ועד התלמידים משתף פעולה בארגון הטיולים השנתיים, בהקניית ערכי משמעת ובקביעת תוכ־ניות השתלמות ובידור שונות. פעילותו של הועד היתה מותנית מצד אחד באישיותם של חבריו ומצד שני בנכו־נותה של ההנהלה להקנות לו סמכויות של ממש.

כשעזב בשנת 1923 את הגימנסיה מנהלה הראשון, הלינג, ועבר לכהונת מנהל הגימנסיה בקליש, כבר היתה למוסד חינוכי מבוסס ומוכר היטב בפלוצק ובכל המחוז. מספר תלמידיה התקרב ל־300 ומאחוריה היו מספר היש־גים פדגוגיים חשובים. אמנם נאבקה קשות עם המצב הכלכלי החמור, כי רוב הורי התלמידים לא יכלו לשלם במלואו ובמועד את שכר הלימוד הגבוה יחסית, אולם תקציבה היה מאוזן הודות לתמיכה המתמדת מאת מספר פרנסי העיר האמידים שהיו חברי המועצה, כגון לייב כהן, בריגרט, אינז׳ מרגוליס, סוחצ׳בר, רוטמן ועוד.

ההתפתחות של הגימנסיה נמשכה גם בשנותיה הקצ־רות של כהונת הירשברג כמנהל וגם בתקופת פוזנר שבא אחריו. בשנת 1926, בימי כהונתו של פוזנר, השיגה הגימ־נסיה זכויות של בתי־ספר תיכוניים ממלכתיים וכעבור שנה התמנה למשרת המנהל ברוך זילבר, ששימש בעבר מורה למתימטיקה והיה ידוע כאדם בעל מרץ ומחונן בכשרון ארגוני. ההנהלה פירסמה כרוז לציבור שבו אנו קוראים: „הנהלת הגימנסיה היהודית, מתוך רצון להבטיח למוסד ההשכלה היהודי היחידי בפלוצק התפתחות נאותה ומוצלחת, עשתה כמיטב יכולתה למען העלאת הרמה החינוכית, מינתה למנהל את הפדגוג הידוע והמנהיג הנמרץ ב. זילבר וגם סיפקה לגימנסיה את כל הציוד הלימודי הדרוש. מאמצי ההנהלה ומסירותו של צוות המורים במילוי תפקידו, זכו להוקרת הממשלה, והגימ־נסיה קיבלה זכויות של גימנסיה ממשלתית. אולם כדי שהעבודה אשר נעשתה תביא את התועלת המתאימה, דרושה עזרתה ותמיכתה של כל האוכלוסיה היהודית בפלוצק, על ידי הרשמת ילדיהם לגימנסיה. הנהלת הגימ־נסיה מביעה בטחונה שההורים היהודיים בפלוצק יעריכו נכונה את כל המאמצים שנעשו למען חינוכו הטוב והש־כלתו של הדור הצעיר ומתוך תשומת לב לעתיד ילדיהם הם ירשמו אותם לגימנסיה, שהינה המוסד ההשכלתי היחידי המבטיח רמה גבוהה של השכלה יהודית וכללית ומחנך את הדור הצעיר כאזרחים יהודיים בעלי הכרה.

לאחר ביצוע בדק־בית יסודי מותאמת כעת הגימנסיה למלא את כל התנאים מבחינה אסתטית והיגיינית.

הנהלת הגימנסיה: פ. שפרלינג, ד"ר ה. ברומברגר, מ. בורשטין, א. בקר, פ. בזורא, פ. וואלראט".

מסגנון הכרוז אפשר להיווכח שהיה הכרח לשכנע את ההורים היהודיים בפלוצק שירשמו את ילדיהם לגימ־נסיה היהודית. קיום הגימנסיה היהודית היה כבר אז

כצנינים בעיני פולנים רבים שלא יכלו להשלים עם המחשבה שלמאות צעירים יהודיים תינתן תעודת־בגרות מוכרת שתפתח לפניהם את הדרך להשכלה גבוהה. הצל־חותיה הפדגוגיות של הגימנסיה הוסיפו רק שמן למדורת השנאה. בפלוצק היו קיימים: שתי גימנסיות ממשלתיות לנערים, גימנסיה אחת לנערות, סמינר ממשלתי לשני המינים ובית ספר תיכון מסחרי ממשלתי. כל המוסדות הנ"ל, שכניסת תלמידים יהודיים אליהם היתה בתחילה מוגבלת ביותר, החלו לפתע לרשום אותם במספרים הול־כים וגדלים. וכיוון ששכר הלימוד בבתי ספר ממשלתיים היה כמעט אפסי, התפתו לכך רבים מבין ההורים היהודיים, ביחוד שמשום־מה הבריות היו מעריכים את התעודה של בית ספר ממשלתי פולני הרבה יותר מאשר את תעודת הגימנסיה היהודית הפרטית, גם כשיש לה זכויות. בתחילה רשמו את ילדיהם בבתי הספר הפולניים בעיקר הורים מחוגי המתבוללים, אולם כשבגימנסיה היהודית החלה לרדת רמת לימודי היהדות והשפה העברית, הלכו בדרך זו גם משפחות ציוניות. תהליך התרוששותם של יהודי פלוצק שנמשך עד מלחמת העולם השניה היה, כמובן, גם הוא בעוכרי הגימנסיה היהודית, שתקציבה היה מבוסס בעיקר על גביית שכר לימוד.

נוכח המצב הזה לא עזרו כל המאמצים וכשרונו הארגוני של המנהל וקיומה של הגימנסיה נעשה מדי שנה בשנה יותר ויותר פרובלמטי. באין ברירה היו מתקבלים תלמידים לכיתות גבוהות ובינוניות ללא בחינה בעברית וכך נתבטל כמעט לחלוטין ייחודה הלאומי היהודי של הגימנסיה. רמת המקצועות העבריים ירדה פלאים והם אף בוטלו באופן חלקי. כמחאה על יחס הזלזול להוראה העברית, התפטר המורה הותיק דוד אייזנברג, אולם צעד זה לא מסוגל היה כבר למנוע את ההתדרדרות של הגימ־נסיה מבחינה לאומית־יהודית. לבסוף בוטל גם חוזה שכירות הבית ולמוסד צפויה היתה הסכנה להישאר ללא קורת־גג.

כיתה ה' של הגימנסיה היהודית (1932)
יושבים באמצע: המנהל זילבר,
המורה לעברית שקאַרלאַט
די 5־טע קלאַס פון דער יידישער גימנאַזיע
Grade 5 of the Gymnasium (1932)

בשנת 1934 התארגן ועד ציבורי להצלת הגימנסיה, בראשותו של אלטברג ובהשתתפותם של בריגרט, פלי־דרבלום, גלבסקי, קרוק, אינז' מרגוליס, רוטמן, מ. רובין, המנהל זילבר, סוחצ'בר, אינז' שנוויץ, עו"ד טינסקי, וואלראט. הוצא קול־קורא שבו נאמר, בין היתר: „הגימ־נסיה היהודית בפלוצק, המוסד התרבותי החשוב ביותר שלנו, שבו מאות ילדיכם רכשו השכלתם וזכות להתקבל לאוניברסיטאות, נאבקת קשות למען קיומה. מספר התל־מידים הולך וקטן, הציבור מתיחס באדישות לעמדת־משמר חינוכית זו וחלק בלתי הוגן של העתונות המקומית מנהל נגדה הסתה מלוכלכת בגלל סיבות של התחרות. למרות המאמצים העל־אנושיים של מנהל הגימנסיה וצוות המורים, לא יוכל המוסד להחזיק מעמד, באם אתם לא תבואו לעזרתו. אזרחים יהודים! האם תרשו שבית ספרכם יתמוטט? האם תסכימו שילדיכם יהיו משוללים מקום חינוך משלהם ויהיו נאלצים לטלטל לבתי ספר זרים? האם יהיה זה לפי מצפונכם ולטובת ילדיכם? התשובה לכך היא רק אחת: לא! לא נרשה שהגימנסיה היהודית בפלוצק, הקיימת מזה 18 שנה, תחוסל. אנו מחוייבים לעשות למען הצלתה וחיזוקה. זהו תפקידנו הלאומי והצי־בורי הקדוש. אי־לזאת החלטנו ליזום פעולה להגנת בית ספרנו ולשם כך אנו רוצים לגייס את כל הציבור..."

באולם „מכבי" התקיימה אסיפה ציבורית בהשתתפותו של נציג איגוד בתי־הספר היהודיים בפולין, ד"ר אריה טרטקובר. הושמעו נאומים נלהבים למען הבטחת המשך קיומה של הגימנסיה ונבחר „ועד הצלה". הועד החליט לגייס אמצעים לבניית מבנה־עץ זמני בשביל הגימנסיה. בינתיים, משנתקבל צו פינוי, נשכרו חדריו הקטנים של מלון וולפיש ברחוב טומסקה והגימנסיה עברה לשם. היתה זאת מכת־מוות שממנה לא התאוששה הגימנסיה. הציבור היהודי בפלוצק לא נענה לקריאת העזרה והכספים הדרושים לא גוייסו. בשנת הלימודים האחרונה — 1935/36 — ירד מספר התלמידים עד כדי 30 בערך. כך ירד לטמיון נכס תרבותי חשוב של קהילת פלוצק עוד לפני ההרס הכללי שפקד את כל קהילות ישראל בפולין.

יצחק בן־שי (פוקס)

זכרונות על החינוך היסודי היהודי בפלוצק

החינוך בפלוצק עמד על רמה גבוהה בדרך כלל. לפלוצק היו באים לקנות תורה גם בני מקומות אחרים. עוד בימי השלטון הרוסי, עשרות שנים לפני מלחמת העולם הראשונה, היתה בפלוצק קיימת הגימנסיה הרוסית. ליהודים היתה בה דריסת רגל ובה קיבל את חינוכו התיכוני — המנהיג של ציוני פולין, יצחק גרינבוים. גימנסיות כאלה לא היו אז במקומות רבים בפולין, ובערים אחרות בגודלה של פלוצק, בודאי לא היו. אחר כך ובתקופת פולין העצמאית, היו בפלוצק שתי גימנסיות פולניות לבנים ועוד שתיים לבנות. מספר לא גדול של בנים יהודים ובנות יהודיות היו בין תלמידי הגימנסיות הללו ואין לומר, כי הרגשתם כיהודים שם היתה טובה.

אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, נוסדה בפלוצק הגימנסיה היהודית ולה מוקדש פרק מיוחד בספר זה. היה גם בפלוצק מקום ללימוד תורה ומסורת לשמה, „בית המדרש הקטן" היה שמו והוא היה ישיבה לכל דבר. עשרות רבות של תלמידים היו הוגים בה בגמרא ובפוסקים יומם ולילה. ועל מוסד זה ידובר במקום אחר בספר זה.

פלוצק היתה נחשבת כעיר של אינטליגנציה. כמעט שלא היתה קיימת אנאלפבתיות בין יהודיה. בין הפולנים אפשר היה לפגוש הרבה שאינם יודעים קרוא וכתוב, לא רק בכפר אלא גם בעיר, בפרוורים ובין בני השכבות הנמוכות של העם.

חינוך חובה הונהג לפי החוק במדינת פולין רק בתקופה האחרונה, אבל החובה של לימוד תורה אצל יהודים קיימת היתה תמיד, כי החינוך היהודי התחיל מה„חדר" ומהמלמד (הרבי). לא אירע שילד מבית יהודי, אפילו העני ביותר — לא יישלח לחדר.

הלימוד בחדר היה רק בעל־פה, כך אצל מלמד דרדקי וכך גם אצל מלמד החומש עם רש"י וגמרא, אבל ילד שלמד בחדר ידע גם לכתוב. מעצמו בא הלימוד הזה. כאשר הכיר הילד את האותיות בדפוס, הגיעה אליו גם ההבחנה של האותיות בכתב. סייעו לענין זה גם ספרי ה„בריווענשטעלער" אשר היו נמצאים בבית ואשר בהם היו מראים השוואות בין האותיות בדפוס לבין האותיות שבכתב.

המחנך הראשון בדרכו של ילד יהודי מחוץ לביתו, היה מלמד הדרדקי. בנים בני 3 ובני 4 היו הולכים, או מובאים, לחדר, כמו שהיום מוליכים ילדים אל גן הילדים. התנאים היו קשים. חורף של כפור, של שלג רב בדרכים ובחצרות, בחדר עוני וקור, אבל היו יושבים ולומדים. קמץ אלף — אָ, חולם בית — בוֹ.

ממלמדי הדרדקי זכור לי משה אהרן הולנדר. אחרי זה זכורים: אברהם פיש, קלמוס, בנימין קופיטו, קוזשי־ברודסקי ואחרים. תפקידם של מלמדי הדרדקי היה ללמד אלף בית ו„עברי" (קריאה).

המלמדים בשלב יותר גבוה היו שונים. היו אשר התחילו מלימוד חומש והמשיכו בגמרא והיו אשר לימדו גמרא בלבד. אל האחרונים היה צריך להגיע עם מטען של ידיעות כמו סטודנטים לבית אולפנא גבוה.

אני למדתי אצל פישל פוזנר, אשר היה שם דבר בפלוצק. חלק של שעות היום היה מוקדש לתורה שבכתב, פרשת השבוע וההפטרה, והחלק השני — לגמרא. כמובן שגם התפילה היתה כלולה בתוכנית. פישל פוזנר היה קפדן וסיפרו עליו דברים מזעזעים, שהיה מכה ילדים בסיפון של סודה, שקרע את אוזנו של ילד ועוד. אני מעיד עלי שמים וארץ, שכל איברי נשארו שלמים אחרי שלמדתי אצלו יותר משנה ומה שסיפרו עליו היה בודאי פרי דמיון. אמנם היו נהוגות בחדרים מכות ברצועה, היו רצועות רכות יותר ופחות רכות, אבל הפחד מפני הרצועה היה רק מנת חלקם של אלה, אשר לא יכלו בשום אופן לקלוט את תלמודם.

היו עוד מלמדים אחרים, בדרגתו של פוזנר, או בדרגות יותר נמוכות וגבוהות. את כולם אינני זוכר. מהותיקים הידועים היו: זלמן מיכל בורשטין (איצל בורשטין היה בנו, ונכדו היה ישראל גרשון בורשטין), לייביש ליטוואק, וולף קוזה, לייביש ווילטשיק, צדוק קרביץ, זיידה, אליהו גזשבין ומרדכי דוד רוסק, שהיה גם סופר סת"ם ומוכר את העתון „היינט" בפלוצק.

למלמדים בעלי החדרים, היה דרוש רשיון מהשלטונות והם היו זקוקים לאישור ולהמלצה מהמפקח, שהם בעלי השכלה מתאימה, ובמידה מסוימת גם כללית. כמפקחים כאלה היו מוכרים, המורים: ואסרמן, לב, גרינבוים ובודאי היו עוד אחרים. כמובן שצריך היה לשלם גם קצת דמי „לא יחרץ", כדי שלא תתעוררנה שאלות מיותרות מצד הממונים אצל השלטונות.

המלמדים אשר לא היה להם רשיון, היו מרביצים תורה לתלמידיהם כבשיעורים פרטיים. אני הייתי לומד גמרא אצל וולף הולנדר, בנו של המלמד הידוע, משה אהרן הולנדר. היה זה כבר בתקופת לימודי בגימנסיה ושינון הגמרא נעשה בשעות אחר הצהרים. אבי נתן למלמד הולנדר דירה בת חדר ומטבח בביתו, תמורת לימודי ועוד ארבעה אבות אחרים דאגו למזונות למשפחתו של המלמד. כך היינו נהנים, חמשה בנים, מהוראתו של המלמד, אשר שיניו היו כואבות תמיד והוא היה יושב

בפה פעור ומשגיח על תלמודנו. הוא היה משתיק כאב שיניו בקרבול. עמי שם למדו, יוסל אלברג, לייבל קוצ׳ינסקי ועוד שניים אשר אינני זוכרם. היו עוד מספר מלמדים פרטיים כאלה ויחיאל מאיר קרביץ, שהיה בנו של המלמד צדוק קרביץ, היה הולך אל הכמרים של הכנסיות הנוצריות בפלוצק, ללמדם שפה עברית ותורת ישראל.

החינוך בחדרים מכל הסוגים היה מיועד לבנים בלבד, כי לפי ההלכה, רק הם היו מחויבים בלימוד תורה ובקיום כל המצוות, אבל נמצאו גם בנות שקיבלו חינוך מסורתי מלבד החינוך הביתי במשפחה. אשתו של המלמד קלמוס ואשתו של המלמד צדוק קרביץ, היו מלמדות בנות, ובמקרה זה גם לימדו לכתוב. הכוונה היתה, שהבנות תעזורנה לאמהות אשר בודאי אינן יודעות לכתוב. כן לימד את הבנות קרוא וכתוב המלמד א. צכוביץ.

הפרוזדור לבית הספר הכללי היה ה„חדר המתוקן״. הראשון מבין אלה בפלוצק היה בהנהלתו של מורה ידוע ומחבר ספר לימוד עברית למתחילים, פנחס וארשה ובהשתתפותו של המורה המצוין, הפדגוג שמואל פנסון. בחדר הזה היה העיקר לימוד השפה העברית (עברית בעברית), קריאה וכתיבה וגם ידיעת חשבון. עם המורים בחדר המתוקן נמנה וילנסקי שהיה מנגן בכנור, מלמד שירה ומארגן הופעות תרבותיות, הצגות ילדים שגרמו לחויות מרשימות. השני והאחרון מסוג זה ומודרני יותר, היה בית הספר של יאגודה ורוזנבוים, אשר גם לי היתה הזכות ללמוד בו, בשנים 1913—1912, שפה עברית, חשבון וגם קריאה וכתיבה בשפה הרוסית.

גם בשטח זה היו פועלים מורים פרטיים. אחד מהם היה מרדכי דוד גולדברג, אצלו למדתי בשנת 1914, שפה גרמנית וחשבון. יהודי מסורתי, בעל זקן ולבוש בגדים ארוכים מסורתיים, שמימיו לא למד בשום בית ספר, ידע ללמד גרמנית, צרפתית ומתימטיקה. גם אצלו למד אתי ביחד לייבל קוצ׳ינסקי.

שיעורים בהיקף רחב יותר היו ניתנים בקורסים המכי־נים של קירשטיין. נהניתי מהוראתו בשנת 1915, כאשר הכין אותי לכניסה לגימנסיה. קירשטיין היה מורה מנוסה, בעל השכלה גבוהה, אחיו היה ד״ר קירשטיין המומר, אשר איבד עצמו לדעת בגלל חיי משפחה אומללים עם האשה, שלמענה המיר את דתו.

היו גם בתי ספר מיוחדים ליהודים, אשר היה להם מעמד של „שקוֹלָה״ מוכרת ע״י הרשות ואשר הלימודים בה היו מכוונים לידיעת שפת הארץ ולהשכלה כללית. העברית היתה נלמדת בהם, כהוראת דת, כמו שבדרך כלל היה נהוג במקומות אחרים בבתי ספר מעורבים, להורות דת יהודית לתלמידים היהודים.

בתי ספר הנ״ל, ה„שקולעס״, היו נקראים על שם מנהליהם. יש עוד מהחיים עמנו הזוכרים את ה„שקולה״ של פפיירנה. אברהם יעקב פפיירנה היה סופר עברי וכתב ספרי הגות וחינוך. בפלוצק היה פפיירנה מורה לדת יהודית בגימנסיה הרוסית ומלבד זה היה לו בית ספר משלו בו היו לומדים תלמידים רבים לימודי יהדות ולימו־דים כלליים. סיפרו על פפיירנה, שעמד פעם בפתח בית הדפוס של קושרקביץ ומישהו נטפל אליו וביקשו שיגיד לו מה זה „קנקן חדש מלא ישן״ (כי זה היה שם ספרו הידוע). באותו זמן היו בעיר משתמשים בעגלות שעליהן הוטלו חביות גדולות וארוכות לשאיבת השופכין מהמח־ראות בשביל זיבול השדות. הסופר ניצל את ההזדמנות שעברה באותו מקום עגלה כזאת ועליה חבית לגמרי חדשה, שהיתה כנראה בפעם הראשונה בשימוש. ענה פפיירנה למטריד אותו: „למי שאינו מבין, הרי כאן קנקן חדש מלא ישן״.

מהתקופה המאוחרת יותר, רבים זוכרים את בתי הספר של יאז׳ומבק ושל כגן. בית הספר של יאז׳ומבק לא החזיק מעמד זמן רב. יאז׳ומבק המשיך להיות מורה, אבל לא היה לו בית ספר משלו.

בית הספר של לייב (ליובה) כגן, היה קיים עוד בתקופת השלטון הרוסי וממנו קיבל את הרשיון. אחר כך התקיים בית ספר זה בכל תקופת מלחמת העולם הראשונה והכיבוש הגרמני והמשיך לפעול גם בימי פולין העצמאית, עד לסוף המר. תוך התקופה נפטר לייב כגן ובמקומו בא כמנהל — בנו, שהיה מכונה ניונצ׳יק ושמו היה פאבל כגן. לצערנו, הוא לא היה האישיות המתאימה בשביל ניהול בית ספר יהודי, שאמנם היה נכלל ברשת בתי ספר של המדינה, אבל כולנו דאגנו שיהיה בית ספר המיועד לחינוך יהודי ובמידה מסוימת גם לאומי (באופן בלתי רשמי, כמובן).

השפעת כגן הצעיר, שיכלה להיות מזיקה מאוד, לא הצליחה לפעול במידה מדאיגה, הודות למורים שהורו באותו בית הספר ובמיוחד הודות למורה ישראל צינמון, שהיה אחד הציונים המסורים והפעילים בעיר, והודות למורים ולמורות אחרים.

בית הספר לבנות הראשון והידוע ביותר היה של העלמה נטע אדלר ובית ספר נוסף של שרה הרשקוביץ ובלה ואסרמן, אשר התקיים רק תקופה קצרה, משום שהשלטונות לא היו מעונינים בנתינת רשיון לבית ספר יהודי נוסף.

בתקופה האחרונה היה בית הספר של כגן מעורב לבנים ולבנות ושני בתי הספר של כגן ושל אדלר העמידו במשך עשרות שנות קיומם, תלמידים ותלמידות ואפשר לומר בלי גוזמה: לאלפים.

מספר הילדים חייבי־חינוך הלך ורב ומוכרחה היתה לבוא התרחבות. בשנים האחרונות פעל בית ספר יסודי לדוגמה, בהנהלתה של המורה ברומברגר והשתתפו בו בהוראה המורות: סטפה ציבולסקה, רגינה נורדנברג, ידז׳יה רומנר (ואסרמן), קליינמן ועוד. לבית ספר זה

הצטרף כמורה לעברית דוד אייזנברג, שהיה מראשי העסקנים הפעילים של ההסתדרות הציונית בפלוצק והורה שנים רבות לפני כן בבתי ספר תיכוניים, בגימנסיה היהודית בפלוצק ובמקומות אחרים.

היו גם בתי ספר „יהודיים" ממש, אשר לא נכללו ברשת החינוך הכללית של המדינה, אבל פעלו לפי רשיונות והלימוד בהם מילא אחר הוראות חוק חינוך החובה, אשר בינתיים כבר היה מחייב בפולין. הכוונה — לתלמוד תורה, לבית הספר של „המזרחי", לבית הספר של „אגודת ישראל" וכן לבית הספר האידישיסטי.

בשנות מלחמת העולם הראשונה הוקם בפלוצק מפעל חינוכי לתפארת — גן ילדים עברי. אשה מחנכת, שרה כבשני, שהיתה אחותו של אלימלך כבשני, העסקן הציוני הידוע בפלוצק ובארץ־ישראל, ממיסדי רמת־גן, — הגיעה לפלוצק, נתקעה שם כיון שפרצה המלחמה. היא פתחה גן ילדים עברי וניהלה אותו שנים אחדות. אחד מחניכי אותו גן הוא כיום אדריכל ידוע בתל־אביב ובארץ, מרדכי שושני. אחרי המלחמה עזבה שרה כבשני את פלוצק וניהול הגן עבר למשך תקופה מסוימת לידי מיכלה באראן (הזן). בשנת 1921 בערך נסגר הגן.

באותו זמן, השנה הראשונה למלחמת העולם הראשונה, התחיל לפעול גם בית הספר של „המזרחי". בזמן הראשון נמצא בית הספר ברחוב שירוקה בבית פרשקר, שבו היה גם בית התפילה של „המזרחי" ואחר כך במשך כל השנים ברחוב שינקיביץ בבית גורדון. מנהל בית הספר היה יעקב אשכנזי. המורים הקבועים היו: מנחם פזנצ'בסקי וחיים קומרובסקי. השתתפו גם מורים אחרים אשר התחלפו במשך הזמן וכן מורים ומורות ללימודים כלליים. גם יחיאל־מאיר באראן הגוץ, אשר עבד כשמש בית הספר בכל שנות קיומו, תרם לשמו הטוב של בית ספר זה. בית הספר של „המזרחי" התקיים כל השנים עד החיסול של הישוב היהודי בפלוצק. התחנכו בו מאות רבות של תלמידים.

ה„תלמוד תורה" היה מוחזק על חשבון הקהילה בבית מיוחד, שהוקדש מעזבונו של קירשטיין, ברחוב זדונסקה והיה מיועד לילדי עניים. המוסד הזה פעל שנים לפני מלחמת העולם הראשונה ולימדו בו לב, צינמון, גרינבוים ואחרים. בשנות המלחמה נסגר המוסד, כי ה„דוזורים" של הקהילה חדלו להתענין בחינוך ילדי עניים, כאשר נוספו בתקופה ההיא בעיות סוציאליות שונות. בית „תלמוד תורה" שימש בזמן ההוא מחסן למיצרכים ובגדים מארצות הברית שנשלחו לעזרת היהודים נפגעי המלחמה. אפשר לציין בחיוב, כי תקופה מסוימת שימש בית זה סדנה להכשרה מקצועית של חניכים במקצועות המתכת והעץ.

כאשר התחדשה פעולת הלימוד ב„תלמוד תורה" אחרי המלחמה, היה זה מיבצע של אדם יחיד ומשוגע לדבר, המורה יחיאל מאיר קרביץ. הוא אסף את ילדי העניים, לימד אותם וגם קנה על חשבונו כוס חלב ולחמניה ביום לכל ילד. המשכורת הדלה ששילמה הקהילה לקרביץ, הספיקה בקושי לקיום משפחתו והוא צריך היה לרעוב כאשר עשה את מעשהו. ברם בכך עורר תגובה, והציבור קיבל על עצמו לספק את התזונה הנ"ל לילדי העניים. בית „תלמוד התורה", הילדים שלמדו בו ויחיאל מאיר קרביץ עצמו אבדו יחד עם כל יהודי פלוצק שנשלחו להשמדה.

בית הספר של אגודת ישראל „יסודי תורה" נוסד בשנות העשרים המאוחרות ופעל בהנהלת המורה הדתי

מחזור בוגרי בי"ס עממי יהודי (1928)
באמצע: המנהל כגן והמורה ה. רוזנטאל
די זיבעטע קלאַס פון דער יידישער פאָלקס־שולע.
Graduates of the Jewish Elementary school (1928)

חנוך זימן ובהשתתפות המורים רוזנבוים, זילברברג ואח־רים. התחנכו בו בני האדוקים ביותר מבין יהודי פלוצק, עשרות תלמידים. אני חושב שגם בית ספר זה התקיים עד הסוף.

בית הספר האידישיסטי, נדמה לי, התקיים רק שנים מועטות בהיקף מצומצם ופעולתו נפסקה עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

עלי להזכיר כמו כן את פעולת שיעורי הערב לעברית. השיעורים התקיימו מספר שנים, בהתחלה בחדרי בית הספר של „המזרחי" ואחר כך גם בבית „תלמוד תורה". מלבד הפעולה החשובה של הקניית ידיעת השפה העברית, קריאה וכתיבה וערכי יהדות, היוו השיעורים האלה גם מקום מיפגש אידיאלי לנוער המתענין והעוסק בפעולה ציונית. בהם נפגשו בני הנוער מהזרמים הציוניים השונים לשיחות ולפעילות משותפת. כוח חדש היה מצטרף לשורות הנוער הציוני מבין לומדי שיעורי הערב. המורים בשיעורי הערב היו דינה פונצ'בסקי וזליג ואסרמן. בשנות מלחמת העולם הראשונה התקיימו שעורי הערב הראשונים לעברית שאורגנו ע"י „אגודת־ציון", באחד החדרים של הספריה „הזמיר" בהנהלתם של מורי הגימנסיה היהודית: חיים פרידמן, יקיר ורשבסקי, משה אינדלמן ואחרים.

בישראל ובארצות אחרות נמצאים כיום רק מעטים שהיו אבות בתקופה, אותה תיארתי לעיל. החיים אתנו כיום הם הבנים־התלמידים, מבית ספר זה או אחר, מהרא־שונים או מהאחרונים.

„בזכות הבנים אבותיהם מתכבדים" אומר המדרש ורצוני היה להעמיד יד ושם לחינוך היהודי בפלוצק לכבוד האבות ולכבוד הבנים.

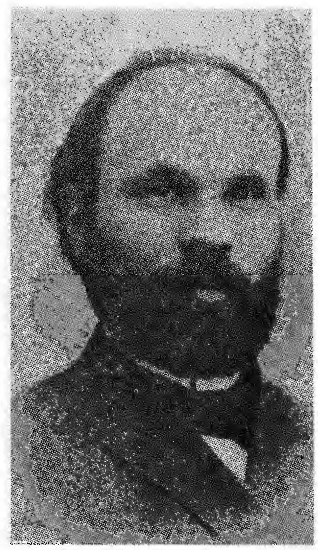
מחזור בוגרות בי"ס עממי יהודי (1937)
מורים: אייזנברג, רומנר (וסרמן), ציבולסקה, ברומברגר, הדסה ורשה, נורדנברג, קליינמאן
די 7־טע קלאַס פון דער יידישער פאָלקס־שולע
Graduates of the Jewish Elementary school (1937)

בנימין גריי (גראוברט)

שמואל פנסון - המורה והמחנך הדגול

בזכרוני נשארו חרותות שתי המלים „המורה פנסון". שתי מלים אלה היו תמיד דבוקות זו לזו. בפלוצק היו אומרים: ראיתי את המורה פנסון, דיברתי עם המורה פנסון, המורה פנסון אמר וכו'. אילו היה מישהו שואל על הפרופסור פנסון, או פשוט על מר פנסון, חוששני שהיו מתעוררים קשיים לזהותו. התואר „מורה", בגלל השימוש הכללי בו, נהיה לשמו אם כי ההוראה כ־pars pro toto היוותה רק חלק מאישיותו.

שמואל פנסון הגיע לפלוצק מליטא, נשא אשה והש־תקע בה. הוא היה לא רק מורה לעברית, אם כי תואר

המורה שמואל פנסון בשנות השלושים שלו
דער לערער שמואל פענסאָן אין זיינע דרייסיקער יאָרן
The teacher, Shmuel Penson, in his thirties

זה ניתן לו לצורך השלטונות, אלא בעיקר מחנך. השפה העברית ולא רק השפה אלא גם התנ"ך והתלמוד היו לדידו אמצעים, שבעזרתם חינך אותנו להבנת העברית ונטע בלבנו אהבה לתרבות זו כאל משהו שאין להפרידו מאתנו. אותנו, היהודים הצעירים מלידה, חישל וחינך מחדש והפך אותנו ליהודים מתוך הכרה. הוא הצטיין בכשרון מיוחד במינו: הוא הצליח — וסבורני שחניכיו המרובים שותפים לאותה דעה — ליצור בלבותינו אהדה, התקשרות ואף אהבה עמוקה לאישיותו, אהבה שהתמזגה במוחותינו הצעירים עם האהבה לתפקידו החינוכי — כשלמות אחת. לשעוריו של המורה פנסון הלכו התלמידים ברצון. הכל ידעו או הרגישו כי יהיה זה שעור נעים, שהשעה או השעתיים במחיצתו יתנו לנו משהו חדש ויעשירו אותנו מבחינה רוחנית. והשעורים עצמם? הוראת העברית כללה לא רק לימוד השפה, הביטויים, הדקדוק, התחביר וכו' — זה לא היה לפי רוחו של פנסון — אלא הקיפה את ספרות ישראל, תולדות היהודים, תרבות יהו־דית, היי היהודים במלואם... כל מלה חדשה, מונח וביטוי קיבלו גון מיוחד, התמלאו בתוכן והיוו לבנים נוספות לבנין הרוח היהודית. משום כך לא היו שעורים „קשים" אצל פנסון. דרך משל הדקדוק. הדקדוק, שבדרך כלל היה מטיל פחד על התלמידים, נהיה תחת שרביטו של פנסון למשהו נעים עד כדי כך שנהרו לשיעוריו, ולא פעם ביקשנו „מנות נוספות" של דקדוק.

כנסון הצליח יותר מכל אחר לפניו ואחריו להשפיע על מוחותינו. האירועים ההיסטוריים מתחילת דברי ימינו, המתקשרים עם מאורעות בני תקופתנו, יצרו שרשרת של סיבות ותוצאות שאילצו אותנו להרהר על אחריותנו כאנשים וכיהודים. הנושאים כגון „הכותל המערבי", „ירו־שלים", „על נהרות בבל שם ישבנו", קטעים מספרי הנביאים או פניני שיריו של ביאליק או אף מאמר של סוקולוב ב„הצפירה" — כל אלה, כשהם מפורשים על ידיו, הפכו בשבילנו למקורות להתענינות, לחיטוטים, לחקירות ולויכוחים אין קץ...

וכך היה פנסון (לפחות בשבילי) האיש, שלצד אבי, הנני חייב לו תודה בעד חינוכי היהודי. הנני רואה אותו עדיין לפני: קטן־קומה וענק־הרוח... וכך יישאר לנצח בזכרוני. מחנך עשוי לבלי חת, בלתי נלאה באמנות הסיפור (תוך כדי גמיעת כוסות תה לאין ספור „נאַ פריקוסקו" — עם מציצת גבישי סוכר), המשפיע באופן מסתורי על דמיוננו, המעורר בנו חיבה לכל דבר יפה, גדול ונצחי... והריני מרגיש עדיין את חומה של זרועו הידידותית...

הגורל הפריד בינינו. לאחר שקיבלתי בשנת 1929 את משרת התובע בלומז'ה, הייתי בא לפלוצק עיר מולדתי רק בחגים או בהזדמנויות מיוחדות. ביקור אצל המחנך האהוב היה, כמובן, דבר שבהכרח. היתה זו הזדמנות נדירה, לצערי, לשוחח בשפה העברית.

לצערי לא איתרע מזלי לבוא עמו בדברים בספ־טמבר 1939, כשנמצאתי שוב בפלוצק. מוראות המלחמה הפולנית־גרמנית עברו עלי בוורשה, בה מילאתי לצדו של ד"ר שושקס המנוח תפקיד של מזכיר ועד־העזרה היהודי, שפעל זמנית בראשותו של המהנדס קרנר במקומה של הנהלת הקהילה היהודית בוורשה. לפלוצק שהיתה כבר חלק מהרייך, יכולתי להגיע רק הודות ל„מראה הטוב" שלי. בבית אמא ברח' קולגיילנה מצאתי „אורחים", את המגורשים הראשונים: את אחותי, בעלה והילד, שגורשו מגרודז'יונדז. כשדפקתי בדלת הסתתרו כולם מפחד מפני

„ביקור" של גרמנים. את אחי יעקב לא מצאתי בבית. ככתב קבוע של „נאַש פשגלונד", שהיתה צפויה לו סכנה בגלל גישתו האנטי־נאצית המובהקת, הסתתר אצל מכרים. עלי, שיכולתי בתנאים ההם להתהלך באופן חופשי בעיר, הוטל התפקיד של עריכת קניות בשביל המשפחה. באחד מסיורי־הקניה שלי חטפו והובילו לקסרקטין לשם ביצוע עבודות שרות את המהנדס יצחק רובין, חברי ואחיו של משה רובין מישראל. הוא חזר באותו ערב שבור בגופו וברוחו. עדיין לא העליתי על דעתי שכל מה שראיתי בוורשה ובפלוצק, היה משחק ילדים לעומת מה שעמד להתרחש לאחר מכן. לא הספקתי לבוא בדברים עם המש־פחה והנה הגיעה הגב' קאראַש, כשהיא קיצרת־נשימה, (אחות אשתו של פנסון, שכבר לא היתה בחיים), והודיעה לי על פטירתו של פנסון. היא ביקשה ממני שאטפל בקבורתו. ההוראות הגרמניות היו קצרות: לקבור תיכף ומיד; ההלוויה צריכה להיערך ברחובות צדדיים, במרוצה ובהשתתפותם של ההכרחיים ביותר!

לעולם לא אשכח הלוויה זו. בפלוצק לא השתמשו ב„עגלה". באמצע הכביש נשאו ארבעה גברים את מיטת הנפטר כשהם פוסעים פסיעות קלות בכיוון בית־העלמין. בהלוויה אינם משתתפים לא בניו, לא בני משפחה, ידי־דים או תלמידים. אני צועד על המדרכה ומעמיד פנים אדישות. הרגשת שקט מוזר אופפת אותי רק בהגיעי לבית הקברות. איני זוכר אם היינו עשרה איש כשהורידו גופתו אל הקבר. רק זאת אזכור: כולנו השלמנו עם כך שהוא נקרא ע"י רבון העולמים לישיבה של מעלה כדי למנוע ממנו את הסבל וחיי הגיהנום יחד עם אלה שהיה מנהיגם הרוחני. נפרדתי מפנסון לנצח בהטלת רגב עפר לקברו...

כשבאנו יחד עם היו"ר אלפרד בליי בשנת 1948 לבית־הקברות היהודי של פלוצק, מצאנו בו שממה. לא היה, כמובן, שריד לא לקברו של אבי ולא לקברו של פנסון. רק קברותיהם של הנפטרים לאחר המלחמה והמצבות השבורות שהיו מונחות ערימות־ערימות — העידו על תפקידו של המקום. אמרתי „קדיש" לזכר אבי, פנסון וכל הקרובים והרחוקים, המוכרים ובלתי מוכרים, שקיפחו חייהם...

בפלוצק אין יהודים יותר. לא נשאר שריד לקהילה היהודית עתיקת־היומין, לאחר קיום של 700 שנה. אך חיים וקיימים ומפוזרים בכל העולם יהודים ילידי פלוצק, וביניהם גם חניכי פנסון. אזכיר מבני פלוצק אחדים: יצחק גרינבוים, מנהיג יהדות פולין; מיכאל קניגסברג, שופט בית המשפט העליון בוורשה; אדם מאירי, עורך דין מתל־אביב; משה רובין, יו"ר ארגון יוצאי פלוצק; אליהו אייזנברג, סגן יושב ראש הארגון; בנימין גלבסקי, מנהל מחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית בחיפה, ורבים אחרים.

בפלוצק, בה נקבר גופו של המורה פנסון, אין מצבה לזכרו, אך בישראל ובכל מקום אחר נמצאים תלמידיו המגשימים את התורה שלמדו מפיו וכך מציבים לזכרו מצבה לעדי עד...

אברהם פנסון

קווים לדמותו של אבי, ר' שמואל פנסון

מסתמך אנוכי על זכרונותי בלבד, כי כל המסמכים הלכו לאיבוד ביחד עם כל רכושנו בזמן המלחמה האחרונה. נראה לי, לפי חישובי, שאבי נולד באולקניקי בשנת 1862, במחוז ווילנה. היתה זאת עיירה יהודית קטנה שרוב אוכלוסיתה עסק במסחר זעיר. בהיותו קטן מת עליו אביו. להוי ידוע, שסבי הוגלה לסיביר ביחד עם קבוצה של מורדים פולניים ושם מת. אבי היה מספר שבנימוקיו של גזר־הדין צויינה העזרה שהעניק סבי למשתתפי המרד בשנת 1863. נשארה, איפוא, הסבתה עם שלושת ילדיה, כלומר אבי ועוד שתי אחיות.

הודות למאמצי המשפחה, נשלח אבי, שכבר בשלב לימודיו ב„חדר" גילה כשרונות ורצון רב ללמוד, ל„ישיבה" באיישישוק שבקרבת אולקניקי. בית אולפנא זה יצאו לו אז מוניטין בכל רחבי ליטא הודות לרמה הגבוהה של לימודי התלמוד בו. בלמדו שם החל אבי להתבלט מהר מאוד בהתקדמותו ורכש לו שם של תלמיד כשרוני ביותר העתיד, כמובן, להיות רב בישראל.

אולם הוא, ביחד עם כמה מבין חבריו לספסל הלי־מודים, התחילו כבר בהיותם ב„ישיבה" להתענין בלי־מודים חילוניים ובפרט בספרות העברית שעמדה בתקופה ההיא על סף פריחתה המהירה. נוסף לזאת, בלכתו עם הזרם, כיוון את התעינינותו גם לספרות הרוסית והגר־מנית, למד שפות אלה כדי שיוכל לקרוא ממיטב היצירה שנכתבה בשפות הללו במקור.

כעבור מספר שנים התחיל אבי את פעולתו הספ־רותית ופירסם בעתון העברי שהוצא אז בוורשה ע"י ח. ז. סלונימסקי „הצפירה", תרגום ראשון מגרמנית לעברית. היו אלה קטעים מובחרים מיצירתו של היינה,

שהיה המשורר האהוב עליו ביותר. על הדברים הללו היה חותם בכינוי „בן־עיט". בזמנים הללו היה מתגורר בווילנה והתפרנס שם ממתן שעורים פרטיים. כמובן, שתנאי חייו היו אז קשים למדי.

בתקופה ההיא פתח אחד מעמיתיו, איש אולקניקי, בית מסחר לספרים בוורשה, שהיה עוסק בין היתר גם בממכר ספרים בשפות העברית ויידיש. שם האיש היה צוקרמן והוא, בתוקף עיסוקיו, היה עומד בקשר עם כל חובבי הספרות העברית. הוא שהמליץ על אבא כמורה לעברית בביתו של בנימין גולדה בעיר פלוצק.

והנה מיום בואו של אבי לפלוצק עד עצם יום מותו היה קשור לעיר הזאת. בביתו של גולדה, שהיה נמנה עם פרנסי אמנות הכתיבה וטיפל בסופרים עבריים, הכיר אבי את י. ל. פרץ, שלום אַש ועוד סופרים אחרים שהיו באים לפלוצק.

זמן קצר לאחר בואו לפלוצק התחיל אבי בפעילות חינוכית ערה בקרב הנוער ובמיוחד בין תלמידי הגימ־נסיה הממשלתית. באותה תקופה החלו להתרקם יחסי ידידות לבביים בינו לבין יצחק גרינבוים, אשר בעת לימודיו בגימנסיה היה מתגורר אצל משפחת גולדה בהיותו קרוב משפחה.

בראשית שנות המאה עבד אבי כמורה בבית הספר המקצועי שנפתח בפלוצק בכספי „אורט" ומוסדות יהו־דיים אחרים מחו"ל, אשר שמו להם למטרה לעשות למען הפרודוקטיביזציה של הנוער היהודי. הוא העמיד מספר רב של תלמידים, אשר הגורל פיזרם אחר כך בעולם כולו. רבים מהם שמרו למורם אמונים וזכרו היה תמיד חביב עליהם. זכורני משנות ילדותי שלראש השנה היו מגיעים אלינו כרטיסי ברכה במספר רב מאר־בע כנפות העולם שנשלחו על ידי אנשים שלא הכרתים.

בשנים 1912 — 1909 התעורר זרם רוחני שהטיל על עצמו את התפקיד לתקן את ה„חדרים" המיושנים, להחדיר לתוכם לימוד השפה והספרות העברית בשיטת „עברית בעברית" ואף להנהיג מספר מקצועות חילוניים. אבי היה בין הראשונים שנרתם למילוי התפקיד הזה ובמשך שנים אחדות היה מורה בבית הספר הראשון מסוג זה בפלוצק שהיו קוראים לו „החדר המתוקן". לאחר מכן לימד בגימנסיה היהודית שהוקמה בפלוצק בשנת 1915. אחר כך בא השלב האחרון והוא: עבודתו בתפקיד המורה לדת בגימנסיה הממלכתית השניה (ע"ש המלך יאגללו) בפלוצק.

ברצוני להוסיף שבפלוצק נשא אבי לאשתו את אמי, קרולינה מבית לנדאו. מהנישואים הללו נולדו 3 בנים. אני, כותב השורות האלה, הוא אחד מהם.

הקץ לחייו השקדניים של אבי בא בימי ספטמבר הטרגיים של שנת 1939. באותו זמן החלו הנאצים את פעולותיהם ההרסניות. האוכלוסיה היהודית של פלוצק, מוכית־הפחד, לא העיזה לצאת לרחובות. ובכל זאת לשמע הידיעה בדבר פטירתו של אבי, נמצאו מספר אנשים נועזים, אשר ליוו את אבי למקום מנוחתו האחרון. אין ספק שבתנאים נורמליים היתה פלוצק היהודית נפ־רדת לגמרי אחרת מאותו האדם, אשר במשך יובל שנים התמסר במרץ רב לעבודת החינוך וההוראה, הקים דורות של חניכים והקנה להם אהבת תורת הנבי־אים ואהבת ההוד והיופי שבשירת ביאליק וטשרניחובסקי.

בתום המלחמה, כשחיפשתי בשדה הקברות של פלוצק שרידי המצבה, מצאתי רק רסיסים בודדים מפוזרים ממצבות שנופצו בידי הטמאים.

וורשה, 1958.

מאמר זה נכתב על ידי מחברו (שבינתיים נפטר בוורשה, בשנת 1962), ונתקבל על ידינו במקורו הפולני מידי הגב' לוניה קרנר, קרובת משפחת הפנסונים, המתגוררת כיום בניו־יורק.
בנו האחר של המורה פנסון, ד"ר יעקב פנסון, גר כעת בפולין ומכהן בתפקיד של רקטור האקדמיה לרפואה בגדאנסק.
אלמנתו של אברהם פנסון, ביחד עם הבן מתגוררים בוורשה.
בנו הבכור של שמואל פנסון, יצחק, שהיה רופא ילדים, נספה בתקופת השואה.

פרופ׳ דוד אייזנברג

הבעיה הכאובה של החינוך בפלוצק*

שאלת חינוך הילדים תופסת מקום רב ביותר בזמנים קשים אלה. המציאות המרה מצווה על השכבות הבינוניות של עמנו לשים דגש על חינוכם של ילדיהם. כדי לדאוג

מורה הגימנסיה דוד אייזנברג
דער גימנאַזיע־לערער פון העברעאיש דוד אײַזנבערג
David Eisenberg, teacher at the Jewish Gymnasium

מבעוד מועד לעתידם, וכדי שלדור הצעיר יינתנו כל הכלים הדרושים למלחמת הקיום. הדבר הראשון שכל הורה שואף להקנות לילדו היא ההשכלה התיכונית. סיום בי״ס תיכון הנהו כיום תנאי מוקדם לכל לימוד מקצועי וגם ערובה מלאה למניעת בורות. בתי הספר היסודיים שלנו הם מוגבלים מדי כדי שתהיה להם היכולת לספק את השאיפה להשכלה, המורגשת כל כך בשכבות של המעמד הבינוני. אנו עדים לכך שרבים מבין יהודי פלוצק מתדפקים על דלתות הגימנסיה היהודית היחידה בעיר ודורשים הקטנת שכר הלימוד, כדי שלילדיהם יאופשר הלימוד במוסד זה. ולמרות רצונה הטוב של ההנהלה להיענות לדרישת ההורים מעוטי היכולת, אין כל אפשרות להשביע את רצונם של מאות הפונים לשם קבלת „הנחות" או אף שחרור משכר הלימוד. ובכל זאת נשאלת השאלה: מה צריכים ההורים האלה לעשות בילדיהם?

טעות היא לחשוב שחינוך ומתן השכלה לילדים מהווים בעיה פרטית במסגרת דאגותיה של כל משפחה לחוד. הגבלת האפשרות של מתן השכלה תיכונית לילדי המעמד הבינוני משפיעה על החלשתו של כל המבנה הלאומי, מורידה את רמתו לדרגה נמוכה ומעמידה את המוני העם במצב של חוסר־אונים במלחמת הקיום הקשה. שונאי עמנו מבינים היטב מהו הערך הרב הנודע

* מאמר שהופיע בעתון „אונזער ראַיאָן צייטונג", מס׳ (29) 4, מיום 10 באוקטובר 1927, וולוצלאבק.

מחזור בוגרי הגימנסיה היהודית (1927/28)
למעלה: קורשטיין, שווארץ, בזורה, גלברט, ווינטר, המורה גולדמן, המורה יז׳ומבק, ליכטנשטיין, המורה הפטר, דומב, רוסאק, גמאך, פרוסאק, קָבלסקה.
באמצע — מורים: גולדקינד, פלמינג, זילבר (המנהל), כהן, הורונסקי, ...
למטה: גמאך, קורשטיין, סאקווה.
אַביטוריענטן פון דער יידישער גימנאַזיע און זייערע לערערס
Graduates of the Jewish Gymnasium (1927/8)

להשכלה התיכונית במאבקנו היום־יומי ולכן הם מש־תדלים לחסום את הדרך לגימנסיה בפני הנוער שלנו ועל ידי כך לגרום להחלשת עמנו בשטח החומר והרוח כאחד.

בעית פתיחת שערי הגימנסיה היהודית לשכבות רחבות של הציבור היא בעית הכלל בפלוצק והיא זהה עם בעית החינוך וההשכלה של הנוער היהודי בעיר. זוהי בעיה כאובה מאוד ועד כה היינו כבר עדים למספר עובדות מעציבות, אשר הוכיחו בעליל עד כמה מוזנח שטח החינוך ואיזה תוצאות רעות יכולות לצמוח מהמצב הזה לכלל הציבור של יהודי פלוצק. תהיה לנו עוד האפשרות לחזור לבעיה הזאת, אולם כרגע עלינו לציין:

אין אפשרות להשאיר את פתרון בעית החינוך ליחידים אלא יש להעמיסה על שכם הכלל והוא צריך להיות מעונין בהשגת מוצא. מן היושר הוא שהאוכ־לוסיה היהודית בפלוצק תשקול היטב את הדבר הזה. לא מן הנמנע הוא שאפשר למצוא אמצעים כדי לפתור את הבעיה פתרון חיובי. דרושים לכך קודם כל מרץ ורצון טוב.

והרי יש לנו, הודות לגילויי הרצון הטוב, לציין שתי תופעות חיוביות של השנה הקודמת:

קודם כל הוספת שעות לימוד במקצועות היהדות. דבר זה תרם לחיזוקה של ההכרה הלאומית בקרב הנוער הלומד.

שנית — הקניית מעמד ממלכתי לגימנסיה, אשר חיסלה בבת אחת את כל קשיי הגימנסיה היהודית בפלוצק כלפי חוץ ואיפשרה התפתחות נוספת בכיוון הרצוי.

הציבור היהודי בפלוצק הועמד בפני עובדה קיימת: הגימנסיה היהודית, אשר התחזקה מבחינה פורמאלית על ידי קבלת מעמד ממלכתי וכן מבחינה מדעית כשב־ראשה הועמד מחנך כשרוני ומסור — פותחת את שעריה בפני הנוער היהודי בפלוצק. אולם האם מבין הציבור היהודי בפלוצק את חובותיו כלפי הדור הצעיר?

רצוי שכל אזרח יהודי בפלוצק יבין שביחד עם יצירת אפשרות של מתן השכלה תיכונית לילדו הוא, עליו גם להשתתף במאמץ של מתן אפשרות זו גם לילדים מעוטי־האמצעים כדי שלא ייסגר השער בפני השואפים להשכלה ולימוד בגלל אי־יכולת לשלם שכר־לימוד.

הננו מביעים תקוה מלאה שבבעיה זאת יטפל בעוד מועד ועד הגימנסיה בפלוצק על ידי גיוס תמיכה מתאימה לעזרת הנצרכים.

אחד האדם...

הגיגים לזכרו של המלמד יחיאל מאיר קרביץ

"...הֵם עוֹד חָיֹה יִחְיוּ,

וְנִגְלוּ שֵׁנִית בְּאוֹר עֵין אַחַד הָאָדָם וּבְצֶלֶם פָּנָיו"

(ח. נ. ביאליק: יהי חלקי עמכם)

היינו בני נוער סוער ומסוער ושאפנו שמפרשי חיינו יתנפחו מעוצמת הרוח וישיטו את ספינתנו נגד הזרם. והנה כעת, כשאני הוגה בתקופת נעורי בעיר מולדתי, עולה בזכרוני דמות שקטה ומבוישת כלשהו של מלמד דרדקי יהודי, עניו ותמים־דרך, והיא מאפילה ומחווירה חוויות רבות אחרות שפעם חשבתי אותן לעיקר.

מתקשה אני להבהיר לעצמי את הסיבה שדוקא הוא ולא אחר עולה מתהום הנשייה ומנבכי הזכרון. האם עדיין טרי בנפשי התמהון שהיה מעורר בנו, בנוער, ששם לו למטרה את ה„קידמה" בתנאי שהעבר ייהרס כליל? הוא היה יהודי שומר־מסורת, שמלאכתו בלימודי הקודש, ובכל זאת אפשר היה לדבר אתו בהרחבה על דוסטוייבסקי, על הדרוויניזם ועל הדיאלקטיקה המטריאליסטית של מארקס ואנגלס. אנחנו שוכנענו שאת כל תופעות הרוח ללא יוצא מן הכלל ניתן להסביר באמצעות ניתוח סיבות חמרניות, ושכל רוחניות תחילתה בחמרנות וסופה בחמרנות, והנה הוא, חייו, שאיפותיו וכל תגובותיו לא היה בהם שמץ מהחמרנות...

וייתכן שרק עכשיו, מתוך ריחוק זמן של עשרות שנים, מסוגל אני להעריך נכונה תופעה אנושית שהתגלמה בדמותו של המלמד הזה. אין לי כל ספק עכשיו שהוא היה מאותם הטיפוסים, יחידי־הסגולה, שיסוד־קיומם הם חיי־הרוח ותו לא. הוא היה צמא להכיר את אוצרות הרוח עד כדי־כך שלא שם לב כלל לצד החומרי של חייו. ואף על פי שחיי עוני ודוחק של המלמדים לא היו תופעה נדירה בין יהודים, לא רבים מהם הגיעו לקרסוליו של ר' יחיאל מבחינת הדלות ששררה בדירתו הקטנה, שבה התגוררה משפחתו הגדולה ושאותה פירנס משכר־הלימוד הצנוע.

היינו פוגשים אותו לעתים קרובות בספריות הצי־בוריות, באולמי־קריאה ובכל מקום אחר, ששם אפשר היה למצוא ספר. במקומות האלה היה מבלה את כל זמנו

הפנוי כשאפו תקוע (כי קצר־ראייה היה) באיזשהו ספר או ירחון. במשך השנים ספג לתוכו אוצרות ידע רבים והם היו ערוכים היטב במוחו הודות לזכרונו המצויין. כששמע שמדברים על איזשהו סופר או הוגה־דעות, היה מתערב בשיחה ומיד מביא ציטוט כמעט מילולי מכתביו של אותו מחבר. הוא היה ככלי מלא חכמה ודעת, אולם יחד עם זאת לא היה בו כל שמץ של התנשאות על הבריות בגלל ידענותו. דיבר מעט, אבל כשהיה פותח את פיו היו דבריו תמיד לענין ואף פעם לא לשם התפארות עצמית. היה אדם המאמין באלוהיו, אולם גם הבין לרוח הזמן והתענין ללא־הרף בהלך־הרוחות המודרני ובהתקדמות האנושית.

והנה, אף על פי שכל ימיו היה נסתר ונחבא אל הכלים, התפשטה בעיר השמועה על קיומו של מלמד יהודי שהוא לא רק מומחה גדול בלימודי הקודש, אלא שנהירים לו היטב גם שבילי המחשבה המודרנית והוא אף שולט היטב בשפת המדינה. מאז התחילו הכמרים הנוצרים להזמינו שילמד אותם עברית, כדי שיוכלו לקרוא את התנ"ך בשפתו המקורית. כשהלך אליהם ללמדם, לא ראה ר' יחיאל בעיסוק זה תוספת לפרנסתו אלא הזדמנות להרחיב את ידיעותיו על האדם, על הגותו והתנהגותו. הוא התחבב במיוחד על הכת של מוקירי „האם הקדושה" („המארייאוויטים"), שפלוצק היתה מרכזם ובה קיימו את מנזרם הגדול, שעל ידו היה משתרע משק חקלאי עשיר ובתי־מלאכה רבים. לאט לאט הפך להיות בן־בית במנזר, אליו היה בא יום־יום כדי להרביץ תורה לנזירים ולנזירות. פעם אחת ביקש אותו הבישוף, הוא קובלסקי המפורסם שהקתולים האשימוהו במעשים מגונים, שיפרש לפניו סוגיה מסובכת אחת מספרי הקודש. ר' יחיאל לא רק שנתן לבישוף פירוש מלא של הענין אלא שגם ציטט, כאילו מן השרוול, מפרשים רבים בנדון והעלה השקפות של הוגי־דעות שונים ומתקופות שונות. הבישוף היה מלא התפעלות מאוצר הידע הטמון באותו המלמד היהודי הכחוש שעמד לפניו וביקשו שיגיד לו את משאלות לבו ויינתן לו. ר' יחיאל לא היסס אף רגע, כאילו ציפה לשאלה הזאת. אמנם ידוע ידע שהכת עתירת־נכסים היא והבישוף לא יתקשה לתת לו סכום כסף רב שהיה יכול להציל את משפחתו מהדלות, אולם לבקש דבר כזה לא עלה בכלל על דעתו. נפשו חשקה בכתב־יד של התנ"ך עתיק־היומין, שנמצא בין נכסי הספריה העשירה של המנזר, ומבוקשו ניתן לו. הבישוף הורה להעביר את התנ"ך לידיו של ר' יחיאל, אשר הלך מאושר מאין כמוהו הביתה.

מובן מאליו שהוא ידע שאפשר לקבל סכום כסף רב תמורת כתב־היד שברשותו, אולם לא עלה כלל בדעתו למכרו והוא שמר עליו בארונו בבית. כעבור זמן־מה ביקר בעיר חשמן קתולי חשוב, שליחו הרשמי של האפיפיור. נציגי כל הדתות הוזמנו להשתתף בקבלת־הפנים החגיגית ונרמז שכל אחד ימסור לאורח מתנה ראויה לשמה. לא ידע רב העדה מהי המתנה הראויה שעליו להכין והדבר גרם לו כאב ראש גדול. נודע הדבר לר' יחיאל והוא החליט לעשות משהו על מנת לעזור לרב וגם לתרום להעלאת קרנה של קהילתנו. מה עשה? הוציא מהארון את כתב־היד העתיק והביאו לרב כדי שישמש כמתנת יהודי פלוצק לחשמן הקתולי. ואמנם נתקבלה מתנה יקרת־ערך זו ברצון והיא הוגשה על ידי הרב על מגש כסף בטקס החגיגי של קבלת הפנים.

המעשה הזה, ועוד רבים אחרים שלא נודעו ברבים, ביטאו את נשמתו הטהורה של ר' יחיאל שהיה בעינינו אחד מל"ו הנסתרים. עם אלפי בני קהילתנו הוא נקטל על ידי הרוצחים הגרמניים על לא עוול בכפיו, אולם זכרו יאיר בלבותינו תמיד.

א. ש.

קבוצת שוחרי ספרות עם הסופר י. מ. וייסנברג בעת ביקורו בפלוצק

למעלה: קוזין, ברקנפלד, ח. פלאקס, הזן, מ. פלאקס י. י. בורשטין

יושבים: וולרס, י. זליגמן, י. מ. וייסנברג, וייסליץ, ווינטר

אַ גרופּע קולטור־טוערס צוזאַמען מיט י. ל. ווייסנבערג בשעת זיין באַזוך אין שטאָט

Literary circle with the writer I. M. Weissenberg during his visit in Plotzk

דוד אייזנברג

הספריה „הזמיר"

תפקידיה העממיים של הספריה היהודית

הספריה היהודית היא מוסד ציבורי־תרבותי מן הנפוצים ביותר בקרב כל קיבוצי העם. בעשר השנים האחרונות התרבו כל כך הספריות אצלנו שכיום אין לך ישוב עירוני יהודי אחד שבו לא תימצא לפחות ספריה אחת — גדולה או קטנה. סיבות ההתפתחות הזאת נעוצות מצד אחד בשאיפות של שכבות העם הרחבות לקנות דעת ובמשיכה הטבעית לאות המודפסת, ומצד שני — במצב הכלכלי הקשה של המעמד הבינוני והמוני הפרעלים היהודיים.

אי־היכולת לרכוש השכלה תיכונית והעדר האפשרות הכספית לקנות ספר או כתב־עת — דוחפים את המוני העם להקנות לעצמם כל זאת בדרך קלה יותר. וכך הפכה הספריה היהודית כיום למצודת־כוח רוחנית עליה נשען הציבור היהודי הרחב הרוצה להינצל מבורות ועם־ארצות. היא נעשתה למוסד עממי שאין כמוהו בהפצת השכלה והעלאת אור בפינות הנידחות ביותר של חיי האומה.

בפיתוחן והעשרתן של הספריות מעונינים במידה שווה כל הזרמים וכל המפלגות הפועלות ברחוב היהודי. אפשר לקבוע שמסביב לכל ספריה יהודית מתרכז תמיד כל הנוער המתקדם ללא הבדל השקפה וזרם. הפעילות למען מוסד בעל אופי תרבותי מובהק מסוג זה משכיחה לכולם לרגע את כל חילוקי־הדעות המפלגתיים.

כל העוקב אחרי התנועה היום־יומית בספריה היהודית מתרשם לטובה מהביקוש המודע לכל ספר בעל־ערך ורב־תועלת מצד הנוער שלנו ויכול לחוש מה גדולה הכמיהה מצד כל שכבות העם להשכלה וידע. מסתבר,

תכניות על נשפי האגודה „הזמיר"
בשנים 1916—17
אוונט־פּראָגראַמען פון „הזמיר"
אין די יאָרן 1916—17
Programmes of the "Hazamir" performances, 1916—1917

שהספר נדרש על ידי המוני העם שלנו לא לשם בילוי־זמן, אלא מהווה בשבילם אמצעי יחיד להשתלמות ולרכישת ידיעות. באים לבקש ספר ילדי בית הספר העממי, תלמידי גימנסיות; באים פועלים ובעלי־מלאכה, אקדמאים ומורים. כל אחד מקווה לקבל ספר כחפצו.

בספריה היהודית שלנו „הזמיר" בפלוצק קיימים כל התנאים וכל הסיכויים להתפתחות טובה. הספריה ואולם־הקריאה נמצאים במעון מתאים במרכז העיר. ברשות הספריה נמצאים אוצרות ספרותיים מפרי עטם של מיטב הסופרים והוגי הדעות.

הנוער מתיחס לספריה באהדה רבה. עם זאת עובר על הספריה בשנים האחרונות משבר כספי גדול. עלינו לקוות שהציבור הפלוצקאי היהודי לא יחמיץ רגע של כושר כדי לבוא לעזרת הספריה העממית שלנו.

המאמר דלעיל פורסם בספר היובל של ספרית „הזמיר" (1896—1926), בשנת 1926.

יובל לספריה היהודית בפלוצק

בשנת 1966 מלאו 70 שנה מאז נוסדה הספריה היהודית הציבורית הראשונה בפלוצק*. הקמתה קשורה בייסוד האגודה הציונית „מזכרת שמואל" בשנת 1896 ביוזמתו של יצחק גרינבוים הצעיר, שלמד אז בגימנסיה הפלוצקאית. הספרים הראשונים באו משרידיה של הספריה הפלונסקאית „חכמה ותושיה", שנוסדה בזמנו על ידי אביו של גרינבוים ומהאוספים הקטנים הפרטיים של יצחק גרינבוים וחבריו. בשנת 1901 שלחה האגודה הפטרבורגאית היהודית „מפיצי השכלה" 150 ספרים כמתנה לספריה הפלוצקאית. בשנת 1907, כשהתארגנה בפלוצק אגודת „הזמיר", היא קיבלה על עצמה את ניהול הספריה שהתקיימה עד לחורבן. שנים רבות עמד בראש האגודה אהרן בקר, מבכירי העסקנים הציבוריים בפלוצק ויו"ר ההסתדרות הציונית בעיר. פעולתה של „הזמיר" לא הצטמצמה בהשאלת ספרים, שמספרם ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה היה כמה אלפים, אלא התרחבה על שטחי תרבות שונים, כגון ארגון מופעים דרמטיים, ערבי הרצאות, הקראות וכד'. י. ל. פרץ, בעת ביקוריו התכופים בפלוצק, היה נוהג להשמיע הרצאותיו באולמה של ספרית „הזמיר". על יד הספריה היה קיים חוג דרמטי קבוע בניהולו של דוד הרמן.

האופי הכלל־תרבותי והאל־פוליטי של „הזמיר" השתמר גם בשנות עצמאות פולין עד 1939. הספריה ריכזה סביבה את מבחר עסקני התרבות וההשכלה היהודיים בעיר ללא הבדל השתייכותם המפלגתית וכל אחד מהם תרם כמיטב יכולתו להעלאת רמתה והעשרת מלאי הספריה בשלוש השפות — עברית, יידיש ופולנית — שהלך וגדל מדי שנה בשנה. חברי ועד „הזמיר" וחבר פעיליה במשך תקופה ארוכה היו: רוזנשטרויך, הורוביץ, גונשר, ש. גראוברט, ד. אייזנברג, ברקנפלד, מיכלה הזן, שפסקי, י. ג. בורשטין, זילברברג ועוד. כיושב ראש האגודה כיהן שנים רבות עד החורבן יעקב קוניג.

בשנת 1926, לקראת יובל השלושים לקיום הספריה, הוצא לאור קובץ מאמרים שהיה מוקדש לבעיות החינוך והתרבות של הקהילה. באותו הזמן שכנה הספריה במעונה המרווח בככר „סטארי־רינק". עשרות מבוגרים ובני־נוער מכל השכבות היו עולים מדי ערב במדרגות העקלקלות של הבית הישן לקומה הרביעית. דרך המסדרון הקטן היו נכנסים לאולם הקריאה שעל שולחניו נמצאו כל העתונים היומיים היהודיים, ירחונים וכתבי־עת שונים שיהדות פולין היתה עשירה בהם. למרות שאיש לא השגיח על הסדר באולם, היה שורר בו תמיד שקט מוחלט והשקועים בקריאה לא הופרעו. מהאולם הזה היתה מובילה הדלת ישר לחדרה הגדול של הספריה עצמה. מראה האיצטבאות הארוכות, הגדושות ספרים עד התקרה הגבוהה, היה מרשים ביותר. החדר היה חצוי על ידי דלפק שמאחוריו ישבה הספרנית עם הכרטיסיה העבה וסביבה התרוצץ נער שתפקידו היה לעלות בסולמות ולהגיש את הספרים למנויים. על הדלפק היו מונחים קטלוגים עבים הכתובים בכתב־יד שחלק מדפיהם היה שחוק בגלל הדפדוף המתמיד. בגלל המבחר הגדול של ספרים בשלוש השפות, רב היה מספר המנויים ולכן היה צורך לחכות לפעמים זמן רב להשגת ספר מסוים. כל מנוי היה זכאי לשאול רק ספר אחד, אבל היתה לו זכות לקבל ספר נוסף בשפה העברית או ביידיש. דמי המינוי היו סמליים כמעט ולכן לא כיסו ההכנסות את תקציב הספריה ובוודאי שלא הספיקו לרכישות חדשות. ועד האגודה היה משתדל לכסות את הגרעון מהכנסות מופעים ומתרומות.

בתחילת שנות השלושים עברה הספריה למעון חדש ברחוב גרודזקה. אמנם אולם הקריאה וחדר הספריה היו שם קטנים יותר, אבל הימצאם בקומת הקרקע הקל על הגישה של הקהל.

מיד לאחר פלישת הנאצים לפלוצק נסגרה הספריה וכל רכושה הוחרם על ידי הממונה הנאצי על הענינים היהודיים. בכל זאת סיכנו אחדים מבין עסקני „הזמיר" את עצמם והוציאו בחשאי מהספריה כ־500 ספרים כדי שימשיכו להוות מזון רוחני ליהודי פלוצק הנתונים במצור האכזרי של האויב. ענין הוצאת הספרים נודע לנאצים ורק באמצעות שוחד גדול הצליחו להשתיקו.

וכך מילאה ספרית „הזמיר" את תפקידה הנעלה עד יומה האחרון כמעט של יהדות פלוצק.

א. א.

* ר' מאמרי י. טרונק (ע' 65) וי. גרינבוים (ע' 133)

מרדכי מאגנס

החוגים הדרמטיים בפלוצק*

רבים מבני משפחתנו שיחקו בתיאטרון. אחי הבכור משה אהרן ואחותי אסתר היו נמנים עם „כוכבי" העיר. ברצוני, איפוא, להעלות כמה קווים בענין החוגים הדרמטיים בעיר מולדתי — פלוצק. זכורני שבהיותי ילד, והיה זה בערך בשנים 7—1906, שמעתי מפי הורי שהם מתכוננים ללכת לתיאטרון בכדי לחזות במחזה „מכירת יוסף", שבו תשחק בת דודתו, חנה וייצמן ועוד בנות אחדות מהעיר. לפיכך יש לקבוע שכבר אז היה קיים בפלוצק חוג דרמטי.

אולם פעילותו הרצינית של החוג הדרמטי החלה בשנות הכיבוש הגרמני ולאחריו, כלומר בשנים 18—1915. בשנים הללו הוקמו בעירנו כל מיני ארגונים יהודיים, ובמיוחד ארגוני נוער וביניהם הארגון „צוקונפט", אשר

התיאטרון העירוני שנהרס ע"י הגרמנים
דער שטאָט־טעאַטער, וואָס די דייטשן האָבן צושטערט
The building of the municipal theatre — destroyed by the Nazis.

קיימו ערבי־ספרות המלווים הופעות אמנותיות, דיקלומים ושירה. באותו זמן הגיע אלינו הבמאי יוסף ווייסליץ וניהל את החוג שאליו השתייך גם אחי. בעצרת האזכרה לי. ל. פרץ הופיעה מקהלה גדולה בתוכנית שירים עשירה.

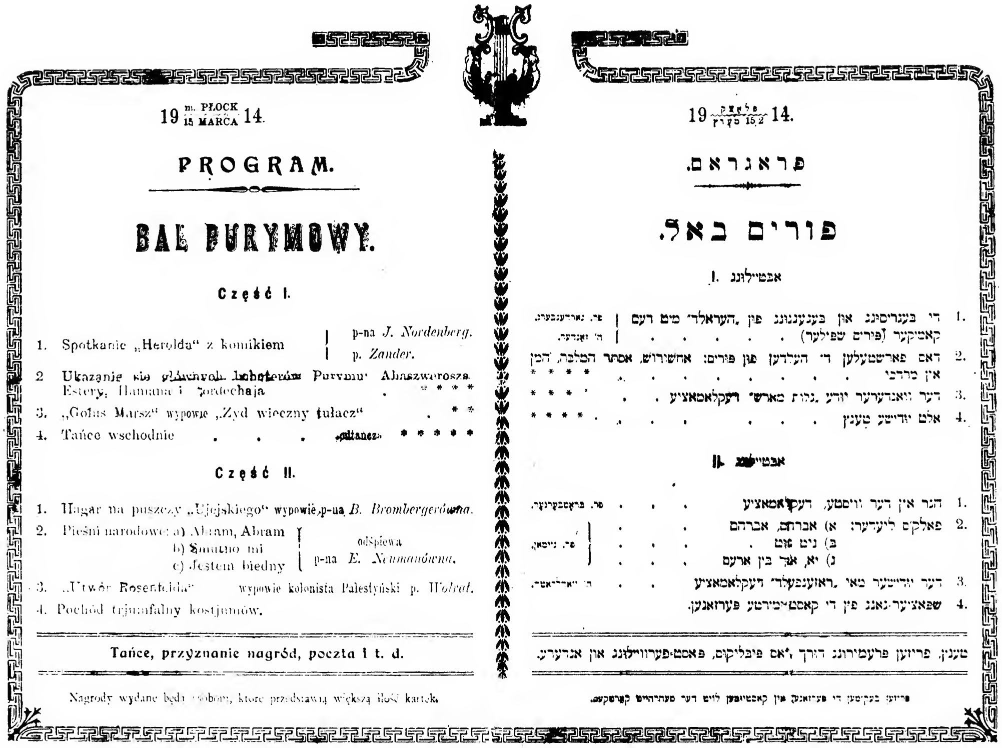
יוסף וייסליץ התגורר בפלוצק זמן ממושך ונחשב בעינינו כפלוצקאי ממש. הוא אירגן לעתים קרובות ערבי קריאה שרבו בהם המבקרים. הפעילות הזאת דירבנה את הרצון לייסד חוגי דרמה, כי תיאטרון יהודי מקצועי לא היה קיים בפלוצק. גם אגודת הספריה „הזמיר", שבה היתה מרוכזת מרביתה של האינטליגנציה היהודית, היתה מארגנת לעתים מזומנות ערבי־במה עם תכנית שירה ומוסיקה. ליד „הזמיר" היה קיים חוג דרמטי קבוע, אולם הצגות גדולות יותר הוצגו על ידי „עמך" ובעיקר על ידי צעירים מהשכבה העובדת, אשר הסתגלו היטב לציבור המשכיל. אגודת „הזמיר" בפלוצק היתה בנויה על יסודות דמוקרטיים ובמשך זמן־מה השתתפו בהנהלתה כמה מבין עסקני ה„בונד" בפלוצק. עם זאת היה „הזמיר" תמיד על־מפלגתי והתרכז בפעילותו התרבותית בלבד.

יותר מאוחר התארגן חוג דרמטי ליד אגודת עובדי המחט שהבמאי שלו היה קון, אשר נקרא „בן־עמי". הופעתי הראשונה על הבמה היתה במסגרת חוג זה. הצגנו אז את המחזה של י. גורדין „אלוהים, אדם והשטן" והשתדלנו להבליט את הערכים הסוציאליים המוצאים את ביטויים במחזה הזה. הבמאי, שהיה שחקן כמעט־מקצועי, השתדל להתאים עצמו לרוח השחקנים החובבים וההצגה הצליחה וסיפקה את טעמם של יודעי תיאטרון הפלוצקאים. לאחר מכן הצגנו, באותו בימוי, את „המטורף" של י. גורדין. השחקנים החלו להתרגל לבמה ובהדרגה שיכללו את תפקידיהם יותר ויותר. באותם הזמנים היו כבר בפלוצק שחקנים לא מועטים וביניהם: אחי משה אהרן, אחותי חנה מגנס, ביילה צ'וק, יצחק גונשור — ומי מאתנו הפלוצקאים אינו זוכר אותם, שהרי לא פעם היו מדברים בשבחם לאחר הצגה מוצלחת.

אותו במאי, בן־עמי — קון, העלה על הבמה בפלוצק את המחזה „שחיטה" עם ביילה צ'וק בתפקיד ראשי. הוא גילה העזה רבה בהעלותו את המחזה הזה בתנאים הקיימים, אולם ההצגה הצליחה מאוד בסופו של דבר. בהזדמנות זו יש להזכיר את רבקה פלוצקר ואת החברים ונגווש וי. מ. אילובר, אשר היו תמיד קרובים לפעילות הדרמטית בפלוצק, למרות שהיו פועלים פשוטים והיו מטופלים בדאגות פרנסה. לא נעשה דבר בשטח התיאטרון ללא עצתם ועזרתם. יש לציין שהפעילות האמנותית בפלוצק לא היתה אף פעם כרוכה בענינים מפלגתיים־פוליטיים ולכן כשהחליטה אחת האגודות לארגן הצגה, השתתפו בה אנשים בעלי דעות פוליטיות שונות וחברי מפלגות שונות. גם ההכנסות מכרטיסי הכניסה חולקו בין הארגונים ללא וויכוחים כלשהם. הפעילות המשותפת הזאת היתה מוצאת את תמיכתו הנלהבת של כל הציבור היהודי בפלוצק.

חוג דרמטי היה קיים גם ליד אגודת פועלי העור,

* תורגם מיידיש, עם קיצורים קטנים, לפי מאמרו של המחבר בספר „פלאָצק" בהוצאת ארגון יוצאי פלוצק בארגנטינה, 1945.

19 m. PŁOCK 15 MARCA 14.

PROGRAM.

BAL PURYMOWY.

Część I.

1. Spotkanie „Herolda" z komikiem | p-na J. Nordenberg. p. Zander.
2. Ukazanie się głównych bohaterów Purymu: Ahaszwerosza, Estery, Hamana i Mordechaja . * * * *
3. „Golus Marsz" wypowie „Żyd wieczny tułacz" . * *
4. Tańce wschodnie . . . . * * * * *

Część II.

1. Hagar na puszczy „Ujejskiego" wypowie p-na B. Bromberger**ówna**.
2. Pieśni narodowe: a) Abram, Abram | b) Smutno mi | c) Jestem biedny | odśpiewa p-na E. Neumanówna.
3. „Utwór Rosenfelda" wypowie kolonista Palestyński p. Wolrat.
4. Pochód triumfalny kostjumów.

Tańce, przyznanie nagród, poczta i t. d.

Nagrody wydane będą osobom, które przedstawią większą ilość kartek.

19 פלאצק 15 מערץ 14.

פראגראם.

פורים באל.

אבטיילונג I.

1. די בעגריסונג און בעגעגנונג פון „העראלד" מיט דעם קאמיקער (פורים שפילער) . . . . . . | פר. נארדענבערג. ה' זאנדער.
2. דאס פארשטעלען די העלדען פון פורים: אחשורוש, אסתר המלכה, המן און מרדכי . . . . * * * *
3. דער וואנדערער יודע „גלות מארש" דעקלאמאציע . . * * *
4. אלט יודישע טענץ . . . . * * * *

אבטיילונג II.

1. הגר אין דער וויסטע, דעקלאמאציע . . . . פר. בראמבערגער.
2. פאלקס ליעדער: א) אברהם, אברהם | ב) ניט גוט | ג) יא, אך בין ארעם . . . פר. ניימאן.
3. דער יודישער מאי „ראזענפעלד" דעקלאמאציע . . . ה' וואלראט.
4. שפאציער־גאנג פון די קאסטומירטע פערזאנען.

טענץ, פריזען פרעמירונג הורך דאס פובליקום, פאסט־פערווילונג און אנדערע.

פריזען בעקומען די פערזאנען וועלכע ווערען לויט דער מעהרהייט קארטקעס.

א פראַגראַם פון אַ פורים־באַל אין 1914 — תכניה של נשף פורים בשנת 1914

Programme of a Purim Ball, 1914

אם כי לא היה מצטיין בארגון הצגות גדולות אלא קיים תכופות ערבי־אמנות שבהם דיקלמו והעלו תסכיתים על נושאים מחיי הפועלים. כמדקלמת התבלטה בנשפים אלה סטללה (שיינדלה) בל. היא היתה מצטיינת ביותר באמנות הדיקלום ורמתה הגבוהה הצילה פעם את האגודה שלא היה כל רשיון, אבל הדיקלום היפה של סטללה השפיע כל כך על קומיסר המשטרה (שהיה, אגב, יהודי בשם שטבהולץ) עד שוויתר על הגשת התביעה.

כמוזכר לעיל היו החוגים השונים מתאחדים בכל פעם כשהוחלט על הכנת הצגה גדולה ולכן, למעשה,

עסקני קק"ל בתחפושת פורימית — קרן־קיימת טוערס אַלס פורים־פאַרשטעלטע

במרכז: יוסף כהן, מורשה קק"ל

A group of Keren Kayemet workers in their Purim costumes

מתשלום קנס. היה זה בנשף אחד, שהתקיים במעונה של אגודת „הזמיר", כשלפתע באמצע דיקלום של הפואמה „עשרה מיליונים" מאת ד. איינהורן, הופיעה המשטרה וביקשה שיוצג בפניה הרשיון לקיום הנשף. כמובן ניתן לקבוע שבפלוצק היה קיים חוג יהודי דרמטי אחד. הבמאים היו מתחלפים מדי פעם בפעם ולא היו חסרים אנשים כשרוניים שהועמדו בראש הפעילות הדרמטית. מבין אלה יש להזכיר במיוחד את פסח וולרט, אשר הגיע

לפלוצק מסוכצ׳וב הסמוכה ובמהרה הפך לתושב פלוצ־קאי בלב ובנפש. הוא השתתף בפעילותן של אגודות רבות כגון „הזמיר״, „מכבי״, התאחדות בעלי המלאכה וכו׳, ובהיותו בלתי־מפלגתי, היה מקובל על כולם. בני־הולו הוכנה ההצגה של שלום אַש „למען האמונה״ שבה השתתפו אנשים מכל החוגים. המחזה הזה עדיין לא הוצג באותו זמן בפולין אפילו על ידי שחקני־במה מק־צועיים. בהצגה זו השתתפו בין היתר: ביילה צ׳וק, אחותי חנה, אחי משה אהרן, י. מ. אילובר, בן־ציון יגודה, יצחק גונשר, כותב השורות הללו ועוד אחרים. היתה זו הצגה מוצלחת מאוד. כל ההכנסות ממכירת הכרטיסים היו קודש לבית החולים היהודי בפלוצק. זכורני שכדי להודות לנו בעד תרומתנו אירגנה הנהלת ביה״ח, עם ד״ר פיינברג בראש, נשף חגיגי שבו הושמעו דברי תודה והערכה.

חוג דרמטי היה קיים גם ליד סניף „פועלי־ציון שמאל״ בפלוצק. החוג היה מבצע תוכניות אמנותיות שונות בהשתתפות מקהלה. נשארה בזכרון ההופעה המוצלחת של המקהלה בעצרת היובל למותו של ב. בורוכוב.

בודאי שיש עוד להזכיר רבות בנושא זה של הפעי־לות הדרמטית בפלוצק, אולם אין הזכרון מסוגל להכיל את הכל.

פלוצק

נשף־משפחתי.

נערך ע״י התלמידות והתלמידים משעורי „עבר״ — חברים אצל „אגודת־ציון״ בפלוצק.

פרוגרמה.

I

התקוה

II

III

התקוה

אגודת ציון פלוצק.

פארשטעלונג

פראגראם

תכניות נשפים מטעם „אגודת ציון״ בשנות 1915־1916
פראָגראַמען פון „אגודת־ציון״־אָוונטן
Publications regarding the performance of "Agudat Zion"

הצגת מחזהו של שלום אַש „אמונתנו״ בשנת 1929;
באמצע: הבמאי — פסח וולראט
פאַרשטעלונג פון שלום אַש׳ס „אונזער גלויבן״ אין 1929 יאָר.
רעזשיסער: פסח וואָלראַט (אין צענטער).
Performance of Sholem Asch's play "Our faith" in 1929

זכרונות פון די יוגנט־יארן

דעם זיידנס שטוב

די שטאָט פּלאָצק האָט זיך איינגעקריצט אין אונדזער זכרון ווי אַ סימבאָל פון אונדזערע קינדער־און יוגנט־יאָרן. פון יענע יאָרן איז זי פאַרבליבן ביי אונז ווי עפּעס אַ סימבאָל פון אַ באַזונדערן חן, צו וועלכן עס בענקט זיך תמיד, בייטאָג און ביינאַכט, אין דער וואָך און אין חלום, פון דער נאָענט און פון ווייט־פאַרוואָרפענע מקומות, אַ סימבאָל פון קינדער־יאָרן ביז היינט־צו־טאָג.

עס דאַרפן דערמאָנט ווערן געוויסע מאָמענטן, וואָס האָבן אין די שפּעטערדיקע יאָרן גורם געווען, אַז פּלאָצק זאָל אויף תמיד פאַרבלייבן אין זכרון פון יעדן פון אונדז.

פּלאָצק איז פון תמיד באַוווּסט מיט איר נאַטור־שיינ־קייט, מיט אירע באַגרינטע גאַסן, מיט אירע ראָמאַנטישע בערג און בערגלעך, מיט דעם ווייסל טייך, וואָס האָט פאַר אונז געהאַט אַ באַזונדערן חן.

עס האָבן אויך געווירקט אויף יעדן פון אונדז דורות פון יידישן עבר, וואָס האָבן געלעבט אין דער שטאָט. עס האָט זיך געפילט אין אירע גאַסן און געסלעך די גאָלדענע קייט פון די פאַרגאַנגענע יידישע דורות, וואָס האָט זיך געקייטלט און געקניפּט הונדערטער יאָרן.

שטיל און באַשיידן האָבן יידישע דורות געלעבט אין פּלאָצק, רייך אין יידישער גייסטיקייט און אין יידישער שעפערישקייט. אָפּשטאַמיקע פון אונדזער שטאָט זענען באַקאַנט אין דער וועלט מיט זייער תורה, חכמה און מידות טובות און הגם באַשיידן, איינגעשלאָסן מייסטנס אין זיך, האָבן זיי, די אָפּשטאַמיקע פון אונדזער היים, באַשיינט און געבערענגט כבוד דער אַלטער היסטאָרישער שטאָט פּלאָצק.

עס ווילט זיך פאַרצייכענען געוויסע בילדער און גע־שעענישן, וואָס זענען פאַרבליבן אין זכרון און וואָס דאַרפן פאַראייביקט ווערן אין דעם ספר פון דער פּלאָצ־קער קהילה.

אַ גרויסע השפעה אין די קינדער־יאָרן האָט געהאַט די בית־דין שטוב פון מיין זיידן ר׳ שמעון. די שטוב האָט געווירקט אויף דער פאַנטאַזיע פון אונדז קינדער, אין דער שטוב האָט זיך אָנגעהויבן דער חשק צום לערנען, דאָ האָט מען ליב באַקומען דעם יידישן ספר און אין דער סביבה האָט מען אויך אָנגעהויבן צו פאַרשטיין דעם באַדייט פון דרך־ארץ פאַר דעם בן־תורה.

דער זיידע ר׳ שמעון, ווי מיר האָבן געהערט שוין אין די קינדער־יאָרן, איז געווען פון די ערשטע גערער חסידים. ער פלעגט זיצן וואָכן און חדשים ביים חדושי הרי״ם אין גער. די שטוב פון זיידן איז שפּעטער געוואָרן אַ צענטער פון חסידות ביי אונדז אין שטאָט. עס פלעגן זיך ביי אים צוזאַמענקומען זקנים, חסידים פון קאָצק, גער און וואָרקע. אַלס קינדער האָבן מיר זיך אָפט צוגע־הערט צו די חסידישע מעשיות וואָס מען פלעגט דאָ איבערגעבן. עס גערעדנקט זיך אַזוי ווי דאָס וואָלט היינט געשען: דער יום־טוב שני של גלויות. אין דער בית־דין שטוב ביים זיידן זיצן חסידים אין שטריימלעך און טרינ־קען משקה פון „באטשאנקעס״, די שטוב איז פול מיט רויך פון די ציגאַרן, וואָס חסידים רייכערן און פון צייט־צו־צייט הערט זיך אַ וואַרעמער ניגון, וואָס דרינגט אויך אַריין אין גאַנצן וועזן פון דער קינדערישער פאַנטאַזיע.

דער זיידע, ר׳ שמעון, האָט מיט זיין אויסזען, מיט זיין הדרת־פּנים, אַרויסגערופן באַגייסטערונג ביי יעדן איינעם. זיינע בלוי זאַפטיקע אויגן, זיין ווייסע, לאַנגע באָרד און זיין גאַנצע געשטאַלט האָבן פאַרכשופט אונדז קינדער.

מיר קינדער האָבן געפילט די וואַרעמקייט און ליב־שאַפט פון זיידן, וואָס איז באַקאַנט געווען מיט זיין למדנות, מיט זיין חכמה און מיט זיין אייגנאַרטיקן לעבנס־שטייגער. אין אַ בריוו פון עלטער־זיידן, ר׳ מיכאל זיל־בערבערג, צו זיין איידעם, דעם פּלאָצקער מוהל אין לאָנדאָן, שרייבט ער אין 1891 בזה הלשון: „בני שמעון נתמנה לדיין ולמורה־הוראה בעירנו פלוצק, בשכירות של 300 רובל לשנה און ער וועט במנוחה קענען זיצן על התורה ועל העבודה״.

הגם טיף פאַראַנקערט אין פרומקייט און חסידות, איז דער זיידע ניט וויניקער געווען באַליבט אין שטאָט אַלס גרויסער מקיל, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין כשר־טריף. ער האָט זיך תמיד גערעכנט מיט דער נויט פון מענטש, געזוכט אַ היתר און געהאַט פאַר זיך תמיד דעם כלל פון „תורה חסה על ממונם של ישראל״.

באַקאַנט איז אויך געווען דער זיידע, ר׳ שמעון, מיט זיין סגנון אין לשון־קודש, וואָס איז פאַר רבנים, חסידים געווען אַ זעלטנהייט. דער זיידע האָט מקפּיד געווען אויף אַ וואָרט, געהאַלטן תמיד פון „מועט המחזיק את המרובה״, געשריבן קורץ און אינהאַלטספול. און ער האָט גרויס הנאה געהאַט, ווען זיינע אייניקלעך האָבן נאָכגעפאָלגט זיין דרך, אַזוי אין לעבן ווי אין לשון.

דעם ריכטיקן עקזאַמען האָבן מיר אייניקלעך גע־דאַרפט אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויסהאַלטן ביים זיידן, ווען עס האָט זיך דערנענטערט פּסח. צוויי פון זיינע אייניקלעך, אברהם משה אלתר און דער שרייבער פון

די שורות, האָבן יעדעס יאָר געדאַרפט אַמטירן אַלס שרייבערס פון די שטר־מכירות און דער זיידע האָט מיט אונדז שטאָלצירט. ער איז געווען ממש גליקלעך צו זען, אַז מיר קאָנען די מלאכה, אַז אונדזער לשון איז קאָרעקט.

און ביי דער געלעגנהייט ווילט זיך דערמאָנען, אַז נישט נאָר דער זיידע אַליין איז באַקאַנט געווען מיט זיין סגנון און שפּראַך — אַלע זיינע ברידער זענען אויך געווען מייסטערס פון דעם הייליקן לשון. געגוג צו דערמאָנען אונדזער פעטער ר׳ נפתלי־לייזער, וועלכער האָט אין שטאָט געשמט מיט זיין לשון־קודש. ער האָט זיך באַקאַנט געמאַכט מיט זיינע ווונדערבאַרע טעקסטן אויף די מצבות פון יידישן בית־עולם אין שטאָט. די טעקסטן האָבן דערמאָנט אין די קלאַסישע פיוטים פון אונדזערע גרויסע פיטנים אין מיטלאַלטער.

די באָבע, חנה די רביצין, האָט אין איר צדקות געהאַט אַן ענלעכן דרך. אירע מעשים טובים, איר התנהגות אין לעבן זענען געווען אַ שם דבר אין שטאָט.

ווען דער זיידע איז געבליבן אַליין, נאָך דער פטירה פון דער באָבע די צדקת, האָט ער ווייטער געפירט זיין שטוב ווי אַמאָל. מיר אייניקלעך זענען יעדן טאָג געוועןביים זיידן, באַדינט און געהאָלפן מיט אַלעמען. ווינטער בין איך יאָרן געווען דער הייצער פון זיינע אויוונס. דער זיידע האָט געהאַלטן, אַז פון אַלע אייניקלעך מאַך איך דאָס אַמבעסטן און ער האָט מיך דערפאַר געקרוינט מיטן נאָמען — בר־תנורא. „דאָס איז מיין בר־תנורא״, פלעגט ער מיך פאָרשטעלן פאַר זיינע חסידים...

אין די יוגנט־יאָרן האָט דער זיידע געלערנט צוזאַמען מיט נחום סאָקאָלאָוו. זיי האָבן זיך אַ לאַנגע צייט געהאַלטן צוזאַמען, שפּעטער זענען זיך זייערע וועגן צעגאַנגען. ווען נחום סאָקאָלאָוו פלעגט אין די שפּעטערדיקע יאָרן באַזוכן פּלאָצק, האָט ער זיך תמיד נאָכגעפרעגט וועגן זיידן. ער האָט אַפילו איינמאָל געוואָלט אים באַזוכן, דער זיידע האָט אויף דעם נישט מסכים געווען. פאַר אונדז איז דאָס געווען אַ רעטעניש, קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען זיין האַנדלונג.

אין די לעצטע יאָרן, ווען עס איז מיר אויסגעקומען צו וואַנדערן איבער פאַרשידענע לענדער, האָב איך תמיד געטראָפן מענטשן, וואָס האָבן געקאַנט דעם זיידן פון אַמאָל. פאַר זיי אַלע איז דער יחוס עצמו געווען גאַרנישט, דער עיקר — ר׳ שמעונס אייניקל. אַזוי האָב איך דאָס איבערגעלעבט ערשט ניט לאַנג אין לאָנדאָן. ביי אונדז אין בית־הכנסת האָט מיך אַנטדעקט אַ ייד, אַ זקן פון זשיכלין. ער האָט געקאַנט ביידע זיידעס, ר׳ שמעון פון פּלאָצק און דעם צווייטן זיידן דעם גוטבאַזיצער, ר׳ בונם קילבערט. און דער זקן איז גלייך צו צום רב פון שול און געזאָגט מיט התלהבות אין ענגליש: „ער איז ר׳ שמעונס אייניקל״...

נישט ווייניקער האָבן געווירקט אויף אונדז קינדער די מלמדים פון אַמאָל, אויך זיי זענען פאַרבליבן אין אונדזער זכרון און כדאי זיי מזכיר צו זיין.

מיינע מלמדים

אָנהייבן מיט אונדזער דרדקי־מלמד, מיטן לאָמען בנימין. עס געדענקט זיך גוט זיין גוטסקייט, זיין ערלעכקייט און ועל כולם דאָס אביוינישקייט, וואָס איז היינטצו־טאָג כמעט נישט צו פאָרשטיין. ער האָט אַלץ געטאָן כדי מפרנס צו זיין ווייב און קינדער, געלערנט אין זיין איינציק צימער מיט אַרום 40 קינדער, געפירט די קינדער יעדן פאַרנאַכט צו געווינערינס צו קריאת־שמע לייענען, צוגעהאַנדלט יעדן פרייטיק מיט עופות אויף שבת און געבליבן אַ קבצן אין זיבן פאַלעס.

בנימין דער דרדקי־מלמד איז געווען גליקלעך, ווען נאָך יאָרן האָט ער געזען, אַז זיינס אַ תלמיד איז געוואָרן אַ שטיקל מענטש. איך בין גראַד געווען אין פּלאָצק מיט אַ גרופּע דערוואַקסענע מיידלעך, וואָס האָבן נאָר וואָס באַקומען מאַטורע אין וואַרשע. אין גאַס האָב איך באַמערקט מיין דרדקי־מלמד, איך האָב אים מיט כבוד באַגריסט און געזאָגט, אַז דאָס זענען מיינע תלמידות פון וואַרשע. ער איז געווען ביז גאָר גליקלעך און געזאָגט צו דער דירעקטאָרין, אַ קריסטין, אין יידיש: „ער איז געווען ביי מיר אין חדר, מיין תלמיד״. די דירעקטאָרין איז געווען גערירט ביז טרערן, ווען איך האָב איר דערציילט וועגן דעם ערשטן מלמד מיינעם.

אונדזער צווייטער מלמד אין שטאָט איז געווען לייביש ווילציק. הגם גאָר קורץ, געלערנט ביי אים נאָר איין זמן, איז מיר דער ייד פאַרבליבן אין זכרון, און דאָס צוליב אַ מעשה שהיה.

עס איז געווען אַ הייסער שבת נאָכמיטאָג, מיר זיצן און לערנען פּרק. עס געדענקט זיך אַפילו ווי ר׳ לייביש ווילציק איז בנעימות מסביר: „עשה תורתך קבע, אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות״. אַוודאי ווילן מיר וואָס שנעלער זיין אויף דער פריי, אַזאַ הערלעכער טאָג אין דרויסן, אַלץ לאָקט די קינדערישע פאַנטאַזיע.

פּלוצלינג — אַ קלאַפּ אין טיר. עס פאַלט אַריין אַ שכן מיט אַ שלעכטער בשורה: „ר׳ לייביש, אייער זון איז טויט. ער האָט זיך געלודקעוועט אויפן טייך און איז דערטרונקען געוואָרן...״ לייביש ווילציק איז געוואָרן בלאַס, פאַרביסן די ליפּן פאַר חרפּה. אַ קליינינקייט — חלול שבת בפרהסיה. אַזוי האָבן מיר קינדער געפילט אין דעם מאָמענט. מיר זענען אויך אַרויס אין גאַס ווי פאַרשעמטע. מער האָט מען ביי אים אין חדר נישט געלערנט. ער האָט אַלץ ליקווידירט און טאַקע פאַר חרפּה אַוועק מעבר לים, קיין אַמעריקע.

אַ שם־דבר זענען געווען די מלמדים אויף אַלטמאַנס הויף. געווען דאָרט פישל פויזנער מיט זיין חדר. אַלס קינדער האָבן מיר געציטערט פאַר דעם דאָזיקן מלמד, הגם מיר האָבן קיינמאָל ביי אים נישט געלערנט. געווען איז ער, פישל פויזנער, אַן אויסגעצייכנטער תנ״ך־מלמד. זיינע תלמידים זענען געווען די בעסטע תנ״ך־קענער אין שטאָט. געהאַט אָבער האָט דער מלמד איין חסרון: ער איז געווען אַ בייזער ייד און עס איז נישט געווען מקנא צו זיין אַ קינד, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט. דער זיידע ר׳ שמעון האָט ממש פאַרווערט, אַז זיינע אייניקלעך זאָלן לערנען ביי פישל פויזנער. עס איז מיר פאַרבליבן אין זכרון דער אויסזען פון ר׳ פישל פויזנער: אַ ייד אַ קליינער מיט אַ לאַנגער באָרד, תמיד מיט אַ ציגאַר אין מויל און אַש שיט זיך כסדר אויף דער באָרד. מיר קינדער האָבן מורא געהאַט פאַרן הויף, טאָמער חלילה כאַפּט אונדז ר׳ פישל פויזנער אַריין צו זיך אין חדר.

אין צווייטן הויף פון אַלטמאַנס הויז איז געווען נאָך אַ חדר, פון ישראל־יצחק צירקוס. דאָס איז געווען אין שכנות פון גערער שטיבל ווו מיר האָבן געדאַוונט.

ר׳ ישראל־יצחק צירקוס איז געווען אַ ייד אַ געלאַסענער, אַ זייער שטילער און ער האָט געהאַט אַ השפעה אויף זיינע תלמידים. ביי דעם רבין האָבן מיר געלערנט חומש מיט רש״י און אַ שטיקל גמרא. אָבער דער עיקר איז ביי אים געווען דאָס אַזוי גערופענע אויסריידן — מען האָט געדאַרפט מיט אַ ניגון אויסזינגען. וואָס ער האָט געזאָגט, האָבן מיר געמוזט נאָכזאָגן בציבור.

קינדער האָבן געחלומט וועגן אַוואַנסירן און אָנהייבן צו לערנען אין דעם באַקאַנטן בית־המדרש אויף דער שול־גאַס.

אין צווישנצייט האָב איך פאַרבראַכט צוויי „זמנים" ביי אַ גאָר אייגנאַרטיקן מלמד: ר׳ יוסף בלאַשקע, דעם זוואָלינער חסיד. דער דאָזיקער מלמד איז געווען אַ חלוש, געהאַט כסדר צו טאָן, ווי ער פלעגט זאָגן, מיט די „בני־מעיים" און געמוזט אָפט מפסיק זיין אין לערנען. פון דער נאַטור אַ רך־לבֿ, האָט ער אויסגעמיטן שאַרפע סוגיות, נישט ליב געהאַט צו פּלפּולען זיך אין „ים־התלמוד", געלערנט מייסטנס תנ״ך, דער עיקר כתובים ווי משלי, תהילים, קהלת און שיר השירים. אַ באַזונדערע הנאה האָט ער געהאַט איינצוחזרן מיט אונדז קינדער קאַפּיטלעך תהילים פון אויסנווייניק. דאָס האָבן מיר אַגב זייער ליב געהאַט.

דאָס קליינע בית־המדרש

מיטן בית־המדרש אין דער שול־גאַס האָט זיך אָנגעהויבן פאַר אונדז אַ גאַנץ ניי קאַפּיטל. אַחוץ דעם, וואָס מיר זענען דאָ זעקס יאָר געווען כסדר פאַרנומען מיט לערנען ש״ס ופוסקים, האָבן מיר אויך געזוכט אַ וועג צו דער אָפענער וועלט.

איך האָב געלערנט דאָרט אונטער דער השגחה פון די דריי באַקאַנטע ראשי ישיבה, וואָס האָבן מקריב געווען זייער צייט „להרביץ תורה ברבים", נישט געזאָרגט פאַר זיך, נישט פאַר דער אייגענער משפחה, זייער ציל אין לעבן איז געווען תורה לשמה, לערנען און לערנען אָן אַ סוף. געלערנט האָבן מיר אָפט ביחידות, פאַר זיך אַליין, אָדער אין צווייען, אָבער דער עיקר ביי די דריי לומדים, — אין אָנהייב ביי ר׳ שלמה קלמן, שפּעטער ביי מענדל יענקלס מענדעלמאַן און פאַרענדיקט די „אַקאַדעמישע יאָרן" ביי מיכאל רובינשטיין, באַקאַנט איבעראַל אַלס דער הויכער מיכאל.

עס געדענקט זיך ר׳ שלמה קלמן אין פאַרשידענע סיטואַציעס און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן. ווי אַלע מלמדים, געווען איז ער אויך אַ גרויסער קבצן, און יעדן פרייטיק געזוכט אַ גמילות־חסד צו מאַכן שבת. הגם געדאַוונט אין גערער שטיבל, איז ער נישט געווען קיין פולער חסיד, פון אָפּשטאַם אַ האַלבער ליטוואַק, אַ האַלבער פּוילישער.

מיר האָבן תמיד געוואַרט אויף דעם מאָמענט, ווען מיר וועלן שוין אָנהייבן צו לערנען ביי מענדל יענקלס. און עס איז געווען פאַר אונדז באמת אַ יום־טוב, ווען מיר האָבן אַוואַנסירט און אָנגעהויבן לערנען ביים צווייטן ראש ישיבה.

ר׳ מענדל יענקלס איז געווען אַ בעל־מזג־טוב, ער האָט ליב געהאַט די תלמידים און דאָס לערנען איז ביי אים נישט געווען אַזוי מאָנאָטאָן ווי ביי ר׳ שלמה קלמן. מיר האָבן געלערנט אַ מסכת נאָך אַ מסכת, פאַרענדיקט „נדרים" מיטן ר״ן, אַריבער צו „כתובות", „קדושין" און „גטין", און כסדר געמאַכט סיומים. ר׳ מענדל יענקלס האָט געהאַט אַ חזקה צו זאָגן מיט זיינע תלמידים תהילים פאַר אַ חולה, פאַר אַ נוטה למות. דאָס האָט אין שטאָט אָפט געטראָפן און פאַר אונדז איז דאָס תהילים זאָגן געווען אַן ענין. אָפט זענען פרויען אַריינגעפאַלן מיט אַ יללה און געיאָמערט, אַז מען זאָל מזכיר זיין אַ חולה מסוכן. שוין זענען מיר געווען ביים אָרון־קודש און בקול געזאָגט די געהעריקע קאַפּיטלעך תהילים. אַוודאי בלייבן אַזעלכע בילדער אויף אייביק אין זכרון.

אַממייסטן האָבן מיר הנאה געהאַט פון לערנען ביים הויכן מיכאל. ער האָט געזאָגט שיעור צוויי מאָל אין טאָג, געהאַלטן אונדז לאַנגע שעהן ביי יעדן שיעור און דאָס האָט אונדז נישט מיד געמאַכט, פאַרקערט, וואָס מער מען האָט געלערנט, אַלס מער איז דער חשק געוואַקסן. דער הויכער מיכאל, מיין איך, איז געווען פון די גרעסטע לומדים אין שטאָט און געלערנט האָט ער לויט אַ געוויסער שיטה, זייער ענלעך צום לערנען אין די ליט־

ווישע ישיבות, הגם ער איז געווען זייער ווייט פון ליט־ווישן נוסח. פאַר אונדז האָט זיין לערנען געהאַט נאָך אַ מעלה, ער האָט געלערנט מיט אַ שיינעם, טרויעריקן ניגון, און דאָס האָט שטאַרק געווירקט אויף דער פאַנ־טאַזיע פון די תלמידים. אָן ספק האָט זיך אין משך פון יאָרן פאַרגעסן אַ סך פון דעם לערנען פון די שווערע מסכתות, פון די ראשונים און אחרונים, דער ניגון אָבער איז פאַרבליבן.

פון דעם בית־המדרשל זענען אַרויסגעקומען גרויסע לומדים. עס האָבן אויך נישט געפעלט אַזעלכע, וואָס האָבן פון זיך אַראָפּגעוואָרפן דעם „עול מלכות שמים", אויפגעהערט צו לערנען און געזוכט נייע דרכים. געווען תלמידים, וואָס האָבן ווייטער געלערנט און שטודירט, באַ־קאַנט געוואָרן שפּעטער אין פאַרשידענע פרייע פּראָ־פעסיעס. געווען אויך אַזעלכע, וואָס זענען געוואָרן באַ־קאַנט אין פאַרשידענע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס אין פּוילן, אויך אַלס קאָמוניסטן, וואָס זענען שפּעטער אַוועק קיין סאָוויעט־רוסלאַנד.

אינטערעסאַנט איז, אַז פון די הונדערטער תלמידים, וואָס האָבן לאַנגע יאָרן פאַרבראַכט אין דער דאָזיקער תלמודישער אַקאַדעמיע, זענען כמעט קיין רבנים נישט אויסגעוואַקסן. נאָר יחידים האָבן שפּעטער זיך דעצידירט און אַרויפגענומען אויף זיך דעם אצטלא דרבנן.

אויך די בעלי־בתים, וואָס זענען געווען די שטענ־דיקע מתפּללים פון דעם קליינעם בית־המדרשל, זענען פאַרבליבן אויף אייביק אין אונדזער זכרון. דער רוב פון זיי האָט אויך געהערט צו דער חברה משניות, וואָס פלעגן צווישן מנחה און מעריב לערנען אַ פּרק משניות פאַר עלית־נשמה פון די פאַרשטאָרבענע חברה־לייט.

איינער פון זיי איז געווען טובקע בערנשטיין, דער איידעם פון באַקאַנטן פּלאָצקער רב, ר' לייבל ראַקאָווסקי.

טובקע בערנשטיין איז געווען אַ ליטוואַק, ווייט פון חסידות, אָבער חסידים האָבן מיט יראת הכבוד געקוקט אויף דעם איידעלן, אָפּגעהיטענעם מתנגד. ער האָט אויף יעדן געווירקט מיט זיין תמימות, פּשטות און ערלעכקייט. פאַר אונדז אין די יוגנט־יאָרן איז ר' טובקע געווען אַ מוסטער פון דעם שענסטן טיפּ ייד און מענטש. ער האָט געהאַט זיין שטענדיקן ווינקל אין בית־המדרשל, געלערנט תמיד שטייענדיקערהייט, גערעדט זייער שטיל און גע־לעבט מיט אַלע בשלום.

דער זיידע ר' שמעון איז געווען זייער פריינטלעך מיט ר' טובקען און האָט אָפט אים דערמאָנט לשבח פאַר די חסידים.

און עס ווילט זיך דערמאָנען אַ צווייטן פון די בעלי־בתים, אַ ייד, אַ בייזער, אַ שרייער, וועלכער האָט גע־האַט אַ שוואַכקייט צו פּאָליטיק. זיין נאָמען איז געווען פישל בענעט.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער נאָכגעפאָלגט די געשעענישן אויפן פראָנט, אינטער־רעסירט זיך מיט די פּאָליטישע ענדערונגען, מיט די נצחונות און מפּלות פוןביידע צדדים און געווען אַ גרוי־סער חסיד פון רוסלאַנד. ער איז גרייט געווען דורס צו זיין אַ מענטש, וועלכער האָט געזאָגט אַ גוט וואָרט אויפן דייטש. דאַקעגן איז דער „הויכער מיכאל" באַקאַנט גע־ווען אַלס אַן אָנהענגער פון די דייטשן. צוליב דעם זענען נישט איינמאָל פאָרגעקומען צווישן די ביידע, גרויסע קריגערייען.

זוכענישן פון וועלטלעכער השכלה

געווען אויך אין יענע יאָרן אַ ריי חברים אין די חדרים און אין בית־המדרשל, וועלכע האָבן זיך איינגע־קריצט טיף אין זכרון.

איינער פון די נאָענטסטע איז געווען מיין קוזין, אברהם משה אלתר, דער שפּעטערדיקער פירער פון די רעכטע פועלי־ציון ביי אונדז אין שטאָט.

ביידע האָבן מיר זיך אין משך פון יאָרן געהאַלטן צוזאַמען, געלערנט צוזאַמען און שפּעטער באַוויזן אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן צו ענדיקן אַ קריסטלעכע שול אין פּלאָצק. עס איז כאַראַקטעריסטיש איבערצוגעבן וועגן אונ־דזער רעוואָלוציאָנערן שריט, וואָס האָט געפירט אונדז ביידע פון דער וועלט פון גמרא און פון בית־המדרשל אויף דער שול־גאַס, צו דער קריסטלעכער שול מיט געציילטע יידישע תלמידים.

זיצנדיק אין בית־המדרשל אויף דער שול־גאַס האָט מען אָנגעהויבן חלומען וועגן אַ פרייער, שיינער וועלט. מען האָט כסדר געחלומט וועגן וועלטלעכער בילדונג, וואָס וועט פירן צו אַ ניי לעבן. אָבער ווי מאַכט מען דאָס? מיט קנאה האָבן מיר אין די קינדער־יאָרן געקוקט אויף די קינדער פון יידישע היימען, וועלכע האָבן שוין דעמאָלט געלערנט אין די פּוילישע גימנאַזיעס און שפּע־טער אין פאַרשידענע אוניווערסיטעטן אין לאַנד.

מיר ביידע, אברהם משה אלתר און איך, האָבן אין בית־המדרשל געמאַכט פּלענער, געזוכט אַ וועג צו דער־גרייכן אונדזער ציל. מיר האָבן נישט געוואָלט איבער־רייסן מיט דער אַמאָליקער וועלט, מיר האָבן געוואָלט ווייטער לערנען אין בית־המדרשל, אָבער גלייכצייטיק דורכמאַכן אַ גימנאַזיאַלן קורס פון וועלטלעכע לימודים. שווער געווען דאָס דורכצופירן צוליב אַ ריי סיבות. דער עיקר, מיר האָבן נישט באַהערשט די פּוילישע שפּראַך, וואָס איז געווען דאָס וויכטיקסטע. און כדי גובר צו זיין די סיבה, האָבן מיר אָנגעהויבן נעמען ביכער פון דער „הזמיר"־ביבליאָטעק. פון רעדן פּויליש צווישן זיך איז געווען אָפּגערעדט, מען וואָלט געקוקט אויף אונדז

ווי אויף משוגעים. האָבן מיר טאַקע געשלונגען ממש די ביכער פון „הזמיר”, געלייענט בקול רם, אַז מיר זאָלן לכל הפחות אַליין הערן, וואָס מיר לייענען.

נאָך אַ קורצער צייט זענען מיר געפאַלן אויף אַ נייער המצאה. מיר האָבן ביידע כסדר געלייענט די אייגענע ביכער, שפּעטער אַרויס אויף אַ שפּאַציר הינטער דער שטאָט און בסוד דיסקוטירט אין פּויליש דעם אינהאַלט פון די ביכער. אַזוי האָבן מיר אייניקע שעה אַ טאָג צווישן זיך גערעדט און באַהאַנדלט פאַרשידענע פראַגן, געפירט דיסקוסיעס וועגן באַקאַנטע פּוילישע שרייבער. מיר האָבן געפילט, אַז פון טאָג־צו־טאָג גייט עס לייכטער און בעסער. שפּעטער האָבן מיר באַשלאָסן אַריינצוטרעטן אין אַ האַנדלס־שול, וואָס איז געווען טעטיק אַ האַלבן טאָג. אַזוי אַרום אַ האַלבן טאָג האָבן מיר געלערנט ווייטער תורה אין בית־המדרשל און אין צווייטן האַלבן טאָג — אין דער קריסטלעכער שול.

פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט געמוזט אויסהאַלטן אַ געוויסן עקזאַמען און מיר האָבן דערווייל פאַרגעסן, אַז ל״ע זענען מיר אין אַלטן, טראַדיציאָנעלן לבוש, אין די לאַנגע קאַפּאָטעס און אין די יידישע קאַנטיקע היטלעך. אַזאַ רעוואָלוציאָנערער שריט ווי ענדערן דעם הילוך איז אונדז נישט איינגעפאַלן, דאָס וואָלט געווען צו פיל. עס האָט זיך געפונען אַן אויסוועג. די שול איז געווען אין דער פּוילישער געגנט, ווייט פון דער יידישער סביבה. האָבן מיר באַשלאָסן, אַז אויפן וועג צו דער שול, אין אַ שטילער גאַס, וועלן מיר יעדן טאָג אַראָפּוואַרפן די קאַפּאָטעס מיט די היטלעך און בלייבן אין די קורצע רעקלעך, וואָס מיר האָבן געהאַט אויף זיך. און אַזוי איז טאַקע געשען. מיר האָבן מיט מזל אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען, פיר יאָר געלערנט און געענדיקט אַן ערשט־קלאַסיקע שול. און פיר יאָר האָבן מיר ביידע געפּראַוועט אַ פּורים־שפּיל: יעדן טאָג אַראָפּגעוואָרפן די קאַפּאָטעס אין גאַס. געלערנט האָבן מיר מיט גרויס התמדה. די קריסטלעכע לערער האָבן אונדז געהאַלטן פאַר די בעסטע אין קלאַס.

אונדזערע וועגן זענען זיך שפּעטער צעגאַנגען, ווען איך בין אַוועק קיין וואַרשע און דאָרט ווייטער געלערנט.

אברהם משה אַלתר איז פאַרבליבן אין פלאָצק, ווייטער זיך פאַרפולקאָמט אויף זיין אופן. זייענדיק אַ זייער פעאיקער בחור, האָט ער כסדר אַוואַנסירט, געוואָרן טעטיק אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און שפּעטער געוואָרן ראַטמאַן פון „פועלי־ציון” אין פלאָצקער מאַגיסטראַט. ער וואָלט זיכער געמאַכט מיט זיינע פעאיקייטן אַ גאָר גרויסע קאַריערע אין דער באַוועגונג, ווען נישט דער פּלוצלימדיקער טויט. וואָס האָט אים אַוועקגעריסן פון אונדז אין זיינע בעסטע יאָרן.

די פאַרשוווּנדענע וועלט מיט אירע אייגנאַרטיקע טיפּן האָט אָן ספק געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויפן לעבן פון אַ סך פון אונדז און וועט זיכער פאַרבלייבן אין אונדזער זכרון ביז אונדזערע לעצטע טעג.

דאס פלאצקער קליינע בית המדרש

„דאָס קליינע בית המדרש" אויף דער שול־גאַס איז געווען אַן אייגנאַרטיק ווינקל. מען האָט דאָרט געלערנט יומם ולילה און בפרט אַ גאַנצן תמיד פון דאַנערשטיק אויף פרייטיק. דער נוסח פון לערנען איז געווען אַזוי: מיר האָבן געלערנט סוגיות, ש"ס, פוסקים ומפרשים מפי הרא־שים ר' מיכאל רובינשטיין און זייערע פיר זין און הרב מענדל יענקלס מענדעלסאָן (דער פאָטער פון ר' בנימין מענדעלסאָן פון מושב קוממיות). אַ טייל פון דער צייט האָט מען געלערנט ביחידות און אויב עמיצער האָט עפּעס נישט פאַרשטאַנען, האָט ער זיך געפרעגט ביי אַן עלטערן ישיבה־בחור, וועלכער האָט שוין מער געקענט. בכלל די ותיקי הישיבה פלעגן געבן שיעורים פאַר נייע לומדים.

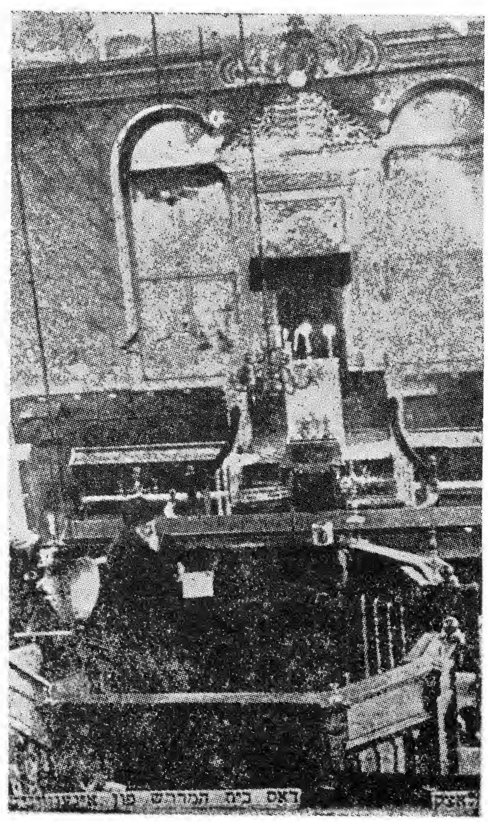
די דערמאָנטע ראשי הישיבה האָבן קיינמאָל נישט געהאַט קיין שום מאַטעריעלע הנאה פון זייער לערנען. זייערע ווייבער זענען געווען די ברויטגעבערינס פון דיביידע משפחות, פירנדיק אַ ביסל האַנדל אין זייערע קרעמלעך. ר' מיכאל רובינשטיין האָט געהאַט אַ ספּעציעלן פסחדיקן אויוון, ווו מען פלעגט באַקן מצות למהדרין. מען האָט דערציילט אַז ביים סדר זענען זיי שוין געווען אַזוי מיד פון דעם באַקן, אַז זיי פלעגן איינשלאָפן ביים טיש... ר' מיכאל האָט נישט געוואָלט זיין אַ רב, בלויז אין די לעצטע יאָרן איז ער מסכים געווען, נאָך אַ לאַנגן דרוק, צו ווערן אַ דיין.

ער, צוזאַמען מיט ר' מענדל, פלעגן זיין פון די ממהרים לבוא און מאחרים לצאת פון דער ישיבה. פון פרי אָן ביז שפּעט ביינאַכט האָבן זיי מרביץ תורה געווען ברבים. ר' מיכאל פלעגט ברענגען מיט זיך אַ טשייניק טיי, איינגעוויקלט אין אַ האַנטוך בכדי צו היטן די וואַרעמקייט, מיט דעם און אַ ביסל האַרטן צוקער, האָט ער זיך דערנערט אַ גאַנצן טאָג.

אין דעם בית המדרש פלעגן זיך במשך דעם טאָג פאַרזאַמלען עטלעכע מנינים. בעלי־בתישע יידן פלעגן אַריינקומען, בכדי צו „כאַפּן" נאָכן דאַווענען אַ „לערן־בלעטל", וואָס נאָר איינער האָט געקאָנט. צווישן זיי זענען געווען אָפט אָנגעזעענע בעלי־בתים אַזוי ווי ר' מרדכי גלאָבוס, קאָטלאַזש, דאַנציגער א. אַ. אַ טייל פון די מתפּללים זענען געווען קנאַפּע לומדים און זיי פלעגן בעטן אַ ישיבה־בחור ער זאָל מיט זיי צוזאַמען לערנען אַ בלאַט גמרא. טיילמאָל איז דער דוחק אין דער ישיבה געווען אַזוי גרויס, אַז מיר האָבן געמוזט זיך לערנען אין דער עזרת־נשים.

אַזוי פלעגן זיצן אין בית־המדרש צענדליקער בחורים ביים לערנען ש"ס, פוסקים און מפרשים נישט זוכנדיק ביי דעם קיין שום תכלית, נאָר בלויז תורה לשמה. נאָך אַ גע־וויסער צייט האָבן עטלעכע פון זיי באַקומען סמיכות און צווישן זיי זענען געווען אויך מיינע צוויי ברידער — חיים און אליהו. צווישן די רבנים וואָס פלעגן געבן די סמיכות איז געווען דער פלאָצקער רב מרדכי איידלבערג ווי אויך די וואַרשעווער רבנים מיכעלזאָן און כהנא.

אין דעם בית־המדרש האָט זיך געפונען אַ גרויסער אוצר פון ספרי קודש וואָס האָט זיך גערופן „תיקון־ספרים". דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט געהאַט די זכיה צו זיין עטלעכע יאָרן גבאי פון „תיקון ספרים". די געלטער אויף איינצוקויפן ביכער האָבן טיילווייז געשטאַמט פון אַ קליינער סובווענץ פון דער קהילה. אַחוץ דעם פלעגן מיר גיין אויף יעדער חתונה זאַמלען געלט פאַר ספרים. מיר האָבן באַקומען נדבות פאַר לערנען משניות ביי אַ נפטר. משפחות פון קראַנקע פלעגן אַריינקומען בעת צרה און געבעטן מיר זאָלן זאָגן תהילים. בכלל איז דאָס בית־המדרש געווען תמיד אָפן פאַר יעדן נצרך. אָרעמע לייט פלעגן דאָ געפינען זייער מקום מקלט ווינטער־צייט,

פנים בית המדרש הגדול
דאָס בית המדרש פון אינעווייניק
Interior of the Bet Hamidrash

געוואָרעמט זיך ביים אויוון און געהאַט אַ הנאה צו הערן דעם קול־תורה.

דאָס געלט וואָס מיר האָבן געזאַמלט איז נישט געווען בלויז צו מתקן זיין אַלטע ספרים, נאָר אויך איינקויפן נייע.

טיילמאָל פלעגט אַריינקומען אַ ייד און בסודי־סודות דערציילן, אַז אין דער משפחה פון ר' פלוני־אלמוני איז געשען אַן אומגליק און מען דאַרף העלפן. דעמאָלט פלעגן די ישיבה־בחורים אַרויסגיין אין גאַס בכדי צו „שאַפן" אַ פּאָר זלאָטעס פאַר די דאָזיקע נצרכים.

נאָך אַ געוויסער צייט האָבן מיר געפילט, אַז מיר דאַרפן זיך בעסער אָרגאַניזירן און דאָס איז געשען אין די ראַמען פון „צעירי אגודת ישראל". אַן אייגענעם לאָקאַל האָבן מיר נישט געהאַט און דעריבער פלעגן מיר זיך פאַרזאַמלען אין דעם חדר פון „יסודי־התורה" יעדן מוצאי שבת און חול המועד. מיר האָבן געהערט פאָרלעזונגען און געפירט וויכוחים. דאָרט פלעגן מיר זיך טרעפן אויך מיט בחורים פון אַנדערע שטיבלעך ווי דער אַלעקסאַנדערער, קאָצקער, זוואָלינער, סטריקאָווער און בפרט פון גערער שטיבל, ווו עס האָבן מרביץ תורה געווען 2 תלמידי־חכמים — ר' הערש לייזער פלוצער און ר' מאיר כהן. אויך דאָרט איז די הייליקע אַרבעט געטאָן געוואָרן אָן קיין שום טובת־הנאה.

בואו של רב חדש לפלוצק

ביום א', 2 באוקטובר 1927, הגיע לבסוף לפלוצק הרב הנבחר החדש, ר' מרדכי איידלברג.

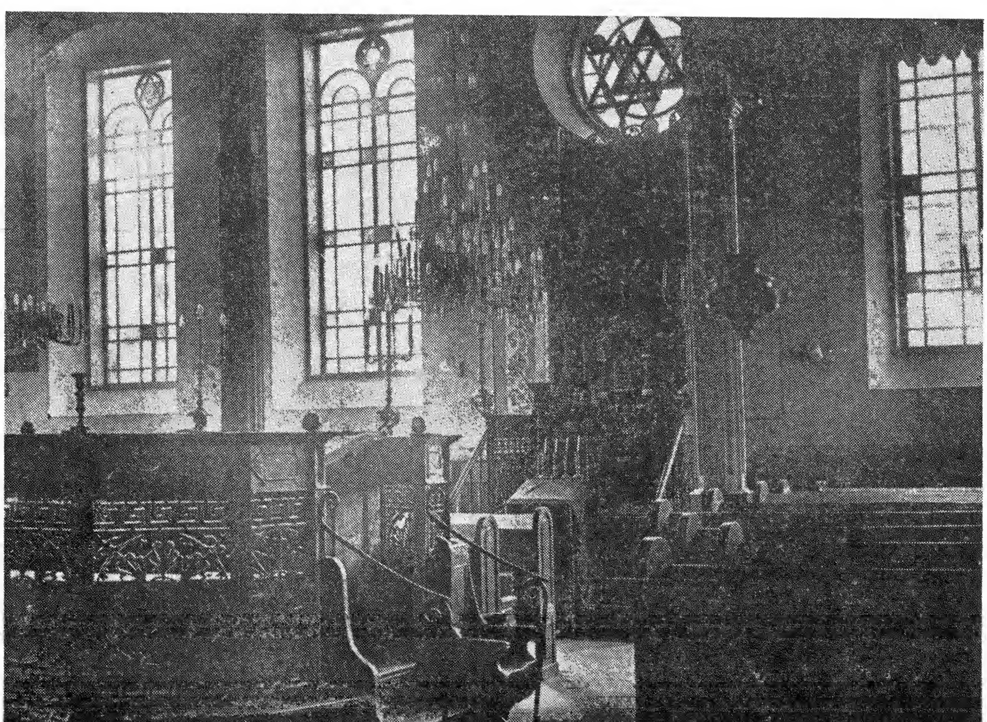
הציבור הדתי המקומי וכן חלק מהאוכלוסיה החילונית ערכו לכבודו קבלת פנים מתאימה. שיירת הרב מנתה כ־15 מכוניות, שכמה מהן ליוו את הרב החל מוורשה וכמה מהן — החל מבודזנוב. כל היום שררה בעיר תנועה ערה של יהודים, אשר שאלו בלי הפסק מתי יגיע הרב.

בשעה 16.30 הגיעה לעיר המכונית הראשונה, אשר בישרה את בואו של האורח ובשעה 18.00 בערך עצרה לפני בית הכנסת מכונית שבה נסע הרב עצמו.

בבית הכנסת, שהיה מלא וגדוש, נתקבל הרב בקריאות ברכה נלהבות. בשם מועצת הקהילה ברך מר י. אשכנזי, ובשם ועד הקהילה מר ח. שיליט. לאחר מכן השמיע הרב דרשה קצרה ובנימה מעודדת, והבטיח למלא בנאמנות את תפקידיו כמנהיג רוחני של הקהילה.

הרושם הוא, כפי שנמסר, שהרב יעסוק רק בענינים הנוגעים לו ישירות וישאיר את כל יתר הבעיות לטיפולם של אנשים מתאימים אחרים.

(כתבה בעתון „אונזער ראַיאָן צייטונג" מס' (29) 4 מ־10.10.1927, וולוצלאבק)

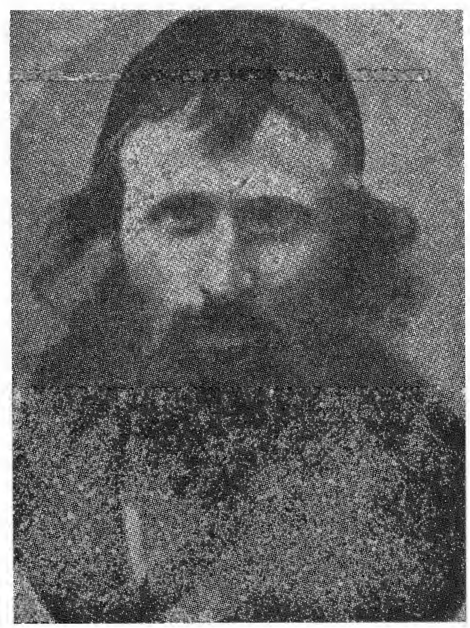
פנים בית־הכנסת הגדול | Interior of the Great Synagogue | די גרויסע שול

הקרבן*

הזמנים היו רוויי פחד ולבות האנשים חששו מפני יום המחר. לעת דממת הלילה היתה האוזן קולטת הדי ירי של תותחים. האויב לא היה רחוק מהעיר.

כל יום היו מגיעות העירה שיירות של פליטים אומללים, על נשיהם וטפם, בהשאירם מאחוריהם רכושם הפקר, כדי להציל את הנפש. דם יהודי נשפך לרוב ואנחותיהם של הסובלים הבקיעו שחקים.

האויב התקרב למבואות העיר, רעמי התותחים קרעו אזניים והאויר התמלא עשן שריפות שהתלקחו בסביבה. הרבי עמד אז על המרפסת שפניה לרחוב, כולו עטוף בטלית, הרים זרועותיו למעלה והתפלל. לעת מצוקה כזאת הופך, כרגיל, היהודי לשעיר לעזאזל — ולכן ביקש הרבי רחמי שמים.

האדמו"ר, ר' חיים שפירא הי"ד
The Chassidic Rabbi, Reb Chaim Shapira

העדים הופיעו מיד לאחר שהאויב גורש מהעיר: כובסת ושוער. ושניהם העידו שראו במו עיניהם איך עמד הרבי על המרפסת ובידיו נתן סימנים לאויב שהיה מתרכז במבואות העיר.

כעבור שעה קלה נכלא הרבי בבית הסוהר והושם עליו משמר כבד של חיילים. הוא לקח אתו רק טלית, תפילין וספר החומש.

שתי יממות ישב בבית המעצר הצבאי. במשך כל אותו הזמן לא בא אוכל לפיו ואף טיפה אחת של מים לא הרטיבה את שפתיו. בלילות היה ער, עמד עטוף בטליתו והתפלל לאלוהיו, השומע תפילה מאחורי סורגי הברזל, או למד חומש. שומריו אסרו כל גישה אליו. ר'ק פעמיים הפסיק את תפילותיו ועיוניו — כשנקרא לחקירה ולהשמעת טענותיו.

בתחילה התייחסו האנשים לכל הפרשה בקלות־ראש. הדבר לא היה, פשוט, מתקבל על הדעת...

אולם משנודע שהמצב החמיר, החלו עסקני הקהילה בהשתדלויותיהם אצל השלטונות הנוגעים בדבר ואף אצל הבישוף כדי להשיג את דחיית המשפט וכדי שלא יקויים באווירה משולהבת וסערת הרוחות. ואז, לרוע המזל, הופיעה הרבנית ובשורה בפיה שכאילו הבטיחו השלטונות שלא ייערך משפט. בשמעם זאת, הרימו כולם ידיהם ונרגעו. באיחור זמן התברר שהיתה זו טעות פטלית: אמרו לה ש„היום" לא יהיה משפט...

וכבר למחרת היום נחרץ הדין: הוצאה להורג בירייה, כנהוג לגבי מרגל ובוגד. מודעות המבשרות את תוכנו ונימוקיו של גזר־דין זה הודבקו חיש מהר בראש חוצות.

כשהביאו לידיעתו של הרבי את גזר־הדין, לא נע ולא זע. הוא היה כבר כולו מופרד מהעולם הזה ושקוע בעולמות העליונים, מקום שם אין רשע, עלילת־שוא, הלשנה ושנאת חינם. הוא עסק בעשיית חשבון־נפש.

כשבאו להובילו למקום ההוצאה להורג — היה זה ביום ששי אחרי הצהרים — היה זוהר עילאי שפוך על פניו הסגופות, ועיניו השחורות, הבלתי שקטות, הב־היקו. הוא היה כולו נרעש מהמאורע הגדול העומד לקרות: העברה מעולם השקר לעולם האמת ביחד עם קבלתה של שבת המלכה... הוא התעטף מהר בטליתו, לבש את מעילו, לקח את החומש ויצא לדרך.

מכל הצדדים הקיפוהו החיילים, רגלים ורכובים על סוסים, רוביהם טעונים וכידוניהם שלופים. בעקבו־תיהם רץ ערב־רב שעשה צחוק והילולא על חשבונו של ה„ראבין", השליך בו אבנים ובוץ.

במעמד כזה הובילו אותו אל מאחורי העיר, למרגלו־תיה של גבעה שצורתה היתה כשל אות „ח". שם העמי־דוהו בתווך, מול הגבעה. אל הרבי ניגש מורה־ההוראה, ר' מתתיהו בזורא.

הרבי הרים עיניו והתמלא שמחה בראותו את הדיין. לכל הפחות נפש יהודית קרובה אחת באותו ים של שנאה מסביב. הוא התקרב אליו, הושיט את ידו הצנומה ואמר בקול צלול וחגיגי:

---

* נכתב לקראת יום האזכרה ה־10 למותו של הרב הפלוצקאי, ר' חיים שפירא, זצ"ל, הי"ד, ופורסם בעתון היומי „היינט" בשנת 1930.

— ידוע לי שהנני קרבן למען הכל, כי אילולא היו מטילים עלי את האשמה, היתה קהילה שלמה נתונה בסכנה גדולה ביותר. ולכן הנני הולך למות תוך שמחה, בכדי לכפר על כלל ישראל.

על כך ענה מורה־ההוראה:

— אבל, רבי, האם לא לימדונו חכמינו: אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע את עצמו מן הרחמים?

אולם הרבי הפסיקו בקול רם:

— אמת, נכון הדבר, והרי כולם יודעים שכל חושי בריאים ולכן עדים השמים שאפילו ברגע זה אני מאמין באמונה שלמה שהישועה בוא תבוא.

ואז שאל אותו הדיין:

— האם ברצונך לצוות משהו לילדיך?

— מבוקשי האחרון הוא שהקהילה הפלוצקאית תטפל בילדי ותדאג שהם ילכו בדרך הישרה ויהיו ליהו־דים כשרים. עליהם לדעת שיש לנו אל גדול בשמים, אם כי דרכיו מוסתרות מפנינו.

בשעה זו החלו לנהור למקום המוני גויים, אשר הצטופפו, רעשו, צווחו, וצחקו בקולי קולות. נערים זרקו אבנים ושיקצות השתעשעו עם החיילים. ים של ראשים היה נראה מכל הצדדים.

על הרבי פקדו להתכונן לרגע האחרון...

הרבי נפרד מהדיין, מסר לו את ספר החומש, הסיר מעליו את המעיל, התעטף בטלית מעל לראשו, הרים את זרועותיו השמימה ובמלוא כוחותיו האחרונים זעק בקול רם:

ה׳ הוא האלוהים! שמע ישראל ה׳ אלוהינו ה׳ אחד! — — —

באותו רגע נשמעה פקודתו של הקצין.

שנים־עשר רובים ירקו בבת אחת אש. הרבי נגדע ונפל שטוף כולו בדמו שניגר לארץ. הוא נפח את נש־מתו הכשרה ב„אחד״.

✶

ברחובות נמשכה עדיין, שעות אחדות לאחר המעשה, צווחת ההמונים. השמש שקעה, הצללים האריכו. התקרב הערב והשמים כוסו בעננים. רוחות אלול, עצובים וצונ־נים, נישאו באויר. בתי היהודים היו סגורים ומסוגרים. אף יהודי אחד לא נראה ברחוב. האנחות נחנקו בפנים, בתוך ד׳ האמות של כל אחד ואחד. רק פה ושם הבהבו שלהבות חיוורות ובודדות של נרות שבת, צנועים ועצובים...

✶

אנשים שנכנסו לביתו של הרבי מצאו על השולחן ספר ישן ובלה ובתוכו סימניה. כשפתחו את הספר בדף שבו היתה הסימניה, ראו שכתוב בו מה הן תנועות הגוף שיש לעשותן ואיזה תפילות להתפלל כשמתנפל אויב על העיר...

מ. א. הרטגלס

המאבק לטיהור שמו של הרב שפירא זצ״ל

מאמרו זה של א. הרטגלס, אחד ממנהיגי יהדות פולין הבולטים ביותר, הרואה לראשונה את אור היום, הועבר למערכת על ידי יצחק גרינבוים ותורגם מפולנית במלואו. אמנם מאורעות נוראים מזה עברו מאז על כלל האומה ועל יהודי פלוצק, בכל זאת לא נשמט מזכרון רבים מעשה־האימים שקרה בפלוצק בשנת 1920. נסיונות־שוא לטהר את שמו של הרב, שהומת על לא עוול בכפיו, המתוארים במאמר ממקור ראשון, משקפים את תנאי החיים של יהדות פולין הגדולה בעת ההיא.

ענין טיהור שמו של הרב שפירא מפלוצק, אשר הוצא להורג ביריה בתוקף גזר דינו של בית־משפט־שדה צבאי משנת 1920, באשמת בגידה, זכה להד נרחב בעולם היהודי כולו.

על סמך החומר שנאסף בקשר לענין הזה ועל יסוד שיחותי שניהלתי אישית עם נציגי הציבור היהודי בפלוצק, גיבשתי לעצמי דעה ברורה על הנסיבות הא־מיתיות של המשפט ועל אישיותו של הרב שפירא, ואוכל לקבוע בכל הוודאות והתוקף שהרב שפירא לא ביצע את המעשה שבגללו נידון לעונש מוות.

הוא הואשם בכך שבזמן כשהגייסות הרוסיים־הבולשביקיים עמדו על הככר במוצא רח׳ קוייבסקה* בקרבת הפינה של רחוב טומסקה שבתחומי העיר פלוצק, ולא היו מסוגלים לראות מה נעשה ברחוב טומסקה, (ייתכן שבלבלתי את שמות הרחובות), כלומר פחדו לפרוץ לרחוב הזה שמא נמצא שם עדיין הצבא הפולני, יצא באותו הזמן הרב שפירא למרפסת דירתו ברחוב טומסקה ואיתת לצבא הסובייטי שהרחוב כבר פונה.

ההאשמה הנ״ל לא היתה אלא שקר מוחלט, כי במשפט הטיהור נקבע על יסוד עדויות של יהודים וגם פולנים באופן המבטל כל ספק שהאיתות היה מיותר

* הכוונה כנראה לרחוב קרולבייצקה.

לגמרי, כי הרוסים כבשו את רחוב טומסקה כחצי שעה לפני שהרב שפירא יצא למרפסת ובאותו זמן הספיקו כבר סיירי הבולשביקים לערוך חיפושים בכל הבתים של רחוב טומסקה, כולל דירתו של הרב שפירא.

וכעת, בד בבד עם טיהור שמו וזכרו של הרב שפירא, הנני חושב לעצמי לחובה מוסרית לטהר גם את שמו של השופט, אשר דן את הרב למות וציווה על הוצאתו להורג, דהיינו של הקולונל פפלובסקי (בנו של עורך דין פולני מפורסם ביותר בשטח המשפט הפלילי — אדולף פפלובסקי). הנני קובע בכל הוודאות שאילו הייתי אני יושב אז על כס המשפט והיו מציגים לפני את חומר האישום שנתקבל בתנאים של בית־משפט־שדה צבאי, הייתי נאלץ לפסוק ללא היסוס באופן דומה ובהתאם להוראה המפורשת בדבר ביצוע גזר־הדין במשך 24 שעות, הייתי מצווה לוודא בעצמי שאמנם הדבר נעשה. לא היה זה, איפוא, מקרה של רצח משפטי, אלא תוצאה ישירה של מיפגעי המלחמה ולכן אין להצדיק את ידיית האבנים בשופט פפלובסקי והא־שמתו באנטישמיות רצחנית ומשוא פנים בהוצאת פסק הדין. בוודאי שהיו לאדם זה מגרעות רבות, אולם האשמה הנ"ל לא היתה נכונה.

הציבור היהודי עד היום אינו יודע מה היה ההמשך של משפט הטיהור ומדוע זה אפפה אותו השתיקה. נשאלתי רבות בנדון. עובדה היא שכשבאתי לפלוצק בכדי להופיע במשפט ומיינתי לעצמי את כל ההוכחות הקודמות והחדשות, הייתי משוכנע שאשיג פסק־דין מטהר. לעומת זאת פסק בית המשפט שאינה קיימת ראייה מספקת לשם טיהור. גרם לכך יושב ראש בית המשפט, קולונל היידוקובסקי, עורך דין ממקצועו, אדם בעל אופי חלש. הוא הצטדק אחר כך לפני באופן אישי באמרו שממילא היינו הך, כי את הרב שפירא אי־אפשר להחיות ובעולם כולו כל כך הרבה פורסם על גזר דינו והצבא הפולני הואשם בביצוע רצח אנטישמי שהטיהור יוסיף רק טרף חדש לתעמולה נגד פולין.

מאידך אותן תהפוכות גורל עבר משפט טיהור אחר — אמנם הרבה פחות ידוע בעולם — דהיינו זה של שני פולנים שמוצאם היה מאוסטרוב מזובייצקי, דומני, אשר גם הם נורו בשנת 1920 על סמך פסק דינו של בית־משפט־שדה באשמת ריגול לטובת רוסיה הסו־בייטית.

בעקבות החלטת הדחייה של הטיהור פניתי בערעור לבית משפט צבאי עליון. בעת ובעונה אחת, מבלי לדעת על הערעור שלי, הגיש גם חברי מהאוניברסיטה, פרקליט בית המשפט העליון, קולונל ליבקינד־לובודצקי (הוא היה יהודי מומר משחר ילדותו; היה מחבר מאמרים הומו־ריסטיים וביחד היינו רגילים כל שבוע לשוטט ברחו־בותיה הצרים של הרובע העתיק בוורשה), תלונה באותו הענין. לאחר מכן שיתפנו פעולה במשך כל הזמן. יותר מאוחר, בשנים 1942—45, כשלובודצקי שהה בארץ־ישראל כפליט — לא פעם היינו מזכירים לעצמנו את משפטו של הרב שפירא.

הודות למאמצינו המשותפים עלה בידינו להשיג החלטה חיובית של בית המשפט הצבאי העליון, אשר ביטל את פסק דינו של בית המשפט הצבאי המחוזי וציווה על חידוש הדיון, ושהישיבות בנדון יתקיימו בוורשה ולא בפלוצק כדי למנוע תסיסה בקרב האוכלוסיה המקומית.

ובכן נראה היה לעין שההצלחה תאיר לנו פנים ואף נקבע תאריך לקיום הדיון המשפטי, דומני ליום ה־16 במאי 1926. כידוע, ביום 13 במאי ביצע המארשאל פילסודסקי את מהפכת הדמים שלו ותפס את השלטון בפולין. יום לפני תאריך המשפט הגיעה איגרת לבית המשפט הצבאי ממשרדו של המארשאל ובה הוראה להסיר

מצבתו של הרב ר' חיים שפירא הי"ד
די מצבה פון רב חיים שפירא זצ"ל
The tombstone of Rabbi Chaim Shapiro

את הענין מסדר היום בגלל המצב הפוליטי ולדחותו לתקופה בה ישקטו הרוחות. חיכיתי כשנה לשקיטת הרוחות, אולם לא זכיתי לקביעת מועד חדש. לבסוף הגשתי בקשה בנדון. במזכירות בית המשפט הובטח לי שהמועד ייקבע, אבל ללא תוצאות של ממש. כך חלפה עוד שנה אחת. הגשתי בקשה נוספת, כתובה בסגנון חריף

יותר. ואז נמסר לי בעל פה באופן סודי שלמרבה הצער כל תיקי הענין נעלמו ממשרד בית המשפט. אין כל ספק שמישהו עשה את הדבר הזה בכוונה תחילה ולא היה זה אחד מפקידי המשרד אלא מישהו מפמלייתו של המארשאל פילסודסקי, אשר היה רגיל להעמיד את שמו הטוב של הצבא מעל לכל דבר אחר. לא היתה כל תועלת לתבוע את שיחזור התיקים, כי בינתיים השתנו התנאים הפוליטיים והשיחזור לא היה בר־ביצוע ואף אין ספק, שאילו היו משחזרים את החומר היה זה לרעתו של הרב שפירא. וכך השתתק הענין.

יקיר וורשבסקי

נחום סוקולוב — הפלוצקאי

(מתוך מאמר שפורסם בגליון מס׳ 140 של „היינט" מיום 19.6.1936, ב„שלושים" למותו של נחום סוקולוב)

פלוצק, זו העיר הנהדרת והאידילית שעל גדות הוויסלה, לא היתה עיר מולדתו של סוקולוב, שהרי נולד בעיירה השכנה — ווישגרוד. ובכל זאת אפשר לכנותו „הפלוצקאי", כי הגיע לפלוצק בהיותו עדיין בגיל רך, בסך הכל בן ארבע, ובה התחנך, למד, הגה וגדל והיה למה שהיה אחר כך. ונוסף לכל, הוא עצמו חשב את עצמו לפלוצקאי והיה מדגיש את זאת בכל הזדמנות. לפני כ־11 שנה*, כשביקר בפולין בעניני „קרן היסוד", ערך ביקור מיוחד בפלוצק ובנאומו בתי־אטרון העירוני העלה זכרונות משנות נעוריו שבילה בעיר זו. הוא סיפר, בין היתר, כיצד הסתלק פעם מבית המדרש, החביא מאחורי אוזניו את הפיאות וביחד עם חברו (הוא נתן ליפשיץ, המתגורר עוד כיום בפלוצק), הסתתר באחת הפינות של התיאטרון העירוני כדי לחזות במחזהו של שקספיר. כשסיים סוקולוב את נאומו ניגש אליו קרבייץ, המורה המקומי לעברית, ואמר לו: „הרי ידוע שביוון העתיקה רבו ביניהן שבע ערים על הזכות להיות עיר מולדתו של הומר, אולם אני הייתי רוצה לדעת האם תינתן הזכות לפלוצק להיקרא מולדת כבודו?". על כך ענהו סוקולוב: „האמת ניתנה להאמר שאני נולדתי בווישגרוד, אולם הרבה תורה וחכמה למדתי בפלוצק ולכן על מה שהנני עלי להודות לעיר זו, כי הרי נאמר: המלמד את בן חברו „תורה כאילו ילדו". אם כן — הטעים המורה קרבייץ — יש לקבוע שנחום סוקולוב הוא פלוצקאי? „מובן מאליו!" — השיב סוקולוב בחיוך.

העיר ההיסטורית העתיקה פלוצק, שהיתה בירת ארץ המזוביה, עיר יפת־נוף המשתרעת על פני הרמה שעל גדות הוויסלה, שממנה יצאו לעולם שורה של גדולי־דור יהודיים, היתה פעם מרכז לתורה והשכלה. היא היתה מולדתם של מספר ניכר של לוחמים נועזים שעד עצם היום הזה הם פעילים במחנה הסוציאליזם ובתנועה הציונית. בעיר זו עברו על סוקולוב שנות נעוריו עד לנשואיו. שם ישב בבית המדרש על התורה ועל העבודה ושם, בין שיחיו של הגן הציבורי „טומי" שעל גדות הוויסלה, בלע ספרי השכלה ולמד שפות זרות. מענינים ביותר הם זכרונותיהם של חבריו, כגון של ליפשיץ, שהוזכר לעיל, או של שבתאי סוכצ׳בר. זכ־רונות אלה ידועים עד היום מעט מאוד לציבור הרחב.

אביו, ר׳ שמואל יוסף, היה יהודי הדור, בעל זקן רחב, אדם משכיל ובעל־תפילה בטעם טוב של מדק־דקין. בבעלותו היתה מכונה לשרטוט קווים במחברות ועליה וכן על השאלת ספרים מספרייתו הפרטית, היתה פרנסתו. נחום הקטן היה בולע בעינים את כל הספרים. חבריו מספרים כי לאחר שגמר לקרוא ספר, היה תוכנו נשאר במוחו וכמונח בקופסה. לפעמים מתוך סקרנות היו בוחנים אותו ואז הוא היה חוזר מלה במלה על הכתוב בספר מההתחלה עד הסוף — כה מופלא היה כוח זכרונו. נחום היה בחור חינני שכל העיר דיברה עליו, מאחר שהיה עילוי. הוא לא יכול היה ללמוד זמן רב מדי אצל מורה אחד, כי עד מהרה היה עולה על מורו בידיעותיו. היה בפלוצק מורה אחד שמועטים למדו מפיו משום שדרש מהם ידיעת כתיבה תמה. נחומ׳קה השיג גם את המורה הזה וכשגמר אצלו את לימודיו ביקש אותו המורה שיכין בשבילו טקסטים בכתיבה תמה כנגד תשלום. נחום הסכים, אולם סירב לקבל כסף וסיפק טקסטים למורו חינם במשך תקופה ממושכת (כידוע היה לסוקולוב כתב־יד יפה להפליא). בהקשר זה יש להזכיר שבעת ביקורו האחרון בפלוצק הגיש לו ועד הקהילה קלף כתוב בכתב־יד יפה, פרי־ידיו של המורה קרבייץ. סוקולוב נהנה ביותר מכתב־היד היפה ואמר שקלף זה הנהו בשבילו מתנה יקרה ביותר ועליה ישמור כל ימי חייו ואף ישאירה בירושה לילדיו.

נחומ׳קה הצעיר כשתדלן

על היכרותו עם הגוברנטור הפלוצקאי הרוסי, ווראנגל, סופר כדלהלן: הגוברנטור היה אדם ליברלי ואהוד על אזרחי העיר. רחוב אחד בעיר נקרא על

* בשנת 1925.

שמו. וכאות הוקרה על מעשה טוב שעשה למען היהודים, החליט פעם ועד הקהילה לתת לו תשורה. בסכום גדול נקנו ניירות־ערך שהועברו לרשותו, אולם הגוברנטור סירב לקחת אותם לעצמו וחילקם לשלוש מטרות: לעניים, למוסדות יהודיים ולמילגת לימודים. באותו זמן נבחן נחום על ידי מורי הגימנסיה והם כל כך התפעלו מכשרונותיו הבלתי־רגילים עד שהחליטו מיד להעניק לו את המילגה. הוא הוצג בפני הגוברנטור שהוקסם מגאוניותו של הצעיר היהודי. כעבור זמן־מה שוב נפגש נחומ׳קה עם אותו גוברנטור: בשכונת מגוריהם של הוריו התקיימה חנוכת־הבית של בנין ציבורי חדש ובין הנוכחים במסיבה היו גם ר׳ שמואל יוסף ובנו. והנה מסר מישהו לגוברנטור שלנחום דעה שלילית על מבנה הבית. מיד הזמינו אליו וביקש ממנו שישמיע לפניו את טענותיו. נחום לא איבד אף לרגע את עשתו־נותיו ואמר לגוברנטור שלפי דעתו לקוי הבנין בחוסר סימטריה. ולא זו בלבד, אלא שבו במקום ניצל את ההזדמנות וביקש מהגוברנטור שישחרר מעונש יהודי אחד, מַכר המשפחה, ושעל מקרהו שמע בבית. אביו נבהל מהעזה זו של בנו, אולם הגוברנטור קיבל את הענין בחיוך ובו במקום הודיע על ביטול העונש. מאז היה הגוברנטור נפגש לעתים קרובות עם נחום בביתו של סגל, שהיה קבלן עשיר וקרוב של משפחת סוקולוב.

בגיל בר־מצווה היה כבר נחום סוקולוב בעל מעמד עצמאי: הוא למד גמרא ו„יורה דעה" ביחידות. תמיד היה מלובש בקפידה ובעת הלימוד היה חובש כיפה מקטיפה. פאותיו היו מסולסלות. כשהבריות ראוהו כך הולך בנעליו הגבוהות לבית המדרש היו שולחים אחריו את ברכותיהם שלא תפגע בו, חס ושלום, שום עין־רעה או תקלה כלשהי בדרכו. אביו היה נוהג לשלוח אותו לסבו, ר׳ איצ׳ה, לווישגרוד, כדי שיבחון אותו בלי־מודיו. לעתים היה ר׳ איצ׳ה גם בא לביתם בפלוצק. הרב מלוביץ׳, שהיה קרוב המשפחה, היה גם הוא מבקרם ומשוחח עם נחומ׳קה בעניני תורה.

אטריות יבשות וזמירות מלאות עסיס

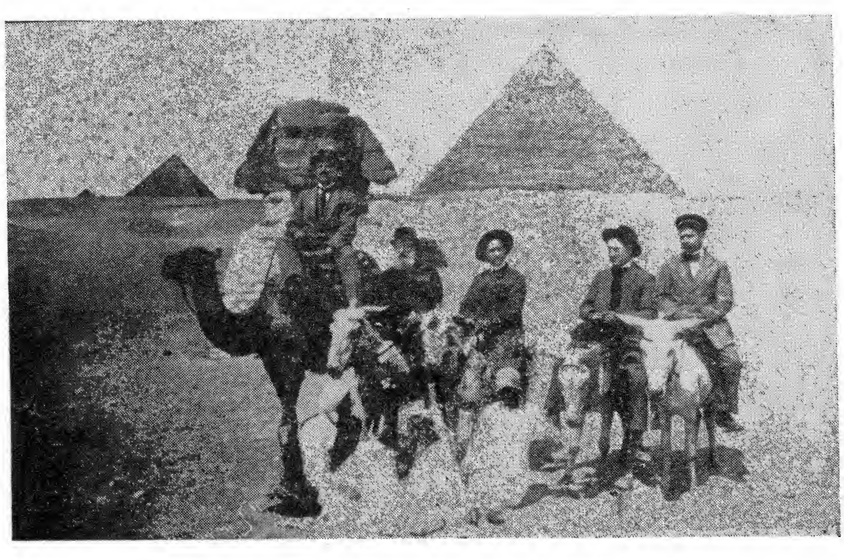
אבא, ר׳ שמואל יוסף, וסבא, ר׳ איצ׳ה, היו „מת־נגדים" קיצוניים. בכל זאת לא יכלו למנוע מנחום את הנטייה ל„חסידים" *.

ואכן סוקולוב הצעיר נמשך לחסידות ובמיוחד אהב את הניגונים החסידיים (ועל כך ראה במונוגרפיה שלו על ר׳ נחמן מברסלב). ביומא דפגרא היה נוהג להשתתף בסעודת־מצווה של החסידים ויוצא אתם בריקוד. אביו הוציא אותו פעם מסעודה כזאת ובדרכם הביתה שאלו: „נחום, האם חסר לך בבית מרק איטריות?". „לא", ענהו הבן, „אלא שבבית האיטריות הן רטובות והזמירות יבשות ואילו אני מעדיף איטריות יבשות וזמירות מלאות עסיס"...

בהיותו בן 15 התחיל בכתביו שהתפרסמו ב„המגיד". באותו זמן שלט כבר בחמש שפות: עברית, פולנית, רוסית גרמנית וצרפתית. בכל אותן השפות, אולם בעיקר בעברית, היה נותן שעורים פרטיים. ספרי התנ"ך האהו־בים עליו, שאותם לימד את תלמידיו, היו: איוב, משלי, ירמיהו, תהילים, ישעיהו. ראשי התיבות של הספרים הללו מצטרפים למלה „אמיתי" שבה היה נוהג לחתום על מאמריו. באותו זמן חיבר מאמר על שיטת לימוד התנ"ך וכדי לכבד את אביו התחיל מספר שמואל. המאמר הזה פורסם אחר כך ב„האסיף".

---

* תלמידו הטוב ביותר של ר׳ איצ׳ה, ר׳ שמואל אבא, היה רבי בז׳יכלין ומייסד ה„שושלת" הז׳יכלינאית (ר׳ שמואל אבא התפרסם כרבי קדוש וטהור ועל התנהגותו פרסמו תלמידיו ספר; מאמר גדול עליו פירסם גם הלל צייטלין). פעם — כך מספרים — התחשק לר׳ איצ׳ה לבקר אצל תלמידו כדי לראות איזה מין רבי הוא. הוא נכנס לביתו ומיד לאחר שלחצו ידיים שאלו: „איך זה עלה בדעתך להיהפך לרבי?" על כך ענהו ר׳ שמואל אבא: „ומה רע בדבר? הרי נאמר: ומי יתן כל עם ה׳ נביאים" (במדבר, פרשת בהעלותך). ועל כך השיב ר׳ איצ׳ה, בעשותו תנועה באצבעותיו כאחד המונה מזומנים: „ומי יתן...?" כלומר, שאם כולם יהיו רביים, אז מי יתן פדיונות? כל הנוכחים פרצו בצחוק ואפילו הרבי חייך.

יקיר וורשבסקי בזמן הטיול שלו במצרים בשנת 1914

יקיר וואַרשאַווסקי בשעת זיין אויספלוג אין עגיפטן אין יאָר 1914

Yakir Warshavsky during his trip to Egypt, 1914

מארק טורקוב

ביקורו של נחום סוקולוב בפלוצק ובווישגרוד*

על רמה המתנשאת כ־100 מטר מעל פני הויסלה, גדול נהרות פולין, משתרעת לה פלוצק, עיר עתיקה, רבת הוד טבעי. מגדלי הכנסיה עתיקת היומין, ולידה ארמון הבישופים הפלוצקאים, בולטים בראש הגבעה וניתן להבחין בהם ממרחק רב בואכה פלוצק. לצדן של קראקוב, צ׳נסטוחוב וגנייזנו, משתייכת פלוצק למכמני ההיסטוריה של פולין מאז אותן השנים כשעדיין הארץ היתה מחולקת לנסיכויות ובמקום הזה שלטו נסיכי מאזוביה. במרתפי הכנסיה הפלוצקאית נטמנו עצמותיהם של שליטי חבל ארץ זה.

כל אחת מערי פולין החשובות שהיתה קשורה במאורעות ההיסטוריה הפולנית, חלק חשוב לה גם באירועי הציבור והדת של יהדות פולין. ליד הגן העירוני המלא אנדרטאות מהעבר, נמשכים לכיוון מרכז העיר רחובות צרים ומשופעים ושם, על יד בנין בית הכנסת הגדול והמודרני, אפשר להבחין בשורה של בתי מדרש עתיקים המעידים על מורשת תרבות מסורתית של דורות. מצבות עתיקות של רבנים, אשר פעלו לפני מאות בשנים במקום הזה, והנמצאות בבית העלמין העתיק, הן סימנים נאמנים להשתרשותה של העדה היהודית בעיר מקדמת דנא.

בעיר הזאת בילה נחום סוקולוב את שנותיו הרא־שונות לאחר בואו לכאן מעיירת מולדתו, וישגרוד. פה, בהיותו ילד ממשפחה מיוחסת של חסידים, למד בבית הישיבה הקטן המקומי ופה גם רכש לעצמו את יסודותיו של הלימוד החילוני. לא ידוע אם בית האולפנא הקטן והצר הזה, שהיה נמצא ברחוב בית הכנסת, הצטיין במשהו יותר מאשר בכך שלמד בו נחום סוקולוב. בעת ביקורי בפלוצק היו מראים לי את הבנין הידוע של בית המדרש (אשר בפיהם של הבריות היה קרוי „ישיבת פלוצק״) והדבר היחיד שהיו מציינים היה:

— רואה אתה, הנה פה למד נחום סוקולוב.

מפלוצק נסע נחום סוקולוב לורשה ושם נפרד מה„קפוטה״ השחורה הארוכה, הפך ל„דייטש״ והמשיך בלימודיו החילוניים.

במשך שנים רבות לא היה קיים קשר־רכבות ישיר בין פלוצק לוורשה. הנוסע ברכבת היה מגיע ראשית כל לקוטנה (עיר מולדתו של שלום אש) ומשם היה ממשיך בעגלת סוסים, או במזחלה בחורף, עד לפלוצק. אולם כשהויסלה לא היתה קפואה, נעים היה להפליג בספינה על פני הנהר.

בעל־הספינות היהודי, מקס פרידמן, שניהל חברת ספנות, אחת מהיעילות ביותר על פני הויסלה, חשב לכבוד רב לעצמו שנחום סוקולוב, אשר אתו שיחק בחצר בית המדרש לפני 50 שנה, יפליג באחת מספי־נותיו והעמיד לרשותו תא מיוחד ומפואר.

מקס פרידמן, הזקן וטוב־המזג, שהיה גביר ורשאי מתבולל ו„נשיא״ של חברת צדקה „תומכי עניים״, היה נוהג להתבטא:

— הלא תבינו, רבותי, שיחד הלכנו לאותו „חדר״, אבל הוא שקד על לימודיו ולכן הנהו היום איש גדול. לעומת זאת אנוכי... ומה בכך שהנני עשיר? נזכרים בי רק כשרוצים לקבל אצלי כסף...

מי שהיה בא לפרידמן, כדי לקבל אצלו תרומה למטרה ציבורית יהודית, היה נאלץ לשבת אצלו לפעמים שעות ולשמוע מפיו סיפורים על ימי ילדותו שבילה ביחד עם סוקולוב. פרידמן, היהודי המתבולל, היה מתיחס לתקופת חייו זו כאל התקופה החשובה ביותר בחייו.

בלווית קבוצת עסקנים ציוניים ועתונאים הפלגנו בערב אביבי יפה בספינה לכיוון פלוצק. נוסף לתפקידי כעתונאי הוטל עלי לשמש כראש הטקס של אותה נסיעה. בהתאם לתוכנית צריך היה למלא את התפקיד הזה בנו של סוקולוב, פלוריאן, אולם ברגע האחרון התברר שהוא לא יוכל להצטרף אלינו וביקשני להיות לצדו של אביו, מעין מזכיר אישי.

היה זה באמת כבוד רב, אבל כרוך במאמץ לא מבוטל, כי התלהבותו של קהל בני עמנו היתה פורצת כל מחסום ולכן צריך היה לנקוט בכל הצעדים הדרושים על מנת לשמור על סוקולוב מפני גילויי ההערצה של ההמונים. ודבר זה היה תמיד קשור בתקריות שונות שרובן היו יותר קומיות מאשר טרגיות.

תקרית מסוג זה אירעה קודם כל עם בואה של הספינה לוישגרוד, מקום הולדתו של סוקולוב. בהתאם לתוכנית הביקורים נקבע שנבלה קודם בפלוצק יומיים ומשם נגיע לווישגרוד ופה, בשבת, ישמיע סוקולוב את נאומו. אולם יהודי וישגרוד לא רצו לדעת על תוכניות ועל חלוקת הזמן. הלילה שבו צריך היה סוקולוב לעבור בספינה על פני החוף הפך להם לליל שימורים. כל הלילה עמדו יהודי העיירה על חוף הנהר, ליד הנמל

* מתוך סדרת מאמרים שפורסמה בשנת 1941 בעתון האידיש שבארגנטינה „די יידישע צייטונג״.

הקטן, וחיכו לבואה של הספינה. כשנראתה הספינה מרחוק, נשמעו קריאות „הידד" רמות ותיכף עם הורדת הכבש, שהיה מיועד לנוסעים רגילים, התפרצה לסיפון קבוצה של יהודים, אשר דרשו במפגיע שיתנו להם לדבר עם סוקולוב. הקברניט ציווה מיד להעירני והציג אותי בפני הקהל כ„מזכירו" של סוקולוב. אולם היהודים לא רצו לדבר עם מזכיר אלא דרשו שיורשה להם לדבר עם סוקולוב עצמו. לא עזרו שום טענות ואיומים. הרעש על סיפונה של הספינה הקטנה הלך והתגבר עד שלבסוף הגיע לאוזניו של סוקולוב, אשר ישן בתאו. הוא קפץ ממיטתו ויצא מתאו כדי לברר את סיבת הרעש. בצאתו הגבירו המוני היהודים על החוף את צעקותיהם „יחי סוקולוב" ואחד מאנשי „המשלחת" פתח בנאום חריף ונמרץ שבו ביטא את התמרמרותם של כלל יהודי ויש־גרוד, ואמר ש„הפרזידנט" הנכבד ה„חבר" סוקולוב חולק לפלוצק יותר כבוד מאשר למקום הולדתו וישגרוד שבאדמתה טמונות עצמות אבותיו. לכן, בשם כל יהודי הקהילה, שלא ישנה כל הלילה והתאספה על חוף הנהר, מבקשת המשלחת שהתוכנית תשונה ושסוקולוב ירד מיד לחוף.

סוקולוב העלה חיוך סלחני והתחיל להרגיע את ה„חברים" בהבטיחו להם שהוא לא יבייש, חלילה, את קהילת וישגרוד. לדעתו ביקור ביום שבת הנהו יותר מכובד מאשר ביום חול רגיל. בכל זאת חלפה עוד שעה קלה עד שהקהל נרגע והסכים שהספינה תמשיך בדרכה, בפרט שהצוות התחיל כבר לגלות סימני אי־סבלנות בגלל האיחור הניכר שנגרם להילוכה של הספינה. באופק נראו אפילו כמה אנשי משטרה, אשר החלו „לבקש" את הנציגים שיעזבו את הסיפון... בליווי צעקות „יחי!" ולקול שירת „התקוה" יצאה לבסוף הספינה בשלום לדרכה.

כל המחזה הזה שאירע על חוף וישגרוד, אם כי היה קומי, נגע עד לבו של סוקולוב. שנים רבות לאחר אירוע זה, כשפגשתיו, הוא היה מזכיר את אותו ה„מרד" של יהודי וישגרוד כמקרה שהשתמר היטב בזכרונו.

בשעות הבוקר המוקדמות הגענו לפלוצק. כשעלינו על סיפון הספינה ולעינינו התגלה המראה הנהדר של ההר הפלוצקאי, נראו דמעות בעיניו של סוקולוב. משהו הזכיר לו המראה הזה. הנה חלפו כמעט 40 שנה מאז יצא מהעיר הזאת ובינתיים השתנה העולם ומלואו.

לאחר שהתקרבה הספינה למעגן, נפרשה לעינינו תמונה בלתי רגילה. על החוף התקהלו כמה אלפי בני־אדם שנופפו דגלי לאום יהודיים ופולניים. גברים, נשים וילדי בית־הספר. מעל לראשיהם התנוסס שער־נצחון מקושט בפרחים ודגלים ועליו כתובת באותיות ענק בפולנית ובעברית: „ברוך הבא!" כשהקהל הבחין בסוקולוב, פרץ ממנו גל של התלהבות שאין לתארו. היו שם אנשים מכל השכבות וביניהם גם נציגי הרשויות הממלכתיות והמקומיות. עד בואו של סוקולוב לפלוצק לא נערכה לאף יהודי קבלת פנים מכובדת כזאת. במרכבה גדולה ורחבה, רתומה לארבעה סוסים לבנים, מקושטים בזרי פרחים, נכנס סוקולוב לתחומי העיר. על המדרכות עמדו אלפי אנשים. מהחלונות והמרפסות נזרקו פרחים רבים ואפילו הנוצרים נסחפו על־ידי גל ההתלהבות של המוני היהודים. הבתים היו מקושטים בדגלים יהודיים ופולניים ועל גזוזטראות רבות ניתלו תמונות של סוקולוב עם הכתובת: „יחי נחום סוקולוב!".

החג הלאומי הגדול נמשך כל היומיים של הביקור. אנשים חיכו שעות לפני הכניסה למלון שהתגורר בו סוקולוב. כשהיה יוצא הלכו אחריו המוני אנשים לכל מקום שאליו פנה. ביקורים אצל קרובי המשפחה ואצל ידידי נעוריו, וכן ביקורים רשמיים אצל נציגי השלטון מילאו את כל הזמן מהבוקר עד הערב. כל אחד רצה שתהיה לו הזכות לראות את סוקולוב, להגיד לו „שלום" ולהחליף אתו לפחות מלה אחת. סוקולוב זכר כל פינה בעיר, כל סימטה וכל בית עתיק שניצל מחורבן המל־חמה.

יהודים ישישים היו באים אליו ושואלים:

— זוכר, פאניע סוקולוב, איך שהיה נכנס אלי לחנות לקנות?...

— זוכר, איך שהיה לומד פה?...

— זוכר, מה עשה פה, מה עשה שם?...

לכל אחד היה משהו לשאול, משהו להזכיר. וסוקולוב זכר באמת; הוא הכיר אנשים כאילו נפרד מהם רק תמול־שלשום, כאילו לא הכיר אחרים במשך כל אותן השנים. הוא היה שואל על אנשים שעזבו כבר את פלוצק או שכבר הלכו לעולמם. ביקרנו בבית העלמין הישן והחדש. שם נתקל סוקולוב במצבות של הרבה מקרוביו ומכריו. העלה זכרונות, סיפר איך היו נראים האנשים שכבר הסתלקו מהעולם הזה.

למחרת בערב התקיימה באולם התיאטרון העירוני הרצאתו של האורח על הציונות. למרות שהמונים נדחסו בפנים, עדיין נשאר הרוב בחוץ מחוסר מקום, כי כולם רצו לשמוע את נאומו של סוקולוב. אבל אולם גדול יותר לא היה בנמצא בפלוצק. גם מספר ניכר של נוצרים באו לשמוע אותו. אין צורך ליחד את הדיבור על הרושם העמוק שעשה הנאום. סוקולוב דיבר על התנועה הציונית, על הצהרת בלפור ועל המדיניות היהודית־הלאומית. הוא פתח את דבריו בשפה הפולנית, אחר כך עבר לעברית, אולם את רוב נאומו השמיע ביידיש. על כשרונו כנואם אין, כידוע, מה להוסיף, כי רכש לעצמו שם עולמי.

מיותר הוא גם להדגיש שביקורו זה הפך למאורע בלתי נשכח לכל יהודי המקום ושנים רבות אחר כך,

בעת ביקורי בפלוצק, היו עדיין נזכרים בו, למרות שבינתיים ביקרו בעיר מנהיגים, נואמים וסופרים חשו־בים אחרים.

החגיגיות בפלוצק הופסקה באמצע, כי על סוקולוב היה לעזוב את העיר, בכדי לצאת ביום ו׳ בבוקר לוישגרוד. יצאנו לדרך במכונית, שהיתה בימים ההם בפולין עדיין כלי־תחבורה נדיר. ואף שקבלת הפנים הרשמית בוישגרוד היתה ברמה הרבה יותר גמוכה מזו שבפלוצק, בכל זאת עברה ההתלהבות הלבבית כל גבול משוער. גם פה נבנה בכניסה שער־הנצחון וכל תושבי העיירה יצאו לקראת האורח לדרך בואכה וישגרוד. כשנעצרה המכונית שלנו ליד השער וסוקולוב עם מלוויו יצאו מתוכה, התקרבו אלינו אנשי ועד קבלת־הפנים ובראשם הרב שנשא ספר תורה. נחום סוקולוב התרגש מאוד מהכבוד הזה והוא ניגש מיד לרב ונשק לספר התורה. שניות אחדות לא היה יכול, מרוב התרגשות, להוציא הגה מפיו. באותו זמן יצא הנוער בריקוד ה„הורה" סביבו.

בזכרוני נחרת המחזה הבא:

בין הקהל שקיבל את פני האורח ליד השער היתה גם ישישה אחת, אחת מהדודות של סוקולוב. כשהאורח ניגש אליה ונתן לה את ידו היא התכופפה ונשקה אותה. סוקולוב משך את ידו ואמר ברוב התפעלות:

— דודה, מה זה עשית?

הישישה נכלמה במקצת וניסתה להצטדק:

— מספרים, שהנך שר אצל היהודים, שאתה משוחח עם מלכים, שאדונים גדולים חולקים לך כבוד ובכל זאת נשארת יהודי נאמן...

נחום סוקולוב חייך ואמר:

— חולקים לי כבוד דווקא משום שאני יהודי, ואני מדבר בשם העם היהודי ודורש שיהודים יחזרו לארץ־ישראל...

פרצה הישישה בבכי וקראה:

— הלואי, רבונו של עולם, הלואי שכבר יבוא המשיח ושכולנו נוכל כבר ללכת לארץ־ישראל...

די שטאָט געזען פון דער ווייסל

View of the town from the Vistula river

מראה העיר מהוויסלה

קשריו של שלום אש עם פלוצק

עד לימיו האחרונים ממש השתוקקה נפשו של אמן־העט הדגול, שלום אַש, לאוירת בית אבותיו ולאותו עולם יהודי מיוחד שנהרס ואיננו. סערות עולם שעברו עליו ונדודיו על פני ארצות רבות לא המעיטו בו, אלא להיפך, עוד הגבירו את האהבה לכור מחצבתו, לביתו היהודי על כל אנשיו ואורח חייהם. בדמיונו נשארו רעננות תמיד תמונות מחיי עיר מולדתו קוטנה, מביתו של ר׳ יחזקאל גומבינר ופמליתו, מעולמו של ר׳ יחיאל מגוסטינין. — כל זה נשאר חי בזכרונו כשעל כל פרט ואירוע נסוך חן יהודי.

שלום אש ואשתו מטילדה התיחסו באהדה מיוחדת לעירנו, פלוצק. מקורם של רגשות אלה לא היה דווקא מקום המוצא, אם כי בודאי השפיעה על כך במידת־מה גם קירבתה הגיאוגרפית לקוטנה. התקשרותם הרגשית של הסופר ואשתו עם עירנו נעוצה בתקופה שבה נזדמן להם לעשות בה זמן די ממושך. זוהי פרשה לא ידועה כל־כך בחייו של הסופר ואין ספק שכדאי להזכירה.

פגישתי עם הסופר הגדול

לראשונה נפגשתי עם שלום אש בלונדון בשנת 1953. היה זה במוצאי־שבת והוא הזמינני לביתו בקשר לספרו „הנביא״, שעמד להופיע בישראל. שיערתי לעצמי שאעשה בביתו כשעה, אולי שעתיים. אולם למרבה הפתעתי נשארתי אצלו למשך שעות רבות והוזמנתי לסעוד ארוחת־ערב בחברת בני משפחתו. כשהשעה היתה קרובה לחצות ליווני שלום אש בעצמו לתחנת האוטובוס הקרובה לביתו.

היתה זו פגישה בלתי־נשכחת בשבילי והיא סימנה התחלה של ידידות עם משפחת אַש. הידידות הזאת נמשכת עד היום.

בפגישה ראשונה זו שוחחנו על ענינים שונים: על ספריו האחרונים, על החיים היהודיים בארצות הברית, על מאורעות חיי בוורשה בתקופת המלחמה, אולם בעיקר על חורבנה של יהדות פולין וחיסולה של העיירה היהו־דית. השיחה בינינו נמשכה, כאמור, שעות רבות. הוא שאלני על קוטנה, על לאֶנצ׳יץ, גוסטינין, גומבין, וולוצלאבק ועוד. „הייתכן״ — תמה — „שאין יותר יהודים במקומות הללו?״ כשסיפרתי לו על ביקורי בכל אותן ערים ועיירות, היה לי הרושם כאילו יושב לפני אדם שחש בגופו ובבשרו את החורבן והשואה. אני ישבתי כל הזמן ליד שולחן הכתיבה שלו והוא היה צועד ללא הרף הלוך וחזור בחדרו הצר והמוארך. כשרציתי לקום ולהפסיק את דברי, היה מושיבני בכוח על כסאי וממשיך בצעידתו. פניו היו מעוותים, הוא היה משמיע מדי פעם גניחות ואנחות תוך הרמת זרועותיו למעלה.

„פלוצק שלנו״

הוא ביקשני שאספר לו עוד ועוד על החורבן. לפעמים היה מפסיקני בקריאות, כגון: „איך אפשר לעכל זאת? הרי זה עובר כל גבול של סבל!״ או: „לא כדאי לחיות יותר, האם יש בשביל מי לכתוב כעת?״

ולפתע, מבלי להפסיק את טיוליו על פני החדר המח־שיך, שאלני:

„ומה בפלוצק שלנו? האם גם שם אין יותר יהודים?!״

הופתעתי מהביטוי „פלוצק שלנו״. האם פירוש הדבר הוא שפלוצק יקרה בשבילו יותר משאר עיירות הסביבה? ביקשתי לדעת האם ביקר פעם בעירנו ומכיר את מישהו משם.

הוא הטיל בי את מבטו החריף והמשיך לשאול על העיר ועל מספר משפחות ידועות שם. משאלותיו התברר לי מיד שאין העיר זרה לו, שהוא זוכר אפילו אחדים מרחובותיה והיו לו קשרים עם כמה מבין תושביה. הוא הזכיר את משפחות קמפנר, גולדה, משה אלטברג, אברהם־יעקב פפיירנא ועוד. ולבסוף הפטיר: „פלוצק הלהיבה אותי בנעורי בגלל נופה הנהדר ויופיה הטבעי. הכל בה היה כל כך קרוב ויהודי — ודחף אותי לכתיבה״. וכעת הוא אינו יכול לתאר לעצמו איך נראית העיר ללא יהודים, הרי הכל שם היה רווי בחן יהודי: השמים, השמש ואפילו שכשוך גלי נהר הוויסלה היה ביידיש.

עד עומק נפשי הייתי מזועזע מתגובתו לסיפורי. באותן השעות של מוצאי יום השבת חשתי עד כמה כאובות היו כל נימי נפשו בשל החורבן הגדול שפקד את עמנו. אמנם רציתי לשמוע מפיו פרטים נוספים על קשריו עם עירנו, אולם העדפתי להתאפק בשאלותי מתוך רצון לצמצם עד כמה שאפשר את השיחה על החורבן שהיתה גורמת לו כאב כה עמוק.

„העיירה״ לשלום אש נכתבה בפרבר של פלוצק

כשנפטר שלום אש, ארבע שנים לאחר שיחה זו, התחזקו עוד יותר קשרי משפחתי עם משפחתו. אשתו חלתה והיתה במשך מספר שנים רתוקה למיטתה. אני ואשתי היינו מבקרים אצלה תכופות. היא היתה בעינינו אחת הדמויות היפות והמענינות מבין אנשי הדור שלה.

היא אהבה לשמוע זכרונות על חיי היהודים בפולין לפני המלחמה, התענינה בנעשה בישראל ובעולם ובמיוחד רצתה לדעת על החדש בעולם הספרות והאמנות. ובשכבה במיטת חוליה גם סיפרה לנו על חייה עם בעלה והזכירה לא פעם מאורעות הקשורים בפלוצק.

בצעירותה עסקה מטילדה אַש בהוראה והיתה נוהגת לעתים קרובות לבקר בפלוצק אצל חברותיה. וכך נודע לנו מפיה, להפתעתנו הגדולה, שאת ספרו הראשון „העיי־רה" כתב בעלה בפלוצק, או ליתר דיוק, בשבתו בפרבר של פלוצק, ברדזיביה.

אחרי החתונה חי הזוג הצעיר בוורשה בתנאים של דוחק רב. באותו הזמן הגה הסופר הצעיר את רעיון „העיירה", אולם החליט שפלוצק היא המקום המתאים ביותר בגלל יופיו ושלוותו לכתיבת הספר. כמו כן יכול היה בפלוצק לצפות לעזרה חמרית מצד ידידיו ותומכיו וביחוד מהבנות למשפחת קמפנר, שהיו נמנות עם המעריצות הנלהבות ביותר של הצעיר רב־הקסם.

וכך אירע ששלום אש נסע לפלוצק ועסק שם זמן־מה בכתיבת ספרו בהשאירו את אשתו עם בנם־בכורם, נתן, שאך זה נולד להם, בוורשה. לא עברו ימים רבים והנה הופיע הסופר הצעיר על סף דירתם בוורשה כשהוא מעוצבן ונרגש. התברר שפקעה סבלנותו ולא עמד בו הכוח להתבודד בפלוצק; הוא התגעגע יותר מדי לאשתו ולבנו. הוא ביקש מאשתו שתתלווה אליו בשובו לפלוצק. לא עזרו טענותיה של מטילדה המופתעת שאי־אפשר לצאת לדרך סתם ככה תיכף ומיד, ביחוד כשהכביסה הרטובה תלויה עדיין על החבל... שלום אש לא רצה לשמוע אפילו על רגע אחד של עיכוב. הוא החל באריזת החפצים ואת הכבסים הרטובים שם במו ידיו לתוך שק. כעבור שעה קלה יצא הזוג לתחנת הספינות כשבזרועות האשה התינוק ועל גבו של הסופר שק הכבסים הרטובים...

הם נשארו בפלוצק עד ששלום אש סיים את כתיבת „העיירה".

אולם אין זה המקרה היחידי המעיד על קשריו של הסופר עם העיר. כעבור מספר שנים יצא שלום אש לקראקוב ואשתו נשארה בוורשה. המצב החומרי נעשה שוב דחוק ביותר ואז החליטה מטילדה לקחת על עצמה תפקיד של מורה בבית היתומים היהודי בפלוצק. היא נתקבלה לעבודה בעקבות המלצתו של נחום סוקולוב, שהיה מידידי אביה, אדם משכיל ואיש־עט ידוע בוורשה.

למעלה משנה התגוררה מטילדה אַש בפלוצק ובמשך אותו הזמן רכשה לעצמה שם של מורה מסורה ואהובה על כולם. וזאת בזכות עצמה ולא רק כרעייתו של שלום אש.

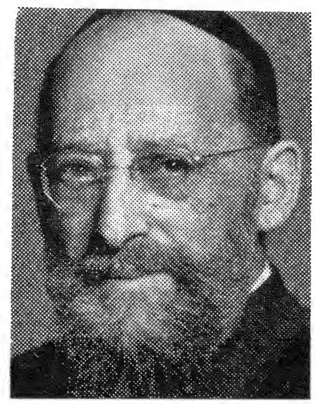
שלום אש וי. ל. פרץ בפלוצק

כדאי להעיר שבאותה התקופה היה עורך את ביקוריו בפלוצק י. ל. פרץ כאורח משפחת אלטברג הידועה. על הביקורים האלה כתב משה אלטברג ב„ייוואָ־בלעטער" בשנת 1937. מטילדה אש הזכירה את ביקורם של שני הסופרים, אַש ופרץ, שחל בימי חג השבועות. כל הסלתא והשמנא של יהדות פלוצק היתה אז ממש „על גלגלים". כולם, ובמיוחד היהודים „המתקדמים", שמחו ביותר לקבל את פני האורחים שאת יצירותיהם הספרותיות היו כבר אז מעריכים מאוד.

הרב י. ל. אבידע (זלוטניק)

הרב י. ל. אבידע, זכרונו לברכה, גדל בבית אחיו הרב, הוא אבי ז"ל, ובבואי לעולם היה עלם כבן כ' שנים. מקובלני שהיה מישן אותי בשירי ציון והבית היה מלא ממנו. בהיותי בת שנתיים עברו הורי לעיר פלוצק, והוא אז כבר נשוי וחי באותה עיר, וביקוריו בביתנו היו תכופים כשל בן בכור. אחר כך נבחר לרב בעיר גומבין ומאז מתחילים זכרונותי הברורים עליו. היה מחליף אגרות עם אחיו הגדול, ומדי פעם בצאתו לחופשה קצרה בילה בביתנו ואלה היו ימים מלאי שמחה. דמותו התמירה הנאה מאוד רחפה על כל החדרים כשבפיו מתפזם „בין נהר פרת ונהר הדקל" של ביאליק, ובידיו מצטלצלים המפתחות לארונותיו הסגורים של אבא, ארונות הספרות והספרים הלועזיים.

בשנות מלחמת העולם הראשונה אחר מחלה קשה שהפילה אז חללים רבים הוחלט בבית בעצת הרופא לשלחני ליער, וכמובן כתב אבא לדוד והוא ענה מיד שמשפחתו חיה בדירה כפרית ביער והם מצפים לבואי.

הרב יהודה לייב אבידע (זלוטניק)
Rabbi Yehuda Leib Avida (Zlotnik)

הוא עצמו נמצא כל הימים בעיר יחידי ורק פעמים אחדות בשבוע בשעות אחר הצהרים היה בא ליער למשפחתו. נסעתי עם ידידת משפחה, אשה כבודה מסבי־בה מתבוללת ביותר. הגענו בשעות אחר הצהריים לבית הכפרי של משפחת הדוד, נחנו קצת ונאמר לנו כי הדוד נמצא ביער בקרבת מקום וודאי נפגשנו. ובאמת, רק נכנסנו לתחום היער והנה מאחת הגבעות המיוערות גלשה חבורת צעירים בלבוש יהודי מסורתי ובראשם דודי. היתה זאת תמונה שהשאירה רושם גדול. ידידתי לחשה לי בפולנית: „הרי הוא כישו עם תלמידיו". אני כילדה האמונה על חינוך עברי, נפגעתי כמובן מן ההשוואה הזאת.

באותם הימים נכנס כבר דודי ראשו־ורובו לעבודה ציונית. היה יוצא לעתים תכופות לערים ועיירות ונואם, מסעיר וכובש לבבות לענין הציוני. ולא עברו ימים רבים ושמו נעשה מעין אגדה. דמות אכסוטית, היו אומרים. אכן היה בו סוד הנואם שידע את המגיה של המלה, ובהיותו חדור רגש של שליחות חשובה שאין למעלה ממנה, חצב מלבו מלים שהלהיבו והרעידו לבבות. אחד מתמרורי דרכו היה מפעל „קרן הגאולה", הוא פתח את המפעל בנאום מסעיר וקרא להתפרק מתכשיטים ולהקדיש אותם לגאולת הארץ, וסיים את דבריו בהוציאו את שעון הזהב שלו, מתנת חתן. ההצלחה היתה בלתי משוערת, הנשים תוך התיפחות, הורידו עגילים וטבעות ונדבו לקרן. בבואו לביקור קצר בימים ההם אלינו, לא הרבה לספר. אבל כשאנו הילדים שאלנו אותו „איזה שעון יש לך עכשיו?" הוציא שעון פלדה רגיל ועליו חרותה כתובת לזכר המאורע, מתנת ידידו הקשיש האיש והיהודי הנהדר מר לוי לוין־אפשטין ז"ל.

בינתיים עקר מעירו גומבין ועבר לווארשה. עסק בעבודתו הציונית בתחום „המזרחי" וגם בעבודה חינוכית שתמיד היתה קרובה ללבו. (ייסוד „תחכמוני", סמינר למורים). לא עברו ימים רבים, והוא נשלח מווארשה לעבודת ארגון בארצות־הברית, ואחר כך לקונגרסים ולישיבות בבירות השונות של אירופה. ובשנת 1921 אחרי הקונגרס בקארלסבאד, בא הביתה כדי לקחת אתו את בני משפחתו מוורשה ולהשתקע בקאנאדה. אז חל ביקורו האחרון בפולין והאחרון בבית אבא.

ומאז רק מכתבים החלפנו. כעבור כמה חודשים נפטר אבא, אבל חליפת המכתבים נמשכה לעתים כמעט כל השנים. יש והיה מתאונן כי עייפה נפשו מנסיעות ונדודים ונאומים. עליו לנחש מה רוצה ציבור השומעים, האם עליו לשעשעם, לשמחם או לעוררם למחשבה ולתשובה? וכל זה לעוררם לתרומות לבנין הארץ לעשותה מקום מפלט ובנין.

אחרי שנים רבות של עבודה זו, עבר לרבנות לזמן קצר ואחר כך עקר מקאנאדה והפליג לאפריקה הדרומית, שם עמד בראש תכנון וביסוס החינוך העברי, החל מגן הילדים וגמור בסמינר למורים. בזמן מלחמת העולם השניה, כשבשורות האימים מגיעות אלינו ומקפיאות את הדם, הגיע לביקור בארץ ואז ראיתיו אחרי עשרים ושלוש שנים. עדיין רענן, מלא־חיים ושופע חביבות ונפשיות. אחרי ביקור זה תכנן תוכניות להשתקע בארץ, אך הן התקיימו רק אחרי קום המדינה. הנה הגיע כבר לאחר שבריאותו נפגמה. בקרתיו זמן לא רב אחר הש־

תקעותו בירושלים. הפגישה היתה לבבית וחמה. עלה עמי לקבר הרצל, זה הרצל האהוב עליו מילדותו. כל בנין נאה, כל פיסת נוף מתגלה, הכל מילא אותו מין אושר חרישי כי סוף־סוף הגיע לאותה ארץ ולאותה עיר.

במשך כל ימי חייו, מנעוריו, היה בו ענין ער וחם לפולקלור של עמו. למד לאהוב את שפת העם לכל גווניה, אותה אידיש שלעיניו ובחייו גדלה משפת הרחוב לשפת השירה, ההגות והספרות. עבודתו הספרותית זרמה כל השנים בשני אפיקים. באידיש בקבצים שונים לחקר השפה, לרבות תרגום „קהלת" לאידיש, ובעברית על נושאים שונים מצפונות העם. בשנות ירושלים חלה בו הפנמה; הוא חזר והתרפק על עולם הילדות. על סמך זכרונות מבית אחיו העלה מתהום הנשייה אישים רבים שהיו מנהיגים דגולים ביהדות הפולנית במאתיים השנים האחרונות לקיומה. בביקורים המעטים בהם היינו נפ־גשים, אהב לשוחח על כל הנושאים האפשריים זולת מדוויו. פעם ענה לי לשאלתי לשלומו: „למה להרבות דברים, מוטב תפתחי את ספר ,קהלת' פרק י"ב מפסוק ב' ואילך ותדעי הכל", כשבת־צחוק עצובה מאירה את פניו. הוא היה איש הרוח, תלמיד־חכם ואיש האצילות היהודית, דמות שרק על רקע חיים תוססים לאומיים ועממיים יכלה לקום.

בזכרוני קיימת דמותו כשהוא מרחף בחדרים וצרור מפתחות מצטלצל בידיו. הוא הלך ועמו גם המפתחות שידע לפתוח בהם מכמני תרבותנו העברית והיהודית גם יחד. לי היה האיש האחרון, שידע את אבי וביתו ובדמותו ובאורח חייו נשמר משהו מאוירת בית אבי הבלתי נשכח.

מאמר שפורסם ב„דבר" ביום 12.11.1962

ד"ר נחמיה אלוני

לזכרו של הרב יהודה לייב אבידע (זלוטניק)

לארצות רבות חלק בתולדות חייו וכאילו קיפל בתולדותיו גורל של עם ישראל בנכר בתקופה המגועשת והמיואשת. הורתו ולידתו בפולין (פלוצק) וחינוכו וגי־דולו באותה ארץ, ואילו מפעליו ויצירותיו בארץ קנדה (גאולת עמק חפר, פעילותו לטובת הקק"ל והציונות) ובארץ אפריקה (מייסד החינוך היהודי והעברי והקמתו מהיסוד ועד הטפחות), ובילה סוף ימיו ונהנה מפרי עבודתו בארץ כיסופיו ואדמת הקודש (חי כיושב בביתו ועוסק בתורה צנוע ונחבא בין ספריו).

ארצות רבות עבר בימי חייו לרגל שליחויותיו בשם העם והאומה. בכל יבשות תבל פעל ועשה למען תחיית ישראל. טס ממקום למקום בכל אשר בית ישראל והמוני עמנו שוכנים שם. נאם והטיף, דיבר והרעיף על ישראל ובית אל ועל ארץ ישראל ובוא הגואל. מעולם לא ידע סיפוק עצמי מנאום גדול ודרשה צליחה. מלבו חצב דברו ובשכלו בנה דרשתו. כך גם לעת זקנתו בהופיעו לפני קהל „ישורון" בירושלים. מפקידה לפקידה היה מתלונן על שפחתו הדרשנים בישראל והנואמים בבית־הכנסת אינם יודעים פרק בדרוש, ואינם עמלים כראוי כדי לומר דברי טעם לפני הקהל. הרב אבידע היה מטובי הנואמים ומרבי הדרשנים בתקופתנו, רבנים שמעו דר־שותיו והרצאותיו וחזרו עליהן במקומות אחרים.

פעולתו הספרותית ראשיתה בבית אחיו בפלוצק, כדרכם של מתחילים רבים: הערות וביקורת, נספחות והשלמות לדברי אחרים. אחר כך היה חלק לא קטן מכתיבתו קשור בעבודת העסקנות הציבורית. למעלה ממאה עתונים וכתבי־עת מנו ביבליוגרפים, שבהם נת־פרסמו מאמריו, והיו אלה לכאורה דברים שנאמרו לשעתם, אולם ערכם עומד וקיים גם כיום. עיקר עבודתו הספרותית היה בשדה הפולקלור היהודי ומחקרים רבים ממחקריו מוקדשים לענין זה. הוא סלל דרכים חדשות והורה דרך לעבודת מחקר מעמיקה. לפי עדות עצמו ראה תחילה מקצוע זה, כאילו אינו דרך מדע ומחקר: „שבהיותי רב בישראל לא נאה ולא יאה יהיה לי לחתום את שמי על דברים שבעיני העם הן מילי דלי־צנותא, וכי החלטתי להשתמש לעניני פולקלור בשם יהודה עלזעט (= לייב זלוטניק)". אך ידיעותיו הע־מוקות בספרות ישראל ובמכמני תורה עמדו לו כדי להע־מיק חקר כל מנהג והרגל, פתגם ומשל, שיסודותיו נשתלשלו עד לימי בריאת עמנו וגנזי ספרותנו בכל תקופותיה. חדל הפולקלור להיות „מילי דליצנותא" ו„דברי בדיחותא", והיה למקצוע מחקר שמשתלבים בו מקצועות שונים. דוגמה נאה תוכל לשמש „כוסו של אליהו" (ירושלים, תשי"א), שאותה מילא תורה וחכמה על גדותיה ועל שוליה. לא קרא שמו אב ידע ואבי ידיעה, אלא אובה דיעה, ובפיו פירש לפני: אני רוצה לדעת, אני שואף לדעת ואינו דומה פירוש השם במקרא (דב' כה, ד; דה"א א, לג) לפירושו על ידי הרב אבידע.

היה מן הרבנים המעטים שידעו לא רק תורת ישראל אלא גם הספיקו לרכוש השכלה כללית רחבה, כי בכל אשר למד ועשה שאף לשלימות. בתקופת התכוננותו לבחינות הממשלתיות לרבנים בנעוריו, כבר ספג מנה

רבה בהשכלה כללית, ובימי היותו באמריקה ובקנדה רכש ידיעות בלשונות אנגלית וצרפתית. בלשון האנגלית אף העמיק חקר ולא רק ידע לדבר ולכתוב בלשון זו, אלא אף ניסה כוחו בשירה ומאמריו ושיריו האנגלים נתפרסמו בעתונים ובכתבי־עת שונים בקנדה ובאפריקה הדרומית. אך אמן גדול ומומחה היה בלשון היידיש. יצירותיו בפולקלור נכתבו בלשון זו וסגנונו הנפלא שימש דוגמה לרבים. באחת משיחותינו סיפר לי, כי ברוסיה הסובייטית הביא אחד המלומדים במאמרו מדברי הרב אבידע — בלשון זו: הרב המומחה ללשון יידיש אף הוא אומר כך.

לימים חזר לרבנותו ולהלכה. בימי פעילותו הספ־רותית לאחר שנות העמידה, פרסם שלושה חיבורים בשדה ההלכה: שני קטעים מספר העתים לר׳ יהודה הברצלוני (ירושלים, תש״ה); קטעים מן הלכות ברכות משנה תורה לרמב״ם (יוהנסבורג, תש״ב); להוצאה מדעית של ספר משנה תורה להרמב״ם (שני קטעים מהלכות עבודה זרה, ירושלים, תש״ו). לעבודות מסוג זה שאף מאז נעוריו — לבדוק מקורות ראשונים ולהע־מיק בהם חקר. בכל אחת ביצירותיו אלה הניח כיסוד כתבי־יד ובדק יצירותיהם של חז״ל כדי לקבוע נוסחם הנכון. רבו תלמידי החכמים, שהיו שוחרים לפתחו ובאים וחוזרים ובאים כדי ליהנות משיחת תלמידי חכמים. היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות והיה מקשיב לדברי הסר אליו. ורבה מזו, ידע להשתתף בצער חברו. זוך שכלו ומוחו הצלול, סברתו הישרה ועצתו השקולה, עוררו רגש כבוד לאישיותו. נועם הליכותיו ומידותיו האצילות ויחסו הלבבי, רוממוהו בעיני רבים. לכאורה היה איש העם, יתום שנתייתם בגיל עשר, והיה קרוב לבעלי המלאכה ולהמוני „עמך״, והרי מפיהם למד מנהגים והרגלים, דבריהם ופתגמיהם שימשו אוצר בלום לספרי הפולקלור שחיבר (דער וואנדער־אוצר פון דער יידישער שפראך; ממנהגי העם ועוד). ובכל זאת היה תמיד כאילו וילון דק מפריד בינו לבין בני שיחתו. ארבעים שנה ומעלה היה חולה מחלת הסוכר ולא ידעו עליה אלא מעטים מאד עד ימיו האחרונים, מאז נכנס לבית החולים ונשאר שכוב על מטת דוי שממנה שוב לא ירד. נקי ומסודר, מצוחצח ומגוהץ היה לבושו בין בחול ובין בשבת ובמועד. בחוש יופי ניחן ותמיד שקד על הטעם הטוב והעדין ועל יופי והוד שבכל דבר. בגבור מחלתו בדומיה נשא סבלו ובלבו הסתיר צערו, אך נסתם מעיין השיחה ועד יומו האחרון צם תענית שתיקה.

חביב הבריות היה, חביבן של קהילות שלימות בארצות הגולה. ובירושלים לא ידעך אורו ונועם יוקרתו בלב כל מכריו ומוקיריו.

מאמר שפורסם ב„הארץ״ ביום 23.10.62.

מאיר (מיכאל) קניגסברג

אלפרד בליי - היושב־ראש האחרון

עוד בשנים שלפני המלחמה היה השם אלפרד בליי קשור קשר טבעי, והייתי אומר אורגני, עם התואר „יושב ראש". בשביל יהודי פלוצק היה „האדון בליי", „האדון היושב־ראש". כך ציינה יהדות פלוצק לטובה ולכבוד את אחד מבניה ועסקניה המעולים ביותר. חשיבות מיוחדת נודעה לתואר זה רק אחרי המלחמה.

בדרך נס נמנה עם החבורה הזעירה, שנשארה בחיים מבין יהודי פלוצק. אלפרד בליי היה אחד מאנשי הדור הקשיש של עסקנים ציבוריים. למרות היותו כבר בגיל 70 בשנת השיחרור, עדיין מצא בתוכו די כוחות גופניים ורוחניים כדי להמשיך ולשרת את אלה שחזרו להריסות

אלפרד בליי
Alfred Blay

חייהם הקודמים. כך מילא את ההבטחה שהטיל על עצמו בשנות הכיבוש — להקדיש את שארית ימיו לאלה שאת גיהנום חייהם הכיר מקרוב. בשנים ההן ויתר על חייו הפרטיים, צרכיו האישיים, כדי להקדיש את עצמו במלואו לאלה שאתם הזדהה.

בחדרים הצרים של הקהילה היהודית לשעבר שברח' שרוקה, בצל בית הכנסת ששרד בנס, חזר לכהונתו אלפרד בליי, היו"ר הנבון והטוב. זה היה ביתו.

ידוע ידע כי הוא סוגר את השורה הארוכה של אלה אשר עמדו בראש הקהילה היהודית במשך מאות בשנים של קיום ציבור יהודי בפלוצק. הוא היה האחרון. יש משהו נשגב בעובדה שמעגל ההיסטוריה של יהודי פלוצק נסגר על ידי אחד מטובי בניהם.

אלפרד בליי נולד ב־30 במאי 1876. בהיותו נער צעיר נאלץ לעבוד למחייתו תוך הפרעה להשתלמותו — שאיפה שלא באה על סיפוקה המלא ובגלל כך הסבה לו צער רב. בשנים 1905־6 שיתף פעולה עם התנועה המהפכנית שבמחתרת. מקום עבודתו — חנות האריגים של אביו הישיש — בו היה קשור עד מלחמת־העולם השניה, לא היה אהוד עליו. בהיותו מחונן בחוש ציבורי בלתי רגיל לא רצה לסגור את עצמו בד' אמות של העבודה לשם פרנסה ובמידה שהרשה לו הזמן הלכו ורבו בריחותיו מאחורי הדלפק המסחרי אל תחום הפעולה הציבורית.

שנות מלחמת העולם הראשונה, התוהו ובוהו, המצב הכלכלי החמור של אוכלוסיית פלוצק שנזרקה מתוך תנאי העבודה והחיים הסדירים — כל אלה גייסו אזרחים רבים שהתנדבו להגיש עזרה לנפגעים ולארגן צורות חדשות של עבודה סוציאלית. בתקופה ההיא, בשנים שלאחר המלחמה, מתבלטת בין הפעילים ביותר בתחום העיריה והארגונים החברתיים דמותו של אלפרד בליי בעל היוזמה האישית והאנושית. משך זמן רב, בהיותו יועץ עירית פלוצק, ניהל את מדור האישפוז והמעמד האישי וצימצם עד למינימום את פעולתו המסחרית. שנים לאחר מכן הוסיף לכהן כחבר מועצת העיריה והיה פעיל מאוד בועדות העירוניות.

למרות סלידתו מה„קראַמיק" (החנות הקטנה), כפי שכינה אותה, ולמרות התפקיד השולי שהועיד לה בחייו, אך בהיותו מארגן מוכשר בכל תחום־פעולה, המתמצא בצרכים ובאפשרויות של השוק ובורר לעצמו את צוות־העובדים המסחרי היעיל, הגיע בהדרגה למקום נישא בציבור סוחרי פלוצק ובמשך שנים רבות, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, מילא תפקיד יו"ר אגודת הסוחרים היהודיים ושימש שנים אחדות כציר אדמות פלוצק וקויאבי בלשכת המסחר והתעשייה של וורשה. בישיבותיה של לשכה זו השתתף השתתפות קבועה ופעילה וזכה להכרה כאדם נבון, נמרץ וישר.

בלתי רגיל היה כסוחר. נר לרגליו שימש העיקרון של הסתפקות ברווח קטן ושל מכירת סחורה בעלת איכות גבוהה. הודות לעיקרון זה זכה לחוג־לקוחות רחב, לאהדה כללית ולאמון בלתי מוגבל ביושרו. הלקוחות שלו נשארו נאמנים לו אף בשנים האיומות ביותר של חרם והעמדת משמרות ליד חנויות יהודיות ואף בימי המלחמה הגישו לו

עזרה. את סוד ההצלחה גילה תוך זמן קצר. הוא הצליח לעמוד בהתחרות המסחרית הודות לאשראי הבלתי־מוגבל שהעניקו לו הסיטונאים. בליי התפאר לא פעם בכך שלא חתם אף פעם, לא כסוחר ולא אישית, על שטר. משום כך גם לא שילם רבית גבוהה והיה מסוגל להתחרות במחירים הנמוכים ביותר וכך הגדיל בלי הפסק את המחזורים. והמפליא ביותר: מעולם לא הגיע לידי חיכוך עם משרד האוצר. ההיפך מזה. השתמשו בו כמומחה גם בסניף האוצר בפלוצק, וגם בועדת הערעורים בוורשה. בדעתו התחשב מאוד מנהל האוצר במקום, דובז׳ינסקי, שנחשב למנהל קפדן ודקדקן של משרד זה. בביתו מכניסהאורחים והנעים, בילה בליי את שנות חייו האחרונות בפלוצק.

טעות היא בידי אלה שנטו לראות בו סוחר, רכושן עשיר ויושב ראש אגודת הסוחרים, השואף — בד בבד עם נטיותיו הציבוריות — לאגור הון, להכפילו וליהנות ממנו. ההיפך מזה היה הנכון. אישית היו לו צרכים צנועים ביותר. סכומים גדולים תרם למטרות ציבוריות ולנזקקים ולא פעם קיים בכספו משפחות שלמות. בהגיעו לגיל ששים חילק את כל רכושו — מחסן גדול ברח׳ גרודזקה — בין העובדים שלו בהשאירו לעצמו פנסיה לא גדולה תוך כדי החלטה נחושה לסגת מעסקי המסחר ולמסור שארית כוחותיו לציבור היהודי.

המלחמה סיכלה תוכניותיו אלה.

לאחר שנות הכיבוש, בהן נחבש בבית הסוהר והוכה כבן־ערובה ואחר־כך נאלץ להסתתר מפני רודפיו, בהן איבד את הקרובים לו, חזר לפלוצק כשהוא תשוש וזקן ובלבו ההחלטה להתיישב מחדש בעיר מולדתו. עד מהרה מתרכזת סביבו קבוצה ניכרת של יהודים, שהגעגועים למקום בו היה פעם ביתם מחזירים אותם לפלוצק והמוצאים תלי חרבות במקום הגטו הפלוצקאי. היו אלה אנשים שנתקהו מרוב יסורים ושלא האמינו כי נותר עוד מקום בשבילם בעולם. אך הודות למרצו קם „הועד היהודי" והוא נהיה ליושב־ראש שלו. הנודדים מתחילים להשתקע במקום ומוצאים עבודה ובית.

לזכר אלה שנרצחו וניספו הקים הועד מצבת־זכרון ולשם הקמתה זרמו תרומות מבני פלוצק המפוזרים בכל העולם.

בטקס גילוי המצבה אמר היו״ר בליי בין השאר:

„יקר לנו זכרם של מיליוני היהודים, שנרצחו באופן אכזרי על ידי הפולש הנאצי, ושל הלוחמים הנועזים של גיטו וורשה ושל גיטאות אחרים. אך טבעי הוא שלעתים יותר תכופות נעלה את זכרם של יהודי פלוצק שנרצחו, באשר במותם אבדו לנו בני־משפחה קרובים, ידידים ותיקים ומנוסים, חברים נאמנים ושכנים, אשר במשך כל ימי חיינו היו לנו אחים לצרה ולשמחה בעתות תקוה כברגעי יאוש".

בליי נקרא על ידי „המועצה הלאומית הארצית" למלא תפקיד של חבר בית המשפט המיוחד של מחוז וורשה שמקום מושבו בלודז׳. את התפקיד הזה מילא תוך רגש אחריות עילאית לגורל האדם ובכבוד רב. כך היה לשופט רוצחי אחיו.

באותה תקופה השקיע מאמצים רבים בחליפת מכתבים עם בני פלוצק שבכל חלקי תבל. הוא הפך לתאדואר מיוחד במינו לחיפוש קרובים, למוסד, ל„צלב אדום" מקומי. מה מאושר היה כשעלה בידו להביא ליד מגע בני משפחה אבודה או למצוא יתום!

אך מעל הכל יש להדגיש את מה שאיפיין אותו במיוחד:

לא היה רפרזנטטיבי במיוחד, לא חתר לעשיית רושם, בעל בריאות רופפת, אך עם זאת מצטיין בכוננות לתת עזרה מידית לכל אחד, סבלן ומתמיד בדרך למטרה שהציב לעצמו; טוב ועדין ביחסו לזולת ורגיש לכל קיפוח ומעשה עוול; נבון בהערכת מצב וחדור אמונה בצדקתה וביעילותה של פעולה שהוחל בה.

אמונה זו ואופטימיות זו, שבקעו תמיד מעיניו הבהירות והטהורות, היו כה מידבקות עד שלאחר שיחה אתו, נראה כל דבר הקשה להשיגו — פשוט ואפשרי ביותר.

„אלפרד בליי, נולד ב־30 במאי 1876, נפטר ב־14 בדצמבר 1958, אזרח העיר פלוצק, עסקן ציבורי ותיק, אדם ישר־דרך. כבוד לזכרו" —

כך חרות על המצבה שבעיר מולדתו, אותה אהב ולמענה חי.

עם מותו הלך לעולמו בשבילנו, יהודי פלוצק, היושב־ראש האחרון של הקהילה היהודית שסגר את הדף האחרון של תולדותיה.

זישע לאַנדוי - צו זיין פינף און צוואַנציקסטן יאָרצייט

ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1889, אין דער טיף־פּוילישער שטאָט פּלאָצק. ער האָט געשטאַמט פון רבישן יחוס, פון די סטריקעווער רביס. נאָר ער אַליין איז אַרויס לתרבות רעה, לויטן באַגריף פון זיינע זיידעס און עלטער־זיידעס, ער איז אַרויס לתרבות פון דער ראַפינירסטער און דינסטער יידישער פּאָעזיע. ער איז אין יאָר 1906 געקומען קיין אַמעריקע מיט זיין שקאָצישער בלאָנדער שעוועליורע, מיט זיין פאַרשייטער יינגלשער שיינקייט, מיט זיין שמייכל, חצי חוזק און חצי גוטמוט; אַ יידישער אינטעלעקטועלער אַריסטאָקראַט מיט אַ שלי־חות אין דער יידישער פּאָעזיע, וואָס איז אין יענע יאָרן

המשורר זישה לנדוי
דער דיכטער זישע לאַנדוי
Zyshe Landau, the poet

געווען מער סאָציאַלע אַגיטאַציע, ווי פּאָעזיע. דער עיקר אין אַמעריקע.

אַז ער האָט אין יאָר 1919 צוזאַמענגעשטעלט די אַנטאָלאָגיע „די יידישע דיכטונג אין אַמעריקע ביז דעם יאָר 1919" — האָט ער אין איר צוגעטיילט לעסינגען איין זייט, דעם ריז מאָריס ראָזענפעלדן דריי זייטן און זיך אַליין גאַנצע צוועלף זייטן. אין יענער צייט איז דאָס געווען ממש רעוואָלוציע. רעוואָלוציע קעגן דער רעוואָ־לוציאָנערער ליריק... און פאַר דער קונסט־פאַר־קונסט דיכטונג, וואָס אירע אידייען זענען געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע טאַקע דורך דער דרייסטער האַנט פון זישע לאַנדוי.

אין כאַראַקטער אַ מלאך צו חברים — פלעגט ער זיך רייסן און בייסן מיט זיי אין זיינע בריוו און קאַפע־שמועסן. ער פלעגט איינעם אָנרופן „גראַפאָמאַן", אָבער אין דער זעלבער צייט אַלץ טאָן, אַז יענער זאָל ווערן געדרוקט אין אַ צייטונג, אַז ער זאָל קענען אַרויסגעבן אַ בוך אין אַ פאַרלאַג.

אָן אַ גרענעץ איז געווען זישע לאַנדויס איבער־געגעבנקייט צו יענע חברים־דיכטער, וואָס ער האָט יאָ אָנערקענט, אָבער אויך זיי פלעגט ער שאַרף אַטאַקירן אין זיינע בריוו.

י. י. זינגערס ז"ל, דעם מייסטערס פון דער יידישער פּאָעזיע, דערפאָלג אין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן מיט באַגייסטערטע אַרטיקלען וועגן אים מצד דעם רע־דאַקטאָר פון „פאָרווערטס", אבא קאַהאַן. אָבער ניט קיין סך האָבן געוווּסט וועגן דעם, אַז דאָס איז זישע לאַנדוי געווען, וואָס האָט קאַהאַנען אויפמערקזאַם געמאַכט אויף י. י. זינגערס דערציילונג „פּערל". נאָך מער מאָדנע איז, וואָס אַט דער קאָנסערוואַטיווער קאַהאַן האָט געהאַלטן פון זישע לאַנדויס געשמאַק און חכמה, כאָטש זיינע אייגענע לידער האָט ער נישט אַריבערגעלאָזט איבער דער פּאַפירענער שוועל פון זיין צייטונג... פּאַראַדאָקסן. און אויך זישע לאַנדוי — דער „דעקאַדענט" — פלעגט אַלע מאָל זאָגן, אַז ער האָט אַ שוואַכקייט צו קאַהאַנען. — איפכא מסתברא.

זישע לאַנדוי האָט געהאַט אַ שווער לעבן אין אַמע־ריקע. געאַרבעט אַלס שטובן־מאָלער, געהאַט אַ נייגונג צו דיק ווערן, כאָטש ברויט איז ווייניק אין שטוב געווען, געהאַט אַ משפחה אויסצוהאַלטן, צוויי וווּנדערלעכע טעכ־טער און רייזל לאַנדוי, די פרוי, וואָס האָט אים פאַר־געטערט; פרי איז ער האַרץ־קראַנק געוואָרן. נישט קע־נענדיק מער אַרבעטן פיזיש — האָט ער זיך גענומען צום פאַך פון אַ רעקלאַמע־שרייבער פאַר יידישע גע־זעלשאַפטן און די פרנסה־מערכה איז גרינגער געוואָרן.

זישע לאַנדויס היים איז איצט יאָרן־לאַנג געוואָרן אַ מין קלוב פון די שענסטע און בעסטע אין דער יידי־שער ליטעראַטור אין ניו־יאָרק. אין די פרייטיק־צו־נאַכטן פלעגט זישע לאַנדוי אָנטאָן אַ פאַרטוך פון אַ קוכער און צוזאַמען מיט זיין פרוי באַווייזן גאָר אַן אַנדערע קונסט: קאָך־קונסט... בשעת אין דער גרויסער שטוב איז אָנגעגאַנגען אַ קונסט־וויכוח איז דער באַלע־באָס געשטאַנען ביי דער קיך און בלויז — אַריינקו־מענדיק מיט אַ סקאָוואָראָדע לאַטקעס דאָ און דאָרט אויך זיין מיינונג וועגן דעם און יענעם אין דער ליטעראַטור מיט קלוגע ווערטער אַריינגעוואָרפן...

כאָטש זיין השפעה איז געווען גרויס — ביכער

האָט ער ווייניק אַרויסגעגעבן. אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, באַזונדערס אין אַמעריקע — איז זיין נאָמען פאַרשריבן מיט זילבערנע אותיות.

זישע לאַנדוי איז געשטאָרבן פלוצעם — קוים 48 יאָר אַלט — געשטאָרבן פון אַ האַרץ־שלאַג, דעם 16טן יאַנואַר 1937. אַ פערטל יאָרהונדערט זינט ער איז אַוועק.

לאָמיר אים — חוץ מיט די פּאָר ביאָגראַפיש־ביבליאָגראַפישע נאָטיצן אויך דערמאָנען מיט איינע פון זיינע שענסטע ציטאַטן פון בריוו, וואָס מיר נעמען אַרויס פון אונדזער אַרכיוו.

און דיסקוטירנדיק ביים טיש...

און דיסקוטירנדיק אין דער קאַפע ביים טיש
די ראָלע, וואָס עס שפּילן אינעם קריג די עראָפּלאַנען,
די טאַנקען, סובמאַרינען און די לאַגע פונעם טערק,
און ס׳אַראַ ענדערונגען ס׳וועלן זיין אויף די באַלקאַנען,
האָב איך אין היץ פון דער דיסקוסיע דערפילט,
ווי ס׳קוקן מילד און ווייך אויף מיר די אויגן דיינע.
כ׳האָב אויסגעדרייט צו דיר מיין קאָפּ און כ׳האָב דערזען
אין זיי אַ גלאַנץ, וואָס איך וועל ניט פאַרגעסן
און קלאָר געוואָרן איז מיר מיט אַמאָל,
אַז ס׳פליען הויך די עראָפּלאַנען,
און ס׳שווימען טיף די סובמאַרינען,
און ס׳זענען ווירקזאַם טאַנקען — ווי אַלץ, וואָס ענגלאַנד טוט,
אַז סוף־כל־סוף וועט עפּעס ווערן מיט דעם טערק,
אַז ענדערונגען וועלן זיין אויף די באַלקאַנען —
נאָר וואָס וועט זיין מיט מיר,
מיט מיר און דיר —
מיט אונדז?
אַ ווינקל פון דיין מויל אָן אויפהער האָט געצוקט,
האָסט געפילט דאָס זעלביקע, וואָס איך?

און איצט אַ פּאָר כאַראַקטעריסטישע שטעלן פון בריוו:

פון 2טן סעפּטעמבער 1922.
(קיין וואַרשע):

„...שטאָט אייער צוגעזאָגטן בריוו האָב איך באַקומען אייער צייטשריפט ‚די וואָג׳. אַ דאַנק און זעט טאַקע צוצושיקן אייער בראָשור ‚פרא פּרץ מאַרקיש׳. אגב בעט איך אייך, אַז איר זאָלט אַרויסשניידן די צו שטאַרקע ווערטער, וואָס איך האָב אַמאָל געזאָגט וועגן פּ. מאַרקישן אין מיינע בריוו צו אייך. איך האָב דורכגעלייענט מיט איינמאָל זיינע שורות אין דער ‚ביכער־וועלט׳. — ער שרייבט מיט בילדער. זאָגט י. י. זינגערן, וועגן וועמענס דערציילונג „פּערל״ אברהם רייזען ווערט ניט מיד צו ריידן און צו ריידן ווי וועגן עפּעס געניאַלס, אַז ער איז אַ גרויסער נאַר. איך האָב אַ ווייב מיט צוויי טעכטער, פלאַט־פיס, וועג צופיל, שטענדיק פאַרנומען מיט דאגות־פּרנסה און האָב בכלל וויכטיקערע דאגות, ווי צו וועלן זיך רייצן אין מיינע לידער מיט אים, אָדער מיט אַנדערע לייענער. איך האָב זיך געקענט באָדן אין כבוד, ווען איך וואָלט ווייטער געשריבן אַזעלכע לידער ווי וועגן טשעכאַנאָווער און דער סטריקאָווער רביצין. זינגער מוז זיין אַ ליטוואַק, אַז נישט וואָלט ער פאַרשטאַנען, אַז עס לוינט זיך מיר נישט צו שרייבן פאַרקערט. אָבער פאַרגעסט אים ניט צו גריסן אין מיין נאָמען. איך לויף איצט אַרום מיט זיין דערציילונג „פּערל״. פאַרגעסט אים אויך נישט צו זאָגן, אַז פיל חברים אין קאַפע טיילן רייזענס מיינונג. — — —

און — זייט מיר מוחל, וואָס איך האָב אין די פּאָר זייטן גערעדט איבעריקע ווערטער. צו פרעמדע טו איך דאָס ניט. קיין געדולד איבערצוקוקן וואָס איך האָב געשריבן האָב איך אַליין ניט. איז אויב איר צערייסט נישט בריוו, וואָס איך טו געוויינלעך, נאָר איר האַלט אים (און איך האָט אים טאַקע געהאַלטן 40 יאָר... מ. ר.) וואַרפט אַרויס אַלע נאַרישע ווערטער און שטעלט אַריין קלוגע. איך וויל פאַר די קומענדיקע דורות דערשיינען אין אַ שענערן ליכט — און פאַרן אמת אַרט מיך נישט שטאַרק.

געזונט און שטאַרק! אייער זישע לאַנדוי״.

פון אַ בריוו פון 1טן דעצעמבער 1936 (קיין אויסטראַליע):

„...איך האָב דורכגעלייענט אייערע צוויי באַלאַדן פון כינע אין לעצטן נומער ‚צוקונפט׳. איך ווייס נישט צי איר זייט אַ גוטער פּאָעט, אָבער איך בין זיכער, אַז איר זענט שוין איינמאָל אַ גוטער פּראָזאַאיקער אין דעם ערגסטן זינען פון וואָרט. איר קענט מיאוס מאַכן יעדן פּאָעטישן פונקט אין אייך און אין אייערע לייענער. האָט רחמנות אויף מיר. מיך האָבן זייער געגירט די באַלאַדן, זייער. אָבער צו וועלכע שוואַרצע יאָר דאַרפט איר זיי מיר קאַליע מאַכן מיט פאַקטן. פאַקטן, פּרטים אין אַ ליד? — אַפילו ווען עס האַנדלט זיך אין מענטשלעכע לעבנס פאַרגעסט איר נישט... איין גאָט ווייסט, וואָס איך האָב דאָ ווייטער געוואָלט זאָגן... איך וואָלט אייך דאָס אַלץ נישט געשריבן, ווען די זאַכן וואָלטן מיר נישט געפעלן. זיי דערמאָנען אָן אייער באַלאַדע „די פערד״. ביי מיר קיין נייעס. רייזל און די קינדער — גוט. איך פיל מיך בעסער ווי אין די לעצטע פיר־פינף יאָר. נאָר איך בין נאָך אַלץ מיד — — אייער זישע לאַנדוי״.

✶

אָט אַזוי פול מיט חברישן מוסר און ליבשאַפט זענען געווען זישע לאַנדויס בריוו. דער צווייטער פון די צוויי ציטירטע בריוו איז געווען זיין לעצטער צו מיר. זעקס וואָכן שפּעטער איז שוין געווען נאָך אַלע מידקייטן און נאָך אַלע חכמות. זישע איז איינגעזאַמלט געוואָרן צו זיינע זיידעס און עלטער זיידעס פון רבישן יחוס.

(„פאָרווערטס״, 30.1.62)

אליהו איזנברג

זכרונות מבית אבי

ייתכן מאוד, שלולא שנות השואה והמלחמה שהט־ביעו בנו חותב עמוק כל כך והותירו פצעים עמוקים כל כך שטרם הגלידו, היו זכרונותינו מימי הנעורים, מאותן השנים שבילינו בחיק המשפחה, בעיר מולדתנו, הרבה פחות מטושטשים ומעורפלים. שכן היום קשה להיזכר אפילו במאורעות שזיעזעו אותנו פעם, קשה להעלות שמות של אנשים שחיינו אתם מתוך קירבה וידידות, קשה לשחזר מבלי להיות נתון לסכנה של ערבוב מצבים והשתלשלות ענינים וביחוד כשמאותם הזמנים לא נשארו אלא מעט צילומים, תעודות, מכתבים, מזכרות, שהיו מסוגלים לרענן את זכרוננו ולעזור לנו להתמצא בחוויות העבר.

ולכן אין רישומי זכרונות שלנו יכולים לתרום הרבה כמקור לכתיבת ההיסטוריה או לשמש חומר מהימן לאדם החוקר. אלה הם על פי רוב הרהורי לב שהאמת והדמיון משמשים בהם בעירבוביה. מן הנכון יהיה, איפוא, להתיחס אליהם בהיסוס ולזכור תמיד שאין הם אלא גילוי יחסו האישי של המספר לדמויות, למאורעות ולבעיות שהוא מעלה מתהומות הנשייה.

מעיז אני לחשוב שלזכרונותי מבית אבי יש ענין כללי, למרות שהם לוקים בחסר, ולכן החלטתי לנסות ולהעלותם על הנייר. ביתנו היה במשך כ־10 שנים קשור באופן בלתי אמצעי בגורלו של אחד המוסדות החשובים ביותר בעירנו, היא הגימנסיה היהודית שאבי שימש בה כמורה לעברית. וגם אחר כך ועד תחילת השואה, כשאבי הפסיד במאבקו הנואש למען כבוד ההוראה העברית בגימנסיה ההיא, היתה כל הווייתנו המשפחתית רוויה בבעיות חינוכו הלאומי של הדור היהודי הצעיר בעיר. אינני מתכוון לומר בזאת שמהבוקר עד הערב לא עסקנו בבית בשום דבר אחר אלא בענינים הקשורים לחינוך ולתרבות. אבל העובדה שפרנסת אבי היתה במשך 34 שנה אך ורק הוראת עברית והוא כאב עמוקות את כל משבריו הרבים של החינוך הלאומי בגולה שהיו פוגעים בו לעתים קרובות — השפיעה את השפעתה על כל תקופת נעורי.

הייתי כבן 5 כשהתחלתי לחיות בחיק הורי. עד אז גדלתי בבית סבי בעיירה דובז׳ין שעל הוויסלה, מקום הולדתם של הורי ושל עצמי. בשנים בהן שהיתי שם הספיק אבי לשמש מורה תחילה בבית ספר יהודי של קהילת וורשה ומשם עבר להורות בגימנסיה של בראודה בלודז׳. בשנת 1920 הוזמן למשרת מורה לעברית בגימנסיה היהודית החדשה בפלוצק שהיתה ברשת פיקוחו של בראודה. אינני יודע בבירור מה היו המניעים שדחפו את אבא לעזוב את לודז׳ שהיו בה אפשרויות התפתחות למורה הצעיר. יתכן שקסם לו המוסד החדש שהיה רק בשנתו הרביעית או אולי מצאה חן בעיניו העיר היפה, עטורת הוד הרומנטיקה, בניגוד ללודז׳ האפורה, התעשייתית. כשמצאתי שנים אחדות לאחר מכן במחברותיו של אבא שירים שחיבר בתקופה ההיא, הבינותי מדוע העדיף את הנוף הפלוצקאי על החד־גוניות והאפרוריות הלודז׳אית.

„איים" יהודיים בסביבה נוצרית

פלישת הבולשביקים מצאה את הורי בפלוצק. הם התגוררו בדירה של עלית־גג בבית קטן ברחוב פלונס־קה. אחותי שהיתה בת שנה נפלה קרבן לתלאות שעברו על משפחתנו בימי הפלישה כשברחובות העיר התלקחו קרבות ושכונות שלמות נותקו מהספקת מים, חשמל ומזון. הפעוטה חלתה אז בדיזנטריה ומתה בבית החולים היהודי, שהיה בקרבת מגורי הורי.

לאחר שהתחולל ה„נס שעל הוויסלה" וכוחות „המ־הפכה העולמית" חזרו לגבולותיהם, שבו גם החיים בבית הורי למסלולם ואבי המשיך בעבודת ההוראה בגימנסיה היהודית. בימי חופשה היו באים לבקר בדובז׳ין ומהתקופה ההיא חרותים היטב בזכרוני הסי־פורים הארוכים של אבי שהיה מספר לי בעת שטיילנו לאורך שדרות העצים בגן או בשבילי השדות. הסיפורים היו לקוחים כולם מתולדות עמנו — שלושת האבות, יציאת מצרים, מלחמות יהושע, גבורותיו של שמשון, דוד המלך, בר־כוכבא, דוד אלרואי ועוד ועוד. נדמה לי שסיפוריו אלה של אבי הם אשר עיצבו את הרגשת הגאווה הלאומית שלי והתוו דרך להתנהגותי לשנים רבות.

לבסוף, בשנת 1922, החליט אבא שהגיע העת שאח־זור לחיק המשפחה ואחיה ביחד עם הורי. נוסף לזאת בעוד כשנה היה עלי להתחיל בלימודי בבית הספר ואבא, כנראה, לא סמך ביותר על רמתו החינוכית של בית הספר העממי היהודי, בן ד׳ הכיתות, שהיה קיים בדובז׳ין. ההעברה הזאת מתנאי החופש בעיירה הקטנה אל בין חומות הכרך, שהיה נראה עצום בעיני, גרמה לי משבר נפשי, שבמשך מספר ימים לא יכולתי להשתחרר ממנו, אם כי בעצם שמחתי שאני נמצא כבר סוף סוף ביחד עם הורי. אחר־כך, כשרכשתי לי חברים חדשים למשחק, שב הכל לקדמותו.

בתקופה ההיא גרנו ברחוב זדונסקה. הפלוצקאים

זוכרים היטב את הרחוב הקטן הזה, כי בו שכנו מספר מוסדות צדקה יהודיים, דהיינו בית היתומים ובית הזק־נים. ברחוב הזה עשו דרכם רבים מבין תלמידי בית הספר העממי היהודי שאליו, לשני אגפיו הנפרדים, אפשר היה להגיע דרך זדונסקה.

הבית שגרנו בו היה בבעלותו של גוי, בשם קא־מינסקי, בעל מנסרה, ונדמה לי שחוץ ממשפחתנו לא היה גר שם אף דייר יהודי נוסף. למעשה היינו דיירי־משנה אצל משפחה נוצרית שמוצאה היה מבני האצולה הפו־לנית הזעירה ובבעלותה היתה אחוזה כפרית קטנה בסבי־בת העיר שלשם היינו לפעמים עורכים טיולים ונהנים שם מאכילת הפרי ישר מהעצים. בחודש מאי היינו מביאים משם זרי לילך עצומים ומשתכרים מריחו הנפלא. עירנו היתה מלאה ריחות לילך בחודשי מאי ויוני בדומה לארצנו לעת פריחת פרחי ההדר.

עד היום אינני מבין מה הניע את בעלי־הבית הנוצריים שלנו להשכיר דירתם לדיירי־משנה יהודיים, וביחוד שבמשך תקופה מסוימת (היתה זו דירה גדולה) התגורר שם זוג יהודי נוסף. היה זה הצייר הידוע, פינקלשטיין, שעבר אחר כך לגור בוורשה, ביחד עם אשתו. אינני סבור שעשו זאת רק לשם קבלת דמי שכי־רות, כי הרי בעצם היו אמידים די צרכם. זכור לי היטב שהיו מקיימים אתנו יחסי שכנות טובים למדי. אמי היתה משתמשת במטבח שלהם ולשם כך היתה צריכה לעבור את חדר האוכל, אולם זה לא הפריע לאיש. רק מאוחר יותר הרשו לנו להקים תנור־בישול קטן בחדר הגדול והיחידי שהיינו גרים בו. לעומת זאת עם הזוג פינקל־שטיין לא היינו מיודדים ביותר. הם היו מתגוררים בחדר קטן שהיה תמיד מלא תמונות וצבעים. אהבתי לבקר בחדרם ולהסתכל בפינקלשטיין כשהיה מצייר. הוא צייר פעם את אבא והתמונה הזאת השתמרה בביתנו במשך כל השנים.

זכורני שבעלת הבית הגב׳ מיכאלאק היתה מאוד מחבבת אותי וכך גם אחיה, שהיה כומר. פעם אירע שאמי יצאה לשוק ועזבה אותי, בעודי ישן, לבדי בחדר. התעוררתי והתחלתי לבכות בקול רם, כי פחדתי מאוד להיות בודד. הפחד הזה בא לי כנראה מסיפורי הזוועות הרבים שהיתה מספרת לי לעתים קרובות המשרתת הזקנה בבית סבא ובמשך שנים רבות לא יכולתי להש־תחרר ממנו. בעלת הבית נכנסה לחדר ומרוב רחמנות אלי, כנראה, לקחה אותי לחדר־השינה שלה. כעבור שעה קלה חזרה אמי הביתה ומצאה אותי שוכב במיטה על יד הגויה ומספר לה איזשהו סיפור מעניין מאוצרות סיפוריו של אבא...

כמובן שאז עוד לא הבינותי עד כמה נעמה לה נוכחותי במיטתה, כי חשוכת־ילדים היתה.

אחיה, הכומר, בבקרו בבית, היה נוהג להושיב אותי על ברכיו ולבדוק את התקדמותי בלימודים. היות וידעתי לדבר עברית, היה מנסה לשוחח אתי בשפת הקודש.

כשעברנו לדירה אחרת, בשנת 1926, לא נעשה הדבר — כך נדמה לי — משום שבעלי הבית רצו להיפטר מדייריהם היהודיים. עובדה היא שלמרות ההסתה, היו שכבות רחבות של האוכלוסיה הפולנית בפלוצק מוכנות לקיים יחסים חברתיים די הדוקים עם היהודים „המת־קדמים". כאן, כנראה, נעוצה סיבת מציאותם של כל כך הרבה מתבוללים בקרב יהודי פלוצק. הנוצרים שגרנו בקרבם היו מגלים תמיד יחס של כבוד כלפי אבי ואף פעם לא העליבוהו, חלילה. אבי היה דוקא מוכן להמשיך לגור בחדרנו היחיד, כי אהב מאוד את נוף הגנים שהיה משתרע מהמרפסת שלנו לעבר רחוב דובז׳ינסקה ומינזר המריאוויטים.

רחוב זדונסקה, שבו התגוררנו במשך כ־5 שנים, נמצא בחלק העתיק של העיר, המשתרע ברובע ככר השוק הישנה („סטארי רינק"). היהודים החלו להשתקע ברובע עתיק זה רק החל מהמחצית השניה של המאה הקודמת כשהנוצרים עקרו לרחובותיה החדשים של העיר שבהם נבנו דירות מרווחות וחדישות יותר. בהדרגה התמלאו ככר השוק עצמה, וכן הרחובות הסמוכים, ובעיקר הרחובות ביילסקה וזדונסקה, בדיירים ובעלי בתים יהו־דיים. ברחוב זדונסקה נשארו, כמובלעת, בסך הכל שני בתים שבהם התגוררו עוד פולנים. היה זה הבית הפינתי עם ככר השוק שעליו היתה נפוצה האגדה ששם נולד הסופר הצרפתי הנודע ז׳יל וורן (והאנשים ידעו לספר שהוא נולד בפלוצק וממוצא יהודי) והבית שבו גרנו אנחנו. הבית הפינתי זדונסקה־ביילסקה היה מלון פוזננסקי שנשאר בבעלותו של פולני. עיקר הכנסותיו של מלון זה באו לו ממועדון הקלפים של „האינטליגנציה" היהו־דית ומנשפי רקודים שהחוג הנוצץ היה עורך שם במועדים מזומנים.

בהמשך הרחוב, ב־4—3 הבתים הבאים, גרו משפחות יהודיות, עניות ומרובות־ילדים. בחצר הבית הסמוך לביתנו היה בית חרושת קטן לסבון בבעלותו של יהודי. אחרי הבית שלנו ועד לצריפי „האחוזה השחורה" (צ׳ארני דבור) לא היו קיימים בתי מגורים, אלא אמברים בנויים עץ וביניהם עוד בית חרושת לסבון בבעלות יהודית.

מצדו השני של הרחוב לא עמדו בכלל בתי מגורים רגילים. הבית החד־קומתי היחידי היה זה של בית היתו־מים היהודי. בחצר הבית הזה ערכנו את רוב משחקינו ושם היו לי חברים רבים שאתם התידדתי. במראהו החיצוני היה המוסד הזה עושה רושם עגום למדי ומזכיר את תיאוריו של דיקנס. בחזית היו שנים או שלושה חדרי כיתות ודירת המורה — המנהל קרבייץ. בחצר היו הפנימיות שבהן התגוררו כ־30—20 יתומים, בנים ובנות. אין ספק שלמרות מראהו העלוב, נחשבה החזקתו של מוסד כזה בשנים הללו כהישג סוציאלי של הקהילה

ואמנם יש לזקוף לזכותה שבפלוצק לא היו ילדים יהודיים עזובים, המשוטטים באין להם קורת גג, ברחובות.

המורה קרבייץ הקדיש את כל חייו ליתומים. היה זה אדם צנוע מאוד, נחבא אל הכלים, אולם למדן מופלג בשטחים רבים. לעתים קרובות ביקר בביתנו, כי היה מיודד עם אבי. הנני רואהו עוד עומד על יד ארון הספרים ומעיין בספר שהוציאו מהארון באקראי. אפו תקוע בספר, כי קצר־ראייה היה. כנראה שהקריאה היתה גורמת לו תענוג רב, כי היה עושה מצמוצי הנאה בשפתיו ומדי פעם בפעם משמיע בחצי קול איזושהי הערה. אבי היה טוען לא פעם שחלק מספריו נמצא בביתו של קרבייץ, אשר היה מקבל את הספרים בהשאלה ו„שוכח" להחזירם.

דרך חצר בית היתומים אפשר היה לעבור לבנין שהכניסה אליו היתה מרחוב דובז'ינסקה ושבו היו שוכ־נות כיתות אחדות של בית הספר היהודי העממי. ב„ימים הנוראים" היו מקיימים פה בית תפילה וכאן התפללנו גם אנחנו בגלל קירבת המקום. היה זה מין אי יהודי ברחוב דובז'ינסקה שהיה ברובו מאוכלס נוצרים.

ה„אי" היהודי השני שם היה בית מחסה לזקנים. הכניסה הראשית אליו היתה מרחוב זדונסקה. היה זה בית ישן, דו־קומתי, שבו התגוררו כ־25 ישישים וישישות. בימי שמש הם היו לרוב יושבים על הספסלים בגינת־הנוי הקטנה שהיתה בסמוך לחצר הבית. מעבר לגדר היה מתנשא הבנין הדו־קומתי של בית הספר היהודי העממי וממנו היו מגיעים קולות גיל וצווחה של הדור הצעיר. קירבתם הגיאוגראפית של שני המוסדות הללו היתה מעלה הרהורים נוגים בלב. נקודת הזינוק לתוך החיים ותהליך הזחילה האטית לקראת הגורל הבלתי נמנע נמצאו כאן בשכנות בלתי אמצעית.

בשבילנו, הילדים, היווה רחוב זדונסקה שטח נפלא למשחקים. היה זה רחוב שקט והתנועה בו היתה מועטה. יכולנו לשחק בכדור אפילו באמצע הכביש לולא היה מרוצף באבנים בלתי מסותתות. למעשה, לצורך משחק בכדורגל, עמד לרשותנו הרחוב החולי הרחב שנמשך לאורך „האחוזה השחורה". ברחוב שומם זה היו מתאמנים במשחק תלמידי בית הספר העממי היהודי שיצאו לכאן להפסקות בין השעורים ואנחנו, הקטנים, היינו להם לקהל צופים. מתוך החבורה הזאת נולדה, מספר שנים לאחר מכן, קבוצת הכדור־רגל המפורסמת של „הפועל" שבה שיחקו פלוצר, מנדלסון, ז'לקה ואחרים, אשר הוסיפו כבוד רב לספורט היהודי בפלוצק.

שפע גני הפרי שהשתרעו על פני רוב השטח שבין הרחובות זדונסקה ודובז'ינסקה היה נותן לנו הזדמנות מצוינת למשחק במחבואים. אמנם הגנים היו מוקפים בגדרות גבוהות ושומרים הוצבו בתוכם, אבל אנחנו הצלחנו תמיד איכשהו לחדור פנימה. בין הגנים היתה עוברת סימטה צרה שהיתה נקראת בפי הבריות „רחוב החתולים". היה זה מקום אידיאלי למשחק ב„שוטרים וגנבים" או ב„אינדיאנים". מכאן היינו עורכים פלישותינו לתוך הגנים ועל כך ידע להזכיר לי לפני זמן קצר ידיד מימי הילדות, דוד טושינסקי, שפגשתיו בצרפת, כשהוא כבר בעל שם מהולל כצייר מיניאטורות. דוד היה מתגורר באותן השנים עם הוריו בצריף „המעברה" הפלוצקאית ב„אחוזה השחורה". הם עברו לשם לאחר התמוטטות דירתם הישנה ברחוב ירוזולימסקה.

ממרפסת דירתנו אפשר היה לראות יפה את הכיפה הלבנה ומגדליו הגוטיים של מנזר המרייאביטים המפורסם שהוקם על בניניו המרובים וגניו הרחבים, ברחוב דובז'ינסקה הסמוך. במנזר הזה היינו מבקרים יחד עם אבא לעתים קרובות. במשך זמן־מה היה אבי מלמד את הנזירים עברית והיה לבן־בית ביניהם. קרבייץ, המורה מבית היתומים, היה שם מורה קבוע לעברית במשך שנים רבות. המרייאביטים, שהיו מעלים את קדושתה של אם ישו מעל לישו בעצמו, היו מגלים רצון של התקרבות ליהודים וקיימו אתם יחסים טובים בשטח כלכלי ותרבותי כאחד. משפחות יהודיות אחדות, ולאו דוקא מבין המתבוללים, היו שולחות את ילדיהן לגן הילדים ולביה"ס העממי שבמנזר ללא פחד שמא יתנצרו. כי הנזירים לא ניהלו אף פעם פעולה מיסיונרית בקרב הילדים.

הנזירים והנזירות לבושי הגלימות הבהירות, טובי הלב, היו תמיד עושים עלי רושם מצויין. הייתי בלבי לצדם כשנרקמה אחר־כך נגדם ביוזמת הכנסיה הקתולית, עלילת המעשים המגונים.

צליל פעמוניו של המנזר, פעם עליז יותר ופעם נוגה, היה מלווה את שנות ילדותי בעיקר שעה ששכבתי בערב במיטתי הקטנה ללא יכולת להירדם. אז היה מגיע לאוזני עוד צליל מוזר אחר. היתה זאת המש־רוקית של השומר ממגדל השעון של העיריה שבככר השוק הישנה, אשר היה שורק בכל שעה את אות הזמן. מקום קסום היה רחוב זדונסקה והפרידה ממנו קשתה עלי, וכן על אבי. פה הכירוני כולם ואפילו „השקצים" לא נגעו בי לרעה. פעם, זכורני, שיחקה אחותי, שהיתה אז בת שנה, על המדרכה מול ביתנו. לפתע ניגש אליה ילד פולני שלא הכרתיו ודחף אותה. מיד התנפלתי עליו באגרופי, אם כי היה בשלוש שנים מבוגר ממני. אינני בטוח אם הייתי מצליח בעצמי להבריחו, אבל בו ברגע הצטרפו אלי עוד שני ילדים פולניים מדיירי ביתנו וביחד התגברנו על השובב הפולני החצוף.

הפצרותיה של אמי נשאו לבסוף פרי, כי היינו כבר ארבע נפשות וצר היה לנו המקום בחדר אחד שבו ישננו וגם בישלנו את ארוחותינו. אבי התחיל במרץ לחפש דירה ולבסוף מצא משהו מתאים ולא יקר מדי, בביתו הגדול של ברומברגר ברחוב שנקביץ'.

ייחודה של הגימנסיה היהודית של פלוצק

מגעי עם הגימנסיה החל עוד בטרם הייתי אחד מחניכיה. אבי היה נוהג לקחת אותי לפעמים אתו לבית הספר, כנראה כדי לשחרר את אמי מעול השמירה עלי, וביחוד מפני שסירבתי להשאר לבדי בבית. בגימ־נסיה היה מושיב אותי על ספסל של איזושהי כתה מבוגרת. התלמידים הצעירים יותר היו מציקים לי משום שהייתי בנו של מורם, אשר לא תמיד אהבוהו בגלל דרישותיו מהם.

הישיבה בין תלמידי כתה ז׳ או ח׳ של הגימנסיה היתה מחניפה לי. הרגשתי כאחד מהם במיוחד בשעורי העברית, כי השפה הזאת היתה שגורה על פי יותר טוב מאשר על פיות רבים ביניהם. תוך זמן קצר הפכתי לילד טיפוחיה של הכיתה. היו מפנקים אותי מאוד ונותנים לי כל מיני דברי מתיקה עד שנעלם

הזה נחשב אז כמעולה בכל העיר וכל השמנא והסלתא של יהודי פלוצק שלחה לשם את צאצאיה.

מהרגע הראשון התאהבתי בגננת שלנו, הגברת כהן בעצמה, שהיתה אשה יפהפיה. כמובן שברצון רב רצתי בכל בוקר לגן ובצער הייתי חוזר בצהרים הביתה. הגן היה מצויד היטב, כולל אפילו פנס קסם, והגברת כהן עשתה הכל כדי להנעים עלינו את הזמן. היא קיימה את הגן לא כל כך לשם פרנסה כמו לשם חינוכה של בתה היחידה, מאריסיה, שהיתה אף היא חמודה מאוד. בגן הזה קשרתי קשרי ידידות, בעיקר עם הבנות שהיוו שם הרוב. קשרים אלה נמשכו אחר כך שנים רבות.

הייתי כבר בן 7 והגיע הזמן להתחיל בלימודים סדירים. כיוון שידעתי כבר היטב קרוא וכתוב, לא היה כל הגיון להכניס אותי לכיתה א׳ אלא ישר לב׳. הורי,

בנין הגימנסיה היהודית שברחוב קולגיילנה

דער בנין פון דער יידישער גימנאַזיע

The Building of the Jewish Gymnasium, Kolegialna street

תאבוני למאכלים רגילים. נעשיתי רזה מאוד ואף חליתי במחלת הצהבת.

התוצאה היתה שאבי החליט להפסיק את האידיליה הזאת עם התלמידים המבוגרים ולהחזירני לעולם היל־דות. בתחילה נשקלה האפשרות לשלחני לגן הילדים של המרייאביטים, אבל לבסוף הוכרע שאבקר בגן־ילדים פרטי של הגברת כהן, שהיה נמצא בדירתה, אשר בביתה של משפחת אלטברג. זה היה אמנם רחוק מרחוב זדונסקה והיו נאלצים ללוותני לשם, אבל הגן

משום־מה, לא רצו לשלחני לבית הספר העממי והעדיפו שאבקר בבית ספר פרטי שהיה בהנהלתה של העלמה מייזלס. השעורים התנהלו בתחילה בביתה הפרטי ברחוב גרודסקה, אבל כעבור זמן קצר נתנו לה מקום בבנין הגימנסיה היהודית וכך הפך בית ספרה למין מכינה תלת־שנתית של הגימנסיה.

כיתה ב׳ של המכינה, שבה התחלתי ללמוד, היתה מורכבת אך ורק מתלמידות, בחלקן חברות שלי מגן הילדים. אף ילד לא הצטרף לכיתתנו. לולא המורה הטובה

שלי העלמה מייזלס, שהיתה מגינה עלי כל פעם כשחברותי הציקו לי יותר מדי, הייתי בוודאי בורח מהכיתה. בעזרתה החזקתי מעמד עד שזכיתי ל„גאולה" בכיתה א' של הגימנסיה כשהצטרפו אלינו בנים רבים והוציאוני סוף סוף משעבודן של הבנות.

נדמה לי שאת תקופת השגשוג של הגימנסיה יש ליחס לשנים 1921 עד 1927 בערך. בשנים הללו היה מנהלה הלינג ואחריו בא פוזנר. החל משנת 1927 ניהל את הגימנסיה זילבר, שהיה בשנותיה הראשונות מורה למתימטיקה, והוא אשר הביא לידי סגירתו של המוסד, אם כי שלא באשמתו בלבד.

גם במשך תקופת השגשוג היחסי היו עוברים על הגימנסיה משברים תכופים שהיו נותנים את אותותיהם בחיינו המשפחתיים ובגלל זה הנני זוכרם היטב. בביתנו היו מתאספים קבוצות של מורים, כדי לטכס עצה האם עליהם לפתוח בשביתה או לנקוט בצעדים אחרים. במ־רמת ההוראה העברית היתה גבוהה בה למדי והוקצבו לה מספר שעות מוגדל בכל הכיתות. בשנים הראשונות הקפידו על כך שלא יתקבלו תלמידים לכיתות הגבוהות מבלי שיעברו בחינות בעברית. ייחודה של הגימנסיה היה בעיקר בזאת שלצד הלימודים הכלליים, שרמתם אף היא היתה גבוהה, היא היתה מקנה ידיעה רחבה במקצועות היהדות לפי שיטה מודרנית ביותר. הורים רבים ראו בדבר הזה יתרון גדול ואם כי יכלו לרשום את ילדיהם לבתי ספר ממלכתיים פולניים שהיו בשפע בעירנו, הם העדיפו לשלוח את ילדיהם לגימנסיה היהו־דית ואף לשלם שכר לימוד יקר יחסית. במרוצת הזמן, כשהפסיקו להקפיד על רמתה של ההוראה העברית, נעלם היתרון הזה ומאז החלה הגימנסיה להידרדר מטה. אולם על כך להלן.

בשנות שגשוגה היתה הגימנסיה למרכז רוחני ותר־בותי של מיטב הנוער היהודי בעירנו. לבנינה התלת־קו־מתי — שאמנם לא היה בבעלותה — המרווח, בסוף

כיתה ד' של הגימנסיה היהודית (1922)   די 4־טע קלאַס פון דער יידישער גימנאַזיע

המורים: דוד אייזנברג, . . . , זילבר (עומד), הלינג (מנהל), גב' גולדקינד

Grade Four of the Jewish Gymnasium (1922)

גירתו של אבא מצאתי פעם שירים שחוברו על ידי המורים בהם הושמה ללעג הנהלת הגימנסיה על שאינה מסוגלת לנהל את העניינים ולשלם את שכר המורים ללא פיגורים רבים. כמטרה לחיצי הלעג שימש במיוחד גזבר הגימנסיה, גוז'יק (תרגומו של השם הזה לעברית: כפ־תור) ועליו נאמר בשיר אחד שבקופת הגימנסיה יש רק כפתור עלוב אחד...

ובאמת, משפחתנו, שכל פרנסתה היה על משכורת אבי, סבלה לא פעם קשות מהלנת השכר שהיה בלאו הכי בגובה המבטיח רמת מחיה צנועה ביותר למורה.

שפת ההוראה בגימנסיה היתה אמנם פולנית, אולם רחוב קולגייאלנה, נמשכו רבים. החצר הגדולה, המוקפת גנים, היתה תמיד שוקקת חיים, כי אף אחרי הצהרים היה מתאסף בה הנוער, מי כדי להשתתף באסיפות תנועת „השומר הצעיר", מי בחוג הספורט או מקהלת בית הספר או תזמורת כלי נשיפה, שיצאו לה מוניטין בגלל רמתה הטובה.

היה זה „אי" יהודי נחמד הרחק מהמרכזים הצפו־פים של האוכלוסיה היהודית בעירנו ואנחנו, התלמידים, היינו רצים לשם תכופות, אפילו פעמיים ביום, הלוך וחזור למרות המרחק הניכר ובהעדר מוחלט של תחבורה ציבורית פנימית.

המאבק לדמותה של הגימנסיה

בשנת 1925, השנה שבה עברתי לכיתה א׳ של הגימנסיה, נתמנה פוזנר למנהל הגימנסיה, במקומו של הלינג שעבר לקאליש. כולם הצטערו שהלינג עזב, כי היה אדם בעל שיעור קומה ובשנות כהונתו הניח יסודות חזקים לגימנסיה. עם בואו של פוזנר חלו גם שינויים רבים בהרכבו של צוות המורים. מספר המורים הוגדל, כי בעקבות מדיניות של הנחות בשכר־לימוד להורים מעוטי יכולת, גדל גם מספר התלמידים בכיתה שלנו היו כ־30 תלמיד ותלמידה והמספר הזה נחשב כגדול ביותר. אגב, הגימנסיה היהודית בפלוצק היתה, שלא כשאר בתי הספר התיכוניים בפלוצק, מעורבת ובגלל עובדה זו נמנעו הורים בעלי השקפות דתיות לשלוח אליה את ילדיהם. היו אף ביניהם כאלה שהעדיפו שילדיהם יבקרו בבית הספר הפולני בשבתות, שם שחררו אותם מכתיבה בשבת ובלבד שלא ישבו בכיתה מעורבת.

היו עוד סיבות אחדות שבגללן נמנעו ההורים מלשלוח את הילדים לגימנסיה היהודית, כגון המחיר הגבוה בהשוואה לשכר־לימוד סמלי כמעט שהיה עליהם לשלם בבית ספר פולני וההתנגדות לרוח הלאומית־ציונית שבה התחנכו התלמידים. ההתנגדות הזאת רווחת היתה בשתי שכבות של הציבור היהודי, החרדים מכאן והאינטליגנציה המתבוללת מכאן. שכבת האוכלוסיה שעליה נשענה בעיקר הגימנסיה היתה זו של חברי המפלגות הציוניות מכל הגוונים, החל מ„מזרחי" ועד ל„פועלי־ציון", אשר ראו בגימנסיה מוסד הממלא תפקיד לאומי חשוב. הם היו, כמובן, מעונינים להקנות לילדיהם השכלה כללית, אולם בעיקר חרדו לרמת מקצועות היהדות ובמיוחד לעברית. הם חלמו על עליה לארץ־ישראל, אבל בהיותם רובם ככולם סוחרים ובעלי עסקים, לא יכלו, או לא רצו, לחסל את עסקיהם ולסכן את פרנסתם. השנים ההן היו שנות משבר כלכלי חמור בארץ (בעקבות „עלית גראבסקי"). לכן ויתרו בינתיים על עלייתם המידית ורקמו חלומות שילדיהם, לכשיתבגרו, יצאו הראשונים ויסללו להוריהם את הדרך. בינתיים היה פלוני אלמוני קונה פה ושם מגרש תוך ניצול ירידת המחירים בארץ. „שיהיה מונח לכל מקרה שלא יבוא" — כפי שהיו הבריות רגילים לומר. ההשקעה השנייה לעתיד לבוא היתה הקניית ידיעת השפה העברית לדור הצעיר בכיתות הגימנסיה.

בהוראת העברית במשך תקופת שגשוג זו עסקו שני מורים. היה זה אבי והסופר הידוע יקיר ורשבסקי. שניהם היו מיודדים ביותר ושיתפו פעולה בכל השטחים. אף על פי שמשפחותינו גרו רחוק זו מזו (ורשבסקי התגורר ברחוב ורשבסקה, בקרבת בית החולים הפולני) היינו נפגשים לעתים קרובות למדי ואני הייתי חברם הטוב של שני בניו של ורשבסקי, אשר הצעיר ביניהם

צו די יודישע געזעלשאפט אין פלאצק.

די פערוואלטונג פינ'ם יודישען גימנאזיום וויל'ענדיג ערמעגליכען דער איינציגער יודישער בילדונגס אנשטאלט אין פלאצק א געהעריגע און ערפאלגרייכע ענטוויקלונג, האט געמאכט אויף דעם צוקונפטיגען לעהר־יאר די גרעסטע אנשטרענגונגען מיט דעם ציעל אייך צו שטעלען איוף די געהעריגע הויך די ערציהעריש מעטיגקייט אין די אויסבילדונג פון דער יוגענד און האט אנגאזשירט

אלס דירעקטאר דעם באוואוסטען טאלאנט־פאלן פעדאגאג

און ענערגישען אנפירער ב. זילבער

און האט בעזארגט דאס גימנאזיום מיט אלע נויטיגע בילדונגס־איינריכטונגען.

די בעמיהונג פון דער פערוואלטונג און די איבערגעבענהייט צו זייער פעדאגאגישער ארבייט פונ'ם גאנצען לעהרער פערסאנאל ווענן געוואהן אנערקענט פון דער רעגירונג, און דאס

גימנאזיום האט ערהאלטען די רעכט פון רעגירונגס־גימנאזיעס.

כדי אבער די ארבייט זאל ברענגען דעם געהעריגען נוצען איז נויטיג א גרויסע פערשטענדעניס פאר די בילדונגס ארבייט מצד **די עלטערן,** איז נויטיג א גרויסע מיט־הילף און אינטערשטיצונג **פון די גאנצע יודישע באפעלקערונג אין פלאצק,** פערשרייבענדיג אין **גימנאזיום זייערע קינדער.**

די פערוואלטונג פון גימנאזיום איז זיכער אז די יודישע **עלטערן** אין פלאצק וועלען געהעריג וויסען **אבצושאצען** די אלע באמיהונגען **לטובת די גוטער ערציהונג און אויסבילדונג פינ'ם יונגען דור און האבענדיג אין אכט די צוקונפט פון זייערע קינדער וועלען זיי וואס פריער זייערע קינדער פערשרייבען אין גימנאזיע,**

וועלכע איז די איינציגע בילדונגס אנשטאלט, וואס גאראנטירט א גרינטליכע

יודישע און אלגעמיינע אויסבילדונג

און ערציהט דעם יונגען דור אלס **באוואוסטזיניגע יודישע בירגער.**

נאך דעם אדארך פיהרען א גרינטליכען רעמאנט און אויסבויען פון אינזער מיטעל שולע — ענטשפרעכט דאס גימנאזיום אויך מיט אויסערליכען וועגן אלע עסטעטישע און היגיענישע פאדערונגען.

די פערוואלטונג פינ"ם גימנאזיום:
פ. שפערלינג
דר׳ ה. בראמבערגער
מ. בורשטין
א. בעקער
פ. בזורא
פ. וואהלראט.

כרוז הנהלת הגימנסיה היהודית
אַן אויפרוף פון דער יידישער גימנאַזיע־פאַרוואַלטונג
Manifest by The Jewish Gymnasium

היה בגילי. זכורני שעזיבתם את עירנו ועקירתם לוורשה גרמו לי עגמת־נפש רבה. מאז לא ראיתי אותם יותר, כי אחרי שנים רבות, כשהתבגרתי וביקרתי לראשונה בוורשה, התרופפו הקשרים בין משפחותינו ולי לא היתה כבר ההזדמנות לבקר בביתם.

דומני שבמשך שנה אחת נשאר אבי המורה היחידי לעברית בגימנסיה, וכמובן שבעקבות העובדה הזאת היה צורך לצמצם את מספר שעות ההוראה. ייתכן שכבר בזמנו של פוזנר הפסיקו להקפיד על בחינות־כניסה בעברית ורמת ההוראה החלה לרדת. כשהייתי בכיתה ג׳ התמנה זילבר למנהל הגימנסיה והוא הבין שיש לעשות לשם הצלת המצב. נתקבלו עוד שני מורים למקצועות היהדות ואלה היו שקרלאט והורונסקי. בכיתתי

הרחיבו את המתכונת עד ל־12 שעות בשבוע של הוראת עברית, תנ"ך והיסטוריה של עם ישראל. אך המשיכו לקבל תלמידים לכיתות שונות ללא בחינות בעברית, או ערכו להם בחינות למראית עין בלבד. היתה זו תקופה בה נחסמה הכניסה לבתי ספר תיכוניים פולניים בפני תלמידים יהודיים ולכן החלו רבים להתדפק על שערי הגימנסיה היהודית. נוסף לזאת הצליחה הגימנסיה לקבל, לאחר שנים רצופות של הישגים טובים בבחינות בגרות, זכויות של בי"ס תיכון ממלכתי. זה הוציא לה מוניטין

כיתה ד׳ של הגימנסיה היהודית — 1925
די 4־טע קלאַס פון דער יידישער גימנאַזיע
Grade Four of Jewish Gymnasium, 1925

בכל הסביבה ויהודי העיירות החלו לשלוח לפלוצק את ילדיהם ללמוד בין כתליה. ההנהלה נתפסה לבולמוס של הגידול המהיר ובעשותה זאת, הקריבה את רמת ההוראה העברית. סיסמתו של זילבר היתה שאסור לסגור את שערי הגימנסיה בפני ילד יהודי הפונה כדי להת־קבל אליה. בשטח זה נתמך ללא סייג על ידי הרוב המכריע של הועד המפקח.

תוצאות המדיניות הזאת היו הרסניות בשביל הור־ראת העברית בגימנסיה. כדי לאַפשר ניהולו של שיעור לעברית צריך היה לשנות לחלוטין את הרכבה של הכיתה. בכל שיעור היתה מתחילה „נדידת עמים", כי יודעי עברית מכיתה ב׳ היו מתחברים עם תלמידי כיתה ז׳ וכן לומדי אלף בית מכיתה א׳ ישבו ביחד עם בחורי כיתה ה׳ וכד׳. כיתתנו, למשל, היתה מתחלקת בשיעור לעברית לשלושה ואני ועוד חברים אחדים ישבו ולמדנו ביחד עם תלמידי כיתה ו׳ שהיו ב־3—4 שנים יותר מבוגרים מאתנו. מובן מאליו שבתנאים כאלה אי־אפשר היה לנהל לימוד סדיר, כי הרי רמת התפיסה השכלית של תלמידי כיתות כה שונות היתה בלתי אחידה. בכיתה מלאכותית כזאת מן הנמנע היה לשמור על משמעת ולדרוש מהתלמידים יחס רציני למקצוע. חיש מהר נעשה ברור לכולם שמקצועות היהדות איבדו מחשיבותם.

אין ספק שכל שלושת המורים — שקרלאט, הורונ־סקי ואבי, — סבלו באופן שווה מהמצב המחפיר הזה. בכל זאת עובדה היא שאבי היה היחידי שהרים את דגל המרד והתקומם נגד השפלת ההוראה העברית בגימ־נסיה. במאבקו זה היה כמעט לגמרי בודד, כי המנהל השכיל לרכוש את רוב חברי הועד המפקח וכן את סגל המורים, כולל שני המורים לעברית. קשה לדעת מה הניע את שני המורים הללו להיכנע לרצונו של המנהל. עובדה היא ששניהם לא היו באותה מידה, כמו אבי, קשורים עם ההווי של הציבור היהודי הפלוצקאי. הם באו מרחוק וכנראה שעתידה של הגימנסיה לא נגע עמוק מדי ללבם. שקרלאט היה מורה מצויין ובעל ידיעות מעמיקות ביותר, אבל גם חולני מאוד, ולא פעם נאלץ להשתיק את מכאוביו הפיסיים בכוסית... באשר להורונסקי, נדמה לי שהוא היה חש טינה לאבי, אשר לפעמים היה נוהג לתקן את שפת דיבורו העברי ולא העריך ביותר את ידיעותיו.

לבסוף ביקש אבי שיבוא המפקח המחוזי מטעם רשת הגימנסיות של בראודה בלודז׳ ויביע דעתו על המצב החמור. והנה עצם העובדה שמישהו העיז לפנות לגורם חיצוני ללא ידיעת ההנהלה הוציאה את המנהל מכליו. בתגובה על כך השעה את אבי מעבודתו וביקש מהועד המפקח לאשר את פיטוריו.

כשבא לאחר זמן קצר המפקח — והיה זה ד"ר אריה טרטקובר ששימש באותו זמן מפקח ראשי של הגימ־נסיות היהודיות — הוא הגיע למסקנה, לאחר חקירת המצב, שאמנם הוראת העברית בגימנסיה נפגעה קשות על ידי צירופי כיתות שונות, אולם במצב הקיים אי־אפשר לתקן את המעוות אלא בתהליך הדרגתי ואטי בלבד. הוא המליץ שאבי יחזור לעבודתו, אולם המלצה זו לא הוצאה לפועל כי אבי לא ראה יותר סיכויים לשיתוף פעולה עם ההנהלה. אמנם באמצע שנת־הלי־מודים לא קל היה למצוא עבודה, בכל זאת תוך זמן קצר הוצע לו תפקיד של הוראה בכיתות גבוהות בגימ־נסיה „תרבות" בעיר פרוז׳אני. הוא יצא למקום החדש לבדו, כי לא חשב להשתקע שם. נשארנו, איפוא, לבדנו

בבית כשמאחורינו תקופה קשה של מריטת עצבים בקשר למאבקו של אבא למען ההוראה העברית.

המשכתי בלימודי בגימנסיה, אם כי חששתי שהמנהל ישתדל להרחיקני. אולם דבר כזה לא קרה, אלא ממש להיפך. יוקרתי אפילו עלתה, כי באותה שנה נבחרתי ליושב ראש מועצת התלמידים של הגימנסיה והמנהל עשה אותי ליד ימינו בשטחים רבים. גם המשכתי ליהנות כבנו של מורה משחרור מלא משכר הלימוד. וכיוון שבאותו זמן הייתי חלש בלימודי גרמנית, הציעה לי המורה, העלמה גולדמן, שהיתה המועדפת על ידי המנהל, שעורים פרטיים בביתה ללא תשלום. עד היום אינני יודע איך לפרש גילויי יחס זה, אולם ייתכן שבדרך זו רצה המנהל לכפר על עגמת הנפש הרבה שנגרמה לאבי בין כותלי הגימנסיה.

דברים רבים שאז לא הבינותי אותם, נראים לי היום, ממרחק של שנים כה רבות, הרבה יותר.מובנים כשהנני מסתכל על המאורעות הללו בעינים של אדם מבוגר ומנוסה.

העליתי את הפרשה הזאת בפרוטרוט לא, חלילה, לצרכי צידוק או גינוי של מישהו, אלא אך ורק לשם תיאור הנסיבות שבגללן התפוררה הגימנסיה היהודית בעירנו ובשנת 1936 היא נסגרה סופית. רבים, וביניהם עשרות בוגריה שהיו כבר אז בארץ־ישראל או בחלקי עולם אחרים, בודאי זועזעו לשמוע על כך ולא הבינו מה גרם לכך. צריך שיהיה ברור לכולם שראשית כל אי־הבנה נכונה של תפקידה הלאומי־החינוכי של הגימנסיה היא אשר הכריעה את הכף. כל שאר הסיבות הן סיבות־לוואי.

במשך שש שנות לימודי בגימנסיה היהודית זכיתי ללמוד מפי מספר מורים מעולים, אשר כדאי שייזכרו, כי עשו את מלאכתם בלב ובנפש. היה לנו מורה לטבע ולגיאוגראפיה, יז'ומבק, שכל התלמידים אהבוהו, כי הרבה לטייל אתם ולימדם את הטבע בחיק הטבע. הוא היה גבוה ושמן מאוד ולשם הרזייה, כנראה, היה מעוניין לדלג אתנו על פני כל הגבעות והגיאיות. בגימנסיה היתה קיימת מעבדה מצוידת היטב, אולם מיטב ההסברים היינו מקבלים מפי המורה בשדה או ביער, על גדות הנהר או על שפת האגם. כשהחליט יז'ומבק לעבור לוורשה ועזב אותנו, הצטערנו מאוד, כי חשנו שאבד לנו לא רק מורה טוב אלא ידיד ורע, המבין לנפש הנוער.

אחר כך לימדה אותנו טבע וגיאוגרפיה מורה בשם נייגבאור ואף היא קנתה את ליבותינו מהרגע הראשון. מיד עם בואה אלינו, ארגנה חוג דרמאטי ובאותה השנה — 1930 — התקיימה לקראת סיום שנת הלימודים הצגה מפוארת בביצוע תלמידי הגימנסיה. ההצגה הוכתרה בהצלחה עצומה שהושגה הודות לבימויה המצוין של המורה שלנו.

היה לנו מורה מצויין לספרות פולנית וכללית בשם שודרון. הוא פתח לפנינו אופקים רחבים של הספרות הקלאסית ולימד אותנו להבין את היופי. לצערנו, לימד בגימנסיה רק שנה אחת.

המועצה הפדגוגית של הגימנסיה היהודית — 1924
עומדים: דוד איזנברג, גוזיק, ברק זליגמן.
יושבים: . . . ., פינקובסקה, חוה מייזלס, צופס, חנה זמל, שוורץ.
יושבים (קדימה): . . . . ., הירשברג (מנהל), גולדקינד.
דער פעדאַגאָגישער ראַט פון דער יידישער גימנאַזיע אין 1924.
Educational Board of Jewish Gymnasium, 1924

אין ספק שחילופי הגברא התכופים בצוות המורים היו תופעה שלילית ביותר. לבסוף נשארו כמורים קבועים יחידים המנהל, שלימדנו מתימטיקה ולפעמים גם פי־סיקה והעלמה גולדמן, המורה לגרמנית. היתה גם המורה הוותיקה לצרפתית, הגב׳ כהן, אבל לבסוף לא נשארו לה בכלל תלמידים.

בשנת 1932 כשסיימתי כתה ו׳, ואבי חזר בינתיים הביתה, נמאסו עלי הלימודים עד כדי כך שהחלטתי שלא להמשיך יותר. אז רשם אותי אבי, נגד רצוני, לגימנסיה פולנית ממלכתית ושם החל בשבילי פרק חיים חדש לחלוטין.

„השומר הצעיר״ — הוותיקה שבתנועות הצופים בפלוצק

כמו בקהילות רבות אחרות בפולין היה אצלנו „השומר הצעיר״ תנועת הנוער הציונית הראשונה. היא התפתחה מיד לאחר המלחמה מתוך ארגון הצופים היהודי שפעל בגימנסיה היהודית מראשית ייסודה. כש־הייתי תלמיד המכינה, ואפילו בכיתה א׳ של הגימנסיה, עדיין לא יכולתי להשתייך לתנועה כי לא הגעתי עדיין לגיל 10. אבי, שהיה בין הפעילים, היה מביא אותי לכל מיני חגיגות וטקסים ואני חלמתי על הרגע שבו אוכל להיהפך חבר מן המנין, ללבוש חולצת חאקי ולענוב עניבה שומרית. בתקופה ההיא אהבתי מאוד את תרגילי הסדר ותלבושת הצופים. גיבורי היו יהושע בן־נון, יהודה המכבי, בר־כוכבא, יוסף טרומפלדור ומאיר׳קה חזנו־ביץ׳. ידעתי לדקלם בעל פה מספר שירי ביאליק ולא פעם השתתפתי באופן פעיל במסיבות ובטקסים.

בינתיים עבר על „השומר הצעיר״ תהליך רעיוני מסויים שאת תוכנו לא יכולתי אז בשום פנים ואופן להבין ובעקבותיו פנו רבים עורף לתנועה זו וביניהם היה אבי, אשר לעולם לא האמין בסיסמאות של „המהפכה העולמית״ ובסולידריות של פועלי כל העולם, במיוחד במה שנוגע לנו, היהודים.

„השומר הצעיר״ קלט נוער מחוץ לגימנסיה ועבר למועדון משלו כדי להשתחרר מאפוטרופסותם של „כוחות האתמול״. אמנם בהנהגת הקן ובשכבת הבוגרים נשארו רבים מבין תלמידי הכיתות הגבוהות של הגימנסיה, אבל בקבוצה שאליה השתייכתי היווה הנוער הלומד מיעוט. גדוד „כפירים״ שלנו היה מורכב משתי קבו־צות, אחת של בנים ושנייה של בנות. המדריכים שלנו היו תמר (תמה) קלישר, בוגרת סמינר המורות הפולני, וחיים ניידורף, תלמיד השמינית של הגימנסיה הפולנית. אף חבר או חברה מכיתתי בגימנסיה לא הצטרף ולכן הרגשתי את עצמי שם קצת מבודד ואף מקופח, כי חשבתי את עצמי מוכשר להשתייך לשכבת ה„צופים״, המבוגרת יותר. שיחות מדריכינו על נושאים מידיעת ארץ־ישראל, תולדות הציונות או ההיסטוריה היהודית שיעממו אותי, כי ידעתי כל זאת מהלימודים בבית הספר ומתוך קריאה בספריתו של אבא. לימדו אותנו גם קצת צופיות, אבל רק על קצה המזלג. מעבר לידיעה קלושה של סימני מורס לא הגיעו לימודים אלה. יותר מעניינות היו שיחותיו של חיים בשעת טיולינו הרבים על פני רחובות העיר ובפרווריה. הוא ניסה להסביר לנו את עקרונותיה של הדמוקרטיה האנגלית ואת שור־שיו של הפאשיזם, זאת כדי לעבור אחר כך לתולדותיה של תנועת הפועלים באירופה המערבית. הייתי אז בן 11 וחברי היו אולי בשנה אחת מבוגרים ממני. הוא ידע לספר לנו בצורה מעניינת ואני ייתכן שהבנתי משהו מדבריו, אבל הנני בספק רב בנוגע לאחרים. קצת יותר מאוחר, כשהיינו כבר „כפירים בוגרים״, התחילה אתנו תמה בשיחות מסידרת „תולדות האדם״ (אנטרופולוגיה),

אידען בירגער!

דאס יודישע גימנאזיום אין פלאצק, די וויכטיגסטע קולטורעלע אינסטיטוציע אין אונזער שטאט, ווי הונדערטער קינדער אייערע האבן ערווארבן לערע אין איין צוטריט צו העכערער בילדונג, קעמפט שווער פאר איר עקזיסטענץ.

עס האט זיך פערקלענערט די צאל שילער, די געזעלשאפט בעציט זיך אפאטיש צו דער וויכטיגער ערציהונגס אינסטיטוציע. א נעוויסענלאזער טייל פון דער פרעסע פירט צוליב קאנקורענץ צוועקן א שמוציגע אגיטאציע געגען איר.

טראץ די איבערמענשליכע אנשטרענגונגען פון דעם דירעקטאר און די לערערס וועט זיך די שולע נישט קאנען דערהאלטן, אויב וויפיל איר וועט נישט קומען צו הילף.

אידען בירגער! צי וועט איר לאזען פאלן אייער שולע? וועט איר ערלויבן דערויף דאס אייערע קינדער זאלען נישט האבן קיין אייגענע ערציהונגס אינסטיטוציע, נאר זיי זאלען מוזען אוועק אין פרעמדע שולען?

צו וועט דאס זיין אין הסכם מיט אייער געוויסן, און מיט דעם וואויל פון אייערע קינדער?

דער ענטפער דערויף קאן נור זיין איינער: ניין! מיר וועלען נישט ערלויבן דארויף, אז דאס יודישע גימנאזיום זאל ליקווידירט ווערען, מיר מוזען די שולע ראטעווען און שטארקען, דאס איז אונזער אלערהייליגסטער נאציאנאלער און געזעלשאפט־ליכער חוב.

אט די מאטיווען האבן אונז באוועגט אנצופאנגען איין אקציע פאר אונזער שולע, פאר וועלכער מיר ווילען מאביליזירן די גאנצע געזעלשאפט.

אין צוזאמענהאנג דערמיט רופן מיר אויף זונטיג דעם 16-טן ד. מ. 7 א זייגער אוונט

א גרויסע מאסן־פארזאמלונג

אין לאקאל פון „מכבי״ גראדזקא 9

אויף די פארזאמלונג וועט קומען א דעלעגאט פון פאריין פון יודישע נאציאנאלע שולען אין פוילן ה׳ ד״ר א. טארטאקאווער

זאל איין בירגער נישט פעלען אויף דער פארזאמלונג,
יודען בירגער, ערפילט אייער פליכט, קומט אלע מאסענווייז אויף די פארזאמלונג.

קאמיטעט פאר דערהאלטן דאס יוד. גימנאזיום
אין פלאצק.

כרוז „ועדת ההצלה״ של הגימנסיה היהודית
אויפרוף פון ייד. גימנאַזיע־קאָמיטעט
Broadsheet of the Jewish Gymnasium

כהכנה להסברת התיאוריה הדרווינסיטית. זה היה אמנם די מעניין, אבל אנחנו דרשנו שיתחילו בשיחות על „בעיות המין" לפי ספרו של פורל. מבוקשנו לא ניתן לנו, כי זאת היתה תוכניתה של שכבת ה„צופים" ולא שלנו.

שפת הדיבור בקן היתה בעיקר פולנית. מעטים ידעו עברית, כי תלמידי הגימנסיה היהודית, בה היו מקנים איכשהו את ידיעת השפה, היוו מיעוט בין החברים. היו שעורי ערב לעברית, אבל לא בהתמדה ולא בהצלחה יתירה.

בעיקר משך את בני הנוער המיפגש החברתי המ־שוחרר, במידה רבה, מפיקוחם של המבוגרים, כלומר הורים או מורים. התנועה שימשה מעין כלי־ביטוי לתהליך „מרד הנוער" שהנהו אופייני לכל דור ודור עם שינויים בהתאם לסיסמאות שבאופנה. לאחר מלחמת העולם הראשונה המשיכו עדיין הרבה צעירים בעירנו ללכת בדרכים המסורתיות ולהישמע לצווי הדת. יחד עם זאת עדיין טריים היו הזכרונות על אלה, אשר הקריבו את מיטב שנותיהם במאבק שנות 1905/6 והרי היו ביניהם דמויות מבין יהודי פלוצק שתפסו בזמנו עמדות במאבק הזה. אין פלא, איפוא, שה„בונד" והק. פ. פ. (הקומוניסטים), כשבאו לעשות נפשות בקרב הנוער, מצאו בעירנו קרקע נוחה לפעולותיהם. הם הצליחו למשוך הרבה נוער, בפרט מהשכבות העממיות, כי בתחילה לא היתה קיימת בכלל תנועת נוער לאומית־ציונית בעלת תוכנית סוציאליסטית־מהפכנית. חוץ מזה לא הצליח עדיין הרעיון הציוני־החלוצי, למרות שהיו אלה שנים אחדות אחרי הצהרת בלפור ותקופת התישבות העמק, להכות שורש בקרב המוני הנוער. בהשוואה למקומות אחרים היה המתח החלוצי בקרב ארגוני הנוער הציוניים בפלוצק משום־מה חלש. הראייה לכך שרק מועטים מבין אלה שעלו לארץ־ישראל נשארו בקיבוצים. הרושם הוא שאחת הסיבות לכך היתה העדר שורשים עמוקים בתרבות יהודית מקורית ושטחיות בתפי־סה אידיאולוגית. קן התנועה בעירנו היה חסר מנהיגות עקבית, האומרת ומקיימת את הנאמר. ראשי הקן, רובם ככולם, לא הגשימו את צו התנועה וכל אחד פנה לדרכו בהתאם לנסיבות: האחד המשיך בלימודים אוניברסי־טאיים, השני נקלט בעסקי הוריו או למד מקצוע. אחדים, בעלותם ארצה, התישבו בערים ונשארו מחוץ לקיבוץ.

כל התופעות הללו השפיעו במידה ניכרת על השכ־בות הצעירות בקן וכעבור זמן־מה כל מי שאיבד את ההתענינות החברתית הפסיק לבקר בו ובהדרגה ניתק את עצמו מהתנועה.

מחנות הקיץ השומריים

לעומת הסיבות המחלישות את המתח היה קיים גורם חיובי חזק שהשפעתו היתה ניכרת ביותר. היו אלה מחנות הקיץ שקוימו במסגרת ה„גליל". במשך כל השנה ציפינו לרגע שבו נצא למחנה ושם ניפגש עם חברים וחברות מערי הסביבה, נארגן משחקי צופים, נלמד שירים חדשים, ריקודים חדשים, נעשה הכרויות מענינות ותהיינה לנו חוויות לרוב. היציאה למחנה חלה כרגיל בתחילת יולי, אבל כבר חודשיים לפני כן היה הכל אצלנו בסימן הכנות. המדריכים שלנו היו צריכים לעשות מאמצים כדי לשכנע את הורינו שירשו לילדיהם לצאת למחנה, שהרי בעיניהם היה הדבר קשור בסכנת נפשות וגם בהוצאה כספית. אמנם היתה לנו קופה משותפת, אבל בדרך כלל אי־אפשר היה לכסות את הגרעונות של המחנה ללא השתתפותם הכספית של ההורים. מאידך, מעטים היו ההורים שיכלו להרשות לעצמם לשלם את הסכום המינימאלי של כ־25 זהובים בערך.

התנועה היתה עורכת את מחנות הקיץ שלה בכפר דמבי ווילקי שעל שפת נהר הוויסלה, מול עיירת מולדתי דובז'ין. היו שוכרים גרנות אצל האכרים וביקתה אחת או שתים בשביל המטבח והמטה. אכרי הכפר היו כמעט כולם מתישבים ממוצא גרמני. הם התיחסו לנוער היהודי בחיבה גלויה וסייעו במה שיכלו. במרוצת השנים החלו גם תנועות נוער יהודיות אחרות לערוך במקום ההוא את מחנותיהם ובעיקר עשתה זאת תנועת ה„בית"ר". מאז התפלג הכפר לשני מחנות: אחד, אשר תמך באי־דיאלים המהפכניים של „השומר הצעיר" ושני, שנמנה עם תומכיו של ז'בוטינסקי. ולא פעם אפשר היה לשמוע שני אכרים המתווכחים ביניהם דרכו של מי צודקת יותר...

לראשונה השתתפתי במחנה קיץ שנערך בקירבת פלוצק עצמה, דהיינו ביער על יד הכפר ברווילנו. היינו מאוכסנים באחוזה כפרית בודדת ששכנה בתוך היער עצמו. בוקר בוקר היינו יורדים בדרך ארוכה לשפת הנהר, בכדי להתרחץ במימיו. אחרי טיול ממושך זה היינו חוזרים רעבים למחנה ומחסלים ערימות שלמות של לחם בחמאה יחד עם ספלי קקאו גדולים. לכולם היה שם תיאבון עצום וזכורני שהנושא העיקרי של שיחותינו היה האוכל. דאגנו מראש שמא שוב תישרף הדייסה שהיתה מתבשלת בדוד הגדול מעל אש המדורה בחצר או שמא בגלל איזושהי תקלה בהובלה, לא יגיעו בעוד מועד צרכי המזון מהעיר... תמיד היה מישהו מפיץ שמועות שחברי המפקדה מסתגרים בחדר ונהנים, על חשבוננו כמובן, מאכילה שמנה... אחר כך התרגלנו בהדרגה למשטר החיים במחנה, שהיה כה שונה מזה שהיינו רגילים לו בבית, ויכולנו להפנות את תשומת לבנו לדברים אחרים. שיא המיבצעים של המחנה היתה עריכת משחק צופים שנמשך כשלושה ימים ושמשימתו היתה גניבת דגל המחנה למרות השמירה החזקה שהוצבה סביבו. במשחק הזה השתתפו שני מחנות שכנים כשכל

אחד מנסה להערים על זולתו כדי לסחוב ממנו את דגלו שהיה מונף בחצר המפקדים על ראש תורן גבוה. כל צד היה מתכנן את תכניותיו ה„איסטרטגיות" איך להשיג את המטרה הנכספת ולהשתלט על דגלו של היריב. לפי כללי המשחק אפשר היה לקחת ב„שבי" יריב לאחר קריאת המלה „עמוד!" ממרחק של 10 צעדים. ה„שבוי" היה צריך למסור את עניבתו השומרית ונחשב ל„הרוג", כלומר ללא זכות השתתפות בהמשך המשחק. „הקרב" הוכרע לאחר שנלקחה בשבי השמירה על הדגל של אחד המחנות. אחד המדריכים שניהלו את המשחק באותו מחנה היה יולק (ישראל) אייזנברג (ברזילי), אחר כך שר הבריאות בממשלת ישראל, איש קיבוץ נגבה וסגן יושב ראש הכנסת.

בדרך כלל הקן הוולוצלבקאי הוא שסיפק את מרבית כוחות ההדרכה ואכן היו שם בחורים מצויינים, אשר היינו מעריצים אותם, כגון יחזקאל (שם המשפחה שלו שכחתי), דורפמן או יצחק דובנו (יואב) שכעבור שנים מת מות גבורים במלחמת השחרור. לי, אישית, היו חברים רבים מהקן הוולוצלבקאי ואילו הייתי מתגורר בעיר ההיא, בודאי לא הייתי עוזב את התנועה. בקן שלי בפלוצק לא היו לי חברים טובים ולכן הקשרים עם התנועה הלכו והתרופפו בהדרגה. לא במעט השפיע על כך גם אבי, אשר כנראה לא ראה בעין יפה הת־קשרותי עם תנועה זו. בשיחותינו היה משתדל להוכיח לי שמארקס ואֶנגלס טעו בתפיסתם המטריאליסטית בנוגע להתפתחותה של החברה האנושית. במיוחד, לדבריו, אין התיאוריה המארקסיסטית תואמת את מצבו של העם היהודי, שאינו מחולק למעמדות ועליו לגייס את כל כוחותיו למען השגת התחיה הלאומית במולדתו הקדומה.

ביתו של סבא

בהדרגה ניתקתי את הקשרים עם „השומר הצעיר", אולם נמנעתי מלהתקשר עם תנועת נוער אחרת. לא רציתי שיגידו עלי שהנני קל־דעת וקופץ בקלות מעגלה אחת לשניה. היו לי חברים בתנועות שונות, אולם בעיקר ב„השומר הלאומי" (אחר כך „הנוער הציוני") וב„גור־דוניה" והם ניסו להשפיע עלי שאצטרף לתנועתם, אבל אני היססתי והעדפתי זמן־מה להישאר בחוץ. באותה תקופה הרביתי לקרוא ספרים ובהשפעתו של אבי הת־עמקתי במיוחד בספרות הקלאסית. כל יום רצתי לספרית „הזמיר" כדי להחליף ספר, עד שכמעט לא נשאר לי מה לקרוא. בצד הקריאה בשפה הפולנית, הרביתי לקרוא גם ספרים עבריים, כי מותר היה לקבל בהשאלה בבת אחת שני ספרים — אחד בפולנית והשני בעברית. יידיש כמעט שלא ידעתי והעובדה הזאת היתה גורמת לי לפע־מים מפח נפש. היו לועגים לי כשהייתי אומר כמה מלים ביידיש והיו אומרים עלי שאני מדבר כמו „גר". אי־יכולתי לדבר יידיש היתה בודאי אחת הסיבות שלא הצ־טרפתי בנעורי לשורות של „החלוץ הצעיר" או של „גור־דוניה", למרות שהיו לי גם שם חברים טובים, כי בתנו־עות האלה שוחחו וניהלו את העבודה החינוכית אך ורק ביידיש.

מגעי הראשון עם היידיש אני חב לעתון „מאָמענט" שסבי בדובז'ין היה חתום עליו. בבית הורי היינו קוראים את „נאַש פשאַגלונד", אשר בו היה אבי לפעמים מפרסם את כתביו, אבל כשהייתי בא לחופשת קיץ לבית סבי, היה עלי לקרוא את העתון היידישאי. השתדלתי לקרוא את המאמרים בקול רם, כדי לשפר בדרך זו את מבטאי, אבל הדבר לא הסתייע בידי. משום־מה ידעו כולם בדובז'ין ובפלוצק שאתי צריך לדבר פולנית או עברית, כי יידיש אינני יודע.

החיים בביתו של הסבא, שבו הייתי מבלה את רוב תקופות הפגרא שלי מהלימודים, היו שונים בתכלית שינוי מאלה שבביתנו. אבי, אשר היה תמיד מתכונן לאיזושהי בחינה אוניברסיטאית בשטח הפדגוגיה, ניהל חיים חברו־תיים מצומצמים ופרט למספר חברים־למקצוע ועסקנים ציבוריים, מועטים היו האנשים המבקרים אצלנו. לעומת זאת ביתו של סבא היה הומה מבוקר עד ערב מאנשים רבים, שהיו מזדמנים אליו מי לשם טיפול רפואי כלשהו (הוא היה לפי מקצועו „פלדשר") ומי סתם לביקור חטוף. לפעמים היו כל החדרים תפוסים על ידי חולים שחיכו לתורם. באותו בית היתה קיימת מספרה, שניהל אותה דודי, ובערבי חג ובימי שבת וראשון היו הלקוחות מתיש־בים בחדרים הסמוכים עד שהגיע תורם להסתפר. היו לי, איפוא, הזדמנויות להכיר אנשים רבים מכל מיני שכבות, יהודים כפולנים, והדבר הזה היה מענין מאוד.

סבי, ר' שמחה שטשיגלסקי, היה אדם שהעריצוהו בעיירה זו במידה שווה יהודים וגויים. במשך כ־40 שנה מילא שם תפקידו, כאמור, כ„פלדשר" ורבים העדיפוהו על רופא. היה לו כושר מצוין של איבחון מחלה ובשטח זה אף פעם לא טעה. הוא היה מטפל במסירות בחולים עניים, למרות שידע שלא יקבל מהם תשלום. רבים מבין עניים אלה התביישו שאין ביכולתם לשלם לו ולכן היו נוהגים לתקוע לידו כפתור במקום מטבע. בערבים, כשהיה הולך לישון, היתה הסבתה מוציאה את הכפתורים האלה מכיסיו והיתה רוטנת ששוב רימוהו. „מה, דעתך, שמחה", היתה אומרת, „האם אוכל לקנות משהו תמורת ,כסף' כזה בשוק?"

כשחלה פעם, ערכו הגויים בכנסיה תפילה מיוחדת לשלומו ואחר כך באו בתהלוכה, ביחד עם תמונות האם הקדושה, לפני ביתו, כדי שהכומר יברכו אישית. הוא היה שומר מצוות, אולם לא סירב לנסוע לחולה בשבתות. במקרים כאלה היה עולה על מרכבה מחוץ לעיר, כדי שלא לחלל את יום השבת בפרהסיה.

בדומה לפלוצק, סופחה דובז'ין על ידי הנאצים ל„רייך השלישי" וכל היהודים נצטוו לפנותה. באותו יום שיגרה האוכלוסיה הפולנית משלחת למושל הגרמני וביקשה שיסכים להשאיר במקום את ה„פלדשר" הזקן. אכן, זמן־מה נתנו לו לחיות בביתו ולעבוד במקצועו. אולם לבסוף גורש אף הוא ועבר עם משפחתו לעיר גוסטינין, שהיתה אגב עיר מולדתו. משם, בשנת 1942, נשלחה כל המשפחה למחנה ההשמדה בחֶלמנו.

מסגרת לימודית וחברתית חדשה

ההעברה לגימנסיה הפולנית נתנה לי דחיפה לחפש מסגרת חברתית נוספת. בכיתה שלנו היה עוד יהודי אחד בלבד ועם התלמידים הפולניים לא היו לי כמעט שום מגעים חברתיים. עם תלמידים יהודיים מכיתות אחרות הייתי נפגש בשעורי הדת שקויימו תמיד אחרי הצהרים. המורה שלנו במקצוע זה — שאגב לא היה חביב במיוחד עלינו — היה מלכתחילה פנסון הזקן ולאחר שפרש לפנסיה, המשיך במקומו אבי. לי היה צר תמיד לחוש ביחס הזלזול שבו התיחסו לשיעורים אלה התלמידים היהודיים. הם היו נאלצים לבקר בשיעורים אלה אם כי לא נוח היה לבוא פעמיים בשבוע לבית הספר בשעות אחר הצהרים, כי ללא ציון במקצוע הדת אי־אפשר היה לקבל תעודת מעבר מכיתה לכיתה ואין צריך לומר תעודת בגרות. למעשה, לא היה זה שיעור בהלכות הדת, אלא לימוד דברי ימי ישראל לפי ספרו המצוין של פרופסור באַלאַבאַן וכמובן ספרות ישראל, בעיקר מתקופת תור הזהב בספרד. אבי עשה מאמצים רבים כדי שהשיעור יהיה מענין, אולם היענותם של התלמידים היתה כמעט אפסית. מספר תלמידים נתפסו על ידי רעיונות שמאלניים ושום דבר יהודי־לאומי לא ענין אותם. אחרים נשאו עיניהם לחברה פולנית שאתה שאפו להתמזג לחלוטין ולעגו לערכי היהדות. המיעוט השתייך לתנועות נוער ציוניות, אולם אף הוא לא היה מגלה התלהבות לשיעורי „דת" אלה. אבי התמרמר לא פעם על גילויי יחס זלזול אלה והיה משמיע דברי קיטרוג כבדים. בכל זאת, אף פעם — פרט אולי למקרים קיצוניים בודדים — לא הכשיל תלמיד יהודי על ידי מתן ציון שלילי, אם כי לא מעטים היו שלא הגיע להם יותר מזה. כתוצאה מקבלת ציון שלילי בדת היו מיד מגרשים מהגימנסיה.

מכיון שניסיתי לעזור לאבי התקשרתי עם שני חברים, שהיו תלמידי כיתה גבוהה משלי, שהתיחסו ברצינות לשיעורי ה„דת". היו אלה בנימין גלבסקי וקובה גראוברט. בקבוצה זאת היו גם דוד אייזנברג וסטאשק גוזיק. היינו מרבים לטייל ביחד בזמן ההפסקות שבין השעורים, מתווכחים על דא ועל הא ומשתדלים לקיים חזית הגנה משותפת במקרה שפרחח אנטישמי ינסה להתקיפנו. בדרך כלל לא היו התלמידים הפולנים פוגעים — לפעמים בצחוק — בחבריהם לכיתה היהודיים. הם היו אומרים שכל היהודים הם ארורים... פרט לחבריהם בכיתה. לעומת זאת היה לפעמים תלמיד יהודי מותקף על ידי תלמיד נוצרי מכיתה אחרת, אולם גם במקרה כזה לא היה מגיע הדבר לקטטה רצינית. היו גם מורים אחדים שלא היו מסתירים את רגשותיהם האנטישמיים. המורה לספרות, למשל, כשהיתה מחזירה לנו את מבחני הכיתה, היתה רגילה לציין בנימה של צער: „שוב נאלצתי לתת את הציון הגבוה ביותר לאיזנברג...".

מבין כל חברי באותה תקופה, היה משתייך לתנועת נוער רק בנימין גלבסקי. הוא היה חבר ב„השומר הלאומי" וכשהתנועה הזאת התפלגה לא הצטרף לשורותיו של „הנוער הציוני א'" (הפלג שהיה קשור בסיעתו הציונית־כללית של גרינבוים) וגם לא נטה ל„הנוער הציוני ב'" (שבפולין הקונגרסאית התקשר עם הפלג השני של הציונים הכלליים „עת לבנות", אשר מנהיגיו היו גוטליב ולוויטה). שני חבריו של גלבסקי, מבוגרים יותר ממנו, מאיר פאגורק ואפרים מקוביץ', הביאו אתם בשובם מאחד הכינוסים של התנועה בוורשה, ידיעות על תנועת נוער ציונית־כללית שלישית שמרכזה בקראקוב ושממנהיגיה התרשמו ביותר. שמה של התנועה היה: אגודת הנוער העברי „עקיבא". היא התפתחה מאוד בשנים שלאחר 1930 בגליציה המערבית ובשלזיה ואז, לאחר פילוג התנועה בפולין הקונגרסאית, החלה במסע לכיבוש לבבות הנוער היהודי גם ביתר חלקי המדינה.

אגודת הנוער העברי „עקיבא" בפלוצק

קשה לי כיום להגדיר בפסקנות מה דחף אותי לשורותיה של התנועה הזאת, כלומר האם היו אלה גורמים בעלי אופי חברתי גרידא או, אולי, השפיע על כך הכוון החינוכי שקיבלתי בבית אבי ובבית סבי. יש להניח ששתי הסיבות הללו התחברו יחדיו והשפיעו שאחזור לפעילות תנועתית, שממנה התאכזבתי בהיותי חבר ב„השומר הצעיר". מכל מקום עובדה היא שהרגשתי עצמי הפעם טוב במסגרת החברתית החדשה. ידיעותי בשפה העברית ובספרות המקורית הקנו לי מקום בהנהגת הקן למרות שהייתי הצעיר שבחבורה. יתר חברי ההנהגה, רובם ככולם, היו תלמידי או מסיימי גימנסיה פולנית ולעולם לא למדו, פרט לתקופה קצרה ב„חדר" או אצל מורה פרטי, עברית ביסודיות. תנועת „עקיבא", למרות שלא היתה תנועה דתית, שאבה את השראתה החינוכית־רעיונית בעיקר מספרי התנ"ך ו„חוג התנ"ך" היה נחשב בה למכשיר חינוכי ראשון במעלה. בשטח זה, בהשוואה לאחרים, נחשבתי ל„למדן", אם כי ידיעותי בתקופה ההיא היו לוקות בחסר רב.

בכל זאת, הצלחנו במשך זמן קצר יחסית להקים קן תוסס של „עקיבא" בפלוצק שמשך לשורותיו נוער

לומד, אשר עד כה עמד מן הצד תוך פזילה לכיוון ההתבוללות. התעוררותו של הנוער למען הרעיון הציוני הלכה והתגברה לפי מידת התפשטותה של האנטישמיות בקרב האוכלוסיה הפולנית וריבוי מקרי ההשתוללות של הסטודנטים הפולניים באוניברסיטאות. הנוער היהודי האינטליגנטי התחיל להבין שדרכו העתידה בפולין לוטה בערפל אם לא חסומה לגמרי. במצב זה הושפעו רבים מבין בני הנוער היהודי על ידי הרעיון הקו־מוניסטי והאמינו שכל בעיותיהם ימצאו את פתרונן כשפולין „תשוחרר" ממשטרה הרודני בעזרת שכנתה הגדולה מהמזרח. לעומת זאת „גילה" אחוז ניכר של המיואשים לפתע את התנועה הציונית והחל לחפש מקלט בשורותיה.

הקן של „עקיבא" בפלוצק הוקם כשחלק ניכר אם כי הדבר היה בחזקת איסור בגלל ההפרעה למנוחתם של דיירי הבית. הסבר על הדרך הרעיונית של התנועה היינו מקבלים מדפי בטאונה הדו־שבועי „דברי עקיבא" שהוצא לאור בקראקוב בשפה הפולנית. לפרקים היו מבקרים אצלנו שליחי מרכז התנועה וכל ביקור כזה היה מעורר אותנו לפעילות מחודשת ולגל התלהבות מוגבר. אחד הראשונים שביקר אצלנו, כשהקן היה עדיין באבו, היה יצחק בורר (אח"כ מנהל בית ספר בפתח־תקוה), אחריו התקיימו ביקוריהם של יוסף שולדנפריי (עו"ד חיפאי), משה הכט (כיום רופא קופת חולים בתל־אביב) ואחרים. במיוחד הטביע עלינו את חותמו החזק ביקורו של אהרון (דולק) ליבסקינד, כי אישיותו הצליחה להקרין עלינו הרגשת בטחון בדרכנו הרעיונית, שההסבר עליה בפיו היה פשוט, קולע וללא כל פקפוקים צדדיים.

קבוצת צעירים של קן „עקיבא" בשנת 1937
באמצע המדריכים: דוד אייזנברג, בנימין גלבסקי
די יינגערע גרופע פון „עקיבא"
A group of "Akiba" youngsters, 1937

מהנוער היהודי המתבולל חיפש לעצמו מסגרת חדשה ולכן עלה בידינו, למרות שבעירנו היתה קיימת כבר קשת מלאה של תנועות נוער מכל הגוונים, להחזיק מעמד ואף להתפתח במהירות.

בתחילה שכרנו לצרכי אסיפותינו חדר באותו בית שבו היה גר ראש הקן, מאיר פאגורק, ברחוב גרודזקה. היו קיימות שתי קבוצות: אחת „קשישה" (שגם אני, אז כבן 15, הייתי משתייך אליה) ואחת צעירה יותר שחבריה היו ברמה של כיתות ו' או ז' של גימנסיה. מדי ערב שבת היינו מתאספים כולנו יחד ואז היה מאיר פותח בשיחתו השבועית בעניני דיומא, בנימין גלבסקי היה מדבר על „חדשות התנועה" ואני הייתי קורא ומבאר מהתנ"ך, בעיקר מספר תהילים, בהעזרי בפירוש גור־דון. כמובן שהיינו גם מרבים לשיר וגם לרקוד „הורה", היה מורגש מיד שהוא מאמין באמונה שלמה, אם כי לא עיוורת, בדרכה הרעיונית של התנועה. יחד עם זאת לא היה מאבד אף רגע את תחושת המציאות, כפי שקורה לבני נוער. אפשר היה לסמוך עליו שהוא ילך בדרכו עד הסוף. ואמנם, כעבור מספר שנים, עמד בראש המח־תרת היהודית הלוחמת בגיטו קראקוב ונפל מות גיבורים, כשנשקו בידיו.

אני, לכשעצמי, לא מיד נרתמתי כולי לפעילות תנו־עתית. אבי, אשר חשש שהדבר ישפיע לשלילה על רמת לימודי בגימנסיה, לא עודד אותי ביותר, אף על פי שהתיחס בחיוב לדרכה הרעיונית של תנועת „עקיבא". באותה תקופה רכשתי ביחד עם חברי, שהיה התלמיד היהודי השני בכיתתי, סירת־מפרש והייתי מבלה את רוב זמני הפנוי על פני הנהר. הדברים הגיעו עד כדי

כך, שכמעט גירשו אותי מהגימנסיה בגלל העדרי מהשי־עורים. אחר כך, ובמיוחד מיום שצורפתי להנהגת הקן, הזנחתי בהדרגה את כל יתר תחביבי וחולשותי וכל־כולי התמסרתי לעבודה תנועתית. חובותי כלפי הבית ובית הספר היו בעיני בעלי ערך משני ולא פעם היו פורצים סכסוכים ביני לבין הורי בגלל שובי ערב ערב בשעה מאוחרת מהאסיפות ומישיבות ההנהגה. מובן מאליו שהדבר השפיע על הישגי בלימודים ובעיקר במקצועות ריאליים שבהם לא הצטיינתי ביותר בתקופה ההיא. אמנם רציתי לסיים את הגימנסיה, כדי שלא להיות נחות בהשוואה לחברים אחרים, אשר כבר השיגו תעו־דות בגרות שלהם, אבל את דרכי לעתיד כבר ראיתי ברורה לפני. „עקיבא" היתה תנועה חלוצית, אשר דגלה בהגשמה עצמית בדרך של קיבוץ. בהתלהבות רבה קראנו ושמענו על לבטיה של התנועה בארץ כשהוקם קיבוץ ההכשרה בפתח תקוה ואחריו פלוגות עבודה בבאר יעקב ובחדרה. את דמיוננו הלהיבו התיאורים של ערבי קבלת שבת, חוגי התנ"ך; לימוד מאמריו של אחד העם והקריאה של „ימים ולילות" לביסטריצקי או „שלמה מולכו" לקבק, אשר קוימו שם אחרי יום עבודה מפרך בהדרכתם האישית של מעצבי דמות התנועה יואל דריי־בלט ז"ל, יהודה אורנשטיין, או משה זינגר יבדלו לחיים.

יחד עם זאת מן הראוי יהיה לציין שלא נהפכנו לחסידים שוטים של התנועה ומנהיגיה. ייתכן מאוד שאת רוח הספקנות המסויגת הפיח בנו ראש הקן שלנו, מאיר. הוא לא היה יכול להיות דוגמה טובה להגשמתו של הרעיון החלוצי, כי הוא עצמו לא היה מן המגשימים. אף פעם לא הצטרף אלינו כשיצאנו למחנה קיץ, או לישיבת הועד המרכזי של התנועה שהוא היה נמנה עם חבריו, מבין הראשונים. כבן להורים עניים ראה כתפקידו הראשי לסייע להם. זמן רב עבד כיועץ בבנק מסחרי יהודי בפלוצק ותמיד היה בתהליך ההכנות לאיזו־שהי בחינה בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה בוורשה, בה היה רשום. גם בנימין גלבסקי הצטיין תמיד במנה גדושה של חוש בקורת וידע לנתח כל בעיה ללא השתפכות רגשית יתרה, כפי שזה היה נהוג לפעמים ב„עקיבא".

בימי חופשות קיץ וחורף היינו נוסעים למחנות מרכזיים של התנועה ושם היינו באים במגע ישיר עם המנהיגות, שומעים שיחות אידיאולוגיות, לומדים שירים וריקודים ארץ־ישראליים חדשים וחוזרים הביתה עם מטען תנועתי מחודש. חוץ מזה היינו מארגנים מחנות קיץ מחוזיים, כי בינתיים קם והתגבש קן גדול של „עקיבא" בוורשה ואחריו בבידגושץ', בראדום, בקילצה ובעוד ערים אחרות של פולין הקונגרסאית. המחנה הראשון שמילאתי בו תפקיד מרכזי, התקיים בסביבות וישגרוד, על יד הכפר מלודישין. שם היינו צריכים לארגן שמירה חזקה, כי פרחחים אנטישמיים ניסו להת־קיף אותנו. הממונה על השמירה היה אז ישראל קאנאל מבידגושץ', אחר כך מראשי מרד גיטו וורשה.

שנה אחרי שנה היינו יוצאים למחנה שקוים על גדות האגם טרוקי, במחוז ווילנה. טרוקי היתה ברובה מאוכלסת קראים ואף האחוזה שבה התמקמנו היתה שייכת לקראי בשם לופאטו. הסביבה היתה נהדרת, גדושת יערות ואגמים, ואכן בילינו שם יפה מאוד ואף הצלחנו ליצור אוירה חינוכית נאותה.

בשלהי שנת 1935, כשהייתי על סף בחינת הבגרות ומאחורינו היו כבר למעלה משלוש שנים של עבודה חינוכית־אירגונית מאומצת, עמד קן „עקיבא" בפלוצק בשורה הראשונה של פעילות הנוער למען הקרנות הלאומיות ופיתח עבודת הסברה ציונית־חלוצית מועילה בקרב הצעירים. הקן מנה כ־350 חברים, רובם נוער לומד בגילים שונים ומשכבות שונות. אפרים מקוביץ', ממייסדיו של הקן, עלה לארץ־ישראל והצטרף לגרעין קיבוצי של התנועה. שני חברי הנהגה נוספים, בנימין גלבסקי ודוד אייזנברג, אחרי שסיימו את לימודיהם בגימנסיה ומילאו במשך זמן־מה תפקידים מרכזיים בתנועה, הת־כוננו לעליתם. מספר חברי הקן יצאו להכשרה חלוצית־חקלאית בסביבות קראקוב. ביניהם היתה גם יוכבד (ידז'יה) גראוברד, אשר באה לקן, ביחד עם אחותה זושיה, מסביבה חברתית מתבוללת, וחיש מהר נתפסה לרעיון החלוצי עד כדי כך שהחליטה לעזוב את בית הוריה ולצאת לדרך ההגשמה העצמית. כולנו ראינו בה דוגמה נאה של הצלחתנו החינוכית.

בדרך כלל היה מקובל שפעיל הקן היה משתחרר מתפקידיו כשהיה עליו להתכונן לבחינת בגרות. אני לא הייתי תלמיד מצטיין ביותר, אבל למרות זאת לא עמד בי הכוח להיפרד מהפעילות שלי בקן. המשכתי, איפוא, להשתתף בישיבות ההנהגה, הדרכתי קבוצות, ניהלתי שיעורי ערב בעברית ואף המשכתי להורות בשיעורים פרטיים שתמורתם היתה קודש לתקציב הקן. כולם, כולל הורי, התנבאו שצפוי לי כשלון חרוץ בבחי־נות, אולם אני, להפתעת כולם, איכשהו הצלחתי בהן והשגתי באותה שנה את תעודת הבגרות שהיתה נחשבת לדבר הכרחי בדרך לעתיד.

באותה תקופה עבר על תנועת „עקיבא" משבר פנימי חמור. חלק מהמנהיגות החליט להתנגד לדרכם הרעיונית של מתווי הדרך הוותיקים והקים פלג נפרד בשם „עקיבא ב'". לפילוג הזה היו סיבות רעיוניות וארגוניות כאחת ולא כאן המקום לעמוד עליהן. אני הייתי חבר בגרעין הכשרה, אשר אליו השתייכו רבים מבין המורדים. אמנם לא הצטרפתי אליהם, אבל הבינותי היטב לרוחם. מארץ־ישראל היו מגיעים מכתבים בלתי מעוד־דים על המצב בקיבוצים של התנועה. התחלתי לחשוב על המשך לימודי והתכוונתי להירשם לרפואה בצרפת. הדבר לא יצא לפועל, כי חסרו לי האמצעים הכספיים

הדרושים. וכך, למרות המועקה בלב, הצטרפתי לשורות מדריכי התנועה הארציים. בתחילה נשלחתי להדריך את הקן בגדאנסק (דאנציג) ומשם עברתי לראדום ואחר כך לקאטוביץ. הביתה הייתי בא כאורח לימים ספורים בלבד. בגדאנסק עברו עלי ימים קשים למדי, כי לא הצלחתי ביותר בעבודתי ההדרכתית שם, אבל במקומות אחרים, ובמיוחד בקאטוביץ, בה שהיתי כשנתיים, זכיתי לסיפוק רב ולהתרוממות רוח. בשנת 1939, לאחר שחברתי עלתה ארצה, התחלתי בהכנות לעליה אף אני. בחודש יולי באתי לפלוצק כדי להשלים את ההכנות ולהיפרד מהורי ומאחותי. באותם הימים ריחף מעל ראשינו האסון המתקרב, אם כי איש לא תיאר לעצמו שהסוף קרוב כל כך. בכל זאת היתה בי תחושה ברורה שעלי להזדרז ויהי מה.

שני מאורעות טרגיים בקן „עקיבא": המלחמה פורצת

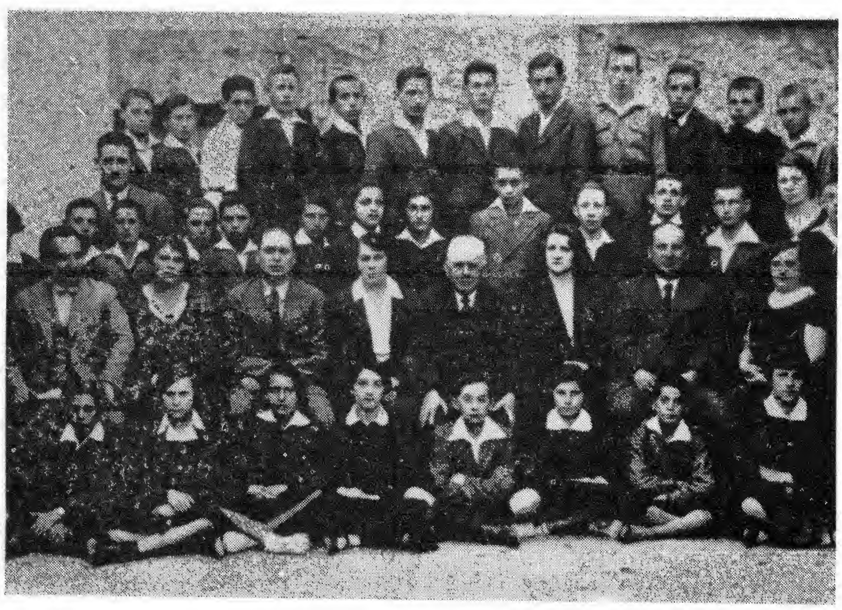
במשך כל אותן השנים שלפני פרוץ המלחמה, המשיך אבי בהוראת דת ותולדות העם היהודי בבתי ספר ממלכתיים פולניים. בשעות הבוקר לימד היסטוריה

בשטח הפעילות הציבורית המשיך אבי לשמש נואם הקהילה הרשמי (שלא על מנת לקבל שכר) בחגיגות הממלכתיות. הוא המשיך להיות פעיל בארגון מגביות למען הקרנות הציוניות בפלוצק ובסביבה. מדי פעם בפעם פירסם מאמרים בעתון היומי הפולני המתקדם־למחצה „דז'ינניק פלוצקי" ואחד הנושאים שלו היתה בקורת המשטר הנאצי בגרמניה. חוץ מזה פירסם מאמרי מחקר רבים בעתונות הפדגוגית־המקצועית, שהוצאה לאור על ידי הקורטוריון הוורשאי להשכלה.

כשבאתי הביתה ביולי 1939 מצאתי את כל בני הבית בקו הבריאות ואחותי היחידה התכוננה להתחיל בלימודיה בבית ספר תיכון מסחרי לאחר שסיימה שמונה כיתות של בית הספר העממי. אמי, כרגיל, עסקה במשק הבית ושמרה בקפדנות על סדרי הבית.

בסוף יולי נסעתי עם אבי לוורשה להירשם כסטודנט באוניברסיטה העברית. הלכנו למשרד האוניברסיטה שהיה נמצא ברחוב אורלה ושם נתקבלנו יפה על ידי מנהל המשרד, מר פוזננסקי, אשר הכיר היטב את אבי ואף היה קשור אישית בפלוצק, כי אמו היתה ילידת קהילתנו.

סידרנו, איפוא, הכל על הצד הטוב ביותר וחזרנו

מחזור בוגרי בי"ס עממי יהודי (1936)
מורים: ציבולסקה, צינאמון, גב' נורדנברג, אלטמאן, גב' ברומברגר, פלידרבלום, גב' רציונז'ר, אייזנברג, רוזנטאל (עומד), וורשה הדסה (עומדת).
די זיבעטע קלאַס פון דער יידישער פאָלקס־שולע
Graduates of the Jewish Elementary school (1936)

בבית הספר העממי היהודי. מצבה הכלכלי של המשפחה השתפר קצת כי אבא, לאחר שסיים את חוק לימודיו הגבוהים, השיג דרגת שכר של מורה־גימנסיה אקדמאי. משפחתנו עברה לגור בדירה מרווחת יותר בביתו של פאנטופל ב„נובי רינק". היה זה אחד הבתים המודרניים והגדולים שבעיר והתגוררו בו משפחות אמידות אחדות.

הביתה. כתמיד נהניתי ביותר מהיותי ביחד עם אבי בדרך, כי יכולתי לדבר אתו בעברית להנאתי וכל הגויים, אשר שמעו את שיחתנו הסתכלו בנו בהתפעלות, כי לא יכלו לנחש מהי השפה שבה אנו מדברים.

מובן מאליו שכבר אז היה השקט מאתנו והלאה. הגרמנים היו כבר בצ'כוסלובקיה ומדי יום ביומו אירעו

תקריות על הגבול הפולני. בכל רמ"ח איברינו חשנו את הסערה המתקרבת.

נוסף לזאת זועזענו באותו קיץ על ידי מאורע טראגי שאירע במחנה קיץ של „עקיבא". במחנה הזה, שהתקיים כרגיל, למרגלות הרי הטטרה, נפגעה קבוצה שהיתה בטיול בהרים על ידי ברק קטלני. בין הנפגעים היו גם חברים אחדים מהקן הפלוצקאי ובתוכם בנו הצעיר של עסקן־קהילה ידוע, קילברט. ברור שהידיעה על האסון, כששודרה על ידי הרדיו, עוררה בהלה גדולה בין ההורים שילדיהם היו באותו המחנה. כל אותו היום שמנו ממש במצור את מרכז הטלפונים ומשרד המברקה בעיר, עד שהצלחנו לקבל פרטים מלאים על המקרה ממרכז התנועה בקראקוב. באסון זה נהרג מפגיעה ישירה של ברק מדריך הטיול, בחור מצויין שחיבבנוהו מאוד. היו גם מספר פצועים קשה, אולם לחברי הקן הפלוצקאי נתמזל איכשהו המזל והם יצאו בשריטות קלות בלבד.

המקרה השני באותו קיץ היתה טביעתו בנהר של חבר קן „עקיבא", קובה ליטרמן הצעיר, והדבר השרה עלינו אבל כבד ביותר.

רבים טענו ששני מקרי אסון אלה אינם אלא מבשרי זמנים קשים העומדים לבוא עלינו בקרוב. הפעם היה לניחושים על מה להתבסס...

בסוף חודש אוגוסט היה הדרכון כבר בידי ואף הוזמן המקום באניה שעמדה להפליג מנמל קונסטנצה, ב־1 בספטמבר 1939. באחד הימים ישבתי במשרדו של מאיר פאגורק בבנק כשלפתע נכנס מנהל הבנק, סוחצ'בר, כולו נסער ביותר, ובידו הוצאה מיוחדת של עתון. ממנו נודע לנו על כריתת ברית אי־התקפה בין היטלר לסטאלין. היינו תמימי־דעים שהידיעה המרעישה הזאת פירושה סוף למדינה הפולנית. זכורני שסוחצ'בר אמר: „רבותי, זוהי החלוקה הרביעית והאחרונה של פולין!".

עם כל יום נוסף עלה המתח. התקריות על הגבול הלכו והתרבו ועל קירות הבתים הופיעו כרוזים הקוראים את האוכלוסיה לעבודות החפירה של תעלות נגד טנקים. גיוס כללי של כל השנתונים החייבים בגיוס היה בעיצומו ולפתע פתאום התחלנו להרגיש את המלחמה על סף בתינו.

היות ולא עברתי עדיין אימון צבאי ולא הייתי חייב גיוס, התנדבתי לחפירות מגן ונשלחתי להכנת עמדות יריה בצומת הרחובות קולגייאלנה (אז קראו לה פ. או. וו.) ופייקארסקה. יהודים רבים היו בין המתנדבים, אולם לא הסתכלו עליהם באהדה למרות שהשתדלו לעבוד במסירות. מדי פעם בפעם היה מישהו מבין הגויים משמיע הערה עוקצנית, כגון שהיהודים „מגלים כעת נאמנות למדינה הפולנית רק בגלל זה שהם מפחדים מפני היטלר וחושבים שהפולנים ילחמו למענם"...

נעשה ברור לגמרי שאלמנטים מסויימים היו מעונינים לזרוע פירוד בתוך האוכלוסיה וליצור רושם שהמלחמה נגד גרמניה היא למעשה מלחמה לטובת היהודים בלבד. בקבוצה שבה עבדתי אני, נטפל אלי צעיר בלונדי, אשר ניסה ללא הרף להציק לי. בתחילה לא הייתי מגיב, אולם לבסוף כשאמר שבעזרת הגרמנים תיפטר פולין מהיהודים, לא התאפקתי יותר והתחלתי לדרוש שיבדקו את ניירותיו, כי הוא בודאי מרגל. האוירה התחממה ואנשים החלו ללחוץ עליו שיגיד מאין הוא ולקרוא למשטרה. ברגע זה התקרב אלינו צעיר פולני אחר ובאמרו „אתם משוגעים, הרי זה שכן שלי ואני מכירו מצויין", משך אותו בשרוולו וחיש מהר נעלמו שניהם מעינינו.

הבריות היו לוחשים ביניהם שהעיר מלאה מרגלים גרמניים. בקיוסק לגלידה „פינגווין" שהוקם על יד צומת טומסקה וגרודזקה, נמצאה תחנת שידור שממנה היו בלילה סוכנים גרמניים משדרים ידיעות על תנועות הצבא. הרעש של המקרר היה משתיק את תיקתוק המשדר.

הרדיו הפולני היה אמנם משדר ללא הרף שירי לכת ונצחון, אולם שירים אלה לא סייעו בהרבה לחיסול אוירת התבוסנות, אשר נוצרה על ידי הסוכנים החשאיים שהתרכזו בעיקר בהפצת הרעל האנטישמי. בכל זאת, היו רבים אשר עד הרגע האחרון לא האמינו שאכן תפרוץ מלחמה של ממש.

בבוקר, ביום 1 בספטמבר 1939, עם הודעת הרדיו הפולני על ההתקפה הגרמנית, התבדו תקוותיהם של כל אלה אשר עדיין חיו באשליות. היה זה יום ו', יום שוק כרגיל בפלוצק, וכשיצאתי בשעה 7 למדרכה שלפני הבית, ראיתי שהעולם עדיין כמנהגו נוהג. עגלות האכרים ובהן התוצרת הקלאית באות לככר השוק ותופסות את מקומותיהן. האכרות מתיצבות עם סליהן מלאי ביצים, חמאה, גבינה או שומן עופות ומחכות לקונים. הולך ומתעורר יום שמש יפה ובהיר שאינו מבשר במאומה שבו תחל מלחמת־הדמים האיומה ביותר בתולדות האנושות אשר תימשך 5 שנים ו־7 חדשים.

לאכרים, אשר לא שמעו בבוקר את השידור (ובכלל בביתו של מי מהם היה רדיו?) נודע סוף סוף שהמלחמה כבר החלה. חלק מהם רתם את הסוסים ועזב בחיפזון את השוק, אולם הרוב נשאר במקום והמשיך למכור את המיצרכים לקונים המועטים שבאו לשוק. בשעה 8 הופיעו בשמי העיר שלושה אוירונים גדולים שכמותם לא ראינו עד אז. וכיוון שעל כנפיהם לא היו סימנים גרמניים, צעקו האנשים שאלה הם אוירונים „שלנו". לפתע נשמעו 3 או 4 התפוצצויות. האנשים טענו שהאווירונים שלנו מבצעים אימונים. לבותינו נתמלאו גאווה. אם ישנם ברשותנו אווירונים כאלה, הרי באמת אין מה לפחד מהגרמנים... כעבור חצי שעה נודעה האמת כולה: פלוצק זכתה להיות בין עשרות ערי פולין הראשונות שהופצצו כבר ביום הראשון של המלחמה. הגרמנים זרקו 4 פצצות, מהן 3 על שדה־התעופה הצבאי שנמצא

כ־3 ק"מ מצפון לעיר והיה באותו רגע ריק לחלוטין. פצצה אחת נפלה בפרוור העיר בלוניה והיו מספר פצועים.

במשך כל אותו היום היינו צמודים לרמקולים של הרדיו ושמענו, בהפסקות שבין שירי הלכת, שבכל הגבול הגרמני־פולני מתחוללים קרבות קשים, שהתקדמותם של הגרמנים לרוב נעצרה ובמספר גזרות עבר הצבא הפולני אפילו לשטח הגרמני. רק כעבור ימים אחדים התברר שמנהל שידורי הרדיו הפולני היה סוכן גרמני ותפקידו היה בהתחלה להרדים את ערנותה של האוכ־לוסיה ואחר כך ליצור אוירת בהלה, כדי להביא לידי כך שזרם הפליטים בדרכים יפריע לתנועות הצבא הפולני. ואמנם הוא מילא את תפקידו ביעילות יוצאת מהכלל והצליח במאה אחוזים.

בריחתנו מהבית

במוצאי שבת החלו להגיע לפלוצק קבוצות ראשונות של חיילים פצועים קל ומפיהם נודע על הנסיגה המבו־הלת של הצבא הפולני מעמדותיו שעל יד הגבול הפרוסי־המזרחי שהיה מרוחק מאתנו 70 ק"מ בקו ישר. לכל בר־בי־רב נעשה ברור שבעוד יומיים־שלושה יש לצפות שהחזית תעבור לסביבת עירנו. יכולנו בקלות לצפות שהפולנים ינסו לעצור בעד התקדמותם של הגר־מנים על גדות הוויסלה ואז תיפול העיר עצמה לידי האויב ותהיה נתונה להפגזה פולנית. השערות אלה הת־חזקו לאור השמועות שמכינים כבר את פיצוץ הגשרים על הוויסלה והופרים עמדות־ירי ברדזיביה. ביום א' היתה עוד קיימת תחבורת אוטובוסים פחות או יותר סדירה ואנשים החלו עוזבים את העיר בעיקר לכיוון גומבין. רבים עשו חישוב שגומבין, עיירה קטנה החבויה ביער, היא מקום בטוח ביותר. משפחתנו היתה מן המועטות שלא נסעה לגומבין אלא לגוסטינין ובעיקר משום ששם היתה מתגוררת דודתי, אחות אמי, ולכן היה לנו למי להיכנס. בתחילה שלחנו באוטובוס את הנשים, כלומר את אמי, אחותי וכן את דודתי — אחות אבי — עם בתה, שנמלטו ממקום מגוריהן בעיר פוזנאן עוד כיומיים לפני פרוץ המלחמה. אבי ואני נשארנו לעת עתה בבית.

ביום ג' הלכה העיר והתרוקנה מאוכלוסיתה. הפו־לנים יצאו לכפרי הסביבה והיהודים המשיכו לצאת לגומבין. ברחובות נראו בעיקר חיילים, לרוב ללא מפק־דים וללא נשק. בלילה היו הרחובות מתמלאים בשיירות אינסופיות של עגלות צבאיות, שעליהן ישבו חיילים בצפיפות, דוהרות במורד ההר כדי להספיק ולעבור את הגשר בטרם יאיר יום. הבריות סיפרו שלצבא הפולני הנסוג ניתנה פקודה להתרכז לקרב במבואות וורשה. פחד היה להגיד משהו, כי היתה פקודה שכל המפריח שמועות והמקים בהלה — יירה.

באותו יום הצלחנו לעלות על אוטובוס שנסע לכיוון קוטנו והגענו, אני ואבי, לגוסטינין. בבואנו לשם, מצאנו אוירה הרבה יותר שלווה מזו שבפלוצק ואנשי המקום ממש התלוננו שכל הבהלה והפחד עשו הפליטים, „אשר משום־מה ברחו מבתיהם". גם בבית דודתי ניסו לנהל את הענינים כאילו לא קרה דבר, אבל כבר למחרת בואנו, כשנודע שפלוצק כבר נתפשה על ידי הגרמנים, גומבין הופצצה קשה ונשרפה ושהחזית מתקרבת לקוטנו, השתנתה האוירה לחלוטין.

בעיירה גוסטינין; הענקת תואר אצולה תמורת הצלת נפש

באותם רגעים קשים היו יהודי גוסטינין מעודדים את עצמם ואת הפליטים בהזכירם את ברכתו של הצדיק הגוסטינאי, ר' יחיאל, אשר לפני מותו הבטיח שהעיר לעולם לא תינזק על ידי שריפה. ומאז שריפה כי תפרוץ בעיר תאכל לא יותר מבית אחד ולא תתפשט.

על ר' יחיאל, שהיה הסבא של הסבא שלי, ר' שמחה שצ'יגלסקי, היו מתהלכות אגדות רבות וכמה מהן שמעתי מפיו של סבי בעצמו. פעם אחת — כך סיפר לי סבי — חלה אחד הפריצים הגדולים שבסביבה והרופאים היו אובדי עצות ולא יכלו לרפאו. לבסוף, כשכלו כל הקיצין, יעצו לו שיסע לצדיק מגוסטינין שיצאו לו מוניטין של עושה נסים. כשהופיע הפריץ אצל ר' יחיאל, הושיב אותו הצדיק בכסאו, שם על ראשו את ה„שטריימל" והניח לפניו את ספר הגמרא. היה עליו לשבת כך ללא נוע במשך שעה שלמה ולהזין עיניו באותיות הגמרא. באותו זמן היו נכנסים יהודי העיר, מחסידיו של הצדיק, מסתכלים בפניו של הפריץ ויוצאים ללא אומר ודברים. כעבור שעה ציווה עליו הצדיק לקום ולחזור לאחוזתו. למחרת — כך מספרים הבריות — קם הפריץ ממיטתו בריא ורענן כאילו לא חלה מעולם. ימים ספורים לאחר מכן ביקר שוב אצל ר' יחיאל וביקש ממנו שיבחר לעצמו תגמול כלשהו. הצדיק סירב לקבל מתת מידיו של הפריץ ואז הודיע הלז שהוא מעניק לו את האצולה ומתיר לו וליוצאי חלציו להשתמש בשמו ובסמלו המשפחתי. ר' יחיאל לא ענהו על כך מאומה והפריץ נפרד ממנו ויצא את הבית. כעבור זמן־מה נשלחה לביתו של הצדיק קופסת־זהב ובה היתה טמונה תעודה רשמית שלפיה הוענקה לר' יחיאל האצולה והשם שטשיגלסקי בעל הסמל „שטשיגל" (שפירושו בפולנית ירגזי — ציפור־שיר קטנה).

לא ר' יחיאל בעצמו ולא אחד מבניו לעולם לא השתמשו בזכות שהוענקה להם על ידי האציל הפולני. קופסת הזהב והתעודה שבתוכה היתה מונחת במזווה

כאבן שאין לה הופכין עד אותו הרגע כשסבי, שהיה אחד מבין נכדיו הרבים של ר׳ יחיאל, גילה רצון ללמוד רפואה בוורשה. בדרך כלל סירבו לקבל יהודים לאוני־ברסיטה הוורשאית ובמיוחד קשה היה להתקבל לרפואה. סבי ניסה את מזלו ולא הצליח. אז החליט להירשם לבית ספר ממשלתי ל„פלדשרים" שהיה קיים אז בוורשה, אולם גם שם לא קיבלו אלא אחוז קטן מאוד של יהודים. הוא נזכר שיש לו הזכות להשתמש בשם משפחה פולני, כי שמע על כך פעם מפי אביו. ואכן, זכות זו באמת פעלה. הוא קיבל תעודת זהות בשם שטשיגל־שטשיגלסקי והצליח לשחד את הפקיד הרוסי שלא יכתוב בה את שמו הפרטי המלא אלא את האות הראשונה בלבד. בטופס התעודה לא הוזכרה הדת אלא הנתינות בלבד. וכך הצליח סבי להערים על שלטונות בית הספר, אשר לא התמצאו על סמך התעודה שיש להם ענין עם מועמד יהודי, כי הרי לא ייתכן יהודי בשם כזה...

הסיפור הזה עלה בזכרוני באותם הימים בגוסטינין כשרבים נזכרו בברכתו ובניסיו של הצדיק, ר׳ יחיאל, שעצמותיו היו טמונות באדמת בית הקברות הגוסטינאי. לזכותו נזקפה העובדה שאוירונים גרמניים, אשר היו עוברים בלהקותיהם בשמי העיירה בכיוון לוורשה, לא הטילו עליה אף פצצה. ואף כשנפלה פעם פצצה אחת — היא לא התפוצצה ולא גרמה כל נזק, פרט לבהלה.

בינתיים הלכה העיר והתמלאה פליטים. הספקת המזון השתבשה והאכרים הפסיקו לבוא לשוק. יום ולילה היו עוברות ברחובות הראשיים שיירות של חיילים. בתחילה הלכו כולם לכיוון קוטנו, ואחר כך, כשהתחיל שם הקרב הגדול, אשר את הדיו האדירים שמענו ללא הרף (היינו מרוחקים משדה הקרב לא יותר מ־25 ק"מ), התחילו לחזור ולנסות להגיע לוורשה בדרך אחרת. לפתע שמנו לב לכך שאנו רואים לפנינו את אותם החיילים והסמלים שפגשנו בהם רק אתמול וחילקנו ביניהם פירות וסוכריות. אז הבינונו שהקץ מתקרב ובא.

הגרמנים נכנסו לגוסטינין ביום א׳ של ראש השנה. היה זה חלק מאותו הגייס, אשר בפיקודו של הגנרל הנאצי פון בראוכיץ׳, כבש את פלוצק. הגרמנים לא נתקלו בשום התנגדות של ממש במבואותיה של פלוצק וללא קושי עברו את הוויסלה למרות שהצבא הפולני בנסיגתו פיצץ את שני הגשרים.

התעללויות ראשונות של הנאצים

כשהצבא הסדיר היה עובר במכוניות המשא שלו על פני גוסטינין, אסור היה להיראות ברחוב ואף לא להסתכל דרך החלון. האנשים הסתגרו בבתיהם ורעדו מפחד. הרגשנו כאילו נפערה תהום לפנינו ועוד מעט ידחף אותנו מישהו פנימה. לא עברה שעה קלה ובאנו במגע הישיר הראשון עם האויב. נשמעו דפיקות חזקות בדלת וחיילים חמושים ברובים מכודנים ציוו על כל הגברים שבבית לצאת בריצה לככר השוק. חיש מהר היינו אני, אבי, דודי ושני בניו בככר השוק שהתמלא בהמוני אדם. בתחילה עמדנו מעורבים עם הפולנים, אולם כעבור שעה ציוו הגרמנים שהפולנים יעמדו לחוד והיהודים לחוד. על המדרכות מסביב לככר השוק הגדולה הוצבו מכונות יריה כבדות כשלועותיהן מכוונים ישר אלינו ועל ידם צוות חיילים מוכן לפעולה. מדי פעם בפעם נשמעו דברי פקודה ואז היינו משוכנעים שאלה הן המלים האחרונות שנזדמן לנו לשמען בעולם הזה. בכל זאת, למרות הסכנה שריחפה מעל לראשינו, היינו שק־טים. חשבנו רק על הנשים שנשארו לבדן בבית.

גרמנים לבושים אזרחית החלו להסתובב בינינו ול־צוות עלינו להריק את הכיסים. הם שדדו שעונים, טבעות, מזומנים. לפתע נשמעה פקודה: על כל היהודים לשכב כשפניהם לאדמה. שכבנו על האבנים וקלטנו באזנינו את רעש בריחי מכונות היריה. אינני יודע כמה זמן שכבנו, אולי שעתיים, אולי פחות. אחר כך ציוו עלינו לקום והרגשתנו היתה כאילו הוציאו אותנו במקרה מארון המתים.

יום שלם עמדנו בככר השוק תחת משמר מכונות היריה ובינתיים בוצע שוד וגזל בחנויות היהודיות שנפ־רצו על ידי חיילים, בהדרכתם של הגרמנים המקומיים, אשר עלו לגדולה לפתע. בשעות אחרי הצהרים ירד קצת המתח והנשים החלו להגניב לנו משהו לאכול ולשתות. יכולנו גם להתערבב בין הפולנים, אשר רבים מהם אולי לראשונה הבינו שהגרמנים אינם נלחמים אך ורק ביהו־דים אלא גם בהם, הפולנים.

עם רדת החשכה ניתנה פקודה שכל אחד יחזור לביתו. כך עבר עלי היום הראשון של הכיבוש הנאצי.

כעבור יומיים שוב הוציאו הגרמנים את כל הגברים — והפעם רק יהודים — והובילו אותם לתוך הכנסיה הנוצרית. אני ניצלתי מהגזירה הזאת, כי שכבתי במיטה בחום גבוה ובבית הוחלט שלא אלך, אף על פי שהדבר היה כרוך בסכנת נפשות גדולה, כי הגרמנים לא הת־חשבו במחלה.

דודי, בתוקף מעמדו הרפואי, לא יצא אף הוא, אבל אבי ושני בני דודי הלכו. הגרמנים הכניסו את כולם

לכנסיה והחזיקו אותם שם שלושה ימים רצופים מבלי לתת רשות יציאה אפילו לשם צרכיהם הפיסיים. בתח־בולות שונות הצליחו הנשים להגניב קצת אוכל לתוך הכנסיה. במשך כל אותו זמן התהלכו בעיר שמועות שהגרמנים מתכוננים לפוצץ את הכנסיה על כל הכלואים בה. לא היה לנו כל ספק שהם מסוגלים לעשות זאת, בפרט ששמענו כבר על מעשים אכזריים דומים שבוצעו על ידם במקומות אחרים.

אחרי שלושה ימים של אימה ופחד חזרו הגברים בשלום לבתיהם. התקרב יום הכיפורים הטראגי ביותר שידעתיו מעודי. על תפילה בציבור אי־אפשר היה לחלום. לכל היותר היו מתפללים במנינים משפחתיים או בי־תיים ובכי חרישי עצור היה עולה מכל בית יהודי. מאין יבוא עזרי? — שאל כל אחד בהביטו לשמים שבינתיים התקדרו בעננֵי הסתיו הפולני.

אנו חוזרים לפלוצק

עם התקבל הידיעה שמותר לחזור לפלוצק, שכרנו לעצמנו עגלה ויצאנו לדרך הביתה. רובו של הכביש מוביל דרך יערות ואכן היתה הנסיעה כרוכה בסכנת נפשות, כי היו מקרים של שוד ואף רצח. אולם יותר מכל דבר אחר פחדנו מפגישה עם חיילים גרמניים שהיו נוהגים להתעלל ביהודים.

כשהתקרבנו ליערות לונצק הבחננו בסימני הרס רבים. במקום הזה, המרוחק כ־12 ק״מ מפלוצק, היתה נמצאת אחוזתו הגדולה של ראש מַטה הצבא הפולני, הגנרל רידז־שמיגלי, והגרמנים עשו בה שמות על ידי הפצצה מהאוויר. חוץ מזה נהרסו לכל אורך הדרך קווי הטלפון ועצים רבים נשברו או נעקרו מהשורש.

לבסוף הגענו בשעה טובה לרדזיביה ושוב השתרע לפנינו המראה הנהדר, המוכר כל כך, על פני הנהר הרחב וההר ממול שעליו התנשאו, כאילו כלום לא קרה, בניניה וכנסיותיה של פלוצק. שני הגשרים היו מפוצצים ולכן היה עלינו לעבור את הנהר בסירה. הדייגים הפולניים מצאו לעצמם פרנסה חדשה והיו מעבירים את האנשים כנגד תשלום די מופרז.

והנה אנו שוב ברחובותיה של העיר, בה גדלנו וחיינו שנים כה רבות. עינינו משתדלות לא לראות את הדגלים האדומים עם צלב הקרס השחור המתנוססים על כל בנין ממשלתי או עירוני. כשרואים מרחוק חייל גרמני, עוברים מהר לצד השני של המדרכה כדי להימנע מפגישה פנים אל פנים. ממהרים הביתה, אולי שם נרגיש עצמנו בטוחים יותר.

מצאנו את דלת דירתנו פרוצה וכל הרהיטים מפו־זרים. על הרצפות התגלגלו חלקי בגדים שנזרקו מהארון ומאות צילומים שהוצאו מהאלבומים. הסתבר שבביתו של פאנטופל, בעל הבית, התמקם המטה הראשי של מפקד הגייס פון בראוכיץ׳ ובדירתנו התגוררו קצינים גרמניים. נפל, איפוא, בחלקנו „הכבוד״ לארח בעל כורחנו את נציגיו המובחרים של „הגזע העליון״...

קשה לתאר בפרוטרוט את כל המאורעות שאירעו בפלוצק בשלושת השבועות שהייתי בה עד לבריחתי. לא היה עובר יום מבלי לזעזע אותנו במעשה זוועה חדש. הגרמנים לא התנהגו בפלוצק אחרת מאשר בכל מקום אחר. גזזו זקנים, חטפו אנשים מהרחוב ומהבתים לעבודה תוך התעללויות שונות, שדדו חנויות, החרימו רכוש והטילו קנסות כספיים על כלל האוכלוסיה. רבים מהגר־מנים המקומיים שמו על שרווליהם תגים עם הסמל הנאצי ושימשו מורי־דרך נאמנים לאנשי הגסטאפו בפלי־שותיהם לבתי העסקים והדירות של היהודים האמידים. יום אחד, בעברי ברחוב טומסקה, ראיתי שיירה של מכוניות נעצרת על יד בית החרושת של מרגוליס. מאחת מהן יצא חברי־לכיתה לשעבר, הגרמני ריינרט, במדים נאציים, ואחריו מספר קצינים. הוא הוביל אותם לתוך המפעל, בודאי לשם ביצוע ההחרמה.

הגרמנים המקומיים, ולצדם מספר פולנים בוגדים, מסרו לפולשים רשימה של יהודים שהצטיינו במיוחד בתעמולה אנטי־נאצית לפני המלחמה. שמו של אבי היה כלול ברשימה הזאת ומאז היה עליו להסתתר בעליית הגג שבביתנו. לא ידענו מנוחה לא ביום ולא בלילה. עד מהרה נודע לשימצה גרמני צעיר אחד, מאנשי הס״ס, שהיה נוהג להתפרץ לדירות יהודיות בשעות ערב מאו־חרות או בלילה לשם עריכת חיפושים. בשעת מעשה היה יורה ללא אבחנה ונהנה ממראה היהודים המבוהלים. גם משפחתנו „זכתה״ לביקור כזה שלו באחד הערבים.

מזרחה עם גזרי תעודה של „פליט חוזר״

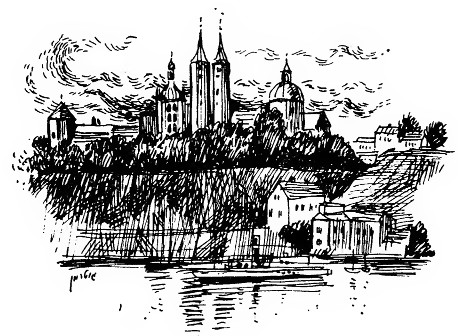
בידי היו עוד כל הניירות המזכים אותי לעליה לארץ־ישראל וכולם הפצירו בי שאנסה לעבור את הגבול לרומניה. כשנודע על פלישתו של הצבא הסובייטי למ־חוזות המזרחיים של פולין, ניסו רבים מבין יהודי פלוצק לקבל תעודת מעבר לאחת הערים שבשטח הכיבוש הסובייטי. תעודה כזאת אפשר היה לרכוש תמורת תשלום מסוים במשרד העיריה. מספיק היה להודיע את שם העיר אליה רוצים, כביכול, „לחזור״ והפקיד היה מכין תעודה מתאימה המאשרת שבעלה הנהו „פליט חוזר״. כשנודע ליהודים שקיימת אפשרות להשיג תעודה כזאת, התחילו מיד לרוץ לעיריה לשם קבלתה. נוצר דוחק עצום ותור ארוך מאוד. נעמדתי בתור ביחד עם בן־דודי וכע־בור שעות ספורות נמצאו ברשותנו תעודות רשמיות המזכות אותנו לנוע בדרכים בכיוון העיר טארנופול.

היות והיה קיים חשש שהגרמנים יבטלו לפתע את תוקפן של תעודות אלה, לא התמהמהנו וכבר למחרת יצאנו לדרך. אין מלים המסוגלות לתאר את סיוט

הפרידה בתנאים אלה. חשתי בכל בשרי שהנני משאיר את הורי ואחותי להפקר. התחננתי בפניהם שישתדלו להשיג אף הם תעודות מעבר ויבואו לוורשה, כי שם אחכה להם.

סירת משוטים העבירה אותנו לגדה השניה של הנהר ומשם היה קיים קשר אוטובוסים בלתי סדיר לוורשה. ליד הכניסה לאוטובוס עמד חייל גרמני ובדק את התעודות. כשהושטתי לו את תעודתי, הסתכל בה קצרות ולפתע קרע אותה לגזרים. נדהמתי, כי הרי היתה זאת תעודה כשרה לחלוטין ומדוע קרע אותה? הוא הוביל אותי לקצין המשמר. שם הצלחתי להוכיח שהיתה לי תעודה אמיתית והקצין הסכים שאעלה לאוטובוס כשבכיסי אני שומר על כל גזרי התעודה. מה יהיה אם בדרך יעצרו אותנו ואהיה נאלץ להראות את הגזרים הללו? בלב מכווץ מהתרגשות הסתכלתי, זו הפעם האחרונה, על קווי האופק של העיר בה ביליתי את כל שנות ילדותי ונעורי. אמנם התחנכתי וחינכתי אחרים על הרעיון שזהו מקום גלותנו שאנו מצווים לעזבו כדי לחדש את חיינו במולדת העתיקה המחכה לתחייה, אבל הרי גם עיר זאת היא בבחינת מולדת, מולדת בנכר.

נהג האוטובוס הדליק את המנוע והתחלנו לנסוע. „האתמול נשאר מאחורינו" כדברי השיר שהיינו שרים תכופות בתנועה. אולם מה יביא המחר? האם יהיה לנו בכלל מחר?

מפלגות, תנועות נוער, קרנות לאומיות

אלישע יחזקאלי (צ׳ארנוברודה)

ניצני ההגשמה הציונית

מחבר הרשימה, שעלה ארצה בשנת 1921, והוא מוותיקי האופים בתל־אביב — מזכיר ברשימתו הקצרה הזאת כמה מהמוסדות והאישים שפעלו בפלוצק בעשור שלפני עלותו ארצה. באוקטובר 1963 מלאו לח׳ אלישע 70 שנה וועד אגודת האופים ציין את המאורע על ידי רישום שמו בספר הזהב של הקרן הקיימת.

נזכר אני בשנים שלאחרי 1911, עת הגעתי לפלוצק לעבוד אצל משפחת בומזון־בריגרד. אני ובני גילי פעילים היינו אז לקיום ולפיתוח המוסדות הציבוריים והתרבותיים שבפלוצק כמו „הזמיר״, אגודת־ציון והקרן

קבוצת עסקנים לקראת עליתם של החלוצים הראשונים בשנת 1920.
למעלה: גונשר, בלוטניק (יוסיפון) יחזקאל, מרדכי קרובינר.
באמצע: יצחק קרובינר, שמידט, אלישע צ׳רנוברודה (יחזקאלי), נפתלי רוז׳אנסקי (שושני), יוסף זיג.
למטה: הורוביץ, רוזה גולדקינד, רוזנברג, גולדקינד פרומה, גולדקינד טובה, רובין משה (מולק)
אַ גרופע עסקנים צום עולה־זיין פון די ערשטע חלוצים אין יאָר 1920
A group of youth-leaders prior to the Aliya of the first pioneers — 1920.

הקיימת לישראל. מבין החברים שהקדישו את זמנם ואת מרצם לקידום הפעולות של אגודות אלה מן הראוי להז־כיר את אהרן בקר, אלימלך כבשני, יוסף כהן, רוטנ־שטרייך, ראובן הורביץ, נפתלי שושני, מרגולין, פלידר־בלום, פודלוביץ, יחזקאל יוסיפון — זכרונם לברכה, וייבדלו לחיים ארוכים: י. ד. כהן, משה (מוליק) רובין ויוסף זיג.

הנוער הפלוצקאי גילה אז התענינות רבה בשיעורי ההיסטוריה היהודית שהתקיימו ב„הזמיר״. שותפו בהם המורה הוותיק פנזון, המורה והסופר יקיר ורשבסקי, קושרקביץ ועוד. כן היו נערכים נשפים והרצאות על נושאים שונים בעניני דיומא בהשתתפות כוחות מהבית והחוץ.

פעילי העבודה הציונית עשו את עבודתם בהתמסרות רבה, בעקשנות ובגאון בסביבה אדישה ועוינת. במיוחד יש להזכיר את המורים שקיימו את שיעורי הערב לעברית ורק הודות למסירותם זכתה העבודה התרבותית להצלחה. ביחוד מסור היה לעבודה זו הח׳ י. ד. כהן, שיש לציינו לשבח. נזכיר נא גם את המורים האחרים שפעלו אז: חיים פרידמן, אינדלמן, וורשווובסקי.

שעורים אלה הוסיפו להתקיים עד שהצעירים יצאו את העיר לאחר שגויסו לצבא. עם שיחרורם גיבשו קבוצה ראשונה של חברים (יוספיון זיג, האחים קרובינר, רוז׳נסקי (שושני) וכותב השורות האלה) שיצאו את פולין בשנת 1920 והגיעו לא״י ב־13 בינואר 1921.

עם הגיעי ארצה הצטרפתי להסתדרות והתחלתי בפעולתי באיגוד המקצועי. בפסח 1921 התאספנו, קבוצה קטנה של אופי תל־אביב, ויסדנו את אגודת פועלי האפייה בעיר שהיא מהאגודות הראשונות בהסתדרות.

ארבעה ידידים ועולמם הרוחני

(בטאון קבוצת צעירים בשנות מלחמת העולם הראשונה)

היה זה בשנות מלחמת העולם הראשונה. בין צעירי עירנו, היהודים, בלטו במיוחד „המיוחסים", אלה הם תלמידי הגימנסיה הרוסית, אשר היוו את שכבת האינ־טליגנציה. בעקבות ההפסקה בלימודי הגימנסיה, שהחלה עם פרוץ המלחמה, באה תקופת ההתקרבות בין תלמידי הגימנסיה לשעבר לבין צעירים אחרים של עירנו, שהיו אוטודידקטים. התארגנו קבוצות של נושאי דגל הציונות, שוחרי הסוציאליזם או סתם חובבי התרבות היהודית, אמנות, ספרות וכד'.

ארבעה צעירים — ששניים מהם היו תלמידי הגימ־נסיה (יצחק רובין ואריה־לייב פרלמוטר) ושניים אחרים שלא רכשו לעצמם השכלה פורמלית (צבי־הירש באראן וצבי־הרמן קרוק) — התקשרו בקרבה נפשית וחברתית, ובהיותם עֵרים לכל התופעות והאירועים של הימים ההם ברחוב היהודי, החליטו להוציא בסתר חוברת ביידיש שתשקף את רגשותיהם, תקוותיהם וחלו־מותיהם הכמוסים. החוברת הזאת, בשם „די שווערע צייטן" („זמנים קשים") היתה מופיעה בכל הזדמנות ראויה, כגון: מותו של שלום־עליכם, יום השנה למותו של ד"ר הרצל, יובלו של י. ל. פרץ וכו'. כל חוברת היתה מלווה ציורים יפים שבהם הצטיין במיוחד אחד מעורכיה, הרש באראן, בעל הכשרונות האמנותיים.

מתוך אוסף של „די שווערע צייטן" (הזמנים הקשים)
עטלעכע עקזעמפלאַרן פון „די שווערע צייטן"
From the collection of the "Difficult Times"

בארכיוני הפרטי השתמרה, לצערי, רק חוברת אחת בשלמותה. חוברת זו הוקדשה ליום מותו ה־11 של הרצל ובתוכנה כלולים בין היתר מאמרים אלה:

שיר ליום השנה ה־11 למותו של הרצל מאת א. פ"ר (פרלמוטר);

קורות חייו של הרצל — מאת יצחק ר. (רובין);

מאמר ליום השנה — מאת ה. ק. (קרוק);

על הרצל — מאת ל. פ. (פרלמוטר) ועוד.

בחוברת מס׳ ג׳, שממנה נשתיירו רק 2 דפים בודדים, אנו מוצאים שיר בשם „פאַרוואָס?" (מדוע?). מחמת האקטואליות הנצחית של הנושא, אשר בו מת־לבטים היהודים בכל דור ודור, נצטט את השיר הזה במלואו ובשפתו:

„ווען ס׳פאַלן ווי פליגן פיל מענטשן אין פעלד,
ווען יעדער שטאַרבט פאַר זיין היימאַט, אַ העלד!
או! דאמאלס, נאָר דאַמאָלס באַוויין איך דיך, ייד,
וואָס פאַלסט נאָר אַ קרבן מיט פרעמדע דערמיט,
וואָס אָפּפערסט דיין לעבן ווי אַן אמת׳ער פריינט
און ווערסט באַלד פאַרגעסן דעם אייגענעם היינט
און בלייבסט באַלד ווי אימער דער ערגסטער
אין לאַנד,
ס׳געפערלעכסטע סם ביי די מענטשן אין קאַנט.
אָט! דאָס נאָר באַוויין איך און כ׳פרעג דיך
נאָר דאָס,
זעה, ענטפער מיר אמת, פאַרוואָס דאָס?
פאַרוואָס?"

צ. ק.

בִּנְפוֹל בְּנֵי אָדָם עַל מִשְׁמֶרֶת בַּקְּרָב
אִישׁ אִישׁ לַהֲגַנַּת הַמְּכוֹרָה שֶׁאָהַב
מַה רַע גוֹרָלוֹ ,הַיְּהוּדִי, וּמַה מַּר
הוּא מוֹסֵר אֶת הַכֹּל, אֶת כָּל הַיָּקָר
אֶת חַיָּיו הַקְּצָרִים הוּא מַקְרִיב עַד תּוֹם
אַךְ קָרְבָּנוֹ לֹא נִרְצָה וְנִשְׁכַּח בּוֹ בַּיּוֹם
וּשְׁמוֹ כְּתָמִיד מְנוּדֶּה וּבָזוּי
לֹא יִפָּקֵד, לֹא נֶחְשַׁב כָּרָאוּי.
לָכֵן אֶשְׁאַל וּבְלִבִּי בְּכִי וְחֵימָה:
כָּל זֹאת מַדּוּעַ? כָּל זֹאת מִפְּנֵי מַה?

אין כל ספק שבלבותיהם של הצעירים האלה (גילם אז לא עלה על 17 שנה) פעמו רגשות כנים ועמוקים שבהם שאפו להתחלק עם חבריהם ולעוררם למחשבה והתעמקות בבעיות קיומו של העם היהודי. הם שאפו שפרסומיהם, שהיו כתובים בכתב־יד יפה, יהיו תמיד מקושטים בציורים יפים ומרשימים. ואכן מעוררים הציו־רים האלה (החתומים ע"י י. ר., ה. ב., ל. פ.) התפעלות אף כיום.

לבסוף קווים מספר לאישיותם של העורכים עצמם:

יצחק רובין (איז׳עק), היה במרוצת השנים לאדריכל־מהנדס מוכשר. הוא הצטיין בכשרונותיו המוסיקאליים ואף ניצח בהזדמנויות שונות על מקהלת נוער בפלוצק. גם בשנות שהותו בוורשה ניצח שם על מקהלת הפועלים היהודיים. הוא נספה בשנות השואה.

צבי (הרש) בארון, היה בעל כשרונות נדירים לציור ולאמנות פלסטית. כמה מרישומיו שהשתמרו מעוררים התפעלות. הוא התכונן ללמוד באקדמיה לציור בוורשה, אולם טבע בנהר בהיותו בן 20 בלבד.

אריה לייב פרלמוטר היה למהנדס־אדריכל מוכשר. בימי מלחמת העולם השניה נפל לשבי הגרמני וחזר

קטע מאנדרטת הזכרון אַ פראַגמענט פון דעם דענקמאל
Part of the Memorial stone

ממנו חולה ורצוץ. בשארית כוחותיו הקים מצבה לזכר יהודי פלוצק, המתנוססת במקומו של בית הקברות.

צבי (הרמן) קרוק עבד זמן־מה כצלם בפלוצק וכשעבר לוורשה השתתף באופן פעיל בחיי תרבות בהיותו מעובדי ייוו"א. נספה בשנות השואה.

במגירתי נתקלתי בדפים מצהיבים אלה, שתיארו והז־כירו לי את עולמם הרוחני של ארבעת הצעירים. חושבני שכדאי להעלות את זכרם כנושאי דגל התרבות והאמנות בתקופת ההתעוררות הלאומית בעירנו.

ישמשו נא מלים אחדות אלה מצבת־עד לזכרם של צעירים מוכשרים, יקרים ומסורים, שידעו להקרין ממיטב מאווייהם על ציבור חבריהם בעירנו בשנות המצוקה.

ההסתדרות הציונית בפלוצק „אגודת ציון"

זכתה התנועה הציונית בפלוצק שעל יד עריסת התארגנותה עמד אחד האנשים התוססים ביותר — הוא התבלט בתכונה זו כבר בצעירותו — בתולדות יהודי פולין, יצחק גרינבוים *. אישיותו השאירה, כנראה, חותם בל־יימחה על ציוני פלוצק, כי במשך שנים רבות הם המשיכו בדרכם המיוחדת בקרב ההסתדרות הציונית ואף קראו לאגודתם בפלוצק בשם שלא היה מקובל כל כך בפולין: „אגודת ציון". הם גם נשארו נאמנים למנהיגם ובמשך כל השנים תמכו בדרכו הרעיונית.

בשנים שלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה התרכזה

העבודה התרבותית קיבלה תנופה רבה בזמן הכיבוש הגרמני בימי מלחמת העולם הראשונה. התקיימו ערבי ספרות ולעתים קרובות התארגנו מופעים פומביים בהש־תתפות מרצים ואמנים אורחים. בכ' תמוז שנת 1916 התקיימה עצרת זכרון להרצל ובה הרצה ש. צמח מוורשה וכן הוצגו בה מספר מערכונים מההווי היהודי והארצי־ישראלי. בערב זה התקיים גם מופע ספורטיבי של קבוצת „מכבי".

בקיץ שנת 1917 ארגנה „אגודת ציון" שני נשפים מוצלחים. אחד מהם היה מוקדש ליצירותיהם של ביאליק

אוסף תכניות של אירועי „אגודת ציון" — אַ זאַמלונג פון „אגודת־ציון"־פּראָגראַמען

Collection of programmes of the "Agudat Zion"

העבודה הציונית ליד הספריה „הזמיר" (שגרינבוים היה ממייסדיה) ובמעונה התקיימו קורסים לעברית ושעורי ההיסטוריה היהודית. בראש קבוצת העסקנים עמד אז אהרן בקר ולידו מספר פעילים שחלק מהם עלו לא"י מיד לאחר פתיחת השערים עם תום המלחמה.

הלימוד השיטתי של השפה העברית היווה עיקר פעולתה של האגודה גם בשנות המלחמה כשאת העבודה ריכז יששכר בר כהן ועם המורים נמנו חיים פרידמן, אינדלמן, וורשבסקי.

ושלום־עליכם. בשני התקיימה הרצאתו של ד"ר שמואל שטיירמן על הנושא „הרצל ומדינתו היהודית".

הפעילות התרבותית נמשכה גם בשנים הראשונות אחרי המלחמה. בינואר 1919 התקיים נשף ספרותי שזכה להצלחה רבה. רבים משכבת המשכילים בפלוצק נתנו את ידם להצלחת המופעים והנשפים האלה. הצטיינו בכך במיוחד י. פנזון, ר. גלובינסקה, ל. פרלמוטר, ח. קנארק, אסתר נוימן, ב. ברומברגר. בין מבצעי תפקידי במה שונים היו ח. וונגוז', פלוצקר, ה. זילברברג, ג. קרוק, באלאבאן, מ. שכטמן, קובדלו, ל. הירשנהורן, פ. וואהלראט ועוד.

מאוחר יותר התרכזה „אגודת ציון" בארגון הפעולה

---

* ר' חלק א', עמ' 133.

למען הקרנות ולכיבוש עמדות ציבוריות בהתאם להור־אותיו של המרכז שאימץ את סיסמתו של גרינבוים „כיבוש הקהילות".

הסיעה הציונית בסיים הפולני, שגרינבוים עמד בראשה, קיוותה שהיא תצליח להשיג במחוז פלוצק מספר מספיק של קולות לשם קבלת מקום נוסף בבית המחוקקים. התקוות הללו התבדו ולמרות שנעשו מאמצים רבים על

„אגודת ציון" התרכזו רבים מבין אזרחיה המכובדים של קהילת פלוצק — רופאים, סוחרים, ראשי מוסדות פיננסיים ומורים — לא הספיקה כדי למשוך את המוני הבוחרים מקרב „עמך" שנטו יותר למסגרות פועליות־ציוניות ואחרות, שהיו מדגישות את צרכי מעמד העמלים.

עם זאת היוו תמיד עסקני „אגודת ציון" את הציר המרכזי בכל המופעים הלאומיים הגדולים שהתארגנו

קורס לעברית של „אגודת ציון" ב־1918 — אַ העברעישער קורס פון „אגודת ציון"

למעלה: צימבאליסט, פלונסקר, קובדלו, אולשבר, גוטמן, שפירא, פישל פלידרבלום.

באמצע: שתי אחיות רוזנבלום, נורדנברג, . . . , המורה חיים פרידמאן, המורה אינדלמן, נאפרסטק, רוזנבלום סטשיג.

למטה: צ׳רנוברודה, הורוביץ, ... , באלאבאן, כהן.

Hebrew course of the "Agudat Zion" — 1918

משמר־כבוד בעצרת לציון פתיחת האוניברסיטה העברית, 1925

די ערן־וואַך אויף דער אוניווערסיטעט־אַקאַדעמיע

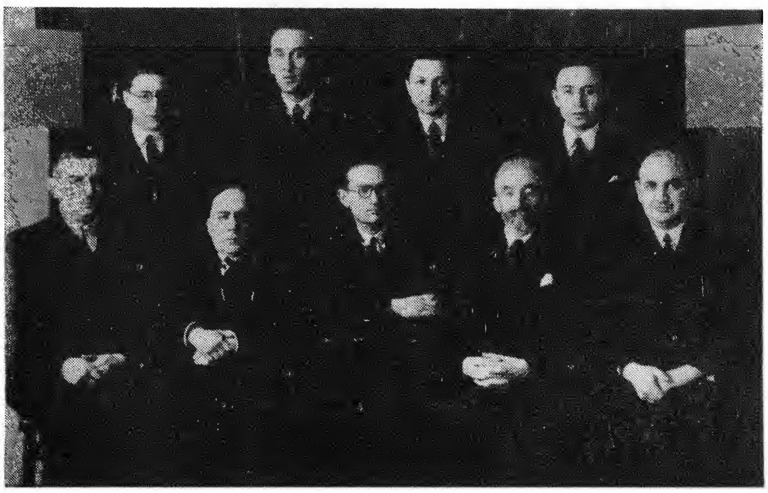
Honor Guard in honor of the opening of the Hebrew University, 1925

ידי ציוני פלוצק לשם השגת המטרה הזאת, לא הצליחו לגייס את מספר הבוחרים הדרוש. כמו כן לא היה להם נציג משלהם במועצת העיריה והם היו, בדרך כלל, מופיעים בבחירות במשותף עם מפלגות ציוניות אחרות. לעומת זאת היו מיוצגים בועד הקהילה על ידי שניים או שלושה נציגים. כנראה, שהעובדה שבשורותיה של

בעיר. בשנת 1925 התקיימה עצרת מפוארת לרגל הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה על הר הצופים. הטקס החגיגי התקיים בתיאטרון העירוני ורישומו נחרת בזכרון למשך שנים רבות. הוצג אז המחזה „יוסף טרומפלדור" שזכה להצלחה רבה. בתפקיד הראשי שיחק מיכאל זילברברג שגילם באופן מפליא את דמותו של הגיבור מתל־חי.

ייתכן שעובדת היותו בעצמו גידם העניקה למשחקו מימד מציאותי נדיר. הצלחתה של ההצגה והשפעתה החינוכית הרבה על הדור הצעיר דירבנו את המארגנים לחזור עליה כמה פעמים במשך מספר שנים.

ארגון העצרות בכ׳ תמוז הפך למסורת והן התקיימו מדי שנה בחגיגיות רבה. לרוב נאמו בהן אורחים מהחוץ ובאחת העצרות הופיע גם יצחק גרינבוים עצמו. תוכנית העצרות היתה תמיד מלווה הצגת מערכונים מהווי הארץ, מופעים ספורטיביים והופעת המקהלה שבמשך שנים רבות היתה בניצוחו של האינז׳ יצחק רובין. נוסף לעצרת שלרוב התקיימה באולם התיאטרון או באולמה של „מכבי״, היו נערכות בכ׳ תמוז תפילות בבית הכנסת בשביל נוער בתי־הספר היהודיים. אחרי התפילה היו משמיעים נאומיהם על דמותו של חוזה המדינה ועל הציונות המורים י. אשכנזי, דוד אייזנברג או שקארלאט. הטקסים האלה התקיימו הודות ליוזמתה של „אגודת ציון״ ובתמיכתה של „מזרחי״.

ועד „אגודת ציון״ לרגל עליתו של יצחק פוקס (בן־שי) ב־1933.
עומדים: עזריאל קובלסקי, קלמן קיפר, יחזקאל רוטקופף, משה רובין.
יושבים: משה סוחצ׳בר, קרוק, יצחק פוקס, ד״ר פיינברג, יוסף גלבסקי.
דער „אגודת ציון״ קאָמיטעט פאַרן עולה זיין פון
יצחק פוקס (בן־שי) — 1933.
"Agudat Zion" Committee prior to the Aliya
of Yitzhak Fuks (Ben-Shai), 1933.

במשך 10 השנים האחרונות השתרש בפלוצק הנוהג של ארגון „שווקים (באזארים) ארצי־ישראליים״. בהדרגה הפכו ה„שווקים״ הללו לאירוע מרכזי של הציבור הציוני כולו, על כל מפלגותיו ותנועותיו, בעיר. בדרך כלל הם היו מתקיימים בימי חול המועד של חגים, פסח או סוכות, ונמשכים 8 או 10 ימים רצופים. בביתנים השונים אפשר היה לקנות מוצרי א״י שהיה להם ביקוש רב וכן חפצים שונים שנתרמו על ידי בתי־עסק יהודיים בעיר. כל תנועה השתדלה להדגיש בביתנה את יכולתה ולהקנות למוצגיה אופי המשקף את דרכה החינוכית, הישגיה בשטח ההתישבות בארץ ובארגון ההכשרה החלוצית בגולה. התקיימו תחרויות בשטח הקישוט, המחזה והמופע האמנותי. כל ערב היה מוקדש להופעתה של תנועה אחרת מבין המשתתפות ב„שוק״ וחבר שופטים היה מעניק אחר כך את הפרסים בעד ההופעה המוצלחת ביותר. חלק נכבד מההכנסות השנתיות למען הקרן הקיימת היה נאסף בימי ה„שוק״ וההכנסות האלה היו עולות מדי שנה בשנה.

אחד העסקנים המרכזיים של „אגודת ציון״, עזריאל קובלסקי, היה לכוח המניע של אירגון ה„שווקים״. כ„מורשה״ מטעם הקרן הקיימת במשך שנים רבות, ידע לפתח קשרי ידידות עם כל תנועות הנוער ולהלהיב אותן לפעילות למען הקרנות.

קיום קבוצת עסקנים נאמנה ועבודתו המסורה של המזכיר יצחק פוקס (בן־שי) היו מבטיחים את רציפות פעילותה של ההסתדרות הציונית בפלוצק למרות המשברים והפילוגים שהיו פוקדים תכופות את המחנה הציוני הכללי בפולין. בין העסקנים הללו התבלטו ביותר יעקב קרוק, ד״ר יצחק פיינברג, יוסף גלבסקי, הרמן רוזנצווייג, בן־ציון גלובוס, דוד אייזנברג, ד״ר יז׳י ברסלר, משה סוחצ׳בר, ד״ר הנריק ברומברגר, אינז׳ וולף גוזיק, ישראל צינמון, רוטקופף, שקארלאט ועוד. לסיסמאות העל־מעמדיות של התנועה הציונית הכללית לא היתה משיכה רבה בקרב יהודי פלוצק ולכן לא היה לסניף „אגודת ציון״ אופי המוני. משנת 1933 נבחר למזכיר האגודה, אחרי עליתו של י. פוקס — משה רובין.

בשנת 1934, לקראת הועידה הארצית ה־11, חלה גם התעוררות ארגונית מחודשת בסניף ההסתדרות הציונית בפלוצק. בחודש יולי, אותה שנה, שיגר המרכז בוורשה את מזכירו הכללי, נתן אש, אשר קיים התיעצות עם ראשי „אגודת ציון״ בפלוצק והרצה על „מצב הציונות בכלל ובפולין בפרט״. באותה ישיבה נבחר ועד חדש והתמנה נציגו של הסניף לועידה הארצית. הועד החדש פרסם

כרוז שבו נקראו כל החברים לשלם את מסיהם לתנועה וכן הוכרז על מבצע רישום חברים חדשים.

לאחר הפילוג של הציונים הכלליים לסיעות „א" ו„ב" נשאר הסניף הפלוצקאי נאמן לקו של גרינבוים ולא חל בו כל משבר, אם כי פעילותו הארגונית נחלשה בשנים האחרונות לפני המלחמה. אמנם התפתחו באותן השנים בפלוצק שתי תנועות נוער ציוניות כלליות („הנוער הציוני א" ו„עקיבא"), אבל הדבר השפיע אך במעט על ההתעוררות בקרב המבוגרים. הם המשיכו בעבודתם המ־סורה למען הקרנות ונתנו ידם לכל עבודה ציונית בעיר.

מ. רובין

חגיגות ל"ג בעומר למען קרן־הגאולה

אווירת חג מרוממת הורגשה בעירנו כבר החל משעות הבוקר. בשעה 10 התכנס הנוער היהודי בבית הכנסת הגדול ובו נשאו את נאומיהם הנלהבים הרב זלוטניק, ה' שקלרט (בעברית) וה' יקיר וורשבסקי. נערכה גם תפילת הודיה בהשתתפות המקהלה והתזמורת.

לאחר מכן נסגרו כל החנויות היהודיות וקהל רב התאסף בבית הכנסת לשמוע את דבריו של מר גולדברג מהעיר פאביאניץ. בכניסה לבית הכנסת הפיצו את סמל „קרן־טרומפלדור". כמו כן נתרם סכום ניכר במזומן ובתכשיטים למען „קרן־הגאולה". בערב התקיימה עצרת המונית באולם „נובושטשי" שהיה מלא מפה אל פה. פתח את העצרת בשם הועדה המארגנת מר יקיר וורשבסקי והזמין את מר בקר (יושב ראש הועד הציוני המקומי) לשבת בראשה. ליד שולחן הנשיאות תפסו את מקומותיהם נציגי סניפי התנועות הציוניות, ועד הקהילה, הגימנסיה היהודית ועוד. אחר כך השמיע את נאומו, שזכה לתשואות רמות, מר שקלרט. הושמעו נאומי ברכה אחדים: בשם ועד הקהילה (ה' שיליט), הגימנסיה היהודית (ה' אייזנ־ברג), „המרכז" (ה' זליגמן) ועוד. לאחר מכן הוצג על הבמה מחזה מחיי הפועלים בארץ ישראל והושמעו שירי עבודה ומולדת. המחזה עשה רושם עצום על כל הנאספים. לבסוף השמיעו דברים ה"ה יקיר וורשבסקי, ווילנסקי ושקלרט וכן הוקראו החלטות בנוסח המקובל. העצרת הסתיימה בשירת „התקוה".

(כתבה שפורסמה בעתון היומי „היינט", מס' 129, וורשה, במסגרת תיאורן של „חגיגות הגאולה" שהת־קיימו בכל רחבי פולין בל"ג בעומר של שנת 1922)

כנס פעילי הקרן הקיימת בפלוצק, 1924

צוזאמענטרעף פון די פלאצקער קרן־קיימת־עסקנים אין 1924

במרכז: אהרן בקר, יו"ר „אגודת ציון"; מרדכי ברומברגר, המורשה של קק"ל
חיה קובדלו, יו"ר ארגון נשים ציוניות, והרב יעקב אשכנזי

Meeting of Jewish National Fund volunteers, 1924

פעולות למען קק״ל בפלוצק

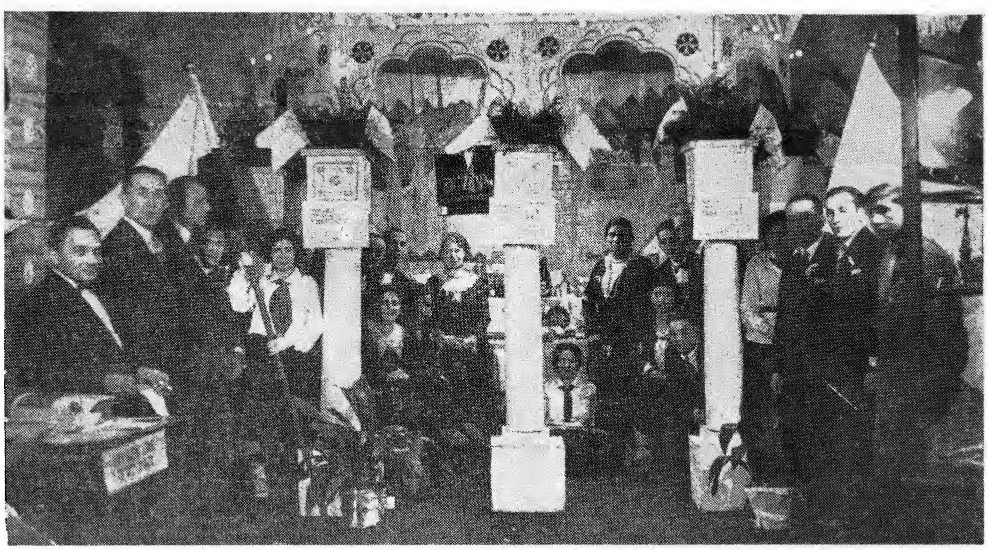
בשנת תרצ״ב (1931) חגגה התנועה הציונית שני יובלות חשובים: 50 שנה להתארגנותה של „חיבת ציון״ בשנת תרמ״ב (1881) ברוסיה ו־30 שנה מאז החליט הקונגרס הציוני ה־5 בשנת תרס״ב (1901) בדבר הגשמת רעיונו של הפרופ׳ צבי הרמן שפירא על הקמת מוסד לגאולת אדמת א״י.

בפולין הוקם ועד יובל מרכזי בראשותו של הרב יצחק ניסנבוים ובערי השדה התארגנו ועדי־יובל מקומיים. הועד בפלוצק היה מורכב מנציגי כל הסיעות הציוניות שהיו פעילות באותו הזמן. ליושב ראש נבחר ד״ר יצחק פיינברג ועם החברים נמנו: יעקב אשכנזי, שרגא שפרלינג, יעקב קרוק, גב׳ זיסה קובלסקה, גב׳ טאוב, יוסף גלבסקי, ראובן קנרק, יצחק שקרלט, דן רוזנשטריך, א. ש. ווייסרוק, יוסף לב, אברהם דוד לקס, פסח פישמן ואברהם באראן. הועד נעזר באופן מעשי על ידי הנהלת הקרן הקיימת שחבריה היו מרדכי ברומברגר, עזריאל קובלסקי ופישל פלידרבלום. שנת היובל הצטיינה בהתגברות הפעילות הציונית בפלוצק. הארגונים הציוניים שהיו מאוחדים בעבודתם למען גאולת הקרקע במסגרת של „גדוד קרן הקיימת״ התחרו ביניהם על המקום הראשון בהישגים. איסוף הכספים נעשה בסיסמת גאולת האדמות של עמק חפר ועמק בית שאן. נעשה מאמץ כדי להחדיר את „הקופסה הכחולה״ לבתי היהודים. העיר חולקה לאזורים וכל אחת מתנועות הנוער קיבלה על עצמה אחריות להורקת הקופסאות במספר אזורים. וכיוון שהיו קיימים אזורים „טובים״ ואזורים „חלשים״, הומצא מפתח לפיו היו מתחלפים באזורים על מנת לא לקפח אף תנועת נוער בשאיפתה להשיג את המקום הראשון. וכך, בעיקר בשעות שלפנות ערב, אפשר היה לראות ברחובות זוגות של צעירים, לרוב לבושים בבגדי צופים עם עניבות כחולות או ירוקות, רצים מבית לבית כדי להריק את הקופסאות. לא תמיד היתה

עזריאל קובלסקי
Azriel Kowalski

עבודה זאת נעימה, כי לא פעם היו מוצאים את הקופסה ריקה ונתקלים ביחס אדיש ואף בזלזול. היו משפחות שילדיהן השתייכו לתנועת נוער ציונית ובהשפעתם הובאה, לפעמים אף בחשאי, הקופסה לביתם, אולם ההורים היו אדוקים וסרבו לתרום מכספם. היו גם בתים שההורים בהם השתייכו לחוג המתבוללים אשר מזמן ניתקו כל קשריהם

שוק לטובת הקרן הקיימת בשנת 1932 — דער קרן־קיימת־באַזאַר אין 1932
עומדים: ברלאנד, ציטרינבלום, . . ., קרוק, יוסף רובין, ברוניה ליכטנשטיין, הרשק פשניצה, חנה שטערן, ברטה ליכטנשטיין, עזריאל קובלסקי, גב׳ בזורא, רוזנצווייג, אייזנברג, ליכטנשטיין, רוטקופף, פרופ׳ אייזנברג
Jewish National Fund Bazaar, 1932

עם היהדות, אבל ילדיהם לא הצליחו להשתלב בחברה הפולנית ומצאו את דרכם לתנועת נוער לאומית. משפחות יהודיות רבות היו מפוצלות מבחינה מפלגתית ולכן היתה תלויה במזל קבלת הפנים שהיו זוכים לה המתרימים הצעירים, כלומר, הדבר היה תלוי בכך מי פתח להם את הדלת. נעים ביותר היה להיכנס לבית שבו היו מגישים להרקה את הקופסה כשהיא גדושה ומלאה מטבעות גדו־לים וקטנים. אמנם ספירת הכסף הצריכה זמן, אבל היתה זו הרגשה נעימה לדעת שבבית זה זוכרים יום־יום את ענין גאולת קרקעות הלאום. בבתים רבים בהם נמצא סכום זעום בתוך הקופסה היו מוסיפים כסף כדי „לעגל" את התרומה. בדרך כלל מילאה הקופסה הכחולה בפלוצק, כביתר ישובי הגולה, אמצעי התרמה עממי רחב שבעזרתו ניתנה תחושה אף לענייי העם שהם משתתפים בפועל בבנין הארץ. ואם כי בפלוצק היו נהוגות גם שיטות אחרות של איסוף כספים כגון נדרים, תרומות בזמן חגיגות משפחתיות, עריכת בזרים־שווקים של ויצ"ו וכו', היתה תמיד הקופסה בראש דאגותיו של מורשה הקרן הקיימת בעיר, עזריאל קובלסקי.

כאמור, הצטיינה שנת היובל בהגברת הפעילות ובהת־עוררות מחודשת. הדבר מצא את ביטויו בכנס יובל חגיגי שהתקיים ב־20 בדצמבר 1931 באולם של „מכבי" ובו סוכמו ההישגים והותוו קוים להמשך הפעולה.

הפעילות למען הקרנות הלאומיות נמשכה בפלוצק כל השנים, אם כי תהליך התדלדלותן של שכבות העם היהודי היה נותן בה את אותותיו. מאידך היוו התגברות האנטי־שמיות בפולין ומזימותיו של המשטר הנאצי מעבר לגבול הקרוב, אזהרה חמורה לכל אלה שעדיין התנכרו לרעיון התחיה הלאומית. צעירים לא מעטים חיפשו משענת באשליות קומוניסטיות, אבל הרוב הצטרף לתנועות נוער ציוניות, אשר על שכמן היה מוטל עיקר הנטל של העבודה למען הקרן הקיימת. בשנים האחרונות לפני המלחמה התגברה במיוחד פעילותה של ויצ"ו בפלוצק. ויצ"ו קיימה בחודש מאי 1939, כשלושה חדשים לפני פרוץ המלחמה, בזר ארצי־ישראלי שהוכתר בהצלחה רבה. הבריות לא שיערו לעצמם שיהיה זה האירוע הציוני האחרון בפלוצק.

ועידה גלילית של הקרן הקיימת לישראל בשנת 1925   קרייז־צוזאַמענפאַר פון קרן קיימת־עסקנים

יושבים: (אנשי פלוצק) דוד אייזנברג, אהרן בקר, מרדכי ברומברגר

עומדים למעלה: יצחק פוקס (בן־שי), גדליה צימבאליסט, א. מ. אלתר, יחיאל פלידרבלום

עומדים בשורה שניה: י. וורשביאק, ש. פרידנברג (הר־שלום)   למטה: יוסף רובין, ז. ליסר, פזנצ'בסקה, עזריאל קובלסקי

Regional conference of Jewish National Fund, 1925

ועד ויצ"ו וחבר פעילות קק"ל (1926)
יושבות: גב' קרוק, קובלסקה, ויד־רוביץ, ליכטנשטיין, שטרן, טאוב
עומדות: . . . „ לייזרוביץ, ווישינסקה, רוטקופף, רנבאום, . . . „ . . . . „ רוט־קופף, רצ'יונז'ר
קאָמיטעט פון וויצ"א און ק"ק־טוערינס
The Wizo and Jewish National Fund Ladies' Committee (1926)

פרסומים על קיום שוק קק"ל בשנת 1939 (האחרון)
מודעות וועגן דעם לעצטן קרן־קימת־באַזאַר אין 1939
Publications regarding the last Jewish National Fund Bazaars, 1939

ועד למען קרן העליה, 1933
יושבים: קובלסקי, קומורובסקה, י. רובין, ברונקה פלורק, י. פוקס (בן־שי)
עומדים: פרוסאק, פרידנברג (הר־שלום), ד. גרינשפאן
קאָמיטעט פאַר עליה־פאָנדן
"Keren Aliya" Committee, 1933

„צעירי־ציון" בפלוצק

ביוזמת קבוצת צעירים משכילים, מסורים לרעיון הציוני, ובהדרכת פעילי המרכז בוורשה, מרמינסקי ושוולבה, התארגנה בפלוצק אחרי מלחמת העולם הראשונה, מפלגת „צעירי ציון". ההכרזה הרשמית על ייסוד סניף המפלגה נעשתה באסיפה חגיגית גדולה שבה השתתפו נציגי המרכז, לברטובסקי ווזילברמן. כתוצאה מההד הנרחב של האסיפה ההיא, החלו להירשם בסניף צעירים רבים והשורות הלכו וגדלו מדי יום ביומו. כעבור זמן־מה התקיימו בחירות לועד הסניף ואליו נבחרו מאיר קנרק, פישל פלידרבלום, פישל ווישינסקי, אברהם משה וידבסקי, משה ברומברגר, ראובן הורוביץ, משה גונשר ויצחק טינסקי וכן החברות: באל, צימבלר והרשקוביץ.

בועידה הארצית של המפלגה שהתקיימה בוורשה ייצגו את הסניף וידבסקי, שנבחר לחבר המרכז, ושנוויץ. אחרי הועידה ניגש הסניף ביתר שאת לעבודה ועשה רבות כדי להפיץ את רעיון העליה לא"י בקרב יהודי פלוצק. באותה תקופה נחלשה פעילותם של המבוגרים שהיו מאורגנים ב„אגודת ציון" וסניף „צעירי ציון" הפך לכתובת עיקרית של כל פעולה ציונית חשובה שנעשתה בעיר. עריכת עצרות אזכרה ליום מותו של ד"ר הרצל בכ׳ תמוז כל שנה הפכה למסורת. העצרות התקיימו באולם הגדול של קולנוע „נובושצ׳י" ומשכו אליהן קהל רב. חוץ מזה היו מדי פעם בפעם נערכות אסיפות ונשפים חגיגיים לשם איסוף כספים למען הקרן הקיימת. הפעילות

ועד אגודת „צעירי ציון" וחבר פעילים בשנת 1919

דער קאָמיטעט מיט אַקטיווע חברים פון „צעירי ציון" אין יאָר 1919

עומדים: יוסף כהן, באלאבאן, גולד, קאלמאן, פישל פלידרבלום, קאלישר, אלטר, גונשור, הורוביץ, . . . , . .

יושבים: זילברברג, דוידוביץ, פישל ווישינסקי, קלרה לייזרוביץ, יצחק רובין, שרגא וורשביאק, פנחס צחוביץ

Committee of the "Zeirey Zion" movement, 1919

ליושב ראש הועד נבחר מאיר קנרק. הנהגת הסניף חילקה את העבודה לועדות שונות, כגון פוליטית, תרבותית, כספית וועדת הקרן הקיימת. הסניף התמקם בביתו של נידז׳בידז׳ בככר השוק הישן („סטארי רינק").

הודות לפעילות הערה, שהתבטאה בעריכת הרצאות תכופות על נושאים אקטואליים, בארגון ערבי־ויכוח ופגישות חברים, הרחיבה המפלגה את השפעתה ומשכה אליה חברים חדשים רבים. אז הצטרף אליה הנריק שנוויץ, שאחר כך היה בין מנהיגיה. בבטאון המרכז בוורשה היו מתפרסמות לעתים קרובות כתבות על הצלחותיו של הסניף.

לטובת הקרנות הלאומיות היתה לסעיף החשוב ביותר של עבודת הסניף והיא בוצעה בהתלהבות רבה ובדרכים שונות.

„צעירי־ציון" היו מיוצגים במועצת העיריה על ידי הנריק שנוויץ, שקולו היה נשמע בישיבות לעתים תכופות. הוא היה מופיע בעיקר בדרישה להטבת תנאי העובדים, לארגון הכשרה מקצועית וליצירת מקומות־פרנסה נוספים בעיר. בעית קיום הכשרה מקצועית העסיקה את חברי ועד הסניף וביוזמת טינסקי וקניגסברג הוקם בית מלאכה לקליעת סלים ובו היה מתלמד מספר ניכר של בחורות במטרה להכשירן לעבודה בארץ ישראל.

בימי הקרבות נגד הבולשביקים, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, נהרגו בשדה־הקרב שני חברי הסניף, קלמן וזילברמן. הסניף קיים אז אסיפת אבל והוחלט לממן שתי מיטות על שם החללים בבית החולים היהודי הפלוצקאי.

הסניף פירסם, כעבור זמן־מה, גם ביטאון עצמי בשם „אונזער באַפרייאונג" (שחרורנו), שבו היו מוצאים את ביטויים לבטי הצעירים וכן דברי הסבר על הרעיון הציוני.

במשך כל שנות קיומו נהנה סניף „צעירי־ציון" בפלוצק מהערכה ציבורית רבה. לאחר האיחוד עם „פועלי ציון — ימין" נתקבלה תגבורת והצטרפו הפעילים קרוטנ־ברג, קליין, צוקר ואחרים. גם האיחוד עם תנועת העבודה „התאחדות" הזרים מספר פעילים נוספים, כגון יצחק פוקס (בן־שי), לייב זילברברג, לייב פרוסאק, מנצ'יק ועוד. באותו זמן היו כבר קיימות בפלוצק תנועות הנוער „פריי־הייט", „גורדוניה", החלוץ" ו„החלוץ הצעיר" וכך הפכה תנועת העבודה הציונית בפלוצק לכוח ציבורי גדול ומוביל בין המפלגות הציוניות.

פישל פלידרבלום, מראשי מנהיגות התנועה, נבחר לציר הקונגרס הציוני האחרון שהתקיים בשווייץ. הוא היה גם היושב ראש האחרון של ועד הקהילה כשבבחירות האחרונות שהתקיימו לפני המלחמה עברה הנהלת הקהילה לידי נציגי המפלגה המאוחדת. פעילה האחר, אהרן שיווק, נבחר ליושב ראש מועצת הקהילה. יתר נציגי הציבור במוסדות הקהילה היו ממפלגת ה„בונד". מפלגות ציוניות אחרות וכן „אגודת ישראל" לא היו מיוצגות בהנהלה האחרונה של הקהילה הפלוצקאית.

ראשי המפלגה המאוחדת חשו לעזרת אחיהם הנזקקים בכל מקום שממנו נשמעה זעקתם, בגיטאות ובעיירות הגירוש. הם עשו כל מה שניתן היה כדי לסייע, אולם למנוע אסון לא יכלו. גורלם היה כגורל כל המעונים.

החווה החקלאית של משה קרקובסקי

מקדמת־דנא היו יהודי פלוצק קושרים את פרנסתם עם האופי החקלאי של חבל־ארץ זה, שהיה אזור חקלאי מובהק ויבוליו היו מיוצאים למרחקים. במשך מאות בשנים ועד לימינו שטות היו על פני הוויסלה הרחבה דוברות כבדות, מלאות חיטה, שעורה ומיני תבואות אחרות, כשהיעד שלהן — הנמל הגדול על חוף הים הבאלטי — גדאנסק. מקורות היסטוריים רבים מעידים על החלק הנכבד שתפסו יהודי מזוביה בייזום ובניהול המסחר בתבואות ובאשראי שהיו מעניקים לבעלי האחוזות ולאיכ־רים. בתקופות שונות היו קמים עליהם אויבים רבים כדי לנשל אותם מענף חיוני זה ולא הצליחו. הקשר המסחרי בין האכרים והיהודים היה הדוק ומבוסס על אמון הדדי עד כדי כך ששום תעמולה וארגונים עוינים לא יכלו לנתקו, אם כי עשו רבות כדי לרופפו. יהודי פלוצק והסבי־בה תפסו גם עמדה מובילה בשיווקה של תוצרת גני הפרי המשופעים שהאזור היה עשיר בהם. הם היו חוכרים גני פרי בפרברי העיר ובכפרי הסביבה כבר בחודשי האביב כשהעצים היו רק בשלב הפריחה, וכשהפרי היה מתקרב לשלב הבשלתו היו משפחות שלמות עוברות לגור לסוכות מסכך שבתוך הגנים, כדי לשמור על הפירות מפני גנבים. רבה היתה התכונה בעת הקטיף כשכולם היו מסתערים עם סולמות על העצים מלאי דובדבנים, שזיפים, אגסים או תפוחים, קוטפים אותם לתוך הסלים כשלמטה היו מחכות עגלות, כדי להוביל מיד את הפרי הרב אל השווקים. בקטיף היו משתתפים גם רבים מבני הנוער היהודי העירוני, ורבים היו עושים זאת ללא תשלום ורק לשם ההנאה מאכילת הפרי ישר מהעץ ועצם החווייה של הבילוי בחיק הטבע.

הקשר של יהודי פלוצק עם הכפר והטבע לא הצטמצם רק לשטח המסחר בתבואות ובחכירת גני פרי. אמנם לא רבים הם המיסמכים ההיסטוריים מימי הביניים המעידים על קיומם של איכרים יהודיים בסביבות פלוצק, אולם מרישומים שונים ידוע שהם היו תמיד מתגוררים בכפרי הסביבה ונגבה מהם „מס השדה". שמותיהם של מספר כפרים, כגון „ז'ידובקה" וכד', אף הם מעידים על כך כי תושביהם היו יהודים *. במחצית הראשונה של המאה ה־19 התעוררה בקרב יהודי פלוצק תנועה התיישבותית של ממש כשביוזמתו של זלמן פוזנר ** הוקמו שלושה כפרים, שהעיקרי בהם היה הכפר קוכארי, ובהם עסקו בעבודה חקלאית למעלה ממאה יהודים. גם בין שתי מלחמות העולם נמשכה הכמיהה של יהודי פלוצק לעבודה חקלאית ואחד מראשי הציבור הדגולים, אהרן בקר, שהיה במשך שנים רבות יושב ראש סניף ההסתדרות הציונית, חכר חווה חקלאית באחד מפרברי העיר וגידל בה ירקות ופירות. בחקלאות עסקה גם משפחת נידז'בידז' הענפה שהחזיקה במשק חקלאי על יד העיר, במקום שנקרא בפי כל „בקעת נידז'בידז'" („parowa Niedźwiedzia"). אדמת משק זה הוענקה למשפחת נידז'בידז' על ידי

---

* ר' אצל י. טרונק, עמ' 23.
** ר' עמ' 48—47, שם.

הממשלה הפולנית לאות הוקרה על העזרה שהושיט אחד מאבותיה למשתתפי המרד הפולני בשנת 1863.

המפעל החקלאי הבולט ביותר במשך עשרים השנה שלפני חורבן הקהילה היה זה של משה קרקובסקי במילודרוז'. קרקובסקי היה יליד כפר מסביבות איזביצה ומנעוריו שאף למשק חקלאי משלו. אדמת קויאבי, מחוז מולדתו, היתה דשנה ומחירה הגבוה לא התאים לאפשרויותיו הכספיות. ייתכן שהמחירים הנמוכים יותר של האדמות בסביבות פלוצק הניעוהו להתיישב בה. בתחילה עסק במסחר בתוצרת חקלאית, אולם כבר בשנת 1918, בהיותו בן 36, הצליח לרכוש את החווה החקלאית במילודרוז', המרוחקת כ־12 ק"מ מהעיר. מיד עבר לשם עם אשתו דבורה ושלושת ילדיהם והשקיע את כל כוחו ומרצו בשיקום החווה שהיתה מוזנחת וכמעט הרוסה. האכרים הפולניים קיבלו בתחילה את המשפחה היהודית בהסתייגות ולא האמינו שיהודי מסוגל לעבודת־כפיים מפרכת. לא עברו שנתיים כשלמשה קרקובסקי יצאו מוניטין כחקלאי מנוסה, המשתמש בשיטות מודרניות של עיבוד הקרקע, שעד כה היו בלתי־ידועות לאכרי מזוביה המפגרים. רבים החלו לבקר אצלו כדי להתיעץ בו בנוגע לזיבול, זרעים, זנים או שיווק התוצרת. קרקובסקי היה מסביר פנים לכולם, יעץ, הדריך ותיקן. מהר מאוד התחבבה המשפחה על כל שכניה וזכתה להוקרה רבה מצדם. יחד עם זאת לא שכחו משה קרקובסקי ורעייתו דבורה את חובותיהם כלפי הציבור היהודי. הם דאגו לכך שילדיהם יקבלו חינוך יהודי־לאומי ולכן עשו רבות למען חיזוקה של הגימנסיה היהודית. תרומותיו של קרקובסקי לקופת הגימנסיה עזרו לא פעם במשברים כספיים קשים שהיו פוגעים בה לעתים תכופות. החווה במילודרוז' הפכה למוקד משיכה לנוער הגימנסיה שהיה עורך לשם את טיוליו, בעיקר בל"ג בעומר, והיה רואה במו עיניו שאפשר להתפרנס בכבוד וברווחה מעבודה חקלאית.

הקבוצה הראשונה בהכשרה חקלאית במילודרוז'

די ערשטע הכשרה־גרופע אויף דער פֿאַרם אין מילאָדראָזש

The first group at the agricultural training farm at Milodroz

גולת הכותרת במפעלה החקלאי של משפחת קרקובסקי היה ייסודה של הכשרה חקלאית־חלוצית בחוותה שבמילודרוז'. ההכשרה הזאת נוסדה בשנת 1926 והתקיימה עד 1937. אכרי הסביבה הופתעו ואף התרגזו במידת־מה בראותם לפתע עשרות צעירים יהודיים היוצאים לעבודה חקלאית לשדה, לרפת ולדיר. אמנם מזמן השלימו, ואף נהנו מכך, שבעל האחוזה הוא יהודי, אבל שיהודי ילך אחרי המחרשה והמשדדה, או שיהפוך ערימות זבל ברפת? זה היה כבר למעלה מכוח השגתם והבנתם! היו גם ביניהם כאלה שהתיחסו בזעם גלוי לעובדי־השדה היהודיים, כי חששו פן ינשלום אלה ממקומות עבודתם. אט אט חדרה ללבותיהם התודעה שהצעירים היהודיים האלה אינם חושבים בכלל לתפוס את מקומותיהם של אכרי פולין אלא מתעתדים לעזוב את פולין ללא־שוב, וכאן — במילודרוז' — הם מתכוננים לעבודת אדמה בארץ אבותיהם, היא ארץ ישראל, זו הארץ מהביבליה...

במשך השנים עברו את אחוזתו של קרקובסקי חלוצים רבים לפני עליתם לארץ ישראל. גם סטודנטים יהודיים מהפקולטה לחקלאות בוורשה היו באים לשם כדי לקנות לעצמם ידיעות מעשיות מתוך מגע ישיר עם הטבע. ראשי התנועות החלוציות בפלוצק ידעו להעריך את מפעלו של קרקובסקי ועזרו לו בהגשמת משימותיו. החווה במילודרוז' החזיקה מעמד והמשיכה להתפתח אפילו בשנות המשבר הכלכלי, כשמחירי התוצרת החקלאית ירדו פלאים ורבים מבעלי־האחוזות הפולניים פשטו את הרגל והזניחו לגמרי את משקיהם. יהודי פלוצק היו תמיד גאים להצביע

קבוצה בהכשרה חקלאית במילודרוז' עם בעל החווה, קרקובסקי (יושב ראשון משמאל) ובאי־כח המרכז

אַ גרופע אין מילאָדראָזש: קראַקאָווסקי (זיצט ערשטער פֿון לינקס) מיט די פֿאַרשטייער פֿון „החלוץ"־צענטראַלע

A group at the agricultural training farm at Milodroz with the owner, Mr. Krakowski and representatives of the Hechalutz

בפני שונאיהם האנטישמיים על הצלחת החווה במילודרוז׳ ומשקים חקלאיים יהודיים אחרים כהוכחה שיהודי יכול להצליח גם בחקלאות, אם רק ניתנת לו לכך ההזדמנות הנאותה.

שאיפת חייו של משה קרקובסקי היתה להיות לעובד אדמת ארץ ישראל. תמיד היה אומר שכשבניו יגדלו, תעלה כל המשפחה ארצה וביחד יקימו מושב חקלאי חדש שבו יתישבו גם עולים אחרים מפלוצק. השואה, שבה ניספה הזוג קרקובסקי ובתם קלרה, שמה לאל גם את השאיפה הזאת. משני הבנים, רק טוביה (טולק) זכה לשמור אמונים לעבודת שדה, ירושת אבותיו, והוא אחד מחברי קיבוץ מרחביה. מאנס, אחרי שעברו עליו התלאות של גלות ברוסיה האסייתית, היגר לארה״ב ושם נפטר.

לרבים משרידיה של קהילת פלוצק מהווה זכרה של החווה במילודרוז׳ אחת מקרני האור המועטות שהיו מאירות את תקופת הנעורים.

פישל פלידרבלום

קיבוץ־הכשרה ע״ש בורוכוב

(מאמר שפורסם בעתון „דאס פלאצקער וואָרט״, ינואר 1936)

קצרה מדי היא עדיין תופעת קיומם של קיבוצי ההכשרה, כדי שאפשר יהיה להעריכם מתוך השקפה היסטורית בתהליך שינוי המבנה החברתי של הנוער היהודי בגולה. מלחמת־החרמה שהוכרזה על המוני העם היהודי, מתוך מגמה לנתקם ממקורות פרנסתם, הציבה בפני הנוער שלנו את השאלה הנצחית: לאן? מאידך, התגשמותו ההולכת והגוברת של הרעיון הקיבוצי בארץ־ישראל הובילה לקראת הקמתם של קיבוצי־הכשרה, כדי שאפשר יהיה כבר כאן להתכונן לחיי שיתוף מבחינה רוחנית ופיזית גם יחד ולהכשיר את הצעיר לקראת עתידו בקיבוץ.

שהרי הקיבוץ הוא ההתגלמות המלאה של חיי השי־תוף: כולם עובדים לשם סיפוק צרכי כולם. המושג „אני עובד ומרויח את לחמי״ אינו קיים. כל חבר צריך להיות מוכן לצאת לכל עבודה, כפי שנקבע על ידי הסדרן. אין מתווכחים כאן על תנאים, אולם אין גם דאגה לסיפוק הצרכים האישיים. כל רווחי החברים נכנסים לקופה משותפת וכל צרכי קיומם של החברים מתכסים מכספיה.

מיוחדת במינה היא הדרך שעשה הקיבוץ הפלוצ־קאי במשך כל שלוש שנות קיומו. מחבר אחד שיסד אותו לפני שלוש שנים הוא גדל עד ל־50 חברים כיום. בן־ציון אלטמן היה שמו של החבר הראשון, אשר הגיע לכאן מהקיבוץ בלודז׳ לשם „כיבוש עבודה״. היה זה בחור רזה, בעל פנים חיוורות, אבל מעיניו הנוצצות נשקפו הבטחון והאמונה. כל מי שניהל אתו שיחה נאלץ היה להאמין שהבחור לא ירתע עד שישיג את מטרתו. ואכן לא הועילו טענותיהם של קטני־האמונה הפלוצקאים ש„אצלנו אין מקום לקיבוץ״, שהרי חסרים כאן לגמרי מקומות עבודה. לעומתם טען הבחור בעל העינים הנוצ־צות כי יש ויש. כבר למחרת בואו התחיל הוא עצמו לעבוד כפועל באחד ממחסני העצים שבעיר כדי שיוכל בשכר עבודתו זו לשלם את צרכי קיומו ולא להישאר למעמסה על קופת חבריו. כעבור זמן קצר הצטרפו אליו חברים וחברות אחדים וכך נוסד הגרעין של פלוגת ההכשרה בפלוצק. היו ביניהם: מלכה השחרחורת, הבחורה הוורשאית הגוצה במקצת; יפה, התמירה, בעלת השער הבלונדי והפנים של בת־טובים; אליעזר, שכינוהו „מנסר״ והוא באמת היה מומחה לעבודות מנסרה. כולם יצאו מיד לעבוד — מלכה למתפרה, יפה למשק־בית ואליעזר למנסרה, וכך הפך להיות היהודי הראשון בעירנו שהועסק אי־פעם בעבודה זו. שהותו בפלוגה קצרה היתה, כי כבר אושר לעליה וכאן היה תפקידו לסלול דרך לכיבוש מקומות־עבודה במנסרות היהודיות שבעירנו. אחר כך עלה ארצה ועבד במקומות חלוציים רבים. בזמן קידוח באר באחת המושבות התמוטט עליו גוש אדמה והוא מצא את מותו בהיותו עדיין כל כך צעיר לימים.

לא עברו ימים רבים ופלוגת ההכשרה התרחבה עוד יותר, עד שהגיעה למספר של 20 חברים, המועסקים כולם במקומות עבודה שונים. סוגי העבודה שבה עסקו, צורת התארגנותם הפנימית וכל הווי החיים של חברי הפלוגה עוררו התפעלות הולכת וגוברת. הכל היה מסתדר אצלם על הצד הטוב ביותר. נשארה רק בעית השיכון החמורה. במשך כשנה חיו 20 חברי הפלוגה בתנאי צפיפות רבה במעונה של תנועת „החלוץ״ שברחוב גרודזקה 11, שהיו בו לא יותר מ־2 חדרים, אשר שימשו לחדרי־שינה, חדר־האכילה, חדרי־מלאכה ובישול גם יחד. כעבור שנה העתיקה הפלוגה את מקומה לדירה ברחוב קווייטקה (ברייטע) 42. באותו זמן מנתה כבר 30 חברים.

רב־גוני היה ההרכב האנושי של הפלוגה. היו שם נגרים, בחורים חסונים שצעדו צעדיהם הכבדים, היו

חייטים צנומים, בני סוחרים זעירים, וכד׳. הם באו לכאן ממחוזות שונים, מי מסביבות ווילנה, מי ממחוז קיילץ ומי מהסביבה הקרובה, כלומר ממחוז וורשה. פעם הגיעה לפלוגה בחורה, שהיתה כנראה „מפונקת" מהבית, כי שכרה מרכבת־סוסים שתסיע אותה מתחנת הרכבת למעון הפלוגה. לאותה בחורה היו שולחים מהבית חבי־לות תמרוקים, כי בוודאי לא היה לבני המשפחה מושג מה עושה בתם בהכשרה. בחורה זו נעשתה תוך זמן קצר לאחד מעמודי התווך של החברה בפלוגה. היא היתה בוגרת בית־ספר „תרבות", ידעה היטב עברית וספרותה והעניקה מידיעותיה ליתר חברי הפלוגה. תמיד היתה מוכנה ללכת לכל מקום־עבודה מתוך הכרה ואחריות לגבי הכלל. כשעלתה ארצה הצטרפה שם לקיבוץ.

לפלוגה היו באים מסיימי הסמינר העברי כדי לקבל בה את הכשרתם הפיזית לפני עליתם וכדי להתרגל לחיי שיתוף. גם הם עבדו במַנסרות כסבלים, סחבו קרשים ובולי־עץ כבדים, או נשאו על גביהם שׂקי תבואה בטחנות קמח. הבחורות שטפו רצפות בבתים פרטיים או עבדו ברחיצת כלים.

מערים, כגון לובלין או פוזנאן, היו באים צעירים, דוברי פולנית צחה, שהתחנכו על כתביהם של מיצ־קביץ׳ או סלובצקי וראשיהם מלאים חלומות רומנטיים וסיפורי־גבורה השאובים מספריו של שנקביץ׳. למרות זאת, לא היה ניכר שאפרוריות העבודה שעסקו בה בפלוגה דיכאה אותם. הם רק שינו את תוכן חלומותיהם והתגעגעו לחיי דרור בקבוצה, המבוססים על שוויון חברתי ועבודה. הם היו חדורים הכרה שהפלוגה מכ־שירה אותם לחיים אלה ולכן היו מוכנים ללכת ללא כל היסוס לכל עבודה ותהא הקשה ביותר.

בודאי שהיו מקרים בודדים — ועליהם היתה דנה הפלוגה באסיפותיה הכלליות — כשמישהו מבין חבריה לא היה יכול להסתגל לחיי החברה ואז היה נאלץ לעזוב את המסגרת מרצונו הוא, או — במקרה גרוע יותר — היו מחליטים על הוצאתו החוצה. מכל מקום עובדה היא שמבין 130 חברים, אשר במשך שלוש שנים עברו את פלוגת ההכשרה בפלוצק, רק 3 עזבו אותה מרצונם ועוד 3 הוצאו לפי החלטת הפלוגה בעצמה. זה מוכיח שהפלוגה היא מקום נאות להכשרתו של האדם לחיות במשפחת הקיבוץ בארץ־ישראל וליהפך בה לגורם יוצר וחיוני לעיצוב דמותה של החברה החדשה.

כיום מונה הפלוגה הפלוצקאית 50 חברים: 27 בנים ו־23 בנות. התפתחות כזאת בודאי לא חזה אפילו מייסדה הנלהב, בן־ציון. מעונה מורכב מ־6 חדרים גדו־לים ו־2 חדרי־בישול נפרדים. יש בה סדנאות מצוידות־היטב לסנדלרות וחפצי קישוט־בית. במתפרה עומדות שתי מכונות חדישות. כל זה הושג הודות למאמץ מתמיד ומייגע של חברי הפלוגה עצמם. אין ישנים יותר על מצעי הקרשים כמקודם (כינו אותם „מיטות־אינטר־נאציונל") אלא מיטות רגילות. אמנם אין כאן עדיין מיטה נפרדת לכל אחד, אולם בקרוב חושבים להגשים את הסיסמה החדשה של מרכז „החלוץ": „מיטה לכל חלוץ". קיים חדר־קריאה מיוחד, חדר נפרד ללימודים וגם חדר־אכילה מסודר יפה.

כ־4 עד 5 חברי פלוגה מועסקים בטחנות־קמח, 3—4 במנסרות ובמחסני קרשים, 8 עובדים בסדנאות של הפלוגה, 8—10 בביח"ר לשמן, מחסני תבואה ובבורס־קאות. כ־10 חברות מועסקות במשקי־בית והיתר במשק הפלוגה. בחדשי הקיץ מועסקים כ־8 חלוצים בעבודות הטעינה על הדוברות שעל נהר הוויסלה. הפלוגה מעבדת את גן הירק של בית החולים היהודי וזה מוסיף גוון של הכשרה חקלאית וגם מאפשר ליהנות מהספקת ירקות טריים מהגן.

לצרכי ההכשרה החקלאית במלוא מובן המלה הוקמה קבוצת הכשרה נפרדת בכפר מילודרוז׳, הנמצא 15 ק"מ מהעיר, באחוזתו של מר קראקובסקי. בקבוצה זו נמצאים 25 חברים וחברות, העוסקים בעבודות אדמה בכל עונות השנה. נוסף להכשרה חקלאית מצוינת שהם מקבלים שם, הם מפתחים גם פעילות תרבותית והשכלתית נר־חבת ופוריה.

וכך נראה יום עבודה רגיל בפלוגה: הקימה בבוקר היא מהרגע שבו מתעורר ראשון החברים הנאלץ להקדים צאתו לעבודה. לפניו קם רק החבר התורן שעליו לחמם את ארוחת הבוקר. כל אחד אוכל את פתו ויוצא לעבוד־תו. אחרים נשארים לרגל עבודתם בבית — עוסקים בנקיון, מכבסים, מבשלים את ארוחת הצהרים. בשעה 1 אחה"צ נפגשים שוב כולם מסביב לשולחן הערוך בחדר האוכל. בזמן האוכל קולחת כאן שיחה על דא ועל הא ובעיקר על רשמים ממקומות העבודה. אחר כך מציצים לרגע לחדר הקריאה כדי להעיף עין על העתון. ושוב יוצאים לעבודה. עד שעה 5 לפנות ערב בערך נדם מעון הפלוגה כדי להתעורר מחדש עם שובם של החברים מהעבודה. מתכוננים לסעודת ערב, מתרחצים, מחליפים בגדים ושוב מתיישבים כולם יחד ליד השולחן, כמשפחה אחת גדולה. לאחר הארוחה מתאספים בחדרי הקריאה והלימוד ופה מתנהלים שעורים, חוגים, שיחות וויכוחים. פה נהפכים פועלי המנסרה, הסבלים ועוזרות הבית למור־רים, תלמידים, למדריכי־תרבות ולמתווכחים ערים. הפעי־לות התרבותית נמשכת לא פעם עד השעות הקטנות של הלילה. איכשהו נעלמת העייפות, נשכח עול העבודה המפרכת, בא הקץ לכל הדאגות. כאן, בחדר הקריאה, אי־אפשר להבחין שמשהו מבדיל בין אותם 50 הצעירים שהתקבצו מ־30 ערים שונות, מסביבות חברתיות בעלות אופי כה שונה ומגוון. כאן הם מהווים אחדות, כי הרי מטרה אחת הביאה אותם יחד ולמענה התאחדו.

למחרת הם יוצאים שוב לעבודתם, כל אחד למקום שאליו יכוון אותו סדרן העבודה.

כך עובר יום רגיל בפלוגה. על העבודה וההשתלמות מתווסף לעתים גם... ריקוד ההורה.

פרשת היחס לחבר־פלוגה חולה ראויה לציון מיוחד. חבר כזה זוכה תמיד לטיפול מסור ולתשומת־לב מיוחדת מצד כל חברי הפלוגה. הסיסמה היא: על הפלוגה לדאוג שכל אחד יבוא לכאן בריא ויצא בריא ושלם בדרכו להגשמה חלוצית.

הח׳ א. ש. יוריס, אשר ביקר בפלוגת ההכשרה הפלוצקאית, אמר לנו שהיא דומה מאוד בחייה הפנימיים לקיבוץ הארץ־ישראלי. כמעט לא מורגש הבדל בצורת החיים החברתיים וכן במצבם הנפשי של החברים. השוני הוא רק בעולם החיצוני, של היהודים והגויים, הסובב אותנו, והעומד בסימן תהליך ההתרוששות וההתרוקנות והעמדת השאלה: לאן? לעומת זאת בארצנו הולכת ונבנית חברה חדשה תוך עיצוב דפוסי חיים המתבססים על עקרונות־קיום חדשים.

הציבור שלנו חייב להגיש תמיכה מלאה לפלוגת ההכשרה מתוך הכרה מלאה שעל ידי כך ניתן סיוע להצלחתו של תהליך הבראתה של החברה. זהו תהליך היסטורי וכל חלוציו יבורכו.

חברי ה„ליגה למען א״י העובדת״ בשנת 1933

חברים פון דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדן א״י״

Members of the "League for Working Eretz Israel"

ייסוד „החלוץ"

בשלהי שנת 1923, כשקמו סניפי „החלוץ" בערים ובעיירות פולין, היתה פעילה בפלוצק קבוצת צעירים באיסוף תרומות למען הקק"ל. בראש הפעילים עמד מרדכי ברומברגר ועל ידו פישל פלידרבלום, אברהם אש, פנחס בוכמן, משה א. גונשר ואחרים.

בארגון הפעולות ובהסברה לקח חלק ניכר גם הרב יעקב אשכנזי, שהשתייך להס' „המזרחי". באותה תקופה הופיע בפלוצק מרדכי פיאנקו מראציונז', אסף מספר צעירים מבין הפעילים, סיפר להם על סניף „החלוץ" שהוקם בעיירתו והציע להם להקים סניף „החלוץ" גם בפלוצק. היתה זו יוזמתו האישית של מרדכי פיאנקו והנוכחים בפגישה הביעו נכונות להתארגן ולהקים סניף של תנועת „החלוץ".

התארגנות ראשונה

למעשה לא היו ידועות להם באופן ברור מטרות תנועה זו; הם ידעו רק שהמדובר הוא בעליה לארץ־ישראל. הנוכחים בפגישה התלהבו מהרעיון והועדה היוזמת שנבחרה במקום החליטה לכנס אסיפת יסוד. כיושב ראש באסיפת היסוד שימש מרדכי ברומברגר. האסיפה היתה רבת־משתתפים והתקיימה בחדרי בית הספר „מז־רחי" ברחוב שנקביצ'ה. באסיפה השתתף גם מרדכי פיאנקו, אשר התחיל לראות תוצאות חיוביות לרעיונו וליוזמתו. מבין משתתפי כנס היסוד קם חוג של צעירים שעיקר תפקידם הצטמצם, למעשה, בפעילות מוגברת למען הקרנות הציוניות. העסקנים המבוגרים לא נכללו בחוג זה. הם נתנו כל תמיכתם ועזרתם והשתדלו בכל יכולתם לעודד את ההתארגנות. עם ההתארגנות הוחל גם בניהול פעולה תרבותית והסברתית בקרב החברים שהפכו לתנועה מלוכדת.

עם גידול מספר החברים הוחלט לפנות למרכז „החלוץ" לשם קבלת אישור רשמי לסניף המקומי.

מטעם המרכז הופיע הח' י. פונט ולפי ההסבר שנשמע מפיו התברר שאחד מהיסודות של תנועת „החלוץ" היא נכונות החברים לצאת להכשרה ולעלות ארצה. אי לכך נכללו במסגרת „החלוץ" רק עשרות חברים ויתרם הצטרפו לתנועה פוליטית „צעירי ציון צ. ס." או שנשארו כגוף ציוני בלתי מפלגתי, ביניהם עזריאל קובלסקי, מאיר קניגסברג, מרדכי ברומברגר, יוסף רובין ועוד.

החברים שנשארו בתנועת „החלוץ" והתחייבו להגשים את מטרותיה, הם אשר היוו את סניף „החלוץ" בפלוצק. בין ראשוני החברים היו: יוסף בן יעקב, שמואל פרידנ־ברג ואחרים. אחרי הקשרים שנקשרו עם המרכז נקבעו

קבוצת חברי פועלי־ציון צ. ס. לרגל עליתו של לייב פרלגריץ, 1925
חברים פון פועלי־ציון (רעכטע) צום עולה זיין פון ל. פערעלגריץ
Poale Zion S. Z. members with Leib Perlgritz upon his Aliya (1925)

קבוצת חברים לרגל עליתם של
ברק וקלרה זליגמן — 1925
יושבים: בלה ווסרמן (דומב), ברק וקלרה זליגמן עם בתם, רחל, צימבאַליסט.
עומדים: שרגא וורשביאק, יחיאל פלידרבלום, ציטרין, גונשר, סדזבקה־ברלנד, פפיירצ׳יק (אגמון) אליהו.
אַ חברים־גרופּע פאַרן עולה זיין
פון בערעק און קלאַראַ זעליגמאַן
A group of friends prior to the Aliya of Berek and Clara Seligman, 1925.

קבוצת חברים לרגל עליתם של
ש. וורשביאק וא. פפיירצ׳יק
(אגמון) — 1925
עומדים: יוסף רובין, מרגולין, פרידנברג, משה גונשר, א. מ. אלתר, ליבגוט.
יושבים באמצע: מגנס, ש. וורשביאק, א. פפיירצ׳יק (אגמון), יחיאל פלידרבלום (אביבי).
יושבים למטה: ג. צימבאליסט, בלה ווסרמן (דומב), טובה שלזינגר (אגמון).
אַ גרופּע פון חברים פאַרן עולה־זיין פון ש. וואַרשאַוויאַק און א. פּאַפּיערטשיק — 1925.
A group of friends with Sh. Warshawiak and A. Papierczyk (Agmon), 1925.

קבוצת חברים של פועלי־ציון צ.ס. לרגל עליתן
של המשפחות צימבאַליסט ופניגשטיין — 1926
אַ חברים־גרופּע פון „פועלי־ציון צ. ס."
פאַרן עולה זיין פון די משפחות
צימבאַליסט און פעניגשטיין
A group of Poale Zion S. Z. members, prior to the Aliya of the Zimbalist and Fenigstein families, 1926.

הדפוסים לפעולות הסברה סדירות שהתנהלו על בסיס של חוגים קבועים.

בפעולות ההסברה נעזר הסניף גם במרצים של מפלגת „צעירי ציון צ. ס.", ביניהם משה ברומברגר וכמו כן מאיר קניגסברג, ישראל גלבסקי, פרופסור דוד איזנ־ברג ועוד.

עם הרחבת העבודה הארגונית והקמת החוגים, קבע הסניף את מקום מושבו באולם „תרבות" ברחוב גרודזקה 11. בין ראשוני „המגשימים" שיצאו להכשרה היו: שמואל שונים כדי להפריע ולבלום את ההתעוררות הציונית בקרב הנוער היהודי בפלוצק. ביחוד ראוי לציין את השערוריה שפרצה ביום פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 1925. כל החוגים הציוניים בעיר ציינו את המאורע באופן חגיגי ביותר. בפינות הרחובות הור־עמדו ביתנים מקושטים ועסקנים ועסקניות הפיצו תו מיוחד לציון המאורע החגיגי. דגלי ציון ומרבדים קישטו חלונות ומרפסות הבתים. החוגים הדתיים הקיצוניים ובראשם בני מיכאל רובינשטיין (מיכאל הגבוה) תלו

הסתדרות „החלוץ" (1926 — תרפ"ו)
יושבים באמצע: פרופ' דוד אייזנברג, עזריאל קובאלסקי
The "Hechalutz" organisation (1926)

דנציגר, יעקב כהן, מאיר מקוב. בין העולים הראשונים מטעם צ. ס. היו בשנת 1925: אליהו אגמון, פייבוש ורשביאק. כמו כן קיבלו סרטיפיקטים (רשיונות עליה לא"י) קלרה וברק זליגמן וג. צימבליסטה. מטעם סניף „החלוץ" היו העולים הראשונים: מלכה הורביץ, שמואל דנציגר, אריה פרלגריץ, מאיר מקוב, יחיאל פלידרבלום, עזריאל ישיביץ, יעקב כהן, מרדכי ליכט, יוסף בן יעקב (ישיביץ), פרץ פניגשטיין ואריה ליזרוביץ.

התנגדות הדתיים הקיצוניים

פעולות הסניף הפכו במרוצת הזמן לחלק טבעי מחיי הצעירים, אשר נפשם נקשרה לרעיון תנועת „החלוץ" וראו בה ביטוי נאמן למאוייהם, חלומותיהם ופתרון יחידי לעתידם. הקנאות הלכה וגדלה ביחוד כשהתפתחות התנו־עה הציונית החלוצית בפלוצק עוררה את התנגדותם של החוגים הדתיים, אשר לא חסכו עמל ונקטו בתכסיסים דגל שחור בחלון בית המדרש הקטן ברחוב סינאגו־גאלנה. צעירים מתנועת „החלוץ" פרצו את הדלת והור־ידו את הדגל על אף מחאתם והפרעותיהם של הקנאים הדתיים. המקרה הכה גלים בקרב הנוער בפלוצק ולמעשה הביא להתעוררות נוספת ולהצטרפות מוגברת לארגונים הציוניים.

בד בבד עם גידול והתרחבות שורות „החלוץ" גובש הרעיון של התמסרות להקמת תנועת נוער אשר תרכז בתוכה את בני הגילים הצעירים שאינם יכולים עדיין להצטרף לשורות „החלוץ" משום שטרם מלאו להם 18 שנים.

סניף „החלוץ" הפך להיות במרוצת הזמן למרכז ההתענינות לחוגים רחבים מקרב הנוער המתבגר, אשר התחיל לחשוב על עתידו. ההדים שהגיעו מהעולים הראשונים שעלו לארץ־ישראל עוררו בקרב החברים את הכמיהה לציון והרעיון החלוצי חדר יותר ויותר וכבש את לב הצעירים והצעירות מכל השכבות של יהודי

פלוצק. הפעילות הציונית הלכה וגברה ולשורותיה הצטרפו משפחות שלמות מקרב חוגי האינטליגנציה היהודית, אשר עשו מלאכתם בנאמנות ללא גבול. שירי ציון נשמעו ברמה במיפגשים חברותיים שונים והנוער התחיל לראות ולהאמין בהגשמת החלום של שיבת ציון תוך גילוי נכונות להיות בין החלוצים העוברים לפני המחנה.

וגברה ועשרות בני נוער מכל השכבות הצטרפו אליו. חברי הסניף חולקו לחוגים ולקבוצות ובדרך זו למדו את יסודות התנועה, ספגו לתוכם תורת הציונות, הרחיבו ידיעותיהם בהיסטוריה היהודית ובכל הקשור בארץ־ישראל. השאיפה להיות במהרה בין מגשימי הרעיון החלוצי דבקה בלבות חברי התנועה, שהפכו קנאים לרעיון ותופעה זו נתנה ביטויה בחיים הסוערים של

קבוצת חברי פועלי־ציון צ. ס. ו„החלוץ" (1930)
עומדים: . . „ קאַלמאַן, לאַקס, זנדר, ישייביץ, אש, זילברברג, רוטקופף
יושבים: נאשלסקי, פניגשטיין, גב' רוטקופף, גונשר, קוסובוצקי, וורשאווייק
אַ גרופּע חברים פון פּועלי־ציון צ. ס. און „החלוץ"
A group of Poale-Zion S. Z. and "Hechalutz" members (1930)

„החלוץ הצעיר"

סניף תנועת „החלוץ הצעיר" נוסד בפלוצק בשנת 1927. מחוסר מקומות ריכוז אחרים התחילה פעולה זו בחדרי בית הספר „מזרחי" הודות לגילויי הבנה מצד העומדים בראשו, ביניהם הרב יעקב אשכנזי, יעקב מושקט ואחרים. בין המארגנים הראשונים של הסניף היו יצחק מורשטיין, אהרן ויינברג, א. בוכמן (נרצח ע"י שכן נוצרי), שלמה גרינשפן ואחרים.

בתנועת „החלוץ הצעיר" התרכז בעיקר הנוער ששאף להגשים את רעיון העליה לארץ־ישראל וראה בתנועת „החלוץ" את המסגרת המתאימה להשקפותיו. ההשתייכות לתנועת נוער זו היתה לחבריה שלב מעבר למשך תקופת הנעורים, שכן בהגיעם לגיל 18 הצטרפו אוטומטית לתנועת „החלוץ", יצאו להכשרה ולאחר מכן עלו ארצה.

פעולות ההסברה כללו: נושאים ציוניים, כלליים, ארץ־ישראל העובדת, היסטוריה יהודית וציונית וכו'. בפעולות ההסברה נעזר הסניף בפעילים מקרב המפלגות הציוניות בעיר ועם אלה נמנו: עזריאל קובלסקי, פישל פלידרבלום, פנחס בוכמן, משה זנדר, פרופסור דוד איזנ־ברג ואחרים. הפעילות של סניף „החלוץ הצעיר" הלכה

הסניף. בין כתלי התנועה ניתן ביטוי מוחשי לרגשות הנוער על ידי שירה נלהבת, ריקודים ושירים ארץ־ישראליים.

הפעולה הכללית והאירגונית של סניף „החלוץ הצעיר" התנהלה תמיד ע"י ועדים שנבחרו בבחירות כלליות וחשאיות. עם הפעילים הבולטים בקרב תנועה זו בתקו־פות השונות נמנו: דב קרוק, שמואל קוסובוצקי, יהושע רוזנבלום, מלכה קוסובוצקי, א. רוזנטל, שמואל רוט־מן, מיכאל בורשטיין, אליהו שטרן, אליהו קלמר, יפה קרישק, יצחק קלישר, יצחק מירנץ, י. פינקנגורה, י. גומביניק, ג. רוסק ועוד.

פעולות הסניף

חברי סניף „החלוץ הצעיר" הצטיינו בפעילותם למען הקרנות הציוניות ולמטרה זו הוקם „גדוד" פעילים למען הקק"ל. בראש „הגדוד" עמד עזריאל קובלסקי ומזכירו היה יהושע רוזנבלום. ל„גדוד" השתייכו כל חברי תנועות הנוער הציוניות שהיו בעיר, ביניהן „השומר הצעיר", „השומר הלאומי", „החלוץ הצעיר" ו„גורדוניה".

מדי שבת היו חברי סניף „החלוץ הצעיר" יוצאים

בשעות הבוקר המוקדמות מחוץ לעיר, מתכנסים באחד העמקים שהיו בדרך שהובילה לבילסק („דולינקה"). במשך כל שעות היום עד לפנות ערב התנהלו שם שיחות והרצאות על נושאים שונים, משחקים חברותיים, שירה וריקודים. יחד עם זאת התנהלו גם פעולות בקרב חברי הסניף במשך כל ימות השבוע. המועדון של הסניף המה מדי ערב צעירים וצעירות שהתקשרו בחיי התנועה קשר הדוק ביותר. התופעות האנטישמיות שהלכו וגברו בעיר נתנו דחיפה לנוער היהודי להתארגן ושורות סניף „החלוץ הצעיר" התרחבו יותר ויותר. הרוח הציונית והאוירה ששררו בין כתלי המועדון שימשו כוח משיכה לרבים מבני הנוער, אשר הצטרפו לסניף.

שליחי הסניף השתתפו מדי פעם בסמינריונים של התנועה ובכינוסים ארציים ואזוריים. רבים מבין חברי הסניף למדו את השפה העברית וקראו את בטאון התנועה „החלוץ הצעיר" ובטאון „החלוץ" („העתיד") שהופיעו כירחונים. סעד ועידוד מצא הסניף אצל חברי קיבוץ ההכשרה שנוסד בעיר.

חברי „החלוץ" במסיבת־פרידה לעולים ארצה — 1932
חברים פון „החלוץ" אויף אַ געזעגענונגס־צוזאַמענטרעף — 1932
Members of "Hechalutz" at a farewell party for Olim

קיבוץ הכשרה בעיר

באחד הימים בשנת 1931 הופיעו בפלוצק שני בחורים צעירים (בן ציון אלטמן ואהרן בריקר) שנשלחו ע"י מזכירות קיבוץ בורוכוב בלודז' להקים קיבוץ הכשרה בפלוצק. השניים הגיעו לפלוצק ברגל ופנו בקשר לשליחותם לסניפים של „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר". בהתחלה נראה הרעיון בלתי מציאותי וקשה היה להאמין שאפשר יהיה למצוא בפלוצק מקומות עבודה בשביל חברי קיבוץ הכשרה העומד לקום בעיר. אך הודות לעקשנותם ולמסירותם הרבה של שני השליחים הונח היסוד ודבר הקמת קיבוץ ההכשרה הפך להיות עובדה קיימת. שני החברים התחילו לעבוד בעבודות שונות שהיו בלתי מקובלות על יהודים, כמו ניסור עצים, סבלות במחסני פחם, על אסדות הנהר ויסלה וכו'. בלילות היו לנים על השולחנות בסניף, אשר הפך במרוצת הימים למקום מגוריו של הקיבוץ. שלב אחר שלב הופיעו חברים נוספים וגם מקומות העבודה התרבו. הקיבוץ הכה שרשים בעיר, שכר לעצמו דירה קבועה והתחיל לנהל חיי קיבוץ סדירים. מטעם התנועה הציונית הוקמה ועדה שעזרה לקיבוץ ותמכה בו.

הקיבוץ שימש מקום משיכה לבני הנוער ונקשרו קשרים ידידותיים ביניהם. חברי סניף „החלוץ הצעיר" עזרו רבות לחברי הקיבוץ ולא פעם נערכו טיולים משותפים. במרוצת הזמן הפכו חברי הקיבוץ לחלק בלתי נפרד מהנוף החלוצי של פלוצק. בקיץ נערכו מטעם סניף „החלוץ הצעיר" מחנות קיץ באחד הכפרים בסביבות העיר. חברי הסניף שהו שבועות אחדים בחיק הטבע, התקשרו עם הנוף הכפרי וחלמו על אדמת ארץ־ישראל. בתקופה של קיום מחנות הקיץ התנהלו פעולות הסברה והרצאות והשתתפו בהן גם שליחי המרכז. ניהול פעולה תקינה של חיי הסניף נתקל לא פעם בבעיה של חוסר מדריכים. בוגרי התנועה עברו ל„החלוץ", נסעו להכשרה וגם עלו ארצה. היה צורך להתקשר מדי פעם עם אישים מתנועות ציוניות אחרות ולהיעזר בהם בפעולות ההסברה. יציאת הבוגרים

להגשמה גרמה מדי פעם לחילופי משמרות וכוחות צעירים נרתמו לפעולה. חברי התנועה היו רגישים מאוד לכל מה שהתרחש בארץ ולכל ידיעה ממנה. זכורה התקופה של מאורעות הדמים של שנת 1929 ותקופת „הספר הלבן". יחד עם תנועות אחרות נרתם סניף „החלוץ הצעיר" להבעת הזעם נגד מדיניות ממשלת המנדט והשתתף בצורה פעילה ביותר באסיפות המחאה שאורגנו בעיר. מאורעות 1929 חישלו יותר ויותר את רוחם של חברי הסניף, אשר ליבם היה עם העומדים על נפשם בגבורה ותוך חירוף נפש. בקרב הנוער היהודי הוכר ההכרח של שותפות פעילה להגשמת הרעיון הציוני, ואכן הצטרפו חברים נוספים לשורות „החלוץ הצעיר". החברים שהיו יוצאים להכשרה ובאו לעיר לתקופות של חופשה ניצלו את ימי שהותם בעיר לפגישות עם חברי הסניף. פגישות אלו גרמו לעידוד רוחו של הסניף ולחיזוק מעמדו.

שוק למען הקרן הקיימת (1932) — דער קרן־קיימת־באַזאַר

רוטקופף, ליכטנשטיין, יחזקאל כהן, ציטרינבלום, ברלאנד, קלאמר, מורש־טיין,

גב' ציטרינבלום, יהושע רוזנבלום, טוניה קובלסקה, בזורה, ליכטמאן

Jewish National Fund Bazaar (1932)

ביקורם של שני ארץ־ישראליים

בשנת 1930 ביקרו בפלוצק שני חברים מארץ־ישראל, יוסף בן־יעקב ואריה פרלגריץ. השניים שהו בפלוצק תקופה די ממושכת ובמשך תקופת שהותם התקשרו עם סניף „החלוץ הצעיר" ותרמו רבות לחיזוק הסניף, על ידי השתתפות פעילה בהסברה ובניהול הסניף. שהותם בעיר היתה בבחינת חוויה לנוער החלוצי; נוכחותם והופעותיהם גרמו להתעוררות נוספת לטובת התנועה החלוצית.

בשנת 1934 קם האיחוד בין „החלוץ הצעיר", „דרור" ו„פרייהייט" לתנועה אחת. תנועה זו ריכזה סביבה בני נוער בגיל 12—18 שנה, אשר התחנכו על תורת ארץ־ישראל העובדת, תנועת הפועלים וכו'. פעולות אלו הרחיבו את האופקים של בני הנוער, אשר שמעו ולמדו בצמאון את החומר הרב והמענין שהוגש להם. הורים יהודיים, אשר קודם לכן לא ראו בעין יפה את דבר הת־ארגנות ילדיהם בתנועות הנוער הציוניות הגיעו במרוצת הזמן לידי הכרה ברורה שאין עתיד לבניהם ולבנותיהם בגולה והם חייבים לעזור להם להכין עצמם לעליה לארץ־ישראל, באמצעות התנועה הציונית. למפנה זה גרמה גם צמיחת האנטישמיות בעיר שהפכה לתופעה מדאיגה ביותר. פעולות החרם והתעמולה האנטישמית של המפ־לגות הפולניות הלאומניות פקחו את עיני יהודי פלוצק שהולכת ונשמטת הקרקע מתחת לרגליהם ושעליהם לדאוג להבטחת קיום יותר בטוח לבניהם על ידי עליה ארצה.

חוויות העליה ארצה

בני פלוצק נכללו יותר ויותר בין הזוכים לעלות לארץ־ישראל. כל פרידה מחבר הפכה לחוויה מיוחדת ועוררה געגועים בלבות חברי הסניף שנשארו, אולם בלבם היתה מקננת התקווה כי במרוצת הזמן יגיע גם תורם לעלות לארץ־ישראל. נרגשת במיוחד היתה הפרידה מהעולים ארצה דרך תחנת ספינת הקיטור (סטאַטק) על שפת הויסלה. פרידה זו היתה מלווה ריקודים ארץ ישרא־ליים ושירה אדירה. והנוצרים שהיו עדים ל„שימחה" זו לא יכלו להבין פשר הדבר, עד שהוסבר להם כי יהודי נוסע ל„פלסטינה" ולכן גדולה כל כך השמחה.

למרבה הצער, שיבשה מלחמת העולם השניה את תוכ־ניותיהם של רבים וטובים מקרב הנוער היהודי בפלוצק אשר פעל ללא ליאות להגשמת חלום ציון. בין כל הקדר־

שים והטהורים אשר ניספו או נרצחו על ידי הקלגסים הנאציים רב מספרם של טובי הנוער החלוצי של פלוצק, שכללו מחנה גדול של מגשימים ורשמו דף מזהיר בתול־דות הפעילות הציונית בעיר.

„הפועל"

הנוער היהודי בפולין שהשתתף השתתפות ערה בכל שטחי החיים הציבוריים לפני מלחמת העולם השניה, היה פעיל מאוד גם בספורט. בפולין מלפני המלחמה היו הרבה אגודות ספורט, שאיגדו בתוכן עשרות אלפי ספורטאים, שעסקו בכל ענפי הספורט והיו ביניהם גם כמה אלופי פולין. הנוער היהודי בפלוצק לא היה שונה ממנו. בפלוצק היהודית היו ארבע אגודות ספורט: „מכבי", „הפועל" „שטערן", „מאַרגענשטערן".

אגודת „הפועל" היתה אגודת־ספורט פועלית יהודית מסונפת למרכז בורשה, שקיבל השראתו מתנועת ספורט הפועלים בארץ־ישראל. לפני „הפועל" קיימת היתה אגודת ספורט בשם „קראפט" (Siła). בשנת 1931, לפי הסכמת כל הגורמים בפולין וארץ־ישראל, הוקם מרכז „הפועל" שהיה קשור עם הליגה למען ארץ־ישראל העובדת, שאיגדה בתוכה את כל התנועות החלוציות בפולין.

„הפועל" בפלוצק התעסק בכמה ענפי ספורט: כדור־רגל, פינג־פונג, התעמלות, אתלטיקה קלה ורכיבה על אופניים. רוב הפעילות היה בכדורגל שהיה הספורט הפופולרי. כל שבוע היו נערכים משחקים ולפעמים פעמיים בשבוע. האגודה היתה מסונפת להתאחדות הכדורגל בפולין P.Z.P.N. והשתתפה במשחקים על אליפות המחוז בתחילה בליגה ג' ואח"כ בליגה ב'. היא השתתפה גם בכל מיני נבחרות.

כאמור, הוקמה אגודת „הפועל" בפלוצק בשנת 1931. המזכירות שוכנה ברחוב שנקיביצ'ה במועדון של מפלגת „פועלי ציון צ. ס." והחברים הפעילים היו: יוסף רוז'ה, ראובן ליכטמן, אברהם נוימן, גרוינם רוסק ועוד. ההרכב של קבוצת הכדורגל היה: מנחם לוברניצקי, לוי ז'לקה, הירש ליכטמן, אברהם פלוצר, מיכאל ז'לקה, גיטמן שוורץ, ליפנר, גרוינם רוסק, מוניק קוצ'ינסקי, גרשון מנדלסון, נח ליכטמן.

אימונם של שחקנים צעירים

הרכב זה שיחק יחד זמן רב, והיה צורך לדאוג לשח־קנים חדשים, מאחר שקבוצת כדורגל זקוקה למילואים. ומאחר שלא היה מאמן צריכים היו לעשות זאת לבדם. הודות לרצונם החזק של החברים אפשר היה להכניס מדי פעם שינויים לשם העלאת הרמה. באותם הימים היה ראש הקבוצה לוי ז'לקה, אשר מילא את תפקידו על הצד הטוב ביותר. במשך הזמן הוזמנו השחקנים לנבחרות עירוניות ויהודיות. בשנת 1933 הגיעה הקבוצה למקום הראשון בפלוצק. הרכב הקבוצה השתנה, שותפו בה שחקנים צעירים, ובאותו זמן נכנסה האגודה למועדון חדש ברחוב קוויאטקה ובמועדון זה עסקו לא רק בספורט אלא גם בפעולות תרבותיות. התנהלו חוגים לצעירים בהדרכתו של גרוינם רוסק ונערכו הרצאות על נושאים שונים. אחד המרצים היה פישל פלידרבלום. בחוגים אלה הרצה גם ד"ר מ. פקר על רשמים מנסיעתו לרוסיה. כל שבוע נערכה שיחה על נושא פוליטי בהדרכתו של י. וישינסקי. נערכו מסיבות, נשפים ואירועים חברותיים. באותו זמן עלתה גם רמת הפינג־פונג והחברים השתתפו במשחקים.

הקבוצה היתה נאלצת לקיים את אימוני ההתעמלות במועדון „מכבי".

מסירות לספורט היהודי

יש להדגיש את מסירותם של החברים, אשר הודות לתרומותיהם ודמי החבר ששולמו אפשר היה לכסות את הוצאות האגודה. יש להזכיר במיוחד את מסירותו של גרוינם רוסק, אשר גם אחרי שחלה קשה לאחר סכסוך

קבוצת כדורגל של „קראפט"
(אח"כ „הפועל") (1928)
למטה: זשאלקה, . . ., רוז'ה, . . ., רוזנבלום.
באמצע: זנדר, ז'לונקה, בוכמן.
למעלה: טאוב, ביבולה, שווארץ, חבל, קוסובוצקי, רוזנבלום, קרישק.
פוטבאָל־גריפּע פון „קראַפט"
(שפּעטער „הפּועל")
Footballers of "Kraft"
(later "Hapoel") (1928)

בין חברי הועד המשיך, עם החלמתו, לפעול בועד. היה מקרה נוסף של מסירות מצד חיים פשבוז'ניק אשר סיכן את בריאותו והיה פעיל בענף הפינג־פונג על אף מצב בריאותו הרופף. חבר זה נפטר בדמי ימיו.

ב־1935 הגיעה הקבוצה לשיאה; נערכו משחקים גם נגד קבוצות־חוץ מוורשה, וולוצלבק, קוטנו, ז'יכלין, גומבין, גוסטינין והקבוצה הוזמנה לשחק בערים אחרות.

השחקנים הוזמנו למשחקי נבחרות עירוניות נגד קבוצות מפלונסק, גוסטינין ועוד. באותה שנה הוזמן אחד השחקנים המצטיינים של הקבוצה, אברהם פלוצר, להשתתף בנבחרת האזור נגד קבוצת „סקודה" מוורשה. בין שחקני המילואים היו גם שחקני „הפועל" מנדלסון ושמיגה.

עובדת ההופעה של יהודים בנבחרת האזורית הוסיפה כבוד לאגודות הספורט היהודיות בעיר.

גורלה של קבוצת „הפועל" לא היה שונה מזה של תנועות אחרות שהמלחמה שמה קץ לפעולתן.

ר. ליכטמן

לסיכום 10 שנות „פועלי־ציון"

עוד לא הסתיימה תקופת 10 שנות קיומה של מפלגת „פועלי־ציון" בפלוצק והנה היא הצליחה במשך זמן כה קצר לתפוס את המקום הראשי בין כל המפלגות שבעירנו. מקבוצה קטנה של פועלים בלתי־מאורגנים וללא מעון, הפכה מפלגת „פועלי־ציון" לתנועה חזקה התופסת כיום מקום נכבד בחיים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים. במשך כמעט 10 שנות פעילותה בזירה הציבורית של עירנו, רכשה לעצמה את אמונם של המוני העמלים. בבחירות האחרונות למועצת העיריה הצליח נציגנו, ח' פישל פלידרבלום, לצבור רוב מכריע של קולות מצביעים בהשוואה למועמדים ממפלגות אחרות. במצעד ה־1 למאי הפגינו תחת דגלה של „פועלי־ציון" מאות פועלים ודלת העם את התקשרותם לרעיון הציוני־הסוציאליסטי. ואכן היתה הפגנתנו רבת־משתתפים ומפוארת ביותר ברחוב היהודי. הליגה למען א"י העובדת בעירנו השיגה ⅔ מכלל הקולות שניתנו בבחירות לקונגרס הציוני ה־19.

לציון 18 שנה לאחר מותו של בר בורוכוב, קיימנו אסיפת־אבל שבה הועלתה דמותו של המייסד הרעיוני של התנועה על ידי הנואמים הח"ח פלידרבלום, בוכמן וגינצ־ברג. מזה 7 חדשים מתקיימים במעון המפלגה כל ערבי יום ששי שיחות על נושאים חברתיים, מדעיים וספרותיים. כדי לחזק את פעולות המפלגה בסביבה ביקרו חברינו (פלידרבלום, בוכמן וגינצברג) בדרובין, ראציונז', גומבין וגוסטינין. כמו כן היינו מיוצגים בועידת המחוז שהתקיימה בוולוצלאבק.

חברינו משתתפים באופן פעיל בעבודת האיגודים המקצועיים ומייצגים את המפלגה באיגוד פועלי המחט ועוד. ביוזמת „פועלי־ציון" הוקם איגוד עובדי המסחר, ובועד שלו, המונה 7 חברים, 5 הם חברי מפלגתנו. לזכות מפלגתנו יש לרשום גם את הקמתה של קופת העזרה, המלווה לחברים נצרכים ללא רבית. בשנות קיומה נתנה הקופה 300 הלוואות, והמחזור הגיע ל־3000 זל'.

(„דאָס פלאָצקער וואָרט", ינואר 1936)

קבוצת חלוצים בא"י
למטה: פרלגריץ־לובראניצקה, פרלגריץ, לייזרוביץ, האמבורגר
שורה א': אגמון (פאפיירצ'יק), יצחק וקלארה זליגמאן וילדיהם, פלידרבלום יחיאל, לבוראניצקה, זהבי־גולדשידט
שורה ב': בן יעקב־ישייביץ, אגמון־שלזינגר, פניגשטיין, . . ., כהן מנוחה, שמחוני־גולדשידט מאלה, שמחוני־ווסולק אברהם, ישי־ישייביץ עזריאל
למעלה: . . ., גינוסר־גונשר, לייזרוביץ, מלניק־האמבורגר, מלניק יצחק, דנציגר שמואל, כהן־נשר אירנה, נשר אריה.
אונדזערע חלוצים אין א"י
A group of Chalutzim in Eretz-Israel

ה„מזרחי" בפלוצק

התנועה הציונית־הדתית „מזרחי", שאביה הרוחני היה ר' ש. מוהליבר, נוסדה בשנת 1902, אולם הסניף שלה בפלוצק קיבל תנופה ארגונית גדולה רק אחרי מלחמת העולם הראשונה *. בין מייסדיו וחבריו הפעילים ביותר היו עסקנים ציבוריים אחדים בעלי שיעור־קומה, כגון יעקב אשכנזי, שלמה ווילנסקי, אברהם פלאקס, ישעיהו מושקאט, ראובן קאנארק, הרשל מייראנץ, אפרים דוד אלברג, יחיאל ווסולק, שלמה רוזן.

„מזרחי" היה ער בכל שטחי העבודה הציבורית בכלל והציונית בפרט. דגש רב הושם על חינוך הדור הצעיר ויש לציין שגן הילדים העברי הראשון נוסד ביוזמת ובסיוע התנועה. כמו כן רבה היתה פעילותם של חברי „מזרחי" למען הקרנות ובפרט למען „קרן־היסוד". כל התרומות והנדרים שנדבו המתפללים במעונה של „מזרחי" בשבתות ובמועדי ישראל היו תמיד קודש למטרות לאו־מיות בלבד. בשטח העבודה למען הקרנות וההסתדרות הציונית היה קיים במשך השנים שיתוף־פעולה מלא וקונסטרוקטיבי בין „מזרחי" לבין „אגודת־ציון" הכלל־ציונית בפלוצק. שיתוף פעולה זה היה מוצא את ביטויו גם בזמן הבחירות למועצת העיריה ולועד הקהילה. „מזרחי" אף פעם לא היה עושה יד אחת עם המפלגות מהמחנה הלא־ציוני ונציגיו בעיריה ובקהילה תמיד הצביעו ביחד עם יתר החברים הציוניים. על השפעתו של „מזרחי" ברחוב היהודי בפלוצק תעיד העובדה שבבחירות לועד הקהילה, שהתקיימו בשנת 1937, נבחרו 2 נציגיו למועצה ואחד להנהלה (חנוך שיליט).

מחוסר ידיעות אין אפשרות לתת תמונה שלמה על פעילות „מזרחי" בפלוצק במשך כל שנות קיומה. בודדים מבין חבריו זכו לעלות לארץ־ישראל לפני פרוץ המלחמה ועוד פחות נותרו בחיים לאחר השואה. המאמצים להשיג חומר מארכיון התנועה העולמית בירושלים לא נשאו פרי. מכל מקום, אין ספק שהתנועה היתה מתפארת בסניפה בפלוצק והוא תרם תרומה רבת־משקל למען הרעיון הציוני־התורני וזכותו זו קיימת לעד.

---

* ר' מאמרו של ש. רוזן בחלק א', עמ' 139.

משה רובין

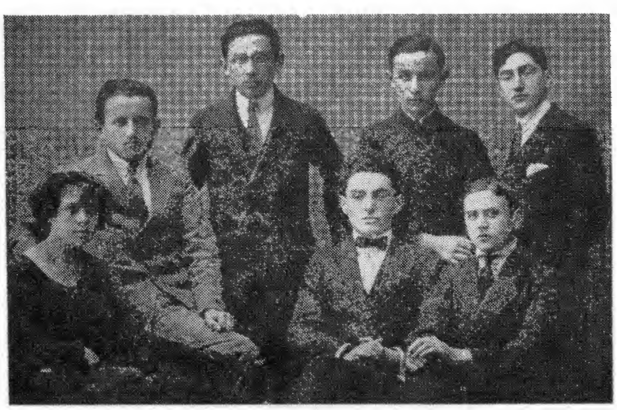
אגודת „הרצליה"

כשמזכירים את האגודות ותנועות הנוער, אשר פעלו בזמנו בעירנו, אי־אפשר לפסוח על האגודה „הרצליה", שהשפעתה היתה ניכרת בקרב הנוער היהודי הלאומי ותרמה רבות להרמת קרנה של התנועה הציונית בפלוצק, ובעיקר בקרב הנוער, שחיפש פורקן למאוייו הכמוסים בשנות מלחמת העולם הראשונה ולאחריה.

בהדרכתו של מרכז התנועה בוורשה, התארגנה בשלהי שנת 1918 קבוצת־נוער לאומית מבין תלמידי הגימנסיה ויסדה סניף של „הרצליה". רוב חברי קבוצה זו היו קודם חברים ומדריכים של קן „השומר הצעיר", אשר עזבו את שורותיו לאחר החלטת תנועה זו ליהפך למפלגה פוליטית עצמאית. ביניהם היו: בנימין גראוברט, אברהם שמידט, משה (מולק) רובין, ישראל גלבסקי, יעקב רכטמן ועוד.

בתקופה ההיא הוקמה בעיר גם האגודה „צעירי־ציון" וחבריה של „הרצליה" נהנו מעזרתה, קיבלו לרשותם חדר במעונה לצורך קיום האסיפות והפכו ממש לילדי טיפוחיה. כעבור זמן־מה נרתמו מספר בוגריה של „הרצליה" לפעולה למען „צעירי־ציון" עצמה.

מיד לאחר התארגנותה הראשונה החלו שורותיה של „הרצליה" להתרחב. צעירים רבים הצטרפו והחלה פעולה חינוכית פוריה ורצינית. אחת המטרות העיקריות של התנועה היתה הנחלת הלשון העברית. התארגנו קורסים וחוגי לימוד להקניית ידיעות על ארץ־ישראל, תולדות הציונות, יסודות הכלכלה הפוליטית, ספרות לאומית

הועד של אגודת „הרצליה" בשנת 1921
עומדים: משה רובין, מאיר קניגסברג, משה זילברברג.
יושבים: ווסרמן, שמידט, ז'לונקה, דינה באראן (רובין).
דער „הרצליה"־קאמיטעט אין יאר 1921.
Committee of "Herzlia" Association, 1921

וכללית וכו׳. ערב־ערב מילאו את המעון עשרות צעירים וצעירות שהשתוקקו להרחבת ידיעותיהם במקצועות קרובים ללבותיהם שאותם לא למדו בבתי הספר. המרצים בחוגים ובקורסים היו בעיקר מורי הגימנסיה היהודית, חברי „צעירי־ציון" המבוגרים וחברי ההנהגה של „הרצליה".

לאחר שריכזה בשורותיה את מיטב הנוער היהודי

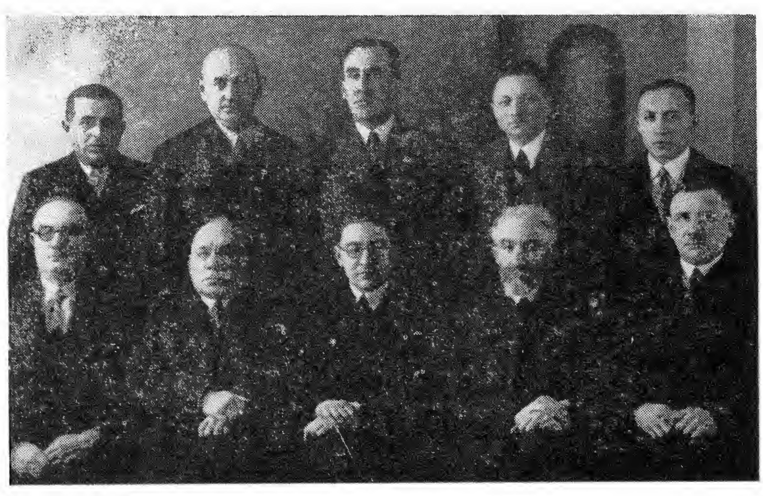
ועד אגודת „הרצליה", 1919
עומדים: משה רובין, פלוצר, יוסף רובין, ישראל גלבסקי.
יושבים: שמידט, בנימין גראוברט, דינה באראן.
דער קאָמיטעט פון „הרצליה" אין יאָר 1919
Committee of the "Herzlia" Association, 1919

הלאומי באותה תקופה, הפכה „הרצליה" למוקד של הפעילות הציונית בעיר. חבריה התבלטו ביותר בפעילותם למען הקרנות הלאומיות ולא היתה מתקיימת אף הופעה פומבית ציונית אחת ללא השתתפותם הפעילה והערנית.

הפעילות הזאת דורבנה מדי פעם בפעם על ידי ביקוריהם של באי־כוח המרכז בוורשה כגון יצחק פינקלשטיין (עילם), י. מ. בריינהנדלר (ענת) ואחרים. כעבור זמן־מה התגייסו חברי ההנהגה הפלוצקאית עצמם לעבודה ארגונית שמחוץ למסגרת הסניף ויצאו (בנימין גראוברט, אברהם שמידט ומשה רובין) לעיירות הסביבה כדי להקים שם את סניפי התנועה.

התנופה בהתפתחותו של סניף „הרצליה" נמשכה עד שנת 1922. אחר כך החלו לפקוד אותו תכופות משברים ארגוניים שבאו בגלל חוסר בכוחות הדרכה. רבים מבין חברי ההנהגה עזבו את העיר, מי לצורך לימודים גבוהים ומי בגלל העליה לא"י, והמועטים שנשארו לא הצליחו להתגבר על הקשיים שנערמו בדרכיהם. וכך החלו שורותיה של „הרצליה" להתדלדל בהדרגה ורבים מחבריה מצאו לעצמם כר אחר לפעילותם.

אף על פי שקצרה יחסית היתה תקופת קיומה של אגודת „הרצליה" בפלוצק, רב היה רישומה בקרב שכבות הנוער בעירנו. החינוך הציוני המעמיק שקיבלו חבריה השאיר עליהם רישום רוחני רב־ערך והתנועה היתה להם למורת־דרך ומגדלור בהמשך חייהם בגולה ובארץ.

הוועד של „אגודת ציון" לרגל עליתו של מזכיר האגודה, מ. רובין, 1935
עומדים: ע. קובלסקי, קיפר, רוטקופף, מ. סוח־צ׳בר, ב. צ. גלובוס.
יושבים: י. גלבסקי, קרוק, מ. רובין, ד"ר פיינ־ברג, רוזנצוויג.
דער קאָמיטעט פון „אגודת ציון" פאַרן עולה זיין פון דעם סעקרעטאַר, מ. רובין.
„Agudat Zion" Committee prior to the Aliya of its Secretary, M. Rubin

די טעטיקייט פון פועלי־ציון (לינקע)

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

די טעטיקייט פון פועלי־ציון אין פלאָצק דאַטירט זיך שוין פון יאָר 1904, דאָס הייסט איין יאָר נאָך פאַר דער גרינדונגס־קאָנפערענץ, וועלכע איז אין יאָר 1905 צוזאַמענגערופן געוואָרן דורך בער באָראָכאָוו אין פּאָל־טאַווע. ברויזנדיקע געשעענישן, אַזעלכע ווי די סטו־דענטן־מהומות אין די רוסישע אוניווערסיטעטן אין יאָר 1899, פויערן־בונטן אין 1902 און צום סוף די צאַרישע מפּלה אין דער מלחמה קעגן יאַפּאַן, האָבן שטאַרק אויפגעטרייסלט דאָס פאַרגליווערטע סאָציאַל־פּאָליטישע לעבן פון די יידישע מאַסן. אין פלאָצק האָט זיך גע־בילדעט אַ גרופּע אַקטיוויסטן מיט שמואל אָסטראָווער, נתן גרויבאַרט, משה מאַגנעס, מיכאל פלאַקס, פּאַפּיער־טשיק, שולמאַן א. אַ., וואָס האָט זיך מיט מוט אָנגע־שלאָסן אין דער אונטערערדישער אַרבעט לטובת דעם פאַרשקלאַפטן אַרבעטער. אין כסדרדיקע דיסקוסיעס מיט „בונד"־חברים, וועלכע האָבן פולקאָם נעגירט דעם פּראָג־ראַם פון אויפבויען אַ נאַציאָנאַלן אַרבעטער־צענטער אין ארץ־ישראל, האָט זיך אויסקריסטאַליזירט דער אידעאָ־לאָגישער וועג פון אונדזער פלאָצקער גרופּע און די רייען פלעגן כסדר וואַקסן.

דער דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע פון 1905 האָט דערלאַנגט אַ שווערן קלאַפּ דער ווייטערדיקער אַנט־וויקלונג. עטלעכע אָנפירער זענען געווען געצוווּנגען שנעל צו פאַרלאָזן די גרענעצן פון דער צאַרישער אימפּעריע, נאָך איידער די פּאָליציי האָט אויף זיי אַרויפ־געלייגט איר שווערע האַנט. צווישן אַנדערע איז אויך משה מאַגנעס געווען געצוווּנגען צו עמיגרירן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. מען האָט געמוזט פאַרשטאַרקן דעם קאָנספּיראַטיוון כאַראַקטער פון דער ווייטערדיקער טעטיקייט און מען האָט אָרגאַניזירט „פּיפּטלעך" אין ראַמען פון וועלכע עס איז געפירט געוואָרן די גאַנצע אָרגאַניזאַציאָנעלע און אויפקלערונגס־אַרבעט.

די דאָזיקע סיטואַציע האָט געדויערט ביזן אויס־ברוך פון דעם ערשטן וועלט־קריג. דאָך אָבער איז דאָס פּאַקטישע אויפלעבן פון דער פּאָליטיש־סאָציאַלער טע־טיקייט פון די פלאָצקער יידן פאָרגעקומען ערשט אין יאָר 1916, נאָך דעם ווי די שטאָט איז אַריינגעפאַלן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע.

די פועלי־ציון־באַוועגונג איז פריי אַרויס מיט אירע לאָזונגען און האָט אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אָפטע דיס־קוסיע־אָוונטן, וועלכע זענען מייסטנס פאָרגעקומען אין דעם לאָקאַל פון דער ביבליאָטעק „הזמיר". גלייכצייטיק איז מען צוגעטרעטן צו אָרגאַניזירן עטלעכע יידישע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען.

עס זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן העברעאישע לערן־קורסן, מיט וועלכע עס האָבן געלייטעט די ערשט־קלאַסיקע לערערס ווי יקיר וואַרשאַווסקי און משה אינדעלמאַן.

די לאָקאַל־פּאָליטישע אַרבעט נאָך דער מלחמה

ווען פוילן האָט דערגרייכט איר באַפרייאונג האָט שוין אין פלאָצק עקזיסטירט אַ סניף פון דער פועלי־ציון־באַוועגונג. נאָך אין אָנהייב פון יאָר 1918 האָט זיך שמואל אָסטראָווער געווענדעט בשעת אַ דיסקוסיע־אָוונט אין „הזמיר" צו אַ יוגנט־גרופּע וועגן אָנשליסן זיך אין די רייען פון דער באַוועגונג. ווען אַ קורצע צייט נאָך דעם איז אָנגעקומען פון וואַרשע דער צ. ק.־פאַרשטייער, ח' טויבנשלאַג, אויף אַ גאַסט־רעפעראַט, האָט דער סניף שוין געציילט 65 חברים. צום קאָמיטעט זענען אויסגעוועלט געוואָרן די ח"ח אַלעשניק, צוקער, קאָוואַל, אָקאָליצאַ, ב. זילבערשטיין, לאַמאַניעץ, סענ־דזיען. אין די לעצטע יאָרן ביז 1939 זענען אין קאָמיטעט געווען טעטיק אויך די חברות שרה טשוק און חנה אָקאָליצאַ.

שוין אין יאָר 1919 האָבן זיך די פלאָצקער פועלי־ציוניסטן מאָביליזירט צו אונדזער ערשטער, אָפענער פּאָליטישער אַקציע. מיט גרויס ענטוזיאַזם האָבן מיר זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אויפקלערונגס־קאַמפּאַניע צו די ערשטע סיים און שטאָט־ראַט וואַלן, וואָס זענען פאָרגעקומען אין דעם באַפרייטן פוילן. דער רעזולטאַט איז געווען גלענצנד: די באַוועגונג האָט באַקומען 306 שטימען. בלויז עטלעכע שטימען האָבן געפעלט בכדי צו דערגרייכן אַ פּלאַץ אין שטאָט־ראַט.

דער דאָזיקער רעזולטאַט האָט געגעבן אַן ערנסטן אימפּולס פאַר דער ווייטערדיקער פּאָליטישער טעטיקייט און זייט דעם האָט זיך אונדזער סניף באַטייליקט אין אַלע וואַל־קאַמפּאַניעס, וואָס זענען פאָרגעקומען ביזן יאָר 1939.

כדאי צו דערמאָנען די לעצטע צוויי פּאָליטישע אַקציעס, וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך אונדז, קורץ פאַרן חורבן: די קהילה־וואַלן אין יאָר 1937 און די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין 1938.

צו די קהילה־וואַלן, וואָס זענען פאָרגעקומען דעם 5טן דעצעמבער 1937 זענען מיר געגאַנגען ס'ערשטע מאָל. וואָכנלאַנג זענען געפירט געוואָרן אונטערהאַנדלונ־

געזן מיט די רעכטע פועלי־ציון און מיטן „בונד״ וועגן שאַפן אַ טעכנישן וואַל־בלאָק, בכדי אַזוי אַרום צו באַקעמפן דעם איינפלוס פון די רעליגיעזע. דער דאָזיקער בלאָק איז אָבער נישט צושטאַנד געקומען צוליב דער קעגנערשאַפט מצד דעם „בונד״. צום סוף איז געשלאָסן געוואָרן אַן אָפּמאַך מיט די רעכטע פועלי־ציון לויט וועלכן אונדזער באַוועגונג האָט געדאַרפט באַקומען איין מאַנדאַט אין פאַל ווען די בשותפותדיקע ליסטע וועט דערגרייכן דריי מאַנדאַטן. דאָס איז געווען אונדזער „מערך״ און ער האָט טאַקע גוט געפּועלט. מיר האָבן באַקומען אַ פּלאַץ אין דעם קהילה־ראַט און געווען דאָרט פאַרטרעטן דורכן שרייבער פון די דאָזיקע שורות. מצד די רעכטע פ. צ. זענען אַריין די ח״ח אהרן שיוואַק און פּנחס בוכמאַן. אין 1939 איז אַלס ראש־הקהל אויסגעוויילט געוואָרן פישל פלידערבלום.

לײדער אָבער איז אונדז נישט אויסגעקומען לאַנג צו אַנטוויקלען אונדזער טעטיקייט אויפן נייעם געביט, ווייל גלייך האָט זיך אָנגערוקט דער שוידערלעכסטער אומגליק פון אונדזער געשיכטע און האָט אַלץ אַרויסגעריסן צוזאַמען מיט די וואָרצלען.

עס קלינגען נאָך אין די אויערן די ווערטער פון דעם יושב־ראש, ווען ער האָט געשלאָסן די לעצטע קהילה־ראַט זיצונג: „איך שליס די זיצונג אין אַ מאָמענט ווען עס רוקן זיך אָן טונקעלע, שווערע טעג פאַר אונדז יידן. מיר וועלן דאַרפן זיין גענוג שטאַרק דאָס איבערצוהאַלטן!״

לײדער איז פישל פלידערבלום געווען איינער פון די מיליאָנען קדושים, וועלכע האָבן נישט איבערגעהאַלטן...

די סאָציאַל־פּראָפעסיאָנעלע אַקטיוויטעט

דער קערן פון דער פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט פון די פועלי־ציון אין אונדזער שטאָט איז פאַרזייט געוואָרן שוין פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין די מלחמה־יאָרן, באַלד נאָך דעם ווען מען איז באַפרייט געוואָרן פון דעם צאַרישן רעזשים. אַ סך אויף דעם געביט האָט געטאָן דער וועטעראַן פון אונדזער באַוועגונג אין פּלאָצק, שמואל אַסטראָווער, וועלכער האָט כסדר געלייטעט מיט דער אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן די יונגע יידישע אַרבעטער און זיי גערופן זיך אָנצושליסן אין די רייען פון פועלי־ציון. מיט דער צייט איז געלונגען אויסצווירקן די השפעה פון דער פּאַרטיי אויף אַ ריי פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען ווי צ. ב. די שניידערס, לעדער־אַרבעטער, פריזירער און טראַנספּאָרט־אַרבעטער. אַ וויכטיקע ראָל אין דעם לעבן פון פּלאָצקער סניף האָט געפּירט דער נאָדל־פאַראיין. דער דאָזיקער פאַראיין האָט געציילט מער ווי 100 מיטגלידער, מענער־ און דאַמען־שניידערס, און במשך פון דער גאַנצער צייט האָט ער זיך געפונען אונטער דער לייטונג פון אונדזערע חברים. דעם מחבר פון די דאָזיקע שורות איז אויסגעקומען יאָרנלאַנג צו לייטן מיטן נאָדל־פאַראיין און צוזאַמען מיט אַנדערע חברים אָנצופירן מיט אַ ריי שטרייקן, מיט הילף פון וועלכע עס איז געפירט געוואָרן דער שווערער קאַמף מיט די אַרבעטס־געבער בכדי צו פאַרבעסערן די לוינען פון די נאָדל־אַרבעטער. ווי גרויס איז געווען דער צוטרוי פון דעם אַרבעטער צו אונדזער פירערשאַפט ווייזט אָן דער בלויזער פאַקט, וואָס דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות איז כסדר אויף ס'ניי געוועלט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון דעם פאַראיין.

אונדזערע חברים — אַלעשניק, מאַרשטיין, זשעלאַזאָ א. אַ. — זענען געווען טעטיק אין דעם לעדער־פאַראיין און אויך דאָרט אָרגאַניזירט אַ ריי שטרייקן בפרט אין די אינפלאַציע־יאָרן. איין מאָל האָט געטראָפן אַז אַ בעל־הבית פון איינעם פון די פאַרשטרייקטע וואַרשטאַטן האָט זיך געווענדעט צו דער פּאָליציי, וועלכע איז געקומען און אַרעסטירט אונדזערע חברים. בשעת מעשה איז אונדזער חבר מאַרשטיין אַזוי שטאַרק צעשלאָגן געוואָרן, אַז ער איז פאַרבליבן אַן אינוואַליד אויף זיין גאַנץ לעבן...

מיר האָבן אָבער אומדערשראָקן אָנגעפירט ווייטער אונדזער פּראָפעסיאָנעלע אַקציע לטובת דעם דערדריקטן יידישן אַרבעטער. מיר האָבן אַ סך געפּועלט לטובת דעם פריזירער־פאַראיין, אָבער נאָך מער דערפאָלג האָבן מיר געהאַט מיט די טראַנספּאָרט־אַרבעטער. דאָרט איז אונדז געלונגען צו אָרגאַניזירן דאָס אַנשליסן זיך פון די אַרבעטער צוזאַמען מיט זייערע משפחות אין דער קראַנקן־קאַסע און פאַרזיכערן מעדיצינישע הילף פאַר צענדליקער אָרעמע יידישע אַרבעטער. אַ דאַנק אונדזער אַקציע האָבן אַלע פאַמיליעס פון די טרעגערס באַקומען מעדיצינישע הילף פון דער קראַנקן־קאַסע.

אַחוץ דער פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט האָבן מיר אויך געווידמעט אַ סך כוחות פאַרן קאַמף קעגן די הייזער־אייגנטימער, וואָס פלעגן עקסמיטירן פון די וווינונגען אָרעמע יידישע משפחות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום מיטלען בכדי צו באַצאָלן דאָס דירה־געלט. מיר פלעגן פירן אונטערהאַנדלונגען מיט די הויזווירטן זיי זאָלן זיך אָפּהאַלטן פון דראַסטישע שריט און נישט אַרויסוואַרפן זייערע אָרעמע לאָקאַטאָרן פון די שטובן. ווען אָבער דאָס האָט נישט געפּועלט און דאָס ביסל אָרעם מעבל איז יאָ אַרויסגעוואָרפן געוואָרן, פלעגן מיר זיך שטעלן צו דער הילף פון דעם עקסמיטירטן און העלפן אים צוריקשטעלן די זאַכן אין שטוב.

די יידישע אָרעמע האָרעפּאַשנע מאַסן אין אונדזער

שטאַט האָבן תמיד געהאַט אין אונדזער באַוועגונג אַ געטרייען שותּף צו זייערע ליידן.

די קולטורעל־געזעלשאַפטלעכע אַרבעט

במשך פון אַלע יאָרן איז געפירט געוואָרן אַן אַרבעט צו העכערן דעם גייסטיק־קולטורעלן ניוואָ פון אונדזערע חברים און גלייכצייטיק האָבן מיר זיך באַמיט צו פאַרשפּרייטן אונדזערע אידעען אויף אַ ברייטן געזעלשאַפטלעכן פאָרום.

אין 1919 האָבן מיר אָרגאַניזירט אין דעם שטאָט־טעאַטער אַן אימפּאָזאַנטע באַראַכאָוו־אַקאַדעמיע מיט דער באַטייליקונג פון ח׳ יוריס פון צ. ק. אויף דער אַקאַדעמיע איז אויפגעטרעטן אונדזער אַ כאָר אונטער דער ליייטונג פון דיריגענט שטיפט.

די שפּעטערדיקע יאָרן, נאָך 1920, ווען די באַוועגונג האָט זיך געשפּאָלטן, זענען געשטאַנען אונטערן איינפלוס פון אינערלעכער אידעאָלאָגישער דיסקוסיע וועגן אונדזער באַציאונג צום 3טן אינטערנאַציאָנאַל און צום ציוניסטישן קאָנגרעס. אַלס צוגרייטונג צו דער 5טער וועלט־קאָנפערענץ פון פועלי־ציון, זענען פאָרגעקומען קרייז־צוזאַמענפאָרן אין וולאָצלאַוועק ווו אויך אונדזערע סניף־דעלעגאַטן האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט. אונדזערע פאָרשטייער האָבן אונטערגעשטיצט די שטעלונג פון צ. ק.

ווען אין די 30ער יאָרן האָבן זיך אויפסנייי דערוועקט אינערלעכע אידעאָלאָגישע דיסקוסיעס, האָבן מיר ווייטער זיך געהאַלטן אין דער ליניע פון צ. ק. און נישט דערלאָזט צו קיין שום נייער שפּאַלטונג אין אונדזער סניף.

מיר זענען כסדר געווען טעטיק אויפן געביט פון איינאָרדענען פאָרלעזונגען און מיטינגען אויף פּאָליטישע און וויסנשאַפטלעכע טעמעס און פלעגן איינלאַדן דערצו די בעסטע פרעלעגענטן. ד״ר חיים זשיטלאָווסקי איז אויפגעטרעטן צוויי מאָל אין שטאָט־טעאַטער מיט גרויס דערפאָלג.

אַ ספּעציעל לעבהאַפטע טעטיקייט האָט געפירט אונדזער יוגנט־קרייז וואָס איז געווען געלייטעט דורכן ח׳ יוסף מאַלאַנעק צוזאַמען מיט די ח״ח מלך סאַמועל, שקליאַרעק, ראָזענטאַל, ישׂראל גראַבמאַן, אוזשאַרעוו א. אַ. מען האָט געשאַפן לערן־קרייזן אויף אידעאָלאָגישע און פּאָליטיש־עקאָנאָמישע טעמעס. עס זענען געעפנט געוואָרן אַרבעטער־קורסן פאַר לייענען און שרייבן, וואָס פלעגן שטאַרק באַזוכט ווערן דורך דער אַרבעטנדיקער יידישער יוגנט. דער לערער אויף די דאָזיקע קורסן איז געווען ח׳ שלמה גוטערמאַן. ביי די לערן־קרייזן האָט עקזיסטירט אַ ביבליאָטעק מיט אַ רייכער בוך־זאַמלונג.

אין יאָר 1925 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס זיין שטענדיקער רעזשיסער איז געווען דער באַגאַבטער ח׳ בן־עמי. דער קרייז פלעגט שטעלן קלאַסישע און פּאָפּולערע פּיעסן מיטן אָנטייל פון די חברים: קאַוואַל, האַבערמאַן, קאָן, זשעלאַזאָ, סענדזיען, פעניגשטיין און פון די חברות: ניערוב, חיה גאַמבינסקי, חנה אַקאַליצאַ, מרים פינקעלשטיין א. אַ.

מיר האָבן אויך געהאַט אַ ספּאָרט־קלוב „שטערן" (גוויאַזדאַ), וואָס האָט געלייטעט מיט אַ סיסטעמאַטישער טעטיקייט אויפן ספּאָרט־געביט. עס דערמאָנען זיך נעמען פון ספּאָרטלער ווי: נחום מעקלער, מרדכי פלאָרעק, שקליאַרעק, ראָזענטאַל, שלמה גראַבמאַן, שמואל מיאַטלע, קאַפּיטאַ, ישׂראל גראַבמאַן, פּאַלעק, נאָוואָדוואָרסקי, הערשקאָוויטש, שפּיגעל, שלאַדאָוו, גוטמאַן.

אונדזער געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט זיך אויסגעצייכנט אויך מיט אַ ביטערן קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם און כוליגאַניזם. מיר האָבן געשיקט אונדזערע דעלעגאַטן צום קאָנגרעס פאַר רעכט אויף אַרבעט, וואָס זענען פאָרגעקומען אין פּוילן און געווען כסדר אַקטיוו אין דעם קאַמף קעגן פאַשיזם און אַנטיסעמיטיזם. אין פּלאָצק האָבן מיר אָנטיילגענומען אין אָרגאַניזירן אַ מאַסן פּראָטעסט־דעמאָנסטראַציע נאָכן פּאָגראָם אין פּשיטיק. בשעת דער דעמאָנסטראַציע האָט אַ פּוילישער כוליגאַן בלוטיק צעשלאָגן אַ יידישן יונגנמאַן בשעת ער האָט משגיח געווען אויף דער גאַס, אַז אַלע יידישע געוועלבער זאָלן פאַרמאַכט ווערן און אַזוי אַרום זיך אָנשליסן אין דער פּראָטעסט־אַקציע.

נעמען פון יענע יאָרן

צו שוואַך איז דער זכרון בכדי צו דערמאָנען אַלץ, וואָס האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין אונדזער טעטיקייט. ס'איז שווער צו דערמאָנען אַלע נעמען און געשטאַלטן פון חברים, וואָס מיט זיי צוזאַמען האָט מען מיטגעמאַכט אַ היפּשן טייל פון דעם לעבן.

זאָל אָבער דערמאָנט ווערן די געשטאַלט און די מיפולע אַרבעט פון אונדזער סניף־סעקרעטאַר ח׳ חיים מאַקאָווסקי, וועלכער טראָץ זיין שוואַכן געזונט האָט געווידמעט זיין גאַנצע צייט פאַר דער אַרבעט. ליידער האָט ער נישט זוכה געווען צו דערלעבן היטלערס מפּלה און איז, ווי די קאָמיטעט־חברים: אָלעשניק, לאַמאַניעץ, זילבערשטיין, טשוק — דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצי־באַנדיטן. די קאָמיטעט־חברים: אָסטראָווער, קאָוואַל, צוקער, — זענען געשטאָרבן נאָך פאָרן קריג. די פאַרבליבענעביים לעבן זענען צעשפּרייט אין דער גאָרער וועלט: יוסף מאַלאַנעק לעבט אין ישׂראל, סענדזיען וווינט אין אַרגענטינע, מאַגנעס און אַקאַליצאַ מיט זיין פרוי חנה — אין ניו־יאָרק.

זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַ הזכרה פאַר די דאָזיקע טייערע חברים, וואָס זענען פון אונדז אַוועק, אָבער וועלן נישט פאַרגעסן ווערן.

דב שחרי

„פרייהייט" בפלוצק ובמחוז

בחודש מאי שנת 1926, בזמן שבוורשה התנהלו עדיין הקרבות של נאמני פילסודסקי לשם כיבוש השלטון, יצאה מוולוצלאבק קבוצת נוער של תנועת „יידישע־סאציאליסטישע ארבעטער יוגנט" (נוער יהודי סוציאליסטי עובד, או בראשי תיבות — י.ס.א.י.) לפגישה עם תנועת נוער צ.ס. (ציוניסטישע סאציאליסטישע יוגנט — נוער ציוני סוציאליסטי) בפלוצק. מטרת הפגישה היתה היכרות חברית ובירור דרכי איחוד התנועות האלה במחוז.

בשנים שלאחרי מלחמת העולם הראשונה היה עובר על תנועת העבודה הציונית תהליך של ליכוד הכוחות מחדש לאחר תקופה ארוכה של ויכוחים סוערים ופילוגים, כשמאורעות היסטוריים בעלי משקל מכריע, כגון המהפכה הרוסית, הצהרת בלפור, סיום מלחמת העולם ותקומת פולין, זיעזעו עד היסוד את הרחוב היהודי. ההתפתחויות האלה הביאו אתן התעוררות עצומה בקרב המפלגות ותנועות הנוער היהודיות, שעד כה היו נאלצות לפעול במחתרת. רבים נמשכו אחרי סיסמאותיה וקסמה של המהפכה הסובייטית וכתוצאה מכך הסתבכו בויכוחים רעיוניים חמורים, שבסופו של דבר גרמו לפילוגה של

דוכן של סניף „פרייהייט" בשוק קק"ל — 1932
עומדים: ז'אלקה, ש. גרינשפאן.
יושבים: וולפיש, ...
דער שטאַנד פון „פרייהייט" אויפן קרן־קימת באַזאַר
The "Freiheit" stand at the JNF Bazaar, 1932

תנועת העבודה הציונית. בשנת 1922 הוחל בנסיון לאחד מספר פלגים, אבל רק כעבור 3 שנים של מאמצים בלתי־פוסקים התאחד פלג של „פועלי־ציון" ימין עם תנועת צ.ס. לאחר האיחוד הזה היה הכרח להביא להתמזגותן של שתי תנועות הנוער שהיו עד אז קיימות לצדה של כל אחת משתי המפלגות המתאחדות.

אצלנו, בוולוצלאבק, היתה קיימת רק התנועה י.ס.א.י. כשבאותו זמן התקיימה בפלוצק תנועת נוער צ.ס. החלטנו, איפוא, להיפגש עם הנוער הפלוצקאי, כדי לברר מה הם היסודות לאיחוד ולעבודה משותפת בין שני הסניפים ובמחוז כולו. הקבוצה שלנו, שיצאה לדרך לצורך אותה פגישה, מנתה כ־50 איש.

בפלוצק מצאנו נוער שהיה מאורגן אז במסגרת צ.ס. שאמנם לא היתה לו הכנה רעיונית מעמיקה בתורותיהם של מארקס, אנגלס, קאוטסקי ועוד, אולם עם זאת חשנו מיד שלמעשה אינם קיימים בינינו הבדלים מהותיים, כי הרי המציאות היהודית הביאה אותם אל הסוציאליזם כאל הציונות. פלוצק היתה באותן השנים משוללת כל סיכוי של התפתחות כלכלית והנוער היהודי במיוחד לא ראה בה עתידו וחלם על יציאה למרחב. בעיר זו שמישהו הגדיר אותה כ„מקום מקלט לפנסיונרים", לא היו לנוער כל סיכויים להתקדמות. שמנו לב שבניגוד למצב שהיה קיים בוולוצלבק, היו חזקות בפלוצק הנטיות להתבוללות ולכן הרבה שם הנוער היהודי להשתמש בשפה הפולנית, שלה היינו מתנגדים אנחנו, היידישאים, אולם התגברותה של האנטישמיות חסמה את המוצא המפוקפק הזה וכיוונה רבים מבני הנוער לשורותיה של הציונות.

במרוצת הזמן הלכו והתהדקו קשרינו עם הנוער הפלוצקאי והתנועה במחוז הלכה והתחזקה כששני הסניפים העיקריים — בוולוצלאבק ובפלוצק — משמשים לה כמורי דרך. קויימו מספר פגישות וכנסים בינעירוניים ומחוזיים בהשתתפותם של מאות חברים, כגון הכינוס בפלוצק בשנת 1927, בוולוצלאבק — ב־1929, בגוסטינין — ב־1930, בקולו ועוד. לאחר הכינוס בפלוצק התארגן ועד המחוז שריכז את הפעולות בערים פלוצק, וולוצלאבק, קולו, גוסטינין, ז'יכלין, ראציונז', דרובין, בודזנוב, לוברניץ, לובין ועוד (בסך־הכל היו במחוז 12 סניפים של „פרייהייט"). אורגנו מספר מושבות־קיץ וסמינרים רעיוניים, שבהם נידונה הדרך הרעיונית של התנועה.

מושבת־הקיץ המחוזית הראשונה התקיימה ב־1929 בכפר ברווילנר־וויסוקה ליד פלוצק. השתתף בה נציג התנועה מא"י — החו' זאב שרף וכן בא־כוח המרכז בפולין. כעבור שנה התקיימה מושבה שנייה בסמוך

לבורוביץ׳קי בהשתתפותו של חבר המרכז מרדכי הלטר.

זכיתי, לרגל העבודה המשותפת עד לעליתי ארצה ב־1932, להכיר מקרוב את ראשי התנועה מפלוצק. כמה מהם נמצאים אתנו בישראל, מושרשים היטב בחייה, בכפר ובעיר, בחקלאות ובחרושת, בכלכלה ובחיי הרוח והאמנות. לצערנו הם מתי־מעט מהשורה הארוכה של חברינו שנש־ארו לפליטה. רבים לא זכו להגיע ארצה והם ראויים לאיזכור וציון מיוחדים.

זכורים לי מאותו המיפגש הראשון בשנת 1926 שלושה צעירים שהתבלטו במיוחד בפעילותם: משה זנדר, יצחק נשלסקי ופנחס בוכמן.

משה זנדר הגיע לתנועה ישר מספסל הישיבה והמבט של עיניו החולמניות העיד עליו שרוחו לא השתחררה עדיין מעולם ההגות הדתית. הוא הקדיש לתנועה את מיטב התלהבותו ובה מצא פורקן למאווייו. תפר היה במקצועו ועבד קשה כדי לפרנס את משפחתו. בכל זאת לא חסך מזמנו לתנועה.

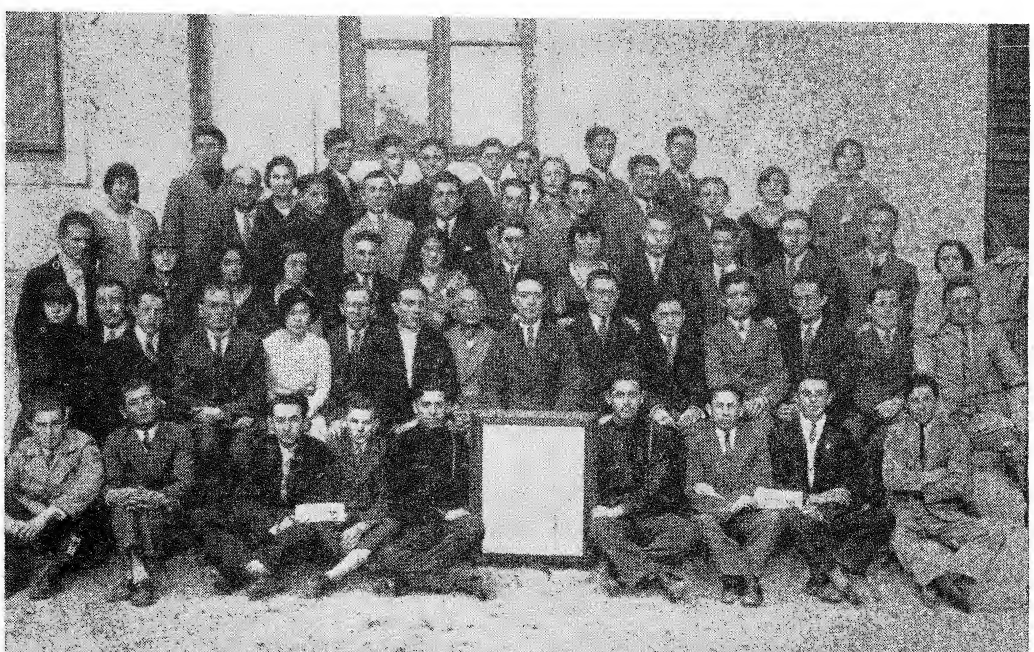
יצחק נשלסקי, אדם צנוע ופעלתני, היה שובה לבבות בפשטות הליכותיו ויחסו הלבבי לחברים. היו לו כשרו־נות לארגון והדרכה והודות למאמציו התארגנה ההכשרה החקלאית במשקו של קרקובסקי במילודרוז׳ ושם הכשירו עצמם החלוצים לעליה. היה חבר ועד המחוז, אבל בסוף שנת העשרים היה נאלץ לעבור לוורשה, שם עבד כפקיד בכיר בחברת הספנות שעל הוויסלה. נספה בגיטו וורשה בשנות השואה.

פנחס בוכמן, גבה־קומה ובעל בלורית מקורזלת, היה צעיר תוסס ופולמוסן חריף. הוא נולד בלודז׳, אולם בא לפלוצק עם הוריו בעודו ילד. כשהתבגר היה לאחד מעמודי התווך של תנועת צ.ס. ואחר כך של „פרייהייט״. בהיותו פועל דפוס, לא מצא כעבור זמן־מה מחייתו בעיר מגוריו והיה נאלץ לנטשה.

אברהם אש התבלט כאדם המעמיק מחשבה והמשמיע דעותיו בויכוח לאחר שיקול־דעת ממושך. הכל ידעו שאם הוא אומר משהו, הרי אין זאת אלא לאחר שהוא בעצמו משוכנע ללא כל ספק בצדקת טענותיו. הוא היה מקדיש זמן רב ללימודים ובמיוחד שקד הרבה כדי להכיר מיסודה את ספרות היידיש. היתה לו ספריה עשירה ורוב חסכונותיו הוציא על רכישת ספרים.

זכורים לי שמות של מספר חברים פעילים שהיו משתייכים לשכבה צעירה יותר של „פרייהייט״, כגון מיכאל זילברברג, קרוצ׳ק, שורץ, לאנדוי.

יש לציין שמעל כולם התבלט כמורה, כמדריך וכבעל סמכות רוחנית — פישל פלידרבלום. הוא היה אדם גבה־קומה, רחב־גרם, בעל עינים כחולות וקלסתר פנים נעים וחייכני. רוב זמנו ומרצו הקדיש תמיד לתנועה, אבל תבונתו, נועם הליכותיו ונכונותו לעזור לזולת, חיבבוהו על כולם, גם על אלה שלא היו חברי מפלגתו. הוא היה נוהג להושיט את סיועו לחברים צעירים ואכן היה מקובל על כל השכבות והגילים. בשנים שלפני פרוץ המלחמה, כשהתדרדר ביותר מצבם הכלכלי של יהודי פלוצק ופרנסתם התערערה בעקבות ההסתה האנטישמית בחסותם השקטה של השלטונות, נרתם פישל פלידרבלום לעזרת אחיו וקולו החזק נשמע תכופות בישיבות מועצת העיריה, שבה היה חבר. לבסוף נבחר גם ליו״ר ועד הקהילה

קבוצת חברים של „פרייהייט״ בשעת ביקורם של הח׳ ישייביץ ופרלגריץ מארץ־ישראל בשנת 1930.
במרכז: יושב־ראש דוד קרוטנברג
חברים פון „פרייהייט״ בשעת דעם באַזוך פון ישייעביטש און פערלעגריץ פון ארץ־ישראל.
Members of "Freiheit" upon the visit of the Chaverim Yschaevitz and Perlgritz from Eretz Israel

וכך נרשם בתולדות העיר כאחרון שכיהן במשרה זו.

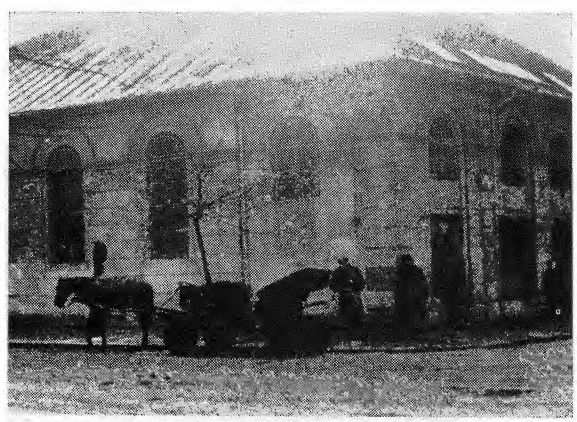
קשרי עם החברים מפלוצק נמשכו גם בארץ. חלק מהם הגיע לחוף המולדת באניות מעפילים עוד לפני פרוץ המלחמה. באנית המעפילים הראשונה „וולוס" הגיעו לחוף פרדס הגדוד שע"י נתניה החברים דוד גרינשפן, יהושע רוזנבלום ועוד. בספטמבר 1939 הגיע על סיפון „טייגר־היל" המעפיל מרדכי אהרונוביץ' כשבפיו דריסת השלום האחרונה מיתר החברים שגורלם הכריעם להישאר בשבי האויב וקולם נדם לעולמים בגיטאות, במחנות ההשמדה ובכבשנים.

לייב גליבטר

זכרונות על „אגודת ישראל"

אסיפת היסוד

אסיפת היסוד של „אגודת ישראל" התקיימה בפלוצק בשנת תרע"ט (1919), כלומר שבע שנים לאחר הועידה העולמית בקאטוביץ, שבה הוכרז על הקמת ההסתדרות העולמית של היהדות החרדית. הנואם הראשי באסיפה זו היה ר' איצל בורשטין, אשר בדבריו גולל את הרעיון המקורי של „אגודת ישראל", כפי שהוגדר על ידי מנהיגיה הדגולים ר' חיים סולובייצ'יק מבריסק, האדמו"ר מגור, האדמו"ר ר' אברהם מרדכי אלטר, הרבי מצ'ורטקוב ושאליהם הצטרף גם ד"ר א. כהן, שהיה קודם נמנה עם ראשי „המזרחי". התנהל דיון שבו הודגשה הירידה ברמתו של החינוך הדתי בעיר והובעה דאגה לריבוי המקרים של התנכרות הצעירים ליהדותם. כולם היו בדעה שיש לנקוט בצעדים של ממש כדי ללכד את הכוחות להשגת

הכניסה לבית־המדרש הגדול ולמשרדי ועד הקהילה

אריינגאַנג צום גרויסן בית מדרש און קהילה־פאַרוואַלטונג

Entrance to the great Beth Midrash and the offices of the community.

המטרות המקודשות של התנועה החרדית העולמית. הנו־אמים טענו שהגיע הזמן להוציא את השלטון בקהילה מידי המתבוללים שהם מיעוט ואינם מייצגים את השכבות הרחבות של העם הנאמן לתורה ולמסורת אבות. לא ייתכן — נאמר בועידה — מצב שבו פרנסים חילוניים ישלטו על פעולותיהם של רבנים, דיינים ושוחטים. סוכם ש„אגודת ישראל" בפלוצק, בדומה ליתר סניפיה ברחבי פולין, תשאף שנציגיה יהיו דוברי הקהילה בכל מקום.

באוירה מרוממת ובתשואות רמות נבחר ועד הסניף המקומי בהרכב דלהלן: ר' איצל בורשטין — יושב ראש; ר' יעקב ישייביץ' — סגן יושב ראש; ר' ישעיהו ספירשטיין — מזכיר; ר' קלמן לייביש קילברט — גזבר.

חוץ מזה נבחרו כחברי הועד: ר' פישל בנט, ר' יצחק מאיר זילברברג, ר' דוד וורשבייק, ר' משה מרדכי גליבטר, ר' יעקב נאגל, ר' אריה קוסובוצקי, ר' סיני וולף רוזן.

הפעילות החינוכית

הבראתו של החינוך הדתי, שהוזנח בשנות מלחמת העולם הראשונה ויצירת כלים חדשים להוראת הדת וערכי היהדות, עמדו בראש דאגותיהם של מנהיגי „אגודת ישראל" בפלוצק. ביזמתם נוסד „חדר" חדש שנקרא בשם „תורה עם דרך־ארץ". במרוצת הזמן הת־פתח המוסד הזה והגדיל את מספר תלמידיו. שמו היה אחר כך „יסודי תורה" והוא התפרסם בעיר כאחד ה„חדרים" המעולים ברשת החינוך הדתי. מבין מוריו הרבים שלימדו בו, ראוי להוקרה מיוחדת ר' יוסף גייסט, אשר העמיד דור של תלמידים שומרי מצוות ומסורת.

מאמצים מיוחדים נעשו כדי לייסד בית ספר לבנות ולשם כך התארגנה ועדה מיוחדת שבראשה הועמד ר' קלמן לייב קילברט. כעבור זמן־מה נפתח בפלוצק בית ספר „בית יעקב" שהחל לקלוט בנות ממשפחות חרדות שהיו קודם נאלצות להזדקק לגימנסיה הפולנית. ר' קלמן לייביש תרם למטרה זו דירה מרווחת בביתו שברחוב טומסקה 14 ודאג לכך שבראש בית הספר תועמד מורה מעולה ממסיימות הסמינר הפדגוגי הדתי לבנות בקרא־קוב. תוכנית הלימודים של ביה"ס היתה מגוונת ומותאמת לצרכי הזמן, כי בצד המקצועות התורניים לימדו שם גם את המקצועות טבע וחשבון. במרוצת הזמן החלו גם יהודים לא־דתיים לרשום בבית ספר זה את בנותיהם, כי העריכו את הרמה החינוכית שׂשררה בו. אי־לכך נמנה בית הספר „בית יעקב" בפלוצק עם אחד מהישגיה הגדו־לים של „אגודת ישראל" במשך כל השנים עד לחורבן.

אנשי „אגודת ישראל" בועד הקהילה ובמועצת העיריה

„אגודת ישראל" בפלוצק היתה נאמנה לסיסמאותיה של התנועה ובמשך כל שנות קיומה עשתה הכל כדי להבטיח לעצמה מקום מכובד וקובע בועד הקהילה. כעבור זמן קצר, כתוצאה מהבחירות, שבהן השתתפה ברשימה עצ־מאית, עלה בידיה לכבוש את הנהגת הקהילה. אחד מעס־קניה הבולטים, ר' קלמן לייב קילברט, נבחר ליושב ראש ועד הקהילה ועסקן אחר, ר' יעקב נאגל, נבחר ליושב ראש מועצת הקהילה. מובן מאליו שזה נתן דחיפה לפיתוח החינוך הדתי בקהילה ואכן התרחבו אז מוסדותיו.

גם בבחירות למועצת העיריה הופיעה „אגודת יש־ראל" ברשימה משלה. כתוצאה מכך נבחר ק. ל. קילברט לחבר המועצה. הוא עשה מאמצים רבים כדי שיהודים מחוסרי־פרנסה יועסקו במשק העיריה. הודות להשתדלויו־תיו נתקבלו מספר יהודים דתיים לעבודה והורשה להם לא לעבוד בשבתות. בפלוצק אפשר היה להיתקל ביהודי מזוקן העובד ברשת הביוב העירוני או המטפל באיזשהו גן ציבורי. לאחר השתפרותו של המצב הכלכלי עברו לפרנ־סות אחרות.

נציג „אגודת ישראל" בעיריה דאג להבטחת התמיכה במוסדות חינוך וצדקה יהודיים, שנאבקו תמיד קשות בגרעונותיהם ולא היו מסוגלים לבצע תפקידיהם בשל כך.

הפעילות הכלכלית

שיא פעילותה הכלכלית של „אגודת ישראל" בפלוצק היה ייסודו של הבנק שלה, אשר נקרא „בנק קרדיטובי" („בנק לאשראי"). הבנק שם לו למטרה להרחיב את האשראי לסוחרים היהודיים הזעירים שהיו נתונים במאבק נואש למען קיומם. ליושב ראש הנהלת הבנק נבחר ר' ק. ל. קילברט, סגנו היה יעקב נאגל. עם העובדים הקבועים של הבנק נמנו: מנהל החשבונות הראשי לייבל זילברברג ועוזרו ליאון קילברט, הקופאי — לייב גליבטר, מנהל מחלקת הנכיון — ר' יונה הורוביץ, מנהל מחלקת הגבייה — מארק ניידורף. כשליח הבנק הועסק פייביש קמלאז'. מושבו של הבנק היה ברחוב טומסקה 14 והודות לניהולו המוצלח על ידי אנשי מסחר מנוסים, הצליח לבסס את עצמו תוך זמן קצר יחסית.

*

ביחד עם כל יתר נכסי האומה, הלכו לטמיון גם הישגיה של „אגודת ישראל" שהצטברו תוך 20 שנות פעולתה ברחוב היהודי בפלוצק. הבנק נסגר על ידי הכוב־שים הנאצים הטמאים ונכסיו הוחרמו. היושב ראש נמלט לוורשה, כי הגסטאפו חיפשה אחריו כבר בימים הראשונים לשליטתה בעיר. כותב־שורות אלה נעצר ביחד עם אביו ועונה קשות כדי שיגלה לאן נמלט ק. ל. קילברט ויציין שמותיהם של עשירי הקהילה. כשכל העינויים לא נשאו פרי, נשלחנו במצב של פרפור בין חיים למוות לביתנו ברחוב גרודזקה 11. הודות לטיפולם המסור של ד"ר ברומ־ברגר, שהיה אז יו"ר ה„יודנראט" ושל ד"ר פיינברג, הצלחנו להתגבר על הפצעים שנגרמו לנו על ידי הנאצים. זכורני שד"ר פיינברג היה מזועזע עד עומק נפשו כששמע מה עוללו לנו הגרמנים. באותם הימים היו עוד כאלה בינינו אשר לא יכלו לתפוס שאנו נפלנו לא לידי בני אדם אלא לידי חיות־טרף שההיסטוריה טרם ידעה כמותן. ד"ר פיינברג, שהיה מקובל על כולם כרופא מסור וכיהודי לאומי טוב, מצא אחר כך את מותו ביחד עִם רוב בני קהילתו במחנה ההשמדה בטרבלינקה. זכרו וזכרם של כל אלה שנתנו מכוחם ומלבם למען הציבור היהודי בפלוצק לא ימוש מזכרוננו. יהא זכרם ברוך.

מסע ההלוויה של לייב כהן עובר ברחוב סינאגוגאלנה (1935)

לייב כהן׳ס לוויה פאַר דער שול

The funeral cortege of Leib Cohn passing through Synagogalna street (1935)

י. מ. אוליוער (אילאוואער)

זכרונות וועגן דער טעטיקייט פון „בונד"

אונטערן צאַרישן רעזשים

ווען דער „בונד" האָט געפירט זיין ערשטע רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט אין דעם צאַרישן פוילן, האָב איך געוווינט אין וואַרשע. אין יאָר 1908 האָט מען מיך גענומען צום מיליטער־דינסט און ערשט אין 1911 בין איך צוריקגעקומען קיין פלאָצק, ווו איך בין שוין פאַרבליבן וווינען.

דעם בונדישן געדאַנק האָבן פאַרזייט אין אונדזער שטאָט די זין פון צווי באַקאַנטע משפחות, וואָס זענען געקומען פון מזרח. איינער פון זיי איז געווען דער גאָר־יונגער משה וואַרשע, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין פלאָצק מיט זיינע עלטערן און שוועסטער קומענדיק אַהער פון דער גראָדנער גובערניע אין יאָר 1905. דער „בונד" האָט שוין דאַן געהאַט הינטער זיך קנאַפּע 8 יאָר פון אַ ברויזנדיקער רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט, נאָך דעם ווען אין יאָר 1897 איז פאָרגעקומען אין ווילנע זיינס אַ גרינדונגס־קאָנפערענץ. דער קאַמף פאַר הומאַניטאַרע אַרבעטס־באַדינגונגען פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן אין רוסלאַנד, ליטע און פוילן, וועלכן דער „בונד" האָט פאַרביטערט געפירט אין אַלע שטעט און שטעטלעך, איז געווען ענג פאַרבונדן מיטן פּאָליטישן קאַמף פאַר באַפרייען זיך פון דעם צאַרישן פאַרשקלאַפונגס־רעזשים. אויך אויף דער פלאָצקער יידישער גאַס האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן די נייע ווינטן. משה וואַרשע האָט זיך ליידנשאַפטלעך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט, אָרגאַניזירט שטרייקן און געקעמפט פאַר אַ קורצערן אַרבעטס־טאָג, פאַר בעסערע לוינען, פאַר בילדונג פון דעם יידישן אַרבעטער. דער „בונד" האָט אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אַ פאָלקס־בילדונג. אויפן בית־עולם פלעגן אָפט פאָרקומען געהיימע פאַרזאַמלונגען, אין די פריוואַטע שטובן פלעגן זיך פאַרזאַמלען קרייזלעך אין וועלכע מען האָט געלערנט לעזן און שרייבן ווי אויך דורשטיק קאָמענטירט די אַרטיקלען פון דער ערשטער בונדישער צייטונג „אַרבעטער־שטימע".

די צווייטע משפחה, וואָס האָט געהאָלפן צו פאַרזייען דעם בונדישן געדאַנק אין פלאָצק זענען געווען די גאָלדעס. די משפחה איז אָנגעקומען פון ליטע, ווו די 4 זין און 3 טעכטער האָבן זיך אָנגעזאַפּט מיט רעוואָלוציאָנערע אידעאַלן. צווי זין, וועלכע האָבן שפּעטער שטודירט אין וואַרשע, זענען דאָרט אַריין אין דער פירערשאַפט פון „בונד"; דער ייִנגערער האָט אַקטיוו מיטגעאַרבעט אין דער ערשטער בונדישער גרופּע אין פלאָצק צוזאַמען מיט ד"ר טעמערזאָן, דוד הערש דרעוויענקאָ, מלך טורקעלטויב, לעשטשינסקי, קאַשערקעוויטש א. א.

אין די יאָרן 1905—1906 האָט דער „בונד" דערגרייכט דעם הויכפּונקט פון זיין וווקס און השפעה אויף דער יידישער גאַס. איבעראַל פלעגן זיך גרינדן סעקציעס און אין די קריזיס־יאָרן פון דער יאַפּאַניש־רוסישער מלחמה און דער ערשטער רעוואָלוציע איז דער „בונד" געווען בכוח צו אָרגאַניזירן מאַסן־שטרייקן און פּראָטעסט־מיטינגען אין אַלע שטעט און שטעטלעך, ווו עס האָבן געלעבט יידישע פאַראָרעמטע מאַסן. און ווען עס האָט זיך שפּעטער צעלאָזט איבערן לאַנד די כוואַליע פון דער אַנטיסעמיטישער פּאָגראָם־העצע, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורך דער צאַרישער זשאַנדאַרמעריע, האָט זיך באַלד דער „בונד" געשטעלט צום דינסט פון דער יידישער זעלבסטשוץ און געקעמפט קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס.

נאָך דעם ווי די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג איז בלוטיק דערדריקט געוואָרן דורך דער צאַרישער מאַכט, האָבן אַ סך „בונד"־מנהיגים געמוזט אַנטלויפן, בכדי אויסצומיידן טויטשטראָף אָדער פאַרשיקונג קיין סיביר. דער „בונד" האָט באַאָיקאָטירט די וואַלן צו דער „דומע" און דאָס האָט אַרויסגערופן אויף אים דעם גרעסטן כעס פון דער רוסישער רעאַקציע.

אויך די טעטיקייט פון דעם „בונד" אין פלאָצק איז אַזוי גוט ווי פאַרגליווערט געוואָרן. משה וואַרשע און זישע לאַנדוי האָבן געמוזט פאַרלאָזן די שטאָט, אַנדערע ווידער זענען געווען געצוווּנגען זיך צוריקצוציען פון יעדער טעטיקייט. פון צייט צו צייט פלעגט זיך די יוגנט טרעפן אין דעם לאָקאַל פון דער ביבליאָטעק „הזמיר", אָבער מען האָט זיך געהיטן צו פירן דיסקוסיעס אויף פּאָליטישע טעמעס.

עס האָט עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז, אונטער דער לייטונג פון דעם שפּעטער גוט־באַקאַנטן אַקטיאָר, דאַמב. די אַמאַטאָרישע פאָרשטעלונגען, וועלכע דער קרייז האָט טייל מאָל אויפגעפירט זענען געווען דעמאָלט כמעט דער איינציקער גייסטיקער לעבנסצייכן פון דער יידישער יוגנט אין פלאָצק. און אַזוי האָט עס געדויערט ביזן אויסברוך פון דעם ערשטן וועלט־קריג.

אין די מלחמה־יאָרן

גרויסע ענדערונגען זענען פאָרגעקומען אין דער בונדישער באַוועגונג אין לויף פון דער מלחמה. דער

מערב־טייל פון די פויליש־רוסישע טעריטאָריעס ווערן שוין אין 1915 אָקופּירט דורך די דייטשן און די מאַכט דערלויבט צו פירן אַ באַגרענעצטע, אָבער דאָך אַ פרייע, פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט. מיט דעם מאָמענט דאַטירט זיך דאָס אויפלעבן פון דעם „בונד". אַנהייבנדיק פון 1916 ווערט אין וואַרשע אַרויסגעגעבן די וואָכן־צייטונג „לעבנספראַגן". די צייטונג פלעגט אויך רעגולער אָנ־קומען קיין פּלאָצק און האָט אַ סך געווירקט לטובת דעם אויפלעבן פון דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

דער דראַמאַטישער קרייז הייבט אָן צו פאַרברייטערן זיין אַקטיוויטעט. עס קומען פאָר אָפּטע פאָרשטעלונגען אין דעם גרויסן זאַל פון „האָטעל פּאָזנאַנסקי". אין יאָר 1917 ווערט צוגעגרייט אַ גרויסע טרויער־אַקאַדעמיע צו דעם ערשטן יאָרצייט נאָך שלום־עליכם. יעקב ווייס־ליץ, אַ באַקאַנטער אַרטיסט פון דער „ווילנער טרופּע", ווערט איינגעלאַדן צו רעזשיסירן די דאָזיקע אַקאַדעמיע. און טאַקע, אונטער זיין גלענצנדיקער לייטונג, ווערט די דאָזיקע אַקאַדעמיע פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסע קולטור־געשעעניש אין פּלאָצק. אַלס הויפּט־רעפערענט איז אויפגעטרעטן דער באַקאַנטער פּובליציסט הערש דוד נאָמבערג, וועלכער האָט געגעבן אַן ערשטקלאַסיקע ליטעראַרישע אָפּשאַצונג פון שלום־עליכם.

נאָך דער דאָזיקער אימפּאָזאַנטער אַקאַדעמיע איז יעקב ווייסליץ מסכים געווען צו פאַרבלייבן אַ לענגערע צייט אין פּלאָצק און מיט זיין הילף פלעגן געלייטעט ווערן אַ ריי קולטורעלע בונדישע קרייזן.

די רייען פון דעם „בונד" ווערן כסדר פאַרגרע־סערט. אַזוי ווי די ראַמען פון דער „הזמיר"־ביבליאָטעק זענען שוין נישט מער געווען צוגעפּאַסט צו דער שטימונג פון דער רעוואָלוציאָנערער יוגנט, האָט מען אָרגאַניזירט דעם „צוקונפט"־קלוב, ווו עס פלעגן פאָר־קומען אָפּטע צוזאַמענטרעפן פון יידישע יונגעלייט פון אַלע שיכטן. צווישן די אַקטיוויסטן פון דער „צוקונפט" האָבן זיך דעמאָלט גערעכנט אַ ריי פאָרשטייער פון דער א. ג. „גאָלדענער יוגנט", ווי צום ביישפּיל שמואל קרוק (וועלכער איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרן אַלס דער בונדישער טוער און שרייבער — פּנחס שוואַרץ), זאַנוול דיוואַן, שמעון פּאַביאַן און לעבענדיקער. פון די פרומע קרייזן האָבן זיך, צווישן אַנדערע, אָנגעשלאָסן דעמאָלט אליה וואָלף זילבערבערג, ישראל גרשון בורשטין, משה זיסקינד, יעקב זעליגמאַן. פון די אַסימילירטע קרייזן זענען צו אונדז געקומען בערעק קאַמזעל, ישראל פּאַרבאַ, יאַגאָדע א. אַ. די „צוקונפט" איז מיט דער צייט פולקאָם באַהערשט געוואָרן דורך דעם „בונד" און גלייכצייטיק מיט דער קולטורעלער אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן צו פירן אַ פּראָפעסיאָנעלע לעבהאַפטע טעטיקייט. עס פלעגן אויך פאָרקומען צווישן־פּאַרטייאישע אָפענע דיסקוסיעס און אין איינער פון זיי האָט אָנטיילגענומען הערשל הימלפאַרב פון דעם צ. ק. אין וואַרשע.

בשעת די ערשטע שטאָט־ראַט וואַלן איז דעם „בונד" געלונגען צו באַקומען 3 פּלעצער. עס זענען דעמאָלט אויסגעוועלט געוואָרן אַלס פּאַרטיי־פאָרשטייער יעקב זעליגמאַן, משה זיסקינד און שאַפּראַן. ס'איז כדאי זיך אַ ביסל אָפּשטעלן אויפן געשטאַלט פון שאַפּראַן. ער איז געווען אַ שוואַרצער אַרבעטער אין דער פאַב־ריק פון סאַרנע און זייענדיק זייער אָרעם, האָט ער געליטן אָפּט פון הונגער. שטענדיק פלעגט ער אַרומגיין אין הילצערנע טרעפּעס, ווייל אויף אַנדערע שיך האָט

פּנחס שוואַרץ (קרוק)
Pinhas Schwartz (Kruk)

ער קיין געלט נישט געהאַט. אַזוי פלעגט ער אויך קומען צו די זיצונגען פון דעם שטאָט־ראַט. בשעת די מלחמה־יאָרן איז אים איין קינד געשטאָרבן פון הונגער און ער האָט עס מיט אייגענע הענט באַגראָבן אויפן בית־עולם, ווייל ער האָט נישט געהאַט אויף קבורה־געלט.

די ערשטע יאָרן אין באַפרייטן פּוילן

נאָך דעם ווי דער „בונד" אין סאָוויעטן־רוסלאַנד איז ליקווידירט געוואָרן, האָט זיך דער שווערפּונקט פון דער באַוועגונג איבערגערוקט קיין פּוילן. ביים אָנהייב האָט מען נאָך געפירט דיסקוסיעס וועגן אָנשליסן זיך צום קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל, אָבער צום סוף האָט די באַוועגונג באַשלאָסן צו גיין אויף איר אייגע־נעם וועג. דער „בונד" האָט שנעל באַהערשט די מער־הייט פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און זיך אַרויס־גערוקט אַלס ערשטער אין דעם יידישן קולטור־קאַמף. נאָטיצן, וועלכע זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער בונדישער פּרעסע ווייזן אָן אויף אַ לעבהאַפטע טע־טיקייט פון דעם „בונד" אין פּלאָצק. אין אַ נאָטיץ פון 1919 * לייענען מיר, אַז די „צוקונפט" ציילט 7 אַרבעטער־

* ז' ש. גרינשפּאַן „יידן אין פּלאָצק", ז"ז 225—6.

קרייזן און עטלעכע שילער־גרופּן. די סעקציע איז באַזוכט געוואָרן דורך י. ש. הערץ פון צ. ק. און בשעת דעם האָט די יידישע גימנאַזיע־יוגנט אויסגעדריקט איר סאָלידאַריטעט מיט די אַרבעטער. עס איז אויך פאָרגעקומען אַ צוזאַמענטרעף מיט דער פוילישער סאָציאַליסטישער יוגנט.

אין דעם בונדישן אַרבעטער־לוח פון 1920 איז דערמאָנט, אַז דער „בונד" אין פלאָצק האָט צוויי פלעצער אין שטאָט־ראָט און בשעת די וואַלן האָט ער באַקומען 732 שטימען.

באַזוכן פון „בונד"־מנהיגים

קורץ נאָך דער מלחמה איז אין פלאָצק פאָרגעקומען דער באַזוך פון וולאַדימיר מעדעם. גרויסע אַפישן זענען אויסגעקלעבט געוואָרן אין דער גאַנצער שטאָט, אַנאָנסירנדיק, אַז מעדעם וועט רעפערירן אויף דער טעמע: „די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע און די נאַציאָנאַלע פראַגע". מעדעם איז געווען זייער פּאָפּולער צוליב זיינע

זיין באַזוך אין פלאָצק איז פאָרגעקומען אין די ראַמען פון דער וואַל־קאַמפּאַניע צום שטאָט־ראָט. ער איז געווען אומדערמידלעך אין זיין אַרומפאָרן איבער שטעט און שטעטלעך, טראָץ דעם וואָס ער איז געקומען נאָר וואָס פון סיביר, וווּ ס'איז אים אויסגעקומען זיך צו מאַטערן גאַנצע 10 יאָר. ער האָט געלאָמט אויף איין פוס און גייענדיק האָט ער זיך געהאָלפן מיט אַ שטעקן. זיין רעפעראַט האָט געדאַרפט פאָרקומען מוצאי־שבת אין דעם שטאָט־טעאַטער, אָבער פאַרמיטאָג האָט ער זיך אַ לאָז געטאָן שפּאַצירן איבער די פלאָצקער גאַסן. ערשטנס האָט ער אונדז באַפוילן מיר זאָלן אים פירן אין דער גרויסע שול, וווּ מען האָט געדאַוונט תפילת־שבת. איידער ער איז אַריין האָט ער קודם איבערגעגעבן עמעצן זיין שטעקן, בכדי אויסצומיידן חילול הקודש. ער איז געשטאַנען עטלעכע מינוט און זיך צוגעהערט צום חזן.

אויך זיין רעפעראַט איז געווען אַן ערשטקלאַסיקער דערפאָלג און דער פול־געפּאַקטער זאַל האָט אים איינגעריכטעט אַ ברויזנדיקע אָוואַציע.

טקס פתיחת ספרית פועלים של „בונד" ע"ש מיכלביץ', 1930
יושבים בנשיאות: י. מ. אילאור, א. ציפריאן, קוריטא, מ. זיסקינד, י. ג. בורשטין, ליכטנשטיין, סטופיי
פייערלעכע דערעפנונג פון דער אַרבעטער־ביבליאָטעק פון „בונד" א. נ. מיכאַלעוויטש, 1930
Opening Ceremony of the "Bund" Workers Library in the name of Michalewicz, 1930

אינטערעסאַנטע אַרטיקלען, וואָס ער פלעגט פאַרעפנטלעכן אין די „לעבנספראַגן". יידן פון אַלע שיכטן האָבן אָנגעפילט דעם גרויסן זאַל פון שטאָט־טעאַטער און אויסגעהערט די 2־שעהדיקע רעדע, וואָס איז געווען ערשט־קלאַסיק, סיי אין אינהאַלט, סיי אין רעטאָריק.

נאָך דעם באַזוך פון מעדעם האָט זיך דער „בונד" אין פלאָצק זייער פאַרשטאַרקט.

מיט אַ צייט שפּעטער האָט אונדז באַזוכט אַן אַנדערער פּראָמינענטער מנהיג — בייניש מיכאַלעוויטש.

רעפעראַטן האָבן געהאַלטן ביי אונדז אויך הענריק ערליך און וויקטאָר אַלטער. זיי ביידע זענען שפּעטער אומגעקומען אין סאָוויעט־רוסלאַנד, ליקווידירט דורך דעם סטאַלין־רעזשים. פון צווישן אַנדערע דאַרפן דערמאָנט ווערן די באַזוכן פון שמואל זיגעלבוים (וועלכער איז אין די מלחמה־יאָרן באַגאַנגען זעלבסטמאָרד ווען ער האָט זיך דערוווּסט וועגן דעם אומקום פון פוילישן יידנטום). בפרט פלעגט אָפט קומען צו אונדז יענקעלע פּאַט, וועלכער איז באַטראַכט געווען אַלס אַ בן־עיר.

די דאָזיקע אָפּטע באַזוכן מצד די באַרימטע „בונד"־פּערזענלעכקייטן אין פּלאָצק קענען דינען אַלס באַווייז אַז דער צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט אונדזער סעקציע און גע־לייגט אַ גרויסן אַכט אויף איר אַנטוויקלונג. עס איז דעריבער קיין שום ווונדער נישט, וואָס די רעזולטאַטן פון אונדזערע וואַל־קאַמפּאַניעס זענען געווען תמיד צופרידנשטעלנדיקע.

שטרעבונגען און דערפאָלגן

מיר האָבן כסדר געשטרעבט אויסצוברייטערן וואָס מער אונדזער טעטיקייטס־קרייז. נאָך דעם ווי מיר האָבן געהאַט אַ דערפאָלג ביים אָרגאַניזירן די יוגנט־אָרגאַ־ניזאַציע „צוקונפט", האָבן מיר אויפגעשטעלט קינדער־גרופּן פון „סקיף" (יידישער סאָציאַליסטישער קינדער־פאַרבאַנד). מיט די דאָזיקע גרופּן האָבן געלייטעט די חברים דרעוויענקאָ, סטופּאַי און פּאַפּיערטשיק. אַזוי ווי דאָס זענען געווען שול־קינדער, האָט מען פאַר זיי איינגעאָרדנט נאָכמיטאָג לערן־קורסן, בכדי זיי צו העלפן אין זייערע לעקציעס. אַ סך „סקיפּיסטן" זענען שפּעטער אַריין אין „צוקונפט".

איינער פון די וויכטיקסטע שטחים, אין וועלכע דער „בונד" האָט עפעקטיוו געווירקט, איז געווען דער שטאָט־ראַט. דאָרט האָט אַמטירט במשך פון עטלעכע יאָרן אַלס לאַווניק אונדזער פאָרשטייער ישראל גרשון בורשטין. זיין איידעלע פּערזענלעכקייט און זיין איבער־געגעבנקייט פאַר די יידישע אָרעמע מאַסן האָבן פון אים געמאַכט איינע פון די פּאָפּולערסטע און באַליבסטע געשטאַלטן אין פּלאָצק. אַפילו פּאָליאַקן פלעגן זיך ווענדן צו אים מיט ביטעס, וויסנדיק, אַז אויף אים קען מען מער רעכענען ווי אויף דעם פאָרשטייער פון דער פּ. פּ. ס. אַ דאַנק זיין אומדערמידלעכער אינטערווענץ האָט דער פּלאָצקער מאַגיסטראַט ענדלעך באַשלאָסן אויסרייניקן און מסדר זיין די גאַסן פון יידישן וווין־קוואַרטאַל. אין מיטן פון דער ברייטער גאַס איז פאַר־זייט געוואָרן אַ גאָרטן און אַוועקגעשטעלט בענק, בכדי מענטשן זאָלן קענען זיצן און כאַפּן אַ ביסל פרישע לופט. אויך אַנדערע יידישע גאַסן זענען געוואָרן אַס־פאַלטירט און אויסגעפלאַסטערט.

בורשטין און מיט אים אויך דער חבר ציפּריאַן האָבן פיל געטאָן אויפן סאָציאַלן געביט. אַ דאַנק זייער טעטיקייט זענען אויסגעמיטן געוואָרן אַ סך עקסמיסיעס פון אָרעמע יידישע לאָקאַטאָרן, עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ מעדיצינישע הילף פאַר נויטיקע און דער אָרעמאַן האָט נישט אַזוי שטאַרק געפילט זיין ביטערן גורל.

ווען איבער פּוילן האָט זיך צעגאָסן די אַנטיסע־מיטישע כוואַליע, אונטערגעהעצט דורך דער פאַשיס־טישער רעגירונג, האָט זיך דער „בונד" געשטעלט אין די ערשטע רייען פון דער מלחמה קעגן די העצערס און זייערע נאָכפאָלגערס. בפרט נאָך דעם טרויעריק־באַרימטן פּאָגראָם אין פּשיטיק האָט די בונדישע פּרעסע גערופן די יידישע מאַסן צום קאַמף און ווידערשטאַנד. עס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ טאָג פון יידישן גענע־ראַל־שטרייק אין גאַנץ פּוילן. אַלע יידישע פאַבריקן, וואַרשטאַטן, געשעפטן, בענק, שולן און אינסטיטוציעס זענען אַלס צייכן פון פּראָטעסט פאַרמאַכט געוואָרן. די פּוילישע מאַכט האָט געדראָט די בונדישע מנהיגים מיט שאַרפע רעפּרעסיעס, אָבער זיי האָבן זיך נישט אָפּגעשראָקן און ווייטער געפירט זייער דרייסטע אַרבעט. נאָך דעם זענען טאַקע פאָרגעקומען אַרעסטן און אַ סך לייטנדע בונדיסטן זענען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין תפיסה.

דער שטרייק־טאָג איז אין פּלאָצק אַדורך מיט דערפאָלג. ביים בונדישן לאָקאַל אויף ברייטע 14 איז פאָרגעקומען אַ מאַסן־מיטינג, וועלכער האָט זיך פאַר־וואַנדלט אין אַ מעכטיקער פּראָטעסט־מאַניפעסטאַציע. די דאָזיקע אַקציע אין פּלאָצק איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס אָן אויסנאַם.

אַזוי ווי דער גענעראַל־שטרייק איז פאָרגעקומען דעם 17טן מערץ, איז באַלד נאָך דעם אָרגאַניזירט גע־וואָרן אַ גרויסע 1־טע מאַי־מאַניפעסטאַציע, וואָס איר הויפּט־לאָזונג איז געווען „מלחמה קעגן פאַשיזם". צו דער דאָזיקער מאַניפעסטאַציע איז געקומען אַ ספּעציע־לער פאָרשטייער פון דעם צ. ק., וועלכער האָט גע־האַלטן אַ גלענצנדיקע רעדע. די דאָזיקע מאַסן־דע־מאָנסטראַציע האָט באַוויזן דעם גרויסן אָרגאַניזירטן כוח פון דעם „בונד" אין פּלאָצק. הונדערטער קינדער פון „סקיף", יוגנטלעכע פון „צוקונפט" און עלטערע חברים פון „בונד" האָבן מאַרשירט מיט זייערע פענער דורך די פּלאָצקער גאַסן און גערופן צו סאָלידאַריטעט אין קאַמף לטובת די יידישע אַרבעטער־מאַסן. אויפן גרויסן הויף פון פּראַשקערס הויז האָבן זיך פאַרזאַמלט די דעמאָנסטראַנטן פון פּ. פּ. ס. און פון „בונד", בכדי אויסצוהערן די רעדעס. צו אַרום אַ 10 טויזנט־קעפּיקן עולם האָט ערשטנס גערעדט די סענאַטאָרין פון פּ. פּ. ס., קלאַשינסקאַ, און נאָך איר דער צ. ק.־פאָרשטייער ח' אולער. זיין רעדע האָט באַקומען אַ סך אַפּלאָדיסמענטן.

קורץ נאָך דעם זענען אין פּלאָצק פאָרגעקומען וואַלן צו דער קהילה אין וועלכע עס האָט זיך אויך באַטייליקט צום ערשטן מאָל דער „בונד". ער האָט דערגרייכט די גרעסטע צאָל שטימען און כאָטש די וואַלן זענען געפּסלט געוואָרן צוליב עפּעס אַ נישטיקער סיבה, האָט זיך דער רעזולטאַט ביי די צווייטע וואַלן נישט געענדערט.

דאָס איז זיכער נישט געווען קיין צופאַל...

דאָס שלוס־וואָרט

מיינע רעפלעקסיעס און זכרונות פון דער פאַר־גאַנגענהייט קענען נישט באַטראַכט ווערן אַפילו אַלס אַ פּרווו צו שרייבן די געשיכטע פון „בונד" אין פלאָצק. עס שווימען אויף בילדער, סילועטן, געשטאַלטן און געשעענישן און ווער איז בכוח דאָס אַלץ צו באַשרייבן...? מיר בלעטערן אַדורך אַלטע פאָטאָגראַפיעס און דער־מאָנען זיך אין דעם און אין יענעם. די שווידערלעכע נאַצי־קאַטאַסטראָפע האָט אַלץ פאַרניכטעט, אַלץ פאַר־ווישט. טייערע חברים, וואָס זייער זיכרון טראָג איך אין מיין האַרצן, זענען פאַרשמאַכט געוואָרן אין די געטאָס און לאַגערן, אַנדערע האָבן געמוזט נעמען זייער וואַנדער־שטעקן און אַוועק ווייט אין דער פרעמד.

פלוצעם, אַ פּאָר יאָר נאָך דער מלחמה, באַקום איך אַ בריוו — אַזוי ווי פון יענער וועלט — פון מיין טייערן חבר ישראל בורשטין. ווייזט זיך אַרויס, אַז ער האָט זיך געמאַטערט אין די מלחמה־יאָרן אין די סאָוויעטישע צוואַנגס־לאַגערן. שפּעטער געוועזן אין פלאָצק וווּ ער האָט פּרובירט אויפסניי אויפוועקן דאָס יידישע לעבן. ווען ער האָט אָבער געזען, אַז דאָס איז אַן אומזיסטע אַרבעט, האָט ער עמיגרירט אין אַ ד.פּ.־לאַגער קיין דייטשלאַנד און פון דאָרטן אַוועק קיין ניו־יאָרק.

קענענדיק אים אַלס אַן ערשטקלאַסיקן כלל־טוער האָב איך אים אַמאָל אין אַ בריוו געפרעגט אויב ער איז ווייטער טעטיק. דערויף האָט ער מיר געענטפערט מיט אַ צעבראָכן האַרץ: „אין פלאָצק בין איך געווען פאַרבונדן מיטן יידישן אַרבעטער, מיטן שניידער, שוס־טער, בעקער, טרעגער און פורמאַן. איך האָב פאַר־שטאַנען זייערע באַדערפעניש און באַמיט זיך צו זאָרגן פאַר זיי. איך האָב צוזאַמען מיט זיי געפירט זייער טאָג־טעגלעכן קאַמף פאַר אַ לעבנס־קיום. דאָ אָבער אין אַמעריקע, ווער דאַרף מיך און ווער קען מיך?"

ווען ער איז קראַנק געוואָרן און געמוזט דורכגיין צוויי אָפּעראַציעס האָט ער אָנגעשריבן אַ צוואה און זי איבערגעגעבן זיין איינציקן חבר, פנחס שוואַרץ. אַ טייל פון דעם, וואָס ער האָט פאַרמאָגט האָט ער פאַרשריבן לטובת די פלאָצקער לאַנדסלייט אין ישראל. צו מיר האָט ער געשיקט אַ בינטל זכרונות, וועלכע ער האָט אָנגעשריבן אויף דער טעמע „חורבן פלאָצק". ביז די לעצטע טעג זיינע איז ער געווען אין זיינע געדאַנקען מיט די פלאָצקער יידן, פאַר וועלכע ער האָט מקדיש געווען דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן...

*

מיט האַרץ־ציטערניש און יראת־הכבוד האָב איך געשריבן די דאָזיקע שורות וויסנדיק, אַז איך בין נישט בכוח צו דערפילן די אויפגאַבע אַזוי ווי דאָס וואָלט זיך געפאָדערט. איך האָב פּרובירט צו טאָן מיין פליכט און דערמאָנען חברים און מעשים, וואָס טאָרן נישט פאַרגעסן ווערן.

כבוד זייער אָנדענק.

פעילי „בונד" בשנת 1936

אַ גרופּע „בונד"־מנהיגים אין 1936

יושבים: ב. צ. יגודה, י. ג. בורשטין, י. מ. אילובר (אוליוור), א. וו. זילבערבערג, מ. זיסקינד

עומדים: ל. אליאש, א. פפיירצ'יק, ס. ליכטנשטיין, א. ציפריאן, מ. יעקובוביץ.

"Bund" leaders, 1936

תולדותיו של קן „השומר הצעיר"

אין אפשרות לכתוב אלא בקווים כלליים את תולדותיו של „השומר הצעיר" בפלוצק אף על פי שמשקל חשיבותה של תנועה זו לחינוך הנוער, אורך קיומה, מתח פעילותה והרכבה האנושי מזכים אותה לתיאור מפורט יותר. יוצאי הקן הפלוצקאי, שהם אזרחי ישראל כיום, רובם ככולם עלו לפני שנים רבות וזכרונותיהם מקוטעים ולקויים בחסרונות שכחה. לעומתם ניצולי השואה, מבין הצעירים יותר, במדה שהיו חברי התנועה לפני המלחמה, אינם מסוגלים לספר עליה הרבה.

בידי אנשים אחדים השתמרו צילומים שצוּלמו בהזדמנויות חגיגיות שונות, כגון לרגל מסיבת פרידה לחבר ערב עליתו לא"י. צילומים אלה, המובאים בחלקם בספר, עשויים לרענן, אולי יותר מכל חומר מילולי אחר, את זכרן של דמויות מוכרות מקרב הנוער החלוצי־אידיאליסטי הזה.

בתולדותיו של „השומר הצעיר" בפלוצק יש להבחין בשתי תקופות שונות אחת מרעותה:

א) תקופת הקשר עם הגימנסיה היהודית בשנים 1921—27;

ב) תקופת הקן העצמאי משנת 1927 עד 1939.

כל השנים היה הקן הפלוצקאי מושפע ישירות, עקב הקירבה הגיאוגראפית, על ידי שני המרכזים הגדולים ביותר של התנועה בפולין הקונגרסאית: וורשה ולודז', שאתם עמד במגע ישיר באמצעות ועידות, כינוסים וביקורי שליחים. יחד עם זאת הורגשה במיוחד השפעתו של הקן בוולוצלאבק, אשר הודות למנהיגיו המחוננים והחומר האנושי המעולה שהתרכז במסגרתו, הפך למורה דרך לשאר סניפי התנועה במחוז.

לא ייתכן לתאר את תהפוכותיה ומאבקיה של תנועת „השומר הצעיר" בפלוצק, ללא ציון אבני דרך עיקריים בתולדות תנועה זו בכללותה.

ראשיתה של התנועה כתנועת צופים יהודיים

בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, כלומר שלוש שנים לאחר שהוקמה בגרמניה תנועת הנוער הציונית הראשונה „תכלת־לבן", נוסדו בשני עברי חזית המלחמה, בוינה ובוורשה, ללא כל קשר בין המייסדים, אגודות הצופים היהודיים. שתיהן ניזונו משיטת הצופיות האנגלית לפי נוסח מייסדה באדן־פאול ומסיסמאותיו של „הנוער החפשי" בגרמניה שהתארגן במסגרות ה„וואנדרפוגל". הכוונה היתה לחשל את גופו, שכלו ואופיו של הצעיר היהודי באמצעות תרגילי הצופיות והחיים החפשיים בחיק הטבע, לקראת המשימות הצפויות לו בבנין הארץ והחברה החדשה.

והרי תמצית התפיסה הזאת, מצוטטת לפי דבריו של צבי זוהר, איש משמר העמק, שנאמרו באחד הכינוסים העולמיים של השוה"צ לפני המלחמה: „בתקופה הראשונה לקיומה של תנועתנו, בשעה שהופעתנו ברחוב היהודי נבעה מתוך ההתפרצות הלאומית הראשונה של הנוער היהודי, מצאנו מיד את דרכנו אל הצופיות. השאיפה לשחרור לאומי, האוירה של רומנטיקה לאומית (שלנו וזו של העמים הקטנים) אשר מתוכה צמחנו, זה המומנט הראשון והעיקרי, הם שהביאונו לצופיות, השיטה שהתאזרחה אצל כל העמים, אשר שחרור לאומי היה מחוז חפצם, ואשר בהבראת הדור הצעיר ובהגבה שיטתית על הדגנרציה הבאה בעקב השפעתה של הציביליזציה ראו את הדרך לשחרור הדור. חיזוק הגוף, שיבה לטבע, יצירת סגנון וצורה לנוער העברי, חינוך עצמי לקראת יצירת טיפוס אמיץ־הלב ו„חסון הרוח", עצמאי, פעיל, לקראת שכלולו של האופי (שנפגע ע"י העבר הגלותי) וחינוכו להיות ביטוי של „אדם שלם" — כל אלה האלמנטים קרבונו עוד יותר אל הצופיות. האלמנטים הללו ודומים להם הזדהו בלי ספק עם השאיפות של הרנסנס הלאומי העברי, אשר בתקופה זאת מצאו את ביטויין בשתי הסיסמאות הידועות, זו של מכס נורדוי „יהדות השרירים" וזו של מרטין בובר „אדם ויהודי".

יחד עם האלמנטים החינוכיים שבצופיות, אשר התאימו לשאיפותינו הלאומיות מצאנו בה גם תוכן ידוע, אשר מבחינה רעיונית, חברתית ומוסרית קרבו אותנו אליה. המומנטים של החינוך החברתי כגון החיים המשותפים בקבוצה, החינוך לעזרה הדדית וכו' שימשו אז ביטוי לתפיסתנו את החינוך לקראת האדם המוסרי החברתי. המומנט העיקרי והראשוני, אשר הביאנו אל הצופיות, התבטא לא בחיפוש אחרי מסגרת חינוכית, צורות חיצוניות וכו', כי אם בראש ובראשונה בשאיפה הרעיונית, שהתאימה לדרגת התפתחותנו מאז" *.

אין ספק שלרעיונות הנ"ל היתה השפעה גוברת והולכת על מיטב הצעירים היהודיים בפלוצק, כביתר מקומות הישוב היהודי בפולין בשנים הללו, ורעיונות אלה הם שדחפו אותם לשורות התנועה.

החלוציות, שנתנה את ביטוייה בתנועה הקיבוצית, עדיין לא מצאה אז את דרכה לכיבוש הלבבות של המוני הצעירים, אם כי ניצניה החלו כבר לתת את אותותיהם.

---

* „דרכי הנוער", הוצאת מחלקת הנוער של ההנהלה הציונית, ירושלים, 1937. (עמ' 6—95).

„השומר הצעיר" הציב בפני הנוער את אנשי „השומר" כדוגמה חיה לגבורה ומסירות.

ב„פנקסי" — הקובץ העברי המודפס הראשון של השוה"צ בפולין, שהוציא לאור בשנת 1917 הקן הוור־שאי, אנו קוראים:

„השומרים כוננו מפעל כביר. יהיו הם לנו למור־פת. רוצים אנו, שבני־הנעורים ילמדו להביא תו־עלת לעמם ולעבוד לטובתו כמוהם. מידותיהם של השומרים, אומץ רוחם ולבם, חרוף־נפשם, כוח הסבל שבהם, חוש המשמעת והרצון להגן על נפש אחרים — מידות אלו תהיינה למידותינו אנו. אנחנו מאמינים באידיאלים שלנו, ובמקום האמונה שם גם האמת..."

אין פלא שבהשפעת הזיקה לאידיאלים של „השומר" שינתה התנועה בכנס הארצי שהתקיים בלודז' בשנת 1918 את שמה מ„הסתדרות הסקויט העברי" ל„השומר הצעיר" ועל ידי כך זיהתה את עצמה כתנועת נוער של הנוער היהודי שנערך בוורשה בשנת 1916. היה זה המיפגן הפומבי הראשון של הנוער לאחר שנים של פעולה במחתרת תחת השלטון הרוסי. שנה לאחר מכן התקיים בוורשה כינוס ראשון של הצופים העברים בהשתתפות נציגי 35 קנים שבהם היו מאורגנים 3200 חברים. בפלוצק היתה קיימת באותו הזמן אגודת הספורט „מכבי" שמאחוריה היו כבר מספר שנים של פעילות פוריה בשטח החינוך הגופני.

כשנוסדה בשנת 1915 הגימנסיה היהודית, באו אחדים מבין מוריה לידי הכרה שלשם השגת המטרה החינוכית־הלאומית שהציבה לעצמה הגימנסיה לא די בשעורים רגילים. בתחילה היססו ההנהלה וחברי הועד המפקח לפתוח את שערי בית הספר בפני גורם חינוכי מהחוץ. ייתכן שחששו מפני תגובה שלילית מצד השל־טונות או חשבו שהדבר יפגע בהכנת שעורי־בית על ידי תלמידי הגימנסיה. לבסוף, לאחר היסוסים, נכנעו, ובשנת 1921 נוסד לראשונה ליד הגימנסיה היהודית קן „השומר הצעיר", שהיה המשך לתנועת הצופים.

קבוצת מדריכים של תנועת הצופים בשנת 1916
במרכז: יעקב זליגמן
אינסטרוקטאָרן־גרופּע פון דער סקויטן־אָרגאַניזאַציע אין יאָר 1916
Scouts' movement "Hatzofim" leaders, 1916

ציונית־לאומית. לתוספת האידיאולוגית המרקסיסטית־לניניסטית שורשים בתקופה מאוחרת יותר וזאת לאחר תמורות רבות ומעמיקות בעקבות המיפגש עם בעיות הפועל במציאות של ארץ־ישראל.

יסודו של קן „השוה"צ" בפלוצק ליד הגימנסיה היהודית

אין אנו יודעים בבירור אם היו קיימות בקרב הנוער היהודי בפלוצק קבוצות של צופים לפני מלחמת העולם הראשונה ואם נציגיהם השתתפו במיצעד המפואר

בתקופה ההיא עמדו בראש הפעולה המורים חיים פרידמן (אבשלום), משה אינדלמן ושמואל ויגודסקי. אחר כך הצטרף להנהלה יעקב זליגמן, מפעילי ה„מכבי". ההנהלה אירגנה קורסים למדריכים, שהיו נבחנים בנוכחות באי־כוח המרכז מוורשה ומקבלים דרגותיהם בטקס ומיסדר מרשים. מבין אנשי המרכז התחבב במיוחד בפלוצק פייבל המבורג, שהיה מבקר לעתים קרובות במקום בלוויית ד"ר פקר ושקלאר. בהנהגתו נערכו טיולים מעניינים לעתים תכופות. התארגנה קבוצת צעירים („כפירים") שהודרכו על ידי משה (מולק) רובין, אחד המדריכים הצעירים באותו הזמן. ערבי הקראות, מלווים סיפורי־

הווי על פעולות „השומר" בא"י, משכו את לבות הנוער והשפיעו עליו להיות מוכן להקרבה למען הזולת בכל עת.

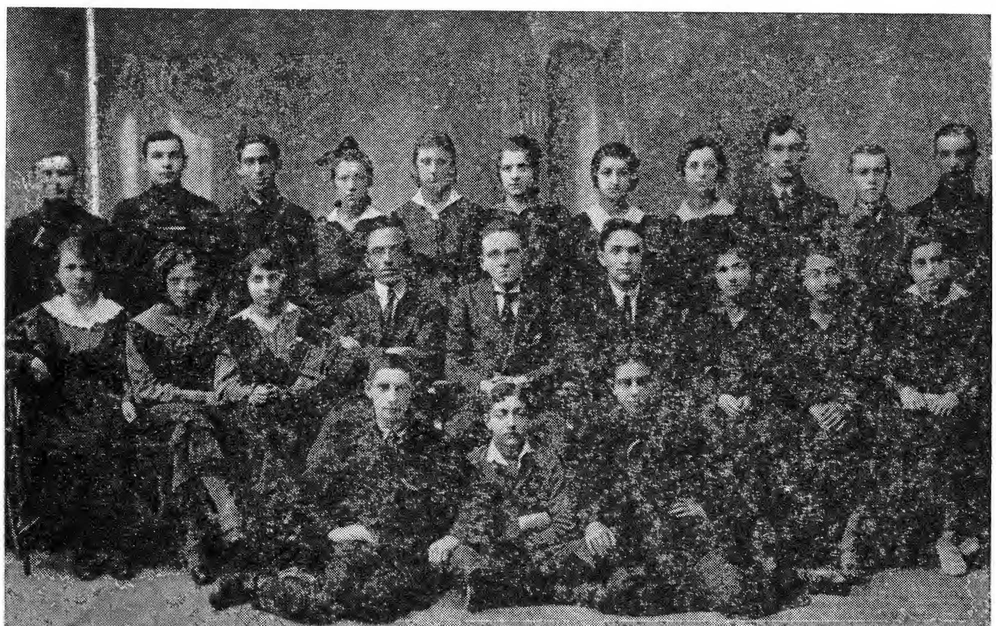
חברי הקן היו משתתפים בכל הופעה ציונית בעיר כנושאי־דגלים, סדרנים וכד׳. ליד מכבי־אש המתנדבים התארגנה קבוצה יהודית ובמסגרתה השתתפו גם חברי „השומר הצעיר" באימונים שהיו מתקיימים בכל יום א׳.

רצוי להזכיר מספר פעילים מהתקופה ההיא, כגון: א. אוסטרובר, שצ׳יגלסקי, מאיר קנרק, שרה כבשני, שמעון פרבה, רוז׳קה קנרק, מניה פלידרבלום, שמואל קרוק, פלה זליגמן, דינה בארן, קובה ליכטנשטיין, בנימין גראוברט, מרדכי קרובינר, מארק ניימרק, שמואל קנרק, שמואל פלידרבלום.

בתקופה מאוחרת יותר (החל משנת 1921) הפכו שני מורי הגימנסיה, וכל אחד בגלל סיבה אחרת, לרוח החיה של הקן.

המורה הצעיר למתימטיקה, ברוך (ברנרד) זילבר, „המתמרד" שחיפש דרכים להגדרה עצמית. הוא היה עורך טיולים עם הנוער בסביבות העיר המשופעות ביערות ואגמים וכן מארגן נשפי ריקודים שהתקיימו באולמי בית הספר והיוו מיפגש חברותי שמחוץ למסגרת הכיתה.

המורה לעברית, דוד אייזנברג, קטן־קומה ובעל לשון עוקצנית, שהיה מפעילה כל פעם כשהזדמן בדרכו אדם בור ועם־הארץ במקצועות היהדות, ניסה להפיח בשורות הנוער רוח של לאומיות וידיעת המקורות. הצרפיות והשוטטות בשדות וביערות לא היו לפי רוחו. גם לא ידע להבריק בנשפי ריקודים אם כי היה בעל חוש הומור מפותח ואיש־שיחה מענין. הוא נולד בעיירה דובז׳ין, שבין פלוצק לוולוצלאבק, וממשפחת אמו, מרים לבית כהן, התיחס על מחברו המפורסם של „שפתי כהן". בגלל היותו מתמיד בלימודיו הועידוהו הוריו להיות רב. ואכן במרוצת השנים השיג את היתר ההוראה, אם כי לעולם לא כיהן כרב. הוא סיים, בלי ידיעת הוריו, סמינר

מדריכי קן „השומר הצעיר" בשנת 1917

עומדים: סטשיג, לב, פארבא, שרה כבשני, רוזנברג, שכטמאן, לוניה פארבה, פמה קובלסקה, מאיר קאנארק, אברהם אוסטרובר, שטשיגלסקי.

יושבים: מניה פלידרבלום, רוז׳קה קאנארק, גלובינסקה, המורים: אינדלמן, וויגודסקי, פרידמן, זליגמן, דינה בארן, טאוב

למטה: שמואל קרוק, משה רובין, קובה ליכטנשטיין.

„השומר הצעיר" אינסטרוקטאָרן אין יאָר 1917

"Hashomer Hatzair" instructors, 1917

שבא לפלוצק מבז׳זאני שבגליציה המזרחית, התחנך מנעוריו בתנועת־צופים יהודית שהיתה חדורה באידיאלים של הצופיות הגרמנית־אוסטרית. המורה זילבר שכיהן שנים אחדות לאחר מכן בתפקיד של מנהל הגימנסיה, לא היה ציוני, אבל גם לא אנטיציוני מוצהר. כמיהתו לצופיות באה לו מאופיו הסוער והתוסס במקצת. מהאידיאולוגיה של „הנוער החופשי" הגרמני שאב את היחס המלעיג כלפי ערכי החברה הקיימת ומוסדותיה ולכן התחבב על הנוער

ממלכתי למורים ולפלוצק בא אחרי שנות וותק של הוראת ספרות עברית בוולוצלאבק, בקולו, בוורשה ובגימנסיה של ברוידה בלודז׳. הוא היה נאמן לרעיון הציוני כפי שמצא את ביטויו בתורתו של אחד העם. בתנועת „השומר הצעיר" מצא ענין במידה שחבריה רצו להעמיק את ידיעותיהם בעברית, בתולדות העם היהודי, ידיעת ארץ־ישראל וכד׳. שיחותיו על הנושאים הללו ב[illegible] היו למעשה המשך לשעוריו לפני הצהרים ואולי בגלל זה

לא מצא הנוער ענין רב בהן. בכל זאת ניכר היה חותמו של המורה אייזנברג על שנותיו הראשונות של „השומר הצעיר" בפלוצק. בשנים יותר מאוחרות, כש„השומר הצעיר" הפך לתנועה ציונית־סוציאליסטית קיצונית, פנה לה עורף ואף השפיע על בנו שיעזוב את שורותיה.

לשיא הפעילות והתנופה הגיע הקן בשנים 1924 -- 1925. התחילו להתבלט בו כוחות כשרוניים צעירים שהחלו לקחת על עצמם את ניהול עניני הקן ללא אפו־טרופסותם של המבוגרים. בין אלה היה יעקב פישמן, ארתור בר, זליג ווסרמן, מרדכי (מוטק) גלובינסקי ואחרים. ביוזמתו ובהנהגתו של הקן התקיים בקיץ שנת 1925 באחוזתו של קרקובסקי ע"י פלוצק, כנס הנוער שבו השתתפו למעלה מ־1000 צעירים. הכנס הזה סימן תחילת מפנה בתולדות הקן, כי מאז החל לזרום לשו־רותיו נוער יהודי לאו דווקא משורות תלמידי הגימנסיה אלא מקרב השכבות העמלות של האוכלוסיה היהודית בפלוצק.

בועידה הששית שהתקיימה בוורשה בשנת 1925, ואחר כך בועידה השביעית — 1927, נתקבלו החלטות על חובת ההגשמה הקיבוצית המחייבת כל בוגר בתנועה.

כתוצאה מהכרעות מרחיקות־לכת אלה החלו לעזוב את התנועה רבים מבין תלמידי הכיתות הגבוהות של הגימנסיות וסטודנטים מהאוניברסיטאות שרצו להשלים את לימודיהם. תופעה זו פגעה גם בקן הפלוצקאי, אם כי לא בצורה חמורה ביותר. ראשית כל התפרקה באותו זמן בפלוצק תנועת „השחר" ורוב חבריה לשעבר הצטרפו לקן „השומר הצעיר" ושנית: המבנה הארגוני המוצק של „גליל וולוצלאבק", שהקן הפלוצקאי היה חלק ממנו, מנע משברים אידיאולוגיים חמורים. הקן בוולוצלאבק היה ברובו מורכב מתלמידי גימנסיות שהו־כיחו בכל הזדמנות את נאמנותם לתנועה והם אשר שמרו על שלמותה כל פעם כשהיתה מתגלית איזושהי פירצה.

ואכן, פרט לקבוצה קטנה, אשר עזבה את הקן והצ־

קבוצת „השומר הצעיר" (1922) — אַ „השומר הצעיר" גרופּע

למעלה: וואסרמאן, זאלצברג, פישמאן, קרוק, קומורובסקי, לושינסקי

באמצע: קניגסברג סימה, זלוטניק רוחמה, בר ארטור

יושבים: זילברשטיין חוה, כהן פלה, קרישק אנדזיה; זילבר — מדריך

A "Hashomer Hatzair" group (1922)

התמורות באידיאולוגיה ובחומר האנושי

התמורות האידיאולוגיות שחלו בקרב „השומר הצעיר" הביאו בהדרגה את הקן הפלוצקאי לידי הכרח לעזוב את כותלי הגימנסיה. ואם כי התנועה המשיכה ליהנות מתמיכתה הגלויה של הציונות הכללית הפּרוג־רסיבית שבראשה עמד יצחק גרינבוים, הוגדר אופיה הסוציאליסטי הקיצוני כבר בועידתה הארצית בשנת 1924 באחת ההחלטות האומרת:

„...„השומר הצעיר" שולל את המישטר החברתי הקיים, המבוסס על הרכושנות והאימפריאליזם".

טרפה ל„ברית תרומפלדור" שאך זה נוסדה בפלוצק, לא היו עזיבות רבות בתקופה הראשונה. גרעינו של „השומר הלאומי" שנוסד אחר כך בפלוצק לא הוקם בעיקרו מיוצאי „השומר הצעיר", אלא לרוב מחוגי הנוער, אשר עד כה היה בלתי מוגדר.

עם גבור זרימת האלמנטים ה„עממיים" לא נשארה לקן הפלוצקאי ברירה אלא לעזוב את צל קורתה של הגימנסיה. לאחר נדודים שהשפיעו את השפעתם השלי־לית מבחינה ארגונית, נמצא לבסוף מעון מתאים בביתו של פוקשיבה בככר ה„סטרי־רינק".

באותם הזמנים היו חברי הקן בין ראשוני הפעי־

לים למען הקרן הקיימת וכן גילו עירנות רבה בפעולות הסתדרות „החלוץ הצעיר". ראשוני הבוגרים עלו ארצה כבר בשנת 1926 ואחריהם יצאו רבים להכשרה.

הנהגת הקן עד שנת 1930 היתה מורכבת מהח"ח: יעקב פישמן, זליג ווסרמן, אירנה המבורגר, מנוחה כהן, מוטק גלובינסקי, ליאון פרוסק, יצחק מלניק. אין כל ספק שבאותן השנים היתה זו תנועת הנוער הציונית החזקה ביותר בעיר. רוב המדריכים, כגון רומנר, טמה קלישר, מרים לאקס, חיים ניידורף, מורשטיין ואחרים, היו מקרב הנוער הלומד והם אשר הטביעו את חותמם על הרמה החינוכית של הקן. בהתאם לשיטה החינוכית באופנה. מובן מאליו שעל סף המעבר לשכבת המבוגרים היו מרבים בדיונים בשאלת ההגשמה הקיבוצית שהיו קושרים אותה בבעיות המהפכה העולמית לפי רוח המארכסיזם־הלניניזם. בקן היו מקיימים גם בקביעות שעורי־ערב לעברית, אולם ההשתתפות בהם היתה מועטת יחסית וכן היה מחסור בכוחות־הוראה טובים. לאחר שפעילי הקן הוותיקים, שלמדו עברית מפי מורי הגימנסיה כגון פנסון, אייזנברג, שקרלט ואחרים, עלו לארץ־ישראל או עזבו את העיר, השתלטה על הקן השפה הפולנית ואף עתוני־קיר היו מופיעים בשפה זו ולא בעברית. במובן ידיעת העברית היה הקן הפלוצקאי, בדומה

קבוצת מדריכים של „השומר הצעיר" (1927)
למטה: ווארשביאק, רגה בר, פרוסאק, האמבורגר, כהן
באמצע: קורשטיין, אלטמאן, פרוסאק, ישייביץ (בן יעקב), גלובינסקי
למעלה: קוסוי, רוזנטאל, טילמאן, מלניק, וואסרמאן, בורנשטיין רוז'ה, טאוב, קוואבדלו, פארבאלוניה
אַ גרופּע אינסטרוקטאָרן פון „השומר הצעיר"
A group of "Hashomer Hatzair" leaders (1927)

המקובלת בתנועה היו קיימות שלוש שכבות: „כפירים", „צופים" ו„בוגרים". בשנים מאוחרות יותר התארגנה שכבה צעירה יותר של ילדים מגיל 10 ומעלה, שנקראה עדת „בני מדבר". בשנות פריחתו מנה הקן הפלוצקאי עד 300 חברים וחברות.

התוכנית החינוכית כללה שיחות מתולדות התנועה הציונית, היסטוריה של העם היהודי וידיעת ארץ־ישראל („פלסטינוגראפיה"), אולם יחד עם זאת תפסו מקום ניכר שיחות על בעיות החברה והמשטר הסוציאלי. בשכבת „כפירים" היו מתחילים את השיחות הללו בלימוד יסודות האנטרופולוגיה ותורת הדארוויניזם. היו מקיימים משפטים פומביים על „יוליוס קיסר" לשקספיר או על „יהודי זיס" לפויכטוונגר. בשכבה מבוגרת יותר („הצופים") היו דנים בבעיות המין שהיו מתעוררות אחרי קריאת ספרו של פורל „בעיות המין" שהיה אז מאוד לסניפי תנועות אחרות בעיר, מפגר בהרבה אחרי הקן בוולוצלאבק. תופעה זו הלכה והחמירה במיוחד לאחר התמוטטותה של הגימנסיה היהודית בשנת 1935/6.

למחנות הקיץ, שבהם השתתפו חברי „השומר הצעיר" בפלוצק, היתה השפעה חינוכית ראשונה־במעלה. ה„מחנות" היו מתארגנים על ידי „הנהגת הגליל" והיו משתתפים בהם הקנים מוולוצלאבק, פלוצק, קובאל, גוסטינין, ראדזיכוב ולפעמים גם מקוטנה. כאמור התבלט במחנות האלה תמיד הקן מוולוצלאבק שבראשו עמדו מנהיגי־נוער מצויינים כגון יצחק דובנו, דורפמן, ישראל (יולק) אייזנברג (כיום ברזילי) ואחרים. מקרבם התארגן אחר כך הגרעין, אשר בנה את הקיבוץ נגבה....

מספר „מחנות", בהשתתפותו של הקן הפלוצקאי, התקיימו בכפר דמבי ווילקי שעל גדות הוויסלה ליד

העיירה דובז'ין. בשנת 1927 התקיימו שני מחנות־קיץ גדולים ביער ברבילנו על יד פלוצק.

אחרי שנת 1930 השתנה לחלוטין הרכבו האנושי של קן „השומר הצעיר" בפלוצק. שכבת האינטליגנציה כמעט שנעלמה ובמקומה באו רבים מקרב הנוער העובד. היה זה אמנם חומר מצויין בשביל ההכשרה, אבל הרמה החינוכית של הקן ירדה. רבים מבין הוותיקים ניתקו את קשריהם עם התנועה והעדיפו להמשיך בלימודיהם הגבוהים בפולין ובארצות אירופה אחרות. מעטים מהם הצליחו להישאר בחיים ולהגיע לישראל עם תום המל־חמה. אחרים התיישבו בארצות אחרות ועובדים במק־צועותיהם. מועט הוא מספר חברי הקן שהגשימו את האידיאלים ונשארו בקיבוץ לאחר עלייתם. יש להניח שמספרם היה יכול להיות הרבה יותר גדול, לולא נקטפו רבים בדמי חייהם בשנות השואה הנאצית.

טובה ביאַטוס הי"ד
טאָבקא בעאַטוס
Tobka Beatus

שתי חניכות הקן — לוחמות בנאצים

לבסוף ראוי שייזכר שמה של חברת הקן הפלוצקאי טובה (טובקה) ביאטוס. היא התחנכה מילדותה על ברכי „השומר הצעיר", היתה אחר כך חברה בהנהגת הקן וכשנתיים לפני המלחמה יצאה להכשרה כדי לעלות לארץ־ישראל. המלחמה שמה לאל את חלומותיה על הגשמה חלוצית. טופקה נשארה בפולין וחיש מהר נרתמה לעבודת המחתרת. היא היתה קשרית במחוזות קילצה וראדום שאליהם גורשו יהודי הקהילה בשנת 1941. היא עשתה כמיטב יכולתה כדי לעזור להם במצוקתם. בזמן מילוי תפקידה המסוכן נתפסה וזוהתה כיהודיה. היא מתה מות גיבורים וזכרה לא ימוש מקרבנו.

דמות של נערה לוחמת אחרת, אף היא חניכת הקן, היא של רוז'קה קורצ'ק, אשר השתתפה בתנועת המרד של גטו ווילנה. רוז'קה זכתה לחזות בנצחון על האויב והיא כיום חיה בקיבוץ בישראל.

ערך: א. א.

מקורות:

„דרכי הנוער", קובץ לעניני הנוער בציונות, בע־ריכת ג. חנוך; ירושלים, 1937.

„השומר הצעיר" מאת משה זילברטל („ווארשה", אנציקלופדיה של גלויות, כרך א', בעריכת יצחק גרינ־בוים, ירושלים, 1953).

זכרונות:

אברהם שימחוני (ווסולק), תל־אביב

יצחק מלניק

אליהו אייזנברג, חולון.

התנועה הרביזיוניסטית ובית"ר

בפסיפס המגוון של תנועות ומפלגות, אשר פעלו ברחוב היהודי בפלוצק במשך 21 השנים שבין שתי מל־חמות העולם, שמור מקומה של התנועה הרביזיוניסטית, שהיו לה בפלוצק תומכים נלהבים ומסורים, אם כי מספרם לא היה רב ביותר בהשוואה למקומות אחרים שבמחוז וורשה. מסתבר שבפלוצק, שבה היה בסיסם הכלכלי של היהודים רעוע, היתה חזקה יותר הנטיה לתנועות השמאל למיניהן. מאידך, אופיינית היתה לשכבות האמידות יותר גישה מתבוללת או פשרנית ולכן לא היו מוכנים יהודי המקום לאמץ להם את התפיסה הלאומית הנלהבת של הרביזיוניזם שהיה בה, למראית־עין, משהו מהלאומנות השנואה.

בכל זאת היה קיים במשך שנים רבות בפלוצק סניף של צה"ר וקן תוסס של בית"ר. מדי פעם בפעם היו נערכות הופעות פומביות שבהן נאמו מנהיגים ידועים של תנועה זו, כגון מנחם בגין, שכטמן, ד"ר פלדשוה (בן־שם) ואחרים. לאחר פילוג התנועה לא הצליחו אנשי גרוסמן להקים בפלוצק סניף נפרד, אף על פי שמנהיגם ביקר בעצמו בעיר ולהופעתו הפומבית בתיאטרון העירוני היתה הצלחה רבה.

במשך כל השנים לא אירעו בפלוצק שום התנגשויות ראויות לציון בין חסידי הזרמים המתנגדים, כפי שהיה הדבר לחזיון נפרץ במקומות אחרים, והיחסים נשארו תקי־נים אפילו לאחר עזיבתם של הרביזיוניסטים את ההסתד־

רות הציונית בשנת 1935. אמנם ברחוב החלו להופיע מתרימים ל„קרן תל־חי" ובעצם העובדה הזאת הפריעו לאיסוף הכספים לקרנות הלאומיות, אולם האווירה נשארה מתונה ומאופקת. הנוער של בית"ר, בחולצותיו החומות ועניבותיו השחורות, היה מתאסף באין מפריע במעונו שבבית פרשקר והיה עורך את מיסדריו לפי הנוסח הבית"רי. בקיץ היו נוסעים למושבות־קיץ מחוזיות, שלרוב היו מתקיימות בכפר ווילקי דומבי שעל גדות הוויסלה מול העיירה דובז'ין. במקרה היו מתקיימות באותה הסביבה מושבותיו של „השומר הצעיר" ואם כי לא נוצר כל קשר בין שני המחנות, להתנגשויות לא הגיעו הדברים לעולם.

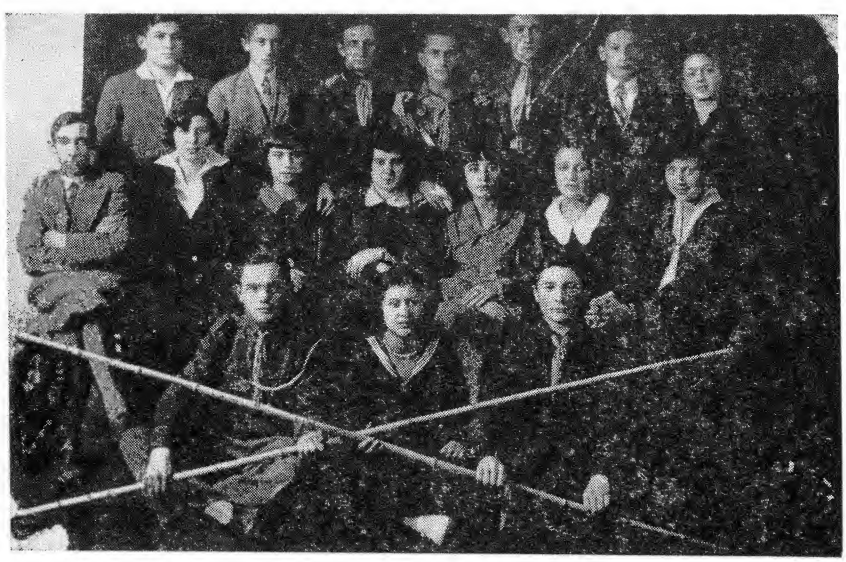
למרבית הצער לא נשארו בחיים חברי תנועה שהיו מסוגלים לשחזר זכרונותיהם ולהעלות על הכתב מספר אירועים בולטים מתולדות התנועה הרביזיוניסטית בפלוצק. גם המאמצים לחשוף חומר תיעודי מארכיון התנועה בארץ לא נשאו פרי. כמו כן לא נמצאו תצלומים שבעזרתם ניתן היה לרענן את הזכרון. לכן, לא נשאר, איפוא, אלא להזכיר את התנועה הרביזיוניסטית בפלוצק בכתבה כוללת בלבד ולהזכיר בדרך זו את חלקה למען חיזוק הרעיון הלאומי של יהודי המקום. יהא זכרם של כל עסקניה וחבריה ברוך!

בנימין גלבסקי

תנועת נוער כלל־ציונית בפלוצק

תנועת „השומר הלאומי" נוסדה בפלוצק בשנת 1929 אחרי ביקורו של תיאודור געזונטהייט, שהיה בא כוח המרכז בוורשה. בין הפעילים הראשונים של הקן המקומי היו מאיר פגורק, מרק ניידורף, אפרים מקוביץ', אריה שפרלינג, בנימין גלבסקי ועוד. הקבוצה הזאת הושפעה ממאמריו של ד"ר פלדשוה (בן־שם), שבהם דגל המחבר בהקמתה של תנועת־נוער משוחררת מהאידיאולוגיה של מלחמת מעמדות ודוגלת בציונות המבוססת על תורתם של הרצל, פינסקר ואחד העם. בתחילה היו מתאספים חברי התנועה בבתים פרטיים, אולם כעבור זמן קצר, כששורות החברים החלו להתרחב, השיגו מעון והנהיגו סדרי־פעולה קבועים. להנהגת הקן השתייכו אז מאיר פגורק, שהיה ראש הקן וכן סלים קניגסברג, אפרים מקוביץ' ומרק ניידורף. החברים היו בעיקר מחוגי נוער הגימנסיה ובשנה הראשונה התארגנו שלוש קבוצות, שבמסגרתן התנהלה הפעולה החינוכית ותרגילי הצופיות.

בשנת 1930, בעקבות הפילוג שחל בתנועה, החליט המרכז בוורשה להצטרף למחנה הציוני הכללי הפרוגרסיבי שבראשותו עמד יצחק גרינבוים. באותו הזמן קיבלה התנועה את השם „הנוער הציוני". בכפר פופלאצין, שבקרבת פלוצק, התקיימה באותה שנה מושבת־קיץ, שבה השתתפו כ־150 צעירים, אשר בחלקם הגיעו מקנים

קבוצת „השומר הלאומי" (1929)

די „השומר הלאומי" גרופע

למעלה: אויר, ניידורף, מקוביץ, קניגסברג, פאגורק, שפרלינג, ר. קניגסברג

באמצע: צ'רקאס, . . „ . . „ . . „ זילברברג, שימאנסקה, גלבסקי

למטה: שטרן, אייזנברג, רכטמאן

A group of "Hashomer Haleumi" (1929)

רחוקים של התנועה כמו מפינסק ומרובנה. מטעם הקן הפלוצקאי השתתף בהנהגת המושבה אפרים מקוביץ׳. המושבה תרמה תרבות להעמקת ההכרה הרעיונית של חברי הקן, אשר השתתפו בה.

עם זאת היה מורגש היטב באותו הזמן הקרע הפנימי שעבר על התנועה בעקבות הפילוג. המצב הזה עורר את הנהגת הקן הפלוצקאי למחשבות והרהורים על דרכה של תנועת נוער כלל־ציונית. בחורף אותה השנה התקיים בוורשה כינוס פעילי התנועה שאליו נסעו גם מספר נציגים מהקן הפלוצקאי. הנסיונות של הכינוס להביא לאיחוי הקרע לא הצליחו. נהפוך הוא. ההרגשה הכללית היתה שאין סיכויים לחיסולו של הפילוג.

לכינוס בוורשה הגיעו פעילי התנועה מכל קצווי פולין וביניהם היו גם חברים מגליציה המערבית ומשלזיה. הם מצאו שפה משותפת עם החברים מפלוצק, ובעיקר עם מאיר פגורק, והביאו לידיעתם פרטים על תנועת נוער כלל־ציונית בשם „עקיבא״, אשר באותו הזמן החלה לשגשג בקראקוב ובמחוזה. היות שפגורק לא היה נמנה עם חסידיו של גרינבוים ונטה יותר למחנה של גוטליב ולויטה מהפלג „עת לבנות״, הוא היה מעונין ביותר ליצור את הקשר עם החברים מקראקוב.

התארגנותה של „עקיבא״ בפלוצק מתחילה עם בואו של שליח התנועה הראשון, משה הכט (כיום רופא בתל אביב), בתחילת 1931. גישתו הלבבית־החברית, אופן דיבורו הפשוט והמלהיב כאחד, הסבריו בדבר דרכי ההגשמה הציונית — שבו את הלבבות. וכתוצאה מהדיו־נים הממושכים שהתקיימו אז בהשתתפותו של האורח, החליטה הנהגת הקן על הצטרפותה לתנועת „עקיבא״. רק חבר־הנהגה אחד — מרק ניידורף — התנגד להחלטה זו וביחד עם עוד מספר חברים צעירים הקים את קן „הנוער הציוני״.

עם ההנהגה הראשונה של קן „עקיבא״ נמנו מאיר פגורק, אפרים מקוביץ׳, בנימין גלבסקי. כעבור זמן־מה הצטרף אליהם דוד אייזנברג.

האסיפות הראשונות של הקן היו מוקדשות בעיקר להכרת דרכה הרעיונית של התנועה. היו קיימות שתי קבוצות, האחת מבוגרת יותר שחבריה היו תלמידי הכיתות הגבוהות של הגימנסיה, והצעירה — מהכיתות הנמוכות יותר. לאחר מאמצים רבים הצליחו לשכור חדר וחצי בדירה פרטית ברחוב גרודזקה ושם היו נפגשים כמעט בכל ערב. השיחות הרעיוניות היו מבוססות על חומר מהמאמרים שהודפסו בבטאון התנועה „דברי עקיבא״ (בשפה הפולנית). קוימו ערבי־קריאה בספרו של שלום אש „קידוש השם״, ב„ימים ולילות״ של ביסטריצקי ועוד. שפת השיחות היתה פולנית, כי הנוער היה ברובו מבתים של משפחות מתבוללות או „מתקדמות״, שבהם לא היו משתמשים ביידיש. ידיעת העברית היתה אפסית או קלושה ביותר, כי חלק ניכר מהחברים ביקרו בגימנסיות פולניות

ואף אלה שהיו תלמידי הגימנסיה היהודית לא זכו ללמוד את השפה באופן שיטתי בגלל ירידת קרנה של הוראת העברית.

בכל זאת הסתבר מהר כי הקמת תנועת „עקיבא״, אשר דגלה בעקרונות המסורת היהודית מבלי לחייב את חבריה בשמירה על הפולחן הדתי ולימדה את תורת הציונות על יסודות היסטוריים של העם היהודי, היתה בפלוצק דבר בעתו.

באותן השנים נפקחו עיניהם של צעירים יהודיים רבים, אשר מצבם החומרי של הוריהם איפשר להקנות להם השכלה תיכונית, שדרכם העתידה במסגרת החברה הפולנית שבתוכה רצו לחיות אינה בטוחה כלל. חבריהם הנוצריים לספסל הלימודים, בהשפעת המאורעות שהתרחשו באוניברסיטאות הפולניות, כלומר הרדיפות הקשות של הסטודנטים היהודיים, החלו להימנע מכל קשר עם היהודים ואף הקניטו אותם בכל הזדמנות. צעירים וצעירות רבים מצאו את עצמם תלויים על בלימה מבחינת המסגרת החברתית והפטריוטיזם הפולני שלהם הושם ללעג. וכך מצאו את דרכם ל„עקיבא״, אשר מסגרתה התאימה לרמתם האינטלקטואלית ושדרכה הרעיונית לא היתה קיצונית, כגון זו של „השומר הצעיר״ או של „בית״ר״.

בשנת 1932 ביקר בקן הפלוצקאי שליח מרכז התנועה, יצחק בורר, ובאותו זמן קיים הקן פעילות רחבה, קויימו בו קורסים לעברית, חוגי תנ״ך וערבי קבלת שבת. הנהגת הקן הורחבה ע״י צירופם של פעילים חדשים כגון לאה גולדברג, זהבה שפירא ואליהו אייזנברג. מספר החברים הגיע עד ל־200 לערך והיה צורך להשיג מעון גדול שיתאים לצרכי העבודה החינוכית. הקן קיים קשרים הדוקים עם „מכבי״ וחבריו התארגנו ב־2 קבוצות ספורט והתעמלות, בהדרכתם של טינסקי וגלבסקי. נעשו גם מאמצים, אם כי ללא הצלחה רבה, לארגן קנים במחוז ומספר חברים יצאו לצורך זה לגוסטינין, שרפץ ופלונסק.

ציון־דרך חשוב בהתפתחות „עקיבא״ בפלוצק היתה מושבת הקיץ הראשונה של התנועה בפולין המרכזית („הקונגרסאית״) שהתקיימה במלודשין (ע״י וישגרוד) בשנת 1933. למושבה זו הגיע נוער מוורשה, ראדום, בידגושץ׳ ואפילו מדאנציג. הקבוצה מפלוצק מנתה כעשרים צעירים ושנים ממדריכיה, בנימין גלבסקי ואליהו אייזנברג, היו חברי הנהגת המושבה.

בחורף ביקרו בקן הפלוצקאי חברי ההנהגה הראשית יצחק בורר ואהרון (דולק) ליבסקינד, (שאחר כך היה ראש המרד בגיטו קראקוב), ובהשפעת ביקוריהם גדל מספר חברי הקן עם הצטרפותה של קבוצת נוער גדולה מקרב החוג המתבולל. על רשמיו של הביקור הזה אנו קוראים ב„דברי עקיבא״ מחודש פברואר 1934:

„פלוצק — קן, אשר היה זמן ממושך קופא על שמריו. „השומר הלאומי״ לשעבר היה נמצא תחת

הדרכתו של נוער אקדמאי והשמירה על המסגרת הארגונית היתה קשה ביותר, כי תנועות אחרות השתדלו לרכוש את הנוער הלומד בכל האמצעים שעמדו לרשותן. במצב הזה הצטיינו ראשי הקן הפלוצקאי במסירות רבה לתנועה, למרות שהיו מבודדים ורחוקים ממרכזי התנועה. יצא להם לפעול בסביבה בלתי אוהדת ובכל זאת המשיכו במאמציהם שנשאו פרי בסופו של דבר. התמדתם ניצחה. כעת מבוסס הקן בעיקר על שכבת תלמידי בתה"ס התיכוניים וסטודנטים. והנה לאחרונה הצטרפו גם חוגי צעירים אחרים והם מסתגלים באיטיות למסגרת הארגונית. ביקורו של יצחק בורר מצא התפתחות מתמדת, עבודה שיטתית והשתתפות פעילה בחיי הציונות".

בקיץ של השנים 1934 ו־1935 התקיימו מושבות מחוזיות, — ובכל פעם בהשתתפות פעילה של הקן הפלוצקאי — על שפת האגם טרוקי בסביבות ווילנא. על השפעת פעילי השכבה הבוגרת של קן „עקיבא" בפלוצק להכשרה חלוצית, כגון זהבה (וולדקה) שפירא לחוה חקלאית בקששוביצה (ע"י קראקוב) ואליה הצטרפו חנקה בורנשטיין, יוכבד גראוברד, ברק מושקוביץ ומרדכי קלווריסקי. אחר כך עברה קבוצת החלוצים הפלוצקאיים לחוה חקלאית חדשה בבונרקה שבקרבת קראקוב.

הקן הפלוצקאי, למרות שרבים משכבת המדריכים הראשונה שלו התפזרו מי לעבודה בתנועה, מי להכשרה או ללימודים מחוץ לעיר, המשיך להתפתח. התארגנו קבוצות נוספות רבות ומדריכים צעירים וכשרוניים כמו מרדכי קלווריסקי, מנק רוינא, יעקב גראוברד ואחרים, לקחו לידיהם את ההנהגה. להתפתחות הקן עזרה רבות הקמתה של פלוגת ההכשרה של „עקיבא" בפלוצק. על הפלוגה הזאת אנו קוראים בקובץ „התנועה החלוצית" שהופיע בארץ:

„לפני שנים מספר יצאנו עם סיסמת הרחבת תנועתנו בקונגרס פולין. את הסיסמאות זרקנו בזהירות, כי לא ידענו אם הן אינן למעלה מיכולתנו. היום כמעט בכל עיר יותר גדולה קיימים קנים חזקים

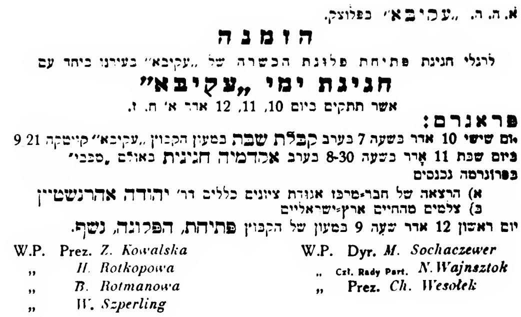
קבוצת פעילי „עקיבא" (1936) — אַ גרופּע פון „עקיבא"־אַקטיוויסטן

למעלה: מרדכי קאלוואריסקי, יוכבד גראוברד־בראון, דוד אייזנברג, בתיה גלוגובסקה, חנקה בורנשטיין, אליהו אייזנברג

יושבים: זהבה שפירא, בנימין גלבסקי, אפרים מקוביץ, מאיר פאגורק, לאה גולדברג

A group of "Akiba" seniors (1936)

תעיד העובדה ששלושה חברי הנהגתו נבחרו לועד המרכזי של התנועה: מאיר פגורק, בנימין גלבסקי ואליהו אייזנברג. השניים האחרונים, לאחר סיום לימודיהם בגימנסיה, התגייסו לעבודה בתנועה בערים אחרות. גלבסקי הדריך וארגן את קני התנועה בלודז' וקילצה. אחר כך, במשך כחצי שנה, עבד ביחד עם חבר אחר של ההנהגה הפלוצקאית, דוד אייזנברג, במזכירות הארצית של התנועה בוורשה. אליהו אייזנברג יצא תחילה לרכז את העבודה של הקן בגדאנסק (דאנציג) ומשם עבר לראדום. לבסוף, עד פרוץ המלחמה, ריכז את העבודה התנועתית בשלזיה ובמיוחד בקטוביצה. חברים אחרים משכבת הבוגרים יצאו שלנו, המצטיינים במרץ ובמסירות בכל שטחי הפעולה הציונית. בערים רבות השפעתנו גדולה על כל הציבור. אחד הקנים האלה הוא בפלוצק. מי שאינו יודע את התנאים כאן, אין לו מושג על העבודה הרבה שהיה צריך להשקיע כדי לקיים את הקן ולרכוש את אהדת הציבור. היהדות המקומית ראויה לתשומת־לב מיוחדת. פלוצק היא אחת הקהילות העתיקות ביותר (חגגה לפני זמן־מה יובל שבע מאות שנה להיווסדה). ההתבוללות האדומה ההורסת את שארית ההווי הלאומי, חוגגת כאן את נצחונה, כי העניות המנוולת המונים משמשת לה רקע נוח לציד נפשות. דרוש

א. ה. ה. „עקיבא" בפלוצק.

הזמנה

לרגלי חגיגת פתיחת פלוגת הכשרה של „עקיבא" בעירנו ביחד עם

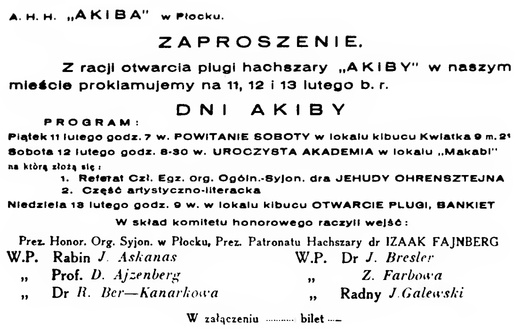
חגיגת ימי „עקיבא"

אשר תתקים ביום 10, 11, 12 אדר א' ת. ז.

פראגרם:

יום שישי 10 אדר בשעה 7 בערב קבלת שבת במעון הקבוץ „עקיבא" קויטקה 21 9
ביום שבת 11 אדר בשעה 8-30 בערב אקדמיה חגיגית באולם „מכבי"
בפרוגרמה נכנסים
א) הרצאה של חבר-מרכז אגודת ציונים כלליים דר' יהודה אהרנשטיין
ב) צלמים מהחיים ארץ-ישראליים
יום ראשון 12 אדר שעה 9 במעון של הקבוץ פתיחת הפלוגה, נשף.

W.P. Prez. *Z. Kowalska* — W.P. Dyr. *M. Sochaczewer*
„ *H. Rotkopowa* — „ Czł. Rady Part. *N. Wajnsztok*
„ *B. Rotmanowa* — „ Prez. *Ch. Wesołek*
„ *W. Szperling*

A. H. H. „AKIBA" w Płocku.

ZAPROSZENIE.

Z racji otwarcia plugi hachszary „AKIBY" w naszym mieście proklamujemy na 11, 12 i 13 lutego b. r.

DNI AKIBY

PROGRAM:

Piątek 11 lutego godz. 7 w. POWITANIE SOBOTY w lokalu kibucu Kwiatka 9 m. 21
Sobota 12 lutego godz. 8-30 w. UROCZYSTA AKADEMIA w lokalu „Makabi"
na którą złożą się:
1. Referat Czł. Egz. org. Ogóln.-Syjon. dra JEHUDY OHRENSZTEJNA
2. Część artystyczno-literacka
Niedziela 13 lutego godz. 9 w. w lokalu kibucu OTWARCIE PLUGI, BANKIET

W skład komitetu honorowego raczyli wejść:

Prez. Honor. Org. Syjon. w Płocku, Prez. Patronatu Hachszary dr IZAAK FAJNBERG
W.P. Rabin *J. Askanas* — W.P. Dr *J. Bresler*
„ Prof. *D. Ajzenberg* — „ *Z. Farbowa*
„ Dr *R. Ber—Kanarkowa* — „ Radny *J. Galewski*

W załączeniu .... bilet ---

הזמנה לפתיחת פלוגת הכשרה של „עקיבא", 1937

איינלאַדונג צו דער הכשרה־דערעפענונג פון „עקיבא"

Invitation to the Opening of the "Akiba" Training Center

מאמץ כביר ומתמיד כדי להחזיר רבים מן הדרך המתעה. רק בתנאים קשים באמת מוטל על קיבוץ ההכשרה שלנו כאן להסתדר...

החושב שדאגות המלחמה בתנאים הקשים הם כל תוכן חיינו, אינו אלא טועה. החיים שלנו מתנהלים לפי הקו ההסתדרותי כהלכה. מצב הרוח הטוב איננו עוזב אותנו, אפילו בשעות הקשות ביותר, והשמחה תמיד במעוננו....

בפרט פורצת השמחה את כל הגדרות בימות השבת... במשך שנים טיפחה התנועה את מוסד השבת והיום היא בת־בית בכל סביבה הנושאת שם „עקיבא" עליה. למסיבות „עונג שבת" שלנו בא הציבור, מיטב הציבור הציוני במקום. מקבלים את פניהם ברצון, כי אנו מעריכים את חשיבות המגע הזה בינינו, את ערכו בשבילנו וגם בשביל הציבור, אשר מתקרב לערכי היהדות".

הקן הפלוצקאי של „עקיבא" ניהל פעילות תוססת ופוריה עד עצם יום פרוץ המלחמה בספטמבר 1939. הקיץ האחרון היה מלווה אירועים טראגיים, שכאילו בישרו את האסון הגדול המתקרב: קבוצת־טיול גדולה של „עקיבא" נפגעה על ידי סערת ברקים כשטיפסה על אחת הפסגות בהרי הטאטרים וכמה מבין אנשיה נהרגו ונפצעו קשה. בקבוצה הזאת היו גם אחדים מחברי הקן בפלוצק, שאמנם לא נפגעו, אך בכל זאת עורר הדבר בהלה גדולה בעיר, ובמיוחד בקרב ההורים. כעבור זמן־מה טבע בוויסלה יעקב ליטרמן, צעיר מוכשר מחברי התנועה, והדבר השרה אבל כבד על כולם.

ההנהגה האחרונה של הקן, שחבריה היו: מרדכי קלוורייסקי, לאה גולדברג, בתיה גלוגובסקה, מנק רוינא, יעקב גראוברד וליפסקי — המשיכה במסורת של בוגרי הקן הראשונים שכמה מביניהם, כגון אפרים מקוביץ', בנימין גלבסקי ודוד אייזנברג עלו בינתיים ארצה והצ־טרפו לתנועה הקיבוצית, ושמרה על רמתו הארגונית והחי־נוכית של הקן. במיוחד היו מצטיינים בעבודה למען הקרנות הלאומיות ועל כך אנו שוב קוראים ב„דברי עקיבא" מיום 2 ביוני 1939:

„הציבור הציוני בפלוצק התעורר לפעולה והוחלט לארגן ,שוק א"י'. התוכנית יפה, המטרה צודקת, אולם הביצוע קשה... התחלנו לעבוד מאוחר יותר מאחרים ולמרות שכולם פקפקו ביכולתנו, היינו שקטים. לבסוף הגיע יום פתיחת השוק. בטקס היה נוכח עו"ד אפולינרי הרטגלס. הסרט הכחול־לבן נחתך וזה סימל את תחילת המיבצע. האורח הנכבד החל מבקר בכל הביתנים ולבסוף ניגש לשלנו שהיה בחדר נפרד. בהתחלה הופתע שהרעיון העקיבאי חדר אל בין החומות העתי־קות של פלוצק והשתאה נוכח הצורה האמנותית העדינה של הביתן שלנו. כל יתר המבקרים הצטופפו

קבוצת בנות מקן „עקיבא", 1937

למעלה: . . ., גרויברט זוסיה, בורנשטיין חנקה
באמצע: פארבא רוז'קה, אלטמן פלה, אייזנברג דוד (מדריך), פשדץ' חניה, ניידורף פרנקה, גרויברט ידזיה
למטה: . . ., פשניצה מריסיה, גלבסקי בנימין (מדריך), מורשטיין רוז'קה, . . .

אַ מיידלעך־גרופּע פון „עקיבא"

A group of "Akiba" girl members — 1937

מסביב ומדי פעם נשמעו קולות הערכה. בחלק אחד של הביתן הוצגה תבנית של הכפר העקיבאי. יש בו אוהלים, שדות חרושים, בניני משק, בית ספר ובית כנסת. בצד תלויים תצלומים של חוותנו החקלאית בבונרקה. בחלק השני מוצגת על כן גבוה פרוטומה של הרצל ומסביבה תמונות אישי התנועה הציונית. למרגלותיהם הוצב פסל היהודי הנודד. באגף השלישי הוצגו עבודות־יד של חברי הקן וביניהן דגם קטן של מחנה צופים, ציורים, מפות, צעצועים ועוד. כל שלושת חלקי הביתן התמזגו לשלמות נאה אחת.

השוק נמשך שבוע ימים ובכל יום שימשו בו בתורנות חברי הקן. בשמחה ובגאווה הצגנו את תוצ־אות עבודתנו השקטה".

רק כ־10 שנים היתה פעילה בפלוצק תנועת־הנוער הכלל־ציונית ואף על פי כן רב היה רישומה בקרב הצעי־רים והמבוגרים כאחד. החריש העמוק שחרשה היה בוודאי נותן פרי משובח אילולא השואה.

רפורטז'ה על קן „עקיבא" בפלוצק

נקח־נא לדוגמה את פלוצק.

הנה פוגש אני במשרד המזכירות את אחד מחברי ההנהגה. וותיק מוותיקי העקיבאים. אחד מאלה שישבו בודדים ומבודדים בפלוצק וחיכו ל„עקיבא". לפני שנה פעלנו יחד למען הקמת הקן.

לחצנו ידינו בלבביות.

— נו, איך זה הולך לכם? — שואל אני ישירות.

אודה — הייתי מאוד סקרן לדעת. טרם חלפה שנה מאז הפעלנו את הקן. בעיר אז כאילו קפאו החיים היהו־דיים על שמריהם. כאילו אין בה תנועה ציונית. תנועות הנוער במצב של רפיון. אחדות מהן אינן מונות יותר מחמשה או שמונה חברים. הנוער אדיש, רדום. יצא לנו להוציאו בכוח ממש מהבתים. האדונים מהועד המ־קומי הסתכלו בנו בחשדנות. „עקיבא"... „וולטפרבנד"... ענינים פוליטיים...

צריך היה להתחנן על כל דבר קטן. על מעון, על מפתחות, על ספסל, שולחן.

סוף סוף נפגשו ביחד מספר תלמידי גימנסיה. ברכושנו היה... מלאי של התלהבות.

וכך זה התחיל...

— ובכן, איך זה הולך לכם?...

...תנועת הנוער החזקה ביותר בעיר...

...בקן תשעים חברים...

...מבחר הנוער שבעיר...

...דעת הקהל היא לצדנו...

...הגענו למקום ראשון בעבודה למען הקרן הקימת...

...השגנו מעון ובו שלושה חדרים...

...הועד הציוני המקומי הנהו דייר־המשנה שלנו...

וזהו כעת מצב הענינים בפלוצק.

(„דברי עקיבא", 14.12.1933)

קבוצת „צופים" של קן עקיבא בשנת 1936 — אַ גרופּע פון „עקיבא"

למעלה: יוסף קרייצר, א. שולמן, א. ישון, ..., ..., מ. קלברייסקי.

יושבים: ח. רוינה, ב. זליגסון, בנימין גלבסקי (מדריך), ..., יעקב קרייצר, ליבסון.

A group "Akiba" scouts, 1936

מאיר פגורק

מתוך רעיונותינו אנו

(במאבק לערכי הציונות והיהדות)

תנועות נוער מילאו תמיד וממלאות עד היום תפקידים חלוציים במסגרת ההסתדרות הציונית. הן העשירו את אוצרנו הרוחני ברעיונות רבים ופילסו דרך הגשמה חדשה למחשבת התחיה. הנוער לא רק שהעלה פתרונות רעיוניים בתקופות המשבר, אלא גם הצביע על הדרך בה יש ללכת.

התכונה הזו מאפיינת גם את תנועתנו. מתוך גישה שלילית למצב בו אנו שרויים כעת, הצבנו לעצמנו מטרה להקים חברה חדשה, מסגרת יהודית־ציונית המושתתת על ערכי תרבותנו. העלינו את ההשקפה שלנו, המבוססת על עקרונות מוגדרים, וגיבשנו תפיסה חדשה של הציונות כשבמרכזה סיסמת הקשר בין היהדות לבין רעיון התחיה הלאומית. מכאן נובע שאין לך ציוני אמיתי שאינו קשור עם היהדות, וכי על מה יבסס את השקפתו הציונית ?

מתוך עיון בסוגיה, המופיעה בהיסטוריה בשם „הבעיה היהודית", באנו לידי הכרה, שהעם היהודי במידה שהוא רוצה להיגאל ולחיות ככל העמים האחרים על אדמתו, ולחדול מלהיות שעיר לעזאזל בכל הזמנים ותחת כל המשטרים, עליו להתבסס אך ורק על כוחותיו, מרצו וכשרונותיו היוצרים ובעזרתם לחתור לפתרון ולמוצא מהמצב הקשה שהועמד בו על ידי ההיסטוריה. מתוך נקודת־ראות זו ולאור השקפותינו אלה חקרנו את בעית ההתבוללות וגם את תולדות עמנו בימים הקדומים וראינו בעיני הדמיון את אבותינו בתקופות היסטוריות שונות, כשהם מעונים ונרדפים בשם אסכולות וסיסמאות שונות. הרגשה מוזרה אופפת את האדם בראותו שבמשך מאות בשנים לא השתנה היחס אל עמנו. במרוצת הזמן רק השיטות השתנו ונשתכללו יותר, האמצעים התרבו, אולם באופן יסודי לא השתנה מצב היהודים במאומה. הכרת העובדה הזו הביאה אותנו לידי הגדרת העקרון הסוציולוגי של הבעיה היהודית. מכאן גם נובעת הערכתנו ותפיסתנו לגבי ההתפתחות העתידה בברית המועצות.

השאלה הראשונה שעלתה לפנינו היתה קביעת הזמן והנקודה בה החלה הציונות. קשה לענות על שאלה זו. היסטוריונים רבים נותנים תשובות שונות, וגם אנו החלטנו לתת את תשובתנו בהתאם לתפיסת הקשר ההדוק בין היהדות לבין הציונות. הציונות, לפי השקפתנו, היא תנועת האצלה של רוח היהדות, המשך תרבותה מתוך שרשרת הדורות שעל ידה מתקשרים שרשי וניצני עמנו מעבר לכל התקופות ועד עצם ימינו אלה. בתפיסה שלנו הציונות היא המעניקה לעמנו את ישותה האמיתית והופכת אותו לאומה, ולכן הגדרת האומה מתקשרת עם הגדרת הציונות.

ברצוננו שהציונות תשקף את כל הטוב והנעלה שנוצר על ידי העם היהודי. מנהיגינו הם כל אלה מבין גדולי האומה אשר שאפו לתיקון ודיברו ללבו ולנפשו של העם. תפקידם של חוגי התנ"ך שלנו לקרב אותנו אל העבר וגם, כלשון אחד מסעיפי המצע החינוכי שלנו, „להכניסנו למעגל תולדות היהדות". רצוננו הוא שכוח האיתנים של רוח הנביאים יחזור לתחיה בקרב הנוער היהודי ובקרב כל ציבור בני עמנו. לנביאים יש לא מעט להגיד לנו ובדבריהם נמצא רעיונות רבים שיביאו אותנו לידי מעשים. תורתם תחזיר אותנו מדרך של סגידה לאלים זרים. ואכן כשנתחיל את הציונות מהנביאים, תוביל אותנו הגשמתה הסופית לאידיאלים נעלים ועילאיים.

(מתוך מאמר שפורסם בדו־שבועון „דברי עקיבא", יום 29 במארס, 1935).

קבוצת בוגרים מקן „עקיבא" — 1937
למעלה: אייזנברג אליהו, גולדברג לאה, גלוגובסקה בתיה, נשלסקה, אייזנברג דוד
יושבים: גלבסקי בנימין, שפירא זהבה, פגורק מאיר, אוקוליצה רוז'קה, גוזיק סטשק
די עלטסטע גרופע פון „עקיבא"
A group of "Akiba" seniors — 1937

המפלגה הקומוניסטית בפלוצק

תיאור חיי הציבור היהודי בפלוצק לא היה שלם באם לא תוזכר פעילותה של המפלגה הקומוניסטית בתקופה שבין שתי המלחמות. אמנם אופיה של המפלגה הקומוניסטית הפולנית לא היה יהודי מיסודו, אולם השפעתם של יהודים בשורותיה של מפלגה זו היתה ניכרת ביותר בכל רחבי פולין וכן גם בפלוצק, שהיתה מחוסרת המוני פרולטריון פולני תעשייתי.

סיסמאותיה של המפלגה שקראו למאבק בלתי פשרני למען שחרור הפועלים, ללא כל הבדל לאום וגזע, מניצול בדרך של מהפכה והעברת השלטון לידיהם — קסמו במיוחד לפועל היהודי המדוכא והמרושש. בהגשמת הקומוניזם הוא ראה אפשרות ממשית למציאת פתרון מהיר לכל מכאוביו וצרותיו.

השתייכות למפלגה הקומוניסטית, שהיתה בלתי ליגלית, היתה קשורה בסיכון ובמידה רבה של מסירות־נפש. העובדה הזאת הפכה לגורם־משיכה אצל רבים מבני הנוער היהודי, שהצטיינו תמיד בנכונות להקריב קרבנות לטובת הכלל. בגלל הרדיפות מצד המשטרה הפולנית והאופי המחתרתי של הפעילות, נוצר מתח רעיוני חזק שהשפיע על רבים להצטרף לשורות מפלגה זו.

שטח הפעולה העיקרי היו האגודות המקצועיות, שהיתה להן מסגרת ארגונית מוכרת והיוו קרקע נוח לקליטת הסיסמאות הקומוניסטיות. אגודת פועלי המחט ובמיוחד אגודת פועלי העור הפכו למעין מצודות של ההשפעה הקומוניסטית. למוקד נוסף של הפעילות הקומוניסטית בפלוצק הפכה הספריה ע"ש אנסקי, שהיתה נמצאת בביתו של הולצמן ברחוב שנקביץ'. ליד הספריה התארגן אף חוג לספורט בשם „וויכער" (סער). כמובן שלכל הארגונים הללו לא היה כל קשר רשמי עם המפלגה הקומוניסטית ולחלק ניכר מהציבור לא היה ידוע דבר על קיומו של הקשר המעשי אתה.

על פעילותם של הקומוניסטים נודע לציבור הרחב רק בעקבות המשפטים שהתנהלו נגדם מזמן לזמן. במשפטים האלה היו רוב הנאשמים תמיד היהודים — עובדה שאותה היו ברצון מדגישים דוברי השלטונות הפולניים. בפלוצק התקיים משפט גדול מסוג זה כבר בשנת 1925 ויותר מאוחר — עוד שני משפטים גדולים בשנים 1932 ו־1933. אחד המשפטים הללו נערך נגד הורגי סוכן־חרש.

אי־יכולת להופיע בציבור בפומבי וחוסר גב ציבורי חזק בקרב האוכלוסיה הפולנית, מנעו מהקומוניסטים להחדיר את פעיליהם למוסדות הציבוריים הנבחרים. רק פעם אחת, בשנת 1930, הם הצליחו לקבל מקום אחד במועצת העיריה במסווה של סיעת שמאל של הפ. פ. ס. כשנה אחת לאחר מכן נאסר האיש על ידי המשטרה.

החלטת הקומאינטרן משנת 1938 בדבר פיזורה של המפלגה הקומוניסטית הפולנית וחתימת חוזה של אי־התקפה עם גרמניה הנאצית, הלמו קשות באלה מבין המוני הפועלים היהודיים בפולין שקשרו את עתידם עם המפלגה הקומוניסטית הסובייטית. בכל זאת, כשנודע על האפשרות לעבור את הגבול מזרחה, השתמשו בה רבים מבין צעירי פלוצק היהודיים שהתחנכו על ברכי הרעיון הקומוניסטי. שהותם בתקופת המלחמה בברית המועצות לא רק שהצילה את חייהם, אלא גם פתחה לרבים מהם עיניים נוכח המציאות הקיימת. חלק מהם, כשחזר לפולין עם תום המלחמה, ויתר מיד על הזכות שניתנה לו לחיות במשטר החדש ועלה ארצה, או היגר לארצות המערב. חלק אחר עלה לישראל בשנים 1956־57 כשהוא שבע נסיון ומרירות.

כיום אנו מוצאים רבים מבין יוצאי עירנו, שהיו קודם חסידי המפלגה הקומוניסטית, כשהם חברים במשקי ההתישבות העובדת או משולבים היטב בענפים אחרים של המשק הישראלי.

ש. פ.

„מ כ ב י"

משה רובין

לתולדותיו של ה„מכבי" בפלוצק

בדחילו ורחימו ניגשתי לכתוב על ה„מכבי" בפלוצק, מפני שלא כאגודות ספורט אחרות — היתה אגודת „מכבי" בעירנו; לא רק אגודה להתעמלות ולספורט היתה, אלא — מוסד בעל יעוד לאומי; אגודה, שבה עוצבו דמויותיהם של רבים מבני עירנו כבעלי עמידה לאומית גאה ונת־חנכו חינוך גופני מקיף, לעזרה ולהגנה מפני פורעים, תוך פעולות תרבותיות שונות, כגון: טיפוח אנשי עט וספר, ארגון הרצאות והופעות אמנותיות, הצגות תיאטרון וכו'.

מזמן היווסדה שימשה אגודת „מכבי" כמרכז וכוח מדרבן לרוב בני הנוער בעיר, שמצאו בה פורקן לשאי־פותיהם הרבות, כפי שעוד יוזכר בהמשך המאמר הזה; השם „מכבי" עצמו היה מזדהה עם עמידה לאומית גאה, כוח ובטחון.

הבה ונגסה לשחזר את פעולות ה„מכבי" מיום היווסדו עד שנותיו האחרונות — ובאם אצליח לרענן זכרונות ולציין את מקומו הראוי בעיצוב דמותו של חלק נכבד של הנוער בעירנו — והיה זה שכרי.

1915

היה זה בהתחלת מלחמת העולם הראשונה, עם הבקעת הפירצה הראשונה בחומת הנוקשות והגזירות הדרקוניות בחיי החברה היהודית בתקופת רוסיה הצארית שבפולין המרכזית („הקונגרסאית").

המימשל בפלוצק, כמו בערים אחרות, התחלף תכו־פות, עד שהגרמנים הכובשים התיישבו ישיבת־קבע, הקימו מוסדות מחוזיים, עירוניים וכו'.

קבוצת בני נוער, בחפשה פורקן לעצמה לאחר שנים של הסתגרות בבתים ומתוך שאיפה לתת ביטוי לרגשות הלאומיים, התכנסה מזמן לזמן — במקום מגודר בשדרה שע"י ה„נובי רינק" השייך למשפ' זליגמן. הרוח החיה בקבוצה זו היה יצחק־דב זליגמן, המכונה בפי כולם „בֶּרֶק". היו ביניהם בראש וראשונה תלמידי הגימנסיה הרוסית לשעבר כמו: האחים פנסון, האחים מריאנשטרס, פלונסקר, אפשטיין ואחרים. ביוזמתו ובהנהגתו של כתריאל (קורט) הזן, קיבלו פגישות אלה אופי מאורגן, וכך הוקם הנדבך לאגודת ספורט ראשונה בפולין הקונגרסאית דאז.

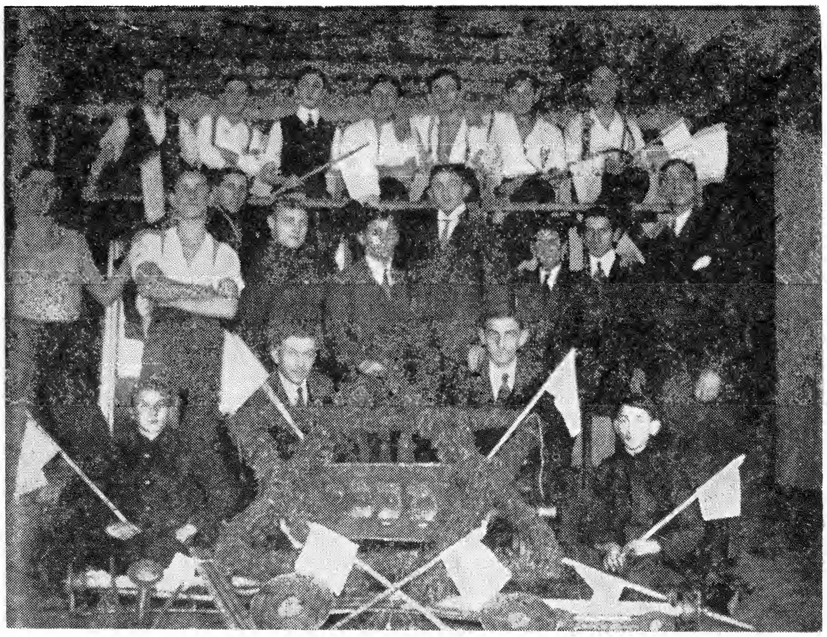
במו ידיהם הקימו מכשירי התעמלות פרימיטיביים, התחילו להתעמל בהדרכתם של בעלי־הנִסיון, תלמידי הגימ־נסיה הרוסית לשעבר — וכך התאסף סביבם מספר הולך וגדל של בני הנוער בעיר.

התארגנות לאגודה — היתה צו השעה. באסיפה הרא־שונה הוקמו מוסדות האגודה, הוצעו שמות שונים לאגודה ולבסוף נתקבלה הצעתו של כ. הזן לקרוא לאגודה בשם „מכבי".

כיו"ר הראשון של האגודה הוזמן לכהן מר ליאון גולדברג, עסקן ציבורי מלודז', שהתישב ישיבת־קבע בפלוצק. עם חברי הועד נמנו: כ. הזן, סגן יו"ר; י. פשניצה,

קבוצת מייסדי „מכבי"
יושבים: י. פשניצה, ל. גולדברג, כ. הזן
עומדים: מ. פלונסקר, וו. מריינשטרס, ב. זליגמן, י. פנסון
די גרינדער פון „מכבי"
A group of "Maccabi" founders

קבוצה של „מכבי״ עם מכשירי ספורט בשנת 1915
אַ „מכבי״־גרופּע מיט ספּאָרט־מכשירים
A group of "Maccabi" members with their sport equipment, 1915.

גזבר; יעקב זליגמן, מזכיר; זליגמן ברק, פנסון, פלונסקר, מריאנשטרס; כמדריכי ההתעמלות: י. פנסון, ו. מריאנ־שטרס, מ. פלונסקר.

עם התבססותם של הגרמנים בעיר, נעשתה פעולה רבתי להשגת מכשירי ההתעמלות, שנשארו בגימנסיה הרוסית לשעבר.

אחרי התרוצצויות והשתדלויות רבות בראשות ה׳ כ. הזן אצל מיפקדת הצבא הגרמני ומוסדותיו — עלה בידי המארגנים לקבל לידיהם את מכשירי ההתעמלות, שאיפשרו את הפעילות הספורטיבית.

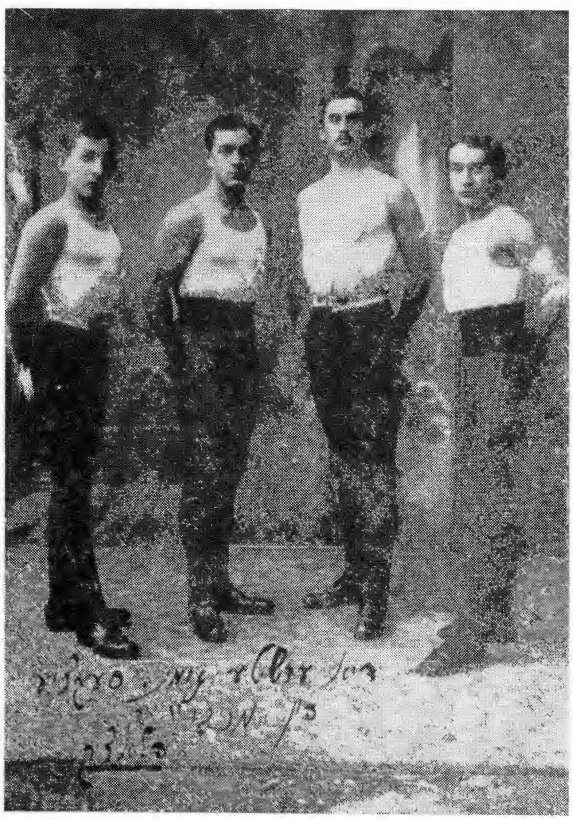
הודות למכשירים אלה ועזרתם של כמה מורי התעמלות וספורטאים מעולים מבין אנשי הצבא הגרמניים, נתאפשרה אחרי זמן־מה הופעה פומבית ראשונה בתיאטרון העירוני, שעברה תוך התרגשות והתלהבות עצומה של כל יהודי העיר. מי שלא השתתף במעמד זה, אינו יכול בשום אופן לתאר לעצמו את רגשותיהם של יהודי פלוצק, שזכו בפעם הראשונה בחייהם להיות נוכחים בהופעה ספורטיבית, יהודית־לאומית פומבית, כה מרשימה.

בכספי ההכנסה מההופעה הפומבית הראשונה הזאת שכר הועד אולם יפה במרכז העיר (טומסקה 9), ששימש גם לפגישות שונות, נשפים וכו׳.

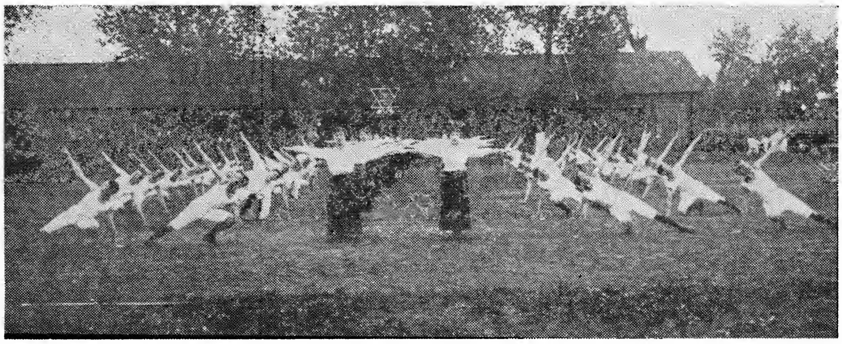
האספה הכללית שהתקיימה באולם זה, נתנה דחיפה להוספת מאות חברים חדשים, הקמת סקציות ספורטיביות שונות וכו׳.

בשנת 1916, ביום השנה להיווסדו של ה„מכבי״ בפלוצק, ארגן ה„מכבי״ כנס ספורטיבי בעל היקף עצום בהשתתפות מאות חברי האגודות הספורטיביות „מכבי״ מורשה, ולוצלאבק, לודז׳ וקוטנו.

רושם כביר עשו חברי ה„מכבי״ מורשה ומולוצלאבק, שהגיעו בספינות מיוחדות עם תזמורותיהם ודגליהם. הם עברו אח״כ בסך בחוצות העיר והשאירו רושם בל־יימחה

מדריכיה של קבוצת ההתעמלות הראשונה של „מכבי״
פלונסקר, זליגמן, מאריינשטראס, פנסון
די ערשטע גימנאַסטיק־אינסטרוקטאָרן פון „מכבי״
The leaders of the first "Maccabi" sports group

תרגילי התעמלות בהופעה הפומבית הראשונה של „מכבי" ב־1916
גימנאסטיק בשעת דעם ערשטן „מכבי" אויפטריט אין יאָר 1916
Calisthenics at the first public appearance of "Maccabi"

מיצעד אורחים מורשה, ולוצלאַבק, קוטנו ולודז' עובר בעיר
דעפילאַדע פון געסט פון וואַרשע, וולאָצלאַוועק, קוטנע און לאָדז'
A parade of guests from Warsaw, Wloclawek, Kutno
and Lodz pass through the streets

על כל אוכלוסית העיר ובעיקר על היהודים, שפשוט יצאו מגדרם, ליוו את ההולכים בסך על המדרכות כשדמעות בעיניהם.

למחרת התקיימה ההופעה הפומבית של התעמלות על גבי מכשירים, כמו־כן בתרגילים חפשיים בשדה רחב־הידים שע"י הקסרקטין. לקחו בה חלק מאות משתתפים, שהפגינו את יכולתם הרבה והמדויקת בביצוע התכנית המגוונת. ההופעה השאירה רושם כביר על כל משתתפיה והנוכחים, שהתכנסו באלפיהם — למרות שהמקום היה מרוחק ממרכז העיר. כדאי לציין, שלמחרת ההופעה הפומ־בית הזאת הופיע בעתון הפולני המקומי מאמר בשם „בלי אשליות", שנכתב ע"י כומר מקומי, שבו הגיע בעל המאמר לידי מסקנה, שהיהודים לעולם לא יתבוללו בין הגויים התבוללות גמורה.

בישיבת באי־כוח כל האגודות שנכחו בכינוס, הוחלט על כינוס ארצי של אגודות הספורט היהודיות והכינוס אמנם התקיים בשנה זו בלודז' בחנוכה תרע"ו (1916). בכינוס זה וגם בכינוסים הבאים השתתף באופן פעיל כבא־כוח ה„מכבי" בפלוצק כ. הזן, שנבחר למוסדות המר־כזיים של ה„מכבי" בפולין. אחת מתוצאות הכינוס הארצי היה ארגון קורס למדריכי ספורט יהודיים בלודז', שבו השתתף וסיים אותו זליגמן ברק, ששימש מאז במשך שנים רבות מדריך ראשי להתעמלות ולספורט.

חוץ ממנו, שימשו מדריכים ראשיים: פנסון, וו. מר־יאנשטרס ופלונסקר מ.; בהדרכתו של ב. זליגמן, הוכשרו במשך הזמן כמדריכי התעמלות, המצטיינים באותו זמן: קנרק, פרלמוטר, אפשטיין, דוד (דודק) זליגמן, מ. רוזנטל, מ. מלגוט, א. רוזנפלד, ש. מוצני, דוד קלינקובשטין, א. באראן, ג. טינסקי.

התארגנו כמה קבוצות לגברים, נשים, נערים ונערות, שהתעמלו בקביעות מספר פעמים בשבוע; מזמן לזמן התקיימו ביוזמת ה„מכבי" הופעות פומביות בתיאטרון המקומי, כמו־כן הצגות תיאטרון של חובבים, קונצרטים, שנהנו מהיענות יוצאת מן הכלל מצד כל הציבור היהודי בפלוצק.

בהופעות אלה שימשה אגודת ה„מכבי" כחלוץ ההת־ארגנות החברתית הלאומית והתרבותית לא רק ברחוב היהודי בפלוצק, אלא גם בכל פולין הקונגרסאית.

Płock, 20 August 1916. Platz bei Plonsker Schlagbaum.

Grandiöses Turn-Fest

Ausgeführt durch den hiesigen
Jüdischen Turn u. Sport-Verein „MAKABI"
— mit Anteil —
der Warschauer, Wloclaweker u. Kutnoer
TURN-VEREINE
Anfang um 3 Uhr nach Mittags.

פלאצק, 1916-8-20 פלאץ ביי די פלאנסקער ראגאטקעס.

גראנדיעזער טורן-פעסט

איסגעפיהרט דורכ'ן היגען טורן און ספארט פעראיין
„מכבי".
מיט אנטייל פון ווארשאווער, וולאצלאווקער, א. קוטנער
טורן פעראיינען.

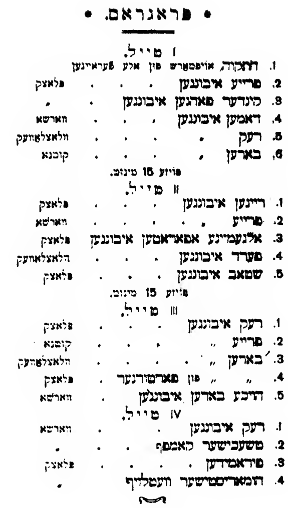
אנהייב 3 א זייגער נ. מ.

Płock, 20 Września 1916. Plac przy Płońskich rogatkach.

WIELKI
POPIS GIMNASTYCZNY

wykonany przez miejscowe
Stow. Gimnastyczno-Sportowe „MAKABI"
— ze współudziałem —
WARSZAWSKIEGO, Włocławskiego i Kutnowskiego Stow. Gimn.
Początek o godzinie 3 po południu.

• פראגראם. •

I טייל.

1. התקוה, אויפמארש פון אלע פעראיינען
2. פרייע איבונגען . . . . פלאצק
3. קינדער פארגען איבונגען . . „
4. דאמען איבונגען . . . ווארשא
5. רעק . . . . וולאצלאוועק
6. בארען . . . . קוטנא

פויזע 15 מינוט.

II טייל.

1. רייגען איבונגען . . . פלאצק
2. פרייע „ . . . . ווארשא
3. אלגעמיינע אפאראטען איבונגען פלאצק
4. פערד איבונגען . . . וולאצלאוועק
5. שטאב איבונגען . . . פלאצק

פויזע 15 מינוט.

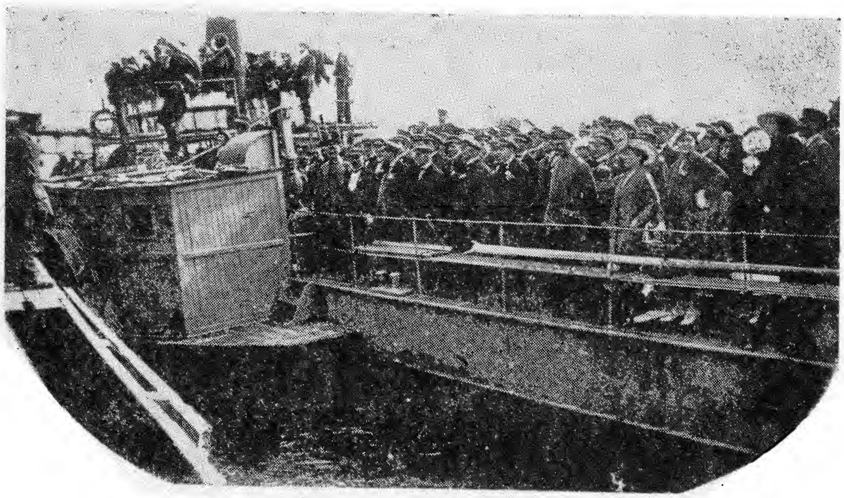
III טייל.

1. רעק איבונגען . . . פלאצק
2. פרייע „ . . . . קוטנא
3. בארען „ . . . . וולאצלאוועק
4. „ „ פון פארטורנער . פלאצק
5. הויכע בארען איבונגען . ווארשא

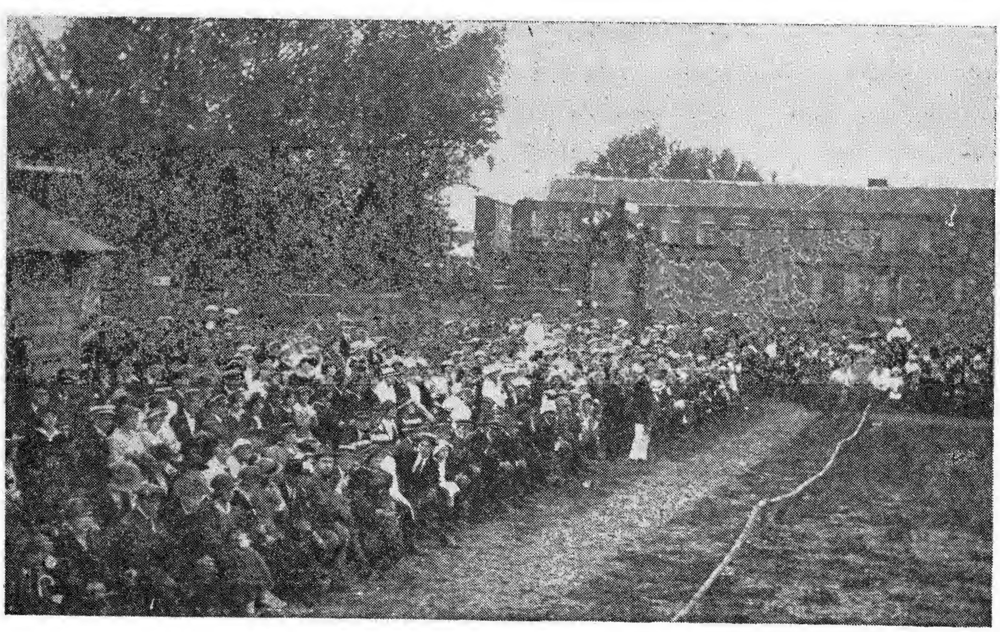
IV טייל.

1. רעק איבונגען . . ווארשא
2. משעכישער קאמף . . . „
3. פיראמידען . . . . פלאצק
4. הומאריסטישער וועטלויף „

תכניה של מפגן ספורט מחוזי של „מכבי" בשנת 1916
פראָגראַם פון „מכבי" גימנאַסטישן קרייז־קאָנקורס אין 1916
Programme of a regional sports show of "Maccabi", 1916

חברי „מכבי" מוולוצלאַבק, אורחי המיפגן, עם תזמורתם, מגיעים לחוף באנית קיטור
דאָס אָנקומען פון די „מכבי"־חברים פון וולאָצלאַוועק
Members of Wloclawek "Maccabi" with their bands arrive by boat.

חלק מקהל הצופים הרב
אַ טייל פון דעם גרויסן קהל
Part of the large public attendance

קבוצת מתעמלים של „מכבי" בשנת 1916   די גימנאַסטיק סעקציע פון „מכבי" אין יאָר 1916

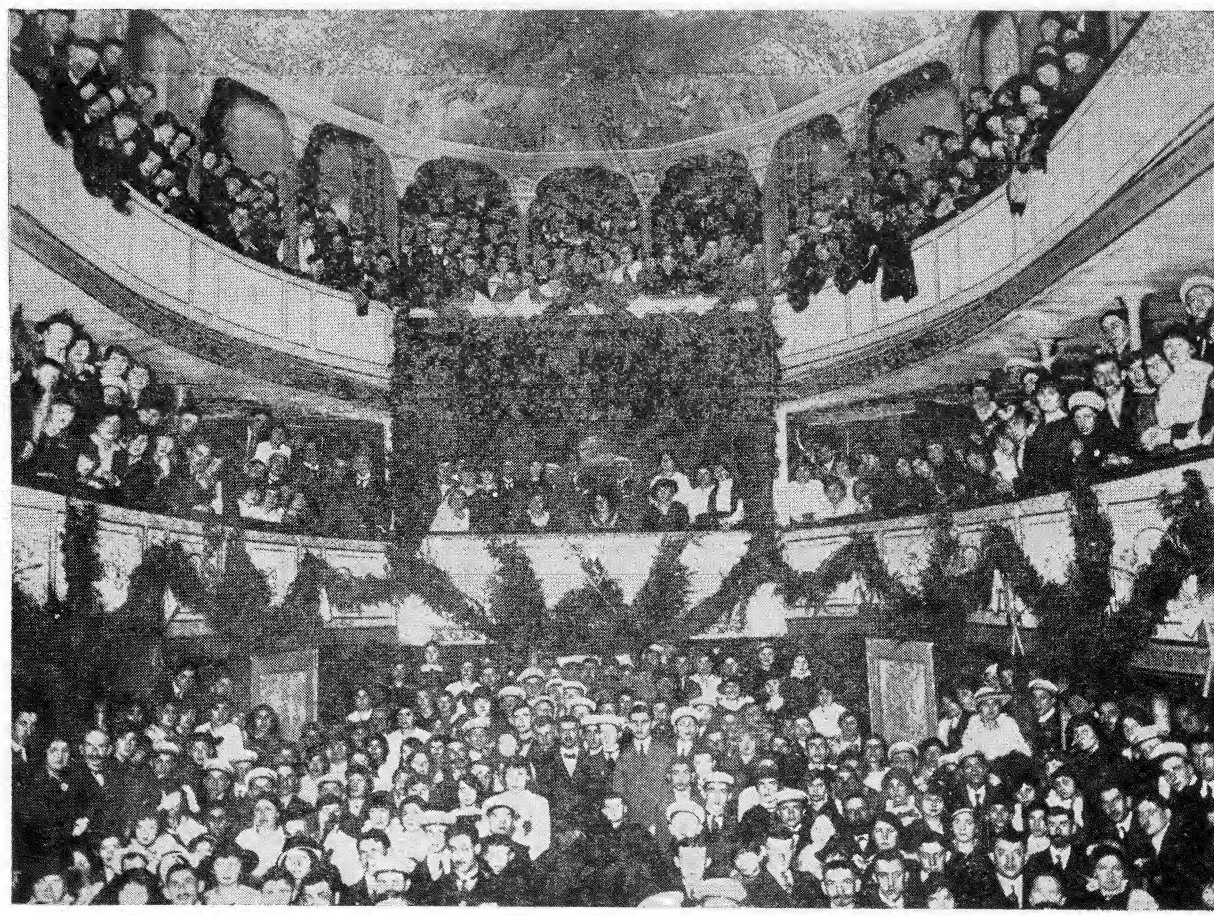
למעלה: ה. באַראָן, י. נורדנברג, י. ווינוגרון, אפשטיין, ד. זליגמן

בשורה שניה: ווייצמן, ל. ווסרמן, י. רובין, ברומברגר, מ. מרינשטראס, קנרק

בשורה שלישית יושבים: ל. הזן, ב. זליגמן, ק. הזן, וו. מרינשטראס, י. פשניצה, י. פנסון, ל. פרלמוטר

למטה: ה. פשניצה, שלוסברג, ה. קרוק, י. פנסון

A group of "Maccabi" members, 1916

הקהל בתיאטרון העירוני בשעת הופעתה הפומבית הראשונה של „מכבי" בשנת 1915

אין דעם שטאָט־טעאַטער בשעת דעם ערשטן „מכבי"־אויפטריט

The public at the Municipal Theater during the "Maccabi" display, 1915

ראוי לציין במקום זה את עזרתם הפעילה של כמה מאנשי ה„מכבי" מוורשה בהדרכת קבוצות מתעמלים וארגון הופעות פומביות ובמיוחד את הסטודנט לרפואה אדם גרבר (אח"כ רופא־מנתח ידוע בוורשה), שישב במשך זמן־מה בפלוצק והתמסר כולו לעבודה הזאת, כמו־כן את שקלר ואחרים.

בשנים 1916—1918 בל"ג בעומר אורגנו ע"י ה„מכבי" טיולים לערים הסמוכות: גומבין, גוסטינין, וישגרוד — מלווים בהופעות ספורטיביות פומביות, שהשאירו רושם רב על כל יהודי העיירות הנ"ל.

כמו־כן כדאי להזכיר הופעות ספורטיביות, משולבות עם תכניות מוסיקליות וספרותיות שהתקיימו בתיאטרון המקומי ובמקומות אחרים בהזדמנויות שונות ובעיקר בימי החגים כמו: חנוכה, פורים, פסח וכד'.

בשנים אלה של ההתעוררות הלאומית בין אנשי עירנו, הפולניים כלפי כל הארגונים היהודיים ובעיקר — כלפי ה„מכבי" הנושא את הדגל הלאומי ברמה.

בסוף שנת 1918 התחוללו, כידוע, פרעות אנטישמיות בעיר לבוב (למברג), שבהן מצאו את מותם מאות יהודים בבית־כנסת שהוצת ע"י הפורעים וכן ברחובות העיר.

בכל רחבי פולין התארגנו ועדים מיוחדים לשיקום ועזרה לקרבנות הפרעות. ליד ה„מכבי" בפלוצק התארגנה ועדה מיוחדת למטרה זאת ובהתנדבות חבריה נאספו אצל יהודי העיר מוצרי הלבשה רבים, שתוקנו ומוינו במקום, נארזו בארגזים ונשלחו לתעודתם. במשך זמן־מה דומה היה אולם ההתעמלות למתפרה ממש; גויסו חברים וחברות שתפרו, תיקנו והכינו את הבגדים למשלוח.

אחרי הפרעות בלבוב, אורגנה ע"י ה„מכבי" ועדת הגנה יהודית, בהדרכת הח"ח הזן, זליגמן ופנסון — על כל צרה שלא תבוא.

ועדת „מכבי" לעזרת נפגעי הפרעות בלבוב בשנת 1918
עומדים: דודק זליגמן, פוצ'יכה, כתריאל (קורט) הזן, ליאון גולדברג, הרש שטרן, בולק קניגסברג, יעקב פנסון, יצחק רובין
יושבים באמצע: שלמה פשניצה, יז'ק פנסון, יעקב נורדנברג, הלה קסלמן, קלרה לייזרוביץ', רוז'קה שנביץ, חוה מייזלס, לובה קנרק, יוסף קנרק
יושבות למטה: גניה קרוק, פישמן
„מכבי" הילפס־קאָמיסיע פאַר די פּאָגראָם געליטענע אין לעמבערג (1918)
"Maccabi" Commission for helping the victims of the Lvov pogroms, 1918

לקחו תמיד חלק לא מבוטל חברי ה„מכבי" בכל ההופעות הפומביות הציבוריות לטובת מוסדות שונים בעיר בתור חברי מקהלות, סדרנים וכו', וכן בימי הבחירות לועד הקהילה, באזכרות כ' בתמוז וכו'.

באותו זמן (1918) עברה אגודת ה„מכבי" למעונה החדש ברח' שרוקה 9, מרכז החיים היהודיים בעיר, שבו נמצאו המזכירות, אולם התעמלות, חדר להתעמלות עם מכשירים ומעל המעון הזה — מזנון.

1918

עם תקומת פולין, הורגש השינוי ביחס השלטונות

כאחת הפעולות הציבוריות החשובות ביותר באותו זמן, כדאי לציין את המפעל למען איסוף סכום נכבד, ששימש כיסוד להקמת „בית־יתומים" לילדים אסופים שהגיעו בזמן המלחמה לעירנו, מבלי שיימצא להם בית־מחסה. מבין ראשי המארגנים של „בית־היתומים" ראוי כאן להזכיר את משה־יעקב גלובוס, שהקדיש למטרה זאת את כל זמנו, בהזניחו את עסקו הפרטי.

כמובן, שלא הופסקה גם הפעולה הספורטיבית; קבוצות הנוער התעמלו כרגיל, התארגנו גם קבוצות למבוגרים. התרגשות מה עוררה בציבור השתתפותם של שנים מחברי ה„מכבי", מוצני ולוין, בתחרות ריצה דרך רחובות

חברי הוועד של „מכבי" בשנת 1921
יושבים: יצחק רובין, לייב פרלמוטר, כתריאל הזן, ה. רצ׳ונז׳ר, ה. שטרן
עומדים: ג. דרבינקה, ב. קניגסברג, מ. רוזנטל, ברק זליגמן, יוסף מגנס
די פאַרוואַלטונג פון „מכבי" אין יאָר 1921
"Maccabi" Committee, 1921

העיר — הראשונה מסוגה בפלוצק — שבה השיגו מקומות מכובדים.

בסוף שנה זו נבחר באסיפה הכללית ועד חדש: הזן, זליגמן, פנסון, מריאנשטרס, פלונסקר, שטרן זיידרמן, רציונז׳ר, רובין יצחק, רוזנטל, מגנס ואחרים.

כיו"ר נבחר הח׳ כתריאל (קורט) הזן.

בשנת 1919, כתוצאה מהתעוררות התנועה המפלגתית בפולין, הוחלשה במקצת הפעילות ב„מכבי" בגלל השתתפותם של חלק גדול מחבריו בתנועות פוליטיות שונות, וכתוצאה מהלך־הרוחות באותו זמן נעשה אפילו באחת האספות נסיון למחוק את חותם הלאומיות שדבק ב„מכבי" כל השנים, אבל — הנסיון לא הצליח ורק חברים בודדים נענו לקריאה זו.

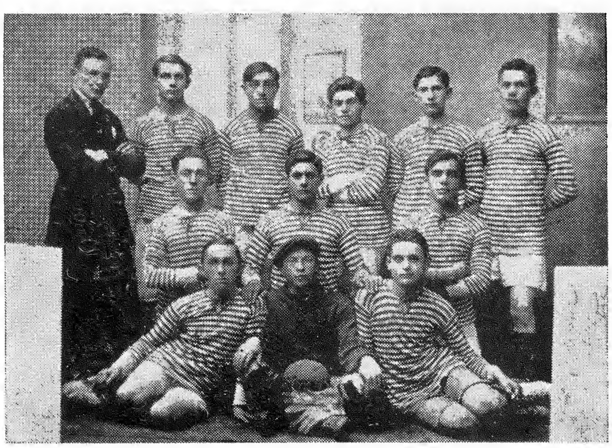
כתוצאה מיחס השלטונות הפולניים (כפי שהוזכר לעיל) צומצמה יכולתה של האגודה להתבלט בהופעות פומביות מרשימות בחוצות העיר. כמו־כן מתוך רצון לשמור על חברותם של מספר גדול של חבריה שעברו לתנועות פוליטיות שונות, לא הודגש במיוחד בזמן הזה מעמדה הלאומי של ה„מכבי" כבעבר. זה גרם להתרחקות האגודה מעבודה ציונית ממש ורק השם „מכבי" שימש כמורה־דרך למטרה, שלה נועד.

כאחד הסימנים הבולטים של השינוי הזה שימשה עובדת החלפת המדים הרשמיים; כובע התכלת־לבן, הוחלף בכובע כחול־כהה, כמו־כן נעלמו מהקירות התמונות של הרצל ומנהיגים ציוניים אחרים שפארו לפני כן את האולם.

פעולת ה„מכבי" בזמן הזה הצטמצמה בשעורי התעמלות בקבוצות גיל שונות, שהתקיימו ערב־ערב בהנהגת המדריכים: ברק זליגמן, י. פנסון, מ. פלונסקר, וו. ומ. מריאנשטרס, קנרק ואחרים. כמו־כן התקיימו מזמן לזמן נשפים אמנותיים, מלווים הצגות, קונצרטים וכו׳.

בשנת 1920, עם פרוץ מלחמת פולין—רוסיה הסובייטית, גוייסו רוב חברי ה„מכבי" לצבא הפולני וכתוצאה מזה הושתקה כמעט לגמרי הפעולה בכל הענפים למשך זמן ממושך.

עברו אז זמנים קשים על האגודה; קבוצת מחוסרי־בית ופליטים תפסו את חדרי האגודה והתמקמו בהם לתקופה ממושכת ועשו שם כבתוך שלהם. לא התקיימה כמובן שום פעולה סדירה. כל אלה מבין בני הנוער שעדיין לא הגיע זמנם להתגייס לצבא, הפכו את ה„מכבי" למקום פגישות סתם. הבודדים מבין חברי הוועד לשעבר

קבוצת כדורגל ראשונה של „מכבי" (1926/7)
למטה: בלוטניק, מוצני, קובאל באמצע: קרוין, ליכט, סגל
למעלה: מנדלסון, לבקוביץ, טינסקי, רוז׳ה, קוסובוצקי,
המאמן: י. רוזנפלד
די ערשטע פוטבאָל־גרופּע פון „מכבי"
The first football team of "Maccabi"

קבוצת בנות „מכבי" עם מדריכן ברק זליגמן — 1918
אַ „מכבי" מיידלעך־גרופּע
"Maccabi" girls group with their leader Berek Zeligman (1918)

שלא שרתו בצבא, או הספיקו לחזור משרותם, לא יכלו להשתלט על המצב.

אחרי גמר המלחמה בין פולין ורוסיה הסובייטית, עזבו רוב מדריכי ועסקני הספורט את העיר, בעברם לוורשה להמשך לימודיהם האקדמאיים, ביניהם: האחים פנסון, האחים מריאנשטרס, מ. פלונסקר, ה. אפשטיין, ל. פרלמוטר, י. רובין ואחרים. חלק עזב את פולין והיגר, בעיקר לארה"ב.

כעבור זמן־מה, בסוף שנת 1922, פנתה קבוצת חברים לח"ח יעקב זליגמן ומשה (מולק) רובין בבקשה לארגן את ה„מכבי" מחדש.

החברים הנ"ל נענו לבקשתם, קראו לאסיפה כללית, שבחרה בועד חדש (י. זליגמן, ש. זיידרמן, ב. זליגמן, ה. שטרן, מ. רובין, י. מגנס, מ. מלגוט). כיו"ר נבחר יעקב זליגמן, כמזכיר כבוד משה רובין וכמדריך ראשי — ברק זליגמן.

1923

לאט־לאט הוחל בארגון־מחדש של האגודה. אחרי בדיקה יסודית נתברר שרוב מכשירי ההתעמלות היו במצב של התפוררות, הרהיטים שבורים והאולם — בלתי ראוי לשימוש.

בהתנדבותם של חברים בודדים ועל־ידי הלוואות הותקנה רצפה חדשה וקיר־עץ בגובה של מטר אחד מסביב לאולם, סולמות־עץ להתעמלות; תוקנו ונרכשו מכשירי התעמלות שחסרו; כמו־כן אורגנו קבוצות מת־עמלים, בהדרכתם של הח"ח ברק זליגמן, דוד (דודק) זליגמן, יצחק רוזנפלד, דוד קלינקובשטיין, שלמה מוצני, מוניק מלגוט, משה רוזנטאל, זלצברג, אברהם לבקוביץ, גד טינסקי ואחרים.

בשנת 1924 נתאפשרה שוב הופעתם המחודשת של חברי ה„מכבי" בתיאטרון המקומי אחרי הפסקה של מספר שנים.

הופעה מחודשת זאת גרמה להתרגשות מובנת בין יהודי פלוצק ודירבנה את הנוער היהודי להצטרף שוב לשורות ה„מכבי".

המנהל הספורטיבי והמארגן של ההופעות הפומביות האלה היה, כבעבר, הח' ברק זליגמן, ששימש מדריך ראשי ומארגן של כל הפעולות הספורטיביות באגודתנו עד עליתו ארצה. שמו נהפך במרוצת הזמן ל„שם דבר" לכל מה שנוגע ל„מכבי" בפלוצק, וזכה לחיבה והערצה מצד כל מיודעיו וחניכיו הרבים.

בזמן פעולתו ב„מכבי" התארגנה גם קבוצת הכדורגל היהודית הראשונה בפלוצק. ספורט הכדורגל, שנהפך בזמן הזה לפופולארי ביותר בין הנוער, נתן את אותותיו בהתפתחות ענף ספורטיבי זה; הקבוצה הלכה והתחזקה והופיעה לעתים מזומנות בתחרויות פומביות ותפסה את מקומה הראוי בין קבוצות העיר השונות.

ראוי לציין שפעולות קבוצת הכדורגל נתאפשרו הודות להתמסרותם של הח"ח שטן שמואל וזילבר ליאון, שלא חסכו שום מאמץ, כדי לאפשר לקבוצה הופעה ספורטיבית גאה ומרשימה.

מבין המצטיינים והפעילים בקבוצת הכדורגל במשך שנים רבות יש להזכיר את עמודי התווך של הקבוצה, השחקנים: גד טינסקי, יוז'ק גוטרמן, דוד סדזבקה, ליאון שטן, מוטק פרלגריץ, מארק ניידורף, דוד מנדלסון, האחים פולק, שמואל קרישק ואחרים.

הקבוצה שהשתייכה לארגון הארצי הפולני בענף הכדורגל הופיעה מזמן לזמן גם מחוץ לפלוצק, כמו: פלונסק, שרפץ, גומבין, גוסטינין, ולוצלאבק וכו' והודות לנצחונותיה, רכשה לה מקום נכבד בכל המחוז.

מבין חברי הקבוצה, גמרו קורס ממשלתי למאמני כדורגל בוורשה — הח"ח גד טינסקי ודוד פולק.

באסיפה הכללית שהתקיימה בשנת 1925, נבחר ועד חדש וליו"ר נבחר האינז' פליקס מרגוליס. כמזכיר כבוד המשיך לכהן משה (מולק) רובין.

כותב השורות האלה חתר כל זמן פעולתו ב„מכבי"

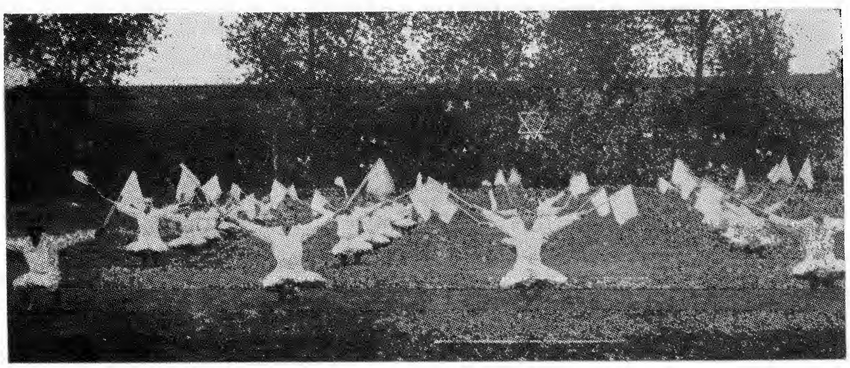
קבוצת בנות „מכבי״ (1919) **אַ מיידלעך־סעקציע אין מכבי**

למטה: **מרקוביץ, קרוק — מדריך;**

באמצע: **סדזבקה, זליגמאן, המדריך מ. פלונסקר, זילברברג, ווי׳דאווסקה**

למעלה: **וויאור, רוזנפלד, . . . „ . . . „ טאוב, . . .**

A group of "Maccabi" girls (1919)

תרגילי התעמלות בהופעה הפומבית הראשונה של „מכבי״ ב־1916

גימנאַסטיק בשעת דעם ערשטן „מכבי״ אויפטריט אין יאָר 1916

Callisthenics at the first public appearance of "Maccabi"

קבוצה של ילדות ב„מכבי״ בשנת 1924

המדריכים באמצע: **י. כהן, י. רוזנפלד, א. לבקוביץ**

אַ מיידלעך־גרופּע פון „מכבי״ אין יאָר 1924

A group of "Maccabi" girls, 1924

קבוצת כדורגל של „מכבי" בשנת 1929

די „מכבי" פוטבאָליסטן־גרופע אין יאָר 1929

"Maccabi" Football team, 1929

מסיבת־פרידה לרגל עליתו של ברק זליגמן ומשפחתו בשנת 1925

געזעגענונגס־אָוונט לכבוד דעם עולה זיין פון בערעק זעליגמאַן און משפחה

Farewell party in honour of Berek Zeligman and family, 1925.

להבטחת מקומה במחנה הציוני, אבל רק כעבור מספר שנים הצליח במשימתו, כפי שעוד יסופר בהמשך המאמר הזה.

ההזדמנות הראשונה ניתנה באותה שנה ממש.

באפריל 1925 התקיימה בתיאטרון המקומי הופעה פומבית ספורטיבית מרשימה משולבת באקדמיה חגיגית לרגל פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים. ההופעה הזאת אורגנה במשותף עם האגודה הציונית וועדת הקרן־הקיימת. כאורח־כבוד השתתף בחגיגה זאת הציר לסיים ומנהיג יהדות פולין, יצחק גרינבוים.

בהופעה חגיגית זאת שעברה תוך התרוממות־רוח, השתתפה גם מקהלה בת 70 איש, שאורגנה ע"י יצחק (יזיאָק) רובין ובניצוחו. יש לציין שהח' יצחק רובין שלמד אז בוורשה, נתן ידו לפעולות ה„מכבי" בכל הזדמנות ביקורו בעיר.

ההופעה הספורטיבית המרשימה הזאת, שאורגנה ונו־הלה ע"י הח' ברק זליגמן, היתה גם הופעתו האחרונה בעירנו לפני עליתו ארצה. במסיבה חגיגית נפרדו ממנו החברים בהדגישם את חלקו הרב בהאדרת כוחה של האגודה.

1928

באסיפה הכללית בשנת 1928 חל שינוי בהרכב הועד ונתווספו גם באי־כוח הדור הצעיר (מלגוט, טינסקי גד, גלבסקי, באראן ואחרים). מחברי הועד הותיקים נשארו רק: זיידרמן שלמה, מגנס יוסף („שוש"). כיו"ר נבחר שוב אינז' מרגוליס פליקס, כסגן־יו"ר — אינג' שנויץ הנריק וכמזכיר כבוד — רובין משה.

חמש השנים הבאות יירשמו בדברי ימי האגודה כשנות התפתחות רבה בכל ענפי הספורט, כמו־כן בפעילות ציר־נית ותרבותית הולכת וגדלה.

אורגנו מחדש והוקמו סקציות ספורטיביות חדשות: לאתלטיקה קלה, איגרוף, רכיבה על אופנים, טניס שולחן, ספורט־מים וכו'.

את הפעולה הספורטיבית אחרי עליתו של ברק זליגמן, ריכז בן־דודו, דוד (דודק) זליגמן, ששימש גם כמורה מוסמך להתעמלות בגימנסיה היהודית. כמו־כן נוסף כוח מארגן ומדריך באישיותו של ד"ר מתתיהו מריאנשטרס, שהתיישב כרופא ישיבת־קבע בפלוצק.

ד"ר מ. מריאנשטרס הקדיש הרבה מזמנו ומהידע שלו בענפי ספורט שונים ובעיקר — בהתעמלות למבוגרים ולילדים ובאתלטיקה קלה. כמו־כן ארגן מחלקה לטניס.

היוזמת של קבוצת ילדים — מתעמלים (עד גיל 10) היתה הגב' ב. פירסטנברג. כדאי להזכיר במקום הזה את יוזמי ופעילי הסקציות השונות: רכיבה על אופנים: — ברלנד אפרים ואח"כ פלונסקר אברהם („קצ'ור"), קרישק; פינג־פונג — גומבינסקי פבל, אלנברג חסוש, קרוק גיטק, שיף ברונק, אתלטיקה כבדה והרמת־משקלות: קניגסברג מיאטק, זילבר נתן, רוטבלט יצחק. ספורט־מים: שחייה — מניאק ברוזדה, חסקות: אדם גולדברג ופייבוש קרוק.

מפעילי הספורטאים והמתעמלים יש לציין את הח"ח קוצינסקה הלה, פשדץ קרולה, ליבסון הלה, גרנט ליאון, קוזה יוסף, פרוסק ליאון, גולדמן, חבל, ז'יכלינסקי ואחרים. כמדריכי התעמלות היו פעילים באותן השנים: מלגוט מוניק, באראן אליהו (אֶלק), טינסקי גד, גלבסקי ארטק ואחרים. יש לציין שבין גומרי הקורסים למדריכי התעמ־לות, היו גם שתי בחורות: שרה פלוצר והלה גולדמן, שניהלו אח"כ קבוצות נערות.

שורות ה„מכבי" נתמלאו לאט־לאט, הפעולות הספור־טיביות הלכו והתרחבו; אורגנו טיולים של רוכבי אופנים לערים והעירות הקרובות, התקיימו מזמן לזמן תחרויות באתלטיקה קלה, איגרוף, טניס שולחן וכו'.

ביוזמתו ובהנהגתו של אינז' יצחק רובין, אורגנה תזמורת מנגני מנדולינות של 10—12 חברים, שהופיעה בקונצרטים בהזדמנויות שונות וגם ליוותה את ההופעות הספורטיביות הפומביות של ה„מכבי" בפלוצק ובערים הסמוכות: גומבין, גוסטינין, קוטנו.

הפעולה הספורטיבית התנהלה אך ורק במקומות סגורים. אך גם הפעילות התרבותית לא הוזנחה; מזמן לזמן אורגנו הרצאות סופרים ידועים, הופעות אמנים, מוסיקאים וכו'.

התרחבה גם הפעולה הציונית ובעיקר למען הקק"ל.

קורס למדריכי ספורט של „מכבי" בשנת 1933
יושבים באמצע: אינז' שנויץ, ד"ר ברסלר, אינז' מרגוליס, קפלנסקי (מדריך), מ. רובין (מנהל הקורס).
ספאָרט־אינסטרוקטאָרן קורס פון „מכבי" אין יאָר 1933
"Maccabi" sports-leaders course, 1933

לועד העירוני למען הקק"ל נכנס אחרי הרבה שנים של חוסר פעילות, בא־כוח ה„מכבי".

יש לציין שחברים אחדים (מהותיקים), שהשינויים האלה לא היו לפי רוחם, עזבו את שורות ה„מכבי", אבל — חסרונם לא היה ניכר.

התארגנה — לפי יוזמת המרכז בוורשה — ועדה מיוחדת למען „כפר־המכבי" שהשתתפה באופן פעיל וקבוע באיסוף כספים למען „כפר־המכבי"; בפעילות רבה למען מטרה זאת התבלט במיוחד הח' גד טינסקי.

מאורע בלתי רגיל להתעוררות לאומית בין יהודי פלוצק ובעיקר בין חברי ה„מכבי", היווה ביקור קבוצת אופנועאי „מכבי" מארץ־ישראל בשנת 1930, שעברו וביקרו כמעט בכל מדינות אירופה באופנועים, בעברם מעיר לעיר.

הם הגיעו בשעות הערב. הציפיה לבואם שנמשכה יומיים, נהפכה ממש להיסטריה. אנשים יצאו אל מחוץ

שונות — והזדמנויות כאלה לא חסרו: חגים לאומיים, חג־הים, חג החינוך הגופני וכד' וכך יצאנו שוב — אחרי הרבה שנות הסתגרות בין קירות האגודה או אולמי התיאטרון — לרחובות העיר וניתנה בזה שוב הזדמנות ליהודי העיר (בזמן שניצני האנטישמיות הפעילה התחילו לתת את אותותיהם ברחוב היהודי) להרים את ראשיהם בגאווה כבימים עברו.

וכיוון שההופעות נעשו תכופות והורגש החוסר בסמל, הוקמה ביוזמתו של כותב השורות האלה ועדה מיוחדת למען הכנת דגל ה„מכבי".

כחברי הועדה נבחרו (חוץ מחברי הועד): מ. סוחצ'בר — יו"ר, י. קרוק, ב. זלקוביץ, גב' ב. פירסטנברג, גב' ד. באראן, גב' ב. רובין־ליכטנשטיין, גב' רוטמן, יוסף רובין, י. פוקס.

כאפוטרופסית — נבחרה הגב' שנוויץ.

הדגל — היה מצדו האחד בצבע תכלת ומצדו השני—

ביקור אופנועאי „מכבי" תל־אביב בפלוצק בשנת 1930
(הראשון משמאל, מפקד הקבוצה, מהנדס ארזי)
דער באַזוך פון „מכבי" תל־אביב מאָטאָציקליסטן אין פּלאָצק
Visit of the "Maccabi" motorcyclists of Tel Aviv in Plotzk, 1930.

לגבולות העיר והתקדמו מרחק רב, כדי לזכות להיות בין הראשונים השומעים את טרטור האופנועים המתקרבים. לבאים — עם מפקדם האינג' שלמה ארזי בראש — נערכה קבלת פנים נלהבת ובמשך שהותם בעיר (עד למחרת היום) ליוו אותם על כל צעד ושעל המוני אנשים.

כל אותן השנים השתייכנו למרכז ה„מכבי" בפולין והיינו אתם בקשר מתמיד, אפילו תעודות־החבר נשלחו אלינו ישר מהמרכז. מזכיר הכבוד מ. רובין, שנבחר אח"כ כסגן יו"ר, היה בא־כוח ה„מכבי" בכל הכנסים הארציים שהתקיימו מזמן לזמן.

1933

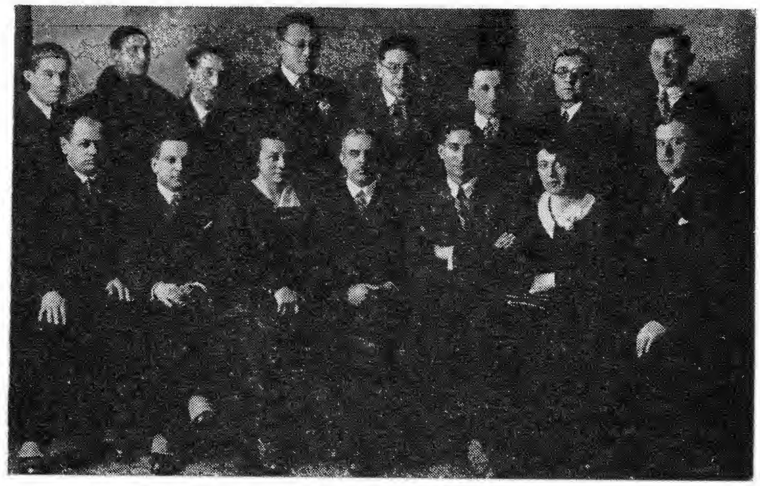
נרשמנו בארגון הממשלתי הפולני למען חינוך גופני וקדם־צבאי (P. W. i W. F.) והודות לכך פתחנו פתח לחברים להופיע מחדש בסך בחוצות העיר בהזדמנויות

לבן, עשוי ממשי משובח (אדמשק); הכתובת: אגודה להתעמלות ולספורט „מכבי" פלוצק (ב־3 שפות) ועל המוט מלמעלה — סמל ה„מכבי", יצוק ממתכת וסרטי כחול־לבן יורדים לאורך המוט.

לכבוד המאורע הזה הוחלט לציין את יום חנוכת הדגל בחג, הראוי לשמו. ואכן נקבע יום ה־8 באוקטובר 1933 לכנס אגודות ה„מכבי" מהערים הסמוכות עם תזמורותיהן. הוזמנו גם באי־כוח המרכז בורשה, וכן כל הארגונים היהודיים וגם העירוניים והממשלתיים בפלוצק.

ליום זה הוכנה אקדמיה חגיגית עם הופעה ספורטיבית בתיאטרון המקומי, תחרויות ספורט ונשף חגיגי, לסיום יום החג.

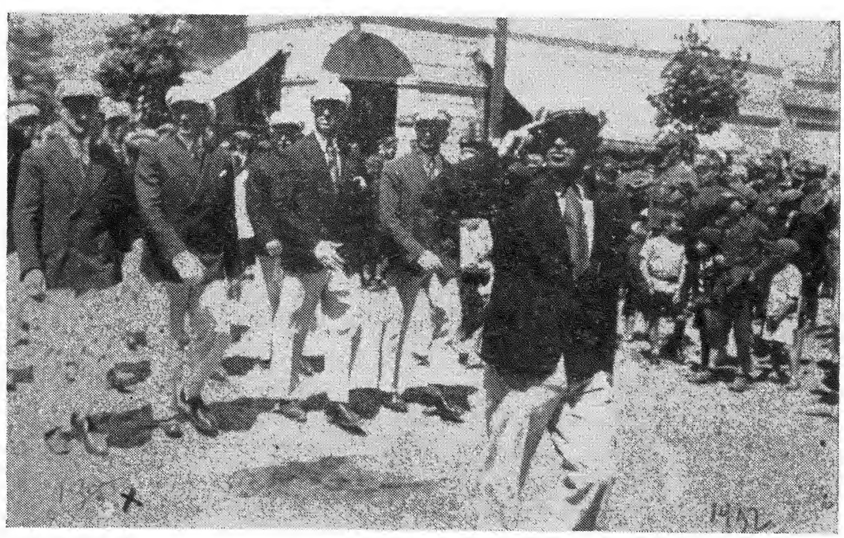
כנקודת השיא צריך היה לשמש המיצעד בחוצות העיר של מאות חברי ה„מכבי" במדיהם בחברת האגודות מגומבין, גוסטינין וכו' עם תזמורותיהן.

קבוצת חברי „מכבי" לקראת עליתה של משפ'
הזן בשנת 1933.
עומדים: אליהו באראן, מלגוט, מאגנס, משה רובין,
ארטק גלבסקי, יוסף רובין, קרוק, גד טינסקי.
יושבים: ויידרמאן, פירסטנברג, כתריאל הזן, פליקס
מרגוליס, מיכלה הזן, אינג' שנוויץ, הרש שטרן.
אַ גרופּע „מכבי"־חברים צום עולה זיין
פון דער משפ' הזן — 1933.
A group of "Maccabi" members, prior to the immigration of the Hazan family — 1933

מיפגן „מכבי" ברחובות העיר בשנת 1932
די „מכבי"־דעפילאַדע אין יאָר 1932
A "Maccabi" parade in the streets of town, 1932

צועדי „מכבי" במיפגן ברחובות העיר.
בראש הקבוצה: גד טינסקי
דעפילאַדע פון „מכבי"
"Maccabi" marchers through Plotzk streets

והנה, יום לפני החגיגה (היה זה יום שבת), נקראו באי־כוח ה„מכבי", האינז' פ. מרגוליס, אינז' ה. שנוויץ ומ. רובין למושל המחוז (סטארוסטה) ושם נאמר להם, שאין המשטרה יכולה להיות אחראית למה שיכול לקרות באם נתעקש ונרצה לעבור בסך בחוצות העיר, כפי שתוכנן מראש. סגן־המושל ועוזריו הסבירו, שרוחות אנטישמיות חדרו גם לעירנו ומספיקה איזושהי התגרות קטנה, כדי שיישפך דם ברחובות. עיני האנדקים צרה בכל מה שהיהודים עושים, לכן הם מבקשים להימנע מהוצאת מאות אנשים צעירים במדים בלוויית תזמורות לרחובות העיר, ובאם לא נשמע לאזהרותיהם, הם יסתלקו מכל אחריות למה שיכול לקרות.

יש לציין שכאשר הוגשה התכנית בזמנו, כמקובל, למושל לא היתה שום התנגדות מצדו.

מתנדבים ואוהדים, הושג דגל מפואר — סמל „מכבי" בפלוצק. החגיגה לחנוכת הדגל שימשה עילה להוצאת כל שכבות התושבים היהודיים לחוצות העיר, לחזק את גאוותם הלאומית ולהוציאם מבדידותם. ראוי לציין, שהחגיגות נתנו אותותיהן גם בין התושבים הלא־יהודיים ולמחרת היום פורסמה בארי־כות כתבה בעתון הפולני המקומי „קורייר פלוצקי". כמו־כן הופיעה כתבה בלווית תצלום בעתון „ספארט־צייטונג".

כבר מהבוקר ניתן היה להרגיש באוירה החגיגית בחוצות העיר. קבוצות חברי ה„מכבי" וכן בודדים, במדים, ממהרים לבית ה„מכבי" (שרוקה 9), מקום שם — לפי התוכנית המוקדמת — הוכנה קבלת־פנים לאורחים הבודדים ולקבוצות ה„מכבי" מהערים הסמוכות.

בשעה 9.30 התקיימו תחרויות במרוץ אופניים: 1) על אליפות ה„מכבי" בפלוצק לשנת 1933 למרחק של 50 ק"מ; 2) תחרות פרסומת למרחק 10 ק"מ.

את המקום הראשון ותואר אלוף ה„מכבי" לשנת 1933

מצעד של „מכבי" ביום הספורט — 1934
„מכבי" דעפילירט בשעת דעם ספארט־טאָג אין יאָר 1934
Parade of "Maccabi" on Sports-day, 1934

המכה שהונחתה על מארגני החגיגות ברגע האחרון ממש גרמה לזעזוע וקשה היה פשוט להסתגל לרעיון שחגנו זה, שעמל כה רב הושקע בהכנתו, יושבת באופן כה פתאומי וברגע האחרון ממש.

לא עזרו כל הדיבורים וההסברות שלנו ולצערנו — מוכרחים היינו להשלים עם הגזירה הזאת, שפגעה בנו מאוד, משום שלא רצינו להעמיד בסכנה עדה שלמה.

והנה הכתבה שנתפרסמה אחרי ימים מספר בעתון „היינט" הוורשאי:

„ביום ה־8 באוקטובר 1933 חגגה אגודת ה„מכבי" בפלוצק את חנוכת הדגל. היום הזה נהפך ליום חג לעירנו.

ה„מכבי" בפלוצק הוא בעל עבר מפואר ובשנים 1915—18 שימש כמעט כמרכז תנועת ה„מכבי" בפולין. אמנם בשנים 1918—30, בגלל אופיו הבלתי־מפלגתי, איבד הרבה מתנופתו, אבל בשלוש השנים האחרונות, הודות להצטרפותו למרכז העולמי „מכבי", שוב עלה על הזירה של הספורט היהודי בפולין.

לפני כחודשיים התארגן ועד למען הדגל ובעזרת חבר

השיג החי מ. זוירוכה (מ„מכבי" פלוצק), שגמע את המרחק של 50 ק"מ בשעה אחת, 37 דקות, 10 שנ'.

במרוץ למרחק 10 ק"מ זכה א. פרידמן („חשמונאי" — ורשה) ב־19 דקות 10 שנ'.

בשעה 12 בצהרים נפתחה בתיאטרון המקומי האקדמיה החגיגית בהשתתפות מספר גדול של באי־כוח אגודות ספור־טיביות, ארגונים ציבוריים, הקהילה, העיריה וכו'. אולם התיאטרון מלא מפה לפה, על הבמה יושבים ליד שולחן־הנשיאות חברי הועד, והועדה למען הדגל, באי־כוח מרכז ה„מכבי" בורשה: חבר הסיים ד"ר רוטפלד ודירקטור נימציק, כמו כן חברים פעילים, מותיקי ה„מכבי" בפלוצק. מאחוריהם, חברי ה„מכבי" הפעילים וביניהם הדגל המשמש כרקע לשול־חן הנשיאות.

אחרי דברי פתיחה קצרים של היו"ר אינז' פ. מרגוליס, נואם מזכיר הכבוד, הח' מ. רובין בעברית ובאידיש בספרו על ההיסטוריה המפוארת של אגודת ה„מכבי" בפלוצק במשך למעלה מ־18 שנות קיומה ומסיים בדברי אזכרה לכל החברים שנפטרו או נפלו בזמן המלחמה בכל שנות קיומה של האגודה.

הועד הציבורי למען חנוך דגל „מכבי" בשנת 1933
דער געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט לטובת דער „מכבי"־פאָן אין 1933
Public Committee for "Maccabi" Flag, 1933

במת התיאטרון העירוני בחגיגת חנוך דגל „מכבי" ב־1933.
נשיאות: קרוק, שקרלאט, נימצ'יק (ב"כ המרכז), אינז' שנוויץ, גב' שנוויץ, אינז' מרגוליס, מ. רובין, משה אלטברג, ד"ר רוטפלד (ציר לסיים וב"כ המרכז), סוחצ'בר, ד"ר מארינעטראס
עומדים מלפנים: **בראן אליהו, מלגוט משה.**
אויף דער שטאָט־טעאַטער בינע בשעת דער פאָן־אַנטהילונגס־צערעמאָניע פון „מכבי" אין יאָר 1933.
The stage of the City Theatre at the dedication ceremony of the "Maccabi" flag, 1933.

הועד של „מכבי" לרגל עליתה של משפחת רובין — 1935.
עומדים: גומבינסקי, לבקוביץ, מאגנס, גד טינסקי, קרוק.
יושבים: פרוסאק, אינז' מרגוליס, משה רובין, דינה רובין, מלגוט, ארטק גלבסקי.
דער „מכבי"־קאָמיטעט פאַרן עולה זיין פון דער משפ' רובין
"Maccabi" Committee prior to Aliya of Rubin family (1935)

בשורת המברכים התחיל בא־כוח ראש־העיר (רפרנט טודטלבן), אחריו עלה על הבמה בא־כוח המפקדה של P. W. i W. F. (לבנדובסקי), כמו־כן מטעם ועד הקהלה (פ. וולרט), האגודה הציונית (ע. קובלסקי), ק. ק. ל. (פ. פליי־דרבלום), הגימנסיה היהודית (פרופ. שקרלט) ושורה שלמה של ארגונים ואגודות ספורטיביות. את שורת המברכים סיימו סגן־יו"ר ה„מכבי" אינז' ה. שנביץ ובא־כוח המרכז העולמי „מכבי", עו"ד ד"ר רוטפלד מורשה. אח"כ קורא המזכיר את המברקים והברכות בכתב שנתקבלו ממספר גדול של ערים ועיירות.

אל הבמה מוזמנים המנצחים בתחרויות מרוץ האופניים, חברים ותיקים בעלי זכויות מיוחדות, כמו שחקני כדורגל, מתעמלים, בעלי סמל פ. או. ס. וכו' — המקבלים מידי חברי הועד מדליות מיוחדות, פרסים ומתנות.

עולים על הבמה תורמי הווים (מסמרים סמליים מכסף), באי־כוח ארגונים שונים, כמו־כן תורמים פרטיים המתקינים את הווים השמיים על המוט ויו"ר הועד למען הדגל, מ. סוחצ'בר מודה במספר מלים לכל אלה שתרמו, או עסקו בהתרמה, בעד עבודתם הנעלה ומוסר את הדגל לידי היו"ר אינז' פ. מרגוליס המבטיח להיות נאמן לדגל התכלת־לבן ולמען רעיון ה„מכבי".

התזמורת מנגנת את ההימנון הפולני ו„התקוה" ובזה נגמר הטקס הרשמי. בחלק השני התקיימה הופעה ספורטיבית מרשימה בהשתתפות קבוצות בחורים, בחורות וילדים בהנ־הגתו של א. באראן. ההופעות היפות, המשולבות בהתעמלות ריתמית בעזרת סרטים, גלגלים, מקלות, כמו־כן על מכשירים, הביאו את הקהל הרב לידי התפעלות עצומה וכל הקהל קם על רגליו וכיבד את ההופעות במחיאות־כפים סוערות.

האקדמיה הסתיימה במצב־רוח מרומם בשעה 4 אחה"צ.

בגלל השעה המאוחרת, לא יכול היה להתקיים המיפגש בכדורגל. כמו־כן לא התקיים מסיבות שלא היו תלויות בנו

מסיבת־פרידה לח"ח דינה ומשה רובין לרגל עליתם בשנת 1935
געזעגענונגס־באַנקעט פאַר די חברים דינה און משה רובין
Farewell banquet in honour of Dina and Moshe Rubin (1935)

המיצעד בחוצות העיר של כל חברי ה„מכבי" והאורחים עם תזמורותיהם.

בערב — התקיימה מסיבה בבית ה„מכבי" עד אור הבוקר.

החג השאיר על כל אנשי העיר רושם בל־יימחה וממשיך להיות הנושא העיקרי שעליו מדברים בלי הרף.

אנו תקוה, שהחגיגה הזאת תתרום הרבה להאדרת רעיון ה„מכבי" בין האוהדים הרבים ותתן דחיפה לעבודה פוריה להבא".

עוד זמן רב הדהדו הדי החגיגות האלה בין אנשי פלוצק, שהזכירו את השנים הראשונות של ה„מכבי", כשדגל הלאום התנפנף ברמה והוסיף בטחון עצמי לכל תושביה היהודיים.

הגיעה שנת 1934. התארגנו מחדש קבוצות התעמלות של חברים חדשים, שהתעמלו בחדשי החורף באולם, הוכנו הכלים לספורט הקיץ (חסקות) שנעשו במו ידיהם של החברים (בהנהגת פיבוש קרוק) בבית ה„מכבי".

כמו־כן לא הוזנחה גם הפעולה התרבותית; אורגנו ערבים מוזיקליים של זמרי השירה העממית היהודית (קיפניס־זליגפלד, לולה פולמן ואחרים).

הובא והוסרט ע"י ה„מכבי" באחד מבתי הקולנוע בעיר סרט דוקומנטרי על ארץ־ישראל ובעיקר על העד־לידע, שהתקיימה בשנת 1933 בת"א, הוגברה הפעולה למען הק.ק.ל. ואורגנה השתתפות פעילה של חברי ה„מכבי" בכל הפעולות וההופעות הציוניות בעיר.

עם סוף שנת 1934 — כשהגיע הזמן להיפרד מעבודתי זאת, עם עליתי ארצה — לא קלה היתה לי הפרידה מחברי בסכמי את שנות עבודתי למען ארגון וביסוס המוסד, שכה יקר היה לי.

מצאתי סיפוק רב בעובדה, שפעולות ה„מכבי" גרמו לחוויות בלתי נשכחות ליהודי העיר, ושעבודתי לא היתה לשוא וחברי הצעירים ספגו לתוכם את האהבה והמסירות לרעיון הגלום באימרה „Mens sana in corpore sano" („נשמה בריאה בגוף בריא") וימשיכו בעבודתם עוד שנים רבות.

כחברי־כבוד של ה„מכבי" בפלוצק, נבחרו בזמנו: היו"ר הראשון ליאון גולדברג, היוזם ויושב הראש השני כתריאל (קורט) הזן ומזכיר הכבוד ואח"כ סגן יו"ר משה (מולק) רובין (שתעודת חבר הכבוד נשלחה אליו ארצה שנים מספר אחרי עליתו).

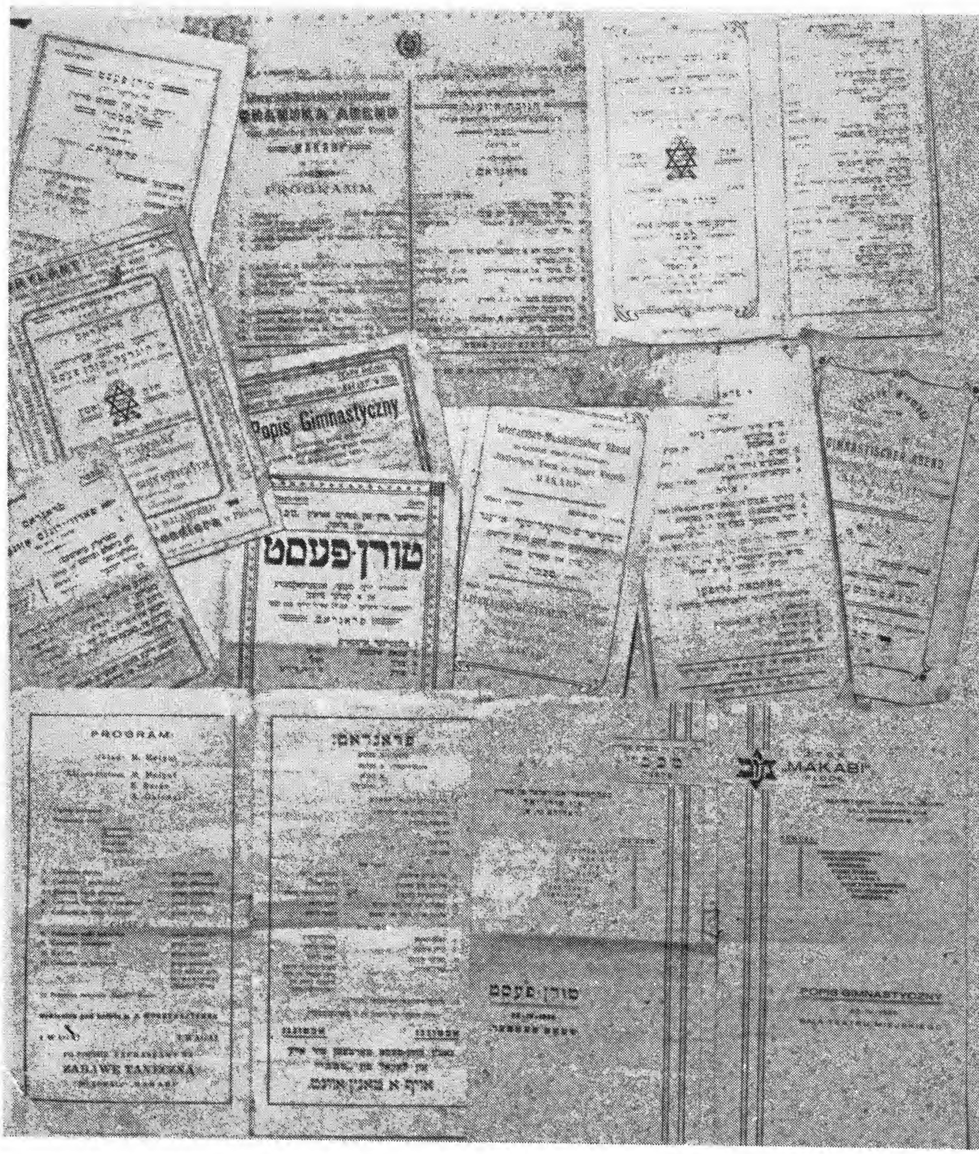
החסקות של „מכבי" על הוויסלה

די „מכבי"־קאַיאַקן אויף דער ווייסל

The "Maccabi" canoes on the Vistula

טקס חלוקת אותות הצטיינות למשתתפי מירוץ האופניים 1933
(השני משמאל: רודק לובראניצקי — גיבור המרד בטרבלינקה)
במרכז: אינג' מרגוליס, מ. רובין, ד"ר מ. מריינשטרס.
פאַרטיילונג פון מעדאַלן פאַר די „מכבי"־ציקליסטן — 1933.
Bicycle race of "Maccabi" in 1933

תכניות אירועי אגודת ספורט „מכבי"
אַ זאַמלונג פון „מכבי"־פּראָגראַמען
Programmes of various sports events of "Maccabi"

השנתיים האחרונות של „מכבי"

בעירנו, כבערים אחרות בפולין לפני מלחמת העולם השניה, נמנע מהנוער היהודי להשתייך לאגודות ספורט פולניות. מועדוני הספורט, רובם ככולם, היו נגועים באנטישמיות ורק במקרה יוצא מן הכלל נאותו לקבל יהודים. לכן, עם גבור הנטיה לחינוך הגופני בקרב הנוער היהודי, החלו להתארגן אגודות ספורט יהודיות ובחלקן נפל למלא תפקיד ראשון במעלה בחינוך דור יהודי בריא.

בפלוצק מילאה אגודת „מכבי" תפקיד ראשי להחדרת הספורט לתודעת הציבור היהודי ואכן היא ריכזה בשורותיה את מרבית כוחות ההדרכה שעשו כמיטב יכולתם כדי לאמן את דור ההמשך ולהפיץ ידע ספורטיבי. היו קיימות אצלנו גם אגודות ספורט יהודיות אחרות, אולם בגלל היותן בעלות צביון פוליטי ופחות מפותחות מבחינת מספר הנושאים הספורטיביים, היה להן כוח משיכה קטן יותר מזה של „מכבי".

המעון של „מכבי" נמצא במרכז הרובע היהודי — בחצרו של „בית פרשקר" — שאליו אפשר היה להיכנס גם מרחוב גרודזקה וגם מרחוב שירוקה, והודות לכך גדל כוח המשיכה של אגודה זו. עם התרחבותן של שורות האגודה בשנים 1937/38 נעשה המעון הזה צר מלהכיל את כולם. במרכזו היה אולם־ספורט גדול שקירותיו היו מצוידים בסולמות התעמלות והוא היה מתאים למשחק כדור־סל. ממנו הובילו דלתות למספר חדרים קטנים ששימשו את משרד האגודה, מלתחה ומחסן מכשירי ספורט. חדר ראוי לשמו נוסף שימש בערב למיפגשי חברי המועדון לשם משחקי ברידג', שח וכד' ובשעות היום היו מתעמלות בו קבוצות קטנות של נוער. בחדר השלישי עמד שולחן למשחקי טניס־שולחן. בחדר הזה הצטופפו רבים במשך כל שעות היום והערב.

באותן השנים, כשניסו להשפיל את כבוד עמנו ובפולין שרצו חיידקי הרעל האנטישמי שקיבלו תגבורת מתמדת מעבר הגבול הגרמני־נאצי, היתה לנו בעירנו אגודת „מכבי" למקור של גאווה לאומית והתרוממות רוח. דגלה היפה נישא ברום בכל המיפגנים, הפולניים־הממלכתיים והיהודיים־הלאומיים. משמר הדגל היה תמיד מעורר התפעלות ויוקרה בצעידתו הגאה כשהדגל הכחול־לבן של „מכבי" בידיו של הדגלן הראשי והספורטאי המצויין, ארטק גלבסקי. כל הצועדים היו תמיד לבושים לבוש אחיד: נעלים ומכנסיים לבנים, חולצה לבנה, מקטורן כחול־כהה וכובע לבן.

כיושבי־ראש „מכבי" האחרונים כיהנו פליקס מרגוליס והנריק שנוויץ. סגן יושב־ראש היה ארטק גלבסקי והמזכיר הכללי — אברהם אלטמן. הפעילות הספורטיבית של האגודה התפצלה בהתאם למקצועות הספורט השונים. ב„מכבי" קיימות היו עשר מחלקות ספורט שונות, אולם היו חברים רבים שהשתייכו ליותר ממחלקה אחת. מבין כל אלה הפעילות ביותר היו המחלקות לכדורגל ולהתעמלות.

נסקור בקצרה כל אחת מהמחלקות.

המחלקה לכדורגל. אנשיה היו מתאמנים כל יום א' על איצטדיון־הספורט העירוני, אולם לעתים היתה הקבוצה ממשיכה באימוניה גם בימי חול נוספים. קבוצת הכדורגל השתייכה למחוז ספורט קוטנו והרבתה לשחק על אליפות המחוז עם קבוצות מקוטנו, וולוצלאבק, לוביץ', גוסטינין, פלונסק ועוד. מובן מאליו שנוסף למשחקי המחוז היא שיחקה נגד כל הקבוצות המקומיות. הדמות הפופולרית בספורט הזה היה שופט הכדורגל סמק שאטאן, היחידי בעירנו המוסמך לשפוט מטעם האיגוד הפולני הארצי לכדורגל. לא פעם היה קרבן להתפרצויות אנטישמיות כשנזדמן לו לשפוט במשחק בין קבוצה יהודית ופולנית. היו מדביקים לו כל מיני שמות־גנאי, אולם שיפוטו היה מצויין, אם כי ריצתו על פני המגרש, כשגופו השמן נתון במכנסי ספורט קצרים, היתה תמיד מעוררת גלי צחוק של הקהל.

בזכרון נשארו חרותים שמותיהם של כמה ספורטאי כדורגל בולטים כגון ליאון סטשיג, ישראל ליסר, ישראל גולדמן ואחיו רומק, ליאון סטראך, שלמה סטשיג, שמעון פרוסאק, מנצ'יק, לובראניצקי, דוד קרייצר... זמן קצר לפני פרוץ המלחמה עבר לקבוצת „מכבי" אחד השחקנים המצויינים של קבוצת „הפועל" (שאגב הצטיינה ברמה גבוהה), גרשון מנדלסון.

משחק הכדורגל האחרון של הקבוצה התקיים במיפגש חברי עם „מכבי" בוולוצלאבק. היה זה בקיץ 1939 כשיצאנו לשם כדי להתחרות בשלושה מקצועות־ספורט: כדורגל, שחייה וטניס־שולחן. בערב, כתום ההתחרויות, ערכנו באולם המועדון מסיבת נשף נעימה מאוד. לא ידענו שיהיה זה המאורע הספורטיבי האחרון בתולדותיה של „מכבי" בפלוצק.

מחלקת ההתעמלות. מחלקה זו זכתה לשגשוג רב בשנים האחרונות שלפני המלחמה. יש לרשום את ההישג הזה לזכותם של מדריכי ספורט ותיקים שעמם נמנו: ד"ר מטיאס מריינשטראס, הנריק שנוויץ, מלגוט, גד טינסקי, אליהו באראן, פוול גומבינסקי ואחרים. הם עשו רבות כדי להכשיר דור חדש של מדריכי־ספורט צעירים ובמלוי משימה זו ראו ערובה להמשך קיומה והתפת־

חותה של „מכבי" בעירנו. הודות לטיפולם קמו לנו מדריכים צעירים מוכשרים כגון רודק לובראניצקי, יז'יק גולדברג, גוטק פליישר, ארטק גלבסקי וכן מד־ריכות כמו הלה גולדמן, סלה פלוצר, סלה קוט. חלק מהם עבר קורסים להדרכה ספורטיבית באימונים פר־לניים־ממלכתיים ובקורסים מיוחדים להתעמלות. הודות למדריכים מעולים אלה החל לזרום לשורותיה של „מכבי" נוער יהודי רב מקרב תלמידי הגימנסיות ואף ילדים מבית הספר היהודי העממי. התארגנו קבוצות ילדים רבות החל מגיל 8 שעסקו בהתעמלות ובתרגילי ריתמיקה. קבוצות נוער תירגלו בעיקר על מכשירי־ספורט שנמצאו במסגרת ציודה הספורטיבי של האגודה. עם הציוד שהיה בשימוש נמנו: סולמות־קיר, מקבי־לים, חמור־התעמלות, סוס־התעמלות, מתח, מיזרן, עמודי־

על הבמה היו תלמידים מהגימנסיות הפולניות־הממ־לכתיות שעליהם חל איסור השתייכות לאגודות שמחוץ לבית הספר. הופעתם על הבמה היתה יכולה לעלות להם בגירוש מספסל הלימודים. בכל זאת החליטו להס־תכן ולא ויתרו על ההופעה הפומבית.

תרגילי ההתעמלות הרבים של המיפגן המפואר כללו: תרגילי גברים עם שרביטי־התעמלות, תרגילי נשים עם מעגלים, ריתמיקה של ילדים, התעמלות של בנות עם כדורים, לוליינות על מזרנים, קפיצות מעל „סוס", מיבצעי־רכיבה על „חמור", תרגילים משולבים על מקבילים ועוד. ביצוע התרגילים הרבים האלה היה מושלם ביותר ונגינת התזמורת שליוותה כל תרגיל הוסיפה ליופי התנועות המאומנות. הקהל העניק למב־צעים תשואות־חן סוערות כתום כל אחד מהתרגילים

קבוצת בנות ב„מכבי" עם המדריך ליכטנשטיין (1938)
אַ מיידלעך־גרופּע פון „מכבי" מיטן אינסטרוקטאָר ליכטנשטיין
A group of "Maccabi" girls with their leader Lichtenstein (1938)

קפיצה. בתקופה האחרונה התחילו להשתמש גם במכשיר חדש שעד כה לא היה מוכר והוא „הקורה" שהיו מרכיבים אותה בחדר המועדון החברתי.

המחלקה להתעמלות אירגנה שורה של הופעות ומיפגנים ספורטיביים שהבולט מהם התקיים בשנת 1938. בהכנות הקדחתניות למיפגן זה השתתפו כל המדריכים, כולל הותיקים ביותר, אשר כרגיל לא היו עוסקים כבר בהדרכה בפועל, כי עניני משפחה ועסק היו בולעים רוב זמנם. בראש ההכנות עמדו המדריכים אליהו באראן, מלגוט, ארטק גלבסקי ואחרים. נוסף להם שוגר ממרכז „מכבי" בוורשה מדריך מיוחד, שבהדרכתו הוכנו „המס־מרים" העיקריים של המיפגן.

ההצגה התקיימה על במת התיאטרון העירוני שהיה מלא עד אפס מקום כשבין הקהל נציגים רבים של הצי־בור הפולני. כדי לתאר באיזה בעיות היו נתקלים מארגני המיפגן רצוי להטעים שרבים מבין המשתתפים

היפים. בסיום המיפגן הופיעו שתי קבוצות מובחרות של בנים ובנות. המדריך שהכין קבוצות אלה היה אליהו באראן והמבצעים בקבוצת הבנים היו: ארטק גלבסקי, יז'יק גולדברג, רודק לובראניצקי, גוטק פליי־שר, ליאון סטראך, מיטק ווסרמן, סלק זילברשטיין, אלק רוסאק, אלטרוביץ', גולד, סלק ליכטנשטיין ואדם נוימן. בקבוצת הבנות: הלה גודלמן, סלה פלוצר, זוסיה גודל־ברג, פלה קווה, טרסה סטראך, סבינקה אייזנברג ועוד.

הרמה הספורטיבית של שתי קבוצות מובחרות אלה זכתה לתשואות רמות מצד הקהל הרב. המיפגן הסתיים במיצעד הדגל בהשתתפות כל מבצעיו והמסך ירד עם תום שירת „התקוה" האדירה. לאירוע זה היה אחר כך הד נרחב לא רק בעיר אלא אף מחוצה לה. כתבו עליו בעתונות היהודית היומית בהערכה רבה. הוא הוכיח להורים יהודיים רבים שילדיהם אינם מבזבזים את זמנם לריק בבואם ל„מכבי". היו הורים שאסרו על ילדיהם

להשתייך לאגודה, אולם אחרי המיפגן שינו את דעתם.

המחלקה לאתלטיקה קלה שמה לה למטרה העיקרית למשוך נוער רב עד כמה שאפשר לביצוע תרגילים על מגרש האיצטדיון העירוני. עיקר השאיפה היה לאו דווקא השגת שיאים אלא שמירה על כושר גופני מעולה. חברי המחלקה היו קובעים את פגישותיהם על מגרש האיצטדיון כל יום השכם בבוקר עוד לפני לכתם לבית הספר או למקום העבודה. במשך מחצית השעה שעמדה לרשותם היו מבצעים תרגילי התעמלות שוודית, ריצה מסביב למגרש, קפיצות לגובה ולמרחק. מספר המשתתפים בפגישות בוקר אלה גדל בהדרגה. למעשה השתייכו רוב האנשים ממחלקת ההתעמלות גם למחלקת האתלטיקה הקלה. במרוצת הזמן הסתמנו מספר שטחים שבהם היו חברי המחלקה מתאמנים במיוחד: ריצות ל־100, 400 ו־1000 מטרים, ריצה ל־4000 מ׳, קפיצות לגובה ולמרחק, קפיצות עם מוט, זריקת דיסקוס, כידון וכדור. אנשי המחלקה הופיעו במיפגן ספורטיבי פנימי שהתקיים על האיצטדיון בשנת 1937 ולמרות שלא היו להם הישגים יוצאים מן הכלל, בכל זאת תרמו להעלאת קרנו של הספורט בעיני הנוער היהודי.

המחלקה לכדור־סל לא הצטיינה בפעילות רבה, כי מועטים יחסית התעניינו בענף ספורט זה. קבוצת כדור־סל התאמנה בקיץ באיצטדיון ובחודשי החורף שיחקה באולם המועדון.

מחלקת השחייה וספורט המים היתה חזקה ורבת־משתתפים. הנוער היהודי בעירנו רצה כאילו להזים את טענותיהם של האנטישמיים כי „היהודי מפחד מפני המים"... וגילה נטיה רבה לספורט המים על ענפיו השונים. סייע בכך נהר הוויסלה, רחב־הידיים, שהעיר נמצאת על גדותיו. בחודשי הקיץ היו המוני הנוער היהודי מבלים את זמנם על שפת הנהר ובבריכת השחיה. אגודת „מכבי" זכתה להקים קבוצה גדולה של שחיינים וביניהם כמה מן המעולים ביותר. בספטמבר 1938 הכריז מועדון ספורט החתירה הפולני על התחרות שחייה עירונית. למועדון זה לא היו מקבלים יהודים ואכן היתה זו הפעם הראשונה שהותרה הרשמתם של ספורטאי־שחייה יהודיים. אין פלא, איפוא, שהצפיה לקראת ההתחרויות היתה גדולה מאוד, כי היתה זאת הזדמנות להפגין את עליונותם של השחיינים היהודיים.

ההתחרות התקיימה ביום סתיו גשום וקר. מי הנהר היו קרים כקרח וכל אחד מהמתחרים לפני כניסתו למים כיסה את גופו בשכבה עבה של שומן־קקאו. למרות מזג האויר הגרוע הצטופף המון סקרנים על החוף ועל הגשר. בהתחרות גברים השתתפו מטעם „מכבי" יז׳יק גולדברג, גוטק פליישר, רודק לובראניצקי, מיטק וואסרמן ועוד. בקבוצת הנערים: הניק נוימן, סלק זילברשטיין. בקבוצת הבנות השתתפה בין היתר זוסיה גולדברג (אחותו של יז׳יק). אורך מסלול הגברים היה 5 ק"מ וזה של הצעירים — 3 ק"מ.

ההתחרות הזאת הביאה כבוד רב לספורט היהודי בעירנו. בקבוצת הגברים הגיע הראשון יז׳יק גולדברג והשני — גוטק פליישר. גם בקבוצת הצעירים הושג המקום הראשון והמנצח בהתחרות היה הניק נוימן, שחיין מעולה שהגיע לנקודת הסיום בהפרש מרחק רב

קבוצת בנות „מכבי" (1938) עם המדריכים: גולדברג, שנביץ, ליכטנשטיין, באראן.
אַ „מכבי"־גרופּע מיט אינסטרוקטאָרן
A "Maccabi" group (1938) with leaders

מן הנותרים. בקבוצת הבנות השיגה זוסיה גולדברג את אחד המקומות הראשונים. בסך הכל היה זה יום נצחון מזהיר לשחייני פלוצק היהודיים.

ספורטאים יהודיים בעירנו עסקו הרבה בחתירה. במשך כל חודשי הקיץ היו שטים בסירותיהם על פני הנהר ומדי שנה בשנה היו משתתפים במיבצע חתירה ארצי עד שפך הנהר לים הבאלטי. הדמות הבולטת בספורט המים ב„מכבי" היה אדם גולדברג, הזכור לרבים עם המקטרת הנצחית שבפיו.

במחלקת ההוקי וההחלקה על הקרח לא שאפו להו־פעות חוץ, אבל גם במסגרתה התבלטו ספורטאי קרח טובים. המצטיין ביניהם היה יז'יק גולדברג, שחונן בכושר ספורטיבי מעולה בשטחים רבים. פגישות הקבוצה התקיימו על מישטח הקרח הקטן של „חייקה" ושם היא התאמנה בהחלקה ובמשחק ההוקי.

מחלקת טניס־השולחן לא יכלה להתפתח בגלל חוסר שולחן. דומני שבשנת 1937 נשכר חדר רמיוחד על יד מעון ה„מכבי" ושם הותקן שולחן משחקים. מאז החלה פעילות גדולה של המחלקה, כי רבים באו לשחק „פינג־פונג" שהיה ספורט־חורף מובהק. קשה להיזכר בשמו־תיהם של שחקנים טובים, אולם עובדה היא שחברי המחלקה הופיעו בהתחרויות בין־אגודתיות אחדות וגם בהופעה האחרונה בוולוצלאבק שנזכרה לעיל.

מחלקת ספורט האופניים היתה בין הערניות ביותר. היו בה קבוצות של בוגרים ושל צעירים. בין הבוגרים התבלט גוטק פוק, שהיה רוכב אופניים מצויין. הוא השתתף בתחרויות לאליפות פלוצק וכן במירוצי אופניים בערים אחרות. באביב 1939 התקיימו מירוצי אופניים של הצעירים ובהם היתה „מכבי" מיוצגת על ידי קבוצה חזקה. נוסף על ההתחרויות אירגנה המחלקה טיולים על מסלול ארוך לערי המחוז. לרשות המחלקה עמד מכשיר אימונים מיוחד שאיפשר המשך האימון גם בחודשי החורף כשאי־אפשר היה לרכב על האופניים בחוץ. היו אלה אופני־אימון שהסתובבו תוך עמידה במקום. הו־דות למכשיר זה אפשר היה לשמור על רמת הכושר במשך כל השנה.

מחלקת האיגרוף היתה קטנה יחסית, כי היה חסר מאמן מקצועי. כנראה בגלל זה לא היו בשורות „מכבי" בעירנו מתאגרפים ראויים לשמם. בכל זאת היתה המח־לקה מארגנת תרגילי איגרוף עם שקים ולרשותה היו מספר זוגות של כפפות.

המחלקה לשח ולברידז' לא היתה אמנם בעלת אופי ספורטיבי מקובל, אבל אי־אפשר שלא להזכירה כי הרי היא היתה פעילה במסגרת המועדון החברותי. מכל מקום אין ספק שגם מחלקה זו תרמה את חלקה לטובת חברי האגודה.

✶

גדולה היתה תרומתה של „מכבי" לעידוד הנוער היהודי בעירנו באותה התקופה כשעננים כבדים החלו להתאסף מעל לראשינו. לשם דוגמה אביא אולי, לבסוף, סיפור קצר:

באחד הערבים ישבו, כרגיל, על הספסלים בשדרות ה„טום" נערים ונערות יהודיים. לפתע הופיעה קבוצת פורעים אנטישמיים שהחלה בצעקות ובאלות לגרש את הנוער היהודי. היה זה אחד המבצעים „לטהר" את הגן הציבורי האהוב על כולנו מהיהודים. היהודים לא נכנעו, אולם הם היו מ׳עטים נגד רבים. ילד יהודי שהיה עד למעשה רץ מהר למועדון „מכבי" להזעיק עזרה. באותו רגע התאמנה שם קבוצת בחורים עם שרביטים. בלי לחשוב הרבה תפסנו את השרביטים ורצנו לעזרת המות־קפים. חיש מהר התגברנו על הפורעים ועשינו בהם שמות. רבים מהם נלקחו אחר כך לבית חולים ולנו היה צפוי משפט.

אכן ידענו היטב כיצד לשמור על כבודנו הלאומי. היה זה אחד מעיקרי התורה שלמדנו ב„מכבי".

תרגילי התעמלות בהופעה הפומבית הראשונה של „מכבי" ב־1916
גימנאַסטיק בשעת דעם ערשטן „מכבי" אויפטריט אין יאָר 1916
Callisthenics at the first public appearance of "Maccabi"

צ י י ר י ם

נתן קוז'ן - הצייר

„שירים הם תמונות מדברות ותמונות —
הן שירים שותקים" —

מלך רביץ' — מהקדמתו לספר זכרון
„נתן קוז'ן" — טורונטו, קנדה, 1948.

יצירותיו של קוז'ן הן ביטוי נאמן, ואמנותי מובהק, לאותה התקופה, האחרונה במנין, של תולדות יהדות פולין, אשר חלה בין שתי מלחמות העולם. ליהודי פלוצקאי, בן אותה הקהילה, בה עמדה עריסת האמן ושממנה ינק את תפיסת היופי שלו, מהווה יצירתו משהו יותר מהרגיל. זוהי התגלמות־מה של השאיפה הרומנטית אל־על, שאיפה שהיתה מפעמת כמעט בכל דור ודור של נוער יהודי פלוצקאי שעה שערך את טיוליו על פני הגבעות המוריקות שעל גדות הוויסלה, או חלם חלומות פז בצל עצי הערמון בשדרות הגן המוצפות באור הירח. קוז'ן היה בעינינו כאחד מתוכנו. בשר מבשרנו ועצם מעצמותינו, אשר הוכיח הלכה למעשה שאכן החלום יכול להיות מציאות. אנחנו, הנוער בפלוצק, התגאינו בו, ראינו בו סמל והוכחה לכך שאכן הסביבה, אשר גם אנו גדלנו בה, יכולה ומסוגלת להניב פרי משובח.

ביחד עם מכמני רוח אחרים ורבים ירד גם קוז'ן תהומה בשנות השואה. עלינו לדאוג שלא תהיה זאת תהום הנשיה, אף על פי שהרוב המכריע של תמונותיו, והן היו מאות, הושמד. המעט שנשאר בכוחו עדיין להשרות עלינו הוקרה, התפעלות ואהבה לאמן זה שנגדע על ידי רוצחים בעודנו בדמי כוחות היצירה.

בפרק שלפנינו נעשה נסיון ללקט את מיטב הדברים שנכתבו על האמן בזמנים שונים. אנו תקוה שמהדברים האלה תבקיע לעיני הקורא דמותו של נתן קוז'ן, אחינו, האמן, איש הציבור, האדם.

נתן קוז'ן — נתן קאַזשען
Nathan Korzen

יחיאל ארונסון על נתן קורז'ן

(תמצית מסה שנכתבה בפריז בשנת 1947 ופורסמה בספר הזכרון)

נתן קורז'ן, אשר נספה בשנותיו הטובות ביותר בווילנה, משתייך לקבוצת האמנים היהודית־פולנית הצעירה והנהו אחד הציירים הדגולים ביותר של יהדות פולין. מוצאו ממשפחה שצאצאיה עסקו במשך דורות בשטחים שונים של המלאכה האמנותית. אמו היתה מספרת לעתים שאחד

נתן קורז'ן: בית נתן קאָרזשען: אַ הויז
Nathan Korzen: House

מדודיה אהב לגזור מעץ ומנייר כל מיני חיות, צפרים, צמחים ובמיוחד אריות. כידוע האריה הנהו אחד הסמלים האהובים ביותר באמנות הקישוט היהודית עוד מזמנים קדומים. קורז'ן הצעיר אהב להסתכל בעבודתם של דודיו, הצורפים, אשר היו מכינים מזהב ומכסף כל מיני חפצי קישוט: טבעות אירוסין, סיכות, צמידים וחפצים אחרים. סבו ואביו היו בעלי בית יציקה לחפצי נחושת. שם הוא שם לב איך האב מכין את הדוגמה מחימר, יוצק לתוכה את הנחושת ואחר כך נוצרים פמוטי שבת נוצצים, קופ־סאות־בשמים ועוד חפצים אחרים שהיו בשימוש אצל היהודים בחגים.

איכשהו נודע לנתן הצעיר שישנם בעולם אמני־ציור גדולים ושבעיר הגדולה וורשה ישנה אקדמיה לאמנות, בה אפשר ללמוד לצייר — דבר שאליו שאף בכל נימי נפשו ולבו. באומץ־לב הוא עוזב את ביתו ועיר מולדתו ומתקבל לאקדמיה לאמנות הוורשאית. מורו הראשון, פרו־פסור טדאוש פרושקובסקי, הכיר בו מיד כשרון ברוך־אלוהים בלתי רגיל. קורז'ן שוקע כולו בלימודיו האקדי־מאיים, מרבה לצייר, חוקר יצירות אמנות עתיקה במוזי־אונים ובאוספים שונים ומשתדל לרכוש לעצמו מירב של ידע, טכניקה ונסיון. כבר בהיותו באקדמיה הוא רוכש לעצמו הוקרה יוצאת מן הכלל מצד חוגי אמנות רציניים בוורשה והערכה מצד מבקרים יהודיים ופולניים גם יחד. הם משבחים את הצייר הצעיר וחשים בו כוכב רב־עוצמה העולה בשמי האמנות היהודית בפולין.

בהיותו עדיין סטודנט הציג נתן קורז'ן באולמות החברה היהודית לעידוד האמנות.

באותו זמן היתה לי ההזדמנות להכירו אישית. הוא היה נוהג לבוא לעתים למעונה של התאחדות הסופרים היהודיים ברח' טלומאצקה 13. היה בעל קומה בינונית ואם כי מאז עברו כ־23 שנה הריהו עדיין עומד לפני בדמותו המוצקה, קווי פניו המביעים מרץ, כוח־נעורים ורצון חזק. שערותיו היו מגוון שחור עמוק, עיניו טהורות, העושות רושם במבטן החודר — כל אלה היו מוכיחים שלפנינו אדם הצועד בבטחון לקראת יעודו בדרך היצירה. הוא הציג באותו זמן, בין השאר, תמונת אשה זקנה שעשתה עלי רושם חזק במיוחד. הייתי אז כתב

נתן קורז'ן — דיוקנו של ז. סגלוביץ'
פאָרטרעט פון ז. סעגאַלאָוויטש
Nathan Korzen: Portrait of S. Segalowicz

לענייני אמנות של השבועון המצוייר „אילוסטרירטע וואָך" (השבוע בתמונות) והאמנים התחשבו בדעתי. בכנות שיבחתי את התמונה וניבאתי לצייר הצעיר עתיד מזהיר. הוא היה נרגש ושמח לדברי שבח אלה ביודעו עד כמה הנני מאופק במחמאות.

התמונה ההיא צוירה באופן קולע ביותר, היתה בנויה היטב, מושלמת בקומפוזיציה ומבוטאת בגוון חום חמים.

רשמתי לפני אז: „תפיסה פלסטית כמעט. הייתי אומר, פסלית של הצורה״.

בסיס פסלי־קונסטרוקטיבי זה הורגש גם בתמונותיו המאוחרות יותר של קוז׳ן. מונח לפני תעתיק של תמונת ילד שקוז׳ן ציירה עוד בהיותו צעיר מאוד, אולי בן 15,

נתן קוז׳ן: דיוקנו של הסופר י. מ. ווייסנברג
י. מ. ווייסענבערגס פּאָרטרעט
Nathan Korzen: Portrait of the writer I. M. Weissenberg

וכבר בה אני חש קו ערבסקי ציורי בהיר ועין־מסתכל חדה יוצאת מגדר הרגיל.

מחונן באותן תכונות צורניות־ציוריות של אמן גדול, הופך קוז׳ן למצייר פורטרטים מן הטובים ביותר בפולין. כמות הפורטרטים שיצר היא עשירה ומגוונת והעיקר — יש להם חשיבות במובן האמנותי הטהור. כל פורטרט של נתן קוז׳ן הוא מאורע אמיתי במישטח אמנותי ונפשי גם יחד. קחו, למשל, את התמונה המצויינת של הסופר והמבקר י. י. טרונק. היא בנויה בעדינות נדירה, נאמנה וקולעת בציורה, מישטחי הסיגנון שלה בהירים, הערבסק הקומפוזיציוני שלה חפשי ובטוח. הגון האצילי של התמונה הזאת מדגיש ביתר שאת את הצורה הכמעט־קלסית ואת הבנין הבטוח של העומס הגופני המתקשר כה יפה עם הידים של הדמות ונותן אחידות כמעט מושלמת. אולם כל התכונות המוחשיות והחמרניות הללו אינן משמשות צורה משוללת תוכן ואינן מהוות משחק ראווה כשלעצמו. לא, כל זאת הוא אך ורק למען יצירת פורטרט בעל ערך נפשי, לשם מתן ביטוי של אדם בעל מחשבה חריפה וכדי להעלות באמצעות סיגנון מעודן ורך־גונים דמות אינטלקטואלית מובהקת האופיינית לתקופה. זהו י. י. טרונק, כפי שראינו והבנו אותו.

הנני בטוח שגם פורטרטים אחרים, של סופרים ועסקנים שונים, שציירם נתן קוז׳ן, עומדים על אותה דרגה בדומה לתמונה שתוארה לעיל. המחשבה שהם כולם הושמדו היא קשה מנשוא. אוכל להגיד בוודאות שבאם אמנם הושמדו, הרי זו אבידה גדולה לאמנות היהודית ולתולדות התרבות היהודית, ובמיוחד לתרבות יהודי פולין וליטא.

בקו האימפרסיוניזם הצרפתי

נתן קוז׳ן לא נמשך אחרי דעותיהם האמנותיות של יתר התלמידים מבית ספרו של פרופסור פרושקובסקי, אשר ניסו ללא הצלחה לחקות את ציירי רומא מהמאה ה־17 ואשר קראו את עצמם: „אחוות לוקס הקדוש״. מורי הדרך שלו היו מאנה, רנואר, סזאן, ואן גוך. כמוהם יצא מהסטודיו האמנותי למרחב השדה וקיים בנאמנות את צוואתו של סזאן לאמני הציור: „הרבו־נא לבקר במוזיאונים, הסתכלו־נא בכל דבר היטב היטב, אולם בצאתכם משם שכחו־נא כל מה שראיתם, כי רק מול הטבע המסובב תוכלו לרענן ולהעלות את רגשותיכם ומאווייכם האמנותיים״. קוז׳ן התרשם עמוקות מדרכו רווית יסורי האמנות של ואן גוך, אשר העניק לנו בצבעי הטבע שלו השלכה של רחשי לב אנוש, שמחותיו, יסוריו ואכזבותיו. ציורי נוף של קוז׳ן מהעיירה הססגונית קאז׳ימיז׳ מצטיינים

נתן קוז׳ן — נוף פלוצקאי
פּלאָצקער געגנט
Nathan Korzen: Plotzk Landscape

במזג־רוח סוער, בשלל אורות מסנוור, בחזון גווני הטבע המשמשים בערבוביה, אולם עם זאת אינם מפסידים דבר מהשלמות ומההרמוניה האופיינית לנוף שלו ורגוע. לפנינו כישוף צבעוני, הבנוי על הניגוד כדוגמת ההבדל בין הצבע האדום של יריעת החופה לבין לובן צעיפה של הכלה. קוז׳ן היה מאלה הראשונים אשר החדירו לאמנות הציור היהודי את קרני השמש הלוהטת ואת חגיגיותם של גוני הטבע והיה במעשהו זה חידוש לעומת הקדרות שציינה בדרך כלל את הציור היהודי בגולה.

לאמנות הציור של קוז'ן היה יסוד מוצק שנתן את אותותיו בכל שטחי יצירתו. הפורטרטים שלו מוכיחים

נתן קוז'ן — נער עם זר פרחים
אַ יינגל מיט אַ קראַנץ
Nathan Korzen: Boy with flowers

שהוא השכיל להשיג שלמות במובן הפלסטי עוד לפני השגת השליטה המצוינת במלכות הגוונים. ודווקא עקב שליטתו הרבה בקומפוזיציה ובצורה הוא היה מסוגל להגיע אחר כך להפשטה ולשימוש נכון בצבעים שביטא היטב את תחושת הנוף והאדם. גם עליו, ללא ספק, עברה אותה קדחת הציור המודרני המופשט והאי־צורני, אבל מסתבר שהוא יצא מכור ההיתוך ללא פגיעה, כשבנפשו הרגישה והמתעדנת הולך ומתגבש חזון אמנותי בריא וחיובי לחלוטין. אינני מכיר אף צייר, יהודי או פולני, מאותה תקופה, שתפס באותה מידה את התורה הבריאה מיסודה של רנואר, סזאן או ואן גוך, כדוגמת נתן קוז'ן. תפיסתו הנכונה של אותם האמנים הדגולים סללה לו את הדרך להבעה עצמאית מבלי שהיה נאלץ להשתעבד לקוביזם המופשט או לסוריאליזם המחוסר מעצורים. וכך נמנעו ממנו הסכנות של הפוסט־אימפרסיוניזם וחושלה בו היכולת לתת ביטוי מוחשי לגעגועי נפש ומאוויי לב הנסתרים ביותר. על ידי כך באה לידי ביטוי נכון התפיסה היהודית של הטבע והאדם.

*

ד"ר שמחוביץ' נמנה עם האספנים הנלהבים ביותר של תמונות קוז'ן, אולם אין לדעת האם נשאר משהו מאוספו הגדול. השואה, שהמיטו על עמנו החיות הנאציות, לקחה מאתנו את האמן הגדול הזה במיטב שנות יצירתו ולנו לא נשאר אלא לשאת את זכרו בלבותינו באהבה, ביחד עם זכר כל היהדות הפולנית הגדולה, אשר נתן קוז'ן היה אחד מבניה הדגולים ביותר.

פישל זילברברג-זבר

(1909—1942)

בחבל־ארץ מאזוביה שבמדינת פולין, בגדה הימנית של נהר ויסלה, על הר ירוק נמצאת העיר ההיסטורית פלוצק. ליד עיר ציורית ונאה זו זורמים גלי הוויסלה. אין תימה שעיר זו, אשר הוציאה מתוכה תלמידי חכמים ואישים נודעים לתהילה בשטחים שונים, היתה גם מכורתם של ציירים ואמנים שיצאו להם מוניטין במדינה כולה ושמעם הגיע גם לארצות־חוץ. נופה הטבעי המק־סים הוא שהנביט את זרעי הכשרון והנטיה האמנותית אצל ילידי המקום.

אחד מאלה שקיבלו מימי ילדותם השראה מנוף הסביבה ומציוריותה הבלתי רגילה והביעו את הת־רשמותם ביצירות אמנות, הוא פישל זילברברג.

האמן ותולדות חייו

פ. זילברברג נולד ב־23 ביוני 1909, בפלוצק ברחוב שנקרא לאחר מכן על שם בן־עירו, הלוחם הנאמן של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, שמת בדמי ימיו: יוסף קוויאטק. אביו ר׳ וולף זילברברג, שהתפרנס בדוחק מחנות מכולת קטנה, היה יהודי צנוע, מקובל ואהוב על הכל, שנבחר הודות לכך כפרנס קהילה עתיקה וחשובה זו. הוא שלח את בנו פישל ל„חדר" וכן לבית הספר העממי המקומי.

עוד בימי ילדותו גילה פישל הקטן נטיה מובהקת לציור. הכל רואים אותו תמיד כשעפרון ופיסת נייר בידו. כל מה שראה צייר. בזמן ההוא צייר בעיקר... נעליים ופרחים.

תמיד הוא שקוע במחשבות ובדמיונות ומעדיף להת־בודד ולשוטט במקומות היפים של עיר מולדתו.

מורתו מבית הספר העלמה גוטקינד, שהיתה ציירת, היתה הראשונה שגילתה את כשרונו והתענינה בו. באותו בית ספר התקיימה תחרות של ציורים. מבין מאות אח־דות של ילדים שלמדו באותו בית ספר, קיבל פישל הקטן את הפרס הראשון.

בהיותו מסתייג ומסתגר — וכזה נשאר כל ימי חייו — לא התידד ביותר עם נערי בית הספר, וביחוד לא חי בשלום עם הנערות, שהיו מתגרות בו מסיבה זו. הוא מצדו התנקם בהן בדרך של ציור קריקטורות בגיר על לוח בית הספר.

כשמלאו לו 16 שנה נסע לוורשה ונכנס לאקדמיה לאמנות. מסייעים לו בכך אנשי־תרבות אחדים מפלוצק. באקדמיה הוורשאית למד הבחור הצנוע והמסוגר־בתוך־עצמו בהתמדה רבה ציור ואמנות גרפית. אך הוא נשאר בעיקרו גרפיקאי.

עד מהרה מתפרסם זילברברג הצעיר בחוגי האמנות. מוריו תולים בו תקוות רבות ויש המדברים עליו כעל כוכב חדש בעולם האמנות. פרופ׳ סקוצ׳ילאס, שזילבר־

פישל זילברברג־זבר
Fishl Zylberberg-Zber

ברג היה תלמידו, מתבטא עליו כי לא היה עדיין בפולין בעל כשרון גרפי ואמן ברוך־כשרון כמוהו.

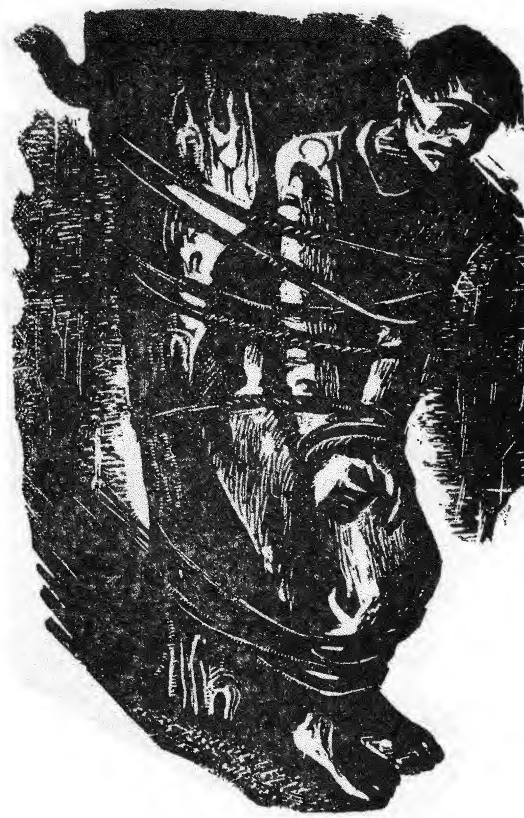
זילברברג כמייצג אמנות הגרפיקה של פולין

הציבור הפולני, למרות היותו אכול שנאה ליהודים, לא יכול היה בכל זאת להשלים עם ויתור על כוח אמנותי כזילברברג שהציג בפני העולם בכוח־הבעה רב ובעדינות עילאית כל־כך את יופיו של הנוף הפולני. משום כך נתמך זילברברג באקדמיה בצורת פרסים כספיים. יש לציין כי סכומים אלה היו נחוצים לו מאוד כיוון שתמיכות בני עירו זעירות מדי היו כדי לאפשר לו קיום והשתלמות בעיר גדולה...

למרות מצבו החומרי הקשה, הוא עובד יומם ולילה ושום דבר, פרט לאמנות, אינו מענין אותו.

וכיוון שמדינת פולין התפארה ביצירות האמן יליד פלוצק, היה מדור האמנות של ממשלתה שולח את עבודותיו לתערוכות בחוץ לארץ. וכך נפל בחלקו של הבחור היהודי מפלוצק, פישל זילברברג (בפאריז החל לחתום על יצירותיו בכינוי „זבֶּר") להציג ולייצג את האמנות הגרפית הפולנית. גם בתערוכה הבינלאומית בפאריז משנת 1937 ניתן היה לראות את עבודותיו הגר־פיות שהוצגו בביתן הפולני.

פישל זילברברג־זבר, שהצטיין בכל השטחים של האמנות הגרפית (כגון אקוואפורטה, אקוואטינטה) ושאהב במיוחד חיטובי־עץ, היה רומנטיקן. באמצעות עבודותיו הוא מוסר לנו — כפי שהתבטא פייר מורנאן — דמות רומנטית של העולם הניזונה מהמקורות העמוקים ביותר של הטבע.

פישל זילברברג־זבר: השבוי
דער געפאַנגענער
Fishl Zylberberg-Zber: The prisoner

טיב האמנות של זילברברג־זבר

בשנת 1936 בא הבחור הפלוצקאי קטן־הקומה, שחור השערות ובעל העינים התכולות־בהירות והגבות השחורות, בעל הסטיפנדיה של ממשלת פולין, לפאריז. כאן הוא מעמיק את ידיעותיו ומחפש אמצעי־הבעה חדשים לאמנות הגרפית.

עליו היו אומרים בפאריז כי הוא „משורר של העיירות הקטנות וגם בעבודות הפאריזיות שלו הוא מביע את אוירת העיירות".

מבין יצירותיו בפולין ידועות, לצדן של אלה שנושאן הנופים היפים, היצירות „אמהות" ו„העניים". הוא מגלה אהדה והשתתפות בצערם של העניים והסובלים.

כדאי כמו כן להתעכב על יצירתו מתקופת פולין בשם „מותו של סבא". ביצירה זו מצויה אוירה יהודית הטעונה רגש יהודי.

כידוע מקבלים יהודים את המוות, את הסתלקותו של היצור האנושי מהעולם הזה, את הינתקותו הפתאומית מהסביבה האנושית — אחרת מאשר אומות העולם. ההיפרדות מהעולם, המסתוריות של המוות, נראית בעיני היהודים כמשהו מטיל אימה. ההרגשה הזאת באה לידי ביטוי קולע במצב הרוח שמשרה עלינו התמונה „ההלוויה", יצירתו של הצייר היהודי הנודע שמואל הירשנברג.

גם פישל זילברברג מצליח, הודות לרגישותו העמוקה וכשרונו, למסור לנו אוירה זו ומצב־רוח זה:

הננו רואים זקן אחד, בעל זקן ארוך ולבן השוכב במיטת־עץ נמוכה. ליד המיטה מרקקה קטנה. מרקקה זו מסמלת את מחלתו של הסבא הזקן. שתי נשים עומדות ליד מיטת־העץ הקטנה והנמוכה. על פניה של האחת אנו רואים פחד, על פני השניה, הצעירה יותר, תימהון והזדעזעות. ילדה קטנה נצמדת אל האשה הקשישה כאילו רצתה להסתתר מפני הדבר האיום שהתרחש או שעומד להתרחש.

פישל זילבערבערג־זבר: הדוד שלי
מיין פעטער
Fishl Zylberberg-Zber My uncle

בתמונה זו בא לידי ביטוי היחס היהודי למוות.

מ־1937 ואילך מציג פישל זילברברג־זבר את עבודותיו ב„סלון הסתיו". וכך כותב עליו הבטאון האמנותי הידוע „בון אַר" (האמנויות היפות) בגליונו מיום 5 בנובמבר 1937:

„זבר־זילברברג שמקצועו הוא גרפיקת־עץ, השיג סגנון נפלא".

בטאון אמנותי אחר „לֶה טרֶה" כותב:

„זבר הוא גרפיקאי אמיתי. הטכניקה שלו קלה

וגמישה והבעתו נמצאת תחת ההשראה של רומנטיזם אלגנטי".

פייר מורנאן, המומחה הידוע לאמנות הגרפית, במ־סתו היפה והנלהבת על יצירותיו של זבר, שהופיעה בגליון נובמבר 1937 של „קאייה גראפיק" ואחר־כך בהוצאה מיוחדת, מצביע, בין השאר, על האינטימיות שבו מצטיינת יצירתו של זבר. הוא משווה את משחקי האור והצל של זבר לאלה שאנו נתקלים בהם אצל רמבראנדט.

המומחה הצרפתי הנודע לאמנות הגרפית מביע את איחולו שהאמן פישל זילברברג־זבר לא ילך לאיבוד בתוהו ובוהו של כל מיני תיאוריות אמנותיות.

וכדי שיישאר נאמן לעצמו ולמה שהביא עמו לפא־ריז מפולין, מייעץ לו פייר מורנאן לתלות אצלו רק את תמונות הנוף והפורטרטים שהביא עמו מפולין.

בשנת 1938 הציג זבר את חיטובי העץ שלו מפולין ומצרפת בבית מסחר ספרים פאריזי. תערוכה זו זכתה להצלחה רבה ולאחר זמן הופיע אלבום של היצירות שהוצגו בתערוכה ובו מבוא של ז'אק דה לה פראד, מעובדי הבטאון האמנותי „בון אר".

הערכה נלהבת על האמן כתב גם הצייר הנודע ומבקר האמנות אלכסנדר בנוא בעתון היומי הרוסי בפאריז „פוסלידנייה נובוסטי".

יוליוס גאוס, יהודי מאסטוניה, ביבליופיל וחובב אמנות, התענין במיוחד בזילברברג. הוא אירגן בטאלין ובערים בלטיות אחרות תערוכות של עבודותיו.

אלבום אחד ניתן על ידי האמן במתנה לספריה הלאומית הצרפתית. היתה זו תערוכתו האחרונה של זבר...

נקטעו חיי יצירה

ב־1941—1940 צייר האמן כמה תמונות שמן. הוא התכונן לתערוכת עבודותיו אולם חלומו זה של האמן הצעיר וברוך־הכשרון נקטע באופן אכזרי:

ב־14 במאי 1941 נאסר פישל זילברברג־זבר. שלחו אותו למחנה בון־לה־רולאנד, שבו נמצאו אז אלפיים יהודים.

גם שם, במחנה, לא הפסיק זילברברג, שעבד תמיד בהתמדה רבה, ליצור. הוא עשה שם ציורים וחיטובי־עץ רבים.

ב־4 ביולי 1942 מובל פישל זילברברג־זבר מבון־לה־רולאנד למחנה פיטיווייה. משם הוסע, ב־17 ביולי 1942, למחנה ההשמדה באושוויץ.

כשהובילו אותו, ב־26 באוקטובר לתאי הגז, היה בן שלושים ושלוש בסך הכל.

לפי ה. פענסטער: „אונזערע פערפייניקטע קינסטלער" Nos Artistes Martyres, פאַריז 1951.
יוסף סאַנדעל: „אומגעקומענע יידישע קינסטלער אין פוילן" Żydowscy Artyści Plastycy Ofiary Hitlerowskiej Okupacji w Polsce — Warszawa, 1957.

הארי קורן (קוז'ן)

הוא לא יישכח...

נזכר אני בערב אחד של חודש אוגוסט 1931, שעה שפישל זילברברג ואני שוטטנו בחוצות פלוצק וכדרכנו היינו שקועים בוויכוח על אמנות או מסיחים בעניני דיומא.

בשנה ההיא זרמו החיים בפלוצק באפיקם הרגיל. קוראים היינו את העתונות היומית על הנאצים העולים לשלטון בגרמניה, אולם בעת ההיא קשה היה להאמין שהאומה „התרבותית" ביותר באירופה תיהפך לחית־טרף ותערוך ביהודי אירופה טבח אכזרי כזה ובדייקנות גרמנית כזאת. גם כיום, עשרים וחמש שנה לאחר השואה, קשה לנו להשיג בשכלנו את אשר אירע אז.

בימים ההם לא תפס מוחנו את הסכנה המתקרבת ולא האמנו בקיומה של המזימה. בפלוצק, כמו בערים אחרות, נלחמו היהודים על קיומם אך ללא תקוה בע־תידם. האמונה התמימה בעולם טוב יותר היא שנתנה להם את הטעם בחיים, אך עם כל זאת לא הבחינו בסכנה. האידיאליזם, שאיפיין את הלך־הרוח שלנו, היה מוצא את ביטויו בשיחותינו הערניות אודות ספרות, צדק סוציאלי ומעל הכל — האמנויות היפות. צעירים היינו ומתעלמים מהמצב; ויכוח על טולסטוי, מטרלינק, דוס־טוייבסקי, רולאן, פו, אמני איטליה מתקופת הרנסנס והאימפרסיוניסטים הצרפתיים מילא את לבותינו בשמחה. הנטיה המובהקת לעניני רוח היתה מנת חלקן של קבו־צות רבות בפלוצק. הפועלים היהודיים עסוקים היו בויכוחים פוליטיים על עניני העולם; בחורי ישיבה שקועים בתלמוד; הנוער הציוני, שהתקוה והאמונה יקדו בלבו, ציפה ליום בו יעלה ארצה ישראל ויתיישב בה.

כשאני מציג לעצמי את השאלה האם שונה היתה פלוצק מערים פולניות אחרות, עלי להשיב שהיתה שונה. שכן היו בה בתי ספר רבים, ספריות ומוסדות

תרבות, ובשבילנו היהודים ספרית „הזמיר" המהוללת. גדול היה בפלוצק מספר אנשי האינטליגנציה ותלמידי החכמים. כל זה תרם ליצירת אוירה מיוחדת, שגם למיקום הגיאוגרפי חלק בה. העיר עם גבעת ה„טום" וצללית הקתידרלה המזדקרת אל על פעלו את שלהם. כמה מקסים היה הנוף שנתגלה לעיני הצופה מה„טום" לצד צפון, מקום שם זורם נהר הוויסלה מקדמת דנא לתוך העמק! בפלוצק היו שדרות יפות, עצים מרובים וכן שיחים, גנים, כנסיות ובנינים בסגנון ניאו־קלסי. ייתכן שהאוירה הזאת והנוף הנפלא הם שעודדו וזירזו צעירים יהודיים ברוכי־כשרון להקדיש מרצם וכשרונם לאמנויות היפות.

עד האמנציפציה הביעו את עצמם האמנים היהודיים בעיקר באמנות דתית דקורטיבית. לצייר דמויות אסור היה לפי הדין היהודי. הכמות העצומה של יצירות אמנות, מעשי ידיהם של ציירים יהודיים, היא פרי התקופה שבין שתי מלחמות העולם.

יצירותיהם של האמנים היהודים ברחבי העולם התרבותי מוכיחות בעליל כי כשרון לאמנות יוצרת מצוי בין בני עמנו. כבמרכזים תרבותיים אחרים של פולניה, כן גם בפלוצק, התענינה קבוצה ניכרת של צעירים וצעירות באסתיטיקה והקדישה את מיטב הכשרון לאמנויות היפות. היו אלה: נתן קוז'ן, מאקס אליוביץ', פישל זילברברג, אֶרנה גוטקינד, פרידה מרגוליס, אברהם סקורניק, ישראל קוז'ן, באראן, לבנדיגר, אלכסנדר יסיון (פסל, מלמד אמנות זו כיום באקדמיה לאמנות בוורשה) ואחרים. מבין חברי קבוצה זו זכו למוניטין בפולניה ומחוצה לה נתן קוז'ן ופישל זילברברג.

בניגוד לנתן קוז'ן שהיה אמן הצבע, היה זילברברג בעיקרו צייר גרפי. הוא ביטא את עצמו בשחור־ולבן וכן בגווני צבע כסף מעודן. הוא היה צייר מעולה בעל איכות ואישיות אמנותית גבוהה. הוא שלט על טכניקות גרפיות אלה: חיטוב בעץ, ליטוגרפיה, שיוף נחושת, תחריטים, עט ודיו, חרט ועפרון. זילברברג צייר גם במומחיות רבה בצבעי שמן ומים.

מענין לציין שבשנות השלושים הראשונות היה רוב רובם של האמנים הצעירים בפולניה מושפעים על ידי האימפרסיוניזם הצרפתי ו„איזמים" אחרים. אין ספק שגם זילברברג היה מושפע על ידי המגמות החדישות אך בהיותו נאמן לעצמו לא חיקה את הסיגנונות השונים של הימים ההם; הוא יצר. הוא היה מחונן בכשרון של יוצר אמיתי המנתח את רעיונותיו. כצייר־נוף סיני משושלת סונג המשתמש במכחולו מתוך בטחון ועוז, כן ביצע זילברברג את הקומפוזיציות שלו מתוך חוש עמוק לצורה ולדיוק טכני. נגיעת ידו היתה של אמן, יהא אשר יהא המדיום בו השתמש: עץ, אבן, נחושת, או פשוט כששירטט בעפרון. הוא סקר בעין בוחנת ומתוך אינטליגנציה את הטבע והחיים. ראוי לציין שבאקדמיה הוורשאית לאמנויות יפות היה פישל זילברברג אחד התלמידים הבולטים ביותר של פרופסור סקוצ'ילאס.

ושוב נזכר אני בערב אחד מראשית ספטמבר 1935. זילברברג ואני טיילנו דרך ה„טום" היפה. השמש, השוקעת בצבע אדום־כדם על ראדז'יוויה, עדיין נראית היתה באופק ובמוחי ניצנץ רעיון: לערוך תערוכת יצירותיו של זילברברג ב„פלוצק שלנו". הוא הסכים, ואכן באפריל 1936 נערכה תערוכה של יצירותיו הגרפיות במלון „פוזננסקי". לתערוכה זו היתה הצלחה מוסרית ובמידה מסויימת — גם כספית. גם בינואר 1936 סידרה קבוצה של אמני־גרפיקה פולניים צעירים תצוגה של יצירותיהם ב„טרקלין הוורשאי לאמנויות יפות" בשם „שחור לבן". עבודותיו של זילברברג זכו לתהילה רבה מפי פרופסור טדאוש צייסלבסקי.

כרוב האמנים הצעירים של הימים ההם השתוקק זילברברג לנסוע לפאריז כדי להשתלם, לבקר את הגלריות הגדולות, להיות במגע קרוב עם עולם האמנות

פישל זילברברג־זבר: האכר עם פרתו
דער פויער מיט זיין קו
Fishl Zylberberg-Zber: Peasant and cow

והאמנים ולראות את יצירותיהם המקוריות של סזאן, אוטריליו, שאגאל, דגה, גוגן ואחרים. בנובמבר 1936 יצא מוורשה לפאריז. שם הוסיף ליצור מתוך התלהבות ותקוה. הוא לא נמנה עם כת חובשי בתי הקפה, המאוכזבים, והעוסקים בלי הרף בשיחות על אמנות וחיים. הוא היה רציני ומטבעו עובד קשה. עבודתו בפאריז היתה של יצירה. הוא הציג ב„סאלון דה ל'אוטום" ובגלריות אחרות. המבקרים הללו את יצירותיו. בשנות שבתו בפאריז (1936—1941) יצאו לפישל זילברברג

מוניטין של אחד האמנים הבולטים באמנות הגרפיקה של התקופה.

התכתבנו בקביעות. התכתובת הסתיימה במאי 1941. לאחר שהנאצים נכנסו לפאריז, הצליח זילברברג עדיין לעבוד איכשהו. יצירותיו הגרפיות מתקופת־האימים ההיא משקפות את חוסר־המנוחה ואת לבטי נפשו. דמותו המעונה היא לפעמים חלק מהקומפוזיציה אם כי היא מופיעה לפעמים ברקע.

ב־1945, תיכף לאחר המלחמה, נודע לי שזילברברג נרצח על ידי הגרמנים באושביץ בשנת 1942. אשתו האמיצה סטניה נרצחה גם היא באותה שנה.

*

בשלהי מאי 1963 ביקרתי אני ואשתי בפלוצק לאחר שנעדרתי ממנה 28 שנים. כאילו לא קרה דבר בין 1936 ו־1963, שוטטנו מחדש בחברת ידידים מהימים ההם, ברחובות עיר מולדתנו. ואם כי כלפי חוץ נראתה פלוצק כמו זו שלפני המלחמה, האנשים שפגשתי בהם ברחוב נראו לי זרים לחלוטין. היה זה יום מאי בהיר אך הרגשתי צינה. הכל נראה נכרי, מרוחק, בלתי ממשי וכמעט גרוטסקי. מיששתי את עצמי כדי לחוש האם קיים אני באמת. חושי לא השיגו את המקיף אותי. הר־גשתי את עצמי נבוך, מחוסר בטחון ומוכה תדהמה.

פלוצק שהכרתיה מלפני השואה, העיר שבה פעמו חיי תרבות יהודיים — מתה ואיננה. כשטיילנו, חברי ואני, ברחובות כשאנו דוממים על פי רוב, עברנו ליד ביתו של חיים פלאקס שברח' שנקביץ'. נשאנו מבטנו אל חלונו ונזכרנו בערבים המענינים שבילינו בחברת משורר וסופר זה ובשיחותינו על ספרות ושירה. הגע־גועים החלו לכרסם. הנפש השתוקקה לחזור אל הדמ־יונות והחלומות שהזינו אותה בימים ההם. המשכנו להתהלך דוממים על פני קבר החיים היהודיים שהיו ואינם. עברנו על פני אולם „מכבי", מועדון הספורט היהודי שהוא עתה בית־מלאכה מכני. בית המדרש שברח' קוויאטק נהפך לחנות כל־בו. הדבר המעציב ביותר שראינו בפלוצק היה גן הירקות במקום בו היה פעם בית־הקברות היהודי. גן זה של ירקות היה בודאי הביטוי הבלתי־אנושי ביותר של הציניות הגרמנית. כשעצרנו ליד הטחנה הגדולה שברח' ביילסקה, סיפר לי ידידי שמר פאנטופל, אחד מעשירי היהודים בעיר ובעל הטחנה, מת מרעב.

תחנתנו האחרונה במאי 1963 היה הבית שברח' קוויאטקה 43, מקום שם חי, יצר וחלם זילברברג. איש מאתנו לא הוציא הגה מפיו. וכי מה אפשר לומר? שהרי פישל זילברברג נספה יחד עם ששה מיליון יהודים וחדל להתקיים. אך הוא לא יישכח מקרבנו.

תערוכת עבודותיו של פ. זילברברג

זו הפעם הראשונה שנערכה בפלוצק תערוכה גרפית בלעדית. עד עתה רגילים היו להציג מבין האמנויות הפלסטיות, בעיקר עבודות מתחום הציור והפיסול. אצלנו בפולניה (ולאמיתו של דבר גם בארצות רבות אחרות) עסקו מעט מאוד בגרפיקה אמנותית, ביניהם ויצ'ול־קובסקי, ויספיאנסקי, רושציץ ואסטרייכר, ורק פרופסור סקוצ'ילאס המנוח הוא שהצליח לעניין את חוגי האמנים הפלסטיים באמנות הגרפית, ובעיקר חריטה בעץ.

וכיום תופסת הגרפיקה הפולנית, למרות היותה צעירה, אחד המקומות הנכבדים של אירופה.

סקוצ'ילאס, שעמד על האפשרויות העצומות הגנוזות בטכניקה של הגרפיקה האמנותית המתבצעת בעזרת המחט, העפרון או החרט, אירגן בשנת 1926 את האיגוד — הראשון בפולניה — של אמנים־גרפיקאים בשם „ריט" (חריטה). לאחר עשר שנים לעבודתו הפוריה של איגוד זה, הקים טדאוש צייסלבסקי (הבן), איגוד שני של אמנים־גרפיקאים מבין בוגרי האקדמיה הוורשאית לאמ־נויות היפות בשם „שחור ולבן". לאיגוד זה, שהפטרון שלו הוא הפרופסור ליאון ויצ'ולקובסקי, שייך בין השאר גם פ. זילברברג.

לאחר שהציג את עבודותיו ב„זאכנטה" ו„איפסו", ערך תערוכה של עבודותיו הגרפיות בעיר מולדתו כדי להראות לבני פלוצק את השגיו האמנותיים.

כשאנו מתבוננים בעבודותיו של זילברברג יש לומר עליהן קודם כל שהן בוצעו מבחינה טכנית על הצד הטוב ביותר. הנני מדגיש „מבחינה טכנית" משום שבגר־פיקה אמנותית נודעת חשיבות רבה לצד הטכני, ביחוד שהחל מהסידור הראשוני של החומר הטכני, כמו העץ, הנחושת, החומצות וכו', עבודת היצירה של האמן, וגמור בהעתקות שעל הנייר, האמן עצמו עושה את הכל. הנני מדגיש את זאת כי בתקופת דירר, למשל, היתה עבודת החריטה בעץ מעשה ידיהם של שני אנשים: של האמן שעשה את הציורים על העץ ושל בעל־המלאכה — החורט, שביצע את העבודה באיזמל.

אין צריך לומר שחלוקה זו היתה גורמת לסטיות רציניות ולליקויים ביצירה האמנותית.

בתערוכת האמנות הגרפית של זילברברג נמצאות 61 עבודות, כלומר: 38 תחריטים בעץ, 4 אקואטינטים, 4 פיתוחי אבן, 3 אקואפורטים, 4 תגליפים המבוצעים בשיטה הקרויה „לכה רקה", 1 עבודה של שיוף בנחושת ו־5 תחריטים. מבין כל הטכניקות הגרפיות המנויות לעיל, עסק זילברברג בעיקר בחריטה בעץ.

אם נשווה את עבודותיו מהשנים שעברו עם האח־

פישל זילברברג־זבר: בין הבתים שברחוב היהודים
צווישן די הייזער אויף דער יידישער גאַס
Fishl Zylberberg-Zber: Among the houses in Jew's Street

רונות, יהיה עלינו לציין שזילברברג התקדם הרבה מבחינת ההשתלטות על הטכניקה של חריתה בעץ.

בעוד שבתחריט „מחסה" לא ניכרים עדיין ההב־חנה הטכנית והעושר האיכותי, הרי הם קיימים במלואם בעבודות „העיירה", „כבשן הלבנים", „הפורטרט של הצייר ר.", „האגרטל", „היער".

עבודותיו האחרונות המצטיינות בעושר הנושאים, בניסוי טכני ובהבחנת האיכות, מעידות על כך שיצירתו של זילברברג כבר חרגה מהתחום האקדמי והיא סוללת לעצמה דרך עצמאית של פרשנות המציאות.

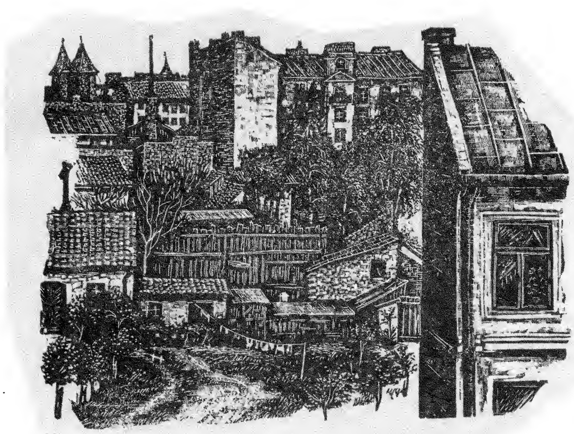
בעבודות הגרפיות החדשות ביותר של זילברברג מעטים הם המומנטים האילוסטראטיביים, שכן הגישה אליהן היא של צייר.

די אם נזכיר את התחריטים „טרוקי", כדי להיווכח כיצד הצליח זילברברג לבטא את מצב־הרוח העגום של האגמים הטרוקיים, וכן את „ראש הזקן" (עץ) הקלסי ו„הפועל החולה" מלא־ההבעה. אפשר לומר בוודאות כי יצירות „השחור והלבן" שלו גדושות צבעים, שיש לדעת כיצד לראותם ולחוש בהם.

זילברברג אינו סטיליזטור, כלומר: אינו סוטה מה־ציור בנוסח מודרניסטי, ומאידך — אינו מעתיק בקפדנות יתרה את העצם המתגלה לעיניו. זילברברג משולב עם החיים ובעיותיהם ויחסו הריאלי־אינדיבידואלי אל העולם המקיף, הוא ערובה לכך שהוא נמצא בדרך הנכונה ומפתח את עבודת היצירה שלו בכיוון האמנות המלאה.

He—Ko

(מתוך מאמר הערכה בעתון
„דז'נניק פלוצקי" משנת 1936).

פישל זילברברג־זבר: מבט מרחוב שירוקה
אַ בליק פון דער ברייטער גאַס
Fishl Zylberberg-Zber: View from Szeroka Street

יצחק פורמאנסקי
יו״ר האיגוד של אסירי הנאצים לשעבר בצרפת

עם פישל זילברברג לפני מותו הטראגי

בין חמשת האלפים הראשונים של יהודי פאריז, שנכלאו ב־14 במאי 1941 במחנות בון־לה־רולאנד ופי־טיווייה, נמצא גם פישל זילברברג־זבר.

הוא היה נמוך, צנום ושתקן; בחור צנוע שכמעט אין שמים לב אליו.

לאחר שהייה של ימים אחדים במחנה הוצא זבר, הודות להתערבות מהחוץ, מהמחנה לבית־החולים של העיירה.

כפי שנודע לי אחר־כך התערבה לטובתו אישיות חשובה מעולם־האמנות הצרפתי, מנהל המכון הגרפי. לשחררו לחלוטין לא עלה בידו.

בבית החולים של בון־לה־רולאנד נהנה זבר מתנאי דיור ומזון טוב ויכול, משך שנה אחת, להתמסר לעבודו־תיו האמנותיות.

זבר בא מחוץ לבית החולים במגע עם הרופא הראשי, שהיה גם ראש מועצת העיירה. הוא השתתף בשתי תערוכות אמנותיות של עבודות המחנה. יצירותיו זכו להתפעלות, ובפרט הטיפוסים ממעון הזקנים של בית החולים. הוא הציג כמו כן תמונות נוף של הסביבה.

למרבה הצער לא הצליחו מגיניו הצרפתיים, חוד־שיים לפני הגירוש, להשאירו נחבא בבית החולים.

ב־16 ביולי 1942 הועבר ממחנה בון־לה־רולאנד למחנה פיטיווייה. לבירקנאו־אושוויץ הגענו ב־19 ביולי 1942.

לאחר יומיים במחנה בירקנאו, משהספיק לעבוד רק יום אחד כפועל פשוט, קרה נס:

פולני מעולם האמנות, שאת שמו אינני זוכר, הכיר אותו. הוא התערב אצל הפולנים שעמדו אז בראש ה„שרייבשטובע״ (חדר הכתיבה) של המחנה וזבר הוצב תיכף כפקיד־עזר במשרד.

בניגוד לכולנו חייו היו אז נוחים יותר: מעולם לא הוכה. הוא היה יושב בשקט וכותב שעות אחדות ליום. בשארית הזמן היה מצייר בשביל פולנים שונים, בעיקר תמונות־נוף. הודות לכך נהנה מהחבילות שלהם. אי לזאת לא סבל רעב ולא היה נתון לכל העינויים והיסורים של שאר המגורשים. זבר, שהיה ישן לידי, היה מביע בחיוך מריר ובמשפטים קצרים, וזאת רק מזמן לזמן, את געגועיו לפולין, לפאריז, לאשתו סטניה יחד עם חרדתו למשפחתו שבפולין.

האופייני הוא שבכל שיחותינו לא גילגלנו אף פעם שיחה על אמנות. פעם אחת אמר לי:

„רק אלה שאין להם כשרון מתנצחים בבתי הקפה בדבר „אסכולות״ בציור. צייר או גרפיקאי, שיש לו מה לומר, מביע את עצמו ישירות ורק אחר־כך הוא למד שאפשר לספחו ל„אסכולה״. אני למדתי בבתי ספר קלסיים בפולין, אך עובדה זו לא הפריעה לי ללכת בדרכי שלי״.

וכאן הבריקו עיני הפלדה שלו ומבין שפתיו הדקות התמלטה צעקה שאם יצא חי מהמחנה (והוא היה בטוח שבתנאים בהם הוא חי יש לו סיכויים לכך), ייצור משהו מכל מה שהוא סופג לתוכו בתקופת־אימים זו.

זבר האמן חי מסוגר בעולמו ולעתים נדמה היה לאנשים, שלא הכירו אותו היטב, כי איננו תופס את מהות התקופה הטרגית, משום שבעת הויכוחים והשיחות המשולהבות היה תמיד מעין „אדם לבדד״.

אני, שהייתי יחד אתו בחודשי חייו האחרונים, שמעתי בדבריו הקצרים והמקוטעים, האופייניים לו, מלים ורעיונות שהצביעו על חייו הפנימיים האינטנ־סיביים.

את האמן האמיתי ניתן להכיר בארועים קטנים ויומיומיים:

באחד הימים בא אליו פולני אחד „מן החשובים״, ראש הבלוק במחנה, „הזמין״ אצלו תמונה ואמר: צייר לי זה וזה!

זבר ביצע את „ההזמנה״ מתוך ידיעה כי ל„חשוב״ זה יכולה להיות השפעה על קיומו במחנה.

משהושלמה „ההזמנה״ והמזמין היה מרוצה, הראה לי זבר את התמונה ותוך כדי כך אמר:

„את זה לא ציירתי. עשיתי זאת כאילו אני מסגר המתקן מנעול. הוא אינו מבין את זאת, אך בעיני זה גועל נפש. יש רגעים שמוכן אני לצעוק על כך באזניו בקולי קולות. אבל״ — הוא הוסיף — „שתהיה לו תמונה משלי. ביצירתי תהיה תקופה זו הוכחה כי כשרון והזמנה אינם שכנים טובים״.

וכך חלפו ימים ושבועות: מגיפות טיפוס, כינים וזוהמה כילו את האנשים. שורותינו נעשו קלושות יותר ויותר. זבר מצא כל פעם, הודות ליחסיו ול„מצב העדי־פות״ שלו חתיכת סבון, מים כדי להתרחץ ואף כדי לכבס לבניו.

הוא הרגיש שעליו להילחם על חייו והשתדל, באמצעות היגיינה מינימלית, להתגונן בפני הטיפוס.

אולם הטיפוס לא נמנע ממנו. כולנו ידענו כי טיפוס פירושו העברה ל„בלוק 7״ ו„בלוק 7״ פירושו לגבי כל יהודי שבא אליו — פסק־דין של מוות.

לרוצחים הגרמניים היה אמצעי ריפוי אחד ויחיד בשביל היהודים החולים: תא הגזים, משׂרפה.

זבר ידע על כך היטב. הח׳ אייזנשטאדט מביילסק פודלאסקי, סטודנט של מדיצינה, ואני אחזנו בכל האמ־צעים כדי לשכנע את זבר שישתדל „לעבור" את הטיפוס, כמו יהודים אחרים, בלי ללכת ל„בלוק 7". הח׳ אייזנשטאדט גבר, תוך כדי הליכה, על הטיפוס. זבר היה בטוח כי יחסיו במחנה מספיקים כדי שיוכל ללכת ל„בלוק 7" מבלי להיות צפוי לסכנה להישלח לתא הגז. וכך הגיע לבלוק ההוא.

היה לו טיפוס קל. הצלחנו לחסוך כל פעם קצת קפה ולאסוף מידידיו הפולניים דברי אוכל המתאימים למחלתו. חלפו עשרה — שנים־עשר יום. כל יום, לאחר המיפקד, נתנו לו דרך האשנב את השתייה והאוכל וזבר היה מלא אומץ ותקוה כי עוד מעט יעזוב את ה„בלוק 7".

והנה קרה האסון: השעה היתה מאוחרת בלילה ונודע לי מפי ידיד, רופא, שעבד באותו בלוק כי מחר יתקיים שם „ניקוי יסודי". כבר ידענו מה פירושו של „ניקוי": כל החולים היהודיים עומדים בחצר הטרגית של „בלוק 7" ואליה באות משאיות עם סימן „הצלב האדום"...

הגרמנים, ברוב הציניות שלהם, חיללו את יוקרתו של „הצלב האדום". המשאיות, המלאות יהודים, רצו הלוך וחזור כמו מחבלים אל תאי הגז, סיפקו את הקרבנות וחזרו כדי להעמיס קרבנות נוספים.

בידענו מה צפוי לידידנו רצנו, אני ועוד שני חברים, לידידיו הפולניים שכבר ישנו. עלי לומר, למען האמת, שהם נחרדו, התלבשו מהר ונכנסו אתנו ל„בלוק 7" כדי להוציא את זבר. שם נודע לנו כי איננו נמצא ברשימה וכל חבריו בבלוק היו בדעה אחת שלזבר לא צפויה סכנה. בכל זאת רצינו שיוציאו אותו מ„בית החולים" ושילך אתנו לבלוק שלנו.

אולם זבר, שאתו דיברתי אז לצערי בפעם האחרונה, אמר:

„היו שקטים. למה נחרדתם? לא צפויה לי סכנה. לכו לישון".

למחרת ציפיתי בכליון עיניים לגמר יום העבודה. ללא מנוחה ומבוהל רצתי ובידי הקפה שהקציבו לי ל„בלוק 7", לידידי פישל זבר.

ושם הגיעתני הידיעה המזעזעת כי הוא, זבר, אינו בין החיים יותר. אמנם הוא לא היה ברשימה אולם הרוצחים הגרמניים הבחינו כי הוא שוכב. וכיוון שחסרו כמה אנשים למיכסה, נפלו כקרבנות באותו יום זבר היקר שלי ואתו כמה אנשים בריאים, שהיו עסוקים בשרותים של „בלוק 7".

וכך נספה ידידי פישל זבר, שנשא בתוכו גרעין של יצירה אמנותית גדולה.

במחנה איבדתי הרבה אנשים יקרים וקרובים, שה־כרתי מקרוב משך שנים רבות. את זבר הכרתי בסך הכל חודשים אחדים. אולם כשאני נזכר עתה בגיהנום, שבו חייתי, עלי לומר שמותו היה אחת המהלומות הקשות שנחרתו בזכרוני. עתה ברור לי הדבר עוד יותר משאני מעלה על דעתי כיצד הצלחתי לשמור בזכרוני את כל הפרטים האלה בגיהנום ההוא ובדרך הסבל שלאחרי כל זה.

חבל על דאבדין! אמנם הוא רק אחד משׁשת המיל־יונים אבל אילו נשאר בחיים, הרי היה מסוגל באמצעות כשרונו האמנותי ורגישותו האנושית להטיח בפני העולם זעקה מרה המביעה את מעשי האימים של התקופה הנוראה ההיא ולזעזע את המצפון ואת הלבבות!

סטניה באנדר, אשתו של פישל זבר

היא לא היתה ציירת אם כי זמן־מה השתלמה באקדמיה לאָמנות של פאריז. אולם לא ייתכן, שעה שאנו כותבים על זבר, שלא להזכיר את אשתו, את סטניה, העדינה והאמיצה שגילתה כל־כך הרבה גבורה במלחמה נגד הכובש הגרמני.

בביתה של סטניה הכינו חומרי נפץ ועשו עבודות חשאיות אחרות המופנות נגד האויב.

ואכן, פעם אירעה התפוצצות בבית ושני יהודים צעירים מפולין איוו מולן (שם מחתרתי) וסאלק בוֹט, מוסיקאי מחונן, ניספו תוך כדי הכנת חומר נפץ. הבית נהרס, כמובן, ובנס הצליחה סטניה להתחמק מפאריז.

היא מסתתרת בכפר וממשיכה לפעול בתנועת המח־תרת בשם „אַליס בודה". תפקידה מסוכן: עליה לעבור בעיריות ובמשרדי הקיצוב ולהחליף את כרטיסי המזון של אנשי המחתרת. היא נמצאת בסכנה מתמדת להיחטף על ידי הסוכנים החשאיים הממלאים את המשרדים האלה.

לאחר שבעלה, האמן זילברברג־זבר, נאסר והובל למחנה, היא עושה הכל כדי להציל ולהסתיר את תמו־נותיו. ב־16 בנובמבר 1943, בשעה 12 בלילה, עצרו והובילו אותה למשטרה, מקום שם היא נשארת שבועיים. מפאריז מובילים אותה לבית הסוהר בפרֶן, שם נכלאה לשלושה חדשים.

בפרן נחקרה סטניה על ידי אנשי בריגדת־עונשין מיוחדת. למרות היותה חלשה ועדינה מבחינה פיזית, היא עומדת בגבורה עילאית בכל העינויים וההכאות והרוצ־חים הגרמניים ועוזריהם אינם מצליחים להוציא מפיה דבר.

ב־3 בפברואר 1944 גורשה למחנה־מוות גרמני. היא גורשה תחת השם „גוטע רוזנשטיין".

סטניה נולדה ב־24 בדצמבר 1911 בוורשה. בשנת 1926 באה לפאריז בה היא למדה משפטים ואחר־כך השתלמה באקדמיה לאמנות.

משה רובין

יחיאל מאיר (מקס) אליוביץ - אמן הפורטרטים

מקום הולדתו היא ראציונז׳, אולם בצעירותו עבר ביחד עם הוריו ללוצק ושם למד את מלאכת השענות שבה התמיד עד מלחמת העולם הראשונה. התחיל לצייר

יחיאל מאיר (מקסימיליאן) אליוביץ
מאַקס עליאָוויטש
Max Eljowicz

בשעות הפנאי ובעיקר נמשך לציור פורטרטים ובשטח זה הגיע כעבור זמן־מה לרמה אמנותית גבוהה וזאת ללא לימוד שיטתי כלשהו. למרות עובדה זו נכללה תמונתו — דיוקנו של כומר פלוצקאי קובאלבסקי — בתערוכת „זא־כנטה" בוורשה בשנת 1917. היה זה מקרה נדיר ביותר שציורו של אמן בלתי־ידוע, ללא הכשרה אקדמאית מקו־בלת, תיכלל בתערוכה כה מכובדת, המאורגנת על ידי מוסד תרבותי שהיה מהרציניים ביותר בעולם האמנותי בפולין.

כשלוש שנים לאחר מכן — בשנת 1920 — נתקבל אליוביץ לבית הספר הגבוה לאמנויות פלסטיות בוורשה ובו למד בהדרכתו הישירה של האמן וצייר־הדיוקנאות הידוע, סטניסלב לנץ. משנת 1921 החל להציג עבודותיו בתערוכות שונות. הוא צייר פורטרטים של אנשי־שם רבים מהשכבות השונות של החברה היהודית בוורשה וביניהם אמנים, סופרים, רופאים ידועים, בעלי גלריות לאמנות וסתם „גבירים" שהזמינו אצלו את תמונותיהם. עבודותיו הצטיינו בדייקנות מופלאה וכושר להעביר על הבד כל קו, ויהא אפילו דקיק ביותר, מקלסתר פניו של הדוגמן. לדברי המבקרים, כגון מיצ׳יסלב ואליס ב„ויאדומושצ׳י ליטראצקה" או מיכאל ויינציאר, התאפיינו תמונותיו בסולם־צבעים מעודן מאוד שבו היה משתמש בכשרון רב לשם הבלטת הצורה בדרך של סינתזה והשתלבות הדדית *.

נוסף לפורטרטים צייר אליוביץ גם דוממים, נופים וכד׳, אולם אף פעם לא היה משתמש בדמיונו והדוגמן היה תמיד לנגד עיניו.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה הת־מסר גם לאדריכלות־פנים וסידור אמנותי של חלונות ראווה. בשנת 1936 קיבל את הפרס הראשון של עירית וורשה בתחרות על חלון־הראווה היפה ביותר. באותה שנה נשלח על ידי הממשלה הפולנית לארץ־ישראל לשם סידור הביתן הפולני ביריד־המזרח שהתקיים בתל־אביב. פגישתי אתו התקיימה בשטח התערוכה בשעת היותו טרוד בהקמתו של הביתן הפולני. להתמרמרותו הרבה, חייב היה לעסוק במלאכה זו לאחר הפתיחה החגיגית של היריד, כי מוצגי הביתן הגיעו לחופי הארץ באיחור זמן.

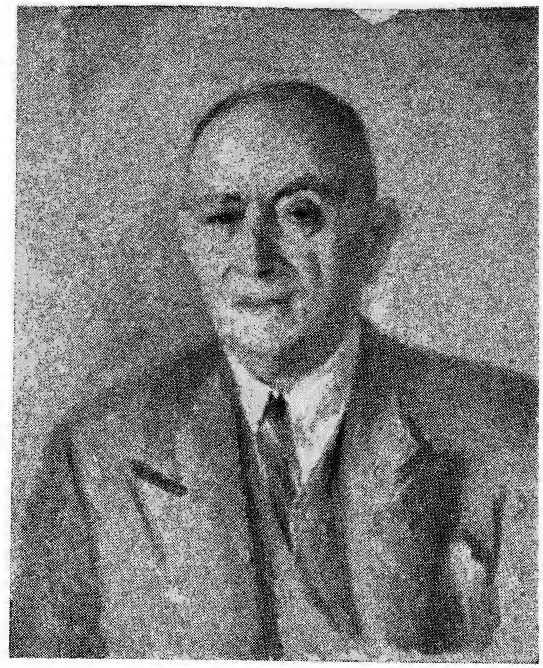
אליוביץ: הדיין הוורשאי ר׳ הרשל וייס
עליאָוויטש: דער וואַרשעווער דיין ר׳ הרשל ווייס
Eljowicz: The Warsaw Dayan, Reb Hershl Weiss

* לפי ספרו של יוסף סאַנדעל: „אומגעקומענע יידישע קינסט־לער", וואַרשע 1957.

הביתן, שיבח את הציור ולאות הוקרה נתן לאמנים במתנה קופסאות כסף לסיגריות. למחרת נמצאה התמונה מקור־צפת ומקולקלת כמעט לחלוטין. התברר שקצין ס״ס בראותו את התמונה המרשימה, קיבל בגללה התקפת רוגז וציווה להשמידה מיד.

ביחד עם אמנים אחרים, שהיו מרוכזים בקואופרטיב שלהם ברחוב מילנה 9 א׳, נשלח אליוביץ׳ למחנה השמדה טרבלינקה ושם נספה. כן נספתה, ביחד עם בנם, אשתו סטפה לבית פרנדלר, שאף היא היתה פלוצקאית וציירת מוכשרת, אשר עבודותיה היו מוצגות בתערוכות שונות.

שנים אחדות לפני המלחמה היה מקס אליוביץ׳ חבר האגודה היהודית להפצת אמנות ומטעם אגודה זו ניהל תערוכות ציירים רבות. גדולה היתה תרומתו להפצת ערכי תרבות ואמנות בקרב הציבור היהודי בפולין ולכן ראויה היא לציון ולהנצחה בתודעתנו ובזכרוננו.

אליוביץ׳: מאיר דיזנגוף בשנת 1936 (חצי שנה לפני מותו) *
עליאָוויטש: מ. דיזענגאָף׳ס פאָרטרעט (אַ האַלב יאָר פאַר זיין טויט)
Eljowicz: Meir Dizengoff in 1936

אליוביץ׳: דיוקנו של סבל
עליאָוויטש: אַ טרעגער
Eljowicz: A Jewish porter

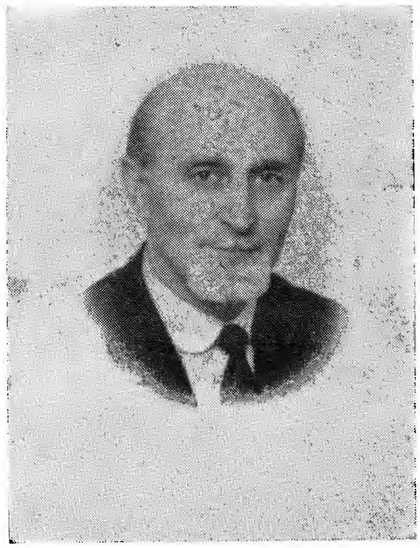
בהיותו אז בתל־אביב צייר את דיוקנו של ראש העיר, מאיר דיזנגוף. התמונה נמצאת במוזיאון תל־אביב.

הוא חזר לפולין ואחרי כיבושה של וורשה על ידי הגרמנים, נשאר שם בגיטו. זמן־מה עסק, ביחד עם אמנים אחרים, בקישוט אולם הישיבות של ועד הקהילה. מבין הציורים השונים שקישטו את האולם זכתה לציון מיוחד תמונת־ענק של איוב, אשר בוצעה על ידי אליוביץ׳ ביחד עם האמנים פרידמן וטרכטר. אחר כך, ביחד עם הצייר פוטרמן, נשלח על ידי הועד היהודי הוורשאי לקשט את קירות הביתן ששימש תחנת־מעבר („טראנספאָרשטלה״) לקבוצות יהודים שנשלחו למקומות־עבודה שונים בגיטו ומחוצה לו. האמנים ציירו על אחד הקירות תמונת ענק של נפח יהודי בשעת עבודתו. הגרמני, שהיה אחראי על

* צולם ברשותו האדיבה של מוזיאון תל־אביב.

דוד טושינסקי - אמן המיניאטורה היהודית בת־זמננו

אמנות העיטור המבטאת את עצמה על ידי מיניאטו־רות, שורשים עמוקים לה במסורת היהודית. וכיוון שהאמ־נים היהודיים בימי הביניים נמנעו מלצייר דמויות, הם התרכזו בעיקר בפיתוחי כתב ובקישוטים גיאומטריים מסובכים שהיו מציירים אותם על דפי השער של כתבי־יד ובין הטורים. הגדות־לפסח, מחזורים, ספרי־מקרא וחיבורים מפורסמים (כגון „משנה־תורה" להרמב"ם) עוטרו במיניא־טורות המעוררות התפעלות רבה עד היום. מאותה התקופה התפרסמו אמני־עיטור יהודיים רבים, כגון ר' נתן בן

דוד טושינסקי
David Tuszynski

שמעון הלוי מקולוניה, ר' יהושע בן אברהם אבן־גאון מסוריה ויוסף בן־חיים מקורוניה.

המצאת הדפוס עשתה רבות למען הפצת אמנות המי־ניאטורה היהודית. הציירים היהודיים שהתרכזו בעיקר באמסטרדאם, שהפכה למרכז התרבות היהודית, הושפעו מהאסכולה האמנותית ההולנדית (בעיקר מרמבראנדט) והגרמנית (הולביין הבן) והעלו את רמת העיטורים שלהם. הגדה של פסח בהוצאת אמסטרדאם המפורסמת (שנת 1695) היא דוגמה בולטת של רמה אמנותית גבוהה, המסוגלת להתחרות בהצלחה באורנמנטיקה הצרפתית והספרדית. פיתוחי ועיטורי אסכולת אמסטרדאם נפוצו בכל ארצות אירופה המזרחית וכל אחת מהוצאות הספרים דאגה לכך שפרסומיה יהיו מקושטים נאה עד כמה שאפשר. נוצר אפילו סיגנון־עיטורים מיוחד שהיה מאפיין את הציירים היהודיים בפולין ובליטא וביניהם נודעו שמותיהם של ר' ישראל בן מרדכי ליסניץ, יצחק בן יהודה לייב ואחרים.

עם עלית קרנו של הציור היהודי המודרני שינק את השראתו מהאסכולות המערביות ועם סילוק, כמעט מוחלט, של העיטורים מדפי ספרי ההגות, נדמה היה שהקיץ הקץ על אמנות המיניאטורה היהודית. עד למלחמת העולם השנייה נחשבו שני ציירים יהודיים בולטים, אפרים מ. ליליאן וארטור שיק, כמייצגים אחרונים של אמנות זו.

מבחינת פשטות הביצוע ואביזריו הטכניים וכן בגלל חלק ניכר של התימטיקה האמנותית שלו, דוד טושינסקי איננו אלא ממשיך נאמן של מסורת העיטור היהודי מימי הביניים. אבי־סבו מצד משפחת האם הפלוצקאית היה מצייר פיתוחי אותיות בשביל ספרי־קודש ואכן, כנראה, באה לו האמנות כתורשה רוחנית הטבועה בדמו. יחד עם זאת שלושה גורמים שונים זה מזה מעצבים את דרכו בציור:

א. אבדן בני משפחתו בשואה והרצון להנציח את יגונם וסבלותיהם;

ב. אי־יכולתו להכות שורש בעולמה האמנותי של ישראל;

ג. הפיתוי להצטרף לאסכולה האמנותית היהודית־צרפתית על כל אורותיה וצלליה.

זוהי פרובלמטיקה המאפיינת רבים מבין האמנים היהודיים הנמצאים באירופה המערבית, ובעיקר בצרפת, והיא מהווה לאו דוקא גורם המדרבן והמעלה את יצירו־תיהם. מתקבל הרושם שעבור טושינסקי, בדומה לשאגאל, מהווה פרובלמטיקה מעין זו דחף מפרה ובעל ערך אמנותי אמיתי ומעמיק.

אין ספק שלפלוצק יש מקום בציוריו של טושינסקי, בדומה לוויטבסק של שאגאל. הוא היה בן שנה כשהוריו עברו מהעיירה בז'ז'ין (ע"י לודז') לפלוצק והתגורר בה עד פרוץ המלחמה, כלומר קרוב ל־20 שנה. הנוף הרומנטי של העיר השפיע עליו באותה מידה כפי שהשפיע על קוז'ן, זילברברג או אליוביץ'. מורתם לציור הראשונה של כל אלה, הגברת גוטקינד, היתה גם מורתו. כמוהם היה עליו לעשות מאמץ גדול בימי נעוריו כדי לרכוש לעצמו השכלה אמנותית פורמלית. אלא שהמלחמה הפתיעה אותו בעודו צעיר מאוד ובראשית צעדיו בעולם הגדול. לאחר תקופה קצרה של השתלמות אצל דוברובולסקי, פרופסור לציור של ביה"ס לאמנות בלודז', גויס לצבא הפולני. לאחר התבוסה בשנת 1939 החלה פרשת הנדודים על פני רוסיה ואסיה הסובייטית עד לחופי הארץ. היתה זאת בשבילו תקופת סבל וגזילת ערך רוחני. כרבים מבני דורו הפסיד את שנותיו הטובות ביותר, מבחינת הגיל, למלחמת קיום ורדיפה אחרי פת לחם, פשוטו כמשמעו. ואם כי מיד לאחר הגיעו לא"י, נרתם לעבודת הבנין, בתחילה כחבר קיבוץ, ואחר כך להגנה כמתנדב לשרות הנוטרים, הרצון להדביק את הזמן האבוד אינו עוזב אותו אף לרגע. הוא חש שציורי המיניאטורות שלו אינם עשויים

לעורר ענין ראוי לשמו בחיי האמנות של הישוב באותן השנים. מי יסתכל ויעריך את ציוריו הקטנים, כשכולם חשים בפעמי ההיסטוריה הגדולים המבשרים את התגשמותו של חזון הדורות על תקומת ישראל?

מחוסר־פרוטה, עם צרור ציורים קטן שאפשר בנקל להסתירו בכיס אחד של מעיל, מגיע טושינסקי לפאריז כשנה לאחר שיחרורה מהכיבוש הגרמני. קרובי משפחתו

דוד טושינסקי: זכרונות מפלוצק
דוד טושינסקי: מיינע פלאָצקער זכרונות
David Tuszynski: Memories of Plotzk

הגרים שם מסייעים לו אך במעט להגשמת שאיפותיו. התמדתו, או מוטב להגיד עקשנותו וכמיהתו להתבלט, קסמו האישי וכושרו ברכישת ידידים בעלי השפעה בשוק האמנות הפריזאי עוזרים לו יותר. בשנת 1948 מתקיימות בפאריז שתי תערוכות של ציוריו ומאז אינה נפסקת סידרת התערוכות, כשגולת הכותרת היא השגת פרס בינ־לאומי על שם דאוביל בשנת 1953.

ואז הוא מוזמן לישראל, הפעם כבר כאמן בעל־שם, ופה הוא מציג את המיניאטורות שלו בחיפה, בפתח־תקוה ובעכו.

בעולמנו, כשעל האמנות הפלסטית הוטל לעשות רושם, ולו מדהים ודוחה, קשה עד מאוד היא דרכו של אמן מיני־אטורות מסוגו של טושינסקי. פיסות הנייר הקטנות שלו, מהן רבות בגודל של גלויה, המכוסות בקווי דיו סינית שחורה, עלולות להיעלם משדה הראייה האנושית הרגילה, בפרט כשעליהן להיות מוצגות לרוב ביחד עם עוד איזשהו צייר שתמונותיו תופסות רבע קיר או עם אחד הפסלים המודרניים. נדרש, איפוא, מאמץ מתמיד ומייגע לקיים יחסי־ציבור מורכבים עם מבקרים, אנשי ציבור, קוני תמו־נות בעלי־שם, סתם עתונאים וכד׳. זוהי בודאי דרך חתחתים מסוכנת בשביל אמן, בפרט כשעשוי להתקבל הרושם שהוא מתאמץ מאוד כדי לרכוש לעצמו פרסומת.

יש לציין שהמציאות הזאת אין בה כדי להקטין מערכו האמנותי של טושינסקי. נכון שהוא השיג רבים מפרסיו — פרס דאוביל נוסף בשנת 1960, מדליה של נשיא צרפת ב־1964 ומדליית־כסף של עיריית פאריז ב־1966 — בעזרת קשרי הציבור המצויינים שלו, אולם כל זה לא נפל על ראשו מן השמים. ראשית כל ציוריו הם אשר הקנו לו את עולמו באמנות. ואין זה פלא שרבים מבין הכותבים עליו מבטאים את הערכתם בחום בלתי רגיל. יש המציינים שהוא מצליח, אולי יותר טוב משאגאל, ובודאי טוב יותר ממאנה כץ, לשלב בהרמוניה בלתי־פוגעת מוטיבים עממיים יהודיים באלמנטים אמנותיים צרפתיים. זה מבטא כאילו את החיבה המסורתית של יהודי פולין לצרפת של נפוליאון, או אולי את חיבתו של האמן היהודי בעצמו לצרפת, שניאותה ליהפך למולדתו האמנותית ולא אילצה אותו להתכחש למוצאו. אחרים משבחים אותו בגלל כושרו לבטא בציוריו את המעבר הבלתי־נראה, ועם זאת כל־כך מוחשי, מהמציאות לדמיון, מהאוביקט לאבסטראקט, מהקיצה לחלום או מיופי לכיעור.

עם כל התערותו בעולם האמנותי של מערב־אירופה, לא פסקה אף לרגע יניקתו מהמקור היהודי. אפילו בהיותו מרוחק בכפר פרובנסלי נידח בחיק הטבע הדרום־צרפתי, שהצמיח בזמנו את יצירותיהם של ואן־גוך, סיזאן, גוגן ואחרים, הוא אינו נפרד מהצללים הנוגים של דמויותיו

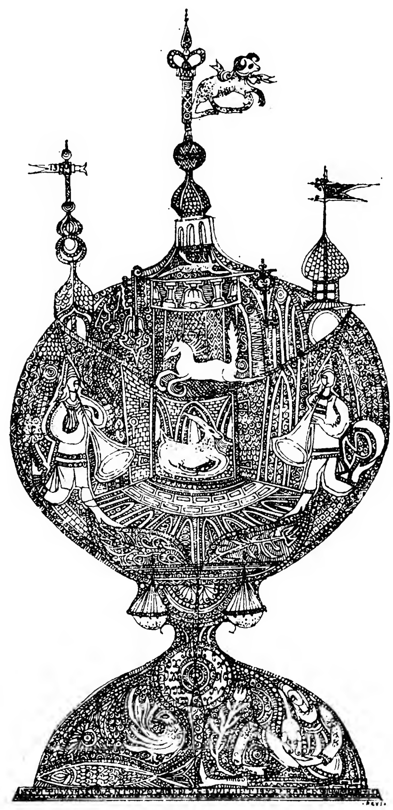

דוד טושינסקי: סימטת העזים
דוד טושינסקי: דאָס ציגן־געסל
David Tuszynski: Goats Lane

היהודיות. וכל פעם, כשהוא חש בצורך לחדש את רעננותו, הוא מגיע עם צרור מיניאטורות חדשות לישראל. תערוכו־תיו בחיפה, אילת, פתח־תקוה, אשדות יעקב ועוד מעוררות ענין מיוחד בשורות הנוער הישראלי המשתדל להבין את

ערכי התרבות היהודית בגולה בעידן זה של המדינה היהו־דית.

בציוריו של טושינסקי יש משהו המקשר בין הדברים המעצבים היום את דמותו הרוחנית של הצעיר הישראלי: סממני השואה, ערכי התרבות האנושית הכללית וסמלי התחיה הלאומית. ויתכן שצדק אחד המבקרים שכתב עליו: „טושינסקי איננו אלא ראי של תקופתו".

דוד טושינסקי: קופסת הבשמים
דוד טושינסקי: דאָס בשמים־ביקסל
David Tuszynski: Spicebox

קטעים מדברי המבקרים על דוד טושינסקי

בורווין, פאריז: **„הוא שמר על תכונת היצירה הבלתי־אמצעית שהורישו לו עיירות פולין היהודיות. היא באה לו מבז'ז'ין או מפלוצק, מקום מוצאם של הוריו. בשנות חייו**

ועבודתו בפאריז התעשר ללא שיעור ביטויו האמנותי וכתב־ידו הציורי התעדן, אולם השורשים נשארו ללא שינוי. כיום, לאחר תערוכות אין־ספור, לאחר פרסום אלבו־מים לרוב וההכתרה בשם ההדור „נסיך המיניאטורה" (שהוענק לו על ידי „נסיך המשוררים", פאול פור), הוא נשאר אותו דוד'ל טושינסקי...

בעולמנו הרציונלי הרווי בחולניות מטריאליסטית, משפיעים עלינו ציוריו של טושינסקי כמשקה מרענן או כמחבוא הצלה בדומה לבלדות של איציק מנגר".

מישל קוראן, פאריז: **„...דאָוי טושינסקי, יהודי ממוצאו, מתאר באלפי פריטים רגשיים באותה מידה מוטיבים קבליסטיים, סמלי מזלות, סגנונות של הקתדרלות הצר־פתיות ותופעות כאב אנושי. כי דאָוי הנהו אמן שבו מקופלים יצורי אנוש רבים ולכן שר הוא את שיריו לרבים. כל אלה שמעריצים את יצירות־המופת הזעירות שי שהן פרי סבלנותו וכשרונו, אינם יכולים שלא לבטא ז חיבתם אליו לא רק כאמן אלא גם כאדם..."**

הירש מונץ, מלבורן: **„כשעולמו של ד. טושינסקי ביחד עם עולמה של יהדות מזרח־אירופה, — נהרס על ידי כוח־האימים של החיה הנאצית, הוא חזר לתחיה בציוריו המיניאטוריים. ומאחר שכל אמנות שואבת את כוחה מעולם הצלילים, הרי גם המיניאטורות של טושינסקי מלוות לרוב על ידי הכנור, שהנהו אחד המוטיבים הרא־שיים בכל ציוריו. המיניאטורות שלו צומחות מתוך עמק הבכא של הזמנים הטרופים, אולם ראשיהן, בדומה לסולמו של יעקב אבינו, עולים לתכלת המרומים והינם כיונים המבשרות עתיד טוב יותר".**

א. אייזנברג („נייע שטימע", פאריז, אפריל 1964): **„הוא נשאר נאמן למקורו בכל אותן השנים. מבקר אמנות צרפתי ידוע כתב עליו שהמיניאטורות השחורות שלו מדברות אלינו בכל הצבעים. אלי הן מדברות בכל הרג־שות. הנה כאן קו שכולו חיוך ועל ידו קומפוזיציה של דמויות המבטאות רגשי צער וכאב. במיניאטורה אחרת מוצאת את ביטויה הרגשת תקוה או ציפיה, אולם היא מקפלת בתוכה גם את היאוש והאכזבה. במקום אחר אנו חשים ברצון לעליה למרומים ולפתע — משבר וירידה לבירא עמיקתא תוך השמעת זעקה של כאב עמוק.**

דוד טושינסקי: אנה פראנק
David Tuszynski: Anna Frank

האם אין חיי כל אחד מאתנו משהו יותר ממיניאטורה של מסכת אנוש גדולה העולה על במת החיים בכל הזמנים, בכל המקומות על פני כדור הארץ ותמיד עם אותה הפת־אומיות של המעבר מרע לטוב, מאושר לאסון ומשמחה לאבל?

לסמליו של דוד טושינסקי אופי יהודי עמוק שאיננו משתנה גם כשהוא משתמש בסממנים של הסגנון הגוטי או בקישוטי הבארוק של ארמונות צרפת העתיקים. לאחר הסתכלות בשיבושי הקווים, אנו מגלים לפתע את עיניה של האם היהודית המביטות בנו נוגות מההר הפלוצקאי שעל גדות הויסלה, עליו מתנוססים מגדלי הכנסיה הקתולית״.

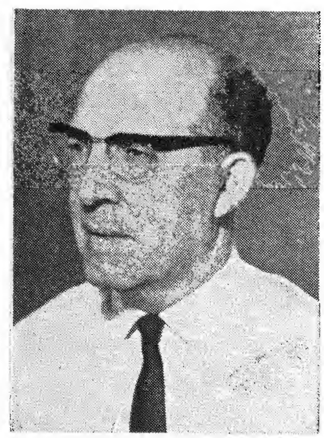
מינה טומקביץ׳ („נוביני״, תל־אביב, מרס 1963):

„...דאוי שמר על הבלתי־אמצעיות והספונטניות של ילד, על האמונה הבלתי־מעורערת באדם ובעתיד. בראש מורם הוא שוחה על פני הגלים הסוערים של חייו: הוא נודד מבירה לבירה, מיבשת אחת לשניה, ואוסף מנגינות החיים היפות כדי להציגן אחר כך בהוצאה היהודית המקורית שלו. לבו של טושינסקי נשאר נאמן לתיזמור של מכונות התפירה בבז׳ז׳ין, שמשם הוא הגיע לעולם הצלילים של מוצארט ובטהובן, כפי שהשדות והגנים של פלוצק, מעל גדות הויסלה, הובילוהו לעולם הפיוט והיופי״.

א. א.

משה רובין

הר־שלום (פרידנברג) שמואל

שמואל הר־שלום (פרידנברג)
Shmuel Har-Shalom (Friedenberg)

הוא נולד בלודז׳, אולם בשנות מלחמת העולם הראשונה עבר עם הוריו לפלוצק, שם התחנך, עיצב את דמותו הציבורית וקבל את השראותיו הראשונות בשטח האמנות.

שמואל הר־שלום: מעבדות לחרות (ריקוע נחושת)
שמואל הר־שלום: די דערלייזונג
Shmuel Har-Shalom: From Bondage to Freedom

מראשית נעוריו נמשך לציור וחיפש קשר עם כל אלה שעסקו בפלוצק באמנות זו, כגון: המורה הותיק לציור, סטשלקה, הציירים קוז׳ן ואליוביץ׳. השתדל להיות במחיצתם לעתים קרובות ושתה בצמא את דבריהם. דאגות הפרנסה וההכרח לסייע להורים היו לו למכשול וסיכלו שאיפותיו ללמוד ציור באופן שיטתי, כפי שחלם על כך. רק בישבו כבר בביתו בקרית־חיים, לאחר יום עבודה במפעל הזכוכית, החלו חלומותיו להתגשם והוא הצליח

שמואל הר־שלום: הזקן (ריקוע נחושת)
שמואל הר־שלום: דער זקן
Shmuel Har-Shalom: The Old Man

לחזור לאהבתו הראשונה — האמנות. הקדיש את כל שעותיו הפנויות לציור וגם לענף נדיר באמנות הפלסטית, שבו מצא ענין מיוחד — הריקוע בנחושת.

פעילותו התרבותית בקרב פועלי המפעל סללה לו

דרך לעסקני התרבות בחיפה ובעזרתם עלה בידו להציג את עבודותיו במספר תערוכות צבוריות. לאחר שובו מתקופת השתלמות קצרה בפאריז, התקיימה בשנת 1961 תערוכת יחיד שלו בחיפה וההתענינות שהיא עוררה גרמה לכך שבשנת 1963 נערכה תערוכה שנייה שבה הוצגו כ־60 תמונות גואש וריקועי נחושת.

לאחר התערוכה הזאת פירסמו מבקרי־האמנות דעות חיוביות על היצירות שהוצגו ועודדו את האמן להמשך דרכו. הנושאים המקובלים על האמן הם נופי הארץ וטיפוסי־אדם בחיי היום־יום, אולם בעיקר פשוטי העם ואנשי העבודה.

שמואל הר־שלום: שואבות מים (ריקוע נחושת)
שמואל הר־שלום: וואַסער־שעפּערקעס
Shmuel Har-Shalom: Water Drawers

אישים, אנשי ציבור

רבנים, סופרים, אמנים, מחנכים ומורים, פרנסי־קהל, עסקני ציבור, פעילי מפלגות וארגונים שונים, מדריכי נוער וספורט וכד׳

לוקט וערוך ע״י:

שלמה גרינשפאַן

משה רובין,

יצחק בן־שי (פוקס),

הרב ליב גליבטר

נחום סוקולוב

(1860—1936)

מנהיג ציוני, סופר־עתונאי נולד בווישגרוד, בן למשפחת למדנים. החל משנת 1865 ישבה משפחתו בפלוצק, ובה קיבל את השכלתו היהודית עד גיל עשרים. בנעוריו התפרסם כעילוי ושקדן בלימודי התלמוד ובלימודים הכלליים כאחד. עוד לפני שמלאו לו עשרים שנה נדפסו מאמריו בעתונות העברית. בשנת תרל"ח פירסם את ספרו הראשון „מצוקי ארץ" הדן בעניני גיאוגרפיה. החל משנת 1880 ישב בוורשה ועזר לסלונימסקי בעריכת „הצפירה". בשנת 1882 הוציא לאור את ספרו „שנאת עולם לעם עולם" וכעבור שנתיים יסד את השנתון „האסיף". עסק הרבה בתרגומים מלשונות זרות וכתב מאמרים בגרמנית ובצרפתית. החל משנת תרס"ד היה עורכה של „הצפירה" ופירסם בה שפע של מאמרים, פליטונים, מסות ודברי־מדע פופולאריים.

הצטרף לתומכיו של ד"ר הרצל כבר בקונגרסים הראשונים. בשנת 1906, כשהופסקה הופעתה של „הצפירה", עבר לקלן ופה כיהן בתפקיד של מזכיר ההנהלה הציונית. הוא ערך את בטאון התנועה הציונית העולמית „די וועלט" ויסד את „העולם". בשנת 1910 חידש את הופעתה של „הצפירה" וערך את העתון, שעשה היסטוריה בתולדות התחיה הלאומית, עד שנת 1914. עם פרוץ המלחמה עבר לקופנהאגן ומכאן ניהל פעילות ציונית־מדינית ענפה וחשובה. הוא פעל לצידו של חיים וויצמן בלונדון למען השגת הצהרת בלפור.

בשנת 1920 נבחר ליושב ראש ההנהלה הציונית שמושבה היה בלונדון. בשנים 1932—1936, עד יום מותו, כיהן בתפקיד הרם של נשיא „המדינה בדרך", כלומר נשיא ההסתדרות הציונית העולמית. ביחד עם חיים וייצמן, מ. מ. אוסישקין, זליג ברודצקי, לואי ברנדייס, ויבדלו לחיים ארוכים, יצחק גרינבוים ודוד בן־גוריון, בנה את התנועה הלאומית המודרנית והיה לשגרירו של העם היהודי אצל גדולי העולם הזה. השכלתו הנרחבת, ידיעתו המצוינת של שפות זרות, שורשיותו המופלאה, הופעתו המפוארת והמעוררת כבוד היו פותחים לפניו את כל השערים.

בזכרונותיו אהב תמיד לחזור לתקופת העלם שלו בפלוצק. נימי רגש וקרבה משפחתית רבים קשרו אותו עם העיר הזאת. כשביקר בשנת 1924 בעיר נעוריו, ערכו לו יהודי פלוצק קבלת־פנים מלכותית.

יצחק גרינבוים

נולד בוורשה ביום 24 בנובמבר 1879. סבו היה רב בשרפץ ואביו, יהושע, שהיה משכיל, התגורר בפלונסק ויסד שם חברה „לחכמה ותושיה". משפחתו עברה לפלוצק בהיותו בן 11 שנים. ביקר בגימנסיה ממשלתית־רוסית בפלוצק ולמד עברית מפי המורה שמואל פנסון. בהיותו תלמיד כתה ד' של הגימנסיה יזם את הקמתה של האגודה הציונית הראשונה בעיר ולידה ספריה וחדר־קריאה. לאגודה ניתן השם „מזכרת שמואל" (ע"ש ר' שמואל מוהליבר) ולספריה הועברו הספרים של החברה הפלונסקאית. ספריה זאת בשם „הזמיר", שהיתה ראשונה מסוגה בפולין, התקיימה בפלוצק עד לחיסול הקהילה.

עד ליציאתו ללימודים גבוהים (בתחילה רפואה ואח"כ משפטים) בוורשה עמד גרינבוים בראש הפעילות הציונית של הצעירים בפלוצק, אולם גם אחר כך נמשך הקשר הלבבי עם יהודי העיר. הוא נעשה לראשי המדברים בעתונות הציונית ועורך של כתבי־עת שונים כגון „גלוס ז'ידובסקי" ו„ווסכוד" (בפולנית), „דאָס יידישע פאָלק" ועוד. השתתף בניסוח תכנית „עבודת הווה" בועידת הלסינגפורס (1907), שבה התחיל במאבקו למען הנהגה ציונית במלחמת העם היהודי להשגת זכויותיו בארצות הגולה. בשנים 10—1908 התגורר בווילנה ושם עמד בראש האגודה הציונית. בתקופה ההיא פירסם מאמרים ב„הזמן" וב„העולם" בשם „קנאי" וכן השתתף בעריכת ה„טעלעגראף" של סוקולוב ו„די יידישע וועלט". אחר כך, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, חי בוורשה ועסק בפרקליטות מבלי להפסיק את פעילותו הפובליציסטית. בשנות המלחמה התגורר בפטרסבורג ושם ערך זמן־מה את ה„פעטערסבורגער טאָגבלאט" עד לסגירתו על ידי הבולשביקים. בועידה הציונית שהתקיימה בשנת 1917 בפטרסבורג ניהל מאבק למען קיום ועדי קהילות ליברליים. בשנת 1918 חזר לוורשה והתיצב בראש המנהיגות הציונית בפולין. ערך את היומון הציוני „דאָס יידישע פאָלק" וזמן־מה גם את „הצפירה". בשנת 1922 היה בין יוזמיו ומארגניו של „גוש המיעוטים הלאומיים" (שבו נכללו יהודים, אוקראינים, גרמנים, ביילורוסים) בבחירות לסיים הפולני ועל ידי כך הצליחו היהודים להשיג מספר ניכר של צירים. מספר שנים היה יו"ר הסיעה היהודית בבית הנבחרים, אולם בעקבות הריב הפנימי, במיוחד עם נציגי הדתיים, נפרדו הדרכים. פעילותו שהצטיינה תמיד באומץ רב, הקנתה לו שם של לוחם

ללא־חת לזכויותיהם האזרחיות והלאומיות של יהודי פולין. תכונות אלה הקנו לו מקום מכובד בתנועה הציונית העולמית. מאז הקונגרס ה־7 היה ציר בכל הקונגרסים הציוניים. השקיע מאמצים רבים להרחבתה ולביסוסה של רשת בתי ספר „תרבות" ושאף לשחרור החיים היהודיים מתלות במוסדות דתיים. בתוך ההסתדרות הציונית לחם למען שמירת אופיה הדימוקרטי. התנגד לתוכנית וייצמן בדבר הקמת „הסוכנות היהודית" בגלל הכללת לא־ציונים, אשר לא נבחרו על ידי הקונגרס. סיעתו הכלל־ציונית־ראדיקלית („על המשמר") ניהלה בהנהגתו מאבק עקבי בתוך ההסתדרות הציונית ולרוב שיתפה פעולה עם הסיעות הפועליות. גרינבוים היה באופן קבוע מפרסם את דעותיו ב„הײַנט", היומון האידי הנפוץ, וגם השמיע את נאומיו בכל רחבי פולין. עוזרו העיקרי באותה תקופה היה משה קליינבוים (סנה). בטאון התנועה „ציוניסטישע בלעטער" היה מנהל מאבק חריף נגד יריבה העיקרי — סיעת „עת לבנות". גרינבוים ביקר בארץ־ישראל בשנת 1925 ופירסם ב„הײַנט" סידרה של מאמרים על רשמיו מסיורו זה.

בשנת 1932 יצא את פולין לפאריז, ובה הועמד בראש המשרד האירופי של הועד הפועל הציוני. בקונגרס הציוני בשנת 1933 נבחר לחבר הנהלת הסוכנות ועבר לארץ־ישראל. בהנהלה מילא תפקיד של ראש מחלקת העליה (1935—1933), ראש מחלקת העבודה (1948—1935) ומחלקת הארגון. היה גזבר הסוכנות בשנים 1949—50 וראש „מוסד ביאליק" בשנים 1948—1935. נוסף לזאת היה לו תפקיד של שופט־חוקר של הסוכנות (בשנים 1951—1950) לשם פיקוח על התנהגותו ויושרו של המנגנון. ביוזמתו הוקמה קרן מיוחדת לעזרת העולים מפולין, אשר בראשה עמד במשך כל השנים. בימי מלחמת העולם השניה עמד בראש ועד ההצלה של יהודי פולין והיה בין הראשונים שבאו לפולין לאחר שיחרורה. בין היתר ביקר בפלוצק ונפגש עם הניצולים שם.

בתקופת הקמת המדינה היה חבר „מינהלת העם" בתפקיד ממונה על ענייני הפנים. בימי מצור ירושלים לא עזב את העיר אף ליום אחד והיה לדוגמה של התמדה ועוז נפשי. בממשלה הזמנית היה שר־הפנים ואירגן את הבחירות לכנסת הראשונה. רשימתו השיגה 2514 קולות שלא הספיקו כדי מנדט אחד. התישב בתל־אביב והמשיך בפעילותו למען העולים מפולין ובפרסום מאמריו שהופיעו בעתונות של מפ"ם. באותו הזמן השתתף ונאם באסיפות האזכרה השנתיות של ארגון יוצאי פלוצק בישראל וגילה ענין רב בפעילותו. כשהוקם הועד העולמי להוצאת ספר תולדות פלוצק נבחר ליושב ראש כבוד שלו.

לאחר מות רעיתו עבר לגור בקרבת בנו בקיבוץ „גן שמואל" ומכאן הוא ממשיך בעבודתו הפובליציסטית. כתביו העיקריים שפורסמו בצורה של ספרים:

„Materyały w sprawie żydowskiej w Polsce", Warszawa 1919—22

„די יידישע קהילה", 1920 (אוסף מאמרים)

„מלחמות יהודי פולין 1912—1905", וורשה 1922

„די באלפור־דעקלאראציע און איר פארווירקלעכונג", וורשה 1923

„חבלי גאולה" (ביידיש)

„התנועה הציונית בהתפתחותה"

„Polityka żydowska w Polsce w ostatnich dziesięcioleciach", 1930

„דור במבחן"

„בימי חורבן ושואה ת"ש—תש"ו"

„נאומים בקונגרסים הציוניים", תל־אביב, 1966.

רבנים, דיינים וראשי ישיבה

אבידע (זלוטניק) יהודה לייב, רב. נולד בפלוצק ב־8 בינואר 1887, נצר ממשפחת חסידים. בילדותו למד ב„חדר" ואח"כ המשיך בלימודיו התורניים אצל אחיו הרב ר' יונה מרדכי זלוטניק הבכור, שהיה רב בזאקרוצ'ים. כבר בנעוריו הושפע ע"י ספרות ההשכלה, עמד בקשרי מכתבים עם ד"ר י. קלויזנר, „רב צעיר" וש. פוזננסקי. מאמריו הראשונים פירסם ב„הקול" וב„הצפירה" תחת השם „בר־בי־רב דחד יומא". בשנת 1908 נשא לאשה את בתו של ר' אברהם יצחק קלישר מפלוצק והחל להתכונן לבחינות ממשלתיות לרב ועבר אותן בהצלחה רבה בשנת 1910. לאחר מכן נסע להשלים את לימודיו בישיבת וולוז'ין. כעבור זמן קצר התמנה לרב בגומבין וישב שם על כסא הרבנות עד שנת 1919. בזמן זה השקפותיו כציוני היו ידועות לכל, כי משנת 1915 החל לפרסם בקביעות מאמריו ב„לאָדזשער פאָלקסבלאַט" וב„מאָמענט" הוורשאי. בשנת 1917 נבחר לועד המארגן של התנועה החלוצית בפולין, השתתף בועידת „החלוץ" הראשונה שהתקיימה ב־1919 ונעשה לחבר הועד המרכזי של התנועה. באותה שנה נבחר לכהונת מזכיר כללי של תנועת „מזרחי" בפולין ומאז עבר מגומבין לוורשה. ביולי 1920 השתתף בועידה הציונית בלונדון ומשם נסע לקנדה והתמנה למנהל כללי של הסתדרות ציוני קנדה וכן למנהל חינוכי של רשת „תלמוד תורה" במונטריאול. זמן־מה כיהן גם בתפקיד נשיא תנועת „מזרחי" בקנדה. בשנת 1933 עבר לוונקובר (ארה"ב) וישב שם על כס הרבנות עד 1938. במשך כל אותן השנים השתתף כמעט בכל הקונגרסים הציוניים כציר של „מזרחי". בשנת 1938 עבר לאפריקה הדרומית וניהל ביוהנסבורג, עד השתקעותו בא"י בשנת 1945, את רשת החינוך היהודי.

הרב אבידע, בצד פרסומיו הרבים על נושאים ציוניים־דתיים, התפרסם כאחד החוקרים הגדולים ביותר של הפולקלור היהודי בזמננו. מחקריו בשטח זה החלו, בהשפעתו של נח פרילוצקי, עוד בשנת 1910. ב„רשומות" — קובץ בעריכתם של ביאליק ורבניצקי — התפרסם מאמרו בשם „ממנהגי ישראל" (שנחתם בשם י. עלזעט). בזמן שהותו בקנדה פירסם בקביעות מאמריו על נושאי פולקלור בעתון היידישאי „דער קאַנאַדער אָדלער". ביוהנסבורג הופיעו שני ספריו על נושא המליצה העברית: „בראשית המליצה העברית" ו„מאמרים מספר המליצה העברית". שם הופיע גם מחקרו על כתב־יד בלתי נודע של רמב"ם „מחקרות מני קדם".

הרב אבידע חקר גם את אוצרות שפת יידיש ובשטח זה פירסם בשנים 20־1918 בוורשה, בהוצאת לוין־אפשטיין, 4 כרכים בשם „דער וואונדער־אוצר פון דער יידישער שפּראַך" (מטמון־הפלא של שפת יידיש), אשר זכו להערכה רבה.

ביבליוגרפיה מלאה של כתביו פורסמה בגליון ניסן־תמוז תש"ז של כ"ע „עדות", בעריכתו של שמחה אסף, שהוקדש ליובלו ה־60 של הרב אבידע. לציון יום הולדתו ה־70 פירסם אהרן צייטלין בעתון „דער טאָג" (מיום 30 במרס 1962) מאמר הערכה בשם „וועגן אַ פאָרשער פון אידישע קולטור־ווערטן" (חוקר ערכי־תרבות יהודיים) ובו כתב: „באישיותו של הרב זלוטניק־אבידע חי המרץ הרוחני החריף של יהודי פולני, משהו מהצמאון „הסוקרטיבי" להיות באוירות שונות, החל מהעיירה גומבין הפולנית עד לוונקובר באמריקה הצפונית ויוהאנסבורג באפריקה הדרומית; לספוג כל מיני ערכים, להפנים עולמות שונים — וכל זה להביא למכנה משותף של ירושת הרוח היהודית, הבית־מדרשאית".

הרב אבידע תירגם ליידיש את ספר „קהלת" ואת „שיר השירים" וכן ליווה את תרגומיו בפירושים רבים וחשובים. כמו כן תירגם ליידיש מפרסית ספר דתי־פרסי קדום „זנד אווסטה". הוא ניסה כוחותיו גם בשירה ואחרי שבנעוריו פירסם שיריו ב„הקול" הוורשאי, חזר בבגרותו לעולם הפיוט ושיריו בשפה האנגלית נתפרסמו בכתבי־עת שונים בקנדה ובאפריקה הדרומית.

בהיותו נואם מזהיר, תרם הרב אבידע רבות לתחיית ישראל בארצו. גדולה זכותו במימוש גאולתו של עמק חפר על ידי המגבית בקרב יהדות קנדה וכן יש לזקוף חלק ניכר מהצלחותיהן של הקרנות הלאומיות על חשבון ההתלהבות שהיה מעורר בהופעותיו בכל אתר ואתר.

סוף ימיו בילה בארץ, עוסק בתורה ונחבא אל ספריו בביתו בירושלים, בו נפטר בשנת 1962. קהל רב ליווהו למקום מנוחתו עדן, כשגדולי האומה חולקים לו את הכבוד האחרון. זכרו לא ימוש לעולם מקרב עמנו ומקומו באוצר התרבות היהודית יציב וקיים. מכתביו ומספריתו העשירה ייהנו עוד דורות של חוקרי תרבות עמנו. על יד האוניבר־

סיטה העברית עומד לקום מכון לחקר הפולקלור היהודי שישא את שמו של הרב יהודה לייב אבידע ז"ל, בן הקהילה היהודית של פלוצק. בירושלים נקרא על שמו רחוב, מול ביהכנ"ס „ישורון".

אדלברג יצחק, רב. נולד בפלוצק, למד והוסמך לרב אצל הרב ר' טוביה טביומי (גוטנטג), רב דסוכוצין. היה חתנו של הרבי מיבלוננה.

כיהן ברבנות בביעלסק שע"י פלוצק, אח"כ במקוב ובתקופת מלחמת העולם השניה היה רב בוורשה. נספה בשואה.

אוירבאך יצחק ב"ר חיים, רב. ישב על כסא הרבנות בפלוצק בעשור הראשון למאה ה־18. נחשב בזמנו לסמכות רבנית גבוהה. חיבר ספר „דברי חיים" שבו עסק בסוג־יותיו של ה„שולחן ערוך". כ"כ כתב קונטרס „מים חיים" שבו ליקט חידושיו של אביו, ר' חיים, על „אורח חיים" ו„יורה דעה".

אוירבך (**אויערבאך**) **פאלק**, רב. כיהן כרב בפלוצק אחרי הרב רקובסקי במשך תקופה קצרה. יצא לו שם כבקי גם במדעים חילוניים, נוסף לידיעותיו בהלכות תלמוד. מפלוצק עבר לברלין ושם שימש מרצה בסמינר לרבנים.

איידלברג מרדכי דב, רב. רבה האחרון של קהילת פלוצק. נולד בביאליסטוק בשנת תרמ"א, למד בישיבות שונות ובין היתר בישיבת „חפץ חיים" בוולוז'ין אצל הגאון ר' רפאל שפירא. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה כיהן כרב בעיר ניקולייב ואחרי המהפכה חזר לביאליס־טוק. בשנת 1928 נתמנה לרב בפלוצק. פה, נוסף לבקיאותו הרבה בהלכה וחרדתו הגדולה לשמירת המצוות, ובפרט שמירת השבת, יצא לו שם כדואג מתמיד לצרכי העניים. חלק ניכר מזמנו היה מקדיש לעניני ציבור ואף נמנה עם חברי הועד הפועל של „אגודת ישראל" בפולין. בשנת 1930 ביקר בא"י, אליה שלח קודם את שני בניו למטרת לימודים ב„ישיבה".

לאחר כיבושה של העיר על ידי הנאצים, נמלט לוורשה ומשם עבר לשטח הכיבוש הסובייטי. הגיע עד לווילנה, אולם למרות כל מאמציו לא הצליח לעלות משם לא"י. בזמן פלישת הגרמנים בשנת 1941 התגורר בעיירה לאחר־ביץ' ובחודש חשון תש"ב (1941) הוצא שם להורג, ביחד עם כל יהודי המקום, על ידי הרוצחים הנאציים.

ירושתו הרוחנית של הרב א. מהווה ספרו ב־4 כרכים, בשם „חזון למועד". הכרך הראשון הופיע בשנת 1923 בביאליסטוק ויתר שלושת הכרכים בפלוצק. הספר מכיל שאלות ותשובות בעניני דת והלכה וכן קובץ של נאומיו, אשר השמיע בבית הכנסת הפלוצקאי בהזדמנויות שונות. בכרך א' של הספר מובאת גם הרצאתו בועידה הארצית השלישית של „אגודת ישראל" בוורשה (תרפ"ט) ושבה דרש בתוקף למחות נגד רדיפות היהודים ברוסיה הסו־בייטית.

בזורא מתתיהו, דיין. נולד בפלוצק והתמנה לדיין בזמן כהונתו של ר' פאלק אוירבאך. השלטונות היו מכי־רים בו כמייצג רשמי של הרבנות והוא היה מופיע בכל האירועים הרשמיים כנציג דתי של הקהילה. הוא היה משביע את הטירונים היהודיים לפני לכתם לשירות צבאי. כמו כן היה מופיע בבתי המשפט החילוניים כשהיו מתעור־רות בעיות דתיות. חיצוניותו היתה מלאה הדר וכל הלי־כותיו אמרו כבוד. ליווה את הרוג המלכות, ר' שפירא הי"ד, ברגעיו האחרונים. היה ידוע כנדבן גדול. נפטר בשיבה טובה והובא לקבורה כשכל הקהילה חולקת לו את הכבוד האחרון.

גינזבורג אברהם חיים, רב. ישב על כסא הרבנות בפלוצק במחצית השניה של המאה ה־18. היה נחשב לבר־סמכא גדול בתורה ורבנים מפורסמים בקשו הסכמתו לחי־בוריהם. שמו מופיע בכתב ההסכמה לספר „עטרת יוסף" ביחד עם שמותיהם של גדולי הדור דאז, כגון ר' לוי יצחק מברדיצ'ב והמגיד ר' ישראל מקוז'ניץ. הספר הופיע בשנת תקל"ח (1778). כמו כן מוצאים הסכמתו במב"א לספר „זרע אברהם" מפרי עטו של הרב הפלונסקאי, ר' אברהם ליכטנשטיין שנדפס בשנת תקמ"ח (1788). בעצמו, מחמת צניעותו הרבה, לא פירסם אף חיבור. יוצאי חלציו היו לרבנים בקהילות שונות.

הפטקא זיסמן, דיין. היה תלמידו המצטיין של האדמו"ר מסוכאצ'ב, ר' אברהם. חיבר ספר ביאורים לקושיות שהת־עוררו בזמנו אחרי הופעת ספריו של רבו הגדול בשם „בצל החכמה". בשנת תרפ"ד (1924) מונה לדיין של קהילת פלוצק. הוא מילא תפקידו בהקפדה רבה, וגם עסק בהוראה למבוגרים בבית המדרש הקטן. יסד את האגודה „שומרי שבת", אולם לא הצטיין בקנאות קיצונית ולכן היה אהוב ומקובל על הבריות. עד יום מותו חי בדוחק רב ולא שאף להטבת מצבו. כשהציעו לו העלאה בשכרו — סירב. רבנים גדולים השתתפו בהלוויתו ונאמר עליו שהיה נמנה עם ל"ו נסתרים.

הלברשטט (**האלבערשטאט**) **נפתלי הרץ**, רב. נתמנה לרב של קהילת פלוצק בשנת 1840 בערך. היה מחותנו של הרב מלובלין, ר' משולם זלמן אשכנזי. בפלוצק כיהן תקופה קצרה בלבד. נפטר בשנת תרט"ז (1856).

זילברברג שמעון (ר' שמעון מוהל), דיין. נולד בליפנו, בנו של הרב הליפנאי, ר' אליהו, מחבר הספר „שיר השי־

רים עם ביאור חדש שירי זמרה" (וורשה, 1875). ר' שמעון, לאחר שנשא לאשה את בתו של חסיד פלוצקאי ר' משה וויינברג, התישב בנעוריו בפלוצק. פה למד בבית המדרש וחברו לספסל הלימודים היה נחום סוקולוב. שנים רבות היה דיין הקהילה.

זיסקינד אלכסנדר הכהן (ר' זישע פלאצקער), רב. נולד בשנת תקנ"ה (1795) בוורשה. כיהן כרב של קהילת פלוצק החל משנת תקצ"ד (1834). קנאותו הדתית עוררה נגדו את ה„מתנגדים" וגרמה לעתים קרובות לריב ומחלוקות. ידיעת שפות — רוסית ופולנית — איפשרה לו לייצג את העדה בפני השלטונות ורכשה לו כבוד בעיניהם. ישב על כסא הרבנות בפלוצק בסך הכל 3 שנים, כי נפטר בגיל צעיר (42 שנה) ונטמן בבית־העלמין הישן.

חיבורו של ר' זישע „יקר מפז" הופיע לאור כ־100 שנה לאחר פטירתו (בשנת תרצ"ב — 1932). פירסם אותו הרבי מגור, ר' יצחק מאיר אלתר.

זלוטניק יונה מרדכי, רב ועסקן ציבורי. נולד בפלוצק בשנת תרי"ח (1858). אביו היה בעל בית־הבד לעשיית שמן בפלוצק. דאג לחינוך ילדיו ברוח מסורתית־לאומית. יונה־מרדכי ז. הצטיין בלימודיו והשיג היתר־הוראה בצעירותו. במשך שנים רבות כיהן כרב בקהילת שרנסק ואח"כ בזאקרוצ'ים. כשהתפנה כס הרבנות בפלוצק לאחר שהרב ליפשיץ עבר למקום אחר, נבחר יונה מרדכי ז. לרב. במשך כל שנות כהונתו זכה להערכה רבה בגלל פעילותו הרבה והפוריה למען הכלל. בהשתדלותו נוסד בפלוצק סניף של תנועת „מזרחי".

הרב י. מ. ז. נפטר זמן קצר לאחר מותו הטרגי של הרב שפירא (ראה להלן). יש סברה שהעלילה הנוראה ההיא השפיעה ביותר על בריאותו של הרב הישיש. יום פטירתו נהפך לאבל כבד לכל האוכלוסיה היהודית של העיר והסביבה.

בשנת תרפ"ו הופיע באנגליה ספר זכרון שבו נרשמו על הרב זלוטניק דברים אלה: „סופר מהיר, איש ישר וטהר לב, לא הסיח דעותיו מיראת אנשי לשון ועשה הרבה לטובת בנין הארץ".

כהן אלעזר, רב. נולד בוורשה בשנת תקנ"א (1791). בילדותו למד ב„ישיבה" בפלוצק. המשיך בלימודיו בוורשה ושם היה תלמידו של ר' אריה לייב צונץ (ר' להלן). כשהיה רב במקוב הוצע לו תפקיד של רב בפלוצק. לאחר היסוסים רבים שנבעו בעיקר מחששותיו מפני ה„מתנגדים" שבקהילת פלוצק, קיבל את ההצעה וישב על כס הרבנות שש שנים (1856—1862). תקופת כהונתו עמדה בסימן של ריב פנימי בין ה„מתנגדים" והחסידים, כשהרב נמצא נתמך על ידי אלה האחרונים, אשר התנגדו בתוקף ל„חי־דושים" כלשהם ובעיקר בשטח ההוראה וחינוך הדור הצעיר. כתום שש השנים עזב את הקהילה ועבר לשבת על כס הרבנות בתחילה בפולטוסק ואח"כ בסוכאצ'ב. חיבורו היחידי — „חידושי הרדא"ך" — פורסם כבר אחרי מותו בוורשה בשנת תרע"ג (1913) ובנו יהושע הוציאו לאור.

ליפשיץ זאב וולף, רב. נולד בפלוצק בשנת תקנ"ד (1794), היה גיסו של ר' אברהמ'לה מצ'כאנוב, כי נשא לאשה את בתו של ר' דן לנדאו. כיהן כרב במקומות שונים, בתחילה ברדזינוב, אח"כ (החל משנת 1818) במלאווה ושם כיהן במשך 16 שנה. בשנת 1836 עבר להיות רב בקהילת אוזורקוב ושם נפטר בשנת תרכ"ד (1864).

ליפשיץ יחזקאל, רב. נולד בקובנה בשנת 1862. אביו, ר' הלל אריה, היה רב בסובאלקי ובלובלין והתפרסם בחי־בוריו. ר' יחזקאל ל. החל בכהונתו בפלוצק בשנת 1897. הוא הגיע לשם מקורלנד בה שימש כרב במספר קהילות. הוא לא הסתפק במילוי תפקידו כרב בפלוצק אלא הרחיב את פעילותו בקנה־מידה ארצי. בשנת 1909 השתתף באיפן פעיל בכנס רבני רוסיה ופולין שהתקיים באודיסה. כעבור זמן־מה נבחר לנשיא „אגודת רבני פולין" ובשנת 1926 היה חבר המשלחת של האגודה וביקר אתה בארצות הברית. באותו זמן עבר לכהונת רב בקליש.

בפלוצק רכש לו עמדה מכובדת גם בקרב השלטונות. המושל הרוסי (ה„גוברנאטור") היה נפגש אתו לעתים קרובות. בשנות הפוגרומים באוקראינה ובבסרביה אשר נערכו בהסכמתם השקטה של השלטונות, השתררה בפלוצק אווירה מתוחה, אולם הודות להשתדלויותיו של הרב לא אירעו כל תקלות.

ספרו „המדרש והמעשה" הודפס לראשונה בשנת 1905 והושלם ב־1910. זהו לקט הלכות, אגדות, דרשים ופל־פולים, אשר זכה לפופולריות גדולה וגם הופיע עד כה בשלוש מהדורות.

לנדאו אברהם, האדמו"ר מצ'כאנוב. בנעוריו למד תורה בפלוצק ופה נשא לאשה את בתו של הגביר הפלוצ־קאי, ר' דן לנדאו. בשנת תקע"ט נתמנה לרב בצ'כאנוב ושמו יצא לתהילה בקרב החסידים. אשתו, איטה, היתה ידועה כצדקנית גדולה. ר' אברהם הלך לעולמו בשנת תרל"ה (1875) בהיותו בן 90. ספריו, כגון „אהבת חסד" (על סדר נשים וטהרות), „זכותא דאברהם" (לקט דרשות) ו„בית אברהם" (סוגיות בש"ס), התפרסמו לאחר מותו. בימינו כתבו עליו: הרב י. ל. אבידע (אלזט) — בקובץ „מנהגי ישראל" — וי. רפאל — ב„ספר החסידות". נכדו, מנחם מנדל חיים לנדאו, שכיהן כרב במספר קהילות בפולין ואח"כ התישב בדטרויט, פירסם עליו ספר בשם „אהבת חסד מאת זקני האדמו"ר מצ'כאנוב". אחרי פטי־

רתו פורסם גם קובץ ביאורים על הנהגותיו של ר' אברהם בשם „ויעש אברהם".

מנדלסון מנדל, ראש ישיבה. היה מכונה בשם ר' מנדל יעקב חסיד. נולד בפלוצק ולמד תורה בהתמדה. שנים רבות עד יום פטירתו ניהל את „הישיבה" בבית המדרש הקטן והעמיד תלמידים רבים. רבים היו פונים אליו בשעת צרה והוא היה מנחמם. נפטר בשנת תרפ"ז.

מנדלסון משה, דיין. בנו של ר' מנדל. התפרסם כלמדן מופלג. עסק בהוראת התורה והלך בעקבות אביו.

מנדלסון בנימין, רב. בנו השני של ר' מנדל. עלה ארצה ושימש מספר שנים כרב בכפר־אתא. משמש כרבה של המושב קוממיות, שהיה בין יוזמי הקמתו.

מרגלית יהודה לייב, רב. נולד בשנת 1741 וכיהן כרב במספר קהילות בפולין, ובין היתר בפלוצק, ולבסוף בפרנק־פורט על נהר האודר, שם נפטר בשנת 1811 (או ב־1818). אהרן צייטלין הגדירו כ„משכיל אנטי־מנדלסוני". חיבר תשעה ספרים שנושאיהם העיקריים הם פילוסופיה, בקורת המקרא ובעיות דקדוק. בספרו „אור עולם" תופסים מקום נכבד מדעי הטבע (הופיע בשנת 1777). ספרו החשוב בשטח הפילוסופיה הוא „טל אורות" (1843) שיצא לאור כ־25 שנה לאחר מותו.

בתקופת כהונתו כרב בפלוצק הצטיין בפעילותו הציבו־רית בהשתתפו בכינוסי הקהילות שהוקדשו למלחמה בגזירות שונות של המלכות, כגון הגיוס לצבא.

מנחם נחום בר' יוסף, רב. היה דיין בפלוצק בין השנים 1819־1810. מחבר הספר „ניחוח נחום" שנכתב בשנת 1821 וחלקו הראשון פורסם באופנבך בשנת 1829. נינו, ישראל יוסף פרייס, פירסם בשנת 1886 מהדורה שנייה של אותו ספר. הסכמותיהם לספר הזה נתנו הרבנים ר' ישראל יהושע מקוטנה ור' שמחה מגומבין. לוח ל־50 שנה שחובר ע"י ר' מנחם נמצא כיום אצל נינו, ד"ר פרייס, פרופסור באוניברסיטה של ייל בארה"ב.

פנחס בר' יהודא, רב. כיהן כרב בקהילת פלוצק בעשור האחרון של המאה ה־18. חיבר 7 ספרים, אולם ניתן לזהות רק ארבעה מהם: „אבן בוחן", לקט ואוסף של בחינות ומדות טובות; „כתר תורה", אוסף של דרשות (הודפס בשנת 1859); „מדרש לחכמים", פירוש לספר התהילים (נדפס במינסק בשנת 1809); „גבעת פנחס", פירוש לספר איוב (ווילנה, 1808).

צבי הירש, רב בפלוצק. חיבר ביאור על „ילקוט שמעוני", שנדפס בוורשה בשנת תקנ"ו (1796).

צונץ אריה לייב (ר' לייב'לה חריף), רב. כיהן כרב של קהילת פלוצק אחרי הרב י. ל. מרגלית וישב בה במשך 10 שנים. מכאן עבר למשרה של רבנות בפראגה, שע"י וורשה, אולם כעבור זמן קצר ויתר על הרבנות והקדיש כל זמנו לחיבור ספרים. הוא חיבר 25 ספרים שרובם הופיעו אחרי מותו. ספריו העמידו לו תלמידים ומעריצים רבים במיוחד בקרב החסידים. נפטר בשנת תקצ"ג (1833).

רובינשטיין מיכאל, ראש הישיבה שבבית המדרש הקטן במשך שנים רבות. למדן מופלג וקנאי לדת, היה ידוע בהליכות הפשטות שלו ובחיי הדוחק, כי רוב זמנו בילה בבית המדרש שקוע בתלמודו ומרביץ תורתו, תוך הזנחה גמורה של פרנסת ביתו. נתחבב על תלמידיו הרבים. מספר שנים לפני המלחמה נתמנה לדיין הקהילה ושימש בתפקיד זה עד לפטירתו סמוך למלחמת העולם השנייה.

רובינשטיין פישל, רב. כיהן כרב קהילת פלוצק בשנת תר"ל (1870). באותו זמן פרצה בעיר מגיפת החולירע, אשר הכחידה כמחצית האוכלוסיה של העיר. הרב התמסר לטיפול בחולים, עבד יום ולילה בהגשת עזרה. הודות למסירותו ניצלו רבים מהמוות, אולם הוא עצמו נפל קרבן למגיפה ונפטר בהיותו עדיין בגיל צעיר.

רודאבר שמואל־זישא, ראש ישיבה. נולד בפלוצק ולמד בתחילה בבית המדרש הקטן ואחר כך המשיך את לימודיו אצל הרב ישעיהו קוטנר בקוטנו. אחרי נשואיו עבר לווישגרוד ומשם לוורשה. בזמן מלחמת העולם הראשונה חזר לפלוצק ונתקבל כראש הישיבה בבית המדרש הקטן. בתפקיד זה כיהן עד שנת 1925. הצטיין בלמדנותו והקים מספר רב של תלמידים. נפטר בוורשה בתחילת מלחמת העולם השנייה.

רוזנשטראוך מנדל, רב. נולד בפלוצק ולמד בישיבה שבבית המדרש הקטן. אחרי שקבל סמיכה, כיהן כרב של הקהילות אולקוש וז'ירדוב.

רקובסקי עזריאל אריה לייב, רב. נצר ממשפחת רבנים גדולים, תלמידו של ר' יעקב מקארלין. בצעירותו התמנה לרב בסטביסקי שנאלץ לעזבה בגלל התנגדותו החריפה לכת החסידים. במחצית השנייה של המאה ה־19 כיהן כרב של קהילת פלוצק. תקופת כהונתו הצטיינה בשורה של סכסוכים גלויים בין „המתנגדים" לבן „החסי־דים", אשר חתרו בכל האמצעים נגד סמכותו של הרב. יחד עם זאת עשה הרב רבות למען העלאת רמת הלימו־דים ב„תלמוד־תורה" וארגון העזרה לעניי העיר. ביוזמתו נוסד בית החולים היהודי וסופקו צרכי דת לחיילים יהודים שהשתייכו לחיל־המצב הרוסי בעיר. כיהן בפלוצק 17

שנה ובשנת 1880 עבר למשרת רב של קהילת מרימפול שבה נפטר בשנת 1893.

פרטים מענינים על תקופת כהונתו בפלוצק התפרסמו בזכרונותיה של נכדתו, הסופרת פועה רקובסקה.

שמואל בן עזריאל, רב. בשנות חייו האחרונות כיהן כרב בפלוצק, בצעירותו למד באמסטרדם והושפע מהזר־מים המערביים של הספרות הרבנית שקדמו לתקופת ההשכלה. בשנת 1739 היה רב בעיר שטרין בגרמניה ואחר כך עבר לקוטנה.

פירסם שני חיבורים ידועים: „עמודי עולם" (הופיע בברלין בשנת 1741), „חגורת שמואל" (פרנקפורט על האודר, 1772). נפטר בשנת 1772.

שפירא חיים, האדמו"ר הפלוצקאי. נולד בשנת תרל"ט בעיירה פשיטיק, במקום שאביו היה רב ואדמו"ר. מצד אביו היה נכדו של האדמו"ר ממוגלניצה ומצד אמו — נכדו של האדמו"ר מצונז. היה ידוע בצדקתו ובפרישותו ותמיד הסתפק במועט.

בשנת תר"פ (1920) כשפלוצק היתה מוקפת חילות בולשביקים, נעמד הרבי על מרפסת ביתו והתפלל. הפר־לנים האשימוהו במתן סימנים לאויב והוא הוצא מיד להורג על ידי בית משפט שדה צבאי. ההוראה של מארשאל פיל־סודסקי לדחות את ביצוע גזר־הדין הגיעה באיחור. לאחר מותו התנהל בוורשה משפט רהביליטציה בהשתתפותם של עורכי־הדין א. הרטגלס ול. לנדוי, אולם ללא תוצאות.

א

אבשלום (פרידמן) חיים, עסקן ציבורי ומחנך. היה מורה בגימנסיה היהודית בפלוצק משנת 1915. קיבל חינוך מסורתי ואח"כ למד בבתי"ס פדגוגיים בווילנה ובגרודנו. עם מוריו נמנו אהרן כהנשטם (ר' להלן) וד"ר צ'ורני. כבר בגיל 16 החל להיות פעיל בשורות „פועלי־ציון" בתנאי מחתרת ובשנות מלחמת העולם הראשונה עזר להקים סניפים של „צעירי ציון". בא"י ביקר לראשונה בשנת 1914 וחזר לגולה מלא התלהבות לרעיון התחייה. בשנות המלחמה התישב בפלוצק וקיבל על עצמו את הוראת העברית בגימנסיה היהודית שנוסדה זה מקרוב. אירגן חוגי נוער להשתלמות בידיעת התנ"ך והספרות העב־רית הכללית. ביחד עם המורים וויגודסקי ואינדלמן הקים את תנועת „השומר הצעיר" (הצופים) בעיר. השפעתו הרו־חנית על הנוער היהודי בפלוצק נתנה חיש מהר אותותיה ורבים מתלמידיו החליטו ללכת בדרך ההגשמה החלוצית. בשנת 1918 פעל א. ברוסיה, ביחד עם יוסף טרומפלדור להקמתו של „החלוץ" וב־1919 עלה לא"י. בארץ, במשך למעלה מ־30 שנה, נשאר נאמן לדרכו כחלוץ ומחנך הדור. היה בין מייסדיה של עין־חרוד והקדיש את כל מרצו להקמת התנועה של „הנוער העובד". במשך שנים כיהן כמרכז המדור לחינוך ותרבות במועצת פועלי ת"א־יפו וסמוך למותו, בשנת 1952, ניהל את המדור לאמנות של המרכז לתרבות ולחינוך של הסתדרות העובדים הכללית. נמנה על מארגניה הראשונים של התזמורת הפיל־הרמונית. להנצחת זכרו נבנה על שמו בית־תרבות בתל־אביב (קרית שלום). המרכז לתרבות ולחינוך של ההסתד־רות הקים לזכרו את „מכון אבשלום" לידיעת הארץ.

אביבי (פלידרבלום) יחיאל, חלוץ ועסקן ציבורי. נולד בשנת 1906. עלה לא"י בשנת 1924. עד 1926 היה חבר בפלוגת „עין חרוד" שעבדה בפרדסי פתח־תקוה. בשנים 1933—1926 היה פועל בנין וסבל בנמל חיפה. בשנים 34—1933 היה מנהל חברת „מנוף" לסבלות וסוארות בנמל חיפה. אחר כך עבד כסוכן במספר חברות הקשורות בהובלה ימית, כגון „תנובה אכספורט", „פלטרנספורט" ואחרים. בשנת 1948 יסד חברה בשם „מעבר", אשר עסקה בשיחרור סחורות מהנמלים בשביל מוסדות ההסתדרות. משנת 1953 ואילך ניהל חברה ימית לעבודות מכס ונמלים. כיהן כיושב ראש של ועד איגוד סוכני מכס ותחבורה בחיפה. היה חבר מועצת הנמלים בישראל. נפטר ב־1962.

אגמון (פאפירצ'יק) אליהו, מפעילי תנועת העבודה הציונית. כיהן שנים רבות כחבר ההנהלה של צ. ס.־פועלי־ציון. בשנת 1925 עלה לא"י. אחד הפעילים המרכזיים במוסדות ההסתדרות ובמפא"י חיפה. חבר מועצת המנהלים של „סולל־בונה", קופת־תגמולין וכו'.

אדלר נטע, מורה ומחנכת. אחת המורות הותיקות ברשת החינוך בפלוצק. לימדה בבתי ספר עממיים וחינכה מאות בני נוער עשרות בשנים. נספתה בתקופת השואה.

אהרונוביץ מרדכי, מנעוריו פעיל בתנועת „החלוץ". הגיע לחופי הארץ כאחד המעפילים האחרונים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה על סיפון האניה „טייגר היל" (בספ־טמבר 1939). עובד בשרות הממשלה ופעיל, כחבר הועד, בארגון יוצאי פלוצק.

אורבוך (אוערבאך) ישראל, ראשון עולי פלוצק בתקופה החדשה (עליה שניה). עלה לארץ־ישראל בשנת 1907. עסק כל ימיו בעבודות חקלאיות בקבוצות פועלים שונות בחיפה, קיסריה, כפר־סבא ועוד. התנדב כהרבה צעירים בזמנו ל„גדוד העברי", אולם לא נתקבל בגלל חולשת לב. הדבר הזה השפיע עליו מאד ולכן לא יכול היה למצוא מרגוע לנפשו במשך שנים רבות. חי אח"כ עם משפחתו בכרכור ובמחניים. עבד אצל פיק"א ולבסוף ב„יכין". נפטר בירושלים בשנת 1936. אלמנתו חיה בת"א; בתו — עובדת במרכז החקלאי, בנו — מהנדס.

אוליבר (אילאווער) יהודה־משה, בעל־מלאכה ועסקן ציבורי. מראשוני הפעילים ומנהיגי ה„בונד" בפלוצק. נוסף לפעילותו הפוליטית הערה, היה חובב במה והשתתף בהצגות תיאטרון רבות שאורגנו לטובת מוסדות־צדקה שונים בעיר. בשנת 1936 היגר עם משפחתו לאוסטרליה. למרות גילו ממשיך להיות פעיל בציבוריות היהודית שם ומשתדל לרכז סביבו את יוצאי קהילת פלוצק באוסטרליה.

אוליבר (אילאווער) שאול, מצעירי העסקנים של ה„בונד" בפלוצק. מימי נעוריו בפלוצק, ואחר כך באוס־טרליה, הצטיין בכשרונותיו הדרמטיים והופיע במחזות שונים בבימויו של ווייסליץ ואחרים.

אולשניק (אלעשניק) אברהם, עסקן ציבורי. נולד בפלוצק בשנת 1894 וקיבל חינוך דתי. בשנת 1916 הצטרף ל„אגודת ציון" בפלוצק ואח"כ נמנה עם קבוצת העסקנים, אשר הקימו את תנועת „פועלי־ציון" (שמאל) בעיר. היה פעיל באיגודים המקצועיים של בעלי־מלאכה ובעיקר בתע־שיית העור ובארגון ההובלה. נספה במחנה־ריכוז נאצי.

אוסטרובר (אסטראווער) לב (ליאון), רופא וסופר ידוע. נולד ב־1889. אחרי סיום לימודיו בגימנסיה, למד

רפואה באוניברסיטה של ברלין ושם התידד עם נתן בירנבוים. אח״כ התגורר בקראקוב ונמנה עם ידידיו של אברהם רייזין. בקראקוב הופיע בשנת 1911 סיפורו הראשון ביידיש „פאַרוואָס?״ (מדוע?). עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה גוייס לצבא הרוסי כרופא והמשיך בתפקיד זה גם בצבא האדום במלחמת האזרחים. בשנים הראשונות אחרי המלחמה פירסם ספרים ברוסית על חיי היהודים בבירר־בידג׳ן וגם רומן אוטוביוגראפי „כשהנהר משנה את כיוונו״. חיבר גם ספרים שהרקע שלהם חיי היהודים בימי הביניים. פופולריותו כסופר גדלה והוא נבחר לועד אגודת הסופרים במוסקבה. בשנת 1937 נמתחה עליו ביקורת על ידי השלטונות והוא נאלץ לחזור למקצועו הרפואי, אולם כעבור מספר שנים שוב החל לפרסם סיפוריו. היה מחותנו של דוד ברגלסון. כמה מבין ספריו תורגמו ליידיש על ידי פרץ מארקיש. נפטר במוסקבה בשנת 1962. אחרי מותו פורסם בבטאונם של הסופרים הסובייטיים „ליטעראַטורנאַיה גאַזעטה״ מאמר בשם „בן גדול של מולדתנו״, שהעריך מאד את ירושתו הספרותית של א.

אוסטרובר (אוסטראָוועוער) **שמואל**, עסקן ציבורי וצלם ידוע בפלוצק. אחיהם של לייב ואלכסנדר א. נולד בשנת 1897. בנעוריו היה פעיל בתנועה המהפכנית ונמנה עם מארגני אגודת „פועלי ציון״ בתנאי המחתרת בשנת 1904 בעיר. מיד אחרי המלחמה, בשנת 1918, הוקמה בפלוצק בהנהגתו תנועת „פועלי ציון״ שמאל שבה פיתח פעילות רחבה בשטח התרבותי וההסברתי עד יום מותו בשנות השלושים. היה זמן־מה, מפקד מכבי־אש מתנדבים בעיר. אשתו דורה, ובנו היחיד, אלכסנדר, ניספו בשואה.

אוסטרובר (אסטראָוועוער) **אלכסנדר, אברהם**; משפטן חוקר מדעי באוניברסיטת פנסילבניה (ארה״ב). נולד בפלוצק. בין מוריו היו י. א. פפיירנא ופנסון. בנעוריו השתתף בהנהגת קן תנועת הצופים (אח״כ „השומר הצעיר״). בשנת 1922 פירסם בוורשה קובץ שיריו ביידיש „אין אָפּטע פאַרנאַכטן״ (תדיר בין־השמשות). בשנת 1926 סיים חוק לימודיו בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה בוורשה וכעבור זמן־מה התמנה ליועץ המשפטי של איגוד תעשיית הסוכר בפולין. ביחד עם אשתו ובתו הצליח להימלט מוורשה הנצורה בשנת 1939 ומשנת 1941 ואילך הנהו תושב העיר וושינגטון. בעל תואר אקדמאי של אוניברסיטת ג׳ורג׳ וושינגטון בשטח החוק ההשוואתי. בהוצאת אוניברסיטת פנסילבניה פירסם בשנת 1964 את מחקרו הגדול על בעית הבלשנות בחוק הבין־לאומי בשם "Language, Law and Diplomacy" („לשון, חוק ודיפלומטיה״).

אוקוליצה (אקאליצא) **בצלאל**, בן למשפחה דתית, קיבל מילדותו חינוך מסורתי. בנעוריו הצטרף לתנועה הציונית. היה בין קבוצת המייסדים של „פועלי־ציון״ בפלוצק. בבחירות האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה נבחר לחבר ועד הקהילה כמועמד מטעם „פועלי־ציון שמאל״. שנות המלחמה עברו עליו ועל אשתו, חנה, במחנות־עבודה בסיביר. לאחר המלחמה היה זמן־מה במחנות העקורים בגרמניה ומשם יצא לארצות הברית. פעיל כסגן יושב ראש אירגון יוצאי פלוצק בניו־יורק.

אוקוליצה (אקאליצא) **חנה**, מפעילי העסקניות במפלגת „פועלי־ציון״ בפלוצק. הצטיינה בהשתתפותה הפעילה בחוג הדרמטי.

אוקונובסקה (קובלסקי) **פרנקה**, ד״ר. מנעוריה היתה פעילה בתנועת נוער ציונית. הצטרפה ל„השומר הצעיר״ והיתה לאחת המדריכות בקן התנועה. סיימה לימודי פרמקולוגיה באיטליה. עלתה ביחד עם משפחתה ארצה בשנים הראשונות לאחר קום המדינה. עובדת כרוקחת ופעילה כחברת הועד בארגון יוצאי פלוצק.

איידלברג שלמה ד״ר, היסטוריון־פובליציסט. בנו של הרב הפלוצקאי, ר׳ מרדכי דב א. מוסמך האוניברסיטה העברית בירושלים. השתתף בשורות צה״ל בהגנת העיר. בשנת 1952 התמנה למרצה בספרות עברית והיסטוריה יהודית של הקולג׳ לבנות ע״י אוניברסיטת־הישיבה בניו־יורק ומאז הוא מתגורר בארה״ב.

פירסם מאמרים רבים על נושאי הספרות העברית בכתבי־עת שונים, כגון „הדואר״, „בצרון״, „ציון״, „סיני״ ועוד. בשנת 1955 פירסם מחקר בשם „תשובות רבנו גרשום מאור הגולה״ ובו ניתח ניתוח מעמיק את תקופת ר׳ גרשום. ב־1962 הופיע מחקרו על חיי היהודים באוסטריה במאה ה־15, שזכה להערכה חיובית ביותר. בהכנה נמצא מחקרו החדש על תולדות העם היהודי לאחר גירוש ספרד. בשנת 1965 התמנה למרצה באוניברסיטת ת״א.

אייזיק יעקב, מוצאו מהעיירה דובז׳ין על הדרוונץ. בשנות מלחמת העולם השניה עבר עם אשתו בלה, (לבית רובין), ובתו לגור בפלוצק. היה מזכיר ועד מגורשי קהילת פלוצק בבודזנטין. ניספה בשואה.

אייזנברג דוד, מורה־מחנך ועסקן ציוני. התישב בפלוצק בשנת 1920, כאשר הוזמן לכהן כמורה לעברית בגימנסיה היהודית שנוסדה בשנת 1915. נולד בדובז׳ין על נהר הוויסלה בשנת 1886. מצד אמו לבית כהן היה נצר של מחבר הפירוש לתלמוד „שפתי כהן״. הוריו נתנו לו חינוך דתי והועידוהו לרב, אולם הוא, ללא ידיעתם, שקד על הלימודים החילוניים ועמד בבחינות־גמר של מידרשה פדגוגית רוסית כאֶקסטרן. לפני הגיעו לפלוצק עבד כמורה

לעברית בגימנסיה בוולוצלבק, קולו, וורשה ולודז'. במשך כל תקופת חייו בפלוצק פעל רבות למען התנועה הציונית. היה מראשי הפעילים והמכוונים של הפעולה הציונית בעיר, חבר הועד של „אגודת ציון", נואם למען הקרנות הלאו־מיות ולמען מגביות לצרכי תרבות, מטיף למען הפעילות התרבותית. בהופעותיו ובנאומיו היה מביא את ערכי הציו־נות גם לעיירות הסביבה. חינך רבים מבני הנוער לאהבת העם וספרותו, להבנת הערכים הלאומיים ולמסירות בעבודה המעשית למען תקומת העם בארצו.

אחרי תקופה של קרוב לעשרים שנות עבודה בגימ־נסיה היהודית היה על א' לנהל מאבק קשה נגד הורדת רמת לימודי היהדות בין כותלי המוסד וכשלא הצליח במלחמתו, עזב לבסוף את ההוראה בגימנסיה. עד פרוץ המלחמה המשיך בהוראה זמן־מה ברשת בתי ספר התיכו־ניים של „תרבות" ולבסוף כמורה דת והיסטוריה יהודית בגימנסיות הממלכתיות ובבית הספר העממי בפלוצק. בימי חגים לאומיים, יהודיים ופולניים, היה נואם בפני הנוער בבית הכנסת בעניני דיומא ומנצל כל הזדמנות כדי לעורר בשומעיו רגשות גאווה וכבוד לאומיים.

בשנות השואה הראשונות הסתתר, ביחד עם אשתו דבורה ובתם בת־שבע, אשר הצטרפה לשורות הפרטיזנים, אצל אכר פולני בכפר נידח, אולם בדצמבר 1942 גילו הרוצחים הגרמניים את מקום מחבואה של המשפחה ורצחו את כולם.

דוד א' פירסם מסות ומאמרים רבים בקבצים, כתבי־עת ובעתונים שונים. זמן־מה שימש כתבו של העתון „הצפירה". בשנים 1929—1924 נמנה עם צוות המשתתפים הקבועים של הדו־שבועון העברי לנוער „הכוכב", אשר היה מופיע בוורשה בעריכתו של ליבושיץ. עיבד לעברית אגדות מהמיתולוגיה היוונית ופירסמן. הנושא האהוב עליו היו בעיות הפדגוגיה, שאותה בחר לעצמו כמקצוע ראשי בבחינותיו לתואר האקדמאי, אשר השיגו בהיותו בגיל 45. פירסם מאמרים על בעיות חינוך והוראה בכתבי־עת מקצועיים שהיו מופיעים בפולין. נעשים מאמצים לקבץ כתביו המפוזרים ולפרסמם בישראל.

אייזנברג אליהו, סוציולוג־כלכלן ועסקן ציבורי. בנם של דבורה ודוד אייזנברג. נולד בשנת 1917. למד בגימנסיה היהודית ובנעוריו היה חבר פעיל של „השומר הצעיר" בפלוצק. משנת 1934 היה לחבר בהנהגת קן אגודת הנוער העברי „עקיבא" והדריך קבוצות של צעירים. בשנת 1936 נבחר למועצה הארצית של התנועה ולאחר סיום לימודיו בגימנסיה יצא לפעולת הדרכה בתחילה בגדאנסק ואח"כ בראדום, קילצה וקאטוביצה. במשך כ־3 שנים הדריך קנים, אירגן כינוסים וניהל מחנות־קיץ של הנוער. בשנת 1939 נרשם לאוניברסיטה בירושלים, אולם המלחמה סיכלה ביצוע התוכנית. זמן־מה שהה בגטו וורשה ואח"כ ברח ונלחם בנאצים בשורות הפרטיזנים והצבא הסדיר. נפצע פעמיים בקרבות וזכה לאותות־הצטיינות צבאיים. עם גמר המלחמה הצטרף לתנועה החלוצית בפולין ופעל לבטחונם של הקיבוצים היהודיים ששרדו מהשואה והיו נתונים בסכנת התנפלויות מצד הפולנים הלאומניים. בשנת 1946 נשלח לפאריז ושם נרתם למיבצע ההעפלה כחבר מרכז „עליה ד'" מטעם תנועת „הנוער הציוני". השתתף כמו כן בפעולות גח"ל וגיוס ציוד לצה"ל. באותו זמן היה חבר המרכז האירופאי של הקונפדרציה העולמית של הציונים הכלליים וחבר מערכת השבועון „די ציוניסטישע שטימע".

בשנת 1948 עלה עם משפחתו לישראל ובמשך כ־10 שנים עבד בשטח קליטת עולים ועלית הנוער. בפרק זמן זה עשה למען הקמתה וביסוסה של רשת מוסדות חינוך חקלאיים של „הנוער הציוני". היה פעיל בשורותיו של „העובד הציוני" ונבחר כחבר הועד המרכזי של תנועה זו. הקים מחדש את ארגון החיילים המשוחררים, הלוחמים לשעבר בנאצים, ובמשך כ־5 שנים כיהן בתפקיד של מזכיר־כבוד של האירגון הזה. מאז בואו ארצה הקדיש מזמנו ויוזמתו לאירגון יוצאי פלוצק בישראל וזה שנים רבות משמש כסגן יו"ר הארגון. בשנים 1964—1959 מילא תפקידים אחראיים בשטחי כלכלה שונים: בבנקאות, תע־שייה, משק המים ובתחום השלטון המוניציפאלי. משמש כחבר המועצה הארצית של „יד ושם", המועצה הציבורית לסטטיסטיקה והמועצה לבטיחות וגיהות של משרד העבודה.

בשנים 52־1950 למד משפטים ואח"כ עבר לביה"ס הגבוה למדעי החברה, אשר סיימו בשנת 1958. מאז שנת 1946 פירסם מאמרים רבים על נושאים חברתיים־כלכליים ותרבותיים־ציוניים בעתונים וכתבי־עת שונים בישראל ובחו"ל. הקדיש מאמצים רבים לאיסוף חומר עדויות ומיסמכים על השתתפותם של היהודים במלחמה נגד הנא־צים בחזיתות אירופה המזרחית. חומר זה הנהו יסוד לפר־סומו של ספר מחקר על נושא זה וכן לעבודת־דוקטור על הנושא „החברה תחת איום של השמדה". זמן־מה עשה בשליחות משרד החוץ בארצות אפריקה.

אייזנברג דוד, מדריך ועסקן. נולד בפלוצק בשנת 1915. סיים גימנסיה ממלכתית. היה חבר הנהגת קן „עקיבא" בפלוצק והדריך קבוצות של צעירים. עלה לא"י בשנת 1937. זמן־מה למד באוניברסיטה העברית ואח"כ עבד בצפון ים המלח, כמעט עד לכיבוש המקום על ידי הלגיון הערבי. אח"כ עבד במשך תקופה ממושכת כמנהל טכני של מלון „השרון" בהרצליה. נבחר מטעם מפא"י למועצת עירית הרצליה. חבר ועדת הבקורת של ארגון יוצאי פלוצק בישראל.

אינדלמן משה, עתונאי־סופר. היה מורה בגימנסיה היהודית בפלוצק ונמנה עם מיסדיה של תנועת הצופים העברית בעיר. פירסם מאמריו ב„הצפירה" והיה מזכיר המערכת של „העולם", בטאונה של התנועה הציונית העו־

למית. כשהתישב בוורשה התחיל לעבוד בקביעות במערכת העתון „היינט" ובשנת 1931 נתמנה למזכיר המערכת. אחרי מלחמת העולם השניה עלה לא"י ופה פירסם מסות ספרו־תיות תחת השם ינון. ב־1957 עבר לגור לניו־יורק לשם מילוי תפקיד עורך של „הדואר".

אלברג אפרים דוד, סוחר ועסקן ציבורי. חבר הנהלת הקהילה במשך שנים רבות כבא־כוח ה„מזרחי". הצטיין בפעילות ודאגה לארגון העזרה והעידוד לחיילים היהודיים ששרתו בצבא הפולני בפלוצק.

אלטברג משה, עסקן ציבורי ושתדלן. אחד האנשים הבולטים ביותר של חוג המתבוללים. במשך שנים רבות ייצג את הציבור היהודי במועצת העיריה. היה בין המייס־דים של הבנק הקואופרטיבי הראשון בעיר וכל השנים כיהן בתפקיד מנהל הבנק. י. ל. פרץ, שהיה קרוב משפחתו, התאכסן בביתו בעת ששהה בפלוצק. נספה בשואה.

אלטברג (לבית **גולדה**) **פאולינה**, עסקנית ציבורית. רעייתו של משה א'. יסדה וניהלה את האגודה „טיפת חלב" ועמדה בראש העסקניות של בית היתומים היהודי, שהיה באפוטרופסותה. הצטיינה בטיפוח כשרונותיהם של ילדים יהודיים ובין היתר טיפלה בפישל זילברברג־זבר שאחר כך התפרסם כצייר. נספתה בשואה.

אלטמן יצחק טוביה, שען במקצועו וסופר־חובב. בשנת 1912 פירסם בפלוצק חוברת בשם „איין טאָג פון אַ פּלאָצקער סוחר" (יום אחד בחייו של סוחר פלוצקאי) וחתם עליה בשם „אני". זמן־מה ערך בפלוצק שבועון ביידיש. היה מתכתב עם י. ל. פרץ ופירסם בגליון „ייוואָ־בלעטער" שהיה מוקדש לפרץ, את זכרונותיו על הסופר המפורסם. במשך מספר שנים כיהן כחבר מועצת הקהילה.

אלטמן בלה, היתה מורה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים. נספתה בשואה.

אלטמן ישעיהו, היה מורה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים בפולין. עלה ארצה אחרי קום המדינה והמשיך במקצועו, בהתחלה כמורה ומנהל ביה"ס בצפת ולאחרונה בחיפה.

אליוביץ (**עליאוויטש**) **יחיאל מאיר** (**מאקס**), צייר־אמן. נולד בראציונז' בשנת 1890 ובהיותו צעיר עבר לפלוצק ביחד עם משפחתו. אביו התפרנס בעיקר ממכירת עתונים וגם נהגו להזמינו לחתונות כבדחן. הצעיר למד מלאכת השענות וממנה התפרנס. בשעות הפנאי היה נוהג לצייר פורטרטים. בשנת 1917 זכה שפורטרט אחד שלו הוצג בתערוכה בוורשה. עבודתו עוררה התענינות בחוגי האמנים ומשנת 1920 החל ללמוד בבית ספר לאמנויות פלסטיות בוורשה.

בוורשה, פרט לציור פורטרטים, עסק גם במלאכת הקישוט האמנותי. בשנת 1937 קיבל פרס ראשון של עירית וורשה בעד חלון הראווה היפה ביותר.

בשנת 1936 נשלח על ידי ממשלת פולין לארגן ולקשט את הביתן הפולני ב„יריד המזרח" שהתקיים באותה שנה בתל־אביב.

בשנים שלפני המלחמה היה נמנה עם חברי הועד של האגודה היהודית להפצת האמנות בוורשה.

הוא היה גם אספן של דברי אמנות והיה לו אוסף נדיר של חנוכיות ותשמישי קדושה יהודיים שונים.

המשיך בפעילותו האמנותית בגטו וורשה. ביחד עם אמנים יהודיים אחרים בגטו, הקים קואופרטיב, אשר ביצע עבודות שונות לפי הזמנה. בימי חיסול הגטו הובל ביחד עם אשתו, סטפה, לבית פרנדלר מפלוצק — אף היא ציירת כשרונית — ובנם למחנה השמדה בטרבלינקה.

אלתר צבי (**הרמן**), בשנים 20־1918 היה מפעילי „צעירי־ציון" בפלוצק. אחר כך התגורר שנים רבות בחו"ל ושם הקים משפחה. עלה לא"י בשנת 1936 וכאן נפטר.

אלתר אברהם משה, מנהל חשבונות ומזכיר באגודת בעלי מלאכה וב„מכבי", פעיל מנעוריו בתנועה הציונית ולמען הקרנות. אחד החברים הבולטים של „צעירי ציון" ו„החלוץ" בעיר. שנים אחדות היה חבר במועצת העיריה. נפטר בדמי ימיו בשנת 1931.

אפשטיין שלמה, עסקן ציבורי. היה בין מייסדי הבנק הקואופרטיבי הראשון בפלוצק ובמשך כל השנים נמנה בין חברי הנהלתו.

אש אברהם, עסקן תרבות. כאוטודידאקט רכש לעצמו השכלה מעמיקה בספרות יידיש ובבעיות החברה היהודית. ניהל חוגי השתלמות במסגרת תנועת הנוער „פרייהייט" ובסניף „פועלי־ציון" בעיר. חבריו העריכוהו בגלל מסירותו ונכונותו למלא כל תפקיד שהוטל עליו מטעם התנועה.

אשכנזי יצחק יעקב, עסקן ציבורי וסופר. היה המדריך הרוחני ואחד המנהיגים הבולטים ביותר של „מזרחי" בעיר. נמנה עם מייסדיה של „מזרחי" בשנת 1917 ונהנה מהוקרת הציבור בגלל יושרו וכשרונותיו כנואם. היה חבר מועצת הקהילה וכמוסמך לרבנות נבחר לדיין הקהילה.

בשנת תרפ"ז (1927) הופיע בפלוצק, בהוצאת „מזרחי", ספרו הראשון „כנפי יונה", המוקדש לבעיות אידיאולוגיות של התנועה. הספר הוקדש כ"כ לציון עשר שנים להיווסדה של הסתדרות „מזרחי" בפלוצק, לחצי יובל לקיומה של „מזרחי" העולמית ולרב יונה מרדכי זלוטניק ז"ל, שהיה נשיא הכבוד של התנועה בפלוצק. נספה בשואה.

באל אסתר, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

באלאבאן טקלה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

באלאבאן יחיאל, במשך תקופה ארוכה עבד כמורה בבתי־ספר תיכוניים מחוץ לפלוצק. בזמנו נמנה בין פעילי „צעירי־ציון" בפלוצק.

באך (בחורסקי) ק., ד"ר, עסקן. מראשי העסקנים של יוצאי פלוצק בארה"ב. מספר שנים כיהן כסגן יושב ראש הארגון.

באראן אברהם יצחק, בר־אוריין ועסקן ציבורי. מהבודדים בין חסידי גור, שעמהם נמנה, אשר נמשך לרעיון התחיה הלאומית. כשהעיז פעם להעמיד בבית התפילה של חסידי גור צלחת תרומות למען הקרן הקיימת התנפלו עליו החסידים וגרשוהו מ„השטיבל". היה חבר ועד „אגודת ציון" בפלוצק, אחר כך השתתף בייסודו של „מזרחי" בעיר ופעל במשך שנים רבות בהנהגתו. לא זכה להגשים עליתו לא"י, ואחר מותו הצטרפה אשתו, גיטל, לבנותיה בארץ וכאן נפטרה.

באראן אליהו, פעיל ספורט ומדריך. הדריך קבוצות מתעמלים של „מכבי" וחינך שורה של מדריכי ספורט צעירים. הוא עצמו היה מתעמל לדוגמה ועמד במרכז כל האירועים הספורטיביים שאורגנו על ידי „מכבי" בעיר בשנים שלפני המלחמה. נספה בשואה.

באראן לייביש, תפקידו היה — שמש בבית המדרש הקטן. היה ידוע כ„היסטוריה מהלכת" של קהילת פלוצק. מהדמויות האופיניות בעיר; נהנה מיחס של אהדה וחיבה בציבור היהודי.

בהיר (שקלרק) משה, בזמן מלחמת העולם השניה נקלע עם בני משפחתו למחנה־השמדה סוביבור והוא נער בן 12. השתתף יחד עם האסירים האחרים במרד שפרץ במחנה ונמנה בין המעטים שניצלו. היה עד במשפט אייכמן ובמשפטם של נאצים בגרמניה. חי עם משפחתו בארץ.

בוך חנא (הניו), מפעילי העסקנים של מפלגת „פועלי־ציון" שמאל בפלוצק. נמנה בין פעילי הניצולים אחרי מלחמת העולם השניה. שימש כחבר הועד של שארית־הפליטה בפלוצק. מת שם בשנת 1951.

בוכמן פנחס, נולד בלודז' ובהיותו ילד התישב ביחד עם הוריו בפלוצק. מנעוריו הצטרף לתנועת נוער צ. ס. ואחר כך פעל בשורות „פרייהייט" ו„החלוץ". הצטיין כפול־מוסן חריף והשפעתו בתנועה היתה ניכרת הודות למזגו הסוער. למד מלאכת הדפוס ועזב את העיר לפני המלחמה לצורך השתלמות במקצוע. נספה בשואה.

בורנשטיין (אימבר) מרדכי, מראשוני הציונים בפלוצק וממייסדי „אגודת ציון". כמר־כן היה בין מייסדי הספריה היהודית הראשונה „בית־עקד" שקדמה לספרית „הזמיר". היה תלמיד־חכם ונואם מזהיר.

בורנשטיין קהת, סוחר ועסקן ציבורי. שנים אחדות שימש כסגן יושב ראש מועצת הקהילה. כיהן כיושב ראש הועד לעזרת החיילים היהודיים ששרתו בפלוצק. נספה בשואה.

בורשטין איצל, בר־אוריין ותמים־דרך. היה מקובל על הבריות שפנו לעצתו וסמכו על שפוטו בסכסוכים שבין אדם וחברו. תקופה מסוימת היה חבר מועצת הקהילה מטעם „שלומי אמוני ישראל" (אח"כ — „אגודת ישראל"). התפטר מתפקידו, כי לא הסכים ללכת לפי קו המפלגה.

בורשטין יעקב יוסף, שנון ומשכיל. היה נמנה על קבוצת „הפולקיסטים" בעיר וביתו שימש בית־ועד לעס־קנים, אמנים ומשכילים רבים. שנים אחדות היה יושב ראש „הזמיר". נמנה עם קבוצת המייסדים והפעילים של בית־־היתומים היהודי. בימי חגים ומועדים היה נוהג לסעוד ביחד עם היתומים. נספה בשואה.

בורשטין ישראל גרשון, עסקן ציבורי. היה מראשי ה„בונד" בעיר במשך שנים רבות. ייצג את מפלגתו במו־עצת העיריה ובמשך שנים רבות היה חבר בהנהלת העיר („לאַווניק"). בכל לבו ונפשו היה קשור עם המוני העמלים ודלת העם של הקהילה היהודית בפלוצק ועשה רבות למענם. היה מקובל ואהוב על הבריות והודות לאישיותו האצילה תמכו רבים ב„בונד" אף על פי שלא היו חברי תנועה זו. עם פרוץ המלחמה נמלט לרוסיה הסובייטית ושם הוגלה למחנות עבודת כפייה. היה בין ניצולי השואה הרא־שונים שחזרו לעירם בשנת 1945. ניסה לעשות למען החייאת חיי הקהילה, אולם בהיווכחו שאין סיכויים לדבר, היגר לארה"ב ושם נפטר. בצוואתו הקדיש חלק נכבד מחס־כונותיו למען ארגון יוצאי פלוצק בישראל. הארגון הקים מכספים אלה קרן הלוואות (ללא רבית) הנושאת את שמו.

בזורא פישל, סוחר ועסקן ציבורי. היה מראשי „מזרחי" בפלוצק. ביקר בארץ לפני המלחמה, אולם לא זכה להגשים חלומו על השתקעות בארץ.

בזורא אהרן, חלוץ ועסקן נוער, בנו של פישל ב׳. עלה ארצה בנעוריו והיה בין מייסדיו של קיבוץ „ניצנים״ בדרום. נפצע קשה באחת ממערכות הגבורה של הקיבוץ. עשה רבות למען הקמתו של הקיבוץ מחדש וביסוסו.

בזורא חיים, עסקן נוער, עורך דין, (בנו של פישל ב׳.) בנעוריו היה פעיל ב„השומר הלאומי״ בפלוצק. גם בשנות השואה המשיך לקיים קשר עם התנועה ואף ניסה לארגן חוגי נוער במחתרת. מיד עם שחרור פולין נרתם לפעילות ציבורית ועשה למען החזרת ילדי היהודים שהוסתרו בכנסיות ואצל משפחות נוצריות לחיק עמם. עלה ארצה עם משפחתו בשנת 1948 ובתחילה עבד כפועל בתעשייה הצבאית. מכהן כיועץ משפטי במשרד הבטחון.

בזורא (לבית ישון) **לאה**, מדריכת נוער וגננת. אשתו המנוחה של חיים ב׳. בנעוריה היתה חברה פעילה בקן „השומר הלאומי״ ואח״כ ב„הנוער הציוני״. הדריכה קבוצות צעירים. בארץ המשיכה בעבודתה כמחנכת ומילאה בכשרון רב תפקיד של גננת בפרברי העוני של תל־אביב.

ביאטוס טובה (טובקה), מדריכת־נוער וחברה פעילה בהנהגת קן „השומר הצעיר״ בפלוצק. התחנכה וגדלה באוירה של נאמנות לרעיון הציוני־סוציאליסטי. מנעוריה הדריכה קבוצות של צעירים ומסירותה היתה למופת. אחותה ואחיה הצליחו לעלות לא״י כחלוצים לפני השואה, אולם היא נשארה ביחד עם הוריה בגטו הפלוצקאי. רוחה לא נשבר והיא המשיכה בתנאי ההסגר לנהל פעולה חינו־כית בין הנוער. קיימה קשר מחתרתי עם הנהגת „השומר הצעיר״ בוורשה, ובמיוחד עם מרדכי אנילביץ׳ ותוסיה אלטמן, ובהתאם להוראות שקיבלה מהם המשיכה בעיירות הגירוש, — אוסטרובייץ, סטאשוב וכמילניק, — בפער־לותיה כמחנכת וקשרית בין פלוגות פרטיזניות שונות. כשחגורת החיסול החלה להתהדק, ניסו מפקדי הלוחמים של גיטו וורשה להצילה ולצרפה אליהם, אולם הם איחרו את המועד. היא נתפסה בעת ה„אקציה״ האחרונה בכמילניק והובלה למחנה ההשמדה.

בליי אלפרד, סוחר ועסקן ציבורי. היה נמנה עם ראשי חוג המתבוללים בעיר. לאחר כיבוש העיר בימי מלחמת העולם הראשונה מינוהו השלטונות הגרמניים כנציג היהו־דים במועצת העיריה. בפולין המשוחררת המשיך במשך שנים רבות לכהן כחבר מועצת העיריה וחבר הנהלת העיר („לאַווניק״). היה יושב ראש אגודת הסוחרים והצטיין כאדם חביב, נוח לבריות ומקובל על כל שכבות הציבור היהודי והפולני. ניצל מהשואה, חזר לפלוצק וכיהן בה כיושב־ראש האחרון של הועד היהודי בפלוצק.

בן־יעקב (ישייביץ׳) **יוסף**, פועל ועסקן ציבורי.בן למשפחת חסידים, עבר לפעילות בשורות הנוער הציוני ונמנה עם חבריו הבולטים של „השומר הצעיר״ בעיר. עלה ארצה בשנת 1926 וכאן הוא פעיל במשך כל השנים במפא״י. הצטיין במיוחד בהקמת ארגונם של פועלי עירית תל־אביב.

בן־ישי (ישייביץ׳) **עזריאל**, נולד בפלוצק, היה פעיל בתנועת „החלוץ״. לאחר עליתו לא״י פעל רבות בשורות ה„הגנה״. חבר בקיבוץ עינת. היה בין המתישבים הראשונים של עין ורד.

בן־ישי (מקובר) **אסתר**, היתה פעילה בתנועת „החלוץ״ בפלוצק. אחרי עליתה ארצה הצטרפה לקבוץ גבעת־השלשה. חברה בקבוץ עינת.

בן־יעקב (ישייביץ׳) **פסח**, עלה לא״י בגיל צעיר. כאן השתלם והגיע במשך הזמן לעמדה חשובה בשטח הכלכלי במסגרת ברית הקואופרציה. תקופה ארוכה היה פעיל בארגון יוצאי פלוצק כחבר ועדת הבקורת ובשנים האחרונות כחבר הועד. נפטר בדמי ימיו בשנת 1965.

בן־ישי (פוקס) **יצחק**, למד ב„חדר״ של פישל פוזנר, אח״כ ב„חדר המתוקן״ ובגימנסיה היהודית וגם השתלם בבית ספר ערב למסחר וחשבונאות. מנעוריו היה פעיל בעבודה ציונית שאת ערכיה ספג בבית אביו, שמחה יהודה (לייב) פוקס, שהיה מהמייסדים של „מזרחי״ בפלוצק.

מראשוני החניכים של „השומר הצעיר״ (1916) וממייסדי „החלוץ״ בפלוצק (1923). בשנת 1924 אירגן מחדש את „אגודת־ציון״ וקבל על עצמו את תפקיד המזכיר, אם כי בעצמו השתייך לתנועת העבודה הציונית „התאח־דות״. החזיק בתפקיד זה עד עליתו לא״י ב־1933.

מונה על ידי מרכז „קרן היסוד״ בוורשה לנאמן על עניני הקרן בפלוצק ובסביבה. היה פעיל למען הקרן הקיימת לצדם של המורשים מרדכי ברומברגר ועזריאל קובלסקי. בתור נציג „תרבות״ בפלוצק אירגן שעורי ערב לעברית.

התמסר במיוחד לניהול מערכות בחירות שהתקיימו בפלוצק. בבחירות למוסדות המחוקקים של פולין שימש כמיופה כוח הרשימה המחוזית של המיעוטים הלאומיים במחוז פלוצק. במקרה אחד נידון לשבוע מאסר עבור אירגון אסיפות פומביות ללא רשיון וריצה את העונש אחרי הבחירות.

עבד כמנהל ההתאחדות המחוזית של סוחרים ותעשיי־נים ובמשך השנתיים האחרונות לפני עליתו היה מזכיר ועד הקהילה. במשך אותה התקופה היה גם חבר ועד של „מכבי״ ושל הספריה „הזמיר״.

בארץ עבד שמונה שנים בבנין ואחר כך במשך 12 שנה בתעשיה כמנהל ייצור. במשך כל אותה התקופה היה פעיל באיגוד המקצועי ובתנועת העבודה. מזה 13 שנה

עובד במרכז „משען" (בועד הפועל של ההסתדרות) בתפקיד מבקר ארצי ראשי של המוסד.

היה ממייסדי ארגון יוצאי פלוצק בישראל בשנת 1945 והמזכיר הראשון שלו. כשבשנת 1949 חידש הארגון את פעילותו, היה יושב ראש שלו במשך מספר שנים, אחר־כך חבר ועד פעיל וחבר מערכת הספר.

מתמסר לעבודה ציבורית כאח במסדר „בני־ברית" ומזכיר הלשכה הותיקה „שער ציון" וכן כאח במסדר „הבונים החפשים־מסונים".

בענעט פישל, במשך הרבה שנים היה חבר הנהלת הקהילה בפלוצק.

בקר אהרן, חקלאי ועסקן ציבורי. בראשית המאה העשרים בא עם משפחתו מליטא והשתקע בפלוצק. חכר אדמה בסביבת העיר וגידל תבואות וירקות. ביחד עם יצחק גרינבוים נמנה עם ראשוני המארגנים של התנועה הציונית בעיר. תקופה ארוכה כיהן כיושב־ראש האגודה הציונית והיה לדברה הראשי. היה חבר במועצת הקהילה ונועד להיות יושב־ראש שלה, אולם לא זכה לכך, כי נפטר לאחר מחלה קשה.

בקר (בעקער)־(קובלסקי) משה, עתונאי סובייטי. בנו של עסקן ציוני פלוצקאי ידוע, אהרן בקר. בנעוריו היה פעיל בשורות המפלגה הסוציאל־דמוקראטית הפולנית (פ. ס. ד.) והצטיין בהתנגדותו הגלויה לרעיון הציוני. לאחר המהפכה הבולשביסטית עבר לרוסיה והיה שם בין עוזריו של קארל ראדק. התמנה לעורך ראשי של עתון ערב במוסקבה ואח"כ שימש כתב של „טאסס" בפאריז ובבירות אירופה אחרות. זמן־מה היה נספח תרבותי של השגרירות הסובייטית בוורשה. פירסם מאמרים רבים בעתונות הסובייטית תחת השם „קאוואלסקי". בתקופת „משפטי־הטיהור" בשנת 1937 הצטרף למאשימי רבו, ראדק, בבגידה. כעבור זמן קצר נגרף הוא למערבולת ה„טיהור" ומאז נעלמו עקבותיו.

בקר שלמה, בעקבות אחיו הצטרף גם הוא לתנועה המהפכנית ויצא לברית המועצות. היה מורה במינסק. בשנות הטיהורים — הוצא להורג.

בקר מנס, הגיע לפלוצק בסוף המאה ה־19 מלומז'ה. ראש משפחה גדולה ומכובדת, אנשי־עסקים, אשר היו קשורים עם חוגי השלטון הרוסי בעניני קבלנות־בניה. הם אשר הקימו בפלוצק את הקסרקטינים לצבא, את בנין הבנק הממלכתי, את השדרה וחוף הנהר ויסלה, כמו־כן את העליה במדרגות העיריה. כאיש משכיל, דאג לחינוך בניו, אולם בהיותו איש דתי, לא שלח את בניו לגימנסיות הממשלתיות, אלא הזמין מורה מיוחד לביתו. הצטיין בזמנו כנדבן ובעל־צדקה המקובל על הבריות.

בר ארתור, פרופ', ד"ר, רופא וחוקר במדע הרפואה. נולד בפלוצק בשנת 1908 ושם סיים לימודיו התיכוניים. החל מ־1924 למד באוניברסיטה בוורשה, בתחילה מדעי רוח ואח"כ רפואה ווטרינרית שסיימה בשנת 1931. בשנת 1935 קיבל תואר של ד"ר ווטרינר. אולם באותו זמן למד גם רפואה והחל משנת 1937 שבה סיים לימודיו אלה עבד במחלקות לגינקולוגיה של בתי־חולים שונים בוורשה. כאסיסטנט של פרופ' שימנובסקי מהאוניברסיטה הוורשאית, פירסם בתקופה שבין השנים 1928—1935 עבודות מחקר בשטחי הבקטריולוגיה, סרולוגיה והמטולוגיה. עבודותיו זכו להערכת הועדה לבריאות שהיתה פועלת על יד חבר העמים בז'נבה ולמענק כספי. מענקים ניתנו לו גם על ידי ארגון רופאי פולין, הקרן של הרוזן פוטוצקי והאקדמיה הפולנית למדעים. כאסיסטנט של פרופ' קונופצקי מהאוניברסיטה הוורשאית, עשה פרופ' בר את מחקריו הראשונים בשטח האנדוקרינולוגיה (מדע על פעולת הבלוטות) ובשנת 1939 פירסם ספרו הראשון על נושא זה. בשנים 1936—1932, בהיותו מנהל מעבדה ביולוגית במפעל לרוקחות, פירסם שתי עבודות מחקר בשטח הפרמקולוגיה הנסיונית.

לאחר כיבושה של וורשה על ידי הגרמנים, המשיך לעבוד בבתי החולים בעיר ורק בין השנים 1942—1941 עבר לפלונסק לתפקיד מנהל בית החולים המקומי. אח"כ חזר לוורשה והסתתר בצד ה„ארי". באותה תקופה עבד ביחד עם פרופ' שימנובסקי בהכנת הוצאה חדשה, מורחבת, של ספרו על אנדוקרינולוגיה וגם ערך שני ספרי־לימוד בשטח הבקטריולוגיה. בזמן מרד הפולנים בוורשה נפצע, אולם המשיך לעבוד בבית חולים ברובע ז'וליבוז'.

אחרי המלחמה התמנה לפרופסור באוניברסיטה בלובלין ואח"כ לפרופסור לאנדוקרינולוגיה באוניברסיטת לודז' והרצה בה עד שנת 1957, שבה עלה לישראל. בין השנים 1957—1945 חיבר וערך רוב מחקריו (בסך הכל פורסמו כ־150 עבודותיו, ובכללן 17 ספרים ו־13 קבצים מדעיים שאותם ערך והשתתף בהם).

בישראל מונה למנהל המחלקה האנדוקרינולוגית בבית החולים בילינסון ובה הוא ממשיך במחקריו החשובים.

ברגסון יעקב דוד, בר־אוריין ועסקן בועד הקהילה. נולד בשנת 1883 באוסטרולנקה ובשנת 1905 נשא לאשה את בתו של ר' לייב וינגולד מפלוצק ועבר לגור לשם. במשך שנים רבות שימש כשוחט ורבני הקהילה היו לעתים קרובות נעזרים בבקיאותו הרבה בהלכה ובדינים. אשתו, איטה, היתה נמנית עם העסקניות הפעילות של האגודות „הכנסת כלה" ו„תומכי עניים" וביתה היה פתוח לנצרכים. לאחר הגירוש מפלוצק עברה על המשפחה תקופת רעב ומצוקה בעיירה סטחוביצה. משם הובלו למחנה ההשמדה בשנת 1942. מהמשפחה הענפה שרדו שתי בנות, חוה ופייגה, הגרות בישראל.

ברוזדה תיאופילה, מורה בבית ספר עממי יהודי. חינכה דור של נוער יהודי. נספתה בשואה.

ברומברגר הנריק, ד״ר, רוקח ועסקן ציבורי. בתחילה השתייך לחוג המתבוללים ואח״כ הצטרף למחנה הציוני. פעילותו הציבורית התחיל כעסקן אגודת הסוחרים ושנים אחדות שימש כיושב ראש שלה. נבחר כבא־כוח הרשימה הציונית לועד הקהילה. אנשי „אגודת ישראל״ ניהלו נגדו מאבק חריף והאשימוהו באנטי־דתיות. כעסקן מסור ותקיף, היודע להגן על עקרונותיו, הצטיין בעוז רוח שהיה מביך את מתנגדיו. בתקופת השואה נתמנה על ידי הכובשים הגרמניים כראש ה„יודנראט״ ויש לציין שעמידתו היתה גאה ופעילותו ראויה לשבח. נספה בשואה ביחד עם משפחתו.

ברומברגר זלמן, במשך הרבה שנים היה חבר הנהלת הקהילה ותקופה מסוימת — ראש הקהילה.

ברומברגר מרדכי, סוחר ועסקן ציוני. מנעוריו היה פעיל בתנועה הציונית ונמנה עם מייסדיו של ה„מזרחי״ בפלוצק. שנים רבות כיהן בתפקיד מורשה של הקרן הקיימת לישראל והקדיש הרבה מזמנו לפעילות ציבורית זו. נספה בשואה.

ברומברגר מריאנה, אחת המורות הותיקות בבתי הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק. חינכה דור של נוער יהודי בעיר והיתה מקובלת על תלמידיה.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה, היתה מנהלת בי״ס. נספתה בשואה.

ברומברגר משה, מפעילי „צעירי־ציון״ בפלוצק. עלה ארצה בשנות ה־20. חי בא״י מספר שנים ואח״כ היגר לאנגליה, שם השתלם ופעיל בתפקידים אקדימאיים שונים.

בריגארד לייזר, עסקן אגודת בעלי המלאכה. היה נציג בעלי המלאכה במועצת הקהילה ונבחר לסגן יו״ר המועצה. נספה בשואה.

ברלנד אלחנן, היה פעיל בשורותיה של תנועת נוער ציונית עד עליתו בשנת 1936 לא״י. כאן המשיך בפעילות הציבורית במסגרת ועד העובדים של חברת החשמל לא״י. נמנה עם המייסדים של ארגון יוצאי פלוצק בישראל ומכהן שנים רבות כחבר ועד הארגון.

ברנשטיין יצחק, מחבר ועסקן ציבורי. נולד בפלוצק (1900) למשפחה דתית. אביו, ר׳ טוביה, היה חתנו של הרב הידוע ר׳ אריה לייב רקובסקי. למד ב„ישיבה״ ואח״כ בגימנסיה. שמע שיעורים במדעי הרוח ובתורת המשפט באוניברסיטה הוורשאית. כעבור זמן־מה חזר לפלוצק והיה למורה לדת יהודית בגימנסיה ממשלתית. בשנת 1932 ניסה להיבחר למועצת העיריה על ידי הרכבת רשימה נפרדת, אולם נכשל. בהשקפותיו היה קרוב לתנועת הרביזיוניסטים ואף התכתב עם זאב ז׳בוטינסקי. בתקופת הכיבוש הנאצי התגורר בגטו הוורשאי. שם היה פעיל בשטחי ציבור שונים וגם עזר לד״ר רינגלבלום באיסוף החומר הארכיוני. בשנת 1943 נספה באחת ה„אקציות״.

פעילותו הספרותית של ב. החלה בשנת 1930. הוא פירסם אז מחקר מקיף על „בעית התכליתיות אצל הילדים היהודיים והפולניים״. אח״כ פירסם מאמרים בבעיות פסיכו־לוגיה ופדגוגיה ב„ייווא בלעטער״. בשנת 1935 הופיע בוורשה הקונטרס שלו על „רעיון מלכות ישראל בספרות ובמדע היהודי״ וב־1937 „דער רוף פון די נביאים צום היינטיקן דור״ (קול־קורא של הנביאים אל הדור הזה). גם בגטו לא הפסיק את הכתיבה, אולם מהתקופה ההיא נשתמרו רק שתיים מעבודותיו שנמצאו בארכיון רינגל־בלום: „ווארשא תש״א״ ו־„דער קעלמער מגיד״ (המגיד מקלם). בשני המאמרים האלה תוארו בכשרון רב ובאש לוהטת תנאי החיים האכזריים בגטו. התיאורים הלקוחים מהסביבה הבלתי־אמצעית שבה חי המחבר הינם מיסמך היסטורי בעל ערך לדורות. שני המאמרים פורסמו בקובץ „יידישע שריפטן״ (כתבים יהודיים) שהופיע בלודז׳ בשנת 1948.

ברנשטיין מרדכי, סופר. נולד בפלוצק בשנת תרל״ב (1872). בהיותו בן 16 הוסמך לרב, אולם לא נמשך לישיבה על כס הרבנות. עבר לגור לזגיאז׳ ושם עסק במסחר. יחד עם זאת לא עזב את שדה הרוח וחיבר ספורים שונים שאחד מהם בשם „מסתורי הוונה או ממלכת הזהב״ הופיע בוורשה בשנת תרס״ג. חיבר גם ביאורים לאגדות חז״ל בשם „אשל מרדכי״ שלא ראו אור.

ברסלר יז׳י, ד״ר, רופא ועסקן ציוני. נמנה עם הפעילים של התנועה הציונית בעיר. לעתים קרובות היה נואם במסיבות חגיגיות שונות ומלהיב את שומעיו לרעיון התחייה הלאומית. לאחר שובו מביקור בא״י התקרב לחוגי „החלוץ״ ותרם הרבה מזמנו להסתדרות זו. ביחד עם כל הקהילה גורש מהעיר והגיע לצ׳נסטוחוב. שם המשיך בעבו־דתו כרופא ועל פי נס נשאר בחיים ב„אקציה״ שבה הושמדה כל האינטליגנציה היהודית. לאחר המלחמה נשאר לגור בצ׳נסטוחוב.

בר־עם (באראן) אסתר, מורה בבי״ס עממי לילדי היהודים בדרובין שע״י פלוצק. חינכה דור של נוער יהודי, המפוזרים כיום בכל ארצות תבל. משנת 1934 בארץ; פעילה בארגון יוצאי פלוצק כחברת הועד.

ברק (זליגמן) יצחק־דב, מדריך ספורט, חלוץ ובארץ ישראל — איש ה„הגנה". נולד בפלוצק ומנעוריו הקדיש את כל מרצו להדרכה ספוטיבית בקרב הנוער היהודי. היה בין מייסדי „מכבי" בפלוצק בשנת 1915. היה מורה להתעמלות של הגימנסיה היהודית. כשנוסדה האגודה „צעירי ציון" הצטרף אליה והיה בין מייסדיו של „החלוץ" בפלוצק ובשנת 1925 עלה לא"י.

בארץ המשיך בהדרכה ספורטיבית ב„מכבי" ובשנות השלושים הקים ביחד עם קבוצת חברים קואופרטיב גדול לנגרות. באותו זמן היה פעיל ביותר בארגון ה„הגנה" וחיש מהר הפך לאחת הדמויות המרכזיות בארגון. ריכז את הספקת הנשק ומילא תפקידים אחראיים ביותר בתקופה הרת־סכנות כשהאנגלים הגבירו את חיפושיהם אחרי נשק יהודי. במלחמת העצמאות המשיך בתפקידו הרם בצה"ל בדרגת סגן־אלוף. היה אהוב על כולם, על חבריו לנשק, וגם עזר לעולים חדשים. נמנה עם פעיליו של ארגון יוצא פלוצק בישראל ולמרות שליחויותיו התכופות לחו"ל מטעם הצבא ועיסוקיו הרבים בתוקף תפקידו, מצא תמיד זמן פנוי לצרכי ציבור. נפטר בשנת 1954 באופן פתאומי ערב צאתו לשליחות לאומית חשובה.

ברק (זליגמן) קלרה, לבית ליזורביץ. מצעירותה היתה פעילה בתפקידים ציבוריים שונים וערה לכל הפעולות הציוניות בעיר. היתה חברת הועד ב„צעירי־ציון", פעילה ב„הזמיר", בויצ"ו וב„מכבי". בארץ היה בית משפ' זליגמן מקום־ועד לכל יוצאי פלוצק שבו מצא עזרה ועדוד כל דחוק ומר־נפש. יחד עם בעלה, יצחק (בערעק) ז"ל, היתה מעורה בסודות פעולות ה„הגנה" והחזקת תחמושת אסורה. עם קום המדינה היתה פעילה בויצ"ו ובארגון יוצאי פלוצק.

ברקנפלד יחיאל, מעסקני ה„בונד" הפעילים בעיר. היה נמנה עם חוג פעילי התרבות ובמיוחד פעיל במסגרת הספריה „הזמיר". נספה בשואה.

ג

גוזיק וולף, עסקן ציבורי, מהנדס. נבחר כנציג הרשימה הציונית למועצת העיריה וכיהן בה מספר שנים. זמן־מה מילא תפקיד גזבר הגימנסיה היהודית.

גוטקינד משה (מוריץ), חייט ועסקן ציבורי. הצטיין במקצועו כמומחה ממדרגה ראשונה, אשר קיבל אותות הצטיינות בין־לאומיים בעד איכות גבוהה של תפירה. שנים רבות כיהן כיושב ראש אגודת בעלי המלאכה בעיר.

גוטקינד ארנה, מורה לציור בגימנסיה היהודית ואח"כ בבתי־ספר עממיים. היתה חביבה מאד על חניכיה. התמסרה במיוחד לבעלי כשרונות בציור (כגון פישל זילברברג, טושינסקי ועוד) ועזרה להם בהתקדמותם. נספתה בשואה.

גוטרמן שלמה, מורה לאידיש ולאספרנטו ומפעילי התנועה הזאת בעיר. נמנה בין המשתתפים הפעילים של „ייווא". נספה בשואה.

גוטרמן שמחה, עסקן ציבורי. במשך שנים רבות — מפעילי „פועלי־ציון" (צ. ס.), ארגן את עבודתו של הסניף והופיע כנואם בפומבי. אח"כ עבר למחנה השמאל הקיצוני. נספה בשואה.

גוטרמן יעקב, בנם של שמחה וחוה גוטרמן, עלה לישראל בשנת 1950 בהיותו נער בן 15. התחנך בקיבוץ ואח"כ עבר לחדרה, שם הוא משמש מורה לספרות בבית ספר תיכון חקלאי. בוגר הפקולטה לספרות ומקרא של האוניברסיטה העברית. מצטיין בכשרונותיו האמנותיים בשטח הציור. רישומיו היפים מעטרים ספרי ילדים רבים (כגון: „אין זו אגדה" ו„דור עזוז" של ספורטה, „מדינת ישראל" של לוין־קיפניס ועוד). יחסו הרגשי לעבר ולבית הוריו בא לידי ביטוי בעיטוריו לספר על תולדות קהילת פלוצק.

גולד דוד, הצטרף בצעירותו לשורותיה של „פרייהייט" והיה פעיל בעבודה החינוכית בקרב הנוער. מאוחר יותר השתייך להנהגתה של מפלגת „פועלי־ציון" בפלוצק. היה בין היוזמים של התקרבות עם הפ. פ. ס. הפולני. פעל במסגרת האיגודים המקצועיים שהיו קיימים בעיר. היה חבר מערכת של כתב־העת היידישאי „דאָס פלאָצקער לעבן".

בשנות המלחמה חי במחנה עבודת כפייה בסיביר ולאחר השחרור נסע לצרפת ומשם עבר לניו־יורק. שם הוא עבד כפקיד במשרד הסוכנות היהודית.

גולדברג אדם, מצעירי עסקני הספורט בעיר. חבר ועד ה„מכבי" בשנים שלפני המלחמה. התרכז במיוחד בהחדרת ספורט המים והשייט בקרב הנוער היהודי בפלוצק. נספה בשואה.

גולדברג ליאון, התיישב בפלוצק, בבואו מלודז', בשנות מלחמת העולם הראשונה. היה יושב־ראש ראשון של אגודת ה„מכבי", אשר התארגנה באותו הזמן ובתפקיד זה כיהן מספר שנים. לאות הוקרה נבחר לחבר־כבוד של האגודה.

גולדה אברהם, עסקן ציבורי. מייסד משפחת ג. הידועה שמקרבה יצאו עסקנים, לוחמי חירות ומהפכנים. אברהם ג. הצטיין בנדבנותו ובנכונותו לצאת לעזרת הנצ־

רכים. בעתונות העברית בת־זמנו צוינו לא פעם מעשיו לשבח. היה חביב על כל תושבי הקהילה ללא הבדל בהש־קפותיהם. היה ציוני נלהב ויזם את הקמתו של סניף „חובבי ציון" בעיר. הודות לפעילותו ודוגמתו האישית הצטרפו לתנועה בימים הראשונים לקיומה בפלוצק הרבה אנשים. שטח־פעולה אחר שהיה חביב עליו במיוחד היתה הדאגה לחיילים יהודיים ששרתו בחילות־המצב הרוסיים בפלוצק.

גולדה (גאלדע) אלכסנדר, עסקן ציבורי. בנו של אברהם ג. היה מבין הראשונים מקרב האינטליגנציה היהו־דית בפלוצק, אשר הצטרף ל„בונד" והפך לאחד הפעילים שלו. נספה בגטו ורשה.

גולדה בנימין („בישקע"), עסקן ציבורי, בנו של אברהם ג. היה בין מייסדיו של בית היתומים שלהקמתו עשתה רבות אשתו, ליבה־רחל. הוא גם עזר רבות להקמתו של בית תמחוי לעניים ובמיוחד לתלמידים מעוטי־יכולת מקרב ה„תלמוד־תורה". עסק בשתדלנות בפני השלטונות למען עניני הקהילה.

גולדה יוליאן, חלוץ, עסקן ציבורי ומחבר. פעילותו הפוליטית בפלוצק החלה כבר בנעוריו. בהיותו תלמיד הגימנסיה הרוסית התמסר להפצתו של הרעיון הציוני. בשנת 1901 יסד בפלוצק אגודה בשם „שפה ברורה" שמט־רתה היתה החייאת השפה העברית. כן השתתף בפעילות התנועה שהיתה אי־ליגלית באותם הזמנים. בשנות הפוג־רומים עמד בראש ארגון ההגנה העצמית של יהודי פלוצק. בשנת 1909 עלה לא"י ופה הצטרף לקבוצה, אשר יסדה את כנרת. במשך 3 שנים עבד בקבוצה, אולם לבסוף השפיע עליו לשלילה הריב הפנימי שבעקבותיו התפלגה הקבוצה. מיואש ושבור ברוחו עזב את הארץ ונסע לרוסיה. בתקופת מהפכת אוקטובר אנו מוצאים אותו בשורות הלו־חמים כקומוניסט פעיל. הצטרף למערכת העתון היידישאי „עמעס" והתחיל לטפל בבעית ההתיישבות בקרים. בשנת 1926 נבחר להנהלת האגודה „געזערד" שמטרתה היתה ליישב יהודים בכפרים. פירסם שני ספרים (ביידיש): „על בעיות ההתיישבות היהודית ברוסיה הסובייטית" (1925) ו„עובדי אדמה יהודיים בקרים" (1932).

בשנות ה„טיהור" הסטאליניסטי שהה בבירו־בידז'אן ושם נאסר ואף חוסל בדומה לרבים אחרים.

גולדה־סטרוז'צקה אסתר, בתו הצעירה של הגביר הפלוצקאי בנימין גולדה. אחרי גמר הגימנסיה עברה לוור־שה ולשווייץ ולמדה רפואה.

מצעירותה השתייכה לחוג תלמידים חשאי, סוציא־ליסטי. בוורשה היתה פעילה בחוג ה־פ. פ. ס., נאסרה מספר פעמים וישבה במצודה הוורשאית. אח"כ נשלחה למספר שנים לאחד המחוזות המרוחקים בסיביר.

בעלת מרץ ומזג סוער, השתייכה לאנשי קבוצת פ. פ. ס. היהודים והשתדלה בזמנו להשפיע על קבוצת תלמידי הגימנסיה בפלוצק ולקרבם לסוציאליזם הפולני.

אחרי שובה מסיביר, נאלצה לגור זמן־מה בפלוצק תחת פקוח משטרתי. התחתנה עם חבר המפלגה, המהפכן יאן סטרוז'צקי, שגם הוא חזר מסיביר. בימי המהפכה של שנת 1905 היתה פעילה בוורשה, אבל אחרי שנת 1906 ניתקה את קשריה עם קבוצת פילסודסקי והצטרפה לפלג השמאלי ואח"כ לשורות המפלגה הקומוניסטית. בסוף שנות ה־20 עברה לברית־המועצות, אבל כעבור זמן־מה ברחה עם בעלה לצרפת ושם נפטרה.

גולדה (גאלדע) סופיה, ד"ר, עסקנית סוציאלית. אשתו של אלכסנדר ג. הקדישה מאמצים רבים לעזרת ילדי העניים. אירגנה רשת של מועדוני ילדים ברובעים היהודיים של וורשה ואף המשיכה בפעולתה זו בגטו. אחרי המלחמה המשיכה בפעילותה הסוציאלית בלודז'. נפטרה בוורשה בשנת 1960.

גולדשטיין פבל, ד"ר, רופא. נולד בפלוצק בשנת 1884. למד באוניברסיטאות בגרמניה ובשווייץ עד סיום לימודיו בשנת 1909. השתתף במלחמה נגד הבולשביקים בדרגת רב־סרן (מאיור) כרופא ראשי של בית־חולים־שדה. אחר כך עבד במשך שנים רבות כאסיסטנט של ד"ר סולו־בייצ'יק בביה"ח היהודי ברח' צ'יסטה בוורשה. פירסם כ־20 עבודות מחקר בשטח הניאוכירורגיה. היה פעיל בהנהלת האיגוד למלחמה בשחפת, באגודת „בריאות" ובאיגוד לרפואה סוציאלית. היה בין מייסדי ביה"ס לאחיות שליד בית החולים היהודי בוורשה. עסק בהוראה רפואית והדריך מספר רב של רופאים צעירים. עם פרוץ המלחמה ב־1939 התמנה למנתח ראשי בבי"ח צבאי בחֶלם. לאחר מכן ניהל מחלקה כירורגית בבי"ח יהודי בלוצק ובתפקיד זה נשאר עד לפלישה הנאצית. נפטר בשנת 1942 כקרבן מגיפת הטיפוס שלמיגורה הקדיש את כל כוחותיו.

גומברג י., עסקן ארגון יוצאי פלוצק בארה"ב. זמן־מה כיהן כיושב ראש הארגון.

גומז (וידבסקה) טובה, בזמנו — מפעילות הנוער הציוני בפלוצק. במיוחד התמסרה לעבודה למען הקרן הקיימת. חיה עם משפחתה בארה"ב.

גונשר משה יעקב, עסקן ציוני. היה פעיל במשך שנים רבות בהנהלת הספריה „הזמיר" והשתתף, כאחד המארגנים, בכל האירועים שהתקיימו במסגרת זו. היה חבר פעיל ב„צעירי ציון". נספה בשואה.

גונשר יצחק, עסקן תרבות. ארגן והשתתף במופעים תרבותיים שונים שהתקיימו בתיאטרון העירוני מטעם האגודה „עזרת חולים". בשנת 1928 הוצגה הקומדיה של טונקלר „ברילינאנטן" (יהלומים), ב־1930 „דער חתן" (ג"כ של טונקלר) וב־1931 „הרצלה מיוחס" מאת מ. ריכטר. בכל ההצגות הנ"ל מילא אחד התפקידים הראשיים. נספה בשואה.

גורן (לאקס) מרים, מפעילי „השומר הצעיר" בפלוצק. עלתה ארצה לפני מלחמת העולם השניה ועובדת כמורה באחד מבתי הספר העממיים בת"א.

גזונדהייט בלבינה, מהמורות והמחנכות הראשונות בגימנסיה היהודית בפלוצק. שמשה תקופת־מה גם כסגנית למנהל. נפטרה כתוצאה ממחלה, זמן קצר אחרי שהגיעה לעיר.

גייסט יוסף־הירש, מורה בביה"ס „יסודי התורה" בפלוצק. לימד וחינך דור של נוער שומר מסורת.

גינוסר (גונשר) יוסף, היחידי מבין האחים גונשר שזכה לעלות לא"י. בפלוצק היה נמנה עם עסקני התרבות הפופולריים והשתתף במופעים רבים שאורגנו על ידי „עזרת חולים" ואחרים. חבר פעיל ב„פרייהייט" וב„החלוץ".

גינזבורג ברוך, עסקן נוער. היה פעיל בשורות „החלוץ" ופירסם מאמרים בעתונים המקומיים. הצטיין בשכלו החריף ובידיעותיו הרבות, במיוחד בתולדות תנועת הפו־עלים. ניהל חוגי השכלה במסגרת סניף התנועה.

גלבסקי יוסף, עסקן ציבורי. נולד בלודז' בשנת 1880 ולאחר שנשא לאשה את שרה לבית ר' אברהם פישמן, השתקע בפלוצק והיה נמנה עם בכירי עסקניה של הקהילה. פעילותו השתרעה בשלושת השטחים העיקריים של חיי הציבור היהודי בעיר: א) בתנועה הציונית, שבה היה כל השנים חבר הנהלת האגודה הציונית בפלוצק ואף שימש זמן־מה יו"ר שלה, ב) בועד הקהילה, שבו כיהן שנים רבות כנציג הסיעה הציונית, ג) בשטח הכלכלי, כחבר הנהלת בנק הסוחרים היהודי שבמסגרתה הקדיש מא־מצים רבים למתן הסיוע הקונסטרוקטיבי לשכבת הסוחרים הבינוניים והזעירים בעיר.

עמד תמיד במרכז הפעולות הציוניות בעיר.

לאחר פלישתם של הגרמנים לפלוצק בשנת 1939, המשיך לשאת בעול התפקידים הציבוריים, אולם כעבור זמן קצר, בהיותו אישיות בולטת בין יהודי העיר, נאסר על ידי הגרמנים ביחד עם עסקנים אחרים, שנקבעו כבני־ערובה לגביית הכופר מידי היהודים בעיר.

המאורעות הטרגיים הטביעו חיש מהר את חותמם על מצב בריאותו והוא נפטר בסוף שנת 1939. אשתו היתה בקשר מכתבים עם בנה בא"י עד מחצית שנת 1940 ואח"כ היה גורלה כגורל כל יתר קדושי הקהילה.

גלבסקי ישראל, מורה־מחנך ועסקן. סיים לימודיו התיכוניים בגימנסיה היהודית ואח"כ בסמינר למורים בוורשה. בתחילה עבד כמורה ומנהל בי"ס „תרבות" בסלר־נים, מזריץ' ופולטוסק. הצטיין כמחנך מזהיר ונואם מצוין. כשעבר לעבודת הוראה בוורשה, הצטרף לתומכיו של מאיר גרוסמן וביחד עם אריה גלבלום וראובן בן־שם (ד"ר פלדשוה) עזר לייסד את „מפלגת המדינה" (גרוסמניסטים) והיה לחבר המרכז שלה.

לפני פרוץ המלחמה היה מיועד לתפקיד חשוב בהנ־הלת הסוכנות בירושלים אולם מהלך המאורעות ביטל את הדבר. בתקופת הכיבוש הנאצי הסתתר זמן־מה בצד ה„ארי" בוורשה, אולם נתפס כשניסה להציל את ארוסתו מהגטו. אח"כ, בעקבות המיבצע „מלון פולוניה" השיג אשרת הגירה לאמריקה, אולם כגורל רבים כמוהו, נשלח למחנה ברגן־בלזן ומשם למחנה ההשמדה.

גלבסקי ארתור (ארטעק), מדריך ספורט. נולד בשנת 1910. מנעוריו הקדיש כל מרצו לחיזוקו של החינוך הגו־פני בקרב הנוער היהודי בפלוצק. היה ספורטאי טוב במ־יוחד בשטח האתלטיקה ומרוצי האופניים. בתקופת פעילותו הממושכת הדריך קבוצות נוער רבות ועמד בראש רוב אירועי הספורט היהודיים בעיר. היה חבר הוועד של „מכבי" ומזכיר כבוד. נספה בשואה.

גלבסקי בנימין, מחנך ועסקן ציבורי. למד בגימנסיה היהודית וסיים חוק לימודיו התיכוניים בגימנסיה פולנית ממלכתית. מורהו לעברית היה ש. פנסון. בשנת 1929 היה ממייסדיו של קן „השומר הלאומי" בפלוצק ואח"כ הקים, ביחד עם קבוצת חבריו, את תנועת הנוער העברי „עקיבא" והפך לאחד מפעיליה הבולטים ביותר בקנה־מידה ארצי. בשם התנועה אירגן והדריך קנים בערים שונות (קאליש, לודז', חלם ועוד) וגם פעל במסגרת המזכירות הארצית שמושבה היה בוורשה. עלה ארצה בשנת 1937 ועבד בקבוצות ההכשרה של התנועה בחדרה ואח"כ בבאר יעקב. עם עליתה של הקבוצה לבית יהושע, נמנה עם ראשוני חלוציה. זמן־מה למד ספרות והיסטוריה באוניברסיטה העברית. כחבר קבוץ היה פעיל ב„הגנה", התגייס לחיל הנוטרים ומילא תפקידי שמירה שונים בישובי השרון. בקיבוץ ניהל ענפי כלכלה אחדים ונמסרו לו תפקידי ייצוג־חוץ. משנת 1950 עובד במחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית לא"י. בשנים האחרונות מכהן כמנהל הקליטה במרחב חיפה וכמנהל אגף השירותים הסוציאליים במחלקת הקליטה בצפון הארץ. חבר בהנהלת המועצה האזורית חוף השרון.

חבר המועצה הארצית של המפלגה הליברלית העצמאית ויו"ר ועדה בינמשרדית לטיפול בעולים חדשים. חבר בועד ארגון יוצאי פלוצק בישראל.

גלובוס בן ציון, עסקן ציוני, יוצא מבית חסידים. נמנה עם משפחת הרבי מגור. היה חבר ההנהלה של „אגודת ציון" ובמשך שנים רבות נלחם בעוז־רוח רב למען הקרנות הלאומיות. היה חבר ההנהלה של התאחדות הסוחרים ובנק הסוחרים. בשנת 1935 עלה ביחד עם משפחתו לא"י והתגורר בתל־אביב. המשיך בפעילותו הציבורית במסגרת ארגון יוצאי פלוצק וכיהן כגזבר־כבוד של הארגון.

גלובוס אלימלך, רוקח. למד בפקולטה לפרמקולוגיה של האוניברסיטה בפראג (צ'כיה) וסיימה בשנת 1933. השתתף בדרגת קצין בקרב להגנת העיר ורשה בספטמבר 1939. אחרי המלחמה היה פעיל למען שיקום ניצולי הקהילה בפלוצק. בדרכו לא"י התעכב בגרמניה ושם היה פעיל בקרב הפלוצקאים בלנדסברג. מתגורר בישראל משנת 1949 ועובד כרוקח בקופת חולים.

גלובוס משה יעקב, מבין ראשוני הפעילים הציוניים. נמנה עם מייסדיו של „בית היתומים" היהודי שהוקם בשנות מלחמת העולם הראשונה. דאגתו לצרכי הצבור היתה ידועה לכל ולמענו היה מזניח לעתים את עסקיו הפרטיים. אהוב ומקובל על שכבות רחבות של הציבור.

גלובינסקי ישראל, מפעילי הציונים בפלוצק. היגר לצרפת ונמנה עם פעילי ארגון הפלוצקאים בפריז.

גלובינסקי מרדכי (מאָטעק), עסקן נוער. היה מפעילי וראשי תנועת „השומר הצעיר" בעיר. הדריך קבוצות רבות, הצטיין כמארגן מוכשר שידע לקרב את לבות הנוער לרעיון ההגשמה החלוצית. נספה בשואה.

גליבטר לייב, נמנה בזמנו בין העסקנים הצעירים של „אגודת־ישראל" בפלוצק. מניצולי השואה. הגיע אחרי המלחמה לארה"ב והיה רב באחד מבתי הכנסת בניו־יורק.

גלניץ (גלאנץ) רבקה, חלוצה, פרטיזנית. נולדה בקונין בשנת 1915, אולם נודעה במסירותה ליהודי פלוצק ובנאמנותה לרעיון החלוצי בשנות שהותה בהכ־שרה חלוצית של „החלוץ" בפלוצק. לאחר התמוטטותה של פולין, נשלחה על ידי התנועה לשם ניהול עניני ההכשרה החלוצית בצ'נסטוכוב. בעיר זו רוכזו רבים מבין מגורשי קהילת פלוצק, ואכן הקשר בין רבקה ג. לבין יהודי פלוצק, שהיו מוכרים לה היטב, לא הופסק אף בזמנים הקשים ההם. חברתה שנשארה בחיים כתבה עליה בזכרונותיה: „היא היתה כאם ליהודי צ'נסטוכוב ולפליטים מפלוצק. הם ביקשוה שתישאר אתם, כי חשו את עצמם בטוחים יותר בקרבתה". רבקה היתה חברה במיפקדת הלוחמים בנאצים, אשר תיכננו פריצת חומת הגטו והצטרפות לפלוגות הפרטיזנים שפעלו ביערות. ביוני 1942 התארגנה קבוצה מזוינת אשר התנפלה, ברא־שותה של רבקה, על שומרי הגטו. התפתח קרב שבו נפלו מות גבורים כל אנשי הקבוצה היהודית וביניהם גם רבקה.

גראוברט אברהם, סוחר ועסקן ציבורי. היה מראשוני הציונים בעיר ונמנה עם מייסדיה של „אגודת ציון". כל שנות חייו היה פעיל למען הרעיון הציוני ועשה רבות למען הקרנות הלאומיות.

גראוברט בנימין — ראה גריי.

גראוברט יעקב, עסקן נוער. בנו של אברהם ג'. סיים גימנסיה ממלכתית ולמד משפטים באוניברסיטת וורשה. היה חבר מערכת עתון מקומי וכתב ב„נאש פשגלונד". הצטרף לתנועת הנוער הציוני „עקיבא" והיה חבר הנהגת הקן. נספה בשואה.

גראוברט הניה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

גראוברד מנחם־מנדל, כיהן בזמנו כשמש בבית המדרש הגדול. היגר עם משפחתו בשנות העשרים לארה"ב והיה שם רב.

גראוברד נתן, בנקאי־סוחר ועסקן ציבורי. נולד בפלוצק בשנת 1888. ניהל עסק בנקאי עצמאי בפלוצק. הקדיש הרבה מזמנו ומרצו לעסקנות ציבורית ופעולה סוציאלית. במשך תקופה מסויימת כיהן כחבר הנהלת העיריה („לאַווניק"). זמן־מה היה חבר פעיל בהנהלת סניף „אורט" ואחד ממייסדיו. שנים רבות היה סגן מנהל בנק בעלי־מלאכה. כשהגיעו בשנת 1938 לפלוצק פליטים מגר־מניה, עמד בראש פעולת העזרה.

זמן קצר לאחר פלישת הגרמנים נאסר ביחד עם בני־ערובה אחרים (כגון: בליי, פלג, קילברט ועוד). כששוחרר מהכלא החליט לעזוב את פלוצק ביחד עם משפחתו. הגיע ללבוב ושם עבד בבית חרושת כמנהל חשבונות עד פרוץ המלחמה הסובייטית—גרמנית בשנת 1941. אחר כך נשלח, ביחד עם אשתו ושני בניו, למחנה ההשמדה בבלז'ץ ושם נספו.

גראוברד (לבית **ברוזדה**) **צציליה**, אשתו של נתן ג'.

מורה בבית ספר עממי יהודי במשך שנים רבות. חינכה דורות של נוער יהודי. נספתה בשואה.

גראובארד שלמה, מהפעילים בספרית „הזמיר" במשך הרבה שנים. נספה בשואה.

גראוברד מארק, ד"ר. פרופסור באוניברסיטה וחוקר מדעי. נולד בפלוצק והיגר, ביחד עם הוריו, לארה"ב, בהיותו בגיל 16. למד פילוסופיה בקולג' ניו־יורק והוכתר בתואר של דוקטור לפילוסופיה על ידי האוניברסיטה קולומביה בשנת 1931. בתחילה התמסר למחקרים בשטח הזואולוגיה ובשנים 1934—1938 עשה כחוקר בביולוגיה כימית באוניברסיטת קולומביה. בשנים 1936—37 זכה למענק מטעם מכון רוקפלר למחקר בשטח היסטוריה של המדע. אח"כ הרצה ביולוגיה כללית והיסטוריה של המדע באוניברסיטת קלרק ובין השנים 1942—45 מילא תפקיד גבוה במיניסטריון לחקלאות של ארה"ב.

החל משנת 1947 משמש כמרצה למדעי הטבע ותול־דות המדע באוניברסיטה של מינסוטה. במשך השנים פירסם 14 עבודות מחקר בעיקר על אנזימים והורמונים. הקדיש הרבה מידיעותיו וכשרונותיו להיסטוריה של הת־פתחות המדעים. מוניטין ברחבי ארצות הברית יצאו לאוסף של מכשירי מדע עתיקים שבבעלותו. האוסף הזה הוצג פעמים רבות בתכניות הטלביזיה האמריקאית. פירסם ספרים ומאמרים רבים על נושא תולדות המדע. בשנת 1956 זכה למדליה ע"ש ג'ורג' וושינגטון. בתקופת נשיאותו של אייזנהואר היה חבר הועדה המייעצת לעניני פליטים.

להלן שמות הספרים שפירסם:

"Man, the Slave and Master" (1938)
(האדם, עבד ואדון)

"Man's Food, its Rhytme and Reason" (1942)
(מזונו של האדם, סדריו ונסיבותיו)

"Astrology and Alchemy, two Fossil Sciences" (1953)
(אסטרולוגיה ואלכימיה, שני המדעים המאובנים)

"The Foundations of Life Science"
(יסודותיו של מדע החיים)

גריי (גראוברט) בנימין, משפטן ועסקן ציבורי. נולד בפלוצק בשנת 1902, למד בגימנסיה ואח"כ השתלם בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת וורשה. חינוכו העברי קיבל מהמורה פנסון. מ־1929 שימש כסגן תובע כללי של בית המשפט המחוזי ולאחר מכן, עד פרוץ המל־חמה, כעורך דין בלומז'ה. משנת 1941 בארצות הברית, לוס אנג'לס. מנעוריו עוסק בפעולה ציבורית במסגרת „אורט", „ג'וינט" וכד'. היה בין מייסדי אגודת הנוער „הרצליה" ויושב־הראש הראשון שלה. בארה"ב פעיל בארגון יוצאי פולין ומשמש עורך כתב־העת היחידי בחופה המערבי של המדינה, המוצא ע"י הארגון. בפולין שלפני המלחמה היה דוברם של יהודים בפני בתי המשפט על רקע המלחמה באנטישמיות. בגלל זיקתו המיוחדת ליוצאי פלוצק מסייע למפעליו של הארגון בארץ.

גרינשפאן דוד, היה מפעילי „פרייהייט" ו„החלוץ" בעיר. בארץ נמנה עם מנהלי ביח"ר „וולקן" בחיפה. במשך שנים רבות חבר ועד ארגון יוצאי פלוצק.

גרינשפן (פלידרבלום) רחל, עלתה ארצה בשנת 1935, סיימה את הפקולטה למדעי הטבע בירושלים. עבדה לראשונה כמורה לביולוגיה בדגניה וב־20 השנים האחרונות מלמדת ביולוגיה וכימיה בכיתות ההמשך ביגור.

גרינשפן שלמה, עסקן ציבורי ומחבר. נולד בפלוצק בשנת 1912. מנעוריו היה פעיל בתנועה החלוצית. שנים רבות כיהן בתפקיד מזכיר של „החלוץ־הצעיר", ואח"כ של „החלוץ־פרייהייט" ולבסוף של סניף „פועלי־ציון" בפלוצק. זמן־מה היה מזכיר הועד המחוזי של „פרייהייט". היה חבר מערכת העתונים „דאָס פלאָצקער וואָרט" ו„דאָס פלאָצקער לעבן". בשנת 1938 היגר לארה"ב. שם המשיך בפעילותו הספרותית ובשנת 1942 זכה בפרס של „ייווא" בעד חיבורו שכתב במסגרת של תחרות ספרותית של מחברים־מהגרים. מאמריו פורסמו מדי פעם בפעם בכתבי עת ועתונים כגון „אויפסניי", „ניו־יאָרקער וואָכענבלאַט", „דער אַמעריקאַנער", „אונזער וואָרט" (צ'יקאגו), „טאָג" ו„קאַנאַדער אָדלער".

בשנת 1960 הופיע ספרו „יידן אין פלאָצק", כפרי של איסוף חומר היסטורי רב על תולדות הקהילה הפלוצ־קאית. הספר זכה להדים בעתונות היהודית האמריקאית, במכסיקו, צ'ילי ואף בפולין. בשנת 1966 פורסם בניו־יורק קובץ ביבליוגראפי של ספרים הקשורים בנושא קהילת פלוצק. נפטר ללא־עת בנובמבר 1966.

גרמן יצחק־לייב, עסקן דתי. שימש כחבר מועצת הקהילה מטעם „אגודת ישראל" שנים רבות. נספה בשואה.

ד

דובוז'נסקי (דאָבאָזשאַנסקי) יוסף, תלמיד־חכם, מנהל פנקסים; נולד בקובאל (ע"י וולוצלבק) ובילדותו התישב עם הוריו בפלוצק, ופה למד ב„ישיבה". נחום סוקולוב הזכיר אותו וכתב עליו שהיה מחונן בכשרון עצום לשפות. בכוחות עצמו השתלט על לטינית ויוונית והיה בקיא בספרות שתי השפות הללו, נוסף לבקיאותו הרבה בתנ"ך ובדקדוק העברי. בשנים מאוחרות יותר התישב בוורשה ושם עבד כמנהל פנקסים צנוע.

דומב (דאמב) אדם, שחקן במה; צלם במקצועו. היה

מגלה נטיות למשחק תיאטרוני וביחד עם אחיו, יוליוש, היו מביאים לפלוצק קבוצות שחקנים ואף אירגנו בעצמם הופעות של חובבים. במרוצת הזמן, להפתעת רבים, הפך אדם ד. שחקן הבמה היהודית בוורשה וזכה להערכה רבה בפי המבקרים. הוא שיחק בקבוצתו של זיגמונט טורקוב בכל רחבי פולין ואף מחוץ לגבולותיה. המלחמה שמה קץ להתפתחותו בשטח התיאטרון היהודי.

דובז׳ינסקי (בקר) פרידה, בתו של אהרן אלתר בקר. עלתה לא״י בתחילת שנות השלושים ועם בעלה, אליהו, התמסרה לעבודה בחקלאות. משקם בכפר הס היה לדוגמה. נפטרה בשנת 1965.

דומב יוליוש, צלם פופולארי בעיר. נמנה עם מייסדיה של אגודת בעלי מלאכה וזמן־מה כיהן כיושב ראש שלה.

דורמבוס־אלבוים חיה, סופרת־משוררת. נולדה בסטר־צ׳ק על יד לוקוב. סיימה בית ספר תיכון בלוקוב וקור־סים פדגוגיים בוורשה. אחר כך עסקה בהוראה בלוקוב. אחרי נישואיה התיישבה בפלוצק. עם פרוץ המלחמה ברחה עם משפחתה לוורשה, אולם כעבור זמן קצר חזרה לפלוצק. הנדודים האלה והחיים היהודיים בעיר באותו הזמן תוארו בספרה שפירסמה אחרי המלחמה.

במשך כשנתיים היא חיה בגטו וורשה ומאבדת את כל משפחתה ובתוכם בתה הקטנה. אחר כך היא מצליחה ביחד עם בעלה להסתתר בצד הארי ועוברים עליהם כל האימים של חיי הסתר. אחרי דיכוי המרד הפולני בוורשה, נאסר בעלה ונלקח למחנה שטוטהוף, אולם הצליח להי־שאר בחיים. בשלהי 1945 עוזב הזוג את פולין ומגיע למחנה עקורים בגרמניה. משם הם עולים לא״י, ביחד עם בתם, ומתיישבים בתל־אביב.

כתיבתה החלה בהיותה בגיל 13. סיפורה הראשון פורסם בירחונו הספרותי של ווייסענבערג „אונזער האָפ־נונג״ (תקוותנו). יצירותיה ביידיש ובפולנית הופיעו בעתונים וכתבי־עת שונים בפולין לפני המלחמה. בשנת 1957 הופיע בתל־אביב ספרה „אויף דער אַרישער זייט״ (בצד הארי) וזכה להערכה חיובית ביותר כאחד הספרים הטובים המשקפים נאמנה את בעיות תקופת השואה.

חיה ד. מפרסמת מדי פעם בפעם את שיריה וסיפוריה, שנושאיהם הם בעיקר מתקופת השואה, בכתבי־עת יידי־שאים בארץ ובחו״ל. חלק מיצירותיה זכה לתרגום עברי.

דיוואן זיינוול, עסקן פעיל בתנועת ה„בונד״ בפלוצק ואח״כ בוורשה.

דיוואן הרש, מהעסקנים המהפכניים בפלוצק. היגר לצרפת, חי שם והיה פעיל בתנועת ה„אוניון״.

דנציגר שמואל, חבר פעיל בתנועת „החלוץ״. עלה לא״י בשנות העשרים והצטרף למפעל ההתישבותי הקרוי „התישבות האלף״. במסגרת מפעל זה היה בין הראשונים שעלו על אדמת „עין חרוד״ בגוש תל־מונד.

דראבינקו . . ., שימש במשך שנים, לפני מלחמת העולם הראשונה, כמורה לדת בגימנסיה הרוסית. הופעתו הפאטרי־ארכלית השאירה רושם רב על כל אלה שבאו במגע אתו.

דרבינקו דוד־הרש, ממייסדי תנועת ה„בונד״ בפלוצק. לקח חלק פעיל במרד הפועלים של שנת 1905.

ה

הברמן איטשע, מפעילי העסקנים של מפלגת „פועלי־ציון״ שמאל בפלוצק. הצטיין בהשתתפותו הפעילה בחוג הדרמטי.

הורוביץ ראובן, עסקן ציוני, חבר הנהלת „אגודת־ציון״. התבלט בפעילותו הערה בשטחים רבים של החיים הציבוריים היהודיים בעיר. שימש חבר ועד „הזמיר״ ונמנה עם ראשי העסקנים למען קק״ל. נספה בשואה.

הורונסקי חנוך, מורה ועסקן ציבורי. יליד וולוצלאבק שהגיע לפלוצק כדי לכהן בה כמורה לעברית בגימנסיה היהודית. בשנות שבתו בעיר היה מעורה בחיי הציבור היהודי והקדיש הרבה מזמנו ומרצו לפעילות ציונית. בהיותו איש תנועת העבודה „התאחדות״, עזר לארגן קבוצות של חבריה הצעירים. הוא גם השפיע על ייסודה ופעילותה של תנועת הנוער „גורדוניה״. כשירדה רמת ההוראה העברית בגימנסיה, עזב את משרתו ויצא את העיר.

הזן יעקב מנחם־מנדל, בר־אוריין ועסקן ציבורי. היה פעיל ברוב מפעלי צדקה של העיר, כגון „הכנסת כלה״, „הכנסת אורחים״, „עזרת חולים״ ועוד. במיוחד יזם וריכז את פעילות חברת „גמילות חסד״ שבה שימש יושב ראש ההנהלה שנים רבות. הודות לבקיאותו בתורה ובעניני ציבור, נתבקש לעתים קרובות להיות בורר בסכסוכים שונים. נספה בשואה.

הזן כתריאל (קורט), עסקן ציבורי, פעיל ספורט ואיש תרבות. יוזם הקמתה של אגודת „מכבי״ בפלוצק ואחד ממניחי יסודותיה. שימש שנים רבות יושב־ראש האגודה וחבר הועד הארצי של ה„מכבי״ בפולין. לאות הוקרה נבחר כחבר־כבוד של האגודה.

בימי קיום הבחירות לסיים הפולני, פעל רבות למען רשימת „המיעוטים הלאומיים״ בהנהגתו של יצחק גרינבוים.

שנים רבות היה כתב קבוע של העתון היומי „מאמענט" ו„רדיו", כמו־כן עורך העתון המחוזי „ראיון צייטונג". ניהל פעילות תרבותית וספרותית כנציגה של „ייווא".

עלה לא"י עם משפחתו בשנת 1933. פעיל במסגרת המוסדות הארגוניים של חברת החשמל לא"י, שבה עבד כל השנים.

הזן (באראן) מיכלה, עסקנית ציבורית ופעילה בתנועה הציונית במשך שנים רבות. פעלה רבות כחברה בועד של „הזמיר". הקדישה הרבה ממרצה לארגון גני־ילדים עבריים שהיו בין הראשונים מסוג זה בפולין.

הזנשפרונג יהודה, במשך הרבה שנים כיהן כחזן של הקהילה. ארגן מקהלה קבועה שהשתתפו בה, חוץ מבניו, גם מספר נערים והנעים בזמירותיו את באי ביהכנ"ס הגדול בשבתות ובחגים.

הירשהורן עדה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

הלינג שמואל, מנהלה הראשון של הגימנסיה היהודית החל מיום הווסדה בשנת 1915. בשנות כהונתו הפכה הגימנסיה למוסד חינוכי יהודי מוכר שהועמד על רמה חינוכית גבוהה ונחשב לאחד המעולים בפולין. עם חניכיה של הגימנסיה נמנה מספר רב של עסקנים ציוניים צעירים ומביניהם שהגשימו את חלומותיהם והיו מבין בוני הארץ.

המבורגר־מלניק אירנה, מדריכת נוער וחלוצה. בת להורים חרדים שניתקה קשריה עם הבית על מנת להגשים חלומה על העבודה החלוצית בא"י. מנעוריה היתה פעילה בקן „השומר הצעיר" ועד ליציאתה להכשרה היתה חברה בהנהגתו. בארץ המשיכה בדרכה החלוצית.

הררי (גרינברג) יחיאל, חלוץ ועסקן ציבורי; נולד בלודז' בשנת 1904. לאחר מות האב, עבר ביחד עם אמו, שמוצאה היה מפלוצק, לגור שם ביחד עם משפחתה. למד בגימנסיה היהודית ובנעוריו הצטרף לתנועת הצופים העברים (אח"כ „השומר הצעיר"). בגלל בריאות לקויה, נאלץ היה לדחות עליתו לא"י, ובמשך שנים מספר למד מדעי מדינה וכלכלה באוניברסיטה של וינה. אח"כ חזר לפולין והיה פעיל כראש קן תנועת „השומר הצעיר" בלודז'. ב־1926 היה לחבר ההנהגה הראשית של התנועה וביקר לעתים מזומנות בפלוצק. בשנת 1927 עשה בשליחות מטעם מרכז „החלוץ" בצ'כוסלובקיה. עלה ארצה בשנת 1931 והצטרף לקבוצת עין־שמר. מאז מילא תפקידים רבים מטעם התנועה בארץ ובחו"ל. נתן יד להקמת שני מפעלים כלכליים חשובים של התנועה הקיבוצית: מפעל העמילן בעין־שמר וארגון הקניות של משקי עמק חפר והשומרון, אשר יחיאל ה. היה מרכזו במשך מספר שנים. בין מילוי תפקיד אחד למשנהו, כנהוג בתנועה הקיבוצית, היה חוזר לעבודתו החקלאית בקבוצתו: בשדה, בפרדס וברפת. לאחרונה ממלא תפקיד מנהל הסמינר המרכזי של הקיבוץ הארצי בגבעת חביבה. חבר מרכז מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם).

הר־שלום (פרידנברג) שמואל, בשנות מלחמת העולם הראשונה עבר לפלוצק עם הוריו מלודז'. קיבל חינוך מסורתי דתי. הצטרף אח"כ לתנועת נוער ציונית חלוצית. נמנה בין מייסדיו של סניף „צעירי־ציון". הצטיין במיוחד בפעילותו למען הקרן הקיימת. היה בין ראשי המארגנים והמבצעים של רוב ההופעות הציוניות בעיר.

לאחר עליתו ארצה בשנת 1933 התיישב בקרית־חיים ונכנס לעבוד בביהח"ר „פניציה". במקום עבודתו התמסר לפעילות תרבותית בקרב פועלי המפעל. חידש את שאיפותיו האמנותיות ומשנת 1952 ממשיך להתקדם בכיוון זה כצייר וכאמן רקוע־נחושת. הגיע להישגים נאים מאד, בהציגו את יצירותיו בתערוכות שונות.

ו

ויגודזקי שמואל, מורה ומחנך. השתקע בפלוצק עם ייסוד הגימנסיה היהודית ושימש בה כמזכיר. היה גם מורה לשפה הגרמנית, אבל בהיותו חדור רעיון התחיה הלאומית עשה למען חינוך הנוער ברוח זו. ביחד עם מורים אחרים, כגון חיים פרידמן ומשה אינדלמן, נמנה עם מייסדי תנועת הצופים העברים והקדיש לה הרבה מזמנו ומרצו. היגר לארצות הברית ושם נפטר.

ויגודזקה (קובלסקה) מניה, רעייתו של המזכיר הראשון של הגמנסיה היהודית בפלוצק — סיימה את הפקולטה לפילוסופיה בוורשה והיתה זמן־מה מורה פרטית.

וידבסקי אברהם־משה, ד"ר, רופא. בצעירותו נמנה בין ראשוני „צעירי־ציון" בפלוצק והיה ציר לכינוסים מרכזיים. בגיל מבוגר התחיל בלימודים חילוניים וסיים את הפקולטה לרפואה בוורשה בהצטיינות.

עבד כרופא בעיירה וישגרוד במשך תקופה ממושכת והתמסר שם לעסקנות ציבורית ונבחר לסגן ראש העיריה. עמד על משמר זכויותיהם של יהודי העיר.

היה יהודי לאומי גאה, עבר אח"כ לפלוצק שבה שימש כרופא. גורש עם משפחתו ביחד עם כל היהודים לעיירת הגירוש, בה הראה פעילות והתמסרות למופת.

וויינברג זישא־זאב, עסקן ציבורי. נולד בשנת 1884. היה פעיל בשורותיו של „מזרחי" ונמנה עם מייסדיו של בית הספר „מזרחי" בפלוצק, ואחר כך שימש חבר הנהלה

שלו במשך כל השנים. היה חבר בהנהלת „עזרת־חולים" וכן בארגון בעלי־המלאכה. לעתים קרובות היה עובר לפני התיבה כחזן־חובב בבית המדרש הגדול. נשאר עם משפחתו בגטו הפלוצקאי וגורש לעיירה גלניוב. משם נשלח בשנת 1942 ביחד עם רעיתו לטרבלינקה.

וויינגרם זליג, נמנה בין העסקנים הפעילים בקרב בעלי המלאכה, כמו כן היה אחד הציונים הפעילים בעיר. היה חבר הועד בארגון בעלי־המלאכה. נספה בשואה.

ווייסליץ יעקב, שחקן בולט של הלהקה הווילנאית („די ווילנער טרופע") הידועה. הגיע לפלוצק בשנות מלחמת העולם הראשונה והתיישב בה לתקופה ממושכת. הצטרף לחוג דרמטי, שהיה פעיל בעיר, ובבימויו ובהשתתפותו הציג מספר מחזות שהשאירו רושם עז על כל המבקרים. התחבב מאד על חוגים רחבים של אנשי התרבות מכל הזרמים בעיר. אחרי שעזב את פלוצק, נדד בערי פולין והתפרסם בערבי ההקראות האמנותיות שלו. את מלחמת העולם השנייה ואחריה בילה באוסטרליה, בה המשיך לעסוק בבימוי ובהקראות אמנותיות. בשנות חייו האחרונות שימש מפקח של רשת בתי־הספר היידישאיים באוסטרליה. נפטר בשנת 1966 בגיל 75.

וולרט (וואלראט) פסח, צבע־אמן ועסקן ציבורי. מצד אשתו היה מקורב למשפחת צבעים ידועה בעיר, סטשלקה. התפרסם כאמן במקצועו ולידיו היו נמסרות עבודות צביעה מן החשובות ביותר בעיר. בכשרון אמנותי רב היה מתקין תפאורות רקע לכל מיני עצרות והופעות תיאטרוניות שהיו נערכות על ידי הארגונים היהודיים: לאקדמיה לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית ולעצרת הזכרון של י. ל. פרץ וכו'. בהשקפותיו היה פולקיסט ואת עיקר עסקנותו ריכז במסגרת ארגון בעלי המלאכה ואף שימש שנים אחדות כיו"ר הארגון. בשנת 1937 נבחר מטעם בעלי המלאכה לועד הקהילה. היה מעורה בחיי התרבות של הקהילה ועזר לביים מספר הצגות פומביות. נספה בשואה.

ווסולק יחיאל, סוחר ועסקן ציוני. נמנה עם פעילי „מזרחי" בעיר וחבר ועד הסניף של התנועה. הקדיש מזמנו והשפעתו למען הקרנות. היה מקובל על הבריות וביתו שימש מקום מיפגש של עסקנים. ילדיו חינך ברוח ההגשמה הציונית ושני בניו, אברהם ודוד, עלו ארצה לפני המלחמה.

וישינסקי פישל, בן למשפחת אדוקים, הצטרף בשנת 1915 למייסדי „המזרחי" בפלוצק. בגלל צעדו זה נחשב כמורד במסורת ופורץ־גדר. נאם באסיפות ציוניות ופעל למען הציונות בקרב החוגים הדתיים. כעבור זמן־מה עבר לשורות „צעירי־ציון". בהיותו צעיר עדיין היגר מפלוצק וחי במשך שנים רבות בגרמניה. שם השתלם במקצוע הקרמיקה. בשנים 34־1933, כשעלו הנאצים לשלטון בגרמניה, עלה לא"י וכאן היה בין מבססי ענף הקרמיקה. בשנים האחרונות לחייו היה חבר במועצה המדעית של משרד ראש הממשלה ותרם רבות מידיעותיו לפיתוח תעשיית הקרמיקה. נפטר בחיפה.

וסרמן־דומב בלה, מורה ומחנכת. לימדה בבתי ספר עממיים בפלוצק, פלונסק ובערים אחרות בסביבה. חינכה דור של נוער יהודי.

וסרמן זליג, נמנה עם פעילי הנוער החלוצי. עיקר פעילותו ריכז בתנועת „השומר הצעיר" וזמן־מה היה ראש הקן. בשנת 1934 עלה לא"י, התגורר בירושלים ובתל־אביב ועבד כמנהל־חשבונות ראשי של אחד הבנקים המרכזיים.

וסרמן (רומנר) ידז'יה, עבדה כמורה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק במשך תקופה ארוכה. עלתה לפני מלחמת העולם השניה וחיתה בארץ במשך עשרות שנים. היגרה עם משפחתה לארה"ב.

וסרמן . . ., מפעילי העסקנים המהפכניים דפלוצק. היה יו"ר אגודת פועלי העור (לעדער־פאראיין). בהיותו בן למשפחה עניה שקד בלילות על לימודיו והשתדל לרכוש לעצמו השכלה כללית. מת בדמי ימיו משחפת.

וסרמן יעקב, סופר ומבקר. נולד בפלוצק. פירסם מאמרים רבים שהופיעו בעתונות היידישאית. בשנת 1921 פורסם חיבורו בשם „התיאטרון והסוציאליזם" הדן בבעיותיו של המחזה המודרני. ביקר בארצות רבות בכל חלקי העולם ולבסוף התיישב בוורשה והיה שם מורה לשפה האנגלית.

וסרצוג דוד, ד"ר, רופא וחוקר. נולד בפלוצק בשנת 1858. סיים פקולטה לרפואה באוניברסיטת וורשה. עשה את עבודת הדוקטור שלו על בעיות הפתולוגיה של דרכי השתן. אח"כ שימש כרופא בפלוצק וגם המשיך בפרסומיו המדעיים. כעבור זמן־מה יצא לחו"ל כדי להשתלם בשטח הנאורולוגיה. פירסם שורה של מחקרים על בעיות איבחון של מחלות מוח ועצבים לפי ליקויי ראייה. נפטר בשנת 1898 בהיותו בגיל 40.

וסרצוג (וואסערצוג) משה, עסקן הקהילה ומחבר זכרונות. מוצאו מהעיירה הגרמנית שוקן. התיישב בפלוצק במחצית השניה של המאה ה־18. היה שוחט, אבל היה פעיל גם בשטחים שונים של עסקנות קהילתית. כתב

זכרונותיו שבהם מתוארים חיי יהודי פלוצק תחת שלטון פרוסיה. זכרונות אלה פורסמו ע״י היינריך לווה (לעווע) בחלקו העברי של הקובץ: Jahrbuch der Jued. Gesellschaft — Frankfurt a. M.

נפטר בשנת 1818.

וונגוז׳ גוטמן, עסקן ציבורי שהתמסר במיוחד לשטח התיאטרון.

ורשה הדסה, מורה ותיקה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים.

וורשה (ווארשע) משה, משורר ועסקן ציבורי. נולד בשנת 1887 באנטופול (ע״י גרודנה) ובגיל הילדות עבר ביחד עם הוריו לגור בפלוצק. אביו, פנחס וו. עסק בהוראה בחדר „מתוקן״. גם אחותו היתה מורה בבית ספר עממי יהודי. בנעוריו נתפס משה, שהיה נער חלוש ומהורהר מטבעו, לרעיון הציוני, אולם בהשפעת המהפכה של שנת 1905, נתן ידו לייסוד תנועת ה„בונד״ בפלוצק. התמסר לפעילות מהפכנית בכל נפשו ומאודו ובעקבות הדבר נאסר מספר פעמים על ידי השלטונות. הוריו לחצו עליו שיסע לאמריקה ולבסוף נענה להם. בניו־יורק לא מצא מנוחה והיה חי שם בדוחק, עם קרע עמוק בלב. רק ידידיו הבודדים, ובמיוחד זישה לנדאו (ר׳ להלן) ידעו, שהוא כותב שירים מלאי תוגה והשתפכות הנפש. לבסוף הוכרע משה וו. על ידי ספקותיו ושם קץ לחייו הצעירים, בהיותו בסך הכל בן 25. אחרי מותו נמצא יומנו, שנכתב בשנת 1911. היומן הזה פורסם ע״י חבריו של משה וו., ק. טפר וזישה לנדאו, אשר חשו צורך נפשי לעשות משהו להנצחת זכרו של ידידם האומלל.

ורשה פנחס, מורה. היה קנאי לשפה העברית — ומייסדו של „החדר המתוקן״ הראשון בעיר, שלמדו בו עברית בעברית.

בין מורי ביה״ס נמנו: פנסון, וילנסקי ועוד.

ורשביאק שרגא (פייביש), פועל ועסקן ציבורי. נצר ממשפחה פלוצקאית חסידית, שהתייחסה אל צאצאי האדמו״ר מגור, הצטרף, למרות התנגדות אביו, לתנועה הציונית עוד בתקופת בחרותו. היה חבר ב„אגודת ציון״ וממייסדי „צעירי־ציון״ בפלוצק. נמנה עם קבוצת מייסדיו של סניף „החלוץ״. בכל מאודו התמסר לפעילות בסניף ושאף להגשמה ועליה. עלה לא״י בתחילת העליה הרבי־עית. עבד במחלקת העבודות הציבוריות של ממשלת המנדט. אחר כך עסק במלאכת הצבעות ועבד במשרד קבלני. היה פעיל באגודת פועלי הצבעות ועזר לחברים להיקלט בעבודה ובמקצוע. לא הלך בגדולות ורוב שנותיו בארץ גר עם אשתו, לאה, בצריף בשכונת הרכבת בתל־אביב. היה חבר ההסתדרות ואיש מפלגת פועלי ארץ ישראל. נפטר בתל־אביב בשנת 1960 בהיותו בגיל 64.

ורשביאק יהודה, בצעירותו היה בין פעילי „השומר הצעיר״ ושימש כמדריך בקן התנועה. עלה לא״י כחלוץ והוא פעיל כל השנים בשטח התחבורה הציבורית.

ורשבסקי (ווארשאווסקי) יקיר, מורה־מחנך וסופר. הגיע לפלוצק עם יסודה של הגימנסיה היהודית לכהן בה כמורה. נולד במלאווה בשנת 1885 וקיבל בביתו חינוך מסורתי מלא. כשהתבגר החל להתענין בספ־רות חילונית, יהודית וכללית, ולמד שפות. בגיל 20 נסע לוורשה. משם נסע לגוסטינין (ע״י פלוצק) ועסק שם בהוראת עברית. שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הרא־שונה נסע לביקור בארץ־ישראל ובהזדמנות זו סייר בכמה ארצות המזרח התיכון וגם באיטליה ובגרמניה. לאחר שובו לפולין התיישב בפלוצק ועבד כמורה לעברית בגימנסיה היהודית. בשנת 1925 עבר עם משפחתו — אשתו ושני בניו — לוורשה ופה המשיך בהוראה וביצירה ספ־רותית. בתקופת הכיבוש הגרמני היה בגטו ושם נספה ביחד עם משפחתו.

פעילותו הספרותית של וו. החלה כבר בשנת 1908. פירסם מאמרים רבים בעתונות היידישאית והעברית. חלק ממאמריו הופיעו בקובץ בשם „הגיונות וזעזועים״. על רשמיו מביקורו בא״י ובמצרים כתב בקובץ מסות בשם „מן המולדת״. סדרת מאמרים אחרת שלו הופיעה בשם „מעלות מורדות״. הוא חיבר גם רומן מחיי החסידים בשם „די לעצטע״ (האחרונים). כמו כן כתב סיפורים לבני נוער.

פלוצק מופיעה במספר כתביו של וו. בכתב העת „די פרייע שטימע״, שהיה מופיע בפלוצק, פירסם בשנת 1919 סדרה של מאמרים המוקדשים לעיר זו. הוא היה מוקסם מהנוף הרומנטי של העיר והתיחס באהדה רבה ליהודיה. בהיותו מזועזע מהוצאתו־להורג של הרב, ר׳ שפירא הי״ד, כתב תיאור נרגש של המאורע. התיאור הזה הודפס בעתון „היינט״. ליקיר וו. היתה השפעה מחנכת מבורכת על רבים מבין הצעירים.

ז

זאפוסט אליהו־בער, מעסקני ה„בונד״ הפעילים בפלוצק, חבר הועד של אגודת הסבלים.

זבירק יעקב חיים, עסקן ציבורי. הקדיש מזמנו ומרצו למען ייסודן של חברות צדקה כגון „עזרת חולים״, „הכנסת כלה״, „שולחן ערוך״ ו„ביקור חולים״. ביוזמתו הוקמה קופה משותפת למטרות צדקה שעזרה לנזקקים רבים. שנים רבות ניהל את עניני הקופה ללא קבלת

שכר. בימים הנוראים היה נוהג לערוך תפילה ולהתרים את המתפללים למטרות צדקה. נספה בשואה.

זבירק מאיר, עסקן ציבורי. מנעוריו הצטרף לתנועת „פועלי־ציון" (שמאל) והיה לאחד מפעיליה. עבר אחר כך ל„פועלי־ציון" (צ. ס.) ובשנות מגוריו בשרפץ היה בין מייסדיו ומארגניו של „העובד החלוץ" ואף נבחר כציר לועידה הראשונה של תנועה זו, אשר התקיימה בוורשה בשנת 1934. עלה עם משפחתו ארצה בשנת 1936 והמשיך בפעילותו הציבורית במפא"י. בשנת 1940 היה ציר לועידת מפלגה זו מטעם ארגון העובדים היהודיים בצבא הבריטי.

זבירק יהושע, עסקן ציבורי. היה מזכיר כללי של התאחדות בעלי המלאכה בפלוצק במשך 11 שנה לפני פרוץ המלחמה. חבר ותיק של סניף „פועלי־ציון" (צ. ס.) שנטל על עצמו כל מיני תפקידים ציבוריים אזרחיים כגון חברות ביחידת מכבי־אש מתנדבים, שאליה הצטרף עוד בשנת 1916. בימי מלחמת העולם הראשונה, כשהשל־טון על העיר היה עובר מיד ליד, היה פעיל בשורותיה של המשטרה האזרחית ועשה רבות למען בטחונם של היהודים. בשנים מאוחרות יותר נבחר לועד למען החייל היהודי בצבא הפולני שמדאגתו היה להבטיח אירוח החיי־לים היהודיים בימי החגים. בשנת 1945 כשניצל מהשואה חזר לפלוצק ועשה למען השתלמותם המקצועית של הני־צולים. ב־1948 עלה ארצה, ועד ליציאתו לפנסיה, היה פעיל באיגוד המקצועי של פועלי המתכת בחיפה כנציג עובדי צה"ל. השתתף במספר ועידות מפא"י ונבחר למו־עצת סניף המפלגה באזור מגוריו.

זהבי (גולדשידט) יצחק, מפעילי „השומר הצעיר" והנוער הציוני בעיר. משנות ה־20 תושב ירושלים. מותיקי החברים בקואופרטיב לתחבורה הציבורית „המקשר".

זהבי (גולדשידט) מיכאל, תושב ירושלים, אחד העסקנים הפעילים של ארגון יוצאי פלוצק בישראל מאז הקמתו. חבר ועד הארגון במשך שנים רבות. עובד בכיר מזה שנים בקואופרטיב לתחבורה ציבורית בירושלים.

זיג יוסף, עלה לא"י עם אשתו קרוסה (לבית שימנסקי) וילדיו בשנת 1920 ביחד עם קבוצת החלוצים הראשונים מפלוצק. בארץ התבלט בארגון תעשיית המתכת ונמנה עם בעלי המפעלים „סדן".

זיידה רוז'ה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

זיידרמן שלמה, היה פעיל זמן רב באגודת „המכבי". שימש כחבר הועד וגזבר האגודה.

בשנת 1920, כשהיה עובד בבית־דפוס פולני, הדפיס את ההודעה הרשמית על הוצאתו להורג של הרב שפירא הי"ד זצ"ל מספר שעות לפני שהוצא פסק הדין ע"י בית המשפט הצבאי.

היה בין העדים שנקראו ע"י העו"ד מ. א. הרטגלס במשפט הרהביליטציה של הרב שפירא זצ"ל.

זילבר ברוך (ברנרד), בשנותיה הראשונות של הגימנסיה היהודית שימש בה כמורה למתימטיקה. באותו זמן היה בין המדריכים הבולטים של תנועת הצופים (אח"כ „השומר הצעיר"), אשר התקיימה ליד הגימנסיה. בתחילת שנות השלושים, לאחר שהיה נעדר מהעיר תקופה ארוכה, הוזמן לכהן כמנהל הגימנסיה. בתחילה הצליח לשמור על רמתו הגבוהה של המוסד, אולם לבסוף לא עלה בידיו למנוע משברים חמורים שהביאו לידי סגירת הגימנסיה.

זילברברג יחזקאל, בעל־תפילה ידוע ומקובל, שהצטיין בקולו הערב ובנעימתו הלבבית. בשנים שלפני מלחמת העולם השניה מילא תפקיד של שמש בביהכנ"ס הגדול.

זילברברג לייב (ליאון), נמנה בין פעילי הנוער הציוני בפלוצק. השתייך ל„התאחדות" והשתתף בכל פעולה ציונית בעיר. בעיקר הצטיין בהופעותיו בהצגות שונות למען הקרנות. נספה בשואה.

זילברברג נפתלי־אליעזר (לייזר), מורה בביה"ס „יסודי התורה" בפלוצק. לימד וחינך דור של נוער שומר מסורת.

זילברברג (זבער) פישל, צייר־גרפיקאי. נולד בפלוצק בשנת 1909. הוריו, וולף והניה, ניהלו חנות מכולת קטנה. בנם, שכבר בילדותו גילה כשרונות אמנותיים, למד בתחילה בבית ספר עממי. פה הדריכה אותו באמנות הציור המורה גוטקינד. ביוזמתה ובעזרתה של הגב' פ. אלטברג נסע לוורשה ומספר שנים התפרנס בקושי מפרי עמלו, כדי לצבור כסף להשתלמותו בתורת הציור. ביקר בשעורי ערב, אולם כעבור זמן־מה התבלט כל כך בכשרונותיו שהסכימו לרשום אותו באקדמיה לאמנות בוורשה, שבה היה בין תלמידיו של פרופ' סקוצ'ילאס. באותן השנים התרכז בעיקר בפיתוחי עץ ונושאיו היו הנוף הכפרי הפולני, טיפוסי אכרים וכד'. בשנת 1936 התקיימה בוורשה התערוכה הראשונה של 22 פיתוחי עץ שלו, ביניהם היו כמה מוטיבים מפלוצק, כגון „הסימטה", „החצר" ועוד. באותה שנה קיבל מהאקדמיה מילגה להשתלמות בצרפת. פאריז האמנותית קיבלה את האמן באהדה. חיש מהר הוא מצא בה את מקומו ואף הועסק כגרפיקאי במערכת של אחת ההוצאות האמנותיות הגדולות.

כשפרצה המלחמה נמצא בפאריז. עד מאי 1942 הצליח להסתתר ביחד עם אשתו, אולם לבסוף נאסר ונשלח למחנה מעבר בצרפת. נעשו מאמצים לשחררו, אולם ללא הועיל. השתדלויותיו של מנהל המכון הגר־פיקאי הצרפתי השפיעו על כך שז. הועבר לעבודה בבית החולים שליד המחנה. פה חידש את יצירתו האמנותית, אבל לא לזמן ארוך, כי ביולי 1942 נשלח למחנה אושוויץ.

אשתו, סטניה, לבית בנדר, נשארה בצרפת והצטרפה לשורות המחתרת הלוחמת. בביתה בפאריז הוכנו חומרי נפץ. אח"כ פעלה בערי השדה תחת השם „אליס בודה". באחד המבצעים, שבו השתתפה, נתפסה על ידי הגרמנים ונשלחה למחנה המוות.

חלק ניכר מעבודותיו של ז. הלך לאיבוד באנדרל־מוסיה של המלחמה. המבקר האמנותי ה. פנסטר, אשר פירסם בפריז (1951) אלמנך על ציירים יהודיים שניספו בתקופת השואה והקדיש פרק נרחב גם לז., הצליח לאסוף חריטי־עץ אחדים של האמן. עבודות אחרות נמצאות ברשותם של י. סנדל והשופט מ. קניגסברג (וורשה). איש שוחר אמנות, אספן ומו"ל ידוע בפריז, א. ב. צרטה, גילה את ירושתו האמנותית של פישל ז. כשהיא מונחת בקרן זוית בבית משפחה צרפתית בפאריז. הצלת יצירתו של האמן הדגול נחשבת לאחת הזכויות הגדולות שנתגלגלו לידיו של א. ב. צרטה לפני מותו. האיגוד של פועלי הדפוס בישראל ביחד עם המוזיאון לאמנות הדפוס בצפת חנכו את בית הגלריה לאמנות על שם אברהם ב. צרטה ז"ל בבת־ים בשנת 1962 על ידי תערוכת יצירותיו של פישל זילברברג. בתערוכה הוצגו 40 תמונות וביניהן אלה הקשורות עם פלוצק גופא, כגון „חצר בעיר פלוצק", „רחוב בעיר פלוצק", „יהודי מפלוצק" — כולן משנת 1935.

התערוכה זכתה להערכה רבה של מבקרי האמנות הישראליים.

זילברברג יוסף, פעיל בארגון יוצאי פלוצק בישראל כחבר הועד. שימש גם תקופה מסוימת כחבר ועדת הבקורת.

זילברברג יצחק־מאיר, שנים רבות שימש בתפקיד של חבר מועצת הקהילה מטעם „אגודת ישראל". כמו"כ היה פעיל בארגון הסוחרים כחבר ועד. לעתים קרובות היה מתבקש להיות בורר בסכסוכים שבין הצדדים. נמנה עם מייסדיה של האגודה „עזרת חולים".

זילברברג חיים, היה בקבוצת המייסדים של סניף „צעירי אגודת ישראל" בפלוצק והמשיך בפעילותו בתנועה הזאת עד לגירוש. נספה בגטו וורשה.

זילברברג אליהו, פעיל בסניף „צעירי אגודת ישראל". נספה באחת מעיירות הגירוש.

זילברברג שמואל, חבר הנהגת קן „השומר הצעיר". הדריך קבוצות של צעירים. נספה בשואה.

זילברברג (אנשולובסקה) פלה, עבדה כאחות בבתי הספר העממיים לילדי היהודים. במשך הרבה שנים היתה יד־ימינו של הד"ר מ. טמרסון בעבודתו כרופא בבתי־הספר. הביאה מזור במיוחד לילדים חלושים ולילדי עניים.

זילברברג אליהו־וולף, עסקן ציבורי. בן למשפחה חרדית שמרד במסורת הדתית והיה לאחד מראשי ה„בונד" בפלוצק, נציגו במועצת העיריה ודברו הראשי. היה אדם נעים־הליכות, משכיל ומקובל על הבריות. הרבה שנים עבד בתפקיד של מנהל חשבונות בבית החרושת של מרגוליס. בשנת 1933 נתמנה למזכיר ועד הקהילה ובתפקיד זה כיהן עד פרוץ המלחמה. בהיותו בגטו וורשה שימש כתובת למגורשי הקהילה וניסה לארגן להם סיוע ולהזעיק לעזרתם מוסדות הצלה יהודיים שפעלו בשטח הכיבוש הנאצי. עמד בקשר מכתבים עם רבים מבין האומללים והיה להם מקור העידוד האחרון. נספה בשואה.

זילברברג אברהם־משה, בן למשפחה חרדית שעזב את דרכי אבותיו והתמסר לרעיון הציוני. בעודו צעיר עבר לגור לוורשה ובה שימש שנים רבות בתפקיד מזכיר הועד המרכזי של קרן היסוד. נספה בשואה.

זילברברג הרש־ראובן, סוחר ועסקן. בבעלותו היתה חנות גדולה לבגדים, אולם הוא השאירה להנהלת אשתו והוא עצמו התמסר לפעולות צדקה. במרוצת השנים הפך למעין מוסד של עזרה לנזקקים וכל נצרך ידע שימצא אצלו אוזן קשבת. עיקר זמנו היה מקדיש ל„מושב זקנים", אולם דאגתו הרבה היתה נתונה לבית־היתומים. עבודת הצדקה שלו היה עושה בצניעות וללא שמץ של רדיפה אחרי כבוד. זכה לכבוד ולהוקרה בכל מוסדות הקהילה והעיריה, בהם היה מופיע כמליץ וכתובע למען הנצרכים. לא הסתפק בארגון הסיוע מהקרנות הרשמיות, אלא היה אוסף תרומות ונדבות ומחלקן בין העניים. נספה בשואה.

זילברברג משה, מורה־מחנך. בצעירותו הצטרף לתנועת־נוער ציונית והיה חבר הועד של אגודת „הרצליה". אחרי שעזב את פלוצק שימש כמורה בבתי ספר יהודיים במקו־מות שונים. ניצל מהשואה וחי בארץ.

זילברברג מיכאל, מחבר ועסקן ציבורי. נכדו של ר' שמעון ז. בתחילה למד ב„חדר" שעל יד בית המדרש ואחר כך סיים בית ספר מסחרי פולני בפלוצק. בשנת 1925 נסע לוורשה ושם סיים חוק לימודיו בסמינר רבני „תחכמוני". קיבל דיפלומה של המכון למדעי היהדות בוורשה, שהסמיכה אותו כמורה בבתי ספר תיכוניים. עד

לפרוץ מלחמת העולם השניה היה מורה להיסטוריה יהודית במספר בתי ספר תיכוניים בוורשה.

בתקופת הכיבוש הנאצי ניהל בגטו וורשה בית ספר עברי. אחרי חיסול הגטו הסתתר תחת שם פולני בצד „הארי". השתתף במרד הפולני של וורשה כקצין פולני בשם יאן ז'לינסקי. באותו הזמן הסתתרה אשתו אצל משפחה פולנית תחת מסווה של נזירה קתולית.

אחרי המלחמה התישב בוורשה ועבד בתפקיד של ספרן. בשנים 1948־1946 היה מזכיר כללי של ועד הקהילות בפולין ונתן ידו להתארגנותן־מחדש של למעלה ממאה קהילות יהודיות. כמו כן אסף מאות אלפי ספרים וכתובים יהודיים שהיתה צפויה להם הכחדה. בסוף שנת 1948 יצא את פולין וביקר במספר ארצות אירופה ואחר כך סייר באפריקה ובאמריקה הדרומית, בה הרצה על בעיות היה־דות. לבסוף השתקע בלונדון ושימש שם במשך 9 שנים כמרצה במכון ערב להשכלה מטעם עירית לונדון. החל משנת 1954 התמנה לנציג „ייווא" באנגליה.

פירסם שורה של מאמרים ומסות בכתבי־עת שונים. אחת העבודות הבולטות שלו היא „מנגינת העיר השחוטה" שתוכנה לקוח מחיי הגטו בוורשה. העבודה הזאת בוימה לשידור ברדיו „אירופה החפשית" וכן שודרה בצורה של תסכית ב„קול ישראל" (בבימויו של שרגא פרידמן).

כמשתתף־לשעבר במרד וורשה, התקרב ז. לחוגי הממשלה הפולנית הגולה בלונדון. בעקבות הדבר נפתחה לפניו הדרך לחומר הארכיוני הפולני שנוצל למחקריו של „ייווא" ושל „יד ושם".

בשנת 1964 נתקבלה לפתע ידיעה שנמצא בפולין היומן שניהל אותו ז. בתקופת המלחמה. ביחד עם היומן נמצאו מיסמכים אחרים וביניהם מכתביו של ד"ר יאנוש קורצ'אק. פרסומו של החומר הזה יתרום רבות להרחבת ידיעותינו על תקופת השואה.

זילברמן חיים מרדכי, מו"ל וסופר. חי בפלוצק במחצית השניה של המאה ה־19. הוציא לאור את „ספר הכריתות" מאת רבנו שמשון מקונין. הספר נושא את השם „ליקוטי מרדכי" והוא כולל פירוש מלא מפרי עטו של המו"ל. הספר זכה ל„הסכמות" מאת גדולי התורה של אותם הזמנים כגון ר' ישעיהו מושקאט מפראג, ר' יצחק מאיר אלטר מגור, ר' דב בער מייזלס מקראקוב ועוד.

זילברשטיין ישראל, מפעילי מפלגת „פועלי־ציון"־שמאל בפלוצק.

זילונקה אברהם, בנעוריו היה פעיל בתנועת הצופים „השומר הצעיר". אחר כך היה חבר הועד של האגודה „הרצליה". כל ימי חייו פעל למען הרעיון הציוני. בשנים האחרונות לפני המלחמה שימש מורשה של הקרן הקיימת בבריסק ע"י הבוג וניהל את העבודה למען הקרנות במחוז המזרחי של פולין. נספה בשואה.

זימן חנוך (הענעך), מנהל ומורה בביה"ס „יסודי התורה" בפלוצק במשך תקופה ארוכה. חינך דור של צעי־רים שומרי מסורת.

זיסקינד ראובן מיכאל, סופר. נולד בפלוצק בשנת 1890. בן למשפחה אדוקה, למד ב„חדר" ואח"כ בבית המדרש. בוגר הגימנסיה הרוסית בפלוצק. בשנת 1908 נסע ללונדון ושם למד באוניברסיטה. בשנת 1914 נתמנה לרב של אחד מבתי הכנסת בלונדון, אולם כעבור שלוש שנים עזב את הרבנות ופנה למסחר.

מאמריו על חכמת־ישראל הופיעו בכתבי־עת רבים ובין היתר ב„הצפירה". בעתון היידישאי „די צייט" שהופיע בלונדון פירסם שירים על נושאים לאומיים. בשנת 1926 הופיע ספרו בשם „מהותה של הפילנטרופיה היהודית". על מאמריו היה חותם לעתים בשמות בדויים שונים כגון: בן זכאי, בן זישא, אלכסנדרוני ואחרים.

זיסקינד מ., עסקן „בונד" מהבולטים ביותר בעיר. היה חבר פעיל בועד אגודת „הזמיר" ועשה רבות למען הפצתו של הספר היידישאי. נספה בשואה.

ז'לאזו יהודה (יוליוס), עסקן ציבורי. נולד בפלוצק. היה בין החברים הראשונים של „השומר הצעיר" בעיר. כפעיל בארגון בעלי המלאכה, נאסר על ידי המשטרה הפולנית ונאשם בארגון שביתה. בשנת 1921 היגר לארה"ב ושם המשיך בפעילותו באיגודים המקצועיים. הצטרף לתנועת „פועלי ציון" בניו יורק וסייע להוצאת בטאונה „די פראלעטארישע שטימע". שנים רבות כיהן כמזכיר־כבוד של איגוד פועלי ענף הנעליים בניו יורק ואחר כך נבחר לנשיא האיגוד.

זלוטניק אליעזר, מראשוני המשכילים בעיר ומפעיליה הציוניים. אחיו של הרב ר' יונה מרדכי זלוטניק. עבר לגור בוורשה.

זלוטניק ישראל, ד"ר, חוקר בשטח הזואולוגיה. נולד בפלוצק בשנת 1910. בנו של הרב מרדכי יונה ז. השכלתו היסודית והתיכונית רכש בפלוצק והחל משנת 1928 למד באוניברסיטה בוורשה. בשנת 1935 סיים את הפקולטה לווטרינריה ומיד לאחר מכן הועסק במכון לזואולוגיה בעבודת מחקר. בשנת 1937 עשה במחקרי שדה במסגרת משרד החקלאות הפולני. בתחילת המלחמה, ב־1939, הצליח להגיע לרומניה ומשם עלה בידו לעבור לצרפת. כאן הצטרף ליחידות הגיס הפולני בצרפת ואתן יחד הגיע לאנגליה בשנת 1940. פה המשיך בלימודי הווטרינריה באוניברסיטת

אדינבורג והשיג בה תואר מדעי בשנת 1942. המשיך במחקר מדעי באותה אוניברסיטה ובה הגיש גם את עבודת הדוקטור שלו בשנת 1944. בשנת 1947 נשלח לא״י לתפקיד של ממונה על המחקר במעבדה הווטרינרית המרכזית בתל אביב. בתקופת שהותו בארץ, שנמשכה עד שנת 1951, נתן ידו להקמת המכון הפתולוגי ואף הועמד בראשו. לאחר שובו לאנגליה קיבל על עצמו ארגון מעבדה ווטרינרית בנייאסאלאנד (אפריקה) ובעת שהותו שם ביצע שורה של מחקרים חשובים בשטח מחלות הבקר. עם תום שירותו באפריקה התמנה לראש המדור לפתולוגיה נסיונית של המכון מורדון באדינבורג. הוא גם מרצה־כבוד באוניברסיטת אדינבורג. פירסם עבודות מחקר רבות בשטח הווטרינריה והזואולוגיה ונחשב למומחה בינלאומי למחלות בקר וצאן.

זלוטניק שמואל, לוחם ועסקן ציבורי. עלה מפלוצק בשנת 1910. עם פרוץ מלחמת העולם ה־1 הוגלה למצרים ושם היה בין ראשוני המתנדבים ליחידה לוחמת יהודית. השתתף בדרגת קצין של גדוד נהגי הפרדות המפורסם בקרב על גליפולי. בספר „עם הציונים בגליפולי״ הוזכר שמו כקצין הדור ויעיל. מגליפולי הועבר לחיל התותחנים הבריטי והשתתף במערכה לכיבוש הארץ בפיקודו של אלנבי. השתתף בקרב על עזה וזכה להיות בין הראשונים שנכנסו לירושלים המשוחררת מהשלטון התורכי. אחר כך היה פעיל שנים רבות בהתאחדות עולי פולין, שהוא נמנה עם מייסדיה. יזם הקמתו של בנק עולי פולין, אשר היה למוסד פיננסי חשוב בזמנו. היה בין פעילי הספורט בארץ ואחרי ה„מכביה״ הראשונה עזר להקים את קבוצות „הכוח״ שחבריה היו ספורטאים יהודיים מגרמניה. הוא עשה רבות למען מציאת מקומות תעסוקה לחברי הקבוצה ועל ידי כך מנע את שובם לגרמניה. במשך שנים כיהן כנשיא „הכוח״ בארץ. עם פרוץ מלחמת העולם השניה היה כבר כבן 50, אולם התגייס לצבא. ניתן לו תפקיד של קצין ללא מדים בשטח ארגון התחבורה והוא דאג היטב לאינטרסים של בעלי המכוניות היהודיים שגויסו על ידי הבריטים. למרות מחלתו, שריתקה אותו למיטה, נשאר ער לעניני הצבור.

זליגמן דוד (דודק), עסקן ספורט. ממדריכי ההתעמלות הבולטים ב„מכבי״ ומורה להתעמלות בגימנסיה היהודית. ידע להשרות על חניכיו רוח ספורטיבית טהורה ועשה רבות להכשרתו הפיסית של הנוער היהודי. בתקופת הגטו בפלוצק נפל בגורלו להתמנות למפקד המשטרה היהודית, אולם לא הפך לכלי עוור בידי הצוררים ושמו לא הוכתם. נספה בשואה.

זליגמן יעקב, נמנה עם העסקנים הראשונים של ה„מכבי״. שימש כמזכיר כבוד של האגודה במשך שנים רבות. היה עסקן בולט של „בונד״ ומייצגו הראשון במועצת העיריה. כמומחה בשטח הכלכלה וניהול החשבונות נבחר למועצת המנהלים של בנק הסוחרים הקואופרטיבי. נספה בשואה.

זליגמן (שכטמן) מדג׳יה, מורה ומחנכת. חינכה דור של נוער יהודי בפלוצק ובסביבה. נספתה בשואה.

זליגמן יצחק־דב (בערעק) — ראה **ברק יצחק־דב.**

ז׳לקה (רוז׳ה) דורה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

זלקוביץ ברוך, סוחר־ספרים ועסקן. בבעלותו היתה חנות לספרים מן הידועות בעיר. זמן־מה עסק בהוצאת ספרי־לימוד פופולאריים שהיו מופצים בקרב הנוער. תקופה מסוימת היה נמנה עם עסקניה של „מכבי״ כחבר הועד. נספה בשואה.

זמל חנה, מורה ומחנכת. היתה מורה לטבע בגימנסיה היהודית. עלתה לא״י לפני המלחמה ושימשה שנים רבות כמורה ומנהלת הגימנסיה ע״ש ביאליק בחיפה.

זנדר משה, נמנה עם העסקנים הבולטים של תנועת העבודה הציונית „פרייהייט״ ושל צ. ס.־פועלי־ציון. נספה בשואה.

ח

חלף (הרשקוביץ) שרה, מורה ומחנכת. לימדה בבתי ספר עממיים בפלוצק, בפלונסק ובערים אחרות. חינכה מאות רבות של נוער יהודי בשנים שבין שתי מלחמות העולם. חיה עם משפחתה בארץ.

חמיאל פייבל, היה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

חנכוביץ אברהם זליג, עתונאי־מבקר. נולד בפלוצק בשנת 1909 בבית מסורתי. למד ב„חדר״ ואח״כ השתלם באופן עצמאי. הצטרף לתנועת „החלוץ״ והיה פעיל בשטח התרבותי בסניף „החלוץ־הצעיר״ בפלוצק. כבר בהיותו בגיל 16 החל לשלוח כתביו שפורסמו ב„הצפירה״. כשעבר לוורשה הועסק בתחילה בעתון ערב יידישאי „ראדיא״. אחר כך התענין בו יוסף הפטמן, שהיה עורכו של העתון היומי הגדול „דער מאָמענט״ והוא נעשה חיש מהר לכתב קבוע של העתון. עסק בתרגומי מאמרים מצרפתית ומאנגלית ופירסם מאמרי בקורת רבים על מחזות וסרטים. היה חותם לרוב בשם „א. כאוויטש״ או „א. ז. כ.״.

המלחמה משנת 1939 מצאה אותו בחדר המערכת של ה„מאמענט״ והוא היה בין אלה, אשר הוציאו לאור את

הגליונות האחרונים של העתון הידוע הזה. נספה בשנות השואה בגטו וורשה.

חנכוביץ ישראל־גרשון — ראה קנט.

ט

טאוב בער, אחת הדמויות המוכרות בעיר אשר התנדבו והתמסרו לעזור לזולת במצוקה. פעיל בחברות צדקה כגון „עזרת חולים", „חברת משמורים" ו„חברה קדישא". לא חסך מכוחותיו עד לגיל זקנה כדי לעזור לחולה המוטל על ערש דווי בביתו או בבית חולים. נפטר בעיירת הגירוש וויירז'בניק.

טאוב טוביה, בנו של ר' בער ט'. הלך בעקבות אביו וכמוהו נרתם למעשי צדקה בהתנדבות שלא על מנת לקבל פרס. נפטר בעיירת הגירוש וויירז'בניק.

טאוב מיכאל, כיהן כשמש בבית המדרש הגדול במשך הרבה שנים.

טאוב פינצ'ה, בת למשפחת טיומקין הידועה. השתקעה בפלוצק אחרי מלחמת העולם הראשונה והיתה אחת העס־קניות הבולטות של ויצ"ו. עלתה ארצה עם משפחתה וכאן נפטרה.

טושינסקי דוד, צייר. נולד בשנת 1917. אביו, חייט במקצועו, עבר עם משפחתו מבז'ז'ין (ע"י לודז') לפלוצק כשבנו היה בגיל של שנה. הסבא, חיים דוד, היה נוהג לצייר קישוטים לספרי תפילה כיד הדמיון הטובה עליו. נטיה לאמנות זו עברה, כנראה, לנכדו. כשרונותיו לציור התגלו בבית הספר העממי, שם למד ציור בהדרכתה של המורה גוטקינד. מראשית נעוריו היה עליו לדאוג בעצמו להמשך השכלתו, כי הוריו העניים לא יכלו לעמוד בנטל ההוצאות. הנער נדד בתחילה לוורשה ומשם עבר ללודז' ולמד בבית ספר לאמנות בהדרכתו של הצייר הפולני דוב־רובולסקי. למחיתו היה מרויח מציורי שלטים ופרסומת. עם פרוץ המלחמה מצא עצמו בין המוני הפליטים במזרח פולין ובהמשך נדודיו הגיע עד לירכתי סיביר. עברו עליו תלאות קשות ביותר עד שהצליח להגיע, כחייל פולני, לחופי הארץ בשנת 1944. בתחילה השתקע בקיבוץ „מסדה" ואח"כ שירת כ„גפיר" והיה פעיל בשורות ה„הגנה", בעיקר בפעולות עליה ב'. בתקופה ההיא התעוררה בו ביתר שאת התשוקה לציור והוא החליט לצאת לחו"ל כדי להמשיך בהשתלמותו שהופסקה על ידי המלחמה. בתחילה הגיע למינכן, אולם כעבור זמן קצר עבר לפאריז, בה מצא את שרידי משפחתו, אשר עזרו לו בצעדיו הראשונים. בצרפת, אחרי שנים ראשונות של לבטים קשים, מצא את דרכו ורכש לו שם בעולם האמנותי. מאז שנת 1948 לא פסק מלהציג את ציוריו המיניאטוריים, שבהם מוצאים את מיזוגם מוטיבים יהודיים וצרפתיים גם יחד, בגלריות שונות של פאריז וערי השדה. בשנת 1949 הופיע אלבום ציוריו הראשון, בשנת 1955 — האלבום השני, שפורסם בהוצאה המפורסמת של ג'ורג' מישל ובשנת 1956 — אלבום מיניאטורות על נושא „הזירטרון" שהמשורר הצר־פתי הדגול, פאול פור, כתב לו הקדמה. תערוכות התקיימו גם בארצות אחרות כגון בלגיה, הולנד, אנגליה, יוון ועוד. בשנים 1962—1961 ביקר האמן באוסטרליה והביקור הזה היה מלווה תערוכות שהתקיימו בכל הערים הגדולות של היבשת ובהוצאת אלבום. בישראל התקיימו התערוכות בעכו (1953), בפתח תקוה, בחיפה (1954), באשדות יעקב (1964) ובפתח תקוה (1966). בפתיחת התערוכה בפתח תקוה (1954) נשא נאום הערכה נלהב (בעברית) השגריר הצרפתי, פייר ז'ילבר. הישגיו של האמן בשדה האמנות זכו במשך השנים לאותות הצטיינות רבים ובין היתר בפרס הצרפתי הידוע של דאוויל. לפי המלצתו של מועדון אנשי הרוח בפאריז הוענקה לאמן בשנת 1964 המדליה של נשיא צרפת, שארל דה גול, לאות הוקרה בעד תרומתו בשדה האמנות, ובשנת 1966 — מדלית כסף של העיר פאריז.

פלוצק והטיפוסים היהודיים, בעיקר מקרב המשפחה של האמן, תופסים מקום נכבד ביצירתו של דוד ט. לרוב מופיע הנושא הזה אצלו בשילוב הדוק עם המוטיבים של השואה והאבדון. האמן מדגיש בכל הזדמנות את מוצאו ועברו. הוא גאה בו ומוצא בו מקורות השראה עשירים ליצירתו האמנותית.

טורקלטאוב יצחק־אליעזר, חרט־עץ ועסקן. שנים רבות התמסר לפעילות בקרב ארגון בעלי המלאכה. ייצג זמן־מה את הארגון במועצת הקהילה. נספה בשואה.

טיבר רחל, כחברת „החלוץ" התכוננה לעליה והיתה מאושרת להצטרף לקבוצת עולים מעליה ב'. הגיעה לחופי הארץ, אולם הגורל התאכזר לה ולא זכתה לעלות על החוף, כי טבעה במצולות ים בחוף נהריה בעת הורדת העולים בשעות הלילה בתנאים קשים.

טינסקי אברהם, נמנה בין עסקני חברת „הכנסת־כלה".

טינסקי אליהו, עורך דין. נמנה עם המחזור הראשון של מסיימי הגימנסיה היהודית (1923). בנעוריו היה פעיל בקן „השומר הצעיר". למד משפטים באוניברסיטה הוור־שאית ואח"כ שימש בתפקיד שופט־חוקר של בי"מ מחוזי בפלוצק. בשנות עבודתו כעורך־דין בפלוצק נזדמן לו להיות סניגור בכמה משפטים שבהם הוטחו נגד יהודים טענות־שוא. במשפט שבו הואשם ועד קהילת ריפין

במעילה הצליח להשיג פסק דין מזכה. רב הקהילה היה נוהג להפנות אליו לקוחות עניים שהיו זקוקים להגנה במשפט. שנים רבות כיהן כיועץ משפטי של ארגון הסוח־רים היהודיים. עם פרוץ המלחמה ברח עם משפחתו לוורשה ומשם נשלח למחנה השמדה.

טינסקי גד, נמנה עם פעילי „מכבי" משכבת הצעירים. שנים רבות שימש מדריך להתעמלות ולכדורגל. פיתח פעילות רבה למען מפעל „כפר־המכבי". היה חבר ועד האגודה עד לעליתו ארצה בשנת 1935.

טינסקי יצחק, סוחר ועסקן ציבורי. בבית הוריו קיבל השכלה מסורתית ואח"כ סיים בי"ס מסחרי בוורשה. בצעי־רותו היה פעיל ב„הזמיר" והצטרף לשורות אגודת הספורט „מכבי". כשסיים שרותו בצבא וחזר לפלוצק, נרתם לפעילות ב„צעירי ציון" ונבחר להנהלת הסניף. ביוזמתו הוקמו קורסים ללימוד מקצוע. כבעל חנות הצ־טרף לאגודת הסוחרים, ובשנת 1934 נבחר להנהלת האגודה וכיהן בה בתפקיד של גזבר־כבוד. כמו כן נבחר להנהלת קופת „גמילות חסד". עד פרוץ המלחמה היה פעיל, כנציג אגודת הסוחרים, ב„אורט", אשר הקים בפלוצק מספר קור־סים מקצועיים. בימי המלחמה עברו עליו כל עינויי השואה, אולם ניצל ושוחרר בשנת 1945 ממחנה ברגן־בלזן. אחרי השחרור נבחר לועד ניצולי המחנה ונמנה עם מארגני הפעילות הציונית באזור הכיבוש הבריטי. בשנת 1949 עלה לישראל. חבר פעיל בועד יוצאי פלוצק ועשה רבות למען הנצחת זכר הקהילה.

טינסקי משה, נמנה בין עסקני חברת „הכנסת־כלה".

טינסקי שלמה, מפעילי אגודת הספורט „מכבי" בראשית קיומה בשנים 1915־20. סיים בית ספר גבוה למשפטים בוורשה ואח"כ שימש כמורה בגימנסיות „תרבות" בערים שונות בפולין. עשה רבות למען חינוכם של צעירים ברוח לאומית. נספה בשואה.

טמרסון הרמן, ד"ר, נולד בפלוצק בשנת 1884. קיבל תואר דוקטור לרפואה בשנת 1911. בעל קליניקה גינקו־לוגית בוורשה ורופא ראשי של האגודה לעזרת נשים עניות. בזמן המלחמה הסתתר בצד ה„ארי" וביום האחרון לכיבוש הנאצי נורה על ידי חייל גרמני.

טמרסון מיצ'יסלב, ד"ר, רופא ראשי של בתי הספר היהודיים העממיים. עסק גם בחיבור סיפורים וקובץ כת־ביו בשם „מאנזה" יצא לאור בפלוצק בשנת 1927. חלק מהסיפורים בקובץ זה קשור בנדודיו ברחבי סין אחרי מלחמת העולם ה־1. כרופא וכאיש ציבור וציוני היה מקובל על האוכלוסיה בעיר. נפטר בגיל צעיר.

טיקוצ'ינר אברהם, היה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

י

יאז'ומבק ברל, ה„פלדשר" המקובל והפופולארי בין כל שכבות האוכלוסיה בעיר, יהודית כנוצרית. רבים מבין שכבות העם העדיפוהו על רופא, כי היה ידוע בטיפולו המסור לחולה ובאופיו הנוח לבריות. הופעתו החסונה, השר־פעת הומור טוב והמשרה בטחון ואמון, היתה למעין מזור לכל חולה וסובל. לילדיו נתן חינוך טוב: אחד מהם היה מייסד ומנהל של בית־ספר יהודי עממי בפלוצק והשני היה מורה לטבע וגיאוגרפיה בגימנסיה היהודית. בתו, שנשאה לד"ר ברומברגר, היתה רופאת שניים.

יגודה אליעזר, פעיל בחוג הדרמטי. השתתף בהצגות רבות של להקות חובבים שנערכו לטובת מטרות־צדקה שונות בעיר. נספה בשואה.

יגודה בן־ציון, עסקן בולט של ה„בונד" שנים רבות. שימש מזכיר הסניף. היה אחד העובדים היהודיים המוע־טים של העיריה. נספה בשואה.

יודיכט שרה (סלה), היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

יוסיפון (בלוטניק) יחזקאל, הגיע לפלוצק בשנות מלחמת העולם הראשונה ונרתם מיד לפעילות ציונית, שבה התחיל עוד כשהתגורר בעיר מולדתו, פלונסק. בשנת 1920 הצטרף לקבוצת החלוצים הראשונה שעלתה לא"י מפלוצק. בארץ עבד כל השנים כמורה ומדריך מקצועי בגימנסיה „הרצליה". נפטר בשנת 1966.

יחזקאלי (צ'רנוברודה) אלישע, השתקע בפלוצק בשנות מלחמת העולם הראשונה והיה אחד הפעילים הבול־טים של „אגודת־ציון". בשנת 1920 עלה לא"י ביחד עם קבוצת החלוצים הראשונה. בארץ נימנה עם העסקנים ההסתדרותיים באיגוד המקצועי של עובדי המאפיות.

יעקובוביץ' (הלפרן) אסתר, כבת משפחת אהרן אלתר בקר בילתה מספר שנים בפלוצק. בא"י התישבה בפרדס־חנה והיתה פעילה שם כחברה במזכירות מועצת הפועלים ומרכזת אירגון אמהות עובדות. בפעילותה זו היא ממשיכה גם לאחר פרישתה לפנסיה.

יעקובי (מקובר) צפורה, נמנתה בין הפעילות בתנועת „החלוץ" בפלוצק. בתחילת שנות ה־20 הצטרפה עם בעלה, תנחום יעקובי (יעקובוביץ'), למתיישבים הראשונים בכפר־הס.

ירקוני (יעקובוביץ') אהובה, עלתה לא"י מפלוצק בשנות העשרים, התישבה בכפר־חסידים ושם התבלטה בפעילותה הציבורית במסגרת הסתדרות העובדים ובמיוחד בארגון אמהות עובדות, שבו היתה פעילה עד למותה.

ישון אלפרד, פסל, נולד בפלוצק בשנת 1919. משנות נעוריו הצטיין בכשרונותיו האמנותיים ובעיקר נמשך לאמנות הפיסול, שבה התפתח במיוחד בשנים אחרי מלחמת העולם השנייה. למד באקדמיה לאמנות בוורשה וסיים בה את הפקולטה לפיסול בשנת 1950. אחר כך נתקבל כמרצה באותה האקדמיה ועם השנים הגיע לדרגת דוצנט. מכהן כפרופסור באקדמיה לאמנות בוורשה. בעל פרס ממשלתי פולני גבוה לאמנויות פלסטיות.

כשרונותיו לפיסול ירש מאביו, הרש ישון, אשר בחנות המכולת שלו היה מנצל כל שעה פנויה לחריטה במתכת ולפיסול.

ישייביץ' יעקב־אריה, מהעסקנים המכובדים של החר־דים. ייצג את הדתיים במועצת הקהילה הנבחרת הראשונה.

כ

כבשני שמחה־אלימלך, סוחר ועסקן ציבורי. נמנה עם העסקנים הציוניים הבולטים בעיר. מיום בואו לפלוצק, כשנשא בת ממשפחת סוחצ'בר, התמסר כולו לעבודה ציונית פוריה ושימש כיו"ר האגודה. בשנת 1919 עלה ארצה כאחד הראשונים מהעיר, בהגשימו את תורת הציו־נות למעשה, התיישב כאיכר במושבה כנרת, שאת נחלתו בה רכש עוד בשנת 1905. בארץ ישראל המשיך בפעילותו הציבורית. היה ממייסדי עיר־הגנים „רמת־גן" ושימש תקופה מסוימת כחבר מועצת העיר. נפטר בשנת 1950.

כבשני יעקב, נולד בפלונסק והתחנך אצל משפחתו בפלוצק. למד בגימנסיה הרוסית ובגיל 15 עלה לא"י והמשיך את לימודיו בגימנסיה „הרצליה". נמנה עם המחזור הראשון של הגימנסיה (יחד עם משה שרת ז"ל).

יצא לאירופה להמשך לימודיו וסיים כד"ר לאגרונומיה בגרמניה ואח"כ השתלם והתמחה בהולנד ובדנמרק בגידול בקר.

אחרי שחזר ארצה קיבל על עצמו את הפיקוח על גידול הבקר בארץ. הצטיין בהשבחת הפרה הערבית והגדלת תנובת החלב.

פירסם מספר ספרים על גידול והזנת הבקר ונחשב כאחד המומחים בעלי שם עולמי לגידול הבקר. חי בארץ.

כבשני משה, בתור נער צעיר עלה ארצה מפלוצק בחברת אביו אלימלך, בשנת 1919.

אחרי שסיים את ביה"ס החקלאי במקוה ישראל, עבד מספר שנים באדריכלות גנים בעירית רמת־גן.

בקבלו חופשת לימודים, נסע לארה"ב להשתלמות וחזר עם התואר מַסטר לאדריכלות גנים.

עובד בתור אַדריכל גנים בעירית רמת־גן משנת 1934.

כגן לייב, מותיקי המורים לפני מלחמת העולם הראשונה. בשנות השלטון הרוסי ובפולין העצמאית מילא תפקיד של מנהל בית ספר יהודי ממשלתי־עממי. זכה לחנך דורות של ילדים יהודיים בעיר. אחרי מותו ירש בנו, המורה, פבל (ניונצ'יק), את מקומו בניהול בית הספר.

כהן (לוברניצקה) גוטה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק ובוורשה.

כהן יוסף, עסקן ציוני ותיק שהתמסר לפעילות ציבורית במשך תקופה ארוכה. בעיקר הקדיש את מאמציו לאיסוף כספים למען הקרנות הלאומיות. הרבה שנים כיהן בתפקיד מורשה הקרן הקיימת בפלוצק והפעיל צעירים רבים למען קרן זו. בתחילת שנות השלושים עלה עם משפחתו הענפה לא"י. נפטר בת"א.

כהן יששכר־דב, עסקן ציוני ותיק שהיתה לו יד בהקמתה של התנועה הציונית בפלוצק. שנים מספר הת־גורר בהולנד ומשם עלה ארצה.

כהן יצחק, מדריך ספורט של „מכבי", שהתמסר במיוחד להדרכת קבוצות ילדים. עלה לא"י ערב מלחמת העולם השניה. נפטר בשנת 1965.

כהן מנוחה, מדריכת־נוער וחלוצה. הדריכה קְבוצות צעירים בקן „השומר הצעיר". חברה במשק „עין החורש" בעמק חפר.

כהן לייב, סוחר ועסקן; מהדמויות הבולטות במסחר בתקופה שבין שתי המלחמות. היה בין מייסדי הגימנסיה היהודית ומקימי בנק הסוחרים הקואופרטיבי. במשך שנים רבות כיהן כיושב ראש מועצת מנהלי הבנק. ידוע כנדבן לקרנות לאומיות ומוסדות צדקה בעיר. בשנת 1934 ביקר עם רעיתו בא"י. נפטר לפני המלחמה.

כהן צבי (הרש), סוחר ועסקן. מראשוני הציונים בעיר, אשר התבלט כאחד הפעילים למען רעיון התחיה. היה בין מייסדי הגימנסיה היהודית. נמנה עם ראשוני העולים לא"י, אולם לא זכה לחיות בה זמן רב, כי נדרס ברחובה של תל־אביב על ידי סוס משתולל.

כהן רומה, מהמורות הראשונות של הגימנסיה היהודית

בפלוצק. לימדה במשך תקופה ארוכה צרפתית והתחבבה על כל תלמידיה.

כהנשטם אהרן, פדגוג ועסקן ציבורי. נולד בפלוצק בשנת 1859. אביו, משה, היה בעל חנות סידקית בעיר, אדוק, אולם לא קנאי. על סבו ידוע שבזמנו חיבר ספר מתימטיקה ביידיש. כעבור זמן־מה עברו ההורים לגור בכפר סמוך לפלוצק ושם ניהלו מפעל תעשייתי קטן. את בנם שלחו לפלוצק לרכישת השכלה. הודות לכשרונותיו הצליח הצעיר להתקבל לכיתה גבוהה של הגימנסיה ולאחר שקיבל תעודת בגרות נרשם לפקולטה למשפטים באוניברסיטת וורשה. לאחר סיום לימודיו האוניברסיטאיים, נשא אשה, התישב בפלוצק ועבד כעוזרו של עורך דין. במשך זמן־מה שימש מזכיר ועד הקהילה. בשנת 1895 הוצע לו תפקיד ניהול בית ספר מקצועי של „תלמוד־תורה" בלודז'. ומאחר שבעיות חינוך העסיקו אותו כבר בזמן היותו בפלוצק, הסכים לקבל את התפקיד המוצע. בלודז' התמסר בכל לבו לתפקידו ועשה רבות כדי לעזור לילדי השכבות העניות ברכישת המקצוע. הצלחותיו ומסירותו הוציאו לו שם של פדגוג מעולה והוא הוזמן לעבודה ע"י „חברת מפיצי ההשכלה" בפטרבורג. כעבור תקופה קצרה הוא מארגן סמינר פדגוגי בגרודנה שהפך תוך זמן קצר להיות ראש פנה לחינוך העברי ברחבי רוסיה. בשנות מלחמת העולם הראשונה הוא ממשיך בפעילותו הפדגוגית בעברו בתחילה מגרודנה לסלונים ומשם לחארקוב. שם הוא מתמסר למען הקמת רשת „תרבות" ומארגן את אגודת המורים העברים. עם העברתו לפטרבורג הוא מקים שם את אגודת המורים העברים „המורה" וכשב־1917 מתקיימת הועידה הראשונה הוא נבחר ליו"ר האגודה. באותה שנה הוא פותח בחארקוב את הגימנסיה העברית הראשונה. בשנת 1918 הוא מתמנה למנהל הסמינר הפדגוגי העברי בקייב ועוזר להקים שם את הגימנסיה העברית. תקופת השגשוג מסתיימת חיש מהר עם עליתם לשלטון של הבולשביקים, שחיסלו את רשת ההוראה העברית שהוקמה בעמל כה רב.

כהנשטם חוזר עם משפחתו לחארקוב ופה, בתנאי מחתרת קשים מאוד, הוא ממשיך בפעילותו הפדגוגית. הוא חולם על עליתו לא"י, אולם נאלץ לטפל בבנו החולה בטיפוס. הבן אמנם מבריא לבסוף, אולם האב עצמו הוכרע על ידי המחלה המידבקת.

בתל־אביב נקרא אחד הרחובות על שמו.

ל

לבני (ווייסהרבסט) ישראל, התיישב בפלוצק בשנת 1916 בהצטרפו למשפחת טאוב הענפה. התערה מיד בחיי הציבור הדתי. בשנת 1925 עלה לא"י עם חסידי יבלוננה ומודז'יץ והיה בין מייסדי כפר־חסידים.

ביחד עם משפחתו עברו עליו תלאות כיבוש השממה והקמת ישוב חדש. כעבור שנים מספר עבר לחיפה ואחר כך בנה ביתו בתל אביב.

היה בין מייסדי ארגון יוצאי פלוצק בישראל ושימש תקופת־מה כיושב ראש שלו.

לדרברג יהושע, ד"ר, מדען־חוקר. ממשפחת ר' יצחק לדרברג מפלוצק, אשר עלה לירושלים בשנת 1830. אביו, צבי־אריה, נולד ביפו והיגר לארצות־הברית עם הוריו. שם למד בישיבה ואחר כך כיהן כרב של הקהילה בפילדלפיה. בנו, יהושע, גילה בנעוריו כשרונות בלתי רגילים וכבר בגיל 30 הוסמך לתואר של פרופסור באוניברסיטה. בעל תגליות חשובות בשטח הגנטיקה שזיכוהו בפרס נובל בשנת 1958. עבודותיו ומחקריו מהווים נדבך חשוב בחיפושים אחרי גורמי מחלות הסרטן.

לובלינר (וסרמן) נעמי, במשך תקופה ארוכה עבדה כמורה וכמנהלת בבי"ס עממי לילדי היהודים בוורשה.

לובלסקי פיליפ, ד"ר, רופא. נולד בלובלין בשנת 1780. החל משנת 1805 למד רפואה באוניברסיטה של ווינה. הוזמן ע"י הנסיך יוזף פוניאטובסקי לשמש רופא צבאי ראשי של הגייס הפולני שלחם לצדו של נפוליאון. מאז השתתף במסעי מלחמה רבים ובקרב על יד לייפציג (בשנת 1813) נפצע, אבל לא הפסיק להגיש עזרה לפצועים אחרים. אחרי מפלתו של נפוליאון התיישב לזמן־מה בצרפת, אולם חזר לפולין והשתקע בפלוצק. הנסיך הרוסי קונסטנטין מינה אותו לרופא צבאי ולא חסך ממנו הערכה רבה. כל זה לא מנע מהרופא־הלוחם להצטרף לצבא המורדים הפולניים בשנים 31־1830. לאחר דיכוי המרד התישב שוב בפלוצק ובשנת 1840 עבר לגור ברובע מיוחס בוורשה בהיתר מיוחד של השלטונות. בשנת 1852 התגייס כרופא למלחמת קרים ומילא תפקידים ראשיים בארגון השירות הסניטרי של הצבא הרוסי. בשוך הקרבות חזר לפלוצק. בשנת 1867 נזכר בו הקיסר נפוליאון ה־3 והוא קיבל אות ציון גבוה של „לגיון הכבוד" ותמלוג שנתי קבוע מטעם הממשלה הצרפתית.

נפטר בפלוצק בשנת 1879.

לוברניצקה לודזיה, היתה מורה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים.

לוברניצקי רודק, מפעילי בית"ר ו„מכבי" בשנים לפני מלחמת העולם השניה. בהיותו אסיר במחנה ההשמדה בטרבלינקה, הצטרף לקבוצה שהכינה את המרד. הוטל עליו תפקיד מכריע הקשור בפיצוץ תחנת הדלק והוצאה מכלל שימוש של הרכב הממונע ובכלל זה גם של משוריין גרמני. עם פרוץ המרד ביצע את משימתו בדייקנות ותוך

גבורה עילאית. כדורי הרוצחים הנאצים קיפחו את חייו הצעירים, אולם זכרו ישאר חרות לנצח בתולדות עמנו.

לווה היינריך, ספרן־חוקר. חתנו של ברוך מנדל אורבך מפלוצק. היה ספרן בספרית המלך בברלין. השתמר אצלו כתב־היד של משה ווסרצוג (ר' לעיל) שבו נכללו פרטים רבים אודות החיים היהודיים בפלוצק במאה ה־18. בעקבות השתדלויותיו של ה. לווה פורסם כתב־יד זה בשם „זכרונותיו של משה ווסרצוג". בארץ, עד מותו, היה מנהל הספריה העירונית של ת"א „שער ציון".

לוטנברג מרדכי, מעסקני ארגון יוצאי פלוצק בבואנוס איירס. מכהן כמזכיר־כבוד של הארגון מזה שנים רבות.

לוין סיני, היה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

לוויטה גוסטב, מוסיקאי, נולד בפלוצק בשנת 1855. למד בקונסרבטוריה בווינה. נסע לפאריז והיה לנגן בתז־מורת המפורסמת „פה דה לו". אח"כ היה מורה למוסיקה בקונסרבטוריה הוורשאית. לעתים קרובות הוזמן לקונצרטים בכל הערים הגדולות באירופה ואף ערך מסע באמריקה הצפונית והדרומית. באחד ממסעותיו חלה ונפטר ללא־עת בפאריז בשנת 1889.

לושינסקי בנימין, במשך שנים רבות שימש כמזכיר „עזרת־חולים. משנת 1926 עד חיסול קהילת פלוצק היה המנהל האדמיניסטרטיבי של בית־החולים היהודי. היה חביב על הבריות. נספה בשואה.

לושינסקי שמעון, ד"ר, רופא ועסקן. חניך הגימנסיה היהודית. למד רפואה בצרפת וכיום רופא ידוע בפאריז. בהיותו ער לערכי האנושות השתתף במלחמת האזרחים בספרד. כתלמיד־חכם מקדיש מזמנו ללימוד שפות וספרות עמים, ובמיוחד מתעמק בידיעת הספרות העברית ולשונה. יסד בפאריז ארגון יוצאי פלוצק ומכהן כיושב ראש שלו במשך שנים רבות. עם רעיתו, שאף היא רופאה, ביקר בארץ מספר פעמים.

ליבלינג (ווינברג) לילי, מורה־מחנכת. סיימה מידרשה לפדגוגיה בוורשה ועד פרוץ המלחמה עבדה כמורה. בראשית המלחמה חזרה לבית הוריה בפלוצק ועבדה בבית היתומים היהודי. בעיירה גלניוב, שאליה גורשה ביחד עם משפחתה, יסדה בית ספר עממי והמשיכה בעבודת ההוראה. ניצלה מהשואה ומתגוררת בישראל. ממשיכה בתפקידה הקשה והאחראי של מחנכת בבית ספר לילדים מפגרים.

לידזברסקי משה, במשך הרבה שנים היה חבר הנהלת הקהילה (דאָזאָר) ותקופה מסוימת היה ראש הקהילה.

לייזרוביץ ישראל־זאב, היה בשעתו מוהל בפלוצק. עבר ללונדון בשנת 1890 וביתו שם היה בזמנו לתחנה לכל יוצאי פלוצק שהגרו מעבר לים.

היה מפורסם בכנויו „דער פלאָצקער מוהל".

ליכט הרש, מהעסקנים הראשונים של אגודת בעלי־המלאכה בעיר. היה שנים רבות נציג בעלי־המלאכה בקהילה היהודית ומספר שנים כיהן כסגן יו"ר הנהלת הקהילה. משנות השלושים חי בארץ.

ליכט מרדכי, עסקן־נוער, חלוץ. נולד בשנת 1907. למד ב„חדר" ואח"כ בגימנסיה היהודית. כשהוקם בשנת 1924 בפלוצק סניף של „החלוץ" ביוזמתם של פנחס רשיש ויצחק פונט הצטרף מרדכי ל. לקבוצת הפעילים הראשונה. כעבור זמן קצר נסע להכשרה ועלה לא"י בשנת 1926. בארץ הצטרף ל„קבוצת־משק" הפלוצקאית בראשון לציון ואחר כך לקח חלק ב„התישבות האלף" בעין ורד. עבד בסלילת הכביש חיפה־עכו ובפרדסים של חברת „יכין". בשנת 1937 נורה על ידי רוצחים ערביים ביחד עם עוד שלושה מחבריו מעין ורד בדרכם לעבודה בפרדס.

ליכטנשטיין בלומה (ברטה), עסקנית ציבורית. עד לעליתה לא"י בשנת 1931, הצטיינה בפעילותה בקרב הנשים היהודיות בפלוצק. השתייכה לגרעין המייסדות של סניף וויצ"ו בעיר והיתה חברה של הועד המקומי למען הקרן הקיימת וקרן היסוד. היתה פעילה במסגרת „טיפת חלב" וגייסה עזרה למשפחות עניות. בארץ ממשיכה בעסק־נותה במסגרת וויצ"ו. פעילה בארגון יוצאי פלוצק.

ליפפלד יחיאל, היה בין המייסדים והפעילים של התאחדות בעלי המלאכה. הצטיין במסירותו לרעיון הציוני וכל ימיו עשה למען הגשמתו. נספה בשואה.

ליפשיץ נתן, מעסקני הציבור הותיקים בפלוצק. איש מכובד ונשוא פנים; פעיל במוסדות צדקה שונים. שנים רבות היה יושב־ראש של מועצת הקהילה.

ליפנר הארי, היגר עם הוריו לארה"ב בהיותו ילד. הצטרף לארגון יוצאי פלוצק בניו יורק ומשמש כמזכיר הארגון, מנהל פיננסי ויועץ יורידי.

למניץ (לאמאניעץ) אברהם, מפעילי העסקנים במפלגת „פועלי־ציון" שמאל בפלוצק.

לנדוי (לאנדא) זישע, משורר. נולד בפלוצק בשנת

1889. אביו, מנדל, היה נכדו של ר׳ וולף, הרבי מסטריקוב ונינו של הרב־הגאון, ר׳ אברהמ׳לה מצ׳כאנוב (ר׳ לעיל). כשהילד היה בן שנה וחצי נפטרה אמו ואביו שלחו שיגדל בביתה של אחותו, אשר התגוררה בחצרו של הרבי מסטרי־קוב. שם ספג הילד לתוכו הווי יהודי עשיר. כשגדל החזירהו אביו לביתו ודאג להשכלתו. לימדוהו, בצד לימודי קודש, גם שפות זרות. מורהו לעברית היה ש. פנסון, אשר עורר בו התענינות בעולם השירה והפיוט. זמן־מה עזר לאביו בניהול עסקו ורכש נסיון מסחרי. אחר כך נסע לווילנה ופה הועסק בחנותו הגדולה של דודו. בווילנה התחיל בפעילותו במסגרת ה„בונד" והשתתף במבצעי המחתרת המהפכנית. כשדודו חיסל את עסקיו בווילנה והיגר לארצות הברית, הזמינהו לצאת לשם.

בשנים הראשונות התפרנס הצעיר מעבודות כפיים כצבע. הוא ניסה להזדהות עם חיי העמלים ולא שאף לגדולות. יחד עם זאת לא דעכה בנפשו התשוקה לביטוי הפיוטי וחיש מהר מצא את עצמו במסגרת של קבוצת צעירים יהודיים, אשר כמוהו שאפו לשבור את המסגרות המיושנות של השירה היידישאית הקלסית. קבוצת „צעי־רים" זאת, שעמה נמנו מאני לייב, ראובן אייסלנד, יוסף רולניק, משה וורשה (פלוצקאי אף הוא — ר׳ לעיל), התגבשה כבר בשנת 1907.

שיריו ומסותיו של זישע ל. התפרסמו בזמנו ברוב כתבי העת והעתונים היידישאיים באמריקה, כגון „טאג", „פארווערטס", „ניי־יידיש", „צוקונפט", „אינזל", „צייט־גייסט", „אַרבעטער" (בעריכתו של פינסקי), „דאָס נייע לאנד" (בעריכתו של אברהם רייזין), „דאס נייע לעבן" (בעריכתו של ז׳יטלובסקי) וכן במספר פרסומיהם של ה„צעירים" כגון האוסף „שריפטן" והקובץ „וועלט־איין און וועלט־אויס". בשנות מלחמת העולם הראשונה פירסם שורה של שירים שבהם בלטה שנאתו העמוקה לרוח המיליטריזם הגרמני והאכזריות הגרמנית העיוורת.

בשנים שבין שתי מלחמות העולם עבד כמנהל המחלקה ליחסי ציבור של התאחדות מוסדות צדקה בניו יורק והצטיין בכשרונו לגייס את דעת הקהל לטובת מגביות ולמטרות צדקה ועזרה סוציאלית.

מותו בשנת 1937 מצא אותו מאחורי שולחן עבודתו, ללא עת, למרבית הצער של אוהביו ומוקיריו.

לסקה ברכה (ברונקה), היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

לקס אברהם־דוד, מפעילי ארגון בעלי המלאכה הראשו־נים בעיר. היה ציוני נאמן כל השנים. נספה בשואה.

לקס יעקב, מפעילי „פועלי־ציון" שמאל בפלוצק. נספה בשואה.

לקס גוטה, מפעילי „השומר הצעיר" בפלוצק. היתה מורה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק ובגומבין. נספתה בשואה.

לרמן נתן, נמנה עם עסקני ארגון יוצאי פלוצק בארגנ־טינה במשך שנים רבות. היה חבר הועד שהוציא לאור ספר על פלוצק בשנת 1945. לאחר עליתו עם המשפחה לישראל, הצטרף לחבר פעילי הארגון בארץ.

מ

מאגנס משה־אהרן, מפעילי החוג הדרמטי בפלוצק במשך תקופה ארוכה.

מאגנס יוסף, עסקן ספורט. נמנה עם העסקנים הפעילים ב„מכבי" וכיהן שנים רבות כחבר הועד של האגודה. נספה בשואה.

מאגנס מרדכי, מעסקני ארגון יוצאי פלוצק בארגנטינה שנים רבות. חבר ועד הוצאת ספר פלוצק שהופיע בשנת 1945. בעיר היה פעיל בחוג הדרמטי. רעיתו, מבית קוצ׳ינ־סקי, היתה בין העסקניות הבולטות בארגון. עלה לישראל ביחד עם משפחתו.

מאגנס משה, מפעילי מפלגת „פועלי־ציון"־שמאל בשנת 1905. בגלל פעילותו המהפכנית, נאלץ היה בזמנו להגר לארה"ב. פעיל שם בארגון יוצאי פלוצק ושימש תקופה מסוימת בתפקיד יו"ר הארגון.

מאירי (מיירנץ) אדם, עורך־דין ועסקן. חניך הגימ־נסיה היהודית. גמר בוורשה פקולטה למשפטים. היה בגטו וורשה ואח"כ הסתתר בצד ה„ארי" ביחד עם רעיתו. אחרי המלחמה נסע לפאריז ושם פעל למען הקמת ארגון יוצאי פלוצק. כעבור מספר שנים עלה עם משפחתו לישראל. בצד פעילותו כעורך־דין ונוטריון עוסק בפרסום קבצי חוק ומתרכז במיוחד בתחיקה להגנת הדייר. מכהן כיו"ר האגודה להגנת הדייר. פעיל כחבר ועד ארגון יוצאי פלוצק בישראל.

מאירי (לקס) הלה, במשך תקופה ארוכה היתה מורה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים במינסק־מזוביצק. מניצולי השואה, עלתה ארצה עם משפחתה מצרפת.

מדליון מרדכי, מהעסקנים הצעירים של „אגודת־ישראל" בעיר. נמנה בין העובדים הבכירים בבנק המסחרי. נספה בשואה.

מונקה יעקב, חבר פעיל בתנועת צ.ס. „החלוץ". עלה ארצה באמצע שנות העשרים. שנים רבות עבד כפועל בבית חרושת ליציקה ולייצור מכונות חקלאיות ולבסוף ב„תנובה", עד לפרישתו לפנסיה.

מוצני שלמה, עסקן ספורט. נמנה עם המדריכים הטובים והספורטאים המעולים של „מכבי". תקופה מסוימת עבד כמורה להתעמלות וספורט בבתי ספר שונים. נספה בשואה.

מורונוביץ יעקב (קובה), מורה. עסק בהוראה במשך שנים רבות. יצא לו שם כמורה ומחנך מסור.

מורונוביץ לוציה, אחת המורות הראשונות בגימנסיה היהודית בפלוצק במקצוע המתימטיקה. אחרי מספר שנים עברה לוורשה ולימדה בבתי־ספר תיכוניים יהודיים.

מורשטיין יצחק, מפעילי „החלוץ־הצעיר" בפלוצק. שימש כמזכיר הסניף במשך שנים רבות עד עליתו ארצה.

מורשטיין מיכאל, מפעילי „החלוץ־הצעיר" בפלוצק. בארץ פעיל בהסתדרות ומשמש כמזכיר באחת השכונות של ת"א.

מורשטיין צשיה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

מושקוביץ־אורלוף איזידור, מורה למוסיקה, כנר ומלחין. אירגן את תזמורת כלי הנשיפה הראשונה בגימנסיה היהודית. יסד תזמורת של אגודת „המכבי" וניצח על כל ההופעות המוסיקליות שלה במשך שנים רבות. עשה רבות להעלאת הרמה התרבותית של הציבור היהודי בעיר. נספה, ביחד עם רעייתו ושלשת ילדיהם, בשנת 1943 בשואה.

מושקוביץ' מרדכי, היה מעסקני „מזרחי" ושימש תקופה ארוכה כגבאי בבית המדרש הגדול. נספה בשואה.

מייזלס חוה, מורה ומחנכת אהובה על חניכיה. עבדה שנים רבות כמורה בביה"ס היהודי היסודי ואח"כ כמורה בגימנסיה היהודית. עברה לגור בוורשה ושם המשיכה בעבודת ההוראה. נספתה בשואה.

מינץ שלמה, ד"ר, רופא, עסקן ציבורי ומחבר ספרים. מוצאו מביז'ון שבה נולד בשנת 1861. למד בגימנסיה בפלוצק ונמנה על חוגי הציונים. בשנת 1882 סיים לימודיו התיכוניים ואח"כ למד רפואה במוסקבה. נשא לאשה בת ממשפחת גולדה הפלוצקאית ועבד כרופא בוורשה. פירסם ספרים על נושאים רפואיים פופולאריים כגון „הכלכלה וקלקולה" (על מחלות הקיבה), „מגיפת החולירע" ועוד. היה מיודד עם יצחק גרינבוים וי. ל. פרץ. לעתים קרובות פירסם מאמרים ב„הצפירה" וב„היום".

מיירנץ הרש, ממייסדי ה„מזרחי" בפלוצק. היה פעיל בזמנו כאחד המעטים שהתמסר לרעיון הציוני, בהיותו יהודי שומר מצוות.

מלגוט משה (מוניק), עסקן ספורט. שנים רבות נמנה עם מדריכי ההתעמלות הבולטים של „מכבי". הצטיין בהכנת הופעות ספורטיביות פומביות רבות. היה חבר ועד האגודה. נספה בשואה.

מלונק יוסף, עסקן ציבורי. נולד בפלוצק בשנת 1909 בבית דתי וקיבל חינוך מסורתי בשנות ילדותו. אביו, ר' נחמן, היה גבאי ב„שטיבל" של חסידי זוולין והתפרנס ממסחר זעיר. החל משנת 1925 הצטרף לסניף „פועלי־ציון שמאל" והפך במשך הזמן לאחד ממנהיגיו. בשנת 1933 היה בין מייסדיו של מועדון הספורט „שטערן". נוסף לזאת הקדיש מרץ רב להתארגנותו של חוג דרמטי יהודי, אשר ערך הצגותיו בפלוצק ובערי הסביבה. כשנוסד בשנת 1935 בפלוצק ארגון הסוחרים הזעירים, נבחר יוסף מ. לחבר בהנהלה ונעשה מזכיר־כבוד של קופת „גמילות־חסד" של הארגון.

בתחילת תקופת הכיבוש הנאצי עזב את העיר ביחד עם קבוצת חבריו וחזר אליה אחרי שנות סבל ונדודים ב־1946. עד לעליתו לישראל בשנת 1950 התגורר בשלזיה התחתונה ופה השתתף בחיי ציבור יהודיים כנציג פועלי־ציון (שמאל). היה מזכיר הקרן הקיימת וכן יושב ראש סניף התנועה. בישראל הוא ממשיך את פעילותו העסקנית במפלגת „אחדות העבודה" ומייצג אותה במוסדות ההסתדרות ובמועצה המקומית של מקום מגוריו, קרית־ים.

מלזנוביץ רלה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

מלצר יצחק, מפעילי הציונים בעיר. נמנה בין ראשוני המתנדבים לכל פעולה ציונית.

מלניק יצחק, מפעילי „השומר הצעיר" בפלוצק. מפעילי הסת' „החלוץ" והועד למען א"י העובדת והקק"ל. עלה ארצה בשנת 1930. עובד בעתון „על המשמר".

מקוב מאיר, חבר פעיל של „החלוץ". עלה ארצה

בתחילת שנות העשרים. הצטרף למפעל „התישבות האלף" והיה בין הראשונים אשר עלו על אדמת „עין ורד" והקימו את המושב.

מקוביץ אפרים, חלוץ ועסקן־נוער. בן למשפחה דתית, הצטרף בנעוריו לתנועת נוער ציונית והיה בין מייסדיו של „השומר הלאומי" בפלוצק. אחר כך הצטרף לקבוצה, אשר הקימה את קן תנועת „עקיבא". הדריך קבוצות של נוער ואח"כ יצא להכשרה חלוצית. עלה ארצה בשנת 1937 והיה חבר של קבוצת ההכשרה של „עקיבא" בחדרה. בשנת 1938 עלה ביחד עם קבוצתו לנקודת התישבות חדשה בשרון „בית יהושע". רכש נסיון רב בבעיות החקל־אות ונמנה כיום עם עובדיו של משרד החקלאות.

מקובסקי (מאקאווסקי) חיים, מפעילי העסקנים במפלגת „פועלי־ציון" שמאל בפלוצק. שימש כמזכיר האיגודים המקצועיים של פועלי העור וההובלה.

מקובר תנחום, מראשוני החלוצים מפלוצק שעלו ארצה אחרי מלחמת העולם הראשונה. מחלוצי המתיישבים בכפר־הס.

מריאנשטראס ווילהלם, ד"ר, רופא ועסקן ספורט. היה בין מייסדי „מכבי" בעיר ואחד ממדריכי הספורט הבולטים ביותר. סיים חוק לימודיו במכון הממשלתי להכשרה גופנית בוורשה. נפטר ברוסיה בימי המלחמה.

מריאנשטראס (מריאנסקי) מתתיהו, ד"ר, רופא ועסקן ספורט. שנים רבות היה מדריך ספורט בולט של „מכבי". אחרי המלחמה עלה עם משפחתו לישראל ועבד כרופא קופת־חולים בעפולה ואח"כ בחדרה שבה נפטר.

מריאנסקי מרים, מורה למוסיקה. עלתה ארצה אחרי מלחמת העולם השניה עם בעלה ד"ר מ. מריאנסקי (מריאנ־שטרס) ובנה. מנהלת סניף הקונסרבטוריון החיפאי בהנהלת הגב' דוניה וייצמן — בחדרה, מקום מגוריה.

מרגוליס פליקס, מהנדס ועסקן ציבורי. יוזם ומרחיב של מפעל תעשייתי, אשר נוסד בעיר על ידי אביו, משה מרגוליס, לשם ייצור מכונות חקלאיות. המפעל העסיק כמאה פועלים וביניהם מספר ניכר של יהודים. עשרות צעירים יהודיים קיבלו במפעל זה הכשרתם הטכנית שכרגיל היתה נמנעת מהם בפולין. פליקס מ' היה ער לבעיות הציבור ובלבו פעם רגש לאומי חזק. החל משנת 1926 ועד פרוץ מלחמת העולם השניה כיהן כיושב ראש אגודת „מכבי" ובזמנו קיבלה האגודה אופי ציוני מובהק. רבים העריצוהו בגלל יושרו ולבו היהודי החם. נספה בשואה.

מרגליות אליעזר זליג בר' יצחק, מחבר ספרים. נולד בפלוצק. התגורר בקאליש ובהאלברשטאט. אח"כ התישב באיטליה. חיבר ספר „כסף נבחר", פשטים ודרשות על התורה בסדר הפרשיות, שהודפס באמסטרדם ובוונציה בשנים 1712־1715 בהסכמתו של הרב הגאון ר' צבי אשכנזי. בשנת 1715 הופיע גם ספרו „חבורי ליקוטים", אוסף שאלות ותשובות. קטעים מהספר פורסמו על ידי ד"ר ילינק.

נ

נגל יעקב, מהעסקנים הראשיים של „אגודת־ישראל" בפלוצק. שימש תקופה מסוימת כיושב־ראש של מועצת הקהילה. נספה בשואה.

נורדנברג רגינה, מורה. עסקה בהוראה החל משנת 1912 עד פרוץ מלחמת העולם השניה, וחינכה דורות של ילדים יהודיים בעיר. נספתה בשואה.

נורסקי־נוז'יצה בולסלב, זמר ומחבר להיטים פופו־לאריים. נולד בפלוצק ולמד בגימנסיה ממשלתית. תקליטים עם שירים ומונולוגים הומוריסטיים שלו היו נפוצים בפולין שלפני המלחמה. זמן־מה היה נמנה עם אמניו של הזירטרון סטניבסקי. נספה בשואה.

נחמנוביץ' ישראל, מהעובדים הותיקים של הבנק הקואופרטיבי בפלוצק. היה המזכיר של ארגון בעלי המלא־כה בעיר. אחרי מלחמת העולם השניה נמנה בין חברי הועד ופעילי קבוצת הפלוצקאים מניצולי השואה.

נידז'וידז' ברוניה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

ניידורף חיים, ד"ר, רופא. סיים חוק לימודיו התיכו־ניים בפלוצק ויצא ללמוד רפואה בצרפת. בשנות נעוריו נמנה עם חברי ההנהגה של קן „השומר הצעיר" והדריך קבוצות של צעירים. פעיל בפאריז בארגון יוצאי פלוצק.

ניידורף מארק, נמנה עם מדריכי הנוער של „השומר הלאומי". לאחר פילוג התנועה היה בין מייסדי הקן של „הנוער הציוני" וחבר ההנהגה. הדריך קבוצות של צעירים ומחנות־קיץ רבים. סייע לרבים מבין מגורשי פלוצק. נספה בשואה.

ניימרק איגנץ, מוסיקאי. נולד בפלוצק בשנת 1888. התפרסם בפולין כמנצח בעל־שם.

ניימרק יעקב, אחד מעורכי הדין היהודיים הראשונים

בפלוצק. התפרסם בהגנתו המזהירה על המהפכן היהודי צ׳וק שהואשם בחיסול אחד מאנשי המשטרה, שהיה ידוע באכזריותו, בשנת 1905. הודות להגנתו של העו״ד ניימרק — זוכה הנאשם.

נלקין יצחק, עסקן של ה„חברה קדישא״. הצטיין במסי־רותו למילוי המצוה של הבאת המת לקבר ישראל כדת וכדין.

נשלסקי אברהם לייביש, נולד בפלוצק ולמד בישיבות בפלוצק ובוולוצלאבק. היה עסקן בקרב החסידים ונמנה עם המייסדים של ה„שטיבל״ לחסידי סטריקוב־זבולין.

נשלסקי יצחק, בנו של אברהם־לייביש, נולד ב־1906 ולמד בגימנסיה היהודית. בנעוריו הצטרף לנוער צ. ס. והיה בין מייסדיו של סניף „החלוץ״. עזר להקים הכשרה חקלאית בחוות מילודרוז׳. מאוחר יותר היה פעיל ב„פריי־הייט״ וכחבר ועד המחוז הרחיב את פעילותו גם על ערי הסביבה. נספה בגטו ורשה.

נשרי (אורלוף) ישראל, מוסיקאי. בנו של המוסיקאי הידוע אורלוף, התפרסם בעיר כילד־פלא בהופעות נגינה בקסילופון. השתתפותו בהצגות תיאטרון שאורגנו למטרות לאומיות או לשם צדקה היתה תמיד ערובה להצלחה. בתקו־פת השואה הצליח לעלות לא״י וכאן עבד בתחילה כפועל פשוט. כשהתגלו כשרונותיו המוסיקליים חזר לבמה ומאז ממשיך להופיע בקונצרטים רבים כאמן הקסילופון וגם עובד כמורה לנגינה בפסנתר ובכלים אחרים. פעמים אחדות הופיע בהצלחה רבה בנשפים שאורגנו על ידי ארגון יוצאי פלוצק בישראל.

ס

סדזבקה משה, סוחר ועסקן ציבורי. מימי מלחמת העולם הראשונה התמסר לפעולות עזרה לדלת העם. היה נמנה עם מייסדיה של קופת „גמילות־חסדים״ ואת כספיה הראשונים תרם מכיסו וכן הפעיל אחרים לטובתה. היה מפעילי החברות „הכנסת־כלה״ ו„לינת הצדק״. ביתו היה תמיד פתוח לנצרכים והוא ביחד עם אשתו רבקה, היו מרבים לתמוך בהם בסתר.

סוחצ׳בר משה, סוחר ועסקן ציבורי. ציוני פעיל וחבר הועד של האגודה הציונית בעיר. שנים אחדות היה יושב ראש אגודת הסוחרים ותקופה ארוכה כיהן כמנהל ראשי של בנק הסוחרים. בשנים 1930־32 היה חבר הנהלת העיריה (לאווניק). נספה בשואה. רעיתו מתגוררת בישראל.

סטשיג גרשון, בר־אוריין ותלמיד־חכם. עסק בעבודה חקלאית. היה חוכר שדות אצל בעלי האחוזות ומעבד אותם בעצמו. בלכתו אחרי המחרשה היה מעיין בספרי קודש. בלילות היה יושב בבית המדרש ולומד.

סטשיג יחזקאל, נמנה בין קבוצת החלוצים הראשונה מפלוצק. היה בין כובשי העבודה העברית בנמל יפו. הצטיין בגבורתו ובעמידתו האיתנה מול המפריעים לפועלי הנמל היהודים.

סינגלובסקה (פרנקנברג) מיכאלה, עסקנית ומח־נכת. בנעוריה הושפעה על ידי י. ל. פרץ בזמן ביקוריו אצל קרוביו בפלוצק והחלה להתמסר להפצת השכלה בין השכבות היהודיות העממיות. שיתפה פעולה עם נח פרילוצקי בארגון הנוער היהודי. עזרה להקים ספריה יהודית ציבורית בפלוצק. במרוצת השנים הפכה לדמות פופולרית בחוגי הסופרים היהודיים בברלין, בפאריז ובג׳נבה. בשנים האחרונות לחייה עסקה באיסוף חומר ביוגרפי על נשים שהיתה להן השפעה על התפתחות התרבות היהודית. הספיקה לאסוף חומר על קרוב לאל־פיים דמויות של נשים, אולם מחלתה ומותה מנעו ממנה הבאת החומר לפרסום. בעלה היה מנהל „אורט״ העולמי.

סנדזן (סענדזען) ישראל, מפעילי העסקנים במפלגת „פועלי־ציון״ שמאל בפלוצק. הצטיין בהשתתפותו בחוג הדרמטי.

סלים (סעלים)־ברנהולץ מאיר, סופר ועתונאי. נולד בשנת 1901 בכפר על יד פלוצק. בילדותו קיבל חינוך מסורתי־דתי. בהיותו בגיל 18 התחיל בלימודיו הכלליים. סיים סמינר למורים יהודיים בוורשה ואחר כך למד באוניברסיטה.

בשנת 1922 החל לפרסם פליטונים קצרים בעתון „היינט״ בוורשה. כשהחל להופיע בשנת 1925 בוורשה בטאון הסופרים היידישאיים הצעירים „שפראָצונגען״, הצטרף למערכתו ופירסם בו את מסותיו וסיפוריו. באותו זמן פירסם מחיבוריו בעתון העברי „היום״.

סרנה איזידור, מהנדס, חרושתן ועסקן ציבורי. בעל בית חרושת לייצור מכונות חקלאיות. בזמנו הצטרף לרשימת יצחק גרינבוים בבחירות ל„סיים״ הפולני כמו־עמד מהמחוז הפלוצקאי, אך לא נבחר. שנים רבות ייצג את הציבור היהודי במועצת העיריה. עברו עליו התלאות של השואה והוא נפטר בפולין זמן קצר אחרי המלחמה.

ע

עגני (קוטוביץ) יצחק, מורה. הגיע לפלוצק בשנות

מלחמת העולם הראשונה מוורשה ושימש במשך מספר שנים כמורה לעברית בגימנסיה היהודית ובביה"ס התיכון הפולני ע"ש יגללו כמורה לדת. כמו־כן לימד עברית בשיעורי־ערב של האגודה הציונית המקומית. הוא היה המורה לעברית היחידי בפלוצק, שקיבל לפני־כן חינוך עברי בארץ־ישראל, בהיותו זמן־מה תלמיד הגימנסיה „הרצליה". בפעם השניה עלה ארצה בשנת 1926 ועסק בהוראה. מאז קום המדינה משמש כמזכיר האוניברסיטה העממית.

פ

פגורסקי חיים, מפעילי הציונים בעיר. נמנה בין ראשוני המתנדבים לכל פעולה ציונית.

פגורק־פגורסקי מאיר, עסקן ציבורי ומדריך נוער. הוריו, למרות מצבם הכלכלי הדחוק, בהבחינם בכשרונותיו דאגו להשכלתו. סיים בהצטיינות גימנסיה ממלכתית ולמד משפטים באוניברסיטת וורשה. בשנת 1936 השיג את התואר האקדימאי הראשון במשפטים. באותו זמן עבד כיועץ כללי בבנק היהודי המסחרי בפלוצק והיה יד ימינו של מנהל הבנק. מנעוריו הצטיין כמדריך נוער ומרצה מצויין. היה בהנהגת הקן של „השומר הלאומי" והחל משנת 1935 עמד בראש ההנהגה של קן „עקיבא" בפלוצק. נבחר לועד המרכזי הארצי של התנועה ופירסם מאמרים בבט־אונה „דברי עקיבא". לאחר פרוץ המלחמה עבר לוורשה וכאן מת מרעב בגטו.

פוגל יצחק, היה אחד התורמים והנדבנים הידועים בעיר. בעזרתו הפעילה ובתרומתו העיקרית הוקם והוכשר בית החולים היהודי בפלוצק, שנשא את שמו.

פונצ'בסקי מנחם, עסקן תרבות. פעילותו התרבותית לא הצטמצמה לעיר אחת בלבד, אלא הקיפה גם קהילות אחרות בסביבה. נתן ידו להקמת בתי־ספר של „מזרחי" בפלונסק, בריפין ובדובזין. בפלוצק היה במשך שנים רבות מורה לעברית בבית הספר של „מזרחי" וחינך צעירים רבים להגשמה חלוצית ולעליה ארצה.

פונצ'בסקה־שטולמן דינה, מורה ועסקנית. בתו של מנחם פ'. היתה מורה לעברית בביה"ס לבנות וניהלה שנים רבות את העבודה למען הקק"ל. כיום חברה במושב כפר־חגלה.

פוזנר (פאָזנער) שלמה זלמן, בעל אחוזה ועסקן ציבורי. נולד בשנת 1766. באחוזתו, קוכארי, שבקירבת פלוצק, העסיק יהודים רבים בעבודות חקלאיות שבזכותן היו, בהתאם לחוק, משוחררים משירות בצבא הצארי שהיה נמשך 10 שנים תמימות. נוסף לזאת הקים באותה אחוזה מפעל לטכסטיל שאף בו עבדו יהודים רבים. סיסמתו היתה פרודוקטיביזציה של היהודים תוך שמירה על ייחודם התר־בותי־דתי. למטרה זו אירגן באחוזתו בית מדרש שבו למדו תורה מפי מורים מעולים. עם תלמידיו של בית המדרש הזה נמנו הרב הידוע, ר' חיים וסרצוג, ר' ישראל יהושע, שכיהן אחר כך בקוטנה והרב השרפצאי, ר' מרדכי כהן גרינבוים. המפעל בקוכארי זכה לפופולאריות רבה בקרב יהודי פלוצק והסביבה ובמקורות מאותה התקופה נמסר שבשנת 1840 עבדו בו כ־1000 יהודים.

פ. נחשב כנראה כאוהד הרוסיפיקציה ולכן הואשם בשנות המרד הפולני ב־1830/31 בריגול לטובת הרוסים. כעבור זמן־מה הוכח שלהאשמה זו לא היה כל יסוד. הת־גורר זמן־מה בוורשה, כיהן כחבר ועד הקהילה ואף הוצעה לו משרת רב ראשי של הקהילה, אולם סירב לקבלה על עצמו. הוא נפטר בוורשה בשנת 1848.

אחד מבניו, שמואל, לחם בשורותיו של צבא גריבאלדי באיטליה והועלה לדרגת קצין. בשנת 1863 הצטרף למרד הפולני נגד הרוסים ונפל באחד הקרבות.

פוזנר (פאזנער) אברהם חיים, מורה. היה מורה־הוראה בפלוצק במחצית השניה של המאה ה־19. אח"כ עבר לעיירה בסביבות פוזנאן ושם כינוהו „הרבי מפלוצק". כתב פירושים לפרשיות השבוע, אשר לא פורסמו בדפוס. כתב־יד נשתמר בספרית נכדו, ד"ר עקיבא ברוך פוזנר, שהיה זקן הספרנים של „היכל שלמה" בירושלים (נפטר בשנת תשכ"ב), ומחבר ספרים ומאמרים במדעי היהדות. סקירה על כתביו פורסמה בספר „זכרון בספר" (בהוצאת היכל שלמה).

פוזנר (פאזנער) מאיר, מוסיקאי־מלחין. נולד בפלוצק בשנת 1890 במשפחה, אשר מצד אמו התכבדה בשלשלת ארוכה של ייחוס רבני. בנעוריו למד תורה אצל הרב מלודז', ר' אליה חיים מייזלס, כי הוריו שאפו שיהיה רב. חיש מהר התברר שבגלל קולו הערב וחושו המוסיקלי רצוי יותר שיהיה חזן. בגיל 15 נסע ללונדון ושם השתלם בקולג' למוסיקה. זמן־מה שימש כחזן באחד מבתי הכנסת של לונדון, אולם למלוא פעילותו המוסיקלית הגיע בניו־יורק, אליה עבר בשנת 1919. הדריך מקהלות רבות של נוער ומבוגרים ובמשך תקופה ארוכה ניצח על מקהלתו של החזן המפורסם יוסלה רוזנבלט. כן לימד בשורה של בתי ספר גבוהים למוסיקה. חיבר לחני חזנות רבים, כתב מוסיקה לאופרה „עזרא ונחמיה" וכן לאופרה „שאול". חיבר מוסיקה לשירים עממיים יהודיים רבים, אשר אחדים מהם השתרשו עמוק בקרב ההמונים היהודיים בעולם כולו (כגון: המוסיקה לשירו של רייזין „קירכען גלאָקן", „ס'לויפן ס'יאָגן" — מלים של נומברג, ועוד). כתב ספרים

ללימוד מוסיקה ופירסם בעתונות היהודית באמריקה מאמרים רבים על תולדות המוסיקה היהודית העממית.

נפטר בניו־יורק בעיצומו של עבודתו היוצרת בהיותו בסך הכל בן 41.

פוק גוסטב, חניך בית היתומים היהודי. עד המלחמה עבד בתחנת החשמל העירונית. בזמן המלחמה התגייס לצבא הפולני העממי ובשנת 1945, בהיותו בדרגת מפקד בטליון, זכה להשתתף בפעולת שחרור פלוצק מהכיבוש הנאצי. השתתף אחר כך בקרב לכיבוש ברלין. עוטר ב־5 אותות הצטיינות בקרבות וב־4 מדליות. מתגורר עם משפחתו בישראל ועובד כטכנאי חשמל.

פורברט הנריק, ד״ר, גינקולוג. נולד בפלוצק בשנת 1897. סיים לימודיו בשנת 1925. עד המלחמה עבד בבתי החולים, היהודי והפולני, בוולוצלבק. עם פרוץ המלחמה גוייס והיה רופא בבי״ח צבאי בפראגה. בתקופת הכיבוש עבד כרופא של שירותי ה„ג׳וינט״ וביקר במחנות מגורשים בסביבות לובלין. כשהנאצים חיסלו את פעילותו של ה„ג׳וינט״ היה לרופא הקהילה בפאלניצה ע״י וורשה. בזמן חיסול הקהילה בשנת 1942 הצליח להסתתר בצד ה„ארי״ בוורשה. בשנת 1944, בימי המרד הפולני, מצאו אותו הנאצים במחבואו והמיתוהו.

פיינברג יצחק, ד״ר, נולד בשנת 1867 וסיים לימודי הרפואה בשנת 1895. נוסף לפעילותו המקצועית כרופא פנימי הצטיין בעסקנותו הציבורית־ציונית. שנים רבות ייצג את הציונים בועד הקהילה והיה פעיל בסניף „החלוץ״, חבר ועד של האגודה הציונית בעיר. כל חבר שהיה יוצא להכשרה היה עובר אצלו בדיקה רפואית והיה מצטייד בתעודה מתאימה המעידה על כושרו הפיזי. ד״ר פ׳ היה מנהלו של בית החולים היהודי והקדיש הרבה ממאמציו לשיפור שרותיו הרפואיים של המוסד. בשנת 1935 ביקר עם אשתו בארץ. נספה בשואה.

פיליחובסקה . . ., מורה למקצועות הטבע בגימנסיה היהודית בפלוצק. אחותו של הצייר הנודע לאופולד פיליחובסקי.

פינקלשטיין שמואל, צייר. מורה לציור בגימנסיה היהודית.

פינקלשטיין (אנגלשטיין) צציליה, אשת הנ״ל, מורה לשפות בגימנסיה.

פירסטנברג (לבית **פישמן**) **ברוניה**, מורה ומחנכת. עשתה למען ייסוד גני־הילדים היהודיים הראשונים בעיר ועסקה בהנהלתם. נספתה בשואה.

פירשצ׳ן תנחום, מורה ומחנך. לימד בבתי ספר עממיים בפלוצק, פלונסק ובערים אחרות. חינך דור של נוער יהודי.

פישמן פסח, מראשוני הפעילים הציוניים בעיר. ביחד עם יצחק גרינבוים היה נמנה עם קבוצת המייסדים של „אגודת ציון״. הפגישות הראשונות של האגודה היו מתקיימות בביתו.

פישמן אברהם, עסקן ציוני פעיל שנמנה עם הקבוצה הראשונה של חברי התנועה בעיר. בביתו התקיימו פגישות רבות בהשתתפותו של יצחק גרינבוים.

פישמן יעקב, מורה ומחנך. בשנות נעוריו היה פעיל בקן „השומר הצעיר״ וחבר ההנהגה. כמו־כן הקדיש הרבה ממאמציו לביסוס סניף „החלוץ״ בעיר. סיים את האוניברסיטה בוורשה והתמסר להוראה. עד לעליתו לא״י לקח חלק פעיל בכל המבצעים הציוניים שאורגנו בעיר. בארץ, אחרי מספר שנים של עבודה גופנית קשה חזר להוראה ושנים רבות כיהן כמורה וכמנהל בית־הספר האיזורי בבית־חנן. התחבב על תלמידיו וכל מכריו. נפטר בשנת 1966.

פלאקס אברהם, היה ממייסדי ה„מזרחי״ בפלוצק וייצג אותה במועצת הקהילה. היה בין 25 הקרבנות הראשונים שהוצאו להורג זמן קצר אחרי כניסתם של הנאצים לעיר.

פלאקס מיכאל, נמנה עם חוג אנשי התרבות בעיר. היה פעיל בספרית „הזמיר״. מחברי המועצה של הבנק הקואופרטיבי. נספה בשואה.

פלונסקר אננה, עסקנית ציבורית. מרבית שנותיה הקדישה לפעילות ציבורית ענפה. היתה יושבת ראש „טיפת־חלב״, אולם במיוחד דאגה לבית־היתומים היהודי שילדיו ראו בה אם נאמנה. בשנת 1937 הוזמנה לועד לציון 700 שנה של קהילת פלוצק. נספתה בשואה.

פלונסקר רפאל, בנקאי ועסקן הקהילה. שנים אחדות כיהן כסגן יושב ראש ועד הקהילה.

פלונסקר מוריס, ד״ר, רופא. היה בין מייסדי „מכבי״ ומראשוני מדריכיו. אחרי שהוסמך לרפואה התיישב בוורשה. בשנות המלחמה ברח לברית המועצות ועקבותיו נאבדו.

פלוצר יצחק־וולף, היה פעיל במשך תקופה ארוכה במסגרת האיגודים המקצועיים. בגלל פעילותו זו נאסר וישב בבתי־סוהר מספר שנים.

פלטאו אדוורד, ד״ר, נאורולוג־מדען. בנו של עסקן פלוצקאי ידוע, לודוויק פלטאו, שמתרומותיו נבנה בית מחסה לזקנים של הקהילה. נולד בשנת 1868 ולמד באוני־ברסיטאות של מוסקבה וברלין. בגיל 26 פירסם את עבודת המחקר הראשונה שלו בשם „האטלס של המוח האנושי". עבד במחלקה הנאורולוגית של ביה״ח היהודי בוורשה (צ׳יסטה) ושימש כרופא ראשי של המחלקה. יסד בוורשה מכון לביולוגיה נסיונית ועמד בראשו כל ימי חייו. פירסם מחקרים רבים בשטח האנטומיה הפתולוגית של מערכת העצבים והשתתף בעריכתם של כתבי־עת מדעיים שונים. בעשר השנים האחרונות של חייו התמסר למחקר גידולי־מוח ממאירים ופירסם מימצאים חשובים שתרמו רבות להתקדמותה של הרפואה. נפטר בשנת 1932.

פלטקביץ מריאן, מהמעטים שהשתתפו במרד המחנה טרבלינקה ונשארו בחיים. היה הלוחם הראשון שהטיל רימון על המפקדה הגרמנית. עלה לישראל עם משפחתו בשנת 1958. בשנת 1965 העיד במשפט שהתנהל בגרמניה נגד רוצחי טרבלינקה.

פלידרבלום פישל, מנהיג ציבורי. נולד בשנת 1900 למשפחה מהמעמד הבינוני, אשר חינכה ילדיה ברוח של קידמה ורעיונות התחיה הלאומית. אחותו, רגינה, השיגה תואר דוקטור למדעי הרוח באוניברסיטה הוורשאית בעד עבודת־מחקר על תולדות יהודי פלוצק. אחיו, יחיאל, עלה כחלוץ לא״י והאחות הצעירה, רחל, למדה עוד לפני המל־חמה באוניברסיטה העברית. כבר בנעוריו גילה פישל פעילות רבה בשורותיה של תנועת „צעירי־ציון". התבלט בכושר הנאום וביכולת לנתח בעיות מסובכות. כשרונותיו דחפוהו למנהיגות בתנועה. בהיותו בגיל 26 התמנה לרא־שונה לשמש נציג התנועה במועצת העיריה. החל משנת 1927 עד פרוץ המלחמה כיהן כחבר מועצת העיריה לשביעות רצונם המלאה של שולחיו. הופעותיו במועצה ופעילותו למען העיר בכלל, ולמען אזרחיה היהודיים בפרט, הקנו לו יחס של כבוד והערצה אף מצד מתנגדיו. הוא היה נחשב כמומחה לעניני ניהול העיר ולא פעם מילא שלי־חויות חשובות במשרדים המרכזיים של המדינה שבהם הופיע מטעם עירית פלוצק.

ביחד עם פעילותו המוניציפאלית הענפה עשה רבות למען מפלגתו „פועלי־ציון" ובפרט הקדיש מרץ ויוזמה רבים למען קיבוץ ההכשרה החלוצית שהיה קיים בפלוצק. שנים רבות שימש יושב ראש של סניף „פרייהייט" בפלוצק. תקופה ארוכה היה המורשה של הקרן הקיימת לישראל ורכש במילוי תפקיד זה את אמונן והוקרתן של כל המפלגות הציוניות בעיר.

רבים מבין אלה שזכו להגשים את עליתם לפני המל־חמה וכן שרידי השואה, זוכרים אותו היטב בתור מחנכם ומדריכם הנאמן. הוא ידע לרכוש לבבות של רבים במתי־נותו, בתגובותיו השקולות ובנכונותו לבוא לעזרת כל נצרך וכל מקופח על ידי השלטונות.

בשנת 1937 הוצג על ידי המוסדות המרכזיים של מפלגתו כמועמד לציר הקונגרס הציוני ה־20. היה זה המקרה הראשון כשעסקן ציבורי פלוצקאי התכבד לתפוס מקומו בדיוני בית־הנבחרים של „המדינה בדרך". הוא נבחר והשתתף בקונגרס שהתקיים בציריך.

בבחירות האחרונות לועד הקהילות שהתקיימו בשנת 1939 זכו הרשימות הציוניות במספר קולות גדול וכך נבחר פישל פ. ליושב ראש ועד הקהילה. נפל בגורלו לשמש יושב ראש אחרון של הקהילה.

לאחר כיבושה של העיר על ידי הנאצים נשאר פישל פ. זמן־מה בעיר וחילק עם כולם את לחם העוני והתלאות. לפני הגירוש נסע לוורשה וכאן מצא את מותו מטיפוס בגטו בספטמבר 1941. בוורשה פעל רבות לעזרת מגורשי פלוצק ושימש כתובת לכל הנצרכים. אשתו, טולה, לבית באל, גורשה עם פלוצקאים אחרים לאחת העיירות בסביבות קילצה ושם נספתה.

פלאקס חיים, רפתן, סופר ואיש־רוח. בילדותו למד ב„חדר" מסורתי. העיר לא קסמה לעלם הסנטימנטלי והוא נסע לקרובו, אשר היה בעל אחוזה קטנה ובמשך זמן־מה עבד בחקלאות. שם בא במגע ישיר עם הטבע והתעוררה בלבו אהבה מיוחדת לבהמות הבית. בשעות הפנאי השתלם באופן עצמאי בלימודים כלליים. בשנת 1904 התגבר אצלו הדחף להכיר את העולם הגדול והוא יצא ללונדון. במשך שהותו שם, כשנה אחת, עבד קשה כפועל. בלונדון הזדמן לו להיפגש עם י. ח. ברנר והוא הושפע ביותר מאישיותו ודעותיו. בשנת 1905 חזר לפלוצק והתגורר בבית אביו. לאחר זמן־מה גוייס לצבא הרוסי ושירת ביחידתו בפטרבורג.

לאחר סיום שירותו הצבאי עלה בשנת 1909 לא״י, אולם לא החזיק בה מעמד יותר משנה אחת. חזר לפלוצק ושוב ניסה מזלו בפרנסות שונות. לבסוף קנה זוג פרות והחל להתפרנס מרפתנות. במקצוע הזה התמיד, כי בעמקי לבו חיבב את פרותיו ועליהן היתה מחיתו עד בואם של הנאצים.

למרות ענוותנותו ונטייתו להתבודדות, ידעו רבים שהנהו איש רוח ופייטן בכל נימי נפשו. סופרים יהודיים, וביניהם וויסנברג, ד״ר ציפר, סגלוביץ ועוד, בבקרם בפלוצק, ביקרו בביתו.

חיים פ. כתב הרבה. כמה מסיפוריו התפרסמו בכתבי־העת היידישאיים בלונדון (בקובץ „גרינס איף שבועות", לונדון 1905 ובשבועון „די נייע צייט"). בשנת 1906 פירסם גם סיפור אחד ידידו זישע לאנדוי, ב„דער יידישער קעמ־פער". בשנים 19־1918 פירסם י. מ. וויסנברג בקובץ הספ־רותי שלו „אונזער האָפענונג" שורה של חיבוריו. סיפורים בודדים הופיעו גם בין שתי המלחמות בעתון הווילנאי

„דער ווילנער טאָג" (חתומים בשם „אביגדור סקלאַף") וכן ב„פאָרווערטס" הניו־יורקי ואחרים. קיים קשרי ידידות הזקים עם י. מ. ווייסנברג, כי העריך ביותר את כתיבתו ותפיסתו האמנותית.

ספרו היחידי „מיט זיך" (עם עצמי) הופיע לפני המל־חמה בפלוצק וטמונים בו הרבה יסודות אוטוביוגרפיים של המחבר. הנושא העיקרי של הספר הוא עולמם של „מחוסרי שפת־דיבור", בהמות־הבית, אשר רחש אליהן חיבה. בספר הזה מתגלה פ. במלוא קומתו הפייטנית־הרגשית. כחוט השני עוברת בסיפוריו מעולם הבהמות נימת הכאב של יצור חסר־אונים המובל לשחיטה כשבעיניו פחד המוות הכמעט־אנושי.

חיים פ. ידע להפליא לחטט בתחומי השפל האנושי והיה מעלה משם זיקי אור, כדוגמת סיפורו „גרוינם" שפורסם בכתב־עת פלוצקאי „פלאָצקער וואָרט" ב־1936.

הנאצים, בבואם לפלוצק, שלחוהו לעבודות קשות. לא פעם עונה קשות ובהזדמנות אחת הרביצו בו עד זוב דם, כי סירב למסור למעניו את שמו של חברו לעבודה, אשר לא מילא אחרי פקודה נאצית.

ביום הגירוש האכזרי יצא ביחד עם בני עירו לקראת גורלו המר. כעבור זמן קצר מת מחולי ורעב בעיירת הגירוש בודזנטין.

פניגשטיין אברהם, קיבל חינוך מסורתי ופרק זמן היה פעיל בנוער של „אגודת־ישראל". אח"כ מצא את דרכו לשורות „פרייהייט" ו„החלוץ". עד מהרה הפך לאחד הפעילים והתמסר להדרכה ולחינוך השכבות הצעירות ב„פרייהייט". היה בעל כשרון לדרמה וארגון הצגות והיה בין מקימי החוג הדרמטי ע"י „פרייהייט". הצליח לביים הצגות אחדות שהוצגו בפלוצק ובסביבה. יצא להכשרה ומילא גם תפקיד של מזכיר הקיבוץ, אולם לא הספיק להגשים את חלומו ולעלות ארצה. נספה בשואה.

פניגשטיין פרץ, פעל בחוג הצעירים במסגרת „פועלי־ציון" צ. ס. בפלוצק. בשנת 1925 עלה לא"י כחלוץ. בארץ עבד שנים רבות בחקלאות ועם קום המדינה נתקבל למשרה ממשלתית. עד למותו היה פעיל בועד ארגון יוצאי פלוצק.

פניני (פרלגריץ) אריה, היה מפעילי „הנוער הציוני" ו„החלוץ" בעיר. עלה ארצה בשנת 1925. נמנה עם העובדים הותיקים של „סולל־בונה".

פנסון שמואל, מראשוני המורים לעברית בעיר. מוצאו מהעיירה אולקניקי ע"י ווילנה. למד בישיבת איישישוק והת־בלט בכשרונותיו, אולם נמשך גם אחרי לימודים „חיצו־ניים" ולמד בכוחות עצמו ספרות עברית חדישה ולשונות זרות. בזמנו היה מפרסם כתביו ב„הצפירה" שבעריכת ח. ז. סלונימסקי בשם הספרותי „בן־עט". לפלוצק הגיע לפי הזמנתו של בנימין גולדה כמורה לבניו. פה היה בין מייסדיו של המוסד החינוכי היהודי המודרני הראשון בעיר, „חדר מתוקן", והנהיג בו שיטת לימוד עברית בעב־רית. בתקופה זו היה בין תלמידיו יצחק גרינבוים.

במשך כ־50 שנה היה המורה המקובל והחביב על כל תלמידיו המרובים שלמדו בגימנסיה היהודית ובגימנסיות ממשלתיות פולניות שבהן כיהן כמורה לדת משה.

נפטר בתחילת מלחמת העולם השניה בפלוצק.

פנסון ישראל (יז'ק), ד"ר, רופא. בנו של המורה שמואל פנסון, היה ממייסדי „מכבי" בעיר והשתתף בתיכ־נון וארגון הופעות הספורט הפומביות הראשונות של האגודה. לאחר שהוסמך כרופא התישב בוורשה ושם הצטיין כרופא־ילדים ידוע. נספה בשואה.

פנסון יעקב, ד"ר, בנו השני של המורה שמואל פנסון. היה מפעילי הספורט הראשונים של „מכבי". הוסמך כרופא. עברו עליו תלאות השואה. אחרי המלחמה התיישב בגדאנסק ושם הוא משמש כרקטור באוניברסיטה. בשטח המדע הרפואי התמחה בבעיות מחלות הכליות. פירסם ספרי מחקר.

פנסון אברהם, בנו השלישי של המורה שמואל פנסון. אחרי סיום לימודיו באוניברסיטת וורשה, שימש במשך כל השנים כמורה בגימנסיות יהודיות, באחרונה בעיר פייטרקוב טריב. — ניצל מהשואה ועבד אחרי המלחמה במוסד ממשלתי פולני להוצאת ספרים. נפטר לפני מספר שנים, אחרי מחלה. השאיר אשה ובן.

פפיירנה אברהם יעקב, 1919־1840, מורה ומבקר עברי. נולד בפלך מינסק, למד ב„חדר" ורכש לו השכלה עברית. בשנת 1859 עבר עם משפחתו לבוברויסק ומשם שלח כתבות ל„המליץ" ול„הכרמל". ב־1863 התחיל ללמוד בבית המדרש בז'יטומיר אולם שנה לאחר מכן עבר לווילנה ושם המשיך בלימודיו בבית־המדרש לרבנים. בווילנה הושפע במיוחד על ידי המבקר הספרותי הרוסי בילינסקי. החל משנת 1866 החל לפרסם מאמרי בקורת שהמפורסמים ביניהם הם: „קנקן חדש מלא ישן", „הדרמה בכלל והעברית בפרט", „האבות והבנים". מאמריו עוררו התנגדות חריפה בקרב הסופרים. בשנים 1870—1868 היה מורה בזאקרוצ'ים ומשם עבר לפלוצק, שבה ישב ארבעים וחמש שנים. פה הוציא לאור כמה ספרי־לימוד, שזכו לתפוצה גדולה. בשנת תרמ"ח פירסם ב„כנסת ישראל" שיר „השאלות" ובשנת תרמ"ט ב„האסיף" את השיר „דגל מחנה יהודה". ב־1893 פירסם חוברת „משלי הזמן" ובה בקורת חריפה על המשטר הצארי הרודף את היהודים. בשנת 1900 חזר לעסוק בבקורת ספרותית. באותה שנה הופיע ב„ספר השנה", שבעריכתו של סוקולוב, מאמרו שבו שיבח

את קובץ שיריו הראשון של טשרניחובסקי „חזיונות ומנ־גינות". כעבור שנה פירסם מאמר שני „שירה חדשה" שבו שיבח את הקובץ השני של המשורר הצעיר. באותו זמן יצאו מרבית המבקרים נגד שיריו של טשרניחובסקי.

מהדורה חדשה של כל כתבי פפיירנה הופיעה בתל־אביב בשנת תשי"ג.

פעילותו החינוכית הממושכת של פפיירנה בפלוצק השאירה חותם ניכר על דורות צעירי הקהילה. הוא מילא תפקיד של מורה לדת יהודית בגימנסיה הרוסית. זמן־מה היה גם מנהלו של ה„תלמוד־תורה" והתמנה למפקח מטעם השלטונות על כל ה„חדרים" בעיר. הוא נהנה מיחס של כבוד והוקרה מצד האוכלוסיה היהודית. בשנת תרע"ג חגגה פלוצק היהודית את יובל השבעים של המחנך והסופר הותיק.

בשנת 1915 עבר לבוברויסק ומשם לאודיסה. פה נפטר בשנת 1919 ונטמן בבית העלמין של אודיסה ליד קברותיהם של מנדלי, ליליגבלום ואחרים.

פפיירצ'יק אברהם, אחד העסקנים הצעירים של ה„בונד". אחרי השואה חזר לפלוצק ולקח חלק פעיל בהח־ייאת החיים היהודיים בעיר. עלה לישראל ומתגורר עם משפחתו בחיפה.

פקולה ראובן, פרופסור לבקטריולוגיה ידוע־שם. כיהן כפרופסור אחרי מלחמת העולם השניה בפולין. מחקריו זכו להוקרה בין עמיתיו באוניברסיטאות שונות בעולם. מכהן כפרופסור בקנדה.

פרבה לוניה, מורה בבתי ספר ממשלתיים. לימדה בפלוצק ובסביבה. חינכה דור של נוער יהודי. נספתה בשואה.

פרוסק לייב, נמנה בין פעילי הנוער הציוני בפלוצק. בתחילה השתייך ל„השומר הצעיר" ואחר כך הצטרף ל„החלוץ" והיה מפעילי ה„התאחדות". בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השנייה הצטרף לפעילות בשורותיו של „מכבי". נספה בשואה.

פרוסאק קרול, עסקן ציבורי. היה שנים רבות שופט בבית משפט השלום. השתייך לשכבת האינטליגנציה היהו־דית בעיר. בוגר הגימנסיה הרוסית.

פרלמוטר אריה (לייב), מהנדס־אדריכל. היה ממדריכי הספורט הראשונים של „מכבי" בעיר. בהיותו מנעוריו מוכ־שר ביותר ללימודים טכניים, נרשם לפוליטכניון בוורשה והשיג דיפלומה של מהנדס־אדריכל. כקצין פולני נפל לשבי הגרמני, אולם החזיק מעמד במחנה שבויים עד תום המלחמה. בשנת 1945 חזר, חולה ושבור בנפשו, לעיר מולדתו ושם לו למטרה להקים מצבת־זכרון במקום בית־העלמין שנחרב. למטרה זו הקדיש את שנותיו האחרונות. נפטר זמן קצר לאחר גילוי המצבה.

פרלמוטר (שנוויץ) רוז'ה, אחת המורות הותיקות בבתי הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק. נספתה בשואה.

פרנקובסקי . . ., ד"ר, רופא כירורג פולני נוצרי. הצטרף לסגל הרופאים בביה"ח היהודי והיה אוהד יהודים. היה אהוב ומקובל על האוכלוסיה היהודית במיוחד ורבים חבים לו את חייהם, הודות להתמסרותו הרבה לחולים.

כפי שספרו אחדים מבני עירנו שניצלו מהשואה, עזר לא במעט ליהודי פלוצק לשאת את גורלם המר.

פרנקל יצחק, מורה ומחנך. לימד בבתי ספר עממיים בפלוצק ובסביבה. חינך דור של נוער יהודי. נספה בשואה.

פרנקל (פלידרבלום) מניה, מורה ומחנכת. לימדה בבתי ספר עממיים במשך שנים רבות וחינכה דור של נוער יהודי. נספתה בשואה.

פרנקל מרדכי (מוניק), בן אלחנן ורוזה (לבית שנפלד) הגיע בתור נער מתבגר ללמוד בארץ־ישראל בתחילת שנות ה־30 לביה"ס החקלאי במקוה־ישראל. זמן קצר אחרי שהותו במקום חלה ונפטר בדמי ימיו.

פרקל (פערקאל) זיגמונט, ד"ר, רופא ועסקן ציבורי. נולד בשנות השלושים של המאה ה־19. בשנת 1852 החל בלימודיו בבית הספר לרבנים בוורשה, אולם למרות שסיימו בהצלחה לא רצה להיות רב ונרשם לפקולטה לרפואה של האוניברסיטה הוורשאית. עם סיום לימודיו חזר לפלוצק ובד בבד עם עבודתו כרופא — התמנה לרופא ראשי של בית החולים היהודי — פיתח פעילות למען עקרונות ההש־כלה והקידמה. היה מקובל ביותר בחוגי היהודים והנוצרים כאחד. זמן־מה כיהן כיושב ראש אגודת הרופאים בפלוצק. מותו ב־1873, בהיותו בסך הכל בן ארבעים, השרה אבל על האוכלוסיה כולה בעיר ובסביבה. כעשרת אלפים איש ליווהו למקום מנוחתו כי אהוב היה על רבים כאדם חביב וכרופא מסור וטוב.

פשדץ' רוז'קה, היתה מורה בבתי הספר העממיים לילדי היהודים. נספתה בשואה.

פשיגודה (אלטמן) שנקה, היתה מורה בבתי־ספר יהודיים עממיים בפלוצק ובקוטנה.

פשניצה אסתר, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

צ

צדקוני (רכטמן) יעקב, חוקר פולקלור. נולד בפלוצק ועלה לא״י בשנת 1924 לאחר שנים אחדות של פעולה ציבורית ענפה בקרב תנועות־הנוער הציונית. בשנים הרא־שונות עבד כפועל חקלאי וכן בכבישים ובבנין. נבחר כחבר ועד הפועלים והוטל עליו התפקיד של רכז עניני התרבות. היה ממארגני הנשפיות המפורסמות בהשתתפותו של אברהם אלדמע. מ־1925 עבד ככתב נודד של „דבר״ ופירסם מספר רב של רשימות וכתבות, במיוחד מחיי הישובים בדרום יהודה והשרון. כ״כ חיבר מונוגרפיה בשם „ביאליק ב,דבר׳״. השתתף בשנת 1930 בקונגרס הראשון של א״י העובדת שהתקיים בברלין. בשנים 1934 עד 1942 עבד כמזכיר האיגוד למען תוצרת הארץ ובגלל פעולה זו נדון על ידי השלטונות הבריטיים למאסר־בית.

תחביבן, פולקלוריסטן, בא־כוח של „ייווא״, אחד משלושת מייסדיו של „ארכיון העבודה״. ייסד, יחד עם קבוצת פולקלוריסטים מסורים, את החברה לפולקלור בשם „ידע עם״.

צוק (לוברניצקה) יוכבד, בת למשפחה שהתיישבה בפלוצק, קיבלה את חינוכה בבי״ס תיכון בגוסטינין, הש־תלמה בוורשה בסמינר למורים מטעם הקהילה היהודית וסיימה אח״כ את הלימודים האקדימאיים בפקולטה למדעי הטבע באוניברסיטת וורשה.

בשנות לימודיה עבדה בבית היתומים שבהנהלתו של ד״ר יאנוש קורצ׳ק ואח״כ כמחנכת במוסד עירוני של עירית וורשה לילדים יהודיים.

עלתה ארצה בשנת 1936 והמשיכה במקצועה כמחנכת ומורה ולאחרונה כסגן־מנהלת בבי״ס תיכוני מקצועי של ויצ״ו.

צ׳וק (טשוק) שרה, מהעסקניות הפעילות במפלגת „פועלי־ציון״ שמאל בפלוצק.

צוקר (צוקער) גוטמן, מפעילי העסקנים במפלגת „פועלי־ציון״ שמאל בפלוצק.

ציבולסקי הרמן, עסקן הקהילה. שנים רבות שימש מזכיר ועד הקהילה. בתוקף תפקידו היה מופיע בפני השלטונות בשם הקהילה. רכש לו אמון הציבור הודות ליושרו ויחסו הטוב לאדם הפשוט.

ציבולסקה סטפה, מורה ומחנכת. שנים רבות עבדה כמורה לספרות והיסטוריה בבתי ספר ממשלתיים לילדי היהודים. חינכה דורות של נוער וחניכיה היו מזכירים אותה לטובה. נספתה בשואה.

ציבולסקה אווה, ד״ר, רופאת ילדים. שנים רבות עבדה בהוראה כמורה בבתי ספר ממשלתיים לילדי היהו־דים בוורשה. במשך הזמן השתלמה ברפואה והיתה לרופאה־אסיסטנטית בביה״ח לילדים ע״ש באומן־ברסון. באוגוסט 1942 נתפסה על ידי הנאצים ברחוב ונשלחה למחנה ההשמדה בטרבלינקה.

צימבליסט גדליהו, חלוץ ועסקן ציבורי. עלה לא״י לאחר שנים רבות של פעילות בתנועת „החלוץ״ וב„צעירי־ציון״ בפלוצק. שימש כמזכיר אגודת „מכבי״ במשך הרבה שנים והיה המזכיר הראשון של אירגון בעלי המלאכה בעיר. התישב בירושלים ובנה בה את ביתו. היה ער לעניני הציבור בשטחים רבים. במשך שנים השתייך לחוג לעזרה ראשונה במגן־דוד אדום. היה חבר ה„הגנה״ ומילא תפקידים בטחוניים שונים במסירות ובנאמנות. היה בעל זיקה מיוחדת להשתלמות בלימודים, השתייך לחוג התנ״ך כאחד מפעיליו הבולטים. בערוב ימיו, בהיותו על ערש דווי, כתב יומן על מלחמת־השחרור ומאבקה של ירושלים בתנאי המצור. נפטר בשנת 1949.

צימרמן חנקה, ממייסדי ארגון יוצאי פלוצק בצרפת. במשך שנים רבות פעילה בתפקיד מזכירת הועד בפאריז.

צינמון ישראל, מורה ועסקן ציוני. עבד כמורה במשך שנים רבות בבית ספר ממשלתי־עממי לילדים יהודיים. היה פופולרי בקרב תלמידיו, אשר אהבוהו הודות למתינותו. השתתף באופן פעיל בכל עבודה ציונית שנעשתה בעיר.

ציפריאן אברהם, עסקן פועלים. היה מפעילי ה„בונד״ בעיר ובמשך תקופה מסוימת ייצג את מפלגתו במועצת העיריה. נספה בשואה.

ק

קאראש מוניק, מדריך וחבר הנהגת קן „השומר הצעיר״. דמות פופולארית בחוגי הנוער הציוני בעיר. הדריך קבוצות צעירים רבות. נספה בשואה.

קובדלו חיה, עסקנית. מהנשים הראשונות בעיר שהשתת־פו באופן פעיל בארגון וקיום האגודה הציונית. שמה נודע בעיר כלוחמת לזכויות האשה. היתה נואמת בהופעות פומביות שונות.

קובדלו יצחק, עסקן ציבורי. במשך תקופה מסוימת היה חבר מועצת הקהילה ויושב ראש ועד בית החולים היהודי בפלוצק.

קובל (קאוואל) יחיאל מאיר, מפעילי העסקנים

במפלגת „פועלי־ציון" שמאל בפלוצק. הצטיין בהשתתפותו הפעילה בחוג הדרמטי.

קובלסקי עזריאל, אחד האישים הבולטים ביותר בתנועה הציונית בפלוצק. היה פעיל מנעוריו בועד הציוני המקומי ושימש הרבה שנים כמורשה של הקרן הקיימת. נמנה עם מייסדי „החלוץ" בעיר והצטיין בנאמנותו ובהתמסרותו למופת. היה גם עסקן במסגרת אגודת הסוחרים היהודיים.

היה אהוד ביותר על הנוער המאורגן בתנועות חלוציות שונות. אחד ממפעליו המוצלחים ביותר, שלו הקדיש הרבה מרץ ויוזמה, היה „גדוד הקרן הקיימת", שאליו השתייכו כל התנועות ובמסגרתו נערכו רוב האירועים למען איסוף כספים שמטרתם היתה גאולת הקרקע הלאומית. היה יוזם של „בזרים" רבים לטובת הקק"ל, שהיו תמיד מלווים בהצגות ובמיפגני נוער והיו מהווים גורם ציוני־מחנך בעל ערך ראשון במעלה בעיר.

נספה בשואה, בהיותו בין מגורשי הקהילה בעיירה דלשיצה.

קובלסקה זיסה, מהנשים הציוניות הפעילות בעיר ומראשי ויצ"ו ו„טיפת־חלב" בפלוצק. השתתפה באופן מעשי בכל הפעולות הציוניות למען הקרנות וביתה שימש בית ועד לחוג הנשים הציוניות בעיר.

קובלסקי מארק, מהנדס ומורה. עסקן פעיל בתנועה המהפכנית. עבר לברית המועצות בשנות ה־30. נשפט ונשלח למחנה ריכוז ושם מצא את מותו.

קובלסקה רגה, מורה ומחנכת. אחרי שסיימה את הפקולטות לפסיכולוגיה ופדגוגיה באוניברסיטת וורשה, עבדה שנים רבות בוורשה ב„צנטוס" ובמחיצתו של המחנך הדגול ד"ר יאנוש קורצ'ק. נספתה בשואה.

קובלסקה (שניידר) עדה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

קובלסקי שמעון, היה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

קווייטק (קוויאטעק) יוסף, עסקן פוליטי. נולד בפלוצק בשנת 1874. ממוצא עממי, קיבל בנעוריו השכלה מתקדמת ובצעירותו נמשך אחרי רעיונות התחיה היהודית הלאומית. אחר כך החל להתעניין בתנועת השחרור המהפכנית הפולנית (פ. פ. ס.) והצטרף לשורותיה. עבר לוורשה ושם הפך לאחד התעמלנים הנלהבים ביותר של התנועה בקרב המוני הפועלים. היה המארגן הראשי של ההפגנה ההיסטורית המפורסמת של פועלי וורשה, אשר התקיימה על ככר גז'יבובסקי בשנת 1904. בהפגנה זו השתתפו עשרות אלפי פועלים ואירעה בה התנגשות דמים עם המשטרה הצארית, אשר היתה נאלצת לסגת בגלל אי־יכולתה לפזר את ההמונים.

המשיך אחר כך בפעילותו שהיתה מלווה מאסרים תכופים והגליות לירכתי סיביר. בשנותיו האחרונות פעל לצדו של מנהיג פ. פ. ס. אחר באותם הזמנים, יוזף פילסודסקי, כשמרכז פעולתם היתה העיר קראקוב. לבסוף, אכול אכזבות, בעיקר על רקע אישי, נפטר בשנת 1910, בהיותו עדיין בגיל צעיר.

בשנת 1934 החליטה עירית פלוצק, לציון 60 שנה להוולדו, לקרוא על שמו את הרחוב שבו נולד (שירוקה) ולהציב לוח זכרון על קיר בית אבותיו.

קוזה צלינה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

קוז'ן (קאזשען) נתן, צייר. נולד בפלוצק בשנת 1895. אביו היה בעל בית מלאכה ליציקה בנחושת שבו היו יוצקים פמוטים, מנורות חנוכה, קופסאות־בשמים וכד'. פה וכן אצל דודיו, שהיו צורפים, בא הילד במגע ישיר עם מושגי הצורה והאמנות. כשסיים בית ספר עממי־יסודי, התחיל לעבוד אצל צייר־שלטים, קרוק. כבר אז היה ברור לכל שיש לו כשרונות לציור. המשפחה החליטה לשלוח אותו לוורשה ושם למד באקדמיה לאמנות בהדרכתו של הפרופסור טדאוש פרושקובסקי. הצטיין ביותר בלימודיו ועבודותיו הוצגו בתערוכות עוד לפני שסיים את האקדמיה. אחת מתערוכותיו החשובות ביותר התקיימה בוורשה בשנת 1931 (בסלון גרלינסקי). לאחר מכן אורגנו תערוכותיו במספר רב של ערי פולין. יש לציין שהתערוכה הראשונה התקיימה בפלוצק. הסטודיו של האמן בוורשה, ברחוב בילאנסקה, היה מקום מיפגש לחוגי הסופרים והאמנים היהודיים בוורשה הבולטים ביותר. דיוקנאות של רבים מביניהם הנציח האמן על הבד ותמונותיו קישטו את הקירות של מועדון הסופרים היהודיים שברחוב טלר־מאצקה בוורשה. ביחד עם ציירים אחרים היה מבלה את חודשי הקייץ בעיירה המפורסמת קאז'ימייז' שעל גדות הוויסלה והיה מרבה לצייר את נופיה שהיה בהם דמיון רב לנופיה של עיר מולדתו, פלוצק.

בפברואר 1936 התקיימה בפלוצק תערוכה גדולה של תמונותיו והיא זכתה להערכה רבה של הציבור. הפלוצקאים היו גאים על בן־עירם שעלה לגדולה בשדה האמנות ורבים שאפו לרכוש תמונותיו. אוסף ציורים עשיר היה נמצא בידיו של ד"ר שמחוביץ', אספן ידוע בפולין באותן השנים.

האמן היה רוחש חיבה מיוחדת לעיר מוצאו ולבני עירו. היה בין יוזמי הועד לחגיגות 700 שנה לקיום הקהילה היהודית בפלוצק, אשר התארגן בשנת 1937, ונמנה עם הפעילים הנלהבים ביותר שלו.

עם פרוץ המלחמה ברח לווילנה ומשם התכונן להמשיך בדרכו, אולם לא הצליח ונשאר בווילנה עד בואם של הנאצים. נמסר שהוא נאסר על ידי לאומנים ליטאיים והובא למקום ההריגה בפונארי.

מבין מאות תמונותיו, אשר צייר, נשארו לפליטה רק בודדות, אולם גם הן מעידות על גודל הרוח והכשרון שהיו טמונים בנתן קוז'ן, שנמנה ללא ספק עם גדולי הציי־רים היהודיים של זמננו. בשנת 1946 פירסם אחיו, החי בקנדה, ספר זכרון שבו הובעו הערכות של חשובי המבק־רים על האמן שנלקח מאתנו בטרם זמנו.

קוז'ן (קאזשען) הארי, צייר ואיש־תרבות. אחיו של נתן ק', הצייר הידוע. פירסם מאמרים על תערוכות ציורים של אחיו ואחרים. היגר לקנדה ושם השתלם בציור. תערו־כת עבודותיו הוצגה בעיר מגוריו, טורונטו. אחרי המלחמה הוציא לאור קובץ ספרותי־ביקורתי על יצירותיו של אחיו. ביקר בישראל וגילה התענינות רבה בפעילות ארגון יוצאי פלוצק.

קוסובוצקי שמואל, מנעוריו היה פעיל בסניף „החלוץ" ו„החלוץ־הצעיר". יצא להכשרה כדי להכין עצמו לעליה, אולם מצב בריאותו אילצו לחזור לביתו. בשנים האחרונות לפני המלחמה נתפס לרעיון שמאלי־קיצוני והאמין בפתרון הבעיה היהודית באמצעות המהפכה העולמית. עם כיבוש פולין ע"י הנאצים ברח לבריה"מ ושם נכלא במחנה עבודת־כפייה. כששוחרר יצא לאוזבקיסטאן ומת שם מרעב.

קוסוי הרמן, עסקן ציבורי שעד הגירתו לארגנטינה היה פעיל בארגון בעלי המלאכה. מצטיין בפעילותו והתמסרותו לארגון יוצאי פלוצק ובהתאחדות יוצאי פולין בארגנטינה. כיהן כיושב ראש ארגון יוצאי פלוצק במשך שנים רבות.

קומרובסקי . . ., מורה ומחנך. ממוצא ליטאי, התישב בעיר בשנות מלחמת העולם הראשונה. כל ימי חייו שימש כמורה לעברית בביה"ס של „מזרחי" והקנה את יסודות השפה למאות צעירים בעיר.

קוניג יוסף, ד"ר, רופא ותיק מהפופולאריים ביותר בעיר. יצאו לו מוניטין כרופאם של עניי העיר. הוא היה נוהג, כתום ביקורו אצל חולה עני, להשאיר על שולחנו מטבע לרכישת הרפואה הדרושה. במשך כ־60 שנה מילא באמנות ובמסירות תפקיד של רופא בעל־שם בפלוצק. במלאות 50 שנה לעבודתו נערך על ידי מכבי־האש המתנדבים, שהוא היה רופאם היחיד במשך כל תקופת היובל, נשף מיוחד לכבודו, שהפך למאורע חברתי של העיר כולה. כשנפטר בשיבה טובה ליוותה אותו כמעט כל אוכלוסיית העיר, יהודית כנוצרית, למקום מנוחתו האחרון.

קוניג יעקב, אחיו של הרופא. התמסר שנים רבות לפעילות ציבורית במסגרת האגודה „הזמיר". כיהן כיושב ראש האגודה במשך הרבה שנים ודאג רבות להרחבתה של הספריה הציבורית ולחדר הקריאה שהיה סמוך לה.

קופיטו בנימין, במשך הרבה שנים היה מלמד הדרדקי הידוע ביותר בפלוצק. בשנים שלפני מלחמת העולם השניה היה מלמד ב„תלמוד־תורה".

קופצ'ינסקי יהושע, למדן ותלמיד חכם. היה מלמד תורה באופן פרטי בבתי האמידים, אשר נמנעו מלשלוח את ילדיהם לחדר המסורתי.

קושרקביץ (קאשערקעוויטש) מרדכי, עסקן תר־בות. נולד בפלוצק. בנו של מלמד־גמרא, קיבל בילדותו חינוך דתי. כשהחל לעבוד כפועל בבית החרושת בפלוצק, התחיל להתענין בתנועת הפועלים. התמסר לפעילות תרבותית בקרב הפועלים ובמהרה הפך לאחד מעסקני התרבות החשובים ביותר בעיר. היה נואם טוב ומטיף מצוין למען הפצת השכלה בקרב החוגים הנחשלים. חוץ מזה הקדיש הרבה מרץ למען ביסוסה של הספריה היהודית „הזמיר". זמן־מה ניהל בפלוצק בית ספר מקצועי יהודי. נפטר בניו יורק בשנת 1946.

קוש (קושרקביץ) בנימין, עסקן ציבורי. אחיו של מרדכי. בגיל צעיר עזב את פלוצק והצטרף לשורות התנועה המהפכנית בוורשה. נאסר על ידי המשטרה הצארית וישב בכלא לוקישקי בווילנה כשעם חבריו למאסר נמנים בין היתר י. זרובבל, אלגין, ליטווק ואחרים. אחרי שחרורו היגר בשנת 1904 לארצות הברית. שם הוא ממשיך בפעי־לותו הציבורית באיגוד המקצועי ובארגון יוצאי פלוצק.

קורצ'אק רוז'קה, לוחמת וחלוצה. נולדה בבילסק שע"י פלוצק. בשנת 1935 עברה עם משפחתה לפלוצק. היתה פעילה בהנהגת קן „השומר הצעיר" ובסניף „החלוץ". בשנת 1939 יצאה להכשרה חלוצית בווילנה ושם השיגה אותה המלחמה. בגטו הצטרפה לשורות המחתרת הלוחמת ופעלה ביחד עם ראשי הפרטיזנים היהודיים במיפקדת הלוחמים. כשחוסל הגטו יצאה ביחד עם חבריה־לנשק ליער ושם המשיכה במאבקה. היתה בין הראשונים שבהגיעם לחוף המולדת מסרו דו"ח מהימן ומפורט על חיסול יהדות פולין וליטא. בשנת 1946 פירסמה ספר דוקומנטארי „להבות באפר" שזכה לשתי מהדורות במשך שנה אחת והנהו כיום מקור חשוב ביותר לתולדות המרד היהודי בווילנה ובסביבתה. רוז'קה ק' הינה כיום חברה בקיבוץ „עין־החורש" וממשיכה בפעילותה להנצחת גבורי השואה.

קילברט קלמן לייביש, סוחר ועסקן ציבורי. עמוד

התווך ויושב ראש „אגודת ישראל" בפלוצק. בבחירות לועד הקהילה בשנת 1937 השיגה ה„אגודה" 3 מקומות וכתוצאה מהסכמים בין־מפלגתיים נבחר ק' ליו"ר הקהילה. ק' פיתח פעילות עיסקית־פיננסית, ייסד בנק קואופרטיבי ועמד בראשו שנים רבות. נמנה עם קבוצת חסידי גור ודאג להפצת חינוך דתי. בתמיכתו הישירה נוסד בעיר בי"ס דתי־חרדי „יסודי־התורה". הודות לפעילותו ושתדלנותו הפכה „אגודת ישראל" בפלוצק לגורם ציבורי שאי־אפשר היה לא להתחשב בו. בימים הראשונים של הכיבוש הנאצי נאסר, אולם שוחרר תמורת כופר. נמלט לוורשה ונספה בגטו.

קיפר בנימין־לייב, כיהן כשמש ראשי בבית המדרש הגדול במשך הרבה שנים. מהדמויות הבולטות בין המשמ־שים בקודש.

קיפר קלמן, עסקן ציוני שהתבלט כאיש המעשה, אשר השתתף בכל הפעולות הציוניות בעיר. שנים רבות היה חבר ועד „אגודת־ציון". היה מקובל בחוגי המסחר היהודי ושימש חבר ועד התאחדות הסוחרים. נספה בשואה.

קירשטיין יוסף, מורה ומנהל ביה"ס המכין לחינוך תיכון, שהוקם על ידו לפני קום הגימנסיה היהודית בפלוצק. אחרי יסוד הגימנסיה היהודית בפלוצק עזב את עירנו ונתקבל כמנהל הגימנסיה היהודית בחלם. נספה בשואה.

קלווריסקי (קאלווארייסקי) מרדכי, מדריך נוער ומחנך. בן למשפחה ענייה. הצטרף בנעוריו לתנועת הנוער „עקיבא" והיה לאחד ממדריכיה. נסע לחוות הכשרה חקל־אית של התנועה על יד קראקוב. כעבור שנה החליטה מזכירות התנועה שעליו לחזור לפלוצק כדי לרכז שם את הנהגת הקן. הוא נענה לדרישה זו ועד לכיבוש העיר על ידי הנאצים היה ראש הקן של התנועה ועשה רבות בשטח הארגון והחינוך. בשבועות הראשונים של שלטון הנאצים נורה למוות ע"י הגסטאפו כשהיה בדרכו מפלוצק לוורשה.

קליינמן מניה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק.

קלינקובשטיין שמואל, כנר וצ'ליסט. מורה ידוע למוסיקה; בין תלמידיו נמנו הרבה מאנשי פלוצק, שהגיעו אח"כ לעמדות מכובדות, כמו: ד"ר נתן פרנדלר, ד"ר מ. פלונסקר, אלכסנדר גולדה, ד"ר ווילהלם שנוויץ ואחרים. מהדמויות הידועות והחביבות בעיר; נהנה מאהדה רבה מצד תושבי העיר היהודים והנוצרים גם יחד.

קלמן אברהם, מפעילי ארגון בעלי המלאכה בפלוצק. חבר מועצת הבנק הקואופרטיבי במשך הרבה שנים.

קמזל ברונקה, אחת המורות הותיקות בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק.

קמזל ברנרד, עסקן ציבורי, מפעילי ה„בונד" בפלוצק. במשך תקופה מסוימת הקדיש הרבה מזמנו לספרית „הזמיר". נספה בשואה.

קנט (כאנאכאוויטש) ישראל גרשון, מפעילי הנוער צ. ס. ו„פרייהייט" בעיר. מנעוריו נמשך לעבודה עתונאית ושימש ככתב בעתון הספורט „ספארט־צייטונג". זמן־מה ערך את השבועון „פלאצקער ווארט" שהיה מופיע לעתים מזומנות ושיקף את הנעשה בחיי היהודים הפלוצקאיים. בשנים שלפני המלחמה היה כתב של העתון הוורשאי „דער מאמענט".

אחרי השואה התמסר לשיקום החיים היהודיים בעיר ועמד בראש ועדת התרבות של ניצולי הקהילה. בהיותו בצרפת עשה למען ארגונם של יוצאי פלוצק בפאריז ופירסם מאמרים בעתונות היהודית. חי בניו־יורק ונמנה עם עובדי העתון „פארווערטס". ממשיך להיות פעיל בחוג יוצאי הקהילה.

קניג אהרון יהודה, מפעילי הציונים בעיר. היה חבר הועד של הבנק הקואופרטיבי היהודי. זמן־מה כיהן כחבר מועצת הקהילה.

קניגסברג אברהם, מעסקניה הפעילים של ה„חברא־קדישא" הותיקים בפלוצק.

קניגסברג יעקל, מעסקני הציבור הותיקים בפלוצק. היה פעיל בזמן מלחמת העולם הראשונה בהשגת וחלוקת המצרכים שנתקבלו מארה"ב למעוטי היכולת. נמנה עם פעילי ה„חברא־קדישא" בעיר.

קניגסברג ינקה, אשתו של מאיר ק'. היתה פעילה אחרי מלחמת העולם השנייה בועד היהודי המקומי שהתארגן בפלוצק המשוחררת.

קניגסברג מאיר (מיכאל), משפטן ועסקן ציבורי. בילדותו למד ב„חדר" ואחר כך המשיך בלימודיו התיכוניים בגימנסיה הפולנית. בתקופה זו היה פעיל למען הספריה „הזמיר" ונמנה עם מייסדיו של סניף „הרצליה". סיים חוק לימודיו הגבוהים בפקולטה למשפטים באוניברסיטת וורשה ובשנים שלפני המלחמה התמחה כעורך־דין. בתקופת שלטון הנאצים התגורר זמן־מה בגטו וורשה והוצא לטרבלינקה. בדרך קפץ מרכבת־המוות והסתתר חודשים אחדים בצד ה„ארי". השיג ניירות מזויפים ובעזרתם הגיע למחנה עבודה בוינה, בו עברו עליו יתר שנות המלחמה בתנאים קשים מאוד. לאחר השחרור חזר לפלוצק וביחד

עם אשתו, שניצלה מההשמדה, פעל ב„ועד העזרה"; בשנת 1945 נתמנה לשופט ולאחר עליות בדרגה כיהן כשופט בית המשפט העליון בוורשה. ביקר בישראל בשנת 1960 ונשאר ער לענין הנצחת זכרה של קהילת פלוצק.

קנרק (בר) רגה, ד"ר, רופאת שיניים ומדריכת־נוער. מנעוריה היתה פעילה בקן „השומר הצעיר". הדריכה קבוצות נוער, אירגנה כינוסים ומחנות־קיץ. נספתה בשואה.

קנרק ראובן, עסקן ציבורי. נמנה עם המייסדים של „מזרחי" בעיר. היה חבר מועצת הקהילה וחבר מועצת המנהלים של בנק הסוחרים. נספה בשואה.

קרביץ יחיאל־מאיר, מורה ובר־אוריין. שנים רבות לימד בביה"ס „תלמוד־תורה" של הקהילה. עסק בהוראת מדעי היהדות לראשי הכמורה בעיר. כל ימי חייו התגורר בדירה צנועה על יד בית־היתומים היהודי והקדיש שעות־הוראה רבות, שלא על מנת לקבל פרס, לילדי העניים. מכספו היה נוהג לחלק כוס חלב לילדים שלמדו אצלו. איש משכיל ויודע ספר שהטביע את חותמו על חינוך הילדים מהשכבות העניות ביותר. נספה בשואה.

קרובינר יצחק, חלוץ, שנמנה עם קבוצת החלוצים הראשונה שעלתה מפלוצק ב־1920. נפטר בגיל צעיר.

קרובינר מרדכי, חלוץ שעלה לא"י ביחד עם קבוצת החלוצים הראשונה בשנת 1920. היה בזמנו מדריך של „השומר הצעיר" בפלוצק.

קרוטושינסקי אברהם, גבור מלחמת העולם הראשונה. נולד בפלוצק, אביו היה פחח. בשנת 1912 היגר ביחד עם אחיו לארצות הברית. עבד כספר בניו יורק. כשהצטרפה ארצות הברית למלחמה בשנת 1917 התגייס לצבא ונשלח לחזית בצרפת. ביער הארדנים התחוללו קרבות קשים ובאחד מהם כותרה יחידתו על ידי הגרמנים ללא אפשרות של היחלצות מהמצור. ברגע קשה זה התנדב ק. לעבור את קווי האש ולהזעיק כוחות חילוץ. הוא ביצע את התפקיד בהצלחה תוך חירוף נפש והעזה רבה. הודות לגבורתו ניצלו כאלף חיילים של יחידתו. בעד מעשה־גבורה זה קיבל אות הצטיינות גבוה מידיו של גנרל פרשינג בעצמו והוענק לו הכינוי „הגיבור הגדול של העיר ניו יורק". במצעד הנצחון שהתקיים בניו יורק אחרי תום המלחמה, צעד בראש גדוד החיילים שאת חייהם הציל. כעבור מספר שנים הביע רצונו להתיישב בא"י והדבר אופשר על ידי עזרת משפחת הנדבנים שטראוס הידועה. התיישב בעקרון, אולם לא התאקלם וחזר לארה"ב. נפטר בגיל 60.

קרוטנברג דוד, עסקן ציבורי. נמנה עם המייסדים של הספריה „הזמיר" והיה במשך שנים רבות אחד הפעילים המסורים ביותר למען התפתחותה. בשנת 1930 נבחר כיושב ראש סניף „פועלי־ציון צ.ס." ועשה הרבה למען הרעיון הציוני־הסוציאליסטי בעיר. נספה בשואה.

קרוק ברל, מפעילי הקק"ל בפלוצק ומזכיר הוועדה העי־רונית למען הקק"ל במשך תקופה ארוכה.

קרוק דוד, מפעילי „מזרחי" בפלוצק. התמסר גם לפעולות של מוסדות עזרה שונים. נספה בשואה.

קרוק יעקב, עסקן ציוני ודמות ציבורית פופולארית בעיר. שנים רבות כיהן כחבר ועד „אגודת־ציון". היה בין מייסדיו ומנהליו של הבנק הקואופרטיבי העממי. מקצועו — צייר־שלטים וצבע אמנותי, שעבודותיו הצטיינו בדיוקן וברמתן הגבוהה. קיבל מנוי מטעם העיריה כאפוטרופוס סוציאלי, משרת־כבוד שנוצרה בשטח העבודה הקהילתית. נספה בשואה.

קרוק הרמן (הערש), עסקן תרבות ומחבר. נולד בפלוצק בשנת 1897, בן למשפחת עמלים. היה בגיל צעיר כשנפטר אביו ועול פרנסת המשפחה הועמס על שכמו. הצטרף לשורותיו של ה„בונד". מאז שם לעצמו מטרה: להפיץ תרבות וידע בקרב השכבות העניות של האוכלוסיה היהודית. הוא עבר לוורשה ושם נעמד בראש המארגנים של מפעל הספריות העממיות היהודיות. בניהולו הורחבה הספריה העממית הוורשאית עד ל־30 אלף כרך וכן נוסדו ספריות בכל הקהילות הגדולות בפולין. בהדרכתו התקיימו סמינרים להשתלמות ספרנים ועובדו שיטות של ניהול ספריות ושל דרכי הפצתו של הספר. על בעיות אלה וכן על שאלות כלליות של תרבות והשכלה כתב מאמרים רבים שפורסמו בעתונות הענפה של ה„בונד" בפולין. פירסם ביולטין חודשי על בעיות ספרנות וביבליוגרפיה יהודית.

בשנות הכיבוש הנאצי חי בגטו ווילנה ופה לא חדל מפעילותו התרבותית. הודות למאמציו ניצל מהשמדה חומר רב שהיה בארכיון של „ייווא". ערבי שבת ספרותיים שאורגנו על ידו בגטו נהנו מפופולאריות רבה בקרב הנוער והמבוגרים כאחד. כשהוקם בשנת 1942 בגטו ועד הסופרים, נבחר ק' לסגן יו"ר הועד.

יומן־הגטו שניהל ק. החל מיוני 1941 עד יולי 1943, הוא כיום אחד המיסמכים החשובים ביותר על גטו ווילנה, חייו התרבותיים, מאבקיו וחורבנו. הוא כתב את היומן בשלושה עותקים ואחד מהם, שהוטמן בביתו של כומר ידידותי, נמצא אחרי המלחמה על ידי המשוררים הווילנאים סוצקבר וקצ'רגינסקי. היומן הובא לדפוס על ידי הוצאת „ייווא" בניו־יורק (673 ע').

ק. נספה במחנה ההשמדה קלוגה, באסטוניה, ביום 18 בספטמבר 1944. היה זה יום אחד לפני השחרור כשהנאצים,

בראותם שהצבא האדום מתקרב, ירו באסירים ושרפו אותם חיים. רק 100 מהם הצליחו להימלט מההשמדה. נודע שקרוק המשיך בכתיבת יומנו גם במחנה קלוגה למרות שהיה עליו לעבוד עבודת פרך איומה ולסבול מרעב. עדים סיפרו שהיה מחזיק את כתביו בארגז עץ שהיה מסתירו מדי פעם באדמה. בכל זאת, למרות החיפושים הרבים, לא נמצא היומן הזה.

קרישק שמואל, פעיל בזמנו ב„מכבי" בפלוצק ונמנה בין שחקני הכדורגל המצטיינים. בארץ נמנה בין פעילי ארגון יוצאי פלוצק וכחבר ועדת הבקורת מזה שנים רבות.

קרישק (אלתר) גוטה, מפעילי ארגון יוצאי פלוצק בישראל. משמשת כחברת הועד ומקדישה מזמנה לכל פעולותיו של הארגון.

קרקובסקי משה, חקלאי ועסקן ציבורי. נולד באיזביצה בשנת 1881. עבר לפלוצק בשנת 1915 וניהל מסחר בתוצרת חקלאית. בשנת 1918 רכש אחוזה חקלאית — מילודרוז' — 12 ק"מ מהעיר — וניהל אותה במשך כל השנים. בשנת 1926 התארגנה שם ביוזמתו הכשרה חקלאית ודרכה עברו חלוצים רבים לפני עליתם לא"י. ההכשרה הזאת התקיימה בהפסקות עד לשנת 1937. היו באים אליה גם סטודנטים יהודיים מהפקולטה לחקלאות בוורשה.

משה ק', שזכה בהוקרת האיכרים הפולניים בגלל היותו חקלאי מצוין, גילה התענינות רבה בחיי הציבור היהודי. הוא נמנה עם קבוצת המייסדים של הגימנסיה היהודית ובשנות המשבר היה תומך בה בתרומותיו הכס־פיות. אשתו, דבורה, היתה פעילה במסגרת ויצ"ו. בגטו צ'נסטוכוב, לשם גורש עם משפחתו ויהודי פלוצק אחרים, עיבד חלקת אדמה ועזר לרבים במצוקת הרעב. נספה ביחד עם אשתו, בתו קלרה ובני משפחה אחרים במחנה השמדה.

ר

רובין יצחק, מהנדס־אדריכל ועסקן ציבורי. מנעוריו גילה התענינות רבה בעסקנות ציבורית בכלל וברעיון הלאומי בפרט. ביחד עם קבוצת חבריו ערך בסתר עתון מצויר שכמה מגליונותיו הכתובים ביד והמצויירים יפה השתמרו עד היום. תקופה מסוימת היה מזכירם של „צעירי־ציון" וחבר ועד אגודת „מכבי" בעיר. הודות לכשרונותיו המוסיקליים התארגנו מספר מקהלות שהופיעו בניצוחו בהצגות ובמסיבות ציבוריות שונות. במסגרתו של „מכבי" ארגן תזמורת מנגנים על מנדולינות, שהיתה מלווה מופעים ספורטיביים של האגודה. סיים חוק לימודי אדריכלות בוורשה, יחד עם זה המשיך שם בפעילותו הציבורית ובין היתר ניצח על מקהלת פועלים גדולה בוורשה.

בשנות השואה חילק את גורלם של מגורשי הקהילה וכחבר ועד המגורשים בעיירה בודזנטין המשיך לדאוג לעניני הציבור עד ימיו האחרונים. נספה בשואה.

רובין יוסף, עסקן ציוני שהיה מנעוריו פעיל למען הרעיון הלאומי ובעיקר התמסר לעבודה למען הקרן הקיימת. נתן ידו לארגון קיבוץ ההכשרה החלוצית בפלוצק. כשעבר לוורשה המשיך שם בפעילותו הציונית ותקופה מסוימת עבד בועד העירוני של הקק"ל. נספה בשואה.

רובין (לבית **בארון**) **דינה**, מנעוריה היתה פעילה בתנועות נוער ציוניות. תקופה ארוכה היתה חברת ההנהגה של קן „השומר הצעיר" (תנועת הצופים) ואח"כ חברת ועד של „הרצליה". עלתה לא"י ביחד עם בעלה, משה, וביתם הפך למרכז של הפעילות הציבורית של יוצאי פלוצק בישראל.

רובין משה, מחניכי „החדר המתוקן" ואחר־כך — הגימנסיה היהודית בפלוצק. היה מסור לפעילות בקרב התנועה הציונית והמשיך בה כל השנים עד עליתו ארצה. בתחילה נמנה בין חברי ההנהגה של „השומר הצעיר" (תנועת הצופים) ויותר מאוחר בין מייסדיה ומנהיגיה של אגודת הנוער „הרצליה". משנת 1922 ואילך התמסר במיוחד לביסוסה של תנועת הספורט הלאומית „מכבי" וכיהן בתפקיד מזכיר־כבוד ואחר כך כסגן יושב־ראש, עד עליתו ארצה ביחד עם רעיתו, דינה, בתחילת שנת 1935. בהשפעתו השתלבה האגודה „מכבי" בפעילות הציונית בעיר. מופעים בתיאטרון העירוני, מלווים במפגני ספורט, תהלוכות ברחו־בות, נשפים וחגיגות, — נשאו אופי לאומי מובהק וקרבו את לבבות הצעירים לרעיון התחיה וגאולת הארץ. לאות הוקרה נבחר על ידי ה„מכבי" בפלוצק כחבר־כבוד, כבר בהיותו בארץ.

ביחד עם פעילותו ב„מכבי" היה חבר הועד של התנועה הציונית בעיר והשתתף בעבודה למען הקרנות. בשנים האחרונות לפני עליתו, היה מזכיר סניף התנועה. כמו־כן היה חבר ועדה עירונית לבעיות עזרה סוציאלית. השתתף באופן פעיל במערכות הבחירות למוסדות המחוק־קים של פולין, לעיריה ולקהילה. בבחירות לסיים ולסנט היה סגן מיופה־כח הרשימה המחוזית של המיעוטים הלאומיים.

במשך שנים רבות היה כתב קבוע של העתונים היומיים „היינט" ו„נובה סלובו".

פעילותו הציבורית בארץ מתרכזת בארגון יוצאי פלוצק, שבו הוא מכהן כיושב־ראש זה שנים רבות.

רובינשטיין (זילברשטיין) חוה, מראשוני „השומר הצעיר" בפלוצק. שנים רבות הדריכה קבוצות ילדים ונוער ובמשך תקופת־זמן היתה ראש הקן. נספתה בשואה.

רוגוז'יק יוסף, אדם משכיל ואיש עסקים. מהדמויות המכובדות והמקובלות בפלוצק. היה היושב־ראש הראשון של הנהלת הקהילה הדמוקרטית, שנבחרה אחרי תקומת פולין. המשיך בתפקידו זה שנים מספר עד עזבו את פלוצק, כדי לקבל על עצמו תפקיד המנהל הכללי של החברה הגדולה לשיט על נהר הויסלה בוורשה.

רוזן שלמה, עסקן ציוני מבין פעילי „מזרחי" הותיקים. הצטיין כבעל־תפילה ושליח־ציבור שקולו ערב לשומעיו. היה עובר לפני התיבה כחזן בחגים בבתי־תפילה שונים ואף בבית הכנסת הגדול. עלה ארצה לפני המלחמה. פעיל בארגון יוצאי פלוצק.

רוזנבאום (**מרוז**) **אליהו**, ד"ר, מורה לעברית ולהיס־טוריה כללית בגימנסיה היהודית בפלוצק. עלה ארצה ושימש כמנהל מחלקת החנוך בעירית ת"א במשך הרבה שנים. אשתו היתה מורה לשפות בגימנסיה היהודית.

רוזנבוים חיים, מורה בביה"ס „יסודי התורה" בפלוצק. לימד וחינך דור של נוער שומר מסורת.

רוזנבלום שמעון, היה מדריך נוער בקן תנועת „גורדוניה" בפלוצק. בשנות השואה נשלח למחנה עבודה בסקארז'יסקו ושם היה מושיט עזרה לפלוצקאים שהיו באותו המחנה. ניצולי המחנה מסרו עדות על התנהגותו שהצטיינה בנכונות לעזור לזולת. נספה במחנה השמדה.

רוזנבלום יהושע, חלוץ־פועל ועסקן ציבורי. נולד בפלוצק ומנעוריו היה מסור לענין הציוני. מילא תפקיד של מזכיר סניף „החלוץ הצעיר" ואחר כך שימש כמזכיר סניף „החלוץ". את הכשרתו החלוצית עשה בקבוצת „ריכוז ויתקין" ע"י לודז'. בשנת 1934 עלה על סיפון האניה ה„בלתי־ליגאלית" הראשונה „וולוס".

בארץ עבד כפועל בפרדס ובתעשיית החמצן. בשנת 1947 קיבל תפקיד של מזכיר אגודת פועלי המתכת בחיפה שאותו מילא עד גיוסו לצה"ל והשתתפותו במלחמת העצמ־אות. בשנת 1952 נבחר למרכז אגודת פועלי המתכת, מן החשובות ביותר באיגוד המקצועי של פועלי חיפה. נוסף לתפקיד זה הנהו חבר מרכז מפא"י, מזכיר האיגוד של עובדי קולנוע ותיאטרון, איגוד מנהלי עבודה בתעשיה בחיפה, חבר מזכירות האיגוד הארצי של פועלי מתכת, חבר המועצה הארצית של „מבטחים", חבר הועד הפועל של מועצת פועלי חיפה ומועצת לשכת העבודה בחיפה.

מראשית הקמתו של ארגון יוצאי פלוצק בישראל, משתתף בפעולותיו כסגן יו"ר של הארגון.

רוזנברג ישעיהו, היה פעיל בזמנו בפלוצק כזקן בעלי מקצוע הפחחות. בהיותו אסיר במחנה ההשמדה טרבלינקה ביחד עם בנו, מילא תפקיד מכריע במרד. שניהם פתחו את מחסן הנשק הנאצי, חדרו לתוכו והעבירו דרך החלון רובים ורימונים לקבוצת המורדים. שניהם נספו כגיבורים בהתלקחות הקרב. זכרם קודש לנצח.

רוזנברג רוז'קה, מורה ומחנכת. לימדה בבתי ספר עממיים וזמן־מה גם בגימנסיה היהודית. חינכה דור של נוער יהודי. נספתה בשואה.

רוזנטל אדולף, מזקני הפלוצקאים בארה"ב. כל שנותיו היה פעיל בארגון יוצאי פלוצק בניו יורק. שימש מזכיר הארגון וכתובת לכל הפלוצקאים בארה"ב. נפטר בשיבה טובה בניו יורק.

רוזנטל הרש, מורה בביה"ס העממי היהודי. חינך דורות רבים של צעירים ודמותו כמחנך מסור נחרתה היטב בזכרונם של רבים. נספה בשואה.

רוזנפלד יוסף, נולד בפלוצק. בן 8 עלה ארצה בשנת 1934 יחד עם משפחתו. חניך ביה"ס העממי בנוה שאנן בחיפה. בתקופת המלחמה עבד במכונאות במחנות צבא. בשנת 1944 התגייס ל„הגנה" ונשא בעול תפקידים שונים. התבלט בחושו לסדר, ארגון ומשמעת. נפל במיבצע ה„הגנה" על יד גשר הזיו.

רוזנפלד יצחק, מצעירי „מכבי" הפעילים. הצטיין כמדריך בהתעמלות ולמטרה זו הקדיש הרבה מזמנו. היגר לארגנטינה ושם נפטר.

רוזנצווייג חיים, עסקן ציבורי ותיק שנמנה עם ראשוני הפעילים הציוניים בעיר. היה מהראשונים שנבחר לועד הקהילה וכיהן בה כסגן יושב־ראש. תקופה מסוימת היה חבר הנהלת העיריה („לאווניק"). נספה בשואה.

רוזנשטרויך דן, מראשוני העסקנים הציוניים בעיר. היה ממייסדי „אגודת ציון" ואחד מהמשכילים הבולטים בפלוצק.

רוזנשטראוך קרול, ד"ר, נולד בפלוצק. גמר את חוק לימודיו באוניברסיטה בוורשה כרופא. נורה על ידי הנאצים בינואר 1940 בפעולת תגמול בעד חבלה שבוצעה על ידי המחתרת הפולנית.

רוטקופף יחזקאל, חבר הועד של האגודה הציונית. עסקן פעיל למען הקרנות הלאומיות. היה ער לכל פעולה ציונית בעיר ונתן ידו להצלחתה. נספה בשואה.

רוטקופף חנקה (לבית **מינץ**), עסקנית ויצ"ו. עזרה

באיסוף כספים לקרנות. השתתפה אישית בכל פעולות הצדקה והעזרה שאורגנו על ידי סניף ויצ״ו. נספתה בשואה.

רוס מארק (**רוזנטל משה**), מהנדס מכונות. סיים את חוק לימודיו בפוליטכניון הוורשאי. נמנה עם קבוצת הצעירים שלקחו חלק פעיל בארגון הופעות פומביות לטובת מוסדות ציבוריים שונים. תקופה מסוימת היה חבר ועד ה„מכבי״ ועסק בהדרכה ספורטיבית. היגר לארצות הברית ועוסק בתעשיית מתכת. בישראל ביקר מספר פעמים וגילה התענינות בפעילותם הציבורית של יוצאי פלוצק.

רוסאק גרונים, היה חבר פעיל ב„החלוץ הצעיר״ והקדיש הרבה ממרצו להתארגנותו של „הפועל״. היה מדריך ספורט. נספה בשואה.

רוסאק הרש, ד״ר, בוגר הגימנסיה היהודית. סיים חוק לימודיו ברפואה בצרפת זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. נאסר על ידי הנאצים בשנת 1941 והוחזק במחנה בצרפת עד 1942 כשהועבר עם יתר האסירים לאושוויץ. פה, כתוצאה מסלקציה, נשלח למחנה־עבודה בגולשוב, המרוחק כ־80 ק״מ מאושוויץ. מילא תפקיד של רופא האסירים ועשה כמיטב יכולתו על מנת להקל על תנאיהם האיומים. לפני שחרורו היה בין משתתפי „צעדת המוות״ שערכו קלגסי הס״ס לשארית האסירים במחנות ההשמדה. הוא ניצל מכליון וחזר לפאריז. חידש את עיסוקו הרפואי ונעשה למקובל ביותר בבתים יהודיים רבים בפאריז. בין היתר משמש גם רופא־יועץ של שגרירות ישראל במקום. כמו כן הוא פעיל, ביחד עם רעיתו, בועד ארגון יוצאי פלוצק וער לכל פעילות ציבורית־ציונית.

רוסאק טוניה (לבית קובלסקי), ד״ר. סיימה גימנסיה יהודית והיתה פעילה ב„מכבי״ ובתנועת „השומר הצעיר״. סיימה חוק לימודיה ברפואה בצרפת. בשנות הכיבוש הנאצי הסתתרה בפאריז והיתה פעילה בשורותיה של המחתרת הצרפתית. לאחר שחרורה של צרפת חזרה למקצועה ומנ־הלת מעבדה רנטגנולוגית פרטית. פעילה בועד ארגון יוצאי פלוצק בצרפת.

רוסאק יעקב, נולד בפלוצק ועלה לא״י בשנת 1924. התישב בחיפה והיה פעיל בארגון עולי פולין. הצטיין בלב חם ורגיש, מלא אהבה לעם ולארץ. חינך ילדיו לאהבת הארץ ולעבודה. בכור בניו היה ממפקדי הקסטל וסגן אלוף בצה״ל. בשנותיו האחרונות לפני מותו התגורר בעפולה.

רכטמן לאה, הצטרפה לתנועה הקומוניסטית עוד בהיותה תלמידה בגימנסיה ובעד פעילותה זו נשפטה ונידונה לתקו־פת מאסר ארוכה. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ברחה מבית־הסוהר. נספתה בשואה.

רנבוים יצחק, מורה ומחנך. נולד בפלוצק, שימש מנהל בית ספר עממי בגומבין. בהיותו בעל חוש מוסיקלי מפותח, ארגן וניהל תזמורות ומקהלות נוער ב„מכבי״ ובבתי הספר שבהם עבד. היה שם דגש מיוחד על החינוך לספורט.
נספה בשואה יחד עם אשתו גיטה (לבית רוסק) ובתו.

רציונז׳ר הנריק, היה מזכיר ארגון הסוחרים בפלוצק וער לעניני הציבור. רבים מבין הסוחרים הזעירים נעזרו על ידו. זמן־מה היה פעיל ב„מכבי״ כחבר הועד. נספה בשואה.

רציונז׳ר תיאופילה, היתה מורה וסגנית מנהל של בית הספר העממי היהודי. הצטיינה כמחנכת טובה המבינה לנפש הילד היהודי. נספתה בשואה.

רקובסקי אברהם אבא, סופר־משכיל. בנו של הרב הפלוצקאי עזריאל אריה ר. נולד בשנת תרט״ו. מפי אביו קיבל השכלה מסורתית, אולם בחשאי למד גם עברית מו־דרנית ושפות זרות. בשנת תרל״ב התחיל לפרסם מאמרים ב„המגיד״ וב„הצופה להמגיד״. בשנת 1875 הופיע בוורשה תרגומו של „נדחי ישראל״. ב„הצפירה״ היה מפרסם באופן קבוע מסות פופולריות על נושאים משטחי הטבע, הגיאוגרפיה וההיסטוריה. חוץ מזה פירסם מספר תרגומי מופת וגם כתב שירים. חיבר ספר לימוד עברי לידיעת השפה הצרפתית. ב־1885 הופיע תרגומו של הספר „דויד אלרואי״ מאת לורד ביקונספילד בשם „חוטר מגזע ישי״. כתב סיפור בשם „הנקמה״ שהופיע בשנת 1886.

בשנות כהונת אביו כרב בפלוצק, חי ופעל בקרב יהודי הקהילה. עשה רבות למען הפצת ההשכלה בין צעירי הקהילה.

רקובסקי דב בער, בנו הצעיר של הרב עזריאל אריה ר. מנעוריו הצטיין בבקיאותו הרבה בתורה ובחכמת ישראל. רבים ניבאו שהוא יירש את כסא הרבנות אחרי אביו. הצטיין בדאגתו הרבה לצורכי העניים. נפטר בפלוצק בשנת 1879 בהיותו בן 38.

רקובסקה פועה, מורה־מחנכת ועסקנית ציבור. נכדתו של הרב הפלוצקאי ר׳ עזריאל אריה רקובסקי. נולדה בשנת 1865. קיבלה השכלה כללית בבית ספר פרטי והצ־טיינה בלימודיה. כבר בנעוריה פירסמה ב„הצפירה״ תרגו־מים מרוסית. היא יסדה בפולין את תנועת הנשים הציו־נית הראשונה „בנות ציון״ ומטעם התנועה הזאת ביקרה בערים ובעיירות כדי לעשות נפשות לרעיון התחיה הלאו־מית ולגייס את הנשים לעבודה למען הקרנות. כשנוסדה

בשנת 1915 בפלוצק הגימנסיה היהודית, הציעה מועמדותה לשמש בה מורה לעברית. הצעתה נתקבלה ברצון ובמשך שתי שנות עבודתה בגימנסיה פיתחה פעילות ציבורית ענפה, במיוחד בקרב הנשים, למענן יסדה סניף של „בנות ציון".

פועה ר. תירגמה לעברית הרבה יצירות־מופת ובין היתר „תולדות העם היהודי" לדובנוב, ספרו של קאוטסקי „מי אשם במלחמת העולם", רומן של אנאטול פראנס „החבצלת האדומה" ועוד.

זכרונותיה שכתבה בהיותה בגיל 90, אשר הופיעו בשם „יומנה של מהפכנית", הם מקור עשיר של חומר על חיי הציבור היהודי בפולין בתחילת המאה הנוכחית.

פועה ר. התישבה בא"י עוד לפני המלחמה והתגוררה בחיפה אצל בתה. בתחילה עבדה כמורה בבית ספר מקצועי לבנות ואחר כך תירגמה חומר ספרותי שונה לעברית לפי הזמנותיה של הנהלת קרן היסוד. נפטרה בגיל 91 שנה, בשנת 1956.

ש

שאטאן יוסף־אברהם, כיהן כגבאי בבית החסידים של חסידי גור במשך שנים רבות.

שווארץ פנחס (קרוק שמואל), מחבר ועסקן ציבורי. נולד בפלוצק. פעילותו הספרותית התחיל בכתב־עת של ה„בונד" לנוער „סאָציאַליסטישע יוגנט־שטימע" ואחר כך הפך לחבר מערכת קבוע של בטאון ה„בונד" בפולין, העתון היומי „פאָלקסצייטונג" שהופיע בוורשה. במשך כל השנים, עד פרוץ המלחמה, היה חבר הועד המרכזי של תנועת הנוער של „בונד" בפולין „צוקונפט" וגם סגן יושב ראש איגוד העתונאים היהודיים בפולין.

בוורשה הופיע ספרו „פילסודסקי און די יידן־פראַגע" (פילסודסקי ושאלת היהודים).

עם פרוץ המלחמה עזב את וורשה ונמלט מזרחה. הצליח להגיע לארה"ב ובשנת 1943 הופיעו בניו־יורק ספר זכרונותיו על הפעילות הציבורית בפולין בשם „מיטן וואַנדערשטאַק אין האַנט" (עם מקל־הנדודים ביד) וכן ספרו „דאָס איז געווען דער אָנהייב" (זו היתה ההת־חלה).

עד שנת 1962 שימש כמזכיר כללי של „ייווא" בניו יורק והיה חבר פעיל ב„ועד הפועלים היהודי" („יידישער אַר־בעטער קאָמיטעט"). נפטר בארה"ב בשנת 1963.

שולמן שלמה־מרדכי, בשנת 1905 נמנה בין פעילי המהפכנים הלוחמים נגד שלטון הדיכוי הצארי. בתור בעל נסיון בחקלאות הדריך קבוצה של „השומר הצעיר" בגידול ירקות ובעבודות שדה שונות. נספה בשואה.

שושני נפתלי, מראשוני החלוצים בפלוצק שעלה ארצה בשנת 1920. זמן רב שימש ביתו מקום כנס של כל הפלוצקאים בארץ. היה ממייסדי ארגון יוצאי פלוצק בא"י ומפעיליו הראשונים. רוב פגישותיו של הארגון התקיימו במשך שנים רבות בביתו. נפטר בתל־אביב.

שטרן אליהו, חלוץ ומחנך. למד בגימנסיה היהודית בפלוצק. בשנת 1929 היה בין מייסדיה של תנועת הנוער הציונית־כללית „השומר הלאומי" בפלוצק. בשנת 1931 הצטרף לתנועת „החלוץ" וכעבור זמן־מה שימש כמדריך בסניף התנועה וגם כמזכיר הסניף. עד השנה 1935 פעל בסניף „החלוץ" בפלוצק ואחר כך המשיך בפעילות דומה בסניף התנועה שבעיר גדאנסק (דאנציג) שבה שהה בחוות ההכשרה החקלאית. כעבור שלוש שנות ההכשרה קיבל סרטיפיקט לעליה מטעם תנועת „החלוץ" בגדאנסק, אולם לפני עליתו עשה עוד שנה אחת של הכשרה בקיבוץ ע"ש בורוכוב בלודז'.

לא"י הגיע ב־1939 והצטרף לפלוגת הקיבוץ המאוחד בגדרה. כן השתתף בפעולות שמירה והגנה במיוחד בנקודת ההיאחזות „כפר סולד", שהיתה נקודת „חומה ומגדל". בשנת 1940 נשלח מטעם התנועה לעבודה במפעל האשלג בסדום וב־1941 עבר ביחד עם רעייתו לקיבוץ אלונים שבעמק יזרעאל שבו הוא חי כל הזמן. בשנת 1945 נתמנה למרכז מחוז חיפה של תנועת הנוער העובד. השתתף במלחמת השחרור.

לאחר שסיים את סמינר הקיבוצים באורנים משמש כמורה בקיבוץ וממשיך בהשתלמותו באוניברסיטה העברית. במשך השנים התפרסמו בשבועוני וירחוני התנועה רשימות ומאמרים מפרי עטו, בעלי אופי פליטוניסטי וספרותי.

שטרן חנה, היתה פעילה בארגון נשים ציוניות ויצ"ו במשך שנים רבות. הצטיינה בערנותה לכל פעולה ציונית בעיר. נספתה בשואה.

שטרן הרש, היה פעיל תקופה ארוכה כחבר ועד וגזבר של אגודת ה„מכבי" בפלוצק. התמסר במיוחד לענינים המשקיים והפיננסיים של האגודה ובזה תרם רבות להת־פתחותה ושגשוגה. נספה בשואה.

שטרן (קסלמן) הלה, אחת המורות הותיקות בבתי הספר העממיים לילדי היהודים בפלוצק. נספתה בשואה.

שיבק אהרן, מימי נעוריו היה פעיל בתנועה הציונית בעיר. חבר ועד פועלי־ציון צ. ס. ובא־כוח התנועה במו־עצת העיריה. בשנת 1939 נבחר למועצת הקהילה וכיהן בה כיושב ראש שלה. נספה בשואה.

שיליט חנוך, מעסקני תנועת ה„מזרחי" בעיר. נבחר

בזמנו כיושב ראש הקהילה ושימש בתפקיד זה מספר שנים. כמו־כן היה חבר ההנהלה של בנק הסוחרים ויו״ר קופת גמילות־חסדים. נספה בשואה.

שושני (כהן) חנה, מפעילי ארגון יוצאי פלוצק בישראל. משמשת כחברת הועד.

שימנסקי לייב, נבחר למועצת הקהילה מטעם ארגון בעלי המלאכה ושימש בה שנים רבות עד לפרוץ המלחמה. נספה בשואה.

שמחוני (ווסולק) אברהם, מפעילי הנוער החלוצי בעיר. היה מדריך וחבר ההנהגה של „השומר הצעיר" תקופה ארוכה עד עליתו לא״י. בארץ נמנה בין העובדים הבכירים במסגרת הקואופרציה הצרכנית.

שמחוני (ווסולק) דוד, בנעוריו היה פעיל בקן „גורדוניה" בעיר כאחד ממייסדיה. לאחר עליתו לא״י השתקע בירושלים והיה פעיל בשורות ה„הגנה". במשך שנים רבות עבד כנהג של „המקשר" ולאחרונה ממלא תפקיד אחראי במשרד הבטחון.

שמחוני (גולדשידט) מלכה, היתה בין המדריכות הפעילות ב„השומר הצעיר" בפלוצק.

שמידט אברהם, עסקן ציבורי ולוחם בגטו וורשה. נולד בעיירה לובראניץ. בשנות נעוריו ובחרותו חי בפלוצק ולמד בגימנסיה היהודית. היה פעיל בתנועת „צעירי ציון" ובסניף „הרצליה". בשנת 1922 עבר לוורשה והצטרף לתנועת „פועלי־ציון" צ. ס. עשה רבות למען קרן היסוד. בתקופת שלטון הנאצים חי בגטו וורשה והתמסר לארגון העזרה הסוציאלית. לטיפולו נמסר רובע אחד של הגטו. בשנת 1943 נאסר ונשלח למחנה ריכוז פוניאטוב. גם שם עמד בראש תנועת המחתרת והכין מרד מזוין. נרצח על ידי הגסטאפו בגיל 43 שנה. מ. ניישטאט בספרו „חורבן ומרד של גטו וורשה" מעלה על נס את פעילותו ושמו נמצא ברשימת 320 העסקנים המצטיינים, אמנים ואנשי רוח של הגטו.

שמידט דוד, עסקן תיאטרון, נולד בפלוצק בשנת 1830 ובשנת 1867 עבר לגור בלונדון. שם היה בעל איטליז, אולם גילה התענינות רבה בהתפתחותו של התיאטרון היהודי. אירגן את הופעותיו של השחקן היהודי הנודע יעקב פ. אדלר בלונדון. לאחר מכן הפך למארגן קבוע וניהל את „המועדון הדרמטי העברי" בלונדון. היה מחוסר השכלה, אולם עשה רבות למען הפצתה של תרבות הדרמה היהודית באנגליה. בנו, אברהם, המשיך בפעילות אביו.

שנוויץ הרש (העניעק), עסקן ציבורי, מראשוני הפעילים והמייצגים של „צעירי־ציון". נספה בשואה.

שנוויץ הנריק, אינז׳, בראשית דרכו הציבורית היה רחוק מהרעיון הלאומי, אולם בהשפעת חבריו התקרב בתחילה לתנועת הספורט הלאומי ואחר כך גם להסתדרות הציונית. משנת 1928 היה פעיל באגודת ה„מכבי" בפלוצק כסגן יושב ראש וכמדריך לספורט. נספה בשואה.

שניר (זלוטניק) רוחמה, בבית אביה, הרב, קיבלה חינוך יהודי־ציוני מעמיק. מימי נעוריה היתה פעילה בתנועה הציונית והצטרפה לקבוצת „השומר הצעיר" שהתארגנה בקרב תלמידיה של הגימנסיה היהודית. בשנות העשרים עלתה לא״י. בעלה היה הסופר והמבקר הידוע מרדכי שניר (קושניר).

שפילמן יהודית, הגיעה ארצה בגיל צעיר כאחת החלוצות הראשונות מפלוצק. בארץ עברו עליה קשיים מרובים שעליהם לא הצליחה להתגבר.

שפיר (שפסקי) אליהו, היה פעיל שנים רבות בשורות תנועת הפועלים המהפכנית. בזמנו אירגן את אגודת פועלי המחט ופועלי העור בעיר. כמו־כן עסק תקופת זמן בפעולות תרבותיות ב„הזמיר". בזמן מלחמת העולם השניה, בהיותו בברית המועצות, התקשר עם קבוצת תנועת „השומר הצעיר" המחתרתית וביחד אתה עלה ארצה בשנת 1946 ומצא את מקומו בקבוץ.

שפירא זהבה (וולדקה), חלוצה ומדריכת נוער. נולדה בפלוצק ולמדה בגימנסיה ממלכתית לבנות. בנעוריה הצטרפה לתנועת הנוער החלוצית „עקיבא" והיתה חברה בהנהגת הקן הפלוצקאי. הדריכה קבוצות של צעירים. עשתה את הכשרתה בחווה חקלאית ע״י קרקוב והתכוננה לעלות לא״י. המלחמה סיכלה את חלום חייה. נספתה בתקופת השואה.

שפירא נפתלי אביגדור, שחקן תיאטרון. נולד בשנת 1919 כבנו של האדמו״ר הפלוצקאי. את דרכו על הבמה היהודית התחיל בהיותו בן 16 כששיחק בלהקתו של רודולף זסלבסקי בלודז׳. בשנת 1939 הופיע בצ׳כוסלובקיה ביחד עם משה ליפמן, אני ליטון ויצחק טורקוב — בהצגת „הדיבוק" של אנ־סקי ו„השחיטה" של גורדין. אחר כך שיחק בתיאטרון היהודי בבוקרשט יחד עם לאה סטרלינג. אחרי המלחמה היה בין הראשונים, אשר ארגנו הופעות במה במחנות העקורים בגרמניה. בצרפת הופיע במחזות יהודיים שונים שהוצגו בתיאטרון לאנקרי בפאריז. השתתף בסיורים רבים של להקות במה יהודיות בתפוצות ובישראל.

שפסקי שמעון, עסקן ציבורי; במשך הרבה שנים היה מזכיר אגודת פועלי העור.

שפרלינג וולף, מפעילי העסקנים הציוניים בעיר במשך כל השנים. ייצג את התנועה הציונית במועצת הקהילה וזמן־מה גם במועצת העיריה. נספה בשואה.

שקרלט יצחק, מורה־מחנך ועסקן. הגיע לפלוצק בשנת 1928 כמורה לעברית בגימנסיה היהודית. קודם לכן שימש במשך זמן־מה כמזכיר הועד הציוני המרכזי בוורשה. הצטיין כנואם מזהיר שהלהיב בנאומיו את השומעים. השתתף באופן פעיל בועד הציוני המקומי והדריך רבים בניהול העבודה הציונית.

שרייבר הלוי פביאן, סופר־עתונאי. נולד בפלוצק בשנת 1849. אביו היה מורה ודאג להשכלת בנו. הלוי פ. היגר בתחילת שנות ה־90 של המאה ה־19 לארגנטינה ובתחילה עבד שם כמורה בביה״ס של יק״א. אח״כ התחיל לכתוב מאמרים בכתבי־עת יהודיים וספרדיים. התמנה לעורכו של עתון יידישאי „דער יידישער פּאַנאָגראַף״. פירסם מאמרים בשבועון יהודי „די בלום״ שהופיע בבואנוס־איירס וזמן־מה היה עורכו של „דאָס פאָלקסבלאַט״. בין השנים 1914—1916 ערך את העתון היומי הראשון ביידיש שהופיע בארגנטינה „דער טאָג״. הוא ערך גם שבועון לנוער „דער קינדער־פריינד״. חיבר רומן „דער פאַרלאָרענער״ (האבוד) שהופיע לאור אחרי מותו. תירגם ליידיש את מחזהו של ראסין „אסתר״. נפטר בבואנוס־איירס בשנת 1932.

תהילים רגינה, היתה מורה בבתי־הספר העממיים לילדי היהודים.

חורבן קהילת פלוצק

ד"ר יוסף קרמיש
מנהל ארכיון „יד ושם", ירושלים

יהודי פלוצק תחת השלטון הנאצי

פרק א': עד הגירוש מהעיר

ביום פרוץ המלחמה, ב־1 בספטמבר 1939, ב־6 בבוקר, נפלו הפצצות הראשונות על פלוצק, ליד הקסרקטין ברחוב פלונסקה (נפלו אז כ־10 חללים), שהעירו את האוכלוסיה משנתה. הבריות חשבו לתומם שאלה הם תרגילים של כוחות האוויר במקום. ברם, עד מהרה הוברר שהמלחמה פרצה. החנויות נסגרו מיד והאכרים שבאו ליריד מיהרו לחזור לבתיהם.

במשך היום, וכן בימים שלאחריו, נישנו ההפצצות ואנשים רבים חיפשו מקלט בעיירות ובכפרים שעל הגדה השמאלית של נהר ויסלה. יהודים אמידים כבר ביום השני והשלישי של המלחמה ברחו לצד השני של הויסלה ולוורשה; ביום הרביעי פינו את העיר כמעט כל האוכלוסיה והשלטונות. בעת ובעונה אחת הגיעו לפלוצק כמה מאות יהודים מעיירות קטנות הסמוכות לקו הגבול.

עם פרוץ המלחמה עברו דרך העיר בסך פלוגות צבא בכיוון צפון־מזרח, ברם אחרי כמה ימים בלבד חזרו אחוזי בהלה. דרך העיר החלו לנוע המוני חיילים. מהשיחות אתם ניתן היה לקבוע שאלה הם שרידי פלוגות שהוכרעו על גבול פרוסיה המזרחית, בעיקר ליד מלאווה. הרחובות היו מלאים כלי־רכב. האנדרלמוסיה התפשטה משעה לשעה; נעשה ברור שהצבא המובס נסוג מאחורי הויסלה מפני הצבא הגרמני שהתקרב מפרוסיה המזרחית.

בזמן הפעולות המלחמתיות ניזוקה העיר לא הרבה; את הנזקים הגדולים ביותר גרמה הארטילריה הפולנית, אשר רצתה בכל מחיר למנוע מהגרמנים לבנות גשר פונטוני לראדזיוויאָה [1].

הבריחה מן העיר הלכה ב־3 כיוונים: לוורשה (בספינות קיטור), לגומבין ולגוסטינין.

מרוב צפיפות בספינות נדרסו אנשים למוות (ביניהם הקרבן היהודי הראשון, הלבלר קאראש) [2].

סבל רב נפל בחלקם של הפליטים, אשר ברחו ברגל לגומבין. העיירה הקטנה הזאת קיבלה בזרועות פתוחות את הפליטים, שהגיעו באלפיהם והצפיפות היתה פה גדולה כל כך שאנשים לנו במסדרונות של בתים, בבית־הכנסת, בבתי־המדרש וכו'. אך הגרמנים, שבידיהם היתה אינפור־מציה מלאה על תנועות הצבא הפולני, הפציצו את גומבין, שדרכה עבר כביש ראשי שחיבר את פומרניה עם וארשה. פצצות תבערה הציתו את העיירה שכמעט נשרפה כליל והרבה יהודים נשרפו חיים בבתיהם. בגומבין קיפחו את חייהם משפחות שלמות מפליטי פלוצק, כגון: טילמנים, גומבינסקים, ווארשאוויאקים, בורשטינים, גולדברגים, מנצ'יקים, טויבנפליגלים, בן־ציון פארבא ורבים אחרים [3]. כן נפצעה קשה מארישה שיבר, שמתה מפצעיה.

אחרי כיבוש גוסטינין טעמו הפליטים לראשונה את הטעם של המשטר החדש ביחד עם היהודים המקומיים; הם נלקחו מיד לעבודות כפייה קשות ומפרכות [4].

פלוצק עצמה נכבשה ביום 8 בספטמבר 1939. במשך 2—3 שבועות, כל עוד היה השלטון בידי הצבא — לא הופעלו נגד היהודים שום סנקציות. חיילים גרמניים לא היפלו בין יהודים לפולנים. הם לא התמצאו ביחסי המקום, לא ידעו מיהו יהודי ואפילו ערכו קניות בחנויות יהודיות. ארעו אף מקרים כשחיילים היו מזהירים יהודים ומיעצים להם לעזוב את העיר לפני שהגסטאפו יקבל את השלטון לידיו. לאמיתו של דבר, היה אז מספר היהודים בפלוצק קטן, שהרי הרוב המכריע של האוכלוסיה היהודית ברח לגומבין הסמוכה, ורק לאחר זמן, משנתעודדו ע"י אי־התוקפנות של הגרמנים, החלו לחזור לעיר בהמוניהם [5].

לאחר כיבוש הגדה השמאלית של הנהר ויסלה החלו לחזור האוכלוסים לבתיהם. הם חזרו מוורשה, מגומבין, מגוסטינין, בדרכים שונות וגם בסירות דרך הוויסלה.

וכך מתאר עד ראיה את דרכו חזרה לפלוצק: „אחרי שבוע של רעב ואימת־מוות בגומבין חזרנו רגלי לפלוצק. הדרך אשר הובילה בקרבת היער הלונצקאי היתה מלאה חללי חיילים פולניים. יהודים שנתפסו לעבודת כפייה הכירו בין החיילים שקברו הרבה מבני־בריתם" [6].

ליהודים שחזרו לעירם ארעה הפגיעה הראשונה מצד הגרמנים: הם עצרו על הגשר כמה מאות גברים, הורידו מעליהם את המעילים ובמשך יממה שלמה מנעו מהם את הכניסה לעיר [7].

בימים האחרונים של ספטמבר החלו החיים בעיר לחזור לאט לאט למסלולם. נפתחו החנויות וכל אחד השתדל לחזור לעיסוקו. אבל לאחר סיפוחה הרשמי של פלוצק למחוז פרוסיה המערבית (גאו ווסט־פרייסן) — בהתאם לדקרט של היטלר מיום 8 באוקטובר 1939 על הכללה וחלוקה אדמיניסטרטיבית חדשה של „שטחי־מזרח המסופחים" — הועבר השלטון לידי גופים מפלגתיים

(בעיקר לידי הגסטאפו) ומיד התחילו הרדיפות והתנק־שויות ביהודים, כגון חטיפות ברחובות לעבודת כפייה, גזל רכוש (החרמת סחורות, רהיטי בית), התעללות ביהו־דים דתיים וכו׳. היהודים הוכרחו, למשל, לרדוף אחרי האווזים ברחובות ומי שלא השיגם, קיבל מכות אכזריות. יצויין, שבהרבה מקרים שימשו הנערים הפולניים מורי־דרך לגרמנים בחיפושיהם אחרי גברים יהודיים לעבודות מפרכות ומלוכלכות. לא ייפלא שהרבה גברים היו משכי־מים קום ומחפשים מחסה אצל מכיריהם הפולניים עד רדת הלילה.

שום גבר לא היה מעיז להיראות ברחוב בעיצומו של יום, כי מלאכי חבלה היו חוטפים אותו לעבודה.

כל שעה הביאה אתה הגבלות חדשות, מעשה־דיכוי חדש. היהודים פחדו לצאת לעבודה. סגרו את החנויות, ברם תחת לחץ השלטונות היו נאלצים לפתוח אותן מחדש.

באותם הימים היו הגרמניות מהמושבה הגרמנית („קו־לוניה״), ביניהן משרתות־לשעבר, מבקרות בליווי אנשי צבא בחנויות יהודיות ושודדות כל מיני סחורות. כמה יהודים, מוותיקי העובדים במוסדות העירוניים, שוחררו מעבודתם ללא כל פיצויים [8].

ב־15 באוקטובר 1939 נקראו ללאנדראט 10 יהודים מכובדים ואמידים ובאמצעותם הטילו על יהודי פלוצק קונטריבוציה — קנס קיבוצי — בסך 1 מיליון זהובים — כעונש על יחסם הבלתי לויאלי של היהודים לפקודות השלטונות, על הסתרת סחורות או מכירתן במחירים מופרזים, ומשום כך חויבו היהודים תוך כמה שעות לשלם את הסכום הזה. שלושה מבין עשרת היהודים (אלפרד בליי, נתן גראוברט ולבק קילברט) נשארו בבית־הסוהר כבני־ערובה, שם הורעבו, הוכו וסבלו מהתעללויות. הנשארים שוחררו כדי שיוכלו לסייע באיסוף הקנס בזמן הנקוב. ברם, לא היתה כל אפשרות לאסוף סכום כה ענקי במועד שנקבע, משום שרוב היהודים האמידים עזבו את העיר לפני כן — לפיכך העלו הגרמנים את מספר בני־הערובה (חנוך שיליט, משה סוחצ׳בר, עו״ד פלאַג, קלינ־קובשטיין, גלובוס, פלאקס ואחרים); כל בני־הערובה הוכו ועונו קשות.

בינתיים נעשו מאמצים מרובים כדי לאסוף מה שניתן לאסוף. לאחר מו״מ מייגע הסכימו השלטונות לקבל 180 אלף זה׳ במזומן וכן 20 אלף זה׳ בחפצי ערך. כמו כן שטרות משלושת הבנקים היהודיים, בסכום של חצי מיליון זה׳. לאחר מכן שוחררו כל בני־הערובה [9].

היחס הבלתי אנושי כלפי היהודים שנתגלה מיד אחרי הכיבוש, נתן את אותותיו על כל צעד ושעל. היהודים שגרו ברובע הנוצרי נצטוו במשך דקות ספורות לעזוב את דירותיהם בלי רשות לקחת עמם שום חפצים. הוא הדין לגבי היהודים שגרו בבתים חדשים. מי שלא הזדרז הוכה מכות אכזריות.

הגרמנים סחבו מהבתים רהיטים, חפצים, שמיכות וכרים; על אשה אחת שהסתירה את הכר שלה איימו שאם לא תמסור אותו יאסרוה בעוון גניבה [10].

ליהודים אסור היה ללכת על המדרכות. הם היו מחוייבים, ככל התושבים הפולניים, בהורדת כובע לפני הגרמנים במדים, שלעתים קרובות סטרו על לחיים של עוברים ושבים יהודיים [11].

עם הקרבנות הראשונים לעינויים מצד הכובש נמנה האופה רוזנשטיין, אשר הוסיף קיר לביתו והחביא חפצים שונים, ביניהם מקלט רדיו. אחרי כיבוש העיר ציוו הגר־מנים להרוס מספר בתים וביניהם גם את הבית בקרן רחובות בילסקה ושירוקה, שגבל עם ביתו של רוזנשטיין. בעוון הסתרת רדיו נאסר רוזנשטיין והוחזק במאסר הגסטאפו, שם עונה קשות במשך 3 חדשים [12].

אחד ממעשי הטירור הראשונים היתה התנפלות בליל נובמבר 1939 על האוכלוסיה היהודית שהיתה שרויה בשינה. המתנפלים שדדו רכוש ואספו כמה מאות גברים, כשהם כמעט ערומים ויחפים בחצר של „המלון האנגלי״, מקום שם עונו עד אור הבוקר ואח״כ שוחררו [13].

כן נאסרו יהודים שעליהם הלשינו המשרתות כאשמים ב„חילול הגזע״ (Rassenschande). הרבה יהודים שנלקחו מן הבתים אחרי חצות, נעלמו עקבותיהם [14].

בחורף זרקו הגרמנים נער יהודי לתוך ערימת שלג ולא התירו לו לצאת ממנה במשך חצי שעה; הנער מת אח״כ משחפת [15].

לשיא ההתעללויות הגיעו הנאצים בפלוצק כשהובילו כמה יהודים לראדזיוויאָה ושם קברו אותם עד הצוואר, ורק לאחר שהגרמנים ביצעו את פשעם והסתלקו מהמקום הצילו איכרים מקומיים את הקבורים החיים [16].

לא ייפלא שהיהודים היו מתפללים ביום לבואו של הלילה, ובלילה לבואו של היום, כי בעיקר בלילות היו אנשי הגסטאפו עורכים חיפושים ללא הרף בבתים ושדדו ממה שבא לידיהם [17].

יש לציין שפלוצק נמנית עם הערים כגון וולוצלווק וקוטנו אשר נפלו תחת שלטונם של הסדיסטים האכזריים ביותר, עם קראמר בראש. עובדה זו הודגשה עוד ע״י מחבר הסקירה על תולדות הקהילה בימי הכיבוש, שנכתבה בשביל הארכיון המחתרתי של גיטו ווארשה (ארכיון רינגלבלום), ומן הדין לציין מיד שחוויותיה של האוכלוסיה היהודית בפלוצק מיום פרוץ המלחמה ועד הגירוש המוחלט מן העיר מהווה חוליה אחת של סבל ועינויים, וכפי שהתבטא אחד מעדי הראיה: „אי־אפשר לתאר את כל העינויים והסבל של אותם הזמנים״ [18].

החיים הדתיים שותקו מיד אחר כיבוש העיר. הרב היה נאלץ לעזוב את העיר מפאת הרדיפות שסבל (מספר פעמים נחטף לעבודה בזויה). ביה״כ הגדול — לאחר שהגרמנים הרסו בסביבה כמה עשרות בתים ברחובות צרים (ירוזולימסקה, סינגוגאלנה וחלק של ביילסקה)

ולאחר שהחריבו את כל הפנים — התקינו בו מוסך למכוניות („Kraftwagenreperaturwerkstätte"). ביה"כ הקטן (שיובל המאה לקיומו נחוג כמה שנים לפני פרוץ המלחמה) נהרס; נשאר רק בית המדרש ברח' שירוקה, אבל התפילה היתה אסורה בו. הוא הפך למקום ריכוז לקבוצות פועלים ולחדר השומרים של המשטרה היהודית.

הרבה משרדים גרמניים השתמשו בגווילים של ספרי־התורה לריפוד מדרגות בתיהם.

חטיפת יהודים לצורך גילוח זקנים ופיאות הפך למאורע יום־יומי ומן הראוי לציין ששורה שלמה של הצגות אנטי־יהודיות נשאו אופי אנטי־דתי מובהק. כך הוכרחו, מתחילת 1940, יהודים עטופי־טליתות ומצויידים בסידורים לרקוד ולהתפלל. פעם בחרו הגרמנים ביה:דים הקשישים ביותר, ביניהם סנדר כמיאל ומאיר כהן, ואילצו אותם

הרוצחים מטיילים בשדרות ה„טום". השלישי משמאל: רב־הטבחים הימלר
נאצי־באַנדיטן אויף די „טום"־אַלעען. דריטער פון לינקס: הויפּט־רוצח הימלער
The Nazi murderers walk on the "Tumy".
Third on the left: Himmler.
(Photo "Notatki Płockie" Nr. 17/18, 1960)

לצאת לרחובות בטליתות ותפילין ולכרוע ברך. בינואר 1940 הובילו הגרמנים בכל הרחובות את בנו של המלמד יוסף פינקלשטיין כשהוא לובש גלימה של בישוף, ובידיו סידור ופעמון כנסייתי — תוך התקלסות ברגשות של יהודים דתיים ופולנים כאחד. קיצורו של דבר, הסדיסטים הגרמניים לא הסתפקו במלחמת ההשמדה נגד היהודים, הם גם רצו להשפיל את האמונה היהודית[19].

בימים האחרונים של אוקטובר 1939 נסגרו והוחרמו כל המפעלים התעשייתיים, המסחריים ובתי המלאכה של היהודים בפלוצק לרבות הבית של „אורט" על המכונות שהיו בו, ונמסרו ביחד עם הסחורות לאוכלוסיה הגרמנית והפולנית. על מפעלים אלה הודבקו כרוזים צהובים עם הכתובת „יהודי — סגור".

לגזירה זו קדמו הכנות ממושכות ודקדקניות של השלטונות הנאציים.

עוד ביום 15 בספטמבר 1939 הוציא רידיגר (Rüdiger), הממונה על המינהל האזרחי שעל־יד המיפקדה של הצבא הגרמני במחוז צ'נסטוכוב, פקודה ללאנדראטים וראשי הערים בדבר סילוק היהודים מהחיים הכלכליים. למפעלים תעשייתיים ומסחריים יש למנות נאמנים (Treuhänder) וזאת בהסתמך על הפקודה מיום 9 בספטמבר 1939 על החרמת רכוש כלכלי (Beschlagnahme v. Wirtschaftsgütern).

לעניין זה הוקדשה גם התיעצות הלאנדראטים, הקומיסרים וראשי הערים (בירגרמייסטרים), שהתקיימה בראדום ב־6 באוקטובר 1939.

ביפוי־כוח שהוציא ראש העיר פלוצק לנאמן („טרויהנדר") גוסטב פארקל (Gustaw Parckl) הוא קובע שמיום 31 באוקטובר 1939 אסור ליהודים לעסוק בתעשייה ובמסחר, ועל כן על הנאמן הזה לבקר בשעה 8 בבוקר באותו יום בעיסקו של היהודי כהן, רח' טומסקה, ולהודיע שבהסתמך על פקודת ראש העיריה העסק עובר לידיו של הגרמני.

„בעת ההעברה יש לבצע פעולות אלו:

1) את העסק יש לסגור. סגירת המפעל יש להמחיש ע"י תליית כרזה המ"ב [הכרזה לא הגיעה לידינו].

2) על היהודי למסור לטרויהנדר כל המפתחות של כל החדרים במפעל.

3) היהודי חייב למסור לטרויהנדר כל מה ששייך למפעל שנוהל על ידיו: מלאי מזומנים, צ'קים ושטרות וכן כל ניירות־ערך, פנקסי־מסחר, כל מלאי של סחורות, נכסי דניידי, מיתקנים וכן ציוד מכל המינים. יש לדרוש מהיהודי להביא את כל הדברים אשר הוציא מתוך המפעל או הניח אותם מחוץ למפעל ולהצהיר עליהם לפניך; יש להדריך בהתאם את היהודי בנידון זה.

4) העברת המפעל יש להרחיב גם על מחסנים, סניפים וכו', שגם אותם יש לסגור ולקבל כמו המפעל עצמו.

5) עובדים, צוות ופועלים יש לשחרר.

6) בד בבד עם קבלת המפעל חייב היהודי למסור לך חפצי זהב וכסף, כ"כ מצלצלים; זה נוגע גם לכסף (מצלצלים), שהוצא מהמחזור.

7) כל הדברים שנתקבלו על ידך יש לרשום ברשימה מיוחדת ולעשות הערכה משוערת. את הרשימה הזאת יש לתת ליהודי לחתימה. אם איננו יודע גרמנית אפשר לערוך את הרשימה בפולנית.

לאחר ביצוע העברת המפעל יש להדיח מחדרי המפעל את היהודי וכ"כ את הצוות שלו, משפחה וכו'.

יש לאסור עליו כניסה חוזרת. אם אין אפשרות לבודד את היהודי מחדרי המפעל בגלל המבנה שלו, יש לדחוק את רגליו מהבית. במקרה זה רשאי היהודי לקחת עמו מחפצי הבית רק כמות כזו שהוא יכול לשאתם, והוא חייב להימצא בבית־הסוהר שברח' שנקביצ'ה, שם הוכנו מקומות־דיור בשבילם [יהודים מנושלים], כי אין דירות אחרות...

בזמן מילוי פקודה שלי אתה נמצא תחת פיקוח מיר־

חד של המשטרה. היום וגם בימים הבאים יסיירו משמרות של המשטרה ברחובות שבהם מתגוררים היהודים.

אם היהודי אינו מציית להוראותיך, אתה רשאי לבקש את עזרת הפונקציונרים של המשטרה, לאחר הצגת האי־שור המיוחד המ״ב.

ההעברה צריכה להתבצע עד 1 בנובמבר 1939. אי־הקפדה על התאריך מותרת רק במקרים יוצאים מן הכלל, למשל, אם עריכת רשימה של מלאי גדול מצריכה הרבה זמן.

לבסוף אני מציין שאתה אחראי על ההחזקה והפיקוח על המפעל היהודי שנמסר לך. אתה חייב לנקוט בכל האמצעים הנתונים לסמכותך — כדי לשמור על הרכוש שהועבר לידיך, מפני גניבה, שוד וכו׳. במקרה של סכנה צפוייה, יש להודיע מיד לחבר מועצת העירייה פריץ (Fritz), על החתום: ראש העיר״[20].

כל בתי העסק היהודיים קיבלו מפקחים (ביניהם רבים מבין התושבים הפולניים, שעיקר תפקידם היה עריכת המלאי וחיסול העסק). בתי עסק רבים הועברו לחיסול באמצעות הקואופרטיב הפולני „זגודה״.

הסחורות המוחרמות מבתים וחנויות חולקו לפי ענפים תחת הנהלתו של גרמני. בתים שלמים הוחרמו כמחסני סחורות, בהם עבדו תחילה גם מספר יהודים.

את טחנת הקמח היהודית הציתו הגרמנים בעצמם והאשימו את בעליה בהצתה.

עם החרמת החנויות ומפעלי־המלאכה נתפסו כל הכלים וכל מקורות הפרנסה נסתתמו; כל יהודי פלוצק הפכו ביום אחד לעניים[21].

מצב זה גרם לעזיבת העיר ולבריחה לווארשה ולשטחים שנכבשו ע״י הצבא האדום[22].

בווארשה התרכזו כמה מאות פליטים יוצאי פלוצק שהיו מקבלים תחילה כסף וחפצים מקרוביהם בעירם באמצעות פולנים או יהודים שבאו מפלוצק, לעיר הבירה. במרוצת הזמן אזלו האמצעים. רק מתי מספר הסתדרו בעבודה בווארשה כגון השען קיפר, רופאת השיניים קאנארק, משה בודניק, משה סוחצ׳בר, איזק הזנשפרונג, שמילא תפקיד חשוב ביודנראט בווארשה, עזר להסתדר בעבודה למספר אנשים מהאינטליגנציה, כגון אינג׳ שנוויץ, אינג׳ ציבולסקי, קניגסברג, קאנארק, יאגודא ולרבים אחרים. ברם מאות פליטים חיו בדוחק רב, התפרנסו מעבודת כפיים. קשישים שלא היה להם מה למכור מתו מרעב ומגיפות[23].

לא ידוע לנו מספר יוצאי פלוצק שברחו דרך ווארשה לשטח הכיבוש הרוסי. ביום 1 בדצמבר 1939, למשל, ברחה מפלוצק קבוצת אנשים שבתוכה היו בין השאר שמחה מינץ ואשתו, פיאֶנקנאַ־גוראַ ואחרים. הם עזבו את פלוצק בעגלת איכרים, כי ברכבת או בספינת־קיטור אי אפשר היה להשתמש. בהגיעם לווארשה המשיכו לנסוע ברכבת עד הגבול החדש. אחרי תלאות רבות והליכה ברגל בלילות דרך היערות הגיעו למחוז חפצם — לביאליסטוק. לא כל אחד הצליח בכך, כי לא פעם קרה שאנשים נשארו תקועים שבועיים ויותר ברצועה נייטרלית בשדה, בשלג וכפור, בלי אפשרות לנוע בשום כיוון, שכן שומרי הגבולות משני הצדדים אילצו במכות ובעיריות את הפליטים להתרחק מהגבולות. לא נדירים היו מקרי מוות ברצועה הנייטרלית מכפור וממחלות.

ביאליסטוק באותו זמן המתה מפליטים והצפיפות בעיר היתה נוראה. הפליטים שלנו שמקרוב באו היו נאלצים לחפש מקלט במושבה צ׳ארנא־וויאֶש, במרחק 13 ק״מ מהעיר, בתנאים הגרועים ביותר; במנסרה עבדו מספר רב של פליטי פלוצק.

בין הבורחים לביאליסטוק אחרי כיבוש העיר היה גם בצלאל אקאליצא, נציגם של „פועלי־ציון״ (שמאל) בקהילה.

השלטונות הסובייטיים ערכו רישום הפליטים והעמידו את הנרשמים בפני הברירה לקבל פספורט רוסי או לחזור לשטח הכיבוש הגרמני. כמעט כולם העדיפו לחזור למשפחותיהם; את כל אלה שסירבו לקבל פספורטים סובייטיים הגלו השלטונות ליערות סיביר לעבודה קשה.

בווילנה התקבצו חברי „החלוץ״ כגון פיאֶנקנאַ־גורא, מיירנץ, קרוטנברג הצעיר, וויינגראם ואחרים[24].

בסוף נובמבר 1939 חוייבו יהודי פלוצק בנשיאת טלאי צהוב על גביהם ועל דש מעיליהם; בתעודות זהות שקיבלו היהודים מהעיריה היו צריכים במקום חתימה רגילה לחתום בטביעת אצבע[25].

בסוף שנת 1939, לאחר פירוק ועד הקהילה, הקימו השלטונות הגרמניים בפלוצק „יודנראט״ אשר הורכב, ממספר אנשי ציבור ידועים ובחלקו מאנשים חדשים שעד כה לא לקחו חבל בחיי הקהילה: היו״ר ד״ר ברומברגר, סמק שאטאן, עובד העיריה לשעבר, סגן יו״ר, שפרלינג, י. זליגמן, שכטמן, שנוויץ, גוזיק ועוד.

אחד הצעדים הראשונים של ה„יודנראט״ היה הקמת המשטרה היהודית.

ה„יודנראט״ היה אחראי למילוי הפקודות הגרמניות (הוא נאלץ, למשל, להקים על חשבונו בית־בושת בשביל הגרמנים ולרהט אותו בנוחיות) ועיקר תפקידו היה הספקת כוח־עבודה יהודי בשביל יחידות הצבא והשלטונות הגרמניים וכן ארגון חייה של האוכלוסיה היהודית[26].

ליד ה„יודנראט״ הוקם מדור התעסוקה שמתפקידיו היה לספק מדי יום ביומו מספר גדול של יהודים, כ־150 ליום, מגיל 16 עד 60, לעבודות כפייה, כגון פינוי ערימות שלמות של חול והעמסתו על קרונות משא, הריסת בתים יהודיים, טעינת פחם, חטיבת עצים, שטיפת רצפות, עבודת בנין וכו׳ בכל מזג אוויר (לרבות בקור של 30 מעלות). פעמיים בשבוע נשלחו דרישות ליהודים להתייצב לעבודה

או לשלם במקום זה 3 מרקים. כסף זה שולם לפועלים שכירים שהמצוקה אילצה אותם לעבוד.

אורגנו צוותי עבודה בשביל „פלאצוווקות" (מקומות־עבודה) שונות. הועסקו גם פועלים בשכר. חלוקת השכר של מועסקים במקומות־עבודה גרמניים היתה כזאת: מכל מארק גרמני קיבל הפועל היהודי 40 פניגים, 10 פניגים קיבל המטבח (ראה להלן) והיתרה שולמה לעיריה לקרן מיוחדת. יצויין פה מיד שהקרן הזאת, שהגיעה כפי הנראה לסכום של 100,000 מארק, הוחרמה לאחר גירוש היהודים.

בעלי מלאכה ועובדים בעלי מקצועות הועסקו בקואו־פרטיבים למלאכה, אשר הוקמו ע"י ה„יודנראט", והם עבדו בעיקר בשביל השלטונות. באולם „אורט", למשל, הוחרמו כל המכונות ותחת פיקוחו של חייט פולני עבדו יהודים בבית מלאכה לחייטות.

יש להוסיף שהודות לקורסים להשתלמות במלאכה, אשר אורגנו ע"י הקואופרטיבים, למד הנוער מקצוע והיה משוחרר מעבודת כפייה.

הגרמנים דרשו כל יום קונטינגנים (מכסות קבועות) של יהודים לעבודת כפייה. ה„יודנראט", אשר קשר קשרים עם השלטונות באמצעות הגרמני בורג, ערך רשימות של עובדי־כפייה וקבע את מספר הימים שכל יהודי צריך לעבוד, מתחילה יום אחד בשבוע, אח"כ מספר ימים יותר גדול. כל מוסד גרמני דרש על דעת עצמו עובדים בלי לתאם את הדבר עם מוסד שני וכאשר לא נתקבל המספר הדרוש, חטפו יהודים מהרחוב. גרועה מכל היתה באותו זמן החטיפה לעבודה, ועבודת כפייה בכלל, כי הגרמנים היו מכים אנשים בזמן העבודה והשבים ממנה היו פונים בדרך כלל קודם כל למרפאה.

היו מקומות עבודה, בקסרקטין למשל, שכולם ביקשו לעבוד בהם, משום ששם קיבלו אוכל במקום והעבודה לא היתה כל כך קשה. לעומת זאת העבודה הגרועה ביותר היתה אצל ה„אֶס־אס", שהיו מתעללים בפועלים ומכים עד זוב דם [27].

בחורף 1940 נצטוותה קבוצת פועלים יהודיים לאסוף ערימת שלג ולהתחפר בה. פעם אחרת נאלצה קבוצה שהלכה לעבודה לשיר שירים יהודיים כשההולכים בראש עטופים בטליתות.

ב־1 במאי 1940 נחטפו 10 יהודים לעבודה על יד משרדי הגסטאפו ב„מאלאכוויאנקה" הנודעת לשמצה. בין הנחטפים היו ל. גליבטר ואחיו של פנחס בוכמן, מושקט, סגל, קרדיט, ברמן ואחרים. הם הוכנסו לארגזי עץ מנוקבים מכל צד במסמרים גדולים וכך טולטלו בחצר. אחר־כך נחתכו להם בסכיני גילוח סימני מגן־דוד על החזה. כתוצאה מהתעללות זו נחבלו כולם בכל חלקי הגוף וכמה מהם חלו במחלה קשה למשך כמה חדשים [28].

במשטרה היהודית היו 20 איש. תפקידם היה לשמור על הסדר ברובע היהודי. הם סיירו מקרן רחוב שירוקה עד ביילסקה וירוזולימסקה; הם שמרו על הסדר בתורים למיצרכים. בבוקר היו מובילים קבוצות עובדי־כפייה למקומות העבודה. כן היה עליהם להתערב בסכסוכים, בעיקר בין שכנים, ודאגו שלא ייראו ברחובות קבוצות יהודים [29].

יהודי פלוצק היו נאבקים לא רק במחסור באמצעי מחיה ובהספקתם, אלא גם במחסור החמור של דיור, שכן מספר בתים נהרסו, משפחות רבות גורשו מבתיהם במרכז העיר, בו בזמן שלפלוצק היו זורמים שוב ושוב פליטים יהודיים מהסביבה [30]. תפקיד חשוב מילא ה„יודנראט" בשאלת הדיור בשביל האוכלוסיה היהודית. המחסור בדירות נתן את אותותיו בייחוד כאשר שטח־המגורים של האוכלוסיה היהודית הצטמצם במידה ניכרת ובכל דירה גרו מספר רב של משפחות [31].

יש לציין כאן שבחודש שלאחר פרוץ המלחמה גורשו היהודים משטחים הקרובים לגבולות גרמניה. הקרבנות הראשונים היו היהודים מהעיירות דובז'ין שעל נהר דרוונצה וריפין. על גולי עיירות אלה נאסר לקחת עמהם כל דבר של ממש. לפלוצק הגיעו, איפוא, מאות משפחות יהודיות על טפן וחוליהן בעירום ובחוסר כל. הם סודרו תחילה בשני בתי־מדרש. הוקם ועד לעזרת הגולים. יהודי פלוצק קיבלו את הגולים בלבביות והתחלקו עמם בכל. כל תושב פלוצקאי חוייב לקבל לדירתו משפחה אחת או לכל הפחות איש אחד [32].

ה„יודנראט" הקים חנויות של מיצרכים בשביל האוכלוסיה היהודית, שנאסר עליה לקנות אצל האיכרים ובחנויות אריות, וכן בית מרקחת על יד בית־החולים [33], מרפאה וסניף דואר [34]. כן העניק ה„יודנראט" סיוע משפטי ליהודים.

חיי היהודים קיבלו אופי אחר מיום הקמת הגיטו בספטמבר 1940. לגיטו, שכלל רחובות אלה: סינגוגאלנה, ירוזולימסקה, שירוקה וחלק מביילסקה, הותר להעביר את החפצים ואת הרהיטים שעוד נשארו ליהודים. נאסר מיד על תושבי הגיטו לצאת מתחומו, אלא אם כן הצטיידו ברשיונות מיוחדים (Strassenschein). אם עד כה יכלו היהודים לעמוד בקשרים הדוקים עם הפולנים, הרי עכשיו חל בשטח זה שינוי לרעה, אם כי לפולנים לא עשו, בהתחלה, שום קשיים בכניסה לגיטו.

החיים בגיטו התרכזו מסביב ל„יודנראט", אשר הקים מאפיה וכמה חנויות לחלוקת מזונות וחומרי הסקה. כן היו קואופרטיבים אלה: של חייטים, של סנדלרים, של ספרים וכן מרפאה וכו'. הגרמנים השתדלו להנהיג בגיטו חיים קולקטיביים; ביטוי למגמה זו שימשה הנהגת הקואו־פרטיבים.

חנות המכולת היחידה של הגיטו השתייכה לגרמני קרבר, „הטרויהנדר של הרובע היהודי" („Treuhänder für Juden").

בדצמבר 1940 היו בגיטו 7600 יהודים פלוצקאים ועוד 3000 פליטים מדובז'ין, ריפין, שרפץ, ראציונז' ועוד.

הגולים שוכנו תחילה בבתי־מדרש ואח״כ סודרו בבתים פרטיים.

הצפיפות בגיטו היתה נוראה ותושביו היו נאלצים לסבול דוחק איום בבתים, למרות שאיש הקשר של ה„אֶס־אֶס״ (בורג?), שהסדיר את האספקה לגיטו ותחת פיקוחו עמדה הפעולה הכלכלית של ה„יודנראט״, עזר מזמן לזמן להקל על מצוקת הדיור (כך הסכים שהבתים ברחוב שנקביצ׳ה, שהיו להם מעברים לרח׳ שירוקה, ישתייכו לגיטו). בסופו של דבר גרו בכל חדר כ־10 איש ויותר. בתנאים אלה החלו להתפשט כל מיני מחלות והתמותה עלתה מאוד. לא היה מקום לאישפוז החולים וכן שרר מחסור חמור בתרופות. בחורף היה מחסור בדלק; חלוקת עצים בכרטיסים בכמות מינימלית לא היתה מספקת וע״כ היו יהודי הגיטו נאלצים להשתמש בדלתות ובמסגרות של חלונות [35].

ד״ר ברסלר אירגן בעזרתה של הגב׳ פירסטנברג ועדה סניטרית לצורך שמירת הנקיון בגיטו. קבוצות בנות היו מבקרות בדירות, כדי לבדוק את המצב הסניטרי ולברר מקרים של מחלות מידבקות [36].

עוד זמן רב לפני הגירוש חשו היהודים על גבם ללא הפסקה את לחצו האיום של הכובש הגרמני. הם היו דחוסים במספר מצומצם של רחובות בגיטו, נתונים להלקאות והתעללויות תמידיות מצד אנשי אֶס־אֶס בעיר, בליווי מעשים סדיסטיים, כגון זריקת אנשים דרך החלון לשם משחק גרידא, התפרצויות־פתע בלילה לדירותיהם של תושבי הגיטו וכו׳. ומעל הכל — הפחד התמידי והבלתי־פוסק. כולם חשו את חרב ההשמדה שאיימה עליהם בגירוש למחנות ריכוז.

מן הראוי לציין, שהמצב שהשתרר בקרב האוכלוסיה הפולנית, ובראש וראשונה בקרב האינטליגנציה הפולנית, היווה מקור של התראה חמורה. הפולנים גורשו מדירותיהם וכל רכושם נשדד מהם. נגד האינטליגנציה הפולנית נוהלה מלחמת־השמד. עורכי־דין, שופטים ומורים רבים נשלחו למחנות ריכוז, או נרצחו במקום. גם הכמורה הפולנית נרדפה קשות ע״י השלטונות. כל הכנסיות נסגרו פרט לכנסית הרפורמציה הקתולית; השתנה גם מאוד לרעה היחס לגבי מיסדר המאריאוויטים.

לאמיתו של דבר לא פעם ריחפה על יהודי פלוצק סכנת גירוש, ברם, בכל פעם הצליח השוחד של ה„יודנ־ראט״, בעיקר בצורת כסף ומשקאות מובחרים, לרכך את השלטונות.

אף־על־פי־כן ה„יודנראט״, שפעולתו רוכזה אח״כ בעיקר ע״י היו״ר, שאטאן, לא היה מקובל על האוכלוסיה היהודית בגלל „יחסו האנטי־ציבורי״ [37].

ה„יודנראט״, שהיה מבצע למעשה את רצונם והוראו־תיהם של השליטים הגרמנים, הפך בלית ברירה מכשיר דיכוי כלפי האוכלוסיה היהודית; מאחר שאנשי ה„יודנ־ראט״ השתייכו לפי מעמדם הסוציאלי לשכבה אמידה, חיפו בראש וראשונה על האמידים לשעבר, שהצליחו להציל חלק מרכושם, ביחד עם מתעשרים חדשים שעסקו במסחר ההברחה. קבוצה זו רכשה לה בגיטו זכויות־יתר, במיוחד מבחינה כלכלית, וכך ניתכו הגזירות הרעות בימי קיום היישוב היהודי בפלוצק, כגון שילוחים לעבודת כפיה, על ראשה של דלת־העם בעיקר.

לעומת זאת צמח בתקופה נוראה זו שתדלן עממי, שמעון קרישק, שהשיג מהעיריה הקלות שונות בשביל היהודים. במקרי מוות היה משיג תעודות פטירה וגם רשיון בשביל 10 איש ללוות את הבר־מינן לבית־עלמין [38].

המאורע הראשון שזיעזע עד היסוד את היהודים התרחש באחת השבתות של ספטמבר 1940 (חודש הקמת הגיטו), עת גירשו הגרמנים במכות את כל דיירי מושב הזקנים ע״ש פלאטאו (42 נפשות), שהיה קיים עשרות בשנים, ביניהם נכים חשוכי מרפא, והובילום — פרט ל־12 זקנים שהצליחו לברוח — למחנה־עונשין דזיאלדובו, שם נרצחו כולם [39].

זמן קצר אח״כ נצטווה ה„יודנראט״ לערוך רשימת חולי־רוח, חשוכי מרפא, בעלי מום וחולי מין ושחפת המצויים בגיטו. למרבה הצער המציא ה„יודנראט״ את הרשימה הדרושה. כל אלה, ביחד עם כמה בריאים שנחטפו באותה ההזדמנות במקרה, נלקחו ועקבותיהם נעלמו [40].

מאורעות ינואר 1941 האפילו באכזריותם על ההת־עללויות הקודמות, כשהמגף הנאצי דורס יהודים ביתר שאת ורומס אותם עד דכא.

בשעות מאוחרות של ליל חורף קר באותו חודש התדפקו כמה אנשי גסטאפו במדים אזרחיים על שער של הבית נייצאלה 2. היתה להם פקודה לערוך חיפוש אצל יהושע הויכמן. הדיירים לא רצו לפתוח את השער, היות שה„יודנראט״ מתוך הסכמה של בורג הוציא פקודה, לא רשמית כמובן, לא לפתוח בלילות את שערי הבתים (כדי להתגונן נגד מעשי שוד). הגרמנים עמדו בכפור זמן־מה ומאחר שלא הצליחו להיכנס לבית, ירו באחד החלונות וכתוצאה מזה נפתח השער מיד. אנשי גסטאפו זועמים התנפלו על הדיירים ואף היכו נשים עד זוב דם. אחד מאנשי הגסטפו מעד על המדרגות, נחבט קשות ושבר רגל. הוא הזעיק את חבריו בתואנה שהיהודים היכוהו והפילו אותו מן המדרגות. כמה יהודים, שהצליחו להימלט דרך הגג, הודיעו על ההתנפלות למשטרה הפלילית. התער־בות המשטרה הזאת הוסיפה שמן על המדורה כשהתברר שיש לה ענין עם הגסטאפו עצמו. הדיירים של הבית ספגו מכות נוספות מאנשי המשטרה הפלילית. אחרי כמה שעות של התעללויות לקחו אנשי הגסטאפו אתם 30 גברים, שנשלחו לדזיאלדובו, שם הוכו קשות. למחרת באו בתלונה ליו״ר ה„יודנראט״ הנשים הפצועות שלא ידעו מי היו המתנפלים, והוא הפנה אותן לגסטאפו, כדי למסור תלונה. התוצאה לא איחרה לבוא: אנשי הגסטאפו ערכו ביקור נוסף בבית האומלל והוציאו ממנו את כל הנשים, לרבות

מספר אנשים שבאו להיודע פרטים על מאורעות הלילה, וכמו כן כמה עוברים ושבים; ביחד נלקחו 150 איש לבית־הסוהר. בבית־הסוהר נשארו עד לגירוש; אז נורו הגברים, והנשים גורשו למחנה. הקהילה לקחה תחת חסותה את הילדים.

אחרי שבועיים נדרשה הקהילה לספק רשימה של עסקנים ציוניים. הקהילה מסרה רשימה של עסקנים שמתו או שברחו לרוסיה. ואז נלקחו מהרחוב 5 יהודים לחקירה וכולם נשלחו למחנה, פרט לאחד שנורה.

מספר ימים אח"כ הוצאו מקואופרטיב הספרים 30 גברים; מהם נורו אחדים אחרי מספר שבועות, והיתר נשלחו למחנה דזיאלדובו [41].

מאורעות טראגיים אלו היוו שיא של אכזריות הצורר לגבי היהודים והוכיחו לציבור היהודי שהוא חי ממש על הר־געש מתפרץ. למעשה התגברו החל מינואר 1941 הרדי־פות וההתעללויות. כן נעשו החטיפות בלילה, המאסרים והמשלוחים למחנה בדזיאלדובו תכופים יותר ויותר [42].

מספר ימים לפני הגירוש בוטלו כל רשיונות היציאה מהגיטו.

ערב הגירוש, כמה ימים לפני ה־20 בפברואר, נאסרו ללא סיבה 25 גברים והוצאו להורג על הגבול בין אימייל־ניצה ופודולשיץ. הם נרצחו מנשק קצר מאחורי הראש.

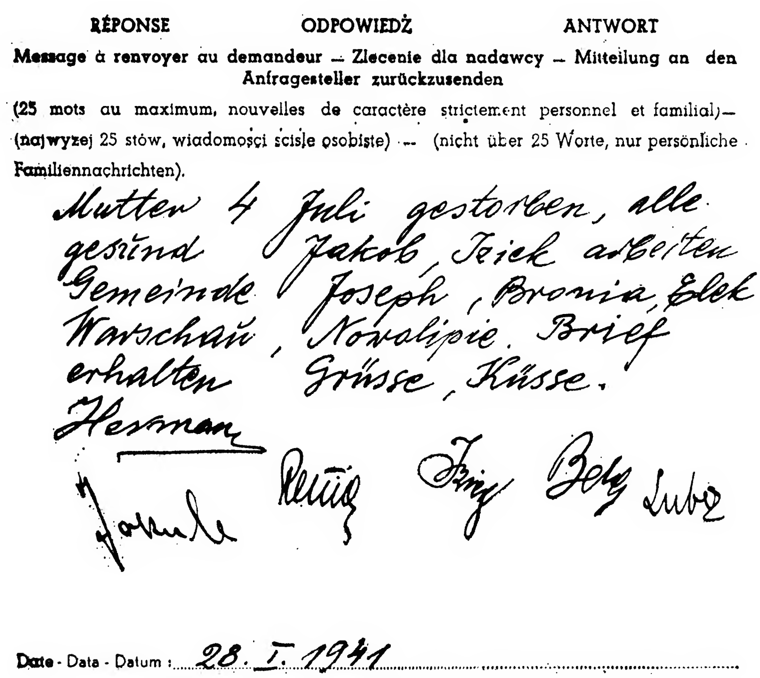
היה זה למעשה הרצח ההמוני הראשון של יהודי פלוצק [43]. בין ההרוגים היו: הירש ראובן זילברברג, פשניצא ובנו, קורשטיין, אוקס, קרדיט ואחרים. בפסק־הדין שהוצא ע"י בית משפט מיוחד שהוקרא במקום, צויין שהשלטונות הגרמניים גילו תוכנית של התנקשות מצד האוכלוסיה היהודית נגד הגסטאפו ולפיכך הוצא גזר דין מוות על הנדונים. בזמן ההוצאה להורג נכחו 10 אנשי ה„יודנראט" כבני ערובה „כדי למנוע להבא דבר דומה".

לאחר המאורע הזה התמלאה כוס התמרורים של יהודי פלוצק. למרות שהספיקו להתחשל מעינויים ורדיפות, חשו שהאסון הכללי מתקרב ובא. בלילות היו האנשים ישנים על חבילותיהם הארוזות וכדי לא להיות מופתעים ע"י התנפלויות הגרמנים אירגן כל בית משמרות־לילה שהיו מתחלפים כל כמה שעות החל מ־7 בערב [44].

על גירוש כל היהודים מהעיר נודע ביום 20 בפברואר 1941. באותו יום נקראה המשטרה היהודית לגסטאפו, שם הוכו כולם בשוטים שעל ה„יודנראט" היה לספק לגרמנים קודם לכן. כל אחד ארז את החפצים הנחוצים ביותר והכין לו תרמיל־גב. אולם לפנות ערב נפוצה שמועה שהגירוש נדחה ל־6 חדשים. התברר, כי באותו יום נאסף זהב כדי לשחד את אנשי ה„אס־אס". נודע, כי הושם חצי ק"ג זהב בזוג מגפיים חדשים ונמסר לקומיסר בורג, ומשום כך היה יסוד להאמין כי אכן לידיעה על הישארותם של היהודים יש ממש.

ב־4 לפנות בוקר, ב־21 בפברואר, נשמעו דפיקות בבית־החולים, שנמצא אז מחוץ לגיטו בבית הזקנים ופושטי־היד (יצויין, אגב, שבזמן העברת בית־החולים לבית מגוריו החדש אספו הגרמנים את כל הזקנים שנשארו לפליטה והובילום מחוץ לעיר, שם נורו כולם). 12 גרמנים פרצו לתוך בית־החולים וציוו על כולם להיות מוכנים תוך 5 דקות. פרצה מהומה בין החולים שפתחו ביללה ובצעקות. הגרמנים התחילו להשתולל והיכו עד מוות כמעט מחצית החולים [45].

בלילה הטרגי הזה, אור ליום ו', הושם מצור על הגיטו

RÉPONSE ODPOWIEDŹ ANTWORT

Message à renvoyer au demandeur — Zlecenie dla nadawcy — Mitteilung an den Anfragesteller zurückzusenden

(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) — (najwyżej 25 słów, wiadomości ściśle osobiste) — (nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten).

Mutter 4 Juli gestorben, alle gesund Jakob, Izick arbeiten Gemeinde Joseph, Bronia, Elek Warschau, Novolipie. Brief erhalten Grüsse, Küsse.

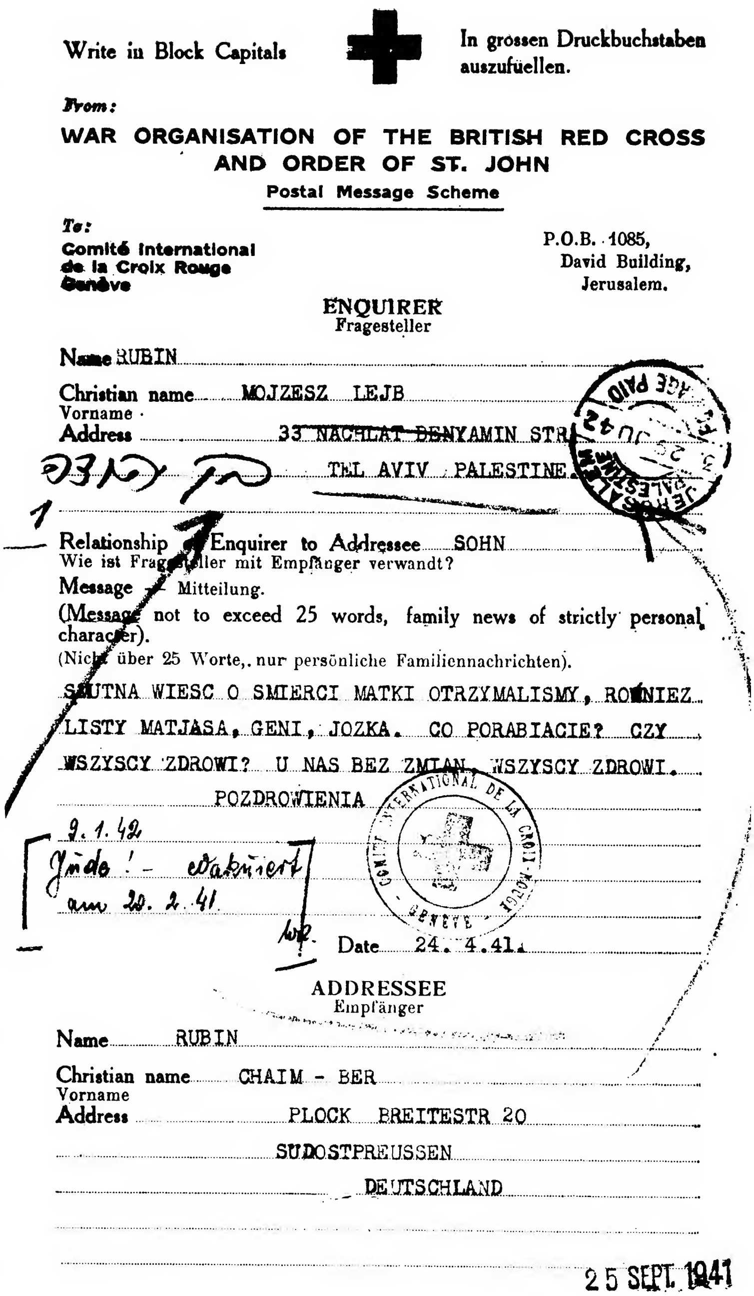
Herman

Date - Data - Datum : 28. I. 1941

הידיעה האחרונה — כחודש לפני הגירוש, נשלח ע"י הצלב האדום

די לעצטע ידיעה — אַ חודש פאַרן גירוש, געשיקט דורכן רויטן קרייץ

The last sign of life — a month before deportation, sent by Red Cross

Write in Block Capitals — In grossen Druckbuchstaben auszufüellen.

From:
WAR ORGANISATION OF THE BRITISH RED CROSS AND ORDER OF ST. JOHN
Postal Message Scheme

To:
Comité International de la Croix Rouge Genève

P.O.B. 1085, David Building, Jerusalem.

ENQUIRER
Fragesteller

Name RUBIN
Christian name MOJZESZ LEJB
Vorname
Address 33 ~~NACHLAT BENYAMIN~~ STR
TEL AVIV PALESTINE

Relationship of Enquirer to Addressee SOHN
Wie ist Fragesteller mit Empfänger verwandt?

Message — Mitteilung.
(Message not to exceed 25 words, family news of strictly personal character).
(Nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten).

SMUTNA WIESC O SMIERCI MATKI OTRZYMALISMY, ROWNIEZ LISTY MATJASA, GENI, JOZKA. CO PORABIACIE? CZY WSZYSCY ZDROWI? U NAS BEZ ZMIAN. WSZYSCY ZDROWI.
POZDROWIENIA

9. 1. 42
Jude! – evakuiert am 20. 2. 41.

Date 24. 4.41.

ADDRESSEE
Empfänger

Name RUBIN
Christian name CHAIM - BER
Vorname
Address PLOCK BREITESTR 20
SUDOSTPREUSSEN
DEUTSCHLAND

25 SEPT. 1941

המיסמך היחידי ממקור גרמני המוכיח שגירוש יהודי פלוצק היה ביום 20 בפברואר 1941

דער איינציקער דאָקומענט פון דייטשן מקור, וואָס באַשטעטיקט דעם גירוש פון 20־טן פעברואַר 1941

The only document from German sources attesting to the fact that the Jews of Plotzk were deported on February 20, 1941

בשעה 4 לפנות בוקר ע״י הקלגסים המזויינים של בטליון 13 (יחידה לצרכי גירושים), שהגיע עם אנשי אס־אס בכמה משאיות, שנראו לראשונה בקרן רחובות שירוקה ובייליסקה ומצד שני מרח׳ קולגיאלנה[46].

עוד בטרם הספיקו האנשים להתעורר משנתם ולרכז סביבם את בני ביתם, נשמעו צעקות „יודן הראוס!" — יהודים לצאת! הפינוי התקיים בשיטתיות, בית אחר בית, דירה אחר דירה ובקצב מסחרר. לפני בואו של פטרול גרמני (אנשי אס־אס) אסור היה לעזוב את הבית. הגר־מנים זרקו תוך הכאה (בזמן הגירוש היו כל הזמן בפעולה מקלות, מוטות ואף חוטי ברזל) את האנשים מן המדרגות וכיוונו אותם למקום הריכוז לאורך הרחוב שירוקה, בו עמדו שלוליות מים ושלג, ומהשמים המכוסים ענני עופרת ניתך שלג מהול בגשם. אנשים חולים רתוקים למיטותיהם נורו במקום.

הנאספים בשטח הריכוז סודרו בחמישיות: השמירה עליהם היתה בידי „שופו" (שוץ־פוליציי), תחת הפיקוח של אס־אס. הם הוחזקו בעמידה מעלות השחר ועד שעת הצהריים בלי אוכל ושתייה; אסור היה להתיישב או לסור הצידה לעשיית צרכים.

מידי האנשים נחטפו מעילים, כובעים ואפילו חבילות קטנות. במקום קמו ערימות של מזוודות, חבילות, תרמילי־גב וכו׳, שהוצאו בעגלות. היו מקרים שהורידו מהרגליים את הערדליים ביחד עם הנעליים[47].

מקור נאמן מוסר על הכאת הנאספים בנקודת הריכוז; בין המוכים — במיוחד כל אלה אשר לא מילאו בקפדנות אחרי הפקודות — היו פצועים קשה ואף היו אנשים שהוציאו נשמתם ממכות אכזריות. רבים התעלפו ומתו מפחד; גוויותיהם נשארו במקום בו נפלו והתערבבו עם חולים ותשושים ששכבו על האדמה. ילדים נדרסו למוות, גם אמהות שניסו להציל את ילדיהן הוכו קשות[48]. באנדרלמוסיה העצומה אבדו ילדים ומשפחות שלמות נת־פרדו בשל המכות[49].

מחזות־גיהנום התרחשו בזמן הטענת הנאספים כאשר תחת מטר של מכות החלו חיות־האדם בדמות אנשי גסטאפו לדחוס למשאיות את המגורשים. האנשים הוטענו באכזריות, מי שלא היה יכול לטפס על האוטו הוכה מכות רצח. הזקנים והחלשים ספגו על ראשיהם מכות ללא רחמים. בזמן הטעינה היו קרבנות רבים, הרוגים וחנוקים, במיוחד מבין הזקנים, החולים והילדים. כך, למשל, קיפחה את חייה אמו של ב. אוקוליצא מהמכות שספגה בעלותה למשאית.

אנשי ה„אס־אס" חזו בגיהנום הזה כשהם פורצים בצחוק ועושים צילומים. יש לציין שבשעות האחרונות הטרגיות של גיטו פלוצק הפגינו הנאצים אינסטינקטים של חיות צמאות לדם.

חלק מן הנאספים בלבד מצא מקום במכוניות, למרות שהיו דוחסים לעתים כ־200 איש במשאית. כל משאית היתה מלווה במשמר אס־אס עם מכונת יריה, ועל־כן עלו בתוהו כל הנסיונות לקפוץ ממנה בזמן הנסיעה. גם בדרך ספגו המגורשים מכות־רצח.

במשך יום 21 לפברואר 1941 הוצאו למחנה־העונשין דזיאלדובו 4000 יהודים. לכל הנותרים, וביניהם ראשי ה„יודנראט" שנאסרו בזמן הגירוש כאחראים לנוכחות כל היהודים בשטח הריכוז, ניתנה הפקודה לחזור לבתיהם[50].

הגירוש השני והאחרון של יתר האוכלוסיה התקיים בלילה ב־1 במרס 1941. יום לפני זה, ב־28 בפברואר,

פברואר 1941: יומה האחרון של קהילה עתיקת יומין — הגירוש!
פעברואַר 1941: לעצטע מאָמענטן פון דער אַלטער קהילה —
אונזערע ברידער און שוועסטער צוזאַמענגעטריבענע דורך די נאַצי־באַנדיטן אויף דער ברייטער גאַס, פאַרן גירוש
February 1941: The last day of an ancient community — deportation!

הושמו במאסר חברי ה„יודנראט". תיאורו של הגירוש השני דומה לקודם, אלא שהוא נמשך כמעט 24 שעות. בזמן הזה היו נאלצים האנשים להמתין בתור, בקור וברעב. המזון היחידי שקיבלו היה תבשיל חם שסופק ע"י האוכ־לוסיה הפולנית. עם זאת נשארו עשרות מתים בשטח הריכוז.

גם הפעם הוטענו המגורשים בעזרת מקלות על משאיות בצפיפות איומה כמו דגים מלוחים ממש. המכוניות האחרונות זזו מהמקום כאשר הפציע השחר. בתנאים אלה היו בדרך התעלפויות וגם הרוגים וחנוקים. המשאיות עשו את דרכן לדזיאלדובו תוך 4 שעות בדרך כלל, דרך עיירות וכפרים, שם זרקה האוכלוסיה לחם ונקניק למגור־שים [51].

עם גירוש יהודי פלוצק, אחד הגירושים האכזריים ביותר בתולדות המרטירולוגיה היהודית בימי היטלר, פסקה למעשה להתקיים קהילה יהודית ותיקה. כדאי במקום זה להביא את דבריו של ד"ר רינגלבלום, שרשם ביומנו (ב־10 באפריל 1941) בתגובה על פינויים המוחלט של היהודים מקהילות עתיקות כקאליש ופלוצק: „לא היתה תקופה בתולדותיהן של הקהילות האלה מזה 800 שנים, שלא התגוררו בהן יהודים".

בס"ה הובאו במכוניות משא למחנה־העונשין דזיאל־דובו 7000 יהודי פלוצק, שם נתקבלו שוב במטר של מכות אכזריות ללא הבדל מין וגיל. ושוב נשפך כמים הדם היהודי [52].

מהמשאיות הורדו הנחנקים (ביניהם הרש־נתן אש) והוכנסו לצריף בו הונחו המתים. הגויים מהסביבה לא נרתעו מלהפשיט מהמתים את בגדיהם.

המגורשים שוכנו בצריפים מלוכלכים שהשאירו האסי־רים הקודמים. הם שכבו בלילה בבגדיהם בדוחק שאין לתארו. החולים והתשושים קראו לעזרה — אבל לא היתה בשבילם כאן הצלה. הרבה אנשים מתו ונקברו מאחורי בית־השימוש.

במחנה דזיאלדובו התעללו הגרמנים במגורשי פלוצק ללא הרף. היו מוציאים במכות גברים לתרגילי התעמלות קשים וכל פעם המציאו עינויים אחרים.

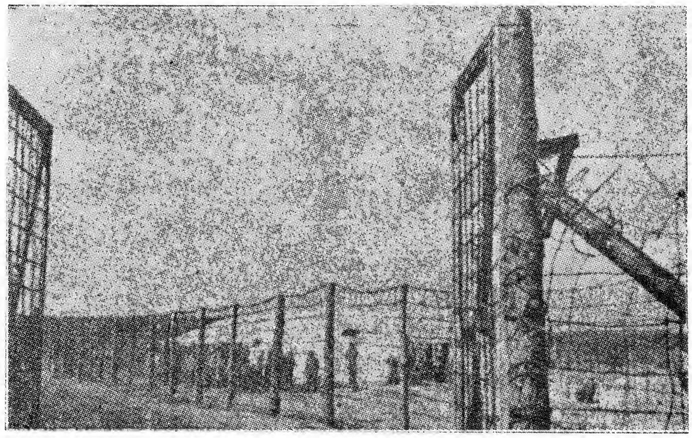
אין תימה, שאלפי אנשים שנמצאו במקום התפללו למוות ובלבד לברוח מהיסורים והעינויים של המחנה הזה, שאחד העדים המהימנים ביותר תיאר אותו כגיהנום של מטה [53].

בחיפושים אישיים שדדו מהאנשים את יתר החפצים, כסף ודברי ערך שעוד נשארו אתם. האסירים העדיפו לקרוע ולזרוק את הכסף שלהם ודברי ערך (כגון יהלומים) לבית־שימוש, כדי שלא יפלו לידי הגרמנים. אנשים אחדים הצליחו למרות הכל להבריח את דברי־הערך והכסף שלהם.

הגרמנים המשיכו בגזל מלבושים ונעליים. אפילו בזמן חלוקת הלחם הפשיטו הגרמנים מעילים, מכנסיים ואפילו חולצות. ארוחות צהריים חולקו ע"י „הצלב האדום", ברם, הגרמנים שחילקו את המנות היכו את האנשים ומתוך אנדרלמוסיה חולקו המנות לא לפי מספר האנשים, אלא בהתאם לגודל הכלים שהיו בידיהם.

אחד הדברים הגרועים במחנה היו בתי השימוש בשדה הפתוח, משותפים לגברים ולנשים, שבלילה היו מאירים אותם באור חזק. דבר זה גרם סבל נפשי רב לנשים[54].

מדזיאלדובו נשלחו כל יום משלוחים של 1000 איש. לתחנת־הרכבת הלכו כולם חצי־ערומים ויחפים. לפני

השער למחנה העינויים וההשמדה דז׳אלדובו
דער אַריינגאַנג אין דעם יסורים און פאַרניכטונגס־לאַגער דזשאַלדאָוואָ
Gate to the Dzialdowo concentration camp

הנסיעה התקיימה ביקורת; הגרמנים ציוו להוריד תחבושות אצל פצועים קל, לעומת זאת ניתנה פקודה להחליף תחבושות אצל פצועים קשה, כדי שלא ייראו סימני דם.

קבוצה אחת של יהודי פלוצק לא זכתה לצאת מדזיאלדובו. היתה זאת קבוצת גברים שהוחזקה לחוד מאחורי גדר־תיל בבגדי אסירים, שנחטפה ע״י הגרמנים ברחוב, מספר ימים לפני הגירוש. אח״כ נודע שהם נורו ונקברו בבורות שחפרו קודם לעצמם.

מהמשלוח הראשון הובלו המגורשים, לאחר כמה ימי עינויים, ברכבת למחוז ראדום ושוכנו בעיירות קטנות כגון: כמיילניק, בודזנטין, סוחדניוב, ווייז׳בניק, ז׳בנו, ביאלאצ׳ב, סטאראחוביצה ועוד וכן בצ׳נסטוכוב.

היו משלוחים שהוחזקו בדזיאלדובו 7 עד 10 ימים. משלוח אחד נשלח לפוטוק זלוטי, ומשם חולק בין העיירות הקטנות.

עדים מהימנים ממשלוחים מסויימים מוסרים כי במשך כל הדרך הוכו, כך שהרוגים ומתים נשארו בכל מקום והמספר הגדול ביותר בדזיאלדובו[55].

הערות לפרק א׳

1. סקירה בשם „Płock” (פולנית), ארכיון רינגלבלום מס׳ I/886. השווה את סקירתה על יהודי פלוצק בתקופת הנאצים של ד. דומברובסקה, פולנית, במכונת־כתיבה, 4 עמודים (העתק מארכיון המכון ההיסטורי היהודי בפולין).
2. זכרונותיו של י. טינסקי.
3. אַדם נוימן, זכרונות; יוסף מלונק, עדות, לנדסברג, 20 במרס 1946; ל. גליבטר, עדות.
4. טינסקי, שם.
5. סקירה „Płock”, שם; עדותה של פליציה ראוויצקה בארכיון „ייווא”.
6. גליבטר, שם; טינסקי, שם.
7. סקירה „Płock”, שם; „ספר הזוועות”, תעודות, עדויות ודו״חות על שואת יהודים במלחמת העולם השניה, כרך א׳, בעריכת בנימין מינץ וד״ר ישראל קלויזנר, ירושלים, תש״ה, עמ׳ 88—89.
8. נוימן, שם; טינסקי, שם.
9. סקירה „Płock” וכן סקירתה של דומברובסקה; ראוויצקה, שם; ראה גם Ludwik Landau, „Kronika lat wojny i okupacji”, Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1962 (רשימה מיום 29 באוקטובר 1939).
10. ל. א. „עינויים בוולוצלבק, בפלוצק והסביבה”, „ספר הזוועות”, שם, עמ׳ 91.
11. מכתבו של שמחה מינץ לשלמה גרינשפן.
12. בצלאל אקאליצא, „אין פלאָצק און אין סיביר”, בספרו של שלמה גרינשפאן, „יידן אין פלאָצק”, ניו־יורק 1960.
13. סקירה „Płock”, שם; טינסקי מוסר שההתנפלות והשוד באו כתגובה למעשהו של בעל החנות מושקוביץ, אשר הסתיר מוצרי הלבשה מוכנים והודיע כי גנבים פרצו לחנותו ולקחו ממנו את כל הסחורה. אנשי הגסטאפו פרצו ביחד עם ה„פולקסדויטשן” ממושבות ביאלה ומאשבו לתוך הבתים שבשירוקה וירוזולימסקה בעזרת גרזנים וקתות הרובים והוציאו מהארונות פרוות, כסף ודברי הלבשה. לפי המקור הזה נלקחו תושבי הבתים האלה למלון („הוטל פולסקי”), שם נערך חיפוש אישי. לאחר שהכל נשדד מהם הובלו לקסרקטין, ורק בלילה שוחררו.
14. „גירוש פלוצק” (ארכיון רינגלבלום מס׳ I/889).
15. גליבטר, שם; טינסקי, שם.
16. גרינשפן, שם.
17. גליבטר, שם.
18. ר. ליכטמן, „שנה לאחר החורבן” (מתוך איגרת שנשלחה מגרמניה בשנת 1946).
19. סקירה „Płock”, שם; „גירוש פלוצק”, שם; ראוויצקה, טינסקי, גליבטר, שם.
20. יפוי־כח של ראש־העיר מ־31 באוקטובר פורסם בספרו של A. Eisenbach, „Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej”; Zbiór dokumentów, Warszawa, Żyd. Inst. Historyczny, str. 144—145; השווה גם: A. Eisenbach, „Hitlerowska polityka zagłady Żydów”, W—wa, Książka i Wiedza, 1961, str. 184—185.
21. סקירה „Płock”, דומברובסקה, שם; מכתבו של שמחה מינץ לשלמה גרינשפן. ד״ר עמנואל רינגלבלום רשם ביומנו ב־12 בדצמבר וב־15 בו על סגירת בתי עסק ובתי־מלאכה בפלוצק. (ד״ר ע. רינגלבלום, כתבים פון געטאָ, באַנד I), „טאָג פון וואַרשעווער געטאָ, וואַרשע, יידיש בוך” 1961. גם לנדאו כותב על כך ברשימתו מ־14 בדצמבר 1939.
22. סקירה „Płock”.
23. טינסקי, שם.
24. מכתבו של שמחה מינץ לשלמה גרינשפן. בין הבורחים לרוסיה היו גם גיטל גרוסמן, דוד גולד, פלוצר ואחרים, ליכטמן, שם.
25. דומברובסקה, טינסקי, ראוויצקה, שם. כרוניקה של לנדאו (רשימה מיום 14 בדצמבר 1939).
26. סקירה „Płock”, דומברובסקה, טינסקי.
27. סקירה „Płock”, דומברובסקה, ליכטמן, גליבטר, טינסקי, נוימן, שם.
28. לפי השמועה נודע על מעשה התעללות אכזרית זה בברלין. מכל־מקום הגיעה לפלוצק ועדה מיוחדת מצ׳יכאנוב וחל לזמן קצר שינוי־מה לטובת פועלי־כפייה. סקירה „Płock”.
29. טינסקי, שם.
30. דומברובסקה, שם.
31. סקירה „Płock”.
32. גליבטר, שם.

33. במשך החודשים הראשונים של הכיבוש נשאר עוד בית־החולים היהודי בידיים יהודיות. גרינשפן, שם.

34. סקירה „Płock".

35. סקירה על פלוצק מאת ה. ואסר (ארכיון רינגלבלום); סקירה על פלוצק, שם; דומברובסקה, גליבטר, אוקוליצא, שם. בס"ה מנתה העיר כ־30000 תושבים, כולל 7000 יהודי פלוצק.

36. ראוויצקה, שם.

37. „גירוש פלוצק", שם, דומברובסקה, ראוויצקה, שם.

38. טינסקי, שם.

39. בין המגורשים היו העיוור גראבובסקי וכן אביו של מרדכי פלורק. „גירוש פלוצק", שם, משה טינסקי ניסה להציל את מישהו מהזקנים, ברם גם הוא נחטף וצורף למשלוח, טינ־סקי, שם.

40. סקירה „Płock".

41. „גירוש פלוצק", שם, סקירה „Płock", שם; גליבטר, שם; עדותו של בולסלב זדולינסקי (וויינברג) ארכיון המכון ההיסטורי היהודי בווארשה מס' 1502.

42. דומברובסקה, שם.

43. את הקורבנות סידרו בחמישיות. החמישיה הראשונה חפרה קבר משותף. מהחמישיה האחרונה ניצל סמק שטן (נהרג אחר־כך). 25 הנרצחים הוצאו מקברם ביום 21 באוקטובר 1946. כאשר נפתח הקבר אפשר היה לזהות את שמות הנרצחים בעזרת המסמכים האישיים שהיו עמם. ואלה שמותיהם: גרינשפן משה בן 38, סאדזאווקא משה בן 55, בוגאץ' ראובן בן 25, פלוצקר הרש בן 38, פשכדזקי דוד ובנו אברהם בן 17, פלקס אברם בן 55 ובנו פנחס בן 23, רוטבלט שמחה לייב בן 32, שוורץ מונייק בן 30, פוז'צקה יעקב בן 38, בורשטין אברם בן 32, בורשטין ישראל בן 25, קרדיט מארק בן 27, זילברברג הרש ראובן, פייקה אפרים, פפיירצ'יק פישל, קורשטיין משה, שמיט אהרן לייזר, גולדברג, גראוברד אפרים, ריפנהולץ יצחק, קמזל, הרשקוביץ צדוק, זגאל אלתר. דברי דוד ליכטנשטיין (פרוטוקול), עדותו של מיכאל גלובוס. פ. ריבאק, „על קבר אחים של יהודי פלוצק", „דאָס נייע לעבן", 21 בנובמבר 1946.

44. „גירוש פלוצק" וכן סקירתו של ואסר על פלוצק, שם.

45. „גירוש פלאָצק, דערציילט פון אַ יידישן פעלדשער", ארכיון רינגלבלום; טינסקי, שם.

46. „גירוש פלוצק", שם; נוימן, שם.

47. „גירוש פלוצק", שם, סקירה „Płock", זדולינסקי; נוימן, שם. פ. ראוויצקה מוסרת בעדותה שהסבתה החולה שלה נורתה במיטתה.

48. „גירוש פלאָצק, דערציילט וכו'", שם מוסר מחבר הסקי־רה שגרמני חטף ממנו תרמיל־גב, הכהו באגרוף בפניו, והוציא לו שתי שיניים. השוה גם עדויותיהם של גליבטר וטינסקי.

49. עדותה של חיקה גרוסמן, ארכיון „יד־ושם".

50. „גירוש פלוצק"; גליבטר, אוקוליצא, שם. ראה גם דברי דוד ליכטנשטיין (פרוטוקול). המכתב לפישל פלידרבלום מדז'ווי־צה ב־14 במרס (ארכיון רינגלבלום) מעריך את מספר המגורשים של הגירוש הראשון ל־3000 נפשות.

51. סקירה „Płock", מכתבו של אברהם משה, בלי תא־ריך (ארכיון רינגלבלום). מחבר המכתב מוסר שבמשאית שבה נסע היו 70 איש, ראה גם ראוויצקה, שם.

52. זדולינסקי, שם.

53. גליבטר, שם.

54. „גירוש פלאָצק, דערציילט וכו'", סקירה „Płock", זדולינסקי, ראוויצקה, נוימן, שם.

55. המכתב לפישל פלידרבלום מדז'וויצה 14 במרס 1941, שם, וכן של אברהם משה (בלי תאריך). ראה גם עדויותיהן של ראוויצקה, שם, ושל רגינה קאלמאן, ארכיון ייוו"א מס' 433.

פרק ב': גולי פלוצק בעיירות הגירוש ובמחנות

רוב גולי פלוצק נשלחו מדזיאלדובו לסביבות קילצה. כבר ב־25 בפברואר 1941 הגיע לבוסקו משלוח עם 996 גולי פלוצק בלי כל מטען ואמצעי מחיה. אצל כולם היו ניכרים סימני אלימות ומכות, כגון גפיים שבורים, שטפי־דם פנימיים, ועזועי עצבים; כן חלו הרבה בדלקת ריאות; 2 אנשים מתו בדרך משבץ לב. מהמשלוח הזה נשלחו 400 איש לכמיילניק, לווישליצה ושידלוב — 150 לכל אחת, וכן לאולשניצה ולעיירות קטנות אחרות (50 איש לכל אחת).

המשלוח הבא שהגיע ב־3 במרס לקילצה, נשלח לסוחדניוב (300), דאלשיצה (300), בודזנטין (300).

בימי 6 ו־12 במרס הגיעו משלוחים אחרים של גולי פלוצק: הראשון הופנה לסקארז'יסק, והשני לקילצה שלפי פקודת הקרייזהויפטמן הופנה ליישוב קטן סלופיא נובה (1000 איש). כל ההתערבויות לחלק את מספר הגולים הזה בין כמה מקומות עלו בתוהו, כי השלטונות שחלשו על העברות האוכלוסים לא היו מעוניינים בכלל בטובתם. כך קיבלה בסטרכוביץ האוכלוסיה המקומית בחמימות את גולי פלוצק. ברם, הם היו נאלצים עפ"י פקודת הקרייזהויפטמן, לעבור למקומות אחרים של מחוז קילצה.

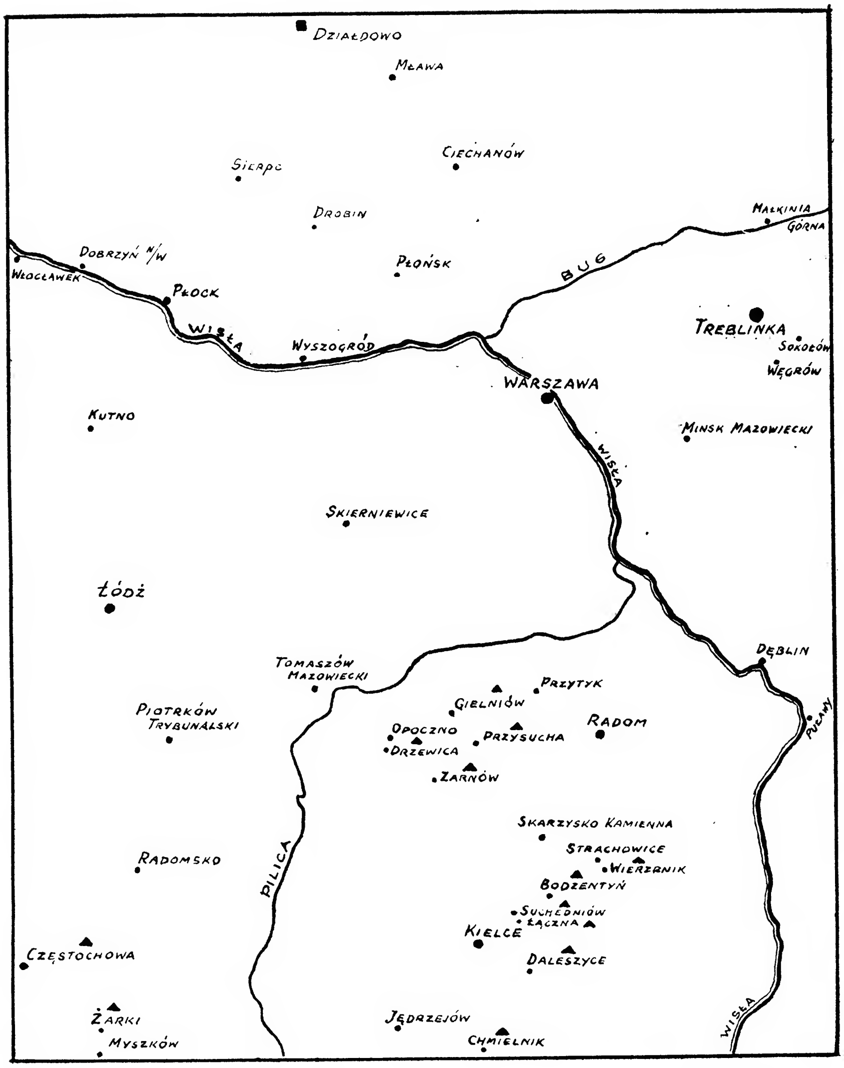
ב־11 במרס 1941 הגיע משלוח אחר עם גולי פלוצק לטומאשוב מאזובייצק; הם נשלחו לעיירות וכפרים אלו: דז'ביצה (200), פשיסוכה (200), ביאלאצ'ב (205), גיילניוב (75), ז'ארנוב (235) ופאראדיז' (750).

לרוע מזלם שוכנו הגולים ברובם במקומות בהם לא היו כלל קיימות שום אפשרויות של קיום איזשהו. במספר מקומות (כגון בבודזנטין, בדאלשיצה) אף עלה מספר הגולים על מספר תושבי המקום.

לבליז'ין שמנתה 247 תושבים יהודיים נוספו 330 גולי פלוצק. כן לא היו ברובן מוכנות לקבל מספר כה רב של מגורשים העיירות במחוז אופוצ'נו (גליל טומאשוב): ביאלאצ'ב, דז'ביצה, גיילניוב, פאראדיז', פשיסוכה וז'אר־נוב. במספר מקומות כגון בגיילניוב, לא קיבלו הגולים שום עזרה מצד האוכלוסיה המקומית.

הצפיפות שנוצרה במקומות אלו נתנה אותותיה לא רק בהורדת רמת החיים, אלא גרמה להתפשטות מחלות אפידמיות, ביחוד, שבגלל חוסר אמצעים לא נעשו שום סידורים סניטריים במקומות בהם התרכזו גולי פלוצק במספר גדול.

במצב הדיור והספקת מלבושים ולבנים לגולים, שום מאמץ של האוכלוסיה היהודית המקומית לא היה מסוגל למלא את המשימות האלמנטריות ביותר. המחסור במכסות קבועות של אספקה גרם לעתים קרובות להפסקת פעולות המטבחים.

מקרא הסימנים:

■ — מחנה ריכוז ומיון

▲ — מקום גירוש

● — מחנה מוות

מפת מקומות הגירוש, העינויים והחיסול של יהודי פלוצק

אַ מאַפּע פון די גירוש און פאַרניכטונג־פּלעצער פון די פּלאָצקער יידן

A map of exile and extermination places of the Plotzk Jews

בעקבות קריאות דחופות מגליל טומאשוב שיגר הממונה על עניני העזרה ההדדית במחוז ראדום, יוסף דיאמנט, שליח מיוחד (י. וינר) לשם בדיקת המצב במקום. וינר ביקר בטומאשוב, אופוצ׳נו, דז׳וויצה, גיילניוב, ביאלאצ׳ב ובדו״ח שלו קבע כי מצב גולי פלוצק בגליל טומאשוב הוא בכל רע, גם בגלל היחס הלא חיובי דיו — ולעתים אף שלילי לגמרי — של היודנראטים המקומיים לגבי בעית העזרה לגולים. גורמי התופעה הזאת יש לחפש — כפי שקבע י. וינר — בהבדל העצום שבין האוכלוסיה המקומית לבין גולי פלוצק מבחינת תרבות, רמת האינטליגנציה וכד׳[1].

הרוב הגדול של גולים מפלוצק שוכן במקומות אלה: בודזנטין (כ־1500 נפשות), כמיילניק (כ־800 נפשות), סוחדניוב (700 נפשות), צ׳נסטוכוב (600 נפשות), וויז׳בניק (400 נפשות) וכו׳.

שני המשלוחים הראשונים של מגורשי פלוצק שהגיעו לבודזנטין (Bodzentyn) מנו 700 נפשות; במחצית הראשונה של מרס 1941 גורשו מהמשלוח של פלוצקאים שמנה 1000 איש, אשר היה מיועד לוויז׳בניק ואף שוכן שם, כ־800 איש לבודזנטין, וכך הגיע מספר מגורשי פלוצק לעיירה זו ל־1500 נפשות (כ־15% מכלל האוכלוסיה היהודית הפלוצקאית).

העיירה בודזנטין מנתה בס״ה כ־200 משפחות יהודיות (900 נפשות), ומספר הגולים עלה על מספר תושבי המקום. אנשים מקומיים טובי־לב קיבלו בחמימות את הגולים, אולם בהיותם גרים בצפיפות ובעניות לא היו מסוגלים לשכן את כל המגורשים בדירות שלמעשה היוו בקתות עץ קטנות, ובחדרון אחד היו מתגוררים 10־17 איש. לכן נשארו כ־500 איש בבית־הכנסת, וגם שם לא היה די מקום למספר כה רב של אנשים. מחציתם נאלצו, איפוא, ללון תחת כיפת השמיים.

בדירות פרטיות שוכנו הגולים בעליות, בתנאים נוראים: ישנו על תבן, בלי כרית, בלי סדין ובלי שמיכה. בתנאי חורף ושלג התכסו רק בבגדים עליונים.

מן הראוי לציין שהגולים מפלוצק שנמצאו בבודזנטין השתייכו לשכבת העניים ביותר של קהילתם והם הגיעו מדזיאלדובו ללא בגדים, ללא נעליים וללא כסף. הקהילה המקומית אירגנה אמנם בשביל המגורשים מטבח שבישל יום־יום 1500 ארוחות וחילק מנות לחם של 150־200 גר׳מים, ברם אחוז ניכר מהגולים שלנו לא היה מסוגל לשלם תמורתן, והם היו משוללים אפשרות של קבלת אוכל חם — דבר שהשפיע בצורה מסוכנת על מצב בריאותם המעורער בלאו־הכי של מאות אמהות, ילדים וקשישים.

ועד־הקהילה המקומי לא הקציב אלא 150 ארוחות חינם ליום, בו בזמן שמספר האנשים שהזדקקו לארוחות אלו הגיע ל־400.

ועד־הקהילה המקומי עשה כל מה שביכולתו ואולי אפילו יותר מכל ועד אחר, אך קצרה ידו מלהושיע, כי עליו היה גם לטפל במספר ניכר של אביונים מקומיים. מעזרת הקהילה נהנו כ״כ 200 פליטים מלודז׳ ומערים אחרות.

ב־16 במרס 1941 הוקם בבודזנטין ועד שייצג את מגורשי פלוצק, שבראשו עמדו ד״ר יעקב בלומן (יו״ר) והרש ציטרין (מזכיר), ומיד פנה לארגון אחים בוורשה בקריאת עזרה במזומנים, בגדים ולבנים, נעליים, שמיכות, מזרונים ותרופות.

ב־5 במאי שוב נשלח מכתב שתיאר את המצב בו היו שרויים הגולים (המכתב הזה לא הגיע לידינו) ; כן אישר הוועד קבלת 300 זה׳ שחולקו לאנשים הזקוקים ביותר, כגון למבריאים בשובם מבית־החולים אחרי מחלת הטיפוס [2].

אשר לעזרה חיצונית ידוע שביקר בבודזנטין שליח מהעזרה ההדדית מראדום, וינר, ונשלח סכום כסף (1000 זהובים) לוועד הגולים שלנו. כן ידוע כי בהתחלת אפריל 1941 העביר הממונה על העזרה ההדדית בראדום, דיאמנט, סכום של 3000 זה׳ ליודנראט בבודזנטין וביקש דו״ח מפעולת העזרה למגורשים.

לא היתה בעיירה שום אפשרות של איזושהי עבודה בשכר, פרט לכמה יוצאים מן הכלל, ועל־כן היו האנשים נאלצים למכור את שארית בגדיהם הדלים, התהלכו בלויים ויחפים, המשיכו לגור בצפיפות ולכלוך וישנו על הרצפות, — לרוב על מצע של קש, — שכתוצאה מכך חלו משפחות שלמות.

בית־החולים למחלות מידבקות שאורגן תוך אילתור לא היה מסוגל, מחוסר אמצעים ותרופות, לעמוד בפרץ, ביחוד שמדי יום ביומו גדל מספר החולים (כבר במאי 1941 היו 93 חולים בטיפוס בהרות, ביניהם 4 מקרי מוות). ביוני עלה מספר החולים ל־200.

ראוי לציון שתושבי המקום לא חלו כלל וכלל, בו בזמן שאצל הגולים מצאה המחלה קרקע נוחה בגלל הרעב ותנאי המגורים הירודים.

„נאלצנו להוביל למנוחת עדן למעלה מ־100 מבין אנשינו״ — כתב וזעק לעזרה הוועד החדש של גולינו בבודזנטין אל אירגון אחים בוורשה, שהזהיר ש„עיקר האסון שלנו הנהו גורל הילדים״ [3].

במכתביו מ־20 במאי ומ־25 ביוני 1941, בהם אישר קבלת 100 זהובים לחודש מהאירגון בוורשה, הודיע הוועד של גולי פלוצק כי קיבל מוועד הקהילה 127 מזרונים ו־30 זוגות נעליים עם סוליות עץ. לעומת זאת לא נתקבלו שמיכות, בגדים ולבנים. כן קיבלו מוועד הקהילה 24 ק״ג לחם לשבוע ו־100 זהובים.

מכתבים פרטיים מבודזנטין, השמורים בארכיון רינגל־בלום, מתארים את המצב בעיירה בצבעים קודרים ומבקשים עזרה והצלה מפני מיתת רעב. כן התריע הוועד כי „הרעב מאיים על כולנו״ שכן מוצרי הצריכה הראשוניים קפצו במהירות מעלה (ק״ג תפוחי־אדמה 1,50 זה׳, ק״ג לחם שעלה במחצית מרס 2 זה׳ עלה במאי ל־7,50 זה׳) [4].

מתקופה יותר מאוחרת יש לנו רק עדות אחת, לפיה עלתה התמותה של גולי פלוצק בבודזנטין מיום ליום. משפחות שלמות היו עוברות מן העולם במשך יום אחד. בצורה זו מתו כל בני משפחת שפרלינג, אלברג ואחרים. קרוב לפני הגירוש מבודזנטין (סתיו 1942) הפכו הגולים — אלה שנשארו עוד בחיים — לשלדים חיים ממש, כולם היו עטופים בסמרטוטים, גופותיהם כוסו פצעים והיו מחזרים על הפתחים [5].

כל יהודי המקום גורשו יחד עם הגולים בספטמבר 1942 לסוחדניוב, משם הוגלו לטרבלינקה בימים 21־22 באותו חודש [6].

לכמיילניק (Chmielnik) הגיעו הגולים ברכבת דרך יינדז׳יוב לשב באו ברכבת נוסעים; מיינדז׳יוב המשיכו את מסעם ברכבת צרת־הפסים בקרונות פתוחים, חשופים לקור עז ולשלג. כל הנסיעה ארכה יומיים, בכלל זה נסיעה בקרונות פתוחים — כ־8 שעות.

הגולים (800 נפש, כולל בית היתומים עם 20 ילדים) שהגיעו ללא שום מטען ובלי אמצעים כלשהם, נתקבלו רק ע״י מעטים בזרועות פתוחות. יהודי המקום (במאי 1941 היו בכמיילניק בס״ה לפי הנתונים של היודנראט 7850 יהודים, ביניהם 235 פליטים וגולים) [7] שעדיין ניהלו עסקים, בתי־מלאכה ונהנו מהתנועה החופשית בעיר, קיבלו באי־אמון את סיפורי הזוועות של גולי פלוצק על מה שעבר עליהם בעירם ובדזיאלדובו, ואף לא רצו להאמין שהגולים היו פעם אנשים אמידים. רק קבוצה לא גדולה של האינטליגנציה המקומית התייחסה לגולים ביתר הבנה. הגולים שוכנו בעיקר בבתי־העשירים [8].

רק רופאי־שיניים, חייטים, אופים מבין הגולים הסתדרו בעבודה בקשיים רבים. רבים חיפשו עבודה אצל איכרים בכפר, או הפכו לחוטבי עצים ושואבי מים (מבארות שבעיר) בשביל יהודים ופולנים עשירים; אחרים חיפשו עזרה ביודנראט ובמטבח העממי.

מוסדות־עזרה מקומיים הועמדו לפני הצורך להושיט עזרה למגורשים. בראש ובראשונה הורחבה פעולתו של המטבח העממי. במטבח קיבלו עבודה מספר נשים בקילוף תפוחי־אדמה. במרס 1941 היו מחלקים 1300 ארוחות ליום במחיר של 10 גרוש; 100 ארוחות חולקו חינם לעניים וגולים. מ־1 באפריל הוציא המטבח רק 800 ארוחות ומנות לחם[9].

בית היתומים בראדום קיבל 5 ילדים מבית היתומים הפלוצקאי. הממונה על ענייני עזרה הדדית בראדום, יוסף דיאמאנט, פנה לקהילות פיוטרקוב, קילצה וצ'נסטוכוב בקריאה שיקבלו כל אחת לבתי היתומים שלה 5 ילדים מיתומי פלוצק, אולם הוא נתקל בסירוב.

בגלל תנאי דיור קשים, חוסר סבון, העדר תרופות, סבלו הגולים מכינים וממחלות, למרות שפעל בעיר בית־מרחץ וגם מיתקן מיוחד לחיטוי של לבנים. במיוחד השתוללה מחלת טיפוס־הבהרות, והתמותה הגיעה לממדים מבהילים[10].

לועד יהודי פלוצק בכמילניק לא היתה אפשרות להשתלט על המצב הטרגי של בני עירו, בזמן שהמחירים האמירו מיום ליום[11]. לרשותו של הועד החדש, שנבחר ב־18 במאי 1941[12], הועמדו סכומים קטנים ביותר לעזרה, כפי שמעיד הדו"ח הכספי שלו מסוף מאי 1941, וההוצאות היו 403,20 זה' בלבד (בסכום הזה היתה כלולה עזרה מוועד הפלוצקאים בווארשה בסך 300 זה'), בעיקר לעזרה קונסטרוקטיבית, כגון רשיונות לסנדלרים, לפתיחת מספרה, לרכישת ציוד לעשיית גלידה וכו'.

באפריל 1941 הוקם הגיטו בכמילניק והיהודים היו נאלצים לעזוב את מרכז העיר ולעבור לרחובות הצדדיים

בואם של המגורשים מפלוצק לתחנת הרכבת בכמיילניק (1941)
דאָס אָנקומען פון די דעפּאָרטירטע פּלאָצקער יידן קיין כמיעלניק
Arrival of the Plotzk deportees at the Chmielnik railway station (1941)

והצרים. הדוחק נעשה ללא נשוא ובמאי 1941 פרצו מגיפות (בעיקר טיפוס הבהרות ודיזנטריה).

היודנראט היה נאלץ לספק פועלים למחצבות ביאבוז'נו וגם למחנה פודלנז (Podłęz) ע"י פינצ'וב (במחנה פודלנז עבדו בעבודות ניקוז 400 צעירים בתנאים איומים כשהם עומדים עד מחצית הגוף במים). הקרבנות הראשונים היו גולי פלוצק.

גולי פלוצק בכמילניק ניספו ביחד עם יהודי המקום בגירוש לטרבלינקה ב־5 באוקטובר 1942, בו נורה בדרך לתחנת הרכבת בכנצ'ין הישיש גלובוס, וד"ר אוגנפיש איבד את עצמו לדעת. רק שני פלוצקאים — גרשון מנדלסון ומוטק גלובינסקי — הצליחו להימלט מהגירוש[13].

סוחדניוב (Suchedniow) — קלטה 700 גולים מפלוצק, ברם הקהילה המקומית לא הסבירה להם פנים. מצב התזונה היה בכל רע והרעב נתן אותותיו כבר בחודשי אפריל ומאי 1941. נרשמו כמה מקרי מוות מחמת רעב. בתחילה הופעל מטבח עממי שסיפק ארוחות צהריים בלבד.

לחג הפסח קיבל כל אחד 300 גרם מצות ו־400 גרם סוכר במחיר של 5 זה'. אולם המטבח נסגר לחלוטין בימי החג ולא הופעל זמן־מה גם אחרי החג.

יוקר המחיה עלה בקביעות (במחצית השנייה של מאי עלה ק"ג לחם שחור 9 זה', 100 ק"ג תפוחי אדמה — 200 זה'). במכתביהם של הגולים בא לידי ביטוי מצב קודר זה. „אנו אוכלים רק ארוחת צהריים במטבח — כתב ח. שכרן ביום 20 במאי 1941 — אנו צפויים למיתת רעב".

למרבה הצער, הוחזקו ע"י הקהילה סכומים קטנים

שקיבל ועד הגולים, כגון הסכום של 180 זה' שהגיעו מועד אחים בוורשה — ועל־כן ביקשו נציגי ועד הגולים להעביר את כספי העזרה ישירות אליהם.

יש להוסיף לתמונה עצובה זאת עוד עובדה, שלא היה בית־עלמין בסוחדניוב ואת המתים היו מביאים לבודזנטין [14].

ביוני 1941 הוקם הגיטו בסוחדניוב, שהיה מורכב מ־2 רחובות בלבד. מצב היהודים המקומיים והגולים הורע מאד [15].

ביום כיפור, 22 בספטמבר 1942, ולמחרת גורשו לטרבלינקה 2860 נפשות, וביניהם הגולים מפלוצק.

לצ'נסטוכוב (Częstochowa) הגיעו 600 גולי פלוצק, שנתקבלו בחמימות. יהודי המקום עשו בימים הראשונים כל שהיה ביכולתם כדי לעזור לגולים. מספר גולים סודרו בדירות פרטיות, בהן זכו ליחס טוב.

כן סודרו הילדים בבתים פרטיים לארוחות צהריים.

עלה בידי מספר בעלי־מלאכה מבין הגולים להסתדר בעבודה, מספר גולים הצליחו להתקבל לעבודה בבית־חרושת של „האסאג".

ברם, רוב הגולים שהשתייכו לדלת־העם וגם בעיר מולדתם היו לקוחות במטבח העממי, גרו באולמות ציבוריים, 100־200 איש באולם. הם ישנו על תבן בלבד, ולא היה להם במה להתכסות.

יש לציין שלצ'נסטוכוב הגיעו גם פליטי בודזנוב, שבאו עם חפצים וכסף, ומצבם היה לאין ערוך יותר טוב מזה של גולי פלוצק.

המטבח העממי הסתפק רק בהענקת מרק פעם אחת ביום תמורת 10 גר'. בערב שבת היתה „אגודת ישראל" מחלקת לגולים מנות מזון (2 פרוסות לחם ובשר).

הממונה על ענייני עזרה הדדית במחוז, י. דיאמאנט, פנה במכתב ליודנראט בצ'נסטוכוב ב־2 באפריל 1941 והצביע על הצורך לתת לגולים יותר מארוחה אחת ביום, למרות שזה כרוך בהרבה הוצאות. לדבריו יכולה לשמש בודזנטין דוגמה. היא לא הגבילה את עצמה במתן ארוחה אחת בלבד בשביל הנצרכים, אם כי הסיוע הצנוע שהעניקה העזרה ההדדית בראדום לבודזנטין לא היה יותר גדול מזה שהוענק לצ'נסטוכוב, שהרי אפשרויותיה היו מוגבלות מאוד ביחס לצרכים הגדלים והולכים. מה שנוגע לכלי מיטה וללבנים יעץ י. דיאמנט לאסוף אותם בין האוכלוסיה המקומית כדוגמת קונסק, אופוצ'נו וסקארז'יסקו אשר אספו 400 כריות ו־500 פריטי לבנים, כלי־בישול ועוד, בשביל הגולים של העיירות הסמוכות.

בלית ברירה היו הגולים שלנו חוזרים על הפתחים וביניהם סוחרים ועסקנים לשעבר.

מחלות השתוללו פה בין הגולים והתמותה ביניהם היתה גדולה מאוד, גם בגלל העינויים שעברו עליהם. יום יום התקיימו 10 לוויות של יהודי פלוצק, שמתו בעיקר מטיפוס הבהרות. העסקן הציוני שפרלינג מת שבוע ימים לאחר שספד לבן־עירו.

על ועד הפלוצקאים במקום, ידוע רק שהוא נוסד, אבל היודנראט המקומי לא היה מרוצה ממנו.

במכתב לאליהו זילברברג לפני הקמת הגיטו בצ'נסטוכוב באמצע אפריל 1941 התלונן אחד הגולים שהמצב הולך ורע ושהמחירים האמירו מאוד (1 ק"ג תפוחי אדמה — 75 גר', 1 ק"ג לחם — 3 זה') [16].

אין לנו נתונים על מספר הגולים שנפלו קרבן ב„אקציה" שהשתוללה בגיטו צ'נסטוכוב בימים מ־22 בספטמבר (ממוצאי־יום־כיפור) ועד 5 באוקטובר 1942.

בזמן ה„אקציה" ניסה דוד מנדלסון לברוח לצד הארי, אולם בעת הבריחה הוא נורה.

נשארו בגיטו רק אנשים צעירים, ביניהם רבקה גלאנץ, ארבעת האחים ליכטמן ועוד.

כשהחל להתקרב הצבא האדום בינואר 1945 הובילו את האסירים היהודים לבוכנוואלד, ומשם סחבו מספר אסירים יוצאי פלוצק לפלוסנבורג ולדאכאו [17].

בזמן המשלוחים למחנות השמדה נשלחו השרידים למחנה עבודה בבליז'ין ושם מתו מרעב ומעבודת פרך. בשנת 1944 חוסל המחנה והשרידים שלא היו מסוגלים כבר לשום עבודה הושמדו, היתר נשלחו לאושוויץ. עם התקרב הצבא הרוסי פינו את המחנה ובדרך, ערב השיחרור, נפלו הרבה קרבנות. בודדים בלבד נותרו בחיים.

בוויאז'בניק (Wierzbnik) היו תחילה 300 גולי פלוצק, כולם מחוסרי אמצעים חומריים, ללא בגדים, לבנים וכלי מיטה. הם הגיעו מדזיאלדובו רק עם מה שהיה על גופותיהם. במרוצת הזמן גדל מספר הגולים עד כדי 400 בערך; הגולים החדשים הגיעו הנה מבודזנטין, כי תנאי הדיור היו שם בלתי אפשריים.

האוכלוסיה המקומית וכן ועד הקהילה היו עניים מדי ולא היו מסוגלים להושיט עזרה לגולים. אמנם תושבים מסויימים מקומיים התיחסו בחסד לכמה מבין משפחות המגורשים, אולם זה לא היה יכול לשנות את התמונה הכללית.

לרוע המזל סירב היודנראט, שלא היה מקובל על האוכלוסיה המקומית, לרשום את הפליטים, ולכן לא יכלו לקבל פנקסי מזון, וזו היתה גם הפרעה גדולה בהשגת עבודה שהיתה במקום.

הוקם ועד זמני של הגולים בהרכב: יעקב לוין, מרדכי גלובינסקי, ניסן וויינשטוק, גרשון ברגסון ודוד בוך, שהשתדל להקל על גורלם של אחים לצרה.

בסטאראכוביץ (Starachowice) עבדו האנשים במנסרה בתנאים קשים מאוד תמורת מנת מרק דליל. הרבה אנשים חלו; היו 4 מקרים של טיפוס בהרות, וביניהם יצחק אש. כולם נורו בבית העלמין היהודי. קורשטיין ופירסטנברג

הסתירו סכומי כסף קטנים, שנתגלו ע״י הגרמנים בחיפוש; שניהם נורו.

בזמן הגירוש מסטאראכוביץ למחנות ב־27 באוקטובר 1942 הסתתר נוניק קורשטיין בבונקר, אבל הגרמנים גילו אותו ואת חבריו ורצחום.

באותו זמן גורשו לטרבלינקה ביחד עם תושבי המקום גולי פלוצק בויאז׳בניק[18].

הכפר דאלשיצה (Daleszyce) (20 ק״מ מקילצה) שבו מספר התושבים היהודים היה 30 משפחות, קלט קרוב ל־300 גולים. הם הגיעו לשם ב־3 במרס, ורובם התגוררו בבית־המדרש ההרוס והיתר בבתים פרטיים, כ־10 נפשות בחדר. כמעט כולם ישנו על הרצפות, על תבן, והתכסו במעיליהם הקלים משארית רכושם.

התושבים המקומיים היו אנשים עניים מאוד, שלא היו מסוגלים להושיט שום עזרה חומרית לגולים. בתנאים אלה הם בחרו בוועד והשתדלו לארגן איסוף חפצים (כלי־מיטה, לבנים, שמיכות, מזרונים, נעליים, כובעים) וכן עזרה כספית.

ידוע לנו, שהעזרה ההדדית בראדום העבירה סכום של 1000 זה׳ לנציגות שלה בדלשיצה (דלגטורה) וכן תרופות והמלצה לפתוח מטבח עממי ולא להסתפק רק בחלוקת מיצרכים יבשים[19].

לז׳ארקי (Żarki) (גליל ראדומסקו, 40 ק״מ מצ׳נסטוכוב) הגיעו גולי פלוצק ב־28 בפברואר 1941 (כ־260 נפשות) מתחנת הרכבת זלוטי־פוטוק (20 ק״מ מז׳ארקי), ונתקבלו ע״י האוכלוסיה היהודית המקומית בלבביות. אולם, עיירה קטנה וענייה זו של שומרי מצוות לא היה ביכולתה לכלכל את הגולים שהגיעו בעירום ובחוסר כל וברשותם רק סכומי כסף קטנים שקיבלו בדז׳יאלדובו (40 זה׳ לכל נפש). למרות זאת אורגן מטבח עממי שחילק ארוחת צהריים ו־150 גרם לחם. הגולים, רובם ככולם, התקיימו בעיקר על הארוחה הזו. לחג הפסח (ולכל חג) קיבלו הגולים 3 ק״ג תפוחי אדמה, 600 גר׳ מצות ו־100 גרם סוכר לכל נפש.

חלק גדול של האנשים לא היו להם אלא הכותנות שעל גופם. ועד הגולים שהוקם (בהרכב: ה. שטרן, ד. רובינשטיין וי. סטראך) פנה בקריאה לעזרה; ידוע שסכום הכסף שנתקבל מוועד אחים בווארשה — כ־200 זה׳ — חולק לפני החג[20].

בתזכירו של ועד הפלוצקאים בווארשה מ־10 במאי 1941 צויין שהמטבח נסגר בגלל חוסר כספים. ומשום כך הופקרו הגולים לגורלם ונדונו למיתת רעב[21].

הגירוש לטרבלינקה התקיים בז׳ארקי ביום 6 באוקטובר 1942.

דז׳ביצה (Drzewica) ע״י אופוצ׳נו, עיירה ענייה מאוד ופרימיטיבית, שקועה בבוץ, קלטה עוד לפני בואם של גולי פלוצק כמה מאות פליטים מערים שונות. כאשר הגיעו לעיירה זו גולי פלוצק ערומים ויחפים, כמאתיים נפש, הם שוכנו בבית המדרש, שתחת המשטר הנאצי הפך לאורווה, בתנאים הגרועים ביותר, בקור וברעב. אוכלוסי המקום, שלמזלם כמעט שלא ראו עד אז את העמלק הגרמני (לפעמים היה בא גרמני לכמה שעות), קיבלו את הגולים כאורחים לא רצויים, כעונש מן השמיים, כקבצנים מקצועיים, שאין נותנים להם דריסת־רגל.

בקשיים ובמאמצים רבים ובעזרת נציגי ועד הקהילה מפלונסק עלה בידי ראשי גולי פלוצק בורשטיין ושיבק, עסקנים ידועים בעירם, שועד הקהילה המקומי יכיר בהם כנציגים ויוועץ בהם.

הודות למסירותם ללא גבול של העסקנים בורשטיין ושיבק ועמלם במשך שבוע ימים, עלה בידיהם למצוא בשביל הגולים פינת מגורים (10־15 נפשות בחדר). נשארו עוד במקום הריכוז כ־40 נפשות, בעיקר זקנים וילדים קטנים, נפוחים מרעב וקור. דבר אחד נבצר מהם לפתור: „מניין לקחת בשביל האנשים כותונת, שמיכה, פרוסת לחם, קצת תבשיל״?

שאלה זו הופנתה לפישל פלידרבלום בווארשה ביום 14 במרס 1941. מחבר המכתב הוסיף שלפני יומיים ביקרו 2 שליחים של העזרה ההדדית מקונסק, ודמעות זלגו מעיניהם כאשר ראו מקרוב את העוני המשווע.

בלית ברירה ניהל העסקן שיבק מפעל עזרה בשביל כל הפליטים ב־7 מקומות שונים שבסביבה. למפעל זה היתה הצלחה. גולי פלוצק קיבלו חלק חמישי מהחפצים שנאספו. עזרה זו סיפקה רק במעט את המחסור החמור בבגדים ובלבנים, ועל־כן הוחלט לנהל מפעל דומה בטומאשוב[22].

ידוע, כי היודנראט בטומאשוב אירגן בשביל גולי פלוצק איסוף בגדים וכסף (כמה אלפי זהובים), שחולקו בכל המקומות בהם שוכנו.

המצוקה הלכה וגדלה מיום ליום והמצב נעשה קטסטרופלי ממש, כפי שקבע דו״ח וינר. המטבח העממי אמנם הוציא מדי יום ביומו בערך 170 ארוחות צהריים תמורת 10 גר׳, אבל ארוחה כזו היתה מורכבת מצלחת מים רותחים, בהם צפו גרעיני בורגול בלי שומן. יוקר המיצרכים היה יותר גדול מאשר בווארשה (כך, למשל, עלה ק״ג לחם שחור 12 זה׳ וכך גם מיצרכי מזון אחרים) ולא היתה כל אפשרות להרוויח פרוטה. גולים רבים ברחו מהעיירה.

למרבה הצער לא גילה היודנראט הבנה והוא הקשה על פעולתו של ועד גולי פלוצק שאליו השתייכו אישי־ציבור בולטים, אשר היו יכולים לפעול ביעילות למען הפליטים. בתזכיר למוסדות־העזרה היהודיים המרכזיים מ־10 במאי 1941 קבל הועד של יוצאי פלוצק בווארשה שההקצבה בשביל סיוע לפליטים עוכבה ע״י היודנראט, והפליטים נשארו ללא עזרה, וגם שהקמח אשר נשלח לחגים מטומאשוב בשביל הפליטים הוחרם על־ידיו.

לפיכך הציע בדו״ח שלו שליח העזרה ההדדית

היהודית בראדום, וינר, שכל סיוע יישלח ישירות לידי ראשי ועד הפלוצקאים, בורשטיין או שיבק (כפי שזה נקבע בשיחה עם גורמים מקומיים)[23].

הגיטו בדז׳יביצה הוקם באפריל 1941.

גולי פלוצק גורשו לטרבלינקה ביחד עם יהודי המקום בימים 22־23 באוקטובר 1942.

בישוב קטן בביאלאצ׳וב (Białaczów) גרו 20 משפחות בלבד. יוצאי פלוצק הגיעו הנה בהתחלת מרס 1941. היישוב מנה 550 נפשות, כולל 249 גולים ובתוכם 200 גולי פלוצק. האוכלוסיה המקומית היתה ענייה וגרה בתנאים פרימיטיביים ביותר, שהורעו עוד יותר עם הגיעם של הגולים. היודנראט המקומי היה מורכב מאנשים לא מתאימים מבחינת הגישה הסוציאלית שלהם. לעומת זאת בועד העזרה ההדדית המקומי היו מיוצגים גם פלוצקאים, ולפיכך פעל המטבח העממי, אשר חילק 180 ארוחות צהריים בערך. המטבח התקיים מסיוע שקיבל מהמשרד הראשי של העזרה ההדדית בקראקוב ומהועד בטומאשוב. דו״ח על כך מסר וינר, אשר הטעים כי מצא במטבח העממי רק כמה עשרות ק״ג תפוחי־אדמה והיתה צפויה לו סגירה.

במחצית אפריל קיבל שלמה פוטרמן מהוועד הפלוצקאי בוורשה 100 זהובים[24].

לפני הגירוש לטרבלינקה הוגלו הגולים ביחד עם היהודים, תושבי המקום, באוקטובר 1942 לאופוצ׳נו, שם התקיימה ה„אקציה" ב־27 באוקטובר 1942.

לעיירה ז׳ארנוב (Żarnów) הגיעו למעלה מ־200 גולי פלוצק. חלק קטן של בעלי המלאכה הצליח להסתדר בעבודה; בודדים קבלו קצת עזרה אף מחו״ל. רוב הגולים הפכו בלית ברירה לפושטי־יד, לא אצל היהודים, אלא אצל הנוצרים בכפרים. בס״ה חיו כולם בדוחק גדול, שכן העזרה שקיבלו היתה מינימלית (בין השאר קיבלו מארגון אחים בוורשה סך 200 זה׳) ויוקר־המחיה הכביד מאוד (מחירים יוני 1941: לחם — 12 זה׳, תפוחי־אדמה — 2,50 זה׳, קמח — 15 זה׳, ליטר חלב — 3 זה׳, בשר — 13 זה׳).

בראשית יוני 1941 נסגר המטבח, בגלל מחסור בכסף וקושי להשיג מיצרכים; יו״ר היודנראט ניסה תודות להש־תדלויותיו הבלתי־פוסקות של ועד הגולים לצרף לבעלי־הבתים המקומיים וכן לגולים שעוד ניהלו משק־בית, את הילדים והזקנים התשושים לארוחות צהריים.

למזלם של הגולים בז׳ארנוב לא היו מחלות בחודשים הראשונים אחרי הגיעם לעיירה, למרות תנאי היגיינה גרועים ביותר (הדבר היה לזרא לגולי פלוצק שהיו רגילים לנקיון, בו בזמן שהאוכלוסים המקומיים — לא רק בעיירה זו אלא גם בעיירות ובכפרים אחרים, שאליהם הגיעו — לא היו רגילים בכך), ועל אף המחסור בתרופות. בתקופה זו מתו 7 גולים, עפ״י רוב אנשים קשישים, וביניהם 4 מתו בביאלאצ׳וב ונקברו בז׳ארנוב[25].

הגולים גורשו לטרבלינקה ביחד עם תושבי המקום היהודיים ב־21 באוקטובר 1942.

בגילניוב (Gelniów) ע״י אופוצ׳נו היו בס״ה 45 משפחות יהודיות; לעיירה עניה מאוד זו הגיעו 80 גולי פלוצק. תנאי הדיור היו רחוקים מלהיות טובים, אבל היו פחות גרועים מאשר בדז׳ביצה. היודנראט המקומי ל׳א עשה שום פעולה ולא הושיט שום עזרה לגולים. להיפך, מסיוע כספי בסך 800 זה׳ שקיבל היודנראט — שהיה מורכב מ־5 בורים כמעט, — בשביל הגולים, נתן לועד שלהם רק 500 זה׳. נציג העזרה ההדדית מראדום, וינר, מחה נגד זה ומיד החזיר היודנראט 100 זה׳ והבטיח להחזיר עוד 200 זה׳.

בתנאים אלה הקימו הגולים בכוחות עצמם, והודות לסיוע שקיבלו, מטבח, אשר בישל 80 ארוחות ליום. בראש המפעל עמד ד״ר וידבסקי. נציג העזרה ההדדית מראדום וינר ציין את ניהול המשק במטבח זה למופת ואף הדגיש שלמרות שד״ר וידבסקי קיבל הוראה מרופא המחוז להעתיק את מגוריו לקולושקי, ישארו עסקנים מסורים, אשר ימשיכו לנהל את המטבח.

גם בתזכיר מ־10 במאי 1941 של יו״ר ארגון הפלוצקאים בוורשה צויינה העובדה ש„התמחוי בגילניוב פועל ומנוהל ע״י הפליטים בעצמם", ברם הובע החשש שצפויה סגירתו בקרוב באם לא תבוא עזרה מידית[26].

ה„אקציה" והגירוש לטרבלינקה התקיימו בגילניוב ב־24 באוקטובר 1942.

האוכלוסיה המקומית של פאראדיז׳ (Paradyż) מנתה, ביוני 1941, 260 נפשות, ביניהם 78 גולים מפלוצק. מטבח עממי היה פעיל כאן במשך 5־6 שבועות, ברם לפני שבועות נסגר מחוסר אמצעים, ועל כן נעשה מצבם של הגולים קטסטרופלי ממש. אמנם הם קיבלו מזמן לזמן מיצרכים יבשים בכמות קטנה, ברם עזרה זו לא עמדה בשום יחס לצרכים המינימליים ביותר[27].

חיסול הקהילה ע״י גירוש יהודי המקום לטרבלינקה ביחד עם הגולים התקיים ב־21 באוקטובר 1942.

ידועים רק כמה שמות של מחנות, אליהם נתגלגלו גולי פלוצק. משפחת קאלמאן ועוד 10 איש מגולי פלוצק הגיאו לסקארז׳יסק. אחיות קאלמאן נתקבלו לעבודה בבית־חרושת לתחמושת בוורק ב׳. הורי האחיות נפלו קרבן לגירוש השני להשמדה בסקארז׳יסק. אחת האחיות חלתה בצהבת וביחד עם 18 נשים נשלחה למות. האחות הצעירה, רגינה, שנשארה בחיים סבלה ביחד עם אסירות אחרות עינויים קשים ממנהלי העבודה הגרמניים וכן מן ה„מייסטרים" (אומנים) הפולניים. לאחר שנה של עבודה בוורק ב׳ היא עברה לעבוד בוורק צ׳, שם היו מתקיימות סלקציות כל שבועיים. בעינויים הגדולים ביותר היא התנסתה במחלקת „הטרוטיל והפיקרינה", בה האוויר המורעל היה ממלא את כל חלל האולם. במחלקה זו נפלו

האנשים כזבובים. כעבור שבועיים מתו פה גם מספר נערות מפלוצק.

בכל מחלקה בסקארז׳יסק עבדו עשרות יוצאי פלוצק (מהגירוש השני). בוורק צ׳ עבדו: טינסקי, ניידורף, מוקסל, שפירא, פייקא, אדולף כהן, העלמות פיירשטיין, ברמן, כ״כ 2 נערים בני 14 (בנו של מכונאי למכונות תפירה כהן, ונכדו של חיים גוטמן).

הותיקים מיוצאי פלוצק במחנה היו מקיימים יחסים מסחריים עם הנוצרים.

במחנה האסאג בצ׳נסטוכוב היו טינסקי (הגיע מסקארז׳יסק), קליינמאן, שפירא, יאגודה החלבן, יאגודה — פקיד עיריה לשעבר, ליכטנשטיין, זילברברג.

מבין האנשים הקשישים נשאר בחיים רק ד״ר ברסלר.

בסתיו צורפה רגינה קאלמאן למשלוח של כמה אלפי נשים שהועברו למחנה בלייפציג (מפעלי הנשק). עם התקרב החזית, פונה המחנה והאסירות היו 4 שבועות בדרך, בתנאי רעב ומצוקה. ב„צעדת רעב״ זו מתו נשים רבות; ב־7 במאי שוחררו האסירות, שהצליחו להשאר בחיים, ע״י הצבא הרוסי [28].

במחנה מיידאנק היו: י. טינסקי, מוטל גרובמאן, דוד שלמה זיידמאן, וינוגרון, האופטיקאי שנוויץ, אגרונום מינץ, קרישק, גונשאר. ביולי 1943 הועברו טינסקי, מינץ ווינוגרון לסקארז׳יסק, שם מתו שני האחרונים מטיפוס הבהרות.

בבוכנוואלד היו 4 אחים ליכטמן, ביניהם ראובן, המזכיר של פועלי ציון בפלוצק. אחד מהם גווע שם ברעב, וטינסקי הגיע מהאסאג והועבר למחנות דורא וברגן־בלזן.

גם במחנה ע״י לנדסברג היו מספר פלוצקאים, ביניהם גם מאנא אשר חלה וגורש למחנה אחר, משם לא חזר [29].

במחנה ברגן־בלזן היתה חנקה גרוסמן, שהגיעה ממחנה צ׳נסטוכוב בינואר 1945 [30].

כן עברה מספר מחנות רחל טיבר ונשארה בחיים (נספתה בנסותה להגיע בדרך בלתי ליגאלית לחופי ארץ־ישראל).

הערות לפרק ב׳

1. יוסף דיאמנט, היועץ שע״י המושל דיסטריקט ראדום אל נשיאות העזרה ההדדית היהודית בקראקא, 12 ביוני 1941; דו״ח של יוסף וינר אל היו״ר י. דיאמנט, 11 ביוני 1941; חשבון הנסיעות של י. וינר מ־10 ביוני 1941 על סך 745 זהובים; „דו״ח על עזרה סוציאלית בדיסטריקט רדום (כל המיסמכים הנ״ל מוצאם מהארכיון של העזרה ההדדית במכון ההיסטורי היהודי בוארשה). ראה גם: Adam Rutkowski, „Martyrologia, walka i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie radomskim podczas okupacji hitlerowskiej", Biuletyn Żyd. Instytutu Historycznego, Nr. 15-16, VII—XII 1955.

2. מכתב מבנימין לאליהו [זילברברג] מ־14 במרס 1941; מכתב אל ועד הפלוצקאים בווארשה, חתום ע״י המזכיר י. רובין (ארכיון רינגלבלום).

3. לוועד החדש נבחרו ה. ציטרין, א. גרוייר, הורוביץ ואינג׳ רובין; כן השתתפו בעבודה י. אייזיק ול. גראנאט.

4. מכתבים מוועד הפלוצקאים בבודזנטין מ־20 במאי, ו־25 ביוני (ארכיון רינגלבלום). ראה גם מכתב מבנימין לאליהו [זילברברג], שם.

5. ראוויצקה, שם.

6. רוטקובסקי, שם.

7. ד״ר י. קרמיש, „כמיעלניקער יידן אונטערן נאצי־רעזשים, פנקס כמיילניק״, ת״א, אירגון יוצאי כמיילניק בישראל, ע׳ 662.

8. בין הגולים שהגיעו לכמיילניק היו: גולדקינדים, טכנאי שיניים ואשתו רופאת שיניים, זליגמנים, רופאי־שיניים פוקסים, בריגרדים, רוטמן הזקן עם בתו מרילה קולסקה, אחים ניימן, משה פלורק עם משפחתו, ציטרינבלומים, בומזונים, ברקנפלדים ורבים אחרים.

9. „Gazeta Żydowska" No. 54.

10. יוסף דיאמנט ליודנראט בכמיילניק, 31 במארס 1941; הממונה על העזרה ההדדית היהודית בדיסטריקט רדום העביר ליודנראט בכמיילניק ב־2 באפריל 1941 את הסכום של 1500 זה׳ „למען המשך הפעולה״ (מכתבו של י. דיאמנט ליודנראט בכמיילניק מאותו תאריך). ראה גם: „העזרה ההדדית היהודית״ (J. S. S.) בקראקא אל היועץ בראדום מ־18 ביוני 1941 (ארכיון יו״ס). ברשותו של המפקח פאלק היה מכתב ובו תיאור המצב ותנאי החיים של הגולים בכמיילניק (תזכיר של ועד הפלוצקאים בווארשה מיום 10 במאי 1941, ארכיון רינגלבלום).

11. במאי היה מחיר תפוחי־אדמה 220 זה׳ (100 ק״ג).

12. לא ידוע לנו ההרכב של הוועד הקודם. הוועד החדש נבחר בהרכב זה: יעקב זליגמן, — יו״ר, זלדה פארבא, עזריאל ניידז׳וויידז׳, נחמן שיק, יחיאל פלידרבלום, אברהם ציטרינבלום ויצחק קרוננברג. הוועד הפלוצקאי בכמיילניק אל הוועד בווארשה ב־29 במאי 1941 בחתימת היו״ר וע. ניידז׳וויידז׳ (ארכיון רינגלבלום).

13. נוימן, שם. השוה קרמיש, שם.

14. מכתב מבנימין לפישל [פלידרבלום], 14 במרס 1941; מכתב לזילברברג בחתימה לא קריאה מ־10 באפריל 1941. י. שפרן אל זילברברג ב־9 באפריל וב־20 במאי 1941; ראה גם התזכיר של ועד הפלוצקאים בווארשה מיום 10 במאי 1941, שם.

15. עדויותיהם של שמואל הרינג, חיים מילכמאן, משה מרדכי לאקס. ארכיון יד־ושם, אוסף העדויות של הוועדה ההיס־טורית היהודית במינכן.

16. מכתבו של י. דיאמנט, הממונה על העזרה ההדדית היהודית בראדום, אל היודנראט בצ׳נסטוכוב מ־2 באפריל 1941; בסוף מרס קיבל היודנראט בצ׳נסטוכוב 5000 זה׳ מראדום. אברהם לאליהו [זילברברג] מצ׳נסטוכוב, בלי תאריך, ארכיון רינגלבלום. טינסקי, שם; ראה שם את רשימותיו של אליהו אייזנברג לפי עדותו של אברהם איזביצקי.

17. ליכטמן, שם. השוה גרינשפן, שם.

18. י. לוין, נ. ויינשטוק (חתימה שלישית לא קריאה) אל ועד הפלוצקאים בווארשה לידי זילברברג ופלידרבלום, 24 במרס 1941 (ארכיון רינגלבלום). ראה גם התזכיר של ועד הפלוצקאים בווארשה מ־10 במאי 1941, שם. השוה גרינשפן, שם; רוטקובסקי, שם; בעדותו של אפרים ליפע שנגבתה ב־15 ביולי 1947 בוועדה ההיסטורית היהודית במינכן, מוסר העד, כי חיסול הגיטו בוויאֶז׳בניק החל ב־28 בנובמבר 1942, ארכיון יד־ושם.

19. נציגי הפלוצקאים בדלשיצה אל פלידרבלום וזילברברג בווארשה, ארכיון רינגלבלום.

20. מישהו מגולי פלוצק לפישל [פלידרבלום] מז׳ארקי, 3 במארס 1941; ה. שטרן, ד. רובינשטיין וי. סטראך לאליהו

[זילברברג] ופישל [פלידרבלום] ז'ארקי 14 במרס 1941; פניה של שטרן, קסלמן ורובינשטיין לנ"ל, בלי תאריך. ארכיון רינגל־בלום.

21. התזכיר של ועד הפלוצקאים בוורשה, שם.

22. מכתב לפישל [פלידרבלום], דז'ביצה, 14 במרס 1941. „חלוקת הדברים עולה לנו בבריאות. אנשים חוטפים פשוט בדים, כותנות ישנות כמו זאבים רעבים, אוי לנו למה הפכנו" — כתב יעקב יוסף [בורשטין] לשלמה גראוברד ב־25 במרס 1941. ארכיון רינגלבלום.

23. במכתבו מ־3 באפריל 1941 העביר י. דיאמנט מראדום „סכום נוסף של 1000 זהובים" ליודנראט בדז'ביצה וביקש דו"ח מפעולות עזרה שנעשו. ראה גם דו"ח וינר, שם.

24. מכתבו של שלמה פ'טרמן לפלידרבלום וזילברברג מ־13 במרס ומ־15 באפריל 1941 — ארכיון רינגלבלום.

25. מכתב לפלידרבלום מז'ארנוב 18 ביוני 1941 בלי חתי־מה. פליציה לאליהו [זילברברג] מ־7 באפריל 1941, ארכיון רינגלבלום.

26. דו"ח וינר, שם; התזכיר של ועד יוצאי פלוצק בוארשה למוסדות העזרה היהודיים המרכזיים מיום 10 במאי 1941, שם.

27. דו"ח וינר, כנ"ל.

28. קאלמאן, טינסקי, שם.

29. גרינשפן, טינסקי, שם.

30. עדותה של חנקה גרוסמן בארכיון יד־ושם.

פרק ג': גילויי התנגדות

על אף היותם נתונים בצבת מרצחים אכזריים, ידעו יהודי פלוצק בהיותם בגיטו להיאבק בגבורה ולגלות מאמצים נואשים כדי לקיים את חייהם; על אף העינויים והרדיפות לא ברחו מן החיים, לא קיפחו את חייהם בידי עצמם, ולא נשתלט עליהם היאוש והדכאון.

כוח הסבל שלהם, החריצות וההמצאה התבטאו בהברחת מיצרכי מזון לגיטו וקיום קשרים כלכליים עם התושבים „האריים". הפולנים בעיר גילו אמנם השתתפות בצערם וביסוריהם של היהודים, אבל בעת ובעונה אחת היו להוטים לקבל חנויות יהודיות. המקורות שלנו אינם מטילים כל דופי ביחס של מועצת העיריה, שרוב חבריה השתייכו למפלגה הסוציאליסטית. כך, למשל, פנה חבר מועצת העיר פרשקייביץ, שהיה צריך לרשת כמה חנויות יהודיות, לבעלים החוקיים שיוציאו מהן את הסחורות שלהם.

כן גילו הפולנים יחס ידידותי כלפי היהודים בזמן שהגרמנים החרימו את בית החולים הפולני ומסרו לפולנים את ביה"ח היהודי. בזמן ההעברה התקשרו הפולנים עם היודנראט והרשו ליהודים לקחת את כל הציוד הדרוש, שהועבר לבית מחסה — המשכן „החדש" של בית־החולים היהודי.

היתה כמובן גם שכבה לא־מבוטלת של פולנים בעיר שגילו אדישות גמורה ביחס ליהודים, והאנדקים התעשרו ללא היסוסים על חשבון הטרגדיה היהודית.

לעומתם קיימו המוני העם הפולניים קשרים מסחריים עם היהודים. הגרמנים היו מחרימים בשוק את המיצרכים אצל הפולנים במחירים זולים ועל־כן העדיפו אלה להביא את תוצרתם בחשאי לתוך הגיטו ולקבל תמורתה את המחירים הגבוהים ביותר. יהודי שקצרה ידו לשלם בכסף — שילם בדברי הלבשה, כלי־מיטה, תכשיטים ואפילו בלבנים אישיים[1].

יש בידינו גם ידיעות על הברחת מזונות מפלוצק לוורשה ע"י נשים יהודיות. חנה בורנשטיין עסקה בהברחת קמח, לחם וסוכר, ופלה רוויצקה הבריחה סחורות מוורשה לבודזנטין.

היהודים התפרנסו בעיקר ממסחר בלתי־ליגאלי (כולל מסחר בוואלוטה), מהעבודה שבעלי־מלאכה יהודיים ביצעו בתנאים מחתרתיים, מהעבודה בצבא ואצל גרמנים בעלי עסקים פרטיים. בעבודה שחורה, בלתי מקצועית, אפשר היה להרוויח כ־70 פניגים ליום, אולם בעלי מקצוע היו משתכרים עד 4 מרקים ליום. כדי לעמוד על ערך הכסף, כדאי להביא את המחירים של המיצרכים החשובים ביותר: 1 ק"ג לחם — 25 פניגים, 1 ק"ג תפוחי־אדמה — 5 פ', ביצה — 30 פ', ק"ג בשר — 1,80 מרקים, 1 ק"ג חמאה — 4 מרקים[2].

יהודי פלוצק גילו מיטב הסגולות של עזרה הדדית, נכונות להקרבה למען הזולת ונשארו נאמנים למסורת היהודית של חסד ורחמים, עליה חונכו.

קודם כל כדאי לסקור את מפעלי העזרה ההדדית של היודנראט עצמו. ביום 9 בדצמבר 1939 הקים היודנראט מטבח (באולם „מכבי" לשעבר), באישור השלטונות ועל־פי דרישתם, בשביל הפועלים כביכול בלבד, המועסקים במקומות עבודה. תחילה הוציא המטבח 250 ארוחות ליום; במרוצת הזמן, עקב התרוששות האוכלוסיה, גדל מספר ארוחות הצהריים שהוצאו ל־1500. המטבח נהנה מהתמיכה של ה„ג'וינט", ונציג היודנראט קיבל רשות השלטונות לנסוע לשם כך לוורשה. לצרכי המטבח נוכו גם 10% משכרם של הפועלים היהודיים.

אחד התפקידים החשובים של היודנראט היה מתן סיוע לזקנים, יתומים וחולים; כן סיפק אמצעים להחזקת בית־חולים (ל־30 מיטות), בית זקנים ובית יתומים (48 נפשות) שבאו בעיקר מניכויים משכר פועלים שעבדו במקומות־עבודה קבועים (placówki) וכן מהקצבות של ה„ג'וינט" ו„צנטוס".

מלבד זה התקיים באורח בלתי ליגאלי בגיטו מסוף 1940 עד הגירוש ועד עזרה שנוהל ע"י עסקני ציבור

ותיקים וכן חבר לשעבר של מועצת העיריה, והיה מגיש עזרה לדלת־העם. הועד נהנה מאמון רב של האוכלוסיה. גם יחס היודנראט אליו היה לויאלי, ותמיכותיו התאפשרו הודות לתרומות מינימליות שנאספו [3].

כן התארגנו בסוף 1940 ביוזמת כמה אנשים שחזרו מעיר הבירה, לפי דוגמת גיטו ווארשה, ועדי הבתים [4].

חשיבות רבה נודעת למפעל העזרה למען המגורשים שאירגן ועד יוצאי פלוצק בגיטו ווארשה, ובעיקר העסקנים הנאמנים והמנוסים פישל פלידרבלום, ראש הקהילה האחרון של קהילת פלוצק, ואליהו זילברברג.

הועד בווארשה הצליח להעביר סכומים שונים לכל מקומות ההגלייה של גולי פלוצק. אין ספק שאת האמצעים שלו גייס הוועד מ„ג'וינט" וממוסדות העזרה ההדדית בווארשה. כך הצליח פ. פלידרבלום, מנהיג פועלי־ציון לשעבר בעירו, לארגן בתקופה מסוימת עזרת־מה מחו"ל — בצינורות מפלגתיים. כך, למשל, קיבל ליכטמן מגולי פלוצק בצ'נסטוכוב חבילות משווייץ; הוא היה מקבל מפלידרבלום סכומי כסף לחלוקה בין חברי התנועה (אברהם ציפריאן, יגודה ואחרים).

הגיע לידינו התזכיר מ־10 במאי 1941 שועד זה חיבר למוסדות העזרה היהודיים המרכזיים, ובו תיאר את מצבם של גולי פלוצק במקום גלותם וביקש „להציל את חברינו מהשמדה ע"י הרעב והמגיפות".

פלידרבלום נפטר בגיטו ווארשה בתנאי רעב ועוני [5].

לבסוף, מן הראוי להזכיר שמספר פלוצקאים שהוגלו לסיביר הצליחו לקשור קשרים עם תנועת העבודה בארץ־ישראל ולהזעיק עזרה. באמצעות המשרד של תנועת העבודה באירן נשלחו חבילות בגדים, סבון ומיצרכים חיוניים אחרים וכן מכתבים מאת ראשי מפלגת פועלי־ציון בא"י, זרובבל, ארם ואחרים ובהם ידיעות על הנעשה בארץ־ישראל [6].

בתנאי טירור איומים, עוני וסבל לא פסקו בגיטו לחלוטין פעולות חינוך ותרבות. פעולת התרבות הצטמצמה לקריאת ספרים שהיו משאילים איש לרעהו. למרבה הצער לא היה קיים אף בית־ספר יהודי, ורק באחרונה התארגנו מספר קבוצות של גני ילדים בשפה הפולנית [7].

למרות שספרית „הזמיר" היתה סגורה בזמן הכיבוש וההשגחה עליה היתה בידי הממונה הנאצי על עניינים יהודיים, עלה בידי קבוצת עסקנים מ„הזמיר" להוציא בחשאי כ־500 ספרים יקרי־ערך ולהסתירם. הדבר נודע אח"כ לממונה הנאצי והיתה צפויה סכנה גדולה לתושבי הגיטו. ברם, באמצעות שוחד, עלה להשתיק את כל העניין. כן הוסתר דגל „מכבי", שארגון זה חנך במלאות לו 18 שנה מאז היווסדו.

מן הראוי להזכיר פה את מפעלי התרבות בגיטאות אחרים, בהם היו מעורבים והצטיינו פליטי פלוצק.

בגיטו וילנה התבלט הרמן קרוק, מארגן ומייסד של מספר מוסדות תרבות. הוא הבריח מספר רב של אוצרות ייוו"א ושמר עליהם מפני הצורר. כן היה סגן היו"ר של אגודת הסופרים בגיטו. גולת הכותרת של יצירתו בגיטו ובמחנה קלוגה (באסטוניה) היה היומן המפורסם שלו. קרוק ניספה בקלוגה לפני שיחרור המחנה ע"י הרוסים [8].

בגיטו ווארשה היו פעילים בשטח זה הסופרים היהודים הפלוצקאים יצחק ברנשטיין ומאיר ברנהולץ (מ. סלים).

ברנשטיין, מבקר ספרותי ופסיכולוג ידוע, הצליח לברוח לווארשה מיד לאחר סיפוח פלוצק לרייך השלישי. בגיטו ווארשה עסק באיסוף דו"חות על המצב בועדי הבתים על־סמך ראיונות עם יושבי־ראש הועדים האלה והרבה לכתוב על נושאים אקטואליים. עבודותיו ומסותיו משקפות נאמנה את חיי היהודים בזמן המלחמה. חלק מעבודותיו אלה נשמרו בארכיון המחתרת של גיטו ווארשה (ארכיון רינגלבלום).

כן נשתמרה באותו ארכיון עבודתו של ברנהולץ על חוויותיו בלבוב, לשם ברח בהתחלת המלחמה ואח"כ חזר לווארשה.

שני הסופרים הנ"ל גורשו לטרבלינקה בזמן ה„אקציה" הגדולה בווארשה בקיץ 1942 [9].

הסופר יקיר וארשבסקי, מורה לעברית לשעבר בגימנסיה היהודית בפלוצק, מחבר של סידרת מאמרים על פלוצק שהופיעו בכתב־העת „די פרייע שטימע", היה בזמן המלחמה בגיטו ווארשה ועבד במשרד העבודה. כפי שמוסר ד"ר רינגלבלום, ניהל וארשאבסקי יומן בגיטו, שלמרבה הצער ירד לטמיון. גם וארשאבסקי גורש לטרבלינקה בזמן ה„אקציה" הגדולה (בקיץ 1942) [10].

לעומת זאת נשארו בארכיון של הועד הלאומי היהודי (שהיה בעצם המשכו של הארכיון המחתרתי „עונג שבת", הוא ארכיון רינגלבלום) 3 מסות של ברק וארם (על מחנה עבודה „ווארשאו וסט", על רחובות הגיטו ניסקא ופרוסטה או על „הימים האחרונים של החיים הליגאליים של היהודים בווארשה" וכן על „באפּאלשטאלאָ" — מיפקדת פלוגות ההשמדה, אשר ניצחה על האקציות בגיטו ווארשה מיוני 1942 עד חורבן הגיטו). וארם, עו"ד במקצועו, שבא מפלוצק לווארשה כפליט, נמנה עם המשטרה היהודית בגיטו, ברם הוא שיתף פעולה עם המחתרת — היה מבריח אנשים לצד הארי וכן נשק לגיטו. וארם פרש מהמשטרה אחרי ה„אקציה" הראשונה (יולי־ספטמבר 1942). בכתיבה בשביל הארכיון המחתרתי החל בהדרכתה של הסופרת רחל אוירבך, כאשר ישב במחבוא בצד הארי מאוגוסט 1943 ביחד עם ראשי מפלגת פועלי ציון שמאל: פולה אלסטר, הירש ברלינסקי והירש ואסר. המונוגרפיה העיקרית של וארם על הברחה („Szmugiel przez wyloty") הלכה לאיבוד (נשארו רק הנספחים לעבודה זו). המחבר נספה בנסיבות בלתי ידועות בנובמבר 1944 [11].

המרי הפסיבי של היהודים בא לידי ביטוי ביחס לגזירות הקשות של הגרמנים, והם ידעו לא פעם לסכל את מזימותיהם השפלות והשטניות של התליינים הגרמניים או להערים עליהן. במשך הזמן הסכינו לעקוף את הגזירות הדרקוניות ולחבל בהן.

כאשר יצאה הגזירה על סגירת בתי־מדרש, המשיכו היהודים להתפלל בציבור בחשאי בדירות פרטיות. פעם אחת, בזמן המצור ששמו אנשי אֶס־אֶס על הבית ברח׳ גרודזקה 3, נתקלו הם בכמה עשרות יהודים מתפללים בביתו של הגבאי של השטיבל ר׳ מאיר כהן. הגרמנים ציוו לכל היהודים לצאת לרחוב בטלית ותפילין וללכת כך עם ספר תורה בראש ברחובות הפולניים.

יהודים חרדים עקפו את הגזירה של גילוח הזקנים ע״י הסתרתם במטפחות והעמדת פנים של כאב־שניים. משה מנדלסון הוכה קשות כאשר נחטף עם המטפחת על הפנים; הזקן שלו נמרט באכזריות[12].

מספר יהודים דתיים תפרו בתוך מעיליהם את הטליתות שלהם, כאשר סכנת הגירוש כבר ריחפה מעל לראשיהם, ברצותם למות כיהודים[13].

מעשה נועז עשתה קבוצה של יהודים חרדים כאשר הופיעה הגזירה להחריב את בית־העלמין הישן. קבוצה זו, ובתוכה הבנים של מיכאל רובינשטיין ולייבל גליבטר ועוד כמה אנשים מחברא קדישה, יצאה בחשאי לבית־העלמין, הוציאה את גופתו של ר׳ זישא פלוצקר וקברוהו בבית־העלמין החדש. כן קברו שם ספרי תורה מחוללים ע״י הנאצים[14].

איינפלד, בנו של שוחט לשעבר, הוכה קשות עד מוות כשסירב לטעום מן האוכל הטרף שהגרמנים בישלו לארוחת צהריים בשביל עובדי־כפייה יהודיים בסמינר, ואילצום באכזריות לאכול אותו.

כן בא המרי הדתי של יהודים חרדים, שהיה ספוג מסירות נפש והתעלות הרוח, לידי ביטוי בהחביאם בעליה של עזרת נשים בבית־המדרש 12 ספרי־תורה ו־200 ספרים. אחרי השיחרור הוצאו ספרי התורה וחולקו למספר קהילות[15].

לבסוף ראוי לציין את מעשיהם הנועזים של ר׳ בר טאוב ור׳ זלמן דוד רובינשטיין בזמן הגירוש. הראשון לקח עמו לדרך ספר תורה, וכשסירב להוציאו מן היד הוכה עד אשר הופל באפיסת כוחות; השני קרא באחת המשאיות שהובילו את המגורשים למחנה דזיאלדובו להת־נגד בכוח לגירוש[16].

היהודים המשיכו לעמוד בסירובם אפילו בזמן הגירוש והמחנות.

שלמה סוחצ׳בסקי סירב בזמן פינוי הגיטו להישאר אצל קצין נאצי והצטרף לאמו שגורשה[17].

בזמן פינוי סקארז׳יסקו ברחו ליער שפירא, כהן ונײדורף, ברם הם נתפסו ונורו[18].

בפלוסנבורג סירב ברוך סטראך לציית לפקודה לשאת סימני מגן־דוד צהובים ושילם בעד סירובו זה בחייו[19].

בהוצאתם־להורג הפומבית בכפר אימלניצה של 25 יהודים (סמוך ל־20 בפברואר 1941) הביע אחד הנידונים, קרדיט, בדברו האחרון את בטחונו כי הנקמה של „הפרו־לטריון המנצח" תשיג את הרוצחים, וכי הקרבנות של היהודים והפולנים לא יהיו לשוא. הוא סיים בקריאה לחייה של המהפכה והנצחון על הפאשיזם וההיטלריזם. צעיר אחר, אברהם פשאֶכדסקי, רצה גם הוא להגיד את דברו, אולם לא הספיק, כי כדורי הרוצחים קטלוהו במקום. באותו רגע החלו חלק מהנידונים לאמור „וידוי" לפני שכדורי המקלע פגעו גם בהם[20].

חסרים לנו נתונים על רשת „הניירות (המיסמכים) הארייים" בפלוצק, אולם עובדה היא שמספר יהודים חיפשו להם דרך הצלה בעזרת תעודות מזוייפות. כך, למשל, השיגה פלה רוויצקה, שברחה בלילה מבודזנטין לפני הגירוש לטרבלינקה עם אחיה בן ה־12 דרך היער לסטרכוביץ ומשם לווארשה, ניירות „אריים" וגם קיבלה עבודה בתור קופאית של חנות גדולה בז׳וליבוז׳[21]. כן הצליח להסתתר בצד הארי של ווארשה יצחק פלט־קייביץ׳[22].

*

יהודי פלוצק לקחו חלק פעיל בהכנות להגנת העיר לפני פרוץ המלחמה, בספטמבר 1939, בחפירת תעלות אנטי־אוויריות בככרות וברחובות העיר, שנעשו בפיקוחו של מהנדס העיר שנוויץ (בנו של יונה שנוויץ). ברח׳ שירוקה, מרכז הרובע המאוכלס ב־90% ע״י היהודים, רק הם חפרו תעלות.

בהגנת העיר עצמה לקחו חלק פעיל בין השאר מספר נערים יהודיים (למטה מגיל 16) מהארגון הטרום־צבאי (Przysposobienie Wojskowe) וביניהם יוסף פאס, זיגמונט פלק, סטפן שנוויץ, בנייק ראציונז׳ר, הניאק ניימן, הניאק גולדה ולודביק גולדשטיין.

הקרבן היהודי הראשון הה גוטק פליישר, אחד הבולטים שבקבוצת הספורט „מכבי", שקיפח את חייו בהגנת העיר.

מן הראוי לציין שאחרונה עזבה את העיר לפני שהתקרבו הגרמנים פלוגה, שבה היתה קבוצת נערים יהודיים, אשר פוצצו את גשר הרכבת וכן הרסו את הגשר הישן. את הנערים האלה ראו אח״כ בגומבין, כשהם הלכו לכיוון מודלין ואח״כ הופנו לווארשה. סמוך ללגיונובו מצאו את עצמם „החיילים הקטנים" בקו החזית ולקחו חלק בקרב שהתחולל פה. לאחר מכן נקלעו לווארשה והשתתפו בהגנת העיר. הם נפלו כאן בשבי וחזרו אחרי מספר שבועות לפלוצק (פרט לסטפן שנוויץ, שנפל כנראה חלל)[23].

יצויין כאן שבהגנת ווארשה השתתף במשך שבועיים של הפצצות כבדות וקרבות עקובי־דם מריאן פלטקייביץ.

הוא נפל כאן בשבי ביחד עם היחידות של הצבא הפולני שהגנו על ווארשה[24].

פרשה מיוחדת כשלעצמה היא השתתפות יהודי פלוצק בפעולות ההכנה להתנגדות פעילה בשורת גיטאות ומחנות אליהם התגלגלו.

במרד גיטו ווארשה השתתף שמחה גוטרמן ונפל בקרב[25].

בגיטו צ׳נסטוכוב, שאליו גורשו מאות משפחות יהודיות מפלוצק, עמדה בראש קבוצת הפרטיזנים רבקה גלאנץ מהקיבוץ הפלוצקאי, חברת מיפקדת הארגון היהודי הלוחם בצ׳נסטוכוב. רבקה, נאמנה לרעיון ההגנה בגיטאות, דחתה גם אחרי מרד אפריל 1943 בגיטו ווארשה את ההצעה להעביר את אנשי הארגון הלוחם מצ׳נסטוכוב ליערות שבסביבה. היא נפלה בהגנת גיטו צ׳נסטוכוב ב־26 ביוני 1943[26].

בגיטו וילנה היתה רייזל קורצ׳אק (רוז׳קה) ממקימי המחתרת החלוצית ומפעילי פ.פ.א („פאראייניקטע פארטי־זאנער ארגאניזאציע״) — ארגון הפרטיזנים המאוחד (שמו של הארגון היהודי הלוחם בגיטו וילנה), אח״כ — פארטיזנית בגדוד היהודי „נקמה״ ביערות רודניקי.

טובה ביאטוס (בעאַטוס) היתה במחתרת בשליחות „השומר־הצעיר״ בסביבת כמיילניק כפולניה. היא נפלה בקרב נגד הנאצים.

במרד טרבלינקה חלק רב לאנשי פלוצק. קודם כל יש להזכיר את מעשה הגבורה האישי של פלוצקאי בשם אדולף, שעבד לפני המלחמה כמפקח בקו האוטובוסים ווארשה־פלוצק. כאשר הגיע יום אחד לטרבלינקה עם משלוח יהודי ווארשה, הוכנס ביחד עם אחרים לחצר שבה היה על כולם להתפשט. לפתע הוציא אדולף ממזוודתו רימון וזרק אותו בכיוון קבוצת האוקראינים ששמרה על הסדר. קמה בהלה והגרמנים פתחו ביריות להמון; רבים נפלו וביניהם המתקיף עצמו.

בטרבלינקה קרו גם מקרים אחרים של התפרצויות נקם מצד יהודים נואשים, כך, למשל, קרה שיהודי צעיר מווארשה שעבד ב„פלוגת המוות״, בראותו את אשתו ואת ילדו מובלים אל תאי הגז, התנפל על איש ה„אֶס־אֶס״ הגרמני מכס ביל והמיתו בו במקום.

רעיון הנקמה אשר בער ביהודים שעבדו במחנה ההשמדה — עדי־הראייה לשיטות ההכחדה של היטלר — גמל מיום ליום והתחיל לובש צורות ממשיות, ביחוד משהתחיל פועל בעניין זה ד״ר חורונז׳יצקי, איש ווארשה.

ראשית המרד בטרבלינקה נעוצה ברכישת נשק שהתאפ־שרה ע״י פלוגת היהודים שעבדו בטרבלינקה באיסוף תכשיטי זהב. בפלוגה זו היתה הדמות המרכזית סבל יהודי מפלוצק קוזיברוצקי („פופצ׳יק״) שרכש את חיבתם והוקר־תם של כל חבריו. בעזרת הכסף המוברח הצליח הרופא ד״ר חורונז׳יצקי, מארבעת יוזמי ההתקוממות במחנה־ההשמדה, להשיג נשק על־ידי קשריו עם שומרי־המחנה האוקראינים. קניות אחדות הצליחו, ואולם מקרה שם קץ לכך, ובו בזמן — גם לחייו של ד״ר חורונז׳יצקי. הוא התנפל בסכין־מנתחים על סגן מפקד המחנה אונטרשטורמ־פירר ה„אֶס־אֶס״ פראנץ, שדבר קשריו נודע לו, והתאבד.

המשיך בהכנות למרד המהנדס הקפיטן גאלבסקי, הממונה על פלוגת העצירים במחנה וממארגני המחתרת במקום. לימינו עמדו מספר אנשי פלוצק: רודק לובראַ־נייצקי, מסגר ממקצועו (נולד ב־1918), לשעבר פועל בבית החרושת של מרגוליס, חבר בית״ר וספורטאי מצטיין ב„מכבי״, רוזנברג ובנו שמואל, ברק גוטמן, קוזיברוצקי ומאריאן פלטקייביץ׳.

מקום עבודתו של לובראנייצקי, אשר עבד כנהג־מכונאי במוסכים הגרמניים במחנה, שימש נקודת־המוצא לפעולותיה של המחתרת.

המרד נקבע ל־2 באוגוסט 1943, שעה 5 אחה״צ. 5 דקות לפני פרוץ המרד, עם הינתן האות, התנפל לקס מקילצה על איש אֶס־אֶס והרגו. בעת ובעונה אחת התנפל על המשמר בנגריה גוטמן, ופלוצקאים אחרים מוטק פרלגריץ, קוזיברוצקי, לובראנייצקי בראש קבוצת מורדים התגברו על משמר האוקראינים. המורדים השתמשו ברימו־נים ובכמות מסויימת של נשק קצר, שהסמרטוטאים הצליחו לאסוף.

מספר רימונים ותחמושת הצליחו הנערים יאצק ויעקב מילר מוולאדימיר ווֹלינסק להעביר בעגלה קטנה מתחת לאשפה אל המוסך, שם היה הממונה על חלוקת הנשק רודק לובראנייצקי. אותה שעה הותקפו ראשי־המרצחים שבמחנה. הקשר הטלפוני נותק מיד, מגדלי־השומרים הוצתו בבנזין. הקאפיטן הצ׳כוסלובקי היהודי ז׳יילו, שהיה נפשה ורוחה של ההתקוממות (כל התוכניות וההחלטות היו מועברות אליו לאישור) התנפל בגרזן על שני שומרים מאנשי אֶס־אֶס, ונטל את הפיקוד לידיו. ליד המוסך עמד אוטו משוריין של הגרמנים, שלובראנייצקי הקדים ושיתק את מנועו. עכשיו שימש לו האוטו מסתור שממנו הוא ירה בגרמנים. מיריותיו נפל השטורמפירר קורט מייזלר ואחרים.

עיקר תפקידו של לובראנייצקי היה לפוצץ את תחנת הבנזין על ידי זריקת רימון לתוך המיכל הגדול. הוא מצא את מותו שנייה אחת אחרי שביצע את המשימה הזאת (הוא נפל מכדור המקלע של הזקיף ממגדל השמירה שעל־יד המוסך).

ברגע מסויים חדרו לתוך מחסן הנשק של המחנה אנשי קבוצת האגרונום סודוביץ׳ והחלה חלוקת הנשק בין המורדים; 200 אנשים כבר היו חמושים, השאר התקיפו את הגרמנים בגרזנים, אתים ומעדרים.

הוצתו תאי הגז. עלתה באש תחנת־הרכבת המדומה על כתובותיה „ביאליסטוק־וולקוביסק״, „קופה״, „כרטיסים״, „אולם־המתנה״ וכו׳.

להבות האש והדי היריות הזעיקו גרמנים מכל העברים. באו אנשי אֶס־אֶס וז׳אנדרמים מקוסוב, אַנשי צבא משדה

התעופה הקרוב. תחת לחץ המורדים — נסוגו האוקראינים, אבל הגרמנים הצליחו לארגן הגנה. הקפיטן גאלבסקי קרא לחדור ליערות הסמוכים. המורדים הצליחו לכבוש את מגדלי השמירה ופרצו לעצמם דרך בין גדרי התיל. רבים היו הנופלים משני הצדדים כשהאויב מנסה לחסום את הדרך ליער. בחשכת הלילה נפסק הקרב. רבים מהמורדים נפלו, וביניהם קפיטן גאלבסקי. רק מועטים ניצלו. פלט־קייביץ׳ בתוך קבוצה של 20 איש הצליח לחמוק מן המצור ולהגיע לכפר לונצ׳נה שליד קילצה. במשך 7 חדשים היתה קבוצה זו במחבוא אצל איכרים (פרט ליהודי אחד שנהרג בדרך) ואח״כ הצטרפה לפלוגתו של מאשלנקה שהשתייכה ל„גבארדיה לודובה״ [27].

מבין היהודים יוצאי פלוצק שהשתתפו במרד טרבלינקה זכה רק פלטקייביץ׳ להישאר בחיים. לובראנייצקי, כאמור, נפל ברגעים הראשונים של המרד. פרלגריץ נפל בקרב על מגרש הסמרטוטאים עם נשק ביד. יחזקאל רוזנברג ובנו שמואל נהרגו בדרך, קוזיברוצקי הצליח להגיע ליער, ושם נהרג מפגיעת כדור גרמני. אותו גורל נפל בחלקם של ברק גוטמן ולקרישק הצעיר (אביו היה סוחר סוסים ברח׳ זדונסקה). כן נהרג בזמן הקרבות במחנה מוטק הזנשפרונג (בנו של החזן) [28].

במשלוח שהגיע במרס 1942 לסוביבור, אחד מ־6 מחנות המוות העיקריים שהוקמו על אדמת פולין, היו הפלוצקאים משה שקלרק (בהיר) בן 14 וחצי, אמו ואחיו בן ה־12, וכן משפחות פרוסאק (החייט) ובתם הנשואה שניצלר, רוטבלט ואשתו ובאראן יחיאל־מאיר. כולם ניספו במחנה, פרט למשה שקלרק (בהיר) שנתמזל מזלו לאחר שנכלל בקבוצת החמישים שהגרמנים הועידו אותם לעבר־דה. הנער משה עבד ב„קומנדו של תחנת הרכבת״, אשר פינה את חבילותיהם של הקרבנות, כדי שהמשלוח הבא יוכל להכנס לתחנה. הוא שהה שם תוך אימי ההשמדה מחודש מרס 1942 עד אמצע אוקטובר 1943, עת שפרץ במחנה המוות המרד. זמן־מה עבד גם במסעדת הקצינים. הוא היה אחד המעטים שהצליחו להמלט ולהשאר בחיים בזמן המרד (ברחו אז כמחצית עצירי המחנה שהועסקו בעבודות שונות).

משה בהיר נשאר בחיים הודות לחיוניותו הרבה ואומץ הלב שבו הצטיין. הוא זכה למסור עדותו במשפט אייכמן בירושלים, בפרק האחרון והמכריע של אותו המשפט הגדול. עדותו נכללה במסגרת ההוכחות החותכות על ההתעללויות, העינויים ומעשי הטבח ההמוני במחנות ההשמדה.

לאחר שהצליח להמלט מהמחנה, הסתתר בהיר בסביבה במשך כ־4 חדשים. בתחילה נפגש עם חבר שגם הוא נמלט מהמחנה לאחר הפריצה למחסן הנשק. כעבור זמן־מה הם פגשו 3 פרטיזנים וביחד אתם הצטרפו ליחידת פרטיזנים יהודית בפיקודו של יחיאל גרינשפאן. היחידה עסקה בפיצוץ מסילות הרכבת ובניתוק קוי הטלפון. מדי פעם בפעם נערכו גם התקפות „פגע וברח״ על יחידות גרמניות. לאחר שחרור השטח על ידי הצבא האדום, צורפו הפרטיזנים לשורותיו של הצבא הסדיר. משה בהיר, אחרי שנוכח לדעת על אבדנם של כל בני משפחתו, התגייס לצבא הפולני [29]. אחרי המלחמה עלה ארצה.

במחצית דצמבר 1965 העיד משה בהיר במשפט נגד המרצחים ממחנה ההשמדה סוביבור שהתנהל בהאגן שליד דיסלדורף בגרמניה המערבית [30].

למעלה משנה חי במחנה סוביבור אחיו של ד״ר יז׳י ברסלר (ביחד עם בנו). הוא שימש שם כרופא־שניים של הנהלת המחנה. בתוקף תפקידו היה לעזור רב למארגני המרד במחנה וגם היתה לו אפשרות להאזין לשידורי הרדיו ולמסור חדשות לעצירים. נהרג ביחד עם בנו בזמן המרד ביום 14.10.1943.

הערות לפרק ג׳

1. סקירה "Płock"„ שם; גליבטר, ראוויצקה, טינסקי, שם.
2. „גירוש פלוצק״, שם; סקירה "Płock"„ שם; רשימה ביומנו של ד״ר עמנואל רינגלבלום מ־13 בדצמבר 1939.
3. סקירה "Płock"„ שם; ראה גם סקירתה של דומברוב־סקה, שם; טינסקי, שם.
4. „גירוש פלוצק״, שם.
5. אשתו של פלידרבלום ,טולה, מתה בעיירה ע״י קילצה; ליכטמן, שם.
6. אוקוליצא, שם.
7. „גירוש פלוצק״, שם.
8. גרינשפן, שם.
9. ד״ר ע. רינגלבלום, „איך נספו הסופרים היהודיים״ ב„כתבים פון געטא״, כ׳ II, שם, עמ׳ 184—285, 197. השווה גרינשפן.
10. רינגלבלום, שם, עמ׳ 184.
11. העתקי עבודותיו של וארם ששרדו מצויים בארכיון יד־ושם.
12. גרינשפן, שם.
13. גליבטר, שם.
14. גרינשפן, שם.
15. מלונק, טינסקי, גרינשפן, שם.
16. גליבטר, גרינשפן, שם.
17. גרינשפן, שם.
18. טינסקי, שם.
19. ליכטמן, שם.
20. גירוש פלוצק, ואסר, שם.
21. ראוויצקה, שם.
22. גרינשפן, שם.
23. נוימן, טינסקי, שם.
24. עדותו של מ. פלטקייביץ.
25. מלונק, שם.
26. ליכטמן, גרינשפן, שם.
27. „גבארדיה לודובה״ (ג. ל.) — „הגבארדיה העממית״ הוקמה בהתחלת 1942 וקראה למלחמה בכל מקום ובכל זמן בפולש בשיתוף־פעולה עם הצבא האדום. במחצית מאי 1942 פתחה במלחמה פרטיזנית בסביבות פיוטרקוב וכעבור חודש הקימה

בסיסים בסביבת קילצה. מאות יהודים נלחמו בשורות ג. ל. (ואחר־כך בא. ל. — „ארמיה לודובה" — הצבא העממי) בסביבות קילצה, ראדום ולובלין.

28. דברי פלטקייביץ — פרוטוקול. השווה עדותו במשפט טרבלינקה בדיסלדורף. ר' גם י. חנכוביץ', „יהודי פלוצק בהתמרדות טרבלינקה" „Jedność Mazowiecka" Nr. 47, 21.8.1946 סטניסלב קון, המרד בטרבלינקה, „ספר מלחמת הגיטאות" בעריכת יצחק צוקרמן ומשה בסוק, הוצאת הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון תשי"ד, עמ' 535—538; עדותו של יצחק מיירנץ על לובראנייצקי.

29. עדותו של מ. בהיר בפרוטוקולים של משפט אייכמן, ארכיון יד־ושם.

30. משה בהיר „הייתי לפה למאות אלפי מושמדים", „על המשמר" 30.1.1966.

פרק ד': תוצאות החורבן

חורבנה של יהדות פלוצק היה כמעט שלם ומוחלט. רק אחוז אפסי מן היהודים ניצל בעזרת „תעודות אריות". כן נשאר בחיים מספר זעום של יהודים שהתחבאו.

בחודשים מאי, יוני ויולי 1945 חזרו כמעט כל יום לפלוצק ניצולי השואה ממחבואים וממחנות. בעת ובעונה אחת התחילו להגיע הרפטריאנטים מרוסיה (שיא החוזרים חל באוגוסט), שם הם עבדו קשה, אולם על־ידי כך ניצלו מהשואה וההשמדה. ברם, לא זכו לחזור מיערות סיביר מספר רב של יוצאי פלוצק שהוגלו לשם ובתנאי עבודה קשה, קור, מחסור בלחם ועזרה רפואית מצאו שם את קברם, כגון שמחה מינץ, מאיר גרינשפן, יוז'ק זילברברג, מאיר מלצר, חיים גולדשמיד, ליסר, פאביאן, אלטמן ורבים אחרים. בקומי בלבד נשארו 7 קברים של גולי פלוצק[1].

מן הישוב היהודי הפורח והמפואר שמנה בהתחלת הכיבוש הנאצי כ־9000 יהודים שרדו וחזרו לפלוצק בס"ה כ־300 יהודים.

בד בבד עם השמדתם של היהודים, שמתו מות מעונים או שנפלו על קידוש־השם במאבקם נגד חיות אדם, נחרבו ונהרסו גם בתיהם ומקומות מגוריהם. אם כי העיר כמעט שלא סבלה מפעולות המלחמה, אי אפשר היה אחרי גמר המלחמה להכיר את הרובע היהודי, מאחר שבלבו של הרובע הזה, ברח' ירוזולימסקה, נהרסו כל הבתים בצד שמאל (מכיוון רח' גרודזקה). כן נחרבו כל הבתים ברח' סינגוגאלנה ע"י בית־הכנסת.

כן הרסו הגרמנים את החלק הפנימי של בית־הכנסת הגדול (הכובש שדד או השמיד קישוטי־הפנים וכל תשמישי הקדושה והחפצים: ארונות קודש, בימות, פרוכיות, נברשות ועוד), ששימש לגרמנים לכל מיני מטרות ובאחרונה הפך למחסן גרוטאות. כן נעקרו המצבות של בית־העלמין (השתמשו בהן לסלילת רחובות), שהפך לשדה מרעה לבהמות ונשאר ממנו רק שריד השער עם הכתובת: „שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל"[2].

עלה הכורת על חיים יהודיים פוריים שפרחו במשך דורות והפעם נחרבו לצמיתות.

אמנם נעשה נסיון ע"י הועד של יהודי פלוצק, שהתארגן כבר באפריל 1945, לחדש את החיים היהודיים ואף הצליח בתחילה במשימותיו הרבות, אבל בסופו של דבר — כפי שנראה — עלו המאמצים הגדולים שלו בתוהו.

בבית המדרש ובמשרדי הקהילה היהודית לשעבר שעמדו על תילם נתקבצו תחילה עשרות יהודים ממחנות שונים; הם גרו בבית השחיטה לעופות שע"י בית־המדרש וסעדו במטבח שב„עזרת־הנשים". בראש שרידי השואה התייצבו העסקן הוותיק אלפרד בליי, י.ג. בורשטין, יהושע בוך, האחים פפיירצ'יק, חוה גוטרמן, מ. קניגסברג ואשתו ואחרים.

מן הראוי לציין שהעזרה הראשונה באה מאירגוני אחים בארץ־ישראל, באמריקה ובארגנטינה.

המשימה הראשונה שלקח על עצמו הועד היתה למצוא עבודה בשביל היהודים. למטרות פרודוקטיביזציה נתקבלו מענקים והלוואות מהועד המרכזי היהודי בווארשה; באופן כזה הופעלו למעלה מ־20 בתי־מלאכה. בסוף 1946 היו 18 בתי־מלאכה, וב־1948 פחת מספר בתי־המלאכה ל־16 (לחייטות, לפרוונות, לזגגות, לכובענות, לטכנאות שיניים, לסנדלרות, לצילום וכו').

הרבה מאמצים הושקעו בייסוד קואופרטיבים לחייטות, לסריגה, לייצור גרביים; מכונות וכן ציוד אחר נתקבלו מ„אורט" בווארשה.

השלטונות התיחסו בדרך כלל לפעולות הועד באהדה ובנכונות לעזור.

במשך השנים 1946 ו־1947 ייסד הועד היהודי מעון בשביל יתומים וחצי יתומים שנולדו בזמן המלחמה, בו התחנכו בפיקוחה של מחנכת מקצועית 12 ילדים, כשהם מקבלים 3 ארוחות ביום. נוסדו: מטבח עממי, מועדון, ספריה ואולם קריאה, חוג דראמטי ומקהלה, תחנה לטיפול באם ובילד, סניף „טאז", קופת מילווה ללא רבית וכו'[3].

סניף „טאז", שקיבל אמצעים כספיים ותכשירי רפואה מהמרכז בווארשה, סיפק עזרה לחולים ע"י הפנייה לרופאים פולניים (רופאים יהודיים לא היו בנמצא) והספקת תרופות.

כן הצליח הועד לטהר את בית־העלמין, אשר חולל ע"י הגרמנים והיה לגמרי מוזנח, הקים גדר ובית בשביל השוער, נטע עצים וכן הקים בשטחו אנדרטה לזכר קרבנות השואה. הנחת אבן הפינה לאנדרטה התקיימה עוד ב־23 באוקטובר 1946. בעבודות להקמת האנדרטה משחם לבן הוחל במחצית הראשונה של 1948 לפי התיכנון של הארכיטקט הפלוצקאי לייב פרלמוטר. האנדרטה (יו"ר הועד בליי היה פעיל מאוד בהקמתה), שעליה נחרתו שמות 25

קדושים שנורו באימלניצה (סמוך לפני הגירוש), נחנכה ב־23 באוקטובר 1949.

לפני הועד עמדה השאלה כיצד לשמור על בית־הכנסת — הסמל האחרון של יהדות פלוצק, שלא יימחה מעל פני האדמה. חבר העיריה לשעבר, י. ג. בורשטין, הציע להפוך את בית־הכנסת למאוזולאום לזכר קדושי פלוצק והסביבה.

לא ייפלא שלישוב היהודי המחודש בפלוצק, למרות היותו קטן, יצאו מוניטין של ישוב דינמי מאוד ובעל כוח־יצירה גדול.

ברם, כבר ב־1946 פחת והלך מספר היהודים בפלוצק. באוקטובר 1946 היו בס״ה בעיר רק כ־100 יהודים[4].

אין ספק שהפוגרום בקילצה וכן האווירה האנטישמית במקום, כפי שבאה לידי ביטוי במאורע מזעזע אחד לפני פסח של שנה זו, הבריחו את שארית הפליטה.

באותו זמן נעלם ילד נוצרי ומיד נפוצו שמועות שהיהודים הרגו אותו לצרכי פולחן. היהודים היו שרויים בפחד מפני פרעות הואיל וחוגים מסויימים של הפולנים לא מאסו בהסתה גלויה, שקראה להרוג את שרידי היהודים. הודות לראש משרד הבטחון הפלוצקאי קמפצ׳ינסקי, עסקן המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, ננקטו צעדים נמרצים למנוע פוגרום ביהודים. יום לאחר מכן נמצא הילד הנעלם בריא ושלם.

מן הראוי לציין כי עלילת־דם זו היא ראשונה בתולדות יהודי פלוצק.

אין תימה, ש„יציאת פולין״ בשנת 1947 הביאה עמה לגרמניה את מירב המשפחות היהודיות שנשארו בחיים וחזרו בזמנו לפלוצק. כן נמצאו בגרמניה אסירי המחנות לשעבר, שנשארו בחיים ולא חזרו לעירם.

בראש יוצאי פלוצק בגרמניה הועמד ועד בהרכב: ישראל־גרשון בורשטין, גרוסמן, מיכאל אלטמן, בלה ואר־שאביאק, גלובוס וזבירק. הועד שישב בלנדסברג עסק ברי־שום שרידי יהודי פלוצק ובחיפוש אחריהם וכן בארגון עזרה חומרית שגוייסה מבני־העיר באמריקה. כן ארגן הועד אזכרות לקדושי העיר. האזכרה הראשונה התקיימה בפברואר 1947.

כל יוצאי פלוצק שהיו בגרמניה עזבו אותה (פרט לכמה משפחות) ויצאו לאמריקה או לארץ־ישראל[5].

בפלוצק נמצאו באוקטובר 1947 רק 98 יהודים[6]; במאי 1957 — 28 משפחות (23 גברים, 21 נשים ו־40 ילדים), מהם עבדו בקואופרטיבים 18, במוסדות הממשלה — 5, בעלי מלאכה — 3 וכו׳. כמעט כולם עלו לישראל.

מן הראוי לציין כאן, שבשנה הראשונה לתקומת מדינת ישראל אירגן הוועד הפלוצקאי פעולה להתרמת דם לפצועי צבא ההגנה לישראל.

כן נאסף לטובת ההגנה בזמן מלחמת הקוממיות סכום כסף ניכר (283.800 זל׳).

ב. אוקוליצא וחבריו שעזבו את פולין אחרי הפוגרום בקילצה וברחו לצ׳כיה ואוסטריה פעלו בשתי ארצות אלה למען העליה הבלתי־ליגאלית.

ב־1959 נשארו רק 3 יהודים בפלוצק. יו״ר הוועד הישיש בליי, שהאמין שיעלה בידו להקים מחדש את הישוב היהודי במקום, נפטר כעבור שנים מספר בפלוצק ונקבר בבית־העלמין המקומי[7].

מיכאל קניגסברג, שופט של בית המשפט העליון בווארשה, עשה מאמצים כדי להבטיח קרן להחזקתה ושיפוצה של האנדרטה לזכר קדושי פלוצק, ההולכת ומת־פוררת עם חלוף השנים באין דואג לה.

הערות לפרק ד׳

1. אוקוליצא עם אשתו חנה חזרו מסיביר במרס 1946 לוואלבז׳יך; הם עזבו את פולין לאחר הפוגרום בקילצה.

2. דבריו של בליי המובאים בפרוטוקול. ראה גם את התז־כיר של ישראל גרשון בורשטין מאוגוסט 1947; מלונק, שם. דוידוביץ, שם.

3. מכתבו של בליי. העזרה שהוועד קיבל הסתכמה בכמה אלפי זהובים ועד למעלה מ־10 אלפים. בשנת 1948 קיבל הוועד הפלוצקאי מהוועד המחוזי בווארשה סך של 994,240 זה׳. מזה הוצא על המעון (13 ילדים) — 29800 זה׳, על עזרה סוציאלית — 10000 זה׳, על משכורות של עובדי הוועד 291340 (דו״ח הוועד היהודי בפלוצק). ראה גם: עדותו של מ. גלובוס וכן פ. ריבאק; „טרויער־פייערונג אין פלאַצק לכבוד די אומגעבראַכטע יידן אין דער צייט פון דער היטלער־אָקופּאַציע״, „דאָס נייע לעבן״ נומ׳ (397) 116.

4. מלונק, ריבאק, שם. להקמת האנדרטה נאספו מיהודי פלוצק 113000 זה׳, מיוצאי פלוצק שגרו מחוץ לעיר — 186000 זה׳, מלנדסמנשפטים 310000 זה׳, מג׳וינט — 50000 זה׳, מהוועד היהודי המרכזי 150000 זה׳ (דו״ח הוועד).

5. עדותו של מ. גלובוס.

6. „Sprawa żydowskiej bóżnicy na Placu 13 Straconych, „Jedność Mazowiecka” 24—31.10.1947.

7. דו״ח של הוועד היהודי בפלוצק. השווה גרינשפן, שם.

ד״ר יוסף קערמיש
דירעקטאָר פון „יד ושם״ אַרכיוו אין ירושלים

די פלאָצקער יידן אונטערן נאַצי־רעזשים

ערשטער טייל: ביז צום גירוש פון דער שטאָט

אין טאָג פון מלחמה־אויסברוך, דעם 1־טן סעפטעמבער 1939, 6 אַ זייגער אין דער פרי, זענען אויף פלאָצק אַראָפּגעפאַלן, נעבן די קאַזאַרמעס אויף דער פלאָנסקער גאַס, די ערשטע לופט־באָמבעס און האָבן אויפגעוועקט די באַפעלקערונג פון איר שלאָף. (אַרום 10 מענטשן זענען דאַן דערהרגעט געוואָרן). מ׳האָט געטראַכט דעמאָלט בתמימות, אַז דאָס זענען בלויז פוילישע לופט־מאַנעוורען, אָבער שנעל האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די מלחמה איז פאַקטיש אויסגעבראָכן. מ׳האָט שנעל אָנגעהויבן צו פאַרמאַכן די געוועלבער און די פויערן, וואָס זענען געקומען צום טאַרג, האָבן זיך געאײַלט צוריקצופאָרן אין זייערע דערפער.

דעמזעלבן טאָג און אויך במשך די נאָענטסטע טעג פלעגט זיך דאָס באָמבאַרדירן איבערחזרן און אַ סך מענטשן האָבן אָנגעהויבן צו זוכן פאַר זיך אַ מקלט אין די שטעטלעך און דערפער אויף דער לינקער זייט פון דער ווייסל. רייכערע יידן זענען שוין דעם צווייטן און דריטן טאָג אַנטלאָפן פון דער שטאָט אויף דער לינקער זייט אָדער נאָך וואַרשע. אויפן פערטן טאָג האָט זיך אָנגעהויבן צו עוואַקואירן די גאַנצע באַפעלקערונג, ווי אויך די רעגירונגס־אַמטן. אין דער זעלבער צייט זענען אָנגעקומען קיין פלאָצק הונדערטער יידן פון ערטער נאָענט צו דער דייטשער גרענעץ.

באַלד נאָכן אָנהייב פון קריג פלעגן מאַרשירן דורך דער שטאָט מיליטער־איינהייטן אין דער ריכטונג פון צפון־מזרח, אָבער אין אַ פאָר טעג שפּעטער האָט מען זיי געזען צוריקלויפנדיק אין אַ בהלה. די גאַסן פלעגן ווערן פאַרפּלייצט דורך טויזנטער זעלנער און פון זיי האָט מען זיך דערוווסט, אַז דאָס זענען רעשטלעך פון רעגימענטן, וועלכע האָבן געליטן אַ מפּלה ביי דער מזרח־פּרייסישער גרענעץ און בפרט נעבן מלאַווע. די פלאָצקער גאַסן זענען געווען פאַרשטאָפּט דורך מיליטער־פורגאָנען און דער כאַאָס האָט זיך פון שעה צו שעה וואָס מער פאַרגרעסערט. פאַר יעדן איז שוין געווען קלאָר, אַז דאָס פוילישע מיליטער אַנטלויפט איבער די ווייסל און אַז די דייטשן רוקן זיך צו פון מזרח־פּרייסן.

בשעת די פראָנט־קאַמפן האָט די שטאָט נישט פיל געליטן. די גרעסטע שאָדנס זענען געמאַכט געוואָרן דורך דער פוילישער אַרטילעריע פון ראַדזיוויע, בכדי צו שטערן די דייטשן אין דעם בוי פון אַ פּאָנטאָן־בריק איבער דער ווייסל [1].

דאָס אַנטלויפן פון די יידן פון פלאָצק איז פאַרגעקומען (דאַמפּערס), קיין גאָמבין און גאָסטינין. צוליב דער ענגקומען אין דריי ריכטונגען: קיין וואַרשע (מיט די שאַפּט אויף די דאַמפּערס זענען עטלעכע מענטשן דערהרגעט געוואָרן (צווישן זיי דער ערשטער יידישער קרבן פון פלאָצק — דער בוכהאַלטער קאַראַש [2]. גרויסע צרות האָבן געליטן די וואָס זענען אַנטלאָפן צו־פוס קיין גאָמבין. דאָס שטעטל האָט טאַקע אויפגענומען האַרציק די פּליטים, טראָצדעם וואָס זייער צאָל איז געווען אין די טויזנטער און צוליב דער ענגשאַפט זענען די מענטשן געשלאָפן אין קאָרידאָרן, אין די בתי־מדרשים און אין דער שול. די דייטשן, וואָס זענען געווען גוט אינפאָרמירט וועגן דער באַוועגונג פון פוילישן מיליטער, האָבן שווער באָמבאַרדירט גאָמבין, וואָס ליגט נעבן דעם הויפּט־וועג פון פּאָמערן קיין וואַרשע. זיי האָבן געוואָרפן הונדערטער צינד־באָמבעס, וואָס האָבן פולקאָם פאַרברענט דאָס שטעטל און פיל יידן זענען אומגעקומען זיצנדיק אין די הייזער. אין גאָמבין זענען אומגעקומען גאַנצע פלאָצקער משפחות, ווי די טילמאַנס, גאָמבינסקי, וואַרשאַוויאַק, בורשטין, גאָלדבערג, מאַנצ׳יק, טויבענפליגעל, בן־ציון פּאַרבאַ און אַ סך אַנדערע [3]. מאַרישאַ שיבער, וועלכע איז פאַרוווּנדעט געוואָרן, איז שפּעטער געשטאָרבן.

נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן פאַרנומען גאָסטינין, האָבן דאָרט די פלאָצקער פּליטים דערשפּירט דעם טעם פון דעם נייעם רעזשים און געליטן צוזאַמען מיט די אָרטיקע יידן. מען האָט זיי דאָרט געיאָגט און געפּלאָגט שיקנדיק אויף שווערע אַרבעט [4].

פלאָצק אַליין איז אָקופּירט געוואָרן דעם 18טן סעפּטעמבער 1939. במשך 2—3 וואָכן איז די מאַכט געווען אין די הענט פון מיליטער און קעגן די יידן זענען נישט אָנגענומען געוואָרן קיין שום ספּעציעלע סאַנקציעס. די דייטשע סאָלדאַטן פלעגן נישט אונטערשיידן צווישן יידן און פּאָליאַקן. זיי האָבן זיך נישט אָריענטירט אין

די אָרטיקע ענינים, נישט געוווּסט ווער עס איז אַ ייִד און אַפילו געקויפט אין די ייִדישע געשעפטן. אין עטלעכע פאַלן פלעגן די סאָלדאַטן וואָרענען ייִדן, אַז זיי זאָלן פאַרלאָזן די שטאָט נאָך איידער די געסטאַפּאָ וועט איבערנעמען די מאַכט. פאַקטיש זענען נאָך אין יענע טעג געווען ווייניק ייִדן אין פּלאָצק, ווייל דער רוב האָט זיך נאָך אויסבאַהאַלטן אין גאָמבין און ערשט נאָך דעם, ווען עס האָט זיך פאַרשפּרייט די ידיעה וועגן דער דייטשער געלאַסנקייט, האָט מען אָנגעהויבן מאַסנווייז צוריקצוקומען [5]. אויף פאַרשידענע וועגן, באַלד נאָך דעם ווי דער שונא האָט פאַרנומען די לינקע זייט פון ווייסל, האָט מען אָנגעהויבן צוריקפאָרן פון וואַרשע, גאָמבין און גאָסטינין. אייניקע האָבן זיך איבערשיפט מיט לודקעס איבער דער ווייסל. איינער פון צווישן די צוריקקומענדיקע שרייבט אין זיין עדות:

„נאָך אַ וואָך פון הונגער און טויט־שרעק אין גאמבין, האָבן מיר זיך געלאָזט צו פוס צוריק קיין פּלאָצק. אויפן וועג, וואָס האָט געפירט דורך די לאַנצקער וועלדער, האָבן מיר געזען אַ סך טויטע פּוילישע זעלנער. מענטשן, וואָס מ׳האָט זיי געצוווּנגען צו באַגראָבן די קערפּער האָבן דערקענט צווישן זיי אַ סך ייִדן״ [6].

די ערשטע האָבן געליטן פון אַ דייטשן אָנפאַל עטלעכע פּלאָצקער פּליטים: אַ פּאָר הונדערט מענער זענען פאַרהאַלטן געוואָרן אויף דער בריק. מ׳האָט ביי זיי צוגעראַבעוועט די מאַנטלען און זיי נישט אַריינגעלאָזט אין די שטאָט אַ גאַנצן מעת־לעת [7].

אין די לעצטע טעג פון סעפּטעמבער האָט זיך געדאַכט אַז דאָס לעבן אין דער שטאָט ווערט פּאַמעלעך נאָרמאַליזירט. די געוועלבער זענען געוואָרן געעפנט און יעדער איינער האָט זיך באַמיט צו זיין באַשעפטיקט מיט אייגענע ענינים. אָבער באַלד נאָכדעם ווי פּלאָצק איז אָפיציעל צוקאָפּטירט געוואָרן צו דער מערב־פּרייסישער פּראָווינץ — אין איינקלאַנג מיט היטלערס דעקרעט פון 18טן אָקטאָבער 1939 וועגן דער אַדמיניסטראַטיווער פאַרטיילונג פון די „אינקאָרפּאָרירטע מזרח־שטחים״ — איז די מאַכט פון דער שטאָט איבערגעגאַנגען צו די פּאַרטיי־אָרגאַנען (און בעיקר צו דער געסטאַפּאָ). באַלד נאָכדעם האָבן זיך אָנגעהויבן רדיפות און אָנפאַלן אויף ייִדן, ווי צ.ב. כאַפּן צו דער אַרבעט אויף די גאַסן, רויב פון אייגנטום, קאָנפיסקאַציע פון סחורות און מעבל, דאָס פייניקן פון רעליגיעזע ייִדן א.א.וו. אין איין פאַל, למשל, האָט מען געצוווּנגען ייִדן נאָכלויפן אַ סטאַדע גענדז אין די גאַסן און ווער עס האָט נישט געקאָנט כאַפּן אַ גאַנדז האָט געליטן מכות רצח. פּוילישע שקצים פלעגן זיין די וועג־ווייזערס פאַר די נאַציס ווו צו זוכן ייִדישע מענער פאַר שווערע און ברודיקע אַרבעטן. פיל ייִדן פלעגן דעריבער זוכן אַ מקום מקלט ביי זייערע קריסטלעכע פריינט און פלעגן זיך ביי זיי אויסבאַהאַלטן פון גאַנץ פרי אָן ביז די אָוונט־שעהן. קיין שום ייִדישער מאַנספּאַרשוין האָט נישט געוואַגט צו גיין אויף דער גאַס בייטאָג בכדי מן זאָל אים נישט כאַפּן צו דער אַרבעט. יעדע שעה פלעגט ברענגען נייע פאַרפאָלגונגען און באַגרענעצונגען. ייִדן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין צו זייער אַרבעט. זיי האָבן אַליין געשלאָסן זייערע געוועלבער, אָבער געווען געצוווּנגען זיי ווידער צו עפענען לויטן באַפעל פון דער מאַכט. אין יענע טעג פלעגן דייטשקעס פון די אַרומיקע דייטשע קאָלאָניעס באַזוכן, אין דער באַגלייטונג פון דייטשע סאָלדאַטן, ייִדישע געוועלבער און רויבן סחורות. עטלעכע ייִדן, וואָס האָבן געאַרבעט אין פאַרשידענע שטאָט־אַנשטאַלטן, זענען גלייך באַפרייט געוואָרן פון זייער אַרבעט אָן קיין שום אַנטשעדיקונג [8].

דעם 15טן אָקטאָבער האָט דער לאַנדראַט באַפוילן, אַז 10 בכבודיקע ייִדן זאָלן זיך שטעלן פאַר אים און האָט זיי געמאָלדן, אַז אויף די פּלאָצקער ייִדן ווערט אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע פון אַ מיליאָן זלאָטעס אַלס אַ שטראָף פאַר זייער נישט־לאָיאַלער באַציאונג צו די מאַכט־פאַראָרדענונגען, פאַר באַהאַלטן סחורות און פאַר נעמען הויכע פּרייזן. די ייִדן זענען מחויב געווען צוצושטעלן די דאָזיקע סומע במשך פון עטלעכע שעהן. דריי פון צווישן די דאָזיקע 10 ייִדן (אַלפרעד בליי, נתן גראַובאַרט און לייביש קילבערט) זענען פאַרבליבן אין אַרעסט אַלס זאַקלאַדניקעס און דאָרט האָט מען זיי אויסגעהונגערט, געשלאָגן און געפייניקט. די איבעריקע זענען באַפרייט געוואָרן בכדי זיי זאָלן העלפן אויפזאַמלען דעם קנס צו דער ריכטיקער צייט. אַז די דייטשן זענען געוויר געוואָרן, אַז דער רוב פון די רייכע ייִדן האָבן פאַרלאָזט פּלאָצק, האָבן זיי פאַרגרעסערט די צאָל זאַקלאַדניקעס (חנוך שיליט, משה סאָכאַטשעווער, אַדוואָקאַט פּלעג, קלינקאָוושטיין, גלאָבוס, פלאַקס א.א.). אויך זיי אַלע זענען שווער צעשלאָגן געוואָרן.

דערווייל זענען געמאַכט געוואָרן אַלע באַמיאונגען בכדי אויפצוזאַמלען וואָס מער געלט. נאָך אַ שווערן משא־ומתן זענען די מאַכטהאָבער מסכים געווען אָנצונעמען 180 טויזנט זלאָטעס מזומנים, 20 טויזנט אין ווערטזאַכן און וועקסלען פון די דריי ייִדישע בענק אויף אַ האַלבן מיליאָן. ערשט דעמאָלט האָט מען באַפרייט אַלע זאַקלאַדניקעס [9].

די אוממענטשלעכע באַציאונג צו די ייִדן האָט זיך געלאָזט שפּירן אויף יעדן שריט און טריט. ייִדן, וועלכע האָבן געוווינט אין די קריסטלעכע קוואַרטאַלן, זענען באַפוילן געוואָרן צו פאַרלאָזן זייערע וווינונגען במשך פון עטלעכע מינוטן און נישט געטאָרט מיטנעמען קיין שום זאַכן. דאָסזעלבע האָט פּאַסירט מיט ייִדן, וועלכע האָבן געוווינט אין נייע הייזער. די וואָס האָבן נישט אויסגעפירט דעם דאָזיקן באַפעל, האָבן געליטן שווערע קלעפּ. די דייטשן פלעגן שלעפּן פון די הייזער מעבל, זאַכן,

קאַלדרעס און קישנס. אַ פרוי, וואָס האָט אויסבאַהאַלטן איין קישן, איז באַשולדיקט געוואָרן אין גנבה[10].

ייִדן האָבן נישט געטאָרט גיין אויף די טראָטואַרן. זיי זענען געווען געצווונגען, אַזוי אויך ווי די פּאָליאַקן, אַראָפּצונעמען זייערע היטלען פאַר יעדן דייטש אין אַ מונדיר. דייטשן פלעגן דערלאַנגען פּעטש דורכגייענדיקע ייִדן[11].

דער בעקער ראָזענשטיין איז געווען איינער פון די ערשטע קרבנות פון די דייטשע פאַרפאָלגונגען. ער האָט צוגעבויט אַ וואַנט אין זיין ווינונג און באַהאַלטן פאַרשידענע זאַכן, צווישן אַנדערע, אויך אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט. די דייטשן האָבן באַפוילן חרוב צו מאַכן עטלעכע הייזער, צווישן זיי אויך אַ הויז אין דעם ווינקל באַלסקע און ברייטע גאַס, וואָס האָט געגרענעצט מיט ראָזענשטיינס הויז. ראָזענשטיין איז אַרעסטירט געוואָרן פאַר באַהאַלטן אַ ראַדיאָ און געפּייניקט געוואָרן אין דער תפיסה פון געסטאַפּאָ במשך פון 3 מאָנאַטן[12].

איינער פון די ערשטע טעראָר־אַקטן איז געווען דאָס אָנפאַלן אין אַ נאָוועמבער־נאַכט אויף די שלאָפנדיקע ייִדישע באַפעלקערונג. די אָנפאַלער האָבן ראַבירט ייִדיש פאַרמעגן און אַרויסגעיאָגט עטלעכע הונדערט כמעט נאַקעטע מענער אויפן הויף פון האָטעל „אַנגעלסקי״, ווו מען האָט זיי געפּייניקט ביז אינדערפרי[13].

עטלעכע ייִדן זענען אַרעסטירט געוואָרן ווייל דינסט־מיידלעך האָבן זיי באַשולדיקט אין „ראַסענשאַנדע״. פיל ייִדן זענען אַוועקגעשלעפּט געוואָרן פון זייערע הייזער אין מיטן פון דער נאַכט און יעדער שפּור נאָך זיי איז פאַרלוירן געגאַנגען[14]. אין אַ ווינטער־טאָג האָבן די דייטשן געוואָרפן אין אַ הויפן שניי אַ ייִדיש יינגעלע און נישט געלאָזט אים אַרויסגיין במשך פון אַ האַלבע שעה. דאָס יינגעלע איז שפּעטער געשטאָרבן פון טובערקולאָז[15]. דער הויכפּונקט פון די נאַצי־פאַרפאָלגונגען איז געווען, ווען זיי האָבן אַרויסגעפירט אַ גרופּע ייִדן קיין ראַדזיווויע און דאָרט זיי באַגראָבן אין דער ערד ביזן האַלדז. נאָך דעם ווי די דייטשן זענען אַוועק האָבן אָרטיקע פּויערן אויסגעגראָבן די האַלב־טויטע ייִדן[16].

ס׳איז דעריבער נישט קיין ווונדער וואָס די פּלאָצקער ייִדן האָבן בייטאָג געבעטן, אַז ס׳זאָל שוין זיין נאַכט און ביינאַכט געבעטן אויפן טאָג, וויסנדיק, אַז אין די נעכט פלעגן די געסטאַפּאָ־לייט טאָן זייערע מערדערישע רויב־טאַטן[17]. עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז פּלאָצק, אַזוי גוט ווי וולאָצלאַוועק און קוטנע, איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די סאַמע אַכזריותדיקע נאַצי־סאַדיסטן מיט דעם מערדער קרעמער בראש. דער דאָזיקער פאַקט איז באַצייכנט געוואָרן שוין דורך דעם אומבאַקאַנטן מחבר פון אַן אָפּהאַנדלונג וועגן די געשעענישן אין דער פּלאָצקער קהילה אונטערן נאַצי־רעזשים, אָנגעשריבן פאַרן רינגעלבלום־אַרכיוו פון וואַרשעווער געטאָ. און פאַקטיש איז דאָס לעבן פון דער פּלאָצקער ייִדישער באַפעלקערונג פון אָנהייב דעם קריג ביז צום גירוש געווען איין קייט פון פּיין און מאַרטירערשאַפט. איינער פון די עדות האָט זיך אויסגעדריקט: „אוממעגלעך צו באַשרייבן אַלע פאַרפאָלגונגען און פאַרפּייניקונגען פון די דאָזיקע צייטן״[18].

דאָס רעליגיעזע לעבן איז פאַראַליזירט געוואָרן באַלד אין די ערשטע טעג פון דעם נאַצי־רעזשים. דער רב איז געווען געצווונגען צו פאַרלאָזן די שטאָט צוליב רדיפות (ער איז געשלעפּט געוואָרן עטלעכע מאָל צו טון שענדלעכע אַרבעטן). די גרויסע שול — נאָך דעם ווי די נאַציס האָבן צעשטערט עטלעכע צענדליק הייזער אין די שמאָלע אַרומיקע געסלעך (די גילדענע און די שול־גאַס) און פאַרניכטעט די אינערלעכע אינסטאַלאַציע — איז דורך זיי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ רעפּאַראַציע־ווערקשטאַט פאַר אויטאָמאָבילן. דאָס קליינע בית־המדרש, וואָס ערשט פאַר דעם קריג־אויסברוך האָט מען געפּראַוועט 100 יאָר פון זיין קיום, איז חרוב געוואָרן. עס איז בלויז פאַרבליבן דער בית־המדרש אויף דער ברייטער גאַס, אָבער דאָס דאַווענען איז געווען פאַרבאָטן. די געביידע האָט געדינט אַלס אַ זאַמל־פּונקט פאַר ייִדישע אַרבעטס־גרופּן און אַ קאַזאַרמע פאַר דער ייִדישער פּאָליציי.

אין אַ ריי דייטשע אַמטן האָט מען געקענט טרעפן אויף דער ערד פאַרמעט־פּאַסן פון ספרי־תורות. דאָס כאַפּן ייִדן מיטן צוועק צו שערן זייערע בערד און פּיאות איז געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג און עס איז צו באַטאָנען, אַז אַ ריי אַנטי־ייִדישע עקסצעסן האָבן געטראָגן אַן אויסגעשפּראָכענעם אַנטי־רעליגיעזן כאַראַקטער. איינמאָל, אָנהייב 1940, זענען ייִדן געצווונגען געוואָרן צו דאַווענען און טאַנצן אויף דער גאַס מיט סידורים און טליתים. אַן אַנדער מאָל האָבן די נאַציס גענומען עטלעכע ייִדן, צווישן זיי סענדער כמיעל און מאיר כהן, און זיי באַפוילן צו קניען אויף דער גאַס אָנגעטאָן אין טלית און תפילין. אין חודש יאַנואַר 1940 האָבן זיי געפירט דעם מלמדס זון יוסף פינקלשטיין אויף אַלע גאַסן אָנגעטאָן אין אַ ביסקופּ־מאַנטל מיט אַ גלאָק אין דער האַנט, מאַכנדיק אַזוי אַרום ס׳געלעכטער גלייכצייטיק פון דעם ייִדישן און קאַטוילישן גלויבן. בקיצור, די דייטשע סאַדיסטן האָבן זיך נישט מסתפק געווען מיט דער אויסראָטונג־אַקציע פון די ייִדן, זיי האָבן זיך באַמיט משפיל צו זיין די ייִדישע אמונה[19].

אין די לעצטע טעג פון אָקטאָבער 1939 זענען פאַרמאַכט און קאָנפיסקירט געוואָרן אַלע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, וואַרשטאַטן און געשעפטן פון ייִדן אין פּלאָצק. צווישן זיי אויך די „אָרט״־שולע, וואָס אירע מאַשינען זענען פאַרטיילט געוואָרן צווישן דער דייטשער און פּוילישער באַפעלקערונג. אויף אַלע פאַרמאַכטע אונטערנעמונגען איז אויפגעהאַנגען געוואָרן אַ שילד „ייִד — פאַרמאַכט״. די דאָזיקע גזירה איז געוואָרן נאָך פריער צוגעגרייט דורך די נאַציס מיט אַלע איינצלהייטן. שוין

דעם 15טן סעפּטעמבער 1939 האָט רידיגער, דער אינ־ספּעקטאָר איבער דער ציווילער באַפעלקערונג ביים שטאַב פון דער דייטשער אַרמיי אין טשענסטאָכאָווו, אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו די לאַנדראַטן און בירגערמייסטער וועגן באַזייטיקן די יידן פון דעם ווירטשאַפטלעכן לעבן. עס איז באַפוילן געוואָרן צו נאָמינירן „נאמנים" (טרייהענ־דער) איבער די אינדוסטריעלע און סוחרישע אונטער־נעמונגען, וואָס איז געווען אין איינקלאַנג מיטן באַפעל פון 9טן סעפּטעמבער וועגן דער ווירטשאַפטלעכער קאָנ־פיסקאַציע. וועגן דעם ענין איז פאָרגעקומען אין ראַדאָם דעם 6טן אָקטאָבער אַ ספּעציעלע באַראַטונג מיט די לאַנדראַטן, קאָמיסאַרן און בירגערמייסטער.

אין אַ באַפולמעכטיקונג, וואָס דער פלאָצקער בירגער־מייסטער האָט אַרויסגעגעבן דעם „טרייהענדער" גוסטאַב פּארקל, איז געזאָגט, אַז אַזוי ווי פון 31סטן אָקטאָבער טאָרן יידן זיך נישט מער פאַרנעמען מיט אינדוסטריע און האַנדל, דאַרף ער אַריינגיין אין געשעפט פון דעם ייד כהן אויף דער טומסקער גאַס און אים מודיע זיין, אַז לויטן באַפעל גייט אַריבער זיין געשעפט אין דייטשע הענט. בשעת דער איבערגעבונג דאַרף געטאָן ווערן פאָלגנדיקס:

„1. דאָס געשעפט דאַרף געשלאָסן ווערן און אויף דער טיר דאַרף אויפגעהאַנגען ווערן אַ פּאַסיקע מודעה (דער טעקסט פון דער מודעה איז אונדז אומבאַקאַנט).

2. דער ייד דאַרף איבערגעבן אַלע שליסלען פון זיין געשעפט.

3. דער ייד דאַרף איבערגעבן אַלץ וואָס געהערט צום געשעפט: מזומנים, טשעקן און וועקסלען, ווערט־פּאַפּירן, בוכהאַלטעריע ביכער, אַלע סחורות און מטלטלין, אַלע איינריכטונגען און אינסטאַלאַציעס. מען דאַרף פאָ־דערן פון דעם ייד ער זאָל ברענגען אַלץ וואָס ער האָט פריער אַרויסגענומען פון זיין געשעפט און אָפּגעבן אַ דעקלאַראַציע, אַז דאָס איז אַלץ וואָס ער באַזיצט.

4. די איבערגעבונג דאַרף פאַרברייטערט ווערן אויף אַלע סקלאַדעס, פּיליאַלן אדג"ל. די אַלע מוזן געשלאָסן ווערן אין דער גלייכער מאָס ווי דאָס הויפּט־געשעפט.

5. אַלע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פון דעם ייד דאַרפן באַפרייט ווערן פון זייער אַרבעט.

6. גלייכצייטיק דאַרף דער ייד איבערגעבן זיינע גאָלד און זילבער חפצים אַזוי גוט ווי האַרטע וואַלוטע. דאָס באַציט זיך אויף צום געלט וואָס געפינט זיך נישט אין אומגאַנג.

7. אַלע אויפגענומענע זאַכן דאַרפן פאַרשריבן ווערן אין אַ רשימה מיט אַ מער־ווייניק גענויער באַוואָרטונג. די רשימה דאַרף געגעבן ווערן דעם ייד צום אונטער־שריפט. אויב דער ייד קען נישט קיין דייטש, קען די רשימה זיין אין פויליש.

נאָך דעם רעאַליזירן פון דער איבערגעבונג דאַרף מען דעם ייד, זיין משפחה און זיינע אַרבעטער באַזייטיקן פון דעם געשעפט־שטח. דער ייד האָט נישט מער קיין שום רעכט צו באַזוכן דאָס געשעפט און אויב עס איז נישט פאַראַן קיין מעגלעכקייט צו איזאָלירן דאָס געשעפט פון זיין וווין־פּלאַץ, דאַרף מען אים אינגאַנצן באַזייטיקן פון דעם הויז. אין אַזאַ פאַל האָט דער ייד דאָס רעכט מיטצונעמען זאַכן פון זיין שטוב נאָר אַזויפיל וואָס ער קאָן אַליין טראָגן און ער דאַרף געשיקט ווערן אין תפיסה אויף דער שענקעוויטשאַ גאַס, ווייל קיין אַנדערע דירות זענען נישט פאַראַן...

בשעת די דאָזיקע פאַראָרדענונג וועט דורכגעפירט ווערן, וועט איר זיין אונטער אַ ספּעציעלער פּאָליציי־אויפזיכט. דעם טאָג און אויך שפּעטער וועלן פּאָליציי־אָפּטיילונגען פּאַטראָלירן די יידישע גאַסן. אויב דער ייד וועט נישט נאָכפאָלגן אייערע באַפעלן, האָט איר רעכט צו פאָדערן הילף פון די פּאָליציי־פונקציאָנאַרן, צייגנדיק זיי די בייגעלייגטע באַפולמעכטיקונג.

די איבערווייזונג דאַרף רעאַליזירט ווערן ביז דעם 1טן נאָוועמבער 1939. דאָס נישט אָפּהיטן פון דעם דאָזיקן טערמין איז דערלויבט נאָר אין אויסערגעוויינלעכע פאַלן, ווי צום ביישפּיל, ווען עס פאָדערט זיך אַ לענגערע צייט בכדי צו פאַרבאַרייטן אַ גרויסע סחורות־אינווענטאַר־ליסטע.

צום סוף וויל איך באַטאָנען, אַז איר זענט פאַר־אַנטוואָרטלעך פאַר דער אויסהאַלטונג און קאָנטראָל אי־בער דער יידישער אונטערנעמונג וואָס ווערט אייך אי־בערגעגעבן. איר דאַרפט אָננעמען אַלע מיטלען וואָס געפינען זיך אין אייער מאַכט בכדי היטן דאָס איבער־גענומענע פאַרמעגן פון גניבה אָדער רויב. אין יעדן פאַל פון אַ סכנה דאַרפט איר דאָס גלייך מעלדן דעם שטאָט־ראָט מיטגליד פריץ. אונטערגעשריבן: שטאָט־בירגער־מייסטער"[20].

אַזוי אַרום האָבן אַלע יידישע געשעפטן באַקומען אַן אויפזעער (צווישן די אויפזעערס זענען געווען פיל פּאָליאַקן און זייער פליכט איז געווען בעיקר צוזאַמענ־שטעלן אַן אינווענטאַר־ליסטע און שליסן דאָס געשעפט). ביי דער ליקווידאַציע פון אַ סך יידישע געשעפטן האָט מען זיך באַנוצט מיט דער פוילישער סוחרישער קאָאָפּע־ראַטיוו „זגאָדאַ". די קאָנפיסקירטע סחורות האָט מען אונטער דייטשער אויפזיכט גלייך סאָרטירט און גאַנצע הייזער האָט מען פאַרוואַנדלט אין סקלאַדעס, ווו ביים אָנהייב האָבן אויך געאַרבעט עטלעכע יידן.

די יידישע מיל האָבן די דייטשן אַליין אונטערגעצונדן און דאַן האָבן זיי באַשולדיקט אין דעם די בעלי־בתים.

נאָך דער קאָנפיסקאַציע פון די געשעפטן און וואַר־שטאַטן זענען צוגענומען געוואָרן פון די יידן אַלע פרנסה־מקורות און במשך פון איין טאָג זענען אַלע פלאָצקער יידן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אָרעמעלייט[21].

דער דאָזיקער מצב האָט משפּיע געווען, אַז מענטשן זאָלן פאַרלאָזן די שטאָט אַנטלויפנדיק קיין וואַרשע, אָדער צו די ערטער, וואָס זענען אָקופּירט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי[22].

עטלעכע הונדערט פּלאָצקער פּליטים האָבן זיך איינגעהאַלטן אין וואַרשע און פּלעגן ביים אָנהייב באַקומען דורך פּאָליאַקן אָדער ייִדן געלט און זאַכן געשיקטע דורך זייערע פאַרבליבענע קרובים אין פּלאָצק. שנעל אָבער האָט זיך דאָס געענדיקט. נאָר זעלטענע האָבן געהאַט דאָס מזל זיך איינצואָרדענען אויף אַרבעט אין וואַרשע און צווישן זיי דער זייגערמאַכער קיפּער, די צאָנדאָקטאָרין קאַנאַרעק, משה בודניק, משה סאָכאַטשעווער. איזאַק האַזענשפּרונג, וואָס האָט געהאַט אַ וויכטיקן פּאָסטן אין דעם וואַרשעווער ייִדן־ראַט, האָט געהאָלפן אַ ריי מענטשן פון דער אינטעליגענץ, ווי די אינזשיניערן שענוויץ און ציבולסקי, קעניגסבערגן, קאַנאַרעקן, יאַגאָדען און אַ סך אַנדערע. דאָך אָבער האָבן די מערהייט פּליטים געלעבט אין גרויס דחקות און זיך מפרנס געווען פון שוואַרצע אַרבעטן. עלטערע מענטשן, וואָס האָבן נישט געהאַט וואָס צו פאַרקויפן, זענען שנעל געשטאָרבן פון הונגער און קראַנקייטן[23].

די צאָל פון פּלאָצקער וואָס זענען אַנטלאָפן אויפן רוסישן שטח איז אונדז נישט באַוווּסט. דעם 1טן דעצעמבער 1939 איז פון פּלאָצק אַנטלאָפן אַ גרעסערע גרופּע, צווישן וועלכע עס זענען געווען שמחה מינץ און פּרוי, פּיענקנאַ־גוראַ א. א. זיי זענען געפאָרן אויף אַ פּויערישער פור, ווייל מיט דער באַן אָדער מיט דער ווייסל־שיף האָט מען זיך נישט געקענט באַנוצן. פון וואַרשע האָבן זיי ממשיך געווען מיט דער באַן ביז צו דער נייער גרענעץ. נאָך אַ סך מאַטערניש און אַ שווערן מאַרש ביינאַכט דורך וועלדער זענען זיי צום סוף אָנגעקומען צו זייער ציל — ביאַליסטאָק. נישט יעדער האָט געהאַט דאָס גליק דאָרט אָנצוקומען, ווייל זייער אָפט האָט פּאַסירט, אַז מענטשן פלעגן בלייבן שטעקן אויפן ניטראַלן גרענעץ־פּאַס צוויי אָדער אַפילו מער וואָכן, נישט קענענדיק זיך רירן אין קיין שום ריכטונג, ווייל די גרענעץ־וואַך פון ביידע זייטן האָט אויף זיי געשאָסן, נישט דערלאָזנדיק זיך צו דערנענטערן צו דער גרענעץ. טויט־פאַלן פון פראָסט און קראַנקייטן זענען נישט געווען אַ זעלטנהייט.

ביאַליסטאָק איז געווען איבערפולט מיט פּליטים און די ענגשאַפט איז דאָרט געווען אַן אומבאַשרייבלעכע. די פּלאָצקער גרופּע איז געווען געצוווּנגען צו זוכן פאַר זיך אַ מקום־מקלט אין דעם דאָרף טשאַרנאַ־וויעש, 13 קילאָמעטער פון דער שטאָט. זיי האָבן דאָרט געלעבט אין די פּרימיטיווסטע באַדינגונגען און אַ סך פון זיי האָבן שווער געאַרבעט אין דעם אָרטיקן טאַרטאַק. צווישן די פּליטים אין ביאַליסטאָק האָט זיך אויך געפונען בצלאל אַקאָליצאַ, דער עסקן און רעפּרעזענטאַנט פון די לינקע „פּועלי־ציון" אין דער קהילה.

די סאָוויעטישע אַמטן האָבן דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון די פּליטים און געשטעלט זיי פאַר אַ ברירה: אָדער אָנצונעמען דעם סאָוויעטישן פּאַספּאָרט, אָדער צוריקגיין צו די דייטשן. כמעט אַלע האָבן זיך דעצידירט צוריקצוגיין צו זייערע משפּחות. צום סוף האָט די סאָוויעטישע מאַכט אַלע דאָזיקע וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון נעמען פּאַספּאָרטן, אַרויסגעשיקט אויף שווערע אַרבעטן אין די סיבירער וועלדער.

אין ווילנע האָבן זיך פאַרזאַמלט עטלעכע „חלוץ"־חברים, ווי פּיענקנאַ־גוראַ, מייראַנץ, קראָטענבערג (דער ייִנגערער), ווײַנגראַם א. א.[24].

★

ענדע נאָוועמבער 1939 האָט מען באַפוילן, אַז אַלע פּלאָצקער ייִדן זאָלן טראָגן אויף דער פּלייצע און אויפן אַרבל די געלע לאַטע. זיי האָבן באַקומען פון דעם שטאָט־ראַט ספּעציעלע צייגענישן, באַצייכנטע מיט אַ פינגער־אָפּדרוק אַנשטאָט דער געוויינלעכער אונטערשריפט[25].

ענדע 1939, נאָכדעם ווען דער קהילה־ראַט איז ליקווידירט געוואָרן, האָבן די דייטשן אין פּלאָצק באַפוילן אויפצושטעלן אַ „יודנראַט", וואָס איז טיילווייז באַשטאַנען פון באַקאַנטע כלל־טוער און אַנדערע, וועלכע האָבן ביז איצט נישט געהאַט קיין שום שייכות צום געזעלשאַפטלעכן לעבן: דער פּאָרזיצענדער איז געווען ד"ר בראָמבערגער, זיין פאַרטרעטער — סאַמעק שאַטאַן און אַלס מיטגלידער זענען באַשטימט געוואָרן שפּערלינג, זעליגמאַן, אַדאַש שעכטמאַן, שענוויץ, גוזיק א. א. דאָס אָרגאַניזירן פון דער ייִדישער פּאָליציי איז געווען איינע פון די ערשטע זאַכן. דער „יודנראַט" איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן אויספירן פון די דייטשע באַפעלן (אַזוי צ. ב. איז ער געוואָרן געצוווּנגען איינצואָרדענען אַ שאַנדהויז פאַר די דייטשן). די הויפּט־אויפגאַבע איז געווען דאָס צושטעלן פון ייִדישן אַרבעטס־כוח פאַרן מיליטער און דייטשע מאַכט־אָרגאַנען. ער האָט אויך געדאַרפט אָרגאַניזירן דאָס לעבן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג[26]. ביים „יודנראַט" האָט עקזיסטירט אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען יעדן טאָג צושטעלן אַ גרויסע צאָל — אַרום 150, אין עלטער פון 16 ביז 60 יאָר — פאַר פאַרשידענע צוואַנגס־אַרבעטן, ווי צ. ב. דאָס אויפלאָדענען פון גרויסע זאַמד־ אָדער קוילן־הויפנס אין באַן־וואַגאָנען, באַזייטיקן חורבות פון ייִדישע הייזער, האָלץ־האַקן, וואַשן פּאָדלאָגעס, שווערע בוי־אַרבעטן און דעסגלייכן. מען האָט געשיקט צו דער אַרבעט אַפילו אין די גרעסטע פרעסט (מער ווי °30). צוויי מאָל אין דער וואָך פלעגן געשיקט ווערן צו די ייִדן באַפעלן זיך צו

שטעלן צו דער אַרבעט, אָדער באַצאָלן 3 מאַרק. דאָס געלט איז געווען פאַר לוין־אַרבעטער, וואָס זייער עקאָנאָמישער מצב האָט זיי געצוווּנגען צו אַרבעטן.

ספּעציעלע אַרבעטס־גרופּן זענען אָרגאַניזירט געוואָרן צו אַרבעטן אויף פאַרשידענע פּלעצער. עס פּלעגן באַשעפטיקט ווערן אויך לוין־אַרבעטער. דאָס פּאַרטיילן פון דעם לוין איז געווען ווי פאָלגנדיק: פון יעדן דייטשן מאַרק האָט דער יידישער אַרבעטער באַקומען בלויז 40 פעניג, 10 פעניג זענען געווען לטובת דער קוף און דאָס איבעריקע געלט האָט אינקאַסירט דער שטאָט־ראַט פאַר אַ „ספּעציעלן פאָנד”. כדאי צו באַמערקן, אַז דער דאָזיקער „פאָנד”, וואָס האָט מן הסתם דערגרייכט אַ סומע פון אַרום 100 טויזנט מאַרק, איז קאָנפיסקירט געוואָרן נאָכן גירוש פון די יידן.

ספּעציאַליסטן און האַנטווערקער זענען באַשעפטיקט געוואָרן אין אַ ריי האַנטווערקער־קאָאָפּעראַטיוון, וואָס דער „יודנראַט” האָט אויפגעשטעלט. זיי האָבן הויפּטזעכלעך געאַרבעט פאַר דער מאַכט. אַלע מאַשינען פון דעם „אָרט” זענען קאָנפיסקירט געוואָרן און די יידישע שניידערס האָבן געאַרבעט אין אַ שניידער־קאָאָפּעראַטיוו אונטער דער אויפזיכט פון אַ פּוילישן שניידער. כדאי צו באַמערקן, אַז צוליב אַ ריי האַנטווערקער־קורסן, וואָס דער „יודנראַט” האָט אָרגאַניזירט ביי די קאָאָפּעראַטיוון, איז די יידישע יוגנט געווען באַפרייט פון צוואַנגס־אַרבעט און זיך געלערנט אַ פאַך.

די דייטשן האָבן יעדן טאָג געפאָדערט קאָנטינגענטן פון צוואַנגס־אַרבעטער. דער „יודנראַט”, וואָס האָט געהאַט אַ קאָנטאַקט מיט דער מאַכט דורך דעם דייטש בורג, האָט צוזאַמענגעשטעלט ליסטעס פון צוואַנגס־אַרבעטער און האָט באַשטימט וויפל טעג דאַרף יעדער איינער אַרבעטן. ביים אָנהייב איז דאָס געווען איין טאָג אין דער וואָך, אָבער שפּעטער האָט די צאָל פון די אַרבעטס־טעג אָנגעהויבן צו וואַקסן. יעדער דייטשער מאַכט־אָרגאַן האָט געפאָדערט אַרבעטער לויט זיין ווילן, אָן קיין שום קאָאָרדינאַציע צווישן זיי און אַז מען האָט נישט געשיקט די געפאָדערטע צאָל, פלעגט מען כאַפּן יידן צו דער אַרבעט פון דער גאַס. דאָס כאַפּן איז געווען אַ שווערע מכה פאַר די יידן, ווייל מען פלעגט זיי בלוטיק שלאָגן, אַזוי אַז קומענדיק צוריק אין זייערע היימען האָט מען געמוזט זיי דערלאַנגען מעדיצינישע הילף. עס זענען אויך געווען אַרבעטס־פּלעצער, ווו יעדער איינער האָט זיך געשטופּט, ווי צ.ב. די מיליטער־קאַזאַרמען, ווייל דאָרט פלעגט מען געבן עסן און נישט געשלאָגן. דאַקעגן די ערגסטע אַרבעט איז געווען ביי דער עס־עס, ווו מ'האָט געשלאָגן די אַרבעטער ביז בלוט [27].

ווינטער־צייט 1940 איז אַ גרופּע יידישע אַרבעטער געצוווּנגען געווען אויפצוזאַמלען אַ גרויסן הויפן שניי און זיך דאָרט אַריינגראָבן. אַן אַנדער מאָל האָט מען באַפוילן אַ גרופּע, וואָס האָט מאַרשירט צו דער אַרבעט, אָנטוען אויף די קעפּ טליתים און זינגען פריילעכע לידער. דעם 1טן מאַי 1940 האָט מען געכאַפּט צו דער אַרבעט אין דעם געסטאַפּאָ־ביוראָ, וואָס האָט זיך געפונען אין דער „מאַלאַכאָוויאַנקע” און געווען באַקאַנט אַלס אַ פייניקונגס־פּלאַץ, אַ גרופּע פון 10 יידן, צווישן זיי ל. גאַליבטער, דער ברודער פון פּנחס בוכמאַן, מושקאַט, סעגאַל, קרעדיט, בערמאַן א.א. מען האָט זיי פאַרשלאָסן אין קאַסטנס מיט גרויסע נעגל און געוואָרפן אַהין און אַהער אויפן הויף. נאָכדעם האָט מען אויף זייערע לייבער אויסגעשניטן מיט זשילעטקעס מגן־דוד'ס. די מענטשן זענען צוריקגעקומען מיט אַ סך בלוטיקע וווּנדן און אַ טייל פון זיי איז קראַנק געווען עטלעכע חדשים [28].

די יידישע פּאָליציי איז באַשטאַנען פון 20 מענטשן. זייער אויפגאַבע איז געווען צו היטן די אָרדענונג אין דעם יידישן קוואַרטאַל. זיי האָבן פּאַטראָלירט אויף די גאַסן, ברייטע ביז דער באַלסקער און דער גילדענער גאַס, און געהאַט אַן אויפזיכט אויף די מענטשן־רייען ביי דער פּראָדוקטן־פאַרטיילונג. אין דער פרי האָבן זיי געפירט גרופּעס צו דער אַרבעט. זיי האָבן אויך אינטערווענירט אין שכנים־קריגערייען און געזאָרגט, אַז יידן אין גרופּן זאָלן זיך נישט באַווייזן אויף די גאַסן [29].

די פּלאָצקער יידן האָבן זיך שווער געראַנגלט נישט בלויז מיטן מאַנגל פון עס־פּראָדוקטן, נאָר אויך מיט דער באַשרענקטער צאָל פון וווינונגס־פּלעצער, ווייל אַ סך הייזער זענען חרוב געוואָרן, פיל משפּחות זענען אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון זייערע דירות אין שטאָט־צענטער און אין דער זעלבער צייט פלעגן כסדר קומען יידישע פּליטים פון דער געגענט [30]. אַ וויכטיקע ראָל האָט אויסגעפירט דער „יודנראַט” פאַר דער פאַרלייכטערונג פון דער שווערער דירות־נויט, וואָס האָט זיך געלאָזט נאָך שאַרפער שפּירן ווען מען האָט רעדוצירט דעם וווינונגס־קוואַרטאַל פון די יידן און אין יעדער דירה האָט געוווינט אַ גרויסע צאָל משפּחות [31].

מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז אַ חודש נאָך דעם אָנהייב פון קריג זענען די יידן פאַרטריבן געוואָרן פון די דייטשע גרענעץ־געביטן. די ערשטע קרבנות זענען געווען יידן פון די שטעטלעך דאָבזשין ביי דרווענץ און רייפּין. מען האָט זיי נישט דערלויבט מיטצונעמען קיין שום זאַכן פון עפּעס אַ ווערט. הונדערטער יידישע משפּחות זענען אָנגעקומען קיין פּלאָצק מיט קינדער און קראַנקע לייט כמעט נאַקעט און באָרוועס. צוערשט זענען זיי איינגעקוואַרטירט געוואָרן אין די ביידע בתי מדרשים. באַלד איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ הילפס־קאָמיטעט. די פּלאָצקער יידן האָבן אויפגענומען די פּליטים האַרציק און זיך געטיילט מיט זיי מיט אַלעמען. יעדע פּלאָצקער משפּחה איז געווען פאַרפּליכטעט אויפצונעמען ביי זיך איין פּליטים־משפּחה אָדער לכל הפחות איין פּליט [32].

דער „יודנראַט" האָט געעפנט געוועלבער פאַר אַלע פּראָדוקטן, ווייל די יידישע באַפעלקערונג האָט נישט געטאָרט קויפן ביי די פויערן אָדער אין די „אַרישע" געשעפטן. עס זענען אויך געגרינדעט געוואָרן ביים שפּי־טאָל אַן אַפּטייק[33], אַן אַמבולאַטאָריע, ווי אויך אַ פּאָסט־קאַנטאָר[34]. דער „יודנראַט" האָט אויך געגעבן יורידישע הילף פאַר יידן.

באַלד נאָך דער אַנטשטייאונג פון געטאָ, סעפּטעמבער 1940, האָט דאָס יידישע לעבן זיך געענדערט אין כאַראַק־טער. צום געטאָ האָבן געהערט פאָלגנדע גאַסן: די גילדענע (סינאַגאָגאַלנע), אַ טייל פון דער באַלסקער גאַס און פון דער ברייטער גאַס. מען האָט דערלויבט איבערצופירן מעבל און זאַכן, וואָס מ'האָט נאָך געהאַט. באַלד נאָכדעם האָט מען פאַרבאָטן צו פאַרלאָזן דעם שטח פון געטאָ אָן אַ ספּעציעלער דערלויבעניש (שטראָסנשיין). אויב ביז איצט האָבן די יידן געמעגט זיין אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט פּאָליאַקן, האָט זיך דאָס געענדערט צום שלעכטן, הגם פּאָליאַקן האָבן געמעגט אַריינקומען אין געטאָ אָן קיין שום שוועריקייטן.

דאָס לעבן אין געטאָ איז געווען קאָנצענטרירט אַרום דעם „יודנראַט", וואָס האָט געעפנט אַ בעקעריי און עטלעכע געוועלבער פאַר פּראָדוקטן און הייץ־מאַטעריאַלן. עס האָבן אויך עקזיסטירט קאָאָפּעראַטיוון ווי אַ שניידעריי, אַ שוסטעריי, אַ ראַזיר־אַנשטאַלט און אַן אַמבולאַטאָריע. די דייטשן האָבן געפּאָדערט, אַז אין געטאָ זאָל הערשן אַ קאָלעקטיווער לעבנס־שטייגער און דעריבער האָבן זיי דערלויבט צו שאַפן די דאָזיקע קאָאָפּעראַטיוון. דאָס איינציקע קאָלאָניאַל־געשעפט אין געטאָ האָט געהערט צום דייטש קערבער, וועלכער איז געווען דער „טרוי־הענדער פון דעם יידישן קוואַרטאַל".

אין דעצעמבער 1940 זענען געווען אין געטאָ אַרום 7600 פּלאָצקער יידן און ביז 3000 פּליטים פון דאָבזשין, ריפּין, שערפּץ, ראַציאָנזש א.א. פּליטים, וואָס האָבן גע־ווינט ביים אָנהייב אין די בתי מדרשים, זענען שפּעטער צעטיילט געוואָרן אין די וווין־הייזער. די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען אומבאַשרייבלעך און זיינע איינוווינער האָבן געלעבט אין זייערע דירות אין אַ שרעקלעכן דוחק. דער עס־עס פאַרבינדונגס־מאַן (בורג?), וואָס אין זיין מאַכט איז געווען די ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט פון דעם געטאָ און די קאָנטראָל איבערן „יודנראַט", האָט פון צייט צו צייט דערלויבט צו מאַכן פאַרלייכטערונגען אין דעם דירות־נויט (אַזוי צ.ב. האָט ער דערלויבט, אַז מען זאָל איינרעכענען אין די געטאָ־הייזער אויף דער שענקעוויטשאַ גאַס, וואָס האָבן געהאַט אַ דורכגאַנג אויף די ברייטע גאַס). טראָצדעם האָבן אין יעדן צימער געלעבט דורכ־שניטלעך 10 און אַפילו מער מענטשן. אין אַזאַ מצב האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן פאַרשידענע קראַנקייטן און די שטערבלעכקייט איז זייער געוואַקסן. אין שפּיטאָל איז נישט געווען מער קיין פּלאַץ און מעדיקאַמענטן זענען נישט געווען בנמצא. ווינטערצייט האָט אויסגעפעלט הייצונגס־מאַטעריאַל, ווייל דאָס פּאַרטיילן אויף קאַרטן איז געווען אַזוי מינימאַל, אַז די איינוווינער האָבן געמוזט פאַרברענען טירן און פענסטער־ראַמען[35].

ד"ר ברעסלער מיט דער הילף פון פרוי פירסטענבערג האָבן אָרגאַניזירט אַ סאַניטאַר־קאָמיסיע מיטן צוועק צו היטן די היגיענישע ריינקייט אין געטאָ. מיידלעך־גרופּן פלעגן באַזוכן דירות בכדי צו קאָנטראָלירן דעם סאַניטאַ־רישן מצב און מעלדן וועגן אַן אַנשטעקנדיקער קראַנק־הייט[36].

שוין לאַנג פאַר דעם גירוש האָבן די יידן געשפּירט אויף זייערע פּלייצעס דעם שטעקן פון דעם דייטשן צורר. איינגעקוועטשט אין די עטלעכע געטאָ־גאַסן, זענען זיי כסדר געווען אויסגעזוויזן אויף קלעפּ און שפּאָט מצד די אָרטיקע עס־עס לייט, אויף מעשים פון ווילדן סאַדיזם, ווי צ.ב. דאָס אַרויסוואַרפן פון מענטשן דורך אַ פענסטער סתם פאַר אַ געלעכטער, פּלוצימדיקע אָנפאַלן אויף הייזער ביינאַכט א.א.וו. דאָס ערגסטע איז געווען דער אייביקער פּחד, ווייל אַלע האָבן געפילט, אַז עס וואַרט אויף זיי אַ פאַרניכטונג נאָכן פאַרשיקן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער.

מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז די סיטואַציע, וואָס האָט געהערשט צווישן דער פּוילישער באַפעלקערונג, און ראשית כל צווישן זייער אינטעליגענץ, איז געווען אַ מקור פון אַן ערנסטער וואָרנונג. די פּאָליאַקן זענען אַרויסגעיאָגט געוואָרן פון זייערע דירות און זייער פאַרמעגן איז צוגע־נומען געוואָרן. קעגן דער פּוילישער אינטעליגענץ איז געפירט געוואָרן אַ פאַרניכטונגס־אַקציע. אַדוואָקאַטן, ריכ־טער און אַ סך לערער זענען געשיקט געוואָרן אין קאָנ־צענטראַציע־לאַגערן אָדער זענען דערהרגעט געוואָרן אויפן אָרט. אויך די פּוילישע גייסטלעכע זענען שווער פאַרפאָלגט געוואָרן דורך די דייטשן. אַלע קירכן, אַ חוץ די קאַטויליש־רעפאָרמירטע, זענען פאַרשלאָסן געוואָרן. עס האָט זיך אויך געענדערט צום שלעכטן די באַציאונג צו די מאַריאַוויטן.

פאַקטיש האָט די גירוש־גזירה עטלעכע מאָל באַדראָט די פּלאָצקער יידן, אָבער דאָך יעדעס מאָל איז דעם „יודנראַט" געלונגען איבערצוקויפן די מאַכט־האָבער מיט געלט און מיט לוקסוס־משקאות. טראָצדעם איז דער „יודנ־ראַט", וואָס אין זיין שפּיץ איז שפּעטער געווען שאַטאַן, נישט פּאָפּולער געווען צווישן דער יידישער באַפעלקערונג „צוליב זיין אַנטי־סאָציאַלן כאַראַקטער"[37]. דער „יודנראַט" האָט פאַקטיש געמוזט אויספירן די אָנווייזונגען און באַ־פעלן פון די דייטשע הערשער און בלית ברירה איז ער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרפאָלגונגס־אינסטרומענט קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. אַזוי ווי די „יודנראַט"־מענטשן האָבן אַליין געהערט צו דער פאַרמעגלעכער

שיכט, פלעגן זיי קודם כל פאַרלאָזן מענטשן פון דעם זעלבן קלאַס, און עס איז זיי געלונגען אָפּצוהיטן אַ טייל פון זייער פאַרמעגן און אויך די ניי־אויפגעקומענע עשירים, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט שמוגל פון סחורות. די דאָזיקע גרופּע האָט דערגרייכט אין דעם געטאָ אַ ספּעציעלע פּאָזיציע, בפרט אויפן עקאָנאָמישן געביט, און דעריבער איז געפאַלן דער רוב פון שלעכטע גזירות, און בפרט דאָס שיקן אויף צוואַנגס־אַרבעט, בעיקר אויף די קעפּ פון די אָרעמע לייט. אינעם דאָזיקן צייט־אָפּשניט האָט געהאַט אַ גרויסן איינפלוס דער פּאָלקס־שתדלן שמעון קרישעק, וועלכער האָט זיך באַמיט צו דערגרייכן כל מיני פאַרלייכטערונגען לטובת די יידן. ווען עמעצער איז געשטאָרבן פלעגט ער אַרויסנעמען אין שטאָט־ראַט פּטירה־דאָקומענטן אין אַ דערלויבעניש, אַז 10 מענטשן זאָלן קענען באַגלייטן דעם בר־מינן אויפן בית־עולם [38].

דער ערשטער פאַל, וואָס האָט טיף דערשיטערט די יידן, איז געשען אין אַ שבת פון חודש סעפּטעמבער 1940 (באַלד נאָכן אויפשטעלן פון געטאָ), ווען די דייטשן האָבן מיט קלעפּ אַרויסגעיאָגט אַלע 42 יידן פון מושב־זקנים, א. נ. פון פּלאַטאָו, וואָס האָט עקזיסטירט צענדליקער יאָרן, און צווישן זיי אינוואַלידן און כראָניש־קראַנקע אַלטע מענטשן. זיי אַלע, אַחוץ 12 זקנים, וועלכע האָבן מצליח געווען צו אַנטלויפן, זענען פאַרפירט געוואָרן אין אַ שטראָף־לאַגער אין דזשאַלדאָוואָ און דאָרט האָט מען זיי דערמאָרדעט [39].

אַ קורצע צייט שפּעטער האָט מען דעם „יודנראַט" באַפוילן צוזאַמענצושטעלן אַ ליסטע פון אַלע גייסטיק־און כראָניש־קראַנקע, אינוואַלידן און מיט טובערקולאָז אָנגעשטעקטע מענטשן אין געטאָ. צום באַדויערן האָט דער „יודנראַט" אַזאַ ליסטע צוזאַמענגעשטעלט און מען האָט אַלע די דאָזיקע מענטשן, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע געזונטע, פאַרכאַפּט און ערגעצוווּ פאַרשיקט [40].

אָבער די געשעענישן, וואָס זענען פאָרגעקומען אין יאַנואַר 1941, האָבן ווייט איבערגעשטיגן די פריערדיקע ליידן און האָבן איבערצייגט אַלע ווי אַזוי דער ברוטאַלער נאַצי־שטיוול וויל דערדריקן דאָס יידישע לעבן. אין דעם דאָזיקן חודש, שפּעט ביינאַכט, האָבן עטלעכע ציוויל־אָנגעטוענע געסטאַפּאָ־לייט געקלאַפּט ביים טויער פון דעם הויז אויף ניעצאַלאַ 2. זיי האָבן געהאַט אַ באַפעל צו רעווידירן די וווינונג פון יהושע הויכמאַן. די איינוווינער האָבן נישט געעפנט, ווייל לויט די אָנווייזונגען פון „יודנראַט" (הגם נישט אָפיציעל, אָבער מיטן וויסן פון דעם דייטש בורג) האָט מען אויס מורא פאַר רויב־טאַטן, נישט באַדאַרפט עפענען די טויערן. די דייטשן זענען דעריבער געשטאַנען אַ געוויסע צייט אונטן אין פראָסט און צום סוף האָבן זיי אָנגעהויבן צו שיסן אין די פענסטער. באַלד נאָכדעם איז דער טויער געעפנט געוואָרן און די צעבושעוועטע געסטאַפּאָווצעס האָבן אָנגעהויבן צו שלאָגן מענער און פרויען ביז צו בלוט. פּלוצים האָט זיך איינער פון זיי אויסגעגליטשט אויף די שטיגן און צעבראָכן אַ פוס. ער האָט באַלד אָנגעהויבן שרייען, אַז די יידן זענען אויף אים אָנגעפאַלן און פאַרוווּנדעט. אייניקע לאָקאַטאָרן זענען אַנטלאָפן דורכן דאַך און געמאָלדן דער פּאָליציי וועגן דעם אָנפאַל. די אינטערווענץ פון דער פּאָליציי האָט אָבער נאָך מער פאַרערגערט די מכות, ווייל ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אָנפאַלער זענען פון געסטאַפּאָ, האָט די פּאָליציי אָנגעהויבן צו שלאָגן אומזיסט. נאָך עטלעכע שעהן פון זיך מתעלל זיין איבער די יידן, האָט מען 30 מענער פאַרשיקט קיין דזשאַלדאָוואָ און דאָרט זיי נאָך מער געשלאָגן. צו מאָרגנס איז מען געגאַנגען צום „יודנראַט" און געבעטן אינטערווענץ. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען, אַז די געסטאַפּאָ איז נאָכאַמאָל געקומען צום דאָזיקן אומגליקלעכן הויז, אַרעסטירט אַלע פאַרבליבענע פרויען מיט נאָך עטלעכע שכנים, וואָס זענען צופעליק ביי געווען, אָדער געשטאַנען נעבן הויז אויף דער גאַס. אַרום 150 מענטשן האָט מען אַוועקגעפירט אין דער אָרטיקער תפיסה, ווו זיי זענען פאַרבליבן ביז צום גירוש. שפּעטער זענען די מענער דערשאָסן געוואָרן און די פרויען אַרויסגעיאָגט מיט אַלע אַנדערע. די פאַר־יתומטע קינדער זענען געפאַלן צו לאַסט דער קהילה.

אין צוויי וואָכן שפּעטער איז די קהילה אויפגעפאָדערט געוואָרן צושטעלן אַ רשימה פון די ציוניסטישע עסקנים. דאָס מאָל האָט מען צוזאַמענגעשטעלט אַ רשימה פון מענטשן, וואָס זענען געשטאָרבן אָדער אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. דאַן האָט די פּאָליציי אַרעסטירט אויף דער גאַס 5 יידן בכדי אויסצופאָרשן דעם ענין. זיי זענען פאַרשיקט געוואָרן אין לאַגער און איינער איז דערשאָסן געוואָרן. נאָך אַ פאָר טעג שפּעטער האָט מען אַרויסגעשלעפּט פון דער ראַזיר־קאָאָפּעראַטיוו 30 מענער. עטלעכע פון זיי זענען אַ פאָר וואָכן שפּעטער דערשאָסן געוואָרן און די איבעריקע פאַרשיקט קיין דזשאַלדאָוואָ [41].

די דאָזיקע טראַגישע געשעענישן האָבן דערגרייכט דעם הויכפּונקט פון דער נאַצישער בעסטיאַלישקייט לגבי יידן און דאָס לעבן איז געוואָרן ממש ווי אויף אַ ברויזנדיקן ווולקאַנישן באַרג. דער גאַנצער חודש יאַנואַר 1941 איז געווען פול מיט רדיפות און טעראָר־מעשים. אַרעסטן, ביי טאָג און ביינאַכט און טראַנספּאָרטן אין דזשאַלדאָווער לאַגער זענען געוואָרן אַן אָפטע דערשיינונג [42]. עטלעכע טעג פאַרן גירוש זענען בטל געוואָרן אַלע דערלויבענישן אַרויסצוגיין פון געטאָ.

כמעט ערב דעם גירוש, אַ פאָר טעג פאַרן 20סטן פעברואַר, האָט מען אָן קיין שום סיבה אַרעסטירט 25 מענער און זיי דערמאָרדעט אויף אַ פעלד צווישן די דערפער אימיעלניצע און פאָדאָלשיץ. מען האָט אין זיי געשאָסן אין דעם הינטערשטן טייל פון קאָפּ. דאָס איז געווען דער ערשטער מאַסן־מאָרד פון די פּלאָצקער יידן [43].

צווישן די דערמאָרדעטע זענען געווען: הערש ראובן זילבערבערג, פשעניצע און זיין זון, קורשטיין, אוקס, קרעדיט א.א. אין דעם „פסק־דין" פון דעם ספּעציעלן „געריכט", וואָס איז פאָרגעלייענט געוואָרן אויפן פּלאַץ, ווערט דערקלערט, אַז די דייטשן האָבן אויפגעדעקט אַ יידישן פּלאַן פון אַן אָנפאַל אויף דער געסטאַפּאָ און דעריבער ווערן די 25 יידן פאַרמשפּט אויף טויט. בשעת דער דאָזיקער עקזעקוציע זענען בייגעווען 10 מיטגלידער פון „יודנראַט", כדי צו וואָרענען קעגן „ענלעכע טאַטן".

נאָך דער דאָזיקער געשעעניש האָט זיך געדאַכט, אַז די ליידן־קייט פון די פּלאַצקער יידן קען זיך שוין נישט מער ציען. הגם זיי האָבן זיך שוין פאַרהאַרטעוועט לגבי די כסדרדיקע פאַרפאָלגונגען, האָבן זיי דאָך געפילט, אַז דאָס גרויסע אומגליק דערנענטערט זיך. אין די נעכט פלעגן מענטשן שלאָפן אויף זייערע צוגעגרייטע פּעקלעך. בכדי נישט צו זיין איבערגעשראָקן דורך אַ פּלוצימדיקן איבערפאַל פון די דייטשן, האָט יעדעס הויז אָרגאַניזירט אַ נאַכט־וואַך, וועלכע פלעגט זיך בייטן יעדע פאָר שעה אָנהייבנדיק פון 7 אַזייגער אָוונט [44].

וועגן דעם מאַסן־גירוש פון אַלע יידן האָט מען זיך דערוווסט דעם 20סטן פעברואַר 1941. אין דעם טאָג איז די יידישע פּאָליציי גערופן געוואָרן צו דער געסטאַפּאָ. דאָרט האָט מען זיי געשלאָגן מיט בייטשן, וואָס דער „יודנראַט" האָט אַליין פריער צוגעשטעלט די דייטשן. נאָכדעם האָט שוין יעדער איינער פאַרפּאַקט זיינע זאַכן און צוגעגרייט אַ רוקזאַק. דאָך אָבער האָט זיך נאָכמיטאָג פאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז דער גירוש איז געוואָרן אָפּגעלייגט אויף 6 חדשים. מען האָט דערציילט, אַז מען האָט אויפגעזאַמלט גאָלד בכדי איבערצוקויפן די עס־עס לייט און אַז אַ האַלבן קילאָ גאָלד, באַהאַלטן אין אַ פּאָר נייע שטיוול, איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם קאָמיסאַר בורג. עס איז געווען אַ יסוד צו גלויבן, אַז די ידיעה איז אַ ריכטיקע.

4 אַ זייגער אין דער פרי, דעם 21סטן פעברואַר, האָט זיך געלאָזט הערן אַ שווער קלאַפּן אין די טירן פון שפּיטאָל, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אין דעם מושב־זקנים (כדאי, אגב, צו באַטאָנען, אַז בשעת דעם עוואַקואירן פון יידישן שפּיטאָל האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט אויסער דער שטאָט דאָס ביסל איבערגעבליבענע זקנים און זיי דערשאָסן). 12 דייטשן האָבן זיך אַריינגעריסן אין שפּיטאָל און באַפוילן, אַז אַלע זאָלן זיין גרייט צום פאַרלאָזן במשך פון 5 מינוטן. באַלד איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע מהומה און די קראַנקע האָבן אָנגעהויבן ווילד צו שרייען. די דייטשן האָבן זיך צעבושעוועט און דערשלאָגן צום טויט כמעט אַ העלפט פון די קראַנקע [45].

אין דער דאָזיקער טראַגישער נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך די באַוואָפנטע רוצחים פון דעם 13טן דייטשן באַטאַליאָן (אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג פאַר גירושים), וואָס איז, צוזאַמען מיט די עס־עס לייט, אָנגעקומען קיין פּלאָצק אויף עטלעכע לאַסט־אויטאָס, וועלכע האָבן סטאַציאָנירט פון איין זייט אויף דער קרייצונג פון די ברייטע און באַלסקער גאַסן און פון דער צווייטער זייט — אויף דער קאָלעגיאַלנער גאַס [46].

נאָך איידער די מענטשן האָבן זיך אויפגעוועקט פון זייער שלאָף און פאַרזאַמלט זייער משפחה, האָבן זיך געלאָזט הערן געשרייען „יודען הערויס!". די עוואַקואַציע איז פאָרגעקומען כסדרדיק, אַ הויז נאָך אַ הויז, אַ וווינונג נאָך אַ וווינונג און דאָס אַלץ אין דעם שנעלסטן טעמפּאָ. קיינער האָט נישט געטאָרט פאַרלאָזן זיין דירה פאַרן אָנקומען פון דעם דייטשן פּאַטראָל. די דייטשן האָבן מיט קלעפּ געוואָרפן מענטשן פון די שטיגן (בשעת דעם גירוש האָבן כסדר געאַרבעט שטעקנס, פּאַלקעס און אַפילו שטיקער אייזנס) און זיי געקערעוועט צו די זאַמלונגס־פּלעצער אויף דער ברייטער גאַס, וועלכע איז געווען פול מיט שניי און בלאָטע. אַ שניי מיט אַ רעגן איז געפאַלן פון דעם שווער פאַרוואָלקנטן הימל. קראַנקע, וואָס האָבן זיך נישט געקענט רירן, זענען דערשאָסן געוואָרן אין זייערע בעטן.

אַלע פאַרזאַמלטע אויף דער גאַס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין פיפטלעך. געהיט אָרדענונג האָט די שוץ־פּאָליציי אונטער דער קאָנטראָל פון עס־עס. אַזוי האָט מען זיי געהאַלטן פון פרימאָרגן ביז מיטאָג־צייט אָן עסן און טרינקען. מען האָט נישט געטאָרט זיך זעצן, אַדער גיין אויף דער זייט פאַר נאַטירלעכע געברויכן. מען האָט געראַבעוועט פּאַלטנס, היטן און אַפילו קליינע פּעקלעך פון די הענט. אין דער זייט זענען אויסגעוואַקסן גאַנצע בערגלעך פון וואַליזעס, פּעקלעך, רוקזעק א. אַ. דאָס אַלץ האָט מען שפּעטער אַוועקגעפירט מיט וועגנס. אין אַ פּאָר פאַלן האָט מען אפילו אַראָפּגעצויגן פון די פּיס קאַלאָשן צוזאַמען מיט די שיך [47].

פון אַ באַגלויבטן עדות האָבן מיר אַ באַשרייבונג וועגן דעם אַכזריותדיקן שלאָגן פון די פאַרזאַמלטע. די געשלאָגענע, און בפרט יענע וואָס האָבן נישט גענוי נאָכגעפאָלגט די באַפעלן, זענען שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן און עטלעכע פון זיי האָבן אויסגעהויכט זייער נשמה. אַ סך האָבן געחלשט און געשטאָרבן אויס שרעק. זייערע קערפּערס זענען געלעגן אויף דער ערד צווישן די קראַנקע און שוואַכע, וואָס האָבן נישט געקאָנט שטיין. קינדער זענען דערדריקט געוואָרן צום טויט און די מאַמעס, וואָס האָבן פּרובירט זיי צו ראַטעווען זענען שווער צעשלאָגן געוואָרן [48]. אין דעם שרעקלעכן כאַאָס זענען קינדער פאַרלוירן געוואָרן און משפחות זענען צעטיילט געוואָרן דורך די שלעגערס [49].

אַ גיהנום־בילד האָט זיך אַנטפּלעקט בשעת די

געסטאַפּאָ ווילדע חיות האָבן אָנגעהויבן מיט שלעגערײַ צו לאַדעווען די מענטשן אויף די לאַסט־אויטאָס. דאָס אויפלאַדעווען איז פאָרגעקומען מיט דער גרעסטער בעסט־יאַלישקייט און ווער עס האָט נישט געקאָנט אַרויפקריכן איז געשלאָגן געוואָרן מכות־רצח. אַלטע לייט און שוואַכע זענען געשלאָגן געוואָרן אָן רחמנות און באַלד זענען גע־ווען נייע קרבנות, געהרגעטע און פאַרפּייניקטע בפרט צווישן אַלטע, קראַנקע און קינדער. אין די דאָזיקע אומ־שטענדן האָט אויך פאַרלוירן איר לעבן, צוזאַמען מיט פיל אַנדערע, די מוטער פון ב. אָקאַליצאַ, בשעת זי האָט געוואָלט אַרויפגיין אויף אַ לאַסט־אויטאָ.

די עס־עס־לייט האָבן זיך צוגעקוקט צו די דאָזיקע גיהנום־סצענעס, געלאַכט און געמאַכט פאָטאָגראַפיעס. די נאַציס האָבן בשעת יענע טראַגישע לעצטע מאָמענטן פון פלאָצקער געטאָ אַרויסגעוויזן זייערע בלוט־דורשטיקע אינסטינקטן אין דעם פולסטן זין פון וואָרט.

בלויז אַ טייל פון די פאַרזאַמלטע האָט געפונען אַ פּלאַץ אין די לאַסט־אויטאָס, הגם מען האָט אויפגעלאָדן ביז 200 מענטשן אין יעדן אויטאָ. אויף יעדער מאַשין איז געווען אַן עס־עס־וואַך מיט אַ מאַשין־געווער און דעריבער איז געווען אוממעגלעך אַראָפּצושפּרינגען אויפן וועג. אויך בשעת דער נסיעה האָט מען געשלאָגן די מענטשן.

דעם 21סטן פעברואַר 1941 זענען צום שטראָף־לאַגער אין דזשאַלדאָווע אַרויסגעפירט געוואָרן אַרום 4000 יידן. אַלע איבעריקע, צוזאַמען מיטן „יודנראַט", וואָס איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן שטעלן זיך פון אַלע יידן צום גירוש, איז געגעבן געוואָרן אַ באַפעל צוריק־גיין אין די הייזער[50].

דער צווייטער און אָנטגילטיקער גירוש פון אַלע איבערגעבליבענע איז פאָרגעקומען ביינאַכט, דעם 1טן מערץ 1941. אַ טאָג פריער, דעם 28סטן פעברואַר, זענען אַרעסטירט געוואָרן אַלע מיטגלידער פון „יודנראַט". די באַשרייבונג פון דעם צווייטן גירוש איז ענלעך צום ערשטן, בלויז וואָס ער האָט געדויערט כמעט 24 שעה. מענטשן האָבן געוואַרט אויף זייער ריי ליידנדיק פון הונגער און קעלט. דאָס איינציקע עסן, וואָס זיי האָבן באַקומען איז געווען אַ ביסל וואַרעמע זופּ, דערלאַנגט דורך דער פּוילישער באַפעלקערונג. צענדליקער טויטע זענען פאַרבליבן אויף דער גאַס.

אויך דאָס מאָל זענען זיי געוואָרן פאַרלאַדעוועט אויף די לאַסט־אויטאָס מיט הילף פון שטעקנס אין דער שרעקלעכסטער ענגשאַפט, אַזוי ווי הערינג. עס האָט שוין געטאָגט ווען די לעצטע אויטאָס האָבן זיך געלאָזט אין וועג. אויפן וועג האָבן מענטשן געחלשט און עטלעכע זענען געשטאָרבן צוליב ענגשאַפט. דער וועג קיין דזשאַל־דאָווע, וואָס האָט געפירט דורך שטעטלעך און דערפער, ווו די איינוווינער האָבן געוואָרפן ברויט און ווורשט, האָט געדויערט אַרום 4 שעה[51].

דער גירוש פון פלאָצקער יידן, וואָס געהערט צו די אַכזריותדיקסטע אַקטן פון דער יידישער מאַרטירלאָגיע אין די יאָרן פון דעם היטלער־רעזשים, האָט פאַרענדיקט דעם קיום פון אַן אור־אַלטער יידישער קהילה. כדאי צו ציטירן די ווערטער וואָס האָט פאַרשריבן אין זיין טאָג־בוך (10טן אַפּריל 1941) ד״ר רינגעלבלום, דערוויסנדיק זיך וועגן די גירושים פון יידן אין די אַלטע קהילות קאַליש און פלאָצק: „עס איז נישט געווען אַ צייט במשך פון 800 יאָרן, אַז אין די דאָזיקע שטעט זאָלן נישט וווינען קיין יידן..."

בסך־הכל זענען 7000 פלאָצקער יידן פאַרשיקט גע־וואָרן אין דעם שטראָף־לאַגער דזשאַלדאָווע. דאָרט זענען זיי אַלע, אָן אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער, מערדעריש געשלאָגן געוואָרן. יידיש בלוט האָט זיך ווידער דאָרט געגאָסן ווי וואַסער[52]. די יעניקע, וואָס האָבן גע־חלשט אויפן וועג (ווי צ. ב. הערש נתן אַש) זענען באַלד געוואָרפן געוואָרן צווישן די טויטע. גרופּן אַרטיקע פּויערן האָבן גענישטערט אין די קליידער פון די גע־הרגעטע. אַלע אַנדערע האָט מען אַריינגעפירט אין שמוציקע באַראַקן, וואָס זענען ערשט וואָס באַפרייט געוואָרן פון די פריערדיקע אַרעסטאַנטן. ביינאַכט איז מען גע־שלאָפן אין די קליידער אין אַ אומבאַשרייבלעכן דוחק. קראַנקע און שוואַכע האָבן גערופן אויף הילף, אָבער קיין שום הילף איז פאַר זיי נישט געווען. אַ סך זענען באַלד געשטאָרבן און מען האָט זיי באַגראָבן הינטער די קלאָזעטן.

אין דעם דזשאַלדאָווער לאַגער פלעגן די דייטשן אָן אַ שיעור פּייניקן די פלאָצקער יידן. מיט שטעקנס האָבן זיי אַרויסגעפירט כסדר די מענער צו טאָן שווערע גימ־נאַסטישע איבונגען און יעדעס מאָל אויסגעקלערט אַנ־דערע מאַטערנישן. דעריבער איז נישט קיין וווּנדער, אַז מענטשן האָבן דאָרט געבעטן אויפן טויט, בכדי אַזוי אַרום פטור צו ווערן פון פּיין און ליידן. איינער פון די ביים לעבן פאַרבליבענע עדות באַשרייבט דאָס אַלס אַ גיהנום אויף דער ערד[53]. בשעת די פערזענלעכע רע־וויזיעס האָט מען צוגערויבט ביי די מענטשן דאָס רעשט ביסל זאַכן און דאָס באַהאַלטענע געלט. אַ סך פלעגן צערייסן דאָס געלט אָדער אַריינוואַרפן ווערט־זאַכן אין קלאָזעט בכדי עס זאָל נישט אַריינפאַלן אין די דייטשע הענט. בלויז עטלעכע מענטשן איז געלונגען טראָץ אַלעם צו באַהאַלטן אַ ביסל ווערט־זאַכן.

די דייטשן האָבן געראַבעוועט אויך מלבושים און שיך. בשעת מען איז געשטאַנען אין דער ריי פאַר עסן האָבן זיי אַראָפּגעצויגן מאַנטלען, הויזן און אַפילו העמ־דער. דאָס עסן פלעגט פאַרטיילט ווערן דורכן „רויטן

קרייז", אָבער תמיד פלעגט זיין אַ מהומה ווייל די דייטשן האָבן בשעת מעשה געשלאָגן די מענטשן און אָפט איז דאָס עסן פאַרטיילט געוואָרן נישט לויטן צאָל מענטשן נאָר לויט די כלים, וואָס די שטייענדיקע אין דער ריי האָבן געהאַט מיט זיך.

איינע פון די ערגסטע זאַכן זענען געווען די אָפענע פעלד־קלאָזעטן, בשותפותדיקע פאַר מענער און פרויען, וואָס ביינאַכט האָט מען זיי באַלויכטן מיט שטאַרקע רע־פלעקטאָרן און דאָס האָט שטאַרק געפּייניקט ספּעציעל די פרויען[54].

יעדן טאָג פלעגן אַרויסגיין פון דזשאַלדאָוואָ טראַנס־פּאָרטן פון אַרום 1000 מאַן. צו דער באַן־סטאַציע זענען אַלע געגאַנגען האַלב־נאַקעט און באָרוועס. פאַר דער נסיעה פלעגט פאָרקומען אַן אינספּעקציע: אַלע לייכט־פאַר־וווּנדעטע האָבן געמוזט אַראָפּנעמען זייערע באַנדאַזשן און ביי די שווער־פאַרוווּנדעטע האָט מען געביטן די באַנדאַזשן כדי מען זאָל נישט זען די בלוט־פלעקן.

אין גרופּע פּלאָצקער יידן איז נישט זוכה געווען צו פאַרלאָזן דעם לאַגער. דאָס זענען געווען די יעניקע מענער, וואָס מען האָט זיי אַרעסטירט אויף דער גאַס עטלעכע טעג פאַרן גירוש און זיי זענען געהאַלטן געוואָרן באַ־זונדער הינטער די שטעכל־דראָטן. שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט, אַז זיי זענען דערשאָסן און באַגראָבן גע־וואָרן אין גריבער, וואָס זיי האָבן אַליין פאַר זיך צוגעגרייט.

דער ערשטער טראַנספּאָרט פון די פּלאָצקער דע־פּאָרטירטע איז אָנגעקומען, נאָך עטלעכע טעג פון אַ שווערער באַן־רייזע, אין ראַדאָמער קרייז און איז צע־טיילט געוואָרן אין די שטעטלעך כמיעלניק, באָדזשענטין, סוכעדניאָוו, וויעזשבניק, זשאַבנאַ, ביאַלאָטשעוו, סטאַראָ־כאָוויצע א. אַ. ווי אויך אין טשענסטאָכאָוו. בדרך כלל האָט מען די מענטשן געהאַלטן אין דזשאַלדאָוואָ במשך פון 7 ביז 10 טעג. איינער פון די טראַנספּאָרטן איז גע־שיקט געוואָרן קיין פּאָטאָק זלאָטי און פון דאָרט צעטיילט צווישן אַ ריי קליינע שטעטלעך. באַגלויבטע עדות גיבן איבער, אַז אויפן וועג זענען געווען אַ סך טויטע, אָבער דער גרעסטער טייל פון זיי איז געווען אין דזשאַלדאָוואָ גופא[55].

באַמערקונגען צום ערשטן טייל

1. אַ באַשרייבונג א. נ. „Płock" (אין פּויליש), אַרכיוו רינגעלבלום נר' 1/886 I. פאַרגלייך די באַשרייבונג וועגן פּלאָצ־קער יידן בעתן נאַצי־רעזשים דורך ד. דאָמבראָווסקאַ, שרייב־מאַשין אויף פּויליש, 4 ז' (קאָפּירט פון דעם אַרכיוו אין דעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין פּוילן).
2. זכרונות פון י. טינסקי.
3. אַדאַם נוימאַן, זכרונות; יוסף מאלאנעק, עדות, לאַנדס־בערג, 20 מערץ 1946; ל. געליבטער, עדות.
4. טינסקי, ציט'.
5. „Płock", ציט'; עדות פון פעליציע ראַוויצקאַ אין דעם „ייוואָ"־אַרכיוו.
6. געליבטער, ציט'; טינסקי, ציט'.
7. „Płock", ציט'; „ספר הזוועות" (אין העברעיש), דאָ־קומענטן, עדות און פּראָטאָקאָלן וועגן דעם יידישן חורבן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה; 1־טער באַנד, רעדאַגירט פון בנימין מינץ און ד"ר ישראל קלויזנער, ירושלים, תש"ה, ז' 88—89.
8. נוימאַן, ציט'; טינסקי, ציט'.
9. „Płock" און די באַשרייבונג פון דאָמבראָווסקאַ; ראַוויצקא, ד. צ. וו.; זע אויך Ludwik Landau, „Kronika lat wojny i Okupacji". Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1962 (די נאָטיץ פון 29־טן אָקטאָבער 1939).
10. ל. א. „עינויים בוולוצלבק, בפלוצק ובסביבה" (פּייני־קונגען אין וולאָצלאַוועק, פּלאָצק און אין דער סביבה), „ספר הזוועות", ציט', ז' 91.
11. בריוו פון שמחה מינץ צו שלמה גרינשפּאַן.
12. בצלאל אָקאָליצאַ „אין פּלאָצק און אין סיביר" אין דעם בוך פון שלמה גרינשפּאַן „יידן אין פּלאָצק", ניו־יאָרק 1960.
13. „Płock", ציט'; טינסקי גיט איבער, אַז דער איבער־פאַל און רויב זענען פאָרגעקומען אַלס רעאַקציע אויפן טאַט פון דעם סוחר מאָשקאָוויטש, וואָס האָט באַהאַלטן גרייטע מלבושים און האָט געמאָלדן, אַז גנבים האָבן זיך אַריינגעריסן אין זיין געוועלב און אַוועקגענומען די סחורות. געסטאַפּאָ־לייט, צוזאַמען מיט די „פאָלקסדייטשן" פון די קאָלאָניעס ביאַלע און מאשעווא האָבן אויפגעריסן מיט העק און ביקסן־קאָלבעס יידישע דירות אויף דער ברייטער און גילדענער גאַס און אַרויסגע־שלעפּט פון שענק פוטערס, געלט און קליידער. לויטן דאָזיקן מקור ווערט איבערגעגעבן, אַז די איינוווינער פון די הייזער האָט מען אַוועקגעפירט צום „האָטעל פּאָלסקי" און דאָרט זיי געגנוי רעווידירט. נאָכדעם, ווי מען האָט זיי פולשטענדיק באַ־רויבט, האָט מען זיי אַוועקגעפירט אין די קאַזאַרמעס און פון דאָרט ערשט ביינאַכט באַפרייט.
14. „גירוש פּלאָצק" (אַרכיוו רינגעלבלום נר' 1/889).
15. געליבטער, ציט'; טינסקי, ציט'.
16. גרינשפּאַן, ציט'.
17. געליבטער, ציט'.
18. ר. ליכטמאַן „שנה אחרי החורבן" (אַ יאָר נאָכן חורבן), פון אַ בריוו געשיקט פון דייטשלאַנד אין 1946.
19. „Płock", ציט'; גירוש פלוצק, ציט'; ראוויצקא. טינסקי, געליבטער, ציט'.
20. די באַפּולמעכטיקונג פון דעם בירגערמייסטער פון 31טן אָקטאָבער איז פאַרעפנטלעכט אין דעם בוך A. Eisenbach, „Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej" Zbiór dokumentów, Warszawa, Żydowski Instytut Historyczny, str. 144—145. פאַרגלייך מיט: A. Eisenbach, „Hitlerowska polityka zagłady Żydów", Warszawa, Książka i Wiedza, 1961, str. 184—185.
21. „Płock" דאָמבראָווסקאַ ד. צ. וו.; בריוו פון שמחה מינץ צו שלמה גרינשפּאַן. ד"ר עמנואל רינגעלבלום האָט פאַר־שריבן אין זיין טאָג־בוך דעם 12טן און 15טן דעצעמבער וועגן דעם שליסן פון געשעפטן און וואַרשטאַטן אין פּלאָצק (ד"ר ע. רינגעלבלום, כתבים פון געטאָ, באַנד 1); „טאָג פון וואַר־שעווער געטאָ", וואַרשע, יידיש בוך, 1961. אויך לאנדאו שרייבט וועגן דעם אין זיין נאָטיץ דעם 14טן דעצעמבער 1939.
22. „Płock", ציט'.
23. טינסקי, ציט'.
24. בריוו פון שמחה מינץ צו שלמה גרינשפּאַן. צווישן די פּליטים אין רוסלאַנד זענען געווען אויך גיטל גראָסמאַן, דוד גאָלד, פלוצער א. א. — ליכטמאַן, ציט'.

25. דאַמבראָווסקאַ, טינסקי, ראַוויצקאַ, ציט׳. כראָניק פון לאָנדאָו (נאָטיץ פון 14טן דעצעמבער 1939).

26. "Płock"„, דאַמבראָווסקאַ, טינסקי.

27. "Płock"„, דאַמבראָווסקאַ, ליכטמאַן, גאָליבטער, טינסקי, נוימאַן.

28. מען האָט דערציילט, אַז די ידיעה וועגן דער בעסטיאַ־לישער פּאַרפּייניקונג האָט דערגרייכט בערלין און קיין פּלאָצק איז אָנגעקומען אַ ספּעציעלע קאָמיסיע. יעדנפאַלס אַ געוויסע צייט איז געווען אַן ענדערונג אין דעם טראַקטירן פון די צוואַנגס־אַרבעטער.

29. טינסקי, ציט׳.

30. דאַמבראָווסקאַ, ציט׳.

31. באַשרייבונג "Płock"„

32. גאָליבטער, ציט׳.

33. אין די ערשטע חדשים פון דער נאַצי־הערשאַפט איז דער שפּיטאָל נאָך געווען אונטער דער יידישער פאַרוואַלטונג. גרינשפּאַן, ציט׳.

34. "Płock"„ ציט׳.

35. ראַפּאָרט וועגן פּלאָצק פון ה. וואַסער (אַרכיוו רינגעל־בלום); דאַמבראָווסקאַ, גאָליבטער, אַקאַליצאַ, ד.צ.וו.; בסך־הכל האָט די שטאָט געציילט אַרום 30 טויזנט איינוואוינער, דערין 7000 יידן.

36. ראַוויצקאַ, ציט׳.

37. „גירוש פּלאָצק״, דאַמבראָווסקאַ, ראַוויצקאַ, ציט׳.

38. טינסקי, ציט׳.

39. צווישן די אַרויסגעיאָגטע איז געווען דער בלינדער גראַבאָווסקי און דער פאָטער פון מרדכי פּלאָרעק, „גירוש פּלאָצק״; משה טינסקי האָט פּרובירט ראַטעווען איינעם פון די זקנים, אָבער ער איז אַליין געכאַפּט געוואָרן און אַוועק מיטן טראַנספּאָרט, טינסקי, ציט׳.

40. "Płock"„ ציט׳.

41. „גירוש פּלאָצק״, ציט׳, גאָליבטער, ציט׳. עדות פון באָלעסלאַוו זדאַלינסקי (וויינבערג), אַרכיוו פון ייד. היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע, נר׳ 1502.

42. דאַמבראָווסקאַ, ציט׳.

43. די קרבנות זענען געבונדן געוואָרן צו פינפטלעך. דאָס ערשטע פינפטל האָט געגראָבן דעם בשותּפותדיקן קבר. פון דער לעצטער פינפטל האָט זיך אָפּגעראַטעוועט סאַמעק שאַטאַן (שפּעטער געהרגעט געוואָרן). די 25 דערמאָרדעטע זענען עקס־הומירט געוואָרן דעם 21טן אָקטאָבער 1946. ווען דער קבר איז געעפנט געוואָרן האָט מען געקאָנט פעסטשטעלן די נעמען לויט די דאָקומענטן וואָס מען האָט געפונען ביי די דערמאָרדעטע. זייערע נעמען זענען: גרינשפּאַן משה, 38 יאָר; סאָדזאַווקאַ משה, 55; בוגאַטש ראובן, 25; פּלאָצקער הערש, 38; פּשע־כאַדזקי דוד און זיין זון אברהם, 17; פּלאַקס אברהם, 55; זיין זון פנחס, 23; ראַטבלאַט שמחה לייב, 32; בורשטין ישראל, 25; מאַרעק קרעדיט, 27; זילבערבערג הערש ראובן; פייקע אפרים; פּאַפּיערטשיק פישל; קורשטיין משה; שמידט אהרן לייזער; גאָלדבערג; גראָובאַרט אפרים; רייפּענהאָלץ יצחק; קאַמזשל; הערשקאָוויטש צדוק; זגאַל אַלתר. — לויט דער רעדע פון דוד ליכטענשטיין (פּראָטאָקאָל); עדות פון מיכאל גלאָבוס; פּ. ריבאַק „אויפן ברידער־קבר פון די פּלאָצקער יידן״, „דאָס נייע לעבן״, 21 נאָוועמבער 1946.

44. „גירוש פּלאָצק״ און אויך דער ראַפּאָרט פון וואַסער וועגן פּלאָצק.

45. „גירוש פּלאָצק, דערציילט פון אַ יידישן פעלדשער״, אַרכיוו רינגעלבלום; טינסקי, ציט׳.

46. „גירוש פּלאָצק״, נוימאַן, ציט׳.

47. „גירוש פּלאָצק״, זדאַלינסקי, נוימאַן, פּ. ראַוויצקאַ דערציילט אין איר עדות, אַז איר אַלטע באָבע איז דערשאָסן געוואָרן אין איר בעט.

48. „גירוש פּלאָצק, דערציילט...״, ציט׳. דער מחבר דער־ציילט, אַז אַ דייטש האָט געכאַפּט ביי אים דעם פּלעצאַק און מיט זיין פויסט האָט ער אים אויסגעבראָכן צוויי ציין. פאַרגלייך מיט עדות פון גאָליבטער און טינסקי.

49. עדות פון חייקה גראָסמאַן, אַרכיוו „יד ושם״.

50. „גירוש פּלאָצק״, גאָליבטער, אַקאַליצאַ, ציט׳. זע אויך די וואָרטער פון דוד ליכטענשטיין (פּראָטאָקאָל). אַ בריוו צו פישל פלידערבלום פון דזשעוויצע, דעם 14טן מערץ (אַרכיוו רינגעלבלום), שאַצט אָפּ די צאָל פאַרשיקטע אין ערשטן גירוש ביז 3000 נפשות.

51. "Płock"„ ציט׳; בריוו פון אברהם משה, אַן אַ דאַטע (אַרכיוו רינגעלבלום). דער מחבר פון בריוו שרייבט, אַז אין זיין לאַסט־אויטאָ זענען געווען 70 מענטשן. זע אויך ראַוויצקאַ, ציט׳.

52. זדאַלינסקי, ציט׳.

53. גאָליבטער.

54. „גירוש פּלאָצק, דערציילט...״, די באַשרייבונג "Płock"„, זדאַלינסקי, ראַוויצקאַ, נוימאַן.

55. בריוו צו פישל פלידערבלום פון דזשעוויצע דעם 14טן מערץ 1941. דאָרט און אויך פון אברהם משה (אָן אַ דאַטע). זע אויך די עדות פון ראַוויצקאַ און רעגינאַ קאַלמאַן, אַרכיוו „ייוואָ״, נר׳ 433.

צווייטער טייל: פלאָצקער דעפּאָרטירטע אין די גירוש־ערטער און פאַרניכטונגס־לאַגערן

די מערהייט פון די פלאָצקער דעפּאָרטירטע זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן פון דזשאַלדאָוואָ אין קיעלצער געגנט.

שוין דעם 25סטן פעברואַר 1941 איז אָנגעקומען קיין בוסקאָ אַ טראַנספּאָרט מיט 996 דעפּאָרטירטע אָן שום באַגאַזש און לעבנסמיטלען. עס האָבן זיך געלאָזט מערקן אויף זיי סימנים פון ברוטאַלקייט און קלעפּ, צעבראָכענע גלידער, אינווייניקסטער בלוט־שטורץ און נערוון־דער־שיטערונג. פיל זענען קראַנק געוואָרן פון לונגען־אָנטצינדונג; 2 מענטשן זענען געשטאָרבן אויפן וועג פון האַרץ־אַטאַק. פון דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט זענען גע־שיקט געוואָרן 400 מענטשן קיין כמיעלניק, ווישליצאַ און שידלאָוו — 150 אין יעדן פּלאַץ און אויסער דעם קיין אָלשעניצע און אַנדערע קליינע שטעטלעך (50 מענ־טשן אין יעדן פון זיי).

דער צווייטער טראַנספּאָרט, וואָס איז אָנגעקומען דעם 3טן מערץ קיין קיעלץ, איז געשיקט געוואָרן קיין סוכעדניאָוו (300), דאַלעשיצע (300) און באָדזענטין (300).

דעם 6טן און 12טן מערץ זענען אָנגעקומען נייע טראַנספּאָרטן פון די פלאָצקער דעפּאָרטירטע. דער ערשטער איז געוועזן געשיקט געוואָרן קיין סקאַרזשיסק, און דער צווייטער — קיין קיעלץ, און לויטן באַפעל פון קרייזהויפּטמאַן פון דאָרט געשיקט געוואָרן אין אַ קליינעם ישוב סלופּיאַ נאָוואַ (1000 מענטשן). אַלע אינטערווענצן, אַז מ'זאָל צעטיילן די דעפּאָרטירטע צווישן אייניקע פלעצער האָבן נישט געהאָלפן, ווייל די וואָס האָבן אָנגעפירט מיטן דע־פּאָרטירן פון די יידן זענען בכלל נישט געווען פאַראינטע־רעסירט אין זייער טובה. אַזוי צ. ב. האָט די באַפעלקערונג פון סטראַכאָוויץ אויפגענומען וואַרעמלעך די פלאָצקער דעפּאָרטירטע. אָבער די דעפּאָרטירטע זענען געווען גע־צוווּנגען, לויטן באַפעל פון קרייזהויפּטמאַן, אַריבערצוגיין אין אַנדערע פלעצער פון קיעלצער קרייז.

דעם 11טן מערץ איז אָנגעקומען אַן אַנדערער טראַנספּאָרט מיט פלאָצקער דעפּאָרטירטע קיין טאָמאַשאָוו־מאַזאָוויעצק; זיי זענען פון דאָרט געשיקט געוואָרן אין די שטעטלעך און דערפער דזשעוויצאַ (200), פּשיסוכאַ (200), ביאַלאַטשעוו (205), געלניאָוו (75), זשאַרנאָוו (235) און פּאַראַדיזש (750).

צו זייער אומגליק זענען די דעפּאָרטירטע איינלאָ־קירט געוואָרן מערסטנס אין פלעצער וווּ עס זענען נישט געווען קיין מעגלעכקייטן פון וועלכן עס איז קיום. אין אייניקע פלעצער (ווי צ. ב. באָדזענטין און דאַלעשיצע) איז די צאָל פון די דעפּאָרטירטע געווען גרעסער פון דער צאָל פון די אָרטיקע איינוווינער.

קיין בליזשין, וואָס האָט געציילט 247 יידישע איינ־וווינער, זענען צוגעקומען 330 פלאָצקער דעפּאָרטירטע. דעסגליייכן זענען די שטעטלעך פון אָפּאָטשנער געגנט (טאָמאַשאָווער קרייז) נישט געווען ביכולת אויפצונעמען אַזאַ גרויסע צאָל דעפּאָרטירטע — די שטעטלעך ביאַלאַ־טשעוו, דזשעוויצאַ, געלניאָוו, פּאַראַדיזש, פּשיסוכאַ און זשאַרנאָוו. אין אייניקע פלעצער, ווי געלניאָוו, האָבן די דעפּאָרטירטע נישט באַקומען הילף מצד דער אָרטיקער באַפעלקערונג.

די ענגשאַפט, וואָס האָט זיך געשאַפן אין די דאָזיקע ערטער, האָט זיך געלאָזט מערקן נישט נאָר אין דער־נידעריקן דעם לעבנס־ניוואָ נאָר אויך אין פאַרשפּרייטן זיך פון עפּידעמישע קראַנקייטן, באַזונדערס אַז צוליב דעם מאַנגל אין מיטלען זענען נישט געמאַכט געוואָרן קיין שום סאַניטאַרע איינריכטונגען אין די אַלע פלעצער ווו עס האָבן זיך קאָנצענטרירט פלאָצקער דעפּאָרטירטע.

אין דעם וווינונגס־צושטאַנד און אין פאַרשאַפן קליי־דער און וועש פאַר די דעפּאָרטירטע האָט קיין שום אָנשטרענגונג פון דער יידישער באַפעלקערונג נישט געקאָנט אַנטקעגנקומען די עלעמענטאַרסטע פאָדערונגען. דער מאַנגל אין סטאַבילע קאָנטינגענטן פון שפּייז האָט אָפּט אָפּגעשטעלט די טעטיקייט פון די קיכן.

אין רעזולטאַט פון דרינגענדע רופן פון טאָמאַשאָווער קרייז, האָט דער אָנפירער פון דער קעגנזייטיקער הילף אין ראַדאָמער געגנט יוסף דיאַמאַנט געשיקט אַ ספּעציעלן שליח (י. ווינער) אויף אויסצופאָרשן די לאַגע אויפן פּלאַץ. ווינער האָט באַזוכט טאָמאַשאָוו, אָפּאָטשנאַ, דזשעוויצאַ, געלניאָוו, ביאַלאַטשעוו און האָט, אין זיין באַריכט, פעסטגעשטעלט, אַז די לאַגע פון די פלאָצקער דעפּאָרטירטע אין טאָמאַשאָווער קרייז איז זייער שלעכט אויך צוליב דער נישט גענוג גוטער באַציאונג מצד די אָרטיקע יודנראַטן צו דער פראַגע פון הילף פאַר די דעפּאָרטירטע. די סיבות פון דער דאָזיקער דערשיינונג — ווי י. ווינער האָט פעסטגעשטעלט — דאַרף מען זוכן אין דעם געוואַלטיקן אונטערשיד צווישן דער אָרטיקער באַפעלקערונג און די פלאָצקער דעפּאָרטירטע אין קול־טורעלן הינזיכט, אינטעליגענץ א. אַ. וו.[1]

אַ גרעסערע צאָל פון פלאָצקער דעפּאָרטירטע זענען לאָקירט געוואָרן אין די פאָלגנדע פלעצער: באָדזענטין (ביי 1500 נפשות), כמיעלניק (ביי 800), סוכעדניאָוו (700), טשענסטאָכאָוו (600), וויעזשבניק (400) א. אַ. וו.

די צוויי ערשטע טראַנספּאָרטן פון פלאָצקער פאַר־טריבענע, וועלכע זענען אָנגעקומען אין שטעטל באָדזענטין האָבן געציילט 700 נפשות; אין דער צווייטער העלפט פון

מערץ 1941, זענען פון אַ טראַנספּאָרט פון פּלאָצקער, וואָס האָט געציילט 1000 יידן, און איז געווען באַשטימט פאַר וויעזשבניק און זיך לאָקירט דאָרט — אַרום 800 פאַר־טריבן געוואָרן קיין באָדזענטין. אַזוי אַרום איז דער־גאַנגען די צאָל פון פּלאָצקער דעפּאָרטירטע אין דעם דאָזיקן שטעטל ביז 1500 נפשות (15% בערך פון דער פּלאָצקער יידישער באַפעלקערונג).

דאָס שטעטל באָדזענטין האָט געציילט בסך־הכל אַרום 200 יידישע משפחות (900 נפשות) און די צאָל דעפּאָר־טירטע איז געווען מער ווי די צאָל פון די היגע איינ־וווינער. גוטהערציקע מענטשן פון שטעטל האָבן פריינט־לעך אויפגענומען די דעפּאָרטירטע אָבער וווינענדיק אין ענגשאַפט און אָרעמקייט, זענען זיי נישט געווען אימ־שטאַנד צו פאַרשאַפן זיי פּלעצער אין זייערע דירות, וואָס זענען אייגנטלעך געווען בלויז קליינע הילצערנע כאַלופּעס און אין יעדן צימערל האָבן געוווינט ביי 17—10 מענטשן. דערפאַר זענען אַרום 500 מענטשן געבליבן אין שול, און אויך דאָרט איז נישט געווען גענוג פּלאַץ פאַר אַזאַ גרוי־סער צאָל מענטשן. אַ העלפט פון זיי האָט דערפאַר געמוזט נעכטיקן אונטערן פרייען הימל.

אין פּריוואַטע וווינונגען האָבן די דעפּאָרטירטע גע־וווינט אויף בוידעמער אין שרעקלעכע באַדינגונגען: געשלאָפן אויף שטרוי, אָן קישנס, אָן ליילעך אָדער קאָלדרע. ווינטער־צייט, ווען עס האָט געשנייט, האָבן זיי זיך צוגעדעקט מיט אויבערמאַנטלען.

מ׳דאַרף פעסטשטעלן, אַז די דעפּאָרטירטע פון פּלאָצק, וואָס האָבן זיך געפונען אין באָדזענטין, האָבן געהערט צו דער אָרעמסטער שיכט פון זייער קהילה און זיי זענען אָנגעקומען פון דזשאַלדאָוואָ אָן קליידער, אָן שיך און אָן געלט. די היגע קהילה האָט אָרגאַניזירט פאַר זיי אַ קיך, וואָס האָט געקאָכט יעדן טאָג 1500 מיטאָגן און פאַרטיילט ברויט פּאַרציעס פון 200—150 גראַם, אָבער אַ באַדייטנ־דיקער פּראָצענט פון די דעפּאָרטירטע איז נישט געווען אימשטאַנד צו באַצאָלן פאַר זיי און אַזוי אַרום נישט געקענט געניסן פון אַ וואַרעמען מיטאָג — און דאָס האָט געפערלעך משפיע געווען אויפן סיי ווי סיי נידעריקן געזונט־צושטאַנד פון הונדערטער מוטערס, קינדער און עלטערע.

דער אָרטיקער ועד הקהילה האָט פאַרטיילט בלויז 150 אומזיסטע מיטאָגן בשעת עס האָבן זיך אין זיי גע־נייטיקט 400.

דער אָרטיקער קאָמיטעט האָט געטאָן אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט, און אויך מער ווי יעדער אַנדערער, אָבער ער האָט נישט געהאַט גענוג מיטלען דערצו ווייל ער האָט באַדאַרפט זאָרגן אויך פאַר אַ באַדייטנדיקער צאָל פון אייגענע אָרעמעלייט. פון דער קהילה׳ס הילף האָבן אויך גענאָסן 200 פּליטים פון לאָדזש און אַנדערע שטעט.

דעם 16טן מערץ 1941 איז אין באָדזענטין אַנטשטאַנען אַ קאָמיטעט, וואָס האָט פאַרטראָטן די פּלאָצקער דע־פּאָרטירטע און אין זיין שפּיץ זענען געשטאַנען ד״ר יעקב בלומאַן (פאָרזיצער) און הערש ציטרין (סעקרעטאַר). דער קאָמיטעט האָט זיך גלייך געווענדעט צו דער ברידער־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע און געבעטן הילף אין מזומנים, קליידער און וועש, שיך, קאָלדרעס, מאַטראַצן און רפואות.

דעם 5טן מאַי איז ווידער געשיקט געוואָרן אַ בריוו וואָס האָט באַשריבן דעם מצב אין וועלכן עס געפינען זיך די דעפּאָרטירטע (דער בריוו איז נישט דערגאַנגען אין אונדזערע הענט); דער קאָמיטעט האָט באַשטעטיקט, אַז ער האָט באַקומען 300 זל׳, וועלכע זענען פאַרטיילט געוואָרן צווישן די אָממערסטן נויטבאַדערפטיקע, ווי צ. ב. רעקאָנוואַלעסצענטן, וואָס זענען צוריקגעקומען פון שפּי־טאָל נאָך אַ טיפוס־קראַנקייט [2].

וואָס שייך אויסערלעכער הילף, איז באַוווּסט, אַז עס האָט באַזוכט אין באָדזענטין אַ שליח פון דער קעגנזיי־טיקער הילף פון ראַדאָם — ווינער — און אַז עס איז צוגעשיקט געוואָרן אַ סומע געלט (1000 זל׳) צום קאָ־מיטעט פון אונדזערע פּליטים. עס איז אויך באַוווּסט, אַז אין אָנפאַנג אַפּריל 1941 האָט דער פאַרוואַלטער פון דער קעגנזייטיקער הילף אין ראַדאָם, דיאַמאַנט, איבער־געשיקט אַ סומע פון 3000 זל׳ צום יודנראַט אין באָ־דזענטין און געבעטן אַ דין־וחשבון וועגן דער הילפס־טעטיקייט לטובת די פאַרטריבענע.

עס איז אין שטעטל נישט געווען קיין שום מעג־לעכקייט פון וועלכער עס איז אַרבעט פאַר לוין, אַחוץ איינציקע אויסנאַמען, און דערפאַר זענען די מענטשן גע־ווען געצוווּנגען צו פאַרקויפן די רעשטלעך פון זייערע אָרעמע קליידער און זענען אַרומגעגאַנגען נאַקעט און באָרוועס און ממשיך געווען צו וווינען אין ענגשאַפט און שמוץ, שלאָפן אויף פאָדלאָגעס, על פי רוב אויף געלעגערס פון שטרוי, און אין רעזולטאַט דערפון זענען פיל משפחות קראַנק געוואָרן.

דער שפּיטאָל פאַר אַנשטעקנדע קראַנקייטן, וואָס האָט זיך אָרגאַניזירט אויף אַן אימפּראָוויזירטן אופן, איז נישט געווען אימשטאַנד, אויס מאַנגל אין מיטלען און רפואות, זיך אַנטקעגנצושטעלן די מגיפות, באַזונדערס, אַז פון טאָג צו טאָג האָט זיך פאַרמערט די צאָל פון די קראַנקע (שוין אין מאַי 1941 זענען געווען 93 קראַנקע אויף פלעקן־טיפוס, צווישן זיי 4 טויט־פאַלן). אין יוני איז די צאָל פון קראַנקע געוואַקסן ביז 200.

עס איז ווערט צו פאַרצייכענען, אַז די היגע איינ־וווינער זענען נישט קראַנק געוואָרן און בלויז ביי די פּליטים האָט די קראַנקייט געפונען אַ גינסטיקן באָדן צוליב דעם הונגער און די שלעכטע וווינונגס־באַדינגונגען.

„מיר האָבן געמוזט פירן אויף זייער אייביקער רו הונדערטער פון אונדזערע מענטשן״, — האָט געשריבן און געבעטן הילף דער נייער קאָמיטעט פון אונדזערע דע־

פּאָרטירטע אין באָדזענטין אין אַ בריוו צו דער ברידער־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע, וואָרנענדיק, אַז דאָס „הויפּט־אומגליק איז דער גורל פון די קינדער"[3].

אין זיינע בריוו פון 20סטן מאַי און 25סטן יוני 1941, אין וועלכע ער האָט באַשטעטיקט דאָס באַקומען 100 זל' אַ חודש פון דער וואַרשעווער אָרגאַניזאַציע, האָט דער קאָמיטעט פון די פאַרטריבענע פּלאָצקער מודיע געווען אַז ער האָט באַקומען פון ועד הקהילה 127 מאַטראַצן ווי אויך 30 פּאָר שיך מיט הילצערנע זוילן. דאַקעגן זיינען נישט אָנגעקומען קאָלדרעס, קליידער און וועש. ער האָט אויך באַקומען פון יודנראַט 24 קילאָ ברויט אַ וואָך און 100 זל'.

פּריוואַטע בריוו פון באָדזענטין, וואָס געפינען זיך אין רינגעלבלום־אַרכיוו, באַשרייבן די לאַגע אין שטעטל מיט שוואַרצע פאַרבן און בעטן הילף און רעטונג פון הונגער־טויט. דער קאָמיטעט האָט אויך געוואָרנט, אַז „דער טויט דראָט אונדז אַלעמען", ווייל די פרייזן פון די נייטיקסטע קאָנסומציע־אַרטיקלען זענען געשטיגן זייער הויך (אַ קילאָ קאַרטאָפל 1,50 זל', אַ קילאָ ברויט, וואָס האָט געקאָסט אין מיטן מערץ 2 זל' האָט אין מאַי געקאָסט 7,50 זל')[4].

פון אַ שפּעטערער תקופה האָבן מיר בלויז איין עדות, לויט וועלכער די שטערבלעכקייט פון די פּלאָצקער דע־פּאָרטירטע אין באָדזענטין איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. גאַנצע פאַמיליעס פלעגן אַוועקגיין פון דער וועלט אין איין טאָג. אַזוי אַרום זענען געשטאָרבן אַלע פון די פאַמיליעס שפּערלינג, עלבערג און אַנדערע. נאָענט פאַרן גירוש פון באָדזענטין (הערבסט 1942) זענען די דע־פּאָרטירטע — וואָס זענען נאָך פאַרבליבן לעבן — פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין לעבעדיקע סקעלעטן, אַלע איינגע־וויקלטע אין שמאַטעס, די קערפּערס פול מיט ווונדן, און פלעגן גיין איבער די הייזער[5].

אַלע שטאָטישע יידן צוזאַמען מיט די פליטים, זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אין סעפּטעמבער 1942 קיין סוכע־דניאָוו, פון דאָרט קיין טרעבלינקע פון 21סטן ביזן 27סטן דעם זעלבן חודש[6].

קיין כמיעלניק (Chmielnik) זענען די דעפּאָרטירטע אָנגעקומען דורך יענדזשייעוו. זיי זענען דאָרט אָנגעקומען מיט אַ פּאַסאַזשירן־צוג: פון יענדזשייעוו האָבן זיי פאָר־געזעצט זייער נסיעה אין דער שמאָל־באַן אין אָפענע וואַגאָנען, אַנטבלויזט צו שווערער קעלט און שניי. די נסיעה האָט זיך געצויגן 2 טעג, און אין די אָפענע וואַ־גאָנען — אַרום 8 שעה.

די דעפּאָרטירטע (800 אין צאָל, איינשליסלעך דער בית־יתומים מיט 20 קינדער), וועלכע זענען אָנגעקומען אָן שום באַגאַזש אָדער מיטלען, זענען אויפגענומען גע־וואָרן בלויז דורך געציילטע מיט אָפענע אָרעמס. די אָר־טיקע יידן (אין מאַי 1941 זענען געווען אין כמיעלניק בסך־הכל, לויט די ציפערן פון יודענראַט, 7850 יידן, צווישן זיי 235 פליטים און דעפּאָרטירטע)[7], וועלכע האָבן נאָך געפירט געשעפטן און ווערקשטאַטן און האָבן גענאָסן פון פרייער באַוועגונג אין שטאָט — האָבן נישט געגלויבט די גרויזאַמע דערציילונגען פון די פּלאָצקער דעפּאָרטירטע וועגן דעם וואָס זיי האָבן איבער־געלעבט אין זייער שטאָט און אין דזשאַלדאָוואָ, און האָבן נישט געוואָלט גלייבן, אַז די דעפּאָרטירטע זענען געווען אַמאָל פאַרמעגלעך. בלויז אַ קליינע גרופּע פון דער היגער אינטעליגענץ האָט זיך באַצויגן צו די דע־פּאָרטירטע מיט גרעסערער פאַרשטענדעניש. די דעפּאָר־

בואם של המגורשים מפלוצק לתחנת הרכבת בכמיילניק
דאָס אָנקומען פון די פאַרטריבענע פּלאָצקער יידן קיין כמיעלניק
Arrival of the Plotzk deportees at the Chmielnik railroad station

טירטע זענען איינגעקוואַרטירט געוואָרן בעיקר אין די הייזער פון די רייכע [8].

בלויז דענטיסטן, שניידער, בעקער פון צווישן די דעפּאָרטירטע האָבן זיך איינגעאָרדנט אין זייער אַרבעט מיט גרויסע שוועריקייטן. פיל האָבן געזוכט אַרבעט ביי פּויערן אין דאָרף און געוואָרן האָלץ־העקער, אָדער וואַסער־טרעגער (פון די שטאָטישע ברונעמער) פאַר די רייכע יידן און פּאָליאַקן; אַנדערע האָבן געזוכט הילף ביים יודנראַט און אין דער פאָלקס־קיך.

די אַרטיקע הילפס־אינסטיטוציעס זענען געשטעלט געוואָרן פאַר דער באַדערפעניש צו העלפן די דעפּאָרטירטע. קודם־כל האָט מען פאַרברייטערט די טעטיקייט פון דער פאָלקס־קיך. אין קיך האָט מען באַשעפטיקט אייניקע פרויען אין שיילן קאַרטאָפל. אין מערץ 1941 פלעגט מען פאַרטיילן 1300 מיטאָגן יעדן טאָג פאַר 10 גראָשן אַ מיטאָג; 100 מיטאָגן האָט מען פאַרטיילט אומזיסט צווישן אָרעמע און דעפּאָרטירטע. דעם 1טן אַפּריל האָט די קיך פאַרטיילט בלויז 800 מיטאָגן און ברויט־פּאָרציעס [9].

דער בית־יתומים אין ראַדאָם האָט אויפגענומען 5 קינדער פון דעם פלאָצקער בית־יתומים. דער אויפזעער איבער קעגנזייטיקער הילף אין ראַדאָם, יוסף דיאַמאַנט, האָט זיך געווענדעט צו די קהילות פון פּיאָטרקאָוו, קיעלץ און טשענסטאָכאָוו מיט אַ רוף, אַז יעדע פון זיי זאָל אויפנעמען אין איר בית־יתומים 5 קינדער פון די פלאָצקער יתומים, אָבער ער האָט זיך אָנגעטראָפן אויף אַן אָפּזאָג.

צוליב די שווערע וווינונגס־באַדינגונגען, מאַנגל אין זייף און רפואות, האָבן די דעפּאָרטירטע געליטן פון לייז און קראַנקייטן, כאָטש אין שטאָט זענען געווען טעטיק אַ באָד און אַן אַנשטאַלט פאַר דעזינפעקציע. בפרט האָט געבושעוועט דער פלעקן־טיפוס און די שטערבלעכקייט האָט אָנגענומען אַ געוואַלטיקן פאַרנעם [10].

דער קאָמיטעט פון פלאָצקער יידן אין כמיעלניק האָט נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַהערשן די טראַגישע לאַגע פון זיינע שטאָט־לייט אין אַ צייט ווען די פּרייזן זענען געשטיגן פון טאָג צו טאָג [11]. צום פאַרפיגונג פון דעם נייעם קאָמיטעט, וואָס איז אויסגעוויילט געוואָרן דעם 18טן מאַי 1941 [12], זענען געשטעלט געוואָרן קליינע סומעס אויף הילף, ווי עס זאָגט עדות זיין פינאַנציעלער באַריכט פון סוף מאַי 1941. די אויסגאַבן זענען געווען בלויז 403.20 זל׳ (אין דאָזיקן סכום איז געווען פאַררעכנט די הילף פון פלאָצקער קאָמיטעט אין וואַרשע אין דער סומע פון 300 זל׳), הויפּטזעכלעך אויף קאָנסטרוקטיווער הילף, ווי דערלויבענישן פאַר שוסטער, אויף עפענען אַ פריזעריי, קויפן אויסשטאַטונג אויף מאַכן אייזקרעם.

אין אַפּריל 1941 איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין כמיעלניק דער געטאָ און יידן האָבן געמוזט פאַרלאָזן דעם צענטער פון שטאָט און אַריבער אין די זייטיקע און ענגע גאַסן. די ענגשאַפט איז געוואָרן אומערטרעגלעך און אין מאַי 1941 האָבן אויסגעבראָכן עפּידעמיעס (באַזונדערס פלעקן־טיפוס און דעזינטעריע).

דער יודנראַט איז געווען געצווּנגען צושטעלן אַרבעטער פאַר דער שטיינהאַקעריי אין יאַוואָזשנאָ ווי אויך פאַר דעם לאַגער פאַדלענז נעבן פינטשעוו (אין פאַדלענזער לאַגער האָבן געאַרבעט ביי דרענאַזש־אַרבעטן 400 יונגעלייט אין גאָר שרעקלעכע באַדינגונגען, שטייענדיק ביז האַלבן קערפּער אין וואַסער). די ערשטע קרבנות זענען געווען די פלאָצקער דעפּאָרטירטע.

די פלאָצקער דעפּאָרטירטע אין כמיעלניק זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט די אַרטיקע יידן בשעת דעם גירוש קיין טרעבלינקע דעם 5טן אָקטאָבער 1942, ווען מ׳האָט דערשאָסן אויפן וועג צו דער באַן־סטאַציע אין כענטשין דעם אַלטן גלאָבוס, און ד״ר אויגנפיש איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. בלויז צוויי פלאָצקער, גרשון מענדעלסאָן און מאָטעק גלאָווינסקי, האָבן מצליח געווען צו אַנטלויפן פון גירוש [13].

סוכעדניאָוו (Suchedniów) האָט אויפגענומען 700 דעפּאָרטירטע פון פלאָצק, אָבער די היגע קהילה האָט זיי נישט פריינטלעך אויפגענומען. די באַשפּייזונגס־לאַגע איז געווען זייער שלעכט און דער הונגער האָט זיך געלאָזט מערקן שוין אין די חדשים אַפּריל און מאַי 1941. עס זענען פאַרצייכנט געוואָרן אייניקע הונגער־טויט־פאַלן. אין אָנפאַנג האָט מען אויפגעשטעלט אַ פאָלקס־קיך, וואָס האָט צוגעשטעלט בלויז מיטאָגן.

אויף פסח האָט יעדער באַקומען 300 גראַם מצות און 400 גראַם צוקער פאַר 5 זל׳. אָבער די קיך איז געווען געשלאָסן יום־טוב־צייט און איז אויך אַ שטיק צייט נאָך יום־טוב געבליבן געשלאָסן.

דער יקרות איז געוואַקסן אונאויפהערלעך (אין צווייטן טייל פון מאַי האָט געקאָסט אַ קילאָגראַם ברויט 9 זל׳; 100 קילאָ קאַרטאָפל — 200 זל׳). אין זייערע בריוו האָבן די דעפּאָרטירטע אויסגעדריקט דעם דאָזיקן טרויעריקן מצב. „מיר עסן בלויז מיטאָג אין קיך — שרייבט ח. שאַפּראַן דעם 20סטן מאַי 1941 — מיר זענען אויסגעשטעלט אויף אַ הונגער־טויט״.

צום באַדוי׳ערן זענען פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דער קהילה די קליינע סומעס, וואָס דער קאָמיטעט האָט באַקומען, ווי צום ביישפּיל די 180 זל׳, וועלכע עס האָט צוגעשיקט דער ברידער־קאָמיטעט אין וואַרשע. און דערפאַר האָבן די פאַרשטייער פון קאָמיטעט געבעטן מען זאָל שיקן די הילפס־געלטער גלייך צו זיי.

צו דעם דאָזיקן טרויעריקן בילד דאַרף מען אויך צוגעבן דעם פאַקט, אַז אין סוכעדניאָוו איז נישט געווען קיין בית־עלמין און די מתים האָט מען געבראַכט קיין באָדזענטין [14].

אין יוני 1941 איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער געטאָ

אין סוכעדניאָוו, וועלכער איז באַשטאַנען בלויז פון צוויי גאַסן. די לאַגע פון די היגע יידן און די פליטים איז זייער פאַרערגערט געוואָרן [15].

יום־כיפור, דעם 22סטן סעפּטעמבער 1942, און צו־מאָרגנס, זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן 2860 נפשות קיין טרעבלינקע, און צווישן זיי די פליטים פון פּלאָצק.

קיין טשענסטאָכאָוו (Częstochowa) זענען אָנגעקומען 600 דעפּאָרטירטע פון פּלאָצק, וועלכע זענען וואָרעמלעך אויפגענומען געוואָרן. די היגע יידן האָבן אין די ערשטע טעג געטאָן וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט כדי צו העלפן די פליטים. אייניקע פון זיי זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין פּריוואַטע הייזער, ווו זיי האָבן גענאָסן פון אַ גוטער באַציאונג.

אויך די קינדער האָט מען איינגעאָרדנט אין פּריוואַטע הייזער אויף עסן מיטאָג.

פליטים, בעלי־מלאכה איז געלונגען צו באַקומען אַרבעט. אייניקע פליטים האָבן אויך מצליח געווען צו באַ־קומען אַרבעט אין דער פאַבריק פון „האַסאַג״.

אָבער די מערהייט פון די פליטים, וואָס האָט געהערט צו די אָרעמע שיכטן און אויך אין זייער געבורטס־שטאָט זענען זיי געווען קליענטן פון אַ פאָלקס־קיך, האָבן גע־ווינט אין עפנטלעכע לאָקאַלן, צו 100—200 אין אַ לאָקאַל. זיי זענען געשלאָפן בלויז אויף שטרוי און האָבן נישט געהאַט מיט וואָס זיך צוצודעקן.

מ׳דאַרף באַצייכענען, אַז קיין טשענסטאָכאָוו זענען אָנגעקומען פליטים פון באָדזאַנאָוו, מיט זאַכן און געלט און זייער לאַגע איז געווען פיל בעסער ווי די לאַגע פון די פּלאָצקער פליטים.

די פאָלקס־קיך האָט זיך באַגנוגנט מיט איין זופּ אַ טאָג פאַר 10 גר׳. ערב שבת פלעגט „אגודת ישראל״ פאַרטיילן צווישן די פליטים שפּייז־פּאָרציעס (צוויי שטיק־לעך ברויט און פלייש).

דער אויפזעער איבער די ענינים פון קעגנזייטיקער הילף אין דער געגנט, י. דיאַמאַנט, האָט זיך געווענדעט מיט אַ בריוו צום יודנראַט אין טשענסטאָכאָוו דעם 2טן אַפּריל 1941 און אויפגעוויזן אויף דעם, אַז מ׳דאַרף געבן די פליטים מער ווי איין מאָלצייט אַ טאָג, אַפילו ווען דאָס איז פאַרבונדן מיט אַ סך הוצאות. לויט אים קען באָדזענטין דינען אַלס ביישפּיל. דאָרט האָט מען זיך נישט באַגנוגנט מיט געבן איין מיטאָג פאַר די נויט־באַדערפטיקע, כאָטש די סומע וואָס די קעגנזייטיקע הילף האָט גע־געבן פאַר באָדזענטין איז געווען נישט גרעסער פון דער וואָס טשענסטאָכאָוו האָט באַקומען און דערצו זענען אירע מעגלעכקייטן באַשרענקט אין פאַרגלייך מיט די באַ־דערפענישן וואָס ווערן אַלץ גרעסער. וואָס אָנבאַלאַנגט בעטגוואַנט און וועש האָט י. דיאַמאַנט געראָטן זיי צונויפקלייבן צווישן דער אָרטיקער באַפעלקערונג אַזוי ווי אין קאָנסק, אָפּאַטשנאָ און סקאַרזשיסקאָ, וועלכע האָבן צונויפגעזאַמלט 400 קישעלעך און 500 וועש־טיילן און כלים צום קאָכן פאַר די פליטים אין די שכנותדיקע שטעטלעך.

נישט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, האָבן אונדזערע פליטים אָנגעפאַנגען גיין איבער די הייזער. צווישן זיי — געוועזענע סוחרים און כלל־טוערס.

אויך דאָ האָבן קראַנקייטן געבושעוועט צווישן די פליטים און די שטערבלעכקייט איז געווען זייער גרויס, אויך צוליב די לײַדן, וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט. יעדן טאָג זענען פאָרגעקומען 10 לוויות פון פּלאָצקער יידן, הויפּטזעכלעך פון פלעקן־טיפוס קראַנקע. דער ציוניסטישער עסקן שפּערלינג איז געשטאָרבן אַ וואָך צייט נאָך דעם ווי ער האָט מספּיד געווען זיינעם אַ בן־עיר.

וועגן דעם פּלאָצקער קאָמיטעט איז באַוווּסט, אַז ער האָט זיך געגרינדעט, אָבער דער שטאָטישער יודנראַט איז נישט געווען פון אים צופרידן.

אין אַ בריוו געשריבן צו אליהו זילבערבערג, פאָרן גרינדן דעם געטאָ אין טשענסטאָכאָוו אין מיטן אַפּריל 1941, האָט זיך באַקלאָגט איינער פון די פליטים, אַז די לאַגע ווערט אַלע מאָל ערגער און אַז די פּרייזן שטייגן (1 קילאָגראַם קאַרטאָפל — 75 גר׳, 1 קילאָ ברויט — 3 זל׳) [16].

מיר האָבן נישט קיין ציפערן וועגן צאָל פון די פליטים, וואָס זענען געפאַלן קרבנות פון דער „אַקציע״, וואָס האָט געבושעוועט אין טשענסטאָכאָווער געטאָ פון 22סטן סעפּטעמבער (מוצאי יום־כיפור) ביזן 5טן אָק־טאָבער 1942.

בשעת דער „אַקציע״ האָט דוד מענדעלסאָן געפּרוּווט צו אַנטלויפן אויף דער אַרישער זייט, אָבער מ׳האָט אים דערשאָסן ביים אַנטלויפן.

עס זענען געבליבן אין געטאָ בלויז יונגע מענטשן, צווישן זיי רבקה גלאַנץ, די פּיר ברידער ליכטמאַן און נאָך אייניקע.

אַז עס האָט זיך אָנגעהויבן צו דערנענטערן די רויטע אַרמיי (יאַנואַר 1945), האָט מען אַוועקגעפירט די יידישע אַרעסטאַנטן קיין בוכענוואַלד, און פון דאָרט האָט מען פאַרשלעפּט אייניקע פּלאָצקער קיין פלאָסענבורג און דאַכאַו [17].

אין צייט פון די טראַנספּאָרטן אין די טויט־לאַגערן זענען די שרידים געשיקט געוואָרן אין אַן אַרבעטס־לאַגער אין בליזשין און דאָרט זענען זיי געשטאָרבן פון הונגער און שווערער אַרבעט. אין 1944 האָט מען דעם לאַגער ליקווידירט און די שרידים וועלכע זענען נישט געווען אַרבעטס־פעאיק האָט מען פאַרניכטעט. די רעשט איז פאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ. אַז עס האָט זיך דערנענטערט דאָס רוסישע מיליטער האָט מען דעם לאַגער עוואַקואירט און אויף די וועגן, ערב דער באַפרייאונג,

זענען געפאַלן פיל קרבנות. בלויז געציילטע זענען גע־בליבן לעבן.

אין ווירזשבניק (Wierzbnik) זענען צוערשט געווען 300 פלאַצקער פליטים, אַלע אָן שום מאַטעריעלע מיטלען, אָן קליידער, וועש אָדער בעטגעוואַנט. זיי זענען אָנגעקו־מען פון דזשאַלדאָווע נאָר מיט וואָס זיי האָבן אויף זיך געטראָגן. אין לויף פון צייט איז זייער צאָל געוואַקסן ביז 400 בערך; די נייע פליטים זענען אַהער אָנגעקומען פון באַדזענטין, ווייל די וווינונגס־באַדינגונגען זענען דאָרט געווען אוממעגלעך.

די אָרטיקע באַפעלקערונג און אויך דער קאָמיטעט זענען געווען צו אָרעם און נישט בכוח געווען צו העלפן די פליטים. אייניקע איינוווינער האָבן זיך דערבאַרעמט איבער עטלעכע משפחות פון די פאַרטריבענע, אָבער דאָס האָט נישט געקאָנט ענדערן דעם אַלגעמיינעם בילד.

צום אומגליק האָט דער יודנראַט, וועלכן די אָרטיקע באַפעלקערונג האָט נישט גערן געזען, נישט באַוויליקט צו רעגיסטרירן די פליטים, וועלכע האָבן דערפאַר נישט געקענט באַקומען שפייז־קאַרטן און דאָס איז אויך געווען אַ גרויסע שטערונג אויף צו געפינען אַרבעט, וואָס איז געווען אויפן פלאַץ.

עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ צייטווייליקער קאָ־מיטעט פון די פליטים אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: יעקב לעווין, מרדכי גלאָווינסקי, ניסן וויינשטאַק, גרשון בערג־סאָן און דוד בוך, וועלכער האָט געזאָרגט צו פאַרלייכטערן דעם גורל פון די ליידנדע.

אין דעם נאָענטן סטאַראַכאָוויץ האָבן געאַרבעט אין אַ טאַרטאַק אייניקע מענטשן אונטער זייער שווערע באַ־דינגונגען פאַר אַ פּאָרציע פון שיטערער זופּ. פיל מענטשן זענען קראַנק געוואָרן. עס זענען געווען פיל פאַלן פון פלעקן־טיפוס, צווישן זיי יצחק אש. אַלע זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן ייִדישן בית־עלמין. בורשטין און פירסטענ־בערג האָבן באַהאַלטן קליינע געלט־סומען, וועלכע זענען אַנטדעקט געוואָרן דורך די דייטשן בשעת אַ רעוויזיע; ביידע זענען דערשאָסן געוואָרן.

בשעת דעם גירוש פון סטאַראַכאָוויץ אין די לאַגערן דעם 27סטן אָקטאָבער 1942 האָט זיך נוניק קורשטיין באַהאַלטן אין אַ בונקער, אָבער די דייטשן האָבן אַנטדעקט אים און זיינע חברים און זיי דערמאָרדעט.

אין דער זעלבער צייט זענען פאַרטריבן געוואָרן קיין טרעבלינקע צוזאַמען מיט די אָרטיקע איינוווינער אויך די פלאַצקער פליטים אין ווירזשבניק[18].

דאָס דאָרף דאַלעשיצע (Daleszyce) (20 קילאָמעטער פון קיעלץ), אין וועלכן עס האָבן געוווינט 30 משפחות, האָט אַריינגענומען אַרום 300 פליטים. זיי זענען אָנגעקומען דעם 3טן מערץ און מערסטנטייל האָבן זיי געוווינט אין דעם צעשטערטן בית־מדרש און די רעשט — אין פּרי־וואַטע הייזער, 10 מענטשן אין אַ צימער. כמעט אַלע זענען געשלאָפן אויף די פאָדלאָגעס, אויף שטרוי און זיך צוגעדעקט מיט זייערע לייכטע מאַנטלען — רעשטלעך פון זייער פאַרמעגן.

די היגע איינוווינער זענען געווען זייער אָרעמע מענטשן און זענען נישט געווען בכוח צו געבן מאַטעריעלע הילף פאַר די פליטים. אין די דאָזיקע באַדינגונגען האָבן זיי אויסגעוויילט אַ קאָמיטעט און זיך באַמיט זיי העלפן אין זייער נויט. קודם־כל האָבן זיי זיך געווענדעט צום פלאַצקער קאָמיטעט אין וואַרשע מיט אַ ביטע אָרגאַניזירן אַ זאַמלונג פון זאַכן (בעטגעוואַנט, וועש, קאָלדרעס, מאַ־טראַצן, שיך, היטלען) ווי אויך פינאַנציעלע הילף.

עס איז אונדז אויך באַוווּסט, אַז די קעגנזייטיקע הילף אין ראַדאָם האָט איבערגעפירט אַ סומע פון 1000 זל' צו איר פאַרשטייערשאַפט (דעלעגאַטור) אין דאַלעשיצע, ווי־אויך רפואות און אַ רעקאָמענדאַציע צו עפענען אַ פאָלקס־קיך און זיך נישט באַגנוגענען מיט פאַרטיילן טרוקענע פּראָדוקטן[19].

קיין זשאַרקי (Żarki) (ראַדאָמסקער קרייז — 40 קילאָמעטער פון טשענסטאָכאָווו) זענען אָנגעקומען פלאַצ־קער פליטים דעם 28סטן פעברואַר 1941 (אַרום 260 נפשות) פון דער באַן־סטאַציע זלאָטי פּאָטאָק (20 קילאָ־מעטער פון זשאַרקי) און זענען הערצלעך אויפגענומען געוואָרן דורך דער אָרטיקער ייִדישער באַפעלקערונג. אָבער דאָס קליינע און אָרעמע שטעטל, באַוווינט פון רעליגיעזע איינוווינער, איז נישט געווען בכוח צו באַשפייזן די פליטים וועלכע זענען אָנגעקומען נאַקעט און באָרוועס און האָבן פאַרמאָגט בלויז קליינע געלט־סומען; וועלכע זיי האָבן באַקומען אין דזשאַלדאָווע (40 זל' אַ מענטש). טראָצדעם איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ פאָלקס־קיך, וועלכע האָט פאַרטיילט מיטאָגן און 150 גראַם ברויט. די פליטים האָבן זיך, מערסטנטייל, דערנערט פון דאָזיקן מיטאָג. אויף פסח (אויפן גאַנצן יום־טוב) האָבן די פליטים באַקומען צו 3 קילאָגראַם קאַרטאָפל, 600 גראַם מצות און 100 גראַם צוקער.

אַ גרויסער טייל פון די מענטשן האָט נישט געהאַט קיין קליידער אויסער דאָס העמד אויפן לייב. דער פליטים־קאָמיטעט וואָס איז אַנטשטאַנען (אין צוזאַמענשטעל פון ה. שטערן, ד. רובינשטיין און י. סטראַך) האָט זיך געווענדעט נאָך הילף. עס איז באַוווּסט, אַז אַ סכום פון געלט, וועלכער איז אָנגעקומען פון ברידער־קאָמיטעט אין וואַרשע — אַרום 200 זל' — איז פאַרטיילט געוואָרן פאַר יום־טוב[20].

אין אַ מעמאָראַנדום פון פלאַצקער קאָמיטעט אין וואַרשע פון 10טן מאַי 1941 איז פעסטגעשטעלט, אַז די קיך איז געשלאָסן געוואָרן צוליב מאַנגל אין געלט, און דערפאַר זענען די פליטים אָנגעוויזן אויף זייער אייגענעם גורל און פאַרמשפט אויף אַ הונגער־טויט[21].

די דעפּאָרטאַציע קיין טרעבלינקע איז פאָרגעקומען אין זשאַרקי דעם 6טן אָקטאָבער 1942.

דזשעוויצאַ (Drzewica) נאָענט צו אָפּאָטשנאָ, אַ זייער אָרעם און פּרימיטיוו שטעטל, וואָס איז געווען איינגעזונקען אין בלאָטעס, האָט אַריינגענומען נאָך פאַרן קומען פון די פּלאָצקער פּליטים, אייניקע הונדערט פּליטים פון פאַרשידענע שטעט. אַז עס זענען אָנגעקומען אין שטעטל די פּלאָצקער, באָרוועס און נאַקעט, אָרום צוויי הונדערט פּערזאָן, זענען זיי אויפגענומען געוואָרן אין בית־המדרש, וואָס איז אונטערן נאַצי־רעזשים פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פערדשטאַל, אין די ערגסטע באַדינגונגען, אין קעלט און הונגער. די אָרטיקע איינוווינער, וואָס צו זייער גליק האָבן זיי נישט געזען דעם דייטשן עמלק (פון צייט צו צייט פלעגט דאָרט קומען אַ דייטש אויף עטלעכע שעה), האָבן אויפגענומען די פּליטים אַלס נישט געווונטשענע געסט, אַלס שטראָף פון הימל, אַלס פּראָפעסיאָנעלע קבצנים.

נאָך גרויסע שוועריקייטן און לאַנגע אָנשטרענגונגען איז געלונגען די אָנפירער פון פּלאָצקער פּליטים בורשטיין און שיוואַק, באַוווסטע עסקנים אין זייער שטאָט, צו פועלן אַז דער אָרטיקער קאָמיטעט זאָל זיי אָנערקענען אַלס זייערע פאָרשטייער און זאָל זיך מיט זיי באַראָטן.

אַ דאַנק דער מסירות פון די עסקנים בורשטיין און שיוואַק און זייער מי, וואָס האָט געדויערט אַ וואָך צייט, איז געלונגען צו געפינען פאַר די פּליטים אַ ווינקל צום וווינען (10—15 נפשות אין אַ צימער). עס זענען געבליבן קאָנצענטרירט בלויז 40 נפשות, הויפּטזעכלעך זקנים און קליינע קינדער, וואָס זענען געווען געשוואָלן פון הונגער און קעלט. איין זאַך איז געווען אוממעגלעך: „ווו נעמט מען פאַר די מענטשן אַ העמד, אַ קאָלדרע, אַ שטיקל ברויט, אַ ביסל געקעכץ?״

די דאָזיקע פראַגע איז געווענדעט געוואָרן צו פישל פּלידערבלום אין וואַרשע דעם 14טן מערץ 1941. דער מחבר פון בריוו האָט צוגעגעבן, אַז מיט צוויי טעג צוריק האָבן באַזוכט אויפן פּלאַץ צוויי שליחים פון דער קעגנזייטיקער הילף אין קאָנסק, און טרערן האָבן זיך געגאָסן פון זייערע אויגן ווען זיי האָבן געזען פון נאָענט די האַרצרייסנדע אָרעמקייט.

נישט האָבנדיק קיין אַנדערע ברירה האָט דער כלל־טוער שיוואַק אָנגעפירט אַ הילפס־טעטיקייט פאַר די פּליטים אויף 7 פּלעצער אין דער סביבה. די טעטיקייט האָט מצליח געווען. די פּלאָצקער פּליטים האָבן באַקומען אַ פּיפּטל פון די זאַכן, וואָס זענען געזאַמלט געוואָרן. די דאָזיקע הילף האָט בלויז ווייניק באַפרידיקט דעם מאַנגל אין קליידער און וועש, און דעריבער איז באַשלאָסן געוואָרן דורכצופירן אַזאַ טעטיקייט אויך אין טאָמאַשאָוו [22].

עס איז באַוווסט, אַז אין טאָמאַשאָוו האָט דער יודנראַט אָרגאַניזירט פאַר די פּלאָצקער פּליטים אַ קליידער־און געלט־זאַמלונג (אייניקע טויזנט זלאָטעס), וועלכע זענען פאַרטיילט געוואָרן אין אַלע ערטער ווו זיי זענען געווען.

די נויט איז געוואָרן אַלע מאָל גרעסער. די לאַגע איז געוואָרן קאַטאַסטראָפאַל ממש, ווי עס האָט פעסטגעשטעלט דער באַריכט פון ה׳ ווינער. די פאָלקס־קיך האָט אַרויסגעגעבן טאָג־טעגלעך 170 מיטאָגן פאַר 10 גראָשן אַ מיטאָג, אָבער דער דאָזיקער מיטאָג איז באַשטאַנען בלויז פון אַ טעלער געקאָכטן וואַסער, אין וועלכן עס האָבן געשווומען קערנדלעך גרויפּן אָן פעטס. די פּראָדוקטן־טייערקייט איז געווען גרעסער ווי אין וואַרשע (אַזוי אָרום האָט געקאָסט אַ קילאָ שוואַרץ ברויט 12 זל׳ און אַזוי אויך אַנדערע שפּייז־אַרטיקלען) און עס איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט עפּעס צו פאַרדינען. פיל פּליטים זענען אַנטלאָפן פון שטעטל.

ליידער האָט דער יודנראַט נישט באַוויזן קיין פאַרשטענדעניש און האָט באַשוערט די טעטיקייט פון פּלאָצקער פּליטים־קאָמיטעט, צו וועלכן עס האָבן געהערט אַנגעזעענע כלל־טוער וועלכע האָבן געקאָנט ווירקן עפעקטיוו פאַר די פּליטים. אין אַ מעמאָראַנדום צו די יידישע צענטראַלע הילפס־אינסטיטוציעס פון 10טן מאַי 1941 האָט זיך דער פּלאָצקער קאָמיטעט באַקלאָגט, אַז די הילפס־צוטיילונג פאַר די פּליטים איז פאַרהאַלטן געוואָרן און אַז אויך דאָס מעל וואָס מ׳האָט געשיקט פון טאָמאַשאָוו אויף יום־טוב פאַר די פּליטים איז קאָנפיסקירט געוואָרן.

דעריבער האָט דער שליח פון דער קעגנזייטיקער הילף אין ראַדאָם, ה׳ ווינער, פאָרגעלייגט אין זיין באַריכט, אַז יעדע הילף זאָל געשיקט ווערן דירעקט צום קאָמיטעט פון די פּלאָצקער (צו בורשטינען און שיוואַקן) [23].

דאָס געטאָ אין דזשעוויצאַ איז אַנטשטאַנען אין אַפּריל 1941.

די פּלאָצקער פּליטים זענען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין טרעבלינקע צוזאַמען מיט די אָרטיקע יידן דעם 22—23סטן אָקטאָבער 1942.

אין דעם קליינעם יישוב ביאַלאַטשאָוו (Białaczów) האָבן געוווינט בלויז 20 משפּחות. די פּלאָצקער זענען דאָרט אָנגעקומען אָנפאַנג מערץ 1941. דער יישוב האָט געציילט 550 נפשות, איינשליסלעך 249 פּליטים, און צווישן זיי 200 פון פּלאָצק. די אָרטיקע באַפעלקערונג איז געווען אָרעם און געוווינט אין זייער פּרימיטיווע באַדינגונגען, וועלכע האָבן זיך נאָך פאַרערגערט מיטן אָנקומען פון די פּליטים. דער אָרטיקער יודנראַט איז באַשטאַנען פון נישט פּאַסיקע מענטשן אין הינזיכט פון זייער סאָציאַלן צושטאַנד. דאַקעגן אין קאָמיטעט פון אָרטיקער קעגנזייטיקער הילף זענען געווען פאַרטראַטן פּלאָצקער, און דערפאַר איז דאָרט געווען טעטיק אַ פאָלקס־קיך, וועלכע האָט פאַרטיילט 180 מיטאָגן בערך. די קיך האָט זיך אויסגעהאַלטן פון דער הילף, וואָס זי האָט באַקומען פון צענ־

טראַלן אַמט פון קעגנזייטיקער הילף אין קראָקע און פון דעם קאָמיטעט אין טאָמאַשאָוו. ווינער האָט וועגן דעם געשריבן אין זיין באַריכט, באַטאָנענדיק, אַז ער האָט געפונען אין דער פאָלקס־קיך בלויז אייניקע צענדליק קילאָגראַם קאַרטאָפל און אַז עס האָט דער קיך געדראָט די געפאַר פון שליסן זיך.

אין מיטן אַפּריל האָט שלמה פּוטערמאַן באַקומען פון פלאַצקער קאָמיטעט אין וואַרשע 100 זל׳[24].

פאַרן דעפּאָרטירן קיין טרעבלינקע זענען די פּליטים פאַרטריבן געוואָרן צוזאַמען מיט די אָרטיקע איינוווינער — אין אָקטאָבער 1942 — קיין אָפּאַטשנאָ, ווו עס איז פאָרגעקומען די „אַקציע" דעם 27סטן אָקטאָבער 1942.

אין שטעטל זשאַרנאָוו (Żarnow) זענען אָנגעקומען העכער 200 פלאָצקער פּליטים. אַ קליינעם טייל פון די בעלי־מלאכה איז געלונגען זיך איינצואָרדענען; אַן אַנדער טייל האָט באַקומען שטיצע פון אויסלאַנד און פון לאַנד גופא. אָבער די מערהייט פּליטים זענען פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין קבצנים, וועלכע זענען געגאַנגען איבער די הייזער, נישט ביי יידן נאָר ביי קריסטן אין די דערפער. אַלע האָבן געלעבט אין גרעסטן דחקות און די הילף, וואָס זיי האָבן באַקומען איז געווען אַ מינימאַלע (צווישן אַנדערע האָבן זיי באַקומען פון דער ברידער־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע 200 זל׳). דער יקרות איז געווען גרויס (פרייזן פון יוני 1941: ברויט — 12 זל׳, קאַרטאָפל — 2.50 זל׳, מעל — 15 זל׳, אַ ליטער מילך — 3 זל׳, פלייש — 13 זל׳).

אָנפאַנג יוני 1941 איז געשלאָסן געוואָרן די קיך צוליב מאַנגל אין געלט און שוועריקייטן צו באַקומען פּראָדוקטן; די הויפּט־סיבה איז געווען דער מאַנגל פון רחמנות־געפילן ביי דער היגער באַפעלקערונג. דער פּרע־זעס פון יודנראַט האָט געפּרווט אַ דאַנק די אומאויפ־הערלעכע השתדלותן פון פּליטים־קאָמיטעט צוקאָאָפּטירן צו די אָרטיקע בעלי־בתים און צו די פּליטים, וואָס האָבן נאָך געפירט אַ שטוב — די קינדער און פאַרמאַטערטע זקנים אויף עסן מיטאָגן.

צום גליק פון די פּליטים אין זשאַרנאָוו זענען נישט געווען קיין קראַנקייטן אין די ערשטע מאָנאַטן נאָך זייער אָנקומען אין שטעטל, טראָץ די שלעכטע היגיענישע באַ־דינגונגען (וועלכע האָבן אַרויסגערופן עקל ביי די פלאָצקער פּליטים, וואָס זענען געווען געוווינט צו ריינקייט) און טראָץ דעם מאַנגל אין רפואות. אין דער דאָזיקער תקופה זענען געשטאָרבן 7 פּליטים, מערסטנטיילס עלטערע מענטשן, צווישן זיי זענען 4 געשטאָרבן אין ביאַלאָטשעוו און מ׳האָט זיי באַגראָבן אין זשאַרנאָוו[25].

די פּליטים זענען פאַרטריבן געוואָרן קיין טרעבלינקע צוזאַמען מיט די אָרטיקע איינוווינער דעם 21סטן אָקטאָבער 1942.

אין געלניאָוו (Gelniów) נעבן אָפּאַטשנאָ האָבן גע־לעבט בסך־הכל 45 יידישע משפחות. אין דעם אָרעמען שטעטל זענען אָנגעקומען 80 פּליטים פון פלאָצק. די וווינונגס־באַדינגונגען זענען געווען ווייט פון גוט, אָבער נישט אַזוי שלעכט ווי אין דזשעוויצאַ. דער אָרטיקער יודנראַט האָט גאָרנישט געטאָן און נישט געהאָלפן די פּליטים. פאַרקערט: פון דער פינאַנציעלער אונטערשטיצונג פאַר די פּליטים אין דער סומע פון 800 זל׳ וואָס עס האָט באַקומען דער יודנראַט, וועלכער איז באַשטאַנען פון כמעט אַנאַלפאַבעטן, האָט ער געגעבן זייער קאָמיטעט בלויז 500 זל׳. דער פאָרשטייער פון דער קעגנזייטיקער הילף פון ראַדאָם, ה׳ ווינער, האָט פּראָטעסטירט קעגן דעם און דער יודנראַט האָט גלייך אומגעקערט 100 זל׳ און פאַרשפּראָכן אומקערן נאָך 200 זל׳.

אין די דאָזיקע באַדינגונגען האָבן די פּליטים אַליין, מיט אייגענע כוחות און אַ דאַנק דער הילף, וואָס זיי האָבן באַקומען, אויפגעשטעלט אַ קיך, וואָס האָט געקאָכט 80 מיטאָגן אַ טאָג. אין שפּיץ פון דער אונטערנעמונג איז געשטאַנען ד״ר ווידאַווסקי. דער פאָרשטייער פון דער ראַדאָמער קעגנזייטיקער הילף, ווינער, האָט באַצייכנט די אָנפירונג פון דער קיך אַלס מוסטערהאַפטע און אויך באַטאָנט, אַז טראָצדעם, וואָס ד״ר ווידאַווסקי האָט באַ־קומען אַן אינסטרוקציע פון קרייז־דאָקטאָר אַריבערגיין קיין קאָלושקי, זענען דאָך געבליבן איבערגעגעבענע עסקנים, וואָס האָבן ווייטער געפירט די קיך.

אויך אין מעמאָראַנדום פון 10טן מאַי 1941 פון פאָרזיצער פון דער פלאָצקער אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע איז באַצייכנט געוואָרן דער פאַקט, אַז „די קיך אין געלניאָוו פונקציאָנירט און ווערט אָנגעפירט דורך די פּליטים אַליין", אָבער עס ווערט אויסגעדריקט די זאָרג, אַז זי וועט שנעל געשלאָסן ווערן אויב עס וועט נישט אָנקומען קיין באַלדיקע הילף[26].

די „אַקציע" און דעפּאָרטאַציע קיין טרעבלינקע איז פאָרגעקומען אין געלניאָוו דעם 24סטן אָקטאָבער 1942.

די אָרטיקע באַפעלקערונג פון פּאַראַדיזש (Paradyż) האָט געציילט, אין יוני 1941, 200 נפשות, צווישן זיי 78 פּליטים פון פלאָצק. אַ פאָלקס־קיך איז דאָ געווען טעטיק 5—6 וואָכן, און שפּעטער האָט מען זי געשלאָסן אויס מאַנגל אין מיטלען. דערפאַר איז די לאַגע פון די פּליטים געוואָרן קאַטאַסטראָפאַל. זיי פלעגן באַקומען פון צייט צו צייט טרוקענע פּראָוויאַנטן אין אַ מינימאַלן צאָל און די דאָזיקע הילף האָט נישט געקלעקט אויף די מינימאַלסטע צוועקן[27].

די ליקווידאַציע פון דער קהילה דורכן פאַרטרייבן די אָרטיקע יידן צוזאַמען מיט די פּליטים איז פאָרגעקומען דעם 21סטן אָקטאָבער 1942.

*

מיר ווייסן בלויז אייניקע נעמען פון לאַגערן, אין וועלכע עס האָבן זיך פאַרוואַלגערט פלאָצקער פליטים. די פאַמיליע קאַלמאַן און נאָך 10 מענטשן פון פלאָצקער פאַרטריבענע זענען אָנגעקומען קיין סקאַרזשיסקאָ. די די שוועסטער קאַלמאַן, זענען אָנגענומען געוואָרן צו דער אַרבעט אין אַן אַמוניציע־פאַבריק אין ווערק „ב". די עלטערן פון שוועסטער זענען געפאַלן קרבנות ביים צווייטן גירוש אויף פאַרניכטונג אין סקאַרזשיסקאָ. איינע פון די שוועסטער איז קראַנק געוואָרן אויף געלבזוכט און צוזאַמען מיט אַנדערע 18 פרויען געשיקט געוואָרן אויף אומקום. די יינגערע שוועסטער, רעגינאַ, וועלכע איז לעבן געבליבן, האָט געליטן צוזאַמען מיט אַנדערע אַרעסטאַנטינס שווערע ליידן פון די דייטשע אַרבעטס־אָנפירער און פון די פוילישע „מייסטערס". נאָך אַ יאָר פון אַרבעט אין ווערק „ב" איז זי אַריבער אין ווערק „צ", ווו עס פלעגן פאָרקומען סעלעקציעס יעדע צוויי וואָכן. זי איז געפרווט געוואָרן אין די גרעסטע ליידן אין דער „טראָטיל און פיקרין" אָפטיילונג, אין וועלכער די פאַרפעסטעטע לופט האָט אָנגעפילט דעם גאַנצן זאַל. אין דער דאָזיקער אָפטיילונג פלעגן מענטשן פאַלן ווי פליגן. נאָך צוויי וואָכן זענען דאָרט געשטאָרבן אייניקע מיידלעך פון פלאָצק.

אין יעדער אָפטיילונג אין סקאַרזשיסקאָ האָבן געאַרבעט אייניקע צענדליק פלאָצקער (פון צווייטן גירוש). אין ווערק „צ" האָבן געאַרבעט טינסקי, ניידאָרף, מאָקסעל, שפּיראָ, פייקא, אַדאָלף כהן, די מיידלעך פייערשטיין, בערמאַן און אויך צוויי פערצניעריקע יינגלעך (דער זון פון ניי־מאַשינען־מעכאַניקער כהן און דאָס אייניקל פון חיים גוטמאַן).

די אַלט־איינגעזעסענע פון צווישן די פלאָצקער פלעגן האָבן מסחר־באַציאונגען מיט די קריסטן.

אין „האַסאַג"־לאַגער זענען געווען טינסקי (אָנגעקומען פון סקאַרזשיסקאָ), קליימאַן, שפּיראָ, יאַגאָדאַ דער מילך־הענדלער, יאַגאָדאַ, אַ געוועזענער שטאָטראַט־באַאַמטער, ליכטענשטיין און זילבערבערג.

פון צווישן די עלטערע איז לעבן געבליבן בלויז ד"ר ברעסלער.

אין האַרבסט 1944 האָט מען אָנגעשלאָסן רעגינאַ קאָלמאַן צו אַ טראַנספּאָרט פון אייניקע טויזנט פרויען וועלכע זענען איבערגעפירט געוואָרן קיין לייפּציג (געווער־פאַבריקן). אַז עס האָט זיך דערנענטערט דער פראָנט, איז דער לאַגער עוואַקואירט געוואָרן און די אַרעסטאַנטינס זענען געווען פיר וואָכן אין וועג אונטער באַדינגונגען פון הונגער און נויט. אין דעם „הונגער־מאַרש" זענען געשטאָרבן פיל פרויען; דעם 7טן מאַי 1945 זענען באַפרייט געוואָרן די, וואָס זענען געבליבן לעבן, דורכן רוסישן מיליטער[28].

אין מיידאַנעק־לאַגער זענען געווען: י. טינסקי, מאָטל גרובמאַן, דוד שלמה זיידמאַן, ווינאָגראָן, דער אַפּטיקער שענוויץ, אַגראַנאָם מינץ, קרישעק, גאָנשער. אין יולי 1943 זענען איבערגעפירט געוואָרן טינסקי, מינץ און ווינאָגראָן קיין סקאַרזשיסקאָ, דאָרט זענען די לעצטע צוויי געשטאָרבן פון פלעקן־טיפוס.

אין בוכנוואַלד זענען געווען די פיר ברידער ליכטמאַן, צווישן זיי דער סעקרעטאַר פון „פועלי־ציון" אין פלאָצק. איינער פון זיי איז דאָרט געשטאָרבן פון הונגער און טינסקי, וועלכער איז געקומען פון „האַסאַג", איז דערנאָך איבערגעפירט געוואָרן אין די לאַגערן דוראַ און בערגן־בעלזען.

אויך אין לאַגער נעבן לאַנדסבערג זענען געווען אייניקע פלאָצקער, צווישן זיי מאַנע, וועלכער איז קראַנק געוואָרן און דעפּאָרטירט געוואָרן אין אַן אַנדערן לאַגער, פון וועלכן ער איז נישט צוריקגעקומען[29].

אין בערגן־בעלזען־לאַגער איז געווען חנקה גראָסמאַן, וועלכע איז אָנגעקומען אַהין פון טשענסטאָכאָווער־לאַגער אין יאַנואַר 1945[30].

אייניקע לאַגערן איז אַדורך אויך רחל טיבער און איז לעבן געבליבן (אומגעקומען פרווונדיק קומען קיין ארץ־ישראל אומלעגאַל).

באַמערקונגען צום צווייטן טייל

1. יוסף דיאַמאַנט, דער ראַטגעבער נעבן ראַדאָמער דיס־טריקט־הערשער צום פּרעזידיום פון דער יידישער קעגנזייטיקער הילף אין קראָקע, 12טן יוני 1941. באַריכט פון יוסף ווינער צום פּרעזעס י. דיאַמאַנט, 11טן יוני 1941; רייזע־חשבון פון י. ווינער פון 10טן יוני 1941 אויף 745 זל'; „באַריכט וועגן סאָציאַלער הילף אין ראַדאָמער דיסטריקט. (אַלע דאָזיקע דאָקומענטן שטאַמען פון אַרכיוו פון קעגנזייטיקער הילף פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע). זע אויך: Adam Rutkowski, „Martyrologia, walka i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie radomskim podczas okupacji hitlerowskiej", Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, Nr. 15-16 VII-XII-1955.

2. אַ בריוו פון בנימין צו אליהו (זילבערבערג) פון 14טן מערץ 1941; אַ בריוו צום פלאָצקער קאָמיטעט אין וואַרשע, געחתמעט דורכן סעקרעטאַר י. רובין (רינגעלבלום־אַרכיוו).

3. אין נייעם קאָמיטעט זענען געוויילט געוואָרן ה. ציטרין, א. גרומער, האָראָוויטש און אינזש. י. רובין; עס האָבן אויך אָנטייל גענומען י. אייזיק און ל. גראַנאַט.

4. בריוו פון פלאָצקער קאָמיטעט אין באָדזענטין פון 20טן מאַי און 25טן יוני (רינגעלבלום־אַרכיוו). זע אויך בריוו פון בנימין (לושינסקי) צו אליהו (זילבערבערג), ציט'.

5. ראַוויצקאַ, ציט'.

6. רוטקאָווסקי, ציט'.

7. ד"ר י. קערמיש „כמיעלניקער יידן אונטערן נאַצי־רעזשים", פנקס כמיילניק, ת"א, אירגון יוצאי כמיילניק בישראל, עמ' 662.

8. צווישן די פליטים, וואס זענען אנגעקומען קיין כמיעלניק זענען געווען: ד. גאלדקינד, צ״ין־טעכניקער, און זיין פרוי די דענטיסטין; די זעליגמאנס, דענטיסטין פוקס, די בריגארדס, דער אלטער ראטמאן מיט זיין טאכטער מארילא קאלסקא, ברידער נומאן, משה פלארעק און משפחה, די ציטרינבלומס, באמזאנס, בערקענפעלד און אנדערע.

9. Gazeta Żydowska Nr. 54

10. יוסף דיאמאנט צום יודנראט אין כמיעלניק, 31סטן מערץ 1941; דער אויפזעער איבער דער יידישער קעגנזייטיקער הילף אין ראדאמער דיסטריקט האט איבערגעפירט צום יודנראט אין כמיעלניק דעם 2טן אפריל 1941 די סומע פון 1500 זל׳ „אויף פארזעצן די טעטיקייט" (בריוו פון י. דיאמאנט צום יודנראט אין כמיעלניק פון דער זעלבער דאטע). זע אויך „די יידישע קעגנזייטיקע הילף" (J. S. S.) קראקע, צום ראטגעבער אין ראדאם פון 18טן יוני 1941 (י. וו. א. ארכיוו). אין באזיץ פון אויפזעער פאלק איז געווען א בריוו, וועלכער באשרייבט די לאגע און לעבנס־באדינגונגען פון די פליטים אין כמיעלניק (מעמאראנדום פון פלאצקער קאמיטעט אין ווארשע פון 10טן מאי 1941, רינגעלבלום־ארכיוו).

11. אין חודש מאי איז דער פרייז פון קארטאפל געווען 220 זל׳ (100 קילוגראם).

12. מיר וויסן נישט דעם צוזאמענשטעל פון פאריקן קאמיטעט. דער נייער קאמיטעט איז אויסגעוויילט געווארן אין פאלגנדן צוזאמענשטעל: יעקב זעליגמאן — פארזיצער, זעלדע פארבא, עזריאל ניעדזשוויעדזש, נחמן שיק, יחיאל פלידערבלום, אברהם ציטרינבלום און יצחק קראנענבערג. דער פלאצקער קאמיטעט אין כמיעלניק צום קאמיטעט אין ווארשע פון 29טן מאי 1941, געחתמעט פון פרעזעס און ע. ניעדזשוויעדזש (רינגעלבלום־ארכיוו).

13. נוימאן, ציט׳, פארגלייך מיט קערמיש, ציט׳.

14. א בריוו פון בנימין צו פישל (פלידערבלום), 14 מערץ 1941; א בריוו צו זילבערבערג, אונטערשריפט נישט לעזבאר, פון 10טן אפריל 1941. י. שאפראן צו זילבערבערגן פון 9טן אפריל און 20 סטן מאי 1941. זע אויך דעם מעמאראנדום פון פלאצקער קאמיטעט אין ווארשע פון 10טן מאי 1941; ציט׳.

15. עדות־זאגונגען פון שמואל הערינג, חיים מילכמאן, משה מרדכי לאקס. ארכיון „יד ושם", אוסף העדויות של הועדה ההיסטורית היהודית במינכן.

16. א בריוו פון י. דיאמאנט, דער אויפזעער איבער דער יידישער קעגנזייטיקער הילף אין ראדאם צום יודנראט אין טשענסטאכאוו פון 2טן אפריל 1941; ענדע מערץ האט דער יודנראט אין טשענסטאכאוו באקומען 5000 זל׳ פון ראדאם. אברהם צו אליהו (זילבערבערג) פון טשענסטאכאוו, אן דאטע, רינגעלבלום־ארכיוו, טינסקי, דארט. זע אויך די פארצייכענונגען פון אליהו אייזענבערג לויטן עדות־זאגן פון אברהם איזביצקי.

17. ליכטמאן, ציט׳; פארגלייך גרינשפאן, ציט׳.

18. י. לעווין, נ. וויינשטאק (דריטער אונטערשריפט נישט לעזבאר) צום פלאצקער קאמיטעט אין ווארשע פאר זילבערבערג און פלידערבלום, 24טן מערץ 1941 (רינגעלבלום־ארכיוו); זע אויך דעם מעמאראנדום פון פלאצקער קאמיטעט אין ווארשע פון 10טן מאי 1941, דארט; פארגלייך גרינשפאן, דארט; רוטקאווסקי, דארט; אין עדות־זאגן פון אפרים ליפע פון 15טן יולי 1947 פאר דער יידיש־היסטארישע קאמיסיע אין מינכען, באצייכנט דער עדות, אז דאס ליקווידירן פון געטא אין וויעזשבניק האט זיך אנגעהויבן דעם 28טן נאוועמבער 1942, ארכיון „יד ושם".

19. פלאצקער פארטײטייער אין דאלעשיצע צו פלידערבלום און זילבערבערג אין ווארשע, רינגעלבלום־ארכיוו.

20. עמעצער פון פלאצקער פליטים צו פישל (פלידערבלום) פון זשארקי, 3טן מערץ 1941; ה. שטערן, ד. רובינשטיין און י. סטראך צו אליהו (זילבערבערג) און פישל (פלידערבלום), זשארקי דעם 14 מערץ 1941; א ווענדונג פון שטערן, קעסעלמאן און רובינשטיין צום אויבנדערמאנטן, אן דאטע, רינגעלבלום־ארכיוו.

21. דער מעמאראנדום פון פלאצקער קאמיטעט אין ווארשע, ציט׳.

22. א בריוו צו פישל (פלידערבלום), דזשעוויצע, 14טן מערץ 1941. „די פארטיילונג פון די זאכן קאסט אונדז געזונט. מענטשן שלעפן פשוט לייוונטן, אלטע העמדער ווי הונגעריקע וועלף. וויי איז צו אונדז, אין וואס זענען מיר פארוואנדלט געווארן" — האט געשריבן יעקב יוסף (בורשטין) צו שלמה גראובארד דעם 25טן מערץ 1941. רינגעלבלום־ארכיוו.

23. י. דיאמאנט, אין זיין בריוו פון 3טן אפריל 1941, האט איבערגעפירט פון ראדאם „א צוגאב־סומע פון 1000 זל׳" צום יודנראט אין דזשעוויצע און האט געבעטן א באריכט וועגן דער הילף־טעטיקייט; זע אויך ווינער באריכט, ציט׳.

24. די בריוו פון שלמה פוטערמאן צו פלידערבלום און זילבערבערג פון 13טן מערץ און 15טן אפריל 1941 — רינגעלבלום־ארכיוו.

25. א בריוו צו פלידערבלום פון זשארנאוו פון 18טן יוני 1941, אן אונטערשריפט. פעליציא צו אליהו (זילבערבערג) פון 7טן אפריל 1941, רינגעלבלום־ארכיוו.

26. ווינער באריכט, ציט׳; דער מעמאראנדום פון קאמיטעט פון די פלאצקער אין ווארשע צו די צענטראלע יידישע הילפס־אינסטיטוציעס פון 10טן מאי 1941, ציט׳.

27. ווינער באריכט, ווי פריער.

28. קאלמאן, טינסקי, ציט׳.

29. גרינשפאן, טינסקי, ציט׳.

30. עדות־זאגן פון חנקה גראסמאן אין „יד ושם" ארכיוו.

זייענדיק אין קלעם פון די בעסטיאַלישע רוצחים, האָבן דאָך די יידן אין פּלאָצקער געטאָ געפירט אַ קאַמף מיט גבורה פאַר זייער קיום און געטאָן אַלץ וואָס נאָר מעגלעך בכדי איבערצוטראָגן דאָס גיהנום; טראָץ אַלע רדיפות און פאַרפאָלגונגען האָבן זיי נישט רעזיגנירט פון דעם לעבן און זענען נישט באַגאַנגען קיין זעלבסט־מאָרד, נישט צוגעלאָזט צו זיך יאוש און פאַרצווייפלונג.

זייער אויסדויער־כוח, טיכטיקייט און דערפינדונגס־גייסט האָט זיך קודם־כל אָפּגעשפּיגלט אין דעם שמוגל־סיסטעם פון שפּייז־פּראָדוקטן פאַרן געטאָ און אין די עקאָנאָמישע באַציאונגען, וועלכע זיי האָבן אַנטוויקלט מיט זייערע אַרישע שכנים. די פּאָליאַקן פון שטאָט האָבן טאַקע אַרויסגעוויזן זייער מיטגעפיל און צער צוליב דער טראַגעדיע פון די יידן, אָבער גלייכצייטיק האָבן זיי אויך געגלאָצט זייערע אויגן אויף די יידישע געשעפטן. אונדזערע אינפאָרמאַציע־קוועלן באַצייכענען נישט פּאַקטיש קיין שום פּגם אין דער האַנדלונג פון דעם שטאָט־ראַט, וואָס די מערהייט פון זיינע מיטגלידער זענען געווען חברים אין דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. איינער פון די מיט־גלידער, פּראַשקעוויטש, וואָס האָט באַקומען אונטער זיין פאַרוואַלטונג אַ פּאָר יידישע געוועלבער, האָט אפילו געוואָרנט פּריצייטיק זייערע בעלי־בתים, אַז זיי זאָלן אָפּראַטעווען זייערע סחורות. די פּאָליאַקן האָבן אויך אַרויסגעוויזן אַ פריינטלעכן יחס צו די יידן בשעת די דייטשן האָבן קאָנפיסקירט דאָס פּוילישע שפּיטאָל און דאָס יידישע שפּיטאָל איבערגעגעבן פאַר די פּאָליאַקן. ווען עס איז פאָרגעקומען די טראַנסלאָקאַציע האָבן די פּאָליאַקן דערלויבט אַז די יידן זאָלן אַרויסנעמען אַלע כלים און אינסטרומענטן און זיי איבערפירן אויף אַ נייעם פּלאַץ, ווו עס האָט געדאַרפט אָרגאַניזירט ווערן דאָס יידישע שפּיטאָל.

גלייכצייטיק האָט עקזיסטירט נישט קיין קליינע שיכט פּאָליאַקן וואָס איז געווען פולקאָם פּאַסיוו לגבי די יידן און בפרט די „ענדעקעס" האָבן זיך בכלל נישט געוואַקלט רייך צו ווערן אויפן חשבון פון דער יידישער טראַגעדיע. דאָך אָבער האָט די פּוילישע פאָלקס־מאַסע אָנגעהאַלטן עקאָנאָמישע באַציאונגען מיט די יידן. די דייטשן פלעגן צונעמען ביי די פּאָליאַקן פּראָדוקטן פאַר ביליקע פּרייזן און דעריבער האָט זיך זיי בעסער געלוינט צו שמוגלען אין געטאָ, ווו מען האָט זיי געצאָלט די העכסטע פּרייזן. אַ ייד, וואָס האָט נישט געהאַט גענוג געלט צו באַצאָלן, האָט פאַרקויפט מלבושים, בעט־געצייג, ביזשוטעריע און אַפילו פּערזענלעכע וועש[1]. מיר האָבן אויך ידיעות וועגן דעם, אַז יידישע פרויען האָבן געשמוגלט מעל, ברויט און צוקער און פעלאַ ראַוויצקאַ האָט אַפילו געשמוגלט סחורות פון וואַרשע קיין באָדזענטין.

די יידן האָבן זיך מפרנס געווען בעיקר פון דעם „נישט־לעגאַלן" האַנדל (ווי אויך פון מסחר מיט וואַלוטע), פון אַרבעטן וואָס די יידישע בעלי־מלאכה האָבן אויס־געפערטיקט בסוד, פון אַרבעט פאַרן מיליטער און ביי די פּריוואַטע דייטשע געשעפטן. ביי שוואַרצער, נישט־פאַכמענישער אַרבעט האָט מען געקאָנט פאַרדינען בלויז 70 פּעניג אַ טאָג און אַ פאַכמאַן האָט געקאָנט האָבן ביז 4 מאַרק אַ טאָג. בכדי צו האָבן אַ פאָרשטעלונג פון דעם געלט־ווערט איז כדאי צו ציטירן די פּרייזן פון אַ פּאָר וויכטיקסטע פּראָוויאַנט־מיטלען: 1 ק"ג ברויט — 25 פּעניג, 1 ק"ג קאַרטאָפל — 5 פּ', אַן איי — 30 פּ', 1 ק"ג פלייש — 1,80 מאַרק, 1 ק"ג פּוטער — 4 מאַרק[2].

די פּלאָצקער יידן האָבן אַרויסגעוויזן די בעסטע אייגנשאַפטן פון אַ קעגנזייטיקער הילף, פון באַרייטקייט זיך מקריב צו זיין איינער פאַרן צווייטן און אַזוי אַרום זענען זיי פאַרבליבן געטריי דער יידישער טראַדיציע פון רחמים און חסד־געפיל.

קודם־כל דאַרפן אויסגערעכנט ווערן די אַקציעס פון קעגנזייטיקער הילף אָנגעפירט דורכן „יודנראַט". דעם 9טן דעצעמבער 1939 האָט דער יודנראַט געעפנט אַ קיך (אין דעם „מכבי"־זאַל) לויט דער באַווייליקונג פון דער מאַכט — כלומרשט בלויז פאַר אַרבעטער באַשעפטיקטע אין כל מיני קאָמונאַלע אַרבעטן. ביים אָנהייב האָט די קיך אַרויסגעגעבן 250 מיטאָגן טעגלעך, אָבער מיט דער צייט, ווען די באַפעלקערונג איז וואָס מער פאַר־אָרעמט געוואָרן, איז די צאָל פון מיטאָגן אויסגעוואַקסן ביז 1500. די קיך האָט גענאָסן פון דער דזשאָינט־הילף און אַ פאָרשטייער פון יודנראַט האָט באַקומען אַ דער־לויבעניש צו פאָרן פאַר דעם צוועק קיין וואַרשע. לטובת דער קיך פלעגט מען אָפּרעכענען 10% פון דעם אַרבעטער־לוין.

אַן אַנדערע וויכטיקע אויפגאַבע פון דעם יודנראַט איז געווען סאָציאַלע הילף פאַר זקנים, יתומים און קראַנ־קע; אַחוץ דעם האָט ער געשאַפן מיטלען פאַר אויסהאַלטן דעם שפּיטאָל (30 בעטן), מושב־זקנים און דאָס יתומים־הויז (48 נפשות), וואָס זייער מקור איז געווען לוין־רעדוקציעס פון סטאַביל באַשעפטיקטע אַרבעטער ווי אויך אַסיגנאַציעס פון „דזשאָינט" און פון „צענטאָס".

אַחוץ דעם איז אין געטאָ אומלעגאַל געווען אַקטיוו פון סוף 1940 ביז צום גירוש אַ הילפס־קאָמיטעט געפירט דורך עטלעכע באַקאַנטע געזעלשאַפטלעכע טוערס און געוועזענע שטאָט־ראַט מיטגלידער, וואָס האָט פאַרטיילט הילף פאַר די אָרעמסטע. דער קאָמיטעט האָט גענאָסן פון אַ גרויסן צוטרוי מצד דער באַפעלקערונג. אויך דער

יודנראַט האָט זיך באַצויגן לאָיאַל צו דער דאָזיקער טעטיקייט וואָס איז דערמעגלעכט געוואָרן דורך זאַמלען פון קליינע נדבות[3]. עס זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון אַ פּאָר מענטשן, וואָס זענען צוריקגעקומען פון וואַרשע, הויז־קאָמיטעטן לויטן מ.סטער פון וואַרשעווער געטאָ[4].

אַ גרויסע באַדייטונג האָט געהאַט די הילפס־אַקציע פאַר די דעפּאָרטירטע, וואָס האָט אָרגאַניזירט דער פּלאָצקער קאָמיטעט אין וואַרשע און בעיקר די געטרייע און אויסגעפּרוווטע כלל־טוערס ווי פישל פּלידערבלום, דער לעצטער יושב־ראש פון דער פּלאָצקער קהילה, און אליהו זילבערבערג. דער וואַרשעווער קאָמיטעט האָט מצליח געווען צו שיקן פאַרשידענע געלט־סומעס אין אַלע גירוש־ערטער פון די פּלאָצקער דעפּאָרטירטע. עס איז קלאָר, אַז די דאָזיקע מיטלען האָט דער קאָמיטעט מאָביליזירט פון דעם „דזשאָינט" און פון די אינסטיטוציעס פאַר קעגנזייטיקער הילף אין וואַרשע. גלייכצייטיק איז געלונגען פישל פּלידערבלום, דעם אַמאָליקן מנהיג פון פּועלי־ציון אין שטאָט, צו באַקומען במשך אַ געוויסער צייט אויך הילף פון פּאַרטייאישע מקורות אין אויסלאַנד. אַזוי, למשל, האָט ליכטמאַן, וועלכער איז געווען דעפּאָרטירט קיין טשענסטאָכאָוו, באַקומען פּעקלעך פון דער שווייץ. פּלידערבלום פלעגט באַקומען געלטער צום פאַרטיילן צווישן פּאַרטיי־חברים (פאַר אברהם ציפּריאַן, יאַגאָדע א. אַ.). אין אַ מעמאָראַנדום, וואָס דער קאָמיטעט האָט דעם 10טן מאַי 1941 דערלאַנגט אין די צענטראַלע אינסטאַנצן פון דער יידישער קעגנזייטיקער הילף, וועגן דעם מצב פון די פּלאָצקער דעפּאָרטירטע אין זייערע גירוש־פּלעצער, פאָדערט זיך „ראַטעווען אונדזערע חברים פון פאַרניכטונג צוליב הונגער און מגיפות".

פּלידערבלום איז געשטאָרבן אין וואַרשעווער געטאָ אין אומשטענדן פון אָרעמקייט און הונגער[5].

צום סוף איז כדאי צו באַמערקן אַז עטלעכע פּלאָצקער דעפּאָרטירטע קיין סיביר איז געלונגען זיך צו פאַרבינדן מיט זייער אַרבעטס־באַוועגונג אין ארץ־ישראל און מאָביליזירן הילף. דורך דער צענטראַלע פון דער באַוועגונג אין פּערסיע זענען געשיקט געוואָרן פּעקלעך מיט קליידער, זייף און אַנדערע זאַכן פון ערשטן געברויך. אויך די לייטער פון דער „פּועלי־ציון"־פּאַרטיי אין א"י, און בפרט זרובבל, ערעם א. אַ., האָבן געשיקט בריוו, וואָס האָבן אַנטהאַלטן ידיעות פון דעם לעבן אין ארץ־ישראל[6].

אין די טעג פון שרעקלעכסטן טעראָר, אָרעמקייט און ליידן האָט נישט אויפגעהערט אין געטאָ די דערציאונג און קולטור־טעטיקייט. די קולטור־אַרבעט האָט זיך געמוזט באַשרענקען אין דעם קעגנזייטיקן אויסבאָרגן זיך פון לייען־ביכער. ליידער האָט נישט געקאָנט עקזיסטירן אַ יידישע שול, אָבער צום סוף האָבן זיך אָרגאַניזירט עטלעכע גרופּן פון אַ קינדער־גאָרטן געפירט אין דער פּוילישער שפּראַך[7].

טראָצדעם וואָס די „הזמיר"־ביבליאָטעק איז געווען פאַרמאַכט במשך פון די אַלע אָקופּאַציע־יאָרן און אויף איר לאָקאַל האָט געהאַט די אויפזיכט דער נאַציישער באַפולמעכטיקטער פאַר יידישע ענינים, דאָך אָבער איז אַ גרופּע פון די „הזמיר" עסקנים געלונגען אַרויסצונעמען אַרום 500 ווערטפולע ביכער און זיי צו פאַרשטעקן. וועגן דער זאַך האָט זיך אָבער שפּעטער דערוווסט דער נאַציישער אויפזעער און דערפאַר האָט געדראָט דעם געטאָ אַ גרויסע סכנה. דאָך אָבער, מיט הילף פון אַן איבערקויף, איז געלונגען די זאַך צו פאַרטושן. עס איז אויך געלונגען צו פאַרשטעקן די פאָן פון „מכבי", וואָס די באַוועגונג האָט פאַר דער מלחמה באַנייט בשעת דעם יום־טוב פון איר 18־יעריקער עקזיסטענץ.

עס איז אויך ווערט צו דערמאָנען די קולטורעלע טעטיקייט פון אַ ריי פּלאָצקער פּליטים אין אַנדערע געטאָס. אַזוי צ. ב. האָט זיך אויסגעצייכנט אין ווילנער געטאָ הערמאַן קרוק, וועלכער האָט אָרגאַניזירט דאָרט אַ ריי קולטורעלע אינסטיטוציעס. ער האָט באַהאַלטן אַ גרויסע צאָל פון די „ייוואָ"־אוצרות און זיי געהיט זיי זאָלן נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון די רויבערס. ער איז געווען דער וויצע־פּרעזידענט פון דעם שריפטשטעלער־פאַראיין אין געטאָ. אָבער די קרוין פון זיין טעטיקייט אין געטאָ און אין דעם לאַגער קאלוגא (עסטאָניע) איז געווען דאָס שרייבן פון זיין באַרימטן טאָגבוך. קרוק איז דערמאָרדעט געוואָרן אין דעם קאַלוגאַ־לאַגער קורץ פאַר זיין באַפרייאונג דורך די רוסן[8].

אין דעם וואַרשעווער געטאָ זענען געווען טעטיק אויפן ליטעראַרישן שטח צוויי פּלאָצקער, יידישע שריפטשטעלער: יצחק בערנשטיין און מאיר בערנהאָלץ (מ. סעלים). בערנשטיינען, אַ באַקאַנטן ליטעראַטור־קריטיקער און פּסיכאָלאָג איז געלונגען אַנטלויפן קיין וואַרשע באַלד נאָכדעם ווי פּלאָצק איז צוקאָפּטירט געוואָרן צום דריטן רייך. אין דעם וואַרשעווער געטאָ האָט ער זיך באַשעפטיקט מיט זאַמלען ראַפּאָרטן וועגן דער לאַגע פון די הויז־קאָמיטעטן, וואָס זענען געשריבן געוואָרן אויפן סמך פון געשפּרעכן מיט די קאָמיטעט־פּרעזיצער. ער פלעגט אויך שרייבן אַ סך אויף אַקטועלע טעמעס. זיינע באַשרייבונגען און אויספאָרשונגס־אַרבעטן שפּיגלען אָפּ דעם פּאַקטישן מצב פון דעם יידישן לעבן אין די מלחמה־יאָרן. אַ טייל פון זיינע אַרבעטן האָבן זיך אָפּגעהיט אין דעם אונטערערדישן אַרכיוו פון וואַרשעווער געטאָ (רינגעלבלומס אַרכיוו). אין דעם זעלבן אַרכיוו געפינט זיך אויך די אַרבעט פון בערנהאָלץ וועגן זיינע איבערלעבענישן אין דעם לעמבערגער געטאָ, וווהין ער איז אַנטלאָפן נאָכן אָנהייב פון קריג און פון דאָרט געקומען קיין וואַרשע. די ביידע ליטעראַטן זענען דעפּאָרטירט

געוואָרן קיין טרעבלינקע בשעת דער „גרויסער אַקציע" אין זומער 1942 [9].

דער שרייבער יקיר וואַרשאַווסקי, געוועזענער העברעאישער לערער פון דער יידישער גימנאַזיע אין פלאָצק און מחבר פון אַ סעריע אַרטיקלען וועגן פלאָצק אין דער צייטשריפט „די פרייע שטימע", האָט בשעת דער מלחמה געלעבט אין וואַרשעווער געטאָ און געווען אַן אָנגעשטעלטער אין דעם אַרבעטס־ביוראָ. ווי עס טיילט מיט ד"ר רינגעלבלום, האָט וואַרשאַווסקי געשריבן אַ טאָג־בוך וועגן דעם געטאָ, וואָס איז ליידער פאַרפאַלן געוואָרן. אויך וואַרשאַווסקי איז דעפּאָרטירט געוואָרן בשעת דער „גרויסער אַקציע" קיין טרעבלינקע [10].

עס האָבן זיך יאָ אָפּגעראַטעוועט אין דעם אַרכיוו פון יידישן נאַציאָנאַלן ראַט (וואָס איז אייגנטלעך געווען דער המשך פון דעם סודותדיקן אַרכיוו „עונג שבת", ד. ה. רינגעלבלומס אַרכיוו) דריי באַשרייבונגען פון בערעק וואַרם (וועגן דעם וואַרשעווער אַרבעטס־לאַגער „וואַרשאַר־וועסט", וועגן די געטאָ־גאַסן ניסקאַ און פּראָסטאַ א. נ. „די לעצטע טעג פון דעם לעגאַלן יידישן לעבן אין וואַרשע", און די דריטע אַרבעט וועגן דער „באַפעל־שטעלע" — ד. ה. דעם הויפּט־אַמט פון די פאַרניכטונגס־אָפּטיילונגען, וואָס האָט אָנגעפירט מיט די „אַקציעס" אין דעם וואַרשעווער געטאָ פון יוני 1942 ביז צום חורבן). ווארם, פון פּראָפעסיע אַן אַדוואָקאַט, איז אָנגעקומען קיין וואַרשע אַלס אַ פּליט פון פּלאָצק און איז צוגעטרעטן צו דער יידישער געטאָ־פּאָליציי. ער האָט געווירקט צוזאַמען מיט דער אויפשטאַנד־אָרגאַניזאַציע און האָט אַרויסגעשמוגלט מענטשן פון געטאָ און אַריינגעשמוגלט געווער. נאָך דער ערשטער אַקציע (יולי־סעפּטעמבער 1942) האָט ער פאַרלאָזט די פּאָליציי. מיט זיין שרייבן פאַרן סודותדיקן אַרכיוו האָט ער אָנגעהויבן לויט די אָנווייזונגען פון דער שרייבערין רחל אויערבאַך, ווען ער האָט זיך אין אויגוסט 1943 אויסבאַהאַלטן אויף דער „אַרישער זייט" צוזאַמען מיט עטלעכע אָנפירער פון די לינקע פּועלי־ציון ווי פאַלע עלסטער, הערש בערלינסקי און הערש וואַסער. זיין וויכטיקסטע מאָנאָגראַפישע באַשרייבונג וועגן דעם שמוגל אין געטאָ („Szmugiel przez wyloty") איז פאַרלוירן געוואָרן (בלויז די אָנעקסן פון דער דאָזיקער אַרבעט זענען ניצול געוואָרן). דער מחבר איז פאַרשוווּנדן אין אומבאַוווּסטע אומשטענדן אין נאָוועמבער 1944 [11].

דער פּאַסיווער ווידערשטאַנד פון יידן איז אָפטמאָל געקומען צו אַן אויסדרוק אין באַצוג צו געוויסע שווערע דייטשע גזירות. נישט איינמאָל פלעגט זיך איינגעבן אויסמיידן די נידערטרעכטיקע און טייוולאָנישע פאַראָרדענונגען פון די דייטשע הענקערס אָדער זיי אָפּנאַרן. נאָך אַ געוויסער צייט האָט מען זיך אויסגעלערנט אַרומגיין די דראַקאָנישע גזירות און זיי סאַבאָטירן. ווען מען האָט באַפוילן צו שליסן די בתי־מדרשים, האָבן די יידן וויטער געדאַווּנט אין מנינים אין פּריוואַטע הייזער. איינמאָל, בשעת אַ רעוויזיע וואָס די עס־עס־לייט האָבן דורכגעפירט אין דעם הויז אויף גראָדזקע 3, האָבן זיי זיך אָנגעטראָפן אויף צענדליקער יידן וואָס האָבן געדאַווּנט אין דער דירה פון דעם גערער שטיבלס גבאי, ר' מאיר כהן ז"ל. די דייטשן האָבן באַפוילן, אַז די יידן זאָלן אַרויסגיין אויף דער גאַס אין טליתים און תפילין און דעפילירן איבער די פּוילישע גאַסן מיטן ספר תורה בראש.

די רעליגיעזע יידן האָבן פּרובירט אויסצומיידן די גזירה וועגן אָפּשערן די בערד, דורך דעם וואָס זיי האָבן באַהאַלטן די באָרד אין אַ טיכל מאַכנדיק אַן אָנשטעל, אַז זיי ליידן פון צאָן־ווייטיק. משה מענדעלסאָן איז שווער צעשלאָגן געוואָרן ווען מען האָט אים געכאַפּט מיט אַזאַ טיכל אויפן פּנים. זיין באָרד איז אַכזריותדיק אויסגעריסן געוואָרן [12].

ווען עס האָט זיך דערנענטערט די סכנה פון גירוש פלעגן פרומע יידן אַריינניייען אין זייערע מלבושים טליתים, בכדי צו שטאַרבן אַלס יידן [13]. אַ דרייסטע זאַך האָט געטאָן אַ גרופּע פרומע יידן נאָכדעם ווען מען האָט געמאָלדן וועגן דער גזירה צו ליקווידירן דעם אַלטן בית־עלמין. די דאָזיקע גרופּע, און צווישן אַנדערע דער זון פון מיכאל רובינשטיין, לייבל געליבטער און נאָך אַ פּאָר חברים פון חברה־קדישא, איז אַוועק געהיים אויפן בית־עלמין, אַרויסגענומען פון דער ערד דעם קערפּער פון ר' זישע פלאָצקער און אים אופסניי באַגראָבן אויפן נייעם בית־הקברות. אַזוי אויך האָבן זיי דאָרט באַגראָבן ספרי תורה, וואָס די דייטשן האָבן געשענדעט [14].

איינפעלד, דער זון פון שוחט, איז ביז צום טויט צעשלאָגן געוואָרן ווייל ער האָט נישט געוואָלט עסן טריפות וואָס די דייטשן האָבן געגעבן אויף מיטאָג פאַר די יידישע צוואַנגס־אַרבעטער אין דעם סעמינאַר, צווינגענדיק זיי דערצו מיט אַכזריותדיקע מיטלען.

דער ווידערשטאַנד פון די רעליגיעזע יידן, וואָס איז געווען פול מיט מסירות־נפש און געשטאַנען אויף אַ הויכן גייסטיקן ניוואָ, האָט געפונען זיין בעסטן אויסדרוק אין דעם פאַקט וואָס אויף דער עזרת־נשים פון דעם גרויסן בית המדרש זענען באַהאַלטן געוואָרן 12 ספרי־תורה און 200 הייליקע ספרים. נאָך דער באַפרייאונג זענען די ספרי־תורה געפונען און פאַרטיילט געוואָרן צווישן פאַרשידענע קהילות [15].

צום סוף דאַרף מען דערמאָנען די דרייסטע טאַטן פון ר' בער טאָוב און ר' זלמן דוד רובינשטיין בשעת דעם גירוש. דער ערשטער האָט מיטגענומען מיט זיך אַ ספר־תורה און ווען מען האָט געוואָלט אים דאָס אַרויסרייסן פון די הענט, האָט ער זיך קעגנגעשטעלט און איז צעשלאָגן געוואָרן ביז ער האָט געחלשט. דער צווייטער האָט בקול רם געשריגן שטייענדיק אויפן לאַסט־

אויטאָ, וואָס האָט געפירט די דעפאָרטירטע קיין דזשאַלדאָוואָ, אַז מען זאָל זיך מיט כוח אַנטקעגנשטעלן דער דעפאָרטאַציע[16].

יידן האָבן אַרויסגעוויזן זייער ווידערשטאַנד אפילו בשעת דעם גירוש ווי אויך אין דעם לאַגער. שלמה סאַכאַטשעווסקי האָט נישט געוואָלט בלייבן בשעת דעם גירוש ביי אַ נאַצישן אָפיציר, וועלנדיק גיין צוזאַמען מיט זיין דעפאָרטירטער מוטער[17]. בשעת דער ליקווידאַציע פון סקאַרזשיסקער געטאָ זענען אַנטלאָפן אין וואַלד שפירא, כהן און ניידאָרף. זיי זענען געכאַפט און דערשאָסן געוואָרן[18]. אין פלאָסענבורג האָט ברוך סטראַך זיך אָפגעזאָגט צו טראָגן דעם געלן מגן־דוד און איז דערפאַר דערשאָסן געוואָרן[19].

בשעת דער מאַסן־עקזעקוציע פון די 25 יידן בײם דאָרף אימעלניצאַ (אַרום דעם 20סטן פעברואַר 1941), האָט איינער פון די פאַרמשפטע, קרעדיט, גערופן, אַז ער איז זיכער וועגן דעם נצחון פון פראָלעטאַריאַט איבער די רוצחים און אַז די יידישע און פוילישע קרבנות זענען נישט בחינמדיקע. ער האָט פאַרענדיקט זיינע ווערטער מיט אַ רוף אַז עס זאָל לעבן די רעוואָלוציע און דער נצחון איבער דעם פאַשיזם און היטלעריזם. אַן אַנדערער יונגערמאַן, אברהם פשעכאַדסקי, האָט אויך געוואָלט עפעס זאָגן, אָבער אין דעם מאָמענט האָבן די קוילן פון די רוצחים אים אַוועקגעלייגט. דאַן האָבן אַלע פאַרמשפטע געזאָגט זייער „ווידוי” ביז די קוילן האָבן זיי פאַרשטילט[20].

עס פעלן אונדז פרטים וועגן דער פרשה פון „אַרישע פאַפירן” אין פלאָצק, אָבער עס איז אַ פאַקט אַז אַ צאָל יידן האָבן געזוכט אַ רעטונג מיט דער הילף פון פאַלשע דאָקומענטן. אַזוי איז, למשל, פעלאַ ראַוויצקאַ, וואָס איז צוזאַמען מיט איר 12־יעריקן ברודער אַנטלאָפן פון באָדזענטין פאַרן גירוש קיין טרעבלינקע, דורכן סטאַראַכאָוויצער וואַלד אָנגעקומען קיין וואַרשע, ווו מיט דער הילף פון „אַרישע” פאַפירן האָט זי זיך איינגעאָרדנט אויף אַרבעט אין אַ גרויסן געוועלב אויף זשאַליבאָזש[21]. אויף דער אַרישער זייט האָט זיך אויך אויסבאַהאַלטן אין וואַרשע יצחק פלאַטקיעוויטש[22].

*

די פלאָצקער יידן האָבן אָנטיילגענומען אַקטיוו אין די צוגרייטונגען אָפצושלאָגן די אַטאַקע פון דעם פיינט נאָך איידער דער קריג איז אויסגעבראָכן אין סעפטעמבער 1939. זיי האָבן געגראָבן אַנטי־עראָפלאַנען־פאָזיציעס אויף די פלעצער און די גאַסן פון דער שטאָט, אונטער דער קאָנטראָל פון דעם שטאָט־אינזשיניער שענוויץ (זון פון יונה שענוויץ). אויף דער ברייטער גאַס, וואָס איז געווען אין 90% באַוווינט דורך יידן, האָבן געגראָבן אויסשליסלעך יידן.

אין דער פאַרטיידיקונג פון דער שטאָט האָבן אָנטיילגענומען אַ צאָל פון יידישע בחורים (קוים 16 יאָר אַלט), וואָס האָבן אָנגעהערט צו פאַראַ־מיליטערישע אָפטיילונגען (P. W.) און צווישן זיי יוסף פאַס, זיגמונט פלעק, סטעפאַן שענוויץ, בעניעק ראַציאָנזשער, העניעק ניימאַן, העניעק גאָלדע און לודוויק גאָלדשטיין. דער ערשטער יידישער קרבן איז געווען גוטעק פליישער, וואָס איז געווען אַ בולטער ספאָרטלער פון „מכבי”, ער איז געפאַלן אין דער פאַרטיידיקונגס־אַקציע פון דער שטאָט.

עס איז כדאי אונטערצוצייכענען, אַז די לעצטע, וואָס האָבן פאַרלאָזט די שטאָט איידער די דייטשן זענען אַריין, איז געווען אַ גרופע פון יידישע יינגלעך, וואָס האָבן אויפגעריסן די באַן־בריק און צעשטערט די אַלטע בריק. די דאָזיקע גרופע האָט מען שפעטער געזען אין גאָמבין מאַרשירנדיק אין דער ריכטונג פון מאָדלין, פון וואַנען זי איז געשיקט געוואָרן קיין וואַרשע. נישט ווייט פון לעגיאָנאָוואָ האָבן זיך די „קליינע סאָלדאַטן” געפונען אויף דער פראָנט־ליניע און אָנטיילגענומען אין דער שלאַכט. פון דאָרט זענען זיי אַוועק קיין וואַרשע און זיך באַטייליקט אין דעם פאַרטיידיקונגס־קאַמף. צום סוף זענען זיי אַריינגעפאַלן אין דער דייטשער געפאַנגענשאַפט און ערשט נאָך אַ פאָר וואָכן צוריקגעקומען קיין פלאָצק (אַחוץ סטעפאַן שענוויץ, וועלכער איז מן הסתם דערהרגעט געוואָרן)[23]. אין דער פאַרטיידיקונג פון וואַרשע, במשך פון צוויי וואָכן שווערער באָמבאַרדירונג און בלוטיקע קאַמפן, האָט אויך אָנטיילגענומען מאַריאַן פלאַטקיעוויטש. צוזאַמען מיט אַנדערע פוילישע זעלנער, וואָס האָבן פאַרטיידיקט די הויפטשטאָט, איז ער גענומען געוואָרן אין דער דייטשער געפאַנגענשאַפט[24].

אַ באַזונדערע פאַר־זיך־פרשה איז דער אָנטייל פון די פלאָצקער יידן אין די צוגרייטונגען און דעם קאַמף אין די געטאָס און פאַרשידענע טויט־לאַגערס. שמחה גוטערמאַן האָט זיך באַטייליקט אין דעם וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד און איז דאָרט געפאַלן בשעת אַ קאַמף[25].

אין דעם טשענסטאָכאָווער געטאָ, וווהין עס זענען דעפאָרטירט געוואָרן עטלעכע הונדערטער יידישע משפחות פון פלאָצק, איז געשטאַנען בראש פון די פאַרטיזאַנער רבקה גלאַנץ פון דעם פלאָצקער קיבוץ, זייענדיק אַ מיטגליד פון דער אָרטיקער יידישער קאַמפס־לייטונג. זייענדיק פאַר אַ קאַמף אינערהאַלב דעם געטאָ, האָט זי זיך נאָך דעם דערשטיקן פון געטאָ־וואַרשע־אויפשטאַנד, קעגנגעשטעלט, אַז די יידישע קעמפער אין טשענסטאָכאָווער געטאָ זאָלן אַרויס אין די וועלדער. זי איז געפאַלן אין דעם קאַמף פון טשענסטאָכאָווער געטאָ דעם 26סטן יוני 1943[26].

רייזל קורטשאַק („רוזשקע”) איז געווען אין ווילנער געטאָ איינע פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער חלוצישער געהיימער אָרגאַניזאַציע און אַן אַקטיוויסטקע פון פ. פ. א.

(„פּאַראײניקטע פּאַרטיזאַנער אָרגאַניזאַציע”). שפּעטער איז זי געווען אַ פּאַרטיזאַנקע אין דער יידישער קאַמפּסגרופּע „נקמה” אין די וועלדער ביי רודניקי.

טובה (טאָבקאַ) בעאַטוס איז געווען אַקטיוו ביי קאָנספּיראַציע־טעטיקייט אין שליחות פון „השומר הצעיר” נעבן כמיעלניק. זי איז געפאַלן אין אַ העלדישן קאַמף קעגן די נאַציס.

די פּלאָצקער יידן האָבן אַ וויכטיקן חלק אין דעם אויפשטאַנד אין טרעבלינקע. קודם כל דאַרף דערמאָנט ווערן דער אינדיווידועלער העלדן־טאַט פון דעם פּלאָצקער ייד אַדאָלף, וואָס האָט פאַר דער מלחמה געאַרבעט אַלס אַ קאָנדוקטאָר אויף די אויטאָבוסן צווישן פּלאָצק און וואַרשע. ער איז אָנגעקומען קיין טרעבלינקע מיט אַ טראַנספּאָרט פון וואַרשע און צוזאַמען מיט אַלע איז ער אַרויסגעפירט געוואָרן אויף אַ הויף, ווו אַלע האָבן זיך געדאַרפט אויסטאָן. פּלוצעם האָט ער אַרויסגעכאַפּט פון זיין וואַליזע אַ גראַנאַט און געוואָרפן אויף אַ גרופּע אוקראַאינער, וואָס האָבן געהיטן די אָרדענונג. עס איז אַנטשטאַנען אַ בהלה און די דייטשן האָבן געעפנט אַ שיסעריי. אַ סך זענען געפאַלן און צווישן זיי אויך אַדאָלף אַליין. אין טרעבלינקע זענען געשען אויך אַנדערע פאַלן פון אַ יאוש־אויסברוך מצד פאַרצווייפלטע יידן. למשל, אַ יידישער יונגערמאַן, וואָס האָט געאַרבעט אין איינער פון די „טויט־קאָמאַנדאָס”, זעענדיק ווי מען פירט זיין פרוי און קינד אין די גאַז־קאַמערן, האָט ער זיך געוואָרפן אויף אַן עס־עס־מאַן און אים געהרגעט אויפן אָרט.

דער נקמה־געדאַנק האָט געברענט אין די הערצער פון די יידישע צוואַנגס־אַרבעטער אין דעם לאַגער, וועלכע זענען געווען עדות ווי אַזוי היטלערס פאַרניכטונגס־פּלענער ווערן טאָג־טעגלעך רעאַליזירט, און ער האָט אָנגענומען מער קאָנקרעטע פאָרמען זייט עס האָט זיך געשטעלט אין דער שפּיץ ד״ר כאָראַנזשיצקי, אַ ייד פון וואַרשע. דער אָנהייב פון אויפשטאַנד אין טרעבלינקע האָט אַ שייכות מיטן איינקויף פון געווער, וואָס איז דערמעגלעכט געוואָרן דורך אַ יידישער אַרבעטס־גרופּע, וועלכע איז געווען באַשעפטיקט ביים צונויפזאַמלען געלט און ביזשוטעריע. די בולטסטע פיגור אין דער דאָזיקער גרופּע איז געווען אַ יידישער טרעגער פון פּלאָצק, קאָזשעבראָדסקי („פּופּטשיק”), וואָס האָט גענאָסן פון סימפּאַטיע און אָנזען מצד אַלע זיינע חברים. מיט דער הילף פון געשמוגלטן געלט האָט ד״ר כאָראַנזשיצקי, איינער פון די פיר אויפשטאַנדס־לייטער, מצליח געווען צו באַקומען געווער פון עטלעכע אוקראַאינישע לאַגערוועכטער. נאָכדעם ווי אַ פּאָר איינקויפן זענען געלונגען איז דורך אַ צופאַל דער ענין אויפגעדעקט געוואָרן און דאַן האָט ד״ר כאָראַנזשיצקי זיך געוואָרפן מיט אַן אָפּעראַציע־מעסער אויפן פאַרטרעטער פון דעם לאַגער־קאָמענדאַנט, אונטערשטורמפירער פראַנץ, און נאָכדעם באַגאַנגען זעלבסטמאָרד.

די ווייטערדיקע צוגרייטונגען צום אויפשטאַנד האָט געלייטעט דער לאָדזשער אינזשיניער קאַפּיטאַן גאַלעווסקי, דער אויפזעער פון די צוואַנגס־אַרבעטער און גלייכצייטיק דער אָרגאַניזאַטאָר פון דער קאָנספּיראַציע. צו זיין הילף זענען געשטאַנען עטלעכע פּלאָצקער יידן, ווי: רודעק לובראַניעצקי, אַ שלאָסער פון פּראָפעסיע (געבוירן אין 1918), געאַרבעט אין דער פאַבריק פון מאַרגוליעס, חבר פון בית״ר און ערשטקלאַסיקער „מכבי”־ספּאָרטלער, און אויך ראָזענבערג מיט זיין זון, שמואל, בערעק גוטמאַן, קאָזשעבראָדסקי און מאַריאַן פּלאַטקיעוויטש.

דער אַרבעטס־פּלאַץ פון לובראַניעצקי, וועלכער איז געווען באַשעפטיקט אַלס אַ שאָפער־מעכאַניקער אין די דייטשע גאַראַזשן פון דעם לאַגער, האָט געדאַרפט דינען אַלס אַן אויסגאַנגס־פּונקט פון דער קאָנספּיראַטיווער אַקציע. דער אויפשטאַנד איז באַשטימט געוואָרן אויפן 2טן אויגוסט 1943, 5 אַ זייגער נאָכמיטאָג. פינף מינוט פאַרן אויסברוך, לויט אַ געגעבענעם סימן, האָט לאַקס פון קיעלץ אַטאַקירט אַן עס־עס־מאַן און אים געהרגעט. גלייכצייטיק איז גוטמאַן אָנגעפאַלן אויפן וועכטער אין דער סטאָלעריי און אַנדערע פּלאָצקער ווי מאָטעק פּערלגריץ, קאָזשעבראָדסקי, לובראַניעצקי, בראש פון אַ גרופּע אויפשטענדער, האָבן אַטאַקירט אַ גרופּע אוקראַאינישע וועכטער, וואָס איז געקומען אויף אַ פּאַטראָל. די קעמפער האָבן זיך באַנוצט מיט גראַנאַטן און קורץ געווער, וואָס די „שמאַטעס־זאַמלער” האָבן זיי צוגעשטעלט. אַ צאָל פון גראַנאַטן און קוילן האָבן איבערגעפירט אין גאַראַזש, ווו פאַר דער צעטיילונג פון געווער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך רודעק לובראַניעצקי, די יינגלעך יאַצעק און יעקב מילער פון וולאָדימיר־וואָלינסק — אויף קליינע מיסט־וועגעלעך. גלייכצייטיק איז אָנגעגריפן געוואָרן די הויפּט־קוואַרטיר פון די רוצחים אין לאַגער. די טעלעפאָןליניע האָט מען איבערגעריסן און די וועכטער־טורעמס אונטערגעצונדן מיט בענזין. דער טשעכישער ייד, קאַפּיטאַן זשאַיעלאָ, וועלכער איז געווען דער לעבנס־גייסט פון דעם אויפשטאַנד (אַלע פּלענער און באַשלוסן פלעגן אַדורכגיין זיין באַשטעטיקונג), האָט געהרגעט צוויי עס־עס־מענער מיט אַ האַק און זיך גלייך געשטעלט בראש פון דעם קאַמף. נעבן דעם גאַראַזש איז געשטאַנען אַ דייטשער פּאַנצער־אויטאָ, וואָס איז באַצייטיק דעמאָנטירט געוואָרן דורך לובראַניעצקין. בשעת דעם קאַמף האָט דאָס אויטאָ געדינט פאַר אים אַ דעקונג און פון דאָרט האָט ער געשאָסן אויף די דייטשן. פון זיינע קוילן איז געפאַלן דער שטורמפירער קורט מייזלער און אַנדערע. די הויפּט־אויפגאַבע פון לובראַניעצקי איז געווען אויפצורייסן די בענזין־סטאַציע דורך אַריינוואַרפן אַ גראַנאַט אין איר גרויסן רעזערוואַר. ער האָט געפונען זיין טויט

אַ מינוט נאָכדעם ווי ער האָט דורכגעפירט זיין אויפגאַבע, פאַלנדיק פון אַ קויל דורך אַ וועכטער פון אַ טורעם.

אין אַ פּאַסנדיקן מאָמענט האָט די גרופּע פון אַגראַנאָם סאַדאָוויטש זיך אַריינגעריסן אין געווער־מאַגאַזין און אין אַ פּאָר מינוט שפּעטער זענען שוין אַרום 200 קעמפערס געווען באַוואָפנט. די איבעריקע האָבן אַטאַקירט די דייטשן מיט העק, אייזנס און לאָפּאַטעס. די גאַז־קאַמערן זענען אונטערגעצונדן געוואָרן. געברענט האָט די פיקטיווע באַן־סטאַציע מיט אירע פאַלשע אויפשריפטן „ביאַליסטאָק־וואָלקאָוויסק״, „קאַסע״, „בילעטן״, „וואַרטע־זאַל״ א. א.

דאָס פייער און די שיסעריי האָבן אַלאַרמירט די דייטשן פון אַלע ערטער. גלייך זענען אָנגעקומען די עס־עס און זשאַנדאַרמען פון קאָסאָוו ווי אויך מיליטער פון דעם נאָענטסטן פלוג־פּלאַץ. די אוקראַאינער זענען טאַקע אַנטלאָפן הינטער דעם דרוק פון די קעמפער, אָבער די דייטשן האָבן אָרגאַניזירט די פאַרטיידיקונג. דאַן האָט קאַפּיטאַן גאַלעווסקי באַפוילן צו אַנטלויפן אין די אַרו־מיקע וועלדער. די אויפשטענדער האָבן דעראָבערט די וואַך־טורעמס און איבערגעריסן די שטעכל־דראָטן. פון ביידע זייטן זענען געפאַלן אַ סך טויטע, ווייל דער פיינד האָט פּרובירט צו שליסן דעם וועג צום וואַלד. ווען ביינאַכט איז דער קאַמף אָפּגעשטעלט געוואָרן איז דער רוב פון די אויפשטענדער געווען טויט, און צווישן זיי אויך קאַפּיטאַן גאַלעווסקי. בלויז איינצלנע האָבן זיך גע־ראַטעוועט. פּלאַטקיעוויטש מיט דער גרופּע פון 20 מאַן האָט זיך אַרויסגעריסן פון דעם דייטשן רינג און אָנגע־קומען אין דאָרף לאָנטשנאַ נעבן קיעלץ (בלויז איינער פון זיי איז געפאַלן אויפן וועג). במשך פון 7 מאָנאַט האָט זיך די דאָזיקע גרופּע באַהאַלטן ביי די פּויערן און שפּע־טער אַריבער צו דער פּאַרטיזאַנען־גרופּע פון מאַשלאַנקאַ, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער „גוואַרדיאַ לודאָוואַ״ [27].

פון אַלע פּלאַצקער, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דעם טרעבלינקער אויפשטאַנד איז בלויז פּלאַטקיעוויטש געבליבן ביים לעבן. לובראַניעצקי, ווי דערמאָנט, איז געפאַלן אין די ערשטע מאָמענטן פון דעם קאַמף. פּערל־גריץ איז געפאַלן בשעת דעם קאַמף אויפן „שמאַטעס־פּלאַץ״ מיט געווער אין זיין האַנט. יחזקאל ראָזענבערג און זיין זון שמואל זענען געפאַלן אויפן וועג צום וואַלד. קאַזשעבראָדסקי האָט מצליח געווען זיך דורכצורייסן צום וואַלד, אָבער דאָרט איז ער געפאַלן פון דייטשע קוילן. דער זעלבער גורל האָט געטראָפן בערעק גוטמאַן און דעם יונגן קרישעק (וואָס זיין פאָטער איז געווען אַ פערד־סוחר אויף דער זדונסקער גאַס). בשעת די קאַמפן אין דעם לאַגער איז אויך געהרגעט געוואָרן מאַטעק האַזענשפּרונג (דעם חזנס זון) [28].

✶

אין דעם טראַנספּאָרט וואָס איז אָנגעקומען אין מערץ 1942 קיין סאָביבאָר, וואָס איז געווען איינער פון די 6 גרעסטע טויט־לאַגערן אין פוילן, זענען געווען די פּלאַצ־קער משה שקלאַרעק (בהיר), 14 און אַ האַלב יאָר אַלט, זיין מוטער און דער 12 יעריקער ברודער, ווי אויך די משפחות פּרוסאַק (דער שניידער) מיט זיין פאַרהייראַטער טאָכטער שניצלער, ראָטבלאַט און זיין פרוי און יחיאל־מאיר באַראַן. זיי אַלע זענען דערמאָרדעט געוואָרן אין לאַגער, אַחוץ משה שקלאַרעק (בהיר), וואָס האָט געהאַט דאָס מזל געשיקט צו ווערן צוזאַמען מיט אַ גרופּע פון 50 מאַן אויף אַרבעט. דאָס יינגל משה האָט געאַרבעט אין דעם „באַן־סטאַציע קאָמאַנדאָ״, און זיין אויפגאַבע איז געווען באַזייטיקן דעם באַגאַזש פון די קרבנות בכדי אַ צווייטער טראַנספּאָרט זאָל קענען אַריין אויף דער סטאַציע. אויך האָט ער אַ געוויסע צייט געאַרבעט אין דעם אָפיצירן־קאַזינאָ. אַזוי האָט ער דאָרט געאַרבעט אונטער כסדרדיקן טויט־שרעק פון מערץ 1942 ביז מיטן אָקטאָבער 1943, ווען אין דעם טויט־לאַגער איז אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד. ער איז געווען איינער פון די איינצלנע, וועלכע עס איז געלונגען צו אַנטלויפן בשעת דעם אויפ־שטאַנד און פאַרבלייבן ביים לעבן (עס זענען דעמאָלט אַנטלאָפן די העלפט פון לאַגערניקעס).

משה בהיר איז פאַרבליבן ביים לעבן אַ דאַנק זיין לעבנס־ענערגיע און פערזענלעכן מוט. ער האָט זוכה געווען צו זיין אַן עדות אויפן אייכמאַן־פּראָצעס אין ירושלים בשעת דעם לעצטן און וויכטיקסטן טייל פון דעם דאָזיקן היסטאָרישן פּראָצעס. זיין עדות איז געווען איינע פון די בולטסטע באַווייזן וועגן די פייניקונגען און מאַסן־מאָרדן אין די טויט־לאַגערן.

נאָכדעם ווי ער איז אַנטלאָפן פון לאַגער, האָט בהיר זיך באַהאַלטן אין דער סביבה במשך פון אַרום 4 חדשים. ער האָט זיך געטראָפן מיט אַ חבר, וועלכער איז אויך אַנטלאָפן פון סאָביבאָר נאָכן אויפרייס פון דעם געווער־מאַגאַזין. שפּעטער האָבן זיי געטראָפן נאָך 3 פּאַרטיזאַנער און צוזאַמען אַריין אין אַ פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג קאָ־מאַנדירט דורך יחיאל גרינשפּאַן. די אָפּטיילונג איז געווען באַשעפטיקט מיט אויפרייסן פון באַן־ליניעס און דעמאָנ־טירן טעלעפאָן־דראָטן. פון צייט צו צייט האָט זי אויך אַטאַקירט דייטשע מיליטער־גרופּן. נאָכדעם ווי די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט דעם שטח, זענען די פּאַרטיזאַנער אַריין אין די רייען פון דער רעגולערער אַרמיי. משה בהיר, דערוויסנדיק זיך אַז אַלע זיינע נאָענטע זענען מער נישטאָ, איז צוגעשטאַנען צו דער פּוילישער אַרמיי [29]. נאָכן קריג איז ער עולה געווען קיין ישראל.

אין דעצעמבער 1965 איז משה בהיר געווען אַן עדות אויפן פּראָצעס קעגן די רוצחים פון סאָביבאָר, וואָס האָט זיך געפירט אין האַגען, נעבן דיסעלדאָרף, אין מערב־דייטשלאַנד [30].

במשך פון מער ווי אַ יאָר צייט האָט זיך געפונען

אין סאָביבאָרער לאַגער דער ברודער פון ד"ר יעזשי ברעסלער פון קאָלאָ מיט זיין זון. ער איז געווען דאָרט דער צאָן־דאָקטאָר פון דער לאַגער־לייטונג און האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו העלפן די אָרגאַניזאַטאָרן פון דעם אויפשטאַנד. ער האָט זיך צוגעהערט צו ראַדיאָ־אודיציעס און איבערגעגעבן ווייטער די נייעס, וואָס ער האָט געהערט. ער איז, צוזאַמען מיט זיין זון, געפאַלן בשעת דעם קאַמף דעם 14טן אָקטאָבער 1943.

באַמערקונגען צום דריטן טייל

1. די איבערזיכט "Płock" ,, ציט׳; געליבטער, ראַוויצקאַ, טינסקי, ציט׳.
2. „גירוש פלאָצק", ציט׳; "Płock" ,, ציט׳; אַ נאָטיץ אין דעם טאָג־בוך פון ד"ר עמנואל רינגעלבלום דעם 13טן דעצעמבער 1939.
3. "Płock" ,, ציט׳; זע אויך די באַשרייבונג פון דאָמבראָוו־סקאַ, ציט׳; טינסקי, ציט׳.
4. „גירוש פלאָצק", ציט׳.
5. פלידערבלומס פרוי, טאָלע, איז געשטאָרבן אין אַ שטעטל נעבן קיעלץ, ליכטמאַן, ציט׳.
6. אַקאָליצאַ, ציט׳.
7. „גירוש פלאָצק", ציט׳.
8. גרינשפאַן, ציט׳.
9. ד"ר ע. רינגעלבלום „ווי אַזוי זענען געפאַלן די יידישע שרייבער" אין די „כתבים פון געטאָ", ט׳ 2, ציט׳, ז׳ 184—285, 197, פאַרגלייך מיט גרינשפאַן, ציט׳.
10. רינגעלבלום, ציט׳, ז׳ 184.
11. קאָפּיעס פון וואָרמס אַרבעטן וואָס האָבן זיך געראַ־טעוועט, געפינען זיך אין „יד ושם"־אַרכיוו.
12. גרינשפאַן, ציט׳.
13. געליבטער, ציט׳.
14. גרינשפאַן, ציט׳.
15. מאַלאַנעק, טינסקי, גרינשפאַן, ציט׳.
16. געליבטער, גרינשפאַן, ציט׳.
17. גרינשפאַן, ציט׳.
18. טינסקי, ציט׳.
19. ליכטמאַן, ציט׳.
20. „גירוש פלאָצק", וואַסער, ציט׳.
21. ראַוויצקאַ, ציט׳.
22. גרינשפאַן, ציט׳.
23. נוימאַן, טינסקי, ציט׳.
24. עדות פון מ. פלאַטקעוויטש.
25. מאַלאַנעק, ציט׳.
26. ליכטמאַן, גרינשפאַן, ציט׳.
27. „גוואַרדיאַ לודאָוואַ", די „פאָלקס־גוואַרדיע", האָט זיך אָרגאַניזירט אָנהייב 1942 און גערופן צו אַ פּערמאַנענטן קאַמף קעגן דעם שונא אין קאָאָפּעראַציע מיט דער רויטער אַרמיי. אין מאַי 1942 זענען פאָרגעקומען אירע ערשטע קאַמפן נעבן פּיאָטרקאָוו און מיט אַ חודש שפּעטער איז אַנטשטאַנען אַ קאַמפּס־באַזע נעבן קיעלץ. הונדערטער יידן האָבן געקעמפט אין די רייען פון דער „פאָלקס־גוואַרדיע" (און שפּעטער אין דער „אַרמיאַ לודאָוואַ" — פאָלקס־אַרמיי) נעבן קיעלץ, ראַדאָם און לובלין.
28. פון פלאַטקעוויטשעס עדות־זאָגן. פאַרגלייך מיט זיין עדות־זאָגן בשעת דעם טרעבלינקע־פּראָצעס אין דיסעלדאָרף. זע אויך י. האַנאַכאָוויטש וועגן אָנטייל פון פלאָצקער יידן אין דעם טרעבלינקע־אויפשטאַנד אין "Jedność Mazowiecka" ,, 21.8.1946, נר׳ 47, ווי אויך סטאַניסלאַוו קאָן „המרד בטרב־לינקה" — ספר מלחמת הגיטאות, רעדאַגירט דורך יצחק צוקער־מאַן און משה באַסוק, אויסגאַבע פון קיבוץ המאוחד און „בית לוחמי הגיטאות" א. נ. יצחק קאַצענעלסאָן תשי"ד, ז׳ 535—538; עדות פון יצחק מייראַנץ וועגן לובראַניעצקי.
29. עדות פון משה בהיר אין די פּראָטאָקאָלן פון אייכמאַן־פּראָצעס, אַרכיוו פון „יד ושם".
30. משה בהיר „הייתי לפה למאות אלפי מושמדים", „על המשמר" 30.1.1966.

דער חורבן פון פלאַצקער יידנטום איז געווען כמעט אַ פולשטענדיקער און אַן אַנטגילטיקער. בלויז אַ נישטיקער פּראָצענט פון די יידן איז ניצול געוואָרן אַ דאַנק „אַרישע פּאַפּירן". אַ קליינע צאָל איז פאַרבליבן ביים לעבן נאָכן באַהאַלטן זיך אין וועלדער און כל מיני באַהעלטענישן.

במשך פון די מאָנאַטן מאַי, יוני און יולי 1945 פלעגן יעדן טאָג אָנקומען קיין פלאָצק גרעסערע גרופּעס פון די לאַגערן און באַהעלטענישן. גלייכצייטיק זענען אויך אָנגעקומען רעפּאַטריאַנטן פון רוסלאַנד (די גרעסטע צאָל פון זיי איז געקומען אין אויגוסט), ווו זיי האָבן געאַרבעט שווער, אָבער ניצול געוואָרן פון אומקום. דאָך, אַ גרויסע צאָל פון די פאַרשיקטע אויף סיביר פלאָצקער יידן האָט נישט זוכה געווען צו דערלעבן דעם נצחון צוליב די שווערע לעבנס־באַדינגונגען: קעלט, הונגער־נויט און מאַנגל פון מעדיצינישער הילף, און געפונען דאָרט זייער טויט. צווישן זיי שמחה מינץ, מאיר גרינשפּאַן, יוזעק זילבערבערג, מאיר מעלצער, חיים גאָלדשמידט, ליסער, פּאַביאַן, אַלטמאַן און פיל אַנדערע. בלויז אין קאָמי זענען פאַרבליבן 7 קברים פון די פלאָצקער פליטים [1].

פון דעם בליענדיקן באַרימטן יידישן יישוב, וואָס האָט פאַר דער נאַצישער אינוואַזיע געציילט מער ווי 9000 יידן, זענען צוריקגעקומען קיין פלאָצק בסך הכל אַרום 300 נפשות.

צוזאַמען מיטן פאַרניכטן פון די יידן, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן אָדער געפאַלן אין אַ קידוש־השם־קאַמף קעגן די מענטשלעכע חיות, זענען אויך צעשטערט געוואָרן זייערע הייזער און וווינונגען. און כאָטש די שטאָט האָט פּאַקטיש נישט געליטן פון די מלחמה־שלאַכטן, איז געווען כמעט אוממעגלעך צו דערקענען דעם יידישן קוואַרטאַל, ווייל אין זיין צענטער, אין דער גילדענער גאַס, זענען חרוב געוואָרן אַלע הייזער אויף דער לינקער זייט און אויך אַלע הייזער אויף דער שול־גאַס נעבן דער שול. די דייטשן האָבן צעשטערט די גאַנצע אינערלעכע איינריכטונג פון דער גרויסער שול (אַלע דעקאָראַציעס, תשמישי קדושה און דעם אָרון קודש, דעם בעלעמער, לייכטער א. אַ.) און זי גענוצט פאַר זייערע צוועקן, צום סוף איז דאָרט געווען אַ מאַגאַזין פאַר ברוך־אייזן. די מצבות פון דעם בית־עלמין זענען אויסגעריסן געוואָרן (מען האָט זיך מיט זיי באַנוצט ביים אויספּלאַסטערן די גאַסן) און אויפן פעלד האָבן זיך געפּאַשעט בהמות. בלויז די אויפשריפט „שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל" איז פאַרבליבן [2].

די מערדערישע האַק האָט אָפּגעהאַקט דאָס יידישע לעבן וואָס האָט דורות־לאַנג געבליט און עס צעשטערט אויף תמיד. דער קאָמיטעט פון די פלאָצקער יידן, וואָס האָט זיך שוין אָרגאַניזירט אין אַפּריל 1945, האָט פּרובירט צו באַנייען דאָס יידישע לעבן און האָט אַפילו ביים אָנהייב מצליח געווען אין זיינע אַקציעס, אָבער צום סוף זענען אַלע זיינע גרויסע באַמיאונגען געוואָרן צו גאָרנישט.

אין דעם גרויסן בית־המדרש און די קהילה־ביוראָס, וואָס זענען פאַרבליבן גאַנץ, האָבן זיך פאַרזאַמלט אין די ערשטע טעג עטלעכע צענדליקער גרעסערע יידן. זיי האָבן געוווינט אין דעם שעכט־הויז ביים בית־המדרש און געגעסן פון אַ בשותפותדיקער קיך, ווו די פרויען האָבן געקאָכט. אין זייער שפּיץ האָבן זיך געשטעלט דער אַלטער געזעלשאַפטלעכער עסקן אַלפרעד בליי, מיט י. ג. בורשטין, יהושע בוך, די ברידער פּאַפּיערטשיק, חוה גוטערמאַן א. אַ. עס איז צו אונטערשטרייכן, אַז די ערשטע הילף איז אָנגעקומען פון די פלאָצקער ברידער־אָרגאַניזאַציעס אין ארץ־ישראל, אַמעריקע און אַרגענטינע.

די ערשטע אויפגאַבע וואָס איז געשטאַנען פאַרן קאָמיטעט איז געווען צו געפינען אַרבעט פאַר די יידן. הלוואות און סובווענצן פאַר פּראָדוקטיוויזאַציע זענען דערהאַלטן געוואָרן פון דעם יידישן צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע. עס זענען געעפנט געוואָרן מער ווי 20 וואַרשטאַטן, אָבער סוף 1946 איז זייער צאָל געווען בלויז 18 און אין 1948 נאָר 16 (שניידעריי, קירזשנעריי, גלעזעריי, צאָן־טעכניק, שוסטעריי, פאָטאָגראַפיע־סטודיע א. אַ.). פיל באַמיאונגען זענען געווידמעט געוואָרן בכדי צו עפענען קאָאָפּעראַטיוון פאַר שניידערס, וועבערס, זאָקן־פּראָדוקציע. מאַשינען און כל מיני טעכנישע אינסטרומענטן האָט געשיקט דער „אָרט" פון וואַרשע.

די רעגירונגס־אַמטן האָבן זיך בדרך כלל באַצויגן מיט סימפּאַטיע צו דער אַקציע פון דעם קאָמיטעט און געווען באַרייט צו העלפן.

אין די יאָרן 1946 און 1947 האָט דער קאָמיטעט אויסגעהאַלטן אַ יתומים־הויז, ווו ס'האָבן געוווינט אויך האַלבע יתומים, געבוירענע בשעת דער מלחמה. עס האָבן זיך דאָרט דערצויגן, אונטער דער אויפזיכט פון אַ דערציערין, 12 קינדער, באַקומענדיק עסן דריי מאָל אין טאָג. אַחוץ דעם זענען געגרינדעט געוואָרן: אַ פאָלקסקיך, אַ קלוב מיט אַ ביבליאָטעק און אַ לעזע־זאַל, אַ דראַמאַטישער קרייז און אַ כאָר, אַ „טראָפּן־מילך"־סטאַציע, אַן אָפּטיילונג פון „טאָז", אַ גמילות־חסד קאַסע א. אַ. [3]. דער „טאָז" האָט באַקומען הילף און מעדיצין־אינסטרומענטן פון דער צענטראַלע אין וואַרשע און דערלאַנגט הילף פאַר די קראַנקע, געשיקט זיי צו די פּוילישע דאָקטוירים (יידישע זענען נישט געווען בנמצא) און זיי געגעבן בחינם רפואות.

דער קאָמיטעט האָט אויך מטהר געווען דעם בית־

עלמין, וואָס איז חרוב געוואָרן דורך די דייטשן, אויפגעשטעלט אַ צוים און אַ הייזל פאַר דעם וועכטער, איינגעפלאַנצט ביימער און אויסגעבויט אויף דעם שטח אַ דענקמאָל פאַר די קרבנות פון דעם אומקום.

די צערעמאָניע פון לייגן דעם גרונטשטיין פאַרן דענקמאָל איז פאָרגעקומען דעם 23סטן אָקטאָבער 1946, אָבער די אַרבעטן פון זיין אויפשטעלן האָבן זיך אָנגעהויבן ערשט אין דער ערשטער העלפט פון 1948 לויטן פּראָיעקט פון דעם פלאָצקער ייד, אַרכיטעקט לייב פּערלמוטער. דער דענקמאָל, פון ווייסן גראַניט־שטיין, (דער יושב־ראש פון קאָמיטעט, בליי, איז געווען זייער טעטיק פאַר דעם ענין), אויף וועלכן עס זענען אויסגעקריצט געוואָרן די 25 נעמען פון די דערשאָסענע קדושים ביי אימעלניץ, איז אַנטהילט געוואָרן דעם 23סטן אָקטאָבער 1949.

פאַר דעם קאָמיטעט איז געשטאַנען די פראַגע ווי אַזוי אָפּצוהיטן די גרויסע שול אַלס דעם לעצטן סימבאָל צום אָנדענק פון די אומגעקומענע פלאָצקער יידן. דער געוועזענער שטאָט־ראַטמאַן בורשטין האָט פאָרגעשלאָגן צו פאַרוואַנדלען די שול אין אַ מאַוזאָלעאום צום אָנדענק פון די קדושים פון פלאָצק און סביבה.

עס איז נישט קיין וווּנדער אַז דער באַנייטער, הגם

עצרת אזכרה של שארית הפליטה הפלוצקאית בגרמניה (לנדסברג, 1947)

די אזכרה איינגעאָרדנט דורך דער פלאָצקער שארית הפליטה אין דייטשלאַנד (לאַנדסבערג)

A memorial assembly of the Sherith Hapleita in Germany

קליינער, פלאָצקער יידישער יישוב האָט זיך דערוואָרבן אַ שם פון אַ דינאַמישער און קאָנסטרוקטיווער געמיינשאַפט. דאָך איז די צאָל פון יידן אָנהייבנדיק שוין פון 1946 כסדר געפאַלן. אין אָקטאָבער 1946 זענען בסך־הכל געווען אין פלאָצק בלויז אַרום 100 יידן[4].

עס איז קיין שום ספק נישט, אַז דער פאָגראָם אין קיעלץ און די אַרטיקע אַנטיסעמיטישע אַטמאָספער, וואָס האָט געפונען איר אויסדרוק אין אַ דערשיטערנדיק געשעעניש פאַר פסח פון יענץ יאָר, האָבן געווירקט אויף די עמיגראַציע־טענדענצן פון דער שארית־הפליטה. אַ קריסטלעך קינד איז פאַרשווונדן געוואָרן און באַלד האָבן זיך פאַרשפרייט קלאַנגען אַז די יידן האָבן עס דערמאָרדעט פאַר ריטועלע צוועקן. אַ פחד פאַר אַ פאָגראָם האָט אַרומגענומען די יידן, ווייל געוויסע פוילישע עלעמענטן האָבן געפירט אַן אָפענע העצע, רופנדיק צו הרגענען די רעשט פון די יידן. אַ דאַנק דעם קאָמענדאַנט פון דער פלאָצקער זיכערהייטס־דינסט, קעמפּטשינסקי, אַן עסקן פון די פוילישע סאָציאַליסטן, זענען אַנגענומען געוואָרן ענערגישע שריט בכדי אויסצומיידן אַ פאָגראָם. אַ טאָג שפּעטער איז דאָס קינד געפונען געוואָרן גאַנץ און געזונט. עס איז כדאי צו באַטאָנען, אַז דאָס איז געווען די ערשטע עלילת־דם אין דער געשיכטע פון די פלאָצקער יידן.

עס איז דעריבער נישט קיין וווּנדער, אַז צוזאַמען מיט די „בריחה"־כוואַליעס זענען אָנגעקומען קיין דייטשלאַנד די מערהייט פון די ביים־לעבן פאַרבליבענע פלאָצקער יידישע משפחות. אין דייטשלאַנד האָבן זיך אויך געפונען אַ צאָל געוועזענע לאַגערניקעס, וואָס האָבן זיך נישט צוריקגעקערט אַהיים. בראש פון די פלאָצקער אין דייטשלאַנד איז געווען אַ קאָמיטעט אין פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: ישראל־גרשון בורשטין, גראָסמאַן, מיכאל אַלטמאַן, בעלאַ וואַרשאַוויאַק און זווירעק. דער קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געפונען אין לאַנדסבערג, האָט זיך באַשעפטיקט מיט רעגיסטראַציע און אויפזוכן פון די פלאָצקער יידן ווי אויך מיט צוטיילן פון מאַטעריעלער הילף, וואָס איז אָנגעקומען פון די פלאָצקער אין אַמעריקע. דער קאָמיטעט האָט אויך איינגעאָרדנט אַזכרות און די ערשטע אַזכרה איז פאָרגעקומען אין פעברואַר 1947. אַלע פלאָצקער (אַחוץ איינצלנע משפחות) האָבן פאַרלאָזט דייטשלאַנד, עולה געווען קיין ארץ־ישראל אָדער עמיגרירט קיין אַמעריקע[5].

אין אָקטאָבער 1947 זענען געבליבן אין פלאָצק בלויז 98 יידן[6]. אין חודש מאַי 1957 האָבן דאָרט נאָך געוווינט 28 משפחות (23 מענער, 21 פרויען און 40 קינדער), פון זיי האָבן 18 געאַרבעט אין די קאָאָפּעראַטיוון, 5 אין די רעגירונגס־אַמטן, 3 בעלי־מלאכה אדג״ל. כמעט אַלע פון זיי זענען שפּעטער עולה געווען קיין ישראל.

עס איז ווערט צו באַטאָנען, אַז באַלד נאָכן אַנטשטיין פון מדינת ישראל האָט דער פלאָצקער קאָמיטעט אָרגאַניזירט אַן אַקציע פון שפּענדן בלוט פאַר דער צבא הגנה לישראל. גלייכצייטיק איז געזאַמלט געוואָרן פאַרן „הגנה־פאָנד" אַ באַדייטנדיקער סכום פון 283,800 זל'[7].

בצלאל אָקאַליצאַ און זיינע חברים, וואָס האָבן פאַרלאָזט פלאָצק באַלד נאָכן פאָגראָם אין קיעלץ און אַוועק קיין טשעכיען און עסטרייך, האָבן דאָרט געאַרבעט אין דער אָרגאַניזאַציע פון דער אומלעגאַלער עליה (עליה ב׳).

צום סוף דאַרף דערמאָנט ווערן רחל טיבער, וואָס האָט דורכגעמאַכט עטלעכע דייטשע לאַגערן און איז געפאָרן מיט אַ מעפּילים־שיף קיין ארץ־ישראל. ווען די מעפּילים זענען אַראָפּ ביינאַכט נעבן די ברעגעס פון לאַנד, איז זי דערטרונקען געוואָרן אין ים.

אין יאָר 1959 זענען אין פּלאָצק פאַרבליבן בלויז 3 יידן. דער אַלטיטשקער פרעזעס פון קאָמיטעט, בליי, וואָס האָט געגלייבט, אַז עס וועט אים געלונגען צו באַנייען דעם יידישן יישוב אין פּלאָצק, איז געשטאָרבן און באַגראָבן געוואָרן אויפן פּלאָצקער בית־עלמין[7]. מיכאל קעניגסבערג, מיטגליד פון העכסטן פּוילישן געריכט אין וואַרשע, האָט געמאַכט אָנשטרענגונגען כדי צו שאַפן אַ פאָנד לטובת דער רעסטאַווראַציע פון דעם פּלאָצקער יידישן דענקמאָל, וואָס שטייט איינזאַם אויפן בית־עלמין.

באַמערקונגען צום פערטן טייל

1. אָקאָליצאַ און זיין פרוי האָבן זיך צוריקגעקערט פון סיביר אין מערץ 1946 און געוווינט אין וואַלבזשיך. זיי האָבן פאַרלאָזט פּוילן נאָכן פּאָגראָם אין קיעלץ.

2. די ווערטער פון בליי זענען פאַרשריבן אין פּראָטאָקאָל; זע אויך דעם מעמאָראַנדום פון י. ג. בורשטין פון אויגוסט 1947; מאלאנעק, ציט׳; דווידאָוויטש, ציט׳.

3. בריוו פון בלייען. די הילף, וועלכע עס האָט באַקומען דער קאָמיטעט איז געווען אַרום 10 טויזנט זלאָטעס. אין 1948 האָט דער פּלאָצקער קאָמיטעט באַקומען פון דעם וואַרשעווער קאָמיטעט 994.240 זל׳. פון דעם איז פאַר דער קינדער־היים (13 קינדער) אויסגעגעבן געוואָרן 29,800 זל׳, פאַר סאָציאַלער הילף — 10,000 זל׳, אויף געהאַלטן פון קאָמיטעט־אָנגעשטעלטע — 291,340 זל׳ (באַריכט פון דעם פּלאָצקער קאָמיטעט). זע אויך די עדות פון מ. גלאָבוס און פ. ריבאַק: „טרויער־פּ״יערונג אין פּלאָצק לכבוד די אומגעבראַכטע יידן אין דער צ״יט פון דער היטלער־אָקופּאַציע״, „דאָס נייע לעבן״, נומ׳ 116 (397).

4. מאלאנעק, ריבאַק, ציט׳; לטובת דעם אויפשטעלן פון דעם דענקמאָל איז געזאַמלט געוואָרן ביי די יידן אין פּלאָצק 113,000 זל׳, פון פּלאָצקער יידן פון אויסער דער שטאָט — 186,000 זל׳, פון לאַנדסמאַנשאַפטן — 310,000 זל׳, פון דזשאָינט — 50,000 זל׳, פון דעם צענטראַלן יידישן קאָמיטעט — 150,000 זל׳ (באַריכט פון קאָמיטעט).

5. עדות פון מ. גלאָבוס.

6. „Sprawa żydowskiej bóżnicy na Placu 13 Straconych", „Jedność Mazowiecka", 24—31.10.1947.

7. באַריכט פון פּלאָצקער יידישן קאָמיטעט. פאַרגלייך מיט גרינשפּאַן, ציט׳.

מכתבים של יהודי פלוצק מעיירות הגירוש

בארכיון רינגלבלום השתמרו עשרות מכתבים כתובים בידי יהודי פלוצק, אשר גורשו בחודשי פברואר־מרץ 1941 באופן אכזרי מעירם ופוזרו, לאחר שעברו את מחנה־המיון המחריד בדז'אלדובו, בעיירות וכפרים של מחוז קילצה. הם נשארו ללא כל אמצעים, כי כל רכושם נשדד מהם בליל הגירוש והנותר נלקח מהם במחנה. מחוסרי כל, מוכי רעב וחולי, הם הזדקקו תיכף לעזרה סוציאלית, אשר לא תמיד הוגשה להם על ידי יהודי מקום גירושם ולו בצורה המינימאלית, כי הרי קצרו הידיים מלהושיע. יהודי פלוצק הבינו מיד שאם לא יתארגנו בעצמם, הם אבודים. ואכן, בכל מקום בו התרכזו המגורשים, הוקם ועד ציבורי, אשר החל במאמצים גדולים כדי לגייס עזרה ולהזעיק קרובים ורחוקים. החלו להישלח פניות דחופות לועד יהודי פלוצק בוורשה ולכתובות אחרות. ואמנם, למרות שבאותה תקופת־אימים אי־אפשר היה לעזור עזרה של ממש, נשלחו בכל זאת סכומי־סיוע ראשונים. ד"ר עמנואל רינגלבלום, ההיסטוריון והארכיבר של גיטו ורשה, שמר על מכתבים אלה, כדוגמת מיסמכים היסטוריים אחרים שנמסרו לו לשמירה, והודות לכך הם רואים אור. המכון היהודי ההיסטורי בוורשה, ובפרט החוקר־ההיסטוריון, מר אדם רוטקובסקי, עשו כמיטב יכולתם כדי לדלות מבין אלפי המיסמכים של ארכיון רינגלבלום חומר הנוגע ליהודי פלוצק והעבירו אותו למערכת.

המכתבים שנצטט להלן הם חלק מהחומר, אשר נתקבל, והם מתפרסמים בשפה שבה נכתבו ולצדם תרגום לעברית. הם נכתבו בדם אחינו ואחיותינו זמן קצר לפני עלותם על המוקד. הם זועקים אלינו עד היום וזעקתם לא תיפסק לעולם.

מכתבים מבודזנטין (מרס—יוני 1941)

ת ר ג ו ם:

ועד הפלוצקאים בבודזנטין

בודזנטין, 16.3.1941

אל

ועד הפלוצקאים

ב ו ו ר ש ה

הרינו מתכבדים להודיעכם בזאת שהיום הוקם כאן ועד המייצג 1500 מגורשים מפלוצק בהרכב: 1. ד"ר בלומן יעקב, 2. ציטרין הרש, 3. הרב אשכנזי ינקל, 4. אינג' רובין יצחק, 5. הורוביץ יונה, 6. לושינסקי בנימין, 7. אלברג פ. ד., 8. גרויער י. א., 9. סטשיג הרש, 10. אייזיק יעקב, 11. קלישר אמזל.

העיירה בודזנטין מונה כ־200 משפחות יהודיות, שהן 900 נפשות. שני המשלוחים הראשונים של מגורשי פלוצק שהגיעו לבודזנטין מנו 700 נפשות, אשר שוכנו על יד המשפחות בתנאים פרימיטיביים למדי. בשבוע שעבר, משלוח של פלוצקאים שמנה 1000 איש, אשר היה מיועד לוויז'בניק ואף שוכן שם, גורש אף הוא לבודזנטין במספר של 800 נפשות, כך שביחד מגיע מספר מגורשי פלוצק לכאן ל־1500 נפשות, שהן 25% מכלל האוכלוסיה היהודית הפלוצקאית.

נוכח מספר כזה של מגורשים אי־אפשר היה לשכן את כולם בדירות, כי אלה הן ביקתות עץ קטנות ובחדרון אחד מתגוררים 10—17 איש. לכן נשארו כ־500 איש בבית הכנסת ובו אין די מקום למספר רב כזה של אנשים. מחציתם נאלצת ללון תחת כיפת השמים.

KOMITET PŁOCCZAN
W BODZENTYNIE

Bodzentyn, dn. 16.III.1941 r.

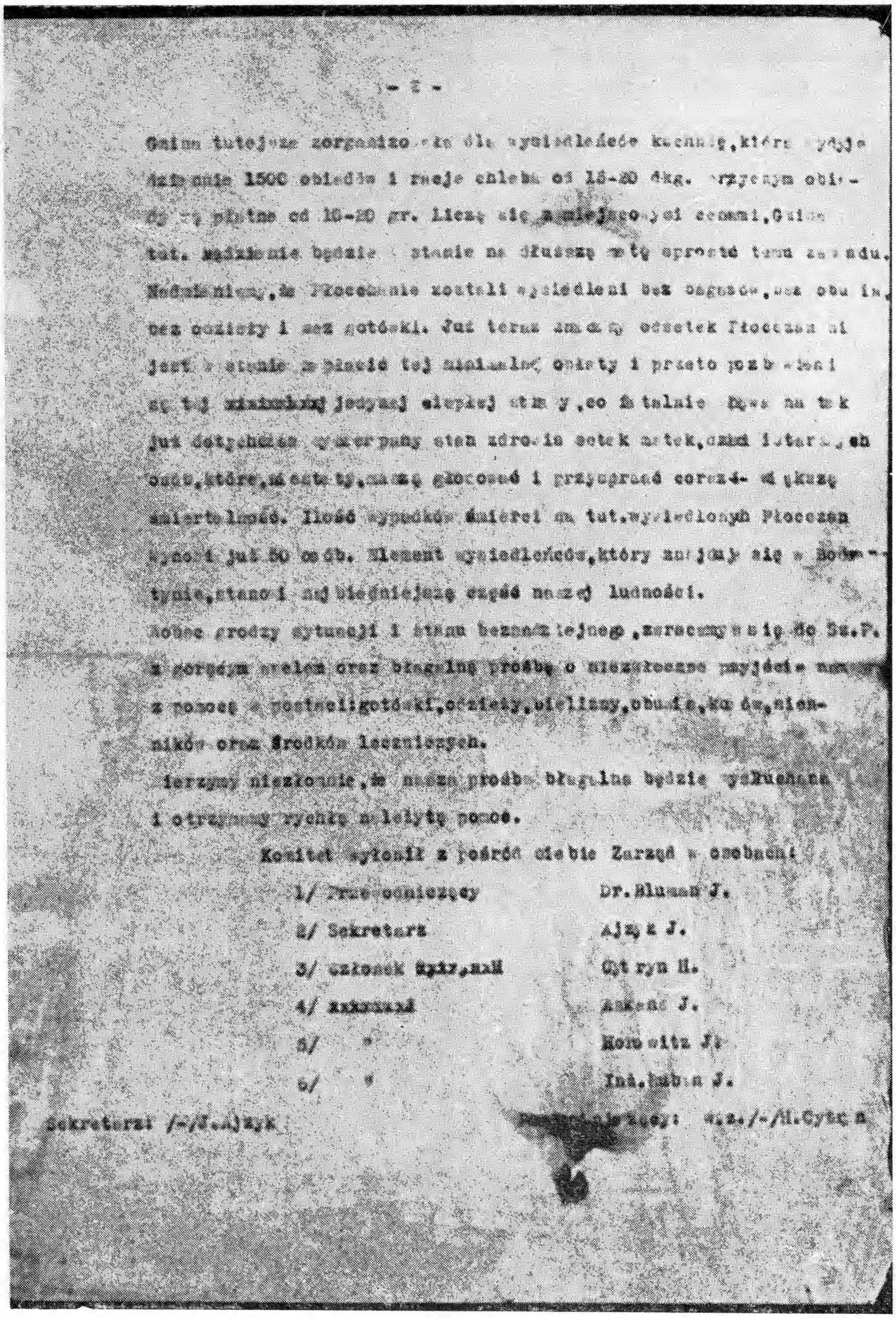
Do
Komitetu Płocczan w W a r s z a w i e

Niniejszym mamy zaszczyt zakomunikować Sz. P., iż w dniu dzisiejszym został utworzony Komitet, reprezentujący 1500 wysiedlonych z Płocka w osobach: 1. Dr. Bluman Jakub, 2. Cytryn Hersz, 3. Rabin Askanas Jankiel, 4. Inż. Rubin Izaak, 5. Horowic Jojne, 6. Luszyński Benjamin, 7. Elberg F. D., 8. Grojer J. A., 9. Strzyg Herz, 10. Ajzyk Jakob i 11. Kaliszer Amzel.

Miasteczko Bodzentyn liczy ok. 200 rodzin żydowskich, co stanowi 900 dusz.

Pierwsze dwa transporty wysiedlonych z Płocka, przybyłe do Bodzentyna, liczyły 700 dusz, które zostały zakwaterowane przy rodzinach w dość prymitywnych warunkach. W ubiegłym tygodniu transport Płocczan, liczący 1000 osób, który już był przeznaczony i zakwaterowany w Wierzbniku, został wysiedlony również do Bodzentyna w liczbie 800 osób, tak że razem jest nas tu wysiedlonych z Płocka 1500 osób, co stanowi 25% ludności żydowskiej Płocka.

Wobec takiej ilości wysiedleńców i wobec braku mieszkań niemożliwością jest wszystkich po mieszkaniach zakwaterować, gdyż są to małe domki drewniane, w małej izdebce są ulokowani 10—16 osób, tak że ok. 500 osób pozostało w synagodze, gdzie niema miejsca dla takiej ilości ludzi. Połowa tej liczby zmuszona jest nocować pod gołym niebem.

\- 2 -

Gmina tutejsza zorganizowała dla wysiedleńców kuchnię, która wydaje dziennie 1500 obiadów i racje chleba od 15-20 dkg. Przyczym obiady są płatne od 10-20 gr. Licząc się z miejscowymi cenami, Gmina tut. [illegible] będzie w stanie na dłuższą metę sprostać temu zadaniu. Nadmieniamy, że Płocczanie zostali wysiedleni bez bagażów, bez obuwia, bez odzieży i bez gotówki. Już teraz znaczny odsetek Płocczan nie jest w stanie zapłacić tej minimalnej opłaty i przeto pozbawieni są tej [illegible] jedynej ciepłej strawy, co fatalnie odbija się na tak już dotychczas wyczerpany stan zdrowia setek dzieci, starców i osób, które, [illegible], muszą głodować i przyspieszać coraz większą śmiertelność. Ilość wypadków śmierci wśród tut. wysiedlonych Płocczan wynosi już 50 osób. Element wysiedleńców, który znajduje się w Bodzentynie, stanowi najbiedniejszą część naszej ludności.

Wobec grozy sytuacji i stanu beznadziejnego, zwracamy się do Sz. P. z gorącym apelem oraz błagalną prośbą o niezwłoczne przyjście nam z pomocą w postaci gotówki, odzieży, bielizny, obuwia, [illegible], sienników oraz środków leczniczych.

Wierzymy niezłomnie, że nasza prośba błagalna będzie wysłuchana i otrzymamy rychłą i należytą pomoc.

Komitet wyłonił z pośród siebie Zarząd w osobach:

1/ Przewodniczący	Dr. Bluman J.
2/ Sekretarz	Ajzyk J.
3/ Członek Skarbnik	Cytryn H.
4/ [illegible]	Askenazi J.
5/ "	Horowitz J.
6/ "	Inż. Lubin J.

Sekretarz: /-/J. Ajzyk Przewodniczący: w. z. /-/H. Cytryn

דף ממכתבו של ועד המגורשים בבודזנטין (ארכיון רינגלבלום)   אַ בלעטל פון דעם בריוו געשריבן דורכן פליטים־קאָמיטעט אין באָדזענטין

Part of a letter by the Committee of the Exilees in Bodzentyn (Ringelblum Archive)

Do chwili przybycia wysiedleńców z Płocka w Bodzentynie znajdowało się 200 uchodźców z Łodzi i innych miast, którzy korzystali z opieki tut. Gminy, jak również pokaźna liczba miejscowych biedaków, która korzysta z publicznych funduszów.

Gmina tutejsza zorganizowała dla wysiedleńców kuchnię, która wydaje dziennie 1500 obiadów i racje chleba od 15—20 dkg. przyczym obiady są płatne od 10—20 gr. Licząc się z miejscowymi cenami, Gmina

עד לבואם של המגורשים מפלוצק היו בבודזנטין כ־200 פליטים מלודז׳ ומערים אחרות והם נהנו מעזרת הקהילה וכמו־כן מספר ניכר של עניים מקומיים, המקבלים תמיכה ממפעלי העזרה. הקהילה אירגנה בשביל המגורשים בית תמחוי המבשל יום־יום 1500 ארוחות והמחלק מנות לחם של 150—200 גרמים. בעד הארוחות משלמים 10—20 גרושים. בהתחשב עם מחירי המיצרכים במקום, לא תוכל הקהילה להמשיך זמן רב במילוי התפקיד הזה.

הננו לציין שהפלוצקאים גורשו ללא חפצים, ללא נעליים ובגדים וללא כסף. כבר כעת אחוז ניכר מהפלוצקאים אינו מסוגל לשלם מחיר נמוך זה ולכן האנשים משוללים אפשרות יחידה זו של קבלת אוכל חם — דבר המשפיע בצורה מסוכנת על מצב בריאותם המעורער כבר בלאו הכי של מאות אמהות, ילדים וקשישים, הנאלצים לסבול רעב והמגדילים את השיעור הגבוה של תמותה. מספר מקרי המוות בין מגורשי פלוצק הנמצאים כאן מגיע כבר ל־50. המגורשים הנמצאים בבודזנטין השתייכו לשכבה הענייה ביותר שבקהילתנו.

נוכח המצב האיום והמחוסר תקוה, הננו פונים לכב׳ בקריאה חמה ובתחנונים לבוא מיד לעזרתנו בצורה של מזומנים, בגדים, לבנים, נעליים, שמיכות, מזרונים ותרופות.

אנו מאמינים באמונה שלמה שתחנונינו יישמעו ואנו נקבל בהקדם את העזרה הדרושה.

הועד בחר מתוכו הנהלה בהרכב הבא:

יושב־ראש	ד״ר בלומן י.
מזכיר	אייזיק י.
חברים:	ציטרין ה.
	אשכנזי י.
	הורוביץ י.
	אינז׳ רובין י.

המזכיר: י. אייזיק ב/יושב־ראש: ה. ציטרין

tut. nie będzie w stanie na dłuższą metę sprostać temu zadaniu. Nadmieniamy, że Płocczanie zostali wysiedleni bez bagażów, bez obuwia, bez odzieży i bez gotówki. Już teraz znaczny odsetek Płocczan nie jest w stanie zapłacić tej minimalnej opłaty i przeto pozbawieni są tej jedynej ciepłej strawy, co fatalnie wpływa na tak już dotychczas wyczerpany stan zdrowia setek matek, dzieci i starszych osób, które, niestety, muszą głodować i przysparzać coraz większą śmiertelność.

Ilość wypadków śmierci na tut. wysiedlonych Płocczan wynosi już 50 osób. Element wysiedleńców, który znajduje się w Bodzentynie, stanowi najbiedniejszą część naszej ludności.

Wobec grozy sytuacji i stanu beznadziejnego, zwracamy się do Sz. P. z gorącym apelem oraz błagalną prośbą o niezwłoczne przyście z pomocą w postaci: gotówki, odzieży, bielizny, obuwia, koców, sienników oraz środków leczniczych.

Wierzymy niezłomnie, że nasza prośba błagalna będzie wysłuchana i otrzymamy rychłą należytą pomoc.

Komitet wyłonił z pośród siebie Zarząd w osobach:

1) Przewodniczący Dr. Bluman J.
2) Sekretarz Ajzyk J.

Członkowie:
3) Cytryn H.
4) Askanas J.
5) Horowic J.
6) Inż. Rubin J.

Sekr.: (—) **J. Ajzyk** Przewodn.: **w. z.** (—) **H. Cytryn**

* * *

תרגום:

מר אליהו היקר! אני כותב בשמו של בן־עירנו חיים פלאקס, משום שהוא עצמו מתקשה לכתוב בפולנית. הגורל טילטל אותנו מפלוצק לביקתה משותפת במקום זה שהוא זר בשבילנו. אנו נמצאים בעיירה זו ללא עבודה, ללא כל סיכויים וחושבים איך להתחיל בקיום. כמובן שאנו נזכרים בידידים מהעבר. ובכן מבקש אותך חיים פלאקס שתתקשר בראש וראשונה עם פישל פלידרבלום ושמואל וינטר ושביחד תתיעצו בנוגע לגורלו שהנהו קשה במיוחד משום שחלה לאחרונה במחלת לב. מצדי הנני מקווה שתמצאו אמצעים כדי לאפשר שאדם בעל־ערך זה יתגבר על התקופה הקשה הנוכחית, בפרט שדרישותיו הן מאז ומתמיד צנועות ביותר. העזרה היא הכרחית מחמת מצב בריאותו, תיכף ומיד. נוסף לסיוע כספי דרושה גם תמיכה אחרת: כותונת אחת או שתיים ותחתונים.

באשר לגורל המגורשים מפלוצק — יוודע לכם על כך מהמכתב המפורט שנשלח היום.

באשר עלי, הנני פה עם כל משפחתי ונוטל חלק בגורל היהודי המשותף.

Bodzentyn, 16.III.41

Drogi p. Eliaszu! Piszę w imieniu naszego ziomka Chaima Flaksa, któremu trudno pisać po polsku. Los nas zagnał z Płocka do wspólnej chałupy na tutejszym obcym dla nas gruncie. Siedzimy w tej mieścinie bez pracy i jakichkolwiek widoków i zastanawiamy się nad tym jak zacząć wegetację. Wspominamy oczywiście dawnych przyjaciół. Prosi więc Pana Chaim Flaks, żeby Pan porozumiał się w pierwszym rzędzie z Fiszlem Fliderblumem i Samuelem Winterem i żebyście się wspólnie zastanowili nad Jego losem, tymbardziej ciężkim z powodu nabytej ostatnio choroby serca. Ze swej strony mam nadzieję, że znajdziecie odpowiednie środki, które umożliwiłyby temu wartościowemu człowiekowi przebrnięcie przez ten ciężki okres, tymbardziej że jego wymagania są od zawsze bardzo skromne. Pomoc potrzebna jest jednak — ze względu na stan zdrowia — natychmiast. Poza pomocą materjalną potrzebne jest i inne poparcie: 1 lub 2 koszule, kalesony.

Co do losu przesiedlonych tu Płocczan dowiecie się z obszernego pisma, które wam dziś wysłano.

בשם חיים פלאקס הריני מברך את כל אלה אליהם הוא פונה.

ברכותי הלבביות שלוחות לך ולרעייתך שהכרתיה בפלוצק.

רובין.

Co do mnie, to jestem tu z całą rodziną i dzielę wspólną żydowską dolę.

W imieniu Chaima Flaksa pozdrawiam Pana i małżonkę, którą w Płocku poznałem.

Rubin

* * *

תרגום:

בודזנטין, 5 באפריל 1941

אליהו יקירי, קיבלתי גלויתך ובודאי תבין בעצמך שהידיעה על אסונך המשפחתי, שאודותיו לא ידעתי עד כה מאומה, גרמה לי זעזוע עמוק. במה אוכל לנחם אותך, אליהו יקירי, בכאבך, פרט להבעת השתתפותי בצער? דבריך אלי נגעו בנפשי וחיזקוני. הרי אני מכיר אותך ואת לבך. אני זוכר כל מה שעשית למעני בימי חייך. כל מלת תודה יכולה אם כן להישמע כדבר בדיחה.

בזמן האחרון איבדתי הכל — במובן פיסי, רוחני וחומרי. מהלבנים נמצאת ברשותי רק כותונת אחד ויחידה וזוג תחתונים קרועים. אני מתגורר בחדר־בידוד, מנותק מהעולם החיצוני, כי מזלי רצה שדווקא בעל הבית, אצלו אני גר, יחלה במחלה מידבקת. וכך במשך יום שלם יושב אני בודד כאותו המצורע התנ"כי, מחוץ למחנה.

באם תשלח לי קצת כסף, אבקשך לשלחו לכתובתי או לציין בפירוש חיים פלאקס, כדי שזה לא יתערבב עם הכסף בשביל ועד הפלוצקאים. חייב אני פה בבודזנטין די הרבה כסף ובתוך זה מגיע ממני לועד למעלה מעשרים זלוטי.

הנני ממש ללא פרוטה. כשאקבל ממך איזשהו סכום כסף, אודיע לך על כך מיד.

מיכאל גר בחדר קר וחשוך שמקפצים בו עכברושים. הוא תמיד חולה, פניו נפוחות ודומני שהוא חי במחסור גדול.

היה בריא וחזק

שלך

חיים פלאקס.

באָדזענטין, 5טן אַפּריל 1941.

מיין ליבער אליהו, אייער קאַרטל האָב איך דערהאַלטן, און איר וועט אַליין פאַרשטיין, אַז די ידיעה וועגן אייער משפחה־אומגליק, פון וועלכן איך האָב אַפילו נישט געוווּסט האָט מיך טיף דערשיטערט. מיט וואָס קען מען דען אייך, מיין טייערער אליהו, טרייסטן אין אייער ווייטאָק אויסער מיטן אָנטיילנעמען אין אייער צער? אייערע ווערטער צו מיר האָבן מיך גערירט און געשטאַרקט. איך קען אייך און אייער האַרץ. איך געדענק אַלץ, וואָס איר האָט פאַר מיר געטאָן אין אייער לעבן. יעדער דאַנק וואָלט געקלינגען ווי חוזק.

איך האָב לעצטנס אַלץ פאַרלוירן — אַזוי פיזיש, אַזוי גייסטיק, אַזוי מאַטעריעל. פון וועש, פאַרמאָג איך בלויז איין און איינציק העמד און אַ פּאָר צעפליקטע גאַטקעס. ווױנען וווין איך אין אַן איזאָלאַציע־שטיבל, אָפּגעשיידט פון דער אַרומיקער וועלט, ווייל מיין מזל האָט גראָד געוואָלט, אַז דער באַלעבאָס, ביי וועלכן איך וווין איז קראַנק געוואָרן אויף אַן אָנשטעקיקע קרענק. זיץ איך אַ גאַנצן טאָג איינער אַליין, ווי אַ ביבלישער מצורע, מחוץ למחנה.

אויב איר וועט מיר אַרויסשיקן עפּעס געלט, טאָ שיקט מיר גיטיקסט אויף מיין אַדרעס אָדער שרייבט צו בפירוש חיים פלאַקס, בכדי עס זאָל זיך נישט מישן מיטן געלט פאַרן פלאָצקער קאָמיטעט. איך בין פאַרשולדיקט דאָ, אין באָדזענטין אַ היפּש ביסל געלט, דערונטער קומט אויך דעם קאָמיטעט עטלעכע און צוואַנציק זלאָטעס.

איך בין בוכשטעבלעך אָן אַ גראָשן. ווי באַלד איך וועל נאָר דערהאַלטן פון אייך עפּעס געלט, וועל איך אייך באַלד מודיע זיין.

מיכאל וווינט אין אַ קאַלטער, פינצטערער שטוב, ווי עס שפּרינגען אַרום שטשורעס, ער איז כסדר קראַנק, האָט אַ געשוואָלן פּנים און לעבט גלייב איך אין אַ גרויסער נויט.

בלייבט געזונט און שטאַרק   אייער

חיים פלאַקס.

* * *

תרגום:

בודזנטין, 1 במאי 1941.

אליהו יקירי! ב־23 באפריל קיבלתי 40 זלוטי. כשולח היה חתום שמו של מר טננבוים, רח' אוסטרובסקה 8, דירה 25. עובדה זו מנעה ממני תשובה מידית. אם כי שערתי לעצמי שהכסף בא ממך, בכל זאת החלטתי לחכות מספר ימים, אולי אקבל גלויה שתסביר לי ממי

באָדזענטין, 1 מאַי 1941.

מיין ליבער אליהו! דעם 23סטן אַפּריל האָב איך דערהאַלטן 40 זלאָטעס. דער אָפּשיקער איז אונטערגעשריבן ה' טענענבוים, אָסטראָווסקאַ 8, וו. 25, דאָס האָט מיך אַ ביסל אָפּגעהאַלטן באַלד צו ענטפערן, ווייל כאָטש איך האָב זיך משער געווען, אַז דאָס איז פון אייך, נאָר דאָך האָב איך באַשטימט צו וואַרטן עטלעכע טעג, אפשר

הכסף. אולם היות ועד היום לא קיבלתי כל ידיעה ולא פניתי לאיש חוץ ממך, מאמין אני באמונה שלמה, שזה בא ממך והנני להודיעך שלמעני לקחתי 20 זלוטי ו־20 זלוטי נתתי למיכאל.

שעת קבלת הכסף היתה בשבילי השעה המאושרת ביותר מאז הנני פה. לפתע התברר לי שיהיה לי מה לאכול במשך מספר ימים ולא אאלץ להסתובב חצי־עיוור עם הרגשת עלפון וסחרחורת ראש. למגורשי פלוצק, שהם בעצמם ללא אמצעים, ושאצלם לוויתי קודם, החזרתי כספם ובעיקר לאלה הזקוקים ביותר. בעד תשומת־הלב, הכסף והטרחה — מה אאחל לך?

במובן הפיסי הנני מרגיש עצמי יותר ויותר טוב. חשבתי שהכאב בצד השמאלי של גופי יימשך לעולמים. כעת יכול אני כבר לנוע ואינני סוחב יותר את רגלי. כמו כן אינני חש יותר מיחושים בלב. ביום ה׳ ההוא בפלוצק הייתי משעה 6 בבוקר עד 1 בצהרים ללא הכרה. כלום לא ידעתי, מאומה לא הרגשתי. כשהתעוררתי הייתי כבר אחרי מלאווה.

אני מאמין שהיית, הנך ותישאר נאמן, מציל ויקר מכולם. ולא תשכחני עד שיעבור הזעם.

שלך

חיים פלאקס.

תודה לבבית בעד ה־20 זל׳ ששלחת ובקשה לא לשכוח אותנו בעתיד.

דרישות שלום לך וכל ידידינו הפלוצקאים הנמצאים בוורשה.

מיכאל.

וועל איך דערהאלטן אַ קאַרטל, וואָס עס וועט מיר אויפ־קלערן קלאָר פון וועמען דאָס איז. נאָר אַזוי ווי איך האָב ביז היינט קיין גענויערע ידיעה און אַזוי ווי איך האָב צו קיינעמען מער געשריבן ווי צו אייך, גלייב איך באמונה שלמה, אַז דאָס איז פון אייך און שרייב אייך, אַז 20 זל. האָב איך גענומען פאַר זיך און 20 פאַר מיכאלן.

די שעה, ווען איך האָב דערהאַלטן דאָס געלט איז געווען די גליקלעכסטע שעה זינט איך בין דאָ. עס איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז איך וועל האָבן עטלעכע טעג צו עסן און נישט דאַרפן אַרומצושפּאַצירן כמעט אַ בלינדער מיט האַרץ־חלשות און קאָפּ־שווינדל. איך האָב מיר גע־האַט געבאָרגט אַ פּאָר גילדן ביי פּלאָצקער גרושים, אַליין אָן מיטלען צום לעבן, און די סאַמע נויטבאַדערפטיקסטע פון זיי אָפּגעצאָלט. פאַר אייער געדענקען, געלד און טרחה — וואָס זאָל איך אייך ווינטשן?

איך פיל מיך פיזיש וואָס אַ מאָל בעסער. איך האָב געמיינט, אַז דער ווייטיק אין לינקן טייל קערפּער וועט אָנהאַלטן אייביק. איצט קען איך מיך באַוועגן, שלעפּ מער נישט נאָך דעם פוס. איך פיל אויך מער נישט קיין שטעכ־רונג אין האַרץ. איך בין יענעם דאָנערשטיק אין פּלאָצק פון 6 אַ זייגער אין דער פרי ביז 1 נ. מ. נישט געווען אַ דאַיקער, גאָרנישט געוווּסט, גאָרנישט געפילט, גאָרנישט געשפּירט. איך האָב זיך אויפגעוואַכט הינטער מלאַווע.

איך גלויב, אַז איר זענט געווען, זינט און וועט בלייבן מיין געטרייער, ר׳עטער און ליבסטער און וועט אויך אויף ווייטער אין מיר נישט פאַרגעסן עד יעבור זעם.

אייער חיים פלאַקס.

אַ האַרציקן דאַנק פאַר די צוגעשיקטע 20 זלאָטעס און בעט אויך ווייטער אָן אונדז נישט פאַרגעסן. איך גריס דיך און אַלע אונדזערע פּלאָצקער פריינד, וועלכע זענען אין וואַרשע.

מיכאל.

* * *

התרגום:

גברת טציה היקרה, לא פעם רציתי לכתוב אליך. ובאם לא עשיתי זאת עד כה, הרי אין זה בגלל ששכחתי אותך. אני שרויה בשפל שמעולם לא ידעתיו. במכתבים אני רק מסוגלת ליילל ולהתלונן על הגורל הקשה שנפל בחלקנו. קורת הרוח נעלמה אי־שם, דומני, לתמיד. אם כי חלפו כבר 10 שבועות מאז איבדנו את בתינו, עדיין לא נקלטנו בתנאי החיים החדשים. מיום ליום חודרת לתוכי יותר ויותר הכרת מצבנו הטראגי ואינני יכולה להתנער מכל אותה הזוועה שעברה עלינו. לולא ניצוץ קטן של תקוה שעדיין מהבהב, הייתי שואלת את עצמי: לשם מה? אולם די בהרהורים אלה, נחזור־נא לעניין. אתמול קיבלתי חבילה שבה היו גם דברים ממך. אני נרגשת מאות זכרון זה... בתנאים שלנו כל חבילה כזאת היא בעלת ערך בלתי משוער. כידוע לך, נשאר מרכושנו

Bodzentyn, d. 13.V.41

Droga p. Teciu,

Już niejednokrotnie chciałam do Pani napisać. Jeżeli nie uczyniłam tego dotychczas, to nie dlatego, że o Pani nie pamiętam. Ale znajduję się w takiej depresji, jak nigdy w życiu. W listach umiem tylko biadać i narzekać na ciężki los, który nam przypadł w udziale. Pogoda ducha znikła gdzieś, chwilami zdaje mi się, że bezpowrotnie. Choć upłynęło 10 tygodni od dnia, w którym utraciliśmy domostwa, jeszcze nie zaaklimatyzowaliśmy się w tych nowych warunkach. Z dnia na dzień coraz bardziej uświadamiam sobie nasze tragiczne położenie i nie mogę otrząsnąć się z tych strasznych przeżyć. Gdyby nie maleńka iskierka nadziei, która tli się jeszcze, zadałabym sobie pytanie: w jakim celu? Ale dosyć tych refleksji. Wróćmy ad rem. Wczoraj otrzymałam paczkę, w której znalazły się też rzeczy od Pani. Jestem wzruszona okazaną mi pamięcią... W naszych warunkach każda taka przesyłka posiada

רק מה שהיה על בשרנו. אני משתדלת לשכוח מה שהשארתי שם, אולם אין זה דבר קל. על כל צעד מורגש חוסר בדברים ההכרחיים ביותר. כל זה עלינו. לדאבוננו, גורלו של הפליט איננו שמח. מצערות אותי החדשות העגומות מקרובי בוורשה. הנני מחוסרת תושיה ואינני יכולה לעזור להם. האמנתי שרוז׳ה, הודות להיכרויות שלה בוורשה, תוכל להיאחז במשהו. והנה הכל הוא נגדנו. ומה נשמע אצלכם? איך אַת מרגישה? ומר אליהו? אחותך ושאר המשפחה? האם אמת היא שי. בורשטין נמצא בוורשה? מישהו אמר לי שמצב אחותו הנמצאת בוויז׳ב־ניק איננו רע. האם קיבלת ידיעות מאחותך הלה? אודה לך בעד כמה מלים של תשובה...

(חתימה בלתי־קריאה)

nieocenioną wartość. Jak Pani wiadomo, z naszego dobytku zostało tylko to, co mieliśmy na sobie. Staram się zapomnieć o tym, co zostawiłam. Ale nie jest to rzeczą łatwą. Na każdym kroku odczuwa się brak najniezbędniejszych rzeczy.

Tyle o nas. Niestety, niewesoła jest dola uciekiniera. Nadomiar wszystkiego martwią mnie smutne wiadomości od moich z Warszawy. Jestem bezradna i nie mogę im pomóc. Wierzyłam, że Rózia przy swoich znajomościach w W-wie napewno się o coś zahaczy. A tu wszystko się przeciwko nam sprzysięgło. Tyle o nas. A co u Sz. Państwa? Jak się Pani czuje? A p. Eliasz, Sz. Siostra i reszta rodziny? Czy jest prawdą, że J. Bursztyn jest w Warszawie? Opowiadał mi ktoś, że siostrze jego, która jest w Wierzbniku, nieźle się powodzi. Czy otrzymała Pani wiadomości od swej siostry, p. Heli? Byłabym wdzięczna za parę słów odpowiedzi... (Podpis nieczytelny)

* * *

התרגום:

בודזנטין, 20.5.1941

ועד פלוצקאים בבודזנטין

רשום

אל

ועד הפלוצקאים בוורשה

ביום 5 לח. ז. שלחנו לכב׳ מכתב מפורט המתאר את המצב בו אנו שרויים לאחרונה. זהו המכתב השני שעליו לא קיבלנו כל תשובה.

להשלמת התמונה הננו מוסרים לכם כעת פרטים נוספים, אישור על קבלת 300 זל׳ ששכחנו לצרף קודם וכן תיאור דרכי ניצול הכספים.

ועד הקהילה המקומי אינו מקציב לנו אלא 150 ארוחות חינם ליום (בתחילה 100), אולם מספר האנשים הנהנים מארוחות אלו הולך וגדל וכיום מגיע ל־400. הכסף שנשלח על־ידי כב׳ הולך בעיקר לכיסוי ההפרש וכן ניתנת גם עזרה אישית (בעיקר לקניית לחם ותרופות) לאנשים הזקוקים ביותר. תמיכות ניתנות גם למחלימים בשובם מבית החולים אחרי מחלת הטיפוס, כשהם חלושים ביותר.

הננו מדגישים שמספר החולים בטיפוס־בהרות גדל לאחרונה באופן מאיים ביותר והיום נרשם כבר המקרה ה־83 ובתוכם היו כבר 4 מקרי מוות.

מקרי מוות טבעי (בעיקר מאפיסת־כוחות) מתרבים והולכים. אין לנו לגמרי במה לקבור את המתים ומבקשים מכם לעזור לנו בנדון.

בימים אלה הגיעו לבסוף המזרונים שנתקבלו לחלוקה בכמות של 126. חילקנו גם כן 30 זוגות נעליים עם סוליות־עץ שנתקבלו בועד הקהילה. על מקור הדברים

KOMITET ZIOMKOSTWA
PŁOCKIEGO W BODZENTYNIE

Bodzentyn, dn. 20.V.1941 r.

Polecony

Do
Komitetu Ziomkostwa Płockiego w Warszawie

W dniu 5 b. m. wysłaliśmy WPanom obszerny list, opisujący sytuację w jakiej znajdujemy się ostatnio. Był to już drugi, po którym żadnej odpowiedzi nie otrzymaliśmy.

W uzupełnieniu przesyłamy dodatkowe dane, zapomniane pokwitowanie na zł. 300.— oraz komunikujemy o sposobie zużytkowania tej sumy.

Tutejsza Rada nie przyznaje nam więcej niż 150 bezpłatnych obiadów dziennie (początkowo 100), liczba jednak korzystających z tych obiadów wzrasta jednak wciąż i w dniu dzisiejszym dochodzi do 400. Przesłane przez WPanów pieniądze idą właśnie przedewszystkiem na pokrycie tych niedoborów, pozatym wydawane są na pomoce indywidualne (najczęściej na chleb i lekarstwa) dla najbardziej zasługujących na to i wydawane są też na zapomogi dla powracających ze szpitala wycieńczonych po tyfusie.

Zaznaczymy, że liczba zachorowań na tyfus plamisty wzrasta ostatnio w zastraszający sposób, w dniu dzisiejszym zanotowano już 83-ci przypadek, w tym 4 śmiertelne.

Wypadki śmierci normalnej (najczęściej z wycieńczenia) stale się mnożą, nie mamy absolutnie w czem pochować nieboszczyków, prosimy i w tym względzie o pomoc.

W tych dniach przybyły nareszcie sienniki, przydzielono do rozdziału 126 sztuk, rozdzieliliśmy też otrzymane od Rady 30 par obuwia podbitego drzewem,

האלה לא ידוע לנו בבירור, כי אף אחד לא הודיע לנו על כך.

אין אנו יודעים כמה כסף, מזון וצרכי עזרה אחרים מגיע מראדום וממרכזי־סיוע אחרים. לא קיבלנו עד כה שמיכות, בגדים ולבנים שהובטח לשלוח לנו. מה שנוגע לצרכי סיוע שנשלחו בשבילנו — הקשר שלנו עם ועד הקהילה הוא רופף למדי.

ביקוריהם של מר בורנשטיין מהג׳וינט ונציג המועצה הראשית מראדום שעליהם התבשרנו כמה פעמים לא התקיימו, עד כה, לדאבוננו.

אנו מבקשים עוד פעם את כב׳ בדבר מיצוי מהיר ביותר של כל האמצעים, כדי שתוגש לנו עזרה מתאימה למספר האנשים (1200 נפשות) ולתנאי הקיום הבלתי נסב־לים שלנו. עם זאת הריני לציין שכמעט כל עניי עירנו דתרכזו כאן, אבל גם אלה שיש להם עוד משהו, מתייצ־בים בפני סיוט של רעב, המאיים על כולנו, כי מחירי מוצרי הצריכה הראשונים קופצים במהירות מעלה: כיום עולה קילו תפוחי־אדמה 1.50 זל׳ וקילו לחם 7.50.

אנו מצפים לידיעות מכב׳ ועזרה דחופה ביותר.

ב/ המזכיר: י. רובין — יושב ראש

o pochodzeniu tych rzeczy nie wiemy dokładnie, gdyż nikt nam o tym nie komunikował.

Nie wiemy też ile pieniędzy, prowiantu i innej pomocy przychodzi z Radomia i z innych ośrodków pomocy, nie otrzymaliśmy zapowiedzianych koców, odzieży i bielizny. Jeżeli chodzi o nadchodzącą dla nas pomoc — kontakt z tutejszą Radą jest luźny.

Wielokrotnie zapowiedziane odwiedziny p. Borensztejna z Jointu i delegata Rady Naczelnej z Radomia niestety nie odbyły się.

Prosimy jeszcze raz WPanów o jaknajszybsze wykorzystanie wszystkich środków, które przyniosłyby nam pomoc odpowiednią do naszej ilości (1200 dusz) i do niezwykłych warunków bytowania. Zaznaczamy przytym, że cała prawie biedota naszego miasta skupiła się niestety tu, ci, którzy jeszcze coś mają — stoją tak samo wobec zastraszającego widma głodu, który zagraża wszystkim, gdyż ceny artykułów 1-szej potrzeby w sposób niebywale szybki skaczą: w dniu dzisiejszym 1 kg. kartofli zł. 1.50; chleb 7.50.

Oczekujemy od WPanów wieści i jaknajszybszej pomocy.

Sekretarz — Przewodniczący

w/z J. Rubin

* * *

התרגום:

בודזנטין, 21 במאי 1941.

אליהו יקירי! תמיד, ובפרט בזמן האחרון, כשמזדמן לי לכתוב אליך, נדמה לי שאיזושהי יד נעלמת מונעת ממני את הכתיבה. אני מתאר לעצמי את מצב־רוחך, דאגותיך, סיבוכיך ועגמת־נפשך, הבאים עליך מכל צד ופני מסמיקות מבושה שמכתבי עוד מוסיפים לך דאגה, דאבה וטרחה. הרי תמיד אני משמיע את אותן התלונות והקריאות לעזרה: אליהו, עזור! אליהו, הציל! אני שואל את עצמי: עד מתי אפשר לנצל את הזולת ולהכ־ביד עליו?

ובכל זאת, אם כי מצד אחד קשה עלי כתיבתי אליך, הרי מצד שני מנצנצת בי התקוה שאולי על ידי כך יישאר עוד זמן־מה זיק החיים שבקרבי.

המצב בבודזנטין נעשה יותר ויותר קשה והיוקר עולה משעה לשעה. מחירי המזון כאן מתחילים להשתוות לאלה שבוורשה. ומה אפשר לעשות כשבזמן כזה אין בכיס אף פרוטה אחת?

ולכן, באם יש באפשרותך לעשות עוד משהו בשבילנו, בשביל מיכאל ובשבילי, אזי בל תתעייף ידך ותמשיך בזאת, אליהו היקר. כי במידה שתשלח לנו עזרתך מהר

באָדזענטין, 21סטער מאַי 1941.

מיין טייערער אליהו!

שטענדיק, ווען איך דאַרף צו אייך שרייבן, בפרט אין דער לעצטער צייט, קומט מיר פאָר גלייך ווי אַ פאַרבאָר־גענע האַנט וואָלט מיך צוריקגעהאַלטן פון שרייבן. איך שטעל מיר פאָר אייער געמיט־צושטאַנד, אייערע דאגות, קאָפּ־פאַרדרייעניש און עגמת־נפש פון פאַרשידענע זייטן און עס פלאַמט מיר פשוט דאָס פנים פאַר חרפה מיט מיין שרייבן נאָך ניער צו באַשווערן אייער געמיט, אייך גורם צו זיין פרישע זאָרג און מי. שטענדיק אַלץ דאָס אייגענע קלאָגן, אַלץ דער אייגענער הילף־אויסגעשריי: אליהו, העלפט! אליהו, ראַטעוועט! איך פרעג מיך אַליין: ווי לאַנג איז דער שיער יענעם אויסצונוצן, יענעם צו באַ־לעסטיקן?

און דאָך, ווען פון איין זייט איז מיר אַזוי שווער און איבערדרוסיק דאָס שרייבן צו אייך, איז פון דער צווייטער זייט, ווינקט צו מיר די האָפענונג צו קענען דורך דעם איינהאַלטן אויף נאָך אַ געוויסע צייט די פאָר טראָפּנס לעבן אין מיינע אָדערן.

די לאַגע אין באָדזענטין ווערט וואָס אַ מאָל שווערער, דער יקרות שטייגט פון שעה צו שעה. די פרייזן אויף לעבנס־מיטלען הייבן זיך אָן אויסצוגלייכן מיט די וואַר־שעווער. און וואָס טוט מען, אַז מען פאַרמאָגט אין אַזאַ צייט אין גאַנצן נישט קיין גראָשן אין דער טאַש?

אויב איר קענט פאַר אונדז, פאַר מיכאלן און פאַר מיר, ווייטער עפּעס טאָן, זאָל אייער האַנט נישט מיד ווערן, טוט ווייטער, מיין ליבער אליהו! און וואָס פריער

יותר. באותה מידה תהיה העזרה יעילה יותר. מחיר ככר הלחם כיום הוא 18 זלוטי וכמה היא תעלה בעוד יום־יומיים, וביחוד כעבור שבוע ימים, מי יכול לדעת? תאר לעצמך רק איך אפשר לחיות כאן ללא פרוטה אחת (וזהו המצב, בהן־צדקי!) בכיס! מיכאל מכר כבר כל מה שאפשר היה למכור. לי מהתחלה לא היה מה למכור פרט לחגורת־מכנסיים בעד 2 זלוטי.

אולי יש לי בוורשה עוד חברים ומכרים שהיו יכולים לבוא לעזרתי לאחר שתשוחח אתם? האמן לי שמלים אלה נכתבות בדם לבי, מחשבותי מתחילות להתערפל.

נוסף לכל זאת אני סובל תכופות משלשולים והדבר הזה ממרר לי עוד יותר את החיים.

אני מקווה ומאמין שתעשה הכל כדי להצילנו ממיתת־רעב.

הייה בריא ומאושר

שלך

חיים פלאקס.

איר וועט אונדז עפעס צושיקן, אַלץ ווירקזאַמער וועט זיין די הילף. דער פּרייז פון אַ ברויט האַלט דאַ ביים היינטיקן טאָג ביי 18 זל., וויפל עס וועט קאָסטן אין אַ טאָג צי צוויי אַרום, ווער שמועסט נאָך אין אַ וואָך אַרום, ווער קען וויסן? גיט אַ טראַכט, אין דער צייט פון אַזאַ פינצטערן יקרות צו לעבן אָן אַן איינציקן גראָשן (איך פאַרזיכער אייך אויף מיין ערן־וואָרט!) אין דעם טאַש! מיכאל האָט אַלץ, וואָס עס איז נאָר געווען מעגלעך צו פאַרקויפן, פאַרקויפט. איך האָב באַלד, לכתחילה, גאָרנישט געהאַט וואָס צו פאַרקויפן, אויסער דעם הויזן־פּאַסיק פאַר 2 זלאָטעס.

אפשר האָב איך נאָך פריינד און באַקאַנטע אין וואַרשע, וואָס זיי וועלן מיך אונטערשטיצן, ווען איר וועט מיט זיי רעדן. גלייבט מיר, די ווערטער, וואָס איך שרייב צו אייך קאָסטן מיך בלוט און נשמה. די געדאַנקען זענען ביי מיר נישט קלאָר.

דערצו קרענק איך נאָך אָפּט אויף אַ מאָגן־קאַטאַר, וואָס דאָס פאַרביטערט מיר אויך דאָס לעבן.

איך האָף און גלייב, אַז איר וועט טאָן אַלץ מעגלעכע אונדז צו העלפן און צו ראַטעווען פון אַ הונגער־טויט.

בלייבט געזונט און גליקלעך

אייער **חיים פלאַקס**

* * *

התרגום:

ועד הפלוצקאים בבודזנטין — בודזנטין, 25.6.41

אל

הועד של הפלוצקאים בוורשה

בשבוע זה קיבלנו מכם על־ידי מר מ. קילברט 100 זלוטי (וביחד עד כה 400 זלוטי), ועל כך תודה רבה.

הננו שוב פונים בבקשה נמרצת לעזרה, בפרט שמצבנו הורע באופן ניכר. מגיפת טיפוס הבהרות עושה שמות ורק פעולה דחופה ובעלת היקף רב יכולה לעזור. מספר החולים מתקרב ל־200 ומקרי המוות הם כבר לעשרות. בימים האחרונים נמנים ביניהם.... כגון הרב אשכנזי ואשתו ז"ל, פ. ד. אלברג.... אנשולובסקי, לושינסקה, גברת פוקס ורבים, רבים אחרים.

אולם הדבר האופייני הוא, שתושבי המקום אינם חולים, כלומר רק אצל הפלוצקאים נתקלת המחלה בקרקע נוחה, כי אלה הם האנשים שאינם יכולים לגור בתנאים מתאימים לדרישות מינימליות של היגיינה ומעל לכל — אנשים רעבים.

הכרתנו היא שאם כי ועד הקהילה המקומית עושה כל מה שביכולתו, ואולי אפילו יותר מכל ועד במקום אחר, הרי אין באפשרותו להשביע את רעבונם של המוני אדם מדולדלים וסחוטים, שכמעט כולנו משתייכים אליהם.

בחודש זה קיבלנו סוכר ודבש מלאכותי... העיקר הוא, איפוא, תוספת מזון. לצורך זה קיבלנו וממשיכים לקבל...

KOMITET ZIOMKOSTWA
PŁOCKIEGO W BODZENTYNIE

Bodzentyn, dn. 25.VI.41 r.

Do

Komitetu Ziomkostwa Płockiego w Warszawie.

W tym tygodniu otrzymaliśmy od WPanów z rąk p. M. Kilberta zł. 100.— (razem dotychczas zł. 400.—), za które bardzo dziękujemy.

Zwracamy się znów z gorącym apelem o pomoc, tymbardziej że sytuacja nasza znacznie zmieniła się na gorsze. Epidemia tyfusu plamistego czyni tak zastraszające spustoszenie, że pomóc może tylko szybka i na wielką skalę zakrojona akcja. Liczba chorych dochodzi do 200, a ofiary śmiertelne liczą już na dziesiątki; w ostatnich dniach są pośród nich... takie jak błp rab. Askanas z żoną, F. D. Elberg..., Anszułowski, Luszynska, Fuksowa i wiele wiele innych.

Charakterystycznym jest jednak to, że tutejsi stali mieszkańcy nie chorują, t. z. że u Płocczan choroba natrafia na szczególnie podatną glebę, a więc na ludzi nie mających możności mieszkać w warunkach odpowiadających zasadniczym wymogom higieny, a przedewszystkim na ludzi głodnych.

Jesteśmy świadomi tego, że tutejsza Rada robi wszystko co może, robi więcej niż jakakolwiek inna, to nie potrafi jednak zaspokoić głodu zbiedniałych i wynędzniałych mas, do których wszyscy prawie należymy.

W tym miejscu otrzymaliśmy cukier, miód sztucz-

ny... Chodzi więc tylko o dożywianie. Na to otrzymaliśmy i otrzymujemy od Rady 100 zł. i 24 klg chleba tygodniowo, no i zapomogi od WPanów (wynoszą one dotychczas 100 zł. miesięcznie). Żadne inne pieniądze do nas nie dochodzą.

A potrzeby są ogromne, gdyż komitet wydaje zapomogi na chleb i lekarstwa przedewszystkiem, a pozatem na pomoc konstruktywną w formie pożyczek na założenie warsztatu lub handlowanie.

Jak już wspomnieliśmy, z konieczności korzystają z zapomogi prawie wszyscy, m. i. ludzie, którym przed półroczem powodziło się nieźle (J. Elberg, Szylit, Sztern, Rawicka, Ch. J Kalman, H. L. Bzura, Flaksowa, G. Lichtensztein, Grojer, M. Klopman, J. Rechtman, J. Horowic).

Prosimy jaknajmocniej WPanów o nasilenie pomocy przedewszystkiem w kierunku wyjednania w różnych instytucjach (Joint, Kraków i t. d.) pomocy bezpośrednio na nasze ręce, oczywiście bez uszczerbku dla Rady. Każdy tysiąc przysłany do Rady stanowi drobny okruch w pozycji jej wydatków dla nas, podczas gdy przysłany nam stanowiłby potężną broń w walce z epidemią, gdyż zamieniony na chleb i kartofle potrafiłby odpornić wynędzniałe organizmy i skutecznie przeciwstawić się zabójczej epidemii. Przypominamy, że... większość osób... nie jada nic od jednego obiadu do drugiego. Ludzie sprzedali reszty nędznej garderoby, chodzą obdarci i boso, ale co najgorsze mieszkają nadal w ciasnocie i brudzie, sypiają na podłodze często bez słomy. W wyniku tego chorują często całe rodziny — Elberg (pozostałe 3 osoby), Czarnołaski, Inowrocławski, Burdka, Klopman, Borensztein, Lewenberg, Belman, Markowicz i i.

Szpital epidemiczny urządzony tu na prędce nie może z braku funduszów stać na wysokości zadania, tymbardziej że liczba chorujących z każdym dniem wzrasta, a personel nadmiernie przeciążony pracą nie zostaje powiększony.

Prosimy o kołatanie do (wszelkich) możliwych instytucji... chodzi o życie... (musieliśmy) odprowadzić już na miejsce wiecznego spoczynku powyżej 100 z pośród swoich ziomków. Starajcie się wszystkimi siłami, żeby ktoś do nas przyjechał i przyjrzał się naszemu położeniu, naszej katastrofie, naszej zgubie. Może naoczny świadek potrafi nareszcie zrozumieć prawdę naszej niedoli, słuszność naszego krzyku o pomoc. Setki osób dobijają się do nas codziennie o zapomogi, które musimy niestety odmówić. Nietylko my, którzy na tutejszym gruncie reprezentujemy naszych ziomków, ale i wy wszyscy jesteście współodpowiedzialni za skutki jakie może pociągnąć brak natychmiastowej i skutecznej pomocy. Ludzie nikną w oczach... ale największą tragedią naszą są dzieci, przyszłość naszego narodu; z braku odpowiedniej strawy nie potrafią normalnie wyrosnąć, nie potrafią doczekać się innych czasów, do których powinni przecież mieć najwięcej prawa i szans.

מהועד 100 זל׳ ו־24 ק״ג לחם לשבוע וכמו כן העזרה מכם (שעד כה השיעור שלה היה 100 זלוטי לחודש). שום כספים אחרים אינם מגיעים אלינו.

צרכינו הם עצומים, כי הועד שלנו מחלק תמיכה ראשית כל ללחם ותרופות וחוץ מזה לעזרה קונסטרוק־טיבית בצורה של הלוואות לשם פתיחת בית מלאכה או למסחר.

כפי שהזכרנו כבר, נהנים מהתמיכה מתוך הכרח כמעט כולם ובין היתר אנשים, אשר מצבם לפני כחצי שנה היה עדיין לא גרוע, כגון י. אלברג, שיליט, שטרן, רביצקה, ח. י. קלמן, ח. ל. בזורה, גברת פלאקס, ג. ליכטנ־שטיין, גרויר, מ. קלופמן, י. רכטמן, י. הורוביץ.

אנו מבקשים אתכם להגביר את עזרתכם על מנת להשיג בשבילנו עזרה באמצעות כל מיני מוסדות (ג׳וינט, קראקוב וכד׳) ישירות לידינו, אולם כמובן ללא נזק לועד הקהילה. כל אלף הנשלח לועד הקהילה מהווה טיפה בהוצאותיו, אולם כשהוא יישלח אלינו ייהפך לנשק יעיל במלחמה במגיפה, כי תמורתו נשיג לחם ותפוחי־אדמה שיוכלו לחסן את הגופים המדולדלים כדי שיוכלו לעמוד בפני המחלה הקטלנית.

הרינו לציין ש... רוב האנשים... אינו אוכל דבר מארוחת צהריים אחת עד לשניה. האנשים מכרו את שארית בגדיהם הדלים ומתהלכים בלויים ויחפים, ומה שגרוע מזה, ממשיכים לגור בצפיפות ולכלוך וישנים על הרצפות לרוב ללא מצע של קש. התוצאה מכך היא שלעתים חולות משפחות שלמות, כגון: אלברג (3 הנפשות שנותרו), צ׳רנולסקי, אינוברוצלבסקי, בורדקה, קלופמן, בורנשטיין, לבנברג, בלמן, מרקוביץ ואחרים.

בית החולים למחלות מידבקות שאורגן כאן באילתור אינו מסוגל, מחוסר אמצעים, לעמוד בפרץ, בפרט שמדי יום ביומו גדל מספר החולים והצוות העמוס עבודה למעלה ראש אינו גדל.

אנו מבקשים להזעיק את כל המוסדות הבאים בחש־בון. כאן זה ענין של חיים. נאלצנו להוביל למנוחת עדן כבר למעלה מ־100 מבין בני עירנו. השתדלו־נא בכל כוחותיכם שמישהו יסע אלינו כדי שיראה מקרוב את מצבנו, חורבננו, אבדוננו. אולי יוכל עד־ראייה סוף סוף להבין את אמיתות אסוננו ויצדיק את זעקתנו לעזרה. מאות אנשים פונים אלינו יום יום לעזרה, אולם אנו נאלצים לדאבוננו לסרב להם. הרי לא רק אנחנו, שהננו מייצגים פה את בני עירנו, אבל גם אתם כולכם הנכם אחראים לתוצאות שתהיינה בגלל חוסר עזרה מידית ויעילה. אנשינו נמקים לעינינו... אולם עיקר האסון שלנו הנהו גורל הילדים, שהינם עתיד עמנו. הם לא יוכלו לגדול באופן נורמאלי בגלל חוסר מזון ולא יזכו לזמנים טובים יותר, שלזה יש להם הזכות והרשות יותר מכולם.

Wytężcie wszystkie siły, wzmocnijcie pomoc, bodaj kosztem innych, przyślijcie zebraną odzież i bieliznę, bo nigdzie nie jest tak źle jak tu, nigdzie ludzie nie dobijają się tak bezowocnie o pracę jak tu, nigdzie epidemia tyfusu plamistego nie kosi życia ludzkiego jak tu, nigdzie warunki szerzenia sią tej choroby nie są tak jak tu.

Pamiętajcie, że chodzi o życie tysiąca z górą istnień!

Za komitet

H. CYTRYN (inne podpisy nieczytelne)

P. S.: Nasze prośby do WPanów o odpowiedź nie odniosły niestety dotychczas pożądanego skutku, przychodzą natomiast do niektórych członków Komitetu i innych osób prywatnych listy, z których dowiadujemy się o istniejących jakoby w Komitecie tarciach. Oświadczamy, że żadnych tarć w Komitecie niema, pracuje on zgodnie, sprawnie i w miarę swoich sił i możliwości na tutejszym gruncie, skutecznie.

Komitet został ostatnio zreorganizowany, należą do niego: PP. H. Cytryn, J. A. Grojer, J. Horowic i inż. Rubin; współpracują: J. Ajzyk i L. Granat.

תאמצו כל כוחותיכם, תגבירו עזרתכם אפילו על חשבון אחרים, שלחו את הבגדים והלבנים שנאספו, כי בשום מקום אין המצב כה רע כמו פה, בשום מקום אין האנשים תובעים לשווא עבודה כמו פה, בשום מקום אין קציר המוות על ידי מחלת הטיפוס כמו פה, ובשום מקום אין למחלה תנאים כל כך נוחים להתפתחות כמו פה.

זכרו שהענין נוגע בקיומן של למעלה מאלף נפשות!

בשם הועד

ה. ציטרין (חתימות אחרות אינן קריאות)

פ.ס.: בקשותינו אליכם לא נשאו עד כה את הפרי המקווה, לעומת זאת מגיעים למספר חברי הועד ואנשים אחרים מכתבים שמהם נודע לנו שכאילו קיימים חיכוכים בקרב הועד שלנו. אנו מצהירים שאין בועד כל חיכוכים והוא עובד באוירה של שלום וביעילות עד כמה שמאפשרים זאת כוחותיו ותנאי המקום.

לאחרונה התארגן הועד מחדש ומשתייכים אליו הה' ה. ציטרין, י. א. גרויער, י. הורוביץ ואינג' רובין. משתתפים בעבודה: י. אייזיק ול. גראנאט.

וויז'בניק

Wierzbnik, 14.III.1941

Drogi Eliaszu,

Według listu otrzymanego od p. Ewy Majzels z Warszawy, Chłodna 34/27, stwierdziliśmy, że w W-wie utworzył się Komitet Płocczan, prowadzony przez Ciebie i Fliderbluma celem niesienia pomocy wysiedlonym naszego miasta.

Komunikujemy, że ze wszystkich transportów wysiedlonych udało się nam zatrzymać w Wierzbniku ok. 300 naszych rodaków, którzy są bez wszelkich środków materialnych, ja również bez odzieży, bielizny i pościeli. Przyjechaliśmy tu z Działdowa z tym cośmy mieli na siebie. Donosimy zatem, że stworzyliśmy na miejscu tymczasowy Komitet, który ma nawiązać z Wami kontakt celem racjonalnego podziału otrzymanej od Was pomocy.

Wobec powyższego oczekujemy od Was niezwłocznego posłania nam zebranych dotychczas funduszów i rzeczy, jak: koce, sienniki i pościel, które tu są nam już niezbędne, bo społeczeństwo miejscowe i Gmina są za biedne i nie są w stanie nam pomóc.

W skład Komitetu wchodzą:

1) Lewin Jakub, Starachowice, Dolna 54 (u Jabłońskiego).
2) Głowiński Mordka (Motek), Wierzbnik-Starachowice, Kolejowa 28.
3) Wajnsztok Nusyn, Starachowice, Piłsudskiego 38b.
4) Bergson Gerszon, Wierzbnik-Starachowice,
5) Bok Dawid, Wierzbnik-Starachowice, Rynek 24.

Z poważaniem **J. Lewin**

התרגום:

וויז'בניק, 14.3.1941

אליהו היקר,

על יסוד מכתב שנתקבל מגב' חוה מייזלס מוורשה, רחוב כלודנה 34/28, הסקנו שבוורשה הוקם ועד של פלוצקאים בראשותך ביחד עם פלידרבלום לשם הגשת עזרה למגורשי עירנו.

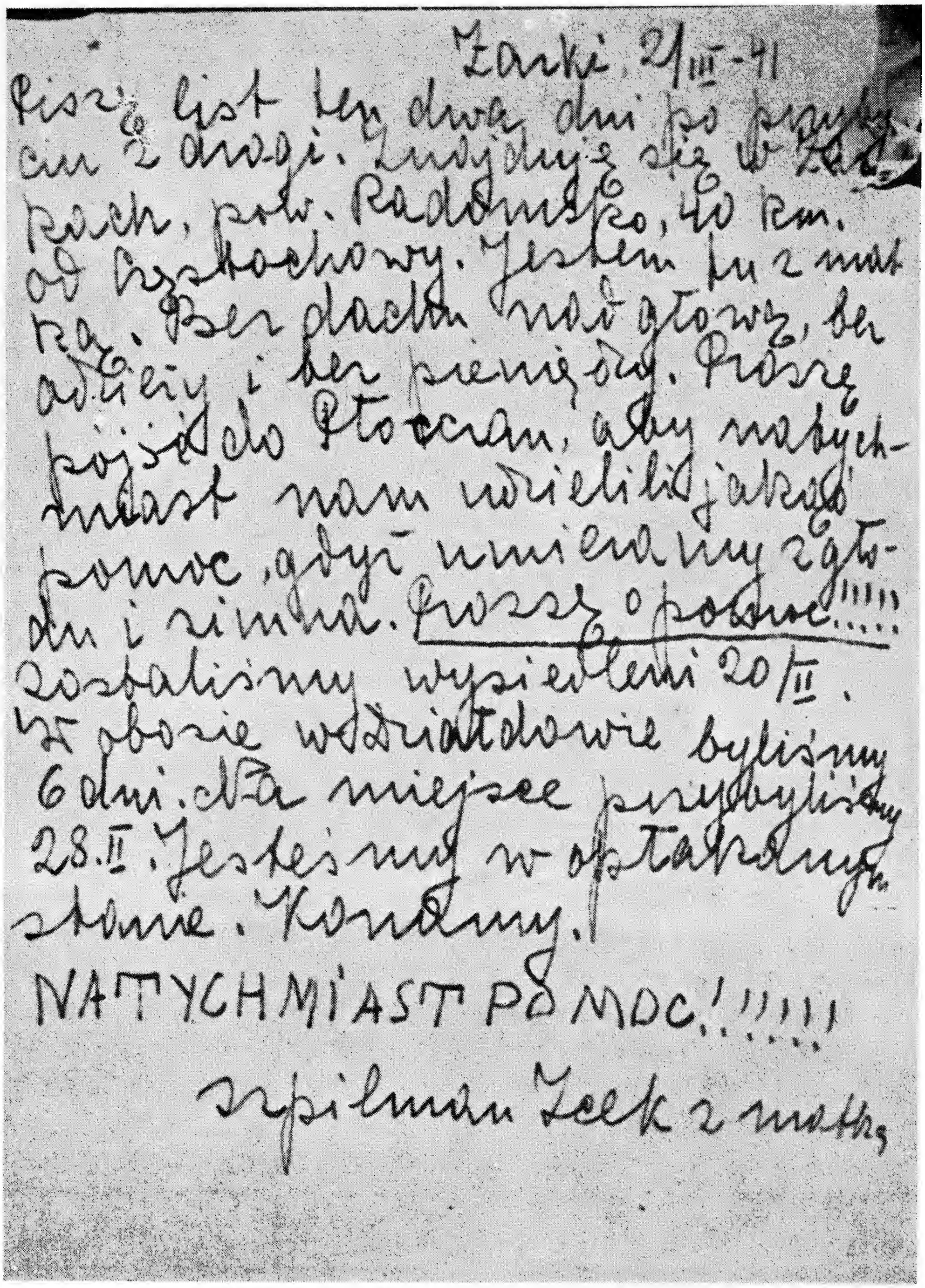
הרינו להודיע שמתוך כל משלוחי המגורשים הצלחנו לשכן בוויז'בניק כ־300 מבין בני עירנו, שכולם מחוסרי אמצעים חומריים, ללא בגדים, לבנים וכלי־מיטה. הגענו לכאן מדז'אלדובו רק עם מה שהיה על גופנו. הננו מביאים לידיעתכם שהקימונו במקום ועד זמני, שמתפקידו לבוא בקשר אתכם ולחלק באופן צודק את העזרה שנקבל מכם.

לכן אנו מצפים מכם העברה מידית של כספים שאספתם וכן חפצים כגון: שמיכות, מזרונים וכלי־מיטה, שהם הכרחיים לנו, כי האוכלוסיה המקומית וועד הקהילה עניים מדי ואינם מסוגלים לבוא לעזרתנו.

עם חברי הועד נמנים:

1) לוין יעקב
2) גלובינסקי מרדכי (מוטק)
3) וויינשטוק ניסן
4) ברגסון גרשון
5) בוק דויד

בכבוד רב י. לוין

Żarki 2/III-41
Piszę list ten dwa dni po przyjeździe z drogi. Znajduję się w Żarkach, pow. Radomsko, 40 km. od Częstochowy. Jestem tu z matką. Bez dachu nad głową, bez odzieży i bez pieniędzy. Proszę pójść do Płocczan, aby natychmiast nam udzielili jakoś pomoc, gdyż umieramy z głodu i zimna. Proszę o pomoc!!!!!
Zostaliśmy wysiedleni 20/II. W obozie w Działdowie byliśmy 6 dni. Na miejsce przybyliśmy 28.II. Jesteśmy w opłakanym stanie. Konamy.!
NATYCHMIAST POMOC!!!!!!
Szpilman Icek z matką

התרגום:

ז׳ארקי, 2.3.41

אני כותב מכתב זה יומיים לאחר בואנו מהדרך. אני נמצא בז׳ארקי, מחוז ראדומסק, 40 ק״מ מצ׳נסטוכוב. הנני פה ביחד עם אמי. ללא קורת גג, ללא בגדים וללא כסף. אני מבקש לפנות לפלוצקאים שיעבירו לנו מיד עזרה כלשהי כי אנו מתים מרעב וקור. אני מבקש עזרה!!! גורשנו ביום 20 בפברואר. במחנה דזיאלדובו היינו 6 ימים. למקום זה הגענו ביום 28 בפברואר. אנו שרויים במצב עלוב. אנו גוועים.

נא עזרה מיד!!!

שפילמן יצחק ואמו.

התרגום:

אליהו ופישל היקרים!

היום קיבלתי את מכתבכם. אינכם יכולים לתאר לעצמכם איזו טובה אתם עושים בכתבכם אלי. כיום, כשאני מקבל ממישהו מכתב, אז זהו יום חג לי. נדמה לי שעדיין אינני אבוד לחלוטין, שישנם עוד אנשים שאני מענין אותם והם רוצים לדעת עלי משהו ולא כמו איכרי דז׳ביצה המסתכלים עלי כאילו הייתי פגע רע או פושט־יד. כשחיים בתנאים שלנו פה ומקבלים אגרת מחבר, דומה הדבר כאילו נמצאים במרתף אפל במשך זמן רב ומתרגלים כבר לחושך והנה לפתע נדלקת קרן אור ונעשה קצת בהיר מסביב. רוצים לשמור על האור, ולכן אני הייתי רוצה לקרוא ולקרוא את מכתביכם (אמש קיבלתי גם מכתב משלמה) וגם להמשיך ולענות לכם ללא סוף, כאילו לשוחח אתכם. אולי בשבילכם זה לא דבר קשה, אבל בשבילי? לכם יש עוד תודה לאל חדר משלכם, כסא, שולחן ולי — אין כלום. אתם כותבים אלי ומשתדלים להר־גיעני. ואני כותב לשלמה ומרגיע אותו. וכך הננו מתנחמים באופן הדדי וחובשים את פצעינו, אבל הפצעים ממשיכים לכאוב... וזה קצת מקל... עלינו, אני מקוה, יודעים אתם הכל. הרי הנכם מקבלים מכתבים משיוואק ואחרים ולכן אין לי מה להוסיף. זה רע ומר וחוזר חלילה... קראו מכתבי לשלמה וכתבו אלי עד כמה שאפשר לעתים קרובות על מה שנשמע אצלכם ואצל כל המכרים.

הריני מברך אתכם בידידות.

היו בריאים

יעקב יוסף

אשתי ורחלה מברכים אתכם. ברכות לוואלראט וכל המכרים.

ליבער אליהו און פישל!

איך האָב היינט דערהאַלטן אייער בריוו. איר ווייסט אַליין נישט ווי גוט איר טוט, ווען איר שרייבט צו מיר. היינט ווען איך דערהאַלט פון וועמען אַ בריוו איז פאַר מיר אַ שטיקל יום־טוב, עפעס דאַכט זיך מיר, אַז איך בין נאָך נישט אין גאַנצן פאַרלוירן. עס זענען נאָך דאָ מענ־טשן, וועלכע איך אינטערעסיר און זיי ווילן וועגן מיר וויסן, נישט ווי די דזשעוויצער פויערן, וועלכע קוקן אויף מיר ווי אויף אַ בייזן צוטשעפעניש, ווי אויף אַ שלעפּער. ווען מען לעבט אין אַזעלכע באַדינגונגען ווי מיר דאָ און מען דערהאַלט אַ פאַר ווערטער פון פריינד, איז דאָס זעלבע, וואָס מען געפינט זיך אין אַ טיפן פינצטערן קעלער אַ לענגערע צייט און מען געוווינט זיך שוין צו צום פינצטערניש, פלוצלינג דערווייזט זיך אַ פונק ליכטיקייט און ס׳ווערט אַ ביסל ליכטיקער און ס׳וואָלט זיך געוואָלט דאָס ביסל ליכטיקייט דערהאַלטן. איך וואָלט געוואָלט לעזן און לעזן אייערע בריוו (נעכטן האָב איך אויך פון שלמהן דערהאַלטן אַ בריוו) און אייך ענטפערן אָן ענדע, אַזוי מיט אייך שמועסן. אָבער פאַר אייך איז דאָס נישט אַזוי שווער, אָבער פאַר מיר? איר האָט נאָך ד״ג אַן אייגענע שטוב, אַן אייגענע שטול, אַ טיש, אָבער איך — גאָרנישט. איר שרייבט צו מיר און טרייסט מיך און באַרויקט מיך. איך שרייב צו שלמהן און באַרויק אים, אַזוי טרייסט מען זיך קעגנזייטיק און מען האַלט אין איין פאַרבינדן די ווונדן, אָבער די ווונדן שמערצן דאָך... און דאָס פאַרלייכטערט... וועגן אונדז דאָ גלייב איך, ווייסט איר גאַנץ גענוי. איר דערהאַלט דאָך בריוו פון שיוואקן און פון אַנדערע און איך האָב אייך נישט וואָס מער צו שרייבן. נאָך אַ מאָל איז שלעכט און ווידער אַ מאָל איז ביטער גענוג... לעזט איבער מיין בריוו צו שלמהן און שרייבט מיר, ווי ווייט מעגלעך, אָפט בריוו וואָס מען הערט ביי אייך און ביי אַלע באַקאַנטע.

איך גריס אייך זייער פריינטלעך

זייט געזונט אייער **יעקב יוסף** *

מיין פרוי און רחל גריסן אייך. אַ גרוס פאַר וואלראטן און אַלע באַקאַנטע.

* * *

התרגום:

דז׳ביצה, 25/3

שלמה היקר, כרגע קיבלתי גלויתך, לה חיכיתי זמן רב... לצערי לא נודע לי ממנה מאומה, חוץ מצרות ומכך שהנך מעוצבן מאוד. אני מבחין בזאת היטב, אולם במה אוכל לעזור. הדבר היחידי שנשאר לנו, אלה הם חיינו הערומים ועוד קצת בריאות שעלינו לשמור היטב עליהם. מובן מאליו שכיום אין זה מן הדברים הקלים בתנאים שלנו לשמור על טיפת הבריאות שלנו. זה קשה מאוד, אולם

דזשעוויצע, 25.3

ליבער שלמה!

נאָר וואָס האָב איך דערהאַלטן דיין קאַרטל, אויף וועלכן איך וואַרט שוין לאַנג... ליידער האָב איך מיך דערפון גאָרנישט דערוווּסט, אויסער נאָך צרות, און אַז דו ביסט געוואַלדיק דענערווירט. דאָס דערקען איך אויך אָבער וואָס קען מען זיך העלפן. דאָס איינציקע, וואָס איז אונדז געבליבן איז דאָס נאַקעטע לעבן און דאָס ביסל געזונט און דאָס מוזן מיר זען שטאַרק היטן. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז היינט איז דאָס נישט אַזאַ לייכטע זאַך אין אונדזערע באַדינגונגען אָפּצוהיטן דאָס ביסל געזונט איז זער אַ שווערע זאַך, אָבער מען מוז טאָן אַלץ מעגלעכע און מען מוז זיך שטאַרקן און היטן דאָס ביסל געזונט.

———

*** יש להניח כי כותב המכתבים הוא יעקב יוסף בורשטין, השען.**

עלינו לעשות כל מה שאפשר כדי להתחזק, להיות קרירים, שקטים, ללא עצבים, לעשות הכל כדי להתקיים ולהתגבר. יודע אני שתגיד: קל לכתוב על כך. זה נכון, אבל במה נוכל לעזור איש לרעהו. לפחות לולא הייתי פה שרוי בבוץ, הייתי שקט לגמרי. עם אחותך התראיתי לאחרונה בקונסק. היא היתה ביחד עם משפחת ניידורף. בתה היא חברה של בת נתן והן ביחד נסעו, אולם לאן, אינני יודע עד היום וכשאדע, אכתוב לך. ומדוע אשתך עם הילדה אינן עדיין בוורשה?

ועלינו רוצה אתה לדעת? האם בכוחי לכתוב לך על כל זה? זהו כפר או עיירה ששמה דז׳ביצה. כל מושגינו לא יכלו להגיע עד כך, כי הרי ביילסק שלנו היא בהשוואה לדז׳ביצה — כאילו וורשה. בוץ ורק בוץ, הכל מאוד עני ומאוד פרימיטיבי. אצל יהודים אמידים יותר קשה למצוא מזלג. מזלג שייך כאן לדבר מותרות. האביון הגדול בפלוצק היה לו משק בית מסודר יותר מזה שיש כאן לאדם העשיר ביותר. והתנאים ההיגייניים אינם ניתנים בכלל לתיאור. לכאן נשלחו כבר לפנינו כמה מאות יהודים מערים שונות ואנחנו כמאתיים נפש מפלוצק. על אפשרות להרויח פרוטה אין מה לדבר. והיוקר גדול מאוד, אולי במקצת יותר קטן מאשר אצלכם. והאנשים — עליהם אין ברצוני לדבר. ולמקום כזה נשלחנו אנחנו, מאתיים היהודים, ערומים ויחפים. אדם שיש לו קצת כסף הוא נדיר מאוד.

קשה לנו מאוד להסתדר עם אנשי ועד הקהילה. לאחר מאמץ רב ובעזרת נציגי ועד הקהילה מקונסק הצלחנו שהם יכירו בי, ביחד עם שיבק, כבנציגי היהודים הפלוצקאיים ויתיעצו בנו. ובכל זאת קשה להגיע אתם לידי הבנה. הם רואים בנו אורחים בלתי מוזמנים. הם משתייכים לטיפוס העסקנים מתקופת מנדלי (מוכר ספרים) ואנו לא רצויים להם. בכל זאת עושים אנו כל האפשרי. אני משתדל לשכוח את הכל ויום שלם טורח, כדי להקל על המצוקה. אם כי במה, רחמנא ליצלן, נוכל לעזור? שיבק נסע לקונסק, ישב שם שמונה ימים וניהל שם מפעל עזרה בשביל כל היהודים שנמצאים מסביבנו ב־7 מקומות שונים. לדעתי, היתה למפעל זה הצלחה. בהתאם למספר האנשים שלנו קיבלנו 20% מהחפצים שנאספו ואותם אנו מחלקים בין כולם כאן, כי הרי כל אחד ואחד הנהו נזקק. מובן מאליו שכל זה אינו מספיק, אולם בכל זאת יותר טוב מלא כלום. כעת אנו משתדלים להעביר פעולה (בלשוננו זה קרוי פשוט: לפשוט את היד) בטומאשוב מזובייצקי. כתבתי לאֶפשטיין וכבר קיבלתי ממנו תשובה. בזמן הקרוב ניסע, בע״ה, ביחד עם שיבק לטומאשוב ומה שנצליח לסחוב משם שוב נחלק. זה קל להגיד — „נחלק”. אמנם, עד כה לא השתתפתי באיסוף החפצים ואני מבין שאין זה דבר קל, אולם החלוקה הינה ללא ספק עוד

קאַלט, רויִק, אָן נערוון, טוען, וואָס איז מעגלעך אַבי זיך צו דערהאַלטן און איבערקומען. איך ווייס דו וועסט זאָגן, אַז שרייבן לאָזט זיך לייכט, אמת, אָבער וואָס קענען מיר זיך העלפן. ווען איך וואָלט נישט געלעגן אין דער בלאָטע, וואָלט איך שוין געווען אין גאַנצן באַרויִקט. מיט דיין שוועסטער האָב איך זיך געזען דאָס לעצטע מאָל אין קאָנסק. זי האָט זיך געהאַלטן מיט דער פאַמיליע ניידאָרף. איין טאָכטער איז אַ קאָלעזשאַנקע פון נאַטאַנס טאָכטער און מיט זיי אין איינעם איז זי אַוועקגעפאָרן, וווּהין ווייס איך ביז היינט נישט און ווען איך וועל נאָר וויסן וועל איך דיר שרייבן. פאַר וואָס איז נאָך נישטאָ דיין פרוי און קינד אין וואַרשע?

וועגן אונדז ווילסטו וויסן? בין איך דען אימשטאַנד דיר אַלעס צו באַשרייבן. אַ דאָרף אָדער אַ שטעטל וואָס הייסט דזשעוויצע. אַלע אונדזערע פאָרשטעלונגען האָבן נישט געקענט דערגרייכן אַזוי ווייט, אונדזער באלסק איז אַנטקעגן דזשעוויצע — וואַרשע. בלויז בלאָטע, זער אָרעם און זער פרימיטיוו. ביי די רייכערע אידן איז זעלטן צו געפינען אַ גאָפּל. אַ גאָפּל געהערט דאָ צום לוקסוס. דער גרעסטער אָרעמאַן אין פלאָצק איז געווען בעסער איינגעאָרדנט איןווירטשאַפט ווי דאָ דער רייכסטער. און די היגיענישע באַדינגונגען דאָ איז גאָרנישט צו באַשרייבן. און דאָ האָט מען אַריינגעשיקט נאָך פאַר אונדז עטלעכע הונדערט יידן פון פאַרשידענע אַנדערע שטעט און אונדז (200) צווייהונדערט פון פלאָצק. פון פאַרדינען אַ גראָשן איז נישטאָ וואָס צו רעדן. און דער יקרות איז זייער גרויס, אַ ביסל קלענער ווי ביי אייך. און די מענטשן — וועגן דעם וועל איך גאָרנישט רעדן. און אין אַזאַ שטאָט האָט מען אונדז 200 יידן אַריינגעשיקט נאַקעטע און באָרוועסע און זעלטן ווער האָט אַ פּאָר גילדן.

מיט די קהילה־יידן איז זיך זער שווער אַדורכצוקומען. נאָך לאַנגער מי און מיט דער הילף פון די קאָנסקער קהילה־פאָרשטייער איז אונדז געלונגען זיי זאָלן אָנערקענען מיך מיט שיוואַקן אַלס פאָרשטייער פון די פלאָצקער יידן און אין אַלע פראַגן מיט אונדז זיך צו באַראַטן. אָבער דאָך איז שווער מיט זיי אַדורכצוקומען. זיי קוקן אויף אונדז ווי אויף אומגעוווּנשענע געסט. זיי געהערן צום טיפּ כלל־טוער פון מענדעלעס תקופה און מיר זענען פאַר זיי נישט געוווּנשן. אָבער מיר טוען אַלעס מעגלעכע. איך פאַרגעס אין אַלעם און אַ גאַנצן טאָג בין איך פאַרנומען מיט לינדערן די נויט, אָבער וואָס מ׳שטיינס געזאָגט זענען מיר אימשטאַנד צו העלפן. שיוואַק איז געפאָרן נאָך קאָנסק און איז דאָרטן געזעסן אַכט טעג און אַדורכגעפירט אַן אַקציע פאַר אַלע יידן וואָס געפונען זיך נעבן אונדז אויף זיבן פונקטן. לויט מיין מיינונג האָט זיך די אַקציע איינגעגעבן. מיר האָבן באַקומען לויט אונדזער צאָל 20% פון די געזאַמלטע זאַכן און דאָס צעטיילן מיר צווישן אַלע אונדזעריקע, ווייל אַלע ברויכן און קיינער האָט דאָך גאָרנישט. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז גאַנץ ווייניק, אָבער בעסער ווי גאָרנישט. יעצט באַמיען מיר זיך צו פירן אַן אַקציע (אויף יידיש הייסט עס: פאָרן שנאָרן) אין טאָמאַשאָוו מאַז. איך האָב געשריבן צו עפשטיינען און איך האָב שוין פון אים באַקומען ענטפער און בקרוב פאָרן מיר ב״ה איך מיט שיוואַקן נאָך טאָמאַשאָוו און

יותר קשה. אינכם יכולים לתאר לעצמכם את הדבר. אנשים מתנפלים על כל כותונת ישנה כמו זאבים רעבים על טרף טעים. חלוקה כזאת עולה לנו בבריאות ואחר כך כולם בלתי מרוצים. במה נוכל להושיע? ובעית המגורים גרועה עוד יותר. זה אי־אפשר להביא מהחוץ ובמקום שורר מחסור גדול. ובכן הכל הוא רע ומר. אתה שואל אותי איך אני חי פה — לא יותר טוב מאחרים, ובתנאים שהם רעים באופן יוצא מהכלל. כסף יש לי עוד לכמה שבועות ומה יהיה הלאה — מי יודע. אתה כותב שברצונך להלוות לי, אולם אני הרי יודע שבעצמך אין לך.

היום קיבלתי מכתב ראשון מפלידרבלום וזילברברג ואני אענה להם, אולם ברצוני שהם יקראו גם את המכתב אליך, כי הרי אין באפשרותי לכתוב לכל אחד מכם מכתבים ארוכים, למרות שהייתי רוצה לעשות זאת, אבל מאין לקחת כסף? לכל אחד ששואל עלי ומתענין בי — מסור־נא ברכות לבביות. אני מקוה שבזמן שתקבל את מכתבי זה תהינה כבר אשתך האהובה והבת ביחד אתך. נשק־נא אותן בשמי, הן סבלו די והותר. הנני לבקשך שתכתוב לי תכופות, תירגע ותתחזק. כתוב לי מה קרה למשפחת זילברברג, מה נשמע אצל וואלראט ואצל כל המכרים. האם ישנה אפשרות שאוכל לצאת מכאן לוורשה?

היה בריא

יעקב יוסף

מר גראוברד היקר, בעלי כתב על הכל. לי אין עצבים לכתיבה. הגד לאחי שקיבלתי גלויתו. אני מצרפת דרישות שלום לבביות.

וואָס מען וועט קענען דאָרטן אַרויסשלעפּן וועט מען ווידער צעטיילן. עס זאָגט זיך לייכט — צעטיילן. איך האָב נישט אַנטיילגענומען אין צונויפקלייבן זאַכן, אָבער איך פאַרשטיי, אַז ס'איז נישט לייכט, אָבער דאָס צעטיילן איז נאָך פיל שווערער. איר קענט זיך גאָרנישט פאָר־שטעלן. די מענטשן וואַרפן זיך אויף אַן אַלט העמד ווי הונגעריקע וועלף אויף אַ געשמאַק עסן. שרעקלעך וואָס איז פון זיי געוואָרן. עס קאָסט אונדז געזונט אַזאַ פאַר־טיילונג און נאָך אַלעם זענען אַלע נישט צופרידן. וואָס קענען מיר זיך העלפן. נאָך שרעקלעכער איז די דירות־פראַגע. דאָס קען מען פון ערגעץ נישט ברענגען און אויפן אָרט איז נישטאָ. איז טאַקע זייער ביטער. דו פרעגסט מיך ווי מיר לעבט זיך דאָ — אַזוי ווי אַלעמען, אין אויסערגעוויינלעך שלעכטע באַדינגונגען; געלט האָב איך נאָך אויף עטלעכע וואָכן און וואָס וועט ווייטער זיין — ווער ווייס? דו שרייבסט מיר, אַז דו ווילסט מיר באָרגן, אָבער איך ווייס דאָך, אַז אַליין האָסטו אויך נישט.

היינט האָב איך דערהאַלטן דעם ערשטן בריוו פון פלידערבלום און זילבערבערג און איך וועל אויך זיי ענטפערן און זאָלן זיי אויך דעם בריוו לעזן, ווייל איך בין נישט אימשטאַנד צו יעדן פון אייך גרויסע בריוו צו שרייבן, כאָטש איך וואָלט געוואָלט דאָס גערן טון, אָבער פון וואַנען נעמט מען געלט? אַלע וואָס פרעגן זיך אויף מיר און וואָס איך אינטערעסיר זיי נאָך — גיב הערצלעכע גרוסן. איך האָף, אַז ווען דו וועסט דערהאַלטן דעם בריוו וועסטו שוין האָבן דיין ליבע פרוי און טעכטערל ביי זיך. קוש זיי פאַר מיר, זיי האָבן זיך שוין נעבעך גענוג אָנגעליטן. איך בעט דיך שרייב מיר אָפט בריוו און באַ־רויק זיך און שטאַרק זיך. שרייב מיר, וואָס איז געשען ביי די זילבערבערגס, וואָס הערט זיך ביי וואַלראַטן און ביי אַלע באַקאַנטע און צי איז עפּעס דאָ אַ מעגלעכקייט, אַז איך זאָל זיך קענען פון דאַנען אַרויסקריגן נאָך וואַרשע.

זייט געזונט, **יעקב יוסף**

Kochany Panie Graubard,

Mąż już o wszystkiem napisał. Ja nie mam nerwów do pisania. Niech Pan powie bratu, że kartę otrzymałam. Serdeczne ukłony załączam.

* * *

התרגום:

דרקוויצא (דז'ביצה), 7.6.41

פישל יקר! אני פונה אליך בבקשה. לפני זמן־מה כתבתי לאליהו ועד היום אין לי ממנו אף מלה. ממך קבלתי כעת כמה מלים והבטחה בנוגע להבא. משלמה אין לי מזה שבועות כל תשובה למכתבי. לכן אינני יודע מה לחשוב ומה קרה? מדוע אינכם כותבים אלי? אולי אתם סבורים שאני כבר אבוד לחלוטין ושהדבר לא כדאי ואין כל צורך לכתוב אלי יותר. או אולי חושבים אתם שהולך לי כאן לא רע ולכן מספיק שאקבל מאחד מכם כל חצי שנה כמה מלים. איך שזה לא יהיה אתם גורמים לי עוול. אצלי דבר לא השתנה לטובה. להיפך, כל יום נעשה רע יותר והיוקר גדול יותר מאשר בוורשה. קילו

דרעקוויצאַ (דזשעוויצע), 7.6.41

ליבער פישל!

איך קום צו אייך פשוט מיט אַ בקשה. שוין אַ גאַנץ לאַנגע צייט ווי איך האָב געשריבן צו אליען און האָב ביז היינט פון אים קיין איין וואָרט. פון אייך האָב איך ערשט קוים אַ פּאָר ווערטער דערהאַלטן מיט אַ גוטן צוזאָג אויף להבא, פון שלמה'ן האָב איך אויך שוין עטלעכע וואָכן קיין אַנטוואָרט אויף מיין בריוו נישט דער־האַלטן, אַזוי אַז איך (בין) שוין אינגאַנצן אַ פאַרפאַלענער, עס לוינט זיך שוין נישט און ס'איז בכלל נישטאָ צו וואָס און וועגן וואָס צו שרייבן, אָדער איר רעכנט, אַז ס'איז מיר דאָ נישט קשה'דיק און ס'איז גענוג, אַז כ'זאָל דער־האַלטן איינמאָל אין אַ האַלב יאָר פון איינעם פון אייך אַ פּאָר ווערטער. ווי ס'זאָל נישט זיין באַגייט (איר) קעגן מיר אַן אומרעכט. ביי מיר האָט זיך גאָרנישט פאַר־בעסערט. מיט יעדן טאָג ווערט נאָך ערגער, דער יקרות

לחם שחור עולה כיום 12 זלוטי וכך כל יתר צרכי המזון. פרוטה להרויח אין כל אפשרות ובכן מה יהיה הלאה? אין לי כבר מה למכור וקבלת כסף בהלוואה אינה שייכת כאן לדברים שבגדר האפשרות. לבסוף לא נשאר אלא להתפגר ולזאת דוקא אין חשק. ובכן אתם יכולים לתאר אותי חי בתנאים כאלה עם סיכוי להתפגר ב„דרקביצה" בזמן שאין לי שום ידיעות מהאנשים הקרובים ואיזה מחשבות נולדות בראשי?

את מצבנו אין אפשרות כלל לתאר. כל יום נראה ארוך כשנה. מסתובבים ולא עושים דבר. לקרוא? מיהו היכול לקרוא היום ובכלל איפה מוצאים בדרקביצה ספר? המזל הוא שעכשיו קיץ. אפשר להסתובב בככר השוק ולשוחח עם בעלי־הבתים מדרקביצה, דבר שאינו מן התענוגות. והלילות — גרועים עוד יותר. העצמות כואבות, קומץ התבן הנהו קשה כל כך (את הכרס וקצת הבשר עם שומן איבדתי כבר מזמן) ולכן ממילא לא ישנים. וכשלא ישנים, נאלצים לחשוב. ועל מה חושבים — על המחר. והמחר...

והקיבה היא אכזרית ביותר. היא אינה רוצה לדעת על שום נסים ורק דורשת את שלה. שיהיה זה אפילו אותו הלחם עם חול ותבן ועם כל דבר שהוא. רק תן. והקיבה ממשיכה לעבוד בכל כוחה, היא מתכווצת ומתמתחת, עושה תרגילי התעמלות שונים, משמיעה קולות. בעזרת הלחם אפשר איכשהו לרסן אותה, אולם כשנותנים לה היא מתחכמת ודורשת שוב. גרוע יותר המצב עם המזון הדרקביצאי הספציפי והוא שעורה עם חלב. כאן הקיבה מתעקשת ואומרת „לא" מוחלט, אינה מקבלת את האוכל הזה בשום פנים ואופן. מה אפשר לעשות עם קיבה שכזאת?

הפחד בפני מחלה, חלילה, הוא גדול מאוד. כל זמן שעוד מתהלכים על הרגליים ממשיכים עדיין להיות בן־אדם. לכן יש לוותר לקיבה, אולם מאין לקחת כסף וזהי הקושיה הקשה. אלא אם יקרה איזשהו נס.

האם קראתם את מכתבי לאליהו ולשלמה? הרי אינני יכול לכתוב לכל אחד מכם בנפרד. אבקשך מאוד: תן להם לקרוא את מכתבי זה ואחר כך שכל אחד יכתוב לי לחוד. האם לצורך זה עלי לבקשכם כל כך הרבה פעמים? מהו ערכם של מכתביכם, אינני צריך להסביר לכם.

במכתבי הקודם כתבתי לכם הרבה על עבודתנו הציבורית. היתה לנו הצלחה גדולה, אבל לבסוף הכל נשאר כפי שהיה. הנני כעת תחת השפעת האשליה שנגרמה לי על ידי תלמידכם, הח' שיבק. מה ואיך, אין ביכולתי כעת לפרט. בהזדמנות הראשונה כשניפגש, אספר לכם הכל. האם יכולים אתם לכתוב לי איך הסתדרתם אתו? מסתבר שעד כה לא הכרתיו.

הנך כותב שאני פעם דרשתי ממך הלוואה. אני לעולם על דבר כזה לא כתבתי, למרות שדבר כזה היה מועיל

האָט איבערגעשטיגן װאַרשע. אײן קל"ג שװאַרץ ראַזאָװע ברױט קאָסט הײנט צװעלף זל' און אַזױ אַלע לעבנס־מיטלען, און פאַרדינען קען מען נישט אַפילו קײן צװײער. װאָס װעט זײן װײטער? װאָס צו פאַרקױפן האָב איך שױן נישט און דאָ באָרגן זיך אַ ביסל געלט איז אױך נישט פון די מעגלעכע זאַכן. בלײבט נישט מער װי נאָר אױסצוציען די קאַפּיטעס, און דאָס װאָלט זיך גראָד יעצט נישט געװאָלט. קענט איר זיך פאָרשטעלן, אַז איך לעב אין אַזעלכע באַדינגונגען און מיט אַ פּערספּעקטיװ אױסצוציען די קאַפּיטעס אין דרעקװיצאַ און פון די נאָענטסטע באַקומט (מען) קײן װאָרט נישט, טאַ װאָס פאַר אַ געדאַנקען עס װערן געבױרן אין קאָפּ.

אונדזער לאַגע איז גאָרנישט צו באַשרײבן. אַ טאָג — לאַנג װי אַ יאָר. מען דרײט זיך אַרום און מען טוט גאָרנישט. לעזן? װער קען הײנט לעזן און װי נעמט מען אין דרעקװיצע אַ בוך? דאָס גליק איז נאָך דאָס, װאָס עס איז זומער. מ'קען זיך אַרומדרײען אין מאַרק און שמועסן מיט די דרעקװיצער בעלי־בתים װאָס ס'געהערט אױך נישט צו די גרױסע פאַרגעניגנס. און די נעכט — נאָך ערגער. די בײנער טוען װײ, דאָס ביסל שטרױ איז אַזױ האַרט (דאָס בײכל און דאָס ביסל פעטס און פלײש האָב איך שױן לאַנג פאַרלױרן), ממילא שלאָפט זיך נישט און אַז מען שלאָפט נישט קלערט מען. און פון װאָס קלערט מען — פון מאָרגן. און דער מאָרגן...

און דער מאָגן, דער איז גאָר אַן אַכזר, ער װיל נישט װיסן פון קײן גליקן, נאָר גיב אים דאָס זײניקע, זאָל זײן דאָס ברױט מיט זאַמד און שטרױ. מיט אַלעם װאָס איר װילט נאָר — נאָר גיט אים. ער אַרבעט מיט די זײטן, ער קורטשעט זיך און ציט זיך אױס, פאַרשידענע גימנאַסטיק מאַכט ער, דער מאָגן, און יעצט זײנע קולות. מיטן ברױט איז װי נישט קומט מען מיט אים אַדורך. ער מאַכט פאַרשידענע קונצשטיקער און ער פאָדערט װײטער. ערגער איז, זעט איר, מיטן ספּעציפיש דרעקװיצער מאכל הירזש מיט מילך. דאָ האָט ער זיך גאָר אײנגעקשנט און זאָגט לא מיט אַן אלף, דאָס װיל ער פאַר קײן פאַל נישט און בכלל װאָס קען מען מאַכן מיטן מאָגן.

די שרעק פאַר אַ קרענק חלילה איז זער גרױס. אַזױ לאַנג װי מען גײט נאָך אַרום אױף די פיס איז מען נאָך אַ מענטש. מוז מען אים נאָכגעבן, אָבער פון װאַנען נעמט מען געלט. דאָס איז טאַקע אַ שװערע קשיה. אױסער ס'זאָל געשען עפּעס אַ נס.

צי האָט איר געלעזן מײנע בריװ צו עליען און צו שלמה'ן. איך קען דאָך נישט צו יעדן פון אײך באַזונדער שרײבן. איך בעט אײך זער, גיט זײ איבערצולעזן דעם בריװ און יעדערער פון אײך זאָל מיר באַזונדער און אַפּט שרײבן. צי דאַרף איך אײך אַזױ פיל מאָל בעטן? און װאָס פאַר מיר איז אײערס אַ בריװ דאַרפט איר אױך קענען פאַרשטײן.

װעגן אונדזער כלל־אַרבעט דאָ האָב איך אין פריערדיקן בריװ אַ סאַך געשריבן. מיר האָבן געהאַט אַ גרױסן נצחון, אָבער אַלעס איז געבליבן בײם אַלטן. איך בין יעצט אונטערן אײנדרוק פון ענטױשונג אין אײער תלמיד, ח' שיװאַק. װאָס און װען בין איך איצט נישט אימשטאַנד צו שרײבן. בײ די ערשטע געלעגנהײט, אַז מיר

לי מאוד. קיבלתי 150 זלוטי מכמילניק וזה הועיל לי מאוד. לא ידעתי ממי הוא הכסף. אני מודה לך מאוד. אני מקוה שבהזדמנות הראשונה, כשאחיה, אחזיר לך בתודה רבה. 100 זלוטי ועוד 150 זלוטי בשביל הועד קיבלנו כבר מזמן ומודים לכם. הוצאנו למעשה הרבה יותר ואנו חייבים כאן כספים שאין לנו ממה להחזיר. המצוקה בתוכנו גדולה מאוד ורבים הם הרעבים. רבים בורחים מכאן ולאן — אינם יודעים בעצמם, רק לא למות מרעב. מה יהיה אתנו? אבקשך שתשוחח עם חברינו. אולי הגיע כבר הזמן שאסע לוורשה? היוקר כאן רב יותר מאשר אצלכם. להרויח אין כאן כל אפשרות ובכלל התנאים הם קשים מדי על מנת שאוכל להקל במשהו על מצוקתם של פלוצקאים אחרים. וחוץ מזה לאחר הסכסוך האחרון עם ח׳ שיבק איבדתי את כל התקוה. מדוע שאסבול? אמנם נכון שישנה מעלה אחת לדרקביצה ש„הכפתורים״ אינם נמצאים כאן בכלל. הם באים לפעמים לכמה שעות ומיד נוסעים. זהו דבר חשוב אמנם, אבל האם עלי לשלם בעד זה מחיר יקר כל כך במובן התנאים הגרועים, יוקר המזון ומחסור בכסף. מאין אקח כסף? לכן תשוחחו ביניכם ותכתבו לי כל אחד לחוד את דעתו.

ומה נשמע אצלכם? זה מזמן לא ביקרתי בגלניוב. ללכת לשם ברגל קשה לי. אין לי פשוט כוח. גם אשתך לא היתה אצלנו מזמן. ומה אצל אליהו, ומה אצל שלמה? חי נפשי. מה זה הולך אצלכם!? האם אתם יכולים לתאר לעצמכם באיזה מצב אני שרוי? נכון, אולי אינכם יכולים לעזור לי, אבל הרי אתם נפגשים ורואים איש את רעהו. ואני כאן לבדי ואין לי עם מי להחליף מלה. מה נשמע אצל וואלראט, אצל ברנשטיין וכל יתר הפלוצקאים? האם אתם מתכנסים לפעמים, נפגשים מזמן לזמן? כתבו־נא לי.

היו נא כולכם מבורכים

שלכם יעקב

אשתי ורחלה שולחים לכם ברכות. ד״ש לבבית לגב׳ בורשטין. ששלמה יכתב לי מה נשמע אצלה ואולי היא לבדה יכולה לכתוב לי כמה מלים. ממה שכתבתי לך על ח׳ שיבק אין לך מה להתרגש. זוהי שטות וחוסר נימוס, אם כי גם זה בשבילי די והותר.

הנ״ל

וועלן זיך זען וועל איך אייך אַלעס דערציילן. קאָנט איר מיר שרייבן, ווי זענט איר מיט אים אַדורכגעקומען. איך האָב אים ביז יעצט נישט געקענט. איר שרייבט מיר אַז איך האָב אייך וועגן געשריבן וועגן אַן הלוואה. איך האָב אייך קיינמאָל אַזעלכעס נישט געשריבן, כאָטש ס׳וואָלט מיר זער צונוצגעקומען. 150 זל׳ פון כמיעלניק האָב איך דערהאַלטן און זיי זענען מיר זער צונוצגעקומען. איך האָב נישט געוווסט פון וועמען דאָס קען זיין. איך דאַנק אייך זער דערפאַר. איך האָף ביי די ערשטע געלעגנהייט איך וועל עס נאָר דערלעבן, וועל איך מיט דאַנק אָפּגעבן. 100 זל׳ און 150 זל׳ פאַרן קאָמי־טעט האָבן מיר שוין לאַנג דערהאַלטן, פאַר וועלכע מיר דאַנקען אייך. מיר האָבן אָבער פיל מער אויסגעגעבן און האָבן זיך דאָ פאַרשולדיקט און האָבן נישט פון וואָס אָפּצוגעבן. די נויט איז דאָ צווישן אונדז זער גרויס, אַ סאַך הונגערן. אַ סאַך לויפן אַוועק פון דאַנען, וווּ אַהין ווייסן זיי אַליין נישט, אַבי נישט שטאַרבן פון הונגער. וואָס וועט זיין מיט אונדז? איך בעט אייך זער, שמועסט זיך אַדורך מיט אונדזערע, אפשר איז שוין יעצט די צייט, איך זאָל פאָרן נאָך וואַרשע. דער יקרות איז דאָ שוין גרעסער ווי ביי אייך. פאַרדינען קען איך דאָ גאָרנישט. די לעבנס־באַדינגונגען זער שלעכטע, אַז איך זאָל קענען מיט עפּעס לינדערן די נויט פון די איבעריקע פּלאָצקער. האָב איך שוין אויך נאָך דעם לעצטן סכסוך מיט אייער ח׳ שיוואַק פאַרלוירן די האָפענונג. פאַרוואָס זאָל איך מיך פייניקן? אמת, דרעקוויצע האָט אויך אַ גרויסע מעלה. דאָס קנעפּל איז אינגאַנצן נישטאָ, עס קומט אַמאָל אויף אַ פּאָר שעה און פאָרט באַלד אַוועק. דאָס איז גאָר אַגרויסע זאַך, אָבער צי קען איך דערפאַר אַזוי טייער באַצאָלן. אומפאַרגלייך ערגערע לעבנס־באַדינגונגען און דאָס טייערקייט פון די נויטיקע לעבנס־מיטלען און יעצט די הויפּט־זאַך — געלט. געלט ווו נעם איך? שמועסט זיך אַדורך און שרייבט מיר יעדער באַזונדער זיין מיינונג.

וואָס הערט זיך ביי אייך? אין גלעניאָוו בין איך שוין לאַנג נישט געווען. צופוס גיין איז מיר שווער. איך האָב פשוט נישט קיין כוח און אייער פרוי איז דאָ אויך שוין לאַנג נישט געווען. און קיין בריוו שרייבט איר אויך נישט. און וואָס איז מיט עליען און וואָס איז מיט שלמה׳ן? געוואַלד!! וואָס טוט זיך מיט אייך! צי קענט איר זיך פאָרשטעלן אין וואָס פאַרא לאַגע איך געפין מיך? אמת, איר קענט אפשר גאָרנישט העלפן, אָבער אַ בריוו, אַ פּאָר ווערטער! זאָל איך כאָטש נישט דאַרפן קלערן וועגן אייך. איך צו אייך שרייב דאָך. אמת, נישט צו יעדן באַזונדער, אָבער איר זענט דאָך צוזאַמען און טרעפט זיך צונויף און קענט אייך אָפּט זען. אָבער איך בין איינער אַליין מיט קיינעם קיין וואָרט נישט אַדורכ־צורעדן. וואָס הערט זיך ביי וואַלראַטן? ביי בערנשטיינען און ביי אַלע פּלאָצקער? טרעפט איר זיך ווען צוזאַמען, זעט איר זיך ווען? שרייבט מיר.

זייט מיר אַלע הערצלעך געגריסט און געקושט

אייער **יעקב**

מיין פרוי און רחלקע גריסט אייך אַלעמען. אַ הערצ־לעכן גרוס פאַר ר׳ בורשטין. שרייב מיר שלמה, וואָס

(סוף אויף דער רעכטער זייט)

הערט זיך ביי איר און אפשר קען זי מיר אַליין אַ פּאָר ווערטער אָנשרייבן.

דאָס וואָס איך שרייב אייך וועגן ח׳ שיוואַק, דאַרפט איר זיך נישט איבערנעמען. אַ ביסל נאַרישקייט און אַ סאַך אומטאַקט און דאָס איז פאַר מיר איבערגענוג.

ד. ז.

סוחדניוב — לונצ׳נה

Wieś Łączna, dn. 4.IV.41

Chana Borenstejn
(ul. Herlinga 113)
wieś Łączna, pow. Kielce, gm. Suchedniów

PROŚBA

Do Komitetu Ziomków Płockich,

Uprzejmie proszę Sz. Komitet o łaskawe zainteresowanie się moją chorą matką. Jest nas troje, dwie córki i matka.

W tym roku umarł nam ojciec, tak że została nam się matka, która jest dla nas wszystkiem. Nie widzę życia poza matką.

Przeto bardzo proszę Sz. Komitet o przyjście z pomocą materialną naszej chorej matce. Mamusia w drodze spadła z samochodu i złamała żebro, na dodatek przeszła chorobę zapalenia płuc. Jesteśmy w bardzo opłakanych warunkach, tak że mamusia jest coraz słabsza.

Proszę więc bardzo Sz. Komitet, a przedewszystkiem zwracam się z wielką prośbą do p. Fliderbluma, by się zlitował nad nami i czynił co w jego mocy byśmy się nie zostali podwójnymi sierotami.

Oczekując jaknajszybszej pomocy pozotajemy
z poważaniem
wysiedleńcy m. Płocka
Borenstein

Powyższe, w całej rozciągłości potwierdzamy
Altestenrat der Juden
Suchedniów
Rada Starszych Żydów

4.IV.41, Suchedniów

התרגום:

כפר לונצ׳נה, 4.4.41

חנה בורנשטיין
(רח׳ הרלינג 113)
כפר לונצ׳נה, מחוז קילצה, מועצת סוחדניוב

ב ק ש ה

לועד יהודי פלוצק

הנני פונה בבקשה לכב׳ הועד שיואיל להתענין באמי החולה. אנו נמצאות כאן שלוש: שתי בנות ואם.

בשנה זו נפטר אבינו, כך שנשארה לנו רק האם, שהיא הכל בשבילנו. אין אני רואה אפשרות לחיות בלי אמי.

לכן אני מבקשת מאוד את הועד לתת עזרה חומרית לאמי החולה. אמנו נפלה בדרך מהמכונית ושברה צלע ואחר כך עברה עליה מחלת דלקת הריאות. אנו שרויות במצוקה רבה ולכן אמנו נעשית חלשה יותר ויותר.

אני מבקשת מאוד את הועד ובפרט את מר פלידרבלום שירחם עלינו ויעשה הכל מה שבכוחו על מנת שלא נשאר יתומות מלאות.

בצפייה לעזרה דחופה מאוד

ובכבוד רב

מגורשי פלוצק — בורנשטיין

הרינו מאשרים במלואו אמיתות הכתוב לעיל
„יודנראט" של סוכדניוב

כמיילניק

Chmielnik, dn. 29/V 1941 r.

Do
Kom. Ziomk. Płockiego
w Warszawie

Uprzejmie komunikujemy, iż w dniu 17 b. m., na zwołanym przez Kom. Płocki ogólnym sprawozdawczym zebraniu, został wybrany nowy Komitet, w skład którego weszli:

pp. Farbowa Zelda
Zeligman Jakób
Niedźwiedź Azriel
Tyk Nachman
Fliderblum Jechiel
Cytrynblum Abram
Kronenberg Izaak

Jednocześnie podajemy do wiadomości WPanów sprawozdanie z nadesłanych nam w swoim czasie 300 zł.:

התרגום:

כמיילניק 29.5.41

לועד הפלוצקאים בוורשה

הרינו מתכבדים להודיע שביום 18 לח.ז. נקראה על־ידי הועד הפלוצקאי אסיפה כללית לשם מסירת דין־וחשבון ובה נבחר ועד חדש שבו משתתפים:

זלדה פארבא
יעקב זליגמן
נידז׳בידז׳ עזריאל
נחמן טיק
יחיאל פלידרבלום
אברהם ציטרינבלום
יצחק קרוננברג

כן הננו מוסרים לכם דין וחשבון בקשר לסך של 300 זל׳ ששלחתם לנו:

Na uruchomienie zakł. Fryzjerskiego — zł. 65.—; na zezwolenie dla szewców — zł. 20.—; na deklarację dla stolarzy — zł. 2.—; na zakup urządzenia do wyrobu lodów — zł. 50.—; na świadectwo przemysłowe dla fryzjerów — zł. 38.—; na zapomogi, pomocy doraźne i koszty pogrzebowe — zł. 219.20, razem zł. 403.20.

Różnicę pokryliśmy z ofiar i zebranych składek od Płocczan i Chmielniczan.

Rozpaczliwej sytuacji naszych ziomków nie jesteśmy w stanie opanować (cena chleba 20 zł., kartofle 220 zł. za 100 kg.). Choroby szerzą się wśród naszych Płocczan w zastraszający sposób. Bardzo wiele wypadków śmiertelnych.

Prosimy Centralny Komitet o natychmiastową wydatną pomoc materialną, jednocześnie o interwencję w instytucjach centralnych, aby nadsyłane do Chmielnika pieniądze przychodziły na ręce Komitetu Płockiego.

Również prosimy o łaskawe powiadomienie nas czy jest rzeczą możliwą zalegalizowanie Komitetu Płockiego w Chmielniku, gdyż ułatwiłoby to naszą pracę.

Dobrze byłoby, byśmy otrzymali od WPanów odpis zezwolenia z Kom. Centralnego w Warszawie.

Z poważaniem

KOMITET PŁOCKI

Przewodniczący: **J. Zeligman**

Sekretarz: **A. Niedźwiedź**

לייסוד מספרה — 25 זל׳; רשיונות לסנדלרים — 20 זל׳; תעודת־אישור לנגרים — 2 זל׳; רכישת ציוד לעשיית גלידה — 50 זל׳; תעודת רשיון לספרים — 38 זל׳; סיוע, תמיכות חד־פעמיות והוצאות קבורה — 218.20 זל׳. בסך־הכל 403.20 זל׳. ההפרש כוסה מתרומות ותשלומי חברים שנאספו אצל הפלוצקאים ויהודי כמילניק.

אין באפשרותנו להשתלט על המצב הטראגי של בני עירנו (מחיר הלחם 20 זל׳, תפוחי־אדמה 220 זל׳ בעד 100 ק״ג). המחלות מתפשטות בין הפלוצקאים באופן מסוכן ביותר. יש הרבה מאוד מקרי מוות.

אנו מבקשים את הועד המרכזי להגיש לנו באופן מיידי עזרה חומרית ניכרת וגם להשתדל במוסדות המרכזיים שהכספים הנשלחים לכמיילניק יתקבלו על־ידי ועד הפלוצקאים.

נבקשכם להודיענו האם אפשרי הוא הדבר שועד הפלוצקאים בכמיילניק יקבל אישור רשמי, כי זה יקל על עבודתנו. יהיה זה טוב אם נקבל מכם העתק האישור מאת הועד המרכזי בוורשה.

בכבוד רב,

הועד הפלוצקאי

יושב־ראש: י. זליגמן

המזכיר: א. נידז'בידז'

דאלשיצה

Daleszyce, pow. Kielecki, 17/VI.41

Do

Płocczan w Warszawie

na ręce pp Fliderbluma i E. Zylberberga

Zapewnie wiadomo wam, że większa część Żydów z Płocka znajduje się obecnie w okolicach Kielc. Również w Daleszycach (osada w odległości 20 km od Kielc) znajdują się około 300 osób z naszego miasta.

Stałych mieszkańców żydowskich znajduje się tu 35 rodzin, ludzie b. biedni i żadnej pomocy materialnej tymbardziej moralnej, nie są w stanie nam udzielić.

Przybyliśmy tu w dniu 3 marca b. r., duża część znajduje się w zrujnowanej bóżnicy, a reszta w prywatnych mieszkaniach do 10-ciu osób na izbę, prawie wszyscy sypiamy na słomie na podłodze, przykrywamy się własnemi lekkiemi paltami, pozostałościami naszego dobytku.

Zorganizowaliśmy Komitet, staramy się wzajemnie ulżyć sobie w niedoli.

Zwracamy się do was z prośbą o przyjście nam z pomocą. Przydałoby się nam: pościel, bielizna, koce, sienniki, buciki, kilka czapek, jak również pomoc pieniężna.

התרגום:

דאלשיצה, מחוז קילצה, 17.6.41

אל

הפלוצקאים בוורשה

לידי הא׳ פלידרבלום וא. זילברברג

כנראה ידוע לכם שרוב יהודי פלוצק נמצאים כעת בסביבות קילצה. גם בדאלשיצה (כפר במרחק 20 ק״מ מקילצה) ישנן קרוב ל־300 נפשות מעירנו.

מספר התושבים היהודיים הקבועים הוא 35 משפחות, אנשים עניים מאוד אשר שום עזרה חמרית ובודאי לא מוסרית אינם מסוגלים לתת לנו.

הגענו לכאן ביום 3 במרץ ש. ז., רובנו מתגוררים בבית המדרש ההרוס והיתר — בבתים פרטיים כ־10 נפשות בחדר, כמעט כולנו ישנים על הרצפות על תבן ומתכסים במעילינו הקלים משארית רכושנו.

בחרנו בועד ואנו משתדלים לעזור באופן הדדי במצוקתנו. אנו פונים אליכם בבקשה שתבואו לעזרתנו. אנו זקוקים לדברים כגון כלי־מטה, לבנים, שמיכות, מזרונים, נעליים, כובעים וכמו כן עזרה כספית.

שמענו שלעת עתה קשה לשלוח מוורשה חבילות אלא רק כסף, אולם אנו מקוים שתצליחו להשיג רשיון לשלוח לנו את הדברים ההכרחיים ביותר ולכן אנו מבקשים שתארגנו איסוף חפצים בשבילנו.

(10 חתימות בלתי קריאות)

Słyszeliśmy, że narazie prócz pieniędzy trudno jest w Warszawie przesłać paczki, ale ufamy, że uda wam się uzyskać zezwolenie na przesłanie nam najniezbędniejszych rzeczy, więc prosimy o zorganizowanie zbiórki takowej dla nas.

(10 podpisów nieczytelnych)

* * *

מכתבי אחינו האומללים — אלה שציטטנו לעיל ועוד רבים אחרים — הגיעו איכשהו לכתובותיהם בשלום. נציגי הציבור הפלוצקאי בוורשה, ובעיקר העסקנים הנאמנים והמנוסים, פישל פלידרבלום ואליהו זילברברג, לא שקטו ועשו כל מה שביכולתם. הם עצמם היו, באותו הזמן, שרויים במחסור גדול ועל כל אחד מהם עברו צרות צרורות, אולם הם לא שכחו את אחיהם השרויים בצרה גדולה עוד יותר. וברובע היהודי של בירת פולין ההרוסה, המוכה־רעב וחולי, אירגנו מפעל עזרה למען בני עירם המגורשים. כבר ביום 10 במאי 1941 הם חיברו תזכיר למוסדות העזרה היהודיים המרכזיים ובו תיארו את מצבם של הפלוצקאים במקום גלותם. תדפיס מתזכיר הזה השתמר בארכיון רינגלבלום והננו להביאו כאן בתרגומו המילולי מהשפה הפולנית:

הנדון: מגורשי פלוצק המשוכנים בעיירות מחוז ראדום.

ועד יהודי פלוצק בוורשה מבקש בזאת התערבותכם במצבם הטראגי שבו שרויים הפליטים מפלוצק, הפונים אלינו כדי להצילם, כדלהלן:

1. וויז'בניק — סטרכוביצה

300 פליטי פלוצק נמצאים שם ללא טיפול בתנאי מחיה ודיור איומים. בגורלם של אנשים אלה אינה מתעניינת הקהילה ואף שום ועד והם נדונים לאבדון (אמנם ידוע לנו שתושבים מקומיים מסוימים התיחסו בחסד רב לכמה מבין משפחות המגורשים, אולם אין זה יכול לשנות את התמונה הכללית).

לרוע המזל אין הקהילה המקומית רושמת את הפליטים ולכן אין הם יכולים לקבל פנקסי מזון וזוהי גם הפרעה גדולה בהשגת עבודה, אשר ישנה במקום.

כולם ללא לבנים, כלי־מיטה ובגדים.

עד כה לא נהנו הפלוצקאים מכספי הסיוע שניתנו לעיירה זו.

2. דז'ביצה על יד אופוצ'נו

200 נפשות — התנאים קטסטרופליים.

3. כמילניק

700 נפשות וכן בית היתומים הפלוצקאי (25 ילדים). כולם ללא כל טיפול. מחלת טיפוס משתוללת ואין אמצעי ריפוי. התמותה מגיעה לממדים שגעוניים. מכתב ובו תיאור המצב ותנאי החיים של הפליטים בכמילניק נמצא ברשותו של המפקח, מר פאלק.

4. סוחדניוב

700 נפשות. בתחילה הופעל בית התמחוי. לחגים קיבל כל אחד 300 גרם מצות ו־400 גרם סוכר במחיר של 5 זל', אולם בית התמחוי נסגר ואינו מבשל עד עצם היום הזה.

היו מקרי מוות מסיבת רעב.

5. צ'נסטוחובה

600 נפשות. הפליטים שלנו ללא כל טיפול. שוכבים בבתי מחסה על תבן ללא כסות. המגיפה משתוללת והתמותה היא קטסטרופלית.

6. ז'ארקי

כ־300 נפשות.

לפי הידיעות האחרונות נסגר בית התמחוי, שהיה בתחילה פעיל, בגלל חוסר כספים. הושארו לגורלם הם ונידונים למיתת רעב.

7. בודזנטין

1500 נפשות בעיירה המונה 200 משפחות יהודיות. נתונים אלה בלבד מעידים כבר על תנאי הדיור וההיגיינה השוררים במקום. אמנם ועד הקהילה שם מתיחס בחיוב לפליטים, אולם הוא מחוסר אונים בגלל חוסר כספים.

המצב הוא טרגי. התמותה מגיעה לממדים אסטרונומיים.

8. גילניוב על יד אופוצ'נו

כ־100 נפשות. בעיירה 45 משפחות יהודיות.

בית התמחוי פועל ומנוהל על ידי הפליטים בעצמם, אולם צפוי סגירתו בקרוב באם לא יקבלו עזרה מידית.

המצב דומה בעיירות: ביאלאצ'וב, ז'ארנוב, פשיסוכה ודאלשיצה. חסרים לנו פרטים בנוגע לפיוטרקוב.

הקולות המיואשים המגיעים אלינו מהמקומות הנזכרים למעלה מתחננים לדברים הבאים:

1) פת לחם וכף מרק חם על־ידי הפעלת בתי תמחוי וסיוע במטבחים הקיימים.

2) מזרונים, שמיכות, לבנים ובגדים, כי המחסור

בדברים אלה משפיע על התפשטות המגיפה והגברת התמותה.

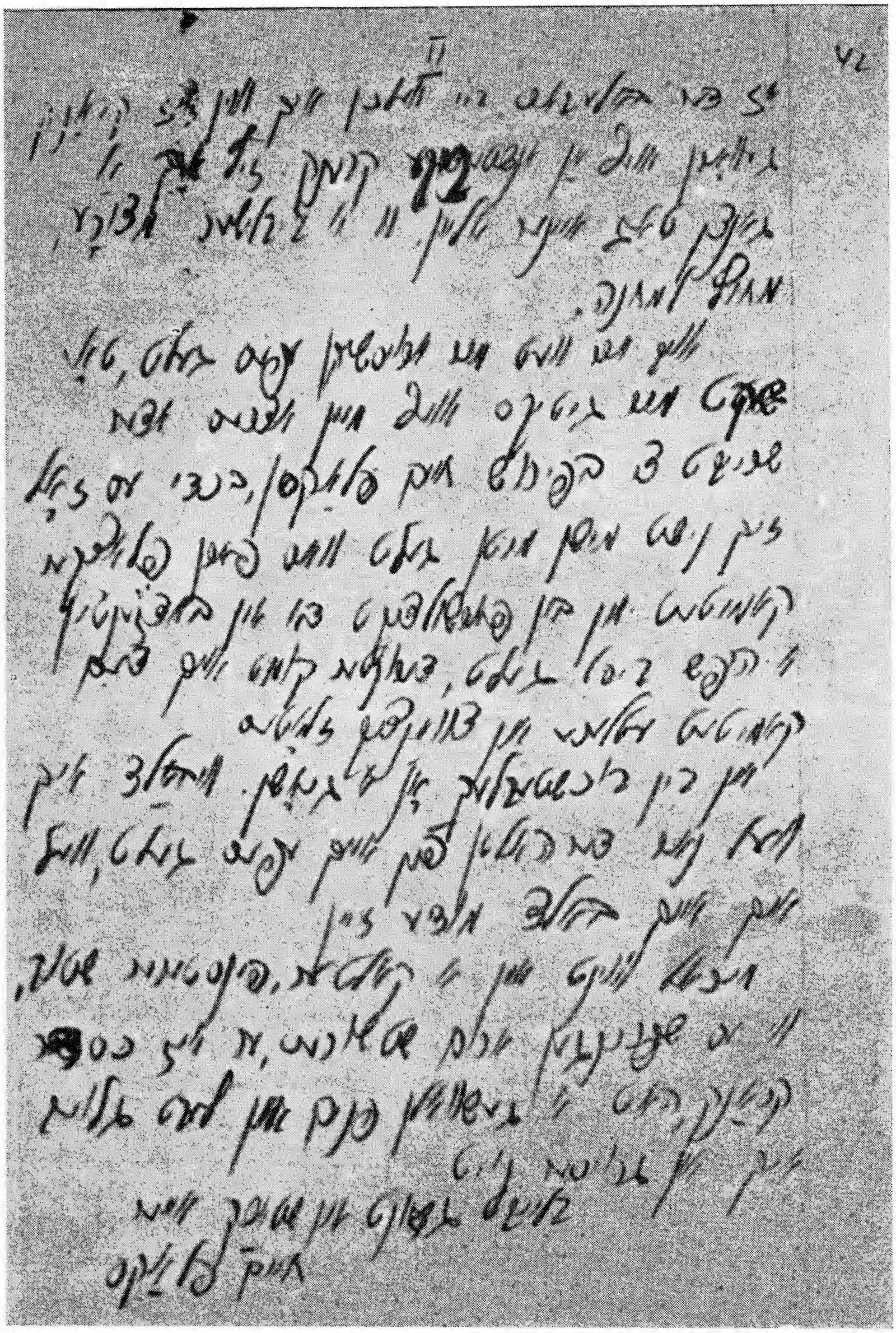
אנו מרשים לעצמנו להדגיש שהגירוש מפלוצק אירע בתנאים כל כך טראגיים באופן יוצא מן הכלל שהפליטים איבדו את כל רכושם ונשארו ממש בכותנת אחת.

3) להשפיע על ועדי הקהילות שיתיחסו בחיוב לועדי הפלוצקאים ויתחשבו בפעילותם ובמאמציהם.

הצילו את בני עירנו מהשמדה על־ידי הרעב והמגיפות.

ועד הפלוצקאים בוורשה

וורשה, 10 במאי 1941

דף מאחד המכתבים של חיים פלאקס

אַ בלעטל פון אַ בריוו געשריבן דורך חיים פלאַקס

A page of a letter written by Chaim Flaks

יצחק טינסקי

בלעטלעך פון אַ טאָגבוך

אויגוסט 1939 : די קריגס־שטימונג לאָזט זיך שוין גוט פילן. די רעגירונג פאַרשפּרייט מלחמה־אַבליגאַציעס, וואָס כלומרשט זענען זיי פרייוויליק, אָבער לגבי יידן ווערן אָנגעוואָנדן שרעק־מיטלען, כדי וואָס מער אויסצופּרעסן פון זיי געלט. מען צווינגט אַלע מענער, וואָס פאַלן נישט אונטער דער מאָביליזאַציע, צו לערנען זיך אויף קורסן וועגן פאַרטיידיקן זיך בעת אַ גאַז־אָנפאַל. מען האָט געשאַפן באַזונדערע אַנטי־גאַז אָפּטיילונגען מיט יידישע אינסטרוקטאָרן, וואָס פירן אַדורך איבונגען אויף דער גאַס מיט גאַז־מאַסקעס און גאַז־קאָסטיומען.

כמעט אַלע, וואָס זענען געפאָרן אויף דאַטשעס זענען שוין צוריקגעקומען און הגם דאָס נייע שול־יאָר רוקט אָן, קיינער טראַכט נישט וועגן דעם. דער באַפעל צו מאַכן אין דער שטאָט שוץ־גרובן פאַרגרעסערט נאָך די אומרו. די אַרבעטן ווערן געלייטעט דורכן יידישן שטאָט־אינזשיניער שענוויץ. די קהילה האָט צעשיקט צו אַלע יידן אויפֿפאָדערונגען זיך גלייך צו שטעלן צו דער אַרבעט און מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט שוין די ברייטע גאַס אויסגעזען ווי אַ פראָנט־ליניע. אַלע שויבן און שטוב־פענצטער האָט מען פאַרקלעבט מיט שוואַרץ פּאַפּיר און אין די אָוונט־שעהען איז אַלץ פאַרדונקלט.

מען פירט אַדורך אַ מין שטילע מאָביליזאַציע פון אַ פּאָר יאָרגענג. די אָפּטימיסטן צווישן די יידן טענהן, אַז לויט די ווערטער פון גרויסע רבנים וועט דער קריג נישט אויסברעכן. אַנדערע ווידער זענען בדעה, אַז שוין בעסער אַ מלחמה, וואָס וועט אַ סוף מאַכן צו דעם אומזיכערן לעבן פון די אָרעמע יידישע מאַסן. די אַנטיסעמיטישע העצע, געפירט דורך דער פּוילישער ענדעקישער פּרעסע, ווערט וואָס שטאַרקער, דאַקעגן אָבער רופן יידישע צייטונגען די יידן, אַז זיי זאָלן באַווייזן זייער פּאַטריאָטיזם.

סעפּטעמבער 1939 : אין דעם טאָג ווען דער קריג האָט זיך אָנגעהויבן האָט מען אין דער פרי ווי געוויינלעך געעפנט די געשעפטן און די פויערן זענען געקומען צום מאַרק. נאָך דעם ווען עס זענען געפאַלן די עראָפּלאַן־באָמבעס ביי די קאַזאַרמעס און עס זענען געווען קרבנות, איז אין שטאָט געוואָרן אַ גרויסער טומל. די געשעפטן האָט מען פאַרמאַכט און די פויערן זענען צוריק אַנטלאָפן אין זייערע דערפער.

אויף די גאַסן האָבן זיך באַוויזן עטלעכע דייטשן פון דער געגנט און האָבן אָפן געהעצט די פּאָליאַקן קעגן יידן. אַ פּאָר אויפגערעגטע יידישע יונגעלייט האָבן איינגעהאַלטן עטלעכע העצערס און זיי געפירט צו דער פּאָליציי, אָבער דאָרט האָט מען זיי באַפרייט. יידישע פרויען, וואָס פלעגן קויפן מילך ביי די דייטשע פויערן האָבן זי אויסגעגאָסן, אויס חשד פאַר סם. שבת האָט מען נישט געדאַוונט בציבור און די שטימונג איז שוין געווען אַ זייער דערדריקטע.

אויף צו מאָרגנס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פּוילישע נאַטשאַלניקעס צעלויפן זיך ווער ווו. האָבן די יידן אָנגעהויבן אויך צו אַנטלויפן. מען איז געלאָפן קיין וואַרשע, גאָמבין, גאָסטינין א. אַ. אויף די דאַמפערס איז געוואָרן אַזאַ מין ענגשאַפט, אַז מענטשן פלעגן דאָרט דערדריקט ווערן. דער ערשטער יידישער קרבן פון פלאָצק, דער בוכהאַלטער קאַראַש, איז דערדריקט געוואָרן אויף אַ דאַמפער.

די גרעסטע צאָל קרבנות איז געווען אין גאָמבין, וואָס איז שרעקלעך באָמבאַרדירט געוואָרן דורך די דייטשן. די אַנטלאָפענע קיין גאָסטינין האָבן מיטגעמאַכט אַ סך צרות, ווען די דייטשן זענען דאָרט אַריין, אָבער קרבנות זענען נישט געפאַלן (די ברכה פון דעם גאָסטינינער צדיק האָט דאָך געהאָלפן...)

ווען די דייטשן זענען אַריין אין פלאָצק איז די שטאָט געווען האַלב פוסט. זיי האָבן אַרויסגעטריבן אַלע יידישע מענער אויף די גאַסן און 300 פון זיי געהאַלטן אַ פּאָר טעג אַלס זאַקלאַדניקעס.

גרופּנווייז האָבן אָנגעהויבן זיך די יידן אומצוקערן אין דער שטאָט. אַזוי ווי די בריק איז געווען אויפגעריסן איז מען געפאָרן אויף קליינע שיפלעך. קומענדיק אויפן פלאָצקער ברעג זענען זיי פאַרהאַלטן געוואָרן דורך ציווילע דייטשן, וועלכע האָבן גערויבעוועט, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט.

אָקטאָבער 1939 : די מאַכט האָט פאַראָרדנט, אַז אַלע געשעפטן זאָלן זיין אָפן. ווער ס'האָט נישט געעפנט, איז זיין געשעפט געוואָרן אויפגעריסן און די סחורות אַרויסגעוואָרפן פאַרן המון אויף דער גאַס. ציטערנדיק פון שרעק זענען געשטאַנען די סוחרים אין זייערע געוועלבער. די „קונים” זענען געווען כמעט אויסשליסלעך דייטשקעס פון די אַרומיקע קאָלאָניעס, וואָס פלעגן קומען מיט זעלנער צו ראַבעווען סחורות. און אַז מען האָט שוין יאָ געצאָלט מיט געלט, טאָ וואָס פאַר אַ ווערט האָבן געהאַט די פּוילישע זלאָטעס? לויט אַ מאַכט־באַפעל איז פאַרבאָטן געוואָרן דאָס פאַרקויפן סחורות צו יידן. צום סוף אַ נייע פאַראָרדענונג: אַלע געוועלבער מוזן פאַרשלאָסן ווערן, כדי צו מאַכן אַן אינווענטאַריזאַציע פון אַלע סחורות.

דאָס איז געווען דער סוף פון דעם יידישן האַנדל אין פּלאָצק.

דער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג ווערט וואָס אַ מאָל ערגער. די דייטשן ווילן אַלעמען באַווייזן, אַז זיי פירן די מלחמה קעגן די יידן און נישט קעגן די פּאָליאַקן. זיי זענען מודיע, אַז די יידן זענען פאַראַנט־וואָרטלעך פאַר דער גאַנצקייט פון די דראָטן פון דייטשע פעלד־טעלעפאָנען, וואָס ליגן אויף די טראָטואַרן. טרעפט זיך אַז אַ דראָט נעבן ראַטבוימס סטאָלעריי אין סאַדזאַווקעס הויז אויף דער באַלסקער־גאַס ווערט איבער־געריסן — מן הסתם דורך שקצים. די פאַמיליע ראַטבוים ווערט באַלד אַרעסטירט און אַלע איינוווינער פון הויז אַנט־לויפן אויס מורא. צום גליק געפינט זיך אַ קריסטלעכער עדות, וואָס שווערט, אַז נישט יידן האָבן איבערגעריסן דעם דראָט.

נאָוועמבער 1939: דאָס ראַבעווען פון יידיש מעבל — מען רופט דאָס רעקוויזיציע — איז אין פולן ברען. פיל משפחות מוזן פאַרלאָזן זייערע וווינונגען און אַרויסגיין מיט גאָרנישט. די דייטשן פאָדערן אַ קאָנטריבוציע פון אַ מיליאָן זלאָטעס. מען שיקט גלייך אַ דעלעגאַציע צו דער געסטאַפּאָ אַז מען זאָל מסכים זיין צו נעמען אויך גאָלד און שמוק־זאַכן. די דייטשן אַרעסטירן קילבערטן, גרויבאַרטן און שילינגן ביז עס וועט געזאַמלט ווערן דאָס געלט. צום סוף ווערט געזאַמלט בלויז 350 טויזנט. נאָך דעם אַנטלויפן אַ סך קהילה־עסקנים קיין וואַרשע.

דאָס כאַפּן אויף צוואַנג־אַרבעט ווערט אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. מען שלעפּט אַרויס דעם רב פון זיין שטוב און מען צווינגט אים צו ריייניקן פערד־שטאַלן אין די קאַזאַרמעס. יידן באַהאַלטן זיך גאַנצע טעג ביי זייערע קריסטלעכע פריינד, אָבער דאָס העלפט נישט קיין סך. פרומע יידן גייען אַרום אויף דער גאַס מיט פאַרבינדענע בערד, ווייל די דייטשן טרייבן אַ מין ספּאָרט פון אויסרייסן בערד צוזאַמען מיט שטיקער הויט. אַ סך טראָגן גוישע היטלעך און באַמיען זיך אויסצוזען ווי פּויערן. אויף דער גאַס זעט מען אַ סך נייע פּנימער: דאָס זענען פּליטים פון די אַרומיקע שטעטלעך: שערפּץ, דאָברין א. אַ. און זייער מצב איז אַ שוידערלעכער, הגם עס ווערט געטאָן אַלץ, כדי צו פאַרלייכטערן זייערע ליידן.

דעצעמבער 1939: אַרעסטן פון אומשולדיקע דויערן ווייטער. עס ברעכט אויס אַ שריפה אין אַ מיל און באַלד אַרעסטירט מען די יידישע אַרענדאַרן גרינשפּאַן, טילמאַן און קעניגסבערג. צום גליק גיט אָפּ זיין עדות דער דייטשער בעל־הבית פון דער מיל, וואַלטערסדאָרף, און צייגט איבער די געסטאַפּאָ, אַז די יידן זענען אומשולדיק.

אין עטלעכע פאַלן מסרן דינסט־מיידלעך, אַז זייערע געוועזענע בעלי־בתים האָבן זיי געצוווּנגען צו „ראַסן־שאַנדע".

דער קאָנפעקציע־סוחר פון דער גילדענער גאַס, אַ געוויסער מאָשקאָוויטש, האָט געוואָלט אַפּראַטעווען אַ ביסל סחורה און געמאָלדן די דייטשן, אַז די סחורה האָט מען ביי אים צוגעגנבעט. דאָס איז שוין געווען אַ גענוגנדיקע סיבה מען זאָל באַלד דורכפירן אַ מאַסן־רויב ביי די יידן. דייטשע פּאָליציי מיט דער הילף פון די „פאָלקסדייטשן" האָבן זיך אין מיטן דער נאַכט צעלאָזט איבער יידישע וווינונגען, גערויבט און געשלאָגן. אַ גרופּע יידן איז אָוועקגעשלעפּט געוואָרן צום הויף פון „האָטעל פּאָלסקי" און דאָרט געוואָרן געשלאָגן און רעוווידירט פון קאָפּ ביז פוס.

נאָך דעם איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ באַפעל, אַז אַלע יידן זאָלן טראָגן אויף דער פּלייצע די געלע לאַטע.

עטלעכע ביוראָס אין דער שטאָטראַט־געביידע האָבן די דייטשן באַדעקט מיט ספר־תורות, וואָס זיי האָבן אַרויס־געשלעפּט פון דער שול. געכאַפּטע אויף דער גאַס יידן האָבן זיי אָנגעטאָן אין טליתים און תפילין און געהייסן לויפן איבער די קריסטלעכע גאַסן. אין דער שפּיץ איז געלאָפן אַ ייד אָנגעטאָן אין קליידער פון אַ קריסטלעכן בישאָף, מיט אַ גלאָק אין האַנט.

יאַנואַר 1940: די נאַציס האָבן מן הסתם אָנגעזען, אַז עס נייטיקט זיך אַ רעגולערער קאָנטאַקט מיט די יידן. שאַטאַן, אַ געוועזענער יידישער שטאָט־ראָט באַאַמטער, איז באַאויפטראַגט געוואָרן צו אָרגאַניזירן אַ „יודענראַט". אין „יודענראַט" זענען אַריין: ד"ר בראַמבערגער, שאַטאַן, שפּערלינג, גוזיק, שענוויץ, זעליגמאַן און שעכטמאַן. זיין ערשטע פליכט איז געווען: צושטעלן יעדן טאָג 150 יידישע אַרבעטער. יעדער ייד האָט זיך געמוזט צוויי מאָל אין וואָך שטעלן צו דער אַרבעט אָדער באַצאָלן 3 מאַרק.

אַפּריל 1940: מען הייבט זיך אָן צו ביסלעך צוגע־וווינען צום לעבן אין געטאָ. מען האָפט, אַז אַזוי אַרום אפשר וועט מען קענען איבערהאַלטן. מען זאָל אונדז בלויז נישט אַרויסיאָגן פון דער שטאָט...

אין געטאָ פונקציאָנירן צוויי בעקערייען, איין פליישׁ־געשעפט, איין מילך־ און גרינס־געוועלב, צוויי האָלץ־ און קוילן־סקלאַדעס, אַן אַמבולאַטאָריום, אַ פּאָסט־ביוראָ, אַ וווינונגס־אַמט און די יידישע אָרדנונגס־מיליץ. די מיליץ באַשטייט פון 20 פערזאָן און היט אָפּ די רו אויפן גאַנצן געטאָ־שטח. אין דער פרי באַגלייט די מיליץ די יידישע אַרבעטער, וואָס גייען אויף דייטשע אַרבעטס־פּלעצער און שפּעטער פּאַטראָלירט זי די געטאָ־גאַסן און באַמיט זיך באַזייטיקן סתם ליידיקגייער, אַז די דייטשן זאָלן נישט זאָגן, אַז די יידן דרייען זיך אַרום אָן אַרבעט.

אין דעם לאָקאַל פון „מכבי״ איז איינגעאָרדנט אַ פּאָלקס־קיך. דאָרט ווערן פאַרטיילט אומזיסט זופּן. דער־וויַיל פעלט נישט קיין עסן אין דעם געטאָ. הגם ס׳איז פאַרבאָטן צו האַנדלען מיט גויים, אָבער די פויערן גנבענען כסדר אַריין זייערע פּראָדוקטן. דאָס לוינט זיך זיי, ווייל די יידן צאָלן בעסער ווי די דייטשן. קיין שום יידישער דאָקטאָר, דענטיסט אָדער האַנטווערקער טאָר נישט באַ־דינען די קריסטלעכע באַפעלקערונג. די ניי־מאַשינען אין דער אָרט־שול האָט מען קאָנפיסקירט און די יידישע שניידער זענען געצוווּנגען צו אַרבעטן פאַרן געסטאַפּאָ.

און הגם עס האָבן פּאַסירט פון צייט צו צייט סאַדיס־טישע אָנפאַלן, ווי צ. ב. דאָס פּייניקן פון רעליגיעזע יידן אויפן הויף פון דעם גלחים־סעמינאַר, ווו מען האָט זיי געצוווּנגען עסן טריפות (איינפעלד, דער זון פון דעם שוחט, איז צום טויט צעשלאָגן געוואָרן און דאָך נישט געגעסן טריפה), איז דאָך געווען אַ געוויסע פאַרלייכטע־רונג, בפרט נאָך דעם ווען ס׳איז געלונגען איבערצוקויפן אַ פּאָר נאַצי־באַנדיטן.

✶

מערץ 1941: מיר געפינען זיך אין טשענסטאָכאָוו. עס וויל זיך ממש נישט גלייבן, אַז מיר האָבן איבער־געלעבט דאָס גיהנום פון דעם גירוש, פון דעם דזשאַל־דאָווער לאַגער און פון דעם קאָשמאַר פון די לעצטע פּאָר וואָכן אין פּלאָצק פאַר דעם גירוש. קלאַנגען וועגן דעם, אַז מען זאָל אַלע יידן אַרויסיאָגן פון פּלאָצק האָבן זיך זייט לאַנג פאַרשפּרייט, אָבער קיינער האָט זיך נישט גערעכנט אַז דאָס וועט אַזוי שנעל געשען. ערשט נאָכן אָנפאַל אויפן הויז פון ר׳ הערש וואָלף זילבערבערג, ווען מען האָט צענדליקער מענטשן צעשלאָגן און אַוועקגעפירט אין תפיסה, איז געוואָרן באַקאַנט, אַז דער גירוש דער־נענטערט זיך. אַלע האָבן צוגעגרייט זייערע פּעקלעך און געוואַרט אויפן טרויעריקן מאָמענט.

זונטיק, דעם 19טן פעברואַר האָט מען אויפגעפּאָדערט די יידישע מיליץ צו שטעלן זיך אין דער געסטאַפּאָ און דאָרט אַלע אויסגעשמיסן מיט בייטשן. באַלד נאָך דעם איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן און די ס. ס.־באַנ־דיטן האָבן געיאָגט אַלע אויף דער ברייטער גאַס. דערביי האָט מען גערויבעוועט מאַנטלען און צוגעכאַפּט ביי די מענטשן זייערע לעצטע זאַכן. לאַנגע רייען פון יונגע און אַלטע, פרויען און קינדער, געזונטע און קראַנקע האָבן זיך געצויגן פון דעם גרויסן בית־המדרש ביז צום סעמינאַר. ווער ס׳האָט נישט געהאַט קיין כוח צו שטיין, איז געלעגן אויף דער נאַקעטער, האַלב־פאַרפרוירענער ערד.

8 אַ זייגער האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אַכזריותדיקע פאַרלאַדעווען אויף די לאַסט־אויטאָס. ווי בהמות האָט מען אונדז געפירט אין דעם טראַנזיט־לאַגער אין דזשאַלדאָוואָ און דאָרט געהאַלטן עטלעכע טעג אין פערד־שטאַלן, אין שרעקלעכע באַדינגונגען.

אַ טייל פון די פּלאָצקער דעפּאָרטירטע, וואָס איז גע־שיקט געוואָרן פון דזשאַלדאָוואָ קיין טשענסטאָכאָוו, איז האַרציק אויפגענומען געוואָרן דורך די אָרטיקע יידן. מען האָט איינגעאָרדנט שלאָף־פּלעצער, אַ פּאָלקס־קיך, גע־שטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון די פּלאָצקער מעדיצינישע הילף און סאַניטאַרע איינריכטונגען. אָבער נאָך דעם, ווען עס זענען אָנגעקומען נייע כוואַליעס פון פּליטים האָט זיך דאָס אַלץ געענדערט צום שלעכטן...

✶

יצחק טינסקי האָט מיטגעמאַכט די גאַנצע מאַרטיראָלאָגיע פון די פּוילישע יידן. פון טשענס־טאָכאָוו איז ער אַריין אין וואַרשעווער געטאָ און דאָרט געווען ביזן אויפשטאַנד. ער איז פאַרשיקט געוואָרן אין טויט־לאַגער מאיידאַנעק, אָבער על פּי־נס געבליבן ביים לעבן און געשיקט געוואָרן אויף אַרבעט אין אַ געווער־פאַבריק נעבן סקאַר זשיסק (אויפן טרויעריק־באַרימטן „ווערק צ׳״) און אין דעם „האַסאַג״ אין טשענסטאָכאָוו. פון דאָרט האָט ער מיטגעמאַכט דעם „טויט־מאַרש״ דורך בוכענוואַלד, דאַכאַו ביז בערגען־בעלזען, ווו ער איז באַפרייט געוואָרן דעם 15טן אַפּריל 1945. זיין עדות און זיינע נאָטיצן, וואָס מיר פאַרעפנטלעכן טייל־וויַיז, זענען איינער פון די וויכטיקסטע מקורות פאַר ד״ר י. קערמישס היסטאָרישער אָפּהאַנדלונג וועגן דעם חורבן פון דער פּלאָצקער קהילה.

עדויות ניצולי השואה

עדותה של רגינה קאלמן

בפברואר 1941 גורשו מפלוצק לדזיאלדובו כ־10,000 יהודי הגטו במשך 3 ימים. נדחסנו כ־200 איש למשאית לאחר שלקחו מאתנו את חפצינו וזרקו אותם לרחוב. לא חסרו גם מקרים של רצח ומכות. כשהגענו לדזיאלדובו נתקבלנו על ידי אנשי הס״ס שהכו אותנו במקלות ואחר כך הכניסונו לגרנות למשך 10 ימים. רבים מאתנו מתו מצרות ומפצעים. היו מוציאים גברים לתרגילי „התעמלות" קשים ובכל פעם המציאו בשבילנו עינויים אחרים.

ביום העשירי סידרו אותנו בשורות והובילו אותנו לרכבת. כשהגענו לסביבות סוחדניוב החלו לחלק אותנו בין כפרי הסביבה. בני משפחתי, ועוד כ־10 איש שנתלוו אלינו, שכרו עגלה ונסענו לסקארז׳יסק. שם התגוררנו אצל יהודים שלא גילו כלפינו יחס טוב. אני ואחותי נתקבלנו לעבודה בבית חרושת לתחמושת ובהתחלה היינו לנות בבית, אולם אחר כך לא הרשו לנו לצאת ולא יכולנו אפילו להיפרד מהורינו, אשר נפלו קרבן לגירוש השני מקארז׳יסק (הגירוש הראשון מסקארז׳יסק התקיים לפני בואנו לשם). אחותי הצליחה איכשהו להתחמק מבית החרושת ונפרדה מההורים. היא היתה כל כך שבורה מהפרידה הזאת שלמחרת היום לא יכלה לצאת לעבודה. בגלל זה קיבלה מכות מהפקחים זילונקה וזילברברג וחלתה בצהבת. פחדנו לשלחה לבדה לרופא ולכן התיצבנו שתינו למיון. הגורל רצה שאני שוחררתי והיא ביחד עם עוד 18 נשים, נשלחה למוות. שוטר אחד סיפר לי אחר כך שהיא בכתה וצעקה כל הזמן. הובילו אותן אל בור פתוח ושם ציוו עליהן לשכב. אחר כך ירו בהן וכיסו מיד את הבור בחול. השוטר סיפר לי שכמה נקברו בעודן חיות.

למרות שהייתי שבורה ורצוצה לאחר רצח אחותי, הוציאוני בכוח לעבודה.

היו מענישים אותנו קשה כל פעם כשהתגלתה תוצרת פסולה. פעם קיבלו כל הנשים מהצריף שלנו 25 מלקות ונאלצו מיד לחזור לעבודה למרות היסורים. על גברים היו מצווים להתפשט ואז התיזו עליהם מים קרים. צרות רבות היו נגרמות לנו על ידי המפקח הגרמני „הרינג", אולם גם המפקחים הפולניים לא חסכו מאתנו עינויים. הם היו מלשינים עלינו בפני הגרמנים וטוענים שאין אנו עובדות די טוב. כולם הריצו אותנו ללא רחמנות למרות שהיינו תמיד רעבות ועייפות עד לאפיסת כוחות.

כל שבועיים היו מתקיימות „סלקציות". פעם אחת, כשניסיתי לקבל תוספת מרק, קיבלתי מכה בעין מאת השוטר יעקובוביץ׳. מרוב כאב התעלפתי וכשהתעוררתי הייתי כולה שטופה בדם. בנס ממש ניצלתי מאיבוד העין. אך עינויי הגדולים החלו רק כשהועברתי ל„עבר־דה הצהובה", ז״א, למחלקת „הטרוטיל ופיקרינה". כש־נכנסתי לשם לראשונה התעלפתי מיד, כי לא יכולתי לנשום את האויר המורעל שהיה ממלא את האולם. כמובן שכושר עבודתי ירד שם עוד יותר והמפקחים הפולניים היו תמיד מתלוננים עלי בפני המפקח הראשי הגרמני. כשניסיתי לפעמים לצאת החוצה כדי לנשום קצת אויר צח, הייתי מקבלת מהם מכות רצח. בפה היה לי תמיד טעם מר ולא יכולתי בגלל זה לבלוע את קצת האוכל שהיו נותנים לנו. במחלקה זו היו האנשים מתים כזבובים וגם נשים אחדות מפלוצק שעבדו שם ביחד אתי מתו כעבור שבועיים. המפקח הגרמני, שולץ, בעזרת אנשי ס״ס, היה סוחב לעבודה אנשים חצי־מתים. גם מפקדנו היהודי, איזנברג, היה מעניש בעד האיחור הקטן ביותר בהופעה לעבודה. הוא היה מצווה לבצע תרגילי התעמלות או היה מכה בשוט.

בלילה לא יכולתי להירדם, כי הייתי מתכסה במעילי הספוג ריחות הרעל. זמן קצר לאחר שעצמתי עין היה עלי לקום כבר לעבודה. לארוחת צהרים היו מחלקים בינינו מרק מימי ובערב היו מוסיפים למרק 150 גרם לחם. בימי א׳ היו נותנים לנו כפית ריבה וכפית סוכר. כתוצאה מהתנאים הללו אפשר היה למצוא בכל יום גופות אנשים מוטלות ליד המזבלה. התמותה הגדולה ביותר היתה במחלקה ה„צהובה". פה היו מתים תוך כדי הליכה או ישיבה על יד העבודה. קרבות שלמים היו מתחוללים בזמן חלוקת האוכל. אנשים היו מוכנים ליהרג כדי לזכות בעוד כפית קטנה של המרק הדל.

פעם קיבלתי חום גבוה והרופא ציווני ללכת לבית חולים, אולם בהשפעת איזושהי הרגשה פנימית לא נשמעתי לו וזה היה מזלי. התברר שכעבור יומיים־שלושה קיימו שם סלקציה וכל החולים, ובתוכם אפילו אלה שהבריאו — נשלחו להשמדה. היו מקרים כשהי־לדים הלכו ביחד עם אמותיהם, כי לא רצו להיפרד מהן.

בסתיו 1944 צורפתי למשלוח של כמה אלפי נשים שהועבר ללייפציג.

(בהמשך עדותה של הנ״ל מתוארים תנאי העבודה במפעלי הנשק שליד לייפציג, שאמנם בהתחלה היו יותר קלים מאלה שבסקארז׳יסק, אולם לקראת הסוף חלה בהם הרעה ניכרת. עם התקרב החזית, אספו את כל האסירות והחלו להובילן בדרכים, בתנאי רעב ומצוקה. ב„צעדת רעב" זו מתו רבות. לבסוף ברחו שוטרי הס״ס וביום 7 במאי 1945 שוחררו על ידי הצבא הרוסי האסירות שהצליחו להישאר בחיים).

עדותו של אלמוני

(מאוספיו של מכון „ייווא״, ניו־יורק. העדות כתובה ביידיש על פני 6 דפים בעפרון כימי. שם המחבר, המקום ותאריך חיבור העדות — אינם ידועים)

זמן רב לפני הגירוש חשו יהודי פלוצק על גבם את לחצו האיום של הכובש הגרמני. דחוסה במספר מצומצם של רחובות (ובתוכם ברחוב שרוקה — קווייטקה), נתונה לפגע של הלקאות מצד אנשי הס״ס וליחסו האנטי־ציבורי של ה„יודנראט״, ניהלה האוכלוסיה היהודית, אשר מנתה אז כ־7600 נפשות (ובתוכם כ־3000 פליטים מדובז׳ין, גולוב, ריפין, שרפץ ועוד), אורח חיים מנוון ביותר. הדכאון והיאוש שררו בכל. צרכי מזון מותר היה לקנות רק בחנות הקהילה או בחנות המכולת היחידה של הרובע, אשר היתה שייכת לגרמני, קרבר. נוסף לזאת היו קיימות ליד ועד הקהילה: מספרה, סנדלריה ומת־פרה. סוכר, סבון ואבקת־סבון היו מקבלים בקיצוב מידי ה„יודנראט״. המחירים היו בערך כדלקמן: 1 ק״ג לחם — 26 פניגים, 1 ק״ג תפוחי־אדמה — 5 פניגים, קילוגרם חמאה — 4 מארקים, בשר — 1.80 מארק, ביצה — 30 פניגים.

היהודים התפרנסו ממסחר בלתי־ליגלי ומהעבודה בצבא או אצל בעלי־עסק גרמניים פרטיים. בעבודה שחורה, בלתי־מקצועית, אפשר היה להרוויח כ־70 פני־גים ליום, אולם בעלי־מקצוע היו משתכרים אפילו עד 4 מארקים ליום. ועד הקהילה היה מקיים מטבח עממי שחילק כל יום כ־1500 ארוחות. בסוף שנת 1940 הת־ארגנו, לפי דוגמת וורשה, ועדי הבתים. הפעולה התר־בותית הצטמצמה בקריאת ספרים שהיו משאילים איש לרעהו. האנשים לא היו קוראים כמעט לגמרי עתונים, כי ממילא היו מיואשים לחלוטין בגלל גורלם. אף בית ספר לא היה קיים ורק לבסוף התארגנו מספר גני ילדים בשפה הפולנית.

כל הפעולות והמעשים של היהודים היו בסימן פחד תמידי. כולם חשו שלא יימלטו מגורלם על ידי גינונים של הכנעה או צעידה לעבודה בסך תוך שירה, ושמעל ראשיהם תלויה חרב ההשמדה בצורת גירוש למחנות־ריכוז. המצב שהשתרר באוכלוסיה הפולנית היה מקור של התראה חמורה. הראשונים שנפגעו היו אנשי האינט־ליגנציה הפולנית. הוציאו אותם מדירותיהם ושדדו את כל רכושם. עורכי דין, שופטים ומורים רבים נשלחו למחנות־ריכוז או שנרצחו במקום. בהתחלה הרשו השל־טונות הגרמניים לפרסם מודעות־אבל, אולם בסוף 1940 נאסר הדבר. גם הכמורה הפולנית נרדפה קשות על ידי השלטונות הנאציים. כל הכנסיות נסגרו פרט לכנסית הרפורמציה הקתולית. מיסדר המריאוויטים נהנה בתחילה מיחס סובלני, אולם לבסוף השתנה היחס לרעה.

בית הכנסת היהודי הגדול הפך בתחילה למוסך, ואחר כך נהיה למחסן של חפצי הפולנים שנאסרו. יצויין שהגרמנים השתמשו בגווילים של ספרי התורה, כדי לרפד בהם את מדרגות משרדיהם. מדי פעם בפעם היו הגרמנים עורכים „הצגות״ ברחובות שנשאו אופי אנטי־דתי מובהק. בהתחלת 1940 אילצו קבוצה של יהודים עטופי טליתות לשיר, לרקוד ולהתפלל ברחובות. יותר מאוחר הוציאו לרחוב את יוסף פינקלשטיין, שהיה ידוע כמטומטם, הלבישו אותו בגלימה של הבישוף, שמו בידיו פעמון כנסייתי וכך הובילוהו ברחובות תוך עשיית צחוק מהרגשות הדתיים של יהודים ופולנים. במחצית השניה של שנת 1940 הורע עוד יותר מצב רוחו של הציבור היהודי. בספטמבר אותה שנה הוציאו הגר־מנים את כל 42 הזקנים של בית מושב־הזקנים והובילום למחנה בדזיאלדובו. לפי השמועות המהימנות שהגיעו משם, הושמדו כל הזקנים. המאורע הזה הגביר עוד יותר את רגשות הפחד שקיננו בלבות יהודי פלוצק. אם כי כבר הספיקו להתרגל למעשי זוועות, שכן כבר בחורף שעבר זרקו הגרמנים נער יהודי לתוך ערימה של שלג ולא התירו לו לצאת משם במשך כחצי שעה. הנער הזה מת אחר כך משחפת.

בתחילת פברואר 1941 ערכו אנשי הגסטאפו מצור על הבית ברחוב ניצאלה 2. אירע שגרמני שיכור אחד ניסה לטפס במדרגות הצרות של בית זה, נפל ושבר כמה עצמות. הגרמנים החליטו להתנקם, התנפלו על הבית בלילה ואסרו את כל הגברים. למחרת בבוקר חזרו ואסרו אף את הנשים והילדים, כולל אלה שעברו אותה שעה בסביבה. מכל החטופים איש לא חזר.

המקרה הזה הוכיח לכל הציבור היהודי שהוא חי ממש על הר געש מתפרץ. ביום 20 לפברואר נאסרו, ללא כל סיבה, 30 גברים והוצאו להורג בפומבי. ההוצאה־להורג בוצעה באחד מפרברי העיר בנוכחות 10 מבין חברי ה„יודנראט״. בפסק־הדין שהוקרא במקום נאמר שהגרמנים גילו תוכנית של התנפלות יהודית על הגסטאפו בפלוצק, וכיוון שכל יהודי פלוצק נושאים באשמה, הוחלט להעניש 30 מביניהם. ידוע שאחד הנידונים למוות, קרדיט, קיבל רשות להגיד את דברו האחרון. הוא נאם במשך 10 רגעים והביע את בטחונו שהתליינים ייענשו והנצחון על הפאשיזם והנאציזם בוא יבוא. צעיר אחר, פשכדסקי, רצה אף הוא להגיד את דברו, אולם לא הספיק כי כדורי הרוצחים קטלוהו במקום. באותו רגע החלו יתר הנדונים לאמור „וידוי״ בקול רם לפני שכדורי המקלעים פגעו בהם והמיתום.

עשרת אנשי ה„יודנראט״ שהיו נוכחים במקום שימשו עדי ראייה ובני־ערובה כדי למנוע להבא תוכניות מרד.

לאחר המאורע הזה התמלאה כוס התמרורים של יהודי פלוצק. פסקו כל המאמצים להתגבר על התלאות וכולם חשו שהאסון הכללי מתקרב ובא. בלילות היו האנשים ישנים על חבילותיהם הארוזות וכדי שלא להיות מופתעים על ידי מיבצע הגירוש, אירגן כל בית משמרות־לילה שהיו מתחלפות כל כמה שעות החל מ־7 בערב.

וכך התקרב הלילה הטרגי, הוא הלילה מיום ה׳ אור ליום ו׳, 20—21 בפברואר 1941. ברחוב עמדו שלוליות מים ובוץ קפואות בכפור הלילי. מהשמים המכוסים בענני העופרת ניתז שלג מהול בגשם קר. השעה היתה 5 לפנות בוקר ועדיין לא נראו כל סימני שחר. בשעה זו התפשטה הבשורה האיומה מפי אנשי השמירה שהרובע היהודי הושם במצור על ידי קלגסי הס״ס. היו אלה יחידות מיוחדות, שהשתמשו בהן לצרכי גירושים. כנראה שהובאו לפלוצק לפני ימים אחדים וכדי לשמור על הדבר בסוד, בוטלו לאחרונה כל רשיונות היציאה מהגטו.

עוד בטרם הספיקו האנשים להתאושש קצת משנתם ולרכז מסביבם את כל בני ביתם, נשמעו הצעקות הפרועות: „יודן הראוס!!!״ (יהודים, לצאת!). כל יהודי הרובע החלו להתרכז לאורך רחוב קווייטקה (ברייטע), ובתוכם גם כל החולים מבית־החולים היהודי. תחת מטר של מכות החלו חיות־האדם הנאציות לדחוס את 3000 הראשונים מבין יהודי פלוצק למשאיות.

מתוך אגרת לחבר מעמק הבכא בגרמניה

הנני חי עדיין כבתוך סיוט.

מיד עם תחילת המלחמה קברתי את דגלי המפלגה (פרייהייט) ו„הפועל״ בבית־העלמין הפלוצקאי. שרפתי את ארכיון המפלגה. השגתי מידי מזכיר העיריה מיסמכים בנוגע לתוצאות הבחירות למועצת העיריה שהתקיימו במאי 1939 וגם אותם השמדתי, כי הכילו חומר רב על חברי מפלגתנו. פישל פלידרבלום, שיווק, בוכמן, משה סגל — עברו לוורשה. פישל עבד בועד המרכזי והיה שולח לי כספים שהייתי מחלקם בין חברינו. שמחה מינץ, גיטל גרוסמן, דוד גולד, פלוצר ואחרים יצאו לרוסיה ועד כה אינני יודע מה גורלם.

פלוצק נפלה ב־9 בספטמבר 1939 ובאוקטובר הקימו בה גטו: שרוקה, סינגוגאלנה (גילדענע) וחלק מביילסקה. ברחובות אלה התגוררנו צפופים. החנויות הוחרמו ומבעלי־המלאכה נתפסו כל הכלים וכל מקורות הפרנסה נסתתמו. הוקם ועד־זקנים עם ד״ר ברומברגר כיו״ר, סמק שאטאן סגן יו״ר, שפרלינג, שכטמן, שנוויץ ועוד. בכל יום הוציאו לעבודה את כל הגברים מגיל 16 עד 60, לטעינת פחם, קישוש עצים, שטיפת רצפות, בנין וכד׳. היינו עובדים בחוץ בקור של 30 מעלות. היינו אנוסים להשתחוות בפני כל חייל ומי שהחמיץ קיבל מיד מכות.

ביום 1 במאי 1940 תפסו אנשי ס״ס לעבודה 10 יהודים ובתוכם אחיו של פנחס בוכמן. הם הכניסו אותם לארגזי עץ מנוקבים מכל צד במסמרים גדולים וכך טלטלו אותם בחצר. אחר כך קעקעו לכל אחד סימני מגן דוד על החזה. האנשים הללו שכבו אחר כך חולים קשה במשך כמה חדשים.

בפעם אחרת, בשעה שניתך גשם חזק, אספו קבוצה של יהודים קשישים, וביניהם סנדר כמיעל ומאיר כהן (אחיו של לייבוש כהן), הלבישום בטלית ובתפילין, הרבילום ברחובות וציוו עליהם לכרוע ברך.

אי־אפשר לתאר את כל העינויים והסבל של אותם הזמנים.

ביום 20 בפברואר 1941, בשעה 4 בבוקר, עוררו אותנו משנתנו קלגסי הס״ס וסתם חיילים והוציאונו לרחוב שרוקה על יד בית המדרש. הטעינו אותנו, ללא כל חפצים בידינו, על מכוניות־משא והובילונו לדזיאלדובו על יד מלאווה. שם ערכו חיפושים ושדדו מאתנו כל דבר שמצאו אצלנו. החזיקו אותנו שם 8 ימים באורוות ומשם נשלחנו לצ׳נסטוחוב.

פישל נפטר בוורשה בספטמבר 1941 וטולה, אשתו, נפטרה בעיירה על ידי קיילצה כשהאחד אינו יודע דבר על רעותו.

בהיותי בצ׳נסטוחוב קיבלתי 3 פעמים חבילות משווייץ ונדמה לי שזאת סידר הועד המרכזי שלנו בוורשה. גם אברהם ציפריאן ויגודה היו אתי בצ׳נסטוחוב והיחסים בינינו היו טובים. היינו במצוקה בצ׳נסטוחוב, אולם רק ב־22 בספטמבר 1942 החלה הטרגדיה האיומה.

למחרת יום הכיפורים הוקף הגטו על ידי ס״ס, ס״א, ז׳נדרמים אוקראינים, לטבים, ליטאים ואסטונים — שאלה היו רוצחינו העיקריים. במשך ימים ספורים נשארו במקום 5000 יהודים מבין 55 אלף שחיו קודם בגטו. 50 אלף נשלחו לחדרי הגז של טרבלינקה — אחינו, אחיותינו, אמהותינו, אבותינו, הילדים... כולם. אותנו, ה„מאושרים״, השאירו כמוכשרים לעבודה.

בגטו נשארה גם רבקה גלאנץ מהקיבוץ הפלוצקאי, אשר עמדה בראש הפרטיזנים של גטו צ׳נסטוחוב. שוטר יהודי אחד מסר לס״ס על מיקומו של מחסן הנשק של הפרטיזנים וכתוצאה מכך נורו 1500 יהודים ובתוכם רבים מבין הפרטיזנים שאליהם השתייכו חברים וחברות משורות „פועלי־ציון״ ובתוכם גם חברתנו — רבקה.

כבוד נצח לזכרם!

הנשארים המשיכו את סבלם בגטו צ'נסטוחוב עד ינואר 1945, כשהחל להתקרב הצבא האדום. אז הובילו אותנו לבוכנוולד. אנו, כל ארבעת האחים, היינו בבוכנ־וולד ופה מת מרעב אחד מאתנו. היינו מקבלים 150 גרם לחם ו־½ ליטר מרק מימי ליום. ביום ששוחררתי היה משקלי 37 ק"ג. אחד האחים שלנו זכה להשתחרר בהיותו בבוכנוולד, אולם אותי סחבו עוד לפלוסנבורג ואת אחי השני לדכאו. בפלוסנבורג ציוו עלינו לשאת סימני מגן־דוד צהובים ומי שלא ציית — נורה. מסיבה זו נהרג שם ברוך סטראך.

חשבנו שאחרי השחרור ישאונו על כפיים והנה חלפה כבר שנה — ואנו עדיין פה. מוטב היה אילו הוציאונו מפה, משום שכל רגב אדמה ספוג פה בדם חברינו.

לנדסברג, 20 במרס 1946.

ר. ליכטמן

עדותה של פליציה (פלה) רביצקה

זוכרת אני את היום בו הופיעו בעירנו לראשונה הסיירים הגרמניים. היה זה ימים ספורים לאחר פרוץ המלחמה בספטמבר 1939. בעקבות הסיירים נכנס הצבא. בתחילה התנהגו, כביכול, כבני־אדם, היו מחלקים סוכריות לילדים ולא עשו הבדלים בין יהודים לפולנים. אירעו מקרים כשהחיילים היו מזהירים יהודים ויעצו להם לעזוב את העיר בטרם יקבל הגסטאפו את השלטון לידיו. חייל קשיש אחד פנה אלי בזמן שעמדתי בחנות הספרים של זלקוביץ' והפציר בי שאברח ביחד עם משפחתי למזרח, „כי", אמר, „זו תהיה מלחמה לגמרי אחרת ממלחמת העולם הראשונה שגם בה השתתפתי".

כעבור זמן קצר התחילו הגרמנים להתפרץ לדירות ולשדוד כל מה שבא לידיהם. לילה אחד אספו את כל היהודים מהרחוב שלנו, החזיקו אותם עד הבוקר בחצר אחת ושדדו מהם כסף, שעונים וכו'. כשהחמיר המצב, עזב אבי את פלוצק ועבר לוורשה, אולם אמי עם הילדים נשארה בבית.

עם צירופה של פלוצק ל„רייך" הלכו הגזירות והתרבו. הגרמנים החרימו את כל רכושם של היהודים בחנויות, במחסנים ובבתים והקימו גטו. נאלצנו לשאת את הטלאי הצהוב — אחד גדול מאחור וקטן מלפנים. הטילו תשלום כופר בזהב ולהבטחת גבייתו אסרו בני־ערובה אחדים מבין נכבדי העיר כגון א. בליי, ל. קיל־ברט, גלובוס, פלאקס ואחרים. הם שוחררו אחרי שהכופר שולם.

ללא הרף, ביום ובלילה, נערכו חטיפות יהודים, מכות ועינויים. זכורני היטב שפעם ציוו על קבוצה של יהודים חרדים להכנס לכנסיה בשעת התפילה ולהוציא את הבישוף החוצה בעיצומו של יום כפור קשה. באותו מעמד אילצו אותם לנשק את הצלב. חטיפת יהודים לצורך גילוח זקנים ופיאות הפכה למאורע יום־יומי. במשך כל אותו הזמן היתה מגלה האוכלוסיה הפולנית יחס של התאפקות, כי גם היא סבלה די והותר.

הגרמנים הקימו „יודנראט" שבראשו הועמד סמק שאטאן. חברי ה„יודנראט" התעסקו בראש וראשונה במתן שוחד לגרמנים בצורה של כסף ויינות משובחים. ה„יודנ־ראט" לא היה נהנה מאמונה של האוכלוסיה היהודית כלל ועיקר.

ד"ר ברסלר אירגן, בעזרתה של הגב' פירסטנברג, ועדה סניטרית לצורך שמירת הנקיון בגטו. גם אני הצטרפתי לקבוצה זו של בנות והיינו מבקרות בדירות, כדי לבדוק את המצב התברואתי ולברר מקרים של מחלות מידבקות. לרוב היו האנשים הממורמרים זור־קים אותנו החוצה, כי לא יכולנו להגיש להם כל עזרה חומרית.

מדי פעם בפעם הייתי יוצאת אל מחוץ לגטו ללא טלאי, כדי להשיג קצת מיצרכים למשפחתנו. בסוף שנת 1940 התחלתי לעבוד כמנהלת חשבונות אצל פולני ממוצא גרמני בשם דייטשר. הוא ידע מי אני, אולם נחשבתי לנוצריה. דייטשר זה היה מתיחס אלי טוב ומשלם משכורתי בדיוק.

בינתיים החלו להגיע לפלוצק פליטים יהודים רבים מעיירות הסביבה. באותו זמן החלו יהודי פלוצק בהד־רגה לברוח לתחום ה„פרוטקטוראט" ובמיוחד לוורשה. בודדים הצליחו להסתנן לרוסיה. אנחנו, הנותרים, המ־שכנו לשבת על תרמילינו הארוזים וחיכינו לגירוש.

הגירוש התקיים בלילה בסוף פברואר. הדבר בוצע בקצב מסחרר מהרגע בו החלו להוציא אותנו באופן אכזרי מהבתים תוך כדי מכות בראש באמצעות אלות על ימין ועל שמאל. לעולם יישאר בזכרוני פרט איום מאותו מחזה הגירוש: סבתי החולה שכבה במיטתה והגרמנים, בראותם זאת, ירו בה והרגוה במקום.

שורות־שורות סידרו אותנו הגרמנים ברחוב קוויט־קה (שירוקה) והחלו להטעין אותנו על מכוניות־המשא הצבאיות. מספר רב של נשים חלשות וילדים נחנקו באותו מעמד, כי הרוצחים לא התחשבו כלל בגבולות הקיבול של המכוניות.

המכוניות כוונו לדזיאלדובו, על יד מלאווה, מקום שם היה מחנה גירושים. המכונית שבה נמצאתי ביחד עם משפחתי היתה מבין האחרונות וכשהיא זזה מהמקום החל כבר להאיר השחר. בדרך ראו אותנו האיכרים והחלו לזרוק לנו לחם ופירות, אולם הגרמני ששמר

עלינו אסר להרים מה שזרקו לנו ואיים ברובהו לכוון הזורקים. עם בואנו לדזיאלדובו צווינו למסור את כל חבילותינו, כספנו ורכושנו שלקחנו אתנו. השאירו לנו רק את הבגדים שעלינו. אחד הדברים הגרועים באותו מקום היו בתי השימוש בשדה הפתוח, משותפים לגברים ולנשים, שבלילה היו מאירים אותם באור חזק. היינו במחנה זה שלושה ימים ואני נמנעתי מאכילה, אם כי היו מחלקים מרק ולחם, כדי לא ללכת לאותם בתי השימוש.

כעבור שלושה ימים הועמדנו בשורות, כדי לעלות על משאיות שיובילונו לתחנת הרכבת. מאחורי גדר תיל ראיתי קבוצה של גברים בבגדי אסירים שהיו מבצעים תרגילי התעמלות. היו אלה יהודי פלוצק שנח־טפו על ידי הגרמנים ברחוב מספר ימים לפני הגירוש. אחר כך נודע לנו שהיהודים אלה נורו למחרת ונקברו בבורות שחפרו קודם לעצמם.

למחרת היום הגענו לקילצה ושם נמסרנו לידי יהודי המקום. ה„יודנראט" המקומי מיין אותנו בעמדנו על ככר השוק וחילק אותנו בין עיירות הסביבה. בגורל משפחתנו נפל לצאת לבודזנטין.

התנאים בבודזנטין היו איומים. משפחתנו ביחד עם עוד שתי משפחות (ביחד 12 נפשות) התגוררה בחנות קטנה ריקה. הילדים היו מתנפחים מרעב ומקור ופרצה מגיפה.

באותו זמן חיו עדיין יהודי בודזנטין בתנאים טובים. בשבתות היו מגיעים אלינו מדירותיהם ריחות של דגים ו„טשולנט", אבל הם היו נועלים את דלתו־תיהם במפתח בשעת הסעודה. עלינו השגיחו שחלילה לא נבעיר אש בשבת. למעשה גם חייהם היו בסימן של פחד מתמיד. אנשי הס"ס הרבו לבקר בעיירה ולירות בכל יהודי שנתקלו בו. בכל זאת לא השפיע הדבר הזה על יהודי בודזנטין שיגלו יתר הבנה למצבנו הנואש. אנשינו היו מתים בהמוניהם מקור, מרעב וממחלת הטיפוס. משפחות שלמות עברו מהעולם במשך יום אחד. כך מתו כל בני משפחת שפרלינג, אלברג ואחרים. זכורה לי הגברת אלברג, שהיתה ממשפחה אמידה והתגוררה מול בית החרושת של סרנה, בו עבדתי. בבוד־זנטין הפכה לקבצנית וחיזרה על פתחי הבתים יחפה, מכוסה בסמרטוטים, כשעל כל גופה פצעים פתוחים.

כעבור זמן־מה התחלתי בנסיעותי לוורשה מחופשת לנוצריה וניהלתי מסחר. אבי התגורר באותו זמן בוור־שה. פעם נעצרתי על־ידי הגרמנים והובלתי למטה הגסטאפו בשדרות שוך. נתמזל מזלי ששם היו טרודים באיזשהו ענין חמור ושלחו אותי למשטרה הפולנית. פה נתתי שוחד ושוחררתי למחרת היום. התחלתי לעבוד ב„שופ" של שולץ, אולם לאחר זמן קצר שוב חזרתי להברחת סחורות לבודזנטין. בבואי לעיירה לא יכולתי ממש להכיר את אנשינו. הם הפכו לשלדים חיים, כולם היו עטופים בסמרטוטים, גופיהם כוסו בפצעים והם עסקו בקבצנות. התהלכו שמועות שמעבירים יהודים למחנות בלתי־ידועים, אולם הפלוצקאים האמינו שמצבם ישתפר במחנה. נודע לנו שבעיירות הסביבה החלה כבר ההעברה.

לילה אחד ברחנו, אני ואחי הקטן, בן 12, דרך היער לסטרכוביץ, כי שמענו ששם מעסיקים יהודים בבתי חרושת. באותו הלילה הוציאו מבודזנטין את כל היהודים — מגורשים ומקומיים — והובילו אותם לכיוון בלתי ידוע. דבר אחד שהוא ברור — לא נותר בחיים אף אחד מהם וביניהם אמי ואחותי. זה היה בסתיו של 1942.

כשנודע לי על הגירוש מבודזנטין, החלטתי לברוח ביחד עם אחי לוורשה. השגתי תעודה ארית והתאמתי עצמי לנתוניה: אלמנה בת 30. בעזרת מכרים רכשתי שני כרטיסי רכבת ונסענו לוורשה. בבואנו לתחנת הרכבת, נפרדנו ואני הלכתי לז'וליבוז' ששם התגוררה משפחת סרנה מצויידת בניירות „אריים". כשבאתי לשם התברר שאינם בבית. ירדתי לרחוב ופה עצרוני הפולנים שכנראה הריחו שאני יהודיה. מאחר שהייתי ללא כסף, גזלו ממני את המעיל, הכסיות והמגפיים. בנס השתח־ררתי מהם. בכיסי נשארו לי פרוטות אחדות ויכולתי לקנות בהן כרטיס־חשמלית כדי לנסוע למכרה ברחוב ניצאלה.

כעבור ימים אחדים השגנו, אני ואחי, ניירות „אריים" חדשים ואף תעודות־לידה. קיבלתי עבודה כקופאית של חנות גדולה בז'וליבוז' ומעבידי לא ידעו מאומה על מוצאי...

(המשך עדותה של פ. רביצקה אינו קשור בגורל יהודי פלוצק. היא הצליחה להסתתר בצד ה„ארי" עד סוף המלחמה וכעת היא מתגוררת באנגליה. עדותה היא מאוספי מכון ה„ייווא" בניו־יורק).

עדותה של דינה אינוברוצלבסקה, לבית זילברמן

הייתי בת 11 כשפרצה המלחמה. הורי גורשו לבוד־זנטין ושם מתו ביחד עם מאות פלוצקאים אחרים. נשלחתי למחנה־עבודה בסקארז'יסקו ואני אז בת 13. נעורי נגזלו ממני בבת אחת והועמדתי לפתע מול אימת־המוות הגרועה ביותר. המוות היה משתולל ללא הרף בתוכנו, בין הבנות של מחנה העבודה, ולא היה ממנו מנוס. רבות היו חברותי שלהבת חייהן הצעירים נכבתה תוך עינויים רבים וסבל אין גבול. כך מתו הבנות בלמן ויאגודה, פלה סדזבקה ועוד. הילדה מוצנה, בת 13, עצביה התמוטטו והיא נורתה למוות. הנקה גונסקה הוצאה להורג בירייה. כל מקרה של מוות או הוצאה להורג היה משאיר פצע אנוש בלבותינו וכל אחת מאתנו חשבה רק אחת: מתי יגיע תורי... בבית החרושת מתו גם מספר פלוצקאים מבוגרים, כגון גלובינסקי (מבעלי טחנת קמח) עם בנו, קובה בומזון ואחרים.

אולם מכל מקרי המוות האלה נשארה חרותה בלבי התמונה של פטירת ברונקה מאלונק. היא מתה מרעב בתחילת ינואר 1944. היא לא היתה נערה יפה, אבל הצטיינה בשכלה ובכשרונותיה. ידענו שבמשך כל הזמן היא כותבת יומן. בערבים היתה קוראת לנו קטעים מהיומן הזה ובהם תיאור נאמן של סבלותינו.

ראינוה איך היא נעשית מדי יום ביום כחושה יותר, חלשה יותר. לבסוף היתה רק עור ועצמות וזוג עיניים יוקדות נשקף בתוך פניה המצומקות. רגליה כבר לא נשאוה והיא נאלצה להישאר במיטתה. באותו יום ידענו שהיא כבר אבודה ולא תקום יותר. היא שכבה כשעיניה סגורות ונשימתה נעשית מרגע לרגע חלשה יותר ויותר. רצינו להחביא את יומנה, אולם היא כאילו חשה בדבר, כי מדי פעם בפעם היתה מתעוררת מתרדמתה והתחננה שנשרוף את היומן. „אם עלי למות פה, אינני רוצה שיישאר סימן אחרי" — אמרה. לנו חבל היה לשרוף את היומן והשתדלנו להסביר לה שהיומן חייב להישאר, כי על ידי כך תדע האנושות מה אירע לנו. היא לא השתכנעה מדברינו ורק תבעה שהיומן יישרף. „כל עוד לא נשרף היומן, אינני יכולה למות" — טענה. הוצאנו גפרור והעלינו באש את היומן. היא הסתכלה בלהבה ובו ברגע הוציאה את נשמתה.

עד יומי האחרון תלווה אותי מראה פני ברונקה מאלונק הגוססת.

רשמה: הלה וואויטקובסקה־שלכטר

עדותה של לאה מושקוביץ'

אבי ז"ל, ר' בנימין קופיטו, היה מלמד והיה מרביץ תורה לילדי ישראל בפלוצק בחדר של „תורה ודרך־ארץ" וכן בחדר של „תלמוד תורה". קשרי ידידות ורעות עמוקה היו לו עם המלמד מאיר קרביץ במשך כל השנים.

עם כניסת הגרמנים לעירנו נאסרו הלימודים בחדרים, אולם אבי לא ויתר והמשיך ללמד ילדים בחשאי בבתים פרטיים. הוא היה מסתובב מבית לבית ולא שעה לסכנות הכרוכות בדבר בגלל החטיפות התכופות שהגרמנים היו עורכים בחוצות.

בבית היינו תמיד שרויים בפחד כשאבא יצא לשעוריו ולא פעם ביקשנוהו שיישאר, אולם הוא לא שם לב לאזהרות וטען שאין להשאיר את ילדי ישראל בלי לימוד תורה...

כעבור מספר ימים את אשר יגורנו בא... נפל בחלקי לראות מחלון ביתנו כיצד נחטף ברחוב אבי המסכן, כי הדבר אירע ממש בקרבת הבית. ראיתיו איך ניסה להגיע לשער הכניסה לביתנו בטרם יתפסוהו רודפיו, אולם לא הצליח. פרצנו בבכי מר ורצינו להתפרץ החוצה כדי להציל את אבא, אולם השכנים שהתאספו בדירתנו לא נתנו לנו לצאת וטענו שזה לא יעזור ואפילו עוד יחמיר את המצב. הספקתי עוד לראות את פניו של אבי שהיו חיוורים כסיד ואחר כך נעלם מעינינו ולא היה.

נודע לנו שאת כל החטופים באותו יום שלחו למחנה בדזיאלדובו. על גורלו של אבי נודע לי רק מפיו של קאלישר, המתגורר כיום בחיפה, שניצל בנס מההוצאה להורג. הוא אמר לי: „אביך הומת ביום 20 באפריל 1940 לאחר שנורו בו שני כדורים. עמדתי בקירבת המקום שבו נפל. באותו מעמד חנקו הרוצחים את שני האחים שמיגא. הם עשו זאת באמצעות מגבות..."

וכך נשארנו לבדנו, בלי אבא, 5 ילדים יתומים. עד הגירוש המשכנו לגור בביתנו הדל ונעזרנו על ידי אנשים טובים. אחר כך גרשו אותנו, ביחד עם יהודים פלוצקאים רבים, לעיירה בודזנטין. שם הורע מצבנו עוד יותר, כי סבלנו הרבה מקור ומרעב, אבל קשרי האהבה שהיו בינינו והנכונות של כל אחד מאתנו להקריב את עצמו בעד הזולת החזיקונו בחיים. באותו זמן השתולל המוות בין הפלוצקאים ופגע גם במשפחת בריל שהיתה מושיטה לנו עזרה. כל המשפחה הזאת, פרט לבן אחד שנמלט לרוסיה, חלתה בטיפוס ונפטרה.

ברגשי תודה והוקרה מיוחדים אני נזכרת במעשיו

של מארק ניידורף, כי ראוי הוא ששמו יונצח בלבות כולנו ושהקרבתו להצלת היהודים תיוודע ברבים. הוא היה כמלאך המושיע לפלוצקאים רבים בבודזנטין ואחר כך גם ב„וואֶרק צ'" (מפעל גרמני של תעשייה חימית) בסקארז'יסקו. בין היתר הציל גם את בת משפחת ברמן שהיתה כבר מיועדת ל„סלקציה". כיום היא מתגוררת בחיפה. הוא העמיד את עצמו בקשר עם ארגוני הצלה בוורשה ובעזרתו ניצלו מספר ילדים יהודיים, כגון בנו של המכונאי כהנא, אשר נשלח לשווייץ.

כעבור זמן קצר נשארה בבודזנטין קבוצה קטנה של פלוצקאים והרעב המשיך לקצור בתוכם. בהשפעת אחותי סלה החלטתי לברוח לסקארז'יסקו ולהצטרף שם לאחי ואחותי שעבדו שם בבית־החרושת הגרמני. פלוצקאית אחת הבטיחה לסדר לי עבודה במסעדה ואני קיוויתי שבדרך זו אוכל לעזור ליקירי. תוכניתי זו לא הצליחה, כי מיד חטפו אותי ושלחו אותי לעבודה בבית החרושת. שם התחילו העינויים האמיתיים שלי. הממונה עלינו היה פו־לני בשם שלונגובסקי. הוא היה מכה אותנו לעתים תכופות על לא עוול. פעם הצלחתי לפגוש את אחי, שעבד במחלקה אחרת. לעולם לא אשכח מראהו. פניו היו מכו־סות פצעים, שותתות דם. הוא הגיע לאפיסת־כוחות גמורה בגלל עומס העבודה המפרכת — והוא אז רק בן 11. במחלקה אחרת עבד גם אחי השני אלתר, שהיה בן 13, אולם אותו לא הצלחתי לפגוש.

עד היום אינני מבינה איך הצלחתי לצאת מהגיהנום הזה, מה„וואֶרק" בסקארז'יסקו, מכל אותם המחנות שאחר כך נשלחתי אליהם ומאותו „מיצעד המוות" שהוביל רק בודדים מאתנו לגאולה.

רשמה: הלה וואויטקובסקה־שלכטר

עדותו של ד"ר הערש רוסאק על קורותיו בתקופת השואה

ד"ר הערש (הנרי) רוסאק, בוגר הגימנסיה היהודית בפלוצק, למד ביחד עם אשתו טוניה לבית קובלסקי, רפואה בפאריז. במאי 1941 הוא נאסר על ידי המשטרה ועד ספטמבר 1942 הוחזק במחנה פיטיווייר. משם, דרך מחנה המעבר המ־פורסם בדראנסי, נשלח לאושוויץ. באותו זמן המ־שיכה אשתו להסתתר בפאריז ולמרות היותה בסכנה מתמדת, לא היססה להתכתב ואף לשלוח חבילות תכופות להורי בעלה, שגורשו לסוחדניוב, ולמשפחת אחיה, עזריאל, שהיתה בעיירת הגירוש דלשיצה. קטעים מהמכתבים שקיבלה ממקומות גירוש אלה, נביא כנספחים לעדות זו, אשר נמסרה על ידי ד"ר רוסאק מיד לאחר שובו לביתו בפאריז ביוני 1945. העדות מובאת כאן בתמציתה.

היינו דחוסים בקרונות לבהמות — גברים, נשים וטף. שלושה לילות ושני ימים נמשכה דרכנו מזרחה, ובמשך כל אותו הזמן לא נפתחו דלתות הקרון שלנו אף לרגע אחד. מהמשלוח שלנו, שמנה כ־1200 נפשות, רק כמאה איש הושארו באושוויץ. היתר הובלו אי־שם... כעבור 10 ימים להיותי באושוויץ נשלחתי למחנה בגולשוב.

המחנה גולשוב, שעל הגבול הפולני־צ'כי, היה תלוי מבחינה מינהלית באושוויץ, המרוחקת ממנו כ־80 ק"מ. היה שם בית חרושת למלט וחומר הגלם הובא אליו בקרוניות מהמחצבה שבתוך הרי הקארפאטים. בתחילה היו העוב־דים גרמנים מקומיים, אולם עם גיוסם לצבא, הם הוחלפו בהדרגה על ידי אסירים שמספרם עלה עד 1200 נפשות. לא היו קיימים שום תנאים לאיכסון מספר בה גדול של פועלים והם שוכנו במחסן עצום ללא תאורה והסקה. רק לבסוף הותקנו מספר מקלחות, בתי שימוש ומרפאה עם 30 מיטות. ה„קאפו" היו בעיקר פולנים מבין האסירים הפוליטיים, אולם כל התפקידים הפיקודיים היו בידי הגרמנים, שרובם היו פושעים. מפקד המחנה עצמו שירת פעם בלגיון הזרים הצרפתי.

איכות המזון היתה ירודה ביותר והכמות מצומצמת. אנשי הס"ס, המפקדים וה„קאפו" היו גוזלים מהאסירים את המנות ומוכרים אותן בשוק שחור לאוכלוסיה המקו־מית תמורת יי"ש. חוסר־תזונה ביחד עם העבודה המפרכת במחצבה במשך 12 שעות כל יום, היו מביאים את האסי־רים חיש מהר למצב של אפיסת־כוחות מוחלטת. ואכן באורח קבוע היו יוצאות בכיוון אושוויץ קבוצות של שלדי אדם, שהוחלפו אח"כ באחרים, כדי שתוך זמן קצר ייהפכו אף הם ל„מוזולמנים".

בשעה 2.30 בלילה היו מעוררים אותנו מהשינה. אחרי לגימת כמות קטנה של נוזל קר וקבלת המנה היו־מית של לחם, היינו יוצאים לטפס בשבילי ההרים כדי לחצוב אבנים לייצור המלט. על צוות של 3 איש היה מוטל לחצוב במשך היום 4 קרוניות שכל אחת מהן הכילה 4 טונות אבנים. כלי־העבודה היו במצב גרוע והמחצבות בסביבה היו כבר מנוצלות כמעט עד תום. כדי למלא את המכסה הדרושה צריך היה להשתמש בשיטות של לוליין, על מנת להגיע לשכבת האבן. כל שנייה היו הפו־עלים העובדים למרגלות ההר בסכנת־מוות או פציעה קשה, כי איימו עליהם מפלי־אבנים תכופים שנגרמו בעקבות הגשמים העזים. אמנם פלוגות החוצבים היו מלוות על ידי רופא, אבל אפשרויותיו להציל חיי אדם היו אפסיות.

כמות קטנה של תחבושות מנייר, קצת אמצעים אנטי־ספטיים כגון תמצית־יוד, כמה כדורי פחם וטבלאות אס־פירין — היוו את הציוד הרפואי היחידי שהייתי נושא אתי יום־יום בקופסת התרופות.

באזור זה של הקארפטים שוררים תנאי אקלים קשים ביותר. בחורף היה הקור מגיע ל־30° מתחת לאפס וסופות שלג וגשמים עזים היו תופעה תכופה ביותר במשך רוב עונות השנה. רטובים עד העצם או קפואים מקור היינו חוזרים למחנה לאחר 13 שעות עבודה. בהתאם לסדר היום לא היה עלינו לעשות יותר מללגום את מנת המרק שלנו וללכת לנוח. למעשה נתבענו תמיד לבצע עוד איזשהן עבודות נוספות או להתייצב במיסדרים אין־סור־פיים, אשר שימשו ברובם כאמצעי לעונש קולקטיבי. במקרים אלה, שהיו תכופים ביותר, היינו עומדים בסך עד שעה מאוחרת בערב ואז היו נשארות לנו שעות מועטות לצורך שינה.

קלגסי הס״ס, שמילאו תפקיד של נוגשים בשעות העבודה, חיפשו דרכים לפיזור השעמום שהיה תוקף אותם לעתים קרובות. מדי פעם בפעם, לשם הנאתם, היו פותחים בסידרה של יריות בגביהם או בבטניהם של הפועלים שעבדו במחצבה. במצב הקיים נחשבו האנשים שעבדו בתוך בית החרושת כמאושרים יותר. הם היו מוגנים בפני פגעי הטבע, אבל מבחינת גורלם הסופי לא היה כל הבדל ביניהם לבין כל האחרים.

המרפאה היתה מורכבת מחדר התחבושות וצריף חולים, אולם האסירים נמנעו מלהשתמש בה מחוסר אמון. תופעות שלשול או חולשה ממושכת נחשבו לסיבה מס־פקת שהאדם ייחשב כבלתי יעיל בעבודה ומתאים להישלח לאושוויץ. לכן השתדלו האסירים להחזיק מעמד אף למעלה מיכולתם והיו יוצאים לעבודה, נעזרים על ידי חבריהם, אפילו עם חום של למעלה מ־40° או עם פצעים קשים על גופיהם. הרופאים השתדלו איכשהו לעזור לאומללים הללו על ידי מתן כדורי הרגעה מבלי שיהיו נאלצים לפנות למרפאה המעוררת אימה. מובן מאליו שעזרה זו נחשבה בעיני מפקד המחנה ועוזריו, ה„קאפו", כעבירה חמורה ואחד מחברינו הרופאים שנתפס בשעת מעשה, הורחק מתפקידיו הרפואיים ונשלח לעבודות פרך למשך שנה אחת.

במחנה שרר משטר של אכזריות קיצונית. האסירים היו נתונים לשרירות־לבם של ה„קאפו" ללא כל הגבלה. ההכאות, ההרעבות עד מוות, תליות בבתי השימוש היו למעשי יום־יום. אחד מה„קאפו", בשם איגנאץ, היה מתמחה בשיטות שונות ומשונות של הוצאה להורג תוך עינויים רבים וממושכים. אמנם לא היו קיימים במחנה אמצעי השמדה המונית כדוגמת אושוויץ, אבל התליינים שלנו היו משיגים תוצאות גם באמצעים של חובבנים.

התשישות, הרעב והתחלואה היו קוצרים בתוך שורותינו ללא הרף. בסוף 1943 ובתחילת 1944 פרצה מגיפת טיפוס וגרמה למקרי־מוות רבים. האמבולנסים מאושוויץ היו מאחרים לעתים להגיע לשם העברת החולים ואז היו הס״ס וה„קאפו", שפחדו מהידבקות, מחסלים אותם במקום. לפי הוראות מפקד המחנה היו תולים מיד כל אחד שהיה חשוד במחלה, או שהיו מזריקים לו מנה קטלנית של פנול.

אין, למעשה, מה לומר על פעולות מחתרת במחנה. פעולות אלו היו בלתי אפשריות בגלל המספר הקטן של האסירים והשוני הרב מבחינת המוצא והמעמד. היה קיים פיקוח מתמיד עלינו מטעם הס״ס שהיו מתגוררים בקרבת מקום לצריפינו. למרות זאת, מסביב לרופאים והמרפאה, מקום שם יכולנו להיפגש ולשוחח, נוצר גרעין אינטלק־טואלי שהיה נוטע ביתר האסירים את האמונה בנצחון. היינו מצוידים במידה מסוימת של אינפורמציה על הנעשה בחוץ, משום שכמה מתוכנו היו מועסקים במשרדי המחנה או במטבחים ויכלו לקרוא לפעמים עתונים או להאזין לשידורי הרדיו. כך היינו מפיצים ידיעות על נצחונותיהן של בנות הברית ועל התקרבות הנצחון. אין ספק שמקורות עידוד אלה הוסיפו כוח לרבים מבין האסירים ועזרו להם להחזיק מעמד בתנאינו האיומים.

כזה היה מצב הענינים אצלנו במחנה עד להתקרבותם של כוחות הצבא הסובייטי. ביום 19 בינואר 1945 עזבנו את המחנה ברגל והובלנו בכיוון מערבי. לדרך קיבלנו ככר לחם, 250 גר' מרגרינה וחתיכה קטנה של נקניק. נאמר לנו שמזון זה צריך להספיק ל־5 ימים. עשינו את דרכנו הארוכה בקור ובסופות שלג, ורבים מאתנו התמוטטו תחתיהם מאפיסת כוחות. אחר כך העלו אותנו על קרונות־משא פתוחים והסיעונו לאורנינבורג ומשם למחנה בפלוסנ־בורג, שבו נשארנו כשבועיים שהיו בשבילנו תקופה טראגית ביותר, כי במחנה הזה היה דוחק נורא ואלפי אנשים היו מצטופפים שם בצריפי־העץ הפרוצים לקור ולרוח. לא היו מקומות לינה וכמעט לא ניתן כל מזון. כעבור שבועיים של תוהו ובוהו שבעקבותיו רבים מאתנו גוועו מרעב ומקור, התחילו לארגן מבינינו פלוגות עבודה. השרידים מבינינו, שעוד עמדו איכשהו על רגליהם, נשלחו לסביבת רגנסבורג.

האזור ההוא היה במצב של חורבן גדול, כתוצאה מהפצצות־אויר תכופות. שיכנו אותנו בתוך סככה עצומה שהגג שלה הועף על ידי הפצצה. אספקת המזון היתה מועטת ובלתי־סדירה. במקום לא היו קיימים שום סידורים סניטריים ושום עזרה רפואית לא ניתנה לנו. מהבוקר עד הערב עבדנו בבנין שדה תעופה, וגם פה היו רבים מבינינו מוצאים יום־יום את מותם מרעב ומאפיסת כוחות. בימי א', כשלא עבדנו בשטח, היו האוירונים האנגליים והאמרי־קאיים מפציצים את פרי עמלנו וביום ב' היינו נאלצים להתחיל מחדש.

חשנו שעלינו להחזיק מעמד בכל מחיר, כי הגאולה מתקרבת ובאה. ובכל זאת הס״ס לא היו מוכנים לוותר

על קרבנותיהם ובהתקרב החזית למקום, שוב הובילו אותנו ברגל בדרכי גרמניה המופצצות. הפעם התגלתה לפנינו במלואה התמונה המעודדת של מפלת הגרמנים. מכל הצדדים נהרו בדרכים יחידות גרמניות מובסות ואזרחים מבוהלים. היה זה סיפוק רב בשבילנו לחוש את אסונם של אויבינו.

ביום 27 באפריל הגענו למחנה, ששמו יצא לדראון עולם, הוא דאכאו המפורסם. למזלנו היתה כבר מכונת העינויים וההשמדה הנאצית בשלבי התפוררותה הסופית. הס"ס היו עמעיסים בקדחתנות את רכושם על המשאיות ולא שמו יותר לב לאסירים. הנהלת המחנה היתה כבר בידי האסירים עצמם, וכשהגענו למקום נערכה לנו קבלת־פנים נלהבת. כעבור 48 שעות הגיעו כוחות בנות הברית והיינו חופשיים.

כיוון שבמחנה השתוללה באותו זמן מגיפת טיפוס, התגייסתי מיד לארגון העזרה הרפואית לחולים הרבים. עשינו מאמצים נואשים כדי להציל מצפורני המוות את שרידי האסירים לשעבר. כעבור זמן־מה התמוטט גם גופי, שהיה חלוש לאחר כל אותן התלאות, וחליתי במחלת הטיפוס. כשהבראתי, למרות שהייתי לא יותר משלד אדם, יצאתי ביום 16 ביוני בדרכי הביתה.

*

רעיתו של ד"ר רוסאק, טוניה, נשארה בודדה בבירה הצרפתית הכבושה וממחבואה המשיכה לשגר מכתבים וחבילות לבעלה, כל זמן שהוחזק בצרפת, להוריה ולאחיה שכתבו אליה מעיירות הגירוש. מצרור גלויות הדואר שנשארו בידיה מאותה התקופה משתקף בצורה נאמנה המצב האיום שבו היתה שרויה המשפחה הפלוצקאית הזאת וכזה היה גם מצבם של השאר.

גלויה מסוחדניוב, התאריך 4.7.41: „ברצוננו להאמין שגלויה זו תמצא כבר את הרשק בבית... ידוע לנו היטב שלא הולך לך יותר מדי טוב, ולכן אנו מודים לך מקרב לב בעד העזרה שאת מגישה לנו... לא אבכה ולא אתלונן על הגורל שנפל בחלקנו, כי ידוע לך המצב בו אנו נמצאים... אנו משתדלים להחזיק מעמד, אבל זה בלתי אפשרי כי כאן הכל יקר מאוד וכסף אין לנו..."

סוחדניוב, 26.7.41: „... עד עכשיו עוד לא קיבלנו את החבילה עם החפצים. אנו מחכים לה באי־סבלנות, כי מתהלכים קרועים ובלואים... אנו חיים אך ורק מהמטבח המחלק יום־יום קצת מרק ופת לחם קטנה. אבא נראה כל כך רע שאי־אפשר להסתכל עליו, אין לו כבר כוח ללכת ונוסף לזה הוא מיואש לגמרי... בכל זאת אולי עוד נוכל לחיות. העיקר — התקוה. אולי יש לכם זוג מכנסיים ישנים או גרביים קרועים! היו חזקים ואל תאבדו את התקוה..."

סוחדניוב, 27.8.41: „... אנו מבינים את העינויים שלך כשבעלך איננו אתך... עזרתך יקרה לנו שבעתיים בידענו באיזה תנאים את חיה... עזרי לנו במה שאת רק יכולה, כי אנו רוצים עוד לחיות..."

סוחדניוב, 17.10.41: „... עליך לדעת שאת מחזיקה אותנו בחיים. אם תשלחי לנו משהו, אז זה אולי יציל אותנו ונוכל עוד להתראות בשמחות והכל ייהפך לטובה... החורף מתקרב ואנו כאן ללא אמצעי מחיה. הגלויות שלך, מלאות רגשי תקוה, מעודדות אותנו ומוסיפות מרץ לחיינו. לכן, כתבי לעתים קרובות... אין לך מושג כמה ערך יש לעובדה שמישהו דואג לך בצרה..."

סוחדניוב, 26.12.41: „... אין ביכולתי להודות לך בעד כל מה שאת עושה בשבילנו. במלה אחת: אחרת היה יכול להיות גורלנו כמו של פלוצקאים רבים, המתים כאן בהמוניהם..."

סוחדניוב, 24.4.42: „... עלי להודיע לך שמאתמול לא בא אוכל אל פינו. אצלנו נסגר המטבח לפני חודש ימים וכעת אנו מקבלים קצת מזון רק 3 פעמים בשבוע ומבשלים מרק תפוחי־אדמה פעם ל־24 שעות... לולא את, לא היינו כבר בחיים. כל מה ששלחת לנו מכרנו ומזה התכלכלנו... היה חג גדול אצלנו כשקיבלנו את שתי החבילות. היתה זאת הוכחה שאתם חיים ולא שוכחים אותנו. כל עזרה, כל חבילה, יכולה להציל את חיינו..."

סוחדניוב, 22.5.42: „...דבר לא השתנה אצלנו. אין מטבח, מחלקים רק 3 ארוחות בשבוע, רק קצת מרק דליל. שנינו חלשים מאוד ורגליו של גרונים התנפחו. הרופא אמר שאם אין מה לאכול, שום תרופה לא תעזור. מה שהיה לנו מהחבילות שלך כבר מכרנו... כפי שהחזקת אותנו בחיים עד עכשיו, כך גם תשתדלי לעשות הלאה, כי אחרת נמות כולנו בקרוב..."

להלן גלויות אחדות של עזריאל קובלסקי מהגירוש:

דלשיצה, 19.9.41: „...אנו גרים בחדר אחד ביחד 7 נפשות, בתור דיירי־משנה. מתקרב החורף ויהיה עלי לחפש חדר בשבילנו... אני כאן מתפרנס קצת מעבודתי כמנהל חשבונות בוועד העזרה הסוציאלית, אבל זה מספיק רק לכיסוי שליש מהצרכים ההכרחיים ביותר שלנו. בכל זאת יש לדבר ערך במצבנו הכלכלי. אין לי אפשרויות פרנסה אחרות, כי אינני מסוגל לעבוד במסחר לפי השיטות המקובלות כיום..."

דלשיצה, 19.12.41: „...תודה רבה בעד החבילה. עוד לא התחלנו להשתמש בתרופה ששלחת, כי גינה איננה מכירה עדיין את אופן השימוש... אני משער שבמצבך הנוכחי קשה לך מדי לשלוח חבילות אלינו ואינני יכול להעמיס עליך את הדבר, בפרט שאת צריכה לשלוח חבילות להרשק ולמשפחה בסוחדניוב... מה שאני מקבל בעד עבודתי בפנקסנות מוכרח להספיק לנו לדברים ההכרחיים ביותר..."

דלשיצה, 18.9.42 (אגב: זהו התאריך המאוחר ביותר של משלוח שנתקבל מהגירוש): „... מזמן לא היתה כל

ידיעה ממך... האם את בריאה, עובדת ואיפה את כעת? לפרנקה שלחתי גלויה וקיבלתי ממנה כבר תשובה. מסתבר שהיא לא ידעה כי אנחנו כאן. אנחנו, ברוך השם, בריאים וגם גינה מרגישה בטוב, אבל כדורי ה„ספזמואידין" ששלחת לנו נחוצים לה עוד, ולכן, אם זה לא קשה לך, תשלחי לנו אותם... אני מחזיק מעמד לא רע וכך גם רישק, שהוא כבר בחור גדול. כעת הוא מגלה רצון ללמוד, כי עד עכשיו לא היה לו חשק לזה. מאמא ורגה היתה לי ידיעה מלפני חודש, אבל מאז אין כלום ומי יודע אם הם נמצאים במקום. אינני יכול להיוודע אף על פי שאנו לא כל כך מרוחקים מהם. כתבי מיד.

איחולים של כל טוב לקראת השנה החדשה. נשיקות — עזריאל."

✶

ביום 22 בספטמבר 1942, בעיצומו של יום כיפור ורק ארבעה ימים אחרי שנכתבה הגלויה האחרונה שצוטטה לעיל, לא נותר בסוחדניוב אף יהודי אחד. כעבור זמן קצר הגיע גם תורם של היהודים בדלשיצה. גלגלי הרכבות של מכונות התופת בארגונם השטני של הימלר־אייכמן־גובאק ושות' נעו מכל תחנותיו של מחוז קילצה־ראדום־צ'נסטוחוב בכיוון אחד בלבד. רק בכיוון אחד — טרבּלינקה.

על פלוצקאים — פליטים בברית-המועצות

המכתב, המובא להלן כמעט במלואו בתרגום עברי, נשלח בתחילת שנת 1941 על ידי פלוצקאי, פעיל מפלגת „פועלי־ציון", פליט באוקראינה המערבית, לידידו ש. גרינשפאן בארה"ב. אוירת העצב והסבל האצורה בדברי המכתב איננה זקוקה לפירושים. מוזכרים בו שמות של פלוצקאים אחדים וכן הננו למדים ממנו שאף בשטחי נכר אלה שמרו בני עירנו על הקשר והשתדלו לחיות יחדיו. לכן מהווה המכתב מיסמך היסטורי לתולדות קהילתנו בתקופת חיסולה.

✶

דומברוביצה, 19.1.41

שלמה, האהוב והיקר! גלויתך מיום 8.11 שיפרה את מצב רוחי. בימים בהם שוררת בכל מקום הרגשת צער ודכאון, משפיעה לטובה אגרתו של ידיד טוב, שעה שכל המכתבים האחרים שהנני מקבלם לאחרונה הם עצובים למדי. כאלה הם הזמנים שבאו עלינו ואין לנו אלא להיות חזקים מברזל, בכדי להחזיק מעמד. ובאמת הודות לאותו ניצוץ של תקוה אנו חיים עדיין, כי לולא התקוה, מי יודע... על ידי דויד [1] הגיעה אלי הידיעה המעציבה שאביך היקר נפטר. שלמה היקר, במה אוכל לנחם אותך בימים אלה?... הנני מרגיש את מלוא צערך שלא היה ביכולתך אפילו ללוותו למקום מנוחתו האחרון"... קשה לי לכתוב לך על כך ולהמציא מלים של נחמה באבלך הגדול. כמעט באותו זמן נפטר בפלוצק מיכאל [2] היקר שלנו. הוא היה חי ערירי וכך גם הלך לעולמו. לבי מתמלא בכאב כשאני כותב על כך, אולם יתכן שלמיכאל יותר טוב כעת, כי לאחרונה סבל מאוד.

דויד גולד עם גוצ'ה שלו נמצאים באותו מקום שהיה בו אביך [3] והוא כל הזמן טיפל באביך. דויד מתלונן מאוד במכתבים שלו. הוא אפילו אינו משתכר ללחם שחור ואני משתדל לעזור לו במשהו מזמן לזמן. באשר לאחיו, הרי איש אינו יודע איפה הוא נמצא. שמואל קוסובוצקי ואחותו ביחד עם בעלה נמצאים אף הם באותה הסביבה וכותבים מכתבים רעים. כולם עובדים ביער, בקור הגדול, ואינם משתכרים אפילו לפת לחם. כולם מבקשים ללא הרף עזרה, אולם מה באפשרותנו לעשות למענם? כתבת בצדק שטוב לרואה־העוור, הטוען שהוא רואה. פה אנו עדים להיפוכם של דברים כשהגוטרמנים, שפסקים והדומים להם קיבלו כאן לפתע עיניים אחרות והשתנו לגמרי. ובכן מזה תוכל לתאר לעצמך מהי מידת שביעות הרצון. במכתביהם האחרונים מורגש שינוי גדול ואין בהם יותר מאותה ההתפעלות התמימה שהיתה קיימת בהתחלה. כנראה שבאה ההתפכחות מענני הקטורת שהשתלטו עליהם בהתחלה...

דויד שרוי במצב רוח ירוד מאוד וכותב לי שאיננו בטוח אם יצליח להחזיק מעמד. העובדה שהנני משתדל לעזור לו ולהיות אתו כל הזמן בקשר, מוסיפה לו קצת תקוה ומחזקת אותו בחיי הסבל שלו.

יוס'ל נויברגר [4] שירת פה במשך 9 שבועות וכעת הוא נמצא בצ'ורנה־וויש. לאחר שסיים שירותו קיבל תעודת־זהות כמוני — עם הסעיף 38 [5].

כעת, שלמה, קצת על עצמי. ב־25 באוגוסט התחתנתי עם גוצ'ה [6]. ערכנו מסיבת־חתונה נאה שבה היו נוכחים כל הפלוצקאים המתגוררים בצ'ורנה־וויש — 22 איש. כעת אנו גרים על יד דומברוביצה,

1. דויד גולד, חבר פוע"צ.
2. מיכאל גולדקינד, חבר פוע"צ.
3. יצחק מאיר גרינשפן, הובל לארכנגלסק.
4. חבר פוע"צ.
5. סעיף 38 היה אוסר על הפליטים לגור בכל ישוב המרוחק פחות מ־100 ק"מ מהגבול.
6. גוצ'ה גרוסמן.

אוקראינה, ואני עובד במנסרה. אל תתפלא מדוע שיניתי את כתובתי — זה קרה למרות רצוני... באוק־טובר קיבלו כל הפליטים בצ׳ורנה־וויש תעודות־זהות עם סעיף 11 ולכן היינו נאלצים לעזוב. ועוד היה לנו מזל, כי לא היה חסר הרבה כדי שנימצא במקום שם נמצא כעת דויד וקוסובוצקי. ולכן אנו כעת במקום נידח זה, אולם בהשוואה למצב שבו חי דויד, אנחנו חיים ברווחה — אנו עובדים ומשתכרים כדי לחמנו. במקום החדש הזה נמצאים 10 פלוצקאים שבאו לכאן ביחד מצ׳ורנה־וויש. לפני שבוע קיבלנו תעודות חדשות עם סעיף 38.

המנסרה, שבה קיבלנו חדרי־מגורים, נמצאת כ־10 ק״מ מהעיירה דומברוביצה וכעת אני משתדל להשיג שם עבודה. לא פעם מתכווץ הלב כשנשמעת יללת הזאבים בלילות. אולם אין ברירה, עלינו לעבור זאת ולקוות לזמנים יותר טובים, אשר בוא יבואו!

לעתים קרובות הנני מקבל מכתבים מהבית. לאח־רונה עבר עליהם בפלוצק גל של אימה, כי תיכננו לגרש בחודש דצמבר את כל היהודים. לבסוף נרגעו הרוחות, אולם אבוי להרגעה הזאת. בעיר הקימו גטו והיהודים גרים רק ברחובות „ברייטע״ ו„גיל־דענע״ שמהם פינו את כל הנוצרים...

האם קיימת איזושהי אפשרות לנסוע מכאן לאמ־ריקה? נמצא בידי פה ה„אפידייויט״, אשר שלחה לי דודתי. תדאג לכך שייעשה הכל בענין הזה, כי זהו הדבר הרצוי ביותר וההצלה. שיכתבו לקונסול במוסק־בה ואחר כך גם אני אכתוב אליו... אני מקווה שאנו נתראה ושאין זאת סתם אשליה, אם כי בתנאים כאלה, שבהם אנו חיים כיום, יכול בן־אדם לאבד כל תקות חייו... כתוב לי איך חיים כעת באמריקה כשביתר המקומות מתחולל חורבן כזה ושורר תוהו ובוהו. מה מדברים על כך אצלכם? מה אומרים על כל אותם הסכמים, חוזים בין־לאומיים וכל יתר מיני פורענויות? כתוב לי על הכל בפרוטרוט...

אני מחכה לתשובה.

שמחה מינץ.

העינויים במחנה עבודת־כפייה אמזיי (ליד פוזנאן)

בחודש ספטמבר 1942 הייתי בין האסירים שעבדו במפעלי „האסאג״ שבצ׳נסטוחוב. באותו הזמן עבדה מכונת ההשמדה של הנאצים במלוא הקיטור והיה ידוע לנו שיום־יום יוצאים משלוחים מהגיטאות בכיוון „בלתי־ידוע״. בתנ־אים איומים אלה, שבהם חיינו אז, היו בני משפחה אחת נפרדים זה מזה מבלי לדעת מה עלה בגורלם, אם כי לפעמים רק מרחק קטן הפריד ביניהם. לפעמים בני משפחה אחת היו באותו מחנה ולא ידעו איש על רעהו.

באותו זמן, באורח פלא ממש, נודע לאחי שלמה ז״ל על מקום הימצאי והוא התחיל לשלוח אלי מכתבים. מהגלויה הראשונה שקיבלתי ממנו, ושאגב נשתמרה אצלי עד היום הזה, נודע לי שהוא נמצא במחנה עבודת־כפייה אמזיי שליד פוזנאן. כמובן שבאותה גלויה הוא לא יכול היה לכתוב לי באילו תנאים איומים הוא חי ורק אחר כך, כשהחלו להגיע ממנו מכתבים בדרך מחתרתית, הוא כתב לי בגלוי על הכל. המכתבים שלו נשלחו אלי באמצעות פולנים שהיו נוסעים משם לצ׳נסטוחוב. מובן מאליו שאילו נתגלה הקשר הזה, היינו שנינו משלמים בחיינו.

מהמכתבים שהייתי מקבל מאחי התברר שהאסירים במחנה אמזיי עוסקים בהנחת פסי־רכבת וחפירת מינהרות. מנהל העבודה היה פולני, שהתיחס לאסירים באכזריות יוצאת מן הכלל. אחרי יום של עבודה מפרכת, כשכל התזונה של הפועלים היתה מורכבת מפת־לחם שחורה ומכף מרק מימי קר, היו מעוררים את האסירים משנתם בלילות למיסדרים ולתרגילי התעמלות שלא היו אלא התעללויות אכזריות.

במכתב אחד של אחי מצאתי תיאור מפורט של מיב־צע־עונשין מיוחד שאורגן על ידי הקלגסים הנאצים. הם גילו, כביכול, קשר של האסירים להתמרדות ולבריחה מהמחנה. האסירים, כולם יהודים, נצטוו להקים עמודי־תלייה ולתלות עליהם עשרה איש מתוך חבריהם לסבל. ההוצאה להורג בוצעה על ככר מול הכנסיה. היה זה ביום א׳, כשהתאסף במקום המון אנשים לתפילה ולרבים ניתנה ההזדמנות להביע את שמחתם בראותם את היהודים תלויים על העמודים. בהתאם לתיאורו של אחי פקדו הנאצים שהיהודים ירקדו מסביב לעמודי התלייה ואחד מהם, בשם שימנסקי (ייתכן שאף הוא יהודי פלוצקאי), נדרס למוות על ידי ההמון המתפרע.

כעבור זמן־מה הופסק קשר המכתבים בין אחי ז״ל לביני. לא ידוע לי מתי חוסל המחנה אמזיי ומה נפל בגורלם של אחי האומלל ושל יתר אסירי המחנה. ה׳ ינקום דמם!

לייב גליבטר

בארכיונים של „יד ושם״ לא מצאנו פרטים רבים על המחנה אמזיי (Amsee) ומתברר שאף אחד מהאסירים שהיו כלואים שם לא נשאר בחיים, ולכן אין כל עדות על המחנה ההוא. לפי רשימת המחנות הנאציים נמצא המחנה הזה ע״י ראביץ׳ במחוז פוזנאן ובספטמבר 1942 היו בו כ־36 אסי־רים שעבדו בשביל הפירמה הגרמנית א. קוואסט (O. Quast). לא ידוע מתי חוסל המחנה.

ד. דומברובסקה

סקירה על יהודי פלוצק בתקופת הכיבוש הנאצי

מתוך מימצאים של המכון ההיסטורי היהודי בפולין
ועל סמך החומר מארכיון רינגלבלום ו„ג׳וינט"

...פלוצק נכבשה על ידי הצבאות הנאציים ביום 8 בספטמבר 1939. כשכבשו הגרמנים גם את הגדה השמאלית של הנהר ויסלה, החלה לחזור האוכלוסיה לבתים. אז אירעה הפגיעה הראשונה ביהודים החוזרים מצד הגרמנים — הם עצרו על הגשר כמה מאות גברים, ציוו עליהם לפשוט את המעילים ומנעו מהם את הכניסה לעיר במשך 24 שעות.

לאחר סיפוחה הרשמי של פלוצק למחוז פרוסיה המערבית, החלה פרשת ההתנקשויות ה„רגילות" ביהודים, בדומה לשאר מקומות בפולין הכבושה: גזילת רכוש, עבודות כפיה, התעללות ביהודים דתיים וכד׳.

ביום 15 באוקטובר 1939 נקראו למושל המחוז 10 מבין מכובדי קהילת פלוצק ובאמצעותם הודיע השליט בדבר הטלת כופר נפש על יהודי פלוצק בגובה של מיליון זלוטי. שלושה מבין הקרואים — בליי, גראוברט וקילברט — נשארו כבני־ערובה בבית הסוהר, בו הורעבו והוכו. כמובן שלא היתה כל אפשרות לאסוף סכום כה ענקי במועד שנקבע, משום שרוב היהודים האמידים עזבו את העיר כבר לפני כן — ולכן הגדילו הגרמנים את מספר בני־הערובה. לאחר משא ומתן מייגע הסכימו השלטונות לקבל 180 אלף זלוטי במזומן, 20 אלף בחפצי־ערך ושטרות מהבנקים היהודיים בסכום של ½ מיליון זלוטי. לאחר מכן שוחררו כל בני־הערובה.

בסוף אוקטובר נסגרו כל המפעלים התעשייתיים, המסחריים ובתי המלאכה של היהודים בפלוצק ונמסרו לאוכלוסיה הפולנית והגרמנית. על דלתות המפעלים האלה הודבקו מודעות בצבע צהוב: „יהודי — סגור".

בסוף נובמבר חויבו היהודים בנשיאת טלאי צהוב על גביהם ועל דש מעיליהם וכן בהורדת כובע מפני כל איש־צבא גרמני המזדמן להם ברחוב.

בגלל הרדיפות החלה האוכלוסיה היהודית לברוח לוורשה ולשטחים שנכבשו על ידי הצבא האדום. בהתחלה אסרו השלטונות על עזיבת העיר, אולם אחר כך התירו את העזיבה ליהודים בהרשותם לקחת אתם רק 20 זלוטי לכיסוי הוצאות הדרך ומיטען אישי קטן.

בסוף שנת 1939, לאחר פירוק ועד הקהילה, הקימו הגרמנים בפלוצק את ועד היהודים, שבחלקו הורכב מאנשים „חדשים". בין היתר נמנו עם הועד הזה ברומברגר, שאטאן, שפרלינג, גוזיק. מתפקידי הועד היה לספק כוח־עבודה יהודי בשביל יחידות הצבא הגרמני במקום וכן לארגן חייה של האוכלוסיה היהודית בפלוצק. אחד המעשים הראשונים של הועד הזה היתה הקמת המשטרה היהודית („אורדנונגס־דינסט").

ביום 9 בדצמבר 1939 הקים הועד, באישור השלטונות, מטבח לפועלים היהודיים שעבדו בשביל היחידות הצבאיות. במטבח הזה היו מקבלים אוכל גם רבים מבין היהודים העניים והמדולדלים — בסך הכל כ־1500 איש יום יום. המטבח הזה מומן במידה רבה על ידי ועד הג׳וינט, אשר עם נציגותו בוורשה קיים הועד היהודי הפלוצקאי קשר קבוע. יתר המימון בא מניכויים ממשכורתם של הפועלים היהודיים, אשר עבדו אצל הגרמנים.

יהודי פלוצק סבלו קשות לא רק מחוסר צרכי אוכל, אלא גם ממחסור חמור של דיור, כי מספר בתים נהרסו, משפחות רבות גורשו מבתיהן במרכז העיר ולעיר היו זורמים שוב ושוב פליטים יהודיים מהסביבה. כל האמצעים להחזקתם של בית החולים שבו היו 30 מטות, ואשר שירת גם את הסביבה, של בית הזקנים שנשארו בו 20 זקנים ושל בית־היתומים שמנה 48 נפש וכן העזרה לכל 3000 המקרים הסוציאליים — היו באים משכר העבודה של הפועלים שעבדו אצל הגרמנים ומהקצבות ה„ג׳וינט" ו„צנטוס". הועד היהודי הקים קואופרטיבים של מלאכה, אשר עבדו בעיקר בשביל השלטונות, פתח חנויות של מיצרכים בשביל האוכלוסיה היהודית שנאסר עליה לקנותם בחנויות של האוכלוסיה הארית. הודות לקואופרטיבים אלה מצאו יהודים רבים תעסוקה והודות לקורסים של השתלמות במלאכה, אשר אורגנו על ידי הקואופרטיבים, למד הנוער מקצוע והיה משוחרר מעבודת כפייה.

ליד הועד היהודי היה קיים באופן בלתי ליגלי ועד עזרה שנוהל על ידי עסקני־ציבור ותיקים והוא היה מגיש עזרה לדלת־העם מבין יהודי פלוצק. הועד הזה נהנה מאמון רב של האוכלוסיה ותמיכותיו התאפשרו הודות לתרומות שנאספו בין יהודי פלוצק.

מדור התעסוקה שליד ועד היהודים היה מארגן קבוצות של פועלים בשכר בשביל המפעלים הגרמניים. משכרם של הפועלים האלה היו מנכים 50% לטובת השלטונות הגרמניים ולועד היהודים. בעלי מקצוע עבדו בקואופרטיבים. לעומת זאת מחוסרי עבודה, גברים ונשים, היו מוכרחים לעבוד מספר ימים בשבוע בשביל הגרמנים ללא כל תשלום.

הועד היהודי פתח גם במרוצת הזמן בית מרקחת, מרפאה ומשרד דואר.

החיים הדתיים היו משותקים לגמרי, כי הרב נאלץ

לעזוב את העיר בגלל הרדיפות שמהן סבל. בית הכנסת הגדול הפך למוסך למכוניות, בית הכנסת הקטן נהרס על ידי הגרמנים ובית המדרש ברחוב שרוקה נהפך לנקודת ריכוז לקבוצות הפועלים ובית־משמר של המש־טרה היהודית.

בספטמבר 1940 הוקם בפלוצק הגטו. הוא כלל 3 רחובות שמחוץ לגבולותיהם נאסר על היהודים לצאת. בדצמבר 1940 היו נמצאים בגטו הזה כ־7000 יהודים ובתוך זה כ־2000 פליטים מדובז׳ין, שרפץ, ראציונז׳ ועוד. ועד היהודים הקים בתוך הגטו מאפיות וחנויות לחלוקת המזון שבהן אפשר היה לקבל בשר, ירקות, חמרי הסקה וכד׳. ייתכן שהחיים בגטו פלוצק היו אז פחות קשים מאשר בהרבה מקומות אחרים, כי לא הונהגו בו פנקסי מזון שלפיהם אפשר היה להשיג רק מנות קצובות קטנות ביותר. הכל אפשר היה לקנות אצל הפולנים, כי למעשה לא היה הגטו סגור. יחד עם זאת היו היהודים סובלים מדוחק איום בבתיהם והיו נתונים להתעללויות תמידיות מצד הגרמנים — גזל, הת־נפלויות־פתע בלילה, גירושים למחנה־עונשין בדזיאלדובו, מריטת זקנים, זריקת אנשים דרך החלון לשם משחק גרידא, מכות וכד׳. כל זאת היה שייך לסדר היום הרגיל בפלוצק. הועד היהודי היה גם נאלץ להקים על חשבונו בית בושת בשביל הגרמנים.

בשלהי הקיץ 1940 חיסלו הגרמנים את בית הזקנים ע״ש פלטאו שהיה קיים בפלוצק עשרות בשנים. תושבי הבית — כמה עשרות זקנים ובעלי־מום — גורשו על ידי הגרמנים לכיוון בלתי ידוע. בכל זאת הצליחו 12 זקנים לברוח. כל השאר הושמדו כמובן, כי לא נודע עליהם דבר. זמן קצר לאחר מכן נצטווה ועד היהודים להמציא לשלטונות רשימות של כל חולי הרוח, חשוכי המרפא, בעלי המום וחולי שחפת, הגרים בשטח הגטו. כל אלה, ביחד עם כמה בריאים שנחטפו באותה הזדמנות במקרה, נלקחו והושמדו.

בינואר 1941 התגברו הרדיפות והתעללויות הגרמנים ביהודי פלוצק. הרציחות בלילה, המאסרים והמשלוח למחנה־עונשין בדזיאלדובו נעשו תכופים יותר ויותר. לבסוף, בלילה בין ה־22 ל־23 בפברואר 1941 (ולפי מקור אחר היה זה בלילה של 20 בפברואר), נמסר לועד היהודים ולמשטרה שבאותו לילה יתקיים גירוש כל היהודים מפלוצק. בשעה 4 לפנות בוקר נכנסו לשטח הגטו יחידות המשטרה הצבאית הגרמנית. האוכלוסיה היהודית נזרקה מהדירות וכולם נצטוו להתרכז ברחוב שרוקה. הפעולה הזאת נעשתה תוך הרבצה במקלות, מוטות ואף בחוטי ברזל. מידי האנשים היו נחטפות אפילו חבילות קטנות, ובאם מישהו לבש מעיל נוסף, היו קורעים אותו ממנו. לאחר מכן הוטענו כולם על מכוניות־משא ובזמן הטעינה הזאת היו קרבנות רבים, הרוגים וחנוקים, במיוחד מבין הזקנים, החולים והילדים. רק חלק מהאנשים מצא מקום במכוניות ולכל הנותרים ניתנה הפקודה לחזור לבתיהם.

המגורשים הובאו למחנה בדזיאלדובו. כאן התעללו בהם ימים אחדים ושדדו מהם את כל החפצים ודברי הערך שהיו אתם. לאחר מכן הובלו ברכבת למחוז ראדום וקיל־צה ושוכנו בעיירות קטנות כגון וויז׳בניק, כמילניק, ז׳ר־נוב, בילצ׳ב, סטרכוביצה ועוד.

הגירוש השני והאחרון של שארית האוכלוסיה היהו־דית בפלוצק התקיים בליל 1 במרץ 1941. גירוש זה היה דומה לגירוש הקודם, אלא שנמשך למעלה מ־24 שעות. בשעת הפעולה הוציאו הגרמנים להורג ביריה 10 גברים מבין יהודי פלוצק, אשר כמה שבועות לפני כן נשלחו למחנה בדזיאלדובו אחרי אחת ההתנפלויות הליליות של הגרמנים. לפי מקור אחר היו האנשים הללו מוחזקים בכלא פלוצק כדי שהוצאתם להורג תהווה חלק מתוכנית הגירוש. השלטונות ציוו על חברי הועד היהודי לקבור את ההרוגים ואחר כך להצטרף להמוני המגורשים.

גם הפעם הובאו המגורשים לימים אחדים למחנה דזיאלדובו ומשם הוסעו לעיירות מחוז קילצה. שם הלכו ונמקו תוך יסורים רבים בתנאי צפיפות ורעב איומים.

כך פסקה להתקיים הקהילה היהודית בפלוצק.

ידיעות על פלוצק בספר זכרונותיו של לודביק לנדאו

Ludwik Landau / Kronika Lat Wojny i Okupacji — Wrzesień 1939 — Listopad 1940 —
Państwowe Wydawnictwo Naukowe — Warszawa 1962

לודביק לנדאו, שנולד בטומאשוב מזוביצקי בשנת 1901, היה לפני המלחמה כלכלן יהודי נודע בפולין. הוא ניהל מחקרים בשטח הכלכלה והסטאטיסטיקה במסגרת המרכז הסטאטיסטי הממשלתי ובמכון למשק ציבורי. בזמן המלחמה התגורר בהתחלה בגטו ורשה ובסוף 1940 עבר לגור לסביבות ורשה בשם בדוי לבנדובסקי. החל מימיה הראשונים של המלחמה היה קשור עם המחתרת הלוחמת אשר לה הקדיש את כל ידיעותיו וכוחותיו. זכרונותיו שנרשמו על ידו בקפדנות מדעית מתיחסים לתקופה שבין ספטמבר 1939 עד סוף פברואר 1944, ז"א כמעט עד אותו היום בו נתפס ברחוב על ידי הגסטאפו. אשתו ובתו היחידה הספיקו לבלוע רעל ברגע שהשוטרים הגרמניים חדרו למחרת היום לדירתם.

זכרונותיו של לנדאו השתמרו כמעט בשלמותם ומהווים היום אוצר של ידיעות על תולדות הכיבוש הנאצי בפולין. המחבר הקדיש מקום ניכר לעניני היהודים — בעיה שהיתה נוגעת בו אישית והסעירה את לבו. פרט לתיאורים מדוקדקים על גורל יהדות וורשה, מביא לנו המחבר צרורי ידיעות מהימנות על קהילות אחרות בכל רחבי פולין הכבושה. בכרך הראשון שראה אור, והכולל את התחלת תקופת הכיבוש — עד נובמבר 1940 — בלבד, מוזכרת קהילת פלוצק כמה וכמה פעמים.

להלן מובאים קטעים מספרו של לנדאו הנוגעים לקהילת פלוצק.

*

29.10.39

...היום נודע לי שבפלוצק הטיל הקצין או הנציב הגרמני, שהועבר לשם לא מזמן מוולוצלבק, בה נודע לשמצה, — מסיבה שטרם הוברה — כופר על האוכלוסיה היהודית. בתחילה נדרש סכום של מיליון זלוטי ולבסוף הואילו להקטינו עד ל־600 אלף. הקהילה אספה עד כה 175 אלף וסבורים שאין תקוה להשיג יותר.

2.11.39

מגיעות ידיעות נוספות על המצב בפלוצק. הרדיפות אינן מתיחסות רק לאוכלוסיה היהודית, כל התושבים מחוייבים להשתחוות בפני הגרמנים ולא — מכים. במילוי מכסת הכופר שהוטל אך ורק על היהודים, משתתפת כנראה בהתנדבות גם האוכלוסיה הנוצרית.

הידיעות האלה נמסרו על ידי מישהו שנסע לפלוצק לשם קניית מזון. הוא קנה שם כמות צרכי אוכל, בהתאם לרשיון השלטונות הגרמניים, והביאם בהצלחה עד לוורשה ופה, בפרבר „וולה", נשדד ממנו הכל...

הספקת מזון מערי־השדה לצרכנים ולסוחרים החדשים נמשכת כל הזמן, למרות השוד וההחרמות הגרמניות, אולם היא מצומצמת ביותר מחמת ההיקף הקטן של רשיונות ההובלה. כתוצאה מכך קיים מתח רב במחירים: בזמן שבוורשה צרכי המזון יקרים פי שניים, שלושה או אף פי־ארבעה מאשר לפני המלחמה, בפלוצק, למשל, ההפרש הוא מועט ביותר.

4.11.39

השמועות מדברות על סיפוח כל מיני שטחים ל„רייך": מזכירים את לודז', בקעת דומברובה, צ'נסטוחוב ולאחרונה מרבים לדבר על פלוצק. הרדיפות של כלל האוכלוסיה המקומית, ובפרט של היהודים באותה עיר אינן פוסקות. מדברים על גירוש היהודים משם ועל איסור מוחלט של כניסת יהודים העירה. דבר זה מתקשר עם סיפוחה של פלוצק ל„רייך", שעליו כנראה כבר הוכרז ביחד עם המודעה בדבר כניסתם לתוקף של חוקי נירנברג.

23.11.39

השטחים שסופחו ל„רייך" נמצאים בקביעות תחת לחץ של החדרת הגרמניות. מספרים, שבפלך פלוצק ציוו השלטונות למסור לידיהם את כל הספרים הפולניים, פרט לסידורי תפילה.

14.12.39

היום שמעתי דו"ח מפלוצק — כלומר מ„פרוסיה הדרום־מזרחית", מחוז צ'כאנוב. גם פה נושאים היהודים „טלאי צהוב": משולשים בגודל מסוים בצד הימני של החזה ועל הגב. מגרשים אותם מדירותיהם, לפעמים מדירות בודדות ולפעמים מכל הדירות של בית מסוים, אולם משאירים אותם בתחומי העיר. להיפך, אין להם הרשות לעזוב על דעת עצמם. הם נחטפים לעבודות והדבר קשור בעינויים שונים: הם מצווים להשתחוות עד לקרקע, לעשות התעמלות, לשיר וכד'. מגרשים אותם מככר השוק ומפריעים להם בעריכת קניות. לכל בתי העסק היהודיים צורפו מפקחים, רובם מבין התושבים הפולניים. עסקים רבים הועברו לחיסול באמצעות הקואופרטיב „זגודה". מסתבר, שעיקר תפקידו של המפקח הוא עריכת רשימת

המלאי וחיסול העסק. האוכלוסיה הנוצרית אינה סובלת באותה מידה. מקרי גירוש אצלה הם נדירים, אולם רובע אחד, ריבקי, טוהר מתושביו הפולניים שנשלחו בחלקם לרובעים אחרים ובחלקם לשטחי ה„גנרל־גוברנמנט". בתי הספר בפלוצק נסגרו ובבנין הגימנסיה הממשלתית ע"ש יאגללו נפתח בית ספר גרמני. פעולות הגירוש הקיפו גם את האוכלוסיה הכפרית בסביבות פלוצק, כדוג־מת הכפר אוניוב. הגירושים נוגעים רק לחלק מהאכרים ולא ידוע מהו העקרון בנידון.

17.12.39

כל אחד נמצא תחת רושם החדשות המגיעות לכאן משטחי ה„רייך": מלודז', מקאליש — שבה נסתיימה פעולת חיסול היהודים, כפי שטוענים, בהצלחה — ומפלוצק, שבה, כנראה, רק מתחילות פעולות הגירוש.

18.12.39

הידיעות שהיו לי על גירושי האכרים מסביבות פלוצק, דורשות השלמה: במקום המגורשים מתישבים בבתיהם גרמנים מהארצות הבלטיות.

23.12.39

לא כל הפולנים, שמוצאם ממשפחות גרמניות, רוצים ליהנות מהענקת זכויות מיוחדות ונשארים נאמנים להש־קפותיהם הקודמות. מידת הדיכוי שמשתמשים בה נגד האנשים הללו היא כמידת היותם ידועים בציבור. כך סופר על עונשים שנפלו בחלקם של בידרמן וגייר מלודז', אשר התערבו לטובת היהודים ושל האחים יאכנה, בעלי טחנות הקמח בפלוצק.

22.1.40

ידיעות קודרות מגיעות מהשטחים שסופחו ל„רייך".

בפלוצק הוצאו להורג כל הנכים והחולים במח־לות מין שהיו מאושפזים במוסדות ציבוריים וזאת, כדי שלא יהוו עומס מיותר על האוכלוסיה הבריאה או, במלים אחרות, בגלל היותם בלתי יעילים לעבודות כפייה.

6.2.40

אין חדשות מהשטחים שסופחו ל„רייך". ישנן שמו־עות שמשלוחי הנוער הפולני לתחומי גרמניה, מתחילים לכלול את „מחוז צ'כאנוב", כלומר אֶת סְבִיבוֹת פלוצק.

8.2.40

בדומה למחוז פוזנאן, כך לאחרונה גם במחוז פלוצק, מתכוננים למשלוחי הפועלים לגרמניה. ההוכחה לכך היא פרסום מודעה הקוראת לרישום־חובה של כל מחוסרי העבודה פרט לאנשים ממוצא גרמני.

9.2.40

...נודע לי שבית החרושת למכונות חקלאיות בפלוצק הופעל מחדש *.

28.4.40

מפלוצק החלו שוב להרחיק את שרידי האינטליגנציה הפולנית. אוסרים את האנשים ומסיעים אותם לכיוון בלתי ידוע.

27.7.40

העתון („ורשאואר צייטונג") מתאר את שגשוגה המופלא של פלוצק, המתפתחת, כביכול, במובן התע־שייתי. לכך מובאות בסך הכל שתי דוגמאות: בית חרושת למכונות חקלאיות המעסיק, לאחר תהליך של שכלולים, 800 פועלים במקום 200 והמבדוק שהגדיל את מספר פועליו מ־60 ל־150 (למעשה היו מועסקים במבדוק הזה בשנת 1937 — 300 פועלים).

4.8.40

בכתבה (של העתון הלודז'אי) מתואר גורלו של ארמון בלונצק שעל יד פלוצק, שהיה שייך לרידז־שמיגלי תוך ציון לעגני — ואגב צודק לצערי — של ההשקעות, המותרות ואמצעי הבטחון שנעשו במקום זה. כעת נהפך ארמונו של המארשאל לשעבר לדיר צאן ובקר.

21.9.40

שוב החל להגיע דואר מגטו לודז', אשר מזמן נותק מהעולם החיצוני. נמסר על ארגון גטו בפלוצק, כנראה על שטח מצומצם עד מאוד.

עיבד א. א.

---

* הַכַּוָּנָה לְבֵית החרושת של מרגוליס.

מרד בגיהנום

פרשיות זוועה וגבורה במחנה ההשמדה טרבלינקה

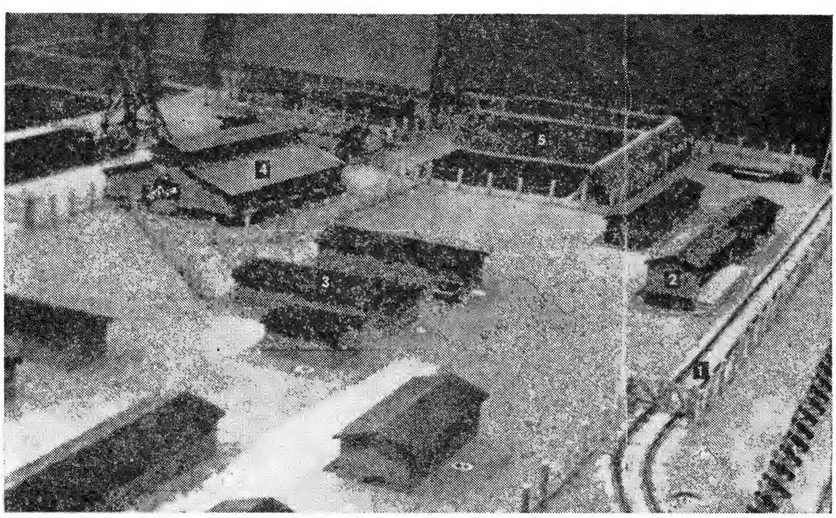
בין שדלץ לבין מלקיניה, בחלקו המזרחי של מחוז ורשה, נמצאת תחנת רכבת קטנה בשם טרבלינקה. עוד לפני מלחמת העולם השניה נמצאה שם, במרחק כ־4 ק"מ מהתחנה, מחצבת חצץ. המקום נידח, שומם, מוקף חולות ויערות אורן. בשנת 1941 החליטו השלטונות הנאציים להפעיל מחדש את המחצבה ולצורך זה הקימו שם מחנה לעבודת־כפייה שהכיל כ־1200 אסירים, לרוב יהודים שנחטפו מבתיהם על לא עוון בכפם. החקירה העלתה שדרך המחנה הזה עברו לא פחות מ־10 אלפים נפש ומהם ניספו כ־70%, בעיקר מרעב, עינויי גוף או הוצאה להורג.

בחודשי האביב 1942 החלו הנאצים בבנית מחנה שני בסמוך למחנה העבודה. הם ציוו על ה„יודנראט" הוורשאי לספק חומרי בניה וציוד למחנה המוקם. באופן זה היה על הקרבנות העתידים לבנות בעצמם את המחנה שבו מצאו את מותם.

באמצע יולי 1942 הושלמה הקמתו של המחנה. שטח של 135 דונם הוקף על ידי גדרי תיל דוקרני בגובה של 3 מ', מחוזקים על ידי סלילי חוטים דוקרניים. כל כמה מאות מטרים הוצבו מגדלי שמירה מצוידים במכונות־יריה כבדות.

המחנה חולק לשניים: בחלקו הגדול נמצאו צריפי מגורים של הצוות, המשרדים, בתי מלאכה, מחסנים, מוסכים, אולמות שבהם היו מתפשטים האנשים המיר־עדים להשמדה. בחלק הזה הוקמה גם תחנת רכבת מדומה על כל אביזריה החיצוניים לשם יצירת אשליה שהמקום אינו משמש אלא תחנת צומת לרכבות. בחלקו השני של המחנה, שהשתרע על קצת יותר מ־20 דונם והיה מופרד על ידי גדר תיל וגדר חיה מיתר המחנה, הוקמו מיתקני ההשמדה ההמונית. היו שם שני בתי חומה שבאחד מהם הותקנו 3 חדרי גזים ובשני 10 חדרים כאלה. החדרים עשו רושם של חדרי־מקלחות רגילים וקירותיהם היו מצופים אריחי חרסינה לבנה. קיבולם איפשר המתה של 2000 קרבנות בבת אחת. בתחילה היו קוברים את הגופות באדמה, אחר כך התחילו לשרוף אותן על מיתקן פסי ברזל מיוחד. בשלב סופי של המחנה הוציאו את הגופות מהאדמה ושרפו גם אותן מתוך מאמץ לטשטש את מקום הרצח.

רכבות המשא שהיו מביאות את הקרבנות לתחנת „מעבר" מדומה טרבלינקה היו מונות עד 40 קרונות שלתוכם נדחסו האנשים עד קצה גבול היכולת. עשרות אנשים היו מוצאים את מותם ע"י מחנק, רעב וצמא. הרוצחים הנאצים עשו הכל כדי שקרבנותיהם לא יבחינו עד רגעם האחרון מה צפוי להם עם רדתם מהקרונות. הזקנים, החלשים והחולים שלא יכלו לנוע מהר לכיוון חדרי ההפשטה שעליהם התנוססו השלטים „חדרי המ־תנה", „מזנון" או „קופות", כוונו לאולם ששמו היה „בית חולים" (לאזארט). מאחורי הדלת של „האולם" הזה היתה חצר קטנה ובה ניצב איש הס"ס עם תת־מקלע ביד.

1. רציף הרכבת באַן־ראַמפּע
Loading platform

2. התחנה המדומה
די כלומרשטע באַן־סטאַציע
The apparent "railway-station"

3. „המלתחה"
דער „באָד"־פּאַרצימער
The cloak-room building

4. תאי־הגזים די גאַז־קאַמערן
The gaschambers

5. בורות לשריפת גופות
גריבער צו פאַרברענען טויטע קערפּערס
Pits, where corpses were burned

דגם מחנה ההשמדה בטרבלינקה (לפי שיחזור של ווירניק בבית לוחמי הגיטאות)
מאָדעל פון פאַרניכטונגס־לאַגער טרעבלינקע
Reconstruction model of the Treblinka death camp

הוא היה יורה בפדחתם של הנכנסים ודוחף אותם לתוך בור.

לאחר שנגזל מהאנשים כל רכושם שהצליחו להביא אתם, ציוו עליהם להתפשט כדי לעבור „מקלחת". הגב־רים היו מתפשטים במגרש והנשים בתוך הצריף. מכאן היו כולם עוברים בריצה מרחק של כ־400 מ' עד לחדרי הגזים.

כל התהליך, מרגע בואה של הרכבת עד לפינוי גופות הנרצחים מחדרי הגזים, נמשך לא יותר משעתיים.

צוות הרוצחים מנה לא יותר מכמה עשרות אנשי ס"ס וכן יחידה אוקראינית של כ־100 איש. במחנה הועסקו כ־1500 גברים שנבחרו מהמשלוחים. רובם הו־עסקו בעבודות־עזר שונות כגון ניקוי, מלאכה וכד'. קבוצה מיוחדת „גולדיודן" (יהודי זהב) עסקה באיסוף כסף ודברי ערך מהקרבנות. כ־500 איש עבדו ליד מיתקני ההשמדה ולא היה להם קשר עם הצוות של החלק המינהלי. כל האנשים הללו היו נשלחים להשמדה כעבור זמן קצר והיו מוחלפים על ידי אחרים, צעירים וחזקים יותר שנבחרו מהמשלוחים.

כל החפצים, כולל בגדים, שנגזלו מהקרבנות, היו עוברים מיון קפדני ביותר. מאחד המיסמכים שהתגלו, נובע שבמשך 20 יום בחודש ספטמבר 1942 נשלחו מטרבלינקה לרייך הנאצי 203 קרונות משא עם בגדים. כל שבועיים בערך היו יוצאות מהמחנה שיירות של מכוניות משא טעונות שעונים, עטים נובעים וכסף.

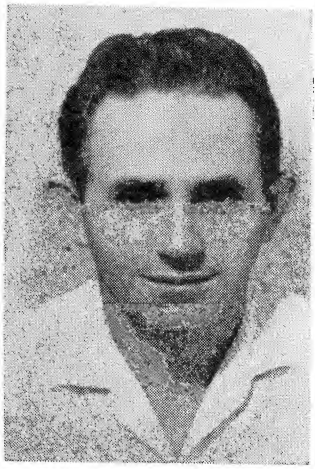
החל מאוגוסט 1942 עד אמצע מאי 1943 עבדה חרושת המוות הנאצית־גרמנית במלוא הקיטור. בקיץ שנת 1943 הלך וקטן מספר המשלוחים, שהרי השמדתה של יהדות פולין התקרבה אז כמעט לקיצה. ביום 2 באוגוסט 1943 פרץ מרד אסירי טרבלינקה. עשרות אנשי ס"ס נהרגו, המחנה הוצת והמורדים הצליחו לפרוץ לעצמם דרך ליער הסמוך.

המרד בטרבלינקה מלווה גילויי גבורה שתולדות האנושות לא ידעו דוגמתם. ראויה לתהילת נצח העובדה שבתנאי מחנה השמדה זוועתי זה תוכנן ובוצע מרד מזוין שהוכתר בהצלחה. וראויים גיבורי המרד הזה, שרובם נפלו עם נשקם בידם — מי במערכה בתוך המחנה ומי ביער אליו נמלטו ובו הוקפו על ידי הצבא הגרמני — ששמותיהם ומעשיהם יוזכרו בד בבד עם גיבורי מרד ורשה.

המרד שם קץ לקיומו של מחנה ההשמדה. חלק מבניניו נשרף בקרבות והיתר חוסל אחר כך על ידי הנאצים בעצמם. השטח נחרש ונזרעה בו חיטה. כדי לטשטש סימני הרצח המפלצתי ניסו הגרמנים ליישב בו איכרים אוקראיניים, אבל ללא הצלחה.

המקום שבו רצחו הנאצים 800,000 מבין יהודי פולין, אוסטריה, צרפת, יוון, יוגוסלביה, גרמניה, בלגיה, בולגריה, צ'כיה וברית המועצות — ובתוכם רוב מנינם של יהודי פלוצק — יישאר לדראון עולם ולאות־קלון נצחית לא רק לעם הרוצחים אלא גם לאנושות כולה.

בן־עירנו, שאביו, ר' יעקב פלאטקביץ' היה בעל סנדלריה ברחוב קווייטקה (קודם „ברייטע"), הנהו כיום

מאַריאַן פלאַטקביץ'
Marian Platkiewicz

תושב הרצליה ומפרנס את משפחתו, שני בנים ואשה, ממקצועו שרכש עוד בנעוריו במספרתו של רוסאק שברחוב ביילסקה. הוא הנהו אחד הניצולים הבודדים של מחנה ההשמדה טרבלינקה, אשר זכה להשתתף באופן פעיל במרד ונשאר בחיים. הוא הוזמן להעיד במשפט נגד סגן מפקד המחנה, הרוצח קורט פראנץ, ולשם כך נסע במיוחד לדיסלדורף. המשפט הזה עורר בו מחדש זכרונות מאותם ימי הזוועה, הסבל והגבורה. והרי סיפורו לפנינו ללא כחל ושרק.

בפלוצק ובמשפחה

אבי ז"ל, יעקב פלאטקביץ', היה תופר נעליים לפי מקצועו וכל ימי חייו, עד לגירוש, התגורר בפלוצק וחי מיגיע כפיו. אמי ז"ל היתה מבית גירק.

להורי היו 4 ילדים: שני בנים ושתי בנות. אני הייתי הצעיר מכולם. בתחילה התגוררנו ברחוב קרולבייצקה מס' 9, אצל פינקלשטיין המכונה „אֶסיקמאַכר" ואחר כך בביתו של כהן שברחוב גרודסקה. לאחר בוא הנא־צים עברו הורי לגור בגטו, ברחוב קווייטקה, ומשם גורשו לוויז'בניק. הם מצאו את מותם במחנה ההשמדה טרבלינקה.

הייתי בן 14 כשסיימתי בפלוצק את הלימודים בבית הספר העממי היהודי. אחר כך למדתי במשך 3 שנים ספרות במספרתו של רוסאק שהיתה בפינת הרחו־בות ביילסקה ושנקביצ'ה. בשנת 1938 גוייסתי לשירות חובה בצבא הפולני. הייתי חייל בגדוד חיל רגלים שחנה בעיר הבירה, וורשה. כשפרצה המלחמה ב־1 בספטמבר 1939 הועבר הגדוד שלנו בדחיפות לגבול

פרוסיה המזרחית. הצלחנו להגיע לסביבות מלאווה, אבל כבר למחרת החלה נסיגתנו כמעט ללא קרבות דרך פלונסק וצ׳כאנוב לכיוון ורשה. עד ליום כניעתה, לאחר שבועיים של הפצצות כבדות וקרבות עקובים מדם, השתתפתי בקרב ההגנה על ורשה. ביחד עם עשרות אלפי חיילים פולניים נלקחתי לשבי הגרמני ונשלחתי לרייך. כעבור זמן־קצר הוחזרתי לוורשה.

במשך כל אותו הזמן לא ידעתי מה גורל משפחתי. רק אחר כך נודע לי שאחי הבוגר, יצחק, אשר עבד במספרתו של סאקווה בפלוצק, ברח לוורשה. הוא הצליח להסתתר בצד ה„ארי" והשתתף אחר כך במרד הפולני ובו נהרג.

בהיותי בוורשה נודע לי שהורי ושתי אחיותי גרים בגטו פלוצק, אולם לא יכולתי להגיע אליהם, כי פלוצק היתה כבר מעבר לגבול. אחר כך כשנודע לי שהם גורשו לוויז׳בניק, ביקרתי אצלם שם. לא תיארתי לעצמי שזוהי הפעם האחרונה שהנני רואה אותם. כעבור זמן קצר הם הובלו לטרבלינקה ביחד עם רבבות של בני עמנו.

עד יולי 1942 התגוררתי בגטו ורשה והתפרנסתי ממקצועי. באחת ה„אקציות" נחטפתי וכעבור פחות מיממה אחת מצאתי את עצמי נזרק — ביחד עם המוני יהודים נבהלים, מוכים ודוויים — מקרון המשא לרציף „בית הנתיבות" טרבלינקה.

בפלוגות עבודה בטרבלינקה

באותו הזמן היתה עדיין הדעה הכללית בגטו ורשה שטרבלינקה היא מחנה לעבודת כפייה בלבד. הגרמנים היו מפיצים שמועות על ידי סוכניהם שהמטרה היא להקים שם עיר יהודית גדולה כדוגמת טרזינשטאט בסלובקיה. לפי גירסה אחרת נבנתה שם תחנת מעבר ומיון בשביל הנשלחים לעבודה חקלאית באוקראינה.

בתחנה הכל היה מעיד על כך שאין זה אלא צומת דרכים שממנו אפשר להגיע לביאליסטוק, וולקוביסק והלאה לכיוון המזרח. הס״ס־מאן שפקד על פריקת הקרונות הודיע ברמקול שעל כולם יהיה כאן לעבור חיטוי מדוקדק בטרם ימשיכו בדרכם מזרחה. כשהתחלנו, כמה רגעים לאחר מכן, לעבור בסך לפניו, הוציא מהשורה כמה גברים צעירים ופקד עליהם לעמוד בצד. בגורלי נפל להיות בתוך הקבוצה הזאת. באותו רגע עוד לא הבינותי שדיני נחרץ לעת עתה להישאר בחיים. אחר כך נודע לי שאיש הס״ס היה האונטרשטורמפירר פוסט.

הקבוצה שלנו הובלה לתוך המחנה ושוכנה באחד הצריפים ביחד עם אסירים אחרים. צורפתי לפלוגת ה„סמרטוטרים" („לומפן" — בגרמנית) שמתפקידה היה לאסוף ולמיין את בגדי הקרבנות. לפלוגה שלנו לא היה כל קשר ישיר עם אנשי המשלוחים וזאת כדי שלא יינתן להם אות אזהרה כלשהו. תפקידנו היה מתחיל ברגע בו פשטו האנשים את כל בגדיהם והורצו לכיוון חדרי הגזים. קודם לכן הם היו מצווים לקפל יפה־יפה את בגדיהם, לקשור בשרוכים את נעליהם ולסדר הכל בחבילה אחת. היו אומרים להם שהדבר נעשה כדי שיוכלו למצוא הכל במקום לאחר שישובו מהמקלחות.

לפי כמות הבגדים יכולנו תמיד לדעת מה היה גודל המשלוח כל פעם. במשך כל שנת 1942 מנה כל משלוח 5—6 אלפים נפשות. כל יום היו מגיעים לטרבלינקה לא פחות מ־3־2 משלוחים כאלה, כלומר בממוצע כ־15 אלף איש היו מוצאים יום־יום את מותם בחדרי הגזים.

הפלוגה שלנו היתה מתחילה באיסוף הבגדים מיד לאחר שאחרון המובלים לגז היה עוזב את המקום. יכולנו במו עינינו לראות את האנשים הערומים — נשים וגברים לחוד — רצים לכיוון שני הבתים עם חדרי הגזים. משני צידי הדרך היו עומדים אנשי הס״ס ואוקראינים ועליהם פיקד סגן מפקד המחנה, הרוצח קורט פראנץ. מדי פעם בפעם הם היו מוציאים מתוך ההמון גבר או אשה כדי לבדוק אם לא הוסתר איזשהו חפץ יקר מתחת לבית השחי או במקום אחר של הגוף. לא פעם ראינו שממש ברגע האחרון, לפני הכניסה לבנין, תפסו כנראה האומללים לאן מובילים אותם וניסו להתנגד. אז היו מסתערים עליהם אנשי הס״ס והיו דוחפים אותם בכוח פנימה. קורט פראנץ דאג אישית לכך שכל חדר יתמלא למעלה מקיבולו. ילדים קטנים היו נזרקים פנימה מעל לראשי העומדים בצפיפות איומה. כדי לנצל את המקום עד תום היו מכניסים את הילדים בין רגלי העומדים. אחר כך היתה הדלת הכבדה נסגרת אוטומטית וסוללת המנועים המסניקה גז מרעיל לתוך החדרים החלה לעבוד במלוא העוצמה. קורט פראנץ היה סוקר את תהליך ההמתה דרך אשנב מיוחד שהיה נמצא בכל אחד מחדרי הגזים. לאחר 10—15 דקות הכל היה נגמר, צעקות הנרצחים תמו, ואפשר היה להתחיל בפינוי הגופות. בתחילה היו קוברים אותן באדמה, אבל אחר כך עם גבור קצב ההשמדה, שרפו את הגופות על מדורות או בתוך בורות.

סגן מפקד המחנה, קצין הס״ס, קורט פראנץ, היה מצטיין בתעלוליו האכזריים. פעם מצאנו בין הבגדים תינוק חי. קורט פראנץ ניפץ את ראשו של התינוק בקיר הצריף. פעם אחרת, כשנכנסנו לצריף כדי לאסוף את הבגדים, מצאנו שלוש גופות על הרצפה. הם נורו על־ידי פראנץ. הילד רצה לגשת לאמו שהופרד ממנה, אולם לא הספיק כי כדורו של הרוצח השיג אותו. בראותם זאת באו במרוצה הוריו של הילד ואף הם הומתו בירייה.

פראנץ אהב להתעלל במיוחד ביהודים בעלי זקן.

היה נוהג להוציאם החוצה ולתת בידיהם בקבוק ריק. „באם כדורי" — היה אומר — „יפגע בבקבוק הרי שהאלוהים שאתם מאמינים בו קיים, ולא — הוא איננו קיים". מיותר הוא לומר שלגבי קורט פראנץ האלוהים לא היה קיים...

הרוצח הזה הרבה להתעלל גם באסירי מחנה העבודה. על יד הצריפים היו עומדים כדי־מים גדולים טמונים באדמה. אחד מתענוגותיו של פראנץ היה לתפוס אסירים ולזורקם לתוך הכדים כשראשם למטה עד שהיו נחנקים שם. הוא היה תמיד מטייל בלוויית כלב המכונה „ברי". כלב זה היה מאומן בנשיכת אברי־מין אצל הגברים. כשאדונו היה אומר אליו: „בן־אדם, תפוס את הכלב היהודי", היה הכלב מיד מתנפל על קרבנו ונושך.

בהזדמנויות רבות היו נוהגים אצלנו, בפקודתו של פראנץ, לתלות את האסירים ברגליהם ועם הראש למטה. הוא היה נוהג לגשת לאדם התלוי ולבעוט בראשו עד יציאת הנשמה. לרוב היו זורקים את גופתו של הקרבן לבור המשרפה בעודו מפרפר בין החיים והמוות.

רוצח אחר, „אונטרשארפירר" של חילות ס"ס, גוסטב מיטה, היה מכונה על ידינו „מלאך המוות". כשהיה רואה מישהו מבין האסירים הולך ונחלש ואינו מסוגל לעשות את עבודתו כראוי, היה מוביל אותו ל„בית־החולים". בטרבלינקה היה קיים צריף כזה שמעל לכניסה אליו התנוסס השלט „לאזארט". על יד הכניסה הסתובב תמיד אסיר ועל שרוולו סרט של „הצלב האדום". מיטה זה היה מכניס את האסיר החולה פנימה, שולף אקדח ויורה בראשו. גופת הקרבן היתה מיד נזרקת לתוך הבור הבוער.

כשהעבירו אותי, כעבור שלושה חדשים, לפלוגת ניקוי תפוחי אדמה, היתה לי ההזדמנות לראות כיצד הרג מיטה שניים מאנשי הפלוגה שלנו. אחד מהם הואשם בעבודה איטית למדי והשני בעוון אכילה בזמן העבודה. הרוצח הזה היה יום יום צמא לדם חדש ולכן לא היתה חשובה כלל הסיבה שבגללה היה הורג אנשים.

על פלוגתנו, שמנתה כרגיל 10 איש, היה מוטל לסדר יום יום 10 ערימות תפוחי אדמה ושתי ערימות סלק. אורכה של כל ערימה היה 50 מטרים ורוחבה — 2 מטרים. הערימות האלה היו נמצאות בסמוך לחדרי הגזים ולא פעם ראינו משם היטב את אחינו ואחיותינו, ערומים ויחפים, בכפור ובשלג, ברוח ובגשם, בקיץ ובחורף, רצים לקראת מותם תחת מבול מכותיהם של אנשי הס"ס והאוקראינים. בזכרוני נשארו עוד שמותיהם של כמה מבין הרוצחים אשר נודעו לשימצה באופן מיוחד. היה ביניהם אחד בשם מינץ שכינוהו „פראנקנשטיין". הוא התמחה במיוחד בהריגת אנשים, אשר הסתתרו בקרונות ולא יצאו החוצה כשהרכבת היתה מגיעה לטרבלינקה. הוא היה גם יורה בכל גופה שהיתה נותנת סימני חיים אחרי הוצאתה מחדר הגזים. איש ס"ס אחר שהיה מצטיין בהמצאת שיטות עינויים היה לאמפה. הוא היה ממונה על פלוגות האסירים, אשר עבדו בסלילת דרכים. אכזרי מאוד היה גם הממונה על פלוגת ה„גולד־יודן", איש הס"ס סוכומיל. תפקידה של הפלוגה הזאת היה לאסוף זהב, כסף ודברי ערך אחרים שנמצאו בבגדים ועל גופותיהם של הקרבנות. הפלוגה הזאת, כפי שעוד יסופר, היתה היסוד שממנו התפתח אחר כך ארגון המרד בטרבלינקה.

יום המרד והנקם ותיכנונו

כמסופר לעיל, מנעה התוכנית השטנית של עורמה ואשליה, שתיכננו הנאצים על כל פרטיה ודקדוקיה, מהמובלים למוות לגלות התנגדות כלשהי. אמנם לגטו וורשה הסתננו ידיעות על ההשמדה, אבל האנשים כנראה לא יכלו להאמין באמת איומה כל כך. לי ידוע מקרה אחד של התנגדות ובו קשור דווקא יהודי שרבים הכירו אותו בפלוצק. היה זה אדולף, שעבד לפני המלחמה בתור מפקח בקו האוטובוסים וורשה־פלוצק. יום אחד הגיע לטרבלינקה ביחד עם משלוח יהודי וורשה. הוכנס ביחד עם אחרים לחצר שבה היה על כולם להתפשט. לפתע הוציא ממזוודתו רימון וזרק אותו על קבוצת האוקראינים ששמרו על הסדר ואחר כך עוד רימון אחד שפצע מספר אסירים. קמה בהלה עצומה והגרמנים פתחו ביריות לכוון ההמון. רבים נפלו באותו מעמד וגם אדולף מצא אז את מותו, כי מישהו הצביע אליו כזורק הרימונים. מאותו הזמן ציוו הגרמנים שכל חפצי הקרבנות ייבדקו היטב לפני שיוכנסו לשטח המחנה. היו בודקים אפילו עגלות עם בובות שהיו בידי הילדות.

אנחנו, האסירים, ידענו היטב שסוף כולנו בחדרי הגזים. לנו, לכל הפחות, לא היו שום אשליות במובן זה. רעיון אחד היה מאחד את כולנו: לנקום ברוצחים הארורים. אבל איך? האם אפשר להתארגן בתנאים של מחנה טרבלינקה? ובכל זאת מחשבת הנקם לא נתנה לנו מנוחה לא ביום ולא בלילה. היינו מחוסרי כל קשר עם העולם החיצוני וידענו שעלינו לסמוך רק על כוחות עצמנו.

המשימה העיקרית היתה השגת נשק. שהרי לא יכולנו להתנפל על רוצחינו, שהיו מזוינים היטב, בידים ריקות. מאידך, ידענו שצוות המחנה מסוכסך ביותר, כי לא לכולם ניתנה גישה לגזל ולביזה. להלכה צריך היה לארוז את כל חפצי הקרבנות ולשלוח אותם לאוצר הרייך הנאצי, אבל למעשה מצא חלק מהדברים, ובמיוחד דווי־זים, אבנים יקרות, זהב וכד׳, את דרכו לכיסיהם של הגרמנים. לאוקראינים כמעט שלא היה כל חלק בביזה הזאת והם היו מתהלכים כשקנאתם בוערת על שהגרמנים אינם מתחלקים אתם בשלל.

לאסירים, אשר נמנו עם אנשי פלוגת ה„גולדיודן" היו לפעמים אפשרויות, למרות שמפקדם סוכומיל ואנשיו היו משגיחים עליהם בשבע עיניים, להעלים איכשהו סכום של דולרים. אין צריך לומר שכל מי שנתפס בגלל מעשה כזה אחת דרכו היתה לבור הבוער... ובכל זאת היו האנשים מסתכנים.

הדמות המרכזית בפלוגה זאת היה סבל יהודי מפלוצק קוז'ברוצקי, המכונה „פופצ'יק". הוא עבד בפלוגה כשנה ורכש לו חיבה והוקרה של כל חבריו לצרה בגלל מסירו־תו, גבורתו ונכונותו לעזור לזולת. בדרכים־לא־דרכים היה מגניב לנו דולרים שבעזרתם היינו מצליחים להשיג לחם ומזון אחר באמצעות שומרינו האוקראינים. אני יכול להעיד — וחברי יעקב לאקס שגם הוא ניצל וחי במדינת ישראל יעיד אף הוא — שהודות לעזרה זו נשארתי בחיים. „פופצ'יק" היה משחד את האוקראינים כדי שית־יחסו יותר טוב לאסירים ולא ירביצו בהם. בעד הכספים שהוא היה נותן להם הם היו קונים מזון אצל המבריחים ומספקים אותו לנו. נכון, היו גם מקרים שאיזשהו אוקראיני היה מוסר את נותן השוחד לידי הגרמנים, אולם לא אירע שהנתפס יבגוד בחבריו ויספר לגרמנים ממי קיבל את הכסף.

אני יכול להניח, אם כי הדבר אינו ידוע לי בוודאות, ש„פופצ'יק" שיתף פעולה עם המארגן הראשון של המרד בטרבלינקה, הוא ד"ר קורונז'יצקי. מכל מקום אני בטוח שד"ר קורונז'יצקי, שהיה אסיר במחנה, השיג את הכסף לקניית הנשק באמצעות פלוגת ה„גולדיודן". בעד הכסף הזה הצליח לרכוש אצל שני אוקראינים שני תת־מקלעים ולהסתיר אותם בצריף המגורים.

כעבור זמן קצר מצאו הגרמנים את הנשק המוסתר, אולם ד"ר קורונז'יצקי לא נפל חי לידיהם. הוא בלע מנת רעל שהכין לעצמו וכל מאמציהם של הגרמנים להציל את חייו כדי להוציא ממנו פרטים על אלה ששיתפו עמו פעולה עלו בתוהו.

עם מותו של ד"ר קורונז'יצקי עבר ארגון המרד לידיו של הקפיטן גלבסקי. היה זה יהודי מלודז', קצין לשעבר בצבא הפולני.

כיוון שהגרמנים הטילו עליו תפקיד של „זקן הא־סירים" היתה לו האפשרות להסתובב בחלקים שונים של המחנה ולבוא במגע עם קבוצות שונות של האסירים. בהיותו מהנדס ממקצועו ידע את חשיבותו של הארגון המדויק על כל פרטיו הקטנים. בהדרכתו התארגנו שלי־שיות בכל קבוצה וקבוצה של האסירים. כל אחת מהשלי־שיות קיבלה תפקיד מוגדר שעליה יהיה לבצעו עם הינתן האות למרד. בשלב מאוחר יותר התארגנו קבוצות של 10 איש ונקבעו מפקדים לכל קבוצה.

ההכנות למרד התחילו בתחילת שנת 1943 ונמשכו עד חודשי הקיץ. קשה היה מאוד לשמור על הקשר ולהעביר ידיעות לאנשי החוליות. לכן נמשכה ההתאר־גנות זמן רב. הבעיה העיקרית היתה איך להשיג נשק. לא יכולנו לאגור נשק בהדרגה, כי הגרמנים היו מוצאים אותו — כפי שזה קרה עם ד"ר קורונז'יצקי — והיו שולחים מיד את רוב האסירים לתאי הגזים. בתחילה תיכננו שאנשינו יתנפלו יום אחד על כל אחד מבין מפקחי העבודה בבתי המלאכה ויוציאו מידיהם את נשקם. התוכ־נית הזאת בוטלה, כי ראינו שבדרך זו לא נשיג את המטרה הרצויה.

המשכנו, איפוא, בארגון החוליות והתכוננו לאות ההתקוממות. באותה תקופה הסתמנה התרופפות מסוימת של המשטר במחנה והתרופפות זו איפשרה לנו להעמיק את ארגון ההכנות.

אני השתייכתי לחוליה במסגרת קבוצת האסירים שלי, שעבדה על יד ערימות תפוחי האדמה. לחוליה שלי השתייך גם יעקב לאקס, החי כיום בישראל. רודק לוב־ראניצקי, שעבד במחנה במוסך למכוניות, היה מפקד חוליה ואחראי לפעולות בשטח המוסך. שני פלוצקאים, האב שמואל ובנו יחזקאל רוזנברג, השתייכו לחוליה שעליה היה לארגן את המרד והם מילאו תפקיד חשוב שעליו עוד אספר להלן. פלוצקאי אחר, ברק גוטמאן, היה פעיל באחת מהחוליות. מובן מאליו שגם „פופצ'יק" — קוז'ברוצקי, מפלוגת ה„גולדיודן", מילא תפקיד חשוב בהכנות למרד.

אגירת הנשק וההכנות האחרונות

לבסוף החליט מפקד המרד, קפיטן גלבסקי, לבצע מעשה נועז לשם השגת נשק. הוא תיכנן פריצה למחסן הנשק וזאת לאור היום. על אחד המסגרים, יהודי בשם בודניק, שהיה מיוצאי נובידבור, הוטל התפקיד להתאים מפתח לדלת המחסן. כשנפתחה הדלת נכנסו לתוך המחסן שמואל רוזנברג עם בנו יחזקאל והדלת מיד נסגרה מאחו־ריהם, כדי שהגרמנים לא יבחינו שמישהו נמצא בפנים. כעבור כמה דקות התחילו להעביר החוצה, דרך האשנב, רובים ורימונים.

היתה זאת פעולת־בזק, כי מפקדנו חשש שהגרמנים עשויים בכל רגע לגלות את העניין. אחרי שהשניים יצאו מהמחסן התברר שלרימונים חסרים נפצים. קפיטן גלבסקי, שביסס את עיקר ההתקפה על זריקת רימונים, החליט שהנשק יוחזר למקומו כדי שהגרמנים לא יבחינו בהיעדרו. החזרת הנשק בוצעה מיד, אבל למרות כשלון הפעולה הוכח שאפשר לבצע את המשימה.

רצינו שגם האסירים, אשר עבדו על יד תאי הגז, ידעו על ההכנות למרד. בתחילה המקשר אתם היה הנגר ווירניק (החי כיום בישראל והוא כעת בגיל למעלה מ־90 שנה), אשר בתוקף עבודתו היה יוצא ובא לחלק ההוא של המחנה. אחר כך התירו הגרמנים פעם בשבוע מיפ־גשים בין אסירי שני חלקי המחנה. במיפגשים אלה היו

תמיד נוכחים הגרמנים והם דרשו שנשוחח בינינו בקול רם ורק בגרמנית או ביידיש, על מנת שיוכלו לדעת על מה מדברים. בכל זאת הצלחנו להגניב את הידיעות על התקרבותו של יום המרד. הסיסמה היתה: הכונו ליום החג.

החל מחודש מאי 1943 הורגש שמספר המשלוחים המגיעים לטרבלינקה הולך וקטן. מאידך שמענו על המפלות של הצבא הגרמני בחזית הרוסית. חשנו שאם נמשיך לחכות, נישלח כולנו לתאי הגזים.

כפי שכבר הזכרתי אי־אפשר היה לאגור נשק. ביום 2 באוגוסט 1943, שנקבע על ידי המפקד, קפיטן גלבסקי, כיום פרוץ המרד, בוצעה שוב פריצה למחסן הנשק, אולם הפעם הוצאו רימונים עם נפצים. הנשק הועבר מיד לקבוצת בנאים שהיתה באותו יום מבצעת עבודות תי־קונים בבנינים שונים והיתה מעבירה בעגלות־יד חול, סיד, לבנים וכד׳. התת־מקלעים והרימונים הוטמנו מתחת לחומרי הבניה האלה וחולקו לחוליות שונות שלפי תוכנית קבועה מראש היו צריכות לקבל אותם.

כבכל יום אחר עבדנו אני וחברי באותו רגע ליד ערימות תפוחי האדמה. הבחנו שמתקרבת אלינו עגלה הנדחפת על ידי שניים מקבוצת הבנאים. כהרף עין מסרו לנו הבנאים כמות של רימונים ונפצים. שמנו את הרי־מונים לדליים שהיינו משתמשים בהם להוצאת תפוחי האדמה. כעבור מספר שניות ראינו שעל המגרש לפני מיפקדת המחנה מסתובב אחד הנערים שעבד במיפקדה כמצחצח נעליים. היה ידוע לנו מראש שהוא צריך לתת לנו סימן שהמפקדים הגרמנים נמצאים כבר בפנים ומת־כוננים לצאת למיפקד ערב. האות לכך צריך היה להיות הסרת הכובע.

השעה היתה דמדומי ערב. השמש עמדה לשקוע ובמחנה עדיין לא היה כל אות שבעוד רגע יפרוץ המרד. ידענו שהאות להתחלת הקרב צריך להינתן על ידי המ־פקד קפיטן גלבסקי בעצמו. באותו רגע הוא היה במגרש ה„סמרטוטרים" ועליו היה לירות צרור כדורים מתת־מקלע שבידו.

בהתאם להוראות שקיבלנו, היה עלינו, עם הינתן האות, להתקדם מהר מאוד לעבר צריף המיפקדה עם הדליים ביד ולזרוק את הרימונים שלנו פנימה דרך החלונות הפתוחים. מן ההכרח היה לכוון את הפעולה הזאת בדיוק לרגע כשאנשי הס"ס יתאספו בחדר לפני יציאתם לככר המיפקדים.

לא ידענו מתי יבוא הרגע הזה: לפני או אחרי תחילת הפעולה על מגרש ה„סמרטוטרים". היה ברור לנו שמהצלחת ההתקפה שלנו על בנין המיפקדה תלוי במידה ניכרת גורלו של הקרב.

בקבוצות זורקי הרימונים היו חוץ ממני עוד פלוצ־קאים אחדים: „פופצ׳יק", ברק גוטמאן, יחזקאל רוזנברג וגם בנו. על רודק לובראניצקי הוטל התפקיד לפוצץ את תחנת הבנזין שהיתה על יד המוסך שבו עבד. לפי התוכנית צריך היה המחנה לעלות באש מהרגע הראשון לפרוץ המרד. גם העובדים במחסני הבגדים קיבלו הוראה להציתם מיד עם הינתן האות. לצורך זה ניתנו להם קופסאות בנזין. הכוונה היתה לעורר בהלה בקרב הגר־מנים והאוקראינים לפני שיספיקו להתאושש ולפתוח ביריות.

כולנו היינו חדורי ההכרה שלא נשאר לנו אלא להילחם עד הסוף, שהרי בין כה וכה דיננו מוות בטוח. מפקדנו הנערץ, קפיטן גלבסקי, עודד אותנו כל הזמן לקרב. בימים האחרונים לפני המרד היה בא במגע עם כל קבוצה וקבוצה ותבע שידינו לא תרעדנה. הוא אמר לנו שבקרב אסור להבחין בין גרמני „טוב" או „רע" ויש להרוג כל אחד ללא כל היסוס. „אמנם" — אמר — „רבים מאתנו יפלו, אבל ייתכן שכמה יצליחו לברוח ועל ידי כך תדע ההיסטוריה מה קרה במחנה טרבלינקה"!

והנה הרגע הנכסף של המרד הגיע! עינינו תרות אחרי תנועותיו של „מצחצח הנעליים" המסתובב לו לפני צריף המיפקדה. עצבינו מתוחים מאוד והננו חרדים שמא תקרה תקלה כלשהי.

האות ניתן

חברי העובד על ידי מושך אותי לפתע בשרוולי. „הבט, הבט, הוא מסיר את הכובע". אנו מתחילים להת־קדם עם הדליים. מהצריף מפרידים אותנו אולי כ־100 מטר. אנו רצים. אפשר כבר להבחין בגרמנים המצטופפים בחדר. הם שומעים שידור החדשות ברדיו. למזלנו אף אחד מהם אינו מסתכל לעברנו. עוד 30, עוד 20 מטר. אנו מתכופפים, כהרף עין מוציאים את הרימונים מה־דליים, פותחים את הנצרות...

הלם ההתפוצצויות משכיב אותנו על האדמה. צריף המיפקדה עולה באש, מהריסותיו מגיעות אלינו צעקות הפצועים. הכל מעיד על כך שבהתקפתנו הצלחנו מהרגע הראשון לשתק את הנקודה המרכזית של המחנה: המיפ־קדה הראשית.

באותו רגע נכנסו לפעולה כל יתר קבוצות ההתקפה. חולית־רימונאים מיוחדת התקיפה את חדר המשמר האו־קראיני והוציאה אותו מכלל פעולה. חוליה אחרת פיצצה את תאי הגזים בעזרת חומר נפץ שהוטמן שם יום קודם. על חולית נוער אחת הוטל התפקיד לנתק מיד את חוטי הטלפון והחשמל והיא ביצעה זאת בהצלחה, אם כי חלקית: הקשר הטלפוני אמנם נותק מיד, אולם לא הופסק המתח החשמלי הגבוה שבו היו טעונים גדרי התיל שהקיפו את המחנה, ועובדה זאת עלתה לנו בקר־בנות רבים שעה שהראשונים ניסו לפרוץ את הגדרות.

תפקיד חשוב ביותר מילא רודק לובראניצקי בשלב הראשון של המרד. הפעולות שביצע בדייקנות רבה זרעו

מבוכה עצומה בקרב אויבינו. כפי שהזכרתי, הוא עבד במוסך הרכב והיה עוסק בתיקונים. לידו היה חבר לעבודה, אסיר יהודי מצ'כיה. שניהם עשו כמיטב יכולתם כדי להוציא את הרכב שעמד במוסך מכלל כושר תנועה. בין היתר עמדו שם אפילו 3 או 4 טנקים קלים ושריונים. רודק וחברו הוציאו ברגים מהזחלים ועל ידי כך שיתקו את הטנקים.

נוסף לזאת עיקר תפקידו של רודק היה לפוצץ את תחנת הבנזין על ידי זריקת רימון לתוך המיכל הגדול. הוא מצא את מותו שנייה אחת אחרי שביצע את המשימה הזאת. וכך היה הדבר: בקרבתו הבלתי־אמצעית של המוסך היה מתנוסס מגדל־שמירה שעליו היה מוצב יום ולילה חייל עם מכונת־יריה. כשפרץ המרד

רודק לובראניצקי הי"ד — מגיבורי המרד וחלליו בטרבלינקה
רודעק לובראניעצקי — איינער פון די אויפשטאַנד־העלדן פון טרעבלינקע
Rudek Lubraniecki, one of the heroes and victims of the Treblinka revolt.

במחנה היו הזקיפים שעמדו באותו הזמן בתוך מגדלי השמירה הראשונים שהבחינו בנעשה. הם פתחו באש חזקה לכל כיוון שנראה להם חשוד. הזקיף ממגדל השמירה שעל יד המוסך ראה היטב את השניים למטה כשהם זורקים רימוניהם למיכל הבנזין. הוא כיוון אליהם את המקלע והרג אותם במקום. כך נפלו רודק וחברו לעבודה ולמרד, אולם התחנה בערה במלוא עוצמת האש והגרמנים לא יכלו להשתמש לא ברכב ההסעה ולא בטנקים ובמשוריינים שעמדו ליד המוסך.

רגעים ספורים לאחר פרוץ המרד נדמה היה שכל המחנה אחוז בלהבות. קבוצת הנוער שהוטל עליה להצית את מחסני הבגדים ביצעה את תפקידה במלואו. לא עוד יגיעו בגדיהם של עשרות אלפי אחינו ואחיותינו לאוקראינה כדי שיחולקו שם כפיתוי לאלה המוכנים לנסוע לעבודה בגרמניה!

דבר לא נשכח בתוכנית הריסתו של המחנה, אשר תוכננה על ידי מפקדנו, קפיטן גלבסקי, במשך חודשים. על חוליה אחת הוטל להרעיל את עדר הפרות והסוסים שהיה נמצא בטרבלינקה. ואף משימה זו בוצעה.

השעה היתה בדיוק חמשה רגעים לפני 5 כשזרקנו את רימונינו לתוך צריף המיפקדה ופוצצנו אותו. בחוליה שלנו היו 3 פלוצקאים: „פופצ'יק"־קוזברוצקי, ברק גוטמאן ואני. הרביעי היה יעקב לאקס. לפי ההוראה שניתנה לנו מראש היה עלינו לרוץ מיד לכיוון צריפי המגורים שלנו ולהצטרף שם לשורות הלוחמים. ליד עמדות הירי שהוכנו מראש שכבו חברינו ובידיהם התת־מקלעים שחולקו ביניהם רגעים ספורים לפני תחילת הקרב. חורים נוקבו בקירות בלילה שלפני יום המרד כדי ליצור עמדות ירי החולשות היטב על המבואות לצריף. בין לילה הפך צריף המגורים שלנו למוצב־הגנה חזק.

בכל הכוח שברגלינו רצנו לכיוון הצריף כשאחרינו דולקים חיילים אוקראינים. הסתבר שההתקפה על חולית שמירה אוקראינית אחת לא הצליחה והחוליה הזאת היתה הראשונה, אשר פתחה בהתקפת־נגד. למזלנו, לא פתחו עלינו באש משום־מה אלא רק רדפו אחרינו, כנראה מתוך רצון לכלוא אותנו בתוך צריף המגורים. בהיותנו מרוחקים כ־100 מטרים מהצריף ובידענו שחברינו בפנים רואים את כל הנעשה מבעד לחורים, השתטחנו על האדמה כדי לתת אפשרות לחברינו לפתוח באש על אויבינו הרודפים אחרינו. וכך אמנם היה. כששכבנו על הקרקע, נפתחה על האוקראינים אש חזקה מכל עמדות הצריף והם נקצרו בבת אחת כשיבולים בשדה. לא פחות מארבעים איש חוסלו על ידינו באותו מקום.

באותו שלב היה כבר המרד במלוא עוצמתו. מפקד המרד נתן פקודה שכולם יצאו החוצה. אש הלוחמים כוונה כעת בעיקר נגד 5—4 מגדלי השמירה שעדיין לא שותקו וגרמו לנו קרבנות רבים, כי לא יכולנו להתפרץ לכיוון גדרי התיל. בכל זאת היו כבר בשלב זה עשרות, אשר בגופיהם ניסו לפרוץ מעברים בגדרות ונשארו תלויים עליהם לאחר שנורו ממגדלי השמירה או הומתו על ידי מתח החשמל הגבוה שחולית החבלנים שלנו לא הצליחה לנתקו בעוד מועד. בראותו את הדבר ציווה מפקד המרד לפתוח באש צולבת לכיוון החוטים כדי לקרעם. חיש מהר נוצרו פירצות גדולות בגדרות והבורחים מהמחנה החלו לזרום דרכיהן החוצה, בכיוון היער הסמוך.

המנוסה מתוך כל חלקי המחנה

בשלב זה החלו להגיע אלינו אסירים משני חלקי המחנה האחרים: ממחנה המוות ואף ממחנה העבודה של הפולנים. הם אמנם לא היו מזוינים, אבל הצליחו איכשהו לנצל את המבוכה הכללית ופרצו את הגדרות המפרידות.

מסתבר שכמה מבין הגרמנים והאוקראינים, אשר לא

חוסלו בהתקפת המצח שלנו, היו משוכנעים תחילה שההתקפה באה מבחוץ ושכל המחנה הוקף על ידי צבא פרטיזנים גדול. הם לא יכלו פשוט לתאר לעצמם שאנו עצמנו חוללנו את המהפכה הזאת. לכן נפל עליהם פחד גדול והם ברחו בבהלה גם מאותם חלקי המחנה שבהם לא התפשט המרד משום שהאסירים שם היו מחוסרי נשק. הודות לבריחה הזאת של הגרמנים והאוקראינים הצליחו כל חלקי המחנה להשתחרר ולזרום החוצה דרך הפירצות שבגדר.

ביום המרד היו כלואים בטרבלינקה כ־1200 איש ומהם כ־400 השתתפו באופן פעיל במרד, מי עם נשק ביד ומי בפעולות חבלה והצתה שונות.

רבים מבין הלוחמים — ואין כל אפשרות לקבוע אפילו בערך את מספרם — נשארו הרוגים או פצועים קשה בתוך המחנה. היתר הצליחו לעבור ליער הסמוך.

ביער הזה, שבעצם לא היה אלא חורשה גדולה, התרכזו עם רדת החשכה כאלף נפשות מאסירי טרב־לינקה. כעבור שעה קלה החלו להגיע לסביבה פלוגות הצבא הגרמני שהוזעקו מכל ערי הסביבה: מוונגרוב, סוקולוב ואפילו מבריסק. הם נסעו במכוניות משוריינות וברור היה שמטרתם היא לסרוק את היער שבו הסתתרנו. היות ולא היה להם כל מושג מהו הכוח הנמצא ביער, ירדו ממכוניותיהם והחלו לחפור לעצמם עמדות לאורך גבולותיו של היער. יחד עם זאת היו שולחים מדי פעם בפעם צרור כדורים לתוך היער. הבינונו שהם יתקיפו אותנו מיד עם עלות השחר.

שכבנו כמעט ללא נוע על האדמה בין העצים וכל חלומנו היה שלעולם לא יאיר יום. היו בינינו נשים רבות וכן אסירים תשושי־כוח לאחר חדשים רבים של עבודה מפרכת במחנה ותת־תזונה.

מפקדנו, קפיטן גלבסקי, היה עובר ממקום למקום בזחילה וממריץ את האנשים שישתדלו לפרוץ לעצמם דרך בין הגרמנים כל עוד שורר החושך. בבוקר נמות כולנו, אבל כעת יש עדיין סיכוי קלוש — אחד למאה...

אני הייתי בקבוצה שמנתה כ־20 איש. בינינו היה ברק גוטמאן, יחזקאל ושמואל רוזנברג, יעקב לאקס ואחרים. החלטנו להתקרב לשפת היער, כדי לראות משם היכן בדיוק נמצאים הגרמנים. הלילה היה חשוך ויכולנו להבחין בגרמנים לפי אש הסיגריות שהיו מעשנים. המ־שכנו בזחילה תוך פעולת תצפית מתמדת. כשהיינו כבר בקירבת העמדה הגרמנית עלה לפתע אחד מאתנו על ענף יבש. נשמע רשרוש חזק והגרמנים פתחו באש לעב־רנו. נצמדנו חזק לאדמה ושכבנו שעה ארוכה ללא נוע. הכדורים ניקבו את מעילו של יעקב לאקס ואף פצעוהו קל.

ידענו היטב שאין לנו ברירה אחרת אלא להמשיך בנסיון פריצת הטבעת הגרמנית. כשהשתתקו היריות המשכנו לזחול עד שהצלחנו לצאת מהיער. אז קמנו על רגלינו והתחלנו להתרחק במהירות.

לעיר הקרובה ביותר, וונגרוב, הצלחנו להגיע לפני אור היום. פה היה צורך לגייס עזרה רפואית לחברנו הפצוע, יעקב לאקס. חברינו נשארו מוסתרים באיזשהו מחסן עזוב במבואות העיר ואני עם הפצוע הלכנו לחפש רופא. חיש מהר מצאנו בית שעליו התנוסס שלט של רופא. כשסיפרנו לו מאין אנו, הסכים מיד לחבוש את הפצעים, אם כי היה נרעש מאוד וידיו רעדו בשעת המעשה. מפיו נודע לנו שאוכלוסית וונגרוב יודעת מה קרה בטרבלינקה והאנשים ראו בערב את האש שעלתה מהמחנה.

באותו רגע לא ידענו שהיינו אולי הקבוצה היחידה של ניצולים. היום ידוע כבר שמבין אלה שהיו במחנה ההשמדה טרבלינקה נשארו בחיים עשרים וכמה איש בלבד. מאלה לא כולם הם ממשתתפי המרד. חלק מבין ניצולי טרבלינקה נמנה על אלה שהצליחו לברוח חבויים במשלוחי בגדים עוד לפני המרד. עם כמה מהם נפגשתי בזמן המשפט בדיסלדורף.

מבין הפלוצקאים שהשתתפו במרד זכיתי אני היחידי להישאר בחיים. רודק לובראניצקי, כפי שסיפרתי קודם, נפל ברגעים הראשונים של המרד. מוטק פרלגריץ נפל בקרב על מגרש ה„סמרטוטרים" כשנשקו בידו. מוטק הזנ־שפרונג (בנו של החזן) היה נמצא ביום המרד במחנה טרבלינקה 2 ונהרג בזמן הקרבות. יחזקאל רוזנברג ובנו שמואל היו בתחילה בקבוצה אתי ביער, אולם נהרגו בדרך. „פופצ'יק"־קוז'ברוצקי הצליח להגיע ליער ושם נהרג מפגיעת כדור גרמני. אותו גורל ציפה ביער לברק גוטמאן ולשעיה קרישק הצעיר (אביו היה סוחר בסו־סים ברחוב זדונסקה).

אני סבור שבעולם חיים עוד כיום כ־15 איש מבין משתתפי מרד טרבלינקה.

במחבוא ובפעולה

לא אאריך בפרטים על כל ההרפתקאות שהיו מנת חלקנו במשך כשלושת השבועות לאחר בריחתנו מטרב־לינקה. היינו קבוצה של עשרים איש ולא קל היה לנו להסתתר, כי הרי לא רק מפני הגרמנים חששנו... היה עלינו לפרוץ לעצמנו דרך בסביבה שכל הכוחות הגר־מניים והמשטרתיים הוזעקו אליה לשם גילוי הבורחים מטרבלינקה. מאידך ברור שאדם אחד או אפילו זוג לא היה מצליח להתקדם בתנאים אלה. פעלנו לפי כל כללי הזהירות בהתאם לתוכנית צבאית ושמירה על מש־מעת ברזל. היינו נעים אך ורק בלילה ולא היינו מתגלים לאיש אפילו לשם השגת מזון. היו אלה ימי קיץ ולכן יכולנו להתקיים ממה שמצאנו בשדות ובגנים שעל פניהם עברנו.

כיוון התקדמותנו היתה העיר קילצה. יעקב לאקס הציע שנלך לכפר לונצ׳נה כי שם היו לו ידידים מקרב אכרי המקום. בכפר ההוא היה נמצא שטח אדמה בבעלותם של הוריו, אשר היו תמיד ביחסי ידידות עם האכרים. הוא גם סיפר לנו שבסביבת המקום פועלות פלוגות פרטיזנים ואפשר יהיה להצטרף אליהם.

קיבלנו את הצעתו והלכנו לכיוון קילצה כשהמרחק המפריד אותנו משם הוא כ־250 ק״מ בקו־אוירי. הצלחנו להגיע לגדות הוויסלה ממערב לגארבולין ושם מצאנו דייג אחד שהסכים להעביר אותנו לצד השני תמורת 200 דולרים. משם פנינו לראדום. בסביבה ההיא נהרג אחד מחברינו, כנראה על ידי אנשי א. ק. („ארמיה קראיובה״ — ארגון פרטיזאני פולני לאומי). זה אירע בלילה בזמן שעשינו חנייה קצרה בהתקדמותנו ביער. ישבנו לנוח ושוחחנו בינינו כרגיל ביידיש. ואז ירה מישהו מאחורינו. הכדור פגע בחבר והרגו במקום. שכבנו מיד עם הנשק הדרוך וחשבנו שהאויב יתגלה על ידי יריות נוספות, אולם אף יריה נוספת לא נורתה. קברנו את גופתו של החבר והמשכנו בדרכנו.

לבסוף הגענו לביתו של האכר שבכפר לונצ׳נה על יד קילצה. היה זה בלילה. השארנו את כל הקבוצה מוס־תרת מאחורי גורן ורק אני עם לאקס ניגשנו לדפוק בדלת.

האכר יצא והכיר מיד את חברי לאקס. נתן לנו אות שניכנס פנימה. ואז פנה לאקס אל האכר ואמר:

„יאש יקירי, עלי להגיד לך קודם שאנו כאן יותר משניים״.

„כמה אתם?״ — שאל האכר.

„19״.

„אלי שבשמים, איפה אוכל לשכן אתכם?״

„עשה כאוות נפשך״.

עוד באותו לילה נמצא מקום לכולנו בארבע הגרנות שהיו שייכות לקרובי משפחתו של יאש. האכרים הסתירו אותנו בהם במשך 7 חדשים תמימים, עד תחילת שנת 1944. היו נותנים לנו לאכול מבלי לקבל פרוטה. התמורה היחידה היתה הבטחתו של לאקס שאחרי המלחמה יתן להם לצמיתות את האדמה שהיתה שייכת להוריו. בכל אחד ממחבואינו סודרו יציאות חירום תת־קרקעיות למקרה של חיפושי פתע. היה שם מחבוא אחד, אשר ממנו מותר היה לצאת רק פעם אחת בלילה. האכרים היו מגישים לחברינו שהיו נמצאים במחבוא זה אוכל והיו מוציאים בדליים את שפכיהם.

בינתיים התקרבה החזית והוחמר הפיקוח של שלטו־נות הכיבוש. השמועה על קבוצת יהודים כה גדולה היתה יכולה בקלות להסתנן לגרמנים ולגרום לסריקה מדוקדקת של הכפר. לכן הוחלט שנעבור לפרטיזנים שביער.

יצאנו לדרך בלילה בהדרכת בניו של האכר וכעבור שעתיים מצאנו את עצמנו במחנה הפרטיזנים. היתה זאת פלוגתו של מאשלנקה שהשתייכה ל„ארמיה לודובה״ (ארגון פרטיזנים פולני־עממי).

לא עבר זמן רב והצלחנו להשתלב בחיי הלחימה הפרטיזנית. בעיקר הוטלו עלינו תפקידי שמירה, כי מפקדנו, מתוך רצון לשמור על חיינו, היסס לשלוח אותנו לפעולות מסוכנות. במשך כל הזמן נהרג אחד מחברינו בזמן שעמד על משמרתו על שפת היער.

אויבינו השקיפו על היער שלנו ללא הרף, אך פחדו לחדור פנימה והיו פותחים באש על כל דמות שהיתה מתגלה.

פעם אחת נזדמן לי להשתתף, ביחד עם יעקב לאקס, במיבצע פיצוץ רכבת צבאית גרמנית. קיבלנו חמרי נפץ ויצאנו בלילה כדי להטמין את המטען על הפסים. הגענו למקום בשלום, אולם כעבור רגעים מספר גילו אותנו שומרי הגשר הסמוך ופתחו עלינו באש צולבת. כל הקבוצה, פרט לשנינו, נסוגה. חכינו עד שהשתתקו היריות ואז הצמדנו את הנפצים שלנו לפסים.

עוד לא הספקנו להיעלם ביער וכבר שמענו את הר־כבת המתקרבת. כעבור שניות אחדות התפוצצו המוקשים שלנו. בגלל מיעוט המטענים נגרם רק נזק קטן לקרו־נות, אבל הרכבת נעצרה ואז הותקפה על ידי הפרטיזנים שחיכו במארב. הם השתלטו על הצוות וכך נפל לידינו שלל רב של נשק ותחמושת.

מפקד הפלוגה ציין לשבח את התנהגותנו והעלה על נס את העובדה שלא ויתרנו על מילוי המשימה למרות שכל היתר נסוגו.

לא עבר זמן רב ולסביבתנו הגיע הצבא האדום שהת־קדם מערבה.

המלחמה אמנם נסתיימה, אבל הסיוט נשאר.

*

בגליון מס׳ 288 מיום 11.12.64 של העתון „פראנקפורטר אַלגמיינה צייטונג״ אנו קוראים:

„דיסלדורף, 10 בדצמבר.

יותר ויותר מתברר במשפט טרבלינקה שעדים רבים חשים עוד היום רגש של פחד כשעליהם להתיצב פנים אל פנים לפני הנאשם הראשי, סגן מפקד המחנה לשעבר, קורט פראנץ. כבר בנובמבר התמוטט אחד העדים בעת מסירת עדותו. ביום ב׳ שעבר היה צורך להוציא מאולם המשפט על אלונקה את העד משה רפפורט לאחר שהתמוטט בזמן זיהויו של פראנץ. ביום ה׳ נסוג רפפורט באימה על כסאו כשפראנץ עלה לשולחן העדים לשם זיהוי. „זהו ,ללקה׳״, לחש העד, בהזכירו את הכינוי שפירושו: בובה. ברעדה, בהיותו נשען על אחות בית חולים, הוא מוסיף בהצביעו על הנאשם מיטה: „ראש־עקום, זהו זה״.

גם העד הבא, טדאוש גרינברג מישראל, מזהה את פראנץ באמרו: „עד סוף חיי לא אפסיק להר־גיש אימה למראהו". גרינברג, כעת בגיל 51, עבד במשך שנה בטרבלינקה כסנדלר עד שברח מהמחנה ביום 2 באוגוסט 1943. העד מאשים את פראנץ ברצח 5 אסירים שנתלו עם ראשיהם למטה ואחר כך נורו על ידי שני אנשי ס"ס. חוץ מזה היה פראנץ יורה באסירים יהודים עובדים כאוות נפשו. אחר כך היה מפשיט מהם את בגדיהם כדי להיווכח באיזה חלקי גוף פגע. במקרים רבים היה מסית נגד אסירים יהודים את כלבו הברנרדיני „בארי". הכלב היה מאומן לנשיכות באברי המין. הפצועים היו מובלים אחר כך להורג למקום שהיה נקרא „לאזארט".

גם העד מריאן פלאטקביץ', בן 48, ספר ממק־צועו, מאשר את התנהגותו של הכלב לפי פקודה של פראנץ. העד עבד 13 חדשים בפלוגת פועלים על יד ערימות תפוחי אדמה, כי בתחילה היה די חזק לכך. בקול רווי בכי מתאר פלטקביץ' איך פראנץ תפס ילד ברגליים וניפץ את ראשו בקיר, כשבאותו רגע אמו נשלחה למוות בתאי הגזים. פעם אחרת ירה פראנץ בילד שניסה לרוץ לאביו כדי להיפרד ממנו. כשהאם המודאגת יצאה מהשורה בעקבות הילד נורתה מיד אף היא ולבסוף נורה גם האב, אשר התכופף מעל גופותיהם של יקיריו. הנאשם היה במקרים רבים גורם אפילו לכך שהיו מכניסים את ראשיהם של האסירים לחביות גדו־לות מלאות מים עד שנחנקו שם.

למרות שמתרבות העדויות החוזרות ונשנות בקשר לאותן האשמות, ממשיך פראנץ בתיאוריו שלו. לדבריו ירה לפי פקודה שקיבל רק פעמיים ולא יותר במחנה שבו מצאו מותם 700 אלף יהו־דים. חבר השופטים המושבעים הסכים לשמיעת עדויות נוספות של רפפורט ובומבה, כך שמספר העדים הנוספים עולה כעת עד ארבעה. כל העדים האלה איבדו את משפחותיהם בטרבלינקה".

עיבד: א. א.

משה בהיר (שקלארק)

הייתי לפה למאות אלפי מושמדים

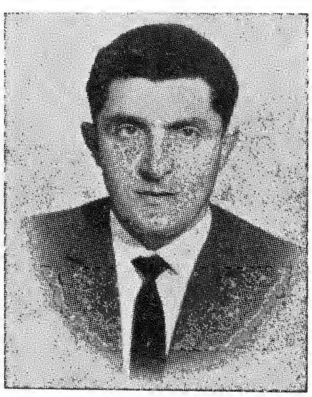
במחצית דצמבר 1965 העדתי במשפט נגד המרצחים ממחנה־ההשמדה בסוביבור, המתנהל בהאגן שליד דיסל־דורף בגרמניה. בשדה־התעופה בדיסלדורף קיבלו את פני שני נציגים של הצלב האדום. כאשר יצאנו משדה־התעופה עצרו אותנו שני קציני־משטרה במדים בהירים־ירוקים בתואנה, כי המכונית בה באו מלווי אינה חונה במקום הנכון. פנייתם של הקצינים, נוסח דיבורם עוררו בי אסוציאציה לאותם הימים שבהם נתנו קציני הגסטאפו את הפקודות וההוראות לגירוש היהודים...

בדרכנו מדיסלדורף להאגן, נסיעה של שעה וחצי במכונית, ניסו מלווי באדיבות לשכנע אותי, כי קיימת באמת גרמניה אחרת ולא יקרה שוב מה שקרה בעבר הלא־רחוק; היום נכונים הגרמנים להודות בעוול המשווע שנעשה לעם היהודי ויש בכך — לדבריהם — כדי לכפר על עוונותיהם. אין גם להאשים את כל הגרמנים במעשי־הפשע של הנאצים, באשר רבים לא ידעו את האמת הטראגית על הנעשה במחנות — הוסיפו.

שאלתי את איש־שיחי, מה היו מעשיו בעת המלחמה. מסתבר, ששירת בוורמאכט בחזית סטאלינגרד ונפל שם בשבי; אמנם שמע משהו על מעשי הזוועה של חבריו, אולם לא האמין באמיתות הסיפורים. אלה שהאמינו גם לא יכלו להפר פקודות של הפירר...

הנאשמים באו במכוניותיהם

ב־14 בדצמבר, בשעה 9 בבוקר הופעתי כעד לפני המשפט. ישבו בדין 9 שופטים, מהם 3 מקצועיים והשאר — מושבעים. על ספסל הנאשמים — 12 איש ולצידם עורכי

משה בהיר (שקלארק)
Moshe Bahir (Szklarek)

הדין שלהם. אחד מבין שני התובעים, הוא יהודי. בין העתונאים הרבים, העוקבים אחרי המשפט מאז התחיל ב־4 בספטמבר, אין אף נציג אחד של העתונות הישראלית... רק מרים נוביץ, חוקרת השואה, נוכחת במשפט ועוקבת אחרי מהלכו.

בין הקהל — תלמידים בגיל 16־18. כנראה, הובאו מבתי־הספר בפקודת משרד החינוך...

רק ארבעה מהנאשמים עצורים בבית־הסוהר, השאר באים למשפט במכוניותיהם הפרטיות ומצב־רוחם טוב ביותר. אחד לא הופיע בגלל הצטננות. שמונה מהנאשמים מוכרים לי היטב: רק ארבעה מהם עצורים, את הארבעה הנותרים לא עצרו מכיוון שעדיין לא נמצאו שלושה עדים, שראו במו עיניהם כיצד ירו ביהודים. אין בכך כלום, שהם פעלו בסוביבור למעלה משנה במחנה מס׳ 3 ושירתו שם בתפקידי מומחים להוצאת המומתים מתוך תנורי הגז ולעקירת שיני הזהב שלהם... אולם לא נמצא עד שלישי, אשר יעיד כי אמנם ראה אותם יורים ביהודים. וכי כיצד יהיו עדים, אם אסור היה להתקרב למחנה מספר 3, וכל הקרב נורה למוות?

תמהתי שלא הוזמנו עדים מברית־המועצות, וביניהם מפקד המרד אלכסנדר פיצ׳רסקי (הודות לו נשארו בחיים העדים מישראל). נעניתי, כי אלה היו שם חודש אחד בלבד ועל־כן אין הם יודעים הרבה... השיבותי, שהיה להם די בשבוע אחד, כדי לראות ולדעת הכל.

לאחר שמסרתי עדותי הייתי מזועזע. הרי נזכרתי בכל הזוועות שעברו עלי בסוביבור לפני 22 שנה. בהמשך המשפט עמדתי בפני אש צולבת של 12 עורכי־דין, שהתכוננו היטב כדי להכשילני, אך הדבר לא עלה בידיהם. הם ניסו לשבור אותי, אך לא הצליחו בכך. הצלחתי להפתיע את כולם במוסרי בעדותי פרטים מדוייקים ביותר.

נאום סיכום מאשים

בתום כל השאלות והתשובות ביקשתי מבית־המשפט רשות־הדיבור. בנאום הסיכום שלי אמרתי, בין היתר:

...לא אוכל לעזוב את כותלי בית־המשפט מבלי להגיד מה בלבי, זה 22 שנה. הנני נזכר ברגע בו הגיע משלוח של 2500 יהודים מזמושץ. בקרון שבו באתי — ילד בן 14 — היו 80 יהודים, ביניהם זקנים, שהחלו להגיד „וידוי” בראותם את שלט המחנה. אמי זכרונה לברכה הוציאה פרוסת־לחם אחרונה וחילקה אותה בין הילדים, ובזה הצילה את חיי.

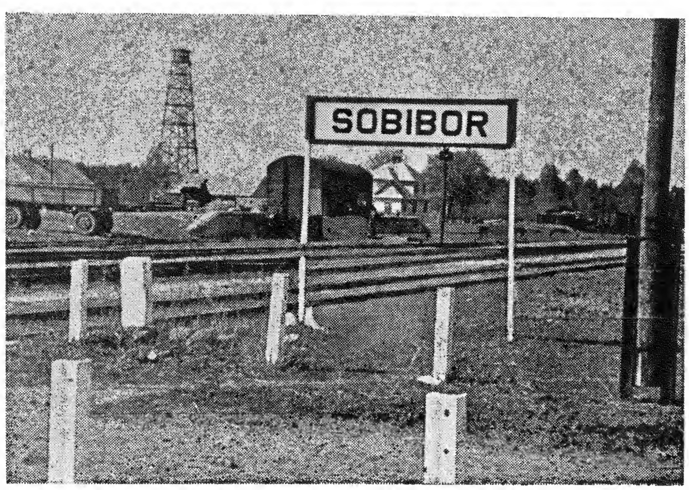
מהקרונות הובילונו למחנה מספר 1, שם הפרידו בין הגברים לנשים וטף. בדרכי עם אמי למחנה 2 הפרידו בינינו בכוח. מאז לא ראיתי עוד את אמי... כעבור שבוע הכרתי את בגדי אמי... במו ידי ארזתי אותם...

נשארתי בחיים כדי לספר את האמת. מאות אלפי עיניים מביטות עלי; מאות אלפי אוזניים מקשיבות לדברי; מאות אלפי שפתיים מדובבות ומתפללות יחד אתי, שאוכל לספר לפחות אחוז אחד מהאמת.

...יש בין הפושעים, המצטדקים כאילו עבדו רק בהנהלת המחנה ולא היה להם חלק בהשמדת היהודים. אין הדבר נכון. כל אחד מאלה היושבים כאן על ספסל הנאשמים יש לו חלק בהמתת חצי מיליון יהודים.

הנני מקווה, שבית־הדין יוציא פסק־דין של צדק, אם קיים בכלל בעולם צדק כזה...

„על המשמר”, 30.1.66

אחת מתחנות השאול עלי אדמות: סוביבור
איינע פון די גיהנום־סטאַציעס: סאָביבאָר
One of the hells on earth: Sobibor

עדות משה בהיר (שקלארק) במשפט אייכמן

משה בהיר (שקלארק), תושב רמת־גן, השלים את העדות על זוועות מחנה סוביבור, וסיפר על ביקורו של אייכמן במחנה בלווית הימלר וקלטנברונר. בתום המלחמה זיהה העד את אייכמן בתצלום שהראו לו במכון היהודי לדוקומנטציה בפולין. העד ניצל מסוביבור עם הבורחים משם במרד הגדול; אחרי המרד פורק המחנה וחוסל.

(לפי הקובץ „היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן. עדויות ב'". הוצא לאור על ידי מרכז ההסברה במשרד ראש הממשלה, ירושלים תשכ"ג. עמ' 1045—1050)

אב בית־הדין: מה שמך המלא?

העד: משה בהיר, שמי הקודם שקלארק.

היועץ המשפטי: אתה גר ברמת־גן, רחוב אל־על 8 ועובד בבנק הפועלים בגבעתיים?

העד: כן אדוני.

שאלה: אתה יליד העיר פלוצק בפולין?

תשובה: כן.

ש.: היית שם עד 1941?

ת.: כן.

ש.: אז גורשתם מפלוצק?

ת.: נכון.

ש.: לאן?

ת. למחנה דזיאלדובו.

ש.: ומשם?

ת.: שם היינו אַרבעה ימים, משם גורשנו לצ'נסטוחוב.

ש.: שם הייתם מספר חדשים?

אב בית־הדין: בן כמה אתה עכשיו?

ת.: היום בן 33, כבוד השופט.

היועץ המשפטי: עברתם לזמושץ' ואחרי שבועיים לעיירה סמוכה בשם קומארוב?

ת.: כן.

ש.: שם היית עד ה־16 במארס 1942?

ת.: או 16 או 17.

ש.: מה קרה אתך באותו יום?

ת.: כמדומני שזה היה ב־17 במארס. הוציאו אותנו לשוק הגדול בקומארוב, בחרו את כל הגברים העובדים במקומות עבודה המביאים תועלת לגרמנים. ביניהם היה אבי שעבד בשדה תעופה 12 קמ' מקומארוב.

ש.: וגם אתה?

ת.: אני לא עבדתי.

ש.: אבל גם אתה נבחרת?

ת.: הייתי בשוק יחד עם אמי ואחי. את אבי הוציאו מן השוק. אותי השאירו עם אמי ואחי ועם עוד אנשים יותר מבוגרים ממני. יכולתי בנקל לברוח, כי השמירה לא היתה כל כך גדולה. גם אבי שעמד שם, היות והיה לו כרטיס שהוא עובד בשדה התעופה, ביקש ממני שאברח. אמרתי שאני רוצה ללכת עם אמי. לא ידענו לאן נישלח. משם נסענו למחרת לזמושץ' וב־18 במארס 1942 נסענו מזמושץ' לסוביבור.

ש.: כמה זמן נמשכה הדרך מזמושץ' לסוביבור?

ת.: לסוביבור הגעתי ב־20 במארס 1942 אחר הצהרים.

ש.: כמה אנשים בערך היו באותה רכבת?

ת.: אני חושב בערך אלפיים וחמש מאות איש.

ש.: איך נראתה התמונה כאשר יצאתם מהרכבת?

ת.: אני זוכר שלפני שנכנסנו אנחנו, הוכנסו לפנינו חמשת הקרונות הראשונים. אני הייתי בטרנספורט השני. כאשר הוכנסו הקרונות הראשונים לתוך המחנה ראיתי שהאנשים בתוך הקרון אומרים וידוי. אני לא ידעתי למה הכוונה. אני גם לא ידעתי מה פירוש הדבר „מחנה המוות סוביבור". אני צריך לומר שרובם לא ידעו, בתוכם גם אמי לא היתה בטוחה. אבל רק אז נודע לי או הבנתי מה פירוש הדבר „מחנה מוות סוביבור". ברגע שאמי הוציאה את פרוסת הלחם האחרונה, ששמרה עליה לרגע שאני אתעלף מרעב או אחי, והתחילה לחלק לילדים אחרים, אמרתי לעצמי, למרות שהייתי ילד בן $14\frac{1}{2}$: כנראה שאין לה כבר צורך לשמור חתיכת לחם בשביל ילדיה. זה נתן לי להבין שכבר לא נצטרך לאכול. אחרי כחצי שעה הוכ־נסו יתר הקרונות, ואני בתוכם, לתוך המחנה.

ש.: עכשיו תאר, בבקשה: נפתחו הדלתות מבחוץ?

ת.: נפתחו כל הדלתות של הקרונות. עמדו גרמנים אנשי ס"ס במדים ירוקים, גם אוקראינים במדים שחורים. שמעתי עוד בהיותי בתוך הרכבת — aufmachen! וכל הקרונות נפתחו בבת־אחת. היו צעקות איומות. התחילו להוביל אותנו למחנה מספר 1.

ש.: את כולם יחד?

ת.: את הטרנספורט השני, זאת אומרת החלק השני של הטרנספורט.

ש.: מה קרה עם הנשים והילדים מהרכבת?

ת.: כאשר נכנסנו למחנה מספר 2, חילקו את הנשים ואת הילדים לצד ימין ואת הגברים לצד שמאל. הלכתי יחד עם אמי ואחי. אמי החזיקה אותי בידי ברגע שרצינו לצאת, היות והנשים והילדים הלכו לפני הגברים לכוון תאי הגזים. ברגע שהייתי בפתח היציאה ממחנה 1 יחד עם הנשים, עקף אותי אוברשארפירר גוסטאב וואגנר ואמר: „דו ביסט איין מאַן". דחף אותי

לכוון הגברים. נכנסתי אל כוון הגברים. הם חיכו חצי שעה. בחרו מהם חמישים איש לעבודה ובתוכם אותי. ברצוני לציין שלא היו הרבה גברים בטרנס־פורט הזה, רובם היו נשים וילדים.

ש.: את אמך ואת אחיך ראית מאז?

ת.: מאז לא ראיתי אותם.

אב בית־הדין: בן כמה היה האח?

ת.: האח היה יותר צעיר ממני. אחי היה בן 12½.

היועץ המשפטי: והם הלכו לעבר תאי הגזים בשדה מספר 3?

ת.: קודם למחנה מספר 2, ששם התפשטו הנשים ומשם לכוון מחנה 3.

ש.: איזו עבודה היתה לך בסוביבור, מר בהיר?

ת.: העבודה הראשונה שנתקלתי בה: הורקנו צריף של סירים וכל מיני כלי אוכל של הקרבנות שקדמו לנו, כי לא היה לנו איפה לישון. היו מספר צריפים קטנים של בעלי מלאכה. זה היה מהטרנספורט הראשון, שממנו בחרו אנשים לעבודה. אני הייתי בטרנספורט השני, שממנו השאירו אנשים לעבודה קבועה.

אב בית־הדין: אתה אומר שפינו צריף מכלי אוכל?

ת.: כן, כבוד השופט, היה צריף מלא עם כלי אוכל. מסביב היתה ערימה, גדולה פי שלושה, רק של כלי אוכל שהאנשים הביאו לפני בואי למחנה סוביבור.

היועץ המשפטי: ואתם הייתם צריכים לפנות את זה?

ת.: כן. ואנחנו אחרי כן בנינו דרגשים. אני גם עבדתי עבודה ראשונה באופן פעיל בהעברת החפצים ממחנה מספר 2 אל הרכבת.

ש.: איזה חפצים היו במחנה מספר 2?

ת.: היתה שם ערימה גבוהה מאד. אינני זוכר את ארכה וגדלה, אבל היא היתה גדולה מאד. עבדנו כחודש ימים בהעברה ממחנה מספר 2 ואחר כך ללאזרט.

ש.: מה כללה ערימה זו?

ת.: רק חפצים אישיים של אנשים שקדמו לנו.

אב בית־הדין: בגדים?

ת.: רק לבגדים אני מתכוון. חוץ מערימה גדולה במחנה 2, כשהגענו עד ללאזרט, קרוב ללאזרט, היו שלושה צרי־פים מלאים עם בגדים על יד הרכבת, פינינו אותם ושם גרו האוקראינים.

אב בית־הדין: למה אתה קורא לאזרט?

ת.: לא רחוק מהמחנה — 500 מטר, ומהעבודה בזמן שרצנו עם החבילות 200 מטר היה בור, שבשעה שמי־שהו נפצע או הכלב נשך אותו באברי המין, היה האונטרשארפירר פאול גרוט אומר: מה קרה לך מיסכן? הרי אינך יכול להמשיך כך, בוא אתי ללאזרט. הלך אתו. אחרי מספר דקות שמענו יריה. הוא לווה כך עשרות פועלים ביום. אני מתכוון לאנשים מהנב־חרים לעבודה, כי לא כל יום בחרו אנשים לעבודה. בחרו בשעה שהיו צריכים לעבוד. אם בחרו יום אחד 50 איש לעבודה, הרי למחרת הרגו 11 איש מהקבוצה שלנו. זה נעשה על ידי פאול גרוט שהוביל את כולם ללאזרט.

היועץ המשפטי: אלה שהיו מביאים במשלוחים, גברים, נשים וילדים, גם מהם היו לוקחים ללאזרט?

ת.: בתקופה מאוחרת יותר. בהתחלה לא. בתקופה מאוחרת יותר היו לוריות, קרוניות קטנות שהתקרבו עד הצריף, ולשם היו זורקים את האנשים החולים, הזקנים עם המתים ביחד לתוך הקרוניות. בדרך קרה הרבה פעמים שהמתים שכבו על הזקנים והזקנים על החולים. אלה הלכו ישר ללאזרט ולא למחנה 3.

ש.: לגזים?

ת.: לא למחנה 3 אלא לגזים.

ש.: אתה היית אם כן בסוביבור מ־20 במארס 1942 ועד מתי?

ת.: עד 14 באוקטובר 1943, יום המרד.

היועץ המשפטי: היתה לך עבודה גם בתחנת הרכבת?

ת.: העבודה הראשונה שלי אחרי העברת החפצים ממחנה מספר 2 היתה עבודה ב„באנהוף קומאנדו".

ש.: מה זה „באנהוף קומאנדו"?

ת.: קבוצה של 20 או 25 איש שהם עזרו להוציא את החבילות של האנשים שהועברו למחנה מוות סוביבור, אחרי שהקרבנות ירדו מהקרוניות והם ניקו את הרציף, על מנת שהטרנספורט המחכה בחוץ יוכל להיכנס. בתקופה מאוחרת יותר היתה מכונית, שעליה היו מעמיסים את החפצים, כדי להחיש את העבודה, והם היו מעבירים את החפצים למחנה מספר 2.

ש.: היה לך גם תפקיד נוסף? צחצוח נעליים?

ת.: כן, זה היה תפקיד נוסף. הייתי קם כשעה וחצי לפני התחלת העבודה והודות לזה לא הייתי צריך לעמוד באפֶּל. הייתי מצחצח את הנעליים של הקצינים, אני וחברי יוסף פינס.

ש.: פעם הגיעו קצינים גרמניים, כאשר צחצחת נעליים?

ת.: כן, אני זוכר את זה.

ש.: תאר, בבקשה.

ת.: זה היה בחודש יולי 1942, את המקרה הזה אני זוכר היטב. אני זוכר ששעתיים לפני שהגיעה הרכבת נקראתי אני וחברי, יוסף פינס, לצחצח את הנעליים של הקצינים. הבתים של הקצינים היו על יד הרציף. בשעה 11.00 או 11.30 בערך ראיתי שנסעה רכבת לוקסוס לתוך סוביבור.

ש.: במה היתה הרכבת „לוקסוס"?

ת.: את הקרבנות היו מביאים בקרונות משא וראו כל מיני חפצים תלויים על הקרונות. זאת היתה רכבת עם קרונות נוסעים. משם יצאה קבוצה של קצינים גבוהים. בראשם הלך הימלר, שבלט במשקפיו ובמעילו הארוך. והיו שם עוד כ־8 קצינים בערך, היה גם אייכמן אתם, היו גם 3 אזרחים.

ש.: מנין אתה יודע שזה היה אייכמן?

ת.: אדוני, אני לא ידעתי שזה היה אייכמן, אני גם לא ידעתי שזה היה הימלר. באותו יום היהודים לא עבדו, בבואי למחנה סיפרתי לחברים מה שראיתי ואז אמרו שהראשון זה הימלר, לפי התמונות. את אייכמן לא הכירו. לא ידעתי שזה אייכמן עד שיצאתי מהמחנה.

ב־1945 הייתי בלובלין. הייתי כבר בלובלין כאשר כולין היתה חצי משוחררת ב־1944 ותמיד הסתובבתי עם הרגשה שזה שעבר עלי לא עבר על אף יהודי, אולי מפני שהייתי ילד נסיתי למצוא פורקן לרגשותי, נסיתי לגלות את לבי לפני אנשים ביניהם ד"ר אמיל זומרשטיין. זה היה היהודי היחידי בממשלה הפולנית, הראשון שבא מרוסיה. באתי אליו וספרתי לו והוא אמר לי: יש בלובלין מכון לדוקומנטציה, היות ואתה זוכר את הקצינים אולי תזהה שם כמה מקציני הס"ס מסוביבור. הלכתי לשם והראו לי תמונות ובתמונה אחת ראיתי והצבעתי על הימלר ועוד אחד, ועוד ארבעה איש מתוך התמונה וביניהם הצבעתי על אייכ־מן. זה מהמכון לדוקומנטציה אמר שזה אייכמן. הוא אמר: אל תחשוב שהימלר היה היחידי שטיפל בבעיה היהודית, היה גם היידריך, היה גם אייכמן, הוא היה אחראי על המשלוחים. אז נודע לי שהאדם הזה קראו לו אייכמן, עד אז לא ידעתי ואף אחד לא ידע שזה אייכמן.

ש.: את אותו האיש שראית ביולי 1942, ראית עוד פעם?

ת.: בפעם השניה בחודש פברואר בערך, אבל אז לא ברכבת, אז הקצינים הגיעו באוירון, אני אז עבדתי בקאסינו הגרמני של הקצינים. אני עבדתי שם שמונה חדשים החל מיום אחרי הביקור הראשון, כי למחרת הביקור הראשון הרגו את שתי הבנות היהודיות שעבדו שם ובמקומן בחרו אותי ואת חברי יוסף פינס לעבודה. מאז עבדתי בקאסינו עד חודש מארס 1943, חודש אחרי הביקור של הימלר וחבריו.

ש.: יוסף פינס בחיים?

ת.: לא, הוא נהרג בזמן המרד.

ש.: בקאסינו עבדת בניקוי, בבישול ובהגשה?

ת.: כן, הייתי בתלבושת מיוחדת והייתי מחליף את התל־בושת פעמיים ביום והייתי מתרחץ לפני ההגשה.

ש.: באותו יום שנחת המטוס יצאו היהודים לעבודה?

ת.: לא. הכינו גם אוכל מיוחד ואני זוכר שאכלו בשר סוס, זה היה משהו „ספיישל".

אב בית־הדין: זה היה בשביל הגרמנים?

ת.: לא, בשביל היהודים. באותו זמן היהודים לא יצאו לעבודה, זה היה בביקור השני של הימלר.

השופט הלוי: זה היה בפעם השניה בלי אייכמן?

ת.: כן, היה הימלר ולא בדיוק אותם הקצינים. בפעם הרא־שונה ראיתי את הימלר, את אייכמן ו־3 אורחים שלא היו בפעם השניה, והיתה שמירה של קצינים בפעם השניה. בפעם הראשונה לא ראיתי שמירה. זאת היתה כנראה שמירה אישית של הימלר.

אב בית־הדין: כמה זמן עבר בין שני הביקורים?

ת.: כשבעה חדשים, מיולי 1942 עד פברואר 1943...

היועץ המשפטי: מר בהיר, מה היתה תכיפות המשלוחים שהגיעו לסוביבור, בערך כל יום הגיעה רכבת?

ת.: אני זוכר תקופות מסוימות, אני זוכר שהיתה תקופה שהיו פחות, באו כל יום שני טרנספורטים, אולי היתה הוראה לא לשלוח כל כך הרבה.

אחר כך היתה תקופה שהגיעו הרבה טרנספורטים, שניים ביום ולפעמים שלושה. אחד בלילה שהמתין עד הבוקר וביום — שניים. היו כמה תקופות כאלה. התקופה „החזקה" ביותר אני זוכר בחודש מאי עד יולי, אוגוסט 1942. התקופה השניה היתה החל מאוקטובר 1942 עד התחלת ינואר 1943, שוב פעם היו הרבה טרנספורטים, שניים או לפעמים שלושה (ליום).

כתריאל (קורט) הַזן

לא נותר...

פלוצק

עיר יפה / עיר גנים / בכל פנה / עצים מלבלבים // למטה ה„וִיסלָה"* / למעלה ה„טום"** /, הר מופלָא / נוף קסום // עיר היסטורית / בירת מלכים / תרבות קתולית / „פאַנים אצילים" // הם אדונים / ואנו זרים / „ז'ידים" נטפלים / בחסד נסבלים // מסירותנו כאזרחים / לא נתרצתה / לראותנו שווים / נפשם סלדה // עשירים, עניים / אחד הגורל / בעיני הגויים / אותו „קהל" // עיר מולדתנו / בתוכה מושרָשים / בה גדלנו / ובה נָכרים // עיר ילדותנו / ושנות הנעורים / אהבנוה לתומֵנו / ברְגָשות מעורָבים // מאות בשנים / מדורי דורות / יהודים וגויים / שכנים ברחובות // ולצדם סביבה / הומה יהודים / מרכז הקהילה / וחיים ציבוריים // חברי מפלגות / דתיים, חפשים / לנוער תנועות / מכל הזרמים // אגודות, ארגונים / „מכבי", „הזמיר" / חיים לאומיים / ליהודי העיר // מוסדות עזרה / פעילים, נדיבים / בעת צרה / יד מושיטים // חברות צדקה / לצרכי צבור / כמפורש בתפילה / „שאין שיעור" // עוד נזכורה / בית החולים / תלמוד תורה / מושב זקנים // רחובות היהודים / באותם הזמנים / שכה רחוקים / וכה קרובים // ה„ברייטע גאס"*** / בכל הבתים / כולו מאוכלס / רק יהודים // תגרנים, חנויות / סוחרי תבואה / בתוך דירות / חדרי מלאכה // רוכלים, דוכנים / בעלי עגלות / סַבָּלים מכתפים / משאות, חבילות // ובראש הרחוב / בית המדרש / מניינים לרוב / ליהודים מִפגש // בבקר אצים / להתפלל בהשכמה / ובערב משתהים / לדרשה, לשיחה // לקצת מנוחה / מתלָאות היום / ומקצת בטחה / בצל המקום // יוצאים לרחוב / לקדוש לבָנה / בברכת חודש־טוב / מסַימים התפילה // רחוב ירוזולימסקה / שמו הרשמי / אחרת כונה / בפי יהודי // ה„גילדענע גאס" / הכינוי נשאר / מזמנים דאז / כשפרח המסחר // השתנו הזמנים / וב„גילדענע גאס" / עיניים לוטשים / לקונה הנכנס // רבים הסוחרים / רב הסאון / מעטים הקונים / מועט הפדיון // מוכרים סחורה / לאנשי הכפרים / ועיקר פרנסה / בגדים מוכנים // מרחוב ה„שוהל" / כזרועות פרושות / ה„געסלעך"**** ממול / צרות ודחוסות // בצפיפות יושבים / ב„דל"ת אמות" / ואינם מותרים / על „הירושות" // בית־הכנסת / ו„בית מדרש'ל הקטן" / כאן מכונסת / הישיבה דנן // הקירות ספוגים / נגוני הגמרא / בה הוגים / יומם ולילה // בתי תפילה / „שטיבלעך" חסידים / בחורי ישיבה / ונערי „חדרים" // גדולי רבנים / מרנן דאתרא / תלמידי חכמים / העוסקים בתורה // משכילים, אדוקים / תרבות, אמונה / שלובים ודבוקים / בגוף האומה // עסקנים, מנהיגים / ידועי שם / מַתוֵי דרכים / לנו ולהם // ויהודים־סתם / טרודים, נמהרים / לבב העם / „עמד" יקרים // יהודים־רבבה / אלפי משפחות / נושאים בגאוה / מסורת אבות //

שָם בנו / שָם חיו / חוסל ה„שָם" / הם אינם // אין משפחה / אין ידיד / הורדו דומה / ללא שריד // לא קרוב / לא מכיר / בשום רחוב / בכל העיר // בידי טמאים / נמחו כליל / באין פודים / באין מציל // כלו, נכרתו / ברצח משתולל / לא באו / לקבר ישראל // בית־הקברות / חולל ונתעב / נעקרו המצבות / כולו נחרב // הֹעָרו עד היסוד / קברים וגויות / אין עוד / קבר אבות // שוֹמֵמָה הקרקע / קשרי זכרונות / הֵשַמוּ בתי־תפילה / נָדַמו התפילות // המקומות הקדושים / טומאו ושוקצו / בהם סוסים / בגלָלים בוססו // מתפלשים ונרמסים / בסחי וזוהמה / יריעות וקרעים / מספרי התורה // נמחק העבר / אפסה הכמיהָה / לא נותר / למי ולמה // פלוצק קימת / ה„טום" קיים / ה„ויסלָה" זורמת / הגנים בִיפְיָם // העיר ונופה / לא נפגעו / קהילתנו אבדה / יקירינו נגדָעו // הרחובות עומדים / על תלם / הושמדו היהודים / אוְיָה, כולם // יתגדל ויתקדש / אחד ואחד / דמם הקדוש / ייזכר לעד־לעד //

---

* נהר. ** גן, המשתרע לאורכה של העיר. *** כנוי של רחוב. **** סמטאות.

דער פּאָעט, וו. בראָניעווסקי
Władysław Broniewski, the poet

וולדיסלב ברוניבסקי, משורר פולני. נולד בפלוצק ובנעוריו הצטרף לשורות התנועה הפולנית הסוציאליסטית שנלחמה למען שחרור פולין משלטון הצארים. אחרי המלחמה התיאש מפעילותה של המפלגה הסוציאליסטית בפולין העצמאית והצטרף לתנועה הקומוניסטית הפולנית שפעלה במחתרת. כשרונו כמשורר התבלט כבר בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה, אולם הגיע לשיאו בשנות מלחמת העולם השניה. עם חלוקתה של פולין בין שני כובשיה, עבר לצד הסובייטי, אולם נאסר שם כי העיז להשמיע התנגדות לחוזה מולוטוב־ריבנטרופ. כששוחרר מהכלא, החליט לעזוב את רוסיה ביחד עם חייליו של אַנדרס. הגיע לא״י וישב בה עד לשחרורה של פולין.

רבים מבין שיריו הוקדשו לנושא היהודי. הוא העלה את גבורתם של מורדי גטו וורשה, את סבלותיהם האיומים של ילדי ישראל, את גורלה הטראגי של יהדות פולין.

ב. זכה להערכה רבה בפולין ומחוצה לה הודות לתרומתו לשירת פולין המודרנית.

ליהודי פולין

דְּמָמָה הַזְּעָקָה בְּפוֹלִין, בְּכָל עֲיָרָה וָעִיר.
בְּגֶטוֹ וַרְשָׁה נָפְלוּ הַמְּגִינִּים בַּקְּרָב,
בַּדָּם טָבַלְתִּי הַמִּלִּים, לִבִּי דְמָעוֹת יַגִּיר
וּמְבַכֶּה יְגוֹנָם שֶׁל יְהוּדֵי פּוֹלִין כִּי רָב.

לֹא בְּנֵי אָדָם כִּי כַּלְבֵי טֶרֶף, לֹא חַיָּלִים כִּי תַּלְיָנִים
הִסְתָּעֲרוּ עֲלֵיכֶם – גְּבָרִים, נָשִׁים וָטַף גַּם יַחַד
לְהַחֲנִיק בְּתָאֵי גַז, לְהוֹבִיל לְכִבְשָׁנִים
לִלְעוֹג לְגוֹסְסִים חַסְרֵי מָגֵן, מוּכֵּי פַחַד.

אַךְ אֶבֶן הֲרִימוֹתֶם, מְעַטִים נֶגֶד הָרַבִּים
לְיַדּוֹתָהּ בַּתּוֹתָח אֶת נָזְכֶם בָּא לַהֲרוֹס

יְדַעְתֶּם כֵּיצַד לָמוּת, נִינֵיהֶם שֶׁל מַכַּבִּים,
וְלִפְתּוֹחַ בִּקְרָב אַדִּיר, לְלֹא תִקְוָה ,לְלֹא מָנוֹס.

וּבְזִכְרוֹנָם שֶׁל בְּנֵי פּוֹלִין, כִּבְאֶבֶן, יֵחָרֵת־נָא לָנֶצַח:
נֶהֱרַס בֵּיתֵנוּ הַמְּשֻׁתָּף, אַחִים אָנוּ בִּגְלַל דָּמֵנוּ שֶׁנִּגַּר
אֲחָדוּנוּ גַּרְדּוּמִים, דַּכַאוּ, אוֹשְׁבִּיץ, מַחֲנוֹת הָרֶצַח
כָּל סוֹרֵג בֵּית כֶּלֶא, כָּל קֶבֶר לְלֹא שֵׁם הַנִּקְבָּר.

אַךְ מֵעַל לְוַרְשָׁה הָהֲרוּסָה יִזְרַח, יָאִיר רָקִיעַ
יוּכְתַּר בְּנִצָּחוֹן עֲמַל־דָּמִים, יִסְתַּיֵּם הַקְּרָב
דְּרוֹר וָלֶחֶם, לְכָל בֶּן־תְּמוּתָה: יַעֲלֶה הַיּוֹם וְיַגִּיעַ
וְיָקוּם גֶּזַע אֶחָד: בְּנֵי־אָדָם יִשְׁרֵי־לֵבָב.

תירגם: צבי ישיב

וואַרשה ה'תש"א

וואַרשה! ראיתיך כלפיד בוערת באותם לילות שלהי־קיציים וקדם־סתוויים של ספטמבר 1939. ראיתיך בעינויי רעב המצור (כשהבריות היו מכלכלים את עצמם בגרעינים ובמלפפונים במשך שבועות שלמים) ועולה באש שהדליקה יד־עיוורת הרואה־הכל, אש משתוללת, מסנוורת ומאירה את לילות הסתיו.

וואַרשה! הלילות הבוערים של ספטמבר היו אפרוריים ויפים. כיום, באיבה של 1941, הוליד הרעב את הסיוט

יצחק ברנשטיין — סופר ועסקן
יצחק בערנשטיין — ליטעראַט און כלל־טוער
Itzhak Bernsztein

והוא, הסיוט, הביא את הסכלות. והסכלות הפכה את לבותיהם של האנשים לאבנים. ברחובות מתהלכים „חור־בות" אנוש ללא מצפון. מוקמים מזבחות שעליהם מובאים קרבנות אדם הנשחטים בעשרות אלפיהם על ידי מאכלת הרעב. וישנם מזבחות שמסביבם הילולה של רוחות אנוש שמצפונם כלא היה. משתולל ריקוד שגעוני של בני־בקכוס ואנשי פולחן העשתרות מסביב שולחן השובע של ההנאה.

וואַרשה! הרעב הפך אותך לבית־קברות של מצפון האדם! הרעב מילל ברחובותיך מתוך גרונות צרודים של להקות זאבים. אולם הזאבים האלה אינם טורפים, הם רק מתפגרים. נודדים לאורך רחובותיך ובוכים, מתחננים, מייללים וזועקים לישועה; וזעקתם חוזרת אליהם, מנופצת בקירותיך האטומים.

וואַרשה! נעשית למזבח של מחוסרי־אונים ומצבה חיה של השטן, גל־עד לפגרי המצפון.

וואַרשה! גדולה את וחוטאת, את הסבל והאסון!

*

ראיתי היום כרכרה שחורה שדלתה היתה פתוחה ובפנים ארון־מתים. אשה, היא לבדה, רצה מאחור וצועקת. רחוב מלא אנשים מסתכל עליה ושומע צעקותיה בהשתאות. היא נסחבת ונגררת אחרי הארון כצפור פצועה וכולם מסתכלים עליה.

חברי סיפר לי היום שבשכונתנו נשארו ממשפחה של שמונה נפשות רק האם ובן אחד, וכעת אין לדעת את מי מהם יקצור קודם חרמש הרעב. בינתיים הם עוד מסתובבים, האם ובנה, כשגופיהם הצהובים יבשים, לוהטים ומפיצים אור זרחני.

ידיים וקינות מתמשכות, יללת תחנונים. תפילת אנוש... אילו אפשר היה לרשום אותן על קלף, את אותן מאה אלף התפילות השונות הזורמות מלבות האנשים כל יום ברחובות ובחצרות, היה זה ספר תהילים חדש. כי הרי רעבים מדברים בשפת הנביאים ומגוססים בוקע אור טמיר.

לרחובות יצאו יונקים בני חצי־שנה, עטופים בכריהם, כשבקשותיהם כתובות על נייר, ועל ידם ניצבות אמותיהם שמבטיהן כבו.

קבצן־סומא, שהיה משמיע את פזמוניו בחצרות וואַרשה במשך עשרים שנה, נעמד באמצע הרחוב ובברכות ובאיומים תובע את פת לחמו. קולו מוכר היטב לכל, אבל הוא אינו מוצא יותר את קהל תומכיו. הוא מאיים, תובע, מקלל, ונשאר ללא מענה. הוא מזעיק את הקהל בעיניו העיוורות וללא הועיל. קודם היה מושיט את שתי ידיו למול המרפסות ותבע שיכלכלו אותו ואת ילדיו. אתמול לקחו אצלו את ילדיו וכעת עומד הוא, הקבצן, כעץ בשלכת, מרים ידיו אל המרפסות וזועק: אינני רוצה ללכת בעקבות ילדי! הוא היה נאמן לילדיו כל זמן שחיו (הוביל אותם מהבית לרחוב ומהרחוב לבית בקרה ובשלג ובשרב של תמוז). והיום בא הקץ לנאמנותו. העדה הגוססת התעקשה: אנו רוצים לחיות. הפנים המצומקות, העיניים הקרועות בפראות, האברים המורעבים זועקים וקובלים, משמיעים רצונם לחיות.

„רֶעב! רֶעב! רֶעב!" — הוא זועק בפראות, נישא בלהט עצמי, ומפנה את מבטו הפרוע לעוברים ושבים ולמרפסות הטבולות בשמש. „רעב!" ואף מלה פרט לזו „רעב!" גופו הולך ויבש משבוע לשבוע, מיום ליום. קולו נעשה חרישי יותר, קדחתני יותר. אבל המלה הזאת, שבודאי תהיה גם מלתו האחרונה, מצלצלת אצלו עדיין במלוא מרצה הפראי. הוא נעצר ומשמיע בקול קצוב: „ר—ע—ב!" וכאילו אתה שומע להקת עורבים המלווים את הקריאה הזאת בנהימות קצרות, קטועות וצרודות: „רעב! רעב! רעב!" המלה המגרה והמבט האימתני ילכו בקרוב לטמיון ביחד עם הגוף. ואז ישמיע פה מעוקם אחר את קובלנת הרעב.

בוקר אחד הושמעו בחצר שלנו פרקי חזנות צלו־לים. נגן זקן ושני בניו השמיעו שיר הלל לאלוהים. הזקן ישב על הדרגש, שהוא נושא אתו, וניגן על מפוחית־יד ולצדו אנשי משמרו, שני בניו שרגליהם נפוחות כשתי חביות. בצלילות ובחגיגיות הוא ניגן ובניו שרו. הקולות הנקיים הדהדו בחלל החצר ולמשמעם כאילו האירו והב־היקו קירות הבית. והנגן הזקן אמר: „ממילא אמות, זרקו־נא פת־לחם לא בשבילי אלא לבני, שהם כבר הת־נפחו מרעב". ותוך כדי כך נישא הלחן החגיגי מהמפוחית ומגרונם של הצעירים מבלי שיופרע על ידי מישהו באותו בוקר מרנין. וכשנזרק מחלון אחד פירור של לחם חיבק אותו לפיו הצעיר שגרגיר אחד לא ילך לאיבוד.

והנה התגברו צלילי השירה והנגינה ביתר שאת כשהזקן מודיע כל פעם לקירות האטומים את שם היצירה שתנוגן. זמן רב זרמו לחני התפילות, ליטפו את הקירות ונישאו אל על — שיר של הודיה ומחאה.

המדרכה כוסתה בילדים — גופיפים רזים, שלדונים. הפנים מיובשות. פני האחד התנפחו, עלו למעלה כאילו היו אלה עוגות שמרים.

נער, מעורטל־למחצה, על עגלת־יד, מסיע את עצמו בתוך רכבו. הוא שוכב אפרקדן וכפות רגליו המקוטעות וזבות־הדם טרם הגלידו, כאילו רק עתה הוציאן מתחת סכין האיטליז. רגליו, מופשלות עד למעלה הגוף, מבהיקות לאור השמש מאודם. הוא אומר דברים ברורים: „אני חזרתי מהמחנה אחרי ניתוח". הצעיר המעורטל לוהט כלפיד בוער, כאילו היה דמות אלוהית הנוסעת הגיגית במרכבתה (שערותיו הפרועות, גופו המעורטל, רגליו הזבות דם של העולה לגרדום, מטילים אימה בלבות האנשים). העוברים ושבים נבהלים ונרתעים לאחור בראותם את המרכבה.

עוברים צעירים גבוהים, בני שמונה־עשרה ועשרים, והם מגובנים, מכווצים בתוכם, גופותיהם נפולים, ידיהם ורגליהם רזות כשל שלדים. בגדיהם קרועים ומזוהמים, על פניהם פורחות אבעבועות וצרעת. אלה הם צעירים שחזרו מהמחנות — והבריות עוקפים אותם בפחד, כאילו היו רוחות־בלהות. הם מתהלכים ברחובות כאודי־אדם לוחשים.

אוירת־חג שוררת ברחובותיך, ווארשה, בעקבות האביב והשמש. המון חוגג הוצב לאורך קירותיך, שורות צפופות של ילדים המצפצפים את ניגוניהם כצפרים, שורות של זקנים המושיטים בתחנונים את ידיהם. הנה יושב לו יהודי, ידו על לבו, ונשאר בתנוחה זו ללא שינוי יום אחרי יום. ושם זקן אחר שידו מושטת לשמים, ועוד זקנה עם אצבעות ידיה הרזות, דמויות־המזלג. פניה פני־קלף מקומט ועיניה סומות למחצה...

תורגם מיידיש לפי הפרסום ב„יידישע שריפטן".

מיכאל זילברברג

בין ווארשה ופלוצק

חוויות ואירועים באוקטובר 1939

כשנפלה וורשה בידי הגרמנים לאחר התנגדות קשה ועקובה מדם, עלה על דעתי לבקר את עיר מולדתי פלוצק בה אוכל לראות את הקרובים שלי. הרגשתי צורך נפשי לעזוב לזמן־מה את הבירה שנפלה תוך 25 ימים בדם ואש בידי הפולש. ידענו כי פלוצק נכבשה על ידי הגר־מנים בימיה הראשונים של המלחמה, כי נשארה שלמה וכי החיים בה נעשו „תקינים" כביכול.

נסיעה בימים ההם מוורשה לפלוצק היתה בחזקת סכנה. בכלל היו כל הדרכים חסומות בפני יהודים. איך אעשה, איפוא, את דרכי?

שני אמצעי־תחבורה היו קיימים בדרך כלל: או ברכבת שלא חודשה עדיין, או בספינה על נהר הוויסלה שהיתה שטה הלוך וחזור בין שתי הערים מהימים הראשונים לכיבוש. החלטתי לסכן ולהפליג בספינה ולסמוך על „המראה הטוב" שלי, הארי, מתוך בטחון שיעלה בידי להיראות כגוי בין גויים.

כשגמלה בלבי החלטתי זו לעזוב את וורשה לזמן־מה, נתפרסמה בעיר הוראה שכל היהודים חייבים להי־רשם בקהילה שברח' גז'יבובסקה. ברור היה שרשימה זו תימסר לידי הגסטפו ושלכל יהודי המופיע בה צפויות סכנות חמורות. חשש זה התאמת שבועות אחדים לאחר מכן, כשאסרו מתוך הרשימה 250 איש מבין אנשי האינ־טליגנציה היהודית של וורשה בקשר לבריחתו של יהודי מומר אחד בשם קוט. אנשי הגסטאפו הסתערו גם על הבית שלנו, ברח' כלודנה 52, ואסרו את המורה מילקס, שהיה ברשימה ההיא.

הגסטאפו תבע מהקהילה שתסגיר לידיו את קוט תוך 24 שעות, וכשפקודה זו לא נתמלאה, הוצאו להורג כל היהודים הצעירים מבין אלה שנאסרו.

ושעה שכל היהודים חויבו להתייצב ולהירשם בקהילה, עזבתי את ווארשה ושמי נמחק רשמית מרשימת הדיירים של מינהל הבית.

הספינה היתה מלאה וגדושה פולנים שעסקו בהב־רחת מיצרכי אוכל מהפרובינציה לוורשה. היה זה, דרך אגב, העיסוק המכניס ביותר. עסקו בו רק פולנים, כי יהודי לא הסתכן לצאת לדרך כזו.

ישבתי בין הפולנים כאחד מהם. איש מביניהם לא העלה על דעתו כי בחברתם מצוי יהודי. בכל תחנה, בהיעצר הספינה, הסתערו עליה מחנות של ז'נדרמים כחיות רעות וחזרו בלי הרף: „יודן, יודן!" הם חיטטו ובלשו בכל התאים והפינות וחיפשו יהודים בנרות. הם העלו חרס, כי לא נמצא יהודי לרפואה, לא בזא־קרוצ'ים, לא בצ'רווינסק ואין צריך לומר בתחנות הזעי־רות המפוזרות שבדרך בין וורשה לפלוצק.

לפני ווישגרוד — היה זה לפנות בוקר — התכוננו הפולנים לרדת העירה. הם ידעו כי הספינה תעגון במקום כחצי היום והם התעתדו למלא כרסם כראוי לאחר הרעב האיום ששרר בוורשה. הם הזכירו כל פעם בית יהודי אחד בווישגרוד, מקום שם מכינים ארו־חה יהודית כדבעי.

בשעה שבע בבוקר הצטרפתי לקבוצת פולנים ששמה פניה אל „המסעדה היהודית". בדרכנו למקום ראינו קבוצה גדולה של יהודים, ברובם צעירים, המובלים לעבודה.

נכנסנו לבית פרטי. התהלך בו יהודי חסידי, שחבש כיפה לראשו ולידו אשה בשביס. שניהם ערכו את השולחן לכבוד האורחים. הסעודה היתה כיד המלך, כאילו היתה זו שבת מהימים הטובים ההם: חלות לבנות, אטריות וכופתאות, עופות צלויים, „צימעס" של גזר ולפתן משובח. כל הסעודה ההיא נראתה לי כחלום. מה מתרחש פה? — הרהרתי בלבי. תוך כדי אכילה בצוותא עם הפולנים, חברי־להפלגה, עקבו עיני אחר היהודי הלבוש מלבושים מסורתיים ואחר בעלת־הבית היהודית. משנגמרה הסעודה שילם כל אחד את המגיע ממנו לבעל המסעדה, שערך חשבונות בלי הרף, נטל את הכסף ומסרו לידי בעלת הבית.

לאחר הסעודה הדשנה נשאר עוד די זמן עד להפ־לגת הספינה. הפולנים, שבעים ומרוצים, ערכו טיול בעיירה. אני נזכרתי בחבר שלי מבית המדרש של פלוצק, א. ספירשטיין, שהיתה לו חנות־ברזל בעיירה. החלטתי תיכף לשים פעמי אליו ולשמוע מפיו על מצבם של היהודים בימים האחרונים.

בדרכי אליו ראיתי חנווניות המוציאות עוגות טריות לפני חנויותיהן. נזכרתי בשנות מלחמת־העולם הרא־שונה כשנשי העיירות, שנכבשו בידי הגרמנים, עסקו ב„קאפע־קוכן" (קפה ועוגות) והתפרנסו מכך. הירהרתי: האין החנווניות האלה והיהודי האדוק, בעל המסעדה, יודעים מה מתרחש בעולם? האם הם חושבים שהולכת ונשנית תקופת ה„קאפע־קוכן" מהימים ההם?

מפי חברי־לשעבר ספירשטיין נודע לי כי מצב הרוח בעיירה אינו טוב; חטפו יהודים לעבודה וגם המיתו כמה מהם, חפים מפשע, אך מקווים שבמרוצת הזמן הכל יחזור לתקנו. כה טרגי הדבר כשרואים עד כמה היהו־

דים תמימים עדיין ואינם יודעים על הסכנה הצפויה לכל אחד...

חזרתי לספינה והגעתי לפלוצק. איני צריך להד־גיש עד כמה מאושר הייתי בראותי את קרובי וידידי. אך תיכף, ביום הראשון לבואי, הרגשתי את חומרת המצב שבו נמצאו היהודים.

כל העסקים כבר היו סגורים, הסחורות מוחרמות וסכנה מרחפת על כל יהודי היוצא לרחוב. הגברים, יהודים כפולנים, חייבים לברך כל גרמני במדים. הגר־מנים מתנפלים תכופות על בתי יהודים, גוזלים ומכים, ומזמן לזמן יורים באדם חף מכל פשע.

טרגי ביותר היה מצבם של יהודים בעלי זקנים ופיאות. גזירה יצאה מלפני השלטונות הגרמניים שיש לגלח את שערות הראש, הזקן והפיאות ולא להשאיר סימן כלשהו לדמות היהודית. מזוועע היה לחטוף מבט בחסידים שלא ניתן להכירם; רבים מבין היהודים הח־רדים נראו כפולנים מלידה.

הייתי עד למראה העברת שני בנקים יהודיים של פלוצק לידי שני קצינים הדורים. הקצינים חיטטו שעות אחדות בספרי החשבונות, ערכו רשימות של החשבונות היהודיים וציוו שיביאו למשרדם את כל הפנקסים. הם ביצעו את מלאכתם בכפפות משי.

היתה זו עדיין תקופת־מעבר. יהודים הוסיפו לקוות ולהאמין שהמצב ישתפר ושיש להחזיק מעמד ויהי מה, עד יעבור זעם.

באתי העירה שעה שהוטל על האוכלוסיה היהודית קנס קיבוצי בסך מיליון זהובים וכדי לגבות את הכסף עצרו הגרמנים שנים־עשר בני־ערובה מבין טובי־העיר וכלאו אותם בבית־הסוהר המקומי. בין הנאסרים היה גם הדוד שלנו, קלמן לייביש קילברט, לשעבר יושב־ראש הקהילה היהודית.

היהודים אספו כסף, זהב, פמוטי כסף וטבעות זהב, אך כל אלה לא הספיקו כדי להשלים את מיליון הזהובים, ובינתיים המשיכו להחזיק בבני־הערובה בבית הסוהר.

בבית הסוהר נמצאו עדיין הסוהרים ואנשי־השרות הפולניים, שהרשו להביא אוכל לאסירים היהודיים. אפשר היה אפילו להביא את האוכל לתאיהם של האסירים.

בשעת ביקורי זה בפלוצק רציתי לראות את דודי שהיה בבית הסוהר. החלטתי להביא יחד עם אחי, נכה ללא יד, את האוכל לדודי ולא להיעזר בעוזרת. הסוהר הפולני פתח את השער ושנינו נכנסנו. אחזנו סל עם אוכל, אני בידית האחת ואחי בשניה. כשעלינו לקומה הראשונה שבה היו אסורים היהודים, ירד ממנה קצין גרמני צעיר ואלגנטי. בידי הפנוייה הסירותי את הכובע ובירכתי אותו. אחי לא היה מסוגל לכך כי גידם היה. הקצין נעמד, פרצופו קיבל הבעה רצחנית, ושאל: „למה לא בירכת?" השיבותי בשקט ובאדיבות כי אחי נכה וחסרה לו יד. הבריון לא חשב הרבה והעיף באחי סטירה מצלצלת, שהדה נשמע ברחבי הפרוזדור. הוא שלף תיכף את אקדחו וחיכה שנגיב על אכזריותו. אך שנינו הבלגנו והרגשתנו היתה כי שתיקתנו הפעם אינה סימן של פחד, של חולשה או נחיתות, כי אם להיפך, הריסון העצמי היה ברגע זה בחזקת גבורה.

הגרמני ירד ואנו עלינו. בתא שכבו שנים־עשר טובי העיר על שקי־תבן. כולם שמחו לקראתנו, אך הצלחנו להעלים מידיעתם את מה שאירע לנו לפני דקות אחדות.

נשארתי בפלוצק שבוע ימים. לפני עזבי את העיר הופיעה ברחוב הודעה על כך שפלוצק צורפה לרייך ושמה שונה. מעתה במקום פלוצק ייקרא לה שרטרסבורג. קשה מאוד היה להשלים עם הגזירה החדשה, כי לפתע אין אנו נמצאים יותר בעיר ההיסטורית הפולנית אלא בגרמניה. תיכף חשנו את השינוי. הסכנה לחיינו גברה מיום ליום. ליהודי לא הותר לעזוב את העיר. לשם כך צריך היה להתייצב במשטרה, מקום שם החרימו ממנו כל מה שהיה לו, הכוהו מכות רצח ואילצוהו לחתום שהוא עוזב את העיר הגרמנית לנצח.

התעוררה השאלה כיצד להיחלץ מהגיהנום זה. חששתי לחזור בספינה, שכן כל יום באו ז'נדרמים לספינה לחפש יהודים והיתה סכנה שאחד הפולנים המקומיים יצביע עלי.

באורח מקרה נמצאה במקום אשה גרמניה אחת, מתושבי המושבה הגרמנית שליד פלוצק. היא עמדה לנסוע לוורשה והסכימה לנסוע יחד אתי ולהיות בחברתי בספינה עם היציאה מפלוצק. וכך היה. הגרמנים עלו על הספינה, חיפשו והורידו ממנה נשים אחדות. וכששאל אחד הז'נדרמים את בת־הלוויה שלי עלי, השיבה כי אני קרוב שלה ואנו נוסעים לוורשה לביקור אצל מש־פחתנו. הייתי פולני, כביכול, שאינו מבין את לשונם.

כך יצאתי חי, בדרך נס, מעיר מולדתי ונפרדתי מקרובי וידידי שלא ראיתי אותם יותר ואין אני יודע אם מישהו מביניהם ניצל מהמגיפה הנאצית.

(נרשם בצד הארי, במאי 1943)

דרישת שלום

(קטע מהספר „אויף דער אַרישער זייט", תל־אביב 1957)

ורשה. התחלת 1940. בכל יום גזירות חדשות. יהו־דים עם סרטים לבנים על שרווליהם. יהודים נרדפים, מיואשים, מבולבלים, עם מבטים מתרוצצים, תוהים, עם מ:חות לא שקטים, עם לבות בהם לא דעכה עדיין התקוה על אפשרות לברוח, להינצל מהאבדון הבלתי נמנע.

מישהו מספר בסוד על קבוצת יהודים שהצליחו לצאת מפולין והם כבר בדרך לארץ־ישראל. נזכרים השמות: הרבי מגור, יצחק מאיר לוין, הרב כהנא, ד"ר מישורסקי ואחרים.

רצוני הכביר להוציא את משפחתי מהסכנה אינו נותן לי מנוחה. אני נודדת מ„מאכער" אחד לשני ובכל מקום אני מקבלת את אותה התשובה — כסף ומיסמכים.

מיסמכים אפשר להשיג רק במקום מגורינו הקודם — בפלוצק. פלוצק שייכת כעת לגרמניה; איך להגיע לשם? הגבול בין ה„גנרלגוברנמנט" לבין ה„רייך" הגרמני נמצא תחת שמירה חזקה. אין לחלום על קבלת רשות מעבר. אני מחליטה לגנוב את הגבול.

*

בערב סגריר, עטופה בסרבל אכרים פשוט, אני צו־עדת ביחד עם קבוצת מבריחים כאחת מהם. ורשה נש־ארת רחוק מאחורינו. דמדומי בין־ערביים עלובים ופרו־עים נסחבים יחד אתנו. לפני, על ידי ומאחורי — מב־ריחים: נשים וגברים, פנים זרות, מחודדות, עינים צרות מלאות מרמה ורמייה. תוקפות אותי מחשבות רעות. אולי לא אחזור מדרכי נכר אלה? האם אין זה שגעון ופראות מצדי לשחק את משחק הגורל הזה? אולם מיד עולות מחשבות כנגד: חלומות על חופש ודרור, על אדמת מו־לדת, עצי תמר וברוש, לילות מזרח שקטים ובהירים, המנמנמים לקול שכשוך גלי הים...

— העיקר לעבור את הנהר, את נארב — אומרת לי מבריחה, הצועדת על ידי — אחר כך זה כבר שטות. שניים או שלושה הקילומטרים שעד תחנת הרכבת נעל־מים ממש מתחת לרגלים.

*

ביקתה בודדת בתוך שדה לבן ושומם, רחוק מהכביש. אנו נכנסים לתוכה כאילו למאורה אפלה. אויר דחוס וטחוב של ביקתת אכרים בלתי מאווררת עוטף אותנו בחמימות. החדר מתמלא אנשים.

החשיכה הולכת ונמוגה קמעה. הלהבות החלושות המתנוצצות מתחת לכיריים המשולהבים מפזרות ניצוצות אדמדמים. דמויות אילמות רובצות בדומיה על רצפת החדר. מלוות אותן — חרדה וצפיה. הכל נראה עטוף סודיות כאילו היה זה נשף הוללות של מכשפות. נדמה שבעוד רגע יתחיל ליל הוולפורגיה והריקוד עם המטאטא.

האכר, בעל הביקתה, גובה את התשלום מכל „ראש". המבריחים חובקים חזק יותר את חבילותיהם. הזקנות מחזקות את הקשרים על גופותיהן. כולם שותקים, אף הגה לא נשמע. העץ מתחת לכיריים יורה מדי פעם בפעם אלומות גיצים הנושרים למטה כגשם זהב.

— נו, הלכנו! — נשמעת קריאה חבוקה — כולם לצאת, אבל לסתום את הפה!

אחד אחד אנו זוחלים החוצה. סוגר עלינו ליל חורף דומם וכפרי, לילה מסנוור־בהיר, מנוקד מיליוני כוכבים. נמשכת שורה עורפית של דמויות אדם הדומה לשדרות העצים בצדי הכביש. צללים כחולים־כהים נסחבים על פני השלג ורוקדים את ריקוד הפנטומימה. הירח המלא מפזר את אבק נגוהו כאילו בעזרת מסננת מזכוכית. פה ושם שלדי עצים בודדים מכוסים בשלג כעטופי צמר גפן נוצץ. עם כל משב־רוח נרעדים הענפים הלבנים וגשם כוכבים מתערבל באויר ונעלם בחשכת הליל. הכל דוממים בחלל הקפוא וכאילו מאזינים לאותה סימפוניה של שקט־אימים.

אנו הולכים והולכים. דורכים בשלג העמוק הסופג לתוכו כל רשרוש קל. הזיעה ניגרת מהגוף. מימין לקו האופק, רחוק־רחוק, משחיר היער ומעליו ערפל כחלחל־מכסיף. משמאלו צריך להיות הנהר. אלי! רק לעבור בשלום ולשבת כבר ברכבת הנוסעת לשרפץ ולפלוצק.

בודאי כבר חצות. אולי תעינו? האם המדריך אינו מתעה אותנו? האימה המלווה אותנו צעד בצעד מתגברת על העיפות. השלג מתחת לרגלינו נעשה לפתע דק וקשה יותר. נדמה לי שההליכה קלה יותר. האם אנו כבר עוברים על פני הנהר?

— פיו... יו... יו... — נקרעת לפתע הדומיה מיללת הכדורים מעל לראשינו.

— פיו, יו... יו... ז...ז...ם — עפות להבות צבעו־ניות ודועכות תוך מיצמוץ מבהיל אי־שם במרחקים.

שורת המבריחים מתפזרת ונצמדת לקרקע. גם אני שוכבת ללא נוע עם פני בשלג. הלב פועם בחזקה, ממש רועש באזנים. נביחת כלבים מתקרבת במהירות הרוח. הנה כבר מקיפים אותנו כלבים־זאבים חושפי־שיניים. בנהימתם אזהרה ברורה לכל מי שיעיז לזוז ממקומו.

היריות פוסקות. בראש נעשה לפתע ריק כאילו היה

זה חדר שרוקן מרהיטיו. רק מחשבה טפשית אחת מנקרת במוח: אולי יתמוטט הקרח מתחתי ויישבר.

הרגעים נמשכים ללא סוף בצפייה אין־קץ. האוזן קולטת מהקרקע חריקת צעדים כבדים המתקרבים והול־כים. אין בידי ניירות, אין אתי סחורה מוברחת ובוודאי יחשבו אותי למרגלת. אולי מוטב שאגיד את האמת? ממילא גורל אחד צפוי לי — כדור בראש.

— לקום, פולנים מחורבנים, לקום! — רועמים קו־לות גרמניים.

כל המבריחים קופצים כמו בובות. אנו מוקפים ששה חיילי־גבול וששה כלבים. הם מובילים אותנו לתחנת המשמר בקרבת היער.

— לעזאזל — לוחש שכני — יותר מדי קרוב הוביל אותנו, בן־כלבים זה, יותר מדי קרוב! את מעיו אוציא לו מהבטן...

— לשים את החבילות במקום אחד! — נשמעת פקו־דה גרמנית.

לפתע נחרדתי: כלב אחד נושא בשיניו סרט עם סימן מגן־דוד. האם יש בין המבריחים חוץ ממני עוד יהודי? הוא בוודאי שכח להשאיר את הסרט בבית ופה זרק אותו לפני שהתחילו בחיפושים. הסרט הזה יכול לגרום לאובדן שנינו. אני מסתכלת בפני האנשים. מי מהם הוא יהודי? קשה לקבוע.

ערימת החפצים צומחת ועולה: תרמילים, חבילות, סלים. מבריחה אחת פורצת בבכי, רוצה להציל משהו מרכושה הדל. נופלת לרגלי החייל ומיללת. מבטי צמוד לכלב. בשיניו גורל חייו של יהודי. הוא שם את הסרט לרגלי החייל והמגן־דוד נשאר למטה ולובנו של הסרט אינו נראה כלל מתוך השלג. עיני כולם מופנות לערימת החפצים.

ושוב פקודה: לבדיקה אישית! הבכי והיללה פורצים מחדש.

תורי מגיע. חצי בפולנית, חצי בגרמנית, בענווה ובשקט מאופק, אני מצהירה שאינני מבריחה. אמי הגרה בפלוצק גוססת. מפקד העיר בוורשה אמר לי שיהיה עלי להמתין שלושה ימים לרשות־מעבר, אולם אני לא יכולתי לחכות יותר. רציתי עוד לראות את אמי. האם יכול אתה להבינני? — שואלת אני את הגרמני. — האם היית עושה אחרת בעצמך? האם לא היית מסכן את חייך למען אמך?

בדברי כך אני מרגישה שאמי באמת חולה ובמצב מסוכן ושהרגע הזה הוא גורלי. יש בכוחי להצילה. במבטי מתרכזת כל אהבתי לאמי, כל דאגתי לחייה. כנראה שהמבט הזה השפיע על הגרמני שאמר:

— טוב, ובכן את חופשיה!

הוא קרא לחייל, אמר לו משהו וההוא הצביע בידו על הכיוון שבו עלי ללכת.

אני מוצאת עוד את העוז להגיד:

— אינני מכירה את הדרך ואני מפחדת ללכת לבדי כן אטעה. אולי תשחררו עוד מישהו, כדי שנלך יחדיו?

— הרראוס! (החוצה!) — צועק עלי החייל בקול משונה והד צעקתו פועל כרעם עלי. מבוהלת התחלתי לרוץ לתוך החלל הלבן והרחוק. רצתי מתוך תחושה שהנה יירו בי בגב. רצתי ללא נשימה. מתחת לרגלי אני חשה מישור — כלומר, אני על פני הנהר.

אלי, אל תעזבני! אני רצה ומפחדת להסתכל אחורה. אני גם מזיעה בכל גופי וגם קופאת מקור. מפני עולה אד סמיך. העינים רואות לפני רק ערפל, הלב דופק כאילו עומד להתפקע כל רגע. אני מפסיקה לרוץ ומסת־כלת מסביבי. רחוק־רחוק מתנועעים על פני השלג, בתוך הלובן הלילי, שני צללים מוארכים. כנראה מבריחים ששוחררו. אולי כדאי לחכות קצת?... ואולי אלה הם גרמנים או סתם ברנשים חשודים?...

אני דורכת בשלג העמוק. הנהר כבר מאחורי. שני הצללים פונים ימינה לכיוון היער המשחיר. אני מחליטה ללכת באותו הכיוון. מה שיהיה יהיה! להסתובב פה לבדי בשטח הריק כל כך איום, כל כך נורא. רגלי טוב־עות בתוך השלג עד הברכיים. אינני מספיקה להוציא רגל אחת והנה כבר השנייה צוללת לתוך הדייסה הלבנה והקרה.

הופ, הופ! — מגיעה אלי קריאה. ה־ו־ו־פ! — עונה היער. אני מפנה את צעדי ימינה אל אותן שתי הדמויות. אנו מתקרבות זו לזו ואני מבחינה לפתע שאלה הן שתי נשים. אנו מאושרות מהפגישה כאילו היינו מכרות ותי־קות. הן יודעות היטב את הדרך. המתיחות פגה ובמקומה באה עיפות עצומה. הירח הבהיר זוחל לאט למעלה — ואנו פה למטה.

תחנת הרכבת. אחת הנשים — עלמה צעירה בעלת צמות ארוכות ובהירות — אינה רוצה לחכות יותר. יש לה דודה באחד מכפרי הסביבה. היא נפרדת מאתנו ועושה את דרכה ברגל. החושך נעשה יותר ויותר אפרורי. עוד מעט והשמש תעלה.

*

הנה פלוצק. פלוצק שלי. לא חלפה עדיין שנה מאז יצאתי מכאן והנה אין זו העיר שהכרתי. שורות בתים אילמים, עליהם מתנוססים דגלים אדומים עם צלבי קרס שחורים. רחובות ריקים מאדם. הכל מלא וגדוש הדי חיים שאינם יותר. על כל צעד — צללי העבר, כאילו דמויות שהתעוררו והנה הן מלוות אותי ולוחשות לי דברי זכרונות בקולותיהן העצובים. העין מקיפה באהבה ובצער כל מה שהיה פעם כל כך קרוב, כל כך מוכר. כמעט כל החלונות מכוסים בווילונות. רוב החנויות — סגורות. שקט, כאילו בבית־עלמין. הנה רחוב טומסקה ושם בפינה — הבית שלי לשעבר. החנות, חלון־הראווה,

השער. לגשת? לא! לעבור, לעבור, ללכת הלאה. צעדי משמיעים רעש עמום ומפחיד. הנה בית הקפה של קוזקביץ'. הדלת סגורה ומסומרת. האם גרה עדיין רוז'קה בחדרה הקודם? הלוואי ותהיה בביתה. עוד שלושה בתים, עוד שניים.

לפתע צעידה. מה אזני שומעות? שירת „התקוה". פה?! כמאובנת נעצרת אני על יד השער ואיני יכולה לזוז ממקומי. קבוצה גדולה של יהודים עם כלי עבודה על שכמיהם מתקרבת. צועדים ברביעיות. רבוע שחור תחת משמר של שני גרמנים.

„לשיר, לשיר! יותר חזק!" — צועק אחד מהם בהרימו את קת רובהו.

שירת „התקוה" חזקה ממלאת את הרחוב הריק ונישאת מעל גגות הבתים. היהודי הראשון בשורה מתבוסס בדמו. האם הרביצו לו בעין? פניו מוכרות לי. מיהו? כן, כן, זהו וינברג. חולצתו ומעילו מגואלים בדם. הוא אינו יכול לראות אותי. בעינו היחידה הוא מסתכל לאן־שהוא רחוק. פיו הפעור והמלא דם ממלמל את מלות „התקוה". הגרמני אינו יודע מהו השיר הזה...

„חזק, יותר חזק!"

*

קולגיאלנה 11. בנשימה אחת אני עולה על המדרגות עד לדלתה של דירת רוז'קה. הנני עוצרת לרגע ובשארית כוחותי דופקת. אני שומעת את קולה של רוז'קה. עייפות ללא גבול מפילה אותי. החדר מסתובב ביחד אתי. רוז'קה תופסת אותי בזרועותיה ובוכה, בוכה בכי מר.

באותו ערב ביקרתי אצל וינברג בדירתו ברחוב שרוקה. בחדר הקטן, בפינה שעל יד הכיריים, הבהב אור חלוש של נר. אשתו של וינברג הסתובבה בחדר בדומיה, אילמת כמו צל. על המיטה שכב לבוש בבגדיו וינברג. פניו היו מכוסות במטלית רטובה. לפתע קפץ על רגליו והמטלית נפלה מפניו המרוסקות.

— את פה בפלוצק? איך הסתכנת לבוא לתוך הגיהנום הזה? מה קלות־הדעת הזאת?

נשמעות מלים קטועות, דברי מכאוב וטענה. אני מספרת לו על סיבת בואי. שתי ידים לוהטות תופסות את כפות ידי:

— הלוואי, הלוואי תצליחי לחזור לביתך בשלום. כל ימי חיי חלמתי על ארץ־ישראל, על חלקת שדה; על כרי דשא, פרות ובני צאן. רציתי להיות רועה־צאן, אכר יהודי בכפר יהודי ולשבוע מהלחם שלי...

הוא ניתק את עצמו לחלוטין מהמציאות המסובבת אותו וריחף על כנפי חזונו. הסתכל עלי בעינו האחת הבריאה כאילו מתוך עומק תהומי ולחש לי את חלומותיו. אורו הצהוב של הנר הוסיף עוד על הזוועתיות של מראה העין הפצועה. הריסים רעדו, קדחו והתפתלו. בדומיה המחניקה נשמע לפתע בכי מר. ראשו נשמט על הכר. האשה ניגשה ושמה על הפצע מטלית רטובה חדשה. מתחת למטלית זלגו דמעות אדומות.

— אדון וינברג — מילמלתי — אולי יש לך בארץ־ישראל איזשהו קרוב או ידיד שברצונך להעביר אליו דרישת שלום? באם אגיע לשם... אולי אגיע לשם...

וינברג התישב לפתע על מטתו.

— קרוב? ידיד? כל היהודים הם קרובי וידידי! דרישת שלום? תמסרי להם את שירת „התקוה" שלנו מהיום. זו התקוה שלנו. קחי אתך את השיר ושאי אותו לחיי החופש ביחד אתך. בוא יבוא היום ותתגשם ההבטחה: „ושמה יהיו עד יום פקדי אותם, נאום ה', והעליתים והשיבותים אל המקום הזה".

הוא נשתתק. הבהובי אור רועדים ונפחדים התפזרו לכל פינות החדר כאילו חיפשו מפלט מכאן.

בחוץ רבץ הלילה, כסוף־ירוק, ואימה מילאה את הרחובות הריקים ואת הבתים האילמים, אשר עליהם התנוססו דגלים אדומים עם צלבי קרס גדולים ושחורים. על השמים זחל הירח החיוור והחולני עם עין פצועה ושפתיים קמוצות מכאב.

הייתי „צוללת" במחנה־עבודה נאצי

השנה היתה שנת 1942 וזוועותיו של גיטו וורשה — פרק „חיים" שאין דומה לו לסבל ולאימה — היו כבר מאחורי. אהובי וקרובי נעלמו מזמן; נעלם אף שם משפחתי. הודות לארגון מחתרתי שפעל בוורשה השגתי תעודת זיהוי בשם חדש: מיכאל סיידאק. אותו ארגון סיפק לי הפנייה של לשכת העבודה („אַרבייטסאַמט") וורשאית לווינה וכרטיס רכבת חינם. בניירותי נכלל גם מיסמך רפואי שהנני בריא וכשר לעבודה בשביל ה„רייך" הגדול עטור־הנצחון.

תחת אותו שם חדש, כשכל עתידי לוטה בערפל, עליתי לרכבת וורשה־ווינה. הנסיעה התנהלה ללא הפרעה עד לתחנה פוראי, שהיתה אז תחנת גבול בין ה„גנראל גוברנמנט" וה„רייך". כאן היה על כל הנוסעים לרדת ולעבור בדיקה מדוקדקת של ניירותיהם, מטעניהם ו...אבריהם.

עמדתי בתור ארוך שהתקדם באיטיות לעבר השולחן שעל ידו ישבו אנשים שבידם היה המפתח לחיים או למוות בשבילי ובשביל אנשים דומים לי. מתיחות העצ־בים עלתה לשיא כשסוף סוף התקרבתי לשולחן. כל ניירותי נבדקו בקפדנות. לבסוף נתקע בי מבט עין חריף, חשדני. נאמר לי לצאת מהתור ולעמוד בצד על יד השולחן. התור בינתיים המשיך להתקדם והתקרב לקיצו. באותו רגע נפתחה הדלת ואנשי צוות הרכבת, אשר כל אותו הזמן נחו במחסן הסמוך, החלו לזרז את האנשים לעלות לקרונות. כהרף עין הרימותי את מזוודתי הריקה כמעט וביחד עם אחרים התחלתי לרוץ בכיוון הרכבת. החלטת בזק זו הצילה את חיי. ימים מספר לאחר מכן, כשנבדק אחי, אשר נסע ובידו מיסמכים דומים שסופקו לו על ידי אותו הארגון, מצא את מותו לאחר שנבדק בתחנת פוראי.

לשכת העבודה בווינה הפנתה אותי לעבודה לבית חרושת „ווינר סאורר וורקה" המייצר חלקים למכוניות. ביחד עם עשרת אלפים עבדי ה„רייך" האחרים עבדתי שם מ־6 בבוקר עד 8 בערב עם הפסקת צהרים של שעתיים. למזלי עבדו שם בשתי משמרות ולי לא יצא לעבוד במשמרת לילה. מהיום הראשון לבואי לשם עד יום השחרור — 13 באפריל 1945 — הייתי מבריג תמיד את אותו הבורג לאותו המקום. יותר מזאת לא ידעתי מאומה. אולם כנראה שיחק לי המזל שלעולם לא טעיתי והבורג הוברג למקומו הנכון, וכך זכיתי בפרס החיים.

לעתים עבדנו גם בימי הפגרה. כמו כן רבו המקרים שהיינו „מחליטים מרצוננו החפשי והספונטאני" לעבוד שעות נוספות באותם ימי החופש הספורים שעמדו לרשו־תנו. התגוררנו במחנה של צריפי עץ. מנת הלחם שלנו ליום היתה במשקל של 80 גרמים. פעם בשבוע היינו מקבלים 80 גרמים של מרגרינה, אשר נחשבה לדבר מותרות. בימים פנויים מעבודה מותר היה לנו להס־תובב ברחובותיה של ווינה. שתיית ספל של תחליף קפה בבית־קפה ווינאי וצלילה לתוך המוני האדם בר־חובותיה של העיר במשך שעה קלה, היו מחזירים אותנו לחיק האנושות.

בתנאים שהיינו שרויים בהם אי־אפשר היה לחלום על ספר קריאה, רק פעם אחת עלה בידי להשיג איזשהו ספר של קראשבסקי. קראתי אותו במשך הלילה בהת־רגשות רבה.

במחנה נמצאו אנשים בני לאומים שונים. זמן קצר לפני השחרור הגיע משלוח של יהודי הונגריה, אבל הם שוכנו במחנה מיוחד. אחרי המרד הפולני בוורשה בודדו גם הפולנים שהובאו מפולין.

בחדר שלי, שהיה דומה יותר לכלוב חיות, התגוררו בין היתר גם צ׳כים. לעתים יכולנו ביום ראשון הפנוי מעבודה לטגן תפוחי אדמה שהשגנו בכוחות עצמנו. לצורך זה היינו שמים ביחד את מנות המרגרינה הזעומות שלנו. אחרי האוכל היינו מנקים את הכלים לפי התור. פעם אחת, כשאחר ה„סעודה" עסקתי בשטיפת הכלי, פנה אלי אחד הצ׳כים:

„סיידאק, הרי הנך פולני ובודאי שמעת על הסופר שלום אַש?"

„לא".

השאלה זיעזעה אותי עמוקות, אולם השתדלתי בכל כוחי להשתלט על הרגשת הפחד שתקף אותי, שמא הוא חושד בי שהנני יהודי. עלה בידי לענות בשקט. בלבי חשבתי ששלום אַש בודאי יסלח לי על אשר התכחשתי לו. הרי הייתי פולני וקאתולי ואיך זה יכול אדם בשם מיכאל סיידאק לדעת מי זה שלום אש? מכל מקום, זה היה נושא מסוכן שהיה עלי להימנע משיחה אודותיו. וברגע שהרהרתי איך עלי לשנות בזריזות את נושא השיחה, אמר הצ׳כי:

„רואה אתה, אש כתב טרילוגיה. ויש שם קטע שדווקא עכשיו עלה בזכרוני; קטע על אַם יהודיה ענייה, שאין לה חתיכת שומן בשביל מרק תפוחי האדמה שלה. והנה, כשהמים בסיר רתחו, נמס השומן שנשאר על דפנות הסיר מהארוחה הקודמת ושימן את המרק. ולכן אני אומר: אל תשפשף את הכלי חזק מדי, כי השומן יכול להועיל לארוחה בעוד שבוע".

„אתה צודק", עניתי לו.

שלוש שנים ארוכות של בדידות, הסתתרות, חוסר בטחון, מתיחות מתמדת תוך הפעלת בקורת עצמית לגבי כל תנועה, כל מלה ואף מחשבה, עשוני אדם מאופק ומחוסן. לא קל היה להביאני לידי התרגשות. והנה דמעות הופיעו בעיני, למרות שמקורן התיבש זה כבר. יצאתי בחיפזון מהחדר כדי שאיש לא יבחין בהתחדשות מעין הדמעות שלי.

ולבסוף בא השחרור. בווינה הוקמו ועדות פיצויים שמתפקידן היה לתקן את העוול ולעזור לאנשים שהובאו לכאן כעבדים, שבויים או אסירים. אנחנו, כלומר כל אלה אשר היו להם ניירות מזוייפים, זכינו לקבל מפקידי הועדות הללו כינוי מיוחד: „צוללות". ואמנם כצוללות היינו בין המוני האדם בווינה.

מצטער אני מאוד שלא עלה בידי להתראות עם שלום אש אחרי המלחמה ולספר לו על השיחה הנ"ל במחנה העבודה הנאצי, הקשורה בקטע מספרו הידוע „האם".

הלנה מאירנץ־מאירי

יציאתי מהגטו

מבין 9000 יהודי פלוצק כ־1000 איש נמלטו לגטו וורשה בתקוותם שבריכוז גדול מרובים יותר הסיכויים להישאר בחיים.

בין השאר הסתתרו בו העשירים כגון משפחת כהן, פאנטופל, גלובינסקי, רוגוזיק וכן מספר ניכר של אנשי האינטליגנציה, עסקנים ציבוריים וכו'.

אני ובעלי התגוררנו בוורשה ברובע פולני (ווספולנה־פוזנאנסקה), אולם כשנסגר הגטו נמצאנו יחד עם שאר יהודי וורשה והסביבה בין חומות בית־הכלא הגדול ביותר, הידוע בשם „גטו וורשה".

עד ה„אקציה" הראשונה מחודש יולי 1942 שרר בגטו שקט יחסי למרות הדכאון הכללי, העוני, הרעב, המחלות והתרבות אוכלוסיית הגטו בשל בואם הבלתי פוסק של עקורי הסביבה הוורשאית.

משהתחילה ביולי 1942 ה„אקציה" של ההשמדה, החלו יחידים לחפש מקלט בצד הארי. דבר זה לא היה קל כי בכל תנועה ברובע הארי היתה כרוכה סכנה של הלשנה מצד הפולנים. מַכּרה פולנית אחת שלי טענה כי קל להכיר יהודי ממרחק של קילומטר לפי עיניו היהודיות ה„טרגיות". היא צדקה, כי הגרמנים מלכתחילה לא היו מבחינים בין יהודי ללא־יהודי. היו יהודים שהש־תדלו לקשור מגע עם פולנים מכירים כדי לרכוש „מלינה", מקלט בצד הארי. היו אחרים שסברו כי מוטב להתחפר ב„בונקרים" בשטח הגטו. אנו — היו לנו מכירים רבים בקרב האינטליגנציה הפולנית. לאחר נסיונות רבים עם שופטים, עורכי־דין, עסקני פ. פ. ס. וכו' שלא הצליחו, עלה בידי בעלי ליצור קשר טלפוני עם הנוטריון פוסיילק, שמוצאו מפלוצק. היציאה עצמה מהגטו היתה כבר בחזקת סכנת נפשות כי ירו באנשים ליד החומות.

בעד תשלום גבוה רכש בעלי זכות יציאה מהגטו בתפקיד של מוציא אשפה ושם, במזבלה העירונית, נפגש עם המכר שלנו. האדם האציל הזה הבטיח לו לקבל אותנו בכל עת ובכל שעה בדירתו שב„סאסקה קמפה". מכאן ואילך החל בעלי, תוך סכנת נפשות, להעביר לשם חבילות בגדים כדי ליצור רזרבה מסויימת. אך כשהביא לשם ב־27 בדצמבר 1942 את החפצים הטובים ביותר וקצת מזומנים, פתחה לו את הדלת אשת הנוטריון, כשעיניה בוכיות, וסיפרה כי בעלה נאסר ונשלח למאי־דאנק. הגסטאפו גילה שהוא היה מנהיג הקבוצה „וורשה דרום" ב„ארמיה קראיובה". וכך סוכלה תוכניתנו ברגע אחד.

כל ידידינו הזהירו אותנו שלא להיראות באותו מקום, כי דירה זו נמצאת בודאי תחת פיקוח הס"ס.

בעלי לעומת זאת טען ההיפך. הוא אמר שצריך רק לחכות זמן־מה עד שהענין יישכח ואז עשוי מקום זה להיות בטוח, מאחר שהגרמנים כבר קיבלו את הקרבן שלהם (כפי שהתברר אחר כך, היה צודק).

בינתיים נעשתה היציאה מהגטו קשה יותר ויותר מיום ליום. כל יום נפלו חללים בין אלה שניסו לעבור לצד הארי. היתה זו בעייה קשה כיצד לעבור את החומה.

ה„שופ" שבו עבדנו היה קטן, העסיק 200 איש חוץ מ„הפראים", כלומר אלה שנמצאו בשטח בית החרושת בלי „אאוסווייז" (תעודה). היה זה בית חרושת למוצרי מתכת „סלויצקי־סרייסקי", שייצר חלקי תחמושת, שר־שראות לתותחים, מתגים לסוסים וכו'. ביח"ר זה נמצא ליד החומה, ברח' סטאבקי 35. את הסחורה היו מעמי־סים בארגזים שהוסעו לחזית ובגלל זה ידענו היכן נמצא קו החזית.

הגיע כבר ינואר 1943 וכבר נגמרה ה„אקציה" שהתקיימה ב־18 בו ושממנה הוציא ה„טרויהנדר" (הנאמן) את בית החרושת בדרך נס. החלטנו לעבור לצד הארי ויהי מה. מצב הרוח היה איום. מחלונות ביתנו ראינו

את סיוט ה„טרנספורטים" שנעו אל ה„אומשלאגפלאַץ". יסורי־נפש ללא זיק של תקוה, עצבים מתוחים עד הגבול. לצאת מכאן, לברוח מזה הגיהנום. אך כיצד?

באחד הימים ישבתי בחברת מכירים, שבתם אניילה נמצאה בצד הארי וידענו עליה שהיא עובדת בשביל ה„ארמיה לודובה". כל פעם, כשעלמה בלונדית חיננית זו היתה מבקרת את הוריה, היה נלווה אליה גבר אחד שהיה מבריח נשק אל הגטו. לשם הסוואה היה יוצא כל פעם מהגטו בלווית אשה. (כמובן שבעד העברה כזאת היה מקבל לידיו 300 זהובים — סכום לא מבוטל). כשבא לשאול על אניילה ולא מצאה בבית, הציץ בי ואמר: „נשים כמוך, גברתי, הייתי יכול להוציא אלף", שכן היה לי, לאושרי, מה שקראו „מראה טוב" (מראה של פולניה ארית). בעלי החליט תיכף ומיד בעדי ואמר: „בסדר, לכי!"

שמתי עלי את מעילי. בידי היה ארנק ובו פיז'מה, מגבת, מברשת לשיניים. הוספתי לזה גם עבודת־סריגה ויצאתי לדרך לאחר שנפרדתי מכולם. בחדר הסמוך התגוררה משפחת ק., בעלי בית־חרושת גדול לייצור נייר, אנשים בני־תרבות ובעלי „מראה טוב". כשאמרתי להם שאני יוצאת לצד השני, שאלו אותי: „וכמה יהלומים את לוקחת אתך?" „אף אחד", השיבותי. הם השתוממו מאוד על אומץ לבי. כשהצעתי להם ליצור מגע עם מישהו כדי להקים בשבילם מקום מחסה, השיב לי מר ק.: „יש לנו כל־כך הרבה כסף ודברי־ערך שנפדה את עצמנו אפילו מטרבלינקה". כפי שהתברר אחר־כך, לא הצליחו לפדות עצמם, כי במלחמה זו לא הכסף הכריע.

נפרדתי חיש מהר מהם ומבלי להסתכל אחורנית ירדתי עם מכרי החדש אל ה„ואכה" (המשמר).

המשמר נמצא ליד החומה והיה מורכב משני ז'נ־דרמים גרמניים, שוטר „כחול" (פולני) אחד ושוטר יהודי. המדריך שלי השאיר אותי רגע לבדי כדי לבדוק אם המשמר פועל. נשארתי עומדת, כאילו מהופנטת, וחיכיתי לשובו. לאחר דקות אחדות חזר. נשמעה שריקה ולאחר רגע הופיע סולם. המדריך שלי החל לטפס עליו במהירות ואני אחריו. גם בצד השני מוכן היה סולם. מאי־שם נשמעה יריה. במהירות ירדתי מהסולם, בעק־בות המדריך שלי, והתחלנו להתרחק מהחומה.

נמצאתי כבר בצד הארי.

כל־כך הרבה דובר על ההכנות ליציאה זו: אשה צריכה לחבוש כובע (בגטו אסור היה) ולשאת רצועת פרווה על המעיל, שאותה לקחו מאתנו לפני זמן רב. והחשוב ביותר — יש להשמיד את המיסמך היהודי.

כשיצאנו מהגטו החשוך והמדכא לרחובות הרחבים שטופי אור החשמל והתערבנו בהמון העוברים ושבים, קיבלתי הלם. עולם אחר... האנשים לבושים יפה ומבית־קפה סמוך הגיע קול צחוקן של נשים. לפתע נזכרתי בבהלה כי בארנקי נמצא ה„אַאוסווייז".

קרעתי אותו תיכף לחתיכות קטנות והשלכתי אותן לפח האשפה. נסתיים פרק אחד בחיי והתחיל השני.

בני עירנו בגטו ווארשה

ראשוני הפליטים

הפליטים הראשונים מפלוצק הופיעו בוורשה כבר בתחילת ספטמבר 1939. היו אלה בעיקר אנשים שחששו מפני פעולות תגמול מיוחדות מצד הכובשים הגרמניים. אחד מביניהם היה ישראל גרשון בורשטין, מנהיג „בונד" וחבר הנהלת העיריה מטעם מפלגתו. כשתרמילו על גבו התכונן להמשיך בנדודיו הלאה, בכיוון הגבול המז־רחי. לבו כאילו ניבא לו שחורבנה של יהדות פולין ממשמש ובא. דעתו היתה שעל היהודים לקום וללכת, לברוח מהגיהנום הנאצי, בו נדונו לכלייה מוחלטת. הוא הפציר בי ובאשתי שנצטרף אליו ונעזוב הכל מאחורינו ללא היסוס. לא שמענו בקולו כי סברנו שכדאי יותר לנהוג לפי הכלל „שב ואל תעשה"... ואכן הוא יצא את וורשה ואנו נשארנו בין הריסותיה. לימים הזכרנו לא פעם את דבריו של ישראל גרשון בורשטין.

באותו הזמן נמלטו מהעיר גם מספר עשירים מופ־לגים. לוורשה הגיע עם אשתו בעל טחנת־הקמח, פאנ־טופל, קלמן לייביש קילברט ואחרים. נפל בגורלם לחיות חיי מצוקה ומחסור בימי המצור וההפגזה שעברו על הבירה הפולנית. עושרם סייע להם אך במעט באותם הימים הנוראים כשחיי כל אדם בעיר עמדו לו מנגד.

מאותם הימים עולה בזכרון פגישה טרגי־קומית. ברחוב פגשני פעם פאנטופל, העשיר הידוע של עירנו. הוא נעצר על ידי וראה שאני מחזיק חבילה קטנה. לשאלתו אמרתי לו שעלה בידי לקנות באיזשהו מקום קילוגרם שזיפים. בשמעו זאת פנה אלי בקול תחנונים: „זילברברג יקירי, אנא תן לי שנים או שלושה שזיפים! הרי רעב אני עד מאוד..."

לאחר כניעתה של וורשה החליטו רוב הפליטים מפלוצק לחזור לבתיהם. הם סברו שמוטב לשבת בדי־רותיהם מאשר להסתובב בוורשה ההרוסה. בכל זאת, שבועות אחדים לאחר מכן, החלה מחדש ההגירה ההמו־נית מפלוצק לוורשה. היתה זאת ממש בריחה של היהו־דים מרצונם החופשי. המצב בפלוצק נעשה מיום ליום גרוע יותר ובפרט אחרי שהעיר סופחה ל„רייך השלישי". כל מי שהיו לו סיכויים כלשהם להסתדר, בא לוורשה. מובן מאליו שבאותו הזמן איש לא חשש שבוורשה יקום גטו ובו צפוי יהיה לכולם האבדון.

התקופה עד להקמת הגטו

בשנים שבין 1940 עד 1942 היו בוורשה כמה מאות משפחות יהודיות מפלוצק. יש לציין שכמעט כולם שמרו על הקשר ביניהם, עזרו אחד לשני וציפו שיעלה בידם להינצל.

יום־יום היו מופיעות בחוצות וורשה משפחות יהו־דיות נוספות מפלוצק. כל אחת מהן השתדלה בכוחותיה היא להסתדר בתנאים החדשים ולמצוא לעצמה מקורות לקיומה. קל היה יותר לאנשים בעלי קשרים מפלגתיים ובפרט לאלה שהיו להם ידידים ומכרים טובים בין עסקני הציבור הוורשאי. חלק מהם נקלט מיד בדירותיהם של פעילי התנועות השונות. לדבר של ערך רב נחשבה השגת תעסוקה כלשהי, אם כי זה לא היה מקל על המצוקה הכללית, אלא במידה זעומה בלבד.

מבין הראשונים שהצליחו להסתדר בעבודה היה אליהו זילברברג. הודות לחברו למפלגה, שמואל זיגל־בוים, השיג משרה של מנהל חשבונות בועד הקהילה ונשאר בתפקיד זה עד לחיסולו. ביום 18 בינואר 1943 נשלח ביחד עם אשתו למחנה ההשמדה בטרבלינקה.

אליהו זילברברג הצליח להעביר לוורשה את אביו הישיש ר' נפתלי לייזר שנפטר אחר כך בגטו. בהלוויתו נכחו כמעט כל פליטי פלוצק.

פישל פלידרבלום, בוך, ווישינסקי ואחרים מבין חברי „פועלי־ציון" השיגו עבודה בעזרתם של חבריהם לתנועה. הם היו אחר כך מושיטים עזרה לרבים מבין פליטי קהילתנו.

יצחק ברנשטיין, בהגיעו לוורשה ביחד עם רעיתו, רחל לבית מקובר, מצא מיד משענת אצל חברו עמנואל רינגלבלום, שביקר קודם לא פעם בביתו בפלוצק. אין כל ספק שברנשטיין לא התאים לעבודה בפקידות, אולם בכל זאת הודות לתעסוקה זו, החזיק מעמד עד לחיסול בטרבלינקה בשנת 1942.

תפקיד גבוה בגטו היה ממלא יצחק נשלסקי, שהיה גיסו של המנהיג הציבורי, נוישטט. מקומות עבודה השיגו גם שני עסקני „מזרחי" — פישל בזורא ושלום רוזנבוים. שניהם הועסקו בניהול תמחוי לפליטים ועל ידי זה היה באפשרותם לסייע לרבים מבני הקהילה.

היו גם אנשים אחדים שהצליחו להחזיק מעמד בכוחות עצמם. הם סחרו או עסקו במלאכה וכך התקיימו עד ליום חיסולם. מביניהם יש להזכיר לשבח את משה סוחצ'בר, דוד קרישק ולייזר בריגארד. יוזמתם ומרצם היו מחוללים פלאים. הם היו מצליחים להבטיח לעצמם קיום בכבוד ואף לסייע לרבים אחרים ובמיוחד לפליטי עירם.

כשהוקם בסוף 1940 הגטו, הורע באופן ניכר מצבם של בני עירנו. בפרט סבלו מחוסרי העבודה, שנשארו ללא פת לחם וללא קורת גג.

האנשים שנזדמן לי לפגשם לעתים קרובות בגטו, פרט לאלה שכבר הזכרתי לעיל, הם: משה אלטברג, אלפרד בליי וחתנו ד״ר מייבסקי, בנותיו של משה ווסרמן — הלנה וסלה עם בעליהן קרונגולד וצ׳סלב מרגוליס, ד״ר סלה קרונגולד, דיוון, השען יעקב יוסף בורשטין, אברהם רביצקי, מרבדיה בורשטין, ילדיו של קהת בורנשטיין, הרב יצחק איידלברג, יחזקאל בר, פסח וואלראט, אברהם זליג חנכוביץ׳, הצייר מקס אליוביץ׳, אלמנתו של לייביש כהן עם בנה שימק, עורך־דין ניכט־ברגר, שמחה גוטרמן, גרויברט (מרחוב טומסקה), זישא אדלשטיין, ילדיו של דודי יצחק מאיר זילברברג, הגברת קלביק, ילדיה של הגברת ווסרמן (מרחוב שרוקה) ואחרים.

בגטו היו שתי דירות שבהן היו נפגשים פליטי פלוצק לעתים קרובות כדי לשוחח על המצב הפוליטי ועל תנאי החיים בגטו. אחת מהן היתה זו של אליהו זילברברג בככר מוראנובסקי 17. לשם היו באים מבקרים קבועים, אנשים מחוגים ומפלגות שונים — אדוקים וחפשיים, חסידי השמאל והימין. את כולם היה קושר הגורל המשותף והפחד מפני המחר הלוטה בערפל. מקום מיפגש שני היתה פינת חדר שבה התגורר ק. ל. קילברט ברחוב סולנה 8. שם אפשר היה לפגוש את אלפרד בליי שהיה נוהג להתגנב לגטו מהצד ה„ארי״, את סרנא, את יחזקאל בר ועוד אנשים רבים מפשוטי העם שהיו באים לשם יום־יום. ק. ל. קילברט היה ללא תעסוקה, רק ישב וציפה לזמנים טובים יותר. ביחד עם אשתו נלקח כבר ביום ראשון של ה„אקציה״ בחודש יולי 1942. היה זה ביום ששי בשבוע וכשנכנסתי לחדרו אחרי הצהרים מצאתי בו סיר עם תבשיל ה„צ׳ולנט״ מוכן לשבת...

כדי להקל על מצבם של פליטי פלוצק הקימונו ועד שהיה פעיל עד לרגעיו האחרונים של הגטו. לועד הש־תייכו: פישל פלידרבלום, יעקב נגל, אליהו זילברברג, ק. ל. קילברט, הגברת קלביק, בוך, גרויברט, יעקב יוסף בורשטין ומיכאל זילברברג. הועד היה מתכנס לישיבות כל מוצאי שבת. השתדלנו לגייס עזרה למען פליטינו מפלוצקאים בודדים בעלי יכולת ומהמוסדות היהודיים. לאחר הגירוש מפלוצק, כשבני קהילתנו פוזרו בין העיירות של מחוז קילצה ורדום, נשלחו אליהם, פרט למזומנים, גם כלי־עבודה לבעלי מקצוע שגורשו מבּ־תיהם בעירום ובחוסר־כל.

כשהחלו בגטו להשתולל מגיפות, הן קצרו גם קר־בנות רבים בתוכנו. במשך ימים ספורים מתו מקרב הועד פישל פלידרבלום, יעקב נגל ובוך. השתתפתי בהלוויתו של פישל פלידרבלום. ספד לו בשם הועד שלנו אליהו זילברברג.

מספר יוצאי פלוצק התבלטו בחיי הציבור של הגטו. מבין רבני הגטו הצטיין הרב של קהילתנו, מרדכי איידלברג. יצאו לו מוניטין של נואם מצוין ועסקן ציבורי פעיל. ידוע היה גם יצחק ברנשטיין ובפרט בקרב הסופרים. ידידו, עמנואל רינגלבלום, שיתף אותו בארגון מסיבות „עונג שבת״ סודיות. הוא חיבר מספר מסות על חיי הגטו. כשנפגשתי אתו ימים ספורים לפני חיסולו, כבר ידע על הנעשה בטרבלינקה.

שלום רוזנבוים, שהיה בוורשה אחד ממנהיגי תנועת „בני־עקיבא״, חזר ביום 1 בספטמבר 1939 משווייץ בה השתתף כציר בקונגרס הציוני. הוא פיתח בגטו פעילות רבה בקרב הנוער ובמסגרת העזרה הסוציאלית. מאוחר יותר, כשמילאתי תפקיד מנהל בית ספר עברי בגטו, העסקתי אותו כמזכיר בית הספר. היה זה אדם מחונן במעלות רבות. בעזרת אשתו ביים בבית הספר שלנו את „מסדה״ של יצחק למדן. נזדמן לי להיות ביחד אתו במשלוח לטרבלינקה. הוא ניספה שם ביחד עם אשתו וילדם.

אחד הטיפוסים המעניינים ביותר מקרב בני עירנו בגטו היה דיוון. הוא שימש מורה לאנגלית ואף היה מתנהג כאנגלי מושלם. לעולם לא היה נפרד ממטריתו השחורה, תמיד חבש כובע שחור בסגנונו של אידן, מבלי לדבר כבר על ההקפדה על הנימוסים של אנגלי אמיתי. אני עצמי למדתי מפיו אנגלית במשך כשנה ביחד עם חברי, מרבדיה בורשטין. מורנו היה מקפיד על מראהו „האנגלי״ ממש עד לרגעיו האחרונים בגטו...

אלפרד בליי, כפי שהוזכר כבר, התגורר בצד ה„ארי״. חתנו, ד״ר מייבסקי, ניהל את בית הספר היחידי ששפת הוראתו היתה פולנית ושנמצא בבנין הסמינר היהודי ברחוב גנשה. לפני חורבן הגטו הצליח לעבור לצד ה„ארי״. כשנפגשתי אתו אחרי המלחמה במשרד המיניס־טריון לחינוך בוורשה, הוא הראה לי רשימה של אנשי חינוך שניספו בגטו וביקשני להשלימה בשמות נוספים המוכרים לי. במקום להוסיף מחקתי את שמי שהיה ברשימת הנעדרים...

מוּכּר בגטו היה גם אברהם זליג חנכוביץ׳ שהיה פעיל בחוגי העתונאים. הוא הצטיין בעבודתו המסורה במוסדות העזרה הסוציאלית ותמיד היה מוכן להושיט יד עזרה לועד הפלוצקאים.

בן־דודי, מיכאל זילברברג, שכיהן לפני המלחמה כרב בפלונסק, היה בוורשה ראש־ישיבה והרביץ תורה ברבים ממש עד ליום האחרון לפני החיסול. בגטו נמצאו כל שלושת בניו של הדוד נפתלי לייזר: אברהם משה זילברברג, מנהל „קרן היסוד״ בוורשה, אליהו ואותו

מיכאל שהזכרתיו לעיל. שלושתם ניספו ביחד עם משפחותיהם בשעת החיסול.

מבין הפלוצקאים ראוי להזכיר את שמה של ד"ר סלה קרונגולד, נכדתו של משה וסרמן. היא, הוריה וצ׳סלב מרגוליס עם אשתו ובתם, היו מתגוררים בגטו בשכנותי ביחד עם ד"ר יאנוש קורצ׳אק. המשפחות קרונ־גולד ומרגוליס סבלו בגטו ממצוקה שאין לתארה. עשינו כמיטב יכולתנו כדי להקל עליהם את גורלם, אולם לא עלה בידינו הדבר, כי הם סירבו לקבל כל עזרה. אחר כך קיבלה פולה קרונגולד, הודות להשתד־לויותי, משרה של מורה לאנגלית בבית ספר מחתרתי וזה שיפר במקצת את מצבם הקשה. בכל זאת נפטר האב מרעב. שתי המשפחות הללו ניספו במחנה טרב־לינקה ונותרה רק בת אחת ממשפחת מרגוליס. שמה של ד"ר טולה קרונגולד נכלל בלוח הזכרון של החללים מבין עובדי הספריה הפולנית הלאומית בוורשה, שבה היתה מועסקת כספרנית וארכיברית עד פרוץ המלחמה.

מאורע אחר שהסעיר את הפלוצקאים בגטו היה מאסרו של זישא אדלשטיין, אשר נשלח לבית סוהר במוקוטוב בעקבות עלילה שהעלילו עליו. חודשים אחדים נעשו מאמצים רבים כדי לשחררו ועורכי־דין פולניים הצליחו לסחוט סכומים גדולים מאחיו, אולם ללא תו־צאות. לבסוף לא נודע מה היה גורלו.

נזדמן לי לעתים להיפגש ברחוב עם משה אלטברג. הוא היה ממש חידה בעינינו ולא הבינונו מה מניע אותו להיות בגטו, שהרי יכול היה בנקל להסתדר בצד ה„ארי" בעזרת שני חתניו הפולניים שהיו פרו־פסורים בעלי עמדה בתוך הציבור הפולני בוורשה ובודאי יכלו למצוא לזקן מקום מקלט בטוח. נזכר אני בפגישתי האחרונה אתו ברחוב אוגרודובה. מתחת לבית שחיו החזיק ספר וגילה לי שהוא לומד כעת אנגלית. וכשהבין ממבטי שאני תמה לראות זקן בן שמונים כמוהו החי בגטו ולומד שפה זרה, אמר: „עליך להבין שהגרמנים יפסידו את המלחמה, כי באמצעי הרצח שלהם לא יבנו את עתידם, ואז תיעלם הגרמנית ובמקומה תבוא האנג־לית. לכן יש ללמוד את השפה במוקדם..."

הקשר עם המגורשים בעיירות

הפלוצקאים בגטו וורשה שמרו כל הזמן על הקשר עם אחיהם שנשארו בעיר. קשר זה נמשך גם אחר כך כשיהודי פלוצק גורשו לעיירות שונות. המכתבים שנת־קבלו מהם הועברו לשמירה כחומר היסטורי המעיד על סבלותיהם של אחינו. באיסוף המכתבים עסק במיוחד אליהו זילברברג ואף היתה תכנית לפרסמם. ענין מיוחד היו מעוררים בנו מכתבים של חיים פלאקס ושל אחי, לייבל זילברברג. שניהם גורשו לעיירה בודזנטין שליד קילצה. במכתביהם תיארו בפרוטרוט את המצוקה האיומה שבה חיו המגורשים והודיעו על גורל משפחות שלמות שונות שניספו. מהם נודע לנו על מות שפרלינג ואשתו, שנפטרו באותו יום ממחלת הטיפוס. בדומה להם מתו מטיפוס ביום אחד גם דודי, יצחק מאיר זילברברג ורעיתו.

באחד ממכתביו ציין חיים פלאקס שהוא מכר כבר כל מה שהיה לו ולבסוף לא נשארה לו אלא החגורה ממכנסיו. אותה אין בדעתו למכור, כי לא יישאר לו על מה להיתלות...

מאחי שהיה בבודזנטין קיבלתי ידיעה אחרונה בחודש מנחם אב תש"ב (1942), כלומר, בימים כשהחל חיסולו של הגטו. הוא כתב לי שלאוזניהם הגיעו השמו־עות הנוראות על הנעשה בוורשה ולכן דעתו היא שעלי לעשות מאמץ כדי להגיע יחד עם אשתי לבודזנטין. מאז לא שמעתי ממנו דבר ורק לאחר פירסום יומנו של דוד רובינוביץ׳, שחי אף הוא בבודזנטין, התברר לי שכל תושבי העיירה היהודיים נשלחו למוות ביום כיפור תש"ג (1942).

ימי המשלוחים

כשהחלו המשלוחים הלך מספר בני עירנו בגטו והתמעט בהדרגה. בכל יום נודע על קרבנות חדשים עד שנשארו רק בודדים. מבין הראשונים שנשלחו, נוסף לאלה שכבר הוזכרו קודם, היו יעקב יוסף בורשטין וגרויברט, הרוקח. ימים ספורים קודם לכן נדברתי אתם שאעבור לדירתם ביחד עם אשתי, כי חשבנו שאצלם בטוח יותר. אולם כשהופענו בפתח דירתם, מצאנוה ריקה. תושביה היו כבר בדרכם לטרבלינקה...

כזה היה גורלם של ילדי, דודי, יצחק מאיר זיל־ברברג, ביחד עם טולה שניצר ואחיה חיים ומשפחתו. הם עבדו ב„שופ" של לנדאו, שהיה פעם עסקן ציוני ידוע, וכולם חשבו שזהו מקום עבודה „מחוסן" ביותר. והנה דווקא משם הוציאו אותם למוות.

ב„שופ" שבו עבדתי אני, אצל הופמן, היה אתי פלוצ־קאי שהיו לו מהלכים בועד היהודי ואני קינאתי בו וחשבתיו לבעל חסינות יוצאת מן הכלל. היה זה עורך־דין ניכטברגר. והנה רצה הגורל ששנינו הועמדנו בפני „סלקציה" (מיון) כשהרוצח הידוע, בראנדט, קובע מי לחיים ומי לאבדון. ובמנוד יד אחת שלח את ניכטברגר לטרבלינקה ואותי ואשתי — לחיים...

בקרב הפלוצקאים היו גם קרבנות בצד ה„ארי". אלמנתו של לייב כהן התגוררה אצל קרובי ברחוב צגלנה. בנה, שימק, ברח לצד ה„ארי" ועבד שם באיצ־טלה של פולני בקאזינו גרמני. הוא זוהה כיהודי והוצא להורג. בנו היחידי של קהת בורנשטיין נעצר באחד הרחובות של וורשה ונורה בו במקום.

באיחור־מה שמעתי על מותו של שמחה׳לה גור־

טרמן, שהיה בין חברי הקרובים ביותר בפלוצק. למדנו ביחד עברית מפי המורה האהוב שלנו, שמואל פנסון. במשך כל הזמן עלה בידו להסתתר בצד ה„ארי״, אולם כשפרץ בוורשה המרד הפולני של שנת 1944, הוא לא יכול היה לוותר על זכותו לנקום באויבינו והשתתף בקרבות. הוא נפל בשעת הקרב על כיבוש הרובע ווליה.

בהיותי בצד ה„ארי״ פגשתי פעם ברחוב את שכני לשעבר מפלוצק, ישראל גלבסקי, שהיה לפני המלחמה מנהל גימנסיה עברית במזריץ׳. פחדנו להתקרב איש לרעהו ורק כשעבר על פני הוא לחש לי מלה אחת: „פורים״ והלך לדרכו. מאז לא ראיתיו יותר. אין קושי לנחש מה הוא רצה לבטא על ידי מלה אחת ויחידה זו...

לא אוכל לשכוח את פגישתי עם פסח וולראט. היה זה עוד בגטו, בסוף שנת 1942. הפגישה התקיימה ב„שופ״ של פועלי המברשות. באותו זמן כבר תכננתי בריחה מהגטו ביחד עם אשתי. היתה בידי אז תעודה טובה מלפני המלחמה המעידה שהנני מורה בבית ספר עירוני פולני בוורשה. היות ויהודים מועטים עבדו בבתי ספר כאלה, יכלה תעודה כזאת להיות מיסמך טוב לשימוש בצד ה„ארי״ לולא שמי היהודי שצויין עליה. החלטתי, איפוא, לשנות את השם שעל התעודה ופסח וולראט לקח על עצמו לבצע את הדבר, כי הרי אמן היה. הוא ניסה להרחיק את השם בעזרת חימיקלים שונים, אולם קרה אסון ובמקום נשארו כתמים רבים. בכל זאת רציתי לשלם לו בעד טירחתו, אלא שהוא סירב לקבל ממני פרוטה ורק ביקש שאם אשאר בחיים אקח על עצמי לספר על סבלותיהם ומותם של אחינו הפלוצקאים. והנה מקיים אני בזאת את הבטחתי שנתתי לו כמיטב יכולתי וכפי שנשתמרו הזכרונות. ואגב יש לציין שכעבור שנים רבות, כשנמצאו ניירותי בוורשה, היתה גם ביניהם אותה התעודה ועתה, כשאני כותב שורות אלו, היא נמצאת בידי.

אחרי השואה

כשנגמרה המלחמה עשיתי מאמצים כדי לסייע לני־צולי פלוצק המועטים. ראיתי בזאת המשך לפעולות הועד הפלוצקאי בגטו וורשה. בהיותי מכהן בתפקיד מזכיר כללי של ועד הקהילות בוורשה, השתדלתי להמציא עבודה לבני עירנו. פלה רביצקה וחנה בורנשטיין עבדו כמזכירות במשרד שלנו וסילוין פביאן היה מנהל החשבונות.

קטן היה מספר הפליטים בפלוצק עצמה ובכל זאת קיבלו סיוע כאילו היתה קיימת שם קהילה של ממש. חשנו רגשי חובה מיוחדים לעיר מולדתנו ולשרידי תושביה היהודיים ובמיוחד לאלפרד בליי, ישראל גרשון בורשטין ומאיר קניגסברג, שעשו מאמצים כדי להחיות מחדש את פלוצק היהודית.

ברבות הימים נותק החוט המשולש, הקשר הלך ונחלש והרגשות שפיעמו בלב הוחנקו, כי לא היה עם מי לשוחח עליהם.

ולבסוף, כאפילוג של דברים עצובים אלה, ראוי שיסופר עוד מקרה שיש בו משהו מהקו שאיפיין את עדת פלוצק הקדושה:

בקיץ שנת 1946 קיבלתי לפתע מכתב דחוף מאלפרד בליי שבו הוא מבקשני לבוא, כי נמצאו אוצרות חבויים. מיד שמתי הצדה כל דבר אחר ויצאתי לדרך.

ומה הסתבר? בעלית הגג של בית המדרש הגדול שברחוב שרוקה נמצאו למעלה מעשרים ספרי־תורה וספרים רבים מספרית בית המדרש ומבתי יהודים פרטיים. התברר שביום הגירוש דאגו יהודי פלוצק להסתיר את ספרי הקודש כדי שלא ייטמאו על ידי הרוצחים. בין הספרים מצאתי גם פרוכת מיוחדת שהש־תמש בה סבי, ר׳ שמעון ז״ל, בעת טקסי ברית־מילה שהוא היה עורך.

לאחר זמן־מה נשלחו הספרים לישראל. את הפרוכת של סבי אני שומר לעצמי עד היום הזה.

פרופ׳ ארתור בר

נמלט מצפרני המוות בטרבלינקה

היה זה בסוף חודש אוגוסט, או אולי בתחילת ספטמבר 1942. עבדתי אז כרופא היחידי בגיטו פלונסק ובסמכותי היה גם הטיפול הרפואי באוכלוסיית הגיטאות של נובי־דבור, נובה־מיאסטו וצ׳רבינסק. הורי והורי אשתי, אחיה ואחותי עם בעלה וילדם, שגורשו מפלוצק, התגוררו בוורשה. מזה מספר חדשים נותקה ההתכתבות אתם ולא ידענו עליהם דבר. עובדה זו הסעירה אותנו ביותר, כי בגיטו שלנו הופצו על ידי מישהו שמועות משמועות שונות, שאם־כי לא היו מהימנות, הן עוררו בנו דאגות חמורות.

כבכל קיץ, ביצענו בגיטו זריקות חיסון נגד טיפוס ובכך עזרה לי, כרגיל, אשתי בעמדה לצדי בבנין בית הכנסת הישן, שהפך להיות בית־מרחץ ציבורי. לפתע יצאה משורת האנשים המחכים בתור לקבל את החיסון ילדה אחת. היא התקרבה אלי ולחשה לי שראש המשטרה היהודית שלח אותה להודיע על בואו לגיטו של אדם הטוען

כי הוא אחי אשתי. הסודיות שאפפה מסירת ידיעה זו היתה ברורה לי, כי הרי בהתאם לפקודת השלטונות הגרמניים צפוי היה עונש מוות לשומר שער הגיטו המתיר ליהודי זר להיכנס. אותו עונש היה חל גם על משפחה יהודית שהעיזה לאכסן בדירתה אדם הבא מחוץ לגיטו. בכל זאת יש לציין שבגיטו שלנו היו מסתתרים יהודים אחדים מהגיטאות הקטנים שחוסלו על־ידי הגרמנים, שכן הימצאותם מחוץ לגיטו היתה בחזקת מוות בטוח. זכורני שבגיטו פלונסק הסתתרו בורחים אחדים מגיטאות קולו, גומבין ומעיירות אחרות.

מובן מאליו שהידיעה זעזעה את שנינו ומיד רצנו למטה המשטרה בהשאירנו את המשך החיסון לאחות ולפלדשר. וכך כעבור שנייה נעמדנו פנים־אל־פנים עם יוזק שאילולא ידענו מי עומד לפנינו לא היינו יכולים להכירו. בהיותו עטוף בסמרטוטים, עם פניו האפורות, עורו המקומט כשל זקן מופלג, עיניים לוהטות מהחום הגבוה, היה עושה רושם של בר־מינן.

ואז שמענו מפיו לראשונה את השם שאחר־כך הקפיא את הדם בעורקינו במשך שנים רבות, שם־סיוט שהיום מסמל הוא את סבלי הגיהנום של מיליוני יהודים והנהו סימן־היכר נצחי לאכזריותו, בהמיותו ושפלותו ללא־תקנה של העם הגרמני: ט ר ב ל י נ ק ה.

„טרבלינקה״ — פסל־אבן — פרופ׳ א. בר

„טרעבלינקע״ — שטיין־סקולפטור פון פרופ׳ א. בער

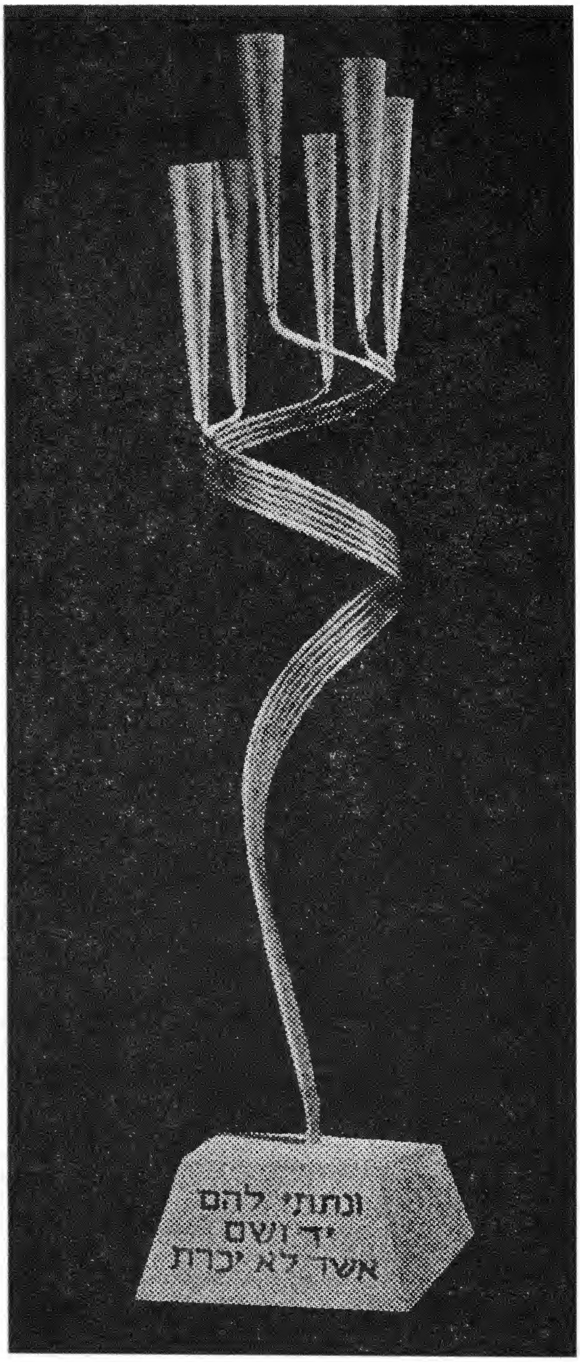
"Treblinka" — Sculpture in stone by Prof. A. Ber

עלה בידיו להימלט משם כששאיפתו היחידה להגיע אלינו ולמסור לנו שהורי, אחותי עם בעלה וילדם, הוריו, הורי אשתי — הושמדו כולם באכזריות קיצונית באותו מקום זוועה ועינויים. בהיותו עלם צעיר וחזק הפרידוהו מאחרים והסיעוהו למחנה עבודה טרבלינקה, שם עסקו האסירים בכריתה והטענה של עצי הסקה למשרפות הסמוכות. מעלות השחר עד שעה מאוחרת בלילה אולצו לעבוד תוך ריצה מתמדת, מוכים ללא הרף על־ידי הנוגשים הגרמניים. לבליעת מרק דליל שהוכן מעלי קוצים היו נותנים להם שהות של 5 דקות. למרות שכולם סבלו משלשולים קשים, אסור היה ללכת לבית־שימוש אלא לפי היתר מיוחד. אין פלא, איפוא, שכולם הצחינו וכוסו בפצעים בכל חלקי גופם. כל כמה ימים היו רבים מהם נשלחים לחדרי הגזים ובמקומם הובאו חדשים. גם יוזק הגיע חיש מהר לאפיסת כוחותיו ואז, בשעת מיפקד־ערב איחר בשנייה אחת בהורדת הכובע מראשו כשהושמעה הפקודה. מיד קיבל מכת מגלב בראשו וציוו עליו לעלות לקרון עם העצים המיועדים למשרפות. כעבור שנייה זזה הרכבת. הפסים הובילו דרך יער עבות ויוזק ידע שזוהי דרך המובילה לקראת מוות בטוח. „אם כך, מוטב שאמות ביריה״ — הרהר בלבו, וקפץ למטה מהרכבת הדוהרת. באותו רגע פתחו עליו באש מקלעים, אולם מאחר שזה אירע בסיבוב, לא השיגוהו הכדורים. אחרי קילומטרים של ריצה מטורפת הגיע לבקתת שומר היער. שם נתנו לו אוכל ושלחוהו. אלינו בא חולה קשה כשמאחוריו תלאות אין־ספור.

עוד הצלחנו, עד יום חיסול הגיטו בפלונסק, לטפל בו במשך מספר חודשים ולהעמידו איכשהו על הרגלים.

יוסף־יוזק פישמן (מקובסקי), יליד פלוצק, הוא מחבר ספר רב־מכר בשם „Wehrmachtsgefolge" („שרת בצבא הגרמני״), שהופיע במספר מהדורות בפולין ותורגם לגרמנית וצרפתית („Les Colonnards"). בספר זה הוא מתאר את קורותיו המדהימים בתקופת השואה. אחרי שברח מטרבלינקה הוא הצליח להימלט גם מ„האקציה״ של חיסול הגיטו בפלונסק, הגיע לוורשה והסתתר בצד הארי. כעבור זמן־מה נרשם במשרד תעסוקה גרמני ונשלח לצוות עבודה ביחידת צבא גרמני. במדי חייל הצליח לעבור כמעט בכל אירופה הכבושה והיה עד למעשי זוועה רבים של הגרמנים. הוא מתגורר בפולין ועובד במקצוע הווטרינריה שאותו למד לפני המלחמה.

יזכור

יזכור אלהים את נשמות אחינו בני ישראל, חללי השואה וגבוריה, נשמות שש מאות רבבות אלפי ישראל, ובתוכם רבבת יהודי קהילת פלוצק, שהומתו ושנהרגו ושנחנקו ושנקברו חיים, ואת כל קהילות הקודש שנחרבו על קדושת השם.

יזכור אלהים את עקדתם עם עקדת שאר קדושי ישראל וגבוריו מימי עולם ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו. ינוחו בשלום על משכבותם ונאמר אמן.

נזכור בכאב ובחרון את נשמות אחינו ואחיותינו הקדושים והטהורים שנפלו בידי מרצחים טמאים נטולי צלם אלהים.

נזכור את היהודים הפשוטים ואת בחירי התרבות, תפארת האדם, מזקן עד ילד, הישרים והיקרים, בעלי צדקה וגמילות חסדים, אהבת הבריות ומסירות נפש.

נזכור את החלומות, התקוות ומשאות הנפש, את השאיפות הרמות, את אהבת העם ואהבת ארצנו, את האמונה והגבורה, את השנאה והבוז לרוצחיהם.

נזכור את בתי הכנסת ובתי המדרשות, את מוסדות הצדקה והחסד, את בתי־הספר והספריות, את כל בית ארגון ציוני ותרבותי שהיה קודש לעבודת העם.

נזכור את כולם, שנשמדו ונגדעו ונהרסו ונחרבו בידי זדים מטורפים וטמאי־נפש, נזכור — ל א נ ש כ ח!

(אבא קובנר)

אדלברג יצחק והמשפחה
אדלר נטע
אדלשטיין דוד
אדלשטיין יוכבד
אדלשטיין אירקה
אהרונוביץ דוד
אהרונוביץ אסתר־זיסל
אהרונוביץ זאב־וולף
אהרונוביץ מלכה
אַואר רוזה
אַואר שייה
אוגורק רבקה
אוגורק מאיר
אוגורק למל
אוכוטניק טובה
אוכוטניק שמואל־הרש
אולשניק אברהם
אוסטרובר נתליה
אוסטרובר הנרי
אוסטרובר רוטה
אוסטרובר (לאסק) שרה־רחל
אוסטרובר (בורנשטיין) דבורה
אוסטרובר אלכסנדר
אושר גוטה
אטינגר מנחם
אטינגר אסתר
אטינגר מניה
אטינגר ברוניה
אטינגר מלכה
איזריילוביץ יוסף
איזריילוביץ טלצה־איטה והמשפחה
אייבשיץ (פרנקל) גניה והמשפחה
איידלברג מרדכי־דב
איידלברג פייגל
איידלברג מנחם והמשפחה
איידלברג אהרון־דוד והמשפחה
איידלברג הדסה
אייזיק יעקב
אייזיק (רובין) בלה
אייזיק לובה

אייזנברג דוד
אייזנברג (שטשיגלסקה) דורה
אייזנברג בת־שבע־סבינקה
אייזנברג משה־מוריץ
אייזנברג (קאראסק) סלה
אייזנברג מירקה
אייזנברג הניק
אייזנברג מאקס
אייזנברג (ווינשטיין) אנדז׳יה
אייזנברג טולה
אייזנברג חיה־הלה
אייזנברג ישעיה־יונה
אייזנברג לובה־רחל
אייזנברג אברהם
אייזנברג שושנה (רוז׳קה)
אייזנברג לייב (ליאון)
אייזנברג (שימנסקי) הניה
אייזנברג אלעזר
אייזנברג (פרנקל) רבקה
אייזנברג משה
אייזנברג רומה
אייזנברג חיים
אייזנברג גיטל
אייזנברג לייב
אייזנברג שייע
אייזנמן ברל
אייזנמן רחל
אייכלט פנחס־לייב
אייכלט תמרה
אייכלט הינדה
אילובר נחה
אילובר רחל
אילובר ראובן
אילוברביילה
אילובר דוד
אילובר רומה
אילובר חיים־לייב
אילובר שרה
אילובר ישראל
אילובר מרים

אילובר יעקב
אילובר שרה (סלקה)
אילובר פלה
אילובר סימה
אילובר אסתר
אילובר מנדל
אימבר (פלונסקר) אסתר
אימבר בנימין־זאב
אינוברוצלבסקי יצחק
אינוברוצלבסקי מאשה
אינוברוצלבסקי יעקב
אינוברוצלבסקי איטה
אינוברוצלבסקי שרה
אינוברוצלבסקי שלמה
אינוברוצלבסקי חיה
אינוברוצלבסקי גולדה
אינוברוצלבסקי ליפשה
אינוברוצלבסקי מרים
אינוברוצלבסקי פרידה
אינוברוצלבסקי הניה והמשפחה
אינוברוצלבסקי חיים והמשפחה
אינוברוצלבסקי יעקב והמשפחה
אינוברוצלבסקי מרדכי
אינוברוצלבסקי לאה
איינפלד אלחנן
איצקוביץ משה
איצקוביץ הרש
איצקוביץ רייצה
איצקוביץ מיכאל
איצקוביץ דינה
איצקוביץ חיה
איצקוביץ מרדכי
אלברג אפרים־דוד ואשתו
אלברג יוז׳ק
אלברג יוסף
אלברג מוניק
אלטברג משה
אלטמן דוד־שלמה
אלטמן דבורה
אלטמן זיסקינד
אלטמן מנשה
אלטמן יעקב־שלום
אלטמן צפורה
אלטמן נח

אלטמן (פוקס) פרניה
אלטמן יוסף־חיים
אלטמן (זילברניק) צלינה
אלטמן טוביה
אלטמן מאיר־וולף והמשפחה
אלטמן חיים
אלטמן צשה
אלטמן רחל
אלטמן (אֲודיט) מרים
אלטמן חיים
אלטמן צביה
אלטמן בלה
אלטמן (הולנדר) טולה
אלטמן היצה
אלטמן יצחק
אלטרוביץ׳ צ׳רנה
אלטרוביץ׳ אליהו
אליאש לייזר
אליאשביילה
אליאש מלך
אליאש שרה
אליוביץ יחיאל־מאיר (מאקס)
אליוביץ׳ (פרנדלר) סטפה והבן
אנשולובסקי משה־יחזקאל
אנשולובסקי רוזה
אנשולובסקי (אסקנס) צשה
אסנטה יצחק־מאיר
אסנטה מרים
אסנטה חיה
אסנטה אברהם
אסנטה איטה
אפשטיין הנריק
אפשטיין (פרידנסון) לודביקה (שרה לאה)
אפשטיין זופיה
אקאווייץ מוריץ
אקאווייץ (שטשיגלסקה) סלקה
אקאווייץ סאמק
אקאווייץ יוסף־יוזיק
אקאווייץ סבינקה
אקאליצא יחיאל־מאיר והמשפחה
אקאליצא פייגה־רחל והמשפחה
אקאליצא אלעזר
אקאליצא רבקה
אקאליצא יהודה־משה

אקאליצא דבורה
אקאליצא שמואל־וולף
אקאליצא נפתלי־אריה ואשתו
אקאליצא צפורה
אקאליצא הניק
אקאליצא צפורה־ציפה
אקוויה גרשון
אקוויה נחום
אקוויה צשיה והמשפחה
אוקס שרה
אוקס מרים־פרידל
אוקס אסתר
אוקס זכריה
אוקס ישעיה־וולף
אקסמיט פריבה
ארבייטר הירש־יצחק
ארבייטר הגר
ארבייטר יוסף
ארבייטר אלק
אש הרש־נתן
אש רבקה־ראצה
אש אברהם
אש יצחק
אש הינדה
אש אננה
אשכנזי יהושע
אשכנזי יצחק
אשכנזי יעקב
אשכנזי בת־עמי
אשכנזי ישעיה
אשכנזי גניה
אשר ישראל
אשר חנה
אשר מרדכי

באראן לייב
באראן רחל
באראן אליהו
באראן יחיאל־מאיר
באראן (צוקר)
באראן אסתר
בארון שאול
בארון (פלאקס) דינה וילדיהם

בארון אברהם ומשפחתו
בוגאץ׳ ראובן
בודניק משה
בודניק סלה
בודניק (טרנספורט) פייגה
בוך משה
בוך בנימין
בוך בריש
בוך הלה
בוכמן פנחס
בוכמן גולדה־רייזל
בוכמן פייבל
בוכמן יששכר־בר
בוק דוד
בוק (פרבה) פרניה והבת
בוקשטיין חנקה
בורישאק הרש־יואל
בורישאק צירל
בורישאק לוניה
בורישאק יחיאל
בורישאק אהרון
בורישאק חנה
בורישאק שלמה
בורישאק לאה
בורישאק חוה
בורישאק חיים־שלמה
בורישאק שיינה־הנה
בורנשטיין פסה
בורנשטיין מרכוס
בורנשטיין סלה
בורנשטיין חנוך
בורנשטיין נעמי
בורנשטיין יצחק
בורנשטיין קהת
בורנשטיין וולף
בורנשטיין אסתר
בורנשטיין פייגה
בורשטין עזריאל
בורשטין (קוצ׳ינסקי) ציפה
בורשטין פייגה
בורשטין ברל
בורשטין סבינה
בורשטין מאיר והילדים
בורשטין לייב

בורשטין (נורדנברג) רוזה
בורשטין רבקה ובתם
בורשטין יעקב־יוסף ואשתו
בורשטין עזרא־הרש
בורשטין אברהם
בזורא פישל ואשתו
בזורא ליפא
בזורא שמואל
בזורא אברהם
בזורא מניה
בזורא מנדל
בז׳זינסקי־ז׳לז׳ניאק יהודית
בז׳זינסקי בנימין
ביאטוס משה
ביאטוס חיה־שרה
ביאטוס טובה
בייבוק הרש־נוח
בייבוק (וורשבסקה) אסתר
בייבוק מריסיה
בירנצווייג (ליסר) מרים והמשפחה
בלומרט הרש־יואל
בלומרט הלה והמשפחה
בלומרט משה
בלמן אהרון
בלמן־אוז׳ארוב לאה
בנט פישל
בנט (גייזלר) פסיה
בנט פנחס
בנט אסתר
בנקיים (שניידר) סלה
בר יחזקאל
בר (וויינרייך) דורוטה
בראון ישראל
בראון חנה
בראון מרדכי
בראון בלומה
בראון ליבה
בראון איידל
בראון אלה
בראון יואל
ברגסון יעקב־דוד
ברגסון (וויינגולד) איטה
ברגסון משה־לייזר
ברגסון גרשון

ברגסון לובה
ברוזדה שרה־מרים
ברוזדה תאופילה
ברוורמן יחזקאל
ברוורמן (לרמן) רחל
ברוורמן מרים
ברומברג וויטולד
ברומברג (זלוטניק) חנקה
ברומברגר ד״ר הנריק והמשפחה
ברומברגר מריאנה
ברומברגר יולק
ברז׳צינסקי (נארווה) גיטל והילדים
ברז׳צינסקי לאה
ברי אברהם־חיים
ברי אלקה
ברי ישראל־יוסף
ברי מאיר
ברי פנחס
בריגרד לייזר והמשפחה
בריגרד (בומזון) דורה
בריגרד אירקה
בריל מניה
ברלנד גנדל
ברלנד חיים
ברלנד אפרים
ברלנד שרה
ברלנד מיכאל
ברלנד סטלה
ברלנד אטה והמשפחה
ברלנד רבקה והמשפחה
ברמן (ברגסון) פלה
ברמן שמואל
ברמן אסתר
ברמן הינדה
ברמן צירל־רבקה
ברמן שאול
ברמן שרה־רבקה
ברמן הלנה
ברמן סלק
ברמן יעקב
ברמן מרים
ברמן ישעיהו
ברמן מיכלה
ברמן מינדל

ברמן לאה
ברמן יוכבד
ברמן מניה
ברמן צירל
ברמן יהודה
ברמן (וויינגולד) הנה
ברמן חנקה
ברמן אסתר
ברנשטיין יצחק
ברסלר סלומון
ברסלר (גרונוולד) טאובה
ברסלר אדם
ברקוביץ אברהם
ברקוביץ הינדה
ברקוביץ יצחק
ברקוביץ רייזל
ברקוביץ ישראל
ברקוביץ (ויסלה) משה והמשפחה
ברקנפלד יחיאל והמשפחה

גוזיק סנדר־סטשק
גוזיק (אקאליצא) רוז׳קה־רחל
גוטמן חיים
גוטמן ליבה
גוטמן יעקב
גוטמן יוסף
גוטמן נתן
גוטרמן אימקה
גוטרמן יעקב
גוטרמן שרה
גוטרמן יצחק
גוטרמן גרשון
גוטרמן אנקה
גוטרמן יוסף
גוטרמן ליבה
גוטרמן שלמה
גוטרמן שמחה
גוטרמן ירחמיאל
גוטרמן (זילברברג) אנדז׳יה
גוטרמן שלמה
גוטרמן יוסף
גוטרמן (זילברברג) חנה
גוטסגנאדה מיכאל־חיים

גוטסגנאדה חייקה
גוטקינד ארנה
גולד חיים־זלמן
גולד מאיר
גולד אסתר־מלכה
גולד אברהם
גולדברג (רוסאק) קרולה
גולדברג אברהם
גולדברג יצחק
גולדברג מרים
גולדברג רחל
גולדברג בנימין־וולף
גולדברג מינדל
גולדברג מרים (מניה)
גולדברג חנה
גולדברג פסה
גולדברג ניסן
גולדברג בלומה
גולדברג יצחק
גולדברג רחל
גולדברג צשיה
גולדברג יעקב
גולדברג הרמן
גולדברג (פישמן) רגינה
גולדברג דורה
גולדברג זושיה
גולדברג (רוטקופף) פרידל
גולדברג יהושע
גולדברג משה
גולדברג שלמה
גולדברג הינדה
גולדברג אדם
גולדברג לאה
גולדה פייבל
גולדה גיטל
גולדה מרדכי
גולדמן אברהם־יצחק
גולדמן חנה־מרים
גולדמן ישראל
גולדמן ירחמיאל־אשר
גולדמן וולף
גולדמן רבקה
גולדמן אסתר
גולדמן מלכה

גולדמן שמעון
גולדמן מאיר
גולדמן (זווירק) שרה
גולדמן הלנה
גולדפרב (ברגסון) חנה
גולדקינד אדם
גולדקינד (צ'וסנק) רגינה
גולדקינד אניה
גולדקינד אריה (אריוש) ואשתו
גולדקינד אולש
גולדקינד ווישו
גולדקינד מיכאל
גולדקינד מרדכי
גולדרייך איטה
גולדרייך אהרן
גולדשידט לאה והמשפחה
גולדשידט וולף
גולדשידט גולדה והמשפחה
גולדשידט אפרים
גולדשידט רייזל והמשפחה
גולדשטיין פבל
גולדשמידט ישעיהו
גולדשמידט וולף
גולדשמידט (קרבר) גולדה והמשפחה
גומבינר מאניה
גומבינר דורה
גומבינר איצק
גונסקי יוסף
גונסקי (וויסלה) יוכבד
גונסקי לאה
גונסקי הלה
גונסקי פרידה
גונסקי סימה
גונשר יצחק
גז'בין אליהו־לייב
גז'בין שרה־רחל
גז'בין לאה
גז'בין איטה־רבקה
גטליכרמן יואל
גטליכרמן שרה
גטליכרמן טובה
גייזלר קופל
גייזלר שמעון
גייזלר (וינוגרון) ביילה

גייזלר אברהם
גייזלר פלה
גייסט יוסף־הירש
גינזבורג ברוך
גינזבורג חנה
גינזבורג רוז'קה
גינזבורג הינדה והבן
גלאנץ רבקה
גלאשניק יואל
גלבסקי יוסף
גלבסקי שרה־רבקה
גלבסקי ישראל (יז'יק)
גלבסקי מרדכי
גלבסקי אהרן (ארטק)
גלברט יוסף
גלברט גלה
גלברט רוזה
גלברט מרדכי
גלברט ראובן
גלברט רשה
גלברט שמחה
גלברט אברהם
גלברט זישה
גלברט קרוזה
גלברט ברוך
גלברט מניה
גלברט פלה
גלברט יוסף והמשפחה
גלברט זיסלה והמשפחה
גלובוס משה־יעקב
גלובוס מרדכי
גלובוס פנחס־הרש
גלובוס דבורה
גלובוס בלקה
גלובוס מינדלה־מניה
גלובוס מארק
גלובוס אננה
גלובוס בסיה
גלובוס מרדכי
גלובוס אירקה
גלובינסקי יעקב־יוסף
גלובינסקי ירמה
גלובינסקי מנחם
גלובינסקי טאובה

גלובינסקי זלטה
גלובינסקי פרל
גלובינסקי מרדכי־מייטק
גלובינסקי יעקב
גליבטר יוסקה
גליבטר אברהם
גליבטר לייב
גליבטר רויזה
גליבטר פנחס
גליבטר שלמק
גליבטר משה־מרדכי
גליבטר פנחס
גליבטר שלמה־יוסף
גליבטר רחל
גליבטר חנה
גליבטר (ליכטמן) אסתר
גמפל פנחס
גמפל רבקה
גמפל הרש
גמפל יוסף
גמפל רוזה
גצל צשיה
גצל ברוניה
גצל בסיה
גצל חנינא
גצל (פלוצר) גולדה
גצל ברוניה
גצל חייקה
גצל איטקה
גצל דוד־וולף
גראבמן חונא
גראבמן אסתר
גראבמן אברהם
גראבמן בינה
גראבמן ישראל
גראבמן שרה
גראבמן שאול
גראבמן פייגה
גראבמן מרדכי
גראבמן צ׳רנה והילדים
גראבמן יעקב
גראבמן זוסיה והילדים
גראבמן צשיה
גראבמן הלה

גראבמן רבקה
גראבמן מייטק
גראבמן הלה
גראוברד נתן
גראוברד (ברוזדה) צציליה
גראוברד שאול־יהושע
גראוברד אלכסנדר
גראוברד שלמה (סטפק)
גראוברד (זורסקי) מרים
גראוברד אינה
גראוברד שלמה
גראוברט יעקב
גראנאט לייזר
גראפמן שמעון
גראפמן שמואל
גראפמן גיטל
גראפמן דבורה
גראפמן ישראל והמשפחה
גראפמן חנא
גראפמן איטה
גראפמן שלמה
גראפמן פרידה
גראפמן לאה
גראפמן ישראל
גראפמן שרה
גראפמן משה
גרוב מאיר־יוסף
גרוב (פפיירצ׳יק) פראדל
גרוב שלמה־חיים
גרויברט משה
גרויברט (גינזבורג) לאה
גרויברט פינק
גרויברט אברהם
גרויברט לייבל
גרויברט (קרישק) מרים
גרויברט משה
גרויברט אפרים
גרויברט אברהם
גרויברט (רנדרצ׳יק) מריה (מלכה)
גרויברט הלן (הדסה)
גרויברט יעקב
גרויר (נידז׳ווידז׳) חיה והמשפחה
גרוסמן קלמן
גרוסמן פרל

גרוסמן בשיה
גרוסמן יהודה
גרוסמן שמאי
גרוסמן רניה
גרושקא לייבוש
גרושקא גרונים
גרושקא בלומה
גרטנר אברהם ואשתו
גרינבוים גדליה
גרינברג יוסף
גרינברג (פינקלשטיין) סלבה
גרינברג שיינדל
גרינברג ליאון
גרינברג רוזה
גרינברג אלכסנדר
גרינברג מנחם
גרינשפאן משה
גרינשפאן רויזה
גרינשפאן לייזר
גרינשפאן יצחק־מאיר
גרינשפאן (שמיגא) לובה־ראצה
גרינשפאן אברהם
גרינשפאן משה
גרמאן אברהם ומשפחתו
גרמאן יצחק־לייב
גרפינקל (פרלמוטר) גנה
גרפינקל אלה
גרפינקל יוסף

דאך יצחק־יעקב (איציק)
דאך (ספקטור) מינדל
דאך עקיבא
דאך לייב (ליאון)
דאך (ברקנפלד)
דורמבוס (פוקס) רבקה
דורמבוס־ווילקוביץ שרה

הברמן יצחק
הולצמן אברהם
הולצמן פסה
הולצמן לייזר
הולצמן דוד

הולצמן רייזל
הולצמן לייזר־יעקב
הורוביץ דב־בר
הורוביץ (פינקלשטיין) רוחמה
הורוביץ ראובן
הורוביץ מנדל
הורוביץ אסתר
הורוביץ (צימבלר) יטקה והמשפחה
הזן יעקב מנחם־מנדל
הזן (שפירא) חנה
הזן לוי (ליאון)
היפשמן (קרישק) מניה
היפשמן שמעון
היפשמן דוד
המבורגר הירש־חיים
המבורגר (שלזינגר) אסתר־סרנצה
המבורגר לובה
המבורגר טובה
המבורגר רחל
הנדלאז' לייבל
הנדלאז' גיטל
הרשקוביץ צדוק

ווארלאט פסח והמשפחה
ויגדור סלק
ויגדור נדז'יה
ויגדור קלמן
ויגדור סימה
ויגדור רוזה
וויגודזקה (קובלסקה) מניה
ווידבסקי אברהם
ווידבסקי (שטרן) דינה
ווידבסקי שרה
ווידבסקי נתן
ויור והמשפחה
ויטבורניק יצחק
ויטבורניק אדלה
ויטבורניק לאה
ויטבורניק יוסף
ויטבורניק יהודית
ויטבורניק רחל
ויטבורניק יהודה־משה
ויטבורניק רחל

ווייס נטע־יוסף
ווייס (פלוצר) יהודית
ווייסבלט (פינקלשטיין) סבינה
ווייסמל יעקב־הירש
ווייסמל (קרישק) מאשה והילדים
ווייסמל מאיר וולף
ווייסמל גנגדל
ווייסמל לייב
ווייסמל משה־יואל
ווייסמל (שלדוב) זלדה
וויינברג זישא־זאב
וויינגרם והמשפחה
ווייצמן מאיר
ווייצמן שמחה
ווייסלה ישראל
וילנסקי שלמה והמשפחה
וילנסקי (שיינוואלד) שרה
וילנסקי צבי (הרש)
וינוגרון הרש־אליעזר
וינוגרון זליג
וינוגרון הניק
וינטר ברל ואשתו
וינטר אברהם
וינטר אסתר
וינר שלמה
ווארשבר הרש
ווארשבר (לאוטנברג) ביילה
ווארשבר יוסף
ווארשבר (שקלרק) פייגה
ווייספטר (לבנדיגר) הלה
וויינגולד שיינה־מלכה והמשפחה
ווירבה חיים
ווירבה שרה
ווירבה אברם
וישינסקי (ז׳ילונקה) לאה
וישינסקי (אורבך) איידל
וווישינסקי יצחק־יעקב
וווישינסקי רוזה
וווישינסקי אברהם
ולדמן אברהם
ולדמן (זווירק) חנה־רבקה
ולדמן פישל
ולדמן עדה
ווסולק חיים משה־צבי

ווסולק (זילברשטיין) גיטל
ווסולק לובה
ווסולק איטה
וסרמן (אוסטרובר) נטליה
ווסרמן הנריק
ווסרמן רות
ווסרמן מייטק
ווסרמן (נורדנברג) ידביגה
ווסרמן אליעזר־לוי
ווסרמן (הורוביץ) חוה
ווסרמן משה
ווסרמן דבורה
ווסרמן חיים־יוסף
ווסרמן שיינה
ווסרמן נתן
ווסרמן רלה
ווסרמן ריטה
ווסרמן אברהם
ווסרמן סלקה
ווסרמן לוניה
ווסרמן ברוניה
ווסרמן פלה
וסרמן מאיר ואשתו
וסרמן ליבר (ליאון)
וסרמן (צימבלר) שרה והמשפחה
וסרמן (רוזנטל) סלה והמשפחה
וסרמן נפתלי
וסרמן לאה
וסרמן סלקה
וסרמן אברהם־בר
וסרמן פולה
וורובלבסקי פסה
וורובלבסקי אנשל והמשפחה
וורשביאק פייגה
וורשביאק פרידה
וורשביאק־רובינשטיין נחמה
וורשביאק אלתר
וורשביאק ברכה
וורשביאק גולדה
וורשביאק שפרה
וורשביאק שמואל
וורשביאק שבע
וורשביאק גולדה
וורשביאק אברהם

וורשביאק שרה
וורשביאק יצחק
וורשביאק גולדה
וורשביאק שרה
וורשביאק משה־מנדל
וורשביאק אטקה
וורשביאק הלה
וורשביאק נחום־ישראל
וורשביאק לייבל
וורשביאק יהודה־אריה
וורשביאק אסתר
וורשביאק (מאנצ׳יק) לוציה
וורשביאק פרידה
וורשביאק איטה
וורשביאק גדליה
וורשביאק מיורק
וורשביאק מרדכי (מוטק)
וורשבסקי יקיר והמשפחה

זאווירוכה יעקב והמשפחה
זגאל אלתר
זווירק יעקב־חיים
זווירק דוד
זווירק חיה
זווירק לובה
זיידה חיה
זיידה בלה
זיידה רבקה
זיידרמן שלמה־לייב
זיידרמן חנוך
זיידרמן אהרן־יהודה
זייונץ מרדכי
זייטמן הרש
זייטמן ראשקה
זייטמן הניה
זייטמן נתק
זייטמן אידק
זייטמן ברוניה והמשפחה
זיינוועל טויבה
זיינוועל אברהם
זיינוועל דוד־יהודה
זילבר חיים
זילבר מרים

זילבר שמעון
זילבר פנחס
זילבר נתן
זילבר ברוך (ברנרד)
זילברג סלומון
זילברג יוז׳יק
זילברג אברהם־משה
זילברברג אליהו
זילברברג (הולצברג) הינדה
זילברברג־ברנוביץ הלנה
זילברברג־בייראך רוזה
זילברברג מיכאל
זילברברג נתן
זילברברג (וסרמן) יהודית־ידז׳יה
זילברברג שולמית־סולנקה
זילברברג ליאון
זילברברג (אנשולובסקי) פלה
זילברברג אהרן
זילברברג יעקב
זילברברג נפתלי־לייזר
זילברברג שרה
זילברברג אליהו־וולף ואשתו
זילברברג מיכאל
זילברברג שולמית
זילברברג (זבער) פישל
זילברברג (בנדר) סטניה
זילברברג הרש־ראובן
זילברברג יצחק־מאיר
זילברברג (סוחצ׳בר) דבורה
זילברברג טובה־אסתר
זילברברג חיים
זילברברג אליהו
זילברברג שמואל
זילברברג נפתלי
זילברברג ביילה
זילברברג מיכאל
זילברברג דבורה
זילברברג שמואל
זילברברג אהרון
זילברברג טובה
זילברברג מנדל
זילברברג (צ׳וק) מניה
זילברברג יהושע
זילברברג חסקל

זילברברג זלדה
זילברברג הנה־רחל
זילברברג הינדה־מכלה
זילברברג שמואל־יונה
זילברברג לייבל
זילברברג פישל־גרשון
זילברברג ברוך־יעקב
זילברברג פישל
זילברברג (לומסקה) סלומאה
זילברברג אדלה
זילברברג אסתר
זילברברג ישראל
זילברברג (פלידרבלום) מלכה
זילברברג רגינה
זילברברג אדז׳יה
זילברמן יצחק
זילברמן משה
זילברמן יעקב
זילברמן איטה
זילברמן שרה
זילברמן דורקה
זילברשטיין (זילברברג), בעלה והילדים
זילברשטיין פאלק
זילברשטייןביילה
זילברשטיין איטה־חיה
זילברשטיין יוכבד
זילברשטיין מלכה
זילברשטיין צביה
זילברשטיין משה
זילברשטיין ישראל
זילברשטיין לאה
זימן חיים
זימן חנוך (הניק)
זימן (קרישק) וילדים
זיסלנדר מינה
זיסלנדר אברהם
זיסלנדר ישראל
זיסלנדר שרה
זיסקינד מ.
זלבר יצחק
זליגמן דוד (דודק)
זליגמן (שכטמן) מדז׳יה
זליגמן יעקב והמשפחה
זליגמן (קובלסקה) פמה

זליגמן יעקב
זליגמן יוז׳ק
זלצברג הרמן
זלצברג (לקס) שרה
זלצברג ליאוקדיה
זלקוביץ ברוך והמשפחה
זנדברג דוד
זנדברג גולדה
זנדברג בלומה
זנדברג שמואל־אברהם
זנדברג יהודית
זנדר משה
ז׳ולטק (וינוגרון) פלה
ז׳יכלינסקי (גרונוולד) שפרה
ז׳יכלינסקי (שוורצבורג) סימה
ז׳יכלינסקי אלז׳ביטה
ז׳יכלינסקי סטניסלב
ז׳יכלינסקי יוסף
ז׳לאזו (שניצר) שיינה־מינדל
ז׳לאזו מוטקה
ז׳לאזו הרש
ז׳לאזו אלקה
ז׳לונקה גרשון־דוד
ז׳לונקה חנה־דבורה
ז׳לונקה חיה־שרה
ז׳לונקה שפרה
ז׳לונקה זלמן
ז׳לונקה לאה־לוניה
ז׳לונקה אברהם
ז׳לונקה מרדכי־מייטק
ז׳לונקה פרדקה
ז׳לונקה סבינה
ז׳לונקה מניה
ז׳לונקה (האמר) אסתר
ז׳לונקה ברוניה
ז׳לונקה נאצ׳יה
ז׳לונקה גוטמן־מאיר
ז׳לז׳ניאק חנה
ז׳לז׳ניאק טובה
ז׳לז׳ניאק ינטה
ז׳לז׳ניאק לאה
ז׳לזני׳אק אידה
ז׳לקה דוד־שלמה
ז׳לקה חוה־לאה

ז'לקה משה־הרש
ז'לקה טובה
ז'לקה רותי
ז'לקה יעקב
ז'לקה זלמן
ז'לקה אברהם
ז'לקה איטה
ז'לקה נחום
ז'לקה טובקה
ז'לקה יוסף

חודי פייבל
חודי (דאך) זושה
חודי עקיבא
חודי דוד
חוטשר מלכה
חוטשר יצחק
חנכוביץ' דוד
חנכוביץ' גרשון
חנכוביץ' חיים־מרדכי
חנכוביץ' (צימבלר) איידל־איטה
חנכוביץ' (כהן) צפורה
חנכוביץ' אברהם־זליג
חנכוביץ' שמואל־נח
חנכוביץ' צבי
חנכוביץ' סאלק
חנכוביץ' רייזל
חנכוביץ' דינה
חנכוביץ' הינדה
חנכוביץ' ישראל־יוסף
חנכוביץ' הרש־נתן
חנכוביץ' שעיה
חנכוביץ' הרש־לייזר
חנכוביץ' ביילה
חנכוביץ' ברוך
חנכוביץ' טולה
חנכוביץ' איידל
חנכוביץ' חנה
חנכוביץ' ישראל־גרשון
חנכוביץ' סלה
חנכוביץ' לייבל
חנכוביץ'־מאליניאק

חנכוביץ' טולצה
חנכוביץ' רייצה

טאוב־ווילקוביץ ביילה
טאוב אהרן־לייב
טאוב פאלק
טאוב חנה
טאוב מניה
טאוב שמשון
טאוב צירל
טאוב ריבה
טאוב משה
טאוב רבקה
טאוב יעקב
טאוב מיכאל
טאוב מלכה
טאוב פרניה
טאוב אברהם
טאוב דב־בר
טאוב טוביה
טאוב זלמן
טאוב (אדלר) חנה־פייגה
טאוב יצחק
טאוב צירל־ביילה
טאוב פסה
טוטר שמואל
טוטר רייזל
טוטר חנה והמשפחה
טויבנפליגל הרש־מנדל
טויבנפליגל מינדל
טויבנפליגל אברהם־דוד
טויבנפליגל שרה־רבקה
טויבנפליגל ברוניה
טויבנפליגל רחל
טויבנפליגל חנה
טורז'נובסקי הרש־יעקב
טורז'נובסקי שרה
טורז'נובסקי ישראל (סרוליק)
טורז'נובסקי אדל
טורז'נובסקי רחל
טורז'נובסקי אסתר
טורקלטאוב יצחק־אליעזר

טורקלטאוב איצ'ה
טינסקי אברהם
טינסקי זלטה־רחל
טינסקי טוביה
טינסקי רלה
טינסקי שלמה
טינסקי (פריבולסקי) רוזה ובתם
טינסקי שמואל
טינסקי אליהו
טינסקי (גולדשטיין) עדית
טינסקי אלכסנדר
טינסקי־הילר מרים וילדיה
טינסקי־ז'יכלינסקי חנה וילדיה
טינסקי משה
טינסקי (גרינבוים) הינדה
טינסקי שמואל־יהודה
טינסקי מאיר
טינקה אברהם אייזיק
טינקה אסתר
טמרסון הרמן
טץ (גוטרמן) מניה
טרייטל לוי
טרנספורט יונה
טרנספורט טוביה
טרנספורט משה
טרנספורט שרה

יאגודה לייזר והמשפחה
יאגודה בן־ציון והמשפחה
יודיכט אברהם
יודיכט שרה
יודיכט סלה
יודיכט רגינה
יודיכט הניה
ינובסקי (וישינסקי) שרה
יעקובוביץ' חנה
יעקובוביץ' דורה
יעקובוביץ' אברהם
יעקובוביץ' רחל
יעקובוביץ' שרה־טולה
יעקובוביץ' פריידל
יעקובוביץ' שפרה־ביילה
יעקובוביץ' יששכר־דב

יעקובוביץ' גרשון
יעקובוביץ' שפרה
יעקובוביץ' משה
ירוזולימסקי פלתיאל
ירוחמזון שמואל
ירוחמזון ישעיה
ירוחמזון רבקה
ישייביץ עובד
ישון, משפחה
ישון זכריה

כהן תיאופילה
כהן שמואל
כהן (שרייר) הלה והילדים
כהן שלמה (סמק) ואשתו
כהן שמעון (שימק)
כהן רחל
כהן יצחק־מאיר
כהן דן
כהן טובה
כהן שרה
כהן אשר
כהנא פסה
כהנא הרמן
כהנא מרדכי
כמיעל סנדר
כמיעל חיים
כמיעל דוד
כמיעל פישל
כמיעל רויזה־לאה
כמיעל חוה
כץ (קוז'ן) הינדה־חנקה

לאניאנטר חנה־ביילה
לאניאנטר יהודה־אריה
לאניאנטר פרל
לאניאנטר־רכטמן רגינה
לאניאנטר אירנה
לאניאנטר יעקב
לאניאנטר־אולשר הלינה
לאניאנטר מירא
לאניאנטר פרדה

לאקס אברהם־דוד
לאקס (אוקרט) רוזה
לאקס גוטה
לאקס יעקב
לבנדיגר (אלטמן) רוז'ה
לבנדיגר אברהם
לבנדיגר חיים
לבנדיגר וולף
לבנדיגר משה
לבנדיגר יצחק
לבקוביץ מאיר
לבקוביץ חוה
לבקוביץ אברהם
לבקוביץ מלך
לבקוביץ מוניק
לבקוביץ (אנשולובסקי) סטפה
לדרמן פנחס
לדרמן רבקה
לדרמן פייגה
לדרמן רוז'ה־רחל
לואידור חיים־יצחק
לואידור זושיה
לואידור רגינה
לוברניצקי רודק
לוברניצקי יונה
לוברניצקי (סרנא) מרים־מלה
לוברניצקי בינם
לוברניצקי (רוסאק) מניה
לוברניצקי מנחם
לוברניצקי (ניארוב) מניה
לוברניצקי דוד
לוברניצקי פולה
לוונברג לייבל
לוטמן נח
לוטנברג טקלה
לוין יעקב־ישראל
לוין (פרלמוטר) גוסטבה
לוין עליזה
לוין יהושע
לוין (רוסק) איטה
לוין יהודה
לוין סיני
לוין זישה
לוין סלה

לומאניץ (אלטמן) רבקה
לומאניץ שרה
לומאניץ (אלטמן) איטה
לומאניץ אברהם־אלתר
לומסקי אסתר
לומסקי שמואל
לומסקי רחל
לומסקי טוסיה (אסתר)
לומסקי הניק
לושינסקי מנדל
לושינסקי חנה
לושינסקי פרניה
לושינסקי מלך
לושינסקי בנימין
לושינסקי ישראל
לושינסקי מאשה
לושינסקי חיה
לושינסקי (אלטמן) סלה
ליברמן פייבל
ליברמן צ'רנה
ליברמן שרה
ליברמן תוסיה
ליטרמן צבי־הירש
ליטרמן ביילה־רייצה
ליטרמן משה
ליטרמן יעקב
לייבגוט אברהם־משה
לייבגוט (פטברוט) חיה־שרה
לייבגוט שלמה־זלמן
לייבגוט יהודה
לייבגוט שפרה (סבינה)
לייבגוט שרה־בריינה (אדה)
לייבגוט יהודה־לייב
לייבגוט אברהם
לייבגוט פנחס
לייבגוט חנה
לייזרוביץ' דבורה
לייזרוביץ' סבינה
לייזרוביץ' אסיאש
לייזרוביץ' איידה
ליכטמן חיים־אליעזר
ליכטמן חנה
ליכטמן צבי־הירש
ליכטמן עוזר־אשר

ליכטמן רבקה־רחל
ליכטמן דבורה
ליכטמן דובה
ליכטנשטיין משה
ליכטנשטיין יוכבד
ליכטנשטיין ישראל
ליכטנשטיין אדל
ליכטנשטיין סאמק
ליכטנשטיין גרשון
ליכטנשטיין ארנולד
ליכטנשטיין הלנה
ליכטנשטיין הנריק
ליכטנשטיין פלה
ליכטנשטיין סלק
ליכטנשטיין חנולקה
ליכטנשטיין מארק
ליכטנשטיין נתק
ליכטנשטיין איטה
ליכטנשטיין סלק
ליסר חיים־לייב והמשפחה
ליסר ברוך
ליסר אסתר־מלכה
ליסר פסה
ליסר הניק
ליסר ליאון
ליסר מוטק
ליסר (שטרן) ידזיה
ליסר זוסיה
ליפסון הרש והמשפחה
ליפסון זלמן
ליפסקי מירוסלב
ליפסקי טומק
ליפפלד יחיאל והמשפחה
ליפקה ישעיהו־לייב
ליפקה (גייזלר) טובה וילדיהם
לרמן דבורה
לרמן מרים
לרמן ברכה
לרמן רייצה

מאגנס יוסף
מאנגס (טינקה) מרים
מאגנס משה־אהרן

מאגנס (קובלסקי) איטה
מאגנס בניק
מאגנס שרה
מאגנס חנה
מאגנס מיכאל
מאגנס הינדה והמשפחה
מאגנס יוסף
מאגנס מניה והמשפחה
מאגנס שיינה והמשפחה
מאיירנץ הרשל (צבי)
מאיירנץ (כהן) ריקל
מאיירנץ שלמה
מאיירנץ דבורה
מאיירנץ אברהם
מאיירנץ מרים
מאיירנץ צבי
מאיירנץ ישראל־לייב
מאיירנץ מיכאל
מאיירנץ זלמן
מאיירנץ מלכה
מאיירנץ יהושע
מארדל שמחה
מארדל ישראל
מאשנברג מלכה
מאשנברג דוד
מאשנברג יעקב
מונה יצחק
מונה (מאגנס) אווה
מונה מרים
מונקה רחל
מונקה איטה
מונקה אברהם והמשפחה
מוצני יעקב
מוצני־צימבלר יולה
מוצני שלמה
מוצני בינקה
מוצני מרדכי
מוצני חנה
מוצני דבורה
מושקוביץ׳־אורלוף איזידור והמשפחה
מושקוביץ׳ שמעון
מושקוביץ׳ רחל
מושקוביץ׳ יעקב־אריה
מושקוביץ׳ מרדכי

מושקוביץ׳ רחל־לאה
מושקוביץ׳ פלה
מושקוביץ׳ פולה
מורונוביץ׳ יעקב ואשתו
מורונוביץ׳ לוצ׳יה
מורשטיין אברהם
מיוטלא שמואל־יוסף
מיוטלא יודל
מייזלס חוה (אווה)
מייזלס משולם
מייזלס (אלטמן) איטה
מיכאלביץ משה
מיכאלביץ (ירוחמזון) אנקה
מיכאלביץ אברהם
מיכאלביץ יעקב
מיכאלביץ דבורה
מיכלסקי בנימין
מינץ וולף
מינץ ביילה
מינץ טובה
מינץ עדה
מינץ משה
מלגוט משה־מוניק
מלונק שלמה
מלניק מרדכי
מלניק (נדולני) מרים־ביילה
מלצר מאיר
מנדלסון ברוך
מנדלסון דבורה
מנדלסון דוד
מנדלסון (ישייביץ) אנקה
מנדלסון יעקב
מנדלסון (בוכנק) צשקה
מנדלסון איטקה
מנצ׳יק יעקב
מנצ׳יק שיינה
מענכע חיים־מאיר
מיינכע (גוטמן) שרה (סלקה)
מענכע סלה
מיינכע יצחק
מענכע גוטק
מקובסקי חיים
מקובסקי אברהם
מקובסקי הניה

מקובסקי צסיה
מקובסקי פולה
מקובסקי דוד
מקובסקי אליאש
מקובסקי הרש
מקובסקי מאניק
מקובר ברוך
מקובר לאה
מקובר הדסה
מקובר גוטה
מקובר יצחק
מקובר הינדה
מקובר רחל
מרגוליס פליקס

נארווה אייזיק והמשפחה
נארווה שרה־ביילה
נארווה הניה
נובלסקי (נורדנברג) אסתר
נוז׳יצה ליאון
נויברג יוסף
נויברג (טינקה) חנה
נויברג אסתר
נורדנברג שמואל
נורדנברג (וקסמן) לאה
נורדנברג דינה (רגינה)
נורדנברג הנה
נורסקי־נוז׳יצה בולסלב
נחמנוביץ יחזקאל
נחמנוביץ רייזל
נחמנוביץ מינדל
נידז׳ווידז׳ ביילה
נידז׳ווידז׳ חיה ובעלה
נידז׳ווידז׳ עזריאל ואשתו
נידז׳ווידז׳ שלמה־זלמן ואשתו
נידז׳ווידז׳ מאשה
נידז׳ווידז׳ מאיר והמשפחה
נידז׳ווידז׳ אריאל
נידז׳ווידז׳ טובה
נידז׳ווידז׳ גרשון
נידז׳ווידז׳ ברוניה
נידז׳ווידז׳ שרה
ניידורף מאשה־צביה

ניידורף מארק
ניידורף, משפחה
ניידורף פרנקה
ניידורף קובה
ניידורף הלה
ניימאן דוד
ניימאן צביה
ניימאן משה
ניימאן אסתר
ניימאן חבודה
ניימאן אנדז'יה
ניימאן פלה
ניימן פנחס
ניימן דורה
ניימן דוד
ניימן מרדכי
ניימן ישראל
ניימן (זיסקינד) אסתר
ניימן עדה
ניימן יעקב
ניימן אנקה
ניימן משה־שלמה
ניימן (גולדקינד) פרומט
ניימן לייב
ניימן (נידז'ווידז') מרים־לאה
נירוב אברהם
נירוב רגינה
נירוב מניה
נירוב ליאון
נירוב רומה
נירוב מארק
נירוב אידק
נירנברג אברם
נירנברג פריבה
נירנברג יעקב
נירנברג הלה
נירנברג רבקה
נירנברג פרומט
נירנברג פולה
נירנברג לוסיה
נירנברג אנקה
נירנברג בניש
נירנברג מנחם
נירנברג מניה

נירנברג אברהם והמשפחה
נירנברג שמואל והמשפחה
נלקין יצחק
נלקין מלכה
נלקין איזידור
נלקין מלכה
נלקין דורקה
נלקין חוה
נפרסטק וולף
נפרסטק (ליפפלד) איטה
נרז'מבסקי הרש־וולף
נרז'מבסקי (אלתר) טובה־ליבצ'ה
נרז'מבסקי שרגא
נרז'מבסקי חנה
נשלסקי יצחק

סאקווה אהרון
סאקווה בלה
סאקווה רומה
סאקווה אברהם
סאקווה (נורדנברג) לוטקה
סגל משה
סדזאבקה בלה והמשפחה
סדזאבקה גוטה והמשפחה
סדזאבקה משה
סדזאבקה פישל
סדזאבקה רבקה
סדזאבקה שמואל
סדזאבקה (בנט) זלטה והילדים
סובול זילפה
סובול טובה
סוחצ'בסקי שלמה
סוחצ'בסקי אברהם
סוחצ'בסקי (וורשביאק) פלה
סוחצ'בר משה
סוחצ'בר בלה
סוחצ'בר בשיה
סוחצ'בר מרים־דינה
סוסקי אברהם
סטופאי (פפירצ'ק) גוטה
סטופאי חוה
סטופאי זליג
סטראך יעקב

סטראך חנה
סטראך ברוך
סטראך משה
סטראך אסתר־טובה
סטראך מאיר והמשפחה
סטשיג גרשון
סטשיג עובד
סטשיג יעקב
סטשיג שרה
סטשיג רוז'קה
סטשיג הלה (הלינה)
סטשיג אברהם
סטשיג ד"ר ומשפחתו
סטשיג שלמה
סטשיג (אהרונוביץ) מלכה
סטשיג (קוז'ן) חיה
סטשיג מוניק
סטשיג (ווייסמהל) אדז'ה
סטשיג דורוטה
סטשיג יורק
סטשיג רחל־לאה
סטשיג מנדל והמשפחה
סטשיג ליאון
סטשיג שלמה ואשתו
סטשיג שמואל והמשפחה
סטשיג משה והמשפחה
סטשיג ינטה
סטשיג חיים
סירקוס ברוך
סירקוס (בנט) שיינה והילדים
ספירשטיין משה־דוד
סקיבא שלמה
סקיבא (וורשאבר) שרה
סקיבא יהודה
סרנא שרה

פאגורק מאיר
פארבא משה־הרש
פארבא שיינה
פארבא לוניה
פביאן מארק
פביאן טובה
פביאן סימה

פביאן הרשק
פוז'צ'קה יעקב
פוז'צ'קה (ווייסמהל) אנדז'יה
פוטרמן אהרן
פוטרמן הינדה
פוטרמן פלה
פוטרמן יהודית
פוטרמן רחל
פוטרמן יצחק
פומפר־ליס הנה
פומפר שיינה־פייגה
פומפר שלמה
פומפר מרה
פומראנץ אשר
פומראנץ נחמה
פומראנץ אדל
פומראנץ חיה
פומראנץ שמואל
פוקז'יבה פייגה
פוקז'יבה חייקה
פוקז'יבה מרדכי
פוקס ישראל־זאב
פוקס שיינה
פוקס שיינה־מרים
פוקס פריבה
פוקס חיים
פוקס אבא
פוקס (וינוגרון) טובה
פוקס הרמן
פוקס אירנה
פוקס טולה
פוקס שמחה־יהודה (לייב)
פוקס (אלטמן) רבקה
פוקס רוז'ה
פוקס בנימין
פוקס גניה
פוקס צבי (הרשק)
פורברט הנריק
פורגאץ' אברהם
פורגאץ' הלה
פורגאץ' אנקה
פורגאץ' בניק
פורגאץ' ידידיה
פטברוט ישראל

פטברוט לאה הניה
פטברוט אדלה
פיארשצ'ן אסתר והמשפחה
פיארשצ'ן ראובן
פיארשצ'ן תנחום
פייגנבוים משה
פייגנבאום בלה
פייגנבוים הירש
פייגנבוים אפרים
פייגנבוים צשיה
פיינברג ד"ר יצחק והמשפחה
פייקה אפרים
פייקה ברכה
פייקה משה
פייקה מלכה
פייקה שעיה
פייקה שרה
פינדק והמשפחה
פינקלשטיין חיים
פינקלשטיין חיה
פינקלשטיין הנריק
פינקלשטיין (סרצז') מטילדה
פינקלשטיין (שכטמן) דורה
פינקלשטיין מרדכי
פינקלשטיין אסתר־מרים
פינקלשטיין (גולדשטיין) חנה
פינקלשטיין ישראל־מאיר
פינקלשטיין לאה
פינקלשטיין אברהם־דב
פינקלשטיין איטה
פינקלשטיין שלמה
פינקלשטיין משה
פינקלשטיין נחה
פינקלשטיין (גוטסגנדה) שרה
פירסטנברג יוסף
פירסטנברג (פישמן) ברונקה
פירסטנברג מירה
פישמן לייזר
פישמן (מקובסקה) אטה
פישמן הלה
פישמן קרולה
פלאקס אברהם והמשפחה
פלאקס פנחס
פלאקס חיים

פלאקס מיכאל ומשפחתו
פלאקס הרש
פלד אנא
פלוטקין וולף
פלוטקין (קרבר) מרים והמשפחה
פלומיק שלמה
פלומיק טובה
פלומיק שרה־הינדה
פלומיק הרש
פלונסקר אלימלך
פלונסקר שיינה
פלונסקר רוז'ה
פלונסקר אננה
פלונסקר מוריס
פלוצקר הירש כאוויע
פלוצקר הרש
פלוצקר רויזה
פלוצר שמואל ומשפחתו
פלוצר לייבל ומשפחתו
פלוצר שמואל־יונה
פלוצר (קוצ'ינסקי) בינה־יוכבד
פלוצר יצחק־וולף
פלוצר שמחה
פלוצר (ליכטנשטיין) חנה־גולדה
פלוצר שרה
פלוצר וולף
פלוצר (מוצני) שרה והילדים
פלוצר הירש־לייזר
פלוצר אסתר
פלוצר משה ואשתו
פלוצר זלטקה
פלוצר שרה
פלורק משה
פלורק יאכלע
פלורק זיסמן
פלורק אפרים
פלורק פישל
פלורק נחום
פלורק שלמה
פלורק אברהם־טוביה
פלורק חיים־שמחה
פלורק חומה
פלורק פרדק (פייבל)
פלורק פאלק (פישל)

פלורק פלה (פייגה)
פלורק (וינוגרון) רגינה וילדים
פלידרבלום אברהם־משה
פלידרבלום פישל
פלידרבלום (באל) טולה והמשפחה
פלידרבלום רבקה
פלידרבלום שמעון
פלידרבלום רבקה
פלידרבלום פרניה
פליישר אלכסנדר
פליישר (פיכוטקה) אווה
פליישר גוטק
פליישר נולדק
פליישר לודביג
פליישר יאנקה
פלטאו גדליה ומשפחתו
פלטקביץ אהרן
פלטקביץ ברכה
פלטקביץ יחיאל
פנטופל, משפחה
פניגשטיין דוד
פניגשטיין פרידה־מלכה
פניגשטיין עזריאל
פניגשטיין (גרוף) רבקה
פניגשטיין שלמה
פניגשטיין חומק
פניגשטיין אליהו
פניגשטיין (נטע) רחל
פניגשטיין לייבל
פניגשטיין גצל בשה
פניגשטיין אברהם
פניגשטיין (קמלז׳) הינדה
פניגשטיין יהושע
פניגשטיין (קון) שפרה
פניגשטיין ליובה
פנכרק אהרון
פנכרק (גולדקינד) רגינה
פנכרק אירקה
פנכרק סבינה
פנכרק מארק
פנכרק סאמק
פנסון שמואל
פנסון ד״ר ישראל (איז׳ק)
פנסטר (דאך) לאה

פפיירצ׳יק קופל
פפיירצ׳יק רחל
פפיירצ׳יק חיה
פפיירצ׳יק חיים
פפיירצ׳יק אברהם
פפיירצ׳יק (וורשביאק) דבורה
פפיירצ׳יק גולדה
פפיירצ׳יק פריבה־איטה
פפיירצ׳יק אסתר־דרזיל
פפיירצ׳יק פישל
פקולה, משפחה
פרוסאק שלום
פרידמן לייב
פרידמן שמואל
פרידמן (ווארשבר) הניה
פרידנברג יוסף
פרידנברג חיה
פרידנברג־ירוחמזון רבקה
פרידנסון פרדק (פישל)
פרידנסון (באום) הלן
פרידנסון סלה
פרידנסון שולים
פרידנסון (לנדאו) מלוינה
פריידברג פסיה
פריידברג (פרידנסון) אנקה (חנה־מרים)
פריידברג זלמה
פרלגריץ (גולדשידט) מרים
פרלגריץ תמרה
פרלגריץ (מושקוביץ) הלה
פרלמוטר מאיר
פרלמוטר אריה־לייב
פרלמוטר (שנויץ) רוזיה
פרלמוטר אלכסנדר
פרלמן עקיבא
פרנץ (סניצקה) רחל־לאה
פרנקל יצחק
פרנקל (פלידרבלום) מניה
פרנקל (שיינפלד) רוז׳ה
פרנקל סטפה
פרנקנשטיין הרמן
פרנקנשטיין ברונקה
פרנקנשטיין אלכסנדר
פשחדזקי דוד
פשחדזקי פריידה

פשחדזקי אריה
פשחדזקי חיים־אליהו
פשחדזקי פייגה
פשחדזקי שמואל
פשחדזקי (בוכמן) מאשה
פשחדזקי אברהם
פשחדזקי הלינה
פשחדקזי יעקב
פשחדזקי (בוכמן) פרניה
פשחדזקי אברהם
פשחדזקי אלה
פשחדזקי דוד
פשחדזקי אברהם
פשניצה הירש
פשניצה מניה והילדים
פשניצה יהודה
פשניצה מרישה
פשניצה הניק והמשפחה
פשניצה שלמק והמשפחה

צוקר יאכט
צוקר שרה
צחוביץ׳ משה־יוסף
צחוביץ׳ חיה
צחוביץ׳ פנחס
צחוביץ׳ רנה
צחוביץ׳ בתיה
ציבולסקה (וקסמן) רחל
ציבולסקה ד״ר אווה
ציבולסקה סטפה
ציבולסקה הלה
ציבולסקה רגינה
ציבולסקי יוסף (יוז׳ו)
ציגנסקה (קאראסק) דורה
ציגנסקה צלינה
צינמון אברהם־לייב
צינמון מרים
צינמון סימה
צינמון יוסף
צינמון אסתר
צינמון ביילה
צינמון שרה
צינמון משה

צינמון ישראל והמשפחה
ציפל גילה
ציפריאן אסתר
ציפריאן מוניק
ציפריאן לייזר
ציפריאן אברהם
צ׳וק וולף
צ׳וק (זילברברג) טובה וילדיהם
צ׳וק שרה
צ׳יז׳יק טובה והמשפחה
צ׳יז׳יק אברהם
צ׳יז׳יק יצחק
צ׳יז׳יק פריידל
צ׳יז׳יק שמעון
צ׳יז׳יק ישראל
צ׳יז׳יק פייבל
צ׳יז׳יק פייגה
צ׳רני עדה
צ׳רני מאיר
צ׳רני אברהם
צ׳רני (בורנשטיין) מרישה
צ׳רניאקובסקי דבורה
צ׳רניאקובסקי חיים לייב
צ׳רניאקובסקי ישראל־יצחק
צ׳רניאקובסקי רייזל
צ׳רקאס אברהם והמשפחה

קאלוואריסקי מרדכי והמשפחה
קאלמאן משה־מנדל
קאלמאן צביה־ברכה
קאלמאן אברהם־יצחק
קאלמאן שמואל
קאלמאן לייב
קאלמאן קרולה
קאלמאן פריידל
קאלמאן חיים־יונה
קאלמאן רבקה־לאה
קאלמאן איידל
קאלמאן לייב
קאלמאן הייניק
קאלמאן הרש
קאלמאן (זנדברג) שרה
קאלמאן בריינה

קאראש מוניק
קארו חיים
קארו מרים
קארו לייבל
קארו צביה
קאראסק ומשפחה
קארפ חוה ומשפחה
קובדלו חיה
קובדלו אברהם
קובדלו יהושע
קובדלו דוד ומשפחתו
קובדלו יצחק
קובדלו טובה
קובדלו שרה
קובדלו רוז'ה
קובל שעיה
קובל חוה
קובל מלכה
קובל (קליניץ) זוסיה
קובל יוסף
קובל אנשל
קובלסקה פרל
קובלסקה צירל
קובלסקה חנה
קובלסקה ינטה
קובלסקי (שניידר) אדלה ובעלה
קובלסקי (שיטקו) זיסה
קובלסקי עזריאל
קובלסקי (דובז'ינסקי) גינה
קובלסקי רישק
קובלסקי מארק
קובלסקי יעקב והמשפחה
קובלסקי רגה
קובלסקי מרדכי
קובלסקי ברוניה
קובלסקי נתן
קוגוט משה
קוגוט חנה
קווייטק לאה
קווייטק חיים
קווייטק ליבה
קווייטק מרדכי
קווייטק ברוך
קווייטק דוד

קוז'ן רנה
קוז'ן רחל
קוז'ן גולדה־גניה
קוז'ן נתן
קוז'ן יצחק
קוז'ן ישראל
קוטשר דוד־יוסף
קוטשר מלכה
קוטשר יצחק
קוסובודסקי אריה
קופיטו בנימין
קופיטו רחל
קופיטו שרה
קופיטו רבקה
קופיטו חנה־איטה
קופיטו אלתר
קופיטו הירש
קופיטו הלה
קופיטו יוסף
קופיטו משה
קופפר טובה
קופרמן חיים
קוצ'ינסקי שמחה־בונים
קוצ'ינסקי (זלצברג) דבורה
קוצ'ינסקי דוד
קוצ'ינסקי (כהן) איטה
קוצ'ינסקי בריינה
קוצ'ינסקי שרה
קוצ'ינסקי גרשון והמשפחה
קוצ'ינסקי אברהם
קוצ'ינסקי שרה
קוצ'ינסקי שלמה
קוצ'ינסקי (נוטקביץ) דבורה
קוצ'ינסקי יוסף
קוראל והמשפחה
קורטא ליאון
קורצ'ק חנה
קורצ'ק (שקלרק) חנה
קורצ'ק זכריה
קורצ'ק מלכה
קורצ'ק שמואל
קורצ'ק יהודה
קורצ'ק שרה
קורצ'ק מאשה

קורשטיין (מייראנץ) פייגה
קורשטיין יוסף
קורשטיין (מאיירנץ) פלה־צפורה
קורשטיין משה (מוניק)
קורשטיין חיים
קורשטיין לייב
קילברט משה
קילברט דובה־פריידה
קילברט מרדכי
קילברט קלמן־לייבוש ואשתו
קילברט שיינדל
קילברט דורה
קילברט אברהם
קיפר קלמן
קיפר (רצ׳ונז׳ר) צ׳סלבה
קיפר פסח והמשפחה
קיפר וולף
קיפר יעקב
קיפר פייגה
קירשנבלום אברם
קירשנבלום מרים הנדל
קלאמר ראובן־שלום
קלאמר אלתר
קלאמר שמואל־מאיר
קלאמר יצחק
קלאמר ראובן
קלביק (פישמן) והילדים
קלוס יוסף
קלוס (פינקלשטיין) בשה
קלוס לייב
קלוס אברהם
קלופמן מנדל
קליימן משה
קליימן רבקה
קליין יונה
קליין חיה־רויזה
קליין טקלה־פריידה והמשפחה
קליין טובה
קליין יעקב־אריה
קליין ישראל־צבי ואשתו
קליין חנה־איזראלית
קלינגר ישראל
קלינקובשטיין רוזה
קלינקובשטיין לוצינה

קלינקובשטיין יוסף
קלישר שלמה
קלישר מנדל והמשפחה
קלישר איטה והמשפחה
קלישר אנשל והמשפחה
קמזל דב (ברנרד) והמשפחה
קמזל ברוניה
קמזל מניה
קמזל שרה
קמזל יצחק
קניג אהרן־יהודה ואשתו
קניגסברג סלים
קניגסברג ד״ר עקיבא (קובה)
קניגסברג (פינקלשטיין) לוניה
קניגסברג אנדז׳יי
קנרק שמואל (סטאשק)
קנרק (בר) ד״ר רגינה
קנרק אליציה
קנרק שמחה והמשפחה
קנרק ראובן והמשפחה
קפוסטה זלמן
קפוסטה אלקה
קפוסטה פרניה
קפוסטה טנה
קפוסטה קרול
קפוסטה תנחום
קפוסטה אליהו
קפטן דוד
קפטן אסתר
קפטן אברם
קפטן יוסף
קפטן בלה
קרביץ יחיאל־מאיר
קרביץ (רוסק) שרה
קרביץ פסח
קרביץ יהודה
קרביץ מיכאל
קרבר אברהם־משה
קרבר לאה־רבקה
קרבר מרים־פלושקה
קרבר רבקה
קרבר גרונים
קרדיט מארק
קרוטנברג דוד

קרוין שמואל
קרוין בלומה
קרוין שמחה
קרוין חיים
קרופקה והמשפחה
קרוק (סטשיג) רגינה
קרוק הרמן־הרש
קרוק רוזה ובעלה
קרוק שעיה
קרוק דוד
קרוק אסתר
קרוק סאלק
קרוק ברק
קרוק גוטק
קרוק פלה
קרוק פייבל
קרוק יעקב
קרוק (קניגסברג) סבינה
קרוק איזידור
קרישק שמעון־דוד
קרישק מינדל
קרישק הלה
קרישק זלמן לייב
קרישק מרדכי־הרש
קרישק (גרויברט) צביה
קרישק משה
קרישק אסתר וילדיהם
קרישק לייבל
קרישק גולדה
קרישק שרה
קרישק אברהם
קרישק רחל
קרישק לייבוש
קרישק חיה־טובה
קרישק משה
קרישק שמואל
קרישק רוז׳קה
קרישק דוד
קרישק (וויינגרט) אסתר־מלכה
קרישק משה
קרישק אברהם
קרישק פרניה
קרישק לייבוש
קרישק יצחק

קרקובסקי משה
קרקובסקי דבורה
קרקובסקי קלרה
קרשביץ והמשפחה
קשטנובסקי יחיאל
קשטנובסקי יהודה

ראוויצקי טוביה
ראוויצקי יצחק
ראוויצקי טקלה
ראוויצקי אברהם
ראוויצקי סוניה
ראוויצקי אברהם
ראוויצקי לוניה
ראוויצקי סטפניה
ראוויצקי (פלידרבלום) זוסיה
ראפל (שכטמן) גוסטבה
ראפל לולה
רואינה דוד
רואינה מנס
רואינה לוטקה
רובין חיים־דב
רובין חוה־מרים
רובין יצחק
רובין יוסף
רובין (ליכטנשטיין) ברכה (ברונקה)
רובין רבקה (רניה)
רובינשטיין הרש־יצחק
רובינשטיין יחיאל־פישל
רובינשטיין משה
רובינשטיין (ורשביאק) נחמה
רודבר משה
רודבר שמואל־זישא
רודבר אברהם־שלום
רודבר נחה
רוז אברהם־לייב
רוז שרה־לאה
רוז דבורה
רוז מלכה
רוז יוסף
רוז מאיר
רוז מרדכי
רוז׳ה יוסף

רוז׳ה (קוצ׳ינסקי) אווה והבן
רוזן סינה־וולף
רוזן (זילברברג) מלכה
רוזן אברהם
רוזן רוזה
רוזנבוים חיים
רוזנבלום שמעון
רוזנבלום (פפיירצ׳יק) יהודית
רוזנבלום שמעון־נח
רוזנבלום (קרבר) יונה־טובה
רוזנבלום (קרוק) שרה
רוזנבלום פייגה
רוזנבלום רייזל
רוזנבלום שיינדל
רוזנבלום (שלדוב) גיטל והמשפחה
רוזנבלט פשקה
רוזנברג חסקל
רוזנברג עקיבא
רוזנברג לאה
רוזנברג ישעיהו
רוזנברג שמואל
רוזנברג שפרינצה
רוזנברג אברהם
רוזנברג מניה
רוזנברג שרה
רוזנברג רוז׳קה
רוזנטל חיים־מנשה
רוזנטל מרים
רוזנטל הרש־צבי
רוזנטל יוסף
רוזנטל פייגה
רוזנטל ישראל
רוזנטל קלמן
רוזנטל (טאוב) נחה והבת
רוזנטל פייגה
רוזנטל קלמן
רוזנטל שלמה
רוזנטל פסה
רוזנטל משה־אהרון
רוזנטל (חמארק) הלנה
רוזנטל שמואל־משה
רוזנטל הניה
רוזנטל בנימין
רוזנטל מרים

רוזנטל פרל
רוזנטל סרנצה והמשפחה
רוזנטל רוזה
רוזנפלד סבינה
רוזנפלד אברהם
רוזנפלד שמעון
רוזנצווייג חיים והמשפחה
רוזנשטיין ריבה
רוזנשטיין ברוך
רוזנשטיין יצחק־אשר
רוזנשטיין גוטה
רוזנשטיין ברוך
רוזנשטיין ריבה והמשפחה
רוזנשטראוך קרול
רוטבארט פנחס
רוטבארט עזריאל
רוטבארט חנה ובניהם
רוטבלט מרדכי־הרש והמשפחה
רוטבלט שמחה
רוטבלט יחיאל
רוטמן אדלה
רוטמן לייבוש
רוטמן עדה
רוטמן חיים
רוטמן סטלה
רוטמן הניק
רוטקופף מרדכי
רוטקופף (מדליון) רבקה
רוטקופף יחזקאל
רוטקופף (מינץ) חנקה
רוטקופף חיים־יהודה
רומנר מיכאל
רומנר (נארווה) מאשה־פרל
רומקובסקי־גולדשטיין חיים
רומקובסקי רייזל
רוסאק יחיאל־מאיר
רוסאק שרה
רוסאק משה
רוסאק יהודה
רוסאק לייבל
רוסאק יהושע
רוסאק איטה
רוסאק יהודה
רוסאק משה

רוסאק (קונינסקה) חיה
רוסאק גרוינם
רוסאק מרים־מארישה
רוסאק הינדה
רוסאק מוניק־יורק
ריפנהולץ יצחק
רכטמן יצחק
רכטמן ליבה
רכטמן שלמה
רכטמן מניה
רכטמן לוטקה
רכטמן חיה
רנבאום מנדל
רנבאום (ידוויג) תרצה
רנבאום יצחק
רנבאום (רוסאק) גוטה
רנבאום אסתר
רציונז'ר הנריק והמשפחה
רציונז'ר תאופילה

שאטאן יוסף־אברהם
שאטאן שרה־לאה
שאטאן יחיאל־יצחק
שאטאן יעקב
שאטאן רוזה
שאפראן ישראל־משה
שאפראן חיים
שאפראן רצה
שווארץ אסתר
שווארץ־יעקובוביץ קלרה
שווארץ אברהם־משה
שווארץ ניסיה
שווארץ מרדכי
שווארץ רוז'ה
שווארץ אדז'ה
שווארץ חנה־ביילה
שווארץ יעקב
שווארץ (קובדלו) ליאושה
שווארץ מוניק
שווארץ דורה
שווארץ אהרן
שוורצברג סימה
שוורצברג יצחק

שוורצמן מנוחה
שטרן (בארון) אטקה
שטרן שאול ומשפחתו
שטרן הרש
שטרן (קסלמן) הלה
שטרן אליהו ואשתו
שטרן נתן
שטרן (קומרובסקי) וילדיהם
שטרן שאול
שטרן הלנה
שטרן דורה
שטרן יצחק ואשתו לבית שפילמן
שטרן דוד
שטרן (גומבינסקי) אשתו וילדיהם
שטרן־שפיגל גניה
שטולזאפט הירש־לייב
שטולזאפט אברהם
שטולזאפט (טויבנפליגל) צביה
שטומפלר יצחק
שטומפלר אסתר
שטשיגלסקי שמחה
שטשיגלסקי (מיכלסקה) צ'רנה
שטשיגלסקי יצחק־איגנץ
שטשיגלסקי סטפה
שטשיגלסקי ליאון
שיבר (גולדקינד) שרה
שיבר מרישה
שיבר עדה
שיבר אברהם
שיבר גוטה
שיוואק שולמית
שיוואק אהרון
שיוואק נח והמשפחה
שיוואק (קלמן) ברוניה
שיינמן מיכאל
שיינמן הינדה
שימנסקי לייב
שימנסקי הלה
שימנסקי אלקה
שימנסקי משה
שימנסקי אסתר
שימנסקי עזרא (אדק)
שימנסקי הניה
שימנסקי יורק

שימנסקי שמחה
שימנסקי טובה
שימנסקי מיאטק
שימנסקי עובד
שכטמן נפתלי
שכטמן אדאש
שכטמן (בוכנק) הלה והבת
שכטמן רחמיאל
שלדוב שרה־דבורה
שלדוב זלדה
שלדוב אסתר
שלדוב (רודבר) דבורה
שלדוב יעקב
שלדוב (רבינוביץ) לאה
שלדוב אביש
שלדוב פרד
שלדוב משה
שלדוב (פיינר) בתיה
שלדוב בנימין
שלדוב (בל) חנה והילדים
שלזינגר אברהם־יצחק והמשפחה
שלזינגר בלומה
שלזינגר רחל
שלזינגר שרה
שלזינגר פרניה
שלזינגר בריש
שלזינגר (קובדלו) סלה
שלזינגר דורה
שלזינגר אהרן
שלזינגר שמואל־אליהו
שלזינגר חיה־שרה
שלזינגר חיים־נח
שלכטר שמעון
שלכטר אסתר
שלכטר גולדה
שלכטר אליהו
שלכטר איטה
שלכטר פייגה
שלכטר אליהו
שלכטר מאיר
שלכטר שיינה־לאה
שלכטר דבורה־איטה
שמיגא מלך־נח
שמיגא נחה

שמיגא שיינה־הדס
שמיגא רחל
שמיגא ישראל־יהושע
שמיגא שבתאי
שמיגא רבקה
שמיגא הינדה
שמיגא מרדכי־לייב
שמיגא אברהם־מאיר
שמיגא דבורה
שמיגא פרל
שמיגא שמואל־יעקב
שמיגא לאה־רבקה
שמיגא אסתר־ראצה
שמיגא מרדכי
שמיגא הרשל
שמיגה פייגה
שמידט אברהם
שמידט פרניה
שמידט רבקה
שמידט חיים־לייב
שמידט שרה
שמידט דולצה
שמידט אהרן־אליעזר
שמידט מיכאל
שנוויץ הרש
שנוויץ הנריק
שנוויץ לוטק
שנוויץ מארק
שניידר יידל
שניידר רייזל
שניידר שלמה
שניידר אדלה
שניידר סלה
שניצר הרש
שניצר (בנט) צווטל
שניצר רפאל
שניצר אסתר (אטקה)
שניצר (זילברברג) טולה
שפירא זהבה (וולדקה)
שפירא שמואל־משה
שפירא (אורבן) אסתר־פריידה
שפירא ברוך־מנדל
שפירא יוסף־צבי
שפירא הינדה

שפירא טוביה והמשפחה
שפירא ליפא והמשפחה
שפירא יעקב והמשפחה
שפירא שמעון
שפירא נחה
שפסקי ישראל־יוסף
שפסקי מרים
שפסקי שמעון
שפסקי (גז׳בין) אסתר־בלומה
שפרלינג וולף והמשפחה
שקלארק יששכר־לייב
שקלארק שרה
שקלארק ירחמיאל
שקלארק יהודה־עזר
שקלארק שלמה
שקלארק אברהם

שקלארק יצחק
שקלארק דוד
שקלרק אברהם
שקלרק (יאשינסקי) חנה
שקלרק מלכה
שקלרק הינדה
שקלרק שרה
שקלרק גולדה
שקלרק דוד
שקלרק (ז׳לז׳ניאק) לאה
שקלרק חנה
שקלרק יצחק
שקלרק הינדה
שקלרק אשר
שקלרק איטה
שקרקה גדליה

עמוד ריק זה קודש הוא לזכרם של חללי השואה,

יוצאי קהילת פלוצק, אשר שמותיהם לא נכללו ברשימה

נסיונות שיקום אחרי החורבן

אודים משריפה

מכתבו של אלפרד בליי ז"ל, מיום 30 באוקטובר 1945, אל פלוצקאים בארץ־ישראל

התענינותכם בגורלנו, גורל הפלוצקאים שניצלו ממוות שהיה צפוי לנו מהצוררים הנאציים, אשר באה לידי ביטוי במיברקכם, מניעה אותי לשגר לכם, נוסף לתשובה הרשמית שקיבלתם מהועד שלנו, עוד צרור ידיעות שבודאי לא תתייחסו אליהן באדישות.

מרשימת יהודי פלוצק הניצולים — כל אחד על פי נס ובדרך אחרת — הוברר לכם שנשארנו, למרבית הצער, קומץ קטן בלבד. חזרנו הביתה... מכל צד אנו נתקלים בחלל ריק, בתינו, רהיטינו, חפצינו — נעלמו. יש צורך להתחיל הכל מחדש. אנו מטכסים עצה כמיטב שפחת ערך הכסף, בהשוואה לערכו לפני המלחמה. העזרה הכלכלית הניתנת בראש וראשונה לילדים וקשישים מס־תכמת ב־5 עד 10 אלפים זלוטי לחודש. קיבלנו פעמיים דברי הלבשה באיכות ירודה, קצת רפואות ופעם אחת שימורי דגים וגם כמות קטנה של אבקת־חלב לילדים. נדמה לי שזה הכל... ובכל זאת אנו ממשיכים לחיות, וכל אחד מאתנו משתדל להרויח את לחמו. ההלוואות והמע־נקים אינם מספקים את הצרכים וכל השתדלויותינו נת־קלות תמיד באותה תשובה: אין כסף. מאחינו מעבר לאו־קיאנוס לא קיבלנו עד כה אף פרוטה, לא בגדים, לא

ליל פסח ראשון של שארית הפליטה (1946)

די ערשטע סדר־נאַכט פון דער שארית־הפליטה (1946)

The first Seder night of the Sheerit Hapleita (1946)

יכולתנו. בחרנו בועד ואירגנו עזרה הדדית. משענונו בועד היהודי המרכזי בוורשה, הנותן לנו עזרה על ידי מענקים והלוואות למטרות פרודוקטיביות. הפעלנו כמה סדנאות: לסנדלרות, תפירה, כובענות, פרוונות וכן נגריה, מספרה ומכבסה. לאלה הרוצים לחזור למסחר אין נות־נים הלוואות. לכן נפתחו רק שתי חנויות קטנות, אם לא נקח בחשבון את השען והאופטיקאי הנחשבים כבעלי מלאכה. העזרה היא מועטת למדי. בסכום של 115 אלף זלוטי שקיבלנו עד כה אי־אפשר לעשות הרבה משום לבנים ולא שמיכות. דבר לא נתקבל במסגרת מפעל העזרה האמריקאי, הנהנה מפרסומת כה גדולה. הפרסומת הזאת ממש מזיקה לנו, כי הבריות טוענים שכל יהודי מקבל לפחות 10 אלפים זלוטי לחודש. מסיבה זו נוצרת כאן אוירה בלתי אוהדת כלפינו. עלי להדגיש שהשלטונות מתיחסים אלינו בדרך כלל באהדה ועוזרים לנו, חוץ מאשר מבחינה חומרית. מן הצדק הוא לציין שהעזרה אשר אנו מקבלים מהועד המרכזי מקורה במע־נקים ממשלתיים.

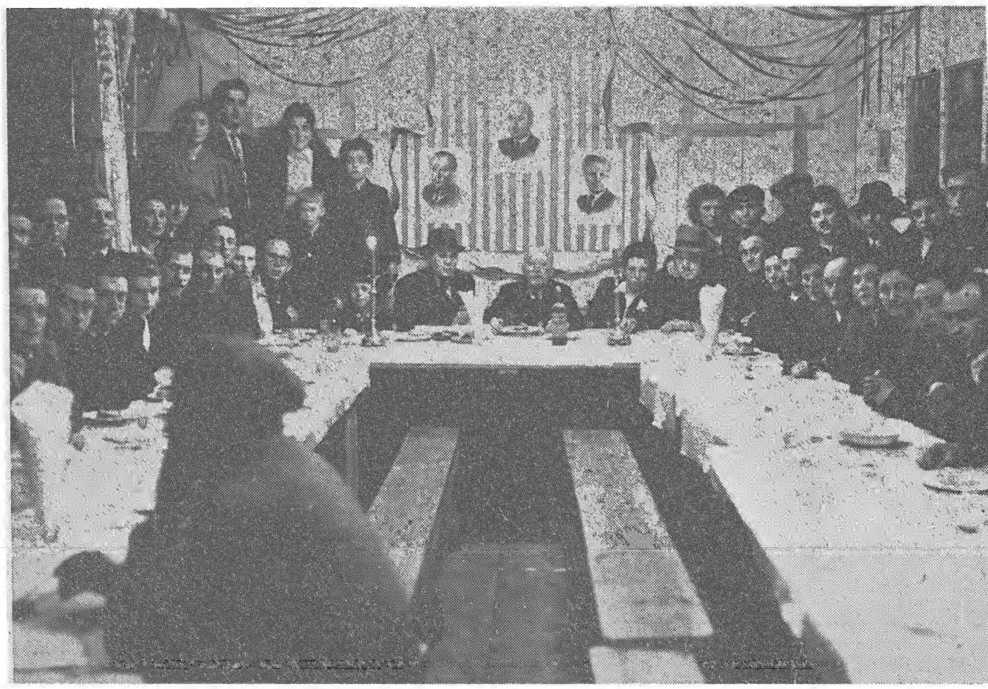
וכעת הנני עובר לבעיות חיינו בפלוצק. העיר כמעט שלא סבלה מפעולות המלחמה, אם כי אין להכיר את הרובע היהודי. הרוצחים הנאציים השתדלו לחסל כל הקשור ביהדות, החל מהאנשים עצמם ועד חילול בתי הקברות שבזוז בהוציאם את גופות מתינו כדי לעקור שני זהב ולהשתמש בעצמות למטרות תעשיתיות. בית העלמין הפך לשדה מרעה. אולם כל זה הוא כאין וכאפס לעומת מה שעוללו לאנשים חיים. התאכזרו לנו והלקו עד מוות, זרקו ילדים ומבוגרים חיים לתנורים, המציאו התעללויות שונות ומשונות, חנקו אותנו בקרונות שהובילונו למחנות השמדה. והנה כעת אין העולם מאמין ויש המכנים את הסיפורים על כך „תעמולה אנטי־גר־מנית"...

אולם ברצוני לכתוב לכם על פלוצק. בלב הרובע

היקרה" או „אחותי האהובה", „...מדוע אין מכתבים ממך? כתבי מיד לנו, אולי חסר לכם משהו, אז נשלח לכם מיד"... וכו'. הכותבים אינם יודעים שכמעט בכל פעם מופנים המכתבים לאנשים שניספו תוך עינויים איומים מידי הרוצחים של היטלר.

רחוב שרוקה. הנני מרגיש דכאון מיוחד כל פעם בעברי את הרחוב הזה. במקומות שחיו יקירינו ושעל כל צעד אפשר היה לפגוש בפנים מוכרות, היום שממה וצלמוות. במקום ילדי ישראל, שחורי־עינים ומקורזלי־שערות, פוגשים בהירי־שערות המתרוצצים הנה ושוב. והלב נקרע לגזרים: מה קרה פה? אין מלים כדי לתאר את הכאב שהוא מנת חלקנו כשאנו ניצבים כאן מול הזכרונות שאין להם נחמה...

החיים דורשים מאתנו מילוי תפקידים מסוימים. קודם

מסיבת עונג־שבת של ניצולי קהילת פלוצק בשנת 1946. במרכז: א. בליי

פלאָצקער פליטים אויף אַן „עונג־שבת", 1946

"Oneg Shabbat" of Plotzk returnees, 1946

היהודי, ברחוב ירוזולימסקה, נהרסו כל הבתים בצד השמאלי (אם הולכים מכיוון רחוב גרודזקה). נחרבו גם כל הבתים ברחוב סינגוגאלנה שעל יד בית הכנסת. הגרמנים הפכו את בית הכנסת למחסן גרוטאות. לעומת זאת עומדים על תלם בית המדרש ומשרדי הקהילה היהו־דית לשעבר וכאן נמצא עכשיו מרכז החיים היהודיים בפלוצק. אנו חיים פה כאילו משפחה אחת. כל אחד בא לועד כדי לקבל עצה או ידיעות על גורל משפחתו וקרוביו. לכאן באים יום־יום מכתבים רבים מחוץ־לארץ, ובעיקר מארצות הברית, מקרובי פלוצקאים, אשר כפי הנראה אינם מתמצאים כל כך בממדי השואה שפגעה בנו. על פי רוב מתחילים המכתבים במלים: „אמא

כל דרושים טיפול ועזרה לכל אלה שאינם מסוגלים לעזור לעצמם, סיוע לחולים וסעד רוחני לאלה הנאכלים על ידי געגועים וכאב על אובדן יקיריהם.

הצעירים רוצים לשכוח את עינוייהם במחנות, ובעיקר באושבינצ'ים, שמהם חזרו לא מזמן. הם חולמים על עליה לארץ־ישראל או הגירה לאמריקה. אותנו, המ־בוגרים, משמחת התופעה שנערים ונערות כמהים לחיי חברה ובעקבות הדבר הזה מתקשרים זוגות, והנה כבר התקיימו אצלנו עד היום 8 חתונות. כמובן שכולנו נוכ־חים בחתונה ובמסיבה המשמחת.

מוטלים עלינו גם תפקידים פחות משמחים. אנו מצווים לזכור את גיבורינו. לדאבוננו, ובגלל חוסר כסף,

לא עלה בידינו לשקם את בית־העלמין ההרוס ולהעביר אליו את גופותיהם של 25 יהודי פלוצק, אשר נורו בשנת 1941 ונקברו על יד הכפר בורוביצ׳קי. אנו מטפלים בענין הזה, אולם עדיין לא השגנו את הכספים הדרושים למטרה זו. והמתים מחכים בסבלנות...

יותר גרוע בכל הנוגע לאנשים החיים; אלה אינם יכולים לחכות. הנה מתקרב החורף והאנשים ללא בגדים חמים, ללא נעליים. רק אלה שיהיה להם משהו למכור, אולי ישיגו פחם. הבטחות אינן חסרות: מאמריקה, מ״ג׳וינט״, מארץ־ישראל. כל אחד טוען: תקבלו, תקבלו! גם בועד המרכזי שומעים זאת תמיד, אולם עד כה יש רק הבטחות.

אלה הם האורות והצללים של חיינו כעת. אנו תקוה שאחרי כל מה שעבר עלינו, נחזיק מעמד גם עתה, אם כי 6 השנים האלה השאירו בנו עקבות קשים. הדאגה המתמדת להינצל, להישאר בחיים, הוציאה מאתנו את לשד העצמות. כל אחד מאתנו היה רוצה קצת לנוח, לזכות קצת בחיים טובים יותר לאחר מה שעבר עליו. אבל לשוא. כנראה ששעתנו עוד לא הגיעה ועלינו לחכות עוד.

חשבתי לחובתי לכתוב לכם מה עובר עלי ומה אני חש בשובי לעיר מולדתנו. אני משער לעצמי שהדברים האלה יעניינו אתכם ואני רק מצטער שלשוני דלה מדי משאוכל להביע כראוי את כל הרגשותי.

הנני לוחץ את ידיכם בלבביות; תקבלו נא דרישות שלום מכולנו ואל תשכחונו.

שלכם במסירות,

אלפרד בליי

פעולות ועד ניצולי קהילת פלוצק

בפלוצק המשוחררת

עצרת הזכרון מיום 3 במרץ 1946

העצרת נפתחה על ידי יושב ראש הועד היהודי בפלוצק, אלפרד בליי, אשר ציין שמטרתה היא לתת ביטוי לעינויים, אשר עברו על יהודי פלוצק מיום כיבוש העיר על ידי הנאצים ושכתוצאה מכך נספו מתוך כ־9000 יהודי הקהילה 8770 נפש.

הנוכחים כיבדו את זכר הקדושים בעמידת־דום.

הקומץ הזה, המשיך היושב ראש, ניצל רק בנס, כי תוכניתם של הצוררים, שנחשבו פעם לעם תרבותי, היתה לחסל את כל האומה היהודית והם רצחו באכזריות איומה 3 מיליונים של יהודי פולין. בפלוצק החלו הרדיפות כבר בימים הראשונים, כשנדרש כופר עצום בסכום של מיליון זהובים וכשנאסרו בני הערובה: אלפרד בליי, חנוך שיליט, נתן גראוברט, לבק קילברט, משה סוחצ׳בר, עו״ד פלק, עו״ד קלינקובשטיין ואחרים. בעת ביצוע איסוף הכסף וחפצי זהב, הוכו בני הערובה ועונו קשות. מכל אלה שהיו שם, נשאר בחיים רק אחד — הוא הנואם.

אמר דוד ליכטנשטיין:

עלינו לזכור את הקרבנות הראשונים מבין יהודי פלוצק שנורו על ידי הגסטאפו ואלה שמותיהם:

גרינשפן משה, בן 38
סדזבקה משה, בן 55
בוגץ׳, בן 25
פלוצקר הרש, בן 38
פשכדזקי דוד, בן 40, ובנו אברהם, בן 17
פלקס אברהם, בן 55, ובנו, בן 23
רוטבלט שמחה־לייב, בן 32
שוורץ מוניק, בן 30
פוז׳צ׳קה יעקב, בן 38
בורשטין ישראל, בן 32
בורשטין אברהם, בן 25
קרדיט מרק, בן 27
זילברברג הרש ראובן
פייקה אפרים
פפירצ׳יק פישל
קורשטיין משה
שמיט אהרן לייזר
גולדברג
גראוברט אפרים
ריפנהולץ יצחק
הרשקוביץ צדוק
קמזל
זגאל אלתר

את התאריכים 27 ו־28 בפברואר וכן 1 במרס 1941, יזכרו לתמיד שרידי יהודי פלוצק. בימים אלה, החל משעה 4 בבוקר, הוקף הגיטו על ידי הז׳נדרמריה וכל היהודים גורשו מהבתים והועמדו בשורות. האחריות לנוכחות כולם הוטלה על עסקני הקהילה ד״ר ברומברגר וד״ר פיינברג, אשר נאסרו. האנשים הוטענו באכזריות על מכוניות משא כשחפציהם נשדדו מהם והוסעו בצפיפות איומה. אנשי הס״ס הסתכלו בגיהנום הזה כשהם פורצים בצחוק ועושים צילומים. המשלוחים הגיעו לדזיאלדובו

ושם עברו המגורשים בין שורה של ז'נדרמים שהרביצו במקלות. 25 יהודים הוחזרו לפלוצק, נורו במבואות העיר ונקברו בקבר המוני.

גברת קניגסברג אמרה:

דרך העינויים של העם היהודי שהחלה מחורבן בית המקדש, ונמשכה בתקופת הצלבנים, עלילות שקר ודם, גזירות חמילניצקי, כרעות פטלורה, הגיעה במאה העשרים לשואה עקובת־דם. מאחורינו אוקיאנוסים של דמעות, דם וזכרונות־אימה מהגיטו בוורשה.

אנו תפילה שאלוהים יתן מנוחה נכונה לכל אלה ששתו את כוס התרעלה עד תום ועוז־רוח לאלה שנשארו בחיים.

ז'ילונקה סיפר:

מיהודי פלוצק, אשר כ־1000 איש מהם גורשו לבודזנ־טין, נשארו רק 8. היתר מתו שם מרעב ומטיפוס. בודזנטין זהו בית הקברות של מגורשי פלוצק.

מזכיר הועד, מר צ'יחי, (איש דרובין):

למה הדבר דומה: לסנה בוער ואיננו אוכל. עמנו בוער באש אלפי שנה ובכל זאת עדיין חי וקיים. הננו כצנינים בעיני עמים זרים שעצם קיומנו מפריע להם. השואה שעברה עלינו מעידה על השנאה של העמים אלינו, אשר ביחד עם היטלר אשמים ברצח של 6 מיליון יהודים. אין מלים בשפת אנוש לתאור הפשע. משוררנו ביאליק לאחר הפרעות בקישינב קרא: „וארור האומר: נקם! נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן..." והנה נרצחו 6 מיליונים וביניהם מיליון ילדים. תתארו לעצמכם; מיליון זוגות נעלי ילדים... האם מישהו מסוגל לנקום מותם של הנפשות התמימות? אף אחד איננו חף מהפשע האיום הזה. היינו חלשים וכידוע החלש הוא תמיד הקרבן. סיוט זה יימשך עד שתקום מדינה משלנו, וכבר הוכחנו שנוכל למשימה הזאת. ארץ־ישראל היא הדוגמה הטובה ביותר, כי שם הפכו היהודים שממה לגן פורח. עלינו להיות שווים עם כל העמים, אחרת לא יהיה קץ לסבלותינו. צריך שקולנו יישמע בכל העולם כדי שייפסק הרצח וייעשה הצדק.

דברי אייזנברג:

רב היה עוניים וסבלם של יהודי פלוצק, אשר גורשו למחוז קילצה. בעשרותיהם ניספו ברעב ובמחלות. טוב יותר היה בהתחלה המצב בצ'נסטוחוב, כי שם לא היה עדיין גיטו. לאחר קום הגיטו החלו משלוחים למחנות השמדה. רבים נשלחו למחנה עבודה בבליז'ין ושם מתו מרעב ומעבודת פרך. יום יום נורו שם האנשים או כרעו תחתיהם מהמכות. בשנת 1944 חוסל המחנה והשרידים שלא היו מסוגלים לעבודה הושמדו. היתר נשלחו לאוש־ביץ, שם הם חיו במחנה עבודה בתנאים איומים כשעל ידם בוערים תנורי הקרמטוריום. עם התקרבות הצבא הרוסי פונה המחנה ובדרך, ערב השחרור, נפלו אלפי קרבנות. בודדים בלבד נותרו.

סיפר פלטקביץ', משתתף המרד בטרבלינקה:

הזוועה התחילה עם הצעד הראשון לאחר היציאה מהקרונות. המפקד הנאצי הסביר שעל כולם להתפשט היות שעליהם להתרחץ לפני צאתם לעבודה באוקראינה. הם התפשטו ואחר כך תחת מטר של מכות הריצו אותם ל„בית המרחץ" — זהו חדר הגזים, שלתוכו דחסו את כולם, הדלתות נסגרו הרמטית, האויר נשאב החוצה, הגז המרעיל נדחס פנימה. כל זה נמשך 7 רגעים בלבד. לאחר מכן פתחו את הדלתות ובמריצות הוציאו את הגופות לבורות שהוכנו מראש. כעבור שעה הכל היה מוכן למשלוח הבא. השאירו רק גברים חזקים, מהם למיון הבגדים — „לומפניודן" — ומהם לסידור דברי ערך — „גולדיודן". כעבור זמן מה התחילו הנותרים בחיים לארגן מרד. במאמץ עצום השיגו נשק, אולם כלבו של המפקד מצא אותו והוא הלך לאיבוד. זה אינו מייאש את המארגנים הנועזים, שבראשם עמד קפיטן גלבסקי מלודז' ולימינו מספר אנשי פלוצק: רודק לובר־ניצקי, חסקל רוזנברג עם בנו, גוטמן ופופצ'יק (קוזי־ברודזקי) ופלטקביץ'. עם הינתן האות התנפלו המת־קוממים בכל אחת מ־50 הסדנאות על השומרים הגר־מניים והרגו אותם. השיגו נשק ואנשי ס"ס נהרגו ככלבים. חסקל רוזנברג היה בין הראשונים שהשיגו נשק. רודק לוברניצקי זרק רימונים למיכלי דלק והאש העצומה הקשתה על הגרמנים שניסו לסגור את המורדים בצריפים הבוערים. השוטרים האוקראינים אחוזי הבהלה ברחו ופג־ריהם של כ־60 אנשי ס"ס רבצו בבוץ. המורדים הצליחו לכבוש את מגדלי השמירה ופרצו לעצמם דרך בין גדרי התיל. רבים נפלו משני הצדדים כשהאויב מנסה לחסום את הדרך ליער. בחשכת הלילה נפסק הקרב של קומץ גיבורים באויב החמוש מכף רגל עד ראש. קבוצת מור־דים אחת הצליחה לחדור עמוק ליערות קילצה ושם הצטרפו לפרטיזנים. וכך המשיכו להילחם באויב עד לנצחון.

מרגולין השלים את התמונה:

יהודי פלוצק מועטים נמלטו לברית המועצות. שם עבדו קשה, אולם על־ידי כך ניצלו מהשואה וההשמדה. עם פרוץ המלחמה הרוסית־גרמנית, נמצאו יהודי פלוצק בשורות הצבא הלוחם בחזית. הם שאפו, ביחד עם אחיהם לנשק, להביס את האויב הנאצי כדי להתאחד עם יקיריהם, שנשארו בשטח הכיבוש. וכעת, כשסוף סוף חזרו, לא מצאו כאן, לצערם, לא משפחות ולא בית.

היושב ראש, אלפרד בליי, שסיים את העצרת, קרא לנוכחים לגלות כושר עמידה למרות כל מה שעבר

עליהם. אמנם רבים הם הקשיים, כי בקץ הנדודים לא נשארו אלא חורבות. סכנת־נפשות טרם חלפה ועדיין נופלים קרבנות יהודיים מידי רוצחים לאומניים שצרה עינם בשרידי עמנו. „אל תיפול רוחנו. אחינו מעבר לים זוכרים אותנו ומעידים על כך סימנים רבים. אנו חשים בהלמות ליבותיהם החמים והאמונה בעזרתם ושיתוף פעולתם מוסיפה לנו אומץ. אנו מאמינים בחיוניותו של העם, אשר יזכה לתחיה ויחיה לנצח".

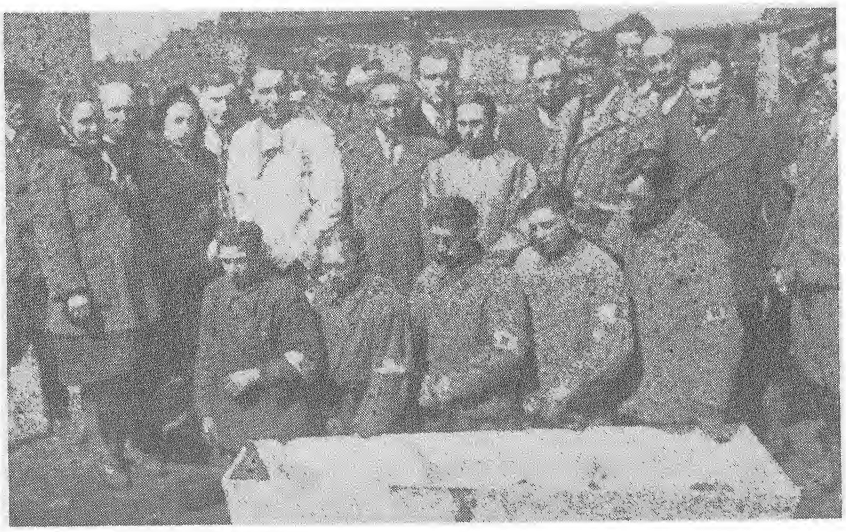
בעצרת נכחה משלחת של שרידי קהילת שרפץ, ובשמה נאמרו דברי השתתפות בכאב וגם דברי עידוד.

שיר על חיי המחנה דיקלמה הגברת רפצקה (משרפץ).

טקס ההלוויה של קרבנות הנאצים

ביום 21 באוקטובר 1946 נפתח קבר־אחים של 25 יהודי פלוצק שנרצחו בשנת 1941 על ידי הנאצים בשדות הכפר אימילניצה. שרידי הגופות הוטמנו ב־4 ארגזים שהועברו לפלוצק. בהלוויה השתתפו, פרט לשארית הפלי־טה של יהודי פלוצק, נציגי השלטונות והמפלגות, ארגוני לוחמים לשעבר. משלחות מהועד המרכזי היהודי בוורשה, ונציגי הקהילות משרפץ, ווישגרוד, גוסטינין, בודזנוב ועוד.

תהלוכת האבל יצאה מהככר שלפני בית הועד היהודי כשבראשה צועדות המשלחות עם דגליהן וזרי פרחים. אחריהן נסעו 3 מכוניות עם הארונות. בבית העלמין נישאו נאומי אזכרה ופתח יו"ר הועד היהודי המחוזי,

קבוצה של גרמנים שהובאו למקום הרצח הנאצי
אַ גרופּע פון „פאָלקס־דויטשן" בשעת דער עקסהומאַציע פון די דערמאָרדעטע
A group of Germans who were brought to the graves of Jews murdered by the Nazis.

פתיחת קבר־אחים שבו נקברו 25 הנרצחים בידי הנאצים
עקסהומאַציע פון 25 דערמאָרדעטע דורך די נאַציס
Opening of a mass grave, in which 25 Jews murdered by the Nazis had been buried.

אלפרד בליי, שקרא את שמותיהם של הקרבנות. אחריו נאם מושל המחוז, דובישאק, שעמד על שותפות הלוחמה היהודית־פולנית. בשם הועד היהודי המרכזי דיבר ריבאק, אשר קרא לגיוס הכוחות לשם מיגור שרידיו של הפא־שיזם. השופט קניגסברג העלה בדבריו זכרון דורות יהודיים רבים שהטביעו חותמם על תולדות העיר מקדמת־דנא. לבותיהם של מאות יהודי פלוצק, הפזורים בעולם כולו, מלאים רגשי געגועים למקום מולדתם שעל גדות הוויסלה וכן אהבוהו 9 אלפים אזרחי העיר היהודיים, שגורלם כה התאכזר עליהם. אפרם פוזר לארבע כנפות הרוח וקברותיהם לא נודעו. ורק השרידים של קרבנות מעשה רצח אחד־מני־רבים, שהושלכו לבור, זכו לעבור, במסע של הלווית־גבורים, על פני רחובות העיר ולהיטמן באדמתה.

נאמו גם נציג מפלגת הפ. פ. ר. המקומית ובא־כוח תנועת ה„איחוד" הציונית, בזורא. לאחר הטמנת הארונות בקבר, נאמרה תפילת „אל מלא רחמים".

סיכום פעולות ועד ניצולי קהילת פלוצק

לפי רשמי ביקורו של מ. טירמן בשנת 1948 —
„דאס נייע לעבן", מס' 20 (291)

בפלוצק, אשר מנתה עד המלחמה כ־10 אלפים יהו־דים, מתגוררים כעת לא יותר מ־105, שברובם חזרו מברית המועצות ומקצתם ניצלו בצד ה„ארי". במשך השנים שחלפו מאז השחרור עברו דרך פלוצק כ־350 ניצולים, אבל הם היגרו ברובם ומהם כ־100 איש מתגוררים כיום בשלזיה. אלה שנשארו במקום הוכיחו את התקשרותם העמוקה למקום מולדתם ומפתחים פעילות ערנית שיש להעריכה עמוקות.

רבים הם המוסדות והארגונים שקומץ יהודים זה הצליח להקים בעירם. קיים בית־הארחה לעוברי־דרך, או לאלה אשר לא מצאו עדיין דירות־קבע. ישנה מסעדה עממית המחלקת ארוחות לאנשים שלא הקימו משק בית וכיום נהנים ממנה 18 איש. התארגנה קופת הלוואות המע־ניקה מילוות עד 40 אלף זלוטי לאדם. קרנותיה של הקופה באו מתרומות שנשלחו על ידי ארגונים פלוצקאיים בעולם. ישנו מעון־יום לילדי העובדים, המטפל בהם עד שעה 5 אחרי הצהרים, והוא מצויד במטבח המבשל ארוחות, במיטות ובציוד למשחקים. כעת נהנים ממנו 13 ילדים. קיים סניף של „טאז" שהקים בית מרקחת והמטפל ב־22 חולים. הטיפול הרפואי הינם הוא בידיו של ד"ר פרנ־קובסקי, שעוד לפני המלחמה היה המנתח בבית החולים היהודי. סניף „אורט" ארגן קורס לתפירה שבו השתתפו 12 נשים וכעת מתכננים פתיחת קואופרטיב למוצרי עור. רבים מבלים את זמנם החפשי במועדון שעל ידו קיימת ספריה ובה קרוב ל־400 ספרים ביידיש, פולנית ורוסית. מספר הקוראים הקבועים מגיע ל־42. מדי פעם בפעם מארגן המועדון הופעות מרצים ואמנים. לצרכי הפעילות הדרמטית הורכבה במה קטנה ונרכש פסנתר.

כל המוסדות האלה מרוכזים בבית ועד הקהילה היהו־דית לשעבר.

כששואלים יהודי פלוצקאי מה חסר לו, הוא עונה: דבר לא חסר פרט ליהודים. מסתבר שכולם מסודרים בעבודה, מי במשרה ממשלתית ומי בעבודה אחרת, ובעיקר במקצוע החייטות ויש להם לקוחות רבים בקרב האוכלוסיה הפולנית.

יהודי פלוצק עזרו להסתדר לניצולי קהילות הסביבה שמספרם עוד יותר קטן, כגון בשרפץ, בגוסטינין (18 יהודים) או בווישגרוד (15 נפשות). בבודזנוב מתגורר רק יהודי אחד. יהודי הסביבה משתתפים בכל העצרות הנערכות על ידי היהודים בפלוצק, וכשפעם הגיעו להופעה הקומיקאים דז'יגאן ושומאכר, הם השמיעו במקום בדיחה חדשה באמרם: „יהודי פלוצק מילאו את ,מכסת העבודה התרבותית' ב־117%, כי הרי בפלוצק ישנם רק 105 יהודים ולהצגה הופיעו 125".

וכשנכנס לאולם היהודי היחידי מבודזנוב, הכריז מישהו במרירות:

„הקהילה היהודית בבודזנוב הופיעה במלואה!"

כבכל יתר המקומות עקרו הגרמנים מן השורש לא רק את החיים היהודיים אלא גם חיסלו את מקום מנוחתם של המתים. ניצולי הקהילה חשו מיד שחובתם הקדושה היא לטהר מחדש את בית־העלמין שסופח לאיצטדיון הספורט הסמוך. השטח הוקף שוב בגדר ובית הטהרה, שממנו נותר רק קיר אחד, מעין כותל מערבי, שוקם ועל ידו נבנה בית מגורים לשומר.

במסירות עצומה ובמרץ רב נעשות עבודות ההכנה להקמת גל־עד על קברם של 25 הקרבנות שהוטמנו בבית העלמין. המתכנן וראש המבצעים הנהו האדריכל אריה־לייב פרלמוטר (פלקה), המקדיש לכך את כל זמנו הפנוי ואת מרצו הרב ואף מכסה מכיסו חלק מההוצאות. לעתים קרובות הוא מגיע לפלוצק מוורשה, מקום־מגוריו הנוכחי, כדי לפקח אישית על התקדמות העבודה.

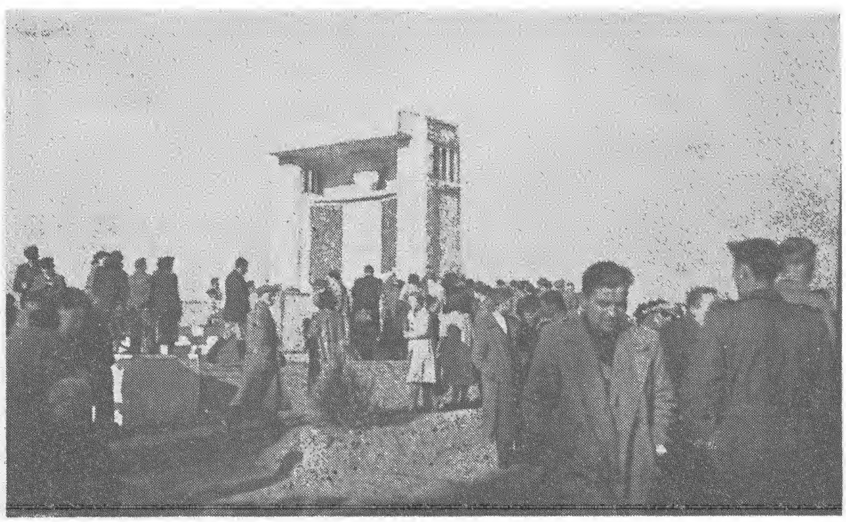
באותה מידה מקדיש את כל כוחותיו לענייני הציבור היהודי, העסקן הותיק, אלפרד בליי, העומד בראש הועד. הוא דואג אישית שכל מוסדות הסעד והתרבות של הועד יפעלו כהלכה ובמיוחד המועדון והמעון לילדים.

עד שעה מאוחרת בלילה אפשר לפגשו בישיבות ובהת־יעצויות שהוא מקיים עם עוזריו במטרה להקל על מצבם של קומץ הניצולים.

מבין העסקנים האחרים של הועד יש לציין במיוחד את הזוג קניגסברג. השופט מיכאל קניגסברג עומד בראש ועדת התרבות ואשתו, ינינה, שהיא סגנית יושב ראש הועד, מקדישה את כל זמנה לטיפול במוסדות הילדים ומסייעת לאמהות הצעירות. וכאן יש להדגיש שמאז סוף המלחמה נולדו בפלוצק כ־50 ילדים יהודיים. במרץ רב ממלא את תפקידו מזכיר הועד, אברהם פאפירצ׳יק, העושה רבות להפעלת החוג הדרמטי. רחל קירשטיין, בתפקיד מחנכת במעון לילדים, מגלה הרבה מסירות לחניכיה הפעוטים. מבין הפעילים מקרב הציבור מתבלט הסטודנט פייביש הולצמן, המנעים כל מסיבה בנגינתו על הפסנתר. חברות ועדת הספריה: חנקה מרקוביץ׳, הלה רכטמן־גרבובסקה וגב׳ נחמנוביץ׳, מקיימות תורנות ושומ־רות על הסדר באולם הקריאה. וישנם עוד רבים המוכנים תמיד לעשות משהו לטובת הכלל, כי כולם חשים כאילו בקשרי משפחה ובגורל המשותף המקרב את הלבבות והמבטל את המחיצות בין אדם לחברו.

אחת הדאגות של הציבור היהודי בפלוצק היא מה לעשות בבנינו השומם של בית הכנסת הגדול שעל פי נס נשאר עומד על תלו, אם כי בפנים הוא הרוס לגמרי. כולם בדעה שאין להשאירו במצב הזה ואפילו הועלתה הצעה להקים בו מוזיאון להנצחת קהילת פלוצק וקהילות הסבי־בה. אולם ברור כי ללא הבטחת תקציב גדול וללא עזרה ממשלתית אין סיכויים שתוכנית זו תצא אי־פעם לפועל. בכל זאת ישנו רצון חזק לעשות הכל על מנת לא לשכוח ולא להשכיח את עברה המפואר וסבלותיה של קהילת פלוצק, עתיקת־היומין.

טקס גילוי האנדרטה לזכר הקרבנות

טקס גילוי האנדרטה
די אַנטהילונגס־צערעמאָניע פון דער מצבה
Unveiling of the memorial monument

ביום 23 באוקטובר 1949 התקיים בפלוצק טקס גילוי האנדרטה לזכר יהודי הקהילה שנפלו מידי הקלגסים הנאציים. לעצרת הזכרון הגיעו יהודים מכל ערי הסביבה, כגון מווישגרוד, פלונסק, גוסטינין ושרפץ. באו גם יהו־דים פלוצקאים, תושבי וורשה וערים אחרות.

בככר שלכני בית הועד היהודי המקומי הסתדרה בשעה 11 לפני הצהרים תהלוכה ארוכה בהשתתפות משלחות גדולות של מפלגות פולניות, פלוגות צבא ונציגי ארגונים ציבוריים שונים. בראש התיצבה תזמורת של הגימנסיה הפולנית ואחריה צעדו נושאי זרים רבים מטעם ארגונים ומוסדות מרכזיים, מחוזיים ומקומיים. התזמורת ניגנה מרש אבל והתהלוכה החלה לעבור על פני כל הרחובות שנכללו פעם בגיטו היהודי, כלומר הרחובות סינאגוגאלנה, ירוזולימסקה וקווייטקה (שרוקה). משם יצא מצעד האבל דרך רחובות קולגייאלנה ודומיניקאנסקה אל בית־העלמין. בכל הרחובות היו המדרכות מלאות המוני אדם, שעמדו דום כשראשיהם מגולים.

במרחק־מה מבית הקברות התגלתה לעיני הצועדים האנדרטה הגבוהה, הבנויה אבן לבנה, דמוית־אוהל. למעלה נחקקו האותיות: „על אלה אני בוכיה״ ובמרכז הוצב הלוח שעליו נחרתו שמותיהם של 25 הקרבנות, שהועברו לכאן מבור המוות.

לאחר שהסתדרו משתתפי הטקס משני צדיה של האנדרטה, פתח בדברים היושב ראש אלפרד בליי, שבירך את הנוכחים והעלה את זכרון תקופת הזוהר של יהדות

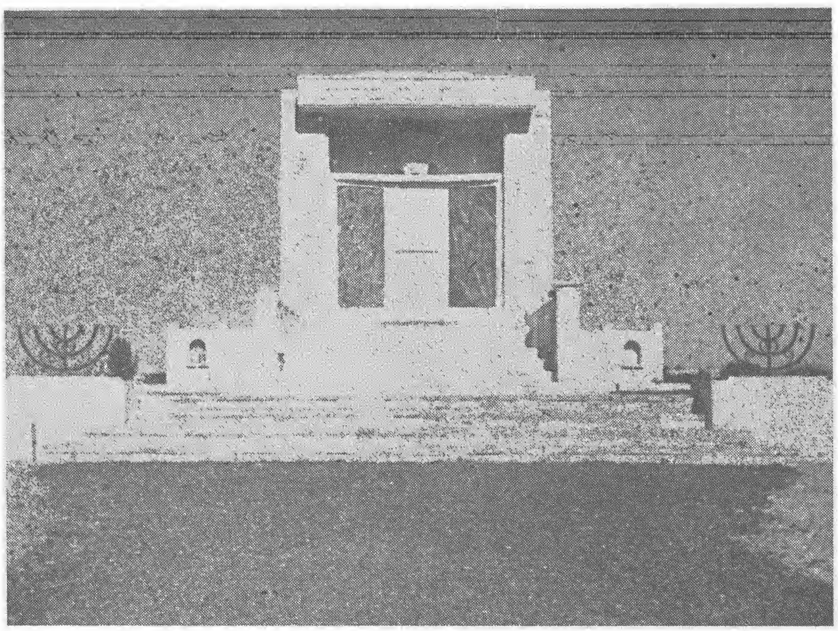
פלוצק בימי שלום ועד למרד הגבורה בטרבלינקה, שבו הצטיינו בניה ונפלו מות גבורים.

ראש העיר, גיז׳יצקי, שהתכבד בהסרת הלוט, הזכיר שיהודים חיו בפלוצק החל משנת 1237 ושהם הצטיינו תמיד באהבה ובמסירות לעירם. הוא מנה מספר שמות של אישים יהודיים שתרמו רבות להתפתחותה של העיר. כעת — סיים ראש העיר — לאחר השואה האיומה שעברה עליהם, הנה שוב מובטח ליהודים בית בפולין העממית.

לאחר הסרת הלוט ניגנה התזמורת את ההימנון הלאומי הפולני. נאומים נשאו עוד: בשם הצבא — המייג׳ור ריביצקי, בשם הועד היהודי המרכזי — ס. פישגרונד ונציג ארגון הלוחמים היהודי בנאצים. עם תום הנחת הזרים על ידי המשלחות קרא הרב הצבאי, רב־סרן דרוקר, פרקים מתהילים ומספר ירמיהו. החזן הראשי, ישראל שטוקהאמר, השמיע בהתרגשות רבה את ה„אל מלא רחמים״.

בערב אותו יום התקיימה בעיר עצרת־אבל בהשתתפות כל המשלחות והנציגים.

האנדרטה, רבת־הרושם, נבנתה לפי תכנית האַדריכל היהודי הפלוצקאי, אריה־לייב פרלמוטר, אַשר הקדיש את כל מרצו למען הקמתה.

אנדרטה לזכר קרבנות השואה שהוקמה על ידי הניצולים בבית הקברות, 1949 (לפי תכניתו של האדריכל אריה פרלמוטר)

דער דענקמאל צום זכר פון די נאַצי־קרבנות אויפן בית עלמין (אויפגעשטעלט דורך דער פלאָצקער שארית הפליטה אין יאר 1949 לויטן פראָיעקט פון אַרכיטעקט א. פערלמוטער)

The Memorial to the Holocaust victims, erected in 1949 on the grounds of the cemetery (Designed by Architect A. Perlmuter)

ישראל גרשון בורשטין

חורבן שאין לו תקומה

בתלמוד מסופר על אדם שחלה והרופאים לא יכלו לרפאו ואף לא הצליחו לגלות את סיבת מחלתו. ואז הציע פלוני הדיוט שיביאו אדמה ממקום הולדתו של האדם. כשהביאו את האדמה ציווה להשכיב עליה את החולה. עשו כמצוותו והחולה הבריא.

בסתר מחבואינו שבסבך היערות, ב„בונקרים" מתחת להריסות, במחנות־המוות, בכפור הטייגה הסיבירית ובלהט הערבה המרכז־אסייתית, כירסמה אותנו מחלת הגעגועים הנצחיים אל הבית האבוד. ללא הרף, בימים ובלילות, חלמנו על אותו הרגע הנכסף שבו נחזור אליו, נתייחד שוב עם יקירינו, נתחבק אתם ולעולם לא ניפרד מהם. האמנו שזה, רק זה, כבאותו סיפור תלמודי, יבריא אותנו מכל מכאובינו.

ואם כי התקוות שלנו היו מהולות במידה רבה מאוד של פקפוקים, לא הפסקנו להאמין שהרגע הזה בוא יבוא. לא פעם היה הספק חודר אף לחלומותינו. זוכר אני היטב שבלילה אחד, בהיותי שכוב על קרש נוקשה, דחוס בין האסירים מעולם הפשע, חלמתי שהנה אני נכנס לביתי, רואה את אשתי, אחי, אחותי, חברים וידידים, אבל בכל זאת הרגשת העצבות אינה עוזבת אותי עד שחברי מתחילים להביע את השתוממותם על כך. הם שואלים אותי מדוע אינני שמח? האם אינני מאושר מהפגישה? על כך אני עונה להם שהרי זה רק חלום אשר המציאות ממנו והלאה. וכשהם ממשיכים לשכנע אותי שאין זה חלום אלא מציאות דווקא, אני מבקש מאחד מהם שיכה אותי. והיה אם ארגיש כאב, אדע שאכן מציאות היא. והנה מתחיל אחד מחברי להכותני, אולם אינני חש כל כאב. ואז אני אומר לחברי: „רואים אתם, אין זאת מציאות. זה רק חלום, לצערי, רק חלום..."

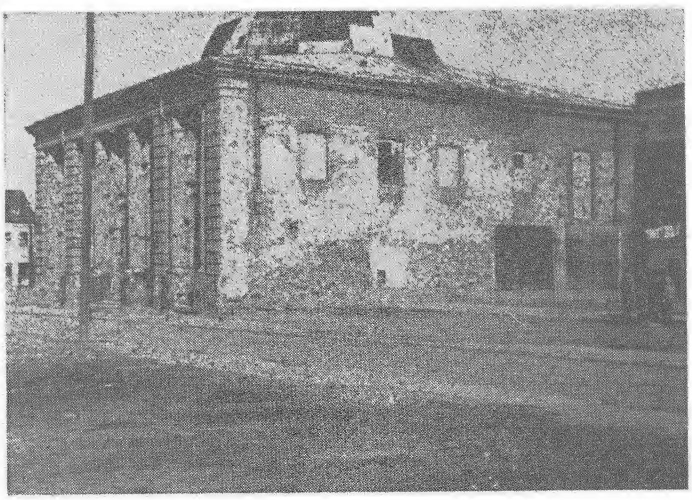
חלומותינו על שיבה לבתינו לא התגשמו וההתאוששות שציפינו לה לא באה. כשחזרנו מגלויותינו, איש לא יצא לקראתנו, לא אבא ולא אמא, לא אח ולא אחות, לא חבר ולא ידיד, לא מודע ולא גואל. שרכנו את רגלינו ברחובותיהן וסימטאותיהן של ערים ועיירות וחשנו את עצמנו כאותו חוני המעגל שעליו מסופר באגדה שהיה שרוי בשנתו 70 שנה וכשהתעורר ראה מסביבו עולם זר ומבהיל. אז ביקש את מותו, כי לא יכול היה למצוא את מקומו בעולם כזה.

מצבנו היה גרוע עוד יותר. לא רק שאיבדנו את הקשר עם ההווה המסובב אותנו, אלא גם העבר שלנו נעלם כאילו לא היה ולא נברא. כל מה שהיה פעם שלנו נעקר עם השורש, נשרף, נהרס, נמחק.

מהפתחים ומהחלונות של בתינו, שבין כתליהם התהלכו וחיו הורינו, אחינו ואחיותינו, הציצו בנו עיני שנאה, גזל ורציחה. נשמעה שאלת הלעג: יהודי? איך זה נשארת בחיים? ומה יש לך לחפש כאן?

וכשירד הערב ובחלונות בתי היהודים לשעבר נדלקו האורות, הלך והתגבר הכאב. כאב תחושת הזרות על סף בית אבותיך...

ברגעים אלה הרגשת ששארית האמונה באדם נושרת מלבך כקליפה שאין חפץ בה; ושאינך בן־אדם, אלא שלד בלבד, בדומה לאותו שלד ריק מכל תוכן של בית הכנסת הפלוצקאי העתיק שנשאר שרוי בודד, גזול ושדוד מכל קדושה וטהרה. מעל השער שלו, במקום שהתנוססו המלים „זה השער לה' צדיקים יבואו בו" מזדקרות האותיות הגועליות „דויטשה לאַגר־האללה". הצוררים הטמאים השתמשו בבית קדוש זה לצרכי איחסון וזה הצילו מחורבן מוחלט. והנה עומד הבנין בקדרותו, שרוי באבל נצחי. מראה כיפתו הוא כשל יד מכווצת של קדוש מעונה, המורמת כלפי מעלה וצעקתה אינה נשמעת.

בית הכנסת הגדול בחורבנו
די גרויסע שול איז פאַרבליבן וויסט
The Synagogue in its loneliness

אולם תקופת ההרס עוד לא תמה. מה שלא הספיקו לעולל שונאינו ורוצחינו הגלויים, משלימים שכנינו „הטובים". דלתות וחלונות נעקרים על ידיהם מהצירים, קרשים מוצאים מהרצפות, לבנים מסולקות מהקירות. כל אחד מהסביבה מוצא לחובתו להכניס אשפה לתוך הבית וללכלך אותו, וזאת בכוונה תחילה: שלא יתחדשו החיים כקדם.

ואנו, המנין הראשון של ניצולי יהדות פלוצק, עמדנו שם נוכח ההרס הזה והרטבנו בדמעותינו את הקירות.

חשנו בבירור שחובתנו הראשונה היא — ללא כל קשר להשקפותינו על הדת והאמונה, — לנקות ולטהר את ביתו המחולל של אלוהי אברהם, יצחק ויעקב.

לאחר ימים מספר, לאחר שסיימנו לנקות את בית הכנסת, התאספנו לעצרת „יזכור" במעונו של ועד הקהילה לשעבר. היינו יחד כ־30 נפשות, גברים ונשים, והילד היחידי שהיה בינינו הדליק בידיו הרועדות את נר הזכרון — נר נשמה אחד בשביל כמעט תשעת אלפים גברים, נשים וטף של הקהילה הקדושה פלוצק שהלכה לעולמה. התישבנו על הרצפה וכמנהג אבותינו קראנו את מגילת איכה. איכה ישבה בדד פלוצק היהודיה...

דרך הדווי של יהודי פלוצק

מוקדם יחסית נחרץ גורלה של הקהילה היהודית בפלוצק. שני הגירושים שהתחוללו, אחד אחרי השני, בפברואר 1941, סימנו את התחלת השמדתה של הקהילה. קדמה לגירושים אלה תקופת־אימים כשכולם היו דחוסים בגיטו ומדי פעם בפעם אירעו מקרי שוד ורצח. בין מקרי הרצח, המזעזע ביותר היה זה של 25 יהודים, אשר נחטפו מבתיהם באמתלה שהוכה חייל גרמני. היהודים נשלחו למחנה ריכוז בדזיאלדובו, שם עונו באופן אכזרי ביותר. כעבור ימים מספר, הוחזרו לפלוצק ופה נורו בנוכחותם של חברי ה„יודנראט".

ביום קודר אחר הוצאו מבית המחסה כל הזקנים והזקנות והובאו לחורשה שבקרבת העיר. שם „גמרו" אתם חיש מהר... כעבור זמן־מה הגיע תורם של ילדי בית־היתומים.

מי יכול לספור ולמנות את כל העינויים, המאסרים, ההשפלות, ההכאות והיסורים שנפלו בחלקם של אחינו ואחיותינו עד לאותו רגע כשרוצחיהם החליטו ל„נקות" את העיר סופית מיהודיה.

ההחלטה הוצאה לראשונה לפועל בליל כפור של ה־20 בפברואר 1941, כשכל האוכלוסיה היהודית ללא יוצא מהכלל, קטנים כגדולים, חולים כבריאים, זקנים כצעירים, הוצאה לרחוב תחת איום שכל מי שיימצא בבית יומת בו במקום.

עד עלות השחר הצטופפו האנשים ברחוב כשהקור המתגבר חודר עד לשד עצמותיהם. בבוקר פקדו עליהם להסתדר בשורות, הנמשכות לאורך כל הרחוב „ברייטע" (קווייטקה) החל מבנין בית המדרש עד שוק החזירים שליד מינזר הרפורמאטים. במשך כל היום נמשך השוד של חפציהם, אשר הספיקו לקחת אתם בחיפזון מהבית. כל מלבוש חם שצורתו טובה וכל חפץ של ערך נשדד מהם בליווי מכות וגידופים. לפנות ערב מגיעות מכוניות־משא ומתחילה הטענת האנשים. משני צדי הדרך המובילה למכוניות נעמדו חיילים ושוטרים ה„עוזרים" במכותיהם האכזריות לזרז את ההטענה. מי שאינו מסוגל לרוץ מהר סופג מנה כפולה ומשולשת של מכות. פייגנבוים הזקן, אדם חולה אנוש, אינו מסוגל ללכת בכוחות עצמו והוא שוכב באמצע הרחוב. שני חיילים ניגשים אליו וסוחבים אותו ברגלים לכיוון המכונית. ראשו של הזקן נסחב על פני המרצפת ואשתו, הרצה אחריו, מתכופפת מדי פעם כדי להרים במקצת את הראש. החיילים מפעילים את מק־לותיהם ושוברים את מפרק ידה.

ליד המכונית מהומה המלווה צחוק החיילים. הם משתעשעים באופן יוצא מהכלל בזריקת ילדים וחולים מעל לראשי העומדים בתוך המכוניות העמוסות. חייל אחד תופס לפתע ילד שיצא מהשורה, כי בתוך האנדרל־מוסיה איבד את אמו. הילד בוכה מרה וזה מרגיז נורא את החייל המשועשע. הוא תופס את הילד, מכניס אותו לשער בית דרבינקה, שממול בית המדרש, וכעבור כמה רגעים נשמעים משם קול יריה וזעקת ילד. הנשים פותחות בבכי מר, אולם החיילים ממשיכים לצחוק. המחזה נמשך...

עם רדת הערב מסתבר שבגלל מחסור באמצעי הובלה אי־אפשר יהיה להסיע את כולם. על החלק הקטן שנותר ברחוב מצווים הגרמנים לשוב לבתי מגוריהם. הם חוזרים לשם ומוצאים שהדירות נשדדו בינתיים על ידי שכניהם הפולנים וה„פולקסדויטשן".

במשך 8 ימים ו־8 לילות של אימה ופחד, הם יושבים דרוכים על צרורותיהם הדלים, אינם פושטים בגדיהם, אינם דואגים לצרכיהם האישיים והאוכל כמעט שלא בא לפיהם. יום ולילה, שעה שעה, הם קשובים ודרוכים פן תקלוט אזנם את רעש צעדיהם הכבדים של הקלגסים הגרמניים, הבאים להוציאם שוב באכזריות החוצה ולהו־בילם אי־שם, אל הבלתי ידוע.

בלילה השמיני הופך הדבר למציאות מרה ושוב חוזרת אותה תמונת זוועה של הטענת אנשים במכוניות משא כאילו היו שקי סמרטוטים ותו לא. שוב נשלחה כמות בלתי מספקת של רכב הובלה (בל נשכח שבאותו זמן היו ההכנות לפלישה לרוסיה, שעמדה להתקיים לאחר כ־3½ חדשים, בעיצומן ולמטה הגרמני היו בעיות אחרות ולא יכול היה לדאוג לנוחיותם של איזשהם יהודים מגורשים). האנשים נדחפו באכזריות קיצונית לתוך המכוניות. אחרי שהמכוניות עברו מרחק של כ־120 ק"מ, מפלוצק עד למחנה הריכוז בדזיאלדובו, שאליו הובאו כל המגורשים, נמצא שמספר זקנים, נשים וילדים נחנקו מחמת הדוחק ומתו בדרך. גם דודתנו, שרה נורדנברג, מצאה בדרך זו את מותה.

באורוותיו של הקסרקטין הצבאי לשעבר שלתוכן הוכנסו תחת הסגר, נפגשו מחדש יהודי פלוצק, אולם פגישה זו היתה נטולת שמחה כלשהי. רבים מהמשלוח הראשון כבר לא היו בחיים. הם נורו, אחרי עינויים קשים, על ידי הרוצחים הנאציים. מדי לילה היו מגיעים

לאוזני השבויים קולות אימה הבוקעים ממרתפי הקסרק־טין, בהם התעללו התליינים בקרבנותיהם. בבוקר היתה קבוצת־קומאנדו מיוחדת סוחבת את גופות ההרוגים מהמרתפים ומטעינה אותן על מכוניות משא.

ארבעה בחורים צעירים מפלוצק: בוגאץ׳, קפלן, שמיגא וקרישק — נלקחו אף הם לעבודת פינוי הנרצחים. בוקר אחד נזדמן להוציא את גופתה של הגברת פלש־צ׳יק, מוכרת עתונים, שהיתה דמות מוכרת היטב ליהודי פלוצק. הם הבחינו שהיא עדיין חיה ולכן העבירו אותה הצדה. הגרמני שראה זאת ציווה עליהם להעמיד רגל על צווארה על מנת שתוציא את נשמתה, אולם בראותו שאף אחד מהצעירים אינו מוכן לבצע את הדבר בנאמנות הדרושה, קשר מסביב לצווארה של האשה חבל ופקד על שני צעירים לסחוב את הגופה בשני קצוות החבל. ובכל זאת היתה מפרפרת עדיין בין חיים למוות כשזרקוה על גל הגופות והובילוה לקבר אחים.

מארבעת הצעירים לא נשאר אף אחד בחיים והסיפור הגיע אלינו מפיו של ניצול השואה, קאלישר.

מחנה העינויים הנאצי בדזיאלדובו היווה שלב ביניים איום ועקוב מדם של מאות אחינו ואחיותינו בדרכם הדוויה לקראת האבדון המוחלט. כל אלה, אשר הצליחו להינצל מהגיהנום של מקום־אימים זה, הובלו דרומה, לסביבות ראדום וקילצה. חלק ניכר של הדרך הארוכה (המרחק ממקום המחנה עד למחוז הגירוש הוא בערך 500 ק״מ) נאלצנו לעשות ברגל בקור צורב ובסופות שלג, ללא בגדים חמים, ללא צידה לדרך וללא לינה תחת קורת־גג. אין פלא שרבים נפלו בדרך.

וכשסוף סוף הגיעו למקום גירושם, החלו צרותיהם ועינוייהם מחדש. העיירות היהודיות העניות והמרודות לא היו מסוגלות לקלוט זרם כה גדול של מגורשים. הם שוכנו בצפיפות בבתי המדרש, בהקדשים, בפרוזדורים האפלים של בקתות עלובות. רעב ומגיפת הטיפוס החלו מיד את קציר המוות. הזעקות לסיוע לא הועילו הרבה וגם לא ניתן היה לארגנו כיאות. מיבצע ההשמדה השטני של הגרמנים היה כבר בעיצומו. וכך, מה שלא הספיקו לעשות הרעב והמגיפה, השלימו בזריזות־יתר כבשני המוות של מאידאנק, טרבלינקה, סוביבור ואושביץ. שארית יהודי פלוצק עלתה השמימה דרך ארובות משרפותיהם של מח־נות־השמדה אלה.

ואולי עשוי מישהו לטעון שהם הובלו לשחיטה כצאן לטבח יובל? לא ולא. נשק בידיהם לא היה, אולם בכל זאת עמידתם בפני האויב היתה עמידת גבורה אין קץ. מול אכזריות שהאנושות טרם ידעה כמוה התגלו מקרי גבורה ומסירות־נפש שאף אומה אחת בעולם, פרט לעמנו, לא התנסתה בהם. יהודי פלוצק הוסיפו את חלקם למסכת גבורה זו כהנה וכהנה. והרי מקרים אחדים מתוך סיפורים של עדי־ראייה:

היה בפלוצק רופא, בנו של מנדל וידבסקי, מקובל על כולם. הוא היה רופאם של עניים רבים חינם, אין כסף. לאחר כיבוש העיר על ידי הנאצים המשיך במילוי תפקידו ופעם כשמיהר בדרכו לחולה, נעצר על ידי הגר־מנים ואולץ לבצע איזושהי עבודה למענם. הוא מילא אחרי פקודתם בשקט, אולם כשדרשו ממנו שישיר וירקוד לפניהם, סירב. הם עינוהו קשות, אולם הוא עמד בסירובו עד ששיחררוהו כשהוא שבור ורצוץ בגופו, אולם רוחו איתנה.

והיה גם „קורצ׳אק״ פלוצקאי. שמו היה משה טינסקי. יהודי מכל ימות השבוע, בעל בעמיו שחי לו בשקט על ההכנסות מבית מגורים שהחזיק בשותפות עם אחיו. פרסומת לא אהב ובין הגבאים לא נדחק ולכן רק מעטים ידעו שהאיש אינו נח ואינו שקט עד שהקשישים של בית הזקנים היהודי אכלו לשובע וחם להם בחדריהם. הוא היה דואג לפתם ולנוחיותם במשך כל ימות השנה ולא רק בהזדמנויות מיוחדות, כדרכם של עסקנים מסויימים. וכשבאו הצוררים וקשה היה להשיג פת־לחם, המשיך בקיום מצווה זו ולא הסיר מעצמו את הדאגה לזקנים גם בימים טרופים כשחייו של כל יהודי היו תלויים לו מנגד ואיש לא ידע מה ילד יום ואיך יפרנס את משפחתו שלו. כשנודע לו, למשה טינסקי, שהגרמנים מגרשים את הזקנים מביתם ומתכוננים להובילם אי־שם, החליט שלא לעזוב אותם לנפשם ברגע קשה זה. הוא בא אליהם כשהם היו כבר בחצר בית הזקנים, איש איש במקלו ובתרמילו. כשניתנה הפקודה ללכת יצא יחד אתם, ועודד את הכושלים בצעדו בראש השורה. הדרך הובילה ליער, לאבדון, לקבר אחים...

ניצולי השואה זוכרים עדיין היטב את נאומו של רובינשטיין הצעיר, בנו של מיכאל רובינשטיין, עסקן של „אגודת ישראל״, אשר ביום הגירוש, בהיותו כבר במכו־נית־משא, השמיע דברים נלהבים והתפלל בקול רם לאלוהים שינקום את נקמת הדם השפוך.

מבין למעלה מתשעת אלפים יהודי פלוצק חזרו מדרך הדווי לא יותר ממאתיים. מבין כשלושת אלפים ילדים יהודיים שהיו בפלוצק עם פרוץ מלחמת העולם השניה — נותרו שניים. בין הניצולים נשארו רק ששה איש שגילם בהתחלת המלחמה היה למעלה מ־35 שנה.

נסיונות לשקם הריסות

כשחזרנו לפלוצק בחודש מאי 1945 נוכחנו לדעת שהעיר נשארה שלמה ובנויה על תלה, כפי שהיתה. ובכל זאת חותמו של המוות וההרס היה טבוע באופן בולט. לפחות, לנו אשר הגענו אליה לאחר נדודים בין הריסותיהן של לובלין, לודז׳ ורשה, היתה הרגשה ברורה כזאת. הרחובות גרודזקה, טומסקה, קולגיאלנה, שהיו פעם מלאים אדם, נתרוקנו כמעט לחלוטין ושקט שרר בהם, כאילו בבית הקברות. רחובות הרובע היהודי היו ריקים עוד

יותר. כל בית יהודי עמד בסימן עצבות, מרה שחורה ושכול. כל בית עשה רושם, כאילו הוצב על קברו של יהודי שהיה פעם מתגורר בו.

כשנפוצה בין השרידים המועטים הידיעה שהגיע חבר מועצת העיריה לשעבר, התאספו כולם — כשלושים נפש — בבית ועד הקהילה לשעבר.

של הקהילה, הסמוך לאולם הישיבות. אני מנסה להגיד משהו, אולם גרוני חנוק ודמעות נדחקות לתוך העיניים.

כל מי שנשאר מפלוצק היהודית התאסף בחדר הקטן בחדר הקטן נשמע בכי חרישי. מהעיניים נוטפות דמעות ונופלות על הרצפה המלוכלכת. אט אט נרגעות הרוחות ואפשר להתחיל לדבר על עניני דיומא. יש צורך לדאוג לכך שכל אחד יקבל את תלושי המזון המגיעים לו מהשל־טונות, אבל כיוון שאי־אפשר להסתפק במנת האוכל הקצובה קיים הכרח לארגן הספקה נוספת. בעיה נוספת הוא ענין התעסוקה, במיוחד לאור הסיכויים שעם שובם של הפליטים מרוסיה, ילך ויגדל מספר הניצולים. לכן יש לטפל בעוד מועד בהכנת מקומות־מגורים. כי הרי כל דירותיהם לשעבר של היהודים נתפסו על ידי הפולנים.

ועד הקהילה הורכב מאנשים ללא הבדל המוצא המפ־לגתי. בונדאים, ציונים, קומוניסטים שכחו על הניגודים

ישראל גרשון בורשטין נואם בכינוס הפלוצקאים אחרי המלחמה
ישראל גרשון בורשטין אויף אַ פאַרזאַמלונג
פון פלאָצקער נאָך דער מלחמה
Israel Gershon Bursztyn, speaking at a meeting
of Plotzk Jews after the war

שהיו פעם ביניהם ושיתפו פעולה לטובת הכלל. בעזרת הועד היהודי המחוזי בוורשה סודרו כמה עשרות דירות בשביל הפליטים, אורגנו וצויידו שני בתי־מלאכה לחייטות, שתי סנדלריות ומספרה. בבית ועד הקהילה אורגנה מסעדה, שבה קיבלו ארוחות, כנגד תשלום קטן, כל הפלי־טים. כשהגיע מספר הפליטים למאה נפשות, החלה גם הדאגה לצרכים רוחניים. התארגנה הועדה לתרבות, אשר קיימה אולם קריאה של עתונים וספרים, הוציאה מדי פעם בפעם עתון־קיר, סידרה מיפגשים חברתיים וכד׳.

קשה ביותר היה לפתור את בעית הדיור. הבעיה הזאת היתה מתעוררת מחדש כל פעם כשהגיעה לעיר משפחה נוספת מפליטי רוסיה שחזרו הביתה מירכתי סיביר או מערבות קאזאכסטאן. כל הדירות ללא יוצא מהכלל היו תפוסות, כי מיד לאחר גירושם של היהודים על ידי הנאצים נתפסו דירותיהם של המגורשים על ידי פולנים, אשר התגוררו עד אז במרתפים או בעליות־גג. נוסף לזאת הגיעו לפלוצק בשנות המלחמה משפחות רבות של פולנים מהסביבה ואף מוורשה ההרוסה ומילאו את כל הבתים הריקים לא רק של היהודים, אלא גם של אנשי האינטליגנציה הפלוצקאית הפולנית, שכמעט כולה, על עורכי הדין שלה, רופאיה, מוריה וכד׳, הושמדה על ידי הגרמנים. בין הפולנים שהוצאו להורג היה גם ראש העיר האחרון, וואשיאק.

לא נשארה, איפוא, ברירה אלא לשכן בכל דירה שתיים ולפעמים אף שלוש משפחות פליטים ביחד. מובן מאליו שמצב כזה היה מעורר התמרמרות רבה ויוצר מצב רוח ירוד.

גם בשטח התעסוקה אי־אפשר היה לפעול רבות. פלוצק לא היתה עיר תעשייתית וגם חלק גדול מהציוד המכני שהיה במפעלים נשדד על ידי הגרמנים לפני שפינו את העיר. שני בתי החרושת למכונות חקלאיות הולאמו על ידי הממשלה הפולנית החדשה והעסיקו מספר מצומצם של פועלים פולניים. בעליו לשעבר של אחד מהם, המהנדס מרגוליס, הועסק זמן־מה במפעל, אולם פוטר חיש מהר. לבעל המפעל השני, סרנה, לא ניתנה אף דריסת רגל במפעלו. המסחר חוסל כמעט לגמרי, כי כל החנויות היו סגורות והשלטונות אסרו לפתחן. מאידך לא היה גם במה לסחור. המסחר היחידי התנהל בככר השוק החדשה שאליה היתה האוכלוסיה הפולנית מוציאה למכירה כל מיני חפצי־בית משומשים שביניהם אפשר היה להבחין בדברים, אשר נשדדו בזמנו מהדירות היהודיות...

חוסר תעסוקה והחיים על תמיכה ציבורית החלו לתת את אותותיהם והשפיעו על הרמה המוסרית של חלק מהפליטים. לעתים אירעו סכסוכים על רקע של חלוקת הסיוע — בעיקר של בגדים — שהיה נראה בעיני חלק מהאנשים כבלתי־צודק. הועד שלנו עשה רבות כדי להרגיע את הרוחות בין פליטי עירנו וכן בעיירות הסביבה שאף לשם היה שולח את הסיוע בתוקף היותו ועד אזורי.

הצמח לא נקלט

כבר בסוף שנת 1945 היה ברור לנו שאין סיכויים רבים לכך שחיים יהודיים יתחדשו בעירנו. רבים מהני־צולים, בראותם שאין להם ממה להתפרנס, החלו לצאת

לעריה הגדולות של פולין שבהן הסיכויים להסתדר היו טובים יותר. חלק ניכר תיכנן יציאה אל מחוץ לגבולו־תיה של פולין וחיכה להזדמנות טובה כדי להצטרף לקבוצות, אשר הבריחו את הגבול הצ׳כי והסתננו בדר־כים לא־דרכים למחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה. היתה זאת ההתחלה של תנועת „הבריחה" ההיסטורית, אשר הזינה אחר כך את מערכת ההעפלה ועל ידי כך היתה לאחת החזיתות העיקריות של המלחמה למען המדינה היהודית.

לצדן של הסיבות הכלכליות שדחפו את היהודים לעזוב את גבולותיה של פולין, נוספה גם האוירה האנטי־שמית שאפפה את הניצולים היהודיים. פולנים רבים, אשר הרויחו בתקופת הכיבוש הנאצי כסף בעד מסירת „ראש" יהודי לידיו של הגסטאפו, או נהנו מהגזל של הרכוש היהודי, התרגלו להתייחס ליהודי כאילו היה הפקר ואין לו זכות קיום. הרעל האנטישמי, אשר הוזרק בהתמדה במשך שנות עצמאותה של פולין על ידי החוגים הלאומ־ניים והממשלתיים („הסאנאציה") כאחד, שירת יפה את האינטרסים של הכובש הגרמני, עד כדי כך שפולין נבחרה כארץ המתאימה ביותר לשם הקמתם של מחנות השמדה ענקיים. בשטח השמדת היהודים שיתף פעולה חלק ניכר של המחתרת הפולנית אפילו עם הגרמנים עצמם.

האלמנטים המורעלים האלה, שנתמכו על ידי השכ־בות העממיות, אשר פחדו שמא ייאלצו להחזיר ליהודים את הדירות ואת הרכוש הגזול, המשיכו באיבתם הבהמית ליהודים גם אחרי תבוסתו של היטלר. בערי־השדה אירעו מקרי רצח של ניצולים יהודיים. יהודי היה מסכן את חייו בנסעו בדרכים, ברכבות, באוטובוסים. היערות שרצו קבוצות רוצחים פולניים, אשר הציבו לעצמם תפקיד להשלים את מיבצע „טיהור" פולין מהאוכלוסיה היהודית.

קבוצות הרוצחים הפולניים, משתפי־פעולה לשעבר עם הנאצים, הפילו את פחדן אפילו על יחידות הצבא הפולני, שבהן שירתו יהודים רבים, ומהם בדרגות קצונה שונות, אשר התגייסו לשורות הלוחמים בעודם פליטים בברית המועצות ואחר כך השתתפו בקרבות עקובי־דם וזכו לאותות הצטיינות גבוהים. האנטישמים הפולנים שמו לעצמם מטרה לחסל את הלוחמים היהודים ולשם כך היו שמים להם מארבים, כדי לתקוע להם סכין בגב. בין הנופלים בדרך זו היה גם צעיר פלוצקאי אחד, בנו של גיסי, אשר בזמן המלחמה הצליח לעבור שלם שבעה מדורי גיהנום, אולם לבסוף נפל שדוד מידי הרוצחים, הנאצים הפולניים.

הניצולים היהודיים לא היו מרגישים את עצמם בטוחים אף בבתיהם. בלודז׳, שבה התרכזו כ־20 אלף ניצולים, אירעו מדי פעם בפעם התפרצויות לתוך דירות היהודים לשם גזל ורצח. אף פעם לא הצליחו השלטונות לתפוס את הרוצחים ולהעמידם לדין, ועובדה זו עודדה את המשך הפורענויות. יהודים רבים היו מקבלים מכתבי־אזהרה ובהם איומים לרצחם נפש באם לא יפנו את המקום.

אף באזור פלוצק לא היה שקט. בעיירה הסמוכה לעירנו (ביילסק) התנפלו בלילה רוצחים על שבעה ניצולים שהתגוררו שם. שלושה מהם הצליחו להימלט בחשכת הלילה ולהגיע לפלוצק. ארבעת האחרים נמצאו למחרת בבוקר הרוגים.

על יחסם של השלטונות המקומיים לתופעות האנטי־שמיות יכול להעיד מקרה שאירע בעיירה ליד פלוצק, בודזאנוב. יום אחד נגנבה שם פרה מתושב פולני. המשטרה עצרה יהודי אחד שנחשד בביצוע הגנבה. כשהובילו את העצור ברחוב, התנפל עליו ההמון והיכהו עד זוב דם. באותו יום פרסם ראש מועצת העיריה פנייה ליהודים בזו הלשון: „לכל יהודוני עיר בודזנוב! אני מטיל עליכם את האחריות לפרה הגנובה. באם עד יום... לא תחזירו את הפרה, יגורשו כל היהודונים מהעיר ורכושם יוחרם". כשהענין הזה נודע לנו בפלוצק, פנינו מיד לראש המחוז ודרשנו את התערבותו. בנוכחותנו התקשר בטלפון עם ראש עירית בודזאנוב ונזף בו במספר מלים. ובזאת היה עלינו להסתפק.

בשנת 1945, ימים ספורים לפני ראש השנה, פור־סמה ברמקולים, שהיו מוצבים על הככר שלפני בנין העיריה בפלוצק, ידיעה שארבעה ילדים נוצריים נעדרים מבתיהם ושהחיפושים אחריהם עלו בתוהו. באותו יום חזרו על הידיעה המסעירה הזאת גם הכמרים בפני קהל המתפללים בכנסיות. מיד נפוצו בעיר שמועות שהיהודים רצחו את הילדים כדי להשתמש בדמם לאפיית מצות. באותו יום הוזמנו, ביחד עם סגן יושב ראש הועד, מר אלפרד בליי, להתיצב במטה המשטרה החשאית. שם נתקבלנו על ידי ראש המשטרה בנוכחותם של נציג קצין המחוז וקצין סובייטי. השיחה נסבה על ענין היעלמותם של הילדים ואנו דיברנו במרירות רבה על ההסתה האנטישמית הפרועה המתנהלת בקרב האוכ־לוסיה הפולנית ללא כל מעצור. שומעינו הבטיחו לנו שאין הם מאמינים בעלילת הדם, אולם יחד עם זאת יעצו שהיהודים ישתדלו להיראות פחות עד כמה שאפשר ברחובות, לא להתקהל ולא להרגיז את האוכלוסיה, המו־סתת על ידי הטרוריסטים משורותיה של א. ק. („ארמיה קראיובה" — ארגון מחתרת פולני־לאומני), שהמטה החשאי שלה נמצא כעת בפלוצק. אמרו לנו, כמו כן, שרצוי להימנע מלקיים תפילות בציבור בימי ראש השנה ויום הכיפור הקרובים, כי על ידי כך יהיה קל יותר לאויבינו לפגוע בנו.

כעבור מספר ימים נמצאו הילדים בריאים ושלמים, אולם המאורע הזה החזיר אותנו שוב לאוירת ימי הביניים והמחיש את הסכנה שבה היינו שרויים.

בהדרגה, אולם בהתמדה, החלה פלוצק להתרוקן משרידי יהודיה. בתחילת 1946 נשארו בה מבין 100 הנפשות, לא יותר מארבעים. כיושב ראש הועד חשבתי מחובתי להיות אחרון העוזבים, אולם החשדנות שאיפיינה את יחסם אלי של השלטונות, אשר בהשראת המשטרה החשאית הסובייטית (נ.ק.ו.ד. לשעבר) היו פוסלים נאמנותם של כל הפעילים הסוציאליסטיים ואפילו הקומוניסטיים מלפני המלחמה, החישה את צעדי. לפלוצק הגיע אדם צעיר, יהודי, אשר נתקבל לעבודה במשרד העיריה והוא ארגן מיד תא קומוניסטי יהודי. מעתה היינו נאלצים לקבל ממנו הוראות ופקודות וכל סטייה מהן נחשבה כפעולה קונטר־רבולוציונרית. לא פעם נזדמן לי, אישית, לשמוע איומים בגלל עברי בתור מנהיג „בונד" וחבר לשעבר של מועצת העיריה לפני המלחמה. הייתי, כנראה, יותר מדי פופולארי בקרב המוני היהודים והפולנים בפלוצק, כדי שיתנו לי לפעול ולחיות בשקט.

לכן, לא נשארה לי ולעוד קומץ מבין חברי, כל ברירה אחרת אלא לגנוב את הגבול ולעזוב את עמק הבכא הפולני. לא הייתי, איפוא, המוהיקאני האחרון של קהילת פלוצק, עתיקת־היומין, אולם אין העובדה הזאת משנה דבר.

בעינה נשארה רק עובדה אחת: מה שניסינו לשתול בין ההריסות — לא נקלט.

עצרת אזכרה של שארית הפליטה — 1947
די אזכרה איינגעארדנט דורך דער שארית הפליטה
A memorial assembly of the Sheerit Hapleita, 1947

ישראל גרשון בורשטין

חורבן פלאצק

היים־בענקשאַפט

עס ווערט דערציילט אין תלמוד וועגן איינעם, וואס איז קראַנק געווען. זענען געקומען צו אים אַ סך דאָקטוירים, באַטראַכט דעם חולה און נישט געקאָנט דערגיין די סיבה פון זיין קראַנקייט און נישט געקאָנט אים היילן.

און אַמאָל — דערציילט זיך ווייטער — איז געקומען אַ מענטש אַ פּראָסטער, אַ מענטש פון פאָלק און, רעדנדיק מיט דעם קראַנקן, האָט ער געזאָגט, מען זאָל גיין אין לאַנד פון וואַנען דער קראַנקער שטאַמט, אין שטאָט וווּ ער איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן, און פון דאָרט ברענגען אַ הייפל ערד און דעם קאָפּ פון דעם חולה לייגן אויף דער דאָזיקער ערד, דאַן וועט ער געגעזן און געהיילט ווערן.

אין פינצטערע גרובנס פון געדיכטע פּוילישע וועלדער, אין טיפע בונקערס אונטער רויכנדיקע חורבות, אויף די פּריטשעס פון די דייטשע טויטלאַגערן, אין די פראָסטיקע טייגעס פון קאַלטן סיביר, ווי אונטער דער ברענענדיקער זון פון מיטל־אַזיע זענען מיר קראַנק געווען פון בענקשאַפט נאָך אונדזערע אַלטע פאַרלאָזענע היימען.

אין לאַנגע ענדלאָזע אַרבעטס־טעג, אין שטיקנדיקע שלאָפלאָזע נעכט, אין דרימל און אויף דער וואָך, האָבן מיר געחלומט און געטרוימט וועגן דעם טאָג, וואָס וועט נאָך אפשר אַ מאָל קומען און מיר וועלן ווידער אין אונדזערע היימישע שטעט און שטעטלעך צוריק זיך אָנשליסן אין די אָרעמס פון אַ בענקענדיקן פאָטער, אויסקושן די טרערן פון אַ ליבנדיקער מוטער, אַרומנעמען אַ פרוי, אַ קינד, אַ ברודער, אַ שוועסטער, זיך האַרציק באַגריסן מיט אַ חבר, אַ פריינד, וועלכע מיר האָבן אין פיין פאַרלאָזט.

ווי אָפט אין די יאָרן פון מיין נע־ונד־לעבן, פון איין לאַגער אין צווייטן, פלעג איך זיך אין מיינע חלומות, אין שטאָק־פינצטערניש פון נאַכט, אַריינגעבענען פאַרשטעלטערהייט אין אונדזער היים־שטאָט, אַרומוואַנדערן אין די גאַסן, אין די פּאַרקן, אַריינקוקן אין די שטובן, זוכנדיק אַ באַקאַנט פנים פון אַ נאָענטן, פון אַ חבר, אַ פריינד.

איך דערמאָן זיך אַן אויטענטיש, כאַראַקטעריסטישן חלום: איך ליג אויף דער פּריטש צווישן טיפּישע קרימינעלע פאַרברעכער, פּלוצעם זע איך זיך אין דער היים, איך זע מיין פרוי, מיינע ברידער, מיינע שוועסטערן, מיינע חברים און פריינד. אויפן האַרצן איז מיר אַזוי

שווער, און דאָס פּנים מײַנס איז ווי פֿאַרפֿרוירן, פֿאַרגלי־ווערט. און עס פֿרעגן מיך חברים: חבר! וואָס ביסטו אַזוי טרויעריק? צו פֿרייסטו זיך נישט, וואָס מיר זעען זיך ווידער? און איך ענטפֿער אין שלאָף און זאָג: חברים! ווי קאָן איך זיך פֿרייען, ווען איך ווייס, אַז דאָס איז נאָר אַ חלום! און ווען עס שטייט צו מיר צו אַ פֿריינד: ניין, נישט קיין חלום, נאָר אויף דער וואָר, זאָג איך: חבר! גיב מיר אַ קלאַפּ, אַ פֿעסטן קלאַפּ. וועל איך דעם קלאַפּ פֿילן, וועט עס זיין אַ סימן, אַז עס איז אויף־דער־וואָר, אין קעגנטייל — איז עס אַ חלום. און עס שלאָגט מיך דער חבר און איך פֿיל נישט, און איך זאָג, און דאָס האַרץ וויינט אין מיר: זעסט חבר, אַ חלום! לײַדער נאָר אַ חלום!

חורבן

און געקומען איז דער מאָמענט, ווען מיר, איינער פֿון הונדערט, צען פֿון טויזנט, וועלכע האָבן דערלעבט, זענען ווידער אין אונדזערע שטעט און שטעטלעך צוריק און אַלץ, וואָס מיר האָבן געטרוימט וועגן אונדזערע היימען האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ חלום. עס איז נישט אַנטקעגן געקומען אַ פֿאָטער, אַ מוטער, נישט קיין ברודער, נישט קיין שוועסטער, נישט קיין חבר, נישט קיין פֿריינד, נישט קיין קרוב, נישט קיין גואל, אַלע אויסגעמאָרדעט, אַלע אויסגעשאָכטן, אַלע אַוועק מיטן רויך דורך די קוימענס פֿון מיידאַנעקס, אַשוויענטשימס און טרעבלינקעס, אָדער אין די קילאָמעטער־לאַנגע מאַסן־קברים.

צעטומלטע האָבן מיר געבלאָנדזשעט איבער די אויסגעליידיקטע יידישע גאַסן פֿון אונדזערע שטעט און שטעטלעך, איבער די גאַסן ווו עס האָט אַ מאָל געווימלט מיט יידן, יידישקייט און יידיש לעבן, און מיר האָבן דאָרט קיין יידיש נפֿש, קיין יידיש קינד נישט געפֿונען, און מיר זענען געווען ווי חוני המעגל, וועגן וועמען די לעגענדע דערציילט, אַז ער איז געשלאָפֿן 70 יאָר און ווען ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט און אַרויס אין גאַס, האָט ער דאָרט קיינעם פֿון זיינע נאָענטסטע און באַקאַנטע נישט אָנגעטראָפֿן. אַלע זענען שוין אַוועק אויפֿן עולם־האמת. אַן איינזאַמער האָט ער זיך געזען אין אַ פֿרעמדער, קאַלטער וועלט. האָט ער אויפֿגעהויבן זיינע אויגן צום הימל און געהאַט תרעומות צום רבונו־של־עולם. „גאָט!“ — האָט ער געזאָגט — „וואָס האָסטו מיך אויפֿגעוועקט? בעסער וואָלט איך פֿאַרזונקען געוואָרן אין אייביקן שלאָף!“

אונדזער לאַגע איז געווען נאָך ערגער! נישט נאָר אונדזער קעגנוואַרט, נאָר אויך אונדזער גאַנצער עבר איז מיט דער שאַרף פֿון אַ שווערד אָפּגעשניטן געוואָרן, און מיט פֿייער און וואַסער אָפּגעברענט און אָפּגעשווענקט

אזכרה לקדושי הקהילה והסביבה במחנה העקורים בגרמניה
די אזכרה אין אַ פּליטים־לאַגער אין דייטשלאַנד
Memorial service for the martyrs of Plotzk and vicinity
in a refugee camp in Germany

געוואָרן פֿון דער ערד־אויבערפֿלאַך. אונדזערע שוהלן און בתי־מדרשים חרוב געמאַכט, אונדזערע שולן און ביבליאָטעקן פֿאַרניכטעט, אונדזערע ביכער און הייליקע ספֿרים פֿאַרברענט, אונדזערע בית־עולמס פֿאַראַקערט, דאָס גאַנצע יידישע לעבן מיטן שורש אַרויסגעריסן, און מיר, די שארית־הפּליטה, זענען געווען געגליכן צו די הונדערט־יעריקע בוימשטאַמען, וועלכע זענען אַרויסגעריסן געוואָרן מיט זייערע נאַקעטע וואָרצלען און געוואָרפֿן געוואָרן אויפֿן קאַלטן, שטיינערנעם ברוק. און ווי לעבט מען אַזוי ווייטער, אָן אַן עבר און אָן אַן עתיד?

דערדריקטע האָבן מיר געבלאָנדזשעט איבער די גאַסן פֿון אונדזערע שטעט און שטעטלעך, נאָך וועלכע מיר האָבן אַזוי געבענקט, און אַפֿילו אין אונדזערע אייגענע שטובן נישט אַריינגעטרעטן, ווייל פֿון די טירן און פֿענצטער אין די שטובן ווו דו האָסט אַ מאָל געוווינט, ווו עס האָבן געוווינט דיין פֿאָטער, דיין מוטער, דיין ברודער, דיין שוועסטער, דיין חבר, דיין פֿריינד, האָבן אַרויסגעקוקט פּנימער פֿון שונאים, פֿון רוצחים, וועלכע האָבן געלאַכט פֿון דיינע ליידן, געשפּאָט פֿון דיין פּיין און אָפּטמאָל מיט חוזק געפֿרעגט: לעבסט נאָך, ייד? פֿון וואַנען נעמסטו זיך דאָ? און וואָס האָסטו דאָ צו זוכן?

און ווען עס פֿאַלט צו די נאַכט און אין די שטובן פֿון די אַמאָליקע יידישע גאַסן צינדן זיך אָן פֿייערלעך, ווערט דיר אויפֿן האַרצן נאָך פֿינצטערער און טרויערי־

קער, ווייל אַ פרעמדער ביסטו אין דער שטאָט וווּ דו ביסט געבוירן און דערצויגן געוואָרן און אַן איינזאַמער אויף דער שוועל פון דיין טאַטנס־מאַמעס הויז.

עס קילט און עס פרירט ביז די טיפע־טיפענישן פון דער נשמה, ווייל אָדם־נאַקעט ביסטו געבליבן, באַרויבט נישט נאָר פון דיינע מאַטעריעלע גיטער, נאָר אויך פון אַלעם טייערסטן און הייליקסטן, וואָס דו האָסט אַמאָל פאַרמאָגט, פון אַלעם וואָס איז געווען דיין אינהאַלט אַ לעבנסלאַנג. און האָסט אַמאָל אַ גלויבן געהאַט, אַ גלויבן אין העכערע, גערעכטע געזעצן, וועלכע הערשן מיט דער וועלט, אַ גלויבן אין גוטן ווילן פון מענטש — איז אויך דאָס פון דיר אַוועקגענומען געוואָרן, און געבליבן ביסטו אַ חורבה פון אַ מענטש, אַ סקעלעט, אויסגעליידיקט פון אינעווייניק אַזוי ווי דער סקעלעט פון די אויסגעליידיקטע פיר ווענט פון אונדזער אַלטער פלאָצקער שול. דער איינציקער איבערגעבליבענער זכר נאָך דער זיבן הונדערט־יעריקער עקזיסטענץ פון פלאָצקער יידנטום.

אויסגעפלינדערט פון אינעווייניק, פאַרשוועכט פון אויסנווייניק מיטן אויפשריפט „דויטשע לאַגער האַללע“, אויף דעם אָרט ווו עס איז אַ מאָל געווען „זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו“, איינזאַם און פאַרלאָזן, איינגעהילט אין טרויער — שטייט די דאָזיקע חורבה, און שוואַרץ און פינצטער שטאַרט אין הימל דער שפּיץ פון איר קופּאָל. ווי אַ צייג־פינגער פון אַ קראַמפּהאַפט צונויפגעקוועטשטער פויסט, ווי אַ פאַרגליווערטער וויי־געשריי פון אַ צום טויט פאַרפייניקטן קדוש.

און וואָס עס האָבן נישט באַוויזן צו פאַרענדיקן אונדזערע בלוטיקע שונאים, די היטלעריסטישע קינדערמערדער, טוען עס אונדזערע „גוטע“ פּוילישע שכנים: זיי רייסן די טירן, די פענצטער, דאָס האָלץ פון באָדן, די ציגל פון די ווענט און האָבן פאַרוואַנדלט דעם אינעווייניק פון מקום־קדוש אין אַ מיסט־קאַסטן ווו די איינוווינער פון די שכנותדיקע הייזער וואַרפן זייער שמוץ און מיסט.

און אָט שטייען מיר, אַ פּאָר צענדליק ביים־לעבן פאַרבליבענע אויסגעמאַטערטע פלאָצקער יידן, פון אונדזערע אויגן קאַפּען טרערן און מיט די הוילע הענט רייניקן מיר, גלויביקע און נישט־גלויביקע, דעם שמוץ און די מיאוסקייטן פון דעם געשענדעטן הויז פון יידישן גאָט.

און אין קליינעם קהל־שטיבל ביים גרויסן ביתהמדרש אויף דער „ברייטער“ גאַס, ווו עס איז אַמאָל געזעסן די פאַרוואַלטונג פון דער יידישער „גמינע“, פאַרזאַמלט זיך אין איינע פון די נעכט, באַלד נאָך מיין צוריקקומען, די גאַנצע יידישע קהילה — ביי אַ דריי צענדליק מענער און פרויען און איין קינד און מ׳צינדט אָן אַ ליכטל, אַ נשמה־ליכטל נאָך אונדזערע קנאַפּע ניין טויזנט פאַרפייניקטע מאַמעס און טאַטעס, ברידער און שוועסטער; מ׳קוקט זיך אָן שטום. דאָס איז געבליבן נאָך דער יידישער קהילה. דאָס האַרץ פּלאַצט שיער פאַר ווייטיק, די פיס טראָגן קוים, מ׳זעצט זיך ווו מ׳קאָן אויף דער ערד און מ׳זאָגט „איכה ישבה בדד יידיש פלאָצק“.

„איכה ישבה בדד העיר רבתי־עם“ פלעגן קלאָגן אונדזערע אַלטע טאַטעס און זיידעס נאָכן חורבן ירושלים, און הייסע טרערן פלעגן קאַפּען פון די אויגן פון אונדזערע מאַמעס און באָבעס, ווען זיי פלעגן אַ תשעה־באב פאַרנאַכט זיצן אויף די איבערגעדרייטע בענקלעך און ביים ליכט פון אַ חלבדיקן ליכטל געלעזן פון דער צאינה־וראינה די טרויעריקע געשיכטע פון חורבן, ווי די איידעלע טעכטער און זין פון ציון זענען אין גלות געטריבן געוואָרן, פאַר שקלאַפן פאַרקויפט געוואָרן און פון הונגער און נויט אומגעקומען.

ווי נאַאיוו קוקן אויס די קינות און איכות־מאָטיוון פון אַלע צייטן לגבי די שוידערלעכע און ראַפינירטע פייניקונגען, וועלכע האָבן געהאַט אויסצושטיין אונדזערע זעקס מיליאָן קדושים איידער זיי זענען געטריבן געוואָרן אויף זייער לעצטן וועג.

און זאָל פאַר דער מאַרטירער־געשיכטע פון די יידן אין פוילן אויך פאַרצייכנט ווערן דער לעצטער וועג פון די פלאָצקער יידישע ניין טויזנט קדושים.

פריער איז געוואָרן פאַרחתמעט דער גורל פון דער יידישער קהילה אין פלאָצק, ווען אין פעברואַר 1941 מיט די צוויי גירושים, הייבט זיך אָן די טאָטאַלע פאַרניכטונג פון פלאָצקער יידנטום.

נאָך פאַר די גירושים, זייענדיק צונויפגעקוועטשט אין געטאָ, זענען צענדליקער יידן פאַרפייניקט און דערמאָרדעט געוואָרן. פון די גרעסטע מאָרדן דאַרפן פאַרצייכנט ווערן: די 25 קדושים, וועלכע זענען אונטער אַן אויסרייד, אַז יידן האָבן צעשלאָגן אַ דייטשן זעלנער, אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון זייערע היימען, פאַרשלעפּט צו דעם גרענעץ־שטעטל דזשאַלדאָוואָ, דאָרט געפייניקט און צום סוף אין קעגנוואַרט פון פלאָצקער „יודנראַט“ דערשאָסן געוואָרן. אַלע אַלטע לייט — מענער און פרויען — האָט מען אַרויסגעפירט אין די שכנותדיקע וועלדער און זיי דאָרט אומגעבראַכט. דאָס זעלבע איז געשען מיט די קינדער פון דער יידישער קינדער־היים (אַכראַנקע).

אַחוץ דעם, איינצלנע אַרעסטירטע, געכאַפּטע צו אַרבעט און פאַרפייניקטע צום טויט ביז צום מאָמענט ווען די דייטשן האָבן באַשלאָסן אויף איין מאָל פּטור צו ווערן פון אַלע יידן אין פלאָצק.

דעם 20סטן פעברואַר 1941, אין אַ קאַלטער, פראָסטיקער נאַכט, אונטער דער דראָאונג, אַז יעדער ייד וואָס וועט צוריקבלייבן אין שטוב, וועט אויפן אָרט

דערשאָסן ווערן, ווערט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אָן אויסנאַם אַרויסגעטריבן אויף דער גאַס ווו זיי זענען אין דעם פראָסט און קעלט פאַרבליבן די גאַנצע נאַכט.

אין דער פרי ווערן די יידן אויסגעשטעלט אין רייען, וועלכע ציען זיך פון גרויסן בית־המדרש אויף דער ברייטער־גאַס ביז איבער דעם חזירים־מאַרק און רעפאָרמאַטן־קלויסטער. דאָרט פאַרבלייבן זיי אַ גאַנצן טאָג. אונטער קלעפּ און זידלערייען נישטערן די דייטשן צווישן די מאַגערע פעקלעך, וואָס די יידן איז געווען דערלויבט מיטצונעמען פון די שטובן, און נעמען צו אַלע וואַרעמע און אַנדערע זאַכן, וואָס זיי געפינען.

ערשט פאַרנאַכט־צו ווערט אַ גרויסער טייל פון דער מאַסע צונויפגעקוועטשט און פאַרלאָדן. דער וועג צו די אויטאָס פירט דורך צוויי רייען דייטשע זעלנער און פאָליציאַנטן, וועלכע קלאַפּן מיט די געשטעלן פון די ביקסן און גומענע שטעקנס איבער די קעפּ פון די אַדורכלויפנדיקע ביז זיי קריגן זיך אַרויף אויף דעם וואָגן.

דער אַלטער פייגנבוים איז קראַנק. ער קאָן נישט גיין מיט די אייגענע כוחות, ער ליגט אויף דעם ברוק. צוויי דייטשן נעמען אים ביי די פיס און שלעפּן אים צום אויטאָ. דער קאָפּ באַמבלט און קלאַפּט אין ברוק. זיין פרוי לויפט אונטער און הייבט אין דער הייך דעם מאַנס קאָפּ. די דייטשן קלאַפּן איר מיט די שטעקנס איבער די הענט און צעברעכן איר אַ געלענק. קינדער און קראַנקע ווערן אונטער אַ געלעכטער אַרויפגעשליידערט אויף די אויטאָס איבער די קעפּ פון די אויפגעלאָדענע.

איין קינד איז אַרויס פון די רייען, עס האָט פאַרלוירן די מוטער, עס לויפט און וויינט. אַ דייטשער זעלנער כאַפּט עס, שלעפּט עס אַריין אין טויער פון דראַבינקאַס הויז, קעגנאיבער דעם בית־המדרש. עס הערט זיך אַ שאָס, אַ קינדיש געשריי. די כרויען ברעכן אויס אין אַ געוויין. די דייטשן לאַכן און אַזוי ווערט פאַר׳אַדנט און אַוועקגעפירט אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג.

די, פאַר וועלכע עס האָט נישט געקלעקט קיין מאַשינען, זענען ערשט אין אָוונט צוריקגעלאָזן געוואָרן אין זייערע שטובן, וועלכע זענען דערווייל אויסגעפּלינדערט געוואָרן דורך די דייטשן און פּוילישע שכנים.

אין אַנגסט און אין פּאַניק, אין קעלט און הונגער, זענען די דאָזיקע רעשטלעך פאַרבליבן אין משך פון אַכט טעג.

דעם 28סטן פעברואַר, ווידער אונטער דער זעלבער מערדערישער פּראָצעדור ווי פריער, הייבט זיך אָן די פאַרזעצונג, דער צווייטער און דאָס מאָל דער אַנטגילטיקער גירוש פון רעשט פון די פּלאָצקער יידן.

אין די אָפענע לאַסט־אויטאָס זענען די מענטשן אַזוי צוזאַמענגעקוועטשט, אַז ווען די וואַגענער שטעלן זיך אָפּ אין דזשאַלדאָוואָ — אַ שטעטל נישט ווייט פון דער דייטשער גרענעץ — און די יידן ווערן אויסגעלאָדנט, בלייבן אויף די אויטאָס פיל דערשטיקטע אַלטע לייט, פרויען און קינדער (צווישן די דאָזיקע אויך מיין פרויס מומע, לאה נאָרדענבערג).

אין דזשאַלדאָוואָ ווערן די פּלאָצקער יידן איינגעשלאָסן אין די אַמאָליקע זעלנערישע קאַזאַרמעס, ווו זיי טרעפן זיך מיט יידן פון דעם פריערדיקן טראַנספּאָרט. אַ סך אָבער פעלן שוין. יעדע נאַכט פלעגן זיך הערן פון די קעלערן שווידערלעכע געשרייען און קרעכצן. דאָרט פלעגן זיך די דייטשע בעסטיעס פאַרווײַלן מיט אָנטאָן לעבעדיקע עינויים די פאַרשלעפּטע יידן און צום סוף זיי דערשיסן.

יעדן אין דער פרי פלעגן קומען לאַסט־אויטאָס און ספּעציעל אויסגעקליבענע צו דער אַרבעט יונגלייט פלעגן אַרויסשלעפּן די יידן פון די קעלערן און אָנלאָדן די אויטאָס מיט די קערפּערס פון די דערמאָרדעטע און האַלב־פאַרפייניקטע.

עס האָבן דערציילט די יוגנטלעכע, באַגאַטש, קאַלישער, קאַפּלאַן, קרישעק און שמיגאַ, וועלכע זענען אין איין אינדערפרי גענומען געוואָרן צו דער דאָזיקער אַרבעט: ביים אַרויסשלעפּן די פאַרפייניקטע פרוי פּלאַשטשיק, אַ צייטונגס־פאַרקויפערין אין פּלאָצק, האָבן זיי באַמערקט, אַז זי לעבט נאָך. דער דייטשער אויפזעער באַפעלט באַגאַטשן אַרויפשטעלן זיין פוס אויפן האַלדז פון דער פרוי און זי דערשטיקן. ווען דער יוגנטלעכער, אונטער דער דראָאונג דערשאָסן צו ווערן, טוט עס אָבער אָן אייפער, און די פרוי לעבט נאָך אַלץ, פאַלט איין דעם דייטש צו טרייבן אַ שפּאָס. ער באַפעלט צו ברענגען אַ האַנטוך, ער מאַכט אַ שלייף, פאַרוואַרפט אויפן האַלדז פון דער האַלב פאַרפייניקטער פרוי, שטעלט אַוועק פון ביידע זייטן צוויי יוגנטלעכע און הייסט זיי ציען מיט אַלע כוחות אונטערטרייבנדיק זיי מיט זיין שפּיצרוט. צום סוף ווערט זי אַ גאַנץ אָדער אַ האַלב־טויטע אַרויפגעשליידערט אויפן וואָגן און צוזאַמען מיט די אַנדערע דערמאָרדעטע, אַוועקגעפירט צום מאַסן־קבר. אויך די אויבנדערמאָנטע יוגנטלעכע, מיטן אויסנאַם פון קאַלישערן, זענען לעבעדיק נישט אַרויס.

די, וועלכע דער טויט האָט אויסגעמיטן אין דזשאַלדאָוואָ, זענען ווייטער געיאָגט געוואָרן אין שניי און פראָסט הונדערטער מיילן אין גלות אין קעלצער און לובלינער געגנטן.

באַרויבט פון וואַרעמע קליידער, באַרוועס און נאַקעט, אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ, וואַלגערן זיך אין די טויזנטער אונדזערע טייערסטע און ליבסטע, ערגעץ אויף

די באַדנס פון די בתי־מדרשים, הקדשים און קאָרידאָרן פון די קליינע יידישע, אָרעמע שטעטלעך.

שמוץ, קעלט, הונגער און קראַנקייטן פירן אויס די אַרבעט פאַר די תליינים. די טויטע ווערן אַרויסגעלייגט אין גאַס, אָפט אָפּגעצויגן פון וואַרעמע קליידער, זיי ווערן צונויפגעזאַמלט אין אַ וואָגן און באַגראָבן אין אַ מאַסן־קבר.

די וועגן פון פלאָצק איבער דזשאַלדאָוואָ, כמיעלניק, באָדזענטין, סוכעדניאָוו און צענדליקער שטעטלעך אין קיעלצער און לובלינער געגנטן, ווערן פאַרזייט מיט די קערפּערס פון אונדזערע פאָטערס און מוטערס, ברי־דער און שוועסטער, פרויען און קינדער, ביז די גאַז־אויוונס פון מיידאַנעק, טרעבלינקע, אוישוויץ און אַנ־דערע פאַרשליגגען די רעשט פון אונדזערע קדושים.

קרוב דריי טויזנט יידישע קינדער ביזן עלטער צוועלף־דרייצן האָט פלאָצק פאַרמאָגט — געבליבן לעבן זענען צוויי.

ווען איך בין אין 1945, נאָכן קריג, געווען פאָרזיצער פון יידישן קאָמיטעט אין פלאָצק, פלעג איך אָפט באַ־קומען בריוו פון אַלע עקן וועלט מיט אָנפראַגעס וועגן קרובים, ספּעציעל וועגן קינדער פון קרובים, מיט ביטעס זיי צו זוכן. זעט אויס, אַז עס האָט זיך דער וועלט נישט געלייגט אויפן שכל, אַז מענטשן זאָלן מאָרדן מיליאָנען קליינע קינדער.

„מיין שוועסטערס קינד איז געווען אַ בלאָנדעס, אַזאַ ליבלעכעס און קלוגעס", שרייבט צו מיר אַ פרוי פון פילאַדעלפיע, און פאַררופט זיך אויף מיין אַמאָליקער באַקאַנטשאַפט מיט איר, „איך בעט אייך, זוכט עס! אפשר האָבן די תליינים זיך דערבאַרעמט, אפשר האָבן זיי נישט דערקענט, אַז עס איז אַ יידיש קינד און עס לעבט נאָך ערגעץ־ווו?"

ליבע פרוי! איך האָב אויך אַ שוועסטערס אַ קינד געהאַט, אַ מיידל מיט גאָלד־בלאָנדע האָר, מיט אויגן בלויע ווי דער הימל, און ווו זאָל איך זי זוכן?

די באַקאַנטע פוילישע אויטאָרין וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ דערציילט, וואָס זי האָט געזען און בייגעוווינט און איר קאָנט איר גלייבן ווען זי זאָגט, אַז דאָס בילד וועט זי קיין מאָל ביזן קבר נישט פאַרגעסן. דייטשע און אוקראַאינישע זעלנער טרייבן אַ מחנה פון הונדערטער יידן אויף זייער לעצטן וועג. פּלוצעם רייסט זיך אַרויס פון די רייען אַ קינד, אַ מיידעלע, אַ „ליאַלקע", העלע בלאָנדע הערלעך, בלויע אויגן, אָנגעטאָן אין אַ בלוי קליידל און אַ בלוי בענדל פאַרפלאָכטן אין אירע בלאָנדע לאָקן. זי האָט וואַרשיינלעך אין געדראַנג איר מוטער פאַרלוירן. זי שרייט „מאַמע! מאַמע!". אַ דייטשער זעלנער גיט איר מיטן געשטעל פון ביקס איבערן קעפּל. דאָס קינד פאַלט מיט אַ געשריי, עס קומט אונטער אַ צווייטער דייטש און מיט אַ באַשטיוולטן פוס טרעט און קלאַפּט איבערן קעפּל פון קינד ביז דאָס בלוט און דער מאַרך צעשפּריצט זיך איבערן ברוק פון גאַס.

ווי קאָן מען דערגיין ווו די הונדערטער טויזנטער אונ־דזערע קינדער, ליבע און טייערע, זענען אַוועק און מיט וועלכן טויט זיי זענען דורך די בלוטיקע קינדער־מערדער אומגעבראַכט געוואָרן!

אַ פאַקט איז, אַז פון די ביז דריי טויזנט יידישע קינדער אין פלאָצק זענען געבליבן געצויי — צוויי, איינס אַ יינגל, געראַטעוועט אַלס אַ קריסטלעך קינד אין אַ קלויסטער, דאָס צווייטע — אַ מיידל, געראַטעוועט אין רוסלאַנד.

נאָך די קינדער זענען געגאַנגען די מוטערס. זיי זענען אין די טויזנטער געגאַנגען מיט זייער אייגענעם ווילן נאָך זייערע קינדער אין די גאַז־אויוונס.

אַן עד־ראיה דערציילט: געווען איז עס אין טשענס־טאָכאָוו בעת אַ סעלעקציע. דער פאָטער ציפּריאַן, אַן אָנגעזעענער בונדישער טוער אין פלאָצק, זיין פרוי און איין זון זענען געשטעלט געוואָרן אויף רעכטס, ד. ה. דערווייל צום לעבן, צו אַרבעט. אַ צווייט יונג קינד — אויף לינקס, ד. ה., אין גאַז־אויוון. די מוטער, דאַן די פרוי ציפּריאַן, די טאָכטער פון די לעמבערגערס, וועלכע האָבן געהאַט אַ טיי־קעלער קעגנאיבער דעם גרויסן בית־המדרש, געזעגנט זיך מיטן מאַן, קושט דעם על־טערן זון, גייט אַריבער פון רעכטס אויף לינקס און, אַרומגענומען מיט איר יונג קינד, גייט זי אַוועק אויפן וועג צום מאַרטירער־טויט.

דער פיין פון צענדליקער טויזנטער אַזעלכע מאַמעס האָט די הערצער פון זייערע הענקער נישט גערירט, און זייער לעצטער ווי־געשריי איז צום כסא־הכבוד נישט דערגאַנגען, און קיין מלאך האָט דאָס מעסער פון תליין נישט פאַרהאַלטן און די אויוונס נישט אָפּגע־קילט, אַלץ איז אַוועק מיטן רויך דורך די קוימענס פון די גאַז־אויוונס און אין די מאַסן־קברים פון אונדזערע פאַרפייניקטע קדושים.

פון קרוב ניין טויזנט פלאָצקער יידן זענען ביים לעבן פאַרבליבן ביי 200 יונגערע מענטשן. פון עלטערן דור, וואָס איז פאַרן קריג עלטער געווען פון 35 יאָר, זענען פאַרבליבן — זעקס.

צום מיליאָן פאַרגאַזטע און בעסטיאַליש־דערמאָר־דעטע יידישע קינדער האָט פלאָצק צושטייער געגעבן אירע אַלע דריי טויזנט קינדער.

צום שלוס פון דער דאָזיקער פלאָצקער „איכה" וויל איך דערמאָנען עטלעכע נעמען פון פלאָצקער יידן וועגן וועלכע מען האָט מיר דערציילט. דעם ערשטנס נאָמען האָב איך פאַרגעסן, טראָצדעם, וואָס איך האָב אים גוט געקענט. ער איז געוואָרן אַרעסטירט אַלס גע־וועזענער קאָמוניסט, געפייניקט געוואָרן און ווען מען

האָט אים געפירט צום דערשיסן האָט ער געהאַלטן אַ רעוואָלוציאָנערע רעדע, געשפּיגן די דייטשן אין פּנים און פאַרגעזאָגט זייער מפּלה. דער צווייטער, דער אַגו־דיסט רובינשטיין, זון פון מיכאל רובינשטיין, ווען מ'האָט אים פאַרלאָדנט אין מאָמענט פון גירוש אויפן אויטאָ, האָט ער פון דאָרט געהאַלטן אַ פּאַטעטישע רעדע, האָט גערופן צו נקמה און געבעטן גאָט נישט צו פאַרשווייגן דאָס פאַרגאָסענע יידישע בלוט.

געווען אין פּלאַצק אַ יידישער דאָקטאָר, דער זון פון אַ פּשוטן פאָלקס־מענטש, אַ היטל־מאַכער, מענדל ווידאַווסקי. דאָקטאָר ווידאַווסקי האָט אין דער יוגנט געלערנט צוזאַמען מיט זיין נאָענטן חבר, דעם שפּעטערדיקן פּלאַצקער לאַוניק, אין קליינעם בית־המדרש אויף דער שול־גאַס. אַ שטיקל צייט איז ער געווען וויצע־בירגערמייסטער אין ווישעגראָד. פּראַקטיצי־רנדיק אַלס דאָקטאָר אין פּלאַצק, האָט ער אַרויסגעוויזן אַ סך מיטגעפיל צו אָרעמע קראַנקע און נישט געווען געלט־גייציק. ווען די דייטשן האָבן אים אַ מאָל, גייענ־דיק צו אַ קראַנקן, געכאַפּט צו אַרבעט, האָבן זיי אים אָנגעטאָן אַ לץ־היטל און אונטער דער דראָאונג צו דערשיסן האָבן זיי אים באַפוילן טאַנצן און זינגען מה־יפית. ער האָט אָבער זיך אָפּגעזאָגט אויסצופירן זייער באַפעל צוואָרפנדיק זיי, אַז זיי קענען אים, אַ הילפ־לאָזן יידן, דערהרגענען, אָבער אויך זיי, די אַלמעכטיקע, קאָנען אים נישט באַוועגן זיך צו מאַכן צו שפּאָט און זיי פאַרווילן. אויך ער, זיין פרוי און צוויי קינדער, זענען אומגעקומען.

צום סוף: אַ ייד מיטן נאָמען משה טינסקי. עס איז אַ באַקאַנטער פאַקט, אַז ווען די דייטשן האָבן אַלע קינדער פון די קינדער־היימען אין וואַרשע אַרויסגעפירט צום „אומשלאַג־פּלאַץ" האָט זיך אין שפּיץ פון דעם קינדער־טויטן־צוג געשטעלט ד"ר יאַנוש קאָרטשאַק, דער באַוווסטער פּעדאַגאָג, מחבר און יידישער כלל־טוער, האַלטנדיק פאַר די הענטלעך אַ קינד פון רעכטס און אַ קינד פון לינקס, און ווען די אַרומיקע האָבן אים געוואָלט באַוועגן זיך צו ראַטעווען, האָט ער זיך אָפּגע־זאָגט. ער איז תמיד געווען מיט די קינדער און ער האָט באַשלאָסן גיין דאָרט, ווו עס וועלן גיין די קינדער. אַזוי איז צוזאַמען מיט די קינדער אומגעקומען ד"ר יאַנוש קאָרטשאַק.

משה טינסקי פון פּלאַצק איז נישט געווען קיין דאָקטער, נישט קיין געלערנטער, נישט אַפילו קיין גרוי־סער בקי אין די קליינע אותיות. אַ ייד אַ פּשוטער, אַ תהילים־זאָגער, אַפילו אַ פאַרמעגלעכער, געהאַט בשות־פות מיט זיין ברודער טוביה טינסקי אַ שיין הויז אויפן נייעם מאַרק. נאָר אַחוץ די אויבן אויסגערעכנטע אייגנ־שאַפטן האָט ער געהאַט נאָך איין מעלה. ער האָט גע־האַלטן פאַר זיין מצווה צו זאָרגן פאַר די אַלטע לייט אין מושב־זקנים און איז תמיד געווען פאַרזאָרגט מיט דעם ווי אַזוי צו שאַפן פאַר זיי נאָך אַ שטיקל ברויט און אַ שטיקל בגד פאַר זייער לייב.

ווען די דייטשן ימח־שמם האָבן צונויפגעזאַמלט די איינוווינער פון דעם „פּשיטולעק", כדי זיי אַוועק־צופירן דאָרט פון וואַנען זיי וועלן קיין מאָל נישט צוריקקומען, איז אָנגעלאָפן משה טינסקי און געשטעלט זיך אין פראָנט פון די אַלטע לייט. ווו אַהין זיי וועלן גיין, וועט ער זיין צווישן זיי. ער איז צוזאַמען מיט זיי אַוועק און אומגעקומען אין אַ מאַסן־קבר ערגעץ אין די וועלדער אַרום פּלאַצק.

מיין צוריקקער קיין פּלאַצק אין אָנהייב 1945

אין מאַי 1945, געציילטע טעג נאָכן סוף פון קריג, בין איך פון מיין זעקס און אַ האַלב יאָריקן גלות צוריק אָנגעקומען קיין פּלאַצק. וואָלט איך דעמאָלט דאָרט נישט געווען און נישט צוגעזען מיט די אייגענע אויגן דעם חורבן פון פּלאַצק און נישט געפילט אויף מיינע פּליי־צעס די ווייטערע ווייטיקדיקע אַנטוויקלונגען פון דעם חורבן פון יידישן לעבן דאָרט און אין גאַנץ פּוילן, וואָלט איך ביז היינט קראַנק געווען פון נאָסטאַלגיע נאָך אונדזער היימשטאָט פּלאַצק מיט וועמענס מאַסן איך האָב זיך אין אַרבעט צוזאַמענגעלעבט, פון וועמענס ליב־שאַפט און טרייִשאַפט איך האָב אין אַ גרויסער מאָס גע־נאָסן. היינט איז קיינער פון די דאָזיקע מאַסן דאָרט נישטאָ און אויך נישט קיינס פון די קינדער, צווישן וועלכע איך האָב אַזוי פיל גליק געפונען. ווען אין אונ־דזער קינדערהיים האָבן די קליינינקע מיך אַרומגענומען, צו מיר זיך געטוליעט און מיט זייער שטאַמלדיקע מיילעכלעך, נישט קאָנענדיק אַרויסזאָגן מיין נאָמען, פלעגן זיי איבערחזרן: חבר בושין! חבר בושין! היינט איז די דאָזיקע היים־שטאָט אויף אייביק טויט און אַפילו די בענקשאַפט אין מיר איז אָפּגעשטאָרבן, ווייל מען בענקט נאָר נאָך אַ לעבעדיקן און נישט נאָך אַ טויטן.

נאָך לובלין, לאָדזש, וואַרשע, וואָס איבער זייערע חורבות איך האָב אויף מיין צוריקוועג געוואַנדערט, האָב איך שוין אויך געאַנט דעם גורל פון יידישן פּלאַצק. מיט אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ און אַ שווער האַרץ האָב איך זיך געהויבן אויף די טרעפּ, וואָס פירן אַרויף פון וויסל־ברעג אין שטאָט. די שטאָט איז נישט באַשעדיקט, אָבער דאָס לעבן איז אָפּגעטויט.

די גראָדזקע, טומסקע, קאָלעגיאַלנע — ליידיק. זעלטן ווו מ'זעט אַ דורכגייער. די געשעפטן געשלאָסן, שטיל ווי אויף אַ בית־הקברות. איך לאָז זיך צו די יידישע גאַסן, זוכנדיק אַ ייד. איך זע אָבער קיינעם נישט, איך קוק אַרויף צו די פענצטער פון די יידישע הייזער,

גן ילדים של שארית הפליטה; באמצע אלפרד בליי
אַ קינדער־גאָרטן פון דער שארית הפליטה
A kindergarten of the Sheerit Hapleita; Alfred Blei in the center

אַ טיפע מרה־שחורה ליגט אויף זיי אויסגעגאָסן ווי דער טויט וואָלט זיין חותם אויף זיי געלאָזן. ביי יעדן הויז שווימען אַרויס פאַר מיר די געשטאַלטן פון די מאַרטירער, חברים, פריינד און באַקאַנטע וועלכע האָבן דאָרט געוווינט. דאָ ציפּריאַן, דאָ אליהו וואָלף, דאָ יעקובאָוויטש, דאָ עליאַש און דאָ סתם יידן — הייסע אָנהענגער און פאַרביסענע קעגנער — אַ שטאָט פון טויטע יידן. עס דאַכט זיך מיר, אַז זייערע נשמות שוועבן אַרום אין חלל און פאַרטויבן די שטילקייט מיט אַ וויי־געשריי: פאַר וואָס? פאַר וואָס?

איך וואַנדער און זע נישט קיין לעבעדיקן ייד. אַ שרעק באַפאַלט מיך, צו בין איך איין ייד געבליבן אויף דעם דאָזיקן בית־עולם פון מאַרטירער? עס גייען פאַרביי עטלעכע קריסטן, קוקן אויף מיר ווי אויף אַ בייז ווונדער: אַ ייד!? אַ ייד? אַ לעבעדיקער ייד?

סוף סוף דערפרעג איך זיך. אויף גראָדזקע 5 וווינען עטלעכע יידן. איך טרעף דאָרט איינעם פון מיינע פּאַרטיי־חברים, חבר ליכטענשטיין. עס מישן זיך צונויף טרערן פון צער מיט טרערן פון צונויפטרעפן מיט איין לעבעדיקן חבר.

איך ווער געוווּיר, אַז אין פּלאָצק געפינען זיך ביי 30 יידישע נפשות, ס׳רוב יוגנטלעכע, צעזייט איבער דער שטאָט און פאַרשטעקט ערגעץ אין די ווינקלען מ׳זאָל זיי וואָס ווייניקער אַרויסזען.

באַלד צעשפּרייט זיך די ידיעה צווישן דעם הייפל פּליטים, אַז דער געוועזענער לאַווניק איז דאָ צוריק. עס ווערט געעפנט דער לאָקאַל פון דער אַמאָליקער יידישער גמינע און עס דויערט נישט לאַנג און אַלע פּליטים פאַרזאַמלען זיך אין קליינעם קהילה־שטיבל. כ׳הייב אָן רעדן, ספּאַזמען פון אינערלעכן כליפּען דריקן צונויף מיין האַלדז. ס׳הערן זיך געוויינען. ווען מען באַרואיקט זיך, רעדט מען זיך צונויף. מען דאַרף זאָרגן פאַר שפּייז־קאַרטן פאַר אַלע און נאָך עפּעס צו די קאַרטן, וועלכע זענען, ווי מ׳זאָגט, צו ווייניק צום לעבן און צו פיל צום שטאַרבן. עס דאַרף געשאַפן ווערן וועלכע עס איז באַשעפטיקונג פאַר די, וועלכע זענען בכוח עפּעס צו טאָן. און ווייל מ׳קאָן זיך ריכטן אויף אַ צאָל צוריקקומענדע פון רוסלאַנד, דאַרף מען זיך צוגרייטן זיי אויפצונעמען, שאַפן דירות און דאָס נייטיקסטע פאַר זייער ווייטערדיקער עקזיסטענץ.

עס ווערט פאָרמירט אַ קאָמיטעט אין וועלכן עס גייען אַריין מענטשן פון אַלע פּאַרטייען. די אַמאָליקע פּאַרטיי דיפערענציאַציע און אַנטאַגאָניזם עקזיסטירט מער נישט און די גאַנצע צייט פון מיין בלייבן אין פּלאָצק האָט זיך דער דאָזיקער קאָמיטעט אויסגעצייכנט מיט זיין איבערגעגעבענער האַרמאָנישער אַרבעט פאַרן גוטס פון די פּלאָצקער פּליטים.

מיט דער הילף פון וואַרשעווער וואַיעוואָדישן קאָמיטעט, אויך מיט דער שטיצע, וואָס מיר האָבן באַקומען פון אונדזערע לאַנדס־לייט מעבר לים, האָבן מיר אויסגעשטאַטעט עטלעכע דירות פאַר די ניי־אָנגעקומענע. מיר האָבן באַקומען לאָקאַלן און אויסגעשטאַטעט מיט מכשירים עטלעכע אַרבעטס־וואַרשטאַטן, צוויי שניידער־אַטעליעס, ווו עס האָבן געלערנט דאָס פאַך און געאַרבעט עטלעכע יוגנטלעכע; אַ שוסטער־וואַרשטאַט, אַ פריזיר־

אַנשטאַלט מיט צוויי פּריזירערס. די אָנפירער פון די וואַרשטאַטן האָבן באַקומען פון וואַרשעווער צענטראַלן יידישן קאָמיטעט, דורך דער מי און גאַראַנטיעס פון פּלאָצקער קאָמיטעט, גרעסערע געלט־הלוואות איינצוקויפן מאַטעריאַלן און אַלץ וואָס איז נייטיק פאַר די דאָזיקע אַנשטאַלטן.

מיר האָבן איבערגעבויט די ווייבערישע שול אין דער חורבה פון גרויסן בית־המדרש אין אַ פאַרזאַמלונגס־זאַל און דערנעבן איינגעאָרדנט אַ קיך, וווּ מיר האָבן אָנגעהויבן סערווירן פאַר אַלע פּליטים מיטאָגן, פאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל, פון פּראָדוקטן, וועלכע מיר האָבן באַוויזן אַרויסצובאַקומען פון דער שטאָטישער אַפּראָוויזאַציע־אָפּטיילונג און פון די וואַרשעווער צענטראַלע קאָמיטעטן.

מיט דער צייט זענען ביסלעכווייז אָנגעקומען נאָך פּליטים (אונדזער צאָל איז געווען איבער הונדערט) און מיר האָבן אָנגעהויבן זאָרגן אויך פאַר די קולטורעלע געברויכן פון אונדזער קליינער, יידישער געזעלשאַפט. עס איז ביים קאָמיטעט געשאַפן געוואָרן אַ קולטור־קאָמיסיע, וועלכע האָט זיך באַמיט וועגן ביכער, אויסגעשריבן צייטונגען און פּעריאָדישע אויסגאַבן, איינגעאָרדנט אַ לעזע־זאַל און אַרויסגעהאָנגען פון צייט צו צייט אַ וואַנט־צייטונג, וווּ עס זענען געוואָרן באַהאַנדלט אַקטועלע פּראָבלעמען.

אונדזער אַרבעט אויף די אַלע געביטן האָט זיך אָנגעזען נישט נאָר אין אונדזער שטאָט, נאָר אויך אָנערקענט געוואָרן פון די צענטראַלע אינסטאַנצן אין וואַרשע, וועלכע האָבן אונדז אַרויסגעוויזן דעם פולן צוטרוי און נישט איין מאָל אויף די זיצונגען פון וואַרשעווער וואָיעוואָדישן קאָמיטעט פון וועלכן איך בין געווען אַ מיטגליד, איז פּלאָצק געוואָרן אַרויסגעשטעלט אַלס אַ ביישפּיל פון גוטער, דערפאָלגרייכער אַרבעט ביים ווידער־אויפבוי פון יידישן לעבן אין אונדזער קליינעם יידישן ישוב.

מיטן אָנקומען פון די נייע יידישע פּליטים איז די דירות־פראַגע געוואָרן אַלץ שווערער. כאָטש פּלאָצק איז נישט געוואָרן באַשעדיקט און די נאַציס האָבן אויסגעמאָרדעט ביי ניין טויזנט יידישע נפשות און ביי טויזנט קריסטן (כמעט אַלע קריסטלעכע לערערס, אַדוואָקאַטן און סתם פּוילישע אינטעליגענץ מיטן לעצטן פּרעזידענט פון שטאָט, וואשיאַק, און די לאַוניקעס, וועלכע האָבן זיך נישט פאַרשטעקט), איז מיט דירות נישט געוואָרן לייכטער. גלייך נאָכן גירוש פון פּלאָצקער יידן, זענען די פּוילישע שכנים אַרויס פון די קעלערן, בוידעמס־שטובן און אַריין אין די יידישע וווינונגען. אַחוץ דעם זענען קיין פּלאָצק אָנגעלאָפן פיל קריסטן פון דער אומגעגענט און אויך פון וואַרשע, וועמענס הייזער און וווינונגען זענען געוואָרן צעשטערט דורך די דייטשע באָמבאַרדירונגען, אַזוי, אַז עס איז געוואָרן שווערער צו באַקומען אַ דירה פאַר אַ יידישן פּליט און מיר האָבן געוווינט עטלעכע אין איין שטוב. די אויסזיכטן פון איינאָרדענען זיך פאַר די צענדליקער יונגע יידישע מענער און פרויען זענען נישט געווען קיין גלענצנדע. פּלאָצק איז אויך פאַרן קריג נישט געווען קיין אינדוסטריעלע שטאָט און אויך נישט קיין גרויסע האַנדלס־שטאָט. די דייטשן האָבן אויסגערויבט די וויכטיקסטע רוי־מאַטעריאַלן און מאַשינען. די „נייע אָרדנונג" האָט אַרויסגעפירט די רעשט, וואָס די דייטשן האָבן איבערגעלאָזט. די צוויי פאַבריקן פון אַגריקולטור־מאַשינען, וועלכע האָבן אַ מאָל געהערט צו יידן און זענען געוואָרן נאַציאָנאַליזירט, האָבן קוים געדעכעט, האָבן באַשעפטיקט אַ קליינע צאָל פּוילישע אַרבעטער און עס האָט זיך נישט פאָראויסגעזען אַ פּלאַץ פאַר נייע — איבערהויפּט פאַר יידישע — אַרבעטער. (איינער פון די געוועזענע אײנהאַבער פון דער פאַבריק, אינזשיניער מאַרגולעס, וועלכער האָט דאָרט געאַרבעט גלייך נאָכן פאַרנעמען דורך דער פּוילישער מאַכט די פאַבריק, איז אויך נאָך אַ געוויסער צייט אָפּגעזאָגט געוואָרן. דער געוועזענער אײנהאַבער פון דער צווייטער פאַבריק, סאַרנע, איז גלייך נישט צוגעלאָזן געוואָרן צו דער אַרבעט). די געשעפטן און האַנדלס־אַנשטאַלטן זענען געווען געשלאָסן, אויפן מאַרק האָט מען געהאַנדלט ס'רוב מיט אַלטוואַרג — אַזאַ מין רוסישער „טאָלטשאָק" וווּ מען האָט אויסגעלייגט אַלטע טשוועקעס, פאַרראָסטעטע מעסערס, גאָפּלען, צעבראָכענע בענקלעך און אַנדערע „אַלטע זאַכן". מ'האָט געקאָנט אויך זען דאָרט בעסערע, אפשר נישט קיין נייע, אָבער גענוג גוטע זאַכן און אַפילו צירונג, וואָס ס'רוב דערפון האָט געשטאַמט פון אָנגערויבט יידיש גוטס.

די יידישע פּליטים האָבן זיך אָבער ווייניק גענומען צו דעם דאָזיקן האַנדל און האָבן אויך נישט געהאַט מיט וואָס צו האַנדלען.

ס'רוב פון די פּליטים זענען דעריבער אַרומגעגאַנגען פּוסט־און־פּאַס, אויסגעקוקט אויף צוטיילונגען פון די קאָמיטעטן, געגעסן אין דער האַלב־בחינמדיקער קיך און פון די אויסגעבעטלטע שפּייז־קאַרטן, וואָס מ'האָט אונדז געשענקט, ווייל לויט די פאָרשריפטן האָבן שפּייז־קאַרטן געמעגט באַקומען נאָר די, וועלכע האָבן געקענט באַווייזן, אַז זיי אַרבעטן ערגעץ וווּ.

אָט דער דאָזיקער נישט נאָרמאַלער צושטאַנד, וועלכער האָט אָנגעהאַלטן פון מאָמענט פון סוף קריג, אין די ערשטע חדשים פון 1945, ביז און נאָך מיין פאַרלאָזן פּלאָצק, האָט דעמאָראַליזירט די יוגנט. מ'האָט זיך אָנגעהויבן אַרומרייסן וועגן יעדער שמאַטע, וואָס

מ׳האָט באַקומען פון די קאָמיטעטן. יעדן האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז ער באַקומט דאָס ערגסטע און דער צווייטער דאָס בעסטע. דער אמת איז אָבער געווען, אַז מיר האָבן באַקומען לויטער „שמאַטעס” און אַז עס איז פון אויסלאַנד געקומען עפּעס בעסערס, האָבן די צענטראַלע קאָמיטעטן דאָס פאַרהאַלטן פאַר זייערע אומצייליקע באַאַמטע און נאָענטע. אונדזער פּלאָצקער קאָמיטעט האָט געהאַט פיל אַרבעט ביים איינשטילן די געמיטער, נישט נאָר אין אונדזער שטאָט, נאָר אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן געהערט צום פּלאָצקער קרייז־קאָמיטעט און האָבן זייערע צוטיילונגען באַקומען דורך אונדזער קאָמיטעט.

נישט זעענדיק קיין אויסזיכטן זיך איינאָרדענען אין דער נאָענטסטער אָדער אַפילו אין דער ווייטערער צוקונפט, האָבן אונדזערע פּליטים אָנגעהויבן פאַרלאָזן די פּראָווינץ־שטעט און גענומען זוכן ערגעץ אַ מקום־מקלט אין גרעסערע יידישע שטעט און צענטערס.

נאָך אַ וויכטיקע סיבה האָט געטריבן די יידישע פּליטים צו פאַרלאָזן זייערע געבורטס־ערטער און צו לויפן ערגעץ ווו אין דער וועלט, גנבענען גרענעצן, אַריין אין פּליטים־לאַגערן און דאָרט וואַרטן אויף אַ געלעגנהייט, אַז עס זאָל זיך עפענען פאַר זיי ערגעץ אַ טירל פון אַ לאַנד מעבר לים, וואָס זאָל זיי אַריינלאָזן.

די אַנטיסעמיטישע הידרע אין פּוילן, וועלכע האָט אויפגעהויבן איר קאָפּ אין דער צייט פון דער „סאַנאַציע”, נאָך פאַרן אויסברוך פון דעם קריג און וועלכע האָט זיך געקוויקט מיטן בלוט פון יידישע קינדער בעת פּוילן איז געווען פאַרנומען דורך די נאַציס, האָט ווידער געעפנט איר העסלעכן „פּיסק” און געדראָט צו פאַרשלינגען די רעשט פון די ביים לעבן פאַרבליבענע פּוילישע יידן. אויך פאַרן אויסברוך פון קריג, ספּעציעל אין די לעצטע יאָרן ווען די „סאַנאַציע” האָט זיך געחנדלט צו היטלערן און צו די נאַצישע הערשער, איז די אַטמאָספערע אין פּוילן געווען פאַרפּעסטעט מיטן אַנטיסעמיטישן סם. אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע האָט די דערלויבטע פּוילישע פּרעסע געוויזן, אַז זי קען די מלאכה פון העצן צו יידן־מאָרד נישט ערגער ווי די דייטשן. מיט וואָרט און מיט נידעריקע, געמיינע שטרייכער־בילדער האָט זי פאָרגעשטעלט דעם ייד אַלס אַ שפּין, וואָס זייגט קריסטלעך בלוט, אַלס שענדער פון קריסטלעכע פרויען, מלחמה־צינדער, וועמען נישט נאָר עס איז דערלויבט צו מאָרדן, נאָר עס איז אויך אַ מצווה, פאַר וועלכע עס דערוואַרט נישט קיין שטראָף, נאָר אַ באַלוינונג. (עס איז באַקאַנט, אַז יעדער פּאָליאַק, וועלכער האָט צוגעשטעלט די „עס־עס” אַ ייד, אַ לעבעדיקן אָדער אַ טויטן, האָט באַקומען אַ געוויסע מאָס צוקער און עטלעכע מאַרקן).

אויך שפּעטער, אין באַפרייטן פּוילן, האָבן די דאָזיקע פּוילישע, אַנטיסעמיטישע עלעמענטן געקוקט אויף דעם ייד מיט די זעלבע אויגן און אָנגעהויבן פירן אָרגאַניזירטע מאָרד־אַקציעס קעגן דעם הייפל יידישע פּליטים. עס איז געפערלעך געווען פאַר יידן צו פאָרן אויף די וועגן. יידן זענען אַרויסגעשליידערט געוואָרן פון די צוגן אין מיטן לויף, מען פלעגט אָפּשטעלן אויטאָבוסן, און אַפילו באַנען, אַרויסשלעפּן יידישע פּאַסאַזשירן און זיי דערמאָרדן.

אַפילו פּוילישע מיליטער אָפּטיילונגען ווערן אָפּגעשטעלט דורך באַוואָפנטע באַנדעס, עס ווערן אַרויסגעפירט אַלע יידישע זעלנער און אָפּגעצירן און אויפן אָרט דערשאָסן. (אויף דעם אופן איז אומגעקומען מיין שוואָגערס אַ זון, אַ יונגער בחור, וועלכער האָט אַדורכגעלעבט די אַלע צרות פון די מלחמה־יאָרן און דערנאָך אַלס זעלנער אין באַפרייטן פּוילן אומגעקומען דורך די פּוילישע נאַציס). צען יידישע יונגעלייט, וועלכע זענען געפאָרן מיט אַ לאַסט־אויטאָ פון לאָדזש אין אַ שטעטל מיט אַ צוטיילונג פאַרן דאָרטיקן קאָמיטעט, זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן דורך אַן אָפּטיילונג פון „אַרמיאַ קראַיאָוואַ” און דערמאָרדעט געוואָרן.

און נישט נאָר אויף די וועגן, אויך אין די שטעט און שטעטלעך איז דער ייד נישט געווען זיכער. אין לאָדזש, ווו עס זענען געווען אין 1945—1946, 20 טויזנט יידן, האָבן די „אַקאָווצעס” זיך אַריינגעריסן אין יידישע שטובן און געמאָרדעט. מען האָט די מערדער קיין מאָל נישט געכאַפּט און נישט געמשפּט. דערנאָך איז געקומען דער פּאָגראָם אין קיעלץ, ווו עטלעכע צענדליק יידן זענען דערמאָרדעט געוואָרן. די איינצלנע יידן, וועלכע זענען צוריקגעקומען אין די פּראָווינץ־שטעטלעך פלעגן באַקומען בריוו מיט דראָאונגען זיי זאָלן אַוועק, ווען נישט — וועלן זיי געטויטעט ווערן.

אין אַ שטעטל נעבן פּלאָצק ווו עס זענען צוריקגעקומען אַכט יידן זענען אַ טייל אויסגעמאָרדעט געוואָרן. אַ טייל פאַרווונדעטע האָבן זיך געראַטעוועט אַנטלויפנדיק אין אַ פינצטערער נאַכט קיין פּלאָצק.

מיט וואָס פאַר אַ הפקרות עס האָבן זיך באַצויגן צו די יידן אין די פּראָווינץ־שטעט אַפילו אָפיציעלע אָרגאַנען, קאָן כאַראַקטעריזירן דער פאָלגנדיקער פאַקט: אין אַ געוויסן טאָג איז צום פּלאָצקער קאָמיטעט געקומען דער פּרעזעס פון די פּופּצן יידישע פּליטים אין דערנעבנדיקן שטעטל באָדזאַנאָוו און דערציילט דאָס פאָלגנדע: ביי אַ פּאָליאַק פון שטעטל האָט מען צוגעגנבעט אַ קו. דעם פאָלגנדיקן טאָג איז אויפן מאַרק פאַרהאַלטן און אַרעסטירט געוואָרן אַ ייד. אויפן וועג צום אַרעסט־הויז איז ער אין דער קעגנוואַרט פון דער פּאָליציי צעשלאָגן געוואָרן דורך דעם המון. דאָס מערקווירדיקסטע אָבער איז, וואָס דער אָרטיקער קאָמיטעט האָט באַקומען אַ בריוול אונטערגעשריבן פון בורמיסטש

פון שטעטל, מיט אַ מעלדונג כמעט בזו הלשון: „צו אַלע זשידקעס פון באָדזאַנאָוו! איך מאַך אייך זשידקעס פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער געגנבעטער קו, אויב די קו וועט נישט ווערן צוגעשטעלט ביז דעם און דעם טאָג... וועלן אַלע זשידקעס אַרויסגעטריבן ווערן פון שטאָט און זייער פאַרמעגן קאָנפיסקירט".

מיר האָבן דאָס בריוול געוויזן דעם סטאַראָסטע אין פלאָצק. ער האָט, אין אונדזער קעגנוואַרט, טעלעפאָנירט צום באָדזאַנאָווער בורמיסטש, אים אויסגעזידלט, און דאָס איז אַלץ.

אויך אין פלאָצק איז געוואָרן אומרואיק. אין אַ געוויסן טאָג — עטלעכע טעג פאַר ראש־השנה אין יאָר 1945 — האָבן די מיקראָפאָנען, וועלכע מ'האָט אַוועקגעשטעלט פאַרן מאַגיסטראַט און אויף עטלעכע עקן פון די גאַסן, אויסגעשריען די נייעס, אַז אין פלאָצק זענען אַוועקגעקומען פיר קריסטלעכע קינדער. דאָס זעלבע האָבן אויך דערציילט די גלחים פון די אַמבאָנעס אין די קאָשטשאָלן. באַלד האָבן זיך איבער דער שטאָט צעטראָגן קלאַנגען, אַז די יידן האָבן די קינדער געשאָכטן, כדי דאָס בלוט צו נוצן צו מצות אויף פסח. דעם זעלבן טאָג, בין איך מיטן וויצע־פּרעזעס ה' בליי, אַרויסגעפאָדערט געוואָרן צו דער געהיים־פּאָליציי. עס האָבן אונדז אויפגענומען דער שעף פון דער פּאָליציי, אַ פאַרשטייער פון סטאַראָסטע און אַ רוסישער מונדירטער קאָמיסאַר. זיי האָבן מיט אונדז פאַרפירט אַ שמועס וועגן די פאַרשוווּנדענע קינדער, וועגן דעם בלוט־בלבול. פאַרשטענדלעך, אַז מיר האָבן מיט פאַראַכטונג און ווייטאָג גערעדט וועגן דעם העסלעכן מיטלאַלטערלעכן בלוט־בלבול, וועלכער איז באַשאַפן געוואָרן מיטן ציל צו רויבן און מאָרדן אומשולדיקע יידישע נפשות. מיט ביטערניש האָבן מיר געפרעגט צי האָבן די דייטשן נאָך וויייניק אָנגעזעטיקט די ערד פון פּוילן מיט יידיש בלוט, אַז אונדזערע פלאָצקער פּוילישע מיטבירגער דאַרפן נאָך דאָס בלוט פון עטלעכע צענדליק יידישע פליטים? זיי האָבן אונדז געפּרוּווט באַרואיקן און פאַרזיכערט, אַז נישט זיי און נישט די פּאָליאַקן פון פלאָצק גלייבן אין דעם דאָזיקן בלבול. פרעמדע עלעמענטן, מיטגלידער פון דער א. ק. צוזאַמען מיט זייער שטאַב, וואָס געפינט זיך פון אַ צייט אין פלאָצק, פאַרשפּרייטן דעם דאָזיקן בלבול מיטן צוועק אַרויסצורופן אַ פּאָגראָם אויף די יידן אין פלאָצק. זיי ראַטן אונדז דעריבער אָנצונעמען פאָרזיכטס־מיטלען: באַוויַיזן זיך וואָס ווייניקער און נישט גרופּירן זיך אין גאַס. אויב עמעצער פון אונדז וועט ווערן פאַרטשעפּעט, זאָל ער זיך נישט אַנטקעגנשטעלן, כדי נישט אַרויסצורופן אַ געשלעג, וואָרעם יעדער צוזאַמענלויף קאָן אויסגענוצט ווערן דורך די ספּעציעלע אַגיטאַטאָרן און איידער עס וועט זיך דער פּאָליציי איינגעבן איינצושטעלן אָרדענונג, קאָנען פאַלן פון אונדז קרבנות. דערביי האָבן זיי אונדז געזאָגט, אַז אַזוי ווי עס גייט צו ראש־השנה און יום־כיפּור, זאָלן מיר זיך נישט פאַרזאַמלען צו דאַוונען, ווייל דאָס קאָן אויסגענוצט ווערן דורך די פאַראינטערעסירטע עלעמענטן פאַר אַן אָנפאַל אויף אונדז.

נאָך איייניקע טעג האָבן די קינדער זיך אָפּגעזוכט און די געמיטער האָבן זיך באַרואיקט.

אָט די דאָזיקע אויסזיכטלאָזיקייט פון איינאָרדענען זיך אין דער צוקונפט, און דער העסלעכער, בעסטיאַלער אַנטיסעמיטיזם מיט דער פּאָגראָם־העצע האָבן געטריבן דאָס ביסל ביים לעבן פאַרבליבענע פּליטים ווידער נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט, לויפן פון פּוילן, שוואַרצן די דייטשע און עסטרייכישע גרענעצן מיט דער האָפענונג זיך אַרויסקריגן אין דער ברייטער וועלט מעבר לים און געפונען אַ מקום מקלט ערגעץ ווו אין אַ לאַנד, וואָס וועט זיי וועלן אַריינלאָזן. די דאָזיקע עפּאָכע האָט זיך גערופן מיטן נאָמען „בריחה".

אויך פלאָצק האָט זיך אָנגעהויבן אויסליידיקן. פון די איבער הונדערט יידן זענען קורץ פאַר מיין פאַרלאָזן אונדזער שטאָט דאָרט פאַרבליבן ביי פּערציק. אפשר וואָלט איך, אַלס פאָרזיצער פון קאָמיטעט, געוואַרט כדי צו זיין דער לעצטער, אָבער אַחוץ די אויבנאויסגערעכנטע האָבן מיך אויך ספּעציפיש־פּערזענלעכע געפאַרן געצוווּנגען צו פאַרלאָזן פלאָצק.

מיטן פאַרפעסטיקן זיך פון דער „נייער אָרדענונג" האָט די פּוילישע געהיים־פּאָליציי (אוזשאָנד בעזפּיעטשענסטוואַ) אונטער דער אָנפירונג פון קאָמיסאַרן פון נ. ק. וו. ד. אָנגעהויבן צו האַלטן אַן אויג אויף געוועזענע קאָמוניסטישע קעגנער און ספּעציעל אויף געוועזענע אַרבעטער־טוער, וועלכע זענען געווען פּאָפּולער אין דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. אויך דאָס הייפל יידישע פּליטים אין פלאָצק האָבן באַקומען אַ קאָמיסאַר. דאָס איז געווען אַ פרעמדער יידישער יונגערמאַן, וועלכער איז אַראָפּגעקומען קיין פלאָצק און האָט באַקומען אַרבעט אין מאַגיסטראַט (ווען קיינער פון אונדזערע האָט דאָרט קיין אַרבעט נישט געקאָנט באַקומען).

אונטער זיין אָנפירונג און דיקטאַט האָט זיך געבילדעט אין אונדזער קאָמיטעט אַ קאָמוניסטיש קעמערל, וואָס האָט באַקומען אָנווייזונגען און באַפעלן פון דעם דאָזיקן קאָמיסאַר. אויף אונדזערע עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען זענען די אַגענטן פון אויבנדערמאָנטן קעמערל אַלץ אָפטער אַרויסגעטרעטן מיט פאָרווורפן פון קאָנטררעוואָלוציאָנערער אַרבעט פון קאָמיטעט און ספּעציעל פון זיין פאָרזיצער. די קאָמוניסטישע מיטגלידער, וועלכע פלעגן תמיד פאַרטיידיקן דעם קאָמיטעט האָבן, ווי מ'זאָגט, אָנגענומען אַ מויל מיט וואַסער און געשוויגן.

עס איז מיר אויך אויסגעקומען צו הערן פּערזענ־

לעבע דראָונגען אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, וואָס איך בין געווען אַ בונדישער פאַרשטייער אין שטאָט־ראָט.

קורץ פאַר מיין אָפּפאָר פון פּלאָצק איז דאָרט געוואָרן אַרעסטירט און אויך געפייניקט אין דער תפיסה אַ באַקאַנטער פּ.פּ.ס.ישער טוער, דער געוועזענער פאַרזיצער פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „טור" אונטער דעם פאַרוואורף, אַז ער האָט געזאַמלט געווער פאַר אַן אויפשטאַנד אין פוילן. איך האָב אים פּערזענלעך גוט געקענט. ער איז געווען איינער פון די ערלעכסטע אַרבעטער־טוער און פאַר מיר איז געווען קלאָר, אַז דאָס איז טאַקע געווען אין די אויגן פון די פוילישע סטאַליניסטן דער איינציקער חטא פון אַרעסטירטן. צו פּאָפּולער בין איך געווען אַ מאָל אין די רייען פון די יידישע און פוילישע מאַסן אין פּלאָצק, אַז די קאָמוניסטן זאָלן מיך לאָזן רואיק אַרבעטן און לעבן.

איך האָב געוואָלט זיין צווישן די פּיאָנערן פון אַ נייעם יידישן ישוב אין פּלאָצק, אָבער איך האָב נישט געוואָלט זיין איינער פון די לעצטע מאָהיקאַנער. מיט אייניקע חברים פון קאָמיטעט האָב איך געשוואַרצט די גרענעץ און געוואָרט אויף אַ מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן דעם גיא־ההריגה — אייראָפּע.

כנוס־אזכרה של פלוצקאים בלנדסברג (גרמניה), 1947
אַן אזכרה־צוזאַמענטרעף פון פּלאָצקער אין לאַנדסבערג
Memorial meeting at Landsberg (Germany), 1947

ישראל גרשון חנכוביץ (קנט)

חזרתי הביתה

זכרונות וחוויות של פליט עם שובו לאחר החורבן

אם על פי נס, או הודות למקרה עיוור, ניצלת ממוות, הרי קיים בך הדחף להעלות את זכרון העבר, להזכיר דמויות מהרחוב היהודי, ולתרום משהו להנצחת העיר בָה חיית, התחנכת ויצרת. החיים ההם צללו כבר לתהום האבדון. כל תמונה וכל פרט שהזכרון מעלה אותם ושהיו פעם תוכן חיינו ועיקר מאוויינו, מלווים עתה געגועים אין קץ, אין גבול. הזכרונות הללו כואבים וצורבים. העיניים רואות את האנשים, אנשי פלוצק היהודית, הפעילה, הגועשת, התרבותית, העשירה בחיי ציבור, מולדתם של אנשי־תורה וגבורים, שמתוכם יצאו לוחמים נועזים בנאצים, ושל המוני עמלים, פשוטי־עם, אשר הוכיחו לא פחות גבורה במאבקם העיקש למען קיומם. וגדול, גדול מאוד הכאב שכל אלה אינם אלא נושא לזכרונות בלבד...

ברכבת פליטים לפולין

החזיתות שקטו כבר כמעט לגמרי. השרץ הגרמני נרמס במאורתו. שידורי הרדיו הסובייטי מביאים כל יום שמות של ערים, המשתחררות מהכיבוש הנאצי. מתקרבת השעה הנכספת בה תישמע סוף סוף הבשורה על שובנו הביתה, אחר שנים של סבל ומצוקה במחנות־גירוש רוסיים. השמחה אינה מלאה, כי הרי יום ולילה הנך לחוץ בין הפטיש והסדן של תקוה ויאוש, מלא השערות וניחושים, כשעל שפתי כולם השאלה: הנשאר עוד מישהו? האם יקדם מישהו את פְּנַי בשובי הביתה?

בשנת 1939, שבועיים לפני פרוץ המלחמה, יצאתי מביתי לשרות־חובה בצבא הפולני ועזבתי מאחורי את הורי, חמישה אחים ושלוש אחיות. זכורני כיצד אבי, חיים־מרדכי ע"ה, יהודי עבדקן, הוציא „סידור" קטן ושקיק תפילין ובמסרם לידי אמר: „זכור, היה יהודי בכל אשר תפנה, לך ושוב בשלום!" ושני אגלי דמעות, צחורים כבדולח, נפלו על זקנו הלבן. עמדתי בראש כפוף וחשתי מחנק בגרון. לבסוף, פלטתי מתוך התאפקות עצומה מבכי את דברי האחרונים בעמדי על סף הבית: „אל־נא תבכה, אבא, היה בריא ובקרוב שוב נתראה!..."

ועתה, האם אראה אותו? האם לא לכך חיכיתי כל כך הרבה זמן?

נפרדתי ממכרי, יהודים רוסיים, שבעמקי לבותיהם היו מקנאים בנו, „המאושרים", שהצליחו לצאת מרוסיה.

לעומת זאת שמחתנו היתה מהולה בדאגה וספקות ולא פעם חשבנו שבעצם אין להם כל סיבה מיוחדת לקנא בנו. לבותינו היו מלאים פחד בפני הנסיעה הארוכה והמייגעת לאורך אלפי קילומטרים בערבות רוסיה האס־יאתית בתנאים של מחסור וקור. האם נחזיק מעמד בנסיון הקשה? האם נגיע בשלום?

לבסוף הכינו בשבילנו קרונות־משא שהתמלאו חיש מהר בהמוני בני אדם, צעירים, זקנים וטף, כשכל אחד מאתנו מנסה לתפוס לעצמו מקום על קרשי האיצטבות. יום קר היה וכל אחד מאתנו עטף עצמו בסמרטוטיו, כדי להינצל איכשהו מהרוח הקרה שנשבה מכל סדקי הקרון. וכך יצאנו לדרך הארוכה, כששני קטרים גדולים, מקושטים בתמונותיו של סטאלין, מושכים בכבדות שורה של קרונות, הלוך ומשוך על פני מסילת הברזל הרור־סית הרחבה. תימרות עשן שחור ועבה עלו עד השמים המעוננים, הכבדים כעופרת.

המסע המייגע והמתיש כוחות נמשך שבועות. הנוס־עים, שרובם היו מוכי־רעב, אנשי מחנות הגירוש הסר־ביטיים, נאלצו להזין עצמם בכל מה שנפל לידיהם. רבים חלו ונפלו בדרך ולא זכו להגיע למטרתם.

אתי היו במחנה עוד שני פלוצקאים: קלישר, נגר שחזר לפני המלחמה לפלוצק מארגנטינה, וראובן גייז־לר, שהיה חייט ועבד אצל בודניק. בתחילה הייתי אתם במחנה־עבודה על יד לנינגרד ושם עבדנו בקור של 40 מעלות מתחת לאפס בהקמת ביצורים. היינו מקבלים 400 גרם לחם ופעמיים ביום מרק מימי. אלפי אנשים מתו שם מקור ומרעב. עם פרוץ המלחמה הגרמנית־רוסית, כשהחזית החלה להתקרב אלינו במהירות רבה, העבירו אותנו למכרות פחם בקרגנדה (אוזבקיסטאן). קלישר וגייזלר עבדו תמיד במקצועותיהם ולכן לא היו נאלצים לצאת החוצה ולסבול מהרוח והשלג. הם היו ממלאים את מכסתם ולכן היו מקבלים יותר לחם. גייזלר היה אדם שקט וטוב־לב. הוא היה מתחלק אתי פעם בפעם בפתו. שמרנו על הקשר וחיינו יחדיו כשהאחד מעודד את רעהו. בתום המלחמה ביקשתיו שיסע אתי יחד, אולם הוא חלה ונפח נשמתו. גופתו הוטמנה בער־בות קאזאכסטאן והוא לא זכה לחזור הביתה.

המסע נמשך ונמאס עלינו עד מוות. היינו סרוחים ללא מעשה בקרונות וכדי להתגבר על השעמום היינו משוחחים על בתינו שהננו מתקרבים אליהם, על חיי השובע המחכים לנו שם, כשלא נצטרך יותר לשמור על פת הלחם בתוך שקיק מלוכלך קשור בחבל מסביב לצואר, כדי שלא יגנבוהו. בעיני דמיוני עלתה התמונה של עיר מולדתי היפה, של הנהר, שדרות ה„טום", של חיי הנוער, החצרות המלאות ניגוני גמרא, כדוגמת חצרו של דראבינקה, שהיתה תמיד צוהלת מצחוק הילדים ובשבתות היו עולים מכל חלונותיה ניגונים חסידיים.

הייתי מאושר כשעברנו סוף סוף את גבול פולין, שכן עד הגיעי לגבול פחדתי כל הזמן שמא יעצרונו, שמא משהו לא בסדר בניירותינו. והנה אנו כבר על אדמת פולין. ואנו, אזרחי מדינה זו, חוזרים אליה לאחר שבע שנים... שבע שנים היינו מרוחקים מהבית, מקרובינו ויקירינו. סבלנו והתנסינו ביסורי געגועים, תקוות ואכ־זבות. והנה, לא יאומן ממש, אנו כבר שוב על אדמת פולין. עוד מעט ואגיע לוורשה ומשם, ללא שהייה יתרה, אסע לפלוצק. דרוך הייתי לקראת הרגע כשאוכל לצאת לרחוב, להיכנס לביתי, להתחבק עם יקירי, לנשקם ולבכות כשאני בזרועותיהם.

ואולי אלה הן תקוות שווא? הרי היתה שואה, חיי היהודים נמחקו כלא היו, קהילות נהרסו ואינן! לא! אינני מניח להכרת האבדון לחדור ללבי ולמחשבתי. אני עוצם עיני ואינני רוצה אלא דבר אחד: לחזור לביתי, לנסוע לפלוצק שלי.

אולם נסיעה בימים ההם בפולין לא היתה מיבצע פשוט כל עיקר. במדינה שרר עדיין תוהו ובוהו. התח־בורה הציבורית לא היתה מאורגנת. להקות שודדים ושרידי קבוצות של פולנים צוררי יהודים משורות „הצבא העממי" (ארמיה קראיובה) היו מתנפלים על הרכבות ורוצחים יהודים, ומטרתם לחסל אף את השרידים שניצלו בנס מהשריפה הגדולה. למרות זאת יצאתי לדרך. עליתי על אחד הקרונות שבהם נדחסו המוני אדם, ללא מקומות ישיבה, ללא תאורה. והנושא העיקרי לשיחה שעל שפתי הגויים: יהודים. איך זה קרה שכל כך הרבה נשארו בחיים? כמה אלפי דולרים מקבל כל יהודי מאמריקה? ותוך כדי כך נדלקים מדי פעם בפעם פנסי־כיס ועיני גזלנים מגששות אחרי קלסתר־פנים יהודי. הם בעלי־נסיון רב בענין זה, שהרי הספיקו להתאמן היטב במלאכה זו בימי שלטון הנאצים. לידי עומד כומר. גוי אחד מצביע עלי וטוען שאני יהודי. לבי התחיל לדפוק בחוזקה והרגשתי היתה כאילו מישהו חונק אותי, כאילו הגיע רגעי האחרון. הנה ניצלתי מהמלחמה, וכעת איהרג פה בדרכי הביתה. האם זהו גורלי המר? אולי אקפוץ מהקרון כל עוד נשמתי באפי? אולם ברגע זה אני שומע את קולו של הכומר: „לא, לא, זה איננו יהודי, הרי דיברתי אתו והוא פולני אמיתי ואף קתולי טוב". ניצלתי הפעם.

הגעתי בשלום לוורשה ופניתי מיד לפראגה, כי שם התרכזו כל הפליטים. הלכתי למשרד „הועד היהודי" ואמרתי שברצוני לנסוע מיד לפלוצק. התברר שלמחרת יוצאת לשם מכונית־משא עם אספקה בשביל ועד יהודי פלוצק. אמנם הזהירוני שהדרך מסוכנת, כי כנופיות של שודדים ורוצחים מתנפלות בדרך על יהודים. למרות האזהרה החלטתי לצאת לדרך.

הנהג שלנו היה מזוין באקדח, אולם האם אפשר לבטוח בו? האם אין גם הוא, ככל הפולנים, מאמין שכל

יהודי בבואו לפולין מקבל מיד אלפי דולרים לכיס? מחשבות מטרידות מעין זו ליוו אותי כל הדרך.

הפגישה הראשונה עם העיר

הגעתי לפלוצק בערב יום קיץ, בחודש יוני 1946. ערפל דק כיסה את פני השמש השוקעת. קרניה האחרונות התפשטו על פני הרקיע. העיר כמעט שלא השתנתה במאומה: הבתים לא נהרסו, העצים לא נעקרו וברחובות אצים־רצים ילדים. ויחד עם זאת — זוהי עיר אחרת, כאילו אבדה נשמתה. היא מעוררת בי פחד כלשהו, אם כי לכאורה זוהי העיר שהכרתיה, ושאת דמותה הנני נושא בלבי מימי נעורי. מחלונות הבתים צצים ראשים של גויים ופניהם מעוקמות במין צחוק מלעיג. איך אפשר לקונן על עיר שהיא כולה שלמה, אבל משהו מת בתוכה לעולמי־עד? עיר שאיבדה את יהודיה, שגירשה אותם ואינה מראה אף שמץ של דאגה לגורלם.

כיוונתי את צעדי הראשונים לרחוב קווייטקה מס׳ 7. פה היה פעם משרד הקהילה וכאן כיהן פישל פלידרבלום כראש הקהילה, ומזכירה היה אליהו זילברברג. הנני מנסה להיזכר בקהילה מהימים „ההם": במזכירות עבדו אשה אחת וגבר ששמו היה חיים שפראן. מהמזכירות היו נכנסים לאולם הישיבות, שקירותיו היו תמיד מכוסים כרוזים מכרוזים שונים מטעם רבנים וראשי ישיבות. ישיבותיו של ועד הקהילה היו נמשכות לרוב עד שעה מאוחרת בלילה ותוך כדי ויכוחים ותכסיסים מפלגתיים היו פה מסתדרים עניני דת, בעיות סוציאליות וכו׳. בחצר היה נמצא בית השחיטה לעופות וכאן עבדו השוחטים: ישראל יוס׳ל כהן, יעקב דוד ברגסון, דוד קובדלו וחנא איינפלד, שהיו עושים את עבודתם בנאמנות. היה שם בית קטן בו היו משלמים דמי־שחיטה. השוחטים היו מקפידים מאוד בענין השחזת הסכינים — מלאכה שהיתה נמשכת לפחות שעה. זכורני שישראל יוס׳ל כהן היה תמיד בודק את הסכין על צפורן אצבעו וזאת על מנת להימנע מכל פגם. בפנים החצר היה עוד בית וכאן היה גר ר׳ אברהם משה קרבר, שאליו היו באים למכור את הנוצות. עמדו שם שתים־שלוש נשים ועסקו במיון הנוצות. לכאן היו נוהגות לבוא אמהות של כלות לפני כניסתן אל מתחת לחופה והיו קונות נוצות לשם מילוי שמיכות וכריות. בערב יום־הכיפורים היתה החצר מתמלאת עד אפס מקום. כל ארבעת השוחטים היו עסוקים למעלה ראש. הנשים היו עומדות בתורים ארוכים על מנת לזכות בשחיטת עוף־הכפרה. נוצרים היו באים לשם עם דליים כדי לאסוף את דם העופות לשם ייצור ביתי של נקניקים...

כיום אין איש בא לכאן לשחוט את עופותיו. היהודים עצמם הם אשר נשחטו.

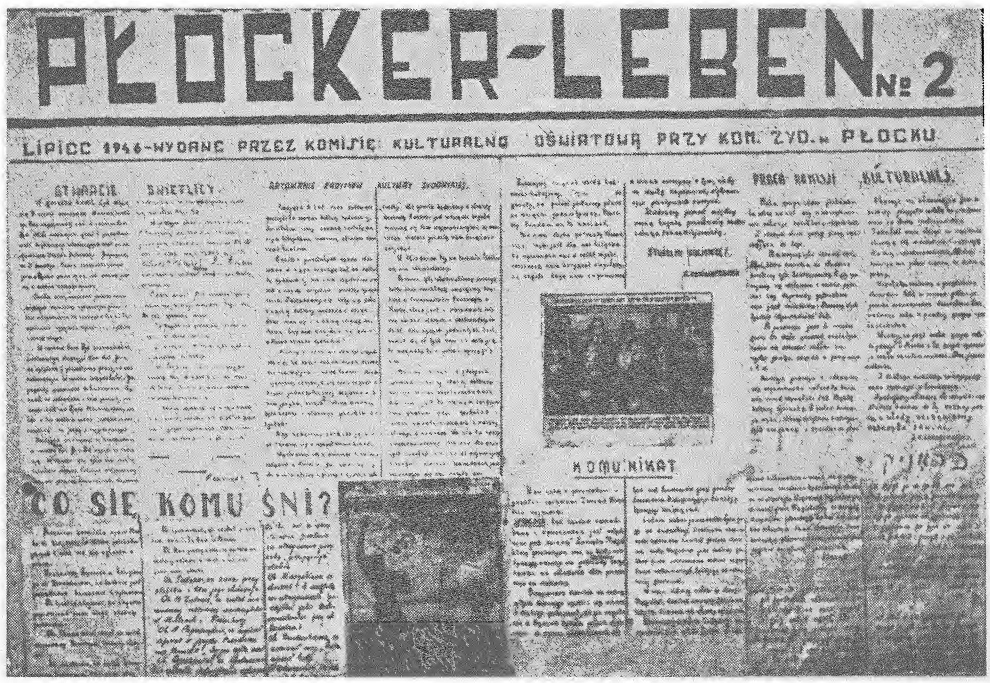
בית המדרש היה ליד משרד הקהילה. כאן היו מתפללים לרוב בעלי־מלאכה וסתם־יהודים. וכרגיל: הגברים למטה ועזרת־נשים למעלה. בימי חול ובשבתות היו עוברים לפני התיבה בעלי־תפילה קבועים. בימים נוראים היה שליח־הציבור ר׳ יעקב דוד ברגסון בעת תפילת השחרית, לעומת זאת את תפילת כל נדרי ומוסף היה עורך ר׳ ישראל יוס׳ל כהן. האולם היה מתמלא מתפללים וילדיהם, הגברים לבושים קיטלים לבנים ומעליהם טליתות גדולות. בכניסה, על שולחנות ארוכים עמדו ארגזים ובתוכם חול שבו היו תוקעים נרות מעלי־פיח. בבוא העת היתה נשמעת דפיקתו של מיכאל השמש (שהיה מכונה בפי כולם „בילע", כי היה לו גידול בצורת כדור על הראש) בשולחן לאות ולסימן שמתחילים להתפלל „כל נדרי". החזן, ר׳ ישראל יוס׳ל היה מופיע יחד עם מקהלתו שהוא עצמו היה מנצח עליה. היתה לו שמיעה חדה והיה מקפיד ביותר עם משורריו. כשמישהו היה מזייף אף במקצת, היה מפסיק את השירה וגוער במזייף, לאמור: „אי, אי, הנה הוא שר כמו גוי". לר׳ ישראל יוס׳ל היה טנור לירי והוא השכיל לשיר אפילו לפי תווים. אהבו לשמוע את תפילתו ולשם כך היו נכנסים לבית המדרש גם בחורים מבין הנוער הלא־דתי. הוא גם היה נוח לבריות ואדם ליברלי ולכן נהנה מיחס של חיבה מצד יהודי פלוצק.

עולים בזכרוני שני מאורעות שאירעו בבית המדרש ושהיו קשורים באמונות טפלות שהיו נפוצות בין שכבות העם. בשנת 1935 החליט ועד הקהילה לבצע בדק בית ולצבוע מחדש את קירותיו של בית המדרש. צבעים רבים השתדלו לזכות בעבודה זו, שמלבד פרנסה היה בה משום כבוד רב. פורסם, איפוא, מיכרז ועם המועמדים הרציניים ביותר נמנו הצבעים פנחס וולרט ויוסף קרוק. לבסוף זכה במיכרז פנחס וולרט, אשר היה באותו זמן חבר הועד של בעלי־המלאכה. כשנגש וולרט לעבודה, הורה קודם כל לרחוץ את הקירות. והנה קרה דבר שבעקבותיו כל העיר היתה כמרקחה. יום אחד, בשעת תפילת שחרית, נשמעה בבית המדרש צעקתו של אחד המתפללים: „הנני רואה שם ראש!" והצביע באצבעו על קיר המזרח, מעל לארון הקודש. כשהמשיכו לרחוץ את הקיר באותו המקום, נעשו קווי הראש יותר ויותר ברורים. אנשים החלו לנהור למקום, כדי להסתכל על הפלא הגדול. הדעות בעיר התחלקו: אחדים טענו שזהו ראשו של משה רבנו, אחרים היו בדעה שזהו הסיטרא־אחרא, שהרי הראש נעשה ברור יותר בערב ונעלם כמעט עם עלות השחר. אנשים רצו לשאול את הרב, אולם גם מפיו לא קיבלו תשובה ברורה. מכתבים נשלחו אף לרבנות הראשית בוורשה ובינתיים ציוו לעכב את המשך עבודת הצביעה. ומה התברר לבסוף? ההסבר ההגיוני שניתן לתופעה המוזרה של תמונת הראש בבית־תפילה התבסס על העובדה שהקיר היה מכוסה בעבר כמה פעמים בציורים מציורים שונים, אשר התמזגו ביחד לצורה דומה לראש אדם, כשהחלו בעבודת הרחיצה. הרוחות נרגעו ואמן הצבעות, וולרט, שוב המשיך במרץ בעבודתו. ואכן

נתנו מאמציו וכשרונותיו תוצאות טובות ולבסוף התחדש כליל מראהו הפנימי של בית המדרש שלנו. וולרט השקיע עבודת ציור רבה במיוחד באותו קיר, אשר עורר את המהומה. הוא צייר על הקיר שני אריות גדולים, שלשו־נותיהם האדומות בחוץ, העומדים משני צדי לוחות הברית. היה זה ציור מרשים ביותר.

והיה עוד מקרה מענין שהסעיר את יהודי פלוצק ואף הוא היה קשור בבית המדרש: בעיר היו שני יהודים יריבים (שמו של אחד מהם היה, דומני, ברמן), אשר התדיינו ביניהם ואף לבית משפט עירוני הגיעו. שם ישב בדין הגוי ויטולד צ׳יכובסקי, שהיה קרוי בעיר

ברחוב שרוקה (קווייטקה) 7, ועד יהודי פלוצק וכן נמצא פה המרכז (הקונגרגציה) הדתי. זוהי, איפוא, הכתובת אליה פונים כל הניצולים המגיעים לעיר. פה מעונם, פה בית מדרשם ובית התמחוי שלהם וכאן הם נפגשים איש עם רעהו ומתחלקים בצרותיהם. כל יהודי הבא לכאן נרשם והמזכירה היא הגברת קניגסברג, אשר ניצלה ביחד עם אחותה. יושב ראש הועד הוא העסקן הציבורי הותיק אלפרד בליי, אשר ניצל בהסתתרו בצד ה„ארי״. הוא מקבל כל אחד בסבר פנים יפות ונזכר במשפחתו. הסתבר שהוא לא רק זכר היטב את אבי, חיים־מרדכי ע״ה, אלא אפילו את סבי, ר׳ ישראל גרשון שוחט. סגנו של בליי

PŁOCKER-LEBEN № 2

LIPIEC 1946 – WYDANE PRZEZ KOMISJĘ KULTURALNO OŚWIATOWĄ PRZY KOM. ŻYD. w PŁOCKU

KOMUNIKAT

CO SIĘ KOMU ŚNI?

עתון־קיר בהוצאת ועדת התרבות של שארית הפליטה, 1946
אַ וואַנטצייטונג אַרויסגעגעבן דורך דער שארית הפליטה, 1946
A newspaper published by the Cultural Committee of the Sheerit Hapleita, 1946

„שופט האכרים״, כי לרוב נהג להתלבש כאכר והיה בעל שפם ארוך. רוב לקוחותיו היו אכרים ויצא לו שם של אדם ישר. גם היהודים התיחסו אליו בידידות וחשבוהו לאוהבם. והנה אחד מהצדדים דרש שיריבו יישבע בבית המדרש ליד נרות שחורים. השופט צ׳יכובסקי הסכים לדרישה זו ואף קבע מועד למסירת השבועה. בשעה שנק־בעה הגיע במרכבה לפני בית המדרש שהיה כבר מלא יהודים נרגשים מחמת חילול־השם הצפוי. רק ברגע האחרון ממש הצליח הרב איידלברג לשכנע את הצדדים שיוותרו על השבועה. השופט אישר מיד את הוויתור וכך נמנע חילול השם.

נסיונות לחדש חיים שנחרבו

כיום, כלומר עם שובי לפלוצק לאחר שנעדרתי ממנה זמן כה ממושך, מכהן באותו משרד הקהילה הפלוצקאית

היה גרשון בורשטין, שאף הוא היה מוכר היטב לציבור הפלוצקאי לפני המלחמה בפעילותו המסורה לטובת הכלל. הוא היה במשך שנים רבות מנהיגו של ה„בונד״ הפלוצ־קאי. עם חברי הועד נמנו אז: בוך, פפירצ׳יק, ליכטנ־שטיין (מבודזנוב) וכותב שורות אלה.

נזכר אני בקבלת הפנים החמימה שזכיתי לה מצדם של בליי ובורשטין, אשר הציעו לי מיד תפקיד במשרד הועד. ניגשתי, איפוא, לנהל את הפעולה התרבותית ועסק־תי בהוצאת עתון־קיר, אשר את ציוריו היה מצייר יעקובוביץ׳. העתון שלנו אף זכה להצטיינות והוקרה בתערוכה שהתקיימה בועד המחוז הוורשאי ועל כך כתב בעתון היידישאי „דאָס נייע לעבן״ (החיים החדשים) יעקב בורנשטיין, אשר לפני המלחמה היה נמנה עם עובדי המערכת של „מאָמענט״. קשרנו קשרים עם ועד הפלוצקאים בארצות הברית באמצעותו של המזכיר רוזנ־טל. דין וחשבון על פעולות הועד התפרסמו בעתון היידי־

שאי וכן בעתון הפולני המקומי. הועד היה מגיש סיוע לכל הניצולים במזומנים ובבגדים וכן היה דואג למ־קומות לינה. רק הראשונים שהגיעו לפלוצק זכו לקבל דירות, אלא שלא במקומות מגוריהם הקודמים. למזלי קיבלתי מקום לינה בדירתו לשעבר של קרבר, שהיתה נמצאת בחצר השחיטה והיתה מורכבת משני חדרים חשוכים. הדירה הזאת היתה תפוסה על ידי משפחת החייט מרקביץ' שחזרה אף היא מרוסיה. בשבילי הכניסו לדירה עוד מיטת ברזל אחת וכך זכיתי, לראשונה מאז צאתי מהבית, לישון במיטה. בחדרי נפרצו קרשי הרצפה, כי

על עזיבה — לישראל או מעבר לאוקיאנוס. כאן, במקום, לא היה מה לעשות והימים חלפו ללא מעשה. כידוע, אבטלה היא תמיד גורם שלילי. אחדים דרשו שהכסף האמ־ריקאי יחולק בין כולם במזומנים — דבר שהועד התנגד לו בתוקף רב. אני העזתי להציע שהכסף יועבר לישראל לצרכי בנין שיכונים בשביל עולים מפלוצק. כמעט ששי־למתי בעד הצעתי זו בישיבה בבית סוהר, כי הלשינו עלי בפני השלטונות שהנני מחבל בקבלת דולרים על ידי הממשלה הפולנית, אשר היתה אז זקוקה למטבע זר.

מהר מאוד התברר לכולם שהחיים, אשר היו כאן

שארית הפליטה בפלוצק ב־1946; במרכז (אין צענטער): אלפרד בליי
Those who "came back" in 1946

כאן חיפשו הפולנים, כמו בדירות יהודיות רבות, כסף אשר הוטמן, כביכול, על ידי היהודים. בדירה השניה שהיתה בבית הסמוך התגוררו בוך ופפירצ'יק.

בקומת „עזרת־נשים" אירגן הועד מטבח וחדר אוכל וכאן היו כל היהודים מקבלים ארוחות חינם אין כסף. הנהלת המטבח היתה בידיהם של פוקס ואשתו והמיצ־רכים היו מתקבלים מהועד המחוזי בוורשה.

בהדרגה התאספו השרידים ותוך זמן־מה הגענו ל־100 נפשות. יום יום היו מגיעים בדואר מכל רחבי העולם מכתבים, גלויות ואף מברקים. הם היו מוענים לפי שמות של יהודי פלוצק, אולם נשארו במשרד כאבן שאין לה הופכין. אם כתבה שניצלה ומחפשת כעת את ילדיה, ילד כתב כי הוא רוצה למצוא את אמו, אחיו או אחיותיו. כל מכתב טמן זיק של תקוה, של צפיה לנס...

אחינו הפלוצקאים באמריקה הושיטו לנו מיד יד־אחים עוזרת. הם שלחו לנו דולרים. אבל חיש מהר התברר שלא הכסף הוא העיקר, כי הרוב בינינו חלם

מקודם, לא יחודשו לעולם. חיינו נמחקו כליל ואין לנו מקום כאן ואף ועד יהודי פלוצק איננו אלא מוסד זמני בלבד.

רחוב שרוקה (די ברייטע גאַס)

למחרת בואי העירה יצאתי לסיור ברחוב שרוקה. רציתי למשש במו ידי את שרידי עברנו שנעלם, והרי דווקא הרחוב הזה, בתיו, חצרותיו, בתי מדרשיו, אולפ־נין — „חדריו", מעוני התנועות לשעבר, של „בונד", של „מכבי", — כל אלה כה יקרים לי. ברחוב זה התגוררו מרביתם של יהודי פלוצק, כאן פרח המסחר היהודי, כאן היו גם מוסדות התורה והתלמוד, כאן היתה תמיד מור־גשת פעימתו של הלב היהודי. החיים ברחוב הזה, וכן בכל סימטאות הסביבה, נשאו אופי יהודי מקורי, עממי, שורשי. והנה כיום לא נשאר מכל זה אף זכר. הרחוב על כל בתיו כמעט נשאר במקומו, אולם באויר מורגשת תחושת החורבן; מכל דלת, מכל חלון כאילו בוקע ניגון

של „איכה", של בכי תמרורים וצעקה אילמת. אני סוחב את רגלי וממשיך ללכת ברחוב זה בודד וגלמוד וראשי סחרחר עלי. בעיני דמיוני הנני רואה כיצד התעללו ברחוב זה באחי ואחיותי, השפילו והורידו אותם שאולה. הנה אני עובר על פני שער הברזל הידוע, שהיה נקרא „באזאר". כאן לפנים היה מקומם של הסבלים החגורים חבליהם העבים, כאן חיכו שיזמינו אותם לעשות עבודה קשה, להעלות ארגזים כבדים וכד'. הסבלים האלה היו מפורסמים בכוחם הפיזי שהיה לא פעם מטיל אימה על המשתוללים האנטישמיים ומרתיע אותם מלחדור למרכז היהודי בפלוצק. אלה ידעו היטב שהסבלים מסוגלים לעמוד תמיד על משמר הכבוד היהודי, כי נזדמן להם לא פעם לטעום את נחת זרועם של יהודים גברתנים אלה. לכל אחד מהסבלים היה כינוי (פופצ'יק, שלמה טופ, רספוטין ועוד). הם לא היו חוסכים קללות כשמשהו לא מצא חן בעיניהם בקשר לפעולת ועד הקהילה. האוצר הלשוני שלהם היה כולל קללות כמו: „שיכנסו תולעים למעיכם", „שתבוא עליכם מהפכה" או „שיעשו חוטי טלפון מהמעיים שלכם" וכד'.

מול משרד הקהילה היתה נמצאת חצרו של דראבינקה המפורסמת בכל הרחוב. כאן נולדתי, התחנכתי, וכאן עברו עלי נעורי. החצר היתה תמיד מלאה המוני ילדים יהודיים, שירה ורעש וגם... עוני. בערבים, לאחר שחלף יום של יגע רב, היו הנשים מוציאות את הכסאות החוצה, כדי לנשום קצת אויר ולפטפט. הילדים שהיו עורכים פה משחקי כדורגל ושיחקו בכדור עשוי סמרטוטים, גורשו מדי פעם על ידי השוער, שרצה למנוע ניפוץ שמשות על ידי הכדור. בשבתות הדהדו בחצר שירי הזמירות וני־גונים חסידיים ובעיקר היו מתנשאים קולות שירה מדי־רתו של ר' חיים מרדכי חנכוביץ'. בחג הסוכות היו מקימים בחצר סוכות לרוב, אולם סוכתנו, שמחציתה היתה בנויה קרשים ומחציתה קירות זכוכית צבועה, היתה היפה מכולן. רבים היו בה תמיד המסובים: אברהם ברן, פסח קיפר, חיים מרדכי חנכוביץ', רוזנטל, לסקי, טשמקה ואחרים.

הפניתי, איפוא, צעדי לחצר זו ורציתי לעלות לדי־רתנו. אכן השתנה מראה החצר עד לבלי הכר. רק בתי השימוש נשארו במקומם וכן נשאר עומד צריף המחסן, המשמש כיום דיר לחזירים. פה, זכורני, היה פעם מעונה של היתומה האומללה חנה, אשר היתה מופרעת והת־קיימה על נדבותיהן של נשים רחמניות. זכורני שפעם נאנסה על ידי פרא־גוי אחד וכאן במחסן זה נולד לה תינוק. המקרה הזה עורר בשעתו רעש גדול בציבור, אשר האשים את ועד הקהילה בחוסר מעשה למען עניי העיר.

אני נעצר על סף ביתנו ונדמה לי שאינני יכול למצוא את דלת הכניסה. הרי מעל לראשי חלונות דירתנו. שם היה החדר הגדול שבו עמד ארון מלא ספרי קודש והנה החלון הגדול שלידו היה רגיל לעמוד אבינו בזמן שהיה מתאמן עם ילדיו לקראת התפילות בימים הנוראים כשהוא היה הש"ץ ב„מזרחי". כאן היה תוקע בשופר בוקר בוקר במשך כל עשרת ימי התשובה ומתפלל לאלוהים, אל רחום וחנון, שלא יקטרג, חלילה, על צאן קדשיו. הנני רואה אותו עטוף בטלית ושומעו אומר בקול רועד: „מן המיצר קראתי יה".

ולאחר שהעזתי סוף סוף לדפוק בדלת הכניסה של מה שהיה פעם ביתי, נפתחה אט אט הדלת ובפתח נעמדה גויה שמנה, רחבת־כתפיים. על חזה התנדנד צלב שחור וגדול. במבט־עיניים מרוגז ובכעס עצור שאלה אותי קצ־רות לרצוני.

„אולי, גברתי הנכבדה — אמרתי לה — מצאת בבית הזה צילומים של בני משפחתי?"

במקום תשובה טרקה האשה את הדלת לפני אפי.

מה נשאר לי עוד לעשות?

בית המכבי

גם חצרו של בית פרשקר, שהיתה מסומנת במספר 9 ברחוב שרוקה ושימשה גם מעבר לרחוב גרודזקה, היתה מאוכלסת כמעט לחלוטין על ידי יהודים. מזה עשרות בשנים היה נמצא בחצר זו בית־המכבי. לבית זה היו שתי כניסות: אחת מרחוב גרודזקה ואחת — משרוקה. בכניסה מצד שרוקה היה חדר המזכירות ופה גם היו מתקיימות ישיבות הועד. משם היו נכנסים לאולם הגדול, אשר היה לעתים קרובות מלא נוער המתעמל בהדרכתם המעולה של אלק באראן, אַרטק גלבסקי, רודק לוברניצקי ואחרים. קבוצות המתעמלים של „מכבי — פלוצק" היו מפורסמות לא רק בעיר אלא בכל פולין ולא פעם זכו לאותות הצטיינות ופרסים בהתחרויות מחוזיות וארציות.

האולם הזה, שהיה אגב אחד מן הגדולים בעיר, היה לעתים קרובות מושכר לכל מיני ארגונים יהודיים ומפ־לגות, אשר ערכו בו הרצאות או מופעים תרבותיים אחרים. זה היה מקום מקובל להתכנסויות לא רק בשביל הנוער אלא אף לכלל הציבור הפלוצקאי.

נזכר אני במאורע משנת 1932, שהיה קשור בבי־קורם של רוכבי אופנוע של „מכבי" מארץ־ישראל. הם ערכו אז סיור מסביב לכדור הארץ במטרה לעודד בכל אתר ואתר נוער יהודי לעליה והגשמה. הופעתם בערים ובעיירות של פולין עוררה גל של התלהבות יהודית ואף הוקרה מצד הגויים. בפלוצק ניגשו להכנות הטקס של קבלת הפנים כמה שבועות לפני בואם של האופנוענים הארץ־ישראליים. ביום הגיעם לפלוצק נתמלאו כל הרחו־בות בהמוני אדם שקיבלו בהתלהבות ובקריאות „הידד" את עשרת הבחורים הארצי־ישראליים החסונים, אשר עברו ברחובות העיר ברכבם על אופנועיהם עד ל„בית המכבי".

פה נערכה לכבודם מסיבה חגיגית והוגשו להם פרחים ותשורות מזכרת לרוב.

נוסף על ההתעמלות היה ה„מכבי" הפלוצקאי מקיים גם צוות שחקני כדורגל, שהיה עורך משחקים עם „הפועל" המקומי ועם קבוצות כדורגל של הגויים. כשהקבוצה היהודית היתה מתגברת על הפולנים, היה הקהל היהודי „זוכה" לקריאות גנאי ואף לאבנים. עם זאת היו שחקנים יהודיים מעולים מקרב ה„מכבי" ו„הפועל", משתתפים לעתים קרובות בנבחרת הכדורגל של העיר. אחדים משחקנים אלה, כגון האחים לוי ומיכאל ז'לקה וכן פלוצר, חיים כיום בישראל וג. מנדלסון נמצא בניו־יורק.

לשם כיסוי הוצאות החזקת מעונו היה „מכבי" עורך כל שנה נשף־ריקודים גדול בראש השנה הנוצרי. בנשפים היו מציגים מערכונים סטיריים, לרוב על נושאים פוליטיים אקטואליים, אשר נהנו מפופולריות בקרב הצי־בור היהודי. מחברם היה לעתים קרובות הכתב הפלוצ־קאי של העתון הוורשאי־היהודי בשפה הפולנית, „נאש פשאַגלונד", הארי אלנברג. חלק מסוים של חברי ה„מכבי" בפלוצק היה נמנה עם „נוער הזהב" היהודי בעיר. כתבה על נושא זה שנשלחה פעם על ידי כותב שורות אלו לעתון „מאָמענט" נסבה על מקרה אופייני זה: על יד התיאטרון העירוני הוקם בית־קפה מפואר שנקרא בשם „מועדון אמני פלוצק" (ק. א. פ.) שהיושב ראש שלו היה עו"ד מייזנר, כנראה יהודי משומד. המועדון היה עורך נשפים לאורחים מוזמנים, אבל יהודים לא הש־תייכו לו, אם כי כניסתם לא נאסרה בגלוי. עם זאת היתה האוירה שם רוויה אנטישמיות. בית־הקפה היה שוכן באחד המקומות היפים ביותר בפלוצק ובערבי הקיץ היו יושבים בו המוני פולנים מסביב לשולחנות מתחת לכיפת השמים. באמצע היתה רחבה לריקודים וזוגות רבים היו רוקדים שם לצלילי המוסיקה. לעתים היו באים לשם גם זוגות צעירים מקרב אותו „נוער זהב" יהודי, למרות שנוכחותם לא היתה רצויה לשכניהם הפו־לנים. פעם ניגש קצין־צבא לזוג־רוקדים יהודי ודרש מהם לעזוב את בית הקפה. כשנתקל בסירוב, סטר לצעיר היהודי על לחיו. בכתבה המוזכרת לעיל תואר מקרה זה תוך פנייה ל„מכבי" שישפיע על חבריו להימנע מביקו־רים במועדון הפולני האנטישמי. בעקבות הדבר החליט ועד הקהילה להפסיק זמנית את התמיכה הכספית ב„מכבי", אשר יוקרתו ירדה בעיני הציבור הפלוצקאי היהודי. הנהלת „מכבי" פירסמה מיד בעתון תשובה המכחישה כל קשר עם אותם חוגי נוער המשפילים את עצמם על ידי ביקור במועדון האנטישמי.

אגודת „מכבי" היתה נושא לגאוותם של יהודי פלוצק והדבר הוכח בעת קיום החגיגה המפוארת לקראת חנוכת הדגל, שנערכה בתיאטרון העירוני ושבה השתתפו המוני יהודים, שצפו בהתלהבות עצומה במיפגני הנוער הספורטיביים. לחגיגה זו היה הד נרחב בעתונות היהודית בפולין.

חצרו של בית־פרשקר היא כיום „נקיה" מיהודיה. תושביה מתו, נרצחו או נשרפו. האולם הגדול של „מכבי" מבהיל בשתיקתו. אין מקיימים פה יותר הרצאות של רביזיוניסטים, אסיפות־עם של פועלי־ציון, אסיפות־מחאה של „מזרחי"; הקיץ הקץ על נשפי־התרבות של „הזמיר", של המסיבות לקראת הופעתו של ספר חדש. אין פה לא נשפי־ריקודים ולא מיפגני התעמלות של הנוער. חרב ומיותם הוא האולם, ששימש פעם כאחד המרכזים הרוחניים של הקהילה. חלונותיו השבורים והמנופצים מזכירים פנים של אדם שניקרו את עיניו. דומיה שוררת כאן בכל, דומית קבר...

מאבק למען כיבוש עבודה

ברחוב שנקביצ'ה (שהיה קרוי „הרחוב החדש") נע־צרתי בפני שער ברזל גמלוני, הנמצא לא רחוק מפינת רחוב בילסקה. כאן היתה פעם כניסה למפעל מתכת ויצי־קה שבעליו היה היהודי איזידור סרנה. פלוצק לא נמנתה עם ערי התעשייה בפולין ומועטים בה היו בתי החרושת. זו היתה עיר שקטה, עטורת גנים וירק, אשר מבקרים במחוץ, ובעיקר עתונאים שהזדמנו לכאן מוורשה, היו מכנים אותה „עיר הפנסיונרים". ובאמת היו ממליצים בפני אנשים, אשר היו פקידי ממשלה ויצאו לפנסיה, שיעברו לגור בפלוצק, כדי לבלות בשקט את שנות הזקנה שלהם.

עם זאת היו קיימים בפלוצק שני בתי חרושת, גדו־לים יחסית, אשר העסיקו מאות פועלים. כמוזכר לעיל היה אחד בבעלותו של סרנה, והשני, שהיה ברח' טומסקה בקרבת ככר השוק החדש, השתייך למרגוליס. שני המפ־עלים האלה היו מייצרים כלי־עבודה חקלאיים, ומפעלו של מרגוליס היה מכין גם גלגלים לרכב צבאי של שני הגדודים — הגדוד הרביעי של הפרשים והשמיני של תותחני שדה — אשר הוצבו בפלוצק. רמת הייצור בשני המפעלים היתה בעליה מתמדת בשנים לאחר מלחמת העולם הראשונה עד שנת המשבר הכלכלי ב־1929.

הצפירות שהיו משמיעים שני בתי חרושת אלה, בבוקר השכם ועם סיום יום העבודה, היוו חלק בלתי נפרד מהווי העיר. בימי השוק, יום ג' ויום ו', היו האכרים מצטופפים בחנויות שליד המפעלים, כדי לקנות בהן את מכשיריהם וכלי־עבודתם.

ברם, החל משנת 1929, החלה ירידה בהתפתחותם של המפעלים. רבים מבין הפועלים פוטרו, הייצור קוצץ ורוב תנורי היציקה שעד כה פעלו ללא הרף במשך 24 שעות, כובו. במיוחד פגע המשבר במפעלו של סרנה.

קשריו של סרנה עם הסביבה היהודית היו כמעט אפסיים. הוא לא השתתף כלל בחיים הציבוריים היהודיים

והיה קשה מאוד לבוא אתו במגע. התקבל הרושם שהוא מתרחק מכל דבר יהודי. בכל זאת בחנות ובמשרד העסיק יהודים אחדים.

המפעל השני, זה של מרגוליס, שהיה קטן יותר, נהנה מיחס של אהדה מצד היהודים. מייסדו, מרגוליס הזקן, היה יהודי חביב, אשר היה בא להתפלל בימים הנוראים ונהג לתמוך במוסדות־צדקה יהודיים ובמפעל הציוני בארץ־ישראל. אחרי מותו קיבלו בניו את ניהול העניינים בבית החרושת ואחד מהם, פליקס, כיהן כיושב ראש של „מכבי" בפלוצק. זמן קצר לפני המלחמה, כשרבו מחוסרי עבודה בקרב הציבור היהודי ובפרט רבה היתה האבטלה של הנוער היהודי לאחר סיום בית הספר העממי, הופעל לחץ חזק על האחים מרגוליס שיאותו להעסיק צעירים יהודיים כדי שילמדו מקצוע. כתוצאה מלחץ זה נתקבלו לעבודה 10 צעירים יהודיים — מתוך מספר כללי של 70 פועלים — אשר הועסקו בסדנאות השונות של המפעל. אחד הצעירים האלה, אריה גרוסמן, שהיה עובד במחלקת היציקה, נמנה עם ניצולי השואה.

בזכרוני נחרת אירוע משנת 1939 : המסית האנטישמי הידוע לשימצה בפלוצק, נובק, התמקם פעם ביום ו', שהיה יום שוק, ביחד עם חבורת הפורעים שלו בכניסה לחנות של מרגוליס וניהל תעמולה בין האכרים שלא יכנסו לקנות אצל „היהודון" מרגוליס. מעשה זה הסעיר מאוד את בעלי בית החרושת. מה עשו ? כמקובל בכל יום ו', בשעת הצהרים, היו משלמים שכר עבודה לפועליהם. אולם באותו יום, כשהפועלים ניצבו לפני אשנב הקופה כדי לקבל את שכרם, יצא אליהם אחד האחים מרגוליס וביקשם לצאת החוצה כדי שיראו במו עיניהם את מעשי אחיהם הפולנים. והוא אמר : „היות שלא נתנו לקונים להיכנס לחנות, אין לנו כעת כסף לשלם לכם וכנראה שנהיה נאלצים לסגור את המפעל ואתם תשארו ללא עבודה". בשמעם זאת, נסערה רוחם של הפועלים, שהיו רובם ככולם חברי השמאל הפולני. הם רצו לרחוב, אשר הפך כהרף עין לשדה קרב ותגרת ידיים נמרצת. חיש מהר גורשו המסיתים, ושלושה מהם היה הכרח להוביל לבית החולים העירוני. למחרת שולם שכר־העבודה לפועלים כסדרו, אולם מאז ואילך לא העיזו יותר נובק ונושאי כליו להציק למפעלו של מרגוליס.

עם כניסתם של הנאצים לפלוצק, תפסו לידיהם את שני המפעלים והשתמשו בהם לייצור נשק ותחמושת. כל משפחת מרגוליס נספתה בשואה. סרנה ומשפחתו ניצלו.

תעשיין שמנים, וולף שפרלינג, שהיה עסקן ציוני ידוע וחלקו היה ניכר למדי במוסדות יהודיים רבים בעיר, הרחיב את מפעלו לפני המלחמה והעסיק בו פועלים רבים. המפעל שלו עבד בשלוש משמרות, אולם אף יהודי אחד לא היה נמנה עם פועליו. מפלגות השמאל היהודיות, כגון „בונד" ו„פועלי־ציון", היו מפעילות לחץ מוסרי חזק על הבעלים שיסכימו להעסיק מספר יהודים, אולם קשה היה מאוד להוכיח להה' שפרלינג ושותפו ציפריס שהפועל היהודי אינו נופל בערכו מהפולני. לבסוף, לאחר מאמצים רבים, נתקבלו פועלים בודדים. הם היו נאלצים לעבוד קשה, כדי להוכיח שאמנם אינם גרועים מאחרים. לא פעם אירע שחבריהם־לעבודה, פולנים ואפילו בעלי דעות סוציאליסטיות, לא יכלו לעכל את העובדה שפועל יהודי מועסק על ידי... תעשיין יהודי.

ובדברנו על המאבק להעסקת יהודים, מן הדין שנזכיר גם את השתדלויותיהם הבלתי־פוסקות של חברי מועצת העיריה היהודיים, גרשון בורשטין ופישל פלידרבלום, שיהודים יועסקו בעבודות ציבוריות כגון מתיחת כבלי חשמל, או הנחת קווי ביוב. המאבק היה קשה מאוד, אולם לבסוף הם הצליחו להחדיר מספר פועלים יהודיים גם לשטח זה והדבר נתקבל בסיפוק רב על ידי הציבור היהודי.

המאבק להעסקתו של הפועל היהודי בעבודות הציבוריות והממשלתיות וכן במפעלי תעשיה שהיו שייכים ליהודים, היה באותם הזמנים אופייני לא רק לקהילת פלוצק אלא גם לכל הקהילות היהודיות ברחבי פולין.

ברחובותיה הראשיים של העיר

הרחובות טומסקה, קולגיילנה (לבסוף פ. או. וו.) וגרודזקה היו נחשבים כרחובותיה היפים ביותר של העיר. בהם היו מרוכזות החנויות היפות, שלהן חלונות־ראווה מקושטים. בערבים היו נדלקים בהם שלטי פרסומת רבגוניים מחשמל וניאון. היו שם הרבה חנויות של יהודים, סוחרי סידקית, שעונים, אופניים, מכונות תפירה וחלקיהן, יינות ומכולת, הלבשה ופרוות. הבה ונזכיר כמה מבתי מסחר אלה : ברחוב טומסקה חנות המכולת הגדולה של לייב כהן, חנות סידקית של קלמן קיפר ולא רחוק ממנה חנותו של אחיו, השען ; חנות תמרוקים של בזורא ושל חליפות מוכנות של ליכטמן. ברחוב קולגיילנה היתה חנות אופניים של שיליט ואחר כך בית מסחר גדול לצרכי חשמל של רוזנצוויג. פה היו גם העסק של סרנה למכירת כובעים וסוכנות ההגרלה של נוימן. ברחוב גרודזקה התבלטו החנות הגדולה לחליפות ומעילים של דוד קובדלו ובית המלאכה המפורסם של החייט גוטקינד. מולם היתה חנותו של השען בורשטין. לאורך מרפסתו הגדולה של גוטקינד, בקומה א', היה תלוי שלט עצום ועליו היו מצויירות כל המדליות שקיבל בעד עבודות התפירה המצויינות שלו. ברחוב גרודזקה היתה נמצאת גם חנות בדים של אלפרד בליי, שהעסיק את המנהיג הציוני הפלוצקאי הידוע לכל, עזריאל קובלסקי. כן נמצאו שם עסקיהם של אברהם לוין, קרול כהן, מלגוט ושל הפרוון באום. בכל החנויות האלה שמעת רק את השפה הפולנית. כאן לא היה מתנהל שום וויכוח על

המחיר וחלק ניכר של הקונים היה מקרב האוכלוסיה הפו־לנית, אשר ברובה לא היתה נשמעת להסתת החרם נגד המסחר היהודי שנוהלה במרץ רב על ידי האנטיש־מים. באותם הזמנים היו הבריות מציינים בסיפוק שאפילו אשתו של מפקד גדוד־הפרשים המקומי, גברת יפה ומהו־דרת, היתה נוהגת לקנות את פרוותיה בחנויות יהודיות והפרוון המקובל עליה היה מנשה ברנד מרחוב שרוקה. הפולנים האנטישמיים היו מתפקעים מכעס בראותם מרכבה רתומה לשני סוסים ונהוגה על ידי חייל פולני נעצרת לפני ביתו של ברנד וממנה יוצאת הגברת „פול־קובניקובה" (אשת מפקד הגדוד), כדי למדוד את הפרווה.

בערבים, ובעיקר במוצאי שבת, היו הרחובות גרודז־קה, טומסקה וקולגיילנה מלאים נוער, יהודי ופולני כאחד, שהיה מטייל פה הלוך ושוב. במסלול הזה היו נמצאים שני בתי הקפה המפוארים שבעיר, של שלנסקי וסקוב־רונסקי. בקיץ היו עומדים על המדרכה שולחנות וכסאות אחדים ואנשים היו מתישבים שם, כדי לשתות ספל קפה ולאכול עוגה. בפנים היתה בערבים מנגנת התז־מורת. בתי קפה אלה היוו בעיקר מקום פגישתם של הפולנים, ובפרט של קציני שני הגדודים, אשר הוצבו בפלוצק. לעומת זאת בקומה א', בבית הקפה של שלנסקי, היו מתאספים אברכים יהודיים ומשחקים שם בביליארד או בשח־מט. פעם אירע שאחד מהמלצרים העליב צעיר יהודי וכתגובה על כך הוחלט להחרים את בית הקפה. החרם נמשך מספר שבועות ובמשך כל הזמן עמד האולם ריק מאדם. לבסוף נודע שבעל בית הקפה רוצה לבקש סליחה ואז התנו היהודים תנאים: א) יפוטר המלצר האנטישמי. ב) תפורסם מודעת־הצטדקות בעתון היהודי „נאש פשגלונד" שהיה מופיע בוורשה בשפה הפולנית. שלנסקי קיבל על עצמו למלא אחרי התנאים האלה ומודעת ההצטדקות שלו חוברה במיוחד על ידי כתבו הפלוצקאי של העתון, הרי אלנברג.

אגב, אלנברג זה היה אדם מוכשר ביותר ואף היה פעם עורך של עתון. לעתים קרובות היה מחבר מערכונים הומוריסטיים שהיו מוצגים על הבמה באולם של „מכבי". מסיבה שלא התבררה אף פעם, התאבד זמן קצר לפני המלחמה וכך נעלם מאופקה החברתי של עירנו. אחריו הפך לכתבו של „נאש פשגלונד" אדם מוכשר אחר, קובה גראוברט, אשר אתו הייתי משתף פעולה בזמנו בהוצאת עתון ביידיש. אחיו של קובה היה עורך־דין מפורסם, אשר נודע כסניגורם של יהודים במשפטי־עלילה אנטי־שמיים וכיום הוא מתגורר בארצות הברית וידוע בציבור היהודי בשם בנימין גריי.

זמן קצר לפני המלחמה הוקם ברחוב טומסקה על ידי ארגון כנסייתי־קתולי בית גדול ובו אולם קולנוע, מועדון וחנויות רבות. המרכז הזה מילא את ליבותיהם של יהודי העיר בדאגה רבה, כי כאן, למעשה, התרכזו כוחות השנאה וההסתה.

ברחוב גרודזקה, מול בית הקפה של סקוברונסקי, היתה נמצאת תחנת המרכבות והמוניות של העיר, וכשמי־שהו היה זקוק לתחבורה היה מטלפן לצורך זה לבית הקפה. העגלונים היו כולם גויים וכשהצטרף אליהם יהודי אחד שעבר לעירנו מפלונסק, סבל צרות צרורות מהפו־לנים. היה רק עגלון יהודי ותיק אחד והוא היה נוסע רק לתחנת הרכבת ברדזיביה וממנה לשם הסעת נוסעים והובלת עתונים יהודיים. שמו היה לייביש, אבל כינו אותו „פייט־מייט". הוא נקלט היטב בחבורת העג־לונים הפולניים ועשה יד־אחת עם כל עובדי הרכבת. בשבת לא היה עובד ובמקומו היה נוסע „גוי של שבת". „פייט־מייט" היה מריק כוסיות יי"ש כאחד הגויים והיה אהוד על כולם. מעולם לא היה חולץ פקק מבקבוק משקה אלא על ידי מכה חזקה בתחתית. הפקק היה מיד עף למעלה ועם זאת אף טיפה של יי"ש לא היתה הולכת לאיבוד. היו מספרים עליו שלא היה מביא הביתה אף פרוטה מהכסף שהיה מרוויח אלא מוציא הכל על שתייה. זוגתו, אשת־חיל בריאה ושמנה, היתה מחכה לו בפתח ביתם ותובעת ממנו כספים לצרכי החזקת הבית, אבל תמיד לשוא, כי הכסף הוצא כבר בבית המרזח. אז היתה מרימה את ידה ומנחיתה מספר סטירות לחי מצל־צלות. „פייט־מייט", שהיה ג'נטלמן מטבעו, לא היה אומר לה דבר וחצי־דבר, אלא היה מרים בשקט את כובעו שהועף מראשו בכוח המכה ונכנס לביתו. כרגיל, למחרת תקרית כזאת, היתה האשה בעצמה רותמת את הסוס לעגלה ויוצאת לתחנת הרכבת. בתחנה כולם הכירוה ואף פחדו מפניה. היא לא היתה מוציאה את המושכות מידיה במשך שבוע ויותר עד שהרוויחה סכום, אשר היה נראה בעיניה כמספיק לצרכיה. אחר כך היתה מחזירה את המוש־כות לבעלה וחוזר חלילה.

אפו של „פייט־מייט" היה תמיד אדום משתיית היי"ש, אבל כשהיו שואלים אותו לסיבת האף האדום היה טוען שזה נגרם לו על ידי הקור. הוא היה נעלב אם לא האמינו לו.

אני מטייל ברחובותיה של פלוצק וקשה לי להחליט אם לעבור בהם מהר או לצעוד לאט, כאילו בהלוויית המת, שכן הרחובות עושים עלי רושם של בית קברות. אני מרים ראשי וקורא את שמות בעלי החנויות שפעם היו של יהודים וכעת נעלמו ואינם. עתה כל השמות פולניים ומהבעלים היהודיים לא נותר זכר. בפתחים עומ־דים פולנים או פולניות שמנות ועל פרצופיהם סימני הנאה שאכן הצליחו לרשת את היהודים ולגזול מהם את רכושם.

מועקה כבדה בלבי. בכי מאופק פורץ מפי ואני רוצה לברוח מכאן ואיני יודע לאן...

בשדרות ה„טום"

עירנו שוכנת על הגדה הימנית הגבוהה של נהר

הוויסלה. כדי להגיע העירה דרך הנהר היה צורך לטפס במדרגות רבות. לזקנים היה זה מאמץ לא מבוטל, אבל הילדים היו רצים על פני המדרגות הלוך ושוב והיו מתחרים ביניהם מי יגיע הראשון. רובע הדייגים למטה היה רובו ככולו מאוכלס נוצרים, אבל מעבר לנהר, בפרבר רדזיביה, התגוררו כמה עשרות משפחות של יהודים וביניהן ז׳לקה, שוורץ, ז׳לז׳ניאק, זיידרמן ועוד. בדרך כלל לא היו יהודי פלוצק יורדים לעתים קרובות לשפת הנהר. לרוב היו באים לשם כדי ללוות מישהו או לקבל פניהם של הבאים בספינות הקיטור. רוב קווי הספנות היו בבעלותם של יהודים כגון רוגוזיק, פרידמן, ווסרמן, אולם גם פה מועטים היו היהודים שהועסקו בענף חשוב זה. בסך הכל עבדו רק מבקרי־כרטיסים בודדים שהשתדלו להסתיר את מוצאם היהודי. הסבלים היהודיים היו נאלצים לנהל מאבק קשה עם הנוצרים כדי שתינתן להם הזכות לעבוד בהטענת דוברות בשביל סוחרי־תבואה יהודיים.

אחד המקצועות האופייניים ליהודים מבין נוסעי הספינות היה ריכוז קניות לפי הזמנותיהם של סוחרים קמעוניים. סוכן קניות („שפיליטער" ביידיש) כזה היה נוסע פעמיים בשבוע לוורשה, כדי לערוך בה קניות לפי ההזמנות שקיבל. הוא היה נוסע תמיד במחלקה ג׳, עמוס עשרות מזוודות, סלים וחבילות שונות. מפלוצק היה סוכן כזה יוצא בספינה בשעות הערב ומגיע לוורשה למחרת בבוקר. כל היום היה מזיע ורץ לערוך את הקניות, סוחב את החבילות ושומר בשבע עיניים לבל יפול טרף לגנבים הוורשאים המפורסמים. בערב, אותו יום, היה שוב עולה על סיפון הספינה, סחוט, עייף ויגע, ואחרי לילה שני של שיט בדוחק הרב שהיה שורר בתא הכללי של המחלקה, היה חוזר לפלוצק.

כסוכני־קניות זריזים, שאפשר היה לסמוך עליהם, התפרסמו: ר׳ ברוך מנדלסון — שהיה לו שם גם של בעל־תפילה טוב; אברהם הולצמן; נתן זילבר ונוימאן הצעיר. עיקר פרנסתם היה תלוי בהיקף הרב של מכירות לפני החגים, ואכן בתקופות אלה עמלו כולם קשות.

היה קיים עוד סוג פרנסה אופיינית ליהודים בלבד: הספקת יין כשר לפסח. ר׳ שעיה מושקאט ובנו מנשה היו מתחילים בעבודה זו מיד אחרי פורים, בספקם בקבוקי יין משובח לבתי העשירים. ספק אחר, ר׳ חיים מרדכי, היה מייבא יין בחביות ומוכר אותו בליטראות. הספקים האלה היו מדביקים את מודעותיהם בכל בתי התפילה ובהן נאמר שהיין שלהם משובח וכשר למהדרין.

לצדם של סוכני־הקניות התפרנסו בעלי־העגלות היהודיים. בכל יום ו׳ בבוקר היו מחכים עם עגלותיהם למטה, ליד רציף הספינות, היו טוענים את הסחורות וחוזרים העירה. לא קל היה לסוסיהם החלושים למשוך את העגלות העמוסות במעלה ההר הפלוצקאי התלול.

מבין העגלונים היה ר׳ יעקב טארג, שכינויו יעקב „לוקש", המקובל ביותר. הוא היה בעל זקן שחור ארוך ולראשו חבש תמיד מצנפת יהודית עגולה. כיאה ליהודי אדוק, התפלל בוקר בוקר בהשכמה במנין הראשון, מקדים בקבלת השבת ומפסיק את עבודת ההובלה כבר בשעות המוקדמות של יום ששי אחרי הצהרים. „גם הסוס מתגעגע לשבת" — נהג לטעון, ואמנם סוסו המסכן, העיוור בעין אחת והרזה מאוד, היה נעצר לא פעם בדרך התלולה ועל ידי זה גרם לכך שהעגלה העמוסה החליקה במהירות חזרה במורד ההר. יעקב „לוקש" היה צועק במלוא הפה ומאיים בשוטו, אבל לשוא. בכל זאת איש לא ראה אותו מכה את הסוס. לרוב רץ לחפש אבנים כדי לעצור בהן את העגלה המחליקה. במקרים כאלה היו מתאספות במקום קבוצות של שובבים מבני הנוצרים שהיו מזיזים את האבנים הצדה, כדי שהעגלה תמשיך להחליק. עוברי־דרך פולניים היו נעצרים ומטיפים מוסר ליהודי המתאכזר לסוס המסכן וכד׳. לבסוף נמצאו תמיד כמה יהודים מקרב הקהל, אשר היו דוחפים את העגלה בידיהם ועוזרים לה להתגבר על תלילות ההר. מחזה דומה חזר כמעט מדי שבוע בשבוע.

כיום שייך גם זה לעבר הרחוק שאיננו ולא יחזור לעולמים.

אירע גם לעתים שלעיני דיירי הבתים הפולניים שעל שפת הנהר היתה מתגלית תמונה אחרת לגמרי. מדי פעם בפעם היו יורדים בערב לרחבה שלפני רציף הספינות המוני יהודים, בעיקר צעירים, משולהבים ושמחים. אלה היו מלווים חלוץ שהתמזל לו לקבל „סרטיפיקט" (אשרת כניסה) לארץ־ישראל, אם כי היו גם כאלה שיצאו ב„עליה ב'" שהלכה והתגברה בשנים שלפני פרוץ המלחמה.

כל יציאה כזאת היתה מיד הופכת למאורע חברתי בפלוצק. נשפי־פרידה היו מתקיימים במועדוני התנועות הציוניות ובהם היו רוקדים „הורה" עד שעה מאוחרת בלילה מבלי לשים לב לתלונות הדיירים של הסביבה. הריקודים היו מתקיימים גם ליד הספינה. באותו רגע היה נדמה שכולנו כבר יצאנו את הגולה ונמצאים תחת שמי הארץ. היינו שוכחים את הכל, את הסביבה העוינת והלועגת ליהודים, מהדקים זרועותינו ובלבנו הרושם שכל העולם הוא שלנו.

הריקודים הסוערים היו נמשכים עד שהספינה היתה משמיעה את צפירתה האחרונה והחלה לשוט במעלה הנהר. ברגע זה היה מתחיל מרוץ מטורף לגשר הסמוך כדי להספיק לרגע בו תעבור הספינה למטה ואנו נוכל להעיף מלמעלה את מבטינו האחרונים על החברים היוצאים לדרך. אחר כך היינו עומדים עוד זמן רב על הגשר ומסתכלים בספינה הנעלמת באופק כשבלבו של כל אחד מנקרת השאלה מתי יזכה הוא להימצא על סיפון הספינה בדרכו למולדת.

הפולנים, אשר התרגלו ללעוג לכל מה שעשו היהו־

דים, היו לא פעם מביעים את תמהונם בראותם את היהודים הצוהלים. והרי בדיחה שהיתה מקובלת אצלם בקשר לענין הזה. שואל פולני: מהי הסיבה שכל כך הרבה יהודים באו היום לרציף הספינות? מסביר לו השני שהנה יהודי אחד נוסע לפלשתינה ומאה מאחיו באו ללוותו. והוא מעיר: „חבל שזה לא להיפך. מוטב שמאה יסעו ואחד ילווה אותם".

הפולנים האלה היו בודאי משתוממים אילו היה נודע להם שבענין זה היינו תמימי דעים אתם בלב ונפש.

שדרות ה„טום", מקום המרגוע והטיולים של פלוצק, ולגזול מהם את ההנאה מהמראה הנהדר שהיה מתגלה לעין עם שקיעת השמש ממרומי ההר על פני עמק הנהר ועד היערות שהשתרעו מעבר לנהר מערבה, עד קצה האופק.

היתה שעת דמדומי־ערב כשכיוונתי את צעדי לעבר השדרות. בעברי על פני מגדל־השעון העתיק נשמעו ששה צלצולי הפעמון הגדול. על הגזוזטרה מתחת לבית השעון הופיע אדם לבוש שחורים ותקע בחצוצרתו. נזכרתי שזמן קצר לפני פרוץ המלחמה הונהגה בפלוצק תקיעה בחצוצרה שלוש פעמים ביום: ב־8 בבוקר, בצהרים וב־6 בערב, כפי שהיה מקובל בערים בתקופת ימי הביניים.

הדרך המובילה לנהר — כיום
דער נייער וועג צו דער ווייסל
The road to the river — nowadays

היו בימי הקיץ, מוצפות בקהל מטיילים ונופשים על הספסלים המרובים. בשבת היוו שם היהודים רוב המ־טיילים ובימי א' היו אלה הנוצרים.

בשבתות, אחרי ה„טשולנט", היו יהודים רגילים לבוא לשם, כדי לשאוף קצת אויר צח. בצעדים מאוש־שים היו עוברים על פני פתחה הרחב של הקתדרלה — אשר היתה מפורסמת בקברי מלכי פולין שהוטמנו בה — מבלי, חלילה, להסתכל פנימה. בהיותם למודי־נסיון היו מחזיקים את המצנפות שעל ראשיהם ביד, כדי שלא יופיע לפתע איזשהו שובב פולני ויפיל את הכובע ממש מול פתח הכנסיה.

בערבים היה קהל המטיילים משתנה. על הספסלים, בשדרות עצי הערמונים הגבוהים שהסתירו את עין הש־מים, ישבו עד שעה מאוחרת בלילה זוגות צעירים מאוהבים. מספר הזוגות היהודיים היה רב בשדרות אלה, למרות שהדבר היה כרוך בסכנה, כי קונדסים פו־לניים היו לעתים שורצים במקום ותרים אחרי יהודיב בעזרת פנסי־כיס. בכל זאת לא הצליחו ה„שקצים" אף פעם לגרש את היהודים מהשדרות הרומנטיות של ה„טום"

כעת שמעתי בתרועה זו כאילו קריאה לכפר על העוון שבוצע על החפים מפשע. אולם לא! איש אינו מודה בפשע ואין זו אלא תרועת המות שהתגברה על בכי התינוקות כשביקשו רחמים ושומע לא היה להם.

דבר לא השתנה. הנה שורה ארוכה של כמרים היוצאת מהכנסיה בגלימותיהם השחורות והמתעופפות ברוח וכובעיהם רחבי השוליים. בלכתם בשורותיים הם עושים רושם של עדר־כבשים ממושמע. הם אינם מסתכ־לים ימינה או שמאלה ורק משוחחים ביניהם בלחש, כנראה על ענינים שבקדושה. נוצריה זקנה ניגשת לכומר הצועד בראש, כורעת ברך לפניו ונושקת בהכנעה וביראת כבוד את הטבעת שעל ידו הימנית.

רק עברו הכמרים הצעירים והנה מופיעה שורה של נזירות. גם הן מלובשות בגלימות שחורות ועל ראשיהן צעיפים לבנים עם צווארונים רחבים, מגוהצים היטב. הן נועלות סנדלים; על הצוואר חרוזים שחורים עבים ובקצה תלוי צלב גדול עם דמות ישו. אני מתבונן בפניהן הברי־אות והצחורות. דבר לא השתנה — כך היו נראות גם לפני המלחמה.

בכניסה לבנין המוזיאון הפלוצקאי שבקרבת הקתד־רלה נמצא עדיין „ראש היהודי״. פסל זה, שריד מימי הבינים, מבטא את העונש שהוטל על היהודי בשל צליבת הנוצרי. סמל זה המבטא שנאה החזיק, איפוא, מעמד ועד עצם היום הזה איש אינו חושב להזיזו מהמקום.

והנה אני שוב מטייל מתחת לעצי השדרות. מעל ראשי אני שומע את רשרוש ענפיהם. הרגשת־אימים הולכת וגוברת בלבי. חושך מסביב ומתוך העלטה מגיחות לקראתי דמויות של יהודים בעלי זקן ופיאות. אני ניגש לגדר ומציץ מעליו בנהר שמימיו בליל זה, ללא־ירח, שחורים כזפת. עשרות דורות של אבותינו ישבו על חופי הנהר הזה, שתו ממימיו, נהנו מזיוו. יהודי פלוצק ידעו גם להגן בגבורה על עירם בעת סכנה ותמיד מילאו את חובתם עד תום.

הנהר ממשיך בזרימתו, כתמול שלשום, כבאותו זמן בו היה מלאך המוות משתולל על גדותיו.

בית הכנסת הגדול

בית הכנסת הגדול עמד ברחוב „סינגוגאלנה״ (כלו־מר: רחוב בית הכנסת), במרכזו של הרובע היהודי העתיק ובקירבת רחוב ירוזולימסקה (די גילדענע גאַס). היו פה סדנאות חייטים לאין ספור שבהן היו תופרים בגדי קונפקציה זולים. בחדרים קטנים ואפ־לים עמדו מכונות־תפירה שעליהן עבדו האב ובניו עד שעה מאוחרת בלילה כדי להרוויח לפרנסת הבית. כאן היה גם מקומן של חנויות יהודיות שבהן היו מוכרים חליפות ומעילים, כובעים, נעליים. קהל הקונים היה מבין האכרים שהיו באים העירה לימי השוק, יום ג׳ ויום ו׳. בימים אלה היו הרחובות הצרים מתמלאים ברעש והמולה. בעלי החנויות עם נשותיהם ובניהם המבוגרים היו עומדים על המדרכות הצרות ומושכים לעסקיהם את האכרים. לא פעם קרה שאכר, אשר ברצונו היה לקנות לעצמו נעליים, נסחב לתוך חנות של הלבשה. טענותיו שאין לו צורך במקטורן אלא בזוג נעליים גבוהות לא היו עושות רושם. היו מוכיחים לו בעליל שהמקטורן אשר עליו דק מדי ולא ישמור על חום גופו בימי הקרה, ובסופו של דבר ייאלץ לבזבז כספו על רופאים ורפואות... האם לא יותר טוב, שיקנה לעצמו בעוד מועד מעיל חם עם בטנה של צמר גפן? בבקשה, נא למדוד! הרי הוא נראה בו ממש כמו פריץ! שיסתכל בראי וייווכח במו עיניו עד כמה כדאי לקנות מעיל במחיר כל כך זול!

מול טענות משכנעות כאלה היה האכר לאט לאט נוטה להאמין שאכן רצוי לו לקנות מעיל זה. אז היה מתחיל משא ומתן קולני על המחיר. הסוחר היהודי היה מכריז כל פעם על המחיר ומדגיש שזוהי מלתו האחרונה. באמרו זאת היה תוקע כפו בכף ידו הפתוחה של האכר עד שהלז היה כולו מתכווץ מרוב כאב. תקיעת כף זו היתה צריכה לסמל סוף פסוק במקח וממכר, אבל למעשה בתקיעת־כף אחת לא הסתיים אף פעם המשא ומתן.

מבין הסוחרים שהצטיינו בניהול המסחר עם האכרים התבלטו „חיים האדום״ ו„גולדה הגבוהה״, שהיתה גם מכונה בשם „מרלינה דיטריך״ (לא בגלל יופיה, חו״ח).

בימי כיבוש הנאצים היוו רחובות צרים אלה תחנת־חיים אחרונה ליהודי פלוצק. מכאן נשלחו במאותיהם לאבדון.

יהודי פלוצק נהגו להתהדר בבית הכנסת הגדול שלהם. כאן היו עוברים לפני התיבה חזנים מפורסמים והושמעו דרשות מפי רבנים בעלי שם. בימי חג לאומיים, פולניים ויהודיים, היו מתכנסים בבית הכנסת התלמידים היהודיים מכל בתי הספר שבעיר לטקסים רשמיים רבי־רושם. בטקסים אלה היו נוהגים להשתתף מושל העיר, נציגי הצבא והעיריה. לאחר התפילה היו משמיעים פה נאומים בעניני דיומא רב הקהילה מרדכי־דב איידלברג והמורה הותיק לעברית ולהיסטוריה יהודית, דוד אייזנ־ברג. כאן היו עורכים אזכרות להרצל וביאליק, שבהן השמיע דברו ר׳ יעקב אשכנזי, נואם מצויין, וכן התקיימו אסיפות־מחאה המוניות נגד המדיניות של השלטון הבריטי המנדטורי בארץ־ישראל ונגד הפרעות האנטישמיות בפולין.

קהל מבקרי בית הכנסת היה ער במיוחד כשהתעוררה הבעייה של בחירת חזן חדש. ויכוחים מסביב לבעייה זו היו נמשכים לפעמים שנה שלמה והשתתפו בהם כל הסיעות הדתיות למיניהן. אף אנשי תנועות השמאל, מקרב „פועלי־ציון״ וה„בונד״, היו מתערבים ומביעים את דע־תם, מי בפרהסיה ומי בחשאי. כשלוש שנים לפני פרוץ המלחמה, עמדה הקהילה לבחור בחזן חדש. פורסם אז מיכרז פומבי ומודעה גדולה בנדון הופיעה בעתון „מאָ־מענט״ הוורשאי. מועמדים רבים מכל רחבי פולין החלו להגיע, כדי להיבחן ולהוכיח את סגולותיהם הקוליות. הבחינות נמשכו כמעט שנה שלמה, כשמומחים בשטח הרינה והתפילה מביעים את דעתם לחיוב או לשלילה על כל אחד מהמועמדים הרבים. הציבור התחלק לסיעות ולקבוצות גדולות וקטנות וכל אחת תמכה במועמד אחר. לעתים היו סיעות מסויימות מתקשרות ביניהן ומקימות „קואליציה״ מתוך מגמה להשיג רוב בשביל מועמד מסויים. מיד היו סיעות אחרות מקימות „גוש״ נגדי ומכ־שילות את מזימות מתנגדיהם. בעקבות הוויכוחים האינ־סופיים השתררה ברחוב היהודי אוירה של ריב ומדון והדבר אף מצא את ביטויו בכתבות שנכתבו על כך בעתונות היהודית הוורשאית, כמו „מאָמענט״ או „פאָלקס־צייטונג״ הבונדאי. לבסוף הצליחו הצדדים להגיע לידי פשרה והסכימו ביניהם על בחירתו של א. סמסון, החזן מרובנה, והוא שנשאר להיות החזן של בית הכנסת בפלוצק עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

כשמש בית הכנסת כיהן ר׳ יחזקאל זילברברג. ב„ימים

הנוראים" היה הוא שליח־הציבור בתפילת השחרית בזכות היותו בעבר חזן באחד מבתי הכנסת בלונדון, שמשם חזר לפני שנים לעיר מולדתו, פלוצק. בימי חול רגילים היו התפילות נערכות באולם הקטן. האולם הגדול היה עושה על כולם רושם רב הודות לפמוטי־הבדולח העצומים שהיו קשורים בשרשרות עבות לתקרה המקר־שטת בפיתוחי עץ רבים. בקרב העם היו מתהלכות אגדות שבחצות נדלקים הפמוטים מעצמם ואז עורכות באולם נשמות החוטאים תפילות־ווידויי שלהן. כתוצאה מסיפו־רים אלה היינו אנחנו, הילדים, נמנעים מלעבור בשעה מאוחרת בקרבת בית הכנסת, כי פחדנו להיתקל בנשמה של נפטר.

כיום שורר חושך־צלמוות בכל סביבת בית הכנסת. יהודים אינם עוברים יותר על פניו. בשנות הכיבוש הפכו הגרמנים את בית הכנסת למחסן. כשהתקרבתי לשער־הכניסה הגדול יכולתי עוד להבחין בשלט הגרמני שהתנוסס מעליו „מחסן עירוני". החלונות נסתמו בקרשים. מהפמוטים לא נשאר זכר, כי הגרמנים הורידו אותם והעבירום לגרמניה כ„שלל מלחמה". עומד לו, איפוא, בית הכנסת ללא חלונותיו כאותו סומא מסכן ומשמש עד לחורבן ולגזילה. לבו נקרע מקרבו, כי מקומו של ארון־הקודש חולל, ספרי־תורה הושמדו והכתרים המוז־הבים נגזלו. אפילו הספסלים נעלמו: הם נמכרו בשוק כעצי הסקה. על הרצפה תלי אשפה ולכלוך ובתוך זה מספר רב של בקבוקי יי"ש ריקים; שיכורים גרמנים ופולנים חגגו פה את חורבנם של היהודים.

מאז ביקורי בבית הכנסת המחולל של קהילתנו עברו שנים רבות, אולם תמונת החורבן שבו חזו עיני לא משה מלבי עד היום. באזני מצלצל עדיין ההד העמום של צעדי באולם הגדול והשומם, כשהנני מעלה בדמיוני את שלל האורות ואת הדר פניהם של בני עדת היהודים המתפללת. לא עוד תיאמר במקום הזה תפילת „כל נדרי" בבכי חנוק ובדחילו ורחימו. לא עוד יתפללו כאן יהודים את „תפילת הנעילה" הקורעת שחקים. עברו המפואר של בית הכנסת הגדול בפלוצק טבע ונעלם בתהום הנשייה.

בית־העלמין

מקום מנוחתם האחרונה של יהודי פלוצק היה נמצא מחוץ לעיר וכדי להגיע אליו היה צריך לעבור על פני פרבריה של העיר, אשר הצטיינו בפיזורם על פני שטחים נרחבים. הרחובות היו שם לרוב בלתי מרוצפים ובחדשי הקיץ היו רגלי העוברים מעלים ענני אבק. בחורף היו שוקעים בבוץ עד הברכיים. טחנות הקמח הגדולות, כגון אלה של יכנה, גלובינסקי ואחרים, קבעו להן את מקומן בפרברים אלה. פה היו מתקיימים גם שווקי תבואות בימי ג' ו־ו' ואז היו סוחרי־תבואה יהודיים עטים על עגלות האכרים עמוסות השקים. סמוך לבית העלמין השתרע איצטדיון הספורט העירוני. במקום זה היו לעתים קרו־בות נמצאות קבוצות של נוער פולני, שהיו משמיעות בקול רם הערות עוקצניות לכל הלוויה יהודית. לקהל המלווים היתה תמיד נשקפת הסכנה לקבל אבן בראש ולהיפצע מידי הפורעים.

כמובן שהדאגה לעריכת ההלוויות היתה, כבכל קהי־לה יהודית, בידי ה„חברה קדישא". וכמו בקהילות אחרות היו נערכות ההלוויות בהתאם למעמדו של הנפטר. מת יהודי עני, נערכה הלוויתו בקצב מהיר, ממש תוך כדי ריצה, אולם כשגביר נלקח לעולם האמת, שונה היתה ההלוויה. „לדג כזה חכינו זמן רב" — היו טוענים אנשי החברה — „ידענו שסוף סוף יפול לידינו". אם היה הגביר הנפטר בין הנמנעים לתת צדקה בחייו, הרי שמצווה היא לקחת מיורשיו כפליים לאחר מותו. גם אנשי הקהילה לא היו טומנים ידיהם בכיסים אלא עורכים חשבונות כמה יש לגבות מבני משפחת הנפטר בעד ה„קרקע" ובעד הרשיון לקבור את המת. במקרים כאלה המדובר היה תמיד בסכומים גדולים, כי הרי סוף סוף ממי יקחו אם לא מהגבירים המופלגים? משפחת הנפטר מצדה עומדת היתה על המקח ומסרבת לשלם את הסכום הנדרש. משא ומתן עיקש וחריף היה נפתח מיד והשתדלנים, אנשי פשרה, היו מתרוצצים בין הצדדים, כדי להגיע לעמק השווה ולמנוע את בזיון המת. וכשגמרו בשעה טובה את הוויכוח עם ועד הקהילה היה מתחיל המו"מ עם ה„חברה קדישא". וידעו היטב הבריות שלא כדאי להם לעמוד אתה על המקח אלא יש לתת ביד רחבה. יהודים היו תמיד מעריכים את עבודתם המסורה של אנשי „החברה", אשר השתדלו בכל התנאים לערוך את הקבורה בהתאם לדיני ישראל. בפרט בחודשי החורף היה עליהם לעמול קשות כדי לכרות קבר באדמה הקפואה. זכורני שהייתי פעם עד למאמץ כזה בעת הלווייתו של ר' הרש קלישר, אשר הלך לעולמו ביום חורף.

את הכספים שהיו מקבלים בעד טירחתם היו מחלקים ביניהם, אולם עיקר התמיכה היתה ניתנת לחבריהם העניים, המטופלים במשפחות והנצרכים. אחרי כל הלוויה היו עורכים מסיבה שבה שתו „לחיים" לשם עידוד עצמי. בראשם עמד לפני המלחמה ר' לייביש קרישק ועם החב־רים היו נמנים ר' הלל זיידל, ר' בער טאוב, ראובן קנרק, אברהם יצחק גולדמן, נלקין ועוד. ה„פופולריות" שממנה נהנתה ה„חברה קדישא" בקרב יהודי פלוצק, היתה מת־בטאת גם במספר קללות ואימרות שהבריות היו מש־תמשים בהן בשעת ריב ומחלוקת: „שתקח אותך החברה קדישא!", „שתכוסה על ידי החברה קדישא!" או „תיזהר שר' לייביש קרישק לא יתפוס אותך!" וכד'.

בכניסה לבית־העלמין עמדה ביקתה קטנה. היתה זו דירתו של הקברן, ר' שפסקי, וכאן היה מתגורר גם הגוי, שומר בית־העלמין. מיד לאחר שער הכניסה עמד ה„אוהל" ומעליו התנוססה הכתובת „אדם יסודו מעפר

וסופו לעפר". בפנים ה„אוהל" היה תלוי על הקיר לוח שחור ועליו תפילת „קדיש". עצים גדולים ועבותים צמחו לאורך השדרה הראשית ובצלם נחבאו, שקועות עד מחציתן, מצבותיהם של רבנים וצדיקי הדור שנטמנו פה בתקופות שונות, מהן ישנות מאוד שבקושי ניתן לפענח את הכתוב עליהן. העצבות היתה גוברת עוד יותר בלבו של האדם שהיה עובר את שער הכניסה כשלאזניו החלו להגיע קולות בכי והספד שהיו עולים מכל פינות בית הקברות. שכן בכל עת ובכל שעה היו באים לכאן אנשים לערוך „אזכרת נשמות" ולבכות את מותם של יקיריהם.

לבית־עלמין זה הייתי בא מדי שנה, יחד עם אחי ואחיותי, כדי להשתטח על קבר אמנו שהלכה לעולמה בעודה צעירה לימים. לא ימוש מלבי בכי התמרורים של אחותי, רייזל, אשר היתה מתיפחת, מחבקת את המצבה ללא רצון להיפרד ממנה שעה ארוכה לאחר השמעת ה„אל מלא רחמים".

והנה אני שוב פה לאחר 7 שנות נדודים ושכול. באתי לקברי אבות, כדי להשתטח עליהם, אך היכן המצבות ?

לפני שטח ריק. לא מצבות, לא עצים, כאילו מעולם לא היה כאן ולא כלום. האדמה נחרשה ופה ושם, מבין התלמים השחורים, מבהיקות עצמות לבנות. מקברו של מי הוצאו העצמות האלה ? מקבר אמי ?

הגרמנים הארורים עקרו את מצבות השיש ושלחו אותן למולדתם הטמאה, כדי שישתמשו בהן לקישוט המדרכות בערים. באלה שנשארו השתמשו הפולנים המקומיים לתיקון בתיהם הם. הם לקחו את המצבות לסידור מדרגות או לריצוף החצרות.

אולם כוס התרעלה שלנו לא נתמלאה. נגזר עלינו לחדש את קיומו של בית העלמין, כשבאנו להטמין באדמתו שחוללה את גופתה של פלוצקאית צעירה, הניה יודיכט ז"ל, אשר נפטרה תוך כדי צירי לידה. עמדנו כפופי־ראש מעל לקברה הרענן ושמענו בחיל ורעדה את דברי ההספד של בן־עירנו, מיכאל קניגסברג : „תיבש היד אשר תעיז לחלל את המצבה הזאת, תדבק לחכה הלשון שתוציא דבה או קללה על קבר רענן זה". בלב חרד ודואב חזרנו לבתינו מהלוויה זו. והנה לא התבדו החששות. לא עברו ימים רבים והמצבה היהודית הראשונה הזאת בפלוצק פוצצה על ידי בריונים מקרב הפולנים שכנראה ראו בה ראשית חידושו של הישוב היהודי בפלוצק ורצו להפגין בכך את כוונותיהם הזדוניות להשלים את מלאכתם של הנאצים, שותפיהם לשעבר.

זעזוע עמוק פגע בכולנו. נעשה ברור לכל אחד שאין אנו רצויים במקום הזה לא כשאנו חיים ולא כנפטרים. מלכות הרשע והגזל שהשתלטה על העיר הזאת, כעל שאר ערי פולין, הטביעה את סימנה לדורות, עיקמה את הלבבות, הפכה אנשים לחיות. פולין אמנם השתחררה מהכובש, אולם השחרור הנפשי, המוסרי, עוד ממנה והלאה.

ולאחר שגמלה בלבי ההחלטה הסופית לעזוב את עמק הבכא הזה, חזרתי לבית העלמין המיותם, כדי להיפרד מקברה ההרוס של הניה.

ועד הניצולים

יושבים : י. ג. חנכוביץ, גב' גוטרמאן, בליי, גב' קניגסברג, ליכטנשטיין. עומדים : נחמנוביץ, אייזנברג, מארגולין, בוך

דער קאמיטעט פון די פארבליבענע

Sheerit Hapleita Committee

פלוצקאים בארץ ובתפוצות

יוצאי פלוצק בישראל

עד לקום המדינה

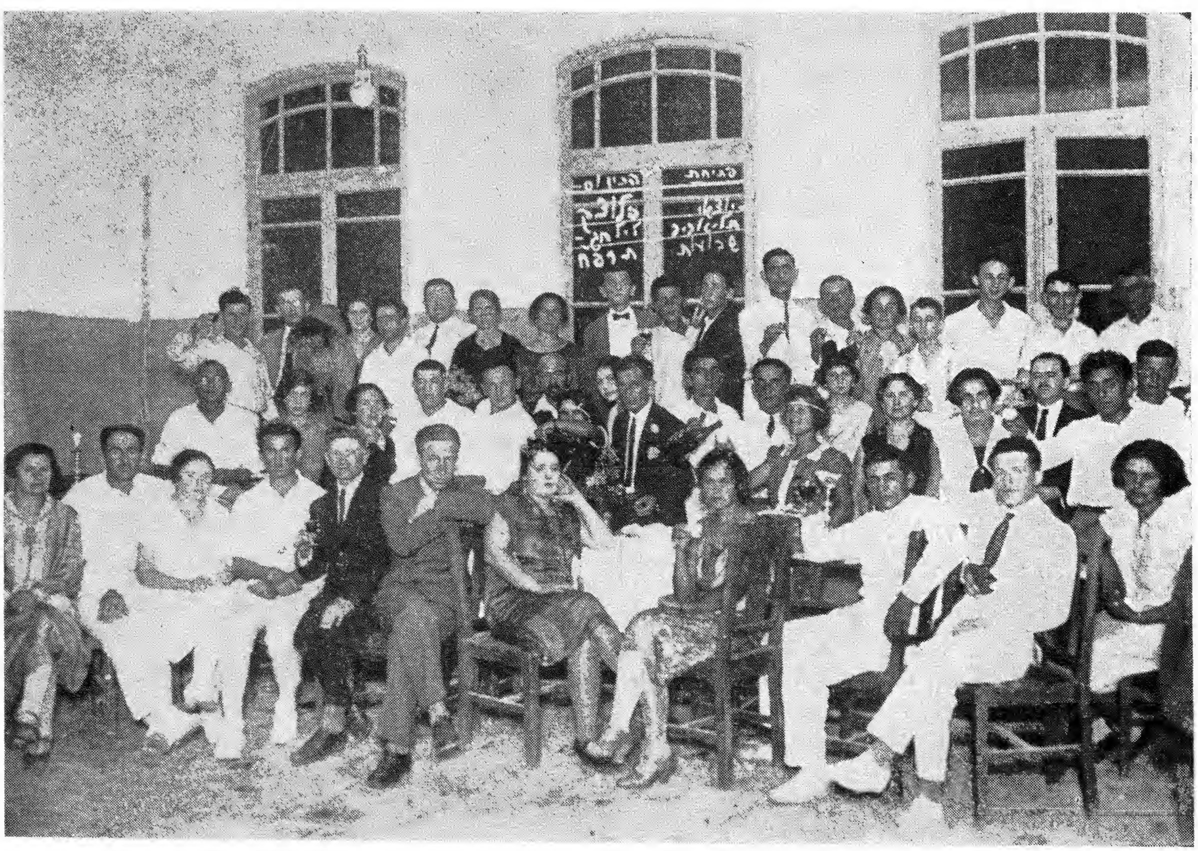
חסרים פרטים על יהודי פלוצק, אשר קיימו את מצוות העליה לא״י בשנים שקדמו לתקופת התחייה הלאומית, אולם אין ספק שמקומם במסגרת הישוב הישן לא נעדר. על אחד מהם בלבד, ר׳ טוביה רובינשט״ין, ידוע שהוא עלה לא״י בשנת תרל״ה (1875) והיה לדמות מוכרת ליד הכותל המערבי בשם „רבי טוביה הפלוצקאי". הוא נפטר בירושלים ונטמן בהר הזיתים.

מבין חלוצי פלוצק הראשונים יש לציין את יוליאן גולדה שעלה ב־1909 והצטרף למייסדי קבוצת כנרת. באותו זמן הצטרף לקבוצת כנרת גם פלוצקאי שני — הרי גרוס־ברג. זמן קצר לפני מלחמת העולם הראשונה הגיע החלוץ ישראל אורבאך ואחריו אלימלך כבשני והרש כהן עם משפחותיהם. בשנות המלחמה נפסקה העליה מפלוצק.

משנת 1920 ואילך התחילו להגיע לחופי הארץ בודדים וקבוצות קטנות של יוצאי הקהילה.

בשנת 1925 הגיע מספרם של הפלוצקאים בא״י ל־30 נפשות ואז התקיים בתל־אביב כינוסם הראשון. מאז לא הופסק הקשר, ואם־כי לא היתה קיימת מסגרת ארגונית, היו נערכים מדי פעם בפעם מיפגשים, טיולים משותפים ומסיבות־רעים כשביתה של משפחת שושני בתל־אביב משמש להם מרכז. רוב הפלוצקאים השתקעו בתל־אביב ובסביבה, בחיפה, קבוצה קטנה התגוררה בירושלים ובודדים הצטרפו לתנועה הקיבוצית או התישבו במושבות. זמן־מה התקיימה קופה שנוסדה לשם עזרה הדדית של יוצאי פלוצק בא״י.

פעילות ארגונית ערה החלה בשנת 1945, כשהתחילו להגיע ארצה הראשונים מבין ניצולי השואה ונוצר קשר עם השרידים שחזרו לפלוצק. באותה שנה התקיימה אסיפת

כינוס יוצאי פלוצק בתל־אביב — 1928

צוזאמענטרעף פון פלאצקער אין תל־אביב — 1928

Gathering of people from Plotzk in Tel Aviv, 1928

פלוצקאים גדולה בחצרה של משפחת שושני ובה נבחרה ועדה לניהול פעולת הארגון וזה הרכבה: ישראל לבני (ווייסהרבסט) — יושב־ראש, יצחק פוקס (בן־שי) — מזכיר, בן־ציון גלובוס — גזבר, שרגא ורשביאק וברטה ליכטנשטיין — חברי ועד. זמן־מה אחר כך התקיים כינוס פלוצקאים בחיפה שבחר לועד את החברים יהושע רוזנבלום, דוד גרינשפאַן, שמואל דנציגר ודורה מקוב, וכינוס בירושלים שבחר בחבר מיכאל זהבי.

למרות האמצעים המצומצמים שעמדו לרשות הארגון נשלחו לפלוצק עשרות חבילות של מזון, תרופות והלבשה. חבילות נשלחו גם כן לצרפת, הולנד ולכל מקום אחר שממנו נתקבלה ידיעה כי נמצאים בו פלוצקאים ניצולי השואה וזקוקים לעזרה. כמו כן הועבר לפלוצק על ידי שליח מיוחד סכום של 500 דולאר במזומנים.

באותו זמן התנהלה התכתבות ערה עם יוצאי פלוצק ועזרה לעולים החדשים. אמנם לרשות הארגון לא עמדו אמצעים כספיים ראויים לשמם, אולם כל פלוצקאי, עולה חדש, זכה לעזרה במאמציו להשגת שיכון מתאים, הלוואה או סידור בעבודה.

באותו הזמן החלה גם הפעולה להנצחת זכרה של הקהילה. יום כ״ח באדר, תאריך גירושם האכזרי של יהודי פלוצק מעירם, נקבע כיום הזכרון השנתי ויש לקוות שהחלטה זו תקוים לדורי דורות. קהילת פלוצק נרשמה בספר הזהב של הקרן הקיימת בזו הלשון:

„קהילת פלוצק, אחת הקהילות העתיקות על גדות הנהר ויסלה בפולין, התקיימה והתפתחה למעלה מ־700 שנה. בשנת 1939 הגיעה ל־10,000 נפש. הוגלתה להשמדה על ידי הגרמנים, רוצחי מיליוני היהודים, בשנת תש״א — 1941. במלאות עשר שנים להשמדה, ביום הזכרון, כ״ח אדר תשי״א — 1951.״

הכינוס הארצי הראשון של יוצאי פלוצק בישראל אחרי המלחמה, בהשתתפותו של יצחק גרינבוים, 1951
דער ערשטער לאַנדעס־צוזאַמענפאָר פון פּלאָצקער אין ישראל
נאָך דער מלחמה מיטן אָנטייל פון יצחק גרינבוים 1951
First post-war convention of the Plotzk Association in Israel
with the participation of Itzhak Grinbaum, 1951

וארגוניהם בארצות שונות ובפרט בארצות הברית, בארגנטינה ובצרפת במטרה להניעם לפעולת העזרה למען הניצולים. התוצאות של הפעולה הזאת היו לרוב חיוביות.

פעילות הארגון במדינת ישראל

התחדשותה של הפעולה הארגונית, שהוחלשה עם תום מיבצעי הסיוע לניצולים, חלה בשנת 1949 כשביוזמתם של יצחק בן־שי ואליהו אייזנברג, שהגיע אז לישראל לאחר נדודים ארוכים, התגבשה קבוצת פעילים והוקמה ועדה זמנית. המטרה העיקרית בשלב זה היתה עידוד העליה

הועד הזמני החליט כמו כן להתחיל באיסוף החומר לעריכת מונוגרפיה מקיפה וספר „יזכור״ של קהילת פלוצק בכל שנות קיומה, התפתחותה וחורבנה.

בשנת 1951 התקיים בתל־אביב כנס אזכרה גדול לציון 10 שנים לאחר גירוש יהודי פלוצק מעירם על ידי קלגסי הנאצים. בכנס זה, שהשתתף בו מר יצחק גרינבוים, הוכרז רשמית על הקמתו של „ארגון יוצאי פלוצק בישראל״ ונבחר ועד בראשותו של הח׳ יצחק בן־שי (פוקס). האסיפה אישרה את החלטת הועד הזמני לקבוע את יום כ״ח באדר כיום זכרון לקדושי הקהילה והחליטה לקיים מדי שנה באותו יום אסיפת אזכרה ארצית.

בטקס גילוי לוח־זכרון בחורשת קדושי פלוצק

בעת דער אנטהילונגס־צערע־מאָניע פון דעם אָנדענק־טאָוול אין וואַלד פון די פלאָצקער קדושים

Unveiling of memorial stone in the Plotzk Martyrs' Forest

בכנס אזכרה בתל־אביב (תשכ"ה) בעת אמירת „אל מלא רחמים" עומדים: א. ברלנד, י. טינסקי, מ. אהרונוביץ, מ. רובין, א. איזנ־ברג, ש. רוזן
החזן: א. סאמק

יזכור־פאַרזאַמלונג פון דער פלאָצ־קער לאַנדסמאַנשאַפט אין תל־אביב, 1965

"El Male Rachamim" recitation at a "Yizkor" meeting in Tel Aviv, 1965

כנוס־אזכרה באולם הר־הזכרון של „יד ושם" בירושלים

די יזכור־פאַרזאַמלונג אין „יד־ושם" אין ירושלים

"Yizkor" meeting at the "Yad Vashem" hall, Jerusalem

בשנת 1956 נבחר ליושב ראש הארגון הח' משה רובין.

ההחלטה בדבר קיום כינוסי האזכרה מקויימת בהקפדה ומדי שנה מתאספים בכינוסים אלה רוב הפלוצקאים מכל קצווי הארץ. נוסף לטקס האזכרה שבו עורך את התפילות בהתנדבות החזן הידוע מר סאמק, מתקיימת באותו ערב אסיפה כללית של הארגון שבה נמסר דין וחשבון על פעולות הועד במשך שנה, מתנהל דיון כללי ונבחר ועד חדש. תכנית אמנותית מתאימה ומיפגש רעים נרגש הופכים את הכינוס לאירוע חברתי רב־רושם לכל משתתפיו. רוב הכינוסים התקיימו בתל־אביב, שבה ובסביבתה מתגורר

כשהתחדשה בשנת 1957 העליה מפולין ולחופי הארץ הגיעו כמה עשרות משפחות של עולים חדשים מפלוצק, נחלץ הארגון להגיש להם עזרה מעשית במסגרת יכולתו. באותו זמן התאפשר ייסודה של קרן להלוואות בעיקר הודות לעזבונו של ישראל־גרשון בורשטין ז"ל, אשר נפטר בארצות הברית. על כספי העזבון הזה נוספו סכומים מתרומתו של ארגון הפלוצקאים בארצות הברית וכן כספים שנאספו למטרה זו בישראל. הכספים הופקדו בבנק ומאז פועלת הקרן, הנושאת את שמו של י. ג. בורשטין כסדרה, וההלוואות מוענקות לכל הפונים מבין יוצאי פלוצק ביש־

קהל יוצאי פלוצק בכנוס־אזכרה בתל־אביב, 1965
פלאָצקער אויף אַ יזכור־פאַרזאַמלונג אין תל־אביב, 1965
Audience at a Plotzk Association memorial meeting in Tel Aviv, 1965

רוב יוצאי הקהילה, אולם במרוצת השנים כונסו מספר פעמים אסיפות האזכרה גם בחיפה ופעמיים בירושלים, פעם בזמן גילוי הלוח במרתף השואה על הר ציון ובפעם השניה בהר־הזכרון ובאוהל „יזכור" שע"י „יד ושם".

שתי חורשות, כל אחת בת 1000 ארנים, ניטעו להנצחת זכרם של קדושי קהילת פלוצק ביער לקדושי יהדות פולין שבמבואות ירושלים. מפעל הנטיעה התאפשר הודות לתרו־מותיהם של יוצאי פלוצק בישראל ובארצות הברית. בטקס הנטיעה והצבת לוח הזכרון השתתפו רבים מבין יוצאי הקהילה ומאז מתארגנת מדי שנה קבוצה היוצאת בכ"ז ניסן, יום הזכרון לשואה ולגבורה, לחורשת קדושי הקהילה כדי להתיחד שם עם זכר יקיריהם.

נוסף לכינוסים השנתיים המסורתיים התקיימו גם פגי־שות אחדות לקראת ביקוריהם של אורחים שונים מחוץ לארץ מבין יוצאי הקהילה. כמו כן נערכו מספר פעמים נשפי חנוכה המלווים תוכניות אמנותיות. המיפגשים הללו מצטיינים באוירה חמימה ביותר כשכולם נהנים מעצם העובדה של „שבת אחים גם יחד".

ראל ללא־רבית. כמו כן השקיע הארגון סכום מסוים בקרן להלוואות של התאחדות עולי פולין בישראל והדבר איפשר ליוצאי פלוצק קבלת הלוואות גם מהקרן הזאת.

כיוון שכל הלווים, פרט למקרים בודדים ביותר, מחזי־רים את חובותיהם וועד הארגון מנהל פיקוח חשבונאי קפדני על כל הכספים, מסוגלת הקרן להמשיך בפעולותיה ואף להגדיל את סכומי ההלוואות. מדי שנה בשנה מקבלים יוצאי פלוצק בישראל דין וחשבון מפורט על כל הפעולות הכספיות של הועד. הדו"ח והמאזן של הארגון נבדקים בקפדנות על ידי ועדת הבקורת הנבחרת על ידי האסיפה הכללית.

בהתאם לתקנון המחייב את הארגון, שהנהו מוסד ציבורי רשום כחוק, מועבר כל שנה דין וחשבון מתאים לרושם האגודות במשרד הפנים.

ספר פלוצק

השנים שלאחר 1961 עמדו בסימן ההכנות להוצאת ספר תולדות הקהילה. למעשה נתקבלה ההחלטה בענין

הזה כבר באסיפה הכללית של שנת 1951, אולם היא לא התממשה עקב קשיים ארגוניים שונים. דעת כולם היתה שלאחר הופעתם של שני ספרים ביידיש — אחד שפורסם על ידי ארגון יוצאי פלוצק בארגנטינה בשנת 1945, והשני שנערך על ידי שלמה גרינשפאן ז״ל, והופיע בשנת 1960, בניו־יורק — הגיע הזמן שתיערך מונוגרפיה מקיפה ותוקם מצבת זכרון לתולדות קהילתנו בכל הדורות בשפה העב־רית, שהיא שפתם של רוב שרידי הקהילה וצאצאיהם כיום. יחד עם זאת הוחלט שחלק מסוים של הספר יהיה גם ביידיש ושכל המאמרים יתומצתו ויפורסמו באנגלית, שבה מדברת הקבוצה השניה בגודלה של יוצאי פלוצק בארצות־הברית, בקנדה, באנגליה ובאוסטרליה.

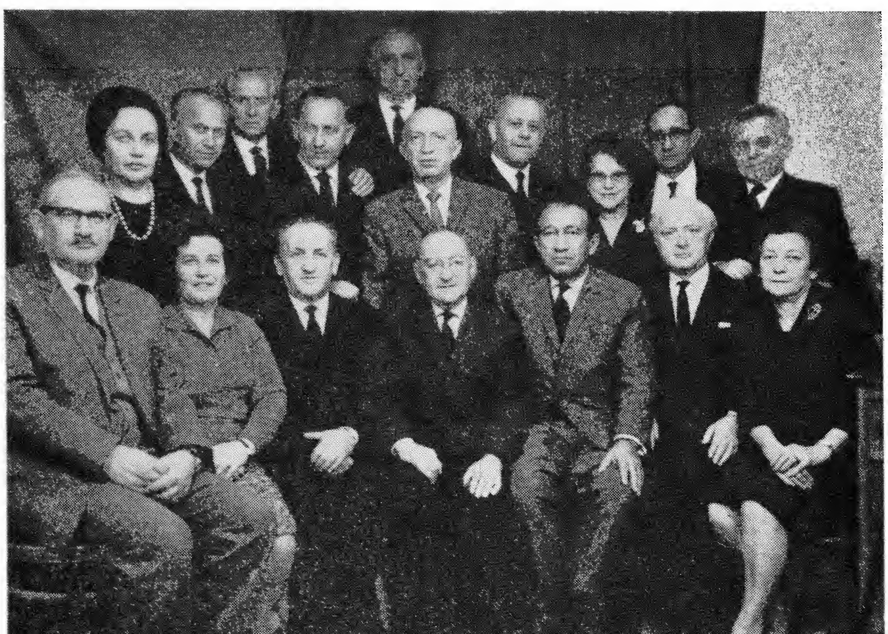
מהיום בו נחתם החוזה עם ההוצאה לאור „המנורה" בתל־אביב הופנו עיקר מאמציו של הועד לגיוס חומר ואמצעים בשביל הספר. היקפו של המפעל הגביר את הצורך להפכו לקנין של כל יוצאי פלוצק בעולם. למטרה זו הוקמה „הועדה העולמית להוצאת ספר זכרון להנצחת קהילת פלוצק", שמר יצחק גרינבוים נאות לכהן כנשיא־הכבוד שלה, ושאליה הצטרפו 45 חברים מישראל, ארצות הברית, ארגנטינה, צרפת, קנדה, אנגליה, פולין ועוד. תפ־קידה העיקרי של הועדה היה גיוס כספי תרומות למימון הוצאת הספר וכן איסוף חומר ותמונות. בהעדר תרומות גדולות בודדות של עשירים מבין יוצאי קהילתנו, הושם הדגש על התרמה עממית שתקיף את כל בתי הפלוצקאים בעולם. ההיענות של החברים בישראל היתה טובה יחסית, אף על פי שמחוסר מתרימים אי־אפשר היה להקיף את כל התורמים האפשריים. תוצאות משביעות רצון הושגו גם בחוגה המערבי של ארצות הברית שבו נעמד בראש הפעולה העו״ד בנימין גריי (גראוברד), ובאוסטרליה הודות לפעילותו של י. מ. אוליבר (אילאוור). בשני המקומות האלה מתגוררות קבוצות קטנות של יוצאי פלוצק.

בניו־יורק הושיט הארגון המקומי את עזרתו למפעל הספר על ידי עריכת התרמה בין חבריו הבאים מדי שנה לאסיפת האזכרה. בראש הפעולה הזאת עמדו חברי הועד ב. אוקוליצא וה. ליפנר, כשהם נעזרים גם על ידי אחרים מבין חברי הועד שגילו הבנה לענין הוצאת הספר. פעילות נוספת התנהלה בקרב חוג הפלוצקאים שהשתקעו בניו־יורק והסביבה בשנים שלאחרי המלחמה ובמסגרתה התקיימו שני נשפי חנוכה שהכנסותיהם הוקדשו למפעל הספר. יוזמיה של הפעילות הזאת היו י. ג. חנכוביץ' (קנט), א. נוביצקי (ניימאן) ואחרים.

בשנת 1963 העביר ארגון הפלוצקאים בפאריז את תרומתו הראשונה ומכספיה מומנו באופן חלקי ההוצאות להשגת העתקים פוטוסטטיים של מכתבי המגורשים מפלוצק. בזמן ביקורם בארץ של היושב ראש ד״ר ש. לור־שינסקי והמזכירה חנקה צימרמן, הועבר הסכום השני שנאסף בנשף פורים.

לבסוף, ערב הופעתו של הספר, התברר שאין אפשרות לכסות את כל ההוצאות מכספי התרומות שנאספו והובעה התקוה שהשאר יתקבל ממכירת הספר עצמו.

עריכתו של כל החומר שנאסף במשך השנים הוטלה על אליהו אייזנברג, סגן יושב ראש הארגון בישראל. העורך

חברי ועד ארגון יוצאי פלוצק בישראל (1966)
עומדים: ש. קרישק, ב. גלבסקי, אסתר בר־עם, א. מאירי, מ. זהבי, ד. גרינשפאן,
מ. אהרונוביץ, א. ברלנד, י. זילברברג, חנה שושני
יושבים: פרנקה אוקונובסקי, י. טינסקי, א. איזנברג, מ. רובין, י. רוזנבלום, ג. קרישק, י. בן־שי
דער קאָמיטעט פון פלאָצקער פאַרבאַנד אין ישראל (1966)
Committee members of the Plotzk Association in Israel (1966)

תיאם את כל פעולותיו בבחירתו, עריכתו ובעימודו של החומר עם משה רובין, יושב ראש הארגון. נוסף לזאת התקיימו מדי פעם בפעם התיעצויות בעניני העריכה שבהם השתתפו יצחק בן־שי (פוקס), יצחק טינסקי, בנימין גלבסקי, שלמה גרינשפאן ז״ל, שאתו התנהלה חליפת מכתבים מתמדת במשך שנים. לשם בדיקתו של לכסיקון העסקנים הוקמה, לפי החלטת הועד, ועדה מיוחדת. כל הענינים העקרוניים בקשר להוצאת הספר נדונו בישיבות ועד הארגון והאסיפה הכללית.

איסוף החומר בשביל הספר התנהל במישורים שונים. חוזרים מתאימים נשלחו לכל יוצאי פלוצק בישראל ובעולם ובהם הבקשה להמציא מאמרים, זכרונות, עדויות ותצלומים שיש להם נגיעה כלשהי לציבור יהודי פלוצק בעבר. נוצר קשר עם ההיסטוריון ישעיה טרונק שנתבקש לכתוב את החלק השני של תולדות הקהילה עד מלחמת העולם הרא־שונה. הובטחה המצאתו של החומר הנוגע לתקופת השואה על ידי המכון היהודי ההיסטורי בוורשה והארכיון של „יד ושם" בירושלים. ומעל לכולם ראויה להערכה מיוחדת עזרתו של שלמה גרינשפאן ז״ל, שערך וסיפק חומר חשוב ביותר לכל חלקי הספר, ובעיקר לחלקו הראשון.

בסיכום ניתן לומר שההיענות להמצאת החומר היתה כמעט מלאה וההתעוררות בחוג יוצאי פלוצק למען הספר הקיפה רבים ועשתה למען קירוב־לבבות מחודש.

יש לקוות שהצלחת הספר תדרבן את הארגון לפעולות הנצחה נוספות בעתיד ובין היתר — ייסוד אולם על שם קהילת פלוצק, ובתוכו ספריה ותערוכה מתמדת, במסגרת „בית התפוצות" ההולך ומוקם בישראל.

*

ואלה שמות חברי ועד „ארגון יוצאי פלוצק" בישראל, שנבחרו על ידי האסיפה הכללית בשנת 1966:

רובין משה — יושב ראש; אייזנברג אליהו, רוזנבלום יהושע — סגני יושב ראש; אהרונוביץ' מרדכי, ד״ר אוקונובסקי פרנקה, בן־שי יצחק, ברלנד אלחנן, בר־עם (בארן) אסתר, גלבסקי בנימין, גרינשפאן דוד, זהבי (גולדשידט) מיכאל, זילברברג יוסף, טינסקי יצחק, עו״ד מאירי (מאיראנץ) אדם, קרישק גוטה, שושני (לבית כהן) חנה. חברי ועדת הבקורת: וואויטקובסקי (לבית שלכטר) הלה, קרישק שמואל.

אינז' מרדכי שושני

ראשוני העולים מפלוצק בארץ־ישראל

זכרונות מבית אבי

כשאני צופה כיום לעבר הרחוק של ילדותי ורואה בעיני רוחי את הקן החם של בית הורי המטופח בפלוצק, קשה לי שלא להעריץ את החלטתם, מתוך אהבת המולדת הקדומה־הרחוקה, לנטוש ביחד עם חבריהם את הקיים ולנדוד לארץ נידחת ומדברית. קבוצת אנשים זו, שנקראה „די ערשטע חלוצים־גרופע פון פלאָצק" (ראשוני החלוצים מפלוצק) כללה גם את אבי ובתוכה היו: אלישע צ'רנוברודה (יחזקאלי), יחזקאל בלוטניק (יוסיפון) ושני גיסיו — האחים יצחק ומרדכי קרובינר, יוסף זיג. (אלימלך כבשני והרש כהן עלו זמן־מה לפניהם וקדם להם ישראל אורבאך). כל אלה היו אז אברכים צעירים — מהם בעלי משפחות ומהם רווקים, בעלי־מלאכה וסוחרים שמלבושיהם עשויים בקפידה, בטעם התקופה. המסתכל בתצלום של הקבוצה הזאת אינו מבחין בפניהם הבעה של גבורים או אידיאליסטים אלא תום של ילדות הנסוך על פניהם והם כאילו דבקים זה בזה מתוך קירבה. מה איחד אותם ומה דחפם להרפתקת העליה — קשה מאוד להעריך היום. אבי, חייט מדופלם מוורשה, בעל ידי אמן, אשר הצלחתו במקצועו הקנתה לו שם בפלוצק ובסביבה, בעל דירה מרווחת ובית־מלאכה גדול, מטופל בשלושה ילדים ועתידו לפניו — איך אירע הדבר שהוא קם בבוקר אחד ואמר: עד כאן!

ואמנם זכורני כי רבים כינו אותו „משוגע". איך זה הורס אדם כל מה שהקים זה עתה למען אידיאל בלתי ברור, כשלחמו מצוי בשפע ועתידו ורוד? כנראה שהשפיעה פה השפעה מכרעת עלייתם ארצה של שרה ואלימלך כבשני. שרה היתה הגננת הראשונה של גן־הילדים העברי הראשון בפלוצק, שאנחנו הילדים חונכנו בו, ואף היתה בין באי־ביתנו. היא הגיעה לפלוצק מא״י ב־1914, התעכבה בגלל המלחמה וחזרה לא״י בשנת 1920. כעבור שנה, ב־1921, נסע אבי, בתחילה בגפו, וחזר כדי להביא אתו את משפחתו בשנת 1922. זכורני שבביתנו היה ספר „יזכור" שעל כריכתו צוירה דמותו של פרש יהודי עטוף עבאייה ורובה על שכמו. הספר היה מוקדש לאנשי „השומר" בארץ ואנו הרבינו לדפדף בו כל שבת אחרי הצהריים. כיסופי־גאולה ורגשי הערצה לגבורת השומרים זרמו ללבותינו מעמודיו של ספר זה.

לא ארכו הימים והנה קבוצת החלוצים הזאת מצאה את עצמה במציאות הקשה של ארץ־ישראל דאז. את מקומן של החליפות התפורות בקפידה תפסו בגדי חאקי שלא

טעמו טעם של מגהץ; על הראשים הופיעו כובעים רחבי־שוליים או קסדות־פקק טרופיות, בעוד הרגליים יחפות או בסנדלים גסים. בתל־אביב של הימים ההם לא היו כבישים ולכן נוח היה ללכת יחף על פני החולות. יצוין

ראשוני החלוצים מפלוצק בארץ ישראל (1920)
עומדים: זיג יוסף, רוז׳נסקי־שושני נפתלי, קרובינר מרדכי, קרובינר יצחק
יושבים: צ׳רנוברודה־יחזקאלי אלישע, בלוטניק־יוסיפון יחזקאל
The first Plotzk-pioneers in Eretz Israel (1920)

שאף אחד מאותה קבוצת החלוצים לא ירד מן הארץ. כולם הכו שורשים, הקימו משפחות ובנו בתים.

נסיעתנו ארכה חודשים מספר והקרנטינה הראשונה היתה בטריאסט. איכשהו, כמו במטה קסם, הלכו ונתלקטו מאות חלוצים וחלוצות באותו בנין גמלוני של ועד־הצירים בסימטה בטריאסט. הם באו בעיקר מפולין ומרוסיה, כולם עולי־ימים ושופעי־מרץ כשמטרתם המשותפת — ציון. אחר כך הפלגנו באנית־משא הטוענת פחם ומלט בנמלי ים התיכון מטריאסט ליוון, מצרים ומשם — לחיפה. הדרך ארכה מספר חודשים. הנקל לתאר כיצד משפחה בת 5 נפשות מסדרת לעצמה פינה על סיפון האניה ולנה על הרצפה ללא קורת־גג, ללא מטבח וללא אפשרות רחצה כמעט? אולם הרוח היתה מרוממת. הפנים צהלו ובלב — הציפיה לקראת העתיד.

ובחיפה — שוב קרנטינה באוהלים שבחוף „שמן". זריקות, בדיקות, כיניץ, הרשמה וחיי מחנה. ולבסוף — אחרי חדשים רבים — בא השיחרור; הוסענו ברכבת לתל־אביב והמחנה הגדול של החלוצים נתפרד. ההתפכחות מן השיכרון לאחר המגע הראשון עם מציאות אכזרית באה ברדתנו בתחנת תל־אביב. תחנה זו לא היתה אלא צריף־עץ קטן ואפור. נשמעה צפירה ואנו מיהרנו לרדת בסולם הגבוה מהקרון ונמצאנו עומדים במרחבי החולות, כשמרחוק קורצים לנו מספר בתים עטופי־ירק. הגענו למחוז חפצנו — תל־אביב.

יום קיץ חם היה ואנו עמדנו אז בסופה של דרך ארוכה־ארוכה, מנותקים כליל מן העבר הרחוק־קרוב ובתחילתה של דרך־לא־דרך חדשה שאפס קצה לא נראה. חמש נפשות עם חבילות ומטלטלים נשארו עומדות צפופות ומתבוננות בתמיהה ברכבת המתרחקת תוך צפירה בין חולות ושיחי צבר לעבר יפו. ומה הלאה? לאן לפנות?

ואז הופיע לנגדנו כמלאך־גואל יחזקאל יוסיפון (בלוט־ניק), כולו תוסס וקורן, כשהוא מנופף בידיו לעברנו: רוז׳נסקי!! — קרא ואכן הוא נראה לנו כאילו היה גואל אמיתי שנשלח אלינו על ידי ההשגחה. יוסיפון עלה ארצה זמן־מה לפנינו ואז כבר שימש כמורה למלאכת הנגרות בגימנסיה „הרצליה". מדירתו בת 2 החדרים ברחוב שבזי העמיד לרשותנו חדר אחד למספר שבועות.

מביתו של יוסיפון עברנו אחר־כך לחדר אחר ברחוב רוקח בנוה־שלום. חיינו 5 נפשות בחדר אחד, שחלונותיו פנו לרחוב, ללא בית־שימוש, מקלחת, מטבח, חשמל, אויר. ונוסף לזאת — ללא פרנסה ועם הרבה יתושים. האכזבה היתה אכזרית. החלום הוורוד הפך לסיוט. החייט־האמן גילה מהר מאוד כי אין חפץ במלאכת כפיו, וכי למעילים וחליפות נשים אין כל דרישה. בלית־ברירה החליט אבי לתפור מכנסיים שחורים עם שקים מנופחים שקראו להם „סורמאיות". תמורת תוצרתו היה מקבל, בהתאם לכללי המסחר דאז, אבטיחים ועגבניות.

בימים ההם „העיר" היתה יפו, ותל־אביב רק פרבר־מגורים לידה. אם חשקת בבגד או נעל או היית זקוק לפחמים בשביל המגהץ, נאלצת „לרדת העירה". שני סוגי רכב חיברו את הפרבר תל־אביב עם העיר: הכרכרות והאומניבוסים. הדרך עברה בחולות כבושים וגלגלי כלי הרכב מעלים תמרות אבק סמיך. לנו, הילדים, היה הדבר בחזקת חג כאשר אבא לקחנו העירה לעזור לו בנשיאת סל פחמי עץ או בגדים מוכנים לחנותו של סוחר יהודי ביפו. תמיד היינו חוזרים משם מלאי חוויות מן ה„סראייה" ומ„סוק־אלדיר", שיכורים מריחות המזרח הססגוני. תל־אביב, הירוקה והשקטה, היתה באמת נוה־מגורים רגוע לעומת ההמולה והרחש של המוני אדם המתנועעים והרוג־שים ב„כרך" יפו.

יותר מאוחר עברנו לגור בתל־אביב, ברחוב אחד־העם, מול הגימנסיה „הרצליה". שם רחב לנו, כי דרנו בשני חדרים, שאחד מהם שימש בית־מלאכה והשני למגורים, גם הם ללא שרותים. חלונו של חדר־המגורים היה מופנה לחדר המדרגות וכל העולה במדרגות יכול היה בנקל

להסתכל בפנים. לילה אחד נכנס לחדרנו תן והיה עלינו לגרשו.

באותם ימים רחוקים שכן בית הספר היחידי לבנים בבנין שבו נמצא אחר כך הועד הפועל של ההסתדרות ברחוב אלנבי על יד פסי הרכבת. אז היה זה הבית הקיצוני של תל־אביב שהתנוסס מול חומת כורכר גבוהה שהקיפה את הפרבר. מכאן והלאה השתרע ישימון של חולות, שמתוכם הזדקרו עצי שיקמה. מול בית ספרנו זה קנה לו שביתה אדם נשוא־פנים בעל זקנקן משולש, לבוש חליפה לבנה מבד פשתן וכובע פקק לבן לראשו. זכורני שתמיד עמד זקוף ללא נוע. למרגלותיו עמד דלי ובתוכו כף ארוכה

האנשים מהורי ערבויות להלוואותיהם ולא פעם אירע שלא יכלו לעמוד בתשלומים. בסוף שנות ה־20 פקד את הארץ חוסר־עבודה חמור ולא פועל אחד סעד אז על שולחן הורי.

מבין הפלוצקאים מצטיירות בעיני רוחי מספר דמויות מענינות וקשה לי שלא לעמוד על להט אמונתם, כי למרות שלא היה בידם כל מקצוע הם ניסו להיאחז בצפורניים בקרקע הצחיחה של המולדת. ישראל אורבך הגוץ היה מהמוזרים שבחבורה. לא ידענו מנין רכש ידע בחקלאות, שכן מאוחר יותר, כשהחלה נטיעת הפרדסים, השתקע בכפר־סבא והחל לעסוק במשתלה ובנטיעה. בימים ההם הובילה לכפר־סבא דרך חול שאפשר היה לעבור בה רק

פגישת פלוצקאים בתל־אביב

אַ צוזאַמענטרעף פון פּלאָצקער אין תל־אביב

Meeting of Plotzk-born people in Tel Aviv

ולידו מספר כוסות. הוא היה מוכר לנו לימונדה צהובה מהולה בקרח. באותו מקום נמצא כיום בנין סניף בנק הפועלים שבפינת לילינבלום ואלנבי. גם אז היה זה צומת הומה, ויהודים שבמראיהם היו דומים לטיפוסיו של שלום עליכם היו מתרוצצים שם אנה ואנה.

בית הורי שימש מאז ומתמיד בית־ועד ליוצאי פלוצק בתל־אביב. הם היו באים אלינו בכל ימות השבוע, בשעות היום והערב. הכינוסים הראשונים נערכו כולם בביתנו וכאן היו מוצאים האנשים אוזן קשבת למצוקותיהם היום־יומיות ולקשיי הקליטה. לא גמילות־חסד אחת ניתנה לפלוצקאים מבין פועלי פרדס בבני־ברק אחרי שלקו במחלה ולא היה בכוחם להמשיך בעבודה המפרכת. במקרה אחר נעזר נגר מיוצאי עירנו בהקמת צריף לנגריה ובמקרים רבים קיבלו

בעגלה רתומה לסוסים. צריפו של אורבך עמד במרכז המושבה ובעליו, שהיה עירירי במשך רוב שנותיו בארץ, היה מקבל בו את אורחיו בחיוך ובסבר פנים. הוא היה אדם שקט ורציני, תמיד רב־מעש ומלא תוכניות שלא זכה להגשימן כי נפטר בדמי חייו.

ארוכה היא הגלריה של הדמויות ומאלה רבים שבינתיים כבר הלכו לעולמם. ברק זליגמן, אדם עניו ושתקן שהיה עובד במקצוע הנגרות ומנסה להכות שורשים בארץ. מרדכי ליכט — בחור צנוע ושקט. שרגא פייביש ורשביאַק — אדם המסתפק במועט, יחיאל פלידרבלום — איש חיפה. וייבדלו לחיים ארוכים: יוסף ישייביץ׳ (בן־יעקב) שאנשי פלוצק הכירוהו בתור בחור ישיבה שנעשה בארץ חלוץ המסור למולדת בכל נפשו ומאודו ונאבק למען עבודה

עברית; יַעקב כהן — חלוץ מוצק־גוף, פועל בפרדס ובעל קול ערב. הוא היה הרוח החיה בכל המסיבות וידע לרקוד הורה ללא־לאות בדבקות חסידית; יוסף גונשר — פועל בפרדסי רמת־גן ובני־ברק שהעבודה לא תמיד נמצאה לו ובהימצאה היתה קשה עליו ביותר; אליהו פפירצ׳יק, שמואל דנציגר, דוד גרינשפן — תושבי חיפה, כולם חלוצים ופועלי בנין ותיקים שאף הם היו בין היוצאים ונכנסים לבית אבי.

חלפו הזמנים והנוף, האנושי והפיסי, אף הוא השתנה. לאלה שבאו ארצה אחרי מלחמת העולם השניה התגלתה ארץ כמעט על תלה בנויה. הם קיבלו את עובדת קיומם של ערים וישובים כדבר מובן מאליו, והרי זאת היתה מטרתם של ראשוני הבונים. ולכן עלינו לדאוג שלא יישכח לעולם קורבנם של ראשונים אלה אשר קיימו בגופם את קריאת השיבה למולדת ובנין הארץ. שהרי מדינת ישראל העצמאית היא פרי חלומותיהם, געגועיהם, התלבטויותיהם.

אבי נפטר בשנת 1957 ועוד זכה לחיות בימים הגדולים של נצחונות חיילינו במיבצע סיני. בשנת 1961 הלכה לעולמה גם אמי. חייהם הצטיינו בשלמות תמימה שרק אנשי עבודה יכולים לזכות בה. הם הצליחו לחנך את כל שלושת ילדיהם למילוי חובותיהם לעם ולמדינה ולהקמת בתים בישראל.

החלוצים מפלוצק בקבוצת „פרימוס" * 1928
למעלה: א. פרלגריץ, צדקוני, עזריאל ישייביץ. למטה באמצע: דאנציגר, כהן.
פלאָצקער חלוצים אין א"י (די „פרימוס"־גרופּע), 1928
Plotzk Chalutzim of the "Primus" group, 1928

יַעקב צדקוני (רכטמן) - חוקר ואספן פולקלור

השנה היא 1916. פלוצק נמצאת תחת שלטון גרמני. תקופת ה„אוכראנה" הרוסית־הצארית עברה ללא שוב והיהודים מתחילים לארגן מחדש את חייהם הציבוריים. הנוער הלומד מקים תנועת צופים ויעקב נמנה עם ראשוניה. הוא אחד מצופי „גדוד בר־כוכבא, שבט לוי, פלוגה א'".

בשלהי שנת 1918 עובר השלטון לידי הפולנים והם מגייסים מיד את כל הצעירים יוצאי צבא. היהודים, ויעקב ביניהם, מופרדים מהפולנים והם סופגים מהקצינים הפול־ניים האנטישמיים עלבונות לרוב. בחשכת הלילה מובילים אותם לבית הכנסת לשבועת אמונים. יעקב, שרגש כבודו הלאומי נפגע עמוקות, בורח מהשורה, מבלה את הלילה בחדר הספריה הציבורית ובבוקר הוא מפליג בספינת קיטור לוורשה.

עוברת שנה והוא חוזר לעירו, לפלוצק. נרתם לכל פעולה ציבורית־ציונית. „הרצליה", „מכבי", „צעירי ציון", מועדון ציוני, אולם קריאה. בפעילות זו הוא רואה את העיקר לא בצד הפוליטי, אלא דווקא בתרבותי־חינוכי וחברתי. מכאן ואילך הוא נשאר נאמן לאותו הקו בכל מעשיו. כך היה בתקופת היותו בוורשה עד לעליתו לא"י בשנת 1924. בפולין עשה למען ייסוד מסגרת תרבותית מתקדמת לנוער בשם „מלודה שטוקה" (האמנות החדשה) וכך גם המשיך בבואו לא"י עד עצם היום הזה.

לארץ ישראל הגיע בדרך־לא־דרך. בתחילה היה עליו, בראש של קבוצת חלוצים־עולים, לגנוב את הגבול הרומני. אחר כך נרדף על ידי השלטונות הרומניים שניסו להחזירו לפולין. לחופי הארץ הגיע תחת מסווה של פליט מברית המועצות ללא כל ניירות. כדי להרחיק מעצמו את בודקי המכס האנגליים המצוחצחים תלה על צווארו „פרימוס" מפויח. והתחבולה הזאת הצליחה, כי הם עקפו אותו בפחדם

הקבוצה סחבה אתה בכל טיוליה בארץ פרימוס והכינה לעצמה בכל הזדמנות ארוחות חמות.

להתלכלך. ובמיכל הנפט של אותו „פרימוס" הוא הגניב אקדח ו־100 כדורים שרכש ברומניה...

תחנתו הראשונה בארץ היתה המושבה מנחמיה שבגליל התחתון. בה עבד באסיף של עלי טבק וגם בסלילת כבישים בגליל ובעמק. בה הכיר את אפרים צ׳יזיק שהדריכו בדרכי השימוש בנשק.

המשיכה לחיי תרבות וחברה מעבירים אותו דרומה, מקום שם הולכים וקמים ריכוזי־ישוב יהודיים גדולים. בשנת 1925 הוא נוטה אוהלו בשכונת בורוכוב וממנה עובר לצריף ברמת־גן. בוקר בוקר הוא יוצא עם הטוריה לפרדס וערב ערב הוא מתמסר לאהבתו הראשונית: תרבות. הוא הנפש החיה של נשפי ליל־שבת המפורסמים בחצרו של אברהם אל־דמע, בהשתתפות חברת „טראסק" הלא־פחות מפורסמת בזמנה. הוא בין מייסדי הספריה הציבורית הראשונה ברמת־גן והוא הממלא תפקיד של רכז עניני תרבות בועד הפועלים. כשנוסד העתון „דבר" נעשה לכתבו, תחילה ברמת־גן וכעבור זמן קצר מקבל על עצמו להיות כתב־נודד של העתון בכל רחבי הארץ ובעיקר בדרום. בתפקיד זה הוא משרת בנאמנות את העתון במשך 10 שנים תמימות. במלאות 25 שנים ל„דבר" הזכיר במאמרו המסכם ג. קרסל את עבודתם של הכתבים הנודדים: „...הם שוטטו בכל פינות הארץ, סיירו והביאו פרי רשמיהם וידיעותיהם בצורת סיכומים קצרים. בדרך זו נצטרפה לו, לקורא, תמונה מהנעשה בכל פינות הארץ, בהם רוחשים חיי עבודה ויצירה. כתבים כאלה היו י. צדקוני, י. יודלביץ׳..."

וכך עבר יעקב את הארץ, לרוב ברגל, לרוחבה ולארכה. כפי שאמרו הבריות אז: ממטולה עד רוחמה. לא היה ישוב עברי בארץ, ואפילו הקטן והנידח ביותר, שלא ביקר בו. גם לטקס ייסודה של האוניברסיטה העברית על הר הצופים באפריל 1925 עלה ברגל. לא החמיץ אף הזדמנות כדי לקיים את מצוות העליה לרגל: בימי חנוכה אפשר היה לראותו צועד למודיעין, ביום י״א אדר — בתל־חי, בל״ג בעומר — במירון ובתשעה־באב ראוהו האנשים מקיף את חומות ירושלים. הוא לא הסתפק בשמירת המסורת של העליות לרגל היהודיות־הלאומיות אלא אף עלה ביחד עם עדת השומרונים לטקס זבח קרבן פסח על הר גריזים. היה גם בין הנועזים הבודדים שסיירו במדבר יהודה והקיף את חופי ים המלח בסירה. ולא זו בלבד אלא שטייל גם בסוריה ובלבנון והעפיל לראש הר החרמון.

כשסייר ב־1929 ו־1930 בארצות אירופה ואף ביקר בפולניה, לא פסח, כמובן, על עיר מוצאו פלוצק. אלה שפגשוהו באותו הזמן שם זוכרים כי האיש הביא עמו מזמרת הארץ ורצה להעניק מהודה ויופיה לשומעיו. תערוכת תצלומים של נוף הארץ וחיי העבודה שערך בימי ביקורו בפלוצק משכה קהל רב ותרמה לחיזוקו של רעיון התחייה הלאומית בקרב יהודי עירנו.

מגעו הישיר עם המוני אדם, עם היהודים של כל ימות השבוע, הובילהו למכמני הפולקלור. הוא לא נמשך דווקא לענקי הרוח וליצירתם המופתית, אלא לרוח העממית המתבטאת במנהגים ובנוהגים של חיי היום־יום של ההמונים. הנטייה הזאת עיצבה את אופי האיסוף והמחקר שלו. הוא החל להקדיש את מרבית מרצו וזמנו הפנוי לספרות היתולית, לשירי־עם של מחברים אלמוניים וכרטיסי־איחולים. בשלושת השטחים הללו הגיע להישגים ניכרים וכבש לעצמו מקום נכבד בשדה המחקר הפולקלורי. תוך שיתוף־פעולה הדוק עם מכון „ייווא" בווילנא ואח״כ בניו־יורק, העשיר את אוספיו בחומר מקורי ומיוחד במינו. בארץ יזם וריכז במשך תקופה ארוכה את החברה הישראלית לפולקלור „ידע־עם" (נוסדה בשנת 1942). בשנת 1948 אירגן את הכינוס הארצי הראשון של חוקרי וחובבי הפולקלור שהתקיים בטבריה. במשך השנים התקיימו 5 תערוכות של אוספיו ופורסמו עשרות מאמרי הערכה על חשיבות פעולותיו אלה.

בחוברת שהופיעה לקראת תערוכת העתונות ההיתולית, שהתקיימה בחודשים ספטמבר־אוקטובר 1957 במ.סד הלל ע״י האוניברסיטה העברית בירושלים, אנו קוראים בהקדמה מאת ד״ר אשר בבלי: „בתערוכה זו, המציגה רק חלק קטן מתוך איסופו של מר יעקב צדקוני (האוסף כולל כ־500 יחידות ביבליוגרפיות של פרסומי הומור, פרודיה, סטירה וקריקטורה שיצאו לאור בדפוס או בשיכפול בארצנו במשך יובל השנים האחרונות) אפשר לקבוע את הנבטים של ההומור הארצישראלי המתחדש... התהליך ההיסטורי של קיבוץ ומיזוג גלויות במדינת ישראל מן ההכרח שיביא אתו גם קיבוץ ומיזוג ההומור של גלויות. ואם תערוכה צנועה זו תעודד את חובבי ואוהדי הפולקלור היהודי לעשות למען ריכוזו ורישומו של ההומור... הרי תמלא בזה תפקיד נכבד".

ועל ערכו של אוסף עשיר אחר — של כרטיסי הברכה — אנו קוראים במאמר שפורסם ב„מחניים" תשכ״ב: „כרטיס הברכה לשנה טובה על כל סוגיו ומיניו הוא מיצרך עממי מאד, הנפוץ בארץ מדי שנה במיליוני טפסים בני אלפי דוגמאות... אפשר לציין כי ניצני אמנות עממית מבצבצים מתוך חלק מהם..."

ולבסוף ייאמר שאם כי יעקב צדקוני לא הסתפק בעבודת איסוף בלבד ואף עשה רבות למען ההצגה וביאור אוספיו לשוחרי הפולקלור והציבור הרחב, הרי עדיין עיקר המשימה לפניו והוא מבטיח לנו: עם יציאתו לפנסיה, יגביר את מאמציו למען הקניית ידע הפולקלור הישראלי לציבור הרחב. ואלה, המכירים אותו מנעוריו, יודעים ומשוכנעים שאת הבטחתו יקיים.

א. א.

לדמותו של סגן־אלוף יצחק בָּרָק (זליגמן) ז״ל

יצחק־דב (בערעק) זליגמן נולד בשנת 1893. אביו היה יהודי משכיל הנוטה להתבוללות והילדים קיבלו חינוך פולני. עסק המשפחה היה מפעל לייצור נייר־זפת עבה, אשר שימש לציפוי גגות והיה נקרא בפולנית „פאפה". ההורים והבנים עבדו במפעל יחד עם פועליהם הפולנים והיו רגילים בעבודה גופנית קשה.

יצחק התמסר במיוחד להתעמלות והשתלם כמדריך לחינוך גופני. הוא היה ממייסדי „מכבי" בפלוצק ומרא־

סגן־אלוף יצחק ברק (זליגמן)
Sgan-Aluf Itzhak Barak (Zeligman)

שוני מאמני הספורט שלה. כאשר נוסדה הגימנסיה היהודית בפלוצק היה בערעק הצעיר, בן ה־22, המורה הראשון להתעמלות בה. חניכיו ראו לפניהם דוגמה של צעיר מוצק, רחב־כתפיים, בעל שרירים מפותחים ולפקודתו היו מת־אמנים ברצון, בתרגילי־גוף הקשים ביותר. ואכן חניכיו אלה נהיו אחר־כך מדריכים מצוינים ב„מכבי". בשנת 1916 התקיים בפלוצק מיפגן־ההתעמלות הגדול מרהיב־העין של „מכבי", שבו השתתפו מאות מתעמלים ובערעק היה המפקד הכללי של המיפגן.

בינתיים נפטר האב בדמי ימיו, האח משה חלה במחלה קשה ועל כתפי יצחק נפלו מעמסת ניהול המפעל ועול פרנסת המשפחה. דבר זה אילץ אותו לעזוב את עבודתו בגימנסיה.

משהגיע זמנו לעשות לביתו נשא לאשה את קלרה לבית לייזרוביץ, שהיתה מראשוני העסקניות של „צעירי ציון" בפלוצק. בהשפעתה ובהשפעת „מכבי", התקרב זליגמן אל הציונות ובשנת 1923 היה בין מייסדי „החלוץ" בפלוצק.

בהתמסרו לרעיון הציוני, החליט יצחק מיד להקים את ביתו הקבוע בארץ־ישראל וכהכנה לעליה הלך ללמוד נגרות רהיטים אצל נגר פולני, אנטישמי ידוע, אך מומחה ממדרגה ראשונה במקצועו.

*

בשנת 1925 עלו יצחק וקלרה עם בתם הפעוטה רחל לארץ־ישראל. יצחק עבד כמדריך ב„מכבי" תל־אביב וכמו־רה להתעמלות בבתי הספר „גאולה", ו„תחכמוני" ובביה"ס החקלאי במקוה ישראל. כל התפקידים האלה היו חלקיים ולא היה בהם כדי פרנסת המשפחה. ביתם של יצחק וקלרה היה פתוח לכל יוצאי פלוצק הצעירים, אשר הגיעו בתקופה ההיא לארץ. רבים השביעו רעבונם בפת לחם מעל שול־חנה של משפחת זליגמן ולא ידעו כי למארחים החביבים אין די לחם לעצמם. קלרה ויצחק לא היו מעונינים, כי מישהו ידע על מצבם הקשה.

כאשר התחיל יצחק לעבוד בבית הספר החקלאי במקוה ישראל, כבר היה ראשו ורובו נתון לפעילות ב„הגנה". ערביו, שבתותיו וכל זמנו הפנוי היו קודש להדרכה, לאי־מונים ולפיקוד. בפעולתו זאת הצטיין יצחק בידיעותיו, בתבונתו ובקור־רוחו. פעם אחת נשאר תקוע על משמרתו עם קבוצה ב„אבו כביר" ואחד מפיקודיו, חמום־מוח, עשה מעשה שעלול היה לסכן חייהם של כל אנשי הקבוצה. החלטתו המידית של יצחק לפרוץ דרך ולעזוב את המקום, היתה גורלית. השהייה של דקה נוספת יכלה להמיט אסון.

יצחק התמחה בנַשָׁקוּת וברבות הימים היה לאחד מאנשי הנשקות (המח"ש) המרכזיים של ה„הגנה". הבית נעשה שוב בית פתוח, לא רק ליוצאי פלוצק, אלא גם לאוחזים בנשק והמתנדבים לשרות הבטחון של הישוב. אנשים מרכזיים, שהם כיום מחשובי אנשי הבטחון ומרבי־המדינה, היו נכנסים ויוצאים בביתם של קלרה ויצחק זליגמן.

המקצוע שבו התמחה יצחק לצורך עלייתו לא היה מקובל בארץ בשנים הראשונות אחרי בואו. מעטים בלבד זקוקים היו אז לרהיטים יפים והיצרנים היו רבים. אך כעבור מספר שנים ניסה יצחק מזלו במלאכה הזאת ופתח עם שותפים בית מלאכה לרהיטים. החשבון לא היה כלכלי בלבד; יצחק שאף להיות יותר עצמאי ויותר פנוי לענין ה„הגנה", אשר לו היה מסור בלב ונפש, — אך לא רצה לעשותו קרדום לחפור בו. בכל זאת לא יכול היה לקיים את מפעל הנגרות תקופה ארוכה והשאיר

אותו לשותפים, כי הגיע הזמן שהיה מוכרח להתמסר כולו לשרות העם, באשר פעילותו היתה דרושה ביום כבלילה. בתקופת עבודתו במקצוע הנגרות הכין רהיטים ובהם היו „סליקים", אשר עמדו לא פעם בפני חיפושים.

„סליקים" אלה היו מלאים ותמיד נמצאו בבית כלים וחומר. באי־הבית השונים והרבים ידעו על כך, אך איש לא עורר בעיות ובני המשפחה לא נבוכו אף פעם. כל בני המשפחה היו רגילים למצב המיוחד וכולם היו שותפים ועוזרים: קלרה, אחיותיה — אסתר, מרים ויהודית, וכן שני הילדים — רחל ודוד.

מלבד כלים מוסתרים, לפעמים גם גלויים, נמצא בבית חומר עיון רב. על המדפים יכולת למצוא חוברות ורשימות בשפות שונות, שנושאן הרכבת כלים ומכשירים והשימוש בהם. יצחק היה יושב לעתים ומתרגם מפולנית, מגרמנית, מאנגלית ומרוסית. לא חסרו גם מחברות ובהן חשבונות־מלאי והוצאות, ומי ששם לב במקרה, אפילו לא היה לו ענין בכך, היה רואה חשבונות על „מסמרים", „מעדר", „פטיש" וכו' — שמות סמליים לכלים מסוימים. עריכת החשבונות היתה מסודרת להפליא.

פעם נערך חיפוש בסביבה, וגם לבית זליגמן נכנסו שוטרים בריטיים לבדוק מה נמצא בו. בחדר הקדמי היו לאורך הקירות בנויים אקואריונים גדולים מלאי דגים נהדרים, וכאשר נכנסו השוטרים טיפל יצחק בדגים, כאילו לא ראה איש בבית. התענינו בכך השוטרים ויצחק הסביר להם בהתלהבות מה הוא עושה, כיצד הוא מגדל דגים וכמה זמן הוא מקדיש לעבודה זאת. והאם אפשר לחשוד באדם כזה ובבית זה, שיש בו משהו מסוכן? הבריטים החליטו, איפוא, כי אין מקום לחשד והסתלקו כלעומת שבאו.

פעולתו של יצחק היתה ניכרת בכל חלקי הארץ. הוא היה נוסע, מעביר „כלים", מדריך, מברר, מתקן ומפעיל. מענינת העובדה, שבתקופה ההיא לא ידעו אף הקרובים ביותר וגם לא בני המשפחה, — לאן היה נוסע. עד היום אין יודעים עדיין את כל הפרטים ורק אלה שהיו בפעולה, במחיצה אחת עם יצחק, אלה שעבדו עמו במשותף או במקביל, אלה שליוו אותו או שעזרו על ידו, — רק אלה ידעו, כל אחד בשטחו, מה היו מעשיו. כמה מהם נאותו עתה לגלות מספר פרטים.

*

מר מרדכי אלוני מגן־שמואל מספר: כינויו של יצחק זליגמן במחתרת היה „ברק", אחר כך אימץ לעצמו כינוי זה כשם־משפחה רשמי. הוא היה ממונה על כל מחסני הנשק, שהיו מפוזרים במקומות שונים, במרכז, בצפון ובד־רום. היה מגיע לכל מקום, בודק מה שנתקבל, קובע, מתקן, מכין את הנשק הנחוץ ליחידות מגויסות ולישובים. אלוני היה עוסק באספקה ובהובלה למקומות ויצחק היה מצטרף כדי לבדוק את המצב. יצחק היה מכיר היטב את כל סוגי וחלקי הכלים, קטנים וגדולים, ומומחה בהרכבתם. היה ממונה על החגור של היחידות המגויסות והמזמין, ולפי הצעתו נקבע באיזה חגור ישתמשו ביחידות. בטיפולו של יצחק היו גם חומרי נפץ והתוצרת של תע"ש בתל־אביב, — סטנים וכלים אחרים, — היתה עוברת את בקורתו. לפי שיפוטו נקבע, איזה נשק עודנו ראוי לשימוש ואיזה נדון לפרוק ולהעברת חלקיו לניצול מחודש. עבודתו היתה כרוכה בהסתכנות תמידית, בתאונה אפשרית או בגילוי, שיכול היה לעלות לו בחייו או בחרותו.

תוך העבודה המשותפת קרו מקרים מענינים לא מעטים ובכל מקרה קור־רוחו, תבונתו וההומור הטוב שלו הם שהצילו את המצב.

בדרך מגבעת ברנר דרומה, הקימו הבריטים מחסום ועצרו את כל התנועה לשם חיפושים במכוניות. ב„פורד" דו־מושבי ישבו אלוני וזליגמן ואתם היו 10 רובים צבאיים חדשים, מלבד כלים קטנים אחרים. ניירותיו של אלוני היו בסדר. הוא עבד בחברת „חריש" למען הצבא הבריטי וכאשר נבדק תיקו של יצחק, נפלו מתוכו סוללות קטנות, רזרביות, בשביל הכנס. הבריטים נבהלו קצת והחשדנות התעוררה בהם. המכונית נראתה להם לפתע צרה מבפנים, ולכן הלכו למדוד מכונית מאותו סוג שעמדה בקירבת מקום, ואכן המידות היו שונות. נשאלו שאלות, מה נמצא בין הדפנות. התנהגותו של יצחק היתה מפליאה ביותר. הוא התלוצץ והסביר שזה פטנט מיוחד לאיחסון הצמיגים להחלפה, במקום לקבוע אותם מאחורי המכונית. הקצין הבריטי אמר לחייליו, כי טענה זאת ראויה לאמון וה„פטנט" מענין. אחר כך, למרות ההצלחה, לא הוסיפו להשתמש במכונית הזאת.

מקרה אחר קרה ליד ראשון לציון, כשהעבירו מטען מאחד המחסנים ונתקלו בשוטר בריטי ידוע, אשר כינויו היה „אבו־ג'ילדה". עמידתו של יצחק השרתה גם על השו־טר מצב רוח מרומם. החיפוש היה שטחי, נשמעה „תודה רבה" ובקשה לקבל עתון עברי. אלוני ויצחק חשבו, כי השוטר הזה הבין טוב את המצב.

מפי מר שלום הוכשטיין מגן־שמואל, שהיה אחד המח־סנאים הראשיים במקומו, נמסרו הדברים הבאים: „הכרתי את יצחק כמנהל ומדריך בקורס נשקים, אשר התקיים בג'וערה, בזמן שהתחלתי לעבוד במחלקת המח"ש. ידעתי, כי יצחק יוזם ועורך קורסים לנשקים ומחסנאים בכל חלקי הארץ מצפון עד דרום. למדתי להוקירו כאדם טוב־לב, סלחני, מדריך מצויין, השואף למסור את כל ידיעותיו הרבות לבאים עמו במגע".

במושב ירקונה, במשקו של מר אברהם שמיון, שהוא איש העליה השניה ומתלמידיה הראשונים של הגימנסיה „הרצליה", נבנה בשנת 1939 מבנה תת־קרקעי, מתחת לרפת. שם היה מקום עבודתו הקבוע של יצחק ברוב ימי השבוע מחוץ לשעות ולימים כשהיה יוצא למקומות לשם

בדיקות, מיון, הדרכה וכו׳. במקום הזה היו מחסן ובית מלאכה. מלבד חומר וכלים לאיחסון, כל מה שדרש טיפול במכשירים מסוימים, היה צריך להגיע לסדנה הזאת. המקום היה מרוחק חצי קילומטר מהכביש תל־אביב — פתח־תקוה — חיפה, אשר היה בימים ההם הכביש הראשי והיחידי לצפון. בכביש הזה היו עוברים הסיורים של הצבא והמשטרה הבריטיים לעתים תכופות והם לא פעם ניצבו מול הכניסה בדרך העפר למושב. לעיניהם היו פונות מכוניות ימינה אל תוך המושב ונכנסות למקום המסוים לפריקה או להעמסה.

הגברת ברכה שמיון היתה עומדת על המשמר ואיתות חשמלי מוסכם היה מעביר ליצחק הודעות ואזהרות. כסליק שימש האבוס ברפת, אשר היה זז הצידה ומגלה פתח כניסה, על ידי תקיעת מפתח מלמעלה ועל ידי שלושה סיבובים מלמטה. במקום כזה ובפעולה אחראית כזו בילה יצחק רוב ימיו במשך תשע שנים בערך.

הישוב היה אז קטן, ואי אפשר היה לחשוב, כי אנשי המקום לא ידעו על המתרחש בו, אולם איש לא דיבר על כך ואיש לא התענין. יצחק היה מופיע בגלוי, בשקט ובפנים הצוחקות שהיו אופייניות לו ופונה למקומו. עוזר או שני עוזרים היו מחכים לבואו. הסכנה היתה צפויה תמיד — סכנת מוות.

הרבה דברים מענינים יכלו לספר אברהם וברכה שמיון: על חשדות וגישושים מצד הבריטים, על התחרות בין ארגוני המחתרת ועל קוריוזים שונים, — ברם הם אינם מעונינים להרבות בדיבור על מה שהיה בימים ההם.

מר יונה קדר, אף הוא מירקונה, היה עוזרו של יצחק. הוא היה מחכה לבואו ויורד עמו יחד למקום הפעולה. הוא מציין את יצחק כאדם נפלא, דייקן ומסודר מאוד. בתוך המחסן מוכרח היה כל דבר להימצא תמיד במקומו, נקי וממויין. אקדח טעון היה מוכן על השולחן והיתה הוראה ברורה, לא נעימה ביותר: אם יהיו מופתעים ולא יהיו מולם יותר משנים, אזי יש להפעיל את הנשק ואחר כך לדאוג לטישטוש. רק אם יעמדו נגדם רבים, צריך להיכנע. ומוסיף להיזכר מר קדר: תמיד היו נמצאים במצב של סכנה; שוטרים ניצבו ליד הכניסה למושב, חיילים חיפשו מעבר לדרך של המושב. אורחים היו מסתובבים וגם משכנים צריך היה לפעמים להיזהר. על יצחק כל זה לא השפיע, קור רוחו ומצב רוחו לא הושפעו מכך אף פעם. תמיד היתה בפיו הלצה ובלבו בטחון.

מר ישראל רבין מאפקה הכיר את יצחק ואת משפחתו. עשרות בשנים היו שכנים, ונזדמן להם לעבוד יחד. מר רבין זוכר את יצחק כקנאי קיצוני לענינים של יושר ושל אמת. יצחק היה טיפוס לוחם וביקש שיעזרו לו במלחמה לתיקון עוול ולמניעת שגיאות. הפרוטה הציבורית היתה קדושה בעיניו וכל ניצול לא נכון או לא מספיק של מצבים ושל אמצעים היה מדאיג אותו מאוד.

✶

עם הכרזת המדינה, יכול היה יצחק לצאת לעבוד לאור היום. למרות אמצעי הטכניקה שנוצלו בימי המח־תרת, אין להניח שהעבודה התת־קרקעית השפיעה לטובה על בריאותו וייתכן מאוד שהיא אשר קיצרה ימיו. אין גם ספק, כי אורח־החיים הממושך הנ״ל של יצחק ושל המשפחה הוא שגרם להרעה במצב בריאותה של קלרה רעיתו.

בראשית התקופה החדשה עוד לא היתה העבודה לגמרי גלויה. נשק צ׳כי פורק בפרדסי הרצליה ובמחסני „סולל בונה״ בגבעת רמב״ם. נוכחותו של יצחק היתה דרושה במקום ועצתו היתה מועילה. כלי השפאנדאו הידוע נוסה והופעל לראשונה בהדרכתו של יצחק.

אחר כך צורף יצחק לצה״ל ושירת בדרגת סגן־אלוף. מומחיותו ושמו הטוב היו ידועים למעצבי צה״ל וניתן לו לתרום את חלקו לפיתוח הצבא ולבטחון המדינה. הוטלו עליו שליחויות לארצות־חוץ בקשר עם רכישות, והוא עזר רבות בבחירת סוגי הנשק והתחמושת, בקביעת טיבם והת־אמתם לצרכי המדינה.

בשליחויות אלה היתה הזדמנות לבני עירנו בארצות־חוץ להיפגש עמו והם היו גאים בבן־עירם הדגול. בדריכות היו מקשיבים לדבריו ובהשפעתו התקרבו אל העם והמדינה רבים מאלה אשר היו רחוקים מכך.

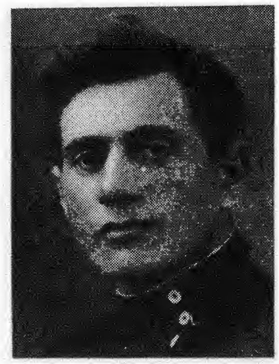
ביום י״א באלול תשי״ד — 1954, נדם לבו של יצחק. אותו ערב צריך היה לצאת לשליחות נוספת. הוא שכב לנוח אחר הצהרים, אך היתה זו מנוחתו האחרונה בביתו. הוא נרדם ומת מיתת נשיקה.

זכרו, זכר האיש הישר, התמים והמסור למולדת, סגן־אלוף יצחק ברק־זליגמן, יהיה חרות בלב כל בני עירנו, ולאור זכרו נתחנך ונחנך.

י. ב. ש.

מרדכי ליכט ז"ל — איש עין ורד

היה זה בראשית 1937. חיי הישוב עמדו בסימן מאו־רעות הדמים, אולם העבודה לא פסקה. בפרדסי גוש תל־מונד היה הקטיף בעיצומו. מתיישבי המושב החדש עין־ורד,

מרדכי ליכט
Mordechai Licht

שדרך שדותיו הובילו שבילי המבריחים הערביים מתול־כרם וקלקיליה, היו מסכנים את חייהם בצאתם לעבודתם בפרדסים ובשובם ממנה. בבוקר היו יוצאים מבלי לדעת אם יחזרו לעת ערב לבתיהם. בכל זאת לא ויתרו לכנופיות שאנשיהן ארבו להם, כשאצבעותיהם על הדק הרובה.

יום אחד, לעת דמדומי השקיעה, נשמעו יריות מכיוון הפרדס שבגבול חולות כפר יונה. המתיישבים לא היו שמים לב לכך אילולא הגיעו לאחר כרבע שעה למושבה בדהירה שלושה חמורים וסוס, ללא רוכביהם. ואז הבינו כולם שקרה אסון.

הארבעה שכבו בין השיחים לצדו של השביל החולי. שלושה מהם — אריה כהן, אריה שרייהר ומרדכי ליכט — היו כבר ללא רוח חיים, הרביעי, שרגא אורבך, היה פצוע קשה. למחרת הוציא את נשמתו בבית החולים.

✶

היה זה סופה של הדרך להגשמה חלוצית בה החל לצעוד מרדכי מנעוריו. זכור הוא לנו כשהיה עדיין נער רך בפלוצק עירנו, תלמיד גימנסיה, ספורטאי טוב, בן לבית ציוני. בהיותו בן 16 הפסיק לימודיו ויצא להכשרה חלו־צית. בגיל 18 הגיע לחופי הארץ והצטרף לקבוצה של פלוצקאים שעבדו בראשון לציון. אחר כך עבד במקומות רבים ולא בז לשום סוג של עבודה. שאיפתו היתה להיות אכר עצמאי בארץ־ישראל. נשא אשה, את תמר, והיא עם שני בניהם, ליוו אותו באשר הלך. היתה זאת המשפחה הראשונה שהצטרפה לקבוצת המתיישבים, אשר יסדו את עין־ורד. בעין־ורד של אז לא היו דרכי גישה, לא מים, לא חשמל, לא עזרה רפואית. בסביבה שרצו כנופיות של רוצחים וביצות קדחת. ולעתים ארב המוות מאחורי השיחים.

✶

על יד השער של בית הקברות נראית מצבה אפורה יצוקה בטון. מתחתה נקברו החלוץ מפלוצק, מרדכי ליכט, ושלושת חבריו ז"ל.

זכרו וזכרם יישארו חרותים על לוח לבנו.

יוסף רוזנפלד ז"ל — מבין חללי גשר הזיו

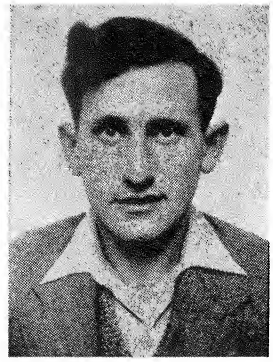
כשעלה עם הוריו מפלוצק בשנת 1934 היה בסך הכל בן 8. למד בבית הספר העממי בנוה שאנן ולאחר סיומו עבד במכונאות במחנה צבאי אנגלי. בשנת 1943, בהיותו בן 17, התגייס לשורות ה„הגנה" ומאז נשא בעול תפקידים שונים. התחבב על חבריו כבעל הומור בריא ותמיד התבלט בחושו לסדר, ארגון ומשמעת. ביוני 1946, באותו לילה כשניתנה הפקודה לפוצץ את כל הגשרים המחברים את הארץ לארצות השכנות, יצא עם 13 חבריו לפוצץ את הגשר הנטוי על ערוץ נחל קורין בסביבת גשר־הזיו. בראש הקבוצה צעדו נחמיה שיין מעין־חרוד, בנו של המורה הדגול אליעזר שיין, ויחיעם ויץ. כשעלתה הקבוצה על הגשר פגעה בחומר הנפץ רקטה שנורתה על ידי האנגלים. כל חברי הקבוצה נתרסקו ביחד עם הגשר וגופותיהם לא הובאו לקבר ישראל.

יוסף רוזנפלד
Josef Rosenfeld

שמו יישאר צרור בצרור הגבורים, הלוחמים למען חרות ישראל.

אליהו כרובי (קאפוסטה) ז״ל

אליהו כרובי (קאפוסטה)
Eliyahu Krouvi (Kapusta)

בצעירותו הצטרף לתנועת „החלוץ הצעיר״ בפלוצק ואחר כך השתייך ל„החלוץ״ והצטיין במסירותו ובנאמנותו. זכה לעליה הנכספת לא״י במסגרת אחת הקבוצות הרא־שונות שהתארגנו בפולין כשהחלה בשנת 1938 ההעפלה ואתה המאבק נגד גזירות העליה של הבריטים.

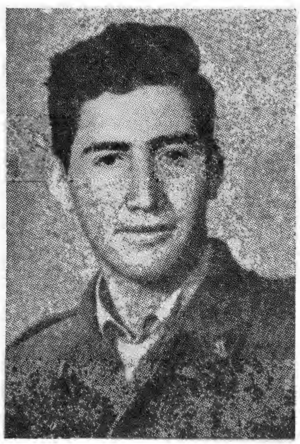
השתקע בראשון לציון ושם עבד כנגר במפעל „ארזה״. במקום עבודתו היה פעיל בחיי הציבור והתחבב על חבריו.

נפל חלל בעת ההפצצה של ראשון־לציון בשנת 1948.

יצחק רוזנפלד ז״ל

עלה ארצה בשנת 1925 ועבד בחיפה במפעל מתכת. הצטיין ביחסו המסור לעבודה והיה חביב על חבריו. היה מקרבנות ההפצצה של התחנה המרכזית בתל־אביב בשנת 1948. נשמתו עדן.

אורי קנמון ז״ל

אורי קנמון
Uri Kinamon

בנם של פרידה (לבית מקובר), ויוסף. נולד בכפר־הס בתרצ״ו (1935). בבית הוריו קיבל חינוך טוב וירש מהם אהבה לעבודה חקלאית. התגייס לנח״ל ונמנה עם מקימיה של ההיאחזות „אמציה״. נפל במילוי תפקידו בנגב בא׳ סוכות תשי״ז (1956). בשנת תשי״ח יצא לאור קובץ „אורי״ המוקדש לזכרו.

הירש כהן ז״ל — מראשוני שכונת נוה־שאנן

בעירנו, בפלוצק, נחשב לאדם אמיד. התגורר בדירה מרווחת, — עם אשתו ושלושת ילדיו, — באחד הרחובות המרכזיים. היה סוכן של פירמות מסחריות גדולות ובמראהו החיצוני נראה כבעל בעמיו וכאדם מפוכח.

ולפתע קם, עזב את הכל ועלה לארץ־ישראל. היתה זאת שנת 1921, כשרבים וטובים התיחסו לצעד כזה כאל מעשה פזיז.

הביא את משפחתו ובנה לו צריף, אחד הראשונים, בשכונה החדשה — היא נוה שאנן. לפרנסת משפחתו עסק במסחר. ראינוהו נושא סלי ביצים על גבו ומסתובב אתם בין בתי השכונה או בנוה־צדק, כדי למכרם לכל דורש.

כעבור זמן־מה הגיעתנו הידיעה המזעזעת שהאיש נדרס על ידי סוס משתולל ברחוב.

זכותו תעמוד לו לעד — הוא היה אחד הראשונים.

מ. ש.

יחיאל אביבי (פלידרבלום) ז״ל — קווים לדמותו

הוא נולד בפלוצק, שבה חי והתפתח ציבור יהודי גדול במשך מאות שנים. גדל בבית יהודי חם, אצל הורים נאורים, שהתקיימו על יגיע כפיהם. כשנפטר אביו, שכנראה הוריש לשני בניו את הזיקה לעסקנות ציבורית, החמירה הדאגה לפרנסת המשפחה. בכל זאת הצליח יחיאל לרכוש השכלה תיכונית ואף ביקר בקורסים לכלכלה ומסחר. אולם שאיפתו היתה העליה לארץ־ישראל.

בעודו צעיר הצטרף לתנועת „החלוץ״ ובשנת 1926 עלה ארצה. הלך לגבעת השלושה, שזה עתה נוסדה ובה עבר את השלב החלוצי הראשון. משם עבר לחיפה ובה

התפרנס כפועל בנין כשוט. במשך למעלה משלוש שנים אפשר היה לראותו על פיגומי הבנינים כשהוא נושא דליי בטון, שהרי אז לא השתמשו עדיין במערבלים והכל צריך היה לעשות בידים. הוא עבד בבנין בית פועלי חיפה ברחוב החלוץ, בהקמת האמפיתיאטרון ובנינים רבים אחרים, המפארים כיום את הדר הכרמל. הוא התערה באותה חבורה של פועלי בנין קרועים ובלואים ולעתים אף רעבים־למחצה והיה שר אתם בהתלהבות את השיר „אנו באנו ארצה לבנות ולהבנות בה" ושירים אחרים המיוחדים לאותה תקו־פת החלוציות ולחדוות היצירה.

פעילותו הציבורית הראשונה החלה כשעבד ברכבת. אחרי יום של עבודה מפרכת היה דואג לצרכיהם הרוחניים של הפועלים, מארגן חוגי עיון והשתלמות שונים ודואג לבילוי תרבותי בערבים. הוא ידע מה חשובה היא רכישת השכלה והכרה סוציאלית לאדם שקודם חי „חיי אויר" בגולה ואך זה מקרוב הצטרף למחנה הפועלי.

תחנתו הבאה, ואולי החשובה ביותר בחייו, היה נמל חיפה. יש לזכור שלא היה זה הנמל שאנו מכירים אותו כיום, אלא עמדה משוריינת בריטית־ערבית, רוחשת פועלים חורנים זולים, פקידים בריטיים יהירים ולבלרים ערביים נושאי כליהם, וכולם עשו יד אחת כדי לחסום את הדרך בפני העובד העברי.

בנמל זה התחיל יחיאל אביבי בעבודתו ולא נרתע בפני כל עבודת פרך, לא בחל בסבלות, לא ברר ולא היסס אלא עשה כל עבודה שנזדמנה לו. בהדרגה זכה לשמש דוגמה אישית להתמדה, לפעילות ולנכונות לעזור לחברים.

עד היום זוכרים הותיקים מבין הסלוניקאים בנמל את יחיאל כאיש בעל הלב החם, המוכן תמיד לעזור, להדריך ולעת הצורך — להחמיר.

כל מה שעשה בהמשך חייו היה קשור בנמל, עד שבימים הראשונים לאחר קום המדינה יסד את החברה „מעבר" שעסקה בשחרור סחורות למוסדות ההסתדרות. עד שנת 1953 עמד בראשה ואז שקע ראשו ורובו בהקמת „החברה הימית" שבראשה עמד עד יומו האחרון.

הוא לא הסתפק בפעילות זו. נוסף על עבודתו באגודת סוכני המכס והתחבורה בחיפה, שבראשה עמד שנים רבות, היה מן הראשונים שבאו במגע עם העולים ואחר כך עם המעפילים, אשר אחרי טלטולים ארוכים בלב ים היו זקו־קים למזון. הוא נמנה עם מייסדיה של אגודת „הצרכן" שהתחילה את פעולתה במחנה המעפילים בעתלית ובשנות העליה הגדולה לאחר קום המדינה הקימה מטבחים ומחסני מזון בכל מחנות העולים בארץ. במסגרת ההנהלה המצומ־צמת של המפעל דרש בלי הרף לשפר את השרותים, להעלות את רמת התזונה ולהקל על העולה החדש את חבלי קליטתו.

בעשר השנים האחרונות לחייו נאבק קשות במחלה, אך למרות זאת לא הפסיק את פעילותו הענפה. היה גם חבר הנהלת קופת מלוה של ההסתדרות בחיפה, — ביתו ולבו תמיד היו פתוחים לידידיו הרבים. וכשלבסוף כרע תחתיו והלך לעולמו בטרם־עת, חשים כל ידידיו ומיודעיו שבלכתו נשאר חלל ריק.

(מדברי י. שמעוני באסיפת אבל)

יעקב פישמן ז"ל — החלוץ והמחנך

הכרתיו כשהיה כבר סטודנט האוניברסיטה בוורשה, אולם הרבה לבקר בבית הוריו ולעזור להם לפרנסת המשפחה. הוא היה מראשי „השומר הצעיר" בפלוצק ולמרות שלא התבלט בקנאותו לתנועה, דבר לא יכול היה להניאו מדרכו הרעיונית. נראה שתכונה זו ירש מאביו, ר' פסח פישמן ז"ל, שנתפס לציונות עוד בראשיתה וכמעט גורש בגלל זה מבית המדרש שבו התפלל.

לאחר שסיים יעקב חוק לימודיו באוניברסיטה, היה זמן־מה מורה בגימנסיה היהודית של פרילוצקי בוורשה. כשעלה ארצה בסוף שנות השלושים, הצטרף מיד לגרעין פלוגת בורוכוב של הקיבוץ הארצי, אשר לפני עליתו על הקרקע בגליל־ים שכן על חוף הירקון בתל־אביב. חברי הגרעין צריכים היו אז לעמוד בהתחרות קשה עם פועלי בנין זולים מחורן ומארצות ערביות אחרות, שהציפו בתקופה ההיא את הארץ. חשוף גוף, עם מגבעת־קש רחבה על ראשו ובמכנסי־חאקי מקופלים עד הברכיים, היה יעקב חוצה יום־יום את הירקון בראש שיירת גמלים, נושאי זיפזיף. בימי חום לוהט היה מעמיס על כתפיו בתחנת־הרכבת של ת"א שקי מלט, בולי עץ ומשאות כבדים אחרים.

בכלוגה הכיר את רעייתו, דבורה, שנהייתה לו בת־לויה נאמנה בחייו.

סמוך לעלייתו של הגרעין על הקרקע עברו על יעקב לבטים קשים והוא החליט לחזור להוראה. בתחילה הופנה לעבודה כמורה זמני, ומשהצליח נשלח לבית הספר המשותף לשני מושבים: נטעים ובית־חנן.

חיש־מהר, לאחר קשיי הקליטה הראשונים, התקשר למקום, עבר לגור לשם מתל־אביב ונהיה למנהל בית הספר. בכל כוחו וחום לבו התמסר לעבודה וכך נהפך בית הספר בבית־חנן לחלק בלתי נפרד מחייו. באלפי נימים קשור היה למקום ונתן הרבה מיוזמתו ומרצו לפיתוח המושב. את חניכיו אהב אהבה אבהית ותמיד דאג להם בכל מאודו.

המוות האכזרי ניתק אותו, בעודו במלוא כוחו, מכל אלה שאהבה נפשו. בלב יקיריו, ידידיו וחניכיו הרבים הור־גשה הסתלקותו ללא עת כאבידה שאין לה תמורה.

(קטעים ממאמר־אזכרה מאת ד. שחרי)

אגודת יוצאי פלוצק בניו־יורק

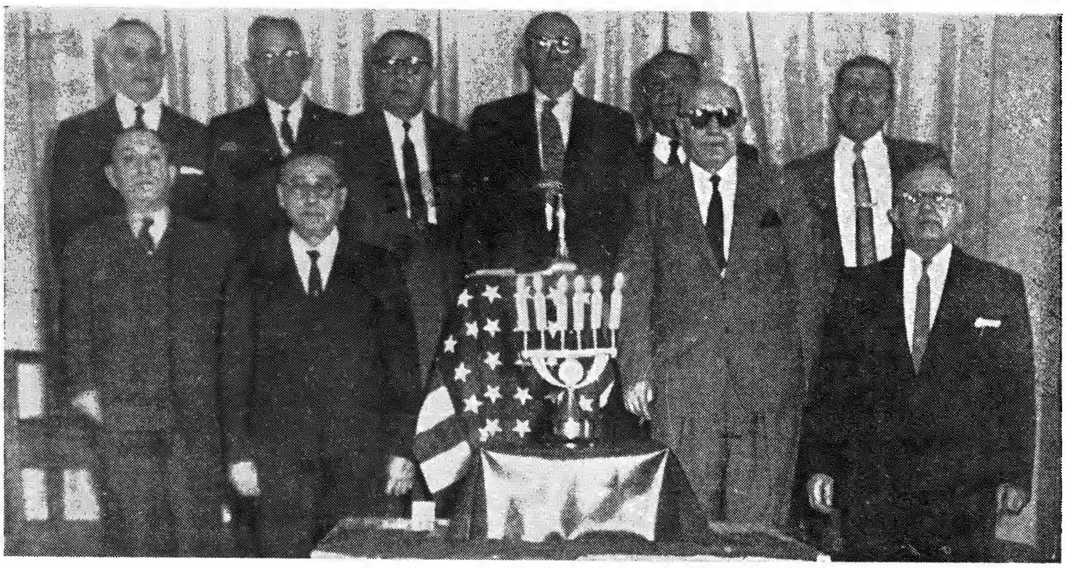
בסוף המאה ה־19 הגיע לארצות־הברית מספר ניכר של יהודים מהגרים מהעיר פלוצק. בשנת 1893 הם הקימו ארגון בשם „אגודת הצעירים מפלוצק בניו־יורק", שמטרתו היתה להגיש לחבריו סיוע חומרי ולשמור על הקשר החב־רותי. מנהיגיה של הקבוצה הזאת היו: א. סאניצקי, ל. לאנגמאן, ש. קאופמן, מ. היימן, י. רפאל וי. סאפיאן.

עיקר תפקידיה של האגודה היה לסייע לחברים בכל מקרה של צורך, כגון מחלה או מוות, לדאוג להוצאות קבורה ולשלם גימלאות לאלמנות. בתקופה מאוחרת יותר התחילה האגודה להתעניין גם במטרות לאומיות כלליות והחלה להעניק הקצבות שנתיות למגבית היהודית המאו־חדת, למגבית ההסתדרות, „היאס", „אורט" ולפדרציה של מפעלי צדקה יהודיים בניו־יורק. במשך שנות קיומה הפכה

נתרם לבית החולים היהודי בפלוצק לצורך בנין חדר חולים על שם האגודה.

אחרי מלחמת העולם השנייה נאסף, בסיוע ועדת הנשים, סכום של למעלה מ־9000 דולר שנשלח בחלקו במזומנים ובחלקו בחבילות בגדים, מזון וציוד לניצולים מבין יהודי פלוצק במחנות העקורים בגרמניה, שבדיה, קנדה, ארצות הברית, ישראל ובפלוצק עצמה. הסיוע הרא־שון הזה עזר למשפחות ולבודדים רבים להתחיל את חייהם מחדש ולישר את קומתם עד שהצליחו להתגבר על קשיי ההסתגלות בתנאי החיים של אחרי המלחמה.

עם קום מדינת ישראל נאספו סכומים ניכרים כדי לעזור ליוצאי קהילת פלוצק בישראל בייסוד קרן הלוואות, לנטוע למעלה מ־2000 עצים ביער הקדושים שבהרי יהודה

ועד יובל ה־70 לארגון הפלוצקאים בניו־יורק — 70־יעריקער יובל־קאמיטעט פון פלאצקער פארבאנד אין ניו־יארק
ב. אוקוליצא, י. ברנשטיין, ס. איירון, י. גומברג, ה. ליפנר,
מ. מאגנס, ס. בורנשטיין, מ. לוי, ל. בומזון, ס. שטיינברג
70th Anniversary Jubilee Committee of the Plotzker Young Men's Association in New York

האגודה לאחת הפעילות והמכובדות ביותר בקרב הפדרציה של יהודי פולין באמריקה.

בשנות השפל 1929—1930 נשארו רבים מהחברים ללא עבודה והיו שרויים במצוקה חומרית רבה. הודות לתרומו־תיהם הנדיבות של כמה מבין חברי האגודה האמידים, הוקמה אז קרן הלוואות, אשר הושיטה עזרה יעילה לנצ־רכים. קרן זו ממשיכה בפעולותיה לשביעות רצונם המלאה של כל החברים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה אספה האגודה ביחד עם קבוצה אחרת של יוצאי פלוצק סכום של כמה אלפי דולר, אשר נשלחו כסיוע ליהודי פלוצק. סכום מיוחד

להנצחת זכרה של קהילת פלוצק ולהוציא לאור ספר תול־דות קהילת פלוצק המוקדש לזכר הקדושים. כמו כן רכשה האגודה במשך 10 השנים האחרונות אגרות מילווה של ממשלת ישראל בסך של חמשת אלפים דולר.

לפני מספר שנים, כשנרכש על ידי האגודה שטח חדש לבית־עלמין, הוקם עליו שער להנצחת זכרם של קדושי קהילתנו.

האגודה נתברכה באישים כשרוניים ומסורים שעמדו בראשה. מבין אלה שמנוחתם עדן נזכיר את נשיאי האגודה לשעבר: ה. דומב, י. וואלמן, ד. גולדברג, ל. דוויס, י.

ויסלא, ב. דולמן, מ. רוברטס, א. רוזנטאל, ש. איירון ר״י. גלוקסאן.

ייבדלו לחיים ארוכים נשיאי האגודה לשעבר שהק־דישו הרבה מזמנם ומרצם לטובת הכלל: ש. בורנשטיין, ס. היימאן, ה. ליפנר, ל. בומזון, ש. שטורמאן, מ. לוי, י. גומברג, ש. שטיינברג, ב. קוש ר״מ. מאגנס.

✶

בסכמנו את הישגי האגודה במשך תקופה של למעלה משבעים שנה, אנו מגיעים למסקנות מעודדות היכולות להיות מקור לגאווה מוצדקת. מצערת רק העובדה שמספר חברינו הולך וקטן. לאחר חיסולה של קהילת פלוצק והפ־סקת ההגירה לארצות הברית נסתם המעיין העיקרי לחברות חדשה. הצעירים שנולדו באמריקה רואים את עצמם כיהודי ארה״ב ואינם חשים כל צורך להצטרף לאגודה קטנה כשלנו, אשר קיומה מבוסס על קשר רגשי עם קהילת מוצא יהודית שאיננה קיימת יותר. הפעילים והותיקים של האגודה אינם מוצאים לנכון להתנגד לגישה זאת, בפרט כשאפילו רבים מבין פליטי פלוצק שהשתקעו לאחרונה בארצות הברית אינם נענים לפניותינו להצטרף לשורות האגודה.

הרכב ועד האגודה בשנת 1966

הנשיא: **ג. זימאן**; סגני־הנשיא: **ד״ר ק. באך, צ. אוקוליצה**; גזבר: **ש. בורנשטיין**; מזכיר פיננסי: **ה. ליפנר**; מזכיר מינהלי: **י. גומברג**; חברי הועד: **מ. ווייצמן, י. ברנשטיין, נ. פינק.**

ארגון הפלוצקאים בארגנטינה

ההגירה של יהודי פלוצק לארגנטינה החלה לאחר מלחמת־העולם הראשונה, ביחוד גבר גל ההגירה בשנות משבר גראבסקי (1924־25). אך במשך השנים ההן לא התארגנו הפלוצקאים בארגנטינה ורק עם התחלת מלחמת־העולם השניה החלו פעולות הארגון הראשונות.

ב־10 בנובמבר 1939 התאספו הפלוצקאים בדירתו של נ. לרמן ובחרו בועדה זמנית בהרכב זה: מ. מאגנס — מזכיר; ס. ליבגוט — קופאי, נ. לרמן ומ. לוטנברג — מארגנים.

זמן־מה לאחר מכן, בינואר 1940, התקיימה האסיפה הכללית הראשונה של הפלוצקאים וזו בחרה בועד מורחב בראשותו של ס. פנכרק. נשכר אולם ולאחר חנוכתו נוסדה קופת מילווה לאלה מבין המהגרים הפלוצקאים שהיו זקוקים להלוואות.

עם היוודע ממדי השואה, שבה הושמדה בין השאר פלוצק היהודית, נחלצו יוצאי פלוצק בארגנטינה לעזרה בשביל הניצולים המעטים. יחד עם יוצאי פלונסק ונובי־דבור ארגנו הפלוצקאים בארגנטינה משלוח כספים, בגדים וציוד רפואי לניצולים. נערכו אסיפות הסברה והצגות, שהכנסותיהן היו קודש לעזרה לפלוצקאים ששרדו. יחד עם זאת נמשכה הפעולה התרבותית בבואנוס־איירס, הוקמה ספריה, שלה הקדיש הרבה ממרצו נשיא־הכבוד של הפלוצ־קאים ישראל שרייבר־הלוי, שתרם לה הרבה מספריו.

גולת הכותרת של פעולת הפלוצקאים בשטח התרבותי היתה הקמת יד לפלוצק החרבה על ידי פרסום ספר באידיש, המוקדש לפלוצק. הספר, בעריכת יוסף הורן, הופיע ב־1945 ובו 246 עמודים.

כיום נמצאות בארגנטינה למעלה מ־70 משפחות יוצאות פלוצק, ברובם אנשים עובדים, בעלי מלאכה, מקצתם עצמאיים.

מביניהן עלו לישראל בשנים האחרונות שתי משפחות.

חנקה צימרמן

יוצאי פלוצק בצרפת

בשנים שלפני ואחרי מלחמת העולם הראשונה, היו יהודי פלוצק מהגרים מעירם, בדומה ליהודים מערים אחרות, מסיבות שונות, כגון אנטישמיות, דלות, הפלייה בבתי ספר גבוהים ועוד. וכך הגיעו לצרפת, ובמיוחד לפאריז, עשרות מבין יהודי פלוצק. הם הסתדרו איכשהו, קיבלו עבודה ומקצתם למדו באוניברסיטאות. רבים הצליחו להקים לעצמם חיי משפחה.

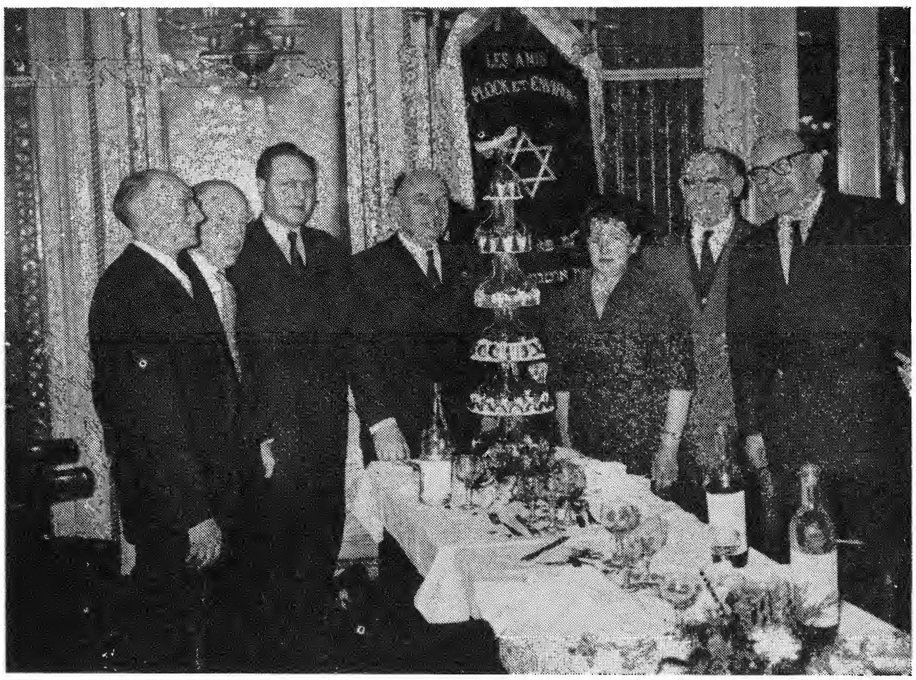
כשפרצה מלחמת העולם השניה ובצבא הצרפתי התארגנו יחידות של מהגרים להגנתה של צרפת, הצטרפו אליהן גם מספר פלוצקאים. בשדה־הקרב נפל בתקופה ההיא פלוצקאי צעיר, ראובן רוזנבלום.

אחר כך, בתקופת הכיבוש הנאצי, נשלחו עשרות משפחות של פלוצקאים למחנות ריכוז של קלגסי היטלר ומשם לא חזרו יותר. מספר ניכר של פלוצקאים הצטרף לשורות לוחמי המחתרת כדי לנקום באויב האכזר. הגרמנים היו לוקחים יהודים כבני ערובה ומוציאים אותם להורג.

וכך ביום 30 במרס 1942 הוצא מהמחנה דראנסי, הידוע לשמצה, ביחד עם עוד מספר יהודים, הפלוצקאי הצעיר מנחם באנאך. הם הוצאו להורג במון וואלריאן, ליד פריז.

כתום המלחמה נשאר בפאריז קומץ יהודי פלוצק. הוקמה אז האגודה של „יהודי פלוצק והסביבה", ואליה הצטרפו יוצאי העיירות שבקרבת פלוצק, כגון וישגרוד, בודזנוב, דרובין ועוד.

עיקר מטרת האגודה הוא להנציח את זכרן של קהילות פלוצק והסביבה. כמו־כן השתדלה האגודה לסייע ליוצאי הקהילה מבין המהגרים החדשים שניצלו מהשואה והגיעו לצרפת.

חברי ועד ארגון יוצאי פלוצק בפריז בחגיגת חנוך הדגל
קאָמיטעט פון פלאָצקער פאַרבאַנד אין פּאַריז בעת דער פאָן־אַנטהילונג צערעמאָניע.
Committee members of the Plotzk Association in Paris at a flag dedication ceremony

הנהלת האגודה מורכבת מחברים אלה:

יושב־ראש: ד"ר ש. לושינסקי; מזכירה: חנקה צימרמן; גזבר: טכורק.

חברי הועד: ד"ר ה. רוסאק, ד"ר ח. ניידורף, טורנר, הלפון, גלובינסקי, גב' רבקולבסקי, ש. זילברברג.

יוצאי קהילת פלוצק בארצות שונות

אוסטרליה :

באוסטרליה מתגוררים כ־30 פלוצקאים, המרוכזים בעי־קר בעיר מלבורן. הפעולות בקשר לעריכת ספר תולדות הקהילה עוררו אותם למיבצע גיוס כספים והמצאת חומר. בראש הפעולה התיצב עסקן ציבורי ותיק י. מ. אוליבר (אילובר) ולצדו עזרו ר. סטשיג, ד. קובאל, ש. רכטמן, ג. שווארץ. קיים קשר מכתבים קבוע עם ועד ארגון יוצאי פלוצק בישראל.

אנגליה :

בלונדון ובסביבתה מתגוררות כ־5 משפחות מיוצאי פלוצק. הקשר אתן הוא רופף למדי ולמעשה רק מיכאל זילברברג, התופס עמדה ציבורית חשובה בקרב יהדות אנגליה, נשאר ער למשימות שונות של הנצחת הקהילה וגם המציא חומר חשוב לספר. נסיעותיו לישראל וכן לארצות אירופה ואמריקה איפשרו לו להיפגש עם יוצאי פלוצק והוא לא החמיץ אף הזדמנות לקיים אתם מגע ישיר.

ארצות־הברית (החוף המערבי) :

בלוס־אנג׳לס והסביבה מתגוררות כ־15 משפחות מיוצאי הקהילה שרובן הגיעו לשם אחרי המלחמה. לשם סיוע בהוצאת הספר הם נפגשו בשנתיים האחרונות מספר פעמים בראשותו של העו״ד בנימין גריי (גרויבארט), שעשה רבות למען המטרה המשותפת.

קנדה :

כ־10 משפחות מיוצאי הקהילה מתגוררות בטורונטו ובמונטריאל. הקשר הקבוע מתקיים עם הארי קורן (קוז׳ן), המתענין בכל הנעשה בקרב הפלוצקאים בישראל.

פלאַצקער לאַנדסלייט אין ישראל און אין דער וועלט

די לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל

פאַר דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל

עס פעלט אונדז אינפאָרמאַציע וועגן פלאָצקער יידן, וואָס האָבן מקיים געווען די מצווה פון עולה־רגל זיין קיין ארץ־ישראל אין צייטן פאַר דעם נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, אָבער ס'איז קיין ספק נישט, אַז זייער פלאַץ האָט נישט פאַרפעלט אין דעם אַלטן ישוב. וועגן איינעם פון זיי, ר' טוביה רובינשטיין, איז באַקאַנט, אַז ער איז עולה געווען אין יאָר תרל"ה (1875) און זיך געדעכנט צווישן די פּאָפּולערע געשטאַלטן ביים כותל המערבי, ווו מען האָט אים גערופן „ר' טוביה דער פלאָצקער". ער איז געשטאָרבן אין ירושלים און זיין קבר געפינט זיך אויפן הר־הזיתים.

פון צווישן די ערשטע פלאָצקער חלוצים דאַרף דערמאָנט ווערן יוליאַן גאָלדע, וואָס איז עולה געווען אין 1909 און צוגעשטאַנען צו די גרינדער פון דער קבוצה כנרת. אין דער זעלבער צייט איז צוגעטרעטן צו דער דאָזיקער קבוצה אַ צווייטער פלאָצקער חלוץ — האַרי גראָססבערג. קורץ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אָנגעקומען פון פלאָצק אין לאַנד אַריין, דער חלוץ, ישראל אורבאַך, און נאָך אים אלימלך קוואַשני און הערש כהן, מיט זייערע משפחות. צוליב דער מלחמה האָט זיך די עליה פון פלאָצק אָפּגעשטעלט און ערשט אין יאָר 1920 האָבן אָנגעהויבן צו קומען פון פלאָצק עטלעכע קליינע גרופּן און אויך איינצלנע עולים.

אין יאָר 1925 האָט די צאָל פלאָצקער אין ארץ־ישראל דערגרייכט אַרום 30 נפשות און דעמאָלט איז פאָרגעקומען אין תל־אביב זייער ערשטער צוזאַמענטרעף. זייט דאַן האָט זיך דער קאָנטאַקט נישט איבערגעריסן און טראָצדעם וואָס קיין שום פאָרמעלע אָרגאַניזאַציע האָט נישט עקזיסטירט, פלעגן פון צייט צו צייט פאָרקומען צוזאַמענטרעפן, בשותפותדיקע אויספלוגן און חברים־שמועסן, וואָס זייער צענטער איז געווען דאָס הויז פון דער משפחה שושני (רוזשאַנסקי) אין תל־אביב. די מערהייט פון די פלאָצקער האָט זיך באַזעצט אין תל־אביב און אין דער סביבה, אין חיפה, אַ קלענערע גרופּע אין ירושלים און יחידים זענען אַריינגעטרעטן אין די קיבוצים אָדער געאַרבעט אין די קאָלאָניעס. אַ געוויסע צייט האָט אפילו עקזיסטירט אַ קליינער הלוואה־פאָנד פאַר קעגנזייטיקער הילף פאַר די פלאָצקער עולים.

אַ לעבהאַפטע אָרגאַניזאַציאָנעלע אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אין יאָר 1945, ווען אין לאַנד זענען אָנגעקומען די ערשטע פלאָצקער, געראַטעוועטע פון אומקום, און עס איז געשאַפן געוואָרן די פאַרבינדונג מיט די רעשט־לעך יידן אין פלאָצק. עס איז צונויפגערופן געוואָרן אַ גרויסע פאַרזאַמלונג פון פלאָצקער אויפן הויף פון שושניס הויז און דאָרט איז אויסגעוויילט געוואָרן אַן אַרבעטס־קאָמיטעט אין פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: ישראל ליבני (ווייסהערבסט) — יושב־ראש, יצחק פוקס (בן־שי), סעקרעטאַר, בן־ציון גלאָבוס — קאַסירער, שרגא וואַרשאַווי־אַק און בערטאַ ליכטענשטיין אַלס מיטגלידער. קורץ נאָך דעם זענען פאָרגעקומען צוזאַמענטרעפן פון פלאָצקער אין חיפה, ווו צום קאָמיטעט זענען אויסגעקליבן געוואָרן די חברים: יהושע ראָזענבלום, דוד גרינשפּאַן, שמואל דאַנציגער און דאָרע מאַקוב, און אין ירושלים, ווו ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן מיכאל זהבי (גאָלדשידט).

טראָצדעם, וואָס צו דער דיספּאָזיציע פון דעם קאָמיטעט זענען געשטעלט געוואָרן באַגרענעצטע מאַטעריעלע מיטלען, זענען דאָך אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין פלאָצק צענדליקער פעקלעך פון עסנוואַרג, מעדיצין־מיטלען און מלבושים. פעקלעך זענען געשיקט געוואָרן אויך קיין פראַנקרייך, האָלאַנד און אין יעדן אָרט, פון וואַנען ס'איז באַקומען געוואָרן אַ ידיעה, אַז דאָרט געפינען זיך געראַטעוועטע פלאָצקער, וואָס נייטיקן זיך אין הילף. אַחוץ דעם איז געשיקט געוואָרן קיין פלאָצק דורך אַ שליח אַ סומע פון 500 דאָלאַר במזומן. אין דער זעלבער צייט איז געפירט געוואָרן אַ לעבהאַפטע קאָרעספּאָנדענץ מיט פלאָצקער לאַנדסלייט און זייערע פאַראיינען אין פאַרשידענע לענדער און בפרט אין די פאַראייניקטע־שטאַטן און אַרגענטינע, מיטן ציל זיי אויפצופאָדערן צו אַ דרינגענדיקער אַקציע לטובת אונדזערע ברידער און שוועסטער. דער רעזולטאַט פון דער דאָזיקער אַקציע איז געווען בדרך כלל אַ צופרידנשטעלנדיקער.

די טעטיקייט פון דעם פלאָצקער לאַנדסלייט פאַראיין אין מדינת ישראל

די באַנייאונג פון דער אָרגאַניזאַציאָנעלער אַרבעט, וואָס האָט זיך באַדייטנדיק אָפּגעשוואַכט נאָכן פאַרענדיקן פון דער הילפס־אַקציע, איז פאָרגעקומען אין יאָר 1949 לויט דער איניציאַטיוו פון יצחק בן־שי און אליהו אייזנבערג, וועלכער איז דעמאָלט אָנגעקומען אין לאַנד, נאָכדעם ווען ער איז לאַנגע יאָרן געווען נע־ונד איבער די גלות־לענדער. עס האָט זיך געשאַפן אַן אַקטיוויסטן־גרופּע און אַ צייטווייליקער קאָמיטעט. דער הויפּטציל איז געווען צו העלפן די נייע פלאָצקער עולים און אויפמונטערן די נאָך פאַרבליבענע אין גלות עולה צו זיין קיין ישראל. טראָצדעם וואָס צו דער דיספּאָזיציע זענען נישט געשטאַנען קיין שום ערנסטע געלט־מיטלען, איז דאָך גע־

לונגען צו העלפן יעדן פלאָצקער עולה צו באַקומען אַ פּאַסיקע וווינונג, אַ הלוואה און אַרבעט.

שוין דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן די אַקציע צו פאַר־אייביקן דעם זכר פון דער אויסגעלאָשענער פלאָצקער קהילה. דער טאָג פון כ״ח אדר, ווען עס איז פאָרגעקומען די אַכזוריותדיקע דעפּאָרטאַציע, איז באַשטימט געוואָרן אַלס דער יזכור־טאָג פאַר די פלאָצקער קדושים און ס׳איז צו האָפן אַז די דאָזיקע זאַך וועט בלייבן אויף דור־דורות.

אין יאָר 1951, צו באַצייכענען דעם 10טן יאָרצייט נאָכן גירוש, איז די פלאָצקער קהילה פאַרשריבן געוואָרן אין דעם „ספר־הזהב״ פון קרן־קיימת. דער קאָמיטעט האָט אַ גענויער דין־וחשבון וועגן דער יערלעכער טעטיקייט און דאָן, נאָך אַ קורצער דעבאַטע, ווערט אויסגעוויילט אַ נייער קאָמיטעט. אַן אַרטיסטישער פּראָגראַם און דער האַרציקער פריינטלעכער צוזאַמענטרעף, פאַרוואַנדלען דעם אָוונט תמיד אין אַן אומפאַרגעסלעכע חברישע געשעעניש. די מערהייט פון די פאַרזאַמלונגען זענען פאָרגעקומען אין תל־אביב, ווו עס וווינט דער רוב פון פלאָצקער, אָבער במשך פון די יאָרן האָט מען זיך צוזאַמענגעטראָפן אויך אַ פּאָר מאָל אין חיפה און צוויי מאָל אין ירושלים, ווו ס׳איז איינגעמויערט געוואָרן אַן אָנדענקונגס־טאָוול פאַר דער קהילה אויפן הר־ציון.

כינוס של יוצאי פלוצק בישראל בהשתתפותו של יצחק גרינבוים
דער לאַנדעס־צוזאַמענפאָר פון פלאָצקער אין ישראל מיטן אָנטייל פון יצחק גרינבוים
Convention of Plotzk people in Israel with the participation of Itzhak Grinbaum

אויך באַשלאָסן אָנצוהייבן זאַמלען מאַטעריאַל פאַר אַ ברייטער מאָנאָגראַפישער געשיכטע און יזכור־בוך פון דער קהילה.

אויפן גרויסן הזכרה־צוזאַמענטרעף, וואָס איז פאָרגעקומען אין יאָר 1951 אין תל־אביב מיט דער באַטייליקונג פון יצחק גרינבוים, איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן דעם פלאָצקער לאַנדסלייט־פאַראיין אין ישראל. עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיטעט מיט יצחק בן־שי (פוקס) בראש.

אין יאָר 1956 איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס יושב־ראש פון דעם פלאָצקער פאַרבאַנד דער ה׳ משה רובין.

במשך אַלע יאָרן ווערט גענוי אָפּגעהיטן דער באַשלוס וועגן אָפּהאַלטן יעדעס יאָר הזכרות אין דעם באַשטימטן טערמין. עס באַטייליקן זיך אין זיי פלאָצקער פון אַלע עקן לאַנד. נאָכן רעליגיעז־טראַדיציאָנעלן טייל, מיט וועלכן עס פירט אָן תמיד דער באַקאַנטער חזן ה׳ סאַמעק, קומט פאַר אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג ווו עס ווערט אָפּגעגעבן

צוויי וועלדלעך, יעדעס מיט 1000 ביימער, זענען פאַרפלאַנצט געוואָרן אין דעם „יער־הקדושים״ נעבן ירושלים, כדי צו פאַראייביקן דעם זכר פון דער פלאָצקער קהילה. דאָס איז דערמעגלעכט געוואָרן אַ דאַנק די שפּענדונגען פון פלאָצקער אין ישראל און אין די פאַראייניקטע שטאַטן. אין דער פלאַנצונגס־פייערונג און אין דער אַנטהילונג פון דער מצבה האָט זיך באַטייליקט אַ גרויסע צאָל פון די פלאָצקער אין ישראל און זייט דעמאָלט פאָרט מען יעדעס יאָר אין כ״ז ניסן, דעם טרויער־טאָג פון אומקום און גבורה, אין דעם פלאָצקער וואַלד, כדי זיך דאָרט צו פאַראייניקן מיט דעם זכר פון אונדזערע קדושים.

אַחוץ די יערלעכע פאַרזאַמלונגען פלעגן פאָרקומען חנוכה־אָוונטן אָדער אַנדערע חברישע צוזאַמענטרעפן מיטן אָנטייל פון אָפּשטאַמיקע פון פלאָצק אויסלענדישע געסט. די דאָזיקע צוזאַמענטרעפן צייכענען זיך אויס תמיד מיט אַ זייער האַרציקער, חברישער אַטמאָספער.

ווען אין יאָר 1957 האָט זיך ווידער באַנייט די עליה

פון פוילן און אין לאַנד זענען אָנגעקומען נייע פּלאָצקער עולים, האָט זיך דער פּלאָצקער פאַראיין געשטעלט אַלס אַ ציל צו דערלאַנגען זיי הילף. אַ דאַנק דער צוואה פון ישראל־גרשון בורשטין ז״ל, וואָס איז געשטאָרבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן און באַפוילן, אַז אַ טייל פון זיינע אָפּשפּאָרונגען זאָלן געווידמעט ווערן פאַר הילפס־נייטיקע פּלאָצקער אין ישראל, איז דערמעגלעכט געוואָרן צו שאַפן אַ הלוואה־פאָנד. נאָכדעם ווען דער דאָזיקער פאָנד, וואָס איז אָנגערופן געוואָרן אויפן נאָמען פון דעם פאַרשטאָרבענעם, איז פאַרגרעסערט געוואָרן דורך שפּענדונגען פון פּלאָצקער אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אין ישראל, האָט מען די געלטער דעפּאָנירט אין אַ באַנק מיטן ציל צו פאַרטיילן הלוואות. אַ געוויסע געלט־סומע איז אויך דעפּאָנירט געוואָרן אין דעם הלוואות־פאָנד פון דער פאַראייניקונג פון פּוילישע יידן אין ישראל, און דאָס האָט דערמעגלעכט, אַז פּלאָצקער יידן זאָלן קענען באַקומען הלוואות אויך פון דאָרט.

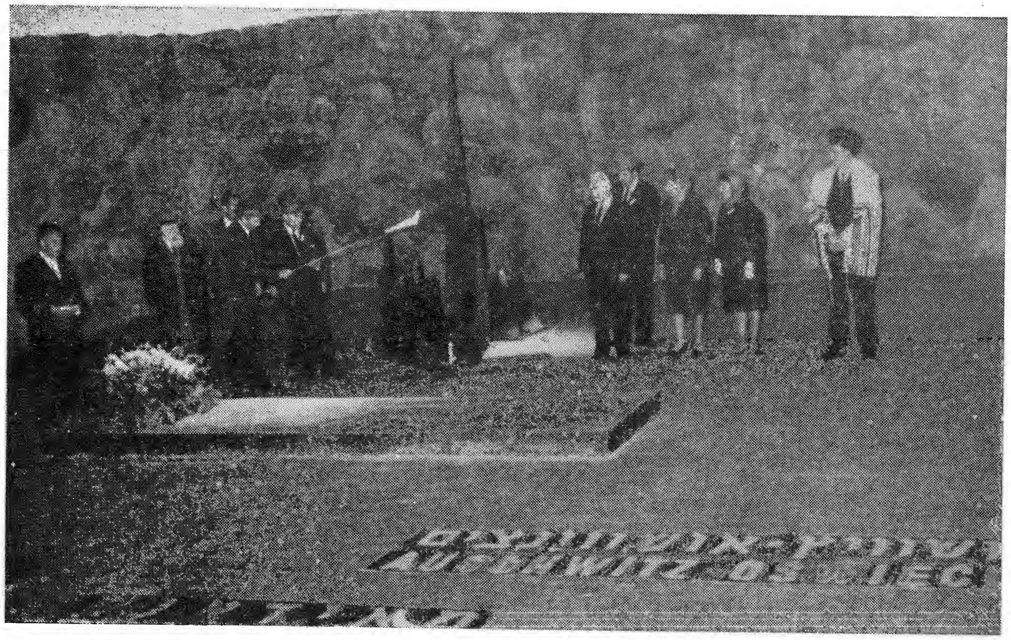
צוליב דעם וואָס אַלע, אַחוץ זעלטענע אויסנאַמען, צאָלן צוריק זייערע הלוואות, איז מעגלעך צו באַנייען הלוואות יעדעס מאָל אויף ס'ניי און אַפילו זיי פאַרגרעסערן. עס ווערט געפירט אַ גענויע פאַכמענישע בוכאַלטעריע און דער דין־וחשבון ווערט יעדעס יאָר גענוי קאָנטראָלירט דורך דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע, וואָס ווערט אויסגעוויילט אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג. לויטן סטאַטוט פון דעם פאַראיין, וואָס איז אַן אָפיציעל־רעגיסטרירטע אָרגאַניזאַציע אין ישראל, ווערט אויך אָפּגעגעבן אַ גענויער יערלעכער ראַפּאָרט צום אינערן־מיניסטעריום.

פינף יאָר, זייט 1961, האָט זיך דער פּלאָצקער פאַראיין אין ישראל געפונען אין דער אַטמאָספערע פון צוגרייטן דאָס גרויסע יזכור־בוך. דער באַשלוס וועגן אַרויסגעבן אַזאַ בוך, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן נאָך אין יאָר 1951, האָט לאַנג נישט געקאָנט רעאַליזירט ווערן צוליב אַ ריי אָרגאַניזאַציאָנעלע שוועריקייטן. די אַלגעמיינע מיינונג פון אַלע אין ישראל איז געווען, — אַז נאָכדעם ווי ס'זענען דערשינען צוויי ביכער אין יידיש — איינס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך די אַרגענטינער לאַנדסלייט אין 1945, און דאָס צווייטע פּובליצירט דורך שלמה גרינשפּאַן ז״ל, אין יאָר 1960 אין ניו־יאָרק — איז שוין צייט, אַז עס זאָל צוגעגרייט ווערן אַ ברייטע מאָנאָגראַפיע און אַ בכבודיקע מצבה פאַר אונדזער אַלטער קהילה אויך אין דער העברעאישער שפּראַך, וואָס איז היינט די שפּראַך פון דער מערהייט פון פּלאָצקער יידן אין דער וועלט. גלייכצייטיק איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אַ טייל פון די מאַטעריאַלן וועט פאַרעפנטלעכט ווערן אויך אין יידיש און, אַז כמעט אַלע מאַטעריאַלן אין זייער פאַרקירצטער פאָרעם וועלן געדרוקט ווערן אויך אין ענגליש, וואָס איז די שפּראַך מיט וועלכער עס באַנוצט זיך די צווייטע גרויסע גרופּע פּלאָצקער אין די פאַראייניקטע שטאַטן, קאַנאַדע, ענגלאַנד און אין אויסטראַליע.

זייט דעם טאָג ווען עס איז אונטערגעשריבן געוואָרן דער אָפּמאַך מיט דעם פאַרלאַג „המנורה" אין תל־אביב, זענען אַלע אָנשטרענגונגען פון דעם קאָמיטעט אָנגעוואָנדן געוואָרן כדי צו מאָביליזירן מאַטעריאַלן און געלט־מיטלען

עליה לחורשת פלוצק ב„יער־הקדושים" בהרי ירושלים בכ״ז ניסן
דאָס עולה־רגל זיין צום פּלאָצקער קדושים־וואַלד אין די ירושלימער בערג
Pilgrimage to the Plotzk Memorial Section of the Martyrs' Forest in the Judean mountains

טקס הדלקת נר־התמיד ב„אהל־יזכור״ של יד־ושם בעת כינוס האזכרה בירושלים
דאָס אָנצינדן פון דעם נר־תמיד אין „אוהל־יזכור״ בעת דער יזכור־פאַרזאַמלונג אין ירושלים.
Kindling of Memorial Light at the „Yizkor Tent" of „Yad Vashem" in Jerusalem

פאַרן בוך. דער גרויסער פאַרנעם פון דער אַקציע האָט אויפגעפאָדערט דאָס פאַרוואַנדלען אים אין אַ קנין פון אַלע פּלאָצקער אויף דער וועלט. פאַרן דאָזיקן ציל איז געשאַפן געוואָרן דער „וועלט־קאָמיטעט פאַרן פּלאָצקער יזכור־בוך״, וואָס יצחק גרינבוים איז מסכים געווען צו זײַן זײַן ערן־פּרעזידענט, וועלכער איז באַשטאַנען פון 45 מיטגלידער פון ישראל, פאַראייניקטע שטאַטן, אַרגענטינע, פראַנקרייך, קאַנאַדע, ענגלאַנד, פּוילן א. אַ. דער הויפּט־ציל פון דעם קאָמיטעט איז געווען די מאָביליזאַציע פון שפּענדונגען לטובת דעם בוך, אָבער אַזוי ווי עס איז נישט געווען מעגלעך צו באַקומען גרעסערע געלט־שפּענדונגען פון די עטלעכע רייכע פּלאָצקער, איז די געלט־קאַמפּיין געפירט געוואָרן אויף אַ פאַלקסטימלעכן אופן און באַמיט זיך אַרומצונעמען אַלע פּלאָצקער משפּחות, אָן אויסנאַם. די רעאַקציע פון די פּלאָצקער אין ישראל איז געווען אַ פּאָזיטיווע, טראָצדעם וואָס צוליב מאַנגל פון אַ גענוגנדי־קער צאָל אַקטיוויסטן, איז נישט מעגלעך געווען אויסצו־שעפּן אַלע אַרטיקע פּאָטענציעלע מעגלעכקייטן. צופרידנ־שטעלנדיקע רעזולטאַטן זענען אויך דערגרייכט געוואָרן אויפן מערב־ברעג פון די פאַראייניקטע שטאַטן, ווו אין דער שפּיץ פון דער אַקציע האָט זיך געשטעלט בנימין גריי (גרויבאַרט) און אין אויסטראַליע, ווו מיט דער אַקציע האָט אָנגעפירט י. מ. אליוער (אילאָווער). אין ביידע ערטער וווינען בלויז עטלעכע צענדליק פּלאָצקער משפּחות.

אין ניו־יאָרק האָט דער אַרטיקער פּלאָצקער פאַראיין געהאָלפן אין דער אַקציע פאַרן בוך אָרגאַניזירנדיק געלט־זאַמלונגען צווישן זײַנע חברים בעת זייערע יערלעכע הזכרה־פאַרזאַמלונגען. אין דער שפּיץ פון דער דאָזיקער אַקציע זענען געשטאַנען די קאָמיטעט־חברים ב. אַקאַליצאַ און ה. ליפּנער, און צו זייער הילף זענען געשטאַנען אויך אַנדערע קאָמיטעט־מיטגלידער. אַ באַזונדערע טעטיקייט איז געפירט געוואָרן צווישן אַ גרופּע פּלאָצקער אין ניו־יאָרק, וואָס זענען נישט אָנגעשלאָסן אין דעם עקזיסטירנ־דיקן פאַראיין. די דאָזיקע גרופּע האָט אָרגאַניזירט צוויי חנוכה־אָוונטן, וואָס זייערע הכנסות זענען געווידמעט גע־וואָרן פאַר דעם בוך. די איניציאַטאָרן און אַקטיוויסטן זענען געווען י. ג. כאַנאַכאָוויטש (קענט), א. נאַוויצקי (ניימאַן) א. אַ.

לוח־זכרון לקדושי קהילת פלוצק במרתף השואה על הר־ציון בירושלים
די זכרון־מצבה אויפן הר־ציון אין ירושלים
Memorial tablet for the Plotzk Community at the Holocaust Chamber on Mount Zion in Jerusalem.

אין יאָר 1963 האָט דער פּלאָצקער לאַנדסלייט־פאַראיין אין פּאַריז איבערגעוויזן זיין ערשטע געלט־סומע פאַרן בוך און דאָס האָט דערמעגלעכט טיילווייז צו פינאַנסירן די אויסגאַבן פון פאָטאָסטאַטישע קאָפּיעס פון די בריוו, וואָס האָבן געשריבן די דעפּאָרטירטע פּלאָצקער יידן. בעת דעם באַזוך אין לאַנד פון ד״ר ש. לושינסקי, יושב־ראש פון די פּלאָצקער אין פּאַריז, און פון חנקע צימערמאַן, די סעקרעטאַרין, איז איבערגעוויזן געוואָרן די צווייטע סומע, געזאַמלט אויף אַ פּורים־אָוונט.

צום סוף, קורץ פאַרן דערשיינען פון בוך, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מען וועט נישט קענען דעקן אַלע הוצאות בלויז מיט דער הילף פון געלט־שפּענדונגען און עס איז אויסגעדריקט געוואָרן די האָפענונג, אַז די רעשט וועט געדעקט ווערן דורכן פאַרקויפן פון בוך.

די רעדאַקציע פון גאַנצן מאַטעריאַל, וואָס איז געזאַמלט געוואָרן במשך פון יאָרן, איז אָנפאַרטרויט געוואָרן דעם חבר אליהו אייזנבערג, וויצע־פאָרזיצער פון דעם פּלאָצקער פאַראיין אין ישראל. דער רעדאַקטאָר האָט זיך באַראַטן אין אַלע ענינים מיטן חבר משה רובין, דעם יושב־ראש פון פאַראיין. עס פלעגן אויך פאָרקומען פון צייט־צו צייט באַראַטונגען וועגן פאַרשידענע רעדאַקציע־פראַגן מיטן אָנטייל פון די חברים יצחק בן־שי (פוקס), יצחק טינסקי, בנימין גאַלעווסקי. דער רעדאַקטאָר איז אויך געשטאַנען אין אַן ענגערן בריוו־אויסטויש מיט שלמה גרינשפּאַן ז״ל. אַ ספּעציעלע קאָמיסיע איז געשאַפן געוואָרן פאַרן רעווידירן דעם טעקסט פון דעם עסקנים־לעקסיקאָן. אַ ריי וויכטיקע פּראָבלעמען פלעגן געברענגט ווערן צום באַשלוס פון דעם פּלענום פון פּלאָצקער קאַ־מיטעט אין ישראל, ווי אויך פון דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג.

דאָס זאַמלען פון מאַטעריאַל איז פאָרגעקומען מיט דער הילף פון אַלערליי מעגלעכע מיטלען. פאַסיקע צירקולאַרן זענען געשיקט געוואָרן צו אַלע פּלאָצקער וועגן שיקן אַרטיקלען, זכרונות, דאָקומענטן און פאָטאָגראַפיעס, וואָס האָבן אַ שייכות צו דעם אַמאָליקן יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין פּלאָצק. עס איז געשאַפן געוואָרן דער קאָנטאַקט מיטן היסטאָריקער ישעיה טרונק, ער זאָל אָנשרייבן דעם צווייטן טייל פון דער געשיכטע פון יידישן פּלאָצק ביז צו דעם ערשטן וועלט־קריג. עס איז פאַרזיכערט געוואָרן דאָס באַקומען פון מאַטעריאַל וועגן דעם אומקום־פּעריאָד פון די אַרכיוון פון יידישן־היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע און פון „יד ושם” אין ירושלים. און אַלס איינע פון וויכטיקסטע דערגרייכונגען איז געווען די מיטאַרבעט פון שלמה גרינשפּאַן ז״ל, וועלכער האָט רעדאַגירט און צוגעשטעלט וויכטיק מאַטעריאַל צום ערשטן טייל פון בוך ווי אויך אַ סך צו אַלע אַנדערע טיילן.

צום סוף דאַרף באַצייכנט ווערן אַז די באַציאונג פון פּלאָצקער בנוגע צושטעלן מאַטעריאַל פאַרן בוך איז געווען אַ לעבהאַפטיקע און דער אינטערעס פאַרן בוך האָט אַרומגענומען כמעט אַלע, אָן אויסנאַם, פּלאָצקער אין ישראל ווי אויך אַ גרויסן טייל פון זיי אין די תפוצות. עס איז קיין שום ספק נישט, אַז די בשותפותדיקע, האַרמאָנישע אַרבעט לטובת דעם בוך האָט דערנענטערט אַ סך הערצער פון די היינט שוין אַזוי ווייטע איינער פון צווייטן לאַנדסלייט. מען דאַרף האָפן אַז די הצלחה פון דעם גרויסן פּלאָצקער יזכור־בוך וועט אויפמונטערן אונדזערע ברי־

קהל יוצאי פלוצק בכנוס־אזכרה בתל־אביב, 1958
פּלאָצקער אויף אַ יזכור־פאַרזאַמלונג אין תל־אביב, 1958
Audience at a Plotzk Association memorial meeting in Tel Aviv, 1958

דער און שוועסטער צו ווייטערדיקע אַקציעס, און צווישן זיי אויך אפשר דאָס גרינדן פון אַ פלאָצקער זאַל אין דעם בויענדיקן זיך אין ישראל „בית התפוצות", ווו עס וועלן אינסטאַלירט ווערן אַ סטאַביל מוזעאום און אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון דער פלאָצקער קהילה.

*

נעמען פון די קאָמיטעט־מיטגלידער פון פלאָצקער לאַנדסלייט־פאַראיין אין ישראל, וואָס זענען אויסגעוויילט געוואָרן דורך דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג אין יאָר 1966:

רובין משה — פאָרזיצער; אייזענבערג אליהו, ראָזענ־בלום יהושע — וויצע־פאָרזיצערס; אַראָנאָוויטש מרדכי, ד"ר אָקאָנאָווסקי (קאָוואַלסקי) פראַנקה, בן־שי (פוקס) יצחק, בערלאַנד אלחנן, בר־עם (באַראָן) אסתר, גאָלעווסקי בנימין, גרינשפאַן דוד, זהבי (גאָלדשידט) מיכאל, זילבער־בערג יוסף, טינסקי יצחק, אדוו. מאירי (מאיראַנץ) אדם, קרישעק גוטה, שושני (כהן) חנה. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: וואָיטקאָווסקי (שלאָכטער) העלה, קרישעק שמואל.

צום אנדענק פון אומגעקומענע

יצחק ברק (זעליגמאַן) ז"ל — אַ „הגנה"־קעמפער; סגן־אלוף אין צבא הגנה לישראל

געבוירן אין יאָר 1893. געווען איינער פון די מיט־גרינדער פון „מכבי" אין פלאָצק און דער ערשטער גימ־נאַסטיק־לערער אין דער יידישער גימנאַזיע. אין יאָר 1923 האָט ער מיטגעווירקט ביים גרינדן פון „החלוץ" אין אונ־דזער שטאָט און געווען איינער פון זיינע אַקטיווסטע חברים. אין יאָר 1925 איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל צוזאַמען מיט זיין פרוי, קלאַרא, און זייער טעכ־טערל. אין דער ערשטער צייט האָט ער געאַרבעט אַלס אַ גימנאַסטיק־לערער אָבער שוין דעמאָלט אָנגעהויבן צו זיין טעטיק אין דער „הגנה". שטופנווייז האָט ער איבערגע־נומען וואָס מער ערנסטע אויפגאַבעס און געוואָרן פאַר־אַנטוואָרטלעך פאַר ענינים פון געווער פאַר דער „הגנה". ביים אָנהייב האָט ער נאָך געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו באַשעפטיקן מיט זיינע פריוואַטע פרנסה־ענינים און האָט געאַרבעט אין טישלעריי, אַ פאַך, וועלכן ער האָט זיך אויס־געלערנט פאַר זיין עולה זיין.

נאָכדעם, ווען דער קאַמף פון דער „הגנה" האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרשאַרפן, האָט ער זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן דער געהיימער הגנה־אַרבעט, און טאָג און נאַכט גע־ווירקט כדי צוצושטעלן די קעמפערס געווער לויטן גע־ברויך. ער האָט געלייטעט מיט אַ גרויסער געהיימער גע־ווערקשטעל און אַפילו אין זיין פריוואַטער דירה האָט זיך תמיד געפונען אַ געוויסע צאָל פון געווער. נישט איינ־מאָל איז ער געווען, צוליב דער דאָזיקער טעטיקייט, אין אַ גרויסער סכנה, אָבער תמיד מצליח געווען זיך אַרויסצור־דרייען אַ דאַנק זיין שאַרפזיניקייט און גוטן הומאָר.

זיין חברישקייט, איבערגעגעבנקייט און יושר האָבן פון אים געמאַכט איינע פון די באַליבסטע געשטאַלטן אין דער „הגנה".

נאָך דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל האָט ער קאָנטינואירט זיין אַרבעט אין מיליטער און באַקומען די ראַנג פון אַ סגן־אלוף. אַ סך מאָל געפאָרן קיין אויסלאַנד אין פראַגן פון געווער און ווייטער געאַרבעט מיט גרויס מסירות נפש, הגם זיין געזונט, ווי אויך דאָס געזונט פון זיין פרוי, זענען שוין שטאַרק אָפּגעשוואַכט געוואָרן.

ער האָט תמיד געהאַט אַ גרויסן אינטערעס פאַר די פלאָצקער און אַנטיילגענומען אין די זיצונגען פון דעם קאָמיטעט.

אין יאָר 1954 איז ער פלוצעם געשטאָרבן אַ טאָג פאַר אַ רייזע קיין אויסלאַנד אין אַ מיסיע פון מיליטער.

זיין אָנדענק וועט פאַרבלייבן איינגעקריצט אין אונ־דזערע הערצער.

מרדכי ליכט ז"ל — איינער פון די ערשטע אין עין ורד

געבוירן אין פלאָצק, געלערנט זיך אין דער יידישער גימנאַזיע, אָבער נישט פאַרענדיקט דאָס לערנען און אַרויס אויף דער חלוצישער הכשרה. אין עלטער פון 18 יאָר עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ביים אָנהייב געאַרבעט אין ראשון לציון און שפּעטער צוגעשטאַנען — צוזאַמען מיט זיין פרוי און צוויי קליינע זין — צו דער קאָלאָניסטן־גרופּע, וואָס האָט זיך באַזעצט אין עין־ורד, נעבן תל־מונד. מיטן גרעסטן ענטוזיאַזם האָט ער זיך גענומען צו

דער שווערער אַרבעט און געבויט מיט גרויס מי און איבערגעגעבנקייט זיין לאַנדווירטשאַפט. אַנהייב 1937, ווען ער איז געווען, צוזאַמען מיט זיינע 3 אַרבעטס־חברים, אויפן וועג אַהיים פון פרדס, האָבן זיי זיך אַנגעטראָפן אויף באַהאַלטענע אַראַבישע באַנדיטן און דערשאָסן געוואָרן. מיר וועלן געדענקען זיין נאָמען אַלס איינעם, וואָס האָט מקריב געווען זיין לעבן פאַר אונדזער לאַנד.

יוסף ראָזענפעלד ז״ל — אַ „הגנה"־קעמפער

ער איז געווען 8 יאָר אַלט, בעת ער איז עולה געווען מיט זיינע עלטערן פון פלאָצק אין יאָר 1934. אין לאַנד האָט ער געענדיקט די פאָלקס־שולע און שפּעטער געאַרבעט אַלס אַ מעכאַניקער אין די ענגלישע מיליטער־לאַגערן. אין יאָר 1943, זייענדיק 17 יאָר אַלט, איז ער צוגעשטאַנען צו דער „הגנה" און זייט דעמאָלט געטריי אויסגעפירט כל מיני אויפגאַבעס. ער איז געווען באַליבט פון זיינע חברים צוליב זיין שאַרפן הומאָר און ליבשאַפט צו אָרדענונג און דיסציפּלין. אין יוני 1946 האָט ער אָנטיילגענומען אין דער גרויסער אַקציע פון דער „הגנה" פון אויפרייסן אַלע בריקן, וואָס האָבן פאַרבונדן ארץ־ישראל מיט די שכנותדיקע לענדער. אים, מיט נאָך 13 חברים, איז געגעבן געוואָרן דער באַפעל אויפצורייסן אַ בריק נעבן גשר־הזיו. ווען די גרופּע איז ביינאַכט אַרויף אויף דער בריק האָבן די ענגלענדער געשאָסן אויף זיי אַ ראַקעט, וואָס האָט געטראָפן אין אויפרייס־מאַטעריאַל. די בריק איז צעשמעטערט געוואָרן, אָבער די גאַנצע גרופּע איז געפאַלן טויט און אַפילו זייערע קערפּערס זענען נישט געפונען געוואָרן.

זיין נאָמען וועט פאַרבלייבן איינגעקריצט צווישן די נעמען פון די ישראל פרייהייטס־קעמפער.

יצחק ראָזענפעלד ז״ל

עולה געווען פון פלאָצק אין 1925 און געאַרבעט אין אַ מעטאַל־פאַבריק אין חיפה. געווען אַ קרבן פון דער באַמבאַרדירונג אויף דער אויטאָבוסן־סטאַציע אין תל־אביב אין יאָר 1948.

אליהו כרובי (קאַפּוסטאַ) ז״ל

אין זיינע יוגנט־יאָרן האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין די רייען פון דעם „החלוץ הצעיר" אין פלאָצק און שפּעטער געווען אַ געטרייער חבר פון „החלוץ". ער איז געווען איינער פון די ערשטע חלוצים, וואָס זענען עולה געווען פון פוילן מיט דער אומלעגאַלער עליה אין יאָר 1938. אין לאַנד האָט ער געאַרבעט אַלס אַ טישלער אין דער פאַבריק „ארזה" אין ראשון־לציון. געווען באַליבט פון זיינע אַרבעטס־חברים און טעטיק אויפן געזעלשאַפטלעכן פעלד. געפאַלן בעת דער באַמבאַרדירונג פון ראשון לציון אין 1948.

אורי קנמון ז״ל

זון פון פרידה (געבוירן מאַקאָווער), און יוסף. אין זיין עלטערן־הויז, אין כפר־הס, האָט ער באַקומען אַ גוטע דערציאונג, דורכגעדרונגען מיט ליבשאַפט צו ערד־אַרבעט. בעת זיין מיליטער־דינסט האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין דער יוגנט־גרופּע, וואָס האָט קאָלאָניזירט אמציה, אין נגב. ער איז געפאַלן ביים אויספירן אַ מיליטערישע אויפגאַבע. צו זיין אָנדענק איז דערשינען אַן אזכרה־בראָשור.

הערש כהן ז״ל — פון צווישן די ערשטע פלאָצקער עולים

ער איז געווען אין פלאָצק אַ פאַרמעגלעכער ייד און געווינט באַקוועם אין אַ שיין הויז. פּלוצעם האָט ער באַשלאָסן אַלץ אָוועקצוואַרפן און עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. דאָס איז געווען אין יאָר 1921, בעת אין לאַנד זענען די לעבנס־באַדינגונגען געווען זייער שווער. ער האָט זיך אָבער נישט מתיאש געווען, געברענגט פון פלאָצק זיין גאַנצע משפחה און זיך באַזעצט אין תל־אביב, דורכמאַכנדיק אַלע קריזיסן, וועלכע פלעגן מאַטערן דעם יידישן יישוב. אַ צעווילדעוועט פערד האָט אים צעטראָטן אויף איינער פון די תל־אביבער גאַסן.

יחיאל אביבי (פלידערבלום) ז״ל, אַ פּיאָנער — כלל־טוער

ער איז עולה געווען, אַלס אַ חבר פון „החלוץ״ אין פּלאָצק, אין יאָר 1926. געווען צווישן די ערשטע חברים אין גבעת־השלושה און פון דאָרט אַוועק אויף בוי־אַרבעט אין חיפה. זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן זייט זיין אַרבעט אויף דער באַן. ער איז אויסגעווילט געוואָרן אין קאָמיטעט פון דעם פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין און פיל געטאָן פאַרן אויפהויבן פון דעם גייסטיקן ניוואָ פון זיינע חברים. נאָך אַ געוויסער צייט איז ער אַריבער אויף אַרבעט אין דעם חיפהער פּאָרט, אָנהייבנדיק פון אַ טרעגער ביז צום אויספילן פון וויכטיקע אויפגאַבעס. נאָך דער מדינה־אַנטשטייאונג האָט ער געגרינדעט אַ הסתדרות פראַכט־געזעלשאַפט און במשך פון אַ סך יאָרן געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דעם פאַרבאַנד פון די פראַכט־געזעלשאַפטן אין חיפה. אַחוץ דעם איז ער געווען טעטיק אין אַ ריי אַנדערע וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין חיפה. זיין פריצייטיקער טויט איז געווען אַ גרויסע אבידה פאַר אַלעמען.

יעקב פישמאַן ז״ל — אַ חלוץ און דערציער

דערקענט האָב איך אים בעת ער איז שוין געווען אַ סטודענט אויף דעם וואַרשעווער אוניווערסיטעט, אָבער ער פלעגט אָפט קומען אַהיים העלפן זיינע עלטערן. ער איז געווען איינער פון די „השומר־הצעיר״ לייטערס אין פּלאָצק און הגם תמיד ווייט פון אידעאָלאָגישן פאַנאַטיזם, איז ער פאַרבליבן געטריי דעם וועג פון דער באַוועגונג. זיין געטריישאַפט האָט ער מן־הסתם געירשנט פון זיין פאָטער ע״ה, ר׳ פסח פישמאַן, וואָס איז געווען אַ ציוניסט פון די ערשטע יאָרן און צוליב דעם האָבן אים די פרומע געוואָלט באַזייטיקן פונעם בית המדרש, ווו ער האָט געדאַוונט.

נאָכדעם, ווען יעקב האָט פאַרענדיקט זיין שטודיום אויף דעם אוניווערסיטעט האָט ער אַ געוויסע צייט געאַרבעט אַלס אַ לערער אין פרילוצקיס יידישער גימנאַזיע אין וואַרשע. ווען ער איז עולה געווען אין ענדע פון די דרייסיקער יאָרן, איז ער גלייך צוגעשטאַנען צו אַ חלוצישער גרופּע פון קיבוץ באָראָכאָוו, וואָס האָט זיך געגרייט צו גרינדן אַ נייעם פּונקט נעבן הרצליה. דערווייל האָט זיך די גרופּע געפונען אויפן ברעג פון הירקון־טייך נעבן תל־אביב און דאָרט שווער געאַרבעט אויף כל מיני בוי־אונטערנעמונגען, קאָנקורירנדיק מיט די ביליקע אַראַבישע אַרבעטער. יעקב, האַלב־נאַקעט, מיט אַ ברייטן שטרויענעם הוט אויפן קאָפּ און אונטערגעגאַרטלטע חאַקיהויזן, פלעגט יעדן טאָג פירן דורכן ירקון קעמלען־קאַראַוואַנעס, אָנגעלאָדן מיט בוי־מאַטעריאַלן. בעת די הייסטע זומער־טעג האָט ער געשלעפּט אויף זיינע פּלייצעס פון דער תל־אביבער באַן־סטאַציע זעק מיט צעמענט, האָלץ־קלאָצן, אייזנס און פאַרשידענע אַנדערע מאַטעריאַלן.

דאָרט האָט ער דערקענט זיין צוקונפטיקע פרוי, דבורה, וועלכע האָט אים געטריי באַגלייט דאָס גאַנצע לעבן.

מיט אַ צייט שפּעטער האָט יעקב, נאָך גרויסע אינערלעכע ראַנגלענישן, באַשלאָסן זיך אומצוקערן צו דער פּעדאַגאָגישער אַרבעט. צוערשט האָט ער באַקומען אַ צייטווייליקן לערער־פּאָסטן און נאָכדעם איז ער נאָמינירט געוואָרן אויף אַרבעט אין דער בשותפותדיקער פאָלקסשולע פון די צוויי זידלונגען נעבן תל־אביב: נטעים און תל־חנן.

נאָך אַ פעריאָד פון די ערשטע אַבסאָרבציע־שוועריקייטן האָט ער זיך שטאַרק צוגעבונדן צום אָרט און נאָך דער נאָמינאַציע אויף דירעקטאָר פון דער שולע איז ער אַריבער וווינען אין תל־חנן. זייט דעמאָלט האָט ער געזען אין זיין אַרבעט דעם ציל פון זיין לעבן. ער האָט געטאָן אַלץ בכדי צו כאַרבעסערן דעם ניוואָ און געווידמעט אַ סך צייט, האַרץ און מי פאַר דער אַנטוויקלונג פון תל־חנן. זיינע שילער האָט ער ליב געהאַט מיט זיין פולן האַרץ און געזאָרגט פאַר זיי ווי אַ פאָטער.

דער אַכזריותדיקער, פריצייטיקער טויט האָט אים אַרויסגעריסן פון זיין אַרבעט און פון דער באַליבטער סביבה. זיינע טייערסטע, פריינד און חברים זענען שווער געטראָפן געוואָרן צוליב זיין אַוועקגיין.

(לויט אַן אזכרה־אַרטיקל פון ד. שחרי)

האַרי ליפנער

דער פאַראיין פון פּלאָצקער יידן אין ניו־יאָרק

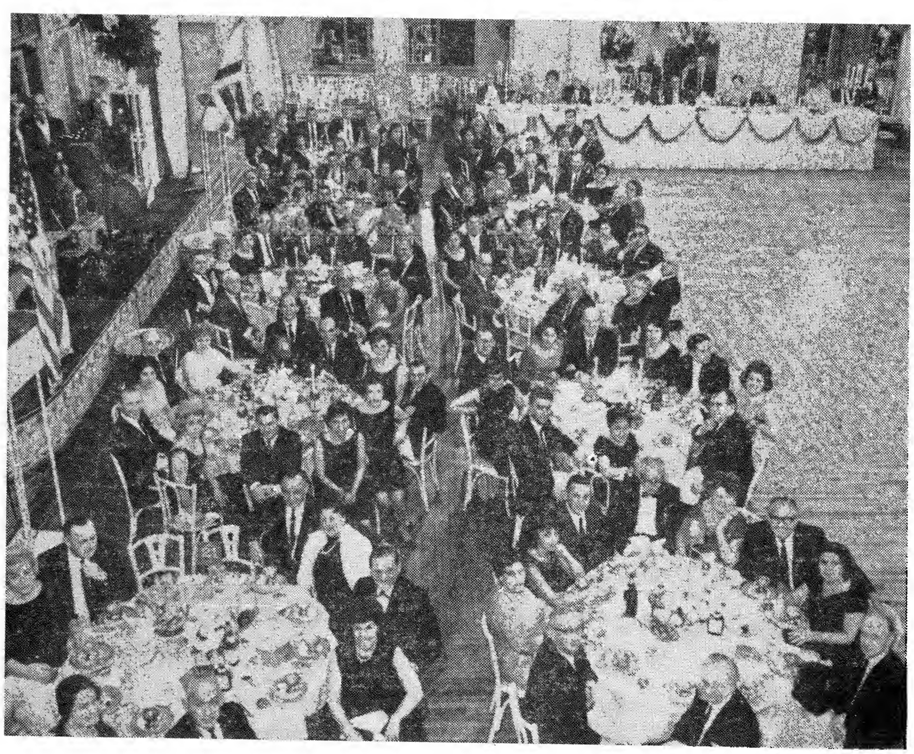
אַ גרעסערע צאָל פון פּלאָצקער יידן איז אָנגעקומען אין די פאַראייניקטע שטאַטן אין די לעצטע יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. אין יאָר 1893 האָבן זיי געגרינדעט דעם „פאַרבאַנד פון די יונגע פּלאָצקער אין ניו־יאָרק", מיטן ציל צו דערלאַנגען מאַטעריעלע הילף פאַר חברים און אָפּהיטן דעם פריינטלעכן קאָנטאַקט צווישן זיי. אין דער שפּיץ פון דער דאָזיקער גרופּע זענען געשטאַנען: א. סאַניצקי, ל. לאַנגמאַן, ש. קויפמאַן, מ. היימאַן, י. רפאל און י. סאפּיאַן.

די הויפּט־אויפגאַבע פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען צו העלפן אירע חברים אין יעדן נויט־פאַל ווי קראַנקייט אָדער טויט, זאָרגן פאַר קבורה־געלט און אויסצאָלן הילף פאַר די אלמנות. שפּעטער האָט דער פאַרבאַנד זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן אויך מיט אַלגעמיין־נאַציאָנאַלע אויפגאַבן און דער דאָזיקער אינטערעס דויערט כסדר. יערלעכע באַשטייערונגען ווערן געצאָלט פאַר דער אַלגעמיינער יידישער קאַמפּיין, פאַר דעם הסתדרות־פאָנד, „היאס", „אָרט" און פאַר דער פעדעראַציע פון פילאַנטראָפּישע יידישע אָרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק. במשך פון די יאָרן האָט זיך דער פּלאָצקער פאַרבאַנד דערוואָרבן אַ שם פון איינער צווישן די אַקטיווסטע און בכבודיקסטע אָרגאַניזאַציעס אין די ראַמען פון דער פעדעראַציע פון פּוילישע יידן אין אַמעריקע.

בעת די קריזיס־יאָרן 1929—1930 זענען פיל חברים פאַרבליבן אָן אַרבעט און געווען אין אַ שווערן עקאָנאָמישן מצב. אַ דאַנק אַ ריי שפּענדונגען פון רייכערע חברים איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן אַ הלוואות־פאָנד, וואָס האָט געגעבן קאָנסטרוקטיווע הילף פאַר יעדן נויטיקן. דער דאָזיקער פאָנד האָט פאָרגעזעצט כסדר זיין טעטיקייט מיט דערפאָלג.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דער פאַרבאַנד, מיט דער הילף פון אַן אַנדערע גרופּע פּלאָצקער, צונויפגעזאַמלט אַ סומע פון עטלעכע טויזנט דאָלאַר און געשיקט אַלס הילף פאַר די יידן אין פּלאָצק. אַחוץ דעם איז געשפּענדעט געוואָרן אַ באַזונדערע סומע פאַר אויפבויען אַ קראַנקן־צימער אין דעם יידישן שפּיטאָל אויפן נאָמען פון דעם פאַרבאַנד.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געזאַמלט גע־

מסיבה חגיגית לציון 70 שנה של קיום ארגון יוצאי פלוצק בניו־יורק
אַ פייערלעכער באַנקעט צום 70־יאָריקן יובילײ פון דעם פּלאָצקער פאַרבאַנד אין ניו־יאָרק
Festive gathering in honour of 70th anniversary
of Plotzk Association in New York

וואָרן, צוזאַמען מיטן פּרויען־קאָמיטעט, אַ סומע פון איבער 9000 דאָלאַר, וואָס איז געשיקט געוואָרן, טיילווייז אין מזומן און טיילווייז אין שפּייז־ אָדער קליידער־פּעקלעך, צו די געראַטעוועטע פּלאָצקער אין די לאַגערן, אין שוועדן, קאַנאַדע, פאַראייניקטע שטאַטן, ישראל און אויך דירעקט קיין פּלאָצק. אַ דאַנק דער דאָזיקער ערשטער הילף איז געלונגען אַ סך משפחות און איינצלנע זיך שטעלן אויף די פיס אין די ערשטע צייטן ביז זיי האָבן זיך צוגעפּאַסט צו די נאָך־מלחמהדיקע לעבנס־באַדינגונגען.

נאָך דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל זענען גע־זאַמלט געוואָרן גרעסערע סומעס מיטן ציל צו העלפן דער אָרגאַניזאַציע פון פּלאָצקער אין ישראל צו גרינדן אַ הלוואות־פאָנד, צו פלאַנצן אַן אָנדענקונגס־וואַלד פון איבער 2000 בוימער אין די ירושלימער בערג און אַרויס־צוגעבן אַ יזכור־בוך צו פאַראייביקן די געשיכטע פון דער אַלטער פּלאָצקער קהילה. גלייכצייטיק האָט דער פאַרבאַנד אינוועסטירט במשך פון די לעצטע 10 יאָר אַ סומע פון 5000 דאָלאַר אין ישראל־באָנדס.

מיט עטלעכע יאָר צוריק, בעת ס'איז געקויפט געוואָרן אַ נייער באַדן פאַר אַ בית־עלמין, האָט מען דאָרט איינגע־ריכטעט אַ טויער צום זכר פון די פּלאָצקער קדושים.

במשך פון זיין לאַנג־יאָריקן קיום איז דער פאַרבאַנד געבענטשט געוואָרן מיט איבערגעגעבענע פּרעזידענטן, וואָס היינט זענען זיי אויפן עולם האמת: ה. דאמבּ, י. וואלמאַן, ד. גאָלדבערג, ל. דעוויס, י. וויסלאַ, ב. דאלמאַן, מ. ראָבערטס, א. ראָזענטאַל, ש. אייראַן, י. גלוקסמאַן.

צו לאַנגע יאָרן זאָלן דערמאָנט ווערן געוו. פאַרבאַנד־פּרעזידענטן, וואָס האָבן געווידמעט אַ סך מי און אַרבעט לטובת דעם כלל: ש. באָרענשטיין, ס. היימאַן, ה. ליפּנער, ל. באמזאָן, ש. שטורמאַן, מ. לוי, י. גאָמבערג, ש. שטיינ־בערג, ב. קאַש, מ. מאַגנעס.

*

בעת מיר רעזומירן די איבער 70־יעריקע טעטיקייט, קומען מיר צום פּאָזיטיוון סך־הכל, וואָס פילט אָן אונ־דזערע הערצער מיט אַ גערעכטן שטאָלץ. עס איז אָבער טרויעריק, וואָס די צאָל פון אונדזערע חברים ווערט וואָס אַ מאָל קלענער. נאָך דער ליקווידאַציע פון דער פּלאָצ־קער קהילה און דאָס שליסן פון דער עמיגראַציע קיין אַמעריקע איז פאַרענדיקט געוואָרן דער צופלוס פון נייע חברים. די יונגע, געבוירענע אין אַמעריקע, האַלטן זיך פאַר אַמעריקאַנישע יידן און פילן נישט קיין שום דראַנג זיך אָנצושליסן אין אַ קליינער אָרגאַניזאַציע, וואָס איר קיום איז פאַרבונדן מיט אַ סענטימענט צו אַן אַמאָליקער יידישער קהילה, וואָס עקזיסטירט מער נישט.

לייטנדיקע אַקטיוויסטן פון פאַרבאַנד האָבן קיין שום שאַנס צו באַקעמפן דעם דאָזיקן נאַטירלעכן צוגאַנג, בפרט ווען אַפילו אַ סך פון צווישן די נייע פּלאָצקער עמיגראַנטן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק נאָך דער לעצטער מלחמה, פילן נישט פאַר נויטיק, טראָץ אַלע ווענדונגען, זיך אָנצושליסן אין דעם פאַרבאַנד.

דער צוזאַמענשטעל פון פאַרבאַנד־קאָמיטעט אין יאָר 1966

פּרעזידענט: **ג. זימאַן**; וויצע־פּרעזידענטן: **ד"ר ק. באך, ב. אָקאָליצאַ**; קאַסירער: **ש. באָרענשטיין**; פינאַנס־סעקרעטאַר: **ה. ליפּנער**; אַלג. סעקרעטאַר: **י. גאמבערג**; מיטגלידער: **מ. ווייצמאַן, י. בערנ־שטיין, נ. פינק.**

שלמה גרינשפאַן ז״ל — צו זיין אנדענק

שלמה גרינשפאַן, זכרונו לברכה, איינער פון אונדזערע טייערסטע פלאָצקער יידן, איז מער נישטאָ צווישן אונדז!

שבת ביי נאַכט, כ״ב חשון תשכ״ז, דעם 5טן נאָוועמבער 1966, איז ער פלוצים געשטאָרבן פון אַ בלוט־אויסגוס אין מוח. מיר האָבן פאַרלוירן אַ מענטש פון הויכער קולטור, אַ געטרייען חבר, אַ האַרציקן פריינד. אין אַלע

שלמה גרינשפאַן
Shlomo Greenspan

זיינע פרייע שעהען איז ער געווען בלב ובנפש איבערגעגעבן דעם צונויפזאַמלען און זוכן מאַטעריאַלן וועגן דער פלאָצקער קהילה אין אַלע דורות פון איר כמעט טויזנטיאָריקן קיום. תמיד באַמיט ער זיך צו באַשרייבן דאָס אַמאָליקע לעבן און שאַפן פון די פלאָצקער יידן אויפן קולטורעלן, עקאָנאָמישן און רעליגיעזן געביט ביז צום חורבן, און אויך די ליידן פון אונדזערע לאַנדסלייט אין די יאָרן פון אומקום.

אַלע זיינע מחשבות זענען געווען געווידמעט דעם הייליקן חוב צו פאַראייביקן דעם זכר פון די פלאָצקער קדושים, — קרבנות פון די נאַצי־מערדערס און זייערע מיטהעלפערס, — אין דער פאָרעם פון אַ יזכור־בוך, וואָס זאָל אָפּשפיגלען די געשיכטע פון דער פלאָצקער קהילה אין אַלע צייטן. ער האָט נישט געוואָלט לענגער וואַרטן מיט דער רעאַליזאַציע פון דאָזיקן הייליקן ציל און איז אַליין צוגעטרעטן מיט ענערגיע און אחריות־געפיל צום פאַרעפנטלעכן פון די רייכע מאַטעריאַלן, וועלכע ער האָט אָנגעזאַמלט אין אַ פאָרעם פון אַ בוך, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1960. ווען עס איז דורך אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל פּראָקלאַמירט געוואָרן דאָס אַרויסגעבן פון אַ בוך אין אַ גרויסן פאָרמאַט, האָט ער זיך תיכף ומיד געשטעלט צום דינסט פון דער רעדאַקציע און צוגעשטעלט אַן אויסערגעוויינלעך רייכן מאַטעריאַל. אַלס חבר פון דעם רעדאַקציע־קאָלעגיום האָט ער געהאַט אַ דירעקטע השפעה אויף אַלע ענינים אין שייכות מיטן בוך. זיין באַזוך אין ישראל אין יאָר 1963 איז געווען הויפּטזעכלעך געווידמעט באַראַטונגען וועגן דעם אינהאַלט פונעם בוך, אָבער אַחוץ דעם איז ער געשטאַנען די גאַנצע צייט אין אַן ענגן בריוולעכן קאָנטאַקט, און זיינע עצות און באַמערקונגען זענען געווען פון אַ גרויסן ווערט.

גלייכצייטיק האָט ער צוגעגרייט אַ נייע אייגענע אויסגאַבע וועגן יידישן פלאָצק, און קורץ פאַר זיין טויט איז אַלס אַ רעזולטאַט פון פיליאָריקע זוכענישן און זאַמלונגען דערשינען זיין „ביבליאָגראַפיע פון ביכער און שריפטן וועגן פלאָצקער יידישן לעבן”. אַחוץ דעם זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן במשך פון די אַלע יאָרן נאָכן וועלטקריג זיינע ספּאָראַדישע אַרטיקלען וועגן פלאָצק און אירע פערזענלעכקייטן אין דעם „קאַנאַדער אָדלער”, ווי אויך אין אַ ריי אַנדערע יידיש־אַמעריקאַנישע זשורנאַלן.

זיין שרייבערישע אויספאָרשונגס־אַרבעט איז געווען געווידמעט מייסטנס דער יידישער געשיכטע אין פלאָצק.

צום סוף האָבן אויך די פּוילישע געלערנטע אָנערקענט די וויכטיקייט פון שלמה גרינשפאַנס אַרבעט, און דער פלאָצקער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט, — נאָכן באַקענען

דף השער של הספר בעריכתו של שלמה גרינשפאן
(ניו־יורק, 1960)
דאָס שער־בלאַט פון בוך, אַרויסגעגעבן דורך שלמה גרינשפאַן
Title-page of the book edited by Shlomo Greenspan
(New York, 1960)

זיך, מיט דער הילף פון אונדזער חבר, ריכטער מאיר קעניגסבערג, מיטן אינהאַלט פון די שריפטן — האָט באַשלאָסן צו באַערן אים מיט אַ מעדאַל. אין דעם זשורנאַל פון דעם אינסטיטוט איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַן אָפּשאַצונגס־אַרטיקל, ווו עס ווערט אונטערגעשטראָכן דער פּלאַץ, וועלכן עס האָט זיך דערוואָרבן שלמה גרינשפּאַן אין דער אויספאָרשונג פון דער געשיכטע פון די פּלאָצקער יידן. צום באַדויערן האָט ער שוין נישט זוכה געווען צו באַקומען אין זיינע הענט די אויסצייכענונג, ווי אויך נישט דאָס פאַרענדיקטע נייע בוך וועגן אונדזער קהילה.

נאָך גרעסער אָבער איז דער צער ווען מיר דערוויסן זיך אַז זיין פּלוצימדיקער טויט איז געקומען ערב זיין עולה זיין קיין ישראל — די פאַרווירקלעכונג פון זיין לעבנס־ציל.

מיר געבן אָפּ אונדזער טיפסטן כבוד דעם ליכטיקן אָנדענק פון שלמה גרינשפּאַן, עליו השלום.

דער פלאצקער לאנדסלייט פאראיין אין ארגענטינע

די עמיגראַציע פון פּלאָצקער יידן קיין אַרגענטינע אין אַ ביסל גרעסערן פאַרנעם דאַטירט זיך זייט דעם ערשטן וועלט־קריג. די יעניקע, וואָס האָבן דעמאָלט עמיגרירט האָבן זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז אין אַרגענטינע וועט אַמאָל אַנטשטיין אַ גרויסער יידישער ישוב און זייער ציל איז געווען אָדער זיך צו באַזעצן אין די פאַראייניקטע שטאַטן אָדער צוריקפאָרן קיין פּוילן. דעריבער האָט כמעט קיינער פון זיי נישט געטראַכט וועגן שאַפן און זיך באַטייליקן אין געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און דער געדאַנק וועגן אַן אייגענעם לאַנדסלייט־פאַראיין איז נישט געווען אַקטועל. אַפילו ווען אין די יאָרן פון „גראַבסקי־קריזיס" (1924־25) זענען קיין בוענאָס־איירעס אָנגעקומען עטלעכע נייע פּלאָצקער פאַמיליעס, און צווישן זיי אַ ריי געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויסטן, איז נאָך אַלץ נישט געקומען די צייט זיך צו אָרגאַניזירן. דאָך אָבער האָבן די ניי־אָנגעקומענע געזוכט אַ חברישע סביבה און באַמיט זיך אָפּהיטן די פאַרבינדונג מיט דער אַלטער היים, פון וועלכער זיי זענען אַוועק נישט פאַר נחת נאָר צוליב עקאָנאָמישער אויסזיכטלאָזיקייט.

ערשט ווען עס האָבן זיך אָנגערוקט אויף דער וועלט שוואַרצע וואָלקנס פון דעם צווייטן וועלט־קריג און מען האָט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, וואָס פאַר אַן אומגליק עס גרייט זיך פאַרן יידישן פאָלק אין אייראָפּע, איז פולקאָם רייף געוואָרן דער פּלאַן צו שאַפן אַ פּלאָצקער פאַראיין אין אַרגענטינע. אין דער דאָזיקער צייט איז די צאָל פון פּלאָצקער אין בוענאָס־איירעס געווען איבער 80 פאַמיליעס.

דער ערשטער צוזאַמענטרעף איז פאָרגעקומען אין דער דירה פון נ. לערמאַן, דעם 10טן נאָוועמבער 1939. די פאַרזאַמלטע פּלאָצקער האָבן דעמאָלט אויסגעוויילט אַ פּראָוויזאָרישע קאָמיסיע אין פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל:

מ. מאַגנעס — סעקרעטאַר, ס. לעבגאַט — קאַסירער, נ. לערמאַן און מ. לאַטענבערג — אָרגאַניזאַטאָרן.

קורץ נאָכדעם איז פאָרגעקומען אַ גרעסערע פאַרזאַמלונג פון פּלאָצקער אין בוענאָס־איירעס, וועלכע האָט פאַרברייטערט דעם צוזאַמענשטעל פון דער פּראָוויזאָרישער קאָמיסיע. די דאָזיקע קאָמיסיע האָט צוגעגרייט די ערשטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין יאַנואַר 1940. אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז אויסגעוויילט געוואָרן די ערשטע פּערמאַנענטע לייטונג:

ס. פּענכערעק — פּרעזיצער, י. פּזשעוואָזניאַק — וויצע־פּרעזיצער, ב. פּלאַמניק — סעקרעטאַר, ה. קאַסאַי — וויצע־סעקרעטאַר, מ. מאַרקאָוויטש — קאַסירער, מ. זינגער — וויצע־קאַסירער, און לייטונגס־מיטגלידער: ל. לערמאַן, ס. לעבגאַט, א. אוגורעק, ש. פּאַלוך, גרושקאַ. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: נ. לערמאַן, מ. מאַגנעס.

מען האָט געדונגען אַ ספּעציעלן לאָקאַל און זיין דערעפענונג איז פאָרגעקומען זייער פייערלעך. נאָך אַ קורצער צייט איז אָנגענומען געוואָרן דער פאָרשלאָג פון מ. מאַגנעס צו שאַפן אַ ליי־קאַסע, וואָס האָט דערפילט אַ וויכטיקע אויפגאַבע, געבנדיק הלוואות פאַר נישט פאַרמעגלעכע חברים. גלייכצייטיק האָט די לייטונג אַדורכגעפירט אַ ריי אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אַקציעס, אָבער די וויכטיקסטע פון זיי איז געווען דאָס שאַפן פון אַ הילפס־פאָנד לטובת דער חרוב־געוואָרענער פּלאָצקער קהילה.

דער אַכזריותדיקער גורל פון די דורך נאַציס־געפּייניקטע ברידער און שוועסטער האָט פאַרנומען די הערצער און מוחות פון אַלעמען. דער פּלאָצקער פאַראיין האָט זיך זייער אַקטיוו באַטייליקט אין דער אַקציע פון שיקן אַנטי־טיפוס איינשפּריצונגען און געטאָן אַלץ וואָס מעגלעך כדי צו פאַרברייטערן די הילפס־אַקציע. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ בשותפותדיקער הילפס־קאָמיטעט צוזאַמען מיט די לאַנדסלייט פאַראיינען פון פּלאָנסק, מלאַווע און נאָווי־דוואָר. אין דער זעלבער צייט איז נישט פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן די אָרטיקע אַרבעט, סיי אויפן סאָציאַלן און סיי אויפן קולטורעלן געביט. דער פּלאָצקער פאַראיין פּלעגט זיך ענערגיש באַטייליקן אין יעדער אַקציע, וואָס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דורך די יידישע אַלגעמיינע אינסטיטוציעס און ספּעציעל אין די אַרבעטן פון דעם

צענטראַל־ראַט פון די פוילישע יידן, ווו עס איז געזעסן אַ פאַרטרעטער פון פלאָצקער פאַראיין.

די דאָזיקע אַקציעס, הגם געפירט פון גאַנצן האַרצן און מיטן בעסטן ווילן, האָבן לײדער נישט געקענט זיך פאַרמעסטן מיט דער גרויזאַמקייט פון דעם יידישן אומקום אין אייראָפּע בכלל און אין פוילן בפרט.

אַ גרויסער שריט פאָרויס אין דער געזעלשאַפטלעך־קולטורעלער טעטיקייט פון פלאָצקער פאַראיין איז געווען דאָס גרינדן פון אַ ביבליאָטעק און דאָס שאַפן פון אַ קול־טור־זאַל. אַ גרויסע צאָל פון ביכער פאַר דער ביבליאָטעק האָט געשאָנקען דער ערן־פּרעזידענט פון פלאָצקער פאַר־איין ישראל שרייבער־הלוי. די פייערלעכע דערעפענונג פון דער ביבליאָטעק איז פאָרגעקומען אין יולי 1944, מיט דער באַטייליקונג פון אַלע פלאָצקער אין בוענאָס־איירעס. די דערעפענונגס־רעדע האָט געהאַלטן פּ. כץ, דער שעף־רעדאַקטאָר פון דער אָרטיקער יידישער צייטונג „די פּרעסע״ און ער האָט אויסגעדריקט אין זיינע ווערטער דעם שטאָלץ, וואָס דער פאַראיין האָט אים אויסגעוויילט אַלס ערן־מיטגליד.

ווען אין יאָר 1945 איז דערמעגלעכט געוואָרן צו שיקן אַ מער אינטענסיווע הילף פאַר די געראַטעוועטע ברידער און שוועסטער אין פלאָצק, האָט דער אַרגענטינער פאַראיין אויפסניי מאָביליזירט אַלע זיינע כוחות פאַרן דאָזיקן ציל. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אַלע הכנסות פון די פאַר־איין־אימפּרעזן וועלן געווידמעט ווערן פאַר דער הילפס־קאַמפּיין און אַז עס דאַרף געשאַפן ווערן אַ הילפס־פאָנד פון 10 טויזנט פּעזעס. עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קאַמפּיין פון זאַמלען קליידער און וועש פאַר די יידן אין פלאָצק און זי איז געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג.

כדי צו באַצייכענען די פאַרבונדנקייט מיט דער אַלטער היים און שאַפן אַ דענקמאָל פאַרן פאַרלאָשענעם יידישן לעבן אין פלאָצק, איז נאָך אין יאָר 1944 באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך פאַרן יידישן לעבן אין דער אַלטער היים. דער ציל איז געווען אויפצוזאַמלען אַלץ וואָס מעגלעך וועגן יידישן פלאָצק. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ ספּעציעלער בוך־קאָמיטעט אין צוזאַמענשטעל: א. דרעוויענקאָ — פאָרזיצער, מ. מאַגנעס — סעקרעטאַר, נ. לערמאַן — קאַסירער און ס. לעבגאט, ל. לערמאַן, י. פּזשעוואָזניאַק — מיטגלידער.

דאָס בוך, צוגעגרייט צום דרוק דורך יוסף האָרן, איז דערשינען אין יאָר 1945. זיין אינהאַלט, אויף 246 זייטן, באַגלייט מיט צענדליקער בילדער, איז אַ בולטער ליב־שאַפט־באַווייז פון די אַרגענטינער פלאָצקער צו זייער אַלטער היים און פון זייער בעסטן ווילן זי צו פאַראייביקן אויף אַ געהעריקן אופן. אין דער הקדמה לייענען מיר צוו. אַנד.: „צוגרייטנדיק דאָס בוך, האָבן מיר אויף אַ מינוט נישט פאַרגעסן, אַז פון יידישן לעבן אין פוילן איז געוואָרן אַ באַרג אַש און אַז אונדזער אַלטע היים איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ריזיקן בית־עולם. אונדזערע געמיטער זענען פאַרגאָסן מיט בלוט און מיט פּייניקנדיקער אומרו פרעגן מיר אָן אויפהער: לעבט נאָך ווער פון אונדזערע אייגענע אין פלאָצק?... מיר, פלאָצקער אין אַרגענטינע, האָבן גענומען אויף זיך דעם חוב צו פאַרצייכענען כאָטש אייניקע בלעטלעך געשיכטע פון יידן אין פלאָצק, וואָס זאָל אין אַ געוויסער מאָס אָפּשפּיגלען דאָס יידישע לעבן און שאַפן אין לויף פון יאָרהונדערטער...״

אין דער צייט ווען דאָס בוך איז רעדאַגירט געוואָרן און איז דערשינען, איז דער יושב־ראש פון פלאָצקער

דף השער של הספר, בהוצאת ארגון יוצאי פלוצק בארגנטינה
דאָס שער־בלאַט פון בוך, אַרויסגעגעבן דורך דעם פאַרבאַנד פון די פלאָצקער יידן אין אַרגענטינע.
Title-page of the book published by the Plotzk Society in the Argentine

לאַנדסלייט־פאַראיין געוועזן מ. לאַטענבערג, וויצע־פאָר־זיצנדער — א. קולפאַס, ה. קאַסאַי — סעקרעטאַר, ש. בריימאַן — קאַסירער און קאָמיטעט־מיטגלידער: מ. שמיגאַ, י. גאָלדבערג, י. איצקאָוויטש, י. סטראַך, פּ. קאָפּיטאַ. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: א. גראָסבערג, י. גרושקאַ.

ועד ארגון יוצאי פלוצק בארגנטינה (בואנוס איירס) לרגל ביקורו של מיכאל זילברברג, 1949
דער פלאָצקער קאָמיטעט אין בוענאָס־איירעס מיטן גאַסט מ. זילבערבערג, 1949
Committee of Plotzk Society in Argentine (Buenos Aires),
on the occasion of Michael Zylberberg visit, 1949

עטלעכע פרטים וועגן די פלאצקער אין ארגענטינע

לויט די פרטים, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דעם בוך „פלאָצק, בלעטלעך געשיכטע פון אידישן לעבן אין דער אַלטער היים" (בוענאָס־איירעס, 1945), איז דער ערשטער פלאָצקער ייד אָנגעקומען קיין אַרגענטינע אין יאָר 1909. מיר דערוויסן זיך, אַז די מערהייט האָט איינגעוואַנדערט נאָך דעם יאָר 1920 און אַז ביי ענדע פון דעם צווייטן וועלט־קריג האָבן אין בוענאָס־איירעס געוווינט 71 משפחות און אין מאָנטעווידעאָ (אורוגוואי) 4 פלאָצקער יידישע משפחות. פון צווישן די 71 מפרנסים זענען 57 געווען בעלי־מלאכות, 12 סוחרים, איין הויז־אייגנטימער און איין לערער. די מערהייט בעלי־מלאכות זענען געווען שניידערס — אַרום 30, 9 סטאָלאַרעס אָדער מעבל־פּראָדוצענטן און די איבעריקע 18 האָבן זיך באַשעפטיקט מיט 12 פאַרשידענע מלאכה־אָפּצווייגן, ווי מאָלערס, שלאָסערס, פריזירערס, עלעקטריקערס א. אַ. פון צווישן די אַלע בעלי־מלאכות זענען בלויז 6 געווען לוין־אַרבעטער און די איבעריקע 51 זענען געווען זעלבסט־שטענדיק. בדרך כלל האָבן בלויז ווייניקע געענדערט זייער פאַך נאָכן אָנקומען פון פלאָצק, אָבער זייער עקאָנאָמישע לאַגע האָט זיך פאַרבעסערט.

ווי באַוווסט האָט אַרגענטינע דורכגעמאַכט אין די לעצטע צען יאָר אַ ריי עקאָנאָמישע און פּאָליטישע קריזיסן, אָבער עס פעלט אינפאָרמאַציע וועגן ענדערונגען אין דעם מצב פון די פלאָצקער. עס איז באַוווסט, אַז זייער צאָל האָט זיך נישט פאַרגרעסערט אַלס רעזולטאַט פון אַ נייער איינוואַנדערונג. קיין ישראל זענען ביז איצט עולה געווען 2 משפחות פון פלאָצקער.

חאַנקע צימערמאַן

פלאַצקער יידן אין פראַנקרייך

פאַר און נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג פלעגן פלאָצקער יידן עמיגרירן קיין אויסלאַנד צוליב די זעלבע סיבות, וואָס האָבן געווירקט אויף יידן פון אַלע אַנדערע שטעט: אַנטי־סעמיטיזם, שווערער מאַטעריעלער מצב, דיסקרימינאַציעס אויף די הויכע לערן־אַנשטאַלטן אדג״ל. אויך קיין פראַנק־רייך, און ספּעציעל קיין פּאַריז, זענען אָנגעקומען צענדלי־קער פלאָצקער יידן. זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט, געאַרבעט, פאַרענדיקט זייערע שטודיעס און געשאַפן אַ פאַמיליע־לעבן.

ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן און עס זענען געשאַפן געוואָרן אין דער פראַנצויזישער אַרמיי ספּעציעלע אָפּטיילונגען פון אויסלענדער צו פאַרטיידיקן זענען מער נישט צוריקגעקומען. אַ גרויסע צאָל פלאָצקער איז אויך אַריין אין די רעזיסטאַנס (פּאַרטיזאַנקע), כדי דאָרט צו באַקעמפן דעם בלוטיקן שונא. די היטלער־באַנדיטן האָבן גענומען פיל יידן אַלס זאַקלאַדניקעס און שפּעטער זיי דערשאָסן. אַזוי איז אויך דעם 30סטן מערץ 1942 אַרויס־געשלעפּט געוואָרן, מיט נאָך יידן, פון דעם טרויעריק באַ־רימטן לאַגער דראַנסי, אַ פלאָצקער יונגערמאַן, מנחם באַנאַך הי״ד, און דערשאָסן געוואָרן אויפן עקזעקוציע־פלאַץ מאָנט־וואַלעריאַן, נעבן פּאַריז.

ווען דער קריג האָט זיך פאַרענדיקט איז אין פּאַריז פאַרבליבן אַ קליין הייפעלע פלאָצקער יידן. עס האָט זיך

דער לעצטער בריוו פון מנחם באַנאַך

30.3.1942

מיין טייערע פרוי, מיין טייער קינד,

זייט 7 מאָנאַט האָב איך זיך געפונען אין דראַנסי. איך האָב זייער אַ סך געליטן, געוועזן צעשיידט פון דיר און פון מיין פאַמיליע. און יעצט, מיין טייערע, איז געקומען אַ שרעקלעכער מאָמענט, וואָס איך מוז דיר איבערגעבן. מען איז געקומען מיך נעמען מיט נאָך 7 מענער פון קעמפּ. מען האָט אונדז פאָרגעלעזן, אַז עס איז פאָרגעקומען אַן אַטענטאַט אין האוור און מען נעמט אונז אַלס אוטאזש. שטעל דיך פאָר, מיין טייערע, אַז דאָס איז די לעצטע מינוט ווען איך שרייב דיר די ווערטער. איך האָב געוואַרט אויף אַ גליקלעכע צייט, ווען איך וועל קענען פאָרזעצן מיין אומשולדיק לעבן מיט דיר, מיין טייערע, צוזאַמען און מיט מיין טייער קינד. איך וועל דיך שוין מער נישט זען און איך מוז פאַרענדיקן מיין אומשולדיק לעבן און דיר זאָגן אויף אייביק: זייט געזונט, מיין טייערע און מיין טייער קינד, וועלכעס איך האָב שוין אַזוי לאַנג נישט געזען. מיין טייערע פעלאַ, נעם דיך מוט און זיי אַ מוטער צו דיין קינד. איך וויל אַז דו און דיין קינד און די גאַנצע פאַמיליע זאָלט דערוואַרטן אַ בעסער לעבן ווען די קריג וועט זיין פאַרענדיקט. איך זאָל האָבן געליטן פאַר דיר און פאַר מיין טייער קינד. איך קען גאָרנישט מער טון, ווען דער גורל האָט געוואָלט אַז איך זאָל פאַרלאָזן אומשולדיק די וועלט מיט אַ ריינעם געוויסן. און איך צעשייד זיך אויף שטענדיק מיט דיר, מיין טייערע פעלאַ, און מיט מיין טייער קינד, נאָך וועלכעס מיין האַרץ האָט געבענקט טאָג און נאַכט.

איך וויל אַז מיין טאָכטער זאָל אויסוואַקסן אַ שיינע און זאָל זיין גליקלעך. און יעצט מוז איך דיר זאָגן: זיי געזונט. און דיר, טייערע מאַניע, דיין מאַן און קינדער — זייט גליקלעך. און אויך אייך, טייערע מיינע חאנקע, סימאָן און לידיאַ — זייט געזונט און דערוואַרט אַ בעסער לעבן.

מנחם באנאך.

פראַנקרייך, האָבן זיך צו זיי אויך אָנגעשלאָסן אַ ריי יידן פון פלאָצק. אויפן שלאַכט־פעלד איז דעמאָלט געפאַלן אַ פלאָצקער יונגערמאַן — ראובן ראָזענבלום.

אין די אָקופּאַציע־יאָרן האָבן די היטלער־באַרבאַרן דעפּאָרטירט אַ סך פלאָצקער משפחות צוזאַמען מיט אַנ־דערע יידן אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, פון וואַנען זיי געשאַפן די „געזעלשאַפט פון פלאָצק און אומגעגנט". צו דער געזעלשאַפט געהערן לאַנדסלייט פון די אַרומיקע שטעטלעך ביי פלאָצק, ווי ווישעגראָד, באָדזאַנאָוו, דראָבין. דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז אָפּצוהיטן דעם אָנדענק פון אונדזער פלאָצקער קהילה און פון די קהילות אין דער אומגעגנט. די געזעלשאַפט האָט אויך געהאָלפן מאַטעריעל

שולחן הנשיאות במסיבת חנוך דגל ארגון יוצאי פלוצק בפריז. משמאל: ד"ר ש. לושינסקי, ד"ר טוניה והרש רוסאק, חנקה צימרמן ובעלה ואחרים.
ביים פרעזידיום־טיש בעת דער פייערלעכער פאָן־אַנטהילונג פון דעם פלאָצקער פאַרבאַנד אין פאַריז
Executive dais at the dedication ceremony of the Plotzk Society flag in Paris

און מאָראַליש די פריש־אָנגעקומענע לאַנדסלייט קיין פראַנקרייך, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון דעם נאַצי־גיהנום.

די לייטונג פון דער געזעלשאַפט באַשטייט פון די פאָל־גנדיקע פּערזאָנען: פּאָרזיצער — ד"ר ש. לושינסקי, סעקרע־טאַרין — חאַנקע צימערמאַן, קאַסירער — טכארעק. קאָמי־טעט־מיטגלידער: ד"ר ה. רוסאק, ד"ר ח. ניידאָרף, טאָרנער, האַלפון, גלאָווינסקי, פּרוי רעווקאָלעווסקי, ש. זילבערבערג.

פלאצקער לאנדסלייט אין פארשידענע לענדער

אויסטראַליע:

אין אויסטראַליע לעבן אַרום 30 פלאָצקער יידן, וועל־כע וווינען כמעט אַלע אין מעלבורן. די טעטיקייט לטובת דעם יזכור־בוך האָט אַרויסגערופן גרויס אינטערעס, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דורכפירן פון אַ געלט־אַקציע און זאַמלען מאַטעריאַלן פאַרן בוך. אין דער שפיץ פון דער דאָזיקער טעטיקייט האָט זיך געשטעלט דער באַ־קאַנטער פלאָצקער עסקן י. מ. אָליווער (אילאָווער) און געהאָלפן האָבן אים ר. סטשיג, ד. קאוואל, ש. רעכטמאַן, ג. שווארץ. י. מ. אָליווער פירט אַ שטענדיקן בריוו־אויס־טויש מיטן פלאָצקער לאַנדסלייט־פאַראיין אין ישראל.

ענגלאַנד:

אַרום 5 משפחות וווינען אין לאָנדאָן און אין דער סביבה. דער קאָנטאַקט מיט זיי איז אַ שוואַכער און בלויז מיכאל זילבערבערג איז אייגנטלעך דער, וועלכער פאַר־נעמט אַ וויכטיקן פלאַץ אין דעם יידישן גייסטיקן לעבן אין ענגלאַנד, אינטערעסירט זיך מיט די פלאָצקער לאַנדס־לייט־ענינים און האָט צוגעשיקט וויכטיקע מאַטעריאַלן פאַרן בוך. בעת זיינע באַזוכן אין אַמעריקע קומט ער אין אַ פּערזענלעכן קאָנטאַקט מיט די פלאָצקער לאַנדסלייט און באַטייליקט זיך אין זייערע פאַרזאַמלונגען.

לאָס־אַנדזשעלעס (פאַר. שטאַטן)

אויפן מערב־ברעג פון די פאַראייניקטע שטאַטן וווינען אַרום 15 פלאָצקער משפחות, וואָס מערסטנטיילס זענען זיי דאָרט אָנגעקומען נאָך דער מלחמה. במשך פון די לעצטע יאָרן איז צווישן זיי דורכגעפירט געוואָרן אַן אַקציע לטובת דעם בוך און עס זענען פאָרגעקומען עטלעכע פאַרזאַמלונגען אָנגעפירט דורכן אַדוו. בנימין גריי (גרוי־באַרט), וועלכער ווייזט אַרויס פיל אַקטיוויטעט.

קאַנאַדע:

אַרום 10 פלאָצקער משפחות וווינען אין טאָראָנטאָ און מאָנטריאל. דער קאָנטאַקט מיט זיי ווערט אָנגעהאַלטן אַ דאַנק הארי קאָרען (קאָזשען), וועלכער אינטערעסירט זיך לעבהאַפט מיט די פלאָצקער לאַנדסלייט־פּראָבלעמען.

רשימת צילומים וציורים

רשימה פון פאָטאָגראַפיעס און צייכענונגען

תקון טעות:

במאמרו של י. בן־שי „זכרונות על החינוך היסודי היהודי בפלוצק“ (ע' 238) נפלה טעות: המחבר ציין כי המלמד זלמן מיכאל בורשטין היה אביו של איצל בורשטין, ולא כן הדבר. הנ״ל היה אביו של יעקב יוסף בורשטין.

Drawings by Yaakov Guterman

page

ILLUSTRATIONS

PLOTZK JEWS IN VARIOUS COUNTRIES

AUSTRALIA

About 30 families from Plotzk live in Australia, mostly in Melbourne. The activities preceeding the publication of this book arose their interest and they raised monies and contributed material. At the head of this undertaking stood the well-known Mr. I. M. Oliver (Ilover), assisted by D. Kowal, R. Strzyg, G. Szwarc, S. Rechtman. Regular correspondence with the Plotzk Association in Israel has been started.

ENGLAND

Five families from Plotzk live in London and vicinity. The contact with them is weak and actually only Michael Zylberberg, who occupies an important position in the Jewish cultural live of England, is taking an interest in the commemoration of the Plotzk Jewish Community and has supplied important material for this book. His visits to Israel and various European and American countries have enabled him to meet with many of our landsleit.

U S A — WEST COAST

Approximately 15 former members of the Plotzk Community live in Los Angeles. They have met several times during the last two years thanks to the initiative of Benjamin Grey (Graubart), who has made great efforts to raise funds and assist us in our endeavours.

CANADA

Ten families, who hail from Plotzk, live in Toronto and Montreal. Mr. Harry Koren (Korzen) maintains contact between them and the Plotzk Association in Israel.

PLOTZK JEWS IN THE ARGENTINE

The emigration of Jews from Plotzk to the Argentine started after the First World War and increased especially during the years of the Grabski crisis (1924-25). During those years the Plotzk people in the Argentine did not yet organize themselves, and only with the beginning of the Second World War were permanent activities started.

A temporary Committee was elected at a meeting which took place on November 10, 1939, at the house of Mr. N. Lerman, consisting of Messrs. M. Magnes — Secretary ; S. Leibgot — Treasurer ; N. Lerman and M. Lutenberg — organizers. The first General Meeting was convened in January 1940 and it elected a Standing Committee under the chairmanship of S. Pencherek. A hall was rented and a loan-fund for needy Plotzk immigrants established.

When the full impact of the holocaust, which had wiped out the Jewish Community of Plotzk, became known, former Plotzk Jews in the Argentine did their utmost to extend assistance to the survivors. Funds, clothing and medical equipment were sent to the survivors jointly with the Plonsk and Nowy Dwor landsleit. The proceeds of various meetings and shows were also earmarked for this purpose.

Cultural activities were carried out in Buenos Aires, where a library was established, mainly through the efforts of the Hon. President of the Plotzk Association in Argentine, Mr. Israel Schreiber Halevi, who contributed many of his books to it.

A 246-page Plotzk Memorial Book, edited by Mr. Josef Horn in the yiddish language was published by the Association in 1945.

More than 70 families who hail from Plotzk, mostly employees, artisans and some merchants, live to day in the Argentine. Two of these have settled in Israel.

PLOTZK JEWS IN FRANCE

by Hanka Zimmerman

Scores of former Plotzk Jews lived before the second World War in Paris, where they studied and eventually settled down.

At the outbreak of the war some of them joined the anti-Nazi underground movement and found their death in the fight against the oppressors or in the annihilation camps.

The small group of Plotzkites who survived, established there the "Association of Jews from Plotzk and vicinity,, , with the purpose of helping survivors financially and morally.

A touching last letter of a Plotzk Jew named Menachem Banach, who, before being put to death in Drancy concentration-camp, wrote to his wife and daughter asking them to carry on and wait hopefully for a better life in a new world of peace and happiness, is quoted in the article.

to the Great Beyond, besides those mentioned above, were the late Ex-presidents H. Domb, J. Wollman, D. Goldberg, L. Davis, I. Wisla, B. Dolman, M. Roberts, A. Rosenthal, S. Iron, and J. Gluckson.

The living Ex-Presidents, who have given much of their time and efforts for the welfare of the Society, are S. Bornstein, Sol. Hyman, H. Lipner, L. Bomson, S. Sturman, M. Levy, J. Gomberg, S. Steinberg, B. Kosh, and M. Magnes.

At the present time the officers of the Society are :

Pres. — Geo. Seeman
V-Pres. — Dr. K. Bach, and C. Okolica
Treas. — S. Bornstein
Fin. Secy. — H. Lipner
Rec. Secy. — J. Gomberg
Trustees — M. Weitzman, J. Bernstein, N. Fink

★

Looking back at the record of the Society, extending over a period of seven decades, we see a record of many great accomplishments. We are proud of this record. The only sad note in this story concerns the ever-dwindling numbers in our membership. With the complete annihilation of the Jewish Community in Plotzk, and the complete stoppage of immigration to the United States, the main source of new membership has been destroyed. The younger people born in America consider themselves as American Jews only, prefer to join national Jewish organizations, and do not see any reason for continued existence of a traditional attachment to the memory of a Jewish community that exists no more. The active and older members of the Society can hardly find any fault in this attitude when we see a considerable number of refugees, born in Plotzk and now settled in the United States, turning a deaf ear to our appeals to join our Society.

SHLOMO GREENSPAN — IN MEMORIAM

by Bezalel Okolica

Shlomo Greenspan, one of those who helped us in obtaining material for this book, died unexpectedly on November 5th, 1966. He devoted many years of his life to the collecting of everything bearing any connection to Jewish life in Plotzk in the past. He frequently published articles on Plotzk's history in Yiddish journals in the U. S. A. and Canada, as well as a book on this subject.

The Scientific Institute in Plotzk decided after his sudden death, to award him a posthumous medal.

Shlomo Greenspan made arrangements to settle in Israel, but unfortunately he did not live to see the realization of his life-dream.

May his soul rest in life eternal.

HISTORY OF THE PLOTZKER YOUNG MENS' ASSOCIATION IN NEW YORK

by Harry Lipner — Secretary

In the last few years of the 19th century many Plotzk Jews left Poland and emigrated to the United States of America. Because of economic necessity, and a desire to keep their social contacts with their fellow landsleit, they organized themselves into a society, under the above name, in the year 1893. The early leaders of this group were A. Sanitsky, L. Langman, S. Kaufman, M. Heyman, I. Raphael and J. Safian.

The primary functions of the Society were to provide financial assistance when necessary, Sick and Sheva benefits, funeral allowances to the families, and Death Benefits to the widows of deceased members. In later years the Society took a great interest in general and national Jewish organizations, and is making annual contributions to the United Jewish Appeal, Histadrut, Hias, Ort, and Federation of Jewish Charities of Greater New York. Throughout its history our Society has been one of the most active and respected branches of the Federation of Polish Jews in America.

During the depression years of 1929-1930 many of our members were out of work and in great financial need. Through the generous contributions of some of our members a Loan Fund was quickly established. This fund took care of all our members in distress, and has been functioning satisfactorily ever since.

After the First World War our Society, together with a group of Plotzker landsleit, raised a fund of several thousand dollars to help our brethren in our home town. We also sent a sum of money to the Jewish Hospital in Plotzk, to establish a ward in our honor.

After the Second World War we, together with our Ladies Auxiliary, again raised a fund of over $ 9000.00 which we distributed in cash, clothing, food packages, or machinery, to our surviving landsleit in Plotzk, DP Camps in Germany, Sweden, Canada, United States and Israel. This timely aid helped many individuals and families to start their lives anew, and to tide them over the initial difficulties of readjustment to post-war conditions.

With the establishment of the State of Israel we raised a substantial sum of money to help our landsleit in Israel establish a Loan and Relief Fund, plant over two thousand trees in the Plotzk section of the Martyrs Forest in the Judean Mountains, and prepare and publish a Memorial History in honor of the Martyred Dead of the Plotzk Jewish Community. During the past ten years the Society purchased over $ 5000.00 worth of Israel Government Bonds.

A few years ago, when the Society purchased new cemetery grounds, an impressive Memorial Gate was erected at its entrance to honor the memory of the Martyred Dead of Plotzk Jewry.

Throughout its long history the Society has been blessed with able and devoted leadership. Among those who have already passed

portant tasks with great devotion. Was sent together with another 14 people to destroy a road bridge in Western Galilee — „Gesher Haziv" —, where the whole group found their heroic death. He will always be remembered as one of the freedom fighters of Israel.

ELIAHU KRUVI (KAPUSTA)

A member of Hechalutz in Plotzk, went on Aliya in 1938. Worked at a carpentry in Rishon Lezion, where he was socially active on behalf of his fellow-workers. Was killed in the bombing of Rishon Lezion during the War of Liberation (1948).

ITZHAK ROSENFELD

Came to Eretz Israel from Plotzk in 1925. Worked at a metal plant in Haifa. Was killed in the air-raid of the Tel Aviv Central Bus station in 1948.

URI KINAMON

Son of Fryda, nee Makower, and Josef. Born 1935 at Kfar Hess, he received in his parents' home an education which led him to a life of pioneer ideals and agricultural work. Serving in the Israeli Defence Army he was among the members of a new border settlement, Amatzia. He lost his life on duty in 1956 in the Negev.

HERSH COHEN

A wealthy merchant in Plotzk, which he left in 1921 together with his family to settle in Palestine. He experienced great difficulties of adjustment, but stayed on in spite of many crises. A horse, gone wild in the streets of Tel-Aviv, caused his death.

YECHIEL AVIVI (FLIDERBLUM)

Born in Plotzk, educated at the local highschool, joined "Hechalutz" and immigrated to Eretz Israel in 1926. A founder-member of Kibbutz Givat Hashlosha, afterwards worked in the building trade and with the Railways, where he was elected to the Workers Committee. Later on took a job in Haifa port. After the establishment of the State he founded a Histadrut company for the handling of imported goods which he headed till 1953, when he established the „Maritime Company" for Customs Brokerage. For many years chairman of the Customs Brokers Organization in Haifa and active in communal work. A serious illness brought his life to an all too early end.

YAAKOV FISHMAN

A leader of Hashomer Hatzair in Plotzk. Studied at Warsaw University and was a teacher at the Prilutzky Hebrew Gymnasium there. Went to Eretz Israel at the end of the thirties, worked hard in building and porterage, but eventually returned to teaching. For many years Director of the Elementary School in Bet Chanan, he educated the local youth with great love and devotion. A serious illness caused his death in 1966.

in New York, it was felt that a book in Hebrew was needed, since Hebrew is the language of all Plotzk people and their children in Israel.

Eliahu Eisenberg, the Vice-Chairman of Irgun Yotzei Plotzk, was appointed as Editor and he worked together with an editorial board, consisting of Messrs Moshe Rubin (Chairman of the organization), Itzhak Ben-Shai, Itzhak Tinski, Benyamin Galewski and the late Shlomo Greenspan.

The Committee found several other suitable ways to commemorate the Plotzk Jewish Community. A forest of 2.000 trees was planted in the "Martyrs Forest" of the Jewish National Fund near Jerusalem. The funds for the planting of these trees were collected from landsleit in Israel and in U.S.A. A memorial plaque was put up in the Martyrs Chamber on Mount Zion in Jerusalem.

★

IN MEMORIAM

ITZHAK BARAK (ZELIGMAN)

Born 1893, a founder-member of "Maccabi" in Plotzk and gymnastics teacher at the Jewish Gymnasium. From 1923 on one of the leaders of "Hechalutz" in town, he went with wife and daughter to Eretz Israel in 1925. Continued in his profession and became active in the Hagana, where he was put in charge of the underground arms production. He foiled many attemps by the British to discover arms and ammunition, and was very popular with members of the Hagana. Was given the rank of Lt. Col. in the Israel army, and went on several missions to various countries in order to purchase arms, although his health, and that of his wife Clara, had suffered during the time of the underground. Was active in the Plotzk Association and always tried to help those in need. Passed away in 1954.

MORDECHAI LICHT

Born in Plotzk, educated at the Jewish Gymnasium, where he interrupted his studies to go on Hachshara. At the age of 18 he went to Eretz Israel, worked first in Rishon Lezion and joined afterwards, with his wife and their two sons, the Moshaw of Ein Vered. He devoted all his strength to the development of his farm under most difficult circumstances. During the disturbances of 1937 he was ambushed and murdered tegether with three friends by Arabs on their way home from the fields.

JOSEF ROSENFELD

Born 1926 in Plotzk, was brought to Eretz Israel by his parents at the age of eight. Worked as a mechanic in British army camps and joined the Hagana in 1943, where he carried out several im-

ASSOCIATIONS OF PLOTZK JEWS ALL OVER THE WORLD

PLOTZK JEWS IN ISRAEL

We have no details regarding the first immigrants who left Plotzk for Eretz Israel in the years before the Zionist movement was founded. Only one of them is known : Rabbi Tuvia Rubinstein came to Eretz Israel in 1875, and was known in Jerusalem by the name "Tuvia the Plotzker".

Julian Golde came to Eretz Israel in 1909, and joined the Kinneret group.

In 1925 there were already about 30 former Plotzk people in the country and in that year they held their first rally in Tel-Aviv. Although they did not establish a permanent organization, they used to meet, arrange parties and visit each other from time to time. Most of them lived in Tel Aviv, where the Shoshani home served as their centre.

Organizational activity started only in 1945, when survivors of the war began to arrive in the country. A Committee with members from Tel Aviv, Haifa and Jerusalem was elected that year. Its primary function was helping newly arrived Olim and sending money and clothing to the survivors in Plotzk, France, Holland etc.

The organization came into contact with former Plotzk people in the U. S. A., Argentine and elsewhere, asking them to render assistance to the survivors.

Once the relief work came to an end, the organization suffered a setback. Only after 1949 a group of members : Itzhak Ben-Shai, Eliahu Eisenberg and others constituted themselves as an executive committee. Their main task was to help Olim to settle in the new State by granting loans, finding suitable employment and housing for them.

The 28th of Adar — on which the Jews of Plotzk were driven from their town by the Nazis — was proclaimed as a Memorial Day. On that day all Plotzker Landsleit in Israel convene every year in Tel Aviv with their families, and after a memorial ceremony and the "El Male Rachamim" prayer, the committee reports on its activities in the past year and a new committee is elected. The 1951 convention was attended by Itzhak Grinbaum, and the establishment of "Irgun Yotzei Plotzk" was then formally announced.

When after 1957 scores of Plotzk-born families arrived in the country, the association increased its activities and the newly established Loan Fund (based on the legacy of the late I. G. Burshtyn) made it possible to grant interest-free loans to all the needy arrivals.

The committee passed a resolution to publish a Memorial Book of Plotzk. Although two such books in Yiddish already appeared, one in the Argentine and the second by the late Shlomo Greenspan

community, among them a number of people from nearby Sierpc, to carry on Jewish life.

RE-BURIAL CEREMONY OF NAZI VICTIMS

On October 21st, 1946 a re-burial ceremony of 25 Plotzk Jews who were killed by the Nazis near Imielnica village, was held. All the survivors who had returned to Plotzk as well as Government oficials attended the ceremony. The dead were commemorated in speeches held by the Committee Chairman Alfred Blei and others.

Judge Koenigsberg gave a historical survey of Jewish life in Plotzk. Representatives of nearby localities were also present.

SUMMARY OF THE ACTIVITIES BY THE COMMITTEE OF PLOTZK SURVIVORS

This is an excerpt of an article published in "Dos Naye Lebn" (New Life) Warsaw, No. 20 of 1948, by M. Tirman, after his visit to Plotzk.

He describes the life of the survivors who tried to resettle after the war in Plotzk. Those who returned, were assisted by central Jewish institutions in Poland and abroad. Great efforts were made to establish social and cultural institutions and to rebuild Jewish life. Alfred Blei and Mr and Mrs Koenigsberg distinguished themselves in this task and helped all those Jews who returned to town. 50 Jewish children were born in Plotzk after the war and a lot was done to make conditions easier for their young mothers. A drama circle was established in order to restore cultural life, as it had been before the war.

The author also mentions the preparations made by the Architect Arye Leib Perlmuter and the heads of the community towards the erection of a monument in memory of the martyrs.

UNVEILING OF MONUMENT

A few hundred survivors of the Plotzk Jewish community, assembled on October 23rd, 1949 and unveiled a monument in everlasting remembrance of the town's community. Representatives of nearby Jewish communities as well as of the authorities, were present. The Mayor of Plotzk, who was honoured by unveiling the monument, noted that Jews had lived in Plotzk since 1237 and had always been loyal to the town.

The white stone monument was erected according to designs drawn by the Plotzk Jewish Architect Arye Leib Perlmuter, in the shape of a tent. Its inscription reads "For these things I weep" (Lamentations, 1, 16) and a list of names of the 25 victims, whose bodies were transferred there from their temporary graves,is added.

Representatives of the Polish army, the Central Committee of the Jewish survivors in Poland and of the Jewish combat organization delivered eulogies in memory of the victims.

I RETURNED HOME

by Israel Gershon Chanachowicz (Kent)

The author, a Plotzk-born refugee, left his native town a fortnight before the Second World War broke out in September 1939. He returned home after spending several years in Soviet Russia, where he worked under deplorable conditions in labor camps, longing for his birth-place without knowing what had happened there during his absence.

He describes the long train-journey from Siberia to Plotzk as a repatriate who still cherished some hope to find somebody of his family there. On returning home in 1946 he found his town empty of Jews. A Polish family lived in the house where he had spent his boyhood. After some hesitation, he entered his former home and asked its new inhabitants whether some pictures of his family were perhaps left there. In reply, the door was closed in his face with a bang by a hostile woman.

After wandering a few days through town and meeting a handful of Jewish survivors he came to the conclusion that there was no purpose in his staying there.

The author tries to reconstruct his memories of Jewish Plotzk's glorious past, its institutions, synagogues, organizations and cannot comprehend that this epoch is all a matter of the past. Even the cemetery had been destroyed. The Germans had taken the tombstones to Germany and now no evidence was any longer available concerning the previous existence of a great Jewish community in Plotzk.

POST-WAR ACTIVITIES

A MEMORIAL MEETING IN LIBERATED PLOTZK

On March 3rd, 1946 a meeting took place in Plotzk of the handful of survivors, who had returned to town from the death camps, from Russia, from hideouts or places where had they lived disguised as Aryans. The chairman, Alfred Blei, paid tribute to the memory of the nearly 9.000 Jews who were annihilated.

Messrs David Lichtenstein, Koenigsberg, Zielonka, Eisenberg, Platkiewicz and Margolin described the sufferings of the Plotzk Jews in the war years at all the stations of their torturous road to death.

One of the participants of the Treblinka uprising dedicated his speach to the Plotzk Jews and other inmates of this death camp who had planned and carried out an attack on their Nazi oppressors, killed many of them and freed hundreds of Jews from that camp. Unfortunately they were eventually overpowered by the Germans and their Ukrainian helpers, and many of them were killed. But with their death they proved that the Jews, whenever possible, made valiant attempts to fight their oppressors.

The chairman A. Blei encouraged the remnants of the old Plotzk

JEWISH PLOTZK CAN NOT BE REBUILT

by Israel Gershon Bursztyn

The author, who was one of the small number of Plotzk-born Jews who returned after the war to their native town, describes the hopelessness and apathy of this tiny group which found Plotzk "Judenrein". Even after five years of suffering the Polish population of the town and its neighbourhood showed its negative attitude to the returning Jews. In 1945 there occured cases of murder in Poland and Jews were not safe in their homes, on buses or in trains. Even blood libel accusations similar to those known in the Middle Ages, were spread. The authorities, although willing to eradicate antisemitism, proved helpless against the bandits of the anti-Government groups, who were influenced by five years of Nazi indoctrination.

The late Mr. Bursztyn, who died several years ago in the U. S. A., was a leader of the Jewish Workers' Party in Plotzk, the "Bund", and as such all the pre-war Jewish places of Plotzk were dear to him. He describes with great nostalgia the town as it was, as well as the subsequent destruction.

We learn from this article that there were people in the town who did not surrender to the Nazis and once they realized that the destination of the deportees was extermination, they fought and encouraged their brethren to do likewise. He recalls the case of a young man who delivered a firy speech against the Nazis and prayed that God would take revenge on them, right in the truck which took him and many others to their death.

He also describes the social activity of a man who took care of the Home for the Aged and stayed with the old people until the last moment. (A case similar to that of the Warsaw teacher Janusz Korczak, who proudly marched together with his pupils to the death-camp).

After returning to Plotzk, Mr. Bursztyn and his friends arrived very soon at the conclusion that they would have to leave this "valley of death", and find another place of residence. All their efforts to renew Jewish life in Plotzk were in vain. "The plant did not take roots again" — concludes the author.

inside the camp and thought that they were attacked by partisan fighters from the outside. Many of them were killed by the Jewish fighters who, after completing their task, escaped together with the rest of the camp inmates.

Unfortunately, they had no place to hide. They took temporary refuge in a nearby small forest where they could stay only overnight. During the night the Germans encircled the forest with troops and the majority of the fighters were killed by the Germans and their Ukrainian collaborators in the morning.

Platkiewicz, and a few of his friends, dared and succeeded to break through the German lines before dawn and later hid in a nearby village. They lived for several months in a hideout behind the barn of a friendly peasant and later joined the partisan groups which attacked German arms and supply trains and carried out many other acts of sabotage, which all contributed towards the final victory of the allies over the Nazis.

Platkiewicz survived and lives now in Israel. In 1964 he gave evidence before a Dusseldorf court in the criminal case against Kurt Franz, one of the Nazi commanders of the Treblinka camp.

Unlike the revolt in the Warsaw ghetto which is widely known in the world, the uprising in the Treblinka death camp has not yet come to the attention of the public at large.

These two historical events (as many others) refute the widely held belief that Jews were led to the slaughter like lambs, without offering resistance to their cruel oppressors.

The extraordinarily daring and heroic Jewish uprising in Treblinka, under undescribable difficulties, proves that the contrary was true.

There he was assigned to a working squad who collected the clothes of the camp victims, once they had been annihilated. He thus became an eyewitness to the process of killing people in the gas chambers. According to the quantity of clothes and the heaps of personal belongings (gold, watches, etc.) he could tell the number of Jews arriving in the camp daily (about 15,000 people).

The members of the squad to which he belonged were of course doomed to death, once they would have completed their work. The death camp was for many months disguised as a "transfer-camp", from where people were supposedly sent to "work" somewhere in the East. The signposts (like "waiting rooms", "buffet", "hospital") were fictitious, and were planned to deceive the new arrivals who would not believe until their last breath that they were led to their death.

Only those camp workers engaged, as Platkiewicz, in collecting the victims' personal belongings and other tasks, such as burning the bodies, knew the real nature of this disguised camp, which was in operation from August 1942 until August 2nd, 1943, when an uprising broke out.

The preparations for the uprising began at the beginning of that year. The first task was to accumulate the necessary amount of arms and ammunition and this could be done only by careful and extraordinary planning, which took into account the special conditions of the camp, where the various groups of prisoners were completely isolated from one another.

The initiator, planner and commander of this revolt was the unforgettable Captain Galewski, an engineer by profession. He planned, and with the help of others carried out an onslaught on a German depot of arms from which rifles and hand-grenades were taken and well hidden.

The second task was to organize groups which were to assume separate and special tasks in the general uprising. In accordance with the plan, the first act would be a hand-grenade attack on the German officers' club.

The plan worked out well and on the appointed day, late in the afternoon, the workers passed by the club and after having seen the boy taking off his hat (a sign that the Nazi officers were all inside their club) they attacked the premises with hand-grenades, which immediately started to burn.

This served as a signal for several other groups of fighters who attacked the Ukrainian sentries and then destroyed the gas-chambers. Unfortunately, the attackers did not succeed in cutting off the high-tension electricity line and many of the inmates who tried to escape, according to the plan, were electrified to death by touching the barbed wire. The commander of the revolt then gave an order to open fire on the wired fence and thereby enabled the people to make a break-through.

The surprised Germans had no idea that a revolt had broken out

I LEFT THE GHETTO

by Helena Mairanc-Meiri

The author of these memories was one of the many people who escaped from Plotzk to Warsaw hoping that a place where there was a greater concentration of people, would spell greater chances for survival.

She and her husband lived in a Polish quarter until the ghetto was closed. After the July-"action" of 1942 many people, especially those with "Aryan" faces, tried to escape.

Mrs. Mairanc-Meiri made contact with non-Jewish friends outside the ghetto and with the help of a Gentile who used to enter the ghetto, succeeded to leave it in his company at the beginning of 1943. Until that time she was employed as a "useful Jewess" in a factory which produced ammunition and spare parts for the German war effort.

After leaving the ghetto she destroyed her „Ausweis" (work-card) and prepared herself for a new life, disguised as an Aryan Polish woman.

I WAS A "SUBMARINE" IN A NAZI-CAMP

by Judge Michael Koenigsberg

"Submarines" was the name given by the compensation committees, established after the war, to victims of the Nazi slave labour camps, who lived and survived with false papers.

The author of this story was such a "submarine". In the possession of Aryan papers, he was sent by the German Labour Office ("Arbeitsamt") to Vienna at the beginning of the war. Throughout the war he worked there under horrible conditions, underfed and poorly clothed, disguising himself as a Catholic Pole.

He tells an interesting episode — a short time before the liberation he met in the camp a Czech who, in a friendly conversation mentioned a certain book written by the Jewish author Shalom Ash. Mr. Koenigsberg pretended that he had never heard this name. He regrets that he never had a chance to meet Schalom Asch after the war in order to tell him of his popularity as a writer among non-Jews.

A REVOLT IN HELL

This article is based on the testimony of Marian Platkiewicz, a Plotzk Jew, one of the few survivors of the Treblinka death camp. He lived until July 1942 in the Warsaw ghetto, when he was suddenly taken to Treblinka in one of the Nazi "actions" (mass expulsions).

R. Lichtman

A letter written in Germany in 1946. R. Lichtman survived the holocaust since he was capable of doing hard work. On his release from the Buchenwald concentration camp, his weight was only 37 kilos. He waited for the moment to leave Germany, whose soil is soaked with Jewish blood.

Simcha Mintz

A letter describing the conditions of work in a saw-mill at a little township in West Ukraine, where he lived as a refugee. He escaped there from Plotzk at the outbreak of the war and did not know at that time the fate which had met his brethren in his native town

A REMINDER

by Haya Elboim-Dorembus

The author recalls various events since the begining of 1940. She had lived in Warsaw at that time and managed to escape to Plotzk in order to try and save her family there. She crossed the frozen Vistula river together with a group of Poles. In her birth-place she found only destruction and death. She describes her last meeting with a friend who was tortured by the Germans.

BETWEEN WARSAW AND PLOTZK

by Michael Zylberberg

These notes were written down on the "Aryan side" of Warsaw in May 1943. They comprise memories from the period beginning October 1939. The author, who lived at the outbreak of World War II in Warsaw, decided to visit his birth-place Plotzk. He made this journey by boat on the Vistula river, being disguised as a Polish gentile. On the way he and other travellers interrupted their trip at a little Port (Wyszogrod), where they had lunch at a Jewish restaurant. That small and remote township and its tranquil atmosphere, at a time when the discrimination against Jews and the preparations for their annihilation were already in full swing all over Poland — are the main subject of this article.

The author visits Plotzk, whose name was changed by a German decree to Schroetterburg, but decides soon to leave the place. In spite of the danger involved in using the same boat on the return journey, Mr. Zylberberg succeeds, thanks to his "Aryan" physiognomy, in returning safely to Warsaw, where he continued to live in the non-Jewish part of the city.

Lea Moszkowicz
Dina Inowroclawska (Zylberman)

Testimonies of Mrs. Lea Moszkowicz, the daughter of the melamed (Hebrew teacher) Benyamin Kopyto and of Mrs Dina Inowroclawska, (nee Zylberman).

The former describes the death of her father, who was kidnapped and killed by the Nazis, and the latter depicts her life, from her elevent year onwards, in various camps in which she spent the war years.

Regina Kalman

Was expelled from Plotzk in 1941, together with 10,000 Jews of the ghetto. She was sent to work under the worst possible conditions in ammunition factories. Starved, beaten by Storm-Troopers and without proper clothes, she survived only by mere chance. She was released by the Soviet army in Leipzig.

Felicja (Fela) Ravitzka

Escaped death by acquiring Aryan papers and disguising herself as a 30-year old widow. With these papers she found employment as a cashier in a big Warsaw suburbian store. Her employer never knew her real identity. At the end of the war she left for England.

Unnamed Person

The testimony of the above was obtained from the files of the "IWO" Institute, New York. He describes the situation of the Jews in the Ghetto before February 20th, 1941, the day of its liquidation. On that date — according to his testimory — the first 3000 Jews of Plotzk were driven from their homes and transported in an unknown direction.

Dr. H. Russak

The above and his wife, both Plotzk-born, studied medicine in Paris at the beginning of the war. In May 1941 he was arrested and sent to a Nazi camp. His wife remained in Paris and maintained contact with his parents who had been sent to concentration camps in Poland. The description of the conditions in his camp, as well as his wife's correspondence with him and his relatives, convey an authentic and true picture of the terrible conditions in those camps and of their inmates' daily endeavors to survive.

Dr. H. Russak's testimony ends with the approach of the Allied forces and the prisoners' last struggle with the typhus epidemic which broke out after the liberation.

JEWS OF PLOTZK IN EXILE

Several letters of Plotzk-born Jewish refugees, written in 1941, are published under this heading. These letters, whose originals in Polish and Yiddish are part of the "Ringelblum Archives" were written by exiled Jewish inhabitants who had been driven out by the Nazis from Plotzk in February—March 1941 and were temporarily "settled" in some small hamlets where they suffered from hunger and diseases. The victims of that expulsion did not know at that time, what their final destiny would be, and they write to friends asking for help.

The common denominator of all those letters is the hope that the days of hunger and suffering and epidemic diseases will one day become a matter of the past. We further learn from them that the Plotzk Jews were discontent with the attitude shown to them by the Jews of Bodzentyn who in their opinion, did not offer them assistance. In fact all of them eventually shared the same fate, prior to their final annihilation.

Among these letters there is also one written by Hayim Flachs, a popular Yiddish writer, who published several novels and stories.

This bundle of letters ends with a detailed report compiled by prominent leaders of Plotzk refugees who lived in 1941 in Warsaw, concerning the position of the exilees in 8 different localities. This document, which is of great historical value, describes the tragic conditions of life of a few thousand hungry, sick and helpless Jews, who waited in vain for salvation, not knowing what awaited them.

JEWS OF PLOTZK UNDER THE NAZI TERROR

by D. Dabrowska

A historical survey based on authentic information gathered by the Jewish Historical Institute in Poland. The survey includes descriptions of all the events, starting on September 8th, 1939 (when Plotzk was invaded by the Germans) through the establishment of the ghetto, the various deportations, until its final liquidation on March 1st, 1941, when the "Jewish Committee' was ordered by the Nazis to bury the dead and join the last group of the deported Jews.

PLOTZK AFTER THE HOLOCAUST

The destruction of the ancient Jewish community of Plotzk was complete. Only a negligible number of Jews survived, those who had managed to get "Aryan" papers or had found shelter in forests or in hiding places. These survivors came back to their former hometown in May-June 1945 and were joined later by those who had escaped to Russia at the beginning of the war. Altogether 300 people (out of 9.000 before the Nazi invasion) returned. The whole Jewish quarter was demolished, while the rest of town remained intact. The Germans destroyed the interior of the Great Synagogue and looted all its ornaments. The tombstones of the Jewish cemetery were removed and the cemetery was converted into a pasture. Only the quotation from the prophet Ezekiel : "Turn ye, turn ye from your evil ways for why will ye die, o House of Israel" remained inscribed on the gatepost.

The survivors organized a committee, which tried with all its means to restore Jewish life to town. The first task was to find work for the survivors. The Central Jewish Committee in Warsaw allocated some sums from which more than 20 workshops (tailors, furriers, glaziers etc.) were set up. The new Polish authorities showed the survivors sympathy and readiness to help. In 1946—1947 the Committee established an orphanage, a club, a library, a dramatic circle etc. A monument, planned by the architect Perlmuter, was erected in honour of the Plotzk Jewish War Victims.

But in spite of all these efforts, and especially those of A. Blei, who was most active in restoring Jewish life, the few survivors did not find it possible to remain in their native town. Some cases of renewed antisemitism, even of blood libel occurred. Townspeople spread rumours that the Jews had killed a Christian boy for ritual purposes. The notorious Kielce pogrom occurred in that period. And although the authorities protected the Jews in general against onslaughts, a feeling prevailed among the Plotzk Jewish survivors that there was no place for them even in the new Poland. The "exodus" began in 1947. Some emigrated to Western countries, but the majority joined their brethren in Israel.

Only 98 Jews lived in Plotzk in October 1947. In 1959 their number had decreased to 3.

The old Chairman of the Committee who had devoted his last years to the restoration of Jewish life in Plotzk, died there without attaining this goal. Even the monument to the dead — according to witnesses — is in a stage of disintegration, as there is nobody to take care of it...

all these places to Treblinka and the rest of them to other death-camps. A few escaped during transportation, but were killed later on. At the final conclusion of the war only a handful survived.

ACTS OF RESISTANCE

In spite of the unbearable conditions under which the Plotzk Jews were forced to live, they never lost their hopes of survival. In the early stages they tried to take advantage of commercial connections with Christian neighbours in order to obtain foodstuffs. There are some sources indicating that a group of Jewish women used to smuggle food into the hands of those doomed to be transported to death. The Committee of Plotzk Jews in Warsaw succeeded a number of times to send money and food to their native town. Even cultural and education activities were still carried out in town until the expulsion.

After the German authorities closed the synagogues, Jews continued to organize illegal services in private homes. Some orthodox people who were about to be expelled, sewed their prayershawls into their coats, as they wanted "to die as Jews", and refused to eat non-kosher food. One man took a scroll of the Law with him and paid with his life for refusing to be separated from it. At a public execution of 25 Jews at Imielnica one of those about to die called on the survivors to take revenge. But above all : Jews from Plotzk took a very active part in the heroic Treblinka uprising.

A Plotzk Jew, called Adolf, who worked before the war as Inspector of the busroute Warsaw — Plotzk, one day threw a hand-granade on the Ukrainians who brought a transport of Jews from Warsaw and killed many of them. He found his death in the shooting which followed. A porter, called Kozibrodski, whom the Germans at Treblinka employed at collecting jewels from the doomed to death, was instrumental in providing means for obtaining clandestine arms. Some Plotzk Jews helped Captain Galewski, who was in charge of the prisoners, in the organization of the uprising, which took place on August 2nd, 1943. Several of the Jewish prisoners from Plotzk joined the heroes who overpowered the Ukrainian guards. One of them, Rudek Lubraniecki, caused a number of casualties among them and blew up a benzine station. Another group entered the arms-depot, took out rifles and distributed them among 200 people. Others attacked the Germans with axes, hoes, etc. Gas chambers were set on fire. A few escaped but many were killed by German reinforcements, who were rushed to the camp to crush the revolt.

The last part of this chapter enumerates some deeds of individual heroism, shown by Plotzk Jews wherever they were, as for example, Moshe Bahir (Szklarek), who participated in the heroic uprising in the Sobibor death-camp.

Działdowo in 4 hours time, making their way through villages and townships, where gentiles threw bread and sausages into their trucks.

About 7000 Jews arrived at Działdowo, where they were accomodated in dirty huts, which had been emptied of their former prisoners. The Germans continued looting clothes, shoes and personal belongings. Every day a transport of 1.000 people was sent from the camp, arriving at the railway station barefoot and half-naked.

Plotzk became "Judenrein". The author quotes the Historian Dr. Ringelblum, who had written in connection with the expulsion of Jews from ancient communities like Kalish and Plotzk :

"There was no period in their 800-year history, when Jews were not living there".

PLOTZK REFUGEES IN EXILE

The majority of the expelled Plotzk Jews was sent to Bodzentyń, in the Kielce region. Another transport arrived on March 11th at Tomaszów Mazowiecki wherefrom the refugees were sent to nearby townships, a third transport was directed to Kielce and from there to three other localities.

About 1500 Plotzk Jews, mostly of the poorer classes were concentrated at Bodzentyń, where they arrived without clothes, shoes or money. The local Kehila organized a kitchen for them which prepared every day about 1500 meals and distributed bread rations of 150—200 gram per person, free of charge.

A committee of Plotzk refugees was organized in Bodzentyn and an appeal was sent to Warsaw, asking for help. A letter of May 5th describes the position of the refugees. Epidemic diseases had caused many deaths. "We had to bury 100 of our brethren" communicated another letter. Mortality was high. People wore rags, were hungry and were covered with wounds. About 800 refugees arrived by train at Chmielnik. The Jews of that township, who were still unmolested could not believe the horror stories they heard from the refugees. Some of them found hard work there as wood-cutters. Their committee received small sums of money from Plotzk refugees in Warsaw and used them for constructive help. In April 1941 a ghetto was instituted in Chmielnik, from which the people were later on, in October 1942, sent to Treblinka.

Another group numbering 700, was sent to Suchedniów, where they remained under similar conditions until September 22, 1942, when they were transferred to Treblinka.

Smaller transports of Jews from Plotzk arrived at Wierzbnik (about 300 refugees), at Starachowice, Daleszyce, Żarki, Drzewica and other places. Everywhere conditions were unbearable. Lack of food, lack of sanitation, hopelessness. Many died of epidemic diseases since it was impossible to obtain medical aid. Initially efforts were made to organize some food supplies or to raise funds but later on all efforts proved futile as the majority of Plotzk refugees were sent from

rat" slowly turned into an instrument of the Germans by which their discrimination orders were carried out. The poorer segments of the Jewish population suffered more than the people who had some means left.

The ghetto was shocked one Saturday in September 1940 when the Germans brutally expelled all the inmates of the Home of Aged, which had existed for many decades, and killed all of them in nearby Działdowo, but for 12 who managed to escape. Later the "Judenrat" was ordered to compile a list of incurables, sick and crippled people. All of them disappeared. A fortnight later the "Judenrat" was told to draw up a list of Zionist leaders. Instead a list of dead personalities and of those who escaped to Russia was handed in. The authorities then arrested five Jews, who were picked up at random on the street and sent them to a camp.

The day of general expulsion from the ghetto approached. A few days before February 20, 1941, 25 men were arrested and killed. This was the first mass-murder of Jews in Plotzk. The verdict said that the executed had planned an attempt on the Gestapo. The "Judenrat" members had to be present during the execution as hostages "in order to prevent re-occurrence of such acts". After that the general feeling of Plotzk Jews was that the day of calamity was approaching. People slept at nights with their packed bags, and were ready for everything. In order not to be taken away by surprise they organized a guards system every night from 7 PM. onward.

On February 20, 1941 the news about the impending general expulsion of the Jews from the ghetto was spread. On that day the "Jewish Policemen" were summoned to Gestapo Headquarters, where they were beaten with whips which the "Judenrat" was commanded to supply earlier. In the evening rumors were circulated in the ghetto that the expulsion had been postponed and that money had been raised to bribe Comissar Burg. But on the morrow the expulsion began. At 4 o'clock in the morning the patients of the Jewish hospital were taken out, and about half of them were beaten to death on the spot. At that time, S. S. men in four lorries arrived at the corner of Szeroka and Bielska Streets, shouting "Juden heraus !".

All the Jews were driven from their homes and concentrated on Szeroka Street. There they remained from early in the morning until noon. Packages, handbags, etc. were taken away. They were told to enter trucks, while those who were unable to do so, such as elderly and sick people, were shot. About 200 people were loaded on each truck. 4000 Jews were expelled to Działdowo camp during this 21st of February 1941. The remaining Jews, including "Judenrat" members who were held responsible for the presence of the deportees at the concentration point, were ordered to return home.

The second and last expulsion took place on March 1st, 1941. A day before, all "Judenrat" members were arrested. The second expulsion followed the pattern of the first one. The expelled reached

into a concentration place for workers and a guard-room of the "Jewish police". Many German offices used Scrolls of the Law for stair coverings. Kidnapping of Jews and forced shaving of beards and side-locks became a daily occurence. Religious Jews in prayer-shawls and Tefillin were forced to dance in the streets to the amusement of Germans who took snapshots of these scenes.

In the last days of October 1939 all industrial and commercial undertakings were officially closed and confiscated. Yellow notices were affixed to them: "Jewish-Closed". The Mayor published a decree forbidding Jews to engage in commerce and industry as of October 31st, and specifying in 7 paragraphs the ways and means by which Jewish enterprises were to be taken over by Germans. All Jewish property was thus confiscated "according to Law". The Germans set fire to the Jewish mill and accused its owners of having caused the conflagration themselves.

At the end of November 1939 the Jews were forced to wear yellow "Magen David" badges, and to sign their identity cards with their finger-prints. Many Jews escaped from town to Warsaw and other places.

At the end of 1939, after liquidating the Kehila Committee, the German authorities nominated a "Judenrat" consisting of a few known personalities, and of some new people, who until then had not taken any active part in public affairs. One of the first steps of the "Judenrat" was to set up the "Jewish Police". The "Judenrat" became responsible for carrying out German orders, supplying manpower for the German military and other authorities and regulating the life of the Jewish population.

The "Judenrat" managed to keep some shops open for the Jewish population, which was deprived the right to buy from non-Jewish shops-owners.

A Jewish pharmacy, clinic and post office branch were also opened. The Jewish Ghetto was established by order of the Nazis in September 1940, and enclosed Synagogalna, Szeroka, and part of Bielska Street. Jews were forbidden to leave this area without special permits (Strassenschein), all contacts with the outside world were cut off, daily routine centering around the "Judenrat", which opened a bakery and some shops for food and fuel distribution.

7600 Plotzk Jews and 3000 refugees from Dobrzyn, Rypin, Sierpc, Raciąż etc. lived in the ghetto in December 1940. The terrible congestion, hunger, epidemic diseases, lack of medicines, made life unbearable. Ghetto residents used doors and window-frames as fuel to heat their homes.

At that period the Nazis began to persecute the Polish intelligentzia. Some of the Polish lawyers, doctors and teachers were being sent to concentration camps or killed, and the churches were closed.

Inside the Ghetto the "Judenrat" tried with all means at its disposal to prevent the expulsion Jews from Plotzk by bribing the Germans with money, drinks and presents. Nevertheless the "Juden-

THE JEWS OF PLOTZK UNDER THE NAZI REGIME

by Dr. Joseph Kermish

UNTIL THE EXPULSION

The first bombs fell in Plotzk on September 1st, 1939, at 6 AM. People first thought that these were air force exercises but very soon realized that the war had begun. Shops were closed down and peasants who had come to the market, rushed home.

On the second and third days several wealthy Jewish inhabitants fled town and escaped to Warsaw. On the fourth day began the evacuation by order of the authorities. People fled in three directions : to Warsaw (by motor-boats), to Gombin and Gostynin.

Plotzk was captured by the German army on September 8th, 1939. During the initial 2-3 weeks the town was under military rule and no anti-Jewish measures were taken by the military forces. German soldiers even did their shopping in Jewish stores. In some cases, German soldiers warned Jews against danger from the Gestapo. Plotzk refugees, who had gone to nearby Gombin, being under the impression that the Germans meant no harm, even returned to town.

In the last days of September it seemed that life in town became normal. But on October 7th, 1939, when according to Hitler's decree, Plotzk was annexed to West Prussia (Gau West-Preussen), and the rule over those territories was handed over to Nazi party-organs (especially the Gestapo), the persecution began : confiscations of Jewish shops, kidnappings of Jews for forced labour, sadistic treatment of religious Jews, etc.

On October 15th, 1939, 10 Jewish notables were summoned to the Landrat, and notified that a collective fine of 1 million zlotys had been imposed on the Jewish population as a penalty for its disloyalty towards the German authorities. They were ordered to collect this amount within a few hours, while three of them were retained in custody as hostages, where they were maltreated and beaten. After negotiations the Germans agreed to accept half a million only and the hostages were released.

At that time Jews began to leave the mixed residential quarters. Individual Germans started to loot Jewish homes, taking away pieces of furniture, house utensils, etc. Jews were forced to greet uniformed Germans by taking off their hats and forbidden to use the side-walks. Many Jews disappeared after having been arrested at night. The constant looting by Gestapo-men made daily life unbearable.

The rabbi of town was forced to leave Plotzk, after having been taken several times to do forced labour and having suffered greatly. The Great Synagogue was converted into a garage, the Little Synagogue was demolished, the Beit Hamidrash at Szeroka Street was turned

THE HOLOCAUST PERIOD
1939—1945

SHMUEL HAR-SHALOM (FRIDENBERG)

by Moshe Rubin

The painter Har-Shalom was born in Lodz, and grew up after the First World War in Plotzk, where he was drawn to the world of painting from early youth on. He was inspired by the teacher Strzalka and the painters Korzen and Eliowicz, but was unable to take up formal art-studies for lack of financial means and the need to support his parents.

Only later in life, once he was already settled in Kiryat-Haim, Israel, he returned to his first love — art. After his daily chores at the local glass factory, he devoted all his free time to the creation of copper etchings. After a period of study in Paris, he showed his work at two exhibitions, (1961 and 1963) in Haifa. His work was very favourably reviewed by Israeli art-critics, and he continues to create scenes taken from the landscape and the day-to-day life of the workers and ordinary folk of Israel.

During the years before the war, Eliowicz worked as an internal decorator and in 1937 was awarded the First Prize for the nicest show-window by the Warsaw municipality. That year he was sent by the Polish Government to arrange the Polish Pavilion at the Levant Fair in Tel-Aviv.

After the Nazi invasion, Eliowicz stayed in the Warsaw ghetto where he, and others artists, were engaged in decorating the Kehila meeting-hall. One day he was sent by the Jewish committee to decorate the walls of a deportees' transit-station.He and his Colleagues painted a most impressive picture of a Jewish smith at work. This picture later irritated an S/S officer so greatly that he ordered to destroy it.

Maks Eliowicz, who contributed a lot to the artistic education of the Jewish public, perished at the extermination camp of Treblinka.

DAVID TUSHINSKY — MASTER OF MINIATURES

by E. E.

David Tushinsky, the miniaturist, is faithful to the tradition of Jewish religious ornamental art. His grandfather was engaged in writing the letters of Tora Scrolls. David was influenced in his art by three factors : the loss of his family and his desire to perpetuate their sufferings, his inability to strike roots in Israel's art world, his desire to become a member of the Jewish-French artistic school.

When only one year old, his parents moved from Brzezany (near Lodz) to Plotzk, where he lived for 20 years, until the outbreak of war. The romantic scenes of the town inspired him just as they influenced other Plotzk artists, such as Korzen, Zylberberg and Eliowicz.

He studied in Lodz, was recruited into the Polish army and soon after the defeat of 1939 moved eastwards. Eventually he got to Israel, but here he felt that his special brand of art would not be appreciated. For several years he worked for a living, unable to further his art-work.

Then he moved to Paris, where, due to his natural ability to make friends and his desire to make his work known, he has succeeded in his career.

Two exhibitions of his work took place in Paris in 1948 and he was awarded an international art prize.

He maintains his relations with Israel and comes here from time to time, both to exhibit his work (Haifa, Eilat, Petah Tiqva and other places) and to find new subjects for his art.

His drawings are greatly influenced by three factors : The holocaust, Jewish national rebirth and Europe's culture. One of his critics said that Tushinsky's art is "a mirror of his epoch".

countryside of Plotzk which inspired talented young Jewish boys, he portrays the artistic personality of F. Zylberberg. "He was endowed with the gift of a real master and thoroughly analyzed his ideas. He handled the strokes of his brush with great self-assurance and vigor", says the author.

He also recalls their meetings before the war, the exhibition of Zylberberg's graphic works at the "Hotel Poznanski" and describes him as an enthusiastic hard-working painter who had nothing in common with the frustrated "café-type artists".

Zylberberg exhibited his works at the "Warsaw Salon of Fine Arts" and was praised by art critics of that time.

He lived during the first war-years in Paris, but was deported to Auschwitz where he was murdered by the Nazis.

★

Born in 1909, he was seen painting since early boyhood. Thanks to his teacher, Miss Gutkind, a painter herself, he continues his studies in Warsaw and very soon distinguishes himself at several exhibitions as a talented artist.

In spite of being a Jew he is being chosen, due to his talent, to represent Polish graphic art in Paris and his works are being exhibited in 1937 at the Polish Pavilion of the International Exhibition in Paris. He studies in that city, takes an active part in its artistic life and is known there by the name "Zber".

In 1941 the Nazis arrested him and sent him to a concentration camp. On 26th October, 1942, he perished in the gas chambers of Auschwitz, only 33 years old.

Another article concerning the above is written by Itzchak Furmansky, Chairman of the Jewish Deportees in France. He describes mainly his behaviour in the Bon-La-Roland camp, his modesty and devotion to art in spite of the inhuman conditions of life there. Zber was recognized by a Pole, who intervened in his favour, and thanks to whom he enjoyed better conditions for a short time.

In his last days in spite of his illness, the optimistic Zber was sure that he would not be sent to death.

A few lines are dedicated to Zber's wife, Stenia, who took part in anti-Nazi activities in Paris and died in a Nazi-camp in 1944. She managed to hide some of her husband's works.

MAKS ELIOWICZ — PORTRAIT-PAINTER

by Moshe Rubin

The above was born in Raciąż but moved with his parents at a young age to Plotzk. He specialized in painting the portraits of persons from the well-to-do classes, (writers, famous physicians etc.).

NATHAN KORZEN

Nathan Korzen, who perished in the bloom of his life in the Wilna ghetto, was a member of a young group of Polish painters, and was considered one of the important Jewish artists in Poland. The members of his family in Plotzk were engaged in various arts and crafts, and little Nathan loved to observe the handwork of his uncles, who were gold- and silversmiths. His grandfather and father owned a workshop for the manufacture of copper goods, among them Jewish ritual objects.

Eager to take up formal art studies, Nathan left his home and went to Warsaw. Professor Tadeusz Pruszkowsky of the Art Academy there recognized right away his outstanding talents and enabled him to enroll at the Academy. While still a student, Korzen already exhibited his work at a Jewish Gallery in Warsaw. Having finished his studies successfully, he soon became known as one of the finest painters of portraits in Poland. Leading personalities commissioned him to do their portraits and he was never short of work.

He also painted from nature, and whenever he visited Plotzk, which is set in beautiful surroundings, he went out of town to paint the countryside. He spent many days at the picturesque village of Kazimierz, which attracted many painters because of its lovely setting.

As the art critic Yehiel Aronson states in his appreciation of Korzen, he was not affected by the surrealistic school of Post-Impressionism, since he was gifted with the ability to express his longings realistically on canvas.

Korzen lived in Wilna at the outbreak of the war, as he thought that from there it would be easier to escape to the West. His hopes did not materialize, and he stayed on in the Ghetto, where he took part in the cultural life of the opressed Jews.

Murderous hands put an end to his creative life. His brother Harry who resides in Toronto, published there a book in his memory in 1948.

Regrettably only very few of his pictures were saved from destruction and some of them are to be found in the collection of Dr. Simchowicz of Tel Aviv.

FISHL ZYLBERBERG (ZBER)

A series of articles in memory of the above named outstanding Plotzk-born painter.

The first article is written by Harry Koren (Korzen) who was a friend of the artist. After describing the surroundings and

The author recalls one of the most significant events in the community's life: The arrival of Jewish sportsmen from Eretz Israel. It was a motorcycle group which toured many countries of Europe in 1930 and while in Poland, visited Plotzk. That event — says the author — was unforgettable and all those who witnessed it, will forever remember it.

The dedication of the "Maccabi" flag became a Jewish national festival. An article published in the Warsaw Yiddish daily "Haynt" (The Day) gave a detailed report of that important event and its influence on Plotzk's nationally minded Jewish youth.

At the end of 1934 the author left for Eretz Israel. He was confident that his followers and the younger generation in Plotzk would continue his work for "Maccabi" which was inspired by the slogan "mens sana in corpore sano".

THE LAST TWO YEARS OF MACCABI

by Adam Najman (Nowicki)

The „Maccabi" sports-organization played an important role in the sport-life of the Jewish youth in Plotzk. It contained all possible sections: football, gymnastics, light athletics, basket-ball, hockey, boxing, table-tennis, etc. The local Jewish youth of the town, being prevented from joining gentile sports organizations due to the prevailing antisemitic trends, flocked into the Jewish sports-organizations, and especially to "Maccabi".

The author describes various sports activities which were the pride of the Jewish public and mentions the last football-match which took place in the summer of 1939 between the local "Maccabi" team and the Włocławek "Maccabi" team. He also recollects one of the cases which proved that the "Maccabi" members did not confine themselves to sports activities only, and were always prepared to protect Jews and Jewish honour: a group of Jewish boys and girls was sitting on benches in a local public garden, when they were attacked by hooligans who wanted to expell them from the park. "Maccabi" members rushed to the help of the attacked youngsters and beat the attackers up.

The author mentions with appreciation the activities of the following : Felix Margulis, and Henryk Shenvits, the last two chairmen of "Maccabi" ; Vice-chairman Artek Galevski and General Secretary Abraham Altman. They contributed a lot to the prosperity and success of local "Maccabi".

THE LOCAL COMMUNIST PARTY

The Communist party in Plotzk, as in all other towns of Poland in that period, was illegal. Its aims were of a general political nature, but a considerable number of its members were Jews. Its main spheres of influence were the trade unions, a library and a sports circle called "Wicher" (Storm).

When the frontier between Nazi-occupied Poland and Russia was opened for refugees, many young Jews took advantage of the opportunity and escaped to Russia, thereby saving their lives. Being later on confronted with the realities of the Soviet regime, they left the U. S. S. R. and emigrated to Western countries and to Israel after the war.

MACCABI

by Moshe Rubin

The author of this article was one of the top leaders of the "Maccabi" organization in Plotzk, who served many years as its Honorary Secretary and Vice-Chairman.

First steps to organize Jewish youth in a sports-organization were taken during the First World War (in 1915). A group of Jewish boys used to gather on a free plot near the "New Market" and do exercises under most primitive conditions. They were assisted by ex-students of the Russian Secondary School. When the town was under German rule, a special Jewish committee of sports-minded citizens was constituted and attempted to obtain the necessary licence from the German authorities in order to organize the until then sporadic sports activities.

That year a special sports-gathering took place in the local theatre which marked the beginning of Jewish sports-activities in town.

"Maccabi" organized a great festival in 1916, in which hundreds of its members from Plotzk and neighbouring localities took part. When the town came under Polish rule, the authorities did not view Jewish sports-activities with favour and tried on many occasions to limit them, but in spite of it, "Maccabi" grew in members and opened various branches of sports activities. Its members also took part in many general Jewish and Zionist campaigns. The outbreak of the Polish—Soviet war 1920 restricted the "Maccabi" activities, but later on, when Poland was re-established and battles ceased, many instructors and leaders of "Maccabi" left for Warsaw to study. A newly-elected committee redecorated the sports-hall, bought equipment and organized new groups. The years 1923-1934 marked a steady development of "Maccabi", which became a part of Jewish life in Plotzk and played an important role in the physical training of Jewish youth. New sections were organized : for light athletics, boxing, bicycle-riding, ski, etc. Members of "Maccabi" were in that period engaged in general cultural and Zionist affairs, besides their sports activities.

REVISIONISTS AND BEITAR

As in other towns and townships in Poland there existed also in Plotzk a branch of the Revisionist party and Beitar, its youth organization. In spite of the tension, which prevailed in those years (prior to 1939) between this movement and other Zionist groups, no clashes occurred in Plotzk.

The Beitar youth movement had a number of adherents in Plotzk and like other youth-groups organized summer-camps and pre-military training. It called upon its members to emigrate to Eretz Israel and take part in its struggle for independence.

Due to the lack of documents the editor is unable to quote figures and mention names connected with Beitar. None of its members survived after the war, and no photos are left.

The editor concludes by paying tribute to this extreme Zionist group which played its part in the sphere of Zionist education in Plotzk.

GENERAL-ZIONIST YOUTH MOVEMENT

(HASHOMER HALEUMI — HANOAR HAZIONI — AKIBA)

by Benyamin Galewski

This movement comprised two groups : "Hashomer-Haleumi,, , later known as "Hanoar Hazioni" and "Akiba". The first group was founded in Plotzk in 1929 after a lecture held there by its leader Dr. R. Feldshuh (Ben-Shem). It had a considerable influence on the Jewish youth in town and distinguished itself in educational and other activities. "Summer colonies" (camps), where intensive Zionist work was done, were organized every summer. In 1930 the movement split into two groups. One of it joined the Progressive General Zionist faction, led by I. Grinbaum. The second movement, called "Akiba" was founded in Plotzk in 1931, and comprised mainly students. This movement adhered to Jewish tradition, although it was not orthodox in character. A summer-camp held in 1933, in which a youth group from Plotzk took part, had a considerable influence on the future of "Akiba" in town. The author quotes, in this connection, some excerpts from periodicals which praise the important work done by "Akiba,, in Plotzk.

Three members (Meir Pagorek, Benyamin Galewski and Eliahu Eisenberg) were elected members of the Central Committee of the movement. The activities of "Akiba,, continued until the outbreak of war in September 1939.

The local Bund branch organized the Jewish working youth in a special group, called "Skif". A Bund representative, Israel Gershon Burshtyn, was Lavnik (senior municipal councillor) of Plotzk and was very popular with all Jewish and non-Jewish citizens. He particularly distinguished himself in frequently preventing the eviction of poor tenants from their homes for non-payment of rents.

In the last years preceeding the war the Bund tried to combat antisemitism in joint action with the Polish Socialist Party (P. P. S.).

I. G. Burshtyn survived the holocaust and spent the last years of his life in America where he felt lonely, without contact with the Jewish working masses to whom he had devoted his whole life. He wrote his memories on the destruction of Jewish Plotzk, and bequeathed his legacy to the Plotzker Association in Israel, who established a Loan Fund for new Olim from these funds.

HASHOMER HATZAIR

by E. E.

This youth movement, which combined Zionist aspirations with "self realization" (i. e. going to Eretz Israel and becoming a worker and pioneer) found its first adherents in Plotzk after the end of the First World War. The history of "Hashomer Hatzair" in our town may be divided into two parts:

a) From 1921 to 1927, when this youth organization was linked to the local "Jewish Gymnasium" ;

b) From 1927 to 1939, as an independent unit.

In its first period its pattern was that of a purely scouting organization, on the lines of the "Blau Weiss" Zionist youth movement in Germany and the "Wandervogel" groups there. Two local teachers, Baruch (Bernard) Silber and David Eisenberg had then a great deal of influence on the local branch of that organization. Especially the latter made great efforts to acquaint the young boys and girls with Judaism, teaching them Hebrew, Jewish history, etc.

During the second period (1927—1939) the local branch became more dependent on other factors in the community and distinguished itself by its activities. It exerted great influence on the younger generation and many of its members played an important part in re-settling Israel, among whom there were some of the founders of the famous Kibbutz Negba in the Negev. Although "Hashomer Hatzair" later turned to the left and became very radical, it still exerted great influence.

Two young girls of the Plotzk branch of "Hashomer Hatzair" (Tova Beatus and Różka Korczak) belonged to the anti-German Partisan units, who fought in the ghetto of Wilna against the Nazis. The first one perished on one of her missions and the other lives now in a Kibbutz in Israel.

1929. That camp was attended by Zeev Sherf as a representative of the Central Committee in Warsaw.

Several young boys distinguished themselves in leading the movement, especially Fishl Fliderblum, who helped those youth groups in many ways. He was elected member of the Plotzk Municipal Committee and served as the last Chairman of the Jewish Kehila before the holocaust.

Some members of the "Freiheit„ organization emigrated to Israel, both legally with immigration certificates and illegally on "Maapilim„-ships. The last of its members arrived in Haifa in September 1939.

AGUDAT ISRAEL

by Leib Geliebter

"Agudat Israel" was established in Plotzk in 1919, about seven years after the world conference at Katowice, where the world-organization of orthodox Jews was founded.

The speakers at the first meeting emphasized that the Jewish Kehila was run by assimilationists who constituted a minority in town, and that the time was ripe for giving orthodox Jews their rightful place in the Kehila.

In the following years the Aguda established several Jewish religious schools in town. The movement secured a prominent place in the Kehila for itself, and its representative was elected its Chairman. It took part in the municipal elections and its representative, who became councillor, obtained the agreement of the municipal authorities to employ religious Jews in their service without their having to desecrate the Shabbat.

The economic activity of the Aguda included the establishment of a prosperous bank, which extended loans on easy terms to small merchants and artisans.

When the Nazis invaded Plotzk they confiscated the property of the bank, arrested the author of this article who was tortured and wounded, but survived thanks to the medical treatment of the unforgettable Dr. Feinberg.

THE ACTIVITIES OF THE "BUND"

by J. M. Oliver (Ilover)

Like other leftist movements, the "Bund" party's primary aim was the organization of trade unions among Jewish workers. Only after the First World War were they free to engage legally in their work.

The "Bund" movement was very popular in Plotzk and most Jewish workers voted for its list at election time. In 1920 it had two seats on the municipal council.

HERZLIA

by Moshe Rubin

The author was one of the founders of the youth organization "Herzlia". In 1918 several members of "Hashomer Hatzair" left that movement, because it had turned, in their opinion, into a political party, and conseqently founded "Herzlia".

"Herzlia" developed educational activities in Plotzk, organised Hebrew courses and trained its members to become devoted Zionists and go on Aliya.

The development period of the organization continued till 1922, when most of its leaders left Plotzk. Despite its relatively short existence, "Herzlia" played an important role in the Zionist education of the young Jewish generation in that period.

POALEI ZION (LEFT)

by Bezalel Okolica

A branch of the "Poalei Zion" movement was founded in Plotzk in 1904. After the Russian revolution of 1905 its activities were outlawed by the Tzarist police, and "Poalei Zion" members went underground. Only after the First World War and the establishment of the Polish State, did the movement succeed in founding branches in almost every town and township, as also in Plotzk.

"Poalei Zion" took an active part in the elections of the Jewish community, the municipality and the Parliament. They also established evening courses for workers and organized them in trade unions, which were responsible for strikes in several workshops, as a result of which the employers had to pay higher wages.

A dramatic circle and a sports club named "Stern" (Star) were established in 1925.

"Poalei Zion" members distinguished themselves in their bitter fight against antisemitism in the pre-war years, and as anti-Nazi fighters during the war. Some of them survived and live today in Israel, but the majority perished with the whole community during the holocaust.

THE "FREIHEIT" MOVEMENT

by D. Shahari

Two small groups of young Zionists-Socialists, one from Włocławek and the second from Plotzk met in May 1926 and founded jointly the youth movement called — "Freiheit" (Freedom), which comprised mainly Yiddish speaking Jewish youth of the working classes.

The author describes how study-groups and summer-camps were organized, the first of which took place in a village near Plotzk in

In 1931 a "kibbutz" was established in Plotzk by two young boys (Benzion Altman and Aron Bricker) who were delegated for that purpose by the Central Committee of the organization. A year earlier two young Palestinians came to town and exerted a great influence on the younger generation there.

In the thirties many young boys and girls left town for Eretz Israel where most of them lived as pioneers, either in kibbutzim or in other forms of settlement. The number of "aliya" candidates constantly increased until the outbreak of the Second World War.

The young pioneers of Plotzk who did not succeed in reaching Israel (then under British Mandatory Government) were murdered, like so many others, by the Nazis during the Second World War.

★

Among other sports organizations there existed in the thirties a local branch of "Hapoel", affiliated to the central organization of this name. All sorts of sport activities were carried out by "Hapoel" : football, ping-pong (table-tennis), athletics, physical exercises, gymnastics and bicycle-riding.

This organization was established in 1931. Its members distinguished themselves especially in football and some of them were members of the regional team.

Thanks to the devotion of some of the founders and sponsors of this and other sports organizations (like "Maccabi", "Stern" and "Morgenstern"), various spheres of sport became popular among Jewish boys and girls in town. Their activities made the Jewish public proud of their younger generation.

Like others, most of these Jewish young sportsmen and sportswomen perished in the years 1939—1945.

MIZRAHI

A branch of the Zionist-religious movement "Mizrahi„ was founded in Plotzk after the first world war. It distinguished itself primarily in its devoted work for the National Fund and in popularising Zionist ideas among the religious segment of the community, in synagogues, etc. The first Hebrew kindergarten in Plotzk was founded through the initiative and with the help of that movement.

"Mizrahi„ members cooperated with other Zionist groups and had considerable influence in town. In 1937 two of their representatives were elected to the Kehila Council.

The author regrets that lack of material on this subject does not enable him to publish a more detailed report on that movement. Very few "Mizrahi„ members succeeded to come to Israel in time and even fewer survived the Holocaust.

were proud of its existence, which was proof that Jews were able to do agricultural work, and do it well.

The Krakowski family's desire was to establish a new agricultural settlement in Israel, which would absorb immigrants from Plotzk. Only one of the family — Tuvia — managed to go to Israel and he is now a member of Kibbutz Merhavya in the Yezreel Valley.

"HACHSHARA" KIBBUTZ

by Fishl Fliderblum

A translation of an article, published in January 1936, in a Yiddish periodical called "Dos Plotzker Wort". The author gives a short history of the kibbutz which served as a training center for Jewish boys and girls prior to their Aliya to Eretz Israel. At "Hachshara" they were trained to accustom themselves to physical work and to Kibbutz-life.

They were trained in various branches of manual labour (at a saw-mill, oil factory, tannery, etc.) and in spite of the fact that most of them came from well-to-do families, they were always happy and satisfied with their way of life. They were idealistic and saw themselves as pioneers of great Jewish masses who would follow them to Israel where they would turn into workers and farmers.

The author describes the daily way of life of these youngsters. Their hard work and the nature of their leisure hours: reading and exchanging views on their future life as pioneers in Israel.

He concludes by demanding that the Jewish public of Plotzk help the "Hachshara" center, since it contributed so much both to Zionism and to the preparation of pioneering immigrants to the land of Israel.

HEHALUTZ, HEHALUTZ HATZAIR AND HAPOEL

by Y. Rosenblum

The first group of "Hehalutz" began its activities in our town in 1923. The organizers made it clear that the real aim of this new organization was the "Aliya" of its members and manual labour in Eretz Israel. In spite of the fact that the orthodox circles in town opposed this newly-established group, the number of the „Halutzim" (pioneers) grew from year to year and the local branch of "Hehalutz" became a center of various Zionist activities.

While the "Hehalutz" organization consisted of young people over the age of 18, who were preparing to go to Eretz Israel, its sister-organization "Hehalutz Hatzair" (The Young Pioneer) had as members younger boys and girls. This last-mentioned organization prepared the youth for their future life as pioneers and concentrated on cultural activities (teaching of Hebrew, history of Zionism and the Jewish workers' movement, etc.).

local youth in the form of a "Gdud Keren Kayemet" went from door to door to collect money for the National Fund.

Its most popular source of income was the "Blue Box". Youth movement members installed these boxes in almost every Jewish house where it symbolized the link between the Jewish family and the upbuilding of the National Home in Eretz Israel.

The 1931 anniversary year was outstanding as regards the sums collected and the positive response of Plotzk Jewry.

Keren Kayemet continued its fundraising until the outbreak of World War II. Its last successful drive took place in May 1939, when Wizo ran a K. K. L. bazaar. Nobody knew then that this would be the last K. K. L. function in Plotzk.

ZEIREI ZION

by Itzhak Tynski

This faction, affiliated to the Zionist Workers movement, was established in Plotzk just after the First World War. Its members were active for Zionism by raising money for the Keren Kayemet (in which it distinguished itself), organizing festivals and helping those emigrating to Eretz Israel.

Fishl Fliderblum, one of the leaders of this movement, served as the last Jewish Community chairman and was elected a delegate to the last pre-war Zionist congress, which took place in Switzerland.

Zeirei Zion eventually united with "Right Poalei Zion" and other smaller groups and together formed the "United Party", (equivalent to Mapai of Israel).

THE AGRICULTURAL FARM OF MOSHE KRAKOWSKI

by E. E.

An agricultural farm owned by Moshe Krakowski existed in Plotzk for 20 years prior to World War II. — Krakowski was born in a village near Izbica and at the age of 36, in 1918, acquired a farm in Milodroz, about 12 kms from Plotzk. He, his wife and children devoted all their energy to restoring the farm and within a few years, the Krakowski farm became an example. The Polish peasants had always regarded Jews as traders in flour or agricultural produce, but had never known Jewish farmers, who own and cultivate their land. Hence Krakowski was at first looked upon as someone unusual, but later the gentiles got used to the fact and held the new cultivation methods of this Jewish farming family in high esteem.

Krakowski's place was used as a "Hachshara,, (Training Farm) for Jewish youth preparing for Aliya to Eretz Israel. Many pioneers of various youth-organizations worked on that farm. The Jews of Plotzk

POLITICAL PARTIES, YOUTH MOVEMENTS, ZIONIST FUNDS

FOUR FRIENDS

by Moshe Rubin

The author of this article, chairman of the „Plotzker Association of Israel" pays tribute to four young people, aged 17, (Itzhak Rubin, A. L. Perlmutter, Z. Baran, Z. H. Krook) who published, in the years of the First World War, a Yiddish periodical "Di Shvere Zeit" (Hard Times), which included articles, poetry, drawings, etc.

Mr. Rubin tells us details of the biographies of those four friends who were, about 50 years ago, "carriers of the banner of culture and art" in Plotzk. He quotes a fragment of a Yiddish poem, published in that periodical, dealing with the tragedy of Jews who fight and die for the countries of their residence, yet their sacrifice is not appreciated.

AGUDAT ZION

Zionism in Plotzk was always influenced by the great Zionist leader Yitzhak Grinbaum, one of the founders of the local "Hazamir„ library, where cultural and Zionist work was carried out in the years preceeding the First World War. The Zionists in Plotzk named their organization "Agudat-Zion" — (Zion Association). It raised money for the Zionist funds, arranged national celebrations, propaganda tours and election campaigns to the Jewish communal organs.

Other activities included yearly "bazaars„, whose proceeds were handed over to the Keren Kayemet.

In 1934, when the General Zionist Organization was split into two groups (General Zionists "A" and "B") the Plotzk branch remained faithful to its beloved and popular leader, Yitzhak Grinbaum. As a result of that split, the "Hanoar Hazioni A" and "Akiba" youth-organizations were set up.

"Agudat Zion„ was often visited by representatives of the National Executive of the Zionist Organization in Warsaw. It took part in all national gatherings, conferences and campaigns of the Z. O.

KEREN KAYEMET ACTIVITIES

The Plotzk Keren Kayemet Committee was composed of representatives of all Zionist factions, under the presidency of Dr. Itzhak Feinberg and Azriel Kowalski as representatives of the Central Committee. The year 1931 was proclaimed as an anniversary year (50 years since the "Hibbat Zion" movement and 30 years since the Keren Kayemet were founded). The town was divided into zones and the

this profession throws light on the pattern of life in Jewish towns in Poland in the second half of the 19th century.

The way of life of the author's family at the outskirts of Plotzk where "Jewish islands" existed in a purely Christian neighbourhood — is lovingly described.

Although Jewish children suffered sometimes from the Christian boys of their age, the general relations between Jews and Gentiles were quite satisfactory. The landscape and childhood experiences in the gardens and on the lawns of those non-Jewish suburbs of the town, including the Convent of the Mariavits, also find mention.

The author remembers several friends of his father who were active in the sphere of Hebrew teaching, and describes their influence.

The last part of this article deals with the panic and helplesness of all Polish citizens and especially of the Jews during the first stages of the war (September 1939). The author and his parents fled from town in order to escape the invading Nazi armies, but had to return later on to Nazi-occupied Plotzk.

ZYSZE LANDAU

by Melech Rawicz

Zysze Landau was born in 1889 and emigrated to the U. S. A. in 1906 where he made a name for himself as a Yiddish poet, and where he published an anthology on "Yiddish Poetry in America till 1919". First he earned his living as a home painter, but when he became sick and unfit for physical work he switched to an advertising job.

Landau opposed the trend of Yiddish poetry at that time, which was influenced by political motivations, advocating instead pure-art poetry. He was very devoted to his fellow-poets and assisted them as much as he could in publishing their works.

He died of an heart-attack at the early age of 48.

MEMORIES OF MY FATHER'S HOME

by Eliyahu Eisenberg

The author, who is the son of David Eisenberg, the popular Hebrew teacher and scholar of Plotzk, describes in his memoirs the Jewish life of Plotzk during a period of 20 years (1920—1940), as seen through the eyes of a young boy and member of a Zionist youth-movement.

The late Prof. Eisenberg devoted his energies to the spreading of Hebrew and Jewish knowledge among the Jewish youth of the town and their education in the spirit of Zionism. As a Hebrew teacher in the Jewish Secondary School of Plotzk he fought the prevailing tendencies to minimize the teaching of these subjects, but did not always succeed. After a valiant struggle for his ideas which were opposed by factors which did not appreciate sufficiently the importance of the teaching of Jewish subjects, he had to resign his post and moved to another locality, where he continued his pedagogical activities.

The author describes the foundation and closing of the "Gymnasium" (the local Jewish secondary school) and pays tribute to this institution which had an outstanding influence on the spiritual life of the town's younger pro-Zionist generation.

The first group of scouts, "Hashomer Hazair", originated in that school. Mr. Eisenberg devotes part of his article to the developments which took place in the above youth-movement until it became a left-wing radical movement. After leaving the movement, under the influence of his father, he found his way to a then newly-established Zionist youth organization, "Akiba", which adhered to the traditional way of life and endeavoured to disseminate Hebrew language and culture.

The memories describe the author's early boyhood-years in his grandfather's house near Plotzk. His grandfather was a "Feldscher" (medical practitioner without diploma). The way he entered

to Israel, but his plans were realized only after the establishment of the State, when he moved to Jerusalem. He was happy to spend the last years of his life in the eternal city.

Rabbi Avida translated "Ecclesiastes" into Yiddish. He was an outstanding intellectual, whose achievements in the sphere of Zionism and Jewish education in many countries were of great importance.

RABBI YEHUDA LEIB AVIDA (ZLOTNIK)

by Dr. N. Aloni

Rabbi Y. L. Avida's life-work spread over many countries: Poland, Canada, South Africa and Israel ; and many spheres : Zionist education, the Keren Kayemet, Jewish folklore research and journalism. He wrote three books on legal Talmudic subjects and many articles on Jewish folklore. While in Canada and South Africa he acquired an excellent knowledge of English and French and published several poems in English. He was devoted to Yiddish and a Soviet scholar called him " a rabbi, who is also a Yiddish language scholar".

Rabbi Avida spent his last years in Jerusalem. He was beloved by all who knew him in the Diaspora and in Israel.

ALFRED BLEI, THE LAST CHAIRMAN

by Michael Koenigsberg

A tribute to the personality of Alfred Blei, who in the pre-war years was for a long time active in the Jewish Community. Being one of the few survivors of the holocaust, he returned home after the liberation and in spite of his age (he was 70 at the time) dedicated himself to reconstruction work. He headed a small group of survivors who cooperated with him until his death in 1958.

In the pre-war years he used to divide his time between his business activities and social obligations to which he devoted most of his energy. At the age of 60, Alfred Blei divided his property between his employees, retaining for himself only a modest income. Integrity, modesty, devotion to public causes, constant readiness to help the needy and to intervene whenever and wherever it was needed, tolerance and nobility, these were the outstanding characteristics of the unforgettable Alfred Blei, who was, unfortunately, destined to serve as the *last Chairman* of the Jewish Committee in Plotzk.

In the post-war years he made great efforts to locate Plotzk-born survivors and served, as the author puts it, as the "Post Office Box" of Plotzk-born Jews.

The Polish Government nominated him as a member of a Special Court for the Warsaw region which tried cases of Nazi murderers.

This article contains many biographical data on Alfred Blei, his communal activities, business relations and personality.

a young age already became a friend of the Russian Governor, who took a great liking to him.

The visit of Nahum Sokolov, the prominent Zionist leader, was a holiday for the Jews of Plotzk, who were proud of him as of one who had grown up in their own midst.

NAHUM SOKOLOV'S VISIT TO PLOTZK AND WYSZOGROD

by Mark Turkov

A newspaper report on a visit by Nahum Sokolov to Plotzk in the twenties. The author describes the enthusiastic reception accorded the Zionist leader by the Plotzk Jewish population which proudly recalled the fact that Nahum Sokolov had spend some of his boyhood years in this town.

SHALOM ASH AND PLOTZK

by Michael Zylberberg

The famous Jewish writer Shalom Ash had connections with Plotzk. He wrote his novel "The Township" in one of the town's suburbs. Being fond of its surroundings, he and his wife spent a certain period of their life there.

The author met Shalom Ash in London in 1953. When he told him what had happened to him during the holocaust period, Shalom Ash listened with great interest for many hours. He called Plotzk "our Plotzk", and related how it inspired him to write novels about Polish Jewry and how much he had liked his stay there.

Shalom Ash is quoted as having said in that conversation: "The beauty of Plotzk in indescribable. Everything there was so lovely and Yiddish. The town and the countryside inspired me to write..."

MY UNCLE, RABBI Y. L. AVIDA

by Ruhama Shnir (Zlotnik)

The writer, a niece of Rabbi Avida, who was brought up in her late father's house, regards him as a great personality. His life was dedicated to Jewish education and Zionism. He was a well known public speaker whose speeches always made a lasting impression on his audiences. After the First World War he settled in Canada, and later on went to South Africa, where he founded Hebrew schools and a Hebrew Teachers Seminary.

Mrs. Snir met her uncle again after 23 years, when he visited Eretz Israel in the fourties. It was then that he decided to come

CHILDHOOD MEMORIES

by Michael Zylberberg

The author describes the house of his grandfather Rabbi Shimon, who was a member of the Plotzk Rabbinical Court, and one of the leading Gerer Chassidim, where Chassidim used to meet and tell many Chassidic tales. Grandfather Shimon was always very moderate when passing verdicts at the Rabbinical court. In his childhood he had studied together with the famous Zionist leader Nahum Sokolov.

The author further describes the "melamdim" of Plotzk who gave their pupils an elementary Jewish education. They were mostly very poor but devoted to their holy task. One of them was the unforgettable Fishel Posner, a very strict and demanding person, whose "Cheder" was situated in "Altman's courtyard".

The "Little Beit Hamidrash" was an institute of higher Jewish learning whose graduates possessed a solid knowledge of the Talmud and other religious books. But many of its students began to show an interest in secular education, obtained textbooks for the study of Polish, German and other subjects. Some of them became later on active in various political movements.

THE STRUGGLE FOR RESTORING THE GOOD NAME OF RABBI H. SHAPIRO

by A. Hartglas

The author, a pre-war member of the Polish Parliament and former Director General of the Israel Ministry of the Interior, describes the various efforts made by him in the early twenties for a legal posthumous restoration of the executed rabbi's good name.

Rabbi Shapiro had been falsely accused of spying for the Bolsheviks, and was put to death in 1920 by a Polish Military court.

NAHUM SOKOLOV AND PLOTZK

by Yakir Warshawski

(Excerpt from an article in "Hajnt", a Warsaw Yiddish daily, thirty days after Sokolov's death)

Nahum Sokolov loved Plotzk, that romantic Polish town on the Vistula, where he spent some years of his boyhood. He used to say : Although I was born in Wyszogrod, I consider myself a son of Plotzk, because I studied there. My sentiments are based on the Talmudical saying : Whoever teaches the son of his friend Torah, may be considered as his father.

Nahum Sokolov was regarded a genius and at the age of 15 already had a good knowledge of five languages : Hebrew, Polish, Russian, German and French. He played a role in public life and at

MEMORIES OF YEHIEL MEIR KRAVIETZ

by A. Sh.

Yehiel Meir Kravietz, a melamed by profession, was of phenomenal intelligence. Although a religious man, he was conversant with secular topics such as Darwinism, Socialism, etc. He used to quote passages from a great variety of books which he read in the public library, and was popular with the "Mariavits" sect, whose members he was often invited to address on religious and other subjects.

Kravietz was very poor but never cared about that. When he once received a rare manuscript as a present, he would not even think of selling it and thereby improving his deplorable economic situation. Years later, when Jewish community representatives were invited to a reception held by a Catholic bishop and wanted to present him with a suitable gift, Yehiel Meir did not hesitate to offer his precious manuscript to the community for this purpose.

He was killed, as many others, during the Nazi massacre.

THE POPULAR FUNCTIONS OF THE JEWISH LIBRARY

by David Eisenberg

This article was written in 1926, on the ocassion of the 30th anniversary of the Jewish Public Library "Hazamir", founded in Plotzk in 1896.

The author shows that the "Hazamir" library served as a useful instrument in spreading general education and culture among the poorer segments of the Jewish population. The library, a non-party institution, succeeded in being of service to all classes of the population, and especially to the younger generation.

LOCAL THEATER GROUPS

by M. Magnes

The author describes in detail the first beginnings of theater performances in Plotzk, which started in 1906. Several Trade Unions organized drama groups in the town. Every performance became an important event in the cultural life of the town's Youth. Despite political differences, the activities of the theater groups encouraged all the various sections of Youth to cooperate in this cultural sphere. The actors were all non-professionals, and the revenue from shows was always used for cultural and social-aid purposes.

Other schools were added to the network of private schools during the twenties : a religious "Mizrachi" school, a school where Yiddish was the language of instruction, the "Yesodei Hatora" school founded by the Aguda and various others.

SHMUEL PENSON

by Benjamin Grey (Graubart)

A biography of the above teacher, educator and youth-leader, who had great influence on the younger generation of Plotzk. He arrived in Plotzk from Lithuania, married there and became an influential figure in the community.

Thanks to his pedagogical qualifications, his lessons were favoured by his many pupils who adored him and owed him their knowledge in Judaism, Jewish history and Hebrew.

The author, one of his pupils, describes the death of Penson in 1939 and the funeral which took place already under Nazi rule and adds: "We were all satisfied that our beloved teacher Penson died of natural causes before the Nazis succeeded to turn Jewish life into hell. His memory lives in the minds of his pupils, wherever they are, in Israel as well as in other countries of the world".

MY FATHER, REB SHMUEL PENSON

by Abraham Penson

The author gives some biographical data on his father, a writer and journalist, who published translations of works by Heinrich Heine and other poets in "Hatsefira" and other Hebrew periodicals. He devoted his life and energies to the establishment of Hebrew schools and other cultural activities. He died in September 1939, a week or two after the Nazi invasion.

JEWISH EDUCATION IN PLOTZK

by Prof. David Eisenberg

This article appeared in a provincial newspaper and deals with the necessity to expand the Jewish school system by establishing secondary schools for the education of children of the poorer classes. The importance of adding extra hours for the teaching of Jewish subjects, in order to promote Jewish national consciousness among the younger generation, is stressed.

The author urges the members of the Jewish middle class to contribute substantial sums in order to enable children of poverty-stricken families to benefit from secondary education.

EDUCATION, RELIGIOUS LIFE, CULTURAL ORGANIZATIONS, PERSONALITIES

THE JEWISH GYMNASIUM

The "Jewish Gymnasium" (an all-Jewish secondary school) played a very important part in the cultural life of Plotzk. It was founded in 1915 by a group of nationally minded people, who understood that suitable secular education for Jewish youth could be provided only by an all-Jewish secondary school. General subjects were taught in Polish, while special attention was paid to Jewish subjects (Hebrew language and literature, Jewish history etc.).

The Gymnasium was very soon incorporated in the organization of Jewish schools in Poland, whose chairman was Mordechai Braude, and which maintained and supervised many similar national Jewish schools.

Among the Hebrew teachers of the "Jewish Gymnasium" were Hayim Fridman (Avshalom), Yakir Warshavsky, Pua Rakowska, David Eisenberg, Skarlat, Choronsky and Flam.

Their educational influence on the Jewish youth in Plotzk and neighbourhood was noteworthy. The school was recognized by the Ministry of Education as equivalent to Government-Schools, which enabled graduates to continue their studies in universities. Many Jewish parents preferred therefore to enable their children to get there a Jewish as well as a secular education.

The Jewish public at large assisted the school financially and its founders and directors were devoted to its cause, yet their efforts were not always crowned with success. It existed only till 1936. The number of pupils constantly decreased in the thirties until the school was forced to close its gates.

JEWISH PRIMARY EDUCATION

by Itzhak Ben-Shai (Fuchs)

Before compulsory education was enforced by law, the Jews of Plotzk maintained a primary-school network. The oldest institutions were the "chedarim", religious day-schools directed by "Rebbes" who taught their pupils Torah, Hebrew reading, Mishna and Talmud, etc. Never having obtained teaching licences, these "rebbes" had to bribe the authorities in order to engage in their profession.

There also existed a "Cheder Metukan", a reformed elementary school, which taught modern Hebrew and prepared its pupils for higher secular studies.

A Hebrew kindergarten was established in Plotzk during the First World War, where Hebrew was taught as a living language.

The second part deals with the cordial relations between the Germans and members of the Convent and the special status they enjoyed during the German occupation.

Finally, facts are mentioned concerning the monks indifference to Jewish suffering, who did not help a single Jew in spite of the fact that they would have been able to do so. Jewish property was left in their hands by many Jews who trusted them, but consequently perished.

The article expresses deep disappointment over the fact that the members of that Convent, who maintained good relations with Jews before the War, were deaf to their anguished cries for help in the hour of distress.

ANTISEMITISM IN PLOTZK BETWEEN THE TWO WORLD-WARS

by E. E.

In spite of the fact that Jews lived in Plotzk for over 700 years, they were always considered as aliens and were persecuted by the Gentiles. An antisemitic campaign was initiated by the troops of Gen. Haller in the first years of the independent Polish state. Jews were often branded as supporters of communism and as a result many anti-Jewish measures were enacted both during the war years and afterwards. The execution of Rabbi Shapiro of Plotzk on a false charge of espionage and 34 "Zeirei Zion" members in Pinsk, on similar charges, aroused great anger everywhere.

Anti-Jewish measures did not always succeed in Plotzk. The Polish "Intelligentsia", although by nature antisemitic, never participated in riots and could not be influenced by the slogans of "boycott", since they appreciated the Jewish merchants' ability to supply all kinds of goods at cheaper prices that the new Polish merchants, who were specially brought from other parts of the country with the purpose of competing with and ruining Jewish trade.

The authorities protected Jews against antisemitic riots, yet supported economic pressures against them, with the aim of eventually taking over their shops and enterprises.

A certain Gustaw Novak from Plotzk wrote a pamphlet "How to clear Poland from Jews" and brought in the thirties Polish merchants from Poznan district to Plotzk, who attempted to take over the Jewish trade. Novak later collaborated with the Nazis and after being used by them, was eventually shot.

The Polish daily "Głos Mazowiecki,, which appeared in Plotzk, used every opportunity to accuse Jews of disloyalty to the State and of extending loans at exorbitant rates of interest, etc.

Even on the eve of the Nazi invasion certain Polish circles continued with their antisemitic campaigns, ignoring the German threat to the existence of the Polish state. These antisemites were so filled with hatred towards Jews, that they did not see where the real danger lay. Many of them later collaborated with the Nazi invaders against Jews in particular and the Polish case in general.

THE MARIAVITS CONVENT AND THE JEWS

by Israel Gershon Chanachowicz (Kent)

This article contains several parts. The first part gives a historical survey of this unique convent in Plotzk, its relations with the Roman Catholic Church in the 19th century and the sympathetic attitude of its residents towards Jews in peace-time.

THE SMALL TRADERS ORGANIZATION

by Joseph Malonek

An organization of Jewish small traders was founded in Plotzk in 1935. Till then they belonged to the general merchants organization, but the antisemitic character of some Polish groups which called on the population to boycott Jewish shops, compelled them to form their own Jewish organization.

Its members were granted loans on easy terms from a special fund for that purpose, called "Gmilut Hassadim,, .

The organization carried out its functions in times of widespread poverty, when many shops were closed by their owners. The last session of its committee took place three days after the Nazi invasion, when the remaining cash was divided among the community's poor shopkeepers.

THE "GILDENE" STREET

by B. Gincberg

A poetical essay on the above street in Plotzk, which was inhabited mainly by Jews, published in the one-time Poalei Zion Yiddish periodical "Plotzker Wort" in January 1936.

It contains a description of this narrow and dark street, its inhabitants who were doomed to live "between the ghetto-walls", the synagogues, small retail shops, and longings of the youth for a better life, for freedom, escape from the ghetto and for a Jewish State.

O R T

by Itzhak Tynski

The "Ort" society, which established vocational schools for the training of Jewish youth in the arts and crafts, founded its Plotzk branch in 1938. The founding meeting elected an executive committee with Dr. Nichtberger as chairman.

Twelve sewing machines were acquired and an instructor was hired. Courses for tailoring, stitching and weaving were opened, and the small traders who participated in them were turned into artisans.

After the Nazi invasion all the machinery of the "Ort" schools was confiscated and handed over to a cooperative of Polish tailors.

COOPERATIVE BANKS AND TRADE UNIONS

by I. G. Chanachowicz (Kent)

Three cooperative banks existed in Plotzk until the outbreak of the war in 1939 : a general bank, a commercial bank and a credit bank.

The first one was established after World War I when the economic position of many citizens became very difficult. The bank assisted small merchants and artisans with long-term loans to re-establish themselves after the war years. Its activities expanded owing to the financial help of the "Joint" organization, which invested considerable funds in the bank.

The Commercial Bank was established in 1927 and enjoyed the confidence of both Jews and non-Jews in Plotzk and surroundings. Its saving plans became popular and many Jews deposited their savings "for a rainy day" in it. Unfortunately that day came sooner than they imagined. The Nazis invaded Plotzk and confiscated the bank's funds and property.

The Credit Bank was active among orthodox Jews. It is worth mentioning that all its officials wore orthodox garments. This bank cooperated with the Commercial Bank.

Several smaller financial institutions also existed in Plotzk, one of them was the "Rogozik Bank", founded by Rogozik, who was called the "Plotzk Rothschild". A "Gmilut Hessed" fund (an institution granting interest free loans) helped merchants and artisans to overcome many crises. This institution was managed for many years by Abraham Levin.

★

Most of Plotzk's Jewish workers were organized in trade unions, such as the Tailors, Transport workers (coachmen and porters), Clerks, Shop attendants and other unions.

They persuaded the employers to agree to an 8 hour working-day and other social demands. Special Jewish trade unions were a necessity under the circumstances, as the Polish unions were notoriously reluctant to accept Jewish members.

Several strikes were proclaimed by the unions in the years preceeding the Second World War, as a result of which the working class established itself as a factor in the town's economic life.

The Jewish trade unions also contributed a lot to the cultural life of Jewish workers, who were deprived of education because of poverty, through evening-courses, etc. They comprised workers of all parties, of whom "Bund,, was the strongest one. Later on, the "Poalei Zion,, faction organized the coachmen, and gained considerable influence.

Christian patients did their utmost to be hospitalized there in case of need.

The Nazis liquidated the hospital's Jewish staff and converted it into a station for infectious diseases. Jewish doctors and nurses continued to help patients and even hid some leaders of the community, who were sought by the Nazis, within the hospital confines.

The building was finally closed in 1940 and its patients transferred to the Old People Asylum at Dobrzynska Street.

EZRAT HOLIM

"Ezrat Holim" (help for the sick) — was a voluntary philanthropic organization, whose members were a group of socially-minded Jews who regarded it as their religious duty to extend assistance to sick people in their homes, as well as in hospital.

They regulary visited the sick, helped them financially, encouraged and treated them. Shows and other festivities were organized in order to collect a budget for their activities. "Their attention did sometimes more to heal the sick than the medical care of the physicians" — wrote one of the then famous journalists about the members of "Ezrat Holim" who came from all parts of the community: Orthodox, European-clad, rich and poor Jews. The idea which united them was to help their sick fellow-Jews.

THE JEWISH ORPHANAGE

by Gustav Puk

The author, who was a pupil of the above institute, describes its activities since the first years after World War I. He mentions with great appreciation and affection several ladies who headed the orphanage, which housed 32-36 children and was financed by "Joint,, and "Toz". In spite of its limited resources, the children were always kept clean and enjoyed summer vacations. After they completed their elementary studies there, everything was done to enable them to study in vocational and high schools.

The author specially mentions Mrs Paulina Altberg, who devoted her life to the well-being of the children and symbolized by her activities and devotion the real Jewish mother.

Only five ex-pupils of the orphanage survived, three of them live in Israel, one in Poland and one in Russia.

The author of this article, as an officer of the Polish army, was one of the liberators of Plotzk.

Zionist block was constanly faced by Agudat Yisrael efforts to oust them and the fight for rule of the Kehila took very often unbecoming forms. A campaign was at one time led by the extreme Orthodox against a Zionist candidate. They informed the government that the candidate was anti-religious and caused "profanation,, of religious feelings. Such means of political strife and stride undermined the prestige of the Jewish community and caused anguish to all concerned.

The anti-Zionist workers' party "Bund,, denounced Zionism and gained influence among members of the Jewish working class. At that time the Zionist workers' groups had little influence in town.

The author pays special attention to the struggle between several groups and parties for influence in the Jewish community of Plotzk. In many instances the authorities, by law, served as mediators. The Zionists regarded governmental intervention as degrading, in view of the anti-Jewish feelings of many government officials. In the thirties the author went to Eretz Israel but did not severe his contacts with his native town. He reports on the last elections to the Kehila, held in 1939, about half a year before the outbreak of war.

A new consolidated group took then part in the elections-campaign: the "Poalei Zion,, (the counterpart of Mapai in Poland of that period) and its local leader, the beloved Fishl Fliderblum, was elected the last chairman of the Jewish community.

The author emphasizes that all former members of the Kehila, who were forced during the Nazi regime to cooperate with the invaders had always done their best to help their brethren as much as they could.

In the first part of the article the author mentions his grandfather Reb Tuvia Plotzker, who is considered the first immigrant from Plotzk to the Holy Land. He came to Palestine in 1875, died in Jerusalem and was buried on the Mount of Olives. His grandson, visited his grave in the years before the establishment of the State of Israel, when access to that cemetery was still possible.

THE JEWISH HOSPITAL

by Abraham Shmueli (Plutzer)

The Jewish Hospital was founded in the seventies of the 19-th century with a donation by the Fogel family. It was confiscated by the Germans during the first World War, but later on — in 1926 — reopened by the Jews of Plotzk.

The Hospital contained 35 beds, a surgery, an out-patients' clinic, etc, and was held in high esteem by both the Jewish and non-Jewish inhabitants of Plotzk.

The hospital's food was strictly Kosher, and it therefore enjoyed great popularity among the orthodox Jewish population. The hospital contributed a great deal to the state of health in town and even

COMMUNITY INSTITUTIONS, SOCIAL WORK, ECONOMIC LIFE, NEIGHBOURHOOD RELATIONS

THE JEWISH KEHILA OF PLOTZK

by Itzhak Ben-Shai (Fuchs)

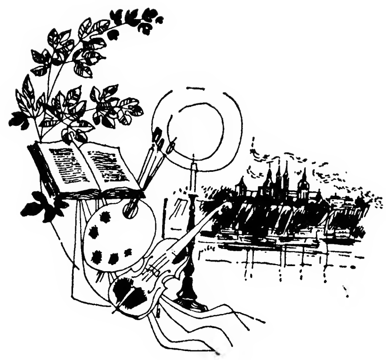
This article carries the sub-title, "Memories of a Secretary", since its author served for two years as secretary of the Plotzk Kehila. As in other Polish towns, the Kehila was the representative Jewish body serving the religious, social and cultural needs of the Jewish inhabitants.

The Secretariat of the Kehila housed many records, among them documents of great historical value, since the Plotzk Jewish community had been in existence for no less than 700 years.

When entering office as secretary of the Kehila, the author discovered many of these documents and after perusing them he realized that the Plotzk Jewish community was one of the oldest in Poland. At that time — before the Second World War — he could not possibly imagine that in a few years time this ancient community would cease to exist. Referring to these documents, he describes the Jewish autonomous life before the First World War, during the German occupation — (1915-1918), and after the establishment of the independent Polish state.

Mentioning some names of personalities who played an important role in the community's life during the nineteenth and the beginning of the twentieth century (like Salomon Bromberger, Moshe Lidzbarski, Benyamin Golde), the author describes the first democratic elections to the Kehila in free Poland. Three blocks took part in those elections : Zionists (with "Mizrahi"), the Orthodox groups (Agudat Yisrael) and the Independents. Two other groups (Zionists-Socialists and "Bund") did not put up lists. The elections-campaign was very stormy. Both the Zionists and the Orthodox devoted all their resources and energies to secure a majority of seats, but neither succeeded. Both attained an equal number of seats and the third group (Independents) turned out to be the strongest by getting more votes than each of the two other groups. The Kehila Committee was, therefore, composed of a coalition between the Zionists and the Independents. Two prominent Zionists were put in charge of important Kehila departments.

The author reports on the development of the Kehila, its social, religious and cultural activities, not ignoring the conflicts between several groups inside and outside that institution, which at times almost paralysed the activities of the Jewish autonomous body. The election of a town rabbi always created differences of opinion. The

THE PLOTZK JEWISH COMMUNITY BETWEEN THE TWO WORLD-WARS

1918–1939

of those young people. The author mentions the activities of Itzhak Grinbaum, Rabbi Lifshitz and others.

The second part of this article deals with the assimilationist groups of the Plotzk Jewish community (the Kempner family and others) and with the people who lived in the vicinity of the "Iron Gate" — a market place where simple folk (tailors, butchers, fishmongers) lived and worked. The author nostalgically describes these types of Jews, who added a special flavour to the multifaced Jewish population of Plotzk.

JEWISH PLOTZK DURING THE FIRST WORLD WAR

by Itzhak Tynski

The author gives a survey of the pattern of life in Plotzk at the outbreak of the first World War. He describes in detail how the local Jewish population tried to maintain good relations with both fighting parties, the Russians and the Germans, in order to survive, but did not always succeed, since each party suspected the Jews of being on their enemy's side.

Another chapter deals with the life of the Jews under German occupation. The Germans permitted the Jews (in 1915) to restore commerce and industry which were ruined in the first year of war. Even cultural activities were permitted by the German authorities and the Jewish youth organized that year a special sports tournament. The generation of that period could not possibly foresee how the next meeting with the Germans (after 25 years) would look like...

The survey's third chapter describes conditions under the Polish regime which was hostile to the Jews and used every possible opportunity to act against them. The author mentions, inter alia, the tragic case of Rabbi Shapiro, who was sentenced to death and executed "for spying in favour of the Bolsheviks". This and other cases did a great deal to convince the Jewish population that they were living among hostile elements and that they would have to leave their "homeland" as soon as they could. Unfortunately, the Jews of Plotzk became fully convinced of that truth only too late...

INAUGURATION OF THE JEWISH GYMNASIUM

Excerpts from a booklet, published in 1917, which includes the speech delivered by the then rabbi of Plotzk, Yona Mordechai Zlotnik at the inauguration of the first Jewish secondary school in Plotzk.

The attitude shown by the above to general and secular Jewish education was at that time quite different from that of other rabbis. He understood the modern spirit of the Jewish youth well and knew that their assimilatory trends would not be checked by "Chadarim" and "Yeshivot" alone. For that reason Rabbi Zlotnik saw in the establishment of Jewish secondary schools a stronghold of Judaism. He demanded from his teachers devotion to their extraordinary responsibilities. "We are now on the eve" said the rabbi, "of the establishment of Jewish secondary schools and you, the teachers, have to be pioneers in this field, and in the future you will be recognized for your work".

His speech contains a few sentiments directed to the Christian population. He explains that for the good of both Jews and Christians primary education should be separate because just as it is impossible to give Christian children a good Christian education in Jewish schools — Jewish religious education is possible only in schools established exclusively for Jewish children.

The late rabbi Zlotnik expressed his hope that one day a Jewish central institute for higher education — a university — would be established. The rabbi expressed already then, in 1917, his longings for a Hebrew University to rise in Jerusalem.

He concluded his words to his pupils by expressing his hope that they would adapt themselves through the influence of the new school to the aim of returning to their homeland — Eretz Israel.

MEMORIES OF THE PAST

by Shlomo Rozen

The author pays tribute to some personalities who lived in Plotzk at the begining of the century, especially of the Chassidic circles. He describes their orthodox way of life, adherence to different Chassidic rabbis and their influence on that part of the younger generation which devoted itself to the study of Torah and its commentaries. He also mentions a famous cantor whose prayers, together with a choir, afforded the listeners great spiritual enjoyment.

The second chapter describes the various groups of Jewish orthodox youth who gathered in the local Beit Hamidrash. Some of those young people later became famous in Jewish life in Poland and elsewhere, among them Rabbi Zlotnik-Avida and others.

The third chapter is dedicated to the new ideas of progress, within both secular and religious Zionism, which shaped the ideologies

NAHUM SOKOLOV'S YOUTH

by Florian Sokolov

The author, who is the son of the famous late Zionist leader Nahum Sokolov, describes his prominent father's youth in Plotzk.

It appears that young Sokolov was greatly influenced in his time by the Jewish atmosphere of the community, its youth, Jewish national movements, rabbis and centres of religious and secular education. Nahum Sokolov, throughout his life, even while a resident of great European capitals, remembered his childhood in Plotzk. In one of his letters to his daughter he reveals in nostalgic expressions his great affection for "his beloved Plotzk".

BEGINNINGS OF ZIONISM IN PLOTZK

by Itzhak Grinbaum

The author, who was a leader of Polish Jewry before World War II and the first Minister of the Interior of the State of Israel, describes the period between the first and second Zionist Congresses, when the first Zionist group was organized in Plotzk. The author describes in this connection the various cultural activities as well as the disputes prevailing between Zionists and their opponents in the community. He mentions the names of local Zionist leaders and of personalities of the different groups ("Bund", Polish Socialist Party and others) with whom he maintained contacts during his political career. He portrays, among others, the life of Esther Golde, a woman fighting for socialism, who played an important role in the general Polish Socialist Movement and did not display any interest in Jewish problems. Grinbaum visited Plotzk after the war but found no Jews there.

The classical assumption that the disappearance of the Jews from the economic, cultural and social life of the town would create a vacuum, did not come true.

★

Itzhak Grinbaum was the Guest Speaker at a Memorial meeting of the Plotzk Association, which was held in 1951 in Tel Aviv. On this occasion he delivered a thoughtful speech, containing many reminiscences of the town in which he spend nine years of study at the local gymnasium.

Mentioning the various cultural and educational institutions, he drew loving portraits of the teachers Shmuel Penson and A. Y. Papierna, the revolutionary leader Josef Kwiatek and others, who left their imprint on the minds of the young generation, and thanks to whom the Jewish Youth in Plotzk became spiritually elevated and intellectually more broad-minded.

unable to earn their living. The establishment of that institution was very important as from other sources we learn that in those days many Jews in Plotzk reached a very high age.

RELATIONS WITH POLISH NEIGHBOURS

Although there is no special evidence on anti-Jewish riots, we read about an incident which occurred during a Jewish funeral. Two Polish landowners barred the way of the mourners and did not let them enter the Jewish cemetery. As a result 30 Jews were injured. Fortunately, the district governor, who was friendly towards the Jews, helped them in restoring their rights to the cemetery.

A certain Niemski used in his book, while describing the beauty of the town, offending expressions with regard to the Jews of Plotzk and their way of life, calling them "a caravan of Gipsy-Jews" etc.

EMIGRATION

From many Polish towns a mass-emigration started at the end of the 19th century. Plotzk's part in that emigration (especially to the U. S. A.) was not considerable, because its Jewish inhabitants did not suffer in those days as much from antisemitic riots as Jewish communities in the Ukraine and Bessarabia.

Not far from Plotzk two important industrial centers, Warsaw and Lodz, attracted many jobless Jewish young people who tried to find employment as factory workers in those towns. This was not too easy because even Jewish industrialists were not always willing to employ them out of fear of negative reactions from Christian workers.

The Jewish emigrants had to sell all their belongings in order to be able to buy boat-tickets to the U. S. A. or to cover at least their travel-expenses to Berlin. Their sufferings on the way to America, not having any hope to earn their living where they were born — are described in the periodicals of that time.

★

A perusal of the Hebrew press at the outset of the 20th century convinces us that the members of the Jewish community of Plotzk were among the first who adjusted themselves to the new era of Jewish national renaissance.

EDUCATION AND CULTURAL LIFE

Articles written by Nahum Sokolov are a faithful source for the reader who wishes to acquaint himself with the general trend and ideas of the younger Jewish generation of Plotzk, which at the end of the 19th century strove for the introduction of "general" studies side by side with Jewish studies. In his articles Nahum Sokolov describes the miserable conditions under which Jewish youth lived — without proper clothes, half-hungry, arguing with their parents about the necessity of general studies in order to change the depressing living conditions then prevailing in the Jewish communities.

Under the influence of the "Haskala" (Enlightenment) ideas, some families began to send their children to general secondary schools but had to fight for their right to do so with conservative groups who considered general education as the first step towards the repudiation of Judaism. The problem of writing on Sabbath-days hindered many parents, faithful to the Jewish religion, from sending their children to "general" schools.

We also find in these periodicals letters about the financial difficulties encountered by the Jewish community in maintaining its schools and paying the teachers' salaries. In order to overcome those difficulties — we learn from the "Hamelitz" — the communal leaders even agreed... to organize a theatre-show in order to collect some funds.

But in spite of the "Haskala" movement the rabbis were very popular with the general public and leaders of the community showed them great respect.

In the "Hamelitz" of 1890 we read an interesting story about a rabbi who successfuly passed an examination in Russian. The periodical adds that the examiners admired his "thorough knowledge of the Russian language".

PUBLIC INSTITUTIONS AND SOCIAL WORK

An 1891 issue of the above periodical describes the growing poverty of the Jewish population and the necessity for overseas emigration. The retail merchants were forced to pay high interest for goods purchased on credit from wholesalers. A proposal was made to establish a wholesale store for the benefit of the retail merchants but for some unknown reasons this plan never materialized.

There existed in Plotzk a society whose members volunteered to visit sick people at the hospital as well as to distribute among them tea and sugar. The society "Bikur Holim" did a fine job in preventing a typhus epidemic in 1867.

Artisans were organised in various professional unions who aimed at rendering social aid to members.

In another issue of "Hamelitz" we read about a legacy of a rich woman (5000 Russian rubles) for building an asylum for old people,

JEWISH LIFE IN PLOTZK IN THE LIGHT OF HEBREW PERIODICALS OF THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

by Shlomo Greenspan

"HAMELITZ" ON THE BEGINNINGS OF ZIONISM IN PLOTZK

At the begining of this article the author stresses the fact that the Zionist idea had adherents in Plotzk, long before the Zionist organization was founded. Yitzhak Lederberg (great-grandfather of the Nobel-prize winner Dr. Yehoshua Lederberg) went to Eretz Israel in 1830 and a few decades later the Zionist activities of Plotzk-born people were already widely-known.

In 1891, with the foundation of a branch of the "Hovevei Zion" movement in Plotzk, formal Zionist activities began.

The author quotes excerpts from the then famous Hebrew periodical "Hamelitz", reporting on Zionist conventions and daily Zionist activities, including money-raising campaigns which took place in Plotzk.

ITZHAK GRINBAUM AND AHARON BECKER — PILLARS OF ZIONISM IN PLOTZK

In his essay "The Jews in Plotzk", I. Grinbaum, formerly a leader of Polish Jewry and first Minister of the Interior of Israel, describes how a Zionist youth-group was founded in Plotzk at the end of the 19th century. That group was named "Mazkeret Shmuel", in honour of Rabbi Shmuel Mohilever, a famous leader of the religious wing of the Zionist movement.

I. Grinbaum, and A. Becker (from Lithuania) who had settled in Plotzk, were the founders and initiators of that group. The latter became soon leader of the younger generation, on which he exerted great influence.

The above-mentioned "Hamelitz" dedicates a special review to that event and mentions the obligation undertaken by members of the group to pay between 10 and 25 "kopeikas" (Russian coin) every month.

The same periodical published an article at the beginning of this century from which we learn that the local Zionists earnestly endeavoured to assume responsibility for the affairs of the Jewish community (Kehila) in accordance with the Zionist aim and slogan of "Kibbush Hakehilot" (Conquest of the Communities).

THE PRE-ZIONIST EPOCH OF NAHUM SOKOLOV

The great Zionist leader and famous Hebrew journalist and writer Nahum Sokolov was brought up in Plotzk. Before he joined Zionist groups formally, and took part in manifold Zionist campaigns, there had been times when he dissociated himself from Zionism. This information is contained in an article published in another Hebrew periodical of those times, called "Hamaggid".

RABBI AZRIEL ARYE LEIB RAKOWSKY —
THE FIGHTING "MITNAGED"

The rift which developed within the Jewries of Poland and Lithuania in the 19th century, when the ideas of progress and enlightenment, originating in Prussia and Eastern Germany, collided with the chassidic way of life, did not bypass Plotzk. The sect of the Chassidim became so strongly rooted there during the second half of that century, that their opponents, who were in charge of community affairs, decided to invite as their Rabbi a personality, who was known as an uncompromising opponent of Chassidim. Their choice fell on Rabbi A. A. L. Rakowsky.

When he arrived in town the Chassidim immediately fought him vigorously, so that he was forced to leave Plotzk for Lomza. An epidemy, which broke out soon thereafter was regarded as a punishment of Heaven and a delegation of notables was sent to Lomza to persuade the Rabbi to return to his flock. From then on his position in the community was considerably strenghtened, although the Chassidim never adopted a friendly attitude towards him. He persisted in introducing modern teaching methods and other progressive innovations in the local Talmud-Tora. The Chassidim retaliated by denouncing him to the Russian authorities, which almost led to his arrest.

The establishment of a Jewish hospital in town and various improvements in the situation of the poor are to his credit. He served the community for 17 years until he could not bear the communal friction anymore and accepted in 1880 a call for Mariampol, where he passed away in 1893.

the outstanding characteristics of Rabbi Graubart. Great love for and understanding of the average simple Jew motivated him in all his Halachic decisions. He gave the Hovevei Zion unofficial support. One year before his death in 1912 he also participated in the Founding Conference of the Agudath Israel movement which took place in Kattovitz. Rabbi Graubart passed away in 1913 at Bendin, where his son Rabbi Yekutiel succeeded him until his immigration to the U. S., where he served as rabbi in Brooklyn, Chicago and Canada. A daughter of Rabbi Graubart, Rosa Jacobovitz, was well known in Poland after the first World War as a yiddish poetess. One of her poems is dedicated to "My Father".

RABBI ELEAZAR COHEN

When Rabbi Eleazar Cohen was appointed to the Rabbinate of Plotzk, he was already at the age of 65, but his bonds with the town go back to his early youth. Born in 1791 in Warsaw, he was sent by his wealthy father at the age of 9 to study at the Plotzk Yeshiva. In Warsaw he continued his studies under Rabbi Arie Leib Zunz, who had also served, at a different period, as Rabbi of Plotzk. Many years passed, when Rabbi Eleazar, serving at that time the community of Makov, received a call to become Rav of Plotzk. However, he was very hesitant to accept this call, since he was well aware of the fact that various factions, not all of them strictly orthodox, existed within the community. He consulted, one after the other, Rabbi Abraham of Ciechanow, the Zaddik of Kotzk and Rabbi Itche Meir, the Zaddik of Ger. Their consensus of opinion was that he should not be deterred by any hinderances and proceed immediately for Plotzk. Finally, he consented to serve there on condition that an unanimous letter of appointment be sent to him over the signatures of all Plotzk community leaders. The full text of the letter of appointment is quoted in the Hebrew section.

The community received him with great joy, but became divided in their loyalty to him, as soon as he had preached his first Sabbath sermon in which he demanded the strictest possible observance of the day of rest. The more enlightened opposed him vehemently, whilst the faithful were very happy to have him as spiritual guide. During his 6 years of tenure of office in Plotzk (1856—1862), Rabbi Eleazar was constantly embroiled in various frictions with the Gabayim of the community, so that he had no interest in renewing his contract and went on to serve in Pultusk and Sochaczow. His life-work "Hidushey Ha'Redak" was published after his death (1913) by his son Yehoshua.

One of Rabbi Eleazar's young pupils was a student from Wyshogrod, Nahum Sokolov, who describes in his memories the movement of the "Enlightenment", which had penetrated the community and changed its old-worldly atmosphere, a fact which made Rabbi Eleazar's position there so complicated.

After leaving Plotzk he served the community of Praga, near Warsaw, after which time he retired in order to devote his latter years solely to the writing of books. Most of them were actually published only after he passed away in 1833, a number of them reaching several editions. Some of the greatest Polish Rabbis were pupils of Rabbi Zunz ; most famous amongst them — the founder of the Chassidic Dynasty of "Ger", Rabbi Itche Meir Alter, the "Baal Hidushey Harim".

Many stories about Reb Leibele Charif made the round amongst the common people and it was widely believed that all his blessings and wishes would come true. One of these tales concerns Rabbi Avramele of Ciechanow.

RABBI ABRAHAM OF CIECHANOW, THE PLOTZKER "ILUI"

Rabbi Abranam the Zaddik of Ciechanow, one of the famous Chassidic saintly men who influenced the Jewish community of Plotzk during the first half of the 18th century, was descended from simple folk. His father, Reb Rafael Dobzinsky had sent him as a youth to study Tora in Plotzk where he very soon made a name for himself by his steady learning and thorough knowledge of the Holy Books. One of the richest men of the community, Reb Dan Landau, gave him his daughter for a wife. He remained in the house of his father-in-law, even adopted his family name until he was called to serve as Rabbi of Ciechanow, where he came under the influence of the Chassidic sect. Although he was not at all eager to act as a Rebbe, the Chassidim of his town and the surrounding area elected him as their Zaddik. Numerous tales are told of his wisdom and erudition. *(See : Yitzhak Rafael — "History of Chassidism", Tel-Aviv 1946).*

After his death in 1875 several of his books such as "Abraham's Virtues" were printed. The popular image of the Rabbi motivated his great-grandson Zysche Landau, a poet who was born in Plotzk, to dedicate one of his poems to the memory of that great man, 40 years after he had passed away.

RABBI YISSACHAR DOV GRAUBART — N. SOKOLOV'S RABBI

Rabbi Y. D. Graubart was born in 1842, at Shrensk, where he studied at the local Yeshivah and from where he was called to serve as Rabbi of Plotzk. He married the daughter of a local Dayan, Rabbi Ascher. Among his pupils we know Rabbi Yona Zlotnik of Plotzk and Rabbi Yehuda Leib Zlotnik, who became a well known Rabbi in Canada and carried out a great deal of research in the sphere of Jewish Folklore. Best known among his pupils was Nachum Sokolov, later the President of the World Zionist Organization.

Exceptional wisdom and knowledge, simplicity and humility were

various groups who fought for influence in the community. His house became a Tora-center, frequented by many Chassidim eager to hear his discourses on the Sacred Books.

He collected pious sayings of the chassidic Rabbi of Przyscha, whom he revered, in a book which was published after his death. Several other books of his were published by his grandson several years before the outbreak of the Second World War.

In 1940, when the Nazis were about to convert the old Jewish cemetery of Plotzk into a garden and use the tombstones for street paving, some of his adherers went to the cemetery (103 years after his death) and transferred his remains to another place. The author adds that in spite of the long time which had elapsed since the burial of Zysza Plotzker, his bones had remained intact...

RABBI SHMUEL BEN AZRIEL

In the second half of the 18th century there served a rabbi in the community of Plotzk, whose spiritual home was the school of German rabbis. His father, Rabbi Azriel, had been rabbi of Landsberg and he himself had studied in his youth at the Yeshivoth of Amsterdam. Having lived some years in Poznan he was appointed rabbi of Kutno and later on of Plotzk, where he died in 1772.

Rabbi Shmuel published two books : "The pillars of the World" (Amude Olam), Berlin 1741, and "Samuel's Belt" (Hagurath Shmuel), Frankfurt on the Oder.

His book "Amude Olam" contains several interesting biographical notes, amongst which we find the description of a ritual-murder accusation levelled against the Jews of Poznan as a result of which two-third of the Jewish community, together with Rabbi Shmuel, had to flee from this city.

After lengthy negotiations the matter was finally brought to an end when the Chancellor of Poland forced six witnesses from the Polish aristocracy to testify to the innocence of the accused Jews of Poznan.

RABBI ARYE LEIB ZUNZ
(REB LEIBELE CHARIF)

The Rabbinical chair of Plotzk was occupied during the first quarter of the 19th century by a great and well-known sage, Rabbi Arye Leib Zunz, who was appointed at the age of thirty to the seat of Rabbi Y.L. Margolies. He had allready been famous in the Rabbinical world since his eighteenth year of life, when he compiled a book by the name of "Yaelat Hen".

Having served in Plotzk for a period of ten years, he remained ever after faithful to the town by giving the title "Rabbi of Plotzk" in all the 25 books written by him. He was known among the Jews as the "Plotzker Rav".

LIVES OF FAMOUS PLOTZK RABBIS

by Shlomo Greenspan

RABBI YEHUDA LEIB MARGOLIES — A PIONEER OF SCIENCE AND FIGHTER FOR JUSTICE

It is to the credit of the community of Plotzk, that its rabbinical seat was occupied during the eighties of the 18th century by an outstanding personality, who did much to tear down the spiritual walls of the ghetto, with which the Jews of that period were still surrounded. This man was Rabbi Yehuda Leib Margolies, also known as Rabbi Yehuda Perle (1747—1811 or 1818).

New winds of freedom and equality, finally culminating in the French Revolution, began to blow even in the hermetically closed world of Polish and Russian Jewry, which frowned on any secular education whatsoever. The Talmud was the sole source of knowledge, when Rabbi Y. L. Margolies took upon himself to spread the knowledge of Nature amongst the Jews, for which he was not even attacked by the most orthodox, due to the great authority which he enjoyed. Margolies was labelled by Aharon Zeitlin as an "anti-Mendelsonian enlightener", i. e. a "Maskil" who remained within the religious camp. Dr. J. Zinberg describes him in his "Literary History of the Jews" as a fighter for the ideals of enlightenment and against the forces of darkness. Dr. Joseph Klausner, as well as Ben Zion Katz in his "History of the Enlightenment of the Jews in Russia" quote him as advocating the co-existence of secular knowledge and science with piety and the fear of God.

Rabbi Y. L. Margolies was the author of nine books, mostly dealing with Natural Sciences, Philosophy, Grammar and others. His foremost work, "Or Olam", first appeared in 1777 and saw several editions. In this book he showed himself to be a follower of the Aristotelian school of philosophy, which in his opinion is not in conflict with the Law of Moses. In his book "Tal Orot" (Pressburg, 1843), he comes out in favour of a more tolerant and liberal attitude towards the Christian nations, amongst which the Jews dwelled, and preaches higher moral and ethical standards in the relationship between the well-to-do and the poorer segments of the Jewish communities. His fearless stand in the forefront of humanitarian and social reform made him widely known, far beyond the confines of Plotzk, so that he was well remembered as a spiritual leader in Poland for many decades after his death in Frankfurt on the Oder in 1811 (or 1818).

RABBI ZYSZA PLOTZKER

A Monography of an outstanding rabbi, who lived in Plotzk in the 19th century. Since 1830 the above served as rabbi of Plotzk where he was very active in establishing peaceful relations between

AHARON BEN MOSHE KAHANSTAM (KONSTAM)

by Eliahu Eisenberg

This article is a tribute to the memory of Aharon ben Moshe Kahanstam (1860—1920), a Plotzk-born outstanding Hebrew pedagogue who devoted his life to the spreading of Hebrew education in several places in Poland and Russia. He was a pioneer of modern Hebrew and established courses for Hebrew teachers who later contributed a great deal to Zionism and Hebrew education.

As a young man he began to practice Law but soon decided to devote his life to education. Upon leaving his job as an assistant in an advocate's firm in Plotzk, he studied to become a teacher. When offered the directorship of a Lodz Jewish religious school, he accepted this challenge enthusiastically and wrote in his diary : "a new epoch begins in my life".

Kahanstam was soon regarded as a central figure of Hebrew education. He showed a lively interest in his pupils' social background and was very active in social work.

From Lodz he moved to Petersburg, where he spent nine years in the Jewish educational sphere. During all those years he was constantly in conflict with sponsors, administrators and other officials who had no understanding of sound educational principles. In 1907 he moved to Grodno where he founded and directed the "Pedagogical Courses of Grodno", whose influence on Hebrew education was outstanding.

Students and teachers who were privileged to study under Aharon ben Moshe Kahanstam admired his fine personality and a number of them published in Tel-Aviv in 1936 a book called: "Rishonim" (The First), dedicated to their unforgettable teacher and leader. These memories contain details about his devotion to the cause of Hebrew education, his influence on all those who came into contact with him, his struggles and zeal for progressive teaching methods, and the appreciation of the assistance he gave Jewish girls who aspired to the teaching profession from which they were barred in those years.

His last stage was the Ukrainian city of Kharkov, where he became the guardian of Hebrew education till the last minute of his life. He succeeded in ignoring the existence of the Bolsheviks who tried and finally succeeded to liquidate all national and Hebrew schools in Russia.

When he died in 1920, one of the mourners, although an opponent, stated: "With the death of Aharon ben Moshe Kahanstam the conscience of the Hebrew teacher has passed away".

"Although the venues of his influential and blessed activities were outside Plotzk", says the author of this article, "we can't publish the Plotzk Memorial Book without paying tribute to a great son of our town".

initiative, bought a plot of land outside Plotzk, where he built an inn in 1803, the first in the town. This large-sized inn served travellers, merchants and people on official duty who came to Plotzk.

Its owner and manager, Moshe Wasserzug, distinguished himself by his great ability. When the inn was partly destroyed by fire in 1807, he rebuilt it. "In a short time I succeeded", he writes, "to build it all again, including stables for 70 horses and sheds for the carts..."

Those were the days of the great French campaign against Russia, civilian traffic stopped altogether and Moshe Wasserzug lost his livelihood. Thanks to his connections with the authorities he was granted a licence to collect slaughtering fees in Plotzk and Wyszogrod, although this was not considered an honest occupation, since such licence-holders were in the habit of paying the authorities a certain sum, whilst keeping the remainder. He, eventually, became rich and sued the Plotzk Jewish communal authorities for their accusations against him during the years of his service in the community.

Heinrich Loewe, the publisher of these memoirs, states that they contain authentic facts throwing light on the daily life of Polish Jews at the end of the 18th century.

AVRAHAM YAACOV PAPIERNA (1840—1919) TEACHER AND LITERARY CRITIC

by Shlomo Greenspan

The above lived in Plotzk for 45 years. He came there when he was appointed as a teacher of Jewish religion in the Russian governmental secondary school. Being a Russophile, he advocated adherence of the Jews to Russian culture and dissociation from Polish cultural influences, and soon became Inspector on behalf of the Russian educational authorities for all the Jewish religious schools (known by the name of "Heder") and advised the authorities on the possibilities of modernizing these institutions.

He made a name for himself as a literary critic and his essays on Hebrew literature exerted considerable influence on his contemporaries. In his essays he fought for the raising of cultural standards and against the ornate and unnatural pseudo-Biblical style employed by most of the "Haskala" Hebrew writers. He also wrote books on modern methods for teaching Hebrew and Russian.

Thanks to his activities he enjoyed great popularity in Plotzk and although the extreme religious circles regarded him with suspicion, his personality was respected by the general Jewish public und his home served as an important cultural center.

The Jewish population of Plotzk celebrated his 70th birthday in 1910.

Avraham Yaacov Papierna is considered the most illustrious of the three great Jewish literary critics of his time in Poland, who guided Hebrew literature onto new ways.

ACTIVITIES OF THE PLOTZK JEWISH COMMUNITY

by Dr. Yitzhak Schipper

The author of this article was one of the outstanding Jewish historians in Poland. Having specialized in the history of Jews in Poland in general, he wrote on the occasion of the 700-year anniversary of the Jewish community of Plotzk a substantial work on this particular subject.

The first part deals with the years 1650—1793, the Swedish invasion, the pogroms carried out by the Cossacks and the reconstruction of the community after these disasters. It further describes the anti-Jewish legislation of that period, the mutual relations between Jews and Christians in Plotzk and economic life. The period 1794—1858 is the subject of the second part. During that time the Jewish population grew in number, absorbing newcomers from the German-held western part of Poland who in time influenced the cultural life of the Jewish community considerably.

The author mentions in conclusion the names of prominent rabbis and "Maskilim" and describes their cultural and communal activities.

THE MINUTE-BOOK OF THE TAILORS' UNION

by Dr. Emanuel Ringelblum

This article analyzes and describes the rules and regulations of the Tailors' Union of Plotzk. These laid down the relations between the tailors themselves, between them and their apprentices and their clients. Its purpose was to prevent unfair competition, as well as to serve as a basis for the general welfare of the Union's members.

Such "Tailors' Unions" existed in a number of Polish Jewish communities, but that of Plotzk was exceptionally well organized, devoting much of its endeavours to the social and religious welfare of its members and their families. The author compares the Statutes of the Plotzk Union with those of other similar bodies and emphasizes the liberal character of the Plotzk Union, which had a beneficial influence on labor conditions in other trade branches in Plotzk and surrounding townships.

REB MOSHE BEN ISRAEL WASSERZUG

by E. E.

The above — according to his memoirs — served at the end of the 18th century as a "go-between" of the Jewish community in Plotzk in its relations with the authorities, and as ritual slaughterer ("Shohet"). But as a result of frictions between him and his superiors in the Kehila, he was forced to resign.

Thereafter he did not leave town, but being a man of

of Jews in Plotzk increased, both as a result of curtailed overseas emigration-quotas and of a mass-exit of Jews from small townships. The "Hovevei-Zion" movement (which preceeded the organized Zionist movement) had a branch in Plotzk since 1891. The "Bund" (Socialist Jewish Workers' movement) and "Poalei Zion" (Zionist-Socialist movement) also had branches in town. Among the leaders of the Polish Socialist Party (known as P. P. S.) there were some Jews who played an important part (Josef Kwiatek and Esther Golda Strozewska) in its activities.

The political events of 1905 were accompanied by clashes between striking workers and policemen and some Jews took an active part in these events.

After the repressions following the revolt of 1905 and the strengthening of reactionary political circles, the younger Jewish generation of Plotzk began to show an increased interest in cultural activities.

The famous "Hazamir" association was founded in 1906. It held public lectures and maintained a theatre group. Another association, called "Tikvat Israel" (The Hope of Israel), organized literature and history courses. Jews were also active in the general cultural life, and a Jew (Ludwig Platau) was one of the founders of the local "Popular University".

A Yeshiva was founded in Plotzk a few years before the outbreak of the first World War by Rabbi Michael Rubinstein, who acted as "Rosh Yeshiva". This Talmudical College became soon very popular and many students, even from far away, flocked to this institution.

★

The ancient Jewish Community of Plotzk was regarded at the beginning of the twentieth century as one of the most enlightened Jewish centers in Poland, and could be rightly proud of the famous personalities who were either born or brought up there, such as Nahum Sokolov, Itzhak Grinbaum, A. Y. Papierna, A. Kahanstam and others. Among its great rabbis were Y. L. Margolies, Z. Plotzker, A. L. Zunz, I. D. Graubart, A. L. Rakovsky, Y. M. Zlotnik. The generation who grew up in Plotzk during the last decades produced many pioneers and idealists who fought for the freedom of the Jewish people and general humanitarian aims.

existed. Jewish-Christian communal credit institutes also served the town's economy.

But the terrible poverty among some groups of the Jewish population and periodic anti-Jewish outbursts encouraged overseas emigration, especially to the United States. It started in the sixties and developed into a mass-emigration in the nineties.

According to current newspaper reports those who left town for the States via Berlin were completely destitute and could only pay their travelling expenses to Berlin, where they depended on the Jewish community's assistance for continuing their journey. The number of emigrants was considerable and gradually reduced the total Jewish population of Plotzk, which only increased somewhat again in the last decade of the 19th century.

The following statistical table regarding the Jews in Plotzk in 1883—1910 is self-explanatory.

Year	Total number of inhabitants	Jews	Percentage of Jews
1883	20,639	7,633	36.9 %
1887	24,187	10,500	43.4 %
1897	26,966	7,661	28.4 %
1905	30.075	11,780	39.2 %
1910	30,000	12,017	40.6 %

More than a third of the Jews lived on commerce, nearly a third on handicraft and industries and the remainder included house-owners, capitalists, clerks, etc. About 30% of the merchants dealt in agricultural produce, 15% — in textiles and clothes and the remainder in various unclassified articles. The number of people employed in the various trades was: in the clothing branch — 55%; in the foodstuffs branch — 14%; in metallurgy — 10%; in printing — 6%.

Jewish communal records and taxpayers' lists show that about one third of the Jewish population was so impoverished that it had to be exempted from payment of Kehila-dues, and that about 40% paid so little that they lost their voting rights.

FIFTH CHAPTER

THE YEARS PRECEEDING WORLD WAR I
1900—1914

The first 14 years of the 20th century were a period of continuous social and cultural progress in the life of Plotzk Jews. The unsuccessful revolution of 1905 caused some political indifference, but on the other hand a great many social energies found their expression through legal channels. The Zionist and Socialist movements gained followers in Plotzk. Cultural institutions were being established. The number

Sokolov spent his boyhood (1865—1878) in Plotzk, where he became famous as the "prodigy" of the little "Beit Hamidrash".

SOCIAL AND HEALTH INSTITUTIONS

A Hospital building committee was established in 1865, at the Governor's initiative. Five years later the cornerstone was laid, in the presence of Rabbi Rakovsky and the above mentioned Hebrew writer Papierna, who both spoke on this occasion. This hospital fulfilled an important role in combatting the cholera epidemy of 1892-93 by setting up a special wing for this purpose.

A Home for the Aged was opened in Plotzk in 1891, thanks to the initiative and the funds raised by a group of Jewish women. A performance of a Jewish play ("Uriel d'Acosta") was put on in Plotzk that year — quite probably the first show in town — and the proceeds from the sale of admission tickets were allocated to the Home for the Aged.

THE VAAD HAKEHILA (COMMUNITY COUNCIL) AND THE RABBINATE

The powers of the Vaad Hakehila were reduced by law. Only tax-paying community members enjoyed voting rights. Two-thirds were not eligible for electing their representatives. These always belonged to the circles favoured by the civil authorities.

Due to the grave economic condition and the drain of population through considerable emigration, the Kehila's revenues constantly decreased until it had difficulties in balancing its budget.

Community rabbis were often compelled to resign their positions as a result of friction between "Mitnagdim" and "Chassidim", being unable to make peace between the rival groups.

Among the rabbis of Plotzk who deserve to be mentioned are the following: Azriel Leib Rakovsky, Yehoshua Falk Auerbach, Naftali Yehuda Berman, Yehezkel Lifschitz and Yona Mordechai Zlotnik.

ECONOMIC LIFE

In the period under review most Plotzk Jews dealt in agricultural produce, especially in cereals. According to a census held in 1897 dealers in agricultural produce constituted about one third of the merchants. Trade connections were mainly with Prussia. The port of Plotzk was a shipping center for the agricultural produce of the fertile Mazovia region. But the customs war which broke out between Russia and Germany in the years 1879—1893 as well as the establishment of "purchasing centers" were detrimental in some ways to the Jewish cereal trade.

Jewish merchants were also affected by the competition of Polish peasants who left the villages and, with the help of credit institutes, began to trade their own produce. This new class of farmers sometimes engaged in antisemitic activities although historical documents indicate that some cooperation between Jewish and non-Jewish merchants

Arie Leib Rakovsky as communal rabbi. He maintained good personal relations with the Governor, belonged to the "Mitnagdim" and was in favour of secular elementary education alongside religious instruction. He was so greatly persecuted by the Chassidim that he was eventually forced to abandon his post and move to another town.

The cholera plague broke out in Plotzk in 1867, felling many victims. Many people considered the plague as God's punishment for the persecution of the rabbi whose absence was widely felt. He was called back and remained in office till 1880, when he resigned finally, due to false accusations levelled against him.

EDUCATION AND CULTURAL ACTIVITIES

A secular Jewish school was opened in Plotzk in 1865, following a ceremony at which both the Mayor and the District Education Officer delivered speeches. This school existed a brief time only and was probably closed in 1871, as a result of governmental policy which sought to discourage separatism among Jews and to admit Jewish children into general schools. The great majority of Jewish children studied in those years in religious schools ("Cheder" and "Talmud Tora"). The Zarist Government attempted to compell the Jews to close their separate educational institutions by demanding that the religious Jewish teachers pass examinations in the Russian language. A compromise was reached, whereby every "Cheder" had to employ a teacher of the Russian language.

The first high school was founded in Plotzk in the sixties, the only one in the region, and being attended by many Jewish pupils, it soon turned into a center of secular education and culture. It also occupied an important position in the community's economic life, since scores of families derived additional income from the letting of rooms to out-of-town pupils. For a short period Jewish pupils were exempted from writing on Saturdays and Jewish holidays.

The then famous Hebrew writer and educator Avraham Yaakov Papierna taught Religion for many years in Plotzk's two high schools. Being a Russophile, he favoured the separation of Polish and Jewish children so that the latter would be educated as loyal citizens of Russia. A pamphlet of his, advocating these ideas, was brought to the attention of the Russian authorities, who helped him in many ways. He soon became a spiritual leader, respected by the Jewish population, and a representative of the community on many occasions. He was the only Jewish leader capable of making speeches in Russian.

The trend in favour of secular education grew constantly; some of the younger generation, especially children of "Maskilim", went to other centers to be educated and some of them even severed completely their relations with Jews and Judaism, while others played active roles in the Polish struggle for independence and in the Socialist movement.

It is worth mentioning that the famous Zionist leader Nahum

produce did not pass through Plotzk, since the town was too far from the nearest railway. Only the hotel branch, which served Government officials and the landed gentry who used to settle their business in local offices and courts, prospered in town.

The following table shows the increase of the general and Jewish population of Plotzk during the first half of the 18th century.

Year	General Population	Jews	Percentage of Jews
1808	4,018	1,932	48.3 %
1822	6,466	2,247	34.7 %
1841	11,556	4,333	37.5 %
1856	12,403	5,251	42.3 %

Between 1840—1850 compulsory recruitment of Jews into the Russian army was enforced, although more liberally than in Russia proper. This measure caused many family tragedies and the annual mobilisation days were full of tension. Another anti-Jewish decree was specifically harmful to the Chassidic circles, it prohibited (with some exemptions) the wearing of traditional Chassidic garb. The Chassidim tried to have this restriction annulled and to bribe the officials empowered with its implementation, and even the poorest among them were prepared to give away their last Zlotys in order to be exempted from that decree and be allowed to continue wearing traditional garments.

Several agricultural Jewish settlements were founded in the Plotzk region in that period. 170 Jewish families settled on the land and the Governor stated in one of his reports that the Jews "are seriously engaged in agriculture".

The first municipal elections in which the Jewish population participated, took place in 1862. Local Government was abolished just one year later, when the Polish revolt broke out. The Jewish community was then split into two groups, the "Chassidim", and their opponents, the "Maskilim", who strove for certain reforms in the traditional Jewish way of life. They established some modern schools which adopted a progressive educational system. Their leader, Shlomo Zalman Posner, was a wealthy and influential man who was also instrumental in the founding of the above mentioned Jewish agricultural settlements.

FOURTH CHAPTER

SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

The first decades of this period were influenced by the disputes and controversies between two leading groups of Jewry: The Chassidim — on the one hand and the "Mitnagdim" (Opponents of Chassidism) and „Progressive" circles on the other hand. This dispute reached its climax in Plotzk upon the appointment of Rabbi Azriel

They motivated their advise by insinuating that Jews were dirty and caused fires and filth "because of their natural inclination to dirt", but the King protected the Jews maintaining that it would be unjust to expell them. A few years later the King consented to the proposal which allocated the Jews special quarters where they were allowed to live. Jews were allowed to rebuild their houses only in eight streets, among them the "Synagogue Street" and "Jerusalem Street". The Jewish Quarter of Plotzk existed till 1862.

The famous Rabbi Leibish Charif, author of many religious books, officiated as communal rabbi of Plotzk in that period. Seventeen of his books were published during his lifetime and some others after his death. Leibish Charif made a name for himself in rabbinical literature.

THIRD CHAPTER

A PERIOD OF PROSPERITY AND REVOLT

The Dukedom of Warsaw was abolished after Napoleon's defeat and its territory became an integral part of Russia. As a result of the new division of Poland, Plotzk was made the administrative center of a new district.

New houses were built in the town and the population grew in the years 1816—1830. 2447 Jews lived in Plotzk in 1822. Many newcomers were absorbed, mostly Jews from all parts of Mazovia, including those who left villages where they were forbidden by law to engage in the production and sale of alcoholic drinks.

Government circles initiated in the second decade of that century a special campaign against the Chassidic movement in order, as they put it, to raise the cultural level of the Jews and to make them equal with the other citizens. A memorandum on this subject stated that all Polish Jews were under the influence of the Chassidic sect, except those in the regions of Kalish and Plotzk.

In this spirit the Regional Commission of Plotzk proposed the establishment of special Jewish secular schools, where the younger generation could specialize in natural sciences and learn trades. The memorandum mentions a retroactive decree against the approval of elections of any rabbis, who had no knowledge of Polish.

The Enlightenment Movement reached Plotzk. A circle of Jewish Maskilim, influenced by German culture through their Prussian neighbours became active under the leadership of a certain Josef Frenkel. Native-born Jewish doctors lived there at that time ; one of them even served as chairman of the local Doctors' Association.

When the Polish revolt against Russia broke out in 1830, a number of patriotic Jews joined the Polish fighting units. Nevertheless, Jews were suspected on many occasions of spying for the Russians.

In spite of the economic "boom" then prevailing in Poland, Plotzk did not enjoy special prosperity, because the export of agricultural

(The Light of the World) was reprinted several times and enjoyed widespread popularity. Rabbi Margulies was a conservative "rationalist" who did not see any conflict between religious faith and science.

In one of his books he criticizes the internal Jewish community relations, the lack of intellectuals and the corruption of the Kehila's oligarchy, who furthered their own interests rather than those of the people.

His bitterly critical remarks on the deplorable social position of the Jewish masses were probably the result of his experience as rabbi of several Jewish communities. (He served only a short time as rabbi of Plotzk). We may assume that he was forced to change positions at frequent intervals, due to his critical attitude towards the administrative shortcomings of the Jewish communities.

The names of two other influential Jews are recorded in the chronicles and autobiographies of that period: Itsikel Plotzker, who maintained commercial and social relations with Count Radziwil and other members of the nobility and acted as their adviser on many issues pertaining to Jewish life; and Daniel Landau who supplied the French army during the war. The latter represented the communities of the Plotzk region at the Conference of Jewish Communities of the Warsaw Principality.

In that period the statutes of the Jewish Tailors' Union were renewed. They contain interesting rules and regulations concerning the professional relations between its members, and were meant to prevent competition and supply work to all members on cooperative lines. These statutes also contain paragraphs which protected the rights of workers seasonally employed by their masters.

UNDER THE DUKEDOM OF WARSAW (1807—1814)

Plotzk was made the center of one of the six districts which formed the Duchy of Warsaw, established as a result of the peace treaty between Napoleon and Alexander I of Russia. The position of the Jewish population of Plotzk did not improve, although its members were given equal civil rights with the non-Jews. On the contrary, the burdens and special payments increased and the community leaders fought hard to reduce the huge amounts which the community — impoverished by frequent wars — could not afford to pay. A Government decree of 1812 prohibited the production and sale of alcoholic beverages by Jews. This spelt complete economic ruin for many Jews whose livelihood derived from the production and sale of alcoholic drinks. The Governor of Plotzk was one of the first who endeavoured to enforce that decree. Its implementation was postponed after many interventions.

A great fire which destroyed the whole Synagogue and 90 houses broke out in 1810. The homeless moved to other quarters where they were allowed to reside temporarily. The King's ministers counselled Friedrich August of Saxonia (who was at that time also the ruler of the Duchy of Warsaw) to expell the Jews from the mixed quarters.

community leaders preferred to suffer rather than to have further payments imposed on their poor community.

The two last decades of the 18th century were marked by growing anarchy and internal disorders which led to the division of Poland by its neighbours. The Jewish population of Plotzk suffered greatly from that state of affairs. A then newly-elected Governor kept interfering in internal community affairs, demanding a substantial bribe for approving the election of the communal rabbi, although its leaders were in possession of a legal consent, issued by his predecessor.

When the heads of the community refused to pay the bribe they were arrested, the Rabbi beaten and the money collected by force. Those were the last acts of lawlessness carried out by representatives of a government nearing its downfall.

The second division of Poland was put into effect a year later, in 1793, and Plotzk, together with the greater part of Mazovia, came under Prussian rule.

Although only very little is known about the cultural life of the Jews of Plotzk during the second half of the 18th century, some names of Plotzk-born prominent rabbis appear in chronicles of that century. Among them we find Rabbi Zelig Margolies, the author of some commentaries on the Mishna and Talmud, Rabbi Zvi Hirsh Munk, who officiated as community-rabbi and others.

SECOND CHAPTER

THE NAPOLEONIC PERIOD, 1793—1813.

UNDER PRUSSIAN RULE (1783—1807)

Plotzk enjoyed considerable expansion in the last decade of the 18th century, having become the administrative center of the newly-formed "New Southern Prussia". New and imposing buildings were erected in the town. The Prussian authorities revoked the old decree by virtue of which the Jews were concentrated in a ghetto, but the Jews took no advantage of this liberation and preferred to live on in the old Jewish quarter.

Many Jews from nearby localities moved to Plotzk. 731 Jews lived in the town in 1800 among 1874 Christians, two years later there were 1783 Jews. This increase of 150% in the course of only two years was due to a large-scale influx from the countryside.

These newcomers were attracted to German culture and probably brought with them the spirit of "Haskala" (Enlightenment). Their influence on the community grew notably, since many of them were wealthy. German gradually became dominant and the documents of the community were being composed in that language.

During that period Yehuda Leib Margulies was rabbi of Plotzk.

He is the author of some books on religious subjects as well as of some works on philosophy, ethics, etc. His book "Or Olam"

THE HISTORY OF THE JEWS OF PLOTZK FROM THE MIDDLE OF THE 17TH CENTURY UNTIL WORLD WAR I

by Yeshaya Trunk

FIRST CHAPTER

FROM THE MIDDLE OF THE 16th CENTURY UNTIL THE END OF THE POLISH KINGDOM

After the years 1656—1657, the Jewish Kehila of Plotzk remained weak and suffered from manifold disasters. The Jewish quarter was burned down in 1688 — about 30 years after the Swedish invasion ; a few years later an epidemic disease broke out, and a large number of Plotzk's citizens, including the Jews, perished. The "Great Northern War" at the beginning of the 18th century brought in its wake a wave of murder, robbery, arson and diseases to town.

Plotzk was recaptured by the Russian army from the Swedes in 1709. Fighting was always accompanied by attacks on Jewish property and life.

The allover situation of the Polish Jews deteriorated in the 18th century as a result of the strengthened position of the reactionary Polish Catholic circles, who demanded the imposition of restrictions on the commerce and the free movement of Jews from one town to another. The Catholic clergy and the lower and impoverished class of Polish noblemen presented a united front in their efforts to restrict Jewish "expansion" and decisions to this effect were taken at several conventions.

The Bishop of Plotzk invited the leaders of the Jewish community in 1775 and accused them of having built new synagogues. He decreed that Jews were not to trade on Sundays between 9 a. m. and 5 p. m., whilst they were permitted to buy only the most necessary articles before 9 a. m. During the "Corpus Christi" procession which used to pass through the market square, the Jewish quarter was blocked off, so that the Jews should not see the Holy Pictures.

Blood libels were common practice in that century and the Jews of Plotzk suffered from them no less than co-religionists elsewhere in Poland. A Christian infant died soon after its birth in a village near Plotzk. Rumours were spread that it had been killed by Jews. The "Starosta" (District Governor) encouraged the circulation of these rumours and ordered the Jewish inn-keeper of that village to be arrested. After murderous tortures he died in jail. The Governor kept looking for new victims and the Jewish community leaders were compelled to bribe him in order to prevent further outrages.

He then tried to turn that bribe into a steady yearly payment and when one of the community leaders refused to be blackmailed he was imprisoned and tortured. In spite of these persecutions some

a view to secure peace and order, by virtue of which penalties were imposed on those who disturbed peace and order. We find Jews as arbitrators in inter-Christian conflicts as well as Christian witnesses who appeared before Courts in the defence of Jews against their persecutors.

PROMINENT KEHILA PERSONALITIES

One of the outstanding personalities who lived in the second half of the 16th century was Josef, the son of Miriam. He was one of the rich community leaders, maintained personal contacts with Polish noblemen and served as an intermediary between the Jewish population and the King's Court. His son-in-law Shimon was another well-known businessman and money-lender. A certain Felix Berman is also mentioned as a defender of Jews against blood libels and other accusations.

NON-RESIDENT JEWS

Plotzk was frequently being visited by a great number of Jews from outside, many coming from neighbouring localities and some even from as far as Poznań. The municipality tried to impose restrictions on this influx, and Jews who wished to settle in town, had to pay special fees for the acquisition of that right. On the other hand many Plotzk-born Jews left the town for Lublin, Poznań, Lentshitsa and other localities, yet most of them did not sever their attachment to the place of their birth.

★

CONCLUSION

The Swedes invaded Plotzk in 1655. A year later they were driven out again by a group of Polish partisans who celebrated their victory by attacking, plundering and slaughtering the Jewish inhabitants. The Poles accused the Jews of assisting the invaders, while the Swedish attitude to the Jews had not been less hostile.

After a short period the Swedes once more returned to Plotzk but finally left it as a result of an epidemic disease which ravaged among the citizenry. For three months Plotzk remained a "no man's land" until a company of Austrian soldiers took hold of the town. Their treatment of the Jews was no better than that accorded by the Swedes.

A historical document mentions a complaint by the Jews to the effect that many of them were killed and their houses, including the synagogue, destroyed during the Swedish invasion. Only seven Jewish houses remained in Plotzk in 1661.

JEWISH PATTERN OF LIFE

The cultural level of the Jews in Plotzk was a high one. The fact that among 600 inhabitants there were, in the second part of the 16th century, 5 persons who held the title "doctor medicinae", proves this. Some members of the community were richly dressed and possessed precious clothes, expensive personal effects and household goods. Even the name of a Jew who possessed a sword, is mentioned.

It is interesting to note that some Jews adopted non-Jewish first names under the influence of their Christian neighbours. Various court records mention such Polish names, although we may assume that in some instances the Court official himself "translated" the "odd" Jewish names.

The Jewish quarter was densely populated and its sanitary conditions deplorable. This was the cause of many complaints by the Municipality although the sanitary conditions in the non-Jewish part of town were far from satisfactory. When an epidemic disease broke out in 1603 most of the townspeople fled. Six fires broke out between 1511 and 1688 and some of them reduced the Jewish quarter to heaps of ashes.

BLOOD LIBELS

Blood libels and other false accusations were levelled quite frequently and the Jews made great efforts in order to defend themselves against them. To spread such rumours was forbidden by Royal legislation, but the hostile gentile population very often "invented" stories about the use of Christian blood for Jewish ritual purposes, stealing the "Holy Bread", etc. Five Jews (four men and a woman) were executed in 1556 on a charge of stealing and desecrating the "Holy Bread", brought against them by a Christian woman, who confessed before her death years later, that her testimony had been false. Some historians maintain that this accusation was staged by a bishop under the influence of a Papal emissary.

It should be mentioned that Christian women played prominent roles in many blood libel cases.

JEWISH-CHRISTIAN RELATIONS

The relationship between Jews and Christians in Plotzk was never quite normal although there were long periods of peace and mutual understanding. In some of the civic riots the Jews acted in self-defence and even attacked their persecutors. The clergymen very often led anti-Jewish mobs which invaded the quarter, destroying houses and wounding their inhabitants. The first of these riots, of which we have some information, occured during Passover 1534. Other violent disturbances broke out in 1570, 1579, 1590 and 1656. Improper behaviour of Jewish individuals sometimes brought about attacks on the whole community. On the other hand some documents record agreements entered into by representatives of the Jewish and Christian communities with

civil rights, appealed in many cases to the higher authorities against illegal rates and even refused to pay them, as we learn from Court proceedings of the years 1538 and 1540.

In this connection it is worth mentioning that in 1616, when the City Hall was burned down, a special levy was imposed on the Jewish inhabitants to defray the costs of rebuilding the City Hall on the pretext that the fire which had consumed the building had broken out in the Jewish quarter. In some cases Jews were compelled to bribe influential officials in order to cancel evil decrees.

COMMUNAL ("KEHILA") ORGANIZATION

The Polish kings used the internal community organization (Kehila) as an instrument for the efficient collection of the taxes due from Jews (especially the poll-tax). On the other hand, the Kehila unit served the Jews as the nucleus of broader autonomous organizations, both regional and countrywide. Foremost among these was — at the end of the 16th century — the famous above mentioned, "Vaad Arba Aratzoth", representing Great Poland, Little Poland, Russia and Lithuania. This Vaad (Council) was composed of rabbis and lay leaders of the most important Jewish communities and convened once or twice a year. The powers and duties of a community leader (Parnas) included: representation of the Jews before the King, ruler and general community; signing of documents in the Kehila's name; intervention in favour of community members against whom false charges were levelled ; participation in Jewish courts, responsibility for collecting taxes from Jews, etc.

Lists of Jewish community leaders show that they mostly held office for lifetime and that the community leadership rested exclusively in the hands of a few families. Nepotism was characteristic for Plotzk as well as other communities.

Once a year elections to the Committee were held and every time 5 or 6 leaders (Parnassim) were elected. The results had to be ratified by the Wojwoda (District Governor). Every month a different leader presided over the Committee; hence the title: "The Leader of the Month" (Parnass Hachodesh).

The synagogue was the most important property administered by the Committee. Nearby stood the "Mikveh" (ritual bath) and the Hostel for the Poor. The Plotzk synagogue was burned down in 1616 and was rebuilt a year later on the strength of a licence for which 30 Zlotys were paid. That synagogue was destroyed once more during the Swedish invasion in 1656.

Many historical records show that the Plotzk Jewish community was the most important and respected in the whole Mazovian region. It was for that reason that the Polish Jewish King Stephan Batory in 1580 handed his ratification of the Polish Jewish rights to the leaders of the Plotzk Jewish community as the *representatives of the whole Jewish population of Poland.*

Even the "Council of the Four Lands" *(Vaad Arba Aratzoth)*, an autonomous Jewish body which represented the Jewish population of four regions in Poland and Lithuania, prohibited Jews in 1581 to lease taxes from the authorities, thereby trying to eliminate an important cause of anti-Jewish feelings. Nevertheless, historical documents of those centuries contain many references regarding this "Jewish" source of income as well as court proceedings which show that Jews continued to benefit from their rights to collect several taxes from the population.

Various records mention Jewish farmers in the neighbourhood of Plotzk as well as villages whose names (Żydówka) indicate that their inhabitants were Jews.

Historical documents of the 16th century mention Jewish physicians who lived and practiced in Plotzk. Some of them married gentile women, severed their relations with the Jewish community and even left Judaism.

LEGAL STATUS OF JEWS

When the region of Mazovia was coopted by the Crown, the status of the Jews changed. The general municipal laws regarding the Jews were replaced by special "Jewish' legislation which constituted special Courts for Jews and fixed special judicial and procedural court rules. These rules and regulations were sometimes very severe and treated the Jews as second-rate citizens. Jews were not regarded as "citizens", rather as "residents". Yet in many cases Jews benefited from special privileges accorded to them by the Kings, who regarded themselves as patrons and defenders of the Jews against their Christian neighbours, who succeeded to persuade the authorities to issue orders prohibiting Jewish "expansion", yet we gather from many sources that in spite of such anti-Jewish measures Jews continued to buy houses and establish themselves in *all* parts of the town.

The lists of Plotzk houseowners record at the beginning of the 17th century 25 Jewish houses and nearly 600 souls.

One of the famous conflicts between the Jewish community (Kehila) and the authorities concerned the right of the Jewish community to buy land for the establishment of its cemetery. That conflict lasted for almost 25 years and despite attacks and anti-Jewish outrages the Jewish community continued to be recognised as the legal owner of the cemetery.

TAXES

The Jews were obliged to pay special "Jewish" taxes like all other Polish Jews. There were two categories of taxes: a) Royal taxes; b) municipal rates. The first category included: 1) Poll-tax; 2) Property tax (on houses); 3) Tenant tax. The second one consisted of various fees and payments on immovable property, supply of water, watching and other services as well as special levies which were very frequently imposed. The Jewish rate-payers, who did not enjoy full

JEWISH TRADE

The town of Plotzk, on the banks of the Vistula river, served as an important trading center. Its merchants maintained commercial contacts with those of Gdansk (an important port on the Baltic sea), and of other Polish and German cities. The Jews played an important role in developing trade relations, and many documents mention the names of those who were engaged in selling textiles, wool and other merchandise, some of whom became rich. Apart from wholesale merchants, most Jews in Plotzk made their livelihood from the local retail trade.

But, under the influence of Christian townspeople, Polish rulers began to impose trade restrictions on Jews in many Polish towns, including Plotzk. Rules and regulations confined Jewish commerce solely to fairs held in market places and their own shops. It is proved that these restrictions were not fully carried out because the Jews, deprived of their businesses, took advantage of the rivalry which existed between the local authorities and the King's representative. Various interventions resulted in the abolishment or gradual decrease in the enforcement of these restrictions and many historical documents prove that Jewish trade and commerce continued to prosper. Nevertheless, Jewish-Christian commercial competition continued to occupy the civil and royal Courts. In some instances Jews convinced the authorities that the restrictions imposed on them were to the detriment of the country's development. The King's attitude towards the Jews was in general more favourable than that of the local authorities, which were negatively influenced by the Christian population.

Some Jews made their living as money-lenders and among their main clients were Christian townspeople. These loans were extended against securities. Those who benefited from Jewish credit very often took their pawns back by force. Many such cases were brought before the Courts. It is also note-worthy that names of Jewish women appear among the moneylenders.

The weaving trade in Plotzk was highly developed and a weavers union existed there since 1494. Jewish participation in this trade was considerable. The names of Jewish glaziers and even of a Jew who was licensed to manufacture weapons, are on record. Tension between Christian and Jewish artisans prevailed during all those centuries, and the former very often used their influence on the authorities in order to expell Jewish artisans from the Unions and to limit their rights to pursue their trade. The Christian bakers, for example, influenced King Zygmund of Poland to issue a decree prohibiting Jewish bakers to buy wheat before their Christian colleagues hat done so and to sell their bread in public markets.

As we know, Jews used to lease Government taxes from the authorities and collect them from the gentile population. This concession often caused anti-Jewish feelings and the ruling noblemen made constant efforts to abolish these concessions.

HISTORY OF THE JEWS OF PLOTZK FROM THE MIDDLE AGES UNTIL THE 17 TH CENTURY (1237—1657)

(SUMMARY OF THE BOOK "HISTORY OF THE JEWS OF PLOTZK" BY YESHAYA TRUNK — PUBLISHED 1939)

FOREWORD

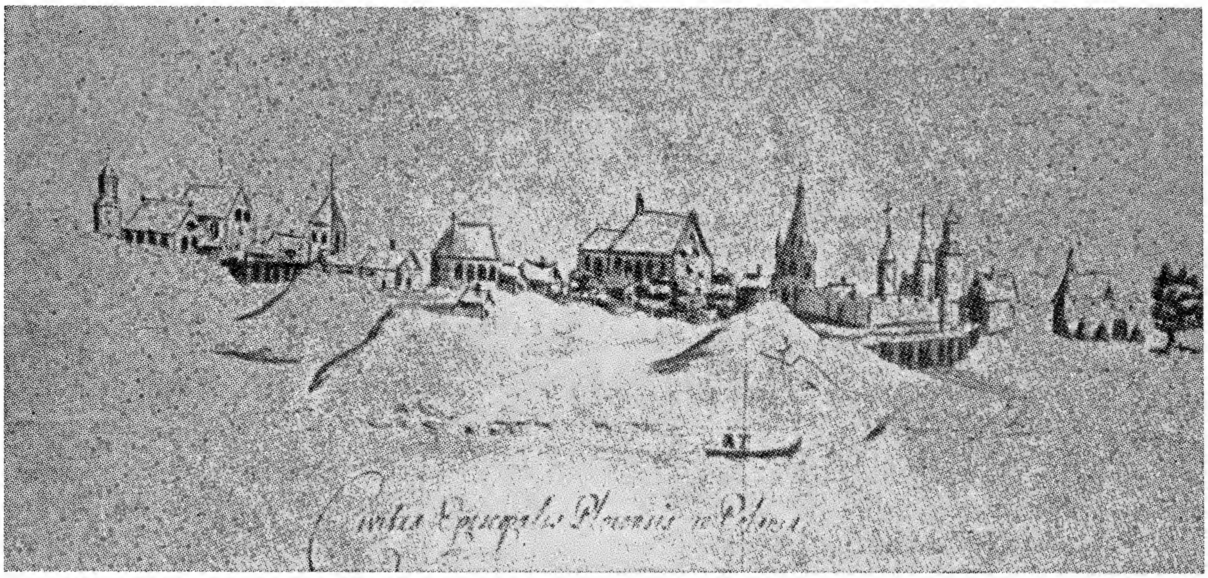
The Jewish community of Plotzk is considered, together with those of Kalish and Poznan, as one of the oldest in Poland. We have reason to believe that there were Jewish inhabitants in Plotzk prior to 1237.

In the years 1919—1939 (between the two world wars), Polish Jewry was engaged in a fight against official and unofficial antisemitic activities and legislation. It was then that proof was sought for the fact that the Jewish „Kehila" (community) of Plotzk was one of the oldest in that country, in order to refute thereby our enemies' claims that the Jews were aliens on Polish soil. A special jubilee committee was established for that purpose, composed of historians and other prominent personalities. The first part of a book, written in Yiddish, by Yeshaya Trunk M. A. on the history of the Jews of Plotzk was published by it in January 1939. This pulication was, unfortunately, lost during the war years and only a few copies remained extant. Its contents form the basis of the article, of which the following is a summary in English.

★

The first information about Jews in Plotzk dates back to the year 1237. No evidence of Jewish life in this town is available for almost two hundred years after that date. In 1425 — we are told by historical documents — a certain Misterlin, a Jew of Plotzk, appeared before a Court in a civil case. We learn that a Jewish community existed in Plotzk already in the 15th century from the fact that a rabbi held office there and that taxes due from the Jews were transferred from one Count to another. Their legal and political status changed as a result of the incorporation by the Polish Crown of the Principality of Mazovia (where Plotzk is situated). In the course of the 16th and the first half of the 17th centuries the Jewish community continued to grow, whilst many other important Jewish communities vanished, as a result of expulsions of Jews caused by anti-Jewish legislation by the Polish rulers.

An inventory list of 1572 states that "the Jews occupy one whole street of Plotzk and several houses in other streets". Another inventory mentions 25 Jewish houses there. Knowing the density of urban population in those times, we may assume the number of Jews to have then reached five hundred.

The Plotzk fortress in 1627

THE JEWS IN PLOTZK UNTIL THE FIRST WORLD WAR

(1237—1914)

who helped the work along in its various stages and who did their part with great devotion and full responsibility.

Mr. Adam Rutkowski of the Jewish Historical Institute in Warsaw, sorted and edited letters from the Ringelblum archives. He also choose for publication important historical material from the Plotzk Municipal protocols, but unfortunately these papers have not been received and could therefore not be included in this book. Mr. Zwi Yashiv, journalist and editor, corrected hebrew and yiddish texts and prepared the english synopsis. His professional advice was of value in editing this book. Mr. Abraham Frank inspected the english summaries and edited the english part of the book. Mr. Mordechai Sonschein, the publisher, showed great patience and understanding for the technical problems connected with the publication.

Last but not least : The accuracy and devotion with which the Printing-House "Arazi" Ltd. of Tel Aviv printed this book is most commendable.

We extend our sincere appreciation and gratitude to all authors of the articles, essays and reviews published in this book.

Thanks are also expressed to all those who sent us letters, written material and photos and to all our friends in Israel and abroad, who spared neither time, effort nor money to enable us to publish this book.

May they all be blessed, and derive satisfaction from their labour upon holding this volume in their hands and seeing that the work has been completed. We conclude with the words of the Psalmist (139, 36):

"And in Thy book they were all written..."

★

We express onr sincere gratitude to our esteemed friend, Itzhak Grinbaum, who honored us by serving as Honorary President of the World Committee for the publication of this book.

The Editorial Board

and especially the extensive bibliographical list, which followed his article, undoubtedly contributed to the work of Shlomo Greenspan, of blessed memory, ("Yidn in Plotzk", New York, 1960, 328 pp.) which, although not constituting an all-encompassing review of the community, comes close to being a pure historical work of research. This book was very favorably received by various reviewers in the U. S. A. and in Europe. S. Greenspan was regarded during recent years as the expert on the past of Jewish Plotzk. He left no stone unturned in order to reveal details of its history during the ages, and published many of his finds in the American Yiddish press. Devoid of the necessary financial means to bring out a full-fledged issue of his work, he devoted all his efforts to aid us in editing this book. The series of his articles on the great Rabbis of Plotzk, on A. J. Papierna and especially his painstaking work collecting articles about Plotzk, which had appeared in the Hebrew press in the second part of the 19-th century, as well as the appr. 120 items of the biographical index which he edited, are evidence of the important contribution he made to the commemoration of our community. It should also be noted that he made available to us a great deal of material on the last period in the community's life and on the years of its destruction. This book, and especially its first part, would not have been the same without the collaboration of Shlomo Greenspan. We deeply mourn his untimely death and the fact that he did not live to see this work coming off the printing press.

Great emphasis was put on editing the third and last part of this volume, which describes the period of the Nazi-holocaust. The agony of our hearts was poured into the writing of this chapter, but in order to give an objective and true description of that terrible time, we introduce it by a historical review, specially written by one of the best known authorities on the holocaust, Dr. Joseph Kermish.

Letters written by Plotzk exilees, which were contained in the Ringelblum archives found in the Warsaw ghetto, are being published here for the first time. The last cries of our martyrs call to us from these pages......

Over 260 photos were selected from a wealth of pictorial material sent to us from many corners of the world. After screening them carefully, we believe that we have produced a Kaleidoscope of Plotzk Jewish institutions and organizations.

*

The editors endeavoured to give this book an aesthetic form and although this increased the cost of production, nothing was spared to create an impressive and suitable memorial volume. The assistance extended in this respect by the Plotzk-born painter Jacob Guterman, who adorned the book with his masterful drawings and illustrations cannot be appreciated enough.

The editorial board wishes to express its gratitude to all those

For lack of reliable source-material it was virtually impossible to describe chronologically and pragmatically the history and activities of many of the communal institutions and public organizations in all their various facets of life. We therefore decided to append a biographical index of personalities, who were active for the common weal. Although we called several times upon ex-Plotzk people all over the world to let us have relevant background material on the lives and deeds of men and women who should be recorded in this index, we did not succeed in compiling a complete index, nor in some cases gather full details concerning individuals. The quantity of material in any item should therefore not be regarded as an indication of the respective person's importance and role in the community.

The same goes for the Yizkor-list in this book. We know only too well that it is virtually impossible to compile a complete name-list of our ten thousand brothers and sisters, who found their tragic death during the Second World War, since whole families were annihilated without any remaining survivors. Nevertheless we did our very best to collect over the years all available names of our martyrs through appeals to Plotzk survivors everywhere, so that they should at least find in the book some sign of their beloved ones who are no more. In the end only 2640 names were brought to our knowledge and among them many names of persons who were not residents of Plotzk before the war.

★

The editors of this volume are conscious of the fact that they are but treading in the footsteps of their predecessors, who endeavoured to secure Plotzk its rightful place in the annals of Jewish history. This aim found its practical expression in the activities of the committee set up as long ago as 1937 to commemorate 700 years of Jewish life in Plotzk, which culminated in the book published by Yeshaya Trunk in 1939. The present volume contains an abridged version of Mr. Trunk's work (which never reached the public because of the war), and includes as well the second part of the historical research compiled by the writer at the special request of the editorial board. We are convinced that the fruits of his labor are of great historical, social and cultural importance not only to Jews who hail from Plotzk, but to all those interested in the history of Polish Jewry.

Efforts by Plotzk Jews to commemorate their community in the form of a book were made immediately after the conclusion of the war. The first ones to bring out a memorial volume ("Plotzk, Blettlech Geschichte", Buenos Aires, 1945, 260 pp.) were the Plotzker Association in the Argentine. Dr. Jacob Shatzki in his lengthy rewiev ("Yivo Bletter, Vol. 27, 1946") praises their sincere efforts to commemorate the community in this way, but states that the need for a fully documented work on Jewish Plotzk still exists. Dr. Shatzki's evaluation

FOREWORD

It is with a feeling of deep respect and in a spirit of awe that we present the remnants of the Plotzk Jewish community and the Jewish public at large with this memorial volume. After collecting and editing a large amount of material over a period of five years, we now have the honor of putting the fruit of our endeavours into your hands. Whilst we, who have been engaged in this work, express our satisfaction that we were privileged to see it in its final form, we should nevertheless note that we did not succeed in bringing to light a number of chapters and happenings in the history of our community, which should have found their place in this book. Some events and personalities may also not have been fully or suitably reported or described since relevant information about them was not available.

We should therefore like to ask for the indulgence of all former Plotzk Jews, wherever they may be, in whose hearts the memory of their community is alive, as well as of all those, who engage in the study of Jewish history and are familiar with the history of our ancient community, and of thousands of other Jews, who are tied by family bounds or various memories to Plotzk. They will, we pray, regard our efforts in a favorable light, aware, as they surely are, that the flames of the holocaust fire have consumed much which can no more be reconstructed. In spite of these limitations, whatever we did was done in order to honor the sacred memory of our whole community; all its sons and daughters without exception. The whole community of ten thousand Jews, who lived there until the outbreak of the Second World War and who, — but for about 300 souls who survived, — all perished by fire and sword, by hunger and thirst, by epidemics and strangulation, through the hands of human besties, the Nazi-criminals and their assistants. All of them, men, women and children, intellectuals and ordinary folk, rich and poor, all without difference of their ideologies or affiliation — are holy martyrs in our eyes and in the eyes of the whole people of Israel and hence entitled to an equal measure of honor and commemoration.

To honor the memory of our martyrs was the guiding light of our work. At the same time we saw to it that this book should not turn into a collection of family or individual memorial notations, but rather portray the whole Plotzk Jewish community throughout the ages, its struggles and achievements, its failures and successes, its greatness and final destruction. Descriptions of individual lives were included in this book only in as much as they contributed to an understanding of their period or reflected various trends of public life, or if the personalities portrayed led the community in one sphere or another.

Political Parties, Youth Movements, Zionist Funds

Plotzk-Born Jewish Painters

THE HOLOCAUST PERIOD (1939—1945)

POST-WAR EFFORTS OF REBUILDING

ASSOCIATIONS OF PLOTZK JEWS ALL OVER THE WORLD

CONTENTS

(Summaries of Hebrew and Yiddish texts)

IRGUN YOTZEY PLOTZK (POLIN) BE-ISRAEL
(PLOTZKER ASSOCIATION IN ISRAEL)

PLOTZKER YOUNG MENS' INDEPENDENT ASSOCIATION
IN NEW YORK

SOCIEDAD DE RESIDENTES DE PLOCK
EN LA ARGENTINA

ORGANISATION DE LES AMIS DE PLOCK ET ENVIRONS
EN FRANCE

PLOTZKER GROUPS IN AUSTRALIA, ENGLAND, CANADA
AND THE U. S. WEST COAST

Drawings: Yaakov Guterman
Title-page design: R. Dayan

"Hamenora" Publishing House, 24, Zangwill Street
Printed by "Arazi" Press Ltd., 4, Ayelet Hashahar Street
TEL AVIV, ISRAEL

WORLD COMMITTEE
for the
PLOTZK MEMORIAL BOOK

IRGUN YOTZEY PLOTZK
BE-ISRAEL
(Plotzker Association in Israel)

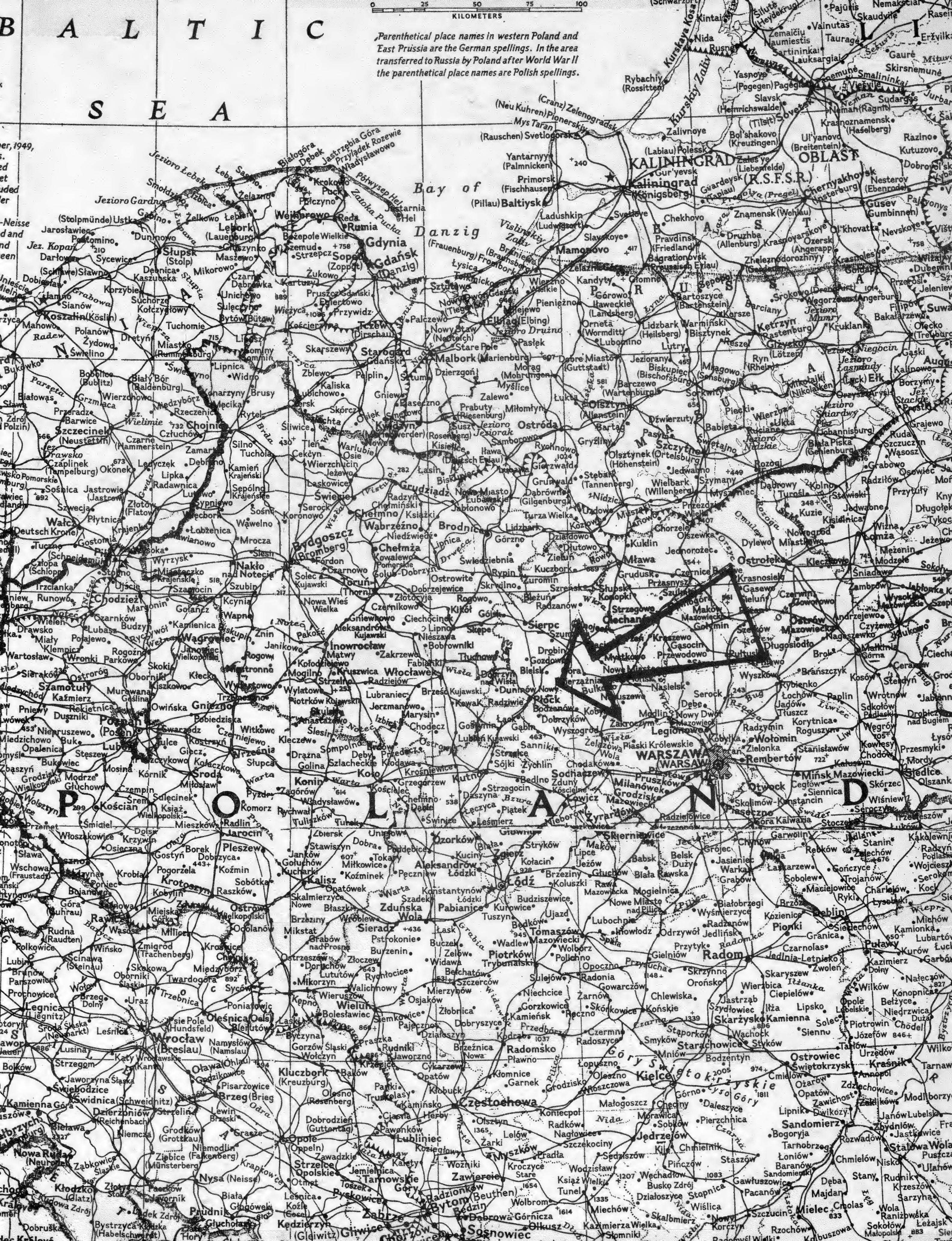
PLOTZK

(PŁOCK)

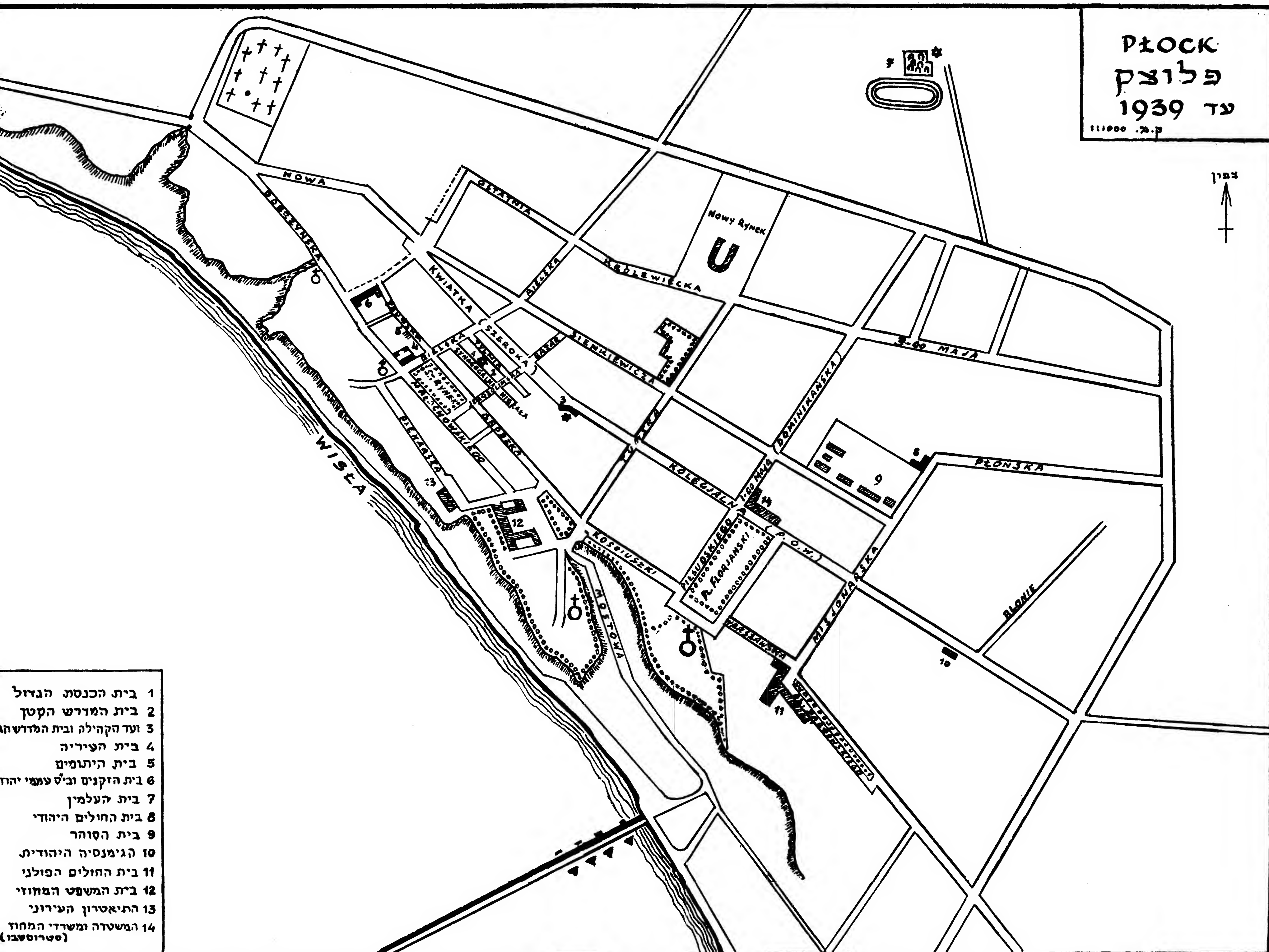
A HISTORY OF AN ANCIENT JEWISH COMMUNITY IN POLAND

Editor :
ELIYAHU EISENBERG
Vice-Chairman, Plotzker Association in Israel

"HAMENORA"
Publishing House
Tel-Aviv, 1967

0 25 50 75 100
KILOMETERS
Parenthetical place names in western Poland and East Prussia are the German spellings. In the area transferred to Russia by Poland after World War II the parenthetical place names are Polish spellings.
BALTIC
SEA
Bay of
Danzig
KALININGRAD
OBLAST
(R.S.F.S.R.)
Kaliningrad
(Königsberg)
Gdańsk
(Danzig)
Gdynia
WARSZAWA
(WARSAW)
P O L A N D

PŁOCK
פלוצק
עד 1939
ק.מ. 1:11000
צפון
NOWA
DOBRZYŃSKA
KWIATKA
SZEROKA
OSTATNIA
KRÓLEWIECKA
Nowy Rynek
3-GO MAJA
SIENKIEWICZA
DOMINIKAŃSKA
PŁOŃSKA
KOLEGJALNA
1-GO MAJA
P.O.W.
KOŚCIUSZKI
PIŁSUDSKIEGO
R. FLORJAŃSKI
MISJONARSKA
WARSZAWSKA
BŁONIE
MOSTOWA
GRODZKA
TUMSKA
SYNAGOGALNA
S. RYNEK
MARCHWIŃSKIEGO
PIEKARSKA
WISŁA
1 בית הכנסת הגדול
2 בית המדרש הקטן
3 ועד הקהילה ובית המדרש ה
4 בית העיריה
5 בית היתומים
6 בית הזקנים וביה"ס עממי יהוד
7 בית העלמין
8 בית החולים היהודי
9 בית הסוהר
10 הגימנסיה היהודית
11 בית החולים הפולני
12 בית המשפט המחוזי
13 התיאטרון העירוני
14 המשטרה ומשרדי המחוז
(סטרוסטבו)